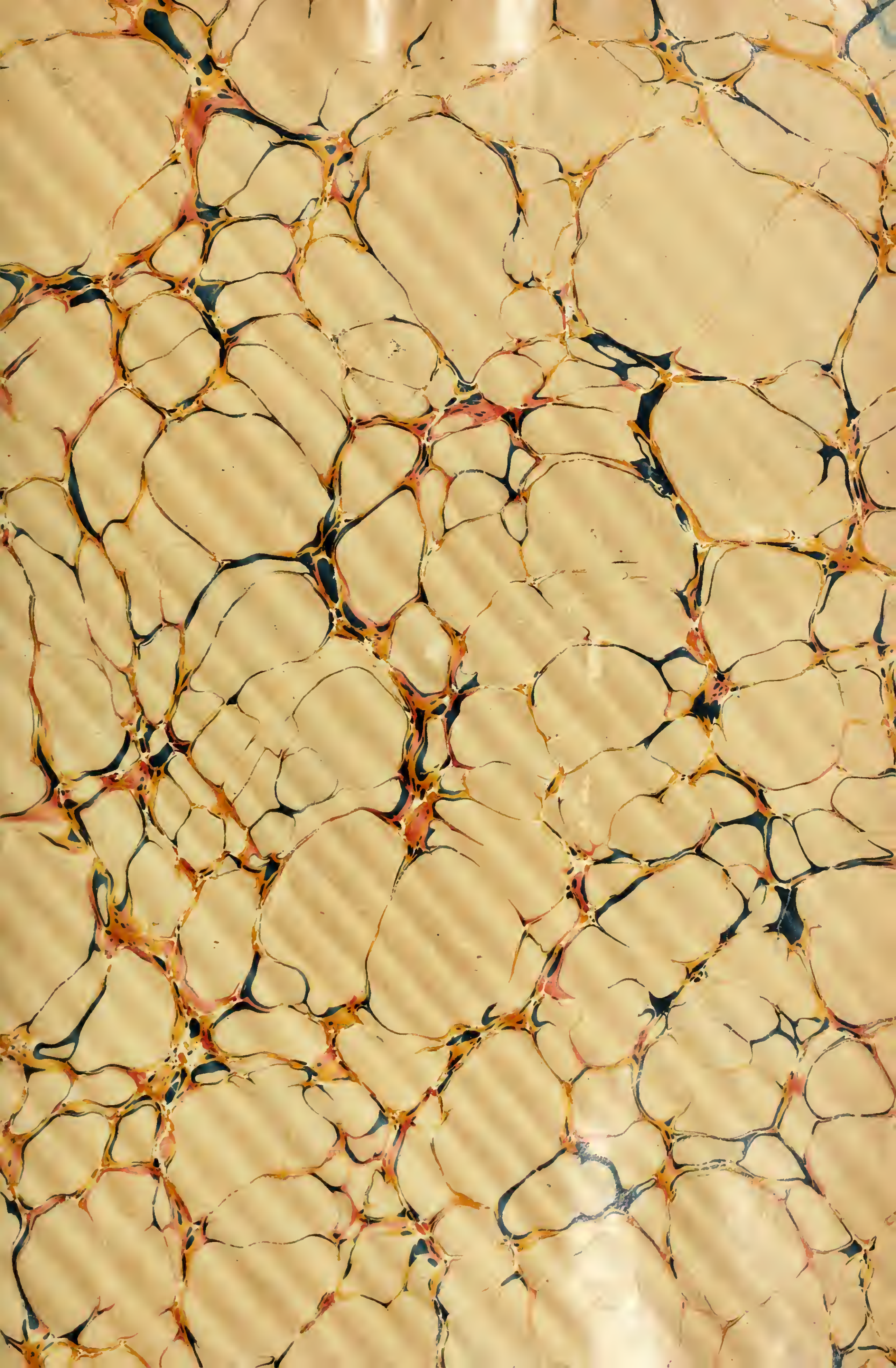

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01074183 3

University Toronto.
KING
ALFRED
LIBRARY
OF
HISTORY
FOUNDED BY
GOLDWIN SMITH
AND
HARRIET SMITH

CÆSARIS BARONII

ANNALES ECCLESIASTICI

TOMUS SECUNDUS

CÆSARIS S. R. E. CARD. BARONII

OD. RAYNALDI ET JAC. LADERCHII

CONGREGATIONIS ORATORII PRESBYTERORUM

ANNALES

ECCLESIASTICI

DENUO EXCUSI ET AD NOSTRA USQUE TEMPORA PERDUCTI

AB AUGUSTINO THEINER

EJUSDEM CONGREGATIONIS PRESBYTERO, SANCTIORUM TABULARIORUM
VATICANI PRÆFECTO, ETC., ETC.

TOMUS SECUNDUS

70-253

BARRI-DUCIS, LUDOVICUS GUERIN, EQUES ORDINIS *S. SILVESTRI*, & SOCII,
TYPOGRAPHII EDITORES.

M DCCC LXIV

SUMMARIUM

TOMI II.

EDENDIS BARONII ANNALIBUS

NOMEN STIPEMQUE DEDERE [1].

EM. ac RR. DD. Card. DE BONNECHOSE, Archiepiscopus Rotomagensis.
RR. DD. MEIGNAN, Episcopus Catalaunensis.
DUBREIL, Episcopus Venetensis.
DD. BOIS, Presbyter, Superior in minori seminario Valentinensi.
PINOT, Vicarius in ecclesia Nostræ Dominæ consecrata, Andegavi.
GUIGNARD, Vicarius in ecclesia Nostræ Dominæ consecrata, Andegavi.
Superior RR. PP. Societatis Jesu, Andegavi.
Superior RR. PP. Capucinorum, Andegavi.
GAUDREZ, Vicarius in ecclesia Sancti-Andreæ, in urbe gallice dicta de la Marche.
COLAS, Canonicus in ecclesia metropolitana, Rotomagi.
TALIN, Parochus in loco dicto Gimel, ad Tulelam.
AUVYNET, Vicarius in ecclesia Nostræ Dominæ consecrata, in urbe dicta Fontenay-le-Comte.

Multi alii per Bibliopolas jam stipem contulerunt : quorum nomina, simul atque erunt cognita, Editor proferet.

AD EDENDOS BARONII ANNALES PECUNIAM MUTUAM DEDERUNT [2].

DD. MAUNOURY, Professor in seminario Sagiensi (Orne)	1,000 fr.
X*** Superior societatis Sancti-Caroli, Cameraci (Nord)	1,000
MINVIELLE, Superior in minori seminario Huronis Sanctæ-Mariæ, (Basses-Pyrénées)	500
ALBERT, Parochus in pago vulgo dicto La Touche (Drôme)	1,000
DE BEAUMONT, Capellanus in ecclesia S.-Martini, Turonibus (Indre-et-Loire)	1,000
CARTAUD, Parochus in pago gallice dicto Migueres, (Loiret)	200 fr.
DD. HOPSORE, Parochus in pago gallice dicto Trouville-la-Haute (Seine-Inférieure)	
B. in G. (Manche)	1,000
BREARD, Parochus in ecclesia dicta Vaucelles, Cadomi (Calvados)	1,000
V. DELEFORTRIE, Architectus, et L.-M. DELEFORTRIE, Vicarius in ecclesia Sancti-Lupi, Ambiani (Somme)	1,000
CH. DE MAISTRE, in Castello dicto Beaumesnil (Eure)	1,000

[1] In voluminibus sequentibus hoc album non iterabitur ; continuabitur tantum.

[2] Iis, qui ei, ut tantum inceptum prospere succedat, pecunia mutuo data in subsidium veniunt, Ludovicus Guerin quinto aut sexto abhinc anno ad assem reddet; quod spectat ad usuras, videbunt commodatores utrum nummo (scilicet 5 0/0), an libros, qui jam ex ejus officina emissi fuerint, scilicet 10 0/0, accipere malint. Hoc modo jam 104,316 fr. commodavere.

ERRATA TOMI PRIMI.

IN CATALOGO NOMINUM SUBSCRIPTORUM.

pag.	*col.*	*lin.*	*pro*	*lege*
1.	1.	5.	S. Altitudo Imperialis Bonaparte, *camerarius SS. DD. N. Papæ;*	S. Celsitudo RR. DD. Bonaparte, *protonotarius opostolicus.*
1.	1.	10.	Card. Mathieu, archiepiscopus *Vesontiensis ;*	Card. Mathieu, archiepiscopus *Vesontionensis.*
1.	1.	15.	Godefroy *Broussays* Saint-Marc, archiepiscopus Rhedonensis ;	Godefroy *Brossays* Saint-Marc, archiepiscopus Rhedonensis.
1.	1.	24.	Pallu du Parc, episcopus *Blecensis,*	Pallu du Parc, episcopus *Blesensis.*
1.	1.	33.	De Marguerye, episcopus *Ilduensis ;*	De Marguerye, episcopus *Æduensis.*
1.	1.	37.	Forcade, episcopus *Noviodunensis ;*	Forcade, episcopus *Nivernensis.*
1.	2.	34.	De Coooy, *vicarius generalis* Molinensis ;	De Coony, *protonotarius apostolicus.*
1.	2.	41.	De Raynval, *abbas* Parisiensis ;	De Raynval, *presbyter* Parisiensis.
2.	1.	56.	*Abbas* Cure, professor in minori seminario Catalaunensi (Marne) ;	Cure, professor in minori seminario Catalaunensi (Marne).

IN TEXTU.

343.	1.	48.	*Hyprocritam ;*	*Hypocritam.*
350.	1.	53.	*legaveritis ;*	*ligaveritis.*
352.	2.		ὑππότ' ἄν ἔλθη	ὁππότ' ἄν ἔλθῃ
			πῦῤἔσται σκότας ;	πῦρ ἔσται σκότος.
378.	1.	42.	*dilata ;*	*delata.*

ANNALES ECCLESIASTICI.

LINI ANNUS 1. — CHRISTI 70.

1. *Consules.* — Adveniente jam Christi anno septuagesimo, consules creati sunt C. Silius Italicus et Galerius Trachalus Turpilianus. Meminit hujus consulatus Plinius Junior [1], huicque nostræ assentitur chronologiæ, sic dicens de Silio Italico : « Novissimus a Nerone factus est consul : ita postremus ex omnibus, quos Nero consules fecerat, decessit. Illud etiam nobile, quod ultimus ex Neronianis consularibus obiit, quo consule Nero periit : quod me recordantem fragilitatis humanæ miseratio subiit. Quid enim tam circumcisum, tam breve, quam hominis vita longissima? Annon videtur tibi Nero modo fuisse; cum interim ex iis qui sub illo gesserunt consulatum, nemo jam superest? » Hæc Plinius ad Caninium Rufum scribens philosophatur. At nec tacendum quod de iisdem consulibus Suetonius [2] scribit his verbis : « Consules ante tempus privavit honore, atque in utriusque locum solus iniit consulatum; quasi fatale esset, non posse Gallias debellari, nisi a consule, ac susceptis fascibus. Extat quoque epigramma Martialis [3] de consulatu Silii Italici : sed sub Domitiano jam tertium puto suffectum.

2. *Neronis interitus et de eodem opinio.* — Inter hæc autem cum C. Julius Vindex, qui defectionem in Galliis excitarat, a militibus Rufi, qui Germaniam obtinebant, occideretur, idemque Rufus imperator designatus esset : cumque his omnibus infaustis illud etiam adderetur, quod Rubrius Gallus, quem contra rebellantes mittebat, defecerit : nec, quod ipse Nero conceperat, universum senatum interficere posset; quodque a prætorianis etiam militibus desertus esset : desperatione melioris status omnino deficiens, vili indutus veste, fugam arripiens, una cum tribus vel quatuor libertis, in prædium unius ex his, Phaontis nomine, inter viam Salariam et Nomentanam, quarto ab Urbe lapide positum, venit : ubi in spelunca delitescens, cum equites se quærentes adventare cognovit, sibi ipse, licet pavidus, intulit manus : quem ægre morientem unus ex libertis Epaphroditus confecit, quarto idus Junii (ea die qua olim Octaviam conjugem interfecerat) agens suæ ætatis annum trigesimum secundum, cum imperasset annos tredecim, menses septem, et dies viginti octo, numerando a die sequenti obitus Claudii imperatoris. De his fusius agunt Suetonius [1], Dio [2], et alii complures, simulque de funere ejus ac sepultura.

3. Illud tamen haud prætermittendum, ex nostris nonnullos scriptores non ignobiles erroris opinionem quamdam sectatos esse, Neronem fuisse Antichristum, ea nimirum ex causa, quod Paulus ad Thessalonicenses [3] secundo scribens, et de Antichristo verba faciens, quasi tunc viveret Antichristus, illud adjecisset : « Mysterium jam operatur iniquitatis. » Sed si diligenter attendissent tempus quo a Paulo illa scripta fuit epistola, nullo negotio ejusmodi errorem, ne in eum laberentur, declinassent. Nam cum ex his quæ superius dicta sunt, constet, non sub Nerone, sed sub Claudio eam a Paulo fuisse scriptam epistolam; nulla potuit esse suspicio, Paulum illis verbis Neronem significare voluisse. Ex quo videas (quod sæpius inculcamus) quantum conferat exacta in rebus pervestigandis temporum ratio, sine qua interdum labi in portentosos errores necesse sit. De Nerone esse locutum Paulum, opinatus est inter alios S. Joannes Chrysostomus [4], sic dicens : « Neronem mysterium iniquitatis vocat, dicens : Mysterium enim nunc agit iniquitatis. »

4. Sed concepto semel errore, in alios deformiores necesse est incidere, nam ex his deterior illo fluxit, ut Nero adhuc vivere crederetur. Reddam verba sancti Augustini [5] de his referentis duas opi-

[1] Plin. lib. III. epist. VII. — [2] Sueton. in Neron. c. 43. — [3] Martial. epig. lib. VIII.

[1] Sueton. in Neron. c. 43. 44. 45. usque 49. — [2] Dio in Neron. — [3] 2. Thes. III. — [4] Chrysost. ser. de eleemos. et col. — [5] Aug. de Civ. Dei lib. XX. c. 19.

niones : « Unde, inquit, nonnulli illum resurrecturum et futurum Antichristum suspicantur. Alii vero nec eum occisum putant, sed subtractum potius, cum putaretur occisus, et vivum occultari in vigore ejus ætatis, in qua fuit cum crederetur extinctus; donec suo tempore reveletur et restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium tanta præsumptio. » Hæc Augustinus. Ejus autem ab eo recitatæ posterioris sententiæ Severus etsi non auctor, tamen assertor habetur, dum ait [1] : « Unde creditur, etiamsi se gladio ipse transfixerit, curato vulnere ejus, esse servatus, secundum illud quod de eo scriptum est : ut plaga mortis ejus curata est, sub sæculi fine mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat. » Hæc ille. Sed quod magis displicet in Severo, hæc eadem ipse impingit sancto Martino, cum ait [2] : « Cæterum cum ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis : Neronem et Antichristum potius esse venturos : Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum; persecutionem hactenus exercendam, ut idola Gentium coli cogat. Ab Antichristo vero Orientale imperium esse capiendum : qui quidem sedem et caput regni Hierosolymam esset habiturus : ab illo urbem et templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potius Christum esse confirmans : omnesque secundum legem circumcidi jubeat. Et ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem cunctasque gentes esse redigendas. » Hæc et alia Severus in dialogis; qui etsi non alia, hac certe de causa jure a Gelasio [3] adnumerati sunt inter apocrypha, hoc titulo : « Opuscula Posthumiani et Galli apocrypha. » Sic enim commentarius ille inscriptus habetur, quod in dialogis illis Posthumianus et Gallus interloquantur. Cæterum si velimus ea vere a sancto Martino esse dicta : haudquaquam illa prophetico putanda sunt spiritu pronuntiata; sed quæ ab aliis narrata vel scripta accepisset, ea his exposcentibus enarravit.

5. At non ea tantum occasione, quod a Paulo hæc de Antichristo et Nerone esse dicta putaverint, in eum errorem sunt lapsi : sed accessit ad ea confirmanda, quod inter Gentiles etiam vulgata esset quædam opinio, Neronem fuisse subductum, et non occisum : quod Suetonius [4] his indicat verbis : « Non defuerunt, qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent, ac modo imagines prætextas in rostris proferrent; modo edicta quasi viventis, et brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique cum post viginti annos, adolescente me, extitisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse jactaret; tam favorabiliter nomen ejus apud Parthos fuit, ut vehementer adjutus, et vix redditus sit. » Hæc Suetonius. Sed eadem dilucidius Tacitus [1] his verbis : « Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exterrita, velut Nero adventaret, vario super exitu ejus rumore, eumque pluribus vivere fingentibus, credentibusque. » Idemque addit de servo arte et vultu simillimo, qui se esse Neronem fingens, et flagitiosos colligens, sollicitabat cæteros ad defectionem : quem Calpurnius Asprenas, qui eo tempore regebat sub Galba Galatiam atque Pamphiliam, occidit, caputque sectum oculis comaque torvum, ac vultu truci, ad abolendam de Nerone falsam opinionem et liberandas timore provincias, in Asiam, indeque Romam pervehendum curavit. Imo et Parthos non leviter ea fama permotos, idem auctor superius testatus est his verbis [2] : « Mota etiam prope Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. » Sed de his hactenus.

6. *Galba imperator.* — Cum sic igitur Nero spontanea nece ex hac vita migrasset, extinctaque prorsus progenies Cæsarum esset; Servius Sulpitius Galba a militibus, quibus præerat, acclamatus est imperator, tenuitque imperium menses septem, et dies septem. De cujus genere, ortu, magistratibus, rebus gestis per ætates singulas etiam ante imperium, moribus, et disciplinis, necnon studio militari, adventuque in Urbem, Suetonius, Plutarchus, Tacitus, Dio, et alii scripsere : quos consulat qui ea cupit : nos autem instituti memores, ea tantummodo attingemus, quæ suscepti muneris esse noverimus. Dum hæc aguntur in Occidente, iisdem coss. cum Vespasianus anno præterito Romano exercitu Galilæam in Palæstina provinciam, quæ ab imperio Romano defecerat, magno labore tandem feliciter debellasset; ad Hierosolymam, quæ reliqua esse videbatur, expugnandam, omnem comparat apparatum. Verum cum quæ in civitate agerentur percepisset, diras illas et implacabiles civiles discordias, quibus Judæi consumerentur, obsidionem distulit : ratus nimirum, si foris illi bello premerentur, mox inter se concordiam inituros, viresque adversus Romanos pro urbis defensione juncturos.

7. *Bellum civile Hierosolymis.* — Interea Judæis Hierosolymis habitantibus cum nec intus manere tutum esset, in ea flagrante intestina discordia, nec foras egredi, custodiis ubique positis prohibentibus ac pariter sævientibus; miserrimus omnium reddebatur status, miserandaque in ea omnibus ejus civitatis facies videbatur. « Nam (quod ait Josephus [3]) ab illis jus hominum calcabatur, ridebatur etiam divinitas, prophetarumque responsis tanquam vulgaribus fabulis illudebant. Cum vero multa contempsissent de virtute ac vitiis statuta majorum; etiam quæ de patria olim prædicta fuerant, vera esse exitu probavere. Vetus enim quidam sermo ferebatur, tum demum civitatem captum iri, sancta quoque exurenda esse lege belli, cum seditio

[1] Sever. histor. lib. II. — [2] Sev. dial. lib. II. in fine. — [3] Conc. Rom. sub Gelasio in decret. de libris apocryph. — [4] Sueton. in Ner. c. 57.

[1] Tacit. histor. lib. II. — [2] Tacit. histor. lib. I. — [3] Joseph. de bel. Jud. lib. V. c. 2. 3.

fuisset exorta, templumque Dei propriæ manus ante violassent. Quibus Zelotæ nihil de eorum fide dubitantes, ministros se præbuerunt. » Hæc Josephus.

8. Sic igitur laborante intus seditione : quæ foris erant, haud pacatiora videri poterant : nam factio sicariorum, duce Joanne, homine factiosissimo et tyrannidem meditante, insignem Romanorum munitionem Massada cepit : iidemque in alia loca grassantes, cuncta rapina ac cæde miscebant. Hæc agebant illi temporibus Azymorum, nullaque pars videbatur Judææ provinciæ esse relicta, quæ non una simul cum Hierosolymis interiret. Cum hæc agerentur ab illis, Gadareni, Transamnanæ regionis populi, sibi timentes a gentilibus suis Judæis, quem per legationem secretam acceverant Vespasianum, quarta die mensis Martii in civitatem recipiunt: qui vero seditiosi erant Romanis infensi, ex civitate fugerunt : sed perstricti a magistro equitum Placido, ad tredecim millia cæsa sunt : major tamen numerus fuit eorum qui se in Jordanem dedere præcipites. Expugnata sunt ab eodem Placido alia loca, inter quæ Julias, olim dicta Bethsaida, Petri apostoli patria. Sicque Galilæa similiter Transamnana rursus est a Romanis subacta. Dum vero hæc et alia adversus Judæos mala in dies sæviora exercerentur, jamque Vespasianus profectionem pararet, ut Hierosolymam obsideret; nuntiata morte Neronis, et Galbæ imperio, a cœptis desiit. Cumque quid esset acturus ambigeret, nihil melius sibi visum est, quam Titum filium suum legare ad novum imperatorem salutandum. Profectus est Titus, et cum eo etiam rex Judæorum Agrippa, qui adversus suos Romanis adhæserat, navigavit. Quæ vero post hæc acciderint, sequenti anno suo loco dicturi sumus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5561. — Olymp. 211. an. 4. — Urb. cond. 821. — Jesu Christi 68. secundum Baronium 70. — Clementis papæ 2. — Galbæ imp. 1.

1. *Consules.*—Ad num. 1. Coss. *C. Silius Italicus*, et *M. Galerius Trachalus*. Em. card. Norisius in litteris ad me Florentia scriptis docte observat, Suetonium in Nerone duos hujus imperatoris Romam adventus, post ejus ex Oriente reditum, distinguere. De priori agit Suetonius cap. 25, aitque Neronem reversum e Græcia *Neapolim albis equis*, ac dein Romam triumphantis more, *coronamque capite* gerentem *Olympiacam* introiisse. Quod præcedentis anni exitu factum, ut tunc explicavimus. Rediisse postea Neapolim Neronem, liquet ex Suetonio cap. 40, ubi ait : « Neapoli de motu Galliarum cognovit, die ipso, quo matrem occiderat... Sed urgentibus aliis super alios nuntiis Romam prætrepidus rediit. Postquam deinde etiam Galbam et Hispanias descivisse cognovit, prope intermortuus jacuit.» Est hic secundus Neronis Romam adventus a priori longe dissimilis; cum tunc triumphans, nunc prætrepidus illuc redierit. Prior adventus pertinet ad mensem Decembrem anni præcedentis, posterior ad mensem Aprilis anni currentis. Occidit enim matrem Nero, cum festi dies *Quinquatruum* uno aut altero ante die celebrati fuissent, ut colligitur ex Tacito lib. 14 Annal. Festum illud in Kalendario a Petro Lambecio tomo 4 bibliothecæ Cæsareæ publicato celebrabatur XIV *kalend. Aprilis*, et Galba qui in Hispaniis proconsul erat, die tertia mensis Aprilis currentis Christi anni imperium arripuit, ut ex iis, quæ anno sequenti dicemus, constabit. *Julius Vindex* proprætor in Galliis Galbæ imperium obtulit. « Nec diu cunctatus (scilicet Galba) conditionem partim metu, partim spe recepit, » inquit Suetonius in Galba cap. 10. Existimavit Onuphrius lib. 2 Fastorum, Vindicis et Galbæ defectionem anno præcedenti contigisse, eodemque Neronem e Græcia rediisse, et principes Apostolorum Petrum et Paulum martyrio coronatos esse. Quæ omnia ex dictis corruunt. Certe si mense Martio anni elapsi Nero e Græcia redux defectionem Galliarum et Hispaniarum accepisset, Galba anno amplius integro ab imperio capessendo abstinuisset; sicque historici, quæ tam longo spatio gesta fuissent, in litteras retulissent, vel ipsa seditio dissipata fuisset.

2. *Quintus Neronis consulatus.* — Nero ea seditione accepta, Romam prætrepidus rediit, « credensque expeditionem necessariam, consules ante tempus privavit honore, atque in utriusque locum solus iniit consulatum; quasi fatale esset non posse Gallias debellari, nisi a consule ac susceptis fascibus, » inquit Suetonius cap. 43. Onuphrius citatus consulatum illum suffectum in finem præcedentis anni confert, quod Suetonius, cap. 46, loquens de portentis somniorum, quibus territus est Nero, scribat : « Kalend. Januarii exornati Lares in ipso sacrificii apparatu conciderunt. » Jam autem cap. 43 de illo Neronis consulatu verba habuerat Suetonius. At non advertit Onuphrius, hunc historicum testari, Neronem territum portentis « tum veteribus, tum novis. » Kalendæ itaque Januariæ loco citato memoratæ alterius anni, non vero currentis. Unde et ibidem Suetonius ait : « Occisa demum matre, vidit per quietem, navem sibi regenti extortum gu-

bernaculum. » Quæ visio ad præcedentes etiam annos referenda. Melius Baronius quintum illum Neronis consulatum hoc anno consignavit. Extat nummus Neronis apud Goltzium, in quo legitur : NERO CLAU. CAESAR. AUG. GER. P. M. TR. P. XIV. COS. IV. IMP. P. P. Sumpsit tribunitiam potestatem XIV Nero die XIII Octobris anni elapsi. Quare eo anno menseque Octobri quintum consulatum nondum inierat : nam ultimum in nummis exprimi solitum fuisse certum. Quis autem sibi persuadeat, Neronem mense Martio anni Christi LXVII nuntium de excitata in Galliis a *Vindice* seditione, Hispaniarumque defectionem accepisse, et nonnisi post mensem Octobrem ejusdem anni expeditionem adversus *Vindicem* parasse? Hanc enim suscepti consulatus causam testatur Suetonius. Capessitus porro a Nerone consulatus V juxta quartam consulatuum Cæsareorum regulam : imo hinc discimus, ob expeditiones bellicas, imperatores quandoque consulatum cepisse, et hanc quartam regulam certam esse.

3. *Neronis interitus.* — Ad num. 2. Occisus est Nero, non die decima Junii, ut habent Baronius et Onuphrius, sed die nona. Imperium enim susceperat die XIII Octobris anni Christi LIV, imperavitque *annos* XIII, *menses* VII, *dies* XXVIII, ut habent Clemens Alexandrinus, et Eusebius in Chronico, seu ut habet Zonaras, *annos tredecim, menses octo, biduo minus;* ideoque die nona Junii interitus ejus contigit. Quod confirmat Cassiodorus in Chronico, qui ait : « Regnavit annis XIII, mensibus VII, diebus XXVII, » ubi diem emortualem excludit. Non potest autem in die mortis Neronis consignando error committi, quin in morte Galbæ, Othonis et Vitellii narranda etiam peccetur. De ætate Neronis, imperii ejus initio egimus. Neroni successit Galba.

4. *Gesta in Judæa.* — Josephus lib. 5 de Bello Judaico, gesta a Vespasiano in Judæa fuse describit, aitque cap. 3 eum *Gadaram* Transamnanæ regionis metropolim validissimam mensis Martii quarta die ingressum esse. Tum cap. 4 inquit : « Hæc dum aguntur, motus circa Galliam nuntiatur, et quod Vindex una cum optimalibus indigenarum defecisset. » Quo ex Josephi loco prorsus evertitur sententia Onuphrii et Baronii, qui existimarunt Neronem initio anni præcedentis e Græcia rediisse; cum Orientem non reliquerit, nisi postquam accepit seditionem a Vindice motam, quam hoc tantum anno cœpisse, ex laudatis Josephi verbis innotescit. Subdit Josephus cap. 8 : « Omnibusve jam captis præter castella Herodion, et Massadam, et Machærunta, quæ a latronibus tenebantur, sola jam Hierosolyma ante oculos erat, quæ expugnanda restabat. » Quibus ex verbis liquet, verum esse quod scribit Tacitus lib. 5 Hist. Vespasianus « intra duas æstates, cuncta camporum, omnesque præter Hierosolymam urbes, victore exercitu tenebat; » deceptosque viros doctissimos, qui bellum Judaicum anno Christi LXV inchoatum contendunt; cum eo modo non *intra duas æstates,* sed intra tres, Tacitus scribere debuisset. Hæc Baronius in Annalibus, et Spondanus in Epitome, anno sequenti tanquam tunc facta recitant, cum tamen certum sit toto capite 8, lib. 5, Josephum loqui de rebus hoc anno gestis.

LINI ANNUS 2. — CHRISTI 71.

1. *Otho imperator, et Vitellius.* — Adveniente Christi Domini nostri anno septuagesimo primo, Ser. Sulpitio Galba Augusto et T. Vinio Rufino coss., decima sexta Januarii, idem Galba in foro a militibus occisus est, cum imperasset (ut dictum est) mensibus septem, et diebus septem, annum natus septuagesimum tertium [1]. Arripuit mox imperium favore militum, quos in Galbam concitaverat, M. Silvius Otho, Neroni olim carissimus, a quo in Hispaniam missus fuerat quæstor : tenuitque menses tres ac dies quinque. Nam exercitus Romanus in Germania haud ratam habens ejus electionem, adversus eum creavit imperatorem A. Vitellium; qui in Italiam præmisit exercitum, de summa rerum cum Othone ipse postea dimicaturus: cum ille sive rerum desperatione, vel ne sui causa (ut tradunt) bello civili inter se milites necarentur, sibi ipse prudens volensque mortem conscivit die vigesima Aprilis, anno suæ ætatis trigesimo octavo, nonagesimo quinto imperii die. Cui succedens Vitellius, tenuit menses octo et dies quinque. Fuit hic ille Vitellius, Lucii Vitellii illius filius, qui [1] sub Claudio Syriam provinciam administravit, de Judæis (ut dictum est) optime meritus, præfuitque illi provinciæ usque ad Caium Caligulam, qui in ejus locum substituit Petronium; de quo plura superius.

2. *Vespasianus imperator.* — Vespasianus [2] interea, quinta mensis Junii, Cæsarea profectus, quæ

[1] Suet. in Galba c. 20. et seq.

[1] Joseph. ant. lib. XVIII. c. 11. — [2] Jos. de bel. Jud. lib. V. c. 8.

reliqua esse videbantur loca Judææ, Romano subjecit imperio, tribus exceptis castellis, quæ a latronibus tenebantur, Herodio, Massada, et Machærunte, ac ipsa Hierosolymorum civitate : cum tamen interim longe his graviora Judæi paterentur a contribulibus suis. Nam Simon Gerasenus [1], dux factus eorum qui foris erant latronum Idumæorum, ac quorumcumque poterat, loca alia depopulabatur; et adversus Zelotas, tam qui foris, quam qui agerent Hierosolymis, ciens prælia, quoscumque inveniebat Judæorum, funesta morte, vel crudeli membrorum obtruncatione afficiebat : indeque magno comparato exercitu, Hierosolymam obsedit. Sic igitur Zelotæ intus in cives, foris Simon in cæteros quos inveniret, omni crudelitatis genere grassabantur. Mira Dei vindicta, ut eo tempore, quo gladius Romanorum in Judæos sævire cessasset, latronum et factiosorum agmina in eosdem intus et foris crudelius essent armata. Cives autem quo adversus Zelotas viribus prævalerent, Simonem cum suis receperunt in civitatem, nescientes inde sibi majorem proventuram cladem. Ingressus itaque cum suis in urbem Simon Zelotas, qui se in templo munierant, continuo est aggressus : sed resistentibus illis ex editis locis, opus frustra tentavit; sicque conatus ejus redditus est plane irritus. Sed quæ post hæc Hierosolymis facta sint, suo loco dicemus paulo inferius.

3. Interea Romæ cum Vitellius turpissime imperaret, tam senatum ac populum, quam etiam milites novandarum rerum cupido incessit. Sed opportune (quod erat in optatis) accidit, ut Vespasianus [2] Urbis cladem commiseratus, iraque simul incensus, de liberanda Urbe ipsoque orbe deliberarit. Hæc cum apud milites loqueretur, omnibus annuentibus, ab iisdem acclamatus est imperator : cui recusanti, rectores legionum magis instabant, circumfusique milites cum gladiis eidem mortem minitantes, nisi quod ab omnibus nomen esset oblatum acciperet. Jurasse postea in ipsum exercitum qui in Judæa erat quinto nonas Julii, auctor est Tacitus, [3] : Suetonius [4] vero quinto idus factum tradit. Cæterum cœptum esse numerari annum primum Vespasiani ab ipsis kal. Julii, idem Suetonius tradit [5]. Præsto illi fuit Mucianus Syriæ præses cum quatuor legionibus sperans se illi fore collegam in imperio. Cupiens desuper duas, quæ in Ægypto erant, legiones sibi conjungere, dedit litteras Alexandriam ad præfectum Augustalem, qui tunc erat Tiberius Alexander, ex Judæo factus Gentilis, et Romanorum studiosissimus : qui primus ante alios, legiones, ut in Vespasianum imperatorem jurarent, adegit kalend. Julii. Hæc vero omnia ei ex animi sententia successerunt. Quin etiam et duæ aliæ legiones, quæ in Mysia erant atque Pannonia, jusjurandum ei præstiterunt. Insuper et qui in Africa erant milites (ut Tacitus [6] tradit) eidem adhæserunt. Post vero, cum Alexandria rediisset in Palæstinam, diversarum provinciarum ac civitatum adfuere legationes, salutantes eum imperatorem, coronasque simul aureas offerentes.

4. Præmisso interim pedestri itinere Muciano cum copiis, ipse Vespasianus Alexandriam abiit, inde navigaturus in Urbem. Horum omnium prior, qui cum legionibus Mysiæ atque Pannoniæ in Italiam adversus Vitellianos pugnans, rem bene gessit, fuit Antonius. Cum interea Sabinus Vespasiani frater mora impatiens, simulque Domitianus filius ejusdem Vespasiani una cum compluribus aliis nobilibus, adjunctis sibi cohortibus vigilum, occupant Capitolium : quos cum oppugnare studerent Vitelliani, ab his qui intus erant, incensum est templum Jovis Capitolini; tunc et Domitianus insperata sibi fuga consuluit; Sabinus vero retentus occiditur. Adventante vero postera die Antonio cum exercitu, resistentibus Vitellianis, tertio intra Urbem inter eos commissum est prœlium : sed tandem illis cedentibus, Vitellius sæpius fugam captans, ac rediens, demum se occultans, a militibus perquisitus et inventus sævissime trucidatur sui imperii (ut tradit Josephus [1]) octavo mense, die quinto, mensis Octobris die tertio, anno suæ ætatis quinquagesimo quarto (ut Dio), vel septimo, ut Suetonius et Tacitus tradiderunt.

5. Sequenti autem die Mucianus cum cæteris copiis in Urbem ingrediens, grassantes milites in civium domos repressit. Hæc omnia fusius Josephus, qui tamen in his quæ sunt temporis, tum a Græcis tum a Latinis dissentit historicis : nam Dio [2] Vitellium regnasse dicit annum unum, decem minus diebus, quod et apud Tacitum [3] confirmatum reperitur. Verum ut hos conciliemus : qui ejus imperio tribuunt annum unum, certum est non numerare ab obitu Othonis, sed ex eo tempore, quo a militibus imperator est acclamatus. Sed a Josepho idem dissentit Tacitus, dum ille tradit Vitellium occisum esse mensis Octobris die tertia, Tacitus [4] vero mense Decembri. His rebus gestis, ac vix tandem post cædes et prædas compressis ac ad officium redactis militibus, ex S. C. [5] T. Flavio Vespasiano miro consensu omnium est decretum imperium, qui id tenuit annos decem, minus sex diebus, numerando ab eo tempore, quo primum Alexandriæ a militibus (ut tradit Suetonius in Vespasiano [6]) imperator est salutatus ea qua diximus die. Verumenimvero quod diversi diversum ponant numerum annorum imperii Vespasiani, inde evenisse videtur quod alii numerant a tempore necis Vitellii, alii ex quo per senatusconsultum est illi decretum imperium, alii rursum a tempore quo ab exercitu salutatus est imperator hoc anno, mense Julio, ut facit Suetonius, qui ait : « Tiberius Alexander præfectus Ægypti primus in verba Vespasiani legiones adegit kal. Julii : qui principatus dies in posterum observatus est. Judaicus deinde exercitus V idus Julii apud ipsum juravit. » Hæc Suetonius [7]. Interea vero Vespasianus

[1] Joseph. de bel. Jud. lib. v. c. 7. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. v. c. 10. 11. 12. — [3] Tacit. lib. II. histor. — [4] Sueton. in Vespas. c. 6. — [5] Suet. ibid. — [6] Tacit. lib. I. histor.

[1] Joseph. de bel. Jud. lib. XIII. — [2] Dio in Vitellio — [3] Tacit. lib. de Oratore. — [4] Tacit. hist. lib. III. — [5] Tacit. hist. lib. IV. — [6] Sueton. in Vespas. c. 6. — [7] Idem ibid.

expectato opportuno tempore navigandi, Alexandria solvens, Romam se contulit.

6. *De miraculis Vespasiano tributis.* — Quænam admiratione digna Vespasiano contigerint, dum Alexandriæ esset, his verbis Tacitus [1] enarrat : «Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriæ statos æstivis flatibus dies, et certa maris opperiebatur, multa miracula evenere, quis cælestis favor, et quænam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam oculorum tabe notus ad genua ejus advolvitur, remedium cæcitatis exposcens gemitu, monitu Serapis dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit : precabaturque principem, ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento. Alius manu æger, eodem deo auctore, ut pede et vestigio Cæsaris calcaretur, orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari : atque illis instantibus, modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci : postremo existimari a medicis jubet, an talis cæcitas et debilitas ope humana superabiles forent. Medici varia disserere : huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia; illi elapsos in pravum artus; si salubris vis adhibeatur, posse integrari, id fortasse cordi deis, et divino ministerio principem electum : denique patrati remedii gloriam penes Cæsarem, irriti ludibrium penes miseros fore. Igitur Vespasianus cuncta fortunæ suæ patere ratus, nec quidquam ultra incredibile, læto ipse vultu, erecta, quæ adstabat multitudine, juste exequitur. Statim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit dies. Utrumque qui interfuere nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium. » Hucusque Tacitus. Hæc eadem narrat Suetonius [2], atque etiam alii.

7. Verum hæc altiori digna sunt indagine. In primis enim præsentia Tyanæi magorum omnium celeberrimi, et Vespasiano amicitia conjunctissimi, nonnihil moveor, ut existimem ea omnia fuisse ejusdem Apollonii Tyanæi arte excogitata. His enim diebus aderat Alexandriæ, ac pluribus aliis imposturis, quas recenset Philostratus [3], in sui admirationem converterat Alexandrinos, aliarumque provinciarum, qui illic versari soliti erant, homines. Sed et in his quæ sunt visa miracula, illud etiam considerandum : eas non fuisse ejusmodi ægritudines, quæ (quod refert Tacitus) a medicis curari minime valuissent. Si igitur medici ea præstare potuissent, multo certe facilius dæmones valuere, quorum illud fuit plane consilium, ad obscurandam Christi gloriam, ut quæ olim a prophetis de Christi regno prædicta essent, tribuerentur Vespasiano. Quod enim de Messia venturo sacris erat litteris consignatum, nempe quod universo dominaretur orbi, ut de Vespasiano intelligeretur, plurimis persuasit : « Nam (quod Tacitus ait [4]) pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore ut valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur; quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixerant. » Hæc Tacitus. Suetonius [1] vero eadem habet in hæc verba : « Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Judæa profecti rerum potirentur. » Id ipsum et Josephus [2], cum dicit : « Quod maxime eos ad bellum excitaverat, responsum erat ambiguum, itidem in sacris libris inventum : quod eo tempore quidam esset ex eorum finibus orbis terræ imperium habiturus. Id quidem illi quasi proprium acceperunt : multique sapientes interpretatione decepti sunt. Hoc autem plane responso, Vespasiani designabatur imperium, qui apud Judæam creatus est imperator. » Hæc Josephus : qui impietatis caligine offusus, ea esse de Messia intelligenda vel non novit, vel dissimulans quod sciebat, temporibus inserviens, sic est Vespasiano adulatus, ut olim alii Judæi majori Herodi, affirmantes illum esse quem Deus pollicitus fuerat per Prophetas; unde Herodiani sunt dicti.

8. At si prophetica vaticinia de Vespasiano locuta erant : cur ab eodem postmodum tam exacta facta est pervestigatio de stirpe Juda, et familia David, et (ut tradit Eusebius [3]) quos invenit occidit : nisi quod in comperto esset, non aliunde quam ex ea progenie Christum venturum esse? Sed qui erraverunt ab utero, et locuti sunt falsa, et legitimum germanumque Messiam contempserunt; non hunc solum, sed et factiosissimos homines principatui inhiantes, seque illum esse orbis principem jactantes, miserrime sunt passi. Sic igitur decepti Judæorum complures, et inter eos idem Josephus, in eam prorsus conspirarunt sententiam, ut ea non de Jesu, quem crucifixissent, sed de Vespasiano essent intelligenda. Id quippe jam ante Judaica superstitio in monte Carmelo, idque Josephus historicus (quod ipsemet testatur) eidem Vespasiano prædixerat; quod et Suetonius his verbis significat : « Apud Judæam Carmeli Dei oraculum consulentem, ita confirmavere sortes, ut quicquid cogitaret, volveretque animo, quantumlibet magnum, id esse proventurum pollicerentur. Et unus ex nobilibus captivis Josephus, cum conjiceretur in vincula constantissime asseveravit fore ut ab eodem brevi solveretur. » Hæc Suetonius [4]. Et quoniam, qui hujusmodi esset, ab Isaia [5] prædictum erat, fore ut multa operaretur miracula : hac quoque ex parte provisum fuit, ut idem quasi per larvam quamdam rex ille maximus appareret, nempe Messias. At illud certe in Vespasiano impleri non valuit, quod de Christi regno prædictum erat, ipsum futurum æternum, nec finem aliquando accepturum; cum nec ad decennium ejus imperium potuerit propagari.

9. Sed quod pertinet ad miracula, quæ non tantum hominibus, sed diis ipsis a diversis historicis gentilibus sunt adscripta : cujus sint fidei, sinceris-

[1] Tacit. lib. IV. hist. — [2] Suet. in Vespas. c. 7. — [3] Philostr. in Appollon. l. v. — [4] Tacit. hist. lib. v.

[1] Suet. in Vespas. c. 4. — [2] Jos. de bel. Jud. lib. VII. c. 12. — [3] Eusebius lib. III. c. 11. — [4] Suet. in Vespas. c. 5. — [5] Isai. XXXV.

simus testis est Polybius [1], inter eos clarissimus auctor: cujus sententiam rebus his, de quibus agimus, valde accommodatam, hic recitare operæ pretium ducimus; sic enim ait: « Fama autem est, et creditur apud Vargelietas, quod statua Dianæ Cindyadis, quamvis sub dio sit, neque nebulam neque pluviam patiatur; sicut et statuæ Vestæ apud Jassæos. Et ista etiam historiographi nonnulli dixerunt. Ego vero, nescio quomodo ejusmodi historiographorum sententiis toto hoc tractatu constanter repugno, et succenseo. Videntur autem mihi talia prorsus puerilem sensum recipere, qui citra considerationem non modo absurda, sed et impossibilia complectitur. Etenim si quis corpora quædam sic illuminari posse diceret, ut umbram non constituant, id animi prorsus esset insensati: quod Theopompus fecit, dicens, eos qui Jovis templum, quod in Arcadia est, ingrediuntur, haud adumbrari. Huic autem conforme est quod jam dicitur. Itaque in omnibus quidem illis quæ plebis pietatem erga numen conservant, condonandum est nonnullis historiographis, qui de talibus monstrosa loquuntur: in eo vero quod modum hunc excedit, ignoscendum non est. » Hæc Polybius; quæ quidem ad verbum hic voluimus exscripsisse, quo appareat, quantæ sint fidei, quæ ab ethnicis scriptoribus multis chartis de portentis et miraculis, scriptis sunt prodita.

10. *Triplici factione divisi in se invicem Judæi grassantur.* — Dum hæc Alexandriæ aguntur, ubi Titus una cum patre Augusto usque ad tempus commodioris ejus navigationis agebat: licet a Romanorum armis Judæi aliquanto temporis spatio quievissent; nihilominus bellis civilibus mutuo digladiantes, longe deteriora, quam ab externis hostibus, a suismet gentilibus patiuntur. Nam præter illa quæ sunt a nobis summatim superius recensita, addit Josephus [2], seditionem Hierosolymis inter duas partes, nempe populum civitatis atque Zelotas auctam esse trifariam: primæque factionis, eorum scilicet qui ex latronibus collecti erant, Simon Gioræ filius princeps erat: secundæ vero, nempe Zelotarum, dux erat Joannes, de quo superius facta est mentio: tertiæ autem, quæ ab his est dirempta, factionis præses erat Eleazarus Simonis filius, qui interiorem Templi partem occupans communivit, exteriorem vero Joannes tenebat. Ex quo etiam admirari possumus tantam amplitudinem et magnitudinem templi, in quo duo exercitus sibi ipsis contrarii habitarent absque violatione tertiæ ejusdem partis, quæ dicebatur Sancta sanctorum. Simon vero superiorem civitatis partem occupaverat. His igitur in hunc modum divisis trifariam, digladiantibusque inter se, Templi atrium sanguine inundavit; et, quod ultimum illis exitium attulit, frumentariæ cellæ, in quibus ad plures annos frumentum reconditum erat, incendio sunt absumptæ. Sed hæc omnia Josephus pluribus describit; quæ a nobis brevitate contracta sunt, quod auctor ille manibus omnium habeatur. Quapropter hoc satis sit dicere, adeo miserrimum populum triplicibus his dilaceratum ac compressum fuisse hostium factionibus, ut pro Romanis, quo citius civitate potirentur, vota nuncuparent; rati nimirum, illos licet infensissimos hostes, et acceptas sub Cestio contumelias ulcisci paratos, tamen respectu præsentis, quem experiebantur, infelicissimi rerum status, habendos fore amicos carissimos, atque optatissimos servatores. Reliqua de his anno sequenti.

11. *Ignatius succedit Evodio in sede Antiochena, et de hujus epistola.* — Hoc eodem anno, Olympiade ducentesima duodecima, anno primo (ut numerat Eusebius [1]) Evodio episcopo Antiocheno ex hac vita sublato, subrogatur qui aliquando collega sedisset Ignatius. Hic (ut idem auctor tradit [2]) sedit annos quadraginta, nimirum usque ad undecimum Trajani annum. Ea controversia, quod alii successum Petro ab Evodio in sede Antiochena, alii vero dixerunt ab Ignatio, superius a nobis est fusius pertractata. Sed et testatur Origenes [3], post Evodium absque ulla dubitatione eumdem Ignatium tertio loco rexisse Ecclesiam Antiochenam. Quod autem ad obitum spectat Evodii: cum tam Latini [4] quam Græci [5] æque testentur, illum martyrio ex hac vita esse sublatum; non id accidit, quod his temporibus a Vespasiano vel Tito aliqua fuerit in Christianos persecutio excitata, quos tradunt moribus fuisse placidos et humanos: nam et Titus sequenti anno Antiochiam pergens, Gentilium tumultum et iras in Judæos concitatas repressit, ac Antiochenos continuit in officio. Quamobrem quod ad martyrium ejus spectat, alia potius causa exquirenda esse videtur: quam quidem eam esse putamus, quæ a Josepho [6] de rebus Antiochenis agente describitur. Ipse enim dum recenset quæ hoc anno, quo Vespasianus perrexit Antiochiam, Judæi in ea civitate a Gentilibus passi sunt, rem gestam in hunc modum enarrat: «Cum Antiochensium populus concionaretur in theatro, Antiochus Judæus, tum patri suo, tum cæteris Judæis infensus, progressus in medium, patrem suum et cæteros deferebat, insimulans eos quod una nocte totam civitatem incendere statuissent; et velut hujus consilii participes quosdam hospites Judæos tradidit. His autem auditis, populus iram cohibere non poterat: sed in eos quidem qui traditi fuerant, ignem jussit afferri; statimque omnes in theatro concremati sunt. In multitudinem vero Judæorum properabant irruere; si eos celeriter ulti essent, patriam suam servatum iri existimantes. Antiochus autem iracundiam magis accendere, mutatæ voluntatis argumentum, quod Judæorum mores odisset exhibere se credens, si Paganorum ritu sacrificaret; idemque jussit cæteros compelli facere: renuendo enim, manifestos insidiatores fore. Hujus autem rei periculo ab Antiochensibus facto,

[1] Polyb. hist. lib. XVI. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 1.

[1] Eusebius in Chron. et hist. lib. III. c. 16. — [2] Euseb. ubi sup — [3] Orig. hom. 6. in Lucam. Ignat. epist. XII. — [4] Martyrolog. Rom. et alia die 6 Maii. — [5] Menolog. die 7 Septemb. — [6] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 21.

pauci quidem consenserunt : alii vero, qui noluerunt, perempti sunt. »

12. Hæc et alia Josephus de cladis in Judæos illatæ instigatore Antiocho Judæo cum scribat, facile adduci possumus, ut complures ex Judæis qui fidem Christi amplexi essent, ejusdem fuerint criminis insimulati, eodemque experimento tentati, ac ob eam causam martyrii coronam, tum maxime inter eos Evodius, acceperint. Quomodo enim Antiochus pepercisset Judæis Christianis, qui se in parentem cæterosque gentiles suos tam ferum atque scelestum exhibuit ? Vel quonam pacto, qui erant ex circumcisione Christiani, Petri et Pauli discipuli, beatissimæ Ecclesiæ illius alumni, non prius millies subiissent mortem, quam idolis Gentilium immolarent? Sicque jure meritoque existimare possumus, eadem fere ex causa Judæos Christianos Antiochiæ subiisse martyrium, qua simitibus insimulati calumniis a Nerone fideles Romæ sunt cæsi. At non hic finis Antiochensium Judæorum occisionis : siquidem haud multo post, cum scelestissimorum quorumdam opera injecto igne, quamplurima nobilissima loca publica incendio conflagrassent, in Judæos ex priori calumnia culpa conversa, ne unus quidem ex eis superfuisset, nisi præses magna vi illorum impetum repressisset. Sed de causa Evodii martyrii, quam opinamur, hæc satis.

Ejusdem Evodii Ignatius [1] scribens ad Antiochenos meminit hoc elogio : « Mementote Evodii beatissimi pastoris vestri, qui primus post Apostolos gubernacula Ecclesiæ vestræ sortitus est : ne simus pudori patri. » Citatur a Nicephoro [2] Evodii nomine scripta epistola, cujus erat titulus, « Lumen : » quam tamen ab antiquioribus nec citatam, neque aliter cognitam esse reperimus. Idem auctor de ejus successore Ignatio olim puero hæc scripsit. « Ignatium tenellum adhuc tanquam simplicem et sincerum manibus suis Christus sublatum exhibuit; atque simplicitatem et integritatem discipulis ostendere, aut commendare volens, Nisi efficiamini sicut parvuli, inquit, non intrabitis in regnum cælorum. » Hæc Nicephorus : sed unde acceperit, non invenimus.

[1] Ignat. ep. XII. — [2] Niceph. hist. lib. II. c. 3.

Anno periodi Græco-Romanæ 5562. — Olymp. 212. an. 1. — Urb. cond. 822. — Jesu Christi 69. secundum Baronium 71. — Clementis papæ 3. — Otho, Vitellius, Vespasianus impp.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Servius Sulpicius Galba Aug.* et *T. Vinius Rufinus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Consulatus Galbæ juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *Galbæ interitus.* — Galba non die decima sexta Januarii, ut habet Baronius, sed die decima quinta occisus. Josephus enim, qui tum vivebat, lib. 5 de Bello, cap. 6, ait, Galbam imperasse *menses* VII *et dies* VII, cui uterque Victor suffragatur. Quare cum Nero die nona Junii anni præcedentis perierit, interitus Galbæ in diem XV Januarii incidit. Clemens quidem Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus habent, *menses* VII, *dies* VI, quia nempe diem emortualem excludunt. Alia in hanc rem argumenta attuli in Prolegomenis Dissert. Hypat., num. XIX. Quod si a tempore, quo imperator in Hispania dictus est, vivente adhuc Nerone, imperium ejus exordiri placeat, tunc, ut Xyphilinus et Zonaras ex Dione habent, *regnavit menses novem, dies tredecim*, quot menses et dies a tertio Aprilis anni præcedentis ad decimum quintum Januarii præsentis anni fluxerunt. Adoptavit Galba Pisonem, Cæsaremque renuntiavit; sed is intra sextum adoptionis diem periit, ut habet Tacitus lib. 1 Hist.

3. *Explicantur nummi in quibus annus II ejus imperii legitur.* — Suetonius in Nerone cap. 10 de Galba scribit : « Consalutatusque imperator legatum se senatus ac populi Romani professus est; » tum cap. 11 : « Ut occisum Neronem cognovit, deposita legati suscepit Cæsaris appellationem : » non potuit itaque secundum imperii annum inchoare, licet in multis nummis Græcis legatur L. B. id est anno secundo, sed cum omnes hi Alexandriæ percussi fuerint, jure merito observarunt aliqui Alexandrinos non numerasse annos imperatorum a die natali eorum imperii, sed a die vigesima nona mensis Augusti; id enim confirmat Dio lib. 51, pag. 457, ubi ait, « Diem quo capta fuit Alexandria festum esse censuerunt, ab eoque reliquis annis numerandis initium sumendum. » Nunquam in nummis Ægypti alia epocha notata quam regum et imperatorum, quare ea a primo anni die non exordiebatur, et quando mors principis sub finem anni nuntiabatur, statim nummi in honorem successoris cudebantur, cum L. A, id est anno primo, et post aliquot dies novo anno Alexandrino inchoante die XXIX Augusti in nummis exprimebatur annus secundus a die XXIX Augustus desumptus. Sic Trajano mortuo, et Hadriano in locum ejus subrogato, ac Alexandriæ agnito imperatore initio anni CXVII nummi percussi cum L. A. et deinde die XXIX Augusti cum L. B. ita ut ultimus hujus imperatoris annus in nummis Ægyptiacis præferat L. C. B. id est annum XXII, quod nonnisi

in nummis Alexandrinis occurrit. Prælerea in canone Ægyptiaco Ptolomæi anni regum non a vero die eorum natali, sed a Thoth vago, postea pro usu civili Augusto regnante diei XXIX Augusti alligato numerantur.

4. *Post Neronem* Cæsar, *non familiæ sed dignitatis nomen fuit.* — Diligenter autem observandum post Neronem in quo Julia familia extincta, etiam qui ab Augustis originem ducebant, Cæsares appellatos non esse, donec a patribus imperatoribus eo nomine ac dignitate cohonestarentur, idque cum spe ad successionem imperii, ejusque aliquo consortio. Eam in rem Otho apud Tacitum lib. 1 Hist. dicit : « Agendum, audendumque, dum Galbæ auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. » Non solum itaque *Cæsaris* nomen cum certa imperii successione Piso acceperat; sed auctoritatem aliquam, quæ nondum coaluerat, neque satis stabilita erat. Nec refert, quod paulo antea Tacitus de legatis ad Germanicum exercitum mittendis, ac de Pisone loquens dicat : « Illi (nempe legati) auctoritatem senatus : hic (scilicet Piso) dignationem Cæsaris laturus. » Non enim inde sequitur Pisonem nullam auctoritatem, nullumve imperium habuisse; illud quippe Cæsaris nomine ab historico brevitatem affectante satis designatur. Cæsaris honores paulatim aucti, tandemque regis et imperatoris nominibus appellati, ut infra demonstrabo. Verum quidem est, satis non innotescere, in quo situm esset illud imperium Cæsareum : sed cum de re constat, certa, propter dubia et incerta, non deserenda. Itaque ante Neronis mortem quicumque filius Cæsari patri nascebatur, is origine nascendi dicebatur Cæsar, ac filius Augusti, imo et imperii successor reputabatur, si tamen ab imperatore vel tribunitia potestate, vel imperio proconsulari exornatus fuisset, aut ab eodem testamento successor nominatus esset. At post Neronem, neque nativitas neque adoptio Cæsaris nomen secum invehebat, ut multis exemplis constabit.

5. *Initium Vitellii et finis Galbæ.* — Plutarchus in Galba pag. 1063 confirmat quod diximus de initio Vitellii, quod sc. die secunda mensis Januarii dictus fuerit imperator et Galbam ac Pisonem Cæsarem interfectos fuisse *ad octavum decimum kalendas Februarias.* Quæ Plutarchi loca ab historiæ Augustæ interpretibus miror non animadversa.

6. *Othonis interitus.* — Vitellius anno superiori *sub ipsas kalendas Decembris*, ingressus est Germaniam, ubi superioris Germaniæ exercitus *ipso kalendis Januariis die* currentis anni imagines Galbæ dirumpit, et in acta senatus jurat, et *die postero* Vitellius imperator consalutatur, ut habet Tacitus lib. 1 Hist. Inde Otho Augustus, qui Galbæ successerat, se ipsum interficit, *postquam biduum, tresque menses, imperium tenuit,* inquit Josephus lib. 5 de Bello, cap. 8, ideoque die decima sexta mensis Aprilis, non vero die vicesima, ut habet Baronius. Josepho suffragatur Clemens Alexandrinus, qui Othoni tribuit μῆνας ε', ἡμέραν α', id est, *menses* v, *diem unum*, sed legendum, μῆνας γ' : id est, *menses tres*, ubi diem emortualem excludit. Idem deducitur ex Tacito, qui lib. 2 Hist. ait, Othonis mortem Romæ nuntiatam, « dum cereales ludi ex more spectabantur. » Hi ludi *tertio idus* Aprilis inchoabantur, et die *decimo tertio kalendas Maii,* id est, XIX Aprilis absolvebantur, ut patet ex veteri Kalendario a Lambecio in bibliotheca Cæsarea publicato. Cum autem Otho *Bebriaci* (vicus est Veronam inter et Cremonam situs) peremptus fuerit, mors ejus ante diem XX Aprilis contigit, alioquin dum ludi cereales celebrabantur, Romæ nuntiari non potuisset; cum Romam inter et Bebriacum via longa intercedat, nonnisi intra aliquot dies percurrenda. Ex quo manifestum est, errasse Suetonium in Othone, qui scribit hunc imperatorem *nonagesimo quinto imperii die* funeratum esse, die scilicet vicesima Aprilis. Accuratius Xyphilinus et Zonaras ex Dione tradunt, regnasse Othonem dies XC, quo pacto, die XVI, quod verum est, periit. Ait Baronius in Annalibus, Othonem a Nerone fuisse alias in Hispaniam missum quæstorem. Sed, ut observavit card. Norisius, Otho non quæstor missus, sed *quæstorius*, post quæsturam nempe in Urbe administratam; fuit enim in Lusitania legatus Augusti proprætor : « Provinciam (sc. Lusitaniam) administravit quæstorius per decem annos, moderatione atque abstinentia singulari, » inquit Suetonius in Othone cap. 3.

7. *Imperii Vespasiani duplex epocha.* — Ad num. 3. Postquam in Orientem, ubi Vespasianus agebat, Othonis mortis nuntium est allatum : « Tiberius Alexander præfectus Ægypti primus in verba Vespasiani legiones adegit kalend. Julii, qui principatus dies in posterum observatus est. Judaicus deinde exercitus V idus Julii apud ipsum juravit, » inquit Suetonius in Vespasiano cap. 6. Tacitus vero lib. 2 Hist., cap. 79, habet : « Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriæ cœptum, festinante Tiberio Alexandro, qui kalend. Jul. sacramento legiones ejus adegit. Isque primus principatus dies in posterum celebratus, quamvis Judaicus exercitus V nonas Jul. apud ipsum jurasset, eo ardore, ut ne Titus quidem filius expectaretur. » Lipsius in Notis ad eum locum ait, « Suetonio scriptum, *V idus*, ubi Tacitus V *nonas :* sed eum ad exemplar Taciti emendandum videri non vane pronuntiat clarissimus Torrentius. » Utriusque conjecturam certam esse demonstrabo in morte Vespasiani, cujus imperii anni ab antiquis, vel a kalendis Julii, vel a V nonas Julii, nunquam vero a V idus Julii deducuntur.

8. *Vitellii interitus.* — Ad num. 4 et seq. Vitellii Augusti interitus die vicesima prima Decembris contigit. Dio enim scribit imperasse Vitellium anno uno, decem diebus exceptis, a die nempe secunda Januarii ad vicesimam primam Decembris. Secundo Zonaras inquit : « Vixit annos LIV et dies LXXXIX, imperavit annum unum, decem diebus demptis : » Suetonius autem in Vitellio ait : « Natus est VIII kalend. Octobris, vel, ut quidam, VII idus Septembris, Druso Cæsare, Norbano Flacco coss. » Quare

secundum Zonaram natus est Vitellius die xxiv Septembris, seu VIII kalend. Octob., anni Christi xv. Drusi Cæsaris et Norbani consulatu notati, periitque die xxi Decembris currentis anni; quod a classico auctore accepit Zonaras. Tertio, Josephus lib. 5 de Bello, cap. 13, inquit : « In media urbe jugulatus octo menses ac dies quinque potitus imperio. » Regnum Vitellii Josephus a die xvi Aprilis, quo Otho se ipsum interfecit, exorditur, diemque emortualem excludit quod ex sequentibus ejus verbis manifestum fit : subdit enim, ταῦτα δὲ τρίτῃ μηνὸς ἀπελλαίου πέπρακτο. Quæ verba sic Gelenius vertit : « Hæc quidem gesta sunt die tertio mensis Octobris. » Sed perperam : ipsemet enim Gelenius de Bello, cap. 4, diem xxii mensis Hyperberetæi vocat diem xxvi mensis Octobris. Quare Apellæus ibidem usurpatur a Josepho pro Decembri : secundum quod lib. 12 de Antiquit., cap. 7, comparat mensem Chasleu, qui partim Novembri, partim Decembri respondet, cum eo « qui a Macedonibus, inquit, dicitur Apellæus, » qui mensis Syro-Macedonicus die vicesima tertia Novembris nostri inchoatur, dieque vicesima tertia Decembris absolvitur. Cum itaque dies vicesimus nonus Apellæi dicatur a Josepho tertius dies Apellæi, desinentis scilicet mensis, secundum morem loquendi Syro-Macedonum, constat, Vitellium interfectum die vicesima prima Decembris nostri, qui a Syro-Macedonibus vocatur dies tertius mensis Apellæi desinentis, ut videre est in Tabula mensium Macedonicorum et Asianorum apud Usserium in Dissertatione de Macedonum et Asianorum anno solari. Ex laudato porro Josephi loco, a criticis, quod viderim, non discusso, liquet Josephum in libris de Bello, mensibus et anno Syro-Macedonicis aliquando uti. Is enim, qui jam scripserat, Vitellium imperasse menses octo, et dies quinque, ideoque indicarat, eum die vicesima prima Decembris interfectum esse, se ipsum postea magis explicat, nullusque sui seipso melior interpres. Qui cum Suetonio Vitellii initium a die vicesima Aprilis desumunt, aiunt eum imperasse menses octo, diem unum, excluso nempe emortuali die, uti Cassiodorus in Chronico et Eutropius, ac ante eos Clemens Alexandrinus, qui habet, Vitellium imperasse *menses septem, diem unum,* ubi sine dubio legendum, μῆνας ὀκτὼ, ἡμέραν ά, id est, *menses octo, diem unum.* Sed hæc sententia, ut jam dixi, falsa; qui tamen eam docuerunt, non alio die Vitellium occisum credidere, quam die xxi Decembris. Horum trium imperatorum emortualis dies a Scaligero in lib. de Emendat. Temp. et a Petavio in Animadversionibus Epiphanianis, et in lib. ii de Doct. Temp., cap. 16, frustra investigatus, sed jam, ni valde fallor, in manifestam lucem a me prolatus.

9. *Domitiani consulare imperium explicatur.*— Interfecto Vitellio, Vespasiano « consulatus cum Tito filio, prætura Domitiano, et consulare imperium decernuntur, » inquit Tacitus lib. 4 Hist. Suetonius vero in Domitiano cap. 1 : « Honorem præturæ urbanæ cum consulari potestate suscepit titulo tenus : quam jurisdictionem ad collegam proximum transtulit, » nempe Mucianum. Uterque locus Onuphrio in Fastis fucum fecit : existimavit enim inde sequi, Domitianum in annum sequentem consulem suffectum designatum esse; licet de imperio militari seu consulari, non vero de consulatu Tacitus et Suetonius loquantur, constetque, anno sequenti Domitianum consulatum non gessisse; cum prætura ante consulatum, non vero simul cum eo administrari soleret. Spanhemius vir eruditissimus in Cæsaribus Juliani imperatoris pag. 69 egregium nummum producit, in quo visuntur duo capita Titi et Domitiani Cæsarum sese respicientia cum his verbis circum : CAESAR AUG. F. COSS. CAESAR F. PR. Ubi vides, utrumque Cæsarem ac Augusti filium, Titum vero consulem, et Domitianum prætorem appellari. Huic itaque prætura quidem, sed non consulatus hoc anno delatus; deceptusque Onuphrius quem omnes secuti sunt, qui potentiam consularem cum consulatu confudit. E contra card. Norisius in Cenotaphiis Pisanis Dissert. II, pag. 208, consularem potestatem ab imperio consulari distinguit, explicans vetus elogium Gruteri pag. 454.

C. PLINIUS. C. F. C. N
CAECILIUS. SECUNDUS
COS. AUGUR. LEGAT. PRO PRAET
PROVINC. PONT. CONSULARI. PO
TESTATE. IN EAM PROVINCIAM. AB
IMP. CAESARE. NERVA. TRAJANO
AUG. GERMANICO. MISSUS, etc.

« Recte dicitur, inquit card. Norisius, cum consulari potestate, non imperio in eam provinciam missus Plinius (Bithyniam sc.) imperium enim absolutam belli gerendi, seu rei militaris administrandæ potestatem designabat ; potestas vero civilis jurisdictionis exercendæ liberam facultatem, uti optime adnotarunt Panvinius lib. I Fast. ad annum Urbis CDXXVIII, et Sigonius lib. 3 de Antiq. Jure Provinc., cap. 5. Plinius vero quamvis legatus proprætor Trajani Augusti, quod sine exercitu sive legionibus Bithyniam regebat, consulari tantum potestate præditus inscribitur. » Ita card. doctissimus. At Panvinius et Sigonius de iis, quæ stante republica facta sunt, non vero de more post imperium institutum servato loquuntur, et ex laudatis Taciti et Suetonii eamdem rem diversis verbis exprimentium locis colligitur, potentiam consularem et imperium consulare per hæc tempora distinctas potestates non fuisse. Denique Plinius lib. 10, epist. 60 et 61, Trajanum admonet, se suscepisse et solvisse « cum commilitonibus » vota, in decennalibus nempe et id genus festis emitti solita. Quare Plinius et cum imperio consulari et cum consulari potestate in Bithynia erat. Hac tamen de re cum ad card. Norisium scripsissem, respondit : « Domitianus habuit initio potestatem consularem, ut ait Suetonius, qui lato modo eam pro imperio proconsulari accepit. Habes exemplum pag. 208 in Cenotaphiis ex Tacito. Domitianus exercitum duxit contra Germanos. Hoc erat

imperium proconsulare Domitiani Cæsaris. Vide Tacitum in fine lib. 4 Hist., ac Josephum lib. 7 de Bello. Cum Plinio ex lib. 10, epist. 60 et 61, erant milites non qui essent legio, sed cohortes, uti erant Hierosolymis sub Pilato procuratore, cujus nullum erat imperium proconsulare. Hinc Trajanus lib. 10, epist. 82, scribit Plinio : Si qui se contra disciplinam meam gesserint, statim coerceantur; si milites erunt, legatis eorum, quæ deprehenderis, notum facies. Quare Plinius non habebat imperium proconsulare, quo qui pollebat, habebat plenum jus in milites, atque pœnam capitis, ut innumeris exemplis passim patet. Ex hac epist. 82 palam infertur sola potestas consularis Plinii. » Hæc card. Norisius. Verum cum inter varia discrimina quæ inter proconsules legatosque ac proprætores erant, illud unum esset, quod illi in populi provincias mitterentur, quæ fere inermes, hi vero in Cæsaris, quæ copiis instructæ erant, hoc dubium aliis magis examinandum relinquo.

10. *Bithynia ante Hadrianum fuit provincia populi.* — In excerptis ex Dione a Valesio editis, ubi de Hadriani imperio agitur, hæc leguntur : « Julius Severus post partam de Judæis victoriam, missus est in Bithyniam, quæ quidem etsi non armis, præside tamen ac rectore justo, et prudentia ac dignitate prædito egebat, etc. Cæterum senatui sortique, Bithyniæ loco tradita est Pamphylia. » Quare ante Hadrianum Bithynia provincia inermis erat, eoque imperante a populo Romano in imperatorem translata.

11 *Domitianus imperio Cæsareo præditus fuit.* — Censores aliquid apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 177, reprehendunt me, quod in Dissert. Hypat. scripserim, Domitianum imperii Cæsarei decennalia et id genus festa edidisse : « Nos plane, inquiunt, ignoramus quidnam sit hocce imperium Domitiani. Nam Dio lib. 53 disserens de titulis imperatorum, testatur appellationem Cæsaris *nihil pecularis potentiæ* significare, sed tantum *successionem stirpis*. Et ne a Domitiano discedamus; Tacitus in fine lib. 3 Hist. scribit, Domitianum post necem Vitellii a frequenti milite Cæsarem consalutatum, et initio lib. 4 ait : *Nomen sedemque Cæsaris Domitianus acceperat.* Eo autem titulo nullum eidem imperium collatum patet ex iis, quæ statim subjungit : Prætura Domitiano et *consulare imperium decernuntur;* prætura nullum imperium, sed jurisdictionis tantum potestatem Domitiano conferebat. Cæterum, ut Cæsar, idemque filius Vespasiani Augusti, quidpiam auctoritatis ac potestatis supra privatos prætores haberet, eidem *consulare imperium* S. C. decretum fuit, quod nuda illa Cæsaris appellatio nullum eidem imperium tribuebat. » Unde concludunt censores, Domitianum et reliquos Cæsares omnes imperii expertes fuisse. At Domitianum aliosque deinceps Cæsares in aliquod imperii consortium modo majus, modo minus, modo citius, modo tardius adscitos fuisse non dubito. Et ut hic tantum de Domitiano loquar, Tacitus in fine lib. 4 Hist. « Domitianus sperni a senioribus juventam suam cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat. Simul simplicitatis ac modestiæ imagine, in altitudinem conditus, studiumque litterarum et amorem carminum simulans, etc. » Ubi Tacitus de Domitiano loquitur, otium et poetam, ante patris ex Oriente adventum, simulante. Egregius est in hanc rem Quinctiliani locus de Domitiani Operibus poeticis : « Quid iis ipsis operibus ejus, in quæ donatus imperio juvenis successerat, sublimius? » Ubi loco *successerat*, Lipsius in Notis ad laudatum Taciti locum recte scribit, *secesserat*. Nec obstat locus Taciti a censoribus citatus : « Nomen, sedemque Cæsaris Domitianus acceperat, nondum ad curas intentus, » ad imperii scilicet administrationem; cum non multo post animum ad eam adjecerit. Tacitus ibidem de senatu coacto agens, ait : « Referente Cæsare. » Tum : « Primo senatu inchoante Cæsare. » Infra : « Abrogati inde, legem ferente Domitiano, consulatus, quos Vitellius dederat. » *Nomen* itaque loco laudato dignitatem significat, ut sæpe alibi, non vero purum putum Cæsaris nomen. Cæterum quandiu Vespasianus ab Urbe abfuit, Domitianum cum Muciano omnia summa potestate administrasse testantur Dio lib. 66, Joseph. lib. 5 de Bello, cap. 13, et Zonaras in Vespasiano. Denique Suetonius in Domitiano cap. 1 : « Cæsar consalutatus, honorem præturæ urbanæ cum consulari potestate suscepit titulo tenus; quam jurisdictionem ad collegam proximum transtulit. Cæterum omnem vim dominationis tam licenter exercuit, etc. » Patre ex Ægypto reduce, ea auctoritate Domitianus potitus non est, consors tamen imperii fuit; cum Suetonius in Tito cap. 9 scribat : « Fratrem (scilicet Domitianum) insidiari sibi non desinentem, nec occidere, ac ne in minore quidem honore habere sustinuit : sed ut a primo imperii die, consortem successoremque testari perseveravit. » Quod si Suetonius in Domitiano cap. 2 de Domitiano dicat : « Patre defuncto, nunquam jactare dubitavit, relictum se participem imperii, sed fraudem testamento adhibitam, » intelligendus est Suetonius de imperio proconsulari, quod vivente Vespasiano Titus obtinuerat, et non in quod Domitianus succedere sese debere existimabat. Locus Dionis lib. 53 a censoribus citatus ad rem non facit. Loquitur enim Dio de Romani imperii institutione : ait enim Augustos vocatos fuisse proconsules, patres patriæ, imperatores, iisque tribunitiam potestatem esse collatam : additque : « Ad hunc itaque modum ratione eorum nominum, quæ in populari civitatis statu usurpantur : omnem totius Reipublicæ potestatem accipiunt : ac regiam etiam, nisi quod invidiam nominis vitant. Nam Cæsaris et Augusti vocabula nihil eis quidem potentiæ adjiciunt pecularis, sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. » Loquitur itaque Dio de Augustis, non vero de puris putis Cæsaribus, aitque Cæsaris et Augusti vocabula nihil eis potentiæ adjicere, sed imperatores ratione aliorum nominum eam habere. Ex quibus intelligere possumus, Augustos, cum filios

suos Cæsaris dignitate exornarunt, aliis postea decretis eos in imperii consortium vocasse.

12. *Cæsennius Petus Syriæ præses.* — Mucianus, qui Syriæ præerat, Romam adversus Vitellium a Vespasiano jam imperatore creato missus est, anno exeunte, ut insinuat Josephus lib. 5 de Bello, cap. 13, ubi ait : « Mittit in Italiam Mucianum cum multis equitum peditumque copiis, qui tamen propter hiemis asperitatem veritus navigare, per Cappadocas et Phrygas ducit exercitum. » Mucianus nonnisi occiso Vitellio Romam pervenit, ut testatur Xyphilinus, qui ea morte narrata, ait : « His confectis rebus, Mucianus venit, isque omnia una cum Domitiano administrare cœpit. » Post Mucianum *Cæsennius Petus*, rector in Syriam missus, ut docet Josephus lib. 7 de Bello, cap. 21. Eam provinciam, « jam quarto anno Vespasiano administrante imperium, » adhuc gubernabat Petus, ut discimus ex Josepho ibidem cap. 27, qui tradit, eum Antiochum regem Comagenes apud Vespasianum defectionis accusasse, bellum contra eum movisse et vinctum Romam e Cilicia misisse. Hactenus de præsidibus Syriæ, quorum aliqui in Annalibus prætermisi, aliorum vero chronologia non satis accurata. Post captam Judæam Syriæ præsidum notitia Historico Ecclesiastico non necessaria, ideoque eorum successionem hic terminamus.

13. *Gesta in Judæa.* — Nihil hoc anno alicujus momenti in Judæa gestum. Nam quod ait Baronius, *quinta mensis Junii*, Vespasianum Cæsarea profectum, quæ reliqua esse videbantur loca Judææ, Romano subjecisse imperio, tribus exceptis castellis, ac ipsa Hierosolymorum civitate, pertinent ad annum præcedentem, ut tunc diximus, et legenti Josephum lib. 5, cap. 8, a Baronio citatum manifestum fiet.

LINI ANNUS 3. — CHRISTI 72.

1. *De obsidione et excidio Hierosolymæ ac Templi.* — Transacto anno tot cladibus ac malis memorabili, dissolutisque tot tantisque civilibus bellis Romanorum imperium afflictantibus, feliciori velut aura flante respirat orbis, Judæis tantummodo in deteriora labentibus. Præsenti igitur anno, qui est Domini septuagesimus secundus, Vespasiano Augusto [1] et Tito coss., idem imperator Alexandria Romam navigaturus, Titum filium in Judæam reverti jubet [2], ut quod reliquum esset belli Judaici, absolveret. Hic Cæsaream primum veniens, omnem, qui ad expugnandam civitatem opus esset, comparat apparatum. Instabat dies Paschatis, cujus occasione ingens numerus peregrinorum ex more Hierosolymam ad diem festum convenit, putantes fortasse Vespasianum et Titum, quod ad bella civilia arma divertissent, de Hierosolymis in præsentiarum minus fore sollicitos, sed ad stabiliendum imperium omne studium ac operam navaturos, ac proinde hoc saltem anno ab Hierosolymorum obsidione temperaturos. At hæc eos fefellit opinio : nam collectis undique legionibus, quas Josephus [3] recenset, auctoque exercitu pluribus copiis, Titus decima quarta die mensis Aprilis (quod idem auctor testatur [4]) prope Hierosolymam castra posuit in monte Oliveti, qui ἐλαιὸν græce [5] dictus est : unde Dominus (quod dictum est superius) olim respiciens civitatem, flevit super eam [1], ut qui præ oculis haberet dirissimam omnium cladem, quam his perditissimis temporibus a Romanis suscepturi essent Judæi omnium hominum infelicissimi.

2. Sed antequam res gestas recensere aggrediamur, hic de diei Paschatis hujus anni tempore difficultas, quæ ex Josephi textu oboritur, primum omnium elucidanda proponitur. Quidnam est quod Josephus [2] anno obsidionis et excidii Hierosolymæ incidisse dicat diem Azymorum in decimam quartam mensis Aprilis; quod cum nullo poterit convenire nec astronomico, nec cyclico, neque Judaico computo, neque christiano : cum hoc anno Domini septuagesimo secundo, quo et secundus annus Vespasiani incipit (secundo namque ejus imperii anno et Josephus et Tacitus cladem Hierosolymitanam accidisse affirmant) dies decima quinta mensis Nisan secundum omnem motus lunaris computum vigesima secunda die Aprilis, vel certe modo civili tardius contigisse probetur. Quapropter cum apertissime demonstrari possit cladem Hierosolymitanam in hunc annum incidisse, facile inducimur in sententiam Roberti Ardenii viri eruditi Societatis JESU, ut existimemus hunc locum Josephi esse corruptum, contigisseque librariorum incuria ut numerus XIV pro XXII vitiose scriberetur; quod quidem (ut ille optime

[1] Tacit. hist. lib. IV. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. V. c. 14. — [3] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 1. — [4] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 4. et 16. — [5] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 2.

[1] Luc. XIX. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 14.

adnotavit) in Græco facile potuit evenire, si pro κ cum β simul junctis et continuatis, quæ litteræ numerum XXII significant, ι et δ exarentur : scriptoris namque velocitate facile hæ litteræ ita separantur partim, partim inter se confunduntur, ut prima pars litteræ κ, videatur ι, et pars secunda cum β conjuncta appareat δ : hoc enim modo solent continuari, ιδ, atque hoc pacto rite scribitur hic numerus; at facile dividitur et confunditur sic κβ; cernis quam facilis, calami sit flexus, quamque facilis scriptoris sit lapsus, præsertim scribentis velociter. Sed jam cœptam prosequamur historiam.

3. Cum igitur (ut dictum est) Hierosolyma conferta esset indigenis et peregrinis; qui intus erant, cum in Romanos progrediendum esset, omni semoto inter se odio, paribus animis, magnaque audacia id præstitere, adeo ut sæpe Titum cum suis in discrimen adduxerint. Cæterum dum intus essent, civile rursus inter eos bellum incalescebat : nam ipsa die Azymorum a Joanne [1] immissis clanculum suis militibus armatis in Templum, quotquot ibi reperti sunt Zelotæ, omnes ad unum ab illis sunt interfecti; sicque ex tribus factionibus duæ tantummodo remanserunt, Joannis altera, altera vero Simeonis. In templo itaque Dei ita cædi meruerunt, qui veluti templi honorem æmulantes, tot cædes ibidem perpetrassent.

4. Inter hæc cum pugnando Titus Judæum hominem captum audivit, in crucem agi pro muro jussit [2], ut eo spectaculo cæteri territi cederent. Post hæc autem admoveri ad murum machinas jubet : sicque quinto nonas Maii primum murum expugnat [3]. Deinde quinto die post Romani sunt secundo potiti [4], atque aggressi tertium. Cumque ex Judæis complures quotidie caperentur, nimirum saltem quingenti per singulos dies, interdum plures : eos omnes ante oculos civium Titus crucibus suffigi jussit, adeoque multiplicatus est eorum numerus, ut (quod Josephus [5] ait) jam spatium crucibus deesset, et corporibus cruces. Erant hi, qui ex civitate, fame urgente, foras egredi coacti sunt. Crucifixi ex illis ipsi sunt, vel absque dubio illorum filii, qui clamaverant in Christum : « Crucifige, crucifige; » quique dixerant : « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros. »

5. Cumque fames magis magisque in dies invalesceret, eoque necessitatis cives compelleret, ut foras potius optarent egredi, seque dedere Romanis crucis supplicium subituros, quam intus fame perire : Titus hæc sciens, quo magis eadem via eos perurgeret, omnem exitum, ne quis vel ad herbas pascendas egredi posset, occlusit, aggeribus quinque contra urbem extructis; quod opus cœptum duodecima mensis Maii, vigesima nona ejusdem mensis perfectum est. Sed iisdem a Judæis dissipatis, Titus novum opus aggressus est, nempe murum construere circum civitatem, quo omnis penitus interceptus esset exitus. Quanta autem celeritate consummatum sit opus, plane superat humanum captum : quod Josephus admirans, in hæc verba descripsit : « Murus quidem uno minus quadraginta stadiorum erat. Ad hoc autem foris castella tredecim ædificata sunt : eorum gyrus denis stadiis numerabatur. Totum autem opus triduo constructum est, ut tamen dignum mensibus videretur, celeritas vero fide careret. » Sic igitur videas jam divinitus impletum esse, quod illis verbis Dominus prædixerat, dum Hierosolymorum defleret interitum [1] : « Venient dies in te : et circumdabunt te inimici tui vallo, et circumdabunt te, » nempe muro, « et coangustabunt te undique, et ad terram prosternent te, et filios tuos qui in te sunt. » Hinc et alia mala, eo quo prædicta sunt ordine, impleta fuerunt, de quibus inferius est agendum.

6. Sic ergo muro septi Judæi, adeo fame vexati sunt, ut innumera hominum multitudo sit morte consumpta; quorum corpora ab illis projiciebantur extra mœnia [2] : quæ circumiens Titus, ubi plena cadaveribus omnia vidit, altamque saniem tabefactis corporibus defluentem, ingemuit, et extentis manibus Deum testabatur, factum illud suum non esse. His accessit nova calamitas. Eorum namque, qui urbe egressi ad Romanos confugerent, cum alii avido stomacho cibo gustato protinus interirent, alii vero accuratius, moniti aliorum exemplo, cibum lente capientes evaderent : hos Syri atque Arabes milites noctu venati, putantes intus habere in visceribus auri depositum, occidebant, fœdeque eorum viscera scrutabantur, an aurum deglutitum reperirent : increbuerat enim rumor, eos urbe egressos, quod haberent aurum, ne ab hostibus auferretur, voratum in visceribus collocasse. Quorum viscera sic sunt patefacta, una tantum nocte duo millia hominum fuerunt reperta, ut idem auctor affirmat; sed ejusmodi immane facinus Titus mox cohibuit, comminatus supplicium his qui ea deinceps tentarent. Hæc Josephus ipse, qui tunc aderat, conscribens, exclamans ait : « Deus enim damnaverat populum, et omnem viam salutis ad interitum verterat; » ac paulo post [3] : « Puto, si Romani contra noxios venire tardassent, aut hiatu terræ devorandam fuisse civitatem, aut diluvio perituram, aut fulminum ac Sodomæ incendia passuram. »

7. Quis autem fuerit numerus eorum qui intus fame consumpti periere a decima quarta mensis Aprilis, qua cœpit obsidio, usque ad kalen. Julii; custos unius portæ Mannæus Lazari filius transgressus ad Titum, testatus est, per eam portam sibi creditam elata fuisse cadaverum centum quindecim millia et octoginta, absque illis quæ propinqui sepelissent. Post hæc nobiliores profugi, mortuorum egenorum sexcenta millia portis ejecta nuntiabant,

[1] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 4. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 7. — [3] Eod. lib. c. 8. — [4] Eod. lib. c. 9. — [5] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 12.

[1] Lucæ. XIX. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. VI. c. 14. et 15. — [3] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 7.

aliorum vero numerum minime potuisse comprehendi : nam cum pauperibus efferendis non sufficerent, congesta dicebant in maximis ædibus cadavera esse inclusa.

8. Porro cum populum tanta invasisset fames, ut nec essent herbæ, quibus vesci possent; ex stabulo fimum quærebant in cibum, collectoque stercore vescebantur. Sed ea magis in dies invalescente, eos nec ab humanis carnibus temperasse, Josephus testatur [1]. Jam enim calceamentis, cingulisque, ac insuper coriis quibus scuta tegebantur, detractis, insumptis, veterisque fœni laceramentis magno pretio venditis; quæ his careret, eo immanitatis redacta est, fame improba compellente, nobilis ac prædives mulier, Maria nomine, filia Eleazari, a seditiosis jam exuta vitæ substantiis, ut quo sibi consuleret, fame rabida impulsa, lactentem filium occiderit, quem comestura mox coxit : cujus nidoris odore illecti milites, qui sibi victum quacumque possent, raptu quærebant, cum ejus pervasissent domum, partem assati filii, quæ supererat, intuiti, detestati facinus, abiere. Moxque repleta est ejus sceleris fama tota civitas, et unusquisque (inquit auctor [2]) ante oculos sibi cladem illam proponens, tanquam hoc ipse admisisset, horrescebat.

9. Hæc ipsa haud dubium longius spectans tempora Dominus Jesus, cum perduceretur ad crucem, et mulieres ipsum lamentantes præ commiseratione vidisset [3], ait : « Filiæ Hierusalem, nolite flere super me, sed super vos ipsas flete, et super filios vestros : quoniam ecce venient dies, in quibus dicent : Beatæ steriles, et ventres qui non genuerunt, et ubera quæ non lactaverunt. Tunc incipient dicere montibus : Cadite super nos : et collibus : Operite nos. » Dixisse credimus hæc illas, his præsertim temporibus, cum tam horrendum Mariæ facinus accepissent; insuper et eadem quæ addit Dominus verba repetisse, videlicet : « Si hæc fiunt in viridi, quid fiet in arido? » nimirum : Si mulier nobilis ac prædives eo est necessitatis impulsa, ut ex carnibus filii victum sibi comparare sit coacta, quid erit de cæteris nec divitiis nec nobilitate pollentibus? Quin et quod nullum malorum esset effugium, intus fame magis magisque in dies sæviente et circumseptis hostili pariete foras egrediendi omni facultate prærepta, desperatione extrema compulsas easdem illas verisimile est tunc dixisse hæc a Domino prædicta verba : « Montes cadite super nos, et colles operite nos : » easdemque lamentantes sæpius lugubres nænias iterasse.

10. Cum hæc miserrima, qui intus erant Judæi, cogerentur perpeti mala, iisdemque longe deteriora imminerent : licet a Tito per se [4] perque suos ipsorum gentiles, qui ad castra Romanorum confugerant, ad deditionem honestam sæpius invitarentur; quin etiam rogarentur, ut si non sui, Templi saltem rationem haberent, ne irruentes illud milites inflammarent : tantum abfuit, ut ipsorum saluti Romanos vel Judæos consulentes audirent, ut his omnibus spretis, obstinato animo se omnia libentius experturos mala jactarent, quam se dederent Romanis. Titus igitur contestatus Deum et homines, se ad urbis et Templi excidium invitum compelli, validius turrim nomine Antoniam, quæ erat juxta Templum, oppugnat [1] : quam tandem expugnat [2] vicesima quarta die mensis Julii, cum milites junctam turri ab Aquilone partem porticus templi incendio concremarunt : Occidentalem vero porticum ipsi Judæi, qui intus obsessi erant, quo Romanos, qui occupaverant illam, perderent, incenderunt vigesima septima die [3] ejusdem mensis Julii. Octava autem die mensis Augusti, Titus ad Templum expugnandum machinis comportatis, igni ferroque oppugnationem aggreditur; commiseratus tamen nobilissimi omnium Templi incendium, quod interiora porticus depascebat, restingui jussit. Inde ad consulendum vocatis proceribus, quid de Templo esset agendum, singulorum sententias rogat : cumque complures in eam sententiam irent, Templum esse incendio consumendum; ipse sui prærogativa suffragii, illi parcendum esse decrevit : sicque jussi sunt milites quiescere, et a Templi excidio temperare.

11. Sed licet hæc Titus decrevisset, ejusque dicto refragari nullus auderet; vi tamen Numinis compellente (quod Christus olim prædixerat) factum est, ut cum Judæi, qui intus detinebantur obsessi, in Romanos, qui foris erant, irruerent : cum eorum furori Romani resisterent, ac tandem illos intro regredi facta compressione compellerent : « Militum quidam (inquit Josephus [4]) non expectato cujusquam edicto, neque tantum facinus veritus, sed divino quodam motus impetu, a contubernali suo sustollitur, et ex ardente materia raptum ignem in fenestram inserit auream, unde ad membra circum Templum ædificata de septentrionali regione aditus erat. Flamma vero excitata, Judæorum quidem calamitate dignus clamor exoritur, et ad subveniendum properabant; neque jam vitæ parcendum rati, neque viribus temperandum. » Hæc Josephus. Absens dum hæc agerentur, Titus erat : qui his acceptis, ad locum properat, utque restingueretur incendium jubet, clamat, urget, instatque, nec ob clamantium strepitum valuit exaudiri : sicque magis magisque flamma invalescente, nulla amplius valuit humana ope restingui. Facta est hujusmodi Templi conflagratio (ut idem testatur Josephus [5]) decima die mensis Augusti, qua etiam alias a rege Babylonis fuerat concrematum : a prima structione Templi, quam Salomon rex inchoaverat, annis mille centum triginta, mensibus septem, et diebus quindecim; a posteriori vero per Cyrum facta, annis sexcentis triginta novem, et quadraginta quinque diebus, secundum supputationem a Josepho collectam. Sed cum

[1] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 6. — [2] Idem eodem lib. VII. c. 8. — [3] Luc. XIII. — [4] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 2.

[1] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 5. — [2] Idem eodem lib. VII. c 6. — [3] Idem eodem lib. VII. c. 9. — [4] Idem eodem lib. VII. c. 10. — [5] Idem eodem lib. VII. c. 9. 10.

dicat eam accidisse anno secundo imp. Vespasiani, plane significat, se non numerare ab hoc anno, quo, extincto jam Vitellio, cœpit imperium administrare, sed præterito; cum (ut dictum est) idem Vespasianus ab exercitu salutatus est imperator.

12. At vero quid interea Romæ? O rerum humanarum vices contrariæ? Dum in Judæa Templum olim sanctissimum exuritur, prorsusque disjicitur, ac solo penitus adæquatur: Romæ Capitolium bello civili nuper concrematum, a Vespasiano sumptuosissime restituitur: cujus arcæ dedicatio facta est magna pompa undecimo kalend. Julii. Scribit rem gestam Tacitus [1]: addit autem Suetonius [2], imperatorem suo collo extulisse ruderem ex veteri ædificio refossum. Sicque revulsis fundamentis, exportatoque rudere, injectoque in eis primum auro atque argento, primarius lapis a pontifice maximo gentilitiis ritibus consecratus locatusque est [3]. Unde magis etiam flagrans Dei ira in Judæos ostenditur; dum in eorum odium atque invidiam, non tantum ipsorum Templum miserrime dejici, sed delubrum Jovis eodem tempore in sublime magna gloria exædificari permittit, secundum quod olim dixerat per Isaiam [4]: « Heu consolabor super hostibus meis, et vindicabor de inimicis meis. »

13. Ad tam immensa Judæorum mala et illud non leve his diebus accessit [5], quod pseudopropheta jactaret, decipiens populum infelicem, salutem Deum polliceri omnibus qui in Templum ascenderent: qui eidem præstantes fidem, eo se contulerunt, et ad sex hominum millia omnes æque incendio sunt insumpti. Addit insuper Josephus, a seditiosis illis tyrannis, qui his temporibus aderant Hierosolymis, superinductos fuisse pseudoprophetas multos, qui denuntiarent populo, ut expectarent auxilium Dei, ne fugerent, aut deditionem facerent; ut sic vana spe alitos intra mœnia continerent. Hæc quidem, mea sententia, præmonstrasse certo modo visus est Dominus [6], cum de ejusmodi clade agens cum suis, quos, ut fugerent, admonuit; ne hisce falsis pseudoprophetarum promissis deciperentur, hæc est effatus: « Tunc si quis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, aut illic; nolite credere: Ecce in deserto; nolite exire: Ecce in penetralibus: nolite credere. Surgent enim pseudochristi, et pseudoprophetæ, et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi. » At licet de prodigiis nihil Josephus dicat, rebus bellicis totus intentus; tamen par est credere, eos, ut tam ingentem populum vana spe in officio continerent, aliquid esse malis artibus operatos. Ea enim a Domino prædicta, ad Hierosolymam pertinuisse, Augustinus ad Hesychium scribens [7], pluribus declaravit.

14. Verum et (quod ex Josepho [8] superius recitavimus) cum esset in oraculis, appropinquasse jam tempus, quo ex Judæa proditurus homo summa rerum potiturus esset, et dominaturus toti orbi terrarum; quisque illorum seditiosorum principum, ut se esse illum ipsum persuaderet, adsciverat sibi pseudoprophetas, qui eadem in populum divulganda curarent: quo sibi hac etiam arte populi gratiam conciliantes, eo modo velut divinitus sibi concessum auspicarentur imperium. Hæc ipsa erant, quæ Dominus, excidium illius urbis prædicens, inter alia signa posuit, cum apud Lucam [1] ait: « Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo, dicentes: Quia ego sum; et tempus appropinquavit. Nolite ire post eos; » vel quod est apud Matthæum: « Si ergo dixerint vobis: Ecce in deserto est, nolite exire. » Per hæc enim Simonem sæpius dictum significasse visus est: qui in deserto collectis latronibus, aliisque perditissimis superadditis ad quadraginta millia virorum sibi exercitum comparaverat. Quod vero mox addit, dicturos esse: « Ecce in penetralibus, » non alium præsignasse putamus quam Joannem, quem, eodem Josepho auctore, vidimus, nedum porticum Templi cum Zelotis sibi vindicasse, sed ipsum secundum Templum, quod Sanctum dicebatur occupasse. Sicut igitur intra urbem diversarum erant factionum tyranni, qui singuli universi orbis decantatum oraculis æmularentur imperium: ita etiam diversi erant pseudoprophetæ, quorum alii aliis studentes, prophetantes in populo dicerent: Ecce hic est Christus: Ecce illic: Ecce in deserto: Ecce in penetralibus, Templi videlicet. Qui vero illis auscultassent, qui sic dicerent: Ecce in penetralibus: eo abeuntes, omnes æque cum factiosis (ut diximus) consumpti sunt. Sed jam cætera prosequamur, quæ post Templum excisum secuta sunt: quæ quidem Josephus [2], qui aderat, sic describit:

15. « Romani quidem, postquam seditiosi ad civitatem confugere, Templo, itemque omnibus circum locis ardentibus, signa in Templo posuere contra portam Orientalem ibique celebrato sacrificio, maximis cum clamoribus declarabant Titum imperatorem. Usque adeo vero præda satiati sunt milites, ut in Syria, dimidio quam pridem fuerat, pretio pondus auri veniret. » Hæc ille. Assentirer libenter his qui putarunt abominationem desolationis, quam in Templo visendam esse Dominus prædixerat, hanc aram ad sacrificium a Romanis recenter erectam, ubi Titus more Gentium immolavit, esse intelligendam; vel signa militaria ibidem affixa, eodem esse nomine nuncupata: nisi Dominus ea prædicens, et ad fugam parandam eadem signa ponens, suos, cum hæc vidissent, ad montes fugiendum esse admonuisset: nam his diebus, neque his qui in Judæa erant, quod excisi prorsus essent, nec his qui Hierosolymis agerent, quod jam hostium essent, locus aliquis videretur fugæ esse relictus. Ne igitur eam Domini admonitionem fuisse prorsus inanem dicere cogamur;

[1] Tacit. histor. lib. IV. — [2] Sueton. in Vespas. c. 8. — [3] Tacit. histor. lib. IV. — [4] Isai. I. — [5] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 11. — [6] Matt. XXIV. Marc. XIII. Luc XVII. — [7] Aug. ep. LXXX. — [8] Joseph. lib. VII. c. 12.

[1] Luc. XVIII. — [2] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 13.

aliam a Domino abominationem esse prædictam, necesse est affirmare; eam nimirum, quam superius cum de his fusius actum est, longiori habita disputatione, posuimus.

16. Post hæc autem sacerdotes omnes, qui intus latebant in Templi recessibus, cum vix tandem se dederent Tito, ejusdem jussu omnes sunt ad supplicium ducti. Incenso jam templo, inflammandæ etiam civitatis a Tito militibus licentia data est: cum filii Izatæ regis, Helenæ Adiabenorum reginæ filii ejusque fratres cum multis aliis, supplices ad Titum venientes, ab eo suscepti atque servati, Romamque sunt ducti. Porro tam Helenam quam filium Christianos fuisse, superius diximus Orosium non leviter opinatum esse. His respondent quæ S. Augustinus [1] ad Hesychium scribens tradit his verbis: « Non enim debemus ambigere, quando eversa est Hierusalem, fuisse in illo populo electos Dei, qui ex circumcisione crediderant, sive fuerant credituri, electi ante constitutionem mundi, propter quos breviarentur dies illi, ut tolerabilia mala fierent. » Hæc Augustinus, illum Evangelistæ explicans locum: « Nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro: sed propter electos breviabuntur dies illi. »

17. At quomodo fuerint breviati, complures sententias ibidem recitat Augustinus, sed nobis illa maxime probatur, qua dicitur Dei consilio munitiones inexpugnabiles a Tito esse citius expugnatas. Nam si tardius Romani Hierosolymis potiti essent, sic illi obsessi atque arctati miseri absque dubio fame penitus consumpti fuissent: sed ea brevitate, seu dicamus potius paucitate dierum id factum est, ut ex plebe immensus plane numerus, ex populo autem (ut idem Josephus [2] tradit) servata sint plusquam quadraginta millia: ex quorum numero aliquot saltem paucos repertos fuisse Christianos; vel si hactenus non fuissent, demum admonitos his tam manifestis signis ac malis perpessis (licet sero) tandem Christi fidem suscepisse, nemo prudens (ut credimus) negarit. Horum ergo causa dies esse abbreviatos a Domino, omnes facile dicturos esse putamus, maxime qui considerant, ab obsidione usque ad expugnationem civitatis nec quatuor integros menses esse interlapsos: quippe quæ decima quarta Aprilis a Tito est obsessa, et octava mensis Augusti in eam primo sunt ingressi Romani, atque decima tandem incensum est Templum. Sed reliqua prosequamur.

18. Exusto penitus Templo, capta et incensa etiam civitate, superior illa pars urbis integra habebatur [3] quæ superiori eminens loco, Sion dicta, cæteris civitatis partibus munitior erat. In eam seditiosi ingressi, in primis octo millia Judæorum et quadringentos ibi inventos occiderunt, ipsamque regiam prædati sunt: rursus etiam cæteri Judæorum qui ab eis inventi sunt in cuniculis latitare, crudeliter necati sunt. Titus igitur, ut hos expugnaret, vigesima die mensis Augusti, Sion oppugnaturus, machinas bellicas parat; illisque absolutis, septima die Septembris aggreditur, et divino instinctu potius quam humanis viribus (quod ipse Titus testatus est) ea potitus est: sicque octava die mensis ejusdem urbem integram cum munitionibus cepit, ipso die sabbati (ut auctor est Dio in Nerone) proditaque tunc sunt a sacerdotibus Templi sacra vasa, et pontificis ornamenta. Qui ex Judæis se Romanis suppliciter dedidissent, in ambitu Templi asservari jussi; et antequam de eis quid esset agendum decerneretur, duodecim millia fame consumpta sunt.

19. Demum Josephus [1] colligens interemptorum et captivorum numerum (ut qui præsens facile invenisse potuit) hæc ait: « Captivorum quidem omnium, qui toto bello comprehensi sunt, nonaginta et septem millium comprehensus est numerus, mortuorum vero per omne tempus obsidionis undecies centum millia. Horum plerique Gentiles fuere, sed non indigenæ: ab omnibus enim regionibus ad Azymorum diem festum congregati, bello subito circumfusi sunt: ubi primo quidem illis pestifera lues ex loci angustia nasceretur, deinde citius fames. » Hæc et alia ille; qui ex hostiis eo Paschatis tempore cædi solitis, et numero per contubernia epulantium, eorum qui tunc Hierosolymis essent, deducit numerum, atque subdit, saltem numerum eorum qui puri essent, quibus liceret solum vesci azymis, fuisse ad vicies centena ac septingenta millia: porro ingentem oportuit fuisse illorum numerum, qui necessitate naturæ, vel alia ex causa puri minus essent. « Tunc ergo, inquit, velut in carcerem tota gens fato conclusa est, et farta hominibus civitas obsidebatur. » Eorum qui erepti sunt [2], alii ad opera damnati, missi sunt in Ægyptum; alii qui formosiori essent corpore, triumpho servati sunt: plurimos robustos viribus elegit Titus per provincias pugnaturos in theatris cum bestiis. Qui vero infra decimum et septimum annum agerent simul cum feminis venditi sunt, sed vilissimo pretio, eo quod non reperirentur emptores, et quo alerentur deesset annona.

20. Sic igitur capta civitas, non tantum inflammata, sed solo tenus prostrata est: id namque prædixerat Dominus [3], dum flens miserabilem urbis casum, inter alia hæc prælocutus addidit: « Et in terram prosternent te; » ac item [4]: « Non relinquetur in te lapis super lapidem, qui non destruatur. » Hæc de Templo dicta sunt, cujus lapides et structuram adeo admirabantur Apostoli: cum alioqui tam ingentes simul plumbo ferroque connexi iidem lapides essent (quod superius jam dictum est) ut impossibilis plane ejus videretur demolitio. Verum adeo collapsum, contritum, atque convulsum fuit Templum cæteris immensæ molis ædificiis, ut nec

[1] Aug. ep. LXXX. — [2] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 15. — [3] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 14. 15. 16.

[1] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 17. — [2] Idem eodem lib. VII. c. 16. — [3] Luc. XIX. — [4] Luc. XXI.

ipsius saltem vestigia, quod illic aliquando fuissent, reliqua viderentur; sicut nec reliquæ civitatis, cujus tantum pars muri ad castrorum munitionem relicta esset, tribusque solummodo permanentibus turribus, quæ essent quasi indices, ut qualis Hierosolyma tunc fuisset, nescientibus demonstraretur; quod Josephus [1] his potissimum verbis significat : « Postquam vero quos occideret, quidve raperet, non habebat exercitus, quod iratis animis omnia deerant (neque enim parcendo, si esset quod agerent, abstinuissent) jubet eos Cæsar totam funditus jam eruere civitatem, ac Templum, relictis quidem turribus, quæ præter alias eminebant, Phaselo, et Hippico, et Mariamne, murique tanto, quantum civitatem ab Occidente cingebat : id quidem, ut esset castrum illic custodiæ causa relinquendis : turres autem, ut posteris indicarent, qualem civitatem, quamve munitissimam Romanorum virtus obtinuisset. Alium vero totum ambitum civitatis ita complanavere diruentes, ut qui ad eam accessissent, habitatam aliquando esse vix crederent. » Hæc Josephus.

21. Ipse tamen in his considerandis, in eo se obtusum potius ac minus veri amantem, quam ingenio perspicacem atque disertum præbuit, dum causam disquirens, cur tanta mala Judæos invasissent, adscribens ea omnia seditiosorum illorum criminibus, hæc addit, dum de clade Hierosolymitana agit [2] : « Nulla alia re tantis infelicitatibus digna, nisi quod talem progeniem, qua subversa est, edidit. » Hæc ille; sed humiliter et abjecte nimis rem tantam perpendens atque considerans, quæ esset pœna peccati, eamdem existimavit causam esse supplicii; immemor et quod superius dixisset, existimatum ob necem illatam Jacobo Justo tanta mala infelices apprehendisse Judæos. Cæterum si quis hujus sæculi Judæorum peccata consideret, mentemque revolvat maximum omnium existimatum esse peccatum impietatem, cum scilicet relicto Dei cultu, populus idola Gentium coleret (hoc enim nullum immanius videbatur posse scelus existimari) cujus rei causa captivitatem Babylonicam, et alia gravissima olim passi essent mala : rursumque attendat, a nullo magis quam ab hoc Judæos præsenti sæculo abhorruisse peccato : nam nonnisi de Tiberio filio Alexandri alabarchæ testatur Josephus defecisse a ritu patrio ad Romanorum superstitionem, et si qui forte ex iisdem illi adhæserunt : adeo ut dici non possit crimen fuisse publicum omnibusque commune, ut alias factum a Judæis reperitur; nec par sit credere, ob leviora delicta maximam omnium esse a Deo cladem inflictam : inducat ipse Josephus in animum necesse est, ab eis admissam fuisse impietatem, ac crimen maximum omnium, et quod superet idololatriam. At quodnam illud esset, a nobis est perspicue declarandum. Id certe non potuit peccatum esse in Jacobum scelestissime perpetratum : nam et alias sæpius, testimonio Domini, certum est a Judæis occisos esse sanctissimos viros atque prophetas; nec tamen unquam talem, ob eam causam, tantamque eos expertos esse vindictam. Ex vindictæ igitur pondere cum jure quisque dixerit immanitatem pensandam esse delicti; non aliud quidem quod illis adscribat, inveniet, nisi horrendum illud et maxime omnium execrandum facinus, quod in Christum Dei Filium a Patre missum, tot oraculis prophetarum prænuntiatum, ac etiam tot tantisque miraculis illustratum, ac testimoniis declaratum, ante annos triginta octo iniquissime atque immanissime admiserant. Quod si defuisset, cætera ab eis admissa delicta ejus generis fuisse videbantur, quæ etsi captivitate fuissent expianda (ut alias factum erat) temporanea, non tamen perpetua et omnium immanissima desolatione plectenda.

22. Verum quod spectat ad exactum Judaicæ religionis hujus temporis cultum : mecum ipse præsens sæculum ac etiam præteritum mente contemplans, ipsos video, in his quæ ad externa pietatis officia pertinent, religiosiores suis majoribus atque præstantiores fuisse. Nunc enim ante oculos ponamus quæ pluribus superius dicta sunt, sed hic brevi compendio repetenda; quanto propensiora erga legis observationem fuerint studia Judæorum; ut cum idolorum subjecti essent cultoribus, ne levi quidem eorum impietatis macula fœdarentur, et idololatriæ vel levi umbra attingerentur. Meminisse igitur in primis debemus (ut ex his quæ post Christum natum sunt facta, exordiamur exempla) nobilissimos juvenes, vitæ dispendio, sævissima suscepta morte, aquilam auream, quam pro foribus Templi Herodes affixerat, detraxisse, ac securibus concidisse [1]. Quanta constantia insuper Pilato restiterunt, qui non in Templo, sed in suo palatio scuta, eademque (ut ex Philone [2] superius docuimus) sine imaginibus in regia ipsa tantum, domicilio præsidum, dedicaturus erat? Quo vero ardore etiam Vitellium Syriæ præsidem, ne cum exercitu Romano, quod haberet militaria insignia imaginibus ornata, per Judæorum regionem transiret (quod nefas esse ducerent in terra sancta quavis occasione imagines inspici) fuerint enixius deprecati, idem sane Josephus [3] est auctor. Quali quantave animi fortitudine Caio imperatori tum in Ægypto, tum in Judæa restiterint, quantasque clades subierint, cum ipsi soli in universo orbe Romano ipsum Caium deum dicere nollent, satis superque Philo [4] scripto de ea re commentario declaravit. Quas pugnas, quæve subierint pericula, cum Cæsariensibus atque Dorensibus non patientes vel fumo idololatriæ pollui, ex Josepho [5] satis dictum est superius. Quam insuper acerrimi fuerint violatæ religionis ultores, Cumana [6] tempora testata sunt. Quot religionis servandæ causa diversis temporibus insigniores Romam ad imperatores legaverint, haud erit facile recensere. Quam etiam observantes fuerint legis patriæ, vel ex eo saltem potest quisque colli-

[1] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 18. — [2] Idem eodem lib. VII. c. 17.

[1] Joseph. antiq. lib. XVII. c. 8. — [2] Philo de leg. ad Caium. — [3] Joseph. antiq. lib. XVIII. c. 7. — [4] Philo de leg. ad Caium. — [5] Joseph. antiq. lib. XIX. c. 6. — [6] Idem antiq. lib. XX. c. 4. 5.

gere, quod patria lingua loquentes, execrarentur eos qui Gentibus vel saltem idiomate communicarent [1]. Quam denique ipsi quoque Judæorum principes his diebus patriæ religionis fuerint studiosi, de Agrippa rege satis superque et admiratione quidem ac stupore digna recitavimus ex Philone : et de Berenice vidimus ex Josepho, eam adeo fuisse piam, ut inter Nazaræos profiteri non erubuerit.

23. Cæterum tantum abfuit ut ob idololatriæ peccatum Judæi tot cladibus fuerint exagitati, ut unus ex eis nobilissimus (cujus sæpe in alio facta est superius) Tiberius Alexander a Judaismo deficiens, cum ad superstitionem Gentilium abiisset, non tantum aliqua pœna divinitus affectus sit, quin potius non sine divino consilio summis honoribus a Romanis auctus fuerit, qui et his diebus nobilissimum omnium magistratum ageret, Augustalem præfecturam Ægypti; eidemque adversus Judæos una cum Vespasiano et Tito egregiam navanti operam, ex animi sententia cuncta succederent. Sicque videas, Judæorum peccatum usque adeo immane fuisse, ut ex eis qui esset idolorum culturæ insigni impietate notatus, visus sit dignus præmio, eoque usus fuerit Deus vindice omnium scelestissimi criminis Judæorum.

24. Contra vero si quis horum temporum consideret Judæorum animum erga Dei cultum propensiorem : dicet certe non ejus neglectu eos tot incurrisse mala. Sane quidem haud satis digne admirari valeo, dum mecum ipse recogito, ac mente diutius volvo, quod hoc ipso anno, cum Romanorum hostilis ageret in Palæstina adversus Judæos armatus exercitus; cumque a seditiosis trifariam inter se divisis, immanissimis cladibus civitas urgeretur, quam et depopularetur simul (ut vidimus) crudelissima fames : nihilominus hoc, inquam, ipso anno, eo ipso tempore, perinde ac si summa esset rerum tranquillitas, et affatim abundaret annona, nihil prorsus remittentes officii legitimi, omnes ex more ex diversis orbis regionibus ad celebrandum Pascha se Hierosolymam contulerunt, imo et concluserunt. Quis hæc considerans, non admiratione tantum, sed plane stupore mentis extra sensus corporis efferatur? Ex his sane perspicue videas quam iniqua lance Josephus expendat judicium divinæ vindictæ : dum vult recentioribus factiosorum quorumdam Judæorum sceleribus, innocentes omnes, quotquot ex diversis orbis partibus ad diem festum venissent, talia passos esse; et quotquot insuper post illos ex eodem germine nascituri essent, omnium dirissimam eamdemque perpetuam experturos esse vindictam. Illorum quippe nequitia, velut quadam virga furoris ad infligendas Judæis meritas pœnas, usus est Deus; quos tali perfunctos munere æque punivit. Sed de his modo satis.

25. Quod autem ad tempus tantæ cladis illatæ spectat : idem qui hæc omnia prædixit Redemptor humani generis Jesus Christus, malorumque omnium causam quam diximus, suis discipulis reseravit; et non tantum signa quæ præcederent demonstravit, sed et ut se res esset habenda pariter significavit; idem, inquam, et tempus quo hæc essent implenda, voluit declarasse : quippe qui dixit [1] : « Amen dico vobis, quia non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant; cælum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt. » Vidit utique ea ætas et generatio, quæ ab ipso prædicta sunt, cum nonnisi triginta octo annorum spatium (ut dictum est) ab eo tempore intercesserit. Ea igitur cum necessario referenda sint ad Hierosolymitanum excidium, cujus facta est rogatio ac data responsio : miramur nonnullos interpretes vehementissime laborare, ut ad Domini adventum ad judicandum, ea verba possint accommodare : cumque quantumvis laboris insumpserint, id haud feliciter sibi ipsis assecuti videantur, mystice potius vel aliquo alio sensu eadem fuerint verba interpretati : cum revera ille sit historicus sensus, idemque germanus, ut de Hierosolymorum excidio ea a Domino fuerint verba prolata.

26. Observandum quidem ex verbis illis, quæ tum a Matthæo et Marco, tum etiam a Luca sunt recitata (quod et superius memini me dixisse) ea responsione Dominum duplici Apostolorum rogationi satisfacere voluisse : nimirum, quod illi de tempore quo esset Templum excidendum, et quando ad judicandum venturus esset, Dominum rogassent, dicentes : « Quando hæc erunt, et quod signum adventus tui? » ipse cum in primis quæ rem utramque signa atque prodigia præcessura essent, aperuisset; quod ad tempus pertinet, priori tantum illorum petitioni sic satisfaciendum putavit, ut palam faceret quod petierant, nempe ut eadem ætate omnia illa, quæ scilicet ad eam rem spectabant, eventura fore significaret : posteriori vero petitioni nequaquam. Nam quod ad sui adventus tempus spectat, hoc habet Marcus [2] Christum dixisse suis : « De die autem illo vel hora nemo scit, neque angeli in cælo, neque Filius, nisi Pater. » Itemque rogantibus iisdem de his alias dixit [3] : « Non est vestrum nosse tempora vel momenta, quæ Pater posuit in sua potestate. » Quamobrem nihil est quod dici possit, ea verba de excidio Hierosolymæ dicta, ad adventum Domini debere referri. Cæterum tam Apostoli, quam discipuli, simulque omnes Christiani (ut ex Pauli, Petri, Jacobi, atque Joannis epistolis compertum habetur) æque existimabant brevi affore Domini adventum ad judicandum : quod tamen (ut dictum est) eos penitus latere voluit. Nec quemquam moveat quod ultimo loco ea verba a Luca sint posita, quasi ob eam causam referenda essent ad Domini iudicandum adventum : nam cum ea quæ sunt a Domino dicta, ab Evangelistis diverso referantur ordine, satis aperte declaratur, ipsos (ut alias sæpe accidit) non quo ordine ea a Domino sunt narrata, sed potius quæ dicta essent, scriptis mandasse, sicque mixtim

[1] Joseph. antiq. lib. XX. in fine.

[1] Luc. XXI. — [2] Marc. XIII. — [3] Act. I.

ea signa ab eisdem esse diverso ordine recitata. Prudens igitur lector quæcumque a Domino prædicta cognoverit, quæ Hierosolymorum excidium non præcesserint, certo sciat in adventu Domini eadem fore implenda ; eoque certius id accipiat, quod sicut ea quæ de Hierosolymitana clade fuerant prænuntiata. esse in omnibus adimpleta jam videt, cætera quoque quæ de suo adventu eodem orationis contextu sunt asserta, æque eventura non dubitet.

27. Quod rursus ad tempus spectat : Hierosolymorum civitatis excisæ annos Josephus sic numerat[1] : « A rege David usque ad Titum annos mille centum septuaginta novem : ex quo autem est condita, usque ad excidium, annorum duo millia centum septuaginta septem. » Porro ejusmodi historia non a Josepho tantum scriptis memoriæ prodita est ; sed, ut rem omni ævo memorabilem, scriptores etiam ethnici sua historia sunt fusius prosecuti, ut inter alios Tacitus[2], cujus tamen fides in recensendis Judaicis rebus sic vacillat, ut merito Tertullianus[3] eumdem mendaciorum loquacissimum appellet ; quem et nos superius, alia oblata occasione, cum opus fuit, refellimus. Attigerunt eadem Suetonius, Plutarchus, et Dio : sed et in Chronicis Phlegon Hadriani libertus (ut auctor est Origenes[4]) ejusdem cladis Templi et civitatis meminit, atque accidisse ait circa annum quadragesimum a decimo quinto Tiberii Cæsaris : revera autem ab eo tempore usque in præsens quadraginta et unus numerantur. Auctor est Minutius Felix in Octavio, eamdem Judæorum cladem scriptam quoque fuisse ab Antonio Juliano, sic dicens : « Scripta eorum relege : vel si Romanis magis gaudes (ut transeamus veteres) Flavii Josephi, vel Antonii Juliani de Judæis require : jam scies nequitia sua hanc eos meruisse fortunam ; nec quicquam accidisse, quod non sit his, si in contumacia perseverarent, ante prædictum. » Verum non tantum lucubrationes Antonii Juliani exciderunt, sed nec nomen ejus apud alium aliquem veterem memini me legisse, nisi apud unum Gellium[5] in Noctibus Atticis, ubi egregium rhetorem magnopere laudat. Post hos omnes Hegesippus, non major ille vicinus temporibus Apostolorum, sed alius longe junior, quem constat vixisse post tempora Constantini, eamdem rerum gestarum historiam græce conscripsit. Fertur alia ejusdem argumenti tractatio, auctore Josepho quodam, qui inscribitur filius Gorionis, qui eodem vixit tempore dictæ cladis, a quo dictus Hegesippus nonnulla mutuatus aggregat, et inter alia lamentationem illam de Hierusalem, ad instar Hieremiæ Lamentationum lugubrium : verum cum in multis auctor ille reperiatur errasse, nec illum esse putemus auctorem qui habetur inscriptus, libentius abstinuimus.

28. *Tributum Judæorum Romanis dari solitum.* — Subactis in hunc modum Judæis a Tito, imperatum est illis tributum, nimirum ut quod in Templum inferre quotannis soliti essent didrachma, illud ipsum penderent Jovi Capitolino. Affirmat Josephus[1] hoc ipsum de didrachmate a Tito imperato Judæis tributo. Agens etiam Origenes de eodem tributo Judæis indicto, ut persolverent Romanis, idem ipsum sua ætate ab eis pendi solitum testatur in epistola quam scripsit ad Africanum. Sic igitur hoc anno Judæi subacti a Romanis, nunquam amplius post hæc servire desierunt, aut desinent aliquando, usque ad mundi finem : nec enim est spes aliqua restituendæ iterum Hierosolymæ, vel Templi denuo excitandi : nam secundum quod a Daniele[2] prædictum est, usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. Experimentum quidem ejus rei est hactenus demonstratum, cum sub ethnicis imperatoribus semper eos constet fuisse vexatos : sed et cum christianæ fidei apostata in invidiam et odium Christianorum, omnibus Romani imperii viribus conatus est Templum iterum restituere, territi opifices prodigiis atque portentis, terra etiam evomente ignes, a cœptis desistere coacti sunt : sed de his suo loco plenius. At nec certe quæ passi sunt Judæi ab Ethnicis, ea contigerunt instigatione Christianorum : nam si quis cuncta exacte pervestigarit, inveniet profecto illos semper gentilium imperatorum fuisse exagitatos edictis, Christianorum vero Augustorum (ut quæ de his extant editæ sanctiones declarant) fuisse officiis et beneficiis affectos.

29. *Judæorum gens vaga et odio habita.* — Tanta igitur clade exagitata gens Judæorum, omnibus Gentibus est reddita odiosa : sicque exula Templo, sacrificiis, et civitate, per divisas orbis partes (ut olim Cain, quod interfecisset fratrem suum, vagus factus est et profugus super terram) semper aberrans, cunctis nationibus est reddita abominabilis : ubique et in omnibus proterve se gerens : unde Rutilius[3] Clementianus :

> Atque utinam nunquam Judæa subacta fuisset
> Pompeii bellis, imperioque Titi.
> Latius excisæ pestis contagia serpunt,
> Victoresque suos natio victa premit.

Hæc de Judæis esse intelligenda, et non de Christianis, qui a Gentilibus sæpe sæpius Judæi dicti reperiuntur, fidem faciunt ea quæ ab Augustino[4] de Seneca dicta sunt, et in primis de Christianis, his verbis : « Christianos tamen jam tunc Judæis inimicissimos in neutram partem commemorare Seneca ausus est : vel ne laudaret contra suæ patriæ veterem consuetudinem, vel reprehenderet contra forsitan suam voluntatem. De illis sane Judæis cum loquitur, ait : Cum interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes jam terras recepta sit, victi victoribus leges dederunt. » Hæc et alia ibi S. Augustinus de Judæis. Sed et[5] Prudentius :

[1] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 18. — [2] Tacit. l. v hist. — [3] Tertul in Apol c. 16. — [4] Orig. in Matth. tr. 29. — [5] Gellius l. I. c. 4.

[1] Joseph. de bello Judaico, lib. VII. c. 28 — [2] Dan IX. — [3] Rutil. in Itinerar. — [4] Aug. lib. VI. de Civ. Dei c. 11. — [5] Prudent. in Apotheo contra Jud.

Extirpata per omnes
Terrarum pelagique plagas tua membra feruntur.
Exilis vagus huc illuc fluitantibus errat
Judæus, postquam patria de sede revulsus,
Supplicium pro cæde luit. Christique negati
Sanguine respersus commissa piacula solvit.
En quo priscorum virtus defluxit avorum!

30. Sic itaque etsi secundum propheticum oraculum illud, quod præcinuit David [1] acciderit : « Ne occidas eos, ne quando obliviscantur populi mei : sed disperge illos in virtute tua, et depone eos : » justa ultione et terra penitus meruissent auferri : misericorditer tamen actum est, ne penitus consumerentur; verumtamen sic viverent, ut ubique essent in opprobrium Gentibus, et in derisum omnibus nationibus. Quam impar cæteris populis a Romanis devictis fuerit sors Judæorum, considerans Augustinus [2] cæteras gentes a Romanis subjugatas, easdemque sic fuisse Romanis compaginatas, ut Romani æque dicerentur : « Omnes, inquit, Romani facti sunt, et omnes Romani dicuntur; Judæi tamen manent cum signo, nec sic dicti sunt, ut a victoribus absorberentur. Non sine causa Cain ille est, qui cum fratrem occidisset, posuit in eo Deus signum, ne quis eum occideret : hoc est signum, quod habent Judæi. » Hæc ipse : qui omnia in Christianorum utilitatem multipliciter a Deo permissa esse, pluribus explicat. Enimvero quod ad Romanorum nomen pertinet, Josephus Judæus hæc ait : « Romanorum clementia cunctis non parvulum donum appellationis suæ concessit, non solum viris singulis, sed etiam maximis gentibus in communi. Hispani denique antiqui, et Tyrrheni, et Sabini Romani vocantur. » Judæi vero ubicumque locorum sint, Judæi semper nominati habentur, nec unquam Romano dignati nomine.

31. Porro non tantum ex nomine (quod plane tetrum imperator [3] appellat), sed et aliis innumeris plane signis, quibuscumque sæculis Judæos fuisse notatos, facile quis inveniet : quippe qui a militia, magistratibus, aliisque publicis officiis, et iis quæ aliis compluribus nationibus, licet barbaris, concessa fuerunt, privilegiis, reperiuntur fuisse discreti. Annon perpetuæ illis infamiæ nota inusta videtur, cum eorum corporibus tam gravis fœtor inhæserit? ex eo enim et nomen sunt assecuti, ut fœtentes Judæi nomine dicerentur; unde Ammianus Marcellinus [4] hæc scribit de Marco imperatore : « Ille enim cum Palæstinam transiret, Ægyptum petens, fœtentium Judæorum et tumultuantium sæpe tædio percitus, dolenter dicitur exclamasse : O Marcomanni, o Quadi, O Sarmatæ, tandem alios vobis deteriores inveni. » Hæc Ammianus. Sic igitur videas, non dicam Christianorum sententia (quorum est omnium misereri et nemini insultare) sed Ethnicorum omnium per singula sæcula de Judæorum infelicitate elogia esse decantata, natura ipsa in eos inclamante, unaque omnium sententia confirmante, eos cunctorum mortalium esse miserrimos.

[1] Psal. LI. — [2] Aug. in Psal. LVIII. — [3] L. XIX. de Jud. Cod. Theod. — [4] Ammianus Marc. lib. II.

32. At vero nec illud dicere prætermittimus : Judæos, noscentes se Templo ac civitate penitus spoliatos, omniumque esse infelicissimos; ut saltem lacrymis, quod aliunde non possent, solamen aliquod invenirent; consuevisse anniversaria die, persoluto tamen pretio (cum aliter non liceret) ea adire loca, lacrymas fundere, et misere lamentari. Unde S. Hieronymus [1] : « Usque ad præsentem, inquit, diem perfidi coloni, post interfectionem servorum, et ad extremum Filii Dei, excepto planctu, prohibentur ingredi Hierusalem : et ut ruinam suæ eis flere liceat civitatis, pretio redimunt : ut qui quondam emerant sanguinem Christi, emant lacrymas suas. Videas in die quo capta est a Romanis et diruta Hierusalem, venire populum lugubrem, confluere decrepitas mulierculas, et senes pannis annisque obsitos, et in corporibus et in habitu suo iram Domini demonstrantes : congregatur turba miserorum, et patibulo Domini coruscante, ac radiante ἀναστάσει ejus, de Oliveti monte quoque Crucis fulgente vexillo, plangere ruinas Templi sui populum miserum, et tamen non esse miserabilem. Adhuc fletus in genis, et livida brachia, et sparsi crines, et miles mercedem postulat, ut illis flere plus liceat. Et dubitat aliquis, cum hæc videat, de die tribulationis et angustiæ, de die calamitatis et miseriæ, de die tenebrarum et caliginis, de die nebulæ et turbinis, de die tubæ et clangoris? Habent enim et in luctu tubas; et juxta prophetiam, vox solemnitatis versa est in planctum. Ululant super cineres sanctuarii, et super altare destructum, et super civitates quondam munitas, et super excelsos quondam angulos Templi, de quibus quondam Jacobum fratrem Domini præcipitaverunt. Hæc de captivitate dicta sint Judæorum. » Hucusque Hieronymus. Atque hactenus de Judæorum clade et excidio Hierosolymæ.

33. *De modestia Titi.* — Titus vero his rebus magnifice gestis, nequaquam animo se extulit, neque ea victoria insolenter usus est : quippe qui optime nosset, non humana virtute, sed Dei justa vindicta, Judæorum regionem et civitatem esse deletam. Quamobrem oblata sibi corona aurea a provinciis proximis, noluit coronari, testatus se prorsus indignum. Idque Philostratus [2] his verbis affirmat : « Interea Titus captis Hierosolymis, omnia circum loca cadaveribus compleverat. Finitimæ autem gentes ob victoriam coronare ipsum voluerunt : ille vero tali honore indignum se esse respondit : non enim se talium operum auctorem, sed Deo iracundiam contra Judæos demonstranti manus suas præbuisse. » Quomodo autem Apollonii monitis nonnihil perfecerit, idem auctor pluribus narrat.

34. Hoc ipsum namque erat in divinis oraculis, nempe in Daniele [3] : « Civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo : et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. » Populus namque Judaicus (licet alii Roma-

[1] Hier. in Sephon. c. 1. — [2] Philos. lib. XVI. — [3] Daniel. IX

num intelligant in se ipsum (ut vidimus) arma convertens, cæde et incendio perdidit civitatem, quam Titus dux exercitus solo penitus adæquavit, ita ut fieret plane vastitas et desolatio. Ejusmodi vaticinio certo annorum præscripto numero declarato, satis perspicue Josephus intellexit Judæos per Vespasianum ac Titum profligandos atque sternendos. Sed errore lapsus est, dum quem ducem venturum agnovit, eumdem ipsum esse putavit de quo est scriptum in Genesi [1] : « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est : (seu, cui repositum est) : ipse erit expectatio Gentium : » ac proinde eidem vaticinatus est orbis imperium, confundens simul ducem qui venturus esset ad salvandum, cum eo qui demoliturus esset civitatem et sanctuarium. Cætera vero de triumpho Titi dicemus anno sequenti, quo exhibitus est : nam reliquam hujus anni partem, et sequentis principium usque ad navigationis opportunum tempus, Titus egit in Palæstina; postea vero Antiochiam pergens, parteque Syriæ peragrata, tandem se contulit Alexandriam, unde postea Romam solveret : sed quæ in singulis memoratis locis ab eodem sint laudabiliter gesta, Josephus [1] pluribus narrat.

[1] Genes. XLIX.

[1] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 19. 20. 24.

Anno periodi Græco-Romanæ 5563. — Olymp. 212. an. 2. — Urb. cond. 823. — Jesu Christi 70. secundum Baronium 72. — Clementis papæ 4. — Vespasiani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seqq. Coss. *Fl. Vespasianus Aug. II* et *Titus Cæsar. I.* Uterque juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam, Vespasianus, Claudio imperante, consul suffectus fuerat, ut testatur Suetonius in Vespasiano cap. 4, ideoque cum nota numerali in Fastis efferendus; quam cum Baronius omiserit, non mirum si sequentibus annis eos corrumpere coactus fuerit.

2. *Hierosolyma a Tito capta.* — Josephus lib. 6 et 7 de Bello Judaico, cladem Hierosolymitanam egregie describit. Titus adversus Hierosolymam castra ponit paulo ante Azymorum diem festum. Incidit autem dies festus Azymorum XIV Aprilis. Sed Baronius, qui hanc cladem cum anno Christi LXXII perperam conjungit, existimabat locum Josephi corruptum esse, et loco XIV legendum esse XXII, cum tamen ex eo Josephi loco inferendum fuisset, Hierosolymam non alio Christi anno, quam septuagesimo, captam. « Ita quidem Hierosolyma capta est, secundo anno principatus Vespasiani, Septembris mensis octavo die, » inquit Josephus, lib. 7 de Bello, cap. 18. Addit Dio : « Sic Hierosolyma die Saturni, quem diem præcipue Judæi nunc etiam adhuc colunt, excisa fuere. » Quare cum currenti anno littera Dominicali G. insignito, dies Saturni seu feria septima in octavum Septembris inciderit, urbs eodem die capta et excisa est; eam enim totam et templum funditus everti et complanari jussit Titus. Usserius in suis Annalibus ait, extare nummum Agrippæ regis sub finem anni XXI regni ejus cusum cum hac inscriptione : ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΙΟΥΔΑΙΑΣ. ΕΑΛΩΚΥΑΣ. ΕΤΕΙ ΚΑ. ΑΓΡΙΠΠ, id est, *imperator Vespasianus Cæsar Judæa capta*, *anno* XXI *Agrippæ.* Sed is nummus ex duabus posticis confictus, ut videre est apud Aconem pag. 149. Multi autem hoc anno cusi, in quibus legitur : JUDÆA CAPTA S. C. ut videre est apud Mediobarbum in numismatis imperatorum.

3. *Titus Romam redit.* — Ad num. 34. Clemens Alexandrinus, aliique veteres, quando annos a Vespasiano numerant, eosdem a secundo ejus imperii anno, currenti nempe, quo Hierosolyma expugnata, deducunt. Judæi etiam computant annos *desolationis* Templi, quos ipsi vocant *æram desolationis.* Titus e Judæa Romam proficiscens celebravit Domitiani *fratris natale* Cæsareæ, et circa *natale patris* Beryti magnificentissima spectacula edidit, ac *diu* ibidem *commoratus est;* ut habet Josephus lib. 7, de Bello, cap. 20. Usserius loco laudato Josephum explicat de natali imperii Vespasiani, quod die prima Julii celebrabatur. At eo mense, præsenti anno, Hierosolyma nondum capta erat, et insequenti jam triumphus Judaicus ante eum mensem actus. Josephus itaque utrobique de Natali genuino loquitur. Natale Domitiani in diem XXIV octobris, Vespasiani vero in diem XVII Novembris incidit, ut Suetonius testatur. Beryto Titus Antiochiam se contulit, indeque iterum in Palæstinam, ac tandem anno sequenti oneraria nave in Italiam appulit, ut ex Josepho lib. 7 de Bello liquet. Qui autem Titi itinerarium a Josepho descriptum examinabit, illum nonnisi exeunte Aprili anni insequentis Romam pervenire potuisse comperiet. Tardius illuc accedere non potuit, cum ante diem primum Maii triumpharit, ut anno sequenti ostendam.

LINI ANNUS 4. — CHRISTI 73.

1. *Titi de Judæis triumphum.* — Adveniente Christi anno septuagesimo tertio, Vespasianus Augustus secundo et M. Cocceius Nerva consulatum gesserunt. Qui autem ordinariis consulatibus etiam suffectos adnectunt, ponunt hoc anno consulatum tertium Vespasiani, ut Julius Frontinus [1]. Verum qui olim in Fastis consularibus fuerit ordo servatus, dicemus anno sequenti. Hoc igitur anno Titus cum manubiis Judæorum ex Ægypto Romam veniens, de parta gloriosa victoria nobilissimum triumphum egit, qui a Josepho [2] describitur. At ex his pauca tantummodo (quod instituti ratio exigit) attingemus. Ducti sunt in triumphum Joannes et Simon, illarum factionum, quarum causa tot mala sunt oborta et consummata, præcipui duces, et cum his alii insuper septingenti viri, electi robore, et forma præstantes, ad hoc electi atque servati. Hinc videre est in antiquis compluribus numismatibus [3] Titi imperatoris, trophæum cum duobus captivis assidentibus effigiatum; similiter et triumphalem quadrigam, quam duo itidem captivi præcederent. Sunt et alia Vespasiani signo notata numismata, quorum aliis inest muliebris figura sedens humi ad trophæum, aliis eadem mulieris effigies mœstæ sedentis sub palma, quæ erat Judææ provinciæ hieroglyphicum; hac inscriptione signatis : JUDAEA CAPTA. S. C. (Ex nummis argenteis et aureis Laelii Pasquilini Rom.) Quis, amabo te, ista videns, consideransque Judææ sub mœroris confectæ forma mulieris imaginem repræsentari, non continuo illud Hieremiæ [4] lamentationis in memoriam revocet de Hierosolyma ab hostibus capta : « Quomodo sedet sola civitas plena populo : facta est quasi vidua domina gentium : princeps provinciarum facta est sub tributo. Plorans ploravit in nocte, lacrymæ ejus in maxillis ejus : non est qui consoletur eam ex omnibus caris ejus, » etc., vel illud funestum atque lugubre indignationis Dei in eam effusæ [5] : « Quomodo obtexit caligine in furore suo Dominus filiam Sion : projecit de cælo in terram inclytam Israel, et non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui? »

2. Quod rursum ad triumphum Titi Vespasiani pertinet : adhuc visitur Romæ ad radices Palatini in arcu triumphali marmore sculptum candelabrum cum aliis victoriæ insignibus, quæ perducta sunt in triumphum; atque ex adverso Titi triumphantis quadriga; hacque inscriptione fornix in frontispicio consignatus : SENATUS. POPULUSQUE. ROMANUS. DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F. VESPASIANO. AUGUSTO. Sed et in lapide seorsum posito hæc etiam [1] :

IMP. TITO. CÆSARI. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AUGUSTO. PONTIFICI. MAXIMO
TRIBUN. POT. X. IMP. XVII. COS. VIII. PP
PRINCIPI. SUO. S. P. Q. R.
QUI. PRAECEPTIS. PATRIS. CONSILIIS. QUE. ET
AUSPICIIS. GENTEM. JUDAEORUM. DOMUIT. ET
URBEM. HIEROSOLYMAM. OMNIBUS. ANTE. SE
DUCIBUS. REGIBUS. GENTIBUS. QUE. AUT. FRUSTRA
PETITAM. AUT. OMNINO. INTENTATAM. DELEVIT

3. *De Templi spoliis in triumphum deductis.* — Sed cum clarissimi triumphi pompam quamplurima ornamenta redderent celeberrimam : quæ tamen templo ablata sunt sacra vasa, in triumphum perducta, majori admiratione in se oculos omnium convertebant; de quibus sic Josephus [2] : « Spolia vero alia quidem passim ferebantur : eminebant autem ea quæ apud Hierosolymam in templo reperta sunt, mensa aurea ponderis talenti magni, et candelabrum similiter quidem auro factum, sed opere commutato ad usus nostri consuetudinem : nam media quidem columna basi inhærebat, tenues autem ab ea cannulæ producebantur, formatæ ad similitudinem fuscinæ, ad summum quæque in lychni speciem fabricatæ : erant autem numero septem, septimi diei, qui apud Judæos est, indicantes honorem. Post hæc autem portabatur lex Judæorum, novissima spoliorum. » Hæc et alia Josephus, qui tamen dicere prætermisit de præclarissimis Templi vasis, quæ in triumphum deducta, ac deinde in templo Pacis ædificato, una cum aliis ornamentis (ut idem testatur auctor) sunt collocata : « Quorum, inquit, visendorum studio, per totum orbem, qui ante nos fuerunt, vagabantur, quomodo aliud apud alios situm esset, videre cupientes. Illic repositis, quæ Judæorum fuerant, instrumentis, his se Titus magnifice efferens, legem eorum et penetralium vela purpurea in Palatio condita servari præcepit. »

4. Quam autem ampla fuerint dona et vasa aurea e Templo a Tito sublata, licet Josephus non dicat, ex his tamen quæ idem alibi testatur auctor, dum de expilato a Crasso Templo historiam narrat, aliqua

[1] Jul. Front. l. II. de aquæduct. — [2] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 24. — [3] Collegit, et edidit Adolphus Occon. l. de Rom. Impp. numism. — [4] Thren. I. — [5] Thren. II.

[1] Describit Manutius in Orthogr. — [2] Joseph. de bel. Jud. l. VII. c. 24.

saltem ex parte facile assequi possumus. Si enim direpto olim Templo Olympiade centesima quinquagesima tertia ab Antiocho Epiphane, cum post Olympiadas tantum viginti octo, nimirum (ut Eusebius ponit) Olympiade centesima octuagesima prima, annis intercurrentibus centum atque duodecim, cum a Crasso idem Templum est iterum expilatum, tam ingens ac pene incredibilis est ibi thesaurus repertus, quantumlibet parum felicia illa fuerint tempora quæ inter utrumque spatium intercesserunt, semper fere bellorum agitata turbinibus, quibus Judæi diversis afflicti sunt cladibus : quibus putandum divitiis fuisse Templum locupletatum ab eo tempore usque in præsentem annum, Olympiade ducentesima duodecima, majori annorum numero, nempe centum viginti quatuor annis interlabentibus, quibus usque ad Neronis tempora nullo prorsus bello Judæa vexata fuit.

5. Sed quid de expilatione a Crasso facta idem Josephus scribat, ut ex illa hanc considerare possimus, hic recitare operæ pretium esse ducimus : sic enim ait [1] : « Crassus autem expeditionem contra Parthos parans, in Judæam pervenit, et pecuniam sacram, quam Pompeius non attigerat, duo millia talentorum abstulit, totoque reliquo auro, cujus summa accedebat ad octo talentorum millia, Templum spoliavit. Tulit etiam trabem ex auro solidam, trecentas minas pendentem : mina autem apud nos constat duobus libris et dimidia. Hanc ei trabem tradidit sacerdos sacri thesauri custos Eleazarus, non præ malitia, nam erat vir bonus et justus : sed cum concreditam haberet aulæorum Templi custodiam ex hac trabe pendentium, quorum admiranda pulchritudo erat et apparatus pretiosissimus; videretque Crassum totum esse in colligendo auro; timens omnibus Templi ornamentis, trabem hanc redemptionem pro omnibus ei dedit; cum prius eum jurejurando obstrinxisset, nihil aliud loco moturum, contentum eo quod ipse traderet, æstimatum plurimis aureorum millibus. Hæc trabs inserta erat trabi cavæ ligneæ; quod cæteris omnibus ignotum, solus sciebat Eleazarus. Crassus tamen et hæc pro reliquo Templi auro accepit, et mox violato jurejurando, totum quantum intus erat, egessit. Nec est mirandum tantas divitias in nostro Templo fuisse, cujus Deum cum omnes ubique terrarum Judæi venerentur et colant, tam ex Europa quam ex Asia longo tempore huc eas contulerant. » Hæc Josephus, qui eam rem alio adhuc testimonio, nempe Strabonis Cappadocis, testatam reddit.

6. Cæterum templi divitias hujus temporis antiquioribus illis longe præstitisse, ex his quæ dicta sunt, facile possumus intelligere; cum præsertim muneribus etiam priorum Romanorum imperatorum Templum ipsum fuisse locupletatum, Philo [2] testetur. Quomodo autem postea ex Templi vasis nonnulla a Genserico Vandalorum rege, cum Urbem deprædatus esset, in Africam sint translata, et inde

[1] Joseph. antiq. lib. XIV. c. 12. — [2] Philo de legat. ad Caium.

ad Hierosolymitanam Ecclesiam perlata, suo loco dicemus. Demum (ut uno jam verbo rem absolvam) quicquid decorum apud Judæos potuit inveniri, a Tito sublatum, Romam allatum est : usque adeo (quod testatur Plinius) ut tunc etiam balsami arbuscula translata fuerit Romam : sed non ipse primus eam attulit; quandoquidem Pompeius olim eadem cum cæteris hostium spoliis ornaverat triumphi pompam; sunt vero hæc verba Plinii [1] : « Ostendere arbusculam hanc imperatores Vespasiani (uterque enim simul pater et filius de Judæis debellatis triumphum duxere) clarumque dictum a Pompeio Magno : In triumpho arbores quoque duximus; » et paulo post : « Sævière in eamdem Judæi, sicut in vitem quoque suam : contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est. Serit nunc eam fiscus, et nunquam fuit numerosior aut procerior. » Hæc Plinius : eadem Solinus [2] de redundantia balsami tempore Vespasiani : qui post triumphum de Judæis exhibitum, Jano clauso, pace ubique terrarum composita, construere templum Pacis aggressus [3] est, de quo suo loco, nimirum eo quo dedicatum fuit anno, dicemus.

7. *Castella reliqua Judæorum expugnata, et ipsi ubique perditi.* — Inter hæc vero a Lucilio Basso legato duo castella munita, quæ in Judæa residua erant, Herodion et Mencherus, fortissime expugnantur; tertium vero, quod reliquum erat omnium munitissimum, Massada nuncupatum, magno cum labore tandem a Flavio Silva captum atque excisum est : cum, qui illud propugnarent Judæi, ne in manus Romanorum venirent, se invicem mutuis vulneribus confecerunt. Hæc omnia extrema funera Judæorum idem Josephus historicus [4] pluribus prosecutus est. Dum hæc aguntur, dat in mandatis Vespasianus Augustus Liberio Maximo procuratori [5], ut omnem terram vendat Judæorum; sic enim fieri oportebat, deserta habitatoribus terra, relicta ei custodia octingentorum tantummodo militum, quibus Emmaus traditur incolenda; quæ mutato antiquo nomine, et novo ex parta victoria consecuto, Nicopolis est appellata.

8. Cæsarea vero maritima, olim Turris Stratonis dicta, ubi necatis antea Judæis, Gentiles qui eam incolebant, summa rerum potiebantur, remansit totius Palæstinæ metropolis : quæ ob egregiam a civibus navatam operam contra Judæos, a Vespasiano imperatore facta est colonia Romanorum, et immunis a censu capitis et possessionum, ut Paulus [6] I. C. testatur his verbis : « Divus Vespasianus Cæsarienses colonos fecit, non adjecto ut et juris Italici essent, sed tributum his remisit capitis; sed divus Titus solum etiam immune factum interpretatus est. » Sed quid de rege Judæorum Agrippa ? « Hic [7] ex quo tempore navigavit Romam ad Galbam, non amplius reversus est in Judæam : nec post eum aliquis suf-

[1] Plin. hist. nat lib. XII. c. 25. — [2] Solin. in Polyhist. c. 38. — [3] Jos. de bello Jud. lib. VII. c. 24. — [4] Jos. de bel. Jud. lib. VII. c. 25. 28. — [5] Jos. de bel. Jud. lib. VII. c. 26. — [6] Ult. ff. de censib. — [7] Jos. de bel. Jud. lib. V. c. 6.

fectus est in locum ipsius rex Judæorum, Romanis tantummodo Judææ dominantibus. Berenice etiam soror ejus Romæ agens, Tito erat in deliciis : amabat enim eam vehementissime; atque adeo, ut nuptias ei esse pollicitus diceretur; tamen simul atque se hujuscemodi amore a populo ignominiæ notis sugillari cognovit, se ipsum generosa animi virtute cohibens, invitus licet (ut ait Suetonius) ab Urbe dimisit invitam. Eam quippe Titi uxorem Sextus Aurelius nominat, quod conjugali affectu ab eo eadem tractaretur. Ex his de Agrippa rege narratis, mendacii redarguitur auctor, qui Josephi Gorionis nomine scribit triennio cum dimidio ante Hierosolymorum excidium Agrippam regem a Vespasiano fuisse necatum; cum etiam Josephi testificatione constet, cum a Vespasiano fuisse amicissime habitum.

9. « Quod vero ad cæteros Judæos spectat, mirum quidem dictu : qui gladium obsidionis evaserant, quocumque perrexerunt, eos Dei vindicta secuta, miserabiliter perdidit ac delevit. Tria enim millia Judæorum, qui in nemus Jardes dictum confugerant, a Lucillio Basso legato sunt interfecta [1]. Rursum, qui in Ægyptum fuga lapsi se contulerant, æque male perierunt. Erant enim Galilæi secta; qui non satis habuerunt, periculum evasisse, sed novas illic ciere turbas cœpere, et veteres adhuc renovare quæstiones, et prava dogmata stabilire, affirmareque unum tantum dicendum Dominum esse Deum, nec eo nomine Romanos imperatores esse nuncupandos; sicque (ut fecerant in Judæa) gentiles suos ad defectionem sollicitabant; usque adeo, ut qui contradiceret, enecarent. Quamobrem seniores Judæorum execrantes horum temeritatem, cæteros Judæorum in eos concitarunt : qui tandem omnes capti sunt : cumque omni genere tormentorum eos exagitarent, quo hoc solummodo extorquerent, ut Cæsarem dominum faterentur; nemo cessit, neque dicere velle visus est, sed omnes illa necessitate validiorem sententiam conservavere, tanquam brutis corporibus, non animis etiam, cruciatus ignemque susciperent. Maxime vero puerorum ætas miraculo spectantium fuit : nec enim eorum quisquam commotus est, ut dominum Cæsarem nominaret : usque adeo corporum infirmitatem vis audaciæ superabat. » Hæc Josephus [2]; qui addit et de Judæis ter mille, qui in Cyrene Ægypti provincia, a Catulo ejus regionis præfecto, eodem nomine sunt trucidati, inter quos plures etiam innocentes oppressos fuisse tradit. Cum hæc et alia accepisset Vespasianus de Judæis tumultuantibus in Ægypto, nuntiante hæc omnia Lupo Augustali præfecto; eidem in mandatis dedit, ut eorum templum, quod habebant in ea provincia, Onion appellatum, demoliretur.

10. Quod autem ad Onion spectat; hoc nomen sumpserat ab Onia pontifice tempore cladis ab Antiocho illatæ : hic enim cum confugisset ad Ptolemæum, obtinuit ab eo apud Heliopolim templi fabricandi gratia octoginta stadiorum aream : ubi in modum castelli circumquaque munitum templum ædificavit in schismate adversus cæteros Judæos Hierosolymis agentes : qui hæc contra legem agi, indigno animo ferebant; licet in hanc, quæ ipsis justa videbatur, obtenderent causam, fuisse nimirum ante annos nongentos septuaginta ab Isaia prænuntiatum, ædificandum templum in Ægypto. Quod ædificatum sic perseveravit integrum annis trecentis triginta tribus : sed hoc tempore a præfecto clausum, nulla data locum adeundi facultate, derelictum omnino remansit, atque alteri usui cessit, adeo ut ne vestigium quidem amplius in eo cultus religiosi reliquum esset. Hucusque Josephus [1] de cladibus sub Vespasiano et Tito Judæis illatis.

11. Sed eodem tempore quid itidem Judæis acciderit, his tradit Eusebius [2] : « Fertur, inquit, præterea Vespasianum post vastationem Hierosolymorum mandasse, ut omnes ex Davidis genere prognati, diligenter conquirerentur : quo nemo apud Judæos ex illa regia stirpe omnino in posterum superesset : indeque in Judæos maximam denuo cladem et persecutionem fuisse concitatam. » Hæc ipse. At hæc de familia Davidis abolenda, unde in mentem Vespasiani venerunt? Nisi, quod eidem significatum esset, oraculis prophetarum esse prædictum, ex David progenie regnaturum hominem, cujus imperium esset æternum? Cum enim ei adulantes, cætera quæ erant in oraculis, quasi de eo prædicta essent, Josephus et alii illi accommodassent; hoc quod adversari videret, in hunc modum irritum reddi curavit.

12. Hic igitur finis esto rerum Judaicarum, quæ sunt a Josepho conscriptæ, Romæ dum ageret otiosus post triumphum Titi, obtulitque commentarium Vespasiano ac Tito, et cum aliis pluribus, tum etiam Agrippæ Judæorum regi tunc ibidem, Romæ scilicet, agenti : quod et ipse quidem testatur scribens contra Apionem [3] his verbis, cum de sua captivitate et Romam adventu agit : « Deinde Romæ tempus vacationis habens, omni jam negotio præparato, usus aliquibus cooperantibus mihi propter eloquentiam græcam et rerum eruditionem, exhibui. Tantaque mihi securitas adfuit veritatis, ut primos omnium imperatores belli Vespasianum et Titum testes non expavescerem. Primum namque illis obtuli libros, et post illos multis quidem Romanorum, qui bellis interfuere : plurimis vero nostrorum eos etiam venum dedi, qui græca eruditione videbantur imbuti, quorum est Julius Archelaus, Herodes honestissimus, et ipse admirabilis rex Agrippa. Isti siquidem universi testimonium perhibuere quod veritatem diligenter excolui. » Hæc Josephus.

[1] Jos. de bel. Jud. lib. VII. c. 29. — [2] Jos. de bel. Jud. lib. VII. c. 19. 31.

[1] Joseph. de bel. Jud. lib. VII. c. 30. — [2] Eus. hist. l. III. c. 11. — [3] Joseph. contra Apion. l. I.

Anno periodi Græco-Romanæ 5564. — Olymp. 212. an. 3. — Urb. cond. 824. — Jesu Christi 71. secundum Baronium 73. — S. Clementis papæ 5. — Vespasiani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Vespasianus Aug. III* et *M. Cocceius Nerva.*

Sumptus hic a Vespasiano consulatus juxta quintam consulatuum Cæsareorum regulam, propter triumphum nempe Judaicum, de quo mox. Cæteri deinceps imperatores, annis, quibus triumpharunt, consules processere, vel triumphum cum decennalibus et id genus festis copulavere. At inquiunt aliqui censores apud card. Norisium in Epistola consulari, pag. 158, scripsisse me in Dissert. Hypatica, parte 1, cap. 1, pag. 8, paulo post initum annum consules in annum sequentem creatos, et tamen ante mensem Augustum superioris anni Titum Hierosolymam non expugnasse. Sed infirma hæc ratio : nam licet mos ferret, ut anni initio consules in annum sequentem designarentur, designatio tamen in ultimos anni menses aliquando dilata; prætereaque ex Plinio in Paneg. discimus, imperatores consulatus privatis destinatos in se ipsos aliquando translulisse; quod anno antecedenti a Vespasiano, post Hierosolymorum expugnationem auditam, præstitum videtur. Nec magis urget, quod iidem censores subjungunt; Vespasianum nempe, post kalendas Martias triumphasse, ideoque consules suffectos jam munus suum obiisse. Imperatores enim annis, quibus triumphos exhibuere, consulatum de more suscepere, non quidem ut eo durante, ac intra priores duos anni menses, quibus magistratum illum gerere solebant, triumphum agerent; sed, ut imperator ab illo dignitatis cumulo, quemadmodum Libanius in Panegyrico Juliani Aug. loquitur, eo anno magis celebraretur. Unde Procopius lib. 2 Hist. Vandalicæ loquens de triumpho Belisarii anno Christi DXXXIV gesto ait : « non multo post Belisario, quod ei ex veteri more ad triumphi speciem deerat, accessit : consul enim est factus. » Vetus ille mos hoc anno a Vespasiano inductus.

2. *Consulatus primus Domitiani.* — Kalendis Martiis Domitianus Cæsar consulatum suffectum iniit, *Cn. Pedio Casto* collega, ut observavit card. Norisius in Epist. consulari pag. 53, ubi ex Grutero refert decretum, quo quidam veterani civitate donantur ab imp. Vespasiano Tr. Pot. Cos. III. DES. IIII. currenti nempe anno. Idem vero decretum dicitur scriptum Non. April. Caesare. Aug. f. Domitiano. Cn. Pedio Casto. Cos. Qua ex inscriptione recte Norisius card. deducit, Domitianum jam mense Aprili consulatum gessisse. Onuphrius in Fastis *Mucianum* II Domitiani collegam ex Plinio lib. 35, cap. 12, proponit; cum tamen ibi solum Plinius dicat, Mucianum *altero consulatu suo* exprobrasse Vitellio, quod patinam quamdam immensi pretii condidisset : ideoque is secundus Muciani consulatus anno Christi LXIX gestus fuerit. Hactenus existimatum fuerat, Domitianum anno superiori consulatum primum suffectum gessisse. Sed ex prætura ejus ac imperio consulari anno LXIX a nobis explicatis contrarium evincitur. Præterquam quod Zonaras de triumpho Vespasiani hoc anno acto loquens ait : « Cum Tito filio triumphum duxit; cui Domitianus quoque consul equo singulari interfuit ; » quæ postquam observavi, gavisus sum videre card. Norisium in Epistola consulari, communem illum errorem etiam emendasse, tam ex laudata inscriptione, quam ope trium nummorum Thesauri Medicei primæ magnitudinis in antica parte inscriptorum : Imp. Caes. Vespasian. Aug. P. M. Tr. P. Cos. III. in postica : Imp. Aug.. F. Cos. Des. it. Caes. Aug. F. Des. S. C. Hi nummi præsenti anno percussi ante Martium, cum id temporis *Titus imperator Augusti filius consul designatus iterum* esset in annum sequentem LXXII, et Domitianus *Cæsar Augusti filius designatus* esset consul ad proximas kal. Martias, ut docte Norisius notat. Ex iis nummis etiam liquet, consules prioribus anni mensibus in annum sequentem designari solitos. Ac denique Titum hoc anno, ante kalendas Martias, collegam imperii nuncupatum esse ; cum iis nummis imperatoris titulo exornetur.

3. *Titus imperii collega dictus.* — Titus enim, quemadmodum et ante eum Tiberius, ac post eum Trajanus, imperii collega fuit, ideoque imperatoris titulo exornatus. Imperii collegæ tribunitia potestate, et imperio proconsulari donabantur, ratione cujus *imperatores* nuncupati. Titum tribunitia potestate a patre cohonestatum esse testatur Suetonius in Vespasiano cap. 6, ubi de Tito ait : « Triumphavit cum patre, censuramque gessit una : eidem collega, et in tribunitia potestate, et in septem consulatibus fuit. » Quæ tribunitia potestas in nummis Titi, tam Græcis quam Latinis, memorata. De imperio proconsulari eidem collato, neque Suetonius, neque alius historiæ Augustæ scriptor expressis verbis agit. Sed cum eum tam Plinius, quam Philostratus, et Josephus imperatorem appellent, hoc illi imperium concessum fuisse certo insinuant. Plinius Historiam suam naturalem Tito dicavit, dum adhuc Vespasianus pater rempublicam Romanam administraret. In Præfatione autem præterquam quod eum semel et iterum imperatorem vocat, ait : « Sciantque omnes quam ex æquo tecum vivat imperium. Triumphalis et

censorius tu, sexiesque consul ac tribunitiæ potestatis particeps. » Turnebus ait Plinium per hæc verba, *tecum vivat imperium*, intelligere imperium *triumphale* et *censorium*, quia eum fugiebat, Titum imperio proconsulari ornatum fuisse. Passim etiam in Historia Titus *imperator* a Plinio appellatus. Philostratus lib. 6 de Vita Apollonii Tyanæi, cap. 14, inquit: ἀναῤῥηθεὶς δὲ αὐτοκράτωρ ἐν τῇ Ῥώμῃ, καὶ ἀριστείων ἀξιωθεὶς τουτῶν, ἀπῄς ἰσομοιρήσων τῆς ἀρχῆς τῷ πατρὶ, etc., id est : « Cum igitur imperator esset Romæ appellatus Titus, omnibus ornatus dignitatibus, abire constituit, ut simul cum patre imperaret. Maximi tamen faciens Apollonium, permultum perficere posse arbitratus est, si etiam brevi tempore alloqui eum posset. Quapropter ab eo petivit, ut Argos accederet; eo cum venisset Apollonius, alacriter eum complectens Titus, etc. Ego autem annos natus sum triginta, iisdemque honoribus, quibus pater sexagenarius ornatus, et cum eo pariter ad imperium vocatus, præter id, quod dubito, an recte satis imperare sciam; vereor etiam ne majora quam me deceat, aggredi moliar. Demulcens autem ejus cor Apollonius, quod robustum erat, perinde atque eorum, qui corpus exercent : Dic mihi, inquit, quis tam valida cervice taurum jugum subire cogeret? Is, inquit Titus, qui me vitulum a primordiis educavit : patrem illis verbis denotans, etc. Gaudeo, inquit Apollonius, primum quod te patri obtemperare paratum video, cujus dominatu gaudent etiam subditi, et qui natura filii non sunt. Quod si frequenter domi cum eo versaberis, inde honorem consequeris. Juventute enim una cum senectute regnum gubernante, quæ lyra, quæ fistula adeo suavem et temperatam resonabit harmoniam, nam seniora junioribus concordabunt, unde et senectus roboris aliquid accipiet, et juventus inordinate non efferetur. » Qui locus egregius ad ostendendum Titum imperii collegam fuisse. Casaubonus tamen, qui illum in Animadversionibus ad lib. 8 Suetonii refert, scribit : « At quod ait, nempe Philostratus, desalutato Romæ tunc temporis Tito imperatore, an verum? Non sane, sed prorsus nugatorium : nam id factum in castris ad Hierosolyma, ut modo dicit Suetonius, et narrat Josephus lib. 6, cap. 32, neque aliter salutatus a suo exercitu Titus imperator, quam vetusto sub republica more, qui omnibus notus. » Sed valde fallitur Casaubonus : Titus enim eo modo, quo Augusti post institutum imperium, appellatus imperator, non vero more sub republica usurpato, ut mox videbimus; neque verum est, Titum tantum in castris ad Hierosolyma dictum esse imperatorem; cum Romæ etiam a patre hoc anno imperator dictus fuerit. Anno enim elapso post capta Hierosolyma, Titus a militibus imperator appellatus, ut narrant Josephus lib. 7, cap. 13, aut secundum græcum cap. 32, et Suetonius in Tito cap. 5, currenti vero anno eo nomine a patre vocatus. Denique tam Josephus quam Suetonius de nomine imperatoris dari solito loquuntur, ideoque uterque auctor a Casaubono non intellectus.

4. *Titus imperio proconsulari ornatus.* — Josephus lib. 7 de Bello, cap. 24, de Vespasiani et Titi triumpho agens utrumque imperatorem vocat : ἐκεῖ γὰρ ἀνεπαύοντο τῆς νυκτὸς ἐκείνης οἱ αὐτοκράτορες; id est, ut Gelenius vertit, *Ibi enim* (nempe prope Isidis templum) *Principes nocte illa quiescebant*, id est, imperatores. Græci enim uno eodemque nomine utrumque exprimunt; quamvis *imperatores* rectius vertisset Gelenius. Ibi *imperatoris* nomen proconsulare Titi imperium spectare, minime dubitandum. Capitolinus in Marco de ejus avo loquens ait : « Avus Annius Verus item consul et præfectus Urbi adscitus in patritios a principibus Vespasiano et Tito censoribus. » Salmasius in Notis ait : « Verba illa *a principibus* non leguntur in nostro Palatino, et delenda sunt. » At si Titum collegam imperii, et imperatorem fuisse intellexisset, verba illa retinenda, et codicem Palatinum hac in parte mancum esse non dubitasset. Titum in nummis dupliciter imperatorem nuncupatum apud Mediobarbum videre est. Quod nomen ubi præponitur, imperium proconsulare; ubi postponitur, victorias Titi respicit. Præponitur autem vel hoc modo : T. CÆSAR IMP. VESP. vel isto, IMPERATOR T. CÆSAR AUGUST. F. id est, *Imperator Titus Cæsar Augusti filius.* Quando vero imperatoris nomen ad Titi victorias refertur, nomini ejus postponitur hoc modo : T. CÆSAR VESPASIAN IMP. IV. Denique aliquando in eodem nummo Titus imperator dicitur, et ratione imperii proconsularis, et ratione victoriarum, ut in isto nummo apud eumdem Mediobarbum : T. CÆSAR IMP. VESPASIANUS. in postica : IMP. XIII. COS. IV. Titum itaque imperio proconsulari præditum fuisse, illudque *imperatoris* nomine expressum, quod nemini vidi observatum, certum. Titum imperii collegam fuisse, ita diserte Dio lib. 66 in litteras retulit, ut mirum sit tam diu hanc dignitatem latuisse : ὅδε δὴ Τιτὸς οὐδὲν οὔτε φονικὸν, οὔτε ἐροτικὸν μοναρχήσας ἔπραξεν, id est, « Titus ex quo tempore principatum *solus impero*, nec cædes fecit, nec amoribus inservivit, » ut recte vertit interpres : μοναρχέω enim est *solus impero*, ut omnibus notum. Porro Titus hoc tantum anno imperii collega dictus, ut liquet ex ejus nummis, in quibus tribunitia potestas VIII cum consulatu septimo jungitur: quod fieri non posset, si anno præcedenti eam obtinuisset; cum consulatum septimum anno Christi septuagesimo nono Titus gesserit; quo pacto, tribunitia potestas VIII anno Christi præcedenti, quo tantum consul sextum erat, absoluta fuisset.

5. *Quo die Titus imperii collega dictus.* — Nunc investigandus dies, quo *Titus* collega imperii renuntiatus, quem me detexisse existimo. *Quinto kalendas* alicujus mensis ea dignitas de more collata, ut alibi demonstravi. Quare cum Vespasiani et Titi triumphus ipso fine mensis Aprilis anni præsentis ductus fuerit, ut ex dicendis liquebit, et *Titus* versatus sit anno superiori die decima septima mensis Novembris *Beryti*, quæ Phœniciæ urbs, ut tunc ostendimus, non alio is die, quam quinto kalendas Aprilis imperii collega creatus est. Et ratio est, quia, ut colligitur ex Josepho lib. 7 de Bello, cap. 24, longe post

cum diem *Titus*, ut Romam veniret, mari sese commisit, ideoque cum hujus nuncupationis nuntium, dum *Argos* esset, teste Philostrato citato, acceperit, ante medium mensem Aprilem ad illum non perlatum; neque aliunde Vespasianus filium hac de re monere distulit. Unde *Titus* imperii collega *quinto kalendas Aprilis,* seu die xxviii Martii, appellatus est, statimque missus, qui rem ei nuntiaret. Is *Argos* erat, sive in Peloponneso, sive in Epiro, sive in Thessalia, (triplex enim hujus nominis urbs) quando Romam veniens, se imperatorem creatum audivit. Parte alia ante medium mensem Aprilem Titus Argos pervenire non potuit; quia ex Josepho citato postquam Titus aliquandiu Beryti, ubi anno elapso die xvii Novembris erat, commoratus est, Antiochiam Syriæ venit, et « continuo ad Zeugma Euphratem versus iter contendit, » inquit Josephus loco citato. Est autem *Zeugma* urbs Syriæ in Comagene ad Euphratem fluvium. Inde « Antiochiam remeavit : *ex ea urbe* ad Ægyptum discessit, et iter agendo ad Hierosolymam *venit.* Titus autem propositum iter ad Ægyptum tendens, emensa velociter solitudine, pervenit Alexandriam : decretoque ad Italiam navigare, *captivorum duces Simonem et Joannem* illico ad Italiam portari præcepit. Peracta vero navigatione pro voto, etc. » Hæc Josephus. Quod iter post diem xvii Novembris inchoatum, vix ante medium mensem Aprilem, attenta earum urbium ac locorum distantia, absolvi potuit.

6. *Vespasiani et Titi triumphus.* — Quoad Vespasiani et Titi triumphum, extant multi nummi apud Mediobarbum V. C. illum repræsentantes. In uno legitur : IMP. CÆS. VESPASIAN AUG. P. M. TR. P. COSS. III. In postica parte : TRIUMP. AUG. Visitur imperator in quadrigis, qui dextra ramum tenet, et a Victoria coronatur; ante eum tibicen, et ante currum duo captivi, manibus post terga revinctis, qui videntur esse Joannes et Simon præcipui Judæorum duces, quos in triumpho ductos scribit Josephus lib. 7 de Bello, cap. 24. In postica parte alterius nummi eadem antica notati habetur : JUDÆA CAPTA. Cernitur figura muliebris inter spolia sedens prope palmam, quæ symbolum est Palæstinæ. Porro triumphus mense Aprili exeunte ductus. Nam Domitianus eidem consul interfuit, qui, ut ait Suetonius in Domitiano, nullum consulatum gessit *ultra kalendas Maii.*

7. *Janus bis a Nerone, semel a Vespasiano clausus.* — Ad num. 6. Orosius lib. 7, cap. 6, prodit, Vespasianum et Titum, Janum geminum post triumphum illum, sextum clausisse. Illum Augustus ter clauserat, ut suo loco dictum; bis vero Nero. Primum, anno Christi LVIII quo quinquennalia imperii Augustei dedit, ut videre est in nummis Neronis apud Mediobarbum. Secundo, anno Christi LXVI extat enim ibidem nummus inscriptus : IMP. NERO CLAU. CÆSAR AUG. GERM. P. M. TR. P. XIII. P. P. In postica parte : PACE P. R. TERRA MARIQUE PARTA JANUM CLUSIT S. C. Cerniturque templum Jani. Recte Orosius de Jano a Vespasiano hoc anno clauso ait : « Jure idem honos ultioni Passionis Domini impensus est, qui etiam Nativitati fuerat attributus, » ut nempe Janus clauderetur.

LINI ANNUS 5. — CHRISTI 74.

1. *Consules.* — Qui ordine sequitur annus Domini septuagesimus quartus, consignatur in Fastis coss. Vespasiano Aug. tertium et Tito Vespasiano Cæsare secundum. Sic enim se habuisse veteres Fastos consulares, Plinius [1] non obscure significat, dum (ut posuimus) hunc annum dictis describit consulibus, tot vicibus utroque ipsorum consulatu perfuncto, nimirum (ut dictum est) patre tertium, et filio Tito secundum. Quamobrem plane constat eos [2] errare, qui hoc anno Vespasiani quartum et Titi secundum ponunt; sicut dum adjungunt quintum ejusdem Augusti consulatum cum Titi tertio : sumpto nimirum errore, quod primum annum imperii Vespasiani notant ejusdem imperatoris consulatu secundo, cum tamen de primo ejus consulatu nulla mentio habeatur in Fastis, in quibus sint adscripti consules ordinarii. Nam antea Vespasianus fuerat tantum consul suffectus : quamobrem cum creatus est postea ordinarius, non bis consul in Fastis adscribendus erat, sed semel : quam consuetudinem Romæ usque ad Severi imperatoris tempora perdurasse, auctor est Dio [1].

2. Idque idem necessario admonuisse oportuit, tum ad horum convincendos errores, tum etiam ut in omnibus rationi temporum sit consultum : sunt enim hæc verba Dionis, dum agit de Cæsaris primo consulatu : « Tametsi, inquit, jam ante consularibus

[1] Plin. hist. nat. l. II. c. 13. — [2] Panu. Oleand. et alii in Fast. Cons.

[1] Dio l. hist. 46.

ornamentis decoratus fuerat; non tamen hunc suum consulatum secundum nuncupavit : idque in simili re ab omnibus deinceps usque ad nostra tempora observatum est. Primus enim omnium Severus imp. cum Plautiano honores consulares tribuisset, cumque deinde in senatum adscriptum, eum consulem postea faceret, iterum consulem esse dixit : idque exemplum alii deinde sunt secuti. » Hæc Dio. Quamobrem cum Suetonius [1] de Vespasiani consulatibus ait : « Consulatus octo veteri addidit : » haud dubium, ipsum cum cæteris adnumerasse etiam primum consulatum ejus non ordinarium, sed honorarium, quem suffectus duobus mensibus anni [2] novissimis gessit tempore Claudii. Qua etiam ratione errore labi certum est, qui consulatum Domitiani, quem gessit cum Messalino anno sequenti, secundum ponunt; cum constet eodem auctore Suetonio [3], ipsum ante imperium adeptum gessisse sex consulatus, sed ex his unum tantummodo ordinarium, de quo suo loco dicendum. Sed eadem Dionis sententia complures alii corrigendi essent errores, in quos chronographi, ea quæ ab ipso sunt dicta ignorantes, sunt lapsi, dum in Fastis consularibus intexendis, ex suffectis etiam consulatibus ordinarios numerarunt : quos nos bona fide, ne omnia invertere videremur, interdum secuti sumus; cum alioqui nullum afferatur rationi temporis præjudicium, cum non suffectos, sed ordinarios tantum consules in suis ipsorum Fastis posuerint, licet auctos numero suffectorum. Insuper ne quis errore labatur; illud etiam monendum putamus, reperiri diversam rationem esse habitam diversorum consulatuum : nam ad annorum numerum consignandum ordinarii tantum (ut diximus) adscribebantur in Fastis; in aliis vero monumentis etiam publicis, ut in nummis, vel aliis inscriptionibus, observavimus notatum reperiri numerum suffectorum, simulque etiam ordinariorum consulatuum. Hæc qui non considerat, in errorem ferri sæpissime necesse erit. His vero ad temporis rationem elucidandam ex instituto narratis, jam quæ hoc anno facta habentur, in medium adducamus.

3. *De sectis Judæorum destructis vel mutatis.*— Excisa his temporibus (ut diximus) secta Galilæorum, quæ in Ægypto cœperat coalescere : nec reliquæ diutius subsistere valuerunt : profligatis enim Judæis, prava etiam illorum dogmata extingui cœperunt. Unde Epiphanius [4] : « Post expugnationem, inquit, Hierosolymorum, permansit tum hæc (Ossenorum videlicet), tum aliæ modico tempore, quæ appellantur hæreses, Sadducæorum, inquam, Scribarum, Pharisæorum, Hemero-baptistarum, Nazaræorum, Ossenorum, et Herodianorum; donec singulæ pro occasione et tempore dissipatæ et solutæ sunt. » Hæc ipse. Verum potius mutatæ sunt, quam extinctæ : siquidem nequaquam omnino esse desierunt : nam complures ex illis pertæsi Judæorum infamiæ, et gloriam Christianorum e contrario æmulantes, illis adhæserunt; sed ita tamen, ut non crederent sicut illi; sed commixtione quadam, tanquam ex diversis generibus animantium, horrendum monstrum conflarent. Dicemus de singulis, sed ante omnes de Samaritis, de quibus sæpius antea.

4. Quod igitur pertinet ad Samaritas : sicut illis natura insitum erat, ut quod semel in errorem adducti suscepissent, semper pertinacissime retinerent, sic complures illorum quamvis fidem Christianam fuerint amplexati, tamen priorem errorem non dimiserunt usque ad Justiniani tempora; cum in Palæstina tumultuantes, immisso milite, sævissime sunt trucidati [1]. Rursus vero etsi Nazaræi, qui ante Christi adventum erant [2], esse desierint; nova tamen ejusdem nominis secta his ipsis diebus post Hierosolymorum cladem emersit; de qua hæc Epiphanius [3] : « Est autem hæc Nazaræorum hæresis in Berrhœorum regione circa Cavam Syriam, et in Decapoli circa Pellæ partes, et in Basanitide, quæ Cocaba appellatur, et Cocaba hebraice dicitur. Illinc enim initium factum est, post discessum ab Hierosolymis, omnibus discipulis in Pella habitantibus, cum Christus jussisset relinquere Hierosolymam ac secedere, quoniam passura esset obsidionem. Et hac de causa Berrhœam habitantes, illic (ut dixi) vitam degebant. Hinc Nazaræorum hæresis initium habuit. Erraverunt autem et hi, circumcisionem jactantes, et adhuc sub maledictione sunt. » Hi igitur quod Christo credidissent, nacti sunt Matthæi Evangelium, de quo superius facta est mentio; licet Theodoretus [4] dicat hos usos esse Evangelio apocrypho secundum Petrum.

5. Tolerati sunt Nazaræi in Ecclesia per illud tempus, quo legalibus usi sunt interdum etiam Apostoli, cum aliqua nimirum occasio id postularet; nec ab Ecclesia ejecti sunt : imo nec a cæteris eo nomine distinguebantur, cum (ut dictum est superius) Christiani omnes etiam Nazaræi dicerentur, ut habent Apostolorum Acta [5], atque Epiphanius pluribus docet [6] : quo nomine adhuc sancti Hieronymi tempore utebantur, cum Christianos dicere vellent Hebræi. Nam (ut idem Hieronymus [7] ait) sub nomine Nazarenorum ter in die Christianis maledicebant : licet Epiphanius [8] velit nonnisi dictos hæreticos, Nazarenos appellando, eos intelligere voluisse. Sed de his superius. Ejusmodi secta diutius perduravit in Oriente, cujus asseclæ alio nomine Minæi dicti reperiuntur : de quibus hæc sanctus Hieronymus [9] scribens ad sanctum Augustinum : « Usque hodie, inquit, per totas Orientis synagogas inter Judæos est hæresis quæ dicitur Minæorum, et a Pharisæis usque damnatur; quos vulgo Nazaræos nuncupant : qui credunt in Christum Filium Dei natum de Maria Virgine, et eum dicunt esse, qui sub Pontio Pilato passus est, et resurrexit, in quem et nos cre-

[1] Sueton. in Vesp. c. 8. — [2] Sueton. in Vesp. c. 4. — [3] Suet. in Domit. c. 2. — [4] Epiph. hæres. XIX.

[1] Procop. de ædif. Just. Imp. — [2] Epiph. hæres. XVIII. — [3] Epiph. hæres. XIX. — [4] Theod. lib. II. hær. fab. — [5] Act. XXIV. — [6] Epiph. hær. XXIX. — [7] Hier. in Isai. c 52. — [8] Epiph. hær. XXIX. — [9] Hier. epist. LXXXIX.

dimus. Sed dum volunt Judæi esse et Christiani, nec Judæi sunt, nec Christiani. » Hæc Hieronymus. Scripserunt[1] adversus hujusmodi hæreticos Justinus martyr, Irenæus, Origenes, et alii complures, qui texuerunt catalogum hæreticorum, ut Epiphanius, Philastrius, Augustinus, Theodoretus, Joannes Damascenus, et alii recentiores. Porro Nazaræi consortio Ebionæorum, a quibus (ut Epiphanius[2] tradit) nonnulla mutuati, vehementer sunt infamati.

6. *De Ebione.* — Eodem etiam tempore, nimirum post excidium Hierosolymæ, emersit impostor scelestissimus, Ebion nomine, ex quo nefanda Ebionitarum hæresis est exorta, cujus primordia sic idem describit Epiphanius[3] : « Initium autem hujus cœpit post Hierosolymorum captivitatem. Quandoquidem enim omnes in Christum credentes eo tempore in citeriori regione habitabant; majori ex parte in Pella civitate quadam Decapolis, quæ in Evangelio scripta habetur, prope Batanæam, et Basanitidem regionem, tunc eo digressis, et ipsis istic vitam agentibus, ex hoc occasio contigit Ebioni. Et incepit quidem habitationem habere in Cocaba, vico quodam in partibus Carnaim, Arnem, et Astaroth, in Basanitide regione, velut fama ad nos perlata habet. Hinc sane malam suam doctrinam auspicatur, unde et Nazaræi supra mihi indicati sunt. Hic enim conjunctus illis, et illi huic, utraque pars de propria improbitate alteri impertivit. Et differunt quidem altera ab altera in aliqua re, verum in mentis perversitate se mutuo expresserunt. »

7. Sed et Ebionæis paulo post conjunctus est[4] Elxai Ossenorum antiquæ hæresis facile princeps; ex quo accidit, ut (quod est in proverbio, aspis a vipera mutuata venenum) magna facta sit accessio impietati, dum ex pluribus portentis unum est monstrum effigiatum, in unum coeuntibus Samaritis, Judæis, Ossenis, Nazaræis, Cerinthianis, Carpocratianis et aliis, quos Ebion simul jungens, unum ex his corpus componens, omne turpitudinis et impietatis prodigium superavit. Unde Epiphanius[5] : « Quemadmodum, inquit, si quis copulasset sibi ornamentum ex diversis lapillis pretiosis, et vestem variegatam, et splendide se exornasset : sic hic vice versa, quicquid horrendum est, et perniciosum, et abominabile, informeque ac incredibile et odio plenum, id a singulis sectis accepit, et se ipsum in omnes efformavit. Samaritarum enim habet abominationem, Judæorum nomen, Ossenorum vero et Nazaræorum opinionem, Cerinthianorum formam, Carpocratianorum improbitatem, et Christianorum vult habere appellationem. » Hæc Epiphanius qui et inferius de Ebione ejusmodi enarrat historiam : « Hic, inquit, Ebion etiam ipse in Asia habuit prædicationem, et Romæ. Radices autem spinosarum propaginum habet in Nabathæa, et Paneade. » Ac post multa de ejus dogmatibus dicta hæc addit :

8. « S. Joannes prædicans in Asia, mirabile opus fecisse narratur ad veritatis delineationem. Cum enim vitam degeret admirandam, et dignitatem veritatis ipsius decentem, et penitus non lavaretur; coactus est a Spiritu sancto progredi usque ad balneum, dixitque : Accipite mihi quæ pertinent ad balneum. Et cum comites ipsum sequentes mirarentur, venit ad ipsum balneum; et ubi pervenisset ad eum qui lavantium vestes suscipere solet, interrogavit : quis est intus in balneo ? At olearius servandis vestibus inserviens (in gymnasiis enim hoc officium est aliquorum quotidiani alimenti acquirendi gratia) ad Joannem dixit : Ebion intus est. Joannes vero statim intelligens Spiritus sancti ductum, ob quam causam impulisset ipsum usque ad balneum venire (velut dixi) memoriæ videlicet gratia, ut relinqueret nobis veritatis argumentum, qui sunt servi Christi, et Apostoli, ac filii ejusdem veritatis, qui vero vasa diaboli, et portæ inferni valentes contra petram, et ædificatam super ipsam non sanctam Dei Ecclesiam : statim ubi se turbasset, et leviter flevisset, ut omnes audirent, in testimonium ac declarationem impollutæ veritatis doctrinæ : Festinate, inquit, fratres, egrediamur hinc, ne cadat balneum, et pereamus cum Ebione, qui intus est in balneo, propter ipsius impietatem. Et nemo miretur de eo quod audit, Joannem cum Ebione congressum esse. Multo enim tempore beatus Joannes in vita permansit, et usque ad Trajani regnum duravit. » Hæc Epiphanius.

9. Verum hæc de Joanne et Ebione recitata, Cerintho potius adscribuntur ab aliis auctoribus, ut Irenæo[1], Eusebio[2], Theodoreto[3], et aliis. At ne dicamus Epiphanium esse hallucinatum; haud inconveniens erit existimare, utrumque simul in balneis repertum esse : siquidem magna necessitudo, ex impietatis similitudine comparata, intercedebat inter eos; cum enim multi dicant occasione Cerinthi a Joanne scriptum esse Evangelium : S. Hieronymus[4] Ebionis causa id factum affirmat, quod scilicet communicatione hæresis eadem utrisque censerentur esse communia; licet (quod Tertullianus[5] ait) non fuerint omni ex parte Ebion et Cerinthus inter se consentientes, cum ille a Deo mundum esse creatum, Cerinthus vero ab angelis diceret esse factum. Hic ipse Ebion in primis, quominus veritate polleret, calumniis fovere mendacia aggressus est : quippe qui cum in docendo Paulum primas ferre videret, in eum maledicta jacere, contumeliisque eum proscindere orsus est : idque eo consilio, ut nutantes Judæorum animos ab eo redderet penitus alienos; aiebat enim ipsum esse Græcum, non natura Judæum, sed factum ex Gentibus proselytum ea occasione, quod Hierosolymis agens adamasset filiam sacerdotis, quam cuperet ducere in uxorem; utque fieret voti compos, circumcisionem accepisse : sed cum nec ita quod optasset, fuisset

[1] Theod. hæret. fab. lib. II. — [2] Epiph. hær. L. — [3] Epiph. ibidem. — [4] Epiph. hær. XIX. XXX. — [5] Epiph. hær. XXX.

[1] Iren. lib. III. c. 4. — [2] Euseb. hist. lib. III. c. 22. — [3] Theod. hæret. fabul. lib. II. — [4] Hier. de scrip. Eccl. in Joanne. — [5] Tertullian. de præscript. c. 48.

assecutus, ad impugnandam circumcisionem et legem esse conversum. Sic igitur existimans hac ratione Pauli prædicationem et scripta se convulsisse, falsa Acta nomine Apostolorum edidit, in quibus una cum impietate multa coagmentata essent mendacia.

10. Insuper (quod idem tradit Epiphanius) circuitus Petri per Clementem scriptos corrumpens, et pauca admodum vera relinquens, ad suas hæreses confirmandas viam aperuit. Id quidem testatum reddi ex ejusdem Clementis Encyclicis, idem auctor tradit, sic dicens : « Idem Clemens ipsos per omnia redarguit in epistolis, quas scripsit, Encyclicis, quæ in sanctis ecclesiis leguntur, quod alium habeant characterem fides ejus et sermo ab his quæ sub nomine ipsius in Circuitionibus corrupta sunt. Ipse enim (nempe Clemens) virginitatem docet, at illi non admittunt. » De eodem Clemente idem tradit auctor, quod dum vixit Jacobus frater Domini, qui virginitatem excolebat, tanti viri ductus exemplo virginitatem extollere seque ejus cultorem exhibere cœperit; addit etiam, ipsum insuper laudibus celebrasse Eliam, et Danielem, et Sampsonem, et omnes prophetas, quos illi abominantur. Sed hæc etiam : « Itaque in Circuitionibus in totum se ipsos transtulerunt, mentientes contra Petrum multis modis; quasi ipse quotidie se in aquam merserit purificationis gratia, velut etiam ipsi : ab animatis item et carnibus ipsum abstinuisse, et ab omni edulio alio ex carnibus facto dicunt, velut etiam ipsi faciunt : nam et ipse Ebion et Ebionitæ penitus ab his abstinent : » multa tamen eosdem fecere, quæ rite fieri nosset, ut baptismate initiari, idem affirmat, qui addit : « Mysteria (nempe sacram Eucharistiam) faciunt ad imitationem sanctorum in ecclesia, ab anno in annum per azymos, hoc est, panes non fermentatos : at alteram mysterii partem per aquam solam. » Quin etiam (ut tradit Eusebius [1]) diem Dominicum rite, ut nos celebrant.

11. Sed et ad conciliandam sibi majorem fidem dici voluit Ebion, idcirco, quod volens libensque esset pauper effectus, testans se fuisse unum ex illis qui pretium suarum rerum posuissent ad pedes Apostolorum. In hunc igitur modum Ebion, exploso Paulo, Petrum sibi adstipulari mentitus, nomenque Christianum aucupans, et aliquos Ecclesiasticos ritus usurpans, hisque jactis ad erigendam structuram impietatis fundamentis, horrendum est dicere, quales abominationes superstruxerit. A Deo enim duos dicebat fuisse ad rerum dominium ordinatos, Christum videlicet et diabolum, illumque accepisse in sortem futurum sæculum, huic vero mundum fuisse concreditum : porro illum velut unum ex angelis, sed cæteris majorem esse creatum, et quod pertinet ad carnem assumptam, ex viri semine procreatum; eumdemque Adam primo se induisse, ac postea exuisse.

12. Quod spectat ad politiam; Ebionæi, ut Nazaræi, æque legem cum Evangelio tradebant esse servandam; utebantur autem Matthæi Evangelio, sed decurtato, sicut et cæteris divinis scriptis : quinetiam (ut auctor est Irenæus [1]) Hierosolymam adorabant, quasi esset domus Dei. Sed et (quod Tertullianus ait [2]) adeo Ebion Judæis favit ut legem præferret Evangelio, ad illud sane excludendum, et Judaismum vindicandum. Cogi insuper voluit omnes uxorem ducere, etiam impuberes; liberum quoque relinquens, ut quot quis pro arbitrio vellet, uxores acciperet. De Ebione insuper, eum damnans meminit Ignatius ad Philadelphios scribens his verbis : « Si quis dicat unum esse Deum, et confiteatur Christum Jesum, sed eum nudum esse hominem putet, non autem Deum unigenitum, Sapientiam, et Verbum Dei, sed solum anima et corpore constare censeat; hujusmodi serpens est, fraudem et errorem prædicans in exitium hominum, et est ejusmodi inops sensu, cognomento Ebion. Clemens Romanus etiam (ut nuper vidimus) suis Encyclicis ejusdem Ebionis impietatem damnavit. Insuper Irenæus [3], Tertullianus [4], et Origenes etiam suis scriptis Ebionem et Ebionæos sæpe exagitarunt; quod et fecerunt Eusebius [5], Epiphanius [6], Philastrius [7], Augustinus [8], Theodoretus [9], ac demum cæteri recentiores, qui de hæresibus commentarios conscripserunt. At de Ebione satis.

13. *De Menandro discipulo Simonis.* — Sed his ipsis item temporibus, quibus Ebionæi vigebant, discipuli quoque complures Simonis magi, Dei Ecclesiam, non habentem maculam neque rugam, turpiter infamabant; dum christianum nomen nundinantes, blasphemias ac impietates veluti calice aureo propinabant. Horum præcipuus erat Menander, idemque Samaritanus et magus, ejusdemque Simonis discipulus primogenitus; de quo Justinus martyr, qui et ipse patria Samaritanus illum optime nosset, in oratione ad Antoninum Pium hæc habet : « Deinde (post Simonem videlicet) Menandrum quemdam, et ipsum Samaritanum, in vico Caparetaia ortum, Simonis discipulum, et a dæmonibus ipsum quoque exagitatum, Antiochiæ multos arte magica seduxisse scimus; qui sectatoribus etiam suis minime morituros esse persuasit. Sunt vero nunc quoque ab eo reliqui nonnulli, qui hoc profitentur. » Hæc Justinus. De eodem hæc breviter post Irenæum Tertullianus [10] : « Post Simonem magum Menander discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens, quæ Simon ipse : quicquid se esse Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Dicebat enim (ut idem [11] alibi ait) mortem ad suos non modo non pertinere, sed nec pervenire. At egregie salibus suis eidem Tertullianus illudit, quod licet tot tantaque Menander ipse

[1] Euseb. hist. lib. III. c. 21.

[1] Iren. lib. I. c. 26. — [2] Tertul. de præscrip. c. 48. — [3] Iren. lib. I. c. 26. — [4] Tertul. de præscrip. c. 48. — [5] Euseb. hist. lib. III. c. 21. — [6] Epiph. hær. XXX. — [7] Philastr. de hær. c. 38. — [8] Aug. de hær. ad Quodvultdeum. — [9] Theod. hæret. fab. lib. II. — [10] Tertul. de præscrip. c. 46. — [11] Tertul. lib. de anim. c. L.

suis polliceretur discipulis, perpaucos tamen habuit sectatores : unde hæc idem auctor subsannans ait : « Quod hoc Menandri balneum? Comicum credo : Sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti. Porro cum ejus dogmata ea esse quæ erant Simonis, testetur : cum de Simone jam satis superius dictum sit, haud opus est eadem recensere. Agunt præterea de eodem omnes nuper recensiti auctores. Sectati sunt tamen eum inter alios Basilides et Saturninus, quos condiscipulos fuisse Epiphanius [1] tradit : verum diutius vixisse ferunt, nimirum ad tempora Hadriani imperatoris. Sed de his fusius alias.

14. *De Cleobulo et Theodoto.* — Meminit in eadem epistola Ignatius de Cleobulo atque Theodoto horum temporum hæreticis, sed eorum, quos diximus, potius sectatoribus, quam novarum hæresum inventoribus : sic enim ait, postquam de Simone, Menandro, Basilide et Nicolaitis verba fecit : « Fugite præterea maligni illius nepotes Theodotum et Cleobulum, qui gignunt mortiferum fructum, quem qui gustarit, continuo moritur, non temporalem hanc, sed æternam mortem. » Porro diversus est hic Theodotus ab illo Byzantino coriario hæresiarcha, de quo suo loco. In his omnibus illud considerandum est, his qui ex circumcisione provenerunt hæreticis peculiare fuisse, novos velut a sanctis scriptos effingere commentarios, eisdemque tanquam recens in lucem editis ad suas hæreses confirmandas uti solere : de quibus hæc apposite Origenes [2] : « Oportet ergo caute considerare : ut nec omnia secreta quæ feruntur in nomine Sanctorum suscipiamus, propter Judæos qui forte ad destructionem veritatis scripturarum nostrarum quædam scripserunt, confirmantes dogmata falsa : nec omnia abjiciamus, quæ pertinent ad demonstrationem Scripturarum nostrarum. Magni ergo viri est audire et adimplere quod scriptum est : Omnia probate; quod bonum est, tenete. Tamen propter eos qui non possunt quasi trapezitæ discernere inter verba quæ vera habeantur, vel falsa; et non possunt semetipsos cautos servare, ut verum quidem teneant apud se, et ab omni etiam specie mali abstineant; nemo uti debet ad confirmationem dogmatum libris qui sunt extra canonizatas scripturas. » Hæc Origenes. Sed admirabile plane fuit in his Dei consilium, qui tum falsa dogmata, tum etiam improbata atque commentitia scripta sic in lucem prodi permisit, ut iisdem cognitis ab Ecclesia atque rejectis, quæ vera quæve germana atque legitima essent, magis elucidata, patentius innotescerent, probataque veritas solidiori firmitate subsisteret.

15. *De S. Martiale episcopo Lemovicensi.* — Eodem anno tertio Vespasiani imperatoris, S. Martialis episcopus Lemovicensis, Galliarum dictus apostolus, qui ex Oriente Romam cum Petro venerat, et ab eodem in Gallias fuerat amandatus, cum Lemovicenses, Tolosanos, Burdegalenses, Cadurcenses, et Aquitanos populos, eosque qui a Rhodano in Oceanum vergunt, ad pietatem christianam instituisset, honestissimo labore perfunctus, hoc ipso anno (ut ejus Acta testantur) ex humanis sublatus est. Porro (ut et hic ejus exordia repetantur) tradunt hunc illum fuisse puerulum, de quo Andreas olim Domino roganti dixerat : « Est puer hic habens quinque panes et duos pisces. » Verum cum dicant, ipsum unum fuisse ex septuaginta duobus discipulis; opus est ut affirment, non sic ætate fuisse puerum nominatum, sed more Hebræorum, qui et homines etiam grandioris ætatis eo modo pueros nuncupabant. Feruntur ejus res gestæ, scriptæ ab Aureliano ejus successore : leguntur etiam ejus nomine duæ scriptæ epistolæ, quarum altera est ad Burdegalenses, altera vero ad Lemovicenses et Tolosanos conscripta, sed de his alias. Illud etiam memoria dignum de Martiale traditur, suscitasse mortuum, admoto ei baculo S. Petri, quem ab eo sibi datum Romæ acceperat : meminit ejus historiæ et Innocentius papa [1].

[1] Epiph. hæres. XXIII. — [2] Orig. in Mat. tract. 23.

[1] Innoc. extr. de sacr. unct. in fine.

Anno periodi Græco-Romanæ 5565. — Olymp. 212. an. 4. — Urb. cond. 825. — Jesu Christi 72. secundum Baronium 74. — Clementis papæ 6. — Vespasiani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. IV* et *Titus Cæsar. II.* Sumptus a Tito consulatus juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam, quia nempe anno præcedenti imperio proconsulari donatus est; a Vespasiano vero juxta tertiam, ut filii scilicet collega esset. Baronius hoc anno Vespasianum III et Titum II consules proponit, indeque per Vespasiani tempora fasti ejus depravati. Natus illi error ex depravato Plinii codice, quo usus est : in eo enim lib. 2, cap. 12, quemadmodum et in multis impressis, habebatur : *Nam ut duodecim diebus utrumque sidus quæreretur, et nostro ævo accidit, imperatoribus Vespasianis patre III, filio iterum consulibus.* Cum tamen quartus Vespasiani consu-

latus cum secundo Titi necessario copulandus sit. Cum Dissertationem Hypaticam composui, in 1 parte, cap. 1, num. 5, hunc locum restituere conatus sum: cumque viderem Calvisium in Opere Chronologico scribere, nullam hoc anno eclipsim solis accidisse, superiore autem die IV Martii lunam defectum passam, et die vigesima secunda ejusdem mensis solem, arbitratus sum, Plinium de hac eclipsi locutum, et Vespasianum, qui tertium tantum consul erat, ideo IV consulem appellasse, quia in præsentem annum consul IV designatus erat. Imperatores enim absolute consules dictos, licet solum designati essent, multis exemplis constat. Verum postea in mentem venit, rem quæ anno Christi LXXI contigit, consulibus anni LXXII signari non potuisse. Præterea legi apud Ricciolum in Chronologia Reformata, lib. 4, pag. 161, præsenti anno die VIII Februarii solem defecisse in Italia ante meridiem, et die XXII ejusdem mensis lunam defecisse Romæ sesquihora fere post occasum solis, quod se ex Tabulis Astronomicis colligere ait Ricciolus. Quare cum Plinius in Italia opus suum composuerit, non dubium, quin de utraque illa eclipsi interpretandus sit. Eam ob rem tria MSS. Plinii, quæ in bibliotheca regia extant, consulenda censui. In priori a septingentis aut octingentis annis exarato, quod numero est 4759 legitur: *Imperatoribus Vespasianis patre ac filio*, numeralibus notis prætermissis, et supra illa verba alia manu additum, *tertium consulibus.* Quod MS. a Petavio in Paralipomenis librorum de Doct. Temp., pag. 861, visum existimo, aut saltem simile; ait enim: *Vel IV consul pro III legi, vel ut in* MS. *comparet*, *sine ulla numerorum nota*, *Vespasiano patre et filio consulibus.* In alio MS. a quingentis circiter annis descripto habetur: *Imperatoribus Vespasianis patre III, filio II cos.* In tertio, quod est ducentorum circiter annorum: *Imperatoribus Vespasianis patre III*, *ac filio II cos.* Tandem in manus meas venit nova editio Plinii, ab Harduino viro eruditissimo a biennio in lucem emissa, in qua totus Plinii locus sic exprimitur: *Nam ut quindecim diebus utrumque sidus quæreretur*, *et nostro ævo accidit, imperatoribus Vespasianis patre IV, filio iterum consulibus.* Et recte quidem quoad dierum numerum, non solum quia Plinius ignorare non potuit spatio duodecim dierum binas eclipses accidere non potuisse; sed etiam quia in tribus Regiis Codicibus citatis diserte legitur, *quindecim diebus*, quemadmodum et in aliis quibusdam codicibus MSS. ab Harduino laudatis. Verum non dubito quin notæ numerales addititiæ sint, et quin Plinius scripserit, *Vespasianis patre ac filio coss.* ut habetur in priori MS. regio; non tantum quia vir doctissimus, qui tot MSS. Plinii præ manibus habuit, nullum profert, in quo idem Vespasiani patris, et Titi filii consulatus cum Notis numeralibus edatur; sed etiam quia consulatus ille in duobus citatis codicibus regiis his verbis memoratur, *patre III, et filio II cos.* ab Harduino vero, et ab aliis Plinii editoribus Titi consulatus hoc modo enuntietur, *filio iterum consulibus.* Quæ diversa iterati consulatus expressio, eam insititiam esse declarat. Cæterum, quod Harduinus in Notis tradit, Titum, licet a Plinio imperator vocetur, non idcirco eum collegam imperii fuisse, et primum omnium Marcum Lucium Verum collegam adscivisse, ex dictis prorsus evertitur, liquetque, duplicis generis collegas imperii fuisse, quosdam sc. qui imperio proconsulari et tribunitia potestate exornati erant, alios vero qui etiam Augusti nomine donabantur, ut suo loco dictum.

LINI ANNUS 6. — CHRISTI 75.

1. *Consules.* — Sequens hic Christi annus septuagesimus quintus notatur ab aliis consulatu Domitiani Cæsaris iterum, et M. Valerii Messalini. Verum cum (ut anno superiori dictum est) nonnisi numerus ordinarii consulatus in Fastis [1] sit describendus; primus hic, et non secundus Domitiani consulatus dicendus esset. Sed in eo etiam error inesse videtur, dum in iisdem Fastis anno primo Titi imperatoris Domitianus consul septimum ponitur; cum constet Suetonii [2] auctoritate, eumdem Domitianum ante adeptum imperium ita sexies consulatum gessisse, ut ex eis unus tantummodo fuerit ordinarius; ac proinde unus tantum adscribendus esset in Fastis. Quamobrem errore positum numerum consulatuum, ex antea dictis exoritur non levis suspicio tantum, sed vera certaque scientia. Eadem igitur ratione ex Dione allata, et Plinii (ut vidimus) testimonio roborata; cum annus superior sit consignatus coss. Vespasiano tertium et Tito secundum, cumque rursus idem Dio [1] dedicationem templi Pacis factam esse dicat Vespasiano sextum et Tito quartum consulibus, ut ex ipso superius reci-

[1] Cuspi. et Panvin. et alii. — [2] Sueton. in Domit. c. 2.

[1] Dio in Vesp.

tato notandorum consulatuum ordine affirmare necesse est, tam præsenti quam sequenti anno eumdem Vespasianum consulatum gessisse, nempe hoc anno quartum, sequenti vero quintum, ac demum sextum. Quapropter præsenti anno dedisse putamus nomen consules Vespasianum Augustum quartum et Valerium Messalinum, qui a Julio Frontino[1] ponitur : consulatus vero Domitiani, quem ponit Suetonius ordinarium, in alium annum rejiciendus erit.

2. *Philosophi ab urbe pelluntur.* — Hoc tempore Vespasianum de pellendis ab Urbe philosophis dedisse edictum, Dio testatur his verbis[2] : « Cum alii multi excitati ex Stoica disciplina, in quorum numero fuit Demetrius Cynicus, multa inutilia his qui audiebant, publice dissererent occasione philosophiæ, atque ita multos occulte in varias sententias traherent; Mucianus Vespasiano persuasit, ut omnes qui essent ejus sectæ, ex Urbe expelleret; dixitque in eos multa, ira magis incitatus, quam studio doctrinæ. Itaque Vespasianus statim philosophos præter Musonium Roma expulit. » Hæc Dio. Cæterum non id novum Romæ videri poterat : neque licet et Nero id fecerit, vel alii ei similes optimo principi adeo ignominiæ vertebatur, cum id fieret more majorum : nam (ut auctor est Gellius[3]) jam longe ante, florente Republica, sub consulatu Fannii Strabonis et Valerii Messalæ promulgatum fuerat senatusconsultum de philosophis et rhetoribus Urbe pellendis : quod scilicet adolescentes earum scientiarum addiscendarum cupidi viderentur ab armis avocari, et vitam agere otiosam ac plane inertem.

3. Porro hæc facta sunt a Vespasiano, non quidem quod odio prosequeretur philosophiam, utpote bonorum morum conciliatricem, cujus (ut Philostratus ait) plurimum amans fuit; sed quod sic persuasus a Muciano ob solutam nimis dicendi libertatem. Cæterum Suetonius[4] auctor est ipsum Vespasianum lenissime tulisse philosophorum contumaciam. Ex his unus erat (ut ait Dio) ille Demetrius, qui (ut testatur Philostratus) socius erat Apollonii Tyanæi, qui eum Tito Cæsari proficiscenti ex Ægypto dederat monitorem. Hæc cum dicat Philostratus[5] in Appollonio; idem[6] meminit de Musonio Babylonio, qui sub Nerone carceri mancipatus, gravissima passus erat : licet auctor duos videatur Musonios recensere, alterum Babylonium, alterum vero Tyrrhenum, eosdemque sub Nerone graviter exagitatos. Sed cum de Babylonio agit, eum secundum ab Apollonio sapientia fuisse testatur. Sed et Vespasianus ad id faciendum compulsus est, licet invitus (quod sic jam necessitas postularet) ad compescendam garrulam ipsorum linguam, et petulantem potius quam ingenuam philosophoque dignam dicendi libertatem, qua passim proscindentes imperatorem, indeque apud abjectum vulgus gloriam aucupantes, idem in principem commovebant. Quamobrem ut famæ imperatoris, ipsiusque Reipublicæ tranquillitati consultum esset; æquum visum est, eosdem tali edicto percelli, et ab Urbe longius ablegari.

4. Reprehenditur et a Seneca[1] hujusmodi philosophorum in quoscumque, ac potissimum in principes dicendi temeritas potius quam libertas, nam ad Lucilium scribens hæc ait : « Errare mihi videntur qui existimant philosophiæ fideliter deditos, contumaces esse ac refractarios, et contemptores magistratuum aut regum, eorumve per quos publica administrantur. » Damnat et Dio in suis Ægyptiacis philosophorum cynicorum in eo genere dicendi procaciam. At quantum his præstat christiana modestia, quæ levissimam quampiam contumeliam in privatum etiam hominem dictam, perpetuo gehennæ igne dignam esse intelligit, quæ parendum esse principibus etiam dyscolis, eosdemque in honore habendos, scit esse lege divina præscriptum? Nunquam enim in tot acerbissimis ab imperatoribus illatis in Christianos persecutionibus, quempiam illorum ob dicacitatem conventum esse judicio, quis poterit invenire? quod, qui scripserunt pro Christianis apologias, ut Tertullianus, et alii, facile demonstrarunt. Quamobrem philosophorum complures, qui veræ sapientiæ amantes essent, et veritatis studiosi, sublimissimam omnium Christianorum philosophiam esse considerantes, admirantesque apud eos non paucos quosdam illud vitæ culmen attingere, sed æque omnes eo nomine esse dignos; pedestri, quam sectati fuerant, philosophiæ nuntium remittentes, delegerunt in schola piscatorum discipulos esse potius, quam Athenis magistros profiteri.

5. *Apollinaris episcopus Ravennates.* — Primum omnium sapientum, qui cunctis philosophorum scientiis Christianæ religionis prætulerit sapientiam, fuisse vidimus Dionysium Areopagitam : alios item plures eumdem imitatos, licet præsentis quoque vitæ dispendio, Christi fidem esse sectatos, complura demonstrant exempla; de quibus singulis suo loco dicemus. Sed quod ad hæc pertinet tempora, Eleucadius Platonicus philosophus a S. Apollinare episcopo Ravennate ad Christi fidem conversus, eidem his temporibus Vespasiani imperatoris martyrio vita functo, cum sedisset annis undetriginta, in episcopatu post Abderitum successit. De tempore sedis Apollinaris et ejus martyrio Petrus Damiani his testatur verbis : « Apollinaris quanta gloria, quanta sit excellentia, admirari digne non possumus, cujus martyrium per viginti et novem annorum spatium per innumerabilia fuerit tormenta productum, etc. » Hæc et alia plura in sermone quem habuit de S. Eleucadio, cujus mentio facta est. Vespasiani namque temporibus passum esse Apollinarem, cum ejus vitæ acta, tum Romanum Martyrologium[2], aliaque Bedæ, Usuardi, et Adonis testantur. Sed id quidem non accidit, quod aliqua a Vespasiano fuerit

[1] Jul. Front. de aquæduct. lib. II. — [2] Dio in Vespas. — [3] Gel. lib. XV. c. 11. — [4] Sueton. in Vesp. c. 13. — [5] Philostr. in Apoll. l. VI. — [6] Idem lib. IV. et VII.

[1] Senec. lib. X. — [2] Mart. Rom. 23. Junii et alii

in Christianos persecutio excitata : sed cum Apollinaris Christi fidem prædicans, ab idolis Gentes avertisset, et eorumdem sacerdotum in se odium concitasset, illorum exagitatus calumniis, subrepto ab imperatore rescripto, tanquam seductor quispiam et facinorosus homo jussus est ab eo urbe pelli, nisi diis immolare assentiretur : quod ipse facere recusans, non tantum expulsus est, sed etiam sævissime trucidatus, martyr occubuit. Plura de eo dicenda essent, atque etiam de Ravennatibus successoribus pontificibus : sed quoniam (quod sæpe professi sumus) nostri non est instituti, privatarum Ecclesiarum, nisi interdum patriarchalium, facta prosequi, satis esse putavimus ex his aliqua vel leviter attigisse. Quocirca ad institutam semel de philosophis narrationem redeamus.

6. *Philosophis frustra obnitentibus, Evangelium divina virtute, non humana propagatur.* — Consideratione illud profecto dignum est; hoc ipso sæculo, quo Apostoli Domini, ac apostolici viri, ad imbuendos Christiana religione populos universos, totum pene orbem terrarum peragrarunt; complures e contra philosophos, perinde ac si eamdem iniissent instituti rationem, itidem circumeundo provincias pervagatos in orbem, adiis e nobilissimas civitates, eoque prætextu ut mores labefactatos corrigerent, habuisse de pravis moribus corrigendis ad populum conciones : sed sic eos ad meliorem frugem conatos esse (ut videbatur) inducere, ut tamen gentilitiæ avitæ superstitionis cultum servandum potissimum inculcarent. Fuerunt, qui id præstiterunt, complures : et ut prætermittamus dicere de Apollonio, de quo fusius alibi, præstitit hoc insigniter Dio, cujus mentio est apud Philostratum in Tyanæo [1] : sed eo licet tacente, ipsius Rhodiacæ, Corinthiacæ, Tarsicæ, Borysthenicæ, et aliæ a diversis locis, in quibus eas habuit, denominatæ orationes, quam multus in his fuerit, satis aperte declarant. His Euphratem Apollonii pernecessarium adde, atque Demetrium, Musonium etiam conjunge. Ejusdem etiam professionis erat Damis Pythagoreus, Epictetus Stoicus, Lucianus Epicureus, sed non cum his comparandus; et alii, ex quibus eos qui in Urbe erant, Domitianus est insectatus. Sed non silendus Diogenes Junior, qui cum populum vexasset multis contumeliis, in theatro eum objurgans, virgis cæsus est. Erat etiam ejusdem classis ille cujus meminit Dio, qui eamdem sibi vindicans libertatem dicendi in populum, capite truncatus est [2].

7. Hos igitur adversarios passos esse qui Christianæ religionis fundamenta jacerent, nemo jure poterit dubitare : nam cum ex sententia Pauli, Græci sapientiam quærerent, hancque istiusmodi verborum phaleris iisdem gloriosissime ostentarent, quorum (inquit Juvenalis [3])

> Ingenium velox, audacia perdita, sermo
> Promptus, et Isæo torrentior.

Haud dubium audientes horum sermones, pronis eos auribus accepisse : e contra vero barbaros, quos dicerent Judæos homines, novam ac peregrinam invehentes religionem, eamdemque superantem humanum captum, dum hominem cruci affixum Deum esse contenderent, habuisse contemptui. Sed et quod Christiana fides Judaica censeretur esse religio, ut quæ a Judæa et Judæis hominibus, et de Judæo homine, quem dicerent esse Deum, prædicaretur; Romanis, his præsertim temporibus, exosa admodum et execrabilis reddebatur. Antiquum hoc erat odium : quo enim animo Romani olim erga Judæorum religionem esse solerent, sententia Ciceronis in oratione pro Flacco, ad hæc quoque tempora valde accommodata, declarat his verbis : « Stantibus Hierosolymis, pacatisque Judæis, tamen istorum religio sacrorum a splendore hujus imperii, gravitate nominis nostri, majorum institutis abhorrebat : nunc vero hoc magis, quod illa gens quid de imperio nostro sentiret, ostendit armis : quam cara diis immortalibus esset, docuit; quod est victa, quod elocata, quod servata. » Hæc Cicero, cum a Pompeio tantum debellati Judæi essent. At quid de Judaica religione, iis potissimum temporibus, cum immanissima omnium clade affecti essent, iidem existimasse potuerunt? Quid Græci? Plutarchus, Lucianus, et alii multis in locis reliquere testatum. Quid Ægyptii? Apio Alexandrinus duobus libris de ea re editis patefecit, dum universo terrarum orbi, tanquam in scena, Judaicam religionem exhibuit risu ac sibilis insectandam. His adde (quod diximus) inhærentem religioni Judaicæ ignominiam crucis, cum Judæi homines in Urbem et orbem inferrent crucifixi hominis Judæi cultum : hoc plane omne illis videri poterat portenti genus excedere.

8. Sed et in his omnibus et contra omnia superexcellens vis atque potentia crucis enituit : quæ radiis ac fulgoribus divinitatis effulgens, omnes mox humanæ sapientiæ disjiciens tenebras, divinaque potentia omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei humi prosternens, omnem intellectum (mirabile dictu) redegit in obsequium Christi : ut virtus (quod idem ait Apostolus [1]) non esset ex homine, sed ex Deo. Quis enim videns novella germina fidei, suo ipsius ortus principio, cum semen Apostolicum e terra nascens erumperet, continuo ipsorum Judæorum rabiem implacabilem experiri, furore Gentilium concuti atque percelli, et adhuc insuper humanæ sapientiæ artibus radicitus prope convelli; non omni spe caderet, atque animo omnino deficeret? Sed qui vocat ea [2] quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt; delegit ea quæ mundi esse viderentur infirma, ut fortia quæque confunderet; et ad confutandos sapientes, stulta quæsivit, et quæ ignobilia essent et contemptibilia, ut (quod ait Apostolus) tam ea quæ non sunt, quam ea quæ sunt, destrueret; ne gloriaretur adversus eum omnis caro, hæcque om-

[1] Philost. l. v — [2] Dio in Vesp. — [3] Juvenal. satyr. 3.

[1] 2. Cor. x. — [2] Rom. iv.

nia non humanarum esse virium, sed Dei plane potentiæ, omnes ex æquo cognoscerent.

9. *De Peregrino philosopho.* — Sed quoniam de philosophis semel est instituta narratio; hic opportune accidit (nam et temporis etiam ratio postulat) ut quæ ab impostore quodam, Peregrino philosopho nominato, sub nomine Christiano sunt gesta, narremus: quæ quantumlibet a Christianorum hoste et blasphemo homine scripta sint, ex eis tamen nonnulla utilia elici possunt, quæ antiquos illos laudatissimos Christianorum mores, ac præsertim erga fratres peregrinos, vel carcere detentos propensiorem curam ac studium charitatis insinuent: sicque (secundum illud de Ennio dictum) aurum ex stercore seligentes, relinquentes blasphemias, cætera scitu digna narrabimus. Res igitur in hunc modum se habuit: Impostor quidam scelestissimus ex Paro insula oriundus, immanissimorum criminum reus (patrem enim suum necaverat, et amore puerorum erat turpiter infamatus) patrium solum vertens, pœnæ timore perterritus, in regionem, in qua minime cognitus esset, proficisci in animum duxit. Sed quo omnia ad vitæ usum sibi suppeditarentur abunde prospiciens, lustransque mente universum terrarum orbem; cum nulla sibi gens visa esset, quæ alios libenter ad se venientes susciperet, et peregrinos benevolentiæ prosequeretur officiis, quos præsertim suæ esse sciret religionis homines; nec aliam quamlibet nationem tanta liberalitate prosequi egentes ac miserabiles quasque personas, perinde ac Christianos: mox ad eos proficiscendi consilium iniit. Ad hos cum pervenisset impostor, eos conveniens, se Christianæ religionis cupidissimum simulavit. Quid plura? dedit nomen, initiatur baptismate, ad eumque loci gradum provectus est tandem, ut (quod ait auctor) profiteretur inter prophetas ac cæteros rerum sacrarum principes: quippe qui se et magistrum præberet, qui alios fidem Christianam doceret, ac sacros libros interpretaretur, necnon et alios a se conscriptos legendos traderet.

10. At ne quid sibi deesse videretur, quod ad culmen apostolicæ perfectionis spectare nosset; operatus est, ut pietatis causa detruderetur in carcerem, ubi velut novus Paulus vinctus, gloriose sua vincula ostentaret. Sed eo consilio hæc omnia faciebat, ut ex oblationibus Christianorum sponte ac largiter dantium ingentem pecuniæ vim ea arte corraderet; qui cum in his præstandis officiis munificentissimi haberentur, quæ non profudissent ejus causa, quem nondum sibi perspectum, velut apostolum alterum jam haberent? Sed quæ fuerint erga impium hominem piorum studia, ex eodem auctore, qui hæc scriptis mandavit, in medium afferamus. Cum primum enim eum e carcere liberare, et nulli parcentes impensæ redimere conati essent, nec voti compotes facti, hisce eum quotidie prosequebantur officiis, et colebant obsequiis. « Mane, inquit, quidem illico videre erat juxta carcerem præstolantes anus, viduas quaspiam, et orbos puerulos: illorum enim pars etiam una intus cum illo somnum capiebant, corruptis pecunia custodibus: exinde omnis generis cœnæ inferebantur variæ, et sacri inter se sermones dicebantur. Quinetiam in Asia plerasque urbes fuisse constat, ex quibus venerunt quidam laturi auxilium, Christianis mittentibus ex publico, neque non collocuturi, et virum consolaturi. Incredibile vero est, quantum studium et celebritatem ad hoc ostendant, si quid tale vulgo innotuerit: illico enim nulli rei parcunt. » Hæc ipse.

11. Addit his vero auctor causam, cur sic affecti essent Christiani, ut nec bonis, nec vitæ parcerent, sed omnia libentissime profunderent, sic dicens: « Proinde Peregrino quoque multæ tunc opes ab illis mittebantur sub vinculorum prætextu; nec vulgarem rerum proventum lucrifaciebat. Etenim haud dubitanter sibi persuaserunt, se omnino immortalitate potituros, perpetuoque victuros esse: quamobrem et mortem magno contemnunt animo, ac non pauci sua sponte semetipsos occidendos offerunt. Deinde primus illorum quoque legislator eorum persuasit animos, quemadmodum inter se omnes fratres essent. Postea vero quam semel a nobis desciverunt, Græcorum deos constanter abnegant, solum crucifixum illum colentes. » Addit hæc insuper: « Proinde apud illos omnia ex æquo habentur contemptui, præter fidem, quam exacte exploratam a quocumque deferente suscipiunt; quod facile sit eos ab impostoribus seduci, eosque brevi fieri opulentos. » Subdit auctor de eodem Peregrino, quod tandem dimissus fuit a Syriæ præside, cum alioqui ille se libenter mortem oppetere demonstraret, seu potius fingeret.

12. Post hæc autem eumdem Peregrinum auro suffarcinatum in patriam rediisse, auctor ipse testatur, ac subinde de secunda ab eo inita peregrinatione, hæc ait: « Secunda itaque suscepta peregrinatione, egreditur vagaturus, satis sibi viatici in Christianis repositum esse existimans, a quibus quaquaversum incedebat stipatus, in omni agebat rerum abundantia: atque in hunc modum aliquantum temporis alebatur. Tandem admisso nescio quo adversus illos flagitio; siquidem visus erat (ut opinor) nescio quid ex interdictis comedisse; non recipientibus amplius illis, magna est rerum difficultate perplexus. » At prætermittimus cætera recensere: nam satis putamus hæc esse ad ea quæ ad res nostras pertinent. Prosequitur enim auctor narrare cæteras ejus peregrinationes, Romamque adventum et quomodo edicto imperatoris, philosophis ex urbe proscriptis (factum enim id fuit rursum a Domitiano imperatore paucos post annos) tam ipse quam cæteri qui erant Romæ philosophi, nempe (ut ait) Musonius, Dio, Epictetus, et alii, Urbe egredi sunt coacti. At hic tandem nova arte immortalem sibi gloriam paraturus, revera tamen scelerum suorum supplicium luiturus, in Olympiis solemni pompa sese dedit incendio exurendum: cujus rei gestæ, qui præsens vidit, historiam ipse Lucianus conscripsit. Hæc summatim ex Luciano ad Chronium accepta voluimus enarrasse, ut hujusmodi exemplo quæ a nostris

de ea re scripta sunt, planius innotescerent, suisque coloribus velut in tabula cernerentur expressa : ut illud in primis, quod se passum Paulus [1] dicit : « Periculum in falsis fratribus ; » de quibus et Dominus dixerat [2] : « Venient ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. » Quales igitur ejusmodi esse solerent, ipsum exemplar ex vero redditum vidimus in Peregrino ; qui merito dictus est cognomento Proteus, quod omnem, quam sibi vellet, formam superinduceret [3].

13. *Christianorum officia erga vinctos.* — Ex his insuper facile intelligimus, quæ de Mensurio episcopo Carthaginensi recitat S. Augustinus [4] : nimirum quod prudenter agens, noluisset recipere quosdam pseudomartyres, qui lucri gratia sese inter martyres, conjecissent, ut pecuniis ditarentur, vel lautius ibi viverent. Sic enim ait : « Quidam etiam in eadem epistola facinorosi arguebantur, et fisco debitores, qui occasione persecutionis, vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent et quasi abluere facinora sua, sed certe acquirere pecuniam, et in custodia deliciis perfrui de obsequio Christianorum. » Sicque ex his videas, quæ ipso initio exurgentis Ecclesiæ detentis in carcere causa fidei a fidelibus compluribus præstari consueverunt officia, eadem etiam exhibita reperiri in ultima persecutione sub Diocletiano, de qua ea quæ nuper sunt recitata ab Augustino, intelliguntur ; sicque semper eumdem in Ecclesia morem esse servatum : unde merito Tertullianus [5] sic scribit ad martyres in carcere constitutos : « Inter carnis alimenta benedicti martyres designati, quæ vobis et domina mater Ecclesia de uberibus suis, et singula fratres de operibus suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid et a nobis, quod faciant ad spiritum quoque educandum ; » et post aliqua de iisdem : « Imo et quæ justa sunt, caro non amittit per curam Ecclesiæ, et agapen fratrum. »

14. Sed videamus quæ ad hæc spectantia S. Cyprianus [6] habet, cum absens clerum admonet, ut confessorum, qui detinerentur in carcere, propensiorem curam gererent, eisdemque omnis impenderetur humanitas. Adeo namque frequens esse solebat, confessores detentos in carcere visitare, ut ad evitandam invidiam persecutorum, oportuerit eumdem S. Cyprianum [7] suos litteris cohibere, sic scribentem : « Peto quoque, ad procurandam quietem, solertia et sollicitudo vestra non desinat. Et si fratres pro dilectione sua sunt cupidi ad conveniendum, et visitandos confessores bonos, quos illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio : tamen caute hoc et non glomeratim, nec per multitudinem simul junctam puto esse faciendum : ne ex hoc ipso invidia concitetur, et introeundi aditus denegetur ; et dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo, et providete, ut cum temperamento hoc agi tutius possit ; ita ut presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent : quia et mutatio personarum, et vicissitudo convenientium, minuit invidiam. » Hæc Cyprianus, plane significans solitos esse presbyteros illic in carcere offerre sacrificium; quod missam dicimus, ex quo haud dubium confessores communicarent : quæ quidem omnia pietatis officia fideles ut sibi præstare liceret, erogata (ut vidimus in Peregrino) in carceris custodes pecunia collectitia, redimere consueverant.

15. *De hospitalitate.* — Rursus vero, quod pertinet ad descripta a Luciano Christianorum charitatis studia in suscipiendis hospitibus, in quibus præstantis satis sibi esse viatici Peregrinus existimavit, ita ut non tantum ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic (ut ait) quaquaversum stipatus incederet : commendat hoc immensam Christianorum erga fratres dilectionem, atque illam ipsam quam hisce puto temporibus Joannes evangelista [1] laudat in Caio, sic scribens : « Carissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, et hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderunt, charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ ; quos, bene faciens, deduces digne Deo. Pro nomine enim ejus profecti sunt nihil accipientes a Gentibus. Nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis. » Hæc Joannes per omnia his consentientia, quæ ex Luciano sunt recitata. Porro Tertullianus [2] adeo frequentem ac necessariam inter fideles intercessisse mutuam hospitalitatem significat, ut inter catholicæ communicationis symbola illam adnumeret, dicens : « Itaque tot ac tantæ Ecclesiæ una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primæ, et omnes apostolicæ, dum unam omnes probant unitatem. Communicatio pacis et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis, quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. » Hæc Tertullianus, qui per contesserationem hospitalitatis, certum quoddam signum intelligit, quod qui ferret, ut Ecclesiæ Catholicæ legitimus filius, quocumque pergeret, a fidelibus æque Catholicis honorifice reciperetur hospitio. Quod quidem signum cum adulterassent hæretici, a Catholicis noscitur sæpe mutatum, ac litteris tandem commissum, quas Patres in Nicæno Concilio nominavere Formatas.

16. Jure igitur Lucianus de Peregrino ait, satis sibi esse viatici ipsum existimasse in Christianorum hospitalitate repositum : nam non recipere, nec conjungere oblatam tesseram, idem erat, quod a Catholica communione sejungere. Verum et apud Gentiles illud usurpatum erat, ut idem esset confringere tesseram, ac amicitiam dissolvere; unde apud Plautum [3] :

Hic apud nos jam Alcesimarche confregisti tesseram.

[1] 2. Cor. XI. — [2] Matt. VII. — [3] Gellius Noct. Att. l. XII. c. 11. et Ammian. l. XXIX. — [4] Aug. in Brev. col. diei tert. c. 12. — [5] Tertul. ad Martyr. c. 1. — [6] Cypr. epist. XXXVII. — [7] Cypr. epist. V.

[1] Joan. epis. III. — [2] Tertul. de præscrip. c. 20. — [3] Plaut. in Cistel.

Pactæ namque etiam apud illos erant per tesseram mutuæ hospitalitates, eoque fœdere mutuæ pariter amicitiæ fovebantur : quæ sic sancte ac inviolate cultæ, manabant ad posteros; unde apud eumdem auctorem [1] :

Si ita est, tesseram
Conferre si vis hospitalem, eccam attuli.
Agedum ostende; est par probe : nam habeo domum.

[1] Plant. in Penulo.

O mi hospes salve multum; nam mihi tuus pater,
Pater tuus ergo hospes Antidamas fuit.
Hæc mihi hospitalis tessera cum illo fuit.

At si hæc mutuæ charitatis officia adeo insolubiliter inter Gentiles ipsos excolebantur; quid putandum factum esse inter Christianos; cum etiam ejusdem Luciani testimonio, hi præ cæteris mutua inter se charitate conjunctissimi essent? Sed hæc satis ad insinuandos de ea re antiquos Ecclesiæ mores.

Anno periodi Græco-Romanæ 5566. — Olymp. 213. an. 1. — Urb. cond. 826. — Jesu Christi 73. secundum Baronium 75. — Clementis papæ 7. — Vespasiani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Cæsar II*, et *M. Valerius Messalinus.*

2. *Quinquennalia Domitiani Cæsaris.* — Baronius proponit hoc anno Vespasianum IV, et Valerium Messalinum ex Frontino lib. 2 de Aquæduct. et secundum Domitiani Cæsaris consulatum in annum LXXVII, seu, ut ipse vocat, LXXIX, differt; quod Vespasianus anno Christi LXXV, consul VI processerit, et, ut ipse arbitratur, consules suffecti in Fastis non numerarentur. At jam superiori anno demonstravimus consules suffectos in Fastis numeratos fuisse. Ex quo sequitur, Vespasianum anno Christi LXXV, in Fastis consulem VI appellari, non quod ille consulatus sit inter ordinarios sextus, sed quod sextus sit, comprehenso suffecto, quem ante imperium gesserat. Vespasianus itaque hoc anno consul non processit, neque Frontinus quartum ejus consulatum cum Valerio Messalino jungit, ut dicit Baronius; sed Domitiani nomen ex S. C. abolitum omittit, et Valerium, et Messalinum alterum consulem tantum nominat, quem in duos partitur. Hunc usum ejusdem consulis nomina in duos dividendi, ab aliis etiam quandoque usurpatum videbimus. Porro extat apud Mediobarbum, pag. 122, nummus Titi inscriptus : T. CÆS. VESPASIAN. AUG. IMP. IIII. PON. TR. POT. II. COS. II. In postica parte : CÆSAR DOMITIAN. COS. DES. II. S. C. Cujus nummus ille anno superiori, quo Titus tribunitiam potestatem secundam iniit, et Domitianus in annum præsentem designatus est consul II, juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam : Cæsarei enim ejus imperii quinquennalia in hunc annum incidunt. Suetonius in Domitiano, cap. 2, ait : « In sex consulatibus nonnisi unum ordinarium gessit, eumque, cedente et suffragante fratre, » quia nempe Domitiani quinquennalia hoc anno acta. Unde Titus non tantum hunc ei consulatum cessit, sed etiam propria quinquennalia in annum sequentem distulit, sicut pater sua in annum LXXV. Ex quibus duorum sequentium annorum consulatuum Cæsareorum causæ innotescunt. Hæc porro Suetonii verba male a Baronio explicata, ut ex dictis intelligitur.

LINI ANNUS 7. — CHRISTI 76.

1. *De ultimo lustro, longævisque multorum ætatibus.* — Sequens ordine temporum annus Christi septuagesimus sextus, adscribitur antiquis Fastis Vespasiano Augusto quintum et Tito Cæsare tertium consulibus; quibus (ut auctor est Censorinus [1]) ab eodem Vespasiano, censorem etiam agente, habitum

[1] Censor. de die natal. c. 15.

est novissimum lustrum : nam exinde a consulatu Domitiani duodecimo et Cornelii Dolabellæ, per Capitolinos agones anni cœpti sunt numerari, ut suo loco dicemus. Quod autem spectat ad hoc ultimum lustrum; haud alienum ab instituto esse putamus, si de longa ætate complurium qui eodem lustro censi sunt, quæ scribit Plinius hic describamus; ne pro monstro habeatur quod Simeon, frater Domini dictus, centum et viginti annos natus, cruci affixus martyrium consummarit; sive quod alii his ipsis temporibus ex Apostolorum discipulis centenarii, vel majori ætate decesserint.

2. Plinius[1] enim hæc ait : « Accedunt experimenta, et exempla recentissimi census, quem intra quadriennium imperatores Cæsares Vespasiani, pater filiusque censores egerunt. Nec sunt omnia vasaria excutienda : mediæ tantum partis inter Apenninum Padumque ponemus exempla. Centum viginti annos Parmæ tres edidere, Erixelli unus CXXV. Parmæ duo CXXX. Placentiæ unus CXXXI. Faventiæ una mulier CXXXII. Bononiæ L. Terentius Marci filius, Arimini vero Marcus Aponius C. et L. Tertulla CXXXVII. Circa Placentiam in collibus oppidum est Velleiacium, in quo CX annos sex detulere, quatuor centenos vicenos, unus CXL, Marcus Mutius Marci filius, Galerius Felix. Ac ne pluribus moremur in re confessa, in regione Italiæ octava centenum annorum censi sunt homines quinquaginta quatuor, centenum demum homines quinquaginta septem, centenum vicenum quinum homines duo, centenum tricenum quinum aut septenum totidem, centenum quadragenum homines tres. » Hucusque ex tabulis census Plinius : qui decipi non potuit, cum in iisdem censibus ex consulum notis quisque annus, quo quis natus esset, describi solitus, manifestior appareret. Hæc igitur qui attenderit, haud mirabitur, si præter Simeonem, quem diximus, Dionysium, Ignatium, Quadratum, Hermam, Polycarpum, et alios omnes Apostolorum discipulos, qui et Dominum viderunt, vel vidisse potuerunt in humanis agentem, ad Trajani et Hadriani tempora, vel ulterius, vitam duxisse legat; qui divina etiam agente dispensatione, tam longævam ætatem vixerunt, ut ita Dei Ecclesiæ consultum esset adversus hæreticos tunc emergentes. Quid enim Apostoli credidissent, et quæ alios docuissent servanda, hujuscemodi gravissimi ac veracissimi testes rogantibus certo certius tradere, et quæ oculis aspexissent, verissime affirmare potuerunt.

[1] Pliu. lib. VII. c. 49.

Anno periodi Græco-Romanæ 5567. — Olymp. 213. an. 2. — Urb. cond. 827. — Jesu Christi 74. secundum Baronium 76. — Clementis papæ 8. — Vespasiani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *Vespasianus Aug. V* et *Titus Cæsar III.* Domitianus vero Cæsar consul suffectus III.

2. *Quinquennalia Titi Cæsaris.* — Sumptus est hic a Tito consulatus juxta secundam regulam, propter scilicet ejus Cæsarei imperii quinquennalia, a Vespasiano vero juxta tertiam, ut nempe filii collega esset.

3. *Lustrum conditur.* — Censorinus lib. de Die Natali, cap. 15, ait : « Cum inter primum a Servio rege conditum lustrum, ab imp. Vespasiano V et Tito Cæs. III coss. factum est, anni interfuerant paulo minus DCL. Lustra tamen per ea tempora non plura quam LXXV sunt facta, et postea plane fieri desierunt. » Vides Censorinum evertere opinionem Baronii, qui consulatum Vespasiani V cum consulatu Titi III hoc anno conjungendum esse negabat. Porro licet lustrum hoc tantum anno peractum sit; census tamen jam ab anno septuagesimo primo inchoatus fuit; cum Vespasianus in nummis dicatur *censor*, quando consulatum III gerit, et Plinius in lib. 7 Hist., cap. 49, de hoc censu loquens scribat : « Quem intra quadriennium imperatores Cæsares Vespasianus pater filiusque censores egerunt. » Vides, Titum imperatorem vocari quia sc. imperio proconsulari decoratus erat.

LINI ANNUS 8. — CHRISTI 77.

1. *Templum Pacis a Vespasiano dedicatum.* — Sequenti anno Domini septuagesimo septimo, Vespasiano sextum et Tito quartum coss. templum Pacis augustissime ædificatum (ut auctor est Dio [1]) dedicatum est; inque eo, præter alia hinc inde toto terrarum orbe quæsita ornamenta, ea præsertim, quæ e templo Hierosolymitano sublata, ducta fuerant in triumphum, sunt reposita. Josephus [2] enim de eodem templo agens, hæc scribit : « Vespasianus Pacis templum ædificari decrevit. Itaque mira celeritate, quæ hominum cogitationem superaret, effectum est. Magna enim divitiarum largitate usus, insuper perfectis id picturæ ac figmentorum operibus exornavit. Omnia namque in illud fanum collecta ac deposita sunt, quorum visendorum studio, per totum orbem, qui ante nos fuerant, vagabantur; quomodo aliud apud alios situm esset, videre cupientes. Hic etiam reposuit quæ Judæorum fuerant instrumenta, his se magnifice efferens. Legem vero eorum et penetralium vela purpurea in Palatio condita servari præcepit. » Hæc Josephus.

2. Cur autem Vespasianus, nullo majorum exemplo, Paci primus templum erexerit (ut superius fusius demonstratum est) cum alia sæpius hostibus gravioris momenti superatis, Urbique tranquilla pace donata (ut Augusti præsertim temporibus accidit) nullus unquam repertus sit, qui ei numini templum extruxerit; non levis admirationis occasio exoritur. Sed certe eam hujus rei gerendæ causam conjectura haud contemnenda significat : nimirum quod (ut superius dictum est) Judæorum, ac Josephi præsertim historici adulatione, ipsum illum se esse regem persuasus, qui ex Judæa proditurus, universo dominaretur orbi (quod de Christo dictum a prophetis erat) omnia pariter quæ de illo prædicta erant, in se transferre curaverit. Nam quod ad eam rem spectare videbatur, etiam (ut vidimus) miracula operandi virtutem se assecutum esse adeo palam ostentavit, ut ab omnibus ferme ejus temporis historicis, ut fuit creditum, sic etiam tanquam res probe testata atque confessa, memoriæ fuerit commendata. Porro eam ipsum gloriam affectasse, manifestum illud fuit argumentum, dum (quod et antea dictum est) eos qui erant ex familia Davidis, conquiri jussit, atque conatus est tollere, ne quis ex ea stirpe, qua tamen Christus dicebatur nasciturus, extaret : id enim unum sibi videbatur obstare, quominus in omnibus fieret voti compos.

3. Sic igitur in hunc modum (ut vidimus) Vespasianus affectus animo, quod audisset in oraculis [1] esse, illum ipsum regem, pacis principem nominandum, et in immensum fore ab eo propagandum imperium, pacisque inde nullum futurum esse finem, sic dicente Isaia : « Vocabitur nomen ejus, Princeps pacis : multiplicabitur ejus imperium, et pacis non erit finis ; » eadem perinde ac de se dicta essent a Josepho oblata sibi sumens, celeberrimum omnium templum erigens, Paci æternæ dicavit : eo enim titulo templi porticus faciem fuisse notatam, numismata antiqua declarant; sed et vetus inscriptio, quæ Romæ in ædibus Farnesianis lapidi insculpta legitur, in qua et descriptæ sunt Tribus quæ ad templi structuram pecuniam contulerunt, hæc habet primo loco notata verba : PACI ÆTERNÆ : cætera quæ sequuntur prætermittimus, quod sit alias eadem inscriptio a nobis superius recitata. In nummo etiam argenteo in hunc modum : PACI AE [2], deest TERNÆ. Hisce igitur monumentis, quod esset princeps pacis, et auctor pacis æternæ, quæ in propheticis oraculis docente Josepho sciret expressa, ea de se esse prænuntiata voluit credi, et reddi manifeste testata. Hæc vero licet sint a nobis (ut superius diximus) ex conjectura deducta; nihilominus haud facile ab aliis, omnia simul exacte considerantibus, contemnenda fore putamus.

[1] Dio in Vespas. — [2] Joseph. de bello Jud. lib. VII. c. 24. in fine.

[1] Isai. IX. — [2] Adolph. lib. de Numis.

Anno periodi Græco-Romanæ 5568. — Olymp. 213. an. 3. — Urb. cond. 828. — Jesu Christi 75. secundum Baronium 77. — Clementis papæ 9. — Vespasiani imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. VI* et *Titus Cæsar IV.* Domitianus Cæsar consul suffectus IV, ut ostendit Onuphrius in Fastis.

2. *Quinquennalia Vespasiani.* — Sumptus is a Vespasiano consulatus juxta II consulatuum Cæsareorum regulam, propter nempe ejus quinquennalia anno uno dilata ; a Tito juxta tertiam, ut scilicet patris collega esset : neque enim Domitianus et Titus eodem, quo pater, anno hujusmodi solemnia exhibuere. Horum quinquennalium indicium dedicatio celeberrimi Pacis templi, de quo Baronius. Accedunt duo Vespasiani numismata apud Mediobarbum pag. 115, in quibus legitur : Imp. Vespasian. Aug. Visitur orbis cum temone. In postica : P. M. Tr. P. P. P. Cos. vi. Caduceum. Qui nummi ei similes, qui in vicennalibus Tiberii percussus.

LINI ANNUS 9. — CHRISTI 78.

Consules. — Annus Domini septuagesimus octavus coss. Vespasiano septimum et Tito quintum adnotatur in Fastis : quo, sicut et aliis huic conjunctis, nulla reperimus ecclesiastica gesta, quæ horum nota consulum consignentur : cum alioqui sciamus, hujus pacis opportunitate, veluti diebus Alcyoniis, bene usos esse Christianos ad propagandam longe lateque per orbem Christianam religionem. At quoniam quid quolibet anno gestum sit, ex antiquis verisque ecclesiasticis monumentis uti certum exploratumque tradi nequit : consultius existimamus, hos consules, atque etiam alios plures rerum nostrarum vacuos præterire, quam pro arbitrio, quid hoc vel illo anno sit factum, velle divinare, ac fingere ; quod contra Ecclesiasticæ scribendæ historiæ perfectos numeros a quibusdam recentioribus factitatum invenimus, dum his annis Thomæ, Bartholomæi, Nathanaelis, vel aliorum sine auctore ponunt martyria contigisse.

Anno periodi Græco-Romanæ 5569. — Olymp. 213. an. 4. — Urb. condit. 829. — Jesu Christi 76. secundum Baronium 78. — Clementis papæ 10. — Vespasiani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. VII* et *Titus Cæsar V.* Domitianus Cæsar consul suffectus V ex Fastis Onuphrianis.

2. *Quinquennalia Titi collegæ imperii.* — Titi consulatus juxta II consulatuum Cæsareorum regulam : imperii enim proconsularis quinquennalia dedit, ut ex ejus decennalibus liquet.

3. *Corriguntur Fasti Cæsarei.* — Doctissimus card. Norisius Fastos consulares qui in bibliotheca Cæsarea MSS. asservabantur, publicavit, et calci egregii sui operis *de Epochis Syro-Macedonum* subjecit, qui licet omnium, qui hactenus prodierint, accuratiores existant, suis tamen nævis non carent. In iis enim hoc anno consules exhibentur *Vespasia-*

nus VII et *Domitianus V* contra disertum testimonium Suetonii in Tito cap. 6, ubi ait *Titum* Vespasiano Patri collegam in *septem consulatibus* fuisse, quod verum esse non potest, si currenti anno consul cum Patre non processisset. Secundo, Suetonius in Domitiano cap. 2, de hujus imperatoris consulatibus agens scribit : « In sex consulatibus, nonnisi unum ordinarium gessit ; » quæ verba nonnisi de sex prioribus Domitiani consulatibus intelligi possunt; cum cæteri omnes ordinarii fuerint. Quod si hoc anno, ut in illis Fastis legitur, Domitianus consulatum ordinarium gessisset, inter priores sex ejus consulatus duo ordinarii numerandi essent, cum anno Christi LXXIII Domitianus Fastis nomen dederit, ut etiam in eisdem Cæsareis Fastis recte habetur.

LINI ANNUS 10. — CHRISTI 79.

Consules. — Christi Redemptoris nostri anno septuagesimo nono consulatum gessisse reperiuntur Vespasianus octavum, et Domitianus primum : sed si suffectum ejus consulatum cum hoc primo ordinario numeres, hic sextus ordine ponetur. Atque adeo hic est ille ipse Domitiani ordinarius consulatus, cujus Suetonius meminit, ita dicens cum agit de ejus temporibus ante adeptum imperium : « In sex consulatibus nonnisi unum ordinarium gessit, eumque cedente et suffragante fratre, » nempe Tito. Quamobrem errare mihi videntur, qui hunc annum signant consulatu Vespasiani octavo, ac Titi sexto : nam et in antiqua [1] inscriptione octavus consulatus Vespasiani jungitur cum sexto Domitiani. Est enim hujusmodi : T. VESPAS. AUG. VIII. FLAV. DOMIT. VI. COSS. Q. CLAUD. SER. OFF. FEC. CASTR. PRAET. Quod igitur Suetonius ait, cedente fratre et suffragante, gessisse Domitianum consulatum ordinarium ; sic intelligendum, ut, cum hactenus ipse Titus semper ordinarius creatus consul esset, et e contra Domitianus semper suffectus, hoc anno vice versa (id agente Tito) Domitianus ordinarius, Titus vero suffectus consul esset, sicque sexies et ipse consul creatus esset, nempe quinquies ordinarius, ac semel suffectus. Hic ille quippe annus, quo Plinius nominat Titum sexies consulem. Porro hunc eumdem esse annum quo ea scribebat, certum argumentum elicitur ex his quæ alibi idem auctor scribit [1], dum numerat quatuor annos a tempore census Vespasiani : nam (ut dictum est auctore Censorino) habitus est census ille, eodem Vespasiano quintum, et Tito tertium coss. a quo numerari incipiunt quatuor anni usque ad tempus præsens, quo ea scribebat, cum (ut dixerat in præfatione) ageret Titus sextum consulatum.

[1] Apud Pan. comment. Fast. lib. II.

[1] Plinius lib. VII. cap. 49.

Anno periodi Græco-Romanæ 5570. — Olymp. 214. an. 1. — Urb. cond. 830. — Jesu Christi 77. secundum Baronium 79. — Cleti papæ 1. — Vespasiani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. VIII* et *Titus Cæsar VI.* Domitianus Cæsar consul suffectus VI. Baronius perperam edit Vespasianum VIII et Domitianum Cæsarem, Titum vero consulem suffectum V. Certum enim, Domitianum anno Christi LXXIII, quo quinquennalia dedit, consulem ordinarium fuisse, neque ullum suffectum consulatum Titum gessisse. Fundatur Baronius in figlina Onuphrio laudata lib. 2. Fast. in qua legitur : T. VESPAS. AUG. VIII. FLAV. DOMIT. VI. COS. Sed idem Onuphrius pag. 38. Descriptionis urbis Romæ aliter legit, scilicet : TI. VESPAS. AUG. VII. DOMITIAN. VII. COS. Verum, cum Titi prænomen in nummis et lapidibus filio, non patri detur, legendum est cum Norisio : T. VESP. AUG. VIII. FL. DOMIT. VII. COS. Sicque inscriptio illa ad annum Christi octogesimum, non vero ad præsentem pertinet. Sumptus hic consulatus a Vespasiano juxta III regulam, ut Titi nempe collega esset, ab hoc autem juxta secundam : imperii enim Cæsarei decennalia anno uno

anticipata dedit, nisi, quod verisimilius est, et non raro factum observavimus, præsenti anno consulatum susceperit, et sequenti decennalia dederit; quod eo magis existimandum, quod Domitianus Cæsar currenti anno imperii Cæsarei decennalia ediderit. Neque enim Domitianus anno sequenti, quemadmodum præsenti consulatum suffectum gessit; ideoque ejus decennalia præsenti anno videntur peracta. In Catalogo antiquiorum Pontificum Damaso adscripto, Cletus papa dicitur fuisse *a consulibus Vespasiano VIII, et Domitiano VI usque Domitiano IX et Rufo*, id est, a currenti anno usque ad annum LXXXIII. Quibus ex verbis etiam liquet, consulatus Domitiani suffectos recte a nobis consignatos fuisse.

2. *S. Cletus fit papa.* — S. Cletus hoc anno sancto Clementi in pontificatu Romano succedit, ut ex dicendis anno C constabit.

LINI ANNUS 11. — CHRISTI 80.

1. *Lini martyrium.* — Anno Domini octuagesimo, Commodo et Prisco coss., Linus Romanus pontifex, cum sedisset annos undecim, menses duos, et dies viginti tres, nono kalendas Octobris, Saturnini consularis jussu, martyrio coronatur. At cum tam Eusebius, quam etiam Epiphanius tribuant Lino annos duodecim; non sic dixisse putamus, quasi eos expleverit, sed quod ipso anno suæ sedis duodecimo mortuus sit. Verum cum Eusebius duodecim annos Linum sedisse velit, affirmetque [1] evoluto anno secundo Titi ipsum decessisse, nulla hæc ratione sibi cohærent; nam a tempore Petri martyrii usque ad secundum Titi annum, quatuordecim saltem volvuntur anni. Nos vero, cum non appareat quot diebus alicujus pontificis sedes vacaverit, a die sequenti obitus præcedentis, annos ejus qui subrogatus est, cogimur numerare. Sicque recensentes Lini annos a die post martyrium Petri, deducentesque annos usque ad diem qua anniversaria ejus commemoratio in ecclesia antiquitus fieri consuevit; non tantum annos, sed et menses et dies hac ratione tutius putamus esse ponendos : cum præsertim diversa diversis scribantur, nec quicquam certi habeatur, quod omni ex parte subsistat. Hac igitur ratione habita annorum, non tantum Lini, sed et Cleti ejus successoris, et Clementis, qui tertio loco post Petrum successit, hoc potissimum anno Lini obitum, et Cleti ingressum ponere, satius visum est.

2. Certe sub Vespasiano potius quam sub Tito Linum consummasse martyrium, ea etiam ratione persuademur, quod de eodem Tito scribat Suetonius [2], ea fuisse humanitate præditum, ut etiam a sontium supplicio abhorruerit, eaque ex causa pontifex maximus creari voluerit, ut se a sanguine temperaret. Sunt enim hæc Suetonii verba : « Pontificatum maximum ideo se professus accipere, ut puras servaret manus, fidem præstitit : nec auctor posthac cujusquam necis, nec conscius, quamvis interdum ulciscendi causa non deesset ; sed periturum se potius quam perditurum adjurans. Duos patricii generis convictos in affectatione imperii, nihil amplius, quam ut desisterent, monuit; dicens, principes fato dari : si quid præterea desiderarent, promittens se tributurum. » Hæc et alia Suetonius. Sed et Dio hæc de Tito [1] : « Non modo senatorem, quandiu principatum tenuit, nullum interfici jussit, sed nec alius quispiam sub ejus imperio morte affectus est. De crimine impietatis nunquam cognovit, nec permisit aliis ut cognoscerent. » Sed quid hoc nisi eum Christianos jure suo quiete agere voluisse, ac proinde nullum sub ejus imperio ea de causa morte mulctatum esse? Non sic sub Vespasiano : nam etsi non aliorum, saltem delinquentium punita sunt crimina ; innocentium vero nemo ductus, ipso sciente : nam et hæc de eodem scribit Suetonius [2] : « Non temere quis punitus insons reperitur, nisi absente eo, et ignaro, aut certe invito, atque decepto. » Cæterum Christiani rei violatæ religionis in crimen adducebantur, ac etiam puniebantur.

3. Sed etsi (quod scribit [3] Dio) philosophi libere nimium obloquentes, ab eo ex Urbe exacti sunt, et ex illis unus ea de causa securi subjectus est, alius vero virgis publice cæsus : haud putamus absque pœna illos esse dimissos, qui deos Gentium dicerent nonnisi malos dæmones esse, omnemque simul Urbis idolorum superstitionem esse submovendam, veritate evangelica testarentur. Quamobrem ea de causa non Linus tantum, sed et alii sub Vespasiano martyrium subiisse narrantur, ut Apollinaris Ravennæ episcopus, de quo supra mentio facta est, et Leontius [4], Hypatius, Theodolus milites, et si qui alii, ob eam nimirum causam supplicio affecti, quod in deos esse impii visi sint. Errorem vero, qui ex

[1] Eusebius in Chron. et hist. lib. III. c. 12. — [2] Sueton. in Tito c. 9.

[1] Dio in Tito. — [2] Sueton. in Vespas. c. 15. — [3] Dio in Vesp. — [4] Metaphrast. die 19 Junii.

appositis consulibus irrepsit in librum qui nomine Damasi vulgatur a multis, de Romanis Pontificibus, quo Lini martyrium accidisse ponitur sub consulatu Saturnini et Scipionis, superius cum egimus de ingressu Lini, refellimus.

4. De ejus pontificatu, cujus exordia in miserrima tempora inciderunt, cum bellis civilibus Urbs et Orbis conflagrare viderentur, nulla prorsus alia videtur memoria esse relicta, acerrimis persecutionibus Ecclesia devastata, præter pauca illa quæ in eodem commentario descripta ponuntur in hæc verba, post factam de martyrio mentionem : « Item ex præcepto B. Petri constituit, ut mulier velato capite in ecclesiam introiret. Hic fecit ordinationes duas, episcopos quindecim, presbyteros decem et octo : qui sepultus est juxta corpus B. Petri in Vaticano, nono kal. Octobr. » Hæc ibi. Scripta fuisse a Lino [1] fertur historia de altercatione Petri cum Simone mago, sed non extat. Acta vero passionis Petri et Pauli, quæ itidem Lini nomine inscripta habentur, multis esse referta erroribus, superius est demonstratum. Post Linum subrogatus est Cletus Romanus, Patre Æmiliano, ex vico Patricii.

[1] Thritem. de vir. illustr. et Sixtus Senens.

Anno periodi Græco-Romanæ 5571. — Olymp. 214. an. 2. — Urb. cond. 831. — Jesu Christi 78. secundum Baronium 80. — Cleti papæ 2. — Vespasiani imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ceionius Commodus*, et *D. Novius Priscus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consul. Prior fuit avus L. Ceionii Commodi, quem Hadrianus adoptavit, et Cæsarem dixit.

2. *Decennalia Titi Cæsaris.* — Titus imperii Cæsarei decennalia dedit, quorum varia extant indicia. Mediobarbus Titi nummum exhibet, in quo legitur : T. CÆSAR IMP. VESPASIANUS. In postica, COS. VI. Cernitur bos et vacca cum aratro, quod deductæ coloniæ signum : annis enim hujusmodi solemniis addictis coloniæ de more institutæ. Præterea Mediobarbus alium Titi nummum producit in postica inscriptum : IMP. XIII. COS. VI. Visuntur quadrigæ triumphales, ad renovandam nempe triumphi Judaici memoriam. Denique varia numismata Titi recitat, in quorum postica parte habetur : JUDÆA CAPTA S. C. In decennalibus enim et id genus festis victoriæ antea relatæ memorari solitæ. Certe in Titi nummis cusis anno octogesimo, quo proconsularis imperii decennalia edidit, legitur etiam, JUDÆA CAPTA, ut videre est apud Mediobarbum, quæ verba in aliis Titi nummis, præterquam in utriusque decennalibus percussis, non exprimuntur. Imo in nummo Vespasiani octavo ejus consulatu signato legitur etiam, JUDÆA CAPTA, quia æquum non videbatur, ut Vespasianus, qui cum Tito triumphaverat, eodem tunc titulo non exornaretur. Ultimum porro imperatorum consulatum de more in nummis expressum, etiam postquam eo functi essent, omnibus notum.

3. *Obitus S. Lini papæ.* — Sanctus *Linus* papa, non hoc anno, ut Baronius existimavit, sed anno Christi sexagesimo septimo ad cælestem patriam migravit, ut liquet ex Chronico Damasi, in quo dicitur : « Linus annis duodecim, mensibus quatuor, diebus decem. Fuit temporibus Neronis, a consulatu Saturnini, et Scipionis, usque Capitone, et Rufo, » qui anno Christi sexagesimo septimo Fastis nomen dedere; sed legendum cum auctiori Chronico veterum Pontificum, *Linus annis* XI. Neque enim ab anno Christi LVI ad LXVII anni duodecim et aliquot menses fluxere. Ex quibus apparet, Linum Petri fuisse vicarium, quod etiam a quibusdam antiquis traditur. In auctiori Chronico veterum Pontificum dicitur : « Sepultus est juxta corpus B. Petri in Vaticano IX kalendas Octobris, » die scilicet XXIII Septembris, quo in Martyrologiis colitur. Sed non existimandum, Linum eo die ad superos transiisse; cum dies, quibus in Martyrologiis veteres pontifices coluntur, et in auctiori Chronico veterum Pontificum dicuntur sepulti, ad aliquam eorum translationem ut plurimum pertineant. Lino successit *Clemens*, ut testantur Tertullianus lib. de Præscriptione Hæreticorum cap. 32, et vetustus auctor Constitutionum Apostolicarum. Imo Clementem ante annum Christi LXXI, Ecclesiam gubernasse, ex ipsomet Clemente deduci videtur. Patet namque ex Epistola *ad Corinthios* missa nomine ejus, cui præerat, Ecclesiæ, exaratam eam esse, stante Templo Hierosolymitano, ac durantibus ejus sacrificiis. Scripta itaque ante annum LXXI quo Templum eversum. Hinc constat, inquit Isaacus Vossius in Epistola II ad Andream Rivetum scripta, et a Pearsonio in fine Vindiciarum Epistolarum sancti Ignatii relata, quantum erraverit Eusebius, qui initium episcopatus Clementis contulit ad annum Christi XCIII, et quam recte in Chronico Damasi statuatur anno Christi LXVII. Eusebium tamen secutus est Baronius, a quo nobis hac in parte discedendum putamus.

CLETI ANNUS 1. — CHRISTI 81.

1. *Defuncto Vespasiano, Titus imperat.* — Sequenti anno Domini octuagesimo primo Vespasianus nonum et Titus septimum consulatum adierunt; tametsi revera hic sextus habeatur Titi ordinarius consulatus: nam licet ex Suetonio [1] constet eum una cum patre septem consulatus gessisse, unus ex his tamen suffectus habetur, quo (ut ex ejusdem auctoris sententia dictum est) fratri Domitiano cessit ordinarium consulatum: sicut pariter octavus [2] hic censetur consulatus ordinarius Vespasiani. Sed et nonus hic est Vespasiani, si anno septuagesimo quinto (ut factum est) loco consulatus Domitiani ponatur consulatus quartus Vespasiani, ut diximus ex Dione, exque publico monumento dedicationis templi Pacis, ejus sexto consulatu signatæ. Hoc igitur anno idem Vespasianus Augustus annum agens ætatis sexagesimum nonum, mensem unum, et diem septimum, octavo kalend. Julii, ex hac vita morbo sublatus est, cum imperasset annos decem minus sex diebus, ducendo annorum numerum ab ea die, qua in Ægypto a militibus primum imperator acclamatus, est auspicatus imperium, nimirum a kal. Julii, Galba et T. Vinio Rufino coss., is enim dies (ut idem Suetonius [3] ait) ut initium ac velut natalis dies imperii fuit in posterum observatus. Cur autem alii alium ejusdem imperii ponant annorum numerum, inde evenit, quod exordii suscepti ab eo imperii alii aliam inierunt rationem, ut satis superius dictum est.

2. Defuncto itaque Vespasiano, Titus filius ejus statim capessit imperium, quod tenuit annos duos [4], menses duos, et dies viginti; de quo quidem hæc Dio [5]: « Titus ex quo tempore principatum solus obtinuit, nec cædes fecit, nec amoribus inservivit, sed comis, quamvis insidiis peteretur, et continens, Berenice in urbem reversa, fuit: adeo mores statim mutavit. » Neque vero tacebo quod scribit de eo Suetonius: adeo enim ait fuisse animo in omnes beneficentissimo, ut non permitteret quempiam a se minus voti compotem factum tristem abire: « Et aliquando, inquit, recordatus super cœnam quod nihil cuiquam toto die præstitisset, memorabilem illam meritoque laudatam vocem edidit: Amici, diem perdidi. » Quam quidem sententiam hic voluimus recitasse, quod eam sanctus Hieronymus vehementer admiratus, in suis in epistolam [1] Pauli ad Galatas commentariis hæc dicat: « Breve est vitæ istius curriculum. Hoc ipsum quod loquor, quod dico, quod scribo, quod emendo, quod relego, de tempore meo mihi aut crescit, aut deperit. Titus filius Vespasiani, qui in ultionem Dominici sanguinis subversis Hierosolymis, Romam victor ingressus est, tantæ dicitur fuisse bonitatis, ut, cum quadam nocte sero recordaretur in cœna quod nihil boni die illa fecisset, dixerit amicis: Hodie diem perdidi. Nos putamus non perire nobis horam, diem, momenta, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo reddituri sumus rationem in die judicii? Quod si hoc ille sine lege, sine Evangelio, sine Salvatoris et Apostolorum doctrina naturaliter et dixit, et fecit; quid nos oportet facere? » Hæc ipse.

3. *E Vesuvio monstruosa flammarum eruptio.* — At vero nec præteriisse volumus quod hoc anno accidit immensum veluti mox casuri mundi prodigium: nimirum cum facta est admiranda illa ex monte Vesuvio flammarum eruptio quæ a Suetonio [2] summatim scribitur, sed a Dione [3] fusius enarratur. Accidisse enim ait vehementem illam Vesuvii eruptionem hoc ipso primo anno Titi imperii sub tempus autumni. Plinius [4] Junior cœpisse ait kalendis Novembris, hora septima. At quoniam prodigii loco res est habita, quæ et imaginem quamdam præ se ferret diei novissimæ, eamdem recensere haud inutile arbitramur; sic enim ait: « Eo tempore magnus numerus hominum inusitata magnitudine, quales gigantes finguntur, in eodem monte, regioneque finitima, ac proximis civitatibus interdiu noctuque vagari, versarique in aere visus est. Post hæc consecuta est maxima siccitas, ac repente ita graves terræmotus facti, ut ea omnis planities fervida esset, et culmina montium subsiderent. Ad hæc sonitus subterranei, tanquam tonitrua, et super terram mugitibus similes extiterunt. Deinde mare simul fremere, omne cælum resonare; ingensque et repentinus fragor, quasi montes simul conciderent, exaudiri. Tum exiliere primum immensi lapides et ad summos vertices pervenere: deinde magna copia ignis fumique, ita ut omnem aerem obscuraret, occultaretque solem, non aliter quam si defecisset.

4. *Imago ultimi casus mundi.* — « Igitur nox

[1] Sueton. in Tito. c. 6. — [2] Sueton. in Vespas. c. 8. — [3] Sueton. in Vesp. c. 6. — [4] Suet. in Tito. c. 11. — [5] Dio in Tito c. 8.

[1] Hier. in ep. ad Galat. c. VI. — [2] Suet. in Tito. c. 8. — [3] Dio in Tito. — [4] Plin. ep. ad Tacit.

ex die, et tenebræ ex luce factæ erant; putantibus nonnullis, gigantes seditionem inter se facere, quod multæ imagines eorum in fumo conspicerentur quodque clangor tubarum audiretur. Alii existimabant, aut mundum in chaos redigi, aut igne consumi : ob eamque causam properabant alii ex ædibus in vias, alii de viis in ædes confugere, atque e mari in continentem, et e continenti in mare se recipere : alii turbari, et quæ nondum venerant, existimare tutiora rebus præsentibus. Tanta vero erat copia cineris, ut terram mareque atque adeo ipsum aerem compleret : quæ res multa damna, ut cuique sors tulit, importavit non solum hominibus, prædiisque ac pecoribus, sed etiam pisces volucresque omnes peremit; duasque urbes, Herculanum et Pompeios, populo sedente in theatro, penitus obruit. Postremo tantus fuit cinis, ut inde pervenerit in Africam, Syriam, et Ægyptum, introieritque Romam ejusque aerem compleverit, et solem obscuraverit. Id Romæ accidit paucis post diebus, cum omnes ignorarent id quod factum erat in Campania, nec quid esset, conjectura assequi possent. Itaque etiam ii putare cœperunt omnia sursum deorsum ferri, solemque in terram cadere, aut terram in cælum conscendere. Quanquam autem hic cinis non attulit statim gravia incommoda populo Romano, tamen postea morbum pestilentem et gravem immisit. » Hucusque Dio.

5. Hæc autem et alia id genus a Deo viva exempla data esse hominibus ignis æterni quo peccantes in inferis punirentur, Tertullianus [1] in primis declarat his verbis : « Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis : ita longe alius est qui usu humano, alius qui judicio Dei apparet, sive de cælo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans. Non enim absumit quod exurit, sed dum erogat, reparat : adeo manent montes semper ardentes, et qui de cælo tangitur salvus est, ut nullo jam igni decinerescat. Et erit testimonium ignis æterni, hoc exemplum jugis judicii pœnam nutrientis. Montes uruntur, et durant : quid nocentes et Dei hostes? » Hæc Tertullianus. Sed enim Minutius Felix in Octavio, dum de gehennæ ignis incendio, ab his ipsis etiam mutuatus exemplum, verba facit, hæc habet : « Illic sapiens ignis membra urit, et reficit, carpit, et nutrit : sicut ignes fulminum corpora tangunt et absumunt : sicut ignes Ætnæ, et Vesuvii montis, et ardentium ubique terrarum, flagrant, nec erogantur : ita pœnale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur. » Et Pacianus [2] : « Si de cruciatu exomologesis retractatis, gehennam recordemini, quam vobis exomologesis extinguet; vim ejus et de præsentibus æstimate, cujus fumariola quædam maximos montes subterraneis ignibus decoquunt, æstuat indefessis flammarum globis Ætna, et Lisaniculus, et Vesuvius Campanus : et quo nobis judicii perpetuitatem probent, dissiliunt, devorantur, nec ullis tamen sæculis finiuntur. » Hæc ipse. Quamobrem ejusmodi terræ fauces, ex quibus jugiter ignis exhalare solet, veluti quædam inferni portæ, per quas delinquentium animæ inferrentur, apposite in visu monstratæ sunt sanctis viris, ut de anima Theodorici Ariani regis Gothorum Gregorius [1] tradit.

6. *De mundi casu opinio vulgata.* — Sed quod ad ea quæ dicta sunt spectat : illud Dionis elucidandum est, dum ait, hisce tam insolitis visis prodigiis, complures existimasse mundum in chaos redigi, aut igne consumi. Id enim non aliunde in eorum mentem venisse potuit, quam quod vulgatum erat ex carminibus Sibyllinis, mundum incendio periturum. Recitantur autem a Lactantio [2] ejusmodi oracula in hæc verba.

Καὶ ποτέ τὴν ὀργὴν Θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,
Ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολυοντά, τε γέναν
Ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα :

hoc est.

« Et tunc Deus iram non amplius placantem, sed aggravantem et perdentem genus hominum, et totum id incendio depopulantem. » At hæc quidem haud recondita erant in penetralibus sacrarum ædium, ut paucis cognita essent; sed omnibus nota utpote a poetis publice decantata : nam idem Lactantius hæc ea de re Nasonis carmina recitat :

Esse quoque in fatis reminiscitur affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaque regia cæli
Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

7. Ad hæc etiam quæ apud Cumas his diebus acciderunt, referenda esse Sibyllæ vaticinia existimavit etiam Plutarchus [3], qui post illa recensita hæc addit : « Hæc vero, quæ recens apud Cumas et Dicæarchiam acciderunt, nonne pridem decantata carminibus tempus veluti debens persolvit? eruptionem, inquam, montani ignis, fervorem maris saxorum et massarum flagrantium venti vi ejectionem, tot tantarumque simul urbium interitum, ut hodie qui ad ea loca accedunt, non possint cernere ubinam conditæ fuerint. » Hæc Plutarchus, qui his temporibus Romæ clarebat inter eruditos. Ejusdem plane argumenti Sibyllina illa quoque erant carmina, quæ dicebantur Ἀκροστιχά, quorum meminit Cicero [4], et quæ recitavit Constantinus [5] in consessu Patrum. Sed quid sequenti anno Romæ acciderit, non minori existimamus esse admiratione dignum, quam quæ ab eodem Dione conscripta, et ab aliis confirmata, hic intexuimus.

[1] Tert. in Apolog. c. 48. — [2] Pacian. de pœnit. et conf.

[1] Greg. Dialog. lib. IV. c. 30. — [2] Lactan. de ira Dei, c. 23. — [3] Plut. de Pythiæ oracul. — [4] Cic. de divin. — [5] Apud Euseb. in orat. Const. ad S. cœtum. c. 21.

Anno periodi Græco-Romanæ 5572. — Olymp. 214. an. 3. — Urb. cond. 832. — Jesu Christi 79. secundum Baronium 81. — Cleti papæ 3. — Titi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Vespasianus Aug. IX* et *Titus Cæsar VII.* Vespasianus juxta II consulatuum Cæsareorum regulam : decennalia enim dedisset, nisi morte præventus esset; Titus juxta tertiam, ut nempe patris collega esset.

2. *Obitus Vespasiani.* — *Vespasianus* die XXIV Junii extinctus est, ut docet Suetonius in Vespasiano. « Regnavit annos X, sex diebus exceptis, » inquit Dio, qui a kalendis Juliis anni Christi LXIX initium ejus repetit. Eusebius in Chronico, Cassiodorus, Clemens Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus, qui imperium ejus a *V nonas Julii*, seu a die III ejusdem mensis, exordiuntur, tradunt eum imperasse annos IX, menses XI, dies XXII. Ex quo manifestum fit, locum Suetonii a nobis allatum anno LXIX, num. VII, ubi dicitur, Judaicum exercitum *V idus Julii* apud Vespasianum jurasse, mendosum esse, aut Suetonium errasse, ac legendum, *V nonas Julii*, ut recte Tacitus ibidem laudatus. Vespasiano Titus filius successit.

CLETI ANNUS 2. — CHRISTI 82.

1. *Urbis incendium.* — Anno Christi octuagesimo secundo, Tito Augusto octavum et Domitiano Cæsare septimum coss., Roma incendio divinitus immisso, tribus diebus, totidemque noctibus magna ex parte conflagravit : qua quidem inflammatione qualis quantaque fuerit facta jactura ædium privatarum, ex publicis, quæ sunt exustæ facile potest intelligi : hæc enim ait[1] Dio : « Anno sequenti, Tito ad visendam calamitatem Campaniæ profecto, multa Romæ conflagrarunt : quod incendium tamen non extiterat ex terra. Nam Serapium, Septa, Isium, templum Neptuni, balnea Agrippæ, Pantheon, Diribitorium, theatrum Galbæ, scena Pompeii, Octaviana ædificia una cum libris, templum Jovis Capitolini cum proximis templis, igni consumpta sunt. Ita id malum divinum potius quam humanum fuit. Licet enim ex his quæ commemoravi, cætera quæ eo incendio perierunt, conjicere. » Hucusque Dio. Meminit ejusdem quoque incendii Suetonius[2], perdurasseque ait per triduum.

2. At quis hæc attente agitans animo, non obstupescat ad inscrutabilia Dei judicia, cum sub æquissimo principe peste et incendio intus forisque Urbs et finitimæ regiones adeo fuerint afflictatæ; si mente repetens, illud quoque consideret, temporibus scelestissimi omnium imperatoris, nimirum Caii Caligulæ, omnibus bonis, licet invito principe, Romanam abundasse rempublicam? Nam de illis temporibus hæc Suetonius[1] : « Conqueri palam Caius de conditione temporum suorum solebat, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur : Augusti principatum clade Variana, Tiberii ruina spectaculorum apud Fidenas, memorialem factum. Atque identidem exercituum cædes, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquando terræ optabat. » Hæc de Caio Suetonius. Sed cur tam contrariæ vices in principibus contrariis plane moribus imbutis, illius solum est nosse, qui (quod est in Psalmo) terribilis est in consiliis super filios hominum.

3. Verumenimvero hæc omnia ad profectum Evangelii provenisse, intelligere facile possumus, eaque bene usos esse occasione fideles, qui (ut sæpius dictum est) prope adventum Domini affuturum existimabant, et prædicabant : nam Hierosolymis jam excisis, impletisque de iisdem quæ Dominus prædixisset, reliqua etiam quæ de futuro suo ipsius adventu signa adjunxerat, jam impleri putabant. Rursus etiam Gentiles his perterritos malis, et Sybil-

[1] Dio in Tito. — [2] Suet. in Tito c. 8.

[1] Sueton. in Caio, c. 31

linis oraculis mundi per ignem interitum prædicentibus monitos, id ipsum jam imminere existimasse : cumque in eamdem sententiam multa etiam a Christianis afferrentur, non tantum non contempsisse, sed pronis eos auribus accepisse, ac subinde non prætermisisse quæ ab illis salubria afferrentur consilia, est opinandum; sicut et alias vidimus Constantinopoli accidisse, cum imminente nube ignea desuper, multa millia hominum ad ecclesiam, ut baptismo initiarentur, confugerunt : quod cum alii, tum etiam Joannes Chrysostomus [1] scribit. Sed de his suo loco. Consuevisse namque Christianos de extremo mundi casu cum Gentilibus verba miscere, monere videtur illud Senecæ [2] ad Polybium : « Mundo, inquit, quidam minantur interitum : et hoc universum, quod omnia divina humanaque complectitur (si fas putas credere) dies aliquis dissipabit, et in confusionem veterem tenebrasque demerget. » At hæc non tantum Christiani ex divinæ Scripturæ oraculis, sed ex carminibus etiam Sibyllinis (ut diximus) inferebant, quibus et aliqui sapientes essent adstipulati.

4. Certe quidem naturali quodam instinctu docentur homines, ut cum aliqua necessitate premuntur, quantumlibet gentilitiæ superstitionis cultores sint, nihilominus eo tempore parentes primis illis naturalibus impulsionibus animi, non deos, sed Deum protinus invocent. Unde Lactantius [3] : « At, inquit, si qua necessitas gravis presserit, tunc Deum recordantur : si belli terror infremuerit, si morborum pestifera vis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegaverit, si sæva tempestas, si grando ingruerit; ad Deum confugiunt, a Deo petitur auxilium, Deus ut subveniat oratur. Si quis in mari vento sæviente jactatur, hunc invocat : si quis aliqua vi afflictatur, hunc protinus implorat : si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, victum precibus exposcit, non solum obtestatur; sed per ejusdem divinum atque unicum numen, hominum sibi misericordiam quærit. Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt; postquam vero deseruit, et pericula recesserunt; tum vero ad deorum templa concurrunt, his libant, his sacrificant, hos coronant : Deo autem, quem in ipsa necessitate imploraverunt, ne verbo quidem gratias agunt. » Hæc ipse : qui et superius multis demonstrat, cogente (ut ait) natura, etiam ab invitis pectoribus erumpere veritatem, quod et Tertullianus in libro quem scripsit de testimonio animi adversus idola, et in Apologetico [1] pluribus demonstravit, et post eum Minutius Felix [2], et alii. At de his hactenus. In tanta autem rerum Ecclesiasticarum solitudine, magnarum rerum breves tantum lineas, easdemque pertenues, ducere potius, quam præsentis temporis Ecclesiæ statum coloribus repræsentare, conceditur. Nam (quod sæpius diximus) sic comparati sumus, ut jejuniorem interdum lectorem potius abire sinamus, quam ea ingerere, quæ certæ probatæque veritati assueti non recipiant.

[1] Chrys. in Act. ho. 46. — [2] Senec. de consolat. ad Polyb. — [3] Lactant. l. II. c. 1.

[1] Tert. Apolog. c. 27. — [2] Minut. Felix. in Octav.

Anno periodi Græco-Romanæ 5573. — Olymp. 214. an. 4. — Urb. cond. 833. — Jesu Christi 80. secundum Baronium 82. — Cleti papæ 4. — Titi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. I. Coss. *Titus Aug. VIII* et *Domitianus Cæsar VII.*

2. *Decennalia Titi.* — Titus juxta primam regulam, ob initium nempe imperii ejus Augustei, ac juxta tertiam; imperii enim ejus proconsularis decennalia in hunc annum incidunt. Domitianus juxta tertiam, ut nempe fratris collega esset. In quibusdam nummis Titi octavo ejus consulatu insignitis apud Mediobarbum legitur, JUDÆA CAPTA, quia, ut jam dixi, præcedentium annorum victoriæ annis decennalibus addictis de more expressæ. Imo arcus triumphalis hoc anno Romæ erectus ad radices Palatini adhuc visitur cum inscriptione, in qua Titus dicitur gentem Judæorum delevisse. Refert eam integram Baronius. Sic in decennalibus Constantini Magni anno CCCXVI editis constructus triumphalis arcus a senatu ob Maxentium quadriennio antea debellatum, ut videre est apud Baronium. Sunt qui existimant, inscriptionem, quæ in arcu Titi legitur, fictitiam esse : sed decima tribunitia potestas Titi, ejusque decennalia, eidem plurimum favent; cum antea nullus adverterit, arcus triumphales in decennalibus imperatoribus positos.

CLETI ANNUS 3. — CHRISTI 83.

1. *Titi obitus.* — Hic qui sequitur Christi annus octuagesimus tertius, Flavium et Pollionem (ut habet Dio[1]) habuit coss., licet loco Flavii habeant alii Sextum Annium Silvanum : sed præstat auscultare Dionem potius, quam quosvis e latebris recens erutos Fastos. Hoc igitur anno idibus Septembris, Titus imperator summo dolore optimorum omnium, veneno per Domitianum fratrem (ut fama fuit) mortem oppetiit, annos natus quadraginta unum, cum imperasset post patrem biennio mensibus duobus, et diebus viginti. Hæc ex Suetonio[2] atque Dione.

2. *Domitianus imperator, ejusque leges.* — Successit in locum ejus Domitianus ipsius germanus, homo natura sævus, ingenio ferox et vafer : quem nec multis officiis Titus clementissimus valuit demereri. Verum ipso principatus initio ipsum ab omni cæde abstinuisse, idem tradit [3] Suetonius, laudatasque sancivit leges; ut illam in primis, ne quis in posterum intra fines Romani imperii castraretur : quippe qui sciret hujusmodi homines solere esse in deliciis dominorum, et hoc (ut ait Dio[4]) quo se sanctiorem Tito esse demonstraret. Meminit ejusdem legis Suetonius[5], laudaturque mirifice ab Ammiano, et aliis. Addidit etiam ut legem Juliam de adulteriis restitueret, et gravissimis pœnis exagitaret nobiles potissimum feminas, quæ pudicitiæ violatæ convincerentur : probrosis[6] autem lecticæ usum ademit, jusque capiendi legata et hæreditates. Ad hæc spectant adulatoria illa, quæ his temporibus Martialis scribebat, ut illud[7] in primis :

Lusus erat sacræ connubia fallere tædæ,
Lusus et immeritos execuisse mares.
Utraque tu prohibes, Cæsar, populisque futuris
Succurris, nasci quos sine fraude jubes.
Nec spado jam, nec mœchus erit, te præside, quisquam :
At prius, o mores! et spado mœchus erat.

3. His igitur legibus editis, videri sane poterat Urbis mutata facies, et ex turpissima facta pudica. Nam metu principis, quem nossent animo ferocissimum, complures continebant se ab alieno toro : unde idem ille, cum complura ab eo facta egregia prædicet, hoc tandem versu apponit coronidem :

Plusque tibi debet Roma, pudica quod est.

Sed cum hæc agerentur non amore virtutis, sed timore severæ legis; omnem fictam fuisse speciem illam pudicitiæ, tradit Juvenalis, qui his vixit temporibus, et secunda satyra Urbis turpissimas effusasque libidines insectatur. Certe nec ipse legislator erat purus, quippe qui nepti Juliæ[1] stuprum intulit, ac velut pro conjuge habuit, libidinosusque (ut ait Dio) non in mulieres tantum, sed et in pueros fuit. Sic igitur cum ipse moribus turpissimus esset, pudicitiæ legum severissimus vindex erat, usque adeo ut de Vestalibus virginibus dirissimam habuerit quæstionem, in quas more majorum animadvertit, quem scribit Plutarchus in Numa, Livius[2], Dionysius[3] Halicarnasseus, et alii. Sed de his post duos sequentes annos agendum.

[1] Dio in Tito. — [2] Suet. in Tito c. 11. — [3] Suet. in Domit. c. 9. — [4] Dio in Domitiano. — [5] Suet. in Domit. c. 7. — [6] Idem c. 8. — [7] Mart. epigr. lib. VI. epigr. 9.

[1] Dio in Domitian. — [2] Livius decad. 1. l. VIII. — [3] Dionys. l. VIII. hist. Rom.

Anno periodi Græco-Romanæ 5574. — Olymp. 215. an. 1. — Urb. cond. 834. — Jesu Christi 81. secundum Baronium 83. — Cleti papæ 5. — Domitiani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Sex. Annius Silvanus*, et *T. Verus Pollio*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex inscriptione Gruteriana pag. 1040.

2. *Obitus Titi.* — Titus « excessit idibus Septembris, post biennium, ac menses duos, diesque viginti, quam successerat patri, altero et quadragesimo ætatis anno, » inquit Suetonius in Tito cap. 11.

« Natus est III kalend. Jan. insigni anno Caiana nece, » ait idem Suetonius. Quem natalem Titi diem etiam exhibet antiquum Kalendarium a Lambecio publicatum. Occisus autem Caius Caligula die XXIV Januarii anni Christi XLI, quo ideo Titus die XXX Decembris in lucem prodiit. Quare vixit annos quadraginta, menses octo, dies quindecim. Quod confirmat Dio lib. 66, quando ait Titum, « antequam esset imperator, annos XXXIX, menses V, dies XXV » vixisse, quæ verba Zonaras exscripsit. Erravit itaque Eusebius in Chronico, ubi dicit, Titum mortuum « pridie idus Septembres anno ætatis XLII. » Nam licet vox *alter* a Suetonio usurpata, numeralibus juncta sæpius *secundum* significet, aliquando tamen pro *primo* usurpatur, ut vel hic Suetonii locus demonstrat.

3. *Epocha ab anno novo sacro explicata.* — Quod si anni ejus a tempore, quo collega imperii dictus, quove tribunitiam potestatem accepit, numerentur, eum tribunitiam potestatem XI suscepisse ex nummis constat. Sic in nummo græco apud Occonem pag. 166 legitur : Αὐτ. Τίτου Καίσαρος Ουεσπασιανου Σεβ. ἔτους Νέου ἱερου ια. id est, *Imperatoris Titi Cæsaris Vespasiani Augusti anno novo sacro XI.* Quo ex Titi nummo similibusve manifeste apparet, deceptos viros eruditos, qui negant annos Tiberii, Titi, aliorumque imperii collegarum numeratos fuisse. Hæc porro epocha nonnisi in Vespasiani, Titi, Domitiani et Nervæ nummis occurrit. Primus, qui eam explicare tentavit, Erizzus fuit, qui eam a Hierosolymitani Templi constructione deductam credidit; cum tamen ultima Hierosolymitani Templi constructio, regnante *Herode* Ascalonita, antequam scilicet Vespasianus in lucem prodiret, facta fuerit. Hinc aliam hujus epochæ causam assignavit Seguinus V. C. eamque deduxit a Capitolio, sive a Jovis Capitolini templo a Vespasiano restaurato, de quo Tacitus, Suetonius, et cæteri, inscriptionemque nummi Vespasiani a se prolati sic explicat, ἔτους νεοῦ ἱερου η. *anno novi templi octavo.* Firmataque propria sententia, Henrici Valesii profert opinionem, scilicet ea verba græca interpretari debere : *Anno novo sacro octavo*, nempe imperii Vespasiani, cujus anni sacri vocati, quod rem Romanam renovasset atque instaurasset. Valesianam opinionem, utpote probabiliorem, Norisius card. eruditissimus, in Epistola ad Toinardum virum etiam doctissimum scripta, amplectitur, et his argumentis confirmat. Nisi enim hoc modo in nummis Titi, Domitiani et Nervæ epocha hæc explicetur, impossibile est nummos inter se posse convenire; cum eorum imperii annos non excedat, sed adamussim iisdem respondeat, prout etiam respondet Domitiani argenteus nummus, qui servatur in gaza domini Joannis Dominici Theupoli, in quo

Καίσαρ Δομιτιανος Σέβας.
Cæsar Domitianus Aug.
Νέου ἱερου ἔννατου, Novi sacri nono,

scilicet anno. Aquila unguibus fulmen tenens. Si epocha hæc initium sumeret a Capitolio restaurato, annus, quo cusus est superior nummus, caderet in annum Urbis DCCCXXXI, quo tempore Domitianus non erat Augustus. Hinc ad Valesianum epochæ caput accedendum, scilicet ad initium imperii Domitiani anno Urbis DCCCXXXIV, ex quo producti anni noveno numero signati cadunt in annum Urbis DCCCXLIII, quo tempore Domitianus Augustus erat, et tribunitiam potestatem IX inierat. Præterea, inquit card. Norisius, templum Jovis Capitolini, de cujus instauratione agitur, Romæ erat. Nummi cum hujus epochæ mentione vel in Græcia, vel, ut puto verius, in Ægypto cusi sunt, græcisque litteris exarati. Denique æræ particulares non deducebantur a templorum ædificatione vel restauratione, sed, ut ex Evagrio docet Scaliger Canon. Isagog. lib. 3, num. II, ab AUTONOMIA, urbibus concessa, ex qua epochæ Antiochenæ, Laodicenæ, Tyriorum, et similia. Hinc cum populus Romanus et cum eo universus orbis qui sub Caligula, Claudio, Nerone, Galba, Othone et Vitellio dura servitute serviebat, imperii habenas suscipiente Vespasiano, in libertatem assertus sibi videretur, cusi nummi cum latinis inscriptionibus : LIBERT. P. R. RESTIT. ex S. C. vel *Libertas restituta, æquitas, pax, securitas Augusti fides publica, Roma resurgens*, etc. Quod imitari volens, vel Ægyptus, vel Græcia, nummos cum ἔτους νέου ἱερου percussit, epocham statuens peculiarem ab AUTONOMIA universo orbi concessa, imperio Vespasiano delato. Ubi verbum ἱερους intelligas velim, ut præmonuit Henricus Stephanus in Thesauro Græco, interdum sumi, ab Homero scilicet, quod humano generi aliquam utilitatem affert, sicque urbes vocat ἱερας quia sunt *custodiendi perita*, ex quo hæc epocha ab utilitate et libertate universo orbi per imperia Vespasiani, Titi et Nervæ procurata, deducitur, nihil morantibus nummis Domitiani, utpote potius ab adulatione et timore, quam a genuino populorum animo exsculptis. Caput itaque hujus epochæ statuendum secundum annos imperii Vespasiani, Titi, Domitiani et Nervæ, qui soli ea nummos habent insignitos. Hæc et plura hujusmodi Norisius cardinalis.

4. *In Syria et in Ægypto epocha anni novi sacri usurpata.* — Viro eruditissimo subscribo, nisi quod spectat ad regionem, in qua ea epocha usurpata. Nullus enim dubito, quin ea epocha ex expeditione Syriaca Vespasiani originem duxerit, et in Syria ac Ægypto tantum adhibita fuerit. Et ratio est, quia nulla alia re hujus imperatoris nomen magis inclaruit, et nullibi *sacri* nomen frequentius, quam in nummis in Syria et Ægypto percussis usurpatum. Spanhemius, cui tantum res antiquaria debet, in suo opere de Usu et Præstantia numismatum pag. 789, hunc Seleuciæ Syriæ nummum producit : ΣΕΛΕΥΚΕΩΝ. ΤΗΣ. ΙΕΡΑΣ. ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΟΥ. id est, *Seleucensium sacra et liberæ civitatis :* eam enim Pompeius Tigrane e Syria ejecto libertate donavit, ex Strabone lib. 15, pag. 751. Goltzius in Thesauro suo pag. 215, hunc nummum repræsentat : ΓΑΔΑΡΕΩΝ ΙΕΡΑ ΣΥΝΚΛΗΤΟΣ : id est, *Gadarensium sacer senatus;* Gadara autem Syriæ oppidum in Decapolitana regione.

Ibidem : Γαβαλιτων : id est, *civitatis sacræ et inviolatæ*. Nummus est Heliogabali; Gabala vero urbs Syriæ, ex Plinio lib. 5. Et quia, ut ait Suetonius in Vespasiano cap. 6; « Tiberius Alexander præfectus Ægypti primus in verba Vespasiani legiones adegit kalend. Julii, » in Ægypto etiam, ubi *sacri* nomen frequens, ea epocha adhibita. Goltzius in Augusto tabul. 71. Πτολεμαιδος. ἱερα. συνκλητος. : id est, *Ptolemaidos sacer Senatus*. Mitto innumeros hujusmodi nummos, qui in principum Cimeliis asservantur, aut in libris leguntur. Hæc ad obscurissimæ epochæ explicationem obiter dicta, ut constet, collegarum imperii annos ab antiquis numeratos fuisse, non quidem in Actis publicis, in quibus nec Augustorum anni memorabantur, sed in nummis et inscriptionibus.

CLETI ANNUS 4. — CHRISTI 84.

1. *De Josepho historico.* — Christi Redemptoris anno octuagesimo quarto Domitianus octavum iniit consulatum una cum Flavio Sabino. Agebat adhuc Romæ hisce temporibus Josephus historicus; quem (ut de se ipse testatur[1]) æque ac Vespasianus et Titus, Domitianus etiam est prosecutus officiis et beneficiis; nam ait : « Post Titum Domitianus majoribus etiam me cumulavit honoribus : nam et accusatores meos Judæos capite punivit, et servum eunuchum filii mei pædagogum, meum calumniatorem, puniri mandavit : et quod est honorificentissimum, immunitatem prædiorum, quæ in Judæa habeo, mihi concessit. Domitia porro Cæsaris uxor nunquam mihi benefacere destitit. » Hæc ipse : qui Romæ agens, bene usus hoc otio, ad res patrias conscribendas, nempe de Antiquitatibus Judaicis, adjecit animum; quando autem absolverit, et quæ alia idem Romæ scripserit, dicemus suo loco opportunius.

[1] Joseph. in vita sua in fine.

Anno periodi Græco-Romanæ 5575. — Olymp. 215. an. 2. — Urb. cond. 835. — Jesu Christi 82. secundum Baronium 84. — Cleti papæ 6. — Domitiani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. VIII,* et *T. Flavius Sabinus.* Domitiani consulatus juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *Consulatuum Cæsareorum regulæ vindicatæ.* — Card. Norisius in Epistola consulari pag. 152 de quibusdam censoribus, quibus eorumdem consulatuum regulæ non probantur, loquens ait : « De octavo illius consulatu (nempe Domitiani) quem anno primo imperii suscepit, priorem tuam regulam admittunt, quod Plinius laudat moderationem Trajani, qui delatum sibi anno primo principatus post Nervæ mortem consulatum recusavit, *quem novi*, inquit, *imperatores*, *destinatum aliis in se transferebant.* « De cæteris vero vanas ac commentitias reliquas tuas regulas pronuntiant, quas variis hinc inde petitis exemplis oppugnant. » Sed peto ab istis ardelionibus, num verum non esset, consulatum imperii initio Augustos capessere solitos, si ea verba Plinius in litteras non misissset? Quod si negent, publico se risui exponent; cum id ex Fastorum dispositione manifestum fiat, et ut infra ostendam, imperatorum filii prius consules designarentur, quam Cæsareo nomine donarentur. Ita licet nullum auctorem in medium adducere potuerim, qui imperatores, annis decennalibus et id genus festis destinatis, consules de more processisse scripserit, non ideo id tamen minus verum, cum Fastorum ordinatio id aperte monstraret. Tandem post Dissertationem Hypaticam in lucem emissam prodiit nova Operum Themistii editio tredecim Orationibus e MSS. recens erutis aucta, quarum XVI, quæ est *de pace et consulatu Saturnini*, responsiones omnes censoribus istis eripuit; cum in ea diserte dicatur, imperatores singulis quinquenniis ac decenniis consulatum de more suscepisse. Themistii locum anno. 383, quo Theodosius Magnus quinquennalia celebravit, recitato, quo uno cæteræ regulæ confirmabuntur, cum

nihil adversus has proferri possit, quod contra secundam non militet. Certe cum censores isti primam regulam sese admittere profiteantur, adeo ab aliis abhorrere non debent; hæc quippe plures, quam aliæ, exceptiones habet. Ex imperatoribus enim alii ipso imperii exordii consulatum suffectum, alii consulatum ordinarium proximis post susceptum imperium kalendis Januarii, alii tardius, alii nullo modo inierunt. En quot exceptiones. Hanc tamen regulam retinendam, quinque vero postremas rejiciendas censent censores isti, qui, si sine animi impetu non recto locuti essent, primam, ob eas, quibus subjacet, exceptiones, contemnendam, non vero novas obtrudendas dixissent. Nec denique verum est quod aiunt pag. 151 Epistolæ consularis, eas nempe sæpius ab imperatoribus contemptas, quam observatas videri. Ut enim opus istud percurrenti liquebit, verum quidem est, imperatores aut initio imperii aut quinto ac decimo imperii anno consulatum non semper sumpsisse, ac privatis eam dignitatem gerentibus, aliquando triumphasse, bella movisse, ac Ludos Sæculares celebrasse. Sed falsum, eos aliis annis, præterquam a me memoratis, annum aperuisse, si unum Heliogabalum virum stolidissimum excipias. Regulæ itaque illæ de more servatæ, et non mediocri rei litterariæ emolumento e tenebris eductæ.

CLETI ANNUS 5. — CHRISTI 85.

Domitianus insectatur philosophos. — Anno Christi octuagesimo quinto, Domitiano Augusto nonum et Virginio Rufo coss., idem imperator, quam hactenus simulaverat humanitatem atque clementiam exuens, immani feritate in cives sævire cœpit; quorum [1] diversis prætextibus alios relegavit, alios vero ultimo affecit supplicio. Sed hæc pluribus, qui res ab eo gestas scripserunt, Suetonius, Philostratus, Dio, et alii. At vero non hæc tantum, sed et postea philosophos persequi aggressus, præconis edicto illos ab Urbe discedere jussit. Tunc enim Musonium, de quo superius est facta mentio, Dionem cognomento Chrysostomum, Epictetum Stoicum, et Peregrinum Urbe exactos, auctor est Lucianus [2]; licet, quod ad Peregrinum attinet, ab alio potius quam a Domitiano expulsum esse demonstret. De se ipso idem testatur Dio [3], non amplius nisi eo mortuo, regnanteque Nerva, se in Urbem reversum. Exactus est et Demetrius [4] iterum, qui cæteris audacior Puteolis mansit; licet non tantum Roma, sed (ut Suetonius [1] tradit) ex Italia quoque omnes abire imperasset. Fit quoque mentio a Philostrato [2] de philosophis a Domitiano ejectis; qui, habitu mutato, partim in Hispaniam, partim in Libyæ, Scythiæve deserta confugerunt. Quidam vero vivendi ratione mutata, sese illi scelerum consiliarios adjunxerunt; ut inter alios Euphrates, qui ex philosopho assentator est factus atque delator, ut idem Philostratus [3] de eo scribit. Addit his et Dio [4], plures a Domitiano occisos esse, quod philosophiæ operam darent, et inter cæteros Rusticum Arulenum, Maternum etiam sophistam, cæteris (ut ait) iterum ex Urbe pulsis, ut non mireris si Eusebius de his iterum agat nimirum nono ejus imperii anno, ac rursum decimo quinto. Meminit ejusdem Domitiani edicti ex senatusconsulto Gellius [5], additque Epictetum Stoicum ea de causa Roma Nicopolim discessisse. Quid vero post hæc in Judæos, ac quid demum in Christianos edicto sanxerit, suo loco non reticebimus.

[1] Euseb. in Chron. — [2] Lucian. in Peregrin. — [3] Dio or. 45. — [4] Philostratus l. 7.

[1] Suet. in Domit. c. 10. — [2] Philostr. lib. VII. — [3] Philostr. lib. VIII. — [4] Dio in Domit. — [5] Gel. l. XVIII. c. 11.

Anno periodi Græco-Romanæ 5576. — Olymp. 215. An 3. — Urb. cond. 836. — Jesu Christi 83. secundum Baronium 85. — Anacleti papæ 1. — Domitiani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. IX* et *Q. Petilius Rufus II*, ut ex Phlegonte cap. 24, de Mirabilibus, et ex græco epigrammate demonstrat card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Imperii Cæsarei Domitiani quindecennalia.* — Domitiani consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam : imperii enim Cæsarei quindecennalia uno anno dilata celebravit, quorum indicium quod scribit Eusebius in Chronico : « Domitiani uxor Augusta appellatur ; » quæ nuncupatio in quibusdam exemplaribus, ut Pontacus notavit, in hunc annum collata, quod certum reddit Suetonius in Domitiano cap. 3, ubi ait : Domitianus uxorem Domitiam, « ex qua in secundo suo consulatu filium tulerat, alteroque anno consalutaverat ut Augustam, repudiavit, intraque breve tempus reduxit. » Suetonium vero de secundo Domitiani consulatu ordinario hoc anno gesto loqui, eumque hoc in loco suffectorum consulatuum nullam rationem habuisse recte vidit Eusebius, rem istam hoc anno narrans. Ex quo liquet primo, verum esse quod in Dissert. Hypatica pluribus demonstravi, suffectos nempe consulatus tam Domitiani, quam aliorum imperatorum sæpe ab historicis neglectos fuisse, et in nummis ac inscriptionibus prætermissos, et quod mirum, ab ipso Suetonio, qui postea cap. 14, eos enumerat, dicens : « Consulatus XVII cepit. » Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ait, Eusebium septennii metachronismum committere, qui sibi in animum induxit, Suetonium nullum Domitiani consulatum prætermisisse, et insinuare, Domitiam anno post secundum Domitiani consulatum, qui ordinarius fuit, Augustam appellatam. Quod nollem a viro doctissimo dictum, cum Domitianus secundum consulatum ordinarium anno Christi LXXIII gesserit, et Domitia anno insequenti a Domitiano Augusta dici non potuerit : nam ipsemet tunc nondum Augustus erat. Liquet secundo, imperatores uxores Augustas appellasse, vel postquam prolem procrearant, ut viris doctis observatum, vel eam nuncupationem in decennalia, et id genus festa distulisse, uti Hadrianus et alii. Liquet denique nonum Domitiani consulatum ob imperii Cæsarei quindecennalia capessitum, cum Domitia hoc anno Augusta renuntiata fuerit.

3. *Consulatus suffecti in nummis et inscriptionibus sæpe prætermissi.* — Norisius card. eruditissimus, qui in dissert. de Votis decennalibus in vulgarem opinionem abierat, et omnes consulatus suffectos tam Domitiani, quam aliorum Augustorum, connumeratos fuisse autumarat, in Epistola consul., pag. 52, illam quidem falsam fatetur ; sed perperam scribit : « In vetustis lapidum inscriptionibus suffecti Domitiani consulatus una simul cum ordinariis semper connumerantur. Leges illos in magno Thesauro pag. 5, 68, 244, 300, 574, 575. Smyrnensem nondum editam proxime exhibebo. Nec secus in nummis eosdem consulatus scalptos vidi. Illum vero Scaligero recitatum, in quo Domitianus dicitur AUGUSTUS P. M. COSS. VI, perperam scripserunt : in illo enim dubio procul scalptum fuerat COSS. VII, detrita tamen injuria temporum seu alio casu postrema nota numerali, quæ Scaligero tibique supplenda erat ex innumeris, quos vidi, ejusdem nummis, in quibus dicitur : COSS. VII. et in postica : PRINCEPS JUVENTUTIS. » Ita card. Norisius in ea Epistola tunc errore vulgari nondum omni ex parte liber, cujus ideo radices, harumque fibræ mihi hic evellendæ. Alios enim viros eruditos in eodem versari video. Extat Domitiani nummus apud Occonem pag. 170, in quo legitur : IMP. DOMIT. AUG. P. M. COSS. II. S. C. Refert illum Occo initio annorum Domitiani, cum tamen tunc neque Augustus, neque pontifex maximus esset. Mediobarbus in præclara sua Collectione Numismatum istud omittit, quia sine dubio illud pseudographum existimat. Falconerius in Notis ad inscriptiones Athleticas, pag. 13, recitato illo nummo aureo, inquit : « Falsus est Occo, ut alias sæpe. » Sed ipsimet viri doctissimi hallucinantur : consulatus enim suffecti in nummis aliquando omissi ; ideoque præfatus cusus anno Christi LXXXI, quo Domitianus jam Augustus erat, duosque tantum consulatus ordinarios gesserat. Erizzus, pag. 150, refert posticam partem nummi argentei Domitiani, in quo visitur provincia jacens ac mœsta, in cujus latere est hasta confracta cum epigraphe : IMP. VIIII. COS. VI. CENSOR.... POTESTAT. P. P. id est, *Censoriæ potestatis.* Quæ provincia, ut recte Erizzus, Germaniæ devictæ figura. Percussus is nummus anno octogesimo sexto, quo Domitianus consulatum XII, si suffectos numeres, gessit, et secundum bellum Dacicum inchoavit. Domitianus anno antecedenti, quo consulatum XI suscepit, in nummis apud Mediobarbum dicitur, IMP. VIIII, in nummis vero XII, consulatu signatis dicitur, *Imp. XI*, *Imp. XII*, *Imp. XIII*, et in nummis consulatu XIII, insignitis dicitur, *Imp. XIII* et *Imp. XIV*. Ex quibus apparet Goltzio parum fidendum, qui Domitiani nummos exhibet, in quibus is dicitur *Imp. XIII*, *Cos. XI*, et *Imp. XIV*, *Cos. XII*, contra fidem præfatorum nummorum a Mediobarbo recitatorum ; quod obiter dictum sit. Neque enim nummus ab Erizzo relatus anno Christi LXXVII, quo Domitianus sextum consulatum gessit, eumque suffectum, cudi potuit ; cum Domitianus in nummis imperator ob victorias non appelletur, nisi cum jam dignitatem Augusteam adeptus est. In præfato itaque nummo omnes suffecti Domitiani consulatus neglecti. Alios duos Domitiani nummos Occo refert, in quibus iidem consulatus tacentur. In uno legitur : IMP. CÆS. DOMITIANUS AUGUST. P. M. PR. P. COS. VI. In altero : IMP. DOMITIAN. CÆS. DIVI. VESP. AUG. F. P. M. TR. P. COS. VI. qui nonnisi post Vespasiani et Titi mortem percussi, post septimum nempe Domitiani consulatum ; cum is nondum Augustus esset, et Vespasianus pater nondum Divus, quia nondum mortuus. Præfati itaque nummi minime supplendi, ut vult card. Norisius, neque injuria temporum seu alio casu postrema nota numeralis detrita.

4. *Consulatus suffecti in Fastis quibusdam omissi.* — Sed non tantum in nummis, verum etiam in inscriptionibus consulatus Augustorum quandoque contenti. Sponius in Miscellaneis eruditæ Antiquitatis pag. 93, refert epigraphen, quæ Arculi

in Italia adhuc superest, quæ posita dicitur IMP. DOMITIANO CAES. AUG. GERM. COS. In ea unicus consulatus exprimitur, cæterique omnes tam suffecti, quam ordinarii, prætermissi, seu verius consulatus simpliciter et absolute sine numerali nota exprimitur. Nec refert, quod card. Norisius dicit, se nempe non vidisse nummos, in quibus Domitianus appelletur Augustus ac consul VI. Antiquarii enim nummos, in quibus Domitianus ita vocatur, vel detritos vel mendosos esse existimantes, eosdem projecere, neque typis mandarunt, ut evidenter patet de Mediobarbo V. C. qui in præstanti suo Auctario, Occonis duos citatos nummos, qui apud hunc extant, omisit, quia eos sine dubio pseudographos arbitratus est. Qui Antiquariorum agendi modus prorsus damnandus : nummos enim integra fide referre debent ; nam quod ipsi non intelligunt, alii tandem feliciter explicare poterunt, ut jam dixi in Dissert. Hypatica, pag. 151. Imo auctor Chronici Alexandrini, et Marianus Scotus in Chronico in recensione Fastorum Consularium consulatus suffectos Domitiani omnes tacent, sicuti et Leunclavius in Indice consulum, quos libro 67 Dionis præfixit. Miratur card. Norisius laudatus, quod in Dissertatione Hypatica eum Indiculum Dioni attribuerim, nec animadverterim Leunclavium ultimis Dionis libris consules præposuisse, et indicem consularem Dionis in Caio Caligula desinere. At quando auctores duo conjunctim leguntur, uni tribuere quod alterius est, valde pronum esse card. eruditissimus non inficias ibit. Ipsemet enim in Dissert. de Synodo quinta cap. 1, pag. 8, verba Chronologi anonymi in Victoris Tununensis margine impressi ipsi Victori assignat, et in Dissert. de Votis Decennalibus cap. 5, consules in Farraginem græcam a Scaligero insertos tanquam Eusebianos citat ; quamvis jam viris doctis observatum fuerit, auctorem Chronici in Victoris Tununensis margine editi alium esse a Victore et Eusebium Cæsariensem consules in suo Chronico non annotasse. Cum itaque Leunclavius se ultimis Dionis libris consules præfixisse non monuerit, adeo mirum videri non debuit, quod me in errorem traxerit.

5. *Anacletus fit papa.* — S. Cletus papa hoc anno ad Deum migravit, eique Anacletus substitutus, ut suo loco videbimus.

CLETI ANNUS 6. — CHRISTI 86.

1. *Domitianus vult videri pius.* — Annus Domini octuagesimus sextus coss. habuit Domitianum decimum, et Junium Sabinum : quo ipse Domitianus templa incendio exusta temporibus Titi, et inter alia delubrum Jovis Capitolini iterum concrematum intra annos duodecim, summa impensa restituenda curavit [1]. Adjecit et nova : sub ipso namque maxime aucta est superstitio gentilitia, ut docet Martialis [2] epigramma, cujus est exordium :

> Sanctorum nobis miracula reddis avorum.

Addidit insuper templum Flaviæ gentis, Flaviosque instituit sacerdotes. Ad hæc etiam spectat Martialis [3] item epigramma adulatorium, quod sic habet :

> Quantum jam superis, Cæsar, cæloque dedisti,
> Si repetas, et si creditor esse velis :
> Grandis in æthereo licet auctio fiat Olympo,
> Coganturque dei vendere quicquid habent :

[1] Suet. Ibid, et alii. — [2] Martial. l. VIII. prope finem. — [3] Mart. epigram l. IX in princ.

et in fine, in eadem perstans sententia, hæc addit :

> Expectes, et sustineas, Auguste, necesse est :
> Nam tibi quod solvat, non habet arca Jovis.

ita ut non mirum sit, si Christianos odio sit prosecutus, etiam affines, quando cultui deorum sic penitus erat addictus.

2. Eodem prætextu etiam religionis illibatæ servandæ, hoc eodem anno tertio ejus imperii (ut Eusebius [1] auctor est) tres virgines vestales ob stuprum damnatas, idem imperator, more majorum, vivas infodi jussit. Quænam istæ fuerint, et quæ causa præcesserit ejusmodi judicii jam propemodum antiquati, iterum instituendi, Plutarchus [2] narrat, dum detestatur immane facinus, quod perpetratum Romæ esset, cum ex sibyllinis (ut ferebatur) oraculis, duos viros totidemque feminas innoxios vivos defodissent, sic dicens : « Ipsi autem (Romani videlicet) non multis ante annis, duos viros, totidemque mulieres, in foro Boario, alteros Græcos, alteros

[1] Euseb. in Chron. — [2] Plutarchus probl. Ito. q. 83.

Gallos, vivos defoderunt. » Sed qua occasione id factum sit, paulo inferius declarat his verbis. Narrant enim, Helviam quamdam virginem equo vehentem, fulmine ictam, repertumque fuisse equum nudum jacentem, nudam quoque virginem ipsam, tanquam dedita opera vestibus sceleris patrandi causa reductis, calceis, annulis, capitisque redimiculo hinc inde dispersis, lingua extra os exerta. Tum vates respondisse, ingens opprobrium sacris virginibus oblatum, foreque ut publice id innotesceret : sed et equitum conjunctum fore quoddam dedecus. Ibi barbari cujusdam equitis servum indicium detulisse de tribus vestalibus virginibus, Æmilia, Licinia, et Marcia, sub idem tempus vitiatis, et quæ jamdiu cum viris incestam consuetudinem habuissent, de quibus viris esset etiam Butetius indicis dominus. Et vestales quidem criminis convictas, dedisse pœnas : cæterum ut atrociori in re, placuisse ut a sacerdotibus Sibyllini libri consulerentur. Ibi inventa fuisse oracula, quæ eventura hæc et malum publicum allatura prædicerent : cujus avertendi causa, peregrinis quibusdam et alienis geniis duos Græcos, totidem Gallos homines, vivos eo in loco defossos, Romani jubebantur dedere. » Hucusque Plutarchus.

3. Cæterum si recenti exemplo Neronis, christiano sanguine incendii piaculum expiantis, agenda res est; sicque testimonio Tertulliani, et aliorum affirmantium, Romanos omnia prodigia, atque mala quæ obvenirent, Christianorum causa (quod impii dicerentur et deorum contemptores) ab irato numine immitti solere existimasse, ob eamque causam eosdem ad pœnas quæsivisse, æstimanda res est : equidem puto veritatis scopum attinget, si quatuor illos innoxios infossos vivos numinis placandi causa in foro Boario, Christianos fuisse quis dixerit. Nam qualiter in Christianos affecti Gentiles essent, hæc ait Tertullianus [1] : « Christianum hominem, omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturæ totius inimicum existimans : » Ob idque habitos tradit [2] publicos hostes : « Quos, inquit [3], existiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi esse causam. Si Tiberis ascendit, si Nilus non ascendit in arva, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues; statim Christianos ad leonem. » Hæc Tertullianus. Ac de his hactenus.

[1] Tert. in Apolog. c. 2. — [2] Tert. in Apolog. c. 35. — [3] Tert. in Apolog. c. 40.

Anno periodi Græco-Romanæ 5577. — Olymp. 215. an. 4. — Urb. cond. 837. — Jesu Christi 84. secundum Baronium 86. — Anacleti papæ 2. — Domitiani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. X.* et *Appius Sabinus,* ex Onuphrio in Fastis. Em. card. Norisius in Epist. consul., pag. 56, Domitianum Aug. X, et C. Oppium Sabinum profitetur, quod Suetonius in Domitiano cap. 6 scribat, Domitianum duas contra Dacos expeditiones suscepisse, primam *Oppio Sabino consulari oppresso*, et Grutero pag. 446 laudetur, Hadriano imperante, C. Oppius Sabinus, qui hujus Oppii Sabini a Dacis interfecti filius videri possit. At cum Eutropius, qui Suetonii verba exscribere solet, habeat *Appium Sabinum,* non vero *Oppium*, et Pæanius in Metaphrasi omittat vocem illam *Appium*, licet de Cornelio Fusco, de quo eodem loco Eutropius, utrumque nomen exprimat, conjectura est, jam Pæanii ætate dubium fuisse, an is Sabinus *Appius* vel *Oppius* tam a Suetonio, quam ab Eutropio, dictus fuerit. Quare adhuc sub judice lis est, licet Grævius V. C. in nova Suetonii editione quam præclaris notis illustravit, Suetonii textum immutaverit, et loco horum verborum, *Oppio Sabino consulari oppresso,* scripserit, *Appio Sabino consulari oppresso,* quia, ut ait, in notis ad eum locum, Eutropius et Fasti consulares *Appium* habent, non vero *Oppium.* Sed hujusmodi immutationes fine Codicum MSS. auctoritate fieri non possunt, imo nec horum auctoritate contra omnium exemplarium scriptorum textus mutandus; nisi quando error amplius excusari non potest. Suetonii autem textus eo minus depravandus fuit, quo Fasti consulares sæculo tantum elapso ab Onuphrio elucubrati, et Eutropius e Suetonio, non e contra corrigendus sit.

2. *Bellum adversus Cattos.* — Sumptus is a Domitiano consulatus juxta quartam consulatuum Cæsareorum regulam; ob bellum nempe adversus Cattos, *Hessos* hodie dictos. Eutropius enim lib. 7 ait : « Expeditiones quatuor habuit, unam adversus Sarmatas, alteram adversus Cattos, duas adversus Dacos. De Dacis Cattisque duplicem quidem triumphum egit, de Sarmatis solam lauream usurpavit. Multas quidem calamitates iisdem bellis passus est. Nam in Sarmatia legiones ejus cum duce interfectæ : et a Dacis Appius Sabinus consularis, et Cornelius Fuscus præfectus prætorio cum magnis exercitibus occisi sunt. » Quæ ex parte Eutropius ex Suetonio in Domitiano cap. 6, ut assolet, mutuatus est, nisi quod Sabinum, Oppium Suetonius vocat. Expeditio adversus Cattos, de qua Dio lib. 67 etiam loquitur,

currenti anno suscepta : prior vero adversus Dacos anno sequenti, ut tunc videbimus. Mediobarbus in Domitiano hujus imperatoris nummum producit inscriptum : Imp. Cæs. Divi. Vesp. F. Domitia. Aug. In postica parte, Cos. x. Visitur Germania, quæ mœsta sedet inter ancilia, seu inter scutos oblongos Germanicos. Bellum igitur adversus Cattos hoc anno susceptum, et Domitianus imp. V dictus, ut liquet ex hoc nummo a Mediobarbo recitato : P. M. Tr. Pot. iii. Imp. V. Cos. X. P. P. Porro Domitianum, ob expeditiones bellicas consulatum suscepisse testatur Zonaras in Domitiano, ubi ait : « Falsis victoriis jactandis consulatum in decennium censuram per omnem ætatem accepit. » Quod aliis verbis explicat Xiphilinus, et uterque ex Dione. « Adeo stulte elatus est et insolenter, ut consul decem annos perpetuos, et censor quandiu viveret, primus solusque ex privatis civibus atque imperatoribus designatus sit. » Ubi tam Zonaras quam Xiphilinus loquuntur de consulatibus ordinariis a Domitiano, postquam Tito fratri successit, initis. Primum consulatum initio imperii capessit, tres propter expeditiones bellicas, unum anno Ludis Sæcularibus dicato, aliosque in decennalibus et id genus festis, in quibus victoriæ ab imperatoribus reportatæ nummis insculpi solitæ, earumque memoria de more renovata.

CLETI ANNUS 7. — CHRISTI 87.

Obitus Aniani episcopi Alexandrini, cui succedit Albinus. — Qui sequitur annus Domini octuagesimus septimus, adscribitur in Fastis consulatu undecimo Domitiani Augusti, et Aurelii Fulvii, quo, defuncto S. Aniano episcopo Alexandrino, in ejus locum (ut Eusebius [1] auctor est) subrogatus fuit Abilius, quem eidem sedi præfuisse tradit tredecim annis ; hæc ipse in Chronico, et in Historia his verbis [1] : « Quarto anno Domitiani, Anianus, qui primus (post Marcum scilicet) Ecclesiæ Alexandrinæ præfuit, cum annos viginti duos in eo munere complevisset, exiit e vita ; in cujus locum suffectus est Abilius. »

[1] Euseb. in Chron.

[1] Euseb. hist. lib. iii. c. 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5578. — Olymp. 216. an. 1. — Urb. cond. 838. — Jesu Christi 85. secundum Baronium 87. — Anacleti papæ 3. — Domitiani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XI* et *T. Aurelius Fulvius.* Domitiani consulatus juxta V consulatuum Cæsareorum regulam ; ob priorem nempe ejus triumphum de Cattis Dacisque. Suetonius enim in Domitiano cap. 6 ait : « Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario : sponte in Cattos ; necessario unam in Sarmatas. In Dacos duas, primam Oppio Sabbino consulari oppresso : secundam Cornelio Fusco præfecto cohortium Prætorianarum. De Cattis Dacisque post varia prælia, duplicem triumphum egit. » Ob prius bellum, quia sponte susceptum, sese consulem, nempe decimum designavit. Quo absoluto, sese consulem XI in currentem annum ad triumphandum designavit. licet « hoste nusquam viso, » ut inquit Dio lib. 67, ubi ait : « Domitianus profectus in Germaniam cum exercitu, hoste nusquam viso, revertit. » Imperatores enim consulatus jam aliis destinatos in se quandoque transtulisse, certum. Interim natum est prius bellum Dacicum, quod Sabino consulari commissum fuit, quo oppresso, ideoque post annum præcedentem, quo consul fuit, Domitianus alteram expeditionem iniit ; indeque factum ut præsenti anno tam de Cattis, quam de Dacis triumphum egerit, licet anno præcedenti ad triumphandum de Cattis sese tantum in præsentem annum consulem designasset.

2. *Prior de Dacis triumphus.* — Prius bellum Dacicum hoc anno confectum fuisse, et Domitianum de Cattis Dacisque primum triumphum exhibuisse,

liquet ex nummis apud Mediobarbum. In uno legitur : IMP. CAES DOMITIAN. AUG. GERM. COS. X. in postica parte : GERMANICUS. Visitur quadriga, quam imperator dextra regit, sinistra sceptrum tenens. In altero : IMP. CÆS. DOMIT. AUG. GERM. COS. XI. CENS. POT. P. P. In aversa parte : GERMANIA CAPTA S. C. Cernitur Germania sedens captivæ habitu. Repræsentat aliud numisma Mediobarbus XI Domitiani consulatu notatum, in cujus postica legitur : ADVENT. AUGUSTI S. C. Imperator dextram porrigit Romæ paludatæ globum tenenti ; quod Mediobarbus refert ad reditum Domitiani ex Germania post Dacos debellatos. Porro Domitianum hoc anno dictum imp. VII, VIII et IX, patet ex nummis apud Mediobarbum.

CLETI ANNUS 8. — CHRISTI 88.

1. *Anni agonales.* — Christi Redemptoris anno octuagesimo octavo, Domitiano Augusto duodecimum et Cornelio Dolabella coss., idem imperator (ut auctor est Censorinus [1]) per Agones Capitolinos annos esse in posterum numerandos instituit : sicque ab hoc anno primus agonalis cœptus est numerari. Porro instar Olympiadum, agonem unumquemque annos quatuor continuisse, idem auctor docet ex eo quod numerat triginta novem agonas ab hoc anno usque ad consulatum Ulpii Criniti et Proculi Pontiani, quo illa scribebat [2]. Verum sic instar Olympiadum agon quilibet continet annos quatuor, ut non tamen una cum Olympiade iidem incipiant numerari ; nam ille a fine mensis Junii, agonalis vero post sex menses, nempe a mense Januarii inchoatur : qua ratione hic ipse qui numeratur ducentesimæ decimæ sextæ Olympiadis annus primus, cœptus tamen anno superiori, agonalis est primus : quod quidem ex his quæ de numero Olympiadum idem auctor scribit, apparet. Videtur enim Domitianus æmulatus esse Græcorum gloriam, dum obtinuisset usus, ut ex Olympicis certaminibus superiora sæcula fuerint numerata : cum ipse, ut ab agonalibus secutura tempora numerarentur, instituit. Sed sciendum quoque est, quolibet agonali exacto, anno quinto, qui sequentis agonalis primus diceretur, certamen quod quinquennale vocabatur, edi solitum : de quo hæc scribit Suetonius [1] in Domitiano : « Instituit et quinquennale certamen Capitolino Jovi triplex, musicum, equestre, et gymnicum, aliquanto plurium, quam nunc est coronatorum.

2. Sed hic obiter et illud considerandum proponimus, errare eos qui periodum numerandi annos per indictiones cœptum esse dixerunt Augusti temporibus. Nam Censorinus egregius scriptor, et annorum supputator nobilissimus, dum agit de antiquis omnibus quæ in usu fuissent annorum supputationibus, indictionum nullam prorsus fecit mentionem. Sed de indictionibus alias. Quod ad agonalia spectat ; Clemens Alexandrinus, dum libro primo Stromatum numerat a primo agonali Domitiani usque ad mortem Commodi annos centum et undecim, quatuor annorum spatio (nisi error in notam numeri irrepserit) errore lapsus videtur, cum tantum centum et septem anni ejus temporis numerentur. At de ratione agonalium satis.

[1] Censor. de die natal. c. 14. — [2] Censor. c. 16.

[1] Suet. in Domit. c. 3.

Anno periodi Græco-Romanæ 5579. — Olymp. 216. an. 2. — Urb. cond. 839. — Jesu Christi 86. secundum Baronium 88. — Anacleti papæ 4. — Domitiani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *Domitianus Aug. XII*, et *Scr. Cornelius Dolabella.*

2. *Secundum bellum Dacicum.* — Sumptus hic a Domitiano consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob quinquennalia nempe ejus Augustei imperii. Card. Norisius in Epist. consul., pag. 163, ait, miratos quosdam, quod, cum Domitianus quatuor bellicas expeditiones con-

tra Cattos, Marcomannos, Dacos et Sauromatas susceperit, nec unus inter tot ejusdem consulatus expeditioni bellicæ a me in Dissert. Hypatica deputetur : sed hæc omissio triplici causæ attribuenda. I. Quod tunc existimabam, Domitianum in consulatibus capessendis servatas ab aliis imperatoribus hac in re leges aspernatum esse, et ex tot consulatibus ordinariis aliquos temere iniisse. II. Quia arbitrabar, dedicationes templorum a domo Augusta ædificatorum, institutionem certaminis quinquennalis, de quo postea, aliaque id genus ad imperatorum nomen ad posteros propagandum facientia, sufficientem fuisse suscipiendi consulatus rationem. III. Quia anni, quibus Domitianus bella illa gessit, incerti tunc visi. Sed cum jam mihi constet, hunc imperatorem prædecessorum vestigia in consulatibus ordinariis ineundis secutum, ac dedicationes aliaque hujusmodi capessendorum consulatuum causas nunquam fuisse (licet de more imperatoribus consulibus fuerint) ac denique annos, quibus expeditiones a Domitiano susceptæ, suis annis reddiderim, mihi persuasissimum est, eum consulatum XII ob secundum bellum Dacicum gessisse; eoque magis, quod secundus ejus de Dacis triumphus anno Christi nonagesimo actus fuerit, ut jam in Dissert. Hypatica monstravi.

Postquam hæc scripseram, gavisus sum legisse in Chronico Eusebii tam secundum editionem Pontacenam, quam Scaligerianam, ad annum Abrahami 2102, qui mense Octobri anni Christi LXXXV inchoatur : « Nasamones et Daci dimicantes contra Romanos victi. » Erant autem Nasamones populi Libyæ, qui adversus Domitianum rebellarant, ut docet Scaliger in Notis Eusebianis ex Zonara lib. 2, Aristide in Smyrnaico, et Dionysio in Descriptione totius orbis num. 210. Solet autem Eusebius in Chronico, bella eo anno, quo cœpta sunt, consignare, unoque tenore omnia recitare. Quare non dubium, quin juxta Eusebium prius bellum Dacicum hoc anno inceptum fuerit, et quidem per legatos. Nam ante annum LXXXIX ipsemet imperator in hosticum profectus non est, ut infra ostendam.

3. *Initium secundi belli Dacici.* — Card. Norisius tamen laudatus pag. 165, ait : « Mihi pene certa sententia stat, anno LXXXVIII Domitianum alterum triumphum de Germanis duxisse; ac proinde bellum anno LXXXVII gestum arbitror. » Tum pag. 175, ex variis Domitiani nummis annis Christi octogesimo octavo et octogesimo nono cusis, in quibus imperatoris titulus sæpius iteratur, colligit, eum ob victorias de Dacis reportatas illos titulos obtinuisse, ac easdem ad annum LXXXIX referendas esse. Egregie quidem card. Norisius; sed ex nummis duodecimo Domitiani consulatu insignitis secundum bellum Dacicum præsenti anno inchoatum intelligere poterat. Præterquam quod enim sæpius imperatoris titulus in iisdem multiplicatur, diciturque Domitianus Cos. XII. Imp. X. XI. XII. XIII, cum antea tantum esset Imp. IX, ut videre est apud Mediobarbum in Domitiano pag. 135. In uno ibidem legitur : Imp. Cæs. Domit. Aug. Germ. Cos. XII. In postica parte : Adlocut. cohort. S. C. ubi imperator alloquitur cohortes. In aversa parte alterius nummi, qui eamdem anticam habet, legitur : Germania S. C. visiturque imperator stans paludatus, cum hasta et parazonio, ad cujus pedes figura genuflexa cum clypeo oblongo, quales Germani gerebant. In postica parte alterius nummi eodem consulatu XII notati cernitur figura Germaniæ genuflexa, clypeum oblongum imperatori porrigens. In altera denique postica habetur : Victoria Augusti. S. C. cum victoria trophæum extendente. Ex quibus tandem omnibus innotescit, alterum bellum Dacicum hoc anno inceptum esse, et non bene Baronium hanc expeditionem in annum LXXXVII contulisse.

4. *Secundum bellum Dacicum diu duravit.* — Certe Xiphilinus asserit, bellum istud magnum ac diuturnum fuisse; ait enim : « Per id tempus maximum bellum fuit populo Romano cum Dacis, apud quos Decebalus regnum obtinebat. Is erat in cognoscendis rebus bellicis perspicax, in agendo solers, etc. Quamobrem diutissime adversarius gravis fuit populo Romano, etc. Domitianus ducto in eos exercitu, quanquam ipse bellum nulla ex parte attigit, tamen missis ducibus ad bellum gerendum, ac magna parte militum turpiter amissa, ut victor Romam litteras misit. » Recte porro ab Orosio lib. 7 Hist. scriptum : « Bellum adversus Germanos et Dacos per legatos gessit, » Domitianus scilicet; quod et testatur Dio lib. 67. Neque enim in Daciam profectus est ante annum Christi LXXXIX, ut infra ostendam. Nec refert, quod in ejus nummis hoc anno cusis titulus Imp. multiplicetur : imperatores enim propter victorias per duces suos reportatas titulum illum augere solitos multis exemplis constat.

5. *Institutio certaminis quinquennalis.* — Auctor Chronici Alexandrini sub hujus anni consulibus ait : « Primum omnium quinquennale certamen institutum, et actum est in Urbe, » præsente, ut Suetonius cap. 4 testatur, Domitiano, qui certamen illud instituit, post diem XIV Martii, et ante mensem Julium, ut de Pupieno et Balbino impp. loquentes ostendemus. Tempus enim, quo agon illud celebrabatur, hactenus ignoratum. Porro Censorinus cap. 14 de Die Natali, et Suetonius in Domitiano, cap. 4, de uno eodemque agone, non vero de diversis sermonem habent. Unum enim idemque certamen musicum, equestre et gymnicum fuit. Dicatum illud Jovi Capitolino, cui Domitianus anno præcedenti « novam excitavit ædem in Capitolio Custodi Jovi, » ut tradit Suetonius in Domitiano, cap. 5, rei tamen gestæ anno non expresso. Mediobarbus in Nerone, pag. 89, Neronis numismata exhibet, in quorum postica parte legitur : Jupiter Custos. In nummis vero Domitiani primo imperii ejus Augustei anno percussis habetur : Jupiter Conservator : quod unum et idem est cum Jove Custode. Is itaque titulus a Nerone primum usurpatus, templum Jovis Conservatoris imperii Domitiani initio ædificari cœptum, et anno præcedenti, quo de Cattis Dacisque triumphavit, dedicatum. Mediobarbus enim Domitiani num-

mum refert consulatu XI signatum, in quo legitur: SALUTI AUGUSTI S. C. Cernitur templum clausum cum quatuor columnis, quod videtur esse illud, de quo Suetonius in Domitiano capite 5: « Novam excitavit ædem in Capitolio Custodi Jovi, » quod nempe incenso Capitolio mortem evasisset, ut ex Tacito infra explicabo. Post hæc in ejusdem Jovis Conservatoris honorem etiam quinquennale certamen instituere voluit.

6. *Quo anno institutum.* — Antiquus Chronologus apud Clementem Alexandrinum ait: « Hinc ad victoriam Augusti, (a morte nempe Alexandri Magni) quando Antonius sibi ipsi mortem conscivit Alexandriæ, anni ducenti nonaginta quatuor, cum tunc esset Augustus quater consul. A quo tempore ad certamen, quod Romæ exhibuit Domitianus, anni centum quatuordecim. » Ita ille lib. 1 Stromatum. Scaliger lib. 5 de Emendat. Temp., pag. 481, hic ad aquas hæsit, quod a consulatu IV Augusti, qui anno periodi nostræ 5464 illigatur, ad præsentem annum, qui ejusdem periodi est 5579, anni numerentur CXV, non vero CXIV. Res tamen nullam difficultatem habet. Antiqui enim in intervallis temporum dimetiendis ultimum terminum sæpe excludunt, ut innumeris exemplis liquet. Quare male Scaliger concludit, Clementem anno uno minus dicere, et scribere debuisse *anni centum quindecim.*

CLETI ANNUS 9. — CHRISTI 89.

Domitianus vult coli deus. — Annus Domini octuagesimus nonus, Domitiani Augusti consulatu decimo tertio et Volusii Saturnini consignatur in Fastis: quo Eusebius notat in Chronico Domitianum eo vesaniæ pervenisse, ut se deum et dominum jusserit appellari; de quo hæc Suetonius [1]: « Pari arrogantia, cum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistolam, sic cœpit: Dominus et deus noster sic fieri jubet. Unde institutum post hæc, ut ne scripto quidem ac sermone usquam appellaretur aliter. » Hinc assentator ille poeta [2]:

> En hic est Deus, hunc jubet beatis
> Pro se Juppiter imperare terris.

et Martialis:

> Edictum Domini Deique nostri.

et illud [3]:

> Posse Deum rebus pariter musisque vacare
> Scimus:

Sic Martialis, deum Domitianum appellans. Sed magna plane insania, dum idem imperator deæ virginis filius dici voluit, nempe Palladis: quod si quis facere detrectasset, tanquam magni criminis reus detrudebatur in carcerem, prout apparet ex his quæ Philostratus scribit [1]. « Sed cur filius virginis dici voluit? numquid a Josepho Judæo ejus lateri inhærente suggestum ex oraculis prophetarum ita fore qui in perpetuum regnaturus esset rex, quod antea suggesserat idem Josephus Vespasiano? Sane quidem Domitianum eamdem spem concepisse, ut quod Vespasianus fuerat consecutus, ipse acciperet: inde potest conjectura sumi, quod sicut ille, ita et iste inquiri fecit si qui reliqui essent ex familia David, ut suo loco dictum est. Inani igitur tali sublatus spe, divinum sibi adscivit honorem, ut deus et virginis filius diceretur. Sed hæc omnia opportune de novo deo contingebant; quo Christianis ad confutandam superstitionem Gentium de diis reliquis, novi dei exemplo, quinam illi fuissent, certum patensque suppeteret argumentum. »

[1] Suet. in Domit. c. 23. — [2] Statius Silvar. lib. IV. — [3] Martial. lib. VIII. epigr. ult.

[1] Philost. in Tyanæo lib. VII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5580. — Olymp. 216. an. 3. — Urb. cond. 840. — Jesu Christi 87. secundum Baronium 89. — Anacleti papæ 5. — Domitiani imp. 7.

1. *Consules. Vicennalia Domitiani Cæsaris.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XIII*, et *A. Volusius Saturninus.* Domitiani consulatus juxta secundam regulam: imperii enim Cæsarei vicennalia dedit.

2. *Novitates quibus annis inductæ.* — Eusebius

in Chronico juxta editionem tam Pontaci, quam Scaligeri, anno Abrahami 2102, qui kalendis Octobris anni Christi LXXXV inchoatur, ait : « Primus Domitianus dominum se et deum appellari jussit. » Ea itaque novitas insolentiaque ad quinquennalia imperii Augustei Domitiani, non vero ad præsentem annum referenda. Sed Baronius, qui non observarat, tam Eusebium, quam Hieronymum in Chronicis annum a kalendis Octobris inchoare, et ad Abrahami, non vero ad imperatorum et Incarnationis annos ibidem expressos attendendum esse in utroque Chronico citando non raro decipitur. Scaliger in Notis ad præfatum locum Eusebii ait : « An hoc anno se dominum ac deum vocari edixerit, ne ipsi quidem Hieronymo constabat, qui hæc ex Eutropio deprompsit. » Sed si consulatuum Cæsareorum regulæ ipsi innotuissent, hæc non scripsisset. Annis enim hujusmodi solemniis addictis novitates de more inductas intellexisset, ideoque Hieronymum non frustra hoc anno hæc retulisse.

CLETI ANNUS 10. — CHRISTI 90.

1. *Bellum in Dacos.* — Anno Domini nonagesimo, Domitiano decimum quartum et Minutio Rufo coss., idem imp. pugnaturus adversus Dacos, Roma discedit [1]. Res ab eo gestas conscripsit Dio, in omnibus ostendens in superbissimo principe magnam cum animi torpore conjunctam ignaviam.

[1] Euseb. in Chron.

Anno periodi Græco-Romanæ 5581. — Olymp. 216. an. 4. — Urb. cond. 841. — Jesu Christi 88. secundum Baronium 90. — Anacleti papæ 6. — Domitiani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XIV* et *L. Minucius Rufus.*

2. *Ludi Sæculares septimi.* — Sumptus hic a Domitiano consulatus juxta sextam consulatuum Cæsareorum regulam, propter nempe Ludos Sæculares. Nam, ut scribit Censorinus lib. de Die Natali cap. 17, « septimos (nempe Sæculares Ludos) Domitianus celebravit, se XIV et L. Minucio Rufo coss., anno nempe Urbis DCCCXLI. » Quare Ludorum Sæcularium rationem a Claudio institutam contempsit : « Fecit et Ludos Sæculares, » inquit Suetonius in Domitiano cap. 4, « computata ratione temporum, ab anno, non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat : » quanquam nec hoc tempus recte observavit, cum sex anni adhuc desint. Censores quidem apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 167 et seqq., canonem de assumpto ab imperatoribus consulatu ob Sæculares Ludos a me statutum, ludicrum putant, quod Augustus Ludos quintos Sæculares, privatis consulibus annum in Fastis signantibus, ediderit, et Onuphrius in libro de Ludis Sæcularibus, ex nummis Domitiani inscriptis : IMP. CAES. DOMIT. AUG. GERM. TR. P. VIII. et in postica : COS. XIV. LUD. SAEC. FEC. S. C. collegerit, Domitianum non exhibuisse eos Ludos ante idus Septembris, quia ea tantum die tribunitia potestas VIII eidem inchoabatur : et tamen consules ordinarii de more bimestres erant. Addunt me pagina 184 Dissert. Hypat. de Claudio scribere : « Sed quod consulari munere fungens eos Ludos ediderit, omnes præter Severum, sequaces habuit. Hoc quidem a nullo neque ex veteribus, neque ex recentioribus animadversum. » Verum, miror, hos censores hæc in medium adducere ; cum diserte scripserim, morem illum annis Sæcularibus Ludis dicatis consulatum ineundi a Claudio primum invectum esse, ac præterea expressis verbis docuerim, consulatum ordinarium ultra kalendas Martias, ut plurimum, continuatum non esse ; ideoque pro certo posuerim, consules suffectos jam munus suum exercuisse, quando

Ludi Sæculares editi; et quinquennalia, cæteraque id genus festa celebrata. Quando igitur dixi, imperatores consulari munere fungentes, aut trabea indutos ea solemnia exhibuisse, intellexi id factum annis, quibus consules processere, et Fastis nomen dedere, ut centies et amplius in eo Opere repetii, ubi et modum loquendi Capitolini in Gordiano III, cap. 23, usurpavi, qui de Ludis Sæcularibus ab utroque Philippo, postquam consulatum deposuere, editis, loquens ait: « Millesimum ab Urbe condita annum in consulatu suo et filii sui celebravit, » die nempe XXI Aprilis urbis Romæ natali, quo jam consules ordinarii dignitatem abdicarant, ipsis adversariis fatentibus, qui ideo sibimetipsis lucem invident. Ludos vero Sæculares ante idus Septemb. editos fuisse, mox demonstrabo.

3. *Ludi Sæculares æstate celebrati.* — Postquam hæc scripsissem, accepi litteras a viro clarissimo Guillelmo Loydio in omni antiquitate tam græca quam latina exercitatissimo, quibus significat se existimare, Domitianum ante sequentem annum Ludos Sæculares non celebrasse. Ejus fundamenta hic transcribere visum, ut hæc controversia certius dirimatur: « Haud tam facile est judicare, inquit, an Ludos Sæculares recte collocaveris in annum Christi LXXXVIII et propterea huic anno consulatum XIV recte tribueris. Domitianum eo anno fuisse cos. XIV, idque cum L. Minucio Rufo, satis constat: et Ludos Sæculares Domitiano cos. XIV celebratos nummi indicant. Sed cum anno Christi LXXXIX eo titulo usus sit: utrum anno LXXXVIII aut LXXXIX ii Ludi sint celebrati, hoc quidem jure ambigitur. Pro anno LXXXVIII facit Censorinus a Lindenbrogio correctus, nescio an secundum mentem auctoris. Ait enim hos Ludos egisse Domitianum, *se XIV et L. Minucio Rufo coss. anno Urbis conditæ DCCCXLI.* In exemplari, quo usus est Lindenbrogius, scriptum erat, *anno Urbis conditæ DCCCLVII.* Docuit autem Magnus Scaliger de Emendat. Temp., lib. 5, pag. 486, mendum esse in his annis Urbis conditæ apud Censorinum, quod ille emendavit secundum vestigia auctoris pro DCCCLVII scribendo DCCCXLII. Hæc maneant parumper in medio: dum ad animum tuum revocem, quæ scio te legisse (Dissert. Hypaticæ Prolegomen. XI) de anni tempestate, quando edi solebant Ludi Sæculares. Zosimus (edit. Sylb., pag. 670) qui hanc rem penitus indagarat, ait, diebus æstivis celebratos: idque messis initio, quod etiam frugum primitiæ tunc oblatæ testantur. Messis tempore observatos ostendit etiam Claudianus tuus, ut mihi videtur: sed quando aliter tibi visum est (in Dissert. Hypat., parte 2, cap. 10, num. VII) nolo huic argumento insistere. Certe diebus longissimis celebratos carmen sibyllinum a se ex eodem auctore Zosimo citatum (in Proleg. Dissert. Hypat., num. XII) ostendit. Ea quidem anni tempestas maxime conveniebat Apollini; cujus laudibus carmen Sæculare dicatum ait Zosimus, et præter alios confirmat is, qui adfuit his Ludis Domitiani (Statius Syl., l. 4). Onuphrius quidem (de Lud. Sæcul.) et post eum Bucherius (de Can. Paschali pag. 232) viri longe doctissimi, eos in diem natalem imperii Domitiani Augusti retulerunt. At sine ullo auctore. Utrisque, si erraruut (ut ego quidem non dubito errasse), condonandum est; Onuphrio, quod nondum ei constiterit, Domitianum eumdem titulum coss. XIV, quem acceperat anno LXXXVIII, retinuisse etiam anno LXXXIX; Bucherio et aliis viris doctissimis, quod tantum virum, etiam in errore, secuti sint. Errasse autem in anni tempestate non magis ostendunt ea quæ dixi, quam in ipso anno errasse ostendent ea quæ sequentur.

4. *A Domitiano anno sequenti celebrati juxta Loydium.* — « Hos Ludos fecisse Domitianum TR. P. VIII. indicant omnes nummi qui habent ullam mentionem tribunitiæ potestatis cum iis conjunctam. Sed cum annus octavus TRIB. POT. ordiatur ab idibus Septembris anni LXXXVIII, oportet Ludos æstate ejus anni octavi celebratos incidisse in annum LXXXIX. Vis hujus argumenti pendet ab illa probatione, in qua nescio an tibi satisfecerim. Pergo igitur ad aliud argumentum, in quo nihil adhuc probatum præsumitur. Nemini magis constitit, quo anno hi Ludi sunt celebrati, quam auctori Fastorum Capitolinorum, utpote qui exarati sunt Domitiano imperante, quod constat ex titulis, eo vivo ibi insertis, et protinus post ejus mortem erasis (Scaliger de Emend. Temp., lib. 5, pag. 486, et Gruterus, pag. 205). Hi autem Fasti docent hos Ludos celebratos fuisse anno Urbis conditæ DCCCXLI, hoc est, secundum Censorinum anno U. C. DCCCXLII. Nam omnes anni Urbis conditæ horum Fastorum unitate minores sunt, quam anni Urbis conditæ Censorini. Exempli gratia, coss. anno U. C. CCXCVI, in his Fastis, iidem sunt qui coss. U. C. CCXCVII Censorini, sub quibus primi Ludi Sæculares. Itidem coss. U. C. DXVII in his Fastis, iidem sunt qui coss. U. C. DXVIII Censorini, sub quibus tertii Ludi Sæculares sunt celebrati. Annus autem U. C. in his Fastis DCCCXLI qui Censorino esset DCCCXLII, orditur a Parilibus anni Christi LXXXIX (aut si quis malit, idibus Septembris, hoc anno certe); hi Ludi sunt celebrati secundum Fastos Capitolinos, quorum hac in re indubitatum est testimonium.

5. « De Censorino merito potest dubitari, scripserit ne DCCCXLI, an DCCCXLII, ut supra ostendi. Si posterius, mecum facit: sin prius, malim credere Censorinum errasse, quam illos Fastos. Et quidni erraret in re quam tam negligenter habuerit, et in qua ut minimum incuriosus tam facile labi potuerit? Claudiani certe Ludi Sæculares, ipsis Parilibus celebrati, longe alii erant ab illis Augusti, aut ab his Domitiani: quos tamen Censorinum cum illis Claudianis confudisse tu recte observas (in Dissert. Hypat., parte 2, cap. 10, num. II et III). Addis de Ludis Sæcularibus Antonini Pii silere Censorinum. Nolim te ab ejus silentio inferre, illos sub Pio editos non fuisse, contra fidem Victoris tui auctoris gravissimi, et contra fidem probæ inscriptionis, quæ a magno Scaligero (de Emend. Temp., pag. 183) perperam tribuitur Sæcularibus Severianis, sed procul dubio

spectat ad hos Antonianos. Censorino autem qui vixit tot sæculis post Domitianum, quanto facilius fuit hujus Ludos anno citius collocare, quam illos Antonini suis temporibus tanto propiores omnino omittere? Sane video quomodo potuit facillime in errorem induci cum Domitiani consulatu XIV hos Ludos notatos vidisset. Sed nolo tantum indulgere conjecturis meis. Satis est errorem sive Censorini, sive ejus exscriptoris, ex Fastis Capitolinis demonstrasse.

6. *Secundum bellum Dacicum Domitiani triennale.* — « Aliud argumentum adjiciam, quod non solum hanc rem extra controversiam ponet, sed etiam de bello Dacico Domitiani ea te monebit, quæ hactenus videris non animadvertisse. Loquor de secundo bello Dacico, ad quod Domitianus post cædem Cornelii Fusci P. P. aiente Suetonio (in Domitiano, cap. 6) profectus est : et a quo post aliquot clades Dacis illatas, ita tamen reversus est, ut nonnisi ab obsidibus emptis et pactione immensis muneribus obtenta pacem reportaverit (Dio, pag. 764, et Plin. Paneg., § 12). Martialis (x, 70; vide et ix, 65) ita Epigrammata sua sex annorum in libros digessit, ut fere singulis annis singuli ejus libri conscripti sint. Is autem ea omnia quæ dixi, in libros ita ordine disposuit, ut plane constet, intra trium annorum spatium contigisse. Qui autem fuerint hi tres anni Juliani, ex hoc auctore non constat, sed hoc etiam ope nummorum potest indagari.

7. *Domitianus hoc anno Dacos vicit juxta Loydium.* — « Ex nummis constat, Domitianum Tr. P. viii, septies imperatorem nuncupatum, nempe Imp. XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI; postea autem Imp. XXI. mansisse usque ad Tr. P. xii. Domitiani autem Tr. P. viii. ab idibus Septembris anni lxxxviii ad lxxxix extenditur : ut infra hoc spatium temporis oporteat toties Imp. appellatum fuisse. Quæritur utri anno lxxxviii, an lxxxix tot victoriæ (veræ, an falsæ, nihil interest) quarum causa toties Imp. audiit, assignandæ sint. Certe non anno lxxxix. Nam aliquot mensibus post idus Septembris Domitianus adhuc erat in procinctu. Ita Martialis (lib. vii, 6) Istro tunc congelato, ait, populi Romani animos cum illo peregre fuisse : *Hiberna quamvis Arctos et rudis Peuce, et ungularum pulsibus calens Ister : Teneat domantem regna perfidæ gentis.* Proximo Epigrammate (lib. vii, 8) cum audisset, bellum confectum, et principem mox reversurum, ita canit : *Certa facis populi tu primus vota December. Felix forte tua* (ob nuntium reditus jam designati) *poteras non cedere Jano, Gaudia si nobis, quæ dabit ille, dares* (si dares nimirum ipsum principem reducem). Et quidem anno lxxxix Januario mense princeps reversus est. Itaque Poeta (lib. viii, 8) ita Jano gratulatur : Etsi annum ordiaris, et novos consules habeas, et vota, etc. *Tu tamen hoc maris Latiæ quod contigit urbi Mense tuo reducem, Jane, videre Deum.* Ibi rationem habes, (ut hoc obiter dicam) quare Domitianus Aug. hoc anno lxxxix, non processit consul, quod semper antea fecerat. Roma nempe nunc primum abfuit kalendis Januariis. Abfuerat certe viii mensibus, ut poeta alibi indicat (lib. ix, 32), hoc est, a mense Maio anni lxxxviii ad mensem Januarium anni lxxxix. Sed post idus Septembris anni lxxxviii Imp. xv. appellatus, deinceps intra menses duos aut tres auxit numerum sexies : quod non erit mirum cogitanti Claudium quinquies Imp. appellatum in Britannia nostra, cum ibi nonnisi fuerit sedecim diebus (Dio pag. 679). Non opus est, nec mihi vacat, omnia, quæ huic rei lucem afferent, huc undique comportare.

8. *Secunda expeditio Dacica ordinatim a Martiali descripta juxta Loydium.* — « Redeo ad Martialem, impurissimum licet, et eo nomine detestandum, horum temporum tamen fere unicum ordinatum scriptorem. Hujus librorum sex numero ordinem per annos dispositum antea monui. Nunc moneo, singulos libros ab uno aut altero ad Cæsarem epigrammate extra ordinem posito initium ducere; in cæteris fere passim temporis ordinem servare. Horum quæ nunc dico, partem antea probavi; reliqua, ne probatione indigeant, faciam, simul annos et libros quasi in tabula subjiciendo oculis tuis.

« Anno Christi 87. Epigrammata continet (Martial. lib. vi). Cujus anni idibus Septemb. orditur Domitiani Tr. P. vii.

« Epig. 76... circiter Novembri e Cornelius Fuscus P. P. (de cujus morte Martial. vi, 76) a Dacis occisus.

« 80... De Bruma loquitur. Hæc clades Domitianum ad secundum bellum Dacicum excitavit. (Suetonius cap. 6).

« Anno Christi 88. Domitiano Aug. XIV et Minutio Rufo coss. (Martial. lib. vii).

« Epig. 1..... De lorica quam Domitianus sibi faciendam curavit ituro adversus Dacos. Maio mense profectus videtur. Nam viii mensibus Roma abfuit (Martialis ix, 32) et rediit Januario sequenti. Æstatem puto egisse in Germania et Pannonia, comparando auxilia, de quibus Dio. Septemb. xiii orditur Tr. P. viii. quo numero currente Domitianus tum auxit numerum tituli Imp. a XV ad XXI. Tum Ludos Sæculares fecit, postquam Romam rediisset, sed hæc referenda ad annum lxxxix.

« Epig. 6.... circiter Octobri. *Publica victrices testantur gaudia chartæ, Martia laurigera cuspide fila virent.* Imp. Imp.

« 7.... circiter Novembri. *Adhuc principem tenet — ungularum pulsibus calens Ister*, etc. Imp. Imp. Imp. Imp.

« 8.... Decembri. *Certa facis populi*, etc. epigramma ante laudatum de nuntio victoriarum et Cæsaris mox redituri.

« 80.... *Quatenus Othrysios jam Pax Romana Triones temperat, et tetricæ conticuere tubæ*, etc.

« 84.... *I liber ad Geticam Peucem Istrumque tacentem; Hæc loca, perdomitis gentibus, ille tenet*, etc.

« Lib. viii, anno Christi lxxxix, Aur. Fulvo, et

Sempr. Atratino coss. Nam abfuit Domitianus, quamvis nunc in reditu. Nota præfationem hujus libri IMP. DOMIT. C. AUG. GER. DACICO, quem titulum usquam alibi me legisse memini.

« Epig. 2.... Januario. *Janus victorem modo cum videret Istri*, etc.

« 4.... Januarii die tertio. *Quantus io Latias mundi conventus ad aras Suscipit, et solvit pro* DUCE VOTA *suo!* etc.

« 8.... Adhuc mense Januario. *Principium des, Jane*, etc. De Cæsare nunc reverso Epigramma antea laudatum.

« 11.... De acclamationibus sive in ADVENTU AUG. *etc.*, sive postea in Ludis Sæcularibus. *Sarmaticas etiam gentes, Istrumque Getasque Lætitiæ clamor terruit ipse novæ.* De Circensibus. *Dum te* LONGA *sacro venerantur* GAUDIA *Circo, Nemo quater missos currere sensit equos.*

« Huc relaturus etiam illud de laurea pacis, VIII, 15, quod paci hoc bello partæ satis congrueret. Sed respiciens ad illa Suetonii cap. 6, veritus sum, ne hæc sit illa de Sarmatis laurea, quam ibi Domitianus Capitolino Jovi retulisse dicitur. Id si verum sit, hoc epigramma erit anni LXXXVI utcumque huc irrepserit.

9. *De Ludis Sæcularibus Domitiani Martialis non loquitur.* — « De Sæcularibus Ludis nihil habet usquam Martialis : nisi ad hos spectet illud jam citatum lib. VIII, 11, et sane in circo LONGA *erant* GAUDIA, quando pro solitis XXV missilibus peragerentur centum. Hoc autem semel tantum fecit Domitianus, idque in Ludis Sæcularibus. Sueton. cap. 4. Hic autem vides, anno superiori Domitianum his Ludis adesse non potuisse. Hinc constat etiam ratio, cur Domitianus hos Ludos tanto citius, quam ab Augusti Ludis numeranti par fuit, ediderit. Nihil quippe majus addere potuit celebritati hujus anni, quem ob gloriam belli Dacici confecti totum festum esse voluit. Huc etiam referenda sunt ea quæ sequuntur.

« Epig. 26, et 30. De spectaculis....... de quibus etiam Dio pag. 762. D etc. Septembri XIII orditur TR. P. VIIII. et circa hoc tempus videntur fuisse imbres illi et tempestates, de quibus Dio ibidem.

« 36, 39..... De ædium Palatinarum modo constructarum miraculo. Domus erat ipsi Jovi convivæ excipiendo.

« 50..... De Convivio quo ibi populum Romanum excepit. De hoc vide et Statii Syl., I, 6. Carmen de Cæsaris Dec. 1. Saturnalibus, eo die aut sequenti compositum. Et confer Suetonium cap. 4, et Dionem pag. 763. A lib. IX, anno Christi XC, Domitiano Aug. XV, et Nerva II coss. Hoc anno, et ultra mansit PAX, eaque bello Dacico parta. Ita desinit : *Victima jam ferro non opus esse docet.* Et Epig. 103 : *Templa Deo, mores populis, dedit otia ferro.* Ne miremur titulum IMP. stetisse in numero XXI a TR. P. VIII ad TR. P. XII. Sed jam metam excessi, quam mihi in hac excursione proposui. »

10. *Ludi Sæculares æstate hujus anni celebrati.* — Verum Domitianum currenti anno Sæculares Ludos edidisse, ideoque et anno tantum sequenti in Germaniam profectum esse certum videtur. Extat apud Mediobardum in numismatis imperatorum pag. 137, æreus Domitiani nummus, in quo legitur : IMP. CAES. DOMITI. AUG. GERM. P. M. TR. P. VII. CENS. PERP. In postica : COS. XIIII. LUD. SEC. F. S. C. Visuntur figuræ tres sacrificantes ad aram in templo. Quem nummum cum in tribunitia potestate depravatum dubitarem, scripsi ad clarissimum Toinardum, ut pro sua erga me benevolentia videret, an similes Parisiis reperirentur, qui respondit jamdiu hunc nummum negotium sibi facessisse, misitque epigraphen alterius nummi argentei in musæo clarissimi abbatis Drontii canonici Ecclesiæ Sancti Thomæ in Lupara, in quo is cum Vaillantio V. C. hæc verba distincte legit : IMP. CAES. DOMIT. AUG. GER. P. M. TR. P. VII. Visitur caput Domitiani laureatum. In aversa parte : COS. XIV. LUD. SAEC. FEC. Repræsentatur *Salius* gradiens, dextra bacillum in modum columnulæ striatæ; sinistra clypeum, quo pectus tegit. Quibus ex nummis intelligimus Domitianum æstate præsentis anni Ludos Sæculares celebrasse; die enim decima tertia mensis Septembris hujus anni tribunitiam potestatem octavam iniit Domitianus, cum qua Ludi Sæculares in compluribus nummis conjunguntur. Verum itaque est quod observavit Loydius, Onuphrium, et Bucherium errasse, quando scripsere hos Ludos editos « idibus Septembris ipso natali imperatoris; » sic enim non æstate, sed autumno celebrati fuissent, quamvis dubitandum non sit, quin eadem anni tempestate continuati fuerint, cum in variis nummis cum tribunitia potestate VIII copulentur. Toinardus tamen affirmat, se distincte cum Drontio et Vaillantio in nummo, in quo Salius repræsentatus, haberi TR. P. VII. Quod magis communi sententiæ favet. At dici non potest, Censorinum errasse; dum *septimos* editos scripsit Domitiano Aug. XIV : et L. Minucio Rufo coss. annoque Urbis Varroniano, qua æra uti solet, DCCCXLI, et Ludos Sæculares Antonianos prætermisisse. Nam Antoninus Pius Ludos Sæculares non exhibuit, ut anno Christi CXLVII demonstrabo, et Ludi Sæculares Domitiani ab eo consulatu annoque Urbis Varroniano removeri nullo modo possunt.

11. *In fastis Capitolinis de iis non fit mentio.* — Nec obstant Fasti Capitolini a Verrio Flacco ordinati et marmori incisi. Ultimi enim consules, qui in Tabulis marmoreis, ab Onuphrio in calce suorum Fastorum descriptis, recitantur, sunt C. Sicilius et L. Munatius Plancus qui anno Christi XIII, Urbis vero Varroniano DCCLXVI magistratum gessere. Anno enim sequenti, quo Augustus obiit, ea magistratuum Romanorum descriptio finita est, ut notat Onuphrius in præfatione ad suos Fastos. Quare inscriptio, in qua vir doctissimus fundatur, quæque post Fastos Verrii Flacci majori ex parte erasa legitur, ei attribui non debet. Eam hic majoris claritatis gratia refero.

A. P. R. C. DCCC XLI
: : : : : : : : :
: : : : : : : : :
: : : : : : : : :
: : : : : : : : :
Ex. S. C. Ludi Sæculares. Facti.

Eo in marmore Domitiani nomen non legitur, quia, ut inquit Suetonius in Domitiano cap. 23, senatus Domitiani « eradendos ubique titulos abolendamque omnem memoriam » decrevit. Quomodo enim Verrius Flaccus eam inscriptionem ponere potuit? cum Suetonius in libro de Illustribus Grammaticis, cap. 17, de eo scribat : « Decessit ætatis exactæ sub Tiberio. Statuam habet Præneste, in inferiori fori parte, contra hemicyclum : in quo fastos a se ordinatos, et marmoreo parieti incisos publicarat; » ideoque quinquaginta et amplius annos post ejus mortem ea epigraphe ad calcem Fastorum Capitolinorum adjecta fuerit. Verum itaque est, Verrium Flaccum in suis Fastis ordinandis uti annis Urbis conditæ unitate minoribus, quam anni Urbis conditæ Varroniani a Censorino usurpati; ideoque si ea inscriptio Fastorum Verrii Flacci pars esset, dubitandum non foret, quin Ludi Sæculares anno sequenti, quo annus Urbis Capitolinus DCCCXLI exorditur, celebrati fuissent. At Domitiano imperante opera publica anno Varroniano de more notata, ut variis exemplis ostendit card. Norisius in litteris ad me datis : « Ludos Sæculares, inquit, Domitiani ob Censorini testimonium actos puto anno Christi LXXXVIII. Id temporis anni Urbis Varroniani in Saxis scalpebantur. Hinc Gruteri pag. CCC, initio Domitianus cos. XVI, dicitur. A. U. C. DCCCXLIV, quia illa cooptatio facta est ante diem XXI Aprilis. Ibi tamen Claudius cos. V ponitur A. U. DCCCIV. Varroniano. Vespasianus III cum Nerva A. U. DCCCXXIV. Varroniano. Quare cum Gruteri pag. CCXCV Ludi Domitiani, hujus nomine detrito, dicuntur acti A. U. DCCCXLI de annis Varronianis accipiendos puto. » In nummis Domitiani, in quibus signantur Lud. Saec. visitur hujus imperatoris imago cum pretexta, ut videre est in Libello Gallico de Ludis Sæcularibus Domitiani a Rainsantio viro eruditissimo publicato. At, ut advertit card. Norisius, ex prætexta nequit inferri, Domitianum tunc fuisse consulem, quia sacerdotes sive imperatores, cum sacra facerent, prætextam induebant. Lampridius in Alexandro Severo cap. 40 : « Accepit prætextam etiam cum sacra faceret, sed loco pontificis maximi non imperatoris. » Tacitus lib. 2 Hist., cap. 4, tradit, Germanicum sacrificantem sanguine victimæ prætextam aspersisse : qua de re plura Lipsius in Notis ad eum Taciti locum, et idem card. Norisius in Dissert. 2 de Cenotaphiis Pisanis, cap. 5. Domitiani itaque consulatus XIV indicium quidem Ludorum Sæcularium hoc anno editorum, sed prætexta, quæ hoc tempore vestis consularis erat, ad annum, quo ii peracti, detegendum nihil confert.

12. *Gesta per tres annos a Domitiano.* — Quoad alterum viri eruditissimi fundamentum ab ordine librorum Martialis deductum, docte is observavit, poetam hunc libros epigrammatum ordine digestos emisisse; sed quæ libro 6 recitantur, non ad annum Christi LXXXVII, ut ipse putat, sed ad currentem referenda : hincque intelligimus, Oppium Sabinum ipso initio primi belli Dacici et Cornelium Fuscum ipso secundi initio occisos non esse, ut communiter omnes hæc Suetonii in Domitiano, cap. 6, verba interpretantur : « Expeditiones suscepit in Dacos duas : primam Oppio Sabino consulari oppresso : secundam Cornelio Fusco præfecto cohortium prætorianarum, cui belli summam commiserat. » Neque enim secundum bellum Dacicum hoc tantum anno, sed ab anno LXXXVI inchoatum, ut dixi : et Martialis satis indicat, bellum ab ejus morte non incepisse. Quare recte Jornandes de rebus Geticis, cap. 13, scripsit : Longum namque post intervallum, Domitiano imperatore regnante, ripam Danubii longe possessam ab imperio Romano, deletis militibus cum eorum ducibus, vastaverunt (nempe Gothi) cui provinciæ tunc post Agrippam Popæus præerat Sabinus. Gothis autem Dorpaneus principatum agebat, quando bello commisso Gothi, Romanis devictis, Popæi Sabini capite abscisso, multa castella et civitates invadentes de parte imperatoris publice deprædarunt : qua necessitate suorum Domitianus cum omni virtute sua in Illyricum properavit, et totius pene reipublicæ militibus ductore Fusco prælato cum lectissimis viris amnem Danubium consertis navibus ad instar pontis transmeare coegit super exercitum Dorpanei. Tum Gothi haud segnes reperti arma capessunt, primoque conflictu, mox Romanos devincunt, Fuscoque duce extincto, divitias de castris militum despoliant; magnaque potiti per loca victoria, etc. » Suetonius itaque loco citato aliud non insinuat, quam Domitianum in Dacos profectum esse, primum Sabino, secundum Fusco interfectis. Quod et de Fusco etiam indicat Martialis, cum post hujus mortem profectionem secundam narret. Quæ porro habet Martialis lib. 7 anno sequenti colligere : quæ vero lib. 8 omnino ad annum XC pertinent, nisi quod eodem libro sermo est de Sarmatica laurea post eum annum relata, ut infra videbitur; ideoque eo libro gesta quædam duobus sequentibus annis etiam memorata : sed quæ libro nono habentur; post bellum Sarmaticum et in fine imperii Domitiani scripta videntur. Ex observatione itaque Loydii discimus quod antea ignorabamus, Domitianum scilicet initio anni XC Romam adventasse, ubi triumphavit, et decennalia celebravit; quod utrumque apud me certum, sicuti et adventus ille Domitiani hoc anno Romam.

13. *De eadem profectione adversus Dacos.* — Baronius qui ad Ludos Sæculares præsenti anno Romæ a Domitiano exhibitos animum non advertit, et de iis non meminit, scribit, Domitianum in decimo quarto suo consulatu hoc anno suscepto expeditionem habuisse adversus Dacos. Verum ex mox dictis liquet, durante illo consulatu Roma non abfuisse, ideoque profectionem illam ad annum sequentem spectare.

CLETI ANNUS II. — CHRISTI 91.

1. *Apollonius reus Romam vocatur.* — Nonagesimo primo anno Domini, Aurelio Fulvio et Sempronio Atracino coss. ex Dacica expeditione reversus Domitianus, in cives gladium vertens, complures ex illis occidit[1], ac plerosque in exilium misit, et inter alios Cocceium Nervam, qui postea in imperium eidem successit[2]. Hunc cum audisset imperator uti consuetudine Apollonii Tyanæi, quem sciebat magum; timens imperio, ipsum Tyanæum Romam accersit horum criminum reum factum; nimirum, quod vaticinandi causa de Nervæ futuro imperio puerum occidisset; quodque novo genere indumenti, novaque uteretur vivendi consuetudine; insuper quod incantator esset, et Deus haberi vellet, et alia id genus; sed tum maxime, quod eos coleret homines, quos ipse imperator odisset.

2. Veniens ille Romam, ab Æliano Urbis præfecto, qui olim in Ægypto familiariter eo usus fuerat, comiter est exceptus : nam pro munere magistratus eum nonnisi laxiori carcere adstringi voluit. Perductus vero ad Domitianum, ab eodem coma barbaque contemptus causa, coram se radi, ac inter sceleratos vinciri jubetur. Qui enim in philosophos bellum jurasset, quod philosophiam ostentantium videbatur insigne, amputari illi in primis mandavit. Nihil plane his indignius hisce hominibus accidere posse,

[1] Euseb. in Chron. — [2] Philostr. lib. VII. et VIII.

illud ab Horatio[1] in Damasippum Stoicum imprecatum demonstrat :

Dii te, Damasippe, deæque
Verum ob consilium donent tonsore.

3. Sic igitur Apollonius nudatus barba, e carcere vocatus iterum, et causam suam agere jussus; post defensionem habitam, cum eum invitum Domitianus retinere vellet, invisibilis ille factus evanuit, et Puteolis ubi socii expectabant, improvisus apparuit, non auxilio (uti ipse profitebatur) deorum, sed magia. Hujusmodi ludum, a Philostrato descriptum, Romæ incantator et magus exhibuit, quo omnes in admirationem convertit. Ipse vero Ephesum est reversus, ubi mansit usque ad interitum Domitiani. Quod vero Cedrenus tradit eumdem Apollonium Roma recedentem profectum esse Byzantium, inde vero Antiochiam, in iisque civitatibus suas exercuisse præstigias, magnamque sibi existimationem ob eam causam comparasse : miramur, si hæc vera sunt, Philostratum, qui singulas res ab eo gestas est prosecutus, hominemque mirifice coluit, præterire potuisse; cum præsertim nullam laudandi hominis reliquerit occasionem; fides igitur sit penes auctorem. At de his quæ subdit ex Anastasio Antiocheno, tu consule quæ de eodem Apollonio a nobis superius dicta sunt. Post hæc autem Domitianus Cocceium Nervam, Romam revocatum, consulem designavit, de quo plura inferius.

[1] Horat. ser. lib. I. satyr. 3.

Anno periodi Græco-Romanæ 5582. — Olymp. 217. an. 1. — Urb. cond. 842. — Jesu Christi 89. secundum Baronium 91. — Anacleti papæ 7. — Domitiani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *T. Aurelius Fulvus II* et *A. Sempronius Atratinus.* Fulvus cum nota numerali edendus, ut ex Chronico Alexandrino, et Capitolino in Antonino Pio cap. 1 apparet.

2. *Secunda expeditio Dacica Domitiani.* — Secundum *bellum Dacicum* quod Domitianus hactenus per legatos, hoc anno præsens gessit, ut ex iis, quæ anno præcedenti, tempus quo libri Martialis editi investigans, dixi, manifestum fit. In septimo itaque Martialis libro varia hujus expeditionis indicia extant, quæ tunc ex Loydio viro eruditissimo proposui. Cum vero *per menses octo* ea expeditio durarit, ut docet Martialis libro 9, epig. 32, annique sequentis initio Domitianus Romam redierit, ut mox dicetur, eum adulto vere ex illa digressum constat. Mediobarbus anno præcedenti, quo Domitianus die XIII

Septembris tribunitiam potestatem VIII suscepit, varia ejus numismata profert ex quibus discimus, *Domitianum* titulum imp. a numero XV ad XXI auxisse. Verum, cum tunc Romæ ob Ludorum Sæcularium celebrationem fuerit, nummi illi hoc anno percussi, titulusque IMP. toties multiplicatus. Licet autem anno sequenti ex ea expeditione redux secundum triumphum Dacicum egerit, et hoc anno ut *victor Romam litteras* miserit, magnam tamen militum partem turpiter amisisse docet Dio lib. 67. Mense Decembri *Daciam* reliquit Domitianus, ut sequentis anni initio consulatum XV decennalibus ejus destinatum inire posset : indeque Martialis lib. 7, epig. 8, ait, quod si eo mense in Urbem adventasset, December Januario anteponi potuisset. Denique tertio nonas Januarii, quo vota pro salute imperatorum nuncupari solita, Domitianus *Romæ* erat, ad quem est epigramma 4 Martialis in libro octavo.

Quantus, io, Latias mundi conventus ad aras,
Suscipit, et solvit pro duce vota suo!

Singulis enim annis eo die pro salute imperatoris vota præterito anno concepta solvebantur, et nova in annum sequentem suscipiebantur. Sic uti anno Christi XIV dixi, singulis lustris post peractum censum vota ultimo lustro concepta solvebantur, novaque in proximum nuncupabantur, quod pariter in quinquennalibus et id genus festis præstitum; ideoque errant, qui scribunt, decennalia vota v. g. anno uno soluta, sequentique vota quindecennalia suscepta, ut in Dissert. Hypatica demonstravi.

3. *Præses Germaniæ rebellat, et vincitur.* — Hoc etiam anno vel saltem superiori, bellum civile in Germania profligatum. De eo Suetonius in Domitiano, cap. 6, scribit : « Bellum civile motum a Lucio Antonio, superioris Germaniæ præside, confecit absens, felicitate mira : cum ipsa dimicationis hora resolutus repente Rhenus, transituras ad Antonium copias Barbarorum inhibuisset. » Victus captusque a Lucio Maximo Antonius, ut prodit Xiphilinus, qui et tempus victoriæ reportatæ designat, cum eam referat inter ea, quæ memoriæ digna bello Dacico contigere. Secundo Mediobarbus pag. 137 hunc Domitiani nummum exhibet : IMP. CÆS. DOMIT. GERM. COS. XIV. GENS. PERP. in postica RHENUS S. C. Cum autem in tot nummis hujus imperatoris ab eo auctore relatis nulla Rheni mentio præterquam in isto hoc anno percusso occurrat, hunc ob eam victoriam cusum omnino verisimile, ideoque hoc anno vel præcedenti, quo in nummis Cos. XIV ea reportata, dictus est. Tertio testatur Xiphilinus, Domitianum animum ad cædes faciendas induxisse, quod Lucius Maximus litteras omnes inventas in capsis Antonii combussisset, subjungitque illis temporibus Lucianum Proclum senatorem plerumque ruri vitam agentem, coactum fuisse proficisci ex urbe cum Domitiano ; « ne si videretur eum in periculis deserere, morte afficeretur. Sed postquam nuntium de parta victoria allatum esse intellexit : Vicisti, inquit, imperator, ut optabam, quamobrem ut ruri me restituas peto. Itaque dimissus, rus abiit. » Hæc autem victoria alia non videtur, quam quæ de Antonio per legatum suum a Domitiano reportata : neque etiam ea profectio Domitiani alia, quam quæ hoc anno ab eo suscepta. Ad hæc, postquam hæc recitavit Xiphilinus, loquitur de quibusdam prodigiis, quæ evenere « Ulpio Trajano et Acilio Glabrione, qui tum una consulatum gerebant. » Qui consulatus in annum Christi XCI incidit, ideoque ante eum Christi annum Antonius superatus, non vero anno XCII, quo ejus cladem Calvisius in Opere Chronologico consignat. Eo enim anno Sarmaticum, non vero civile bellum consignandum, ut infra videbimus. Difficultatem tamen faciunt Tacitus in Vita Agricolæ et Suetonius in Domitiano cap. 10. Ille ait, Domitianum primum per « intervalla ac spiramenta temporum, » et postea Collega Priscoque coss. anno nempe XCIII, « continuo et velut uno ictu Rempublicam » exhausisse. Suetonius vero postquam aliquot cædes narravit, specialimque Metii Pomposiani, ait : « Verum aliquanto post civilis belli victoriam sævior, etc. » Tumque alia crudeliter a Domitiano patrata refert. Qua in gradatione cum Tacito citato consentire videtur. Et tamen Xiphilinus *Pomposiani* cædem post devictum Antonium factam dicit, ita ut secundum Suetonium magna carnificina, de qua Tacitus, acciderit paulo post Germaniam recuperatam, ideoque hæc imperio Romano restituta fuerit anno XCII, vel XCIII, et Pomposianus non post victoriam, sed ante eam perierit. In hoc auctorum conflictu nihil habeo dicendum, nisi Suetonium in temporum notatione parum accuratum, esse indeque cap. 4 Ludos Sæculares ante quinquennale certamen posuisse.

CLETI ANNUS 12. — CHRISTI 92.

1. *Joannes apostolus Romæ.* — Anno Christi Redemptoris nonagesimo secundo, Domitiano Augusto decimum quintum et Nerva Cocceio secundum coss., Joannes evangelista, qui Asianas Ecclesias curabat,

atque Ephesi morabatur, (sive invidia Apollonii quem fuisse in Christianos infensissimum, omnes puto facile intelligere, ut qui ubicumque locorum esset, neminem suis adversantem studiis magis quam Christianos haberet : sive fortasse Euphratis philosophi desertoris apud Domitianum agentis, his officiis assueti, aut opera Ebionis hæresiarchæ ejusdem Joannis hostis acerbissimi ; quem Romam venisse, superius dictum est : vel aliter quoquo modo acciderit) ipse, inquam, Joannes ad Domitianum imperatorem reus impietatis a proconsule Asiæ Romam vinctus mittitur. Id enim hoc potissimum anno accidisse, ipso exordio persecutionis per Domitianum excitatæ, cum nondum usque ad gladium progressa esset, existimamus, hæcque de Joanne velut præludia præcessisse. Feruntur quædam epistolæ Domitiani, et proconsulis Asiæ, ultro citroque datæ, de Joanne reo impietatis constituto Romam mittendo, deque ejus gestis coram Domitiano, nomine Procori scriptæ. Sed quoniam in multis mendacissimus hic auctor fuisse convincitur ; si qua vera in eis insunt, sicut esse credimus, eadem haud tuto possumus affirmare.

2. Cæterum inter alia ab eodem auctore relata, verum illud esse credimus (exemplo eorum quæ nuper diximus Apollonium passum esse a Domitiano) quod ait jussum esse inter alia ab eodem Domitiano, Joannem quoque ignominiæ causa tonderi. Sed illa etiam certa veraque esse noscuntur, quæ idem auctor scribit, Joannem Romæ immissum esse in ferventis olei dolium, sive potius solium : nam ejusdem veritatis gravissimi sunt adstipulatores. Siquidem Tertullianus [1], qui cæteris præstat antiquitate, hæc eadem his verbis testata reddit, dum agit de Romana Ecclesia : « Habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est : statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt : ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur : ubi Paulus Joannis exitu coronatur : ubi apostolus Joannes posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. » Hæc Tertullianus. Sed et S. Hieronymus [2] eadem refert, Tertullianum citans, dum scribit adversus Jovinianum ; et in Matthæum [3] his verbis : « Si legamus Ecclesiasticas historias, in quibus fertur quod et ipse propter martyrium sit missus in ferventis olei dolium, et inde ad suscipiendam coronam Christi athleta processerit, statimque relegatus in Patmos insulam sit, etc. »

3. Quod vero idem in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis hæc de Joanne dicat : « Quarto decimo igitur anno secundam post Neronem persecutionem movente Domitiano, in Patmos insulam relegatus, scripsit Apocalypsim ; » apparet ipsum S. Hieronymum non tam annum Joannis relegationis consignare voluisse, quam exordium imperii Domitiani, a quo est persecutio excitata, monstrasse. Etenim non simulatque in imperium ingressus est, Christianos vexare cœpit : nam ethnicorum scriptorum testimonio dictum est, Domitianum, fratris gloriæ æmulum, qui benignitate et clementia summam sibi laudem comparaverat, tunc ab omni prorsus cæde abstinuisse. At licet Eusebius prope finem ejus imperii eam persecutionem permotam dicat : tamen cum Cletum sequenti anno gladio persecutoris adeptum esse coronam martyrii constet, jam hoc anno, Joannis confessione persecutionem cœptam esse putamus : quæ tamen ipso sui exordio non fuit adeo sæva, ut postea visa est ; cum videamus Joannem non mortis supplicio esse affectum, ut cæteros, sed in insulam relegatum. Verum quod spectat ad Joannis res Romæ gestas, extat ibi vetus ac nobile Joannis martyrii, et tam insignis editi miraculi monumentum apud Portam Latinam, ubi sævum illud contigit illatum esse supplicium : imo et ipsa dies qua hæc facta sunt, pridie nonas Maii, perpetua est memoria illustrata, dum eadem recurrente quolibet anno Romæ et alibi annua celebritate recolitur.

4. *Joannes relegatus in insulam.* — De relegatione autem Joannis in Patmo, non solum ex antiqua traditione, sed ex ipsiusmet Joannis testimonio certam fidem sibi vindicans Origenes [1] hæc ait : « Imperator Romanorum (sicut docet traditio) condemnavit Joannem dantem testimonium verbi Dei, in insulam Patmos, sicut ipse de suo martyrio docet, non dicens quis eum condemnaverit, sed ubi condemnatus fuerit. Dicit enim in Revelatione sua hoc modo : Joannes frater vester et socius in tribulatione et in regno et in patientia Jesu, fui in insula quæ vocatur Patmos, propter verbum Dei, et propter testimonium Jesu Christi. » Cæterum hæc sub Domitiano esse facta, tam latini quam græci ecclesiastici scriptores affirmant, excepto Epiphanio [2] ; qui quidem, nescimus quomodo errore lapsus, sub Claudio jam Patmo reversum dicit ; sicut etiam errasse reperitur Aretas Cæsariensis, qui in suis in Apocalypsim commentariis Joannis exilium sub Nerone accidisse testatur ; ex eo, puto, deceptus, quod una simul Tertullianus martyrium Petri, Pauli, atque Joannis in nuper citato loco recenseat. Victorinus Pictaviensis, necnon Primasius, in commentariis quos ediderunt in Apocalypsim, tradunt Joannem illuc a Domitiano esse relegatum ad effodienda metalla. Est illa insula una ex Sporadibus, habens in circuitu (ut scribit Plinius [3]) triginta mille passus, ab Icara (ut tradit Strabo [4]) versus occasum sita. At vero non simulatque illuc accessit, eam quam scripsit Apocalypsim accepit ; sed ad finem imperii Domitiani eam vidisse, Irenæus [5] testatur, sic dicens : « Neque enim ante multum temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finem Domitiani imperii : » quamobrem de ea suo loco agemus. Cum illic exul moraretur Joannes, ad pietatem instituisse omnes ejusdem insulæ accolas, ex antiquioribus monumentis Metaphrastes affirmat [6].

[1] Tert. præscript. c. 36. — [2] Hier. in Jovin. lib. I. — [3] Hier. in Mat. c. 20.

[1] Orig. in Matthæum tract. 12. — [2] Epiph. hær. LI. — [3] Plin. l. IV. c. 12. — [4] Strabo lib. X. — [5] Iren. lib. V. — [6] Metaph. in Joanne apud Œcumen. in Apocalypsim.

Anno periodi Græco-Romanæ 5583. — Olymp. 217. an. 2. — Urb. cond. 843. — Jesu Christi 90. secundum Baronium 92. — Anacleti papæ 8. — Domitiani imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XV* et *M. Cocceius Nerva II.*

2. *Decennalia imperii Augustei Domitiani.* — Sumptus hic a Domitiano consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam : Augustei enim imperii decennalia dedit, ut jam dixi in Dissert. Hypat. At inquiunt aliqui censores in Epistola consulari apud card. Norisium, pag. 172. « Quis tibi Apollo revelavit, Domitianum edidisse decennalia hoc anno, quo inibat annum decimum imperii, non vero sequenti, quo eumdem decimum annum complebat ? » Respondeo, studium assiduum ac vehemens ad veras consulatuum Cæsareorum causas expromendas hanc mihi vaticinandi artem peperisse, cujus opera vulgarem opinionem, quæ docet, decennalia exeunte tantum anno decimo edita, qua censores isti adeo imbuuntur, aliasque hujusmodi, quas ipsi mordicus tuentur, falsissimas esse comperi. Secundo quod ipsis vel falsum vel dubium apparet, ex nummis constat esse certissimum. Mediobarbus in Domitiano unum hujus imperatoris proponit inscriptum : IMP. CÆS. DOMIT. AUG. GERMAN. TR. P. VIIII. In postica parte legitur : VOTA PUBLICA COS XV. Cernitur imperator ad aram stans, dextra pateram tenens, ante eum figura stans, tibicen, taurus, popa, et alia figura hastam tenens. Quo ex nummo, ut recte Mediobarbo observatum, discimus, decennalia Domitiani hoc anno, non vero sequenti, celebrata, et errasse Onuphrium in Fastis, quando scripsit, decennalia anno tantum decimo exacto celebrata. Præstantissimum illud opus de imperatorum Romanorum numismatis, post Dissertationem Hypaticam publicatum, in lucem emissum. Quare sine hujus numismatis ope, soloque regularum consulatuum Cæsareorum subsidio, jam inveteratum illum errorem everteram. Quod si tunc opus illud vidissem, Domitianum primum ex imperatoribus fuisse, qui vota decennalia, implicitis tamen verbis, nummis sculpenda voluerit, notare non prætermisissem. Sic antequam Baluzius V. C. egregium librum Lactantii de Mortibus Persecutorum publici juris fecisset, Diocletianum anno trecentesimo tertio, quod tunc in obscuro erat, vicennalia celebrasse, consulatuum Cæsareorum regulis detexeram. Prodiit denique nuper nova Orationum Themistii editio, in cujus Oratione XVI dicitur, imperatores singulis quinquenniis et decenniis consulatum capere solitos, indeque quod jam statueram, extra omnem controversiam positum. En Apollo, qui mihi ista arcana revelavit.

3. *Secundus Domitiani de Dacis triumphus.* — Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 165 et 175, scribit, secundum Domitiani triumphum anno præcedenti vel anno LXXXVIII ductum esse. Vide ejus verba anno LXXXVI, num. III, a me adducta. Sed decepere card. doctissimum Domitiani victoriæ per eos annos reportatæ. Existimavit enim easdem triumphum proxime secutum esse; cum tamen Diocletianus, aliique quidam imperatores triumphum post victorias aliquot annis distulerint. Præter Domitiani XV consulatum hoc anno gestum, nummus in Dissert. Hypatica a me productus, et Eusebius in Chronico ibidem citatus, secundum hujus imperatoris triumphum hoc anno exhibitum fuisse testantur. Quare res hæc certissima. Ad annum Abrahami 2107, qui mense Octobri currentis Christi anni inchoatur, idem Eusebius ait : « Domitianus de Dacis et Germanis triumphavit. » Tum : « Domitianus tantæ superbiæ fuit, ut aureas et argenteas statuas sibi in Capitolio poni jusserit. » Ad quæ verba Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ait : « Domitianus tantæ superbiæ, etc. » ex Eutropio Hieronymus qui hæc in hunc annum conjecit : « cum tamen de ea ei non constaret. » At fallitur vir doctissimus; Hieronymus enim libros legerat, qui ad nos non pervenerunt. Accurate itaque Hieronymus. Nam annis decennalibus et id genus festis addictis novitates de more inductæ, et statuæ principibus ac magnis viris poni solitæ, ut innumeris exemplis liquet. Hæ itaque statuæ decennalium Domitiani indicium.

4. *Nerva in exilium actus.* — Eusebius in Chronico tam secundum Pontaci quam Scaligeri editionem, ad annum Abrahami 2104, qui kalendis Octobris anni Christi LXXXVII auspicatur, ait : « Domitianus plurimos nobilium in exilium mittit, atque occidit. » Indeque Baronius intulit, Nervam præcedenti anno exilio affectum esse. Scribit enim Philostratus lib. 7, cap. 3 : « Nerva, qui post Domitianum juste modesteque imperavit, jam dignus imperio videbatur; eademque de Orsito et Rufo fuit opinio. Hos Domitianus paratarum contra se insidiarum insimulans, in insulam relegavit : Nervam quoque Tarentum secedere jussit. » Verum hæ cædes exiliaque ante annum XCIII, eoque jam affecto, non contigere. Tacitus enim in fine Vitæ Agricolæ, postquam eum, « Collega Priscoque coss. » anno sc. Christi XCIII, « decimo kal. Septembr. » excessisse narravit, de eo scribit : « Sicut durare in hac beatissimi sæculi luce, ac principem Trajanum videre, augurio votisque

apud aures nostras ominabatur : ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu Rempublicam exhausit. Non vidit Agricola obsessam curiam et clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exitia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur et intra Albanam villam sententia Messalini strepebat, et Massa Bæbius jam tum reus erat. Mox nostræ duxere Helvidium in carcerem manus : nos Maurici, Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit, etc. » Eo itaque anno Nerva in exilium missus : quod clarissimus Guillelmus Loydius in litteris ad me ex Anglia scriptis deducit et epistola Plinii 33, lib. 7, in qua ait Plinius, Nervam, missis ad se gravissimis litteris, gratulatum sibi esse, quod *Bæbium Massam* de repetundis a Bæticis accusatum damnasset. Eæ enim, inquit vir doctissimus, litteræ Tarento, ubi in exilio agebat, a Nerva scriptæ. Hinc itaque annus exilii Nervæ, imo et persecutionis adversus Christianos decretæ tempus innotescit : cum enim Domitianus anno XCIII « continuo et uno ictu » Rempublicam exhauserit, in Christianos etiam sæviisse non dubitandum. Hinc etiam liquet, in Chronico Eusebii res sæpe aliis quam contigerint annis, consignatas esse.

5. *Initium persecutionis Domitianeæ.* — Ad num. 3. Baronius secundam persecutionem adversus Christianos a Domitiano excitatam præsenti anno consignat. In Dissertatione autem Hypatica eam anno tantum nonagesimo tertio motam indicavi, quod a censoribus quibusdam in Epistola consulari apud card. Norisium, pag. 179, irrisum, hac ratione, quod « magnus Ecclesiasticorum Annalium conditor persecutionem a Domitiano decretam alligat anno XCI. » Baronius tamen præsenti anno eam persecutionem incipit. Verum videamus, quis nostrum irridendus, an ego, qui a tanti viri sententia gravissimis argumentis ductus recessi, an vero illi, qui vulgaribus opinionibus pueriliter delectantur. Baronius itaque, a quo sine magno fundamento discedere non soleo, hanc unicam suæ opinionis rationem affert, quod nempe sanctus Cletus papa anno sequenti martyrii gloria coronatus fuerit. Quod cum nec ipse probet, nec ab aliquo probari possit, illud martyrium tam cito consignandæ persecutionis causa esse non potuit. Præterea fatetur Baronius, Eusebium in Historia hanc persecutionem in finem imperii Domitiani contulisse. Tertio Eusebius in Chronico, tam juxta Pontaci, quam Scaligeri editionem, hanc persecutionem collocat anno Abrahami 2110, qui kalendis Octobris anni Christi nonagesimi tertii inchoatur ; quo etiam Abrahami anno persecutio Domitianea copulatur in Collectaneis Græcis apud Scaligerum pag. 395. Quarto auctor Chronici Alexandrini eamdem recitat Olympiade ducentesima decima octava anno primo. Hujus porro Chronici auctor in putandis Olympiadis Eusebianam rationem sequitur, ideoque annus ille Olympiadicus anno Christi nonagesimo secundo inchoatus, insequenti vero absolutus. Habentur et alii characteres in eo Chronico, sed depravati, nisi qui sumitur ab anno XIII Domitiani, et a quarto consulatu ante hujus imperatoris mortem, ita ut indubitatum sit, auctorem illum eam persecutionem cum anno Christi nonagesimo tertio conjunxisse. Ex quibus liquet, relegationem Joannis apostoli in insulam Patmos, quæ, teste Hieronymo, anno XVI Domitiani contigit, hoc anno a Baronio consignari non debuisse, sicuti nec persecutionem hoc anno inchoari ; cum sancti Cleti papæ mors, qua suam opinionem firmat, anno sequenti non contigerit.

6. *Persecutio Domitianea magis explicata.* — Certe Domitianum nonnisi sub finem imperii persecutionem excitasse testatur Eusebius in Historia, in qua accuratior est, quam in Chronico : « Domitianus, cum jam multa in multos crudelitatis suæ specimina edidisset, nec paucos nobilium atque illustrium virorum urbis Romæ injuste interemisset, alios præterea innumerabiles summæ dignitatis viros, licet insontes, exilio et bonorum proscriptione mulctasset, ad extremum Neronianæ impietatis, bellique et odii adversus Deum, successorem se ipsum professus est, » inquit Eusebius in Hist., lib. 3, cap. 17. In Chronico autem, anno Christi XCIII persecutionem recitat, postquam proxime dixit, Domitianum multos nobiles perdidisse, quosdamque etiam in exilium misisse. Præterea Lactantius in lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 3, sub finem imperii Domitiani persecutionem ortam insinuat : « Cum exerceret invisam dominationem, subjectorum tamen cervicibus incubavit, quam diutissime, tutusque regnavit, donec impias manus adversus Dominum tenderet. Postquam vero ad persequendum justum populum instinctu dæmonum incitatus est, tunc traditus in manus inimicorum luit pœnas. » Imo Dodwellus celeberrimus Angliæ scriptor, in Dissert. XI Cyprianica de Paucitate Martyrum, ait persecutionem Domitianeam fuisse brevissimam, « ut vix unum annum implere potuerit : » statim Domitianum extinctum esse innuere Lactantium (cujus verba mox citavi) et tempus ipsum certissimis characteribus consignasse Brutium (cujus verba anno XCV, num. 1, recitabo) Flavii scilicet Clementis consulatum anno XCV gestum. Quare cum tribunitiam potestatem XV a Septembri XIII inierit Domitianus, sub finem illius anni persecutionem contigisse necesse esse. Atqui sub finem Septembris anni sequentis occisus est : his itaque terminis illam conclusam fuisse ait Dodwellus, « ita ut vix annum implere potuerit. » Sed non assentior; quia ideo Brutius, cujus liber periit, persecutionem cum anno XV Domitiani junxit, quia tunc maxime grassata est, ipseque Flavius Clemens vix deposito consulatu ordinario occisus, et Domitilla ejus neptis in insulam Pontiam deportata. Quæ utpote magis illustria a Brutio anno Domitiani XV quo accidere consignata. Ex quo male infertur, Domitianum antea in Christianos non sæviisse : præsertim cum Hieronymus tradat, Joan-

nem evangelistam anno Domitiani XIV in oleum igneum conjectum esse. Ad hæc, verum quidem est, persecutiones adversus Christianos annis decennalibus et id genus festis destinatis excitari solitas, ideoque anno Domitiani XV quindecennalium occasione vexatos. Verum ipsa persecutio natali imperii die de more non decreta, ut arbitratur vir doctissimus. Sed quemadmodum totus annus Julianus, quo ea solemnia acta, festivus fuit, templa ædificata aut dedicata, et res ad religionem pertinentes sollicite curatæ : sic persecutiones, non ipso anno decimo v. g. imperatoris, sed anno Juliano, quo decennalia edita, cæque quocumque illius die indiscriminatim decretæ. Præclarum hujus rei exemplum videbimus in imperio Diocletiani. Is enim persecutionem quidem in suis vicennalibus anno CCCIII, celebratis decrevit, sed mense Februario, et pluribus mensibus ante diem imperii sui natalem, et ante eum, quo vicennalia exhibuit. Licet igitur persecutio anno XV Domitiani arserit, non sequitur, die Domitiani natali, et non prius, eam inchoatam esse. Denique si Domitianus anno tantum imperii XV Christianos affligere cœpisset, persecutio aliquot tantum menses durasset; cum Baronius illum ante mortem a persecutione destitisse clare ostendat.

7. *Domitiani persecutio cruenta fuit.* — Nec placet etiam quod Dodwellus scribit, eam scilicet persecutionem *cruentam* non fuisse. « Si Tertulliano credimus in Apolog., cap. 5, inquit Dodwellus, ne ad cruciatus quidem progressus est, nedum ad cædem. Ita enim ille. » Tentaverat et Domitianus portio Neronis de crudelitate ; sed qua et homo facile cœptum repressit, restitutis etiam, quos relegaverat : « Tentavit itaque duntaxat, non item Cæsariano, quod fecit Nero, gladio ferociit. Relegavit etiam confessos, non capitali etiam, sed nec membrorum supplicio affecit, etc. Scio equidem eodem auctore Tertulliano lib. de Præscript., cap. 36, Joannem apostolum a Domitiano in oleum igneum esse conjectum, tum stupendo miraculo salvum in insulam deinde esse relegatum ; verum eo miraculo ita deterritus est fortassis tyrannus, ut ne auderet quidem deinde in innocentes pro ingenio suo sævire. Hæc si vera sunt, suspecta erunt deinde recentiorum monumenta omnia, quæcumque martyres Domitiano tribuendos esse censuerint. » Ita Dodwellus, qui satis animum non attendit ad Domitiani sævitiam, ratione cujus ab ethnicis Nero est appellatus, a Tacito Nerone sævior dictus, a Tertulliano vero portio Neronis, ut ostendit Baronius in Annalibus. Cum itaque Domitianus anno Christi XCIII, imperii ejus Cæsarei quintis quinquennalibus addicto, vel anno Christi XCV, quo quindecennalia celebravit, persecutionem adversus Christianos excitarit, et quoad rei gestæ annum, Neronem exemplar sibi proposuerit, non dubium, quin Christianos crudeliter habuerit, et quin eorum plures, ut habent Tabulæ ecclesiasticæ, martyrium fecerint. Quia vero persecutio Domitianea Neroniana minor fuit, de ea loquitur Tertullianus quasi prioris tantum adumbratio fuisset; non quod multi occisi non fuerint, sed quod non tantæ adversus eos crudelitates exercitæ. Quod si Tertullianus de relegatis tantum loquitur, factum id, quia eosdem Domitianus ante mortem restituit ; nec opus erat, ut de iis, qui interfecti fuerant, loqueretur ; cum eos Domitianus ad vitam non revocaverit. Denique vel solum Joanni apostolo irrogatum supplicium demonstrat, plures capitali supplicio affectos. Nam miraculo, quod tunc accidit, deterritum Domitianum fuisse, et ab innocentibus persequendis illum destitisse, gratis a viro doctissimo asseritur. Vide dicenda anno XCIV, num. 5, et Baronium anno XCIV, num. 7.

8. *Decennalia, triumphus, et pax a Domitiano facta.* — Revocanda ad præsentem annum quæ anno LXXXVIII retulimus ex libro 8 Martialis, quæ Loydius vir eruditissimus summarie collegit, quæque perperam anno præcedenti illigavit. *Spectacula* itaque, de quibus ibidem, *convicium*, quo populum Romanum Domitianus excepit, *ædesque Palatinæ* recens constructæ, de quibus ibi sermo est, pertinent ad præsentem annum, quo Domitianus et decennalia imperii Augustei et *secundum triumphum Dacicum* exhibuit. Ante ædificatum illud palatium, non poterant in aula celebrari solemnia populi convivia, ut prodit Martialis lib. 8, epig. 39. Quare anno præcedenti illud a Rabirio celebri Domitiani architecto ædificatum, ut elicio ex Martiali lib. 7, epig. 56, ubi tunc ejus constructioni Rabirium incubuisse testatur. Liber autem 7 Martialis gesta anno Christi LXXXIX complectitur. Ad decennalia itaque sua Domitianus respiciens, *regiam illam*, quam poeta lib. 8, epigr. 36, pyramidibus, aulisque Ægypti anteponit, condere voluit. Illud etiam notatu dignum, Domitianum a Martiali lib. 8, in Præfatione, et a Juvenali satyra 6 *Dacicum* cognominari : sed, ut observat Scaliger in Notis Eusebianis ad n. 2107, nullus nummus extat nullumque monimentum, in quo Dacici cognomen sit; cum tamen Germanicus sæpissime in nummis vocetur; sive id a Domitiano decretum, sive ab iis, qui nummis cudendis præerant. Quare nummi et inscriptiones titulorum et cognominum imperatoribus attributorum norma haberi non possunt, qua certo definiatur, an hoc vel illud cognomen imperatores tulerint. Marcus Aurelius postquam tribunitiam potestatem et imperium proconsulare consecutus est, nunquam in nummis et inscriptionibus *imperatoris* prænomine insignitur. At hinc male vir doctissimus nuper inferebat, illum *imperatoris* titulo ante Antonini Pii mortem decoratum non fuisse; cum ille omnibus imperii collegis attributus fuerit; regulaque a nummorum silentio deducta fallax comperiatur. Non etiam prætermittendum, in nummis, annis quibus triumphatum est, percussis, mentionem pacis de more factam, ut in nummis Vespasiani et Titi filii anno LXXI, quo de Judæa triumphum egere, cusis, ut videre est apud Mediobardum. Sic in nummo Domitiani apud eumdem legitur : IMP. DOMIT. AUG. GERMAN. COS. XV. Visitur caput muliebre olea redi-

mitum, cum ramo oleæ, quæ pacis symbolum. In postica : S. C. Corvus ramo oleæ instans.

9. *Ex anno secundi triumphi Dacici annus, quo prior gestus, innotescit.* — Ex anno porro secundi triumphi Dacici certo indubitatoque in notitiam venimus anni, quo primus Dacicus triumphus actus est; in nummis enim anno LXXXV, quo priorem triumphum consignavimus, cusis, quove consulatum XI Domitianus gessit, eadem figura cernitur, quæ in nummis XV Domitiani consulatu hoc anno inito apparet. Exemplum sit iste apud Mediobarbum, in cujus postica legitur, IMP. VIII. COS. XI. Visitur Germania seminuda, quæ mœsta scuto insidet, pone sagitta fracta. In alia postica eadem verba præferente, cernitur figura nuda, quæ scuto oblongo humi posito insidet, caputque sinistra manu sustentat, adestque sagitta in medio confracta. In alia postica legitur : GERMANIA CAPTA. S. C. visiturque Germania sedens captivæ habitu. Quæ symbola in quibusdam nummis hoc anno percussis etiam repræsentata ; ut in isto, in cujus aversa parte habetur : GERMANICUS COS. XV. Exhibetur Germania sedens lugubri habitu. In alia postica, GERMANICUS COS. XV. Visitur figura seminuda mœsta sedens, ad cujus pedes sagitta fracta. Ita ex certis obscura lucem accipiunt, et nummorum ope Chronologia promovetur. Non me latet, quosdam viros doctos existimare, Eusebium in Chronico prioris triumphi Dacici mentionem facere, quando ait : « Nasamones et Daci dimicantes contra Romanos victi. » Verum, ut diximus, ea Eusebii verba de initio secundi belli Dacici intelligenda. Sicut enim secundum disertis verbis memorat, ita et primum conceptis etiam verbis recitasset, si de eo loqui voluisset. Prioris itaque tam belli quam triumphi Dacici non meminit Eusebius.

CLEMENTIS ANNUS 1. — CHRISTI 93.

1. *Clemens Cleto succedit.*—Anno Christi nonagesimo tertio, Ulpio Trajano et Acilio Glabrione coss., sæviente magis Domitiani persecutione in Christianos, Cletus Romanus pontifex vigesima sexta mensis Aprilis martyrio coronatur, cum sedisset annos duodecim, menses septem, et dies duos, numerando Cleti annos a sequenti die ab obitu Lini. De eodem Cleto hæc leguntur in libro de Romanis Pontificibus, qui a multis citatur nomine Damasi : « Hic ex præcepto beati Petri viginti quinque presbyteros ordinavit in urbe Roma : qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, sexto kalend. Maii : et cessavit episcopatus dies viginti. » Post Cletum suffectus est Clemens Romanus e regione Cælii montis, patre Faustino natus, antiquus Petri et Pauli apostolorum discipulus : hunc enim illum esse, cujus Paulus meminit ad Philippenses [1], omnes existimant. Quod vero a Græcis nonnullis dicitur Clemens successisse Anacleto, errore putamus factum librariorum, ut pro Cleto scripserint Anacletum : nam (ut apparet) Græci decepti nominum similitudine, sicut Marcellum et Marcellinum, ita etiam Cletum et Anacletum unum, eumdemque putantes confuderunt. At de his alias satis dictum.

2. Sed enim et de anno institutionis Clementis corrigendus est Eusebius, nec ab alio quam a seipso; quippe cum dicat Clementem sedisse annos novem, rursumque affirmet ipsum[1] obiisse anno tertio imperii Trajani, ponatque ejus ingressum anno duodecimo Domitiani [2] imperatoris; hæc sibi non cohærent : nam si annis novem sedi præfuit, pervenisset saltem ad annum quartum Trajani, vel quintum : vel si dixerimus anno tertio Trajani (ut ait) martyrium consummasse, nonnisi ad summum octo annis eum sedisse oportuit. Quamobrem habito respectu ad annos Cleti, qui successit, et annos novem Clementis, et menses, quibus sedit, hic jure ponimus ejus ingressum. Quod vero non primo loco post Petrum, sed tertio sederit, superius satis demonstratum in ordinatione Lini.

3. *Persecutio Domitiani.* — His igitur exordiis, Joannis exilio, et Cleti Romani pontificis nece, secunda in Christianos a Domitiano est persecutio excitata, de qua hæc Eusebius [3] : « Cum Domitianus multum in multos crudelitatis et nequitiæ declarasset, et non exiguam patriciorum et illustrium virorum multitudinem Romæ temerario et iniquo judicio interemisset, aliosque infinitos dignitate præstantes non solum patriis finibus ejectos, exilio mulctasset, sed etiam omnibus facultatibus, et fortassis immerito et sine causa exuisset : tandem in sceleratam Neroniani in Deum odii et impietatis hereditatem successit. Secundus namque erat, qui contra nos

[1] Philip. IV.

[1] Euseb. hist. lib. III. c. 28.
[2] Ibid. c. 12. — [3] Ibid. c. 13.

Christianos (licet pater ejus Vespasianus nihil injuriæ aut mali in nos animo aliquando excogitasset) persecutionis incendium excitavit. » Hæc Eusebius : qui jure eum heredem nominat Neronianæ sævitiæ : nam et ab ethnicis Domitianus Nero est appellatus ; unde Juvenalis [1] :

Cum jam semianimum laceraret Flavius orbem
Ultimus, et calvo serviret Roma Neroni.

4. Certe Nerone sæviorem Tacitus [2] Domitianum fuisse testatur, dum post cædes nobilissimorum recensitas, addit : « Nero tamen subtraxit oculos, jussitque scelera, non spectavit. Præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et aspici, cum suspiria nostra subscriberentur : cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, a quo se contra pudorem muniebat. » Hæc Tacitus : qui et de eodem hæc superius : « Domitiani natura præceps in iram, et quo obscurior, eo irrevocabilior. » Testatur et Tertullianus in Apologetico [3] Domitianum similem fuisse Neroni, sic dicens : « Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate : sed qua et homo facile cœptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Tales semper nobis insecutores, injusti, impii, turpes, quos ipsi damnare consuevistis, et a quibus damnatos restituere soliti estis. » Hæc Tertullianus.

5. Sed plane errore lapsus cognoscitur, dum vult eum quasi facti pœnitentem exules revocasse : id siquidem non ab eo, sed ab ejus successore Nerva esse factum, omnes affirmant, Dioque [4] expresse demonstrat, hæc dicens : « Nerva autem eos, qui rei facti erant impietatis, absolvit, exulesque restituit. » Reos enim more Gentilium, eos dicit impietatis, qui deos negarent : cujus criminis idem Domitianus, ut vanæ superstitioni addictissimus, acerrimum vindicem se præbuit. Verum hæc Tertullianus scripsisse videtur Hegesippi auctoritate; sed (ut apparet [5]) loquitur ille de ea persecutione quæ mota est in Judæos, cum mandavit inquiri illos qui ex stirpe David progeniti essent : quos cum invenisset pauperrimos, culturæ agrorum addictos, contempsit, sicque animo conceptam in eos persecutionem repressit; sed de ea re suo loco dicemus. Cæterum qui ab eodem Christianitatis causa in insulas relegati fuerunt, certum est eos mansisse usque ad ejus successorem Nervam; ut Joannis evangelistæ, atque Flaviæ Domitillæ, et aliorum, de quibus dicturi sumus, exempla declarant.

6. At vero tantum abest ut in Christianos excitatam persecutionem Domitianus represserit; ut, cum primum ejus religionis summos vertices exilio vel morte sustulisset; postea majori rabie sæviens, etiam in propinquos sibi carissimos, nempe Clementem consulem patruelem, inque ejus uxorem et neptem Flavias Domitillas, ultimo sui imperii anno persecutionis furorem converterit, illum occidendo, has in insulas relegando, ut inferius suo loco dicemus. Quamobrem verius dici posse videtur, persecutionem in Christianos a Domitiano hoc anno morte Romani pontificis cœptam, et aliquando posteris temporibus intermissam, acerbiori iterum sævitia revixisse, ac immanius debacchatam esse : quod plane perspicuum erit, cum novissima ejus imperii gesta narrabimus.

7. *Ignatius Antiochenus episcopus, et ejus epistola.* — At quoniam (ut dictum est) his ipsis persecutionis exordiis, qui præ cæteris in Ecclesia esse videbantur illustres, primi ad supplicium quæsiti sunt : apparet et S. Ignatium Antiochenum episcopum hoc eodem anno eadem esse clade vexatum. Scribens [1] enim ipse ad Mariam Cassobolitem, spectatissimam sanctitate feminam, de Clementis creatione hoc anno facta, hæc habet : « Mihi autem in mentem venit, et dicam verum fuisse sermonem quem de te audieram, cum Romæ apud beatum Anacletum (Cletum) papam esses, cui nunc successit beatissimus Clemens, Petri et Pauli auditor, etc. » Idem de persecutione, quam tunc pateretur, hæc narrat : « Ego vero, o beata, non tam meus quam aliorum nunc factus, exagitor partim exiliis, partim custodiis, partim vinculis. At nihil eorum curo : verum eorum injuriis erudior, ut Jesum assequar, fruar suppliciis mihi paratis. » Et post multa : « Vehementer concupivi venire ad vos, et una vobiscum requiescere et refici. Verum non est in hominis potestate via ejus : impedit enim meam voluntatem militaris custodia, quæ non permittit ultra progredi. At pro statu rerum in quo versor, nec facere nec admittere quicquam possum. » Hæc Ignatius.

8. Porro eam epistolam, scriptam ab eo Antiochiæ, antequam in exilium duceretur, esse germanam, ostendunt ea quæ in fine ejusdem leguntur, junctis his quæ tum ad Antiochenos, tum ad Heronem suum diaconum postea sub Trajano, cum Romam duceretur, conscripsit. Ait enim ad Mariam Cassobolitem scribens : « Salutant te presbyteri, et diaconi, et ante omnes sacer Hero. Salutat te Cassianus hospes meus, et soror mea, et uxor ejus, et carissimi eorum liberi. » Ad Antiochenos [2] sic : « Saluto Cassianum, et conjugem ejus, et carissimos liberos illius. » Et ad Heronem [3] diaconum Ecclesiæ Antiochenæ de eodem Cassiano hæc habet : « Saluta Cassianum hospitem meum, et pudicissimam ejus conjugem, et carissimos eorum liberos. » Et paulo post de ipsa Maria Cassobolite, quæ tunc temporis agebat Antiochiæ : « Saluta quoque pudicissimam Mariam filiam meam eruditissimam, et quæ in domo illius est, Ecclesiam : pro cujus anima libens meam commutem : quæ specimen est piarum feminarum. » Hæc Ignatius; ex quibus etiam, velut contesseratione quadam intelligere possumus, eam ad Mariam scriptam germanam esse epistolam. De qua quidem dubitarem, an uno eodemque tempore, cum ad

[1] Juven. Sat. 4. — [2] Tac. in Vita Julii Agric. — [3] Tert. in Apolog. c. 5. — [4] Dio in Nerva. — [5] Apud Eus. lib. III. c. 5.

[1] Ignat. ep. IV. — [2] Ibid. epist. XII. — [3] Ibid. ep. XIII.

leones Romam sub Trajano ducendus esset, una cum reliquis tunc ad diversas Ecclesias datis, cum ejusdem esse plane videatur argumenti, scripta hæc fuerit : nisi manifeste appareret ex verbis ipsius, hanc scriptam esse simulatque Clemens est creatus Romanus episcopus; illas vero certo constaret datas esse Trajani tempore, cum jam Clemens ex hac vita migrasset; quod perspicuum apparet ejusdem testimonio scribentis ad Philadelphios, dum adnumerat Clementem inter eos qui virgines usque ad obitum permansissent : sic enim ait, dum alloquitur virgines : « Fruar vestra sanctimonia, ut Jesu filii Nave, ut Melchisedech, et Elisei, ut Hieremiæ, et Baptistæ Joannis, ut dilectissimi illius discipuli, ut Timothei, ut Titi, ut Evodii, ut Clementis, qui in puritate exegerunt hanc vitam. » Hæc Ignatius. Atque de his hactenus.

9. *Antipæ martyrium.* — His prope temporibus Pergami in Asia Antipas illustris martyr passus est; de quo in primis Joannes [1] meminit his verbis : « In diebus illis Antipas testis meus fidelis occisus est apud vos, ubi sedes est satanæ. » Hæc Joannes : qui cum dicat, scribens Apocalypsim, jam diu ante Antipam passum esse, constetque ex Actis ejus sub Domitiano esse martyrio coronatum; plane datur intelligi, Antipam ipso initio persecutionis Domitiani subiisse martyrium. Joannem enim constat, ex Irenæo, ultimo tempore Domitiani scripsisse Apocalypsim. Cætera autem, quæ ab eodem Domitiano imperatore in Christianos sunt facta, suis locis inferius sunt dicenda.

[1] Apoc. II.

Anno periodi Græco-Romanæ 5584. — Olymp. 217. an. 3. — Urb. cond. 844. — Jesu Christi 91. secundum Baronium 93. — Anacleti papæ 9. — Domitiani imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Ulpius Trajanus*, et *M. Acilius Glabrio.*

2. *Obitus Cleti PP.* — In Chronico Damasi de Cleto legitur : « Cletus annis sex, mensibus duobus, diebus septem. Fuit temporibus Vespasiani et Titi, et initio Domitiani, a consulibus Vespasiano VIII, et Domitiano VI, usque Domitiano IX, et Rufo. » Migravit itaque ad Christum anno octogesimo tertio, quo Domitianus IX, Rufo collega, consulatum gessit. Pontificatum susceperat anno Christi septuagesimo septimo, octavo Vespasiani consulatu et sexto Domitiani suffecto insignito. Ubi obiter notabis, Titum consulem VII, cum Vespasiano VIII processisse, sed Domitianum Tito suffectum fuisse; ideoque ex hoc loco manifestum fieri, sextum Domitiani consulatum suffectum cum octavo Vespasiani patris conjungendum, et præcedentes recte suis annis consignatos esse. Colitur S. Cletus die XXVI mensis Aprilis, quo et in Auctiori Chronico veterum Pontificum sepultus dicitur. Verum, ut jam monuimus, hujusmodi dies, quibus veteres Pontifices Romani mortui aut sepulti dicuntur, ad aliquam eorum translationem plerumque pertinent. Incertum etiam quot diebus post ejus mortem Sedes vacaverit. In Auctiori quidem Chronico veterum Pontificum dicitur, episcopatum cessasse dies XVI; in Libro vero Pontificali dies XX. Sed hæc ex certis monumentis non deprompta, verum ex proprio auctorum, qui præfata opera composuere, calculo; quibus ideo tuto fides haberi non potest.

3. *Formula S. Cleto perperam attributa.* — In Breviario Romano a Pio V edito, die XXVI Aprilis, quo Cletus colitur, hæc verba leguntur : « Primus in litteris verbis illis usus est : Salutem et Apostolicam benedictionem. » Sed præterquam quod nullæ extant S. Cleti litteræ, scriptum id absque ullius veteris auctoris testimonio a Martino Polono in Chronico. Recentior itaque illa formula, qua tamen Joannes V et Sergius I usi sunt, ut constat ex eorum Rescriptis a Mabillonio V. C. in opere de re Diplomatica productis. Addit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Romanorum Pontificum eam formulam ante Leonem IX, vel saltem ante Gregorium VII stabili usu receptam non fuisse. Cleto successit Anacletus die et mense incertis.

4. *Persecutio hoc anno nondum inchoata.* — Ad num. 7. et seq. Epistola S. Ignatii ad *Mariam* vulgo *Cassabolitem* inter epistolas ejus supposititias recensetur a Cotelerio V. C. in operibus SS. Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, quemadmodum et epistolæ ad Antiochenos, ad Tarsenses, ad Philippenses et ad Heronem. Quæ quinque epistolæ divo Ignatio adscriptæ. Baronius quidem has Ignatii esse germanas, easdemque sincerissimas tuetur. Sed nostro sæculo opera Ignatii magis discussa, et utrinque de iisdem plura litteris mandata. Legendi Usserius de epistolis Ignatianis, Isaacus Vossius, et Joannes Pearsonius in Vindiciis Ignatianis, qui plura habent de veris et de spuriis Ignatii epistolis, de quibus nos infra. Ex his liquet, Baronium secun-

dam Ecclesiæ persecutionem perperam hoc anno consignasse; cum martyrium *S. Cleti*, in quo fundatur, hoc anno non contigerit, et epistola Ignatii ad Mariam Cassabolitem, in qua de exiliis et vinculis Ignatii agitur, germana non sit.

CLEMENTIS ANNUS 2. — CHRISTI 94.

1. *Acilii Glabrionis interitus.* — Christi Redemptoris anno nonagesimo quarto, coss. Domitiano Augusto decies septies, et Volusio Saturnino, persecutio in Christianos ab eodem imperatore semel excitata, et in ipsos præcipue Christianæ religionis antistites sævire ausa, et ad consulares viros, aliosque nobilissimos Romanos cives progressa, Acilium Glabrionem, qui superiori anno (ut vidimus) gessit consulatum cum Trajano, e medio sustulit, simulque alios complures reos factos impietatis, quod deos patrios non colerent. Dolemus vehementer, tam illustrium martyrum Acta penitus excidisse, nec (sicut de aliis multis accidit) ullam prorsus reliquam esse memoriam, nisi quæ in Gentilium historicorum commentariis subobscure est consignata. Periere omnia scriptorum monumenta, invidia Diocletiani, jubentis ea (ut suo quoque loco dicemus) penitus inflammari. At quod spectat ad Glabrionem, scribit Dio [1], eum una cum nonnullis aliis, illato crimine ἀθεότητος, quod ad Judæorum mores transisset (sic enim, ut sæpius dictum est, quod ex Judæis descenderent, Christianos Ethnici appellabant) primo quidem adhuc agentem consulem vocatum in Albanum ad juvenalia, et in sententia persistentem, in theatrum esse immissum, ut cum immani leone pugnaturus, ab eo discerperetur: sed ab illo non tantum non est læsus, sed eum egregie ipse confecit. Quamobrem postea, eadem ex causa, quod romanos deos non coleret, jussus est interfici. Hæc ex Dione. Quomodo autem postea eadem persecutio ad domesticos usque atque propinquos imperatoris grassata sit, suo loco dicemus.

2. *Judæorum vexationes et ludibria.* — Suetonius [2] auctor est, Judæos etiam Romæ agentes a Domitiano vexatos esse novis et gravissimis exactionibus. Sunt hæc verba ipsius: « Præter cæteros Judaicus fiscus acerbissime actus est: ad quem deferebantur, qui velut professi Judaicam intra Urbem viverent vitam, vel dissimulata origine, imposita genti tributa non pependissent. Interfuisse me adolescentulum memini, cum a procuratore frequentissimoque concilio inspiceretur nonagenarius senex, an circumsectus esset. » Hæc Suetonius. Et Martialis [1] itidem de Judæo occultare se volente, ne tributum penderet, epigramma scripsit, ubi hæc in fine:

Dum ludit media, populo spectante, palæstra,
Delapsa est misero fibula: verpus erat.

De eodem item tributo a Domitiano Judæis indicto Martialis [2] etiam his versibus meminit in epigrammate in Christum:

Sed quæ de Solymis venit perustis
Damnatam modo mentulam tributis.

3. Rursus etiam dicta persecutione tributi Judæos fuisse Romæ vexatos, ut pro singulis arboribus ruris, quod conduxissent, tributum pendere cogerentur, Juvenalis declarat his versibus [3]:

Nunc sacri fontis nemus, et delubra locantur
Judæis, quorum cophinus, fœnumque supellex.
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor, et ejectis mendicat sylva Camœnis.

Hæc ille de Judæis, quod nemus Egeriæ conduxissent. Sed de eodem cophino et fœno idem agit, dum malis artibus lucrum captare solitos demonstrat his versibus [4]:

Cum dedit ille locum, cophino fœnoque relicto
Arcanam Judæa tremens mendicat in aurem,
Interpres legum Solymarum, et magna sacerdos
Arboris, et summi fida internuntia cæli:
Implet et illa manum, sed parcius ære minuto:
Qualiacumque voles Judæi somnia vendunt.

4. Sed quidnam est, quod idem auctor de Judæis iterum agens, de cophino ut peculiari eorum supellectile meminit, necnon et fœno? Putarunt alii, res Judæorum ab origine repetentes, Judæos munus illud, cui in Ægypto Pharaoni servientes, fuerant adscripti, postea ubicumque gentium agerent, nunquam amplius deseruisse: nimirum, ut de eis est testatum in Psalmo [5]: « Manus ejus in cophino servierunt; » eodem vase hominibus ipsos

[1] Dio in Domit. — [2] Suet. in Domit. c. 12.

[1] Mart. lib. VII. ad Menophilum. — [2] Mart. lib. V. — [3] Juven. Satyr. 3. — [4] Idem Sat. 6. — [5] Psal. LXXX.

deservire consuevisse. Quisnam autem esset ejusmodi vasis usus, Augustinus [1] sic scribendo declarat : « Per cophinum, inquit, significantur opera servilia. Mundare stercora, terram portare, cophino fit, etc. » Alii etiam recentiores [2] illum locum interpretati, ejusmodi ministerio Judæos in Ægypto mancipatos esse tradunt. Meminit de eodem cophino Sidonius Apollinaris [3] ad Basilium scribens : nam ait : « Ordinis res est, ut dum in hac allegoria versamur, Ægyptius Pharao sedeat cum diademate, Israelita cum cophino. » Hujusmodi cophini occasione, de Judæo homine dictum vult intelligi interpres illud Martialis [4] de cistifero, dum ait :

Dum te posse negas nisi lato Gellia clavo
Nubere, nupsisti Gellia cistifero.

Certe quidem miscuisse se illam Judæo homini, idem alibi [5] scribit.

5. Hæc cum alii senserint, non improbamus, sed afferimus nostra. Quod igitur ad fœnum et cophinum spectat, per ea Juvenalem sordidam Judæorum mendicitatem significare voluisse, existimamus : nam in primis per fœnum intelligi debere vilissimum quoddam tomentum ad recumbendum compositum, distichon illud ejusdem Martialis [6] declarat, cujus est titulus, « Fœnum. »

Fraudata tumeat facilis tibi culcitra pluma,
Non venit ad duros pallida cura toros.

Hisce plane significans, per fœnum intelligi stratum pauperiorum. Per cophinum autem, vas vimineum, seu cistam, qua Judæi mendicantes uterentur, intelligi debere, quæ scribit Josephus [7] de Judæis Hierosolymis Flori avaritiæ illudentibus, persuadent, dum ait : « Canistrum circumferentes, stipem ejus nomine postulabant, quasi inops et miserrimus talibus indigeret auxiliis. » Hæc Josephus. Judæos sane Romæ mendicare consuevisse, illud Martialis [8] in epigrammate ad Sparsum demonstrat :

A matre doctus nec rogare Judæus,
Nec sulphuratæ lippus institor mercis.

Docent et hoc ipsum quæ superius ex Juvenale sunt recitata, et illud :

Ejectis mendicat sylva camœnis.

Et illud :

Judæa tremens mendicat in aurem.

Sic igitur ab eodem de Judæis miserrimis mendicantibus egregie ea dicta sunt :

Quorum cophinus, fœnumque supellex :

[1] Aug. in Psal. LXXX. — [2] Nicol. de Lyra ibid. — [3] Sidon. Apol. lib. VII. epist. VI. — [4] Mart. lib. V. epig. in Gell. — [5] Mart. lib. VII. in Gel epig. 30. — [6] Mart. lib. XIV. — [7] Joseph. de bello Jud. lib. II. c. 14. — [8] Mart. lib. XII.

et illud de iisdem :

Cophino, fœnoque relicto.

Quod scilicet ea paupertate premerentur ut, eorum supellex fœnum esset ad recumbendum, et cista seu cophinus ad mendicandum.

6. Nisi per cophinum velimus intelligi cistam illam, qua Judæus institor mercis sulphuratæ (sic enim eum nominat Martialis) ad vendenda illa, vel (ut alibi [1] ait) ad permutanda fracto vitro, gestare soleret, prout hodie quoque eosdem æque miserrimos facere videmus. Rupta quidem vitra sulphuratis permutari solita, non Martialis tantum in alias citatis locis a nobis; sed et in epigrammate ad Priscum [2] his versibus indicat :

Quæ sulphurato nolit empta ramento
Vatiniorum proxeneta fractorum :

Itemque Statius [3] sic dicens :

Illic agmina confremunt Syrorum :
Hic plebs scenica, quique comminutis
Permutant vitreis gregale sulphur.

Insuper et Juvenalis [4] testatur eo versu :

Quassatum, et rupto poscentem sulphura vitro.

Sed de Judæorum ludibriis a poetis ethnicis decantatis, jam satis : itaque ad ea quæ hoc eodem anno sunt gesta, orationem convertamus.

7. *Cornelia vestalis viva defossa.* — Hoc ipso anno undecimo Domitiani imp. (ut auctor est Eusebius [5]) Cornelia virgo vestalis maxima, absens et inaudita a Domitiano objecti stupri damnata, miserando modo, more majorum viva sub terram defossa, morti adigitur. Rem plane miseratione dignam Plinius Junior [6] ad Minutianum exacte describit his verbis : « Cum Domitianus vestalium maximam defodere vivam concupisset, ut qui illustrari sæculum suum hujusmodi exemplo arbitraretur, pontificis maximi jure, seu potius immanitate tyranni, licentia domini reliquos pontifices non in regiam, sed in Albanam villam convocavit. Nec minore scelere, quam quod ulcisci videbatur, absentem inauditamque damnavit incesti; cum ipse fratris filiam incesto non polluisset solum, verum etiam occidisset : nam vidua abortu periit. Missi statim pontifices, qui defodiendam necandamque curarent. Illa nunc ad Vestam, nunc ad cæteros deos manus tendens, multa, sed hoc frequentissime clamitabat : Me Cæsar incestam putat, qua sacra faciente, vicit, triumphavit. Blandiens hæc, an irridens, ex fiducia sui, an ex contemptu principis dixerit, dubium est. Dixit, donec ad supplicium, nescio an innocens, certe tanquam nocens ducta est. Quin etiam, cum in illud subterraneum cubiculum demitteretur, hæsissetque descendente stola, vertit se ac recollegit : cumque ei

[1] Martial. lib. I. epigr. in Cæl. — [2] Idem lib. X. — [3] Stat. lib. I. Silvar. de Saturn. — [4] Juven. satyr. 5. — [5] Eusebius in Chron. — [6] Plinius lib. IV. epist. XI.

carnifex manum daret, aversata est, et resiluit; fœdumque contactum quasi plane a puro castoque corpore novissima sanctitate rejecit : omnibusque numeris pudoris, πολλὴν πρόνοιαν εἶχεν εὐσχήμως πεσεῖν ; quod est Euripidis in Hecuba de Polyxena, ac sic latine redditur : Magnam cautionem adhibebat, ut decenter caderet. » Hactenus Plinius. Hæc igitur ex Plinio de Cornelia vestalium maxima voluimus retulisse, ad insinuandam Domitiani imperatoris immensam immanitatem atque sævitiam, indeque sumendum argumentum existimandi quam crudelis fuerit persecutio ab eodem in Christianos excitata. Si enim in eos quos reos violatæ religionis aliqua levi conjectura putasset, tam vehementer est exacerbatus : quid eum fecisse credendum in illos qui aversarentur penitus deos, ac pariter detestarentur? In quos adeo est cæco furore bacchatus, ut nec sibi sanguine conjunctorum, quos solos haberet heredes imperii, ullam prorsus rationem habendam esse putarit, quin in eos quoque animadverteret, ut suo loco dicemus. At de his satis : jam ad ea quæ anno sequenti facta sunt, nos conferamus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5585. — Olymp. 217. an. 4. — Urb. condit. 845. — Jesu Christi 92. secundum Baronium 94. — Anacleti papæ 10. — Domitiani imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XVI* et *Q. Volusius Saturninus*, ut ex Inscriptione Gruteri pag. 300, ostendit card. Norisius in Epistola consulari, p. 57.

2. *Quinta quinquennalia imperii Cæsarei dilata.* — Sumptus hic consulatus a Domitiano juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, scilicet propter quinta quinquennalia imperii Cæsarei, quæ tamen in annum sequentem distulit, ut tunc videbimus.

3. *Bellum Sarmaticum.* — Hujus dilationis causam bello Sarmatico attribuendam existimo. Hanc expeditionem postremam Domitiani fuisse optime demonstrat card. Norisius in laudata epistola, tam ex Martiali variis in locis, quam ex Statio. Martialis, inquit card. Norisius, lib. VII, epig. 7, scribit, Domitianum mense Januario Romam advenisse post expeditionem Germanicam. Ibi tamen loquitur de expeditione contra Sarmatas, ut patet ex quinto epigrammate, quod in hæc carmina desinit.

Sed jam lætitiæ quæ sit fiducia major :
Sarmaticæ laurus, nuntius ipse veni.

Martiali addendus Statius lib. 3, ubi de lacrymis Hetrusci, qui laudans Domitianum ait :

Hæc est quæ victis parcentia fœdera Cattis,
Quæque suum Dacis donat clementia montem.
Quæ MODO Marcomanos post horrida bella, vagosque,
Sauromatas Latio non est dignata triumpho.

Eam victoriam card. doctissimus ad annum sequentem refert, quod præsenti, quo Domitianus erat tribunitiæ potestatis XI, ac cos. XVI in Gruteriana inscriptione, pag. 575, ac nummis dicatur : IMP. XXI, et anno sequenti, Gruteri pagina 574, idem dicatur : TRIBUNIC. POTESTAT. XII. IMP. XXII. COS. XVI. Hinc, inquit, si anno Christi CXIII, semel supra XXI imperator dictus est, ob victoriam Sarmaticam eum titulum iterum auxit, qui etiam postremus fuit; nusquam enim in nummis deinceps auctus legitur. Ita card. Norisius. Sed ex præfatis nummis et inscriptionibus bellum istud præsenti anno confectum esse apparet. Domitianus enim tribunitiam potestatem XI usque ad diem XIII Septembris currentis Christi anni gessit, eodemque die duodecimam iniit. Quare titulus imperatoris XXII hoc anno Domitiano post diem XIII Septembris attributus. Nam ex ea expeditione kalendis Januariis anni insequentis rediit, ut ex Martiali lib. 8, epig. 8, ad Janum colligi videtur.

Tu tamen hoc mavis Latiæ quod contigit urbi,
Mense tuo reducem, Jane, videre Deum.

4. *De Sarmatis non triumphum, sed lauream Domitianus retulit.* — Ubi Martialis de Domitiani Romam adventu post expeditionem Sarmaticam loquitur, ut erudite card. Norisio observatum. Domitianum vero Deum et Dominum appellari voluisse, suo solo dictum. Dixi autem, Domitianum kalendis Januariis currentis Christi anni Romam rediisse, quia hujusmodi expeditiones biennio durare non solebant; hancque brevem fuisse ex eo liquet, quod de Sarmatis non triumphum, sed lauream, quæ minor triumpho erat retulerit, ut testatur Suetonius in Domitiano cap. 6, et Martialis loco laudato epig. 15.

Hos quoque secretos memorabit Roma triumphos,
Nec minor ista tuæ laurea pacis erit.

Secretos triumphos vocat, quod de Sarmatis triumphare recusavit. Suetonius enim ait : « De Sarmatis lauream modo Capitolino Jovi retulit. » Mediobarbus in numismatis impp. pag. 138, nummos tres aureos Domitiani producit, in quorum antica legitur : DOMITIANUS AUGUSTUS. In eorum postica : GERMANICUS COS. XVI. Sed in uno visitur Pallas cum clypeo et

noctua; in alio repræsentantur quadrigæ triumphales pulcherrimæ. In tertio cernitur figura sedens lugubri habitu. Ait Mediobarbus : « Omnes in secundo de Germanis et Dacis triumpho cusi, » quem præsenti anno ductum arbitratur. At ad tauream Sarmaticam, ideoque et ad annum sequentem referendi; non solum quia jam a biennio Domitianus triumphum illum egit; sed etiam quia quadrigæ triumphales sæpe absque triumpho imperatoribus decretæ. Quod si Domitianus post bellum adversus Cattos et primum Dacicum, quæ annua fuere triumphavit; nullus dubito, quin et de Sarmatis etiam triumphum egisset, si expeditio Sarmatica per biennium durasset, annoque tantum Christi XCIV ineunte Romam Domitianus advenisset. Cum itaque præsenti anno Domitianus ab Urbe abfuerit, imperii ejus Cæsarei quinta quinquennalia in annum sequentem dilata. Opinio Guilelmi Loydii de anno hujus expeditionis legenda anno LXXXVIII, num. 7.

CLEMENTIS ANNUS 3. — CHRISTI 95.

1. *De Clementis epistolis.* — Qui sequitur ordine annus Domini nonagesimus quintus, coss. Sex. Pompeio Collega et Cornelio Prisco, Fastis adscribitur : horum consulum Tacitus meminit in Vita Julii Agricolæ, quem hoc anno diem obiisse tradit. Hoc tempore, laborante diro schismate Corinthiorum Ecclesia, Clemens papa, ad quem spectabat universo Christi gregi prospicere, scripta ad eos egregia, qualis pastorem omnium deceret epistola, ad pacem et mutuam concordiam ineundam conservandamque adducere conatus est. Celebris et præclara admodum ea fuisse prædicatur; cum eam auctoritatem obtinuerit, ut perinde ac apostolicæ epistolæ publice in aliquibus ecclesiis legeretur : quod scribit Eusebius [1] qui eam mirifice laudans, et ex Hegesippo omnium antiquissimo testimonium adducens : « Hujus, inquit, Clementis una fertur esse epistola, omnium judicio approbata, illustris illa quidem et digna plane admiratione, quam tanquam ex Romanæ Ecclesiæ persona ad Corinthiorum Ecclesiam tunc quidem exaravit, cum jam Corinthi gravis esset conflata seditio. Hanc sane cum veterum tum nostra ipsorum memoria plurimis in ecclesiis publice lectam usurpatamque cognovimus. Quod autem (uti docuimus) id temporis Corinthiorum seditio concitata sit, Hegesippus locuples testis est. » Hæc Eusebius.

2. De eadem agens Irenæus [2]; cum eam plurimum laudat, quo scripta esset argumento, declarat, atque etiam hæc de ipso Clemente ait : « Post eum, tertio loco ab Apostolis episcopatum sortitur Clemens; qui et vidit ipsos Apostolos, et contulit cum eis, cum adhuc insonantem prædicationem Apostolorum et traditionem ante oculos haberet. Non solus enim, sed adhuc multi supererant ab Apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi erant fratres facta, scripsit quæ est Romæ Ecclesia potentissimas litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab Apostolis receperant traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem cæli et terræ, plasmatorem hominis, qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus. Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiari, ex ipsa Scriptura, qui velint, discere possunt, et apostolicam Ecclesiæ traditionem intelligere : cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent. » Hæc Irenæus de Clementis epistola, cujus compendium summatim perstrictum recitasse visus est, dum in ea ipsum egisse de illa quæ in Deum esset, fide, et Ecclesiæ traditionibus, affirmat.

3. At quoniam maximo Ecclesiæ damno, injuria temporum ea penitus excidisse videtur, operæ pretium existimavimus, ex ipsa, quæ possunt inveniri a majoribus, qui eam legerunt, citata fragmenta, atque sententias suis ipsorum verbis redditas in unum conjungere; et perinde ac nobilissimi artificis simulacrum confractum, etsi non ex integro, ex parte saltem, quantum licet, ob oculos repræsentare. Atque ut a Clemente [1] Alexandrino sumamus exordium, hæc ipse in primis habet : « Porro autem Clemens quoque apostolus in epistola ad Corinthios, ipse quoque nobis quamdam formam ejus qui est præditus cognitione describens, dicit : Quis enim apud vos versatus, omni virtute perfectam firmamque ac stabilem fidem vestram non probavit? tem-

[1] Euseb. lib. III. c. 12. — [2] Iren. lib. III. c. 3.

[1] Clem. Alexan. Strom. lib. IV.

peratamque ac moderatam vestram in Christo pietatem non est admiratus? et vestri in hospites amoris magnificos vestros mores non prædicavit? et perfectam firmamque ac stabilem cognitionem non beatam esse censuit? nam citra personarum acceptionem omnia fecistis, et in Deo legitime ambulastis. » Hæc autem (ut facile conjici potest) erant in ipsius exordio epistolæ; eo modo pie sancteque ab eis captans in primis benevolentiam, ut sic suaviter delinitos, in eam quam optabat, pacem adduceret.

4. His ex epistolæ exordio recitatis, mox subinfert ejusdem narrationem, eo ordine cuncta referens, secundum breviorem summam ab Irenæo præscriptam; in qua nonnulla habentur (quod alibi testatur Eusebius [1]) ex epistola Pauli ad Hebræos; sicque ait ex Clementis verbis [2] : « Fixis ergo oculis eos intueamur qui magnificæ ejus gloriæ perfecte servierunt. Accipiamus Enoch, qui in obedientia justus inventus, fuit translatus : et Noe, qui cum credidisset, fuit servatus : et Abraham, qui propter fidem et hospitalitatem, Dei amicus, pater autem Isaac est appellatus. Propter hospitalitatem, veramque religionem, Lot fuit servatus ex Sodomis. Propter fidem et hospitalitatem servata est Rahab meretrix. Propter patientiam et fidem, in pellibus caprinis et ovinis; et ex camelorum pilis contextis vestibus ambulaverunt præcedentes regnum Christi : dicimus autem Eliam, et Eliseum, Ezechielem, et Joannem prophetas. Qui enim Dei amicus propter fidem liberam vocatus est Abraham, non fuit gloria elatus; sed magna utens modestia, dixit : Ego autem sum terra et cinis. Et de Job sic scriptum est : Job autem erat justus et reprehensioni non obnoxius, Deum rite colens, abstinens ab omni malo. In sua patientia superavit tentatorem, et simul fuit testis, et a Deo accepit testimonium : humilitatem amplectitur, et dicit : Nullus est mundus a sorde, ne si sit quidem unius diei vita ejus. Moyses fidelis servus in tota domo ejus, dixit ad eum qui ex rubo dabat responsa : Quis ego sum, quod me mittis ? Ego autem sum voce tenui, et lingua tardiori, ut Domini vocem ministrem per linguam humanam. Et rursum : Ego sum vapor ex olla. Deus autem superbis resistit, humilibus dat gratiam. Jam vero David quoque, de quo testimonium ferens dicit Dominus : Inveni hominem secundum cor meum, David Jesse filium, oleo sancto unxi eum. Sed ipse quoque dicit ad Deum : Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam : et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me. Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, et peccatum meum in conspectu meo est semper. Deinde tacite significans peccatum, quod legi non subjicitur, scite suam ostendens modestiam, subjungit : Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. Dicit enim alibi Scriptura : Spiritus Domini lucerna scrutans ventris penetralia. Et quo quis se juste gerens evadit majori cognitione præditus, eo est ei propinquior spiritus lucidus. Sic justis appropinquat Dominus, et nihil eum latet in nostris cogitationibus, et quas facimus, dispensationibus : Dominum Jesum dico, qui omnipotenti sua voluntate corda nostra intuetur, cujus sanguis fuit pro nobis sanctificatus. » Hæc ibi.

5. At de adventu Christi hæc ex eadem epistola S. Hieronymus [1] : « Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios : Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus non venit in jactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate : in tantum ut verberatus a ministro sacerdotis, responderit : Si male locutus sum, argue de peccato : sin autem bene, quid me cædis ? habens duodecim angelorum millia, qui illius nutibus obedirent. » Insuper de adventu Filii Dei ad judicium, deque igne, quo impii sunt plectendi, tam ex prophetis quam Apostolis, insuper et sibyllæ vaticiniis, Clementem in dicta ad Corinthios epistola egisse, apud Justinum martyrem [2] testatum habetur. Sed et inferius idem qui supra Clemens : « Scriptum est, inquit, in epistola ad Corinthios : Per Jesum Christum insipiens et obscurata mens nostra in lucem pullulat. Per eum voluit Dominus nos immortalem gustare cognitionem. Unde etiam evidentius ostendens proprietatem cognitionis, subjunxit : Cum hæc ergo sint manifesta, vel procumbentes in profundum divinæ cognitionis, debemus omnia rite et ordine facere, quæ nos jussit Deus peragere ordinatis temporibus. Sapiens ergo suam ostendat sapientiam, non verbis solum, sed in bonis operibus. Humilis ferat testimonium non sibi, sed in eo quod ipse testimonium accipiat ab alio. Qui carne castus est, non insolescat, sciens esse alium qui ei suppeditat continentiam. Videte, fratres : quo majori cognitione digni habiti sumus, eo majus subimus periculum. » Hæc ibi. Idemque alibi [3] : « Idem Clemens in epistola ad Corinthios, his verbis inquit, exponens differentiam eorum qui sunt probati in Ecclesia : Sit aliquis fidelis, sit potens in explicanda cognitione, sit sapiens in discretione sermonum, sit stupendus in operibus : » ac rursum [4] eadem alibi repetens, hæc addit : « Sit castus et mundus : eo enim debet esse magis humilis, quo videtur esse major, dicit Clemens in epistola ad Corinthios. » Sed sunt hæc pauca ex multis : nam de traditionibus ipsum in ea egisse, satis superius est demonstratum.

6. Quod vero testatur Hieronymus [5] Clementem in suis epistolis omnem pene sermonem de virginitatis puritate contexuisse; demonstrat plures etiam a Clemente esse scriptas epistolas. Meminit et S. Epiphanius [6] de pluribus Clementis epistolis, quæ legi solerent in ecclesiis, quibus inter alia ait ipsum conquestum de hæreticis, quod Petri Circuitus a se scriptos depravassent; dumque addit, juxta S. Hieronymi sententiam, eisdem litteris Clementem præ-

[1] Euseb. hist. lib. III. c. 32. — [2] Clem. Alexand. Strom. lib. IV.

[1] Hier. in Isai. c. LII. — [2] Justin. q. 74. — [3] Clem. Strom. lib. VII — [4] Clem. Alexand. Strom. l. VI. — [5] Hier. adver. Jovin. lib. I. — [6] Epiph. hær. XXX.

dicasse virginitatem; plane constat diversas ab his fuisse, quæ hodie habentur titulo Clementis inscriptæ. Posteriorem autem illam, quæ Clementis etiam nomine ad Corinthios vulgata ferebatur epistola, nequaquam perinde ac priorem approbatam scribunt Eusebius [1] et S. Hieronymus [2]; cujus cum meminit Photius in sua Bibliotheca, eam ad Corinthios quoque fuisse titulo prænotatam ait; sed quod quædam haberet nova et inusitata, et incongruas Scripturarum interpretationes, jure explosam ab omnibus monstrat. Citat idem S. Hieronymus [3] ex quadam Clementis epistola locum de mundis trans Oceanum positis, quem Origenes [4] interpretatur. Sed quod ad epistolam, de qua est sermo, ad Corinthios scriptam pertinet: testatur Dionysius [5] ejusdem Ecclesiæ episcopus, eam ab illis esse asservatam ab antiquis temporibus, ibique in ecclesia legi solitam. Sed de his hactenus: de reliquis vero quæ nomine Clementis scripta feruntur, dicemus inferius.

[1] Euseb. hist. lib. III. c. 32. — [2] Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. — [3] Hier. in ep. ad Ephes. c. II. — [4] Orig. Periarch. lib. VIII. — [5] Apud Eus. hist. lib. IV. c. 22.

7. *Plures episcopi a Clemente ordinati.* — At qui (ut dictum est) universæ per orbem Christianum diffusæ Ecclesiæ Clemens, ut Petri successor, pastorali cura præerat, non tantum sollicitus fuit ut dissidentes inter se Corinthios in concordiam revocaret; sed, uti opus esse videret, plures etiam ordinavit episcopos, nempe Taurinum [1], quem dedit Ebriocensibus, Lucianum Bellovacensibus, Dionysium Parisiensibus, Santonensibus Eutropium, Nicasium Rhotomagensibus, et alios aliis, cum novas erigeret diversis in locis Ecclesias.

[1] Martyr. Rom. et alii die 11 Aug.

Anno periodi Græco-Romanæ 5586. — Olymp. 218. an. 1. — Urb. cond. 846. — Jesu Christi 93. secundum Baronium 95. — Anacleti papæ 11. — Domitiani imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Pompeius Collega*, et *Cornelius Priscus.*

2. *Quinta quinquennalia imperii Cæsarei Domitiani.* — Celebrata hoc anno a Domitiano imperii Cæsarei quinta quinquennalia, quod ex variis indiciis colligo. I. Quia persecutio adversus Christianos hoc anno ab eo decreta, ut anno XCI demonstravit. Imperatores enim nisi ipso imperii initio crudelitatem in Christianos exercere cœperint, nonnisi in quinquennalibus et id genus festis edictis Ecclesiam vexarunt, ut jam de Nerone visum, a quo reliqui Ecclesiæ persecutores exemplum sumpsere. Hujus rei in Dissertatione Hypatica rationem attuli, petitam ex votis, quæ in decennalibus et hujusmodi festis suscipiebantur et solvebantur, et ex sacrificiis quæ tunc offerebantur. Cum enim in hujusmodi festivitatibus pro incolumitate imperii et salute imperatoris vota nuncuparentur et solverentur, et imperatores quæ ad religionem ethnicam pertinerent, summo studio curarent, religio Christiana, ut nova et peregrina vetita, et in sectatores sævitum. In Epistola consulari, pag. 178, sugillant me censores, quod in Dissertatione Hypatica scripserim, sumptum a Domitiano consulatum XVI ob quinta quinquennalia, nonnisi tamen anno sequenti celebrata: « Hæc doctrina, inquiunt censores, nobis monstro similis videtur. Si sumit consulatum ob quinquennalia, cur eadem in eodem consulatu non celebrat? Si differt quinquennalia, cur non etiam consulatum? Videsne ut hæc sententia, ut alicubi Tertullianus ait, se ipsam strangulet. » Sed illud argumentum puerile. Severus enim Augustus anno Christi CCII consulatum propter decennalia sumpsit, ut nunc dubitare non licet, et tamen ejus decennalia in annum CCIII dilata, ut ex nummis certo constat. Præterea Belisarius anno DXXXIV de Wandalis triumphavit, consulatum tamen eidem triumpho debitum nonnisi anno sequenti obtinuit, de quo consulatu Procopius lib. 2 Hist. Wandalicæ loquens, ait: « Non multo post Belisario, quod ei ex veteri more ad triumphi speciem deerat, accessit. Consul enim factus, etc. » Si consulatus ad Belisarii triumphum tantum splendorem collaturus erat, cur is in annum Christi DXXXV, quo consulatus gestus, dilatus non est: Quid ad præteritam triumphi pompam præsens consulatus faciebat? Vides Belisarii triumphum et consulatum, quam joculatoria censorum istorum argumentatio sit, ostendere. Aiunt præterea, me petere principium ac p. 206 Dissert. Hypaticæ scribere, Domitiani quinta quinquennalia dilata fuisse in hunc annum *ob persecutionem* contra Christianos, et pag. 110 persecutionem motam anno XCIII, ideoque me probare, « annum quinquennalium ab anno persecutionis; alibi e contrario annum persecutionis ab anno quinquennalium. » At prorsus falsum, scripsisse me *ob persecutionem* quinquennalia dilata. Dixi itaque, ea quinta quinquennalia dilata fuisse, ex duobus indiciis colligi. I. Ex persecutione annis hujusmodi solemniis addictis moveri solita, quæ ante præsentem annum cœpta non est. II. Ex librorum

Josephi de Antiquitatibus Judaicis publicatione, quod scriptorum moris esset in quinquennalibus et id genus festis opera sua in lucem proferre. Josephus enim, lib. 20, ait, se eos scripsisse decimo tertio principatus Domitiani anno, ætatis vero suæ sexto et quinquagesimo : in libro vero de Vita sua scribit, se natum anno primo imperii Caligulæ, Christi nempe XXXVII. Quare currenti anno nobilissimum illud opus, annumque ætatis LVI absolvit, et annum ætatis LVII inchoavit. Perperam itaque Baronius id anno sequenti factum dicit. Verum est, censores illos in Epistola consulari, pag. 179, eum morem libros publicandi in quinquennalibus invaluisse negare. Sed tot illud exemplis demonstravi, ut res certissima esse debeat.

3. *Duæ Clementis PP. epistolæ.* — Ad num. 3. existimavit Baronius, nonnisi fragmenta quædam epistolæ S. Clementis papæ ad Ecclesiam Corinthiorum ad nos pervenisse. Verum felicior nostra ætas, inquit Schelstratius in parte 2 Antiquit. Illustr., dissert. III, cap. 2, ad edenda veterum Patrum scripta, et e tenebris educenda quæcumque antiquorum monumenta. Eam epistolam fere integram publicavit Patricius Junius Scotus, qui eam habet ex antiquissimo codice circa primi Concilii Nicæni tempora manu Theclæ nobilis feminæ Ægyptiæ exarato, quem codicem anno 1632 ab eo in lucem datum, refert, ex Oriente dono missum ad Angliæ regem. Extat tomo I Conciliorum. Putavit etiam Baronius, secundam Clementis ad Corinthios epistolam a veteribus reprobatam non extare. Illius tamen fragmenta habemus latina, interprete Vendelino, et cum græco rursus excusa tomo I Conciliorum. Quantum ex fragmentis colligitur, continebat hæc epistola salutaria documenta : *admonitionemque vitæ melioris continet*, ait Photius in Bibliotheca cod. CXXVI.

CLEMENTIS ANNUS 4. — CHRISTI 96.

1. *Josephi historici lucubrationes.* — Christi Redemptoris annus nonagesimus sextus scribitur in consularibus Fastis L. Nonio Asprenate et M. Arricino Clemente coss., adnumeraturque annus Domitiani imperii decimus tertius, quo Josephus Judæus historicus commentarium de Antiquitatibus Judaicis, viginti libris distinctum, absolvit. Testatur id ipse sic dicens[1] : « Atque ita concludetur harum Antiquitatum tractatio comprehensa viginti voluminibus, versuum vero sexaginta millibus. Quod si Deus concesserit, compendio rursum referam belli casus, et quæ nobis in præsentem usque diem evenerunt, quæ incidit in decimum tertium annum principatus Domitiani Cæsaris, ætatis vero meæ sextum et quinquagesimum. Promisi etiam scripturum me quatuor libros de Judæorum opinionibus, quas habent de Deo, ejusque essentia, et de legibus : quare per eas alia liceat nobis facere, alia non liceat. » Hæc ipse (ut in Vita sua testatur) Romæ agens : ubi cum videret Christi Ecclesiam florentissimam, quæ in dies magis ubique gentium, ac potissimum Romæ, et apud nobiles, ipsosque (ut dicetur) affines Cæsaris feliciter propagabatur, licet Christianus non esset, tamen ne in officiosi historici querela tam justa urgeri posset, quod rem toto orbe perspicuam obvolutam silentio reliquisset, illud superius dictum de Christo elogium suis scriptis intexuit[1].

2. Cum enim Judæorum res inspiceret penitus esse collapsas, Vespasianumque defecisse, cui vaticinatus tribuerat quod Christo revera oraculis prophetarum prænuntiatum erat imperium; jamque tempus Messiæ adventus præteriisse videri posset : prudentis potius quam pii hominis partes agens, illud de Jesu, quod Christus haberetur a plurimis tam Judæis quam Gentilibus, protulit testimonium; de quo quidem illud tantummodo monuisse sufficiat (nam de his superius actum est) aliter se habuisse ejus lectionem S. Hieronymi temporibus, ab ea quæ legitur in præsentiarum. Nam quod latina versio habet : « Christus hic erat, » S. Hieronymus[2] sic ex Græco reddidit : « Et credebatur esse Christus : » quæ lectio nobis magis probatur, ut quæ consentiens videatur auctoris studio et professioni; quippe qui se esse Judæum, et non Christianum, in omnibus præ se ferret : licet in cæteris quæ in eam sententiam de Christo scribit, numine ipsum cogente, professus sit veritatem. Sed illud de Josepho dicere non prætermittimus, quod in fine ejus Commentarii, quem se absolvisse testatur hoc anno decimo tertio Domitiani imperatoris, pollicetur se rursum scripturum

[1] Joseph. antiq. lib. XX. c. ult.

[1] Joseph. ant. lib. XVIII. c. 4. — [2] Hier. de Scrip. Eccl. in Joseph. cap. 13.

compendio bella quæ Judæis obvenerint usque ad illud ipsum tempus : cum alioqui idem ipse, tum ibi, tum adversus Apionem [1] agens, manifeste profiteatur, se temporibus Vespasiani et Titi scripsisse bella Judaica. An vero id præstiterit, ut eadem rursus compendio scriberet, ignoratur : commentarius enim ille non extat, sicut nec quatuor illi libri, quos de Judæorum opinionibus scribere instituisset.

[1] Joseph. contra Apion. lib. 1.

Anno periodi Græco-Romanæ 5587. — Olymp. 218. an. 2. — Urb. cond. 847. — Jesu Christi 94. secundum Baronium 96. — Anacleti papæ 12. — Domitiani imp. 14.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Nonius Asprenas*, et *M. Arretinus Clemens.*

2. *Præfecti prætorio non semper assumpti ex ordine equestri.* — Consulatus penes senatorium, præfectura vero prætorii penes equestrem ordinem erat, ut docet Dio lib. 52. Equites tamen non raro senatores creati. Suetonius in Augusto, cap. 40, ait : Comitiis tribunitiis si deessent candidati, « senatores ex equitibus Romanis creavit : ita ut potestate transacta, in utro vellent ordine manerent. » Contra vero senatores præfectura prætorii aliquando donati. Anno Christi LXX, dum Vespasianus adhuc in Oriente agebat, *Mucianus* Romæ Arrio Varro præfectura dimoto, substituit Arretinum Clementem hoc anno consulem, ut prodit Tacitus lib. 4 Hist. « Dictitans, ipsum quanquam senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere. » Suetonius in Tito Cæsare, cap. 6, de eo ait : « Præfecturam quoque suscepit, nunquam ad id tempus, nisi ab equite Romano administratam. » Quod et tradit Plinius in Præfatione ad Hist. Naturalem : « Dum illud patri, inquit, pariter et equestri ordini præstas, præfectus prætorio ejus. » Quam dignitatem anno Christi LXXVIII imperii ejus Cæsarei decennalibus nobilitato Titum gessisse existimo, ideoque et eo anno, ut morem fuisse libros publicandi, alias observavimus. Nam licet ibidem Plinius dicat : « Triumphalis et censorius tu, sexiesque consul ac tribunitiæ potestatis particeps, » et sextum consulatum anno Christi LXXVII capessierit, non inde tamen sequitur, ut plerique omnes inferunt, eam Historiam in sexto Titi consulatu, seu anno Christi LXXVII in lucem emissam fuisse. Quemadmodum enim Plinius tribunitiam potestatem absolute ponit, et quotus ejus annus esset, non determinat; pari eademque ratione sextum consulatum tanquam ultimum a Tito susceptum commemorat, nulla ratione habita anni, quo illum iniit, aut quo præfectus prætorio fuit; sicut nec ullam habet anni, quo triumphavit, aut censuram gessit, quando ait : « Triumphalis et censorius tu. »

3. *Præfecti prætorio consules aliquando creati.* — Observandum autem, præfecturam prætorii et consulatum ab uno eodemque ante hæc tempora gesta fuisse, ut egregie notavit card. Norisius in litteris nuper ad me datis : *Tiberius* enim, inquit, collegam in suo consulatu *Sejanum* habuit, hicque præfecturam retinuit usque ad postremos vitæ dies, cum Sertorium Macronem successorem accipiens statim occisus fuerit, ut refert Dio lib. 58. Lipsius in Notis ad lib. 4 Hist. Taciti, Suetonii laudati errorem notavit, qui scribit, *Titum* primum e senatoriis prætorio præfectum fuisse, cum tamen *Arretinus Clemens* hoc anno consul ante Titum præfecturam prætorii, licet senator esset, administrarit, ut mox dixi. Quem Suetonii errorem, laudatum Sejani exemplum magis adhuc patefacit. Denique notatu dignum existimo, quod ait Spartianus in Hadriano cap. 8, ubi habet : Cum « Attianum (ita enim legendum) ex præfecto prætorii ornamentis consularibus præditum, faceret senatorem, etc. » Quibus ex verbis non tantum liquet, ornamenta consularia viris ex ordine equestri, qualis erat Attianus, ut ibidem cap. 1 docet Spartianus, concessa, nec ad ea obtinenda senatoriam dignitatem requisitam fuisse; sed etiam qui præfectura prætorii cohonestati fuerant, aliquando senatores renuntiatos fuisse, sicque eis viam ad consulatum patuisse. Quæ occasione Arretini Clementis (non vero *Arricinii*, ut perperam eum Onuphrius in Fastis vocat, aut *Arricini,* ut Baronius) primum præfecti prætorio, ac postea consulis, annotare visum. Legenda quæ anno CCXVIII de Macrino, et quæ anno CCLXXXV de Aristobulo in medium attulimus. Porro loco *Tatiani* apud Spartianum legendum *Attianum*, ostendam anno CXXVII.

4. *Josephus libros Antiquitatum scribit.* — Josephus libros de Antiquitatibus Judaicis anno præcedenti publicavit, ut ibidem ostendimus. Porro liber Josephi de Vita sua nihil aliud est, quam appendix vel epilogus libri vicesimi Antiquitatum. Quamobrem Eusebius lib. 3, cap. 10, eum vocat *epilogum Antiquitatum.* In græco-latinis editionibus male divulsus est a libro 20 Antiquit., cum Josephus ipse doceat in calce libri vicesimi, et in fine ipsius opusculi de Vita sua, epilogum esse, ut observavit Eusebius in Notis ad eum Josephi locum.

5. *Persecutio continuata.* — In Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus legitur : « Bru-

tus narrat magnam Christianorum copiam ab XIV Domitiani anno sublatam et martyrio affectam. » Liber Bruti, aut, ut eum Eusebius in Chronico vocat, Brutii, non extat. Sed verisimile est, tempore auctoris illius Chronici ejus Historiam nondum fuisse deperditam. Hinc apparet, deceptos viros doctissimos, qui persecutionem anno tantum sequenti inchoatam existimarunt.

CLEMENTIS ANNUS 5. — CHRISTI 97.

1. *Apocalypsim scribit Joannes.* — Anno autem Domini nonagesimo septimo Domitianus Augustus decimum septimum una cum Tito Flavio Clemente iniit novissimum consulatum, de quo hæc Suetonius [1] : « Consulatus decem et septem cœpit, quod ante eum nemo : ex quibus septem medios, continuos; omnes autem pene titulo tenus gessit, nec quempiam ultra kal. Maii, plures ad idus usque Januarias. » De iisdem consulatibus toties iteratis hæc Ausonius Gallus [2] : « Scis septem et decem Domitiani consulatus, quos ille invidia alteros provehendi, continuando conseruit, ita in ejus aviditate derisos, ut hoc eum pagina Fastorum suorum fecerit insolentem, neque potuerit præstare felicem. » Hæc Ausonius ad Gratianum. Quo ipso anno Joannes evangelista, quam vidit, scripsit Apocalypsim, in ea ubi exul agebat, insula Patmo; quo amandatum fuisse decreto Domitiani anno decimo ejus imperii, non autem præsenti (ut multi sunt opinati) jam diximus. Prope finem vero ejus imperii commentarium illum scripsisse, auctor est Irenæus [3], qui eum est interpretatus, sic dicens : « Nomen ejus per ipsum utique editum fuisset, qui et Apocalypsim viderat : neque enim ante multum temporis visum est, sed pene sub nostro sæculo ad finem Domitiani imperii. » Hæc Irenæus.

2. *Joannes curavit Asiæ Ecclesias.* — Joannes enim post necem Petri et Pauli apostolorum, quorum prædicatione Ecclesiæ Asianæ fuerant fundatæ, et ad pietatem optime institutæ; ne, quod in ea regione (ut dictum est) complures hæretici agerent, eorum artibus a sincera fide, quam semel accepissent, exciderent; eas idem ipse protinus administrandas curandasque suscepit. Magis enim assentimur Epiphanio [4] dicenti, eum in senectute curasse Asianam Ecclesiam, his verbis : « Illic enim S. Joannes post ætatem senectam jubetur a Spiritu sancto prædicare, et reflectere errantes in via. » Hæc ille : cui, inquam, magis assentimur, quam S. Hieronymo [5] dicenti totas Ecclesias Asiæ a Joanne esse fundatas. Nam ex his quæ dicta sunt superius, constat Ecclesias Minoris Asiæ magna ex parte a Petro esse erectas, a Paulo autem alias plures : quippe qui Ephesi (ut vidimus) triennio docuerit, et complures Asiæ partes Evangelium prædicando (ut ex Luca notavimus) peragraverit : sed si tamen (ut ipse de se testatur scribens ad Romanos [1]) ab Hierosolymis usque ad Illyricum omnia repleverit Evangelio, ut nequaquam illud prædicaret ubi ab aliis idem fuisset annuntiatum; sunt enim hæc ejus verba : « Ita ut ab Hierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi : sic autem prædicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem : sed sicut scriptum est : Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt; et qui non audierunt, intelligent. » Hæc igitur cum de se testetur Paulus (ut omittamus de singulis Asiæ Ecclesiis dicere) Ephesinam Ecclesiam, quæ est metropolis totius Minoris Asiæ, ubi (ut sæpe dictum est) ipse Paulus triennio docuit, a nullo alio quam ab ipso fuisse fundatam, necessaria assumptione deducitur.

3. Quamobrem etsi (quod multi testantur), cum Hierosolymis jussi sunt abire fideles, Joannes una cum Dei genitrice Ephesum venit; non tamen illum ibi Evangelium prædicasse, atque Ephesinam Ecclesiam erexisse constat. Consultius ergo Ignatius in ædificatione Ecclesiæ Ephesinæ Paulum Joanni præponit, sic dicens, ad Ephesios scribens : « Inveniar in sorte Christianorum, qui cum Apostolis in virtutem Jesu Christi semper conversati sunt, Paulo, Joanne, et fidelissimo Timotheo. » Verum quod ad Timotheum pertinet, non sic putamus ultimo loco positum, quod post Joannis obitum ipse illam curasset Ecclesiam, quem constat ab apostolo Paulo adhuc in illis regionibus agente fuisse præfectum ipsi Ecclesiæ Ephesinæ; sed honoris causa potius ante Timotheum ab eo nominatum esse Joannem. Qui ultimis temporibus, cum post necem Apostolorum Asiæ Ecclesias ab hæreticis vexari cognosceret, in Asiam profectus est, ac in ea positas curavit Ec-

[1] Suet. in Domit. c. 13. — [2] Auson. de suo Consul. grat. action. — [3] Iren. lib. V. — [4] Epiph. hæres. LI. — [5] Hier. de Scrip. Eccl. in Joan.

[1] Rom. XV.

clesias : quarum, licet exul, cum sollicitudinem maximam gereret; ad easdem, quæ de septem præcipuis ejus provinciæ Ecclesiis, ac demum de aliis a Domino sibi fuissent divinitus revelata, conscripsit quæ non tantum scriptorum monumentis consignata, sed gravissima etiam contestatione ad finem posita, firmata atque roborata reliquit. Sicque hac ex parte dici posse videtur, haud mentitum esse S. Hieronymum dicentem, Ecclesias Asiæ a Joanne esse fundatas, cum ille eas adhuc novellas verbis atque scriptis firmiter stabilisset.

4. *De Apocalypsi quæstiones.* — Sed eamdem Apocalypsim, sicut alios complures divinæ Scripturæ canonicos libros, cum Cerdon[1], Marcion[2], et Alogi (sic dicti hæretici) impugnarunt, tum etiam complures antiquarum rerum Ecclesiasticarum scriptores in controversiam adduxerunt, an ab ipso Joanne Apostolo scripta fuerit : affirmantes potius ab alio quopiam Joanne Presbytero eam scriptis mandatam esse. Verum temeritatem atque procaciam Cerdonis et Marcionis eam omnino improbantium, et aliorum qui eamdem Cerintho nimis inconsulte tribuerant[3] cum alii plures, tum Epiphanius[4] de his uberius agens, refellit. Sed primum videamus quomodo intelligendum sit, quod S. Hieronymus[5] scribens ad Dardanum sic ait : « Quod si eam (epistolam scilicet ad Hebræos) Latinorum consuetudo non recipit inter scripturas canonicas; nec Græcorum quidem Ecclesiæ Apocalypsim Joannis eadem libertate suscipiunt : et tamen nos utraque suscipimus; nequaquam hujus temporis consuetudinem, sed veterum scriptorum auctoritatem sequentes, qui plerumque utriusque abutuntur testimoniis, non ut interdum de apocryphis facere solent : quippe qui et Gentilium litterarum raro utantur exemplis, sed quasi canonicis et ecclesiasticis. » Hæc Hieronymus : cujus sententia duo hæc affirmari videntur : in primis, veteres scriptores Joannis Apocalypsim ut canonicam scripturam probasse : deinde temporibus suis, Græcarum Ecclesiarum consuetudine illam minus habitam esse ratam; nec cum cæteris canonicis Scripturis fuisse receptam. At an hæc et quomodo in omnibus vera haberi debeant, investigemus.

5. Quod ad primum pertinet, certe verum esse probatur, tam Græcos quam Latinos Patres, qui sæculum S. Hieronymi præcesserunt, eamdem Apocalypsim inter canonicas Scripturas adnumerasse, ut ex Græcis auctoribus sunt Dionysius[6], Irenæus[7] (ipse enim græce scripsit) Justinus martyr[8], Hippolytus[9] item martyr, Theophilus Antiochenus[10], Meliton, Clemens Alexandrinus[11], Origenes[12], Dionysius Alexandrinus[13], Athanasius[14], et si qui alii Hieronymo antiquiores : ex Latinis vero Tertullianus[1], Cyprianus[2], Hilarius[3], quos secuti sunt postea recentiores, ut Severus, Prosper, et alii. Quod si ex horum numero aliquis existimavit eam esse alterius Joannis, quam Evangelistæ; nihilominus idem eam ut canonicam scripturam habuit. Sic igitur verissima esse probatur Hieronymi assertio, qua affirmat antiquos scriptores eamdem Joannis Apocalypsim ut germanam canonicamque scripturam cognovisse, sicut et Patres omnes qui interfuerunt Concilio Ancyrano[4], quod ante Nicænum magnum Concilium celebratum esse constat.

¹ Tert. de præscr c. 51. — ² Tert. advers. Marc. lib. IV. c. 5. — ³ Euseb. hist. lib. III. c. 28. et Philastr. lib de hæres. — ⁴ Epiph. hær. LI. et LIV. — ⁵ Hier. ep. CXCII. — ⁶ Dionys. Eccles. hierarc. c. 3. — ⁷ Iren. lib. V. — ⁸ Just. dialog. cum Tryphon. — ⁹ Hippolyt. de consummat. mundi. — ¹⁰ Euseb. lib. IV. c. 23. 25. — ¹¹ Clem. Alex. in Pædag. — ¹² Orig. ho. 7. in Josue, et Psal. I. — ¹³ Dionys. Alex. apud Euseb. lib. IV c. 24. 26. et lib. VII. c. 23 — ¹⁴ Athan. in Synopsi.

6. Quod vero idem auctor affirmat, suis temporibus Græcorum Ecclesias non recipere Joannis Apocalypsim ; videamus apud quosnam Græcos, Orientalesque omnes, aut Ægyptios, vel alios quibus divinæ Scripturæ Græcis litteris traditæ haberentur, inter scripta canonica Apocalypsis non recenseretur. Certe inter Græcos scriptores ecclesiasticos, eosdemque Catholicos, qui Hieronymi ætate vixere, Epiphanius[5], qui licet Hieronymo ætate senior, tamen eodem cum illo vivebat sæculo, non tantum huic veritati adstipulatur, sed non ab aliis quam hæreticis Alogis et Theodosianis tradit impugnatam esse Joannis Apocalypsim. Cæterum nequaquam putandum S. Hieronymum ea temere effutisse, aut Græcorum Ecclesias calumniatum esse : sed ea in re visus est habuisse respectum ad S. Basilium, Amphilochium, Gregorium Nazianzenum, atque Nyssenum, qui visi sunt ab ea interdum abstinuisse ; nam ipse Gregorius Nazianzenus, dum texuit catalogum librorum canonicorum, nullam penitus de Apocalypsi Joannis habuit mentionem, sicut nec Concilium Laodicenum, ea de causa fortasse, quod qui Clementis nomine habetur canon Apostolorum octuagesimus quartus, nihil prorsus de Apocalypsi. Quamobrem et Amphilochius, æqualis Basilii atque Gregorii, in carmine ad Seleucum, quo texit catalogum canonicorum librorum, hæc in fine habet :

> Ast Apocalypsim Joannis aliqui
> Iis inserunt : rursus sed longe plurimi
> Adulterinam dicunt.

Sic igitur videas manifestam rationem, cur S. Hieronymus dixit Græcorum consuetudinem non recipere inter Scripturas canonicas Apocalypsim, quod scilicet Græcorum plurimi illam non admitterent, aliquibus tamen ex his eam recipientibus. Verum sic dicit a plurimis haberi adulterinam, quod scilicet inter canonicos libros iidem non intexuerint.

7. Sed horum diversa est ratio ab his quos diximus eam impugnasse, nempe Alogos et Theodosianos, quos in classem hæreticorum Epiphanius rejicit : nam dicti Patres etsi eam recensere prætermiserunt, non tamen pertinaciter impugnarunt. Absque enim jactura fidei tunc temporis ea non uti, liberum fuisse, idem ipse Epiphanius eodem in loco testari videtur, cum adversus eosdem hæreticos ait : « Et si quidem

¹ Tert. de Præscr. c. 33. et in Scorpiaco c. 12. et aliis locis. — ² Cypr. advers. Judæos. — ³ Hilar. præfat. in Psal. — ⁴ Conc. Ancyr. can. ult. — ⁶ Epiph. hær. LI. LIV.

suscepissent Evangelium, » Joannis scilicet, « Apocalypsim vero rejecissent, dixissemus utique : Numquid juxta exactam rationem hoc faciunt, apocryphum non admittentes, propter ea quæ in Apocalypsi profunde et obscure dicta sunt? Quando vero non suscipiunt libros a Joanne prædicatos, manifestum est, etc. » Ex quibus inducimur, ut opinemur nullam factam esse mentionem Apocalypsis in Concilio Nicæno, in canone quem S. Hieronymus editum vult de libris authenticis. Nam si Apocalypsis inter alios canonicos libros adnumerata fuit, quomodo a tantis Ecclesiæ Orientalis doctoribus eadem valuit præteriri, atque silentio sepeliri?

8. Ex quo autem cujusque arbitrio relicta res est : in his omnibus Hieronymi præstat sequi sententiam, qua profitetur se in ea re antiquorum magis sectari velle auctoritatem, quam etiam Græcorum Catholica Ecclesia secuta esse videtur. Nam et post citatos auctores, Joannes Chrysostomus, qui eodem tempore multa scripsit, Joannis Apocalypsim citasse reperitur : et qui postea secuti sunt, eamdem absque aliqua controversia receperunt, ac Latini similiter, ut in primis qui Hieronymi tempore vivebat, Damasus : nam in Romano Concilio sub ipso celebrato, quod habet Cresconiana Collectio, in canone de libris canonicis adnumeratur æque cum cæteris Apocalypsis Joannis : rursumque Innocentius papa [1] ad Exuperium Tolosanum, et Gelasius in canone de libris canonicis, eodem ipsam jure censuerunt habendam. Id Ruffinus in expositione Symboli : Augustinus itidem de Doctrina Christiana, Cassiodorus, Isidorus, et omnes hi qui texuerunt seriem librorum canonicorum : demum reliqui omnes orthodoxi Patres, qui postea in Ecclesia floruerunt, in eamdem sententiam pari consensu dedere suffragia : ut de ea re amplius dubitare, plane nefas atque religio videatur.

9. Sed et illa antiqua de duobus Joannis nomine nuncupatis, Apostolo scilicet, et alio quem Presbyterum dixerunt, est obscuritas elucidanda. Primum auctorem, qui duos Joannes introduxerit, constat, teste Eusebio [2], fuisse Papiam, Joannis discipulum, de quo hæc ipse ex ejusdem Papiæ verbis : « Si quis presbyter mihi fortasse occurrebat, qui cum Apostolis versatus fuisset; dicta Apostolorum ab eo diligenter sciscitabar : nempe quid Andreas dixisset, quidve Petrus, quid Philippus, quid Jacobus, quid Joannes, aut Matthæus, aut quis alius Domini discipulus; quæ denique Aristion, et Joannes Presbyter, qui in numero discipulorum Domini habebantur, locuti fuissent. Neque enim ea quæ ex libris petebantur, tantum mihi subsidii allatura existimavi, quam ea quæ exceperam ex hominum voce et sermone, qui adhuc in vita manebant. » Hæc Papias; ex cujus sententia videas in primis traditiones ab eo pluris quam scripta æstimatas esse. Pergit Eusebius : « Quo in loco est operæ pretium animadvertere, Joannes ab eo duos enumerari. Priorem, quem cum Petro, Jacobo, Matthæo, et reliquis Apostolis percenset, declarat manifesto fuisse Joannem Evangelistam : alterum, oratione variata, aliis extra numerum Apostolorum associat : quem cum Aristionem illi ordine præposuerit, ipsum Presbyterum vocat : sic ut ex his narratio eorum vera esse ostendatur, qui dixerunt duos eodem nomine nuncupatos fuisse in Asia, duoque illorum Ephesi esse sepulcra, et utrumque ad hanc usque ætatem Joannis nomine appellari. Quibus animadvertere est in primis necessarium : nam videtur valde probabile, posteriorem Joannem Apocalypsim, quæ ejus titulo inscribitur (si quis priori non censeat tribuendam) oculis pervidisse. Quinetiam Papias (quem modo posuimus) dicta Apostolorum, ab his qui cum illis versati fuissent, fatetur se excepisse, Aristionis item et Joannis Presbyteri se fuisse auditorem. Nam sæpe numero illorum memoriam usurpat nominatim, et traditiones eorum in sua scripta illigat. » Hucusque Eusebius de duobus Joannibus ex Papia; sed tamen in Chronico, scriptam esse Apocalypsim a Joanne Evangelista, firmiter asseverat.

10. At quod de Joanne Seniore, altero ab Evangelista, ex Papia recitat, cum ille ipsum dicat fuisse antiquum discipulum, non Apostolorum, sed Domini : hunc illum esse existimamus Joannem Mariæ filium, cognomento Marcum, consobrinum Barnabæ, cujus habetur mentio in Actis [1] Apostolorum; quod si diversum hunc ab eo esse dixerimus, affirmare necesse erit, non duos eodem tempore, sed tres Joannes in Ecclesia claruisse. Sed haud concedit Seniorem Joannem fuisse illum cognomento Marcum Dionysius Alexandrinus [2], qui ea potissimum ratione permovetur, quam sic exprimit : « Est item alius Joannes in Actis Apostolorum, cognomento Marcus : quem Barnabas et Paulus sibi in societatem adsciverant. Utrum sit hic qui Apocalypsim scripserit, non possum pro certo affirmare : nam non est scriptis a Luca proditum, eum in Asiam una cum illis adventasse : sed solventes (ut ipse ait) a Papho, Paulus, et qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphiliæ : Joannes vero ab illis decedens, revertitur Hierosolymam. » Hæc ille. Sed quæ est hæc ratio? quasi minus posthac licuerit ei descendere in Asiam, et Evangelium prædicare. Imo et in Asiam descendisse, et illic naviter se gessisse, superius est demonstratum, cum de Paulo egimus; qui Romæ in vinculis cum esset, Timotheum in Asia agentem, secundam ad eum epistolam scribens, rogat, ut Romam venturus, secum Marcum ducat : quem illum fuisse, qui proprio nomine est dictus Joannes, satis alibi a nobis declaratum est. Quamobrem in eam libentius adducimur sententiam, ut Joannes Senior ille fuerit Mariæ filius cognomento Marcus, a Timotheo ex Asia ad Paulum perductus Romam : de quo idem Paulus ad Philemonem agentem in Asia sic scribit : « Salutat te Epaphras, concaptivus meus in Christo Jesu, Marcus, etc. » quippe qui

[1] Innoc. ep. III. — [2] Euseb. hist. lib. III. c. 39.

[1] Act. XII. et XIII. — [2] Apud Euseb. hist. lib. VII. c. 20.

in Asia versatus, Asiano homini optime notus esset.

11. Porro Joannis Senioris esse Apocalypsim, existimavit idem Dionysius, qui eam vindicat a calumnia dicentium fuisse a Cerintho conscriptam (sed quomodo potuit opus illud esse ipsius, quo in multis locis de Filio Dei Cerinthi dogma destruitur?) hæcque addit [1] : « Verum ego librum ipsum nullo modo audeo abrogare; præsertim cum adeo multi fratres eum tam magni æstiment : sed hanc mecum de eo opinionem concipio, longe abstrusiorem in eo esse materiam, quam mens mea facile consequi queat; et in singulis prope sententiis sensum quemdam mysteriis involutum et valde admirabilem delitescere, plane existimo. Et quanquam eum ipse non intelligo, suspicor tamen intellectum quemdam reconditiorem verbis ipsis inclusum : atque istas res non propria ratione metior ac pondero, sed fidei potius tribuo, et altiores diviniores que profecto arbitror, quam quas ipse ullo pacto cogitatione comprehendere valeam : atque non eas improbo, quas non intelligo; sed ideo potius admiror, quod mentis acie lustrare non queo. » Hæc Dionysius, ac digna plane catholico tractatore sententia, qua cæteri merito erudiantur, in divinis Scripturis ea quæ non intelliguntur, non tantum non spernenda esse, sed majori ea nos debere reverentia prosequi. Sed qui ea sugillant atque despiciunt, haud dubium illis associantur, de quibus ait Judas apostolus : « Hi autem quæcumque ignorant, blasphemant : quæcumque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corrumpuntur. » At post hæc Dionysius multa deducit, quibus sibi persuasum ait Joannis Presbyteri illud fuisse opus : sed ea ab aliis [2] facile refelluntur.

12. Certe quidem neminem Græcorum invenire est, qui Dionysium sit secutus, ut alterius Joannis quam Evangelistæ, illud esse opus affirmarit. Sed rursus cum titulum, Joannis Theologi, commentario Græci præfixerint; plane non alterius Joannis, quam Evangelistæ esse significarunt. Athanasium nimirum secuti, qui hæc ait in Synopsi : « Est præterea Apocalypsis Joannis Theologi a priscis sanctis et Spiritu Dei imbutis Patribus, velut quæ illius sit, accepta et approbata, cujus est principium : Apocalypsis etc. » Et in fine, quem Joannem per Theologum intellexerit, sic declarat : « Apocalypsis Joannis; hoc nomine vocatur hic liber, propterea quod hanc revelationem ipse Joannes Evangelista et Theologus in insula Patmos dicta, Dominico die vidit. » Porro eadem nomenclatura usos esse majores, ut Joannem Evangelistam, Theologum cognomento dicerent, quamplurima sunt exempla, ut in primis Dionysii [3] ad eum scribentis, Hippolyti martyris de consummatione mundi, dum ait : « Secundum hanc consonat Joannes Theologus dilectus Christo. » Id ipsum Cyrillus Hierosolymitanus [4], Epiphanius [5], Joannes Chrysostomus [1], Cyrillus Alexandrinus [2], et alii; ut ex his videas, ex Græcorum Patrum nomenclatura sic affixum illum titulum a Græcis, Theologi, quo certius affirmarent non alium quam Joannem Evangelistam esse operis auctorem. Ad hæc Dionysius Alexandrinus cum de pluribus ejusdem nominis viris agit, antiquum illum reserat morem, quo Christiani olim solebant filiis suis indere nomen alicujus Apostolorum; sic enim ait : « Cæterum Joannis apostoli ὁμωνύμους arbitror : qui propter singularem amorem quo erga illum affecti erant, propter admirationem quam de eo haberent, et propter imitationem qua ad illum imitandum flagrabant, et quod a Domino pari ratione diligi cupiebant, etiam istam appellationem amplexati sunt : quemadmodum nomina Pauli et Petri fidelium liberi crebro ferunt. » Hæc Dionysius.

13. Rursus quod ad Joannis spectat Apocalypsim : sparsa olim calumnia, a Cerintho hæresiarcha eam esse conscriptam, unde emerserit, dicere ac simul confutare non prætermittimus. Id quidem ut apertius cognoscamus, quod superius dictum est breviter est repetendum : hæreticos, quominus veritate agere posse confiderent, eo magis ad imposturas esse conversos, et inter alia complures falsas revelationes, quasi sibi divinitus allatas excogitasse easdemque interdum Apostolorum, vel aliorum insignium virorum titulo nobilitasse, ut revelationes Pauli, Petri, Thomæ, Stephani, et aliorum, quorum superius facta est mentio : ejusmodi generis commentum excogitasse Cerinthum veternosum hæresiarcham, Caius [3] antiquus theologus tradit his verbis : « Cerinthus, qui per adumbratas revelationum, tanquam a magno quodam Apostolo conscriptarum, species, absurda portenta, præstigiasque quasi per angelos sibi ostentatas, nobis falso comminiscebatur, hæc asseveranter introducit : Post resurrectionem carnis humanæ, regnum Christi terrestre futurum, et apud Hierusalem homines in carne cupiditatum et voluptatum blanditiis inservituros. Qui cum sacrosanctis Dei eloquiis esset infensus, numerum mille annorum (habuit enim in animo homines in fraudem illicere) in nuptiarum festis et celebritate dicebat consumptum iri. » Hæc Caius : eadem prope ex Dionysio Alexandrino idem Eusebius exscripsit; sed de Cerintho [4] hanc alibi refellit opinionem.

14. *Cerinthi hæreses.* — Verumenimvero, ut hæc magis elucescant; necesse esse putamus, ut quæ essent Cerinthi dogmata, in primis investigemus; ac subinde inspiciamus, an ea consentientia sint doctrinæ Apocalypsis. Irenæus [5] insanias ejus summatim complexus, ait in primis : « Cerinthum negasse a Deo factum esse mundum, sed a virtute quadam separata ab ea principalitate distante : Jesum natum ut cæteros homines, sed descendisse in eum Christum post baptismum in figura columbæ : Christumque tempore passionis recessisse a Jesu, sicque Jesum tantum passum esse, et sur-

[1] Apud Euseb. hist. lib. VII. c. 20. — [2] Xyst. Senen. in Bibliot. et Bellarm. contr. lib. I. c. 19. — [3] Dionys. Areopag. ad Joan. ep. — [4] Cyril. Jeros. catech. 12. — [5] Epiph. hæres. LI.

[1] Joan. Chrys. in proem. in Psal. XXXVII. — [2] Cyril. Alex. lib. III. de Trinit. — [3] Apud Euseb. hist. lib. III. c. 22. — [4] Euseb. hist. lib. VII. c. 20. — [5] Iren. lib. I. c. 25.

rexisse, Christum vero immortalem perseverasse. » Hæc de illo Irenæus; eadem Tertullianus [1]; addens illum dixisse, Deum Hebræorum non Dominum, sed Angelum fuisse. Propugnatorem insuper Cerinthum se exhibuisse adversus Apostolos pro observatione legalium, superius dictum est : cum alioqui legislatorem Hebræorum non esse bonum ipse jactaret. Insuper eumdem Christi resurrectionem negasse, sed in die Judicii resurrectionem ejus futuram, ut cæterorum, affirmasse, Epiphanius [2] tradit. Ad hæc addit Philastrius [3], Cerinthum martyres blasphemasse, Judam proditorem in honore habuisse, ac demum ex divinis Scripturis nonnisi Matthæi evangelium ex parte tantummodo recepisse; ac denique (quod superius dictum est) turpem illum millenarium, legaliumque observationem Judaicam excogitasse. His igitur omnibus quam egregie adversetur liber Apocalypsis, nemo non videt. In eo namque omnium Deus creator prædicatur, Christusque ejus filius ante sæcula, ipseque Principium nominatur; ac ipsum esse passum, et se ipsum resuscitasse, in eodem affirmatur; commendantur et sancti martyres summopere, ut Antipas illustris martyr Ecclesiæ Pergamensis. Ac denique apparet quam diversus sit millenarius Joannis ab illo Cerinthi : licet verius sit, pro mille annis Joannem intellexisse gloriæ perpetuitatem : quod omnes, qui eum legunt, puto facile intelligere; præsertim si, quæ de ea re scripta ibi sunt ab interpretibus, exquirantur. Sed in his non amplius immorandum : jam cætera quæ sunt historiæ prosequamur.

15. *Dionysius ad Joannem.* — His ultimis temporibus relegationis Joannis in Patmo, Dionysius Areopagita [4] perbrevem scribens epistolam, inter alia de ejus liberatione in proximo futura prænuntiat, secundum quod postea contigit statim post obitum Domitiani, qui sequenti occisus est anno. Sunt hæc ejus verba : « Post paululum vero (dicam enim, et si audax dictu videatur) tibi carissima societate jungemur. Ero autem prorsus dignior cui fides habeatur, si quæ tibi præcognita sunt, quæ et ex Deo didici, hæc loquar : quod scilicet ex Patmi custodia dimittendus es liber, et in Asiaticam terram reversurus, illicque perages boni Dei imitationes, easque posteris trades. » Hucusque Dionysius. Meminit ejusdem epistolæ Metaphrastes [5], additque insulanos omnes illic agentes a Joanne ab impietate ad veram Christi religionem esse conversos. Nicephorus [6] insuper et alii complures, ut Michael Syncellus, Suidas, Ilduinus, et alii, cum Dionysii relegunt commentarios, de eadem epistola ad Joannem exulem in Patmo, fecere mentionem.

16. *Persecutio in Judæos familiæ David.* — Rursum vero his item ultimis Domitiani imperii annis, cum persecutio in Christianos excitata magis magisque sæviret; in eos etiam Judæos, qui reperti essent ex David familia progeniti, conversa est : idque tum odio Christi, tum etiam ea ex causa, quod Judæorum attestatione ratum firmumque haberetur, testatum oraculis prophetarum, venturum hominem ex progenie David, qui regnum assumeret et in immensum propagaret, atque perpetuo retineret. Hæc autem quomodo se habuerint, Eusebius [1] ex Hegesippo illorum temporum scriptore sic narrat : « Cum Domitianus ipse omnes ex Davidis stirpe et familia proseminatos e medio penitus tolli jussisset; vetus fama est, Judæ posteros (hunc fratrem Salvatoris secundum carnem fuisse liquet) ut pote qui non a Davide solum suum genus, sed etiam ab ipso Christo sanguinis conjunctionem ducerent, a quibusdam Judaicarum sectarum fautoribus in judicium esse vocatos. Idque Hegesippus explicat hoc modo : Alii ex genere Domini Salvatoris nostri orti, nepotes Judæ (qui frater illius secundum carnem dicebatur) adhuc erant superstites : quorum nomina malevoli detulerunt, tanquam ex stirpe Davidica genus suum derivantium. Istos vero quidam nomine Locatus ad Cæsarem Domitianum deduxit. Hic enim de adventu Christi, ut Herodes jam olim, metu erat non exiguo perculsus. Qui cum ab illis rogasset, utrum essent ex genere Davidis procreati, ita rem se habere plane confessi sunt. Tandem ei ab ipsis sciscitanti, quot et quantas haberent possessiones, et quantam pecuniarum summam : uterque responsum dedit, solum novem millia denariorum sibi suppetere, et dimidiatam tantummodo partem ad singulos ipsorum spectare : istasque facultates non in argento se possidere dicebant, sed in censu agrorum, qui solum continebant jugera triginta novem, ex quorum fructibus se non modo vectigalia pensitare, sed etiam suam ipsorum vitam in iisdem labore et industria colendis sustentare asseruerunt. Suas denique manus, quæ pro ipsis laborum suorum testimonium dicerent, ostendere cœperunt : corporis item duritiem, et callum ab opera assidua et diligentia contractum, qui in eorum manibus tanquam vestigia laborum susceptorum impresserat, demonstrare. Rogati etiam, ut de Christo et regno ejus, quodnam esset, et quando, quove loco existeret, rationem redderent : illud non mundanum et terrestre esse, sed cæleste et angelicum, quod in ipsa sæculi consummatione declarandum foret, quando Dominus cum gloria et majestate e cælo descendens, de vivis et mortuis esset sententiam dicturus, et cuique mercedem secundum opera et vitæ officia redditurus. Unde Domitianum nihil mali contra eos decrevisse : sed tanquam abjectos et simplices aspernatum, liberos illos dimisisse, atque adeo destitisse a persecutione, quam ex decreto contra Ecclesiam instituerat. Istos ita periculo et crimine solutos deinceps, tum quod testes Domini erant, tum quod ex ejus stirpe generati putabantur, Ecclesiis præfuisse; et pace jam in Ecclesia constituta, ad Trajani usque tempora vitam propagasse. » Hæc Hegesippus.

17. Addit et Eusebius de eadem persecutione

[1] Tert. de præscript. c. 48. — [2] Epiph. hæres. XXVIII. — [3] Philast. de hæres. c. 27. — [4] Dionys. ep. X. — [5] Metaph. in Joan. apud Œcumen. — [6] Niceph. hist. lib. II. c. 20. vide Lipom. tom. IV.

[1] Euseb. hist. lib. III. c. 15.

repressa Tertulliani sententiam. Quæ omnia nos superius sic interpretati sumus, non ut ubique locorum quieverit gladius persecutionis in Christianos semel exertus : nam quomodo cessasse dicere poterimus, cum ille magis sæviens, ad domesticos quoque pervenerit, et sequenti anno (ut proxime dicturi sumus) ipse imperator cognatos etiam, ea de causa, alios nece, alios vero exilio multarit? sicque quod in infimos quosque Christianos eadem persecutio recrudesceret (ut suo loco dicemus) idem imperator occidi meruit anno sequenti, ut una cum persecutione finierit quoque vitam. Quamobrem vel oportuit Hegesippum intellexisse de persecutione in eam tantum Ecclesiam quæ in Judæa erat, atque ex ea causa tantummodo permota esset : vel si de universa Ecclesia intellexit; dicendum, eam non hoc penultimo Domitiani anno factam esse, sed antea, eamdemque persecutionem semel extinctam, iterum his temporibus revixisse, atque ad obitum usque Domitiani perseverasse : quod tum quæ a nobis superius dicta sunt, tum quæ modo dicturi sumus, facile declarabunt.

Anno periodi Græco-Romanæ 5588. — Olymp. 218. an. 3. — Urb. cond. 848. — Jesu Christi 95. secundum Baronium 97. — Evaristi papæ 1. — Domitiani imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Domitianus Aug. XVII*, et *T. Flavius Clemens.*

2. *Persecutio occasione quindecennalium aucta.* — Sumptus hic consulatus a Domitiano juxta secundam regulam, ob nempe Augustei imperii quindecennalia, quorum occasione persecutio aucta. Eusebius enim lib. 3, cap. 18, ait : « His ipsis temporibus doctrina fidei nostræ tantopere florebat, ut scriptores etiam a religione nostra alienissimi et persecutionem et martyria nostrorum monumentis suis tradere non dubitarint. Qui quidem etiam tempus ipsum persecutionis accurate notarunt. Scribunt enim, anno principatus Domitiani quinto decimo, Flaviam Domitillam Flavii Clementis, ejus, qui tunc temporis Romæ consul fuit, ex sorore neptem, una cum aliis plurimis ob confessionem Christi in insulam Pontiam fuisse deportatam. » Dodwellus vir eruditissimus in Dissert. XI de Paucitate Martyrum illis Eusebii verbis innixus contendit, persecutionem Domitianeam hoc tantum anno inchoatam. Sed Eusebius, qui Brutii Historiam legerat, (de ea enim ibi loquitur, ut ex ejus Chronico constat) persecutionem anno Christi XCIII inceptam in Chronico scribit; quod et in Historia confirmat. Jam enim cap. 17 libri tertii, de persecutione Christianorum sub Domitiano locutus fuerat. Quare quæ habet postea, cap. 18 citato, ostendunt tantum, persecutionem hoc anno auctam. Martyrium Flaviæ Domitillæ in annum sequentem Baronius perperam differt.

3. *Consulatus suffecti sæpe neglecti.* — Statius lib. 4 Sylvarum de consulatu XVII Domitiani hoc anno gesto scribit,

> Subiere novi Palatia fasces,
> Et requiem bis sextus honos, precibusque receptis,
> Curia Cæsareum gaudet vicisse pudorem.

Hunc duodecimum consulatum Domitiani ordinarium, qui connumeratis quinque suffectis est XVII, *bis sextum honorem* vocat poeta. Cum dicit eumdem consulatum *subiisse quietem*, testatur Domitianum non semel oblatum sibi consulatum recusasse, quem enixis senatus precibus victus tandem recepit, gaudentibus patribus victam principis non una repulsa delatos fasces respuentis moderationem. Inde quidam apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 181, deducere se putant, regulas decennalium a me statutas commentitias esse; cum Domitianus consulatum XVII, anno, quo quindecennalia dare debebat, recusaret, et nequidem de ea regula cogitaret. At ex illa ficta Domitiani moderatione prorsus contrarium colligitur, constatque, ideo anno superiori consulatum XVII imperatori oblatum, quod in præsentem annum imperii ejus Augustei quindecennalia inciderent, ipseque de more annum aperire deberet. Valeret argumentum, si currenti anno nulla id genus festa celebranda fuissent. Quare istis censoribus suadeo, ut Ciceroni pro Cluent. 4 auscultent : « Si quam opinionem mentibus vestris comprehendistis, si eam ratio convellet, nec repugnetis, eamque animis libentibus remittatis. » Reipsa censores isti animadvertere possunt, quantum referat falsas opiniones deponere ; cum antequam Dissertationem Hypaticam in lucem emisissem, Statii interpretes ad citatos versus hærerent, et hæc verba *bis sextus honos*, corrupta concluderent. Joannes Federicus Gronovius, qui longo intervallo cæteros superavit, postquam dixit, vulgatam Statii lectionem defendi posse, *si quis*, inquit, *velit argutari*, asserendo poetam consulatus tantum ordinarios Domitiani memorare ; eam conjecturam, quæ certissima erat, mox rejicit, ait, .e loco, *bis sextus*, legendum esse, *textus;* cum tamen locus purissimus sit, et in eo consulatus Domitiani suffecti negligantur.

4. *Domitianus consulatus juxta regulas sumpsit.* — Recte Domitiani consulatum hoc anno gestum, XVII Baronius vocat. Sed inde intelligere poterat,

consulatus suffectos ante Severum imperatorem in Fastis numeratos fuisse, ideoque prioris Vespasiani, qui suffectus fuit, rationem habitam, secundum Titi consulatum cum quarto Vespasiani copulandum, et quintum ejusdem Vespasiani cum tertio Titi; quod cum Baronius non observarit, Fastos consulares per Vespasiani tempora susdeque vertit. Porro quod Ausonius, et Plinius in Panegyri Trajani, toties iteratos Domitiani consulatus irriserint, non sequitur, ut putarunt quidam censores apud card. Norisium in Epist. consul., pag. 152, hunc imperatorem præter regulas consulatus illos capessiisse. Hæc Ausonii verba in Panegyrico : « Scis septem ac decem Domitiani consulatus, quos ille invidia alios provehendi continuando conseruit, ita in ejus aviditate derisos, ut hoc cum pagina Fastorum suorum, imo Fastidiorum fecerit insolentem, nec potuerit præstare felicem. » Inde, inquam, non sequitur, Domitianum morem in imperio receptum contempsisse ; cum ex dictis constet, eum hac in re cæteros imperatores secutum. Irrisus itaque Domitianus, quod illos consulatus *invidia alios provehendi* continuarit, ut dicit Ausonius; quod *falsis victoriis jactandis* eos sumpserit, ut Zonaras habet; quod plures consulatus ceperit, quam ante eum alii imperatores, ut scribunt Suetonius in Domitiano cap. 13, et Xiphilinus ex Dione ; ac denique quod « continuis consulatibus fecerit longum quemdam et sine discrimine annum, » ut inquit Plinius citatus. Reliqui enim imperatores sæpe præ modestia, aut ut locum privatis darent, a consulatu suscipiendo annis sibi destinatis abstinuere. Domitianus vero non solum semper illum usurpavit : sed etiam « stulte et insolenter, » ut ait Dio lib. 67, uti v. g. propter « falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur, » ut verbis Taciti in Vita Agricolæ utar. Consulatus itaque sæpius præ ambitione, aliisque de causis ab aliquibus imperatoribus sumptus, sed consulatuum Cæsareorum regulæ de more servatæ.

5. *Persecutio Domitianea in nummo Isiaco non expressa.* — Obrechtus V. C. in Epistola de Nummo Domitiani Isiaco, hujus imperatoris numisma argenteum producit in antica inscriptum : CÆS. DOMIT. AUG. GERM. P. M. TR. P. XV. In postica visitur sacrigerulus Isiacus veste prope muliebri, qui galeo calvitium tegente navi insidet; dextra perseæ fructum tenet cum ramo, sinistra crucem ; prope navim luna dimidiata. Omnia in corona ex persea. Invisum in ejus ævi nummis crucis symbolum quosdam impulit, ut ad Christianam religionem hoc ænigma referrent, de qua Domitianus, qui secundus Ecclesiæ persecutor fuit, trophæum hoc monumento erigere voluerit. Sed ut recte Obrechtus, inter litteras Ægyptiorum ἱερατικὰς figura Dominicæ Crucis vitam venturam denotari, dudum pluribus constat. Quare eo in nummo exhibentur cujusdam Isiaci sacrigeruli insignia : hi enim sacerdotes veste utebantur muliebri, et obtecto calvitio incedebant. Luna vero dimidiata seu cornuta Isidem designari inter mythologos convenit. Isiacus itaque sacrigerulus Domitianus est, qui, ut ait Suetonius in Domitiano cap. 1, ardente bello Vitelliano, *Isiaci celatus habitu,* inter sacrificulos vanæ superstitionis latuit, et mortem vitavit, ac *potiente rerum* patre, Jovi Conservatori aram posuit, *casusque suos in marmore expressit,* inquit Tacitus lib. 3 Hist. Quare verisimile, Domitianum eosdem etiam in nummis memorari voluisse. Hoc autem anno potius quam alio; quia annis decennalibus et id genus festis addictis rerum antea gestarum, vel acceptorum beneficiorum memoria de more renovata. Unde et Jovis Capitolini templum a Domitiano, quod in bello Vitelliano mortem evasisset, ædificatum, currenti anno etiam in nummis repræsentatum. Mediobarbus enim nummum exhibet inscriptum : IMP. CÆS. DOMIT. AUG. GERM. COS. XVII. In ejus postica cernitur templum quatuor columnarum, in quo sedet figura, duabus stantibus hinc inde icunculis extra templum, quod, uti dixi, Jovi Conservatori ante aliquot annos dedicavit. Perperam itaque ad persecutionem Domitianeam nummus Domitiani Isiacus relatus, qui etiam an sincerus sit, dubitat vir eruditissimus, qui se illum præ manibus habuisse dicit.

6. *Evaristus fit papa.* — Obitus Anacleti papæ in hunc annum incidit, ut infra ostendetur. Anacleto successit Evaristus.

CLEMENTIS ANNUS 6. — CHRISTI 98.

1. *Flavius Clemens occiditur.* — Christi anno nonagesimo octavo, Fulvio Valente et Antistio Vetere coss., Flavius Clemens consularis, vix perfunctus munere consulatus anni superioris, quod Christianam religionem amplexus esset, ab eodem Domitiano jussus est occidi. Hæc ex Dione. Sed antequam ejus

de hac re sententiam recitemus; quæ de ejus nece a Suetonio [1] rem obscurius involvente potius quam explicante, sunt scripta, narremus; sic enim ait: « Denique Flavium Clementem, patruelem suum, contemptissimæ inertiæ, cujus filios etiam parvulos successores palam destinaverat, et abolito priore nomine, alterum Vespasianum appellari jusserat, alterum Domitianum; repente ex tenuissima suspicione, tantum non ipso ejus consulatu interemit: quo maxime facto maturavit sibi exitum. » Hæc Suetonius: qui et immensa prodigia, quæ octo sequentibus mensibus, quibus vixit, contigerunt, prosequitur recensere. Sed quod ignaviæ atque inertiæ nomine Flavium Clementem sugillet, ex eo accidit, quod Christiani tranquillioris vitæ cupidi, ac proinde pacifici, urbanos strepitus et palatii ac curiarum tumultus vitare solerent. Vetus enim ac frequens hæc erat in Gentilium ore in Christianos solita actari contumelia, nimirum quod essent inertes: quam quidem refellens Tertullianus [2] hæc ait: « Sed alio quoque injuriarum titulo postulamur, et infructuosi in negotiis dicimur. » Sed in pravis operibus Christianos omnino frigidos inertesque se habere; in bonis autem studiosos ac sedulos esse, pluribus monstrat. Quamobrem, quod erat summæ virtutis specimen in Clemente; quod, cum filios imperatores posset habere, dummodo eadem quæ Domitianus numina coleret, prætulisset his omnibus ignominiam crucis; Suetonius contemptissimæ adscribit inertiæ.

2. *De Flavia Domitilla, aliisque ejusdem familiæ et nominis.* — Cæterum non tantum eam ob causam in ipsum Clementem exconsulem, sed et in uxorem, et neptem, atque alios ejus domesticos Christi religionem profitentes, a Domitiano excitatam persecutionem sævisse, sed multo acrius in alios Christianos tunc Romæ agentes grassatam esse, ethnici historici quoque testantur. Sed quæ ab uno eorum essent memoriæ commendata, sic scribit Eusebius [3]: « Tantopere vero temporibus illis, quæ supra demonstravimus, nostræ fidei doctrina splendescebat, ut ii etiam scriptores, qui a sermone et disciplina religionis nostræ videntur prorsus alieni, historiarum suarum monumentis cum persecutionem, tum martyria, quæ id temporis gesta erant, tradere, minime gravati fuerint. Qui etiam temporum ordinem accurate et tanquam adamussim observabant, narrabantque Flaviam Domitillam, ex sorore Flavii Clementis (qui unus ex consulibus tum Romæ fuit) prognatam, cum aliis plerisque ob Christi testimonium anno decimo quinto Domitiani, in insulam Pontiam supplicii et mulctæ causa extrusam. » Hæc Eusebius: qui et unde hæc acceperit, in Chronico declarat, sic dicens: « Scribit Brutius plurimos Christianorum sub Domitiano fecisse martyrium; inter quos et Flaviam Domitillam, Flavii Clementis consulis ex sorore neptem, in insulam Pontiam relegatam, quia se Christianam esse testata est. » Hæc Eusebius (ut ait) ex Brutio, seu (ut verius legendum putamus) ex Erutio Claro illustri viro, ad quem extant litteræ Plinii [1] Junioris: nam de Brutio nullam reperimus mentionem. Cæterum Erutius ab eo summopere cum multis aliis, tum etiam eruditione laudatur, dum scribit ad Apollinarem [2]. Nisi velimus Brutium hunc, quem citat Eusebius, esse Brutianum illum virum clarissimum, cujus idem Plinius meminit scribens ad Tyronem [3], quem constat his diebus vixisse: sed is an aliquid, quod ad historiam pertinet, memoriæ commendarit, incertum est. At sive ex his aliquis, aliusve quis fuerit, haud curandum est.

3. Sed et in hoc illud considerandum: si ethnicus auctor hisce notis rebus et præclaris admodum facinoribus suam ipsius historiam illustrari arbitratus est: haud putandum, tam segnes ac desides fuisse Christianos, ut ea scriptis mandare neglexerint. Etenim cum aliorum, tum Clementis papæ potissimum in his invigilasse studium, certum est: nam ab eo ad hoc opus fuerunt instituti septem notarii, quibus et ad id præstandum regiones Urbis divisit: qui (quod habet liber de Romanis Pontificibus nomine Damasi) Acta martyrum sollicite et curiose per regiones quisque suas perquirerent, atque conscriberent. Quod plane argumento est, non uno tantum in loco Urbis de Christianis carnificinas exerceri solitas, sed multis, secundum illud [4] Prudentii, etiam superius recitatum:

> Non contentus humum celsæ intra mœnia Romæ
> Tingere justorum cædibus assiduis;
> Janiculum cum jam madidum, fora, rostra, Suburram
> Cerneret eluvie sanguinis effluere.

4. At non Brutius tantum (sive dicere malimus, Erutius) ea de Christianis scriptorum monumentis testata reliquit; sed et Dio de Flavio Clemente, Flaviæ Domitillæ patruo, et ejus uxore Flavia item Domitilla dicta, iisdemque christianæ fidei fortissimis testibus (ut qui ejus testandæ causa sprevere imperium, et subiere martyrium) hæc paucis scribit: « Eodem anno Domitianus cum multos alios, tum vero Flavium Clementem consulem (etsi nepos ejus erat, duxeratque uxorem Flaviam Domitillam propinquam ipsius) morte affecit, illato ambobus crimine ἀθεότητος: cujus rei causa, multi, qui in mores Judæorum transierant, damnati sunt; quorum pars occisa est, pars spoliata facultatibus. Domitilla tantummodo in Pandatariam relegata est. » Hæc Dio, haud dubium de Christianis intelligens: ludibrii enim causa in mores Judæorum transire dicebantur, qui abjecta deorum superstitione, Christianam religionem inciperent profiteri: tum quod e Judæis Christiani descenderent; tum etiam quod sicut illi, idola omnia execrantes, ab illis æque impii dicerentur. Quis enim sibi persuadeat, Romanorum nobi-

[1] Suet. in Domit. c. 15. — [2] Tert. in Apolog. c. 42. 43. 44. 45. — [3] Euseb. hist. lib. III. c. 14.

[1] Plinius lib. I. epist. XVI. — [2] Idem de eod. lib. II. epist. IX. — [3] Plinius lib. VI. epist. XXII. — [4] Prudent. Peristeph. hym. 11.

lissimos, hoc potissimum tempore, quo Judæorum civitas et templum a Romanis ipsis esset excisum, et ipsi penitus profligati, et infames ubique redditi, tam cupidos fuisse Judaicæ superstitionis, ut ejus assequendæ causa, bonorum omnium ac vitæ etiam dispendium subire vellent? Quibus vero contumeliis, Romæ præsertim, proscinderetur Judaica superstitio, Martialis et Juvenalis locupletes testes sunt. Cæterum frequenter Judaico nomine Christianam religionem Gentiles esse solitos consignare, multis aliis in locis ante demonstravimus.

5. Sed quod pertinet ad Flaviam Domitillam (nisi in citatis modo historicis error insit) jam duas habemus Flavias Domitillas diversis in locis pro Christiana religione exules, nempe amitam, atque neptem. Ad hæc etiam spectare perspicuum est, quod ait Tacitus in Vita Julii Agricolæ ante funera civium vita functi, his verbis : « Non vidit Agricola obsessam curiam, clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium cædes, tot nobilissimarum feminarum exilia et fugas. » Ejusdem nominis atque familiæ aliæ quoque fuerant, nempe Flavia Domitilla uxor Vespasiani, ex qua (ut Suetonius [1] tradit) nati sunt Titus et Domitianus imperatores, et horum soror alia Flavia Domitilla : sed tam mater quam filia defunctæ sunt cum Vespasianus adhuc privatus ageret : major autem Flavia Domitilla, Cæsarum mater, relata fuit inter divos, et in ejus honorem instituti sunt sacerdotes, qui dicerentur Flaviæ Domitillæ, ut vetus docet inscriptio [2]; colebaturque in templo gentis Flaviæ [3], quod in sexta regione ad Malum punicum, sic dictum vicum, positum erat. Sed de Flavia Domitilla Clementis uxore Philostratus [4] est hallucinatus, dum eam dicit fuisse sororem Domitiani imperatoris : nam ejus sororem ita dictam, ex Vespasiano et Flavia Domitilla matre genitam, defunctam esse (ut diximus) cum adhuc pater privatus esset, Suetonius [5] et alii tradiderunt.

6. Quæ vero celebrior cæteris habetur Flavia Domitilla Clementis consulis neptis virgo, primum (ut dictum est) in Pontiam insulam relegata, ac demum (ut dicemus) egregio martyrio nobilitata ac illustrata, illa ipsa est, cujus annua celebritas agitur septima die Maii. Hæc igitur matre Plautilla, Clementis consulis sorore (ut habet Eusebius) et non uxore, genita est : quæ baptizata a S. Petro principe apostolorum, eodem prope anno quo crucis supplicium subiit, ex hac vita subducta est. Verum Flaviam Domitillam ejus filiam ad pietatem instituit Clemens Romanus episcopus : qui eamdem, cum virginitatem suam Deo vovisset, sacro velamine consecravit. Eo enim desiderio dedicandæ Christo virginitatis accensa fuit in primis sermonibus Nerei et Achillei eunuchorum, quos S. Petrus ad fidem Christianam amplexandam converterat. Sed cum iidem secuti essent eam in insulam, inde abstracti, et Tarracinam missi, ibi sub Memmio Rufo consulari, post tormenta suscepta, pœna capitis damnati sunt. Verum Flavia Domitilla post exilium, tandem sub Trajano (ut suo loco dicemus) nobile martyrium consummavit. Sed hæc omnia fusius in dictorum martyrum Actis [1]. De Pontia insula, exilio Flaviæ Domitillæ egregie illustrata, S. Hieronymus [2], cum de Paula agit Roma Hierosolymam navigante, hæc ait : « Delata ad insulam Pontiam, quam clarissimæ quondam feminarum sub Domitiano principe pro confessione nominis Christiani Flaviæ Domitillæ nobilitavit exilium : vidensque cellulas, in quibus illa longum martyrium duxerat, sumptis fidei alis, etc. » Hæc Hieronymus. Atque de Flavia Domitilla modo satis.

7. Sed quod pertinet ad Clementem consulem ejus patruum, cum ex Dionis sententia superius recitata, quasi impius, quod Christianus cum esset, deos non coleret, occisus esset; ac proinde martyrii titulo meritissimus jure censeri debeat, quod ejus mentio nulla in Martyrologio vel aliis antiquitatis monumentis habeatur; injuria temporum id evenisse putamus; factumque esse, ut si qua ejusdem Clementis nobilissimi martyris memoria reliqua esset post nostrarum scripturarum Diocletiani tempore facta naufragia, omnes Clementem Romanum pontificem mente concipientes, unum eumdemque nominibus confusis atque personis, Clementem esse existimarint. At quantum in Christianos cæteros furens illa persecutio fuerit debacchata, quæ tam caros ipsius imperatoris sustulit, quivis facile intelligat.

8. *De Domitiani crudelitate et nece.* — Sed quod ad sævitiam Domitiani significandam spectat, nec illud prætermittendum est silentio, consuevisse etiam Domitianum præ nimia crudelitate, casus tragicos in miserorum corpora in theatro ex vero repræsentare : quod epigramma Martialis de vera cruce Laureoli [3] et aliis aperte significat, et Juvenalis [4] hæc eadem deplorans tempora his versibus :

> Qua fornace graves, qua non incude catenæ?
> Maximus in vinclis ferri modus : ut timeas, ne
> Vomer deficiat, ne marræ et sarcula desint, etc.

Unde merito de eo ait Herodianus [5] :

> Nihil sibi ad extremam crudelitatem reliqui fecit.

9. Verum cum tam atrociter in Christianos persecutionis impetus fureret, meruit Domitianus, ulciscente jam numine, tandem gladio tolli. Quod egregie Juvenalis [6] versibus cecinit : licet more Gentilium, ignominiæ causa Christianos, perinde ac vilissimas personas, cerdones appellet, sic dicens :

> Atque utinam his potius nugis tota illa dedisset
> Tempora sævitiæ, claras quibus abstulit Urbi
> Illustresque animas impune, et vindice nullo.
> Sed periit, postquam cerdonibus esse timendus
> Cœperat. Hoc nocuit Lamiarum cæde madenti.

[1] Suet. in Vespas. c. 3. — [2] Apud Pan. urb. Rom. pag. 300. — [3] Suet. in Domit. c. 1. — [4] Philost. lib. VIII. — [5] Suet. in Vespas. c. 3.

[1] Apud Sur. 7 Maii. — [2] Hier. ep. XXVII. — [3] Mart. lib. I. epigr. 7. de pœna Laur. — [4] Juven. satyr. 3. in fine. — [5] Herod. lib. I. — [6] Juven. sat. 4. in fin.

Hæc ille, qui propter effusum Christianum sanguinem Domitianum fuisse necatum putavit; nam cum ait, tunc illum periisse, cum cerdonibus timendus esse cœperat; haud dubium alludit ad necem ipsi illatam a Stephano Flaviæ Domitillæ christianæ feminæ, quam in insulam ab eo diximus relegatam, procuratore : qui simulans se de conjurationis indicio illi offerre libellum; e brachio, quod ad collum appensum, fractam manum tingens, dolose gestabat, exerens gladium, atque percutiens, fortiter agens, illum se defendentem confodit, atque necavit. Sed hæc pluribus Suetonius [1], Philostratus [2], Dio [3], et alii, licet diverso modo rem gestam referant. Occisus est igitur Domitianus (ut idem Suetonius tradit) decimo quarto kalendas Octobris, anno ætatis suæ quadragesimo quinto, imperii decimo quinto, ac die præterea quinto.

10. « Flagrabant, inquit Dio in Nerva, odio in Domitianum cives, quare statuæ omnes tum aureæ, tum argenteæ in illius honorem constitutæ subito in massam conflatæ fuerunt. Arcus præterea in ejusdem unius titulum et nomen substructi evertuntur. » Nomen insuper ipsius e saxis radi jussum, Macrobius [4] testatur, sic dicens : « Octobrem vero suo nomine Domitianus invaserat : sed uti infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi, mensis quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exutus est. » At hæc, cum Nerva imperator designatus esset, sunt a civibus facta.

11. *Martyres passi sub Domitiano.* — Sed antequam de Nerva, ejus in imperium successore, agamus, præstat hic summatim relegere præclarissimos martyres, qui sub eadem Domitiani imperatoris persecutione diversis in locis glorioso martyrio Dei Ecclesiam suo sanguine illustrarunt. Inter eos enituit in primis S. Eutropius episcopus Santonensis, ad Gallias ordinatus episcopus a Clemente missus; quem ferunt Hierosolymis olim versatum, Christum vidisse, ipsumque allocutum esse. Hic igitur a Galliarum præfecto, quod adversus Gallorum superstitionem, novam videretur religionem inducere, necari jubetur [5]. Eadem grassante persecutione, in Galliis itidem Lucianus [6] episcopus Bellovacensis, Maximianus et Julianus presbyteri occisi sunt : Carnoti vero Caraunus [7], item Nicasius episcopus Rotomagensis, Quirinus presbyter, Scubiculus diaconus, Patientia virgo, et alii. Passus etiam eadem Domitiani persecutione S. Romulus Fesulanus in Tuscia episcopus, qui illuc a Petro apostolo ad prædicandum evangelium missus fuit, et alii fere innumeri, quorum nomina exciderunt : hi enim clariores habiti sunt.

12. *Nerva imperat, ac restituit Christianos exules.* — Sublato jam Domitiano imperatore, Nerva Cocceius, tam senatus consensu quam militum, suscepit imperium, tenuitque annum unum, menses quatuor, et dies novem : cujus egregias laudes historici, qui res ipsius gestas scripserunt, mirifice prædicarunt. Novo enim principe, qui respectu Domitiani visus est optimus, cum Urbs ipsa in primis, tum orbis quoque Romanus Domitiani sævitia fatigatus, respirare paululum cœpit. Hic igitur cum primum liberas imperii habenas moderari cœpit, nihil antiquius habuit, quam Christianos a Domitiano impietatis titulo condemnatos, atque exules factos, postliminio restituere : vetare insuper, ne quis ulterius, qui deos non coleret, Christianamque religionem sectaretur, ut impietatis reus accusaretur; hæc enim Dio his verbis testatur [1] : « Cæterum Nerva, omnes qui impietatis in deos rei fuerant, absolvi voluit, et exules in patriam reduxit. » Et paulo post : « Edicto vetuit, nec liceret, aut impietatis, aut Judaicæ sectæ (eo nomine, ut alias dictum est, Christianos significabant) quempiam dehinc insimulari. » Hæc Dio. Quamobrem tum Flaviam Domitillam seniorem, atque juniorem, tum alios suos a Domitiano in insulam relegatos, Romam esse reversos, affirmare opus est, licet quæ extant ipsorum Acta de his nihil habeant; imo sub Nerva passos tradunt ex illis Maronem, Eutychetem, et Victorinum : sed sub Nerva Trajano id accidisse, Romanum Martyrologium [2] restitutum affirmat. Quomodo vero iidem omnes sub Trajano subierint martyrium, suo loco dicemus. Sustulit et Nerva imperator gravissima illa tributa, quibus Judaicus populus (ut dictum est) sub Domitiano gravissime pressus erat : argenteus enim nummus id exprimit hujusmodi inscriptione atque imagine : FISCI JUDAICI CALUMNIA SUBLATA S. C. palmaque est in medio posita, prout vides expressum ex nummo apud Lælium Pasqualinum.

Sed quod ad palmam spectat : Judæam provinciam eo signo exprimi solitam, tum ex his, tum ex aliis veteribus monumentis, omnes æque consentiunt. Sed cur ita? quod ferax sit provincia illa palmis; quod non solum divinæ Scripturæ testificationibus compertum habetur, sed etiam scriptorum Gentilium assertione, Plinii [3], Strabonis [4], et aliorum : et si quidem aliæ provinciæ in Oriente palmis abundent, Judæam cæteris præstare, ob eamque rem esse inclytam Plinius [5] æque tradit. Sed et ab ipsis Judæis palmæ figuram intra Templi ornamenta frequenter receptam esse, docent divinæ [6] Scripturæ. Erat et apud Ægyptios palma figura hieroglyphica anni, quod (ut Orus Apollo testatur) ipsa sola arbor ex omnibus ad singulos Lunæ ortus singulos etiam ramos procreet, ita ut duodecim ramorum productione annus expleatur; fortasse et hanc ob causam apud Judæos, Lunarium mensium observantissimos, majori quam cæteræ arbores in pretio habita. Quod autem ad tributum Judaicum sublatum : quam calumniose a Domitiano imperatore impositum fuerit, et quam acerbissime exactum, suo loco superius dictum est ex Suetonio et aliis.

13. *Joannis reditus Ephesum ejusque ibi acta.* — Sed quod ad edictum pertinet de restituendis

[1] Suet. in Domit. c. 17. — [2] Philost. lib. VIII. — [3] Dio in Domit. — [4] Macrob. Saturnal. lib. I. c. 12. — [5] Martyrolog. Rom. et alii. 30 April. — [6] Ibid. 8 Jan. — [7] Ibid. 28 Maii.

[1] Dio in Nerva — [2] Rom. Martyrol. die 15 April. — [3] Plin. lib. V. c. 17. — [4] Strab. l. XVI. — [5] Plin. lib. XIII. c. 4. — [6] Reg. 67. 2. Paral. 3. Ezech. 40. 41.

exulibus; ejusdem vigore Joannes apostolus, qui in Patmon a Domitiano fuerat relegatus, exilio solvitur, atque Ephesum revertitur : ubi tradit Eusebius [1], denuo sedem ac domicilium rerum suarum collocasse. atque Asiæ Ecclesias gubernasse. Sed de rebus ab eo gestis in Asia, postquam exilio liber illuc accessit, hæc ex Clemente Alexandrino Eusebius recitat [2] sic dicens : « Posterior autem testis, Clemens scilicet, in eo opere quod inscripsit : Quis sit ille dives, qui salvetur : ut primum ipsum tempus commonstravit, historiam pariter cum primis necessariam, his præsertim qui ex honestis utilibusque rebus audiendis aliquid capiunt oblectationis, adjungit : Sumamus igitur in manus historiam, et legamus. Sic vero se habet.

14. « Audite fabulam : quid dixi fabulam? imo veram et certam historiam de Joanne apostolo memoratam, quæ nobis constanter tradita est, et memoria firme custodita. Ubi vero tyranno mortuo, ex insula Patmo erat Ephesum reversus, quorumdam rogatu ad finitimas gentes proficiscitur, hic episcopos constituturus, illic integras Ecclesias rite dispensaturus, alibi certos homines, sibi Spiritus sancti instinctu demonstratos, in clerum delecturus. At cum ad urbem quamdam non longe inde distantem, cujus etiam nomen nonnulli memorant, se contulisset; et alia quoque officia, quæ ad animos fratrum inter se dissidentium conciliandos pertinebant, obiisset : ad extremum adolescentulum, corporis viribus valentem, vultu et oris conformatione venustum, animi impetu flagrantem, forte conspicatus, statim in eum, qui ibi episcopus erat constitutus, oculos convertit, eumque sic affatus est : Hunc adolescentulum omni studio, cura, et cogitatione, coram Ecclesia et Christo teste, tibi tuæque fidei commendo. Quem cum episcopus in suam tutelam accepisset, et omnia se facturum fuisset pollicitus, Joannes eadem iterum atque iterum illi edisserit, ejusque fidem contestatur. Ephesum deinde redit. Episcopus ille adolescentulum sibi concreditum in domum suam recipiens, educavit pro suo, in officio continuit, fovitque humaniter; ad extremum baptismi sacramento illuminat.

15. « Postea vero ubi sigillo Domini (nempe sacramento confirmationis, ut addit interpres) tanquam perfecta tutaque ejus animæ custodia obsignasset, nonnihil de cura et observatione in eo instituendo suscepta remisit. Quem quidem non solum liberior vivendi potestas, quam fuerat paulo ante tempus adeptus, verum etiam quidam adolescentes ejus æquales otio languidi, inertia dissoluti, et omni malorum genere assuefacti corruperunt. Et primum exquisitis conviviorum opiparorum deliciis alliciunt, invitumque noctu deinde educentes, ad furti societatem coeundam attrahunt : tum majora moliri flagitia hortantur. Iste pedetentim assuescit; et propter generosam animi magnitudinem, tanquam equus effrænatus, et nimium sibi suisque viribus præfidens, extra rectam viam impetu fertur; frænaque acriter præmordens, proclivius in profundum vitiorum gurgitem se præcipitat. Atque cum jam in desperationem salutis in Deo sitæ veniret, deinceps non de exiguis noxis cogitavit, sed maximis quibusdam ac nefariis facinoribus admissis, ubi semel omni improbitate et nequitia perditus evaserat, nullam non sceleris labem ex æquo cum aliis contrahere secum statuit. Illis igitur in familiaritatem adscitis, et magna latronum turba collecta, animo prompto paratoque se ducem manu violentissimum, sanguinis effusione crudelissimum, severitate denique acerbissimum præbuit.

16. « Interea temporis, ubi necessaria ad rem incidebat occasio, Joannes accersitur. Ille ubi alias res, quarum gratia venerat, recta ratione disposuisset : Age, inquit, episcope, depositum nobis redde, quod ego et Christus, Ecclesia teste, quam gubernas, tibi commisimus. Hic vero primo attonitus obstupuit, arbitratus pecuniam, quam nunquam acceperat, a se per fraudem et dolum malum repeti : et tamen neque facile credere poterat ea a se reposci per calumniam, quæ neutiquam habuisset; neque Joanni depositum repetenti omnino diffidere. Verum simul atque Joannes dixerat : Adolescentulum repeto, et animam fratris : senex demisso vultu ingemiscens, et item lacrymans : Ille, inquit, mortuus est. Quomodo et quo genere mortis? Deo, inquit, mortuus est : nam nequam, et perditus, et uno verbo, latro evasit; et jam pro ecclesia, in qua versabatur, montem cum nefaria hominum sui similium turba occupat. Apostolus ergo veste dilacerata, ingenti cum gemitu caput feriens : Bonum, inquit, custodem animæ fratris tui te reliqui. Equus jam mihi adsit, et dux aliquis itineris. Inde ab ecclesia, ita ut erat, cum festinatione se proripuit. Profectus autem ad locum, a primis latronum excubitoribus prehenditur : qui neque fugam parans, neque evitare studens, sed vociferans admodum, dixit : Huc hujus rei causa accessi; me ad principem vestrum deducite. Qui quidem ad tempus, ut erat armatus, expectabat.

17. « Verum ut Joannem adventantem agnoverat, præ pudore fugam capessit. Hic vero ætatis suæ oblitus, illum pro viribus propere insequitur : atque clamans : Quid inquit, fili, me tuum ipsius patrem inermem et ætate confectum fugis? Miserere laboris mei, fili; ne formides : adhuc tibi salutis spes reliqua est : ego Christo pro te reddam rationem, et, si sit opus, pro te lubens mortem oppetam, sicut Dominus pro omnibus nobis : pro tua anima meam dabo : consiste, crede : Christus me misit ad te. Ille ubi hæc audiverat : primum oculis humi defixis, constitit, deinde arma abjecit : tum horrore perfusus graviter et acerbe lamentatus est : senem ad se adventantem complectitur : fletu et mœrore, quoad poterat, pro culpa satisfacit : et dextera sola occultata, lacrymarum unda secundo baptizatur. Apostolus rata et constanti asseveratione, ei se a Salvatore veniam et remissionem peccatorum precibus suis impetraturum

[1] Eusebius hist. lib. III. c. 15. — [2] Euseb. hist. lib. III. c. 17.

pollicetur : atque ad genua accidens, ipsam manum dexteram, tanquam aqua pœnitentiæ ablutam purgatamque osculatus, illum ad ecclesiam reducit. Crebris item precibus Deum pro illo invocat, continuis jejuniis una cum eo se macerat, variis divinæ sapientiæ sententiis ejus animum, quasi quibusdam blanditiis mitigat, tranquillatque; neque prius (ut fertur) inde decessit, quam illum Ecclesiæ ministerio præfecisset. Cujus conversione magnum veræ pœnitentiæ exemplum præclarum secundæ regenerationis specimen, illustre denique trophæum a peccatis resurrectionis, per exteriora pœnitentiæ signa hominibus proposuit ad imitandum. Ista a Clemente hoc modo præscripta, tum ad rei gestæ cognitionem, tum ad utilitatem legentium accommodata, istum locum obtineant. » Hucusque Eusebius.

18. Joannes Chrysostomus ad Theodorum lapsum scribens, ejusdem adolescentis exemplo eum ad meliorem frugem revocare conatus, hæc ait : « Quæ gesti sunt cum illo juvene, qui pridem discipulus fuit Joannis illius filii Zebedæi, deinde longo tempore ducem egit latronum; iterum a sanctis manibus beati senis interceptus, in superiorem virtutem e lustro, e spelunca latronum, penetravit; ipse non ignoras : nosti enim non minus quam ego. Sæpenumero te admirantem audivi referre beati viri condescensum, et mansuetudinem, et suavitatem illicem : quoniam prior cruentam dexteram exosculatus est, hærens in amplexu adolescentis, et ea via reduxit ad amissam virtutem. » Hæc Chrysostomus, ut rem absque ulla dubitatione testatam, summatim retulit. Citat eamdem historiam Cassianus[1], et alibi plures. Sed et Antiochus[2] monachus scriptor nobilis, qui claruit Zenonis imp. temporibus, eamdem recitans, Irenæum ipsius allegat auctorem.

19. Adduntur ad hæc alia multa miranda a Joanne peracta, ut mutatio virgarum in aurum, et saxorum in gemmas : sed quia sunt apocrypha, æque rejicienda putamus. Ferunt et viduam necnon adolescentem defunctos ab eodem Joanne esse revocatos ad vitam : Sed hæc ex pseudo-Prochoro, vel aliis, quorum fides in omnibus non probatur. Illud vero de mortuo homine ad vitam restituto, firmum habetur, et testimonio Apollonii antiquioris theologi, quem citat Eusebius[3], comprobatur. Confirmat hoc ipsum Sozomenus[4] sic dicens : « Non solum Petrus apostolus mortuum suscitavit, sed et Joannes evangelista Ephesi, Philippæ filiæ Hierapoli; et eadem a multis tum veteribus, tum nostri temporis piis viris (nempe ab Epiphanio inter alios) esse gesta reperies. » Plura sane eademque magna edita esse a Joanne miracula, cum reversus est Ephesum, ut credamus, illud magnopere persuadet; quod Apollonius Tyanæus, magus illorum temporum (ut dictum est) famosissimus, ei ob oculos positus erat : qui cum se exemisset e manibus Domitiani, qui eum Romæ detinuit vinctum in carcere, ab Urbe recedens, et per Græciam se in Asiam conferens, Ephesi morabatur. Oportuit igitur, ut olim Petrum adversus Simonem magum, sic Joannem magna virtute in magum obniti, ne, qui credidissent, ejus malis artibus in præceps adducerentur; et eo magis, cum præsertim recens esset exemplum, quo Apollonius magnam de se apud Ephesios existimationem concitaverat. Quodnam vero id fuerit, breviter enarrare, operæ pretium ducimus.

20. Hoc ipso anno quo diximus Domitianum a Stephano liberto Clementis esse necatum, idem Apollonius ejusmodi facto Ephesios in admirationem adduxit. Nam ea ipsa die et hora, qua imperator gladio a Stephano impetebatur, Apollonio concionem habenti ad populum, in media oratione (inquit Philostratus [1]) novum quid et incredibile occurrit. Nam concise magis quam consueverat, verba proferens, tandem quasi horum, quæ dicere vellet, oblitus, conticuit, torvis oculis in terram aspiciens. Tres inde aut quatuor passus e loco ubi constiterat progressus : « Percute tyrannum, percute tyrannum, » clamabat : non ut qui e speculo veritatis imaginem traheret, sed qui res ipsas ante se fieri videret, et auxilium afferre conaretur. Cum stuperent Ephesii qui frequentes aderant : subsistens Apollonius, sicut facere solent, qui rem aliquam, dum fit, videntes, quo tandem evasura sit expectant : tandem, « Confidite, inquit, o viri; tyrannus namque occisus est hodie; quid autem dixi, hodie? imo potius hoc ipso temporis momento, ita me Pallas adjuvet. Cumque illum insanire putarent Ephesii, cuperent tamen vera esse quæ diceret, sed propter periculi magnitudinem talibus verbis aures præbere metuerent : Non miror, inquit Apollonius, vos mihi non adhibere fidem jam nunc ea narranti apud vos, quæ nondum omnes qui Romæ sunt cognovere : sed jam ecce cognoscunt. »

21. Hæc vera esse, quæ ab Apollonio dicta erant, cum postmodum tabellarii cum litteris festinantes, certo firmarent; vix credi potest, ad quantam ille de se Ephesios admirationem ac pariter æstimationem adduxerit; ut tum his, tum cæteris ibidem rebus ab eo gestis, eumdem ut quempiam deorum colerent; nescientes enim, unde hæc occulta scire Apollonio suppeditaretur, eum proinde ac si plus quam homo esset, plurimi faciebant; quippe qui Ephesi agens, quæ Romæ fierent, spectare oculis videretur. At hæc haud mirabitur, qui consideraverit, peculiare id fuisse magorum, ut per parhædos ipsos, quos vocant, familiares dæmones, imagines rerum quæ longe abessent, ob oculos mentis repræsentatas inspicerent. Nam ut de multis aliis taceamus, Julianus Apostata (quod suo loco dicturi sumus fusius) ejusmodi arte, quæ Romæ vel alibi in Occidentali imperio agerentur, ipse, cum esset in Oriente, nosse curabat. Cæterum apud rerum ignaros magna hæc in Ecclesia Ephesina potuit esse tentatio : quamobrem ne ejusmodi Tyanæi imposturis Christiana

[1] Cassian. collat. 24. c. 21. — [2] Antioch. serm. 122. — [3] Euseb. lib. V. c. 17. in fine. — [4] Sozom. lib. VII. c. 26.

[1] Philostr. lib. VIII.

religio dispendium aliquod pateretur, opportune his diebus reversus Joannes ad Ephesios, mortuum quem diximus, suscitavit, et alia complura (ut par est credere) mirabilia est operatus.

22. *Dionysius mittitur in Gallia.* — Cum vero de restitutione Joannis nuntium accepisset Dionysius Athenarum episcopus, sicut ad eum olim exulem in insulam relegatum scripserat [1], fore ut brevi mutuo congressu invicem jungerentur : illum mox Ephesum convenisse, æquum est opinari. At hæc tempora Dionysium egisse in Oriente, facile omnes consentiunt; post hæc vero, fortasse Joannis consilio, Romam ad Clementem pontificem se contulisse, ab eodemque una cum Rustico et Eleuterio in Gallias esse amandatum, fidem faciunt, qui ex antiquioribus monumentis ejus res gestas scriptis memoriæ prodiderunt. Mittendi in Gallias, tam insignem totaque Ecclesia spectatum virum, ea fere necessitas incumbebat; quod primi illi a Petro ad prædicandum ibidem Evangelium missi discipuli, vita functi erant, quorum aliquos (ut dictum est) gladius sævientis Domitiani sustulerat. Martialis enim antiquus discipulus vita functus erat. Sub eodem Domitiano pariter obiisse diem Eutropium, Lucianum, et alios, jam nuper est dictum. Quamobrem nobilissimæ Gallicanæ jam coalescenti Ecclesiæ pastoribus destitutæ, Clemens, qui alios eo tem miserat, opportune consuluit, ut Dionysium in Gallias mitteret.

23. *Episcopi Athenienses.* — Hæc cum plurimorum auctoritate testata habeantur; qui de his dubitant, dicant velim, quæ ratio esse potuit, quæve causa intercessit, ut vivente adhuc Dionysio Publius daretur episcopus Atheniensibus, et post eum Quadratus? Nam cum (ut suo loco dicemus) Dionysius sub Hadriano imp. consummarit martyrium, ad illud plane constat [1] tempus Quadratum rexisse Ecclesiam Atheniensium, et ante eum Publium : quinimo et Narcissus Domini discipulus ante hos omnes post Dionysium ab Hippolyto [2] ponitur : ut satis ex his appareat, illos vivente adhuc Dionysio, creatos esse Athenarum episcopos, nimirum quod ille fuisset alio amandatus : Sed quonam? certe ad alias civitates vel provincias, quam in Galliam missum esse, nulla prorsus vel levis memoria extat, vel conjectura. Nec existimare fas est eum hisce temporibus, omnibus Apostolis, uno excepto Joanne, morte sublatis, cum maxima omnium incumberet necessitas Evangelii prædicandi, suæ Ecclesiæ nuntio remisso segnem ac otiosam vitam sibi constituisse. Sicut igitur postea factum scimus a Polycarpo Joannis evangelistæ discipulo, ut ex Asia complures in Gallias (ut suo loco dicemus) ad Evangelium prædicandum, illudque pariter propagandum missi fuerint : ita nunc putamus, persuasione Joannis Dionysium Romam primum ad Clementem, inde ejusdem consilio in Galliam esse profectum. At de Dionysio inferius suo loco nobis fusius agendum erit.

[1] Dionysius epist. x.

[1] Euseb. lib. IV. c. 22. et Hier. de Scrip. Eccles. in Quadrato. — [2] Hippol. de 72. discipulis.

Anno periodi Græco-Romanæ 5589. — Olymp. 218. an. 4. — Urb. cond. 849. — Jesu Christi 96. secundum Baronium 98. — Evaristi papæ 2. — Nervæ imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Fulvius Valens* et *C. Antistius Vetus.*

2. *Consulares aliquando consules dicti.* — Flavius Clemens anno præcedenti a Domitiano morti traditus, et Flavia Domitilla Clementis neptis relegata. Eusebius enim tam in Historia, quam in Chronico, et Xiphilinus ex Dione tradunt, Clementem *consulem* morte affectum. Verum quidem est, Suetonium in Domitiano, cap. 15, scribere : « Flavium Clementem tantum non ipso ejus consulatu interemit. » Sed hi auctores inter se contrarii non sunt : priores enim insinuant, Clementem eo anno, quo consulatum gessit, interfectum; Suetonius vero eum, paulo postquam consulatum abdicavit, occisum. Consules enim ordinarii, licet per aliquot tantum menses munus illud exercerent, toto tamen consulatus anno consules sæpius vocati, ac postmodum exconsules aut consulares. Ex quo apparet, quam immerito in epistola consulari a quibusdam censoribus reprehendatur quod in Dissert. Hypatica scripserim, imperatores consules aut consulari munere fungentes decennalia, triumphos, et Ludos Sæculares exhibuisse, quod, ut plurimum, post depositum consulatum id factum esse constet. Nam qui modum loquendi scriptorum Historiæ Augustæ imitatur, nullum justæ reprehensioni locum relinquit.

3. *Domitiani interitus.* — Ad num. 9. Domitianus « occisus est XIV kal. Octobris, anno ætatis XLV, imperii XV, » inquit Suetonius in Domitiano, cap. 17. « Vixit Domitianus annos IV et XL, menses X, dies VI et XX. Regnavit annos XV, dies V, » ait Xiphilinus ex Dione. Addit Suetonius, eum cædem ominatum affirmasse, « fore ut sequenti die luna se in Aquario cruentaret. » Die autem decima octava Septembris, qua periit, luna fuit in vigesimo tertio gradu, minut. X Aquarii. Quare interitus ejus hoc anno certissime contigit. Scaliger, lib. 5 de Emendat. Temp., anno

præcedenti illum consignavit, ea ratione, quod Hadrianum annos XXII imperasse existimaret. Qua etiam motus card. Norisius in Dissert. de Votis Decennalibus, Hadriani mortem in annum CXXXIX distulerat; quam opinionem postea in Epistola consulari merito damnavit. Ita annus unus Hadriani imperio additus magnos illos viros in errorem induxit. Sed in priori parte Dissert. Hypaticæ Hadrianum annos tantum XXI regnasse ita certo demonstravi, ut res in controversiam vocari in posterum non possit.

4. *An Dionysius Areopagita.* — Ad num. 22. Sirmondus in editione Conciliorum Galliæ, et Dissertatione de duobus Dionysiis, Launoius in libro de duobus Dionysiis, aliique quidam, Dionysium Parisiensem episcopum negant eumdem esse cum Dionysio Areopagita, quem episcopum Atheniensium esse volunt; quibus se postea alii opposuere. Utriusque partis rationes summatim refert Schelstratius in 2 part. Antiquit. Illustr., dissert. III, cap. 3, art. 3. N. *du Bois* vir eruditissimus Ecclesiæ Parisiensis Historiam sub prælo habet, in qua celebrem istam controversiam accuratissime tractaturus est.

CLEMENTIS ANNUS 7. — CHRISTI 99.

1. *Joannes scribit evangelium.* — Anno Christi Redemptoris nonagesimo nono, Nerva Augustus tertium iniit consulatum, adscivitque sibi collegam Virginium Rufum, « quem, inquit Dio, Romanæ legiones olim imperatorem nominaverant, minime veritus eum vel in collegam assumere. » Laudatissimus hic a Plinio [1] prædicatur, quod imperium recusasset a militibus oblatum, quod eruditus et optimus civis esset; ejusque obitum deplorat, ut amantissimi patris. Quomodo autem vita functus sit in hoc suo consulatu, agens annum octogesimum tertium, idem describit; laudatumque ait funebri oratione a Cornelio Tacito, horum temporum viro eloquentissimo.

2. His item temporibus, secundum ea quæ ab Athanasio et aliis testata habentur, S. Joannes evangelista suum evangelium edidit : sunt enim hæc verba [2] Athanasii : « Evangelium secundum Joannem prædicatum est a Joanne apostolo et dilecto, cum exul esset in Patmo insula, et postea ab eodem Ephesi editum per Caium dilectum Apostolorum hospitem ; de quo Paulus ad Romanos scribens dicit : Salutat vos Caius hospes meus, et tota Ecclesia. » Fertur de eadem re sententia Hippolyti [3] episcopi Portuensis et martyris in hæc verba : « Joannes Jacobi frater, cum in Asia verbum Dei propagaret, imperante Romæ Domitiano, in Patmum insulam est deportatus. Inde a Nerva revocatus Ephesum, conscripto Evangelio, et patefactione quam conspexerat, vita excessit, annos natus centum et sex. » Post restitutionem itaque ab exilio, incerto tamen anno, ab eo scriptum esse Evangelium, Epiphanius [4] quoque testatur, sic dicens : « Cogit sanctus Spiritus Joannem recusantem Evangelium annuntiare ob metum et humilitatem in senecta ipsius post nonaginta annos vitæ ejus, post reversionem ipsius a Patmo. » Sed quod addit : « Quæ facta est sub Claudio Cæsare, » memoria lapsum puto, vel in codicem mendum irrepsisse : nam haud facile probari potest, quod Joannes sub Claudio nonagenarius saltem ætate fuerit. Consentit Irenæus [1], scriptum fuisse Ephesi a Joanne Evangelium ; licet quo tempore id acciderit, minime dicat. In eamdem sententiam complures alii tum Græcorum, tum etiam Latinorum abiere.

3. Dixerunt alii [2] conscriptum ab eo fuisse Evangelium in insula Patmo, editum vero Ephesi. Addit autem qui hæc scribit Metaphrastes, tonitrua, fulgura, atque terrores complures esse factos, cum Joannes opus aggressurus esset, perinde ac olim acciderat, cum Moyses in vertice Sina montis legem accepisset, sic dicens : « Cum solutus lege exilii Ephesum esset reversurus, insulani precibus agunt, ne recedat : quod cum persuadere non possent, secundæ faciunt petitionis initium ; ne scilicet totum se ipsum auferret, sed se ipsum loquentem assiduo suis scriptis relinqueret ; utque Christi Evangelium, et ea quæ ipse viderat de Christo, scriberet. Annuit ille ; et antequam opus aggrederetur, tum sibi, tum aliis indixit jejunium : et Prochorum sequi jubet, ac cum eo montis ascendit verticem, et more Samuelis rectus erigitur, et sicut Moyses manibus elevatis effiguratur, et mentem a sensibus abstrahit. Tuncque horrenda tonitrua, terrores, et fulgura his similia,

[1] Plin. lib. II. epist. I. — [2] Athanas. in Synopsi. — [3] Recitat Cedren. in Nerva. — [4] Epiph. hæres. LI.

[1] Iren. lib. III. c. 1. et Euseb. lib. V. c. 8. — [2] Metaphrast. apud Lip. t. I. Doroth. in Synopsi.

quæ antea Moysi legem recipienti contigerant, facta sunt. Ad extremum tonitrua in vocem exprimuntur atque resonat : In principio erat Verbum. »

4. At non putet quis hæc contemnenda, quod ab auctore haud admodum antiquo, cujus interdum fides vacillet, tradita habeantur; vel quod apud pseudo-Prochorum hæc fere eadem scripta sint [1]. Nam ut primum ratione agamus : si ex sententia Pauli [2] ministratio mortis litteris deformata in lapidibus fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur : quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? Quamobrem hæc haud adeo incredibilia videri debent, etiam si scripta habeantur in apocryphis : in eis enim multa vera interdum inesse admixta, neminem existimamus negaturum. At vero non ex apocrypho aliquo, quæ ipse scribit, sibi vindicat S. Hieronymus [3]; sed ex antiqua veraque historia, quam citat, ab aliis fusius explicata, sic summatim recenset : « Coactus est ab omnibus pene tunc Asiæ episcopis, et multarum Ecclesiarum legationibus, de divinitate Salvatoris altius scribere; et ad ipsum (ut ita dicam) Dei Verbum non tam audaci, quam felici temeritate prorumpere. Unde et Ecclesiastica narrat historia, cum a fratribus cogeretur ut scriberet, ita facturum se respondisse, si indicto jejunio, in commune omnes Deum deprecarentur. Quo expleto, revelatione saturatus, illud prooemium e cælo veniens eructavit : In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat verbum. » Hucusque Hieronymus; ex quibus quæ sunt dicta, ex parte firmantur. Cæterum norunt omnes qui in ejus scriptis versati sunt, ipsum præ cæteris apocrypha aversari solitum, nec adeo facile absque delectu, inconsulto palato, rancida vel insipida deglutire. Quod insuper idem Joannes a Domino dictus sit filius tonitrui : Epiphanius [4] id causa Evangelii dictum putat, cum de Joannis Evangelio hæc ait : « Joannes revera tonitrui filius per propriam suam grandiloquentiam, velut ex quibusdam nubibus, a sapientiæ ænigmatibus piam nobis de Filio intelligentiam juxta similem modum persuasit. » Sed idem est, nominatum esse filium tonitrui, quod fulmen : sicut apud Hieremiam [5], usitata Hebræorum phrasi, filiæ pharetræ, sagittæ dicuntur.

5. Quod vero ad causam spectat, qua Joannes permotus, ejusmodi scribendi Evangelium subierit provinciam : præter illam de Patmos insulæ habitatoribus nuper assertam, idem Hieronymus [6] duplicem affert, sic dicens : « Novissimus omnium scripsit Evangelium, rogatus ab Asiæ episcopis, adversus Cerinthum, aliosque hæreticos, et maxime tum Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse : unde et compulsus est divinam ejus nativitatem edicere. Sed et aliam causam hujus scripturæ ferunt : quod, cum legisset Matthæi, Marci, et Lucæ volumina, probaverit quidem textum historiæ, et vera eos dixisse firmaverit; sed unius tantum anni, in quo et passus est post carcerem Joannis, historiam texuisse. Prætermisso itaque anno, cujus acta a tribus exposita fuerant, superioris temporis, antequam Joannes clauderetur in carcerem, gesta narravit; sicut manifestum esse potest his qui diligenter quatuor Evangeliorum volumina legerint. » Hæc ipse. Porro illam potissimam fuisse causam, ut hæreticos, qui Christi divinitatem omnino negassent, scripto Evangelio confutaret, Irenæus [1], Epiphanius [2], et alii omnes affirmant.

6. Scriptum vero fuisse ab eo Evangelium græce, omnes consentiunt : translatum autem antiquitus in hebraicum, et Tiberiade in gazophylacio Judæorum asservatum temporibus suis, auctor est Epiphanius [3] : ac illud fortasse intelligit Papias, Evangelium secundum Hebræos nuncupatum : nam de Papia hæc habet Eusebius [4] : « Aliam porro narrat historiam de muliere, quæ multorum criminum apud Dominum esset insimulata : quam quidem Evangelium secundum Hebræos complectitur : » nisi intelligere velimus de Evangelio Matthæi, quo Nazareæi utebantur. Illud enim secundum Hebræos nominare consuevit Epiphanius, et Hieronymus, qui illud in latinum convertit, in quo tunc inesset ejusmodi historia, quam putamus fuisse diversam ab ea quæ narratur a Joanne [5] de muliere a Pharisæis rea adulterii constituta. Nam cum Papias multorum criminum dicat illam feminam accusatam; Joannes vero habeat unius tantum facinoris, nempe quod deprehensa esset in adulterio, insimulatam : plane diversam ab illa fuisse, cujus nulla esset mentio apud Evangelistas, significare videtur. Quod si unam eamdemque fuisse mulierem dicere magis placet; tunc illud affirmare necesse est, per Evangelium secundum Hebræos, ea ratione quam diximus, Evangelium Joannis Papiam intellexisse.

7. *De Joannis epistolis.* — At sicut idem Joannes, scripto Evangelio, Cerinthum, Ebionem et alios Christi divinitatem negantes hæreticos visus est confutare voluisse; ita etiam duabus prioribus, quas scripsit, epistolis, adversus Basilidem [6] et alios Christi carnem negantes, eam certo testimonio adsignatam et egregie testatam voluit reliquisse. Basilidem igitur, et gregales ejus, dicentes Christum non vere carnem assumpsisse, sed per phantasiam apparuisse, sicque nec vere esse crucifixum, sed omnia in imagine facta, negantesque [7] Christi causa esse subeundum martyrium, iisdem Joannes sugillat epistolis : ut in primis cum ipso exordio primæ epistolæ adversus eos ejusmodi fortissimum testimonium ponit [8] : « Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ, et vita mani-

[1] Prochor. c. 36. — [2] 2. Cor. III. — [3] Hier. in præf. in Evang. Mat. — [4] Epiph. hæres. LXXIII. — [5] Thren. III. — [6] Hier. de Scrip. Eccl. in Joan. c. 9.

[1] Iren. lib. III. c. 11. — [2] Epiph. hæres. LI. — [3] Epiph. hær. XXXIX. — [4] Euseb. lib. III. in fine. — [5] Joan. VIII. — [6] Epiph. hær. XXIV. — [7] Ibidem. — [8] 1. Joan. I. et epist. IV.

festata est, et vidimus, et testamur, etc. » ac demum : « Omnis spiritus, qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo est : et omnis spiritus, qui solvit Jesum, ex Deo non est : hic Antichristus est, de quo audistis, quoniam venit; et nunc jam in mundo est : » ac rursum in secunda epistola eodem argumento, sed brevius scripta : « Multi, inquit, seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Jesum Christum venisse in carnem : hic est seductor et Antichristus. » Et quod ad martyrium spectat, adversus venenum illorum dogmatum ejusmodi propinat antidotum, dicens [1] : « Quisquis confessus fuerit, quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, et ipse in Deo : » ac rursum [2] : « Tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua, et sanguis. »

8. Sed quod pertinet ad fidem trium Joannis epistolarum : primam quidem ut Joannis germanam ab omnibus receptam esse, S. Hieronymus [3] tradit : reliquas duas, quod in inscriptione utriusque ponatur Joannes Senior, alterius Joannis, quem Seniorem esse dictum testatur Papias [4], fuisse, nonnullos existimasse idem affirmat; eadem et Origenes [5]. Cæterum quid de his ipse senserit, ad Evagrium [6] scribens, hisce verbis ingenue profitetur : « Clangit tuba filius tonitrui, quem Jesus amavit plurimum, qui de pectore Salvatoris doctrinarum fluenta potavit. Presbyter electæ Dominæ, et filiis ejus, quos diligo in veritate. Et in alia epistola : Presbyter Caio carissimo, quem diligo in veritate. » Hæc Hieronymus inculcat, cum de episcopi et presbyteri nominibus agit, de quibus nos superius. Ostendit enim presbyteri nomen commune fuisse episcopis, atque adeo ipsis Apostolis; idque non tantum ex citatis Joannis epistolis, sed et Petri dicentis [7] : « Seniores, qui in vobis sunt, obsecro consenior et testis Christi passionum. » Certe quidem si quando ex facierum similitudine filios eodem parente genitos licuit judicare : tres illas epistolas verbis, sententiis, stylo, charactere unam eamdemque præ se ferentes imaginem, ab uno eodemque auctore esse conscriptas, quivis facile poterit intelligere.

9. In primis enim quod ad verba atque sententias spectat, in multis id contigit demonstrari : ut cum ait [8] in prima : « Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus : » in secunda item : « Non tanquam mandatum novum scribens vobis, sed quod habuimus ab initio. » Rursum in prima [9] : « Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet : qui confitetur Filium, et Patrem habet. » Et in secunda eamdem plane his verbis sententiam reddit. « Qui recedit et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet : qui permanet in doctrina Christi, hic et Patrem et Filium habet. » Quod item in prima [10] : « Omnis qui ex Deo natus est, peccatum non facit. » In tertia idem his verbis : « Qui bene facit, ex Deo est : et qui ex Deo natus est, peccatum non facit. » Et quod in [1] prima habet : « Ut diligamus opere et veritate : » eadem in secunda et tertia de diligendo in veritate frequenter inculcat. Dum item in prima hæc habet [2] : « Multi pseudoprophetæ exierunt in mundum. In hoc cognoscitur Spiritus Dei : Omnis spiritus qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo est : et omnis qui solvit Jesum, ex Deo non est, et hic Antichristus est. » In secunda iisdem pene verbis eamdem reddens sententiam, ait : « Multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Jesum venisse in carne : hic est seductor, et Antichristus. » Rursum in prima : « Hæc est charitas, ut mandata ejus custodiamus. » Et in secunda : « Hæc est charitas, ut ambulemus secundum mandata ejus. » At quæ frequens in tribus illis epistolis facta est charitatis, dilectionis, veritatis inculcatio, plane declarat in duabus illis epistolis eamdem, quæ in prima, genuinam elucere, atque perspicue conspici Joannis imaginem.

10. Sed et ejusdem eas esse partus Joannis, qui Evangelium scripsit, majores qui canonicorum librorum contexuere catalogum, tam Græci, quam Latini, æque consentiunt omnes, dum tres numerarunt semper Joannis apostoli et evangelistæ epistolas; ut de his dubitare, summæ videatur esse stultitiæ. Verum quod primæ epistolæ nullus inscriptus sit titulus; non ita factum putamus, ut ea sic absque alia inscriptione ejus qui scripsit, et ad quos data sit, ut se habet, fuerit exarata : sed potius existimamus ejus titulum excidisse; quippe quæ a majoribus eo titulo consignata reperitur, ut sic ab eis citaretur : « Joannes ad Parthos. » Quomodo enim scissent eam ad Parthos datam esse, nisi titulus eum qui dedit, et ad quos fuerit data, monstrasset ? Apud Hyginum [3] enim et Augustinum [4] eo titulo ea citata epistola habetur. Cum autem apud Parthos Joannes prædicaverit Evangelium, ad eosdem eam ipse epistolam scripsisse putatur. Hæc jam satis de Joannis epistolis. Quando autem ex humanis desierit, suo loco dicturi sumus.

11. *De obitu Apollonii Tyanæi.* — Hoc eodem anno impostor ille Apollonius Tyanæus, de quo sæpe antea mentio a nobis facta est, qui magicis artibus universi orbis oculos in se converterat, honesta capta occasione mittendi legationem ad Nervam imp. quo exule familiariter usus erat, discipulum Damidem, quem conscium ac testem haberet suarum actionum, a se ablegans, ne ultimi sui finis testis esset, occultam oppetens mortem (quo immortalis crederetur in cælum esse translatus) incerto exitu clausit diem extremum. Sed hæc his verbis Philostratus [5] ex Damide : « Ut igitur a se Damidem amoveret, et ne coram testibus moreretur, occasionem epistolæ meditatus est, quam illum Romam mitteret ad Nervam imperatorem : et Damis quidem cum ab eo discederet, vehementer se turbatum

[1] 1. Joan. I. — [2] 1. Joan. V. — [3] Hier. de Scrip. Eccles. in Joanne. — [4] Apud Euseb. lib. III. c. ult. — [5] Apud Euseb. lib. IX. c. 19. — [6] Hier. ep. LXXXV. — [7] 1. Pet. V. — [8] 1. Joan. II. — [9] Ibidem. — [10] Joan. III.

[1] Joan. III. — [2] 1. Joan. IV. — [3] Hygin. ep. 1. — [4] Aug. lib. quæst. novi Test. q. 39. — [5] Philost. lib. VIII.

dicit, quamvis futurorum esset ignarus. Apollonius autem quamvis optime sciret quid eventurum esset, nihil tamen abeunti dixit, quale dicere solent, qui se nunquam amplius mutuo sint visuri : adeo persuadendi cupidus erat, se semper esse victurum. Discedentem autem his verbis admonuit : O Damis, quanquam satis in te ipso habeas philosophiæ, me tamen respice. Et de Apollonio quidem Tyanæo hactenus ab Assyrio Damide scriptum est. De mortis autem genere, si modo mortuus est, nihil est a Damide scriptum. Sermones autem multi variique circumferuntur. » Hæc Philostratus Apollonii studiosissimus : qui et varias de ejus interitu subdit opiniones vulgo jactatas : quas cum nec ipse certa assertione confirmet, merito, ut inanes ac plane ridiculas, prætermittimus.

12. *Trajanus adoptatus a Nerva.* — Verum nonnisi malo exitu eum vita functum esse, perfacile conjici potest ex [1] Luciano, dum vitam Apollonii, tragœdiam appellat, et cum de alio mago Tyanæi discipulo : « Erat, inquit, ex eorum numero, qui cum egregio Apollonio Tyanæo illo versati erant, totamque illius tragœdiam pernoverant. Vides quanam e schola tibi hominem refero. » Hæc Lucianus, ut de re omnibus nota, et amicum alloquens, qui ca omnia optime nosset. Idemque dum agit de discipulis Apollonii, qui imposturis, incantationibus, magiisque, et aliis malis artibus operam dabant, iisdemque vita turpissimis, et amore puerorum infamissimis; qualis eorum magister fuerit, facili conjectura poterimus assequi. Eant igitur impii qui eo impudentiæ pervenere atque blasphemiæ, ut non erubuerint Christum Dominum Redemptorem nostrum cum Tyanæo conferre : nam etsi non aliunde, certe ex fructibus utriusque (quo nihil est naturalius) qualis uterque fuerit, perspicue cognosci potuerit. Sed de his alias.

13. Eodem anno, iisdemque coss., Nerva imperator [1] cum se jam senio fatiscentem, et continuis morbis in dies magis magisque languescentem, ac deficientem viribus conspexisset, consulturus Romano imperio, nulla habita ratione sibi sanguine conjunctorum, quem putavit virum frugi dignumque ad habenas imperii moderandas, M. Ulpium Trajanum, Hispanum hominem, agentem tunc in Germania cum exercitu, adoptavit in filium, ac Cæsarem nominavit. Hæc cum Dio, tum Plinius pluribus prosecutus est ea oratione, quam pro gratiarum actione habuit in suo consulatu; sed nos de eodem plura inferius.

[1] Lucian. in Alex.

[1] Dio in Nerva.

Anno periodi Græco-Romanæ 5590. — Olymp. 219. an. 1. — Urb. cond. 850. — Jesu Christi 97. secundum Baronium 99. — Evaristi papæ 3. — Nervæ imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Nerva Aug. III* et *L. Verginius Rufus III*, ut habet card. Norisius in Epistola consulari. Nervæ consulatus juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *Trajanus dictus Cæsar et imperii collega.* — Ad num. 13. « Nerva Trajanum in liberi locum, inque partem imperii adoptavit, cum quo tribus vixit mensibus, » inquit Victor in Epitome. Trajanus itaque non tantum Cæsar, sed et collega imperii renuntiatus, idque V kalend. Novemb., cum Nerva, anno sequenti, exeunte Januario, supremum diem obierit, et nuncupationes Cæsarum ac imperii collegarum, quinto kalendas alicujus mensis de more factæ fuerint, ut in Dissert. Hypatica ostendi. Dio lib. 68 ait, Nervam in Capitolium conscendisse, ibique magna voce dixisse : « Quod felix faustumque sit, inquit, senatui populoque Romano, mihique ipsi, Marcum Ulpium Nervam Trajanum adopto; eumdemque postea in senatu Cæsarem designavit. Itaque Trajanus tunc Cæsar, ac postea imperator factus est. » Quibus ex verbis liquet, Trajanum primo adoptatum fuisse, secundo Cæsarem dictum, tertio imperio proconsulari donatum, quod imperatoris nomine exprimi diximus anno LI cum de Nerone eodem imperio proconsulari cohonestato verba haberemus. De tribunitia potestate Trajano collata non loquitur Dio; sed certum, eam illi cum imperio proconsulari collatam. Plinius in Panegyrico, cap. 8, de Trajano ait : « Simul filius, simul Cæsar, mox imperator, et consors tribunitiæ potestatis, et omnia pariter et statim factus es, quæ proxime parens verus tantum in alterum filium contulit. » Loquitur Plinius de Vespasiano, Titi non adoptione, sed vero parente, qui imperium proconsulare et consortium tribunitiæ potestatis in Titum contulit, nulla ratione habita Domitiani alterius filii. Addit Plinius capite sequenti : « Non solum successor imperii, sed particeps etiam sociusque placuisti. » Mitto alia ejusdem Plinii loca, ex quibus certissimum redditur, Trajanum cum Nerva conregnasse, et imperatorem appellatum fuisse.

3. *Nerva imperium non abdicavit.* — Dodwellus, in doctissima Appendice ad Dissertationes Cyprianicas num. XL, Nervam Trajanum non tantum

adoptasse, sed et non multo post imperium abdicasse scribit. Unde tres epochas Trajano assignat, primam ab eo tempore, quo Cæsar nuncupatus, deductam; secundam ab eo, quo imperator dictus; tertiam a die, quo Nervæ demortuo successit. Existimat autem, Nervam sub hujus anni finem imperium deposuisse, tuncque Trajanum, qui jam Cæsar erat, *imperatorem* appellatum, quod Dio scribat, Trajanum primo Cæsarem, et μετὰ τοῦτο αὐτοκράτορα, id est, *postea imperatorem* vocatum fuisse; ac denique hallucinari eruditos, qui Augusteam hic a Cæsarea dignitatem distinguant, cum, inquit, in ipsa etiam Augustea dignitate varii semper essent gradus, quorum primum usque ad abdicationem tenuit ipse Nerva. Hunc vero abdicasse colligit ex Plinio lib. 7, epist. XXXIII, in qua dicitur : « Divus quidem Nerva (nam privatus quoque attendebat his, quæ recte in publico fierent) missis ad me gravissimis litteris, non mihi solum, verum etiam sæculo gratulatus est, cui exemplum (sic enim scripsit) simile antiquis contigisset. » Gesta hæc coram consulibus de causa Bæbii Massæ scribit Plinius, quibus tamen Nerva jam privatus attenderit. Alios illos consules fuisse oportet, quam ipsum Nervam. Atqui anno XCVIII alios præter se consules non vidit, ne suffectos quidem : nec enim mensis Januarii finem attigit. Sub superioris itaque anni XCVII finem causam illam actam necesse est coram mensis illius consulibus suffectis. Convenit et senior Victor in Cæsaribus qui ait : « Mense sexto ac decimo semet eo (imperio) abdicavit, » scilicet Nerva. Ita Dodwellus, qui addere poterat Lactantium lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 18, ubi ait Galerium Maximianum, ut Diocletianum ad imperium abdicandum adduceret, Nervæ exemplum proposuisse : « Simul et exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset. Ille vero (nempe Diocletianus) aiebat ei indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem, in humilis vitæ tenebras decidisset, et minus tutum, quod in tam longo imperio multorum sibi odia quæsisset. Nerva vero uno anno imperante, cum pondus et curam tantarum rerum, vel ætate vel violentia ferre non quiret, abjecisse gubernaculum Reipublicæ, atque ad privatam vitam rediisse, in qua consenuerat. » Hæc Dodwelli fundamenta.

4. *Ex Plinio Nervam non abdicasse liquet.* — Verumenimvero, Nervam nunquam imperium abdicasse, sed postquam Trajanum adoptavit, rerum publicarum curam deposuisse eamque Trajano mandasse certissimum esse debet. Diocletianus enim primus ex imperatoribus fuit, qui deposito imperio ad vitam privatam redierit : « Diocletianus privatus in villa, quæ haud procul a Solonis est, præclaro otio senuit, inusitata virtute usus, ut solus omnium post conditum Romanum imperium ex tanto fastigio sponte ad privatæ vitæ statum civilitatemque remearet, » inquit Eutropius. Nec Plinius in Epistolis docere potuit, Nervam imperium deposuisse; cum in Trajani Panegyrico post Nervæ mortem recitato, Trajanum duntaxat in imperii societatem adscitum sæpius insinuet. Ubi de Trajani adoptione locutus est Plinius, de Nerva, cap. 8, hæc scribit : « Inde QUASI DEPOSITO IMPERIO, qua securitate, qua gloria lætus? (Nam quantulum refert, DEPONAS, AN PARTIARIS IMPERIUM, nisi quod difficilius hoc est) non secus ac præsenti tibi innixus, tuis humeris se patriamque sustentans tua juventa, tuo robore invaluit, statim consedit omnis tumultus. » Nerva itaque imperium non deposuit, sed illud partitus est, dum Trajanum imperii collegam dixit : quod Plinius cap. insequenti rursus indicat : « Magnum hoc tuæ moderationis indicium, quod non solum successor imperii, sed particeps etiam sociusque placuisti. Nam successor, etiam si nolis, habendus est, non est habendus socius, nisi velis. » Ad hæc Plinius cap. 6. loquens de tumultu adversus Nervam concitato, qui adoptionis Trajani causa fuit, quique post eam sedatus, ait : « Ita filius ac parens uno eodemque momento rem maximam præstitistis : ille tibi imperium dedit, tu illi reddidisti. Solus ergo ad hoc ævi, qui pro munere tanto paria accipiendo fecisti, imo ultro dantem obligasti : communicato enim imperio sollicitior tu, ille securior factus est. » Mitto alia multa ejusdem Panegyrici verba, quæ Nervam quidem socium assumpsisse, nunquam vero imperium deposuisse, manifeste ostendunt. Quod si abdicasset, quartum consulatum diebus viginti sex ante mortem non capessisset. Nec ad rem facit Epistola Plinii a Dodwello laudata; cum ea quidem Trajano imperante scripta, sed causa, de qua in ea agitur, pertineat ad annum Christi XCIII quo Domitianus imperium administrabat, ut diserte testatur Tacitus in Vita Agricolæ, versus finem ubi hujus morte, quæ Collega Priscoque coss. contigit, anno sc. XCIII narrata ait, Agricolam « festinatæ mortis grande solatium » tulisse, evasisse « postremum illud tempus, » quo Domitianus velut uno ictu Rempublicam exhauriebat. Subjungit Tacitus : « Massa Bæbius jam tum reus erat. » Anno itaque XCIII Massa a Bæticis de repetundis accusatus, sequentique XCIV damnatus, Plinio injunctam a senatu accusationem exequente, ut ipsemet in ea epistola tradit. Quando Nerva Plinio gratulatus est ob præfatæ causæ judicium, agebat Tarenti in exilio, quo a Domitiano missum fuisse prodit Philostratus in Vita Apollonii lib. 7. capite 3. Quam conjecturam, uti et alia multa debeo eruditissimo Gulielmo Loydio in litteris ad me nuper ex Anglia datis, hincque Nervæ exilium anno XCIII exeunte aut insequentis initio contigisse elicio, ut suo loco dixi.

5. *Omnia quæ Victor de Nerva scripsit portentosa.* — Nec alterum fundamentum a Victore de Cæsaribus deductum majorem firmitatem habet. Hæc Victoris verba : « Quid enim Nerva Cretensi prudentius, magisque moderatum? Qui cum extrema ætate apud Sequanos, quo Tyranni defecit metu, imperium arbitrio legionum cepisset, etc. » Omnia falsa et portentosa, inquit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad numerum 2113. Sed quæ sequuntur, non minus falsa : « Ubi prospexit, nisi a superiori-

bus robustioribusque corpore animoque geri non posse, mense sexto ac decimo semel eo abdicavit. » Quod si quis contendat, Victorem in his ultimis verbis non errasse, respondebo, antiquos imperii cum altero communicationem depositionis et abdicationis nomine quandoque expressisse; quod Herwartus in sua Chronologia capite 248, num. VI, recte intellexit. Ibi enim de Tiberio collega imperii ab Augusto dicto sermonem habens ait : Patet ex Panegyrico Maximiano et Constantino dicto, Augustum aliqua saltem ex parte deposuisse ante mortem imperium, anno scilicet ætatis suæ LXX et imperii L. Siquidem illius Panegyrici auctor sub urbis Romæ nomine depositionem imperii dissuadens, inquit : « Quousque hoc, Maximine, patiar, me quati, te quiescere, mihi libertatem adimi, te usurpare tibi illicitam missionem? An quod divo Augusto post septuaginta ætatis, quinquaginta imperii non licuit annos, tam cito licuit tibi? » Hæc Panegyrista anonymus, inquit Herwartus. Orator itaque ut cum his docte interpretatur, indicat, Augustum, Tiberium in imperii consortium vocantem illud ante tempus deposuisse, ideoque et multo magis Maximianum Herculium, qui post vicesimum imperii annum ad privatam vitam rediisset. Quam Herwarti explicationem menti oratoris conformem esse loca superius adducta manifestum faciunt. Hic porro locus, *mense sexto ac decimo semel eo abdicavit*, a librario corruptus. Scripserat Victor : *Mense XIV semel eo abdicavit* : Librarius vero nota numerali loco mutata, posuit, *mense XVI*, tandemque progressu temporis notæ numerales omissæ scriptumque, *mense sexto ac decimo*. Quod non raro contigisse norunt eruditi. Tacitus in vita Agricolæ versus finem, ait : « Natus erat Agricola, Caio Cæsare tertium cons. idibus Juniis : excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo kalend. Septemb. Collega Priscoque cos. » Consulatus III Caii Caligulæ in annum Christi XL, Collegæ vero Priscique consulatus in annum XCIII convenit. Intervallum igitur inter utrumque consulatum est tantum LIV annorum, non LVI, ait Savilius in Notis : « Familiaris Tacito aliisque historicis error est calculi plusculum excurrentis. » Sed frivola hæc evasio ubi uterque extremus annus suis characteribus insignitur. Is itaque librarii error eodem modo in Tacito, quo in Victore commissus. Sed hæc ex abundanti. Nam Victorem in Cæsaribus nonnisi falsa de Nerva scripsisse, apud me certum.

6. *Lactantius non dixit Nervam imperium deposuisse.* — Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum Dodwello non favet; Galerius enim Maximianus, ut Diocletianum ad imperium abdicandum adduceret, falso supponebat, Nervam, quando post adoptatum Trajanum rerum curam abjecit, et in Trajanum transtulit, imperium abdicasse, quod tamen falsissimum erat, ut ex dictis constat. Nec satisfacit Dodwelli responsum et explicatio, Trajanum scilicet, licet primum in imperio gradum consecutus esset, Nerva tamen superstite, eum usurpare noluisse, quod Plinius in Panegyrico, cap. 10, dicat : « Jam te providentia deorum primum in locum provexerat, tu adhuc in secundo resistere atque etiam senescere optabas : privatus tibi videbaris, quandiu imperator et alius esset, » id est, viveret, inquit Dodwellus. Verum perperam hic locus adductus : nihil enim aliud Plinius denotat, nisi tantam fuisse Trajani moderationem, ut licet imperator esset, et primum in locum provectus, id est, collega imperii (ratione cujus dignitatis imperator dicebatur) privatum tamen semetipsum existimaret, quandiu Nerva in vivis fuit.

7. *Trajanus Nerva vivente imperator, sed non Augustus fuit.* — Fallitur præterea Dodwellus, quando ait, ex Dione Trajanum Cæsarem ac postea Augustum appellatum, et in Augustea dignitate varios gradus fuisse. Nam Dio dicit quidem, Trajanum primum Cæsarem ac postea *imperatorem* appellatum. Sed *imperatoris* nomine Augustum non intelligit. Collegæ enim imperii qualis Trajanus fuit, *imperatores* propter imperium proconsulare eis concessum appellabantur; sed Augusti nomine nunquam exornabantur. Unde Plinius in Panegyrico Trajanum sæpe *imperatoris*, nunquam vero Augusti nomine cohonestat. Supersunt complura numismata Titi vivente patre percussa, in quibus filius Augusti et *imperator*, nunquam vero Augustus nuncupatur. Nec denique in Augustea dignitate alius gradus erat, quam senioris et Junioris Augusti. Sed hoc tantum post Marci Aurelii imperium in usu vocatum. Antea enim imperium Romanum, vel ab unico Augusto, vel ab uno Augusto cum collega imperii regebatur : neque duo Augusti nisi post Marcum Aurelium visi. Unde Trajanus in nummo anno sequenti cuso, qui extat apud Tristanum tomo I, pag. 378, dicitur tantum Cæsar, qui tamen secundum Dodwellum Augustus dici debuisset : NERVA TRAJAN. CAES. GERM. NER. AUG. F. P. COS. II. idest, *Nerva Trajanus Cæsar Germanicus, Nervæ Augusti filius pontifex trib. pot. consul II.* In aversa parte : ADOPTIO. Neque dicat Dodwellus, Trajanum Nerva superstite primum in imperio gradum, quem adeptus erat, usurpare noluisse. Nam si hoc fuisset, nullus in imperio primum gradum tenuisset : cum Nerva, juxta Dodwelli mentem, ad privatam vitam rediisset.

8. *Cæsarea et Augustea dignitas semper distincta fuere.* — Ut ostendat vir eruditissimus, Augusteam dignitatem a Cæsarea distinctam non fuisse, subdit : « Recentiorem illo tempore (cum nempe Trajanus mortuus est); fuisse tantam illam Cæsaris atque Augusti discrepantiam testis est disertissimus Victor in Cæsaribus (in Vita Trajani) : » « Abhinc, inquit, diversa nomina Cæsarum atque Augusti, inductumque in rem publicam, uti duo seu plures summæ potentiæ dissimiles, cognomento ac potestate dispari sint. *Ne vero hæc Victori temere excidisse suspicemur, idem scribit, quod Victor, Spartianus. Ad Hadrianum usque eos duntaxat ait a se commemoratos*, qui principum locum retentassent; *deinde illorum se vitas scripturum pollicetur*, qui Cæsarum nomine appellati essent, nec principes aut

Augusti fuissent. *Horum primum ait fuisse Ælium Verum*, qui primus, *inquit*, *in Ælio Vero*, *cap.* 1, tantum Cæsaris nomen accepit adoptione Hadriani familiæ principum adscriptus. *Sic in Vita Lucii Veri Capitolinus cap.* 1. Huic naturalis pater fuit L. Ælius Verus, qui ab Hadriano adoptatus, primus Cæsar est dictus, et in eadem statione constitutus periit. *Probabile est, Hadrianum cum Ælium Cæsarem turpibus de causis et promissis adactus Cæsarea dignitate ornaret; propterea dignitatem ipsam illi datam imminuisse. Aliter certe illum Cæsarem ab Hadriano esse factum, quam fuerit a Nerva Trajanus, verba habemus Spartiani, in Ælio vero, cap.* 2, *expressissima. Sic etiam ad Diocletianum illic :* Non testamento, ut antea solebat, neque eo modo quo Trajanus, est adoptatus; sed eo prope genere, quod nostris temporibus a vestra Clementia Maximianus atque Constantius Cæsares dicti sunt, quasi quidam principum filii viri, et designati augustæ majestatis hæredes. *Hæc obiter, quia nondum comperi observata ab eruditis. Videat itaque clarissimus Pagi* (*nempe in* Dissertatione Hypatica) *quam fidem mereantur tot Cæsareæ dignitatis ante Ælium Cæsarem quinquennalia, atque decennalia ab eo primum commemorata.* Ita Dodwellus, qui paucis multas difficultates attingit, nec tamen intentum assequitur.

9. *Locus Victoris insititius.* — Dico itaque locum Victoris de Cæsaribus infartum et insititium esse, quod verba immediate præcedentia et subsequentia manifeste demonstrant; ipsaque nullis aliis interjectis a Victore scripta fuisse ipsa lectio ostendit. Et verba Victoris de Morte Trajani loquentis : « Morbo periit, grandæva ætate; adscito prius ad imperium Hadriano cive propinquoque. Ab hinc divisa nomina Cæsarum, atque Augusti : inductumque in rem publicam uti duo seu plures summæ potentiæ, dissimiles, cognomento ac potestate dispari sint. Quanquam alii Plotinæ Trajani conjugis favore imperium assecutum putent, quæ viri testamento hæredem regni institutum simularat. » Quis non videt post hæc verba : « Adscito prius ad imperium Hadriano cive propinquoque, » Victorem statim scripsisse : « Quanquam alii Plotinæ, etc. » Illud itaque additamentum nullam fidem meretur; præsertim cum certum sit, in Trajani morte nullum novum morem inductum quod Cæsaris et Augusti nomina, et tam ante obitum ejus, quam post illum, Cæsares et Augustos cognomento ac potestate dispares ac dissimiles fuisse. Quoad Spartianum, ait is se scribere decrevisse illorum Vitam, qui vel Cæsarum nomine appellati sunt, nec principes vel Augusti fuerunt.... « quorum præcipue de Ælio Vero dicendum est, qui primus tantum Cæsaris nomen accepit. » Sed ex illis verbis male infertur, ante Ælium Verum Cæsares, et Augustos inter se non fuisse distinctos. Fateor tamen locum illum difficilem esse, nullumque me auctorem legisse, qui eum recte interpretatus fuerit. Si quis autem velit hæc Victoris in Cæsaribus verba : « Abhinc divisa nomina Cæsarum, atque Augusti, » per parenthesim dicta esse, numeranda erunt inter falsa et portentosa, quæ in Victore leguntur, de quibus num. 5. dixi.

10. *Cæsarea dignitas in Ælio vero non imminuta.* — Denique verum non est Hadrianum, cum Cæsaream dignitatem Ælio concessit, eam imminuisse; cum ex nummis Ælii constet, eam illi cum tribunitia potestate collatam, aut saltem non multo postquam eum Cæsarem Hadrianus dixit; et tamen neque Piso a Galba, neque Domitianus a Vespasiano tribunitia potestate decorati sunt, cum Cæsaris nomen obtinuere. Et licet Ælius eo modo Cæsar creatus non fuerit, quo Trajanus, neque testamento, ut communius factum, non tamen inde inferre licet, Cæsaream dignitatem ipsi cum aliqua restrictione collatam; cum Spartianus citatus diserte asserat, eam illi cum ea amplitudine datam, qua postea Constantio Chloro et Galerio Maximiniano, utroque et Cæsareo nomine et tribunitia potestate ornato. Imo Cæsaream dignitatem in Ælio auctam ostendit Capitolinus in Albino cap. 2, ubi testatur, Ælio Vero simul cum appellatione Cæsaris datam esse facultatem utendi coccinei pallii : « Sane tibi uti insigne aliquod imperialis majestatis accedat, habebis utendi coccinei pallii facultatem, me præsente, et ad me, et cum mecum fueris, habiturus et purpuram, sed sine auro : quia ita et proavus meus Verus, (nempe Ælius Cæsar) qui puer vita functus est ab Hadriano, qui eum adoptavit, accepit, » inquit Commodus Augustus in litteris, quibus jubet, ut Albinus Cæsar esset, a Capitolino laudato recitatis. Verum itaque non est, ante Ælium Verum dignitatem Cæsaream et Augusteam nomine tantum discrepasse, et Trajanum Nerva vivente Augustum fuisse. Neque præcedentium Cæsarum quinquennalia, decennaliave a me primum commemorata, commentitia, licet nullo teste a me in medium adducta. Nam ex post factis eos ea solemnia exhibuisse deduxi : certum enim videtur, posteriores Cæsares ideo hæc festa edidisse, quod nullus inficias ierit, quia qui eos præcessere, idem præstiterant. Præterea animadverti Neronem, Domitianum, Titum et Trajanum quinto imperii Cæsarei anno, quemadmodum Augusti quinto imperii Augustei anno, consulatum capessiisse, indeque certo mihi constitit, non aliam ob causam consulatum ab illis Cæsaribus sumptum, quam propter quinquennalia aliaque id genus festa. His duobus fundamentis innixus arcanum illud detexi; cumque observarim, quinto vel decimo imperii Cæsarei anno eadem fieri solita, quæ singulis quinquenniis et decenniis Augustorum, quin res mihi ex voto successerit, non dubitavi. Quæ fusius explicanda fuere novæ Dodwelli viri eruditissimi opinionis occasione.

11. *Trajanus ante mensem Novembrem a Nerva adoptatus.* — Em. card. Norisius in dissert. v de Epochis Syro-Macedonum, cap. 6, existimat, Trajanum hoc anno a Nerva adoptatum non esse ante initium mensis Novembris, quod Plinius in Panegyrico dicto anno Christi C, quo is consul suffectus fuit a kalendis Septembris ad pridie kal. Novembr.

his verbis eum alloquatur : « Nam quod enim potissimum mensem attribuisti, (videlicet suffecti consulatus) quem tuus natalis exornat, quam pulchrum nobis, quibus spectaculo celebrari continget diem illum triplici gaudio lætum, qui principem abstulit pessimum, dedit optimum, meliorem optimo genuit, » diem nempe XVIII mensis Septemb. quo Domitianus occisus, Nerva dictus Augustus, et Trajanus natus. Indeque colligit Norisius, Trajani adoptionem post Octobrem contigisse ; alias inquit, Plinius diem quoque natalem imperii ejusdem principis sibi consuli celebrandum esse dixisset, geminosque Trajani natales laudasset. Sed cum Trajanus neque mense Septembri, neque die XVIII alicujus alterius mensis Cæsar creatus sit, Plinius eum laudare non debuit, neque a die, neque a mense ejus adoptionis, sicuti nec eum laudavit a die, quo Augustus dictus est. Verum itaque est quod multis exemplis adstruxi, alias imperatores collegas imperii nuncupasse die V kalendas alicujus mensis, quia eum diem Octavianus Augustus celebrem reddiderat.

CLEMENTIS ANNUS 8. — CHRISTI 100.

1. *Obitus Nervæ.* — Centesimo jam adveniente Christi anno, Nerva Aug. quartum et Trajano Cæsare secundum coss. idem Nerva imp. sexto kal. Februarii morbo consumptus [1] ætatis annos sexaginta quinque, menses decem, et dies totidem agens, cum imperasset annum unum, menses quatuor, ac dies novem, vita functus est, successitque Trajanus.

[1] Dio in Nerva.

Emenso igitur primi sæculi quasi laborioso vasti maris itinere, opportunam stationem jam nacta, contrahens vela oratio conquiescat : ita tamen, ut non otiosa consistat; sed his, quorum auspicio e portu solvit, eorumdemque ope altum pelagus enavigavit, gratias immensas agat, easdemque jugiter repetat; ipsi nimirum Deo patri, auctori omnium bonorum, ac Filio, humani generis Redemptori, simulque donorum omnium largitori Spiritui sancto, necnon et sanctissimæ Virgini Dei genitrici Mariæ, ut conciliatrici divini Numinis : ipsi namque sicut hæc omnia nostra accepta ferimus, ita pariter et offerimus : ut ipsa eadem, qualiacumque sint, dilecto Filio suo porrigat, ut impartita benedictione sanctificet, illamque pro munere gratiam poscat, ut ipse sit nobis portio in terra viventium. Amen.

CLEMENTIS ANNUS 8. — CHRISTI 100.

Prosequentibus nobis Annalium Ecclesiasticorum difficillimam scriptionem, plurima occurrunt, e quibus plane, quam sit hoc opus arduum, et nostris viribus, quæ sunt imbecillæ, longe impar,

intelligamus. Vere namque difficillima cognitu Sapiens [1] definivit, viam navis in medio maris, gressusque colubri super terram. At vero instar navis in vastissimo pelago fluctuantis Ecclesia est : cujus varios, duros, et asperos casus, atque horrenda pericula quis oratione se assecuturum esse confidat? illa præsertim, quæ hoc Annalium secundo tomo complexuri sumus, nimirum ingruentes undique Gentilium furore procellas, altissimosque fluctus ad eam obruendam motu pravorum spirituum excitatos quos sicut dinumerare est impossibile, ita vel saltem dicendo adumbrare, nemo puto satis sufficiet. Rursum vero alia ex parte, quis sinuosos ac multiplices quasi colubri latenter humi repentis hæresum gressus, diversosque et obliquos fraudum ac doli in Ecclesiæ damnum anfractus, se vel mente complecti, nedum scriptis prosequi posse præsumat? Quis denique ad rectam veritatis lineam tot tortuosas diversorum sententias ingenii sui norma deducere, atque multiplicium difficultatum insolubiles pene nexus solvere posse, in animum inducat? Horum omnium oratio optime conscia, cunctans hæret in salebris, nec gressum solvere in incertum audet, nisi prius divinum favorem sibi adspirasse senserit. Etenim in re tanta Deum Patrem luminum ducem quærit, Deique Filium, qui est veritas, comitem cupit, atque Spiritum veritatis sibi inhærentem, seduloque assistentem, atque claro suæ lucis radio collucentem exoptat : quorum tanto fulta præsidio, læta procedat, jamque tuta et alacris cursum capessat.

Ut autem nos immeriti tot tantaque consequi valeamus; Dei genitrix sanctissima Virgo Maria, per quam Veritas æterna e cælo delapsa latissime se in terras effudit, summa gratia atque potentia a Deo precibus nobis impetret, largiterque condonet. Sed nihil est quod amplius diffidamus, aut ulterius differamus : ex innumeris enim donis per eam acceptis ingens concepta fiducia roboratur, securaque redditur, quod susceptum semel, eadem auspice, illustrandæ veritatis officium, optatum exitum consequatur. Quocirca ipsa jam dante signum, atque faustis vocibus acclamante, velut e carceribus oratio læta prosiliens, hilaris ad cursum habenas laxat.

[1] Prover. xxx.

1. *Trajanus imperator.* — Centesimus Jesu Christi Redemptoris nostri annus, Nerva August. quartum et Trajano Cæs. iterum coss. incipit [1] : quo anno Nerva imper. sexto kalendas Februarii morte sublato, Nerva Trajanus ab eodem adoptatus, et Cæsar dictus, successit in imperium, tenuitque annos decem et novem, menses sex, et dies quindecim. Fuit natione Hispanus [2], patria Italicensis, non Tudertinus ex Umbria, ut aliquis [3] existimavit, deceptus nimirum auctoritate Aurelii Victoris [4] dicentis Trajanum fuisse ex Urbe Tudertina : qui et ipse errore lapsus est. Nam, cum apud majores in confesso esset Ulpium Trajanum natum esse Italicæ, quæ civitas est Turditanæ provinciæ in Hispania, cujus meminit Strabo [5]; similitudine nominum irrepsit error, ut Tuderti, quæ est in Italia urbs, genitus putaretur. Sed admiratione res digna, hominem nulla avita nobilitate præclarum, ut olim Vespasianum et Titum, ad culmen imperii esse provectum : natum tamen patre tribuno, nam illius Trajani creditur esse filius qui in bello Judaico sub iisdem imperatoribus militavit. At sicut illi ob debellatos ac penitus profligatos Judæos, una cum eorum primaria civitate, templo, atque provincia perditis, quasi pro munere, Deo id agente, sunt regimen imperii consecuti; ita pariter Trajanus, qui sub iisdem in eadem expeditione contra Judæos egregiam navavit operam, quippe qui decimæ legionis, (ut Josephus [6] est auctor) ductor erat; et ipse, quod perinde ac illi, rem gratissimam numini divino præstiterit, totius orbis imperium filio suo, Trajano huic, est adeptus : ut plane appareat, adeo fuisse grave Judæorum scelus atque delictum, ut tantis habiti sint digni muneribus, qui in eos tam immaniter sævierunt.

2. *Status Ecclesiæ.* — Sed antequam res gestas Ecclesiasticas per singulos Trajani imperatoris annos recensere aggrediamur : ipsum Ecclesiæ hujus temporis statum id primis ob oculos ponere, et velut in tabula quadam coloribus expressam imaginem repræsentare, operæ pretium existimamus : quo totum id Dei opus esse, et non humanæ industriæ artem, perfacile intelligatur, si tot Judæorum atque Gentilium vexata procellis, atque hæreticorum insidiis exagitata, sique philosophorum ventilata ludibrio, atque magorum delusa præstigiis, Dei Ecclesiæ novella germina non fuerint in suo cæspite penitus arefacta, vel una cum radice omnino convulsa, sed magis magisque fecundiori propagine latissime propagata, et uberrimo fœtu aucta, et copiosissima prole tam brevi temporis spatio creverit fecundata; e contra vero Gentilium superstitio, ipso veritatis aspectu, velut quodam fulmine cælitus demisso, sic concussa fuerit et quassata, ut magna ex parte collapsa, in perpetuum jam penitus extinguendam se fore monstraret. Cujus rei gravissimi, iidemque probatissimi testes sunt ipsi scriptores Gentiles, qui inter eos præcipui fuisse videntur, et his ipsis temporibus claruere. Plinius [1] enim, cum in Asia proconsulem ageret, jussuque Trajani (ut paulo inferius suo loco fusius dicturi sumus) sævissima

[1] Dio in Trajano — [2] Eutrop. lib. VIII. Eus. in Chron. — [3] Panvin. de Rom. Princip. lib. I. — [4] Aurel. Vict. in epitom. — [5] Strab. lib. III. — [6] Joseph. de bel. Jud. lib. III. c. 11. 16. 17.

[1] Plin. lib. X. epist. XCVII. in fin.

persecutione Christianos exagitaret, plane testatur, Christianam religionem longe lateque esse diffusam, nec tantum civitates repletas esse Christi cultoribus, sed (ut ait) vicos, et agros : e contrario vero jam propemodum desolata remansisse templa deorum, eoque rem hoc exordio Trajani imperii jacturæ devenisse, ut rarissimus victimarum emptor inveniretur : hæc, inquam, ipse ad eumdem Trajanum imperatorem scribens, egregie profitetur. Sed eas litteras suo loco integras describemus.

3. *Oraculorum gentilium extinctio.* — At ipsa etiam deorum oracula, quæ in Græcia maxime vocalia erant, his temporibus jam prope omnino exolevisse, et magna ex parte nedum rauca, sed muta penitus reddita esse, Plutarchus locuples testis est, qui eo argumento commentarium edidit, ea inscriptione notatum : Cur oracula edi desierunt; ubi hæc inter alia : Quin tu, inquam, Cleombrote, de oraculo nobis enarra, Ammonis scilicet : antiqua enim fama multum ei divinitatis tribuit, nunc quidem videtur emarcescere. Tacente Cleombroto, et oculos in terram conjiciente, Demetrius : nihil, inquit, attinet de isto percunctari oraculo, et causam quærere; cum videamus, oracula, quæ in his sunt locis, obsolevisse, atque adeo, duobus vel tribus exceptis, omnia defecisse. Id potius indagandum est, quibusnam causis extincta sint. Nam (ut alia taceam) Bœotiam, quæ superioribus temporibus ob oraculorum multitudinem vocalis admodum fuit, nunc prorsus destituerunt oracula, tanquam amnes siccati, ingensque divinationis quasi æstu quodam abolitæ penuria regionem occupavit. Neque enim alibi hodie, quam apud Lebadiam Bœotia haustum vaticinationis responsa desiderantibus præbet : reliqua partim silent oracula, partim vastata prorsus desertaque jacent. » Hucusque Plutarchus.

4. Quod autem spectat ad Jovis Ammonis oracula; ea cessasse iis ipsis diebus, apparet : nam Juvenalis [1], quando sub Domitiano scribit, Jovis Ammonis idolum fuisse vocale demonstrat, dum ait :

> Quicquid
> Dixerit astrologus, credent a fonte relatum
> Ammonis : quoniam Delphis oracula cessant :
> Et genus humanum damnat caligo futuri.

Cur autem tam clamosa oracula penitus obmutuerint, Plutarchus, ut veræ causæ inscius, alias hinc inde venari conatus, vel ridendas prorsus, ac contemnendas, verisimiles alias, alias vero aliqua saltem ex parte veras attulit. Siquidem, cum in primis eam statuat firmetque conclusionem, non fuisse deos qui oracula ederent e simulacris, sed qui minores diis haberentur, genios; eos vel omnino esse desiisse (posse enim genios mori etiam exemplo confirmat) vel inde aufugisse, et alio commigrasse, et nisi reversi iterum essent, simulacra seu Pythiadas, veluti sine flatu organa, siluisse tradit.

5. Sed quoniam geniorum alios bonos, malos alios, ex sententia majorum affirmat : cujusnam generis ii essent, qui pythiadas afflare solerent, non tantum Paulus apostolus [1] Philippis in Macedonia declaravit, cum spiritum Pythonis a pythiade muliere exire coegit; sed idem ipse Plutarchus egregio plane exemplo demonstrat, sic dicens [2] : « Cum enim quidam sciscitatum oraculum peregre venissent, fertur ad primas libationes victima immobilis mansisse, neque passa quicquam; tandem instantibus certatim libando sacerdotibus, velut imbre rigata et madefacta, contremuisse aliquantum. Quid ergo pythiadi usu venit? Descendit in opertum oraculi invita, ut aiunt, et animo minime alacri. Statim autem in primis responsionibus apparuit ex asperitate vocis, eam instar navis vento impulsæ non sustinere vim spiritus, adeoque repletam esse spiritu maligno, et muto. Tandem prorsus exagitata cum terribili clamore ad exitum contendit, ibique sese projecit : ita ut non tantum consultores fugerent, sed et Nicander vates, et quotquot aderant Osiorum, id est, Sanctorum (sic enim vatum sodales appellantur). Paulo post tamen ingressi, sustulerunt eam mente captam, ac supervixit paucos dies. » Hæc ipse de geniis cum simulacra tum pythiadas afflare solitis. Cum ergo sua etiam ipsius sententia, hos constet pravos fuisse dæmones, quos malos genios, et malignos spiritus nominat; quisnam eos silere coegerit, vel inde exire compulerit, in confesso est. Christus enim, qui in hunc venit mundum (ut ait Joannes apostolus [3]) ut dissolveret opera diaboli, non tantum vivens perpetuum adversus eum certamen iniens, pene innumeros cacodæmones ab obsessis corporibus expulit, sed et suis divinam quamdam vim atque virtutem id ipsum præstandi tribuit, qua et loquacissima illa oracula sunt penitus silere compulsa.

6. *Trajani persecutio in Christianos.* — Cum igitur eo tempore ejusmodi esset rerum nostrarum status, nempe florentissimus, in diesque magis nova credentium propagine illustrior atque præclarior redderetur : Gentilium omnium provocatur invidia, atque odium concitatur, præsertim ipsius imperatoris, qui, cum Gentilium superstitioni addictissimus esset, eo magis sæviit in Christianos, quo deorum magis cultui in omnibus cupiebat esse consultum atque prospectum. Quamobrem sævam nimis in Christianos persecutionem commovit : sed quo potissimum anno ejus imperii, est accuratius explorandum. Non enim assentimur Eusebio, qui anno decimo Trajani imperatoris excitatam esse in Christianos persecutionem affirmat : Plinii enim Secundi, qui his ipsis temporibus claruit, auctoritas refragatur : qui cum de persecutione adversus Christianos ad ipsum Trajanum [4] scribit epistolam anno ejus imperii quinto (ut suo loco dicemus) plane significat, longe ante ab Eusebio præscriptum tempus eam inchoatam. Imo cum ibidem dicat, Christianorum, qui a fide desciverant, alios ante triennium, alios

[1] Juven. satyr. 6.

[1] Act. XVI. — [2] Plutar. de oracul. defect. in fine. — [3] I. Joan. III. — [4] Plin. lib. X. ep. XCVII.

vero ante plures annos, plures etiam ante viginti ad facinus perpetrandum adductos fuisse; signasse visus est tres in eam diem persecutiones in Christianos indictas; nimirum primam sub Nerone, ante annos viginti et amplius, excitatam : sub Domitiano autem eam, quam ante annos plures permotam dicit : ante triennium vero tertiam sub Trajano, quæ ipso propemodum Trajani imperii exordio cœperit. Sed antequam de ipsa agere aggrediamur pauca quædam de ejusdem imperii primordiis præfari, operæ pretium ducimus.

7. Trajanus igitur in expeditione Germanica, apud Coloniam Agrippinam [1] delatum a Nerva suscepit imperium, agens annum ætatis (ut Dio [2] auctor est) quadragesimum secundum. Verum etsi nonnisi post mortem Nervæ liberas imperii rexit habenas; tamen Plinii [3] testimonio exploratum habetur, quod ipso die, quo a Nerva Augusto est adoptatus, simul etiam creatus est Cæsar, ac mox imperator, cum tribunitia potestate; idemque ob præclaras victorias in Germania partas Germanicus est pariter appellatus. At licet Nerva pater defunctus esset, tamen hoc ipso anno, cum secundum gereret consulatum, foris egit in expeditione inter barbaros constitutus [4], egregium in omnibus optimi principis specimen edens : « Quippe qui, inquit Dio [5], ubi primum imperium assumpsit, edicta quædam ad senatum misit, atque illud in primis : Nunquam suo jussu bonum virum occisum iri, aut ignominia notandum : id quod non solum in præsens sacramento confirmavit, sed per totum imperii tempus inviolatum servavit. » Hæc Dio. Atque utinam sicut lex bona ac æquissima visa est, ita pariter qui boni et optimi viri essent, majori delectu habito, prudentius exquisisset : non eo erroris certe prolapsus esset, ut Christianos vita innocentissimos, ac moribus æque sanctissimos, quod deos non colerent, ut impios atque sacrilegos condemnasset : eo namque nomine, quo magis ipse erat superstitionis Gentilium assectator ac numinum cultor, eo acrius in Christianos eorum contemptores sævire, sibi æquissimum videbatur. Quamobrem inter cætera edicta, quæ hoc suo primo imperii anno Trajanus Romam absens ad senatum misit, illud de religione patria conservanda visus est primum omnium ingessisse : nam cum (ut auctor est Plinius) ipsi Jovi adeptum insperato imperium acceptum ferret; nihil antiquius habuit, quam avitæ superstitioni prospicere, in omnibusque consulere; summam pietatem existimans, de eadem bene mereri, sicque deorum gratiam promereri.

8. At licet nullum a principe promulgatum inveniamus edictum, quo Christiani necari juberentur expresse; tamen alio quodam prætextu, ut reos, a præsidibus provinciarum jure esse plectendos, edita lege consuluit. Cavit enim in primis edicto, ne collegia seu sodalitia essent : qua ratione et Christianos simul coire, conventus facere, aliisque quam imperatoriis legibus gubernari, vetitum pariter videbatur. Cujus vigore legis, satis amplam præsidibus suppetisse facultatem ad infligendas pœnas Christianam religionem profitentibus, Plinius [1] cum proconsulem ageret in Bithynia, ad Trajanum scribens, aperte significat; dum testatur, se, eo promulgato edicto, Christianorum conventus vetuisse, eoque nomine supplicia irrogasse : nam ait in fine : « Ipsos conventus facere desiisse post edictum meum, quo secundum mandata tua hetærias esse vetueram. » At quid per hetærias Plinius significare voluerit : ignoratione ejus vocis, textum esse depravatum complures existimarunt. Verum a græca voce ἑταῖρε, qua (ut auctor est Suidas [2]) Plato et cæteri philosophi germanos ejusdem eruditionis amatores, sodales vocabant, hetærias Plinius vocat sodalitia : quo sensu etiam ipse Trajanus [3] eamdem vocem usurpat, cum alias rescripsit ad Plinium. Sic igitur non nova edicta proponendo, sed illo de hetæriis ab imperatore olim lato, in provincia promulgando, acerbam satis persecutionem in Christianos Plinium excitasse, suæ ipsius litteræ ad Trajanum scriptæ significant. Ita etiam cæteros provinciarum, præsides factitasse, nullus jure poterit dubitare : cum illorum omnium comparatione Plinius visus sit optimus : quippe qui exhorrescens tot hominum Christum profitentium carnificinam, ut in re maximi momenti, non sponte agere, immaniterque sævire, sed consulendum sibi putavit imperatorem : qui ejus permotus litteris, etsi omnino non abstulit, persecutionem tamen magna ex parte, dato rescripto, cohibuit. Sed de his suo loco agemus inferius.

9. Cum igitur ejusmodi imperatoris edictum ab eo una cum cæteris dignis optimo principe datis legibus promulgatum pariter et pervulgatum fuisset : qui magistratus Romæ gerebant, nihil sollicitius curantes, quam ut ipsa prima novi Augusti statuta a cunctis in honore haberentur et servarentur edicta : oculis lustrantes Urbem, illos potissimum Trajani legibus comprehendi ac perurgeri senserunt, qui maximum omnium contravisse sodalitium visi, Christiani nomine dicti essent, quippe qui non tantum in Urbe sub uno colligi solerent antistite, sed longe lateque ubique terrarum, qui ejusdem religionis reperirentur homines, quorum (ut nuper dictum est) erat innumera multitudo, ejusdem regerentur pontificia potestate. Sed (quod deterius videbatur) dum non colerent numina, et in deos iidem jurasse viderentur; sicut impii, ita et omnium scelestissimi habebantur; quamobrem summa pietas, summaque visa est esse religio, hos urgere, vexare, ac penitus profligare. His omnibus Gentiles omnes facile persuasi, quamlibet alioqui in eos occasionem captantes, sponte illam edicto imperatoris oblatam, dignissimam et æquissimam sibi visam arripientes, Christianos Romæ agentes in

[1] Aurel. Vict. in Trajan. et Eutrop. l. VIII. — [2] Dio in Trajan. — [3] Plin. in Panegyric. — [4] Plin. in Panegyric. — [5] Dio in Trajan.

[1] Plinius lib. X. ep. XCVII. — [2] Suid. in histor. — [3] Apud Plin. l. X. ep. XLIII.

primis exagitare cœperunt; et inter eos illum potissimum, qui adeo copiosi sodalitii princeps esse videretur et caput. Erat is Clemens, totius Christianæ religionis summus Antistes, in pontificatu jam agens annum octavum : qui a Petro apostolorum principe olim electus, post Linum et Cletum, libens volensque illis cedens, maximam omnium subierat præfecturam; qua sub Domitiano imperatore ecclesiam persequente, et sub Nerva augusto pacem reddente naviter functus, ad graviora subeunda certamina sub Trajano videbatur esse servatus.

10. *Clementis exilium.* — At licet Romanorum plurimi in Clementem Christianæ religionis pontificem paribus studiis furerent, atque ad necem eum peterent : eorumdem numerosa etiam multitudo eidem, ut viro innocentissimo atque sanctissimo, deque omnibus optime merito, omni plane favebant officio. Sed adversariis se instantius ingerentibus, ut Clemens coram urbis præfecto Mamertino sisteretur causam dicturus, obtinuerunt. Compulsus ille de Clemente cognoscere (invitus enim ad ejusmodi trahebatur officium) quid de eo esset agendum, per litteras Trajanum absentem consuluit. Qui cum audisset Clementem religionis patriæ desertorem, et numinum contemptorem : licet in eum more majorum animadvertendum esse censeret; tamen quod etiam in sontes ac criminosos plectendos se humanum atque benignum exhibere studeret, neve primordia sui imperii Romano sanguine macularet, in hunc modum de Clemente rescripsit : Oportere vel consentire sacrificantem, aut ultra mare Pontum in desertam civitatem Chersonam relegari, locum (ut in Notationibus ad Romanum Martyrologium [1] additis explicavimus) trans mare Euxinum, apud Cimmerium Bosphorum, in Taurica Chersoneso. Ea ab imperatore oblata Clementi optione, absque ulla mora durissimum exilium impietati præposuit.

11. Sic igitur ab invito licet Urbis præfecto, ex Trajani sententia, Clemens continuo ad locum exilii amandatur : ubi cum plures Christianorum eadem pœna mulctatos, eosdemque ærumnis afflictatos nactus esset, illud solatii illis præstitit, ut divina ope implorata, uberrimum aquæ fontem ad potum necessarium (nam illa insuper molestia urgebantur, ut humeris aquam sex millibus passuum, procul positam, jugiter ferrent) e terra in loco divinitus agni signo monstrato fecerit erumpere : quo miraculo edito, Christi fidem loci accolis, annuntiante Clemente, mirifice Christiana fuit religio propagata; adeo ut idololatria, quæ in ea regione ante vigebat, extincta propemodum fuerit. Tum Iberos quoque, populos in eadem orbis plaga positos, Evangelium suscepisse, ut credamus, Irenæus [2] persuadet, qui his temporibus proximus, inter alias remotiores Christi Ecclesias, eas recenset quæ in Iberis essent. Mansit eo in loco S. Clemens ad biennium; ubi tandem glorioso martyrio, de quo suo loco dicemus, diem clausit extremum. Hæc de Clemente accepta sunt ex Actis ejus tam latine quam græce [1] conscriptis, licet haud illa ipsa esse existimemus, quæ per notarios Romanæ Ecclesiæ conscripta putantur : nam magistratus ille comitis officiorum, cujus illic habetur mentio, nondum fuisse videtur illis temporibus institutus : sed potius quæ ex antiquioribus illis in hominum memoria conservata remanserant (nam illa ipsa una cum cæteris a Diocletiano imperatore jussa sunt comburi) scriptis fuerunt postea consignata.

12. *Flaviæ Domitillæ et aliorum martyria.* — His Romæ adversus Clementem Christianæ religionis summum pontificem gestis, magna proculdubio facta est reliquorum Christianorum concussio : conventibus enim semel imperatoris edicto sublatis, nulla dabatur facultas, ut mutui congressus solatio mœrorem ex pastoris absentia susceptum lenirent. Tunc accidit, ut qui a Domitiano proscripti, et in insulam relegati fuerant, Flavia Domitilla virgo, de qua suo loco pluribus actum est, et ejus eunuchi Nereus et Achilleus (Archilleus) una cum pluribus ejusdem familiæ fuerint coronati martyrio, facti omnes impietatis rei. Traditi tunc sunt Nereus et Achilleus Memmio Rufo consulari, a quo sunt affecti supplicio Tarracinæ, quo fuerant amandati : pari pœna affecti alii ejus domestici Eutyches, Victorinus, et Maro, diversis apud Urbem locis, licet Victorinus in agro Reatino ad Aquas Cutilias necari sit jussus. Demum ipsa Flavia Domitilla una cum Euphrosyna et Theodora, cum a Christi religione divelli nullatenus possent, incenso cubiculo, feliciter martyrium consummarunt : cum paulo ante, eamdem ob causam, Sulpitius et Servilianus capite truncati fuerint. Hæc omnia habent Acta sanctorum Nerei et Achillei, quibus adstipulantur antiqua Martyrologia : in illis enim horum omnium dies natalis anniversaria commemoratione consignatus habetur. Passus item Romæ est eodem ferme tempore eadem ex causa Hyacinthus [2], id agente Luxurio, cujus opera et hi quos recensuimus martyres male affecti sunt. Cæterum hos paucos ex multis recensuisse sufficiat; cum haud dubium sit, quamplurimos alios non Romæ tantum, sed ubique locorum, Christianæ fidei causa, hoc eodem anno glorioso occubuisse martyrio. Nam (ut testatur Eusebius [3]) per singulas Romani imperii civitates in Christianos concitatæ sunt turbæ : ait enim : « Post Neronem et Domitianum sigillatim in unaquaque civitate sub Trajani imperio ex seditione populi excitata, gravem contra Christianos persecutionis tempestatem commotam, fama et sermone percrebrescit. » Hæc Eusebius. Porro de reliquis, qui sub eodem imperatore sunt passi, agemus singulis annis, quibus ejusmodi certamen iniisse reperiuntur.

13. *De Trajani moribus.* — Sic igitur tum ex

[1] Die 23 Novemb. — [2] Iren. lib. I. c. 3.

[1] Metaph. 23 Novemb. ex quo Lipom. et Sur. item scripti codices. — [2] Rom. Martyr. 26 Jul. — [3] Euseb. lib. III. c. 26.

his quæ dicta sunt, tum etiam quæ dicturi sumus, videas hominem omnium antiquorum calculo optimum principem existimatum, ac immensis laudibus prædicatum, tantum in Christianos, veluti infensissimos hostes, iniquissime, non secus ac Neronem et Domitianum, sævisse. Quod fortasse mirabitur, qui rei causas minus sollicite perquisierit. At indignabitur fortasse aliquis, si quem communi suffragio majores non tantum bonum virum, sed optimum, solemnibus acclamationibus, ac publicis votis, iteratisque præconiis celebrarunt; an hoc ipsum verum fuerit, post tot sæcula videamur in controversiam non minus invidiose quam calumniose velle deducere : cum præsertim in mortuum obloqui, licet Nero sit ille, nec Epicurus [1] philosophus patiatur, nec soleant (quod ait Plinius [2]) cum mortuis nisi larvæ luctari. Verum omni nos culpa vacabimus, si nullum recens a nobis excogitatum commentum, nec aliud aliquod ex Aristarchi schola deductum argumentum adducemus in medium, sed quæ iidem ipsius laudatores suis commentariis egregie testata reliquerunt. Dio Cassius [3], suorum temporum scriptorum facile princeps, cum multa de viro laude dignissimo prædicet, hæc tandem : « Nihilque omnino erat, quod optime non exerceret. Vini duntaxat appetens, et in adolescentulos pronus citra calumniam habitus est : utpote qui nunquam ex eo turpe aut mali quicquam effecit. Nam qui vinum usque ad satietatem biberet, sobrius tamen erat, neque in crimen, prægravante vino propulsus est. Et in masculorum amoribus ita sibi temperavit, ut nihil per vim, dum voluptati obsequitur, moliretur. »

14. Egregiam plane laudem, si volentes tantum (proh pudor) pueros habuit in deliciis : quasi reperiri posset qui non in omnibus assentiretur imperatori. Quis non absque culpa vel pœna præstare putaret, quod tam bonus peteret imperator? Sed provoco ipsos, qui eum laudant, ad suas ipsorum leges. Quid ipsorum poeta [4], qui his temporibus vixit.

> Quod si vexantur leges, ac jura : citari
> Ante omnes debet Scantinia.

Qualis ergo habendus sit imperator, cujus comparatione hac saltem ex parte Domitianus omnium scelestissimus, sanctissimus habeatur; quippe qui eos cujusvis conditionis essent, statutis a lege pœnis mulctabat, qui ejusmodi gravissimi sceleris rei dicti fuissent, quisque consideret : nam Suetonius [5] hæc de ipso testatur : « Quosdam ex utroque ordine lege Scantinia condemnavit. » Sed quam eidem pœnæ præ cæteris Trajanus fuisset obnoxius, qui nec in sua explenda libidine nepoti pepercit? scribit enim Ælius Spartianus hæc de Hadriano filio consobrini Trajani : « Fuitque in amore Trajani; nec tamen ei per pædagogos puerorum, quos Trajanus impensius diligebat, Gallo favente, defuit. » Inter optimos ne, vel saltem bonos censendus ille videri potest, qui scriptorum ethnicorum testimonio omnium turpissimus est habendus, quem et Julianus [1] ex persona Sileni suggillat, quod a turpi et fœdissima voluptate victus esset, licet inter deos videretur esse receptus?

15. At si hæc clarioribus solis radiis, si, inquam, fulgore evangelicæ veritatis inspiciantur : constat sententia Pauli [2] ad Romanos ipsos ea de re scribentis, plane omnium scelestissimos Dei sententia judicatos, atque a Deo penitus derelictos, qui aliorum pondere scelerum in ejusmodi imum turpitudinis cœnum sinantur præcipites ferri; ait enim : « Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Nam feminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam. Similiter et masculi, relicto naturali usu feminæ, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, etc. » Ecce Dei sententia, et Pauli testimonio, quam omnium scelestissimi habendi sint, patet, qui ita effecti essent omnium impurissimi : sic in eos numine ulciscente peccatum impietatis, ex qua omnium sordium, velut e fonte, uberrimi fluant rivi.

16. At quam cæteris excellentius istæc Trajanus præstiterit, cum multa alia, tum quæ hoc ipso anno gessit, manifeste declarant. Nam ejus opera augetur Romanum imperium novo deo : siquidem Nervam Augustum, cui acceptum ferebat imperium, hoc ipso sui imperii exordio retulit inter deos. Plinius [3] enim, dum ejus celebrat laudes, hæc habet : « Tu sideribus patrem intulisti, non ad metum civium, non ad contumeliam numinum, non in honorem tuum, sed quia deum credis. Minus est hoc, cum sit ab iis qui se deos putant : sed licet illum aris, pulvinaribus, et flamine colas, non alio magis tamen deum facis et probas, quam quod ipse talis es. » Hæc Plinius homini adulatus, qui seipsum esse itidem deum existimaret : gloriæ enim eum fuisse cupidissimum, etiam Dio [4] testatur. Ex quibus omnibus videas, qua morum integritate, qua vitæ innocentia Trajanus præditus fuerit, qui in Christianos persecutionem commovit.

17. Refellemus, et pluribus, suo loco inanem illam opinionem, quæ apud aliquos rem haud diligentius perquirentes, fidem sibi conciliat, de Trajani anima S. Gregorii papæ precibus ab inferis liberata : nec patiemur hac levitate Christianæ religionis majestatem amplius traduci, hominemque impurissimum dici inter sanctos in cælo una cum Deo in æternam beatitudinem cooptatum, quem Julianus [5] Apostata nec sub ipsa Lunæ concavitate in deorum convivium admitti voluit, nisi ab intempe-

[1] Lucian. in Nerone. — [2] Plin. in præf. ad Vesp. imp. — [3] Dio in Trajano. — [4] Juven. satyr. 2. — [5] Sueton. in Domit. c. 8.

[1] Julian. Cæs. — [2] Rom. 1. — [3] Plin. in Paneg. Trajan. — [4] Dio in Trajano. — [5] Julian. Cæs.

ranti ejus animo prius custoditus fuisset, cui admodum timebatur, Ganymedes. « Cum Trajanum, inquit, conspicatus Silenus, quamvis submissa voce loqueretur, intelligi tamen volens, hæc verba protulit : Hoc tempore maxime summa cura et diligentia est adhibenda domino Jovi, quo illi custodiatur Ganymedes. » Patietur ne quis, in summum cælum Trajanum esse receptum, quem nec quidem in infimum, nisi salvo Ganymede, placuit in convivium suorum deorum admitti? Sed de his alias.

18. Sed et aliæ insuper suppetunt causæ, ut quantumlibet optimi viderentur imperatores, tamen (ut sibi videbatur) justis de causis in Christianos commoverentur. Nam cum ex Judæis, qui omnium hominum contemptissimi ac nequissimi haberentur, ejusmodi secta videretur prodiisse, plane erat eo nomine infamata. Rursus vero, quod iidem essent Romanorum ac aliarum omnium gentium numinum contemptores, ab omnibus pariter impii censebantur. Accedebat his etiam, quod vano in vulgus rumore sparso, Christianos omnes magos esse, atque magicis artibus, admiranda quæ ederent, operari : licet in cæteris vita ipsorum ab omnibus innocentissima probaretur, tamen ex eo tantummodo quod Christiani essent, infamabantur. Unde Tertullianus [1] ex ipsorum verbis : « Bonus vir Caius Seius, sed malus tantum quod Christianus. Item alius : Ego Lucium sapientem virum repente factum Christianum defero. » Nomen igitur tantum condemnationi fuisse subjectum, idem auctor pluribus monstrat. Sed hæc modo satis sit leviter attigisse. Quomodo autem hæreticorum scelera redundarent in Christianos fide moribusque sinceros, et aliorum facinoribus iidem innocentes periclitarentur, alias dicturi sumus, cum de aliis calumniis, quibus ab iisdem assiduo exagitabantur, diffusius disseremus.

19. *Abilius episcopus Alexandrinus.* — « Eodem anno Abilius, tertius episcopus Alexandrinus, cum sedisset annos tredecim, laudabiliter digneque pastorali cura perfunctus, ex hac vita migravit : in cujus locum suffectus est Cerdo, qui sedit annos undecim. » Hæc Eusebius [1]. Porro ne quis nominis ejusdem occasione errore labatur : quod ad Cerdonem pertinet episcopum Alexandrinum, longe hic est diversus ab illo Cerdone sordidarum hæresum inventore, qui vixit sub Antonino Pio, nec episcopus fuit, neque in Ægypto versatus aliquando, sed e Syria [2] progressus, Romam se contulit, ubi et sub Hygino conatus est ad sua perversa dogmata pellicere homines : sed de eo agemus suo loco.

[1] Tert. in Apolog. c. 3.

[1] Euseb. hist. lib. III. c. 16. et in Chronic. — [2] Epiph. hæres. IV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5591. — Olymp. 219. an. 2. — Urb. cond. 851. — Jesu Christi 98. secundum Baronium 100. — Evaristi papæ 4. — Trajani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Nerva Aug. IV* et *M. Ulpius Trajanus Cæsar II.* Sumptus hic a Trajano consulatus juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam; a Nerva juxta tertiam.

2. *Obitus Nervæ Aug.* — Obiit Nerva Aug. sexto kalend. Februarias, seu die vicesima septima Januarii, ut ex Historiæ Augustæ scriptoribus colligigitur : « Regnavit annum unum, menses quatuor, dies novem, » inquit Dio, ubi diem emortualem includit. Eutropius vero qui ait, Nervam regnasse annum unum, menses quatuor, dies octo, diem natalem et emortualem excludit. Clemens denique Alexandrinus, et Theophilus Antiochenus tradunt, eum imperasse annum unum, menses quatuor, diesque decem; hique extremum diem incompletum pro completo numerant. Quos diversos numerandi modos recentiores chronologi non satis animadvertentes, istos scriptores inter se dissidere arbitrati sunt, licet inter eos præclare conveniat.

3. *Consulatus III hoc et sequenti anno Trajano oblatus.* — Trajanus consulatum secundum hoc anno gestum « jam imperator quidem, sub imperatore tamen iniit, ideoque receperat, quia princeps et pater detulisset. Gessit autem non in hoc Urbis otio et intimo sinu pacis, (consederat enim statim post adoptionem omnis urbanus tumultus) sed juxta barbaras gentes; ita ut exercitibus et provinciis munus suum probaverit; Roma non oculis, sed famæ ac rumoribus de ejus justitia, humanitate et patientia crediderit. » Ita Plinius in variis locis sui Panegyrici ostendit, eum anno præcedenti proconsulare imperium accepisse; cum eum imperatorem vocet; et præsenti in Germania, ubi erat, quando Cæsar dictus est, moratum esse. Plinius ibidem de Trajano inquit : « Tertium consulatum recusavit, ex ea præcipue ratione, quod eum absens gerere non poterat : et adhuc initio principatus, ut jam expletus honoribus ab ea dignitate abstinuit, quam novi imperatores destinatam aliis in se transferebant. » Fabrettus qui pag. 272 Syntagmatis de Columna Trajani, cap. 9, hæc loca coacervavit, ait, Trajanum secundo anno imperii tertium illum consulatum recusasse, proximoque post illum rejectum anno, eum tandem consulatum, *qui principi primus fuit*, rece-

pisse. At cum imperatores proximis post susceptum imperium kalendis Januariis consulatum inire soliti essent; juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam, facile est, Plinium etiam a Baronio aliisque non satis intellectum explicare. Plinius itaque num. LVI, et LVII, loquens de tertio consulatu a Trajano recusato, rem narrat præsenti anno peractam : « Gestum consulatum, inquit, mirer, an non receptum ? Gestus non in hoc Urbis otio, et intimo sinu pacis, sed juxta barbaras gentes, etc. Hæc laus acti consulatus; illa dilati, quod adhuc initio principatus, ut jam exsatiatus honoribus et expletus consulatum recusasti : quem novi imperatores destinatum aliis in se transferebant, etc. » Tandem numero insequenti his verbis concludit : « Contigit ergo privatis aperire annum, Fastosque reserare, etc. » quia scilicet Trajanus consulatum hoc anno sibi oblatum admittere noluit, ut paulo ante Plinius dixit. Cum vero num. LX Orator ait : « Atque ego video proximo anno consulatus recusandi hanc præcipuam fuisse rationem, quod cum absens gerere non poteras, sed jam Urbi votisque publicis redditus, quod est in quo magis sis approbaturus, quæ quantaque fuerint quæ desiderabamus, » indicat anno sequenti, Christi nempe XCIX Trajanum tertium illum consulatum rursus recusasse, tandemque admisisse. Et ratio est, quia Plinius eam orationem anno Christi centesimo recitavit. Quare quando ait, *proximo anno* Trajanum consulatum recusasse, loquitur de anno nonagesimo nono, non vero de currenti, ut perperam Plinium interpretatur Fabrettus. Primæ repudiationis hanc rationem affert Plinius num. LVII, quod adhuc initio principatus honoribus expletus Trajanus esset : secundæ vero, quod absens gerere non poterat consulatum illum tertium. Duæ itaque rationes illæ duobus diversis annis, non vero uno eodemque a Trajano allatæ, recteque a Plinio diversis locis suæ orationis recitatis.

4. *Trajanus tam ob victorias quam ob imperium proconsulare dictus imperator.* — Idem Fabrettus pag. 282. refert ex Goltzio hos duos Trajani nummos :

NERVA. TRAJAN. CAES. GER. NER. AUG. F. P.
TR. P. COS. II. IMP.
NERVA. CAES. NERVAE. AUG. F. TRAJAN
GERM. PONT. TR. P. COS. II. IMP.

Addit Fabrettus, ad hunc annum ante susceptum a Trajano imperium, vivente adhuc Nerva, eosdem pertinere. « Ex quo, inquit, IMP. titulo huic Cæsari statim ab initio uti concesso, ut ex Panegyrico etiam Plinii num. LXXV et LXXXVI, habetur regula illa, ex tot multis, quibus argumentum suum involvit auctor Dissertationis Hypaticæ de consulibus Cæsareis, pag. 54, imperatoris scilicet nomen Cæsaribus ante M. Aurelium denegatum funditus subvertitur : imo ante Trajanum non semel, sed ter et decies falsa observatio ejusmodi deprehenditur, tot vicibus in Tito adhuc Cæsare et Augusti filio, multiplicato imperatoris titulo, prout cap. 3, pag. 90, allata Aquistaviensi inscriptione Gruteri probavimus. Hæc ea inscriptio :

IMP. CAES. VESP. AUG. PONT
MAX. TRIB. POT. X. IMP. XX. COS. IX. PP.
IMP. TITUS. CAES. AUG. F. PONT. TRIB
POT. VIII. IMP. XIII. COS. VI. ETC.

Sed valde hallucinatur vir eruditissimus, dum nomen *imperatoris*, qui in prænomen Augustorum transiit, cum imperatoris nomine ob victorias Augustis dato confundit. Imperatoris itaque titulus, quando prænomen est, summamque potentiam ostendit, præponitur; quando vero victorias denotat, daturque Augustis, vel quia rem feliciter gessere, vel alii ipsorum auspiciis, post ponitur, et multiplicari solet, ut videre est in laudata Titi inscriptione. Ego de eo prænomine, non vero de titulo de more multiplicando locutus sum, certamque regulam statui. Hæc mea loco citato verba : « Post M. Aurelium pluresque Augustos simul imperantes, imperatoris nomen tam Cæsaribus, quam Augustis datum, licet antea collegis quidem imperii, Cæsaribus vero minime tribueretur. » Pagina vero 4 ejusdem Dissertationis diserte scripsi, Tiberium cum Augusto, Titum cum Vespasiano patre, Trajanum cum Nerva, Antoninum Pium cum Hadriano, ac M. Aurelium cum Antonino Pio corregnasse, et imperii collegas fuisse. Fallitur secundo Fabrettus, quando putat *imperatoris* nomen, cum præponitur, omnibus indiscriminatim Cæsaribus concessum fuisse : sic enim Domitianus Cæsar et Ælius Cæsar eo cohonestati fuissent: nec verius loquitur, si intelligit, *imperatoris* titulum ad victorias relatum attributum etiam puris putis Cæsaribus fuisse; cum certum sit, illud eisdem denegatum, et collegis imperii, aut saltem imperio proconsulari donatis tantum collatum.

CLEMENTIS ANNUS 9. — CHRISTI 101.

1. *Trajani adventus Romam.* — Annus Christi centesimus primus consignatur in consularibus Fastis C. Sosio Senecione, et A. Cornelio Palma coss. Hic ille Sosius Senecio, ad quem Plutarchus sua inscripsit Symposiaca: Cornelius vero Palma, bello Arabico feliciter confecto, clarissimus redditus est. Laudatur a Plinio [1] Trajanus, quod oblatum præsentis anni consulatum accipere recusavit, sic dicente, cum aggreditur recensere res ab eo gestas anno secundo ejus imperii: « Secundum consulatum recepisti, quia princeps et pater deferebat. At postquam ad te imperii summa, et cum omnium rerum, tum etiam tui potestatem dii tradiderint, tertium consulatum recusasti, cum agere tam bonum consulem posses; » et post alia: « Contigit ergo privatis aperire annum, Fastosque reserare: et hoc quoque redditæ libertatis indicium fuit, quod consul alius quam Cæsar esset. » Quo ipso anno idem Trajanus in Urbem se contulit: cujus ingressum idem [2] auctor pluribus narrat: additque ipsum candidatum interfuisse comitiis tertii consulatus, quem auspicatus est anno sequenti. « Romam igitur regressus, » inquit Dio [3] « multa in emendationem negotiorum publicorum, et beneficium bonorum, quos vehementer complexabatur, constituit. In puerorum alimenta in Italia duntaxat multa largitus est. » Sed hæc pluribus Plinius [4].

2. *De Joannis evangelistæ obitu.* — Hoc ipso anno, qui numeratur a passione Domini sexagesimus octavus, sanctus Joannes apostolus et evangelista (ut auctor est Hieronymus [5]) Ephesi moritur, et juxta eamdem urbem sepultus est. Ad hunc ipsum annum secundum Trajani Joannem pervenisse, pariter testatur Eusebius [6] ex Irenæo. Polycrates [7] quoque, theologorum antiquissimus, scribens ad Victorem Romanum pontificem, hæc habet de ejusdem Joannis obitu: « His accedit Joannes, qui supra pectus Domini recubuit: quique cum esset sacerdos, πέταλον gestavit: qui denique martyr et doctor fuit, et Ephesi etiam obdormivit. » Hæc ipse, quæ Eusebius recitat: magnum sane testimonium ejusdem loci episcopi sanctitate et doctrina celebris, quem haud potuerunt latuisse quæ de Joannis exitu vera essent: cui merito omnes de Joannis obitu debeant auscultare, cum præsertim id ipsum Tertullianus [8] testatum expresse reliquerit, cum ait: « Translatus est Enoch, et Elias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet; cæterum morituri reservantur, ut Antichristum sanguine suo exstinguant. Obiit et Joannes, quem in adventu Domini remansurum frustra fuerat spes. » Hæc idcirco Tertullianus quod vivente adhuc Joanne, multi sententiam Domini de eo dicentis ad Petrum: « Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? quando et exiit sermo ille inter fratres, quod discipulus ille non moritur » in eum sensum acceperunt, ut putarent Joannem usque ad Domini adventum fore superstitem: nec satis fuit, Joannem eos illa suspicione liberasse, cum scripsit dicens: « Et non dixit Jesus, non moritur; » significans nimirum, noluisse illis verbis: « Sic eum volo manere donec veniam; » Ut non esset usque ad illud tempus moriturus, intelligere.

3. Semel igitur illapsus in discipulos Domini de immortalitate Joannis error, licet ab ipso Joanne videri potuisset esse omnino sublatus, sic tamen in nonnullos fuit postea propagatus, ut constanter etiam affirmarint, Joannem adhuc vivere, eumdemque venturum cum Enoch et Elia, secundi adventus Domini præcursoribus. Porro qui primus opinionis hujus reperitur assertor, habetur Hippolytus Portuensis, qui in brevi illa tractatione de mundi consummatione sic ait: « Prior ipsius adventus præcursorem habuit Joannem Baptistam: posterior vero, quo venturus est in gloria, Enoch et Eliam, et Joannem theologum exhibebit. » Annon hæc refelluntur satis ab ipso Joanne, dum in Apocalypsi [1] nonnisi duos fore Christi adventus præcursores et testes aperte demonstrat? Quid ergo tertium addunt, eumdemque volunt esse Joannem, cum ipse duos tantum futuros affirmet? At vero Joannem (sicut est sors omnium hominum) certo certius esse defunctum, non tantum quæ nuper sunt a nobis adducta significant, sed et aliorum antiquorum testimonia. Siquidem Eusebius [2] dum agit de Papia et Joanne presbytero: « Dixerunt, inquit, duos eodem nomine nuncupatos in Asia fuisse Joannes; duoque illorum, nempe Joannis apostoli, et Joannis discipuli, dixerunt Ephesi esse sepulcra, et utrumque ad hanc usque ætatem Joannis nomine appellari. » Si ergo Eusebii tempore, qui claruit sub Constantino Magno, duo illa Ephesi ostendebantur sepulcra, quis de morte poterit dubitare? Certe nonnisi mortuo-

[1] Plin. in Paneg. — [2] Plin. ibid. — [3] Dio in Trajano. — [4] Plin. in Paneg. — [5] Hier. de Scrip. Eccl. in Joan. — [6] Euseb. in Chron. — [7] Apud Euseb. lib. I. c. 25. — [8] Tert. lib. de anim. c. 50.

[1] Apoc. XI. — [2] Euseb. lib. III. c. 33. et Hier. de Script. Eccl. in Joan.

rum solent esse sepulcra. Meminit ejusdem quoque sepulcri Joannis evangelistæ Chrysostomus [1], dicitque illud, sicut aliorum Apostolorum, esse manifestum : qui et alibi [2] de eodem ait, post mortem tanquam vivum, Ephesum curare. At non potuit hæc ipse ignorasse, qui Ephesi versatus est : quippe qui illic præfuit synodo septuaginta episcoporum, in qua amotus est gradu episcopus Ephesinus : idque hi qui res ab eo gestas sunt prosecuti, testantur, Socrates [3], Sozomenus [4], Palladius [5], et alii [6]. Ad illud ipsum quidem Ephesi manens sepulcrum Joannis evangelistæ allusisse visus est Cœlestinus Romanus pontifex illis litteris, quas dedit ad Concilium Ephesinum, dum ait, reliquias ejusdem Joannis Ephesi in honore haberi : idem habet Synodica Orientalium Epheso missa ad senatum Constantinopolitanum : quæ omnes intextæ habentur in Actis [7] SS. Synodi Ephesinæ. Sed prætermittimus hic de eadem veritate innumera pene recentiorum scriptorum testimonia, ac eorum præcipue, qui in ipsum Joannem evangelistam commentarios edidere, cum satis superque ex his historicæ veritati videatur esse consultum.

4. Cæterum qui eum adhuc vivere testati sunt, nec (quod patens esset) quæ dicta sunt de ejus sepulcro negare possent, eo (dicam ne?) dementiæ provenerunt, ut dicerent eumdem intra sepulcrum illud adhuc vivere. Augustinus [8] enim de his agens, hæc ait : « Sed cui placet, adhuc resistat, et dicat et asserat apostolum Joannem vivere; atque in illo sepulcro ejus, quod est apud Ephesum, dormire eum potius, quam mortuum jacere contendat. Assumat in argumentum, quod illic terra sensim scatere, et quasi ebullire perhibetur : atque hoc ejus anhelitu fieri, sive constanter, sive pertinaciter asseveret. Non enim possunt deesse qui credant, si non desunt qui etiam Moysem asserant vivere : quia scriptum est, ejus sepulcrum non inveniri, et apparuit cum Domino in monte, ubi et Elias fuit, quem legimus non esse mortuum, sed raptum ; » et post aliqua : « Tradunt etiam, quod in quibusdam scripturis, quamvis apocryphis, reperitur, quando sibi fieri jussit sepulcrum, incolumem fuisse præsentem, eoque effosso et diligentissime præparato, ibi se tanquam in lectulo collocasse statimque eum esse defunctum : ut autem isti putant, qui hæc verba Domini sic intelligunt, non defunctum, sed defuncto similem cubuisse ; et cum mortuus putaretur, sepultum fuisse dormientem : et donec Christus veniat, sic manere, suamque vitam scaturigine pulveris indicare : qui pulvis creditur, ut ab imo ad superficiem tumuli ascendat, statu quiescentis impelli.

5. Hæc de quorumdam opinione recitans Augustinus, quidnam ipse de ea re senserit ex ejus verbis intelligamus : sic enim ait : « Huic opinioni supervacaneum existimo reluctari. Viderint enim, qui hunc locum sciunt, utrum hoc ibi faciat, vel patiatur terra quod dicitur : quia et revera non a levibus hominibus id audivimus : » ac demum : « Si autem (quod magis creditur) ideo S. Joannes ait, non dixisse Dominum : Non moritur; ne illis verbis, quæ dixit, hoc voluisse intelligi putaretur; corpusque ejus in sepulcro ejus exanime sicut aliorum mortuorum jacet : restat, ut, si vere ibi fit quod sparsit fama de terra, quæ subinde ablata succrescit; aut ideo fiat, ut eo modo commendetur pretiosa mors ejus; quoniam non eam commendat martyrium (non enim eum pro fide Christi persecutor occidit) aut propter aliquid aliud, quod nos latet. » Hæc de his Augustinus. Ex iis autem, qui eum revera vita functum dixerunt, nonnulli adjecerunt, ejusdem corpus, refosso sepulcro, cum non fuisset inventum, illud opinandi dedisse occasionem, quod e mortuis resurrexerit, ac pariter sicut Dei genitrix in cælum Joannes assumptus fuerit. Porro rem gestam Nicephorus [1] in hæc verba describit :

6. « Cum enim dudum transitionem suam ad Deum, diemque et horam ejus prævidisset, presbyteris ministrisque Ecclesiæ, et præterea quicumque essent flagranti fide fratribus assumptis, extra Ephesiorum urbem progreditur; et cum eis in vicinum quemdam tumulum, quo frequenter ire precationi operam daturus solebat, conscendit. Ubi vehementius orans, Ecclesias Deo commendat : mox sarculis quibusdam et ligonibus celeriter sepulcrum sibi fodi præcipit : deinde eos qui tum aderant, arcanis de Deo verbis, et præceptis optimis de fide, spe, et potissimum dilectione (quippe dilectus erat) erudit. » At quænam esse solerent ejus argumenti verba Joannis Hieronymus [2] docet his verbis : « Beatus Joannes evangelista, cum Ephesi moraretur usque ad ultimam senectutem, et vix inter discipulorum manus ad ecclesiam deferretur, nec posset in plura vocem verba contexere, nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc : Filioli, alterutrum diligite. Tandem discipuli et fratres qui aderant, tædio affecti, quod eadem semper audirent, dixerunt : Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respondit dignam Joanne sententiam : Quia præceptum Domini est; et, si solum fiat, sufficit. » Hæc Hieronymus. Sed ad Nicephorum redeamus.

7. « Post hæc, corda eorum confirmans, Salvatori verbo commendat : postremoque illis in Domino salvere et valere jussis, ubi se crucis signo communisset, in monumentum descendit : operculumque ei imponere, et id firmius communire, denique reverti eos postea sepulcrum aperire, diligenterque prospicere mandat. Hoc modo cum ille, ut vestibus sepulcralibus amictus erat, in fossam descendisset, seque ad obitum composuisset, statim eo, qui justis debetur, capitur somno; cum quidem ad ultimam senectutem, post passionem Salvatoris Christi sexagesimo octavo anno, pervenisset. Et Joannes quidem ita

[1] Chrys. hom. 26. in epist. ad Hebr. — [2] Chrys. hom in laud. 12. Apostol. — [3] Socrat. lib. VI. c. 10. — [4] Soz. lib VIII. c. 6. — [5] Pallad. in Dialog. — [6] Metaph. in vita ejus. — [7] Act. Ephes. Concil. edit. Pell. t. II. c. 14. et tom. III. c. 6. — [8] Aug. in Joan. tract. 124.

[1] Niceph. lib. II. c. 42. — [2] Hier. in epist. ad Gal. lib. III. c. 6.

diem suum obiit. Dei autem ineffabilis et investigabilis gloria, ea quam ipse solus novit hora illucescens, corpus ejus terrenum et corruptibile in immortale et incorruptibile (o miraculum ingens!) transmutavit, et in divinum paradisum itidem, ut omnibus laudibus celebrandam Dei Genitricem, quæ per gratiam mater ejus fuit, recepit. Decebat quippe, et ipsum qui matris loco incorruptam semperque Virginem habuisset, et dilectus in primis mirifice Christo fuisset, faterque adeo immortalitatis promptuarii extitisset, paulatim quodam modo immortalitatis participem fieri. Porro die sequenti, quibus id commissum fuerat, ita ut præceptum acceperant, ad monumentum venerunt operculoque avulso, nihil ibi aliud, quam sepulcralia lintea, repererunt : » Hucusque Nicephorus.

8. Cum vero illud de Joanne testatum habeatur, hoc ipso tempore, anno nimirum sexagesimo octavo a passione Christi, ex hac vita migrasse: quotnam annos tunc natus esset, antiquiorum neminem invenimus affirmare. Beda [1] autem (quod unde acceperit, minime tradit) obiisse diem ait annum agentem nonagesimum octavum : post ipsum Usuardus [2] ponit nonagesimum nonum. Sed hæc quidem majores latuisse, certum est; ac proinde, qui hæc scripsere, conjectura aliqua sibi probata dixisse potius, quam certa aliqua antiquorum assertione firmasse : quod nimirum (ut nuper dictum est) Hieronymi testimonio constaret, ad ultimam pervenisse senectutem. Cæterum quomodo præscriptum annorum numerum ex Hieronymi verbis existimant colligendum. si idem ipse Hieronymus [3] agens contra Jovinianum, affirmat Joannem pene puerum esse electum a Domino? cum alioqui, si dixerimus eum pervenisse ad dictum ætatis suæ annum nonagesimum octavum, oportuerit eum tempore, quo vocatus est, fuisse natum annos viginti septem, tempore vero Christi passionis tricenarium fuisse : quibus si addas sexaginta octo annos, quibus vixisse constat post Dominicam passionem, impletur dictus a Beda notatus Joannis ætatis numerus annorum nonaginta octo. Quamobrem ipsum a Hieronymo dissentire certum est, cujus hæc sunt verba : « Sed cur, inquit, non Joannes electus est virgo, primus Apostolorum? Ætati delatum est : quia Petrus senior erat : ne adhuc adolescens, et pene puer, progressæ ætatis hominibus præferretur; » et paulo inferius : « Ut autem sciamus Joannem tunc fuisse puerum, manifestissime docent Ecclesiasticæ historiæ, quod usque ad Trajani vixerit imperium, id est, post passionem Domini sexagesimo octavo anno dormierit. » Hæc ipse, a Beda (ut apparet) opinione dissentiens. Certe quidem antiquorum omnium assertione, et Ecclesiæ traditione, eum a Domino adolescentem fuisse electum, certissimum est : quod et exprimunt antiquiores musivo opere expressæ ejusdem Joannis imagines. ex quibus non leve Joannis ætatis deducitur argumentum : nam antiquiores Christianos, qui præsertim ex Gentibus credidissent, Christi, et Apostolorum, vel aliorum a quibus ingens aliquod beneficium consecuti essent, consuevisse honoris causa imagines coloribus expressas apud se retinere, testatur Eusebius [1].

9. Cæterum eum non adolescentulum putamus a Domino electum fuisse, ut pueritiæ confinis esset : sed (quod assequimur conjectura) a Domino vocatum esse annum agentem vicesimum secundum, ac tribus ferme mansisse cum Domino, sicque tempore passionis ejus natum annos viginti quinque initiatum fuisse sacerdotio : nam ab ea ætate, divina lege [2] levitis concessum erat, ministrare in tabernaculo fœderis, secundum editionem Septuaginta, quæ (ut sæpe diximus) hoc tempore penes Hebræos erat frequentiori usu recepta : secundum vero hebraicam, triginta annorum numerum fuisse præscriptum, Hieronymus [3] tradit. Verum secundum Septuaginta interpretes, Hebræos iis temporibus admittere solitos ex præscripto legis ætatem annorum viginti quinque ad functionem leviticam, tradit Philo in eo libro, cujus est titulus : De eo quod deterius potiori insidiari soleat. Certe quidem ex legali instituto tum Dominum, tum etiam Apostolos multa esse mutuatos, sæpe superius dictum est. Non ergo ætate minorem fuisse Joannem, cum tempore novissimæ cœnæ sacerdotio initiatus est, nec majorem, adductæ a a nobis rationes facile persuadent. Ex his igitur omnibus, secundum initam a nobis de ætate Joannis rationem, dicendum esset, eum annos natum nonaginta tres ex hac vita migrasse. Huic nostræ sententiæ Epiphanius [4] favisse videtur, dum ait, Joannem scripsisse Evangelium post annos nonaginta vitæ suæ, cum Ephesum reversus est : quod contigit triennio ante obitum. Sic itaque cum sit apud omnes pariter in confesso, Joannem hoc anno secundo Trajani imperii esse mortuum, impossibile esse patet ut ad annum nonagesimum octavum pervenerit, neque, quod Cedrenus [5] ait, dicm obierit annos natus sex supra centesimum.

10. At vero sic vita functus est, sed non quidem martyrio, ut aliqui existimarunt, quod dixisset Dominus : « Calicem meum bibetis : » non enim voluit dicere (ut interpretatus est S. Joannes Chrysostomus [6]) martyrii corona potiemini, et violenta morte, sicut et ego, a vita decedetis. Nam et calicem bibisse dicitur, quod Romæ in dolium ferventis olei (ut suo loco dictum est) ut moreretur, immissus est : consummassetque semel cœptum martyrium, nisi aliud de eo statuisset divinum consilium : quamobrem a majoribus martyr est etiam appellatus; sic enim eum nominat Polycrates [7] Ephesiorum episcopus, cujus sententiæ superius recitatæ hæc sunt verba : « Joannes, qui supra pectus Domini in cœna recubuit : qui, cum esset sacerdos πέταλον gestavit : qui

[1] Beda de sex ætat. — [2] Usuard. Martyrol. die 27 Decemb. — [3] Hier. in Iovinian. lib. I.

[1] Euseb. histor. lib. VII. c. 14. — [2] Num. VIII. — [3] Hier. in Ezech. lib. III. c. 11. — [4] Epiph. hær. LI. — [5] Cedren. in Compend. — [6] Chrys. in Mat. ho. 66. — [7] Apud Euseb. hist. lib. III. c. 25.

denique martyr et doctor fuit, Ephesi etiam obdormivit. » Ultimus omnium Apostolorum ad annum hunc usque Joannes mansit in vita, cæteris jam ante diversis in locis martyrio vita functis. Hinc est quod Epiphanius [1] ait : « Præteriit generatio Apostolorum, a Petro inquam, usque ad Paulum, et Joannem, qui etiam diu fuit in mundo, usque ad Trajani tempora. » Discipulorum autem Domini aliqui visi sunt remansisse superstites, ut inter alios Simeon Hierosolymorum episcopus, de quo suo loco dicturi sumus.

11. *Onesimus episcopus Ephesinus.* — Joanne igitur in hunc modum morte sublato, Onesimus Pauli discipulus ejusdem loci factus episcopus, his Trajani temporibus eamdem curavit Ecclesiam; prout Ignatius [2], qui sub eodem imperatore glorioso martyrio vita functus est, ad ipsos Ephesios scribens affirmat, cum ait : « Excepi numerosam vestram multitudinem in Onesimo, viro nunquam satis ob charitatem prædicando, vestro autem episcopo; » et inferius : « Onesimus supra modum laudat vestrum decentem compositumque ordinem, quodque omnes secundum veritatem vivitis, et quod inter vos nullus sit hæresi locus, sed nec audiatur nomen illius. » Hæc et alia hujusmodi Ignatius de laudibus Ecclesiæ Ephesinæ, de qua superius pluribus actum est, florentissimæ sane; quam Paulus, Joannes, atque olim Timotheus vitæ sanctitate atque doctrina pariter illustrassent : quod non prætermisit ad laudem eorum idem Ignatius, eadem ad eos scripta epistola, his potissimum verbis : « Faxit Deus ut assequar ut inveniar in sortem Ephesiorum Christianorum, qui et cum Apostolis in virtute Jesu Christi semper conversati sunt cum Paulo, et Joanne, et fidelissimo Timotheo. » Hæc ipse, qui et eadem epistola complures memorat Ephesios nobiliores inter cæteros Christianos, haud dubium Joannis, Timothei, atque Pauli discipulos : meminit et de Polycarpo ejusdem Joannis alumno. At de Joanne satis, qui novissimus omnium Apostolorum (ut dictum est) diem obiisse creditur.

[1] Epiph. hær. LXVI. — [2] Ignat. epist. XIV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5592. — Olymp. 219. An 3. — Urb. cond. 852. — Jesu Christi 99. secundum Baronium 101. — Evaristi papæ 5. — Trajani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. C. *Sosius Senecio II* et *Cornelius Palma*, ex Idacio, auctore Chronici Alexandrini, Prospero et Cassiodoro. Baronius in Senecione notam numeralem prætermittit, quæ tamen, quando sciri potest, accurate describenda. Animadverti enim, iteratos consules, vel insignioribus annis, vel in consortio imperatorum, Fastis nomen dedisse, præsertim in decennalibus et id genus festis, si imperatores, aut ejus propinqui annum non aperirent. Quare, cum Trajanus hoc anno consulatum non acceperit, illum in Senecionem jam consularem transtulit.

2. *Trajanus consulatum III bis recusavit.* — Trajanus anno præcedenti consulatum tertium imperii sui Augustei initio debitum recusavit, hac ratione, quod jam expletus honoribus esset. Præsenti vero anno iterum consulatum illum recusavit, postquam in Urbem advenit, licet tandem cesserit, ut anno superiori explicavimus. Trajanum porro anno præcedenti consulatum tertium recusasse, præter ibidem dicta, certum reddit Plinius in Panegyrico cap. 59, ubi de tertio Trajani consulatu a Trajano recusato loquens ait : « Quousque absentes de absente gaudebimus? (erat itaque absens Trajanus, quando consulatum recusavit) Liceat experiri, an aliquid superbiæ tibi ille ipse secundus consulatus attulerit. Multum in commutandis moribus hominum medius annus valet, in principibus plus. » Medius itaque tantum annus a secundo ejus consulatu jam elapsus erat, quando ei tertius oblatus. Secundum autem consulatum usque ad kalendas Martias anni Christi XCVIII Trajanus gessit. Quare eo anno mense circiter Septembri tertius ei consulatus in annum sequentem oblatus. Quod si Plinius eo in loco loqueretur de rebus hoc anno gestis, ac de secunda Trajani recusatione, non diceret, « in commutandis moribus medium annum » multum valere, sed annum et aliquot menses multum valere assereret; cum Trajanus præsenti anno ante vernum tempus Romam non advenerit, ubi comitiis, in quibus tertium consul designatus est, interfuit, unde et præsens, non vero absens consulatum illum recusavit, « quanquam multum reluctata verecundia principis nostri, tamen tandem cessit, » inquit Plinius citatus cap. 60. Perperam itaque Baronius duas tertii consulatus denegationes, quæ diversis annis contigere, eidem anno assignat.

CLEMENTIS ANNUS 10. — CHRISTI 102.

1. *Clementis papæ martyrium.* — Anno Redemptoris nostri centesimo secundo, adscribitur Fastis tertius Trajani consulatus, in quo habuit collegam Frontonem et ipsum tertio consulem : meminitque ejusdem consulatus Martialis [1] in epigrammate, quo pro ipso precatur numina : sed pluribus Plinius [2], ut cum de Trajano ait : « Recepit tertium consulatum, ut daret; noverat moderationem hominum, noverat pudorem, qui non sustinerent tertio consules esse nisi cum ter consule. » Quo anno, nono kalend. Decembris, sanctus Clemens Romanus pontifex in Chersoneso, quo fuerat relegatus, martyrio coronatur, cum sedisset annis novem, mensibus sex, et diebus totidem, numerando ab ultima die vacationis sedis Cleti. Quod autem ad tempus spectat : non tantum citatus sæpius liber de Romanis Pontificibus, sed et Eusebius [3], atque Hieronymus [4] æque affirmant obiisse diem tertio anno Trajani. Ait enim Hieronymus de ipso agens : « Obiit tertio Trajani anno, et nominis ejus memoriam usque hodie Romæ extructa custodit ecclesia.

2. Quod vero pertinet ad ejus martyrium, et admiranda quædam ab eo gesta in Chersoneso trans Pontum; tam apud Latinos quam Græcos vetus extat historia, quam fusius descriptam græce habes in Epitome Recognitionum ejusdem Clementis, ibique ab antiquo scriptore positam appendicem, a Perionio latinitate donatam. Eamdem quoque Metaphrastes [5] ex antiquioribus monumentis una cum cæteris ab se descriptis Vitis Sanctorum edidit : et ne quis existimet eam esse recens inventam, habes ejus historiæ assertorem Gregorium Turonensem [6], qui ante mille propemodum annos ex ea scribebat. Quod vero Trajanus hominem, quem in adeo remotas orbis partes relegasset, iterum vexaret, nonnisi illa causa præcessit, quod Clemens (ut citata nuper de ejus martyrio Acta testantur) cum virtute præclarissimi miraculi ibi editi, tum etiam evangelica prædicatione, omnem fere illam provinciam ad Christi religionem perduxit, quorum opera et Gentilium deorum sunt simulacra confracta, et septuaginta diversis in locis ecclesiæ excitatæ. Non enim potuerunt hæc latere Trajanum : quid autem egerit, cum illa accepisset, eadem Acta his verbis significant :

3. « Cum ergo odiosa narratio pervenit ad Trajanum imperatorem quod illic ad innumerabilem multitudinem auctus esset populus Christianorum : missus ab eo fuit præses Aufidianus, qui plurimos Christianos diversis tormentis sustulit. Vidensque omnes ad martyrium cum gaudio accedentes, cessit multitudini, solum autem sanctum Clementem cogens sacrificare. Sed videns eum tam esse firmum ac stabilem in Domino, et nolle omnino a sua dimoveri sententia, dicit lictoribus : Accipite eum, et ducite in medium maris, et projicite in profundum, ne possint Christiani tollere ejus corpus, et pro deo eum colere. Cum ergo factum esset, universa multitudo Christianorum astans flebat in littore. Post hæc autem dixerunt Cornelius et Phœbus ejus discipuli : Omnes oremus unanimes, ut ostendat nobis Dominus martyris sui reliquias. Orante autem populo, retrocessit mare in sinum suum ad tria fere milliaria : per siccum autem egressi populi, invenerunt in figura templi marmorei paratum a Deo habitaculum, et illic situm corpus S. Clementis, et anchoram, cum qua fuit projectus, prope ipsum jacentem. Revelatum vero fuit ejus discipulis, ne reliquias e loco tollerent : quibus etiam hoc fuit responsum, quod singulis annis in die suæ decertationis cessurum sit mare venientibus, septem dies siccum eis iter præbens. » Hæc et alia multa de miraculis illic edi solitis : sed habetur illud celebrius, quod oratione ejusdem loci episcopi S. Ephræm martyris est memoriæ perpetuæ commendatum.

4. Narrant eadem quoque ex Græcis Nicephorus, ac Latini pariter : quæ quidem omnia in Passione Clementis antiquitus in Ecclesia legi solita, æque fuisse descripta, idem qui supra Gregorius Turonensis testatur, sic dicens : « Clemens martyr (ut in Passione ejus legitur) anchora collo suspensa, in mare præcipitatus est. Nunc autem in die solemnitatis ejus recedit mare per tria milliaria, siccumque gradientibus iter præbet, quo ad sepulcrum martyris pervenitur; ibique vota reddentes, orantes populi regrediuntur ad littus. » Pergit narrare illud insigne miraculum de puero illic incuria parentum relicto, ac post annum vivo ibidem invento, cui veritati (ut apparet) cum tam Latini quam Græci pariter adstipulentur, eademque ex scriptione antiquissima noscantur accepta, de his dubitandi nullus videtur locus esse jure relictus, nisi illis tantummodo, qui

[1] Mart. lib. XI. — [2] Plin. in Panegyr. — [3] Euseb. hist. lib. III. c. 28. — [4] Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. — [5] Metaph. die 23 Novembr — [6] Greg. Turon. de glor. martyr. c. 35. et 36.

cælum palmo metiri contendunt, illis inquam, qui admiranda Dei opera humanæ audent infirmitati subjicere. Quonam autem tempore inde corpus sancti Clementis translatum sit Romam, suo tempore dicturi sumus. De loco autem Clementis exilii atque mortis; quod ab aliis in Chersoneso Lyciæ, vel (ut habet liber de Romanis Pontificibus) in Græcia habetur esse sepultus, consule a nobis notata in Romano [1] Martyrologio.

5. *De scriptis Clementis, vel eidem attributis, ac præsertim de Constitutionibus ac Canonibus apostolicis.* — Quod vero ad cæteras a Clemente res gestas pertinet, hæc in eodem libro de Romanis Pontificibus scripta leguntur : « Hic fecit ordinationes per mensem Decembrem : creavitque presbyteros decem, diaconos duos, et episcopos per diversa loca undecim. » At quod spectat ad ea quæ ab eodem esse scripta feruntur : « Scripsit, inquit S. Hieronymus [2], ex persona Romanæ Ecclesiæ ad Ecclesiam Corinthiorum valde utilem epistolam, quæ et in nonnullis locis etiam publice legitur : » sed de ea satis tomo primo actum est. Deinde subdit : « Fertur et secunda ejus nomine epistola, quæ a veteribus reprobatur; et disputatio Petri et Apionis, longo sermone conscripta, quam Eusebius in tertio Historiæ Ecclesiasticæ volumine coarguit. » Hæc Hieronymus; qui agens contra Jovinianum [3], alias plures ab eodem Clemente affirmat scriptas esse epistolas, easdemque de virginitat sermonibus textas. Testatur et S. Epiphanius [4], Clementem Romanum pontificem suis litteris Encyclicis (sic enim eas appellat, quod omnibus Ecclesiis communes essent, et per manus traditæ singulis, universum Christianum orbem circumirent) virginitatem egregie prædicasse : quæ cum suo tempore extarent integræ, in sanctis (ut ait) Ecclesiis legebantur. At de his iterum superius, cum de oborto schismate Corinthiorum, Domitiani tempore actum est, opportune meminimus.

6. Cum igitur tam Hieronymi, quam etiam Epiphanii, qui eas probe norunt, testimonio, cujusnam argumenti fuerint epistolæ a Clemente conscriptæ, satis superque exploratum habeatur : diversi plane generis esse eas quæ Clementis nomine editæ habentur, nemo non videt, cum in illis nulla sit de virginitate instituta narratio : quamobrem illas ab Epiphanio atque Hieronymo citatas, magno Ecclesiæ damno periisse, dolendum est. Sed et mirandum, quomodo accidisse potuerit, ut Encyclicæ illæ per totius orbis Ecclesias circumlatæ ac circumlectæ epistolæ, quarum complura exscripta essent exemplaria, omnino perierint; et quæ ad certas personas missæ essent, manserint integræ et illibatæ : duæ nimirum illæ, quæ ad Jacobum datæ habentur, et quæ ad Julium et Julianum est scripta, ac demum quarta ad Hierosolymitanos missa : quæ autem reliqua est ad omnes episcopos inscripta, æque Encyclica dici potest, non tamen ex illis, in quibus de virginitate intexta tractatio erat. Sed quod duæ ex iis a Ruffino Aquiliensi translatæ dicantur, valde dubito, nam Gennadius [1] de Ruffino agens, in cunctis a se e græco editis versionibus præfationem præponere consuevisse testatur : adeo ut quæ sine prologo reperiuntur esse translata, non Ruffini, sed alterius esse opus, affirmet. Cujus autem fidei sint ac firmitatis quinque illæ, quæ ejusdem Clementis titulo notatæ habentur, in his non laboro : tu consule quæ tum ab aliis, tum vero a Francisco Turriano [2] locupletius sunt disputata : satis nobis visum, rem his paucis egisse.

7. Sed mirati sumus, Ecclesiæ hostes omnem admovisse arietem, atque adeo laborasse, ut primas illas decretales epistolas Romanorum pontificum fide minuerent, atque irritas prorsus redderent, perinde ac si his fundamentis tota Ecclesiæ ædificatio inniteretur, quibus convulsis, esset protinus collapsura. Absit ut Dei Ecclesia, columna et firmamentum, veritatis tanta veritatis testandæ laboret inopia, ut, si ex illis petitæ probationes deessent, causa caderet; cum tam in his quæ spectant ad sincera dogmata statuenda, quam in iis quæ pertinent ad rectam disciplinam ecclesiasticam declarandam, referta habeat locupletissima promptuaria probatissimæ veritatis, cujus nulla prorsus possit unquam de impostura esse suspicio. Quamobrem consulto quidem, cum agendum est nobis cum iis de ecclesiasticis controversiis, ab earumdem epistolarum citatione interdum abstinemus, ne unis his armis indigere credamur, quorum acies ipsorum objectionibus retusa videri possit : cum ad faciendam vindictam in nationibus et increpationes in populis (quod habet Psalmus [3]) ex sanctæ Ecclesiæ armamentario validiora arma suppetant ac fortiora. Ipsa namque est turris [4] David, quæ ædificata est cum propugnaculis : mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium; ubi inter alia arma gladius ille (ejusdem David sententia [5]) æstimatur validior, quo aliquando usus esset etiam hostis. Sed ad scripta Clementis redeamus : quæ si nos diutius detinebunt, lector ignoscat.

8. Multa quidem nomine Clementis scripta fuisse supposita, nemo jure poterit dubitare. Nam ejus titulo insignita ferebatur disputatio, longo (ut ait S. Hieronymus [6]) sermone conscripta quam Eusebius in tertio historiæ Ecclesiasticæ volumine coarguit; sunt enim hæc ejus [7] verba : « Jam vero quidam alia item opera, verbosa illa quidem et prolixa, heri prope et nudius tertius perinde quasi illius essent, introduxerunt; quæ quidem disputationes Petri et Apionis continent, quorum apud veteres nulla omnino fit mentio : nam puram illam et sinceram apostolicæ orthodoxæque doctrinæ notam minime retinent. » Hæc Eusebius. Porro ejus fingendi operis inde suppeditatum videri poterat argu-

[1] Rom. Mart. die 23 Nov. — [2] Hier. de Scrip. Eccl. in Clemente. — [3] Hier. contra Jovinian. lib. I. — [4] Epiph. hæres. XXX

[1] Gennadius de vir. illustr. c. 17. — [2] Turrianus adversus Magdeburg. lib. II. — [3] Psal. CXLIX. — [4] Cantic. IV. — [5] 1. Reg. XXI. — [6] Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. — [7] Euseb. hist. lib. III. c. 32.

mentum, quod Apio Alexandrinus eodem plane tempore quo Philo (ut vidimus) legatus pro Alexandrinis Romam se contulit, ac sicut Philoni tunc Petrus innotuit, quo et familiarissime usus est, ita etiam ejus adversario Apioni notus fuerit : et quem constaret Judæorum fuisse infensissimum hostem, quos scripto commentario maledictis impetisset, et contumeliis adspersisset, cum Petro etiam Judæorum omnium spectatissimo fingeretur certamen iniisse. Nisi potius dicere velimus, de alio Apione ea fuisse conficta, illo nimirum Plistonicensi, diverso ab illo Alexandrino, de quo superius prolixius actum est : illum nempe socium fuisse Simonis magi, et altercatum esse cum Petro, in libro decimo Recognitionum Clementis habetur expressum. Sed missa istæc faciamus.

9. Ab eodem Clemente scriptæ traduntur Constitutiones Apostolorum, quas non ignoravit antiquitas : nam S. Athanasius[1] eas Doctrinam Apostolorum Clementinam appellat, ea nimirum ex causa, quod sit operis ejus exordium : « Audite doctrinam sacram, etc. » Agnovit eas S. Epiphanius[2] : usi sunt iisdem, qui his antiquiores atque recentiores in Ecclesia claruerunt celebres scriptores ecclesiastici; quorum seriem, qui pro eodem commentario scripserunt apologias, texuerunt; sed ita tamen, ut a nemine inter libros canonicos sint receptæ, sed inter apocrypha ab omnibus adnumeratæ. In illorum sane classem adleguntur ab Athanasio[3] et aliis : sed non sic quidem (quod de multis accidit) ut penitus improbentur : nam quæ de iis esset Patrum sententia, Epiphanius[4] declarat his verbis, cum adversus Audianos agit : « Cæterum ad hoc afferunt falso iidem Audiani Apostolorum Constitutionem » (eo enim nomine commentarium ipsum appellat) « quæ apud multos in ambiguo est, sed non reprobata. Omnis enim regularis ordo in ipsa habetur, et nihil a fide adulteratum, neque a confessione, neque ab Ecclesiastica gubernatione et regula. At vero dictum a quo accipiunt de Paschate, prædicti male interpretantur, et per ignorantiam aliter intelligunt, etc. » Hæc ipse. Verum sicut aliqua, quæ in eis sunt, hæretici sunt perperam interpretati; ita etiam ab iisdem multa fuisse corrupta, canon[5] nomine sextæ Synodi testari videtur. Aliqua insuper in eas ex Græcorum fontibus effluxisse, mihi facile persuadeo; ut quod de jejunio sabbati penitus interdicto in ipsis[6] habetur expressum. Sane quidem haud alia scripta esse a Clemente Romano pontifice, quam quæ Romanæ Ecclesiæ Petrus et Paulus apostolorum principes tradidissent; aut eamdem Ecclesiam aliam accepisse traditionem ab ea, quam ex apostolica institutione eorum pontifex confirmasset, par est existimare. At de jejunio sabbati, primo Annalium tomo est fusius disputatum.

10. Rursum vero post octavum librum Apostolicarum Constitutionum, ab eodem Clemente appendicem esse additam titulo, περὶ συνταξέας de compositione rerum Ecclesiasticarum canones, Photius[1] tradit : sicque quod in codice Constitutionum apostolicarum, quæ a Clemente dicerentur conscriptæ, iidem apostolici canones essent appositi, ab eodem auctore illos esse editos nonnulli existimarunt, cum alioqui complures codices absque Clementis titulo illos habeant. Inde fortasse accidit, ut absque Clementis nomine, Gelasii censura[2] liber canonum Apostolorum adnumeretur inter apocrypha. At licet in græcis codicibus, eo modo quo diximus, titulus Clementis esset inscriptus : tamen, quod certa ratio ac perspicua demonstratio afferri non posset, eos ab ipsis Apostolis esse statutos, Dionysius Exiguus, summæ suorum temporum æstimationis vir, ut qui a doctissimo viro Cassiodoro[3] mirifice prædicetur, cum e græco eos in latinum verteret, rogatus non a Stephano papa (ut opinatus est Sixtus[4]) sed (ut habet Cassiodorus[5]) a Stephano episcopo Salonitano, ejusmodi operi præposuit inscriptionem : « Incipiunt ecclesiasticæ regulæ sanctorum Apostolorum, prolatæ per Clementem Ecclesiæ Romanæ pontificem : quæ ex Græcis exemplaribus in ordine primo ponuntur : quibus quamplurimi quidem consensum non præbuere facilem; et tamen postea quædam constituta pontificum ex ipsis canonibus assumpta videntur. » Hæc Dionysius apud Cresconianam Collectionem : habet eadem verba idem auctor in ipsa epistola ad eumdem Stephanum episcopum Salonitanum scripta, quam editioni ipsorum canonum apostolicorum prætixit : quæ hic descripsisse voluimus, ne quis adeo miretur, si Gelasius, qui eadem ferme vixit ætate, eumdem commentarium notet apocryphum : siquidem si in omnibus certum exploratumque esset, ea ipsa omnia ab Apostolis fuisse statuta, plane inter hagiographa, interque ipsos canonicos divinæ Scripturæ libros recensenda fuissent : quod inconsulte nimis fecisse reprehenditur Damascenus[6], dum recensendo libros canonicos, post librum Apocalypsis mox subdit : « Canones denique sanctorum Apostolorum per Clementem concinnati. »

11. Quod ergo inter canonicos libros non sunt adnumerati, ea ex parte, quod auctoritate careant ab Apostolis esse omnino sancitos, apocryphi dici meruerunt : qua etiam ratione S. Athanasius[7] ejusdem Clementis scripta inter apocrypha illa connumerat, quæ ab antiquo Scripturarum canone essent aliena, postea vero recepta, ut Esther, Judith, Tobiæ, et aliorum. Sic igitur ea ratione, quod cum Apostolorum nomine censerentur, non essent in canone librorum novi Testamenti, merito sunt apocryphorum censura signati : quod vero a sanctis Patribus privatim, et a sacris Synodis publice sunt recepti, merito authentici dici debent. Qua habita considera-

[1] Athan. in Synops. et ex nona epist. — [2] Epiph. hæres. XLV. et LXX. — [3] Athan. in Synopsi. — [4] Epiph. hæres. LXX. — [5] Sext. Synod. c. 2. apud Theod. Bals. — [6] Const. Apost. lib. V. c. ult. et lib. VII. cap. 24.

[1] Phot. in Clem. — [2] Concil. Rom. de lib. apocr. — [3] Cassiod. de divin. lect. c. 23. — [4] Sixt. Biblioth. lib. II. — [5] Cassiod. ubi supr. c. 23. — [6] Damas. de fid. orthodox. lib. IV. c. 21. — [7] Athan. ex nona epist. et sup. in Synopsi.

tione, Isidorus (non ille sanctus episcopus Hispalensis, ut multi, nomine decepti, sunt opinati, sed ille dictus cognomento Mercator, ut suo loco dicemus) in præfatione suæ Collectionis hæc habet : « Denique propter eorum auctoritatem cæteris Conciliis præposuimus canones qui dicuntur Apostolorum (licet a quibusdam apocryphi dicantur) quoniam plures eos recipiunt, et sancti Patres eorum sententias synodali auctoritate roboravere, et inter canonicas posuere constitutiones. » Hæc Isidorus, quæ descripsimus ex vetustissimo codice, nulli quidem (audacter dico) antiquitate secundo, quem penes nos habemus in nostra bibliotheca : quam esse veram germanamque lectionem, atque illi præstare, quæ in hispano codice habetur scripta, et a Gratiano [1] descripta quisque poterit facile judicare. Nam quid est quod habetur? « Nec sancti Patres illis assensum præbuere, pro eo quod ab hæreticis sub nomine Apostolorum compositi dignoscuntur ? » Unde ista manifesta probatio, quod ab hæreticis traditi fuerint? Quis unquam talia reperitur dixisse? Et quæ conventio lucis ad tenebras, cum nihil in illis quinquaginta, nisi quod catholicam apostolicamque doctrinam, et sanctissimam morum disciplinam redoleat, sit invenire? Et quomodo rursus non mendacissime dictum est, sanctos Patres non esse illis assensos, cum vix sit reperiri catholicum scriptorem ecclesiasticum, vel sacrum conventum episcoporum, penes quem aliquis ex canonibus illis non inveniatur pari consensione probatus? Explosa igitur falsa Isidori lectione, illa prorsus verior atque probatior esse cognoscitur, quam idem Gratianus [2] paulo inferius ex legitimo atque germano textu reddidit.

12. At licet ea ex parte, qua diximus, iidem canones censeantur apocryphi, quod sit incertum ab ipsis Apostolis esse conscriptos (neque enim qui pro illis fortissimam scripsit defensionem Franciscus Turrianus [3] hoc contendit, quod ab Apostolis scripti fuerint, sed sine scripto traditos, a Clemente scriptorum memoria consignatos) tamen quod nonnisi ex traditione apostolica eos manasse sanctissimi Patres exploratum haberent, ea de causa in primis factum est, ut, qui omnium disertissimi habentur Romani pontifices, Innocentius, Leo, Gelasius, atque Gregorius, sic ex illis videantur petiisse auctoritatem, ut tamen Apostolorum nomine speciatim citare canones temperaverint ; ut ex locis ab eodem auctore [4] collectis, quos brevitatis causa prætermittimus recensere, facile potest intelligi ; quod et nos in Gregorio demonstramus, qui, scribens [5] ad Romanum defensorem, dum admonet ne permittatur episcopus cum mulieribus habitare, hæc habet in fine : « Hoc tantummodo adjecto, ut (sicut canonica decrevit auctoritas) uxores, quas caste debent regere, non relinquant. » Quæ quidem ex apostolico canone citata esse, nulli potest esse dubium, dum et summam illius canonis a Dionysio, qui eos in latinum vertit, eidem præfixam, Gregorius recitavit. Est autem hujusmodi in Collectione Cresconiana, ubi singula a Dionysio posita verba descripta habentur : « Ut episcopus aut presbyter uxorem suam, quam debet caste regere, non relinquat : » sequitur ibi canon sextus : « episcopus aut presbyter, etc. » Eadem quoque ratione vetera sacra Concilia, sive œcumenica, sive provincialia, quorum catalogum idem qui supra auctor [1] suo intexuit commentario ; cum eosdem Apostolicos canones citare, recensere, vel restituere, vel quoquo modo commemorare oportuit; potius ipsorum sententiam, quam verba, et generatim antiquitatis nomine, quam speciali attestatione canonum Apostolorum, descripserunt. At quid hoc, nisi (quod dictum est) nomen incertum, et ob id apocryphum, veritas autem et firmitas rei esset in omnibus explorata? Sane quidem, quicquid ex veneranda antiquitate in S. Dei Ecclesia ad posteros dimanavit, id non aliunde fluxisse, quam ex fontibus apostolicis, Patres omnes, quorum summa fuit in Ecclesia cum sanctitate conjuncta eruditio, sæpius testati sunt; quorum sententias, cum de traditionibus apostolicis egimus, superius recitavimus : ut non sit opus, in re tam solida firmaque, et certissime probata, diutius immorari.

13. Sed cum qui a Gelasio inter apocrypha recensiti sint canones apostolici, a quibusdam vero qui post aliqua sæcula vixere, Romanis Pontificibus probati videantur, et Concilii œcumenici testimonio rati firmique habeantur : quo modo id accipiendum sit, operæ pretium est intelligere. Est igitur Leonis papæ IV epistola [2] ad episcopos Britanniæ, in qua hæc inter alia leguntur : « Quibus autem in omnibus ecclesiasticis utimur judiciis, sunt canones Apostolorum, aliter qui dicuntur Apostolorum, Nicænorum, Ancyranorum, etc. » Testatur et Rhemensis [3] episcopus, sanctam Romanam Ecclesiam apostolicos canones custodire; eosdemque custodiendos esse, per Hadrianum papam mandasse. Verum quod ad Hadrianum spectat, nihil hujusmodi ab eo statutum reperitur : sed auctor respectum habuisse videtur, quasi idem pontifex receperit sextam Synodum, ac ejus canones; in cujus canone secundo de octoginta quinque Apostolorum canonibus recipiendis est constitutio promulgata ; extat enim epistola Hadriani ad Tharasium, ex qua fragmentum male citatur a Gratiano [4] : non enim, ut ponit, dixerat Hadrianus : « Sextam Synodum [5] sanctam recipio cum omnibus canonibus suis : » sed ut habet germana versio Anastasii, in hunc modum, secundum ea quæ proposita fuerant a Tharasio : « Quare easdem sanctas sex Synodos suscipio cum omnibus regulis, quæ jure ac divinitus ab ipsis sunt promulgatæ. » Sed de canonibus Sextæ Synodi suo loco fusius agendum est : longiorem namque ea res exposcit indaginem. Sane hæc et alia,

[1] Dist. XVI. c. 1. — [2] Dist. XVI. c. 4. — [3] Turrian. adversus Magdeburg. lib. I. c. 2. — [4] Idem eod. lib. I. c. 23. — [5] Gregor. lib. VII. epist. XXXIX.

[1] Turr. adversus Magdeburg. lib. I. c. 12. 13. 14. — [2] Dist. XX. c. 1. — [3] Hincmar. de var. eccl. c. 18. — [4] Dist. XVI. c. 5. — [5] Ex Act. II. Septimæ Synodi.

quæ de auctoritate canonum Apostolorum a recentioribus nonnullis scripta habentur, non sunt hujusmodi, ut his quæ a Gelasio vel aliis dicta superius recitavimus, contraria videantur. Nam ne sic quidem ab aliquo Romanorum Pontificum, vel Concilio œcumenico probantur iidem canones, ut vere sint Apostolorum, ac proinde in divinæ Scripturæ canonem inferendi : sed quod quæ in eis decreta esse noscuntur, ab omnibus æque recepta esse videantur. A qua quidem sententia minime Gelasius discrepat; quippe qui ex eis, quæ in illis habentur, sæpe videatur mutuatus testimonium et auctoritatem, ut ex compluribus locis a Turriano [1] collectis facile est pervidere. Quis enim non recipiat ut authenticos, quos a Patribus, et sanctis Synodis noverit, esse in firmam auctoritatem acceptos. atque una cum aliis sacris canonibus simul intextos?

14. Sed jam de numero ipsorum agendum, nam apostolicorum canonum nomine tam præclaro, ut honestissimo velamento, error irrepsisse cognoscitur : quod perspicue demonstrabimus. Scimus in primis Zephyrini [2] papæ citari solitam epistolam de sexaginta vel septuaginta (duplex enim est lectio) sententiis, ab Apostolis et aliis quam plurimis episcopis præfixis ac traditis, observandis. Certe quidem qui primus e græco sermone canones Apostolicos in latinum vertit, accuratissimus atque fidissimus interpres Dionysius, Græcus auctor, et inter Latinos magna cum laude diu versatus, quinquaginta tantum reperit : quamobrem opinati sunt nonnulli, sexaginta illas sententias, quinquaginta iis canonibus a Dionysio translatis contineri. Sed quicquid sit, quinquaginta tantum canones, eosdemque a Dionysio in latinum translatos, novit antiquitas, qui in nova editione quadraginta novem numero continentur, ita ut ultimus habeatur ille quo agitur de trina in baptismate mersione. Equidem qui his supersunt usque ad numerum octogesimum quintum, quos habet canon ille qui dicitur Sextæ Synodi, postea emanarunt.

15. Magnam vero imposturæ faciunt suspicionem tum canon ille sexagesimus quintus, qui apud Theodorum [3] est sexagesimus sextus, tum qui de libris canonicis omnium postremus habetur. Priori enim cum excommunicatione plectendus statuatur laicus, et depositione clericus, qui sabbato jejunaverint; quomodo, quæso, tot tamque disertos antiquos Patres, qui de jejunio sabbati instituerunt disputationem, canon ille præteriit, ut a nemine citatus reperiatur? Vel quonam pacto, obsecro (quod et superius diximus) Romana Ecclesia contra omnium Apostolorum canonem sabbati jejunium suscepisset, vel eorum episcopus Clemens id fieri permisisset, qui quod statuissent Apostoli et ipse scripsisset, perquam optime sciret? Vel quomodo ex traditione Petri et Pauli, Apostolorum principum, ejusmodi diei sabbati jejunii sibi vindicare est solita eadem Ecclesia observantiam, quam Apostolorum canoni penitus adversari nosset? Sed de jejunio sabbati satis superque superius primo tomo. Rursum vero quod ad novissimum illum canonem spectat, quo libri canonici recensentur : ecquis unquam antiquorum Latinorum atque Græcorum adnumerare inter canonicos libros præsumpsisset Apocalypsim, quam scisset in Apostolorum canone prætermissam, qui vel saltem causam aliquam ejusmodi silentii non adduxisset? certe quidem, sancto Hieronymo auctore, superius demonstratum est, a Latinis omnibus et antiquioribus Græcis æque fuisse receptam. Vel quid est, quod cum de his frequens inter Patres oborta sit controversia, nemo penitus reperiatur qui ejusmodi Apostolorum canonis vel saltem obiter meminerit?

16. At omnino futilis et inanis est tergiversatio illa, quod cum Joannes novissime omnium scripserit, nimirum Domitiani tempore, quo cæteros Apostolos jam ex hac vita migrasse ferunt, illos latuerit liber Apocalypsis, sicque nulla ab illis de eo facta sit mentio. Certe hac ratione, nec ejusdem Joannis Evangelii, quod post Apocalypsim, vel eodem ferme tempore scriptum fuit, eosdem oportuit meminisse; sicut nec aliquarum canonicarum epistolarum, quas novissime ab earum auctoribus fuisse scriptas ostendimus. Sed quoniam ea a Clemente oportuit esse addita, nulla subest ratio ut Clementem Romanum pontificem latuerit Apocalypsis. At quis non videat hæc esse facta ex sententia posteriorum Græcorum, a quibus Apocalypsim non esse receptam, tum Hieronymi auctoritate, tum etiam exemplis compluribus demonstravimus? verum de his plura superius. Quod item ad eumdem spurium canonem spectat, taceo in præsentiarum dicere de sacris libris veteris Testamenti, ut Esdræ, Judith, Tobiæ, Sapientiæ, et Ecclesiastici, qui omnes in eo canone omittuntur. Cæterum quis æquo animo ferat, ut eodem canone inter canonicos libros, octo libri Constitutionum Clementis, et duæ ejus epistolæ recensitæ habeantur? Quis unquam tam Græcorum quam Latinorum scriptorum, aut quænam ex sacris Synodis, tam in Oriente quam in Occidente antiquitus celebratis, quæ texuerunt catalogum canonicorum librorum, inter eos adnumeravit Constitutiones Clementis? Noverunt eas quidem, et complures easdem sunt venerati, sed nequaquam ejus æstimationis esse quisquam illorum putavit, ut inter canonicas eas scripturas adnumeraret. Præteriissent ne, si Apostolorum hoc monuisset auctoritas, et Clementis universalis Ecclesiæ episcopi chirographum consignasset? At qui nomine sextæ Synodi fertur canon [1] (quod nosceretur magni esse periculi, omnes canones illos octoginta quinque æque probari) sic se illos probare dicit, ut tamen inter libros canonicos non recipiendas, tradat Constitutiones Clementis quod ab hæreticis fuerint adulteratæ.

17. His igitur de auctoritate et numero cano-

[1] Turr. adversus Magdeburg. lib. I. c. 15. — [2] Zephyr. epist. II. — [3] Theod. Bal. in Nomoc.

[1] Sext. Synod. c. 2.

num apostolicorum discussis; illi tantum nobis ex apostolicis fontibus canones fluxisse jure videri possunt, qui vel a Patribus inter alios sacros Conciliorum canones sint recepti, vel Romanorum Pontificum auctoritate firmati, aut in communem usum Ecclesiasticæ disciplinæ transiisse noscuntur. Quæ enim ab Apostolis tradita essent, et ad posteros temporum successione dilapsa, ea summorum Pontificum auctoritate, Conciliorum decretis, et universalis Ecclesiæ consuetudine roborata ac penitus stabilita esse, ut nefas sit his adversari, quis poterit dubitare? His includi quinquaginta illa capitula a Dionysio e græco translata, certissimum est. Alia superaddita, duobus illis exceptis, sic aliis in locis posita esse noscuntur, ut in dubium æque revocari possit, an inde accepta fuerint, vel in ea translata. Sed utcumque acciderit: quod sancta Ecclesia ea probasse noscatur, sive quod ab Apostolis fuerint instituta, sive quod Conciliorum decretis fuerint confirmata, merito jureque authentica habeantur.

18. Cæterum quod pertinet ad Apostolos (ne et hoc dicere prætermittamus) consuevisse ipsos ob ortas controversias communi consessu atque consensu statutis quibusdam regulis definire: quæ facta sunt Hierosolymis [1], cum de legalium usu agitata est controversia, satis aperte significant; sed de his superius actum est fusius. Sane quidem non tantum de legalibus actum esse in eo Hierosolymorum conventu, sed et de aliis rebus ad Ecclesiæ regimen pertinentibus Apostolos per dies quindecim pertractasse, appendix ad epistolam Apostolorum apud Clementem [2] his verbis declarat: « Atque epistolam quidem misimus: nos vero per aliquot dies mansimus Hierosolymis, simul deliberantes, quæ ad communem utilitatem et ad corrigendas res pertinebant. » At Sophronius [3] tunc eos canones putavit fuisse statutos, cum Paulus Hierosolymam veniens (ut ipse scribit ad Galatas [4]) mansit apud Petrum diebus quindecim: quod nobis haudquaquam probatur: nondum enim primo illo Ecclesiæ ortu eas oborlas esse causas apparet, ut necesse fuerit tot sancitis legibus opportunitati Ecclesiæ consulere, cum liqueat, Apostolos, nonnisi novis emergentibus causis, novas regulas instituisse.

19. Tradunt alii, Antiochiæ ab Apostolis, ad sedandas controversias illic exortas, habitam esse Synodum; idque auctoritate Pamphilii martyris, cujus fragmenta recitat Turrianus [5], sibi vindicant; qui et canones illos in compendium redactos recenset. Certe quidem Innocentius Romanus pontifex, in epistola [6] ad Alexandrum episcopum Antiochenum, ejusmodi Synodi Apostolicæ meminisse videtur, his verbis agens de Ecclesia Antiochena: « Ubi, inquit, et nomen accepit religio Christiana, et quæ conventum Apostolorum apud se celeberrimum meruit: quæque urbis Romæ sedi non cederet, nisi quod illa per transitum meruit, ista apud se susceptum consummatumque gaudet. » Hæc ipse. Sed quinam hi canones fuerint, ab eodem auctore summatim descriptos hic intexere, haud erit otiosum. Est enim canon primus ordine; ut credentes in Dominum Jesum, quos illius temporis homines (ut habent Acta [1]) appellabant discipulos, dicerentur Christiani. Secundus, ne baptizatus, Judaico more circumcideretur. Tertius, ut omni nationi ad Ecclesiam aditus pateret, nec quisquam a Christiana religione excluderetur. Quartus, de evitanda avaritia, et quæstibus iniquis. Huic junctus est canon quintus ordine, de vitio gulæ coercendo, curiositateque vitanda ludorum, qui in theatris exhiberi soliti essent, deque abstinendo a juramento. Sextus ordine, de vitanda scurrilitate et moribus Gentium.

20. Quæ omnia quod desiderari videantur in canonibus apostolicis, ea videtur esse causa, ob quam recensita habeantur in Constitutionibus [2] ejusdem Clementis, illo excepto, qui septimus ponitur ordine, ex græco in hæc verba redditus: « Ne decipiantur salvati ob idola: sed pingant ex opposito divinam humanamque manufactam, impermixtam effigiem Dei veri ac Salvatoris nostri Jesu Christi, ipsiusque servorum, contra idola et Judæos. Neque errent in idolis, neque similes fiant Judæis. » Hucusque verba canonis. At ne imposturam suspiceris, habes hunc ipsum canonem citatum in Concilio Nicæno secundo [3] a Gregorio Pessinuntis episcopo in hæc verba in epitomen redactum: « In Antiochena Synodo sanctorum Apostolorum dictum est, salvatos non debere amplius ob idola aberrare, sed certandum esse ante iconem Dei hominisque Jesu Christi Domini nostri. » Hæc ibi concise et perperam translata, ut ex græca editione, quam idem qui supra describit auctor, perfacile colligi potest. Fuisse quidem in ipsa primitiva Ecclesia, tempore Apostolorum, cultum venerabilium imaginum, superius tomo primo demonstravimus. Ultimus vero ille recensetur canon, de non admittendo Judaicorum delectu ciborum. Sed hæc hactenus de Synodo Antiochena, et canonibus Apostolorum.

21. Inter alia scriptorum ejusdem Clementis monumenta recensentur Circuitus Petri; qui ab aliis interdum, Itinerarium Clementis; ac rursum, Recognitionum Clementis nomine libri illi decem sunt appellati. Revera a Clemente ejus argumenti libros esse conscriptos, nulla fuit apud antiquos dubitatio; sed eos, adhuc ipso Clemente vivente, ab Ebionæis hæreticis fuisse depravatos, S. Epiphanius [4] testatur sic dicens: « Utuntur (Ebionæi scilicet) et aliis libris, nimirum Circuitionibus Petri appellatis, per Clementem scriptis, multa corrumpentes in ipsis, et pauca vera relinquentes, veluti ipse Clemens per omnia redarguit in epistolis, quas scripsit, Encyclicis; » et paulo post: « Itaque in Circuitionibus in totum se ipsos transtulerunt, mentientes contra Petrum multis modis, quasi ipse quotidie se in aquam

[1] Act. XV. — [2] Clem. Constit. lib. VI. c. 12. — [3] Sophr. hom. de agon. Petri et Pauli. — [4] Galat. I. — [5] Turr. advers. Magdeburg. lib. I. c. 25. — [6] Innoc. epist. XVIII

[1] Act. XI. — [2] Clem. Constit. lib. VII. c. 25. — [3] Concil. Nicæn. Act. I. — [4] Epiph. hæres. XXX.

merserit purificationis gratia, ut ipsi faciunt; ab animatis item et a carnibus ipsum abstinuisse, et ab omni edulio ex carnibus facto dicunt, veluti etiam ipsi faciunt, etc. » Ab Eunomianis quoque eosdem esse corruptos, Ruffinus [1] affirmat.

22. Merito igitur jureque Gelasius in Romano Concilio recensuit eumdem commentarium inter apocrypha : « Itinerarium, inquit, nomine Petri apostoli, quod appellatur, S. Clementis libri decem, apocryphum : » citantur iidem libri, ut a Beda [2] nomine historiarum Clementis, quod fortasse exhorrerent lectores nomen apocryphum, prout fecisse visus est qui Recognitionum nomen indidit; translati enim eodem titulo habentur a Ruffino Aquileiensi, ut ipse in præfatione illis præfixa, a se scripta ad Gaudentium, profitetur : de quo non est qui dubitare debeat, cum Gennadius [3] hoc ipsum de Ruffino testetur. Feruntur eorumdem librorum Epitomæ, sed quæ interdum aliquid habeant amplius ab his quæ in ipsis Recognitionum libris narrantur. Verum eodem utique nomine iidem censeri debent : nam Recognitionum duo fuisse volumina, in aliquibus inter se diversa, idem Ruffinus in sua ad Gaudentium præfatione testatur. Sed quam habet appendicem de ipsius Clementis martyrio, esse alterius qui ea ex Actis passionis ejus mutuatus est, manifeste satis apparet. Temperasse quidem Patres ab eorumdem librorum usu, nemo est qui antiquorum libris assuetus non intelligat. Clemens Alexandrinus aliquando et Origenes interdum eos citasse reperiuntur : de aliis vero neminem facile puto testimonium reperire, vel raro admodum. Quamobrem consultius nobis visum, ab iisdem in nostris Annalibus abstinere; insulsis enim fabulis eosdem esse refertos, prudentes omnes, qui eos accurate perlegerint, puto cognoscent.

23. Traditio est insuper, Clementem Romanum pontificem, quem acceperat a S. Petro ritum offerendi sacrificium, Missam nempe ipsam, Romanæ Ecclesiæ scriptis consignatum reliquisse; cui quidem traditioni Proclus [4] adstipulatur his verbis : « Multi quidem, et alii divini pastores, qui Apostolis successerunt, ac Ecclesiæ rectores, sacrorum illius divinæ Missæ mysteriorum rationem explicantes, scriptis mandatam Ecclesiæ tradiderunt. In quibus primi et clarissimi sunt beatus Clemens, summi illius Apostolorum principis discipulus et successor : qui sacrosancta illa mysteria, a sanctis Apostolis sibi revelata, in lucem edidit. » Hæc de Clemente Proclus episcopus Constantinopolitanus; cui et alii Græcorum, qui de sacris ritibus commentarios scripsere, pariter assenserunt : licet nonnulli putarint, per Liturgiam Clementis, intelligi quæ de eodem sacratissimo sacrificio ab eodem scripta habentur in Constitutionum [5] libris septimo et octavo. Cæterum quæ Latinis, universæque Occidentali Ecclesiæ præscripta est sacræ Missæ forma, quibusdam exceptis quæ sunt addita vel mutata, non tantum ab ipso Clemente, sed ab ipso Apostolorum principe Petro sibi vindicat antiqua traditio; cum ejus institutionis nullum aliud sit principium et originem demonstrare. At de scriptis Clementis jam satis. Fuisse quidem Clementem omni scientia egregie imbutum, cum alii, tum sanctus Eucherius [1] ejusmodi de eo scripto elogio declaravit, sic dicens : « Clemens vetusta prosapia senatorum, atque ex stirpe Cæsarum, omni scientia refertus, omniumque liberalium artium peritissimus ad hanc justorum viam transiit, itaque etiam in ea excellenter effloruit, ut principi quoque Apostolorum successor extiterit. »

24. *Sedis vacatio.* — Clemente igitur martyrio vita functo, cessasse episcopatum ejus diebus viginti uno amplius, habet liber qui dicitur Damasi de Romanis pontificibus. Verum si successoris electio Romæ (ut creditur) facta est, longiori tempore sedem vacasse, dicendum est : ante enim quam Chersoneso trans Pontum posita de Clementis martyrio certum nuntium Romam deferri posset, ut de successore eligendo possent haberi comitia; complures alios dies, imo et menses, ante electionem ejus qui in locum ipsius subrogandus esset, interlapsos, quisque sibi facile persuadet : revera autem cessasse sedem pontificiam usque ad mensem Aprilis anni sequentis, quæ dicturi sumus in Anacleto facile declarabunt.

25. *Persecutio perseverat.* — Cæterum nequaquam morte Clementis persecutio in Christianos excitata quievit : nam cum alii martyres, tum successor Clementis Anacletus sub ejusdem Trajani imperio (ut suo loco dicemus) martyrio coronati sunt. Licet enim Trajanus bellis, quæ adversus barbaros parabat, evocaretur ab Urbe; qui tamen præfecturam urbanam gerebant (quod moris sit, magistratus gerentes obsecundare animis principum) haud segniter rem gesserunt. In reliquis autem, quod ad politicum regimen spectat, hoc præsertim anno, quo idem imperator consulatum tertium gessit, adeo se æquum præbuit, ut (quod scribit Plinius [2]) abiturus e consulatu, jurarit, nihil se contra legem fecisse : quippe qui licet Christianos sit iniquissime persecutus, tamen quod legibus Romanorum peregrina religio vetaretur, in Christianos lege agere, qui non tantum peregrinam, sed et novam superinducerent, qui et ipsos Romanorum deos detestarentur, sanctum piumque censeret. Hoc item ipso anno, cum Trajanus tertium gereret consulatum, et quartum consul jam designatus esset, mense Octobri allectos sequentis anni designat consules C. Plinium Juniorem, et Cornutum Tertullum ejus collegam : hæc ex ejusdem Plinii Panegyrico, de quo pluribus anno sequenti. Delegit hos Trajanus prudentissimos viros, quos consularibus honoribus exornaret. Qualisnam Plinius esset, manifestum omnibus erat; et de Cornuto Tertullo ipsius Plinii consule testimonium in epistola, quam de eo ad Pontium scripsit [3].

[1] Ruffin. in præfat. ad Gaud. — [2] Beda de rat. temp. c. 3. et in Act. c. 5. — [3] Gennad. de Script. et de vir. illustr. c. 17. — [4] Habetur editus to. IV. Biblioth. sanct. — [5] Clem. constit. lib. VII. c. 25-27. et lib. VIII. cap. 5 cum seq.

[1] Eucher. epist. ad Valer. — [2] Plin. in Paneg. — [3] Plin. lib. V. ep. 15.

Anno periodi Græco-Romanæ 5593. — Olymp. 219. an. 4. — Urb. condit. 853. — Jesu Christi 100. secundum Baronium 102. — Evaristi papæ 6. — Trajani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Trajanus Aug. III* et *M. Julius Fronto.* Trajani consulatus juxta priorem regulam consulatuum Cæsareorum. Non solum enim Trajanus, sed et alii quidam imperatores consulatum in secundum imperii annum distulere.

Card. Norisius in Epistola consulari existimat, Trajani collegam esse *Sex. Julium Frontinum*, qui de Aquæductibus scripsit, et cujus liber adhuc extat. Is tamen nuper ad me scripsit, M. Julium Frontonem probabilius collegam Trajani poni; cum Dio in Nerva *Frontonem* tunc consulem nominet. Erat consul II vir togatus, non vero militaris, qualis *Frontinus* fuit. In lib. 48 Digest., L. 5 *De pœnis*, recitatur rescriptum Trajani *ad Julium Frontonem.* Ejus filius fuit præfectus classis sub Hadriano, Gruteri pag. 573. Hæc docte card. Norisius. Recte porro Onuphrius ex Plinio in Panegyri probat Trajanum ejusque collegam consules III scribendos; Plinius enim imperatorem commendat, quod consul tertium duos itidem collegas consules III designavit.

2. *Obitus Clementis papæ.* — In Chronico Damasi de Clemente papa, qui hoc anno martyrium fecit, legitur : « Clemens annis novem, mensibus undecim, diebus duodecim. Fuit temporibus Galbæ, Vespasiani, a consulatu Trachali et Italici, usque Vespasiano VII et Tito. » Clemens itaque juxta eum Catalogum, quem hic sequendum duco, anno Christi sexagesimo septimo S. Lino successit, et Ecclesiam gubernavit usque ad annum Christi septuagesimum septimum, quo abdicavit pontificatum, ut colligitur ex Epiphanio hæresi 27. Clementi successit Cletus, qui anno octogesimo tertio ad superos transiit. Cletum excepere Anacletus, ac dein Evaristus, qui hoc tempore sedebat. Baronius aliam viam tenuit, et sequenti anno Anacletum pontificatum suscepisse vult, sed nullo teste. De pontificatu Clementis primi pluribus agit Schelstratius part. 2 Antiquit. Illustr. Dissert. III, cap. 2, ubi et post Cletum sedisse credit. Sed in re incerta nobis a Catalogo Damasi non discedendum. Aliqua etiam non contemnenda de Clemente Cotelerius in Notis ad Constitutiones Apostol., pag. 300, habet.

3. *Decretales S. Clementis an germanæ?* — A num. 5 ad 9. Præter duas Clementis papæ ad Corinthios epistolas, de quibus supra actum, circumferuntur quinque ejusdem pontificis, quarum prior est ad Jacobum fratrem Domini; II, ad eumdem; III, ad omnes episcopos, presbyteros, et fideles; IV, ad Julium et Julianum; V, ad Hierosolymitanos : quas νοθείας multis nominibus suspectas nota Labbæus in margine, apud quem hac de re plura.

4. *Epistolæ Decretales ut genuinæ, ubique per Ecclesiam sparsæ.* — Quoad Epistolas Decretales primorum pontificum, summatim hic referemus, quæ de iis habent Schelstratius in parte 2 Antiquit. Illustr. Dissert. III, cap. 5. Petrus de Marca, et alii. Eorum antiquitatem videtur ostendere vetustas Collectoris, qui non sua sponte, sed rogatus ab octoginta episcopis opus illud aggressus est, et summo Hispaniæ plausu in lucem edidit : quos intra solos Hispaniæ terminos non mansisse testatur opusculo contra nepotem cap. 54. Hincmarus metropolita Remensis : « de libro collectarum Epistolarum ab Isidoro, quem de Hispania allatum Riculphus episcopus Moguntinus in hujusmodi, sicut et in Capitulis Regiis studiosus obtinuit, et istas regiones ex illo replere fecit. » Circa finem sæculi Ecclesiæ octavi, et initium noni floruit Riculphus Moguntinus episcopus; et a tempore, quo Isidori Mercatoris Collectionem per Gallias divulgavit, fidelium non minus quam episcoporum veneratio erga Decretales Romanorum Pontificum Epistolas nata. Petrus de Marca archiepiscopus Parisiensis doctissimus lib. 3 de Concordia, cap. 5, paragrapho 3, de tribus ultimis Capitularium libris loquens ait : « Hos ex scriniis Ecclesiæ Moguntiacensis in unum corpus compegit Benedictus Levita, jussu Autgarii ejus Ecclesiæ episcopi; eosque Lothario, Ludovico, et Carolo nobilissimis regibus, filiis Ludovici Pii, inscripsit circa annum DCCCL. In iis libris passim e Clementis, Anacleti, Pii, Evaristi, Fabiani, et cæterorum Pontificum.... Epistolis, quamvis suppresso auctorum nomine, auctoritas petitur : quod usurpatum etiam ab auctoribus Additionum, quæ libris Capitularium adjunctæ sunt, etc. » Tum Marca lib, 3, cap. 6, paragrapho 2, inquit : « Eo deventum est, ut tantis nominibus veterum Pontificum cesserint una cum reliquis episcopis etiam Gallicanæ Ecclesiæ rectores, qui in Concilio Remensi ab Hugone et Roberto regibus Francorum coacto, anno DCCCXCII, Anacleti, Julii, Damasi, et aliorum pontificum epistolas expendunt in causa Arnulphi, ac si in canonum censum receptæ essent. Quare Burchardus Wormatiensis episcopus, cum novam Collectionem canonum institueret circa annum MX, eam ex sæculi sui sensu primorum Pontificum epistolis auxit : quibus et selectos ex Augustino, Hieronymo, Gregorio et Isidoro locos adjunxit. Eamdem rationem secutus est Ivo Carnotensis in ea

Collectione Canonum, quam ad Ecclesiæ Gallicanæ usum circa annum MC publicavit, etc. Successit Gratianus, qui Decretorum Corpus nova quidem methodo adornavit, sed Collectionem tam Dionysii Exigui, quam Isidori et Ivonis in partes dissectam in unum corpus industria sua temperatum compegit, et aliquot legibus, constitutionibus novis Pontificum, et Conciliorum et Patrum locis amplificavit, circa annum MCL. In Scholiis publice recitatur, et quotidie perlegitur Gratiani Decretum, etc. » Ex quibus patet, quanta Gallicanorum præsulum consensione Decretales Epistolæ receptæ fuerint, donec anno MCL publice in Scholis cœperint recitari; a quo tempore non solæ Romanorum Pontificum epistolæ testimoniis illarum Decretalium abundarunt; sed etiam omnium doctorum scripta ubique personarunt.

5. Hac in opinione fideles fuere usque ad Constantiensis Concilii tempora; tunc enim eorum auctoritatem infringere conatus est Joannes Wiclefus, qui palam professus est, Decretales Epistolas esse apocryphas; quod adeo graviter tulit Concilium Constantiense, ut sessione 8 inter alias propositiones Wiclefi damnarit hanc XXXVIII : « Decretales Epistolæ sunt apocryphæ, et seducunt a Christi fide; et clerici sunt stulti, qui student iis. » Post Wiclefum alii hæretici hæc Decretalia impugnarunt, sed inventus Franciscus Turrianus, qui Magdeburgenses confutavit, et post Turrianum Severinus Binius; unde et jamdiu tomis Conciliorum inserta. Aliud porro est inquirere, an erroneis disciplinæ et fidei dogmatibus repletæ sint Decretales Epistolæ, an tantum ex aliorum testimoniis interpolatæ. Postremum duntaxat amplexi sunt eruditiores Catholici, qui, cum de iis gravissima nostro sæculo orta esset difficultas, num genuinæ sint, num supposititiæ, eas suppositionis arguendas ingenue judicarunt. Marca lib. 7, cap. 20, paragrapho 2 : « Certum quidem est et omnino indubitatum ex sententia omnium virorum eruditissimorum, ac Baronii quidem et Bellarmini cardinalium, eas epistolas veterum Pontificum, Clementis nimirum, Anteri, Evaristi, Telesphori, Callisti, Julii, Damasi, et in universum omnes illas, quæ tempora Siricii et Innocentii antecedunt, fabricatas fuisse ab hoc Isidoro, etc. » Quæ sententia hoc nostro sæculo vulgaris.

6. *Tum ab orthodoxis, et quibus fundamentis.* — Rationes arguendi has Epistolas suppositionis attigit Petrus de Marca lib. 3, cap. 5, paragrapho 1. Primo ob verborum sordes a secundi sæculi, quo datæ dicuntur, elegantia et nitore alienas. Secundo ob styli similitudinem, et eumdem scribendi characterem, qui in omnibus Epistolis occurrit; ita ut ab uno auctore, non a diversis pontificibus conscriptæ esse videantur. Tertio ex usu frequentissimo vulgatæ Scripturarum versionis; unde fit, ut post Hieronymi ætatem effictas esse necesse sit. Quarto, quod et Hieronymo, qui scriptorum ecclesiasticorum Catalogum texuit, et Innocentio, Leoni, cæterisque pontificibus, quorum germanæ epistolæ ad nos pervenerunt, omnino fuerunt incognitæ, uti Dionysio Exiguo, qui dum Romæ magno studio et diligentia præteritorum Apostolicæ Sedis præsulum Constituta colligebat tempore Justiniani imp. a Siricio initium sumpsit. Quinto, ex observatione Antonii Augustini Tarraconensis archiepiscopi, qui in Notis ad Capitula Hadriani papæ omnium primus annotavit : « Ipsa legum imperatoriarum verba, et quæ sub Aniani nomine extant ad Codicem Theodosianum scholia, in illis epistolis usurpata fuisse : quamvis pontifices, quibus epistolæ tribuuntur, duobus et tribus sæculis Codicis Theodosiani editionem præcesserint. » Videri potest Antonius Augustinus in laudatis Notis cap. 7, et 8, et 16, et seqq. Sexto, quia Blondelli industria ab aliquot annis eo processerit, ut sententiæ et verba ipsa, ex quibus epistolæ contextæ sunt, a quibus auctoribus petita sunt, accuratissime demonstraverit in libro, qui inscribitur *Pseudo-Isidorus et Turrianus vapulantes :* quo in opere sicut ejus criterium, quo epistolas illas priscis pontificibus abjudicat, laudandum; ita ei « in eo suffragari non possum, inquit Marca, quod atrocioribus verbis epistolas dilacerat : quas e sententiis et verbis legum, canonum antiquorum et sanctorum Patrum, qui quarto sæculo floruerunt, si pauca demas, concinnatas esse constat. » Septimo, quod usque ad Hadriani primi tempora nullus catholicorum scriptorum, nullus Romanorum pontificum, Synodorum nullæ testimonium aliquod ex hisce litteris adduxerint, quinimo Photius tempore Nicolai I eas sese in Oriente nusquam vidisse testatus sit, cui, licet earum auctoritatem admiserit, favere videtur Hincmarus metropolita Remensis, qui, et ideo frequentius a litteris Siricii papæ initium duxit, et in testimoniis subsequentium Siricio Pontificum hæsit. Octavo, ex Leone papa IV, qui ante Nicolaum I in Epistola ad episcopos Angliæ de his Decretalibus consultus reposuit, Sedem Apostolicam Decretalium regulas admittere : « id est, inquit, qui habentur apud nos simul cum illis in canone : quibus autem in omnibus ecclesiasticis utimur judiciis, sunt canones, qui dicuntur Apostolorum, Nicænorum, Ancyranorum, Neocæsariensium, Gangrensium, Antiochensium, Laodicensium, Constantinopolitanorum, Ephesinorum, Chalcedonensium, Sardicensium, Africanensium, Carthaginensium, et cum illis regulæ præsulum Romanorum Silvestri, Siricii, Innocentii, Zozimi, Cælestini, Leonis, Gelasii, Hilari, Symmachi, Hormisdæ, Simplicii, et Gregorii Junioris, isti omnino sunt, et per quos judicant episcopi, et per quos episcopi simul judicantur. » Hæc circa annum DCCCL Leo IV, ubi non Epistolas Decretales a Clemente, sed post statuta Sylvestri papæ, a Siricio inchoat : *Etenim*, inquit Petrus de Marca lib. 3, cap. 4, paragrapho 5, *supposititiis antiquorum Pontificum epistolis, quæ jam a sexaginta annis sub Isidori nomine consarcinatæ per Europam sparsæ vulgabantur, locum inter canones dare noluit.* Nono, ex Codice Vigilano, quem a Vigila monaco anno DCCCLXXVI compilatum tradit Garzias

Loalsia in Præfatione Conciliorum Hispaniæ, atque, Epistolas Decretales continere centum et unam, sed incipere a Damaso, et finire ad Gregorium I. Decimo, ex veteri Codice Canonum Ecclesiæ Romanæ iterum edito Moguntiæ anno MDXXV, ut adversus Lutherum Ecclesia eo se tueretur. Habet titulus, hunc codicem ex tribus vetustissimis exemplaribus transcriptum, et tamen solas Epistolas Decretales exhibet a Siricio usque ad Gregorium Magnum.

7. *Quis auctor Epistolarum Decretalium.* — Quæ a Turriano aliisque, qui eas Epistolas, ut genuinas, agnoscunt, in medium afferuntur, levia sunt, et a viris eruditis soluta. Quoad auctorem, qui præfatas Epistolas fabricavit, ac priscis Pontificibus supposuit, Blondellus existimavit, harum mercium auctorem fuisse aliquem episcopum Germano-Francum, Caroli Magni imperio subditum, non vero Hispanum, sive monachum, sive antistitem. Sed rationes quibus nititur, rem non evincunt. Morinus arbitratur, illarum auctorem fuisse Isidorum [illegible]dam magni nominis monachum, qui se *peccatorem* dicere soleret, et nomini suo hoc semper elogium adderet, quem episcopi ad has Epistolas cudendas impulerunt. Ex *peccatore* porro Mercatorem scribas oscitantes fecisse conjicit Morinus. Alii hoc *peccatoris* elogium servantes Isidoro, ipsum fuisse episcopum suspicantur; quod solemnis esset mos sanctorum episcoporum, ut se *peccatores* subscriberent. Ita conjicit Marca. Quare quisnam fuerit, et cujus Isidorus harum Epistolarum artifex, incertum.

8. *Constitutiones Apostolorum.* — Ad num. 9. et seqq. *Constitutiones Apostolorum* nomine inscriptas, et octo libris comprehensas Carolus Bovius Ostunensis episcopus anno MDLXIII in lucem emisit e græco in latinum sermonem a se translatas, quas postea Turrianus latine interpretatus est, et commentariis illustravit. Eas Labbeus in novissima Conciliorum editione, Francisco Turriano interprete, ac libros 8, adjuncto textu græco, exhibuit. Verum harum Constitutionum auctor non est Clemens Romanus, quia Eusebius, et Hieronymus libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, cum de scriptis S. Clementis agunt, unam duntaxat illius ad Corinthios Epistolam recensent. Legatur Eusebius lib. 3, cap. 15. Præterea Humbertus cardinalis episcopus Sylvæcandidæ, Leonis IX apud Constantinopolim legatus, Nicetæ Pectorato Constitutionum Apostolicarum loca quædam contra sabbati jejunium objicienti his verbis respondet : « Hoc asserere conaris ex apocryphis libris et canonibus pari sententia SS. Patrum repudiatis. » Et paulo post : « Unde nos quoque omne apocryphum abjicientes, dedignamur audire eorum fabulosas traditiones, quia non sunt ut lex Domini. » Citaverat autem Nicetas quintum et septimum librum Ordinationum seu Constitutionum Apostolicarum. Ex qua Humberti responsione Lupus vir doctissimus in parte ad canonem 2 Trullanum colligit, Constitutiones illas apocryphas esse, Sedis Apostolicæ, cujus legationem Humbertus gerebat, fuisse sententiam. Addit Lupus : « Pariter Marco Ephesio apud Xistum Senensem respondet Bessarion metropolita Nicænus. Earum in Clemente Romano non meminit scriptus a S. Hieronymo Catalogus virorum illustrium, quinimo ut apocryphas abjicit in Romana sua Synodo S. Gelasius, ejusque judicium omnis semper Latina Ecclesia est secuta, nostris nominatim temporibus, D. cardinalis Baronius, D. cardinalis Bellarminus, D. cardinalis Peronius, et Gabriel Albaspineus doctissimus episcopus Ecclesiæ Aurelianensis. Quare bonas horas, quam illis vindicandis melius locare potuerant Carolus Bovius, et Franciscus Turrianus, etc. » Videndi etiam Schelstratius in parte 2 Antiquit. Illustr. Dissert. II, cap. 2, et Natalis Alexander, aliique qui plura de his Constitutionibus habent.

9. *Canonum Apostolorum antiquitas.* — Circumfertur etiam *Collectio* sub nomine *Clementis*, qui Apostolorum canones numero XXXV in unum corpus collectos fidelibus proposuisse perhibetur. Hæc collectio, inquit Marca lib. 3, cap. 2, num. V, anterior Synodo Nicæna, sed posterior videtur anno CCLVIII. Firmilianus Cæsareæ episcopus iis usus non est ad probandam consuetudinem, quæ vigebat in Oriente repudiandi hæreticorum baptismi. Enimvero Firmilianus in Epistola ad Cyprianum contra hæreticorum baptisma militans, consuetudinem a Stephano laudatam stylo acriori, quam oportebat Catholicum episcopum, excepit : « Infamans Petrum et Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt, et ut eos evitemus, monuerunt. » Unde et postmodum : « Consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis opponimus : ab initio hoc tenentes quod a Christo et Apostolo traditum est. » Ubi solummodo respicit, quæ jam retulimus, ab apostolo nimirum Paulo execratos fuisse hæreticos, tanquam ab omnibus Catholicis evitandos; quæ sane multo fortius urgere non dubitasset Firmilianus, si Canones Apostolorum tunc extitissent, inter quos XLVI : *Episcopus vel presbyter eum, qui vere habet baptismum, si de integro baptizaverit, vel si eum, qui ab impiis pollutus est, non baptizaverit, deponatur, ut qui irrideat mortem et crucem Domini, et non discernat sacerdotes a falsis sacerdotibus.* Et canon XLV præcedens : *Episcopum vel presbyterum, qui hæreticorum baptismum vel sacrificium admiserit, deponi jubemus. Quæ est enim conventio Christi cum Belial? Vel quæ pars est fideli cum infideli?* Hos canones Apostolorum aperte Firmiliano faventes, si extitissent, cum anno CCLVI aut CCLVII epistolam ad Cyprianum misit; locus erat allegandi supra : quod cum factum non sit, e silentio Firmiliani, inquit Marca, licet colligere, incognitos ea ætate Orientalibus fuisse canones Apostolicos. Sed divinat Parisiensis archiepiscopus, inquit Schelstratius in parte 2 Antiquit. Illustr. Dissert. II, cap. 1, tunc fuisse pro parte Firmiliani collectos, ut contra Stephanum ad traditionem apostolicam Petri et Pauli recurrentem, Orientalibus persuaderetur ex

his canonibus aliam fuisse Apostolorum Constitutionem. Unde Baluzius V. C. qui prolixiorem Marcæ discursum in compendium redegit, ait : « Conjicitur post Synodum Iconii ea de re habitam initum fuisse consilium edendæ hujus Collectionis sub nomine Clementis et Apostolorum, ut Stephano pontifici opponeretur Petri apostoli auctoritas. »

10. *Quo sensu Canones Apostolorum apocryphi dicti.* — Hos Canones ante Synodum Nicænam cognitos fuisse, liquet ex Constantino imp. qui Epistola II ad Eusebium et Antiochenos episcopos citat canonem XIII. Item ex aliis plurimis, qui his Canonibus usi videntur, post quorum tempora tam in Oriente, quam in Occidente apud quosdam Catholicos prævaluisse, (varia tamen de eorum numero fortuna) licet colligere ex antiquissima Canonum Collectione, quæ primum in Oriente a Græcis fuit confecta, et ante tempora Dionysii Exigui extitit. Unde quod Gelasius papa in Romana septuaginta episcoporum Synodo posuit : *Liber Canonum Apostolorum apocryphus*, commodo sensu venit intelligendum. Præterquam enim quod hæc verba non habeantur in Codice Justelli, dici potest, id a papa Gelasio dictum, quia hi canones non sunt ab Apostolis, sed ab aliis collecti. Recte Marca lib. 3, cap. 2, parag. 7 : « Variæ sunt classes apocryphorum in Notitia Gelasii, ut observarunt viri eruditi; cum non tantum figmenta hæreticorum veniant in hunc sensum, sed etiam opuscula tractatorum, in quibus sunt nævi quidam. » Nec alio exemplo indigemus, quam Eusebii Historia, quam apocryphis accenset Gelasius, cum tamen parum antea illam recipiendam statuisset, quod nimirum velit hos Historiarum libros nævis quibusdam permixtos, licet, inquit, « propter rerum notitiam singularem, quæ ad instructionem pertinent, usquequaque non dicimus renuendos. » Idem dicendum de Canonibus Apostolorum singulari quadam Ecclesiæ primitivæ doctrina refertis, licet aliunde ob certos nævos inter apocrypha a Gelasio recensitis. Hæc Schelstratius loco laudato, ex quo et sequentia exscribenda duximus.

11. *Ecclesia Occidentalis quinquaginta Canones Apostolorum admittit.* — Neque ab antiquis, tam græcis, quam latinis scriptoribus fuere rejecti, ut patet ex L Canonibus ubique olim receptis, ut confirmat post Gelasium Collectio Dionysii Exigui a Baronio citati. Post Dionysium Cresconius, nescio cujus civitatis in Africa episcopus, qui in sua Collectione usque ad L. Canones Apostolorum enumerat, et ad titulos suos comprobandos adducit. Meminit et Anastasius bibliothecarius Stephani papæ IV, qui in Synodo Lateranensi anno DCCLXIX statuit Actione IV : « Non amplius suscipiantur Apostolorum Canonum prolata per S. Clementem, nisi quinquaginta capita, quæ suscipit sancta Dei Catholica Romana Ecclesia. » Post Baronii mortem publicavit hoc Concilium Holstenius, et laudatam ex eo decisionem confirmat Humbertus Leonis IX legatus in responsione ad libellum Nicetæ presbyteri et monachi contra Latinos editum, « Clementis librum, id est, Petri apostoli Itinerarium, et Apostolorum Canones numerant Patres inter apocrypha, exceptis L capitulis, quæ decreverunt orthodoxæ fidei adjungenda. » Et hæc quidem de Ecclesia Occidentali, quinquaginta Apostolorum Canones non improbante, sed demum per Pontifices et Synodos approbante, et ubique fere recipiente.

12. *LXXXV Canones Apostolorum ab Orientalibus admissi.* — At latius sese extendit Orientis Ecclesia in recipiendis Apostolorum Canonibus, quos LXXXV omnium primus suæ L. titulorum Collectioni inseruit Joannes Scholasticus, ut notat Justellus in Præfatione ad tomum 2 bibliothecæ Juris Canonici, et idem Joannes Antiochenæ Ecclesiæ presbyter ex ordine Scholasticorum, qui in præfatione ait : « Sancti Domini Discipuli et Apostoli octoginta quinque Canones Clementis opera ediderunt. » Eos, post hanc Joannis Collectionem, recepit et probavit Synodus Trullana canone II, et post eam Synodus generalis VII, quæ Actione I consensit ex Bibliotheca Patriarchii Cpoleos tam Canonum SS. Apostolorum, quam SS. Synodorum libros in medium afferri : « et notarius venerabilis patriarchii legit : Canon SS. Apostolorum quinquagesimus tertius : » nunc LII « Si quis presbyter eum, qui convertitur a peccato, non susceperit, sed abjecerit, deponatur, etc. » Usque ad LXXVII recenset Alexius Aristinus Ecclesiæ Constantinopolitanæ diaconus, quæ nunc primo publicata est in tomo 2 Bibliothecæ Juris Canonici, ubi post Aristinum subnectitur Epitome canonum Symeonis magistri et logothetæ, in qua exhibentur Canones Apostolorum octoginta duo. Subnectitur et Synopsis canonum Arsenii monachi, qui ad cap. 4 subdit : *SS. Apostolorum canon LXXXV* et alios Apostolorum canones passim exhibet, ut octoginta quinque canones admisisse constet, quos et diu ante illos collectores admisit Photius in Nomocanone, ad quem edita Præfatione scribit : « Canones, qui SS. Apostolorum dicuntur, Clementis opera collecti LXXXV. » Ex quibus videre licet, Orientales passim omnes LXXXV canones admisisse, qui de facto post Decretum Gratiani jussu Gregorii XIII editum, inveniuntur, uti et passim in omnibus Conciliorum editionibus. Plura Schelstratius laudatus, et Natalis Alexander, Dissert. XVII sæculi primi Ecclesiæ. Videndus etiam Cotelerius in Notis ad Canones Apostolicos, quæ habentur in parte secunda operum SS. Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, pag. 327.

ANACLETI ANNUS 1. — CHRISTI 103.

1. *Consules.* — Sequitur annus Domini centesimus tertius, quo Trajanus imper. quartum gessit consulatum una cum Sex. Articuleio, aliter Aurunculeio: sic eum nominat Spartianus in Hadriano. Meminit Plinius [1] de quarto consulatu Trajani mox post tertium subsecuto : quem cum gerere recusaret, senatus rogavit, imo et jussit ; sunt enim hæc Plinii verba : « Quo justius senatus, ut susciperes quartum consulatum, et rogavit, et jussit : » Quo item anno (ut nuper in fine anni superioris est dictum) C. Plinius Junior et Cornutus Tertullus honorarium consulatum gesserunt, designati anno superiori atque allecti. Certe quidem eumdem C. Plinium et collegam Cornutum Tertullum, non ordinarium, sed allectum consulatum hoc anno gessisse, argumento sunt quæ idem Plinius ait in Panegyrico pro gratiarum actione Trajano dicto, superiori anno, cum tertium consul esset : ut inter alia dum ait : « Ergo non alia nos pagina, quam te consulem accipiet ; et nostra quoque nomina addentur Fastis, quibus ipse perscriberis : » significans nimirum, ipso Trajano hoc anno quartum consule, addendum quoque Fastis tam suum quam collegæ nomen : eodem sane modo, quo de Frontone oratore ab Augusto suffecto consule creato Ausonius scribit, quærendum fuisse quibus consulibus gesserit consulatum : ea nempe oratione, quod consules ordinarii nomen darent anno; suffecti vero sic adderentur Fastis honoris causa, ut sub ordinariis consulibus honorarium dicerentur gerere consulatum. Sed de his alias : hæc autem pro certa ratione temporum consignanda breviter attigisse voluimus, quod magni interest ex consulatu Plinii pariter intelligere, quando idem proconsulem egerit in provincia.

2. *Anacletus papa.* — Hoc eodem anno, tertia die mensis Aprilis, Anacletus natione Græcus, patre Antiocho, creatur Christianæ religionis summus Pontifex, seditque (ut habet liber de Romanis Pontificibus, ac pariter indices Vaticani) annos novem, menses tres, et dies decem : ex die nempe obitus ejus, qui ponitur decimus tertius Julii, dies pariter ordinationis ejus facile colligi posse videtur, habita simul ratione annorum sedis ipsius. Cæterum quod eodem textu ab his diversa penitus chronologia designetur per consules ab alio aliquo superadditos : ut hæc confutata cognoscas, consule quæ superius primo tomo Annalium in ipso limine successionis Romanorum Pontificum, nempe in Lino Petri successore, sunt dicta.

3. *Dacos vincit Trajanus.* — Quod vero ad res externas seu profanas pertinet : in hunc usque annum Trajanum Romæ commoratum esse, ex his quæ habet idem Plinius in Panegyrico, facile potest intelligi : hujus quoque anni exordio Urbe profectum esse adversus Decebalum regem Dacorum, tum ex his quæ scribit Dio [1] tum aliis antiquis monumentis, satis perspicue demonstratur. Antehac Urbe non recessisse, sæpe citatus Plinii Panegyricus fidem facit. Prima igitur hæc profectio fuit adversus Decebalum regem : nam (ut vidimus supra), anno secundo sui imperii Romam se contulit : « ubi tantisper, inquit Dio, commoratus est, dum expeditionem in Dacos paravit, nempe toto tertio suo consulatu ; quarto vero nempe hoc anno, cum exercitu profectus, cum hoste conflixit, quem obtinuit ingenti edita cæde. Tunc, cum vulneribus ligamenta suis deessent, propriæ vesti non pepercit, quam in lacinias conscissam sauciatis partitus est. Militibus, qui in ea pugna conciderant, aras constitui, et annua parentalia peragi voluit. » Hæc et alia Dio de parta ab eo de superbissimo rege victoria : etenim quem Domitiani ignavia reddiderat ferocissimum, eumdem humi procumbentem et se adorantem excepit, et perdifficiles pacis conditiones subire coegit ; rebusque compositis in Italiam rediens cum triumpho, Dacici est cognomentum adeptus : quæ omnia Dio. Hæc autem facta sunt consulatu ipsius quarto, hoc videlicet anno : quod et vetus inscriptio docet his verbis [2] :

IMP. CÆSAR. DIVI. NERVÆ. F. NERVA. TRAIANUS
AUGUSTUS. GERMANICUS. DACICUS. PONTIF. MAXIMUS.
TRIB. POT. IIII. COS. IV. VICTO. DECEBALO

4. Difficillimi belli res præclarissime gestæ vix apud unum Dionem brevi compendio perstrictæ inveniuntur : quamobrem multa esse silentio involuta, omnes existimant ; sed quæ apud nostros antiquitus

[1] Plin. in Paneg. dict. in suo Consul.

[1] Dio in Trajano. — [2] Panvin. lib. II. Fast. hoc anno.

de quodam nobilissimo exercitus duce sub Trajano scriptis mandata, et aliis monumentis consignata reperimus, prætermisisse nolumus. In rebus gestis sanctorum Eustathii et sociorum, in earum narrationis exordio, Trajani exercitus dux magnopere commendatur, Placidus nomine, idemque ipse postea Christianus, Eustathius nominatus, qui sub armis egregiam Romano imperio adversus hostes navarit operam, domi militiæque spectatus. Cum vero mente recolimus Placidum illum virum clarissimum, ejusdem Trajani parentis ut puto olim in bello Judaico commilitonem, qui agebat magistrum equitum, cum Trajanus ille ductor esset (ut superius dictum est), legionis decimæ; cumque egregia virtus ejus in rebus bellicis a Josepho[1] magnopere commendetur: in eam facile adducimur opinionem, ut ejusmodi ex tempore, nomine, et rerum studiis comparata conjectura, eumdem ipsum esse putemus, qui in his a Trajano adversus barbaros paratis bellis primum militiæ ordinem duxit, ac deinde ad religionem Christianam capessendam divinitus (ut ejus habent Acta) vocatus, tandem una cum suis sub Hadriano (ut suo loco dicturi sumus) martyrium gloriosissime consummavit. Verum quod conjectura res agitur, quæ quantumlibet probabilibus admodum nitatur indiciis; quid de his prudens lector opinari velit, liberum esto.

[1] Jos. de bel. Jud. l. III. c. 3. 4. et l. IV. c. 2. l. V. c. 3. et in vita sua.

Anno periodi Græco-Romanæ 5594. — Olymp. 220. an. 1. — Urb. cond. 854. — Jesu Christi 101. secundum Baronium 103. — Evaristi papæ 7. — Trajani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Trajanus Aug. IV* et *Sex. Articuleius Pætus.*

2. *Quinquennalia imperii proconsularis Trajani.* — Sumptus hic a Trajano consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob quinquennalia nempe imperii proconsularis. Card. Norisius in Epist. consul., p. 62, ex eo quod Trajanus quartum istum consulatum sibi delatum recusarit, ac vix tandem senatus precibus exoratus admiserit, ut testatur Plinius in Panegyrico, infert: « Trajanus ergo regulas de quinquennalibus in consulari prætexta celebrandis ignoravit. » At cum anno præcedenti consulatus iste Trajano a senatu oblatus fuerit, in annum scilicet, quo imperatores eam dignitatem suscipere soliti erant, manifestissimum est Plinium regulis meis non refragari, sed suffragari; quæ post orationem Themistii de consulatu Saturnini in lucem editam, non videntur in dubium revocari debere. Occasione horum solemnium renovata memoria beneficii in Ægyptios a Trajano collati, dum præcedentibus annis Nilus Ægyptum non fœcundaret. Plinius enim in Panegyrico anno præcedenti Trajano dicto, cap. 31, ait: « Refudimus Nilo suas copias, recepit frumenta quæ miserat, deportatasque messes revexit. » Hinc cusus hoc anno Trajani nummus, qui extat apud Mediobarbum, pag. 150, in cujus postica habetur: P. M. TR. P.IIII. Imp. II Cos. IIII. NILUS. Repræsentatur in ea Nili simulacrum. Consulatum quartum Trajanus hoc anno iniit. Quare annis præcedentibus Trajanus frumentum in Ægyptum misit, itaque providentia in quinquennalibus, ut moris erat, rursus laudata prædicataque. Cujus moris passim exempla occurrunt.

3. *Quo anno Plinius Panegyricum recitavit.* — Plinius Panegyricum suum non hoc anno, ut putavit Baronius, sed præcedenti recitavit, idque ineunte Septembri, cum consulatum suum suffectum auspicatus est, ex lib. 3, epist. 13 et 18. Quod eo magis dicendum, quod certum est, tunc Trajanum quartum consulatum non gessisse. Quare perperam Baronius Plinii consulatum præsenti anno consignavit, ex quo et male deduxit, Plinium anno sequenti proconsulem in Bithyniam missum.

4. *Anacleti papæ obitus.* — Ad num. 2. In Chronico Damasi legitur: « Anacletus annis duodecim, mensibus decem, diebus tribus. Fuit temporibus Domitiani a consulibus Domitiano X et Sabino, usque Domitiano XVII et Clemente. » Successerat itaque Cleto anno Christi octogesimo tertio, quo Domitianus IX et Rufus II consules fuere. In Chronico enim Damasi pontificatus successoris inchoatur a consulibus, qui post mortem decessoris annum aperuere. Ejus autem obitus contigit anno Christi nonagesimo quinto, quo Domitianus XVII et Clemens consulatum gessere. Colitur Anacletus decimo tertio die Julii. Sed is dies ad aliquam ejus translationem referendus, ut de aliis veteribus Pontificibus existimandum esse jam diximus. Non desunt viri doctissimi, qui Cletum et Anacletum non distinguunt, et unum eumdemque esse affirmant. Verum in re incerta a communi opinione non discedam. Anacleto successit Evaristus juxta idem Damasi Chronicon.

5. *Anacleti Decretales.* — Circumferuntur Anacleti Epistolæ Decretales tres; quas eruditi supposititias judicant. Prima est ad omnes episcopos et fideles, sed consuta est tam ex locis Scripturæ, quam ex Clementis ad Jacobum epistolis, uti ex Rufini, Damasi, aliorumque auctoritatibus. Secunda est ad episcopos Italiæ, in qua sunt testimonia ex Augu-

stino, Idacio, Gregorio Magno deprompta. Tertia ad omnes episcopos, agitque de patriarchis, quorum nomen hoc et sequenti sæculo ignotum; denique habet testimonium ex Concilio Romano sub Gelasio, et ex aliis posterioribus Patribus.

6. *Duas adversus Dacos expeditiones Trajanus suscepit.* — Ad num. 3. Trajanus duas adversus Dacos expeditiones suscepit, quæ in columna Trajana repræsentantur, et ab antiquis sine temporis nota numerantur, nisi quod Dio tradit, hoc bellum *secure magis, quam celeriter* gestum, et Dacos *vix* tandem *subactos*, et Julianus imperator lib. de Cæsaribus, Trajanum hoc modo loquentem inducit : « et hoc quidem tantum opus annis fere quinque confeci. » Baronius priorem expeditionem præsenti anno consignat, quod Onuphrius, lib. 2 Fastorum recitet e veteri lapide elogium Trajani, in quo legitur : Dacicus Trib. Pot. iiii. Cos. iv. victo Decebalo. Ex hac inscriptione Baronius, ac alii passim crediderunt a Trajano quartum consule bello Dacico priori victum Decebalum, « cum tamen spuria sit illa inscriptio (inquit card. Norisius in Epistola consulari, p. 64), utpote ab eodem Panvinio conficta. Lazius, lib. 12, cap. 7, idem epigramma laceratum ac detritum recitarat, testatus extare in oppido Gumpendorff, primo a Vienna milliario, ex fragmentis male compactis, ubi legebatur : Neru... Acicu.. us. Aug. Item Vict. D.. D.. V. Adia.. T.. R. P. iiii. Cos. V. Gruterus, p. 190, 1, idem elogium e Lazio repetit : at non fideliter, cum ibi scribat : Victo Dece... uti et Dacicus, et alia verba minus detonsa. Panvinius tamen integre illud concinnavit, et cos. IIII. reposuit, cum optime intelligeret, consulatum quintum Trajani non posse cum quarta ejusdem tribunitia potestate componi. » Rejecta itaque ea inscriptione, quam Baronius Annalibus inseruit, quærenda alia argumenta ad prioris belli Dacici epocham suo anno reddendam. Card. Norisius in eadem Epistola mihi dicata, ait : « Meam de tempore utriusque belli Dacici, ac de profectione Trajani in Orientem, simulque de quinto ac sexto ejusdem consulatu Romæ inito sententiam tibi proponam, quam ipse postea ad limam revoces, vel ad incudem. » Postea prius bellum Dacicum anno Christianæ epochæ ci a Trajano susceptum scribit. Verum videtur illud præsenti anno inchoatum, cum Eusebius in Chronico anno Abrahami 2117 dicat : « Trajanus de Dacis et Scythis triumphat. » Exorditur hic Abrahami annus a kalendis Octobris præcedentis Christi anni. Sed cum Plinius in Panegyrico iisdem anno et mense recitato nullam belli Dacici mentionem faciat, certum est, illud tunc nondum inchoatum fuisse, ideoque Eusebium de præsenti Christi anno, seu de potiori Abrahamitici anni parte intelligendum. Nec ab Eusebio hac in re discedendum, cum in utraque editione tam Pontaci, quam Scaligeri eodem anno ea verba legantur, et Hermannus Contractus, ac Marianus Scotus in suis Chronicis eadem verba anno quarto Trajani recitaverint. Eusebium vero rerum gestarum initium ac finem uno tenore plerumque recitare, et eidem anno illigare certum.

7. *Initium prioris belli Dacici.* — Hanc opinionem confirmant nummi, in quibus Trajanus imperatoris titulum non auget, nisi postquam tribunitiam potestatem sextam et consulatum quartum iniit. Antea enim imperator II tantum, postea imperator III appellatur, ut in nummis apud Mediobarbum videre est, apud quem hic exhibetur, Imp. Cæs. Nerva Traianus Aug. in postica : P. M. Tr. P. iiii. Imp. II. Cos. IIII. Tribunitia potestas quarta in cursu fuit usque ad V kalend. Novemb. currentis anni, quo Trajanus quintam capessiit. Quare cum Trajanus præsenti anno consul IV processerit, is nummus ante bellum Dacicum videtur percussus, cum titulum imperatoris nondum Trajanus multiplicaret. In omnibus vero nummis præcedentibus annis cusis Trajanus imperator sine numerali nota appellatur. Gruterus, pag. cxc, 3, hanc inscriptionem refert :

Imp. Cæsar. D. Nervae. F. Nerva Traianus. Germanicus. Pont. Max. Trib. Pot. vi. Imp. II. Cos. IIII. P. P. Inchoatam. A. D. Nerva Patre. suo. Perficiendam Curavit.

Extat apud eumdem, pag. clxxvii, 2, alia inscriptio, in qua Trajanus dicitur etiam, Tr. Pot. vi. Imp. II. Cos. IIII. Præterea Occo, p. 200, hunc Trajani nummum producit : Imp. Caes. Nerva. Traian. Aug. Germ. P. M. Tr. P. vi. in postica, Imp. IIII. Cos. IIII. Des. V. P. P. S. C. Fabrettus in Syntagmate de columna Trajani, cap. 9, duos alios Trajani nummos exhibet, in quibus eadem verba leguntur. Ex quibus apparet, anno sequenti, post V kal. Novemb. quo sextam tribunitiam potestatem Trajanus ingressus est, titulum imperatoris multiplicasse, ideoque tunc bellum maxime arsisse. Tertiæ acclamationis imperatoriæ mentio non occurrit neque in nummis, neque in inscriptionibus. Sed Trajanum sequenti anno Imp. III dictum, quartus consulatus junctus cum Tr. Pot. vi. Imp. II indubitatum reddit. Fabrettus laudatus initium prioris expeditionis Dacicæ recte hoc anno collocavit, quemadmodum et clarissimus Loydius in Specimine imperii Trajani quod mecum communicavit.

ANACLETI ANNUS 2. — CHRISTI 104.

1. *Plinius proconsul in Bithynia ejusque epistola ad Trajanum.* — Anno sequenti, qui numeratur Domini centesimus quartus, Sura II et Serviano coss. [1], C. Plinius Secundus, post functionem superioris anni consulatus, more majorum, provinciam suscepit administrandam : tributa autem est illi Bithynia, ut ipse suis ad Trajanum de adventu suo in provinciam litteris datis affirmat. Quod vero Romanæ consuetudinis esset (ut docet Varro [2]) de rebus divinis primum, ac subinde agere de humanis : proconsulis quoque munus erat, cum provinciam ingrederetur, ædes sacras [3] et opera publica circumire; sicque, ne quid detrimenti religio pateretur, attendere, cum alioqui apud Plinium nihil religione esset antiquius, quippe qui inter alios magistratus ab eodem imperatore auguratum acceperat [4]. Id ipsum egregie præstitisse, litteræ ab eo ad Trajanum scriptæ declarant; ut cum de transferenda vetustissima æde matris deorum in locum decentiorem, ipsum consuluit [5]. Sed quod magis magisque illi displicuit in provincia invenisse, illud fuit : religionem Christianam adeo coalitam et propagatam, ut jam templa viderentur esse deserta, perrarique invenirentur qui diis sacrificia immolarent. Huic enim provinciæ olim Petrus apostolus (ut dictum est superius) Evangelium prædicaverat, et in ea credentes scriptis litteris stabilierat. Neque tantum vero Bithyniam, sed et illi confinem Pontum repletam fuisse hoc sæculo Christianis, qui Gentilium deorum superstitionem execrarentur, apud Lucianum in Pseudomante testatum habes. Immensa igitur Christianorum multitudine, quos in provincia invenerat, permotus Plinius, quod in omnes animadvertere durum admodum videret, quid agendum foret, scripta epistola [6] in hæc verba Trajanum consuluit :

2. « Solemne mihi est, domine, omnia de quibus dubito, ad te referre. Quis enim potest melius vel cunctationem meam regere, vel ignorantiam instruere ? Cognitionibus de Christianis interfui nunquam : ideo nescio quid et quatenus aut puniri soleat, aut quæri. Nec mediocriter hæsitavi, sitne aliquod discrimen ætatum, an quamlibet teneri, nihil a robustioribus differant : deturne pœnitentiæ venia, an ei qui omnino Christianus fuit, desiisse non prosit : nomen ipsum etiam si flagitiis careat, an flagitia cohærentia nomini puniantur. Interim in iis, qui ad me tanquam Christiani deferebantur, hunc sum secutus modum. Interrogavi ipsos, an essent Christiani : confitentes, iterum ac tertio interrogavi, supplicium minatus : perseverantes duci jussi. Neque enim dubitabam, qualecumque esset quod faterentur, pertinaciam certe et inflexibilem obstinationem debere puniri. Fuerunt alii similis amentiæ; quos, quia cives Romani erant, annotavi in Urbem emittendos. Mox in ipso tractatu (ut fieri solet) diffundente se crimine, plures species inciderunt. Propositus est libellus sine auctore, multorum nomina continens : qui negant se esse Christianos, aut fuisse; cum, præsente me, deos appellarent, et imagini tuæ, quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum afferri, thure ac vino supplicarent : præterea maledicerent Christo : quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt revera Christiani; ergo dimittendos putavi. Alii ab indice nominati, esse se Christianos dixerunt, et mox negaverunt : fuisse quidem, sed desiisse, quidam ante triennium, quidam ante plures annos, non nemo etiam ante viginti quoque; omnes et imaginem tuam et deorum simulacra venerati sunt : ii et Christo maledixerunt.

3. « Affirmabant autem hanc fuisse summam vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem : seque sacramento non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depositum appellati abnegarent; quibus peractis, morem sibi discedendi fuisse, rursumque coeundi ad capiendum cibum, promiscuum tamen et innoxium : quod ipsum facere desiisse post edictum meum, quo secundum mandata tua hetærias esse vetueram. Quo magis necessarium credidi, ex duabus ancillis, quæ ministræ dicebantur, quid esset veri et per tormenta quærere. Sed nihil aliud inveni, quam superstitionem pravam et immodicam. Ideoque dilata cognitione ad consulendum te decucurri. Visa est mihi res digna consultatione, maxime propter periclitantium numerum. Multi enim omnis ætatis, omnis ordinis, utriusque sexus etiam vocantur in periculum, et vocabuntur. Neque enim civitates tantum, sed vicos etiam atque agros super-

[1] Spart. in Hadr. Plin. lib. x. epist. xxviii. — [2] Varro de ling. Lat. — [3] L. 7. ff. de offic. procons. — [4] Plin. l. x. ep. viii. — [5] Plin. lib. x ep. lviii. lix — [6] Plin. lib. x. epist. xcvii.

stitionis istius contagio pervagata est, quæ videtur sisti et corrigi posse. Certe satis constat, prope jam desolata templa cœpisse celebrari, et sacra solemnia diu intermissa repeti, passim venire victimas, quarum adhuc rarissimus emptor inveniebatur. Ex quo facile est opinari, quæ turba hominum emendari possit, si sit pœnitentiæ locus. »

4. Quod igitur ait, quosdam Christianorum ante triennium, quosdam vero ante plures annos, ac rursum nonnullos etiam ante viginti annos a Christiana religione descivisse; ad tria hæc tempora (quod superius dictum est, hic quoque repetere non erit inutile) allusisse videtur, nimirum cum ante triennium per Trajanum excitata est persecutio, vel cum ante plures annos Domitianus eos persecutus est, ac denique cum longe ante Nero est aggressus persequi Christianos. Quod vero se sacramento dicit obstringere Christianos non ad scelus, sed ne quicquam perperam facerent : non puto de sacramento juramentum esse intelligendum, cum nulla vetus consuetudo fuisse in Ecclesia ostendi possit, qua, ne peccarent, juramento promittere Christiani adigerentur. Unde in eam potius adducimur sententiam, ut existimemus idem esse apud Plinium sacramentum, quod sacrum ritum : verbisque Christianorum locutum, ipsam sacræ Eucharistiæ sumptionem sacramentum appellasse, quod eam quidem non aliis impartirentur, quam iis qui mundi essent, et vitæ pravæ abdicationem sponderent in futurum. Gentiles quidem mutuam illam inter Christianos fieri solitam sacræ Eucharistiæ communicationem, in deteriorem partem accipere consuevisse, perinde ac symbolum esset aliquod inter se initæ conjurationis (sicut Catilina poculo sanguinis sibi devinxisse [1] traditur sceleris socios) docet Minutius Felix in Octavio, et alii qui olim pro Christianis scripserunt adversus Gentiles apologias. Sed hac ex parte Plinius Christianos excusat, quod non ad scelus patrandum eo se obstringerent sacramento, sed ad peccatum omne vitandum. Quod vero his peractis potestas fieret recedendi, ita tamen ut rursum convenirent ad capiendum cibum promiscuum ; Christianorum Agapen significare voluisse, secundum ea quæ a nobis superius dicta sunt, mihi facile persuadeo. Cæterum quod spectat ad conventus antelucanos : non Trajani tantum edicto, quo (ut ait) hetæriæ, hoc est, ipsa sodalitia vetita erant; sed quod lege duodecim tabularum nocturnæ coitiones essent prohibitæ, ipsi videbantur Christiani jure plectendi : et ob illud maxime, quod novam ac peregrinam, Romanæ superstitioni contrariam, religionem inducerent. Quid vero ad Plinii consultationem Trajanus redditis litteris responderit, videamus : sunt autem hujusmodi [2].

5. *De Trajani rescripto.* — « Actum, quem debuisti, mi Secunde, in excutiendis causis eorum, qui Christiani ad te delati fuerunt, secutus es. Neque enim in universum aliquid, quod quasi certam formam habeat, constitui potest. Conquirendi non sunt : si deferantur et arguantur, puniendi sunt. Ita tamen, ut qui negaverit se Christianum esse, idque reipsa manifestum fecerit, id est, supplicando diis nostris, quamvis suspectus in præteritum fuerit, veniam ex pœnitentia impetret. Sine auctore vero propositi libelli, nullo crimine locum habere debent : nam et pessimi exempli, nec nostri sæculi est. » Hæc Trajanus.

[1] Sallust. in Catil. — [2] Apud Plin. lib. x. epist. xcviii.

6. At quod ad libellos accusatorios sine auctore propositos attinet : jure quidem eos notatos esse oportere consule, et die, atque judicis nomine, insuper et nomine accusatoris inscriptos, jurisconsultus [1] admonuit. Cæterum quod Christianos inquiri vetuit; Tertullianus [2], cum meminit de hujusmodi imperatoris rescripto, hæc ait : « Atqui invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsis; ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, consuluit Trajanum imperatorem : allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacris eorum comperisse, quam cœtus antelucanos ad canendum et Christo et Deo, et ad conferendam disciplinam; homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, et cætera scelera prohibentes. Tunc Trajanus rescripsit : hoc genus inquirendum quidem non esse, oblatos vero puniri oportere. O sententiam necessitate confusam ! negat inquirendos ut innocentes : mandat puniri, ut nocentes : parcit, et sævit : dissimulat, et animadvertit. Quid temetipsum censura circumvenis ? Si damnas, cur non et inquiris? Si non et inquiris, cur non et absolvis? »

7. Eusebius [3] quoque pluribus meminit de ejusmodi Trajani rescripto, ac demum subdit : « Hoc ubi factum esset, et si fervor persecutionis acerbæ in nos intentatæ quodam modo extinctus fuit : tamen his qui nobis mali aliquid ingerere cupiebant, non minor relicta videbatur occasio; dum hic quidem populus, illic autem cujusque generis magistratus parabat insidias. Sic ut quamvis palam et aperte non persequerentur, sigillatim tamen in quacumque provincia suam in nos redintegrarent crudelitatem, et complures fideles pro Christo decertantes variis martyrii generibus obtruncarentur : » Hæc Eusebius. Sed quod apud eum ejusmodi Plinii et Trajani litteræ ponuntur anno undecimo ejusdem imperatoris; ex his quæ superius dicta sunt de profectione Plinii in provinciam, cujus magistratus exordio eædem datæ videntur, erroris redargui jure posse videtur. Quod vero ad persecutionem pertinet; haudquaquam, quod vetarentur inquiri, eam sævire desiisse, vel tepuisse dixerimus : nam quod accusationi atque delationi locus esset, satis amplus aditus ad eos persequendos cunctis patefactus videbatur : etenim quosnam temperasse putandum ab accusatione illorum, si secundum quod prædixerat Dominus [4], tra-

[1] L. libellorum ff. de accusat. et inscrip. — [2] Tertul. in Apolog. c. 2. — [3] Euseb. hist. lib. iii. c. 27. — [4] Luc. xxi.

dendi essent a parentibus, fratribus, cognatis, atque amicis? Si insuper (quod suis locis uberius dicturi sumus) cessantibus etiam imperatorum edictis, Gentilis populus sua sponte ubique locorum in Christianos, ut in deorum hostes, solerent insurgere, acerbissimamque ea de causa in eos persecutionem excitare; quomodo eos ab accusatione Christianorum temperasse dixerimus? Sed hæc ex iis quæ sequentibus singulis fere annis dicturi sumus, manifestiora reddentur.

8. *Martyres Romæ.* — Verum et illud ex eisdem Plinii litteris observandum est, proconsules sic animadvertere solitos in Christianos quoslibet, ut tamen quos novissent Romana civitate donatos, Romam more majorum transmitterent judicandos. Ex quibus possumus intelligere, immensum plane fuisse numerum martyrum, qui Romæ sunt passi: quippe quoniam non ex iis tantum qui Romæ agerent Christiani, quorum innumera erat propemodum multitudo, ob confessionem nominis Christi ultimo supplicio adigebantur; sed nobiliores qui essent toto orbe Romano Christiani, ad subeundum Romæ judicium capitis amandari solerent: ut factum scimus ejusdem Trajani temporibus de sancto Ignatio episcopo Antiocheno, Onesimo episcopo Ephesino, et aliis.

9. *Asiani Christiani martyrii cupidissimi.* — Cæterum tantum abfuit, ut Plinius fuerit assecutus, quod spe vana conceperat fieri posse, ut si Christianis pœnitentiæ (quod ait) locus daretur, quod profitebantur, esse desinerent, ac proinde Christiana religio extingueretur: quin potius adeo in immensum creverit multitudo Christianorum in Asia, in qua et Bithynia erat, ut unius tantummodo civitatis populus frequens, quod conferto agmine, ut pro Christo mortem oppeteret, liberaliter se offerret; Arium Antoninum tunc in Asia proconsulem (quod scribit Tertullianus [1]) in stuporem magnum adduxerit. Nisi fortasse ante Plinii proconsulatum id quis accidisse contendat; velitque Arrium Antoninum, de quo ibi loquitur Tertullianus maternum Pii Aug. avum fuisse, quem item Plinius alio loco, proconsulatum Asiæ ante hæc tempora, in quibus versamur, gessisse docet [2]; sed de his suo loco uberius est dicendum. Quinam autem fuerint martyres, quos fortes in confessione persistentes Plinius (ut ipse scribit) duci jussit; nullam apud Græcos vel Latinos mentionem inveni: ut vel hoc uno exemplo plane intelligas, innumeros esse propemodum martyres, quorum non tantum Acta oblivioni data sint, sed et omnis memoria ab ecclesiasticis tabulis penitus exciderit.

[1] Tert. ad Scapul. c. 5. — [2] Plin. lib. IV. ep. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5595. — Olymp. 220. an. 2. — Urb. cond. 855. — Jesu Christi 102. secundum Baronium 104. — Evaristi papæ 8. — Trajani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seqq. *C. Sosius Senecio III* et *L. Licinius Sura II*, ut ex dicendis anno CVII constabit.

2. *Rescriptum Trajani in causa Christianorum.* — Baronius, qui existimabat Plinium Juniorem anno præcedenti consulatum suffectum gessisse, legationem ejus Bithynicam in hunc annum confert. Sed præterquam quod is Plinii consulatus cum anno Christi centesimo copulandus, Plinius nonnisi diu post abdicatum consulatum in Bithyniam missus. Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 68, in tempus, quo is ad Trajanum de Christianorum causa e Bithynia scripsit, sedulo inquisivit. Plures enim Trajani Rescriptum post acceptam Plinii epistolam datum, eamque epistolam interpretati sunt, ut videre est in calce operum Plinii Junioris in Hollandia editorum, sed paucissimi, quo anno data fuerit epistola, ex professo examinarunt. Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 60, ait: « Cum Plinius Junior Bithyniæ proprætor Christianos edictis ac suppliciis persecutus fuerit, Trajano etiam tum Romæ degente libeat hujusce persecutionis tempus designare quod sibi incompertum fatetur Scaliger in Notis Eusebianis num. 2124. Baronius scribit de Plinii præfectura Bithynica: *Post functionem superioris anni consulatus, more majorum, provinciam suscepit administrandam.* Is quidem mos stante Republica, sed sub Cæsaribus Africam et Asiam decimo anno a gesto consulatu sortiebantur, quæ tamen decennii intermedii descriptio in aliis provinciis non servabatur. Et sane mihi compertum est, Plinium non perrexisse statim a gesto consulatu in Bithyniam. Rem altius, paucis licet, repetam. Tullius Justus anno Christi XCVII Bithyniam regebat, ad quem extat imperatoris Nervæ epistola ante epist. 67 Plinii, lib. 10. Justus proconsul successorem habuit Julium Bassum, qui in exilium a Domitiano missus, inquit Plinius lib. 4, epist. 9, *revocatus a Nerva, sortitusque Bithyniam, rediit reus.* Idem lib. 6, epist. 29, narrans Quadrato ordinatim causas ab se agitatas ait: *Accusavi Marium Priscum; deinde tuitus sum Julium Bassum.* Accusavit Marium Priscum coram Trajano tertium consule anno centesimo ex lib. 2, epist. 11. mense Januario, cum esset con-

sul designatus in kal. Septembris, ex lib. 10, epist. 20. Idem lib. 4, epist. 8, narrat se post consulatum accepisse a Trajano auguratum; epistola vero sequenti acta in causa Bassi describit. Itaque anno ci Julii Bassi causa cognita fuit. At lib. 10, epist. 64, ex Bithynia scribit Trajano quemdam in perpetuum relegatum a Julio Basso proconsule. Quod vero sciebat acta Bassi a senatu rescissa, dato jure damnatis ab eodem *ex integro,* inquit, *agendi duntaxat per biennium interrogavi hunc, quem relegaverat, an adiisset, docuissetque proconsulem, negavit,* cum idem captus coram Plinio stetisset. Cui Trajanus respondit, eum, qui existimans se injuria relegatum, *cum per biennium agendi facultatem habuerit,* nec adierit proconsulem, vinctum dimittendum ad præfectos prætorio. Itaque anno cm, hoc est, biennio post rescissa acta Junii Bassi, alius ante Plinium proconsul Bithyniæ præerat. Idem lib. 5, epist. 20, Urso scribit: *Iterum Bithyni post breve tempus a Julio Basso, etiam Rufum Varenum proconsulem detulerunt.* Hæc autem Vareni causa in aliquot annos protracta est, testibus ex Bithynia advocatis a Vareno, Bithynis legatos modo contra eumdem, modo mutata sententia, pro eodem ad Trajanum, tum in Daciam, tum Romam destinantibus, Plinio Varenum defendente, quæ quidem constant ex variis ejusdem epistolis lib. 6, epist. 5, 13 et 29, et lib. 7, epist. 6 et 10.

3. *Plinius post aliquot annos a gesto consulatu in Bithyniam missus.* — « Idem lib. 10, epist. 113, scribit Trajano, Anicium Maximum proconsulem Bithyniæ largitionem pecuniæ, quam super numerum in decuriones Trajani indulgentia allecti faciebant, in quibusdam civitatibus ad eos quoque extendisse, qui a censoribus legebantur. Itaque Anicius Maximus alius fuit ante Plinium sub Trajano proconsul Bithyniæ. Denique lib. 10, epist. 64, significat Trajano quemdam sibi denuntiasse *adversarios suos a Servilio Calvo clarissimo viro in triennium relegatos,* in provincia morari, illis e contra affirmantibus, a Calvo proconsule semel restitutos. Respondit Trajanus epist. 65, se proxime rescripturum de iis, *qui a P. Servilio Calvo proconsule in triennium relegati* dicebantur, ubi primum rem ab ipso Calvo didicisset. At certum est nondum elapsum triennium, ex quo illi relegati fuerant, cum ea Plinius principi scripsit, alias nullus fuisset accusationi locus. Igitur et Servilius Calvus fuit proximus decessor Plinii in præfectura seu proconsulatu Bithyniæ. Unde apparet post aliquot annos a gesto consulatu eumdem in Bithyniam missum; cum plures suos decessores, Trajano imperante laudet, et aliquot etiam præter eidem memoratos, Bithyniam fortassis administrarint. Et quidem nullus dubito, quin Plinius novem libros Epistolarum ad privatos scripserit antequam in provinciam legatus proficisceretur. Nusquam enim in aliqua earumdem quidpiam legitur, quod Bithynicam ejusdem legationem attineat. At lib. 6, epist. 10, scribit Albino vidisse se sepulcrum Verginii Rufi imperfectum, *ac post decimum mortis annum reliquias neglectumque cinerem.* Cum vero obierit Verginius anno xcvii Christianæ epochæ, ea Plinius scribebat anno cvii, aut etiam sequenti cviii. Item lib. 8, epist. 4, laudat Geminum, qui destinasset bellum utrumque Dacicum scribere, ac carmine narrare *pulsum regia, pulsum etiam vita regem nihil desperantem. Super hæc actos bis triumphos, quorum alter ex invicta gente primus, alter novissimus fuit.* Porro ex hucusque narratis legatio Bithynica Plinii videtur mihi statuenda circa Septembrem anni cix, aut sequentis. Ille vero non proconsul, ut alii, sed legatus Augusti, ac proprætor consulari potestate in provinciam missus fuit, ex vetusto elogio ejusdem Gruteri pag. ccccliv, 3. (*eam inscriptionem retuli anno* lxix, *num.* 9) et quidem Trajano adhuc Romæ degente, quod ex lib. 10, epist. 13, 14, 15, 49 et 82. aperte colligitur. » Ita card. Norisius, quæ ex litteris ejus ad me scriptis magis declaranda.

4. *Viri consulares in provincias mitti poterant statim post gestum consulatum.* — Constat, inquit idem cardinalis eruditissimus, Asiam Minorem seu proconsularem et Africam fuisse provincias populi Romani, in quas viri tantum consulares a populo sortito mittebantur. Cum vero plures uno anno consules suffecti et ordinarii essent, neque annua esset illarum provinciarum gubernatio, debebant exconsules expectare modo minus, modo plus, quousque ordinatim eisdem illæ provinciæ destinarentur. Sergius Cornelius Maluginensis fuerat consul suffectus ex Kal. Jul. anno Urbis dcclxiii, ex Fastis apud Gruterum in fine pag. 295. Is anno Urbis dcclxxv, ex lib. 3 Annal. Taciti, *ut Asiam sorte haberet, postulavit.* Repulsam tulit, ut inferius ait Tacitus, quod erat flamen Dialis, qui non poterat plusquam binoctium Urbe abesse: « Ita sors Asiæ in eum qui consularium Maluginensi proximus erat, conlata. » Tacitus de Vita Agricolæ ait: « Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniæ præpositus est. » Cum vero fusius narrasset gesta *per octennium* ab Agricola in Britannia, ait eumdem a Domitiano revocatum, in Urbe degisse, et postea: « Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur. » Hinc vides juxta ordinem gesti consulatus, viros consulares Asiam et Africam sortitos, quod tempus medium modo minus, modo plus erat, quam decennium; sed erat circiter decennium. In alias provincias, quæ erant præter Asiam et Africam, statim etiam post consulatum viri consulares mittebantur. Sic Agricola statim post consulatum legatus proprætor in Britanniam missus fuit, ex laudato genero Tacito, qui lib. 6 scribit L. Vitellium fuisse consulem ordinarium anno Urbis dcclxxxvii, et anno sequenti C. Cestio M. Servilio coss. de Tiberio ait: « Et cunctis quæ apud Orientem parabantur, L. Vitellium præfecit. » Quare etiam in Bithyniam consulares statim post gestum consulatum mitti poterant: illa enim regula de Asia et Africa tantum intelligitur. Porro scriptis a me in Epistola consulari

obstat inscriptio dicata Plinio, in qua dicitur in provinciam.

Ab Imp. Cæsare. Nerva Traiano Aug. Germanico. Missus, etc. Cum Trajanus Dacicus non dicatur, jam vides quid inde inferatur. At certum est, Plinio morante in Bithynia, Trajanum fuisse Romæ, quod produnt epistolæ a me citatæ in Epistola consulari. Hic mihi, amicorum carissime, hæret aqua. Vadum ipse tentabis; nolo enim hic corrigere scalptorem; neque lapides sunt membranæ. Ita card. Norisius, qui in Epistola consulari, pag. 70, ait, legationem Bithynicam Plinii videri sibi statuendam circa Septembrem anni cix aut sequentis : illum vero non proconsulem, ut alios, sed legatum Augusti, ac proprætorem consulari potestate in provinciam missum fuisse, ex vetusto Elogio ejusdem Gruteri pag. 454.

5. *Plinius in Bithynia fuit quando Trajanus natalem imperii celebravit.* — Card. Norisii et Loydii infra laudandi doctissimarum observationum, et secundæ consulatuum Cæsareorum regulæ subsidio, annum quo Plinius Bithyniæ legatus de causa Christianorum ad Trajanum scripsit, me detexisse arbitror. Cum enim persecutiones adversus Christianos annis decennalibus et id genus festis destinatis de more excitarentur, aut si jam motæ essent, ingravescerent, et Plinius testetur se bis in Bithynia ejusmodi solemnia celebrasse, apparet ipsum intelligendum de quindecennalibus imperii proconsularis Trajani, ejusque imperii Augustei, quæ in annos Christi cxi et cxii incidunt; præsertim cum Idacius in Fastis Trajano vi et Africano coss. anno nempe Christi cxii scribat : « His cons. persecutio Christianorum. » Plinius lib. 10, epist. 60, ad Trajanum scribit : « Diem, Domine, quo servasti imperium dum suscipis, quanta mereris lætitia celebravimus, etc. » Plinio Trajanus respondet epist. 61. « Quanta religione ac lætitia commilitones cum provincialibus, te præeunte diem imperii mei celebraverint, libenter, mi Secunde carissime, cognovi litteris tuis, » ubi sermonem esse de die, quo Trajanus imperii collega dictus est, certum. Trajanus enim suscipiendo imperium quando adoptatus est a Nerva, repressit seditionem quam prætoriani moverant, quo pacto dicitur servasse imperium, ut etiam Plinius in Panegyrico Trajani habet. Cum autem dies natalis imperii non celebraretur singulis annis, ut natalis genuinus, sed tantum singulis quinquenniis, decenniis, et sic deinceps, non dubium, quin Plinius de quindecennalibus Trajani, aut saltem de aliqua hujusmodi festivitate loquatur. Præterea Plinius lib. 10, epist. 103, ad Trajanum scribit : « Diem, in quem tutela generis humani felicissima successione translata est, debita religione celebravimus, » quod sibi gratum fuisse scribit Trajanus epist. 104, ubi Plinium de Augusteo imperio Trajani, dieque quo Nervæ successit, verba facere manifestum est. Quare non tantum imperii proconsularis, sed etiam imperii Augustei quindecennalia, aut saltem aliqua id genus solemnia Plinium in Bithynia celebrasse, ideoque et per tres annos utrinque incompletos in ea provincia fuisse liquet. Alias existimavi, uti passim etiam alii, epist. ci, lib 10, Plinii ad Trajanum, in qua ait : « Vota, Domine, priorum annorum nuncupata, alacres, lætique persolvimus, » de hujusmodi solemniis interpretandam esse; sed monuit me cardin. Norisius, eam explicandam esse de votis, quæ pro *incolumitate* ac *salute* Cæsarum fiebant III *nonas Januarias*, quemadmodum et epistolam 44 et 45. Paulus enim J. C. lib. 50 Digest. L. 233. De verborum significatione, ait : « Post kal. Jan. die III pro SALUTE principis vota suscipiuntur, » quod et indicavi anno Christi xxiv, num. 1. Ea itaque vota, quemadmodum et pro quindecennalibus, bis Plinius in Bithynia peregit.

6. *Quo anno Plinius de causa Christianorum ad Trajanum scripsit.* — Plinius igitur anno Christi centesimo decimo Bithyniam intravit, idque *XV kal. Octob.* ut ipsemet lib. 10, epist. 24, ad Trajanum scribit, dieque insequenti natalem genuinum Trajani celebravit, ut ibidem scribit. Tum anno centesimo undecimo Trajanus imperii proconsularis quindecennalia dedit. Horum autem solemnium occasione rursus persecutio in Christianos excitata, quemadmodum et anno insequenti, ut jam ex Idacio in Fastis docuimus. Plinius, cum in omnes Bithyniæ Christianos, quorum immensa multitudo erat, animadvertere durum admodum existimaret, celebrem illam epistolam, quæ 97 est libri decimi ad Trajanum, scripsit. Tradit autem in ea, ex Christianis unum *ante viginti annos* fidem Christianam ejerasse, ubi ad persecutionem Domitianeam anno nonagesimo tertio motam respicit. Quamobrem cum ab eo Christi anno ad centesimum duodecimum viginti anni fluxerint, patet eum numero rotundo loqui. Marianus Scotus in Chronico sub Trajani et Africani consulatu anno cxii gesto eam epistolam exaratam tradit, et eum consulatum cum anno Christi cx perperam conjungit. Hermannus Contractus in Chronico sub anno Christi cxi de eadem epistola loquitur, et ex utroque intelligimus, Eusebium in Chronico, quem illi exscribere solent, quique de ea epistola sermonem habet anno Christi cvii aut cviii, non sensisse eam epistolam anno cvii datam, sed *Tertiæ*, ut vocat, persecutionis occasione, uno tenore, ut assolet, narrasse quæ ad illam persecutionem spectabant. Hinc anno Hadriani decimo ejus decennalibus insignito loquitur de libro ab Aristide in Christianorum defensionem composito, et de Apologia in eumdem finem a Quadrato edita, quamvis hæc in quindecennalibus Hadriani oblata fuerit, ut infra ostendam. Nec huic sententiæ contraria est inscriptio, de qua supra, in honorem Plinii Bithyniæ legati posita, ut arbitratur card. Norisius, quod in ea Trajanus Dacicus non dicatur; quem titulum longe ante annum cxii obtinuit. Cum enim idem titulus in quibusdam nummis Trajani sexto ejus consulatu notatis, ideoque et post annum cxi percussis non legatur, quid mirum si in inscriptionibus prætermissa fuerit? Mediobarbus in numismatis impp., pag. 159, hunc nummum exhibet :

Imp. Cæs. Ner. Traiano Optimo Aug. Germ. in postica : P. M. Tr. P. Cos. VI. P. P. S. P. Q. R. Repræsentatur columna cochlydis Trajani. Tum pag. sequenti : Imp. Cæs. Ner. Traian. optim. Aug. P. M. Cos. VI. in postica : S. P. Q. R. optimo Principi S. C. Visitur portus ferrea catena præclusus. Sic in nummis Marci Aurelii Tr. P. xx. xxi. xxii. et xxiii. signatis aliquando dicitur tantum Armeniacus, aliquando Arm. part. Max. et aliquando sine neutro titulo solum ejus nomen legitur, ut videre est apud Mediobarbum citatum. Quare ex omissione tituli Dacici in laudata inscriptione nihil inferri potest contra nostram sententiam.

7. *Plinius statim post consulatum in Bithyniam non missus.* — Ex his liquet, Baronii sententiam, qui putavit Plinium statim a consulatu in Bithyniam missum esse, sustineri non posse, non quod aliquid proconsules in eam, postquam ea dignitate functi sunt, proximo anno delegati non fuerint, uti Cælius Clemens, qui, ut observat clarissimus Loydius in Epistola de Pliniana legatione ad me data, post consulatum statim eidem provinciæ præfectus est, qua de re Trajano gratias agit Plinius lib. 10, epist. 12, quod *ad finem consulatus Cælium Clementem in hanc provinciam* transtulerit, sed quia, ut notavit card. Norisius laudatus, Plinius in lib. 4, epist. 9, narrat se defendisse in senatu Julium Bassum proconsulem Bithyniæ, seque tunc consularem fuisse tradit illis verbis, *post duos*, *et consulares et disertos*, etc., nempe post semet et Lucceium Albinum. Hæc causa acta est anno Christi ci. At senatus decreto acta Bassi in Bithynia rescissa sunt. Et lib. 10, epist. 64, et 65, cum Plinius esset in Bithynia, jam elapsum erat biennium, ex quo acta Bassi abrogata fuerant.

8. *Nec etiam anno Christi* cIII. — Liquet secundo admittendam non esse Loydii sententiam, qui existimat Plinium mense Septembri anni Christi centesimi tertii Bithyniam ingressum, ibique mansisse usque ad initium anni centesimi quinti per menses octodecim. Arbitratur enim vir doctissimus, Plinium post consulatum causas centumvirales non amplius egisse, *et omnibus advocationibus* renuntiasse, exceptis iis quas in senatu agendas voluntate amplissimi ordinis adactus susceperit, et de rebus post suam legationem a se gestis, ante decimum epistolarum suarum librum, variis in locis loqui. Verum utrumque fundamentum card. Norisius in litteris ad me datis evertit, Pliniumque post consulatum causas centumvirales agitasse ostendit. Ex xxxv tribubus Urbanis cv judices eligebantur, terni ex singulis tribubus, qui rotundo numero centumviri dicebantur. Hi erant tum plebeii, tum ex ordine equestri; ac Ovidius qui fuit eques, non senator, lib. 2 Tristium ad Augustum de seipso ait :

Nec male commissa est nobis fortuna reorum
Usque decem decies inspicienda viris.

Fuerat enim eques, et in causis centumviralibus judex. At advocati, ac præsertim ætate Plinii, quo tempore causæ centumvirales omnium erant celeberrimæ. Auctor Dialogi de Oratoribus, qui, ut ibidem ait, librum scripsit anno vi Vespasiani, paulo ante finem de se habet : *Quod majus argumentum est, quam quod causæ centumvirales, quæ nunc* primum *obtinent locum, adeo splendore aliorum judiciorum obruebantur? etc.*, nempe florente Cicerone. Et aliquanto superius versus initium Dialogi Aprum ita loquentem inducit : *Ego quidem, ut de meipso fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus, etc. Quæsturam, aut tribunatum, aut præturam accepi, quam, etc.*, *aut reum prospere defendere, aut apud* centumviros *causam aliquam feliciter orare, etc. Tum mihi supra tribunatus, et præturas, et consulatus ascendere videor, tum abire.* Hinc Plinius lib. 6, epist. 12, advocationem suam promittit *Vectio Prisco, præsertim*, inquit, *in arena mea, hoc est, apud centumviros.* Infima enim, media, summa ingenia ea ætate ex causis centumviralibus laudem gloriamque captabant. Epist. 24, lib. 4. ait : *Proxime cum apud centumviros in quadruplici judicio dixissem, subiit recordatio egisse me juvenem, etc.* Legenda tota epistola, ex qua patet eumdem jam prætorium, ac consulem egisse causas centumvirales, cum grandior esset ætate. Ibi ait : *Studiis processimus*, (fuit enim prætor sub Domitiano ex epist. 16, lib. 7) *studiis periclitati sumus*, (postremo anno Domitiani lib. 3, epist. 11) *rursumque processimus*, nempe sub Nerva ac Trajano præfectus ærario, dein consul. Ex quo constat eum senatorem, ac prætorium virum (quod negari nequit) et consularem causas centumvirales egisse. Ego quidem, subdit card. Norisius, puto omnes epistolas librorum novem scriptas ante legationem Bithynicam, cum homo sui laudator nec semel in tot epistolis quicquam quod eam legationem attineat, scripserit.

Cæterum recte Loydio observatum, totum illud tempus Trajanum Romæ egisse, quo Plinius in Bithynia fuit. Quando intravit provinciam, XV kalend. Octob. tunc Trajanus fuit Romæ, unde Plinius petiit mensorem mittendum, lib. 10, epist. 18 et 29. Trajanus autem respondit : *Mensores vix etiam iis operibus, quæ aut Romæ aut in proximo fiunt, sufficientes habeo.* Postea cum architectum mittendum petiisset, Trajanus respondit lib. 10, epist. 48 et 49. *Ne existimes brevius esse ab Urbe mitti, quam ex Græcia etiam ad nos venire soliti sunt.* Denuo cum libratore egeret, Trajanus ait : *Ego hinc aliquem tibi mittam*, lib. 10, epist. 50 et 51. Quando Plinius excusat, quod exemplaria edictorum non miserat, *quia in scriniis tuis esse credebam*, lib. 10, epist. 71. Trajanus, epist. 27, respondet se ea non habere; nec quicquam inveniri in commentariis eorum principum, qui ante se fuissent. Lib. 10, epist. 13 et 14. Plinius loquens de legatione a rege Sauromata Urbem petitura, protinus ait, nondum legationem, sed ad Trajanum tabellarium missum esse. Lib. 10, epist. 82. Trajanus de Juliopolitanis Romam venientibus vult a Plinio præmoneri, *si in Urbem versus*

venturi erunt, *mihi scribes*. Quibus Baronii sententia convellitur, nostraque confirmatur. Certum enim videtur, currenti anno Trajanum in Dacia fuisse, annisque CX, CXI et initio insequentis, quo consulatum sextum iniit, ab Urbe non abfuisse. Quod si quis contendat, relationem seu consultationem Plinii, et ad hanc rescriptum Trajani imp. de Christianis, ante annum CXI missam fuisse, negare ille non poterit, eam saltem in decennalibus Trajani scriptam esse, cum Plinius locis supra laudatis diserte tradat, se bis hujusmodi solemnia in Bithynia celebrasse.

ANACLETI ANNUS 3. — CHRISTI 105.

1. *Decebalus victus*. — Christi Redemptoris nostri qui sequitur annus centesimus quintus adscribitur Fastis consularibus Trajano quintum et Appio Maximo coss. quo rebellante Decebalo, Trajanus iterum comparato exercitu, facto ponte in Istro, eum debellavit, Daciamque redegit in provinciam; hæc pluribus Dio [1]: alia quæ his addit Eusebius [2], non hoc anno, sed sequentibus esse gesta, quæ ibidem scribit Dio, demonstrant. Porro hæc de victo Decebalo, et ponte super Danubium collocato, antiqua numismata docent, quæ una cum ejusdem Trajani consulatu quinto notata leguntur.

2. *De pseudopropheta Elxai*. — His temporibus persecutione (ut vidimus) in Christianos instante, scelestissimus pseudopropheta, Elxai nomine, ex Judæis, qui et se Ossenis conjunxit, Ebionæis, et Nazaræis prodiit: de quo hæc S. Epiphanius [3]: « Conjunctus est his postea Elxai appellatus, temporibus Trajani regis; qui fuit pseudopropheta. Conscripsit autem hic librum, secundum prophetam videlicet, aut velut secundum divinitus inspiratam sapientiam. Tradunt etiam de alio quodam Jexeo, hujus fratre. Fuit autem hic homo erroneus moribus, fraudulentæ mentis, a Judæis oriundus, et cum Judæis sentiens, non secundum legem conversans: verum alia pro aliis obiter introduxit. Salem, et aquam, et terram, et panem, et cælum, et æthera, et ventum, jusjurandum ipsis in divinum cultum præfinivit, ac tradidit. Aliquando vero rursum alios septem testes præscripsit: cælum, inquam, et aquam, et spiritus, et sanctos (velut ait) angelos orationis, et oleum, et sal, et terram. » Cujus stultitiam ut eluderet S. Joannes evangelista, ejusmodi hæresim fortasse odoratus (nam, ut vidimus, sub eodem imp. diem obiit) illud præmonuerat, dicens [4]: « Tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt: et tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua et sanguis, et hi tres unum sunt. » Pergit Epiphanius:

3. « Adversatur autem virginitati, et odio habet continentiam, et cogit ad nuptias. Imaginaria vero quædam velut ex revelatione introducit: hypocritas autem docet, dicens non esse peccatum, etsi simulacra ipsos adorare contingat persecutionis tempore instante, si solum conscientia non adorent; et si quid etiam confiteantur ore, non autem corde. Atque hujus rei testem adducere fraudulenter ille impostor non erubescit Phinees sacerdotem quemdam de genere Levi et Aaron, et prisci Phinees, quod in Babylone tempore captivitatis adoraverit Dianam, et in Susis effugerit perniciem mortis coram Dario rege. Quare omnia ipsius falsa sunt et vana: » et post multa: « Sed et rursum Christum confitetur nomine, dum dicit: Christus magnus ille rex; non autem ex dolosa et adulterata tractatione nugacissimi libri ejus comprehendi, an de Domino nostro Jesu Christo narravit: neque enim hoc determinat; verum Christum simpliciter dicit. Prohibet etiam orare ad Orientem, asserens non oportere sic intendere, verum faciem ad Hierosolymam convertere ex omnibus partibus: ita ut hi qui in Oriente sunt, in occasum Hierosolymis intendant; » et post alia de eodem: « Describit Christum esse quamdam virtutem, cujus etiam mensuras significat, viginti quatuor schænorum in longitudinem, hoc est, milliariorum nonaginta sex: latitudinem vero schænorum sex, id est, milliariorum viginti quatuor; et crassitudinem similiter emetitur, et pedes, et reliqua fabulamenta. Esse autem et sanctum Spiritum, et ipsum feminei sexus similem Christo, instar statuæ super nubes, et in medio duorum montium stantem: et reliqua silentio præteribo, ut ne legentium aures ad fabulas concitem. » Hæc Epiphanius: qui addit versutum hominem prohibuisse interpretationem suorum scriptorum.

4. Tradit idem auctor [1] Helcesæos, qui se ab Elxai

[1] Dio in Trajano. — [2] Euseb. in Chron. anno 105. 195. — [3] Epiph. hæres. XIX. lib. I. et hæres. XXX. — [4] I. Joan. V.

[1] Epiph. hæres. LIII.

descendere gloriarentur, tanti existimasse duas mulieres, quæ ex semine ejus dicerentur descendisse, ut eas adorarent veluti deas, videlicet Marthus alteram, alteram vero Marthanam nuncupatam, quæ vixerunt ipsius S. Epiphanii tempore; has igitur propter Elxai sic colebant, ut (quod idem tradit auctor) iidem Elxai gregales ipsarum sputa et reliquas sordes corporis auferrent, eademque ut res sacras adhiberent in auxilium morborum, cum nullam tamen ex eis salutem consequerentur. At de his satis: quæ non oportuit prætermisisse; ut quibus telis studuerit diabolus puritatem Catholicæ fidei omni tempore labefactare, omnibus innotescat: ut merito de S. Ecclesia dictum esse appareat[1]: «Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias:» eo quippe visu pulchrior facies Ecclesiæ redditur, quo magis inter tot mendaciorum portenta, velut lux in tenebris nitenti veritatis fulgore coruscat.

[1] Cantic. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5596. — Olymp. 220. an. 3. — Urb. cond. 856. — Jesu Christi 103. secundum Baronium 105. — Evaristi papæ 9. — Trajani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Trajanus Aug. V* et *L. Appius Maximus II.*

Hic cum numerali nota in Fastis Cæsareis et Anonymo, quo usus Cuspinianus, editur, et in inscriptione Onuphriana dicitur, «Appius Maximus, bis consul, confector belli Germani,» scilicet Dacici. Et itaque hic consulatus in præmium virtutis datus, ut aliquo modo in triumphi Dacici partem veniret. Ex quo et illum præsenti anno actum datur intelligi. Sic Promotus et Timasius anno CCCLXXXIX, quo Theodosius M. de Maximo tyranno triumphavit Fastis nomen dedere; quia in expeditione contra Maximum Promotus equestribus copiis, Timasius pedestribus præfuerat, Mediobarbus cum Trajano V. Q. Messium Maximum profitetur, sed sine teste.

2. *Quinquennalia imperii Augustei Trajani.* — Trajani consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob quinquennalia nempe Augustei imperii, quæ cum priori ejus triumpho Dacico fuere conjuncta. Sed gravis nostris diebus controversia exorta, an Trajanus præsenti anno, ut hactenus creditum, vel insequenti, hunc consulatum gesserit. Mediobarbus in numismatis imperatorum Romanorum pag. 152, card. Norisius in Epistola consulari pag. 64, et Fabrettus in Syntagmate de columna Trajani, cap. 9, quintum Trajani consulatum anno tantum sequenti gestum contendunt fulti auctoritate trium nummorum, in quibus Trajanus dicitur; TR. P. VII. IMP. IV. COS. IV. DES. V. Sumpsit tribunitiam potestatem septimam Trajanus V kal. Novembris anni centesimi tertii, currentis nempe. Si itaque exeunte Octobri Trajanus adhuc consul V designatus erat, is consulatus nonnisi anno sequenti susceptus. Hoc virorum eruditissimorum fundamentum.

3. *Quintus Trajani consulatus hoc anno gestus.* — Anno CI, num. 7, diximus, tria Trajani numismata ab antiquariis referri, in quibus is dicitur: TR. POT. VI. IMP. IV. COS. IV. DES. V. quæ cusa sunt exeunte anno præcedenti et post diem V kalend. Novemb. quo Trajanus tribunitiam potestatem VI ingressus. Quare si Fasti vulgares, quos hactenus omnes secuti, depravati non sunt, nummi hoc anno percussi hanc inscriptionem præferre debuere: TR. POT. VI. IMP. IV. COS. V. sed nullus antiquarius aliquem cum hujusmodi epigraphe huc usque produxit. Indeque factum, ut Mediobarbus et Fabrettus existiment, tres illos citatos, in quibus dicitur Trajanus: TR. POT. VI. IMP. IV. COS. IV. DES. V. ad præsentem annum, non vero ad præcedentis finem referendos. Verumenimvero cum Onuphrius, Scaliger, Baronius, Petavius, Cointius, aliique summi nominis scriptores labyrintheis se aliosque flexibus implicarint, quoties Fastos sollicitarunt, ab unanimi consensu veterum auctorum, qui Chronica Fastorum condidere, non videtur discedendum; cum nunquam contigerit, ut in uno eodemque consulatu consignando omnes errarint, licet inter se non raro dissideant et discordent. In omnibus autem veteribus Fastis quintus Trajani consulatus cum præsenti Christi anno connectitur, etiam in anonymo MS. quo usus est Cuspinianus, quique in Bibliotheca Cæsarea asservatur. Hic auctor, cujus luculentum fragmentum Bucherius publicavit, bissextiles annos, et ferias, quibus singuli incipiunt, annotat, cæterisque Fastorum conditoribus longe accuratissimus est. Quare cum præsenti anno consulatum quintum Trajani exhibeat, non potest ipse sine chronologiæ damno in sequentem annum differri. Præterea Mediobarbus, qui in Præfatione suæ Collectionis ait: «Sciant, me Fastos ad fidem nummorum accommodare, non nummos ad fidem Fastorum debuisse.» Tamen pag. 360, postquam retulit Galli Augusti, qui secundum imperii annum tantum delibavit, numismata, inquit: «Etsi in nummis Galli et Volusiani TR. P. IV. reperiatur, eosque ex hac inscriptione occisos anno sequenti (Christi nempe CCLIV) dicendum esset; tamen cum et nullus historicorum ultra biennium

eorumdem imperium extendant, et anni non suppetant, quibus possit augeri epocha eorumdem, hac in parte potius historicis et chronologiæ standum duxi quam nummis. » At si in imperio Galli ex chronologiæ regulis describendo nummi deserendi; cur in imperio Trajani ad temporis rationem exigendo, iisdem adhærendum? Quamobrem quemadmodum iis omnibus, qui in imperio Galli juxta accuratam chronologiam declarando, nummos tribunitia potestate IV notatos contemnere noluere, res infelicissime successit; contra vero, qui antequam tot difficultates in serie consulum occurrentes, quæ insuperabiles videbantur, complanatæ essent, easdem dissimularunt, et tritam viam secuti sunt, cautius sese gessere. Sic qui in Trajani imperio chronologice exponendo tribus præfatis nummis tribunitia potestate VII et consulatu V designato insignitis adhærescere voluerit, Fastos sine dubio perturbabit. Neque negari potest, quin artifices, si Gallo imperante, in nummis cudendis errarunt, Trajano imperante, in similem errorem induci potuerint. Profecto plura Trajani numismata et marmora extant, quam aliorum imperatorum, quæ aut dubia, aut conficta, vel quæ ex parte corrigenda veniunt, ut liquet ex illis, quæ Fabrettus in Syntagmate de columna Trajani, cap. 8 et 9 habet. Denique si Trajanus legitimo tempore imperii Augustei quinquennalia celebravit, non alio anno, quam currenti consulatum capessiit. Unde donec major lux affulgeat, a vulgari Fastorum dispositione per Trajani tempora non recedendum.

4. *Nummus Trajani suspectus.* — Ex tribus nummis, in quibus Trajanus dicitur: TR. POT. VII. IMP. IIII. COS. IIII. DES. V. Prior asservatur in Museo Cospiano, alter in Museo Magnavaccæ, tertius in gaza regia. Priores duo certæ indubitatæque fidei sunt. Sed ultimus difficultatem facere non debet. Hæc varia ejus fortuna. Cum anno MDCLXXXVI Parisiis agerem, et manuscripta Bibliothecæ S. Genovefæ percurrerem, in manus meas incidit Catalogus præcipuorum numismatum, qui in museo ejusdem monasterii extant; quo in catalogo ipsa numismata delineata, et in uno Trajani hæc verba dicuntur descripta: TR. P. VIII. IMP. IIII. COS. IIII. DES. V. P. P. Hinc statim intuli, mirum non esse, si monetarii tribunitiam potestatem VII Trajani cum ejus consulatu quinto designato, per errorem injunxerint, qui tribunitiam potestatem VIII eidem illigarint; adiique virum clarissimum Carolum *du Molinet*, bibliothecarium, ac rogavi, ut mihi hujusmodi numisma ostendere vellet. Respondit is possideri illud a V. C. Quenello, a quo bibliotheca Genovefana aliqua manuscripta habuisset. Cum vero paucos post dies eum nummum ad gazam regiam e museo Quenelli transiisse accepissem, Versaliam, ubi ea nunc asservatur, me contuli, ut illum videre et in examen vocare possem. Ibi tam a Rainsantio eidem gazæ præfecto, quam ab Andrea Morellio, singulari urbanitate exceptus sum; propter tamen aliqua, quæ occurrere impedimenta, nummum videre non potui; sed post aliquot hebdomadas Morellius Parisios veniens illum secum detulit, significavitque, se et Rainsantium non dubitare, quin hæc inscriptio, quæ in eo legitur; TR. P. VII. IMP. IIII. COS. IIII. DES. V. P. P. ab aliquo imperito insculpta nummo fuerit; cum antea in eo legeretur, SPQR. OPTIMO PRINCIPI, idque adeo verum esse, ut artifex oblitus fuerit delere duas ultimas litteras PI, quæ adhuc distinctæ in nummo apparent. Est autem æreus magnæ molis. Illum Vaillantius in tomo I Selectorum numismatum pag. 51, delineavit cum TR. P. VII. qui tamen perperam paulo post scribit, extare in Museo Genovefano Trajani nummum inscriptum: TR. P. VIII. IMP. IIII. etc. quia scilicet Catalogum numismatum in eo museo extantium legens, eam epigraphen reperit, neque ei in mentem venit videre, an reapse nummo insculpta esset, vel scriba in eo delineando peccasset.

5. *Duo Trajani nummi explicatus difficiles habentes.* — Restant igitur tantum duo numismata, quorum unum, nempe Cospianum, Norisius, alterum vero quod est Magnavaccæ, Fabrettus examinarunt, et utrumque indubitatæ fidei esse concluserunt, quæ Toinardus sic explicanda censet: tribuni plebis *IV idus Decembris* creabantur, ut testatur Dionysius Halicarnassensis. Dio autem lib. 53 de imperatoribus scribit: « Tribunitiam potestatem, quanta unquam maxima fuit, accipiunt, et quia quotannis eam cum tribunis plebis ejus anni renovant, annorum imperii ipsorum hinc summa concipi solet. » Ex his infert Toinardus, Trajanum anno Christi XCVII, V kalend. Novemb. tribunitia potestate ornatum esse, ac IV idus Decemb. ejusdem anni cum tribunis plebis tribunitiam potestatem renovasse, id est, tribunitiam II numerasse. Quo pacto anno Christi CII, IV id. Decembris, cum adhuc consul V designatus esset, tribunitiam potestatem VII inchoare potuit. Variis nummis suam opinionem vir doctissimus mihique amicissimus confirmat. v. g. in nummo græco Galbæ imperatoris legitur: TR. POT. II. quem tamen certum est secundum imperii annum non inchoasse. Is itaque juxta Toinardi conjecturam, tribunitiam potestatem ineunte mense Aprili anni LXVIII suscepit, eodemque anno IV idus Decemb. secundam tribunitiam potestatem ingressus est, occisus mense Januario insequentis anni. Eo modo de multis aliis numismatis, quæ germana esse constat, Toinardus discurrit. Sed quidquid de hac conjectura sit, quæ supra dixi, a vulgaribus Fastis recedendum non esse demonstrant.

6. *Imperatores tribunitiam potestatem a die suscepti imperii inchoabant.* — Jamdiu chronologos torquent varia numismata; in quibus plures tribuuntur anni quibusdam imperatoribus, quam ex certis historiæ monumentis eos regnasse constat. Supersunt nummi græci *Nervæ*, in quibus tertius annus notatur; cum tamen secundum imperii tantum delibarit. Sic in nummo græco *Heliogabali* a Vaillantio Tom. 2 numismatum Coloniarum recitato, legitur annus quintus, quem is prætermisit, quod Helioga-

balus ad illum non pervenerit. Toinardus, qui me monuit de illa nummi Heliogabali mutilatione, existimabat difficultatem cessare, si advertamus, imperatores annos imperii, ac tribunitiam potestatem a die *IV idus Decembris* cum tribunis iniisse, et menses, qui a die suscepti imperii ad IV idus Decembris fluxerant, pro anno computasse, eodemque die annum secundum, seu tribunitiam potestatem II inchoasse, et sic deinceps. Verum eam sententiam nummi refellunt. Mediobarbus duos *Neronis* exhibet, in quibus is dicitur TR. P. III. COS. II. qui tamen anno Christi LVII quo secundum consulatum gessit, TRIB. POT. IV. COS. II diceretur, si mense Decembri anni LIV secundam tribunitiam potestatem, ut vult vir doctissimus, auspicatus esset : mense enim Octobri illius anni Claudio successerat. Sic *Domitianus* in nummo apud Mediobarbum dicitur TR. P. II. COS. VIII. imperare cœpit Domitianus die XIII Septembris anni LXXXI, quare anno LXXXIII, quo consulatum IX sumpsit non TRIB. P. II, sed TR. P. III. diceretur, si ea sententia vera esset. *Marcus Aurelius* tribunitia potestate anno Christi CXLVII ornatus est, qui ideo initio anni CLXI, quo tertium consul processit, dictus fuisset TRIB. POT. XVI. et tamen Mediobarbus varios hujus imperatoris nummos profert, in quibus legitur, TRIB. POT. XV. COS. III. denique *Severus Alexander* in variis nummis apud Mediobarbum dicitur, TRIB. P. IIII. COS. II. qui cum anno Christi CCXXII mense Martio regnare cœperit, annoque CCXXVI secundum consulatum capessierit, prius tribunitiam potestatem V quam consulatum II suscepisset, si IV idus Decembris eam exorsus esset.

7. *Nummi in contrarium explicantur.* — Hæc mea de hujusmodi nummis conjectura. Omnes nummi latini, in quibus anni tribunitiæ potestatis annos imperii excedunt, aut mendose descripti, aut a monetariis in iis cudendis erratum, aut anni unius imperatoris, alteri attributi, ut de Gallo et Volusiano loquens ostendi. Quoad nummos græcos, in quibus plures imperii anni leguntur, quam reipsa Augusti regnarint, vel idem dicendum ac de Latinis in quibus anni tribunitiæ potestatis annos imperii superant, vel existimandum annos illos, non ad imperium, sed ad aliquod aliud nobis incognitum referri. Extant in gaza regia Basilisci tyranni, qui menses tantum viginti imperavit, numismata in quibus signatur annus III, in aliis annus IV, in aliis annus V, quos nullus dicet de ejus imperii annis intelligendos esse, sed quos nullus negabit sine aliquo consilio illis nummis Græcis insculptos. Anno CCXXXVIII, num. 7 varios nummos exhibui Tarsi percussos, in quibus annus secundus ad annos imperatorum in iisdem expressorum ordinem non habent. Denique annus tertius qui in quibusdam Nervæ nummis habetur, ad ejus imperium referri non potest; cum tam apud Mediobarbum, quam in cimeliis principum, complures nummi latini extent in quibus Nerva (qui anno Christi XCVI, mense Septembri imperium iniit, annoque XCVIII exeunte Januario mortuus est, cum kalendis ejusdem mensis consulatum IV cepisset) dicitur TR. P. III. COS. IIII. Quare in nummis illis annus tertius ad ejus imperii durationem pertinere non potest.

8. *Trajani prior triumphus.* — Trajanus hoc anno e Dacia Romam redux de Decebalo Dacorum rege triumphavit, ut certum facit nummus a card. Norisio in Epistola consulari pag. 67, ex thesauro Mediceo productus : IMP. CAES. NERVA. TRAIAN. AUG. GERM. DACICUS. P. M. in postica : TR. P. VII. IMP. IIII. COS. V. P. P. S. C. Visitur imperator in curru ; seu in quadrigis triumphans, qui dextra laurum, sinistra sceptrum tenet : quo nummo prior Trajani triumphus sine dubio signatus, et hoc anno, quo tribunitiam potestatem VII iniit, et Augustei imperii quinquennalia dedit, ductus. Animadverti enim imperatores post Vespasianum annis, quibus triumpharunt, consulatum cepisse, vel saltem triumphum cum decennalibus et id genus festis conjunxisse. Quia vero *Maximus* belli Dacici confector fuit, ut num. 1 dixi, anno quo Trajanus triumphavit, ejus in consulatu collega fuit, ut in partem aliquam triumphi veniret. Trajanum vero post debellatos Dacos plures colonias, non vero unicam deduxisse in Daciam recte ostendit Fabrettus in Syntagmate de columna Trajani pag. 243, tam ex inscriptionibus, quam ex Ulpiano. J. C. in L. I. D. *de censibus* : quæ coloniæ vel in quinquennalibus, vel in decennalibus Trajani, ut moris erat, institutæ; quod virum eruditissimum fugit, qui nusquam hujusmodi festorum a Trajano celebratorum meminit. Hæc porro inscriptio, quam ipsemet pag. 288, ex Grutero refert, quinquennalium Augustei imperii Trajani indicium : IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE TRAIANO. AUG. GERMANICO. DACICO. PONTIFICI. MAXIMO. TRIBUNIC. POT. VII. IMP. IIII. COS. V. P. P. TRIBUS. XXXV. QUOD LIBERALITATE. OPTIMI. PRINCIPIS. COMMODA. EARUM. ETIAM. LOCORUM ADIECTIONE CUMULATA SINT.

9. *Trajanus Dacicus appellatur.* — Xiphilinus ex Dione lib. 68 narrato priori bello Dacico ait : « Trajanus de Dacis triumphavit, et Dacicus cognominatus est. » Et tamen cardin. Norisius in Epistola consulari, pag. 65, ait, extare in gaza Medicea nummum argenteum cum epigraphe : IMP. CÆS. NERVA TRAIAN. AUG. GERM. et in aversa parte : DACICUS COS. IIII. Visitur Hercules ibidem dextra clavam, sinistra spolium leonis tenens. Mediobarbus pag. 51, duos alios Trajani nummos habet in quibus is dicitur : GERM. DAC. P. M. TR. P. COS. IIII. P. P. qui, sicut præcedens, anno elapso percussi. Trajanus itaque Dacicus antequam triumpharet, appellatus. Sic Spartianus in Severo, cap. 9, ait, hunc imperatorem in priori bello Parthico recusasse Parthici nomen : « Recusavit et Parthici nomen, ne Parthos lacesseret. » quod tamen in nummis Severi tunc cusis legitur. Imo idem Xiphilinus ex Dione lib. 68, postquam de victoriis de Parthis a Trajano reportatis locutus est, ait : « Tum vero multa decreta sunt a senatu, sed in primis Optimus cognominatus est : » quod etiam Zonaras habet. Et tamen Plinius in Panegyrico anno Christi centesimo dicto, cap. 88, in-

quit : « Justisne de causis senatus populusque Romanus Optimi tibi cognomen adjecit? » Extat apud Mediobarbum pag. 158. Trajani numisma inscriptum : IMP. CÆS. NER. TRAIANO OPTIMO AUG. GER. DAC. in postica ; P. M. TR. P. XIIII. IMP. VI. COS. V. P. P. OPTIMO PRINCIPI. Vides Trajanum diu ante Armeniam captam *Optimum* nominari ; licet tradat Dio illum post eam victoriam *Optimum* cognominatum. Quare sicut cognomen *Optimi*, quod primis imperii annis Trajano concessum, senatus, post captam Armeniam, eidem rursus confirmavit ; sic et Dacici cognomen, quod ardente bello Dacico, Trajano attributum, eidem post priorem triumphum a senatu confirmatum.

10. *Posterioris expeditionis Dacicæ epocha.* — Cum Decebalus Dacorum rex, præter conditiones fœderis icti multa ageret, bellum Trajanus adversus illum iterum suscepit, tuncque lapideum pontem super Istrum fecit, cui cætera illius opera vix adæquari possunt. Pons, ut observavit Cuspinianus in Austriæ Descriptione, in inferiori Pannonia, non procul a Canizza oppido situs erat. Dio pluribus eum describit. Sed ejus constructio, et secunda in Daciam expeditio perperam hoc anno in Annalibus consignatur. Existimavi alias secundam expeditionem Dacicam ante annum CVI susceptam non fuisse, quod sub illius anni consulibus auctor Chronici Alexandrini scribat : « His coss. gravi bello Romanis incumbente a Persis, Gothis, et aliis gentibus Trajanus expeditione in hostes suscepta, suis gratiam tributorum, quoad reverteretur, fecit. » Præterea Spartianus in Hadriano, cap. 3, scribit de eodem : « Tribunus plebis factus est Candido et Quadrato iterum coss. » Et statim : « Secunda expeditione Dacica Trajanus eum primæ legioni Minerviæ præposuit, secumque duxit. » Illud collegium consulum signatur in Fastis anno Christi CV. Quo anno cum Hadrianus Romæ tribunus plebis fuerit, altero anno CVI legatus legionis ad bellum secundum Dacicum a Trajano ductus fuit. Tribunatus enim magistratus annuus erat. Ex quo cum card. Norisio in Epistola consulari, pag. 67, inferebam, Hadrianum toto anno, quo illud munus gessit, Romæ mansisse. Verum postquam vidi specimen imperii Trajani a doctissimo Gulielmo Loydio ex Anglia ad me transmissum, non dubitavi, quin ea expeditio anno CV inchoata fuerit. Tribunatus enim plebis, ut ad me idem vir clarissimus scripsit, stante veteri Republica munus quidem annuum fuit ; sed Trajani temporibus etiam semestre fuisse Plinius lib. 4, epist. IV, testatur. Imo forsan et bimestre fuit, sicut consulatus. In veteri autem Republica quando tribunis plebis ne una quidem nocte extra Urbem morari liceret, tamen ex senatusconsulto aut plebiscito tunc licebat quovis proficisci Reipublicæ causa. Quanto magis nunc quando tribuni omni munere vacarent, quando tantum locum in senatu supplerent, et sibi ad majora gradum præstruerent : præsertim a principe jussi, qui pro more horum temporum omnem populi Romani potestatem in se transtulisset. Sane de tribunis plebis in hujus ævi scriptoribus tam pauca habentur, ut unius exemplum, qui tribunatus anno militavit, vix edere possimus. Sed quæstoris exemplum habemus in ipso Hadriano Trajanum ad primum Dacicum bellum familiarius prosecuto. Ædilem vero videmus Clodium Albinum *non ultra decem dies* munere defunctum, ut ait Capitolinus in Albino cap. 6, *Quod ad exercitum festinanter mitteretur.* Quidni igitur Hadrianum etiam ab initio tribunatus quarto idus Decembris quarto aut quinto mense Trajanus in Daciam festinans secum ducere potuerit, inquit Loydius? Auctoritas Chronici Alexandrini hac in re parvipendenda ; exscripsit enim Eusebium in Chronico ubi eodem Christi anno uno tenore varia bella recitat, quorum aliqua, uti bellum Parthicum, ultimis imperii Trajani annis gesta esse constat. Julianus in Cæsaribus scribit Trajanum *intra annos quinque* Getas subjugasse. Quare Romam rediit anno CVII aut CVIII, et secundum triumphum Dacicum decennaliaque exhibuit, ut infra dicetur. Loydius quidem ejus reditum in annum CIX differt ; sed cum triumphi cum decennalibus et id genus festis, si imperatores consulatum non sumerent, conjungi soliti essent, ei hac in re non adhæreo.

ANACLETI ANNUS 4. — CHRISTI 106.

1. *Columna Trajana.* — Anno Domini centesimo sexto, coss. Surano atque Marcello, Trajanus Dacico bello confecto, Romam rediit : « Quem, inquit Dio [1], Romam repetentem plurimæ barbararum gentium legationes, atque etiam Indorum legati adiere : » addit bibliothecas extruxisse, et columnam ingentem statuisse in foro, quod dictum est Trajanum, cæterorum omnium celeberrimum : ipsum enim præ cæteris Urbis nobilissimis structuris in admiratione habuisse Constantium imper. cum

[1] Dio in Trajano.

Romam venit, tradit Ammianus his verbis [1] : « Verum cum ad Trajani forum venisset, singularem, sub omni cælo structuram (ut opinamur) etiam numinum ascensione mirabilem, hærebat attonitus, per giganteos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus appetendos, etc. » Hæc ipse, significans nimirum columnam cochlidem in medio foro sitam ; quam hoc anno cœptam, nonnisi post septennium absolutam esse, demonstrant antiqua numismata, in quibus una cum consulatu sexto ejusdem imperatoris, quem gessit anno decimo quinto sui imperii, ipsa columna una cum Trajani simulacro desuper collocato habetur expressa, ante vero illud tempus nunquam ipsa columna effigiata alicubi reperitur.

Opus plane admirabile, nec antea visum : qua, in hanc usque diem divina providentia, cæteris fere omnibus nobilibus Urbis antiquis monumentis barbarica manu vel terræmotu dirutis atque prostratis, vel saltem quassatis, integra permanente : hoc ipso anno, quo hæc nostra prælo mox subjicienda describimus, Sixtus V pontifex maximus, super ejus verticem, præclarissimum Christianæ religionis monumentum, principis Apostolorum Petri ingentem æneam magna impensa studioque conflatam statuam, inauratamque, sacris ritibus solemniter collocavit.

2. *Petri trophæa et Pauli.* — At antequam Trajani columna consurgeret, erant Petri trophæa Romæ conspicua : ejusdem namque memoria nobilis in Vaticano fulgebat. Anacletus enim (ut antiquæ ecclesiasticæ Tabulæ [1] habent) cum adhuc presbyter esset, construxit atque composuit desuper ejus corpus; velut trophæa victoriæ, insignem claramque memoriam : quam quidem (quod admirationem omnem superat) non valuit turbo persecutionis aliquo modo prosternere ; sed et perseverasse in posterum, majoribusque in dies accessionibus gloriæ auctam affirmare videtur Caius antiquus theologus [2], qui eodem sæculo claruit, nempe Zephyrini papæ temporibus : imo non Petro tantum erectam memoriam fuisse celebrem, sed et Paulo, tradit, easque trophæa Apostolorum appellat, sic dicens : « Ego Apostolorum trophæa perspicue possum ostendere. Nam si lubet in Vaticanum proficisci, aut in viam, quæ Ostiensis dicitur, te conferre; trophæa eorum, qui istam Ecclesiam suo sermone et virtute stabilierunt, invenies. » Hæc Caius.

3. Quod igitur habet liber de Romanis Pontificibus in Anacleto : « Hic B. Petri memoriam construxit atque composuit; » per memoriam nonnisi ædificii structuram designari constat, quam olim antiquitas usitatius dicere Ecclesiam consuevit : nam et Augustinus [3] : « Nos, inquit, martyribus nostris non templa sicut diis, sed memorias, sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus ; » quas merito Caius trophæa appellat, quippe quæ victorias sanctorum de subactis hostibus repræsentent. Cæterum columnam hoc anno construi cœptam, nonnisi ad sextum ejus consulatum fuisse absolutam, inscriptio in ea incisa declarat.

[1] Ammianus Marcel. lib. XVI.

[1] Lib. Pont. in Anacleto. — [2] Apud Euseb. hist. lib. III. c. 24. — [3] Aug. de Civit. Dei. lib. XXII. c. 10.

Anno periodi Græco-Romanæ 5597. — Olymp. 220. an. 4. — Urb. cond. 857. — Jesu Christi 104. secundum Baronium 106. — Evaristi papæ 10. — Trajani imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Sura II*, et *Marcellus*.

2. *Secundus Trajani triumphus et columna Trajana erecta.* — Cum utrumque bellum Dacicum per annos ferme quinque durarit, ut jam diximus, Trajanus, secundo bello Dacico confecto Romam non rediit, nisi exeunte anno Christi CVII aut verosimilius, anno Christi CVIII quo decennalia celebravit, et secundum triumphum Dacicum duxit. Patinus in nummis Thesauri Mauroceni, pag. 116, unum græcum Trajani producit, in quo legitur : L. I. A. id est, *anno undecimo*. Visitur in eo quadriga triumphalis. Supersunt quidem multa hujus imperatoris latina numismata, quæ ad istum triumphum spectant; sed cum in eis annus tribunitiæ potestatis non exprimatur, incertum quo anno illi cusi. Gruterus, pag. CXC, 4, exhibet inscriptionem Trajani, in qua is dicitur : GERMANICUS. DACICUS. PONT. MAXIM. TRIB. POTEST. XII. IMP. VI. COS. V. P. P. OPERIBUS. AMPLIATIS. RESTITUIT. Sumpta tribunitia potestas XII a Trajano quinto kalend. Novem. anni Christi CVII. Quare anno CVIII dictus is imperator VI occasione secundi triumphi Dacici ac imperii Augustei decennalium, in quibus præcedentes victoriæ de more renovatæ, et opera publica, ut etiam moris erat, ampliata. Quoad columnam Trajanam, quæ etiamnum Romæ visitur, et cujus hoc anno nummum exhibet Baronius, in quo consulatus tantum sextus exprimitur, præsenti anno non erecta; cum Trajanus anno tantum CXII consulatum sextum inierit. Ea itaque anno tantum

CXIII Trajano posita, ut legitur in basi ejusdem columnæ in medio foro Trajani : SENATUS. POPULUSQUE. ROMANUS IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE TRAIANO. AUG. GERM. DACICO. PONTIF. MAXIMO. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P. AD DECLARANDUM. QUANTAE ALTITUDINIS MONS. ET. LOCUS. TANTIS RUDERIBUS. SIT. EGESTUS.

ANACLETI ANNUS 5. — CHRISTI 107.

1. *Abagarus rex Edessæ.* — Centesimus septimus Christi annus Candido et Quadrato II coss. adscribitur Fastis; quo Trajanus ab Urbe recedens, Armenis ac Parthis, aliisque finitimis populis bellum intulit : quorum alios in deditionem recepit, alios vero bello subegit : hæc Dio [1] pluribus. Tunc quoque accidit (quod Suidas [2] meminit) ut Abagarus rex Edessæ (puto hunc ab illo seniore Abagaro, qui Christi temporibus vixit, de quo suo loco superius facta est mentio, esse progenitum) Trajano munera miserit.

2. *Ecclesia Edessena.* — Cæterum constat Ecclesiam Edessenam Trajani persecutione diu vexatam : præerat tunc illi Barsimæus episcopus, qui cum Gentiles plurimos convertisset ad fidem, eosdemque ad subeundum martyrium cohortatus, ipse demum eamdem quoque martyrii coronam promeruit; agitur ejus natalis anniversaria celebritas trigesima Januarii [1]. Illustre item inter alia fuit tunc martyrium Sarbelii, et Barbeæ sororis ejus, qui ambo a Barsimæo episcopo fuerant baptizati. Cæterum Sarbelius, quod sacerdos idolorum fuisset, graviora tormenta coactus est experiri : quibus omnibus Dei gratia superior factus, tandem inter duo ligna ligatus, sectus est : soror autem ejus, truncato capite, martyrium consummavit. Agitur de omnibus quoque [2] commemoratio, celebritate anniversaria in Ecclesia repeti solita.

[1] Dio in Trajano. — [2] Suid. in hist.

[1] Rom. Martyrolog. die 29 Januar. — [2] Rom. Martyrol. die 30 Januar.

Anno periodi Græco-Romanæ 5598. — Olymp. 221. an. 1. — Urb. cond. 858. — Jesu Christi 105. secundum Baronium 107. — Evaristi papæ 11. — Trajani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Ti. Julius Candidus II* et *A. Julius Quadratus,* ex inscriptione Onuphriana. Mediobarbus pag. 153, C. Julium Candidum II et C. Numid. Quadratum profitetur. Sed nescio unde id acceperit. In veteri enim inscriptione apud Sponium in Itinerario Atheniensi legitur : Γάϊον Ἄντιον Ἰούλιον, Αὔλου υἱὸν Κουάδρατον, δὶς ὕπατον, Ἀντίπατον Ἀσίας, etc., id est, «C. Antium Julium, Auli filium Quadratum, consulem iterum proconsulem Asiæ, etc.» Additur, « ex auctoritate imp. Nervæ Trajani Cæs. Aug. Germanici, Dacici, provinciæ Syriæ, etc., » adeo ut indubitatum sit, sermonem hic esse de Quadrato hoc anno consule, aliis postea dignitatibus exornato.

2. *Bellum Parthicum.* — Bellum *Parthicum* anno tantum Christi CXII, inchoatum; cum Trajanus in nummis *Parthicus* non dicatur, nisi post consulatum sextum, quem eo Christi anno suscepit. Card. Norisius in Epistola consulari, pag. 72, profert ex gaza Medicea insigne numisma Trajani cum epigraphe : IMP. CAES. NERVAE TRAIANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. et in postica : PROFECTIO AUG. S. C. Ibidem visitur imperator eques milite scutato præeunte, tribus aliis hastatis subsequentibus. Hinc, inquit card. Norisius, ante sextum consulatum, qui in nummis obsignatur, in Orientem non transmisit. Sed cum ultimis imperii Trajani annis is nummus percuti potuerit, et de facto a Mediobarbo cum anno Christi CXVI copuletur, certus inde annus deduci non potest. Nec est quod quis dicat, male cum eo anno a Mediobarbo conjungit; cum Trajanus non Parthicus, sed Dacicus tantum in eo nuncupetur. Nam in nummis sæpe antiqui tituli imperatorum servati, novi vero neglecti. Sic in portu

Anconæ a Trajano ædificato extat inscriptio ab Onuphrio anno Urbis DCCCLIX recitata, cujus initium : IMP. CAESARI. DIVI. NERVAE. F. NERVAE TRAIANO. OPTIMO. AUG. GERMANIC. DACICO. PONT. MAX. TR. POT. XVIIII. IMP. IX. COS. VI. P. P. etc. Et tamen jam tum Parthicus in nummis et inscriptionibus de more Trajanus dicitur. Standum itaque alteri argumento a card. Norisio ibidem allato. Observat cardinalis doctissimus Trajanum bello Parthis illato, cum Athenas appulisset, legatos Parthorum regis illic cum muneribus convenisse, teste Dione lib. 68, rogantes ut delatum Parthamisiri Armeniæ regnum ratum haberet. Trajanus repudiatis muneribus, respondit se cum primum in Syriam advenisset, facturum omnia, quæ fieri par esset. Athenienses, quo præsentis imperatoris gratiam magis emererentur, Hadrianum ejusdem consobrinum archontem crearunt, ex Phlegonte, cap. 25, de Mirabilibus, scribente mulierem Romæ edidisse masculum bicipitem, qui monitu postea aruspicum in Tiberim projectus fuit : « Athenis, inquit, archonte Hadriano, qui imperator factus est : consulibus Romæ imperatore Trajano VI, et Tito Sextio Africano. » Cujus magistratus anno Christi CXII Hadriano delati nulla ratio assignari potest, nisi ejusdem cum Trajano adventus Athenas.

3. *Bellum Parthicum post annum* CXII *susceptum.*—Sed Dio loco laudato aliam rationem suggerit, quæ mihi rem evincere videtur. Postquam is de ultimo bello Dacico locutus est, ait : « Bibliothecas extruxit, ac in foro (suo) columnam maximam collocavit, partim sepeliendi sui causa, partim ut opus quod ipse circa forum fecerat, posteris ostenderet. Nam eum locum montuosum, quanta est altitudo columnæ, perfodit, forumque eo pacto complanavit. Post hæc bellum intulit Armenis Parthisque, propterea quod (ut ipse dicebat) rex Armeniorum non ab se, sed a rege Parthorum diadema accepisset : sed revera id bellum suscepit adductus gloriæ cupiditate. » Victor de Cæsaribus de Trajano ait : « Adhuc Romæ a Domitiano cœpta fora, atque alia multa magnifice coluit, ornavitque. » Alter vero Victor de Trajano scribit : « Hujus exusti corporis cineres relati Romam, humatique Trajani foro sub ejus columna : » quod et Eutropius habet. Cum itaque Trajani columna in eo foro anno Christi CXIII exeunte, erecta fuerit, illud anno antecedente, nempe CXII, Trajani quindecennalibus nobilitato dicatum fuit. Mediobarbus pag. 100, Trajani nummum refert, in quo legitur : IMP. TRAIANUS. AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. in postica : FORUM TRAIANI. Repræsentantur ædificium pulcherrimum et quadrigæ triumphales. Quod forum in alio ibidem nummo sexto etiam consulatu notato memoratur. Mediobarbus utrumque nummum cum anno Christi CXIV conjungit. Sed cum Trajani columna in eo anno Christi CXIII collocata fuerit, nullus dubito, quin ea dedicatio anno CXII peracta fuerit; quod et præfatæ quadrigæ indicant. Annis enim decennalibus et id genus festis addictis annorum præcedentium victoriæ, triumphi, aliaque id genus rursus nummis insculpta, et dedicationes de more factæ. Ammianus lib. 16, cap. 10, de Constantio Augusto Romam invisente loquens ait : « Verum cum ad Trajani forum venisset, singularem sub omni cælo structuram, ut opinamur, numinum assensione mirabilem hærebat attonitus, per giganteos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, » etc. Unde non mirum, si nummis inscriptum fuerit. Columnam vero Trajanam imperatore tribunitiam potestatem XVII gerente positam in eo foro fuisse, liquet ex epigraphe anno proximo a nobis relata. Quare, cum teste Dione Trajanus in Parthos non moverit, nisi post forum a se conditum ac dedicatum, et prædictam columnam erectam, bellum illud post annum CXII, quo Trajanus consulatum VI et tribunitiam potestatem XVI iniit, certissime susceptum.

4. *Gesta in Oriente a Trajano.* — Trajanus, relictis Athenis, « Asiam, Ciliciamque finitimis cum provinciis peragravit, ac Seleuciam appulit. Antiochiæ cum esset, Augarus Osdroenus ei munera et legatos cum mandatis ab amicitia non alienis misit. » Quæ ad annum CXII referenda. Anno insequenti Trajanus in fines hostium pervenit, « ac cepit cuncta, nullo facto prælio : dein Satala et Elegiam, quæ sunt urbes Armeniæ, profectus, Heniochorum regem honore affecit, et Parthamisirem regem Armeniorum punivit : captaque Armenia tota, reges, qui deditionem fecerant, habuit in numero amicorum. » Quæ ad annum CXIII et CXIV pertinent. Trajanus « ad oppidum Armeniæ Elegiam Parthamisiridi copiam adeundi sui fecit. » Hic *diadema capiti detraxit*, et ad Trajani pedes posuit. Quo facto milites clamorem una sustulerunt, « ac Trajanum tanquam in victoria quadam imperatorem » appellarunt, ut testatur Dio, qui addit, Trajanum Parthamisirim quidem dimisisse, sed Armeniam retinuisse. Trajanus dum gerit tribunitiam potestatem XVII, imperator VI dicitur, ut videre est in inscriptione superiori anno relata, nec imperator VII dicitur, nisi quando gerit tribunitiam potestatem XVIII, ut liquet ex duabus inscriptionibus apud Fabrettum in Syntagmate de columna Trajani, pag. 293, ex quibus unam refero :

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F. NERVA. TRAIANUS OPTIMUS. AUG. GERMANICUS. DACICUS. PONTIF. MAX. TRIBUNIC. POTEST. XVIII. IMP. VII. COS. VI. P. P. SACRARIA. NUMINUM. VETUSTATE. DILAPSA. RESTITUIT. Tribunitiam potestatem XVIII, die V kalend. Novemb. anni CXIV Trajanus suscepit; ideoque eo Christi anno exeunte vel insequenti incipiente, Trajanus imperator VII dictus. Eo autem tribunitiam potestatem XVIII gerente, bellum maxime exarsisse colligo ex inscriptione ibidem a Fabretto descripta, in qua Trajanus dicitur : TRIB. POT. XVIII. IMP. VIII. COS. VI. vel, TRIB. POT. XVIII. IMP. VIIII. COS. VI. P. P. Tunc itaque Trajanus Edessam venit, cui adventanti cum Augarus rex obviam profectus esset, seque purgasset, veniam consecutus est. Inde in Mesopotamiam et Adiabenem venit, et Singara ac alia quædam oppida

citra pugnam ullam opera Lusii ducis cepit. « Tum vero multa Trajano decreta sunt a senatu, sed imprimis Optimus cognominatus est... Ad hæc Nisibi, Batnisque captis, Parthicus cognominatus est... dum moraretur Antiochiæ, terræmotus factus est, etc., » inquit Dio lib. 68. Quare cum terræmotus ille, ut suo loco ostendam, exeunte anno Christi cxv contigerit, nullus dubito, quin eo anno Nisibis et Batnæ expugnatæ fuerint, Trajanus *imperator VIII et VIIII*, ac præterea *Optimus et Parthicus* dictus fuerit. Fabrettus citatus pag. 292 ait, in nullo vel marmore vel nummo non suspecto titulum PARTHICI ante xix trib. pot. reperiri, et omnia certiora monumenta hac *Parthici* nuncupatione destitui, quod et observavit doctissimus Asaphensis episcopus in specimine imperii Trajani a se in lucem edendo, quod ad me ex Anglia transmisit; licet, cum illud composuit, Fabretti opus non vidisset. A neutro itaque discedendum, existimandumque titulum imperatoris IX Trajano attributum anno Christi cxv, post diem V kalend. Novembris, quo tribunitiam potestatem xix capessiit. Quoad cognomen *Optimi*, Fabrettus pag. 293, inscriptionem exhibet dicatam, IDIBUS JANUARIIS. L. VIPSTANO MESSALLA M. PEDONE. Coss. anno sc. cxv. in qua *OPTIMI* vox pro cognomine, non vero laudationis loco accipienda videtur: et pag. insequenti observat, appellationem *Parthici* cum alia *Optimi*, seu ΑΡΙΣΤΟΥ in græcis semper copulatam procedere. Hæc ad varia Annalium loca restituenda explicare necesse fuit.

Dio lib. 68 narrato utroque bello Dacico, ait : « Per id tempus Palma præfectus Syriæ cepit eam Arabiæ partem, quæ Petram attingit, redigitque in ditionem populi Romani. » In Collectaneis Græcis apud Scaligerum pag. 341, prius bellum Dacicum illigatur anno primo Olympiadis ccxx qui mense Julio anni Christi ci inchoatur : victoria Palmæ de Arabibus Petreis, anno secundo ejusdem Olympiadis. Quare Palma anno Christi cii, quo annus secundus Olympiadis ccxx adhuc in cursu erat, adversus Arabes legatus, iique non multo post debellati. Auctor enim Chronici Alexandrini sub Candidi et Quadrati consulatu hoc anno gesto, hæc habet : « Petrei, et Bostreni ab hoc anno suam æram inchoant. » Quare eo anno vel antecedenti in Romanorum potestatem redacti. Quæ cum apud me certa essent, non parum turbatus sum, lecta nummi græci Trajani inscriptione, a Patino V. C. in Thesauro numismatum Mauroceniano relata, in qua legitur : ARABIA L. id est, *anno* XIII. Ait Patinus in nummo cerni figuram stantem. Quo pacto, Arabia anno cx, acquisita fuisset. Unde Fabrettus, (qui tamen nummum illum non viderat) pag. 290, putat Palmam anno cix consulatum consecutum ob Arabicam expeditionem tunc tandem per eumdem confectam, et Trajano novum imperatorium titulum, nempe VI quæsitum fuisse. Quæ cum mihi minime probarentur, et tamen præfata inscriptio a Patino relata negotium facesceret, dubium meum ad Toinardum V. C. scripsi, qui respondit, se illud ad Vaillantium in numismatographia versatissimum retulisse, eumque sibi dixisse, Patinum Hadriani nummum Trajano per errorem attribuisse : penes se enim, alias fuisse Hadriani nummum, in quo eadem inscriptio insculpta. Impliciti nodi enucleata explicatio; cum Hadrianus XIII imperii sui anno Arabiam peragrarit, ut suo loco dicam. Hinc intelligere est, quantum obsint eruditioni antiquarii, dum quæ in nummis et inscriptionibus habentur, non satis accurate describunt, et quod pejus aliquando corrumpunt, correctionis prætextu, ne quidem lectores monendo quid in eis immutarint. Cum itaque in nummo Mauroceniano, Trajanus Hadrianus legatur, ut in infinitis aliis, Patinus illum Trajano assignavit. Quod tacendum non fuit, ne alii in errorem inducantur.

5. *Bellum Dacicum.* — Secundum bellum Dacicum hoc anno cœptum, et duobus sequentibus continuatum, ut ostendi anno CIII.

ANACLETI ANNUS 6. — CHRISTI 108.

1. *Christiani milites martyres.* — Sequenti Christi anno centesimo octavo, coss. Commodo Vero ac Cereale, Trajanus imp. in orientali expeditione perseverans[1], Iberos, Sauromatas, Hosdroenos, Arabas, Bosphoranos, Choleos in fœdus accepit; Seleuciam, Ctesiphontem, Babylonem occupavit et tenuit. Tunc more majorum lustrans exercitum, inventos in eo undecim mille Christianos, qui sacra diis facere recusassent, a cæteris segregatos in Armeniam relegavit : ea nimirum spe, ut ea ignominia notati, Christiani esse desinerent. Cum vero Romulus V. C. imperatoris domus præpositus eum admoneret ut de re haud prudenter gesta; professus se quoque esse christianum, verberibus primum jussu ejus affectus, demum capite truncatus est : cujus tam

[1] Cuspin. de Consul.

gloriose sumptum martyrium Orientalis et Occidentalis Ecclesia certa die, nempe quinta Septembris, annua celebritate recolere consuevit[1]; de eo autem non tantum Græcorum Menologium, sed et Metaphrastes[2] ex antiquioribus monumentis accepta Acta brevi compendio narrant.

2. De militibus vero relegatis quid factum sit, licet auctor ibi non narret, Menologium tamen, agens de Romulo, mox addit : « Christianos plurimos in exilium misit, et in fidei confessione perstantes supplicio mortis subjecit. » Quamobrem conjectura ducimur, ut existimemus hos illos ipsos esse decem mille præstantissimos martyres, qui in sylvis montis Ararat in Armenia sunt crucifixi : et licet sub Hadriano habeant ipsorum Acta eos esse passos, tamen (nisi velimus usque ad Hadriani imperium esse reservatos) cum certum sit ipsum Trajani nepotem, cui et successit in imperium, in militaribus expeditionibus secutum esse Trajanum, et apud eum locum principem obtinuisse, nihil est quod veritati historiæ, cujus diversa exlant exemplaria, deroget; sicut et alia quædam minima, quæ scriptorum incuria irrepserunt. Tu velim consulas quæ de his notavimus in Romano Martyrologio vigesima secunda Junii, qua tam apud Græcos, quam Latinos, eorumdem annua celebritas agitur; cum eam a quorumdam calumniis vindicavimus. Eodem quoque tempore passum putamus Hyacinthum, qui eidem Trajano erat a cubiculo : qui cum Christum adorare deprehensus esset, et Cæsareæ in Cappadocia variis tormentis affectus, superari non posset : inclusus in carcere, fame confectus est; agitur de eo dies anniversaria quinto nonas Julii.

[1] Rom. Martyrolog. die 5 Septemb. — [2] Metaph. die 5 Septemb.

Anno periodi Græco-Romanæ 5599. — Olymp. 221. an. 2. — Urb. cond. 859. — Jesu Christi 106. secundum Baronium 108. — Evaristi papæ 12. — Trajani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ceionius Commodus Verus*, et *L. Tutius Cerealis*, ex Onuphrio.

2. *Varii populi a Trajano victi.* — Eusebius in Chronico, ad annum V Trajani hæc habet : « Trajanus, victo rege Decebalo, Daciam fecit provinciam : Iberos, Sauromatas, Osroenos, Arabas, Bosphoranos, Cholchos in fidem accepit : Seleuciam, Ctesiphontem, Babylonem occupavit et tenuit. In mari Rubro, classem instituit, ut per eam Indiæ fines vastaret. » Baronius non animadvertens, Eusebium belli Dacici occasione de aliis a Trajano sequentibus annis gestis agere, et quæ ad varios annos pertinent uno tenore, ut plurimum, recitare, hæc hoc anno consignavit. Et tamen Dacia anno Christi CVIII in decennalibus Trajani provincia facta, aliæque victoriæ a Trajano, sextum consule reportatæ, ut anno præcedenti insinuavimus, magisque infra explicabitur.

3. *Martyres sub Trajano in Oriente agente.* — Ad num 2. Martyrium S. Romuli et militum Christianorum a Trajano, dum in Oriente esset, morti addictorum, ante annum centesimum duodecimum, quo is imperator in Orientem transmisit, ut anno præcedenti probavimus, contingere non potuit.

ANACLETI ANNUS 7. — CHRISTI 109.

1. *Simeonis martyrium.* — Christi Domini anno centesimo nono, Senecione et Sura coss. cum Trajanus ageret in imperio annum decimum, Simeon frater Domini dictus, filius Cleophæ, Hierosolymitanus episcopus, gloriosa pro Christi nomine confessione, crucis supplicio martyrium subiit. Hæc autem cum consignata habeat Eusebius[1] in Chronico, in historia[2] ex Hegesippo rem gestam fusius narrat, sed primum præfatur hæc verba : « Hegesippus, cum de quibusdam qui erant ex septem Ju-

[1] Euseb. in Chron. an. 10 Trajani. — [2] Euseb. lib. III. c. 26.

dæorum sectis, verba facit, perspicue adjungit, Simeonem, quem diximus, propterea quod Christianus erat, ab illis eodem tempore callide, et malitiose in crimen vocatum. Qui cum dies complures graviter esset verberibus cæsus, judicemque ipsum, et eos qui in consilio aderant, sua tolerantia in primis obstupefecisset, tandem non dissimilem vitæ exitum a Domini passione subiit. Verum multo commodius est, mea quidem sententia, ipsum scriptorem, hæc eadem isto modo ad verbum explanantem, ad verbum audire : Ab eodem scilicet sectarum numero quidam Simeonem Cleophæ filium non modo ex Davidis stirpe editum, verum etiam ut christianum, in judicium adduxerunt : atque ita, cum annos centum et viginti complevisset, coram Trajano Cæsare, et Attico consulari, fidem Christi constanter professus est. Est porro apud eumdem auctorem; accusatores Simeonis, cum Judæi ex regia tribu Davidis prognati diligenter conquirerentur, forte fortuna ex eadem stirpe manifesto deprehensos fuisse. Quod si quis Simeonem cum oculis Dominum conspexisse, tum auribus ejus sermonem accepisse dixerit; ratione certe id quidem potest, non solum longinquitate temporis quo vixerit, sed Evangeliorum testimonio, quod Mariæ Cleophæ meminerit, ubi citatur Maria Cleophæ, pro argumento utens, cujus filius (ut supra posuimus) fuit Simeon.

2. « Rursus idem scriptor alios etiam ex genere Judæ ortos (Judas autem fuit unus ex illis, qui Salvatoris fratres dicebantur) post testimonium illud jam antea demonstratum, quod coram Domitiano pro fide Christi dixisset, ad hujus Trajani imperium vitam protraxisse narrat. Scribit enim in hunc modum : Veniunt, et præsunt universæ Ecclesiæ, ut martyres, et ut genere Salvatoris et Domini nostri sati : et pace tranquilla in tota Ecclesia vigente, ad Trajani quoque Cæsaris tempora permanent; ad quæ quidem Simeon filius Cleophæ, quem supra monstravimus, vitam producens, a sectis Judæorum, quod ex divina Domini progenie genus ducebat, per calumniam similiter vocatur in judicium, et ejus nomen ea de re ad Atticum virum consularem defertur. Qui, cum multis diebus acerbas plagas pateretur, testimonium fidei Christi fortiter perhibuit : adeo ut cum omnes, tum ipse consularis supra modum miraretur, quo pacto, cum esset centum et viginti annos natus, talem et tam acerbum plagarum cruciatum sustinuerit. Quibus rebus confectis, ad extremum mandatum erat, ut in crucem ageretur ; » hucusque de Simeonis martyrio Hegesippus : in cujus locum, rejecto Thebule quodam, de quo paulo inferius dicemus, suffectus est Justus, qui tenuit eum annos tres. Sed pergit Eusebius [1] :

3. *Hæreses invalescunt.* — « Deinceps idem auctor a nobis citatus, ea quæ temporibus nostro sermone modo percursis gesta sunt, addit : nempe, quod ad illa usque tempora (quandoquidem si qui erant qui salubrem et sinceram salutaris prædicationis regulam depravare et corrumpere studebant, in obscuris tenebrarum latebris delituerunt) Ecclesia integra et incorrupta permanserat. Cæterum postquam sacer Apostolorum chorus varium vitæ exitum et diversa mortis genera pertulerat, prætercratque illorum ætas, quibus a Christo donatum erat ut auribus divinam ipsius sapientiam coram acciperent : tunc certe falsa et veteratoria impii erroris conspiratio exordium cœpit ; idque illorum fraude, et astutia, qui doctrinam a veritate penitus alienam disseminare laborarent : quique cum nemini Apostolorum amplius vita suppeteret, de cætero jam nudo capite (ut aiunt) sincero veritatis sermoni falsam et commentitiam doctrinam ex adverso opponere pro viribus niterentur. Hegesippus quidem de his rebus hæc oratione complexus, sic fere memorat. » Hucusque de his Eusebius, plane significans, hæreticos, etsi etiam Apostolorum temporibus prava dogmata disseminare nunquam cessarint, tamen quod tam certis testibus aperte redargui possent, haud adeo procaciter et perfricta fronte adversus Catholicæ Ecclesiæ sincera dogmata aperto marte confligere præsumpsisse, ut postea, illis ex hac vita sublatis, facere aggressi sunt.

4. Quinam autem hi fuerint, idem Hegesippus [1] narrat his verbis, dum de eodem Simeone hæc repetit, dicens : « Postquam Jacobus cognomento Justus, pro veritatis defensione, sicut et Dominus ipse trucidatus fuit, Simeon filius Cleophæ qui avunculus Christi fuit, episcopus creatus est : quem omnes discipuli, quoniam Domini consobrinus erat, secundo loco suffragiis illi administrationi præfecerunt. Et quoniam Ecclesia nondum erat falsa, perversæ hæreticorum doctrinæ immanitate corrupta, idcirco virgo appellata fuit. At Thebulis, propterea quod in petitione episcopatus repulsam tulerat, eam erroris labe ex occulto inficere exorsus est : qui quidem unus erat ex eorum numero, qui ex septem sectis in populo Judaico proseminatis oriebantur. Ex quibus sectis originem erroris duxit Simon, unde Simoniani; Cleobius (*al.* Cleobolus), unde Cleobiani; et Dositheus, unde Dositheani ; et Gortheus, unde Gortheani; et Masbotheus, unde Masbotheani. Atque ex istorum fontibus profluxerunt Menandrianistæ, etc. » Prosequitur recensere sectas ad sua usque tempora obortas; sed de eis nos alibi.

5. *Ignatius episcopus Antiochenus Romam mittitur, et de ejus epistolis.* — Eodem quoque decimo Trajani anno, ob Christi nominis confessionem S. Ignatius episcopus Antiochenus vinctus adducitur Antiochia Romam, tradendus bestiis. Quod autem ad tempus spectat : cum epistola ab eo data ad Romanos Smyrnæ scripta appareat ante nonum kalen. Septembris; dicere opus est, cum æstatis tempore vinctum Antiochia eductum, iter ingressum. Sed cum passus ipse sit kalendis Februarii (ut Romanum habet Martyrologium) idque factum scribant Euse-

[1] Euseb. in Chronico.

[1] Apud Euseb. lib. IV. c. 21.

bius [1] et Hieronymus [2] anno undecimo Trajani imperatoris: merito hoc anno ejus abductio et iter, sequenti vero martyrium ponitur. Quod autem Ignatius Romam ad dicendam causam et ad supplicium mittitur; inde accidisse putamus, quod non eos tantum (sicut ex litteris Plinii vidimus) qui inter Christianos nobiliores essent, ut qui fuissent Romana civitate donati, provinciarum præsides Romam mittere consueverant, sed eos etiam qui inter delinquentes præ cæteris infamati, factiosorum viderentur auctores, ut Josephus pluribus declarat exemplis, et alii rerum Romanarum scriptores: cujus certe æstimationis apud Gentiles erat Ignatius; quippe qui inter cæteros Orientales episcopos primus merito habetur, qui non tantum sedis prærogativa, sed et vitæ meritis, et evangelica prædicatione omnes facile antecelleret. Qualis enim quantusve fuerit in Ecclesia S. Ignatius, qui non uni Ecclesiæ Antiochenæ, vel uni provinciæ Syriæ præfectus episcopus videretur, sed toti penitus Orienti; epistolæ illæ, quas, cum Romam vinctus a militibus duceretur, obiter in transitu ad diversas Ecclesias scripsit, manifeste declarant; ipsæ enim, velut excellens quædam pictura, vivam ipsius imaginem repræsentant. Sed relegamus ejus itinera, ut ubinam loci quæque earum sit scripta, videamus.

6. Sed in primis, quod pertinet ad ecclesiam Antiochenam: priusquam Ignatius Romam mittendus, inde abduceretur, gravissima est persecutione vexata, sed ejus abductione visa est conquiescere: existimantibus nimirum persecutoribus, ne in singulos Christianos, quorum in tota civitate atque provincia immensus pene erat numerus ac propemodum infinitus, cogerentur animadvertere, quod impossibile videbatur; satis esse, si, qui erat omnium princeps ac ductor, in quem omnes intueri, et cui auscultare omnes in omnibus consueverant, inde abductus, ad sumendas, ut impostor quidam, pœnas, Romam amandaretur. Quamobrem factum est, ipso in itinere constituto, ut Antiochena Ecclesia ex insperato pacem sit consecuta. Quod sane idem ipse testatur Ignatius, scribens, dum esset in via, ad ipsos Antiochenos [3] his verbis: « Levia minusque gravia vincula mea Dominus fecit, ubi didicissem vos pacem habere, et in omni concordia et corporali et spirituali degere; » et ad Philadelphios [4]: « Per orationem vestram, et viscera quæ habetis in Domino Jesu, nuntiatum est mihi, pacem habere Ecclesiam Antiochenam, quæ est in Syria; » et ad Smyrnenses: « Precationes vestræ, inquit, appropinquarunt ad Ecclesiam Antiochenam, et pacem habet. Unde vinctus omnes saluto: qui non sum dignus, cum extremus eorum sim qui ibi sunt. » Hæc ipse, et alia hujusmodi. Ex quibus sane, quam florens esset tunc Ecclesia Antiochena, adeo ut sub tali admonitore, qui in ea erant Christianæ fidei professores, præstantissimi essent, aperte satis demonstrat: ac etiam ex iis quæ scribit ad Ephesios, inquiens: « Orate pro Ecclesia Antiochena, quæ est in Syria, unde vinctus Romam abducor, novissimus fidelium eorum qui ibi sunt. » Sed de ea rursum inferius, et de pace ejusdem Ecclesiæ scribit ad Polycarpum.

7. Vinctus porro catenis Ignatius decem militibus traditur custodiendus, qui cum Romam perducerent: delectos autem ad opus non humanitate aliqua viros præditos, qualis fuit Julius ille centurio, qui Paulum apostolum Romam vinctum perduxit, de quo Lucas [1] ait, quod humaniter tractabat Paulum; sed inhumanos prorsus ac feros fuisse, idem scribens ad Romanos [2] docet his verbis: « A Syria Romam usque terra marique cum bestiis depugno, nocte diuque alligatus decem leopardis; quæ est militaris custodia, qui et beneficio affecti pejores fiunt. At ego eorum injuriis magis erudior; » et ad Tarsenses [3] in eamdem sententiam: « A Syria Romam usque cum bestiis pugno: non quod a bestiis feris devorer; hæ namque (ut nostis) Deo volente, pepercerunt Danieli: sed a feris humanam gerentibus formam, in quibus immitis illa fera cubat, quæ me quotidie pungit et vulnerat. Verum nihili pendo supplicia hæc, dummodo Christum videam, Salvatorem meum et Deum, qui pro me mortuus est. » Itisce igitur militibus traditus, æstivo tempore abducitur Antiochia, et mense Augusto pervenit Smyrnam, maritimam Ioniæ civitatem: terra marique illud confecisse iter, citatus nuper locus epistolæ ad Romanos indicat.

8. Itineris autem comites se Ignatio adjunxerunt e Syria Gavia et Agathopus, e Cilicia Philo diaconus; quorum meminit scribens ad Philadelphios [4], sic dicens: « De Philone diacono viro a Cilicia testimonium habente, qui et mihi in sermone ministrat una cum Gavia, et Agathopo de viro electo, qui a Syria me comitatur, vitæ renuntiantes. » Quanta autem charitate Christiani esse solerent erga vinctos, quod et corruptis pecunia custodibus, una cum eis in carcere pernoctare consueverant, satis abunde dictum est primo Annalium tomo, cum egimus de Peregrino. Smyrnam igitur cum pervenissent qui ducebant Ignatium, aliquantisper ibidem constiterunt: an ne ut opportunum tempus navigandi expectarent, an vero alia ex causa, incertum est. Præerat tunc Smyrnensi Ecclesiæ sanctissimus Polycarpus, qui eum omnibus quibus licuit (ut par est credere) officiis prosecutus est. S. Joannes [5] Chrysostomus, de ejusmodi Ignatii itinere agens, hæc ait: « Civitates quæ erant in via, undique concurrentes, pugilem excipiebant, et cum magno commeatu dimittebant, precibus et legationibus ipsum adjuvantes. Et ipsi non vulgarem consolationem ex ipso percipiebant, cernentes martyrem tanta cum alacritate ad mortem currere, utpote qui ad regna cælorum proficisceretur. »

9. Cum igitur sanctissimi viri fama in toto

[1] Euseb. in Chron. — [2] Hier. de Scrip. Eccl. in Ignat. — [3] Ignat. epist. XII. — [4] Ignat. epist. IX.

[1] Act. XXVII. — [2] Ignat. epist. XV. — [3] Ignat. epist. VII. — [4] Ignat. epist. IX. — [5] Chrys. orat. de translatione S. Ignatii.

Oriente omnium celeberrimi vincula Asiæ Ecclesiæ innotuissent; et quæ propinquiores erant, de ejus adventu Smyrnam fuissent redditæ certiores; continuo unaquæque ex illis legatos, qui debitæ salutationis officia impenderent, ad eum misit; imo et ipsi illarum Ecclesiarum episcopi una cum aliis eodem functi munere, ad eumdem Smyrnæ agentem quantocius accurrerunt. Ephesii enim ad eum miserunt Onesimum suum ipsorum episcopum, una cum aliis : testatur id ipse Ignatius [1], ad eos cum scribit, his verbis : « Postquam itaque numerosam vestram multitudinem in Onesimo, viro nunquam satis ob charitatem prædicando, vestro autem episcopo, exceperim : » et paulo post : « Crocus autem et Deo et vobis dignus, quem veluti exemplar vestræ charitatis accepimus, per omnia me recreavit, et illum catenæ meæ non puduit : quo modo et ipsum refrigeret Pater Jesu Christi una cum Onesimo, Byrrho, Euploe, et Frontone, per quos omnes vos quoad charitatem vidi : » et in fine : « Utinam meam pro vestra liceat commutare animam, et pro his quos ad honorem Dei misistis Smyrnam ! » Meminit ejusdem quoque Croci in epistola ad Romanos, dicens : « Est una mecum cum aliis multis, exoptatissimum mihi nomen, Crocus. » Tralliani quoque id ipsum præstiterunt per episcopum suum Polybium, de quo idem Ignatius [2] ad eosdem scribens, ait : « Inculpatam sine omni simulatione mentem in patientia cognovi habere vos, non perfunctorie ea utentes, sed solide possidentes, quemadmodum significavit nobis episcopus vester Polybius, qui Smyrnæ adfuit per voluntatem Dei Patris, et Domini Jesu Christi Filii ejus, et cooperante Spiritu, ut universam multitudinem vestram in eo contemplatus sim. » E Magnesia quoque civitate Ioniæ ad Mæandrum fluvium Demas episcopus una cum presbyteris et diaconis adfuit; de quibus idem ad ipsos scribens [3] : « Dignus, inquit, fui videre vos per Demam episcopum vestrum Deo dignum, et Deo dignos presbyteros Bassum et Apollonium et contubernalem meum Sotionem diaconum. »

10. Dum igitur Smyrnæ ageret S. Ignatius, ea bene usus est mora; ad easdem Ecclesias, a quibus honestissimas legationes acceperat, litteras scribens; easdemque ad pietatem retinendam, ecclesiasticamque disciplinam conservandam, vehementer impulit. Smyrna enim insignem illam epistolam ad Ephesios dedit, et ad Trallianos huic non imparem, necnon ad Magnesianos aliam, ut ex iisdem apparet. Nam ad Ephesios : « Utinam, inquit, meam pro vestra liceat commutare animam, et pro his quos ad honorem Dei misistis Smyrnam unde hæc et scribo; » et ad Trallianos : « Saluto vos e Smyrna, una cum Ecclesiis Dei, quæ mecum sunt : quarum præfecti prorsus refocillaverunt me et carne, et spiritu; » et prope finem : « Salutat vos charitas Smyrnæorum et Ephesiorum; » et ad Magnesianos : « Salutant vos Ephesii et Smyrna, unde hæc scribo. »

[1] Ignat. epist. XIV. — [2] Ignat. epist. V. — [3] Ignat. epist. VI.

Sed cum Ephesiorum meminit, haud dubium illos intelligere, quos Epheso legatos venientes Smyrnæ susceperat. Sed et cum comperisset Christianos quosdam Ephesios Romam recta venturos, eisdem ad Romanos celeberrimam omnium dedit epistolam, ut ipse ad finem ejusdem testatur, sic dicens : « Scribo autem vobis hæc a Smyrna per Ephesios merito beatissimos : » ac demum quota die scripserit, docet his verbis : « Scripsi vobis hæc ante nonum kalendas Septembris. »

11. Dignum equidem esset, ut omnes sanctissimi viri catena martyrii nobilitatæ epistolæ hic pariter velut nobilissima quædam intexerentur emblemata : sed cum illæ in omnium manibus versentur, haud placuit eis legendis remorari lectorem. Sed ex ipsis saltem perpauca quædam, quæ tum sublimis illius animi submissionem, qua, licet omnium præses, se cunctis subjicit; tum e contra ejusdem submissi animi sublimitatem, qua, licet vinctus, super omnes desiderio martyrii subeundi se fortissime erigit; adeo ut mira quadam connexione summis ima conjungat : nequaquam prætermisisse voluimus, quæ lectoris animum admiratione ac delectatione simul afficiant. Quam enim humiliter de se sentiret, ostendit hæc ad Trallianos scribens : « Vinctus sum, inquit, propter Christum ; sed necdum Christo sum dignus : si vero consummatus fuero, fortasse dignus ero ; » et ad Magnesianos : « Tametsi vinctus sum, comparandus tamen uni vestrum solutorum non sum. » Rursus ad Romanos, cum de pastoribus agit : « Me, inquit, pudet de illorum numero dici : non enim dignus sum, cum novissimus eorum sim, et abortivum quidpiam. » Et ad Ephesios : « Non præcipio vobis, quasi sim aliquid : quamvis vinctus sum propter nomen ejus : necdum tamen perfectus sum in Christo Jesu : nunc incipio discipulus esse, et alloquor vos ut conservus ; » et in fine : « Romam vinctus abducor, novissimus fidelium eorum qui ibi sunt, qui ad honorem Dei has gestare catenas dignus habitus sum : » Ibidem hæc de suorum gloria vinculorum : « Hic enim spes mea, hic mea gloriatio, hic meæ indeficientes divitiæ, in quo a Syria Romam usque hæc vincula circumfero, spirituales margaritas, in quibus contingat mihi consummari precibus vestris; » sed et superius ad eosdem : « Audistis me vinctum a Syria abduci, idque pro Christo communi spe nostra, confisum vestris precibus me consecuturum, ut Romæ adversus bestias pugnem, quo per martyrium discipulus esse possim illius, qui pro nobis se ipsum obtulit Deo Patri. »

12. At in ea quæ ad Romanos, hæc de martyrii, quo totus flagrabat, ardentissimo desiderio : « Ego omnibus Ecclesiis scribo quod voluntarius morior, si modo vos non prohibueritis. Obsecro vos, ne intempestiva benevolentia me complectamini. Sinite me ferarum escam fieri, per quas licebit Deum adipisci. Frumentum sum Dei : dentibus ferarum molar, ut mundus Dei panis inveniar : » recitantur hæc ultima verba Ignatii ab Irenæo libro

quinto adversus hæreses, dicente : « Quidam de nostris dixit propter martyrium Dei adjudicatus ad bestias. Quoniam frumentum sum Christi, et per dentes bestiarum molar, ut panis mundus Dei inveniar. » Sed et post multa hæc Ignatius subdit : « Fruar bestiis mihi paratis, quas opto truculentiores mihi inveniri; quas et blanditiis demulcebo, ut crudelius me devorent; non ut quosdam metuentes non attigerunt. Et illæ si sponte nolint, ego illas vi adigam. Ignoscite mihi : quid mihi utile sit, ego novi. Nunc incipio discipulus Christi esse, cum nihil expetam aut visibilium aut invisibilium, ut Jesum Christum assequar. Ignes, cruces, ferarum concursus, sectiones, laniena, ossium discerptiones, membrorum concisiones, totius corporis solutio, diaboli tormenta in me veniant : tantummodo ut Christum nanciscar. Nihil me juvabunt fines mundi, nec regna hujus sæculi. Melius est mihi emori propter Jesum Christum, quam imperare finibus terræ. » Habet alia plura id genus Ignatius in epistola ad Tarsenses : sed de ea suo loco inferius. At de his hactenus.

13. Quibus autem titulis atque præconiis, ad Romanos scribens, ipsam Romanam Ecclesiam exornet, dicere non prætermittam. Ipso enim ejus exordio hæc habet : « Ignatius, qui et Theophorus, misericordiæ consecutæ in magnificentia altissimi Dei Patris, et Jesu Christi unigeniti ejus Filii, Ecclesiæ sanctificatæ et illuminatæ, per voluntatem Dei operantis omnia, quæ pertinent ad fidem et charitatem Jesu Christi, Dei et Salvatoris nostri, quæ præsidet in loco Romanæ regionis, Deo digna, decentissima, beatificanda, laudanda, digna qua quis potiatur, castissima, et eximiæ charitatis Christi et Patris nomen ferens, Spirituque plena, quam et saluto in nomine Patris omnipotentis, etc. » Hæc igitur non oportuit prætermisisse, ut cum scriptorum inopia res Romanæ Ecclesiæ hujus temporis subobscuræ remanserint, eam florentissimam fuisse, ex ea Ignatii ad ipsam data epistola facile intelligi possit.

14. Smyrna tandem abductus S. Ignatius, Troadem delatus est : ubi et aliquantisper permissus agere, alias ad diversos scripsit epistolas; tunc enim Ecclesiæ Philadelphiæ episcopus (ut alii fecerant Smyrnæ) Ignatium Troade convenit : quod ad eos scribens testatur, sic dicens [1] : « Conspecto episcopo vestro, cognovi quod non a se ipso neque per homines ad dignitatem evectus est, etc. » Quod autem Troade ad eos scripserit, ipse in fine epistolæ declarat his verbis : « Salutat vos charitas fratrum, qui sunt in Troade, unde hæc scribo vobis per Burgum, qui missus est ab Ephesiis et Smyrnensibus honoris causa. » Admiratione equidem digna res est, hominem vinctum, ferali militum custodia septum, ad bestias damnatum, vel Romæ damnandum, perinde ac si non ad pœnas, sed ad triumphum duceretur, omnium Ecclesiarum per quas transiret, et quæ de illo audissent, omnibus omnium acceptum officiis et honoribus cumulatum. Quæ quidem, ut sibi liceret in sanctissimum virum conferre, quemque ipsorum a truculentis militibus ejus custodibus ingenti redemisse pecunia (ut ab aliis fieri solitum esse, alibi diximus) certissimum existimamus : hasque moras in diversis locis vario prætextu dilatas, avarorum custodum fuisse nundinas, in quibus tali occasione corraderent quantas vellent pecunias : cum tamen (ut idem ait S. Ignatius [1]) beneficiis affecti, redderentur crudeliores; nimirum ut eo carius id venderent, quo nulli parcentes impensæ Christianos auctione ejusmodi pietatis officia libenter redimere intelligerent. Sed redeamus ad Ignatium.

15. Troade cum adhuc esset, eidem nuntio, Burgo scilicet, dedit litteras ad Smyrnenses : nam in fine ipsarum [2] : « Salutat vos, inquit, charitas fratrum vestrorum, quæ est Troade, unde et scribo vobis per Burgum, quem misistis mecum una cum Ephesiis confratribus vestris. » Scripsit tunc et ad Polycarpum ipsorum episcopum; scripsisset quoque ad reliquas Asiæ Ecclesias; sed jussus ex improviso navem conscendere, quod conceperat animo, perficere minus potuit; nam in ea ad Polycarpum data epistola hæc [3] ait : « Quoniam vero omnibus Ecclesiis scribere nequivi, quod repente jussus sum a Troade navigare Neapolim, scribens Ecclesiis anteriori loco positis, etc. » Hæc ad Polycarpum scribit, cum commendavit ei Ecclesiam Antiochenam.

16. Sic igitur navi impositus vinctus Ignatius Neapolim, primam quæ ad mare sita occurrit in Macedonia civitatem, tum Philippos inde perducitur : ubi cum esset, nihil antiquius habuit, quam ut ad suos Antiochenos scriberet; nam in fine ejus epistolæ hæc ait [4] : « Salutant vos Philo et Agathopus diaconi, qui una me comitati sunt. Salutate invicem in osculo sancto. Hæc a Philippis scribo vobis. » Inde etiam tunc scripsit ad Heronem ejusdem Ecclesiæ Antiochenæ diaconum virtute clarissimum, ad quem in fine [5] : « Salutant te episcopi, Onesimus, Bitus, Demas, Polybius, et omnes qui sunt Philippis in Christo, unde et hæc vobis scripsi. » Et post pauca, futura vaticinatur, fore nimirum, ut sibi in Ecclesia Antiochena succederet; nam ait : « Credo enim in Patrem Domini Jesu Christi, et in unigenitum ejus Filium, quod ostendit mihi Deus, Heronem super thronum meum. » Et post nonnulla : « Saluta populum Domini nominatim a parvo usque ad magnum; quos commendo tibi, ut Moyses ipsi Josue duci exercitus. Nec grave tibi videatur aut insolens, quod a nobis dictum est : etsi enim non sumus tales, quales illi, verum optamus tales fieri, quandoquidem et Abrahæ filii sumus. Esto itaque robustus, o Hero : virili et heroico animo esto : tu enim introduces, et educes posthac populum Domini, qui est Antiochiæ : et non erit grex Domini velut oves qui-

[1] Ignat. epist. IX.

[1] Ignat. epist. V. — [2] Ignat. epist. X. — [3] Ignat. epist. XI. — [4] Ignat. epist. XII. — [5] Idem epist. XIII.

bus non est pastor. » Hæc de Herone futuro successore se divino Spiritu prænovisse, scribens ad ipsos Antiochenos, testatus est, tacito tamen ipsius nomine, cum ait : « Saluto sanctos diaconos, et optabile illud nomen ejus, quem video in spiritu locum meum tenere, ubi Christum nactus fuero, pro cujus animam meam libenter commutavero. »

17. Philippis etiam scripsit ad Tarsensem Ecclesiam : quod ipse in fine datæ ad ipsam epistolæ his verbis significat [1] : « Salutant vos Ecclesiæ Philippensium, unde et scribo hæc. » At in ejus exordio, quam ardenti esset animo ad subeundum mortis supplicium demonstrat, cum ait : « Verum nihili pendo supplicia hæc, neque tanti facio vitam meam, ut eam plus amem quam Dominum : quare paratum me offero igni, serris, gladiis, cruci, dummodo Christum videam Salvatorem meum, qui propter me mortuus est. Obsecro vos ego vinctus Jesu Christi, qui terra marique exagitor, state in fide. » Post hæc autem Philippis recedens, per Macedoniam terrestri itinere Dalmatiam versus a custodia militari perducitur : cum ad Philippenses, quos reliquerat, dedit epistolam; nam in ejus exordio ait [2] : « Memor charitatis vestræ, et propensi in Christo erga nos animi, quæ declarastis, decere existimabam, ut scriberem ad charitatem vestram, etc. » Sic igitur novissima hæc omnium Ignatii epistolarum fuisse videtur.

18. Porro ut omnes tunc in via scriptæ ab Ignatio epistolæ ad diversas Ecclesias atque personas in unum colligerentur, atque integræ servarentur, opus fuit sanctissimi Polycarpi Smyrnensium episcopi : nam ex his quæ ipse scripsit hoc eodem tempore post discessionem S. Ignatii e Macedonia, ad Philippenses, id facile potest intelligi; ait enim : « Epistolas sane Ignatii, quæ transmissæ sunt vobis, habeo; et alias quantascumque apud nos habuimus, transmisimus vobis, secundum quod mandastis, quæ sunt huic subjectæ epistolæ : ex omnibus enim vobis magnus erit profectus : continent enim fidem, patientiam, et omnem ædificationem ad Dominum nostrum pertinentem. » Hucusque Polycarpus de scriptis ab Ignatio epistolis. Sed pergit : « Et de ipso S. Ignatio, et de ipsis qui cum eo sunt, quod certius agnoveritis, significate. » His enim satis perspicue declarat, haud multos post dies a discessione Ignatii Philippis, a se scriptam esse epistolam ad Philippenses, cujus meminit Eusebius [3]; et ne de ea, quænam fuerit, dubitare quis possit, recitans duo fragmenta, eam ipsam esse quam nos citavimus, perspicue demonstrat. Eamdem in Asiæ Ecclesia legi solitam, S. Hieronymus tradit [4].

19. Cæterum, quod ad Ignatii epistolas pertinet, de illis agens Eusebius, illarum tantum meminit : quæ datæ sunt Smyrnæ primum, ac deinde Troade, sic et Hieronymus easdem recenset, omnes numero septem, videlicet ad Ephesios, ad Magnesianos, ad Trallenses, ad Romanos, postea quæ datæ sunt Troade ad Philadelphios, ad Smyrnenses, et Polycarpum; omnes scilicet, quas priusquam ex Asia proficisceretur, conscripsit. Quæ autem ab eo sunt scriptæ Philippis in Macedonia, ad Antiochenos, et ad Heronem ejus Ecclesiæ diaconum, quæve ad Tarsenses, eos præteriisse videntur, sicut et quæ novissime scripta ab eo fuit ad Philippenses; quas Ignatii esse germanas, easdemque sincerissimas, nemo jure poterit dubitare : sicut et quæ data est ad Mariam Cassobolitem, de qua superius actum est; de quarum fide parum est ut citem vetustissimos græcos codices, qui non in Urbe tantum in diversis bibliothecis habentur, sed et aliis ubique locorum; vel Photium in testem adducam : quandoquidem judicio omnium eruditorum, stylo, charactere, aliisque compluribus notis verborum, sententiarum, ac rerum, ex septem illis omnium auctoritate probatis epistolis certam sibi vindicant fidem; adeo ut nulla manifestior vel vehementior de earum integritate possit afferri probatio, quam ex reliquis epistolis ejusdem Ignatii, contesseratione et connexione quadam sibi invicem omnibus cohærentibus : ut nulla prorsus de impostura possit oriri suspicio. Quod igitur septem illæ seorsum positæ haberentur, fuit illa prima collectio facta a Polycarpo : qui (secundum Eusebii lectionem, eamdemque legitimam, et antiquioribus græcis codicibus magis consentientem) non tantum ad se missas, sed et alias in unum collegit, quæ ad Asiæ nominatas Ecclesias scriptæ fuissent, quas (ut testatur) misit ad Philippenses. Hi vero, iis a Polycarpo acceptis, quatuor alias volumini addiderunt, tres nimirum Philippis apud se datas, ad Antiochenos, ad Tarsenses, et ad Heronem diaconum, quarum exempla apud se remansissent; quartam vero ad seipsos post recessum Philippis ab eodem Ignatio scriptam : hancque ipsam posteriorem collectionem Philippensium non Græcis tantum, sed et Latinis postea innotuisse constat.

20. Magna quidem in primis Dei providentia factum est, ut numeratæ omnes epistolæ ab Ignatio scriberentur : sed et admirando plane divino consilio procuratum, ut inter tot tantaque naufragia scripturarum, eædem ad nostram ætatem incorruptæ atque integræ servarentur. In illis quippe ejus temporis Orientalis Ecclesiæ facies propemodum viva redditur : atque adeo, ut non tantum res tunc gestæ, sed et ecclesiastica disciplina, et mores, et apostolicæ ipsæ traditiones apostolicarum Ecclesiarum, velut in tabula quadam eruditæ manus penicillo habeantur expressæ. Quæ enim Petrus et Paulus docuerant Antiochenos, quæ iidem atque Joannes tradiderant Asiæ Ecclesiis, quas ad pietatem instituerant; quæ eædem Ecclesiæ tradita susceperant atque servarant; hæc eadem suis epistolis Ignatius memorans et inculcans, illis custodienda præscribit.

21. Certum quidem esse, et per omnia exploratum haberi debet, ea sua prædicatione Apostolos alumnas Ecclesias docuisse, quæ his temporibus ipsæ servasse reperiuntur; quæ et Ignatius ne præ-

[1] Ignat. epist. VII. — [2] Ignat. epist. VIII. — [3] Euseb. histor. lib. V. c. 30. — [4] Hier. de Script. Eccles. in Polycarpo.

terirent admonuit; nam et Eusebius[1] ait, nihil aliud conatum esse Ignatium suis epistolis, nisi ut apostolicas traditiones illis consignatas relinqueret; ait enim : « Deinde hortatus est, ut Apostolorum traditioni mordicus inhærescerent : quam quidem asseveranter testificatus, quo tutius posteritati servaretur, necessario scriptis mandandam existimavit. » Hæc Eusebius. Quæ igitur ipsi Apostoli, vel Apostolorum discipuli docuerunt Ecclesias, illa esse germana atque legitima ab omnibusque servanda, nemo jure poterit dubitare. Quamobrem ejusmodi fortissimo argumentandi genere adversus hæreticos usus est Tertullianus[2], dum eos provocans ad Ecclesias apostolicas, id ratum firmumque esse habendum ostendit quod Ecclesiæ ab Apostolis institutæ servarent : sed eo fortius atque validius redditur argumentum quo a propinquioribus Apostolorum temporibus petuntur exempla. Cum igitur usque ad Trajani tempora omnium testimonio vixisse noscantur Apostoli; cujus anno tertio (ut vidimus) Joannes evangelista eas, ad quas Ignatius scribit, curavit Ecclesias : necesse est, ut pariter dicamus, quæ ab illis servari laudat Ignatius, et quæ ut retineant atque custodiant idem admonuit, eadem esse apostolicam traditionem, ac proinde catholicam disciplinam. Sed age jam, quod pertinet ad res gestas : qui esset status Ecclesiæ Orientalis hujus temporis, videamus : ac deinde quæ in ea vigerent instituta, omnia compendio perstringentes addamus.

22. Præter illam, de qua diximus, quæ foris erat Ecclesiæ persecutio, imperatoris arbitrio in orbe Romano (ut vidimus) grassans, qua et Ignatius Antiochia Romam vinctus abducebatur, vexabat quoque haud mediocriter eamdem Dei Ecclesiam perfidia hæreticorum : quos cavendos, in singulis ad diversos datis epistolis idem Ignatius vehementer admonuit. At de his eo ordine, quo scriptæ et a nobis sunt recensitæ, ex ejus agamus epistolis. Ad Ephesios scribens : « Nonnulli, inquit, improbissimi solent dolo malo nomen quidem circumferre, sed patrant quædam indigna Deo, et sentiunt ea quæ pugnant cum Dei doctrina, in exitium proprium, et eorum qui illis credunt : quos oportet vos, ut feras, evitare; » et post multa : « Novi nonnullos per vos transeuntes habere perversam doctrinam peregrini et maligni spiritus : quibus negastis transitum ad spargendum zizaniam, obturatis auribus, ne reciperetis errorem quem docent. » Hæc de hæreticis vagantibus Ignatius : quos eo quod vitassent Ephesii Christiani, ea de causa appellat Ephesiorum Ecclesiam purissimam et celeberrimam, omnibus laudandam sæculis. At licet quinam hi fuerint hæretici, non nominet; in ea tamen, quam tunc item ad Trallianos dedit, epistola, nominatim recenset, quos admonet fugiendos; ut Simonis hæresim habentes, Menandrum, et Basilidem, et eorumdem sectatores Nicolaitas, Theodotum, et Cleobolum, de quibus superius : « Sunt enim, inquit, nonnulli vaniloqui et seductores, non Christiani, sed Cristempori, Christi lucriones, quique ex nomine Christi quæstum faciant, fraude circumferentes illius nomen, et adulterantes verbum Evangelii, etc. »

23. Quænam autem fuerint horum hæreses, superius, cum de eorum origine tomo primo Annalium egimus, dictum est. Ad Magnesianos vero scribens : « Non patiamini, inquit, vos seduci aliis opinionibus nec fabulis, nec genealogiis nunquam finiendis : nec fastui Judæorum attendatis, etc. » Pluribus enim monet cavere eos, qui una cum Evangelio legem quoque dicerent esse servandam : hæc Cerinthum, et alios docuisse, suo loco diximus. In ea item quam scripsit Troade ad Philadelphenos (sic eos vocat Plinius) non tantum Simonianos et Nicolaitas ut vitent, admonet, sed et Ebionem hæresiarcham cavendum inculcat.

24. Insuper et quorumdam taxat improbam assertionem, dicentium, nihil penitus esse credendum, nisi quæ descripta haberentur in Evangelio posito in archivis : in quos hæc ipse : « Audivi quosdam dicentes : Nisi Evangelium invenero in archivis, non credo. Talibus ego dico, quod Jesus mihi pro archivis est; » et paulo post : « Nec enim Spiritui debent archiva præferri. Durum est contra stimulum calcitrare : durum est Christo nolle credere : durum est prædicationem Apostolorum rejicere. » Hæc Ignatius; quibus plane insinuat, fidem Catholicam ea etiam quæ sine scripto traderentur, debere complecti, ac proinde traditionibus contineri. Ad Smyrnenses inde scribens, eos in primis cavendos monet hæreticos, qui Christi incarnationis œconomiam subverterent. Ac demum in ea quam scripsit ad Philippenses, in his fere totus est, ut eos vitent hæreticos, qui Christi crucem negabant : qui, inquam, dicerent Christum nequaquam fuisse crucifixum, nisi per imaginem quamdam. Qui hæc sentirent post Simonem magum, alias diximus. Has igitur his temporibus vagantes hæreses cum in nuper citatis epistolis cavendas admoneret : simul et adversus venena antidotum parans, quid pure atque sincere in Catholica Ecclesia credendum esset, edocuit; testatamque locupletissime in omnibus apostolicam fidem, eamdemque catholicam, posteris tradidit.

25. Sed et de iis quæ spectant ad Ecclesiæ ritus, mores, traditiones, et disciplinam, quæ illi ab Apostolis, qui eos ad pietatem instituerant, accepissent; dum ut ea omnia servent atque custodiant, ad eosdem scribens, vehementer inculcat; quænam illa fuerint, certo certius, eadem sæpius repetendo, significat, ut in primis de conventu Ecclesiastico, ipsa sacra synaxi, atque usu divinorum sacramentorum. Ecce tibi ad Ephesios scribens, de conventu Ecclesiastico, et Eucharistia in eo exhiberi solita : « Omnes, inquit, nominatim congregamini; » et infra : « Obedientes episcopo et presbyterio, mente indivulsa frangentes panem unum, quod immortalitatis pharmacum est, mortis antidotum, vitam in Deo concilians per Jesum Christum, medicamentum purgans

[1] Euseb. histor. lib. III. c. 30. — [2] Tert. de præscr. c. 36.

vitia, et omnia pellens mala. » Sed et superius : « Nemo erret : nisi quis intra altaris septa sit, privatur pane Dei. » Et ad Magnesianos : « Omnes adorandum in idem loci convenite, sit una communis precatio, una mens, una spes in charitate, et fide inculpata in Christum Jesum, quo nihil est præstantius. Omnes velut unus quispiam ad templum Dei concurrite, velut ad unum altare, ad unum Jesum Christum summum sacerdotem Dei ingeniti. » Et ad Romanos de Eucharistia sic : « Non gaudeo corruptibili nutrimento, nec voluptatibus hujus vitæ : panem Dei volo, panem cælestem, quæ est caro Christi Filii Dei, qui factus est posterioribus temporibus ex semine David et Abrahæ : et potum volo sanguinem illius, quæ est charitas incorruptibilis, et vita æterna. » Hæc ex epistolis Smyrnæ datis. Ex illis autem quas scripsit Troade, ac primum ad Philadelphios : « Obsecro vos, ut una fide, una prædicatione, una Eucharistia utamini. Una enim est caro Domini nostri Jesu Christi, et unus illius sanguis, qui pro nobis effusus est : et unus calix, qui pro omnibus nobis distributus est : unus panis, qui omnibus fractus est : unum altare omni Ecclesiæ. » Et ad Smyrnenses, secundum Theodoreti [1] lectionem : « Eucharistias et oblationes non admittunt, quod non confiteantur Eucharistiam esse carnem Salvatoris nostri Jesu Christi, quæ pro nostris peccatis passa est, quam Pater sua benignitate suscitavit. » Hæc ille, cum hæreticos his adversantes redarguit.

26. Rursum vero de his quæ spectant ad ordines ecclesiasticos, hæc ad Ephesios : « Enitimini, carissimi, subjecti esse episcopo et presbyteris et diaconis. Qui enim his obedit, obedit Christo, qui hos constituit. Qui his reluctatur, reluctatur Christo Jesu. » Ad Trallianos in hunc modum : « Episcopo subjecti estis, velut Domino. » Et paulo post : « Sed et presbyteris subjecti estis, ut Christi Apostolis : » Et post multa : « Quid enim aliud est episcopus, quam is qui omni principatu et potestate superior est, et quoad homini licet, pro viribus imitator Christi Dei factus? Quid vero sacerdotium aliud est, quam sacer cœtus, consiliarii, et assessores episcopo? Quid diaconi, quam imitatores angelicarum virtutum, qui purum et inculpatum ministerium exhibent, ut S. Stephanus B. Jacobo, Timotheus et Linus Paulo, Anacletus et Clemens Petro? Qui igitur his non obedit, atheos et impurus est, et Christum contemnit, et constitutionem ejus imminuit. »

27. De obedientia item præstanda episcopo, plura inculcat, scribens ad Magnesianos, necnon ad Philadelphios ; hacque gradatione hierarchiam in Ecclesia docet, sic dicens : « Principes obediunt Cæsari, milites principibus, diaconi presbyteris sacrorum præfectis : presbyteri, diaconi, et reliquus clerus una cum populo universo, militibus, principibus, et Cæsare, ipsi episcopo pareant, episcopus Christo, ut Christus Patri. » Et post multa : « Exclamavi voce magna inter eos quibus locutus sum : Non est meus sermo, sed Dei : episcopo attendite, presbyteris, et diaconis, etc. » Spiritus enim sancti de ejusmodi in Ecclesia ordine testimonium certum adducit. Et ad Smyrnenses : « Omnes episcopum sequimini, ut Christus Patrem, et presbyterorum collegium, ut Apostolos. Diaconos reveremini, ut ex præcepto Dei ministrantes. Sine episcopo nemo quicquam faciat eorum quæ ad Ecclesiam spectant. Rata Eucharistia habeatur, quæ sub episcopo fuerit, vel cui ipse concesserit. » Et paulo post : « Non licet sine episcopo baptizare, vel offerre, neque sacrificium immolare. » Ac demum : « Laici diaconis subjiciantur, diaconi presbyteris, presbyteri episcopo, episcopus Christo, ut ipse Patri. »

28. De reliquis item Ecclesiæ ministris sic ad Antiochenos : « Saluto hypodiaconos, lectores, cantores, janitores, laborantes, exorcistas, confessores. Saluto custodes sacrorum vestibulorum diaconissas. » Et ad Heronem quoque de munere sacerdotum e diaconorum : « Nihil sine episcopis facito : sacerdotes enim sunt, tu vero sacerdotum minister. Baptizant, ministrant, eligunt, manus imponunt; tu vero illis ministras, ut sanctus ille Stephanus Jacobo. » Et ad Trallenses : « Presbyteri subjecti estote episcopo; diaconi presbyteris, populus presbyteris et diaconis. Qui hunc ordinem servaverint, pro eorum animabus ego libens animam meam commutavero, et Dominus sit cum ipsis perpetuo. » Et ad Polycarpum : « Meam animam libenter commutavero cum animabus eorum, qui episcopo parent, presbyteris et diaconis : faxit Deus, ut mihi portio cum illis contingat a Deo. » Idem quoque ad Philippenses, dicens : « Subjecti estote episcopo, presbyteris, et diaconis. »

29. Sicque in omnibus unam semper prædicat esse Christi Ecclesiam; in eaque pacem et unitatem esse sitam, si uni omnes episcopo pareant; a quo ordine aberrare, idem esse, quod cum schismaticis et hæreticis in castris hostium profiteri : ut non mirandum sit, si in his crebro versetur, at totus in his esse penitus videatur. Quæ singula recitasse, non otiosum existimamus, quod debitores simus etiam insipientibus, illis inquam, qui in tam apertissima luce cæcutiunt. Ignoscat interea catholicus lector, si in adeo notis videamur diutius immorari : magni quippe interesse putamus, si apostolica constituta per Ignatium, veluti canalem quemdam, in Ecclesiam Catholicam semel derivata monstremus : quod et nostro instituto est maxime consentaneum. Sed ad rem.

30. Florentissimam præterea, his ipsis temporibus, Dei Ecclesiam fuisse germine sanctarum virginum, et continentia viduarum, itidem iisdem litteris sæpe citatis insinuat. Qui ad Philadelphios in primis, præstare virgines nuptis docens, sic ait : « Uxores maritis subditæ sint in timore Dei, virgines Christo in puritate, non abominantes nuptias, sed id quod præstantius est amplectentes; non in calumniam matrimonii, sed ut liberioribus animis divinæ legis meditationi vacetis. » Plura inferius habet de insti-

[1] Theod. in Impatib. dialog. 3.

tutione virginum et viduarum. Et ad Smyrnenses scribens, salutari mandat virgines, quæ in perpetua degunt virginitate, et viduas. Scribens item ad Polycarpum, de virginibus, et continentibus ait : « Si quis potest in castitate permanere, ad honorem carnis Dominicæ, vitet jactantiam. Si gloriatus fuerit, periit : et si id ipsum statuatur sine episcopo, corruptum est. » Non enim sponte ejusmodi, sed per episcopum Deo dicabantur, de quibus idem ad Antiochenos : « Virgines agnoscant cui se ipsas consecrarunt. » Et de iisdem ad Heronem ejusdem Ecclesiæ Antiochenæ diaconum : « Virgines serva, ut pretiosa Christi monilia; » et ad Tarsenses : « Eas quæ in virginitate degunt, in pretio habete, veluti Christi sacerdotes; viduas in pudicitia permanentes, ut altare Dei. » Sed et ad Philippenses : « Saluto, inquit, collegium virginum, et cœtum viduarum : » post continentiam vero virginum et viduarum ut primo loco nuptiæ habeantur, admonet : illæ tamen, quæ (ut scribit ad Polycarpum) secundum Domini præceptum, arbitrio episcopi contrahuntur; nimirum ut in facie Ecclesiæ celebrarentur, et sacerdotis benedictione pariter sanctificarentur.

31. Hæc et alia complura de Ecclesiæ ejus temporis ritibus ac moribus; ut de jejunio Quadragesimæ, necnon quartæ et sextæ feriæ, de observatione diei Dominicæ, Paschatis die, et aliis festivitatibus non tamen Judæorum more celebrandis, idem scribit ad Magnesianos, et ad Philippenses. Ex his igitur, quantum licuit, paucis nec admodum longis epistolis, quales essent Ecclesiæ ab Apostolis institutæ, quibusve moribus, ritibus, et institutionibus compositæ, Ignatius, dum in iisdem eas confirmare atque stabilire studet, egregie magna ex parte repræsentat archetypum : ad cujus antiquitatis exemplar Catholicam Ecclesiam, eamdemque apostolicam, quænam sit, et penes quos habeatur, perfacile est demonstrare : ac proinde nullo negotio liceat judicare, non Ecclesiam, sed synagogam satanæ esse dicendam, quæ prototypi lineamentis ab Ignatio sic deductis reperitur in omnibus esse difformis; nam (quod sæpe diximus) non aliter Ignatium quam Apostolos, nec aliud Apostolos easdem Asiæ Ecclesias, quam quod Ignatius, docuisse, certum et exploratum omnibus esse debet.

32. Et ne ulla unquam de his dubitatio vel levis oriri possit (quod in ore [1] duorum vel trium stet omne verbum) eadem de presbyteris et diaconis, virginibus atque viduis (quantum brevi epistola licuit) confirmata habes a Polycarpo Smyrnensi episcopo, epistola hoc anno (ut diximus) scripta ad Philippenses : quam majores omnes, ut authenticam, contradicente nemine, venerati sunt. Ad istiusmodi igitur vivum exemplar Catholicæ, et Apostolicæ Ecclesiæ ab Ignatio in vinculis constituto affabre exsculptum, ac demum glorioso martyrio consignatum, omnes provoco novatores hæreticos; cujus vel uno duntaxat aspectu facile valeant intelligere, quam longe dispar Ecclesiæ pulchra sit facies a turpissimo simulacro, quod ipsimet sibi effinxerunt, portentosissimi monstri, dum pro captu ingenii sui novam quotidie Ecclesiam formant.

33. Sed quod rursum ad easdem Ignatii epistolas spectat : præteriisse nolumus, quod alibi alia diximus occasione, consuevisse S. Ignatium in singulis suis epistolis ad calcem illa apponere, tanquam speciale quoddam signum epistolarum, apostolico more : AMEN. GRATIA. quo etiam charactere ejus successores usi fuere, ut Gregorius papa [1] scribens ad Anastasium episcopum Antiochenum testatur his verbis : AMEN. GRATIA. « Quæ videlicet verba de scriptis vestris accepta, idcirco in meis epistolis pono, ut de S. Ignatio vestra beatitudo cognoscat, quia non solum vester, sed etiam noster. Sicut enim magistrum ejus Apostolorum principem habemus communem, ita quoque ejusdem principis discipulum nullus nostrum habeat privatum. » Hæc Gregorius. Cæterum nescio qua incuria aut oscitantia librariorum factum sit, ut nonnisi in epistola ad Ephesios, et in ea quæ est ad Polycarpum scripta, eadem verba ultimo loco post salutationem posita habeantur.

34. Quamvis autem superius duodecim numeraverimus Ignatii germanas epistolas ad diversos : plures tamen ab eo fuisse conscriptas, ex ejus verbis ad Romanos facile conjici potest, quibus ait : « Ego omnibus Ecclesiis scribo, quod voluntarius morior, si modo vos non prohibueritis. » Sane quidem nisi ad hyperbolem ejusmodi verba referantur, multo plures oportuit eum scripsisse epistolas; et alioqui plurimas ab eo ante vincula diversis occasionibus datas fuisse, neminem puto dubitare, cum id præsertim postularet munus episcopale. Hæc idcirco dixerimus, quod leguntur ejusdem Ignatii titulo tres epistolæ, quarum priores duæ ad S. Joannem apostolum et evangelistam, tertia vero ad sanctissimam Deiparam datæ habentur; cui novissimo loco positæ juncta est epistola sanctissimæ Mariæ Virginis ad ipsum reddita : quæ cujus fidei sint, judicium esto penes prudentem piumque lectorem. Scimus eas S. Bernardum [2] citasse aliquando, earumque meminisse alios recentiores.

35. Cæterum quod ad genus scribendi attinet, eodem usus est dum ad omnes paræneticas epistolas scriberet, quod personarum ad quas scriberet et temporis ratio postularet, verum seipsum cohibens, cum alioqui hoc itinere abundantiori Spiritus gratia perfunderetur : unde scribens ad Trallianos : « An, inquit, nolebam abstrusiora vobis scribere? At ne parvulis vobis obsim, metuo (id mihi ignoscite) ne vim mysteriorum minime capientes strangulemini. Etenim et ego, non quatenus vinctus sum, etiam cælestia intelligere possum, angelicos ordines archangelorum, militiarum cælestium discrimina, virtutum dominationumque differentias, thronorum potestatumque diversitates, principatuum magnifi-

[1] Deut. I. Matth. XVIII.

[1] Gregor. lib. IV. epist. XXXVII. — [2] Bernard. in Psalm. XC. serm. I.

centias, cherubim seraphimque excellentias, et spiritus sublimitatem, et Domini regnum, et incomparabilem Dei Patris omnipotentis divinitatem. Hæc cum noverim, non continuo perfectus prorsus sum, aut discipulus, qualis Paulus et Petrus, multa enim desunt, ne a Deo derelinquar. » Hucusque ipse, atque primus in Ecclesia, qui nomina novem ordinum angelorum una conjunxerit, cum alioqui eadem in diversis Scripturæ locis (ut S. Gregorius [1] docet) inveniantur. Nam Dionysium, qui de cælesti hierarchia plura conscripsit, cum in suis commentariis Ignatium citet [2], post ipsum scripsisse æquum est existimare, de quo plura inferius. At de S. Ignatii epistolis hactenus; quarum (ut vidimus) meminit Polycarpus [3], citant Dionysius, Irenæus [4], Athanasius [5], Eusebius [6], sæpe Hieronymus [7], crebrius Theodoretus [8], et alii Latinorum atque Græcorum complures.

36. Ignatius itaque transiens per Epirum, Adriaticum mare primum, inde Mediterraneum navigans, Puteolos tandem appulit, ubi una cum militibus custodibus a Christianis ibi agentibus hospitio susceptus est; ac demum Romam perductus. Hæc de itinere Ignatii recitat Metaphrastes, dum ex antiquis monumentis Acta ejus recenset. Reliqua autem de eo, cum Romæ consummavit martyrium, quoniam Eusebium et S. Hieronymum sequimur, qui id accidisse tradunt anno undecimo Trajani imperatoris, dicemus anno sequenti.

37. *Martyres Philippenses.* — Certaverunt hoc eodem anno pro confessione nominis Christiani Philippis in Macedonia Zozimus et Rufus, quorum meminit Polycarpus in epistola ad Philippenses, sic dicens : « Rogo igitur omnes vos insistere verbo justitiæ et patientiæ, quam oculata fide vidistis non solum in beatissimis illis, Ignatio scilicet, Zozimo, et Rufo, sed et in aliis, qui ex vobis sunt : nam in ipso Paulo et in cæteris Apostolis considerantes, quod hi omnes non in vacuum cucurrerunt, etc. » Recitat eumdem locum Eusebius [9]. Porro scriptam fuisse eam epistolam a Polycarpo ante Ignatii martyrium, quod diximus, ipse in ejus fine demonstrat. Agitur anniversaria dies horum martyrum decima octava Decembris. Sub eodem Trajano imp. (sed quo anno, incertum est) passus habetur item Philippis in Macedonia Parmenas, unus ex septem primis diaconis, cujus natalis dies consignatus habetur in tabulis Ecclesiasticis vigesima tertia Januarii. Zozimus miles quoque martyrium subiit sub eodem Trajano imp. damnatus a Domitiano præside in Pisidia, de quo Græci pariter, ac Latini memoriam celebrant decima nona mensis Junii; extant ejus Acta fusius scripta [10].

38. *De Dionysio Areopagita.* — At quoniam nuper mentio facta est de Dionysio, qui ex epistola ad Romanos locum et nomen Ignatii citavit in libro quem scripsit de Divinis nominibus, dicentis : « Amor meus crucifixus est : » hic necessario de perdifficilis historiæ veritate agendum est : num scilicet ille ipse habendus sit Dionysius Areopagita, ut præ se fert titulus commentarii. De his acturi, ante omnia meminisse debemus, quæ in tomo primo Annalium præfati sumus in fine anni Domini nonagesimi octavi, quo diximus Dionysium Areopagitam a Clemente Rom. Pont. esse missum in Gallias, cum interim Ecclesiæ Atheniensi loco ipsius sufficeretur Publius, et post eum Quadratus usque ad tempora Hadriani successoris Trajani; sub quo et ipse Dionysius martyrio est coronatus. Sed hæc tunc paucis perstricta, hic sunt fusius explicanda : et illud primo investigandum, quonam tempore Dionysium Areopagitam mortuum esse, verius asseratur.

39. Qui dixerunt eum sub Domitiano imperatore consummasse martyrium, sibi ipsis contraria scribere certum est : fuerunt qui hæc opinati sunt ex Græcis Metaphrastes [1], ex Latinis Hilduinus [2], et Hincmarus [3] Rhemensis episcopus. Si enim germana est epistola Dionysii Areopagitæ ad Joannem evangelistam scripta cum adhuc esset exul in Patmo (probant iidem omnes eam ut legitimam, et ipse præcipue Metaphrastes [4]) cum in ea dicat Dionysius sibi divinitus revelatum, brevi illum fore ab ea relegatione solvendum, ac mutuo fruituros esse congressu : si dixerimus Dionysium sub Domitiano suscepisse martyrium, ipsum ea de mutuo congressu esse mentitum, et vana illusione deceptum (quod nefas est dicere) necesse esset affirmare : nam omnium testificatione (quod dictum est) Joannem evangelistam nonnisi post obitum Domitiani, sub Nerva esse solutum exilio, exploratissimum est. Sed reddamus eadem hic verba Dionysii : « Post paululum vero (dicam, etsi audax dictu videatur) tibi carissima societate jungemur. Ero autem prorsus dignior cui fides habeatur, si quæ tibi praecognita sunt, quæ ex Deo didici, hæc loquar : quod scilicet ex Patmi custodia dimittendus es liber, et in Asiaticam terram reversurus. » Hæc ipse. Cum igitur nonnisi post necem Domitiani sub Nerva Joannes sit liberatus, et reversus in Asiam, quando Dionysium illum adiisse oportuit : certe manifestum redditur, ipsum post Domitianum fuisse superstitem Rursum vero cum iidem ejus recipiant scripta, idemque Dionysius in superius citato loco de Divinis nominibus Ignatii epistolæ ad Romanos scriptæ verba illa adduxerit in testimonium : plane certum redditur, eum post obitum Domitiani, et Nervæ successoris, complures sub Trajano vixisse annos. Nulla itaque prorsus veritate nituntur, qui eum sub Domitiano ex humanis decessisse contendunt.

[1] Greg. hom. 34. — [2] Dionys. de Divin. nom. — [3] Polycarp. ad Philippen. — [4] Iren. lib. v. — [5] Athan. lib. de Synod. — [6] Euseb. hist. lib. III. c. 30. — [7] Hier. de Scrip. Eccl. in Ignatio, et in Matth. — [8] Theod. in lib. dialog. — [9] Euseb. lib. III. c. 33. — [10] Metaph. ea die.

[1] Metaph. in Dionys. die 9 Octob. — [2] Hilduin. in Areopagit. — [3] Apud Sur. tom. v. die 9 Octob. — [4] Metaph. in vita Joan. Evang. apud Lipom. tom. I.

Denique quomodo sub Domitiano passus Dionysius dici potest, si idem qui supra Hincmarus, eodem tempore quo Clemens Romanus, eum paucis interpositis diebus, martyrio vita functum affirmat; cum constet ex his quæ a nobis superius dicta sunt, Clementem tertio Trajani imp. anno martyrem obiisse?

40. His igitur confutatis, quid alii de tempore martyrii Dionysii scripserint, investigemus. Michael Syngellus [1], presbyter Hierosolymorum, qui (ut profitetur, et de eo testatur Suidas [2]) tum ex iis, quæ a majoribus scripta essent, tum ex traditione accepisset, res gestas Dionysii est prosecutus, ejus obitum ad extremum Trajani imperium contigisse scribit : licet in eo hallucinatus videatur (nisi, ut accidit sæpe, in notam numeri irrepsit error) dum numerat annos tantum septuaginta ætatis ejus : longe enim hac ætate majorem, obiisse martyrem, suo loco inferius dicturi sumus. Rursum vero antiqua Martyrologia, quorum major est fides, Bedæ [3], Adonis, et alia antiquitus scripta, sub Hadriano imp. Dionysium Areopagitam martyrium subiisse, testantur his verbis : « Natale S. Dionysii Areopagitæ, qui ab apostolo Paulo instructus, credidit Christo, et primus Athenis ab eodem apostolo episcopus est ordinatus, et sub Hadriano principe post clarissimam confessionem fidei, post gravissima tormentorum genera glorioso martyrio coronatur : » addita vero hæc habentur apud Adonem : « Ut Aristides Atheniensis vir fide sapientiaque mirabilis testis est in eo opere, quod de Christiana religione composuit. » Meminit non solum ejusdem Aristidis, sed et commentarii ab eo scripti S. Hieronymus [4], eumque suo tempore extitisse significat, qui tamen penitus excidisse videtur ; claruit ipse Hadriani temporibus, quo et Dionysius dicitur ab eodem imperatore necatus esse. Quamobrem sicut non credimus Adonem falsa citasse, ita nec Aristidem de Dionysii martyrii tempore mentitum esse putandum.

41. His itaque de tempore martyrii Dionysii stabilitis, nimirum nullo modo contingere potuisse ut sub Domitiano martyrium consummarit, sed ex sententia clarissimorum virorum, Trajani imp. postremo tempore, vel sub Hadriano : apud nonnullos in dubium revocatum est, an idem Areopagita sit ille Dionysius Parisiorum episcopus. Beda [5] diversis diebus duos ponit Dionysios, videlicet Areopagitam quinto nonas Octobris, Parisiensem vero episcopum septimo idus ejusdem : quem secutus Ado, id ipsum asseruit. Cæterum antiquissimum Bedæ Martyrologium, quod extat apud nos scriptum, itidem et Romanum dictum, acceptum olim (quod alibi diximus) ex reliquiis monasterii S. Cyriaci, unum tantum habet Dionysium, Parisiensem scilicet, septimo idus Octobris : unde non a Beda posita, sed ad Bedam ea de Dionysio Areopagita addita esse oportuit, ex Græcorum videlicet Menologio : nam eo die tertia Octobris iidem agunt de Dionysio Areopagita.

42. Verum Bedæ tempore ea de Dionysio Areopagita, quod unus idemque esset cum Dionysio Parisiorum episcopo, adeo visa sunt explorata, ut postea temporibus Ludovici Pii imperatoris (ad quem Hilduinus commentarium ab eo rogatus conscripsit, qui extat [1]) absque aliqua dubitatione accepta fuerint; eademque visa atque recognita, inventa fuerint in omnibus illis consentientia, quæ ex antiquis Græcorum archivis, fide publica obsignata, sunt missa Parisios. His igitur omnibus visis atque exacte recognitis, omnium eruditorum calculo est firmata sententia, unum eumdemque esse Dionysium Areopagitam cum Dionysio Parisiorum episcopo. Quamobrem Hincmarus illorum temporum vir eruditione et pietate clarissimus, scribens ad Carolum Calvum imperatorem, ut in re comperta atque omnium fide testata hæc ait : « Patrem vestrum Dionysium esse Areopagitam, a beato Paulo apostolo baptizatum, et Atheniensem ordinatum episcopum, et in Gallias a beato Clemente directum : ex his quæ græca testificatio, et S. Romanæ Ecclesiæ attestatio, et Gallicana intima contestatio, ratum in hac causa (quod longe ante nos dictum est) recognoscant. » Hucusque Hincmarus.

43. Sed ne hæc esse obiter vel inaniter dicta quis existimet : operæ pretium ducimus, ad ea singula attestanda, hic paululum immorari. Ignoscat lector : nec scabra petentem orationem urgeat importune calcaribus, quæso. Licet autem hæc in Notis ad Martyrologium Romanum meminerimus nos scripsisse : tamen quia hinc ea desumpta esse testati sumus, haud æquum putavimus, propter exemplum, prototypi faciendam esse jacturam ; cum præsertim proprius hic locus esse noscatur, quo secundum historiæ ordinem uberius pertractentur. Quod igitur auctor ad ea de Dionysio testanda, græcam adducat (ut ait) attestationem : sapienter quidem. Quid enim aliud professus est Michael imperator, qui ad hoc subtilius perscrutandum, omne impendit studium, atque egregiam navavit operam, cum ad Ludovicum Pium imp. publica legatione misit commentarios Dionysii Areopagitæ? Qui cum Parisios perlati tunc essent, cum natalis ipsius Dionysii vigiliæ agerentur : cujusnam illi fuerint (ut ad tantam rem testandam divinum quoque suffragium accederet) divinitus miracula edita certo certius declararunt; narratur rei gestæ historia in eadem epistola, quam ad eumdem Ludovicum imp. Hilduinus tunc scripsit, quæ in superius citato commentario continetur. Quod insuper ad Græcorum attestationem pertinet : Anastasius S. R. Ecclesiæ bibliothecarius, vir tum græcis tum latinis litteris insigniter eruditus, æque testatur S. Methodium Constantinopolitanum episcopum scriptis mandasse vitam Dionysii Areopagitæ, in eaque de ejus adventu in Gallias fidem confirmasse, eamque egregie testatam, cum olim presbyter lega-

[1] Mich. Syng. in encom. de Dionys. apud Lipom. tom. IV. — [2] Suid. in hist. in Dionysio Areopag. — [3] Beda et Ado die 3 Octob. — [4] Hier. de Script. Eccles. in Aristid. — [5] Beda in Martyrol.

[1] Habet Surius tom. V. die 9 Octob.

tum ageret apud Romanam Ecclesiam, eidem tradidisse. Transtulit eam ex græco ipse Anastasius, misitque ad Carolum Calvum imp. prout data ad eum (quæ extat) epistola docet [1]: ipsa tamen Vita non habetur.

44. Sed et de Dionysio (quod divinis litteris est traditum [2]: « In ore duorum vel trium stat omne verbum ») præstitit hoc ipsum etiam Michael Syngellus Methodio æqualis: claruerunt ambo eodem tempore Ludovici imp. sub Michaele Balbo, et ejus successore Theophilo imp. hæretico iconoclasta, a quo pietatis causa martyrium suscepere; ut de ambobus testatur Cedrenus [3]: adeo ut nulla de impostura in sanctissimis viris possit vel levis suboriri suspicio: sed et quod ejus ætatis omnium disertissimi essent, nec de imperitia possint aliquam pati calumniam: Hic, inquam, beatus Michael (hoc enim titulo eum Græci nominant) scripsit oratione panegyrica res gestas Dionysii Areopagitæ, qua eum avocatum ab Ecclesia Atheniensi, et missum in Gallias, curasse Ecclesiam Parisiensem, ac tandem ibidem ad ultima Trajani tempora martyrium consummasse, pluribus profitetur [4]. Scripsisse ea Syngellus videtur, cum sub eodem Theophilo Orientalis Ecclesia dira persecutione vexaretur, ut ipse in fine orationis testari videtur, dum Dionysium enixius rogat, ut tyrannidem, quæ grassabatur in Ecclesias, pellat, et pacem perditam restituat.

45. Quod item ad Græcorum attestationem pertinet, Metaphrastes ex antiquioribus memoriis ejusdem Dionysii vitam describens, iisdem adstipulatus est, et alii complures ex recentioribus. At ne quis putet ea tum primum Acta Dionysii Areopagitæ a citatis auctoribus fuisse inventa atque conscripta, accipiat quid, scribens ad eumdem imperatorem Ludovicum, Hilduinus de antiquorum Græcorum monumentis his verbis testatus sit: « Usque hodie Græcorum majores, et Athenarum incolæ perhibent, historiarum scriptis et successionum traditionibus docti, in eadem civitate Dionysium tunc temporis primum fuisse episcopum, quando Timotheus Pauli æque discipulus Ephesiorum rexit Ecclesiam; ipsumque subrogato sibi episcopo Romam adiisse, et (ut compererunt) apud Gallorum gentem glorioso martyrio consummatum fuisse. Quod et Tarasius patriarcha Constantinopolitanus per legatos suos sollicite inquisivit; et ita se eam rem habere certus, eamdem Atheniensium civitatem pallio archiepiscopali, quod jam ex ea diuturno tempore, orta quadam contentione, subtractum fuerat, redonavit, etc. »

46. Certe quidem etsi nulla unquam de Græcorum mutua consensione, et ex suis scriptis attestatione suppeterent testimonia; suum ipsorum silentium loco mille testium foret. Etenim mente recolentes, quam ipsi fuerint semper rerum suarum tenacissimi custodes ac vindices, hocque illis esse insitum a natura; quippe qui de Homeri patria inter se adeo concertarint, haud putamus fuisse adeo liberales, ut tantum virum, sapientium sapientissimum, Athenarum reliquias, Pauli insignem discipulum, primum ipsorum episcopum, tam facile donarint Gallis, ut ipsis sibi eum vindicantibus, penitus tacuerint, ac veluti jurato silentio, nullus unquam ausus fuerit vel leviter contradicere. Nam si levissima aliqua probatione, vel ex Athenarum Ecclesiæ monumentis, vel incerta aliqua et dubia traditione, aut relatione undecumque accepta, his de Dionysio æmuli Latinorum gloriæ adversari potuissent; haud sibi eos temperasse, putandum est, ut non sibi vindicarint sua. Sed quod in re probe testata ac plane perspecta nimis calumniose agere visi essent, tantum abest ut reclamantes contradixerint; ut potius omnes qui de ea re egerunt, calculum suæ sententiæ mutua consensione sponte contulerint. Sed de Græcorum attestatione jam satis.

47. Quod vero de eadem veritate idem qui supra auctor Hincmarus in testimonium adducit S. R. Ecclesiam: aliqua fortasse ea de re extabant Pontificum Romanorum diplomata: vel, si ea defuissent, dum ille citat ad eamdem rem probandam antiqua Missalia Gallicana, quæ ait probata fuisse auctoritate Romanorum Pontificum, Innocentii, Gelasii, atque Gregorii, quorum extare dicit ad Parisiensem Ecclesiam eo argumento scriptas epistolas; satis superque eadem veritas S. Romanæ Ecclesiæ auctoritate testata atque probata dici potuisse videtur. Nam moris erat, ut in Sanctorum natalibus in sacræ missæ præfatione res ab eis gestæ, brev perstrictæ compendio, in ecclesia publice recitarentur: cujus veteris consuetudinis fidem faciunt Missale Ambrosianum, atque Sacramentarium S. Gregorii.

48. Sed alia insuper ratione accessisse visum est Romanæ Ecclesiæ testimonium: quod Stephanus papa, cum esset in Galliis, et ejusdem Dionysii ope e morbo convaluisset, translatis Romam ejus reliquiis, in ejusdem honorem monasterium Romæ erigendum curavit, quod Græcis monachis suis gentilibus tradidit habitandum. Dici namque posse videbatur, his publicis monumentis in Ecclesia Romana ratum haberi, Dionysium Areopagitam eumdem prorsus esse cum Dionysio Parisiorum episcopo. Hæc ipsa de papa Stephano, Dionysii auxilio reddito sanitati, et ejus grati animi studio, Ludovicus imp. ab eodem Hilduino voluit scriptis memoriæ commendari ex litteris ejusdem Stephani papæ hæc testantis. Quod insuper Romana Ecclesia scriptam a S. Methodio Dionysii vitam, atque ab eodem Romam perlatam, suscepisset, eamdemque ejusdem S. R. Ecclesiæ bibliothecarius Anastasius latinitate donasset, atque ad Carolum imp. in Gallias, datis ad eum (quæ adhuc extant [1]) litteris, misisset: argumentum haud leve videri poterat, eamdem veritatem ab Ecclesia Romana esse receptam.

[1] Apud Surium ead. die 9 Octob. — [2] Matth. XVIII. — [3] Georg. Cedr. in Theophilo. — [4] Apud Lipom. to. IV.

[1] Apud Hild. ubi supra.

49. At de fide Ecclesiæ Gallicanæ, quam idem Hincmarus adducit de ea re probanda, satis videri possunt quæ ex antiquioribus monumentis Acta Dionysii Hilduinus collegit : quæ si aliqua in re, ut de tempore ejus martyrii (quod diximus) minus vera habeantur; non ob eam causam cætera omnia, quibus tam Græci, quam Latini adstipulantur, falsa esse dicenda sunt : cum in divinis tantum Scripturis nullum sit reperire errorem atque mendacium. Re igitur in hunc modum firmiter constituta, his obstare videbatur Gregorius Turonensis [1], dum ait missum Parisios Dionysium tempore Decii imp. quod quidem tam verum est, quam quod ibi asserit ejusdem Decii tempore Trophimum Arelate, Paulum Narbonam, et Martialem item in Gallias amandatos; quos constat fuisse Apostolorum discipulos, et Apostolorum temporibus ad prædicandum Evangelium in Gallias esse missos. Sed hæc, sicut alia plura, auctoris simplicitati multa tam facile admittenti donanda sunt, prout etiam Hilduinus excusat, sic dicens : « Cæterum parcendum est simplicitati viri religiosi Gregorii Turonensis episcopi, qui multa aliter quam veritas se habet, æstimans, non calliditatis astu sed benignitatis et simplicitatis voto, litteris commendavit. »

50. Quoniam vero in colligendis annis ætatis ejus, alios vidimus esse deceptos; operæ pretium existimamus, rei veritatem (quantum licet) ex suis ipsius scriptis hic consignatam relinquere. Cum ipse ad Apollophanem scribens testetur, tempore obitus Salvatoris, quo contigit admirandum illud solis deliquium, se annum ætatis vigesimum quintum agentem fuisse : si ad Hadriani imperium dixerimus pervenisse (quod, ut vidimus, testantur antiqua Martyrologia), necesse est affirmare, ipsum suæ ætatis anno decimo supra centesimum obiisse : nam secundum chronographiam a nobis assertam, anno Christi centesimo decimo nono ponitur ingressus Hadriani imperatoris. Quod haud adeo mirandum videri debet, si quis consideret, divina providentia factum ut complures Apostolorum discipuli longiorem ætatem vixerint, ut apostolicarum institutionum essent viva quædam monumenta, velut Ignatius, de quo egimus, qui Dominum in carne viderat, et Quadratus, qui temporibus ejusdem Trajani rexit Ecclesiam Atheniensem, complures se vidisse tradit, qui tempore Christi in Judæa variis oppressi languoribus sanati essent, ac eos qui a mortuis resurrexissent : quod ex suis ipsius scriptis narrat S. Hieronymus [2]. Adde his Hermam Pauli discipulum, cujus et fuisse dicitur liber ille, *Pastor* [3] inscriptus : hunc usque ad Antonini Pii tempora, qui successit Hadriano, constat pervenisse, quippe qui sub Pio Romano pontifice librum illum conscripsit [4]. Sed ante omnes in exemplum adducendus fuisset Simeon Hierosolymorum episcopus, quem annum agentem centesimum atque vicesimum, hoc anno martyrio vita functum esse diximus. At nec (quod ad hanc rem spectat) præteriisse oportuit Polycarpum Joannis evangelistæ discipulum, præfectum hoc tempore Ecclesiæ Smyrnæorum; quem tamen constat sub Marco Antonino et Lucio Vero, qui successerunt Antonino Pio, martyrium consummasse. Sed de his quæ ad longævam ætatem hominum spectant, lectorem provoco ad ea quæ tomo primo Annalium ex tabulis Romani census sunt superius recitata.

51. Jam vero difficilior remanet de Dionysio enodanda quæstio : num illa ipsa quæ Dionysii Areopagitæ nomine feruntur scripta, vere ipsius sint. Sane quidem in re ante annos septingentos communi Græcorum omnium ac Latinorum consensione firmata, haud putamus æquum dignumque sic agere, perinde ac si re integra, nunc primum hi commentarii prodiissent in lucem, et quid de his censendum foret, rogarentur eruditorum sententiæ. Sed cum ante tot sæcula eadem scripta fuerint ut Dionysii Areopagitæ cognita, examinata, probata, ac totius Catholicæ Ecclesiæ usu atque auctoritate recepta, et jam (ut ita dicamus) præscripta penitus videantur : in re adeo probata atque confessa erubescit oratio sic versari, ut in quæstione recens oborta, ad utrumlibet, quid ipsa sentiret, liberas laxare habenas eloquii debeat. Cæterum quod jura veritatis sint ampliora omni antiquitate, quippe quæ nulla plurimorum sæculorum valeant præscriptione lædi, nec innumera testium multitudine obrui atque labefactari : sic de his agendum nobis proponimus, ut rei dignitati ac veritati sit omni pariter ex parte consultum; cum alioqui nullus sit reliquus fidei locus, nisi ipsi in omnibus veritas suffragetur. Quamobrem nostræ narrationis argumentum illud erit, accuratius pervestigare, num quæ ab iis objiciuntur qui contrarium nituntur adstruere, ejusmodi sint, quæ a majorum sententia discedere prorsus cogant; quandoquidem haud æquanimiter pati possumus, quæ sunt tot tantisque testibus obsignata, levibus quibusdam conjecturis convelli, et nonnisi certis firmisque atque adeo verissimis rationibus irrita reddi. At quoniam probe scimus, pro defensione nominis auctoris a compluribus eruditis viris conscriptas esse apologias, quas numerat Sixtus [1], et a recentioribus alias additas esse : haud nostri ratio patitur instituti, omnia hic adversantium hæreticorum [2], vel curiosorum argumenta retexere : sed insulsa quædam ac levissima prætermittere, fortiora tantum, quæ ipsis videantur penitus insolubilia, pro virili dissolvere.

52. Quod igitur in primis objicitur, ritus, cæremonias ecclesiasticas ac monasticas institutiones ab auctore assertas ac sæpius inculcatas, non fuisse in Ecclesia Dionysii Areopagitæ temporibus : quam falsum sit, consulat prudens lector quæ primo Annalium tomo dicta sunt, ubi de diversis ecclesiasticis ritibus egimus, et cum de Essenis fusius pertra-

[1] Greg. Turon. hist. Franc. lib. I. c. 30. — [2] Hier. de Scrip. Eccl. in Quadrato. — [3] Hieron. eod. lib. in Herm. — [4] Lib. de Rom. Pontif. in Pio.

[1] Sixt. Senens. Biblioth. lib. II. in Dionys. — [2] Matth. Gal. in Areop. et alii spars.

clata est controversia : inveniet enim satis perspicue demonstratum, ecclesiasticas cæremonias ex Apostolorum fontibus in Ecclesiam dimanasse, vitamque monasticam in Essenis (quos fuisse Christianos, aperte docuimus) prodiisse, sed primitus in Joanne exordium sumpsisse : adeo ut non sit opus in his diutius immorari.

53. Rursum vero quod Dionysius de Divinis nominibus citet Clementem philosophum, calumniantur ipsum intellexisse Clementem Alexandrinum, qui ea testatus sit de exemplaribus libro octavo Stromatum : in quo cum nihil hujusmodi prorsus inveniatur, manifestæ calumniæ arguuntur, dum christiano homini de ideis Platonis opinionem impingunt. Cæterum cum auctor citans Clementem, non sicut in aliis solet, cum christianos allegat auctores, aliquo digno ac excellenti honestet titulo,sed tantum dicat : « Philosophus Clemens, etc.,» plane demonstrat, se haud quempiam Christianæ religionis hominem intelligere, sed ethnicum philosophum aliquem. Cum enim citat Ignatium : « Divinus (ait) Ignatius; » de Hierotheo : « Eximius Hierotheus ; Divinus Bartholomæus ; » et alia id genus : cum vero quempiam Gentilium nominat, absque aliquo honoris titulo, cujus sit professionis tantum indicat; sicut cum nominat Apollophanem, sophistam appellat. At quisnam fuerit Clemens ille Platonicus philosophus, quem citat Dionysius, est paulo accuratius pervestigandum. Claruit his ipsis temporibus Dionysii Platonicus philosophus, nomine Actius Clemens, ad quem extat Plinii [1] Junioris epistola, qua eum hortatur ut inhæreat Euphrati, itidem Platonico philosopho omnium celeberrimo, Romæ tunc agenti, ut suorum studiorum ab illo extremam manum accipiat; fueritne hic ille a Dionysio citatus, certo affirmare non auderem. Sed quis negabit, ejus nominis antiquiorem reperiri philosophum ; nisi qui se legisse jactet ex Græcis Antigonum, Carystium, Satyrum, et Aristoxenum, ex Latinis vero Varronem, Sentram, Nepotem, Hyginum, atque Tranquillum? qui omnes (ut tradit S. Hieronymus [2]) scriptorum gentilium texuere catalogos; quorum vix nomina, eaque paucis nota tantummodo remanserunt : quique si nullum ejus nominis inter philosophos numeratos Clementem reperisset, etsi non penitus convincere, in suspicionem tamen de impostura auctorem adducere potuisset.

54. Inanis quoque prorsus redditur et illa ipsorum argumentatio, qua dicunt : Cum auctor citet Ignatium, et Dionysius sit sub Domitiano defunctus, longe antequam Ignatius eam ad Romanos citatam epistolam scriberet : certum reddi, alium a Dionysio esse operis illius auctorem. Sed hæc omnia evanescunt ex his quæ a nobis superius dicta sunt, nempe Dionysium ad ultima saltem Trajani tempora pervenisse, imo et sub Hadriano martyrium consummasse.

[1] Plin. lib. I. epist. X. — [2] Hieron. de Scrip. Eccles. in præfat.

55. Verum major inde suboritur difficultas : Quomodo auctor libros illos inscripserit ad Timotheum, quem sententia Ignatii constat, jam antequam ipse scriberet eam epistolam ad Romanos, fuisse defunctum? testatur enim id ipse in epistola ad Philadelphios; sed et cum ad Ephesios scribens tradat, ei tunc Ecclesiæ præfectum esse Onesimum, satis aperte significat, Timotheum, qui eis præerat episcopus, jam vita functum esse. Primus enim illi Ecclesiæ a Paulo apostolo præfectus est Timotheus, cui subrogatus est Onesimus : Joannes autem evangelista, non Ephesinæ, ut privatim ejus episcopus præesset Ecclesiæ, sed ut Paulus ibi olim et Petrus, Asiæ omnes curabat Ecclesias, ut superius fusius demonstravimus. Quando autem Timotheus martyrio vivendi finem fecerit, ut ei Onesimus fuerit substitutus, ex Ignatii epistola ad Ephesios colligi posse videtur : nam cum de ipso agens hæc addat : « Benedictus Deus, qui donavit vobis, qui tales estis, talem habere episcopum : haud pridem eum creatum episcopum Ephesinum significat. Porro ea epistola hoc ipso anno scripta est, ut superius demonstravimus. Neque enim assentimur Metaphrasti [1] vel cuivis alii, qui eum seculus affirmet Timotheum sub Domitiano consummasse martyrium : nam ipse sibi pugnantia scribit, nimirum dum ibidem tradit Timotheum vita functum, postquam Joannes Evangelium scripsit : alibi vero cum agit de Joanne [2], ipsum ait non sub Domitiano, sed postquam ex Patmo Ephesum rediit (quod sub Nerva factum est) Evangelium conscripsisse. Si igitur post Evangelium a Joanne scriptum Timotheus necatus est, certe non sub Domitiano, neque sub Nerva, sub quo permissa erat Christiana religio, sed Trajani temporibus id contigisse oportuit, eumque perseverasse in eadem Ecclesia episcopum ad hunc propemodum annum ; verumtamen certum esse, Timotheum ante Ignatium martyrio coronatum esse. Quod vero Dionysius, scribens ad Timotheum de Divinis nominibus commentarium illum, citet Ignatii epistolam post Timothei obitum scriptam : haud insulsa videtur illa responsio, qua dicitur, ab auctore ea verba Ignatii postea esse addita. Quis enim dubitet, quemlibet tractatorem ad extremum usque suæ vitæ diem suas lucubrationes, aliquid addendo, minuendo, vel immutando, solitum expolire ? imo et sæpe accidere, quæ prius sunt scripta, penitus abolere, et nova meliori judicio cudere? ut de se ipso S. Hieronymus in præfatione in Abdiam prophetam testatur, et S. Augustinus sæpius profitetur.

56. Cæterum quis nos compellit, ut affirmemus auctorem ea scripsisse ad Timotheum Pauli discipulum, episcopum Ephesiorum ? nam germana, et ab auctore illa operi de Ecclesiastica Hierarchia præposita est inscriptio : « Compresbytero Timotheo Dionysius presbyter : » sicut et in titulo commentarii de Mystica Theologia; quæ autem præfixa est libro de Divinis nominibus, in hæc verba : « Sancti Dio-

[1] Metaph. 22 Januar. — [2] Metaph. die 27 Decemb

nysii Areopagitæ Atheniensis episcopi ad Timotheum episcopum Ephesinum liber de Divinis nominibus, » a librariis esse appositam, omnes jure consentiunt. Verum quod auctor ipso in exordio commentarii de Ecclesiastica Hierarchia dicat : « Sacerdotii quidem nostri functionem, sanctissime fili Timothee, » alium quempiam juniorem Timotheum signare visus est; cum alioqui ætate majorem Dionysium Areopagitam fuisse Timotheo, ex his quæ dicta sunt, facile colligi possit. Nam episcopus coepiscopum nominare consuevisse fratrem, non filium, mille exemplis esset facile demonstrare : quamobrem cum Dionysius appellet Timotheum filium, evidens est, alium aliquem, quam Timotheum Ephesinum episcopum intellexisse. Et quid absurdum, plures ejus nominis eo tempore fuisse Christianos ? consuevisse autem fideles, Apostolorum nominibus, ipsorum amore, filios suos nominare, auctor est Dionysius [1] Alexandrinus episcopus : ac proinde plures inter fideles eodem, quo illi, fuisse nomine insignitos, par est credere. Constat tunc quoque vixisse filium Pudentis Romani nobilissimi senatoris Timotheum, eumdemque Petri et Pauli discipulum, atque presbyterum, de quo mentio habetur in Actis sanctarum Pudentianæ et Praxedis, necnon in Romano Martyrologio [2], cum agitur de Novato, ejusdem Pudentis filio.

57. Verum si velimus ea (quomodocumque id acciderit) ad Timotheum Ephesiorum episcopum esse conscripta : non eo quidem consilio (ut alii cavillantur) ad ipsum scripsit, ut, quem jam Paulus instituerat, theologicis imbueret facultatibus : nam ipse aliquando hæc ad eum [3] : Mihi igitur ipse quoque, o amice, perfectioris intelligentiæ consortium trade, meisque ostende luminibus quascumque videri potueris decentiores, uniusque illius sacratissimæ effigiei præ se ferentes venustates : » sed potius, quod ait Paulus [4], « Sapientiam loquimur inter perfectos; » nam idem quoque Apostolus inferius conqueritur, dicens : « Ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed tanquam carnalibus : tanquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam : nondum enim poteratis, sed nec potestis; » ac rursum in eumdem sensum ad eosdem [5] : « Sive mente excedimus, Deo : sive sobrii sumus, vobis. » Sicque magna Dei providentia factum videtur, ut, quæ esset sapientia illa perfectioribus communicanda, solidusque ille cibus ætate grandioribus impartiendus, abdita sanctioribus revelanda, quid item altissimas illas sedes angelis tantum pervias dono Spiritus penetrare, ac denique quid esset hominum loqui linguis et Angelorum, Dionysius egregiis tradiderit exemplaribus, ac formis expresserit.

58. Cæterum indignum plane ac nefas est existimare, tam sublimem ac excellentem et mente divinitus illustratum theologum, cæli cardines perambulantem, choros angelicos pervestigantem, Divinitatis thronum adeuntem, et secreta rimantem; ipsum, inquam, tanquam ludionem in scena, superinducta larva, ludere, aliumque ab eo qui esset, voluisse mendaciter fingere, alias mentiri personas, multaque falsa componere ac simulare, quæ ut vera certaque vellet ab omnibus accipi : idque magno suæ gloriæ detrimento, cum impostura sugillandus esset; et immortalem illam, quam sibi ex suis ipsius divinis plane scriptionibus gloriam comparasset, proprio occultato nomine, et alieno superinducto, inaniter prodigere visus esset : quam si (quod decet sapientem) dixerimus contempsisse; certe multa mentiri, sapientis non fuit, ejus præsertim, qui cælestia ac divina pertractans, a levissima quaque opinione mendacii procul debeat abhorrere. Cessat igitur plane omnis de nominum impostura suspicio : pariterque ex his, quæ dicta sunt, exploratum habetur (quod præstare polliciti sumus) nihil obstare quæ objecta sunt, quominus illum ipsum (ut præ se fert titulus) germanum illorum operum, legitimumque auctorem fuisse dicamus Dionysium Areopagitam.

59. Sed quod reliquum est, videamus : cur ii qui de scriptoribus ecclesiasticis catalogum antiquitus conscripserunt, ut Eusebius sparsim, et S. Hieronymus una simul ordine temporum deducta serie scripto de ea re commentario, de Dionysio Areopagita ne verbum quidem fecisse noscantur? Quod ad Eusebium spectat, suspectum quidem nec testimonio dignum ejus videtur esse silentium; quippe qui Arianorum patronus, ac sectæ illius vexillarius (sic enim appellat eum S. Hieronymus) haud edere sibi suisque opportunum putavit, quæ ipso solo aspectu Arianorum dogmata potuissent infringere : nam ex nobilissima illa Cæsariensi libris omnibus refertissima bibliotheca Pamphili martyris, quæ fuerat Origenis, haud ea omnino prodidit majorum monumenta, quæ Arianam hæresim labefactare ac confutare penitus potuissent : ac proinde agens in historia quam scripsit de Scriptoribus Ecclesiasticis, nequaquam fecit omnium mentionem. Et, ut omittamus de aliis dicere, nonne dolo malo Theognosti theologorum celeberrimi nomen atque scripta silentio obvoluta reliquit, quod Consubstantialis nominis esset assertor? At is non præteriit S. Athanasium, qui eum sæpius citat, ut cum ait [1] : « Discite nunc, Christi rebelles Ariani, Theognostum, virum disertum, non abhorruisse a vocabulo substantiæ : scribens enim de Filio Dei in secundo Hypotyposeon ita locutus est, etc. » Recitat ibidem gravissimam disertissimi viri sententiam de una eademque Filii Dei cum Patre substantia. Itemque alibi [2] : « Prisci igitur homines, inter quos et Origenes, vir omnium disciplinarum et multum industrius, et Theognostus ille admirandus et perquam studiosus (horum enim opera legebam, cum tuam

[1] Apud Euseb. lib. VII. c. 20. — [2] Mart. Rom. 20 Jun. — [3] Dionys. de Eccles. hierar. in fine. — [4] 1. Cor. II. 3. — [5] 2. Cor. V.

[1] Athan. de Synod Nicæn. decret. contr. Arian. hæres. — [2] Athan. de peccat. in Spiritum sanct. ad Serapionem.

epistolam acciperem) tradunt nobis, etc. » Haud sane putandum theologorum celeberrimum, Athanasio probe notum, Eusebium præteriisse; quin potius dolo malo eum prætermisisse, ac penitus suppressisse.

60. At non ego primus, sed jam olim S. Maximus monachus, strenuus pro veritate Catholica adversus Monothelitas propugnator, Eusebii silentium de Dionysio impietatis nota sugillavit. Cæterum ipsius Dionysii opera potentissima arma continuisse ad expugnandam Arianam impietatem, citatus jam ante a nobis Michael Syngellus in illis apprime versatus plenissimam fidem facit : quamobrem si quid in iis subtilis inspector offenderit, quod aliter se habere interdum sibi videatur, boni consulat, et aliunde illud irrepsisse non dubitet. Quod vero ad S. Hieronymum spectat; cum ejus fides sincerissima nulla prorsus suspicionis labe conspersa habeatur, et nullus omnino in eo dolus subesse possit; aliunde ejus silentii ratio petenda est, nimirum ab ejus scribendi operis instituto : quo videlicet in præfatione ad Dexterum, eos se colligere profitetur antiquos scriptores ecclesiasticos, quos invenisset ab Eusebio recensitos : quod et præstitisse certum est, illis tantum superadditis, qui post Eusebii obitum usque ad sua tempora in Ecclesia floruere; reliquos vero Sophronium addidisse, omnes intelligunt : nec fuit ejus ratio instituti, si quæ ab Eusebio fuissent prætermissa, perquirere, ipsumque propterea vel oscitantiæ vel doli mali arguere.

61. Quando autem eadem Dionysii opera in lucem prodierint, et an omnia simul, incertum est, sed sicut alia complura ejusdem auctoris desiderantur, quorum ipse meminit : necdum ab aliis hactenus visa; ita neque omnia simul reperta putamus; si quidem Athanasio notus tantum videtur fuisse liber, qui tractationem continet de Cælesti hierarchia, quem tantummodo citasse [1] reperitur : quod est mirum, si verum est quod scribit idem qui supra Maximus, Dionysium Alexandrinum novisse opera Dionysii Areopagitæ, eademque scholiis illustrasse; adducens in ejus rei testimonium Anastasium episcopum Antiochenum in eo commentario, cujus est titulus Ἐν τῷ ὁδηγῷ. Innotuisse eadem Joanni Chrysostomo, qui eum ob sublimem theologiam appellavit πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ, hoc est, volucrem cæli, auctor est Anastasius bibliothecarius in epistola ad Carolum Calvum imperatorem. — His necessario addenda putavi quæ Romæ accepi a nostro Henrico Spondano Gallo Vascone typographiæ Vaticanæ in correctione edendorum librorum inserviente, viro sane integra fide et doctrina conspicuo, qui testatus est se accepisse a Jacobo Dauy de Perronio episcopo Ebroicensi, quem hoc nostro sæculo in omni genere litterarum quisque jure vocabit antistitem, ipsum vidisse, Venetiis cum esset, orationem illam Chrysostomi græce scriptam, in qua elogium illud de Dionysio recitatur, ejusque homiliæ titulum esse, Cygnea vox Chrysostomi; quam scilicet habuerit Constantinopoli, antequam in exilium proficisceretur. Insuper oblatum ibidem fuisse librum illum Dionysii in Areopagitam, quem in modum catenæ compositum esse dicebat. Adhuc Deo favente, superest ipse magno Catholicæ Ecclesiæ beneficio. — Cyrillum quoque Alexandrinum episcopum novisse scripta Dionysii Areopagitæ, eaque citasse in libris quos scripsit adversus Dioscorum et Theodorum, et in libro de Incarnatione Verbi, fidem facit Liberatus diaconus in Breviario [1], quod de causa Nestoriana et Eutychiana conscripsit; sed nescio qua injuria vel fraude ea exciderint. Est et apud Origenem [2] sermo (et licet Origenis non sit, antiqui tamen auctoris est tractatio pugnantis adversus Arianos) in quo idem Dionysius Areopagita citatur.

62. Ex his itaque haud recte sensisse noscuntur, qui putarunt Dionysii Areopagitæ lucubrationes, antiquiores Patres, quos recensuimus, omnino præteriisse : ut Constantinus cognomento Philosophus, qui solebat deplorare majorum infelicia tempora, quod Patres his Dionysii caruerint commentariis, quibus potuissent Arii, Eunomii, Nestorii, Eutychetis, et aliorum errores facile confutare. Cæteri autem Græcorum, qui postea claruere, ut Anastasius Sinaita, Anastasius Nicænus, Maximus monachus, Photius, Damascenus, Andreas Cretensis, Suidas, et alii denique omnes, nemine adversante, non solum noverunt Dionysii Areopagitæ scripta, eisque sunt usi; sed et eadem ejus esse auctoris, pugnaciter defenderunt.

63. Eadem Dionysii scripta a Romanis Pontificibus, quorum in his summa est auctoritas, citantur. In primis enim citatur a S. Gregorio Magno [3] liber de Cælesti Hierarchia, et a Martino papa et martyre, atque in Romana Synodo ab Agathone papa in epistola ad Heraclium et Tiberium imperatores, quæ recitata est in sexta Synodo, actione quarta. Hadrianus [4] papa in epistola ad Carolum Magnum imp. citat ejusdem Dionysii epistolam ad Joannem evangelistam conscriptam : Nicolaus papa item allegat, scribens ad Michaelem imp. epistolam Dionysii Areopagitæ ad Demophilum. Sed utinam extaret commentarius ille Theodori presbyteri, cujus Photius meminit, quo solvit objectiones negantium ea opera esse Dionysii Areopagitæ : sane quidem haud nobis vel aliis fuisset adeo laborandum. Quæ enim hodie a novatoribus objectiones refricantur, olim a Græcis curiosis fuerunt vehementius inculcatæ. Non enim majores nostri, simul ac Dionysii lucubrationes prodierunt in lucem, oscitanter, nulla de illis habita exactissima pervestigatione, eas receperunt ; sed iisdem propemodum, quibus modo, controversiis ab illis accurate discussis atque examinatis, easdem germanas inventas, et ab omnibus objectionibus vindicatas, tam Orientalis quam Occidentalis Ecclesia usu probavit atque recepit.

64. De commentario itaque Theodori presbyteri

[1] Athan. lib. quæst. q. 3.

[1] Liberat. in Breviar. c. 10. — [2] Orig. hom. de divers. II. — [3] Greg. in Evang. homil. 34 — [4] Hadr. epist. ad Carol. c. 36.

fidem facit Photius, dum in sua Bibliotheca sic ait : « Legimus Theodori presbyteri librum, quo demonstrat, ea quæ S. Dionysii habemus opera, germana esse nec pseudepigrapha. Quatuor enim objectiones solvit; quarum prima, qua arguitur illa non esse legitima, talis existit : Si enim, inquit, pseudepigrapha minus essent, quomodo Patres posteriores de illorum verbis et sententiis nullam fecerunt mentionem? Secunda. Quod Eusebius Pamphilus opera a sanctis Patribus conscripta recensens, de S. Dionysii operibus nec verbum quidem. Tertia : Si traditiones in Ecclesia longo tempore sensim et pedetentim ortæ et progressæ sunt, quomodo apud S. Dionysium ita specialis illarum quædam habetur descriptio? » Et paulo post sic meminit de quarta objectione : « Quod loquitur de B. Ignatii epistola, cum sanctus quidem Dionysius Apostolorum temporibus floruerit, Ignatius vero sub Trajano martyrii certamen perfecerit, qui paulo ante obitum epistolam illam conscripsit, de qua apud S. Dionysium est sermo. Has igitur quatuor objectiones solvere contendens Theodorus, pro viribus nititur demonstrare, germana esse sancti Dionysii opera. » Hactenus Photius.

65. Addendus iis esset Georgius Pachimerius, qui in Dionysium Areopagitam commentarium elaboravit : sed nequaquam inter antiquos adnumerandus, qui claruit temporibus Michaelis Palæologi, a cujus imperii tempore cœpit historiam scribere. Quamobrem rejiciendus est commentitius ille titulus, qui affixus est ejusdem paraphrasi in ejusdem Dionysii epistolas, quo dicitur auctorem opus illud aggressum esse hortatu S. Athanasii patriarchæ Alexandrini tunc agentis Constantinopoli. Miratus sum equidem, virum eruditum Godefrinum Tilmandum, qui eamdem paraphrasim Latinis edidit, et longam disputationem pro iisdem scriptis elaboravit, hæc adeo manifesta non cognovisse, nec etiam correxisse. Quonam pacto, rogo, potuit ea scripsisse Georgius tempore S. Athanasii, si in illis commentariis meminit auctor hæresum Nestorii et Eutychetis, quæ post multos annos ab Athanasii obitu emersere? Nec est quod de secundo Athanasio, itidem episcopo Alexandrino, ea potuissent intelligi, qui sedere cœpit anno Domini quadringentesimo octogesimo nono, longe ante etiam quam viveret Pachimerius : fuitque ille non sanctus, sed hæreticus, et Acephalorum patronus. His addendi essent et alii complures recentiores : sed de Dionysio hactenus. Quod autem ad martyrium ejus spectat, consule quæ a nobis sunt in Martyrologio Romano adnotata.

Anno periodi Græco-Romanæ 5600. — Olymp. 221. an. 3. — Urb. cond. 860. — Jesu Christi 107. secundum Baronium 109. — Evaristi papæ 13. — Trajani imp. 10.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 18. Coss. C. *Sosio Senecio IV* et *L. Licinio Sura III.* Ita Onuphrius, ex Figlina et Cassiodoro. Suram etiam tertium consulem auctor Chronici Alexandrini profitetur, indeque liquet hunc anno CIV cum nota numerali II proponi debuisse.

2. *Decennalia imperii proconsularis Trajani.* — Decennalia imperii proconsularis uno anno dilata Trajanum exhibuisse indicant uterque consul ea dignitate alias exornati, et persecutio Christianorum, quæ ita aucta est, ut ab hoc anno Eusebius in Chronico tertiam Ecclesiæ orsus fuerit.

3. *Martyrium Ignatii episcopi Antiocheni.* — Eusebius in Chronico sub anno decimo Trajani, tertiam persecutionem consignans ait, in ea et *Symeonem* Cleophæ Hierosolymorum episcopum, et *Ignatium* Antiochenum antistitem passos esse : hincque factum, ut omnes S. Ignatii martyrium, vel cum hoc vel cum sequenti anno conjunxerint. Verum Eusebius Epitomatorum more variis annis gesta uno tenore recitavit. Nam infra demonstrabimus, Trajanum ante annum centesimum duodecimum in Orientem profectum non esse; ideoque et ante eum annum hoc martyrium contingere non potuit; cum, Trajano Antiochiæ existente, Ignatium ad eum adductum Acta ejus referant. Quæstio igitur esse potest, an Ignatius Trajano et Africano coss. ut vult Marianus Scotus in Chronico, scilicet anno Christi CXII, Romam perductus fuerit, ibique bestiis traditus, an vero anno tantum centesimo decimo quinto morte affectus fuerit, ut Joannes Malela Antiochenus ab Usserio in Notis ad Acta S. Ignatii citatus insinuat. Ait enim Malela in Chronico : « Agebat in ea urbe Trajanus imperator, quando divina illa erupit ira. Martyrium vero passus tunc sanctus est Ignatius civitatis Antiochenæ episcopus : indignatione enim in illum commotus est, quod ipsum convicio affecisset. » Loquitur is auctor de terræ motu Antiocheno, quem mense Decembri anni Christi centesimi decimi quinti accidisse narrat, eo tempore, quo Trajanus Antiochiæ hiemabat. Cum vero anno insequenti, verno tempore, Trajanus in Parthos moverit, Actaque S. Ignatii referant, Trajano in Parthos movente, illum Romam perductum esse, Ignatii martyrium quod die vigesima mensis Decembris, ut mox ostendetur, contigit, ad annum

CXVI potius referendum. Verum est in eodem Malelæ Chronico legi : « Ex Daphne processit imperator, et per viam Chriseam sive Daphniticam intravit Antiochiam Syriæ coronam capite gestans ex olivarum ramusculis contextam mense Audinæo sive Januario, die septimo, feria quinta, hora quarta matutina. » Qui character, inquit Usserius in Notis ad Epistolas S. Ignatii, ubi locum illum refert, indicat annum CVII, quo dies VII Januarii in feriam quintam incidit. Sed cum post annum centesimum duodecimum, quo Ignatium passum, certum videtur, dies VII Januarii et feria quinta in toto Trajani imperio non concurrant, non dubito quin error in numeros irrepserit. *Joannes Fellus* episcopus Oxoniensis nuper defunctus, Joannis Malelæ Chronicon ex typographia Sheldoniana edendum susceperat; sed postquam comperit, auctorem fuisse nullius judicii, et librum fabulis scatere, noluit eum edendo, tum prælo tum opera sua abuti : liber tamen non est nihili. Habet quædam præclara, præcipue in ea parte historiæ, quæ ad sua tempora pertingebat. Vixit autem sub Magno Justiniano, et videtur anno ejus XXXV, aut circiter, scribere desiisse. Ita clarissimus Guilielmus Loydius episcopus Asaphensis, e secta Protestantium, vir solidissimi criterii. Chronicon illud adhuc ineditum cum videre non potuerim, ad Loydium scripsi, qui non tantum quæ de eo martyrio in eo habentur, mihi describenda curavit; sed et mihi suam de illo sententiam indicavit.

4. *Gesta a Trajano ante martyrium S. Ignatii.* — « Suppono, inquit, illud esse verum, quod tum omnes veteres docent, tum præsertim Acta martyrii, Ignatium passum sub Trajano imp. post Dacicum bellum confectum; et eo potissimum tempore quando ipse Trajanus Antiochiæ fuit in expeditione adversus Parthos, sive Persas : tunc a Trajano Antiochiæ damnatum; et post aliquandiu Romæ passum fuisse. Dacicum bellum a Trajano confectum anno Christi CVIII existimo. Anno autem Christi CXII ad bellum adversus Parthos gerendum Trajanum Roma profectum probavi iis argumentis, quibus non video quid possit opponi. Cum ea æstate fuerit Athenis, et inde in Asiam profectus sit, teste Dione, pag. 778 D. cum Phlegonte et nummis collato, puto ex Asia movisse mense Octobri, idque Antiochiæ auditum Joanni Malelæ auctori occasionem dedisse tradendi, Roma profectum Trajanum mense Octobri anni XV imperii sui, (repono IE pro IB, ut Malela cum seipso conveniat) dein mense Decembri (XVI imperii) venisse Seleuciam; et (CXIII Christi) Januarii die VII die Veneris Antiochiam venisse (hic itidem repono Σ pro E, die Veneris pro die Jovis). Hæc vera esse possunt, aut saltem verisimilia : ad meam autem de morte S. Ignatii sententiam nihil faciunt, nec officiunt. Hoc anno Christi CXIII puto Trajanum in hosticum progressum, ea quæ Dio, pag. 779 D. narrat, *Samosatis*, etc. fecisse, dein anno Antiocheno CLXII et XVII imperii in Armenia hibernasse. Annum noto Antiochenum Malelæ causa. Anno Christi CXIV Armeniæ omnia reliqua in suam potestatem redegisse, et *Parthamisiri* eum adorante IMP. VII audiisse, et ea provincia constituta anno Antiocheno CLXIII, XVIII imperii *Edessæ* hibernasse. Anno Christi CXV, Mesopotamiam et Adiabenem suæ ditionis fecisse, IMP. VIII et VIIII acclamatum fuisse. Demum anno Antiocheno CLXIV, et XIX imperii sui, *Antiochiam* rediisse, post integrum biennium, et quod excurrit. Ita enim intelligo illa Malelæ verba, quando ait, « biennio post Trajani in Orientem profectionem terræ motum contigisse. » Antiochia Romanis fuit Oriens : Malelæ autem homini Antiocheno Oriens fuit majoris Asiæ provincia.

5. *S. Ignatius anno* CXVI *martyrium subiit.* — « Terræ motum Malela nos docet contigisse die XXIII Decembris. Dio pag. 782 DE ait ex eo Trajanum ægre evasisse, postea multos dies urbis reliqua trepidasse, Trajanum interea sub dio in circo se tenuisse. Quid agentem putemus? Victor in Epitome nos docebit : *Terræ motus gravis, atroxque pestilentia, famesque et incendia facta sunt, quibus omnibus Trajanus per exquisita remedia opitulatus est.* Procul dubio ea sedulo procuravit, quibus ira Deum maxime avertenda fuit. In quibus nihil antiquius habuerunt dæmonia quam Christianorum excidium, quibus omnes publicas calamitates deberi persuaserant cultoribus suis. Hoc de omnibus ejusmodi casibus ostendit S. Cyprianus in libro ad Demetrianum. Hoc præcipue de terræ motu Dodwellus meus Dissert. Cyprianica XI, § 34. Eo magis verisimilia existimo, quæ habet Joannes Malela de S. Ignatii martyrio quod evenit hoc tempore, et hac occasione. Vix fieri potuit, quin ob hanc causam episcopus Christianorum, quisquis ille fuisset, ab Ethnicis Trajano sisteretur. Unde ab eo interrogatum et fassum oportuit puniri, secundum sua rescripta (Plinius lib. 10, epist. 98). Hero autem S. Ignatii successor viginti annis cathedram tenuit, et diu Trajano superstes fuit. Non igitur tunc temporis (ausim dicere) Hero episcopus fuit, sed ipse S. Ignatius. Hoc rationi est maxime consentaneum, et hoc diserte asserit Joannes Malela; cui certe idem auctor, qui annum terræ motus recte tradidit, æque recte Ignatii martyrium tradere potuit. Neque tamen confestim S. Ignatius martyrium perpessus est, sed postquam Trajano illi pravam superstitionem objicienti, ille vicissim idololatriam increpuisset, (quod indicat Malela) tunc ab eo damnatus, et postea perseverans, ductus est, primum Seleuciam una cum Rufo et Zozimo; dein mari aperto Smyrnam navigavit. Ibi aliquando detentus (et forsan jussu Trajani) ad ejus constantiam frangendam, quod ait diserte Chrysostomus Orat. ad Antiochen., tom. 5, pag. 502, edit. Savil. Ibi certe die XXIV Augusti ad Romanos epistolam dedit. Inde Troadem, illinc Neapolim, etc. Demum, ut nos Acta docent, Romam delatus, ibi martyrium complevit, in Sigillaribus, videlicet XIII kalend. Januarias anni Christi CXVI.

6. *Quo anno S. Simeon Cleopæ martyrium passus sit.* — « Hoc eodem anno etiam S. Simeonem

Cleopæ, Hierosolymorum episcopum, passum ostendit Dodwellus meus dissert. Cypr. xi, § 21. Rationes, quas profert, meis sunt satis consentaneæ. Ille ait, S. Simeonem ob motum Judaicum accusatum, idque potius quod ex stirpe Davidica, quam quod esset christianus. Mihi videtur verisimile motum illum Judaicum hinc originem traxisse, quod terræ motus, etc., procurarentur eorum sanguine æque ac Christianorum. Nostram quippe religionem iis temporibus pro Judaismo a Gentibus habitam fuisse, tum ex Dione in Domitiano et in Nerva, tum aliunde constat. De tempore satis patere videtur, quod S. Simeon, aiente Hegesippo apud Euseb. lib. 3, cap. 32, *coram Trajano Cæsare et Attico consulari fidem Christi constanter professus sit.* Hunc Atticum Syriæ legatum, consularem fuisse non dubito. Græca autem S. Ignatii Acta ejusdem Attici meminerunt (quidni consularis?) et Urbani et Marcelli (forte consulum suffectorum. Non absonum est consulatum suffectum Roma absentes gessisse. Hi sane Antiochenis notiores fuisse videntur, quam anni Christi cxvi novi consules ordinarii). Anno cxvi hæc gesta fuisse ostendit, quod *coram Trajano*, qui antea semel tantum fuit Antiochiæ, et nunc primum hoc ex terræ motu irritamentum habuit adversus Christianos. S. Simeonem autem senem cxx annorum, quod minus idoneus esset qui Romam mitteretur, non absimile est, Antiochiæ passum. Sin autem passus fuerit Aprilis xxvii, quem ejus Natalem habent Græci in Menæis suis, eadem tempestate Trajanum in hosticum discessisse, ideoque tunc temporis hunc occisum, et S. Ignatium Antiochia Seleuciam missum fuisse crediderim. » Hæc eruditissimus Loydius, quibus in utroque martyrio nihil verisimilius afferri potest. Illud certum, Ignatium post annum Christi cxii, ac post inchoatum a Trajano bellum Parthicum, morte affectum esse, et quidem die xx Decembris, ut non tantum ad eum diem habent Menæa, sed etiam Acta Græca martyrii ejus. Denique Marianus Scotus in Chronico anno penultimo Trajani, Ignatium Antiochenum Romæ passum scribit, quanquam sub Trajano VI et Africano coss., id est, anno Christi cxii jam eum Romam ductum, et bestiis traditum scripsisset.

7. *Epistolæ S. Ignatii.* — A num. 18 ad 35. Epistolæ S. Ignatii martyris nostro sæculo in magnam controversiam vocatæ. Et quidem ex Protestantibus Salmasius, Blondellus et Dallæus eas omnes adulterinas esse contendunt; Usserius vero, Pearsonius hoc anno mdclxxxvi demortuus, ac Isaacus Vossius pro iisdem pugnant, et plerasque ex iis sinceras esse docent. Ait enim Pearsonius in Vindiciis Epistolarum S. Ignatii ingens discrimen versari inter tres latinas, et duodecim græcas; ac illas, quarum una ad B. Mariam, duæ aliæ ad S. Joannem apostolum, suppositilias esse, tum quod Græcis omnibus fuerint incognitæ, neque græcismum omnino redoleant; tum quod in vetustissimis vulgatæ versionis Mss. codicibus non inveniantur. Addit Pearsonius, ne ipsas quidem græcas duodecim, quas Baronius amplectitur, et incorruptas existimat, parem sibi auctoritatem vindicare, ac recte positam distinctionem inter septem epistolas ab Eusebio in sua Historia memoratas, et antiquissimis Patribus frequenter laudatas, ac quinque alias, quæ nonnisi post aliquot sæcula in lucem prodiere, atque ideo jure vel in dubium vocantur, vel etiam plane rejiciuntur: idque non tantum, quia verisimile non est, Eusebium, si ejus ævo extitissent, latere potuisse; sed etiam quia vel ob modum loquendi ab Eusebianis multum discrepantes apparent; vel ob materiam doctrinæ, institutis et moribus posterioris Ecclesiæ magis consonæ, et Ignatianis Eusebio memoratis sola imitatione, eaque nimis affectata, similes. Ait denique Pearsonius, etiam illas septem antiquissimas et maxime genuinas epistolas, in editione græca tunc temporis vulgata interpolatas et corruptas fuisse; quod planum faciunt, cum loca a veteribus Patribus adducta, quæ in ea editione aut non comparent, aut non recte repræsentantur, tum etiam alia non pauca, quæ neque antiquitati, neque sententiæ S. Ignatii congruunt, neque tenori Epistolarum satis convenienter inferuntur. Diligentia incredibili quæcumque ad græcas et græco-latinas Polycarpi et Ignatii Epistolarum editiones, earumque versiones antiquas, novas, nov'antiquas pertinent, investigavit vir doctissimus, et libros duos latinos Mss. nactus est, qui Ignatii epistolarum interpretationem a latina vulgata diversissimam continebant. Et statim collatione facta, testimonia Patrum omnium, qui intra quinque post Christum sæcula floruere, a græcis latinisque codicibus dissidentia, cum hac versione optime convenire, et multa a Græculis posterioribus inserta et intertexta, ab eadem pariter abesse deprehendit, ac ex veteris versionis fide græcas Ignatii epistolas recognovit, et assumenta stellionum ope a genuinis facile et aperte secrevit. Ad cumulum accessit, quod post eam editionem publicatam, Isaacus Vossius græcum exemplar e Medicea bibliotheca descriptum produxerit, et cum latina versione ab Usserio publicata imprimendum ac notis illustrandum anno mdcxlvi curavit. Quo factum, ut easdem epistolas Ignatii nunc habeamus, quas habuit Eusebius, quas edidit Polycarpus, quas scripsit Ignatius; quo subsidio Baronius destitutus, qui ideo loca ex epistolis Ignatii interpolatis, in Annalibus aliquando in medium adducit. Joannes Baptista Cotelerius mense Augusto currentis Christi anni mdclxxvi Parisiis denatus, idem de Ignatianis Epistolis judicium, ac Pearsonius, tulit in libro cui titulus, *Sanctorum Patrum, qui temporibus apostolicis floruerunt, Opera;* ubi tamen queritur Usserium epistolam ad Polycarpum sub contra expressum testimonium Eusebii et Hieronymi, et contra epistolam Polycarpi finem a reliquis sex disjunxisse, et Ignatio abjudicasse. Certum itaque nunc apud Catholicos et doctiores ex Protestantibus, epistolas Ignatii ab Eusebio laudatas, sinceras et legitimas esse. Quæ vero adversus easdem a Salmasio, aliisque afferuntur, solide confutata

ab illis, qui opinionem a nobis explicatam tuiti sunt.

8. *Opera Dionysii Areopagitæ.* — Ad num. 51 et seqq. An D. *Dionysius* Areopagita, opera, quæ ejus nomen præferunt, scripserit, in magna disceptatione positum. Plures enim tam ex Orthodoxis, quam Protestantibus contendunt opera illa non ab eo, sed ab aliquo Dionysio juniore conscripta fuisse; de quo etiam certatur, vixéritne ante Concilium Chalcedonense, an post illud. Legendi inter cæteros Isaacus Habertus in Archieratico, Joannes Launoius in Opusculis de duobus Dionysiis, Atheniensi, et Parisiensi, Joannes Morinus in Opere de Sacris Ordinationibus, Schelstratius in secunda parte Antiquit. illustr., Petrus Franciscus Chifletius in Dissertatione singulari de hac re, aliique. Hoc enim examinare in tam brevi opere non vacat.

ANACLETI ANNUS 8. — CHRISTI 110.

1. *Acta de S. Ignatii martyrio.* — Annus sequens, qui numeratur Domini centesimus decimus, adscribitur Fastis, Gallo et Bradua consulibus, cum Trajanus undecimum annum ageret in imperio : quo (ut auctor est Eusebius [1], et Hieronymus [2]) S. Ignatius episcopus Antiochenus, qui (ut vidimus) anno superiori vinctus Antiochia Syriæ ductus est Romam, martyrium feliciter consummavit. Quonam autem genere mortis? Plane accidit, quod optarat, ut leonum dentibus dilaniatus, gloriosam martyrii coronam fuerit consecutus; rem gestam paucis Eusebius [3] absolvit, his scilicet verbis : « Ignatius item qui ad nostram usque memoriam multorum ore et sermone prædicatur, post Petrum successione secundus episcopatum Antiochiæ nactus est. Fertur porro, hunc ex Syria ad urbem Romam amandatum, bestiis prædam, et laniatum, ob testimonium quod Christo perhibuisset, esse projectum. » Hæc tantum ipse.

2. Cæterum Metaphrastes [4] ex vetustioribus tabulis, post alia multa, hæc de ejus adventu Romam, atque martyrio : « Venit Romam, et sistitur ante præfectum Urbis. Is cum Theophorum vidisset Ignatium, et litteras accepisset imperatoris; dies autem advenisset opportunus, quando erat dies festus et celebris Romanorum; ducit eum in medium theatrum, sicut jubebat improbum edictum imperatoris. Cum ergo universa civitas sederet in theatro, cum ardenti spiritu et oculis jam spectaculum amantibus; utpote quod jam fama ubique annuntiasset, Syriæ episcopum cum feris esse pugnaturum : conversus ille ad populum quodam generoso et inflexibili animo, ut qui gloriaretur, et sibi placeret; propter eam, quæ pro Christo suscipi cernebatur, ignominiam : Viri (inquit) Romani, et præsentes hujus certaminis spectatores; non hæc mihi fiunt, ut luam pœnas alicujus maleficii (maleficos enim, quod sæpe diximus, Gentiles dicebant esse Christianos, atque ut maleficos esse damnandos : aut sceleratæ alicujus actionis auctores), sed ut Deum assequar, cujus quidem teneor desiderio, et quem cupio insatiabiliter. Sum enim ejus frumentum, et molor per dentes bestiarum, ut fiam ejus purus panis. Hæc dixit; et dimissi leones eum statim laceraverunt et devoraverunt, a solis asperioribus illis ossibus abstinentes : et revera impletis votis, ut bestiæ essent ejus sepulcrum. » Hæc ille de Ignatii martyrio.

3. Eadem de Ignatii contestatione ad populum facta apud Adonem [1] leguntur, licet ab eo multa alia Ignatius Romæ passus tradatur, nimirum quod ait : « Pilis plumbeis scapulas ejus primum contusas, deinde ungulis latera ejus dilaniata, et lapidibus asperis confricata : manus ejus igne fuisse repletas, et papyro oleo infuso latera ejus adusta, jussumque super carbones ardentes insistere, rursumque inflammatum lateribus, et ungulis laceratum, ac testeis crustis perfricatum. » Hæc et alia unde acceperit, non invenimus, et certæ ne sint fidei dubitamus. Dissentit quoque Ado a citato nuper auctore, dum carnes ejus intactas a leonibus remansisse tradit. Verum cum hæc scribat acta coram Trajano impeperatore, haud probantur, cum constet eum in Oriente egisse his temporibus cum exercitu. Sed nec veritati consentientia sunt, quæ ait accidisse hoc anno undecimo Trajani, Attico et Marcello consulibus : Marcelli enim consulatus, sed cum Surano, tunc accidit, cum Trajanus ageret in imperio annum septimum. Scimus alioqui, martyrium Ignatii ab aliis poni aliis ac diversis Trajani imperii annis : sed præstat antiquio-

[1] Euseb. in Chron. — [2] Hieron. de Scrip. Eccl. in Ignat. — [3] Euseb. hist. lib. III. c. 30. — [4] Metaph. apud Sur. 1 Februar.

[1] Mart. Adon. die 1 Februar.

ribus, nempe Eusebio et S. Hieronymo, fidem præstare.

4. Quid vero S. Joannes Chrysostomus[1] de Ignatio Romæ passo? « At illi, inquit, qui Romæ habitabant, cum illic magna vigeret impietas, majore auxilio indigebant. Ideo Petrus, et Paulus, et Ignatius post illos ibi fuerunt immolati, ut civitatem illam, idolorum cruoribus pollutam, proprio sanguine abluerent, et operibus ipsis resurrectionis Jesu Christi crucifixi testimonium afferrent, demonstratis iis qui Romæ degebant, se præsentem vitam tanta cum voluptate nunquam fuisse despecturos, nisi sibi omnino persuasissent quod ad crucifixum Jesum essent ascensuri ; » et post nonnulla : « Ut autem illi qui Romam incolebant, hæc esse vera, re ipsa cognoscerent, permisit Deus eum sanctum virum illic morte affici. Quod autem hæc sit causa, ex genere ipsius mortis conabor ostendere. Neque ut extra muros in barathro, aut in carcere, aut in angulo aliquo occideretur, damnatus est; sed in medio theatro, universa civitate seorsum considente et spectante, bestiis in ipsum immissis et concitatis, martyrium pertulit : ut sub omnium oculis adversus diabolum trophæum erigeret, cunctosque suorum certaminum imitatores efficeret; cum non modo fortiter, sed etiam cum lætitia mortem oppeteret, ferasque cum omni voluptate spectaret, non quasi raperetur e vita, sed tanquam ad vitam meliorem ac præstantiorem vocaretur. Unde hoc sit perspicuum? ex verbis quæ moriturus loquebatur. Cum enim id genus supplicii sibi esse subeundum intellexisset : Ego, inquit, feras illas adjuvarem. » Hæc Chrysostomus, alludens, puto, ad ea quæ ipse scripserat ad Romanos.

5. Post vero necem sanctissimi viri, Syros, qui eum comitati sunt Romam, susceptas ejus sacras reliquias, Antiochiam ovantes magno gaudio retulisse, idem auctor testatur, sic suos alloquens Antiochenos : « Exiguum ad tempus eum vobis ademit Deus, sed majore cum gratia restituit. Et quemadmodum pecuniam mutuantes, cum fœnore ea reddunt quæ acceperunt : sic etiam Deus pretiosum hunc thesaurum paulisper suscipiens ut ostenderet Romæ, majore cum gloria illum vobis retulit. Emisistis eum episcopum, et martyrem recepistis : emisistis cum precibus, et cum coronis suscepistis : nec vero vos soli, sed cunctæ quæ interjectæ sunt civitates. Quomodo enim eas affectas existimatis, cum reportatas reliquias cernerent? quem voluptatis fructum percipere? quanta lætitia gestire? quam faustis undique acclamationibus coronatum amplecti? Quemadmodum pugilem generosum, qui omnes devicerit adversarios, spectatores e cavea cum plausu consurgentes sublimem statim excipiunt, nec terram attingere patiuntur; sed humeris sublatum, innumerabilibus laudibus exornantes, domum reportant : sic quoque sanctum illum omnes ex ordine civitates ab Urbe relatum suscipientes, humerisque gestantes, Antiochiam usque sunt comitatæ, martyrem coronatum celebrantes, diabolum deridentes, quod e contrario illi versutia successisset. Et tunc quidem cunctis illis civitatibus profuit, documentoque fuit, et patriam hanc usque in præsentem diem locupletavit. » Hucusque Chrysostomus de ipsius reliquiarum tunc facta translatione. Positas eas fuisse in suburbiis Antiochiæ, ad portam Daphniticam, auctor est S. Hieronymus[1] : quando autem intra civitatem perlatæ fuerint, suo loco dicemus : agitur hujus translationis anniversaria celebritas decima septima mensis Decembris.

6. Sed quod ait Chrysostomus, eam sic solemniter omnium plausu, concursu, et accursu esse factam : cum constet antiquo jure Romanorum, reliquias defunctorum prohibitas esse transferri ; scribatque Plinius[2] his temporibus ad Trajanum, pro ea re impetranda, collegium Pontificum adiri solitum : dicendum est, Christianos ejusmodi licentiam, nulli parcentes impensæ, ingenti pecunia redemisse. Distrahere pecunia consuevisse Gentiles reliquias martyrum, notavimus in Romano Martyrologio. At sicut qui nuper, licet vinculis alligatus, cum duceretur ad bestias, magno honore (ut vidimus) a civitatibus per quas transiret, fuit affectus : ita, Deo sic disponente, cum ab iisdem qui eum Romam ad martyrium fuerant comitati, Antiochiam reduceretur, factum est, ut eadem loca, et civitates eidem occurrentes, quem vinctum magno fuerant honore prosecutæ, eumdem corona martyrii redimitum exultantes ubique susciperent. Suspensos enim omnes fuisse animo, anxie expectantes quid Ignatio Romæ accidisset : sed hæc avidius S. Polycarpum scire optasse, ipse in fine epistolæ, quam scripsit ad Philippenses, declarat.

7. Perlatas autem S. Ignatii Antiochiam reliquias, ac in suburbio (ut dictum est) in cœmeterio collocatas, permultis magnisque coruscasse miraculis, idem Joannes Chrysostomus testatur his verbis : « Non aliter quam thesaurus quidam perpetuus, qui quotidie exhauritur, et nunquam deficit; sic etiam beatus hic Ignatius cunctis ad se accedentibus benedicens, fiducia, et strenua alacritate, magnaque fortitudine plenos remittit domum. Itaque non hodie tantum, sed quotidie confluimus, spirituales ex eo fructus percipientes. Quisquis enim cum fide ad illum accedit, magnis afficitur beneficiis. Sanctorum enim non modo corpora, sed ipsi loculi et monumenta spirituali gratia conferta sunt. » Hæc et alia multa Chrysostomus de cultu reliquiarum sanctissimi viri. Videas itaque ex his, quanti fecerint Christiani hujus temporis (omnes haud dubium Apostolorum discipuli) reliquias sanctorum martyrum; dum sæviente licet persecutione, nihil veriti invidiam sævitiamque Gentilium, nec viarum pertæsi difficultates et longitudinem, Roma Antiochiam usque eas magna veneratione et lætitia retulerunt, et loco honestissimo collocarunt.

[1] Joan. Chrys. serm. de S. Ign. tom. V. in fine.

[1] Hier. de Scrip. Eccles. in Ignat. — [2] Plin. lib. X. epist. LXXIII.

8. *Hero episcopus Antiochenus.* — Subrogatus fuit ab Antiochenis in locum Ignatii (quod ipse prædixerat) Hero ejusdem Ecclesiæ diaconus, ad quem extat ipsius Ignatii hæc præmonentis epistola; seditque annos viginti [1]. Legimus in codice Vaticano, post S. Ignatii epistolas, hujus Heronis ad ipsum jam martyrio coronatum precationem, his verbis latine redditam :

9. « Sacerdos, et assertor sapientissimi Dei, gnati, immaculata stola indute, perenni fonte saturate, cum angelis laudem canens, primogeniti certe amice, a peccatis liberate, a diabolo separate : agonista constitutus in stadio veritatis, acquisisti pretiosam salutem, confudisti Trajanum, et senatum Romæ, prudentiam nunc non habentem : domesticus nunc factus es Christi in dilectione, fide, et vita. Memor esto mei, filii tui Heronis : ut et ego ex hac vita exiens, sanctis connumerer; ut dignum nomen merear adipisci, et de injusta statione atque a Deo aliena extraneus inveniar. Ter quaterque beate, qui ad talia pervenisti, pater Ignati, currus Israel, et auriga ejus. Evasisti mortem, fugiendo, et de terrenis ad cælestia evolasti : coronam deificam et magnam meruisti, et in amabili Dei agone vicisti. Memento ejus quem nutrivisti, beate martyr, et præsta mihi colloquium, sicut prius faciebas. » Hucusque Heronis precatio ad Ignatium.

10. *Onesimi et Antistii episcoporum martyrium.* — At non solum Ignatius, sed et alii episcopi ex suis ipsorum sedibus abstracti, æque petebantur ad necem; quod S. Joannes Chrysostomus [2] testatur his verbis : « Neque vero id solum diabolus, sed et aliud non minus grave machinabatur. Nam cum urbium præfectos ad trucidandos episcopos impellebat, tum etiam operam dabat, ut in externas civitates abstracti, de medio tollerentur. Id autem agebat, simul ut necessariis rebus spoliarentur simul ut itineris labore confecti redderentur imbecilliores. Hæc Chrysostomus; quod quidem non tantum in Ignatio factum vidimus, sed et id ipsum postea contigisse Onesimo Pauli discipulo, Ephesiorum episcopo; qui dudum Ignatium, in itinere constitutum, Smyrnæ convenit. Hic, inquam, ab Asiæ proconsule teneri ac vinciri jussus, Ephesо abductus Romam, ibi lapidibus obrutus, martyrium egregie consummavit : hæc quidem de eo antiquæ ecclesiasticæ tabulæ [1], in quibus ejus martyrii memoria annis singulis repetenda, notata olim fuerat, his verbis scripta habent : « Hic vinctus Romam perductus, pro fide Christi lapidatus, primo ibidem sepultus fuit; inde ad locum ubi fuerat episcopus ordinatus (nempe Ephesum) corpus ejus delatum est. » Sed de eo errasse constat Nicephorum [2], dum ipsum sub Domitiano tradit occubisse martyrio; nam quem certum est supervixisse Ignatio, qui sub Trajano martyr factus est, quomodo ante Ignatium sub Domitiano martyr potuit ex hac vita migrasse?

11. In Macedonia etiam Dyrrachii S. Astius (aliter Antistius) ejus civitatis episcopus supplicio crucis martyrium magna cum gloria consummavit; quem cum sic pendentem in cruce vidissent septem christiani, qui eadem urgente persecutione ex Italia illuc confugerant, tanto permoti exemplo, magno animi ardore christianos esse profitentes, se obtulere martyrio, qui omnes jussu præsidis in mare demersi sunt; agitur horum anniversaria commemoratio tum a Græcis, tum etiam a Latinis [3].

12. *Cerdonis episcopi Alexandrini obitus.* — Hoc eodem anno undecimo Trajani imperatoris, Cerdo episcopus Alexandrinus, cum ageret in sede annum undecimum, ex hac vita decessit, subrogatusque est in locum ejus Primus, qui tenuit eamdem sedem annos duodecim. Hæc omnia Eusebius in Chronico. Quod vero spectat ad electionem episcoporum Alexandrinorum, S. Hieronymus scribens ad Evagrium, hæc ait : « Alexandriæ a Marco evangelista usque ad Heracleam et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum, in excellentiori gradu collocatum, episcopum nominabant; quo modo si exercitus imperatorem faciat; aut diaconi eligant de se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent. » Hæc Hieronymus. Quam vero ingentem calamitatem, in ultionem sceleris in Ignatium perpetrati, passa sit civitas Antiochena, dicemus anno sequenti, quo contigit, ulciscente numine viri sanctissimi necem.

[1] Euseb. in Chronico. — [2] Chrys. de S. Ign. serm. tom. v.

[1] Rom. Martyrol. 16 Febr. et alia. — [2] Niceph. lib. III. c. 11. — [3] Martyrolog. Rom. 7 Julii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5601. — Olymp. 221. an. 4. — Urb. cond. 861. — Jesu Christi 108. secundum Baronium 110. — Alexandri papæ 1. — Trajani imp. 11.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 8. Coss. *Ap. Annius Trebonianus Gallus*, et *M. Atilius Metilius Bradua*, ex inscriptionibus ab Onuphrio in Fastis relatis.

2. *Decennalia Augustei imperii, et II triumphus Trajani.* — Trajanus imperii Augustei decennalia dedit, et secundum triumphum Dacicum exhibuit, ut anno 103 ostendimus. Ad hæc decennatia, referenda quæ habet Dio lib. 68, postquam secundum bellum Dacicum narravit. « Ad Trajanum reversum in Urbem quam plurimæ legationes a barbaris gentibus, et imprimis ab Indis venerunt. Is spectacula edidit dierum centum viginti trium, in quibus interdum cæsæ sunt feræ mansuetæque bestiæ mille, interdum etiam ad decem millia : itemque gladiatorum decem millia (inter se) certaverunt. Iisdem temporibus stravit paludes Pontinas lapidibus, extruxitque juxta vias ædificia, pontesque magnificentissimos fecit, ac nummum omnem adulterinum conflavit. » Hæc enim omnia decennalium indicia. Cum vero in hujusmodi solemniis novi sæpe tituli imperatoribus darentur, hæc inscriptio in Trajani honorem tunc dicata. Refert eam Sponius in Miscellaneis eruditæ Antiq., pag. 268.

IMP. CAESAR DIVI NERVAE F. TRAIANO AUG. GERM. DACICO PONTIF. MAX. TRIB. POT. XII. IMP. VI. COS. V. PROPAGATORI ORBIS TERRARUM LOCUPLETATORI CIVIUM CULTORES LARUM ET IMAGINUM DOMUS AUGUSTI SOLO PRIVATO SUA PECUNIA FECERUNT.

Egregii certe tituli, quibus postea Hadrianus Trajani filius adoptivus cohonestatus est, et ut ex usu, qui invaluerat, conjicere licet, in decennalibus, vel aliis id genus festis.

3. *S. Ignatius.* — Martyrium S. Ignatii longe post præsentem annum contigit, ut ex dictis anno superiori certum redditur.

4. *S. Onesimus.* — Ad num. 10. Onesimus Pauli discipulus, aliique de quibus Baronius, eodem circiter tempore, quo Ignatius, martyrii palmam consecuti videntur.

5. *Obitus Cerdonis episc. Alexand.* — Ad num. 12. Cerdo episcopus Alexandrinus « defunctus est die sabbati undecimæ lunæ, » inquit auctor Patriarcharum Coptitarum post Baronii mortem publicatus, id est, die quinta Junii, ideoque anno præcedenti, quo is dies in sabbatum incidit.

6. *Alexander fit papa.* — Evaristo papæ hoc anno demortuo successit Alexander; juxta Chronicon Damasi.

ANACLETI ANNUS 9. — CHRISTI 111.

1. *Consulum successio.* — Sequens annus ab Ignatii martyrio numeratur Domini centesimus undecimus, Trajani vero duodecimus. Contigit nos in prima editione Annalium ponere consules Messalam atque Pedonem, fidem secutos [1] Evagrii numerantis annos prioris terræmotus Antiocheni sub Trajano usque ad posteriorem terræmotum sub Leone imp. Sed quod vetus inscriptio reperta non sinat suo loco in Fastis positum consulatum Pedonis moveri, consignatum ipsum certo anno ab Urbe condita, calculus ipse potius Evagrii mendacii arguendus, quo nos ductos, cum ipso pariter errasse contigit, ut hic ejus auctoritate consulatum Pedonis, et recensitum sub ejus consulatu terræmotum Antiochenum posuerimus, restituendum ipsum sub ipso consulatu Pedonis post sex annos suo loco. Venia tamen dignus error, cum Cassiodori Fastis per hæc Trajani et Hadriani tempora nihil sit perturbatius, ut in his de consulatu Pedonis illapsus error ex Evagrio potuerit existimari. Sed re comperta, ponatur hic consulatus Palmæ iterum et Calvisii Tulli, inter suffectos autem T. Ælius Hadrianus is, qui imperium postea, Trajani adoptione, cujus spem certam in hoc ei magistratu factam ferunt [1], consecutus est. Tertius enim hic annus erat ab ejus prætura, quam Serviano II consule ab eo gestam notat Spartianus. Cæterum ab hoc anno ad annum secundum Leonis Augusti, quo terræmotus ille contigit, qui civitatem Antiochenam gravissime afflixit, numerantur anni tercentum quadraginta septem, quot scilicet Evagrius Scholasticus interlapsos tradit ab altero ejusdem civitatis terræmotu, qui Trajani temporibus acciderat. Unde si calculum ejus sequamur (ut fecimus) priorem hanc cladem Antiochenam, hoc ipso anno, et his quos dixi, consulibus adscribi oportebit. Sed cum ex Dione constet, illam Pedone consule, quem in ipso terræmotu Antiochiæ oppressum affirmat, contigisse, consulatusque Pedonis, ut certissima nota demonstrabitur, non ante sextum ab hinc annum collocari queat; ad id tempus necessario rejiciendus erit hic terræmotus; ac docendum, fidem dandam Dionis narrationi, ipsum vero Evagrium potius in numeri sui computatione lapsum esse.

[1] Evagr. lib. II. c. 21.

[1] Spart. in Hadriano.

Anno periodi Græco-Romanæ 5602. — Olymp. 222. an. 1. — Urb. cond. 862. — Jesu Christi 109. secundum Baronium 111. — Alexandri papæ 2. — Trajani imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *A. Cornelius Palma II* et *C. Calvisius Tullus II.* Hunc bis consulem fuisse docet Capitolinus in Marco cap. 1. Palmam vero, Aulum Cornelium vocatum, patet ex inscriptione Onuphriana anno XCIX, quo priorem consulatum gessit, relata.

EVARISTI ANNUS 1. — CHRISTI 112.

1. *Anacleti obitus.* — Annus præsens, qui ponitur Christi centesimus duodecimus, Trajani vero decimus tertius, a diversis chronographis diversis consulibus consignatur; nam Cassiodorus habet Pisonem, et Hastam, alii quod certius est, Crispinum, et Orfitum; sed in his modo non laborandum, quod imperatoris annis vera certaque temporis ratio constituatur, nec de consulibus aliquid certi valeat definiri : siquidem ut superius dictum est his Trajani, sive Hadriani temporibus, Cassiodori Fasti mendosissimi inveniuntur. Hoc igitur anno Anacletus papa, cum sedisset annos novem, menses tres, et dies decem, martyrio coronatur decima tertia die mensis Julii, qua tabulæ ecclesiasticæ[1] anniversariam ejus memoriæ celebritatem antiquitus notatam habent. Res ab eo gestæ, quas plane fuisse mirificas, multis argumentis assequi licet, communi naufragio scripturarum remanserunt plane obscuræ : nam hæc tantum in libro de Romanis Pontificibus de eo scripta habentur : « Hic memoriam beati Petri construxit, et composuit dum presbyter factus fuisset a beato Petro, seu alia loca ubi episcopi reconderentur sepulturæ; ubi autem et ipse sepultus est in pace juxta corpus beati Petri, tertio idus Julii. Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, creavitque presbyteros quinque, diaconos tres, episcopos per diversa loca numero sex; et cessavit episcopatus ejus dies tredecim. » Hæc ibi.

2. *Patriarchæ nomen.* — Leguntur ejus titulo epistolæ tres; in quarum ultima quod trium sedium patriarchalium series ponatur, tum nomen patriarcharum, tum res ipsa displicet novatoribus. Nomen quidem antiquissimum est, tum a Judæis, tum etiam a Gentilibus usurpatum, quod, sicut alia multa, in Ecclesiam feliciter transiit; non tantum enim Judæi, sed et Ægyptii utebantur eo nomine atque primaria dignitate : nam et Herodotus, cum agit de sacris Ægyptiorum, patriarchas illos nominat, qui principem locum in sacris tenent. Insuper usus est eo nomine Hadrianus[1] imperator, Trajani successor, in epistola ad Servianum consulem de Ægyptiorum inconstantia, ubi hæc verba : « Ille ipse patriarcha cum Ægyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Christum; » sed de ea re suo loco inferius, ubi, quod de Serapide loquitur, calumniam esse aperte monstrabimus. Cæterum de sedium prærogativa a Petro primum instituta, deque ipsarum ordinis ratione diximus primo Annalium tomo.

3. Hæc eadem habentur in Romanis Conciliis sæpe repetita; nimirum primum sub Damaso, quæ continet Cresconiana Collectio; deinde sub Gelasio[2]; censentur enim hæ tres sedes una, unius nimirum Petri nomine et auctoritate firmata; nam ea ratione Gregorius[3] ad Eulogium scribens, hæc ait : « Cum multi sint Apostoli, pro ipso tamen principatu sola Apostolorum principis sedes in auctoritate convaluit, quæ in tribus locis unius est. Ipse enim sublimavit sedem, in qua etiam quiescere, et præsentem vitam finire dignatus est. Ipse decoravit sedem, in quam Evangelistam discipulum misit. Ipse fir-

[1] Rom. Martyrol. 13 Jul.

[1] Flav. Vopisc. in Saturnino. — [2] Habetur tom. I. Concil. — [3] Gregor. lib. VI. epist. XXXVII.

mavit sedem, in qua septem annis, quamvis discessurus, sedit. Cum ergo unius atque una sit sedes cui ex auctoritate divina tres nunc episcopi præsident; quicquid ego de vobis boni audio, mihi imputo. » Hæc Gregorius, consentientia omnibus quæ in dictis Conciliis sub Damaso atqua Gelasio acta sunt. At de his sedibus sæpe inferius. Sed nunc ad res Romæ gestas redeamus.

4. *Evaristus papa, et de titulis Romæ ab eo institutis.* — Cum (ut dictum est) post Anacleti martyrium sedes vacasset diebus tredecim, in locum ejus est suffectus Evaristus, et ipse natione Græcus, ex patre Judæo, nomine Juda Bethlehemitico : qui sedit annos novem, et menses tres. Hæc ex libro de Romanis Pontificibus; in quo (ut alias sæpe diximus) consules sunt perperam superadditi. Meminerunt Evaristi Irenæus [1], Optatus [2], Epiphanius [3], et Augustinus [4]. Cum autem in superius citato libro mox subditur : « Hic titulos in urbe Roma divisit presbyteris; » quid per titulos intelligi debeat, est accuratius pervestigandum. Haud tamen dubium per titulos accipi domos divino cultui mancipatas, in quibus Christiani synaxes agere consueverant. Est de his exemplum in brevioribus illis, sed plane aureis Pii papæ [5] epistolis ad Justum episcopum Viennensem, in quarum priori hæc de nuper erecto titulo : « Antequam Roma exiisses, soror nostra Euprepia (sicut bene recordaris) titulum domus suæ pauperibus assignavit; ubi nunc cum pauperibus nostris commorantes, missas agimus; » et posteriori : « Presbyter Pastor titulum condidit. » Sic igitur quod dicatur Evaristus titulos divisisse presbyteris, de illis plane intelligendum est qui recens essent instituti; sicut enim Christiana religio in dies majoribus augebatur incrementis, ita pariter novos adjicere titulos opus erat, prout et posterioribus temporibus esse factum apparet.

5. Sed inde acciderit ut domus fidelium in sacrum usum conversæ, quas nos ecclesias dicimus, a majoribus Tituli dicerentur, paucis aperiendum. A rebus fiscalibus videtur accepta esse nomenclatura : tituli namque impositione, rem aliquam sibi fiscus solitus erat vindicare, atque principi consecrare; ut cum ait imperator [6] : « Tituli vero, quorum adjectione prædia nostris sunt consecranda substantiis, nonnisi publica testificatione proponantur. » Fuisse hujusmodi titulos vela quædam, quæ regiam repræsentarent potestatem, vel imaginibus imperatorum vel nominis ipsorum inscriptione insignita, multa sunt quæ poterunt demonstrare : sed nos breviter tantum rem attingemus. Ejusmodi vela cortinas regias S. Ambrosius nominat, dum scribens ad Marcellinam de Valentiniano imperatore agit, qui cortinarum illatione intra basilicam, illam sibi eo modo studuit vindicare, sed eisdem a pueris scissis, omnia irrita sunt reddita. Porro titulos et litteris notari solitos, S. Augustinus [1] his verbis demonstrat : « Ne domum ipsius invadat aliquis potens, ponit ibi titulos potentis, titulos mendaces; ipse vult esse possessor, et frontem domus suæ de titulo alieno muniri; ut, cum titulus fuerit lectus, conterritus quis potentia nominis, abstineat ab invasione. » Vetuit [2] Gregorius hujusmodi titulos imponi ecclesiasticis rebus; quippe qui sciret titulos ecclesiasticos longe a fiscalibus diversos esse debere.

6. Fuisse autem apud Christianos titulum, quo domus aliqua cultui divino manciparetur, vexillum crucis, ex iis possumus intelligere, quæ Theodosius imp. edicto præcepit [3], ut delubra Gentilium Christianæ religionis cultui mancipparentur, collocato in eis (ut ait) venerandæ Christianæ religionis signo. Eaque ratione quod titulo crucis censerentur res dicatæ esse religioni, Leo imperator [4], ne signum crucis inferretur in loca publica, quæ gratia popularis voluptatis essent erecta, lege vetuit, cum sic ait : « Decernimus, ut posthac neque monachi, aut quicumque alii cujusque status atque fortunæ, in ædes publicas, vel in quæcumque loca populi voluptatibus fabricata venerabilem crucem, et sanctorum martyrum reliquias illicite inferre conentur, vel occupare audeant ea quæ ad publicas causas vel ad populi oblectamenta extructa sunt. » Ad hæc insuper, alia sunt complura exempla, et auctoritates, quibus crucis vexillo illato, velut præfixo titulo, res censeretur Deo dicata, quæ collegimus in nostris Notis in Romanum Martyrologium [5] editis, ut non sit opus eadem hic denuo repetere. Cum igitur domus aliqua publico religioso Christianorum usui manciparetur, crucis titulo insignita, ex eo et nomen accipiens, Titulus dicebatur; ex his et allusio facta est apud Ambrosium [6] cum dicitur : « Domum salutat; tam enim devota fuisse videtur, ut omnis domus ejus signo titulata esset crucis. » Sed et alia quoque ratione dici potest, Ecclesiam dictam esse Titulum; nimirum quod, qui illi presbyter adscriberetur, ab ea nomen titulumque acciperet, ut ejus loci presbyter diceretur.

7. *De diaconorum munere et ministerio.* — Post hæc de Titulis divisis presbyteris, hæc mox de diaconorum munere ibidem adduntur : « Et septem diaconos ordinavit, qui custodirent episcopum prædicantem, propter stylum veritatis : » quæ non sic accipias, ut ab Evaristo primum in Romana Ecclesia fuerint diaconi ordinati; nam S. Ignatii testimonio superius vidimus, Linum Paulo, Clementem et Cletum Petro ministrasse diaconos; sed Evaristi opus fuisse videtur, ut diaconis munus injungeret assistendi episcopo prædicanti. Instar enim cælestis illius præstantissimæ hierarchiæ ecclesiasticam pariter esse compositam, certissimum est. In illa namque septem spiritus in circuitu throni Deo assistere visi sunt [7], ostensumque est divinitus Zacha-

[1] Iren. lib. II. c. 3. — [2] Optat contra Parmen. lib. II. — [3] Epiph. hæres. XXVI. — [4] Aug. epist. CLXV. — [5] Habentur tomo I. Biblioth. sanct. — [6] L. si quando C. de bon. vacant. lib. XI.

[1] Aug. in Psal. XXI. exp. II. — [2] Gregor. lib. V. epist. XLIV. — [3] L. ult. de Pagan. C. Theod. — [4] L. decernimus. C. de Episc. et cleric. — [5] Die 26 Jul. — [6] Apud Ambros. in epist. ad Coloss. c. 4. in fine. — [7] Apoc. I. III.

riæ [1] in lapide illo septem infixos esse oculos, alia quoque de iisdem septem angelis ante thronum Dei assistentibus sunt symbolice demonstrata. Qua ratione, sicut angeli, qui administratorii spiritus ab Apostolo dicti sunt, et olim a Propheta [2] : « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem, » Deo adstant ; ita pariter et diaconi, qui ministri Ecclesiæ sunt, non tantum ut episcopo assistant (quod ab ipsa primitus ipsorum institutione factum est) sacrificium offerenti, sed etiam eidem Evangelium annuntianti præsto sint, institutum fuit.

8. De ejusmodi conformatione ecclesiasticæ cum cælesti hierarchia, in his quæ ad diaconos spectant, hæc S. Ignatius [3] scribens ad Trallianos : « Quid vero diaconi, quam imitatores angelicarum virtutum? qui purum et inculpatum ministerium illis exhibent, ut S. Stephanus beato Jacobo, Timotheus et Linus Paulo, Anacletus et Clemens Petro : » ejusdem quoque Ignatii testimonio exploratum habetur, in verbo etiam diaconos ministrare consuevisse episcopo; nam hæc habet ad Philadelphios : « De Philone diacono, viro a Cilicia testimonium habente, qui mihi in sermone ministrat una cum Gavia et Agathopode viro electo. » Erat pariter et Agathopus diaconus, ut in aliis epistolis [4] idem ipse testatur : putatur ejusdem quoque fuisse ordinis Gavia, eo nomine vir dictus, Ignatii studiosissimus. Sic igitur episcopum Evangelium prædicantem septem vallabant diaconi, ob muneris majestatem, et functionis amplitudinem : hocque significare constat quod subdit « Propter stylum veritatis. » Gaudet quippe multorum testimonio veritas. Non enim puto, quod ait auctor, diaconos jussos esse episcopum prædicantem custodire (ut aliqui sunt interpretati) ut ab irruentibus Christianæ fidei hostibus eum tuerentur ; nullum certe extat exemplum, ut diaconi, more prætorianorum militum pro defensione imperatoris, pro tuendo suo ipsorum episcopo adversus persecutores vel leviter obnisi fuerint ; aut fuisse aliquando consuetudinis, Ecclesiam Dei castrorum more tueri.

9. Perseveravit per multa sæcula, ut, more illius primitus factæ ab Apostolis diaconorum ordinationis, septem tantum in Ecclesia Romana diaconi ministrarent; quanam autem ratione fuerit diaconorum auctus numerus, suo loco dicemus. Cæterum sicut Evaristus id illis injunxit muneris, ut etiam episcopo Evangelium prædicanti assisterent; ita et Fabianus [1] addidit, ut iidem quatuordecim Urbis regionibus præessent, singulis binas assignans, ut pauperum in eis degentium curam gererent; unde est nomen ex munere inditum, nempe ut iidem diaconi regionarii dicerentur, qui etiam in Concilio Romano sub Silvestro [2] nominati reperiuntur diaconi cardinales, quod, licet diversis in locis agerent, unius tamen Ecclesiæ, ejusdemque primariæ, cardine continerentur; cum alioqui non deessent aliarum ecclesiarum in Urbe existentium diaconi, in singulis saltem duo, ut ejusdem Silvestri papæ in Romano Concilio [3] institutio edita ostendit.

10. Cæterum quantæ æstimationis et reverentiæ diaconi in Ecclesia esse apud omnes deberent, ex eo potest facile perspici, quod sicut apostolica institutione et auctoritate monet Timotheum Paulus [4], ne adversus presbyterum accusationem absque testibus recipiat, ne videlicet detrahendi atque calumniandi improbis pateret aditus : ita pariter S. Ignatius terribili contestatione, ne quis diaconos accuset, exterret, dum ait scribens ad Trallianos de diaconis : « Cavendum itaque, non secus atque ignem ardentem fugitis, ne quis eos accuset ; » ut non mirum videatur, si de episcopis, ne quis eos accuset tum in epistolis Romanorum Pontificum, tum etiam in sacris Conciliis sæpius statutum legatur. At de his hactenus.

11. *Pantheon ictum fulmine.* — Hoc eodem anno decimo tertio Trajani imperatoris, Pantheon Romæ templum celeberrimum ictum fulmine conflagrasse, auctor est Eusebius in Chronico. Quod erat Jovis Ultoris [5] delubrum, juste numine ulciscente, de cælo tactum incenditur, cum vera religio Romanorum persecutione vexatur. Non enim Anacleti sanguine exatiata est persequentium rabies; sed aliis ad pœnam quæsitis, majori aucta furore, in quoslibet quos reperiret Christiani nominis, sæviebat.

[1] Zachar III. — [2] Psal. CIII. — [3] Ignat. ad Trall. epist. V. — [4] Idem. epist. VII. c. 12.

[1] Rom. Pontif. in Fabiano. — [2] Concil. Rom. II. c. 7. — [3] Eod. Concil. II. c. 6. — [4] 1. Tim. V. — [5] Plin. lib. XXXVI. c. 5.

Anno periodi Græco-Romanæ 5603. — Olymp. 222. an. 2. — Urb. cond. 863. — Jesu Christi 110. secundum Baronium 112. — Alexandri papæ 3. — Trajani imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Crispinus Priscianus*, et *Solenus Orfitus.*

2. *Anacleti papæ obitus.* — Anacletus papa anno Christi nonagesimo quinto demortuus. In

Chronico enim Damasi legitur : « Anacletus annis duodecim, mensibus decem, diebus tribus. Fuit temporibus Domitiani a consulibus Domitiano X et Sabino (qui anno Christi LXXXIV Fastis nomen dedere) usque Domitiano XVII, et Clemente, » anno Christi XCV, consulibus. Sed loco « mensibus decem, » legendum « mensibus duobus, » cum Catalogo Palatino. Colitur Anacletus die XIII Julii. Verum is dies ad aliquam ejus translationem referendus, ut jam de aliis natalibus attributis antiquis Pontificibus diximus.

3. *Anacleti Decretales.* — Circumferuntur Anacleti Epistolæ Decretales tres, quas eruditi supposititias judicant. Prima est ad omnes episcopos et fideles, quæ consuta est tam ex Scripturæ locis, quam ex Clementis ad Jacobum epistolis, uti ex Rufini, Damasi, aliorumque auctoritatibus. Secunda est ad episcopos Italiæ, in qua sunt testimonia ex Augustino, Idacio, Gregorio Magno deprompta. Tertia ad omnes episcopos, agitque de patriarchis, quorum nomen hoc et sequenti sæculo in Ecclesia incognitum; denique habet testimonium ex Concilio Romano sub Gelasio, et ex aliis posterioribus Patribus. Anacleto successit Evaristus, qui ante hunc annum jam ad cælestem vitam migrarat, ut ostendit initium Alexandri ejus successoris, qui ab anno Christi CVIII sedit, ut ex dicendis in ejus morte liquebit.

EVARISTI ANNUS 2. — CHRISTI 113.

Episcopi Hierosolymitani. — Anno Domini centesimo decimo tertio, coss. Calpurnio Pisone et Rustico Bolano, Justus Hierosolymitanus episcopus ex hac vita subtractus est, qui successorem habuit Zachæum, post quem Tobias, in cujus locum suffectus est Benjamin, qui successorem accepit Joannem, cui est subrogatus Matthias, cui successit Benjamin. Omnes hi sex intra annos tredecim, nimirum usque ad octavum Hadriani annum (ut Eusebius ponit in Chronico) consumpti sunt; adeo ut hac conjectura facile sit colligere, Hierosolymitanam Ecclesiam dira fuisse persecutione vexatam. Certe quidem cum Trajanum non in Christianos tantum, sed et in Judæos infensissimo fuisse animo, Dio, qui res ab eo gestas memoriæ commendavit, affirmet; ardentiori furore in eos sævisse visus est, qui et genere Judæi essent, et religione Christiani. Sed valde dolemus excidisse nobilissimæ Ecclesiæ et præclarissimorum virorum egregia monumenta.

Anno periodi Græco-Romanæ 5604. — Olymp. 222. an. 3. — Urb. cond. 864. — Jesu Christi 111. secundum Baronium 113. — Alexandri papæ 4. — Trajani imp. 14.

1. *Consules.* — Ad. num. 1. Coss. *C. Calpurnius Piso* et *M. Vettius Bolanus*, ex Inscriptionibus Gruterianis pag. 163, 7 et pag. 128.

2. *Quindecennalia imperii procons. Trajani.* — Imperii proconsularis quindecennalia, quorum causa Dacicarum victoriarum memoria renovata, Trajanus exhibuit, ut deducitur ex duobus apud Mediobarbum nummis, in quorum uno legitur : IMP. CÆS. TRAIANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. V. DES. VI. in postica : S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI DACIA. Cernitur Victoria inscribens clypeo. Præterea Trajanus *Optimi* cognomen admisit, ut apparet ex nummo anno CIII a nobis recitato, cusoque dum Trajanus trib. pot. XIV gerebat, quæ hoc anno usque ad diem V kalend. Julii in cursu fuit.

EVARISTI ANNUS 3. — CHRISTI 114.

1. *Trajani prosperæ res gestæ.* — Sequenti anno Domini centesimo decimo quarto, Trajano Augusto sextum et Julio Africano coss., cum idem Trajanus ante biennium, transmisso Euphrate, Assyrios atque Persas debellasset, aliasque finitimas nationes, ac munitissimas civitates, ut Babylonem inter alias, Arabiam quoque postea absque certamine in potestatem redegit; hæc pluribus Dio, qui et addit: « Jactabat se ultra quam Alexander penetrasset progressurum; id quod senatui per epistolam significavit, subjungens ægre se posse eas gentes, quas devicisset, in fide et officio continere, aut a vi et injuria defendere; quanquam non cessaret quotidie Orientis populos armis agitare et debellare. Nomina præterea victarum a se gentium senatui recitavit; quarum numerus tantus erat, ut vix recenseri aut numerari possent. » His Romam allatis litteris, et in senatu lectis, « Triumphalis tunc arcus (idem inquit auctor) præter alia multa, quæ in honorem ejus decreta et facta sunt, in illius foro substructus est. Jamque cives se ornabant, ut illi in patriam revertenti, læti et plaudentes occurrerent; sed languescente corpore, deficientibus viribus, neque Romam redire, neque quicquam superiore vita, et rebus ante gestis dignum efficere valuit. Imo vero præ tædio bellorum et magnitudine curarum, coactus aliqua ex parte gentes, quas subegisset, liberas facere. » Hucusque Dio. Cujus etiam auctoritate, et aliis vetustioribus monumentis satis exploratum habetur, hoc anno, cum sextum gereret consulatum, appellatum esse Parthicum et Arabicum. Extant quidem numismata Trajani, in quibus una cum sexto ipsius consulatu, ARABIA ADQUISITA ponitur; alia, in quibus expressa habetur columna in foro ipsius erecta, de qua superius dictum est; alia rursus, in quibus itidem cum sexto ejus consulatu, significantur alimenta Italiæ distributa.

2. *Tentatio Christianorum, et vaticinia.* — Magna profecto tentatio Christianis, qui fide nutarent, ejusmodi Trajani immensa felicitas fuit; cujus quidem rei exemplum perspicuum satis apud Lucianum extat in dialogo illo, qui inscriptus est, *Philopater;* in quo cum multa insumpsisset verba Triephon quidam, ut Critiam redderet Christianum; ad extremum perlatum est nuntium ejusmodi a Cleolao de rebus bene gestis a Romano imp. adversus hostes, quod ab auctore his describitur versibus :

> Cecidit supercilium illud olim Persidis
> Fama celebratum, atque Susa urbs inclyta,
> Cadet autem et omnis terra nobilis Arabum
> Valida imperantis dextera, et vi roboris.

Quod cum accepisset Triephon ille, de Christiana fide nihil loqui ausus est amplius, sed factus plane desertor, ad Ignotum Deum Athenis (quod nec deos colere vellet Romanorum) quem Critiæ cordi fuisse, auctor superius demonstraverat, quasi ad tutum religionis portum se contulit : « Nos, inquiens, illum Athenis Ignotum inventum adorantes, et manus in cælum tendentes, gratias illi agamus, ut qui digni facti fuerimus hujusmodi potestati atque virtuti subjecti esse. Reliquos autem istos (nempe Christianos) nugari sinamus: contenti pro ipsis dicere notum illud, quod proverbio dici solet : Non est curæ Hippoclidi. » Quod ab illis usurpatur, qui nec perperam facta curant, sed plane negligunt; hæc quidem Triephon, indigne ferens quod a Critia relatum acceperat de Christianis quibusdam assidue psallentibus et jejunantibus, qui rerum mutationem in malum, et Romani exercitus cladem venturam prænuntiabant : sed cum omnino contraria iis quæ ab ipsis fuerant prædicta, tunc Romæ sibi per Cleolaum familiarem essent nuntiata, Christianos ipse una cum Critia sic derisit atque despexit.

3. Cæterum haud falsa fuisse illa Christianorum vaticinia, probavit eventus; nam teste Dione, non tantum Trajanus nihil posthac rebus gestis et superiori vita dignum efficere potuit; sed rebellantibus provinciis, quas subegerat, eædem Romanos milites, qui fines tuebantur, partim ejecere, partim interfecere. Itemque rebellantibus in Arabia Agarenis, tantum abfuit ut ad eos accedens Trajanus domare potuerit, ut pene periclitatus, prohibente numine, recedere coactus fuerit. Quænam vero prodigia tunc acciderint memoria plane digna, idem auctor sic subdit : « Prodigia inibi multa sunt facta, tonitrua atque fulgetra; arcus ingens in cælo visus est, tempestas, et grandines immensæ; præterea (quod monstro simile existimatum est) quoties Romanus cum hoste manus consereret, ictu fulminis avertebatur. Orta subito muscarum vis, eduliis et poculis

insidens, fœdo contactu cuncta Romano gravia et molesta faciebat. Digrediens inde Trajanus, morbo primum tentatur, etc. » Sed levia sunt hæc comparatione eorum quæ a Judæis Romani sunt passi; quæ nos inferius eo anno, quo ab Eusebio gesta ponuntur, ordine temporum recensebimus. Sic igitur, secundum vaticinia Christianorum, omnia ab eo tempore tetra ac infelicia Romano imperio acciderunt.

4. *Phocæ episcopi martyrium.* — Quod autem ad Julium Africanum spectat qui hoc anno (ut diximus) consulatum gessit; illum existimamus fuisse Africanum, qui Ponti provinciam administrans, ut de superstitione Gentilium bene mereretur, inter alios illustrissimum fama virum sanctum Phocam Synopidis episcopum, multis antea affectum suppliciis, martyrio coronavit [1]. Res gestæ ipsius in antiquis tabulis ecclesiasticis cum apud Græcos, tum Latinos, anniversaria die commemorationis ejus summatim collectæ habentur; sed et Asterius episcopus Amaseæ in Ponto easdem encomiastica oratione recensuit; tu consule quæ de eo a nobis in Martyrologio Romano notata sunt. Sed cum in multis, tum in his non assentimur dicenti [2], eum triduo ante Trajani obitum (nam multa sunt quæ repugnant) esse passum.

[1] Bed. Martyrol. 14 Julii. et alii. — [2] Petr. in catalog. lib. VI. c. 98.

Anno periodi Græco-Romanæ 5605. — Olymp. 222. an. 4. — Urb. cond. 865. — Jesu Christi 112. secundum Baronium 114. — Alexandri papæ 5. — Trajani imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Trajanus Aug. VI* et *T. Sextius Africanus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari ex Phlegonte lib. de Mirabilibus, cap. 25.

2. *Quindecennalia Trajani Aug.* — Sumptus hic a Trajano consulatus juxta secundam regulam, ob quindecennalia sc. Augustei imperii. *Forum* Trajani, in quo columna cochlidis erigenda erat, hoc anno dedicatum, ut dixi anno CIII: sed columna, quæ hæc solemnia, quemadmodum et forum exornavit, anno tantum sequenti, propter causas nobis ignotas, posita. Mediobarbus pag. 161, hunc Trajani nummum producit: IMP. TRAIANO AUG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI. P. P. in postica: DACIA PROVINCIA S. C. Cernitur figura sedens cum puerulis. In alia postica ejusdem anticæ: DACIA AUGUST. PROVINCIA S. C. Vides in decennalibus et id genus festis præteritarum victoriarum memoriam renovatam.

3. *Bellum Parthicum.* — Trajanus currenti anno in Orientem profectus, ut adversus Armenos Parthosque bellum gereret, juxta dicta anno CIII quæ huc retrahenda.

4. *Persecutio Christianorum.*— Idacius in Fastis sub hujus anni consulibus habet: « His coss. persecutio Christianorum. » Ea enim annis hujusmodi solemniis destinatis de more decreta; unde et ad Trajanum celebrem epistolam de cognitione causæ Christianorum Plinius Junior scripsit, ut anno CII diximus, idque anno præcedenti, quo etiam in Oriente Christianos vexatos fuisse dicendum.

EVARISTI ANNUS 4. — CHRISTI 115.

Annus Domini centesimus decimus quintus consulatu Publii Celsi et Clodii Crispini adscribitur in Fastis, licet ab aliis ponantur alii consules. Quod autem hoc anno decimo sexto Trajani imp. recenseatur ab Eusebio terræmotus ille admirandus Antiochenus, errore temporis lapsum esse, tum Dionis, tum Evagrii certa auctoritate monstravimus. Cæterum rebellione gentium domitarum fuit annus hic Romano imperio plane funestus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5606. — Olymp. 223. an. 1. — Urb. cond. 866. — Jesu Christi 113. secundum Baronium 115.
— Alexandri papæ 6. — Trajani imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Publius Celsus II* et *C. Clodius Crispinus*, ex inscriptione ab Onuphrio in Fastis recitata. Priorem Baronius Publium Celsum sine numerali nota perperam edit.

Ad hunc annum referenda columnæ Trajani erectio, ut liquet ex inscriptione, quam anno CIV recitavi. Præterea Trajanus a Lyttiis novo titulo exornatus, et *Orbis Conditor* appellatus, ut videre est in inscriptione græca apud Gruterum pagina MLXXXIV, 2.

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙ. ΚΑΙϹΑΡΙ.
ΘΕΟΥ. ΝΕΡΡ. ΥΙΩ ΝΕΡΟΥΑ.
ΤΡΑΙΑΝΩ ϹΕΒΑϹΤΩ.
ΑΡΧΙΕΡΕΙ. ΜΕΓΙϹΤΩ.
ΔΗΜΑΡΧΙΚΗϹ. ΕΞΟΥϹΙΑϹ. ΤΟ. ΙΖ.
ΥΠΑΤΩ. ΤΟ. Γ ΠΑΤΡΙ. ΠΑΤΡΙΔΟϹ.
ΤΩ ΤΗϹ. ΟΙΚΟΜΕΝΗϹ ΚΤΙϹΤΗ.
ΛΥΤΤΙΩΝ Η. ΠΟΛΙϹ.
ΔΙΑ ΠΡΩΤΟΚΟϹΜΟΥ Μ. ΠΟΜΠΗΙΟΥ.
ΚΛΕΙΜΕΝΙΔΑ.

Id est, *Imp. Cæsarei Divi Nervæ F. Nervæ Trajano, Augusto, Pontifici Max. Trib. Pot. XVII, Consuli III, Patri Patriæ, Orbis Conditori, Lyttiorum civitas, per Protocosmum M. Pompeium Climenidæ F.* Est cosmus apud Cretense magistratus idem, qui apud Lacedæmonios ephorus. Porro loco ΥΠΑΤΩ ΤΟ. Γ. id est, *Consuli III*, legendum ΥΠΑΤΩ ΤΟ. ϛ. id est, *Consuli VI*. Erravit enim Gruterus, qui purum gamma posuit loco gamma longiori tractu inferius sinuato, quæ nota numeralis æquivalet minori ϛ et designat sextum numerum. Similem Gruteri errorem anno sexto Antonini Pii infra emendabimus. De Lyttio urbe legendus Strabo lib. 10, pag. 476, et Harduinus V. C. in nummis antiquis illustratis, pag. 300.

2. *Bellum in Oriente inchoatum.* — Rebelliones adversus Trajanum a gentibus domitis excitatæ pertinent ad ultimum ejus imperii annum, ubi de iis mentio erit. Hoc enim anno bellum in Oriente inchoatum, et sequentibus continuatum, ut diximus anno CIII, quæ huc ex parte referenda.

EVARISTI ANNUS 5. — CHRISTI 116.

1. *Judæorum rebellio.* — Sequenti vero anno Domini centesimo decimo sexto, coss. Ninnio Hasta et Manilio Vopisco, agente Trajano in imperio annum decimum septimum, Judæos ab imperio Romano rebellasse tradit Eusebius in Chronico; qua vero audacia et feritate, ex Dione accepimus, qui ait : « Per idem sane tempus Judæi, qui circa Cyrenem incolebant, Andrea duce constituto, Romanos et Græcos sine discrimine statim obtruncant; nec cæde contenti, humanis carnibus vesci cœpere; horum intestinis, stillante adhuc sanguine, cincti, tum pellibus obvoluti, multos per medium usque ad verticem secuere, plures bestiis dilaniandos objecere, alios inter se digladiari coegere; ut ducenta, et amplius hominum millia eo furore, et armis Judæorum interierint. »

2. « Nec minore clade Cyprii affecti fuere; siquidem in ea insula, duce Artemione, conspirantes Judæi circiter ducenta et quadraginta capitum millia trucidarunt. Qua facti atrocitate Judæus de cætero legibus et pœnis Cyprum attingere prohibetur. Si vel vi tempestatis, vel per errorem illuc delatus fuerit, ceu capite damnatus, statim morte mulctatur. Sed inulta clades non mansit; nam Trajanus misso cum exercitu L. Quieto cum antecedentibus aliis ducibus, Judæos, qui per universum terrarum orbem tantum cædis ediderant, profligavit. » Hucusque Dio. De rebellione autem a Judæis facta in Mesopotamia Eusebius in Chronico agit anno sequenti, decimo octavo Trajani, quo hæc omnia accidisse in Historia [1] affirmare videtur. Cæterum quod ad Ju-

[1] Euseb. hist. lib. IV. c. 2.

dæorum effusam rabiem spectat; quod non Romanis tantum, sed et Christianis essent infestissimi, ab horum nece haud se temperasse, putandum est. Quomodo autem iidem a Romanis compressi sint, auctore Eusebio, anno sequenti dicemus

Anno periodi Græco-Romanæ 5607. — Olymp. 223. an. 2. — Urb. cond. 867. — Jesu Christi 114. secundum Baronium 116. — Alexandri papæ 7. — Trajani imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Q. Ninius Hasta*, et *P. Manilius Vopiscus*, ex inscriptionibus Onuphrianis.

2. *Judæorum rebellio.* — Narrat Baronius ex Dione, rebellionem Judæorum, *qui circum Cyrenen habitabant*, *Andrea duce* constituto, et cladem Judæis in insula Cypro Ægyptoque commorantibus illatam. At cum hæc recitentur a Xiphilino ex Dione longe post terræ motum Antiochenum, qui sub ipsum finem anni sequentis contigit, ea rebellio ad annum cxvi, quo in Chronico Eusebii narratur, retrahenda. De hac totius Ægypti et Libyæ vastatione a Judæis facta, Orosius in lib. 7 hæc habet : « Incredibili deinde motu sub uno tempore Judæi quasi rabie efferati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt; quæ adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut nisi postea Hadrianus imp. collectas illuc aliunde colonias deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset. » Quæ ex Dione Orosius accepit.

EVARISTI ANNUS 6. — CHRISTI 117.

1. *Judæorum rebellio* — Annus Christi centesimus decimus septimus, qui est Trajani decimus octavus, non ut in prima editione posuimus ex Cassiodoro, Hadrianum et Salinatorem consules habuit, sed magis L. Vipstanum Messalam, et M. Vergilianum Pedonem. Sic enim in antiquis lapidibus eorum nomina describuntur, adjecta etiam in uno eorum nota numeri annorum ab Urbe condita, quæ illos hoc anno Christi fuisse consules dubitari non sinat totamque Chronologiæ nostræ rationem mirifice confirmet; sic igitur habet ejus inscriptionis pars, quæ ad annum hunc facit. D. JUNIUS CARUS COOPT. L. VIPSTANO MESSALA M. PEDONE VERGILIANO COSS. P. R. C. ANN. DCCCLXVIII. id est : Post Romam conditam anno octingentesimo sexagesimo septimo. Sane si ad annum Urbis septingentesimum quinquagesimum primum, in quem Christi Domini ortum secundum carnem incidisse docuimus, annos centum et septemdecim, qui ad hos usque consules numerati sunt, adjicias, eamdem ipsam annorum Urbis summam conficies, octingentos scilicet atque sexaginta septem sive octo, quod utrumque verum est; quia cum anni Urbis a Palilibus, Aprili mense inciperent, quemlibet annum ordinarium in duos Urbis annos, sive in duas illorum partes incurrisse certum est. Quare hujusce Christi anni centesimi decimi septimi prior pars a Januario ineunte, usque ad XI kalend. Maias, quo die Urbs condita fuit, octingentesimo sexagesimo septimo illius anno, reliqua deinceps sexagesimo octavo respondeat.

2. *Terræmotus Antiochiæ.* — Ex his ergo certa atque fixa consulatus Pedonis sede constituta, sequitur, ut dirum illum terræmotum, quo civitas Antiochena concussa atque prostrata est, cum in ea esset imperator in hibernis, et Pedo ipse consul, Dione teste, interiit; non alio, quam hoc ipso anno, contigisse intelligamus. Res autem atrox et luctuosa, prout se habuit, pluribus enarranda, quam Dio [1] idem his verbis præclare admodum describit. « Dum vero Antiochiæ Trajanus ageret, atrox et funestus motus terræ accidit, vicinis urbibus atque populis cladem etiam afferens; quanquam ipsa Antiochia

[1] Dio in Trajano.

insigni et publica clade vastata fuit. Hiemabat in ea forte Trajanus, atque illuc milites frequenter, et privati complures convenerant, alii prætcrea ut jura acciperent; quosdam legationis officium, merces, et privata compendia traxerant; quamplurimi videndi imperatoris, et spectandorum ludorum gratia, confluxerant. Ita vix ulla natio aut civitas a detrimento et clade immunis extitit; ut plane universus terrarum orbis, et populi qui Romano parebant imperio, calamitatem ingentem acceperint. Motum terræ fulmina primum antecesserunt, tum venti insoliti et peregrini vehementius spiravere : quibus monstris atque prodigiis, quæ gravia et horrenda videbantur, nemo tamen quæ mala secuta sunt extimuit. Tum magno et repentino oborto fragore, maria fervescere, fluctus intumescere, adhuc æstus vehementius, et violentius insurgere, terra omnis succuti, domus, ædificia contrario ictu quassari, dissilire alia, et superne assultantia tecta concidere; crepitus audiebatur ingens et horribilis. Mœnia contrario pulsu, modo huc, modo illuc nutantia, confringi et ruere; mare ipsum turbine contorquebatur; terra autem, ubi ædificia non erant maxima, compulsa motu assultabat.

3. « Tetra omnia erant, simul contrita ligna, collisa vasa fictilia, et saxa acervatim magno cum stridore proruebant. Pulvis densus atque concretus excitari; tantaque obducta caligo cunctos oppresserat, ut alterum videre, alloqui, et audire minime cuiquam, imo ne spirare quidem, ingruente vento ac pulvere, liceret. Multi mortales extra domum vitæ periculum adiere, præcipites tectis erumpebant, et velut agmine fugientes in acervos cogebantur; qui omnes ceu e præcipiti loco dejecti, collisi sunt; non pauci adhuc mutilato corpore abiere. Arbores radicitus convulsæ procubuerunt. Ingentem turbam prostrata tecta et subversi muri obruere; primo impetu densi alius super alium incidentes, extinguebantur. Si qui vero lacero corpore, vel lapide, vel ligno converberati cessissent : hi profecto omnium miserrimi erant, utpote quibus aut vivere, aut subito mori negaretur. Non simplex fuit clades; siquidem de tantorum mortalium numero vix sine noxa unus vel alter evasit. Videre erat hunc confracto humero, illum amissis brachiis fugere; complures capite adempto jacebant; quidam eliso pectore sanguinem evomebant, inter quos Pedo consul, qui tamen haud multo post animam emisit. Atque ut semel omnia complectar, nullum non calamitatis, et miseriæ genus mortales illi substinuere. Sed diutius noctu et interdiu, id agente fato, terra contremuit. Tunc vitæ dubii, et pavore consternati miseri, tanto malo remedium et effugium invenire non poterant; oblæsi tectorum casu passim moriebantur; et quanquam fornices, et concamerata atque vacua loca, prout casus adegerat, tum peristylia, pensilesque horti intercedente ligno a morte quosdam servassent; hi tamen omnes durante motu, fame et inedia, priusquam opem quis ferre possel, confecti fuere.

4. « Desinente tremore, quidam ruinas ascenderunt. Tunc mulieris vox, et infantis vagitus auditus est; matrem et filium ruinæ oppresserant; mirandumque fuit quo pacto alendo puero lac sufficere potuerit. Sed et mater et filius e terra incolumes educti sunt. Dum vero accuratius per trita cadavera, et collapsas domos rimarentur, alter infans inventus est, qui matris mortuæ ubera adhuc sugeret. Omnibus autem, qui ab excidio et a clade superfuerant, salus ingrata et vita molesta extitit, cum luctuosum ubique casum, totque obrutos mortales cernerent. Hac communi ac miseranda populorum strage miserrima, et infelicissima tunc Antiochia afflicta fuit. Trajanus vero a tam fœdo diroque periculo per fenestram domus, quam habitabat, vix ablatus est; accedens enim forte quidam humana major effigie, illum inter exiguos tectorum lapsus incolumem subtraxit. Sed tanta deinceps Cæsarem formido tenuit, ut cum jam aliquot dies tremor quievisset, in hippodromo sub divo, et in publicis tabernaculis vitam ageret. Mons Casius ita concussus est, ut nutante cacumine, quasi convulsus in subjectas urbes labi existimaretur; subsedere et alii montes; quinetiam aquarum fontes non ante visi emicuere, fluvii quoque defecerunt. » Hucusque Dio, licet causam immanissimæ cladis, nempe necem Ignatii, non intellexerit, vel fortasse dissimulaverit.

5. Avulsa enim ab ea semel ingenti illa, et animata columna, cujus virtuti, invisibili quodam modo, innitebatur urbs illa, ipsam in terram prosterni, omnique ex parte corruere necesse fuit; hisce namque cladibus Deum ulcisci solitum neces sanctorum, complura exempla declarant, de quibus agitur suis locis. Quod vero ad Christianos Ecclesiæ Antiochenæ spectat, nequaquam putamus iisdem cum Gentilibus affectos malis esse. Etenim si ex his quæ post multa sæcula sub Leone imp. eidem civitati terræmotu iterum prostratæ horribilia contigerunt, argumentum sumendum est; hæc obventura mala Christianos minime latuisse putandum. Sed sicut ea tunc fuerunt antea divinitus revelata; ita etiam, ne cum impiis perirent pariter justi, quod non esse Dei voluntatis, contestatus est Abraham [1] jam ante, ut alias fecit Deus, suos præmonuisse fideles credendum est. Nam si Trajano, ne periret, occulto Dei judicio, quomodocumque acciderit, consultum fuit; sane quidem metuentibus se (quod est in Psalmis [2]) dedisse significationem, ut fugerent a facie arcus, et liberarentur dilecti sui, æquum est existimare. Certe magnum illum Heronem, ejus civitatis episcopum, his malis supervixisse, et multis annis eam Ecclesiam administrasse, certissimum est; licet quæ tum ab eo, vel aliis Christianis gesta sint, scriptorum inopia, vel potius scripturarum naufragio, rem inserint silentio consepulta. Cæterum cum ex Pedonis consulatu, tanquam certissimo indicio, demonstratum sit, præsenti anno, id est Trajani decimo octavo contigisse terræmotum Antiochenum : ab hoc autem anno usque ad secundum Leonis Au-

[1] Genes. XVIII. — [2] Psal. LIX.

gusti, quod alteram ingentem ac plane mirandam ex terræmotu cladem Antiochiæ itidem accidisse, commemorat Evagrius [1], non plures quam trecenti quadraginta et unus anni reperiantur, quod male calculos idem subduxerit, necesse est affirmare, cujus et nos error fecit errare, dum inter utrumque terræmotum trecentos quadraginta septem annos enumeravit. Propius ad verum accessit Eusebius in Chronico, dum eamdem cladem decimo sexto Trajani anno collocat, et fortasse (nisi quod innumeris ejus locis evenisse constat, ut rerum ordo a librariis perturbaretur, id huic etiam accidisset) suo prorsus anno, hoc est, octavo decimo Trajani legeretur. Sub finem plane imperii Trajani rem gestam id confirmat, quod Trajanum post hæc statim Antiochia profectum, trans Euphratem copias duxisse, Dio testatur, in eaque expeditione, quod suo loco dicetur, diem clausisse. Atque hæc de his satis.

6. *Clades Judæorum.* — « Judæis in Mesopotamia rebellantibus, præcepit, inquit Eusebius [2], imperator Trajanus Lucio Quieto, ut eos provincia exterminaret : adversus quos Quietus aciem instruens, infinita millia eorum interfecit, et ob hoc procurator Judææ ab imperatore decernitur. » Hæc ibi : idemque ea de Judæis fusius prosecutus, hæc alibi [3] : « Quemadmodum Salvatoris nostri doctrina, et Ecclesiæ status magnopere jam tum florebat, et in dies majores amplioresque faciebat progressus : sic Judæorum calamitates, malis alio post aliud importatis, magis magisque accrescebant. Nam cum imperator ad annum decimum octavum regni sui pervenisset, ingens Judæorum multitudo, novo tumultu de integro concitato, e medio sublata est. Siquidem non Alexandriæ solum, et in reliquis Ægypti partibus, verum apud Cyrenen etiam complures, veluti crudeli aliquo et seditioso spiritu exagitati, contra Gentes quæ una cum illis habitabant seditionem conflare cœperunt. Atque seditione mirum in modum exardescente, sequenti anno (Lupo id temporis universæ Ægypti præfecturam gerente) bellum non exiguum illud quidem et leve moverunt. At in prima dimicatione illi a Gentibus victoriam forte consecuti sunt. Ac propterea Gentes Alexandriam propere confugientes, Judæos, qui in ea civitate commorabantur, subito captos oppressosque interfecerunt. Judæi ergo, qui tum incolebant Cyrenen, sociorum auxilio, qui habitabant Alexandriæ, penitus jam destituti, duce Lucua, Ægyptum depopulari, prædas agere, agros illius vastare aggressi sunt.

7. « Adversus quos imperator Marcium Turbonem cum pedestribus, equestribus, et navalibus copiis misit. Hic multis præliis commissis, belloque contra eos non exiguo tempore continuato, infinitas copias Judæorum, non solum qui a Cyrene, sed etiam qui ab Ægypto ad auxilium ipsorum duci Lucuæ ferendum se contulerant, trucidavit. Imperator igitur admodum veritus, ne Judæi qui erant in Mesopotamia, in Gentes eam regionem incolentes, per insidias impetum facerent; L. Quieto in mandatis dedit, ut illos e provincia funditus tolleret, deleretque. Qui quidem facta illuc expeditione immensam Judæorum multitudinem, qui ibi domicilia rerum suarum collocaverant, occidit. Cujus rei causa tam prospere gestæ, præfectus Judææ ab imperatore declaratus est. Ista etiam Gentiles scriptores, qui illorum temporum res gestas litteris mandaverunt, iisdem fere verbis posteris prodiderunt. » Hucusque Eusebius. Quomodo autem Hadrianus Trajani successor eosdem acerbissima clade affecerit, dicemus suo loco inferius.

[1] Evag. lib. II. c. 12. — [2] Eusebius in Chron. an. 18 Trajani. — [3] Euseb. hist. lib. IV. c. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5608. — Olymp. 223. An 3. — Urb. cond. 868. — Jesu Christi 115. secundum Baronium 117. — Alexandri papæ 8. — Trajani imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 1, et seqq. Coss. *L. Vipstanus Messala*, et *M. Vergilianus Pedo.*

Baronius falsa Evagrii supputatione deceptus terræ motum Antiochenum ac utrumque consulem cum anno Christi CXI illigaverat, sed postea in Appendice tomi 9, ex Romana inscriptione, quæ integra Gruteri pag. CCC recitatur, veros consules atque annum terræ motus Antiocheni optime exposuit.

2. *Terræ motus Antiochenus.* — Terræ motus, quo Antiochia afflicta, hoc anno recte consignatur, ut jam diximus. Xiphilino enim suffragantur Collectanea Græca, quæ apud Scaligerum leguntur. Ibi pag. 241, is terræ motus collocatur sub anno tertio Olympiadis CCXXIII, qui mense Julio currentis Christi anni inchoatur. Ex quo vulgaris Baronii, Calvisii in opere Chronologico, card. Norisii in Epistola consul., pag. 73, et aliorum error detegitur. Existimarunt enim terræ motum ante vernum tempus currentis anni accidisse, cum tamen post mensem Novembrem, initio hiemis contigerit, anno nempe tertio Olympiadis CCXXIII ab aliquot mensibus jam inchoato. Certe *Pedo* consul per priorem bimestrem, quo consulatum ordinarium gessit, neque ad Trajanum venire, neque sese rebus militaribus immiscere

debuit; consulatus enim inermis erat. Anni tempestatem nos etiam docuit Joannes Malela Antiochenus in suo Chronico hactenus inedito : « Divino Trajano imperante tertiam suam calamitatem passa est magna Antiochia ad Daphnen posita, mense Apellæo sive Decembri die XIII, feria prima post gallicinium anno æræ Antiochenæ CXLIV, » id est, præsenti Christi anno. Sed loco *die* XIII legendum, *die* XXIII, quia hoc anno cum die XXIII Decembris Dominica concurrit. Ita Usserius in Notis ad martyrium S. Ignatii Antiocheni episcopi. Porro Trajani in Orientem profectione et terræ motu Antiocheno accurate consignatis, liquet Evagrium turpiter lapsum, quando hunc terræ motum cum anno Christi CXI copulat, et Trajanum præsenti anno et *Optimum* et *Parthicum* cognominatum, *Armenia subacta*, ut inquit Zonaras. In Collectaneis Græcis apud Eusebium pag. 341, Olympiade CCXXIII, anno secundo habetur : Τραιανὸς πᾶσαν τῶν Αρμενίων χώραν εἷλε, id est, *Trajanus omnem Armenorum regionem cepit*. Annus secundus præfatæ Olympiadis mense Julio superioris anni incipitur, et usque ad mensem Julium currentis anni in cursu est, ideoque Armeniæ expugnatio recte a nobis superius collocata.

EVARISTI ANNUS 7. — CHRISTI 118.

1. *Quinque virgines martyres.* — Centesimo decimo octavo Christi anno, Æliano et Vetere, vel secundum Cassiodorum, Hadriano secundum et Rustico coss., cum Trajanus imp. nullum unquam persequendi Christianos finem faceret, quid demum addiderit cum rediit Antiochiam, Nicephorus [1] rem prodigiosam narrat his verbis : « Multos Christianorum interimit, in quibus et quinque virgines fidem palam profitentes comburit; et ossibus earum ad summum combustis, cineribusque æri commixtis, ænea quædam, et alia vasa fieri curat; eaque publico lavacro, quod ipse magnificentissime construxerat, dicat. Verumenimvero quicumque eo lavatum ingrediebantur, quamprimum calidas attigissent aquas, caligine simul et vertigine correpti, cum impetu inde procurrebant et concidebant. Causa autem ejus mali cognita, Trajanus, ut alia ex ære puro vasa balneo pararentur, mandat; priora autem illa in fornacibus conflata, in quinque transformat statuas, easque virginum combustarum forma, et habitu pro balneo collocat. » Hucusque Nicephorus; qui cum dicat hæc accidisse, cum post debellatos Persas Trajanus rediit Antiochiam; et ex his quæ scribit Dio, ipsum nonnisi ultimo imperii tempore in diversas Orientis provincias ad Oceanum peragrasse, et in Syriam rediisse, constet; hæc his temporibus facta esse, dicere opus est, nam, etsi (ut vidimus) jam antea Antiochiam venerat; tamen tunc temporis nondum attigisse populum trans Euphratem positum, aperte Dio testatur. Quamobrem, quod tradit Suidas a Trajano promulgatum esse edictum de persecutionis cessatione; ultimo ejus imperii tempore contigisse oportuit : sed quibus tandem permotus Trajanus sero sapiens hæc pro Christianis decreverit, idem Suidas [1] docet his verbis : « Tiberianus, qui primæ Palæstinorum genti præerat, ad Trajanum retulit, se non parem esse Christianis occidendis, qui ultro supplicia appeterent. Unde Trajanus omnibus præfectis suis mandavit, ne suppliciis eos afficerent. » Hæc ipse.

2. *Error de millenario.* — Iisdem temporibus ultimis Trajani imperatoris error ille irrepsit in nonnullos fideles, auctore Papia episcopo Hierapolitano, de millenario; qui tamen non eo usque progressus est, ut transiret in hæresim, nisi postquam in Apollinare, qui eum pertinacius propugnabat, a Damaso papa (ut suo loco dicemus) damnatus est. Papias quidem magnæ in Ecclesia auctoritatis episcopus, Joannis auditor, quod esset in Apocalypsi [2], regnaturos fideles cum Christo mille annis, ex perperam facta verborum illorum interpretatione, de regno terreno putavit intelligendum : quem ob magnam hominis æstimationem complures magni nominis viri sunt secuti, ut inter alios Irenæus, Justinus martyr, et alii, de quibus singulis suo loco dicturi sumus. Sed quid de Papia Eusebius [3] habeat, referamus : « Polycarpi, inquit, ætate, Papias Ecclesiæ quæ est Hierapoli, episcopus magna fama et celebritate fuit, vir plane cum omnium aliarum artium scientia disertissimus, tum cognitionis sacrarum litterarum non ignarus; » et inferius [4] : « Papiæ item libros quinque esse aiunt, qui Expositio sermonum Domini inscribuntur : quorum, tanquam ab eo solo scriptorum, Irenæus sic mentionem facit : Ista Papias Joannis auditor, Polycarpi familiaris, vir anti-

[1] Niceph. lib. III. c. 23.

[1] Suid. in hist. verb. Trajan. imp. — [2] Apoc. XX. — [3] Euseb. lib. III. c. 30. — [4] Ibid. c. 33.

quus, in quarto libro operis sui testata reliquit. Sunt enim quinque ab eo libri confecti. » Hæc Irenæus.

3. Idem ipse Papias in exordio sui operis declarat, se minime quidem sanctorum Apostolorum vel auditorem fuisse, vel eosdem oculis suis conspexisse : sed ea quæ ad fidem pertinent, ab illis qui iisdem noti et familiares erant, se accepisse, docet his verbis : « Non gravabor tua causa, illa, quæ a presbyteris commode perdiscebam, et accurate mandabam memoriæ, cum explicationibus eorumdem contexere, quo veritatem ab illis traditam pro viribus corroborare queam. Non enim (ut vulgus hominum solet) iis qui multa dicunt, sed qui vera docent, oblector : neque enim ex illis qui aliena et nova mandata commemorant, sed ex his qui recordatione renovant ea quæ sunt a Domino per fidem tradita, et ab ipsa veritate profecta, voluptatem capio. Si quis presbyter mihi forte occurrebat, qui cum Apostolis versatus fuisset, dicta Apostolorum ab eo diligenter sciscitabar; nempe quid Andreas dixisset, quidve Petrus, quid Philippus, quid Thomas, quid Jacobus, quid Joannes, quid Matthæus, aut quis alius discipulus Domini, quæ denique Aristion, et Joannes presbyter, qui in numero discipulorum Domini habebantur, locuti fuissent. Neque enim ea quæ ex libris petebantur, tantum mihi subsidii allatura existimavi, quantum ea quæ acceperam ex hominum voce et sermone, qui adhuc in vita manebant. » Hæc Eusebius ex Papia, quibus sacrarum traditionum excellentia mirifice commendatur; dum illum pluris fecisse constet, quæ ex aliorum apostolicorum virorum traditione, quam quæ ex scriptis ipsorum accepisset; sed subdit :

4. « Quinetiam Papias, quem modo posuimus, Apostolorum dicta ab his qui cum illis versati essent, fatetur se excepisse : Aristionis et Joannis presbyteri se fuisse auditorem : nam sæpenumero illorum memoriam usurpat nominatim, et traditiones illorum in sua scripta illigat. Atque ista a nobis non incommode ad legentium utilitatem explanata sint. Neque sane erit ab instituto alienum, si Papiæ testimoniis quæ supra inculcavimus, alia quoque ejus verba, quibus mirabilia quædam tanquam ex traditione ad ipsum delata commemorat, adjungamus. Philippum apostolum cum filiabus Hierapoli commoratum, superiore nostro sermone monstravimus : verum quemadmodum Papias, qui temporibus iisdem vixit, historiam permiram a Philippi filiabus se excepisse asserat, in præsentia exponendum videtur. Mortuum enim suo tempore narrat excitatum. Aliud etiam, quod non minus habet admirationis, Justo cognomento Barsabæ contigisse : nimirum ubi venenum mortiferum ebiberat, eum, propter gratiam ipsi a Domino tributam, molestiæ nihil aut incommodi pertulisse. » Et paulo inferius :

5. « Alia præterea idem auctor quasi traditione non scripta ad se pervenisse commonstrat, quæ peregrinas quasdam Salvatoris parabolas, et novas ejus doctrinas, aliaque nonnulla commentitiis fabulis referta continent, in quibus asserit regnum Christi, post universæ carnis a mortuis resurrectionem, mille annos humano et corporeo more in terra hac continuatum et stabilitum fore : quæ quidem dogmata credo eum propterea excepisse, quod apostolicas interpretationes, quæ ab illis essent arcanis figuris et parabolis subobscuris expositæ, male intellexisset : nam homo erat (sicut ex ejus scriptis facile licet conjecturam capere) ingenii pertenuis. Cæterum plerisque ecclesiasticis viris, qui hominis antiquitatem pro suarum partium defensione citabant, persimilis erroris auctor extitit, ut Irenæo, et si quisquam alius eadem cum illo sentire videbatur. » Hæc de eo Eusebius : ex quibus facile intelligas, in traditionibus habendum esse delectum ; ut non mox, ut quis se aliquid ex majorum traditione accepisse tradit (ut de Papia accidit) fidem illi omnes adhibeant, sed illam esse traditionem tenendam et amplectendam, quæ ab Ecclesia Catholica sibi auctoritatem vindicat.

6. Quod vero dicat Eusebius, eam de mille annis opinionem Papiam ex traditione non scripta accepisse : sic (quod etiam Eusebius ipse innuit) accipienda putamus, quod ex perperam facta ab aliis Joannis Apocalypsis interpretatione, in eam ipse inductus fuerit opinionem. Alia præterea de eodem auctore narrat Eusebius, nempe de Marci in Evangelio conscribendo consilio, deque Matthæi item Evangelio, de prima Joannis, ac Petri similiter priori epistola, necnon de Evangelio secundum Hebræos, quorum omnium a nobis superius mentio facta est. Quod igitur Papiæ opera penitus deperierint, haud otiosum fuisse putavimus, pauca illa, quæ ab Eusebio sunt recitata, fragmenta hic intexuisse. Cæterum ipsum sanctitate spectatum vitæ finem clausisse, certissimum est : nam Dei Ecclesia ejus natalis diem anniversariam celebrare jugiter consuevit : irrepsit tamen error [1], ut qui dicendus est Joannis Senioris auditor, dicatur Joannis Apostoli : quod, quæ nuper sunt dicta, facile manifestant.

7. *Varii martyres.* — Sub ejusdem Trajani imperio passus est in Galliis Crescens, de quo plura superius ; ejus quoque natalis dies anniversaria memoria [2] celebratur. Imo et qui ei successit in sede Viennensi Zacharias, sub eodem Trajano martyrium consummasse traditur [3]. Sed in Apulia Maurus episcopus cum sociis sub eodem Trajano martyrio defunctus [4] est, quorum omnium et aliorum memoria in Ecclesia viget.

[1] Martyrol. Rom. 22 Febr. — [2] Idem. 27 Junii. — [3] Idem. 26 Maii. — [4] Idem 27 Julii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5609. — Olymp. 223. an. 4. — Urb. cond. 869. — Jesu Christi 116. secundum Baronium 118. — Sixti papæ 1. — Trajani imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ælius Lamia* et *Ælianus Veter*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Imperii proconsularis vicennalia.

2. *Tiberiani Epistola parum sincera.* — Quod ait Suidas a Baronio citatus, a Trajano promulgatum esse edictum de persecutionis cessatione; ea videlicet occasione, quod Tiberianus, qui primæ Palæstinorum genti præerat, ad ipsum retulisset, se non parem esse Christianis occidendis, fabulosum videtur : quia, ut notat Dodwellus in Dissert. xi Cyprianica *de Paucitate Martyrum*, divisio Palæstinæ in primam et secundam, neque hoc, neque insequenti sæculo cognita. Refert Tiberiani epistolam Usserius in Appendice Ignatiana, sed ea ad exemplum Plinianæ videtur efficta. Plura de hujus epistolæ suppositione apud Dodwellum laudatum.

3. *An S. Papias magno ingenio præditus fuerit.* — Ad num. 2. et seqq. Quæ ab Isaaco Casaubono contra *S. Papiam* episcopum Hierapolitanum, exercitat. 16, ad Annales Baronii num. 16 congeruntur, tanquam exaggeratæ calumniæ et mendacia rejiciuntur et perstringuntur a Petro *Halloix* in Notis ad Vitam S. Papiæ. Fatendum tamen illud non male a Casaubono scriptum, *Papiam* scilicet mediocri admodum ingenio præditum fuisse ; cum Eusebius lib. 3, cap. ultimo, diserte tradat, id ex illius scriptis conjicere licere. Nec est quod respondeat Halloixius, ea Eusebii verba benigna interpretatione molliendo esse, cum ipsemet Eusebius antea, cap 36, ejusdem libri dixerit : « Papias quoque Hierapolitanus episcopus eadem ætate celebris fuit, vir imprimis disertus et eruditus, ac Scripturarum peritus. » Nam, ut observavit Valesius in Notis Eusebianis, totum hoc elogium Papiæ, παπίας ἀνὴρ τὰ πάντα ὅτι μάλιστα λογιώτατος καὶ τῆς γραφῆς εἰδήμων, deest in tribus codicibus Mss. Mazarino nempe, Mediceo, et Fuketiano. Sed nec Rufinus hæc verba in suis exemplaribus legerat, cum tantum in sua versione dicat : « Florebat et *Papias similiter apud Hierapolim sacerdotium gerens.* Quare non dubitat Valesius, quin ea verba ab imperito quodam scholiaste adjecta sint, præter Eusebii mentem atque sententiam. Quomodo enim fieri potest, ut Eusebius *Papiam* appellet virum doctissimum et Scripturarum peritissimum ; cum ipsemet in fine libri tertii affirmet Papiam fuisse mediocri ingenio præditum, planeque rudem ac simplicem. Quæ Eusebii emendatio eo magis facienda, quod ibidem Casauboni non meminit.

4. *S. Papiæ nomen an Martyrologiis inscriptum.* — Quærit Halloixius laudatus, cur nec in veteri Romano Martyrologio, nec in Græcorum Menæo, aut Menologio, ulla fiat *S. Papiæ* mentio, respondetque, existimare se nomen ejus primis temporibus inscriptum fuisse sacris Tabulis, sed postmodum ob unam aut alteram ejus opinionem, olim quidem satis communem, sed minus postea probatam ab Ecclesia et receptam, erasum esse. Nec potest, inquit, esse dubium, quin Martyrologia sæpe variata fuerint; cum illud quod recenter a Gregorio XIII fuerat approbatum, et litteris ejus apostolicis communitum, postea per occasionem Notationum Baronii (qui suggesserat nonnullos se in eo errores reperisse) fuerit aliqua ex parte commutatum, non variatis modo quibusdam, sed nonnullis etiam adjectis atque detractis, ut patebit utramque editionem, antiquam ac novam, conferenti, Gregorianam scilicet et Sixtinam ; quanquam hæc posterior non appelletur *Sixtina*, quamvis sub Sixto V facta. Visum est enim, quod haud adeo magna esset facta mutatio, relinqui bullam et nomen Gregorii XIII. Jam autem usus fere obtinuit, ut postrema illa editio sub Sixto V facta et Notationibus Baronii illustrata, vocetur *Martyrologium Baronii.* Et sane egregie in eo et fructuose ad gloriam Dei, et Ecclesiæ utilitatem laboravit. Verum non est unius hominis videre omnia, nedum examinare. Unus in uno clarius videt, alter in altero, alius in alio. Sic in dies lux crescit et eruditio, et multorum splendoribus redditur Ecclesia illustrior : sic et bona melioribus, dum multi intendunt oculos, permutantur. Ita docte Halloixius.

5. *S. Papias auditor Joannis Apostoli.* — Porro *S. Papias* in variis Martyrologiis ab Henschenio die xxii Februarii, quo ejus Vitam illustrat, citatis, dicitur auditor S. Joannis apostoli, quod etiam scribunt Hieronymus lib. de Script. Ecclesiast., et in Epistola xix ad Theodoram, Irenæus lib. 5 adversus hæreses, cap. 33, Andreas Cæsariensis, Anastasius Sinaita, Œconomius, et S. Maximus martyr. Baronius tamen contendit Papiam non Joannis Apostoli, sed Joannis Senioris discipulum fuisse. Eusebius enim lib. 3, cap. 35, dicit fuisse, qui duos eodem nomine appellatos, in Asia vixisse scripserint, et utrumque hactenus Joannem nominari. Sed posito utroque Joanne, Apostolo scilicet, et Presbytero, Baronius ex verbis Papiæ apud Eusebium citatum, non recte infert, *Papiam* non vidisse Apostolos, aut non fuisse S. Joannis Apostoli discipulum. Esto enim, inquit Henschenius, S. Papias alicubi scripse-

rit, se Joannis Presbyteri aut Senioris auditorem fuisse, in verbis non demonstrat se neutiquam S. Joannis Apostoli auditorem aut adspectorem non fuisse, quod tamen ex Proœmio librorum Papiæ ab Eusebio recitato male infertur. Qua de re plura Halloixius et Henschenius citati.

6. *Gesta hoc anno a Trajano in Oriente.* — Xiphilinus ex Dione, narrato terræ motu Antiocheno, ait : « Ineunte vere, Trajanus in hostilem terram ingreditur. Cumque ea regio, quæ ad Tigrim fluvium spectabat, materiam ad ædificandas naves non ferret, ea navigia, quæ in sylvis apud Nisibim fecerat, plaustris in flumen convehi jussit. » Addit, barbaris fugientibus, Romanos flumen transiisse, Adiabenemque omnem in suam potestatem redegisse : postea Babylonem usque venisse, Tigrique trajecto, Ctesiphontem ingressum. « Qua urbe capta, imperator appellatus est, confirmato Parthici cognomine, » inquit Xiphilinus. Trajanus huc usque imperator IX appellatus fuerat, ut liquet ex nummis. Ctesiphonte itaque capta imperator X nuncupatus est. Onuphrius in Fastis producit Trajani nummum, in quo legitur : IMP. CAES. NERVAE. TRAIANO, OPT. AUG. GERM. DAC. PARTH. P. M. TR. P. XX. COS. VI. IMP. X. P. P. Tribunitiam potestatem XX quinto kal. Novembris currentis anni Trajanus suscepit, sed jam antea imperator X appellatus fuerat, dum tribunitiam potestatem XIX adhuc gerebat, licet nulli nummi supersint, quibus id probare possimus. Nam cum Xiphilinus insinuet Ctesiphontem ante initium hiemis expugnatam, illud asserendi locum præbet. Ait enim Trajanum postea *Messanam* insulam Tigridis cepisse, « atque iis in locis propter vim hiemis, et rapidum Tigrim, æstumque maris in magnum periculum venisse. » Ubi de præsentis anni hieme sine dubio sermo est. Sed « dum navigat versus Oceanum, atque inde revehitur, ea quæ ceperat, omnia maximo tumultu defecerunt, etc. » inquit Xiphilinus. Quare Trajanus Ctesiphontem redire coactus est. Baronius eam rebellionem anno CXIII quem ipse CXV vocat, refert. Sed ex dictis constat, eam sub currentis anni finem, aut insequentis initium contigisse. Eo etiam tempore Judæi rebellarunt. Qua de re legenda, quæ anno CXIV diximus.

7. *Alexandri papæ obitus.* — Alexandri papæ martyrium hoc anno contigit, ut infra explicabimus. Alexandrum Sixtus excepit.

EVARISTI ANNUS 8. — CHRISTI 119.

1. *Trajani obitus.* — Annus Domini centesimus decimus nonus consules habuit Nigrum et Apronianum : alios Cassiodorus ponit, nempe Catilium et Fulvum. Hadrianus vero non consul factus hoc anno, sed in sequentem est designatus secundo consul. Sic enim intelligendum quod de hoc anno loquens Spartianus ait in Hadriano, ipsum favore Plotinæ secundo consulem esse factum. De anno quidem sequenti loqui Spartianum, ex eo patet, quod Hadrianus, quo tempore mortuo Trajano successit, id est Augusto mense hujus anni, consul secundo designatus tantum erat. Id enim docet antiqua veterum nummorum inscriptio, quæ sic habet [1] : IMP. CAES. DIVI TRA. F. DIVI NERVAE N. TRAIANO HADRIANO AUG. P. M. TR. P. COS. DES. II. His ergo dictis anni hujus consulibus, Hadrianus consul designatus, et statim adoptatus imperium post Trajani obitum hæreditate suscepit : cum Trajanus Augustus Romam reversurus, apud Selinuntem Ciliciæ civitatem, quæ postea cognominata est Trajanopolis, sive morbo, sive veneno (quod etiam ferebatur) extinctus est, cum imperasset annos undeviginti, menses sex, et dies quindecim. Hæc Dio [1]; anno vero suæ ætatis sexagesimo primo, et mensibus et diebus modo enumeratis : nam (ut idem testatur auctor) annum erat agens quadragesimum secundum, cum imperare cœpit. Sed Aurelius Victor annos tribuit ejus ætati sexaginta quatuor : exusti autem corporis cineres Romam esse perlatos, et sub ejus columna positos, et imaginem ejus superpositam tradit. Sed ossa translata fuisse, Dio testatur. Dissentit ab his, quod ad annos ætatis ejus pertinet, Eutropius [2], illi tribuens vitæ annos sexaginta duos, menses novem, et dies quatuor : qui hæc addit : « Inter divos relatus est : solus omnium intra Urbem sepultus : ossa collata in urnam auream, in foro quod ædificavit, sub columna sita sunt, cujus altitudo centum quadraginta pedes habet. Hujus tantum memoriæ delatum est, ut usque ad nostram ætatem non aliud in senatu principibus acclametur, nisi, Felicior Augusto, Melior Trajano. » Hæc Eutropius : sed de moribus satis superius.

2. *Hadrianus imperator.* — Porro quod de Trajani probitate a nonnullis recentioribus illud recite-

[1] Hub. Golt. in Thesauro.

[1] Dio in Trajano. — [2] Eutrop. lib. VIII.

tur exemplum, quod proficiscens ad bellum, equo desilierit, ut viduæ causam de occiso filio conquerentis cognosceret : addantque alii, eidem filium suum oppignerasse, et usque ad reditum reliquisse obsidem ; quo etiam exemplo tradunt commotum fuisse S. Gregorium, ut pro ejus anima Deum deprecaretur; hæc cum nulla antiquorum scriptorum fulciantur testificatione, apertissima quoque ratione mendacii arguuntur; quod constet majorum omnium auctoritate, nullum fuisse illi filium, nec adoptivum quidem. Hadrianus autem antiquum genus ex Hadria Picentum civitate, ac recentius ex Italica Hispaniæ urbe ducebat, natus Romæ Ælio Hadriano, Trajani consobrino, parente, coss. Vespasiano septies et Tito quinquies : qui hoc anno legatum agens in Syria, quinto idus Augusti adoptionis tabulas a Trajano in extremis posito accipiens, eo defuncto tertio idus ejusdem , nuntiato sibi ejus obitu, capessit imperium : hæc omnia pluribus Spartianus[1]. Certe quidem argenteum cusum numisma vidimus in musæo Lælii Pasqualini canon. S. Mariæ Majoris in Urbe, ubi adoptio una cum consulatu et tribunitia potestate habetur expressa.

[1] Spartian. in Hadrian.

Anno periodi Græco-Romanæ 5610. — Olymp. 224. an. 1. — Urb. cond. 870. — Jesu Christi 117. secundum Baronium 119. — Sixti papæ 2. — Hadriani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Quinctius Niger*, et *C. Vipstanus Apronianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Vicennalia Trajani.* — Imperii Augustei Trajani vicennalia in hunc annum incidunt. Ad ea referendus nummus, qui apud Stradam, pag. 57, extat : IMP. CÆS. NERVA TRAIAN. AUG. GERM. DAC. PARTH. PONT. MAX. TR. POT. COS. VI. P. P. In postica : S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI. Præterquam quod cernuntur forum Trajani cum bibliotheca , basilica Ulpia, et circo : in medio columna cochlidis. Nam cum eo in nummo Trajanus *Parthicus* appelletur, horum operum publicorum memoria post annum Christi cxv, et quidem in vicennalibus, ut mos ferebat, renovata.

3. *Gesta a Trajano ante mortem.* — Trajanus, « ut Ctesiphontem venit, Parthis regem Parthamaspatem designat, eique diadema imponit. Inde profectus in Arabiam, adoritur Agarenos, qui et ipsi defecerant, » inquit Xiphilinus, qui subdit, Trajanum eam urbem expugnare non potuisse, dumque inde proficiscitur, « nec multo tempore post in morbum » incidisse, quo ingravescente in Syriam venisse, ibique Hadriano « cum exercitu relicto, » iter in Italiam cepisse : tandem perlatum « Selinuntem urbem Ciliciæ » mortem illico obiisse. Antequam extingueretur, « Armeniam, Assyriam, et Mesopotamiam provincias fecit, » inquit Cassiodorus sub hujus anni consulibus, quod hoc anno gestum Trajani vicennalia etiam indicant. Eum Selinuntis, non vero « apud Seleuciam Isauriæ, » ut habent Eutropius et Cassiodorus, mortuum ostendit nummus a Mediobarbo, pag. 163 recitatus.

IMP. CÆS. NERVÆ TRAIANO OPTIMO AUG. GER. DAC. PARTH. TR. P. COS. VI. P. P. S. P. Q. R. OPTIMO PRINCIPI SELINUNTEM. In peristylio portæ latæ ædificii sphærici. Qui nummus ante Trajani apotheosim, ad indicandum locum , in quo mortalitatem explevit, cusus. Præterquam quod Onuphrius in Fastis pag. 221, refert inscriptionem, in qua dicitur M. Ulpium libertum Trajani abscessisse, SELINUNTE. PRID. IDUS. AUGUS. NIGRO. ET. APRONIANO. COS. Duos itaque ante dies Trajanus in eadem urbe e vivis excesserat.

4. *Adoptio et consulatus Hadriani.* — « Defuncto Trajano sine liberis, *Hadrianus* quod non procul abesset, quodque magnas copias haberet, » favore Plotinæ Augustæ imperator designatus est. Nam mors « Trajani per aliquot dies in occulto fuit, ut adoptio procederet, » quemadmodum scribit Dio lib. 69, qui addit Hadrianum, quo die imperator designatus est, Antiochiæ Syriæ, cui præerat, fuisse. « Quinto iduum Augusti die legatus Syriæ litteras adoptionis accepit, » inquit Spartianus in Hadriano. Quo pacto, adoptio die nona Augusti facta. Paulo ante scripserat Spartianus : « In adoptionis sponsionem venit Palma et Celso inimicis semper suis, etc. Secundo cos. favore Plotinæ factus, totam præsumptionem adoptionis emeruit. » Quæ verba egregie in Notis a Casaubono explicata : « Pro incerta, inquit, spe, quam dudum conceptam hactenus foverat, πληροφορίαν est consecutus ac spem certam. *Præsumptio*, πρόγνωσις *tota præsumptio*, plena et perfecta cognitio futuri. Primo Hadrianus de imperio cogitavit ex suggestione patrui magni, et Mœsi cujusdam mathematici; sed id votum erat potius, quam spes. Deinde autem donatus a Trajano adamante gemma *ad spem successionis est evectus.* In ea spe postea confirmavit eum Sura, *a quo comperit adoptandum se a Trajano.* Itaque ausus est aliquanto post *in adoptionis sponsionem venire cum Palma et Celso.* Tandem vero secundum consul designatus, *totam præsumptionem adoptionis emeruit.* « Hæc ita Spartianus, sane quam hac in re diligentissimus, » inquit Casaubonus, cui Salmasius suffragatur. Consu

latus itaque, ex illorum temporum usu, omen imperii erat. Unde imperatores antequam Cæsares aut alios Augustos renuntiarent, prius eos consules, ac postea Cæsares aut imperatores designabant. Hadrianus Ælium Verum licet jam consulem, non prius Cæsarem creavit, quam eum iterum consulem designasset, ut docet Spartianus in Ælio cap. 3 : « Mox consul creatus; et quia erat deputatus imperio, iterum consul designatus est. » Capitolinus in Marco, cap. 6, de Marco Aurelio jam ab Antonino Pio adoptato loquens, ait : « Adhuc quæstorem et consulem secum Pius Marcum designavit, et Cæsaris appellatione donavit. » Themistius in Orat. 16 de pace et consulatu Saturnini anno Christi CCCLXXXIII recitata, Theodosium Magnum laudat, quod Saturninum in eum annum suis quinquennalibus destinatum consulem designasset, aitque : « Cum in potestate esset tua, si nondum tibi tempestivum illum honorem (nempe consulatum) judicares, unicum tuum designare filium, hunc, inquam, cum pro te renuntiare liceret, (quod et antiquis et recentioribus imperatoribus solemne fuit, ut illud tanquam futuri principatus initium liberis suis ante purpuram traderent) cum hæc facere tibi omnia liceret, noluisti tamen, etc. » Ubi vides consulatum tanquam futuri principatus initium reputatum, et ante purpuram imperatorum filiis destinatum. Obiter etiam observabis, quod in Dissertatione Hypatica, antequam nova Themistii operum editio, cui ea oratio addita, publicata fuisset, jam insinuaveram, si imperatores annis quinquennalibus et id genus festis addictis consulatum non capesserent, illum in parentes aut illustriores personas de more transtulisse; hisque Themistii verbis responsiones omnes præcludi quibusdam censoribus, qui consulatuum Cæsareorum regulas fictitias esse, persuadere conati sunt Sed ad Hadrianum redeo, qui jure merito certam spem de imperio consequendo habuit, ubi se iterum consulem designatum accepit.

5. *Deputati imperio de more consules designabantur.* — Dodwellus in Appendice ad Dissert. Cyprianicas num. XLV, de Ælii adoptione ejusque secundo consulatu loquens, dicit, in secundo consulatu præcipuum fuisse, pro receptis imperii moribus, omen imperii, præsertim in nova Nervæ familia, quod Trajani, Hadriani, Ælii et Antonini exemplo ostendi existimat. At, ut ex Themistii Oratione mox laudata quam V. C. non viderat, discimus omen et initium imperii in consulatu, ad quem inaugurandus designabatur; non vero in iterato consulatu situm erat : nec aliquid ad eam rem prior consulatus conferebat, ut videre est in Marco Aurelio, qui nunquam consulatum gesserat, quando consul et Cæsar designatus est. Hac observatione, prima consulatuum Cæsareorum regula mirum in modum illustrata. Addit Dodwellus, hanc Hadriani adoptionem anno præcedenti factam, ac tunc illum tribunitia potestate donatum; quod tamen silentio involutum, et nonnisi post Trajani mortem publicatum. At Trajanum non prius Hadrianum adoptasse, si tamen adoptavit, quam in morbum incideret, et hoc tantum anno morbo tentatum ex Historiæ Augustæ scriptoribus certo deducitur. Vide quæ anno CXIX de secundo Hadriani consulatu ordinario scribo.

6. *Obitus Trajani.* — Obiit *Trajanus* die decima Augusti, postquam imperasset annos XIX, menses VI, et dies XV, ut habet Xiphilinus ex Dione, qui diem emortualem numerat. Major de natali Trajani genuino, et annis, quibus vixit, difficultas. Illum tamen Plinius in Panegyrico, cap. 92, indicat, significatque, die decima octava Septembris Domitianum occisum, Nervam electum, ac Trajanum in lucem editum : « Diem illum, inquit triplici gaudio lætum, qui principem abstulit pessimum, dedit optimum, meliorem optimo genuit. » In Kalendario a Petro Lambecio edito, ad XIV kal. Augusti legitur : N. TRAJANI, id est, *Natale Trajani*. ubi mendose littera T. loco I. in ultimam syllabam irrepsit. Cumque Xiphilinus tradat, Trajanum vixisse annos sexaginta, menses decem, dies viginti quatuor, ultimum terminum, diem nempe emortualem includit, demonstratque, eum die XVIII mensis Septembris anni Christi quinquagesimi sexti in lucem prodiisse, errasseque Eutropium ac Victorem in Epitome a Baronio laudatos, ipsumque etiam Baronium, quos fugiebat, Trajani natale in diem XVIII Septembris incidisse, sine quo definiri non potest, quot annos, menses, ac dies in vivis fuerit.

7. *Initium imperii Hadriani.* — Hadrianus Trajano currenti anno successit. *Vettius Valens* astrologus Antiochenus in Ἀντολογιῶν μενεθλιακῶν libris comparat annum primum Hadriani cum « anno centesimo quadragesimo octavo Augustorum. » Quare Augustorum annos incipit ab anno periodi Græco-Romanæ 5463, licet Ægyptii eamdem æram, seu annos *imperii Augustei*, ut Ptolomeus loquitur, ab anno ejusdem periodi 5464 exordiantur. Unde annus centesimus quadragesimus octavus Actiacus seu Augustorum, ab anno ejusdem periodi 5610, hoc anno incepto inchoatur, liquetque, initium imperii Hadriani ad præsentem annum certo pertinere, ac Scaligerum in Animadversionibus Eusebianis, Calvisium in Opere Chronologico, et Usserium in Annalibus Veteris et Novi Testamenti hallucinatos, quando scripsere *Vettium* adhibere æram Actiacam Ægyptiorum. In eadem remora hæsit Scaliger lib. 5 de Emendat. Temp., dum de Encæniis urbis Constantinopoleos loquitur. Affert enim locum Suidæ, verbo *Constantinopolis*, ubi dicitur a Monarchia Augusti Cæsaris, id est, a pugna Actiaca ad dedicationem Constantinopolis intercedere annos CCCLX. Quod verum est, si eos ab anno periodi Græco-Romanæ 5463 incipias : falsum vero, si cum Scaligero et Petavio lib. II de Doct. Temp., cap. 42, a sequenti auspiceris. Quæ obiter dicta sunto.

8. *Sententia Loydii de titulo imp. absque victoria.* — Hadrianus in nummis hoc anno, sequentique, quo consul II processit, (suffectum enim consulatum, antequam imperaret, gesserat) percussis, imperatoris titulo ob victorias dari solito non insi-

gnitur, ut videre est apud Mediobarbum in numismatis imperatorum, ubi ei hoc nomen tantum tribuitur, cum consulatum tertium gerit; in hoc scilicet nummo ab illo pag. 173 recitato : HADRIANUS AUGUSTUS P. P. In postica: IMP. P. M. TR. POT. COS. III. Verum ipso imperii initio eum nomine illo cohonestatum fuisse, existimandum. Gulielmus enim Loydius vir eruditissimus in litteris ad me ex Anglia scriptis arcanum me docuit, quod hic prætermittere non debeo, quia illud nemini observatum vidi : « Titulum IMP., inquit, victorias denotantem Nerva una cum imperio primum accepit. Hoc fecisse omnes imperatores Romanos non dubito. Nervæ autem nullam victoriam legimus obtigisse ante illam Trajani Germanicam. Hujus victoriæ causa IMP. II Nervam appellatum fuisse ostendit ei conjuncta TR. P. II in inscriptione Gruteriana CLXXXIX, 13, ubi Nerva Cæsar TR. P. II. IMP. II dicitur. Nam ingressus est annum secundum tribunitiæ potestatis die XVIII Septembris anni Christi XCVII. Intra proximum mensem Trajano obtigit illa victoria, ob quam Nerva lauream Jovi Capitolino dicavit. Hinc Nervam constat IMP. II audivisse. Hanc lauream cum a Trajano acceperat, huic vicissim imperii consortium reddidit; et omnia quæ Titus a patre acceperat, voluit a Trajano usurpari, ideoque et titulum IMP. victorias denotantem, quem Titus patre vivo quatuordecies multiplicaverat. » Ex qua egregia observatione liquet Hadrianum ipso imperii initio titulum illum obtinuisse, licet in nummis tunc cusis non legatur, quia nempe in nummis omnes imperatorum tituli aliquando leguntur, aliquando vero ex iis aliqui prætermittuntur, ita ut usus hac in re diversus fuerit.

9. *Sententia card. Norisii de titulo Imp.* — De nova hac Loydii observatione lætus dubia alia proposui cardinali Norisio qui respondit, se in Notis ad Fastos suos alias publicandos de *Imperatoris* titulo ista inseruisse, quæ cum Loydii observationi magnam lucem afferant, hic describenda duxi, eoque magis, quod card. Norisius aliqua in medium adducat, quæ fundamentis a me jactis adversantur, ideoque et a me examinari debeant : « Julius Cæsar, inquit card. Norisius, omnium primus prænomen imperatoris ab adulante senatu tulit, ex Suetonio cap. 49, ac Dione lib. 43, qui eum titulum post victos Pompeii liberos eidem delatum scribit. Hinc, cum antea diceretur C. Julius Cæsar IMP. postea vocatus est IMP. C. Julius Cæsar. Sub Augustis postea, cum ab his nomen Cæsaris ac imperium proconsulare alteri dabatur, is ab imperio proconsulari non dicebatur IMP. sed proconsul. Domitianus, qui, uti putas, habuit imperium proconsulare, nusquam in nummis ante imperium dicitur IMP. Marcus Aurelius a Pio habuit imperium proconsulare, ex Capitolino cap. 6, nec usquam in nummis ante imperium Augusteum, IMP. vocatur. Cum Augusti cæteros inter titulos in saxis vocentur PROCOS : undenam tales dicebantur, nisi ab imperio proconsulari ? Itaque ex imperio illo non IMPERATORES, sed PROCONSULES, nuncupabantur. Num Vespasianus Tito filio prænomen IMP. contulerit, disputari forsan possit : etenim in nummis fere semper sine illo prænomine legitur, uti et in inscriptione Romana una cum patre ac fratre, Gruteri pag. CCXLIV. At alii quidem nummi, et altera inscriptio pag. CCXLIII, 8, dant illi prænomen IMP. Titus, cum solus bellum Judaicum gessit, erat cum imperio proconsulari, sine quo bellum geri non poterat; postea vero a patre etiam prænomen IMP. accepisse dicitur. Hinc transeo ad Trajanum, qui ea omnia a Nerva accepit, quæ proxime Titus a patre. Nerva in templo Jovis Capitolini Trajanum filium adoptans, eumdem Cæsarem creavit, ac paulo post eidem prænomen imperatoris ac tribunitiam potestatem contulit, quæ ex Dione et Plinio colliguntur. Cum vero dicit Plinius : *Jam Cæsar, jam* IMPERATOR, *jam Germanicus absens et ignarus*, etc. nomine illo IMP. non designat imperium proconsulare, sed prænomen IMP. Cum vero, mortuo Nerva, Augusti titulum accepit, tunc IMP. II dictus fuit. Hoc mihi pluribus probandum. Cum Trajanus Hadrianum adoptavit, equidem puto eo modo adoptasse, quo et ipse a Nerva fuerat adoptatus. Hadrianus tantum IMP. II dictus fuit, ac titulum IMP. multiplicavit mortuo tantum Trajano, cum Augustus dictus fuit, qua die natalem imperii celebravit, cum Trajani defuncti nuntium accepit. Hadrianus Antonino Pio tribunitiam potestatem, ac imperium proconsulare in adoptione donavit, et insuper prænomen IMP. Hoc prodit insignis inscriptio Gruteri pag. CCLVI, 4, ubi dicitur : IMP. Ælio Cæsari Antonino, etc. Ibi Hadrianus non vocatur Divus, Antoninus vero dicitur TR. P. COS., nec additur DES. II, nec vocatur PONT. MAX. Itaque inscriptio posita vivente adhuc Hadriano, et quidem IDIB. MAI. ut ibidem legitur. Quare ex illa infero, Antoninum Pium prænomen IMPERATORIS ab adoptante accepisse. Idem postea cum mortuo Hadriano dictus fuit AUG. una simul acclamatus fuit IMP. ac proinde in nummis IMP. II semper dictus apparet. Et quamvis victorias obtinuit per legatos, titulum IMPERATORIS de more ab exercitu datum, ex Tacito in fine lib. 3 Annal. admittere noluit. Hinc ad mortem usque fuit tantum IMP. II.

10. *De prænomine Imp. M. Aurelio et Commodo collato juxta Norisium card.* — « Cum vero Pius Marcum Aurelium adoptavit, neutiquam illi contulit prænomen IMPERATORIS, quod mortuo Pio cum titulo Augusti primum recepit. Hoc centeni nummi produnt, qui eo prænomine carent. At Marcus Aurelius aliter se gessit cum filio Commodo. Nam anno Christi CLXXV eidem dedit tribunitiam potestatem cum imperio proconsulari, at prænomen IMPERATORIS eidem concessit anno CLXXVI antequam triumpharet. Lampridius in Commodo cap. 12 : *Appellatus*, inquit, IMPERATOR V *kal. exuperatorias Pollione II et Apro coss.* Vulgo credunt nomine IMP. designari ibidem Augusteam dignitatem, sed errant : siquidem prænomen tantum IMPERATORIS indicatur. Extant nummi apud Mediobarbum pag. 241.

L. Aurelio Caes. Aug. F. Sar. Imp.
Providentiae Aug. Imp.

« Hic nummus scalptus est, cum Commodus solum titulum Imperatoris obtineret; ac solus Marcus pater vocaretur Augustus.

L. Aurel. Commodus Caesar Aug.
L. Aurel. Commodus Aug.

« Hic scalptus, cum Augusti titulum accepit; unde Aug. in utraque parte nummi inscribitur.

Imp. Caes. L. Aurel. Commodus.
Germ. Sar. Tr. P. Cos.

« Vides anno Christi 176 quo consul processit, nondum in nummis Aug. dici, quamvis cum prænomine Imperatoris.

« Hinc ad institutum probandum redeo. M. Aurelius anno Christi clxxv occiso Cassio, ab exercitibus dictus fuit Imp. VIII. Hoc probant duo nummi apud Mediobarbum pag. 225. Rursus vidi hos nummos inter Mediceos.

M. Aurel. Antoninus Germ. Sarm. Tr. P. xxii.
« Est nummus maximi moduli. Imp. VIII. Cos. III. P. P. S. C. Hercules cum tropheo sub quo captivæ figuræ.

M. Antoninus Aug. Germ. Sarm. Tr. P. xxii. Est primæ magnitudinis.

P. M. Imp. VIII. Cos. III. Clementia. S. C. Figura muliebris cum patera et hasta pura.

M. Aurel. Antoninus Aug. Tr. P. xxii. Primæ magnitudinis.

Imp. VIIII. P. P. Felicitas Aug. S. C. Figura muliebris cum caduceo et hasta.

Alius : Imp. VIIII. Cos. III. P. P. S. C. Novem figuræ ad templum sacrificantes.

« Ex his nummis mihi contrectatis ac legitimis colligimus, Marcum imperatorem anno Christi clxxv dictum Imp. VIII et postea anno Christi clxxviii appellatum Imp. VIIII.

11. *Hadrianus aliique imp. II dicti initio imperii juxta Norisium card.* — « Jam vero apud Mediobarbum pag. 242, nummi Commodi laudantur cum epigraphe in postica : Tr. P. II. Imp. II. Cos. PP. Commodus accepit tribunitiam potestatem circa Augustum anni clxxv. Quare annus Tr. P. ii. exiit eidem anno Christi clxxvii. Quæso te, vir eruditissime, undenam Commodo titulus Imperatoris multiplicatus fuerit ab anno clxxv ad annum clxxvii cum Marcus pater, nec anno clxxvi nec anno clxxvii titulum Imperatoris multiplicaverit, sed fuerit tantum nuncupatus Imp. VIII. Si nummi isti duo Commodi sunt legitimi, et recte exscripti, evidenter patet, Cæsares qui antea nomen Imperatoris ferebant, cum postea Augusti titulum accipiebant, Imp. II dictos fuisse. Adde his duos priores nummos anno clxxviii apud Mediobarbum pag. 243 in quibus Commodus dicitur Tr. P. III. Imp. III. Cos. Des. II. Itaque cum anno Christi clxxviii. M. Aurelius dictus fuerit Imp. VIIII. Commodus vocatus fuit Imp. III, cum anno clxxix M. Aurelius, quod Dio ac nummi testantur, dictus sit Imp. X, filius appellatus est Imp. IIII ut in nummis apud Mediobarbum pag. 243. Mortuo vero M. Aurelio, anno Christi clxxxii, Commodus titulum Imp. multiplicavit, antea semper appellatus Imp. IIII ut liquet ex nummis. In Mediceis hosce vidi.

L. Aurel. Commodus Aug. Tr. P. IIII.
Imp. III. Cos. II. P. P. S. C.
L. Aurel. Commodus Aug. Tr. P. v.
Virtus Aug. Imp. IIII. Cos. II. P. P. S. C.

Anno Christi clxxix, mense Augusto, Commodus inibat Tr. P. v, qua labente patri Tr. Pot. xxxiii dicebatur Imp. IIII, pater vero Marcus Aurelius Imp. X. Commodus statim post obitum patris, Lucii prænomine relicto, Marci prænomen sibi imposuit, quod nummi produnt. Quare cum in Mediceo et aliis nummis dicatur L. Aurel. Imp. IIII, illi nummi patre vivente cusi sunt. Itaque tibi inquirendum est, cur Marcus pater ab anno Christi clxxv ad clxxx Ter titulum Imp. multiplicaverit, filius vero quater eo temporis spatio Imperator dictus fuerit. Ex hisce nummis Commodi descendi in illam opinionem de titulo Imp. II Trajano, Hadriano et Pio initio imperii Augustei delato. Jam vero disce aliud hactenus non observatum. Sequiori ætate Cæsarum tituli Imp. multiplicabantur juxta numerum victoriarum, ita ut titulus Imperatoris Aug. initio imperii acceptus in numerum non veniret. Lege titulum epistolæ Galerii Maximiani apud Eusebium lib. 8, cap. 17. Ibi dicitur Imp. XIX nempe Germanicus Max. etc. Numera victorias ibidem recitatas, e quibus eum titulum iteravit, sunt numero xix. Ac proinde titulus seu prænomen Imp. et Aug. initio accepti in numerum non venit. Hæc diligentius inquisivi, investigans rationem, cur Hadrianus et Antoninus Pius initio statim imperii Imp. II titulum tulerint, ac collatis nummis Marci ac filii Commodi, in eam sententiam descendi; et ex illo titulo Imp. II Commodo collato, intuli, non eodem anno prænomen Imp. ac titulum Aug. accepisse, sed priorem anno Christi clxxvi alterum paulo post initium anni clxxvii. » Ita card. Norisius.

12. *Titulus imp. Augustis et collegis imperii concessus.* — Verum varia in medium adducit Cardinalis in numismatum intelligentia exercitatissimus, quæ mihi probari non possunt; ideoque tria apud me certissima hic supponenda. Primum, aliud esse prænomen, aliud esse titulum Imperatoris victoriæ causa datum : prænomen Imp. de more præponebatur, neque unquam multiplicabatur; cum tamen titulus Imp. victoriis responderet, ideoque et multiplicaretur, quod utrumque certum faciunt nummi imperatorum et imperii collegarum, de quibus hic tantum loquor. Duos tantum Titi afferam, in quibus tam prænomen quam titulus Imp. diserte leguntur : T. Cæsar. Imp. Vespasianus. In aversa parte, Imp. XIII. Cos. VI. In altero : Imp. T. Cæs. Vespasian. In postica : Imp. XIII. Uterque nummus anno Christi lxxvii quo Titus nondum Augustus erat, percussus. Mitto infinitos alios passim obvios. Secundum, collegas imperii a me appellari, qui tri-

bunitia potestate et imperio proconsulari donati fuere. Qui enim tribunitia potestate tantum, uti Ælius Cæsar, aut solo imperio proconsulari, uti Nero antequam imperaret, decorati erant, nobiliori quidem modo, quam puri puti Cæsares, imperii consortes erant, sed collegæ imperii non erant. Collegæ itaque imperii extitere Tiberius, Titus, Trajanus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, et Commodus, qui omnes non minus quam Augusti, prænomen Imp. tulere, ac præterea Imp. titulum, si ipsi aut patres eorum Augusti insignem aliquam victoriam reportarent. Sed tam prænomen quam titulus Imp. puris putis Cæsaribus denegatus, ut videre est in nummis ante quinquennalia Getæ Cæsaris cusis. Verum quidem est, nec in numismatis Tiberii, nec in numismatis Marci Aurelii, antequam Augusteam dignitatem adipiscerentur, prænomen Imp. legi; sed hoc vel eorum voluntati, vel monetariis, vel aliis causis nobis ignotis attribuendum. Certe Vespasianus Aug. in nummis apud Mediobarbum nunquam dicitur Imp. propter victorias, nisi in unico anno ejus emortuali cuso, in quo Vespasianus dicitur : Tr. P. X. Imp. XX. Cos. VIIII, ut habetur apud Mediobarbum pag. 117. Si quis tamen inde inferre vellet, eum annis præcedentibus titulo Imp. ob victorias dari solito cohonestatum non fuisse, is profecto audiendus non esset; cum contrarias haberet varias inscriptiones, præsertimque unam apud Gruterum pag. 573, in qua Vespasianus dicitur : Tr. Pot. II. Imp. VI. Cos. III. Quare mirum videri non debet, si idem titulus in nummis Marci Aurelii Cæsaris et imperii Collegæ non habeatur, quemadmodum nec in quibusdam Titi Cæsaris et collegæ imperii prænomen Imp. Usus enim in cudendis nummis non unus idemque semper fuit. Tertium, duplicem esse proconsulatum, alium qui privatis ad certum tempus deferebatur, aliumque, qui pars erat supremæ potestatis, ideoque et perpetuum. Hic proconsulatus uni Neroni ex Cæsaribus, omnibus vero imperii collegis ac Augustis attributus. Scaliger, aliique summi viri omnem diligentiam adhibuere, ut rationem detegere possent, cur Augusti in nummis vix proconsules appellentur, nihilque quod satisfaceret, protulere. Verum opus non erat, ut Augusti ac imperii collegæ in nummis proconsules dicerentur; cum Imp. prænomine facultas bellorum gerendorum satis exprimeretur. Stante enim Republica proconsules, qui cum imperio militari in provincias mittebantur, post relatam aliquam victoriam Imperatores vocabantur, Imp. titulo post proconsulis nomen apposito. Qui usus a Julio Cæsare immutatus, et Imp. prænomen nomini præpositum, ut docte card. Norisio citato animadversum. Trajanus quidem in uno aut altero nummo apud Mediobarbum pag. 149, et pauci alii Augusti in quibusdam nummis cum prænomine Imp. vocantur *proconsules*, sed retentum in illis nummis Imp. prænomen propter usum, qui jam invaluerat. Julius Cæsar prænomen Imp. primus assumpsit, ut majori se potestate ad bella gerenda præditum esse demonstraret, quam proconsules, quibus ob victorias duntaxat Imp. titulus delatus fuerat. At Cæsar Augustus præter illud prænomen, titulum Imp. victoriis respondentem usurpare voluit, quem deinde successores imitati sunt. Profecto incredibile videtur, Cæsarem Augustum Patris Patriæ, et Pontificis Max. titulos, aliosque a Dione lib. 53, enuntiatos sibi dari voluisse; nullum vero, qui militare imperium, quod in Republica summa rerum fuerat, exprimeret.

13. *In prænomine imp. omnis potentia Augustis concessa designatur.* — Verum opus non erat, ut Augusti ac imperii collegæ proconsulis nomen in nummis et inscriptionibus usurparent; cum prænomen Imp. non tantum illud ac bellorum gerendorum facultatem; sed et omnem potentiam, quæ in populari Reipublicæ forma fuerat, designaret, ut testatur Dio loco laudato, ubi de institutione imperii Romani ac imperatoribus verba facit. Hæc ejus verba : « Consules fiunt sæpenumero, et quoties extra pomœrium sunt, proconsules dicuntur : nomenque Imperatoris, non modo si qui aliquam victoriam retulerint, sed et alii omnes, ad significandam plenam suam et perfectam potentiam semper gerunt loco nominis regii et dictatoris : quæ semel e Republica sublata, ut non imponunt sibi, ita eorum vim ac rem ipsam imperatorio titulo confirmant. Horum nominum ratione exercitus scribendi, pecuniæ conficiendæ, bella suscipiendi, pacem faciendi, peregrinis et civicis legionibus semper et ubique similiter imperandi, atque etiam intra pomœrium equites, senatoresque necandi, aliaque omnia quæ consulibus, aliisque cum pleno imperio magistratibus facere licet, agendi jus habent. » Dicit postea Dio, ex censoria appellatione imperatores in vitam et mores inquirendi potestatem consecutos, summum pontificatum gessisse, ut omnes religiones in sua haberent manu. Tribunitiam potestatem accepisse, ut intercedere iis possent quæ contra ipsorum sententiam moverentur. Cæsaris et Augusti vocabula nihil eis potentiæ adjecisse peculiaris; sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significare, et Patris nomen tulisse, ut admonitioni esset ipsis, ut subditos liberorum loco caros haberent. Certum itaque videtur, Julium Cæsarem titulum Imp. antea proconsulibus ob victorias dari solitum, in prænomen mutasse ut majori se ad bella gerenda potestate præditum esse ostenderet, et Cæsarem Augustum præter prænomen Imp. potentiam illam designans, etiam titulum Imp. ob victorias in Republica concessum sibi tribui voluisse; ac tandem Augustos et imperii collegas Imp. prænomine ad supremam potentiam ostendendam insignitos fuisse, licet aliqui præ modestia illud recusarint, uti Tiberius, in cujus nummis tam initio quam in fine imperii ejus percussis apud Mediobarbum nunquam legitur, licet Imp. titulum octies multiplicaverit. Quare verum est quod scribit Suetonius in Tiberio, cap. 26 : « Prænomen, inquit, Imperatoris, cognomenque Patris Patriæ, et civicam in vestibulo coronam recusavit, » nam

Patris Patriæ nomen in eisdem etiam non legitur. His positis, aliquæ nunc difficultates circa Imp. prænomen et titulum solvendæ.

14. *Augusti initio imperii imperatores absque victoria dicti.* — Et primo quidem Loydii opinionem de titulo Imp. Augustis initio imperii absque victoria dari solito, postquam nempe Nerva consuetudinem illam induxit, optime fundatam esse existimo. Ei enim suffragantur duæ egregiæ card. Norisii observationes num. VIII et IX, hujus anni legendæ. Ex iis enim, quæ ibidem dicuntur, liquet, titulum Imp. ob victorias Commodo multiplicatum fuisse ab anno CLXXV ad annum CLXXVII, cum Marcus pater nec anno CLXXVI, nec anno CLXXVII, illum auxerit, sed fuerit tantum, uti antea, nuncupatus Imp. VIII. Ideo enim Imp. titulum Commodus multiplicavit, quia anno CLXXVI Augustus vocatus est. Fallitur vero card. Norisius, quando ibidem ait, Lampridium in Commodo intelligendum esse de titulo Imp. non vero de Augusteo nomine, quando tradit: *Appellatus Imperator V kal. exuperatorias.* Nam Historiæ Augustæ scriptores sæpe quidem diem, quo quis dictus est Cæsar aut Augustus, exprimere solent, nunquam vero eum, quo ob victorias Imperatores vocati sunt. Probat et Loydii opinionem titulus epistolæ Galerii Maximiani, in quo dicitur Imp. XIX, cum tamen victoriæ ob quas illum adeptus est, sint tantum numero XVIII, ut videre est apud Eusebium a card. Norisio citatum. Usus tamen ille non videtur semper servatus. Commodus enim, qui Marco patri anno CLXXX successit, dum Imp. IV vocaretur, Imp. V appellatus non est ante annum Christi CLXXXII. Idem de collegis imperii dicendum. Trajanus enim quando tribunitia potestate et imperio proconsulari donatus est, ideoque et imperii collega factus, ob victoriam Germanicam titulum Imp. consecutus est, ut patet ex duobus nummis a Goltzio relatis: Nerva. Traian. Caes. Ger. Ner. Aug. F. P. Tr. P. Cos. II. Imp. qui Imp. titulus in alio ibidem nummo eidem datus. Et tamen in tribus numismatis a Mediobarbo, pag. 149 recitatis, titulum Imp. Trajanus factus Augustus non geminat. In uno legitur: Nerva Traianus Caesar Aug. P. M. Tr. P. Imp. P. P. In alio: Imp. Caes. Trajanus Imp. P. P. P. N. Cons. ubi Patris Patriæ elogium eum jam Augustum fuisse designat. Dici forsan potest Imp. titulum hic simpliciter ac prætermisso numero poni, ut non raro alibi ac sæpe etiam tribunitia potestas. Commodum tamen anno CLXXV quando imperii collega dictus, titulum Imp. obtinuisse, ostendit numisma a Norisio supra recitatum, in cujus antica legitur: L. Aurelio Caes. Aug. F. Sar. Imp. ubi prænomen Imp. tacetur, quod tamen eidem attribuitur in alio nummo a Norisio supra relato: Imp. Caes. Aurel. Commodus. Germ. Sarm. In postica: Tr. P. Cos. ubi e contra titulus Imp. omittitur: quod observandum, ne hujusmodi omissiones nos in errorem inducant.

15. *Titulus imp. initio imperii non solitus geminari.* — Hadrianum porro et Antoninum initio imperii titulum Imp. non geminasse, quod tamen vult Norisius, liquet ex nummis apud Mediobarbum pag. 173. Extat ibidem numisma inscriptum: Hadrianus Augustus P. P. In postica: Imp. P. M. Tr. Pot. Cos. III. Nec dici potest titulum Imp. hic absolute poni, aut Hadrianum illum titulum in adoptione, ac postea iterum quando Trajano successit, accepisse; quia vivente Trajano Hadrianus quidem adoptatus, sed nomen Cæsaris et Augusti nonnisi post Trajani mortem consecutus est, ideoque nec titulum Imp. quare ejus adoptio Trajani adoptioni in omnibus similis non fuit. Sic Antoninus, quando Augustus inauguratus, Imp. tantum appellatus est, non vero Imp. II ut videre est apud Mediobarbum, pag. 191. Antoninus Aug. Pius P. P. Tr. P. Cos. In postica: Imperator. In altera postica eidem anticæ respondente legitur, Imperatori. Nec obstat inscriptio a Norisio card. producta, in qua habetur: Imp. Aelio. Caesari Antonino, etc., eidemque dicata ante Hadriani mortem. Nam, ut jam monui, prænomen Imp. cum titulo Imp. ob victorias confundendum non est: in ea vero inscriptione vox Imp. prænomen est, non vero titulus victoriæ causa datus. Distinguendus etiam proconsulatus privatis et putis puris Cæsaribus dari solitus, a proconsulatu Augustis et collegis imperii concesso. Priorem proconsulatum tantum Domitianus Cæsar assecutus est, ideoque ante Augusteam dignitatem, nec prænomine Imp. nec titulo Imp. ob victorias insignitus fuit, sicut nec alii Cæsares qui tribunitia potestate ac imperio proconsulari donati non sunt. Denique Plinius in Panegyrico Trajani nomine Imp. imperium proconsulare Trajano in adoptione datum designat, uti in hoc loco: « Jam Cæsar, jam imperator, » etc.; et in isto: « Simul filius, simul Cæsar, mox imperator, et consors tribunitiæ potestatis. » Ubi Plinius num. VIII ordine explicat quæ in adoptione Trajani facta. Primum enim filius Nervæ ac Cæsar dictus; mox imperio proconsulari et tribunitia potestate decoratus; quæ explicatio certissima, quamvis aliquibus non probata. Si enim nomine imperatoris Plinius imperium proconsulare non intelligeret, nullam in toto suo Panegyrico de insigni illo honore Trajano a Nerva collato mentionem fecisset. Jam autem diximus, omnes imperii collegas tam prænomine quam titulo Imp. fuisse ornatos. Dicebantur quidem proconsules a proconsulatu, sed hoc non impedit, quin ab imperio militari, quod eam dignitatem sequitur, dicerentur imperatores. Quæ ad majorem Annalium Ecclesiast. illustrationem prætermittenda non fuere.

EVARISTI ANNUS 9. — CHRISTI 120.

1. *Hadriani studia erga populum Romanum.* — Sequentis anni consules fuerunt Hadrianus Augustus secundum, qui ut ex Spartiano et vetere nummo vidimus, vivente adhuc Trajano designatus fuerat, et Fuscus Salinator. Quo anno Hadrianus in Urbem ex Syria per Illyricum reversus est. Sub secundo suo consulatu ipsum hoc anno venisse Romam, antiqui nummi inscriptio docet; quæ cum habeat ex altera parte secundum ejus consulatum [1], ex altera primum ejus in Urbem adventum notat.

2. Confirmat autem et altera vetus marmorea inscriptio, quam cum a S. P. Q. R. in gratiam beneficii, de quo mox dicendum, paulo post quam in Urbem advenit, collati, Hadriano positam fuisse constet; necesse est dicamus, ipsum secundo, qui in ea notatur, consulatu advenisse: ea est hujusmodi.

[1] Apud Sebast. Erizium.

S. P. Q. R.
IMP. CÆSARI DIVI TRAIANI PARTHICI F. DIVI NERVAE NEP.
TRAIANO HADRIANO AUG. PONT. MAX. TR. POT. II. COS. II.
QUOD UNUS OMNIUM PRINCIPUM ET SOLUS REMITTENDO HS. NOVIES MILLIES CENTENA MILLIA N. DEBITUM FISCIS NON PRAESENTES TANTUM CIVES SUOS SED ET POSTEROS EORUM PRAESTITIT HAC LIBERALITATE SECUROS.

3. Quædam aliæ impressæ pariter nummorum imagines apud Sambucium et Sebastianum Erizium, non præsentis anni, sed magis sequentis indicant ejusdem Hadriani in Urbem reditum, cum jam tertio gereret tribunitiam potestatem; quo eadem principis liberalitate (ut vides in una ex ipsis inscriptum) RELIQUA VETERA HS. NOVIES MILLIA ABOLITA fuerunt per eumdem imperatorem. Romam igitur cum pervenisset, nihil antiquius habuit, quam exemplo Trajani de Republica bene mereri: nam quod ejus sævitia suspecta esset, juravit nunquam senatorem aliquem, nisi ex senatusconsulto, se puniturum: præstitit et illud, quod mox per edictum, donavit omnia debita, sive ea pertinerent ad imperatorem, sive ad ærarium: et decennium præscripsit, a quo tempore quisquam desineret. Hæc cum Dio scribat facta mox ut Romam advenit, vetus quoque inscriptio, qua et summa est expressa, demonstrat contigisse ipso Hadriano secundum consule: ut plane intelligas, hoc anno (ut dictum est) ipsum secundum consulatum gessisse cum secunda tribunitia potestate, sed (ut dictum est ex alia forma insculpti nummi) ejus liberalitas propagata est in annum sequentem, quo cum tertio consulatu tertiam gessit tribunitiam potestatem; siquidem ut Dio scribit in Hadriano, viginti duas myriadas auri cum dimidia idem Hadrianus civibus Romanis dimisit, syngraphis in foro Romano combustis. Sic itaque multis officiis et beneficiis tum publice tum privatim sæpe collatis, animos sibi omnium conciliavit: sed eo magis quod quæ a Trajano fuissent optime constituta, integra eadem et a se aucta custodivit atque servavit. Hæc quidem de eo, et alia multa, summa laude digna, tum a Dione, tum etiam a Spartiano narrantur, quæ ut parum ad res nostras facientia prætermittimus.

4. *Hadrianus Christianos persequitur.* — Cum igitur Hadrianus Trajani in politicis omnibus sectari vestigia, illumque, si posset, gloria antecellere conaretur; tantum abest ut persecutionem in Christianos jam a Trajano excitatam Romæ compesceret, ut acrius atque acerbius instauraret: quippe qui cum nihil carius se habere monstraret, quam patriam superstitionem tueri, ut ei esset omni ex parte consultum, adversantem ei in omnibus Christianam religionem immenso est odio prosecutus. Sed nova insuper additur causa; quæ enim nuper sub Trajano acciderat rebellio Judæorum, et immanis eorum in Romanos sævitia, (quod Christiana religio videretur Judæorum esse cognata, et ab illis scirent hos esse prognatos, quos etiam Judæorum interdum nomine nuncuparunt) summam in Christianos Gentilium omnium concitaverunt invidiam. Sic igitur Hadrianus sævit in Christianos. Severus [1] persecutionem quartam ordine ponit, quæ est ab eodem imperatore conflata: licet alii aliam in persecutionibus numerandis rationem iniisse noscantur.

5. At licet nullum in Christianos edictum ab

[1] Sever. histor. lib. II.

Hadriano promulgatum appareat, quod et testatur Tertullianus [1], tamen (quod alias dictum est) satis erant antiqua Romanorum jura, quibus nova et peregrina vetabatur religio, ut quilibet magistratus in eosdem posset lege agere : quod et faciendum esse, vetus Trajani exemplum non tantum admonebat, sed propemodum compellebat; siquidem quæ ab ipso facta essent, sancta utique et pia atque omni ex parte justissima censerentur. Sed et licet edictum ipse adversus Christianos non promulgarit : tamen illud satis esse poterat, quod (ut scribit Dio in fine) ad vindictam eorum quos haberet infensos, satis esse putaret, si ad eorum civitates scriberet, quod sibi non placerent : cognito enim semel animo imperatoris, quales putas in nostros fuisse Gentiles? Certe quidem quæ a Christianis philosophis Aristide et Quadrato Apologiæ pro Christiana religione luculentissime scriptæ sunt, de quibus suo loco dicendum, magnæ ab eo in Christianos concitatæ persecutionis sunt indices.

6. *Eustachii et sociorum martyrium.*— Hadrianus igitur ipso in imperium ingressu, etsi erga omnes Romano subjectos imperio optimum principem, tamen in Christianos exhibuit se Phalaridem : eo nimirum consilio, ut pœnarum atrocitate atque sævitia a pietatis cultu, et religione quam susceperant, abstinerent : quamobrem Romam reversus, Eustachium (Eustathium), qui Placidus olim dictus erat, diuturna militia spectatissimum, et præclaris victoriis celeberrimum (de quo superius locuti sumus) certo jam signo Christianum detectum, explorata tum ipsius, tum conjugis Theophistæ, Trajanæ olim dictæ, et filiorum fide : cum ab instituto eos divelli non posse cognosceret, leonibus tradi jubet qui cum contra naturalem ferociam non modo illis parcerent, sed etiam adblandirentur; majori excandescens ira tunc princeps, bovem æneum parari jussit, intra quem igne candentem immissi martyres gloriosum martyrium consummarunt, duodecimo kalendas Octobris, quo die tam Græci, quam Latini pari consensione eorumdem anniversariam celebritatem agunt. Porro tam nobilis martyrii memoria Romæ egregiis illustrata est monumentis : at de ipsis plura notavimus in Romano Martyrologio. Hunc autem ob miram quamdam in tolerandis quamplurimis adversis patientiam Nicephorus [2] alterum Job appellat, cujus Acta citantur a S. Joanne Damasceno [3], ex quibus adversus Iconoclastas mutuatur exemplum; putamus tamen eis multa superaddita esse.

7. *Ecclesiæ status sub Hadriano.*— At non ejusmodi tantum acerbissima persecutione vexabatur Ecclesia : sed et (quod gravius videbatur) hæreticorum pravis dogmatibus impugnabatur : erant [4] hi, qui adhuc vivente S. Ignatio cœperant sinceræ fidei integritatem hæresum labe conspergere, Basilides nempe, Saturninus, atque omnium sordidissimus Carpocras : hi enim etsi jam ante sua monstra conceperant : tamen quoad vixerunt Apostoli, vel discipuli Domini, qui Trajani temporibus esse penitus desiere, haud tam procaciter, ut postea fecerunt, in Ecclesiam grassantes irrumpere conati sunt : quamobrem (ut superius dictum est, Hegesippo auctore) Ecclesia ejus temporis, virgo antonomastice dicta erat : quæ licet nunquam, quovis hæreticorum excrescente diluvio, quod semel fuit, incorrupta ac illibata esse desierit; tamen, quod hujusmodi hæreseon sordibus forinsecus adspergeretur, facies ejus haud decora, ut prius, intuentibus videri poterat : perinde ac si sol densis nubibus obtegatur; licet semper perseveret esse quod erat, tamen spectantibus haud apparet, qualis ante fulgebat. De his agens Clemens Alexandrinus [1], hæc ait : « Inferius circa tempora Hadriani fuerunt qui hæreses excogitarunt, et pervenerunt usque ad ætatem Antonini majoris, ut Basilides, etiam si Glauciam sibi adscribat magistrum (ut ipsi gloriantur) qui fuit interpres Petri. » Addit et alios, qui postea emerserunt, sic dicens : « Similiter quoque Valentinum dicunt audivisse Theodatum : is autem fuit Pauli familiaris. Marcion enim, cum natus esset eadem qua ipsi ætate, versabatur ut cum senibus junior, postquam Simon Petrum audivit paululum prædicantem. Quæ cum ita sint; clarum est, ex antiquissima et verissima Ecclesia has recentiores, et quæ his sunt adhuc inferiores tempore, fuisse innovatas adulterinæ notæ hæreses. Ex his quæ dicta sunt, manifestum esse existimo, unam esse veram Ecclesiam, eam quæ vere est antiqua, in cujus catalogum referuntur hi qui sunt justi secundum propositum, cum unus sit Deus, et unus Dominus : propterea id etiam, quod est summe venerabile, laudatur ex unione, et ex eo quod sit solum, ut quod sit imitatio principii, quod est unum. In unius ergo naturæ sortem cooptatur Ecclesia, quæ una est; quam conantur hæreses in multas discindere. » Hucusque Clemens de præsentis temporis Ecclesiæ statu.

8. Eusebius [2] etiam his consentientia hæc scribit : « Jam vero cum Ecclesiæ, tanquam clarissima quædam lumina, suum splendorem per totum terrarum orbem diffudissent, et fides in Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum in universo hominum genere magnopere vigeret : diabolus osor probitatis, veritatis inimicus, ac humanæ salutis semper hostis infestissimus, omnes suas machinas et fallacias contra totam Ecclesiam versans, sicut jampridem externis persecutionum procellis, et impetu adversus eam dimicaverat; sic tum quidem ab illis viis interclusus, viris perditis et plenis præstigiarum, tanquam quibusdam instrumentis ad perniciem animorum, atque adeo ministris ad interitum comparatis usus, alio insidiarum genere oppugnare, omnesque vias excogitare studuit, quibus hi præstigiatores et homines fraudulenti, illam ipsam nostræ religionis appellationem callide prætexentes,

[1] Tertul. in Apolog. c. 3. — [2] Niceph. lib. III. c. 29. — [3] Damas. de Imag. lib. III. — [4] Apud Euseb. lib. IV. c. 21.

[1] Clem. Alexandr. Strom. lib. VII. — [2] Euseb. hist. lib. IV. c. 7.

non modo fideles, quos forte laqueis suis irretirent, in profundam internecionis voraginem una secum præcipitarent, sed etiam fidei ignaros rudesque perditis illis conatibus pariter ab auditu, qui ad salutare Dei verbum patebat, penitus averterent. Nam virus quoddam erroris subdolum et biceps instar serpentis cujusdam ex Menandro (quem jam dudum Simonis successorem fuisse monstravimus) quasi ex pestifero fonte erumpens, duos duarum sectarum inter se discrepantium auctores et duces edidit, Saturninum genere Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum : quorum ille in Syria, hic vero in Ægypto scholas errorum Deo et pietati repugnantium instituit. Saturninum autem magna ex parte eadem cum Menandro falso confinxisse declarat Irenæus : Basilidem vero secretiorum quorumdam mysteriorum simulatione, dum sibi ipsi portentosas fabulas, easque plenissimas impii erroris comminiscebatur, conatus suos in immensum intendisse. » Hactenus Eusebius.

9. *De Basilide hæresiarcha.* — Sed quibus artibus Basilides primo Ecclesiam Dei impugnare aggressus sit, eumdem auctorem scribentem audiamus : « Ex plerisque igitur ecclesiasticis viris, qui id temporis veritatis patrocinium suscipiebant, et solertiori ratione ac prudentia apostolicam ecclesiasticamque fidem et opinionem propugnabant : nonnulli jam etiam libros, quos litteris prodiderunt, tanquam præsidia ad errorum impetus, quos supra posuimus, depellendos, posteris reliquerunt. Ex quorum numero Refutatio Castoris Agrippæ, scriptoris eo tempore præstantissimi, valentissima illa quidem quam contra Basilidem composuit, ad nos pervenit : quæ quidem subtile præstigiarum et captionum viri illius acumen apertissime detexit patefecitque. Ac dum occulta illius et nefanda manifesto prodit mysteria, asserit etiam illum quatuor et viginti libros in Evangelium scripsisse : et non modo novos prophetas ad errorem suum nobilitandum excogitasse, eosque Barabbam et Barcoph appellasse novis nominibus : verum etiam angelos, qui nunquam extitissent, sibi ipsi confinxisse, barbaraque illis imposuisse nomina, quo hi qui hujusmodi res vehementer suspicerent, in multo majorem traducerentur admirationem. Docuisseque præterea, quod hostias idolis immolatas comedere, et persecutionum tempore fidem audacter et libere ejurare, res essent indifferentes : ac denique Pythagoreorum more institutoque iis qui se in ipsius disciplinam tradebant, quinquennii silentium præcepisse. Ista aliaque ejus generis simulatque Agrippa, quem dixi, de Basilide enumeravit, veteratorias fraudes illius erroris, quem commemoravimus, suis quasi tegumentis pulchre evolvens, in oculis atque in conspectu omnium defigit. » Hucusque Eusebius de Basilide.

10. Sed quæ fuerint scelestissimi nebulonis dogmata, recenseamus : illa enim in primis peperisse monstra videtur, quæ S. Ignatius primus omnium confutavit : aliaque insuper postea addidisse, quæ ille non novit. Scribens ipse ad Trallianos, ut fugiant Simonis, Menandri, atque Basilidis impietates admonet : nimirum quod sic Christum loquantur, non ut Christum annuntient, sed damnent atque rejiciant, quem a Deo Patre alienum prædicent, partum Virginis calumnientur, passionem negent, nec resurrectionem credant, Deum ignotum introducant, et Christum ingenitum censeant, Spiritum sanctum nec esse confiteantur : licet ex his aliqui unam esse personam Patris et Filii et Spiritus sancti commenti sint, omniaque a Deo creata, sed non per Christum, sed per alienam potestatem affirment. Hæc de Basilide, et iis e quibus Basilides ducebat originem, scribit atque egregie confutat S. Ignatius. Agens Irenæus[1] de Basilide nominatim, hæc ait : « Basilides autem, ut altius aliquod et verisimilius adinvenisse videatur, in immensum extendit sententiam doctrinæ suæ : ostendens, Nun primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin, a Phronesi Sophiam et Dynamin, a Dynami autem et Sophia Virtutes et Principes et Angelos, quos et primos vocat, et ab iis primum cælum factum. Dehinc ab horum derivatione alios item factos, aliud cælum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione alii facti essent, antytipi eis qui super eos essent, aliud tertium deformasse cælum, et a tertio deorsum descendentium quartum, et deinceps, secundum eum modum alteros et alteros principes et angelos factos esse dicunt, et cælos trecentos sexaginta quinque, quapropter et tot dies habere annum secundum numerum cælorum. Eos qui posterius continent cælum angelos, qui etiam a nobis videntur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terræ, et earum quæ super eam sunt gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Judæorum putatur esse Deus : et quoniam hic suis hominibus, id est, Judæis voluit subigere reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stetisse ei, et contra egisse : quapropter et reliquæ resiluerunt gentes, ejus genti. Innatum autem et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum misisse primogenitum Nun suum, et hunc esse qui dicitur Christus, in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricaverunt. In gentibus ipsorum autem apparuisse eum in terra hominum, et virtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum esse, sed Simonem quemdam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo, et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo ut putaretur ipse esse Jesus; et ipsum autem Jesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos. Quoniam enim virtus incorporalis, erat æterna innati Patris, transfiguratum quemadmodum vellet, et sic ascendisse ad eum qui misit eum, deridentem eos, cum teneri non posset, et invisibilis esset omnibus. » Hæc Irenæus de hæresi totam Christi œconomiam dissolvente.

[1] Iren. lib. I. c. 23.

11. Ad quas autem hæc principia conclusiones ille deduceret, mox subdit, sic dicens : « Liberatos igitur eos qui hæc sciant, a mundi fabricatoribus principibus, non oportere confiteri eum qui sit crucifixus, sed eum qui in hominis forma venerit, et putatus sit crucifixus, et vocatus sit Jesus missus a Patre, ut per dispositionem hanc opera mundi fabricatorum dissolveret. Si quis igitur, ait, confitetur crucifixum, adhuc hic servus est, et sub potestate eorum qui corpora fecerunt. Qui autem negaverit, liberatus est quidem ab iis : cognoscit autem dispositionem innati Patris, animæ autem solius esse salutem, etc. » Versutum plane diaboli commentum, ut, qui (quod scribit Ignatius) crucis potentia victus esset, eam negando, crucifixum etiam negandum esse contenderet; hæc enim addentes iidem Christi crucis inimici, ventri inserviendum, vesci idolothytis, et universa utendum esse libidine, facile suis persuadebant; illam eos sententiam docentes : Tu omnes cognosce : te autem nemo cognoscat. Quapropter parati sunt, ait, ad negandum, qui sunt tales, caventque ne quid ea causa patiantur : ac ne in aperto essent exercenda sua ipsorum mysteria, ea suos effari prohibuit. Addit ad hæc omnia, eos uti solitos imaginibus, et incantationibus, et invocationibus : idemque tradit Irenæus.

12. Non erant certe ejusmodi quibus Basilidis sectatores utebantur (quod novatores stulte fingunt) imagines Christi Redemptoris : nam quomodo, quæso, cum ille credi nolebat Christum esse corporeum ac crucifixum? Sed potius id genus illas fuisse, quibus ad suas perficiendas artes incantatores uti solerent. Sed ad hæc certius comprobanda atque firmanda, dignum quidem fideque exploratum antiquitatis monumentum accedit, quo satis perspicue declaratur, quales esse solerent imagines, quibus ait S. Irenæus [1] uti consuevisse Basilidis sectatores. Siquidem haud pridem, nempe post primam editionem tomi hujus Romæ factam, e ruderibus (ut accidit) emersit in lucem gemma ex amethysto hisce imaginibus et notis incisa. Extat ipsa apud virum insignem, sincera fide et egregia eruditione spectatum, Fulvium Ursinum, cujus in rebus antiquioribus explorandis ac dignoscendis solertia incomparabilis de gemma elucidavit, quæ cæteris rerum antiquarum studiosis penitus videbantur obscura; nimirum hanc unam ex illis imaginibus esse, quibus uti solerent Basilidiani hæretici, quas loco bullæ vel amuleti, aut alia causa superstitiose gestarent.

13. Ad quod manifeste probandum, evidens illud in primis suppetit argumentum ex nomine summi dei Basilidis, quem ipse ΑΒΡΑCΑΞ nominabat, quod disertis (ut intueris litteris) incisum legitur ad finem hastæ. His namque elementis (ut testantur Irenæus [2], Tertullianus [3], Epiphanius [4], Augustinus [5], Theodoretus [6], et alii) Basilides concepit summæ Virtutis nomen, ex qua dii reliqui dimanarent omnes numero trecenti sexaginta quinque, secundum anni dierum numerum, totidemque cælorum (ut somniabat) quibus singulis eodem numero dii sive angeli ab eo nominati præessent. Porro eorum (ut dictum est) numerus litteris illis exprimitur, quibus evidens summi omnium deorum ΑΒΡΑCΑΞ nomen compositum est, nempe Α, et Β, unum et duo, Ρ, et Α, centum et unum, C, et Α, ducenta et unum, Ξ sexaginta sunt, quæ simul juncta summam efficiunt CCCLXV. Ita enim S. Irenæus, et citati superius auctores omnes interpretantur, et numerant ex mente Basilidis.

14. Sed et hic illud animadvertendum est, ex eodem nomine in gemma inciso magis probari lectionem S. Epiphanii scribentis Abrasax, quam S. Irenæi, Tertulliani, S. Augustini, necnon S. Hieronymi [1] pluribus in locis, et aliorum legentium Abraxas : quamvis cum eædem in utraque lectione reperiantur litteræ, licet diverso loco positæ, idem significent, atque necessario eamdem summam efficiant. Cæterum tum ex eadem gemma, tum etiam ex dictis auctoribus prorsus exploditur lectio illa vulgata Tertulliani, cum loco Abraxas, legitur Abraxan. Sed nec ipsum, Abraxas, rectum est; cum Abrasas ex gemma et scriptis libris Tertulliani legendum sit.

15. Rursum vero quod totum ferme corpus imaginis hujus ad plantas pedum usque portentosis nominibus habetur inscriptum : inde quoque evidentius deducitur argumentum, eamdem esse id genus imaginum, quas solerent iidem Basilidis sectatores effingere. Nam Epiphanius hæc de eodem Basilide et numero ex ejus sententia nominis Abraxas ait : « Deinde hinc, inquit, et homo habet trecenta sexaginta quinque membra, et unicuique Virtutum attribuitur unum membrum, etc. » Hæc cum Basilides diceret : eadem ratione factum apparet, ut in ejusdem imaginis diversis corporis membris diversa nomina earumdem virtutum habeantur inscripta : illa nimirum, quibus opus habere videretur qui gestabat imaginem : cum alioqui impossibile esset in tam arcto spatio omnia trecenta illa et sexaginta quinque nomina exarari. Cætera vero, ut quod altera manu clypeum, bidentem altera tenere videatur imago, quodque virga super caput extet apposita, remanent prorsus obscura, quod non omnia secreta Basilidis Catholicis innotuerint. Quod vero habeatur in postica leonis signum et tauri caput; ad genituram pertinet ejus qui eamdem gemmam ex amethysto gestabat.

16. Post hæc autem cusa, ante annum gemmarius in Urbe emptam a se gemmam casu inventam, ad nos attulit, referentem ejusmodi figuram portentosam, spectrumque potius atque monstrum, et ex parte adversa inscriptionem habentem, ΑΒΡΑCΑΞ, quæ cuncta cum nec ipse, nec aliquis ex iis quibus ostendisset, intelligere penitus potuisset, nos consuluit.

[1] Iren. lib. I. c. 23. — [2] Iren. ibid. — [3] Tertul. de præscr. c. 46. — [4] Epiph. hæres. XXIV. — [5] Aug. de hæres. ad Quodvult. c. 4. — [6] Theod. hæret. fabul. lib. I.

[1] Hier. adversus Luciferian. prope finem, et in Amos c. 3. in Abdiam, c. 1. in Nahum, c. 1.

17. Quod autem hisce characteribus atque figuris diversimode concinnatis uti solerent ejusmodi hæretici impostores ad amuleta conficienda : habes de his egregium exemplum apud Q. Serenum Samonicum antiquum medicum, et ejusdem (ut apparet) Basilidis sectatorem, qui præcepta medica carmine scripsit heroico, et ad curandum morbum hemitritæum, his characteribus conficiendum curavit amuletum ad collum ægrotantis appendendum, continens ABPACA, junctis aliis elementis quidpiam portentosum ipso sonitu reboantibus :

[1] Inscribis chartæ, quod dicitur ABPACAΔABPA
Sæpius et subter repetis, sed detrahe summam,
Et magis atque magis desint elementa figuris
Singula, quæ semper rapies, et cætera figes,
Donec in angustum redigatur littera conum.
His lino nexis collum redimire memento.

et in fine :

Talia languentis conducent vincula collo,
Lethalesque abigent (miranda potentia) morbos.

ABPACAΔABPA
ABPACAΔABP
ABPACAΔAB
ABPACAΔA
ABPACAΔ
ABPACA
ABPAC
ABPA
ABP
AB
A

Ex his igitur perspicue, lector vides, quam longe dispares sint Basilidis, quæ ab Iræneo damnantur, imagines, ab illis quibus Christiani Catholici religiose pieque uti solerent, unde et recentiorum iconoclastarum hæc in nos tum imperitia tum dolo malo objectantium habeas calumniam exploratam, atque pariter confutatam.

18. Rursum vero quod spectat ad ejusdem Basilidis hæreses recenset eadem Basilidis dogmata Tertullianus[2], qui addit resurrectionem carnis a Basilide vehementer impugnatam, negante salutem corporibus esse promissam. Sed et Clemens Alexandrinus[3] insuper addit, dixisse Basilidem, non omnia a Deo dimitti peccata, sed tantum involuntaria, quæ per ignorantiam facta essent : qui multis disputat adversus Basilidem et Basilidianos : quos et redarguit[4], quod dicerent, animam prius peccasse in alia vita, hic autem pati supplicium. Tradit hæc de eo Clemens libro quarto Stromatum : ac rursum de ejusdem sectatoribus, qui affirmarent, fidem esse naturalem, in homine habitare exercitum spirituum, qui essent passiones per quas unusquisque movetur; dicerentque, non pugnandum adversus naturales insurgentes passiones, sed eis esse assentiendum, ac proinde libidinibus inquinari licitum atque concessum esse : quos nimirum talia perpetrantes, Christiano superinducto nomine, magnam infamiæ notam cæteris fidelibus irrogasse, penes quos nihil esset antiquius quam mentis et corporis castitatem excolere, eamque nuncupato interdum voto ut selectissimum donum Deo pie offerre; de qua ait[1] : « Est ergo continentia, corporis despicientia, convenienter pactis conventis cum Deo initis : non solum enim in rebus venereis, sed etiam in aliis, quæ anima perperam concupiscit non contenta necessariis, versatur continentia. Est autem et in lingua, et in acquirendo, et in utendo, et in concupiscendo continentia. Non docet autem ea solummodo esse temperantes, siquidem præbet nobis Deus temperantiam, ut quæ sit divina potestas et gratia. Dicendum est ergo quidnam nostris videatur de eo quod est propositum. Nos quidem castitatem, et eos, quibus hoc a Deo datum est, beatos dicimus. » Hæc Clemens de S. Ecclesiæ moribus.

19. Sed ad Basilidem redeamus. Eo superbiæ et fastus hominem pervenisse, Epiphanius[2] tradit, ut se ac suos solos diceret esse homines, cæteros omnes sues et canes : ob idque non propalanda esse aliis[3] sua mysteria, quod præceptum sit : « Nolite projicere margaritas ante porcos. » Hæc et alia de Basilide idem recitat atque refellit. Ausum porro fuisse Basilidem scribere Evangelium, et suo ipsius inscribere nomine, auctor est ante Ambrosium Origenes, qui et alibi hæc de eodem[4] : « Quid aliud sunt nisi pestilentiæ Basilidis quoque sermones, detrahentes quidem eis qui usque ad mortem certant pro veritate, ut confiteantur coram hominibus Jesum, indifferenter autem agere docentes ad negandum, et ad sacrificandum diis alienis ? Non minus peste afficiunt, et corrumpunt audientes se, qui in iisdem sermonibus docent non esse alias peccatorum pœnas, nisi transcorporationem animarum post mortem[5]. » Hæc Origenes. Quod insuper negaret ille carnis Christi veritatem, ea falsa assumptione sacratissimam quoque Eucharistiam damnasse, ex S. Ignatio ad Smyrnenses recitat Theodoretus[6] : « Mortuus est autem Basilides (inquit Hieronymus de Scriptoribus Ecclesiasticis in Agrippa) in Alexandria temporibus Hadriani : qua tempestate Chochibus dux Judaicæ factionis Christianos variis suppliciis enecavit : » Hæc ipse : sed Barchochebas, loco Chochibus, restituendum est.

20. Fuisse Basilidi filium Isidorum nomine, paternæ impietatis hæredem et propugnatorem, auctor est Clemens Alexandrinus[7], qui ab eo Moralia esse scripta testatur, quæ tamen essent omnium impuritatum cloaca : aliud ejusdem citat opus de Adnata anima. Adversus hos pro catholica veritate scripsisse constat Agrippam Castorem, Justinum martyrem, Irenæum, qui omnes hæreses, quæ ante se extiterunt diserto eloquio confutarunt. His addit

[1] Extant inter epigr. et poemat. Vat. pag. 158. — [2] Tertul. de præscr. c. 46. — [3] Clem. Alexandr. Strom. lib. IV. — [4] Clem. Alexandr. Strom. lib. II. III.

[1] Clem. Strom. lib. III. — [2] Epiph. hæres. XXIV. — [3] Theod. lib. III. dialog. — [4] Orig. in Luc. homil. I. — [5] Orig. in Matt. tract. 28. — [6] Theod. lib. III. dialog. — [7] Clem. Alexandr. Strom. lib. II. et III.

Theodoretus Clementem Alexandrinum, et Origenem : quibus adnumerandus quoque est Epiphanius, et alii recentiores scriptores.

21. Sed quorsum (dicet aliquis) quæ profundo perpetuoque fuissent sepeliendæ silentio, hujuscemodi sordes, suo putore aerem ipsum corrumpentes, hinc inde ex industria veluti scopa collectæ, produntur in lucem ? Ratione id quidem multipliciter suadente. Absolutissimi enim historici muneris in primis esse novimus, non tantum bella externa scriptis prosequi, sed et civilia, cum acciderent : ejusmodi quippe esse censemus, quæ ab his qui Christiano nomine in Catholicam Ecclesiam insurgunt, civilia bella conflantur, longe periculosiora illis, quæ ab iis qui foris sunt inferuntur, sane quidem hæc præteriisse, maximæ tribueretur oscitantiæ. Magnam rursus ex his quisque utilitatem capessere potest. Sicut enim, Apostoli [1] sententia : « Oportet hæreses esse, ut qui probati sunt, manifesti fiant : » ita opus est hæreses propalari, ut quæ qualisve sit Ecclesia Catholica, pariter innotescat; et plane omnes intelligant, qui continentiam impugnant, Christi crucem negant, et martyrium ab Ecclesia auferunt, et alia id genus nefandissima perpetrant, hos in Basilidianorum classem esse rejectos, et a Catholicis separatos. At quis insuper negarit hæc spectanda proponere nihil aliud esse, quam pulcherrima trophæa Ecclesiæ victoria ex hostium spoliis comparata, sursum erigere, et in singulis veluti quibusdam notis insculptis et signis præfixis Dei gloriam de Ecclesiæ patrocinio prædicare? Sed proposita persequamur.

22. *De Saturnino hæresiarcha.* — Saturninum, quem alii Saturnillum dicunt, post Basilidem ordine recensemus (licet nonnulli, qui de iis agunt, de Saturnino primum mentionem instituerint) ea nimirum ratione nos persuasi, quod cum hic (ut superius dictum est) fuerit patria Antiochenus, et in Syria scholam erroris aperuerit, et S. Ignatius, sicut multos hæresiarchas, ita Basilidem nominatim expresserit. Saturnini vero Antiocheni, ipse episcopus Antiochenus et totius Syriæ Orientisque magister nullam prorsus habuerit mentionem, præsertim ea epistola, quam ad suos scripsit Antiochenos, vel ad Heronem dedit ejusdem Ecclesiæ diaconum et curatorem : in eam facile adducimur sententiam, ut existimemus, post mortem Ignatii emersisse impudentem hæreticum; quo vivente, tantæ lucis fulgore perculsus, ut noctua quædam in tenebris delituerit. Et quidni clamasset in Saturninum domesticum furem Ignatius, qui Basilidem in Ægypto agentem, Christi crucem negantem, tot jaculis feriit?

23. Sed quæ essent dogmata Saturnini, ab Irenæo [2] veluti antiquiore petamus. « Hic Menandro inhærens, sic Deum Patrem omnium dixit esse creatorem, ut tamen mundum a septem angelis creatum hominemque voluerit angelorum esse facturam : rursus Judæorum Deum unum ex angelis esse dixerit; quodque adversus Patrem rebellasset, in ejus destructionem missum esse Christum, et in salutem credentium, eumdemque ignotum, et incorporalem, et sine figura, putative tamen visum esse hominem. Duo insuper hominum genera ab angelis esse facta tradebat, alterum quidem nequam, alterum vero bonum : et quod hoc dæmones pessimos adjuvaret, missum esse Salvatorem ad perditionem malorum, in salutem vero bonorum. Addidit insuper illam blasphemiam, ut nubere et generare a satana esse diceret : complures vero ejus sectatores, sic colere abstinentiam, ut ab animatis abstinerent : qua quidem virtutis specie, veluti sanctitatis imposita larva, multos seducerent. Rursum quasdam prophetias ab angelis, quasdam vero a satana tradebat esse revelatas. » Hæc de Saturnino Irenæus. Addit his Tertullianus, Saturninum negasse resurrectionem futuram: eadem de Saturnino, qui de hæresibus tractatus edidere, nimirum Epiphanius, Theodoretus, et alii ex Græcis; ex Latinis S. Philastrius, S. Augustinus, et alii recentiores.

24. *De Carpocrate hæresiarcha.* — Eodem plane tempore, quo Basilides et Saturninus, Carpocras fæx omnium hæreticorum, et fax totius continentiæ, vixit, ut ex Irenæo tradit Eusebius [1]. Sed horret animus de eo narrationem aggredi, ut quæ Christianis auribus prorsus indigna ob turpitudinem portentosa nimium et horribilis videatur. Sed quæ de eo a Patribus scripta reperimus, audire, licet averso vultu, omnes æquanimiter ferant. Satis autem verecundiæ putamus esse consultum, si in cœnoso gurgite eorum impolluta vestigia assectantes, quæ de iis ab illis sunt memoriæ commendata ipsorum verbis adducamus in medium. Alexandrinum patria hunc fuisse, tradit Clemens Alexandrinus [2], gentilis ejus. In nonnullis consensisse Basilidi, sed illo longe deteriorem esse constat effectum. Mundum quidem (ut ille) ab angelis factum dixit : Jesum vero Redemptorem ex Joseph natum, ut cæteros homines, probitate tantum præstasse aliis, sed se suosque illi similes esse, et ex eis nonnullos illo fortiores. Constat insuper artes magicas operari solitos Carpocratianos, et dæmones alligatos habere, gloriantes se ea arte illos habere subjectos. Transmigrationem animarum Carpocratis schola docebat.

25. Omne delictum non solum apud eos vetitum, sed imperatum : usque adeo, ut pœna dignus esse duceretur, qui suæ ipsius quæcumque cupienti adversaretur voluntati : usurpans illud Evangelicum [3]: « Consentiens esto adversario tuo cito, dum es in via cum eo, ne forte tradat te adversarius judici, et judex tradat te ministro, et in carcerem mittaris : » ac proinde, qui suæ adversaretur concupiscentiæ, transanimatione fore plectendum, ac rursum alia, nisi ea omnia quæ mundi et concupiscentiæ sunt opera prava expleverint : quibus jam consummatis, fore,

[1] 1. Cor. XI. — [2] Iren. lib. I. c. 22.

[1] Euseb. hist. lib. IV. c. 7. — [2] Clem. Alexandr. Strom. lib. III. — [3] Matth. V. Luc. XII.

ut tunc libere proficiscantur ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores. Scripturæ igitur ille superinducens velamen turpitudini, quasi ex legis præscripto hæc esse facienda docebat : hæc etiam de Carpocrate Irenæus [1], qui adeo auditu horrenda de hujusmodi sectæ hominibus se accepisse tradit, ut non induci possit ad credendum talia. Addit Tertullianus [2], ipsum tum Christi, tum cæterorum mortalium carnis resurrectionem negasse. Eadem de Carpocrate, ac suis sectariis, eorumque turpitudine Epiphanius [3] narrat, et alii qui commentarios de hæresibus conscripserunt. Insuper hos in velamen obscœnitatum multarum perpulchrum sibi ipsis nomen indidisse, ut Gnostici dicerentur, ita suos appellandos esse, Carpocratem docuisse tradunt : licet S. Hieronymus [4] velit a Basilide Gnosticos esse nominatos, sicut et Eusebius in Chronico. Sed sicut venena, ita nomina inter se istos communicasse, dici posse videtur : nam eadem ratione, qui ex Nicolaitis prodierunt, æque Gnosticos esse dictos, Epiphanius [5] affirmat.

26. *De Gnosticis.* — Quoniam vero Epiphanius, licet renitens admodum, stylum tandem immittit ad Gnosticorum turpitudines describendas, nos sua ipsius verba hic reddemus, quod sciamus ea conducere ad veritatem historicam dignoscendam : nam quæ hi agebant in occulto, palam facta, Gentiles in omnes æque convertebant Christianos. Sed audiamus ipsum loquentem [6], cum agit de eorum turpitudine : « Qualem, inquit, actionem? dicere rursus timeo, ut ne sterquilinii occultati canalem revelem, et quibusdam videar pestilentis graveolentiæ inductionem operari. Attamen quandoquidem ex veritate dependemus, me ipsum cogam, ut impostorum illorum facta revelans, et castius loquar, et ea veritate ipsa minime excedam. Quid vero aliud quam omnem nefandam ac scelestam actionem, quam nec fas ore referre, hi perpetrant? et omnem speciem virilis coitus, ac libidinosæ ad mulieres consuetudinis in singulis corporis membris, incantationesque ac veneficia ac idololatrias perficientes : et hoc dicunt esse rationem redditionis debitorum in corpore, ut non amplius accusentur, nec aliud opus ab ipsis exigatur, etc. » Superiori autem tractatu, quo de Gnosticis fusius agit, hæc habet [7]. « Ipsam enim suam synaxin ac communionem turpitudine multiplicis coitus polluunt, comedentes ac contingentes tum humanas carnes, tum immunditias : ut ne audeam quidem totum loqui, nisi sane cogerer, propter excellentem animi mei dolorem, ab his quæ vane ab ipsis fiunt, stupore perculsus. Ad qualem magnitudinem ac profunditatem malorum, hostis hominum diabolus ducit sibi credentes, ut polluant et mentem et cor et manus et ora et corpora et animas eorum, qui ab ipsis in tanta cæcitate eruditi sunt. Timeo autem ne forte magnum hoc venenum totum revelem, veluti cujusdam basilisci serpentis faciem, ad perniciem magis legentium, quam ad correctionem. Polluit enim re vera aures magnæ hujus audaciæ blasphema collectio, et hæc turpitudinis coacervatio ac enarratio, et fraudulentæ hujus turpis operationis cœnosa maleolentia. » Et post multa.

27. « Primo quidem communes uxores habent : et si peregrinus accesserit de ipsorum dogmate; signum est apud ipsos virorum ad feminas, et feminarum ad viros in extendendo manum, ad salutationem videlicet, subter palmam contrectationem quamdam titillationis, per hoc se indicare ostendentes, quod ejusdem religionis sit qui accessit. Hinc igitur mutua cognitione accepta, statim ad epulationem convertuntur : larga vero et opipara edulia, carnis esum et vini potum apponunt, etiamsi pauperes fuerint. Ex hoc autem ubi compotarunt, et venas (ut ita dicam) satietate impleverunt : vir quidem concedens uxorem alteri, ad ipsam dicit : Surge, fac dilectionem cum fratre. Miseri autem illi ubi inter se misti fuerunt, et re vera erubesco dicere, quæ apud ipsos fiunt, juxta Apostoli illius sancti dictum [1] : » Quæ apud ipsos fiunt, turpe est etiam dicere. « Attamen non erubescam dicere, quæ ipsi facere non erubescunt; ut omnibus modis horrorem incutiant audientibus turpia, quæ ab ipsis perpetrantur facinora. Postquam enim inter se permixti fuerunt per scortationis affectum, insuper blasphemiam suam in cælum extendunt. Et suscipit quidem muliercula, itemque vir fluxum a masculo in proprias suas manus; et stant in cælum intuentes, et immunditiam in manibus habentes, et dicunt : Offerimus tibi hoc donum, corpus Christi, et sic ipsum edunt, assumentes suas ipsorum immunditias, et dicunt : hoc est corpus Christi, et hoc est Pascha. Ideo patiuntur corpora nostra, et coguntur confiteri passionem Christi. Eodem vero modo etiam de femina, ubi contigerit ipsam in sanguinis fluxu esse, menstruum collectum de ipsa immunditiei sanguinem acceptum in communi edunt : Et hic est, inquiunt, sanguis Christi. »

28. « Quapropter etiam cum in apocrypho [2] legerint : Vidi arborem ferentem duodecim fructus in anno, et dixit mihi : hoc est lignum vitæ : ipsi figurate interpretantur fluxum muliebrem singulis mensibus fluentem. Porro ubi invicem coeunt, liberorum generationem aversantur, et interdicunt. » Et paulo post : « Si præter sententiam acciderit, ut prægnans facta fuerit mulier, quid gravius et horribilius designent tales, audi : Detractum enim fœtum, quocumque tandem tempore id aggressi fuerint, accipiunt, et in mortario quodam pistillo tundunt : et admixto melle et pipere, et aliis quibusdam aromatibus ac unguentis ad avertendam nauseam, sic congregati omnes porcorum ac canum horum sodales participes fiunt contusi pueri : atque sic humanæ carnis esu peracto, deinde preces fundunt ad Deum; et hoc perfectum Pascha dicunt. Sed et alia horrenda

[1] Iren. lib. I. c. 24. — [2] Tert. de præscrip. c. 48. — [3] Epiph hæres. XXVII. — [4] Hier. de Scrip. Eccl. in Agrip. — [5] Epiph. hær. XXVI. — [6] Epiph. hær. XXVII. — [7] Epiph. hær. XXVI.

[1] Ephes. V. — [2] Apocal. XII.

ipsi audent. Cum enim rursus insaniam in se ipsis conceperint, imbutis manibus turpitudinis suæ surgunt, et manus suas inquinatas habentes, nudi toto corpore precantur, tanquam per hujusmodi operationem inveniant dicendi apud Deum libertatem. Corpora autem sua tum muliebria, tum virilia, noctu ac diu curant unguentis, balneis, epulationibus, et ebrietatibus vacantes. Detestantur jejunantem, dicentes quod non oportet jejunare : principis enim qui fecit sæculum, est jejunium : verum oportere nutriri, ut corpora sint robusta, quo possint fructum reddere in tempore suo. » Hucusque de eorum turpitudine et execrandis mysteriis Epiphanius, qui hæc omnia exploratissima habuit, cum in Ægypto esset, ab iis qui ejusdem sectæ erant, ut ipse testatur, de iisdem agens in fine.

29. Hæc ergo cum hi omnium scelestissimi operarentur, quæ nec quævis gentes barbaræ, quæ ignorant Deum, ausæ fuerint meditari ; tamen non tantum se Gnosticos, sed et Christianos nominabant : hæc omnia illis suggerente diabolo, ut horum nefandis sceleribus posset sancta ac pura Christiana religio infamari : unde idem auctor hæc habet inferius [1] : « Indiderunt enim sibi cognomen Christianorum, ad hoc ut Gentes per ipsos offendantur, et sanctæ Ecclesiæ Dei utilitatem et veram prædicationem propter illorum nefaria facta et incomparabilem improbitatem aversarentur : et ipsorum assiduo nefaria opera considerantes, putent etiam sanctas Dei Ecclesias tales esse, et avertant (velut dixi) aures a Dei et veritatis doctrina. » Hæc ipse ; sed et longe ante ipsum sic Irenæus : « Ipsi ad detractionem divini nominis et Ecclesiæ, quemadmodum et Gentes, a satana præmissi sunt : uti secundum alium modum quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a præconio veritatis : aut videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphement, in nullo eis communicantes, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione. » Hæc Irenæus [2].

30. *Calumniæ in Christianos.* — Porro Judæorum opera Christianis semper adversantium has esse calumnias adversus eos toto orbe divulgatas, Origenes [3] agens contra Celsum testatur, sic dicens : « Apparet sane nil secus egisse, ac Judæi in ipso Christianæ religionis et veræ disciplinæ primordiis factitabant, qui ad nostræ doctrinæ notam et infamiam illud disseminarent, quod Christianis puerum aliquem immolandi mos esset, cujus et carnem singuli degustarent. Insuper et id mendacio effingebant, quemadmodum qui ex Christiana essent hac disciplina, cum ea quæ in operto fiunt, facere vellent, extinctis luminibus, ei quam quisque nactus esset, admiscerentur. Quæ infamia olim temere edita, plurimos occupabat, qui essent a fide hac alieni, persuasumque haberent istiusmodi jam esse Christianos : et ad id temporis sic fallit nonnullos præsumpta hæc et prava opinio, ut ea de causa Christianos aversentur, ne vel simplicia cum eis ineant verba. » Hæc Origenes.

31. « His igitur diabolus, inquit Eusebius [1], qui ex maleficiis capit lætitiam, tanquam suæ nequitiæ ministris forte usus est, quo qui fidem receperant, illorum suasu non solum in fraudem inducti, ad acerbum adeo et miserabilem interitum quasi constricti arriperentur, verum etiam Gentibus, quæ erant a fide alienæ, copiam et tanquam ansam præberent sacrosancto Dei verbo petulanter impieque obtrectandi ; eo plane consilio, ut fama de istorum flagitiosæ vitæ ratione passim dissipata, turpem ignominiæ notam universæ Christianorum multitudini inurerent. Unde certe accidit, ut nefaria quædam opinio de nobis concitata, eaque ab omni ratione alienissima, per infidelium animos longe lateque pervaderet : quod videlicet tum nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimenti genere uti non vereremur. Verum ista mala ad prolixius temporis spatium diabolo ex sententia non processerunt : quod ipsa veritas suum extulit caput, et progrediente tempore, claro quasi lumine resplenduit. Etenim fraudulenti adversariorum conatus, ejus vi refutati et oppressi, confestim evanuerunt. Quippe alii ex aliis novi et inauditi errores evanescentes, et priores pedetentim ad nihilum prolabentes, obsolescere cœperunt : inque multiplices, ac non uniusmodi sectas et formas dirempti, ad extremum funditus excisi sunt. »

32. « Cæterum insignis veræ et Catholicæ Ecclesiæ splendor, perpetuo eodem modo et eisdem virtutum vestigiis incedens, mirandum in modum propterea crevit, et dilatatus est, quod veneranda, sincera, libera, modesta, pura divinæ vivendi rationis, Christianæque pietatis institutio per universum cum Græcorum tum barbarorum genus claritate quadam eximia et decora enituit : utque etiam deformis infamiæ labes, quæ a malevolis nostræ religioni adspersa fuerat, simul cum tempore deleta, protinus ad nihilum recidit. Nostra igitur sola permansit disciplina, utpote quæ tum propter gravitatem et modestiam, tum propter divinæ sapientiæ præcepta institutaque sola esset apud omnes et auctoritate posita, et summa amplitudine præstare judicata : sic ut nemo ex illo tempore hactenus turpem aliquam dedecoris maculam fidei nostræ auderet inferre, nec ullam talem ignominiam importare, quali illis, qui contra vos jampridem nefarie conjurassent, uti volupe fuisset. » Hucusque Eusebius : qui tamen quod ait ejusmodi errores citius evanuisse, non sic accipiendum est, ut protinus Gnostici esse desierint, sed quod iis omnibus veritas supereniluit, nec ejus lux potuit hisce temporibus obscurari. Cæterum Epiphanio [2] constat auctore, sua quoque ætate perseverasse Gnosticos turpissimos in Ægypto ; e quorum illecebris, quibus illectus erat, ne in erro-

[1] Epiph. hæres. XXVII. — [2] Iren. lib. I. c. 24. — [3] Origen. contra Cels. lib. VI.

[1] Euseb. lib. IV. c. 7. — [2] Epiph. hær. XXVI. prope fin.

rem laberetur, se fuisse divinitus liberatum, gratias Deo egit.

33. *Apologiæ pro Christianis.* — Cæterum vix dici potest, quantum laboraverint qui in Ecclesia erant sanctissimi ac eruditissimi viri, ut ejusmodi calumnias dictorum occasione hæreticorum in omnes Christianos a Gentilibus jaclari solitas omnino diluerent, et ab eorum animis prorsus abluerent. Testes sunt ejus rei gravissimæ ac disertissimæ ab iisdem pro Christiana religione scriptæ diversis temporibus Apologiæ. Ac in primis quod Justinus martyr[1] in sua ad Antoninum Pium Augustum Apologia his verbis habet, cum de hæreticis agit, quorum occasione infamaretur Christiana religio : « Omnes qui ab his prodeunt (quemadmodum dixi) Christiani vocantur : haud aliter atque philosophi, cum eis non sint communia dogmata ; quod tamen a philosophia dicitur, commune est omnibus nomen. An vero etiam hi infamia illa et fabulosis in vulgus sparsa sermonibus facinora in se admittant, lucernæ eversionem, et promiscuos concubitus, et humanarum carnium viscerationes, nescimus : persecutione quidem eos non expeti, neque occidi a vobis, ob ipsa etiam dogmata sua scimus. Est autem nobis liber contra hæreses et sectas omnes compositus, quem si legere volueritis, dabimus. » Et post multa, hæc de moribus vere Christianorum : « Quin omnino vel matrimonium non aliter contrahimus, nisi liberorum creandorum atque educandorum gratia : vel conjugium detrectantes, perpetuo nos continemus. Et jam nostrorum juvenum quidam, ut vobis persuaderet non esse nobis mysterium promiscuam et propatulam mixtionem, libellum obtulit Alexandriæ Felici præsidi, medico permitti postulans, ut testes sibi absciuderet (nam sine permissu præsidis id facere, loci ejus medici interdictum esse dicebant). Felice prorsus petitioni hujusmodi subscribere nolente, perseverans in proposito suo adolescens, in sua tandem, et eorum qui idem secum sentiebant, conscientia acquievit. » Hucusque Justinus.

34. Athenagoras[2] itidem Christianus philosophus, pro Christianis et ipse scribens defensionem, illatam vulgi rumore in Christianos calumniam refert atque refellit, sic dicens : « Tria nobis rumoribus impingunt crimina, nullorum deorum pietatem, cœnas Thyesteas, et OEdipodis concubitus. Enimvero si vera sunt ista, nulli parcite generi : animadvertite in hujusmodi facinora : una cum conjugibus et liberis radicitus nos extirpate et occidite, si quidem mortalium quisquam ad instar ferarum vivit. » Hæc ipse : et alia addit pro veritatis defensione. Sed et Theophilus[3] episcopus Antiochenus, qui sextus post Petrum eidem Ecclesiæ præfuit, hæc de iisdem post recitatas leges, quibus viverent Christiani : « Nunc, inquit, vide an hi qui talia docentur, taliaque discunt, possint more brutorum animalium vivere, et pollui nefariis commixtionibus ; aut possint (quod quidem omnium immanissimum est) carnes humanas attingere, præsertim cum etiam monomachias spectare nobis interdictum sit, ne videlicet participes hujusmodi cædium reddamur : nec cætera spectacula spectare audemus, ne oculi nostri inquinentur, et aures nostræ hauriant profana, quæ ibi decantantur, carmina ; nempe dum Thyestis tragica facinora commemorant, et Terei liberos devoratos recitant. Nec fas nobis est audire adulteria deorum hominumque, quæ suavi verborum modulantur mercede, et præmiis inducti celebrant. Verum absit, absit (inquam) a Christianis, penes quos modestia et temperantia florent, continentia viget, unius uxoris matrimonium legitimum servatur, castitas colitur, injustitia expellitur, peccatum eradicatur, justitia exercetur, lex regnat divina, religio tractatur vera, quos veritas gubernat, gratia servat, pax protegit, divinum verbum ducit, sapientia docet, Christus, qui vera est via, regit, Deusque solus imperio temperat : absit, inquam, ut talia facinora vel cogitemus, nedum faciamus. » Hucusque Theophilus.

35. At non tantum hæc scriptis, sed coram judicibus pro veritate certantes proprii dispendio sanguinis, cum de his quæstio haberetur, Christiani libere professi sunt : quod vetus illa ac nobilis scriptio, epistola, inquam, Viennensis ac Lugdunensis Ecclesiæ ad Christianos, qui in Phrygia et reliqua Asia essent, conscripta, quam Eusebius[1] recitat, demonstrat his verbis : « Quidam etiam ethnici nostrorum servi una capiebantur (siquidem præses omnes nos passim requiri præceperat) qui tormenta, quæ sanctos tolerare cernebant, reformidantes, contra nos militibus, satanæ impulsu, illos in hoc idem incitantibus, Thyesteas cœnas, et incestus OEdipodis falso commenti sunt, et alia quæ nobis nec eloqui, nec cogitare fas quidem esse judicatur : quin tale facinus aliquando inter homines admissum fuisse, nec credi quidem propemodum debet. Quæ sane cum essent fama et sermone hominum passim dissipata, omnes velut immanes belluæ contra nos furere cœperunt : ita ut si qui antea propter necessitudinem moderate se erga nos gessissent, tunc veluti rabie quadam incitati dentibus frendere, insanireque prope viderentur. » Hæc ibi : quanta autem constantia sancti martyres tam viri quam feminæ pro veritate adversus objecta mendacia steterint, suo loco fusius dicendum erit. De his etiam Origenes[2], disputans contra Celsum, ut turpis Epicurei retundat dicacitatem, hæc ait : « Nostri vero per Celsum ex imperitia abjectiores quidam, et stolidi, et serviles jam vocitati, si vel parum per se Deo crediderint, suscepta Jesu jam disciplina, tantum absunt a flagitio et immunditia et quavis concubitus fœditate, ut haud secus ac perfectiores sacerdotes nonnulli quemvis coitum aversentur, ita ut vel in cælibatu ex his quidam omnino permaneant, ne dixerim, ut a quovis venereo congressu absti-

[1] Justin. in orat. ad Ant. Pium. — [2] Athen. orat. pro Christian. — [3] Theoph. ad Autolic. lib. III.

[1] Euseb. hist. lib. V. c. 1. — [2] Orig. contra Celsum. lib. VII.

neant. » Hæc et alia plura id genus Origenes de his qui non ex necessitate, sed volentes erant continentes, atque virgines, ut purius Deo vacarent. Sed et Tertullianus [1] in ipso pene limine defensionis, quæ primo objici calumnia soleret, profert ac diluit : « Dicimur, inquit, sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo inde, et post convivium incesto : quod eversores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum et libidinum impiarum inverecundia procurent. » Hæc itaque a Gentilibus in Christianos jactari solita, ipse quam accuratissime diluit.

36. Sed audiamus hæc ipsorum Ethnicorum verbis narrata, quæ in ipso disputationis ingressu Cæcilius objicit in Octavium apud Minutium Felicem [2], in hunc scilicet modum : « Jam de initiandis tyrunculis fabula tam detestanda, quam nota est, infans farre contectus, ut decipiat incautos, apponitur ei qui sacris imbuitur. Is infans a tyrunculo farris superficie quasi ad innoxios ictus provocato cæcis occultisque vulneribus occiditur. Hujus (proh nefas) sitienter sanguinem lambunt, hujus certatim membra dispertiunt : hac fœderantur hostia : hac conscientia sceleris ad silentium mutuum pignorantur : hæc sacra sacrilegiis omnibus tetriora. Et de convivio notum est : passim omnes loquuntur, id etiam Cirtensis nostri testatur oratio. Ad epulas solemni die coeunt cum omnibus liberis, sororibus, matribus, sexus omnis homines, et omnis ætatis. Illic post multas epulas, ubi convivium caluit, et incestæ libidinis ebrietate fervor exarsit, canis qui candelabro nexus est, jactu offulæ ultra spatium lineæ qua vinctus est, ad impetum et saltum provocatur : sic everso et extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis involvunt per incertum sortis, etsi non omnes opera, conscientia tamen pariter incesti, quoniam voto universorum appetitur, quicquid accidere potest in actu singulorum. » Hæc Cæcilius. At dum hæc refellunt tum Tertullianus, tum etiam ibi Octavius, hosce omnes manifestæ calumniæ redarguunt ; pariterque declarant multis, apud Christianos nihil esse antiquius, quam castitatem tueri : nempe eos vel unis nuptiis esse contentos, vel ex animo excolere virginitatem : adeoque esse casta eorum conjugia, ut interdum inter conjuges, mutuo conspirante consensu perpetua servetur continentia.

37. Hæc igitur occasione Gnosticorum in Christianos sæpissime objecta, quæstionibus examinata, tormentis pervestigata, nec inventa, certissimis rationibus confutata, tum verbis, tum scriptis a Christianis diluta penitus remanserunt : ut magno plane miraculo acciderit, quod religioni tam vehementer infamatæ, et tot calumniis non tantum vulgi ore traductæ, sed etiam eruditorum stylo notatæ, tam ingens toto terrarum orbe credentium accessio facta est, ut plane perspicuum omnibus redditum sit, eam non hominum sapientia, sed divino esse consilio gubernatam. Sed quæ reliqua sunt Carpocratis, audiamus. Tradit Irenæus [1], et alii post eum, consuevisse Carpocratis discipulos dexteræ auris posteriorem partem perforare, ut eo signo ab aliis secerni atque dignosci possent : habere solitos insuper imagines quasdam vel depictas vel aliter compositas, ex eis aliam Christi, quam dicerent a Pilato factam, Pythagoræ aliam, itemque alias Platonis, et Aristotelis, et aliorum ; eas venerantes, sicut Gentes idola colere consueverunt. Alexandrum imperatorem easdem quoque habuisse in suo larario, suo loco dicemus.

38. Permagni quidem interest in imaginibus conflandis, effingendis, et conservandis, quo quis hæc intuitu faciat, num scilicet ob memoriam beneficiorum acceptorum, ut emorroissam fecisse constat, quæ ob eam causam magnam consecuta est laudem : an vero Gentilium more, ut quis ea simulacra, perinde atque Gentiles idola, colat, quod fecisse Carpocratem tradunt. Priore enim modo a S. Ecclesia semper receptus, conservatus, atque laudatus est usus, quo quis in composita imagine acceptum mente recolit beneficium, ac in illa eum qui contulit, legitime veneratur : a reliquo vero imaginum ac signorum usu, quod sapiat idololatriam, semper abhorruit. Sed de his alias pluribus. Quomodo autem Marcellina alumna Carpocratis ausa fuerit ejusmodi portenta sub Aniceto papa Romam inferre, suo loco dicemus.

39. Ut autem de omnibus quæ ad Carpocratem spectant, notitia plenior habeatur ; de filio, quem reliquit impietatis heredem, ex Clemente Alexandrino [2] pauca dicenda sunt ; sic enim ait : « Qui vero a Carpocrate descendunt et Epiphane, censent uxores oportere esse communes ; a quibus in nomen Christianum scilicet, maximum emanavit probrum. Hic autem Epiphanes, cujus etiam scripta feruntur, filius erat Carpocratis, et matris Alexandræ nomine, ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenens. Vixit autem solum septemdecim annos, et Samæ, quæ est urbs Cephaleniæ, ut deus est honore affectus : quo in loco templum ex ingentibus lapidibus, altaria, delubra, musæum ædificatum est et consecratum : et cum est nova luna, convenientes Cephalenei, natalem in deos relationem Epiphani sacrificant, libantque et convivantur, et hymnos canunt. A patre enim didicit et orbem disciplinarum, et Platonis philosophiam. Fuit autem auctor et princeps Monadicæ cognitionis : a quo etiam profluxit hæresis eorum, qui nunc sunt, Carpocratianorum. » Hæc Clemens, qui tum ipsius, tum parentis hæresim confutat, et præsertim in libro quem inscripserat, de Justitia.

40. *Ex philosophis hæreses.* — Accidit enim iis quod de philosophis tradit Origenes [3] : qui cum suam ipsorum, quam sectabantur, philosophiam introducere in Ecclesiam conati essent, polluerent ipsam non habentem maculam

1 Tertul. in Apolog. c. 7. — 2 Min. Felix. in Octav.

1 Iren. lib. I. c. 25. in fine. — 2 Clem. Alexandr. Strom. lib. III. et Epiph. hær. XXXII. — 3 Orig. in Josue homil. 7.

neque rugam : ut merito dixerit Tertullianus [1], philosophos extitisse patriarchas hæreticorum. Nam de Carpocrate et Epiphane idem tradit Clemens Alexandrinus, quod hi, cum legissent in Republ. Platonis, ejus instituto uxores debere esse communes, hæc ipsa suos docuerunt observare : sed, quod de his qui semel errore labuntur scriptum est [2] : « Et qui in sordibus est, sordescat adhuc; » lineam veritatis semel transgressi, per abrupta præcipitia se dederunt. Quod igitur Gnostici abuterentur Platonis sententiis, ea de causa Plotinus [3], Platonicorum facile princeps, adversus Gnosticos edidit commentarium, quo cum destruat ipsorum insanias, eorumdem incantationes et magicos susurros, quibus se cælestia movere posse profiterentur, sugillat, moribusque longe deteriores Epicureis esse confirmat. Addit Porphyrius [4] Plotini discipulus, suo tempore Gnosticos Romæ vulgasse libros quosdam, quos Zoroastris revelationes appellabant.

41. *Prodicus auctor Adamitarum.* — Cæterum pravum genus Carpocratis latius est propagatum : nam ejusdem stirpis fuit Prodicus nefandissimus, qui Adamitarum auctor extitit; qui nihilo secius eadem, quæ Carpocratiani ac Gnosticorum reliqui turpissima perpetrabant : indiderunt sibi et ipsi nomen, ut Gnostici dicerentur, quod Theodoretus [5] testatur. De his plura Epiphanius [6], qui horum ecclesias lupanaria fuisse tradit, ubi nonnisi nudos commorari liceret, quas Paradisum nominabant. Addidit his Prodicus alias insanias ac nova dogmata : nam quatuor elementa deos esse dicebat [7], deinde solem et lunam. Porro idem Epiphanius [1] tradit Gnosticos diversis nominibus appellatos, nimirum Borborianos, Coddianos, Stratioticos, Phibionitas, Barbelitas, et Zacchæos : Naazianos etiam esse dictos tradit Theodoretus. Addit de eo Clemens Alexandrinus [2], ipsum suosque affirmare, se esse liberos, nec ulla lege teneri, nec etiam esse orandum. Adversus hæc idem auctor pluribus disputat, atque egregie confutat. Fuisse illi communem cum cæteris Gnosticis sententiam illam, qua diceret, non esse palam confitendum Christum, nec pro eo subeundum martyrium tradit Tertullianus [3].

42. *Antitactæ Hæretici.* — Addit ubi supra Clemens aliam Gnosticorum sobolem, Antitactas dictos, qui enormiter dicerent peccatum non esse malum, sed præmio dignum. Verum hac ex parte, quod pertinet ad corporis voluptatem explendam, idem sensisse Basilidianos, Carpocratianos, Valentinianos, Secundianos, et Epiphanis sectatores, Epiphanius docet, cum ait : « Necessario vero has apposui voces ad hos redarguendos, cum non recte vivant nec Basilidiani, nec Carpocratiani, nec Valentini aut Epiphanis sectatores : cui sane Epiphani conjunctus est prædictus Secundus; inter se enim connexi, ita ut aut hic illi tradiderit, aut ille huic errorem impertierit, etiamsi aliqua parte inter se differant, tamen in una hæresi seipsos collocarunt : quare etiam potestatem habere peccandi docuerunt, cum propter perfectionem omnium naturalia sint servanda; et si peccent, propter naturaliter insitam electionem id faciant. » At de Valentino et Secundo inferius. Hæc jam de Carpocrate et Gnosticis satis.

[1] Tertul. advers. Herm. — [2] Apocal. XXII. — [3] Plotin. contra Gnostic. — [4] Porphyr in vita Plotini. — [5] Theod. lib. I. hæretic. fab. — [6] Epiph. hæres. LII. — [7] Epiph. in Comp.

[1] Epiph. hæres. XXVI. — [2] Clem. Alexandr. Strom. lib. III. et lib. VII. — [3] Tertul. in Scorpiaco.

Anno periodi Græco-Romanæ 5611. — Olymp. 224. an. 2. — Urb. cond. 871. — Jesu Christi 118. secundum Baronium 120. — Sixti papæ 3. — Hadriani imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Hadrianus Aug. II* et *Fuscus Salinator.* Hadrianus aliquot ante imperium annis consulatum suffectum gesserat, annoque præcedenti ante Trajani obitum consul iterum designatus fuerat. Quare is consulatus, ei antequam imperaret, decretus, non procedit juxta primam regulam, sed is tantum quem anno sequenti gessit. Jam autem in Claudio et Nerone vidimus, imperatores consulatus suscipere solitos, ad quos, dum privati erant, designati fuerant. In Chronico Alexandrino Hadrianus sine numerali nota, quemadmodum et Vespasianus in primo suo consulatu editur; quia illius Chronici auctor consulatus suffectus præterire solet.

2. *Primus Hadriani Romam adventus.* — Trajano demortuo, *Hadrianus* Antiochia digressus *per Illyricum Romam venit*, inquit Spartianus in Hadriano cap. 6, qui addit eum divinos honores Trajano tribuisse, et cum senatus ipsi eum qui Trajano debitus erat, detulisset, « recusabat ipse atque imaginem Trajani curru triumphali vexit, ut optimus imperator, ne post mortem quidem triumphi amitteret dignitatem. » Hujus apotheoseos ac triumphi testis hic nummus, qui extat apud Mediobarbum : Divo Traiano Parth. Aug. Patri. In postica : Triumphus Parthicus. Cernuntur quadrigæ triumphales insidente imperatore. Subjungit Spartianus : « Patris Patriæ nomen sibi delatum statim et postea

distulit; quod hoc nomen Augustus sero meruisset. » Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2142 Spartianum hallucinatum existimat, refertque inscriptiones duas, in quibus Hadrianus dicitur Cos. II. P. P. qui secundus consulatus præsenti anno gestus. Cum itaque Spartianus absolute non dicat, Hadrianum Patris Patriæ, nomen recusasse, sed tantum asserat, illud *statim et postea* distulisse, verisimile est titulum illum, dum in Syria esset, primum rejecisse, ac statim admisisse, et postea tempore sc. incerto, illud rursus recusasse, ac quemadmodum prima vice, paulo post gratum habuisse. Novi tituli annis decennalibus et id genus festis addictis ab imperatoribus usurpati. Sed Hadrianus ante quinquennalia et post illa *Pater Patriæ* dictus. Quare vel Spartianus erravit, vel annus, quo secunda vice nomen illud recusavit, nobis ignotus.

3. *Hadriani liberalitas.* — « Ut primum Romam venit, quidquid fisco ærarioque debebatur, remisit; definito tempore annorum sedecim, ex quo id beneficium collatum esse voluit, » inquit Dio lib. 69, id est, a præsenti anno usque ad sua quindecennalia, ut in Dissert. Hypat., cap. 5, num. VI, ostendi adversus Scaligerum, qui in Animadversionibus Eusebianis ad numerum 2134 ait, pulcherrimum hinc desumi *Indictionis* exemplum. Meminit hujus indulgentiæ Eusebius a Mediobarbo recitato : IMP. CÆSAR TRAIANUS HADRIANUS AUG. P. M. TR. P. COS. II. In postica : RELIQUA VETERA HS. NOVIES MILL. ABOLITA S. C. Visitur ibi imperator stans, dextra facem, qua syngraphas adurit, sinistra sceptrum tenens. Fuit illa, inquit Scaliger loco laudato, immanissima summa, quæ ad rationes Gallicani collybi 17 milliones aureorum solatorum, et amplius ascenderet. Ea porro debitorum remissio præsenti anno facta, ut demonstrat secundus Trajani consulatus in nummo expressus, et confirmat inscriptio in Annalibus a Baronio memorata, in quo Hadrianus dicitur Cos. II. In Collectaneis Græcis apud Scaligerum pag. 341, laudata Dionis verba cum anno primo Olympiadis CCXXIV connectuntur, ideoque hæc indulgentia in annum sequentem non propagata, ut existimavit Baronius, quia annus ille Olympiadicus mense Julio currentis anni absolvitur. Ait Baronius, eam in annum sequentem et tribunitiam potestatem III esse propagatam, tum cum Romam Hadrianus rursus advenit, et consulatum III iniit; cum, inquit, tribunitia potestas III cum tertio consulatu conveniat; in nummo vero alio legatur : IMP. CAESAR TRAIANUS HADRIANUS AUG. P. M. TR. P. COS. III. In postica : RELIQUA VETERA HS. NOVIES MILL. ABOLITA. S. C. Hæc Baronius. Sed cum tertius ille consulatus jungatur etiam cum aliis omnibus annis tribunitiæ potestatis insequentibus; et Hadrianus nullum postea alium consulatum susceperit, argumentum Baronii non procedit. Præterquam quod verum non est, Hadrianum anno sequenti rursus Romam venisse, ideoque hoc anno inde discessisse; cum, ut videbimus, Hadrianus Romæ usque ad annum sequentem versatus fuerit. Mediobarbus hunc nummum cum Baronio in annum sequentem confert. Sed ex regula mihi primum observata liquet, illum in decennalibus, aut quindecennalibus Hadriani percussum; cum annis hujusmodi festivitatibus addictis victoriarum ac rerum gloriose a principe antea gestarum, tam in nummis, quam in inscriptionibus, memoria renovari soleret. Nec refert, quod in eo Hadrianus non dicatur *Pater Patriæ*, quem titulum in decennalibus sumpsit; nam præterquam quod antequam appellationem illam admitteret, cudi potuit, hujusmodi tituli sæpe in nummis neglecti.

4. *Disciplina arcani accurate explicata.* — Ad num. 24 et seqq. Aliquot sæculis disciplinam arcani seu occultationem quorumdam mysteriorum religionis Catholicæ viguisse, et ex ea disciplina complures Patrum sententias, quas Protestantes contra Catholicos adducunt, exponi posse docte demonstrat Schelstratius in Dissert. singulari *de Disciplina Arcani*, quam nuper Romæ in lucem emisit. Hanc consuetudinem Albertinus lib. 2 disp. *de Reticentia mysteriorum*, fusius probandam suscepit, et Casaubonus Exercitatione XVI in Baronium ait : Quis ita hospes in Patrum lectione, cui sit ignota formula, in mentione Sacramentorum potissimum usu trita, ἴσασιν οἱ μεμυημένοι, *norunt initiati quod dicitur.* Quæ formula in unius Chrysostomi aut aliis scriptis minimum quinquaginta locis potest observari. Apud Augustinum in epistolis, in enarrationibus in psalmos, tractatibus in Joannem, homiliis, sive sermonibus, aut aliis scriptis non multo rarius, etc. Notum est illud Augustini tractatu 96 in Joannem : « Catechumenis Sacramenta fidelium non produeuntur; » et illud magni ejusdem Ecclesiæ doctoris : « Nesciunt catechumeni quid accipiant Christiani.» Notum quoque est illud Chrysostomi homilia XXVII in Matthæum : « Eucharistiæ mysterium..... initiati solummodo noverunt. » Et illud Catechesis prioris Cyrilli Hierosol. ad baptizandos : « Sciunt initiati vim hujus poculi; scietis vos quoque paulo post. » Imo apud ipsas philosophorum sectas, diu ante Christi adventum observatum fuit, ut profani procul a sacris arcerentur, teste Jamblicho lib. 2 de vita Pythagoræ, cap. 28 : « Cum externis et, ut ita dicam, profanis, si quandoque usus ferret congrediendum esse, nequaquam sua Sacramenta enuntiabant, sed per symbola et arcanas tesseras obscure et latenter sibi mutuo sensa mentis velut ænigmatibus significabant. » Ita Jamblichus, cujus opera nuper in Anglia publici juris facta. Idem omnino testatur Clemens Alex. lib. 5 Stromatum : « Non solum autem Epicurei, et Plato multa occultabant, sed etiam Epicurei dicunt, quædam esse apud se arcana, et non permittere omnibus, ut ea scripta legant. »

5. *Disciplina silentii fideles non respiciebat.* — Porro inter omnes convenit, eam disciplinam pro catechumenis, Judæis et Gentilibus observatam fuisse, non vero pro fidelibus seu baptizatis, quibus cuncta religionis Catholicæ mysteria absque ulla verborum ambage exponi poterant. Putabant enim Patres sequendum sibi grave illud Christi mandatum

apud Matthæum cap. 7 : « Non esse dandum sanctum canibus, nec margaritas projiciendas esse ante porcos. » Cum vero SS. Patres unanimi voce ex verbis Christi relatis disciplinam arcani introductam fuisse asserant, liquet eam ex traditione apostolica provenisse : neque enim communis ille Ecclesiarum consensus ex decreto alicujus particularis vel generalis Concilii ortum duxit, sed omnes per orbem Ecclesiæ eamdem disciplinam observarunt, absque eo quod certo quodam tempore ea cœpisse reperiatur. Quare, juxta D. Augustini regulam, hæc una ex iis est, quæ ex traditione apostolica ad nos pervenere.

6. *Ritus et dogmata Sacramentorum olim occultata.* — Non solum Sacramentorum ritus, sed etiam dogmata occultari olim solita. Casaubonus Exercitatione XVI in Baronium ait : « Cum in Sacramentis tria occurrant consideranda, symbola significantia, res symboli significatæ, et ritus celebrandorum Sacramentorum; veteres non adeo res in Sacramentis significatas, et efficaciam illorum siluisse, quam symbola ipsa, et ritus ac rituum causas. » Et quamvis propter Eucharistiæ sacramentum Casaubonus dicere debuisset non solum res symboli significatas, sed etiam *sub eis contentas*, ac magnum ejus verba errorem contineant, in eo quod negant, res in Sacramentis significatas vel contentas olim occultari consuevisse; ejus tamen observationem verissimam esse clamat Albertinus, aitque, arcani disciplinam apud orthodoxos in mera rituum occultatione olim sitam fuisse. At complura sunt SS. Patrum testimonia, ex quibus luce clarius monstrari potest, antiquam Ecclesiæ disciplinam non solum in symbolis Sacramentorum, eorumque ritibus, sed etiam in rebus per ipsa significatis, seu contentis, occultandis viguisse. Extat celeberrimum totius Italiæ testimonium, quod Julius primus suo nomine ad Eusebianos transmisit, et contra eosdem urget Athanasius in Apologia II. Non solum enim accusant Eusebianos, quod de calice et mensa sermonem habuissent in præsentia præfecti, assistentibus tum Ethnicis, tum Judæis; sed quod coram iisdem, præsentibus quoque cathecumenis, « quæstionem de Sanguine et Corpore Christi habuissent. » Quæ his verbis totius Ægypti episcopi in Synodica ad omnem sub cælo Ecclesiam deplorant : « Coram ethnicis hominibus quæstiones de Ecclesia, de calice, de mensa Domini, de sanctis Sanctorum habuere. » Nam per sancta Sanctorum intelligenda sunt sacramenta Corporis et Sanguinis Christi, quæ Gentilibus, Judæis, catechumenis occultanda, non publicanda erant.

7. *Quædam dogmata olim occultata, quædam publicata.* — Ostendit Origenes lib. I contra Celsum, eamdem de mysterio Arcani disciplinam in Ecclesia, tam quoad dogma, quam quoad ritus, receptam fuisse. Nam cum Celsus homo ethnicus et christiani nominis hostis, dixisset, « Christianos clam quidquid ipsis libet facere vel docere, » opponit se Origenes, aitque : « Deinde quoniam sæpius nominat doctrinam clancularium, coarguendum est hoc quoque; quando per totum orbem notior est Christianorum prædicatio, quam philosophorum placita. Quis enim Jesum e Virgine natum crucifixum ignorat? Quis resurrectionem ejus multis creditam, et denuntiationem judicii reddituri pro dignitate pœnas peccatoribus, et justis præmia? Quin et resurrectionis futuræ mysterium vulgatum est, tametsi rideatur ab infidelibus. Quæ cum ita se habeant, perabsurdum est doctrinam hanc vocare clanculariam. Quod vero quædam insunt, quæ non annuntiantur quibusvis, id non solius doctrinæ christianæ proprium est, verum etiam philosophicæ. Nam et illi exteriorem et peritiorem doctrinam habebant, et alii Pythagoram audiebant contenti ipsius auctoritate, alii secrete discebant rationes non evulgandas in profanos, nondumque purgatos. » Ex hoc loco constat, Celsi temporibus non solum ritus, sed religionis quoque Christianæ dogmata juxta Ecclesiæ disciplinam occultata fuisse. Enumerat Origenes dogmata, quæ palam prædicabantur, ut Incarnationis, Passionis, et Resurrectionis Dominicæ, extremi judicii, et resurrectionis nostræ. Non loquitur autem de Sanctissimæ Trinitatis mysterio, neque de sacramento Eucharistiæ, neque de aliis Sacramentis, quod illa ex iis essent, quæ non communicabantur quibusvis, adeoque circa quæ disciplina arcani observanda erat, prout de mysterio Eucharistiæ tractaturus, homilia 13 in Exodum disertis verbis præmonuit.

8. *Mysterium Trinitatis celari solitum.* — Denique dogma de Sanctissima Trinitate olim Judæis et cathecumenis occultatum fuit, Apostoli vero illud coram Judæis non reticuere, quia idem mysterium in propheticis sermonibus antiquitus acceperant. Chrysostomus homilia 40 in primam ad Corinthios Epistolam expresse profitetur, se non audere loqui de forma baptismatis et symbolo, quibus Sanctissimæ Trinitatis mysterium exponitur : « Non audeo, inquit, propter eos, qui non sunt initiati : ii enim expositionem nobis faciunt difficiliorem, ut qui nos cogunt, vel non aperte dicere, aut eis arcana enuntiare. Sed tamen dicam, quoad ejus a me fieri poterit, tecte et adumbrate, » etc. S. Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi VI, agens de mysteriis symbolo contentis, ait : « Hæc mysteria Sacramentaque nunc patefacit Ecclesia ei, qui ex cathecumenis excedit; nec moris est Gentilibus exponere : non enim gentili cuiquam de Patre, et Filio, et Spiritu sancto arcana mysteria declaramus, neque palam apud catechumenos de mysteriis verba facimus, sed multa sæpe loquimur occulte, ut fideles, qui rem tenent, intelligant, et qui non tenent, non lædantur. » Vide quæ anno Christi LV, num. V, de canone XXXVII Concilii Illiberitani dixi.

9. *Ex disciplina arcani septem Sacramenta comprobata.* — Ex hac arcani disciplina provenit, quod primis Ecclesiæ sæculis nulli tractatus de septem Sacramentis, quorum nostris temporibus tam frequens mentio, scripti sint. Dicunt quidem Protestantes, antiquiores Patres a commentariis de septem Sacramentis abstinuisse, quod numerum

illum Sacramentorum non admiserint. Sed id ex Orientalis schismaticæ et Occidentalis orthodoxæ Ecclesiæ consensione facile refellitur. Neque enim Orientales schismatici cum orthodoxis Latinis in unam eamdemque sententiam ab octingentis annis conspirassent, nisi illam a majoribus accepissent. Alia itaque ratio quærenda. Cum tractatus de septem Sacramentis eduntur, necesse est eorum ritus exponere, materiam et formam, quibus conficiuntur, determinare, dogma ipsum de omnibus ad Sacramentorum consecrationem et administrationem spectantibus minime celare. Quæ tamen prisca Ecclesiæ disciplina oculis et auribus Gentilium, Judæorum et cathecumenorum religiose occultabat; quorum profanationem metuentes antiqui ab iis abstinebant in sermonibus, et sibi cavebant, neque in scriptis de iis agebant. Contra vero postquam sexto Ecclesiæ sæculo disciplina illa abolita fuit, ut ibidem visuri sumus, frequens Sacramentorum memoria non tantum apud Græcos, sed etiam apud Latinos, saltem a Caroli Magni tempore : apud Græcos vero post tempora Photii, qui in sua Bibliotheca ex Jobio monacho « septem sacrosancta Christi Ecclesiæ mysteria celebrat. » Disciplina itaque arcani in causa fuit, quod sex primis Ecclesiæ sæculis catholici scriptores a tractatibus de Sacramentis abstinuerint, rarius et obscurius de iis scripserint, neque de eorum numero recensendo solliciti fuerint. Quæ omnia ex Schelstratio in egregia Dissertatione de Disciplina Arcani excerpta, quibus Annales in multis lucem accipere possunt.

ALEXANDRI ANNUS 1. — CHRISTI 121.

1. *Evaristi martyrium.* — Christi Redemptoris anno centesimo vigesimo primo, qui est secundus Hadriani, in Fastis Græcis, aliisque recentioribus recte notantur consules, Hadrianus ipse tertium, et Junius Rusticus, licet mendose Græci Hadrianum consulem secundo, pro tertio scriptum habeant. Revera enim, ut superius probatum est, secundum consulatum superiore anno collega Salinatore gesserat. Cassiodori autem, sive Mariani Scoti, qui ex illius codice jam depravato, sumpsit, nulla per hos Hadriani annos habenda est ratio. Hoc igitur anno Evaristus papa cum sedisset annos novem et menses tres, vigesima sexta Octobris martyrio coronatus est; ea enim die in tabulis ecclesiasticis natalis [1] ejus consignatus habetur. Tribuit Eusebius [2] Evaristi sedi annos novem tantum, quod non consueverit ipse menses et dies, quibus supervixissent Romani Pontifices, addere. Quod vero omnes annos ejus sub Trajano recenset, inde accidit, quod Cletum una cum Anacleto conflans, unum prætermisit Romanum pontificem : in quo ipsum, et qui eum secuti sunt, errasse certum est. Statuta enim semel chronographia Romanorum Pontificum superius ex sede Clementis, quem antiquorum omnium sententia pervenisse usque ad Trajani annum tertium constat, addendo annos novem et menses sedis Anacleti, ac totidem Evaristi : inspectisque ipsorum diebus natalibus, ut antiquitus in Martyrologio Romano descripti habentur; annos, menses, et dies, ut supra posuimus, esse ponendos, ratio persuadet. Cur autem interdum chronographiam annorum Romanorum Pontificum in libro de Romanis Pontificibus consulibus adnotatam, ut mendacem, et ab eodem ipso auctore penitus discrepantem prætermittamus, superius reddidimus rationem tomo primo Annalium in Lino. Index Romanorum Pontificum ab Honorio papa III collectus, quem exscripsimus ex Vaticana bibliotheca, hoc anno centesimo vigesimo primo Alexandri papæ ponit ingressum.

2. *Alexander papa.* — Rursus vero in sæpius citato libro de Romanis Pontificibus hæc leguntur post alia superius recensita de Evaristo : « Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros decem et septem, diaconos duos, et episcopos per diversa loca quindecim. » In quibus describendis, quod numeri lectio varia habeatur, eam posuimus, quam antiquioribus codicibus invenimus comprobatam. Sed post hæc : « Sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano VI, aliter VII kalend. Novembris, et cessavit episcopatus ejus dies decem et octo. » Hæc ibi. Porro titulo Evaristi duæ leguntur epistolæ. « Successit Evaristo Alexander Romanus, patre Alexandro natus, de regione Caputtauri. » Sed quod ait auctor : « E regione Caputtauri : » cum nulla apud antiquos e quatuordecim regionibus eo nomine dicta habeatur, facile inducor ut existimem locum illum circumscriptum esse juxta palatium, quem Suetonius [1] in Octavio nomi-

[1] Rom. Martyrol. 26 Octob. — [2] Euseb. in Chronico.

[1] Sueton. in Octav. c. 5.

nat Capita bubula, ubi natum fuisse Octavium tradit.

3. *Quæ Hadrianus in Judæos gessit.* — Hoc eodem anno secundo Hadriani imp. cum Judæi captata occasione absentiæ principis, qui superiori anno (ut vidimus) ex Syria Romam venit, iterum rebellassent, rursus domiti sunt : hæc enim Eusebius [1] hoc anno contigisse tradit. At quoniam non semel, sed iterum ab eodem imp. Judæi in Palæstina afflicti sunt; ne quis hæc confundendo, errore labatur, distinguenda est altera ab altera clade, et quid prius, quidve posterius factum sit, diligentius exquirendum. Priorem hanc factam esse sub Hadriano Judæorum debellationem sub Tinio Rufo, testatur S. Hieronymus [2] : huncque in ejusdem administratione provinciæ perseverasse usque ad annum decimum sextum ejusdem imp. Eusebius [3] auctor est. Posterior Judæorum vexatio accidit sub Julio Severo, homine strenuissimo, quem, ut tradit Dio [4] ea de causa ex Britannia Hadrianus in Syriam evocavit : hanc autem contigisse postquam idem imp. in Orientem reversus est, tum Dio, tum Spartianus [5] testantur, qui prioris, nempe hujus quam hoc anno accidisse tradit Eusebius, nullam penitus habuerunt mentionem, quod respectu posterioris, quam Eusebius in Chronico anno decimo sexto Hadriani imperii factam fuisse tradit, levissima visa sit. Quamobrem haud satis videtur posse firmari, quod S. Hieronymus [1] de his agens, ait : « Tres autem anni et sex menses sub Hadriano supputantur, quando Jerusalem omnino subversa est, et Judæorum gens catervatim cæsa, ita ut Judæi quoque finibus pellerentur : » Nam hæc tum Eusebii, tum etiam Dionis et Spartiani testimonio refelluntur. S. Epiphanius [2] cum hæc jure facta dicat post reditum Hadriani Antiochiam, quando Hierosolymam quoque petiit : tamen cum numeret a clade illata sub Tito usque ad ultimam, quæ facta est sub Hadriano, annos tantum quadraginta septem, ad ipsum potius imperium Hadriani, quod eo ipso anno cœptum est, quam ad certum annum ejus imperii, quo ea accidit, respexisse videtur. His igitur de tempore utriusque cladis elucidatis, cætera quæ in posteriori atque novissima acciderunt clade suo loco pluribus dicturi sumus.

[1] Euseb. in Chronico. — [2] Hier. in Daniel. c. 9. in fin. — [3] Euseb. in Chronico. — [4] Dio in Hadriano. — [5] Spartian. in Hadriano.

[1] Hier. in Daniel. c. 9. — [2] Epiph. lib. de mensur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5612. — Olymp. 224. an. 3. — Urb. condit. 872. — Jesu Christi 119. secundum Baronium 121. — Sixti papæ 4. — Hadriani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Hadrianus Aug. III* et *Rusticus.* Sumptus is consulatus ab Hadriano juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, quod in annum præcedentem consulatus, ad quem adhuc privatus destinatus fuit, inciderit. Atque hinc manifeste intelligimus, Hadrianum, quando a Trajano iterum consul designatus est, ac in filium adoptatus, in consortium imperii adscitum non fuisse, ut aliqui eruditi volunt; cum si Cæsar tunc dictus fuisset, ac in partem imperii venisset, duplicem consulatum non gessisset, alterum ob adoptionem, alterum ob imperium, sed unicum tantum, ob imperium sc. suscepisset. Ex tertio itaque consulatu hoc anno ab eo sumpto apparet, secundum eidem ob adoptionem tantum concessum. Onuphrius in Fastis ait : « Hadrianum Aug. II mendose pro III, et Rusticum consules digerunt Cassiodorus, Fasti Græci, et liber Cuspiniani. » Idem scribit Baronius in Annalibus. At ab illis auctoribus minime peccatum; sed tantum consulatus suffectus, quem ante consecutum imperium gesserat Hadrianus, neglectus ac prætermissus; quod tam in Fastis quam in nummis et inscriptionibus sæpe contigit.

2. *Obitus Evaristi PP.* — *S. Evaristus* papa anno Christi centesimo octavo Braduæ et Galli consulatu notato martyrio coronatus est, juxta Chronicon Damasi, in quo legitur : « Evaristus annis tredecim, mensibus septem, diebus duobus. Fuit temporibus novissimis Domitiani, et Nervæ et Trajani, a consulatu Valentis et Veri (legendum Veteri) usque Gallo et Bradua. » Sed loco, *annis tredecim*, legendum, *annis duodecim*, ut consulatus sub quo cœpit, et sub quo desiit, ostendit. Pontificatum inierat anno xcv Domitiani xvii, et Clementis consulatu notato, obiitque anno cviii, mense ac diebus incertis. Colitur quidem Evaristus die xxvi Octobris, legiturque in auctiori Chronico veterum Pontificum : « Sepultus est juxta corpus B. Petri in Vaticano VI kalend. Novembris. » Sed dies, quibus priores Pontifices Romani coluntur, potius ad aliquas eorum translationes, quam ad eorum natalia pertinere, jam sæpe monuimus. Evaristo successit *Alexander*, non quidem Hadriano imperante, ut

existimavit Baronius, sed Trajano Rempublicam Romanam administrante, ut testantur Eusebius tam in Historia, quam in Chronico, Marianus Scotus, Hermannus Contractus, aliique. Non itaque dubitandum videtur, quin Alexander anno Christi CVIII Ecclesiæ Romanæ gubernaculo admotus fuerit.

3. *Decretales Evaristi.* — Decretales duæ Evaristo supponuntur. Prima *ad omnes episcopos Africæ data IX kalend. Aprilis, Valente et Vetere coss.*, quam falsam ostendit locus prolixus Idatii Clari ad Warimarum Arianum huic epistolæ insertus. Idatius enim exeunte quarto Ecclesiæ sæculo floruit. Secunda scripta est *omnibus per Ægyptum Dominis conglutinatis fratribus. Data kal. Novembris, Gallo et Bradua coss.* Sed refertur in ea tacito auctoris nomine prolixus alius locus ex prima epistola Clementis papæ, juxta latinam interpretationem a Rufino editam; cum tamen hic quinti Ecclesiæ sæculi initio adhuc in vivis fuerit. Denique incipit cum verbis S. Leonis primi : « Unum vos, fratres, sentire oportet et agere, etc. »

4. *Hadrianus in Palæstinam et Ægyptum venit.* — Ad num. 3. Hadrianus, qui anno superiori Romam venerat, in eadem urbe consulatum tertium iniit, quod ex Spartiano in Hadriano, cap. 8, colligo : « Ipsum autem tertium consulatum, et quatuor mensibus tantum egit, et in eo sæpe jus dixit, » ubi loquitur Spartianus de gestis ab Hadriano, dum adhuc Romæ esset. Abdicato tertio consulatu Roma discessit, et in Palæstinam venit. Auctor enim Chronici Alexandrini sub hujus anni consulibus scribit : « His coss. tumultuantibus Judæis, Hadrianus venit Hierosolyma, captisque Hebræis, Terebinthum urbem, ubi celebritatem publicam instituit, Judæosque singulos ad equi pretium venales exposuit, relictos Gazam traxit, ibique proposito foro vendidit, festumque diem instituit, qui hodieque appellatur Hadriani. Everso porro Hierosolymorum templo, condidit duplex forum, theatrum item, et tristegum seu trizonium atque tetranymphum, et dodecapylum (ædificium duodecim portarum) quod antea gradus appellabant, et denique Codram. Divisit hinc urbem in septem vicos, creavitque septem vicomagistros, singulisque singulos assignavit vicos : a quibus hodieque nomina retinent. Urbem, quod ille Ælius Hadrianus diceretur, Æliam nuncupavit. » Sed falsum est, Hadrianum Judæorum templum demolitum esse, cum id Vespasiano imperante contigerit. Verisimile tamen est quod ait Petavius in Animadversionibus Epiphanianis ad librum de Mensuris et Ponderibus, paulatim accidisse, ut « partim Judæi, partim Christiani, sive in superstite illa urbis parte, sive in propinquo aliquo loco, domicilia collocarint. Quæ omnia una cum veteribus Hierosolymorum reliquis Hadrianus demolitus est, ac novam a fundamentis urbem extruxit : non tamen iisdem in vestigiis, quibus prior constiterat, sed ut in urbium instauratione sæpius usu venit, haud procul a veteri sede. » Huc referendum quod ait Epiphanius in libro de Ponderibus et Mensuris num. XIV : « Itaque in Ægyptum profectus, cum Roma discedens, urbes illas, quæ in itinere positæ sunt, obire ac perlustrare vellet, inter cæteras Antiochiam, ac Cælem-Syriam, Phœnicen, et Palæstinam, quæ Judæa dicitur, anno, quam eversa fuerat, septimo et quadragesimo peragrans, Hierosolymam celeberrimam urbem ac nobilissimam contendit, quam Titus Vespasiani filius secundo sui imperii anno subverterat. Hanc ille solo æquatam, templum ipsum destructum ac proculcatum reperit, paucis ædibus exceptis, ac parva quadam Christianorum ecclesia, etc. » Addit Epiphanius; Hadrianum de urbe instauranda cogitasse, quod ab eo factum infra suo loco ostendemus. Verum quidem est, Baronium hunc Epiphanii locum anno CXXXV, seu, ut ipse numerat, anno CXXXVII narrare, quod Æliam eo duntaxat anno conditam existimet. Sed, ut anno CXXXII dicemus, Ælia non alio anno quam præsenti ædificata. Porro quadraginta illi septem anni ab anno Christi septuagesimo primo, quo triumphus Judaicus ductus, desumendi, et ultimus, quo Hadrianus Hierosolymam venit, ut sæpe ab antiquis fit, excludendus; ac præterea annus secundus Vespasiani loco secundi Titi numerandus. Denique, Hadrianum currenti anno quo consulatum tertium gessit, in Ægyptum venisse demonstrat nummus a Mediobarbo productus, pag. 175. HADRIANUS AUG. COS. III. P. P. In postica : ADVENTUI AUG. S. C. ALEXANDRIAE. Cernitur imperator habitu consulari, dextram porrigit Jovi Serapidi, post quem Isis stans sinistra sistrum tenens; post imperatorem alia figura muliebris manum sistro intendens. Quare perperam negavit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, Hadrianum hoc tempore Alexandriam venisse, scribens errasse Eusebium, quando primo Hadriani anno ait : « Hadrianus Alexandriam a Romanis subversam publicis instauravit expensis. » Nam res quidem anno suo non consignata, et Alexandriæ subversio veteribus non memorata; sed Hadriani ad eam urbem adventus in dubium non revocandus, cum tertius consulatus ultimus sit, quem Hadrianus suscepit.

ALEXANDRI ANNUS 2. — CHRISTI 122.

1. *Justus episcopus Alexandrinus.* — Anno Christi centesimo vigesimo secundo, consulatum inierunt Cæcilius Severus, et Aurelius Fulvus, qui postea dictus est Antoninus pius imperator. Meminit hujus consulatus Spartianus in Antonino Pio. Hoc igitur anno, qui numeratur tertius Hadriani, in Ecclesia Alexandrina defuncto Primo episcopo, subrogatus est in locum ipsius Justus, qui sedit annos undecim. Hæc Eusebius [1]. Quo tempore Hadrianus imp. cum res Urbanas composuisset atque firmasset, peregrinationem per universas Romani orbis provincias instituit; et (ut habet Spartianus [2]) primo in Galliam atque Germaniam transiit, inde in Britanniam transmissurus. Ita circumiens provincias uniuscujusque prospiciebat securitati, atque utilitati. Quamobrem cusus est nummus hujusmodi inscriptione [3] : LOCUPLETATORI ORBIS TERRARUM. Et alius cum hujusmodi fastus pleno titulo : RESTITUTORI ORBIS TERRARUM. Ventosi plane atque vani tituli ex adulatione assentantium comparati. « In ea item peregrinatione, inquit Spartianus, procuratores et præsides earum pro factis supplicio affecit ita severe, ut accusatores per se crederetur immittere. » Et inferius : « De judicibus omnibus semper cuncta scrutando tamdiu requisivit, quandiu verum inveniret. » Sed et superius : « Cum judicaret, in concilio habuit non amicos suos aut comites solum, sed jurisconsultos, et præcipue Julium Celsum, Salvium Julianum, Neratium Priscum, aliosque, quos tamen senatus omnis probasset : » Hæc Spartianus; qui cum de eodem scribat, quod sacra Romana diligentissime curavit, peregrina vero contempsit : quod sciret Christianam religionem peregrinam, et Romanorum superstitioni penitus adversantem ; in eam quo cœperat animo infensissimo sævire non desiit.

[1] Euseb. in Chronico. — [2] Spart. in Hadriano. — [3] Adolph. lib. numismat.

2. *Brixiani martyres.* — Nam cum ituro in Gallias, Italicus præses, qui Rhetias curabat provincias, ad Abduam fluvium illi occurrisset, inter alia de Christianis suggessit, quod obstinatissime deos aversarentur : impetratoque ab eo rescripto, ut qui deos venerari nollent, diversis affectos suppliciis neci traderet, Faustinum presbyterum et Jovitam diaconum Brixiæ assumit in quæstionem. Cumque eos Hadrianus audire voluisset, nec blanditiis illos, ut solis simulacrum venerarentur, adducere potuisset, condemnat ad bestias : quæ cum illis parcerent, eo miraculo Calocerus et alii complures ex familia principis, necnon Afra præsidis uxor, Christianam religionem prædicare, ac etiam profiteri cœperunt : quos primum tentatos, sed in sententia stabiles inventos, imperator capite truncari mandavit. Calocerus vero una cum Faustino atque Jovita Mediolanum perductus diris subjicitur quæstionibus, ac tandem morte mulctatus est : reliqui duo Romam missi sunt, ubi per pontifices diu tentati, demum Brixiam remissi, mortis sententiam acceperunt : notatus fuit singulorum natalis dies in tabulis ecclesiasticis, ut ex instituto Ecclesiæ, annis singulis eorumdem memoria ageretur, prout in Romano Martyrologio scriptum legitur. Nec prætermimus in eorumdem martyrum Actis [1] notatum haberi, Romanum pontificem, qui his temporibus præerat Dei Ecclesiæ, una cum multis in Catacumbis, persecutionis causa, latuisse, atque Calimerum episcopum ordinatum Mediolanum misisse. Passi etiam his Hadriani temporibus Romæ complures alii martyres reperiuntur, ut Seraphia [2] virgo Antiochena, et Sabina [3] nobilis femina Romana, Sophia [4] cum tribus filiabus ad pietatem egregie institutis, et alii, de quibus inferius.

[1] Apud Sur. tom. I. die 16 Feb. — [2] Rom. Martyrol. 3 Septemb. — [3] Ibidem 29 Aug. — [4] Ibidem 1 August.

Anno periodi Græco-Romanæ 5613. — Olymp. 224. an. 4. — Urb. cond. 873. — Jesu Christi 120. secundum Baronium 122. — Sixti papæ 5. — Hadriani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Catilius Severus*, et *T. Aurelius Fulvus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Gesta anno præsenti ab Hadriano.* — Hadrianus anno tantum sequenti per universas imperii provincias peregrinationem instituit, ut tunc commodius ostendetur. Incertum autem, an currenti vel sequentis initio Romam redierit. Spartianus in Hadriano, cap. 6, loquens de Hadriano, dum adhuc Romæ esset, ait : « Audito dein tumultu Sarmatorum et Roxolanorum, præmissis exercitibus, Mœsiam petiit. » Ac paulo post : « Cum rege Roxolanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, nullo cognito negotio pacem composuit. » In Collectaneis Græcis apud Scaligerum dicitur, Hadrianum urbem in Mœsia ædificasse, eamque *Hadriani venationes* appellasse, idque anno tertio Olympiadis ccxxiv qui mense Julio currentis Christi anni absolvitur. Quare Hadrianopolis hoc anno ædificata videtur. Verum est, Eusebium in chronico tam secundum Pontacum, quam secundum Scaligerum, anno Abrahami 2135, qui cum mense Septembri præcedentis Christi anni terminatur scribere : « Bellum in Sauromatas gestum. » Sed chronologia, per transpositionem annorum librariorum errore factam, in eo Chronico non parum labefactata. Unde Marianus Scotus et Hermannus Contractus, qui sinceriora Chronici Eusebiani exemplaria viderant, hæc verba cum anno quarto Hadriani copulant.

3. *Faustini et Jovitæ martyrium.* — Ad num. 2. Acta *SS. Faustini* et *Jovitæ*, qui martyrium Brixiæ subiere, refert ex auctore anonymo Henschenius die xv Februarii, censetque eos præsenti anno ab Hadriano morte affectos; quæ etiam sententia Baronii fuit. Sed Henschenius in Vita *S. Afræ*, quæ, *Italico* comite marito crudeli pagano a leonibus, leopardis et ursis cum idolorum sacerdotibus devorato, conversa est, et cum Faustino et Jovita fratribus plurimum cruciata, ac tandem martyrio coronata fuit, observat, in secunda Vita Faustini et Jovitæ, num. viii, dici : Faustinum, Jovitam, Calimerium et Afram venisse ad locum, qui dicitur *Catacumbas*, et ibi invenisse *B. Telesphorum* episcopum, qui et ipse latitabat inter sepulcra martyrum, propter paganorum metum. Unde recte deducit Henschenius, Jovitam et Faustinum circa annum 133, quo Telesphorus sedebat, morte affectos; eo magis, quod in Vita S. Calimerii die xxxi Junii idem legitur. Colitur *S. Afra* die xxiv Maii, quo ejus Acta Henschenius illustrat.

ALEXANDRI ANNUS 3. — CHRISTI 123.

1. *Idolum Apis inventum.* — Centesimus vigesimus tertius Christi annus Glabrionem et Torquatum (secundum Cassiodori Chronicon) habuit consules, vel (ut alii) Annium Verum et Augurem : quod magis verum probatur, quam quod Cassiodori Chronicon depravatum habet, « quo Hadrianus Britanniam petens, inquit Spartianus [1], multa correxit, murumque per octoginta millia passuum primus duxit, qui Barbaros Romanosque divideret. » Et inferius : « Compositis in Britannia rebus, transgressus in Galliam, Alexandrina seditione turbatus, quæ nata est ob Apim : qui cum repertus esset post multos annos, turbas inter populos creavit; apud quem deberet collocari, omnibus studiose certantibus. » Hæc Spartianus. Magna Dei providentia factum est, ut quo tempore Hadrianus Christianam religionem insectabatur, quales essent dii Gentium, fierent manifesti. Apim enim non Ægyptios tantum coluisse, sed ejusdem cultum transisse ad Romanos, Minutius Felix eis exprobrat in Octavio, cum ait : « Nonne et

[1] Spartian. in Hadriano.

Apim bovem cum Ægyptiis adoratis et pascitis? Erat Apis, inquit Herodotus [1], idemque Epaphus, e vacca genitus, quæ nullum alium potest concipere fœtum; quam Ægyptii aiunt fulgure ictam concipere ex eo Apim. Habet autem hic vitulus, qui appellatur Apis, hæc signa : Toto corpore est niger, in fronte habens candorem figuræ quadratæ, in tergo effigiem aquilæ, cantharum in palato, duplices in cauda pilos. » Hæc Herodotus, dum de Cambyse rege recenset historiam, qui educto mucrone femur Apis percussit, cachinnansque sacerdotibus dixit : « O capita nequam, hujuscemodi dii existunt sanguine atque carne præditi, et ferrum sentientes? Dignus nimirum Ægyptiis hic deus, etc. »

2. Idem testatur, consuevisse ejusmodi animal raro videri; cum autem appareret, Ægyptios omnes præ lætitia pulcherrima ferre vestimenta : quod cum accidisset in reditu Cambysis ex Æthiopia, multis de exercitu amissis, putans lætari Ægyptios suis ipsius infortuniis, quamplurimos ex iis necari jussit, imo omnes qui a feriatione Apis non destitissent. Judæos qui olim in Ægypto assueverant, secundum suam ipsorum superstitionem in deserto conflasse Apim, juxta illud Psalmi [2] : « Mutaverunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fœnum; » prout et in Exodo [3] scriptum est : « Fecerunt sibi vitulum conflatilem : » certa sententia est, plurium auctoritate firmata. Justo etiam Dei judicio factum est, ut Ægyptii illi, qui hactenus in suo cæco errore mansissent, hujus apparitione ipsorum dei, mutuo concertarint, seque confecerint. Sed de Api et aliis Ægyptiorum diis plura ex antiquis collegit Eusebius [4].

3. *Arrius Antoninus proconsul in Asia.* — Hoc eodem anno Aurelius Antoninus, idemque (ut auctor est Spartianus in Hadriano) ab avo materno dictus Arrius Antoninus, qui et postea Augustus cognominatus est Pius, cum superiori anno (ut dictum est) consulatum cum Catilio Severo gessisset, more majorum provinciam accipiens administrandam, proconsul in Asiam missus est. Meminit ejus proconsulatus in Asia, ubi omen futuri accepit imperii, Spartianus [5], dum res ab eo gestas describit. Functus olim fuerat, Domitiani, ut opinor, temporibus, eodem magistratu maternus Pii avus Arrius alter Antoninus, ad quem post gestum Asiæ proconsulatum scriptæ extant litteræ Plinii Junioris. Ad hunc ipsum proconsulatum agentem in Asia extant litteræ Plinii Junioris [1] quibus eumdem cum in multis laudet, illud etiam in eo est admiratus, quod Romanus homo cum esset, adeo litteris græcis esset excultus, ut eos qui nati essent Athenis superaret : quod et aliis [2] ad eum litteris datis inculcat : ut dubitari jam possit et quæri uter horum fuerit ille Asiæ proconsul Arrius Antoninus. Sed quorsum hæc? ob id scilicet, ut ostendatur hic ille esse Arrius Antoninus, quem, dum provinciam administraret, et de Christianis quæstiones haberet in una Asiæ provinciæ civitate, quæ Christianam religionem fuerat amplexata, omnes qui in ea erant fideles pro tribunali sedentem adiere, palam se Christianos esse profitentes, eaque de causa omnes se libenter mortem oppetituros : cum is rei magnitudine et novitate perterritus, paucis ex illis damnatis, in reliquos, ut præcipitia atque suspendia, si mori optarent, sibi sponte deligerent, exclamavit.

4. Recitat hæc Tertullianus ad Scapulam [3], sic dicens : « Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia ejus se manu facta obtulerunt. Cum ille, paucis duci jussis, reliquis ait : Ὦ δειλοί, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε, hoc est : « O miseri, si cupitis perire, præcipitia et restes habetis. » Hæc Arrius Antoninus : qui (ut dictum est) postea succedens in imperium, Pius est dictus; sed et tertius alius postea fuit, ad quem referri hæc posse videantur Arrius Antoninus, idemque proconsul in Asia, qui claruit temporibus Commodi imperatoris, sub quo et fuit occisus. Meminit de eo Lampridius in Commodo, sic dicens : « Insidiis Cleandri Arrius Antoninus fictis criminibus in Attali gratiam, quem in proconsulatu Asiæ damnaverat, fuit occisus. » De quolibet autem trium horum Antonino Tertulliani verba interpretemur : ex his certe palam fit, magnas olim in Christianos persecutiones excitatas fuisse : Nam si qui omnium æquissimi habebantur præsides provinciarum, ut Antoninus, instanter (ut ait Tertullianus) Christianos persequebantur, quid alios fecisse credendum? Videas ex his pariter flagrantem in Christianis amorem pro Christi nomine martyrii subeundi.

[1] Herodot. in Thalia. — [2] Psal. CV. — [3] Exod. XXXII. — [4] Euseb. de præpar. Evang. lib. II. c. 11. — [5] Spartian. in Antonino Pio.

[1] Plin. lib. IV. epist. V. — [2] Idem l. IV. ep. XVIII. et l. V. ep. X. — [3] Tert. ad Scapul. c. ult.

Anno periodi Græco-Romanæ 5614. — Olymp. 225. an. 1. — Urb. cond. 874. — Jesu Christi 121. secundum Baronium 123. — Sixti papæ 6. — Hadriani imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Annius Verus II*, et *L. Augur.* Baronius priorem sine numerali nota profitetur. Sed Capitolinus in Vita Marci Aurelii ait, hunc natum esse *VI kal. Maias, avo suo*

iterum et Augure coss. Geminum itaque consulatum gessit M. Annius Verus M. Aurelii postea imperatoris avus, ut pluribus ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Hadriani quinquennalia.*— Atque hinc lucet, Hadrianum hoc anno quinquennalia exhibuisse : annis enim id genus festis destinatis, si consulatum imperatores non sumerent, eum in viros consulares, aut propinquos de more conferebant. Hujus festi supersunt alia indicia. Extat Hadriani nummus inscriptus, IMP. CAESAR TRAIANUS HADRIANUS AUG. P. M. TR. P. COS. III. P. P. In postica : ANN. DCCCLXXIIII. NAT. URB. P. CIR. CON. S. C. Cernitur figura humi sedens, cum rota et tribus obeliscis. Præfata vero verba sic legenda : « Anno (Urbis) DCCCLXXIV. Natale Urbis, Circus conditus, Senatusconsulto.» Quid littera P significet, mihi incompertum. Valesius in Notis ad Ammianum lib. 16, ubi eam inscriptionem recitans, loco P. legit R. id est, *Romæ;* sed nummos corrumpere non licet. Hæc vero verba, *Cir. Con.* vertit, *Circenses Concessi.* Sed perperam : cum enim de more ludi circenses exhiberentur, in nummis annis quinquennalium addictis non memorabantur. Hadrianus itaque ante præsentem annum Roma non discessit, ibique, ut ex ea epigraphe deducitur, natale Urbis celebravit, quo nomine vocari eum diem jussit, qui ante *Parilia* dictus erat, et Urbis templum, de quo mentio apud Ammianum lib. 16, cap. 10, extruxit, ut indicat Athenæus lib. 8, cap. 16. « Celebrantur, inquit, Parilium dictæ quondam feriæ, nunc Romanas appellant, extructo dedicatoque fortunæ Urbis templo ab optimo et humanissimo imperatore Hadriano. Eum scilicet diem cum solemni celebritate quotannis festum agunt, non solum Romani cives, sed etiam quotquot externi homines tum Romæ sunt. » En quot indicia horum quinquennalium. Hadrianus Urbis templum condidit, quod in quindecennalibus dedicavit. Præterea eum diem, qui ante *Parilia* dicebatur, *Natalem* urbis Romæ vocari voluit, ut ex laudatis Athenæi verbis elicit Valesius citatus. Denique circum cum tribus obeliscis condidit Hadrianus. Quæ omnia in quinquennalibus et id genus festis de more fieri solita, templa nempe dedicari, urbibus nova nomina imponi, ac publica monumenta construi. Nec refert, Spartianum aliosque nullam de aliquo peculiari circo ab Hadriano condito mentionem facere ; cum multa ex nummis discamus, quorum nullum apud auctores vestigium. Hanc conjecturam confirmat alius nummus apud Occonem pag. 232 inscriptus : IMP. CAES. HADRIANUS AUG. COS. III. cum circo, ut in præcedenti, repræsentato. Interim observandum Hadrianum in nummo, in quo natale Urbis exprimitur, senatus auctoritate percusso, Patrem Patriæ appellari, ideoque per hæc tempora illud nomen tulisse, quemadmodum et sequentibus annis, ut infra videbitur. Postquam hæc scripseram, in manus meas venit Commentarius Sertorii Ursati de Notis Romanorum, ubi cum pag. 370, istas P. R. C. A. DCCCXLIV hoc modo explicet : post Romam conditam annis octingentis quadraginta quatuor, minime dubitandum, quin istæ : ANN. DCCCLXXIIII. NAT. URB. P. CIR. CON. S. C. hoc modo legendæ sint : anno DCCCLXXIIII. Natale Urbis. Post Circum conditum. Senatus Consulto.

3. *Hadrianus post quinquennalia profectionem suam instituit.* — Xiphilinus in Hadriano ait : « Præterea spectacula die suo natali (id est, in quinquennalibus suis, quæ eo nomine ab antiquis sæpe significata, quod die natali imperii de more celebrarentur) populo gratis dedit, ubi ita magnus numerus bestiarum cæsus est, ut simul leones centum, ac totidem leænæ confectæ fuerint. Dona in theatro et circo viris atque mulieribus separatim in sphæris missilibus dedit : et ne mulieres cum viris lavarentur, vetuit. Quo anno hæc facta sunt, Euphrates philosophus obiit mortem voluntariam ; cum ei Hadrianus propter senectutem et morbum cicutam bibere concessisset. Post hæc Hadrianus in alias ex aliis provincias, regionesque et urbes proficiscitur visendi causa. » Ex quibus manifestissimum redditur, Hadrianum præsenti anno Romæ quinquennalibus suis interfuisse, et nonnisi iisdem celebratis profectionem suam instituisse. Nam Euphratem philosophum hoc anno tantum demortuum, habemus ex Collectaneis Græcis apud Scaligerum, ubi hujus philosophi mors copulatur cum anno primo Olympiadis CCXXV, qui præsenti Christi anno mense Julio auspicatur. Præterea Eusebius in Chronico mortem Euphratis recitat anno Abrahami 2137, secundum editionem Scaligerianam, Pontacena per Hadriani tempora accuratiorem. Unde et Marianus Scotus anno quinto Hadriani eamdem narrat. Is porro annus Abrahami cum currentis Christi anni mense Septembri absolvitur.

4. *Quas regiones Hadrianus hoc anno peragravit.*—Hadrianus, quinquennalibus Romæ celebratis, profectus est in « Gallias », indeque in « Germaniam » transiit, ac postea « Britanniam petiit, in qua multa correxit, murumque per octoginta millia passuum primus duxit, qui Barbaros Romanosque divideret.» Hæc Spartianus in Hadriano capit. 12. Hujus valli ac muri etiamnum reliquias extare testatur Cambdenus in Descriptione Britanniæ. « Compositis in Britannia rebus transgressus in Galliam, Alexandrina seditione turbatus, quæ nata est ob Apim, etc., » ait ibidem Spartianus, qui subjungit : « Per idem tempus in honorem Plotinæ basilicam apud Nemausum opere mirabili extruxit, post hæc Hispanias petiit, et Terracone hiemavit. » Quas regiones hoc anno Hadrianus mira celeritate peragravit, cum Spartianus de hieme præsentis anni loquatur, ut, quæ anno sequenti dicemus, manifestum facient. Hadrianus itaque Tarracone mansit usque ad mensem circiter Aprilem anni Christi insequentis. Ex his deduco, eum quinquennalia anticipasse, et ea prioribus hujus anni mensibus exhibuisse ; alioquin ad tot regiones invisendas tempus non habuisset. Baronius, quem passim alii secuti sunt, profectionem Hadriani Gallicam et Germanicam, in annum præcedentem, Hispanicam

vero in annum sequentem confert; quod ex dictis subsistere non potest. Apud Mediobarbum extat nummus Hadriani inscriptus: HADRIANUS AUG. COS. III. P. P. In postica: ADVENTUI AUG. GALLIÆ. In aversa parte alterius, BRITANNIA S. C. In postica alterius, ADVENTUI AUG. S. C. HISPANIÆ.

ALEXANDRI ANNUS 4. — CHRISTI 124.

Hadriani peregrinatio. — Qui ordine sequitur annus Domini centesimus vigesimus quartus, qui est Hadriani imperii quintus, notatur a Cassiodoro coss. Asiatico et Quinto, ab aliis [1] Aviola et Pansa quos magis sequimur, cum tam a Græcis, quam a recentioribus nostris approbentur. Quo anno (inquit Eusebius [2]) Hadrianus imperator in Libyam, quæ a Judæis vastata fuerat, colonias duxit. Accidit autem ejusmodi clades (ut supra meminimus) sub Trajano. Hoc item anno Hadrianum Hispanias peragrasse, secundum ea quæ a Spartiano [1] scribuntur; et quod Eusebius tradit, anno sexto ejus imperii, eumdem in Achaiam venisse, et Athenis commoratum esse, habita exacta temporis ratione, dicere opus est. Quæ autem ab eo in peregrinatione sint gesta, quod ad res Ecclesiasticas minime pertinere noscantur, prætermittimus: habent Dionem et Spartianum quos consulant qui ista cupiunt: hæc autem quæ dicta sunt ad rectam temporum constituendam chronographiam, prætermisisse minime oportuit.

[1] Panvin. et alii eum secuti. — [2] Euseb. in Chronico.

[1] Spartian. in Hadrian.

Anno periodi Græco-Romanæ 5615. — Olymp. 225. an. 2. — Urb. cond. 875. — Jesu Christi 122. secundum Baronium 124. — Sixti papæ 7. — Hadriani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Acilius Aviola*, et *Corellius Pansa*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Itinerarium Hadriani.* — Hadriani profectio Hispanica, quam hoc anno Baronius recitat, ad annum præcedentem pertinet, ut ibidem ostendimus. Addit Baronius in Annalibus Eusebium in Chronico testari, Hadrianum in Libyam colonias deduxisse. Verum in Dissertatione Hypatica jam ostendi, id anno præcedenti contigisse, et annis quinquennalibus et id genus festis addictis colonias fuisse institutas. Subjungit denique ibidem Baronius Hadrianum in Achaiam venisse et Athenis commoratum esse, quod ad annum Christi CXXV spectat, ut infra videbitur.

3. *Hadrianus Athenas et in Ægyptum venit.* — Ex Hispania Hadrianus Athenas profectus est. Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2138 qui cum mense Septemb. præsentis Christi anni absolvitur, ait: « Hadrianus Atheniensibus leges petentibus, ex Draconis et Solonis reliquorumque libris jura composuit. » Tum anno Abrahami 2139, qui kalendis Octobris præsentis Christi anni auspicatur, inquit: « Cephisus fluvius Eleusinam inundavit, quem Hadrianus ponte conjungens, Athenis hiemem exegit, » præsentis nempe Christi anni; ideoque Hadrianus Athenis fuit usque ad vernum tempus anni insequentis. Quæ omnia confirmantur ex Chronico Alexandrino, ubi hoc anno legitur: « His coss. Hadrianus in Ægyptum profectus condidit Antinoum Thebaidis, III kal. Novembris, » quæ urbs nunc in ruinis jacet, distatque a Nilo decem leucis in ortum. Hadrianus igitur præsenti anno Athenis in Ægyptum profectus est; indeque Athenas rediit, ubi hiemem transegit. Hinc apud Mediobarbum nummus Hadriani: HADRIANUS AUG. COS. III. P. P. In postica, ÆGYPTOS, vel ALEXANDRIA, vel NILUS, vel S. C. RESTITUTORI ÆGYPTI.

ALEXANDRI ANNUS 5. — CHRISTI 125.

1. *Hadrianus Athenis.* — « Anno Domini centesimo vigesimo quinto, coss. Vero et Ambiguo [1], vel secundum alios [2] Arrio Petino et Aproniano, Hadrianus imperator ex Hispania recta navigans, in Achaiam venit; Athenasque abiens exemplo Herculis, et Philippi, sacra Eleusinia suscepit, multaque in Athenienses contulit. » Hæc Spartianus [3]. Recenset Dio [4] alia plura, quæ eisdem est impartitus, sed et addit Cassiodorus [5] : « Sub iisdem consulibus, Atheniensibus leges petentibus Hadrianus ex Draconis et Solonis reliquis libris composuit. » Eadem ante ipsum Eusebius in Chronico, hoc item anno. Cæterum quantumlibet Athenæ, Areopagitarum collegio probatissimo, omnium civitatum optimis legibus excultarum præstantissimæ haberentur; quamvis et antiquis legibus rursum restitutis ab Hadriano, egregie excultæ essent : nihil est tamen quod ea respublica comparari potuisset Christi Ecclesiæ, quæ Athenis erat his temporibus florentissima, illustrata nimirum Publii episcopi, et post eum Quadrati et Aristidis Christianorum philosophorum, qui tunc vivebant, singulari doctrina pariter et eximia sanctitate. Hinc Origenes Athenis diu versatus et in aliis præcipuis Romani imperii civitatibus comparans Christi Ecclesias cum Gentilium optimis moribus ac legibus institutis civitatibus, ac præstantissimis magistratibus, contra Celsum agens, hæc ait [6] :

2. *Ecclesia Atheniensis.* — « Cæterum Ecclesiæ Dei pereruditæ, collatæ ad vulgares cœtus hominum, plane mundi sunt lumina. Quis enim non fateatur deteriorem Ecclesiæ nostræ partem collatam cum vulgaribus concionibus longe præstantiorem esse? nam Ecclesia Dei quæ Athenis est, verbi gratia, mansueta est et quieta, quippe quæ uni Deo se approbare cupiat : Atheniensis autem populi concio seditiosa, nec ullo modo conferenda cum ejus urbis Ecclesia Dei : idem dicendum de Ecclesia Dei quæ est Corinthi, et concione populi Corinthiorum, quam ipsi etiam sua lingua vocant Ecclesiam : similiter de Ecclesia Dei quæ est Alexandriæ exempli gratia, et concione Alexandrini populi. Quæ si quis candidus et veritatis studiosus audiens examinet, res mira videbitur, conatum hoc aliquem, atque etiam effecisse ut per civitates intra eadem mœnia cohabitarent Ecclesiæ Dei cum profanis populis suas conciones celebrantibus. Sic etiam senatum ecclesiasticum si componas ad senatus singularum civitatum, invenies quosdam senatores ecclesiasticos dignos ubivis gentium administrare divinitus constitutam Rempublicam : senatores vero istos, qui passim reperiuntur, nihil in moribus habere eximium præ plebeiis hominibus. Eodem modo magistratus ecclesiastici cum urbanis magistratibus conferendi; ut intelligas, magistratus Ecclesiæ, etiam qui inter collegas paulo frigidius versantur in officio, tamen in morum et virtutum ratione vulgaribus senatoribus atque magistratibus præcellere. » Hucusque Origenes : sed ad Hadrianum revertamur.

3. Existimavit Eusebius, Hadrianum non hoc primo Athenas adventu sacris Eleusiniis initiatum, sed post annos duos, cum (ut tradit Spartianus) iterum est reversus illuc. Verum qui utrumque ejus Athenas adventum Spartianus scribit, id in ejus primo adventu factum affirmat. Porro quidnam esset Eleusiniis initiari, et Eleusinia sacra quam turpia et obscœna, omnes fere non tantum ex scriptis Gentilium norunt, sed Christianorum, qui pro Christiana religione scribentes Apologias, Gentilium deorum sacra abominanda ex eorum penetralibus abducta, palam ludibrio exposuerunt : et inter alios Tertullianus [1] libro adversus Valentinianos, de ritibus, quibus sacris Eleusiniis quis initiabatur, pluribus agit; sed et Arnobius [2] quoque ea est fusius prosecutus. Quo igitur ardentius Hadrianus colere visus est superstitionis Gentilitiæ deos, eo vehementius Christianam religionem insectatum esse, nemo poterit dubitare : ipsamque Athenarum Ecclesiam ab eodem vehementer exagitatam, quæ scribit Eusebius [3] atque S. Hieronymus [4] in Quadrato, facile monstrant : « Hic enim, inquit Hieronymus, Apostolorum discipulus, Publio Athenarum episcopo ob Christi fidem martyrio coronato, in locum ejus substituitur, et Ecclesiam grandi terrore dispersam, fide et industria sua congregat. » De Apologia, quam pro Christianæ religionis defensione Hadriano dedit (quod in secundo ejus Athenas adventu factum esse tradit Eusebius) suo loco dicemus. Hoc enim primo Hadriani adventu contigisse Publii episcopi martyrium, et post Hadriani discessionem anno sequenti creatum esse Quadratum, verius arbitramur.

[1] Cassiod. in Chronic. — [2] Panvin. in Fast. — [3] Spartian. in Hadrian. — [4] Dio in Hadrian — [5] Cassiod. in Chronic. — [6] Origen. contra Cels. lib. III.

[1] Tert. advers. Valent. c. 1. — [2] Arnobius adv. Gent. lib. V. — [3] Euseb. lib. IV. c. 3. — [4] Hieron. de Scrip. Eccles.

Anno periodi Græco-Romanæ 5616. — Olymp. 225. an. 3. — Urb. cond. 876. — Jesu Christi 123. secundum Baronium 125. — Sixti papæ 8. — Hadriani imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Q. Arrius Pætinus*, et *Ventidius Apronianus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus Asiam perlustrat.* — Baronius ait Hadrianum hoc anno Achaiam, indeque Athenas petiisse, et sacra Eleusinæ suscepisse, ex Chronico Eusebii, ubi tamen hæc tardius describuntur, ut infra videbitur. Ad hunc itaque annum referendum quod Auctor Chronici Alexandrini habet : « Horum consulatu Apollonius Tyanæus naturæ satisfecit. Hadrianus Nicomediæ et Nicææ fora condidit, et quatuor regiones ac mœnia, quæ Bithyniam spectant. Cyzici præterea fanum excitavit, et pavimentum marmore stravit. Nec in paucis aliis illustribus oppidis delubra haud pauca a fundamentis extruxit, alia instauravit, statuasque multas ac diversas posuit. » Hoc itaque anno Hadrianus in Asia fuit. Hinc apud Mediobarbum extant Hadriani nummi tertio ejus consulatu notati in quibus legitur : ADVENTUI AUG. S. C. ASIAE, vel, BITHYNIAE, vel CAPPADOCIAE, vel CILICIAE, vel PHRYGIAE, vel PAMPHYLIAE, vel LYCIAE, vel SYRIAE. In aliis : S. C. RESTITUTORI BITHYNIAE, vel ARMENIAE, vel ASIAE, vel CAPPADOCIAE, vel CILICIAE, vel LYBIAE, vel NICOMEDIAE, vel PHRYGIAE.

ALEXANDRI ANNUS 6. — CHRISTI 126.

Hadriani peregrinationes. — Sequenti anno Christi centesimo vigesimo sexto, Gallicanus et Titianus a Cassiodoro ponuntur consules : e Græcis autem Fastis promuntur Glabrio atque Torquatus, quos sic sequemur in chronologia consulum, ut tamen nequaquam eis in omnibus deferamus; sed cum ratio postulat, illi vel aliis potius hæreamus, inversos plane esse consulares Fastos annorum Trajani atque Hadriani imperatorum, cum superius egimus de consulatu Pedonis, perspicue est demonstratum : sed id absque præjudicio fit rectæ chronographiæ, quæ ex annis imperatorum exacte disponitur. Hoc ipso anno, Hadrianus transacta (inquit Eusebius [1]) Athenis hieme, inde recessit : rediisse tum Romam, et inde in Africam trajecisse, ut omnes Romano imperio subjectas provincias visitaret, auctor est Spartianus [1], qui addit Hadrianum multa beneficia in Africanas provincias contulisse : ut merito hac inscriptione inveniantur signata numismata [2] : RESTITUTORI AFRICÆ : in eisque Africæ typus inest cum capite elephantis vel proboscide. Licet et alia ejusdem Hadriani numismata de aliis provinciis eumdem plane titulum reddant, ut de Gallia, Hispania, Italia, Achaia, Bithynia, et Phrygia, quæ vidimus, et aliis quæ extare dicuntur, sed non vidimus. De Africana Ecclesia, quid sub Hadriano sit passa, periere vetera monumenta rerum indices, quæ hoc potuissent demonstrare.

[1] Euseb. in Chronic.

[1] Spartian. in Hadrian. — [2] Adolph. Occ. lib. numism.

Anno periodi Græco-Romanæ 5617. — Olymp. 225. an. 4. — Urb. cond. 877. — Jesu Christi 124. secundum Baronium 126. — Sixti papæ 9. — Hadriani imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Acilius Glabrio*, et *C. Bellicius Torquatus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus per Asiam et insulas ad Achaiam navigat.* — Eusebius in Chronico anno Abrahami 2141, qui kalendis Octobris præsentis Christi anni inchoatur, ait : « Hadrianus sacris Eleusinæ initiatus multa Atheniensibus dona largitur. » Baronius in Annalibus anno præcedenti, quo hæc refert, reprehendit Eusebium, quod non primo Hadriani Athenas adventui, sed secundo hanc initiationem consignarit : cum tamen Spartianus in Hadriano cap. 13, de hac re in secundo Hadriani adventu loquatur, et Eusebius ipsa fere Spartiani verba exscribat, ut legenti manifestum fit : « Post hoc, inquit Spartianus cap. 13, per Asiam et insulas ad Achaiam navigavit, et Eleusina sacra suscepit : multa in Athenienses contulit. Post in Siciliam navigavit, etc. » Cum vero in Collectaneis Græcis apud Scaligerum anno primo Olympiadis ccxxv dicatur, Hadrianum Athenis initiatum esse, et primus ille annus ab anno tantum Christi insequenti exordiatur, Eusebius loco citato de posteriori parte anni Abrahami intelligendus, ideoque adhuc hoc anno Hadrianus per Asiam et insulas ad Achaiam navigavit. Hinc in nummis Hadriani tertio consulatu insignitis legitur : ADVENTUI AUG. S. C. ACHAIAE, vel, EUBOEAE, vel S. C. RESTITUTORI ACHAIAE, vel, MACEDONIAE. Baronius Hadrianum hoc anno in Africam venisse scribit, sed sine dubio fallitur, ut ex dicendis liquebit.

ALEXANDRI ANNUS 7. — CHRISTI 127.

1. *Episcopi Hierosolymitani.* — Annus Domini centesimus vigesimus septimus Scipionem et Aquilinum consules habet : quo Hadrianus (ut tradit Spartianus) ex Africa Romam reversus est. « Quo item anno, inquit Eusebius[1], post Philippum Hierosolymorum episcopum constituitur Seneca, post quem Justus, cui successit Levi, post quem Ephræm, inde Joses, inde demum Judas : hi omnes usque ad eversionem quam ab Hadriano perpessa est Hierusalem, ex circumcisione episcopi præfuerunt; » nempe usque ad annum decimum nonum ejus imperii. Frequens hæc Hierosolymorum episcoporum successio (quod alias dictum est) tam brevi tempore, ejus Ecclesiæ gravem persecutionem arguit : quantum autem quisquis horum sederit, licet recentiores ediderint, cum id non scribat Eusebius, qui solet aliorum numerare sedis annos, hoc sibi fuisse obscurum significat : at quod ipse ejus provinciæ episcopus non novit, nos ignorare fateri malumus, quam divinare.

2. *Persecutio in Christianos.* — Cæterum quod spectat ad persecutionem in Christianos commotam, ea in dies magis magisque sæviebat, eoque jam pervenerat, ut non amplius de illis legitima exercerentur judicia, velut in causis etiam criminosorum fieri consuevit; sed clamore vulgi fideles delati, tanquam de crimine convicti neci darentur. Quæ quidem adeo inhumana atque ferocia unius ex proconsulibus animum exterruere, indigne ferentem, innocentissimos homines rumore duntaxat vulgi in mortem damnari : fuit hic Serenius Granianus, qui cum ageret proconsulem Asiæ, de his e provincia discessurus, ad Hadrianum scripsit : quid autem ipse ad ejus successorem Minutium Fundanum rescripserit, anno sequenti suo loco dicemus.

[1] Euseb. in Chronic.

Anno periodi Græco-Romanæ 5618. — Olymp. 226. an. 1. — Urb. cond. 878. — Jesu Christi 125. secundum Baronium 127. — Sixti papæ 10. — Hadriani imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Cornelius Asiaticus II*, et *Vettius Aquilinus,* ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus in Siciliam venit.* — Hadrianus hoc anno sacris Eleusinis initiatus est, et multa in Athenienses contulit, ut anno præcedenti ex Spartiano cap. 13 diximus, qui addit : « Post in Siciliam navigavit, etc. Inde Romam venit, etc. » Hinc nummus Hadriani tertio ejus consulatu notatus, ADVENTUI AUG. S. C. SICILIAE, vel S. C. RESTITUTORI SICILIAE. E Sicilia Romam profectus Hadrianus, ubi anno sequenti decennalia celebravit, ut mox ostendo.

ALEXANDRI ANNUS 8. — CHRISTI 128.

1. *Quadrati et Aristidis Apologiæ pro Christianis.* — Centesimo vigesimo octavo Christi anno, coss. Vero et Bibulo (habent alii Celsum et Marcellinum) Hadrianus imperator, cum præterito anno ex Africa Romam venisset, atque (ut tradit Spartianus [1]) in Orientem profectus esset, Athenas repetiit, ubi opera quæ apud Athenienses cœperat, dedicavit, ut Jovis Olympii ædem, et aram sibi. « Tunc Quadratus discipulus Apostolorum, inquit Eusebius [2], et Aristides Atheniensis noster philosophus libros pro Christiana religione Hadriano dedere compositos. » Hæc ipse hoc anno nono imperii Hadriani. At quod ad Quadratum pertinet : non tantum librum dedisse, sed coram ipso ea de re orationem habuisse, idem Eusebius [3] alibi his verbis testatur : « Hunc, » Hadrianum scilicet, « Quadratus oratione coram habita compellat : et apologiam quam pro nostræ religionis defensione propterea contexuerat, quod nonnulli nequam et perditi homines nostris molestiam facessere conarentur, ei offert. Quod quidem opus cum apud multos fratres ad hoc usque tempus, tum apud nos habetur in manibus : ex quo præclaræ mentis intelligentiæ et apostolicæ veritatis excutiendæ regulæ indicia ; quæ in illo viro elucebant, facile licet pervidere. Idem porro auctor suam ipsius ostendit antiquitatem, scribens in hunc modum : Salvatoris nostri res gestæ semper hucusque ante hominum oculos versatæ sunt, et veræ etiam sunt. Nam nonnulli ab eo ad sanitatem restituti, alii a mortuis excitati, tum id quidem temporis cum essent morbis liberati, visi sunt; postea etiam semper hactenus una nobiscum commorati, propterea quod non solum cum Salvator apud nos versabatur, sed etiam post ejus decessionem, ad longinquum tempus fuere superstites, adeo ut ad nostra usque tempora non pauci eorum vitam perducerent. Verum de Quadrato ista accepimus. » Hucusque de eo Eusebius : qui et de Aristide hæc subdit :

2. « Aristides etiam scriptor fidelis, et institutis nostræ religionis imbutus, Apologiam pro fide nostra scriptis post se reliquit : quam quidem Hadriano dedicavit, ut Quadratus antea suam : qui ejus liber adhuc a plerisque custoditur. » Eadem de iisdem scribit S. Hieronymus [1], cum agit de Scriptoribus Ecclesiasticis, et in epistola ad Magnum oratorem [2], ubi quantum in primis Quadratus profecerit apud imperatorem, ut concitatum ejus in Christianos animum cohibuerit, hæc ait : « Quadratus Apostolorum discipulus, et Atheniensis pontifex Ecclesiæ : nonne Hadriano principi Eleusinæ sacra invisenti librum pro nostra religione tradidit? et tantæ admirationis omnibus fuit, ut persecutionem gravissimam illius excellens sedaret ingenium ? Aristides philosophus vir eloquentissimus, eidem principi Apologeticum pro Christianis obtulit contextum philosophorum sententiis. » Hæc de iis S. Hieronymus.

3. *Pacem Hadrianus reddit Ecclesiæ.* — Sed Hadrianum mitiorem redditum, insuper ad conce-

[1] Spartian. in Hadrian. — [2] Euseb. in Chron. — [3] Euseb. hist. lib. IV. cap. 3.

[1] Hieron. de Script. Eccles. — [2] Hier. epist. LXXXIV.

dendam pacem Ecclesiis impulerunt litteræ Serenii Graniani antea redditæ. Nam Eusebius eodem hoc anno nono Hadriani hæc scribit in Chronico : « Et Serenius Granianus legatus, vir apprime nobilis, litteras ad imperatorem mittit, iniquissimum esse dicens, clamoribus vulgi innocentissimum hominum sanguinem concedi, et sine ullo crimine, nominis tantum et sectæ reos fieri. Quibus commotus Hadrianus, Minutio Fundano proconsuli Asiæ scripsit, sine objectu criminum Christianos non condemnandos : cujus epistolæ usque ad nostram memoriam durat exemplum. » Hæc ibi. Porro etsi epistola Serenii Graniani non extet, epistolam tamen Hadriani ad Minutium Fundanum a S. Justino martyre in Apologia ad Antoninum Pium descriptam hac præfatione ab eo præmissa, Eusebius [1] recitat in hæc verba : « Hujus epistolæ exemplar latino sermone (ut erat) servatum Justinus in Apologia sua ponit ; ante cujus initium ista ad ipsum præfatur : Etsi ex epistola Hadriani patris tui Cæsaris, maximi et illustrissimi principis, possumus jure repetere, ut judicia de Christianis (sicut postulavimus) mandes ex æquitate fieri : illud tamen non tam postulavimus, quod ab Hadriano præceptum sit, quam quod pro certo intelligimus, illud ipsum, quod a nobis postulatum est, justum æquumque existere. At quo certius cognoscas hoc nos vere commemorare, epistolæ Hadriani exemplar subjunximus, quod quidem ita se habet : »

4. « Minutio Fundano S. epistolam a Serenio (al. Serennio) Graniano viro præstantissimo, in cujus locum tu ipse subrogatus es, scriptam accepi. Atque mihi sane videtur res causaque non sine accurata inquisitione prætermittenda, ne tum homines Christiani magnopere conturbentur, tum calumniatoribus sceleris in eos admittendi facultas præbeatur. Quod si homines provinciales pro sua postulatione quidquam vere ac manifesto afferre, affirmareque contra Christianos poterunt, quo pro tribunali justo judicio convincantur : eo se solum convertant, eo spectent. Verum ut multitudinis solum petitionibus clamoribusque morte mulctentur, nullo modo permitto. Imo vero multo magis par est, si quis cuiquam crimen velit intendere, ut tu de illo diligenter decernas : et si a quoquam Christiani homines in judicium vocentur, ostendanturque aliquid contra leges designasse ; tu ita, prout criminis ratio et modus postulat, decidas, statuasque. At mehercule, si quispiam, quo eos calumnietur, id tentaverit : tu ejusmodi hominem pro nequitia et crudelitate severe coarguito : atque adeo sedulo prospicito, ut debitas pœnas luat. » Hucusque Hadriani epistolæ ad Fundanum exemplar.

5. Hunc Fundanum esse putamus, ad quem duæ extant Plinii Junioris [1] scriptæ epistolæ, et qui in Plutarchi dialogo *de Ira cohibenda* interloquitur ut vir optimus ; quem et in libro *de Tranquillitate animi* laudat. Porro non solum ad Asiæ proconsulem hæc rescripsit Hadrianus, sed ad alios etiam provinciarum præsides, ut testatur Melito Sardensis episcopus in libello quem obtulit Marco Aurelio imperatori, sic dicens : « In quorum numero est Hadrianus avus tuus, quem cum aliis multis, tum Fundano proconsuli, Asiæque præfecto, litteras in gratiam Christianorum scripsisse constat. » Hæc apud Eusebium [2]. Licet autem ejusmodi rescriptum dederit Hadrianus, haud tamen putamus persecutionem in Christianos omnino cessasse ; etenim etsi nomen non esset in culpa, plurimas tamen calumnias a Gentilibus in eos strui solitas, easque libentissime audiri a judicibus, exemplo sunt, quæ habentur scripta in epistola Ecclesiæ Lugdunensis ad Asianos, de qua suo loco agemus : et quæ ex Justino martyre in oratione ad Gentiles habita inferius dicturi sumus, id ipsum perspicuo monstrantia. Sed nec prætermittimus dicere, apud Cassiodorum in Chronico, nonnisi post annos tres persecutionem cessasse, tradi.

6. Quod autem ad reliquam Hadriani imperatoris orientalem peregrinationem spectat, ut ex ea (quantum licet) temporum chronographia possit certior consignari : quod Dio [3] dicit, inde Hadrianum per Judæam in Ægyptum venisse ; non sic putamus accipiendum, ut continuato itinere eodem anno pervenerit in Ægyptum : nam testatur Spartianus ipsum totam Minorem Asiam, antea quam in Judæam veniret, peragrasse, et postea in Arabiam concessisse, sicque demum venisse in Ægyptum : idque post annos tres ab hac, de qua agimus, commoratione Atheniensi contigisse, confirmare videtur Eusebii chronographia, dum anno decimo tertio ejusdem imperatoris, Antinoi ponit obitum, qui accidit eo anno, quo idem Augustus in Ægyptum venit.

[1] Euseb. lib. IV. c. 8. 9.

[1] Plin. lib. IV. epist. V. et lib. VI. ep. VI. — [2] Euseb. hist. lib. IV. c. 25. — [3] Dio in Hadriano.

Anno periodi Græco-Romanæ 5619. — Olymp. 226. an 2. — Urb. cond. 879. — Jesu Christi 126. secundum Baronium 128. — Telesphori papæ 1. — Hadriani imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Annius Verus III.* et *L. Varius Ambibulus*, ut certis argumentis ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Hadriani decennalia.* — Annius Verus Marci Aurelii avus in quinquennalibus Hadriani secundum consulatum gessit : indeque confirmatur, quod sæpe insinuavimus, annis hujusmodi festivitatibus dicatis, imperatores, si consulatum non susciperent, illum in propinquos ac consulares viros transferre solitos. Sunt et alia horum solemnium vestigia. Eusebius in Chronico anno Abrahami 2142 qui præsenti Christi anno cum mense Septembri desinit, ait : « Imp. Hadrianus Pater Patriæ appellatur, et uxor ejus Augusta. » Auctor Chronici Alexandrini et Cassiodorus eadem fere verba repetunt, licet hic anno non suo. Eisdem suffragatur Orosius lib. 7, cap. 8, ubi narrata persecutionis Christianorum cessatione, statim subdit : « Idem quoque continuo Pater Patriæ ultra morem majorum appellatus, et uxor ejus Augusta.» Ubi adverbium *continuo* non ad ejus imperii initium, ut Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad numerum 2142 perperam explicat ; sed ad persecutionis finem referendum, præsertim cum dicat Orosius, id « ultra morem majorum » factum, cæterique imperatores ipso imperii initio Patres Patriæ de more appellarentur. Verum jam ante præsentem annum Hadrianum Patrem Patriæ appellatum, liquet ex nummis a me annis præcedentibus laudatis, in quibus memoratur adventus hujus imperatoris ad aliquam urbem, vel in quibus dicitur « Restitutor, » v. g. Phrygiæ, Siciliæ, etc., in iisdem enim Hadrianus Pater Patriæ appellatus, quemadmodum et in inscriptione Gruteri pag. CCXLVIII, 10.

IMP. CAES. DIVI TRAIANI. PART.
F. DIVI. NERVAE NEP. TRAIAN
HADRIANO. AUG. PONT. MAX.
TR. P. VIII. COS. III. P. P.

Sabinam tamen Hadriani uxorem hoc anno Augustam nuncupatam non dubito, cum imperatorum conjuges, vel imperii initio, vel postquam filios peperarant, aut denique in decennalibus et id genus festis de more dicerentur Augustæ.

3. *Persecutionis Hadrianeæ finis.*—Alterum horum solemnium argumentum ex fine persecutionis desumitur : « Quadratus, inquit Eusebius in Chronico, discipulus Apostolorum, et Aristides Atheniensis noster philosophus libros pro Christiana religione Hadriano dedere compositos. Et Serenus Grannius legatus, vir apprime nobilis, litteras ad imperatorem misit, iniquum esse dicens, clamoribus vulgi innocentium hominum sanguinem concedi, et sine ullo crimine nominis tantum et sectæ reos fieri. Quibus commotus Hadrianus Minutio Fundano proconsuli Asiæ scripsit, non sine objectu criminum Christianos condemnandos. » Ut autem in Dissertatione Hypatica ostendi, Christiani libros Apologeticos pro religione Christiana imperatoribus eam persequentibus de more offerebant, ut indulgentiæ criminum, quæ in decennalibus et id genus festis concedebatur, participes esse possent. Notanda porro hæc verba, quæ leguntur in epistola Hadriani recitata ab Eusebio lib. 4. Hist. cap. 9. « Igitur si provinciales palam adesse possunt petitionibus suis adversus Christianos, ita ut pro tribunali respondeant, in id unum incumbant, nec petitionibus solisque clamoribus utantur. » Intelligit Hadrianus, inquit Valesius in Notis ad illum locum, acclamationes illas, quæ fieri solebant in theatris : « Christianos ad leonem, » ut testatur Tertullianus. Interdumque eveniebat, ut proconsules et præsides tumultuosis ejusmodi acclamationibus, licet inviti, cedere cogerentur. Quare merito Hadrianus monet Fundanum proconsulem, ne hujusmodi postulationibus ad persecutiones et cædes Christianorum sese adduci patiatur. Porro vetus hæc consuetudo in imperio Romano, ut plebs tum in Urbe, tum in provinciis, quoties ad publica spectacula convenerat, quidquid libitum erat, vel a præside, vel ab imperatore junctis precibus postularet. Cujus rei sexcenta occurrunt exempla apud Augustæ Historiæ scriptores. Ita docte Valesius.

4. *Persecutiones decennalibus vel excitatæ vel extinctæ.*— Persecutiones itaque adversus Christianos modo in decennalibus excitatæ, modo in iisdem extinctæ. Annis enim, quibus imperatores hujusmodi solemnia exhibebant, vota in quinquennium ac decennium suscipiebant, et falsorum deorum cultum promovere studebant. Quare cum Christiani deorum hostes existimarentur, iis annis in eosdem edictis sævitum : et quia festivitates illæ variis ludis celebrabantur, hinc populus occasionem edicta ad Christianam religionem abolendam petendi sumebat: ac præterea tumultuosis acclamationibus imperatores aut præsides adversus Christianos animabat. Contra vero, quia iisdem annis imperatores minorum criminum reis indulgentiam largiri soliti erant, Christiani, cum principem non male affectum videbant, ut se dignos gratia ostenderent, libros apologeticos scribebant, seque a criminibus, quibus accusabantur, immunes esse ostendebant. Hinc Hadrianus libellis a Christianis in decennalibus sibi oblatis commotus persecutionem inhibuit. Cæterum præfata vota a Domitiani tempore in nummis implicite memorabantur, ut videre est apud Mediobarbum pag. 183, ubi is nummus extat : HADRIANUS AUG. COS. III. P. P. In postica : VOTA PUBLICA S. C. Cernitur imperator ad aram sacrificans, ante quem tibicen, popa, et alia figura cum victima ad pedes; quæ in nummis, in quibus postea decennalia et id genus festa expressis verbis notata, de more sculpebantur. Perperam autem cum anno XV Hadriani hunc nummum copulat Mediobarbus : quindecennalia enim a tempore tantum Constantini Magni in numismatis descripta. Cæterum si decennaliorum methodus Petavio innotuisset, laudatas Apologias anno Christi CXXIV non illigasset in lib. 13 de Doct. Temporum. Nam præterquam quod Eusebius in Chronico contrarium docet, Apologiæ de more in decennalibus et id genus festis imperatoribus porrectæ.

5. *Tertius Hadriani Romam adventus.* — Porro

ex Hadriani decennalibus suo anno consignatis liquet, cum vel sub præcedentis anni finem, vel currentis initio Romam ad ea celebranda venisse, iisque exhibitis in Africam præsenti anno transiisse. Ait enim Spartianus in Hadriano cap. 13, « Post in Siciliam navigavit, etc. Inde Romam venit, atque ex ea in Africam transiit, ac multum beneficiorum provinciis Africanis attribuit. » Hinc apud Mediobarbum numismata Hadriani tertio ejus consulatu notata extant, in quorum postica legitur : ADVENTUI AUG. AFRICAE, vel ADVENTUI AUG. MAURITANIAE, vel, RESTITUTORI AFRICAE, vel RESTITUTORI MAURITANIAE. Cæterum tertius est hic Hadriani Romam adventus.

6. *Obitus Sixti P.* — Sub hujus anni consulibus S. Sixto papæ demortuo Telesphorus successit juxta Chronicon Damasi.

ALEXANDRI ANNUS 9. — CHRISTI 129.

« Christi Domini nostri anno centesimo vigesimo nono, coss. [1] Gallicano et Titiano, Hadrianus imperator Asiam peragravit, multa componens, templa sibi erecta consecrans; provinciarum præsides, et procuratores earum, qui in administratione deliquissent, severe pro factis supplicio affecit. » Hæc Spartianus [1].

[1] Panvin. in Fastis.

[1] Spartian. in Hadrian.

Anno periodi Græco-Romanæ 5620. — Olymp. 226. an. 3. — Urb. cond. 880. — Jesu Christi 127. secundum Baronium 129. — Telesphori papæ 2. — Hadriani imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Gallicanus* et *Titianus*, ut inter omnes convenit. Onuphrius in Fastis hunc ultimum putavit esse Cœlium Tatianum, qui Hadriani tutor fuerat, de quo Spartianus in Hadriano, cap. 8, addit, eum ex præfecto prætorii ab Hadriano senatorem renuntiatum fuisse. Verum Salmasius in Notis ad Spartianum observavit, illum Hadriani curatorem, ac postea præfectum prætorii, non Tatianum, sed *Attianum* dictum fuisse, et vulgaria Spartiani exemplaria ex veteri editione et manuscripto Palatino corrigenda ; eo magis quo Xiphilinus ex Dione tutorem Hadriani *Attianum* etiam appellet. Quam emendationem ipsemet Spartianus c. 15, certam reddit : ibi enim Tatianum inter eos numerat, quos Hadrianus hostium loco habuit, et paulo post ait : « Tatianum ut conscium tyrannidis et argui passus est et proscribi. » Quare Tatianus qui proscriptus fuit, diversus est a Tatiano, seu, ut scribi debet, ab Attiano, quem Hadrianus hostis loco habuit; et Tatianus hoc anno consul, non Attianus Hadriani tutor, sed Tatianus, qui ab hoc imperatore relegatus fuit.

2. *Quartus Hadriani Romam adventus.* — Spartianus in Hadriano cap. 13, postquam dixit, hunc imperatorem Romam venisse, atque ex ea in Africam transiisse, subjungit : « Denique cum post Africam Romam redisset, statim ad Orientem profectus per Athenas iter fecit; atque opera quæ apud Athenienses cœperat, dedicavit : ut Jovis Olympii ædem, et aram sibi : eodemque modo per Asiam iter faciens templa sui nominis consecravit. Deinde a Cappadocibus servitia castris profutura suscepit. » Quæ partim ad currentem, partim ad sequentem annum pertinent. Est hic porro quartus Hadriani Romam adventus, quem, sicuti profectionem in Orientem, anno præcedenti perperam Baronius recitat : qui tamen profectionem Asiaticam cum hoc anno bene copulat.

ALEXANDRI ANNUS 10. — CHRISTI 130.

1. *Rebellio Judæorum.* — Sequenti anno Domini trigesimo supra centesimum, coss. Torquato atque Libone, Hadrianus imperator ex Asia in Syriam venit : « Quando, inquit Spartianus, Antiochenses ita odio habuit, ut Syriam a Phœnice separare voluerit, ne tot civitatum Antiochia metropolis diceretur : moverunt ea tempestate et Judæi bellum, quod vetabantur mutilare genitalia. » Hæc Spartianus. Dio autem belli Judaici aliam affert causam, sic dicens [1] : « Interea Hierosolyma pridem eversa rursum habitari jussit, atque urbem Æliam Capitolinam appellavit. Jovi item ex adverso templi ædem excitavit. Bellum hinc et grave et diutinum natum est. Magno enim dolore afficiebantur Judæi atque indignabantur, peregrinos secum in civitate habitare : et illud quoque etiam gravius ferebant, externa sacra fieri, et externorum deorum imagines in ipsa constitui. Quievere tamen ab armis et cædibus, Hadrianum veriti, qui eo tempore vicinis in locis constiterat. Nihilo tamen secius inter se ea studiose fabricare non cessabant, quibus, quoties belli necessitas posceret, uti possent. Postquam vero longius Hadrianus abfuit, palam in arma vertuntur, quanquam aperta acie cum Romanis congredi non ausi sint : auxilia autem sumebant muro et cavernis subterraneis, specus fodientes, atque cuniculis omnia munientes, ut quoties violarentur, liberos haberent ad fugam exitus, invicem quoque subter terram clanculum commeare : specus et subterraneas vias, superne quibusdam in locis hiantes ad ventos et lucem excipiendam, perforaverunt. »

2. Hæc quæ scribit Dio de Judæorum subter terram viis fabricatis, illam ipsam plane speciem repræsentant, quæ etiam Romæ fuerunt a Christianis in arenariis cryptis constructa cœmeteria; quorum usus non modo inserviebat humandis defunctorum corporibus, ex quo et nomen est inditum, sed et persecutionis tempore ad latebras Christianorum. Mirabile dictu : vidimus, sæpiusque lustravimus Priscillæ cœmeterium, haud pridem inventum atque refossum via Salaria, tertio ab Urbe lapide : quod nullo magis proprio vocabulo dixerimus præ ejus amplitudine, multisque atque diversis ejusdem viis, quam subterraneam civitatem : quippe quod ipsius ingressu primaria via cæteris amplior pateat, quæ hinc inde vias diversas habeat, easdemque frequentes, quæ rursum in diversos viculos dividantur, et angiportus; rursus, ut in civitatibus statis locis velut fora quædam, ampliora sint spatia ad conventus sacros agendos, eademque sanctorum imaginibus exornata; nec desint, licet nunc obstructa, ad lumen recipiendum desuper excisa foramina. Obstupuit Urbs, cum in suis suburbiis abditas se novit habere civitates, Christianorum tempore persecutionis olim colonias, modo autem sepulcris tantum refertas; et quod legebat in chartis, vel videbat ex aliis cœmeteriis aliqua solum ex parte reclusis, tunc plenius intellexit : quæ enim de iisdem apud S. Hieronymum [1] vel Prudentium [2] legerat, suis ipsius oculis intuens, vehementer admirabunda spectavit. Sed de cœmeteriis dicturi sumus alias locupletius : satis hæc modo occasione Judaicarum latebrarum, quæ ad insultus et impetus Romanorum vitandos ab illis institutæ fuerunt; quemadmodum et a Christianis Romæ aliisve in regionibus ubi loci natura concederet ad furorem Gentilium evitandum ejusmodi sunt loca composita. Sed ad rebellantes Judæos redeamus.

3. Prosequitur Dio institutam de his semel orationem his verbis : « Impetus eorum Romani primum contempsere : verum postquam universa provincia tumultuata est, et qui ubique gentium erant cum eis conspiraverunt; tunc cognovere et intellexerunt quam grave et periculosum bellum exortum foret : multa enim mala in Romanos, partim clam, partim aperte edebant. Adscivere multos etiam externorum prædæ et lucri cupiditate; et fere ut ita dixerim universus terrarum orbis ex motu Judæorum concussus est. » « Porro, inquit Eusebius [3], cum defectio Judæorum longius in dies serperet, Rufus præfectus Judææ, auxiliaribus copiis ab imperatore sibi ad eam rem missis, illorum amentiam tanquam ansam oblatam ad exitium arripiens, acerbe et crudeliter eos exagitat : virorum ac mulierum una cum liberis infinita prope millia confertim concidit : belli jure illorum agros populo Romano adjudicat. Quo quidem tempore Judæorum dux erat Barchochebas; quod nomen, si lubet interpretari, Astrum significat (nam quod scriptum esset in oraculis [4] : *Orietur stella ex Jacob :* se divinitus missum pronuntiabat), vir quanquam reliqua vitæ ratione cruentus ac prædo

[1] Dio in Hadriano.

[1] Hier. in Ezech. XL. — [2] Pruden. Perist. in Hippol. — [3] Euseb. hist. lib. IV. c. 6. — [4] Num. IV.

nefarius, ipsa tamen appellatione, tanquam sidus aliquod de cælo delapsum, se illis qui velut homines ex mancipiorum numero gravi servitutis jugo oppressi, atque miseriis ærumnosis afflicti affectique erant, lucem ac spem salutis allaturum, falso commentus est : » et alibi [1] de eodem hæc ait :

4. « Barchochebas dux factionis Judæorum nolentes sibi Christianos adversus Romanum militem ferre subsidium, omnimodis crucialibus enecat. » Justinus [2] martyr ad Antoninum Pium ejusdem itidem meminit, dicens : « Sunt libri illi apud omnes ubique Judæos, qui eos legentes non intelligunt, sed pro inimicis et hostibus nos habentes, itidem cum possunt, occidunt et excruciant : quemadmodum vel ex eo persuaderi potestis; proximo namque bello Judaico Barchochebas, defectionis Judæorum dux et princeps, solos Christianos ad gravia supplicia, nisi Christum abnegarent, et maledictis incesserent, protrahi jussit. » Hæc Justinus, qui genere Samarita hæc oculis spectasse potuit, quippe qui ad hæc usque tempora Samariæ egit, et ejusdem belli Judaici occasione alio migrare compulsus est. Hæc sub Rufo Judææ præside primitus facta, et ad multos annos pugnis levioribus sunt protracta. Quomodo autem ad bellum Judaicum conficiendum eo ingravescente opus fuerit Hadriano strenuissimum ducem Julium Severum e Britannia evocare, et quam ingentes ab eo clades Judæis illatæ fuerint, suo loco dicemus : ad ultimos enim usque Hadriani imperatoris annos cum Judæis dimicatum constat.

5. *De Justino philosopho.* — Interea vero de Justino agendum, qui hoc tempore (ut ex ejus scriptis Eusebius [3] colligit) non temere quidem et inconsulto, sed considerate ac magno judicio, ex Græcorum philosophiæ studio ad veram pietatem se ipsum transtulit. Sed quonam pacto, id totum agente numine, contigerit, ex his quæ ipsemet scribit in Dialogo quem habuit cum Tryphone judæo, qui et ipse ex eodem Judaico bello profugus, patrium solum verterat, perspicue intelligemus. Quomodo autem ardenti veræ philosophiæ desiderio omnibus pene philosophorum sectis inhæserit, ac primum Stoicis, his verbis enarrat : « Cum ipse quoque primum vitam cum his agere cuperem, uni eorum me Stoico cuidam dedi : atque cum hoc longo versatus tempore, quia nihil amplius de Deo didiceram (nam nec ipse quidem sciebat, neque disciplinam hanc adeo necessariam esse dicebat) ab eo descivi, et ad alium me contuli Peripateticum vocitatum, hominem (ut ipsemet existimabat) acutum. Hic me primis diebus secum esse passus, postea mercedem a me sibi designari petiit, ne infructuosa mihi cum eo esset consuetudo. Ego vero illum hanc ipsam ob causam reliqui, ne philosophum quidem omnino hunc esse opinatus. Porro cum impensius adhuc animus meus audire, quod philosophiæ proprium atque præcipuum est, expeteret; ad Pythagoricum quemdam magni nominis, multique in sapientia supercilii virum accessi, et cum eo auditor ejus et familiaris esse volens, egi ibi : Quid, inquit ille, versatusne es in musica et astronomia et geometria? an existimas quicquam te perspicere eorum posse quæ ad beatitudinem conducunt, nisi hæc prius cognoveris, quæ animum a sensibilibus ad intelligibilia perspicienda aptum commodumque reddunt; ut ipsum quoque pulchrum, et quod bonum est, contemplari queas? Et cum studia ea magnopere laudasset, necessariaque esse dixisset, me ita a se dimisit : nam me nescire confessus sum. Ægre igitur hoc tuli, sicut par erat, quod spe excidissem : idque eo magis, quod scire illum aliquid putarem. Ac rursum tempus ipsum mecum considerans quod in disciplinis iis conterendum erat, rem longius differre non sustinui.

6. « In hujusmodi ergo consilii inopia, placitum mihi est cum Platonicis quoque conversari. Itaque in urbe nostra cum viro prudente atque inter Platonicos excellente, qui non ita pridem eo venerat, plurimum fui, promovi, et maxime quidem crevi. Valde me delectabat incorporeorum notio, et idearum contemplatio mentem meam quasi alis quibusdam altius evehebat : atque intra breve tempus sapientem me esse factum rebar; illicoque Deum perspecturum esse, per stultam persuasionem sperabam : nam hic Platonis philosophiæ finis est. In hunc modum affecto mihi, visum aliquando est solitudine prolixius uti, et vitare hominum vestigia. Proinde locum quemdam mari proximum petii : a quo cum non multum abessem, ut solus ipse mecum agerem : vetulus quidam senex, aspectu minime contemnendus, lenes simul et graves præ se ferens mores, modico me intervallo assectabatur : atque ubi conversus substiti, et hominem sum acrius intuitus : ille, Nosti me? ait. Negavi ego. Quid ergo, inquit ille, me ita contemplaris? Miror (inquam) te hic una mecum esse : non enim in expectatione mihi fuit, ut hoc loco virum quempiam conspicerem. Ibi ille : cura me, ait, de quibusdam familiaribus meis, qui peregre sunt profecti, exercet; quapropter et ipse de eis investigaturus, si alicunde forsan appareant, huc venio. Tu vero quid rerum hic? At ego : Deambulationibus, inquam, ejusmodi gaudeo, cum nihil intercedit solitariis meis collocutionibus impedimenti, nihil videlicet diversi afferentibus : ad rationis et sermonis excolendi studium perficiendum plurimum loca talia conferunt. Sermonis ergo amator quispiam, inquit, tu es; operis amator autem haudquaquam, neque veri studiosus : neque etiam potius operosus, quam sophista verbosus esse contendis? »

7. Sic igitur invicem de vera philosophia disceptantibus, cum illi senex ostendisset impossibile esse, ut, quod tam anxie quæreret, penes philosophos reperiret : ultimis verbis nonnisi in schola Christi id fas esse reperiri, hæc affatus ait : « At tu votis et precibus tibi ante omnia lucis portas aperiri opta : neque enim ab aliquibus perspiciuntur aut in-

[1] Euseb. Chron. ann. 17. Hadr. — [2] Justin. martyr. in oration. ad Antoninum Pium et apud Eus. lib. IV. c. 8. — [3] Euseb. lib. IV. c. 8.

telliguntur, præterquam si Deus et Christus eis concesserint intelligenti mi. Hæc, » subdit ipse, « atque is longe plura alia cum ille disseruisset, et persequi ea jussisset, quæ nunc commemorare tempus non est, abiit; eumque postea non vidi. Confestim vero in animo meo ardor excitatus est, et amor me invasit prophetarum et virorum illorum qui Christo cari sunt et amici : ac revolvens ipse mecum disputationem illius, hanc ipsam solam comperi esse certam atque utilem philosophiam : atque ad hunc modum et per hæc ipsa ego philosophus prodii. Pervelim profecto, omnes eamdem mecum ineuntes animi rationem, non alienos esse a Salvatoris doctrina, etc. »

8. Pergit Justinus enarrare quo modo pedetentim mente divinitus illustratus, veram philosophiam quæ ex Christi doctrina est, didicerit, ac proinde perfecte philosophus esse cœperit : quo in genere præstare externis philosophis omnibus, qui veræ fidei sectatores apud Christianos essent, manuarios artifices, idiotas, ac rudes, ipse in oratione ad Gentiles habita docet : ubi et paulo inferius de his quæ calumniose (ut superius dictum est) paterentur Christiani, hæc de se subdit : « Nam et ego ipse Platonis disciplinæ sectator, cum calumniose audirem Christianos deferri; intrepide autem ad mortem et alia, quæ terribilia censentur omnia, adire conspicerem, statui ipse mecum, fieri haudquaquam posse, ut illi in vitiorum pravitate et voluptatum amore viverent. Quis enim voluptatum sectator, aut per animi impotentiam intemperans in humanarum carnium dapes, pro bono ducens, mortem libenter amplecti queat, ut bonis suis se ipsum privet; ac non potius modis omnibus, ut hanc sibi perpetuo vitam agere, et celare principes, et magistratus fallere liceat, operam navet, nedum per denuntiationem et indicium se ipsum cædi offerat? » Et inferius : « Et ego obtentum adulterinum ad absterrendos alios homines a perversis dæmonibus Christianorum divinis doctrinis callide, ut earum veritatem in suspicionem falsi adducerent injectum esse intelligens, cum prætextum ipsum et multitudinis opinionem risi, tum ut Christianus invenirer, me et votis omnibus optasse, et omni contentione decertasse profiteor : non quidem quod alienæ sint a Christo Platonis doctrinæ, sed quod sibi ipsis non omnino constent, sicut neque aliorum, stoicorum videlicet, et poetarum, et historicorum. » Hæc de se ipso, suique animi in capessenda Christiana religione consilio Justinus; de quo plura suis locis dicturi sumus.

9. Ex his plane videas, non simplices tantum et rudes (ut Celsus Epicureus et alii in Christianam religionem falso jactabant) Christo nomen dedisse, sed omnes propemodum, qui veræ philosophiæ studiosi essent, ac veritatis cupidi. Unde contra eumdem Celsum hæc Origenes [1] : « Sic igitur quandoquidem elegans et præcipuum aliquid mortalibus visa est Christiana esse religio : non modo ad Celsi opinionem serviles quidam et imperiti, sed Græcorum plerique eloquentiæ eruditi et peritissimi viri necessario hanc subiere, nec tamen per seditionem et contentiosas hæreses, sed quia philosophi omnes studerent, ut earum rerum cognitionem assequerentur, quibus Christiana religio niteretur. Unde et subsecutum est, ut cum omnes divinam hanc esse disciplinam admitterent, hæreses et sectæ oborirentur, quæ ab his et nomen sibi sumerent, qui ejus quidem doctrinæ principium admirati, utcumque postmodum ut ab invicem dissentirent, suasionibus quibusdam inducebantur. » Hæc Origenes, ad illos alludens, qui sic persuasi sunt omnium nobilissimam Christianam esse religionem, ut tamen sua cum ea miscere dogmata studentes, hæreses novas statuerint : adversus quos in libro de Præscriptionibus Tertullianus pluribus disserit.

[1] Orig. cont. Celsum lib. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5621. — Olymp. 226. an. 4. — Urb. cond. 881. — Jesu Christi 128. secundum Baronium 130. — Telesphori papæ 3. — Hadriani imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Torquatus Asprenas*, et *Annius Libo*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus Syriam et Ægyptum lustrat.* — Spartianus in Hadriano cap. 14, postquam narravit Hadrianum per Athenas et per Asiam iter fecisse, ait : « Antiochenses inter hæc ita odio habuit, ut Syriam a Phœnice separare voluerit, ne tot civitatum metropolis Antiochia diceretur. » Extat apud Patinum pag. 200 Hadriani nummus tunc forte ab Antiochensibus cusus : ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΟΣ. ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ; id est, *Metropolis Antiochensium*. Hadrianum vero hoc anno in Syria ubi Antiochia sita, et in Ægypto fuisse, colligo ex variis nummis græcis, qui extant apud Harduinum virum eruditissimum in nummis antiquis populorum et Urbium, in Hadriani honorem percussis, in quibus omnibus legitur : L. IA. id est, *anno undecimo*, ejus scilicet imperii, qui usque ad decimum diem mensis Augusti præsentis anni in cursu fuit. Urbes, in quibus undecimus Hadriani

annus notatur, hæ sunt, Canatha in Decapolitana Syriæ regione posita, Arsinoe, Diospolis, Hermopolitæ, Coptos, Pelusium, Tanis, et Busiris, quæ oppida omnia in Ægypto sita. Anno itaque imperii sui undecimo, currenti nempe, Hadrianus in Syria et in Ægypto fuit, ubi etiam anno sequenti versatus est.

3. *Phœnicia a Syria divulsa.* — Porro Hadrianum imp. hoc vel sequenti anno in Syria fuisse, hancque a Phœnice divisisse, ostendit numisma regium Hadriani in quo habetur ΑΥ. ΚΑ. ΤΡ. ΑΔΡΙΑΝΟϹ. In postica : ΓΑΖΑ. Γ. ΕΠΙ Βϙβ. id est annus III. super, CXCII. Repræsentatur Hercules stans qui dextram clavæ imponit. Toinardus, qui ejus ectypon ad me transmisit, dicit simile extare Parisiis in cimelio clarissimi abbatis Drontii, et Vaillantium in numismatis Coloniarum, numerum illum tertium, ad imperii Hadrianei annum referre. Verum novam illam epocham in divisione Phœniciæ a Syria institutam nos edocet, ante Toinardum, qui eam detexit, omnibus ignotam. Gaza clarissima Phœniciæ urbs anno Urbis conditæ DCXCIII a Pompeio Magno libera declarata fuerat; ideoque annus æræ Gazentium CXCII cœpit mense Octobri anni U. C. DCCCLXXXIV, seu Christi CXXXI, annusque primus secundæ epochæ Gazensium laudatis nummis insculptæ anno U. C. DCCCXC, seu Christi CXXIX aut præcedenti; quia incertum, an hæc posterior Gazensium æra, quæ priori de more adjiciebatur, explicanda sit de anno incipiente, vel de anno desinente. Quare Hadrianum hoc vel sequenti anno in Syria fuisse præfati nummi indubitatum reddunt.

4. *Bellum Judaicum.* — Bellum Judaicum ante annum CXXXII non inchoatum. Quare eo anno commodius de illo agemus.

ALEXANDRI ANNUS 11. — CHRISTI 131.

1. *Hero episcopus Antiochenus martyr.* — Christi Domini nostri anno centesimo trigesimo primo, coss. Celso et Balbo, Hero episcopus Antiochenus pro grege sibi commisso Christi martyr occubuit decima septima mensis Octobris, qua die in tabulis Ecclesiasticis ejus natalis annua celebritate repetendus, conscriptus habetur. Successit eodem anno (ut habet Eusebius [1]) Cornelius episcopus, qui eidem sedi præfuit annis tredecim. Porro infensum magnopere Antiochenis Hadrianum imperatorem (ut vidimus anno superiori) Spartianus affirmat : et licet causam non afferat, cum multæ esse potuerint; commovisse tamen animum ejus civium erga Christianam religionem vehemens studium, par est credere. Florentissimam enim fuisse Antiochenam Ecclesiam, quippe quæ a sanctissimis apostolicis viris exculta esset; quæ superius de ea dicta sunt, facile demonstrant. Quo item anno (quantum ex Spartiano colligere fas est) Hadrianus ex Syria in Arabiam, res imperii Romani ubique compositurus, profectus est, ac sequenti (ut ex Eusebio constat) in Ægyptum descendit.

[1] Euseb. in Chron.

Anno periodi Græco-Romanæ 5622. — Olymp. 227. an. 1. — Urb. cond. 882. — Jesu Christi 129. secundum Baronium 131. — Telesphori papæ 4. — Hadriani imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *P. Juventius Celsus II*, et *Q. Julius Balbus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hadrianus Arabiam et Ægyptum peragrat.* — Hadrianus ex Syria in Arabiam profectus est, ut recte Baronius cum Spartiano cap. 14, qui ait : « Peragrata Arabia Pelusium venit, et Pompeii tumulum magnificentius extruxit. Antinoum suum, dum per Nilum navigat, perdidit. » Quæ mors, cum anno præsenti contigerit, ut ex ibi dicendis patebit, nullus dubito, quin profectio Arabica ad præsentem annum pertineat. Præterea anno Christi CV dixi,

extare græcum Hadriani nummum, in quo legitur : Arabia lit. id est, « anno xiii imperii scilicet Hadriani hoc anno inchoati. Quare cum Antinous nonnisi peragrata ab Hadriano Arabia mortuus fuerit, et Hadrianus anno xiii imperii in ea regione fuerit, Baronius Antinoi interitum perperam in annum sequentem differt.

SIXTI ANNUS 1. — CHRISTI 132.

1. *Alexandri papæ et sociorum martyrium.* — Sequenti anno Domini centesimo trigesimo secundo, Catullino et Apro coss. quinto nonas Maii, Alexander papa una cum sociis Eventio ac Theodulo presbyteris sub Aureliano judice post dira tormenta martyrio coronatus est, qua die anniversaria memoria eorum celebrata in Ecclesia antiquitus reperitur. Sedit (ut habet Eusebius) annos decem : addit liber de Romanis Pontificibus menses septem et dies duos. Sed qui creatus reperitur post cessationem sedis Evaristi, qui obiit vigesima sexta Octobris, diebus decem et octo, ipsa die decima tertia Novembris; mortuus vero habetur tertia Maii, sedisse eum oportuit ultra decennium menses quinque, et dies viginti. Extant acta [1] Alexandri papæ et sociorum, sed (quod in multis aliis accidit) nimia antiquitate mendosa.

2. Quantum autem ad horum martyrium spectat; etsi Hadriani ad Fundanum rescripto videri posset persecutio in Christianos aliqua ex parte sedata : tamen quoniam illud datum fuit ad proconsulem Asiæ tantum, nec veluti sanctio atque edictum principis universo Romano imperio fuerit intimatum; Romæ ne id ipsum servandum esse statuerit, quis poterit jure dubitare. Sed utcumque acciderit, ferendum non esse, visum est summis superstitionis gentilitiæ pontificibus, ac cæteris magistratibus, Alexandrum (quod habent Acta) complures senatores et præfectum Urbis Hermetem una cum omni familia, aliosque Romanos cives ad Christi religionem perduxisse : quare eam ob causam invidiam passus est, et in carcerem detrudi jussus. Sed cum per eum Deus multa miracula edidisset, et Quirinum tribunum, apud quem Hermes præfectus custodiebatur in carcere, ejusque filiam Balbinam virginem sanitati redditam, catenarum, quibus vinctus erat, contactu, ad Christi fidem adduxisset : multis dirisque crucialibus affectus, creberrimis punctis confossus, est jussus occidi. Sed quod in libro de Romanis Pontificibus capite truncatus legatur, utrumque facile potuit accidisse. Insuper Eventius et Theodulus decollati sunt jussi, Hermesque præfectus cum suis, Quirinusque tribunus cum iis qui detinebantur in carcere Christianis, diversis mortis generibus affici : quorum omnium natalitia diversis diebus, quibus sunt passi, per notarios scriptores rerum a martyribus gestarum in ecclesiastica monumenta relata sunt, annua celebritate solemnia.

3. *Alexandri instituta.* — In libro item de Romanis Pontificibus de eodem Alexandro papa hæc leguntur : « Hic passionem Domini miscuit in præfatione sacerdotum; » et paulo post : « Hic constituit aquam aspersionis cum sale benedici in habitaculis hominum. » Quod pertinet ad memoriam passionis; hæc sane jampridem apostolica institutione tradita, ab Alexandro potius scriptis mandata ac decreto roborata, quam recens statuta dici debet. Nam Domini verbis mandatum fuit Apostolis, ut quotiescumque facerent [1], hoc est, sacrificarent (id enim vocem illam importare, alibi diximus) in ejus memoriam agere deberent : nec aliud significasse Paulus voluit, cum ad Corinthios scribens dixit [2] : « Quotiescumque manducabitis panem hunc, et calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis, donec veniat. » Et de aqua benedictione sanctificanda : præter id quod apud S. Clementem [3] est Matthæi nomine apostolica institutio : nonne Paulus ad Timotheum [4] scribens tradit omnem creaturam per verbum Dei et orationem sanctificari? Sic igitur non aquæ tantum, sed et olei, aliarumque rerum hominum usui inservientium, benedictionem ex apostolica traditione jure sibi Ecclesia vindicat, exemplo Christi, qui panem turbæ daturus, « antea, inquit Lucas [5], illis benedixit, ac postea fregit, et distribuit discipulis suis. »

4. Hujus quidem rei usus semper et ubique viguit in Ecclesia Catholica, tam apud Orientales, quam etiam Occidentales, divino utique in miraculorum virtute suffragio comprobatus : et tantum abest, ut (quod novatores oblatrant) species sit quædam incantationis atque magiæ, ut potius ad eas dissolvendas, aliasque diaboli artes avertendas ea solita sit adhiberi : ad hæc namque (quod S. Epi-

[1] Apud Sur. tom. III. die 3 Maii.

[1] Luc. XXII. — [2] 2. Cor. XI. — [3] Clem. Constit. lib. VIII. c. 35. — [4] 1. Tim. IV. — [5] Luc. IX.

phanius[1] scribit) ea usus est Josephus Comes tempore Constantini; et quod optavit, feliciter est consecutus. Aquæ haud communis, sed quoquo modo sanctificatæ itidem aspersione S. Hilarion, eodem ferme tempore, gentilis aurigæ magias (ut de eo S. Hieronymus[2] scribit) penitus dissipavit. Sed et S. Marcellus episcopus Apameæ omnem diaboli conatum, ne Jovis Apameni famosum delubrum combureretur obnitentis, aquæ signo crucis benedictæ usu penitus superavit. Scribit rem gestam fusius Theodoretus[3]. Macarium itidem aquæ benedictæ virtute magicam imposturam et dæmonum præstigias effugasse, Palladius[4] fide certa memoriæ commendavit. S. Germanus[5] episcopus Antisiodori, concitatos diaboli opera tumentes maris fluctus, aquæ in nomine sanctissimæ Trinitatis sanctificatæ aspersione compescuit. Sed quid in his immoror? Sexcenta propemodum de his adducenda essent exempla, petita ex diversis Sanctorum Actis fideliter scriptis, quibus magicas incantationes, aliasque pravorum dæmonum molitiones, aquæ benedictæ aspersione constat esse fugatas. Certe ex sententia Domini[6] eamdem calumniam passi, quod in principe dæmoniorum ejiceret dæmonia, dicentis: « Si satanas in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ejus? » Si aqua benedicta vires dæmonis infringuntur, divinam plane in ea operari virtutem, quis poterit dubitare?

5. Prætermittimus alios innumeros referre casus, quibus sanitatum operationem, aliaque diversi generis mirabilia, ejusdem virtute sibi divinitus insita, per cuncta sæcula in præsens usque peracta sunt: sed hæc satis ex instituto ad mores Ecclesiæ insinuandos: cum de his sæpe agendi, cunctis sæculis ex historia Ecclesiastica abunde suppetat argumentum: sed tum ex ea, tum etiam ex aliis diversorum auctorum scriptis Marsilius Columna archiepiscopus Salernitanus, vir eruditus, exempla collecta in sua, quam nuper scripsit Hydragiologia contexuit. Aquam igitur benedicendi ad quemcumque usum, antiquam esse traditionem ex apostolicis fontibus manantem, non modo quæ sunt dicta demonstrant, sed, ut in re comperta, ingenue professus est sanctus Basilius[7], cum agit de aqua baptismatis solita benedictione ante sanctificari: de quo ecclesiastico ritu longe ante meminerunt S. Cyprianus[8], S. Cyrillus[9], Hierosolymitanus episcopus, S. Ambrosius[10], S. Augustinus[11], et alii. Sed si quis dicat Gentiles etiam habuisse in usu aquam lustralem, quid tum? Audiat is Cyrillum[12] dicentem: « Ut illa quæ in aris offeruntur, cum natura sint pura, invocatione dæmonum impura efficiuntur: sic contra aqua simplex, per sancti Spiritus, Christi, et Patris invocationem accepta virtute, sanctitatem consequitur. »

[1] Epiph. hæres. xxx. — [2] Hieron. in Hilarion. — [3] Theod. hist. lib. v. c. 21. — [4] Pallad. in Lausiac. c. 6. — [5] Bed. de gest. Angl. lib. i. cap. 17. — [6] Lucæ. xi. — [7] Basil. de Spirit. sanct. cap. 27. — [8] Cypr. ep. lxx. edit. Pamel. — [9] Cyril. catech. iii. — [10] Ambr. de Sacrament. lib. ii. cap. 5. — [11] Augustin. in Julian. lib. vi. cap. 8. — [12] Cyril. catech. iii.

Quomodo autem in Ecclesia usu venerit, ut aqua ad domesticum usum sanctificata, ipso ingressu ecclesiæ ad levium sordium expiationem sit exposita, consule quæ primo tomo Annalium eo argumento a nobis pluribus dicta sunt.

6. Habentur epistolæ tres ejusdem Alexandri titulo inscriptæ: in quarum primam injuria quidem calumniam inferunt ea ratione novatores, quod in ea tam distincte Trinitatis unitas prædicetur: quasi novum hoc fuerit in Ecclesia; cum antiquitus in catechizandis fidelibus mysterium sanctissimæ Trinitatis (quantum homini licet) catechistas insinuare curasse, etiam Gentiles scriptores, ut impius Lucianus in Philopatre, testes sint. Adversus quoque hæreticos Christi divinitatem negantes, opus fuit sanctis orthodoxis episcopis, ac ipsi potissimum Romano pontifici, Christi divinitatem, et eamdem ipsius cum Patre substantiam exacte populum erudire. Unde S. Athanasius, scribens ad episcopos Africanos, hæc ait: « Prisci episcopi abhinc annis centum et triginta, qui tum Romæ, tum in nostra civitate episcopatum gesserunt, accusaverunt eos qui Filium creaturam dicerent, aut qui negarent eum consubstantialem Patri. » Et licet de duobus intelligat Dionysiis, Romano et Alexandrino episcopis, qui hoc ipsum egregie præstiterunt: tamen nonnisi majorum exemplo, traditione, atque doctrina eos hæc operatos, nemo jure poterit dubitare.

7. Sed et illud insuper, ut vinum aqua mixtum in sacrificio offeratur, non fuit primum ab Alexandro statutum: sed quod traditione acceptum a Catholicis servabatur, ne quæ hæreticorum fraude consuetudo irreperet in contrarium, ab eo dicendum est fuisse scriptura firmatum. Cyprianus[1] enim eodem argumento scribens epistolam ad Cæcilium, id non ex apostolica tantum, sed et dominica traditione per Apostolos in Ecclesiam derivatum sibi legitime vindicat. Et S. Justinus martyr in Apologia ad Antoninum Pium, cum de incruento sacrificio agit, vinum simul et aquam una cum pane adhiberi solitum cum tradit, non ut de re instituta recens loquitur, sed quæ semper ab omnibus fuerit observata. Atque ut tandem rebus Alexandri ultimam manum imponamus, hæc de eo postremo loco in libro de Romanis Pontificibus scripta leguntur: « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos duos, episcopos per diversa loca quinque. Qui sepultus est via Nomentana, ubi decollatus est, ab Urbe Roma non longe, milliario septimo, quinto nonas Maii. Cessavit episcopatus ejus dies viginti quinque: ac subrogatus est in locum ipsius Sixtus natione Romanus, ex patre Pastore, de regione Vialata. » Hæc ibi. Meminit cujusdam Junii Pastoris, cujus causam susceperat defendendam, Plinius[2] scribens ad Tranquillum. Quod vero pertinet ad annos sedis Sixti, inferius, cum de eo obitu erit sermo, fusius agemus.

8. *Hadriani impietas.* — Hoc eodem anno Ha-

[1] Cypr. ep. lxiii. edit. Pamel. — [2] Plin. lib. i. epist. xviii.

driani imperii decimo tertio, cum idem Augustus ex Arabia in Ægyptum[1] venisset, Antinoum eximiæ pulchritudinis puerum quem habebat in deliciis, sepultum retulit inter deos; in cujus honorem, ejus nomine aram, templum, festa dicavit, ejusque nomine civitatem extruxit: quæ quidem hoc ipso anno facta esse Eusebius in Chronico, Spartiano consentiens, tradit; qui sic habet: « Peragrata Arabia, Pelusium venit (civitas est in Ægypto) et Pompeii tumulum magnificentius extruxit. Antinoum suum, dum per Nilum navigat, perdidit: quem muliebriter flevit. De quo varia fama est, aliis eum devotum pro Hadriano asserentibus: aliis, quod et forma ejus ostentat, et nimia voluptas Hadriani. Et Græci quidem, volente Hadriano, eum consecraverunt, oracula per eum dari asserentes, quæ Hadrianus ipse composuisse jactatur. » Hæc Spartianus. Sed et Dio[2] secundum diversas diversorum de ea re sententias hæc scribit: « Protinus in Ægyptum veniens, urbem quam Antinoi nominavit, condidit de nomine Antinoi pueri eximiæ pulchritudinis: qui ex Bithyniæ urbe Cithynide, quam Claudiopolim vocant, ortus, et in deliciis habitus, in Ægypto moritur: sive in Nilum cecideril (ut Hadrianus scribit) sive immolatus (ut veritas habet) fuerit, ob magiam scilicet. Alioqui enim curiosissimus harum rerum (ut supra diximus) Hadrianus fuit, quippe divinationibus atque magicis sacris crebro utens. Quare seu ob amorem, sive quod voluntariam mortem oppetierit (indigebat enim ad ea quæ parabat, anima ejus hominis qui sponte occubuisset) illum in primis coluit. Quo enim loco is oppetiit, urbem conditam ab eo denominavit: ejus statuas per universum orbem terrarum, atque etiam effigies erexit. Stellam denique a se visam aiebat, quæ Antinoi foret. » Hucusque Dio.

9. In octavo itidem Sibyllinorum oraculorum libro, quo venturæ Urbis clades referuntur, hæc de eodem Hadriano et Antinoo prædicta leguntur.

Mysteria cuncta tenebit
Arcana magiei, puerum monstrabit, et ipsum
Esse deum. Tollet sancte quæcumque coluntur.

Extant ejusdem impietatis indices antiqua numismata, tam græcis, quam latinis litteris, diversisque signis Antinoi divinitatem testantia.

10. Hæc igitur ex gentilibus historicis adeo comprobata retulimus, ne, quæ de eadem re a nostris sunt scripta, in controversiam deduci queant. Etenim qui his temporibus vivebant scriptores ecclesiastici, et postea floruere, cum adversus deos Gentilium scriberent invectivas; ut hac ex parte Christianæ religionis veritati magis consultum esset, Hadriani exemplum in deum referentis et colere jubentis Antinoum, quales cæteri ipsorum deorum fuissent, adducere solebant in medium: ut inter alios Hegesippus, qui sub eodem imperatore claruit nobilis scriptor ecclesiasticus, de quo inferius dicturi sumus, hæc quæ Eusebius[1] recitat, scribit in ipso sui operis exordio, ubi de his qui ab initio idola erigere statuere: « Quo illis, inquit, plus haberetur honoris, sepulcra, monumentaque vacua, atque adeo templa exædificarunt, sicut et adhuc faciunt: in quorum numerum refertur Antinous, servus atriensis Hadriani Cæsaris, ad cujus honorem celebrantur certamina, quæ Antinoia dicuntur, quæ etiam hac nostra ætate fiunt. » Hæc apud Eusebium: qui et ex Justino philosopho et martyre ea de re fragmentum recitans, addit: « Iste in Apologia pro Christiana religione ad Antoninum de tempore illo ita scribit: Non alienum a ratione putamus, si hoc sermone etiam Antinoi, qui modo pene vixerit, mentionem fecerimus: quem omnes ut deum, propter metum ab imperatore illis incussum, venerari coacti sunt; idque cum pro certo cognoscerent, quisnam esset, unde et quo loco natus. »

11. Theophilus[2] episcopus Antiochenus, qui abhinc annos post duodequadraginta sedit, eadem de Antinoo exprobrans, ait: « Silentio transmitto Antinoi lucos, et reliquos qui cæteris diis dedicati sunt: etenim cum sint istæc litterarum monimentis prodita, et legantur; profecto fieri non potest, quin intelligenti lectori risum moveant. » Et Athenagoras Christianus philosophus hæc in Gentes: « Quid Antinous? Majorum vestrorum erga homines sibi subjectos humanitate et benevolentia deus habitus est: qui hos secuti sunt principes, nulla de eo præcedente exploratione, et ipsi hominem in numero deorum habuerunt. » Hæc Athenagoras. Eadem pluribus inculcat Origenes[3] agens contra Celsum, qui his vivebat temporibus, de quo et proxime dicturi sumus. Epiphanius[4] itidem. Sed et S. Hieronymus[5], cum de vitiis Gentium, quæ Deum ignorabant, agit, et quomodo coruscans Christiana religio ea omnia exsiccaverit, dum locum Isaiæ[6]: « Et pueris alienis adhæserunt, » explicat, hæc ait: « In tantum Græci et Romani pæderastiæ quondam vitio laboraverunt, ut et clarissimi philosophorum Græciæ haberent publice concubinos: et Hadrianus, philosophiæ artibus eruditus, Antinoum consecravit in deum, templumque ei et victimas et sacerdotes instituit, et ex eo Ægypti civitas et regio nomen accepit. Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publicæ libidini expositi: donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio coruscante, et infidelitas Gentium universarum et turpitudo deleta est. » Hucusque Hieronymus.

12. Sed et Prudentius in Symmachum consularem, superstitionis Gentilitiæ acerrimum defensorem, hæc eadem de Antinoo novo deo exprobrat, dicens:

Quid loquar Antinoum cælesti sede locatum?
Illum delicias nunc divi principis, illum
Purpureo in gremio spoliatum sorte virili,
Hadrianique dei Ganymedem, etc.

[1] Spartian. in Hadriano. — [2] Dio in Hadriano.

[1] Euseb. hist. lib. IV. c. 10. — [2] Theophil. ad Autolic. — [3] Orig. contra Cels. lib. III. — [4] Epiph. in Epitom. et in Anchorato. — [5] Hier. in Isa. c. 2. et lib. de Script. Eccl. in Hegesippo, et lib. II. contra Jovin. ante med. — [6] Isaiæ II.

Chrysostomus[1] item hæc sæpe refricat. Quod autem Christiani qui in Ægypto erant, hæc de Antinoo in deum consecrato publice deriderent, et alii Ægyptii in Hadrianum, cum recessisset, parum grato visi essent animo, ipse postea scribens ad Servianum Ægypti præfecturam administrantem, multa in Ægyptio Gentiles, Christianos, atque Judæos, nulla pene illorum habita religionis differentia, turbato animo omnia miscens atque confundens, ejusmodi dedit epistolam, quam ex Phlegontis liberti Hadriani libris acceptam Flavius Vopiscus, et ipse flagrans odio in Christianos, recitat in Saturnino : est autem hujusmodi :

13. « Hadrianus Augustus Serviano cos. S. Ægyptum, quam mihi laudabas, Serviane carissime, totam didici levem, pendulam, et ad omnia famæ momenta volitantem : illi qui Serapim colunt, Christiani sunt, et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt. Nemo illic archisynagogus Judæorum, nemo Samarites, nemo Christianorum presbyter, non mathematicus, non aruspex, non aliptes : ipse ille patriarcha cum in Ægyptum venerit, ab aliis Serapidem adorare, ab aliis cogitur Christum. Genus hominum seditiosissimum, vanissimum, injuriosissimum. Civitas opulenta, dives, fœcunda, in qua nemo vivat otiosus. Alii vitrum conflant, ab aliis charta conficitur : omnes certe lymphiones cujuscumque artis et videntur et habentur : podagrosi, quod agant, habent : cæci, quod agant, habent : cæteri (*al.* cæci) quod faciant : nec chiragrici quidem apud eos otiosi vivunt. Unus illis Deus est, hunc Christiani, hunc Judæi, hunc omnes venerantur et Gentes : et utinam melior esset morata civitas; digna profecto sui profunditate, quæ pro sui magnitudine totius Ægypti teneat principatum. Huic ergo cuncta concessi, vetera privilegia reddidi, nova sic addidi, ut præsenti gratias agerent. Denique ut primum inde discessi, et in filium meum Verum multa dixerunt, et de Antinoo (*al.* Antonino) quæ dixerunt, comperisse te credo : nihil illis opto, nisi ut suis pullis alantur, quos quemadmodum fœcundant, pudet dicere. » Hucusque de his Hadriani epistola.

14. Cum vero in ea de Christianis mira inconstantia, modo quod cum Ægyptiis colerent Serapim, modo Christum, modo Deum unum cum Judæis et Gentibus eos venerari dicat; sed et illis mathesim et aruspicinam et alia id genus tribuat : si velimus hæc ipsum haud calumniose locutum; certum est de illis Christianis intellexisse, qui erant ex schola Basilidis, atque Carpocratis, quos fuisse Alexandrinos, omniumque turpitudinum ibi aperuisse gymnasium, nec in confessione nominis Christi solidos constantesque perstitisse, sed absque culpa posse negare, et deos venerari, suos docuisse, superius diximus : quos certe suis coloribus Hadrianus graphice descripsisse videtur. Sed cum postremo de Christianis, quod unum Deum colerent, meminit; ad orthodoxos, quibus (ut dictum est) Alexandrina mirifice florebat Ecclesia, respectum habuisse visus est.

15. *Antinopolitani martyres.* — Cæterum in odium Christianorum novi atque turpissimi dei cultum adeo subsannantium, Antinopoli, ubi idolum recens erectum erat, factam esse constat de Christianis carnificinam : nam cum aliunde, tum etiam Alexandria illuc ad supplicium Christiani mittebantur. Quocirca in Romano Martyrologio, sicuti et in Græcorum Menologio, vigesima secunda Septembris hæc scripta habentur : « Antinopoli in Ægypto sanctæ Iraidis virginis Alexandrinæ et sociorum martyrum : quæ ad hauriendam ex proximo fonte aquam egressa, cum vidisset navim confessoribus Christi onustam, relicta hydria, se protinus illis adjunxit, ac simul cum eis in urbem ducta, prima omnium post multa supplicia capite cæsa est : deinde presbyteri, et diaconi, et virgines, aliique omnes eodem mortis genere consumpti sunt. » Hæc ibi.

16. *Celsus Epicureus in Christianos scribit.* — Cum autem temporibus Hadriani (ut dictum est) complures viri eruditione et vitæ moribus insignes, iidemque Christiana religione nobiles, adversus Gentiles pro Christiana religione defensiones scripsissent, ut Quadratus, Aristides, et Hegesippus; non defuit, qui e contra adversus eam pugnans, vehementissimam ediderit invectivam, qua ipsam omni ex parte oppugnans, penitus (si posset) labefactaret atque destrueret. Fuit hic Celsus quidam, de quo, ne quis forte nominis errore labatur, eum quisnam fuerit, digito Origenes[1] demonstrans, ait : « Enimvero duos quosdam accepimus fuisse id Celsi nomen sortitos, alterum et priorem Neronis temporibus, alterum Hadriani, qui et posterior fuit, et in Christianam religionem invectus est : Qui (alibi ait) ex aliis scriptis suis deprehenditur esse Epicureus. » Cæterum addendus his esset tertius Celsus, qui et ipse itidem sub Hadriano vixit, atque clarissimus fuit, nimirum Julius Celsus jureconsultissimus, quem imperator in judicando præcipuum inter alios (ut de eo scribit Spartianus) habuit assessorem. Rursum vero ejusdem Hadriani tempore alius quoque Celsus consularis obiisse potius quam vixisse dicendus est : quippe qui infestus olim Hadriano, Trajani tempore, ab eodem cum creatus est imperator (ut Dio et Spartianus testantur) est jussus occidi. Celsus igitur de quo est sermo, quem constat ex Origene secta fuisse Epicureum, ille ipse Celsus est philosophus Epicureus, cui Lucianus, ejusdem quoque sectæ professor, *Pseudomantem* librum dicavit; quem inter Epicureos excelluisse, Lucianus ipse in fine operis, ejus laudibus recensitis, ostendit.

17. Hic itaque Celsus Epicureus scripsit adversus Christianam simulque Judaicam religionem commentarium, quem nobili titulo illustravit et inscripsit : *Veri sermo :* quo primum tam in Christianos, quam etiam in Judæos invehitur[2]; quippe

[1] Chrysost. hom. 27. in 2. ad Corinth. et 66. ad pop. Antioch.

[1] Orig. contra Cels. lib. I. — [2] Ibid.

qui videns ex Judæis progenitos Christianos, ratus hos non posse subsistere, si illos destruat, in Moysen multa mendacia congerit : postea vero Judæum hominem cum Christo acerrime disputantem introducit, qui complura ex his quæ in Evangelio sunt scripta sugillet, ac blasphemiis impetat. Rursum vero Judæos, qui Christo credidissent, auctor ipse, eadem Judæi superinducta persona, vehementer exagitat[1], quod patriis relictis legibus per Jesum illecti, ridicule admodum fuissent illusi, in aliam nuncupationem et vitam transeuntes. Post hæc vero ipse, utpote ethnicus, altercationem ejusmodi inter Judæos et Christianos, ut rem futilem ac nullius plane momenti deridens atque subsannans[2], tam Christianam, quam Judaicam religionem validissime urget : quippe qui testetur[3] se cum Christianis vixisse, et nostræ religionis commentarios perlegisse, nihilque se fugere, sed omnia nosse.

18. Incredibile pene dictu, quanta dicacitate ac petulantia calumnias dolose concinnatas, mendacia artificiose velata, omni argumentorum genere Christianam religionem iste Celsus adortus fuerit; ut plane videri posset fidei Christianæ structura, omni ex parte validissimis concussa machinis, penitus collapsura, nisi ipsam sapientissimus architectus, idemque structor et fundamentum ipsum, supra firmam petram fundasset, ac divinæ protectionis compagine immobiliter solidasset. Tot enim Christiana fides probata casibus semperque adversis omnibus visa superior, evidens plane specimen dedit

[1] Orig. contra Cels. lib. II. — [2] Orig. ibid. lib. III. — [3] Orig. ibid. lib. VI. et sup. lib. I.

non humanum esse inventum, vel arte excogitatum commentum, sed stabilitum divinitus firmamentum : quod Origenes adversus eumdem Celsum agens, hac sententia egregie profitetur[1] : « De Christianis, inquit, quid erit dicendum, quorum doctrinam, vel Romanorum senatus, imperatoresque ut quisque successerat, et milites ipsi, et populus, et credentium necessarii impugnando tam acriter interpellarent, ut proinde victa istorum forte succubuisset insidiis, ni divina virtute emergens superior adeo evasisset, ut terrarum orbem etsi insidias molientem pervicerit? » Hactenus ipse.

19. Verum hæc adeo fortia atque formidanda, quæ a Celso in Christianam religionem objecta fuerunt, iis qui tunc temporis erant (ut ait Origenes) fide Christiana imbuti, plane levia, inania, atque adeo nullius plane visa sunt esse momenti, ut quantumlibet non deessent viri eruditi, qui ea protinus refellere ac confutare penitus valuissent, nihilominus ut sagittas infantium contempserint : adeo ut nullus omnino Celsi vel meminisse legatur ad Origenis usque tempora; quando ipse ne ex illis pusilli (ut in præfatione tradit) scandalum aliquod paterentur, eam suscepit provinciam, ut octo eruditissimis libris Celsi vesaniam strenue confutaret. At de Celso Epicureo hactenus : quem licet (ut vidimus) his Hadriani temporibus vixisse, idem Origenes testetur; tamen quod Marcionis, Valentini et quorumdam aliorum hæreticorum meminit, qui prodiere tempore Antonini successoris Hadriani, post illorum pervulgatas hæreses conscripsisse, certissimum est.

[1] Orig. contra Cels. lib. I.

Anno periodi Græco-Romanæ 5623. — Olymp. 227. an. 2. — Urb. cond. 883. — Jesu Christi 130. secundum Baronium 132. — Telesphori papæ 5. — Hadriani imp. 14.

1. *Consules.* — Ad num. 1 ad 6. Coss. *Q. Fabius Catullinus*, et *M. Flavius Aper*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Alexandri PP. martyrium.* — Alexander papa longe ante præsentem annum martyrium fecit, anno nempe Christi centesimo decimo sexto, ut ex Chronico Damasi constat, in quo habetur : « Alexander annis octo, mensibus duobus, die uno. Fuit temporibus Trajani, a consulatu Palmæ et Tulli, usque Æliano et Vetere. » In exemplari, quo usus Cuspinianus in Fastis loco *annis octo*, legitur, *annis* VII, sed mendose. Alexander enim Gallo et Bradua coss., anno nempe CVIII, pontificatum iniit, licet in eo Chronico sub insequentis anni consulibus incepisse dicatur, ne iidem consules bis repetantur. Quare cum ejus martyrium V nonas Maii, seu die tertia mensis Maii contigerit, ut ejus Acta, auctius Chronicon veterum Pontificum, Martyrologium Hieronymi, aliæque tabulæ ecclesiasticæ testantur, Alexander Ecclesiam regere cœperat die secunda Martii, in quam feria quinta incidebat. Porro eum Æliano et Vetere coss., anno scilicet centesimo decimo sexto, martyrio coronatum fuisse, ex eo certissimum redditur, quod illud par consulum reperitur in auctiori Chronico veterum Pontificum, apud Luitprandum, et Anastasium, et in Gestis manuscriptis Pontificum, ut observat Henschenius in Apparatu ad Chronologiam Pontificiam, Actis Sanctorum mensis Aprilis præfixo. Addit Henschenius, Alexandrum Trajano imperante occisum, testari non solum ejus Acta, sed etiam antiqua Breviaria Romana manuscripta et excusa, genuinum Martyrologium Bedæ, et Marty-

rologia tam Rabani, quam Notkeri; imo in Breviario Romano jussu Pii V edito dici, Trajano imperatore rexisse Ecclesiam; cum tamen in Breviario Romano hodierno legatur, Alexandrum Hadriano imperante rexisse Ecclesiam, et sedisse annos decem, menses quinque, et dies viginti. Sed factum id, quia Clementis papæ VIII tempore, Baronius Congregationis sacrorum Rituum cum collegis præsidens, ejusque auctoritate Breviarium Romanum emendans, antiquas de antiquiorum Pontificum vita lectiones ad novam suam Chronologiam accommodavit. Ex martyrio itaque Alexandri, quod ab anno CXVI removeri non potest, manifeste liquet, præcedentium Pontificum Romanorum Chronologiam in Annalibus valde depravatam esse, neque melius restitui potuisse, quam beneficio Chronici Damasi, ut recte vidit Henschenius, qui tamen maximopere hallucinatus est, quando scripsit, in eo Chronico consulatum ultimum illi pontifici attribui, qui majorem partem eo durante vixit, et Acta S. Alexandri in omnibus pura et sincera esse, ac quando dixit, ex illis necessario inferri, hunc Sanctum anno CXVII martyrio coronatum. Vide quæ de ejus Actis dixi anno 67, numero XV.

3. *Quot mensibus et diebus Pontifices antiqui supra annos vixerint, incompertum.* — Illud hic valde notandum, ante Alexandrum sciri non posse quibus diebus aut mensibus Pontifices Romani sedere cœperint; cum si D. Petrum excipias, nullius alterius pontificis emortualis dies nobis notus sit, eoque ignorato successoris initium ignorari necesse sit. Non loquor hic de S. Clemente, quem nono kalendas Decembris passum constat, quia is, juxta ea quæ diximus, pontificatum abdicavit, ideoque dies ejus emortualis chronologiæ pontificiæ nullam lucem affundit. Tempus itaque et oleum perdidere quicumque præcedentium pontificum initium et finem certis diebus affigere voluere. Nec complurium pontificum Alexandri successorum dies ordinationis et mortis certiores, quia tempus interpontificiorum nobis ignotum. Annotatur quidem illud tam in libro Pontificali, quam in Chronico auctiori veterum Pontificum, sed præterquam quod inter horum librorum auctores non convenit, vacatio sedis non ex certis monumentis, sed ex proprio calculo ab illis descripta. Liber Pontificalis post Alexandri martyrium ait, vacasse episcopatum *dies viginti quinque;* auctor vero auctioris Chronici veterum Pontificum dies duodecim addit, traditque, vacasse Sedem *dies triginta septem.* Uter erraverit, prorsus incertum; imo utrumque interpontificii tempus ignorasse, omnino verosimile. In tantis ergo tenebris per aliquot pontificatus dies cessationis Sedis parum curabo. Alexandro Sixtus successit.

4. *Decretales Alexandri.* — Ad num. 6. Decretales tres Alexandro papæ attribuuntur, quas Petrus de Marca, Christianus Lupus, aliique viri doctissimi rejiciunt. Prima scripta est ad omnes orthodoxos, habetque plura ex aliis subsequentium sæculorum Conciliis et Patribus, præsertimque insignem locum ex Idatio et Epistola supposititia Benedicti primi incipientem ab illis verbis num. VI : « Si Trinitas non est, quare tertio *sanctus* dixerunt, *et finientem*, ipsa est Patris et Filii. » Secunda scripta est ad omnes episcopos, habetque locum Oseæ cap. 4 ex versione S. Hieronymi, qui trecentis annis post Alexandrum vixit. Tertia data est ad omnes sacerdotes, habetque etiam locum Micheæ cap. 2 ex versione Hieronymi, et clausulam Sermonum S. Augustini.

5. *Obitus Antinoi.* — Ad num. 8 et seqq. *Antinous*, quem Hadrianus dum in Ægypto esset, inter deos retulit, in Nilo periit præcedenti Christi anno, ut ibidem insinuavimus. In Collectaneis Græcis apud Scaligerum ea mors illigatur anno primo Olympiadis CCXXVII qui mense Julio præcedentis Christi anni auspicatur. Parte alia in Chronico Eusebii tam secundum editionem Pontaci, quam Scaligeri, *Antinous* dicitur mortuus anno Abrahami 2145, qui kalendis Octobribus anni Christi CXXVIII exorditur. Quare mors ea accidit ante diem primum mensis Octobris anni elapsi, et post diem XXV Julii, quo annus primus Olympiadis CCXXVII inchoatus est. Mediobarbus pag. 187 varia numismata græca in honorem Antinoi percussa refert, aitque, se nulla latinis vocibus cusa invenisse. Ex quo conjicere licet, illum in Oriente præcipue cultum fuisse. Porro omnia quæ extant illius numismata, post mortem ejus tantum percussa.

SIXTI ANNUS 2. — CHRISTI 133.

1. Christi Domini anno centesimo trigesimo tertio, coss. Pontiano et Rufino, defuncto Justo episcopo Alexandrino, in locum ejus suffectus est Eumenes [1], qui sedit annos tredecim.

[1] Euseb. in Chron.

Anno periodi Græco-Romanæ 5624. — Olymp. 227. an. 3. — Urb. cond. 884. — Jesu Christi 131. secundum Baronium 133. — Telesphori papæ 6. — Hadriani imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Ser. Octavius Lænas Pontianus*, et *M. Antonius Rufinus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Quindecennalia Hadriani.* — Quindecennalia Hadriani hoc anno celebrata. In Chronico Eusebii, anno Abrahami 2147, qui kalendis Octobris antecedentis Christi anni inchoatur, horum solemnium extant aliqua vestigia, sed in codicibus manuscriptis tantum, editione tam Pontacena, quam Scaligeriana valde hoc tempore depravata : « Salvius Julianus, inquit Eusebius, perpetuum composuit edictum, » quo omnes civitates Romanæ urbis leges sequi jubentur; quod edictum ad nostra tempora pervenit. Novitates autem annis hujusmodi festivitatibus abdictis de more inductæ. Addit Eusebius : « Hadrianus Athenis hiemem exigens, Eleusinam invisit; Hadrianus cum insignes et plurimas ædes Athenis fecisset, agonem edidit, bibliothecamque miri operis extruxit; » quæ tam Marianus Scotus, quam Hermannus Contractus cum anno xv Hadriani recte copulant. Ex quibus et conjectura est, ea solemnia Athenis fuisse exhibita. Paulo ante dixerat Eusebius : « Templum Romæ et Veneris in Urbe factum, » quæ cum anno xv Hadriani conjungenda existimo. Templa enim in decennalibus et id genus festis de more dedicata. Templum Urbis seu Romæ extruxerat Hadrianus, seu ejus fundamenta jecerat in quinquennalibus suis, ut ibidem diximus. Quare hoc anno ejus dedicatio facta. Extat Hadriani nummus tertio ejus consulatu insignitus apud Mediobarbum, in cujus postica legitur : URBS. ROMA ÆTERNA S. C. Visitur templum, in quo septem figuræ taurum ad aram sacrificant. In Epitome edictum Salviani anno sequenti recitatur, sed ad præsentem annum revocandum.

3. *Hadriani Alexandriam adventus.* — Andreas Morellius vir eruditissimus in Specimine universæ rei nummariæ antiquæ, producit nummum Alexandriæ percussum, in quo expressus est *Adventus* typus et mulier cum galea elephantina, quam Alexandriam denotare probant numismata Galbæ, Vespasiani, Titi, Domitiani, et aliorum, in quibus eadem figura cernitur cum adscripto nomine ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΑ. Quæ mulier in laudato nummo repræsentata Hadriani advenientis manus osculatur, cum hac nota, L. IE. id est, *anno XV*. Memorat ibidem Morellius alium nummum, in quo Alexandria Hadrianum in quâdriga adveniente salutat, cum eadem nota, L. IE. sed in eo, quod cum Petavio et Calvisio Antinoi mortem in hunc Hadriani Alexandriam adventum Morellius differt, minime audiendus, ut ex dictis constat. An vero is nummus præsenti anno, vel insequenti, quo decimus, quintus Hadriani annus usque ad diem decimum Augusti in cursu fuit, percussus, ex his quæ anno sequenti dicemus, manifestum fiet.

SIXTI ANNUS 3. — CHRISTI 134.

1. *Salvianum edictum.* — Anno Christi centesimo trigesimo quarto, a Cassiodoro ponuntur consules Pompeianus secundum et Commodus, a Græcis Augurinus et Severianus. Quod vero ad Commodum spectat : hunc Hadrianus in filium adoptavit, et imperatorem designavit; sed morbo correptus interiit, ut de eo Dio tradit : quod accidisse ait Spartianus cum secundo consul designatus esset, ipsis kalendis Januariis. Quod vero Eusebius hoc anno decimo quinto imperii Hadriani recenset ejusdem Athenas reditum ; nisi adhuc tertio illuc accesserit, ex his quæ ex Spartiano superius dicta sunt, manifesti erroris convincitur.

2. « Eodem quoque anno, inquit Eusebius, Salvius Julianus perpetuum composuit edictum : » meminit Salviani edicti Justinianus ea sanctione, qua agit de vetere jure enucleando, ubi ait, Salvii Juliani scripturam statuisse illud in primis, debere

omnes civitates consuetudinem Romanæ urbis sequi ac leges, non ipsam quæ esset aliarum civitatum. Cum enim olim prætores suo arbitratu edicta proponerent, ea annua erant, et (quod ait Cicero [1] in Verrem) a kalendis Januarii incipiebant, eademque die verso anno finiebant; sed per Hadrianum imperatorem factum est, ut idem Salvius Julianus universale edictum scriberet, quo omnes in posterum prætores uterentur, eaque de causa perpetuum est appellatum : meminit ejusdem edicti Eutropius [2], et alii; cujus nos meminisse voluimus, quod ex eo haud levis oborta est occasio Christianam religionem exagitandi, cum eo edicto cogerentur Christiani secundum Romanæ urbis consuetudinem vivere, atque leges, quæ ut plurimum adversarentur ipsorum institutis. Proposuit et Hadrianus edictum de vigesima parte hæreditatis fisco applicanda; cujus occasione putamus accidisse, ut idem primus (quod ait Spartianus) fisci advocatum instituerit : porro hujusmodi Hadriani edictum a Justiniano imperatore [1] fuit abrogatum.

[1] Cicero in Ver. lib. I. — [2] Eutrop. l. IX.

[1] L. III. C. de edicto divi Hadr. tollendo.

Anno periodi Græco-Romanæ 5625. — Olymp. 227. an. 4. — Urb. cond. 885. — Jesu Christi 132. secundum Baronium 134. — Telesphori papæ 7. — Hadriani imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Sentius Augurinus*, et *Severianus*, ex Onuphrio in Fastis.

2. *Edictum Salviani.* — Edictum Salviani, de quo Baronius hoc anno, ad superiorem pertinet, ut ibidem explicavimus.

3. *Bellum Judaicum.* — Bellum *Judaicum* hoc anno inchoatum. Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2148, qui præcedenti Christi anno, kalendis Octobris inchoatur, de eo agit, et tam Marianus Scotus, quam Hermannus Contractus ejus verba alligant anno decimo sexto Hadriani. Verum quidem est, Spartianum in Hadriano cap. 16 proxime antequam narret Arabicam hujus imperatoris peregrinationem, scribere : « Moverunt ea tempestate et Judæi bellum, quod vetabantur mutilare genitalia. » Sed hinc tantum inferendum, eosdem tumultum ciere cœpisse, non vero Hadrianum tunc exercitum adversus illos misisse. Testatur enim Dio lib. 69, Hadrianum duces adversus eos non destinasse, nisi postquam iterum in Syriam adventavit, et Judæos ubique gentium tumultuari accepit. Sed præstat Dionis verba recitare, ut hujus belli causam ac tempus melius percipiamus : « Cum autem in urbem Hierosolymam, quæ eversa fuerat, quamque Æliam Capitolinam appellavit, coloniam deduxisset, ac quo in loco templum Dei fuerat, alterum Jovi ædificari curavisset, magnum bellum et diuturnum moveri cœpit, Judæis graviter ferentibus, quod exteræ nationes in urbem suam habitatum venissent, quodque in ea fieri externa sacra viderentur. Tamen cum Hadrianus in Ægyptum ac rursus in Syriam adventasset, quiescendum sibi esse putabant. Interim vero arma, quæ ipsis erant a Romanis imperata, minus apta de industria fecerunt, ut si ea Romani reprobassent, ipsi eis uterentur. Post ubi Hadrianus longe abesse visus est, palam defecerunt : utque aperto prælio non audebant cum Romanis periclitari, ita capta loca suæ regionis opportuna cuniculis muniebant et mœnibus, ut ad ea, si urgeret necessitas, perfugerent : utque ad se mutuo sub terram transeuntes laterent, vias subterraneas desuper perforaverunt, quo ventum lumenque reciperent. Hos Romani primo nihili faciebant; sed postquam totam Judæam commotam esse, Judæosque omnes ubique gentium tumultuari, et conventus facere intellexerunt, ac multa damna occulte aperteque Romanis inferre, cum iisque complures alias gentes lucri cupiditate conjungi, ac fere ob eam causam omnem orbem terrarum commoveri : Hadrianus optimos quosque duces adversus eos mittit, etc. » Hadrianus novam urbem Hierosolymitanam anno centesimo decimo nono ædificavit, ut suo loco dictum, et ubi Dei Opt. Max. templum fuerat, Jovis Capitolini templum excitavit. Recte Hieronymus in epistola ad Dardanum ait, Hierosolyma quinquaginta annis post eversionem Titi ab Hadriano instaurata, quod verum est, ut annos illos L a morte Titi numeranti patet. Parte alia Hadrianus bis in Syria fuit. Primo, præfato Christi anno, quo Hierosolyma condidit. Secundo, anno Christi centesimo vicesimo octavo, quo Syriam a Phœnice separare voluit. Tunc itaque Judæi tumultuari cœperunt, ut diximus cum Spartiano. Sed quia ab eo tempore Hadrianus semper in Oriente vel in Ægypto fuit, Judæi *quiescendum sibi esse* putarunt. *Post ubi Hadrianus longe abesse visus est, palam defecerunt;* ideoque currenti anno, ut accurate Eusebius in Chronico tradit. Remque ita se habuisse colligo ex Dione, qui Judaico bello narrato, inquit : « Eodem tempore Hadrianus templum Jovis Olympii, in quo ipsius quoque statua posita fuit, Athenis ædificavit, jussitque in eo draconem allatum

ex India collocari : ac Dionysia defunctus maximo apud eos magistratu, patriaque veste indutus, magnifice celebravit. » Vides, quam belle Dionem inter et Spartianum conveniat. Ex hujus narratione superius allata colligitur, Hadrianum anno circiter CXXVIII Athenis fuisse, et Jovis Olympii templum dedicasse, eaque tempestate Judæos bellum movisse. Non aliud autem Dio in litteras mittit, nisi quod bellum judaicum, quod anno tantum Hadriani XVIII extinctum uno tenore recitat, et postea ad ea redit, quæ horum tumultuum initio ab Hadriano Athenis gesta sunt. Quare Baronius motuum Judaicorum exordium cum anno Christi CXXVIII recte collocavit.

4. *Belli Judaici origo.* — Eusebius, qui tam in Chronico, quam in libris de Demonstratione, *Æliam* ab Hadriano post bellum Judaicum conditam scribit, Baronium, aliosque plures in errorem induxit. Tantum enim abest, inquit Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, quem Valesius in notis ad lib. 4 Eusebii sequitur, ut *Ælia* condita fuerit ab Hadriano post partam de Judæis victoriam, ut bellum Judaicum ex Æliæ conditu originem ceperit. Nam cum Judæi urbis suæ solum ab alienis occupatum viderent, et in eo ipso loco, in quo Dei templum olim fuisset, sacra fieri Jovi Capitolino animadverterent, eam injuriam minime ferendam rati, arma corripuerunt, et initium fecerunt hujus belli ab Eusebio in Historia descripti. Ibi tamen cap. 6 dupliciter fallitur tum quod urbem Hierosolymam sub Hadriano penitus eversam fuisse scribit, tum quod Æliam Capitolinam ab eodem Hadriano conditam esse existimavit post expugnationem Bettharæ. Et tamen constat ex Josepho Hierosolyma prorsus a Tito fuisse eversa, ita ut aratrum etiam ejus solo fuerit impressum. Certe Eusebius eo in loco aperte non dicit, Hierusalem ab Hadriano eversam fuisse, sed id tantum obscure innuit. In libris autem de Demonstratione et in Chronico diserte affirmat, Hierusalem funditus ab Hadriano eversam esse. Quod vero ad *Æliæ* conditum spectat, jam ostendimus, illum imperii Hadrianei initio contigisse.

5. *Hierusalem Ælia appellata.* — Eusebii autem error inde processit, ni fallor, quod cum Hadrianus anno CXXXVI vicennalia edidit, et novæ urbi a se jam antea constructæ, Æliæ nomen dedit, ex eorum temporum usu, qui ferebat, ut annis hujusmodi solemniis destinatis novæ urbes aut ædificarentur, aut dedicarentur, aut novis nominibus appellarentur, ipse Eusebius putavit, Æliam fuisse tunc conditam. Unde licet bellum Judaicum anno XVIII Hadriani in Historia gestum dicat, in Chronico tamen nonnisi anno Hadriani XX scribit : « Aelia ab Aelio Hadriano condita ; » in Historia vero : « In hunc modum cum civitas Judæorum e gente nudata esset, post hæc alienigenis eo confluentibus, urbs et colonia civium Romanorum effecta, in honorem Aelii Hadriani imp. Aelia nuncupata est. » Ubi vides Eusebium, urbis appellationem cum ejus conditu confundere ; qua in re non semel ab antiquis peccatum. Præterea Nicephorus, qui lib. 2, cap. 24, tradit, Hadrianum de suo nomine urbem excitasse, addit, post bellum Judaicum eam Aeliam esse appellatam. Hierusalem nunquam dirutam usque ad solum nisi sub Hadriano, Hieronymo cap. 10. in Danielem persuasit Eusebius, quod a Scaligero loco laudato confutatum.

6. *Pro eversis Hierosolymis condita Ælia.* — Non audiendus autem Valesius citatus, qui ait Hadrianum Hierosolyma non instaurasse ; neque ejus mentem fuisse, ut eam urbem suscitaret, quippe qui infensissimus esset Judæis, qui tunc hostes populi Romani erant, sed Aeliam urbem condidisse. Non audiendus, inquam, quia Zonaras in Hadriano scribit : « Urbem in Palæstina pro eversis Hierosolymis conditam Æliam Capitolinam nominavit : et quo in loco Dei templum olim fuerat, eo in loco post Jovis lucum condidit. » Neque aliter loquitur Hieronymus in Epitaphio Paulæ, cum dicit : « Ingressa est Hierusalem, quæ ab Ælio postea Hadriano de ruinis et cineribus civitatis in Æliam suscitata est. » Beda pariter, seu quis alius in Expositione locorum et urbium, quarum mentio fit in Actibus Apostolorum : « Hierusalem metropolis quondam Judææ, quæ nunc ab Ælio Hadriano Cæsare, quod eam a Tito destructam latiore situ instauraverit, Ælia cognominata est, etc. » Ad has auctoritates respondet Valesius, hos auctores improprie locutos esse. At hæc responsio minime satisfacit. Idem enim Hieronymus in epistola ad Dardanum de terra repromissionis ait : « Cum ipsa metropolis tua prius Jebus, postea Salem, tertio Hierosolyma, et nunc Ælia. » Vides ut sibi semper constet Hieronymus. Denique urbes, quæ vel ex aliarum ruinis crevere, vel quæ procul a priori situ ædificatæ, et antiquarum nomen ferunt, loco earum ædificatæ dicuntur. De fine belli Judaici infra agetur.

SIXTI ANNUS 4. — CHRISTI 135.

1. *Bellum Judaicum instauratur.* — Sequitur Christi annus centesimus trigesimus quintus, coss. Hybero et Silano : cum bellum Judaicum multis annis a Rufo Judææ præside (ut dictum est superius)

administratum, non modo non confectum est, sed difficilius in dies instauratur : majores enim animos absentia principis Judæi sumentes, provinciam Palæstinam depopulantur ; de his enim Eusebius hoc anno decimo sexto Hadriani imperatoris hæc ait in Chronico : « Judæi in arma versi, Palæstinam depopulati sunt, tenente provinciam Tinio Rufo, cui ad opprimendos rebelles Hadrianus misit exercitum ; » imo et novos duces.

« Tunc enim Hadrianus, inquit Dio [1], minime cunctatus, præcipuos Romanorum duces adversus eos misit : quorum primus Julius Severus in Judæam ex Britannia vocatus. Hic minime ausus est prælium committere : nam et multitudine longe impar erat ad decertandum, et hi de salute desperaverant. Igitur divisos adortus, carptim, ut quosque poterat, comprehendens, pro multitudine militum atque tribunorum tum ab alimentis et commeatu interclusos, tardius quidem, sed minore cum periculo penitus oppressit : pauci admodum evasere, atque a cæde superfuerunt. Arces eorum quinquaginta celeberrimæ dirutæ sunt : vici ad nongentos et octoginta quinque, qui sane frequentes et nominatissimi erant, direpti, et mox igne consumpti sunt ; viri in excursionibus et præliis ipsis ad quinquaginta millia cæsi fuere : fame et morbis et igne ingens multitudo absumpta est : sic fere omnis Judæa desolata est : quam cladem etiam ante bellum multa ipsis denuntiaverent : nam Salomonis sepulcrum, quod illi in supremo cultu et reverentia habent, sponte et nullo impellente discussum corruit : lupi et hyenæ passim per urbes incedentes ululabant. Non fuit incruenta victoria Romanis : siquidem multi eorum occubuere. Quare Hadrianus ad senatum scribens, eo minime usus est principio : Si vos et filii vestri valent, bene est : ego et exercitus valemus. Severum deinde debellatis Judæis in Bithyniam misit. » Hucusque Dio de Judaici belli exitu : quod finem accepisse tradit Eusebius [1] anno decimo octavo Hadriani imperii : qua ratione nec ad illud usque tempus eum Romam rediisse, ex litteris tunc ad senatum scriptis colligi potest : quæ autem post hæc facta sint, suo loco dicenda erunt.

[1] Dio in Hadriano.

[1] Euseb. in Chron. et hist. lib. IV. c. 6.

Anno periodi Græco-Romanæ 5626. — Olymp. 228. an 1. — Urb. cond. 886. — Jesu Christi 133. secundum Baronium 135. — Telesphori papæ 8. — Hadriani imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Hiberus*, et *Sisenna.*

SIXTI ANNUS 5. — CHRISTI 136.

1. *Quadragesimale jejunium.* — Christi annus centesimus trigesimus sextus, coss. Serviano et Vero, anno decimo septimo imperii Hadriani, ab Eusebio in Chronico ponitur jejunium quadragesimale Romani pontificis auctoritate institutum atque præceptum. Quod si hoc anno de eo promulgatum est decretum pontificium ; non Telesphoro, ut ponit, sed Sixto adscribendum est : eo enim errore semel lapsis Græcis, dum duos Romanos pontifices Cletum et Anacletum in unum conflant, accidit ut confusis temporibus, confusæ sint pariter actiones. Cæterum non imus inficias, ab omnibus ejusmodi ecclesiasticam sanctionem non Sixto, sed Telesphoro adscribi : non quod ipse Quadragesimæ jejunium servandum recens instituerit, quod olim constat in Ecclesia ex apostolica traditione esse servatum : nam (ut modo de Clemente atque Dionysio taceamus) de servando quadragesimali jejunio est admonitio sancti Ignatii scribentis ad Philippenses : quod ergo usu quodam ac pia traditione in Ecclesia servabatur, placuit decreto edito stabiliri. Sed de Quadragesimali jejunio tomo primo Annalium fusius dictum est.

Anno periodi Græco-Romanæ 5627. — Olymp. 228. an. 2. — Urb. cond. 887. — Jesu Christi 134. secundum Baronium 136. — Telesphori papæ 9. — Hadriani imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Julius Servianus III* et *C. Vibius Varus*, ut demonstrat card. Norisius in Epistola consulari pag. 82.

2. *Martyrium Faustini et Jovitæ.* — Hoc anno vel sequentis initio sancti fratres *Faustinus* presbyter, ac *Jovita* diaconus Brixiæ in Italia, quo Hadrianus ex Oriente redux agebat. morti traditi sunt, Hadriano ibidem præsente; quod martyrium a Baronio loco non suo recitatum.

3. *Christiani Hadriano imperante vexati.* — Dodwellus in Dissert. Cyprianica XI *de Paucitate Martyrum*, num. XXXVIII et XXXIX existimat, sub Hadriano nullam persecutionem fuisse, quod rescriptorum in favorem Christianorum editorum meminerint scriptores Christiani ab Hadriani ætate proximi, nemo tamen edictorum persecutionem decernentium mentionem fecerit, quod hæc persecutio a Sulpitio Severo quarta appelletur, cum Eusebius quartam Marco Antonino assignet, idemque senserint Eusebio antiquiores, uti Lactantius, Tertullianus, et Melito Sardensis; quod S. Justinus martyr, ut pacem Christianis ab Antonino Pio impetraret, Hadriani nomine usus sit, quod non fecisset, si ipse Hadrianus Ecclesiam persecutus esset; et quod curarit Hadrianus templa in omnibus civitatibus sine simulacris construenda, quæ fama erat Christo fore dicanda, ut testis est gentilis ipse Lampridius, ideoque eum a Christianis vexandis alienum fuisse, concludit Dodwellus. At complures Hadriano imperante martyrium passos, Hieronymus in epistola LXXXIV ad Magnum oratorem nos dubitare non sinit. De Quadrato enim loquens ait : Quadratus Apostolorum discipulus, et Atheniensis pontifex Ecclesiæ, nonne Hadriano principi Eleusinæ sacra invisenti librum pro nostra religione tradidit? Et tantæ admirationi omnibus fuit, ut persecutionem gravissimam illius excellens sedaret ingenium? Neque dicat Dodwellus, Hieronymum coævum auctorem non esse. Nam, ut supra dixi, qui in rebus Romanis auctores coætaneos aut suppares non requirit, eosdem in rebus Ecclesiasticis immerito flagitat; cum res Ecclesiasticæ pejoris conditionis non sint, quam profanæ, neque Eusebius et Hieronymus qui de Hadrianea persecutione locuti sunt, minorem in hac narratione fidem mereantur, quam dum de aliis ante sua tempora a Romanis gestis sermonem habent. Nullum quidem ab Hadriano adversus Christianos promulgatum edictum, sed quæ tam a Nerone, quam a Domitiano ad abolendam hanc sectam lata fuerant; tam sub Trajano, quam sub Hadriano executioni mandata. Quod vero hæc persecutio quarta a Sulpitio Severo appelletur, id mirum videri non debet. Ut enim observat Velserus in Commentario ad conversionem S. Afræ, D. Augustini tempore vulgaris erat opinio, decem plagis Ægyptiacis significatas fuisse decem Ecclesiæ persecutiones, quæ a Nerone ad Diocletianum Ecclesiam vexarunt. Quam opinionem Augustinus lib. 18 de Civitate Dei cap. 52 ita convellit, ut ostendat, Ecclesiam ante Neronem, tum in capite Christo, tum in Stephano, Jacobo, Petro et fratribus reliquis persecutionem passam, sed non omnes persecutiones æque in numerum redactas esse, vel quod leviores visæ, vel quod novis edictis non excitatæ, vel quod a decessoribus cœptæ, non intermisso cursu continuatæ, vel denique alia quavis de causa, ut recte ait Velserus, qui addit, prorsus iniquum esse, qui auctores inter se hac de re dissentientes propterea reprehendendos putet. Cum enim de rebus convenit, cur in verbis non suo quisque judicio utatur? Similis est in constituendis persecutionum principiis ratio.

4. *Falsum est, Hadrianum templa Christo ædificare voluisse.* — Quod ad Lampridium spectat, is de Alexandro Severo in ejus Vita cap. 43 loquens, ait : « Christo templum facere voluit, eumque inter deos recipere, quod et Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris jusserat fieri : quæ hodie idcirco, quia non habent numina, dicuntur Hadriani, quæ ille ad hoc parasse dicebatur : sed prohibitus est ab iis, qui consulentes sacra, repererant omnes Christianos futuros, si id optato evenisset, et templa reliqua deserenda. » Sed, ut Casaubonus in Notis ad eum locum observat, de Tiberio narrant hoc Tertullianus, et alii Patres Græci ac Latini : de Hadriano vero nemo illorum simile quicquam. Et mirum profecto, tam nobilem Historiam, tot fidei Christianæ propugnatores acerrimos, viros undecumque doctissimos, et quorum intererat hoc scire, potuisse fugere. Sed videtur hæc de Hadriano suspicio multo post ejus sæculum hominum mentes insedisse. Nam neque Justinus martyr, neque Athenagoras, neque Tertullianus, neque Cyprianus, aut omnino quisquam ex illa veterum Patrum manu, vel tenuissimam ejus rei suspicionem fando unquam accepissent. Unde autem vulgo multi sæculo Lampridii hanc de Hadriano concepissent opinionem, declarat auctor ipse, cum subjicit : « Qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris jusserat fieri; quæ hodie idcirco, quia non habent numina, dicuntur Hadriani, quæ ille ad hoc parasse dicebatur. »

En fontem et originem hujus opinionis. Jusserat Hadrianus, templa fieri in omnibus civitatibus suo nomini sine dubio consecranda : quod et Spartianus in illius Vita testatur. Sed mortuo Hadriano priusquam hæc templa absolverentur, mansere pleraque illorum imperfecta, neque unquam dedicata sunt. Exemplo potest esse illud quod Tiberiade magnifice inchoatum, mox relictum est, necdum absolutum, tandemque in usum balneorum a civibus destinatum, ut testatur Epiphanius contra Ebionæos. Talia ædificia in plerisque civitatibus adhuc Lampridii ætate extabant, inchoata solum, non perfecta, non dedicata ; ac proinde, ut ait ipse, sine numine et simulacro ullo. Hinc factum, ut in animum inducerent multi, quibus assentitur Lampridius, non sibi Hadrianum illa templa extruxisse, verum Christo. Ita recte Casaubonus. Nec denique ex Justini facto Hadrianum nullam persecutionem movisse deduci potest; cum S. martyr, ut persecutionis cessationem ab Antonino Hadriani filio adoptivo impetraret, Hadriani exemplum proposuerit, qui agnita Christianorum innocentia finem persecutionis suo tempore excitatæ imposuisset. Aliæ conjecturæ, quas, ut suam opinionem tueatur, Dodwellus in medium adducit, non plus firmamenti ac roboris habent.

5. *Ultimus Hadriani Romam adventus.* — Quintus et ultimus Hadriani Romam adventus ad præsentem vel insequentem annum revocandus. Vide dicenda anno CXXXVI, num. III.

SIXTI ANNUS 6. — CHRISTI 137.

1. *Quæ passi fuerint Judæi ab Hadriano.* — Sequenti anno Domini centesimo trigesimo septimo, coss. Pompeiano et Aciliano, decimo octavo imperii Hadriani anno (inquit Eusebius in Chronico) « bellum Judaicum, quod in Palæstina gerebatur, finem accepit, rebus Judæorum penitus oppressis. Ex quo tempore etiam introeundi eis Hierosolymam licentia ablata, primum Dei nutu (sicut prophetæ vaticinati sunt) deinde Romanis interdictionibus. » Idemque auctor in Chronico itidem post sequentem annum hæc habet. « Ælia ab Ælio Hadriano condita ; et in fronte ejus portæ, qua Bethlehem egredimur, sus sculptus in marmore, significans Romanæ potestati subjacere Judæos. » Hæc Eusebius : sed hæc de Ælia ædificata, atque sue in superliminari posito, Cassiodorus sequenti anno recenset. Quæ autem hoc ipso anno contigerint, idem Eusebius [1] in historia sic describit : « Jam vero cum decimo octavo anno imperii Hadriani bellum juxta urbem Bethlehem nuncupatam (quæ erat omnium rerum præsidiis munitissima, neque adeo longe a civitate Hierosolymorum sita) vehementius accenderetur : cumque extra urbis mœnia longinquiore temporis spatio continuaretur obsidio, et rerum novandarum auctores fame et siti essent ad extremam prope perniciem detrusi, et caput illius temeritatis debitas pœnas persolvisset : Aristo Pellæus narrat, universæ genti ex illo tempore prorsus interdictum, ne pedem in agrum Hierosolymitanum aliquando inferrent, et legis decreto institutisque Hadriani (ille plane sic in mandatis dederat) ne vel ex edito loco paternum solum oculis aliquando aspicerent. Hierusalem ergo cum ita esset Judæorum gente orbata, et veteribus incolis prorsus destituta, genereque frequentata externorum hominum ; deinceps cum esset a Romanis occupata, nomen commutavit ; et in honorem Ælii Hadriani imperatoris, qui eam devicisset, illustrandum, Ælia appellata est. » Hæc de bello Judaico sub Hadriano Eusebius : quæ autem de Marco subdit, suo loco dicemus.

2. Sed nec illud dicere prætermittamus : cur super portam (quod ait Eusebius) qua egrediebantur Bethlehem, porcum in marmore sculptum Hadrianus voluit collocari? Num ad designandum Judæos esse omnium hominum scelestissimos? quippe quod ejusmodi simulacrum esse soleret hieroglyphicum [1] hominum veritatem spernentium, profanorum, perniciosorumque, atque eorum denique qui a Deo penitus essent aversi. An potius quod porcus videretur ob infractum in bello robur esse Romanorum insigne? nam et tradit Festus [2], quintum signum militare fuisse porci imagine effigiatum, quod et belli finis (ut tradit) symbolum esset : porcorum imagines in militaribus signis etiam Diocletiani temporibus, imo et Honorii imperatoris, visas esse, satis liquet [3]. An potius quod (ut dicemus) eadem via in Bethlehem fuerit ab Hadriano erectum templum Adonidi, quem aper occidit? cum alioqui sciamus Plutarchum [4] cultum Adonidis, itidemque Bacchi, Judæis impingere.

[1] Euseb. hist. lib. IV. c. 6.

[1] Horus in Hieroglyph. et Pier. Hieroglyph. lib. IX. — [2] Fest. in verbo Porcus. — [3] Pier. Hieroglyph. lib. IX. — [4] Plutarch. in Symp. lib. IV. q. 5.

3. Verum licet hæc omnia recte dici possint : tamen quod Hadrianus novam illic condidit civitatem, quam Æliam nominavit ; cum sciret olim ejusmodi animal primum fuisse signum Æneæ condendæ civitatis Lavinii (ut inter alios Virgilius octavo Æneidum cecinit) existimari potest, ejusdem quoque animalis signum super portam recens a se extructæ civitatis erigi voluisse, ut redderet in eodem opere idem antiquitatis egregium monumentum ; quo et numisma ejusdem Hadriani expressum extat apud Sebast. Erizum, nempe porcam cum porcellis sugentibus ubera, ut Æneæ diximus demonstratum. Ejusmodi quoque formæ fuisse credi potest exemplar super portam Æliæ collocatum, licet porci unius Eusebius meminisse videatur. Cæterum et illud in dubitationem revocari minime debet, Hadrianum eo signo Judæis inter cætera omnia infensissimo significare voluisse Judæos propria civitate patrioque solo esse penitus interdictos : ejusmodi enim animalium genus ex Josepho alibi diximus Judæis fuisse nefandum [1], atque visu etiam execrandum ; quamobrem ne istæc signa militaria viserentur in regione Judæorum, principes ipsorum olim a Vitellio [2] in Arabes profecturo deprecati sunt transitum. Hæc autem licet ab hoste, tamen nonnisi divino numine suadente, atque in Judæos ulciscente facta esse quisque prudens intelliget. Qui olim ex divinæ legis præscripto [3] super portarum postes verba Dei scribere jussi sunt ; spreto salutari Verbo in salutem ipsorum a Deo misso, ac proinde ab eo rejecti, ejusmodi tam insignem ignominiæ notam pati coguntur, ut loco divini oraculi, deformis porci simulacrum in postibus positum cerneretur.

4. « Sic itaque ultus est Hadrianus, inquit Orosius [4], Christianos, quos Barchochebas dux illorum quod sibi adversus Romanos non assentirentur, excruciabat. » De eadem clade Judæorum S. Hieronymus [5] hæc addit : « Legamus veteres historias, et traditiones plangentium Judæorum, quod in tabernaculo Abrahæ, ubi nunc per singulos annos mercatus celeberrimus exercetur, post ultimam eversionem quam sustinuerunt ab Hadriano, multa millia hominum venumdata sint : et quæ vendi non potuerint, translata in Ægyptum, et tam naufragio et fame, quam Gentium cæde truncata. Isti ergo victores, et Domini ultores, qui occidebant, et non dolebant, vendebant pecora, atque dicebant: Benedictus Dominus, divites facti sumus ; hanc habebant sententiam : Propter peccata sua offendere Judæi, ideo eos oppressimus, et ex pretio eorum divites facti sumus. » Hæc Hieronymus. Porro [6] Celsus epicureus, cum Judæorum, tum etiam Christianorum hostis infensissimus, quod illi nec domum vel terræ vestigium amplius possiderent, et Christiani ubique terrarum peterentur ad necem, exprobrans hæc ait : « Non enim dicturus es, quod Romani a te persuasi, relictis cærimoniis ritibusque patriis, tuum Altissimum (aut quomodocumque appellandus est) invocaturi sint, ut descendens pugnet pro eis, nec opus sit aliis viribus. Idem enim Deus jam antea tum hoc ipsum, tum alia majora suis pollicitus, ut vos ipsi fatemini ; videtis quantum vel illis vel vobis profuerit : cum illis prosperato terrarum dominio ne gleba quidem, aut domicilium factum sit reliquum ; vos ubicumque per latebras erratis, quæramini ad supplicium. » Hæc Celsus, quem erudite fortiterque, in iis quæ ad Christianos pertinent, Origenes redarguit. Sed revertamur ad Hadrianum, et ipsum quidem non tantum in Judæos, sed etiam in Christianos infensum.

5. *Hadrianus loca sancta profanat, Æliam ædificat.* — Non solum enim (quod scribit Dio [1]) in contumeliam Judæorum ex adverso templi ædem Jovi excitavit ; sed in odium Christianorum ibi degentium, quæ sanctissima habebantur loca, æque polluit simulacris : nam de his hæc tradit S. Paulinus [2] in epistola ad Severum : « Hadrianus existimans se fidem Christianam loci injuria perempturum, in loco passionis simulacrum Jovis consecravit, et Bethlehem Adonis fano profanata est : ut quasi radix et fundamentum Ecclesiæ tolleretur, si in iis locis idola colerentur, in quibus Christus natus est, ut pateretur ; passus est, ut resurgeret ; surrexit, ut regnaret ; judicatus est, ut judicaret. Me miserum : etiam ista pro me Dominus omnipotens perpeti non recusavit : ut ubi pro salute generis humani crucifixus pependerat, ibi hominum sacrilegio sperneretur : et super crucem, ad quam orbe concusso, et sole refugo, et dissilientibus mortuorum excitatione monumentis, rerum natura nutaverat, stabat simulacrum dæmonis, et in ara simulacri pecudum busta fumabant, et Dei nomen deferebatur statuis mortuorum ; cum ipse vivorum Deus qui et resurrectio mortuorum est, non solum mortui, sed crucifixi hominis blasphemaretur opprobrio.

6. « In Bethlehem quoque, ubi [3] agnoverat bos possessorem suum, et asinus præsepe Domini sui, ibi principes hominum, inficiati Salvatorem Deum, infames hominum amores, mortesque coluerunt : prodita novo sidere regis æterni ubi cunabula supplices cum suis opibus adoraverunt Chaldæi, ibi barbaras libidines sacraverunt Romani. Ubi natum Salvatorem cum exercitu angelorum concinentes cælesti gaudio salutaverunt illustrata nocte pastores, ibi Veneris amasium mixtæ semiviris planxere meretrices. Proh dolor ! quæ pietas hominum hanc impietatem compensare poterit? Ubi sacra nati Salvatoris infantia vagiebat, illic Veneris lamenta fingentium lascivis luctibus infamis ritus ululabat : et ubi Virgo peperit, adulteri colebantur. Mansit hoc sæculi prioris nefas in tempora nostris proxima Constantini. » Hucusque Paulinus, ad quem hæc S. Hieronymus [4] : « Ab Hadriani temporibus usque ad

[1] Joseph. de bel. Judaic. l. v. c. 1. — [2] Idem antiq. l. VIII. c. 7. — [3] Deut. XI. — [4] Oros. l. VII. c. 13. — [5] Hieron. in Zach. c. 11. — [6] Apud Origen. contra Cels. lib. VIII. prope finem.

[1] Dio in Hadriano. — [2] Paulinus epistola XI. — [3] Isaiæ II. — [4] Hier. ep. XIII.

imperium Constantini, per annos circiter centum octoginta in loco resurrectionis, simulacrum Jovis; in crucis rupe, statua ex marmore Veneris a Gentibus posita colebatur; existimantibus persecutionis auctoribus, quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluissent. Bethlehem nunc nostram, et augustissimum orbis locum, de quo Psalmista canit: Veritas de terra orta est; lucus inumbrabat Thamuz, id est, Adonidis: et in specu, ubi quondam Christus parvulus vagiit, amasius Veneris plangebatur. »

7. Severus[1] etiam meminit simulacri dæmonum in loco passionis Dominicæ constituti: et S. Ambrosius in psalmum quadragesimum tertium plane significat, locum passionis, quem Calvariæ dicimus, mutato nomine, fuisse Venerarium nominatum, a Veneris ibi posito simulacro. Sed quod ad Bethlehem pertinet, Origenes[2], qui longe antequam a Constantino loca illa expurgarentur, claruit, cum agens contra Celsum, Bethlehem meminit, nihil tale de eo loco attingit; quem fama celebrem etiam Gentilibus fuisse tradit, cum ait: « In Bethlehem speluncam ostendi, ubi ille sit natus: quod utique et in illis locis percelebre est, vel apud eos quidem, qui a fide sunt alieni, fama et nomine circumfertur, eadem et in spelunca Jesum quemdam, quem Christiani adorant et demirantur, genitum esse. » Hæc ipse: quibus apparet, nequaquam valuisse Hadrianum suis artibus Christi cunabulorum memoriam obliterare, quin apud Gentiles quoque eadem essent illustria.

8. Quod autem ad extructionem Æliæ pertinet, Epiphanius[3] id aggressum esse Hadrianum testatur, postquam ex Ægypto in Palæstinam advenit: quod nonnisi his temporibus post debellatos Judæos potuit accidisse, licet Dio (quod dictum est) id prius factum velit. Rem vero gestam, occasione Aquilæ Pontici sacrorum librorum interpretis, his verbis enarrat: « Reperit Hadrianus civitatem totam solo æquatam, et templum Dei conculcatum, exceptis paucis domibus, et Ecclesia Dei, quæ parva erat eo loco, ubi reversi discipuli, quando Salvator assumptus est ab Oliveto, ascenderunt in cœnaculum: illic enim ædificatum fuerat, hoc est, in parte Sion, quæ a devastatione relicta erat, et partes domiciliorum circa ipsam Sion, et septem synagogæ, quæ solæ in Sion stabant velut tuguria: ex quibus una relicta fuit usque ad tempus Maximonæ episcopi, et Constantini regis, veluti tentorium, ut scriptum est. Itaque animo versat Hadrianus extruere urbem, non tamen templum. Et adeptus Aquilam hunc prædictum interpretem, qui Græcus erat, et socium ipsius a Sinope Ponti oriundum, constituit ipsum illic operarum extruendæ urbis præfectum. Imposuit autem urbi proprium suum nomen, et regii nominis appellationem: sicut enim ipse Ælius Hadrianus nominatus erat, sic etiam civitatem Æliam nominavit.

9. *De Aquila Pontico.* — « Itaque cum Aquila degeret in Hierusalem, et videret discipulos discipulorum ipsorum Apostolorum florentes fide, et magna signa operantes sanationum et aliorum miraculorum (erant enim reversi ab urbe Pella in Hierusalem, isticque docebant: nam cum urbs Hierosolymorum capienda esset, præmoniti fuerunt omnes discipuli ab angelo, ut migrarent ab urbe funditus perdenda: hi itaque transmigrarunt, et habitaverunt in dicta urbe Pella ultra Jordanem, quæ ex decem urbium numero esse dicitur: at post devastationem Hierusalem reversi, velut dixi, multa signa perficiebant) Aquila igitur mente compunctus, Christianismo credidit: et cum petiisset progressu temporis signaculum in Christo, id ipsum assecutus est. Cum autem a pristino suo habitu non discederet, a credendo videlicet vanæ astrologiæ, quam exacte edoctus erat, sed quotidie positionem nativitatis suæ spectaret, redargutusque a doctoribus et increpatus ea gratia, se non corrigeret, sed potius contentiose opponeret, et non consistentia confirmaret, fatum videlicet et narrationes de ipso: expulsus est rursus ab Ecclesia, veluti inutilis ad salutem. Ex quo facto amarulentiam, veluti ignominia affectus, mente concepit, et ad æmulationem elatus est; et abnegato Christianismo, ipsiusque vita, proselytus fit, et circumciditur Judæus: atque tunc laborioso studio tradidit seipsum ad discendum Hebræorum linguam, et ipsorum elementa. Ubi vero hanc summe didicisset, interpretatus est, non recta ratione usus, sed quo aliqua ex receptis libris perverteret, irruens in Septuaginta duorum interpretationem, ut testimonia de Christo in Scripturis probata aliter ederet, etc. » Hæc de Aquila Epiphanius.

10. Verum ab eo nonnihil discrepat S. Hieronymus[1], dum ante Christi tempora eum claruisse tradit, quorumdam opinione, qui eum fuisse discipulum Achibæ antiqui sectæ Pharisæorum post Sammai et Hillel principis existimarunt. Verior tamen sententia illa putatur, quod sub Hadriano Augusto vixerit; quam et reliqui scriptores recepisse videntur. Quod vero ad ejus interpretationem pertinet, sicut ab Epiphanio haud probatur, ita a S. Hieronymo interdum rejicitur, atque damnatur, vocante eum, judaizantem hæreticum: licet ipse eam in aliquibus interdum probet. Sed quod queritur Epiphanius Aquilam depravare studuisse translationem Septuaginta duorum interpretum, fortasse et eadem causa queritur Justinus martyr in dialogo cum Tryphone, cum Judæorum calumnias in eam translationem redarguit. Sed nec illud modo de Aquila prætermiserimus, affirmare S. Hieronymum[2], duas ab Aquila elaboratas esse divinæ Scripturæ interpretationes, posterioremque priore fideliorem.

[1] Sever. hist. lib. II. — [2] Orig. contra Celsum lib. II. — [3] Epiph. lib. de mensur.

[1] Hier. in Isai. c. 8. — [2] Hier. in Zach. c. 3. 4. de quæst. Hebr.

Anno periodi Græco-Romanæ 5628. — Olymp. 228. an. 3. — Urb. cond. 888. — Jesu Christi 135. secundum Baronium 137. — Telesphori papæ 10. — Hadriani imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Pontianus*, et *Atilianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari pag. 83.

2. *Finis belli Judaici.* — Bellum *Judaicum* anno præcedenti profligatum. Eusebius enim in Chronico de ejus fine agit anno Abrahami 2150, qui kalendis Octobris anni Christi cxxxiii inchoatur. In Historia vero, lib. 4, cap. 6, hoc bellum anno Hadriani xviii finem accepisse tradit, quod Marianus Scotus et Hermannus Contractus ab illo didicerunt. Præterea in Collectaneis Græcis a Scaligero publicatis, anno primo Olympiadis ccxxviii qui mense Julio anni Christi cxxxiii incipitur, habetur : Ἰουδαία πᾶσα κεκίνηται. ἔκλειψις σελήνης : id est, *tota Judæa commota est. Eclipsis lunæ.* Ptolemæus lib. 10, cap. 1, observat eclipsim lunarem, quæ contigit die vicesima Octobris anni Christi cxxxiv, hora post meridiem undecima, ut videre est apud Calvisium in Opere Chronologico, ubi aliam eclipsim lunæ per hæc tempora non adnotat. Sed auctor anonymus eorum Collectaneorum de ea eclipsi loqui non videtur. Denique Dio lib. 69, narrato hoc bello, ait : « Periere quoque ex Romanis complures in eo bello. Quamobrem Hadrianus, cum scriberet ad senatum, non est usus illo exordio, quo uti imperatores consueverunt; si vos liberique vestri valetis, bene est : ego quidem et exercitus valemus. » Quare nondum Romam redierat Hadrianus, cum bellum illud finitum, quem tamen certum est currenti anno mensis Maii initio Romæ fuisse, ut anno sequenti videbimus : neque enim ad senatum hujusmodi litteras Hadrianus dedit, nisi cum Roma absens erat.

SIXTI ANNUS 7. — CHRISTI 138.

1. *Legalia a Judæis servata.* — « Anno Domini centesimo trigesimo octavo, coss. Commodo Vero et Pompeiano, omni penitus Judæis occluso aditu Hierosolymam veniendi, deficientibus omnibus qui ex circumcisione usque in hunc annum eidem Ecclesiæ præfuerunt episcopi, primus ex Gentibus ordinatus est episcopus Marcus. » Hæc Eusebius in Chronico, eademque alibi [1]. Verum usque ad præsentem annum, quousque ex Judæis eam Ecclesiam rexerunt episcopi, perseverasse in ea legalium cultum, Severus [2] testatur ; dicens, etiam Judæis illis qui in Christianam religionem transissent, æque ac aliis, fuisse vetitum ejus ingressum urbis; nam ait : « Et quia Christiani ex Judæis potissimum putabantur (namque tum Hierosolymæ nonnisi ex circumcisione habebat Ecclesia sacerdotem) militum cohortem custodias in perpetuum agitare jussit, quæ Judæos omnes Hierosolymæ aditu arceret. Quod quidem Christianæ religioni proficiebat : quia tum pene omnes Christum Deum sub legis observatione credebant : nimirum id Domino ordinante dispositum, ut legis servitus a libertate fidei atque Ecclesiæ tolleretur. Ita primum Marcus ex Gentibus apud Hierosolymam episcopus fuit. » Hucusque Severus.

2. Cæterum quod ait, Christianos ejus Ecclesiæ in hanc diem servasse legalia : haud quaquam putandum id eos fecisse more Cerinthi et quorumdam aliorum hæreticorum, qui in omnibus legi consultum esse volebant, adeo ut etiam circumcisionem acciperent : nec enim eos recessisse ab Apostolorum Concilio ibidem habito, cui et Jacobus ejus Ecclesiæ episcopus præsto fuit, dignum est existimare : sed potius levia quædam, ut scimus temporibus Apostolorum esse factum, pro occasione et tempore, arbitrio potius quam necessitate servasse. Omnes enim illos rectæ fuisse fidei, Eusebius [1], cum in historia singulos numerat, tradit. Cur vero non ponat singulorum sedis annos, rationem ipse reddit, sic dicens :

[1] Eus. hist. lib. iv. c. 6. — [2] Sever. hist. lib. ii.

[1] Euseb. hist. lib. iv. c. 5.

« Episcoporum autem tempora, qui Ecclesiam Hierosolymitanam rexere, quoniam (ut fertur) vitam ad breve admodum tempus propagabant, nusquam scriptorum monumentis servata reperio : tantum tamen ex quorumdam scriptis animadverto, episcopos numero quindecim, ad obsidionem Hadriano regnante contra Judæos factitatam, gradatim succedendo, illic fuisse, quos universos antiqua Judæorum stirpe (totam namque Ecclesiam illam ex Hebræis fidelibus coaluisse constat) satos memorant, atque adeo Christi cognitionem ingenue vereque amplexatos; ita ut ab illis, qui jam tum de rebus ejusmodi recte judicium ferre poterant, re vera officio et ministerio episcopali digni judicarentur : qui quidem ab Apostolorum tempore ad eam usque obsidionem, in qua Judæi iterum a Romano imperio desciscentes, fuere non exiguis prœliis afflictati, serie suæ successionis continuata, eam Ecclesiam rexerunt. » Hæc Eusebius, qui singulos numerat, quos superius nos eodem auctore recensuimus. Numerat et Epiphanius [1] in Panario omnes episcopos Hierosolymitanos ad sua usque tempora : verum menda aliqua quæ ex Eusebio possunt corrigi, in eam seriem irrepserunt.

3. *Hadrianus adoptat filios.* — Eodem tempore Judaicis rebus compositis, totoque Oriente sedato, Hadrianus imperator Romam (peragrato jam toto Romano orbe) se contulit; itemque (ut tradit Spartianus in Ælio Vero) « Commodum Verum adoptavit futurum heredem imperii : qui cum, consulatum auspicaturus proximis kalendis Januarii diem obiisset, adoptavit deinde Arrium Antoninum, qui postea Pius dictus est : sed ea demum lege, ut ille sibi duos adoptaret, L. Annium Verum, et M. Antoninum : hi sunt duo pariter Augusti, qui simul primum rempublicam gubernarunt. Erat Marcus Antoninus fratris uxoris suæ filius, et Lucius Verus Ælii Veri, qui ab Hadriano fuerat adoptatus. » Hæc Spartianus [2]. Porro hæc de Antonini Pii adoptione, cum qua (ut scribit Julius Capitolinus in Antonino) accepit et tribunitiam potestatem, post obitum Ælii Veri contigerunt.

4. *Getulius et socii martyres.* — Hadriano interim Romæ agente, rursum Christiani deferuntur, ut deorum contemptores : inter alios enim Getulius Christianorum hospes et monitor, et frater ejus Amantius tribunus, et Cerealis qui agebat vicariam præfecturam, qui ab iis ad fidem Christianam conversus, a S. Sixto papa in cryptis arenariis cum suis latitante est baptizatus, tenti sunt. Familia Cerealium Romæ nobilissima erat, præfecturis frequentibus et consulatibus illustrata, quorum extant quamplurima monumenta : opportuniori loco inferius de illis agemus : porro de his omnibus rescripsit Hadrianus, et, nisi immolarent, ignibus traderentur; quod et factum est. Sublatum viri sui Getuli corpus, quod flamma non combusserat, Symphorosa in arenario sui prædii sepelivit, ubi una cum Exuperantio presbytero et septem filiis, quos eodem Getulio patre genuerat, frequenter vigilias celebrabat. Sed tandem ipsa tenta, simulque ejus filii, post acerbissimas quæstiones, diverso mortis genere, extincti sunt. Nomina filiorum sunt hæc : Crescens, Julianus, Nemesius, Primitivus, Justinus, Stactæus, et Eugenius. de quibus jam martyrio consummatis hæc apud Bedam : « Altera autem die Hadrianus præcepit corpora eorum in foveam altam projici : et pontifices templorum posuerunt nomen loci illius, Ad septem biothanatos. »

5. Vox græca in latinitatem transiit, a βιαίῳ θανάτῳ, id est, violenta morte, qua voce utitur Lampridius in Heliogabalo, cum ait : « Et prædictum eidem erat a sacerdotibus Syris biothanatum se futurum; » sed et Tertullianus [1] iterum, ut primo cum ait : « Aut pessimum, secundum biæothanatos, ut ipsis etiam vocabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum magica sonant : » et paulo inferius : « Itaque invocantur quidem ahori et biæothanati. » Hæc de hac voce voluimus elucidasse, quod in nonnullis sanctorum martyrum Actis appareat, Christianos ab ethnicis ignominiæ causa, quod violentæ mortis sententiæ obnoxii essent, Biothanatos nominari consuevisse; secundum illud Apostoli [2] : « Puto enim quod Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos. »

6. Extant autem horum omnium dictorum martyrum Acta, aliaque vetera monumenta a nobis citata in Romano Martyrologio, ubi omnium natalitia, celebritate anniversaria repetenda, certis habentur notata diebus. Tiburtini genere erant, et præclarissimæ confessionis specimen ob oculos Hadriani in villa Tiburtina, quam omnium sumptuosissimam extruxerat, edidere. « Ædificaverat enim mire, inquit Spartianus [3], villam, ita ut in ea et provinciarum et locorum celeberrima nomina inscriberet, veluti Lycæum, Academiam, Prytanium, Canopum, Pœcilen, Tempe vocaret; et ut nihil prætermitteret, etiam inferos finxit. » Sed quæ deliciarum causa extructa erat, doloris ac mœroris cœpit esse exordium : nam in ea villa (idem ait) « profluvio sanguinis pene ad exitum venit : » non cessavit moribus, donec lenta tabe corpus paulatim deflueret : cum timens imperio, in ejus affectatores sævire cœpit, usque adeo ut nec Serviano seni nonagenario parceret : sed sub ipsum mortis tempus id contigisse, Spartianus tradit. « Sabinam quoque Augustam conjugem æque ut voluntariam subiret mortem coegit : quæ palam testata est, se studiose conatam, ne ex eo humani generis pernicies gravidaretur. » Hæc Aurelius Victor in Hadriano. Tunc accidit, ut defuncto, quem diximus, Commodo adoptato (ut Dio tradit) Antoninum futurum heredem imperii adoptaret : quæ autem post hæc secuta sint, suo loco dicemus.

7. *Supputatio Olympiadarum.* — Ad hunc us-

[1] Epiph. in Panar. hæres. LXVI. — [2] Spartian. in Hadr. et Julius Capit. in Antonin. Pio.

[1] Tertul. de anim. c. 57. — [2] 2. Cor. IV. — [3] Spartian. in Hadrian.

que annum, quo incipit numerari Olympias ducentesima vigesima nona, Phlegon chronographus Olympiadas supputavit, atque res gestas in eis breviter attigit potius quam tractavit, ut Philostorgius tradit, quem citat Suidas, qui de Phlegonte hæc habet : « Phlegon Trallianus, libertus Augusti Cæsaris (quidam Hadriani dicunt) historicus, scripsit Olympiadas libris sex decim : sunt autem usque ad Olympiadem ducentesimam vigesimam nonam res ubique gestæ. Easdem libris octo exposuit; descriptionem Siciliæ, de longævis et mirabilibus rebus, de Romanis festis libros tres, de Romæ locis, et unde cognomenta habeant, Epitomen Olympionicarum libris duobus, et alia. Hujus Phlegontis (ut Philostorgius ait) quantum ad res Judaicas attinet, historiæ copiosius exponendæ sunt, cum Phlegon et Dio breviter eas attigerint, et obiter commemorarint : nam religionem et reliquas virtutes ne tantillum quidem eos constat curasse, sicut nec illas : contra vero Josephus reformidanti similis est, et caventi ne offendat Græcos. » Hucusque Suidas : quem miramur admittere dubitationem, num Augusti, seu Hadriani Phlegon libertus fuerit : nam quem numerasse ait Olympiadem ducentesimam et vigesimam nonam, quæ hoc anno inchoatur, quomodo potuit sub Augusto vixisse? Porro Phlegontis licet scriptoris ethnici meminisse voluimus, quod ab Origene sæpe (ut diximus) Eusebio et aliis ecclesiasticis tractatoribus citatus esse reperiatur, cum præsertim de admirando illo solis deliquio, quod tempore passionis Domini accidit, agunt. Extabant nomine quoque Phlegontis de Hadriani vita libri; sed de iis suo loco agemus inferius : hæc modo de eo satis.

Anno periodi Græco-Romanæ 5629. — Olymp. 228. an. 4. — Urb. cond. 889. — Jesu Christi 136. secundum Baronium 138. — Telesphori papæ 11. — Hadriani imp. 20.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ceionius Commodus*, et *Sex. Vetulenus Civica Pompeianus*, ex duabus inscriptionibus ab Onuphrio in Fastis recitatis.

2. *Hadriani vicennalia.* — Hadrianus vicennalia Romæ celebravit, quorum indicium consulatus Ceionii Commodi, quem hoc anno Cæsarem Hadrianus dixit, ut mox videbitur, collega Civica patruo *Veri* Augusti, ut ait Capitolinus cap. 9 de vita M. Aurelii, ubi patruus pro avunculo accipitur, ut observat card. Norisius in Epist. consul. pag. 98; erat enim Vetulenus Civica frater uxoris Ceionii Commodi, postea Cæsaris nuncupati. Jam autem sæpius diximus, imperatores annis hujusmodi solemniis destinatis, si consulatum non sumerent, illum in propinquos aut illustriores viros transferre solitos. Occasione etiam istorum vicennalium Ceionius Commodus Cæsar nuncupatus, urbs Hierusalem Ælia appellata, et persecutio adversus Christianos continuata.

3. *Quintus et ultimus Hadriani Romam adventus.* — Ad num. 3. Hadrianus initio mensis Maii anni præcedentis jam Romæ erat. Extant enim Romæ in ædibus Farnesianis inscriptiones duæ athleticæ græce exaratæ, quas Gruterus pag. CCCXV et CCCXVI latine recitat; græce vero descripsit Octavius Falconerius in Dissert. de Inscriptionibus Athleticis. Prior his verbis concepta : « Imperator Cæsar Divi Trajani Parthici filius, Divi Nervæ nepos Trajanus Adrianus, Pontifex Maximus, tribunitiæ potestatis XVIII. Cos. III. P. P. Congregationi Palæstricæ, eorum, qui circa Herculem Athletarum sacrorum victorum coronatorum, Salutem. Etiam locum ub vultis, jubebo dari vobis, et domum ad recondendas tabulas publicas, et si duplicium (rectius Faber Agonist. lib. 3, cap. 27, libros seu regesta publica, hic vertit, inquit Falconerius) transmutationem necessariam putatis, hoc in vobis est. Legationem obiit Ulpius Domesticus. Valete. Pridie III Non. Maiarum Romæ. » Hadrianus die decima mensis Augusti anni centesimi tricesimi quarti tribunitiam pot. XVIII suscepit, quæ initio mensis Maii anni CXXXV adhuc in cursu erat. Quare initio mensis Maii anni elapsi Hadrianus Romæ jam erat, ad eumque ea legatio missa. Est hic quintus Hadriani Romam adventus, quem hujus anni initio contigisse arbitror; cum, ut superius dixi, bellum Judaicum exeunte anno CXXXIV aut forsan initio sequentis, confectum fuerit, cum Romam nondum Hadrianus pervenisset, ut indicant litteræ, quas post illud bellum ad senatum scripsit.

4. *Ælius Verus Cæsar dicitur.* — Spartianus in Hadriano cap. 23, de Ceionio Commodo hoc anno consule loquens ait : « Adoptavit Ceionium Commodum Verum, invitis omnibus : cumque Ælium Verum Cæsarem appellavit. Ob cujus adoptionem Ludos Circenses dedit, et donativum populo ac militibus expendit, quem prætura honoravit, ac statim Pannoniis imposuit, decreto consulatu cum sumptibus : eumdem Commodum secundum consulem designavit. » Idem Spartianus in Ælio Vero, cap. 3, eodem fere modo rem narrat : « Adoptatus Ælius Verus ab Hadriano, statimque prætor factus, et Pan-

noniis dux ac rector impositus, mox consul creatus, et quia erat deputatus imperio, iterum consul designatus est. » Nuncupatus præsenti anno Cæsar, Æliusque dictus Ceionius Commodus; non solum quia Cæsares in vicennalibus et id genus festis de more creati; sed etiam quia in antiquis Fastis et in Epigraphe hoc anno dicata, mox in medium adducenda, Commodus Cæsar non appellatur; in Fastis vero ubi ejus secundus consulatus proponitur, *Ælius Cæsar* vocatur. Gruterus pag. DCCCLXXIV, 5, refert liberti cujusdam rescriptum, cujus hoc initium est :

C. JULIUS CAE
DUS. LIB. SAMIARIS
QUINTIANUS. SALUTEM
CUM PETIERITIS. A. ME
UT. SI. CUI. QUID. VESTRUM, etc.

in fine legitur :

DATA. XIII. K. IULIAS. IN HORTIS
STATILIAE. MAXIMAE
CEIONIO. COMMODO. ET Cos
CIVICA. POMPEIANO.
SAMVARIS. DORYPHORION.

Kirchmannus lib. 3, de Funeribus Romanorum cap. 14, rescriptum illud recitat, sed corruptum : loco enim priorum verborum legit : ÆLIUS CÆSAR. DUOBUS. LIB. SANNAR. Ex quibus in prima parte Dissert. Hypaticæ, cap. 3. deduxi, Ælium ante XIII kal. Julias, seu diem XIX Junii, jam Cæsarem nuncupatum fuisse : id enim ex corrupta illa inscriptione necessario sequebatur. Sed card. Norisius in Epist. consulari pag. 49, recte animadvertit, Kirchmannum eam inscriptionem corruptam accepisse, et in prioribus ejus verbis *C. Julium Cædum*, non vero *Ælium Verum* haberi. Qua de re non dubitandum; cum Smetius vir eruditissimus eam legerit, et ad Gruterum miserit, ut is scribit. Initium itaque imperii Cæsarei quoad mensem et diem L. Ælii, adhuc in obscuro latet.

5. *Post diem* XIX *Junii.* — Ex Inscriptione Gruteriana mox recitata in qua *XIII. kalendas. Julias*, Ælius Verus non dicitur Cæsar, sed tantum *Ceionius Commodus*, colligo, eo die, nempe decima nona mensis Junii, Ælium nondum Cæsarem nuncupatum fuisse, aut saltem nuntium hujus nuncupationis tunc non pervenisse ad eum, cujus est illa inscriptio seu rescriptum. Qui enim adhuc privati annum aperiebant, si postea Cæsares aut Augusti crearentur, in inscriptionibus actisque publicis novæ dignitatis nomine cohonestabantur, ut ostendit hæc inscriptio, quæ pag. 63 apud Gruterum legitur :

POMPONIUS. FAUSTUS.
SILVANUM.
CUM BASE. D. D.
DEDICAVIT. IDIBUS APRILIBUS
IMP. M. AURELIO. ANTONINO III. IMP. VERO.
AUGUSTO. COS. II.

Anno Christi CLXI Fastis nomen dedere M. Aelius Aurelius Verus Cæsar III. et L. Aelius Aurelius Commodus II. Sed cum mense Martio ejusdem anni uterque Augusteam dignitatem consecutus esset, prior non jam Cæsar, nec secundus vir privatus, sed uterque in monumentis publicis *Imperator*, aut *Augustus* appellatus. Imo tam in Fastis Idacii, quam Prosperi hic consulatus his verbis exprimitur : *duobus Augustis*.

6. *Quo anno Ælius adoptatus.* — Quoad *L. Ælii* adoptionem, ea præpostero ordine a Spartiano locis num. IV citatis narrata cum hoc anno peracta fuerit : Ælius vero anno centesimo tricesimo præturam gesserit. Capitolinus enim in Lucio Vero Ælii filio cap. 1. ait : « Natus est Lucius Romæ in prætura patris sui XVIII kalend. Januarias. » Cap. vero secundo subdit : « Post septimum annum in familiam Aureliam traductus, Marci moribus et auctoritate formatus est. » Factum id anno Christi CXXXVIII, quo Marcus ab Antonino adoptatus. Quare si tunc septimum ætatis annum agebat Lucius, natus erat anno CXXX et in eumdem annum Ælii patris prætura incidit. Nec dici potest, Ælium eo anno adoptatum esse; cum Spartianus tam in Ælio Vero cap. 2, quam in Hadriano cap. 23, diserte asserat, Hadrianum «peragrato jam orbe terrarum, ac postquam Romam venit, » de successore cogitasse, ac Commodum seu Ælium Verum adoptasse. Ælii itaque prætura non loco suo a Spartiano narrata, præsertim cum ante consulatum geri soleret. Res ita se habuit. Hadrianus ex Oriente redux Ælium, qui ab aliquot annis prætura functus fuerat, in annum CXXXVI consulem designavit, cujus anni initio, quia eum imperio destinabat, iterum consulem in annum CXXXVII designavit, ac non multo post in filium adoptavit, tum Cæsarem renuntiavit, Pannonia provincia ei decreta : interimque ei Urbem permisit. Victor enim de Cæsaribus in Hadriano inquit : « Rus proprium Tibur secessit, permissa Urbe Lucio Ælio Cæsari. » Neque enim Ælius ante hujus anni finem vel sequentis initium in Pannoniam se contulit; cum omnes Pannonicæ inscriptiones, in quibus Ælii Veri mentio, tribunitiam pot. XXI anno sequenti inchoatam præferant. Hinc liquet quantum Casaubonus et Salmasius in Notis hallucinati fuerint, quando scripsere, Vitam Ælii Veri, et Vitam Lucii Veri ejus filii ab uno eodemque auctore scriptam; licet prior Spartiano, posterior Capitolino attribuatur; nam idem auctor de eadem re alio alioque modo locutus non esset. Cæterum non existimo, Ælium Cæsarem ante annum sequentem tribunitia potestate decoratum fuisse; cum ea nec in nummis nec in inscriptionibus geminata reperiatur, et *Ælius* kalendis Januariis anni CXXXVIII extinctus fuerit; qui ideo jam tribunitiam potestatem II gessisset, si eam cum Cæsareo nomine accepisset. Ex his detegitur Scaligeri error in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2145, ubi ait, Antinoum mortuum esse in Ægypto; in Ægyptum autem venisse Hadrianum consulatu Serviani anno CXXXIV gesto, idque liquere ex epistola, quam ad

eum scribit Hadrianus, quamque Vopiscus in Saturnino recitat. Nam cum in ea epistola Hadrianus de Ægyptiis loquens dicat, « In filium meum Verum multa dixerunt, » manifestum est, eam ante annum CXXXVI, quo Ælius Verus ab Hadriano adoptatus, scriptam non esse, ideoque Servianum consulem, ad quem illam Hadrianus dedit, consulatum suffectum gessisse, ac diversum esse a Serviano anno CXXXIV consule ordinario, et denique eam epistolam ab Hadriano Romam ex Oriente reduce exaratam.

7. *Ælii adoptio magis explicatur.* — His scriptis cum observassem Spartianum sæpissime errasse, rursus in examen vocavi quæ ex eo acceperam, detexique eum hallucinatum esse cum in vita Ælii Veri cap. 3, de eo scribit : « Adoptatus Ælius Verus ab Hadriano eo tempore quo jam, ut superius diximus, parum vigebat, et de successore necessario cogitabat, statimque prætor factus, et Pannoniis dux ac rector impositus, mox consul creatus. » Falsum enim est Hadrianum Ælium adoptasse eo tempore quo parum vigebat, et de successore cogitabat. Ejus quippe adoptio ante annum CXXX peracta, cum eo anno Ælius præturam gesserit, et dum eam dignitatem gereret, Lucius ei natus sit, ut jam a me demonstratum. Tum Hadrianus anno CXXXIII aut sequentis initio Ægyptum reliquit et in Syriam venit, ubi cum esset, scripsit ad sororis suæ virum Servianum tunc consulem ordinarium Epistolam quam inseruit Vopiscus Vitæ Saturnini tyranni, ex qua liquet Ælium jam ab eo fuisse adoptatum : « Ut primum, inquit, inde discessi, et in filium meum Verum multa dixerunt. » Sed eum neque Cæsarem dixit neque imperio destinavit, imo neque de ipso sibi subrogando jam cogitaverat; imperatores quippe sine spe successionis filios adoptabant, ut liquet de Lucio Vero Ælii filio, aliisque. Præterea ipsemet Spartianus in Vita Hadriani cap. 23, de Hadriano scribit : « Capite nudo, et in summis plerumque imbribus ac frigoribus in morbum incidit lectualem (anno sc. CXXXIV aut insequenti) factusque de successore sollicitus, primum de Serviano cogitavit, etc., » dein cap. 24 ait : « Adoptavit ergo (Hadrianus) Ceionium Commodum Verum invitis omnibus, eumque Ælium Verum Cæsarem appellavit, quem prætura honoravit. » Sed hic Spartianus Veri adoptionem cum ejusdem electione in successorem imperii imperite confundit. Hoc itaque anno Ælius creatus Cæsar et Servianus aliique occisi. Præterea Ælius prætor renuntiatus, ac dein in Pannoniam missus.

8. *Phlegon floret.* — Ad num. 7. *Phlegon* neque hoc, neque insequenti anno, ut perperam Petavius lib. 13 de Doct. Temp. Opus suum de Olympiadibus publicavit, sed anno quarto Olympiadis CCXXIX, qui anno Christi CXL exorditur. Unde in Collectaneis Græcis apud Scaligerum anno quarto præfatæ Olympiadis legitur, Phlegontem Hadriani libertum Opus Olympiadum scripsisse. Legendus Meursius in Notis ad reliquias hujus scriptoris, cujus est etiam liber de Mirabilibus, et libellus de Longævis; ac pro certo tenendum, Suidam, quando ait, *Phlegontem* scripsisse Olympiadas libris XVI *usque ad Olympiadem CCXXIX* ultimam seu XXIX includere, non vero excludere, et denique eam Olympiadem CCXXIX non hoc anno, ut habet Baronius, sed sequenti inchoari, ut ibidem in margine annotatur.

SIXTI ANNUS 8. — CHRISTI 139.

1. *Hadrianus ægrotus et mortis cupidus.* — Christi anno centesimo trigesimo nono, Ælius Verus una cum Vibullio Pio adscribitur consularibus Fastis, licet (ut dictum est) consul designatus secundo, antequam adierit, morte sublatus fuerit, quando Antoninus Pius adoptatur ab Hadriano quinto kal. Martias. Eo tempore cum Hadrianus imperator, qui numinis ultione ex nimio fluxu sanguinis phthisi graviter laborabat, ingravescente morbo in hydropim inciderat, diu multumque medicorum arte magicisque incantationibus curatus, cum in dies magis magisque tabes gravior atque molestior redderetur, vivendi tædio affectus, mori vehementer expetiit ac procuravit : id quidem Dio [1] in primis tradit his verbis : « Cæterum Hadrianus magicis artibus et incantamentis quibusdam aquam omnem intercutem eduxit, qua tamen rursus et celeriter repletus fuit. Postquam igitur morbus auctus est, et utcumque adhibitis remediis, in dies deficiebat, mori decrevit. Sæpe aut venenum, aut gladium postulabat, et frustra quidem, nullus enim porrigebat. Posteaquam autem promissa pecunia, et data venia, nemo ei obtemperabat; accersit quemdam barbarum, Mastorem nomine, genere Jazygem, quo homine propter

[1] Dio in Hadriano.

robur et audaciam plerumque in venationibus usus fuerat. Hunc partim minis, partim magnis pollicitationibus impulit atque coegit, ut cædem sibi inferret; circumscripsitque locum sub mamilla, quem Hermogenes medicus demonstraverat, quo lethaliter percusso, statim sine dolore expiraret. Sed ubi hoc ei non successit (nam Mastor tanto facinore perterritus atque attonitus aufugit) multum in gravi morbo de se conquerebatur, quod nullam potestatem haberet, nec sibi mortem consciscere posset, maxime quando etiam multa super alios posset. » Hucusque Dio. Porro non solum medicamentis et incantationibus, sed et quibusdam fictionibus illi prorogare vitam qui ejus curam agebant, callide studuere; agentes nimirum, ut novis inventis eum spe vivendi alerent et ab inferendi sibi mortem desiderio penitus distraherent.

2. Quæ vero essent hæc commenta, et tanquam in scena actiones, Spartianus [1] his verbis describit : « Post testamentum quidem iterum se est conatus occidere : subtracto pugione, sævior factus est : petiit et venenum a medico; qui se ipse, ne daret, occidit. Ea tempestate supervenit quædam mulier, quæ diceret somnio se monitam ut insinuaret Hadriano, ne se occideret, quod esset bene valiturus; quod cum non fecisset, esse cæcatam. Jussam tamen iterum Hadriano eadem dicere, atque genua ejus osculari, recepturam visum, si id fecisset. Quod cum in somnium implesset, oculos recepit, cum aqua quæ in fano erat, ex quo venerat, oculos abluisset. Venit et de Pannonia quidam natus cæcus ad febrientem Hadrianum eumque contigit : quo facto et ipse oculos recepit, et Hadrianum febris reliquit. Quamvis Marius Maximus hæc per simulationem facta commemoret. » Hactenus Spartianus. Sic igitur variis diversisque artibus Hadrianus distentus, in sequentem annum vitam cogitur propagare. Cæterum cum multi disputent causam, cur Antoninus, quem adoptaverat, et imperii hæredem reliquerat, Pius cognomento sit appellatus, aliique aliam afferant : mihi certe ea probatur [2], quod tamdiu Hadrianum vivere coegit, cum natura filii etiam soleant interdum parentum, quo summa rerum potiantur, optare mortem.

3. Hæc tam dira passum esse Hadrianum, numine ulciscente, quod Servianum virum optimum necarit, opinati sunt Dio et Spartianus Gentiles historici, quod nullam aliam potiorem offensi ab eo numinis causam cognoscerent : quippe qui Christiani nominis inimici, nullam putarent rationem esse habendam de Christianorum occisione, cujus rei causa illum gratia dignum potius quam vindicta ducerent, quod pium diis obsequium impendisse videretur. Verum qui hæc æquiori lance expenderit, proculdubio intelliget, ob plurimorum innocentium Christianorum cædem sæpius perpetratam hoc ipsum commeruisse.

4. *Falsa Gentilium miracula.* — Cæterum quod ad illa miracula spectat, quæ ex Marii Maximi nobilissimi historici sententia fuisse conficta, Spartianus affirmat; eademque omnia concinnata arte Antonini, qui, quod tantopere prorogare studuerit vitam parentis, Pii meruerit cognomentum : opportuna se offert occasio, ut de aliis quibusdam miraculis commentitiis agamus, quæ ejusdem Antonini temporibus esse edita, publica monumenta testantur; quæ vel ipsius Antonini commento, ut quemadmodum ea inventione erga parentem pius, ita erga deos pientissimus videretur; seu impostura sacerdotum, vel iisdem omnibus conniventibus, ut collabentem deorum cultum falsorum miraculorum editione fulcirent, contigisse certum est. Quod enim Christianam religionem diis adversariam, virtute miraculorum mirifice auctam stabilitamque conspicerent, iisdemque majorem accessionem ad eam in dies fieri intelligerent; ut eadem quoque ratione suos in religionis officio continerent, quædam ab Æsculapio facta esse miracula confixerunt, eademque publica memoria consignarunt. Extat de his antiqua tabula marmorea, licet non integra, Romæ in ædibus Maffæorum majusculis litteris exarata, quam hic diverso tamen charactere reddimus [1].

Αὐταῖς ταῖς ἡμέραις Γαίῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν, ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἱερὸν βῆμα, καὶ προσκυνῆσαι. Εἶτ' ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερὸν, καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύλους ἐπάνω τοῦ βήματος, καὶ ἆραι τὴν χεῖρα, καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς. Καὶ ὀρθὸν ἀνέβλεψε, τοῦ δήμου παρεστῶτος, καὶ συγχαιρωμένου, ὅτι ζῶσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντονείνου.

Λουκίῳ πλευρειτικῷ καὶ ἀφηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς, ἐλθεῖν, καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι τέφραν, καί μετ' οἴνου ἀναφυράσαι, καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τὸ πλευρόν, καὶ ἐσώθη καὶ δημοσίᾳ ηὐχαρίστησε τῷ Θεῷ, καὶ ὁ δῆμος συνεχάρη αὐτῷ.

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλιανῷ ἀφηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου, ἐχρήματισεν ὁ Θεὸς, ἐλθεῖν, καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι κόκκους στροβίλου, καὶ φάγειν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Καὶ ἐσώθη, καὶ ἐλθὼν δημοσίᾳ ηὐχαρίστησεν ἔμπροσθεν τοῦ δήμου.

[1] Spartian. in Hadrian. — [2] Julius Capitolin. in Antonino Pio.

[1] Eamdem quoque tabulam ex archetypo exemplari, quod est Romæ in Bibl. Farnesiana mira diligentia descriptam editamque vidimus a viro insigni Justo Lipsio Antiq. inscript. orb. 2. fol. 29. ex typogr. Plantiniana anno 1588.

Οὐαλερίῳ Ἄπρῳ στρατιώτῃ τυφλῷ, ἐχρημάτισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν καὶ λαβεῖν αἷμα ἐξ ἀλεκτρυόνος λευκοῦ μετὰ μέλιτος, καὶ κολλυρίου συντρίψαι, καὶ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρεῖσαι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς. Καὶ ἀνέβλεψεν, καὶ ἐλήλυθεν καὶ ηὐχαρίστησεν δημοσίᾳ τῷ Θεῷ.

Hæc Benedictus Ægius Spoletinus verbum verbo reddens, sic latine vertit;

Hisce diebus, Caio cuidam cæco oraculum edidit : Veniret ad sacrum altare, et genua flecteret : a parte dextera veniret ad lævam, et poneret quinque digitos super altare; et elevaret manum, et poneret super proprios oculos. Et recte vidit, populo præsente, et congratulante, quod grandia miracula fierent sub imperatore nostro Antonino.

Lucio affecto lateris dolore, et desperato ab omnibus hominibus, oraculum reddidit Deus : Veniret, et ex tribomo tolleret cinerem, et una cum vino commisceret, et poneret supra latus. Et convaluit, et publice gratias egit Deo, et populus congratulatus est illi.

Sanguinem revomenti Juliano, desperato ab omnibus hominibus, ex oraculo respondit Deus : Veniret, et ex tribomo caperet nucleos pini, et comederet una cum melle per tres dies. Et convaluit, et veniens publice gratias egit, præsente populo.

Valerio Apro militi cæco oraculum reddidit Deus : Veniret et acciperet sanguinem ex gallo albo, admiscens mel, et collyrium conficeret, et tribus diebus uteretur supra oculos. Et vidit, et venit, et gratias egit publice Deo.

5. Porro hanc tabulam e ruderibus templi Æsculapii, quod Romæ celebre erat in insula Tiberina, ubi solitæ erant inscribi de remediis morborum tabellæ, esse erutam, omnes intelligunt : pariterque consentiunt, qui accurate hæc pervestigant, eadem miracula ejusdem generis esse cum illis, quæ olim a Vespasiano, ac nuper ab Hadriano facta esse dicuntur, sed de illis superius satis. Sane quidem Arnobius [1] disputans adversus Gentes, cum de Æsculapio Romam sub specie serpentis advecto, et in Tiberina insula collocato, longiorem texuit orationem, pluribus ac manifestis rationibus docet, nullam unquam ab Æsculapio Romanos utilitatem consecutos esse. Cæterum consuevisse Gentiles in numinum suorum gratiam miracula atque oracula fingere, exemplum quoque de Theotecno Antiocheno, qui eadem Maximini imperatoris temporibus præstitit (quod Eusebius [1] narrat) fidem facit. Sed quam solers esse soleret impostorum industria sagaxque calliditas ad ejusmodi de Æsculapio mira arte concinnanda commenta; quæ scribit Lucianus in Pseudomante de eodem Æsculapio in colubri forma hoc eodem propemodum tempore in Ponto iterum apparente, satis aperte declarant. Sed de ea re in Marco Pii successore agemus.

[1] Arnob. lib. VII.

[1] Euseb. lib. IX. c. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5630. — Olymp. 229. an. 1. — Urb. cond. 890. — Jesu Christi 137. secundum Baronium 139. — Hygini papæ 1. — Hadriani imp. 21.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Lucius Ælius Cæsar II*, et *P. Cælius Balbinus Vibullius*, ex Inscriptione Gruteriana pag. XXIII, 12. Seldenus tamen lib. 3, de Synedriis, cap. 14, saxum, in quo ea incisa est, quod Salonæ olim visebatur, sed mutilum, tradit ex conjecturis suppletum fuisse, et inde Joanni Baptistæ Rhamnusio dono datum, Patavii ad portam civitatis ab eodem collocatum. Hoc autem inscriptionis initium : L. Aelio. Caesare. Imp. Et P. Coelio. P. F. Balbino. Vibullio. Coss. VII. Idus. Octobres Cn. Domitius. Valens II. vir I. D. praeeunte. etc. Aldus Manutius in Orthographiæ Ratione pag. 37, etiam ipsum saxum velut inde vere descriptum exhibet, et ut apud Gruterum habetur, ita suis Operibus multi inseruerunt. Apud Joannem Rosinum Antiquit. Rom. lib. 2. cap. 2. linea prima caret : in fronte autem, seu linea illa prima, discrepantia est non prætereunda. Aldus habet : Balbino. Vibulio. Pio. Coss. atque,

ut Gruterus, Aelio Caesare. Imp, ita etiam alii, sed non sine crassissimo errore. Smetius pag. 18, num. xviii, ante Gruterum recte habet : Ælio Cæsare II. P. Coelio, Coss. Sed pro Imp. legendum II. Ita Seldenus, et quidem recte, cum Ælius Cæsar hoc anno secundum consulatum gesserit, et imperatoris nomine cohonestatus non fuerit : cum illud imperio proconsulari exornatis, non vero aliis Cæsaribus attribueretur. Baronius in Annalibus ait, *Ælium Verum* consulem II designatum, *antequam* dignitatem illam *adierit*, morte sublatum esse, hujus anni initio. At si Ælius Cæsar consulatum non iniisset, in Fastis locum non haberet; cum in iis consules designati nunquam memorentur, ac parte alia Ælium Cæsarem kalendis Januariis anni sequentis diem obiisse, et consulatum hunc juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam suscepisse in Dissert. Hypatica demonstraverim.

2. *Ælius Verus anno sequenti mortuus.* — Dodwellus tamen vir eruditissimus in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas, Baronii sententiam tuetur, et quæ in Dissertatione Hypatica scripsi, improbat. Ait enim, Spartianum, cujus verba anno præcedenti recitavi, Ælii Veri res ordine alienissimo narrasse, consulatum secundum Ælii designatum tantum intelligendum, et, cum capite 4. in Vita Hadriani ait : « Cum de provincia Ælius redisset, atque orationem pulcherrimam parasset, qua kalendis Januariis Hadriano patri gratias ageret, kalendis ipsis Januariis periit, » loqui de kalendis Januariis currentis anni, quod gratiarum actio de adoptione nimis sera fuisset post biennium, ideoque minime tam diu dilatam fuisse. At gratiarum actio de adoptione non semel ob morbum, sed bis dilata. Spartianus enim testatur, Ælium anno, quo Cæsar dictus, gratiarum actionem reddere non potuisse, ideoque eam in ejus e Pannonia reditum prorogatam. Hæc Spartiani verba in Hadriano cap. 23 : « Commodus autem præ valetudine, nec gratias quidem in senatu agere potuit Hadriano de adoptione, » anno nempe cxxxvi, quo Cæsar ab eo nuncupatus est : « Denique accepto largius antidoto, ingravescente valetudine, per somnum periit ipsis kalendis Januariis, » subdit ibidem Spartianus ubi loquitur de kalendis Januariis anni cxxxviii post administratas Pannonias, ut in Ælio Vero cap. 4. tradit : « Cum de provincia Ælius redisset, » etc. ut supra. Bis itaque Ælius Verus infirmitate præpeditus gratias de adoptione Hadriano agere non potuit, ideoque non mirum, si ea oratio tamdiu dilata fuerit. Hæc morbi iteratio Spartiani interpretibus non observata, deceptusque Onuphrius in Fastis, ubi tradit, *Ælium* non potuisse gratias agere de consulatu, ideoque anno cxxxvii quo eum gerere debebat, demortuum. Nam Spartianus de adoptione, non vero de consulatu loquitur. Hæc scripseram antequam frequentes Spartiani errores detexissem. Sed cum Ælius Verus jam anno cxxx Hadriano filius adoptivus fuerit, annoque superiori Cæsaream obtinuerit dignitatem, consulque in præsentem annum iterum designatus fuerit, Ælius e Pannonia redux, morbo ingravescente gratias Hadriano agere non potuit, non quidem de adoptione, ut perperam scribit Spartianus, sed de iterato consulatu, qui omen erat imperii, ut alibi demonstravi.

3. *Annus mortis Ælii Cæsaris magis confirmatur.* — Mors itaque *Ælii Cæsaris* kalendis Januariis anni Christi insequentis certo contigit. Gruterus pag. cclii. 2, hanc inscriptionem refert :

Imp. Caes.
Traiano
Hadriano
Aug. P. P. Trib. pot.
xxi. Cos. iii. Imp. ii.
L. Aelius Caes. Fil.
Trib. Potes. Cos. ii.
Pro cos. xv. Trivir.
Sacris Faciund.

Tribunitiam Pot. xxi, die decima mensis Augusti præsentis anni Hadrianus suscepit. Quare si post eum diem Ælius Cæsar in ejus honorem hanc inscriptionem poni jussit, kalendis Januariis ejusdem anni supremum diem non obierat; cum certum sit, mortem ejus in alium diem, quam in kalend. Januarias, non incidisse. Respondet Dodwellus citatus, tribunitiam illam Pot. xxi. ab anno cxvi deducendam, et consulatum illum II Ælii designatum intelligendum. Existimat enim vir doctissimus, Trajanum anno integro ante mortem Hadrianum adoptasse; sed adoptionem post Trajani mortem tantum publicatam. Quo pacto, Hadrianus anno Christi antecedenti tribunitiam potestatem xxi suscepisset, et Ælius Cæsar consul II designatus hanc inscriptionem dicasset. At Hadrianum paucos duntaxat dies ante Trajani mortem, quæ anno cxvii accidit, adoptatum esse, certum indubitatumque, ut suo loco dixi. Denique in cimelio regio extat Ælii nummus argenteus, ex quo hunc anno tantum sequenti demortuum constat : Λ. ΑΙΛΙΟΣ. ΚΑΙΣΑΡ. Caput Ælii sine corona. In postica : ΑΜΙΣΟΥ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΕΤΟΥΣ. ΡΞΘ. Id est, *Amisi liberæ*, *Anno* clxix. Cernitur Justitia stans amicta, quæ dextra bilances, sinistra cornu copiæ tenet. Amiseni libertate donati ab Augusto post Actiacam victoriam, ut auctor est Strabo lib. 12, pag. 547, ideoque anno Urbis dccxxiii, cui anno, si clxix, quo is nummus percussus, addas, pervenies ad annum Urbis dcccxci, qui anno Christi cxxxviii inchoatur. Cum itaque eo anno justitia Ælii Cæsaris in nummis adhuc celebraretur, is kalendis Januariis præsentis anni e vivis non excesserat. Nam Amiseni, qui Ælii Cæsaris mortem, quæ kalendis Januariis anni cxxxviii contigit, post aliquot menses ignorarunt, non potuissent eam nescire anno Christi cxxxviii si kalendis Januariis anni cxxxvii accidisset; urbs enim *Amisum* in Paphlagonia posita, ideoque ab urbe Roma non multum dissita. Nec est quod quis dicat cum Harduino V. C. in nummis urbium et populorum, illum Ælii num-

mum post ejus obitum cusum; inde enim tantum deduci potest Amisenos, quando illum percusserunt, ejus mortem ignorasse. Ælius igitur Cæsar kalendis Januariis anni CXXXVIII vita functus est, sed antequam hujus mortis nuntium ad Amisenos perveniret, is nummus percussus.

4. *Prima Amisi civitatis liberæ æra.* — *Amisi* civitatis liberæ tres æras fuisse docent Strabo mox citatus, et aliqui nummi. Hæc Strabonis de Amiso loquentis verba : « Liberatam a Divo Cæsare, Antonius regibus subjecit : deinde male eam tractavit Strato tyrannus : rursum deinde libertas ei reddita est a Cæsare Augusto post Actiacam victoriam. » Prior æra pertinet ad annum Urbis DCCVII, quo post Pharnacem Mithridatis filium superatum Julius Cæsar *Amisenos* libertate donavit, ut refert Dio lib. 42, pag. 207. Holstenius in Notis ad Stephanum de Urbibus in voce Ἀμισώς exhibet Caracallæ nummum, in quo circa victoriam bigis vectam legitur ΑΜΙΣΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ. id est, *Amisi civitatis liberæ* : subtus, ΕΤ. ΣΝΕ. id est *anno* CCLV. Qui nummus anno Urbis DCCCCLXI, Christi CCVIII, percussus, et priori Amisi æra insignitus. Scaliger in Isagogicis Canonibus pag. 301, producit Hadriani imperatoris nummum, in quo legitur annus Amisenorum ΡΠΓ. id est CLXXXIII, quem ipse perperam deducit ab anno periodi Julianæ 4651, cum ab hac prima eorum æra accersendus sit, ut numeranti liquebit.

5. *Secunda.* — Secunda ab anno Urbis DCCXXI aut insequenti desumenda, a tempore sc. quo Amiseni, *Stratonis* tyranni jugum excussere. Ad hanc pertinet Aelii Cæsaris nummus mox descriptus, annoque Amisenorum CLXIX signatus, qui ideo cusus fuit anno Urbis DCCCLXXXIX, aut sequenti, seu Christi CXXXVI, aut CXXXVII. Epocham enim eo in nummo notatam, Actiacam victoriam præcedere, non vero subsequi, ut hactenus pluribus persuasum, certum facit tertia hujus civitatis æra, quam nos edocet nummus gazæ regiæ, cujus ectypon ad me transmisit eruditissimus Toinardus. In eo habetur : Λ. ΑΙΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ. caput nudum; in postica : ΑΜΙΣΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ. ΕΤΟΥΣΡΖΕ. Mercurius stans, dextra caduceum ubi Ζ pro Ξ, ut in aliis nummis, legitur. Annus ille CLXV a neutra præcedentium ærarum proficisci potest.

6. *Tertia.* — Quare admittenda omnino tertia Amisenorum æra post Actiacam victoriam, ut testatur Strabo, instituta, non quidem ipso anno Urbis DCCXXIII quo initio Septembris ad Actium pugnatum est, sed anno Urbis insequenti, quo Augustus Cæsar, Amisenis libertatem, quam jam sibi armis comparaverant, confirmavit, quod, ut recte observavit Toinardus, adversus Antonianos pro Augusto pugnassent, ad exemplum Mysorum Asianorum, de quibus Dio lib. 5, pag. 443, ubi loquitur de actis ab Augusto anno Urbis DCCXXIV, narratque *Cydoniis, ac Lampæis* libertatem dedisse, *præstiti sibi auxilii causa.* Amiso itaque eodem tempore ab Augusto libertas ob eamdem rationem confirmata, indeque nova æra ab Amisenis inchoata : neque enim laudatus Ælii nummus anno CLXV notatus, ab aliquo anteriori anno procedere potest. Sic cusus erit anno Urbis DCCCLXXXIX, seu Christi CXXXVI, quo Ælius Cæsaream dignitatem obtinuit. Prior *Juliana;* secunda *ab excussa tyrannide*, tertia *Augustana* vocanda. Visuntur nummi Diadumeniani anno CCXLIX et Maximini Veri anno CCLXVIII consignati, qui ideo ad secundam æram revocandi. Sed redeo ad Ælium verum.

7. *Ælius Cæsar Verus appellatus.* — Ceionium Commodum, qui postquam Cæsarea dignitate ornatus est, *Ælii* nomen tulit, dictum etiam fuisse *Verum*, Spartianus et Capitolinus testantur. Hic in Vero imperatore Ælii filio cap. 1, ait : « Igitur L. Ceionius Ælius Commodus Verus Antoninus, qui ex Hadriani voluntate Ælius appellatus est, ex Antonini conjunctione Verus et Antoninus. » Spartianus in Hadriano cap. 24, de Hadriano habet : « Adoptavit ergo Ceionium Commodum Verum, invitis omnibus, eumque Ælium Verum Cæsarem appellavit. » Imo Hadrianus non alio quam Veri nomine Ælium appellare solitus erat. Extat apud Vopiscum in Saturnino epistola Hadriani ad Servianum consulem, in qua de Ægyptiis loquens inquit : « In filium meum Verum multa dixerunt; » et Spartianus in Ælio Vero cap. 4, recitatis quibusdam versibus ait : « Hadrianus dixisse fertur, Hos versus vita non capit Veri. »

8. *Ælius in nummis et inscriptionibus nunquam Verus dictus.* — His tamen refragatur card. Norisius in Epistola consulari pag. 48, quod neque in nummis aut lapidibus cognomen *Veri* Ælio Cæsari attributum legatur; sed in iis ante adoptionem L. Ceionius Commodus, post adoptionem L. Ælius Cæsar tantum inscribatur : « Certum est, inquit card. Norisius, L. Ceionium Commodum, antequam ab Hadriano adoptaretur, cognomen Veri non tulisse. Cum anno Urbis DCCCLXXXIX, Christi CXXXVI consulatum iniisset, in tribus inscriptionibus Gruteri pag. XCIX, CCL, et DCCCLXXIV, dicitur, L. CEIONIUS COMMODUS, nusquam altero *Veri* cognomine addito. Error Spartiani cap. 2 de vita Ælii Cæsaris, ubi eumdem Ælium appellat, corrigendus est ex Capitolino, qui de ejusdem Ælii Cæsaris filio ac imperatore Lucio Vero cap. 1, ait : *Igitur L. Ceionius Ælius Commodus Verus Antoninus, qui ex Hadriani voluntate Ælius appellatus est, et Antonini conjunctione Verus et Antoninus.* Itaque cognomen Veri tum primum L. Ceionio datum est post mortem Ælii Cæsaris, cui hactenus auctore Spartiano Veri cognomen passim detulerunt. Ipse etiam Capitolinus non sibi constat; nam et Ælium Cæsarem *Verum* nuncupat, et postea cap. 7 in Vita M. Aurelii ait : *Et quasi pater L. Commodi esset, Verum eum appellavit, addito Antonini nomine.* Et in Vero cap. 3, de eodem M. Aurelio scribit : *illum imperium cum. L. Commodo communicasse;* additque : *Verum vocari præcepit, suum in eum transferens nomen, cum ante Commodus vocaretur.* Hæc plane vera sententia. » Ita em. card. Norisius qui addit, nullum Ceioniorum ante Lucium Verum Augustum, Veri cognomen tulisse, et hunc vulga-

rem errorem inde natum quod Lucius Aurelius Marci Aurelii collega, *Veri* cognomen habuerit; hincque idem cognomen Lucio Ælio Cæsari ejusdem patri vulgo datum; quod tamen neque in nummis aut lapidibus eidem attributum legitur, in quibus, inquit, ante adoptionem L. Ceionius Commodus, post adoptionem L. Ælius Cæsar tantum inscribitur. Verum distinguendus est usus vulgaris loquendi, a modo loquendi in nummis, inscriptionibus, actisque publicis usurpari solito. Sic Tiberius *imperatoris* prænomine non appellatur in nummis, postquam imperii collega renuntiatus est, imo et postquam Augusto successit, percussis. Marcus Aurelius nunquam etiam *imperatoris* nomine in nummis et inscriptionibus ante Augusteum imperium insignitur; imo tam ipse quam *Lucius Verus* post tertium imperii Augustei annum, et *Commodus* postquam Marcus Aurelius mortuus est, in nummis et inscriptionibus eo prænomine raro nuncupantur. Apud me tamen certum, eos a populo Romano vulgo, quemadmodum et cæteros imperii collegas et Augustos, semper *imperatores* appellatos. *Gallienus Junior* Cæsar Gallieni Augusti filius nunquam eo nomine in nummis nuncupatur; sed Valeriani Cæsaris, aut Valeriani Salonini: et tamen passim ab historicis Gallieni Cæsaris nomine eum appellatum constat; imo et eum Valerianus Augustus avus ejus ita nominabat, ut suo loco visuri sumus. Denique *Caius* Augustus, qui vulgo *Caligula* appellabatur, in nummis saltem latinis, semper *Caius*, nunquam *Caligula* dicitur; latinis, inquam; nam Toinardus mihi alias dixit, se unum græcum vidisse, in quo Caligulæ nomen legebatur. Quare vulgaris loquendi modus, a loquendi modo in nummis et inscriptionibus usitato non raro discrepavit.

9. *Ælius Cæsar Verus atque Commodus appellatus.* — *Ælium Cæsarem.* antequam ad eam dignitatem eveheretur, modo *Verum*, modo *L. Ceionium Commodum* vocatum fuisse, non video in dubium revocari posse. Nam non tantum Spartianus in ejus Vita, et Capitolinus in Vita Lucii Verii, Ælii Cæsaris filii, id diserte docent; sed et Hadrianus, quo locupletiorem testem proferre non possumus, *Verum* eum vocavit, quotiescumque de eo etiam mortuo locutus est, ut num. VII insinuavi, et nunc magis confirmare juvat. Spartianus in Ælio Vero cap. 6, ait: « Cum amici solliciti quærerent, qui adoptari posset, Hadrianus dixisse fertur his: Etiam vivente adhuc Vero decreveram. » Tum cap. 7: « Denique illius (nempe Ælii) merito filium ejus Verum, nepotem utpote suum qui pereunte Ælio in familia ipsius Hadriani remanserat, adoptandum Antonino Pio cum Marco dedit: sæpe dicens: Habeat Respublica quodcumque de Vero. » Præterea Capitolinus in Vero imperatore Ælii Cæsaris filio, de eodem L. Vero, antequam imperaret, loquens, eum *Verum* appellat, uti cap. 3, *qua die togam virilem Verus accepit.* Inscriptiones tamen tam græcæ quam latinæ, in quibus primus ejus consulatus anno CLIV vel secundus anno CLXI gestus, memoratur, aliud nomen non præferunt, quam Lucii Ælii Aurelii Commodi, ut videre est in Epistola consulari pag. 94 et 95. Quare his omnibus inter se collatis apparet, tam *L. Ceionium Commodum* Cæsarem ab Hadriano renuntiatum, quam *L. Ceionium Commodum* ejusdem filium, qui cum Marco corregnavit, ante eorum adoptionem vulgo *Veri* cognomen tulisse, *Commodique* etiam cognomine appellatos fuisse. At in actis publicis et inscriptionibus, *L. Ceionii Commodi* nomine tantum utrumque nuncupatum. Postquam autem Lucius pater Cæsaream dignitatem assecutus est, vulgo dictus fuit Ælius *Verus* Cæsar; at in nummis et inscriptionibus, non *Verus*, sed tantum *Ælius* vocatus invenitur.

10. Quoad Lucium Ælii Cæsaris filium, ubi a Marco in imperii consortium adscitus est, anno nempe Christi CLXI sicut tunc Marcus, *Antonini*, a quo adoptatus fuerat, nomen accepit; sic etiam nomen suum, Veri scilicet, in Lucium transtulit, quod Galenus, qui tum vivebat, diserte testatur in libro contra eos, qui de typis scripsere: « Decesserat paulo ante de vita Antoninus, qui Hadriano in imperio successerat. Regnabat autem Severus (legendum *Verus*, nempe M. Aurelius Verus) qui se ipsum nomine mutato Antoninum appellavit, quem imperii fecerat participem; Severum (legendum Verum) nominavit. » Lucius itaque in imperii consortium allectus, *Verus* vocatus est, non de propriæ familiæ nomine, uti antea, sed de cognomine Marci Aurelii: neque in nummis ac inscriptionibus alio unquam nomine vocatur; cum antea in inscriptionibus et actis publicis non *Verus*, sed *Commodus* diceretur. Hinc facile est intelligere Capitolinum, quem sibi non constare card. Norisius laudatus putavit: quando enim cap. 3. in Vero de Marco Aurelio imperium cum Lucio Commodo communicante loquens dicit, *Verum vocari præcepit*, *suum in eum transferens nomen, cum ante Commodus vocaretur,* non significat *Lucium* ante imperium, Commodum duntaxat appellatum, sed eum in actis publicis, ita solum vocatum fuisse, quod verum est, ut ex dictis constat. Nam non dicebatur Verus de cognomine familiæ paternæ in actis publicis, sed tantum in usu vulgari loquendi. Ex quibus evertuntur quæ card. Norisius in contrarium adducit. Hæsit et ad hoc *Veri* cognomen Casaubonus in Notis ad cap. 7 Vitæ Marci Aurelii; neque etiam Salmasius difficultatem istam solvere potuit, quæ ideo a me dissimulanda non fuit.

11. *Telesphori PP. obitus.* — Telesphoro papæ hoc anno demortuo Hyginus successit, ut infra explicabimus.

SIXTI ANNUS 9. — CHRISTI 140.

1. *Hadriani obitus et scripta.* — Centesimo itaque ac quadragesimo Christi anno, Camerino et Magno cos., Hadrianus imp. Antoninum Pium adoptatum auget tribunitia potestate : quam hoc anno auspicatum esse, non superiori, manifesta probatio est ex nummis antiquis, in quibus consulatus ejus secundus, qui accidit sequenti anno, simul jungitur cum tribunitia potestate æque secundo accepta. Singulis enim annis imperatores tribunitiam potestatem accipere solitos, certum est : adeo ut in iis, quibus non ante imperium, sed cum imperio collata est tribunitia potestas, pro numero collatæ tribunitiæ potestatis, totidem annos imperii liceat numerare; secus si cui ante tribunitia potestas obtigerit; nec aliter accipias, quod sæpe a nobis infertur, et pro numero ejusdem tribunitiæ potestatis anni pariter numerantur imperatorum, hæcque ex Dione, ut suo loco dicetur. Hoc autem anno ipsum consulatu pariter auctum cum tribunitia potestate, quem tibi hic exprimendum formis curavimus nummus significat, in quo anni sequentis consul designatus inscribitur ordinarius, cum tamen anni hujus consulatus ipsius fuerit honorarius, creatis ante Camerino et Magno consulibus.

2. Hoc ipso anno idem Hadrianus imperator agens annos ætatis sexaginta duos, menses quinque, et dies sex, imperii vero annos viginti, et menses undecim, cum mortem voluntariam diutius exoptatam sibi adsciscere non daretur; tandem consilio medicorum cibo et potu abstinens, finem vivendi fecit : Hæc Dio [1]. Mortuus est apud Baias sexto idus Julias, sepultusque ad tempus in villa Ciceroniana Puteolis [2]; inde vero translatum est (ut dicemus) corpus ejus Romam, locatumque in mole, quam ab eo denominatam [3] trans pontem construxit postea Antoninus. Neque ab his discrepat Capitolinus in Antonino Pio, dum ait sepultum fuisse in hortis Domitiæ : nam ibidem erant Domitiæ hortus et circus. Affirmat etiam idipsum Dio, dum sepultum refert ad ripam fluminis, juxta pontem Ælium. Quod vero ante Antoninum in Hadriani sepulcrum illatum corpus Ælii Veri Cæsaris ab ipso Hadriano traditur : jam antea ab eodem Hadriano illud sepulcrum constructum fuisse liquet; quod etiam declarat ejusdem sepulcri cubitalis inscriptio istis verbis : L. AELIO. CAESARI. DIVI HADRIANI. AVG. FI. CONS. II. quæ tamen contraria videntur iis, quæ dicta sunt, Hadriani molem ab Antonino constructam. Ut autem quæ adeo inter se discrepare videntur, una concilies : in primis attende quæ Dio habet in Hadriano, Augusti monumentum adeo repletum fuisse, ut nullus imperatorum illic amplius sepeliretur : cujus rei gratia Hadrianus novum illud delegit sepulcrum, ubi quem adoptavit Ælium Verum sepelivit. Antoninus vero quem diximus, postea illuc transtulit Hadriani corpus; sicque dum ibi novum Hadriani sepulcrum abdidit, locum illum construxisse dicatur : hoc modo discrepantes auctores concilies. Rursum, quod ad Hadrianum pertinet, auctor est Spartianus, ipsum jam morientem hæc occinuisse carmina suorum malorum prænuntia :

> Animula, vagula, blanda,
> Hospes, comesque corporis,
> Quæ nunc abibis in loca?
> Pallidula, rigida, nudula,
> Nec ut soles, dabis jocos.

3. « In eum mortuum a multis multa sunt dicta. Acta ejus irrita fieri senatus volebat : nec appellatus esset Divus, nisi Antoninus rogasset. Templum denique ei pro sepulcro apud Puteolos idem constituit, quinquennale certamen, et flamines, et sodales, et multa alia, quæ ad honorem numinis pertinerent. Quare (ut superius dictum est) multi putant Antoninum, Pium dictum. » Hucusque Spartianus : in quem errorem irrepsisse putamus, dum eum imperasse tradit annos viginti unum et menses undecim : cætera ab eo gesta, et vitæ mores, tum Dio, tum ipse sunt pluribus prosecuti; qui addit : « Famæ celebris Hadrianus tam cupidus fuit, ut libros vitæ suæ scriptos a se libertis suis litteratis dederit, jubens ut eos suis nominibus publicarent. Nam Phlegontis libri Hadriani esse dicuntur. » Sed periere, sicut et alia ejusdem auctoris : inter omnes enim ejus lucubrationes ex Annalibus ab eo scriptis supersunt ea tantum, quæ ab Origene citantur, ut illud de Christo atque Petro memoria dignum, cum idem Origenes ait [1] : « Phlegon in decimo tertio vel decimo quarto (ut arbitror) Annalium libro, futurorum quorumdam prænotionem detulit Christo, cum de Petro confusius pleraque et de Christo edisserit : et plane testi-

[1] Dio in Hadriano. — [2] Spartian. in Hadriano. — [3] Dio in Hadriano, et Jul. Capitol. in Antonino Pio.

[1] Orig. contra Celsum lib. II.

ticatur pro hujus prædictionibus res occurrisse : cum alioqui ex his quæ ex præscientia successere (et id quidem invitus) divinæ esse potentiæ detinivit. » Hæc Origenes, qui et (ut dictum est) de tempore passionis Christi ex eodem Phlegonte [1] recitat testimonium, necnon de tempore Hierosolymitanæ cladis [2]. Laudat eumdem Eusebius [3] quoque : sed de eo superius satis.

4. Sed quod pertinet ad Hadriani scripta, quorum occasione ad hæc de Phlegonte digressi sumus; auctor est Epiphanius [4], ipsum scripsisse in medicos epistolam exprobratricem, artem ipsorum culpantem : sed et eum morientem, illud vulgatum in populo dixisse [5] : « Turba medicorum interfecit regem. » Magiam præterea calluisse Hadrianum, Dio et Spartianus testantur : « Fuisse namque matheseos peritum, Marius Maximus usque adeo demonstrat, ut cum dicat cuncta de se scisse, sic ut omnium dierum usque ad horam mortis futuros actus ante præscripserit. » Hæc apud Spartianum in Ælio Vero. His puto de causis Tertullianus [6] vocat Hadrianum omnium curiositatum exploratorem. Illud præterea de Hadriano non excidat, quod Aurelius Victor, dum de ipso agit, in fine sic subdit : « Officia sane publica et palatina, necnon militiæ, in eam formam statuit, quæ paucis per Constantinum mutatis hodie perseverant, » nempe usque ad Theodosium imperatorem. Hæc meminisse oportuit ob nonnullas solvendas ambages de magistratibus. At de Hadriano hactenus.

5. *Martyres sub Hadriano.* — Reperiuntur complures alii martyres, præter illos quos recensuimus, sub eadem Hadriani persecutione passi esse, quorum certi dies passionis sunt in ecclesiasticis tabulis pro ipsorum anniversaria commemoratione conscripti, videlicet Terentianus episcopus Tudertinus una cum Flacco; Eleutherius episcopus Illyrici ab Anacleto papa, non Aniceto (ut habet Nicephorus) educatus, atque una simul Anthia mater, Chorebus præfectus, Eupsychius in Cappadocia, Ariadna in Phrygia, Exuperius, Zoes, Cyriacus, et Theodotus, Maria ancilla, Theodorus, et Pausilippus; Thamelus cum sociis, Philetus, Lydia, Macedonius, Theoprepidus dux, et Chronidas Commentariensis, de quibus singulis in Romano Martyrologio habetur mentio; sed sunt et alii complures, quorum nomina exciderunt.

6. *Antoninus Pius imperator.* — Hadriano extincto, Antoninus Pius, quem ille adoptaverat, Romanum imperium moderatur, qui paternum genus e Gallia transalpina Nemauso civitate ducebat, ut tradit Julius Capitolinus [7], qui et ejus cognationem describit. Imperare cœpit annos natus quinquaginta tres, quippe (ut idem affirmat) natus est Domitiano duodecies et Cornelio Dolabella coss. Ipso primo regni initio cum novisset senatum Hadriano fuisse infensum, conarique ejus acta rescindere ob nobilium cædes quas fecerat; his verbis usus : « Igitur nec ipse princeps vester ero, si ille improbus inimicusque vobis atque hostis fuit : nimirum enim omnia acta ejus, in quibus est adoptio mea, rescindetis. » Senatum placavit : et Hadriani corpore Romam translato, et ad hortos Domitiæ collocato, ingens illi sepulcrum struxit, quod postea moles est Hadriani nuncupata, divinos illi honores impendit, inter divos retulit, sacerdotes instituit, ac templum erexit : hæc omnia Spartianus [1], Julius Capitolinus [2], et alii [3]. Ferunt quoque ea de causa ipso imperii initio Pium esse ab omnibus nominatum, quod multis tunc reis factis, postulatisque nonnullis ad supplicium, neminem punivit : Non oportere, inquiens, ab his rebus principatus exordium ducere. Qua de re cunctis laudabilis extitit, utpote animi tranquillitate Numæ Pompilio comparatus. De his agens idem Capitolinus : « Usque adeo, inquit, sub eo nullus percussus est senator, ut etiam parricida confessus, in insula deserta poneretur, quia vivere illi naturæ legibus non licebat. »

7. *Christianæ religionis propagatio.* — Qualisnam autem esset Christianæ religionis status his temporibus, ex iis quæ scribit Justinus philosophus, qui eodem Antonino imp. in Urbe claruit, possumus intelligere. Ac primum illud quam longe lateque in toto terrarum orbe Christiana religio fuerit propagata, idem auctor in dialogo cum Tryphone [4] his verbis demonstrat : « Atqui ne unum quidem est genus mortalium sive Barbarorum, sive Græcorum, sive etiam aliorum omnium, quocumque appellentur nomine, vel Amaxobiorum, vel Nomadum domo carent um, vel in tentoriis viventium (scenitarum) et cum pecoribus vitam tolerantium, inter quos per nomen crucifixi Jesu, supplicationes et gratiarum actiones Patri fabricatori rerum omnium non fiant. » Hæc Justinus. His consentientia scribit Irenæus [5], qui hoc ipso etiam sæculo claruit, cum ait : « Etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt, neque hæ quæ in Hyberis sunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ : sed sicut sol creatura Dei in universo mundo unus et idem est, sic et lumen et prædicatio veritatis ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad veritatis cognitionem venire. Et neque qui valde prævalent in sermone, ex his qui præsunt Ecclesiis, alia quam hæc sunt, dicent : nemo enim super magistrum est; neque infimus in dicendo deminorabit traditionem. » Hæc Irenæus, dum de una fide vigente in omnibus Ecclesiis, et una omnium traditione disserit.

8. Sed et Tertullianus [6], qui in fine sæculi hujus floruit, hæc in gentes : « Si enim et hostes exertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset

[1] Orig. contra Cels. et in Matth. tract. 35. — [2] Orig. in Matth. tract. 29. — [3] Euseb. in Chron. — [4] Epiph. lib. de mensur. — [5] Dio in Hadriano. — [6] Tertul. in Apolog. c. 5. — [7] Jul. Capitolio. in Antonino Pio.

[1] Spartian. in Hadriano. — [2] Jul. Capitol. in Anton. Pio. — [3] Aurel. Vict. — [4] Justin. in dialog. cum Tryphon. ex version. Langi. — [5] Iren. lib. I. c. 3. — [6] Tert. in Apolog.

nobis vis numerorum et copiarum? plures nimirum Mauri, et Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantæcumque unius tamen loci, et suorum finium gentes quam totius orbis? Externi sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis reliquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur? si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere. Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis, suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcumque amissio civium, imo etiam et ipsa destitutione punisset: proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum, et stuporem quemdam quasi mortuæ Urbis quæsissetis, quibus in ea imperassetis. » Hæc in Gentes.

9. Idemque adversus Judæos [1]: « In quem enim, inquit, alium universæ Gentes crediderunt, nisi in Christum qui jam venit? Cui enim alii Gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, et qui habitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum, et Asiam, et Pamphiliam, immorantes Ægyptum, et regionem Africæ, quæ est trans Cyrenem, Romani, et incolæ: tunc et in Hierusalem Judæi, et Gentes cæteræ, ut jam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversæ nationes, et Britannorum inaccessa loca Romanis, Christo vero subdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, et abditarum multarum Gentium, et provinciarum et insularum multarum vobis ignotarum, et quæ enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnat; utpote ante quem omnium civitatum portæ sunt apertæ, et cui nullæ sunt clausæ; ante quem seræ ferreæ sunt comminutæ, et valvæ æreæ sunt apertæ: quanquam et ista spiritualiter sint intelligenda, quo præcordia singulorum, variis modis a diabolo obsessa, fide Christi sint reserata: attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet. » Hæc ipse.

[1] Tertul. adver. Jud. c. 7. 8.

10. Idem vero Tertullianus pluribus monstrat, nullum hactenus fuisse regnum, nullam rempublicam, quæ vi armorum adeo dilatare suos unquam potuerit fines, perinde ac populus Christianus fecerit, idque absque vi armorum atque tumultu, sic dicens: « Quis enim omnibus regnare potuisset, nisi Christus Dei Filius, qui omnibus in æternum Gentibus regnaturus nuntiabatur? Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Judææ tantum; a Bersabee usque ad Dan, termini regni ejus signantur. Si vero Babyloniis et Parthis regnavit Darius: non habuit potestatem ulterius ultra fines regni sui; non habuit in omnibus Gentibus potestatem. Si Ægyptiis Pharao, vel quisque ei in hæreditatem regni successit; illic tantum potitus est regni sui dominio. Si Nabuchodonosor cum suis regulis ab India usque Æthiopiam habuit regni sui terminos: si Alexander Macedo nunquam Asiam universam et cæteras regiones, posteaquam devicerat, tenuit: si Germani adhuc usque limites transgredi non sinuntur: Britanniæ intra Oceani ambitum conclusæ sunt: Maurorum gens, et Getulorum barbaries, a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant: quid de Romanis dicam, qui de legionum suarum præsidiis imperium suum muniunt, nec trans ipsas Gentes porrigere regni sui vires possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus Gentibus supra numeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Hucusque de Ecclesiæ hujus sæculi fœcundissima propagatione Tertullianus post alios ecclesiasticos tractatores: qui cum vel adversus hæreticos, vel Gentiles, vel Judæos ejus temporis locuti sint, a quibus facile potuissent mendacii redargui; quæ essent omnibus explorata locutos esse, nullus poterit jure dubitare. Cæterum quo magis res Christianorum amplioribus spatiis dilatabantur, et numerosiore populo augebantur, eo major Gentilium in eos concitabatur invidia et persecutio: et quantumlibet nullo alio speciali edicto (ut de Antonino certum est, id testante Tertulliano [1]) vetaretur Christiana religio, nihilominus mille circumventi calumniis Christiani, frequenter a judicibus extremo supplicio damnabantur. Non desunt de his sub eodem Antonino Pio certa exempla, de quibus suis locis inferius agemus.

[1] Tert. in Apolog. c. 5.

Anno periodi Græco-Romanæ 5631. — Olymp. 229. an. 2. — Urb. cond. 891. — Jesu Christi 138. secundum Baronium 140. — Hygini papæ 2. — Antonini Pii imp. 1.

1. *Consules.*— Ad num. 1. Coss. *Camerinus*, et *Magnus.*

2. *Adoptio Antonini Pii, Marci Aurelii et Lucii Commodi.* — Kalendis Januariis præsentis anni

Ælius Cæsar supremum diem obiit, ut anno præcedenti demonstravimus. *Post hunc denique*, inquit Spartianus in Ælio Vero, cap. 6 : « Hadrianus diu anceps quid faceret, Antoninum adoptavit, Pium cognomine appellatum, cui conditionem addidit, ut ipse sibi Marcum et Verum Antoninos adoptaret, filiamque suam Vero, non Marco daret. » Rei gestæ diem nobis conservavit Capitolinus in Antonino Pio cap. 4. De Antonino enim loquens ait : « Adoptatus est quinto kalendas Martias die, factusque est patri et in imperio proconsulari, et in tribunitia potestate collega; » ideoque non tantum Cæsar nuncupatus, sed etiam imperii collega renuntiatus : duabus enim illis partibus, scilicet imperio proconsulari et tribunitia potestate honos ille constabat. Hinc Antoninus propter imperium proconsulare *imperator* in nummis dictus, antequam Hadriano succederet. Tres refert Mediobarbus, in quibus legitur : Imp. T. Ael. Cæsar Antoninus. In postica : Trib. Pot. Cos. Consul dicitur Antoninus, non quod hoc anno consulatum honorarium gesserit, ut existimavit Baronius, sed quod anno Christi cxx cum L. Catilio Severo consul ordinarius fuerit, dum ipse *T. Aurelius Fulvus* vocaretur, ut videre est apud Onuphrium in lib. 2 Fast. Fallitur etiam Baronius, qui anno præcedenti Antonini adoptionem factam existimat, et eum hoc anno consulatu decoratum ac tribunitia potestate auctum. Nam ut ostendi in Dissert. Hypat., prima parte, cap. 3, Hadrianus Augustum hac in re imitatus est, qui uno eodemque tempore Tiberium, Germanicum et Agrippam adoptavit, cum eo tamen discrimine tunc a me nondum detecto, quod uno eodemque die Tiberium, Germanicum et Agrippam Augustus adoptavit; Marcus vero ab Antonino non adoptatus, nisi post duos menses, quam ipse ab Hadriano adoptatus fuerat. Capitolinus enim in Marco, cap. 5, de Marco ait : « Octavo decimo ætatis anno adoptatus, in secundo consulatu Antonini jam patris sui Hadriano ferente, gratia ætatis facta, quæstor est designatus. » Natus erat Marcus « sexto kalendas Maias avo suo iterum et avo suo cos., » inquit ibidem Capitolinus. Quare sexto kalendas Maii currentis Christi anni decimum octavum ætatis annum Marcus ingressus est, ac post illum diem ab Antonino est adoptatus. Conveniunt secundo adoptiones ab Augusto et ab Hadriano factæ, quod Tiberius ab Augusto adoptatus fuerit, postquam ipsemet coactus est prius Germanicum fratris sui filium adoptare, ut ait Suetonius in Tiberio cap. 15, et Hadrianus Antoninum, is vero Marcum Aurelium et Lucium Verum adoptarit. Si enim Marcus Aurelius sibi Lucium Commodum adoptasset, ut vult Capitolinus in Marco cap. 5, huic filiam suam Lucillam, postquam imperavit, in matrimonium non tradidisset, ne incestum committeret. Certe Dio lib. 60, hæc scribit : « Quo tempore Claudius Neronem Agrippinæ filium adoptavit, generum quoque eum sibi fecit, filia tamen prius adoptanda in aliam familiam tradita, ne sororem fratri conjungere existimaretur. » Unde cum Marcus Aurelius Lucium Verum generum sibi faciens, filiam suam in aliam familiam prius non adoptarit, manifestissimum est, eum non fuisse patrem Lucii Veri, sed tam ipsum quam Lucium Verum ab Antonino Pio adoptatos. Tertio utrique adoptioni peragendæ idem dies constitutus, nempe *quintus kalendas*. Tiberius enim *quinto kalend.* Julii, ut suo loco dictum, Antoninus *quinto kalend.* Martii adoptatus. Is enim dies in quamdam religionem venerat ab eo tempore, quo Augustus victis Antonio et Cleopatra aram Victoriæ dedicavit, *quo Cæsar nimirum ostendebat, imperium se ex victoria esse adeptum*, inquit Dio lib. 51, annoque Urbis conditæ 725; nam ex veteri kalendario apud Gruterum pag. 133, ad V kalend. Septemb. legitur : Ara Victoriæ in Curia dedicata est. Imo Augustus V kal. Jul. Tribunitia potestate exornatus fuerat, ut in Apparatu Chronologico diximus. Quarto quemadmodum Augustus Tiberium adoptando tribunitiam potestatem eidem contulit, ac post aliquot annos imperium consulare, sic et Antoninus non tantum ab Hadriano adoptatus, sed factus « patri et in imperio proconsulari, et in tribunitia potestate collega, » inquit Capitolinus citatus. Quinto, sicut Germanicus « a Tiberio patruo adoptatus, quæsturam quinquennio antequam per leges liceret, gessit, » ut scribit Suetonius ipso Caligulæ Vitæ initio; sic Marcus, « gratia ætatis facta, quæstor est designatus, » inquit Capitolinus loco citato. Quibus lucem accipiunt, quæ in priori parte Dissert. Hypat., cap. 3, de adoptionibus Marci Aurelii et Lucii Veri diximus, ubi et ostendimus, Capitolinum loco citato, quando ait, Marcum adoptatum esse *in secundo consulatu Antonini jam patris sui*, intelligendum esse de consulatu Antonini ordinario, eoque tantum designato, non vero honorario, ut perperam explicat Baronius, ac denique Cæsares et Augustos sæpe consules absolute vocari, licet ad eam dignitatem tantum destinati essent, ut contigit in Antonino Pio, qui in annum sequentem consul II designatus erat, quando Marcum Aurelium Hadriani jussu adoptavit. Prætermiseram monere, Zonaram scribere : « Antonino rerum potito, quem Hadrianus adoptatum et Cæsarem, et imperatorem designarat, etc. » Imperator itaque dictus Antoninus Pius ob proconsulare scilicet imperium, uti ante eum Titus et Trajanus. Id etiam Dio in litteras retulerat, sed Acta Antonini Pii apud eum non extant. Xiphilinus tamen ait : « Tantum invenitur eum Lucio Commodo, quem Hadrianus adoptaverat, ante Hadrianum extincto, ab eodem Hadriano adoptatum et imperatorem factum esse. » Ita Xiphilinus ex Dione. Denique extat inscriptio apud Gruterum pag. 256, ubi dicitur : Imp. Aelio Caesari Antonino, etc. In ea Hadrianus non vocatur Divus; Antoninus vero dicitur Tr. P. Cos. nec additur, Des. II. nec vocatur Pont. Maxim. Quare posita inscriptio vivente Hadriano, et quidem Idib. Mai, ut ibidem dicitur.

3. *Obitus Hadriani.* — Hadrianus, postquam die vicesima quinta Februarii Antoninum adoptasset, « apud Baias periit die sexto iduum Juliarum, » inquit Spartianus in Hadriano cap. 25. Si itaque Ha-

drianus die decima mensis Julii interiit, vixit annos sexaginta duos menses quinque, dies septemdecim. Natus enim erat *IX kal. Febru. Vespasiano VII et Tito V coss.*, ut habet Spartianus citatus cap. 1, id est, die vicesima quarta mensis Januarii anni Christi septuagesimi sexti: quem etiam diem Hadriani natalem, antiquum kalendarium a Petro Lambecio editum exhibet. Xiphilinus quidem ex Dione scribit: « Vixit annos sexaginta duos, menses v, dies xix. » Sed loco xix, legendum xvii. Ubi enim in græco scriptum erat, ἑπτὰ καὶ δεκὰ, id est, *septemdecim*, librarius per errorem reposuit, ἐννέα καὶ δεκὰ, id est, *novemdecim*. Ex quibus corrigendus Spartianus in Hadriano cap. 25, ubi ait: « Vixit annis septuaginta duobus (legendum, sexaginta duobus), mensibus quinque, diebus septemdecim. Imperavit annis viginti uno, mensibus undecim. » Sed sicut locus in annis vitæ Hadriani exprimendis corruptus, ita et in annis imperii, nisi utrobique ipsemet Spartianus erraverit. Quare sicut unitas ex annis imperii, ita et decem ex annis vitæ, demenda. Victor de Cæsaribus in Epitome, quemadmodum et Eutropius, qui annos xxii Hadrianum imperasse tradunt, errorem illum a Spartiano mutuati videntur. Nam cum annos tantum viginti ac menses undecim imperasse, currentique anno, non vero insequenti, obiisse, ita solide demonstravi in priori parte Dissert. Hypaticæ cap. 4, ut non existimem fore in posterum, qui annum Hadriani emortualem in controversiam revocet. In medium adduxi ibidem num. 2 numisma Hadriani, in quo Providentia stans repræsentatur cum his verbis ac litteris græcis, ΠΡΟΝΟΙΑ Κ. Β. quæ sic vertit Patinus V. C. in numismatis imperatorum: *Providentia XXII*, annumque Hadriani vicesimum secundum significari dicit. Quod quidem verum: licet duo illi numeri, interjecto puncto dividantur. In nummis enim græcis sæpe hujusmodi interpunctiones occurrunt, quæ numeros non variant, uti in iis, quibus utimur, numeris, contingeret, v. g. in numero 22, si interpunctum hoc modo 2. 2. interjiceretur. Et tamen eo in loco perperam scripsi etiam græcos numeros punctis divisos, non idem significare, ac si illa abessent. Is itaque nummus, similesve post Hadriani mortem percussi in urbibus longe ab Italia dissitis ad quas hujus mortis nuntium nondum perlatum erat. Hadrianus enim, qui die decima Julii e vivis excessit, intra mensem nempe die x Augusti, vicesimum secundum imperii annum auspicaturus erat, ideoque non mirum, si intra unum post obitum mensem, per universum imperium, novi imperatoris inauguratio divulgata non fuerit; eo magis, quod Antoninus propter Hadriani infirmitatem omnia administrabat, et in eo certa successio erat.

SIXTI ANNUS 10. — CHRISTI 141.

Judæi compressi. — Sequenti anno Domini centesimo quadragesimo primo, Antoninus August. secundum una cum Brutlio Præsente adiit consulatum. Quo tempore jam sublato Hadriano, qui Judæos sæpe rebellantes compresserat, ac patrio solo multis cladibus affectos expulerat: eosdem iterum rebellantes, aliosque populos novarum rerum cupidos tumultuantes Antoninus per legatos ac provinciarum præsides bellum agens subjecit; alios vero repressit, ac continuit in officio. De rebus gestis adversus Judæos (quod perierint vetera monumenta) nulla est penitus mentio, nisi quæ apud Julium Capitolinum[1], qui gesta ab Antonino breviori summa perstrinxit, his verbis habentur scripta: « Per legatos suos plurima bella gessit. Nam et Britannos per Lollium Urbicum legatum vicit, alio muro cæspititio, summotis barbaris, ducto. Mauros ad pacem postulandam coegit; et Germanos, et Dacos, et multas Gentes, atque Judæos rebellantes contudit per præsides et legatos. In Achaia etiam atque Ægypto rebelliones repressit: Alanos molientes sæpe refrenavit. » Hæc Capitolinus, una ferme sententia multorum annorum, imo et totius Antonini imperii res gestas involvens potius quam explicans, tradit.

[1] Jul. Capitol. in Anton. Pio.

Anno periodi Græco-Romanæ 5632. — Olymp. 229. an. 3. — Urb. cond. 892. — Jesu Christi 139. secundum Baronium 141. — Hygini papæ 3. — Antonini Pii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Pius Aug. II*, et *Bruttius Præsens*. Antonini consulatus juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *M. Aurelius Cæsar dictus.* — Hoc anno idem imperator « Marcum Aurelium consulem secum designavit, et Cæsaris appellatione donavit, » inquit Capitolinus in Marco, cap. 6. Neque dubitandum, quin præsenti anno ea nuncupatio facta fuerit, cum insequenti Marcus Aurelius Cæsar consul processerit.

3. *Faustina Junior sponsa M. Aurelii.* — « Post excessum Hadriani, inquit ibidem Capitolinus, statim Pius per uxorem suam (scilicet Faustinam Seniorem) Marcum sciscitatus est : et cum dissolutis sponsalibus, quæ cum Lucii Ceionii Commodi filia despondere volueral, impar adhuc ætati esset, habita deliberatione cogitare velle se dixit. » Sed locus corruptus est, quem ex conjectura Salmasius restituere conatur. Sed præferenda emendatio Casauboni, qui legit : « Et cum dissolutis sponsalibus, quæ cum Lucii Ceionii Commodi filia desponderi voluerat, impar adhuc ætate esset, de eo habita deliberatione cogitare se velle dixit. » Ubi deest unum aut alterum vocabulum, cum binorum sponsaliorum facta hic fuerit mentio, Marci nempe cum Lucii filia, *Fabia* dicta, et Veri cum Pii filia *Faustina*. Utraque Hadrianus fieri voluerat, quæ tamen post ejus obitum dissoluta voluntate Pii : qui ne temere patris voluntatem videretur irritam fecisse, hanc causam facto prætexuit, quod Verus filiæ suæ nuptiis impar adhuc ætate esset. Quod vero *Fabia* Lucii Ælii Cæsaris filia fuerit, docet Capitolinus in Vero imperatore cap. 8, ubi eam hujus imperatoris *sororem* vocat. Hinc de *Fabia* apud Capitolinum in Marco cap. ultimo dicitur : « Enisa est Fabia, ut Faustina mortua in ejus matrimonium coiret; sed ille (scilicet Marcus Aurelius) concubinam sibi adscivit procuratoris uxoris suæ filiam, ne tot liberis superduceret novercam. »

4. *Judæos Antoninus comprimit.* — Capitolinus in Antonino Pio cap. 5, gesta ab Antonino breviori summa perstringens ait : « Per legatos suos plurima bella gessit. Nam et Britannos per Lollium Urbicum legatum vicit, alio muro cæspititio, summotis Barbaris, ducto. Mauros ad pacem postulandam coegit : et Germanos, et Dacos, et multas gentes, atque Judæos rebellantes contudit per præsides et legatos. In Achaia etiam atque Ægypto rebelliones repressit, Alanos molientes sæpe refrænavit. » Baronius in Annalibus hæc verba refert, existimatque his consulibus Judæos rebellantes compressos. At Capitolinus una ferme sententia totius Antonini imperii res gestas explicans, et de Judæis non loquens, nisi postquam Britannos, Mauros, Germanos et Dacos victos asseruit, Judæorum rebellionem longe post hunc annum contigisse insinuat. Ad hæc S. Justinus in Apologia apud Eusebium lib. 4, cap. 8, ait : Καὶ γὰρ ἐν τῷ νῦν γενομένῳ Ἰουδαϊκῷ πολέμῳ Βαρχοχέβας ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως, ἀρχηγέτης, χριστιανοὺς μόνους εἰς τιμωρίας δεινὰς, εἰ μὴ ἀρνοῖντο Ἰησοῦν τον Χριστὸν καὶ βλασφημοῖεν ἐκέλευεν ἄγεσθαι : id est, ut vertit Valesius : « Nam et in bello Judaico, quod nuper gestum est, Barchochebas, is qui Judaicæ defectionis auctor et signifer fuit, solos Christianos acerbissimis tormentis cruciari jussit, nisi Christum abnegarent, et maledictis incesserent. » Prima illa Justini Apologia (ita enim ab antiquis appellatur) Antonino Pio anno sequenti præsentata, ut ibidem explicabimus. Quare eo tempore Judæi nondum rebellarant; alioquin bellum Judaicum ab Hadriano confectum non vocaretur a Justino, *nuperum bellum*, sed hoc tantum de bello Judaico, quod hoc anno sub Antonino gestum esset, diceretur. Quod adhuc magis verum est in sententia Baronii, priorem illam Apologiam anno decimo Antonini scriptam contendentis. Si enim ea eo anno huic imperatori oblata esset, quod tamen suo loco confutabimus, sequeretur, Antoninum post decimum imperii annum Judæos cohibuisse; cum Justinus in sua Apologia de bello Judaico ab Hadriano gesto loquatur, illudque nuperum seu ultimum contra Judæos bellum fuisse insinuet. Certum itaque, longe post currentem annum Judæos rebellasse. Sed quia in Antonini Pii nummis tribunitia potestas ante annum ejus imperii decimum vix annotatur, et Capitolinus loco laudato una ferme sententia multorum annorum, imo et totius Antonini imperii res gestas potius involvit, quam explicat, ut recte Baronius observat, quo anno ea rebellio acciderit, incompertum. Videtur tamen ea sedata, postquam Antoninus suos circumcidere illis permisit. Origenes enim lib. 2. contra Celsum hæc scribit : « Sed dicet aliquis, etiam Samaritas persecutionem pati propter suam religionem. Et respondebimus, sicarios propter circumcisionem occidi, quod seipsos mutilent contra præscripta legum, quæ solis Judæis id permittunt. » Modestinus, lib. 6 Regularum, ad Legem Corneliam, De Sicariis : « Circumcidere filios suos Judæis tantum rescripto Divi Pii permittitur : in non ejusdem religionis, qui hoc fecerit, castrantis pœna irrogatur. » Jul. Paul. Recept. Sentent. lib. 5, tit. 22, De Seditiosis : « Cives Romani, qui se Judaico ritu, vel servos suos circum-

cidi patiuntur, bonis ademptis, in insulam perpetuo delegantur. Medici capite puniuntur. Judæi, si alienæ religionis comparatos servos circumciderint, aut deportantur, aut capite puniuntur. » Item Novella 146. Pius igitur Judæis concessit, quod Hadrianus denegaverat : « Nam moverunt ea tempestate Judæi bellum, quod vetabantur mutilare genitalia, » inquit Spartianus in Hadriano cap. 14, nisi forte, inquit Spencerus in Notis ad lib. 2 contra Celsum, ubi præfata observavit, hunc Spartiani locum Casaubonus rectius interpretatus est, qui legibus Domitiani, Nervæ et Hadriani, quibus vetita erat marum eviratio, etiam circumcisioni fibulam impositam fuisse opinatur. Vide Codicem Justin. lib. 1, tit. 9, *De Judæis*, tit. 10, *Ne Christianum*, Cod. Theod. lib. 16, tit. 4. Novell. Leonis 55.

TELESPHORI ANNUS 1. — CHRISTI 142.

1. *De Faustina inter divos relata.* — Anno Christi centesimo quadragesimo secundo, idem Antoninus Augustus tertium iniit consulatum, collegamque sibi adscivit M. Aurelium Antoninum : de cujus consulatu hoc ipso tertio Antonini anno Marco delato, meminit Julius Capitolinus [1] ac primum de obitu Faustinæ Augustæ his verbis : « Tertio anno imperii sui Faustinam uxorem perdidit, quæ a senatu consecrata est, delatis circensibus, atque templo et flaminicis, et statuis aureis atque argenteis : cum etiam ipse hoc concesserit, ut imago ejus cunctis circensibus poneretur : statuam auream delatam a senatu positam suscepit. M. Antoninum quæstorem, consulem, petente senatu, creavit. » Hæc ipse. Sed qua impostura impietatem ornarent, ut mendacium veritas crederetur; audi quid ad eumdem Antoninum Justinus Christiana sit libertate locutus : « Porro cur morientes apud vos imperatores semper immortalitati consecrare dignamini, producentes quempiam qui jurejurando confirmet vidisse se e rogo ascendere in cælum ardentem Cæsarem? »

2. Quibus putandum est risibus Christianos homines his temporibus insectatos esse Gentiles, qui singulis fere annis nova templa, nova sacerdotia, novis quos illi fecissent diis erigere atque statuere viderent? imo potius tantam ipsorum insaniam commiseratos esse. Jam superiori anno Hadrianum principem, hoc vero feminam conjugem imperatoris, quos novissent omnes, inter deos cernebant esse relatos, et perinde ac diis templa et sacrificia instituta. Porro hæc ipsorum deliria Christianæ religionis propagationi mirum in modum conducebant. Qui enim nobilioris essent ingenii, et cultus veri numinis amatores, istæc spectantes ac præ oculis semper habentes, abjectam nimis ac humi reptantem esse Gentium theologiam cognoscebant; quippe quæ mortales, arbitrio senatus et principis, soleret habere deos. Hæc quidem, Christianis præsertim inculcantibus, Gentiles, qui animæquiores essent, perspicue intelligentes, Christianam religionem, quam signis atque virtutibus toto orbe viderent effulgere, contemplati, admirati ac perscrutati cum essent; eidem dedisse nomina, et toto animo amplexatos esse, magnamque ex his rebus nostris esse factam accessionem, nemo jure poterit dubitare. Cum e contra ipse Antoninus Augustus, cum dilabentes ad externum ac plane contrarium religionis cultum sentiret homines, quo reliquos principis exemplo in officio contineret, diis assidue sacrificabat; nec (quod tradit Capitolinus [1]) ullum sacrificium per vicarium fecit, nisi cum æger fuit.

3. *De Sixti papæ martyrio ejusque scriptis et statutis, ubi de diversis Ecclesiasticarum litterarum generibus.* — Hoc eodem anno Sixtus papa, cum sedisset annos decem, uno minus mense et viginti duobus diebus, octavo idus Aprilis martyrio coronatur. Tam Græci, ut Eusebius et alii eum secuti, quam Latini, ut liber de Romanis Pontificibus, consentiunt de Sixto, quod sederit annos decem : quamobrem habita temporis ratione, quo desiit qui eum præcessit Alexander, et dierum quibus sedes vacasse ponitur, insuper et natalis diei Sixti martyrii, ut in tabulis ecclesiasticis legitur; hoc ipso anno, eaque die Sixtum desiisse, opus est dicere. Cui de Sixto chronographiæ haud longe dissonant indices Vaticani atque Cresconii : nisi quod in quibusdam impletum decennium, tribus additis mensibus, Sixti sedi tribuitur. Qui secuti sunt Eusebium, unum ex Romanis Pontificibus prætermittentem, nempe Cletum, sub Hadriano Sixti obitum ponunt : sed æque falli eos putamus, qui in annis Romanorum

[1] Jul. Capitol. in Anton. Pio.

[1] Jul. Capit. in Ant. Pio.

Pontificum addititios nec sibi constantes in libro de Romanis Pontificibus positos secuti sunt consules.

4. Leguntur titulo Sixti papæ epistolæ duæ : sed quod in altera ipsarum Sixtus universalis Apostolicæ Ecclesiæ episcopus inscriptus habeatur, miramur adeo offendisse novatores ; perinde ac si fuerit humanum inventum, ut Petrus, et qui ei in sede succedunt, et in Petro totius ovilis Dominici curam a Domino susceperunt, universalis Ecclesiæ inscribantur episcopi. Porro ejusmodi titulus, ut scilicet universalis Ecclesiæ dicatur episcopus, idemque et Pontifex Maximus, qui in sede Petri succedit Romanæ Ecclesiæ antistes, non recens est in Ecclesiam introductus, sed antiquitus usitatus : quod parum est ut ex Sixti epistola, quæ ab eis ducitur in controversiam, demonstremus; quandoquidem et qui aliquando recta sentiens, sed a fide Catholica refuga, in ipsam Romanam Ecclesiam insaniens, eam dente canino dilacerat Tertullianus [1], recitans et impugnans Victoris Romani pontificis edicti verba, ait : « Audio etiam edictum propositum, et quidem peremptorium : PONTIFEX scilicet MAXIMUS, EPISCOPUS EPISCOPORUM (erat hæc inscriptio decreti) dicit : Ego et mœchis et fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto. » Verum nonnisi secundum veterem nomenclaturam ea posita a Victore, vel (si velimus esse verba Tertulliani) secundùm usitatam verborum consuetudinem ab ipso dicta et inculcata, nemo in dubium jure poterit revocare. Sed de his alias.

5. Quod item ad scripta Sixti Romani pontificis spectat ; non prætermittendum, a Ruffino presbytero Aquileiensi tentatum, ut Sixti philosophi Pythagorici commentarium, in latinum a se translatum nomine Sixti papæ et martyris vulgaret ; licet prioris ne vel posterioris Sixti itidem martyris nomine illum ediderit librum, non constet. Detexit S. Hieronymus [2] imposturam, scribensque ad Ctesiphontem, ait : « Illam autem temeritatem, imo insaniam quis digne poterit explicare sermone, quod librum Sixti Pythagorei, hominis absque Christo, atque ethnici, immutato nomine, Sixti martyris, et Romanæ Ecclesiæ episcopi, prænotavit? in quo, juxta dogma Pythagoricorum, qui hominem exæquant Deo, et de ejus dicunt esse substantia, multa de perfectione dicuntur : ut qui volumen Philosophi nesciunt, sub martyris nomine bibant de aureo calice Babylonis. Denique in ipso volumine nulla prophetarum, nulla patriarcharum, nulla Apostolorum, nulla fit Christi mentio ; ut episcopum et martyrem sine fide Christi fuisse contendat. » Hæc Hieronymus, qui alias ea de causa in eumdem exclamans ait [3] : « Miserabilis Grunnius, qui ad calumniandos sanctos viros aperuit os suum, linguamque suam docuit mendacium, Sixti Pythagorei hominis Gentilissimi unum librum interpretatus est in latinum, divisitque in duo volumina, et sub nomine sancti Sixti urbis Romæ episcopi ausus est edere, in quibus nulla Christi, nulla Spiritus sancti, nulla Dei Patris, nulla patriarcharum, prophetarum, et Apostolorum fit mentio : et hunc librum, solita temeritate et insania, Anulum nominavit : qui per multas provincias legitur, et maxime ab his, qui ἀπάθειαν et impeccantiam prædicant. » Invehitur rursum [1] in eumdem eadem ex causa alibi.

6. Legitur ejusdem Sixti papæ [2] decretum, ne sacra vasa ab aliis quam a sacris ministris tangerentur. Si enim in iis quæ futurorum erant umbra, tanta Dei monitu inerat observantia, ut sacra vasa filiis [3] Caath nonnisi tecta portare liceret : quomodo non ea sanctissima haberentur, et religiosiori essent cultu servanda, quibus sacrificium omnium præstantissimum exhiberetur? sed de sacris vasis alibi pluribus. Rursus de rebus a Sixto decretis : Hic insuper (habet liber de Romanis Pontificibus) constituit, ut quicumque episcopus evocatus fuerit ad sedem Romanam Apostolicam, rediens ad parochiam suam, non suscipiatur nisi cum Formatis salutationis ad plebem a sede Apostolica. Ejusmodi quidem commercio Formatarum unius Ecclesiæ Catholicæ servari, ac proinde probari solitam unitatem, tradit Optatus Milevitanus [4], qui texens catalogum Romanorum Pontificum a Petro usque ad Siricium, de eo ait : « Cum quo nobis totus orbis commercio Formatarum in una communionis societate concordat. » Et Augustinus de his ad Eleusium et socios [5] : « Hic primo asserere, inquit, conatus est, ubique terrarum esse communionem suam. Quærebam utrum epistolas communicatorias, quas Formatas dicimus, possent, quo vellent, dare : et affirmabam, quod manifestum erat omnibus, hoc modo illam facillime terminari posse quæstionem. » Hæc Augustinus. Antiquissimus itaque fuit ejus rei usus, ut per communicatorias litteras Romani pontificis, unitas Ecclesiæ monstraretur : in Concilio enim Nicæno [6] forma quædam ejusmodi litterarum, ne fraus irreperet, est instituta, non autem recens res ipsa est introducta.

7. Quæ autem dicebantur Formatæ, seu Communicatoriæ litteræ, eædem (ut auctor est Atticus [7]) Canonicæ epistolæ appellabantur. Quinetiam Theophilus episcopus Alexandrinus in epistola prima Paschali in fine, quas dicimus Communicatorias, easdem et Pacificas nominatas esse demonstrat : quas etiam idem auctor in tertia Paschali epistola in fine appellat Ecclesiasticas : in Concilio autem Chalcedonensi [8] nuncupatæ reperiuntur Pacificæ : solitas quoque Pacificas a recens ordinato episcopo ad collegas dari, tradit Theodorus in Photii Nomocanone [9]. Concedebantur etiam Pacificæ, nempe Communicatoriæ, pauperibus peregrinantibus, quibus eorum fides Catholica probaretur. Diversas autem ab iis fuisse litteras commendatitias ab episcopis dari soli-

[1] Tertul. lib. de pudic. c. 1. — [2] Hier. advers. Pelag. — [3] Hieron. in Hier. c. 22.

[1] Hier. in Ezech. c. 18. — [2] Lib. de Rom. Pont. in Sixto. — [3] Num. IV. — [4] Optat. lib. II. contra Parm. — [5] August. epist. CLXIII. — [6] Nicæn. Conc. cap. 18. — [7] To. II. Conc. post Concil. Chalced. — [8] Conc. Chal. c. 11. — [9] Ibid.

tas, canon idem Chalcedonensis Concilii admonet : ait enim, commendatitias litteras dari solitas tantum iis qui essent in Ecclesia opere clariores : et ab episcopis dari solitas suis clericis peregrinantibus, alias canon ejusdem quoque [1] Concilii docet, sed aliter legit Theodorus. Dabantur etiam litteræ commendatitiæ personis quæ potuissent esse suspectæ, ne quid de illis dubitaretur : de quibus et Paulus meminit ad Corinthios cum ait [2] : « Numquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? Epistola nostra vos estis. » Qui enim commendatitiis litteris peregrinabantur, quocumque pergerent, apud Christianos erant illæ pro viatico, de quo Lucianus in Peregrino : « Suscepta secunda peregrinatione egreditur vagaturus, satis sibi viatici in Christianis repositum esse existimans : » His similia erant apud Gentiles Diplomata, quorum meminit Plinius [3] Junior scribens ad Trajanum, quæ postea Tractoriæ sunt appellatæ : est titulus de Tractoriis et [4] Stativis. Extat hactenus earumdem forma [5] litterarum, quæ ab imperatore dabantur : erant et aliæ ejusdem nominis ab episcopis dari solitæ, de quibus dicemus inferius. Sed quod semel occasione Formatarum, de ecclesiasticis litteris agere cœpimus, de aliis quoque ejusdem generis dicere non prætermittamus.

8. Erant et Dimissoriæ litteræ, quas ibidem Theodorus illas esse tradit, cum clericus demonstratur voluntate sibi prælati antistitis esse profectus : sine his enim non licebat extra diœcesim peregrinari : his quoque indigebant episcopi, qui profecturi essent ad comitatum. Erant insuper litteræ, quæ dicebantur Memoriales, seu Commonitoriæ, quibus legati, quid in suscepta legatione deberent agere per singula admonebantur; extant de his complura exempla, quæ suis locis ponentur inferius. Erant etiam et litteræ dictæ Synodicæ, quæ ad diversos dabantur a Synodis. Si vero scriptæ essent ad omnes Christi fideles, sive a Synodo, vel a summo Pontifice, vel aliis alia darentur occasione, dicebantur Encyclicæ, hoc est, Circulares. Rursum vero eædem epistolæ dicebantur Catholicæ, non ea ratione quod fidem Catholicam continerent, sed quod ad universam Ecclesiam datæ essent : hinc Apollonius apud Eusebium [6] hæc de Themisonte : « Audebat, Apostolum imitando, catholicam ad omnes Ecclesias epistolam contexere. » Insuper de Dionysio Corinthiorum episcopo tradit Eusebius, catholicas ad Ecclesias scripsisse epistolas.

9. Decretales vero dicebantur Romanorum Pontificum epistolæ, quibus vel ad diversorum consultationes respondere solerent, vel cum quid servandum vitandumve esset edicerent. De quibus Gelasius [7] : « Decretales epistolas, quas beatissimi papæ diversis temporibus ab urbe Romana pro diversorum Patrum consultatione (sic legendum non consolatione) dederunt, venerabiliter recipiendas. » Pastorales vero, quæ pro instructione darentur; quales sunt illæ, quæ ad diversas Ecclesias a S. Ignatio scriptæ habentur. Erat quoque olim tempore persecutionis Ecclesiæ genus litterarum, quæ dicebantur Confessoriæ, quæ a Chrsitianis, qui pro Christi nomine detinerentur in carcere, pro commendatione lapsorum ad episcopos dari solebant : erat frequens harum usus tempore persecutionis, ut ex multis S. Cypriani litteris constat; est earumdem mentio in Concilio [1] Eliberitano et Arelatensi primo [2]. Quæ autem pro redemptione captivorum ab episcopis dari consueverant, litteræ Captivorum appellantur in Concilio Lugdunensi [3].

10. Insuper quoque habentur litteræ dictæ Apostolicæ, quæ apostolica auctoritate a Romanis episcopis dari consueverunt, quarum diversa sunt genera : frequentiores illæ quæ Breves dicuntur : sed ea vox penes antiquos diversæ reperitur esse significationis : nam apud Optatum [4] Milevitanum, Brevis dicitur charta illa, in qua conscripta essent bona ecclesiastica, quam nos usitatius dicere solemus Inventarium, alio nomine idem Optatus vocat Commemoratorium : camdem vocem in eumdem sensum usurpat S. Augustinus contra Cresconium [5], et Gregorius papa [6], sed et Cassiodorus pro regiis jussionibus; nam Theodoricus [7] ad Gemellum scribens, ait : « Admonitio nostra non deerit, ut instructior reddaris : dum infrascriptis Brevibus definita susceperis. » Verum apud Lampridium [8] eadem vox pro matricula, seu catalogo, in quo nomina scriberentur, accipitur, sicut et in Codice Justinianeo [9], citatis aliis locis superius. Quæ vero sede vacante a clero scribi solerent epistolæ, eædem Clericæ litteræ dicebantur : sic enim eas nominat Cyprianus [10].

11. Numeranda quoque inter Ecclesiasticas litteras epistola quæ Tractoria a S. Augustino sæpius nominatur. Scribens enim ad Victorinum [11], illam Tractoriam nominat epistolam, qua episcopi vocarentur ad Synodum; et cum alibi [12] sic inquit : « A primate suo per tractoriam sunt vocati. » Sic dictæ (ut puto) quod vocatis his litteris causa publica episcopis, quocumque irent, viaticum præstaretur, exemplo earum quæ ab imperatoribus concedi solerent. Sed diversa plane erat epistola tractoria a Tractatoria, qua quid de aliqua re gestum esset, episcopi alios redderent certiores. Meminit ejusdem generis litterarum idem etiam Augustinus [13]. Quæ autem a Catholicis episcopis ad hæreticos, vel schismaticos, aut etiam paganos litteræ scriberentur, quod in eis nulla liceret communicationis symbola, ut pacis, salutis, et benedictionis apponere; privatas epistolas dici solitas, idem S. Augustinus,

[1] Conc. Chald. c. 13. — [2] 2. Cor. III. — [3] Plin. lib. X. epist. CXXI. CXXII. — [4] Lib. VIII. c. 6. Cod. Theod. — [5] In Lexic. Jur. verb. tractor. et apud Cuiac. tit. de tract. — [6] Euseb. lib. V. c. 17. — [7] Gelas. in Concil. Rom. c. de lib. authent.

[1] Conc. Eliber. c. 25. — [2] Conc. Arelat. I. c. 9. — [3] Conc. Lug. II. c. 2. — [4] Optat. contr. Parmen. lib. I. — [5] Aug. contr. Crescon. lib. III. c. 29. — [6] Greg. lib. VI. epist. CCI. — [7] Cassiodor. lib. IV. epist. XXI. — [8] Lamp. in Alex. — [9] Inter chartulas de conven. fisci debitor. c. lib. X. — [10] Cypr. ep. IV. edit. Pamel. — [11] Aug. ep. CCXVII. — [12] Aug. in lib. cont. Donatist. post. coll. c. 24. — [13] Idem in Ps. XXXVI. conc. II.

scribens ad Glorium [1] et alios episcopos Donatistas, affirmat, cum hæc ait : « Unde factum est, ut etiam ad nonnullos Donatistarum primarios scriberemus, non communicatorias litteras, quas jam olim propter suam perversitatem ab unitate Catholica, quæ toto orbe diffusa est, non accipiunt; sed privatas, qualibus nobis uti etiam ad paganos licet. » Porro non sic dicebantur privatæ, quasi publicæ illæ non essent, quas ita scribebat Augustinus ad Donatistas, ut publicæ illis forent, et ab omnibus legerentur; sed quod carerent publicæ communicationis titulo aliisque publicis notis, quæ communicatoriis litteris præfigi solerent. Sed et ne id de ecclesiasticis litteris prætermittamus; solitos quoque episcopos suas quas publice darent, litteras annulo signatorio communire, cum Augustinus in superius citata epistola ad Victorinum [2] in fine indicat, tum in Concilio Aurelianensi [3] habetur expressum. Addimus ad hæc etiam consuevisse eos scribere litteras in tabellis eburneis, vel in chartis, raro vero, nec nisi chartæ inopia, in membranis, argumento sunt quæ idem Augustinus habet, scribens ad Romanianum [4]. At de litteris ecclesiasticis hactenus; jam ad cæteras a Sixto res gestas redeamus.

12. Habet hæc idem qui supra liber de Romanis Pontificibus : » Constituit ut Missarum actionem sacerdote incipiente, populus hymnum decantaret : Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, etc. » Quæ enim fuisse in usu etiam temporibus Apostolorum, testimonio Constitutionum Clementis [5] demonstrantur, a Sixto, ut sanctius ab unoquoque custodirentur, litteris sunt apostolica auctoritate firmata. Sed subdit : « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros undecim, diaconos tres, episcopos per diversa loca quatuor. » Ex his unus fuit S. Peregrinus, episcopus creatus Antisiodorensis : de eo enim hæc in antiquis ecclesiasticis tabulis scripta [6] habentur : « Antisiodori passio S. Peregrini episcopi, qui a B. Sixto papa in Gallias cum aliis clericis missus, Evangelicæ prædicationis munere impleto, capitali sententia damnatus, coronam meruit sempiternam. » Mortuus demum Sixtus (ut dictum est) octavo idus Aprilis, juxta corpus B. Petri sepultus est in Vaticano : cessavitque episcopatus ejus dies duos. In cujus locum suffectus est Telesphorus, natione Græcus, ex anachoreta. Hæc in eodem libro de Romanis Pontificibus scripta habentur.

[1] Aug. epist. CLXII. — [2] Idem ep. CCXVII. — [3] Conc. Aurel. I. in præf. Clodovei. — [4] Aug. ep. CXIII. — [5] Clem. Const. lib. VIII. c. 16. — [6] Mart. Rom. die 16 Maii.

13. *Justinus scribit Apologiam.* — « Hoc eodem anno tertio Antonini imperatoris, inquit Eusebius [1], Justinus philosophus librum pro nostra religione conscriptum Antonino tradidit. » Cassiodorus autem id sequenti anno factum esse, in Chronico profitetur. Verum de tempore, quo illum commentarium scripsit, nulli magis quam ipsi Justino credendum esse, omnes facile assentientur. Porro ipse in eadem Apologia hæc de annis Christi habet [2] : « Ante annos centum quinquaginta nos asseverare Christum sub Cyrenio natum esse : docuisse autem, quæ docuit, posterius sub Pontio Pilato. » Hæc cum scribat Justinus, nonnisi post annos octo eum scripsisse librum oportuit. Certe quidem cum in ea Apologia doctrinam Marcionis hæresiarchæ vulgatam dicat; constetque nonnisi Antonini tempore eum docere cœpisse (ut suo loco dicemus) plane perspicue constat, Justinum serius elaborasse illam ad Antoninum apologiam. Præterea si (quod omnes affirmant) haud longe post acceptam Justini Apologiam Antoninus pro Christianis rescripsit : cum illud constet ex ejus inscriptione datum esse rescriptum anno decimo quinto sui imperii; nam tribunitia potestas juxta numerum annorum imperii multiplicari solita, quindecies in eo numerata habetur : necesse est dicere, illa prope tempora Justinum suam, quam diximus, ad Antoninum dedisse Apologiam, de qua suo loco dicemus.

14. *Jugis persecutio.* — Cæterum quod ad res Christianorum pertinet : etsi certum exploratumque sit, nullum adversus eos ab imperatore esse promulgatum edictum; tamen vel invidia magistratuum, quod Christianam religionem mirifice propagatam viderent, in diesque majoribus accessionibus crescere, ac dilatari; vel calumniis contradicentium nonnihil esse vexatam, tum cædes Sixti papæ, et aliorum, qui Romæ, eodem Antonino imperante, sunt passi; tum quæ de iisdem temporibus ab eodem Justino sunt memoriæ prodita, certam exploratamque fidem faciunt. Sed de his anno sequenti.

[1] Eusebius in Chronico. — [2] Just. orat. ad Ant. ex version. Lang.

Anno periodi Græco-Romanæ 5633. — Olymp. 229. an. 4. — Urb. cond. 893. — Jesu Christi 140. secundum Baronium 142. — Hygini papæ 4. — Antonini Pii imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Pius Aug. III.* et *M. Aurelius Cæsar.* Consulatus Antonini juxta tertiam regulam, ut nempe Ælii Cæsaris collega esset : hujus juxta primam, quia sc. anno præcedenti Cæsar dictus fuerat.

2. *Obitus Faustinæ Augustæ.* — Capitolinus in

Antonino Pio cap. 6, ait : « Tertio anno imperii sui Faustinam uxorem perdidit. » Tertius Antonini annus die decima mensis Julii currentis anni inchoatus; *Faustina* tamen anno tantum sequenti, quo adhuc tertius Antonini annus in cursu erat, demortua. Mabillonius enim in tomo IV Analectorum, pag. 500, antiquam Romanorum inscriptionum collectionem exhibet, inter quas hæ duæ leguntur : « Imperatori Cæsari Tito Ælio Hadriano Antonino Aug. Pio, Pontif. Max. Tribunit. Pot. XXIIII imp. II. Cons. IIII P. P. » Tum : « Divæ Faustinæ Augustæ imp. Cæsaris T. Ælii Hadriani Antonini Aug. Pii Pontif. Maximo Trib. Pot. IIII cons. III P. P. » Utraque inscriptio Antonini et Faustinæ obitum respicit : ille enim, dum tribunitiam potestatem XXIV gereret, extinctus. Quare cum Faustina, marito tribunitiam potestatem IV obtinente, supremum diem obierit, mors ea anno sequenti, post diem XXV mensis Februarii, quo Antoninus tribunitiam potestatem IV suscepit, quove tertius ejus imperii annus usque ad mensem Julium occurrebat, contigit. Quot ex ea Antoninus Pius liberos susceperit, cum de Antonini morte sermo erit, explicabimus.

3. *Obitus S. Sixti PP.* — Ad num. 3 et seq. *Sixtus* papa anno centesimo vicesimo sexto ad Deum migravit. In Chronico enim Damasi legitur : « Sixtus annis decem, mensibus tribus, diebus viginti uno. Fuit temporibus Hadriani, a consulatu Nigri et Aproniani, usque Vero III et Ambibulo, » qui anno CXXVI consulatum gessere. Sed error irrepsit in numeros, legendumque, *mensibus duobus*, *die uno*, ut habetur in auctiori Chronico veterum Pontificum, in Catalogo Palatino, et in duobus Catalogis Corbeiensibus. Cum itaque S. Alexander die tertia Maii anni CXVI passus fuerit, Sixtus ejus successor martyrium fecit circa diem tertium Julii anni CXXVI. Verum est, Anastasium, aliosque scribere, Sixtum III *nonas Aprilis*, seu die tertia Aprilis sepultum, et in Martyrologio Usuardi, Adonis et Romano ejus natale consignari die septima mensis Aprilis. Sed uterque dies non ad primam Sixti sepulturam, sed ad aliquam ejus translationem referendus. Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Romanorum Pontificum ait, Sixtum Alexandri decessoris per annum integrum *Vicarium* fuisse, quia arbitratur spatium regiminis in Chronico Damasi signati, nonnisi per vicarium servari posse, et servari commode, si Sixtus tertia die Aprilis dicatur mortuus. At commentitius vicariatus ille, et spatium regiminis Sixto attributum facile invenitur, si initium ejus, ut fieri debet, cum anno Christi CXVI copuletur, ejusque mors diei ejus cultus seu translationis non illigetur. Henschenius S. Sixti vitam illustrat die VI Aprilis, docetque eum martyrio coronatum, non sub Antonino Pio, ut putavit Baronius, sed *sub Hadriano imperatore*, ut habent Florus, Usuardus, Ado, Notkerus, et in antiquissimis Martyrologiis manuscriptis legitur. Certe anno CXXVI in Christianos sævitum fuisse ostendunt Apologiæ Hadriano, qui eo anno decennalia sua celebravit, a Christianis oblatæ. Eusebius in Historia et in Chronico, Hermannus Contractus, et Marianus Scotus in Chronicis consentiunt Martyrologiis citatis.

4. *Decretales Sixto attributæ.* — Sixti duæ epistolæ circumferuntur, quas Marca, Baluzius, aliique viri doctissimi suppositionis arguunt. Prima est ad omnes Christi fideles, in qua habentur testimonia ex Idacio, Enchiridio Xysti philosophi, aliisque desumpta. Secunda habet hanc inscriptionem a primitivæ Ecclesiæ præsulibus alienam : « Sixtus universalis Apostolicæ Ecclesiæ episcopus omnibus episcopis in Domino salutem; » continetque quædam testimonia ex Historia tripartita, aliisque petita. Sixto successit Telesphorus.

5. *Britanni domiti.* — Hoc anno Antoninus imperator « Britannos per Lollium Urbicum legatum vicit; alio muro cæspititio, submotis Barbaris, ducto, » inquit Capitolinus in Antonino cap. 5. Extat hujus imperatoris nummus apud Mediobarbum pag. 194, in cujus aversa parte legitur : P. M. TR. P. III. Cos. III, visunturque quadrigæ triumphales. In aversa parte alterius nummi eadem tribunitia potestate III notati habetur : MUNIFICENTIA S. C. Capitolinus in Pio cap. 10. ait : « Centum leones una missione edidit. » Quare cum hoc anno tribunitiam potestatem tertiam Pius inierit, indicetque Capitolinus laudatus, primum ab eo devictos Britannos, hæ quadrigæ, eaque munificentia ad victoriam Britannicam referendæ.

6. *Inundatio Tiberis.* — Idem Capitolinus cap. 9, ait : « Fuit et inundatio Tiberis, » quam hoc anno contigisse colligo ex Antonini nummo apud Mediobarbum, in cujus aversa parte habetur : TR. P. III. Cos. III. S. C. TIBERIS. Repræsentatur Tiberis sedentis simulacrum. Hæc inundatio inter adversa, quæ hujus imperatoris temporibus evenerunt, a Capitolino recensita. Baronius eam recitat anno XV Antonini Pii, ideoque loco non suo.

TELESPHORI ANNUS 2. — CHRISTI 143.

1. *Justinus contra Gentiles scribit.* — Anno Domini centesimo quadragesimo tertio, Priscino et Severo coss., cum Antoninus in imperio ageret annum quartum, Cornelius episcopus Antiochenus vita functus successorem habuit Heronem ejus nominis secundum, qui sedit annos viginti septem : hæc ex Eusebii Chronico. Inter hæc autem cum Pio imperatori, qui ab omnibus indulgentissimus ac clementissimus prædicatur, nequaquam (ut alii fecerant, et ipse olim proconsul in Asia) in Christianos gladio agendum videretur, rato nimirum sua æstimatione indignum, in insontes sævire : tamen quo avitæ superstitioni paulatim deficienti prospectum foret, quod intelligeret occasione Sybillinorum carminum, et aliorum Gentilium vatum ac prophetarum, qui multa de Christo prædixisse visi essent, complures a patria superstitione deficere, et ad religionem Christianam confluere; ejusmodi librorum lectionem penitus vetuit, apposita pœna mortis. De quo quidem edicto, nonnisi odio hostis humani generis promulgato, Justinus christianus philosophus [1], apud eumdem imperatorem scriptis agens, graviter conqueritur, dicens : « Opera autem et instinctu malorum dæmonum, mortis supplicium adversus librorum Hydaspis, aut Sibyllæ, aut prophetarum lectores constitutum est : ut per timorem homines ab illis, quominus scripta ea legentes rerum bonarum notitiam percipiant, sed in servitute eorum retineantur, absterrerentur : quod certe quidem efficere, et ad finem suum perducere nequiverunt. Non enim absque timore tantum hujusmodi scripta legimus : verum vobis ad inspiciendum quæ in eis traduntur (ut videtis) offerimus, grata acceptaque omnibus fore scientes. Atque hoc etiam si paucis persuaserimus, maximum tamen inde feremus lucrum : nam ut boni agricolæ amplam a Domino capiemus mercedem. » Hæc Justinus constanti animo ab eo legenda conscripsit.

2. Insuper et magna animi constantia ad Gentiles cohortatoriam scribens orationem, cum pluribus ad eos persuadendos utatur argumentis, carmina Sibyllina ex certis illorum scriptis accepta, quibus tum idolorum inanis superstitio, tum verus Christianæ religionis cultus aperte demonstraretur (quod dixit) iisdem Gentilibus aperta luce inspicienda proposuit. Extat adhuc eo titulo conscripta oratio, in qua inter alia hæc de Christiana disciplina antiquæ Sibyllæ carmina reseravit.

> Felices oras animæ telluris habebunt,
> Laude Deum prius ingentem, quam corpora curent,
> Insigni quæ confisæ pietate beabunt :
> Cunctaque despicient templorum tecta, negantes
> Aras, surdorum nihili monumenta deorum,
> Cædibus et spurco pecudum polluta cruore :
> Uniusque Dei sacris pia turba litabit.

Hæc et pleraque alia ex eorum Sibylla Justinus : qui et ad convincendam deorum cultus superstitionem, hæc eadem oratione conscripsit de his quæ haud diu ante accidissent. « Consulente enim quodam (sicut vos ipsi narratis) oraculum vestrum, quinam unquam extiterint vere pii et religiosi homines, tale responsum id edidisse dicitis :

> Solus Chaldæus sapit, et Judæus apella,
> Per seipsum genitum Regemque, Deumque colentes : »

per Chaldæos intelligens omnes, qui ex semine Abrahæ Chaldæi hominis descenderunt, ac proinde non Judæos tantum, sed Christianos, quippe cum ille ab Apostolo dictus sit Pater credentium [1].

3. *Gentiles suis ipsorum scriptis admoniti.* — At quod ad ipsos Gentiles pertinet, non tantum (quod dictum est) suis ipsorum propheticis libris ad Christianam religionem sectandam iidem impellebantur; sed ut ab avita superstitione recederent; ac penitus abhorrerent, quæ de diis ac deorum oraculis ab eo, qui inter Latinos eruditionis principem locum tenere videretur, vehementer admonebantur. Erant hi Ciceronis commentarii de Divinatione, atque de Natura deorum, de quibus hæc Arnobius [2] : « Ante omnes Tullius Romani disertissimus generis, nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, constanter, et libere quid super tali opinatione sentiret, pietate cum majore monstravit : a quo si res sumere judicii veritate conscriptas, non verborum luculentias pergeretis ; perorata esset hæc causa, nec secundas (ut dicitur) actiones nobis ab infantibus postularet. Sed quid aucupia verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos, qui aversentur et fugiant libros de hoc ejus, nec in

[1] Justin. in Apolog. ad Anton. version. Lang.

[1] Rom. IV. — [2] Arnob. adver. Gentes lib. III.

aurem velint admittere lectionem opinionum suarum præsumpta vincentem? Cumque alios audiam mussitare indignanter, et dicere, oportere statui per senatum, ut aboleantur hæc scripta, quibus Christiana religio comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas? Quinimo si fiditis exploratum vos dicere quicquam de diis vestris; erroris convincite Ciceronem temeraria et impia dictare, refellitote, redarguite, reprobate. Nam intercipere scripta, et publicatam velle submergere lectionem, non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere. » Hucusque Arnobius. Admiratione quidem digna res est, cur horum lectionem, sicut et aliorum; hi quibus curæ hæc erant, et auctoritate pollerent, non omnino proscripserint; cum a nemine excellentius, quam ab eodem auctore, gentilitia superstitio falsitatis posse redargui videretur. Sed ipsis invitis, voluit Deus, ut tam aperta testimonia, vanitatem deorum testantia, semper essent ubique loquentia; quo inolita superstitio, non modo nostrorum scriptis, verum etiam suorum olim editis commentariis, radicitus convelli posset.

4. *Calumniæ in Christianos.* — Sed qui Christianis infensi erant Gentiles homines, quominus ratione valerent, eo vehementius adversus eos calumniis nisi sunt agere: nam quæcumque erant Gnosticorum portenta, vel aliorum hæreticorum turpitudines, omnia Christianis omnibus adscribebant, nimirum infames illos conventus, infanticidia, humanarum carnium esum, lucernarum eversiones, promiscuos concubitus, aliaque abominanda atque nefanda: quarum quidem rerum rumor usque adeo increbuerat, totaque Urbe et Orbe fama dissipata erat, ut satis esse putarent judices ipsum duntaxat nomen ad supplicium, si quod Christianus quis esset, tantummodo accusaretur. Hæc omnia ita se iis sub Antonino temporibus habuisse, Justinus philosophus in ea, quam ad ipsum imperatorem scripsit, Apologia, de his omnibus conquestus, firmiter asseverat, ubi præclara est hæc in judices perperam judicantes invectiva: «Non legitimo examine judicia exercetis, sed affectu præter rationem in transversum acti, et malignorum geniorum flagris quasi furiis incitati, causa non judicata, supplicia infertis nihil pensi habentes. » Quinam his temporibus publicorum judiciorum subselliis insidebant jurisperiti quorum opera Antoninus utebatur, recenset Julius Capitolinus [1], nimirum Vinidium Verum, Salvium Valentem, Volusium Melianum, Ulpium Marcellum, et Jabolenum. Quomodo vero tandem ob iniqua judicia compulsus sit Justinus de his conqueri apud imperatorem, et in senatu declamare, suo loco dicemus.

[1] Jul. Capitol. in Antonino.

Anno periodi Græco-Romanæ 5634. — Olymp. 230. an. 1. — Urb. cond. 894. — Jesu Christi 141. secundum Baronium 143. — Pii papæ 1. — Antonini Pii imp. 4.

1. *Consules.* — Ad Num. 1. Coss. *M. Peducæo Syloga Priscinus*, et *T. Hœnius Severus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Hygini PP. obitus.* — Hoc anno S. Hyginus papa ad cælestem patriam migravit, ut infra visuri sumus.

TELESPHORI ANNUS 3. — CHRISTI 144.

1. *Marcus Junior episcopus Alexandrinus.* — Qui sequitur annus Christi quadragesimus quartus supra centesimum, consules habuit Ruffinum et Quadratum: quo Eusebius in Chronico tradit, Marcum, ejus nominis secundum, esse suffectum in sedem Alexandrinam Eumeni, sedisseque annos decem: sed cum usque ad successorem, quem ponit anno duodecimo Antonini, nonnisi septem anni numerentur, mendum in notam numeri irrepsisse oportuit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5635. — Olymp. 230. an. 2. — Urb. cond. 895. — Jesu Christi 142. secundum Baronium 144. — Pii papæ 2. — Antonini Pii imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Cuspius Rufinus*, et *L. Statius Quadratus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Quinquennalia imperii proconsularis Antonini.* — Imperii proconsularis Antonini Pii quinquennalia hoc anno exhibita.

TELESPHORI ANNUS 4. — CHRISTI 145.

1. *De Valentino hæresiarcha.* — Christi anno centesimo quadragesimo quinto, Torquato et Attico Herode coss., novum monstrum apparuit, Valentinus hæresiarcha, ut Eusebius tradit in Chronico : eum namque sub Antonino Pio prodiisse, Tertullianus [1] et æque omnes affirmant, nimirum Irenæus [2], Theodoretus [3], et alii. Tradit idem Tertullianus [4], hunc fuisse philosophum secta Platonicum. Quomodo autem sit lapsus in hæresim, idem auctor his verbis enarrat [5] : « Speraverat, inquit, episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio : sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authenticæ regulæ abrupit (ut solent animi, pro prioratu exciti, præsumptione ultionis accendi) ad expugnandam conversus veritatem, et cujusdam veteris opinionis semini actu colubroso viam delineavit. » Hæc Tertullianus. Fuisse autem natione Ægyptium, patria Phœbonitem, quæ est civitas maritima; calluisse græcas litteras, imitatumque esse Hesiodum de Theogonia triginta deorum, Epiphanius [6] tradit; additque hæc de prædicatione ipsius, in Ægypto prædicasse Catholicam fidem, itemque in Ecclesia Romana, sed eumdem in Cyprum venientem, passum esse fidei naufragium. De eo autem quod primo Romæ Catholicam doctrinam secutus fuerit, etiam Tertullianus [7] affirmat.

2. Hic igitur sicut ab Hesiodi Theogonia triginta deos, ita a Platone mutuatus est Ideas : hæcque simul miscens cum Evangelio Joannis, quo tantum utebatur, monstrum horrendum conflavit, tricipiti Cerbero longe deformius. Triginta enim deos cum fingat, quos Sæcula nominat, eorum quindecim masculos, ac totidem numerat feminas, eorumdemque permixtione alios generari ; ex iis Salvatorem omnium veluti Pandoram Hesiodi, ex omnium vult deorum munere esse perfectum. Unde egregie Tertullianus [1] : « Igitur ex ære collatitio (quod aiunt) in honorem et gloriam Patris, pulcherrimum Pleromatis sidus fructumque perfectum compingunt, Jesum : eum cognominant Soterem, Christum, et Sermonem, de patruitis; et omnia jam, ut ex omnium defloratione constructum Graculum Æsopi, Pandoram Hesiodi, Accii Patinam, Nestoris Cocetum, Miscellaneam Ptolemæi. Quam propius fuit de Atticis historiis, Pancarpiam vocari a tam otiosis auctoribus nominum. » Hæc Tertullianus. Porro triginta Æonum, hoc est, Sæculorum Valentini nomina, captu difficilia, simulque posita et interpretata, atque magno labore distincta ac figurata ab erudito viro Pamelio apud Tertullianum habes ; quem consulas, ut prodigiosa hæreticorum deliria cernens obstupescas ; de quibus et Epiphanius [2] : « Si comparans, inquit, his quæ apud Hesiodum, et Stesichorum et alios Græcos poetas sunt, apponat : inveniet sane ex comparatione, quod eadem sint, et nihil aliud : et ex eo cognoscet, quod nihil aliud admirandum, quam confictam Græcorum poeticam fabulosi Gentium erroris ac doctrinæ expressit, nulla mutatione facta, quam adulteratæ apud ipsos barbaricæ nominum effectionis. » Unde et merito ait Ter-

[1] Tert. de præscript. c. 30. — [2] Iren. lib. II. c. 4. — [3] Theod. lib. I. hær. fabul. — [4] Tert. de præscr. c. 30. — [5] Tert. con. Val. c. 4 — Epiph. hæres. XXXI. — [7] Tertul. de præscript. c. 30.

[1] Tertul. adver. Valen. cap. 12. — [2] Epiph. hæres. XXXI.

tullianus[1] : « Ovidius Metamorphoseis suas delevisset, si hodie majorem cognovisset. »

3. Quod autem ad Valentini cætera dogmata et mores pertinet : docuit impie, D. Jesum Christum sic natum de Virgine, ut ex ea nihil acceperit, sed per ipsam velut per canalem transierit, carnemque e cælo secum devexerit[2]. Negavit et resurrectionem ejusdem carnis; sed aliud esse ex alio corpus componendum; imo nec omnium esse resurrectionem. Tria enim constituit genera hominum, carnale, animale et spirituale, cujus generis se suosque esse dicebat. Spiritualibus aiebat non esse necessarias operationes, sed psychicis, hoc est, animalibus hominibus; horumque, ut spirituales effici possent, debere esse abstinentiam atque martyria, et alia hujusmodi, quibus se jam esse solutos asserebant, quod jam perfecti evasissent. Hæc pluribus Tertullianus[3], qui et in Scorpiaco adversus Valentinianos, martyrium subeundum esse negantes, plura quippe qui experimento novisset, horum sermonibus magnam credentibus inferri solitam esse jacturam, cum Christianos persecutio urgeret : nam ait inter alia : « Hoc apud Christianos persecutio est. Cum igitur fides æstuat, et Ecclesia exuritur de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt, callentes et ipsi offendere, figere, occidere. » Et paulo post, quibus niterentur verbis, subdit, quod quererentur pati innocentes, male tractari sectam nemini molestam, perireque homines sine causa. « Addunt insuper inquit, vanitatem esse atque dementiam, pro Deo mori : » hæcque inculcare : « Semel Christus nobis obiit, semel occisus est, ne occideremur. Si vicem repetit, num et ille salutem de mea nece expectat? An Deus hominum sanguinem flagitat? maxime si taurorum et hircorum recusat? certe peccatoris pœnitentiam mavult, quam mortem. » Hæc et alia plura id genus ab iis jactari solita, tradit Tertullianus[4]. Magna profecto hæc erat tentatio in Ecclesia : quamobrem idem auctor librum illum adversus Gnosticos, quo nomine etiam Valentiniani dici voluerunt, De Bono martyrii, inscribi voluit.

4. Ad hæc insuper, tertium genus dicebant hominum quos Carnales appellabant : horumque esse deteriorem conditionem : nimirum, quod licet bonis niterentur operibus, nullatenus tamen consequi possent salutem. Rursum Valentiniani se ipsos salvandos anima et corpore, Animales vero per bona opera, sed tantum anima, porro animas angelis nuptui tradendas esse fabulabantur. Quales autem fuerint horum mores, qui se nullis bonis operibus teneri obligatos dicerent, facile quisque poterit existimare. Cumque iidem collegio Gnosticorum fuerint associati; quales fuerint ipsorum turpitudines, jam semel dixisse sufficiat. Sed satis modo putamus hic breviter recitare, quæ S. Irenæus[1] de iis narrat in hæc verba : « Idolothyta indifferenter manducant, nihil inquinari ab iis putantes : et in omnem diem festum ethnicorum pro voluntate in honore eorum factum primi conveniunt, ut in nihilo quidem abstineant, quod est apud Deum, et apud homines otiosum muneris homicidiale spectaculum. Quidem autem et carnis voluptatibus insatiabiliter inservientes, carnalia carnalibus, spiritualia spiritualibus reddi dicunt. Et quidam quidem ex ipsis clam eas mulieres quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpunt : quemadmodum multæ sæpe ab iis suasæ, post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. Alii vero et manifeste, ne quidem erubescentes, quascumque adamaverint mulieres, has a viris suis abstrahentes, suas nuptas fecerunt. Alii vero valde modeste initio, quasi cum sororibus fingentes habitare, procedente tempore manifestati sunt, gravida sorore a fratre facta, et alia multa odiosa et irreligiosa facientes. Nos quidem, qui per timorem Dei timemus etiam usque in mentibus nostris et sermonibus peccare, arguunt quasi idiotas et nihil scientes : se ipsos extollunt, perfectos vocantes et semina electionis : nos enim in usu gratiam accipere dicunt : quapropter et a nobis auferri : semetipsos auctin proprie possidere. » Hactenus Irenæus.

5. Hinc quoque est, quod ait Tertullianus[2], consuevisse Valentinianos appellare Catholicos Simplices : adversus quos ipse agens, satis commendat in Ecclesia simplicitatem, atque sine fuco, sinceram veritatem, et sine malitiæ tinctura candorem innocentiæ; sed et in ipso ædificio, quo fideles conveniunt, quam Ecclesiam dicimus, elucere simplicitatem, nam ait : « Nostræ columbæ domus simplex, etiam in editis semper et apertis et ad lucem amat figuram Spiritus sancti, Orientem, Christi figuram. » Atque e contrario Valentinianos in suis ipsorum ritibus imitari ait[3] secreta Eleusinia : quippe qui nihil magis studeant (inquit) quam occultare quod prædicant : ac secrete agentes, multæ apud ipsos essent fores, multisque obductæ velis, et silentium perpetuo custoditum. Hinc quoque accidisse putamus, ut Romæ, ubi Valentinus diu versatus est, nequaquam ipsa sacra (ut mos est in Oriente) velis inter agendum obductis operirentur : sed patentibus omnibus non tantum clara diei luce, sed luminaribus incensis, fierent ubique clara atque perspicua : siquidem nihil veritas erubescat, nisi solummodo abscondi : ac proinde ne pausis velis occultata sacrificia sacris illorum viderentur esse similia; omnia aperta omnibusque patentia consulto Romana Ecclesia sacra msteryia esse voluit.

6. Rursum vero quod ad Valentini nefanda dogmata pertinet : tradidit in homine inesse habitantes iniquos spiritus, qui eum ad omne malum

[1] Tertul. adver. Valent. cap. 12. — [2] Tertul. advers. Valent. c. 27. et lib. de carne Christi. — [3] Tertul. advers. Valent. c. 29. et 30. — [4] Tertul. in Scorp. c. 1.

[1] Iren. lib. I. cap. 1. — [2] Tertul. advers. Valent. c. 2. 3. — [3] Eod. lib. c. 1.

impellant. De his enim agens, hæc recitat Clemens Alexandrinus [1] : « Valentinus scribens ad aliquos, his verbis scribit de appendicibus. Est autem unus bonus, cujus fiducia est ea quæ fit per filium manifestatio; et per eum solum potest cor fieri mundum, ex corde extruso omni maligno spiritu : multi enim in eo habitantes spiritus id mundum esse non sinunt : unusquisque autem eorum propria efficit opera, sæpe non convenientibus insultans cupiditatibus. » Idem Clemens [2] de alia ejusdem Valentini hæresi sic : « Valentinus in epistola ad Agathopodem : Cum omnia, inquit, sustinuisset, erat continens, divinitatem operabatur Jesus : edebat et bibebat proprie, non reddens cibos : tanta ei inerat vis continentiæ, ut etiam nutrimentum in eo non interierit, quoniam ipse non habuit interitum. » Hæc erat Valentini opinio de incorruptibili.

7. Præter epistolas, quas citant Clemens et Epiphanius, scripsisse Valentinum evangelium tradit Tertullianus [3] : « Evangelium, inquit, habet suum præter hæc nostra : » Continuisse illud infantiam Salvatoris, ex iis quæ Irenæus [4] scribit, facile intelligi potest : qui etiam ait inenarrabilem multitudinem apocryphorum ab eo fuisse collectam, quibus ad suas præstigias illustrandas uti soleret. At non ejus tantum evangelii meminit Tertullianus [5] sed etiam psalmorum, et commentarii, cujus *Sophia* titulus esset. Porro quod pertinet ad mysteria initiandorum credentium; tot fuisse apud eos ritus, quot antistites, Irenæus [6] affirmat, qui sex modos ab eis servatos refert, quos brevitatis causa recensere prætermittimus.

8. Quinam vero fuerint Valentini præcipui sectatores, qui ad ejus cloacam alias quamplurimas egesserunt sordes, narrat Tertullianus [7] his verbis : « Eam viam postmodum Ptolemæus intravit, nominibus et numeris Æonum distinctis in personales substantias, sed extra Deum determinatas, quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus et affectus motus incluserat. Deduxit et Heracleon inde tramites quosdam, et Secundus, et magus Marcus; multum circa imagines legis Theotimus operatus. Ita nusquam jam Valentinus : et tamen Valentiniani, qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolatur. » Hucusque Tertullianus, qui rursum alibi [8] : « Talia, inquit, ingenia fructificant apud illos ex materni sermonis redundantia. Atque ita insolescentes doctrinæ Valentinianorum, in silvas jam exoleverunt Gnosticorum. » At de Valentini sectariis agemus inferius.

9. Qui vero scripserint adversus Valentinianos, idem auctor [9] docet his verbis : « Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt, et retuderunt, ut Justinus philosophus et martyr, et Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus nostræ virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas; quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optamus assequi. » In isto, dicit Tertullianus, quoniam et ipse adversus eosdem Valentinianos hæreticos strenue laboravit : etenim non unum tantum adversus Valentinianos edidit commentarium; sed (ut diximus) in eo quem *Scorpiacum* inscripsit, Valentini oppugnat hæresim; et in alio quem elaboravit de Carne Christi, ejusdem ea de re confutat errorem. His addit Theodoretus Theophilum Antiochenum, Philippum Gortynæ episcopos, Modestum, Origenem, Rhodonem, Hippolitum, et Eusebium Emissenum : iis jungendi quoque fuissent Clemens Alexandrinus et Epiphanius.

10. Sed mira fuit Valentinianorum procacitas, de quibus ait Tertullianus : « Convinci possunt, sed suaderi non possunt; » fuisseque veluti lubricos angues spiris inflexos, undique latebras captantes. Nam ait Irenæus [1] : « Cum enim ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertuntur ipsarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit in his inveniri veritas ab his qui nesciant traditionem. » Et paulo post : « Cum autem ad eam iterum traditionem quæ est ab Apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos, adversantur traditioni; dicentes se non solum presbyteris, sed etiam Apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem : Apostolos autem admiscuisse ea quæ sunt legalia Salvatoris verbis; et non solum Apostolos, sed ipsum Dominum modo quidem a Demiurgo, modo autem a medietate, interdum autem a summitate fecisse sermones : se vero indubitate et incontaminate et sincere absconditum scire mysterium : quod quidem impudentissime est blasphemare suum factorem. Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos. » Hucusque Irenæus.

11. Qui tamen, quod sibi visum est post potentius telum, ex legitima Apostolorum traditione in Romana Ecclesia fideliter conservata, ad omnem illorum pertinaciam infringendam comparatum, validissime intorquet sic dicens [2] : « Sed quoniam valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum numerare successiones : maximæ et antiquissimæ et omnibus cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab Apostolis traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos, indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam

[1] Clem. Alex. Strom. lib. II. — [2] Clem. Strom. lib. III. — [3] Tertul. de præscript c. 49. — [4] Iren. lib. I. c. 17. — [5] Tertul. de carne Christi, c 20. et advers. Valent. c. 2. — [6] Iren. lib. I. c. 18. — [7] Tertul. advers. Valent. cap. 4. — [8] Tertul. advers. Valent. in fine. — [9] Idem lib. eod. cap. 5.

[1] Iren. lib. III. c. 3. — [2] Iren. lib. III. c. 3.

gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet, colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam, propter sui potentiorem principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles : in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab Apostolis traditio. » Tantum abest igitur, ut Romana Ecclesia (quod impudentissime garriunt novatores hæretici) prædicatione Valentini, Marcionis, et aliorum qui Romæ hæresim publice professi sunt, fuerit violata; ut Irenæus et alii adversus eos nihil fortius nec vehementius objecerint, quam Ecclesiæ Romanæ ex apostolica traditione, in ea illibata et incorrupta conservata, doctrinam. At de Valentino hactenus.

12. *Ophitarum hæresis.* — Quod vero ad ejus progeniem spectat : ex Valentini schola, quæ et Gnosticorum dicta fuit, progressa est hæresis Ophitarum : qui (inquit Irenæus [1]) Sapientiam serpentem factam dicunt, et agnitionem hominibus immisisse. Hujus hæresis auctorem fuisse Euphratem quemdam, tradit Origenes [2] contra Celsum. Detestabantur Ophitæ, qui serpentem (a quo et nomen acceperunt) ut Dei sapientiam colebant, Deum omnium creatorem, quem humano generi invidentem dicerent esse Deum Judæorum. Porro horum originem antiquam adeo fuisse, ut Valentino haud posteriores fuerint, ex eo cognosci facile potest, quod Celsus qui vixit temporibus Hadriani (ut idem Origenes testatur) haud dubium et Antonini, eorum dogmata callens, contumeliæ causa, quasi Christianis omnibus essent communia, eadem Catholicis objicere solitus erat; de quibus idem Origenes adversus eum : « Tantum, inquit, abest, ut hi Christi sint sectatores, ut non minus quam Celsus hic Jesum incusent; nec eorum quispiam in concilium prodeat, nisi execrationes et maledicta in Jesum prius congesserit. Adverte autem quam temere in his egerit Celsus, quæ adversus Christianos oblatrat : quandoquidem cum nostræ religionis hominibus Ophitas istos contulerit, qui ne Jesu quidem velint nomen audire. » De his agens Tertullianus [3], Nicolaitis eos accessisse tradit : « Qui, inquit, serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo præferant. » Et paulo post : « Ipsum introducunt ad benedicenda Eucharistica sua. »

13. Quomodo autem hæc facerent, S. Augustinus [4] his verbis describit : « Habent unum colubrum, quem nutriunt et venerantur : qui et incantante sacerdote egreditur de caverna, et ascendit super altare innixum speluncæ, et oblationes eorum lambit, et involvens se circa eas regreditur ad speluncam, et ita confringunt oblationes in Eucharistiam, quasi a serpente Christo (ut illi putant) sanctificatas. » Hæc Augustinus ex Epiphanio [5] (ut apparet), qui de Ophitis agens, post eadem recensita hæc addit : « Non solum frangunt panes in quibus serpens involutus est, et accipientibus tradunt; sed unusquisque salutat serpentem, et osculatur ex ore, sive per præstigias quasdam serpente ad mansuetudinem incantato, sive ex alia diaboli operatione ad hos decipiendos ipso animalculo blandiente : adorant hunc et gratiarum actiones dicunt. » Hæc et alia complura de Ophitis Epiphanius. Quod vero ait S. Augustinus, Ophitas dixisse Christum illum fuisse serpentem, qui decepit Evam; Theodoretus [1] addit, ex Ophitis quosdam affirmasse, Christum in serpentis speciem transmutatum. Nec repugnant hæc iis quæ recitavimus ex Origene; hos scilicet cum serpentem adorant, Christum Jesum blasphemiis impetere solitos : nam ingens et execranda blasphemia erat, serpentem illum Christum dicere. Cæterum licet antiquam, tamen obscurissimam hanc dicit fuisse hæresim Origenes [2], quippe quoniam suo tempore Ophitæ nuspiam apparerent, et vel penitus desiissent, vel pauci admodum reliqui essent. At de Ophitis plura Epiphanius, Philastrius, Augustinus, Theodoretus, Isidorus, Joannes Damascenus, et alii, qui hæreticorum catalogum texuere : et licet alii eorum a Valentino (ut diximus), alii a Nicolaitis, alii vero a Carpocrate originem eos duxisse dicant; tamen hos omnes æque Gnosticos fuisse, unoque nomine dictos, superius demonstravimus.

14. *De Alexandro impostore.* — Videas ex his plane diabolum Christi crucis virtute percussum, ex idolis fugatum, et penitus profligatum, inopia sane consilii, pristinam illam, quam olim decipiens primos parentes induerat formam, nova hæresi excogitata repetere, et divinum in ea sibi cultum, prout posset, arripere : quippe qui (quod utique observatione dignum est) iisdem plane temporibus non ab hæreticis tantum, sed ab ethnicis per impostorem quemdam curavit sibi itidem in colubro honorem divinum impendi. His namque Antonini temporibus accidit quod Lucianus [3] in Alexandrum impostorem declamat, hominem ex eorum numero, qui magiam et incantationes profitentur : erat hic ex schola Apollonii Tyanæi; atque ex falsis confictisque Sibyllinis oraculis Æsculapium in Bithynia appariturum prænuntians, serpentem palam adorandum exposuit : illumque Æsculapium esse, falso commentus, magnam ob responsa, quæ a se conficta dare solebat, corrasit ex confluentium oblatione pecuniam. Aperuit enim hujus dementiæ officinam Aboni in Ponto, illucque Ponticis, Paphlagonibus, Bithynis, Ionibus, Galatis, Cilicibus, et aliis Asiæ populis confluentibus, magnum nomen consecutus est : usque adeo, ut ab ipsa urbe Roma atque tota pene Italia ad novum oraculum cunctis vocale concurrerent, et inter alios, qui Romano præerat exercitui Rutilianus, qui eo usus est familiarissime : sed et qui cum exercitu erat in Armenia Severianus, ad idem consulendum oraculum misit, sed falso est responso ejus elusus. Quæ omnia pluribus Lucianus, qui tam insignem

[1] Iren. lib. I. c. 34. in fin. — [2] Orig. cont. Cels. lib. II. — [3] Tert. de præscript. c. 47. — [4] Aug. de hæres. ad Quodvultdeum. — [5] Epiph. hæres. XXXVII.

[1] Theod. hæret. fab. lib. I. — [2] Orig. cont. Cels. lib. VI. — [3] Lucianus in Pseudomante.

hominis imposturam, tanquam in scena tragœdiam, egregie repræsentat; qui etiam ait, confixisse impostorem, numen, quod in serpente colebant, professum esse, se præ cæteris esse Christianis infensum : quippe qui perspicue intelligentes impii nebulonis commenta, conficto deo detrahere non desinerent : ob idque Christianos, quibus Pontus abundabat, lapidibus provincia pellendos esse, illud commentitium dictabat oraculum. Simulabatque Epicureos quoque, quod deos negarent, a numine odio haberi.

15. Quæ autem, dum suos initiaret, impostor ille præfari soleret sacerdos, idem quoque iis recitat verbis : « Primo quidem die Atheniensium ritu, denuntiatio fiebat hujusmodi : Si quis impius, aut Christianus, aut Epicureus mysteriorum explorator accessit, discedat. Cæterum qui deo credunt et parent, sacris feliciter initientur. Sub hæc protinus exigebantur illo præeunte, diceuteque : Foras pellantur Christiani. » Perdurasse vero ait ejusmodi fabulam multis annis, eliciente illo ex eo serpente singulis annis octoginta vel saltem septuaginta drachmarum millia : demum ipsum strophæ artificem Alexandrum, pede scatentibus vermibus putrefacto, annos propemodum septuaginta natum, miserando consumptum interitu desiisse, idem auctor affirmat. Quomodo autem Marcum imperatorem, qui Pio successit, falso responso una cum exercitu hujusmodi oraculum in maximum discrimen adduxerit, suo loco dicemus. Sed nec illud prætermittendum de cultu serpentis, quod Dio scribit in Hadriano; nuper eumdem imperatorem in templo Jovis Olympii, quod Athenis sumptuosissime erexerat, posuisse pro numine draconem ex India deportatum. Quod igitur jam muta (ut dictum est superius) reddita essent oracula; quo Gentiles quoquo modo in officio contineret, curavit humani generis hostis per imposturam saltem in serpente esse, vel potius videri vocalis. Hæc fuerunt horum temporum commenta, quibus tum hæreticos tum Gentiles in serpente delusit diabolus. At de his satis : susceptam modo de Valentini sobole narrationem ordine prosequamur.

16. *De Caianis et Sethianis hæreticis.* — Valentini fœturam aliam fuisse Caianos hæreticos, Irenæus [1] in primis affirmat. Verum non ex Valentino tantum, sed etiam a Nicolao, Carpocrate, et Gnosticis omnibus hos mutuatos esse venenum ac turpitudinem, Epiphanius [2] tradit. Totus plane horreo, tam istorum quam aliorum execrandas recensere blasphemias : sed compellit necessitas argumenti. Eo enim impietatis, atque dementiæ crevit horum hæreticorum nequitia, ut rerum ordinem et qualitatem penitus invertentes quod malum bonum, et qui ab eo denominati essent mali omnes, hos sanctos dicerent atque perfectos, nempe Cain, Core, Sodomitas, et alios id genus homines, et summum omnium Judam Ischariotem, hosque magna ex virtute esse progenitos. Nec salvari aiebant quempiam, nisi (quod dicebat Carpocrates) per omnes turpitudines eat, et omnia peccata consummet; addentes cuique perficiendo peccato angelum esse præfectum : hæc de his pluribus Irenæus, qui eosdem ait usos esse pseudo evangelio, quod Judæi dicebant.

17. Sed et Tertullianus [1] hæc de Caianis pluribus complexus est et explicatius his ferme verbis : « Ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quæ operata sit in ipso : Nam Abel ex inferiori virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repertum. Hi qui hoc asserunt, etiam Judam proditorem defendunt, admirabilem illum et magnum esse memorantes, propter utilitates quas humano generi intulisse jactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Judæ propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim (inquiunt) Judas quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant, et dicunt : Quia potestates hujus mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur; saluti consulens generis humani, tradidit Christum : ut salus quæ impediebatur per virtutes, quæ obsistebant ne pateretur Christus, impediri omnino non posset, et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. » Hæc Tertullianus. His omnibus consentientia Epiphanius [2] scribit, additque hos dixisse, angelos esse oppressores bonorum, adjutores vero malorum, et unum ex his Moysem excæcasse. Confinxisse insuper addit librum nomine Pauli, quem vocarent, Ascensum Pauli. Testantur eadem de his Philastrius, Augustinus, et alii his recentiores (quos præ multitudine piget enumerare) qui de hæresibus commentarios conscripsere.

18. Sed iis adversi Sethiani, a Seth filio Abel nominati hæretici, ex eodem Valentino aliqua ex parte descenderunt, dum sicut ille, novam esse in Seth generationem hominum dicerent : horum meminit Irenæus [3]; sed ii, aliis additis fictionibus a Valentino longius recesserunt; quorum dogma summatim his verbis Tertullianus [4] complexus est : « Hujus perversitatis doctrina hæc est : Duos homines ab angelis constitutos Cain, et Abel : et propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias exstitisse; ob hanc causam illam virtutem, quæ super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis : ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum oritur et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse : ob quam causam illam virtutem, quam (sicut diximus) pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere, ut et illud permixtionis semen tolleretur; et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos qui seminis illos prioris instituissent, occulte et latenter, et ignorante illa

[1] Iren. lib. I. cap. 35. — [2] Epiph. hæres. XXXVIII.

[1] Tertul. de præscr. c. 47. — [2] Epiph. hæres. XXXVIII. — [3] Iren. lib. I. c. 7. 14. 24. — [4] Tertul. de præscr. c. 47.

matre virtute cum illis octo animabus in arcam misisse etiam semen Cain, quo semen malitiæ non periret, sed cum cæteris conservatum, et post cataclysmum terris redditum, exemplo cæterorum excresceret, et effunderetur, et totum orbem impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipso Seth ipsum fuisse. » Hucusque de his Tertullianus.

19. Addit Epiphanius [1], hæc dilucidius explicans, hos conscripsisse libros quosdam nomine magnorum virorum : nempe ex nomine quidem Seth septem libros, alios vero libros Alienigenas, sic enim vocant : alium autem ex nomine Abraham, quem et Revelationem esse dicunt, omni malitia refertum : alios item ex nomine Moysis, et alios aliorum. Meminerunt de Sethianis iidem qui supra scriptores ecclesiastici. De reliquis autem discipulis Valentini, quoniam nonnisi cum Valentinus defecit, docere cœperunt, temporibus nimirum Irenæi (quod ipse tradit) opportunius suo loco inferius agemus. Hæc autem de Caianis et Sethianis, quod illorum ortus certum tempus inexploratum sit, sub Valentino, ex quo deduxere principium, sunt collocata : licet a Tertulliano ante Valentinum, ponantur, ab Epiphanio autem et aliis postea.

[1] Epiph. hær. XXXI.

Anno periodi Græco-Romanæ 5636. — Olymp. 230. An 3. — Urb. cond. 896. — Jesu Christi 143. secundum Baronium 145. — Pii papæ 3. — Antonini Pii imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Bellicius Torquatus*, et *Ti. Claudius Atticus Herodes*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Quinquennalia imperii Augustei Antonini.* — Imperii Augustei Antonini Pii quinquennalia hoc anno edita, et quidem Romæ, ubi hujus anni initio fuit, ut liquet ex Inscriptione Farnesiana latine a Grutero pag. CCCXVI, 1, et græce a Falconerio in Inscriptionibus Athleticis recitata : « Bonum factum. Imperator Cæsar Divi Hadriani filius, Divi Trajani Parthici nepos, Divi Nervæ pronepos T. Ælius Hadrianus Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitiæ Potestatis III. Imperator II. Consul III. Pater Patriæ Conventui Palæstricæ, qui sunt circa Herculem Athletis, sacris victoribus coronatis, Salutem. Jussi vobis demonstrari locum, in quo et sacra deponatis, et tabulas prope ipsas thermas, quæ a Divo avo meo extructæ sunt; ubi etiam maxime (in Ludis) Capitolinis convenitis. Feliciter valete. Supplicavit Ulpius Domesticus in Balneis meis. Scripta ante XVII. K. Junii Romæ Torquato et Herode Coss. » Eadem legatio et ob eamdem causam, ut suo loco dixi, imperante Hadriano missa, sed nonnisi sub Antonino Pio athletæ voti compotes facti. Verum, ut observat card. Norisius pag. 86, qui hanc inscriptionem latinam reddidit, male eam descripsit. In græco enim legitur, ΔΗΜΑΡΧΙΚΗ ΕΞΟΥCΙΑC. ΤΟ. ς. ΥΠΑΤΟΣ ΤΟ. Γ. Videlicet, *Tribunitiæ Potestatis VI. Consul III.* qui vero eam descripsit, legit, ΔΗΜΑΡΧΙΚΗ ΕΞΟΥCΙΑC ΤΟ. Γ. id est, *Tribunitiæ Potestatis III*, non advertens eam litteram esse gamma longiori tractu inferius sinuatum. Similis erroris exemplum anno CXIII proposuimus. Hunc errorem cum Falconerius non animadvertisset, Fastos pervertit, dum consulatum Torquati et Herodis, qui in hunc annum sexta tribunitia potestate Antonini insignitum, certissime incidit, ut demonstrat card. Norisius laudatus ad annum Christi CXL tertia tribunitia potestate Pii notatum, retraxit.

3. *Romam Valentinus venit.* — Eusebius lib. 4. cap. 11, hæc verba Irenæum scripsisse tradit : « Valentinus Romam venit pontificatu Hygini. Viguit autem temporibus Pii, et ad Anicetum usque permansit. » Adventus vero Valentini Romam consignatur anno tertio Antonini Pii tam in Chronico Eusebii, quam in Chronicis Hermanni Contracti, et Mariani Scoti. Et quidem recte : eo enim anno Hyginus adhuc sedebat. Ex quo liquet, Pontificiam Chronologiam in Annalibus per veterum Pontificum Romanorum tempora depravatam esse, et S. Telesphorum ad Antonini Pii imperium non pervenisse.

4. *Auctores qui contra Marcionitas et Valentinianos scripsere.* — Ad num. 9. Fallitur Baronius, quando ait, Theodoretum asserere, Theophilum Antiochenum et Philippum Gortynæ episcopum, et Modestum, et Origenem, et Rhodonem, et Hippolytum, et Eusebium Emissenum contra Valentinianos scripsisse. Theodoretus enim in lib. 1 Hæreticarum Fabularum, ubi agit de Potito, de Prepone, aliisque, ait, tantum citatos auctores scripsisse contra Marcionitas, quorum hæreses diversæ erant a Valentini hæresibus. Hæc Theodoreti verba : « Potitus autem et Plastus, et Syneros, et Prepon, et Pithon, diversis doctrinis præfuerunt; hi vero omnes occasionem accepere ex blasphemia Marcionis. Plurimi adversus hanc impietatem scripserunt. Justinus enim philosophus et martyr, et Theophilus Antiochenus episcopus, et Philippus Gortynæ episcopus, et Irenæus Lugdunensis episcopus, et Mo-

destus et Origenes et Rhodon et Adamantius et Hippolytus et Eusebius Emissenus, hi omnes, optime et doctissime hanc blasphemiæ rabiem confutarunt. » Loquitur itaque Theodoretus de his, qui contra Marcionem scripsere, qui paulo antea in eodem libro agens de Hermogene illos declaraverat, qui contra Valentinum tractatus edidere : « Contra illum (Hermogenem nempe) scripsit Theophilus Antiochiæ episcopus, et Origenes similiter. Contra Valentinum et ejus sectatores Irenæus et Clemens, et Origenes. »

TELESPHORI ANNUS 5. — CHRISTI 146.

1. *De Cerdonis et Marcionis hæresibus.* — Centesimo ac quadragesimo sexto Christi anno, Avito et Maximo coss., Marcion Ponticus, novum portentum, ex improviso recens emersit hæresiarcha. Cum autem sub Antonino Pio eum docere cœpisse, omnium sit eadem sententia : quoto anno ejus imperii nefarium aggressus sit opus, licet Tertullianus [1] se minus curasse investigare dicat; tamen ex his quæ mox subinfert, certus annus initii Marcionis hæresis consignari posse videtur; nam ait : « Quoto quidem anno Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis, non curavi investigare. De quo tamen constat, Antoninianus hæreticus est, et sub Pio impius. A Tiberio autem usque ad Antoninum anni fere centum quindecim, et dimidium anni cum dimidio mensis : tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. » Hæc cum scribat Tertullianus, numerans a Christi exitu usque ad Marcionem spatium centum et quindecim annorum cum dimidio, mensisque dimidio; cumque ejusdem Tertulliani ea sententia de Christi annis fuerit (ut superius est fusius demonstratum) anno ætatis suæ trigesimo sub consulatu Rufi atque Rubellii Geminorum esse passum : si quis ab eo tempore deducat præscriptum annorum numerum, qui ab eo tempore usque ad Marcionis exordium excurrerunt, plane inveniet, hoc anno Domini centesimo quadragesimo sexto Marcionem cœpisse docere. Hæc quod ad tempus spectat.

2. At quoniam (ut idem auctor est Tertullianus [2]) Cerdonis Marcion discipulus fuit : quæ ipse primum de Cerdone scribit, in medium adducamus : ait enim : « Accedit his Cerdon quidam : hic introduxit initia duo, id est, duos deos, unum bonum, et alterum sævum : bonum superiorem; sævum hunc, mundi creatorem. Hic prophetas et legem repudiat, Deo creatori renuntiat, superioris Dei filium Christum venisse tractat : hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat : nec omnino passum, sed quasi passum : nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. Resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat. Solum Evangelium Lucæ, nec tamen totum, recipit. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, etc. » Hæc de Cerdone Tertullianus. De quo item meminit Irenæus [1], qui dum ait Cerdonem venisse Romam sub Hygino papa, plane declarat, eumdem, licet Marcionis magistrum, eodem tamen tempore docuisse; licet alibi [2] eum ante Marcionem fuisse dicat. Hyginum enim tempore Antonini Pii Romanam Ecclesiam curasse, certum est.

3. Quod vero idem Irenæus numeret eumdem Hyginum modo octavum, modo nonum Romanæ sedis episcopum, inde accidit, quod (ut alias dictum est) ipsum Cletum, ut alii plerique, cum Anacleto conflaverit : et cum eum ponit octavo in ordine loco, manifestum est incipere numerare ab eo, qui Petro successit, Lino : cum vero eum superius [3] loco nono ponit, ab ipso Petro certum est numerasse. At de Cerdonis inconstantia, qui veniens Romam sub Hygino palinodiam recantavit, et iterum lapsus est in errorem, hæc idem Irenæus [4] : « Cerdo autem qui ante Marcionem, et hic sub Hygino, qui fuit octavus episcopus, sæpe in ecclesiam veniens, e exomologesin faciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et abstentus est a religiosorum hominum conventu. » Hæc Irenæus de Cerdone. Eum autem non solum a Simone mago, sed et a Saturnino accepisse quam propalavit hæresim, auctor est Epiphanius [5], qui eum primo docuisse tradit in Syria, ac demum se contulisse Romam.

4. Quod vero pertinet ad Marcionem Cerdonis discipulum, quem hoc anno hæreses docere cœpisse, Tertulliani testimonio diximus; prodiit hic primo ex Stoicorum schola philosophus, sicut Valentinus

[1] Tertul. adver. Marcion. lib. I. c. 19. — [2] Tertul. de præscr. c. 51.

[1] Iren. lib. I. c. 28. — [2] Iren. lib. II. c. 4. — [3] Iren. lib. I. c. 28. — [4] Idem lib. II. c. 4. — [5] Epiph. hæres. XLI.

(quod diximus) a Platone. Unde Tertullianus [1] : « Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus. Stoicæ studiosus ? ubi tunc Valentinus, Platonicæ sectator ? » Ex philosophorum officina prodiisse hæreses horum temporum, idem Tertullianus docet, cum ait [2] : « Ipsæ denique hæreses a philosophia subornantur. Inde Æones et formæ, nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat. Inde Marcionis deus melior de tranquillitate, a Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eædem materiæ apud hæreticos et philosophos volutantur, iidem retractatus implicantur. » Hæc Tertullianus, sed de iis superius alias.

5. Quod vero ad genus et vitæ mores Marcionis spectat : « Hic, inquit Epiphanius [3], genere Ponticus fuit, ex urbe Sinope. Qui prima vita sua virginitatem exercuit ; solitarius enim vixit, et episcopi sanctæ nostræ Ecclesiæ Catholicæ filius fuit. Progressu vero temporis circa virginem quamdam corrumpitur ; et decepta virgine, se ipsum atque illam a spe detraxit. Et cum illam corrupisset, a proprio patre ex Ecclesia ejicitur. Erat enim pater ipsius propter excellentem pietatem illustris, et veritatis insigniter studiosus, in episcopatus ministerio honeste vivens perseverabat. Marcion autem multum supplicans, ac veniam precatus, eam a patre non impetravit : dolor enim vexabat venerandum senem ac episcopum, quod non solum lapsus esset ille, sed quod etiam ipsi dedecus afferret. Cum autem assecutus non esset ab ipso per blanditias quæ petebat ; non ferens multorum ludibrium, ab urbe sua aufugit, et venit Romam, cum mortuus esset Hyginus episcopus Romanus (hic autem nonus erat a Petro et Paulo apostolis) et cum senibus adhuc superstitibus a discipulis Apostolorum congressus, petebat ut in congregationem reciperetur, et nemo id ipsi permittebat. Æmulatione igitur elatus, ubi non accepit præsidentiam et Ecclesiæ ingressum, excogitat sibi ipsi consilium, et ad impostoris Cerdonis sectam confugit : » Et post alia : « Hoc igitur clare ipsis dicebat : cur non voluistis me suscipere? Cum autem illi dicerent : Non possumus hoc sine permissu patris tui facere, una est enim fides, et una concordia, et non possumus adversari bono comministro nostro, patri autem tuo : Æmulatione igitur commotus, et ad magnam indignationem ac superbiam elatus, fissuram effecit sibi ipsi, hæresim erigens, ac dicens : Ego findam Ecclesiam vestram, et mittam fissuram in ipsam in æternum. » Hæc et alia de Marcione Epiphanius.

6. Verum non propter stupri illati crimen et excommunicationem fuisse ab Ecclesia Romana rejectum, sed propter hæresim, quam, antequam Romam venisset, fuerat consectatus, ex multis probatur. Sed prius de tempore ejus in Urbem adventus, et quid de ea re alii scripserint, pervestigandum. Cum enim (ut vidimus) Epiphanius tradat, post Hygini mortem, nempe sub Pio, qui illi successit, Marcionem Romam se contulisse : idem ipse inferius [1], post tempora Aniceti, quem nonum dicit Urbis episcopum, illuc venisse confirmat, ac proinde sub ejus successore Sotere, insinuare videtur. Cæterum Irenæus [2] eum ante Anicetum, vel sub eo, Romam venisse demonstrat, cum ait, S. Polycarpum Romam venientem sub Aniceto, complures ex iis qui fuerant decepti a Marcione, ad Catholicam Ecclesiam revocasse : hæcque de congressu Polycarpi cum Marcione addit : « Ipse autem Polycarpus Marcioni aliquando occurrenti sibi, ac dicenti : Cognoscis nos? Respondit : Cognosco te primogenitum satanæ. Tantum Apostoli et horum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbo tenus communicarent alicui eorum, qui adulteraverant veritatem. » Recitat eadem Eusebius [3]. Porro Tertullianus [4] sub Eleuthero Romano pontifice Marcionem lapsum, et ab Ecclesia ejectum, affirmare videtur, dum ait, agens de Valentino ac Marcione : « Constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in Catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem ; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti.» Hæc Tertullianus.

7. Verum hæc sunt intelligenda, cum postremo ab Eleuthero Marcion damnatus est : alias sibi ipsi auctor contrarius esset : quippe si (quod sæpius profitetur) Marcionis hæresis sub Antonino Pio exorta est, quomodo sub Eleuthero cœpisse potuit, cum omnium sententia constet, longe post Antonini obitum Eleutherum Romæ sedisse? Cum alioqui idem ipse Tertullianus [5] in priori commentario, quem adversus Marcionem metro conscripsit, sub Aniceto papa ipsum Romam venisse testetur. Hæc igitur adeo inter se diversa, sic in unam simul consentient veritatem, si dixerimus, quod exploratum est, eumdem Marcionem sæpe Romæ palinodiam recantasse, eumdemque eadem ex causa sæpius venisse Romam : neque Romæ primum, sed in Oriente, sub Antonino Pio hæreses docere cœpisse hoc ipso anno, ut ejusdem Tertulliani auctoritate superius dictum est. Imo si Origeni credimus, qui tradit Celsum Epicureum sub Hadriano imperatore scripsisse adversus Christianos commentarios suos, in quibus sæpe mentionem habuit [6] hæresis Marcionis necesse est dicere, jam ante Antonini tempora sub Hadriano esse Marcionis hæreses pervulgatas. Philastrius [7] eum primo in Asia errores docuisse, ibique a Joannis apostoli discipulis potius, quam ab ipso Joanne convictum, Romam venisse tradit. Sicque quod dixit Tertullianus, Marcionem Catholicam se doctrinam

[1] Tertul. de præscr. c. 30. — [2] Idem ubi sup. c. 7. — [3] Epiph. hæres. XLII.

[1] Epiph. hær. XLII. — [2] Iren. lib. III. c. 3. — [3] Euseb. lib. IV. c. 13. — [4] Tert. de præscr. c. 30. — [5] Tertul. lib. III. in fine. — [6] Orig. contra Celsum lib. II. v. et VI. — [7] Philastr. de hæres. c. 46.

sectari, Romæ significasse : ex eo accidit, quod idem [1] auctor ait, ipsum, ut reciperetur, scriptis Catholicam fidem esse professum. Sed quomodo inconstans animo, nec perstans in sententia, semel ac iterum ab Ecclesia ejectus fuerit, suo loco, eodem auctore, dicemus.

8. Sed ut ad ejus recensendas hæreses tandem deveniamus : illud in primis Marcion conatus est, ut Cerdonis dogma de duobus principiis stabiliret, adscita (ut sibi videbatur), accommodata ad eam rem probandam Evangelii sententia : quænam hæc fuerit, Tertullianus [2] declarat his verbis, a principio rem exordiens : « Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cujusdam virginis ab Ecclesiæ communicatione abjectus, hic ex occasione, qua dictum sit [3] : Omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos : hæresim Cerdonis approbare conatus est; eadem dicere, quæ ille superior hæreticus ante dixerat. » Agens de Marcionis hæresis principio Epiphanius [4], illam item Domini, de non insuendo pannum [5] novum veteri, ipsum ait usurpasse parabolam, atque huic conjunctam alteram de non mittendo vinum [6] novum in utres veteres; perinde ac si Dominus his significare voluisset legem veterem se respuere, tanquam malam.

9. Hisce jactis impietatis fundamentis, in primis, ut Cerdo, duos posuit deos sibi contrarios, quorum alter bonus, malus vero esset alter; alter legis veteris auctor, alter autem novæ : proque his stabiliendis, Antitheses scripsit, nimirum contrarietates, quibus lex nova veteri adversatur, ut non ab uno Deo vetus et novum Testamentum provenisse, sed plane contrariis, demonstraret; ab illoque malo mundum esse creatum, a bono autem restitutum atque redemptum; huncque fuisse Jesum, solventem legem atque prophetas, a Deo Patre missum. Putarunt alii tres deos a Marcione poni; quos Epiphanius [7] recensens, ait : « Addidisse rursum Cerdoni aliud quoddam principium, triaque esse : unum quidem supremum et innominatum et invisibile, quod etiam bonum dicere vult, quod nihil ex his quæ in mundo sunt creavit : alterum visibilem Deum et opificem, huncque esse Deum Judæorum : diabolum vero tertium. » Origenes [8] autem in hunc modum numerat tres deos Marcionis, nimirum Deum Judæorum, Deum Christianorum, tertium vero Gentilium. Imo Tertullianus [9] qui eorum qui extant Marcionis hæreses cæteris accuratius disquisivit, convincit ipsum novem posuisse deos, nempe, ut ait, in superioribus tres substantias divinitatis, Deum bonum, Deum malum, et Mundum superiorem; in inferioribus quatuor, Factorem, Locum, Materiam, et Malum, quæ omnia innata vult atque infecta esse, et Deo coæterna : insuper et duos Christos, quorum alter apparuerit Tiberii tempore, alter vero a Creatore promittatur; cum alioqui nonnisi duos se deos ponere profiteretur bonorum auctorem alterum, alterum vero malorum. Sed apud Eusebium [1] testatur Rhodon Asiaticus non Marcionem, sed quosdam ex Marcione descendentes, tres naturas atque principia rerum statuisse.

10. Respuit Marcion vetus Testamentum, tanquam a malo Deo prolatum; novum vero ex animi sui sententia mutilavit; quippe qui cum Christi carnem negaret, quæ Evangelistæ de ea egregie testati essent, nempe Matthæi Evangelium et partem Lucæ, rejecit : « Ac demum omnia, inquit Irenæus [2], quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens, et de doctrina sermonum Domini, in quibus manifestissime conditorem hujus universitatis suum Patrem confitens, Dominus conscriptus est. Semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi qui Evangelium tradiderunt Apostoli, suasit discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et Pauli apostoli epistolas abscidit, auferens quæcumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et quæcumque ex prophetis memorans Apostolus docuit prænuntiantibus adventum Dei. » Hæc Irenæus : eadem et cæteri qui de ejus hæresi conscripserunt : sed et cæteris copiosius Tertullianus.

11. Idemque cum carnem a malo principio dixerit esse exortam, ejus omnino negavit resurrectionem, vetuitque ejus propagationem : sicque ea ex causa virginitatem prædicans conjugia respuit atque damnavit. Quamobrem a salute conjugatos penitus excludebat : nam (quod tradit Tertullianus [3]) nolebat baptizare conjugatos : « Non tingitur, inquit, apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi cælebs, nisi divortio baptisma mercata. » Animarum autem earum tantum esse salutem, quæ ejus doctrinam didicissent, earumdemque itidem non unam, sed variam atque diversam esse naturam, Marcionem docuisse, Origenes [4] affirmat. Adjecit his omnibus horrendam blasphemiam (inquit, idem qui supra Irenæus [5]) ut diceret, Christo ad inferos descendente, esse salvatos Cain, Sodomitas, Ægyptios, et alios omnium nequissimos; Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliquos justos, eo quod non occurrissent ei, nullam participasse salutem : quippe qui amici fuissent Dei Hebræorum, quem Malum diceret.

12. Animatorum quoque esum damnasse tradunt : imo et omnes simul execrari solitos creaturas Marcionitas : Theodoretus [6] exemplo declarat, sic dicens : « Novi eorum senem quemdam nonagenarium, qui mane surgens, sputi sui excremento faciem suam lavabat : et causam rogatus, dixit, se opus nolle habere Creatore, nec aquam, quæ ex illius operibus est, accipere. Cum autem præsentes

[1] Tert. cont. Marcion. lib. IV. c. 4. et de car. Christi cap. 2. — [2] Tertul. advers. hæret. de præscript. c. 51. — [3] Lucæ VI. — [4] Epiph. hæres. XLII. — [5] Matth. IX. — [6] Matth. IX. — [7] Epiph. ubi supra. — [8] Origen. dial. contra Marcion. lib. I. — [9] Tertul. contra Marcionem lib. I. c. 15.

[1] Eusebius hist. lib. V. c. 14. — [2] Iren. lib. I. c. 29. — [3] Tertul. advers. Marc. lib. I. c. 29. — [4] Orig. in ep. ad Rom. c. 2. — [5] Iren. lib. I. c. 29. — [6] Theod. lib. I. hæret. fabul.

dixissent : Quomodo ergo comedis, quomodo bibis, vestiris, et dormis, et quæ constituta sunt mysteria peragis? dixit, se necessitate ductum hoc facere, quod non posset aliter vivere, vel mysteria peragere : et confessus est insanus, vel invitus, nihil habere eum ab illo qui vocatur Bonus, sed omnibus bonis frui et operibus Creatoris, quem Malum Deum putant. » Hucusque Theodoretus. In suis itidem sacrificiis et arcanis mysteriis aqua eos uti solitos, Epiphanius tradit [1]; insuper et sabbato jejunare in odium Dei creatoris omnium : cum alioqui Occidentales longe ante Marcionis tempora (ut superius dictum est) alia atque ab ea longe diversa ratione diei sabbati jejunium suscepissent religiose servandum. Addit his idem auctor, per Marcionem non modo anabaptismum introductum fuisse, sed cum et tertium quoque ad peccata diluenda concessisse baptismum, feminasque apud eos solitas baptizare. Quinetiam auctor est Chrysostomus [2], consuevisse Marcionitas mortuos baptizare ; cujus fabulæ idem ponit catastrophen. Ad hæc addimus, Marcionitas, quod carnem detestarentur, tanquam ex Malo principio procreatam ; quodam furore percitos in eam insanientes, ut eam perderent, se sponte martyrio obtulisse : de his namque loquitur Clemens [3] Alexandrinus, dum ait : « Sunt enim quidam non nostri, sed tantum nominis participes, qui quidem magno studio se ipsos morti contendunt tradere, propter odium in Creatorem miseri mortem cupientes. » Hæc Clemens. Indeque accidit, ut ex Marcionitis plures passi reperiantur pseudomartyres.

13. Ad hæc et alia id genus, quæ ex falsis positionibus consequuntur, convalidanda, ipsum complures scripsisse libros tradit Tertullianus [4], nimirum Evangelium, Epistolam, Antitheses, et Apostolicum instrumentum. Hæc nequissimus hominum commentus est : ut merito adversus eum agens Tertullianus dicat [5] : « Nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, quam quod illic Marcion natus est : Scytha tetrior, Hamazobio instabilior, Massageta inhumanior, Amazone audacior, nubilo obscurior, hieme frigidior, gelu fragilior, Istro fallacior, Caucaso abruptior : quidni? penes quem verus Prometheus Deus omnipotens blasphemiis lancinatur : jam et bestiis illius Barbariæ importunior Marcion. » Hæc et alia plura Tertullianus in eum.

14. Quantum autem intulerit hic detrimenti Ecclesiæ, vix eloquens quispiam consequi verbis posset. Nam Justinus martyr [6], qui hæc spectavit oculis : « Marcioni, inquit, permulti credentes, quasi soli vera scienti, nos derident, nullam illi habentes eorum, quæ asserunt, probationem : sed præter rationem, perinde atque a lupis agni rapti, esca impiorum et a Deo alienorum dogmatum, atque ipsorum dæmonum fiunt. » Hæc ipse. Atqui non uno in loco, sed in diversis orbis partibus Marcion vexillum impietatis erexit : nec ut aliæ hæreses cito, ita ejus dogmata extincta sunt : quandoquidem Epiphanius [1], qui scripsit temporibus Theodosii, adversus eum agens, hæc habet : « Ejus hæresis adhuc etiam nunc est Romæ et in Italia, in Ægyptoque, et Palæstina et in Arabia, ac Syria : in Cypro item, atque in Thebaide, quin et in Perside, et aliis locis reperitur. » Sed et Theodoretus sua quoque ætate ingentem in Syria fuisse Marcionitarum numerum, quos se magna ex parte ad Catholicam perduxisse Ecclesiam, scribens [2] ad S. Leonem Romanum Pontificem, tradit.

15. Cæterum non defuerunt, qui statim adversus Marcionis venena pararent antidotum ; præstitit id quidem primus omnium Justinus martyr, qui iisdem cum Marcione temporibus claruit. Et in Apologia ad Antoninum Pium, ejusdem cum meminit, ait : « Marcion vero Ponticus hodie etiam discipulos suos docet : » et paulo post : « Est nobis liber contra hæreses et sectas omnes compositus, quem si legere volueritis, dabimus. » Sed privatim idem Justinus adversus Marcionem (ut auctor est Irenæus [3]) insigna volumina scripsit : meminit eorumdem Hieronymus [4]. Paulo post vero Tertullianus ætate junior, adversus eumdem scribens, ingenii sui primitias consecravit : sed quod præcox nimis sibi visum esset opusculum, elaborata pleniore compositione, rescidit ; imo (ut ait [5]) et de secundo tertium emendatum edidit quinque distinctum libris. Extat nuperque editum opusculum illud, quod se rescidisse testatur, quinque libellis adversus eumdem Marcionem versu conscriptum. Irenæus etiam Marcionem scriptis suis exagitavit. Rhodon quoque Tatiani auditor (ut Eusebius [6] docet) scriptis acriter impugnavit hæresim Marcionis. Itemque (ut testatur Theodoretus [7]) Theophilus Antiochenus episcopus, Philippus Gortynæ, Modestus, Hippolytus insuper, Clemens Alexandrinus, Origenes, Philastrius, Cyrillus Hierosolymitanus, Eusebius Emissenus, Augustinus, Joannes Chrysostomus pluribus in locis, Theodoretus, et alii recentiores complures, qui de hæresibus conscripserunt. Cætera autem de Marcione inferius suo loco dicemus.

16. Numerantur complures Marcionis discipuli famosissimi, ut Potinus, et Basiliscus, et alii : de quibus hæc Rhodon [8] : « Verum alii (sicut Marcion ipse) duo inducunt principia, inter quos Potinus et Basiliscus numerantur. Isti Ponticum Lycum imitati, cum nullam rerum distinctionem (sicut nec ille) reperire possent, ad vulgarem quamdam et facilem viam se converterunt : duoque principia exiliter et jejune, nulla demonstratione adhibita, esse affirmarunt. Alii rursum ab illis in deteriores erroris scopulos tanquam procella delati, non duas solum, sed tres naturas constituerunt : quorum quidem (sicut ejus disciplinæ propugnatores memorant) dux et

[1] Epiph. hæres. XLII. — [2] Chrysost. in I. ad Cor. homil. 40. — [3] Clem. Alex. Strom. lib. IV. — [4] Tert. advers. Marcion. lib. I. Pamel. Ibid. Schol. II. — [5] Tert. advers. Marc. lib. I. c. 1. — [6] Just. mart. in Apolog. ad Ant.

[1] Epiph. hæres. XLII. — [2] Habetur in fine secundi tomi operum Theodoreti. — [3] Iren. lib. V. adv. hæres. — [4] Hier. de script. Eccl. in Justin. — [5] Tert. adv. Marc. lib. I. c. 1. — [6] Eus. hist. lib. V. c. 14. — [7] Theod. lib. I. hæret. fabul. — [8] Apud Euseb. hist. lib. V. c. 4.

princeps fuit Syneros. » Hæc Rhodon. Porro quem ipse Lycum Ponticum dicit, eum fuisse existimamus, quem Tertullianus Lucanum appellat, cum ait [1] : « Extitit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus : et hic per eadem vadens blasphemiæ genera, eadem docet quæ Marcion et Cerdon docuerant.

17. *Apelles et Philumene hæretici.* — « Post hos (subdit) subsequitur Apelles discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est. Hic introducit unum Deum infinitis superioribus partibus : hunc potestates multas, angelosque fecisse : propterea et aliam Virtutem quam dicit, Dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc vult videri, mundum institutum ad imitationem mundi superioris, cui mundo permiscuisse pœnitentiam, quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat : Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion ; neque in substantia veri corporis, ut Evangelium docet ; sed in eo quod e superioribus partibus descenderat, ipso descensu sideream sibi carnem et aeream contexuisse : hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quæ in descensu suo mutata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in cælo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat : solo utitur et Apostolo, sed Marcionis, id est, non toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet præterea privatas, sed extraordinarias lectiones suas, quas appellant Phaneroseis, Philumenes cujusdam puellæ, quam quasi prophetissam sequitur : habet præterea suos libros, quos inscripsit Syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia quæcumque Moyses de Deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint. » Hucusque de Apelle Tertullianus [2], qui superius ejus erroris fuisse auctricem puellam quamdam, Philumenen nomine, testatur, si dicens : « Providerat jam tunc Spiritus sanctus futurum in virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis : cujus signis et præstigiis Apelles inductus, novam hæresim induxit. » Testatur id ipsum Rhodon [3], cum ait : « Apelles unus ex eorum grege, vitæ instituto, et provectæ ætatis, ratione valde severus et gravis, unum principium fatetur ille quidem, sed prophetias nostras ex spiritu contrario et sibi repugnante editas constanter asseverat : argutæ et subtili sententiæ virginis, nomine Philumenes, dæmonio quodam agitatæ obsecutus. »

18. Porro idem qui supra Tertullianus [4], fuisse Philumenen Apelli in deliciis, sic scribens testatur : « Si et Apellis stemma retractandum est, tam non vetus et ipse, quam Marcion institutor et præformator ejus : sed lapsus in feminam, desertor continentiæ Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus, non melior, nisi tantum quod jam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen (quam supra edidimus) postea vero immane prostibulum et ipsam, cujus esset energemate circumventus, quæ ab ea didicit, Phaneroseis scripsit. Adhuc in sæculo superstant, qui meminerint eorum, etiam proprii discentes et successores ipsorum, ne posteriores negare possint. » Hæc Tertullianus. Imo et Rhodon [1] se cum Apelle locutum fuisse testatur, sic dicens : « Senex Apelles, quoniam nobiscum congressus multa nequiter et improbe dixisse convincebatur, coactus est fateri, non rationem fidei omnino quærere oportere, sed quemque in ea fide perstare debere, quam professus fuisset. Eos enim, qui in Christum crucifixum spem conjecissent, salvos fore, dummodo in bonis operibus sedulo versari reperirentur. » Hæc Rhodon, plane declarans fuisse in confesso in Ecclesia Catholica, ad salutem consequendam, una cum recta fide opera esse necessaria ad salutem.

19. Idemque Rhodon meminit de Philumene a dæmone femina agitata, cui Apelles omnem fidem præstaret. Verum de ea fusius agens Augustinus [2], hæc addit : « Hic præterea Philumenen quamdam puellam dicebat inspiratam divinitus ad prænuntianda futura ; ad quam somnia atque æstus sui animi referens, divinationibus seu præstigiis ejus secretim erat solitus præmoneri, eodem phantasmate eidem Philumenæ pueri habitu se demonstrante ; qui puer apparens, Christum se aliquando, aliquando esse assereret Paulum : a quo phantasmate sciscitans, ea soleret respondere, quæ se audientibus diceret. Nonnulla quoque illam miracula operari solitam : inter quæ illud præcipuum, quod in angustissimi oris ampullam vitream panem grandem mitteret, eumque extremis digitulis levare soleret illæsum, eoque solo, quasi divinitus sibi cibo dato, fuisset contenta. » Hucusque de elusionibus Philumenes Augustinus.

20. Meminit ejusdem S. Hieronymus [3], dum adversus Pelagianos agens, qui præsidio nobilium quoque mulierum vallabantur ; atque diligenti habita pervestigatione considerans, nullam prope fuisse hæresim, quæ non habuerit feminam adjutricem (quod experimur hodie in regina Angliæ, Calvinistarum patrona) ait : « Simon magus hæresim condidit, Helenæ meretricis adjutus auxilio : Nicolaus Antiochenus, omnium immunditiarum repertor, choros duxit femineos ; Marcion Romam præmisit mulierem, quæ decipiendos sibi animos præpararet : Apelles Philumenen suarum comitem habuit doctrinarum : Montanus, immundi spiritus prædicator, multas Ecclesias per Priscam et Maximillam nobiles et opulentas feminas, primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. Dimittam vetera, ad viciniora transcendam. Arius, ut orbem deciperet, sororem principis ante

[1] Tert. de præscr. c. 51. — [2] Tert. ubi supra c. 6. — [3] Apud Euseb. lib. v. c. 13. — [4] Tert. de præscr. c. 30.

[1] Apud Euseb. hist. lib. v. c. 13. — [2] August. de hær. c. 24. — [3] Hieron. ad Ctesiphont. advers. Pelag.

decepit. Donatus per Africam ut infelices quosque fœtentibus pollueret aquis, Lucillæ opibus adjutus est. In Hispania Agape Elpidium, mulier virum, cæcum cæca duxit in foveam, successoremque sui Priscillianum habuit, Zoroastis magi studiosissimum, et ex mago episcopum : cui juncta Galla, non gente, sed nomine, germanam huc illucque currentem alterius et vicinæ hæreseos reliquit hæredem. » Hæc ex multis S. Hieronymus exempli causa pauca collegit, nosque Philumenæ occasione voluimus recitasse. At tam de ipsa, quam de Apelle satis. Numerat, præter superius recensitos, alios quoque Marcionis discipulos Theodoretus [1] nimirum Blastrum, Præponem et Pithonem.

21. *Ad vera a falsis dignoscenda dogmata provocatur ad Ecclesias Apostolicas earumque traditiones.* — Tot igitur tantisque Ecclesia Catholica vexata pressuris, longeque molestius atque periculosius horum circumventa dogmatibus, quam Gentilium persequentium exagitata cladibus, plane diruta atque funditus convulsa fuisset, nisi super firmam petram fundata, et in Petro Christi promissionibus (quod diximus) stabilita, omnibus hostium et adversantium potestatum ictibus fortior atque solidior semper inconcussa mansisset. Nihil unquam adversus veritatem sibi mendacium valuit usurpare, quin protinus ejus fulgore perculsum, ceu tenebræ ortu solis, sui mox senserit detrimentum atque defectum. Qui igitur pro veritate tuenda, adversus tantam impostorum colluviem, egregiam navarunt operam, etsi compluribus aliis ad eos convincendos usi sunt argumentis, nullum tamen eo visum est esse præstantius, quam ad Ecclesiam Catholicam provocare : nimirum ut cum quæ in ea ab Apostolorum temporibus tradita essent, perspicue demonstrarent, hoc uno omnes illorum infringerent impetus, atque conatus eluderent. His (ut diximus) Irenæus [2] provocans ad omnium antiquarum Ecclesiarum, ac Romanæ potissimum, ab Apostolis manantem traditionem, ad omnes hæreses prosternendas usus est armis. Hoc sicut nihil validius, ita nec fuit antiquius apud omnes : cum vetus illa ubique in Ecclesia consuetudo ususque semper viguerit, ut ad dignoscendas hæreses a fide sincera, sicque admixta metalla discriminarentur ab auro, ad lapidem Lydium, ad Catholicam ipsam Ecclesiam utrisque perlatis, quid adulterinum, quid purum esset, facile appareret.

22. In quam sententiam hæc in primis Tertullianus [3] : « Apostolos Domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt, sed acceptam a Christo doctrinam fideliter nationibus assignaverunt. » Et post multa [4] repetens a principio, quo vim certæ argumentationis inculcet, ait : « Primo per Judæam contestata fide in Jesum Christum et Ecclesiis institutis; dehinc in orbem profecti, eamdem doctrinam ejusdem fidei nationibus promulgaverunt, et proinde Ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt : a quibus traducem fidei et semina doctrinæ cæteræ exinde Ecclesiæ mutuatæ sunt, et quotidie mutuantur, ut Ecclesiæ fiant. Ac per hoc et ipsæ Apostolicæ deputantur, ut soboles Apostolicarum Ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur, necesse est. Itaque tot et tantæ Ecclesiæ, una est illa ab Apostolis prima, ex qua omnes : sic omnes primæ, et omnes Apostolicæ, dum unam omnes probant unitatem. Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis, quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. » Ac paulo post : « Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quæ cum illis Ecclesiis Apostolicis matricibus, et originalibus fidei conspiret, veritati deputandam ; id sine dubio tenentem, quod Ecclesiæ ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo suscepit : reliquam vero doctrinam de mendacio præjudicandam, quæ sapiat contra veritatem Ecclesiæ, et Apostolorum, et Christi, et Dei. »

23. Rursum in eosdem, post multa eodem argumento fortius inculcata, hæc ait [1] de iis qui se æque Apostolicam prædicare doctrinam dolose jactarent : « Cæterum si quæ audent interserere se ætati Apostolicæ, ut ideo videantur ab Apostolis traditæ, quia sub Apostolis fuerunt ; possumus dicere : Edant ergo origines Ecclesiarum suarum : evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successionem ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex Apostolis, vel Apostolicis viris, qui tamen cum Apostolis perseveraverint, habuerit auctorem, et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ Apostolicæ census suos deferunt : sicut Smyrnæorum Ecclesia habens Polycarpum, ab Joanne collocatum refert : sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit : proinde utique et cæteræ exhibeant, quos ab Apostolis in episcopatum constitutos, Apostolici seminis traduces habent. Confingant tale quid hæretici. » Hæc ipse, et alia plura id genus : ac demum in eosdem [2] : « Age jam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsidentur : apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem, et repræsentantes faciem uniuscujusque. Proinde est tibi Achaia, habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt, etc. Sic igitur (idem [3] alibi inquit) soleo in præscriptione adversus hæreses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posteritate. » Hæc ipse.

[1] Theod. hæret. fab. lib. I. — [2] Iren. lib. III. c. 3. — [3] Tertul. de præf. c. 6. — [4] Tertul. eod. l. c. 20. 21.

[1] Tertul. eod. lib. cap. 23. — [2] Tertul. de præf. cap. 36. — [3] Tertul. lib. V. contra Marcion. cap. 19.

24. Consueverunt et cæteri eadem ratione (ut dictum est) disquirere fidei veritatem : nam et Irenæus[1] : « Traditionem, inquit, Apostolorum toto mundo manifestam in Ecclesia adest perspicere omnibus qui vera velint audire : et habemus numerare eos qui ab Apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis : et successores eorum usque ad nos ; qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. » Hæc et alia plura eodem argumento, quæ superius recitavimus, idem inculcat. Eamdem quoque firmam certamque rectæ fidei explorandæ regulam, quicumque fuerunt in Ecclesia Catholici, noverunt atque secuti sunt, de qua et Augustinus[2] adversus Manichæos agens hæc ait : « In Catholica enim Ecclesia, ut omittam sincerissimam sapientiam, ad cujus cognitionem pauci spirituales in hac vita perveniunt, ut eam ex minima quidem parte, quia homines sunt, sed tamen sine dubitatione cognoscant : cæteram quippe turbam non intelligendi vivacitas, sed credendi simplicitas tutissimam facit. Ut ergo hanc omittam sapientiam, quam in Ecclesia esse Catholica non creditis ; multa sunt alia, quæ in ejus gremio me justissime teneant. Tenet consensio populorum atque gentium. Tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata. Tenet ipsa in sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad præsentem episcopatum successio sacerdotum. Tenet postremo ipsum Catholicæ nomen ; quod non sine causa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut, cum omnes hæretici se Catholicos dici velint, quærenti tamen peregrino ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere. Ista ergo tot et tanta Christiani nominis carissima vincula recte hominem tenent credentem in Catholica Ecclesia ; etiam si propter nostræ intelligentiæ tarditatem, vel vitæ meritum, veritas nondum se apertissime ostendat. Apud vos autem nihil horum est, quod me invitet et teneat ; sola personat veritatis pollicitatio. » Hucusque Augustinus : atque hactenus de antidoto adversus omnium hæreticorum venena, una omnium Patrum sententia præparato, et ex Catholico nomine comparato.

25. Hoc ad dignoscendos religiosos ab impiis, orthodoxos ab hæreticis, esse in Ecclesia introductum, et ut tesseram quamdam ac symbolum positum, Pacianus[3] declarat his verbis : « Sub Apostolis, inquies, nemo Catholicus vocabatur. Esto, sic fuerit. Vel illud indulge : cum post Apostolos hæreses extitissent, diversisque nominibus columbam Dei atque reginam lacerare per partes et scindere niterentur ; nonne cognomen suum Ecclesia postulabat, quæ incorrupti populi distingueret unitatem, ne intemeratam Dei virginem error aliquorum per membra laceraret ? nonne appellatione propria decuit caput principale signari ? Ego forte ingressus populosam urbem hodie, cum Marcionitas, cum Apollinariacos, Cataphrygas, Novatianos, et cæteros ejusmodi comperissem, qui se Christianos vocarent ; quo cognomine congregationem meæ plebis agnoscerem, nisi Catholica diceretur ? » Et paulo post : « Catholicum istud nec Marcionem, nec Apellem, nec Montanum sonat, nec hæreticos sumit auctores, » sed Apostolos, et qui ab eis sunt successores.

26. Quod vero his potissimum Hadriani et Antonini temporibus, tot, quas recensuimus, hæreses obortæ fuerint, earumdemque professores Christianorum nomine censerentur : data est ansa quærentibus ethnicis in religionem Christianam invehendi ac declamandi, quod nulla ex parte sibi constaret, cujus cultores inter se adeo dissentirent, et pugnaciter altercarentur. Hinc ille Christianorum implacabilis hostis Celsus epicureus, qui iisdem vivebat temporibus, hæc in Christianos oblatrans aiebat[1] : « Postquam late sparsi sunt, » Christiani videlicet, « iterum atque iterum scissos esse, singulis suas factiones sibi parantibus, et in multitudine dissona aliis alios arguentibus : nec jam quicquam præter nomen eis commune superesse, si tamen vel hoc præ pudore commune relinquitur ; reliqua vero aliorum alia instituta esse. » Hæc Celsus, quem Origenes redarguens[2] ait :

27. *Hæresum causæ, necessitas, utilitas.* — « Etiam ad hoc respondebimus, nullam unquam extitisse rem magnæ existimationis, et communi vitæ utilem, quæ non in varias sectas discissa sit. Medicinæ namque, quod ea sit utilis ac necessaria humano generi, multasque quæstiones habeat de modo curandi corpora, apud Græcos ex professo plures sectæ inveniuntur, et (sicut opinor) etiam apud barbaros qui medicinam profitentur. Rursum philosophia veritatis cognitionem, recteque vivendi rationem pollicetur, conaturque nos res utilissimas docere in multas quæstiones diductas : ideo sectas habet plurimas, quasdam magis, quasdam minus insignes. Necnon Judaismus sectarum materiam præbuit, aliis aliter Moysis atque prophetarum sermones accipientibus. Eodem modo quia Christiana religio magnum quiddam ac venerabile visa est hominibus, non tantum servili ingenio præditis, sicut Celso videtur, verum etiam multis Græcorum eruditis : necessario exortæ sunt sectæ, non contentionis, sed inquirendæ Christianæ veritatis studio, dum omnes admirantur ac venerantur divinas Scripturas ; sed varii harum intellectus auctores suos habent, ut quisque aliqua probabili ratione ad interpretandum motus est. At neque medicinam sanæ mentis homo fugiat propter sectarum differentias : et parum honeste faciat si quis simili de causa abhorreat a philosophia : sicut neque propter Judaicas sectas damnanda sunt Moysis atque prophetarum sacra volumina.

28. « Quod si hæc non absurde a nobis dicta

[1] Iren. lib. III. cap. 3. — [2] Aug. contr. epist. Manich. c. 1. — [3] Pacian. ad Symphr. de Catol. nom.

[1] Apud Orig. cont. Cels. lib. III. — [2] Orig. ibidem.

sunt, annon pari modo etiam Christianorum sectas excusare licet? de quibus mihi miranda videtur Pauli sententia dicentis [1] : Oportet hæreses esse ; ut qui probati sunt, manifesti fiant inter vos. Nam quemadmodum medicus is demum probatus est, qui variis medicorum sectis examinatis, probe sese in earum plerisque exercuit ; et is in philosophia profecisse intelligitur, qui variarum opinionum disceptationibus exercitatus, potiores ex eis rationes sequitur : sic ausim affirmare, illum esse inter Christianos sapientissimum, qui Judæorum atque Christianorum sectas introspexit diligentissime. Qui vero nostram doctrinam propter sectas ejus vituperat, damnabit etiam Sacroticam, quod ex ejus philosophiæ disputationibus ortæ sint diversæ scholæ aliquot : damnabit et Platonis decreta propter dissentientem ab iis Aristotelem, et novis indulgentem opinionibus : qua de re jam a nobis ante dictum est. Celsus autem videtur mihi novisse quasdam hæreses, quibus ne nomen quidem Jesu nobiscum est commune : fortassis enim audivit de Ophianis qui vocantur, et Cainanis, et si quæ alia similis est sententia, modis omnibus a doctrina Jesu discrepans : verum ista nihil ad inculpatissimæ religionis Christianæ vituperationem attinent. » Hactenus Origenes.

29. Cæterum et hujus quæstionis scopum visus est attigisse Isidorus [2] Pelusiota, dum Apollonio episcopo hæc roganti scribit his verbis :

« Et apud Gentiles, quamvis etiam eos in potestate ac ditione sua habens, ac pro libito suo agens ac ferens, et apud Judæos, tametsi etiam eos velut rabido quodam furore percitos ad idolorum cultum atque homicidia impulisset, multas hæreses diabolus procreavit : Quod si apud Christianos quoque multo plures peperit, nemini mirum istud videatur. Nam cum ante carnalem Christi adventum ac præsentiam omnes vitii temulentia laborare, nec ullum (ut ita dicam) pure atque integre sobrium esse conspiceret : idcirco pauca contentionis semina injiciebat. Posteaquam autem salutare Verbum cælitus venit, nobis quidem cælestis vitæ generis documenta ferens ; diabolo autem per eas minas, quas in peccatores intendebat, pœnam quæ ipsum manebat, prænuntians : dicebat enim : Ite in ignem, qui paratus est diabolo et angelis ejus : Tum vero communis ille omnium hostis, tum quod genus nostrum sensim ac paulatim vitium excutere, ac virtutem admittere, atque impietatem ablegare, ac pietatem amplecti perspiceret, tum quod condemnationis suæ decretum audisset, acrius adversus nos flavit, atque hæreses in lucem protulit. Nam cum pietati jam obluctari nequeat ; in id omni animi contentione incumbit, ut per ipsius nomen plerosque ad impietatem ducat : atque pietatis specie atque obtentu veritatem evertere conatur ; eosque qui optimæ vitæ laude persæpe excelluerunt, per corrupta dogmata obterit. Etenim unicum hoc illi opus, unicumque studium est, ut omnes ad unum sive per vim sive per adulterina dogmata, in exitii pelagus secum præcipites agat. Hæc igitur hæresum principes cogitantes, adversus veritatem semina jacere desinant : illud secum reputantes, quod ipsi præ cæteris in summo periculo versantur. Desinant etiam illorum auditores anticipate duntaxat opinioni servire, atque adversus veritatem impetum facere ; ne alioqui magnum omnique sermone præstantius Salvatoris facinus, quantum quidem in ipsis est, inane atque infrugiferum reddant. Desinant item ii, qui rectis quidem dogmatibus gloriantur, verum per vitæ segnitiem ea facere convincuntur, quæ eos nothos ac spurios pietatis discipulos esse coarguunt ; atque ad rectam fidem optimam vitæ rationem adjungant. Sic enim futurum est, ut omnes Dominicam vocem laudem nostram prædicantem audiamus. » Hæc ad Apollonium Isidorus.

30. Porro non sine magno emolumento permittit Deus Catholicam fidem ab hæresibus sæpe sæpius agitari. « Nam, inquit Augustinus [1], si doctrina Ecclesiastica simplex esset, et nullis extrinsecus hæreticorum dogmatum cingeretur, non poterat tam clara et tam examinata videri fides nostra. Sed idcirco doctrinam Catholicam contradicentium obsidet impugnatio, ut fides nostra non otio torpescat, sed multis exercitationibus elimetur. Propter hoc denique et Apostolus [2] dicebat : Oportet autem hæreses esse, ut probati quique manifesti fiant inter vos. Hoc est dicere : Oportet hæreticorum thuribulis altare circumdari, ut certa et manifesta omnibus fiat fidelium atque infidelium differentia. Cum enim fides Catholica velut aurum cœperit fulgere, et prædicatio ejus ut argentum igne probatum intuentibus resplenduerit ; tunc majori cum turpitudine et dedecore hæreticorum voces obscuri æramenti vilitate sordebunt. » Idem alibi [3] in eadem verba Apostoli [4] : « Oportet hæreses esse, ut probati manifesti fiant in vobis, » addit : « Unde etiam scriptum est : Filius eruditus sapiens erit, imprudente autem ministro utetur. Multa quippe ad fidem Catholicam pertinentia, dum hæreticorum callida inquietudine agitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligentius, et intelliguntur clarius, et instantius prædicantur : et ab adversario mota quæstio, discendi extitit occasio. » Hæc quam vera sint, nos certe in Ecclesiasticæ historiæ controversiis experti sumus. Quid in his amplius Lactantius [5] egregie philosophetur, audiamus :

31. « Sed quoniam, inquit, multæ hæreses extiterunt, et instinctibus dæmonum populus Dei scissus est, determinanda nobis breviter veritas, ac in suo proprio domicilio collocanda : ut, si quis aquam vitæ cupit haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam ; sed uberrimum Dei fontem noverit, quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia scire nos convenit, et ipsum, et legatos ejus

[1] I. Cor. XI. — [2] Isidor. lib. II. ep. XC.

[1] August. de Temp. serm. XCVIII. — [2] I. Cor. XI. — [3] Aug. de Civit. Dei lib. XVI. c. 2. — [4] I. Cor. XI. — [5] Lactant. lib. IV. cap. ult.

prædixisse, quod plurimæ sectæ et hæreses haberent existere, quæ concordiam sancti corporis rumperent : ac novissime summa prudentia caveremus, ne quando in laqueos et fraudes illius adversarii nostri, cum quo luctari Deus nos voluit, incideremus : tum dedisse certa mandata quæ in perpetuum custodire deberemus : quorum plerique imitatores, deserto itinere cælesti, vias sibi devias per anfractus et præcipitia condiderunt, per quam partem plebem incautam et simplicem ad tenebras mortemque deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam.

32. « Fuerunt quidam nostrorum vel minus stabilita fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui dissidium facerent unitatis, et Ecclesiam dissiparent. Sed ii, quorum fides lubrica fuit, cum Deum nosse se et colere simularent, augendis opibus et honori studentes, affectabant maximum sacerdotium : et a potioribus victi, cadere se cum suffragatoribus suis maluerunt, quam eos facere [3] præpositos, quibus concupierant ipsi ante præponi. Quidam vero non satis cælestibus litteris eruditi, cum veritatis accusatoribus respondere non possent, objicientibus, vel impossibile, vel incongruens esse, ut Deus in uterum se mulieris includeret, nec cælestem illam majestatem ad tantam infirmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemptui, derisui, contumeliæ, et ludibrio esset, postremo etiam cruciamenta perferret, atque execrabili patibulo figeretur : quæ omnia cum neque ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare possent (nec enim vim rationemque penitus pervidebant) depravati sunt ab itinere recto, et cælestes litteras corruperunt, ut novam sibi doctrinam sine ulla radice ac stabilitate componerent. Nonnulli autem falsorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus et veri prophetæ et ipse prædixerat, exciderunt a doctrina Dei, et traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere et cavere debuerant, divinum nomen et cultum per imprudentiam perdiderunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Ariani, seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt ii, qui Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt.

33. « Sola igitur Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet. Hic est fons veritatis, hoc est domicilium fidei, hoc templum Dei : quo si quis non intraverit, vel a quo si quis exiverit, a spe vitæ ac salutis æternæ alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita et salute : cui nisi caute et diligenter consulatur, amissa et extincta erit. Sed tamen quia singuli quique cœtus hæreticorum se potissimum Christianos, et suam esse Catholicam Ecclesiam putant, sciendum est, illam esse veram, in qua est religio, confessio, et pœnitentia, quæ peccata et vulnera, quibus est subjecta imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorem fugere cupiens, majori implicetur errore, dum penetrale veritatis ignorat. Postea plenius et verius contra omnium mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus. Sequitur, ut quoniam satis de religione vera et sapientia locuti sumus, in proximo libro de justitia disseramus. » At de his hactenus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5637. — Olymp. 230. an. 4. — Urb. cond. 897. — Jesu Christi 144. secundum Baronium 146. — Pii papæ 4. — Antonini Pii imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Cos. *Lollianus Avitus,* et *Claudius Maximus,* non vero *C. Gavius Maximus,* qui per annos viginti sub Antonino Pio fuit præfectus prætorio, teste Capitolino, cap. 8, in Pio, ut putabat Onuphrius. Ex Apologia secunda Appulei discimus familiam Lolliani : « Acceptis, inquit, litteris Carthaginem pergit : ubi jam prope exacto proconsulatus sui munere Lollianus Avitus te, Maxime, opperiebatur : » tunc vero sæpe ibidem appellat, *Claudium Maximum.* Ita Lollianus Avitus prior consul anno ante collegam, Africam sortitus administravit. Consules juxta ordinem gesti consulatus Asiam et Africam sortiebantur. Unde Tacitus lib. 3 Annal. scribit, Cornelium Maluginensem, quod esset flamen dialis, exclusum fuisse sortitione Asiæ : « Ita sors Asiæ, addit, in eum qui consularium Maluginensi proximus erat, conlata. » Idem Tacitus in vita Agricolæ ait : « Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur. » Nempe cum cæteri, qui ante Agricolam fuerant consules, proconsulatum Asiæ vel Africæ jam sortiti fuissent. Spartianus, cap. 1, de Didio Juliano inquit : « Fuit consul cum Pertinace, et in proconsulatu Africæ eidem successit. » Ita Claudius Maximus hoc anno consul fuit cum Lolliano Avito, eique in eodem Africæ proconsulatu successit. Quæ omnia card. Norisio in litteris ad me datis observata. His adde, Claudium Maximum unum fuisse ex Marci Aurelii imperatoris præceptoribus, teste Capitolino in Marco cap. 3. Ejus non semel ipse Marcus in libris de Vita

sua meminit. Cujus consulatum cum anno CLXXII quo alius *Maximus* Fastis nomen dedit, Onuphrius perperam copulat.

2. *Chronologia pontificia illustratur.* — Eusebius, lib. 4, cap. 11, affert Irenæi verba, quibus is testatur, Cerdonem Marcionem antecessisse, eumque, quemadmodum et Valentinum, Romæ pontificatu Hygini floruisse. Quare per hæc tempora Telesphorus Romæ non sedebat : cumque ex Eusebii Chronico pateat, Cerdonem eodem, quo Valentinus, anno Romam venisse ad annum CXL quo Hyginus adhuc sedebat, Cerdonis Romam adventus referendus.

3. *Diversa initia hæreseos Marcionis.* — Marcionem ante præsentem annum hæresim suam disseminasse apud me certum. Justinus enim in priori sua Apologia anno CXXXIX vel circiter scripta, Marcionis duobus in locis meminit. Insuper Epiphanius, hæresi XLII, scribit Marcionem, cum *ob incestum Ecclesia pulsus* fuisset, popularium suorum probra et ludibria non sustinens, clam ab oppido secessisse, ac Romam post Hygini papæ obitum sese contulisse. « Eo statim atque pervenit Marcion, inquit Epiphanius, ad seniores adiens, qui ab Apostolorum discipulis edoctis supererant, ut in communionem admitteretur, frustra ab iis petiit. Quamobrem extimulatus invidia, quod principem illic locum, ac ne Ecclesiæ quidem aditum impetrasset ad impostoris Cerdonis hæresim confugere in animum induxit. » Hygini autem papæ obitus post annum CXLI differri non potest. Eo itaque anno sede vacante, ac presbyteris Ecclesiam, ut mos erat administrantibus, Marcion, qui jam hæresim suam propalarat, Romam venit. Philastrius, lib. de Hæres. cap. 46, scribit primo in Asia errores docuisse, ibique a Joannis apostoli discipulis, potius quam ab ipso Joanne convictum, Romam venisse. Marcion itaque jam ante suum Romam adventum hæresim suam in Asia promulgarat, ideoque recte Petavius in Animadversionibus Eusebianis ad hæresim XLVI affirmat, non Antonino demum imperante, sed sub Hadriano Marcionem cœpisse, ita ut sub Hadriano primum eruperit, postea vero sub Antonino longe lateque propagatis erroribus celebre nomen sibi peperit. Ac Tertullianus, etsi sub Antonino Marcionem errorem exhalasse scribat, negat tamen scire se quoto ejus anno cœperit : « Quoto quidem anno, inquit, Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis, non curavi investigare. » Neque in hac sola hæresi, sed et in aliis fere omnibus duo, vel etiam plura distinguenda sunt tempora. Quare Marcion primum in Syria nefarium suum dogma prædicavit, idque Hadriano imperante, vel saltem Antonini Pii initio; ac postea Romam venit post Hygini papæ mortem, ubi cum presbyteri, qui Ecclesiam gubernabant, nihil innovare voluissent, ac ne Ecclesiæ quidem aditum impetrasset Marcion, in Pontum rediit, et majores trahens spiritus, vehementius in eosdem illos errores cœpit incumbere, præsertimque anno currenti, a quo Tertullianus ejus hæresis initium, quod tamen se ignorasse indicat, repetendum duxit. Certe Cyprianus in epistola ad Pompeium, quæ tam novo, quam veteri ordine est LXXIV, ait : « Necdum quoque Marcion de Ponto emersisset, cujus magister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in Urbe nonus fuit, Romam venit, quem Marcion secutus additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris et abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare instituit. » Ubi vides, Cyprianum de unico Pontifice Romano loqui, sub quo uterque hæreticus Romam venerit, et Marcion hæresim Cerdonis interpolarit. Quod etiam in causa esse potuit, cur Marcionis hæresi diversa initia assignentur. Interim ex his intelligis, post Hygini papæ obitum interpontificium unius aut alterius mensis fuisse, perperamque Baronium mortem Hygini cum anno XVIII Antonini Pii copulasse; sic enim fieri non potest, ut obitus Hygini, et initium hæreseos Marcionis concurrerint.

TELESPHORI ANNUS 6. — CHRISTI 147.

Consules. — Anno Christi centesimo quadragesimo septimo, Antoninus [1] Pius Augustus quartum iniit consulatum, colleganique sibi ascivit M. Aurelium Cæsarem secundo consulem ; a Cassiodoro autem ponuntur Orfitus et Priscus.

[1] Panvin. in Fastis.

Anno periodi Græco-Romanæ 5638. — Olymp. 231. an. 1. — Urb. cond. 898. — Jesu Christi 145. secundum Baronium 147. — Pii papæ 5. — Antonini Pii imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Pius Aug. IV* et *Marcus Aurelius Cæsar II.* Consulatus Marci juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob nempe ejus quinquennalia anno uno dilata. Antonini consulatus juxta tertiam ut nempe filii collega esset.

2. *Quinquennalia imperii Cæsarei Marci Aurelii.* — Quæ quinquennalia hoc anno exhibita fuisse ex Capitolino in Lucio Vero cap. 3. et ex præfato consulatu simul collatis colligo. Ait Capitolinus : « Qua die togam virilem Verus accepit, Antoninus Pius ea occasione, qua patris templum dedicabat, populo liberalis fuit, mediusque inter Pium et Marcum idem resedit, cum quæstor populo munus daret. » Dedicationes templorum a domo Augusta ædificatorum, concessio virilis togæ filiis Augustorum, aliaque id genus in annos quinquennalibus et id genus festis addictos de more reservata. Toga virilis anno decimo quinto ætatis sumi solita ; ut multis exemplis liquet. Quare cum Lucius Verus anno Christi cxxx mense Decembri natus fuerit, ut docet Capitolinus in ejus Vita, currenti anno agebat annum ætatis xv mense Decembri præcedentis Christi anni inchoatum. Neque dici potest, togam anno superiori Lucio Vero datam, et ætatis gratiam, ut sæpe contingebat, factam fuisse. Idem enim Capitolinus, cap. 3, de eo ait : « Diu autem et privatus fuit, et ea honorificentia caruit, qua Marcus ornabatur. Namque in senatu ante quæsturam non sedit : neque in itinere cum patre, sed cum præfecto prætorii vectus est : nec aliud ei honorificentiæ ad nomen adjunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus. » Unde toga Lucio Vero non maturata ; ac præterea liquet, Lucium Verum non anno cxxxi ut quibusdam recentibus creditum, sed anno cxxx in lucem prodiisse. Obiter autem observandum Lucium Verum anno CLIII quæsturam gessisse, proxime nempe ante consulatum suum, ideoque loco Capitolini laudato, hæc verba *mediusque inter Pium* et *Marcum*, etc., explicare gesta anno CLII. Erizzus, pag. 283, exhibet nummum Antonini, in cujus postica parte visitur pulcherrimum templum octo columnarum cum duabus figuris in medio : circum, TEMPLUM DIV. AUG. REST. S. C. infra, Cos. IIII. Existimavi alias, hoc templum aliud non esse, quam quod hoc anno ab Antonino dedicatum, et duas illas figuras Marcum et Lucium repræsentare ; cum Capitolinus in Antonino Pio cap. 8, ubi hujus imperatoris opera publica recenset, alicujus templi in honorem Augusti vel ædificati vel restituti mentionem non faciat. Hanc tamen conjecturam peritorum judicio permitto : verisimile enim Antoninum Pium aliquod Augusti templum restituisse, licet scriptores Historiæ Augustæ hujus restitutionis mentionem non faciant.

TELESPHORI ANNUS 7. — CHRISTI 148.

1. *Consules.* — Sequenti vero anno centesimo quadragesimo octavo, Erucius Clarus et Claudius Severus consules creati sunt. Habentur iidem consules in antiqua græca inscriptione positi, quæ est hujusmodi [1] :

ΙΕΡΑ ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΑΝΙΣΤΩΝ
ΤΩΝ ΕΝ ΡΩΜΗ ΔΙΟΣ ΗΛΙΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΕΡΑΠΙΔΟΣ ΚΑΙ ΘΕΩΝ
ΣΕΒΑΣΤΩΝ ΕΤΕΙΜΗΣΑΝ ΕΜΒΗΝ
ΠΡΟΦΗΤΗΝ. ΠΑΤΕΡΑ ΤΗΣ ΠΡΟ-
ΓΕΓΡΑΜΜΕΝΗΣ ΤΑΞΕΩΣ ΠΡΟΤΟ-
ΜΗΜΑΡΜΑΡΙΝΗ. Η. ΑΝΑΤΕΘΕΙΣΑ
ΕΝ ΤΩ ΟΙΚΩ ΤΩΝ ΠΑΙΑ-
ΝΙΣΤΩΝ ΤΗ [illegible] Α. ΝΩΝΩΝ

[1] Extat Romæ apud ecclesiam S. Mariæ in Via lata sed litteris obscuris et ineptis. Habet eamdem inscriptionem Lipsius folio 41. inscript. 2.

ΜΑΙΩΝ. Η. ΕΣΤΙΝ ΚΑΤΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΣ. ΠΑΧΩΝΙΑ
ΕΠΙ ΚΟΥΡΑΤΟΡΟΣ ΜΕΤΕΙΛΙΟΥ
ΑΜΠΛΙΑΤΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ
ΣΕΞΤΩ ΕΡΟΥΚΙΩ ΚΛΑΡΩ
Β. ΓΝΕΩ ΚΛΑΥΔΙΩ
ΣΕΒΗΡΩ ΚΩΣ.

Latine ita ad verbum :

Sacer ordo Pæanistarum
Romæ dei Solis
Magni Serapidis et deorum
Augustorum honorarunt Emben
Prophetam, patrem præ-
scripti ordinis stemmate
marmoreo, quod positum est
in domo Pæa-
nistarum, pridie Nonarum
Maii, quæ est secundum
Alexandrinos Pachonia,
Sub Curatore Meteilio,
Ampliato presbytero
Sexto Erucio Claro
II. Gneo Claudio
Severo COS.

2. *Ethnicorum superstitio in deterius prolapsa.* — Hæc tum ad recte consignanda tempora, tum etiam ad statum Romanorum Gentilium insinuandum posuimus. Constat quidem Romanos, qui post prædicationem Evangelii adhuc in avitæ superstitionis tenebris obstinato animo remanserunt, longe deteriores suis majoribus esse factos : cum nimirum spreta Christianæ religionis veritate, deorum omnium externorum, quos patres ipsorum fuerant aversati, cultum in Urbem cupide adscivere : et inter alia numina, Serapidem, cujus in hac inscriptione mentio habetur, aliosque Ægyptiorum deos, eorumque sacra summo studio excoluere. Nutabant olim illata in Urbem sacra Ægyptiorum, senatu et imperatoribus eisdem adversantibus : nam auctor est Dio [1], anno septingentesimo ab Urbe condita, ex senatusconsulto factum esse decretum, ut fana Serapidis atque Isidis, quæ privatim nonnulli sibi construxerant, demolirentur : quod (ut ait) eos non magnopere inter numina numerabant. Postea autem, ubi ea in senatu sententia obtinuit, ut publice colerentur; extra pomœrium eos deos collocaverunt.

[1] Dio histor. Rom. lib. XL.

Rursum vero anno ab Urbe septingentesimo septimo (ut idem affirmat [1]) jusserunt aruspices omnia templa Isidis atque Serapidis demoliri; sed post quinquennium, Lepido et Planco coss., Serapidi Isidique templum decretum est [2]. Anno autem ab Urbe septingentesimo sexto, Augusti consulatu sexto, idem Dio [3] affirmat vetuisse imperatorem, ne intra pomœrium diis Ægyptiis sacra fierent : quæ cum se in Urbem iterum insinuarent, Agrippa tunc curans Urbem anno ab Urbe septingentesimo trigesimo tertio, repressit edicto; statuens ne quis ea in suburbano intra quingentos passus ageret [4]. Sed et postea, Silano et Norbano coss., anno ab Urbe septingentesimo septuagesimo secundo, Tiberius anno sui imperii vigesimo proscripsit Ægyptiorum sacra : imo actis in crucem Ægyptiis sacerdotibus, Isidis templum demoliri jussit, ejusque statuam in Tiberim mergi. Testantur hæc Tacitus [5], Suetonius [6] atque Josephus [7].

3. At quid postea? Spreta ab iisdem (ut dictum est) veritate, sacrum illud de eis est impletum oraculum [8] : « Qui in sordibus est, sordescat adhuc. » Non tantum enim ex senatusconsulto recepta sunt intra Urbem Ægyptiorum deorum sacra; iisdemque templa erecta, sed ipsi imperatores (quod de Commodo scribitur) et consulares homines sacris Isidis turpiter initiabantur : ut non mirum sit, Emben prophetam (quod habet inscriptio superius recitata) insigni munere, nempe marmoreo simulacro honoratum fuisse : dicebantur autem apud veteres Gentiles (ut habet Festus) illi prophetæ, qui essent fanorum antistites, oraculorumque interpretes. At de his pluribus inferius ad tempora Commodiana dicturi sumus. Sic igitur de Romanis Gentilibus in deterius lapsis illud jure tunc occini potuit, quod de Judæis olim a via aberrantibus dictum est [9] : « Novi recentesque venerunt, quos non coluerunt patres eorum : » vel, si coluerunt, facti sæpe pœnitentes, eosdem sæpius abjecerunt. Sed has aliasque omnes sordes abluit martyrum sanguis.

[1] Dio hist. Rom. lib. XLII. — [2] Dio hist. Rom. lib. XLVII. — [3] Dio hist. Rom. lib. LIII. — [4] Dio hist. Rom. lib. LIV. — [5] Tacit. Annal. lib. II — [6] Sueton. in Tiber. c. XXXVI. — [7] Joseph. antiq. lib. XVIII. c. 4. — [8] Apoc. XXII. — [9] Deut. XXXII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5639. — Olymp. 231. an. 2. — Urb. cond. 899. — Jesu Christi 146. secundum Baronium 148. — Pii papæ 6. — Antonini Pii imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Sex. Erucius Clarus II*, et *Cn. Claudius Severus*, ex inscriptione a Baronio relata, quæ dicitur posita *pridie nonarum Maii, quæ est secundum Alexandrinos Pachonia.* Sed legendum *Pachon die undecima*, quæ cum die sexta Maii concurrit et in Græco loco ΠΑΧΩΝΙΑ, legendum ΠΑΧΩΝ. ΙΑ. ut me per litteras cardinalis Norisius monuit.

TELESPHORI ANNUS 8. — CHRISTI 149.

Consules. — Centesimo quadragesimo nono Christi anno, a Cassiodoro Gordianus ac Maximus consules ponuntur, ab aliis ex Græcis Fastis duo Valerii, Largus et Messalinus, cum ageret Antoninus in imperio annum decimum.

Anno periodi Græco-Romanæ 5640. — Olymp. 231. an. 3. — Urb. cond. 900. — Jesu Christi 147. secundum Baronium 149. — Pii papæ 7. — Antonini Pii imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Largus* et *Messalinus.*

2. *Proconsularis imperii Antonini decennalia.* — Proconsularis imperii decennalia Antoninus Pius exhibuit, quorum indicium, imperium proconsulare Marco Aurelio Cæsari attributum. Capitolinus in Marco, cap. 6, ait : « Faustinam duxit uxorem, (nempe Marcus) et suscepta filia, tribunitia potestate donatus est, atque imperio proconsulari extra Urbem, addito jure quinlæ relationis. » Quod hoc anno factum, certum reddunt nummi Marci Aurelii, in quibus tribunitiæ potestatis ejus ultimus annus XXXIII notatur. Cum vero die septima Martii anni CLXI Antonino Pio Marcus Aurelius successerit, et apud Mediobarbum, pag. 216, varia ejusdem Marci numismata extent, in quibus is dicitur : CAESAR AUG. PII F. TR. POT. XV. COS. III. manifeste deducitur, illum anno CLXI ante diem VII mensis Martii Antonini Pii emortualem, tribunitiam potestatem XV inchoasse; alioquin non Cæsar, sed Augustus, neque Pii, sed Divi Pii filius in iis nummis diceretur. Quamvis, ut verum fatear, nomen Divi non raro in inscriptionibus nummisque neglectum, ut liquet ex decreto Antonini Pii anno CXLII a nobis recitato. Quod si Marcus tribunitiam potestatem XV ante Antonini obitum suscepit, præsenti anno ante diem septimam mensis Martii tribunitia potestate decoratus est, ut numeranti patebit. Baronius tribunitiam potestatem Marco in secundo ejus consulatu collatam putavit, anno nempe Christi CXL. At cum tribunitia potestas ejus XV cum tertio ejus consulatu anno CLXI gesto copuletur, eum deceptum esse liquet. Alioquin tertius ille consulatus anno CLIX susceptus fuisset, quod nullus dixerit. Filia hoc anno Marco nata, *Lucilla*, ut testatur Herodianus lib. 1, cap. 8, ubi ait : « Lucilla erat Commodo maxima natu soror : ea prius L. Vero imperatori nupserat, etc. »

3. *M. Aurelius fuit collega imperii.* — Porro Marcum collegam imperii fuisse demonstrat Melito in Apologia sua eidem Marco, postquam Antonino successit, præsentata, cujus fragmentum refert Eusebius lib. 4, cap. 26. Is de persecutoribus Christianæ religionis loquens ait : « Imperitiam illorum correxerunt piissimi parentes tui, etc. Pater quoque tuus, quo tempore cuncta simul cum ipso administrabas, scripsit ad civitates, ne contra nos tumultus concitarent. » Fuit itaque Marcus Aurelius quintus imperii collega, ipso etiam Dione, lib. 71, teste, qui ait, Marcum octo et quinquaginta annos, mensesque decem, ac dies viginti vixisse, *in iisque cum Antonino patre diu* fuisse *cum imperio.*

4. *Collegæ imperii quinque fuere.* — Sed quia principatus imperatorius Marci Aurelii hactenus parum cognitus fuit, et ad principatum Tiberii, annumque ejus quintum decimum a Luca evangelista expressum melius intelligendum plurimum confert, ideo magis explicandus. Tiberius itaque, Titus, Trajanus, Antoninus Pius et Marcus Aurelius æquali potestate donati fuere, tribunitia nempe potestate et imperio proconsulari, quæ partes duæ supremi imperii erant, ratione quarum imperii collegæ nuncupati sunt. Eo enim nomine illos appellatos Historiæ Augustæ scriptores manifeste insinuant. Tacitus initio lib. 1 Annal. de Tiberio ait : « Illuc cuncta vergere : filius, collega imperii, consors tribunitiæ potestatis assumitur. » De Tito et Trajano liquet ex Panegyrico Plinii, qui num. 8 de

Trajano scribit : « Simul filius, simul Cæsar, mox imperator, et consors tribunitiæ potestatis, et omnia pariter et statim factus es, quæ proxime parens verus tantum in alterutrum filium contulit. » Ubi quod Tacitus imperii collegæ, Plinius imperatoris nomine exprimit, ostenditque imperii proconsularis collegas imperatores dictos fuisse. Augustus tria in Tiberii gratiam egit; cum enim filium declaravit, collegam imperii, proconsularis videlicet, ut mox dixi, et consortem tribunitiæ potestatis : Nerva vero quatuor in gratiam Trajani; hic enim factus est filius, Cæsar, imperator, et consors tribunitiæ potestatis. Cujus discriminis hæc ratio est, quod Tiberius adoptatus in familiam Cæsaream, ejusdem adoptionis vi, et filius et Cæsar dictus est; Trajanus vero vi adoptionis filius tantum Nervæ appellari potuit : cum filii naturales imperatorum non nascerentur Cæsares, sed speciali decreto eam dignitatem assequerentur, quod de adoptivis potiori jure dicendum; indeque liquet collegam imperii a Plinio *imperatoris* nomine designari. Addit Plinius, Nervam patrem adoptivum Trajani ejus causa fecisse, quod ab aliquot annis Vespasianus verus parens Titi et Domitiani, unius tantum causa præstiterat, Titi scilicet. Trajanum autem collegam imperii fuisse, constat non tantum ex mox dictis, sed et ex aliis ejusdem Panegyrici locis, v. g. num. 9 de Trajano Plinius habet : « Magnum hoc tuæ moderationis indicium, quod non solum successor imperii, sed particeps etiam, sociusque placuisti; nam successor, etiamsi nolis, habendus est, non est habendus socius nisi velis. » Collega etiam imperii Antoninus fuit : « Factusque est patri (nempe Hadriano, inquit Capitolinus in Antonino cap. 4) et in imperio proconsulari, et in tribunitia potestate collega. » Denique idem Capitolinus in Marco cap. 6, de eo ait : « Suscepta filia, tribunitia potestate donatus est, atque imperio extra Urbem proconsulari. »

5. *Duplex proconsulatus distinguendus.* — Salmasius in Notis ad Capitolinum in Marco cap. 6, loquens de imperatoribus qui Augusto successere, ait : « Quibus semper honoris gratia, proconsulare imperium delatum est, et tam Cæsaribus, quam Augustis solebat dari. » Alius vir doctus arbitratus est, Augustos, cum imperium proconsulare extra Urbem Cæsaribus tribuebant, illud imperium contulisse, quod Agrippa in Asia et Syria, Vitellius a Tiberio in Oriente habuit, quamvis illud longe majus, quia esset in omnia loca, una Roma excepta : ideoque, inquit, si ita loqui licet, fuisse majores seu nobiliores proconsules. Verum duplex proconsulatus distinguendus. Alter, qui supremi imperii pars erat, isque proprius erat Augustorum; ejusque, antequam Marcus Aurelius et Lucius Verus imperarent, collegæ tantum imperii et Nero Cæsar participes fuere. Alter proconsulatus privatorum fuit, hicque non perpetuus, neque in omnia loca extra urbem Romanam, et puris putis Cæsaribus aliquando datus fuit, uti Domitiano Cæsari, quemadmodum suo loco dixi. Porro, imperii collegas ob imperium proconsulare vulgo dictos fuisse imperatores, imo et in nummis imperatoris prænomine insignitos, ex eo apparet, quod in prima imperii Romani dispositione, nulli Cæsares prænomen illud, quod summam potentiam denotabat tulerint, nullique a scriptoribus historiæ Augustæ imperatores vocati, præter eos, qui imperium proconsulare perpetuum asseeuti sunt. Hinc *Nero Cæsar*, qui imperium proconsulare sine tribunitia potestate obtinuit, imperator in nummis dictus est, ut anno Christi LI, num. 2 ostendi. Nec refert quod in duobus Neronis Cæsaris nummis ibidem recitatis, vox IMP. postponatur nomini Neronis; cum in nummis Titi Cæsaris et imperii collegæ apud Mediobarbum prænomen imp. aliquando postponatur. Propter quid itaque tam Nero Cæsar, quam imperii collegæ imperatores appellati sunt, quam propter imperium proconsulare, cum nullus imperator vocatus fuerit, qui illud non obtinuerit. Quare sicut stante republica proconsules, imperatores vocabantur post victoriam ac triumphum; sic et ea eversa, Augusti et imperii collegæ imperatores appellati sunt ob imperium proconsulare; cum hoc discrimine, quod in his *imperatoris* vox nomini præposita, in illis nomini subjuncta fuerit. Quanquam negandum non sit, quin aliqui Augusti, quorum primum Trajanum fuisse ex ejus nummo apud Mediobarbum pag. 149 invenio, prænomen imp. et simul titulum PROCOS, in quibusdam nummis tulerint, ad majorem scilicet ejusdem potestatis expressionem. Quod si in nummis collegarum imperii, imperium proconsulare prænomine imp. designatum non fuisset, ejusdem nulla in iis mentio facta esset; cum nec in nummis, nec in inscriptionibus proconsules nuncupentur.

6. *Imperii collegæ imperatores appellati.* — Hoc quibusdam viris eruditissimis me persuadere non potuisse miror. Respondent enim, Trajanum imperatorem dictum a Plinio citato num. 4, ob victoriam Germanicam, quæ ejus adoptionis causa fuit. Sed ea explicatio verbis immediate sequentibus refellitur. Postquam enim Plinius dixit, *mox imperator et consors tribunitiæ potestatis*, num. 9 subdit : « Credentne posteri patricio et consulari et triumphali patre genitum, cum fortissimum, amplissimum, amantissimum sui exercitum regeret, imperatorem non ab exercitu factum? Eidem cum Germaniæ præsideret, Germanici nomen hinc missum? Nihil ipsum, ut imperator fieret agitasse, nihil fecisse, nisi quod meruit et paruit? Paruisti enim Cæsar, et ad principatum obsequio pervenisti. » Nam Augusti et Cæsares, seu, ut rectius loquar, collegæ imperii (cum puri puti Cæsares ob victorias imperatores dicti non fuerint, ut liquet ex nummis) non fiebant imperatores ob victorias, sed tantum imperatores propter illas dicebantur. Propter victorias enim dicebantur imp. II, imp. III, etc. Certum itaque videtur, Plinium quando de Trajano ait, *mox imperator*, intelligere, imperium proconsulare mox Trajano datum fuisse; et quidem non tanquam Agrippæ,

Vitellio, aliisque privatis attributum fuerat, sed tanquam partem supremi imperii, siculi fuit tribunitia potestas eodem tempore eidem collata.

7. *Tiberius et M. Aurelius Cæsares imperatores vulgo dicti.* — Nec quemquam movere debet, quod nec Tiberius, nec Marcus Aurelius ante imperium Augusteum, nec in nummis, nec in inscriptionibus imperatoris prænomine cohonestentur; modus enim loquendi in numismatis Actisque publicis, a vulgari aliquando discrepabat, ut anno CXXXVII, num. 8, demonstravi. Quapropter non dubitandum, quin ab utroque Cæsare moderationis causa admissum non fuerit. Certe Marcum Aurelium, vivente adhuc Antonino Pio, nuncupatum fuisse imperatorem, ut ante eum cæteri imperii collegæ, docet Capitolinus in Marco cap. 6 : « Erat autem in summis obsequiis patris Marcus, quamvis non deessent, qui aliqua adversus eum insusurrarent, et præ cæteris Valerius Omulus : qui cum Lucillam matrem Marci in viridario venerantem simulacrum Apollinis vidisset, insusurravit : Illa nunc rogat, ut diem tuum claudas, et filius imperet. Quod omnino apud Pium nihil valuit : tanta erat Marci probitas et tanta in IMPERATORIO PRINCIPATU modestia. » Nec hæc verba, *et filius imperet*, Marcum tunc non imperasse significant, sed referuntur ad imperium Augusteum post Antonini mortem a Marco initum. Is enim loquendi modus historiæ Augustæ scriptoribus familiaris, quando de collegis imperii loquuntur. Sic Victor de Cæsaribus : « Titus, inquit, postquam imperium adeptus est, incredibile quantum quem imitabatur, anteierit, præsertim litteris, clementiaque ac muneribus. Denique dum concessa per priores principes firmari ab insequentibus mos esset, simul imperium cepit, talia possidentibus edicto sponte cavit, prospexitque; » ubi de imperio Augusteo Victor sermonem habet.

8. *Tribunitia potestas præcipua pars imperii.* — Alter honos qui imperii collegis conferebatur, *tribunitia* nempe *potestas*, proconsulatu perpetuo longe major erat; cum ab ea Augustorum et Cæsarum, qui eam consecuti erant, anni dinumerari solerent, et ubicumque de utroque honore simul historiæ Augustæ scriptores loquuntur, tribunitiam potestatem postremo loco, tanquam nobiliorem fere semper memorent, ut patet ex locis num. 4 laudatis; quæ sic intelligenda esse ostendit Plinii in Panegyrico Trajani locus nuper recitatus, ubi tribunitiæ potestatis consortium ultimo loco propter ejus excellentiam ponitur. Hinc Vopiscus in Tacito cap. 1 : « Video mihi posse objici, curules magistratus apud majores nostros quadriennium in republica non fuisse : sed erant tribuni plebis cum tribunitia potestate, quæ pars maxima regalis imperii est. » Quare minime existimandum cum aliquibus viris eruditis, tribunitiam potestatem nullam auctoritatem, nullumque imperium designasse, sed tantum potestatem intercedendi, ac immunitatem ab omni injuria; cum *pars maxima regalis imperii* fuerit, ac edicta condendi, et senatum convocandi potestatem secum invexerit, teste Tacito lib. 1 Hist. paulo post initium, ubi narrata Augusti morte, ait : « Tiberius cuncta per consules incipiebat, tanquam vetere republica, et ambiguus imperandi, ne edictum quidem, quo patres in curiam vocabat, nisi tribunitiæ potestatis præscriptione posuit sub Augusto acceptæ. Verba edicti fuere pauca, etc. » Denique Eusebius, seu, si mavis, Hieronymus in Chronico tribunitiam potestatem Druso filio a Tiberio datam his verbis exprimit : « Tiberius Drusum consortem regni facit, » quibus pariter verbis utitur, cum tribunitiam potestatem Philippo Juniori concessam narrat. Tribunitia itaque potestas etiam quando sine imperio proconsulari in aliquem conferebatur, non erat sine auctoritate et imperio aliquo. Quæ non semel a me inculcata, quia non satis huc usque discussa.

9. *Opinio em. card. Norisii.* — Hæc cum communicassem cum em. card. Norisio in Romana antiquitate peritissimo, quem a me dissentire sciebam, rescripsit : « Tacitus lib. 3 Annal. narrat *Tiberium misisse ad senatum*, quis potestatem tribunitiam Druso petebat. *Id*, inquit Tacitus, *summi fastigii vocabulum Augustus reperit, ne regis aut dictatoris nomen assumeret, ac tamen appellatione aliqua cætera imperia præemineret, Marcum deinde Agrippam socium ejus potestatis, quo defuncto Tiberium Neronem delegit, ne successor in incerto foret.* Non potes non concedere, tribunitiam potestatem, stante republica, fuisse tantum jus intercedendi cum immunitate, qua tribuni plebis sacrosancti habebantur; hoc enim omnis Romana docet historia. Extat insigne exemplum apud Livium, ubi de abroganda pace ad furcas Caudinas facta orationem recitat. Hanc ipsam potestatem imperatores postea habuerunt, eamque suis filiis adhuc tantum Cæsaribus communicarunt. Dio lib. 53 eamdem potestatem, uti sua ætate, nempe tertio sæculo a Christo nato, imperatores potiebantur, describit : *Tribunitia potestas quam præclarissimus quisque imperator habuit efficit, ut intercedere iis, quæ ab aliis contra ipsorum placitum moventur possint, ac sacrosancti sint, ut si vel minimo sermone, se ab aliquo læsos existiment, indicta eum causa, tanquam qui se piaculo obstrinxerit, necare queant.* Videsne Dionem in ipsis imperatoribus, iisdem terminis ac antea erat in republica definivisse? Habes exercitum jus tribunitiæ potestatis a Tiberio apud Rhodum veluti in exilio degente in Suetonio cap. II de Vita ejusdem. Cur ergo eam potestatem ultra eos terminos extendes? Nunquam in Romanis scriptoribus imperium tribunitium, sed potestatem tantum tribunitiam nominatam reperies, quæ licet imperia aliorum, ut ait Tacitus, præemineret, non tamen erat imperium, quo nomine potestas militaris veniebat. » Ita cardinalis eruditissimus.

10. *Refellitur.* — Verum Dio neutiquam tribunitiam potestatem ad jus illud intercedendi cum designata immunitate, stante republica, coarctatum fuisse asserit; cum immediate post subdat : « Gerere

quidem tribunatum plebis, nefas ducunt imperatores, cum utique ipsi patritii sint : omnem vero tribunitiam potestatem, quanta unquam maxima fuit, accipiunt. » Docet vero Onuphrius lib. 1 Fastorum ad annum Urbis CCLX, tribunorum plebis auctoritatem progressu temporis magnam fuisse, si quis ad eos vel etiam absentes provocasset, eum statim liberatum ab eo, a quo comprehensus fuerat, vel in concionem adductum vel absolutum fuisse, illud etiam sibi vindicasse, ut senatum convocarent, edicto non audientes punirent, leges tulisse, et aliquando consules in carcerem conjecisse. Sed tribunitiam potestatem, præter potestatem intercedendi et immunitatem, qua tribuni plebis citra capitis periculum a quoquam lædi non poterant, aliquam auctoritatem, Augustis et instituto imperio tribunitia potestate donatis, tribuisse, egregie probat locus Suetonii a card. Norisio laudatus; ibi enim Suetonius scribit : « Forte quodam in disponendo die, mane prædixerat, quidquid ægrorum in civitate esset, visitare se velle; id a proximis aliter exceptum est, jussique sunt omnes ægri in publicum porticum deferri, ac per valetudinum genera disponi. Perculsus igitur inopinata re, diu quid ageret, incertus, tandem singulos circuit, excusans factum etiam tenuissimo cuique et ignoto. Unum hoc tantummodo, nec præter ea quidquam, notandum est in quo exercuisse jus tribunitiæ potestatis visus sit. » Vides *Rhodienses* minime dubitasse, quin Tiberius vi tribunitiæ potestatis, quam obtinebat, jubere posset ut omnes ægri ad se deferrentur. Quare quicumque tribunitia potestate exornati erant, præter jus intercedendi cum præfata immunitate, varia alia præstare poterant. Verum quidem est, Romanos nomine imperii propriissime sumpti intellexisse potestatem militarem, seu facultatem belli gerendi; sed hæc non impedit, quin vox illa in alia significatione potentiam vel auctoritatem designaverit, uti, v. g. in loco Taciti numero præcedenti laudato, ubi is ait : « Id summi fastigii vocabulum Augustus reperit, ne regis aut dictatoris nomen assumeret, ac tamen appellatione aliqua cætera imperia præemineret. » Hic *imperium* non significat imperium militare, ut omnibus notum. Cumque tribunitia potestas cætera imperia præemineret, nempe regium ac dictatorium, non poterat secum non invehere aliquod imperium, seu aliquam potestatem; alioquin cætera non præeminuisset, sed iis inferior fuisset.

11. *Tribuni leges ferre poterant.* — Pergit doctissimus cardinalis in sua Epistola : « Quod ais Tiberium *tribunitiæ potestatis præscriptione* Patres ex Tacito in curiam vocasse, unde infers eumdem habuisse imperium legum, sive edictorum condendorum, videris mihi velle ludere vocabulis : nam extant plurimæ leges ac edicta promulgata a tribunis plebis, quæ vulgo *Plebiscita* a Romanis dicebantur : At illa dicebantur facta tribunitia potestate, non imperio tribunitio : etenim imperium rem tantum militarem extra Urbem spectabat. Ita prætores, reos in carcerem detrudebant, nullo fulti imperio, sed tantum *jure prætorio.* Itaque jus ad prætores, potestas ad tribunos plebis, imperium denique ad proconsules pertinebat. At hocce imperium ita proconsules imperatores constituebat, ut tamen titulo imperatoris semet inscribere non possent, nisi tanto hostium numero occiso, quod etiam cognomen, sive titulum statim post triumphum deponebant. » Hæc card. Norisius. Sed si tribuni plebis ante institutum imperium plebiscita edere poterant, quanto magis post ejus institutionem imperatores, et quicumque tribunitia potestate donabantur, aliqua edicta condere, non quidem virtute alicujus imperii militaris, ut me velle arbitratur card. eruditissimus, aut imperii tribunitii, sed virtute auctoritatis, quam ea dignitas conferebat. Denique tribunitia potestas non erat imperium militare, sed pars summi imperii supremæque potentiæ; et hæc de tribunitia potestate.

12. *Cur Augusti et imperii collegæ imperatores dicti.* — Quoad imperium proconsulare hæc de eo in ea Epistola habet : « In eo, inquit, dissentimus quod putas Cæsares a proconsulari imperio prænomen imperatoris habuisse, quod ipse inficior. Nam inter titulos Augustorum postremo loco in vetustis saxis ac nummis legitur PROCOS. utique a proconsulari extra Urbem imperio, quod neutiquam negare poteris. Itaque prænomen IMP. quod primo loco inter Augustorum, ac quorumdam Cæsarum titulos legitur, non designat imperium proconsulare, quod postremo tantum titulo legitur. Porro titulus imp. iis proconsulibus tribuebatur, qui in acie tot millia hostium interemissent, uti ex Dione, Cæsare et Appiano constat. Hic titulus post nomen proconsulis ponebatur; at decreto adulantis senatus post victos Pompeii filios, tanquam prænomen Cæsari datum fuisse, jam nosti ex Dione lib. 43, ubi ait, illum titulum eidem delatum, non veteri consuetudine ex pluribus necatis in bello hostibus; *neque ea ratione, quod ei merum imperium absolutamque potestatem deferrent; sed eo modo quo nunc his, qui summum imperium obtinent, tum primum Cæsari imposuerunt tanquam ipsi proprium.* Porro eo anno Urbis DCCIX Cæsar erat dictator IV ac designatus in annum DCCX quo periit dictator V. Ex dictatura summum imperium in urbe, ac toto Romano imperio idem Cæsar obtinebat. Itaque eo prænomine IMP. nullum eidem imperium conferri poterat, qui amplissimo omnium, nempe dictatorio jam pollebat. Hinc recte Dio illud prænomen *non ea ratione* datum scripsit, sed ut ille titulus qui puri puti honoris erat, uti etiam titulus *Augusti*, Cæsaris proprius haberetur; cum ante eumdem nunquam prænominis loco fuisset. Quare jam vides, titulum illum summi quidem honoris, uti et alter Augusti Octaviano datus, sed nullius imperii fuisse. » Ita card. Norisius.

13. *Titus et Trajanus imperium proconsulare perpetuum habuerunt.* — Ad quam rationem respondeo prænomen illud imp. nullam quidem potentiam nec Julio Cæsari dictatori, nec imperii collegis attribuisse, sed eisdem attributam fuisse, designasse; in

Julio quidem dictatore perfectam et plenam; in collegis imperii valde affinem. Nam Dio, lib. 43 citato, ait, prænomen illud concessum fuisse Julio Cæsari «eo modo quo nunc his qui summum imperium obtinent.» Lib. vero 53 de Imperatoribus tradit: «Consules enim fiunt sæpe numero, et quoties extra pomœrium sunt, proconsules dicuntur: nomenque imperatoris, non modo si qui aliquam victoriam retulerint, sed et alii omnes ad significandam plenam suam et perfectam potentiam, semper gerunt, loco nominis regii et dictatoris: quæ semel e republica sublata, ut non imponunt sibi; ita eorum vim ac rem ipsam imperatoris titulo confirmant.» Quare vere scribit card. Norisius, imperatoris prænomine nullum Julio Cæsari imperium conferri potuisse, «qui amplissimo omnium, nempe dictatorio, jam pollebat.» At illud Julius imponi sibi voluit, non ut major sibi potentia conferretur, aut quod prænomen illud aliquod imperium secum inveheret, sed ut eo magis significaretur plena sua et perfecta potentia. Imperii vero collegas in nummis et inscriptionibus proconsules dictos non esse jam num. 5 observavi. Porro eos ob imperium proconsulare dictos fuisse imperatores, hoc modo detexi. Ex imperii collegis Antoninus ante Augusteum imperium nuncupatus est imperator, et ex puris putis Cæsaribus unus *Nero Cæsar:* utrumque autem imperio proconsulari decoratum fuisse certo constat. Ex quibus intuli, non solum eos ob proconsulatum perpetuum imperatores appellatos, sed etiam Tiberium et Marcum Aurelium; licet imperatores in nummis et inscriptionibus non appellentur, quia uterque proconsulatum perpetuum obtinuit; ac denique Titum et Trajanum imperio proconsulari perpetuo honestatos esse, quia uterque vocatus est imperator, uti Nero et Antoninus, qui, ut dixi, imperium proconsulare habuere.

14. *Tiberius et M. Aurelius imperii collegæ in nummis sine prænomine* Imp. — Hæc insuper habet card. Norisius: «Jam vero cum Augusti suos filios summis titulis insignire vellent, non omnes eisdem una simul contulere, sed modo plures, modo minores pro libito eisdem conferebant. Agrippa ac Drusus TR. POT. in nummis inscribuntur sine prænomine Imp., quod neutiquam illis donatum fuit. Unus Titus omnium primus illud a patre obtinuit. At ex illo nullum imperium idem accepit. Suetonius cap. 6. in Tito ait, illum in Urbe plures neci tradendos jussisse, sed jure præfecturæ prætorii. Itaque titulus IMP. in prænomine erat tantum honoris. At Domitiano nihil præter nomen Cæsaris delatum fuit. Trajanus illud prænomen in adoptione, sive paulo post adoptionem accepit, ut et Antoninus Pius, qui tamen M. Aurelium Cæsarem ita tribunitia potestate donavit, ut neutiquam prænomen IMP. eidem concesserit. Quæso te, vir doctissime, cur Titus cum eo prænomine in vetustis inscriptionibus legitur, non vero M. Aurelius in tot nummis, et saxis ea ætate inscriptis? et sane nec semel quidem legitur. Sed inquis, esse argumentum negativum. At id genus debet esse, ut mea sententia probetur. Ne uni scriptori, si quispiam esset ejus ætatis, testanti M. Aurelium illud prænomen habuisse, integram fidem adhiberes: nullam vero præstandam putas tot nummorum ac lapidum monumentis, cum Cæsarem imperatoris prænomine carentem prodentibus? Veniam, amice dabis; videris mihi tua in opinione obstinatior. Utinam illam felicius aliis, quam hactenus mihi, persuadeas. Reponis neque Tiberium in nummis cum prænomine IMP. legi; rationem disce ex Suetonio, cap. 26, de eodem scribente: *Prænomen quoque imperatoris cognomenque Patris Patriæ, et civicam in vestibulo coronam recusavit;* quare cum id prænominis ille noluerit, monetarii neutiquam cum eodem Tiberium scalpere potuere, illud prænomen dubio procul adjecturi, si illud Tiberius admisisset. Cum ergo in nullis nummis M. Aurelius imperator appelletur, eo perfecto titulo caruit. Et quidem etiam Dio lib. 57, rationem profert, qua Tiberius prænomen IMP. non admisit: *sæpius dicens,* inquit de Tiberio, *dominum se servorum,* IMPERATOREM *militum,* PRINCIPEM *cæterorum esse.* Nempe more vetusto reipublicæ, quo imperator is tantum dicebatur, qui proconsul sive consul, aut quandoque proprætor militibus imperabat, nempe dux exercitus, qui a latinis scriptoribus IMPERATOR passim, ut ab aliis vulgo appellabatur. Quare cum nusquam prænomen IMP. scalptum sit in nummis M. Aurelii ante mortem Pii, optime colligimus, eodem caruisse. Hinc de Aurelio sub mortem Pii scribit cap. 7 Capitolinus: *Post excessum Divi Pii a senatu coactus regimen publicum capere, fratrem sibi participem in imperio designavit.* Itaque tum primum, jubente senatu, IMP. dictus est; neque antea regimen publicum sub Pio administravit, cum tribunitia tantum potestate poliretur, quæ nullius imperii jus continebat.» Ita idem card. Norisius.

15. *Nomen imperatoris a Tiberio et M. Aurelio imperii collegis recusatum.* — Opiniones vetustas et penitus insitas difficile esse ex animis evellere, quotidiana demonstrat experientia. Quare non mirum si card. eruditissimus ita suæ adhæreseat. Non solum itaque *Agrippa* ac *Drusus Cæsar*, sed etiam *Lucius Aelius* Cæsar cum prænomine IMP. in nummis non exprimuntur, quia videlicet imperium proconsulare perpetuum non obtinuere. Titus vero cæterique imperii collegæ præter Tiberium et M. Aurelium cum illo prænomine in nummis leguntur; et cum eo etiam Tiberius et M. Aurelius in nummis exhiberentur, nisi præ modestia uterque illud recusasset, ut de Tiberio docte advertit card. Norisius. Hujus autem exemplo *M. Aurelium* illud non admisisse omnino existimandum; cum uterque, non minus quam Titus, Trajanus, et Antoninus Pius imperio proconsulari et tribunitia potestate cohonestatus fuerit. Argumentum negativum omni alia probatione denudatum, fallax et errori obnoxium, quidquid card. eruditissimus dicat. Præterea usus vulgaris loquendi valde diversus fuit a modo loquendi in actis publicis, nummisque adhibito, ut suo loco

monstravi. *Tiberius* collega imperii factus, imo et postquam Augusteam dignitatem adeptus est, nunquam dictus est in nummis, aut in actis publicis *imperator*, ut recte eidem card. observatum. At a scriptoribus et a vulgo eo nomine appellatum indicat Josephus, qui eo anno, quo Tiberius denatus, in lucem venit. Ille lib. 18 Antiquit. cap. 3, narrata Augusti morte ait : « Et Tiberius Nero privignus successit, Juliæ filius, Romanorum imperator tertius. » Quod si Tiberius, dum rempublicam Romanam administrabat, vulgo imperator vocatus non fuisset, Josephus, qui cum illis, qui Tiberium viderant, imo et qui cum illo frequentes fuerant, vixit, successionem ejus in imperium, alio quam *imperatoris* nomine designasset. Denique cum Plinius dedicet Historiam suam naturalem Tito *imperatori*, id est, Cæsari, et eum alloquens dicat : Jucundissime imperator, et Trajanus Cæsar sæpius dicatur *imperator* a Plinio Juniori in Panegyrico, certo nobis constat, collegas imperii, quales Titus et Trajanus Cæsares fuere, imperatores dictos fuisse. Quare cum Vespasianus, Nerva, Hadrianus, et Antoninus Augustum tanquam exemplar sibi proposuerint, quando filios suos in imperii societatem ascivere, non dubium quin ideo eos *imperatoris* titulo exornarint, quia Augustus eamdem appellationem Tiberio attribuerat; qui eam tamen, ejusque exemplo M. Aurelius, recusavit, ille ficta, hic vera modestia, de quo Capitolinus num. 7 citatus et Xiphilinus mox laudandus nos dubitare non sinunt. Nec est quod dicat doctissimus cardinalis, unum Titum omnium primum imperatoris prænomen a patre obtinuisse, sed ex illo nullum imperium accepisse. Cur enim in hac prærogativa Titus Tiberio ac M. Aurelio prælatus fuisset; cum ad æqualem honoris gradum evecti fuerint, ad tribunitiam nempe potestatem, et imperium proconsulare perpetuum. Si ex prænomine Imp. nullum imperium Titus accepit, neque prænomen illud aliquam potentiam in eo designavit, ut designasse diximus; quo fine, quave de causa potius Tito, quam cæteris omnibus imperii collegis datum fuit? Nulla certe afferri potest ratio, quam ob rem illud potius uni, quam alteri tribueretur. Denique ex eo quod Capitolinus scribit, *post excessum Divi Pii* a senatu M. Aurelium coactum fuisse *regimen publicum* capere, male infertur, Marcum antea imperii socium non fuisse; cum diversum esset regimen, quod coactus est Marcus capere, ab eo quod antea habuerat. Antea enim collega tantum imperii erat, postea Augusteum imperium obtinuit, ut jam diximus.

16. *M. Aurelium imperii collegam fuisse Capitolinus et Xiphilinus testantur.* — Ad locum Capitolini, quem num. 7 retuli, ita respondet card. Norisius : « Verba autem illa Capitolini eodem capite : *Tanta erat Marci probitas, et tanta in imperatorio principatu modestia*, jam Casaubonus recte exposuit, notans in aliis Mss. legi, *imperatorio participatu*, quod nempe titulum Cæsaris ac tr. pot. participaret, quæ duo imperatorum propria erant, cætera inter insignia. Et sane nomen *principis*, id temporis, proprie loquendo, Augustos tantum designabat. Lege Tacitum initio statim Annalium. Quare uti Aurelius ante imperium Augusteum non fuit princeps, ita nec imperatorius principatus, nisi ex spe adoptionis peractæ, sive ex destinata jam eidem successione competebat; ac proinde Capitolinus idonee exponendus est. » Verum si reperiantur aliqua Mss. in quibus pro *principatu*, legatur, *participatu*, non dubito, quin in illis librariorum errore ita scriptum sit. Imo licet ita scripsisset Capitolinus, ex illis verbis deduci posset, Marcum imperatorem appellatum fuisse, cum dignitatis imperatoriæ particeps fuerit, tribunitiæ nempe potestatis, et imperii proconsularis, quæ qui participarunt imperatores dicti sunt. At imperii collegas *principes* vocatos fuisse, demonstrat locus Capitolini in Marco cap. 1, a me recitatus anno Christi LXXI num. 4, alterque locus Spartiani in Aelio Vero cap. ult, a me explicatus, dum de imperio proconsulari Tiberio Cæsari collato verba feci. Legendum etiam quod scripsi ex eodem Capitolino anno CCXXXVI num. 8, denique Marcum imperii collegam fuisse demonstrat locus Xiphilini ex Dione ab ejus interpretibus non satis accurate in latinum versus : Καὶ ὅτι οὐ προσποιητῶς ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς πάντα ἔπραττε, πρόδηλον. Ἔτη γὰρ ὀκτὼ καὶ πεντήκοντα, καὶ μῆνας δέκα, ἡμέρας τε εἴκοσι καὶ δύο ζήσας κἀν τούτοις τῷ τε πρὶν Ἀντωνίνῳ συχνὸν χρόνον ὑπάρξας, καὶ αὐτὸς ἔννεα καὶ δέκα ἔτη, καὶ ἕνδεκα ἡμέρας αὐταρχήσας, ὅμοιος διὰ πάντων ἐγένετο, καὶ ἐν οὐδενὶ ἠλλοιώθη. Quæ verba a Guilielmo Blanco sic latine reddita : « Ac Marcum quidem nihil simulate, sed omnia cum virtute egisse, perspicuum esse potest ex eo quod cum octo et quinquaginta annos, mensesque decem, ac dies viginti vixerit, in iisque cum Antonino patre diu fuerit cum imperio, ipseque annos decem et novem, et dies undecim regnaverit, tamen æquabilis in omni vita, ne ulla unquam in re immutatus fuit. » Leunclavius loco horum verborum, « in iisque cum Antonino patre diu fuerit cum imperio, habet, sub Antonino patre diu socius imperii fuerit. » Verum locus sic ad verbum interpretandus : « Et quod non ficte, sed virtute omnia agebat, certissimum. Annos enim octo et quinquaginta, et menses decem, dies vero viginti et duos cum vixerit, et in iis cum Antonino prius per longum tempus fuerit, (vel cum Antonino prius per longum tempus imperaverit) et ipse annos novem et decem et undecim dies per se ipsum (vel ex se) imperaverit, similis in omnibus fuit, et in nulla re immutatus. » Prius itaque M. Aurelius cum Antonino, ipsoque demortuo, per se ipsum imperavit. Xiphilinus ex Dione, ut anno Christi LXXI num. 4 ostendimus, Vespasiani morte narrata, ait, Titum principatum monarchicum adeptum esse, quia scilicet mortuo patre solus regnavit; sed quia Marcus Aurelius post Antonini obitum, Lucium Verum Augusti nomine donavit, monarchiæ quidem verbo historicus non utitur, sed aliud usurpat, quod non minus indicat, M. Aurelium collegam imperii fuisse, quam verbum monarchiæ Titum antea imperasse, sed non solum, ac sine alio.

17. *Epocha ab excidio Hierosolymitano.* — Epocha ab excidio Hierosolymitano desumpta ab antiquis quandoque usurpata : sed ex ea chronologia Baronii minime confirmata. Nam incipit ea epocha anno Christi LXX, non vero LXXII, ut numerat Baronius, a qua ad decimum Antonini annum, qui currenti Christi inchoatus est, anni LXXVII effluxere, ut recte Clemens Alexandrinus a Baronio citatus. Vitium itaque aut firmitas chronologiæ Baronianæ dignosci non potest ex mutua collatione annorum, qui initium imperii Diocletiani præcessere, sed ex annorum ante Diocletianum transactorum, eorumque, qui ejus imperium subsecuti sunt, comparatione, cujus rei passim afferemus exempla.

18. *Ludi sæculares hoc anno non celebrati.* — Censores quidam in Epistola consulari a cardinali Norisio in lucem edita pag. 168, reprehendunt me, quod negarim, ludos sæculares *octavos* ab Antonino Pio celebratos, et pag. 185 Dissert. Hypaticæ scripserim, Censorini de his silentium illos tunc non fuisse editos ostendere ; præsertim cum dicat, *octavos* a Severo exhibitos. Sed Antoninum Pium currenti anno, qui Urbis nongentesimus fuit, nullos ludos sæculares edidisse, debet esse certissimum. Censorinus scriptor accuratissimus aureum suum librum de Die Natali anno Christi CCXXXVIII elucubravit, in eoque cap. 17 ludos sæculares anno Christi CCIV editos, quos *octavos* appellat, videre, et cum iis, qui Antonianos vidissent, conferre potuit. Nam a currenti Christi anno, quo Antoninus ludos illos ordinasset, ad annum Christi CCXXXVIII anni tantum nonaginta effluxere ; tantoque apparatu ludi illi celebrari soliti, ut eorum memoriam oblivio vix delere posset. Præterea Zosimus lib. 2, pag. 169, ludos omnes sæculares, qui secundum primævam institutionem, post annos nempe CX habiti fuerant, recenset : cum vero ad Claudium, qui ludos sæculares cum Urbis centenariis cœpit illigare, pervenit : « Post Augustum, inquit, Claudius ludos celebravit, numero præstituto annorum neglecto. Post eum Domitianus, Claudio valere jusso, traditam ab initio legem servare visus est. Secundum hos Severus, cum anni CX jam appetiissent, etc. » Quod si Antoninus Pius ludos sæculares hoc anno celebrasset, Zosimus hæc vel similia verba scripsisset : « Secundum hos Severus, Antonino valere jusso, etc. » Hic enim in Urbis centenario, quemadmodum Claudius, eosdem exhibuisset. Denique ludi sæculares, tam qui ab Augusto, quam qui a Claudio, Domitiano, Severo ac Caracalla, et ab utroque Philippo celebrati, in horum imperatorum nummis, ut apud antiquarios videre est, expressi, Antonini vero sæculares ludos nullum numisma exhibet, licet supersint varia hoc anno percussa. Ludi itaque sæculares Antoniani commentitii.

19. *Sæculum Urbis nonum magnifice celebratum.* — Neque verum est quod censores asserunt, Capitolinum nempe, cap. 10, de Vita Antonini tacito, Victor Vero Schotti expresso nomine sæculares Antonini ludos laudare : quæ enim ibidem scribit ad Antonini et M. Aurelii Cæsaris decennalia pertinent : « Ad indulgentias, inquit, pronissimus fuit. Edita munera, in quibus elephantos et corocottas et strepsicerotas, crocodilos etiam atque hippopotamos, et omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit. Centum etiam leones una missione edidit. » Quæ tamen missio ad annum CXL quo quadrigæ triumphales Antonino decretæ, contigit, ut ibidem ostendimus. In decennalibus et id genus festis Indica animalia, aliaque non antea visa Romam advehebantur, variaque spectacula edebantur, ut videre est apud Dionem lib. 76, ubi de decennalibus Severi imperatoris, et apud Pollionem de Gallienis duobus cap. 8, ubi de Gallieni imp. decennalibus sermonem habet. Quod si ludos in horum trium imperatorum decennalibus celebratos inter se conferas, Gallieneos et Severianos, quam Antonianos, sumptuosiores fuisse comperies. Sed non magis expresse Victor, quam tacite Capitolinus ludos sæculares Antonini laudat. Hæc Victoris de Antonino verba : « Annis quibus publica egit, viginti idem mansit, celebrato magnifice Urbis nongentesimo, » non ludis sæcularibus, ut perperam censores, sed circensibus, aliisque, qui currenti anno eo magnificentiores fuere, quo ludi sæculares octavi celebrari debuissent, imperii proconsularis decennalia Antoninus edidit, Marcum filium adoptivum proconsulari imperio exornavit, hicque ex Faustina Antonini improlis filia natam suscepit. Et Victorem ita intelligendum ex ipsomet Victore patet. Is enim de ludis sæcularibus ab utroque Philippo impp. anno Christi CCXLVII editis, inquit : « Annum Urbis millesimum ludis omnium generum celebrant, » ac postea queritur ludos sæculares amplius exhibitos non fuisse. Vides Victorem de anno Urbis millesimo loquentem, eum *Ludis omnium generum* celebratum tradere : de anno vero Urbis nongentesimo duntaxat asserere, illum ab Antonino *magnifice* celebratum. Porro annis ludis sæcularibus dicatis omnia ludorum genera edita fuisse docet testis oculatus, Herodianus sc. lib. 3, qui de ludis sæcularibus Severi loquens ait : « Vidimus item sub illo quosdam omnis generis ludos, cunctis editos theatris, etc., » quod Victor de Ludis Antonini Pii dicere non prætermisisset, si is ludos sæculares celebrasset.

20. *Periphrases a ludis sæcularibus deductæ explicantur.* — Sed omnem, inquiunt ibidem censores, dubitandi locum præcludit insigne epitaphium, quod Gruteri pag. 928 recitatur. Est epitaphium cujusdam Sexti Vigellii, in quo dicitur, hunc attigisse annum centesimum, quodque his verbis clauditur, NAT. LUD. SAECUL. VIII. OBIIT. SEQUENTI. « Certum est, subjungunt censores, eumdem non esse natum ludis sæcularibus editis a Severo anno Christi CCIV, qui octavi Censorino dicuntur, siquidem post ludos sæculares anno CCXLVII a Philippo editos, nullos deinceps ludos celebratos auctor Regularum optime eo capite, num. V demonstrat. Itaque Vigellius natus est ludis octavis sæcularibus Antonini Pii anno Urbis DCCCC, obiit ludis sequentibus Philippi,

anno Urbis millesimo. » At vana hæc explicatio. Vigellius natus est anno Christi CCIV, quo Severus *Octavos* ludos sæculares celebravit, obiitque anno CCCIV, quo decimi celebrandi fuissent. Nam epitaphiorum conditores ac poetæ ad ea, quæ fieri solitum erat, plerumque alludebant. Sic Claudianus in Panegyrico de sexto consulatu Honorii imp. anno Christi CCCCIV gesto, quo secundum priscam institutionem ludi sæculares edendi fuissent, Romam loquentem inducens, querentemque, quod a centum annis imperatores intra suum ambitum vix egissent, utitur periphrasi a ludis sæcularibus jam diu abrogatis deducta :

> Spectandosque iterum nulli celebrantia Ludos
> Circumflexa rapit centena sæcula consul.

Ex quibus verbis viri doctissimi deducebant, Honorium ludos sæculares restituisse, cum tamen poeta nihil aliud indicet, quam centum annos jam præteriisse, alludatque tantum ad eos sæculares ludos, qui tam anno CCCIV quam anno CCCCIV celebrandi de more fuissent. Sic etiam illa, quæ apud Martialem, lib. X, 63, jactat in epitaphio, se vixisse annos centum, post quos ludi sæculares edi solebant, ait :

> Bis mea Romano spectata est vita Terento.

Non utique quod binos sæculares ludos vidisset. Nam intervallum inter sæcularia Claudii et Domitiani perexiguum est, sed dicit, se tot annos vixisse, quot satis sunt ad bis spectandum sæcularia, ut erudite explicat Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2108. Certe præfata epitaphii Vigelliani clausula ad verbum accipi non potest, ut eam censores interpretantur; cum inter ludos Antonini et Philippi, ludi a Severo celebrati, intermedii fuissent. Alioquin qui epitaphium posuit, scripsisset NAT. LUD. SAECUL. VIII. OBIIT. X. et tamen dicit, OBIIT. SEQUENT. id est, sæculo, in quo ludi sæculares sequentes incidebant, ad quod præsertim epitaphii conditor respexit. Si quis porro epitaphium illud integrum legere velit, ut certius de hac controversia judicium ferre possit, hic illud exhibeo :

MEMORIÆ
SEX. VIGELLI. AQUINAT. QUI
ANN. ATTIGIT CENTENS
SET. ALTERUM. ET. NONAGEN
PERPET INNOFFENSA. VALETUD
EXEGIT. RELIQUOS. SEPTEM. ET. D. XIIX.
DECUBUIT. ET OCCUBUIT
NAT. LUD. SAECUL. VIII. OBIIT. SEQUENT.

TELESPHORI ANNUS 9. — CHRISTI 150.

1. *De Justini Apologia.* — Anno Christi centesimo quinquagesimo, secundum Græcos Fastos, Torquato et Juliano secundum, vel ex Chronico Cassiodori, Romulo et Glabrione coss., Justinus martyr iterum pro Christianis scribens Apologeticam orationem, obtulit eam imperatori. Cum enim ipse numeret [1] annos centum et quinquaginta a Christi nativitate usque ad illud tempus, quo eam scribebat orationem, nullus de his dubitandi scrupulus relictus esse videtur. Sed de his pluribus superius [2] actum est, dum Eusebii et Cassiodori refellimus sententiam, alio tempore eam fuisse scriptam affirmantium. Præfixit autem ipse suæ orationi Christiano philosopho dignam hujusmodi inscriptionem :

2. « Imperatori Tito Ælio Hadriano Antonino Pio Augusto Cæsari, et Verissimo filio philosopho, et Lucio philosopho, Lucii quidem Cæsaris nativo, Pii autem adoptivo filio, eruditionis amatoribus; sacroque senatui, et populo Romano universo. Pro his, qui ex omni hominum genere injuste odiis iniquis, et violentæ vexationi sunt obnoxii : Justinus Prisci Bacchii filius, Flaviæ Neapoli Syriæ Palæstinæ ortus, ex illis unus, hanc orationem atque deprecationem conscripsi. »

3. Quam vero libere ac intrepide ipso ejus exordio eos compellet, hæc accipe : « Qui vere pii et philosophi sunt, eos solam veritatem in pretio habere, et colere debere, ratio dictat; » et paulo post : « At vos quidem pii et philosophi, et justitiæ custodes, et eruditionis amatores, quod sic vocemini, ubique auditis; an vero etiam sitis, res ipsa demonstrabit. Siquidem non adulaturi vos hoc scripto, neque ad gratiam quidquam dicturi, sed ut juxta exactam et exquisitam rationem judicium feratis, postulaturi accessimus : ne videlicet sententiæ domo allatæ præsumptione, neque superstitiosa hominibus placendi affectione, neque præter rationem concepto impetu, et inveterata longo tempore fama mala præoccupati contra vos ipsos calculum feratis. Nostra quidem ratio est a nemine nos quicquam mali pati posse, si non aut malefici coarguamur, aut pravi,

[1] Justin. in orat. ad Anton. vers. Lang. — [2] Supr. anno 142. in fin.

causa cognita, judicemur esse. Vos autem occidere quidem potestis, nocere non potestis. » Hæc dicens, multa exprobrat de iniquissimis in Christianos judiciis, quippe qui solo nomine, quod Christiani sint, nulla habita rerum pervestigatione ut facinorosissimi omnium, morte damnentur. Quamobrem calumniis objecta singula purgat, ipsorumque innocentiam multis demonstrat; quippe qui non sint illi, ut vulgo dicebantur, athei, quod deos non colant, qui verum Deum norint, et officiis illi congruis prosequantur : nec eos expectare humanum regnum (quod ipsi suspicabantur, ac proinde defectionem atque rebellionem timebant) sed cœleste ac plane divinum; eaque ex causa libentissimo animo hujus vitæ dispendium eos pati; quod nequaquam accideret, si in mundo regnandi cupiditate aliqua tenerentur obstricti : diluit ac plane confutat de crucifixi hominis cultu in Christianos jactatas a quocumque blasphemias, qui crucis mysterium ignoraret : monstratque pluribus, deos colentium inanem ac turpem esse superstitionem : deque Christi divinitate, ejusque de carnis assumptione œconomia, erudite copioseque disserit, et de crucis mysterio multa reserat, atque Christianorum fidei veritatem multis certisque argumentis testatam relinquit; eorumdemque vitæ innoxiæ disciplinam, exactissimum castitatis cultum, patientiam, obedientiam, pacis custodiam, benignitatem, in hostes quoque dilectionem, et alia plura id genus insinuat.

4. Insuper et sacrorum mysteriorum ritus, nempe Baptismi et Eucharistiæ, alioqui secretos, voluit illis esse perspicuos : ea nimirum ex causa, quod vehemens ore omnium dissipata esset in Christianos calumnia, eos in sacris necare solitos puerum, illiusque carnibus vesci, extinctisque luminibus promiscue turpiterque misceri : quæ enim (ut dictum est superius) agerentur a Gnosticis, qui et Christiano nomine censebantur, ea omnia Catholicis atque innocentissimæ vitæ Christianis crimini vertebantur potius, quam illis, quos instar Protei ad libitum mutare formas, idola colere, cæteraque quæ Gentilium essent ritus agere, ac sic latitare, sua ipsorum hæresis docuisset. Potuit et ea de humanarum carnium esu calumnia non tantum ex Gnosticorum facinoribus esse conflata, sed ex veritate mysterii male accepti perfacile comparata : nimirum quod in confesso apud Catholicos omnes esset, se in sacris carnem Christi Domini nostri esu, et sanguinem potu æque participare. Quomodocumque autem id acciderit, ad eluendam inolitam de sacramento calumniam, Justinus (licet vetitum lege [1] sit, sanctum dare canibus, et ante porcos projicere margaritas) sacra suis scriptis Christianorum mysteria perspicuo intuenda atque cognoscenda proponit. Essent hic ea singula, ad sacros ecclesiasticos antiquos ritus et mores insinuandos, ejus verbis scribenda : sed quod alias superius, ubi ex instituto de ecclesiasticis traditionibus actum est, eorum meminimus; iterum ea repetere, supervacaneum esse ducimus.

5. Quali autem, quantave animi libertate istæ omnia ipse tractarit; præter illa quæ sunt superius recitata, invectiva illa potissimum declarat, qua ait : « Sed enim metuere videmini, ne universi, quæ justa sunt faciant : et vos, quos puniatis, non habeatis. Carnificum vero hoc fuerit, non principum bonorum opus. Persuasum autem vobis est, malignorum dæmonum opera hæc fieri, prout diximus : qui etiam ab eis, qui præter rationem vitam degunt, hostias et cultum flagitant. Cæterum vos qui pietatem et philosophiam consectamini, contra rationem quicquam agere, non arbitramur. Sin vos etiam æque ac dementes homines veritatem post consuetudinem habetis, facite sane quod potestis. Tantum quippe principes opinionem veritati præferentes valent, quantum in solitariis locis prædones. » Denique perorans hæc addit : « Hæc si quidem vobis rationi et veritati consentanea esse videntur, in pretio ea habete : sin pro nugis ducitis, tanquam deliramenta contemnite : atque ita contra eos, qui nihil per injuriam iniqui admiserunt, perinde ac adversus hostes supplicium capitis statuite. Illud autem vobis prædicimus, vos minime evasuros esse futurum judicium Dei, si in hac iniquitate perduraveritis. Et nos clamabimus : Quod Deo gratum placitumque est, id ipsum obtineat et fiat. » Hæc locutus, subjunxit libello appendicem, Hadriani imperatoris, quod superius est recitatum, ad Minutium Fundanum pro Christianis rescriptum editum, quo vetuit Christianos circumveniri calumniis, atque ex solo nomine, nullo probato crimine, tumultuarie condemnari.

6. *Quid de rescripto Antonini Pii et de persecutione.* — Annuerit ne Justini libello imperator, non constat; nam post hæc Romæ religionis causa patratas esse Christianorum cædes, ut Telesphori Romani pontificis et aliorum, suo loco dicemus. Neque enim assentiri possumus affirmantibus Antoninum Pium Augustum Justini oratione persuasum, mox illud quod extat in fine ejus pro Christianis Apologiæ, dedisse rescriptum : nam illud, Asiæ populis post triennium datum fuisse apparet, nimirum ejus imperii anno decimo quinto. Cum enim ibi tribunitiæ potestatis inscriptio notata habeatur decies quinquies, totidem eum annos tunc egisse in imperio, certum est : nam auctore Dione [1] constat, pro numero annorum imperii, multiplicari vices tribunitiæ potestatis : adeo ut quoto quis imperator auctus reperiatur numero tribunitiæ potestatis, totidem eum annos agere in imperio, necesse sit pariter affirmare; quamobrem anno decimo quinto ejus imperii ea oportuit Antoninum pro Christianis rescripsisse.

7. Meminit hujus a se scriptæ apologiæ ipse Justinus in dialogo cum Tryphone, cum agit de Simone mago : ut appareat, commentarium illum

[1] Matth. VII.

[1] Dio hist. Rom. lib. LIII.

post hæc tempora ab eo scriptum : ubi et de Christianorum persecutione verba faciens, quanta illi essent animi alacritate ad subeunda supplicia, monstrat his verbis : « Dum cædimur, lætamur, persuasum habentes, quod excitaturus nos sit Deus per Christum suum ; » et post multa, quomodo persecutione sæviente, major ad Ecclesiam adjiceretur credentium numerus, testatur sic dicens : « Non esse autem qui exterreat, et in servitutem redigat nos, qui Jesu nomina per fidem dedimus, per terram omnem manifestum est. Quod namque dum gladio percutimur, et in crucem agimur, et bestiis objicimur, et vinculis et igne et tormentis aliis omnibus plectimur et excruciamur, a professione nostra non discedamus satis constat. Et quanto magis ejusmodi tormenta quædam in nos expediuntur, tanto alii plures fideles et veræ religionis per nomen Jesu fiunt cultores. Quemadmodum enim, si quis vitis excidat fructificantes partes; ut palmites, qui alios floridi et frugiferi profundant ramos, illa proferat, facit : ita in nobis quoque accidit. Plantata namque est a Deo et Salvatore vitis et vinea, populus ejus. » Hæc ipse. Porro non hæc Romæ tantum pati Christianos consuevisse, sed ubique gentium, demonstrat, paulo post sic dicens : « Non solum ex possessionibus suis Christianorum quisque exigitur, verum etiam in mundo toto nemini eorum vivere permittitur ; » ut ex his appareat, non levem, etiam sine edicto, his temporibus persecutionem in Christianos grassatam esse : nisi ad tempora Marci et Lucii, successorum Antonini, ea referenda esse velimus. At de his hactenus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5641. — Olymp. 231. an. 4. — Urb. cond. 901. — Jesu Christi 148. secundum Baronium 150. — Pii papæ 8. — Antonini Pii imp. 11.

1. *Consules.*— A num. 1 ad 6. Coss. *C. Bellicius Torquatus II* et *Julianus.*

2. *Decennalia imperii Augustei Antonini.* — Antoninus Pius Augustei imperii decennalia celebravit, utque in nummis exprimerentur, sanxit : antea enim implicitis tantum verbis in nummis memorabantur, hoc modo, VOTA PUBLICA, vel VOTA SUSCEPTA. Mediobarbus, pag. 199, inter alia numismata hæc decennalia exhibentia, istud producit : ANTONINUS AUG. PIUS P. P. TR. P. XI. In postica : PRIMI DECENNALES COS. IIII.

3. *Utraque S. Justini Apologia adhuc extat.*— Magna inter eruditos controversia de anno, quo S. Justinus Apologias pro Christianis composuit. Nunc quidem inter omnes convenit de earumdem inter se ordine, Eusebiumque, lib. 4, cap. 12 et 18, et lib. 2, cap. 12, recte priorem vocare, quæ nunc in vulgatis editionibus secunda dicitur, et Antonino Pio ejusque liberis nuncupatur : quæ vero in eisdem editionibus prima legitur, secundam dici debere, liquet ex Eusebio lib. 4, cap. 16. Sed an utraque Justini Apologia hodie extet, vel tantum prior (quo nomine eam, quæ Antonino Pio nuncupatur, semper exprimam) a viris doctis in dubium revocatum. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis pag. 201, et Papebrocius die XIII Aprilis, in Commentario ad Vitam S. Justini Martyris, arbitrantur, secundum Apologeticum librum, cum non eodem, quo primus, exceptus esset favore atque successu, vel suppressum a gentilibus principibus esse, neque permissum vulgari, vel certe hodie nusquam extare; Eusebium autem pro una eademque Apologia prima accipere Præfationem et Orationem Apologeticam; ita ut Apologia secunda nihil aliud sit, quam præfatio seu inductio quædam ad imperatoris, senatus, populique animos præparandos, expositione injustissimæ actionis contra Christianos exercitæ, cujus occasione librum Apologeticum Justinus scripserat. Sed hæc opinio non admittenda. Etenim Eusebius in lib. 4, cap. 16, postquam dixit Justinum philosophum pro Christianis Apologiam Marco et Lucio imperatoribus obtulisse, statim ex eadem insignem locum affert, in quo Justinus adversus Crescentem philosophum invehitur, ut videre est in eadem Apologia, pag. 46 editionis Parisiensis græco-latinæ. Ad hanc rationem respondet Papebrocius, locum Eusebii non recte a Valesio verti. In græco enim legitur : ἐν τῇ δεδηλωμένῃ, id est, ut vertit Valesius, *in supradicta Apologia;* adeo ut intelligatur liber secundus Justini, de quo immediate ante locutus erat Eusebius, et ex quo præfatum locum contra Crescentem attulerat. At, inquit Papebrocius, si penitius vox ipsa introspiciatur, invenietur non aliud significare, quam *publicata* seu *manifestata*, ut sic secernatur ab ea, quæ ab imperatoribus suppressa in publicum non prodiit. Verum Eusebius ex ipsomet Eusebio explicandus. Is autem proxime ante dixerat : κατὰ τούτους δὲ καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν ἡμῖν δηλωθεὶς Ἰουστῖνος, δεύτερον ὑπὲρ τῶν καθ' ἡμᾶς δογμάτων βιβλίον ἀναδοὺς τοῖς δεδηλωμένοις ἄρχουσι ; id est : « Iisdem temporibus et Justinus, cujus supra mentionem fecimus, cum alterum librum pro fidei nostræ defensione imperatoribus superius memoratis obtulisset. » Ita ex versione Valesii. Ubi vides voces, δεδηλωμένῃ et δεδηλωμένοις, utrobique eodem sensu in eodem capite ab Eusebio usurpari. Christophorsonus posteriorem locum Eusebii sic vertit : « In Apologia sua, quam

dudum commemoravimus : » priorem vero, « temporibus iisdem de quo paulo ante mentio facta est. » Et tamen Papebrocius ait Eusebium intelligere locum acceptum, non ex secunda, sed ex prima Apologia, de qua jam Eusebius cap. 8 egerat : quod longe ab hujus historici mente, qui et capp. 11 ac 12 de eadem prima Apologia postea locutus est. Auctor Chronici Alexandrini infra citandus locum affert ex secunda, ut eam vocat, Apologia, qui etiamnum in ea legitur.

4. *In utraque S. Justini Apologia Lucius postea imperator dicitur philosophus.* — Major difficultas est, quibus annis eæ Apologiæ scriptæ, et quibus imperatoribus oblatæ fuerint. Hic de prima tantum loquemur, quam Baronius, Valesius in Notis Eusebianis in lib. 4, cap. 8, Papebrocius laudatus, aliique hoc anno, vel anno XIII Antonini Pii præsentatam volunt. Sed longe probabilior opinio Scaligeri in Animadversionibus Eusebianis pag. 298, et Petavii in Animadversionibus Epiphanianis hæresi 46, qui arbitrantur Apologiam primam sub Antonini Pii initium Justinum edidisse. Ostendit illud Apologiæ titulus : αὐτοκράτορι Τίτῳ Αἰλίῳ Ἀδριανῷ Ἀντονίνῳ εὐσεβεῖ σεβαστῷ Καίσαρι, καὶ Οὐηρισσίμῳ, υἱῷ Φιλοσόφῳ, καὶ Λουκίῳ Φιλοσόφῳ Καίσαρος φύσει υἱῷ, καὶ εὐσεβοῦς εἰσποιητῷ, ἐραστῇ παιδείας ἱερᾷ τε συγκλήτῳ, καὶ δήμῳ πάντι Ρωμαίων, id est, ut vertit Langus, « imperatori Tito Ælio Hadriano Antonino Pio Augusto Cæsari, et Verissimo filio philosopho, Lucii quidem Cæsaris nativo, Pii autem adoptivo filio, eruditionis amatoribus, sacroque senatui et populo Romano universo. » Sed vox *Lucii* expungenda, et loco, *amatoribus*, vertendum, *amatori*, in singulari. Refert eumdem titulum Eusebius lib. 4, cap. 12. Verum loco, καὶ Λουκίῳ φιλοσόφῳ, habet, καὶ Λουκίῳ φιλοσόφου Καίσαρος φύσει υἱῷ, id est, et *Lucio philosophi Cæsaris naturali filio*, quam lectionem Valesius in Notis retinendam censet, quia eam Rufinus et Nicephorus confirmant. Sed præterquam quod in quatuor Codicibus manuscriptis a Valesio citatis, et in vulgatis Justini editionibus habetur, φιλοσόφῳ, id est, *Philosopho*, tam Marcus Aurelius, quam Lucius, postquam imperavit, vocantur *philosophi* in titulo Legationis Athenagoræ pro Christianis, ut suo loco videbitur. Ex quo certum redditur, *philosophi* nomen, quod in utraque Justini Apologia legitur, ad Lucium Ælium patrem, non vero ad Lucium filium juxta Justini mentem referendum esse : neque enim dubitandum, quin Justinus Lucio Vero postea imperatori philosophi nomen attribuerit; cum Athenagoras eumdem, dum imperaret, eodem nomine cohonestarit. Sed valde fallitur Valesius in Notis ad Eusebium, ubi arbitratur, *philosophi* nomen eo in loco ad studium litterarum spectare. Ibi enim eos, qui vitam vivunt austeram, denotat, quemadmodum et in titulo Legationis Athenagoræ. Idque ipsemet Justinus hujus Apologiæ initio manifeste indicat, quando ait : « Ac vos quidem Pii, et philosophi, et justitiæ custodes, et eruditionis amatores, quod si vocemini, ubique auditis; an vero etiam sitis, res ipsa demonstrabit; » ubi philosophiam ab eruditione Justinus distinguit. Imo etiam prioribus Ecclesiæ sæculi apud Christianos philosophi vocati, qui austeriorem vitam æmulabantur, ut pluribus auctoritatibus ostendit Suicerus in Thesauro Ecclesiastico, verbo φιλόσοφος. Capitolinus in Marco, cap. 2, de eo scribit : « Philosophiæ operam vehementer dedit, et quidem adhuc puer. Nam duodecimum annum ingressus, habitum philosophiæ assumpsit; et deinceps tolerantiam, cum studeret in pallio, et humi cubaret, vix autem matre agente, in strato pellibus lectulo accubaret. » Philosophia accepta eo sensu Lucius imbutus, licet tantum novennis esset, ejusque nullam in ejus Vita Capitolinus mentionem faciat. Nam Justino et Athenagoræ id testantibus fides non deneganda.

5. *Quo anno prior Justini Apologia scripta.* — Sed, ut ad tempus, quo ea Apologia oblata, redeam, Eusebius in Chronico ad annum Abrahami 2157 qui kalendis Octobris anni Christi CXL inchoatur, ait : « Justinus philosophus librum pro nostra religione compositum Antonino reddit; » quod et Hermannus Contractus, et Marianus Scotus anno Antonini quarto habent; qui licet in anno errent, hujus tamen imperatoris initio eam Apologiam editam demonstrant, et quidem, uti existimo, anno Christi CXXXIX antequam Marcus Cæsar a patre nuncuparetur. Incredibile enim videtur, Justinum, qui tam Marco, quam Lucio titulos Cæsareæ dignitati et imperio proconsulari longe inferiores attribuit, Marcum Cæsarem, imo et imperatorem, si Apologia hoc anno præsentata fuisset, non appellasse. Collegæ enim imperii imperatoris nomine cohonestati, ut sæpe insinuavi.

6. *Fundamenta opinionis contrariæ confutata.* Eusebius in Chronico anno Abrahami 2166, qui kalendis Octobris anni Christi CXLIX auspicatur, ait : « Crescens Cynicus agnoscitur, qui Justino nostri dogmatis philosopho, quia se gulosum et prævaricatorem philosophiæ coarguebat, persecutionem suscitavit, in qua ille gloriose pro Christo sanguinem fudit. » Quibus verbis innixus Baronius, aliique, priorem Apologiam Justinum per hæc tempora Antonino obtulisse arbitrantur. At Eusebius de Crescente philosopho loqui intendit, et ut moris ejus est, uno tenore recitat mortem, quam ille S. Justino infligendam curavit; sed de priori ejus Apologia ibi loqui non potuit Eusebius, cum jam eam primis imperii ejus annis diserte consignasset. Papebrocius citatus, qui hanc priorem Apologiam Antonino Pio anno ejus imperii XIII porrectam contendit, dicit, hunc et laudatum Eusebii locum commutatos inter se esse, idque non recenter, sed circa Hieronymi tempora, aut certe ipsiusmet Hieronymi exemplo, Eusebii Chronicon latinum facientis. Verum hæc conjectura non probatur; sequeretur enim, Eusebium martyrium Justini initio imperii Antonini enarrasse : anno vero ejus XIII scripsisse, Justinum Apologiam huic imperatori reddidisse, a quo præpostero rerum narrandarum ordine longe abest Eusebius in Chronico. Præterea tam varia

eventa inter utrumque locum describuntur, ut incredibile sit, illam transpositionem fieri potuisse. Baronius ait Justinum in prima Apologia scribere, Gentiles dicere, « ante annos centum quinquaginta nos asseverare, Christum sub Cyrenio natum esse; » ideoque eam Apologiam currenti anno, quem ipse CL post Christum numerat, scriptam fuisse. Sed præterquam quod Christiani per hæc tempora nullam peculiarem æram habebant, æra Christiana, quam aliquando in libris usurpabant, ab anno Juliano XLIII exordiebatur, ideoque centesimus quinquagesimus ille annus cum anno æræ Dionysianæ CXLVII concurreret. Verum Gentiles rerum nostrarum ignari numero rotundo locuti sunt, nihilque aliud significarunt, quam Christianos asserere, Christum ante annos centum circiter quinquaginta natum. Ait secundo Baronius, in ea Apologia bis *Marcionis* Justinum meminisse; hunc autem ante annum CXLIV hæresim suam non docuisse. Sed inde deducendum, Marcionem extremis Hadriani temporibus errores suos sparsisse, ut suo loco ostendimus, non vero Justinum post annum CXLIV Defensionem suam Antonino Pio porrexisse. Hac porro Apologia anno suo reddita liquet, ipso Antonini Pii initio Christianos vexatos; cum imperatores vel imperii initio, vel in decennalibus et id genus festis persecutiones decernere soliti fuerint.

7. *Justinus scribit Dialogum cum Triphone.* — Paulo post primam Apologiam Justinus scripsit Dialogum *cum Tryphone Judæo de veritate Christianæ religionis*; ipso enim ejus initio legitur : Τρύφων, φησί, καλοῦμαι· εἰμὶ δὲ Ἑβραῖος, ἐκ περιτομῆς, φυγὼν τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον, etc. Id est, « Trypho, inquit, vocor. Sum autem ex circumcisione Hebræus, ex bello proximo profugus. » Cum enim bellum Judaicum *nuperum* vocet, non multo post bellum illud Dialogus scriptus, et quidem postquam jam Apologiam publicasset; ait enim Justinus pag. 349 ejusdem Dialogi : « Atque ista, quod nihil omnino, præterquam, ut vera loquar, curem, dico; neminem prorsus veriturus, quamvis e vestigio a vobis discerpar : neque enim curam aut rationem aliquam popularium etiam meorum (Samaritanorum dico) habui, scripto Cæsarem compellans, etc. » De hoc Dialogo loquitur Baronius anno XI Hadriani, et cum eo Spondanus. Scaliger in Animadversionibus Euseb. scribit, Justinum Hadriano imperante Dialogum illum composuisse ob primum locum a nobis citatum; sed quomodo is intelligendus sit, secundus ostendit.

8. *Rescriptum in favorem Christianorum.* — Ad num. 6. De rescripto ad cohibendam persecutionem Asiæ populis dato, anno CLII de quo rursus ibi in Annalibus, agemus.

TELESPHORI ANNUS 10. — CHRISTI 151.

1. *Celadion episcopus Alexandrinus.* — Christi Domini anno centesimo quinquagesimo primo, Orfito et Prisco coss., sed secundum Cassiodorum, Præsente et Rufo, Antonini imperatoris anno duodecimo, post Marcum Juniorem subrogatur in Ecclesia Alexandrina Celadion episcopus, qui sedit annos quatuordecim : hæc Eusebius in Chronico et Historia [1].

[1] Euseb. lib. IV. c. 18.

Anno periodi Græco-Romanæ 5642. — Olymp. 232. an. 1. — Urb. cond. 902. — Jesu Christi 149. secundum Baronium 151. — Pii papæ 9. — Antonini Pii imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Ser. Scipio Orfitus*, et *Q. Nonius Priscus*, ex Inscriptionibus Onuphrianis.

2. *Imperii Cæsarei M. Aurelii decennalia.* — Marci Aurelii Cæsaris decennalia ad hunc annum referenda. Mediobarbus, pag. 200, Antonini num-

mum XII tribunitia potestate notatum producit, in cujus postica visitur Saturni templum. Producit et alium ejusdem imperatoris nummum trib. pot. XII insignitum, in cujus postica legitur : Cos. IIII. S. C. MUNIFICENTIA AUG. Exhibetur in ea elephas. In postica alterius, cujus antica trib. pot. XII, præfert Cos. IIII. S. C. MUNIFICENTIA AUG. Cernitur figura, dextra pateram, sinistra hastam puram tenens, ad pedem dextrum tigris. Quæ omnia horum solemnium indicia, ut anno CXLVII diximus.

TELESPHORI ANNUS 11. — CHRISTI 152.

Sequenti anno Domini centesimo quinquagesimo secundo, Gallicanus et Vetus notati habentur consules : apud Cassiodorum vero Commodus et Lateranus habentur conscripti.

Anno periodi Græco-Romanæ 5613. — Olymp. 232. an. 2. — Urb. cond. 903. — Jesu Christi 150. secundum Baronium 152. — Pii papæ 10. — Antonini Pii imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Gallicanus*, et *Vetus*, ex Inscriptione Onuphriana.

TELESPHORI ANNUS 12. — CHRISTI 153.

Qui vero post sequitur annus Domini centesimus quinquagesimus tertius, Gordiani et Maximi consulatui in Fastis adscribitur; sed a Cassiodoro, Vero et Sabino consulibus consignatur. Verum ii omnes rerum Ecclesiasticarum notitia steriles.

Anno periodi Græco-Romanæ 5614. — Olymp. 232. an. 3. — Urb. cond. 904. — Jesu Christi 151. secundum Baronium 153. — Aniceti papæ 1. — Antonini Pii imp. 14.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Quintilius Condianus*, et *Quintilius Maximus*, uti accurate Onuphrius ex Dione lib. 72, ubi tamen librariorum errore loco *Condiani* legitur *Cardianus*, quemadmo-

dum apud Lampridium in Commodo cap. 4, Sextus Cocidiani filius dicitur, loco Condiani hoc anno consulis, quem tamen Dio, cui major fides adhibenda, Maximi filium facit. Condianum etiam hoc anno edunt Fasti Græci Theonis a Dodwello viro eruditissimo nuper publicati, et Fasti Cæsarei; quem annum aperuisse, non vero Gordianum, ut perperam Cassiodorus, et liber Cuspiniani habent, ex eo liquet, quod anno CLXXX *Sextus Quintilius Condianus* Maximi filius, non vero Quintilius Gordianus Fastis nomen dederit, ut testantur Fasti citati Theonis, et suo loco videbitur. Chronicon Alexandrinum a Radero publicatum Gordianum profitetur; et tamen Fasti ex eo Chronico a Sylburgio editi Condianum habent; qui similesve errores librariis attribuendi. *Quintiliorum* domus omnis a Commodo extincta, ut tradunt Dio et Lampridius laudati, Maximus scilicet Condianus et Sextus Condianus, de quibus plura Casaubonus in Notis ad laudatum Lampridii locum.

2. *Quinquennalia imperii proconsularis M. Aurelii.* — Quinquennalia imperii proconsularis Marci. Mediobarbus nummum ejus producit, in cujus postica legitur : TR. P. V. COS. II. S. C. Cernuntur quadrigæ, aurigante imperatore. Quæ repræsentatio visitur etiam in postica nummi Antonini trib. pot. XIII insigniti, cum fluvii cujusdam simulacro pone decumbente. Extat et apud Angellonium Antonini nummus in cujus postica habetur : TR. POT. XIIII. COS. IIII. S. C. PIETAS. Repræsentatur templum octo columnarum, in cujus medio figuræ duæ sedentes, quarum una hastam tenet; extra columnas duæ figuræ. Qui nummi horum solemnium testes.

3. *Anicetus PP. succedit Pio.* — *Pius* papa hoc anno ad Deum migravit, et *Anicetus* in ejus locum suffectus.

HYGINI ANNUS I. — CHRISTI 154.

1. *Telesphori martyrium ejusque decreta.* — Anno Christi centesimo quinquagesimo quarto, Glabrione et Veriano coss., die quinta Januarii, Telesphorus papa, cum sedisset annos undecim, menses novem minus diebus tribus, martyrio coronatur. Tribuit eidem Eusebius [1] annos undecim exactos, itidemque indices Cresconiani. Verum quod Eusebius ipse primo Antonini imperii anno eum decessisse dicat, errore lapsus ex eo intelligitur, quod in serie Romanorum pontificum Cletum numerare prætermiserit. Porro cum alii Telesphorum sedisse velint, annos undecim, menses tres, et dies viginti unum : haud rationem visi sunt habuisse temporis creationis ejus, quæ (ut vidimus) contigit octava Aprilis; et obitus, qui apud omnia Martyrologia positus habetur quinta Januarii. Martyrio coronatum fuisse Telesphorum, auctor est etiam Irenæus [2], qui ait : « Gloriosissime martyrium fecit. » Tertullianus [3] id etiam de eodem his versibus :

> Post expleta sui qui lustri tempora, tradit
> Telesphoro : excellens hic erat, martyrque fidelis.

Hæc Tertullianus in poemate contra Marcionem a se, cum esset junior, scripto, quod imperfectum, inemendatum, atque metricis numeris minus attemperatum reliquit : sed de eo inferius suo loco dicemus. Rursum vero de martyrio ejusdem mentio habetur in eodem nuper citato libro de Romanis pontificibus.

[1] Euseb. lib. IV. c. 10. — [2] Iren. lib. III. c. 3. — [3] Tertullian. in carm. contra Marcion. lib. III. in fin.

2. Ubi et hæc itidem de Telesphoro : « Hic constituit ut septem hebdomadas ante Pascha jejunium celebraretur. » Eadem leguntur apud Eusebium [1]. Verum quadragesimale jejunium ex apostolica institutione manasse, superius primo Annalium tomo demonstravimus. Quamobrem non recens a Telesphoro illud fuit in Ecclesia decretum : sed potius quod traditione fideles servarent; at de his diversa esset consuetudo Ecclesiarum, edita constitutione scripto illud fuerit perpetuo stabilitum. Sed et ibidem subditur : « Hic fecit ut in Natali Domini nostri Jesu Christi noctu missæ celebrarentur : cum omni alio tempore ante horæ tertiæ cursum nullus præsumeret missas celebrare; quia ea hora Dominus noster Jesus Christus ascendit in crucem. » Verum sunt hæc accipienda de his quæ frequentiori usu in Ecclesia servarentur; cum alioqui multis constet exemplis, in sacris vigiliis noctu sacrificium offerri consuevisse. Sed post hæc additur, statuisse Telesphorum, ut ante sacrificium diceretur angelicus hymnus, « Gloria in excelsis Deo. » Demum hæc in fine : « Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros duodecim, diaconos octo,

[1] Apud Euseb. in Chronico.

episcopos per diversa loca tredecim. » Recensentur in singulis Romanis Pontificibus non solum ordinationes clericorum, qui Ecclesiæ Romanæ usui essent, sed et episcoporum, quæ in diversas orbis provincias mitterentur : ut ex his etiam perspicuum reddatur, fuisse muneris Romanorum Pontificum non solum Urbis, sed et orbis totius Ecclesiæ consulere. His de Telesphoro dictis, de sepultura ejus mox subditur : sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, nonis Januarii : et cessavit episcopatus ejus dies septem. Sicque decima tertia ejusdem mensis Januarii suffectus est in locum ejus Hyginus Græcus, Atheniensis, ex philosopho.

3. *Martyres.* — Telesphoro jam nece sublato, cuinam inferioris ordinis christiano Gentiles pepercisse putandum est? sæviit acerbe nimis his temporibus eorum in Christianos furor : nam præter illos, quorum memoria excidit, ac eos quorum superius facta est mentio, reperiuntur itidem Romæ alii martyrio coronati. Passus est tunc etiam Alexander episcopus [1] via Claudia, vicesimo ab Urbe milliario; cujus natalis dies in tabulis ecclesiasticis descriptus habetur : sed cujus civitatis episcopus fuerit ignoratur. Martyr quoque effectus est Spoleti Pontianus, et alii plures in Italia. In Oriente etiam complures reperiuntur sub eodem Antonino nobilitati martyrio, nimirum Pergami in Asia Agathodorus et Carpus, alia vero die Agathonice, Pergæ in Pamphilia Theodorus, ejusque mater Philippa, et alii plures, Apameæ Alexander, Damasci Victor et Corona, Marcinopoli Melitina, Augustoduni in Gallia Flocellus et alii, in Sardinia Potitus : quorum omnium in Romano Martyrologio certa passionis die adscripta habetur. Porro longe majorem esse numerum eorum, quorum injuria temporum et naufragio scripturarum memoria periit, nemo est qui ex his, quæ sunt recitata, non possit facile opinari.

4. Porro sanctorum suorum vindex Deus, haud alia de causa his diebus totum plane imperii Romani orbem diversis cladibus afflictavit, quam ut manifestis declararet signis atque prodigiis, esse Gentilibus divinum numen infensum. Quænam vero hæc fuerint, Julius Capitolinus [2] his verbis recenset : « Adversa hujus temporis hæc provenerunt : fames, de qua diximus; circi ruina, terræmotus, quo Rhodiorum et Asiæ oppida conciderunt, quæ mirifice omnia instauravit; et Romæ incendium, quod trecentas quadraginta insulas vel domos absumpsit : Narbonensis civitas, Antiochense oppidum, et Carthaginense forum arsit; fuit et Tiberis inundatio. » Hæc ipse. Cæterum magnum hæc cunctis incussisse timorem, et ipsum imperatorem pariter commovisse, ex eo facile opinari licet, quod ipse hoc anno, his prodigiis numine perterrente, Gentiles a Christianorum persecutione dato rescripto cohibuit : quod hoc ipso anno decimo quinto sui imperii rescripsisse, ex tribunitia potestate, annis singulis repeti solita, ibi jam quindecies repetita (ut dictum est) facile intelligi potest. Erat autem rescriptum hujusmodi [1] :

5. *Antonini rescripto pro Christianis.* — « Imperator Cæsar Titus Ælius Hadrianus Antoninus, Augustus Pius, pontifex maximus, tribunitiæ potestatis decimum quintum, consul tertium (aliter quartum) pater patriæ, populis Asiæ salutem. » Titulus est ex Justini commentariis desumptus; nam qui habetur apud Eusebium noscitur depravatus : quippe qui loco Antonini Pii habeat Marcum Aurelium. Cætera autem quæ sequuntur, ipsum nempe rescriptum, ex Eusebio [2] hic subscribimus :

« Novi quidem diis curæ esse ne tales homines impuniti in obscuro lateant : nam illi ipsi (scio) de iis qui ipsis cultum tribuere recusant, sunt multo acerbius supplicium sumpturi, quam nos. Ac quibus hominibus jam ipsi gravem exhibetis molestiam, et tanquam impios atque a deorum cultu aversos insimulatis, eorum plane quam habent, magnopere confirmatis religionem. Illis enim magis in optatis est, ut in crimen adducti mortem pro Deo suo oppetant, quam ut vita fruantur. Unde sua ipsorum vita hoc pacto prodita, multo majorem clarioremque reportant victoriam, quam si imperata, quæ vos ab ipsis fieri postulatis obirent. Cæterum de terræmotibus, qui vel præterierunt, vel jam sunt, non alienum a ratione videtur, vos commonefacere : quandoquidem etiam cum adsint, animos dimittitis, et infelices vestri omnium casus in illorum religionem, tanquam eorumdem causam transfertis. At illi cum tale quid eveniat, constantius firmiusque Deo fidunt. Vos autem toto illo tempore Deum penitus ignorare, resque sacras prorsus contemnere, et non solum cultus qui soli Deo debetur, inscii esse et expertes, verum etiam eos qui illum observant et venerantur, graviter exagitare, et ad mortem usque insectari videmini. Pro quibus omnibus, multi qui nostris præfuere provinciis, jam ante divinissimo sanctissimoque nostro patri litteras scripserunt. Ad quos quidem ille rescripsit, nihil ejusmodi viris negotii facessendum, nisi forte aliquid maleficii contra Romanum imperium designare moliantur. Ad me etiam eorum causa scripsere multi, quibus per litteras patris mei sententiæ, et voluntati assentiens responsum dedi. Quod si quispiam igitur cuiquam Christiano, quia Christianus sit, pergat molestiæ quicquam aut criminis inferre : ille cui crimen illatum fuerit, etiamsi reipsa Christianus deprehensus sit, absolvatur : qui autem illum accusaverit, justum debitumque supplicium subeat. » Hactenus rescriptum.

6. Addit Eusebius [3] : « Hoc edcitum Ephesi in communi totius Asiæ concilio divulgatum fuit. Atque ita ista accidisse, Melito Sardensis Ecclesiæ episcopus, qui eodem tempore hominum fama celebris fuit, testatur perspicue suis ipsius verbis, quæ sunt posita in Apologia utilissima illa quidem, quam

[1] Martyrolog. Rom. die 21 Octobr. — [2] Julius Capitolin. in Antonino.

[1] Apud Justin. martyr. in fine orat ad Antonin. ex version. Lang. — [2] Euseb. lib. IV. c. 12. — [3] Euseb. ubi supra.

pro nostræ fidei et religionis defensione contexuit, eamque imperatori Vero dicavit. » Hæc ipse. Apparet autem ex dictis ejusmodi Antonini rescripti verbis, non solum proconsulem Asiæ, sed et alios complures præsides de Christiana religione eidem imperatori dedisse litteras, rursumque eumdem Augustum non ad Asiæ populos tantum, sed et ad alias quoque provincias interpellatum ejus generis dedisse rescripta; quod aperte testatur Melito Sardensis in ea Apologia ad Verum : quem recitat Eusebius [1] sic dicentem : « Tuus item pater, qui cum una tu summam rerum eo tempore administrabas, tum ad alias civitates generatim, tum ad Larissæos, Thessalonicenses, ad Athenienses, et ad omnes denique Græcos nominatim per litteras mandata delegavit, ne quid novarum rerum contra nos Christianos aliquando edere molirentur. » Hæc Melito.

7. Illud etiam ejusdem principis rescripti verbis manifesto declaratur exemplo, nimirum consuevisse Gentiles, Christianorum hostes, quæcumque divinitus missæ essent clades, et accidissent infortunia, Christianis crimini dare, ac culpæ illorum adscribere secundum ea quæ et alibi recitavimus ex Tertulliano [1], qui ait : « Adversus sanguinem innocentium conclamant; prætexentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem; quod existiment, omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam : si Tiberis ascendit in mœnia : si Nilus non ascendit in arva : si cælum stetit : si terra movit : si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. » Hæc ipse. Quod autem ad statum Romanæ Ecclesiæ pertinet : etsi, ut aliæ foris positæ Ecclesiæ, a Gentilium persecutione (id Antonini rescripto jubente) quieverit, haud tamen tranquilla frui pace permissa est; quippe quæ hæreticorum se in Urbem obtrudentium fuerit vehementer exagitata molestiis : quinam vero hi fuerint, dicturi sumus anno sequenti.

[1] Euseb. lib. IV. c. 25.

[1] Tertul. in Apolog. c. 40.

Anno periodi Græco-Romanæ 5645. — Olymp. 232. an 4. — Urb. cond. 905. — Jesu Christi 152. secundum Baronium 154. — Aniceti papæ 2. — Antonini Pii imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Sex. Acilius Glabrio*, et *C. Valerius Omullus Verianus*, ut habet Onuphrius in Chronico, ubi quæ in Fastis scripsit, sæpe ex verioribus documentis emendat, ut me monuit card. Norisius, qui in Epistola consulari, pag. 91 et 117, aliqua de utroque consule notat. Quindecennalia imperii proconsularis Antonini Pii.

2. *Telesphori PP. obitus* (1). — S. *Telesphorum* papam Hadriano imperante sedisse probant Acta antiqua SS. Faustinæ et Jovitæ, ac præterea Acta S. Calimeri episcopi Mediolanensis, quorum verba recitat Henschenius in Explicatione Catalogi veterum Pontificum. Ad hæc Eusebius in Hist. lib. 4, cap. 10, ac etiam in Chronico, et Marianus Scotus ac Hermannus Contractus in Chronicis, S. Telesphori martyrium anno primo Antonini Pii consignant : adeo verum est, Telesphorum ad hæc tempora non pervenisse. Standum itaque Chronico Damasi, in quo legitur : « Telesphorus annis undecim, mensibus tribus, diebus tribus. Fuit temporibus Antonini Macrini (legendum, *Hadriani*) a consulatu Titiani et Gallicani, usque Cæsare et Balbino. » Consulatus Cæsaris et Balbini incidit in annum Christi CXXXVII. Quare cum *Telesphorus* anno CXXVI pontificatum inierit, ut suo loco dictum, annos XI, m. 3, et d. 3, sedit, si error in numeros non irrepserit. Colitur in Martyrologiis die quinta mensis Januarii, quo et sepultus dicitur in auctiori Chronico veterum Pontificum, sed si dies ad aliquam ejus translationem referendus videtur, ut ex dictis constat. Sedes dicitur vacasse diebus septem. Verum id ex conjectura assertum. Telesphoro successit *Hyginus*.

3. *Telesphori decretalis.* — *Telesphoro* unica attribuitur decretalis, viris eruditis supposititia credita. Scripta est ad omnes episcopos, incipitque cum verbis Damasi papæ epistola ad Illyricos : « Credimus S. fidem vestram in Apostolorum eruditione laudatam. » Habet plura alia ex Damasi Epistolis testimonia; item ex psal. 25, 36, et 51 versionis S. Hieronymi.

4. *Rescriptum pro cohibenda persecutione a M. Aurelio emissum.* — Ad num. 5. Edictum pro cohibenda persecutione scriptores in duas partes

(1) Pagius *S. Telesphorum* c. A. D. 137 obiisse censet, Chronici Damasi auctoritate fretus; at Constantius in epist. Rom. Pontificum pag. 58, animadvertit, ab Eusebio lib. IV, cap. 10, doceri *Telesphorum* martyrio affectum, *anno sui pontificatus undecimo, et Antonini Pii primo, qui primus Antonini Pii annus* in A. D. 138 et 139 incidit. Itaque *Telesphori* mors in hunc annum conjicienda videtur. MANSI.

distraxit. Baronius, Haloixius in notationibus ad Vitam S. Justini cap. 5, et Papebrocius ad diem XIII Aprilis, quo S. Justinus colitur, illud ab Antonino Pio emissum fuisse contendunt, erroreque in eo M. Aurelii nomen legi, et loco *Consul III* legendum *Consul IV*. Contra Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 13, ubi ea epistola refertur, existimat, errasse Eusebium, qui Antonino Pio illud edictum seu epistolam attribuit; cum sit M. Aurelii, ut ex inscriptione ipsa apparet, scripta primo anno imperii ejus, cum ipse esset tertium consul, inquit Valesius, cujus opinio præferenda, magisque explicanda. His verbis titulus epistolæ concipitur, Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Μαρκὸς Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος σέβαστος, ἀρμενίος, ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ πέμπτον καὶ δέκατον, ὕπατος τὸ τρίτον, τῷ κοινῷ τοῦς Ἀσίας χαίρειν, id est, « imperator Cæsar M. Aurelius Antoninus Aug Armenicus pontifex maximus, tribunitiæ potestatis XV, consul III. Communi Asiæ S. » Titulus Armenici conjecturam Valesii certam reddit : is non Antonino, sed M. Aurelio attributus, ac præterea Lucio Vero, ut ex nummis certum redditur. At observandum *Armeniaci* nomen Marco et Lucio non tribui, nisi quando ille tribunitia pot. XVIII, hic tribunitia pot. III donatur; quas tribunitias potestates uterque imperator anno CLXIV gessit. Infra autem videbimus, *Armeniaci* nomen anno CLXI, quo M. Aurelius tribunitiam pot. XV iniit, eidem dari non potuisse. Et tamen is titulus in epistola ab Eusebio relata legitur. Error itaque in tribunitiæ pot. numerum irrepsit.

5. *Auctor Chronici Alex. errorem Eusebii deprehendit.* — Hunc errorem auctor Chronici Alexandrini observasse videtur. Is Prisco et Apollinario coss. anno scilicet Christi CLIX scribit *Melitonem* Asianum Sardiensem episcopum, et aliquot alios episcopos Apologiam pro Christianis M. Aurelio tradidisse, et Marcum eorum supplicationibus permotum scripsisse epistolam ad *Commune Asiæ*, qua vetabat, ne quis in posterum Christianos religionis suæ causa calumniaretur. Eam epistolam auctor Chronici Alexandrini refert his verbis : Μαρκὸς Αὐρήλιος Ἀντωνῖνος σέβαστος δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ πέντε καὶ δέκατον, καὶ ὕπατος τὸ τρίτον τῷ κοινῷ τοῦς Ἀσίας χαίρειν, etc. id est, « M. Aurelius Antoninus Augustus, tribunitiæ potestatis anno XV, Communi Asiæ, salutem. » At anno CLXIX Marcus tribunitiam potestatem XXIII non vero XV gerebat. Quare tam in Eusebio, quam in Chronici Alexandrini auctore; qui hanc epistolam ex illo accepit, legendum videtur, τὸ τρίτον καὶ εἰκοστόν, id est *tribunitiæ potestatis* XXIII. Dicit Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 26, Chronici Alex. auctorem falli, qui existimat eam epistolam anno X Marci scriptam. « Scripta est, inquit Valesius, anno primo ejus imperii, ut colligitur ex anno XV tribunitiæ potestatis in eadem epistola prænotato. » Sed si vir eruditissimus animadvertisset, Armeniaci nomen Marco, dum tribunitiam potest. XV gereret, datum non fuisse, intellexisset auctorem Chronici Alexandrini eam epistolam anno suo reddidisse, in eoque tantum peccasse, quod numerum tribunitiæ potestatis XV prorsus mendosum retinuerit.

6. *Causa erroris Eusebii.* — Si quis vero quærat, quæ errandi causa Eusebio esse potuerit, hanc esse puto. Legerat is in Apologia Melitonis, cujus fragmentum refert lib. 4, cap. 26, Antoninum Pium in favorem Christianorum scripsisse ad civitates, ne contra Christianos tumultus concitarent. Quare M. Aurelii epistolam ad Asiæ Commune scriptam, et a Melitone impetratam, pro Antonini Pii epistola per errorem usurpavit. Nec placet conjectura Papebrocii laudati arbitrantis, titulum eidem epistolæ temeraria manu adjectum, qui forte defecisset in antiquo codice, aut imperite suppletas residuas nominum ac temporum notas. Nam cum ipse fateatur, eo in titulo *Parthici* nomen aut ejus residuum superfuisse, liquet, eum titulum de Antonino Pio minime explicari posse, cum is nunquam in nummis, nec *Armeniacus*, nec *Parthicus* dicatur; quod tamen utrumque nomen Marco in nummis et inscriptionibus attribuitur. Eusebii errorem vidit etiam Nicephorus, qui tamen eum non emendavit. Nam lib. 3, cap. 26, eam epistolam inter Antonini Pii gesta refert; postea vero cap. 34 illam Marco assignat, aitque : « Multos vero et alios martyres in Asia fuisse constat, priusquam M. Aurelius Antoninus Justini aliorumque Christianorum permotus epistola, quam paulo ante retulimus, ad Asiæ populos missa, persecutionem cohibuit. »

HYGINI ANNUS 2. — CHRISTI 155.

1. *Valentinus et Cerdon Romæ.* — Christi Domini nostri annus centesimus quinquagesimus quintus consulibus adnotatur Præsente et Rufino : quo Hygino Romano pontifice annum secundum suæ sedis auspicante, Valentinus et Cerdo nefandissimi hæresiarchæ cum venissent in Urbem, turbas

in Ecclesia concitavere non modicas : quænam fuerint horum hæreses, satis dictum est suo loco superius. Docuerat (ut dictum est) Valentinus in Ægypto; cumque a pluribus suam concinnationem ex Platone, aliisque philosophis atque poetis, simulque divina Scriptura contextam accipi cognovisset; angusta sibi visa Ægypto, longe lateque in christiano orbe hæresim propagare conatus, sub Hygino Romano pontifice (ut auctor est Irenæus [1]) Romam se contulit, nec quidem cito discessurus; sed Hygini tempora, et ejus in sede successoris Pii illic explevit, permansitque usque ad Anicetum, ut idem tradit his verbis : « Valentinus venit Romam sub Hygino, crevit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. » Hæc ipse. Imo vero usque ad Eleutheri papæ tempora mansisse eum Romæ, ac primo se catholicum prætulisse, Tertullianus [2] testatur, tam de Valentino quam Marcione agens his verbis : « Ubi tunc Marcio Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? Ubi tunc Valentinus Platonicæ sectator? Nam constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem,qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti. »

2. Admiratione quidem digna res est, procacissimum hæresiarcham Romam advenientem, adeo majestate ejus Ecclesiæ perculsum esse, ut non ausus fuerit palam suas blasphemias effundere, sed fidem catholicam mentiendo, se atque catholicum profiteri, nec nisi clanculum, disputationis captata occasione hæreses propinare. Quod vero ad Cerdonem pertinet, ipsum quoque sub Hygino in Urbem se contulisse Irenæus [3] tradit; atque Tertullianus [4] his versibus, de Hygino, qui successit Telesphoro, intelligens :

Post illum socius legis, certusque magister;
Cum vestri sceleris socius præcursor, et auctor
Advenit Romam Cerdo, nova vulnera gestans :
Detectus, quoniam voces et verba veneni
Spargebat furtim; quapropter ab agmine pulsus
Sacrilegum genus hoc genuit, spirante dracone.
Constabat pietate vigens Ecclesia Romæ
Composita a Petro, cujus successor et ipse
Jamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.

3. At ipse Cerdon, quantumlibet in Oriente publice palamque hæreses professus esset, Romam tamen cum venisset, licet impudens ac petulans, reveritus tamen Ecclesiæ Apostolicæ apostolico ore testatam fidem, ac eorum sanguine consignatam, erubuit turpitudinem suam, simulavitque delicti pœnitentiam, et exomologesis pallio se studuit operire, desperans nimirum se nonnisi catholici nominis tegmine inter fideles catholica fide coruscos versari posse : sicque audacissimus homo pertimuit, et loquacissimus obmutuit; effectusque militiæ, cujus dux erat, desertor, in castris Ecclesiæ videri voluit, facta sæpe exomologesi, profiteri. Quod quidem Irenæus [1] testatur his verbis : « Cerdon autem, qui ante Marcionem, et hic sub Hygino, qui fuit octavus (*al.* nonus) episcopus, sæpe in ecclesiam veniens et exomologesin faciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero exomologesin faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et abstentus est a religiosorum hominum conventu. »

4. *Romana Ecclesia hæresiarcharum contagio incolumis.* — Cæterum tantum abest, ut vel minimum per hos vel alios hujus temporis hæreticos labefactata fuerit puritas atque sinceritas Romanæ atque Apostolicæ fidei, ut (quod alias diximus) ad eos fortius convincendos, idem ipse Irenæus et Tertullianus ad Ecclesiæ Romanæ provocent integritatem, in qua nimirum apostolicæ traditiones vigerent. Non alii quidem Cerdoni, nisi levissimi homines adhæserunt, qui palearum instar in Ecclesia haberentur, et circumferrentur omni vento doctrinæ; de quibus hæc Epiphanius [2] : « Cerdon a Syria digressus, et Romam profectus, corruptor et sui ipsius et credentium ipsi, miserrimus visus est. Misera est enim hominum natura, cum relicta Dei via errat, et ubi seipsam a Dei vocatione separavit : contigit enim his proverbium canis, qui umbræ intentus, non continuit quod habebat in ore. » Hæc et alia de Cerdone et ejus sectatoribus Epiphanius.

5. Sed observatione illud magnopere dignum est cariosos atque putentes hæresiarchas non eo usque dementiæ pervenisse, ut Apostolicæ Sedis culmen omnino contempserint; apud quam, submissa cervice ferrea sæpe facerent exomologesin : plane profitentes, non aliunde sibi licere nomen catholicum vel specie tenus præ se ferre, quam ex Romanæ Ecclesiæ communicatione quoquo modo surrepta. At non modo Valentinus et Cerdon, sed et Marcion, et alii complures hæresiarchæ, de quibus singulis suo loco dicendum, ficte vel vere palinodiam recantaturi, non apud aliquam aliam sedem, quam Romanam, neque apud quempiam alium summæ æstimationis episcopum, quam Romanum id sibi legitime faciendum putarunt, quod in confesso esset non solum apud Catholicos, sed etiam hæreticos Ecclesiæ Catholicæ perduelles, eam esse Ecclesiæ totius metropolim, et omnium Ecclesiarum gerere principatum, utpote cujus esset fidem probare, atque perfidiam condemnare.

[1] Iren. lib. III. c. 4. et apud Euseb. lib. IV. c. 10. — [2] Tertul. de præscrip. c. 30. — [3] Iren. lib. I. c. 28. — [4] Tert. in carm. contra Marc. lib. III. in fin.

[1] Iren. lib. III. c. 4. — [2] Epiphan. hæres. XLI.

Anno periodi Græco-Romanæ 5646. — Olymp. 233. an. 1. — Urb. cond. 906. — Jesu Christi 153. secundum Baronium 155. — Aniceti papæ 3. — Antonini Pii imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Bruttius Præsens,* et *A. Junius Rufinus*, ut discimus ex inscriptione Romæ in horto Barberino inventa, et recitata a Sponio in Miscellaneis eruditæ antiquit. pag. 53, quæ dicitur dedicata C. BRUTTIO PRAESENTE, AULO IUNIO RUFINO COS. Hic in alia epigraphe relata a card. Norisio in Epistola consulari dicitur A. IUNIUS RUFINUS, et Præsens sine numerali nota; in ea etiam editur. Quare Rufinus in Annalibus perperam Antoninis adscribitur, et hic Præsens alius est ab eo, qui cum Antonino Pio, ejus imperii initio, consul fuit.

2. *Quindecennalia imperii Augustei Antonini Pii.* (1) — Imperii Augustei quindecennalia Antoninus Pius celebravit, ut ex ejus vicennalibus anno CLIX exhibitis certo constat. Nunquam enim hujusmodi solemnia plus anno uno dilata, ut in Dissert. Hypatica monui.

(1) Josephus Maria Slampa in Fastis hujus anni notat, hoc anno *tertium quinquennium* Augustalis imperii ab Antonino Pio expletum fuisse, et *quindecennalia* celebrasse; nec ut putavit Pagius, ea ultra præscriptum tempus dilata; « sæpius enim deceptus est, ait, in anno hisce Fastis solemnibus assignando, ex eo quod eorum tempus præfixum non observabat compleri intra sequentem annum : quem certe errorem effugisset, si duos numeros assignasset, imperio, sive Cæsareo, sive proconsulari, sive Augustali eorum imperatorum, qui illud exordiebantur intra annum. » Hæc ille. At jampridem id monuerat Norisius in Dissertatione Chronologica de votis decennalibus, cap. 3, docueratque *Antoninum Pium* A. U. 900, Christi 148, *vota decennalia* solvisse, exacto decennio die 25 Februarii. Nummum ex gaza Medicea protulit cum epigraphe ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P. XI. et in aversa PRIMI DECENNALES. COS. IIII. Eadem epigraphe visitur in museo Theupolo pag. 494. Rursus, inquit Norisius, *anno vigesimo, vota decennalia secunda* solvit, et in tertium decennium nuncupavit. Nummum apud Panvinium laudat, ut et deinde Pagius in fine ad A. D 156, n. 11, in quo ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P. XXI. et in postica : VOT. SOL. DEC. II. COSS. IIII. Demum Norisius ex numismatibus *Antonini* aliam epigraphen profert, in qua : ANTONINUS AUG. PIUS P. P. TR. P. XXII. et in aversa VOTA SUSCEPTA DEC. III. Itaque *Antoninus,* sequitur Norisius, A. U. 910, Christi 158, V *kal. Martii* iniens *trib. pot.* XXI, *vota decennalia* secunda solvit, et anno insequenti, eadem die, inchoata *trib. pot.* XXII, *vota decennalia* tertia suscepit. At hanc sententiam prorsus falsam existimat; nam paucis interjectis, nummum alium ex Occone exhibet, in quo ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P XXII. et in postica : VOTA SOL. DECENN. II. COS. IIII, ut plane pateat, eodem anno *trib pot.* XXII et solvisse *vota decennalia secunda, et decennalia tertia* suscepisse. Hæc ibi Norisius. Hujusmodi nummorum inscriptiones cum *Antonini trib. pot.* XXII et cum iisdem lemmatibus in postica visuntur in museo Theupolo pag. 188 et 502. Imo pag. 495 habetur *Antonini* nummus cum epigraphe : ANTONINUS AUG. PIUS. P. P. TR. P. XXII et in postica : SECUNDI DECENNALES (sic) COS. IIII. Quo pacto vero hæc cum *trib. pot.* XXII copulari possunt, si *Antoninus*, quum esset *trib. pot.* XXI *prima decennalia* solvit? Norisius, postquam affirmasset, Imperatores eodem tempore quo *vota decennalia*, seu *vicennalia* solvissent, alia *decennalia* suscepisse, subdit, *Cæsares* qui *tribunitia potestate* ornati erant, antequam ad *Augustorum* fastigium eveherentur, bis decennalia festa celebrasse, nempe elapso decennio tribunitiæ potestatis, et evoluto decennio ab obitu imperatoris, in cujus locum successerant. Hinc putavit *Antoninum,* qui ab *Hadriano* adoptatus fuerat V *kal. Martias* A. D. 138, et eadem die *trib. potestate* insignitum, *vota decennalia secunda* solvisse, exacto *vicesimo anno trib. potestatis,* in quo *trib. potestatem* XXI inibat. Anno vero Christi 159 *decennalia secunda* iterum *solvisse*, et *tertia* suscepisse, quod inchoaret imperium a die *VI idus Julii*, qua A. D. 139 *Hadrianus* obiit, quum ageret *trib. potestatem* XXII. Hinc demonstrare conatur, *Hadrianum,* contra omnium pene scriptorum opinionem, non A. D. 138, uti hi volunt, sed anno 139 vita functum : idcirco in A. D. 159 vota decennalia secunda protrahit; alias, inquit, nulla plane ratione cum anno XXII *tribunitiæ* ejus *potestatis* componi possunt. At in Epistola consulari ad A. U. 791, sententiam, quod ad annum mortis *Hadriani* attinet, mutavit, eumque, ut hactenus alii fecerunt, obiisse die X Julii A. D. 138 fatetur. MANSI.

HYGINI ANNUS 3. — CHRISTI 156.

[Sequens annus Christi centesimus quinquagesimus sextus notatur in vulgatioribus Fastis consulibus Lucio Ælio Commodo et Sextilio Laterano, sed a Cassiodoro Tertullo ac Sacerdote : quem, ut memoria rerum Ecclesiasticarum jejunum, scriptorum penuria sic præterimus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5647. — Olymp. 233. an. 2. — Urb. cond. 907. — Jesu Christi 154. secundum Baronium 156. — Aniceti papæ 4. — Antonini Pii imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus*, et *Titus Sextius Lateranus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari. Erat Commodus Marci per adoptionem frater.

2. *Quindecennalia Marci Cæsaris.* — Ex quo apparet Marcum imperii Cæsarei quindecennalia dedisse. Quare cum anno præcedenti Antoninus sua ediderit, Marcus alio anno quindecennalia dedisse videtur. Extat apud Mediobarbum nummus inscriptus : ANTONINUS AUG. PIUS P. M. TR. P. XVII. in postica : LIBERALITAS VII. Cos. IIII. Figura stans, dextra congium, sinistra cornucopiæ tenens. Quæ liberalitas ad hæc solemnia referenda.

HYGINI ANNUS 4. — CHRISTI 157.

1. *Episcopi Hierosolymitani.* — Anno sequenti centesimo quinquagesimo septimo, Severus atque Sabinus, aliter Sabinianus, consules habentur : sed a Cassiodoro ponuntur Quintillus ac Priscus. In tanta enim consulum varietate haud propterea quis suspicari debet rectam chronologiam intervertì : nam cum de annis constet imperatorum, iis certa ratio temporis stabilitur. Hoc igitur anno decimo octavo Antonini imperatoris, Eusebius [1], cum (ut profitetur) sic sibi explorata esset Hierosolymitanæ episcoporum sedis successio, ut tamen, quot quisque sedisset annos, haberet incompertum : hos in unum recenset post eos, qui superius numerati sunt, Hierosolymitanos episcopos dicens : « Cassianus decimus septimus Hierosolymæ episcopatum post Marcum suscepit : post quem decimus octavus Publius : cui successit decimus nonus Maximus : vigesimus Julianus : vigesimus primus Gaianus : vigesimus secundus Symmachus : vigesimus tertius Caius : vigesimus quartus Julianus : vigesimus quintus Capito. » Hos ponit usque ad annum Commodi imperatoris quintum.

[1] Eusebius in Chronico.

Anno periodi Græco-Romanæ 5648. — Olymp. 233. an. 3. — Urb. cond. 908. — Jesu Christi 155. secundum Baronium 157. — Aniceti papæ 5. — Antonini Pii imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Julius Severus*, et *M. Rufinus Sabinianus*, ex Inscriptione Onuphriana.

PII ANNUS I. — CHRISTI 158.

1. *De Hygini papæ martyrio ejusque rebus gestis.* — Christi anno centesimo quinquagesimo octavo, Silvano et Augurino coss. undecima Januarii Hyginus Romanus pontifex, cum sedisset annos quatuor duobus minus diebus (ut colligitur ex tempore ingressus ejus, usque ad diem qui natalitio ipsius adscriptus est in Romano Martyrologio) moritur martyr. Quod vero pertinet ad numerum annorum sedis ejusdem, æque consentiunt Latini atque Græci eum sedisse annos quatuor : quod quidem liber de Romanis Pontificibus, Collectio Cresconiana, aliique Vaticani indices testantur : affirmat id ipsum Eusebius [1]. Cæterum in perquirendis annis Hygini, si quis consules perperam positos, imo errore illapsos in librum de Romanis Pontificibus subsequatur in Hygino; duodecim saltem annos eum sedisse, dicere opus esset : quod tandem intelligens is [2] qui usque ad ipsum Hyginum per consules in eis positos numeravit annos Romanorum Pontificum, licet sero errorem sentiens, jam in cæteris paulo cautius egit. Rursum vero, quod Irenæus, Tertullianus, Epiphanius in locis citatis superius numerant a Petro Hyginum nonum ordine Romanum episcopum, quod et alii fecisse reperiuntur, ut Cyprianus [3] in epistola ad Pompeium; id inde accidit, quod ipsorum alii Cletum, alii vero (quod sæpe superius dictum est) Anacletum prætermittunt, ex his duobus unum conflantes.

2. Quod ad res ab Hygino gestas spectat; remanserunt, sicut et aliorum quorumdam antiquorum Romanorum Pontificum prorsus obscuræ, cum hæc tantum in citato superius libro de Romanis Pontificibus habeantur memoriæ commendata, videlicet : « Hic clerum composuit, et distribuit gradus. » Porro quod ad gradus cujusque ordinis in Ecclesia, quo ecclesiastica habetur composita hierarchia; jam a temporibus Apostolorum hæc facta esse, Ignatio auctore et aliis, tomo primo Annalium demonstravimus : verum aliqua antiquæ formæ ab Hygino fuisse addita, vel eadem illustrata, æquum est existimare. Leguntur Hygini titulo epistolæ duæ : recitantur et a Gratiano plura [4] ejusdem decreta, quæ referre omittimus. Demum hæc de eo postremo loco ponuntur : « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros quindecim, diaconos quinque, episcopos per diversa loca sex. Qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, tertio idus Januarii. Cessavit episcopatus ejus dies tres. » Sicque decima quinta Januarii die Pius papa creatur, de quo hæc in eodem libro de Romanis Pontificibus scripta leguntur. « Pius natione Italus, ex patre Ruffino, fratre Pastoris, de civitate Aquileia, sedit annos novemdecim, menses quatuor, dies tres. » Hæc ibi : sed de tempore sedis ejus plura inferius.

[1] Euseb. lib. IV. cap. 10. et in Chronico. — [2] Panvin. in Fast. — [3] Cypr. epist. LXXIV. edit. Pamel. — [4] Habentur collecta tom. I. Concil. in Hygin.

3. *Successio de Pio et Aniceto explanata.* — Verum antequam ulterius progrediatur de Pio papa, Hygino succedente, narratio, sciendum est de successore Hygini diversam reperiri antiquorum sententiam : dum alii non Pium, sed Anicetum, Pium vero illi suffectum dixerunt : alii vero (ut positum est) primo loco Pium, ac post eum numerant Anicetum. Utriusque sententiæ haud vulgares assertores habentur : siquidem priorem locum tribuunt Aniceto, posteriorem vero Pio Optatus Milevitanus [1], et Augustinus [2] dum Romanorum Pontificum catalogum texunt : eidem quoque sententiæ adstipulari videtur Hieronymus [3] dum post Petrum decimo loco numerat Anicetum : non desunt præterea complures antiqui indices, in quibus itidem Pius postponitur Aniceto. Verior tamen ac magis recepta contraria huic videtur esse sententia, qua prior locus Pio tribuitur : id enim profitetur in primis Hegesippus, qui sub eodem Aniceto Romam venit : hic enim dum post Anicetum, non Pium, sed Eleutherium ponit [4], plane declarat, primo Pium, ac post eum sedisse Anicetum. Id ipsum Irenæus [5] qui iisdem etiam vixit temporibus, tradit, et huic fere æqualis Tertullianus [6], Eusebius itidem [7], Epiphanius [8], duo Nicephori [9], ac demum tam Latini, quam Græci recentiores omnes : ut jam plane stultitia habeatur, iis non acquiescere, qui eodem tempore, quo iidem Pontifices, in Ecclesia claruere, ut Hegesippus, et Irenæus, quique his proxime accedit Tertullianus.

[1] Optat. Milevit. contra Parm. lib. II. — [2] Aug. epist. CLXV. — [3] Hieronym. de Scrip. Eccles. in Hegesip. — [4] Apud Euseb. lib. IV. c. 21. — [5] Iren. lib. III. c. 2. et 4. — [6] Tertul. contra Marcion. lib. III. carm. in fine. — [7] Eusebius in Chronic. et histor. lib. IV. c. 10. — [8] Epiph. hæres. XXVII. — [9] Niceph. Epis. Constant. in Chron. Niceph. Cal. lib. III. c. 25.

Anno periodi Græco-Romanæ 5649. — Olymp. 233. an. 4. — Urb. cond. 909. — Jesu Christi 156. secundum Baronium 158. — Aniceti papæ 6. — Antonini Pii imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. *M. Ceionius Silvanus*, et *C. Serius Augurinus*, ut habet Onuphrius in Chronico. De hoc pari consulum legendus etiam card. Norisius in Epistola consulari, et Phlegon in libro de Mirabilibus, ubi cap. 10 meminit consulum M Plancii Silvani et Serii Augurini.

2. *Vicennalia imperii proconsularis Antonini Pii.* — Imperii proconsularis Antonini Pii vicennalia in hunc annum incidunt : sed ea nummis sculpta non fuere; licet per inconsiderantiam in Dissert. Hypatica cap. 7, num. III, scripserim referri nummum ab Occone et ab Onuphrio in Fastis lib. 2, in quo legitur, *Antoninus Aug. Pius P. P. Trib. P. XXI.* et in postica : *Vota Sol. Dec. II. Cos. IIII.* Nam Onuphrius nullum simile numisma habet, et apud Occonem hæc tanquam duorum nummorum partes proponuntur. Quare imperii proconsularis Antonini Pii vicennalia et id genus festa nummis signata non fuere, primusque Commodus fuit, qui proconsularis imperii decennalia et hujusmodi solemnia nummis insculpi jusserit.

3. *Obitus Hygini PP.* — (1) Cum S. *Hygini* papæ obitus in quibusdam Martyrologiis die x Januarii, in aliis die XI consignetur, liquet, priorem diem ad mortem, posteriorem ad sepulturam referendum esse. Sed de anno major difficultas. Chronicon enim Damasi hac in parte corruptum; ibi enim legitur : « Hyginus annis duodecim, mensibus tribus, diebus sex. Fuit temporibus Veri, a consulatu Gallicani et Veteris, usque Præsente et Rufino. » Telesphorus Hygini decessor obiit anno CXXXVII. Consulatus Gallicani et Veteris in annum CL, consulatus Præsentis in annum CLIII incidit. Quare Chronicon illud depravatum, dicendumque Hyginum annos duntaxat quatuor sedisse, ut habent auctius Chronicon Veterum Pontificum, Codex Palatino-Vaticanus, Eusebius in Chronico et in Historia, Nicephorus lib. 3, cap. 25, Luitprandus, Anastasius, aliique tam Græci, quam Latini; et Onuphrius, qui antea solebat tempus Pontificum Romanorum juxta consules in Chronico Damasi memoratos metiri, hic illud contemnit, et consules in eo expressos non curat. Cum igitur Hyginus Ælii Cæsaris et Balbini consulatu sedere cœperit, ut ex dictis liquet, obiit anno centesimo quadragesimo primo die x mensis Januarii. Eusebius enim, Marianus Scotus, et Hermannus Contractus in Chronicis mortem ejus conjungunt cum anno quarto Antonini Pii, ideoque eo circiter tempore martyrio coronatus est. Ipsemet Baronius, qui sine teste Hygini mortem ad hunc annum distulit, ejus tamen pontificatu gesta cum prioribus Antonini Pii annis copulavit, quæ ideo rursus per hæc tempora repetere coactus fuit.

4. *Decretales Hygini.* — Decretales duæ *Hygino* attribuuntur suppositionis suspectæ. In priori refertur locus ex Idacio contra Warimadum cap. 3 desumpto, aliudque ex Aniano ad Constit. 15, tit. 1, lib. 9, aliaque ex Ennodio, qui sæculi sexti initio vivebat. Neque secunda ad Athenienses data, magis germana. Hygino successit *Pius*, sed post aliquo mensium interpontificium, quod persecutioni, quæ tunc furebat, attribuendum. In Libro Pontificali legitur : « Cessavit episcopatus ejus dies tres. » Quod verum esse non potest, cum doceat Epiphanius, Marcionem post Hygini mortem Romam venisse, dum presbyteri Ecclesiam regerent, ut supra ostendimus. Quare interpontificii duratio tam in Libro Pontificali, quam in auctiori Chronico veterum Pontificum notata, parvipendenda, cum toties falsa comprobetur. Hinc ea a nobis per hæc tempora neglecta.

(1) *Hyginum* Romanum pontificem obiisse A. D. 141 contendit Pagius, e contra Constantius pag. 61, 62, mendosos veterum Chronicorum numeros aut rejiciens, aut concilians *Hyginum* sedere cœpisse *anno primo* imperii *Antonini Pii*, et intra *quartum* pontificatus *annum* in cælum migrasse existimat. Pontificatum ergo accepit A. D. 139, et vita functus est A. D. 142, die x Januarii. MANSI.

PII ANNUS 2. — CHRISTI 159.

1. *Institutionem Apostolicam de Paschate celebrando die Dominica decreto confirmat Pius.* — Christi anno centesimo quinquagesimo nono, coss. Barbato et Regulo, Pius agens in pontificatu annum

secundum, decretum edidit de celebrando Paschate die Dominico; quod tradit Eusebius [1]. Verum licet ipse Pius auctor dicatur ecclesiasticæ sanctionis, tamen quod jam antea ab Apostolis esset traditum, ipse tantum ad corrigendas judaizantes Ecclesias, quæ hactenus Judæorum more quartadecima luna Pascha agere solerent, voluit decreto firmasse. « Sane quidem, inquit Socrates [2], qui Romam et alias partes Occidentis incolunt, Petrum et Paulum apostolos consuetudinem, quam illi tenent, ipsis reliquisse affirmant. Verum nemo istorum omnium de his rebus scriptis proditum proferre potest. » Hæc Socrates Novatianus. Porro complures Novatianorum cum Judæis ipsi quoque celebrabant Pascha decima quarta luna, cujus institutionis Joannem evangelistam fuisse auctorem, Quartodecimani calumniabantur : quem potius id, sicut alia multa, in illa tunc nuper exorta et coalescente primitiva Ecclesia tolerasse, putandum est. Cæterum nonnisi ex apostolica traditione, qui de his egerunt sanctissimi Patres, Victoris tempore, ut die Dominico Pascha celebraretur, sibi vindicasse, docet Eusebius [3]; sed alienum ab hac institutione fuisse Joannem, mox dicturi sumus.

2. Hæc Petrum apostolum Romæ docuisse, et eadem ab eo accepta S. Marcum Ægyptiis tradidisse, testatur S. Protherius [4] episcopus Alexandrinus, scribens ad S. Leonem Romanum pontificem. Quod si de his antiquius testimonium scriptis proditum quis requirat, habet Ignatium, qui vixit temporibus Apostolorum, et sedem apostolicam Antiochenam, quam Petrus fundarat et Paulus docuerat, administravit : quem profecto alia docuisse atque scripsisse, quam ab ipsis Apostolis accepisset, nefas est dicere; hic, inquam, scribens [5] ad Magnesianos, Asiæ populos, celebrandum ait diem Dominicum, ut dierum principem, resurrectioni Domini consecratum : et ad Philippenses [6] de non celebrando Paschate more Judaico, hæc contestatus, inculcat : « Si quis cum Judæis celebrat Pascha, aut symbola festivitatis eorum recipit, particeps est eorum qui Dominum occiderunt et Apostolos ejus. »

3. Imo et ipsiusmet Joannis apostoli testimonio rata haberi videtur celebratio paschæ die Dominico; nam cum in Apocalypsi [7] ejus diei meminerit tanquam celebris in Ecclesia ac nominati; quænam, quæso, potuit esse ratio diei Dominici in Ecclesia celebrandi, nisi quod esset resurrectioni Dominicæ consecratus, nempe quod ea die Christiani sacramentum resurrectionis Domini religiosis studiis votisque recolerent? Cæterum si more Judaico decima quarta luna ejus memoria in Ecclesia ageretur; quod incerta dies ejus esset, utpote quæ singulis annis mutaretur, omnis diei Dominicæ (quæ prima erat) celebrandi ratio cassa reddita videri potuisset. Quod si quolibet octavo die, nempe Dominico, resurrectionis memoria solemnibus ritibus apostolica traditione repeti consuevit : quorsum alia die ipsam anniversariam Paschatis celebritatem oportuit celebrari? Hæc autem quantumlibet optimo jure dici posse videantur, Polycrates [1] tamen de Joanne secus affirmat, necnon Irenæus, testimonio (ut ait) Polycarpi : quibus si assenserimus, nutare ipse liber Apocalypsis, et alterius potius auctoris esse, quam Joannis apostoli, dicere oporteret : quod horret piorum auditus.

4. Pius igitur, ne ob altercantium studia convelleretur quæ ab Apostolis de celebrando Paschate die Dominico traditio in Ecclesia statuta esset, eam decreto edito stabiliendam curavit. Cui accessisse divinum quoque suffragium, angelico ministerio collatum idem qui supra liber de Romanis Pontificibus in Pio his verbis testatur : « Sub hujus episcopatu frater ipsius Hermes librum scripsit, in quo mandatum continetur, quod ei præcepit angelus Domini, cum veniret ad eum in habitu pastoris, ut sanctum Pascha die Dominica celebraretur. » Hæc ibi. Hunc illum fuisse Hermen, quem Paulus ad Romanos scribens, salutari mandat, dicens : « Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patrobam, Hermen; » testantur Origenes [2], Eusebius [3], Hieronymus [4], atque alii. Porro liber Hermæ seu Hermetis, qui inscriptus est *Pastor*, quibusdam antiquis optime notus atque probatus fuit; de eo enim Eusebius [5] testimonium affert Irenæi, cum ait : « Librum item Pastoris non modo legendo cognovit, sed etiam approbatione confirmavit. Præclare (inquit) loquitur liber (cum librum Pastoris intelligit) qui sic loquitur : Primum omnium, unum Deum esse credito, etc. » Novit eum atque frequenter citat Origenes [6], qui tamen eum a nonnullis contemni tradit : ut plane appareat haud integram solidamque fidem apud omnes meruisse. Usus est eo commentario ante eum Clemens Alexandrinus [7], ac etiam Tertullianus [8] ex eo testimonium petiit. De quo olim, cum primum scriberet contra Marcionem, hæc ait [9] :

Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater,
Angelicus Pastor, quia tradita verba locutus, etc.

Athanasius [10] adversus Arianos agens, eum citans, utilissimum librum appellat. Sed quantæ æstimationis apud Græcos fuerit, Hieronymus [11] post Eusebium [12] declarat his verbis : « Asserunt auctorem hunc esse libri qui appellatur Pastor, et apud quasdam Græciæ Ecclesias etiam publice legitur. Revera utilis liber : multique de eo scriptorum veterum usurpaverunt testimonia : sed apud Latinos pene ignotus est. » Hæc ipse.

5. *De libris qui inscribuntur Herma Pastor.* — Quod autem ad Latinos pertinet, sic eis liber inno-

[1] Eusebius in Chronico. — [2] Socrat. hist. lib. v. II. c. 21. — [3] Eus. hist. lib. v. cap. 22. — [4] Apud Bed. de rat. temp. cap. 42. — [5] Ign. epist. VI. — [6] Ign. epist. VIII. — [7] Apoc. I.

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 23. et 24. — [2] Orig. in epist. ad Ro. c. 16. — [3] Euseb. lib. III. c. 3. — [4] Hieronym. de Scrip. Eccles. in Herm. — [5] Euseb. lib. v. c. 9. — [6] Orig. Periar. lib. IV. c. 2. — [7] Clem. Alex. Strom. lib. I. et VI. — [8] Tertul. de orat. cap. 12. — [9] Tertul. contra Marcion. lib. III. carm. in fine. — [10] Athanas. de incarn. Verbi. — [11] Hier. de Scrip. Eccles. — [12] Euseb. lib. III. cap. 3.

tuit, ut tamen eum ipsi inter eorum apocryphorum genera adnumerarint, quæ legi in Ecclesia possint, non tamen citari debere ad fidem catholicam adstruendam : hac enim censura a majoribus fuisse notatum, Tertullianus [1] affirmat : ipse autem eum postea omnino respuit, quod reciperet mœchi pœnitentiam contra pseudo paracleti doctrinam, ait enim : « Sed crederem tibi, si scriptura Pastoris, quæ sola mœchos amat, divino instrumento meruisset incidi : si non ab omni Concilio Ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha et falsa judicaretur, adultera et ipsa, et inde patrona sociorum. » Hæc Tertullianus, plane significans, Pastorem librum extra classem divinorum librorum esse rejectum, quod plus æquo quidam illi favissent : qui etiam eumdem commentarium Petri auctoritate confirmare nitebantur, dum insigni titulo, nempe, *Judicium Petri*, opus inscripserant.

6. At (ne id prætereamus) ex iis quæ ex Tertulliano recitavimus, plane declaratur, non recens fuisse judicium in Ecclesia, de scriptis editis, quæ hagiographa, quæve apocrypha essent, accurate decernere, sed per antiquum quo (ut dictum est) Pastoris librum dictæ censuræ majores subjecerant: a quorum sententia recentiores nequaquam recesserunt : nam de eodem Ruffinus [2] agens hæc ait : « In novo vero Testamento libellus, qui dicitur Pastoris, sive Hermetis, qui appellatur, Duæ viæ, vel Judicium Petri (tot enim nominibus a diversis nominari consuevit) quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. » Hæc Ruffinus. Eadem quoque ratione idem liber a S. Prospero adversus Collatorem agente, qui ejus auctoritate errorem suum tueri conatus fuit, nullius plane auctoritatis est judicatus : sed et a Gelasio æque inter apocrypha recensetur : usos eo quoque esse Arianos ad suam ipsorum hæresim confirmandam, testatur S. Athanasius [3]. Certe quidem ante Gelasium atque Prosperum, ut apocryphum, non absque trepidatione citari solitum, ipse item S. Hieronymus [4] significat. Quod vero alii Hermam, Hermen, vel Hermetem eum appellent, quod utriusque nominis meminerit Paulus; haud magni momenti quæstio est : frequentiori autem usu Hermam invenimus nominatum, cognomento Pastorem.

7. Sed quod me magnopere reddit ambiguum illud est : cum in nuper citato libro de Romanis Pontificibus dicatur, tempore episcopatus Pii papæ ab Hermete scriptum esse librum, quo angeli pastoris habitu apparentis mandatum de celebrando Paschate die Dominico contineretur : tamen in commentario illo, qui Herma Pastoris inscribitur, et citatus a Patribus reperitur, nulla prorsus de celebrando Paschate habetur mentio; qui etiam longe ante hæc tempora scriptus apparet, nempe sub Clemente, cui duos illos libellos dandos et in exteras civitates mittendos (qui locus iisdem verbis ab Origene quoque citatur in Periarcho [1]) Herma scriptor admonitus est : ut plane ex his dicere necesse sit (si velimus unum eumdemque esse auctorem) diversos hos inter se fuisse commentarios, diversis temporibus scriptos; quorum prior usu celebrior Græcis in primis habitus sit; posterior autem tam Latinis quam Græcis obscurior, cujus nulla prorsus mentio ab aliquo antiquorum facta inveniatur.

8. Porro Hermæ quoque Pastoris nomine censetur libellus ille, quos res gestæ sanctæ Praxedis virginis, et fratrum ipsius Novati atque Timothei descriptæ habentur; ejusdem enim auctoris titulo in antiquis codicibus ipsorum Acta descripta leguntur : erant hi quatuor fratres Pudente senatore et Priscilla clarissima femina geniti; quos omnes Apostolorum prædicatione eruditos, se suaque Christianorum obsequio mancipasse constat : quorum in Viminali posita erat domus amplissima, conjunctæque illi thermæ, quæ interdum Novati, interdum vero Timothinæ ab ejusdem Pudentis filiis superius nominatis dictæ reperiuntur. Primum enim ibi ac præcipuum fuisse apud Pudentem et filios hospitium Christianorum, primo Annalium tomo diximus, simulque in nostris ad Romanum Martyrologium Notis : apud eosdem quoque Pudentis filios diversatum esse Justinum philosophum, suo loco dicemus, cum agemus de ejus pro fide Christiana suscepto martyrio. Certe quidem peregrinos, qui ex Oriente Romam veniebant, hospitari solitos in Viminali colle, vel in Exquiliis eidem proximis, Juvenalis [2] his versibus perspicue ostendit :

> Hic alta Sicyone, ast hic Amidone relicta,
> Hic Andro, ille Samo, hic Trallibus, aut Alabandis,
> Exquilias, dictumque petunt a vimine collem,
> Viscera magnarum domuum, dominique futuri.

Ex his namque una erat nobilissima Christianis patens Pudentis senatoris domus, apud quam et Novati thermæ, super quas erectus est titulus Pastoris dictus. Quando autem id contigerit, suo loco inferius dicemus. Cur autem Hermæ inditum sit cognomentum Pastoris, an quia ei angelus (ut dictum est) in habitu pastoris apparuit, an vero quod cognomen esset Romæ familiæ senatoriæ (anno enim tertio M. Aurelii imperatoris consulatum gessisse reperitur Junius Pastor una cum Papyrio Æliano) haud satis certum est : sed illud verius creditur.

[1] Tertul. de pudic. cap. 10. — [2] Ruf. exposit. Symb. Apost. — [3] Athanas. epistol. ad Afros apud Theodor. hist. lib. I. c. 8. — [4] Hieronym. in Amos cap. 7.

[1] Orig. lib. IV. cap. 2. — [2] Juven. Satyra 3.

Anno periodi Græco-Romanæ 5650. — Olymp. 234. an 1. — Urb. cond. 910. — Jesu Christi 157. secundum Baronium 159. — Aniceti papæ 7. — Antonini Pii imp. 20.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Barbarus*, et *Regulus*, de quibus card. Norisius in Epist. consulari, ubi citat Galenum in lib. de Præcognit., cap. 2, ubi docet, Barbarum avunculum fuisse Lucii imperatoris, qui cum Marco imperavit.

PII ANNUS 3. — CHRISTI 160.

Consules. — Christi anno centesimo sexagesimo Tertullus et Sacerdos creati sunt consules : numeratur idem annus vigesimus primus Antonini Pii imperatoris, quo perperam ponitur a Cassiodoro consulatus Antonini quintus, cum nonnisi quartus notatus ejus consulatus habeatur ultimo sui imperii anno, quo vigesima quarta ejus potestas tribunitia annuatim collata, posita reperitur in antiquis monumentis sive nummorum, sive aliarum inscriptionum ; ut inter alias illa, quæ in ejus sepulcro in mole Hadriani sic posita legitur : IMP. CÆSARI. T. ÆLIO. HADRIANO. ANTONINO. AVG. PIO. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XXIIII. IMP. II. COS. IIII. P. P. qua etiam inscriptione arguuntur erroris, qui hoc anno (ut Cassiodorus) vel sequenti (ut alii) obitum ipsius Antonini Pii imp. referunt.

Anno periodi Græco-Romanæ 5651. — Olymp. 234. an. 2. — Urb. cond. 911. — Jesu Christi 158. secundum Baronium 160. — Aniceti papæ 8. — Antonini Pii imp. 21.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Tertullus* et *Claudius Sacerdos*, ut habet card. Norisius in Epist. consulari. Imperii Cæsarei Marci Aurelii vicennalia in hunc annum incidunt.

PII ANNUS 4. — CHRISTI 161.

1. *Antonini æquitas et justitia.* — Christi Redemptoris anno centesimo sexagesimo primo, Quintillo et Prisco coss., cum ageret Antoninus imperii annum vigesimum secundum, Eusebius notat in

Chronico plures exteras Gentes, æquitate ejus permotas, depositis armis se ejus voluntati subdidisse. Hos autem fuisse Bactros, Hyrcanos, et Indos. Aurelius Victor [1] testatur, qui multis eum celebrat laudibus, sicut Julius Capitolinus, et alii, qui res ab eo gestas fusius sunt prosecuti.

2. Laudat et S. Augustinus [2] æquissimam ab eo latam legem, ne maritus adulterii accusare possit uxorem, si ipse impudice vixerit. Reddam verba Augustini, simulque legis ex Gregoriano Codice acceptæ : « Sed isti, quibus displicet, ut inter virum et uxorem par pudicitiæ forma servetur, et potius eligunt, maxime in hac causa, mundi legibus subditi esse quam Christi; quoniam jura forensia non iisdem, quibus feminas, pudicitiæ nexibus viros videntur constringere : legant quid imperator Antoninus, non utique Christianus, de hac re constituerit, ubi maritus uxorem de adulterii crimine accusare non sinitur, cui moribus suis non præbuit castitatis exemplum : ita ut ambo damnentur, si ambos pariter impudicos conflictus ipse convicerit. Nam supradicti imperatoris hæc verba sunt, quæ in codice Gregoriano leguntur : Sane (inquit) meæ litteræ nulla parte causæ præjudicabunt : neque enim si penes te culpa fuit, ut matrimonium solveretur, et secundum legem Juliam Eupasia uxor tua nuberet, propter hoc rescriptum meum adulterii damnata erit, nisi constet esse commissum. Habebunt autem ante oculos hoc inquirere, an cum tu pudice viveres, illi quoque bonos mores colendi auctor fuisti. Periniquum enim mihi videtur, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibet; quæ res potest et virum damnare, non ob compensationem mutui criminis rem inter utrumque componere, vel causam facti tollere. Si hæc observanda sunt propter decus terrenæ civitatis; quanto castiores quærit cælestis patria et societas angelorum?» Hæc Augustinus. Ejusdem plane legis sententiam Ulpianus [1] in secundo de adulteriis libro descripsit.

3. Ejusmodi quoque Antonini lege reddita est cassa illa Ælii [2] Veri Cæsaris (hunc Hadrianus, ut in imperium succederet, adoptaverat) in uxorem suam de extraneis voluptatibus conquerentem dicta sententia : Uxorem dignitatis nomen esse, non voluptatis. Perinde ac si ad voluptatem liceret viris se aliis admiscere. Sed longe illo æquior Antoninus, qui legem Juliam in viros quoque impudicos armavit.

[1] Aurel. Vict. in Anton. Pio. — [2] Aug. de adulter. conjug. lib. II. c. 8.

[1] L. miles. §. judex ff. ad leg. Jul. de adult. — [2] Spart. in Ælio Vero.

Anno periodi Græco-Romanæ 5652. — Olymp. 234. an. 3. — Urb. cond. 912. — Jesu Christi 159. secundum Baronium 161. — Aniceti papæ 9. — Antonini Pii imp. 22.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Plautius Quintillus,* et *M. Statius Priscus,* ut videre est in Ep. consul.

2. *Vicennalia imperii Augustei Antonini Pii.* — Antoninus Pius Augustei imperii vicennalia in hunc annum distulit, ut varia numismata a Mediobarbo relata certum reddunt. In uno legitur : ANTONINUS AUG. PIUS P. P. TR. P. XXII. in postica : VOTA SUSCEPTA DECEN. III. COS. IIII. Cernitur figura sacrificans. In alio eadem tribunitia potestate insignito habetur : VOTA SOL. DECEN. II. COS. IIII. ubi etiam figura sacrificans repræsentata. Ex his duobus nummis inter se collatis liquet, uno eodemque tempore et vota, v. g. vicennalia soluta fuisse, et nova in sequens decennium suscepta. Hoc enim tempore nondum in usu positum erat, ut vota, quæ vicesimo imperii anno suscipiebantur, vota vicennalia nuncuparentur, sed vota tantum decennalia secunda de more dicebantur. Quare hoc anno Antoninus Pius secunda decennalia solvit, et tertia decennalia suscepit. Mediobarbus citatus nummum Antonini Pii refert inscriptum : ANTONINUS AUG. PIUS P. P. in postica : VOTA SUSCEPTA DEC. IIII. COS. IIII. S. C. Sed non dubito, quin legendum sit, DEC. III. cum Antoninus vota decennalia quarta suscipere non potuerit, triennio post vota decennalia III suscepta demortuus. Mediobarbus ibidem, pag. 205, hunc Antonini nummum exhibet : ANTONINUS AUG. PIUS TR. P. XXII. in postica : AEDE DIVI AUG. REST. COS. IIII. S. C. Visitur templum octo columnis suffultum. Quare in his vicennalibus hujus restitutionis memoria renovata. Quo nummo, similibusve innixus hanc regulam statui, in decennalibus sc. et id genus festis, præcedentium annorum victorias, aliaque præclare a principe gesta, nummis de more insculpta, ac eorum memoriam instauratam esse.

PII ANNUS 5. — CHRISTI 162.

1. *De erectione tituli nomine Pastoris.*—Sequenti anno Domini centesimo sexagesimo secundo, Vibius Barus et Annius Bradua creati sunt consules, quibus a nonnullis obitus ponitur Antonini : sed nos anno sequenti. Hoc ipso anno, biennio nimirum ante persecutionem Marci Aurelii et L. Veri imperatorum, in thermis Novati Romæ erectus est titulus, qui Pastoris dictus est, de quo superius : qua autem occasione id factum sit, litteræ ejusdem Pastoris ad Timotheum, Novati, Pudentianæ, atque Praxedis germanum, significant; quas facta collatione exemplarium hic expressimus : sunt hujusmodi :

2. « Pastor presbyter Timotheo compresbytero in Domino salutem. Venerabilis virgo Praxedes afflicta erat pro ptertransit um germanæ suæ Pudentianæ : multi nobiles Christiani ad eam veniebant, et consolabantur eam una cum episcopo Pio, venitque ad eam germanus vester Novatus, qui est frater noster in Domino, et consolatus est eam, et multos Christianos pauperes donis suis refecit, et ministravit omnibus de facultatibus suis, rogans ab ea, ut orationibus ejus indulgentiam a Domino mereretur : idemque vos frequenter cum beatissimo Pio episcopo ad altare Domini commemorabat. Post mensem vero et dies viginti octo ægritudine detentus est Novatus, postquam abscesserat a conspectu virginis Praxedis. Pio autem episcopo cogitante de omnibus Christianis una cum virgine Praxede, requiritur Novatus vir Dei : et cum auditum fuisset, quod ægritudine detinebatur, contristati sunt omnes. Beata autem Praxedes dixit ad S. Pium episcopum : Jubeat sanctimonium vestrum, ut eamus ad eum, et visitatione tua cum orationibus salvabit eum Dominus. Et facta constitutione, noctu una cum Pio episcopo et virgine Domini Praxede perreximus ad virum Dei Novatum. At cum audisset idem vir Dei Novatus omnes nos congregatos ad se venisse, gratias cœpit agere Deo, quia meruit a S. episcopo Pio et virgine Domini una cum nostra visitatione confortari : et fuimus in domo ejus diebus ac noctibus octo. His autem diebus cum ibi essemus, hoc placuit ei, ut vobis una cum beata Praxede omnem substantiam suam relinqueret. Inde vero terdiodecimo die transivit ad Dominum. De quo facto nos litteras hujus textus ad vos direximus una cum beato Pio episcopo Sedis Apostolicæ, et virgine Praxede, ut, quid tibi placuerit de substantia germani tui Novati, facias nos certiores, ut tua ordinatio in omnibus custodiatur. » Missa per Eusebium subdiaconum sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Ibidem quid Timotheus rescripserit, his verbis ponitur :

3. « Timotheus confratri presbytero Pastori, et sanctissimæ sorori Praxedi in Domino salutem. Nos famulatum in omnibus prævenientes, oramus sanctimonium vestrum, ut nos commendare dignemini memoriæ sanctorum Apostolorum, et sancto Pio episcopo, et sanctæ Sedis Apostolicæ præsuli, et omnibus sanctis. Ego humilis servus vester plenius gaudio repletus sum, audiens quod mihi scribere dignati estis. Mea siquidem vobis semper votiva fuit et est conscientia. Unde agnoscat sanctitas vestra, quia quod germano suo Novato placuit, et nobis famulis vestris placet : ut in arbitrio sanctæ virginis sit quod mihi dereliquit, et quod vobis et sanctæ virgini placuerit, ex eo faciendi plenam per omnia habeatis potestatem. » Sequitur Pastor : « Accepta igitur hac epistola, gaudio repleti sumus, et tradidimus eam legendam sancto Pio episcopo. Tunc beatus Pius episcopus gratias egit Deo Patri omnipotenti. Eodem tempore virgo Domini Praxedes, accepta potestate, rogavit beatum Pium episcopum, ut in thermis Novati, quæ jam in usu non erant, ecclesiam dedicaret, quia in eis ædificium magnum et spatiosum videbatur esse : quod et placuit Pio episcopo, et dedicavit ecclesiam in thermis Novati, in Urbe, in loco qui appellatur Vicus Lateritiorum, ubi et constituit titulum Romanum, in quo et baptisterium consecravit quarto idus Maias. » Hactenus de tituli erectione. Quæ autem contigerunt sub persecutione post annos duos excitata sub M. Aurelio et Lucio Vero, describentur suo loco. Porro natalis dies Novati in tabulis ecclesiasticis notatus habetur [1]. Ipsum vero titulum Pastoris, jam vetustate collabentem, hoc ipso anno quo hæc scribimus, decentissime restitutum vidimus ab ejusdem tituli presbytero cardinale illustriss. ac reverendiss. Henrico Caetano, S. R. E. camerario : ubi coalescit recens reddita observantia Cisterciensium monachorum.

[1] Martyrol. Roman. die 20 Junii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5653. — Olymp. 234. an. 4. — Urb. cond. 913. — Jesu Christi 160. secundum Baronium 162. — Aniceti papæ 10. — Antonini Pii imp. 23.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. T. *Vibius Barus*, et *Annius Bradua*, ex Inscriptione Onuphriana. Sed loco *Barus*, legendum, *Verus*, ut habet inscriptio Romana in Miscellaneis eruditæ antiq. quæ dicitur dicata Bradua et Vero coss. Verum etiam profitentur Fasti Idacii, Prosperi, Chronici Alexandrini et Cassiodori.

PII ANNUS 6. — CHRISTI 163.

1. *Antonini obitus.* — Anno Christi centesimo sexagesimo tertio, Marco Aurelio tertium et Lucio Vero secundum coss., septima die Martii, Antoninus Pius, cum imperasset annis viginti duobus, mensibus septem, et diebus viginti sex, moritur. At quoniam veritas annorum, quibus imperavit, inexplorata quam pluribus fuit, occasio data est nonnullis temporis ordinem pervertendi. Quamobrem haud otiosum putamus ad veritatem rerum gestarum exquirendam, eam certa firmaque temporis chronologia stabilire. Meminisse ergo in primis debemus, ipsum tribunitiam potestatem primo anno imperii accepisse, Hadriano adhuc vivente, anno (ut diximus) centesimo quadragesimo : cumque in monumentis antiquis [1] ejus nominis inscriptio notata habeatur tribunitia potestate vigesima quarta : necesse est, ipsum ad hunc usque annum pervenisse : quamobrem ea ratione se collegisse ex Dione Xiphilinus tradit, imperasse Antoninum annos viginti quatuor: sic et Eutropius, qui eumdem Antonino tribuit annorum numerum : tot enim annos eum regnasse putaverunt, quot repetita in eo tribunitia potestas reperiretur. Verum ex iis viginti duos tantum explesse patet, duos autem tantummodo inchoasse : nam cum eo anno Domini centesimo quadragesimo, die decima Junii, quo mortuus est Hadrianus, solus cœperit imperare, desieritque (ut dicemus) hoc anno, septima die Martii : reliquum est, ut affirmemus ipsum imperasse viginti duobus annis expletis, mensibus septem, et diebus viginti sex : quamobrem Theophilus episcopus Antiochenus, qui hoc tempore claruit (nam sub Marco Aurelio et Lucio Vero Antonini Pii successoribus sedit) cum ait Antoninum regnasse annos viginti duos, menses septem, et dies sex ; in numerum dierum irrepsisse errorem, dicendum est, nempe ut loco dierum viginti sex, tantum sex positi habeantur : nam ea ratione colligeretur ipsum obiisse decima sexta die Februarii. Porro ex iis quæ idem Theophilus ait, dum consignat tempus imperii M. Aurelii, quem Verum appellat successorem Antonini, quem ex Tertulliano [1], et aliis, constat obiisse die decima septima Martii ; eum imperasse annos decem et novem, ac dies decem : necesse erit affirmare, Antoninum Pium, cui ille successit, clausisse diem extremum septima die Martii.

2. « Mortuus est apud Lorium villam, domesticis etiam rebus compositis, ac de familiaribus et aliis optime meritus : quem senatus retulit inter divos. Meruit et flaminem, et circenses, et templum, et sodales Antonianos : solusque omnium prope principum prorsus sine civili sanguine et hostili (quantum ad se ipsum pertinuit) vixit, et qui rite comparetur Numæ, cujus felicitatem, pietatemque, et securitatem, cærimoniasque semper obtinuit. » Hæc Capitolinus. Matura quoque senectute eum vita functum esse constat : quippe qui cum natus sit (ut idem tradit auctor) decima nona Septembris, consulibus Domitiano duodecimum et Dolabella, anno Domini (ut posuimus) octogesimo

[1] Apud Panvin. in Fast. commen. et Adolph. Occ. de Num.

[1] Tert. in Apol. c. 25.

octavo, decesseritque (ut dictum est) hoc anno, septima die Martii; colligitur eum vixisse annos septuaginta quatuor, menses quinque, et dies sexdecim : tumulatus est in sepulcro, quod super Tiberim ipse erexerat (ut demonstratum est) Hadriano, hoc elogio : IMP. CÆSARI. T. ÆLIO. HADRIANO. ANTONINO. AVG. PIO. PONT. MAX. TRIB. POT. XXIIII. IMP. II. COS. IIII. P. P.

3. *L. Verus et M. Aurelius imperatores.* — Antonino Pio defuncto, Marcus Aurelius Antoninus cognomento Philosophus, et Lucius Ælius Verus Antoninus, quos vivente ac jubente Hadriano adoptaverat succedunt in imperium. Quoniam vero horum imperatorum diversa reperitur apud antiquos nomenclatura, quod nonnullis erroris causam præbuit; de his dicere necessarium ducimus : ac primum quidem, quo nomine dicti essent, antequam ab Antonino adoptarentur. Marcus Aurelius Antoninus filius fuit fratris [1] uxoris Hadriani, Annii Veri. « Hic, inquit Capitolinus, principio avi sui nomen habuit, nempe (ut tradit Dio [2]) Marcus Annius Verus, quem, inquit, prius Catilium nominaverant, » nimirum (ut idem ait Capitolinus) « a Catilio Severo materno proavo; » qui addit : « post excessum vero patris Hadriano Annius Verissimus vocatus est ; post virilem togam, ut olim, Annius Verus. » Hæc ipse : porro Justinus martyr [3] eum appellat Verissimum.

4. His sic se habentibus, errore lapsus videtur Spartianus, dum ait [4] Antoninum Pium jussu Hadriani sibi adoptasse Annium Verum, et Marcum Antoninum : aperte significans, Annium Verum diversum ab Antonino, ipsumque esse, quem dicimus Lucium Verum : nam et Theophilus Antiochenus, qui (ut diximus) his diebus vivebat, Marcum Antoninum, Verum appellat, quem ait imperasse annos decem et novem, ac dies decem : quæ de Lucio Vero dici non possunt. Porro Veri nomen Lucio adhæsisse postquam Marcus eum in collegam imperii adscivit, idem Capitolinus testatur : nam (ut ait) Marcus nomen Antonini sibi sumpsit, Lucio autem, Veri, tribuit. Idem ait Galenus [5], qui hoc ipso tempore Romæ claruit; sed in ejus textum mendum irrepsisse, certum est, dum apud eum Severus, pro Vero legitur : sic enim ait : « Decesserat paulo ante de vita Antoninus, qui Hadriano in imperio successerat : regnabat autem Severus, qui se ipsum, mutato nomine, Antoninum appellavit : Lucium vero quem imperii fecit participem, Severum nominavit ; » ut restituendus sit locus : « Regnabat autem Verus, qui se ipsum, mutato nomine, Antoninum appellavit : Lucium vero, quem imperii fecit participem, Verum nominavit. » Sic igitur vides nomen Veri ante imperium fuisse Marci, post imperium autem communicatum Lucio. Hæc ex Capitolino.

[1] Jul. Capit. in Pio. — [2] Dio in Hadr. — [3] Just. martyr. in Apolog. ad Ant. exord. — [4] Spartian. in Hadr. — [5] Galen. contra eos qui de typis scripserunt.

5. Ex his itaque patet, Marcum Antoninum Philosophum, primo dictum esse Catilium Annium Verum, postea Marcum Annium Verum, inde Verissimum, postea ut olim, M. Annium Verum. Sed (quod prætermittit Capitolinus) adoptatus ab Hadriano, Ælii cognomen accepit, et ex Annio dictus est Aurelius; nam in consulatu ipsius, quem gessit cum Pio tertium consule, scriptus habetur in nummis et aliis antiquis monumentis, M. ÆLIUS AURELIUS : factus autem imperator, omisso Ælio, M. Aurelius Verus Antoninus est dictus : licet in antiquis monumentis, Veri nomen, quod Lucio tribuerat, in Marco prætermissum appareat ; et frequentius Marcus Aurelius Antoninus poni consueverit, et interdum Marcus Antoninus tantummodo scriptus habeatur. Porro Aurelii cognomentum non a suis majoribus accepit, sed a parente qui eum adoptavit, Antonino Pio ex familia Aureliorum progenito, ut apparet ex Julio Capitolino in Pio : quo etiam cognomine appellatum fuisse Lucium Verum, cum post expletum septennium ab eodem Pio adoptatus est, idem Capitolinus tradit in Vero.

6. Sed quod ad Lucium spectat, natus est ipse Lucio Aurelio Ceionio Commodo, qui adoptatus ab Hadriano dictus est Ælius Verus, ut auctor est Spartianus, qui fusius res ab eo gestas est prosecutus : cujus filius Lucius, de quo est sermo, et ipse dictus est Lucius Ceionius Ælius Commodus Verus Antoninus, ut idem Capitolinus auctor est [1]; sicque Ælius ab Hadriano, ab Antonino Pio Aurelius Antoninus et Verus ex conjunctione Marci est appellatus. Quamobrem cum uterque Ælius atque Aurelius, itidem ambo simul Verus et Antoninus sint dicti, proprio tantum nomine discriminantur ab invicem, ut alter Marcus, alter vero Lucius nominetur. Porro frequenter cum Verus tantum nominatus reperitur, Marcus intelligi solet : communi enim quodam usu tunc receptum erat, ut per Verum intelligeretur Marcus, ut ex Theophilo et Galeno illorum temporum et ætatis hominibus patet.

7. Cum igitur ex senatusconsulto nonnisi Marcus Aurelius declaratus esset imperator : idem, communicato Lucio nomine Veri, collegam sibi eum adscivit imperii, sicque nunc primum duo simul regnare visi sunt imperatores, qui et divi fratres sunt appellati, eo quod ambo voluntate Hadriani ab Antonino Pio fuissent adoptati; quot autem annis eorum quisque imperaverit, in cujusque ipsorum obitu dicemus. Licet autem essent ambo fratres ab eodem parente Antonino Pio adoptati, tamen Marcus ut grandior natu et fama præstantior, quique solus a senatu imperator delectus esset, ut parentem erga Lucium se gerebat : qua de causa (ut dictum est) ipsum etiam Verum voluit nominari, quem et desponsata illi filia suum generum fecit.

8. *L. Verus in Parthos mittitur.* — Hunc Marcus ad bellum Parthicum perdifficile destinavit, « Quod (ait Dio [2]) Vologesus Parthorum rex prior

[1] Jul. Capit. in Vero. — [2] Dio in Antonino.

intulerat; quo omnem exercitum Romanum collocatum a Severiano ad Elegiam, quæ est in Armenia, atque inclusum undique una cum ipsis ducibus telis confecerat atque perdiderat, ob eamque causam civitatibus Syriæ formidolosus erat. » Deceptus namque fuerat Severianus falso oraculo Æsculapii recens apparentis in Ponto, arte subdola impostoris Alexandri : de quo multa superius dicta sunt. Hæc enim Lucianus[1] ea de re scribit : « Itaque quod Severiano redditum est, responsum scilicet super expeditione in Armeniam suscipienda ex Autophonis erat : Adhortatus enim illum ad incursum ejus regionis, sic ait :

> Parthis, Armenisque citato Marte subactis,
> Romam Urbem repetes, et claras Tibridis undas,
> Vertice serta gerens radiis distincta serenis. »

Addit Lucianus :
« Denique posteaquam vecors ille Gallus persuasus, incursionem fecisset, evenissetque ut una cum exercitu cæderetur ab Othryade : hoc oraculum a monumentis sustulit, atque aliud in ejus locum substituit hujusmodi :

> Agmen in Armenios ne duc : neque enim expedit istuc;
> Ne tibi femineis vir amictus vestibus, arcu
> Exitium immittat, vitaque ac lumine privet. »

Idem hæc subdit Lucianus.
« Siquidem et hoc interim callidissime fuerat commentus, ut posterioribus, substitutitiisque responsis, ea quæ perperam maleque evenissent sarciret ac mederetur. » Hæc de Severiano, et Romano exercitu impostoris commento et malis artibus profligato Lucianus.

9. Ante igitur quam Lucius Verus mitteretur a Marco Aurelio cum expeditione in Orientem, filiam suam Lucillam (ut dictum est), illi spopondit, quem eo sibi vinculo arctius devinciret. Scribit enim hæc Julius Capitolinus[2] his verbis : « Antonini mox ipse nomen recipit : et quasi pater Lucii Commodi esset, et Verum eum appellavit, addito Antonini nomine; filiamque suam Lucillam fratri despondit. Ob quam conjunctionem pueros et puellas novorum hominum frumentariæ perceptioni adscribi præceperunt. » Hæc ipse cum scribat Capitolinus de frumentaria Marci largitione erga pueros et puellas novorum hominum, id est novorum civium, qui in Urbem nuper adscripti, frumentationum jure hactenus caruerant : mirum sane videri debeat, neque illum, neque alium quemquam horum temporum ethnicum scriptorem memorandæ alterius Marci liberalitatis meminisse ; qua ob præclaram ab Abercio episcopo rem gestam, ter mille modios frumenti Hierapolitanis in Phrygia civibus, qui Christiani omnes erant, in perpetuum præstandos præscripsit.

10. *Abercius episcopus Hieropolitanus Lucillam Veri sponsam a dæmone liberat, unde frumentariæ largitiones Hieropolitanis.* — Ad hæc autem elucidanda, illud præmonuisse oportuit; excidisse commentarios Marii Maximi nobilissimi historici quibus horum potissimum temporum res gestæ fuerant scriptorum monumentis egregie consignatæ. Porro Julius Capitolinus, et huic æqualis Ælius Spartianus claruerunt ambo temporibus Diocletiani, et in gratiam ipsius et ad ipsum scripserunt Vitas quorumdam imperatorum, ut ex suis ipsorum scriptis apparet; quamobrem cum scirent ipsum Diocletianum immenso odio in Christianos flagrare, et ipsi eadem in eos invidia, quæ de Christianis scripta memoria digna reperissent, ex composito prætermiserunt : adeo ut acerbissimæ in eos per imperatores M. Antoninum et Lucium Verum excitatæ persecutionis, de qua proxime dicturi sumus, nec verbum quidem fecerint : sicut et multa alia ab iis obvoluta silentio relicta habentur, quæ toto Romano orbi perspicua, publicis etiam testata monumentis habentur : hæc autem certo certius explorata haberi, suis locis inferius demonstrabimus. Sed et Dio ipse qui claruit sub Alexandro, iis haud liberiorem se exhibuit, dum quæ de Christianis imperatorium edictum publice testatum esset, ipse Christianorum invidens gloriæ, tribuit Ægyptiis magis. Sed de his inferius.

11. Quod ergo ad rem propositam spectat; hæc quæ de frumento Hieropolitanis in Abercii episcopi gratiam concesso significavimus, quomodo se habuerint; eo quo sunt gesta ordine recitabimus, ab ovo (ut aiunt) narrationem auspicantes. Nata est Marco Aurelio filia, Lucilla dicta, eo anno, quo (ut Capitolinus[1] ait) auctus est ab Antonino Pio tribunitia potestate : quam illi collatam esse una cum secundo consulatu, quem gessit cum Antonino quartum ab eo inito, nummorum declarant inscriptiones ab Adolpho[2] erudito viro simul congestæ. Ipsa igitur hoc primo imperii exordio, cum implesset ætatis annos sexdecim, Lucio despondetur, sed retardatæ sunt nuptiæ, quod cum Vologesus[3] Parthorum rex adversus Romanos bellum movisset, et exercitum Romanum una cum ducibus in Armenia confecisset, missus est a Marco Aurelio adversus eum ipse Lucius Verus hoc ipso imperii anno primo, prout ex Julio Capitolino atque Eusebio colligitur. Ille enim cum dicat Lucium Parthici belli causa in Syria quinquennium fuisse ab Urbe absentem; addatque Eusebius[4] anno sexto imperii Romæ de Parthis triumphum egisse : affirmare opus est, primo imperii exordio Lucium ad bellum Parthicum fuisse profectum, quod per legatos gerens, ipse constitit Antiochiæ. Porro condictum fuerat inter Marcum et Lucium ut Lucilla sponsa Ephesum mitteretur, quo ipse Lucius ad nuptias illic agendas accurreret : hæc cum scribat Julius Capitolinus[5], Acta etiam Abercii iisdem adstipulantur his verbis : « Inter eos autem convenerat, ut stato die Lucius

[1] Lucian. in Pseudomant. — [2] Jul. Capitol. in Marco.

[1] Jul. Capitol. in Marco. — [2] Adolph. Occ. lib. de num. — [3] Dio et Jul. Capitol. in Marco. — [4] Euseb. in Chronico. — [5] Jul. Capitol. in Marco.

quidem ab Oriente, Antoninus autem Roma venirent Ephesum, et in templo quod ibi erat Dianæ, Antoninus dea teste traderet puellam, Lucius vero acciperet. » Sed novus incidens casus in annum sequentem coegit differri nuptias. Arripitur enim a pravo dæmone Lucilla : nec medicorum, vel aruspicum ex Etruria petitorum arte curari valuit, contestante dæmone, se nonnisi ab episcopo Hierapolitano, quem habebat infensissimum, fore pellendum : hæc cum innotuissent Marco parenti, his evocandum litteris ad præsidem provinciæ datis Abercium curavit, quæ iisdem Actis habentur intextæ his verbis :

12. « Antoninus imp. Augustus Euxeniano Poplioni salutem.

« Ego tui ingenii solertiam re ipsa expertus, et maxime iis quæ jussu nostræ potentiæ nuper fecisti Smyrnæ, levata Smyrnensibus calamitate, quæ eis ex terræmotu evenerat; ut par erat, sum lætatus, et tuam in rebus gerendis laudavi diligentiam : omnia enim accurate didici, perinde ac si adfuissem. Nam a te est missa relatio, et qui eam reddidit Cæcilius procurator noster omnia mihi aperte narravit. In præsentia autem cum sit potentiæ nostræ significatum, Abercium quemdam episcopum Hierapolitanum apud te versari, virum adeo pium in Christiana religione, ut medeatur dæmoniacis, et alios morbos curet facillime : eo cum nos necessario opus habeamus, Valerium et Basianum magisterianos (*al.* magistros) divinorum nostrorum Officiorum misimus ut eum cum omni honore et reverentia ad nos adducant. Tuæ ergo jubemus præstantiæ, ut ei persuadeas ad nos venire cum summa animi alacritate, sciens non parvam tibi futuram esse apud nos laudem. Vale. »

13. Fuisse quidem penes Gentiles, ac Romæ præsertim, eorum qui a dæmone arriperentur, multitudinem, Tertullianus [1] his verbis declarat : « Quis autem vos (nimirum si recederemus) ab illis occultis et usquequaque vastantibus mentes et valetudines vestras hostibus raperet? A dæmoniorum incursibus dico, quæ de vobis sine præmio, sine mercede depellimus. Suffecisset hoc solum nostræ ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateret. » Hæc Tertullianus, plane significans, Gentiles magnopere opus habuisse Christianorum ministerio ad pravos spiritus propulsandos, et e corporibus expellendos. De Smyrnensi vero clade, quæ sub eodem M. Aurelio accidit, et munificentia imperatoris in eadem urbe restituenda, cujus mentio in hac epistola habetur, meminit Dio [2] his verbis : « Pecuniam multis civitatibus largitus est; in quarum numero fuit Smyrna, quæ ingenti terræmotu conquassata fuerat; eamque senatori et prætorio viro, ut reficeret, mandavit. » Quod vero missos a se dicat Marcus imp. Magisterianos; dicebantur ii alio nomine Agentes in rebus, quibus cum alia, tum etiam evectiones publici cursus commissæ erant : sane quidem non recens et a Constantino primum (ut aliquis existimavit) institutus est hic magistratus, sicut nec magister Scrinii, cujus meminit Lampridius in Alexandro, et Eusebius [1] sub Diocletiano de Adauco magistro Officiorum. Officia enim Palatina innovata esse ab Hadriano, dictum est suo loco superius.

14. Cæterum ut ad Abercium redeamus : Romam venit, moxque obsessam virginem a dæmone liberavit. Quod donum per Abercium Marcus Antoninus et Faustina consecuti, eum iis muneribus regia munificentia dignis donatum voluerunt, quæ ipse rogavit : nempe ut Hierapolitanæ Ecclesiæ mendicis (tota enim civitas acceperat Evangelium) donarentur ter mille modii frumenti; balneaque calidarum aquarum quæ nuper eruperant ædificari juberet : quæ omnia Marcus imp. liberalissime præstitit. Cujus largitionis annis singulis repetendæ accepto diplomate regio, reversus est in patriam Abercius, ac sancto fine, sibi successore delecto, quievit : quo etiam citius sublato, eruditissimus vir Apollinaris, de quo suo loco plura dicturi sumus, ejus Ecclesiæ administrationem capessivit, regnante adhuc eodem Marco Aurelio Antonino. Porro quamlibet increbrescentibus compluribus persecutionibus in Ecclesiam, nunquam tamen cessasse constat ejusmodi frumenti annuam pensionem usque ad tempora Juliani Apostatæ, qui eam penitus sustulit, ut eadem quoque Acta testantur.

15. At necessitate quidem adactus, præterque institutum, ejusmodi Marcus ab Abercio requisivit, cogente et extorquente numine, de pellendo pravo dæmone ab obsessa filia officium : nam expulsoribus dæmonum nullam præstandam esse fidem, se a monitore didicisse testatur, cum ait [2] : « A Diogneto, studium in res inanes non conferre, fidem abrogare iis quæ de incantationibus, dæmonumque profligationibus, ac id genus aliis rebus, præstigiatores et impostores referunt. » Hæc ipse. At de Abercio fusius agitur in nuper citatis Actis : quæ apud Metaphrastem [3] descripta habentur, nos summa brevitate contracta narravimus, cum multa in ea irrepsisse noscantur, quæ haud nobis omnino probentur. Hæc autem quæ ex iisdem huc intulimus, quantum licuit etiam ex Christianæ religionis hostibus, aliqua saltem ex parte confirmata reddidimus : sic ut, quod ait Julius Capitolinus de nuptiis Lucillæ : « Ob hanc conjunctionem pueros et puellas novorum hominum frumentariæ perceptioni adscribi præceperunt : » de frumento pauperibus erogando ab Abercio, singulisque annis præstando, intelligendum esse, satis aperte (ut licuit in rebus adeo antiquis) demonstraverimus. Doluimus vehementer e manibus nostris elapsam (nescimus quomodo) epistolam illam, quam ab Abercio ad Marcum scriptam, piæ memoriæ illustrissimus ac reverendissimus Guillelmus Syrletus, cardinalis bibliothecarius, pro magno munere nobis

[1] Tertul. in Apol. c. 37. — [2] Dio in Marco.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 23. — [2] M. Anton. in Vita sua lib. I. — [3] Metaph. die 22 Octob.

concesserat : quod si rursum in manus nostras deveniet, et si qui forte describendam accepit, reddiderit; ponemus in appendice, vel editione secunda. At de his satis. Cætera autem, quæ ad Ecclesiæ hujus temporis statum pertinent, dicemus anno sequenti.

Anno periodi Græco-Romanæ 5654. — Olymp. 235. an. 1. — Urb. cond. 914. — Jesu Christi 161. secundum Baronium 163. — Soteris papæ 1. — M. Aurelii imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 7. Coss. *M. Ælius Aurelius Verus Cæsar III*, et *L. Ælius Commodus II*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari pag. 95, ex Inscriptione Gruteriana pag. 300, hujus anni initio dedicata, in qua cum L. Aurelius Commodus Cæsar non dicatur, quemadmodum nec in aliis inscriptionibus, in quibus prior ejus consulatus Laterano collega gestus memoratur, Cæsar non appelletur, constat eum, antequam cum Marco imperaret, Cæsarem non fuisse; Cæsaribus enim et Augustis eum magistratum exercentibus, is sine Augusti, vel Cæsaris nomine in inscriptionibus memorari non solitus. Verum itaque est quod scribit Capitolinus in Vero imperatore cap. 3. « Fuitque privatus in domo imperatoria viginti et tribus annis. » Paulo post : « Diu autem et privatus fuit, et ea honorificentia caruit, qua Marcus ornabatur. Namque in senatu ante quæsturam non sedit; neque in itinere cum patre, sed cum præfecto prætorii vectus est; nec aliud ei honorificentiæ ad nomen adjunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus. »

Imperii proconsularis Marci quindecennalia. — M. Aurelii consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam sumptus, ob quindecennalia nempe proconsularis ejus imperii. In Fastis Cæsareis ab em. card. Norisio publicatis consules his verbis exhibentur : *duobus Augustis*, quia sc. post mortem Antonini Pii uterque Cæsar, Augustus appellatus fuit, indeque consulatus iste, duorum Augustorum consulatus dici solet.

2. *Obitus Antonini Pii.* — Antoninus Pius die septima mensis Martii e vivis excessit, quod certo colligitur ex die emortuali M. Aurelii successoris, qui fuit dies XVII mensis Martii anni CLXXX, ut infra videbimus. Quare post Hadriani mortem imperavit annos viginti duos, menses septem, dies viginti sex : a die vero, quo imperii collega nuncupatus est, annos viginti tres, dies undecim. Xiphilinus quidem, Zonaras, et Cedrenus annos ei viginti quatuor attribuunt; quia nempe utrumque extremum annum incompletum pro integro numerant, qui putandi modus ab antiquis sæpe usurpatus.

3. *Liberi Antonini Pii.* — Antoninus Pius liberis suis superstes fuit. Capitolinus in Antonino Pio cap. 1, de ejus filiis loquens, ait : « Uxor Annia Faustina; filii mares duo : duæ feminæ, gener per majorem filiam Lamia Syllanus; per minorem Marcus. » Horum filiorum, filiæque natu majoris nomina hactenus magnis tenebris sepulta discimus ex antiqua Romanarum inscriptionum collectione a Mabillonio tomo IV Analectorum publicata, ubi hæc inscriptio legitur : « Aurelia Fadilla, filia imp. Cæsaris Titi Ælii Hadriani Antonini Augusti Pii P. P. » Capitolinus loco laudato de Antonino Pio verba faciens, inquit : « Soror uterina, Julia Fadilla. » Antea dixerat : « Mater Arria Fadilla. » Matris itaque et sororis cognomen filiæ Antoninus imposuit. Ejus filiis masculis hæ inscriptiones dicatæ : « M. Aurelius Fulvius Antoninus, filius imperatoris Cæsaris T. Ælii Hadriani Antonini Aug. Pii P. P. » Docet Capitolinus citatus, Antonini patrem Aurelium Fulvium, avum Titum Aurelium Fulvium dictos esse. Alterius filii nomen in hac epigraphe expressum : « M. Galerius Aurelius Antoninus filius imperatoris Cæsaris Titi Ælii Hadriani Antonini Augusti Pii P. P. » Hic etiam in duabus inscriptionibus græcis apud Mediobarbum in numismatis imperatorum, p. 205, appellatur *Marcus Aurelius Antoninus*. Porro hujus mater, quæ a Capitolino in Antonino Pio vocatur *Annia Faustina*, ab eodem in Marco philosopho, dicitur *Galeria Faustina;* in nummis vero latinis Faustina tantum vocatur. Huic Marcus Galerius filius superstes fuit, ut constat ex nummo græco apud Spanhemium virum eruditissimum pag. 658. Visitur in uno latere ipsius Faustinæ caput velatum cum inscriptione : ΘΕΑ ΦΑΥϹΤΕΙΝΑ, id est, *Diva Faustina ;* in alio caput puerile cum litteris : Μ. ΓΑΛΕΡΙΟϹ. ΑΝΤΩΝΕΙΝΟϹ. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟϹ. ΑΝΤΩΝΙΝΟΥ, id est, *Marcus Galerius Antoninus Imperatoris Antonini*. Supple : filius. Neuter ex his filius Cæsar nuncupatus, nec patri superstes. Cum igitur Faustina diva appelletur, jam obierat, cum nummus ille percussus.

4. *L. Ælius in consortium imperii assumptus.* — Ad num. 7. M. Aurelius cognomento Philosophus, qui jam collega imperii erat, Reipublicæ administrationem suscepit, statimque L. Ælium Aurelium Commodum, non modo Cæsarem, verum etiam Augustum novo exemplo renuntiavit, omnibusque Augustorum titulis, pontificis tantum maximi

excepto, cum eo communicavit. Patinus in numismatis imperatorum pag. 241, nummum Coloniæ Beryti affert, in quo ab altera parte Marcus, Verus ab altera insculptus cum sua quisque aquila, imperii pro indiviso communicati argumentum. Quam in rem Diocletianus et Maximianus Herculius in eodem nummo repræsentati aquilam ferunt scipioni eburneo, quem quisque gerit, impositam, quæ communicati utrique imperii symbolum. Harduinus vir clarissimus in nummis populorum et coloniarum pag. 412, nummum Lucii Veri imperatoris exhibet, in quo scriptum, ΠΟΥΚΙΕΩΝ ΠΡΟC ΥΠΙΩ, id est, *Prusium ad Hypium montem*. Eo in nummo Oriens radiato capite singulis manibus singulas gestat aquilas cum lauri ramis, quod subactum utriusque Augusti auspiciis Orientem declarat, ut recte observat Harduinus adversus Tristanum tom. II, pag. 305.

5. *Tres variæ imperii Romani administrandi formæ.* — Hic observare juvabit, imperium Romanum tribus modis administratum fuisse. Primo, vel ab unico Augusto, vel ab uno Augusto cum collega imperii sibi adjuncto, qui extra Urbem idem jus in exercitus ac provincias cum illo habebat, quique ob imperium proconsulare *imperatoris* nomine, non tamen Augusti appellabatur. Duravit hæc regiminis forma, sub quo etiam varii Cæsares imperiique successores designati, usque ad præsentem annum, quo novum administrationis genus a Marco Aurelio inductum. Nam *tunc primum Romanum imperium duos Augustos habere cœpit*, ut inquit Capitolinus in Marco cap. 7, quod et alii Historiæ Augustæ scriptores confirmant. Duravit hæc secunda regiminis forma, in qua aliquando tres Augusti visi, usque ad Constantium Chlorum et Galerium Maximianum, ad annum nempe Christi trecentesimum quintum, quo Diocletianus et Herculius abdicarunt, quove imperium antea solidum atque indivisum gubernatum, inter Augustos tanquam hæreditas quædam divisum fuit. Quæ tres regendæ reipublicæ Romanæ formæ ad variarum difficultatum solutionem sedulo notandæ.

6. *Pluribus Augustis simul imperantibus unus pontifex max. dictus.* — Secundi regiminis generis initio, licet supremi dominii nomina, muneraque duobus aut tribus Augustis communia essent; unus tamen seniorque pontificis maximi appellationem gerebat, ut liquet ex nummis, in quibus Commodus, Caracalla, et Geta, qui cum patribus corregnarunt, non dicuntur pontifices maximi, sed tantum pontifices, eo modo, quo in hoc Caracallæ nummo : Antoninus Augustus Pontif. Tr. P. II. Idque etiam constat ex his Dionis verbis lib. 53, quæ non recte ab interprete intellecta, Spanhemius V. C. in Dissert. 8 de Præstantia et Usu Numismatum sic vertit : « Ex eo autem quod omnibus sacerdotiis inaugurati sunt imperatores, et quod alios in pleraque illa collegia adsciscunt, semperque unus eorum, ubi duo vel tres simul imperant, summum pontificatum gerit, continuo fit ut omnium religionum et sacrorum Domini evadant. » Quare quoad istum honorem non plus his Augustis in partem imperii vocatis, quam imperii collegis, qui in prima regiminis forma supremi principatus consortes erant, tributum. In nummis enim Tiberii, Titi, aliorumque imperii collegarum, *pontificis* nomen legitur. Imo hæc inferior *pontificis* dignitas, cum initium quoddam seu tyrocinium supremi fastigii esset, dabatur etiam puris putis Cæsaribus, ut videre est in nummis Caii, Lucii, Getæ, etc. Quod Dio his verbis significat : « Alios in pleraque illa collegia adsciscunt, » Cæsares nempe et in successionis spem vocatos. At ubi Balbinus et Pupienus ad imperium evecti sunt, pontificis maximi nomen utrique concessum ; quemadmodum postea Gallo et Volusiano, tum Valeriano et Gallieno ; ac denique Diocletiano et Herculio, ut videre est in eorum nummis. An vero solum pontificis maximi nomen communicatum fuerit, et potestas penes unum remanserit ; aut juniores Augusti tam in nominis, quam in potestatis consortium vocati fuerint, hactenus in obscuro est. Illud certum, in tertio regiminis genere, cum singuli Augusti imperii partem possidebant, apud singulos Augustos pontificatus maximi appellationem et rem resedisse ; cum alter in alterius dominio jus aliquod exercere non potuerit. In edicto a Galerio Maximiano in Christianorum favorem anno CCCXI, antequam periret, emisso, quod refertur ab Eusebio lib. 8, cap. 17, Galerii, Constantini, et Licinii nomina seorsim cum titulis cuilibet eorum peculiaribus leguntur, *pontificis* tamen *maximi* appellatione singulis attributa, ob idque ter repetita. Verum quidem est, Nicephorum lib. 7, cap. 23, idem edictum referre, in eoque soli Galerio Maximiano pontificis maximi titulum dari. Sed brevitatis causa illum omissum existimo : quod eo magis suspicandum, quo Constantinus ibidem Augustus non appelletur, sicut nec Licinius. Extant inscriptiones duæ apud Goltzium, Gruterum, et alios, quarum altera Valentiniano, qui in Occidente, altera Valenti ejus fratri, qui in Oriente imperabat, dicata, in qua uterque dicitur Pontif. Maximus. Trib. Pot. VII. Imp. VI. Cons. II. Erratum tamen in utraque, vel in nota numerali consulatus, vel tribunitiæ potestatis. Uterque enim anno CCCLXIV imperium iniit, annoque CCCLXX consulatum III ac VII tribunitiam potestatem gessit. Quare non consul II, sed III uterque dici debuit, vel saltem tribunitiæ potestatis VIII. Sed quidquid sit, ex his manifestum fit, pontificis maximi nomen pluribus Augustis eodem tempore in diversis Romani orbis partibus regnantibus attributum fuisse. Videndus card. Norisius in Cenotaphiis Pisanis Dissert. 2, cap. 7.

7. *Cæsares vocati reges et imperatores.* — Quoad *imperatoris* nomen, illud in priori imperii Romani dispositione tam Augustis quam Cæsaribus imperio proconsulari exornatis attributum, ut alibi demonstravi. Sed in secunda a Marco Aurelio inducta, tituli Cæsarum aucti, ipsique non minus, quam in priori imperii collegæ, imperatores etiam vocati. Aristides lib. 4 Sacrarum Orationum ait : Ἡμέραις οὐ πολλαῖς ὕστερον ἐξ Ἰταλίας ἀφικνοῦνται ἐπιστολαί μοι παρὰ τῶν βασι-

λέων τοῦ τε αὐτοκράτορος αὐτοῦ καὶ τοῦ παιδὸς, id est : « Paucis diebus interjectis, venerunt ad me ex Italia regum litteræ, tum imperatoris ipsius, tum ejus filii. » Loquitur Aristides de Marco Aurelio et Commodo Cæsare, et de iis, quæ Severo Asiæ proconsule existente, gesta sunt, *regisque* nomen, tam filio, quam patri tribuit, sed *imperatoris* nomine patrem tantum appellat. Severus autem, antequam Commodus tribunitia potestate decoraretur, Asiam rexit, ut infra videbimus. Quare eo tempore Cæsares nondum imperatores, sed *reges* tamen vocati. Ante Commodum non existimo, Cæsares *regis* nomine cohonestatos fuisse. Spartianus enim in Ælio Vero cap. 6, de hoc Cæsare, qui tribunitia potestate ornatus fuerat, loquens ait : « Sepultus est imperatorio funere : neque quicquam de regia nisi mortem, habuit dignitate. » Cæsares anno Christi cxcvii nondum imperatores nuncupabantur. Nam in duabus inscriptionibus infra referendis Caracalla Severi Aug. filius natu major, qui jam Cæsar erat, dicitur *imperator destinatus*, quod eo anno a patre Augustus designatus fuisset; sed nondum senatus decretum accessisset. Cæsares itaque *imperatoris* titulum tunc non obtinebant. Sed anno insequenti, quo Severus quinquennalia exhibuit, Caracalla et Geta *imperatores* appellati, Caracalla nempe Augustus et Geta Cæsar, ut ex Herodiano infra ostendo. Quare Geta, Diadumenianus, et Alexander Severus Cæsares, in nummis græcis *imperatores* vocantur, quod nomen iisdem Cæsaribus in epigrammatis latinis aliquando concessum. Onuphrius lib. 2 Fast., hanc Julii Gallieni Cæsaris epigraphen refert : Imp. Q. Julio. Filio Gallieni. Aug. et Saloninæ. Mediobarbus in Numeriano hoc numisma producit : Imp. C. M. Aur. Numerianus. nob. C.

8. *Cæsares principes vocati.* — In hac secunda imperii Romani forma Cæsares etiam *principes* vocati. Capitolinus in Maximo et Balbino, cap. 3, de Gordiano Cæsare ait : « Quare factum, ut Gordianum adolescentem principem (*id est Cæsarem*) peterent, qui statim factus est; nec prius permissi sunt ad palatium stipati armis ire, quam nepotem Gordiani, Cæsaris nomine nuncuparent. » Neque aliter apud Græcos fieri potuit; cum apud eos vox αὐτοκράτωρ tam imperatorem, quam principem designet. Petavius, lib. ii de Doct. Temp., cap. 7, ait, imperii proconsularis consortes, uti erat Tiberius, imperatores dictos non fuisse; et eodem lib. cap. 24, inquit Gordianum loco laudato majus aliquid, ampliusque quam Cæsaris nomen consecutum; cum Capitolinus modo eum imperatorem, modo eum principem appellet. Sed si vir doctissimus eam vulgarem opinionem magis expendisset, falsam esse intellexisset.

9. *Cæsarum nomina sæpe non intellecta.* — Ex his Cæsarum appellationibus recte explicatis varios doctorum virorum lapsus facile detegere est. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2215 scribit, Getam in secundo suo consulatu, anno nempe Christi ccv, Augustum dictum esse, quod in inscriptione legatur :

Imp. Cæsar. Lucius. Septimius.
Severus. Pius. Pertinax. Aug.
Arabic. Adiabenicus. Parthicus.
Maximus Pont. max. Trib.
Potest. ix. Imp. xi. Cos. ii.
P. P. Procos. Et Imp. Cæsar.
Marcus. Aurelius. Antoninus.
Pius. Aug. Trib. Pot. iv.
Procos. Et Imp. P. Septimius.
Geta. Antonin. Vias. Et. Pontes.
Rest. Ab Aug. Mil.
Pas. xxxi.

Sed perperam, non solum quia ea inscriptio anno Christi cci dedicata; sed etiam quia Geta anno cxcviii Cæsaris et imperatoris titulo exornatus fuerat : Augustus autem anno tantum ccviii nuncupatus est, ut suo loco dicetur. Sic Valesius in Notis ad Evagrium, auctorem Chronici Alexandrini reprehendit, quod Marcum Basilisci tyranni filium imperatorem creatum dixerit, quod primum Cæsar postea Augustus dictus sit. Sed, ut anno cccclxxv ostendemus, auctor ille accurate locutus est; quod et ex dictis liquet. In Actis S. Eutychii patriarchæ Constantinopolitani ab Eustathio presbytero, imperante Mauricio scriptis, num. LXX, dicitur : Ὡς οὖν τὰς ἐκβοήσεις τοῦ φιλοχρίστου λαοῦ ἰδέξαντο οἱ βασιλεῖς Ἰουστῖνος καὶ Τιβέριος, εὐθὺς καὶ παραχρῆμα σὺν πολλῷ τῷ τάχει, etc. Id est : « Postquam igitur Christianissimi populi clamores exaudissent, Justinus et Tiberius imperatores, etc. » vel *reges*, de verbo ad verbum. Justinus junior tunc Augustus, Tiberius Constantinus Cæsar erat : et tamen uterque ab auctore illo coætaneo dicitur *rex* vel *imperator*. Henschenius die vi Aprilis, ubi laudata Acta illustrat, ad eum locum ait : « Imo Justinus imperator, et Tiberius tunc solum Cæsar, postea imperator, » quia eum fugiebat, jam a quinquennalibus Severi *imperatoris* titulum Cæsaribus attributum fuisse. Eusebius lib. 8, cap. 5, loquens de quodam Christiano qui Nicomediæ edictum adversus Christianos propositum, Diocletiano Augusto, et Galerio Maximiano Cæsare præsentibus, ait : δυεῖν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν βασιλέων, quæ verba sic Valesius cum Christophorsono vertit : « Cum duo ex imperatoribus in civitate adessent. » Et tamen uterque vertentes alia duo Eusebii loca lib. 9, cap. ult., ubi Crispus Constantini M. filius dicitur βασιλεύς, hanc vocem, *Cæsarem* interpretantur, quamvis regis nomen latius pateat, quam imperatoris, et utrobique idem designare videatur. Quare in auctoribus græcis latine vertendis purus ac simplex sermo, qui græco respondeat, adhibendus, ne sensus corrumpatur.

10. *Belli Parthici initium.* — Ad num. 8. Lucius Verus Augustus hoc anno ad bellum Parthicum profectus, ut recte Baronius, card. Norisius in Epistola consulari pag. 165, aliique viri eruditi profectionem hanc in annum sequentem distulere, decepti, uti existimo, nummo hujus imperatoris, qui extat apud Mediobarbum, in quo dicitur Lucius, Tr.

P. II. Cos. II. Profectio Aug. Visitur imperator eques jaculum per transversum tenens; qui nummus anno sequenti, quo tribunitiam potestatem II Lucius iniit, cusus. At animadvertere poterant, alia hujus imperatoris numismata apud antiquos extare, in quibus legitur : Tr. P. III. Cos. II. Profectio Aug. S. C. Sicut itaque ex his postremis nummis deduci non potest, Lucium verum anno CLXIII quo is tribunitiam potestatem III suscepit, in Orientem profectum esse; ita ex nummis tribunitia potestate II notatis male infertur, sequenti anno Lucium Roma digressum, bellumque Parthicum cœptum esse. Illi itaque nummi, non cum ex urbe Romana, sed cum ex Antiochena, ubi Lucium in deliciis vixisse prodit Capitolinus in Marco cap. 8, aut ex aliis civitatibus discessit, percussi. Certe alii nummi ejusdem imperatoris supersunt, in quibus, nulla tribunitiæ potestatis mentione facta, habetur : Profectio. Aug. vel, Profectio Aug. Cos. II. ut videre est apud Mediobarbum in Lucio Vero pag. 234, ubi tamen perperam eos cum anno Christi CLXII quo bellum Parthicum inchoatum existimat, conjungit. Quo ex errore alium enasci necesse, ut nempe triumphus Parthicus serius quam gestus sit consignetur.

11. *Christiani ad frumentationem non vocati.* — Ad num. 11. Capitolinus in Marco cap. 7, de conjugio Lucillæ M. Aurelii filiæ cum Lucio Vero loquens, ait : « Ob hanc conjunctionem pueros et puellas novorum hominum frumentariæ perceptioni adscribi jussit. » Baronius hæc verba de Christianis palam ad frumentationem a Marco vocatis vult accipi. At nullus veterum hoc dixit, quod neque Tertullianus, aliique prætermisissent; cum ille diversis suorum scriptorum locis laboret, ut probet, optimum quemque priorum principum cum Christianis mitius egisse. Sed ne quidem *Abercii* episcopi Hieropolitani Acta, quæ Baronius profert, quicquam continent, unde huic conjecturæ fides possit adstrui. Ad hæc, Marcus non solum a Christianis alienus fuit, sed etiam sæpe in eos sæviit, et quidem prioribus imperii sui annis, quibus Lucilla Lucio Vero uxor data. Præterquam quod *novos homines* appellari novæ religionis homines, latinis auribus insolens. Ita Casaubonus in Notis ad Capitolinum, qui existimat, Capitolinum de novis civibus intelligendum, qui recens ex lege Pii cives quidem facti, sed erant deterioris conditionis quam veterani cives. Quæ conjectura parum verisimilis. Cur enim novos homines pro novis civibus diceret? Moris enim est, latinos scriptores *novos homines* appellare non alios, quam qui ex humili loco ad summa evecti merito suo vel principum favore natalibus suis nihil debent. Melius Salmasius in Notis ad eumdem locum, legendum putat : « Pueros et puellas novorum nominum frumentariæ perceptioni adscribi præceperunt. » Primus Trajanus pueros et puellas alimentarias constituerat, quibus liberalitatis incrementum adjecit Hadrianus. Pius etiam in honorem Faustinæ novas puellas adscribi fecit, quas *Faustinianas* appellavit. Nunc Marcus et Verus ob conjunctionem et participationem imperii *novorum nominum* pueros et puellas adscribi præcipiunt : cum enim darent nomina sua, qui adscribendi erant huic frumentariæ perceptioni pueri puellæque ideo *novorum nominum* dicuntur quod præter illos et illas, quarum nomina jam habebantur adscripta, quasque jam instituerant priores imperatores; novi isti, Marci, et Veri jussu adscribebantur. Quod si Christianis Hieropolitanis Abercii civibus aliqua alimenta attributa, ut etiam in Græcorum Martyrologiis legitur, non ut in Christianos ea liberalitas fuit collata; sed quomodo soliti sæpe boni principes coloniarum, municipiorum, et aliarum urbium pauperibus alimenta instituere; cujus liberalitatis testes extant hodieque lapides. Nec soli principes; sed et privati interdum genus hoc liberalitatis usurparunt, ut testatur de se Plinius epist. 8, lib. 1 et 18, lib. 7. Quod Casaubono erudite observatum.

12. *Obitus Aniceti PP.* (1). — *Aniceto* papæ demortuo successit *Soter*, de quo infra.

(1) *Anicetus* non hoc anno, sed anno 167 ex hac vita migravit. Anni ejus pontificatus in libro pontificali; et in veteribus Romanorum Pontificum catalogis male digesti sunt, ut ostendit Constantius, pag. 71. Eusebio is inhæret, apud quem *Anicetus* A. D. 157 Romanus pontifex creatus dicitur, et quum *annis undecim* Romanam Ecclesiam rexisset, *anno octavo* imperii *M. Aurelii*, nempe A. D. 168 vita functus creditur, die XXVII Aprilis. MANSI.

PII ANNUS 7. — CHRISTI 164.

Excitata a populo persecutio in Christianos. — Christi Domini anno centesimo sexagesimo quarto, Junio Rustico et Vectio Aquilino coss., gravis in Christianos persecutio est excitata, quæ a Severo [1] quinta ordine ponitur : sed quoniam multa sunt —

[1] Sever. hist. sacr. lib. II.

quæ adversari videntur; hæc diligentius exquiramus.

1. Tertullianus [1] in primis nullam adversus Christianos a Vero datam esse legem, affirmat. Per Verum namque (quoniam imperatores optimos quosque recenset) non Lucium, sed Marcum esse accipiendum, quæ ex Theophilo Antiocheno et Galeno et aliis dicta sunt, facile demonstrant. Sed quod tam antiquitus scripti codices, duobus exceptis, quam typis olim excusi, habent, *Nullus Verus;* cum Pamelius [2] in textu legendum posuerit, *Nullus Severus;* non probo : nam etsi aliquando privatum aliquod rescriptum a Marco ad proconsulem aliquem datum adversus Christianos reperitur; nullum tamen publicum edictum : nam ob eam causam quod illud non extaret, idcirco eum proconsules consulere, ipsumque ad eos de Christianis rescripsisse oportuit. Præterea ut Verus, et non Severus legatur, manifeste docet Eusebius [3], qui Tertulliani verba reddens, Verum legit, non Severum.

2. Sic igitur cum nullam a Vero adversus Christianos promulgatam fuisse legem dicat Tertullianus; quomodo acciderit, ut sub iisdem imperatoribus ingens persecutio Christianos vexaverit, declarat Eusebius [4] : quippe qui dicat, vexationem illam non principis edicto, sed temerario populi impetu fuisse commotam. Sed reddamus ejus verba : « In cujus locum, » Soteris scilicet, « Eleutherus duodecimus ab Apostolis successit : ad decimum septimum annum imperii Antonini Veri gravis et acerba in nonnullis terræ partibus persecutionis procella ex temerario populi impetu per singulas urbes excitata, contra nos ingravescere cœpit. » Verum de ea suo loco inferius. Sed ex his quæ ex Eusebio recitavimus, illud observandum est, ob plurium locorum elucidationem (quod et nuper dictum est) cum ipse referat ingressum Eleutheri ad annum decimum septimum Antonini Veri; eo nomine Veri, intelligere Marcum Aurelium, liquido constare : nam Lucius Verus nequaquam ad eum numerum annorum pervenit : sicque appellatione Veri, intelligere Marcum; nomine autem Antonini, Lucium interdum significare solitum : sicut cum ait [5] : « Antonini fratrem Marcum Aurelium, etc. » Est frequens apud Vulcatium et alios, ut Veri nomine iidem Marcum intellexerint, sicut (ut diximus) et Theophilus ad Autolicum, atque Galenus : sed de his quoque superius. Ad rem igitur.

3. *Marcus Aurelius, licet clemens, infensissimus Christianis.*— Rursum vero nequaquam Marcum Aurelium de Christianis sumpsisse supplicia, illud satis persuadere posse videtur, quod Gentiles historici eum fuisse natura clementissimum, exemplis compluribus docent : siquidem Cassium imperii perduellem sæpius exprobrasse nimiam Marci Aurelii clementiam, testatur Vulcatius [6] : additque ipsum non tantum ejusdem Cassii arripientis tyrannidem nuntiatam necem luxisse, sed et obsecrasse senatum, ne de his qui Cassium secuti essent, pœnas sumeret; vetuisseque ne quis senatorum puniretur, nec ullius nobilis viri sanguis funderetur. Eadem plane Julius Capitolinus [1], qui et testatur ejus assertione, sine sanguine senatorio imperium transegisse. Quod enim in philosophia Stoicos sectatus esset, sic se vultu animoque compositum esse monstravit, ut nec tristibus et adversis doleret, nec jucundis ac prosperis lætaretur. De eodem quoque hæc idem ait Capitolinus : « Erat mos iste Antonino, ut omnia crimina minore supplicio, quam legibus plecti solent, puniret. »

4. Cæterum etsi (quod ait Tertullianus) nulla a Vero, ab ipso (ut diximus) Marco Aurelio adversus Christianos lex est promulgata : tamen cum in aliis locis, tum in Asia constat Christianos diversis fuisse exagitatos edictis a proconsulibus provincias administrantibus latis; quorum alias diximus eamdem fuisse auctoritatem in iis quæ ad religionem spectarent, quæ erat Romæ pontificum. Quod quidem Meliton Sardensis episcopus in eo libro, quem pro Christianis ad imp. Antoninum scripsit, testatur his verbis [2] : « Jam quod nunquam antea accidit, totum genus piorum hominum, qui se divino cultui penitus addixerunt, persecutione affligitur, et novis edictis per universam Asiam exagitatur. Nam impudentes et protervi calumniatores, atque adeo alienarum rerum appetentes, his edictis occasionem nacti, palam noctu et interdiu furantur, eosque expilant, qui nihil cuiquam omnino intulerint injuriæ. » Hæc Meliton; cætera suo loco.

5. Insuper testis est Julius Capitolinus [3], Marcum Aurelium curasse potius jus vetus restituere, quam novum sancire : sed cum antiquo jure Romanorum peregrina religio vetita esset, ac gravia supplicia statuta adversus novorum numinum cultores (quod alias dictum est) satis ex his suppetere videbatur justa causa contra Christianos agendi, licet nullum adversus eos novum promulgaretur edictum. Sed et alia excogitata atque aperta est ad persecutionem via : nam in Actis sanctorum martyrum [4] Victoris atque Coronæ, quæ noscuntur esse fidelia, datum ab imperatore edictum dicitur, quo jubebantur omnes diis sacrificare : qui recusarent, supplicio afficerentur. Hæc eadem in Actis Abercii superius citatis etiam expressa habentur : fuisse nimirum promulgatum edictum ut omnes diis publice offerrent libamina et sacrificia : id etiam manifestum apparet ex Actis S. Justini martyris et sociorum, de quibus inferius sermo erit. De eodem item edicto de immolando diis, ab ipso lato mentio quoque habetur in [5] Actis S. Glyceriæ martyris : ut jam de eo nulla sit dubitatio.

6. Insuper cum omnium Gentilium sententia Christiani impii haberentur, quod deos contemnerent : plane constat, apud Romanos omnium im-

[1] Tertul. in Apolog. c. 5. in fine. — [2] Pamel. ibid. num. 71. — [3] Euseb. lib. v. c. 5. — [4] Idem. lib. v. c. 1. — [5] Idem lib. v. c. 5. — [6] Vulcat. in Avidio Cass.

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Apud Euseb. lib. iv. c. 25. — [3] Jul. Capit. in Marco. — [4] Apud Metaphr. et Sur. die 14 Maii. — [5] Apud Surium to. iii. die 10 Maii.

manissimum scelus fuisse in deos delinquere, hocque longe excedere crimen majestatis. Ulpianus [1] enim ait : « Proximum sacrilegio crimen est, quod majestatis dicitur. » Quamobrem in Christianos apud eos impietatis reos invigilasse jura ac magistratus, quisque facile existimare poterit. Rursus vero ex Actis martyrum Ecclesiarum [2] Viennensis ac Lugdunensis, quæ recensentur in epistola ab ipsis scripta ad Asianos, quam Eusebius recitat, plane apparet, ipsum imperatorem consultum a præside Galliarum quid de Attalo et aliis Christianis ageret quos detinebat in carcere, rescripsisse, ut qui Christum confiterentur, durissime torquerentur; qui vero negarent, liberi dimitterentur : adeo ut certo certius appareat, Marcum Aurelium imperatorem adversus Christianos privata saltem mandata dedisse. Constat quidem id præcipue illi curæ fuisse, ut antiquæ religioni Romanorum prospiceret, quam hebetatam ac prope derelictam videbat ob ingentem Christianorum multitudinem. Si enim jam Trajani temporibus eam adeo collapsam fuisse testatur Plinius [3], scribens (ut dictum est) ad ipsum imperatorem, ut vix reperiri posset qui sacrificium diis offerret : quid putandum, majoribus in dies accessionibus aucta Christiana religione, accidisse? Ut igitur collabenti penitus deorum cultui suppetias ferret, de immolando diis ejusmodi per orbem promulgasse videtur edictum.

7. Quidni id fecerit M. Aurelius? qui, cum constet fuisse eum avitæ superstitionis observantissimum, ac præ aliis ferme omnibus imperatoribus tenacissimum, non potuit non odisse vehementius (ut dictum est) Christianos, qui eam spernebant, deridebant, atque penitus falsam esse non modo verbis, sed sanguine etiam, vitæque dispendio contestabantur. Jam ipse a teneris plane annis ipsam deorum superstitionem imbiberat : « Quippe qui (ait Capitolinus) octavo suæ ætatis anno ab Hadriano in Saliorum collegium relatus est, et in saliatu functus est sacerdotio, et præsul, et vates, et magister, et nonnullos inauguravit, et exauguravit, nemine præeunte, quod ipse carmina didicisset. » Hæc ille. Affectabat hoc ipse vehementer, similemque se præstare Numæ Pompilio satagebat : cum præsertim eum ab eodem Numa traxisse originem, Marium Maximum nobilissimum antiquum historicum testari, idem Julius Capitolinus affirmet. Tantam ergo ea de causa de deorum patrocinio fiduciam conceperat, ut, cum Faustina Augusta (quod scribit Vulcatius [4]) de vindicando in eos, qui cum Cassio tyranno conspirassent, ad eum scripsisset; Marcus inter alia hæc rescripserit : « Esto igitur secura : dii me tuentur : diis pietas nostra cordi est. »

8. Sic igitur cum in hunc modum erga deos affectus esset, haud potuit non odisse eos qui deos contemnerent, eosque pravos dæmones esse jactarent, ac quos possent ab eorum cultu homines avocarent. Sed quod Stoicorum philosophorum proprium est, ex virtutis specie comparatam aucupari jactantiam; satis suæ existimationi videbatur esse consultum, si extrinsecam quamdam ipse Stoicæ disciplinæ professor, clementiam ostentans, magistratus in Christianos sævientes dissimularet; imo id sibi esse gratissimum, etsi non jubendo interdum, tamen non coercendo monstraret : licet adversus eos quoque rescripsisse, sit superius demonstratum. Sane quidem etsi se alias indulgentissimum præ se ferret, tamen adversus manifestos et gravium criminum reos inexorabilem permansisse, Julius Capitolinus [1] testatur : quamobrem quod Christiani non impietatis modo quod deos non colerent, sed etiam nefandorum criminum rei deferrentur, et calumniis adversantium circumvenirentur, publica ipsi ac severa animadversione digni videri poterant.

9. Rursum vero quod Christiani rumore vulgi dicerentur perturbatores publicæ privatæque quietis, quod scilicet communi illorum superstitioni ac moribus adversarentur : operæ pretium se facturum existimavit, si ejusmodi genus hominum penitus tolleret, si posset; vel saltem diris suppliciis coerceret. Ad hæc, opinor, idem qui supra Julius Capitolinus respectum habuit, dum inter cætera, quæ recenset ab eodem imperatore emendata in Urbe atque correcta, demum hæc ait : « Fama fuit sane, quod sub philosophorum specie quidam Rempublicam vexarent et privatos : quod ille purgavit. » Hæc sane si de Christianis in primis dicta velimus, quippe qui sanctitudine morum, veram Philosophiam præ se ferebant, minime fuerit absurdum. Sed et de ethnicis quoque, qui Romæ principis ingenio abusi, magno numero inanem philosophiam ostentantes, Remp. variis modis vexabant, intelligi possunt, nam vere philosophus Marcus Aurelius, et ipse gloriosus cognomento Philosophi, magno in pretio habuit : de quibus egregie Tatianus [2] contra Græcos his verbis : « Atqui tanquam ab hoc studio philosophi vestri absunt, ut nonnulli sexcentos in annum aureos ab imperatore Romano ad nullum utilem finem accipiant, ne scilicet vel barbam frustra prolixam alant. » Porro Tatianus his verbis non tantum videtur sugillasse Crescentem cynicum, in quem vehementer invehitur, et sed alios Romæ agentes philosophos. Tenebat inter eos omnes principem locum Apollonius Chalcedonius : quem Marcus Aurelius, factus etiam imperator, discendi causa domi convenire soleret, ut Julius Capitolinus [3] testatur : qui commendans affectum et studium principis erga philosophos, quos audierat hæc ait : « Tantum autem honoris magistris suis detulit, ut imagines eorum aureas in larario haberet, et sepulcra eorum aditu, hostiis, et floribus semper honoraret. »

10. *Præsertim Justino.* — Cæterum etsi ad omnes æque Christianos (ut dictum est) quæ de philosophis coercendis sunt ab imperatore decreta,

[1] L. I. ff. ad l. Jul. majest. — [2] Euseb. lib. IV. c. 1. — [3] Plin. lib. X. epist. XCVII. — [4] Vulcat. in Avid. Cass.

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Tat. adv. Græc. orat. — [3] Jul. Capit. in Marco.

spectare posse videantur; tamen præcipue occasione Justini philosophi olim academici, postea christiani, ea etiam imperata fuisse, non dubium est : non solum enim principibus notus erat ob gravem fortemque Apologiam illam Pio ipsisque Cæsaribus traditam; sed recens ejus factum, quod narraturi sumus eum fecerat notiorem. Cum enim Christiana religio Romæ tum petulantium philosophorum calumniis atque dicteriis proscinderetur, tum iniquorum judicum, fideles ob Christi nomen passim injuste duci jubentium gravissime vexaretur : Justinus ex philosopho christianus, ac proinde veræ sapientiæ amantissimus, cum Romæ ageret, tum privatim, tum publice in primis Crescentem philosophum cynicum, christianam fidem gravius insectantem, et in eam obscœnius obloquentem, sæpe convenit atque convicit. Parceretne Christianis ejusmodi genus hominum, qui procaci libertate dicendi, in magistratus quosque amplissimos, ac in ipsos denique imperatores temere invehi consueverint? horum sordidos mores, effrenemque petulantiam, tum Dio Chrysostomus [1], tum Lucianus [2], et alii suis ipsorum scriptis, et ex nostratibus Gregorius Nazianzenus [3] pluribus reliquere testatam. Qui enim fæces erant philosophorum, Cynici, et Epicurei, hos præ cæteris infestos sensit Christiana religio : cujus rei his temporibus specimen edidere Celsus epicureus, cujus superius facta est mentio, et Crescens cynicus, de quo in præsentiarum est sermo. Sed quibus hic vitæ moribus fuerit imbutus, primo dicendum est.

11. *Crescens Cynicus hostis Christianorum.* — Tatianus ejusdem Justini discipulus, atque ex philosopho itidem Christianus, in ea oratione quam habuit contra Græcos [4], hæc de Crescente : « Crescens denique ille Megalopoli nidulatus, maxime omnium puerorum incesto amori deditus, et pecuniæ studio addictissimus erat : mortem vero cum cæteris contemnendam suaderet, ipse tam male de ea sentiebat, ut Justinum, sicut et me tanquam extremo malo morti traderet, ea quod ille veritatem prædicans, voluptuosos et impostores philosophos : » et de eodem post multa : « Vidi quemdam sæpenumero, et visum admiratus, postea contempsi, utpote qui aliter in animo sentit, foris autem quod non est mentitur, perquam delicate gloriantem, et variis modis luxuriantem, dum partim oculis micat, partim manibus gesticulatur, luloso vultu insaniens, nunc Veneri nunc Apollini similis, unus omnium deorum accusator, superstitionis epitome, præclararum actionum calumniator, hypocrita, cædium adulteriique promotor, insanæ avaritiæ commendator, cinædorum doctor, condemnatorum auctor : talem inquam vidi, qui interim a nemine non laudabatur. Ego vero mendacissimum hominem, et impietatem ejus et studia abominatus sum. » Ac denique in reliquos cynicos : « Quid, inquit, magnum et admirandum agunt philosophi vestri? incedunt enim altero ex humeris neglecto, capillitium demittunt copiosum, barbam alunt, ungues ferinos gerunt : et cum nihil se desiderare dicant, indigent tamen secundum Proteum coriario propter peram, textore propter tunicam, lignario propter baculum, divitibus denique et coquo propter gulam. Qui Deum ignoras, canem colis, et hominem sine ratione tibi imitandum putas. Tu vero, Cynice, cum gravitate clamans publice, te ipsum ulcisceris, et, nisi aliquid acceperis, convitium dicis. » Ecce tibi quales erant philosophi, qui Christianis negotium facessebant, quaque arte Gentilium sibi gratiam conciliabant.

12. Quod rursus ad Crescentem spectat, cujus gratia ejusmodi est instituta narratio : Justinus ejus petulantiam, licet collato sæpe cum eo sermone convictam, cohibere tamen minime potuit : id ipse testatur [1] ea defensione, quam habuit oblato libello, quo de Christianorum pressuris conquestus est; asseverans se pariter expectare martyrium, sic dicens : « Ego quidem insidias, et fustuarium, crucisve supplicium a quopiam expecto, qui aliquo sit numero et nomine, vel ab ipso etiam Crescente philosopho et philocompo, hoc est, strepitus popularis et insolentis arrogantiæ amatore : indignus namque est, qui philosophus et sapientiæ amator dicatur, propterea quod publice de rebus quas vignorat, idelicet quod Christiani sint athei, prorsusque sine Deo et impii sint asseverat : ad gratiam et libidinem eorum, qui ab eo sunt in errorem seducti, id faciens. Si enim doctrinam Christi non attigit, et eam reprehendendo proscindit, improbissimus est, idiotis et indoctis hominibus multo deterior, qui sæpe de rebus, quas ignorant, loqui et falso testificari supersedent. Sin Christianam professionem legit, aut certe amplitudinem ejus non intellexit : aut intellexit ille quidem; ne vero in suspicionem Christianum eum esse perveniat, id facit, et nos criminatur : longe adhuc est importunior, nihil ingenui et liberalis ingenii habens, utpote inepta et absurda opinione vir, timorique sordido obnoxius.

13. « Sane scire volo, me qui quæstiones hujus generis quasdam illi proposuerim, cognovisse, atque argumentis etiam evicisse, nihil hominem certo vereque scire. Quod ipse autem hæc ita veraciter loquar; si ad vos colloquia disputationum hujusmodi relata non sunt, paratus sum adhuc cum eo ad fidem faciendam, apud vos de eis denuo sermonem conferre : et esset profecto id quoque imperio dignum opus. Sin cognitæ vobis sunt interrogationes meæ, atque illius responsiones; satis apud vos testatum perspicuumque fuerit, nihil eum scire : aut certe, si scit, propter auditores suos eloqui non audere, quominus exemplum Socratis imitetur. Quæ quidem res illum (sicut antea dixi) non philosophum et sapientiæ amatorem, sed philodoxum et gloriæ aucupatorem esse declarat : qui nimirum Socraticum illud omni comprobatione dignum non observet; Nullum esse veritati præferendum virum. Sed impossibile

[1] Dio Chrys. in Alexand. — [2] Lucian. in Peregrino. — [3] Greg. Naz. rat. in Max. — [4] Habetur to. VIII. Biblioth. sanct.

[1] Just. orat. ad Senat. Roman.

est homini cynico, qui finem promiscuum, nullo adhibito rerum vitæque certo delectu est amplexus, bonum aliud nosse, quam adiaphoriæ et inordinatæ hujusmodi confusionis et indifferentiæ. » Hucusque de Crescente Justinus : recitat eadem Eusebius [1].

14. *Secundam Apologiam scribit Justinus, ubi multa de martyribus.* — Cum igitur per Crescentem cynicum et alios ejus similes impeteretur, ac in dies magis magisque calumniis urgeretur Christiana religio; ob eamque causam Christiani cum redderentur omnibus infensissimi, apud eos qui jura reddebant, male audirent, fœdorumque criminum rei ex nomine tantummodo crederentur, et gravia admodum paterentur : nova oborta occasione, idem Justinus pro iisdem scripsit Apologiam, non ad senatum Romanum tantum (ut habet inscriptio) sed revera et ad ipsos imperatores Marcum Aurelium et Lucium Verum, prout clare demonstrat Eusebius [2], dum ait : « Temporibus iisdem Justinus, de quo paulo ante mentio facta est, ubi secundum librum, quem pro religionis nostræ defensione dedit, imperatoribus supra citatis dedicaverat. » Et paulo post, quemnam per secundum illum librum significare voluerit, declarat his verbis : « Quod quidem ipse qui veritatis semper studiosissimus fuit, in Apologia sua, quam dudum commemoravimus, probe sicut erat de eo futurum, mente et cogitatione percipiens, his verbis satis perspicue declarat : Equidem expecto, etc. » Hæc quidem cum eadem ipsa sint, quæ ex ejus oratione ad senatum inscripta, modo a nobis recitata sunt : luce clarius apparet, secundam illam a Justino scriptam Apologiam ad dictos imperatores Marcum Antoninum et Lucium Verum, illam ipsam esse, quæ præpostero ordine ante Apologiam ad Antoninum datam, ad senatum Romanum tantummodo habetur inscripta : cum (ut testatur Eusebius) ad dictos imperatores, sed (ut puto) ad senatum quoque scripta fuerit. Injusta igitur est eorum querela, qui dicunt Apologiam ad dictos imperatores a Justino conscriptam, esse deperditam; cum, quænam illa fuerit ab Eusebio velut digito perspicue indicetur. Quæ cum scripta fuisse dicatur ad eosdem imperatores, Marcum Aurelium et Lucium Verum ne quis miretur, si apud S. Hieronymum [3] Lucio sit super additum nomen Commodi : nec quis hunc Lucium Aurelium Commodum putet filium Marci, qui nec nisi decimo sexto ejus imperii anno cœpit regnare cum patre : longe enim ante S. Justinus subierat martyrium : nam Lucium Verum, Commodum quoque dictum fuisse, quod filius Lucii Commodi esset, quem Hadrianus in filium adoptaverat, superius dictum est.

15. Quænam autem scribendæ hujus secundæ Apologiæ causa præcesserit, idem suæ orationis exordio his ipsis verbis significat : « Quæ heri et proximis diebus in Urbe vestra, o Romani, sub Urbicio accidere, et quæ ubique locorum similiter citra rationem omnem a præsidibus fiunt, necessitatem hanc mihi imposuere, ut pro nobis, qui iisdem vobiscum affectionibus propensionibusque obnoxii, et fratres (quamvis id ignoretis, et propter earum quæ habentur dignitatum splendorem nolitis) vestri sumus, orationem hanc componerem ; » ac paulo post : « Maligni dæmones infensi nobis, atque hujusmodi judices sub ditione sua habentes, sibique sub religionis nomine servientes, per eos ipsos tanquam dæmoniis agitatos principes occidi nos procurant. Ut autem causa tota, quæ sub Urbicio facta est, manifesta sit, rem ipsam exponam. » Quæ vero sequenti narratione ponentur, ex Eusebio [1], ejus verbis rem gestam narrante mutuati sumus : quod par sit credere, eum sicut in antiquiora, ita in fideliora quoque exemplaria incidisse : ait enim :

16. « Mulier quædam cuidam viro magna lascivia detluenti in matrimonium data fuit : quæ quanquam jam antea eodem intemperantiæ vitio contaminata erat, tamen simul ac Christi doctrina ac præceptis erat erudita, non solum ipsa cœpit valde moderate et temperanter se gerere, sed viro etiam persuadere, ut similiter se temperantiæ et vitæ modestiæ dederet : doctrinæ præcepta, quæ didicerat, ei referre, commonstrareque supplicium his qui neque temperate neque recta ratione vitam degunt, perpetuo et æterno igne infligendum. At ille eisdem libidinis vestigiis insistens, suorum improbe factorum turpitudine uxoris animum ab se penitus abalienavit. Nam hæc cum in eodem lecto cum viro, qui contra naturæ legem, atque adeo contra jus fasque omne, toto pectore (ut dicitur) omnes omnino voluptatis vias instare pergebat, de reliquo cubare nefas duceret; cupiebat, lege conjugii rupta, ab illo separari. At postquam ab amicis qui consilium dederunt, ut adhuc cum eo perseveraret, perinde ac vir jam spem quamdam suæ vitæ commutandæ ostentaret, dissuasa, deque sententia depulsa est; et invita seipsam comprimens, ad tempus commorata.

17. « Cæterum ubi vir ejus Alexandriam profectus, se majoribus sceleribus obstringere nuntiabatur; illa, ne scelerum et flagitiorum ab eo impie admissorum, si in conjugio perstaret particeps et socia fieret; præsertim cum non victus solum esset, sed tori etiam consors, dato ei libello repudii (sic enim appellamus) penitus ab illo discessit. Honestus ille scilicet et bonus ejus maritus, quem plane magnam lætitiam eo capere oportuerat, quod non modo ejus uxor sua pravefacta, quæ olim ebrietate et quovis vitiorum genere effuse exultans, cum servis et mercenariis consuevisset alacri animo et prompto consciscere, omnino exuisset, sed etiam eum eadem molientem vehementer esset hortata ut prorsus desisteret; honestus ille, inquam, maritus, cum ejus repudiasset consilium, eam discedere cupientem graviter apud tuam majestatem accusavit, et Christianam esse asseruit. Unde illa quidem tibi, qui nostri imperium geris, quærelæ libellum obtulit :

[1] Euseb. lib. IV. c. 15. — [2] Euseb. lib. IV. c. 15. — [3] Hieron. de scrip. Eccl. in Justino.

[1] Euseb. lib. IV. c. 6.

primum obtestata, ut suæ sibi rei familiaris dispensandæ potestas permitteretur; qua quidem ordine semel disposita, pollicita est se deinceps crimini objecto responsuram. Quod quidem ei facile concessisti.»

18. Ille autem qui ejus aliquando maritus fuisset, cum nihil posset amplius contra eam in præsentia dicere; in Ptolemæum quemdam ejus in sacris litteris magistrum, quem Urbicius præfectus gravi afficiebat supplicio, omnem suam malevolentiam transfudit: idque hac arte et fallacia centurioni amico suo persuasit, ut Ptolemæum seorsum prehensum, vel hoc unum interrogaret, utrum esset Christianus, necne. Atque Ptolemæum, utpote veritatis fautorem, qui animum neque fraude neque mendaciis aliquando inquinavisset, cum se Christianum ingenue esset confessus, centurio in carcerem denuo compegit, et longo temporis spatio in ea custodia illum graviter et acerbe afflictavit. Tandem vero cum Ptolemæus ad Urbicium adduceretur, et similiter illud solum rogaretur ab eo, esset ne Christianus, an non: ipse recte factorum conscientia fretus ob amorem quo Christi doctrinam complectebatur, eximium divinæ religionis, quam profitebatur, mysterium libere denuo confessus est. Qui enim negat se esse, quem se profiteatur esse; aut certe negat, quia professionem ipsam improbat; aut certe eam confiteri recusat, quia sibi conscius sit, se vitam indignam illa professione et ab ejus institutis longe alienam traduxisse: quorum neutrum in vere Christianum aliquando poterit incidere.

19. Urbicium autem, cum illum ad supplicium adduci præcepisset, Lucius quidam, qui etiam Christianus erat, cum judicium adeo temere et inconsiderate factum intelligeret, sic compellat: Quid causæ est, cur hominem qui neque adulterium neque stuprum cuiquam intulerit, neque homicida, neque fur, neque expilator sit, neque quicquam denique sceleris conscivisse deprehensus fuerit, sed solum Christiani nomen aperte confessus, tanta pœna mulctares talueris? Crede mihi, Urbici, neque imperatori Pio decora et convenientia, neque philosopho Cæsaris filio digna, neque sacro senatui congrua decernis. Tum ille, nullo alio dato responso, sic Lucium alloquitur: « Tu etiam (ut mihi videris) ex eo numero es. Quod cum Lucius constanter asseverasset, illum itidem in cruciatum abripi mandavit. Iste permagnam se ei debere gratiam fatebatur: nam ita se non iniquis solum, et improbis ejusmodi dominis liberatum fore dixit, sed etiam ad bonum patrem et clementem Regem Deum recta profecturum. Alius prætcrea tertius, his interveniens, ad idem supplicium subeundum adjudicatus est. » Hucusque de re tunc gesta Justinus. Facta sunt hæc Romæ decimo nono mensis Octobris, quo eorumdem martyrum natalis dies, anniversaria memoria celebrandus, ecclesiasticis tabulis consignatus est.

20. At quoniam ejusmodi Christianorum obtrudentium se neci flagrans subeundi martyrii desiderium speciem quamdam reddebat spectaculi illius, quod in Asia sub Antonino Pio tunc proconsule contigit (de quo suo loco superius dictum est) quando sponte se multitudine ad necem offerente, ipse proconsul exclamans, dixit [1]: « O miseri, si cupitis perire, præcipitia aut restes habetis. » Justinus his (ut apparet) alludens, hæc subdit [2]: « Ne vero quispiam dicat: Omnes vos igitur vobis ipsis afferte manus, atque ad Deum jam nunc ite, neque nobis negotium facessite; causam cur hoc non faciamus, et quamobrem, cum inquirimur, intrepide profiteamur, exponam. » Prosequitur pluribus horum omnium reddere rationem, quæ nos causa brevitatis omittimus: pluribus enim disserit de Christianorum in martyrio subeundo constantia.

21. Exprobrat post hæc Justinus judicum immanem sævitiam: qui ut de illatis de promiscuo concubitu atque esu carnium humanarum calumniis leve aliquod possent testimonium aucupari, vel confessionem extorquere, diris infirmam ætatem et sexum subjicerent quæstionibus: ait enim: « Ad sycophanticam adversus nos calumniam nonnullos necantes, ad tormenta protraxerunt nostrorum servos, aut pueros, aut muliereulas; ut per cruciatus horrendos, et formidabiles eorum quæ sermonibus vanis atque fabulosis feruntur, flagitiorum extorquerent confessionem; quæ flagitia ipsi manifesto faciunt. Nos autem, quoniam nihil ad nos pertinent, propterea non curamus, Deum ingenitum et ineffabilem testem cogitationum et factorum habentes. » Ac paulo post: « Utinam vero nunc etiam aliquis existeret, qui superiore quopiam e loco voce tragica exclamaret. Vereamini, vereamini, quæ manifeste ipsi perpetratis, ea in innoxios referre; et quæ vobis ipsis et vestris insunt diis, ea illis attribuere, in quos ne tantilla quidem cadit pars scelerum tantorum. Mutamini, convertimini, resipiscite. » Hæc et alia plura in eos Justinus.

22. Tandem vero quid contenderet ab illis in fine libelli declarat his verbis: « Quapropter vos rogamus, ut senatusconsulto (prout vobis visum fuerit) scripto, libellus hic præmittatur: unde ab aliis etiam res nostræ cognosci, atque illi ipsi Christiani suspicione falsa liberari queant, qui præter suam ipsorum culpam suppliciis obnoxii fiunt; atque ut ad notitiam hominum ista perveniant, propterea quod in hominum natura notio honestatis et turpitudinis inest: tum autem nostra etiam causa, quos illi tales ignorant, quales ipsi dicunt, damnare fœditates; atque ob id etiam, quod valedixerimus diis, qui ejus generis flagitia admiserunt, atque etiam nunc similia ab hominibus exposcunt. Atque illi utique se ipsos ipsi calculis suis condemnant, dum nos, quasi talia designantes, ad mortem, aut vincula, aut aliam ejuscemodi pœnam damnant; ita ut jam non aliis eis opus sit quæsitoribus. Ego vero etiam impiam atque erroneam in gente mea Simonianam despexi disciplinam.

23. « Quod si vos hanc, edicto proposito, petitio-

[1] Tert. ad Scapul. in fin. — [2] Just. orat. ad Senat. ex version. Lang.

nem publicaveritis; nostrum fuerit, rem omnem omnibus clarius exponere et declarare: ut illi, quoad ejus fieri possit, resipiscant, et mutati meliores reddantur; cujus unius rei gratia tantum libellum hunc composuimus. Non sunt autem doctrinæ et præcepta nostra (si sanum accedat judicium) turpia, sed omni humana sapientia longe superiora: sin minus, Sotadiis certe quidem, et Philænidiis, et Saltatoriis, et Epicureis, aliisque id genus poeticis institutionibus non similia: quarum et qui antea scripti sunt et qui nunc eduntur, libellos legere omnibus est permissum. Ac desinemus jam verba facere; connisi, quantum in nobis fuit, votisque omnibus precati, ut omnes ubique homines, qui ad veritatis perveniant agnitionem, reperiantur digni. » Hæc ex ipsius secunda Apologia Justinus, cujus idem qui supra Eusebius [1] alibi meminit, sic dicens: « Alter est autem qui secundam pro fide nostra continet defensionem: quem ejus imperatoris, quem diximus, successori et gentili Antonino Vero, cujus in præsentia prosequimur tempora, obtulit. » Hæc Eusebius. Verum hæc omnia pro Christianis a Justino tunc scripta, in deteriorem partem accepta sunt, quippe qui visus esset Rempublicam perturbare: quo malo cum dicat Julius Capitolinus [2] eam Marcum ipsum purgasse; plane significat, ejus sententia Justinum in carcerem trudi jussum esse, eumque demum martyrium consummasse: de quo sequenti anno dicturi sumus.

[1] Euseb. lib. IV. c. 17. — [2] Jul. Capit. in Marco.

24. *Persecutio incalescit.* — Hoc etiam persecutionis exordio, aliquos ex Romano clero nobilitatos esse martyrio, Acta S. Praxedis, quæ a S. Pastore habentur conscripta, docent his verbis: « Post annos duos, et dies decem et octo, facta est persecutio magna Christianorum, ut traherentur ad idolorum culturam, et multi martyrio coronati sunt. Virgo Domini Praxedes, fervens Spiritu sancto, multos Christianos occultabat in eodem titulo, quos cibo pascebat, et verbis hortabatur Spiritus sancti. Tunc vulgatum est Antonino imperatori, quod conventus fieret in domo Praxedis. Qui misit et tenuit multos, inter quos Symitrium presbyterum cum aliis viginti duobus: quos sine interrogatione gladio puniri præcepit in eodem titulo. Quorum corpora noctu beata Praxedes collegit, et sepelivit in cœmeterio Priscillæ septimo idus Junias. Tunc afflictione contristata beata Praxedes ingemuit, et oravit ad Dominum, ut transiret ex hac vita. Cujus orationes et lacrymæ ad Dominum Jesum Christum pervenerunt. Itaque post dies triginta quatuor, post prædictorum martyrium migravit ad Dominum virgo sacrata, duodecimo kalendas Augusti. Cujus corpus ego Pastor presbyter sepelivi juxta patrem suum in cœmeterio Priscillæ, via Salaria, ubi florent hodie orationes sanctorum. » Hucusque Pastor: qui et ipse post varias ærumnas, multosque labores persecutionis tempore exantlatos, in Domino quievit vigesima sexta Julii: idemque natalis dies, commemoratione annua repetendus fuit in Ecclesiasticis tabulis descriptus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5655. — Olymp. 235. an. 2. — Urb. cond. 915. — Jesu Christi 162. secundum Baronium 164. — Soteris papæ 2. — Marci Aurelii, et Lucii Veri impp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Junius Rusticus*, et *C. Vettius Aquilinus*, ut ostendit Reinesius epistola 34.

Junius Rusticus a Capitolino in Marco cap. 3, inter Marci Aurelii præceptores nominatur; « quem inquit, reveritus est, et sectatus; qui domi militiæque pollebat, Stoicæ disciplinæ peritissimus, cum quo omnia communicavit publica privataque consilia; cui etiam ante præfectos prætorio semper osculum dedit, quem et consulem iterum designavit; cui post obitum a senatu statuas postulavit. » Uterque imperator consulatum de more capessere debebant; sed illum in Junium Rusticum transferre maluerunt, quia priorum annorum consulatus magis honorifici, ideoque in imperatorum propinquos, vel personas illustriores et cariores, collati.

2. *Secunda S. Justini Apologia Marco, non Antonino oblata.* — Ad num. 14 et seqq. Papebrocius ad diem XIII mensis Aprilis, in Vita S. Justini Martyris existimat, secundam hujus sancti Apologiam pro Christianis circa annum CLXX scriptam, quo tamen anno jam corona martyrii Justinus ornatus fuerat. In Chronico enim Alexandrino, Pudente et Orphito coss., anno nempe Christi CLXV, legitur: « Justinus philosophus nostrarum partium, cum alterum pro nostræ sententiæ decretis volumen Marco Aurelio et Antonino Vero Augustis porrexisset, non longo post tempore, cælesti martyrii laurea, a Crescente delatus, exornatur. » Præterea Eusebius in Historia lib. 4, cap. 16, tradit eam Marco et vero oblatam esse. Lucius autem Verus ipso fine anni CLXIX demortuus. Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 17, contendit, Eusebium deceptum, et Apologeticum illum, non M. Aurelio, sed Antonino Pio nuncupatum esse. Verum quæ ad id probandum argumenta in medium adducit, rem

minime evincunt. Hæc prima ejus ratio. Initio Apologetici ait Justinus, « mulierem illam christianam, cum a viro accusata esset, dedisse libellum imperatori : *Et illa quidem libello tibi oblato*, inquit, *sacratissime imperator, postulavit*, etc. Si vero Marco et Lucio Apologeticus ille dicatus fuisset, ut vult Eusebius, Justinus in plurali numero locutus esset. » Marcus enim et Verus ambo simul erant Augusti. Hæc Valesius. Verum videre potuit vir doctissimus in epistola Ecclesiæ Smyrnensis ad Ecclesias Ponti scripta post Polycarpi martyrium, (quod Marco Aurelio, et Lucio Vero imperantibus contigit) etiam dum plures imperium administrarent, in Actis publicis sæpe unius tantum mentionem factam. Herodes enim irenarcha, et pater ejus Nicetes dicebant Polycarpo : « Quidnam mali est dicere hæc verba : Domine Cæsar, et sacrificare, atque ita incolumem evadere? » Ibidem narratur proconsulem semel et iterum his verbis Polycarpum ursisse : « Jura per genium Cæsaris. » Martyres Lugdunenses, Marco Aurelio et Commodo filio cum patre regnante, martyrium passi : et tamen in epistola a Lugdunensibus et Viennensibus ad Christianos Asiæ et Phrygiæ scripta, quam refert Eusebius lib. 5, cap. 1, dicitur : « Rescriptum fuerat a Cæsare, (nempe Marco Aurelio) ut confitentes quidem gladio cæderentur : hi vero qui negarent, dimitterentur incolumes. » Pari eademque ratione, licet plures imperium Romanum gubernarent, pax tamen v. g. ab omnibus sancita, in nummis uni attribuitur, anno scilicet CLXVI quo orbis Romanus in pace fuit, quove Marcus et Lucius Verus imperatores erant, annoque CLXXVII quo Marcus cum filio Commodo imperabat. In nummo enim Lucii Veri apud Mediobarbum legitur : TR. P. VI. COS. II. PAX. AUG. in nummo vero Marci Aurelii tribunitia potestate XXXI notato habetur : PAX ÆTERNA AUG. cum in utroque numismate dicendum fuisset : *Pax. Augg.* id est, *Pax Augustorum*, si Valesii argumenti ratio aliqua habenda esset. Præterquam quod Roma forsan aberat Lucius Verus, quando libellus ille porrectus. Quod si Eusebius, et auctor Chronici Alexandrini tradant hanc secundam Apologiam Marco et Lucio Vero oblatam esse, aliud non intelligere videntur, quam, iis imperantibus, eamdem scriptam ac præsentatam. Imo Eusebius, qui lib. 4, cap. 16, prodit, eam Marco et Vero oblatam, cap. 18, nulla Veri mentione facta, ait eam Marco nuncupatam esse.

3. *Marcus Aurelius dictus Antoninus Pius.* — Secunda Valesii ratio : « Scribit Justinus, Lucium quemdam, cum Ptolomeum Christianum ad supplicium duci videret, his verbis judicem compellasse : Οὐ πρέποντα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφου καίσαρος παιδί. Id est, *Non hæc decent imperatorem Pium, non philosophi Cæsaris filium.* Apud Eusebium in cap. 17, lib. 4, rectius legitur, οὐδὲ φιλοσόφῳ, id est, *neque Philosophum :* quam lectionem manuscripti codices confirmant. Quis est igitur qui non videat, Antoninum Pium hic designari? Nam et cognomentum ipsum εὐσεβεῖ id satis indicat : et quod sequitur de philosopho imperatoris filio, sententiam nostram manifeste confirmat. Dicet forte aliquis, nomine *imperatoris Pii* Marcum designari, quippe qui patris sui cognomen assumpserit. Sed si hoc conceditur, quisnam erit ille philosophus Cæsaris filius? Cur Lucium Verum Augustum hic omisisset Justinus; cum in priore Apologetico ejus mentionem faciat? An non luce clarius apparet, Antoninum Pium hic a Justino designari, cui Apologeticum suum inscripsit? » Ita Valesius, qui non observaverat, Marcum Aurelium, passim Antoninum Pium nuncupatum; qui error illi cum multis viris eruditissimis communis. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis ad num. 2199, ubi de mirabili illa pluvia, quæ Marci Aurelii tempore contigit, loquens, ait manifesto falsum Themistium, gravissimum alioqui scriptorem, qui hoc sub Pio, non sub Marco accidisse scripserit, quale etiam judicium tulit Harduinus V. C. in Notis ad Orationem XV Themistii *de regia virtute ad Theodosium imp.* Verum M. Aurelium modo tantum Antoninum, modo Antoninum Pium, modo Marcum Antoninum nuncupatum ex nummis apud Mediobarbum liquet. Et ut de Pii tantum cognomine loquar, pag. 228, nummi exhibentur, in quibus legitur : DIVUS M. ANTONINUS PIUS; in postica : CONSECRATIO. pag. 271. Severus qui sese in M. Aurelii familiam inseruerat, in multis nummis dicitur; DIVI M. PII F. id est, *divi Marci Pii filius.* Sponius in Miscellaneis eruditæ antiq. pag. 269, refert inscriptionem Commodi imperatoris, quæ Romæ extat in thermis Antonianis, cujus initium,

DIVO COMMODO DIVI. PII. F
COH. VII. VIGIL. L. ANTONINUS
AURELIANUS, etc.

Quare non dubitandum, quin Themistius in citata oratione, ubi ait : « Cum Antonini Romanorum imperatoris, cui ab eadem illa pietate cognomen inditum fuit, siti laboraret exercitus, etc., » ac Justinus loco laudato, de M. Aurelio Antonino, non de Antonino Pio intelligendi sunt. Secunda vero pars loci Justini citati, non de Marco, ut perperam Valesius, sed de Lucio cum Marco imperante omnino exponenda, locusque, non ut apud Justinum corrupte, sed ut apud Eusebium habetur, legendus hoc modo : οὐ πρέποντα εὐσεβεῖ αὐτοκράτορι, οὐδὲ φιλοσόφῳ καίσαρος παιδί, οὐδὲ (τῇ) ἱερᾷ συγκλήτῳ κρίνεις ὦ Οὔρβίκη; id est : *Non hoc sicut imperatorem Pium, non ut philosophum Cæsaris filium decet, non ita ut sacrosancto senatui convenit, judicas, Urbici.* Articulus τῇ ab Eusebii editione abest, et in editione Justini perperam scribitur, φιλοσόφου, ut videre est loco a Valesio citato, ac supra descripto. Justinus igitur Marcum Aurelium, Lucium Verum, ac senatum Romanum alloquitur, et tam in hoc, quam in priori Apologetico, philosophiæ ac pietatis nomina frequenter allegat, ut imperatores Marcum Aurelium, *Pium* cognominatum, et Lucium ejus collegam, quem in priori Apologia etiam philosophum vocat, quique

Ælii Cæsaris filius erat, erga pietatem et philosophiam Christianorum æquiores reddat ac propensiores. Nec enim conveniebat, ut Marci et senatus Romani, non vero Lucii mentionem faceret. Porro Lucium Cæsaris filium, naturalem nempe, Cæsarem sine addito vocatum fuisse patet ex inscriptione Ælii Cæsaris ejus patris, quam suo loco de hujus adoptione loquentes retulimus. Unde et in Vita Lucii a Capitolino scripta, modo legitur, « mortuoque patre Cæsare ; » modo, « illatum ejus corpus est Hadriani sepulcro, in quo et Cæsar pater ejus naturalis sepultus est. » Ex hoc igitur loco, in quo Marci Aurelii, Lucii Veri, et senatus Romani, quibus omnibus Apologia illa dedicata, sermo habetur, nostra sententia certa redditur, manifestumque fit, deceptum Valesium, qui Pii nomine Antoninum, philosophi vero vocabulo M. Aurelium intelligendos arbitratur. Neque enim M. Aurelius *Cæsaris filius* ullibi appellatus, neque Justinus, qui in priori Apologia Antonini Pii, M. Aurelii, et Lucii meminit, hunc prætermisisset, si secunda Apologia, uti prior, Antonino Pio dicata fuisset. Nec est quod Valesius in *philosophi* voce vim faciat ; cum Lucius, tam in priori Justini Apologia, quam in Athenagoræ legatione pro Christianis, Lucium *philosophum* appellet, non eruditionis ejus ratione, sed propter austeriorem vivendi formam : ad quam duplicem philosophiæ notionem Valesius animum non advertit.

4. *S. Justinus sub Marco occisus.* — Tertia Valesii ratio. *Urbicus* ille præfectus, cujus ibidem meminit Justinus, vixit sub Antonino Pio. Is enim est Lollius Urbicus, qui legatus imperatoris Britannos compescuit, ut refert Capitolinus in Vita Antonini. « Eum præfectum Urbis fuisse imperante Pio, docet Apuleius in Apologia sub initium. Nam cum Apuleius eam orationem habuerit sub Pio, ut ipsemet in ea testatur ; Lollium quoque Urbicum præfectum Urbi, a quo Æmilianum damnatum fuisse dicit, sub eodem Pio fuisse dicendum est. De eodem Q. Lollio Urbico præfecto Urbi vetus extat inscriptio apud Gruterum pag. 38. Cæterum ex his, quæ dixi, colligi potest, Justinum sub Antonino Pio, non autem sub Marco fecisse martyrium. Nullam enim aliam causam habuit Eusebius, cur Justini martyrium in tempora M. Aurelii conferret, nisi quod secundum Apologeticum Marco dedicavit. Atqui certissimis argumentis ostendi, Apologeticum illum Pio nuncupatum fuisse : ruit ergo funditus Eusebii ratio atque sententia. Quid quod Eusebius ipse in Chronico, eumque secutus Georgius Syncellus, Justini martyrium a temporibus Antonini Pii videtur adscribere ? » Atque ita diserte ponit Michael Glycas in Annalibus. Hæc Valesius. At quid vetat, *Urbicum*, cujus sententia in Ptolomeum et Lucium Christianos lata, occasionem dedit huic Justini Apologetico, præfecturam Urbanam, Antonino Pio imperante, iterumque eamdem dignitatem, Marco imperium administrante, gessisse? Denique si Justinus, Antonino Rempublicam Romanam gerente, passus esset, non dubium quin sub eodem secundam Apologiam Justinus scripsisset. Sed cum ex ejus martyrii Actis a Baronio laudatis constet, illum Junio Rustico præfecto Urbi existente, morte affectum, eam Apologiam M. Aurelio, non vero Antonino Pio oblatam, certum indubitatumque esse debet. Ulpianus D. 49, L. 1, *De Appellat.*, laudat rescriptum M. Aurelii et Lucii Veri *ad Junium Rusticum præfectum Urbi*, qui in vetustis lapidibus prætor urbanus etiam dicitur. Plures a Grutero inscriptiones, pag. 221, recitantur, in quibus legitur : Q. Jun. Rustic. Pr. Urb. et rursus pag. 222. Neque dici potest, *Rusticum*, de quo in Justini Actis, sub Antonino pio præfectum Urbi fuisse ; cum, præterquam quod id gratis assereretur, constet, per Marci imperium, *Rusticum* quemdam præfecturam Urbis exercuisse, et ut hujus anni initio ex Capitolino diximus, omnia apud ipsum potuisse. Hic porro Q. Junius Rusticus diversus est a Junio Rustico hoc anno consule ; cum Junius Rusticus non dicatur præfectus Urbis a Capitolino loco laudato, ubi ejus dignitates enumerat. Neque verum est, Eusebium in Chronico, Justini martyrium sub Antonino Pio consignare, ut ostendimus anno CXLVIII, num. 6. Imo cum Historia Ecclesiastica post libros Chronicorum ab Eusebio composita sit, si is in iisdem scripsisset, Justinum sub Antonino Pio passum, cum contrarium doceat in Historia, id sequendum esset quod in ea scriptum, ut in simili observat Valesius in Notis ad lib. 4, cap. 1. Quoad Michaelem Glycam, is adversus Eusebium, Hieronymum lib. de Script. Ecclesiast., ac auctorem Chronici Alexandrini, qui Justinum secundam Apologiam M. Aurelio porrexisse tradunt, nullo modo audiendus.

5. *De effectu Apologiæ S. Justini.* — Quem effectum hæc Apologia habuerit, incertum. Valde tamen verisimile, nullam Marcum tunc in Christianorum favorem epistolam dedisse. In fragmento enim Apologiæ Melitonis ab Eusebio lib. 4, cap. 26, relato, ipsemet Melito ait, avum et patrem Marci, Hadrianum nempe et Antoninum Pium, scripsisse, ne contra Christianos tumultus concitarentur ; de Marco vero hæc tantum habet : « Te vero, quippe qui idem quod illi de nobis sentias, imo etiam longe humanius atque sapientius, tanto magis confidimus omnia esse facturum quæ rogamus. » Scripta Melitonis Apologia anno CLXIX, ut infra ostendam. Quod si Marcus litteras, uti Hadrianus et Antoninus, ad cohibendam persecutionem dedisset, id dicere non prætermisisset Melito Sardiensis episcopus. Ex cujus etiam verbis liquet, epistolam *ad Commune Asiæ* scriptam, et a Marco, ut suo loco monstravi, emissam, fructum fuisse Apologiæ Melitonis ; recteque ab auctore Chronici Alex. recitari præfato anno. In ea epistola Marcus inquit : « Sed et multi ad me de illis (scilicet Christianis) retulerunt : quibus ego patris mei (Antonini Pii) constitutionem (quæ nunc non extat) secutus respondi. » Illud responsum ad nos non pervenit. Sed non dubito, quin tam illud, quam hæc epistola a Melitone impetrata fuerint. Verum est, Eusebium lib. 4, cap. 16, recitata ea epistola dicere : « Hæc quidem ita gesta esse Melito Ecclesiæ

Sardiensis episcopus, qui iisdem temporibus floruit, perspicue testatur in Apologetico illo longe utilissimo, quem ad imperatorem Verum pro religione nostra conscripsit. » Ex quo sequi videtur, hanc epistolam, non a Marco, sed ab Antonino datam; sicque ante annum CLXIX, quo Melito Apologiam suam emisit. At cum ex hujus Apologiæ fragmento jam laudato deducatur, nullum in favorem Christianorum edictum Marcum concessisse, antequam Melito illam eidem offerret, existimandum, Epistolam *ad Commune Asiæ* subjunctam postea fuisse libro Apologetico Melitonis, a quo obtenta fuerat, eamque Eusebium in fine ejusdem Apologetici, in qua tamen nulla ejus mentio, legisse, et Antonino Pio per errorem attribuisse, ut supra diximus.

6. *Concilia Gentilium seminaria persecutionum.* — Cæterum Valesius in Notis Eusebianis in epistolam *ad Commune Asiæ* erudite observavit, Commune Asiæ aliter sumi in inscriptione epistolæ, aliter in ipsa epistola, ubi dicitur : « Proposita Ephesi in publico conventu Asiæ. » Nam in inscriptione usurpatur pro concilio, seu pro legatis, qui ex tota Asia Ephesum convenerant ad sacra, ludosque, in honorem imperatorum; in loco autem laudato sumitur pro loco ipso, in quem conveniebant. Potest etiam sumi pro templo, quod Commune Asiæ construxerat in honorem Romæ, et Augusti. Extat sane nummus Claudii imperatoris apud Tristanum, in quo templum expressum est hoc titulo : COM. ASI. ROM. ET AUG. Quod templum Ephesi fuisse autumat Valesius, quo conveniebant omnes Asiæ civitates, ad sacra pro salute imperatoris, et populi Romani celebranda : eratque publici juris totius Asiæ, utpote communi sumptu extructum. Ludi quoque eodem nomine dicebantur, κοινὸν Ἀσίας, vel in plurali, κοινά; quorum mentio in inscriptione Farnesiana, et in marmoribus Arundelianis. Cæterum habuisse Asianos commune concilium totius gentis, quo singulæ civitates legatos, seu *synedros* mittebant, testatur Aristides in 4 Orat. Sacr. ubi ait, hoc concilium in superiori Phrygia convenisse, id est, *Apameæ* vel *Synadis*, vel aliqua alia urbe. Neque enim, quod jam viris doctis annotatum, eodem semper in loco Commune Asiæ fuit. De ludis a Communi Asiæ *Ancyræ* celebratis, legenda epistola a Spanhemio V. C. ad Andream Morellium scripta, quæ extat in *Specimine universæ rei nummariæ antiquæ* ab eodem Morellio V. C. composito, in qua plura de his similibusve ludis et conciliis diligenter explicantur. Erant et in aliis provinciis populi Romani hujusmodi concilia, ut v. g. concilium provinciæ Africæ, concilium Byzacenorum, concilium Tripolitanorum. In his non soli curiales, sed omnium ordinum et collegiorum homines conveniebant : et decreta condere ac legatos eligere consueverant, qui desideria totius provinciæ imperatori renuntiarent, ut patet ex titulo Cod. Theod. *De Legatis et Decretis Legationum*; et *imperatores* ad hæc concilia sæpe, si opus erat, rescribebant. Sic lex 2 Cod. Theod. *Quemadmodum munera civilia indicuntur,* directa est ad concilium provinciæ Africæ, et lex 3 ejusd. Cod. *De inofficioso testamento,* ad concilium Byzacenorum, ut observat Valesius in Notis ad Ammianum lib. 8, cap. 6. Qua de re legendus etiam Gothfredus in Commentario Codicis Theod. Commune itaque Asiæ ad M. Aurelium imp. adversus Christianos scripserat, ad quod is respondet, adversus eos non esse tumultuandum, cum *in jus vocati mortem oppetere videantur pro Deo suo.* Nam fuere hæc concilia variarum persecutionum adversus Christianos seminarium; cum, ut alibi diximus, plebs quoties ad publica spectacula conveniebat, quidquid libitum esset, vel a præside, vel ab imperatore, junctis vocibus postularet. Nec potuit persecutio adversus Christianos M. Aurelio imperante non esse gravissima ac diuturna; cum quinquennalia et id genus festa, ideoque et varia spectacula, sæpius fuerint exhibita.

7. *Calumnia Majestatis.* — Dodwellus in Dissert. Cyprianica XI quæ est *de Paucitate Martyrum,* loquens de secunda Justini Apologia ait, videri primum hoc tempore excogitatam calumniam *Majestatis,* quod scilicet *per genium Cæsaris* jurare nollent Christiani, *nec statuas ejus adorare,* sed nec eum *Dominum saltem agnoscere,* iisque artibus legi Polycarpum primum tentatum in epistola Smyrnensium ad Philomelium apud Eusebium lib. 4 Historiæ. At cum morem jam in prima persecutione a Nerone excitata inductum fuisse, elicio ex epistola Plinii 97, lib. 10, quæ est de causa Christianorum; ibi enim Plinius ad Trajanum scribit : « Quidam ante plures annos, non nemo etiam ante viginti quoque annos, et imaginem tuam et deorum simulacra venerati sunt : ii et Christo maledixerunt. » Trajanus enim nullum edictum ad persequendos Christianos emisit; sed quæ a Nerone, et Domitiano jam lata, vim obtinere voluit. Quare sicut sub Trajano servatum, ut in quinquennalibus et id genus festis adversus Christianos quasi deorum contemptores sæviretur, quemadmodum sub Nerone et Domitiano factum fuerat; ita etiam ut per genium Cæsaris juraretur, ejusque imagines adorarentur, præceptum. Certe in nummis Neronis apud Mediobarbum, modo legitur, GENIO AUG. modo, GENIO AUGUSTI, quod in nummis ejus decessorum ab eodem auctore productis non habetur. De juramento per genium Cæsaris variis in locis Annalium agitur, quod ante Antoninum a Christianis postulatum non dubito.

PII ANNUS 8. — CHRISTI 165.

1. *Justini martyrium et sociorum.* — Centesimo sexagesimo quinto Christi Redemptoris anno, Papirius Ælianus et Junius Pastor consulatum adierunt. Quo tempore, ingravescente nuper excitata (ut dictum est) in Christianos persecutione, furente populo, magistratibus conspirantibus; cum (ut supra memoravimus) ad eam compescendam Justinus philosophus scripsisset pro Christiana religione egregiam orationem ad eosdem imperatores, promeruit pro mercede martyrium : quod quidem non modo Latinorum, sed et Græcorum antiquis monumentis ecclesiasticis consignatum reperitur; in horum enim Menologio kalendis Junii recensetur ejus martyrium sub Rustico præfecto una cum sociis Caritone, Caritina, Evelpisto, Hierace, Peone, et Valeriano, seu Liberiano. Extant horum Acta, atque illa ipsa (ut apparet) quæ a notariis exceptoribus publicæ sunt commendata memoriæ : quæ Epiphanius[1] visus est cognovisse, dum (ut in eisdem Actis etiam legitur) sub Rustico Urbis præfecto eum subiisse martyrium tradit : licet apud eumdem auctorem error irrepserit, dum Justini martyrium sub Hadriano ponitur. Haud enim potuit in iis errasse Epiphanius, quem non latuit, eumdem Justinum ad Antoninum Pium, Hadriani successorem, scripsisse pro Christianis defensionem. Cum igitur magno Dei beneficio eadem celeberrimi viri et sociorum Acta martyrii fuerint in hanc diem integre conservata; quod brevia sint, ac proinde fideliora, hic ea intexere operæ pretium duximus. Sunt autem hujusmodi, omissa apposita præfatione ab auctore qui ea descripsit.

2. *Acta Justini martyris et sociorum.* — Comprehensi[2] Justinus et qui cum illo erant, adducti sunt ad Urbis præfectum Rusticum nomine. Quibus ante tribunal constitutis, Rusticus præses dixit Justino : « Age, esto diis obediens, et imperatoriis edictis. Illi autem Justinus respondit : Nemo unquam reprehendi aut condemnari poterit, qui Salvatoris nostri Jesu Christi præceptis obedierit. Tum Rusticus præfectus : In cujusnam, inquit, eruditionis ac disciplinarum genere versaris? Cui Justinus : Omnium disciplinarum genus discere conatus sum, omnemque eruditionem expertus : postremo vero Christianorum disciplinæ adhæsi, quamvis illa non placeat iis qui falsæ opinionis errore ducuntur : » profitetur hæc ipsa idem Justinus in exordio sui cum Tryphone dialogi. « Tum Rusticus dixit : Illane, miserrime, eruditione delectaris? Maxime, inquit Justinus : quoniam recto cum dogmate Christianos ipsos sequor. At præfectus : Qualenam est istud dogma? Respondit Justinus : Rectum dogma, quod Christiani homines cum pietate servamus, hoc est, ut unum Deum existimemus factorem atque creatorem omnium quæ videntur, quæque corporeis oculis non cernuntur, et Dominum nostrum Jesum Christum Dei filium confiteamur, olim a prophetis prænuntiatum, qui et humani generis judex venturus est salvator, præco et magister iis qui ab illo bene didicerent. Ego quidem, ut homo, imbecillis sum et longe minor, quam ut de infinita illius deitate aliquid magnum dicere possim. Prophetarum hoc munus esse fateor : illi enim hujus ipsius, quem Filium Dei dixi, in orbem terrarum adventum multis antea sæculis divinitus prædixerunt.

3. « Quæsivit præfectus, quem in locum Christiani convenirent. Cui respondit Justinus, eo unumquemque conveuire, quo vellet ac posset : An, inquit, existimas omnes nos in eumdem locum convenire solitos? Minime res ita se habet : quoniam Christianorum Deus loco non circumscribitur : sed cum invisibilis sit, cælum et terram implet, atque ubique a fidelibus adoratur, et ejus gloria collaudatur. Tunc præfectus : Age, inquit, dicas, quem in locum conveniatis, et discipulos tuos congreges. Respondit Justinus : Ego prope domum Martii cujusdam, ad balneum cognomento Timothinum, hactenus mansi. Veni autem in urbem Romam secundo; neque alium quempiam locum, nisi quem dixi, cognosco. Ac si quis ad me venire voluit, communicavi cum illo veritatis doctrinam. » Hæc ipse. Porro Timothinæ thermæ eædem et Novati dictæ reperiuntur, positæ a S. Rufo et P. Victore in Viminali : Timotheus enim et Novatus (ut dictum est) germani erant, Pudentis senatoris filii : extantque usque hodie earumdem thermarum vestigia, superque titulus Pastoris (de quo superius locuti sumus) erectus permanet. Patebat Pudentis senatoris domus (ut alias meminimus) ab initio Petri Romam adventus hospitio Christianorum. Cum igitur se in Urbem iterum venientem semper ad balneum Timothinum divertisse Justinus tradit, plane significat, se exceptum hospitio a Novato atque Timotheo fratribus, eorumque sororibus Pudentiana atque

[1] Epiph. hæres. XLVI. — [2] Apud Metaphr. die 1 Junii Lipom. et Sur. eodem die.

Praxede, nobili revera atque præcipua in Urbe Christiana familia : quippe qui omnes se suaque pietatis officiis manciparant. Porro Timotheum his prope diebus ex humanis fuisse sublatum, litteræ Pii papæ ad Justum episcopum Viennensem, de quibus dicemus anno sequenti, significant.

4. Sed ad initam a præfecto cum Justino quæstionem redeamus. « Ergo christianus es tu? inquit Rusticus. At Justinus : Maxime, christianus ego sum. Tunc præfectus dixit Charitoni : An et tu christianus es? Cui Chariton : Christianus ego sum, Deo ipso juvante. Quæsivit Rusticus a Charitina muliere, num et ipsa Christi fidem sequeretur. Cui respondit illa, se quoque, Deo dante, christianam esse. Tunc Rusticus dixit Evelpisto : Tu vero quisnam es? Qui respondit : Servus quidem Cæsaris sum, sed christianus, a Christo ipso libertate donatus, et illius beneficio atque gratia ejusdem spei, cujus et isti sunt quos vides, particeps factus. Post hæc præfectus quæsivit ab Hierace, num et ipse christianus esset. Cui Hierax dixit : Certe christianus et ego sum : eumdem enim Deum colo et adoro. At, inquit præfectus, christianos vos fecit Justinus? Ego, inquit Hierax, fui, et ero christianus. Stans autem et Peon dixit : Ego quoque sum christianus. Et quisnam, inquit præfectus, te docuit? Respondit ille : A parentibus bonam hanc confessionem ego accepi. Post hunc Evelpistus dixit : Et ego quidem Justini sermones magna cum voluptate audiebam : sed a parentibus tamen et ipse christianus esse didici. Tunc præfectus : Ubinam parentes tui sunt? In Cappadocia, inquit Evelpistus. Quæsivit præfectus et ab Hierace, ubinam gentium essent parentes ejus. Cui respondit Hierax : Verus pater noster Christus est, et mater fides, qua in ipsum credimus : terreni vero parentes mei mortui sunt. Cæterum ego ab Iconio Phrygiæ (al. Pisidiæ) abstractus huc veni. Quæsivit præfectus a Liberiano, quidnam et ipse diceret; num Christianus esset, atque in deos impius? Cui Liberianus : Et ego, inquit, christianus sum : colo enim et adoro solum Deum verum.

5. « Tunc præfectus, conversus ad Justinum, dixit : Audi tu qui eloquens esse diceris, et putas te veram disciplinam tenere : Si a capite per totum corpus flagellis cæsus fueris, persuasumne habes fore ut in cœlum ascendas? Cui Justinus : Spero, inquit, me habiturum quod habent qui Christi dogmata servaverint, si hæc ipsa, quæ dicis, perpessus fuero. Scio enim, omnibus, qui sic vixerint, divinam gratiam conservari, quoad totus mundus consummetur. Ad hæc præfectus Rusticus : Ergo futurum opinaris, ut in cælos ascendas, mercedem aliquam recepturus? Non opinor, inquit Justinus, sed scio et hoc tam certum habeo, ut nihil dubitem. Rusticus dixit : Veniamus deinceps ad id quod propositum est, et nos urget. Convenite simul, et uno eodemque animo diis sacrificate. Ad hæc Justinus : Nemo, inquit, qui recta sentiat, pietatem deserit, ut in errorem atque impietatem dilabatur. Præfectus Rusticus dixit : Nisi jussis nostris parere volueritis, cruciatus sine ulla misericordia patiemini. Justinus autem : Maxime nos in votis habemus, propter Dominum nostrum Jesum Christum cruciatus perpeti, ac salvari : hoc enim nobis salutem et fiduciam conciliabit ante ejusdem Domini et Salvatoris nostri terribile illud tribunal, cui totus mundus divino jussu assistet. Idem et reliqui martyres dixerunt, hoc addentes : Fac cito quod vis : nos enim christiani sumus, et idolis non sacrificamus.

6. « Hæc audiens præfectus, talem sententiam pronuntiavit : Qui diis sacrificare, et imperatoris edicto parere noluerunt, flagello cæsi, ad capitalem pœnam abducantur, quemadmodum leges præcipiunt. Itaque sancti martyres, Deum collaudantes, ad consuetum locum perducti, post verbera securi percussi sunt, et in Salvatoris confessione martyrium consummarunt. Post hæc quidam fideles clam illorum corpora sustulerunt, et in loco idoneo illa condiderunt. » Hactenus Acta Justini et sociorum quam emendatissime ex græco codice reddita. At licet Justini natalis diverso die a Græcis, quam a Latinis, adscriptus tabulis ecclesiasticis habeatur (quod plurimis ex causis accidere in aliis multis, diximus in Notationibus nostris ad Romanum Martyrologium), tamen si non aliunde, ex nomine saltem præfecti ab Epiphanio æque prodito, unum eumdemque esse, nullus jure poterit dubitare. Quod si is qui ambiguam de iis tulit sententiam, citatum Epiphanii locum exploratum habuisset, nulla mentem ejus dubitatio penitus incessisset. De ejus martyrio idem Epiphanius [1] agens, ait eum subiisse martyrium in consistente ac matura ætate, cum esset annorum triginta : sed suspicor in numerum mendum irrepsisse : nam ex iis, quæ ipse Justinus scribit in dialogo cum Tryphone, hac eum ætate majorem fuisse, conjici posse videtur.

7. *De libris a Justino scriptis.* — Quod vero pertinet ad nobilis ingenii lucubrationes, eas recenset Eusebius [2], sic dicens : « Hic Justinus multa sane et præclara sui ingenii sacrarum litterarum cognitione accurate informati, et in iisdem valde diligenter exercitati, monumenta nobis reliquit, eaque certe plena utilitatis et commodi cujusque generis. Ad quæ mittemus studiosos quosque, simulatque ex illis ea tantummodo, quæ ad nostram notitiam pervenerunt, ad legentium utilitatem percensuerimus. Est unus quidem illius liber Antonino cognomento Pio, liberis ejus, et senatui Romano dicatus, qui nostræ religionis et institutorum propugnationem complectitur : alter autem, qui secundam pro fide nostra continet Apologiam, quem ejus imperatoris, quem diximus, successori et gentili Antonino Vero, cujus tempora in præsentia prosequimur, obtulit : alter item liber contra Gentiles ab eo editus, in quo ubi de multis rebus, quæ tum apud nos, tum apud Gentiles philosophos quæri solebant, longum sermonem habuit, tandem de dæmonum natura disserit, quæ jam oratione explicare non opus est. Aliud præterea

[1] Epiph. hæres. XLVI. — [2] Euseb. lib. IV. c. 17.

ejus opus contra Gentiles scriptum in manus nostras pervenit, quod Elenchum inscripsit. Et præter ista, est aliud de Dei monarchia, quam non solum testimoniis ex sacris litteris quæ apud nos sunt, sed etiam ex Gentilium libris petitis firme comprobat. Aliud, cujus inscriptionem fecit, Psaltem. Alius porro de Anima commentarius, in quo variis positis quæstionibus de argumento quod instituit, Græcorum philosophorum opiniones citat : quibus tum se responsurum, tum seram ipsius sententiam alio libro separatim in idem argumentum scripto explanaturum pollicetur. Disputationem præterea adversus Judæos contexuit, quam in urbe Epheso cum Tryphone, Hebræorum id temporis facile præstantissimo, habuerat : in qua non solum qua ratione divina gratia ipsum ad veræ fidei doctrinam impulisset, sed etiam quam ardenti studio antea in philosophorum disciplinas se insinuasset, et quantum denique studium operamque in veritate accuratissime pervestiganda posuisset, perspicue docet. In eodem etiam libro narrat de Judæis, quo pacto insidias ad Christi doctrinam oppugnandam comparavissent; » et paulo post : « Scribit in eo præterea, quo modo ad sua ipsius tempora dona prophetiæ in Ecclesia elucerent. Meminit item Joannis Apocalypseos, eamque Apostoli esse fere affirmat : » ait denique : « Ejus scripta tanti æstimabantur a veteribus tamque videbantur probata, ut Irenæus ejus libenter citet testimonia, » nimirum ex libro ab eo scripto contra Marcionem.

8. Hæc cum recenseat Eusebius scripta Justini, addendus his est commentarius ille contra omnes hæreses, quem se scripsisse, ipse in oratione ad Antoninum auctor testatur : cujus tamen idem Eusebius [1] alibi, et S. Hieronymus [2] meminerunt. Feruntur ejusdem auctoris alii quoque commentarii, nempe ille, cujus est titulus, Eversio quorumdam dogmatum Aristotelicorum; alius, cujus hæc est inscriptio, Christianarum ad Græcos quæstionum, et Græcarum responsionum, earumque confutatio : et alius qui de recta fide et sancta consubstantiali Trinitate tractatum habet. Insuper epistola parænetica ad Zenam et Serenum de vita Christiana. Tradunt [3] eum etiam in Apocalypsim scripsisse volumen. Quæ vero ex his, quæ nec Eusebius novit, legitima sint, quæve spuria vel ambigua, haud est præsentis negotii prolixas nimis hic acervare quæstiones. Quod ad Justini purgationem spectat de millenarii opinione, ne eadem cogamur sæpe repetere, consule quæ dicta sunt superius, cum actum est de Papia.

9. Sed illud a Justino dictum, quod novatores in calumniam vertunt, non possumus dissimulare. Cum enim in epistola ad Zenam et Serenum de vita Christiana, ipso sui exordio hæc dicat : « De quorumdam, prout eorum fert præsumptio, institutione et disciplina, sed præter rationem suscepta illa et inutili, juxta traditionem hominum, quasi hereditario ab eis jure occupata, persimilia Pharisæis facientibus et sentientibus, in epistola ad papam perquam diligenter et accurate disserui, etc. » Cum, inquam, dicat Justinus se scripsisse ad papam de iis qui corrupissent disciplinam ecclesiasticam, traditionibus hominum intendentes : mox velut opportuna quadam nacta occasione, Catholicæ et Apostolicæ Ecclesiæ perduelles abutentes tanti martyris sententia, fanatice absque ulla penitus ratione conclamant illud Pharisæorum infelix elogium : « Quid adhuc egemus testibus? vos audistis blasphemiam; » nimirum scripsisse Justinum ad papam, nempe ad ipsum Romanum Pontificem, de corrupta Romanæ Ecclesiæ disciplina, convulsis jam in ea traditionibus apostolicis, hominumque statutis subinductis. Sistite, quæso, continete clamores, et a plausu paululum miseri abstinete manus : amice, rogo, res agatur sine fuco et fallaciis, more Christianorum.

10. Unde, dicatis velim, vobis innotuit, si papæ nomen olim commune erat omnibus episcopis (ut abunde notavimus in Romano Martyrologio, ad quæ vos provoco) quod Justinus ad papam scribens, ad Romanum episcopum potius, quam ad alios, epistolam illam scripserit? cum præsertim et papæ nomen penes Græcos interdum contigerit esse proprium viri alicujus, et non dignitatis : nam celebrant illi nobilem martyrem in Lycaonia, Papam nomine, qui ex Menologio relatus est nuper in Romanum Martyrologium. Sed esto (quod contenditis) ad ipsum Romanum Pontificem scripserit eam Justinus epistolam : non tamen probare potestis, eam pravitatem in Ecclesiam Romanam irrepsisse : nam quod ejus muneris esset non tantum Ecclesiæ Romanæ prospicere, sed omnibus ubique positis, quæ alibi a recto traditionum tramite declinassent, ejus vigilantiæ et potestatis erat in pristinum restituere. Sed etsi (ut hoc quoque liberaliter concedamus) velimus eum intellexisse de his quæ Romæ agerentur : cum ex his quæ dicta sunt atque dicentur, constet diversarum sectarum hæreticos in Urbem adventasse; quid, quæso, tam novum mirumque esset, Justinum litteris admonuisse pontificem, ut eos caveret, et saluti gregis sui consuleret?

11. At vero non patitur veritas se sinuosis hisce circumduci ambagibus : quare de fideli ac tuta apostolicarum traditionum in Ecclesia Romana observantia atque custodia sincerissimus ac dignissimus testis S. Irenæus accedat : qui cum in suis scriptis Eleutheri papæ meminerit, constat certe post obitum Justini martyris illum commentarium conscripsisse. Ipse enim quid de Romanæ Ecclesiæ semper servata integritate, his verbis alia occasione sæpius recitatis, et nunc necessario repetendis testetur, audiamus. Agens siquidem de Apostolorum traditionibus, in omnes ab eis institutas Ecclesias per successiones episcoporum delapsis ad posteros, hæc ait [1] : « Sed quoniam valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare succes-

[1] Euseb. lib. IV. c. 10 — [2] Hieron de Scrip. Eccl. in Justino. — [3] Xyst. in Biblioth.

[1] Iren. lib. III. c. 3. 4.

siones : maximæ, et antiquissimæ, et omnibus cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab Apostolis traditionem et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos, indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam, propter principaliorem auctoritatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea quæ ab Apostolis est traditio. » Hæc Irenæus; qui et inferius appellat eam, Dives depositorium apostolicarum traditionum. His igitur clara luce tam patenti testimonio et irrefragabili auctoritate monstratis, erubescat necesse est cæca præsumptio, dum, quamcumque captans occasionem, nodum in scirpo quærit, ut Romanam Ecclesiam calumniose dilaceret, ac contumeliose proscindat. At jam quæ reliqua sunt de Justino, prosequamur.

12. *Tatianus Justini discipulus.* — Reliquit inter alios disciplinæ suæ alumnos Justinus Tatianum, fide Christiana et eruditione præclarum : qui Romæ agens, egregiam præstantis ingenii fœturam edidit, librum nimirum adversus Græcos, nempe Gentiles, et alia scriptorum monumenta : de quo hæc Eusebius [1] : « Tatianus, vir plane cum primo ætatis suæ tempore græcis disciplinis deditus, tum in iisdem postea non exiguam gloriæ amplitudinem assecutus, qui quidem plurima monumenta scriptis prodita post se reliquit, in libro, quem contra Gentiles componebat, hæc fere commemorat, etc. » De eodem quoque volumine hæc magna cum laude sanctus Hieronymus : « Tatianus infinita scripsit volumina, e quibus unus contra Gentes florentissimus extat liber, qui inter omnia opera ejus fertur insignis; » extat is, cujus hoc est exordium : « Non decet nos, o Græci, odio tanto prosequi barbaros, et ipsorum placitis invidere : quod enim apud vos studium non a barbaris traxit originem? etc. » Meminit Origenes ejusdem Tatiani lucubrationis his verbis [2] : « Extat Tatiani junioris oratio apud Græcos etiam habita, in qua scite admodum et abunde historici omnes explicantur, qui de Judæorum et Moysi antiquitate conscripserint. »

13. Quomodo autem ipse Christianam fidem sit assecutus, eodem commentario declarat : cumque tamen primo, cur aversatus esset Gentilium superstitionem, rationem exactissime reddidisset, hæc demum ait : « Cum diligenter circumspicerem, in libros quosdam barbaros incidere mihi contigit, antiquiores multo quam Græcorum philosophia, si spectes ætatem ; et angustiores, si illorum errores. His ergo fidem adhibui, quod stylus non est phaleratus, nec ulla scriptorum affectatio, et sermo nusquam obscurus, futurorum item eventuum prænotione, et magnitudine promissionum, et quod unum universorum monarcham statuerent, impulsus. Itaque mente mea divinitus edocta, intellexi, etc. » et post multa de sua peregrinatione ante Christianam fidem suscepta : « Hæc quidem non aliunde audita narravi, qui magnam terræ partem peragravi, et vestra studia professus sum, tum artes et inventiones multas exercui, et tandem Romæ versatus, varias a vobis illuc delatas statuas aspexi. Ne quis me putet (quod plerique solent) alienis opinionibus niti : verum omnia illa, quorum oculatus testis sum, conscribere instituo. Vale igitur dixi Romanorum jactantiæ, Atheniensium frigido sermoni, et dissentientibus illorum studiis; et barbaricam nostram philosophiam complexus sum : » ac demum sic perorat : « Hæc vobis, o Græci, Tatianus, ego barbaræ philosophiæ sectator composui, natus apud Assyrios, et vestris primum studiis imbutus, deinde vero illis quæ fovere me profiteor. In posterum vero, quoniam Deum et opera ejus agnosco, firma mihi et nunquam neganda remanente divina institutione, paratum me vobis ad examinanda mea dogmata præbeo. » Hucusque Tatianus felicissimus in hanc diem.

14. Postquam vero Justinus, quem non ut magistrum modo ac monitorem, sed ut parentem reverebatur, martyrio vitam finivit; miser pennis inanis elationis subvectus, e summo fastigio in imum impietatis barathrum sese præcipitem dedit, adeo ut auctor fuerit hæresis Encratitarum : quam intra parietes domesticos coalescentem, innotuisse tandem anno duodecimo ejusdem imperatoris M. Aurelii, tradit Eusebius in Chronico : sed agemus de ea suo loco.

15. *Agrippa episcopus Alexandrinus.* — « Hoc eodem anno, cum Celadion episcopus Alexandrinus sedisset annos quatuordecim, ex hac vita migrans, successorem habuit Agrippam, qui eidem sedi præfuit annis duodecim. » Hæc Eusebius [1] in Historia, licet in Chronico numerus annorum ejus ultra annos quatuor lapsus esse legatur.

[1] Euseb. lib. IV. c. 15. — [2] Orig. contra Cels. lib.

[1] Euseb. lib. IV. c. 18.

Anno periodi Græco-Romanæ 5656. — Olymp. 235. an. 3. — Urb. cond. 916. — Jesu Christi 163. secundum Baronium 165. — Soteris papæ 3. — M. Aurelii et L. Veri impp. 3.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 10. Coss. *L. Papirius Aelianus*, et *Junius Pastor.*

2. *Quinquennalia M. Aurelii Cæsaris.* — Quinta quinquennalia imperii Cæsarei M. Aurelii, indeque persecutio adversus Christianos aucta. Auctor enim Chronici Alexandrini sub hujus anni consulibus ait: « CXXXIII anno post Christi in cælum profectionem maximis in Asia in Christianos motis tumultibus, multi pro Christo occubuere martyres. » Tum divi Polycarpi martyrio longe post hunc annum facto enarrato, addit : « Plurimi quoque Celtarum et Galatarum tunc ultimo supplicio pro Christo afflicti sunt. » Hujus Chronici auctor mortem Christi anno æræ Christianæ tricesimo consignat. Quare annus CXXXIII post Christi mortem, anno currenti absolvitur. Paulus Orosius lib. 7, cap. 9, de M. Aurelio loquens ait : « In diebus Parthici belli persecutiones Christianorum quarta jam post Neronem vice, in Asia et in Gallia graves præcepto ejus extiterunt, multique Sanctorum martyrio coronati sunt. » Ubi tamen uterque variis annis gesta uno tenore recitat.

3. *Martyrium S. Justini.* — Auctor Chronici Alexandrini sancti *Justini* martyrium Ortito et Pudente coss., id est, anno CLXV refert, cujus verba superiori anno num. 2 retuli. Quare cum nullus alius auctor alium martyrii ejus annum exhibeat, illud ad annum CLXV revocandum. De ejus scriptis legendus Labbeus in Dissert. de Scriptoribus Ecclesiast., ubi tamen varia habet, quæ ex dictis corrigenda sunt.

4. *Fabula Alexandrinorum de papæ nomine.* — Ad num. 10. Alexandrini persuasum habuere, *papæ* nomen Alexandriæ episcopis primum datum, et a populo Ægyptiaco usurpatum; ac ab illis ad Romanos Pontifices devolutum, ut tradunt Georgius *Homaidius* et *Abulacrus Hobbasides* apud Ecchelensem. Quare autem hic titulus Heraclæ potissimum, ut ipsi supponunt, attributus fuerit, hanc historiam excogitarunt, populum nempe discrimen illud inter Ægypti episcopos nuper ab *Heracla* institutos, et Alexandrinorum patriarcham animadvertisse, ut postea vulgarem episcopum *abba*, patriarcham *papam*, id est, avum, appellarent; quoniam ipsi episcopi patriarcham *abbam* vocarent. Sed, ut observat Pearsonius in prima parte Vindiciarum Epistolarum S. Ignatii, cap. ultimo, omnia hæc falsa futiliaque. Vox enim πάπας nunquam *avum* significavit, sed *patrem*, ut pluribus ipse demonstrat, eratque hæc liberorum ab ipsa linguæ græcæ origine blanda appellatio patri data, et posteriores Græci eamdem appellationem etiam illis tribuerunt, quos quasi patrum loco habemus, ut videre est apud Scholiasten Homeri. Et juniores senioribus tanquam filii parentibus titulum hunc dabant; et ubi ætati dignitas aliqua accessit, titulus venerationis habebatur, ut videre est apud Suidam. Sub hac venerationis nota πάπας a Græcis, *papa* a Latinis primævæ Ecclesiæ temporibus attribuebatur episcopis, quos spiritualium patrum loco habuerunt. Sed nulla hic *avi*, nulla *patris patrum* notio. Quod secundo apparet ex eo quod titulus ille eodem ævo, quo de Heracla usurpatus est, aliis episcopis, quam patriarchis communis erat. Clerus Romanus ad clerum Carthaginensem : « Didicimus secessisse benedictum papam Cyprianum a Clementino subdiacono. » Hieronymus in epistola ad Theophilum data Anastasium papam appellat, aliosque etiam eodem nomine indigitat. Ita reliqui ejusdem ævi nomen *papæ* cuilibet episcopo tribuebant. Denique usitatum hunc titulum ante Dionysium et Heraclam docet nos Tertullianus lib. de Pudicitia, cap. 13, ubi de episcopo Romano ait : « In eum hominis exitum, quantum potes misericordiæ illecebris bonus pastor, et benedictus papa concionaris. » Cum igitur vox *papa* nunquam avum significet, sed omnibus episcopis semper tributa fuerit, et primo quidem episcopo Romano, quam Alexandrino, inania sunt omnia, quæ ab Alexandrinis conficta.

5. *Lucilla nubit L. Vero imp.* — M. Aurelius imperator *Lucillam* filiam suam Lucio Vero nupturam *medio belli tempore Brundisium usque deduxit*, ut narrat Capitolinus in Marco cap. 9, qui in Vero imperatore ait : « Ad Euphratem impulsu comitum suorum secundo profectus est. Ephesum etiam rediit, ut Lucillam uxorem, missam a patre Marco susciperet. » Quod hoc anno contigisse, numismata Lucii Veri apud Mediobarbum pag. 234 demonstrant. In aversa parte unius legitur : TR. P. III. COS. II. PROFECTIO AUG. S. C. Visitur imperator eques, tribus subsequentibus militibus, et uno præeunte, dextera hastam, sinistra clypeum gerente. In postica alterius habetur : TR. P. III. COS. II. FORT. RED. Repræsentatur Fortuna sedens, dextera temonem, sinistra cornucopiæ tenens. Fortunæ enim Reduci sacrificatum, cum ad aliquam expeditionem imperatores proficiscebantur, aut longum aliquod iter suscipiebant. In aversa parte alterius nummi legitur : FELICITATI AUG. TR. P. III. COS. II. S. C. Prætoria navis exhibetur. Quare mari iter illud factum. Ex anno, quo hæ

nuptiæ celebratæ, belli Parthici chronologia non parum obscura aliquam lucem accipit.

6. *Celadionis episc. Alex. obitus.* — Ad num. 15. Quia præsulum Alexandrinorum frequens in posterum mentio occurret, eorum series chronologica, quantum accuratius fieri poterit, deinceps ordinanda. Baronius *Celadionis* episcopi Alexandrini mortem cum Eusebio in Chronico hoc anno recitat: et tamen Eusebius in Historia lib. 4, cap. 19, scribit : « Apud Alexandriam cum Celadion per annos quatuordecim Ecclesiæ præfuisset, Agrippinus sedem ejus obtinuit. » Quando vero Chronicon ab Historia dissentit, parum de eo curandum, cum Eusebius in ea priorem opinionem damnet.

PII ANNUS 9. — CHRISTI 166.

1. *De duabus Pii papæ epistolis ad Justum episcopum Viennensem.* — Anno Redemptoris nostri centesimo sexagesimo sexto, Julius Macrinus et Cornelius Celsus consules creati sunt, cum Pius papa annum in sede sua ageret nonum, qui postremum præcedit : quo ipse priorem hanc perbrevem epistolam scripsit ad Justum postea episcopum Viennensem, his scilicet verbis [1] :

« Pius episcopus Romanus fratri Justo episcopo (presbytero). Antequam Roma exiisses, soror nostra Euprepia (si bene recordaris) titulum domus suæ pauperibus assignavit, ubi nunc cum pauperibus nostris commorantes, missas agimus. De te autem superbeate, postquam ad senatoriam urbem Viennensem perrexisti, quid factum sit, nosse cupimus; et ut sementem Evangelii jam sparseris, audire multum desideramus. Presbyteri illi, qui ab Apostolis educati usque ad nos pervenerunt, cum quibus simul verbum fidei partiti sumus, a Domino vocati, in cubilibus æternis clausi tenentur. Sanctus Timotheus et Marcus per bonum certamen transierunt. Vide frater, ut illos imiteris sequendo, ne vinculis mundi illigeris. Festina palmam perseverabilem cum sanctis Apostolis tenere, quam per multas passiones Paulus suscepit, et Petrus, cui crux charitatem Christi tollere non potuit. Salutant te Soter et Eleutherus, digni presbyteri. Saluta fratres qui tecum vivunt in Domino. Cerinthus primarcha satanæ, multos avertit a fide. Gratia Christi habitet in corde tuo. » Hucusque prior ad Justum Pii epistola.

2. Porro Timotheum, cujus nuntiat exitum, quem una cum aliis Apostolis versatum esse tradit, illum ipsum putamus Timotheum germanum Novati fratrem Pudentianæ et Praxedis, filium vero Pudentis senatoris atque Priscillæ, de quo superius sæpe facta est mentio. Quem cum dicat passum esse cum Marco, haud dubium est illos eosdem esse, quorum in antiquis ecclesiasticis tabulis adscriptus habetur natalis dies vigesima quarta Martii, his verbis : « Romæ natalis sanctorum martyrum Marci et Timothei, qui sub Antonino imperatore martyrio coronati sunt. » Porro Marcum Aurelium dictum quoque esse Antoninum, ex iis quæ nuper diximus, satis liquet. Cerinthum vero, quem primarcham satanæ nominat, quemque Apostolorum temporibus innotuisse diximus, haud quis mirari debet in hanc usque diem fuisse superstitem : nam et Polycarpus Smyrnæ episcopus, quem familiaritate et notitia conjunctum Apostolis tradit Eusebius [1], adhuc his temporibus superstes erat : quinimo et viribus validus sub Aniceto Pii successore (ut suo loco dicemus) Romam se contulit. Vixisse etiam Hermam Pauli discipulum his diebus, superius dictum est : ut non adeo prodigiosum videri debeat, si Cerinthus adhuc in humanis esset : quod utique firmius erit, si consenserimus Irenæo [2] Tertullianoque [3], dicentibus, post Carpocratem hæreses docuisse Cerinthum. Verum quod dicit, multos a Cerintho satanæ primarcha aversos a fide : non viventem Cerinthum, sed ejus adhuc grassantem hæresim, ac multos avertentem a fide, significare voluisse, videri potest : satis enim a Cerintho seducti dici poterant, quos a recto fidei instituto ipsa ejus hæresis pervertisset.

3. Sed describamus et hic ejusdem Pii posteriorem epistolam ad eumdem Justum, Viennensem jam factum episcopum : quam sequenti anno, paulo ante suum obitum, datam esse, ex ipsa apparet, quæ est hujusmodi.

« Pius episcopus Romanus fratri Justo episcopo, S. Attalus epistolas martyrum portans ad nos venit, gaudium nobis inæstimabile faciens de triumpho eorum : qui dixit nobis, sanctum Verum, collegam nostrum, victorem de mundi principe triumphasse.

[1] Extat tom. I. Biblioth. sanct.

[1] Euseb. lib. III. c. 30. — [2] Iren. lib. I. c. 25. — [3] Tert. de præscr. cap. 48.

Tu vero apud senatoriam urbem Viennensem ejus loco a fratribus constitutus, et colobio episcoporum vestitus, vide ut ministerium, quod accepisti, in Domino impleas. Cura autem sanctorum martyrum corpora, sicut membra Dei, quemadmodum curaverunt Apostoli Stephanum. Carceres sanctorum visita, ne aliquis tepescat in fide. Martyria sancta Spiritu sancto proba. Ut perseverent in fide, eis incitator insiste. Presbyteri et diaconi non ut majorem, sed ut ministrum Christi, te observent. Plebs universa sanctitate tua protegatur. Fratres nostri, quos per Attalum recognosces, de tyranni sævitia jam liberati, requiescunt in Domino : presbyter Pastor titulum condidit, et digne in Domino obiit. Revelatum mihi esse scias, collega beatissime, citius me finem hujus vitæ esse facturum. Unum flagitabo : In communione sta, et mei ne obliviscaris. Salutat te senatus pauper Christi apud Romam constitutus. Saluto omne collegium fratrum, qui tecum sunt, in Domino. » Hæc Pius.

4. Appellat autem senatum pauperem, sacrum collegium ministrorum, presbyteros ac cæteros Romanæ Ecclesiæ clericos. Fuit porro Verus, cujus meminit, primus Viennensis Ecclesiæ episcopus, Apostolorum discipulus, qui Trajani tempore episcopatum ejus Ecclesiæ accepit, et ad hæc usque tempora illi præfuit. Attalum vero, cujus hic Pius mentionem facit, illum ipsum esse existimo, cujus agonem cum cæteris postea egregie toleratum litteræ [1] ejusdem Ecclesiæ Viennensis ac Lugdunensis ad Asianos scriptæ testantur : quem genere fuisse Pergamenum, sed Romana civitate donatum ac magni nominis virum, tradunt : quas quidem litteras datas idem Eusebius [2] dicit, cum jam Montanus ac socii in Phrygia se prophetiæ spiritu imbutos omnibus demonstrassent; quod idem ait contigisse anno undecimo Marci Aurelii et Lucii imperatorum : sed de his suo loco. Porro has ambas perbreves epistolas ex Viennensi archivo proditas [3], germanas atque legitimas esse, cum rerum argumentum et admirabilis quædam cum aliis horum temporum gestis contesseratio, tum simplicissimus ille antiquitatis candor, quem in omnibus præ se ferre noscuntur, facile persuadent quemvis, quantumlibet scrupulosi ingenii, virum eruditum eas recipere. Cæterum quod ad Justum spectat, ad quem datæ sunt litteræ; ipsum eadem persecutione post longum exilium martyrium subiisse, Ado ejusdem Viennensis Ecclesiæ episcopus, in brevi quod scripsit Chronico tradit. Leguntur duæ aliæ prolixiores Pii papæ epistolæ, de quibus alii disseruerunt : insuper et complura ejusdem decreta, quæ a Gratiano diversis in locis apposite relata sunt, prout cujusque argumenti ratio postulabat : ea hic non laboramus describere, quod in unum collecta post easdem Pii citatas epistolas habeantur.

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 1. — [2] Idem lib. III. c. 3. — [3] Extant tom. x. Bibl. sanct.

Anno periodi Græco-Romanæ 5657. — Olymp. 235. an. 4. — Urb. cond. 917. — Jesu Christi 164. secundum Baronium 166 — Soteris papæ 4. — M. Aurelii et L. Veri impp. 4.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *M. Nonius Macrinus*, et *Celsus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari adversus Onuphrium, qui C. Julium Macrinum proponit, quem Baronius secutus est. Sed inscriptio, ex qua id deducit Onuphrius, corrupta depravataque, ut docte card. Norisius laudatus.

PII ANNUS 10. — CHRISTI 167.

1. *Pii papæ martyrium et Acta.* — Christi Domini anno centesimo sexagesimo septimo, Arrio Pudente et Gabino Orfito coss., undecima Julii, Pius papa, cum sedisset annos novem, et menses sex,

tribus minus diebus, martyrio coronatur : ea enim die natalis ejus martyrio illustratus in ecclesiasticis tabulis notatus antiquitus reperitur. Porro quod ad annos sedis ejus, in librum de Romanis Pontificibus, qui fertur nomine Damasi, error irrepsisse videtur, dum loco novem annorum, decem et novem, et menses aliquot positi leguntur. Sane quidem Eusebius in Chronico cum annos quatuor tantum (ut dictum est) tribuat Hygino, qui præcessit Pium, postea usque ad Anicetum, Pii successorem, decem tantum numerat annos, quibus Pium sedisse oportuit : cui hæc dicenti potius assentimur, quam cum alibi [1] ait sedisse Pium annos quindecim : priori enim sententiæ de annis Pii propius accedit Cresconiana collectio, eademque vetustissima.

2. Quod vero pertinet ad res a Pio gestas : præter illa quæ sunt superius recensita, hæc in eodem libro de Romanis Pontificibus perstricta paucis habentur : « Hic constituit, hæreticum venientem ex Judæorum hæresi suscipi et baptizari. » Quod speciale hoc de iis constitutum sit hæreticis, utpote baptismi præscriptam in Ecclesia regulam non servantibus : de aliis hæreticis, qui licet extra Ecclesiam essent, tamen in baptismi forma cum Ecclesia consentirent, diversam fuisse consuetudinem et traditionem insinuat : quam Stephanus papa (ut suo loco memorabimus) adversus eos qui negarent nullum esse hæreticorum baptisma, sæpe citavit, servandamque a Patribus traditam disciplinam, adversus omnes altercantes sæpius inculcavit. Porro per Hebræorum hæresim significare voluisse Cerinthi sectam, quæ præ cæteris (ut vidimus) studebat Hebraicis ritibus, mihi facile persuadeo : quippe quos circumcisionem legis admittentes ac propugnantes, et Christi divinitatem negantes, atque (ut docet Irenæus [2]) Christum a Jesu sejungentes, diversam quoque ab Ecclesia baptismi formam induxisse, facile est existimare.

3. *Ejusdem decretum de bonis Ecclesiæ.* — Sed subditur : « Et constitutum de Ecclesia fecit, nempe decretum, ne prædia divinis usibus tradita, humanis inserviant. » Idque in secunda [3] epistola habetur expressum. Non est autem quod quis refragetur, et ante principes christianos Ecclesiam non possedisse bona stabilia dicat : nam id superius primo Annalium [4] tomo manifesta veritate ostendimus. Ad postremum de factis ab eo sacrorum ministrorum ordinationibus, hæc ibidem leguntur : « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros octodecim, diaconos viginti unum, episcopos per diversa loca duodecim. Qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri in Vaticano, quinto idus Julii : et cessavit episcopatus ejus dies quatuordecim. » Hæc ibi. Sed puto in diaconorum numerum mendum irrepsisse.

4. Eodem igitur anno, vigesima quinta die Julii, decimo quarto nempe die ab obitu Pii, creatur papa Anicetus natione Syrus : quot autem annis sederit, in obitu ejus dicemus. Quo tempore, nacti occasionem urgentis persecutionis, famosissimi quidam hæretici se intruserunt in Urbem : ut, si quo modo possent, nobilissimæ Apostolicæ Ecclesiæ sinceritatem labefactarent. Fuit inter alios, qui id præsumpserunt, procax femina, Marcellina nomine, sectatrix nefandissimæ sectæ Gnosticorum, de quibus satis superius dictum est. « Hæc enim, inquit Irenæus [1], Marcellina, quæ Romam sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrinæ, multos exterminavit. » Eadem de ea Epiphanius [2] et alii. Cæterum illud plane videtur fuisse consilium pravi dæmonis, inferendi in Urbem Gnosticos hæreticos : ut non tantum, si posset, impiis dogmatibus fideles seduceret, sed et suis ipsorum turpissimis ac nefandissimis actionibus, quas titulo christianitatis patrarent, cæteris fidelibus illic agentibus, ac pure sancteque viventibus, summæ infamiæ notas inureret : in Catholicos enim omnia ab ipsis commissa scelera redundabant : nam cum Gnostici (ut dictum est) pro arbitrio colere idola, et cuncta facere, quæ ethnici vellent, parati essent, ac proinde inter eos æque ut ipsi Gentiles haberentur : iis qui firmiter atque constanter se Christianos profiterentur, omnia illa turpia ac pudenda de promiscuo concubitu, et cœnis Thyesteis, quæ Gnostici perpetrarent, crimini vertebantur, ac propterea ea sic de illis sparsa calumnia, omnium in se civium animos iidem concitabant.

5. Contulit se quoque in Urbem, ejusdem Aniceti papæ tempore, ille omnium scelestissimus hæresiarcha, Marcion Ponticus : testatur id Irenæus [3], sed et Tertullianus [4] in carmine adversus Marcionem, sic habens :

Aq. Pio suscepit Anicetus ordine sortem,
Sub quo Marcion hic veniens, nova Pontica pestis
Nondum secretum facinus suo corde reclusum,
Passim vulgo loquens latebrosa perfidus arte.
Sed postquam cœpit mortis proferre sagittas,
Abjectus merito tam sævi criminis auctor
A sanctis reprobus, patuit mirabile monstrum.

Hæc Tertullianus : licet Epiphanius [5] velit eum Romam venisse post mortem Hygini, nempe sub Pio, quando (ut ait) petens ut in Ecclesiam reciperetur, repulsam passus est. Valentinum quoque hæresiarcham, qui se Romam contulerat sub Hygino, mansisse ibi usque ad Anicetum, Irenæus [6] affirmat. Venerat (ut vidimus) et sub eodem Hygino Romam Cerdon novarum hæresum [7] auctor. Porro tantum abest (quod et sæpe alias dictum est) ut Romana Ecclesia horum sordibus fuerit inquinata, ut Irenæus, qui iisdem temporibus vixit, ad hos omnes errores redarguendos, Romanæ Ecclesiæ in medium adducat fidei, quam ab Apostolis acceperat, integram puritatem, ac solidam firmitatem.

6. *Marcion et alii hæresiarchæ Romæ.* — Cæterum tam Valentinus, quam Marcion, Romæ

[1] Euseb. lib. IV. c. 10. — [2] Iren. lib. I. c. 25. — [3] Pii ep. II. — Primo tom. Annal. an. 57.

[1] Iren. lib. I. c. 24. — [2] Epiph. hæresi XXVII. — [3] Iren. lib. III. c. 4. — [4] Tertul. lib. III. in fin. — [5] Epiph. hæres. XLII. — [6] Iren. lib. III. c. 4. — [7] Iren. lib. I. c. 28.

cum essent (quod fecerat, ut vidimus, itidem Cerdon) fidem catholicam simulantes, in Ecclesiam sunt recepti : sed detecti tandem et rejecti, ac rursum ad pœnitentiam admissi, demum sub Eleuthero ab Ecclesia penitus sunt proscripti. Hæc quidem Tertullianus [1], qui et ipse his temporibus vixit, narrat, verbis hujuscemodi de Marcione ac Valentino verba faciens : « Constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sestertiis suis, quæ Ecclesiæ intulerat, novissime in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminarunt. Postmodum Marcion pœnitentiam confessus, cum conditioni datæ sibi occurrit, ita recepturus, si cæteros quoque, quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restitueret, morte præventus est. » Hæc Tertullianus. Ex quibus videas hæresiarchas, licet impudentissimos, e Ponto alterum, alterum ex Ægypto se in Urbem conferre, illiusque Ecclesiæ communicationem quærere, et si non possent aliter, dolo tamen suffurari, eamque adeo affectare ut semel licet expulsi, iterum recantantes palinodiam, eidem se insinuare studerent : quippe qui scirent (ut dictum est) communicantes cum Romana Ecclesia, ab omnibus Christiani orbis Ecclesiis recipi; ab illa vero rejectos, ab omnibus æque respui. Videas et qua arte Marcion ejus communionem consequi conatus sit : quippe qui, ut se ex animo illi conjungi ac penitus inhærere significaret, suam quoque non levem pecuniæ summam in eam contulit, nempe ducenta sestertia, quæ pendunt quinque aureorum millia : porro eadem ipsa eidem rursum ejecto mox reddita fuere.

7. Verum ex his licet existimare, Dei Ecclesiam (sicut etiam Hierosolymis Apostolorum tempore) ex fidelium oblatione fuisse locupletem : nam si peregrinus homo a parente domo pulsus, ac undique pene profugus, tanta contulit in Ecclesiam : quid putandum fecisse cives, eosdemque plurimos, divitiis et nobilitate præstantes? Est illud quoque ad pristinos Ecclesiæ mores insinuandos observatione dignissimum ; ea demum conditione fuisse promissum Marcioni reditum in Ecclesiam, si quos seduxerat, eosdem Ecclesiæ restitueret; nimirum ea adhibita satisfactione, ut publice contraria iis, quæ dixerat, prædicaret.

8. *Polycarpus Romæ.* — At nec illud de Marcione prætermittendum, quod ex Irenæo Eusebius [2] recitat : nimirum cum S. Polycarpus Smyrnæ episcopus Romam hoc tempore sub eodem pontifice Aniceto venisset, Marcioni in ejus conspectum venienti dicentique ac roganti, « Nosce nos amabo : » respondisse, « Novi equidem primogenitum satanæ. » Porro plurimum profuit opportunus Polycarpi Romam adventus; quippe qui cum Apostolis versatus fuisset, magnamque ex eo apud omnes existimationem consecutus : quamobrem complures eorum (ut idem [1] auctor ait) quos Valentinus ac Marcion seduxerant, ad Ecclesiam veramque religionem reduxit; illoque, quod in Marcionem dixerat, experimento docuit, quantum quisque aversari debeat hæreticos, si nec verbo tenus, quod et Joannem fecisse narrabat, communicare voluisset. Qua vero occasione Romam venerit Polycarpus, idem Eusebius [2] ex Irenæo commemorat : nimirum ut dissidia quæ de tempore celebrandi Paschatis essent oborta, componeret.

9. Quam benigne autem ab Aniceto susceptus fuerit, et de controversiis quid demum transactum sit inter eos, ex eodem Irenæo hæc alibi idem Eusebius [3] recitat, dicens : « Cum beatus Polycarpus Aniceto episcopatum administrante, Romam adventaret; cumque ille et Anicetus de aliis rebus, de quibus inter se discrepabant, pauca contulissent, confestim pax inter eos fuit conciliata : quin pro hoc festo observando quod controversiæ caput videbatur, charitatis vincula nequaquam ruperunt. Neque tamen Anicetus Polycarpo poterat persuadere, ut suum observandi morem deponeret; neque contra Polycarpus Aniceto persuasit, ut consuetudinem Asiaticam, quippe qui morem presbyterorum, qui illum erant antegressi, debere sedulo retineri assereret, ullo modo observaret. Quæ cum ita essent constituta, communicabant inter se mutuo; et in Ecclesia Anicetus ritus qui in Eucharistia agi solent, Polycarpo, ob reverentiam videlicet quam erga illum habebat, obeundi potestatem concessit; atque tandem cum pace alter decessit ab altero : et omnes Ecclesiæ tum eorum qui decimo quarto die festum Paschatis observabant, tum eorum qui secus, placida pace et tranquilla inter se fruebantur. » Hucusque de his Eusebius ex Irenæo.

10. Sed meminisse oportet (quod alias diximus) sic statuisse olim Apostolos celebrandum Pascha die Dominico, ut tamen (sicut in multis aliis) judaizantes adhuc complures Christianos, eos nimirum qui essent ex circumcisione, quorum ingens erat in Asia numerus, æquanimiter tolerarent. Cætera autem, quæ ad Polycarpi martyrium spectant, suo loco dicemus. Quod vero apud S. Hieronymum [4] legatur, Polycarpum Romam venisse ad Anicetum temporibus Antonini Pii; Chronicon ipse videtur secutus Eusebii, qui sub Antonino Pio ponit Anicetum; verum ipsum errasse certum est, cum in serie Romanorum Pontificum Cletum numerare prætermiserit : vel accidit potius ut (quod superius dictum est) Hieronymus, sicut Optatus et Augustinus post Hyginum posuerit Anicetum, et non Pium, ut cæteri.

11. *Hegesippus et ejus scripta.* — Idem S. Hieronymus [5] tradit de Hegesippo ex ipsius scriptis, ve-

[1] Tertul. de præscr. c. 50. — [2] Euseb. lib. IV. c. 13.

[1] Iren. lib. III. c. 3. — [2] Euseb. lib. IV. c. 13 — [3] Idem lib. V c. 24. — [4] Hieron. de Scrip. Eccl. in Polycarp. — [5] Idem eod. lib. Hegesip.

nisse Romam sub Aniceto, et ibi permansisse usque ad Eleutherum : Eusebius [1] autem aliter legisse videtur, dum ait, eumdem Romæ egisse usque ad tempora Aniceti : de cujus in Urbem peregrinatione hæc idem ex ejusdem commentariis prodit : « Hegesippus quinque libris, qui ad nos pervenerunt, accuratissimam plenissimamque suæ sententiæ et opinionis de fide declarationem post se reliquit : in quibus ostendit, se in itinere Romam versus suscepto, multis cum episcopis sermonem contulisse, et unam eamdemque accepisse ab omnibus doctrinæ formam et institutionem. Atque illum quidem post alia, quæ de Clementis ad Corinthios epistola disseruit, ista quæ sequuntur, narrantem audire licet : Ecclesia Corinthiorum in vera rectaque doctrina constanter præstabat usque ad Primum, qui ibidem gessit episcopatum : quocum ipse, dum Romam versus navigabam, de religione nostra communicavi, et Corinthi non paucis diebus commoratus sum : in quibus dum inter nos de doctrina catholica multa conferebamus, non parum uterque ab alterius consuetudine cepit oblectationis.

12. « Cum essem Romæ, mansi ibi usque ad Aniceti tempora, cujus tum quidem Eleutherus munus episcopale capessit. Nulla episcoporum sedes, successione ab Apostolis ducta, nulla civitas, in qua non ita servata essent omnia, ut lex præscripserat, docuerant prophetæ, et Dominus ipse prædicaverat.» Hæc de statu omnium (ut ait) Ecclesiarum cum Hegesippus testetur, magnum plane extat testimonium ad declarandam atque insinuandam catholicam veritatem. Nam si illa legitima erat Christi doctrina, certaque traditio Apostolorum, quas in hanc diem omnes ubique servassent Ecclesiæ : plane convincitur, a catholica veritate illos omnes descivisse, qui aliam ab his diversam reperiuntur docuisse fidei normam, vel mores aliter instituisse : ac proinde qui virginitatem damnant, jejunia contemnunt, sanctorum cultum rejiciunt, hierarchicum in Ecclesia ordinem confundunt, sacramenta respuunt, ritusque ecclesiasticos despiciunt, et alia id genus multa agunt, contra ea quæ in Ecclesia observata sunt (ut vidimus) usque ad Eleutherum papam, sub quo Hegesippum ea scripsisse apparet, manifestissimi erroris redargui, ac desertores veritatis esse convinci.

13. Cum vero post hæc multa ex eodem Hegesippo de sectis dicta recenseat, de eodem demum hæc addit : « Nonnulla item cum de Evangelio, quod secundum hebræos, quodque syriacum dicitur, tum separatim de Hebraicæ linguæ proprietate disputat : seque narrat, tametsi erat Hebræorum stirpe ortus, ab eorum tamen religione et institutis ad fidem Christi venisse : alia item tanquam a judaica traditione sine scripto accepta commemorat. Porro autem non hic solus, sed Irenæus et tota veterum turba, Proverbia Salomonis librum esse præclara eximiaque sapientia refertum affirmabant. Quinetiam dum de sacræ Scripturæ libris, qui inter apocrypha numerantur, disserit, quosdam ex illis suo ipsius tempore a quibusdam hæreticis falso confictos esse narrat. » Hucusque ex Hegesippo hic Eusebius [1] : qui alibi de scriptis ab eo libris hæc ait : « Hegesippus, vir propter doctrinæ præstantiam in luce atque hominum notitia versatus, cujus testimonium jam antea dum res nonnullas Apostolorum temporibus gestas, ab eoque scriptis traditas commemoramus sæpius usi sumus. Iste enim sinceram et minime fucatam apostolicæ prædicationis traditionem quinque libris, illo quidem scribendi genere maxime simplici ac summisso, litteris prosequi aggrediens, tempore quo ipse floruit, aperte indicat. » Recitat ex eis fragmentum, quo auctor de Antinoo meminit Hadriani servo ab eodem inter deos relato. Commendat et S. Hieronymus ejus in historia conscribenda simplicem stylum, cum ait : « Omnes a passione Domini usque ad suam ætatem ecclesiasticorum Actuum texens historias, multaque ad utilitatem legentium hinc inde congregans, quinque libros composuit sermone simplici ; ut, quorum vitam sectabatur, dicendi quoque exprimeret characterem. »

14. At cum tam Eusebius quam sanctus Hieronymus laudent Hegesippi in historia ecclesiastica conscribenda simplicitatem : nemo putet hac ex parte ipsum recte scribendæ historiæ numeros minus explesse. Errant, mea sententia, qui putant illum scribendæ historiæ partes implere, qui res gestas eloquentiæ phaleris exornat, et quæ sunt oratoris apponit : atqui longe diversam esse utriusque tractandi generis facultatem, cum alii sparsim diversis in locis meminerint, Lucianus [2] eodem argumento scribens commentarium pluribus docet, ac plane deridet historiam illam, quæ sese pennis eloquentiæ sursum efferens in encomium convertitur : affirmans plane decipi illos, qui duo necessario requirant in historia, jucundum, et utile ; adulterinam hanc divisionem nominans, atque ait : « Unum enim opus est historiæ, et unus finis, utilitas, quæ ex sola veritate conciliatur. Jucundum vero si et ipsum sequatur, melius quidem hoc, perinde ut si forma seu pulchritudo athletam : sin minus, nihil vetat ab Hercule prognatum esse Nicostratum Isidoti filium, generosus cum sit, et utroque collucatore suo fortior ; etiam si ipse quidem, quod ad faciem attinet, turpissimus videatur. » Hæc et alia plura ipse in eamdem sententiam : laudatque proinde dictionem humi incedentem, et cum pulchritudine et magnitudine simul eorum, quæ dicuntur, elatam. Sed et Plinius [3] ad Capitonem : « Orationi, inquit, et carmini adest parva gratia, nisi eloquentia sit summa ; historia quoquo modo scripta delectat. » Et post nonnulla : « Habent quidem oratio et historia multa communia, sed plura diversa in his ipsis, quæ communia videntur. Narrat sane illa ; narrat hæc, sed

[1] Euseb. lib. IV. c. 21.

[1] Euseb. lib. IV. c. 8. — [2] Lucian. l. quomodo hist. scrib. sit. — [3] Plin. lib. V. ep. VIII.

aliter. Huic pleraque humilia et sordida, et ex medio petita; illi omnia recondita, splendida, et excelsa conveniunt. Hanc sæpius ossa, musculi, nervi; illam tori quidam et quasi jubæ decent. Hæc vel maxime vi, amaritudine, instantia; illa tractu et suavitate, atque etiam dulcedine placet : postremo alia verba, alius sonus, alia constructio. Nam plurimum refert (ut Thucydides ait) κτῆμα sit, an ἀγώνισμα : quorum alterum oratio, alterum historia est. » Hucusque Plinius.

15. Cum igitur Hegesippi historia ad hos fuerit modos omnes attemperata : ipsum a cæteris imitandum, qui res Ecclesiasticas sunt memoria commendaturi, quis poterit dubitare? nam et hæc ibidem Plinius ait : « Invenio autem apud sapientes honestissimum esse, majorum vestigia sequi, si modo recto itinere præcesserint. » Ejusmodi quidem scribendi genus majores nostros esse sectatos, cum plurima alia exempla declarant, tum sanctus Basilius oratione in Gordium martyrem demonstrat, his verbis : « Sanctorum memorias orationis et eloquentiæ fuco prosequi, non fas erat illi : » et paulo post : « Illorum enim qui in fide claruerunt, historia simplex velut lucem quamdam Dei cultoribus ad virtutis iter ostendit : » ac rursus : « Quod si reliquorum facta virorum eloquentiæ floribus ornantur : sanctis tantum ad ea, quæ maxima gessere, demonstranda, sat fuerit oratio simplex. » Hæc Basilius. At de his obiter dictis hactenus : in quæ occasione historiæ ab Hegesippo conscriptæ, casu velut incidimus. Porro illa magno damno deperdita cum sit, perpaucis ejus fragmentis perfruimur ab Eusebio recitatis. Denique ejusdem Hegesippi sanctissime vita perfuncti, in Domino requiescentis, anniversaria memoria [1] in sacris tabulis scripta meruit consecrari. Feruntur Hegesippi nomine commentarius de excidio Hierosolymitano, et ad ipsum apposita Anacephaleosis : sed alterius plane auctoris est opus, qui (ut alias diximus) post tempora Constantini floruerit.

[1] Martyrol. Rom. 7 April.

Anno periodi Græco-Romanæ 5658. — Olymp. 236. an. 1. — Urb. cond. 918. — Jesu Christi 165. secundum Baronium 167. — Soteris papæ 5. — Marci Aurelii et L. Veri impp. 5.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *L. Arrius Pudens*, et *M. Gravius Orfitus*, ut ex Inscriptione Gruteriana ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Vicennalia imperii proconsularis Marci.* — Vicennalia imperii proconsularis Marcus edidit.

3. *Obitus Pii PP.* (1). — Ad num. 2 et 3. Quoto *pius* papa anno ad cælum migrarit, prorsus incertum. Catalogus enim Damasi per hæc tempora corruptus : in eo quippe deest Anicetus, et de Pio hæc leguntur : « Pius annis viginti, mensibus quatuor, diebus viginti uno. Fuit temporibus Antonini Pii a consulatu Clari et Severi, usque duobus Augustis. » Clari et Severi consulatus incidit in annum Christi centesimum quadragesimum sextum : consulatus vero duorum Augustorum ad annum CLXI pertinet. Quare cum Pii initium anno centesimo quadragesimo primo consignaverimus, et Luitprandus in Catalogo Pontificum annus tantum decem, menses quatuor, dies tres eidem *Pio* assignet, mors ejus contigisse videtur anno centesimo quinquagesimo primo. Neque enim plus decem annis, et aliquot mensibus sedere potuit; cum videatur non posse in dubium revocari, quin *Anicetus* Pii successor Antonino imperante pontificatum gesserit.

4. *Pii PP. epistolæ.* — *Pii* circumferuntur duæ Decretales, quæ viris doctis supposititiæ creduntur. Neque magis, inquit Labbæus, probantur duæ epistolæ Pii papæ ad *Justum* Viennensem episcopum, quas ex archivio Viennensi desumptas Baronius Annalibus inseruit.

5. *Quo anno S. Polycarpus Romam venerit.* — Ad num. 8. Valesius in Notis ad Eusebium lib. 5, cap. 24, ait, verisimile non esse, *Polycarpum* hoc anno Romam venisse. Nam cum annos natus sex et octoginta martyrium fecerit, idque vel anno Christi CLXVII vel anno CLXIX, si Baronii opinio vera esset, Polycarpus Romam venisset octogesimo suæ ætatis anno, quod nequaquam credibile. Rectius itaque auctor Chronici Alexandrini, cujus tantum Fastos Baronius viderat, Tertullo et Sacerdote coss., anno sc. Christi CLVIII scribit : « Polycarpus Smyrnæ pontifex vir admiratione suspiciendus Apostolorum auditor, et ab ipsis episcopus institutus, adhuc superstes, Aniceto pontifice Romam venit, ob controversiam de tempore quo celebrandum esset Pascha,

(1) Vide Constantium in epist. Rom. Pontificum pag. 66, qui Pontificalem librum, et Bucherianum catalogum expendit. Eusebium sequitur Constantius, qui in Histor. Ecclesiastica, *Pium annis quindecim* sedisse scribit. Quum vero pontificatus *Pii* initia A. D. 142 alligentur, anno 157 extremus annus adfigitur, quo obiisse fertur, et ex veterum martyrologiorum fide, die XI Julii. MANSI.

etc. » Ex quo constat, *Anicetum* anno CLVIII Ecclesiam Romanam gubernasse; quem tamen Baronius autumat hoc tantum anno Pio successisse. Porro male Baronius Hieronymum reprehendit, quod Polycarpum ad Anicetum Pio imperante, Romam venisse scripserit. Nam non tantum Eusebius in Chronico id in litteras retulit, sed et in Historia lib. 4, cap. 23, eique adhærent Hieronymus, Marianus Scotus, Ado in Chronico, Suidas in Polycarpo, aliique, a quibus primus dissensit Baronius, ut observavit Halloixius in Notationibus ad Vitam S. Polycarpi cap. 10.

6. *Interitus Peregrini philosophi.* — *Peregrinus* cynicus philosophus, cognomento *Proteus*, cum Herculis mortem æmulari vellet, in conspectu totius Græciæ sese in rogum immisit Olympiade CCXXXVI in Panegyri Olympiaca, cum proxima ante Olympiade id se facturum pollicitus esset. *Lucianus* ejus mortem ac vitam peculiari libello descripsit, et Eusebius in Chronico juxta editionem Scaligeri id contigisse scribit anno Abrahami 2181, qui kalendis Octobris anni CLXIV inchoatur, et quidem accurate. Olympias enim citata mense Julio præsentis anni acta. *Athenagoras* in suo Apologetico de ea re tanquam recenti loquitur, indeque liquet, librum illum anno sequenti elucubratum, non vero anno CLXXIX, ut existimavit Baronius. Sed hac de re pluribus infra.

ANICETI ANNUS 2. — CHRISTI 168.

1. *Pudentum familia.* — Anno Domini centesimo sexagesimo octavo, Servilius Pudens et Sufidius Pollio consules creati sunt : claruisse namque his temporibus Romæ Pudentum familiam, ex duobus junctis consulatibus ejus facile possumus intelligere ; ejusdemque familiæ fuisse Pudentem senatorem christianum, de quo sæpe superius dictum, æquum est existimare : meminit et Tertullianus [1] ejusdem nominis proconsulis, cujus laudat in Christianos judicando modestiam, cum ait : « Pudens etiam missum ad se christianum, in elogio concussione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio sine accusatore; se negans auditurum hominem, secundum mandatum. »

2. *De bello Parthico triumphus.* — Eodem anno [2] Parthico bello post quinquennium absoluto, L. Verus una cum M. Aurelio triumphavit : tot enim annis durasse illud tradit Julius Capitolinus : hocque anno sexto de Parthis superatis actum esse triumphum, Eusebius [1] habet. At Parthico bello confecto parari cœptam expeditionem Marcomannicam; quam diu ante idem Marcus imperator fuerat meditatus, sed suspendisse eam usque ad Parthicum bellum perfectum, idem scribit Capitolinus [2]. Porro cum idem alibi [3] tradat. Lucium ipsum aliquandiu Urbis deliciis esse detentum, constetque fuisse pestem sub eo post sequentem annum : colligitur, eosdem imperatores nonnisi post duos annos ad bellum esse profectos ; quod ex iis, quæ dicemus inferius, evidentius apparebit. Hæc autem ad exactam temporum chronologiam insinuandam prætermisisse minime oportuit.

[1] Tertul. ad Scapul. c. 4. — [2] Euseb. in Chron.

[1] Euseb. in Chron. — [2] Jul. Capit. in Marco. — [3] Idem in Lucio.

Anno periodi Græco-Romanæ 5659. — Olymp. 236. an. 2. — Urb. cond. 919. — Jesu Christi 166. secundum Baronium 168. — Soteris papæ 6. — Marci Aurelii et L. Veri impp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Servilius Pudens*, et *L. Fufidius Pollio*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione Gruteriana, in qua Pudens nulla iterati consulatus nota signatur, et quidem recte. Nam Pudens proximi anni consul erat e familia *Arria*, hic vero gentis *Serviliæ*.

Præterquam quod consulatus continentes non nisi principibus aut re aut destinatione concessi. Memoratur uterque consul in inscriptione recitata in Miscell. eruditæ antiquit. pag. 34, ubi prior dicitur Q. Servilius Pudens. Secundum Baronius perperam vocat *Sufidium* pro *Fufidio*.

2. *Marcus quinquennalia imperii Augustei dedit.* — M. Aurelius imperii Augustei quinquennalia dedit, quod ex ejus decennalibus anno clxi celebratis necessario deducitur.

3. *Verus in Oriente per quadriennium mansit.* — Ad num. 2. Annus reditus Lucii Veri ex Oriente distinguendus ab anno, quo cum Marco Aurelio triumphavit; nam Lucius Verus anno præcedenti Orientem reliquit, currenti vero Romæ triumphavit Capitolinus in Marco, cap. 13, ait, Lucium Verum *post quinquennium* reversum esse : in Vero autem imperatore cap. 7, rem magis explicans, de eo habet : « Cum interfecto legato, cæsis legionibus, Syris defectionem cogitantibus, Oriens vastaretur, ille in Apulia venabatur, et apud Corinthum, et Athenas inter symphonias et cantica navigabat, et per singulas maritimas civitates Asiæ, Pamphyliæ, Ciliciæque clariores voluptatibus immorabatur. Antiochiam posteaquam venit, ipse quidem se luxuriæ dedit. Duces autem confecerunt Parthicum bellum, Priscus Avidius Cassius, et Martius Verus per quadriennium, ita ut Babylonem et Mediam pervenirent, etc. Egit autem per quadriennium Verus hiemem Laodiceæ, æstatem apud Daphnem, reliquam partem Antiochiæ. » Capitolinus itaque significat, hoc bellum durasse per quadriennium completum, et per quinquennium non integrum. Quare cum anno clxi inchoatum fuerit, anno clxv desiit, primaque hiems Laodiceæ transacta, a mense Novembri anni clxi deducenda. Si enim verno tempore, ut verisimile est, itineri sese commisit, sex aut septem menses ad varias illas regiones perlustrandas, in iisque aliquantulum immorandum suffecere.

4. *Verus anno superiori Romam rediit.* — Turbat tamen Eusebius in Chronico secundum editionem Pontacenam, qui secundo Marci Aurelii et Lucii Veri anno scribit : « Lucio Cæsari Athenis sacrificanti, ignis in cælo ab Oriente in Occidentem ferri visus. » Quo etiam anno Cassiodorus, Hermannus Contractus, et Marianus Scotus in Chronicis eamdem rem recitant, et quidem iisdem verbis : adeo ut ab Eusebio ea accepisse non dubitandum. Verum, cum in editione Scaligeriana prodigium illud cum primo utriusque imperatoris anno copuletur, ea hac in parte præferenda. Ad hæc, Capitolinus in Marco cap. 9, prodit; Marcum Aurelium *medio belli tempore filiam suam nupturam Brundusium usque* deduxisse, et ad Lucium Verum misisse. Quare, cum bellum Parthicum anno clxi inchoatum fuerit, et Lucius Verus Lucillam uxorem anno clxiii, ut supra demonstravi, duxerit, anno clxv ex Oriente rediit. Cæterum eo anno adhuc bellum durasse inde colligitur, quod Marcus Aurelius tertium imperator dictus sit. Mediobarbus enim nummos hujus imperatoris exhibet, in quibus legitur : Tr. P. xix. Imp. III. Cos. III. In aliis vero : Tr. P. xix. Imp. II. Cos. III. S. C. Tribunitiam potestatem xix suscepit Marcus Aurelius anno clxv, idque ante diem septimum mensis Martii. Quare eo anno dicebatur adhuc Imperator. II, quemadmodum et Lucius Verus, ut videre est in ejus nummis; et ob victorias Parthicas uterque dictus est Imp. iii.

5. *Fame sæviente.* — Insuper Capitolinus in Marco cap. 13, inquit : « Et cum famis tempore populo insinuasset de bello, fratre post quinquennium reverso in senatu egit, ambos necessarios dicens bello Germanico imperatores. » Ili famis tempore soliti erant summa cura procurare ex Ægypto, Africa, Sicilia frumenti vilitatem : quod anno clxv a Marco Aurelio factum constat. Mediobarbus enim ejus nummum producit in postica inscriptum : P. M. Tr. P. xix. Imp. iii. Cos. iii. Repræsentatur figura muliebris stans, dextra spicas, sinistra cornucopiæ; a dextris ad pedes congium frumentarium, a sinistris prora navis. Anno itaque clxv quo tribunitiam potestatem xix Marcus auspicatus est, frumentum Romam nave advectum, et populo distributum. Quamobrem cum Lucius Verus Romam redierit anno quo ea fame afflicta erat, ejus reditus cum anno clxv omnino conjungendus. Præterea Mediobarbus in numismatis Lucii Veri duo in medium adducit, in quorum postica legitur : Fort. Red. Tr. P. v. Imp. II. Cos. II. S. C. Visitur *Fortunæ reducis* sedentis typus. In alio habetur : Tr. P. v. Imp. III. Cos. II. S. C. Fort. Red. cum eodem typo. Prius, in quo Lucius Verus dicitur tantum Imp. II, quando ex Oriente digressus est, percussum, sicut et alterum, in quo Imp. III appellatur. Fortunæ enim reduci sacrificia de more offerebantur, et cum imperatores profectionem instituebant, et quando in Urbem redierant. Nulla vero numismata cum fortuna reduce expressa, sexto Lucii Veri imperii anno, seu tribunitia potestate notata, apud Mediobarbum extant; ideoque ejus ex Oriente reditus in præsentem annum, tam a Baronio, quam ab aliis male hactenus dilatus. Porro Lucius Verus, postquam Romam rediit, ob victorias a legatis reportatas, currenti anno Imp. IIII appellatus, ut patet ex nummis apud Mediobarbum, in quibus Marcus dicitur : Tr. P. XX. Imp. IIII. Cos. III. S. C. Lucius vero Tr. P. VI. Imp. IIII. Cos. II. Capitolinus enim in Marco cap. 21, ait : « Cum Mauri Hispanias prope omnes vastarent, res per legatos bene gestæ sunt. Et cum Ægyptum bucolici milites gravia multa fecissent, per Avidium Cassium retusi sunt. » Bellum Bucolicum anno clxviii gestum, ut infra videbitur : Mauritanicum itaque ad hunc annum pertinet, et ob victorias per duces relatas, uterque Augustus Imp. IIII. appellatus est. Illud autem verno circiter tempore currentis anni profligatum liquet, ex eo quod pax in imperio Romano hoc anno fuerit, ut mox dicetur.

6. *Marcus et Lucius hoc anno triumpharunt.* — Reditu *Lucii Veri* anno suo consignato, nunc de anno triumphi disserendum. Et quidem nihil ex

Eusebio in Chronico, ubi hujus mentio habetur, innotescere potest; cum alio anno in editione Scaligeriana, alio in Pontacena recitetur. Cassiodorus et Hermannus Contractus in Chronicis hunc *triumphum* cum anno præcedenti illigant. Sed eum hoc anno ductum colligo ex illis Marci Aurelii et Lucii Veri nummis mox referendis, in quibus Pax diserte legitur. Ut enim anno xc de secundo *Domitiani* triumpho loquentes, jam observavimus, *Pax* expresse, vel symbolice de more repræsentata in nummis, annis quibus triumphatum est, percussis. Sic *Pax* in quibusdam nummis anno CLXXVI cusis diserte memorata, quo scilicet anno secundum triumphum Marcus Aurelius exhibuit. Ductum primum initio anni, ex Capitolino in Vero cap. 8, deduco; ibi enim legitur : « Habuit hanc reverentiam Marci Verus, ut nomina quæ sibi delata fuerant, cum fratre communicaret die triumphi quem pariter celebrarunt. » Loquitur Capitolinus de *Parthici Maximi* titulo, qui in nummis Marci a Mediobarbo recitatis non legitur, nisi quando Marcus tribunitiam potestatem XIX quæ hoc anno paulo ante diem septimum Martii absoluta est, gerit; antea enim in nummis *Armeniacus* tantum nuncupatur, ut patet ex variis nummis a Mediobarbo relatis, in quibus habetur : M. Aurel. Antoninus Aug. Armeniacus. P. M. in aversa parte : Tr. P. XIX. Imp. II. Cos. III. S. C. In alio : M. Aurel. Antoninus Aug. Arm. Parth. Max. in postica : P. M. Tr. P. XIX. Imp. III. Cos. III. Cum tamen Lucius Verus in nummis jam quarto imperii sui anno *Parthicus Maximus* appelletur. Tristanus tomo I, pag. 866, hunc nummum producit : L. Verus Aug. Arm. Part. Max. in postica : Tr. P. IIII. Imp. II. Cos. II. Lucius itaque prius quam Marcus Aurelius, *Parthicus* appellatus est, sed hoc nomen Marco die triumphi sui communicavit; quando hic nempe tribunitiam potestatem XIX quæ hoc anno ante diem septimum Martii exivit, obtinebat.

7. *Marci Aurelii filii Cæsares dicti.* — Nec refert quod Capitolinus in Marco, cap. 12, scribat : « Petiit Lucius, ut secum Marcus triumpharet; petiit præterea Lucius, ut filii Marci Cæsares appellarentur. » Lampridius autem in Commodo Marci Antonini filio cap. 2 dicat : « Nominatus inter Cæsares quarto iduum Octobrium, Pudente et Pollione coss. » currente nempe anno. Lampridius jam cap. 1 scripserat : « Appellatus est autem Cæsar cum fratre suo Severo, » ubi loco, *Severo*, legendum, *Sex. Vero*, id est, *Sexto Vero*, ut patet ex Galeno lib. de Præcognit., cap. 10. Cum itaque Commodus et Verus Marci Aurelii filii ante mensem Octobrem Cæsares nuncupati non sint, ante eumdem mensem triumphus ille non videtur actus. Verum Capitolinus non dicit, statim ac Lucius petiit, Marcum filios suos Cæsares creasse; ideoque ex illis Capitolini verbis acti triumphi tempus deduci non potest. Marcus autem Aurelius, ut id obiter dicam, postquam imperavit, tres filios genuit, nempe *Commodum* et *Antoninum* gemellos, ut tradit Lampridius in Commodo cap. 1, qui dicit eos natos *patre patruoque coss.*, anno nempe CLXI. Tertius Marci filius fuit *Verus*, septimo ætatis anno demortuus, ut infra videbitur. Herodianus quidem, lib. 1, cap. 2, duos tantum filios Marco Aurelio tribuit, *Commodum* sc. et *Verissimum*, ut ipse appellat; quia Antonini nullam mentionem facit, quod, ut testatur Lampridius citatus, quadrimus elatus fuerit. Mediobarbus pag. 241 varios nummos refert, in quibus legitur, vel Verus Caesar, vel Annius Verus Cæs. adeo ut tertius Marci Aurelii filius dictus fuerit *Sex. Annius Verus*, et præterea in vulgari usu loquendi Verissimus.

8. *Pax in imperio Romano viget.* — Post bellum Mauritanicum pax in universo orbe Romano fuit. Verum quidem est quod scribit Capitolinus in Marco cap. 13. « Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum, quod diu eorum, qui aderant, arte suspensum est, ut finito jam Orientali bello, Marcomannicum agi posset; » sed pestem Marcomannicam expeditionem retardasse infra visuri sumus. Hujus pacis mentio tam in nummis M. Aurelii, quam in nummis L. Veri. Mediobarbus hunc Marci nummum exhibet : M. Antoninus Aug. Arm. Parth. Max. in postica : Tr. P. XX. Imp. IIII. Cos. III. Pax. Cernitur figura dextra ramum, sinistra cornucopiæ tenens. Marcus currenti anno tribunitiam potestatem XX suscepit, ideoque et pax eodem anno sancita. Idem Mediobarbus duos L. Veri nummos habet in postica inscriptos : Tr. P. VI. Imp. IIII. Cos. II. Pax. Producit et tertium, in quo legitur : Tr. P. VI. Cos. II. Pax. Aug. Visitur Pax dextra ramum oleæ tenens. Ita ut certum sit, pacem hoc anno viguisse. Et tamen Mediobarbus, qui illos nummos recitat, eodem anno Christi, nempe CLXVI ait : « L. Verus ad Euphratem iterum proficiscitur, ubi res contra Barbaros prospere gestæ; hinc imp. IV. » Tum anno CLXVII scribit : « L. Verus post quinquennium Romam reversus cum M. Aurelio de Parthis triumphat. » Quæ omnia a vero abhorrent, ut constat ex conjugio L. Veri et Lucillæ anno CLXIII, ut ostendimus, initio, et quidem *medio belli tempore*, quemadmodum habet Capitolinus in Marco cap. 9, quod per quadriennium tantum gestum est, ut docet idem Capitolinus in Vero cap. 7. Verum est Capitolinum scribere, L. Verum *post quinquennium* Romam reversum; sed quinquennium illud utrinque incompletum fuit; certumque, præsenti anno, saltem majori ejus parte, omnia in imperio tranquilla fuisse. Deinde secunda Lucii ad Euphratem profectio eodem anno, quo conjugium illud contigit, ut ex dictis, cum de eo loqueremur, colligere est. Ex his corrigendum quod scribit Baronius ad annum XVII M. Aurelii, sc. usque ad eum annum nunquam cessatum esse a bello. Hoc enim et insequenti anno arma quieverunt.

ANICETI ANNUS 3. — CHRISTI 169.

1. *Acrior in Christianos persecutio.* — Centesimo sexagesimo nono Christi anno, coss. L. Aurelio vero tertium et Vinidio Quadrato, persecutio in Christianos jam olim excitata acrius recrudescit, atque ferocius sævit. Quo enim se erga deos studiosiorem M. Aurelius præbuit, eo in illorum hostes, ac quos diceret impios Christianos, se inhumaniorem exhibuit. Hoc siquidem anno, cum magnus metus ex Marcomannico bello immineret, idem imperator totus fuit in conciliandа sibi numinum gratia : siquidem ait Capitolinus [1] : « Tantus timor belli Marcomannici fuit, ut undique sacerdotes Antoninus acciverit, peregrinos ritus impleverit, Romam omni genere lustraverit, retardatusque a bellica profectione sit : celebravit et Romano ritu lectisternia per septem dies. » Hæc ipse. At si (uti moris erat) iis temporibus quærebantur a diis responsa; eadem si non vera, saltem conficta omnia pariter in necem Christianorum conspirasse, et quasi prætextu placandorum numinum, illorum hostes esse tollendos respondisse, par est existimare. Quamobrem qui inter Christianos erant omnium spectatissimi, eos ad necem petendos ante alios, imperatorum consilium fuisse videtur.

2. *De Polycarpi martyrio historia.* — Quapropter S. Polycarpus, usque in hanc diem post tot tantasque persecutiones ipsis etiam Gentilibus reverendus, post alios ad necem tandem vulgi clamore quæritur hoc ipso anno septimo M. Aurelii Antonini, ut de eo scribit Eusebius. Porro res gesta ab eodem Eusebio [2] ex litteris Smyrnensis Ecclesiæ in hunc modum describitur : eodem tempore Polycarpus, cum Asia maximis persecutionum procellis turbaretur, martyrio supremum vitæ diem egit. Cujus quidem vitæ exitum, litterarum monumentis adhuc conservatum, in hac nostra historia memoriæ prodere in primis necessarium arbitror. Est autem epistola ex persona Ecclesiæ Smyrnensis, cui præfuit Polycarpus, Ecclesiis Ponti scripta; quæ ad ejus martyrium spectantia, perspicue docet his verbis :

3. « Ecclesia Dei quæ Smyrnam incolit, Ecclesiæ quæ est Philomilii, et aliis omnibus sanctis et Catholicis Ecclesiis, quæ ubique gentium sunt misericordia, pax, et charitas Dei Patris et Domini nostri Jesu Christi affatim impleatur. Scripsimus vobis, fratres, quæ videbantur pertinere cum ad alios martyres, tum ad beatum Polycarpum : qui quidem persecutionis flammam contra Ecclesiam incensam, sanguine suo copiose per martyrium effuso, penitus restrinxit. Istis deinceps, antequam in martyrii Polycarpi explicationem ingrediantur, ea quæ spectant ad cæteros martyres, ordine narrant, et qualem quamque celsam erectamque animorum firmitatem ad dolorum morsus tolerandos ostenderint, scite describunt. Nam (ut epistola loquitur) qui undique circumsistebant, cum coram cernerent illos partim flagris ad intimas usque venas et arterias dilaceratos, sicut jam viscera, aliaque occultiora membra intimis corporis recessibus abdita, oculis omnium subjicerentur, partim buccinorum testis e mari deportatis, et lapillis quibusdam præacutis substratis afflictos, et per quodque suppliciorum et tormentorum genus raptatos, et bestiis denique immanibus ad dilaniandum traditos : cum coram (inquam) cernerent illos hæc omnia tam toleranter sustinuisse, incredibili prope admiratione obstupuerunt.

4. « Inter quos Germanicum quemdam, qui divina gratia roboratus imbecillitatem animi naturaliter insitam, quæ efficit ut corporis mortem vehementer extimescamus, erexit, recreavitque, propter eximiam et singularem ejus constantiam, facile primas tulisse memorant. Nam cum proconsul illi persuadere conaretur, proponeret ætatem, et magnopere flagitaret, ut, cum jam adolescens esset, et in ipso ætatis flore constitutus, sui ipsius misericordiam caperet : eum illa minime curasse, sed abjecta cunctatione, feram parato animo attraxisse ad se, et prope eam in corporis sui laniatum impulisse, quo celerius ab hac injusta et impia vita liberaretur. Verum quanquam universa multitudo tum divini et cælestis hujus martyris fortitudinem et constantiam propter egregiam, et generosam mortem magnopere admirabatur, tum universam universi generis Christianorum virtutem vehementer suspiciebat : tamen subito una hoc pacto omnes cœpisse conclamare : Tolle impios : Quæratur Polycarpus. Quinetiam cum permagna turba istis populi clamoribus de Christianis conquirendis facta esset, Phrygem quemdam nomine Quintum, qui nuper e Phrygia advenerat, simulac immanes feras et terribiles, præterea cruciatus perspexerat, molli ac fracto animo obstupuisse, et tandem salute prodita, manus præ ignavia dedisse. Declarat quidem eadem,

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Euseb. lib. IV. c. 14.

quam modo citavimus, epistola, illum non prudenti animi provisione et consilio adductum, sed temere, et quasi repentino vento incitatum, cum aliis ad tribunal judicis ivisse : qui simulatque deprehensus tenebatur, illustre et evidens exemplum omnibus proposuisse, ne inconsiderate et imprudenter hujusmodi rebus se aliquando objicerent. Sed isto modo de illorum martyrum exitu a nobis expositum sit.

5. « Polycarpum autem qui maximam omnibus admirationem sui excitabat, primum ut ista de martyribus audierat, pacato et tranquillo animo perstitisse, et vultum omnemque mentis statum constantem et immobilem conservasse. Et quamvis in animo haberet illa in civitate manere; tamen familiaribus petentibus, obsecrantibusque ut se inde subduceret, demum morem gessisse : ad villam non longe ab urbe dis antem progressum esse, ibique cum paucis amicorum commoratum; et dies noctesque nihil aliud molitum, quam preces obnixe atque instanter ad Dominum fundere : quibus quidem supplex efflagitabat (hoc enim erat illi semper in more positum) ut pax tranquilla concederetur Ecclesiis. Ac triduo antequam prehenderetur, cum in precibus attente positus, somno oppressus esset, nocte in visione secundum quietem vidisse dicitur cervical flamma accensum derepente consumi, conficique. Qua quidem re e somno excitatum, statim visum suum iis, qui una aderant, exposuisse; et quod futurum erat mente fere præsagientem, aperte suis prædixisse necessariis; se, flammarum incendiis corpori circumjectis, vitam pro Christo profundere oportere. Tandem igitur cum illi, qui eum omni cura et diligentia conquirebant, instarent, iterum incredibili studio et amore erga fratres compulsum, in aliam villam se transtulisse ferunt : quo quidem non longo tempore post, qui illum insequebantur, recta pervenisse, duosque illius loci pueros comprehendisse, atque alterius illorum indicio, ubi verberibus eum ceciderant, ad Polycarpi diversorium accessisse.

6. « Qui sub crepusculum adventantes, certiores fiebant, eum in superiori conclavi assidere. Ex quo loco licet perfacile in aliam domum se recipere potuisset, noluisse tamen, sed dixisse : Fiat voluntas Domini. Quem sereno ac placido vultu collocutum esse : ut qui visum antea ignorassent, cum oculos in canam ejus et ingravescentem ætatem, in venerandam quoque et constantem vultus moderationem conjecissent, viderentur sibi rem permiram videre, rogarentque a se ipsi mutuo. Tantane, quæso, festinatio in tali sene prehendendo suscipi debuisset? Istum autem, abjecta cunctatione, primum mensam illis actutum apponi jussisse; deinde orasse, ut cibum large et affatim sumerent : unamque horam, quo libere orationi vacaret, postulasse : qua ei concessa, surrexisse, et gratia Domini cumulate repletum, adeo ardenter precatum esse, ut, qui præsto illum audirent orantem, admiratione prope obstupescerent, compluresque illorum tam spectatum, tamque eximia et divina virtute præditum senem morte affici vehementer condolescerent. Post ista, reliqua illius historia est ad verbum in eadem epistola explicata.

7. « Ut primum finem precandi fecerat, et memoria repetierat omnia quæcumque illi in vita aliquando contigissent, sive magna illa fuissent, sive exigua, sive gloriosa, sive ingloria; et totam denique Ecclesiam Catholicam per universum orbem dispersam precibus Deo commendaverat : cum jam hora abeundi instaret, satellites eum asino impositum, versus urbem die festo magni sabbati adduxerunt. Herodes, qui præfectus pacis dicebatur, et pater illius Nicætes, illi obviam prodiere : qui ubi illum ad se in rheda transtulerunt, prope eum assidentes, ei persuadere conati sunt ad hunc modum : Quid mali est, istud dicere, Domine Cæsar, et illi sacrificare, et sic tandem salvum evadere et incolumem? Polycarpus vero nullum dedit responsum : sed illis magis instantibus, sic tandem locutus est : Non facturus sum aliquando, quod mihi consulitis. Isti igitur spe illius in suam sententiam pertrahendi dejecti, contumeliosa verba in eum jaciunt, et tanta cum celeritate de curru præcipitant, ut inde delapsus tibiam magnopere laceraret, læderetque. At ille ea de re minime laborans, quasi nihil mali fuisset perpessus, lubenti animo a satellitibus ductatus, satis incitato gradu ad stadium proficiscitur. » Quod vero Smyrnensium epistola hic meminerit de Herode pacis præfecto; num fortasse hic ille Herodes Atticus, qui his temporibus sub M. Aurelio floruit inter Græcos clarissimus orator, cujus meminerunt Julius Capitolinus [1], et Gellius [2], qui et præfectus pacis sit dictus, eo quod munus illud obierit, ut tumultus ubique locorum inter cives, Gentiles et Christianos (quos dictum est magnopere increbuisse) aliquo modo componeret. Sed ad Polycarpum redeamus. In eadem Smyrnensium epistola hæc sequuntur.

8. « Polycarpo igitur in stadium ingredienti, vox e cælo demissa dixit : Fortis esto, Polycarpe, et excelso animo rem gere. Eum, a quo esset vox profecta, vidit nemo : vocem autem multi e nostris audierunt : sed propter tumultum in stadio concitatum, multitudo omnino eam audire non potuit. Illo igitur ad judicem deducto, simulatque intellectum erat Polycarpum fuisse comprehensum, ingens tumultus ciebatur. Ex quo proconsul, ubi accessit, sciscitatus est : Tu es Polycarpus? Polycarpus se eumdem esse fatebatur. Tum suadere proconsul, ut Christum negaret, sic locutus : Reverere ætatem tuam : et alia his similia, quæ ab ejusmodi viris dici solent : Jura per Cæsaris fortunam. Respice, dic : Tolle impios. Polycarpus gravi et constanti vultu in universam multitudinem, quæ erat in stadio, intuens, et manus versus eos tendens cum gemitu, oculis in cælum sublatis, dixit : Tolle impios. Præsidi, cum amplius instaret, diceretque, Jurato, conviciis Christum afficito, et te dimittam. Respondit Polycarpus : Octo-

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Gel. lib. 1. c. 2.

ginta sex annos illi jam inservivi, et nullo me hactenus affecit incommodo : quomodo igitur regem meum, qui me ad hoc usque tempus servavit incolumem, contumeliosis verbis possum afficere? Proconsule denuo urgente, ac dicente, Jura per Cæsaris fortunam, Polycarpus : Si, inquit, ad inanem ostentationem requiris, ut per Cæsaris fortunam jurem (sic enim vocas) et me, qui sim, ignorare præ te fers, sic (ut libere et ingenue loquar) accipito : Christianus sum. Quod si placet christiani professionem cognoscere : da mihi diem, et audies. »

9. Quod tantopere proconsul extorquere conaretur a Polycarpo, ut juraret per fortunam Cæsaris, eam puto adduci posse rationem, quod invaluisset penes Gentiles (ut testatur Tertullianus [1], et alii qui pro illis scripserunt Apologias) opinio, Christianos de regno assidue loquentes et Christo venturo, esse imperii perduelles, et moliri ab imperatore defectionem. Quamobrem ab eis juramentum, quod subjecti regibus præstare solerent, præsules provinciarum in hunc modum exigere consueverunt. Porro sic jurabant Christiani principibus, ut tamen a deorum nominibus (ut idem Tertullianus [2] ait) abstinerent. Sed de his alias inferius pluribus. Pergit deinceps quæ subsecuta sunt in hunc modum epistola.

10. « Tum proconsul : Istud, inquit, persuade populo. Tibi equidem (inquit Polycarpus) rationem, et sententiam meam aperire non gravabor : magistratibus enim et potestatibus a Deo constitutis eum honorem, qui nostrarum animarum saluti, nostræque religioni nihil affert detrimenti, pro dignitate tribuere docemur : sed illos non satis dignos existimo, quibus de fide nostra per responsum satisfaciam. Et proconsul : Bestias, inquit, habeo in promptu : istis te objiciam laniandum, nisi te mature pœnituerit. Accerse, inquit : nam nobis rata et decreta stat sententia : et multum ab eo absumus, ut aliquando animo mutato nos meliorum pœniteat, et deteriora sequamur. A sævitia et crudelitate ad æquitatem et modestiam traduci, est pulchra sane mutatio. Ad quem rursus proconsul : Te, inquit, ardentibus flammarum incendiis domitum et mansuetum reddam, si bestiarum laniatus contemnas, et non resipiscas ocius. Tum Polycarpus : Ignem, inquit, mihi minitaris, qui ad tempus exardescit ille quidem, sed paulo post penitus extinguitur : verum ignem illum futuri judicii, ad perpetuum impiorum supplicium et cruciatum reservatum, omnino ignoras. Sed quid cunctaris? profer bestias aut aliud quod lubet. Ista et alia complura locutus, tanto vultus decore et gratia imbutus est, tantaque animi fidentia et alacritate expletus, ut his, quæ ei essent tam minaciter objectata, non modo non conturbatus succumberet, sed contra certe illum ipsum proconsulem admirabili sua constantia et gravitate prorsus obstupefaceret. Proconsul præconem mittit, qui in medio stadio istud ter prædicaret : Polycarpus professus est, se christianum esse. » Per præconem namque solitum interloqui judicem, leges [1] antiquæ declarant. Sed sequitur :

11. « Quæ vox cum a præcone esset emissa, universa tum Gentium, tum Judæorum multitudo, qui Smyrnam incolebant, animi impetu et bile effrenata exardescens, alta voce clamare : Iste est Asiæ doctor : Iste Christianorum pater : Iste nostrorum deorum eversor : Iste denique est, qui adeo multos perdocuit, ut neque diis sacrificent, neque eos adorent. Quæ cum essent locuti, vociferari, et rogare Philippum munerarium, ut leonem, qui Polycarpum discerperet, emitteret. Hic vero respondere, non esse sibi integrum : quoniam fratrum jam certamina confecta erant. Tunc illis visum est, uno consensu clamando instare, ut Polycarpus vivus in rogum conjiceretur. Ita enim factum oportuerat, ut visio, quæ de cervicali illi apparuisset, compleretur (quod quidem cum ardens videret, Deum precatus paululum, ad fideles tandem, qui cum eo erant, se convertit; et mente, prophetico more, futura præsagiens dixit : Me vivum oportet cremari). » Ista igitur erant tanta cum celeritate suscepta, ut dicto pene citius propterea geri viderentur, quod cum frequens hominum turba et ex officinis et ex balneis ligna fermentaque actutum coacervabat, tum maxime Judæi ad hoc facinus (sic enim illorum mos in ejusmodi negotio erat) operam propenso animo conferebant.

12. Verum ubi rogus extructus et paratus erat, Polycarpus, soluto cingulo, et omnibus vestibus exutus, calceos etiam sibi extrahere cœpit : quod quidem antea non aliquando facere consueverat, propterea quod singuli fideles magno studio inter se contendebant, quis primum ei in eo munere inserviens corpus illius posset contrectare : nam in toto ætatis curriculo etiam ante canitiem propter vitam honeste actam probeque moratam, magnopere colebatur. Paulo post igitur instrumenta, quibus in rogo firmus teneretur, apparata corpori illius circumjiciuntur : et cum illum clavis vellent affigere, dixit : Sinite me hoc modo : nam qui mihi patientiam ad ignis flammas sustinendas pro sua clementia largitur, largietur etiam, ut sine commissuris clavorum, quibus me affigere statuistis, constans absque ulla corporis commotione ego adhærescam. Idcirco illum non clavis, sed solum vinculis colligarunt. Qui manibus a tergo circumplicatis constrictisque, tanquam aries insignis ex immenso grege delectus, ut holocaustum gratum et acceptum fieret Deo omnipotenti, sic locutus est :

13. « Pater dilecti et benedicti Filii tui Jesu Christi, per quem tui cognitionem accepimus, Deus angelorum et potestatum, Deus totius creaturæ, et justorum cujusque generis, qui vivunt in conspectu tuo, tibi gratias ago, quod me hujus diei et horæ celebritate donasti, in qua tum in martyrum numero, tum in calice passionis Christi tui tormentorum particeps fiam, in resurrectionem vitæ æternæ, tam animæ quam corporis, per immortalem Spiri-

[1] Tert. in Apol. Just. ad Anton. Arnob. et alii. — [2] Tert. in Apol. c. 32.

[1] L. fustibus. C. ex quibus caus. infam. irrog.

tus sancti virtutem : inter quos quæso martyres hodie in conspectu tuo pro hostia pingui et accepta admittar, sicut præparasti, præsignificasti, et jam tandem complevisti, qui Deus verus es et omnis mendacii expers. Ac propterea præ cæteris omnibus te laudo, te benedico, te glorifico per Jesum Christum dilectum filium tuum, pontificem æternum, per quem tibi cum Spiritu sancto gloria nunc et in futura sæcula sæculorum. Amen. Hanc vocem, Amen, ubi emiserat, et orandi finem fecerat; carnifices, quibus ignis instruendi cura imponebatur, rogum incenderunt.

14. « Qui ubi ardentem flammam effuderat, miraculum ingens iis, quibus idem videre a Deo concessum fuit, quique ad ea, quæ gerebantur, cæteris fidelibus in posterum enarranda, erant reservati, visum est. Ignis enim fornicis speciem gerens, tanquam velum navigii ventorum flatibus turgescens, corpus martyris undique obvallabat. Ille in medio constitit, non tanquam caro exusta, sed tanquam aurum et argentum in camino ignis ardore probatum. Quinetiam tantum et tam fragrantem odorem inde hauriebamus, ut idem velut ex thure odorifero, aut alio quovis pretioso aromate, efflatus videretur. Ad extremum igitur, cum nefarii et impii homines ejus corpus ab igne minime posse consumi viderent : carnifici mandata dederunt, ut propius ad rogum progressus, illum ense stricto confoderet. Qua re confecta, tanta cruoris copia effluxit, ut ignem prorsus extingueret, et universa multitudo quæreret secum magna cum admiratione, utrum tantum esset discriminis inter fideles et electos : ex quorum numero iste Polycarpus unus erat, vir nostris temporibus omnium facile præstantissimus, Catholicæ Smyrnensis Ecclesiæ episcopus, doctor apostolicus, et propheta pius. Nam quodcumque verbum ex ejus ore exibat, idem vel jam expletum erat, vel postea pro certo explendum.

15. « Invidus igitur, odiosus, et justorum hominum generi semper infestus diabolus, cum martyrii ejus amplitudinem, cumque incorruptam et integram usque a teneris unguiculis vivendi rationem, immortalitatis corona remuneratam, eumque ipsum propterea stabili et certo præmio vitæ æternæ donatum cerneret; omni cura et cogitatione eo incubuit, ne corpus ejus a nobis inde auferretur : idque adeo, ut permulti e nostris permagna cupiditate ducerentur et ejus rei efficiendæ, et sanctæ illibatæque carnis perfruendæ. Nam certi homines Nicætem patrem Herodis, Dalcæ fratrem, submonebant, ut præsidem exoraret, ne corpus ejus cuiquam daret : Ne Christiani, inquiunt, Crucifixo illo relicto, hunc venerari incipiant. Atque hæc Judæis submonentibus, obnixeque instantibus, aggressi sunt. Judæi autem nos, quibus in animo erat illum ex igne eximere, accurate observabant. At illud miseri penitus ignorabant, nimirum nos non aliquando in animum posse inducere, ut vel Christum deseramus, qui pro salute omnium, qui in mundo salvi futuri sunt, crucis tormenta perpessus sit, vel alium quempiam aliquando colamus ut Deum. Illum enim, qui vere Dei Filius est, adoramus : martyres vero, ut discipulos et imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in proprium regem et magistrum declaraverunt, merito amplexamur; quorum cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.

16. « Centurio autem, cum videret Judæos instare contentius, corpus martyris in medio poni, et (ut Gentium mos fert) igne comburi jubet. Sic nos postea ossa ejus, lapillis pretiosis auroque puriora ex cineribus selecta eo loco reposuimus, qui illis erat decorus, consentaneusque. Ubi sane nobis, aliquando in unum coactis Dominus præstabit, ut celebrem ejus martyrii diem, instar natalis festi, cum exultatione et gaudio quantum fieri potest maximo recolamus : idque cum ad martyrum memoriam, qui antea tale certamen confecerunt : tum ad eorum exercitationem, mentisque ad talem constantiam præparationem, qui postea eo genere mortis Christum ingenue confessuri sunt. » Hactenus epistola Smyrnensium Ecclesiæ apud Eusebium ex versione Christophorsoni, a qua translatio Ruffini [1], in his præsertim quæ ad finem sunt posita, reperitur aliquantum diversa, utpote (quod existimandum est) ex diverso textu Eusebii comparata : nam hæc postrema ipse sic vertit : « Ambusta ossa, pretiosissimis gemmis cariora, et omni auro probabiliora per ignem facta, collegimus; et sicut conveniebat, ex more condidimus. Quo in loco etiam nunc, præstante Domino, solemnes agimus celebresque conventus, maxime quidem in die passionis ejus. Sed et cum eo eorum memorias, qui prius passi fuerant, celebramus, ut sequentium animi ad præcessorum viam exemplis insignibus suscitentur.» Hæc Ruffini versio. Sed ex utraque antiquus mos Ecclesiæ tum in condendis ac venerandis sacris sanctorum martyrum reliquiis egregie commendatur, tum etiam de celebrandis diebus festis natalium eorumdem vetus traditio testata ac in omnibus explorata redditur.

17. Sed prosequamur cætera : subdit enim mox Eusebius [2] hæc ipsa : « Ista de beato Polycarpo, qui Smyrnæ martyrium obivit, cum aliis duodecim ex Philadelphia profectis, qui idem genus mortis lubenter pertulerunt, litteris mandata sunt. Qui solus præ cæteris multo maxima nominis celebritate apud omnes floruit, usque adeo ut ipsis Gentibus ubique locorum frequens in ore et sermone versetur. Talem quidem exitum res ab admirabili et apostolico Polycarpo gestæ tandem consecutæ sunt, cujus historiam in ea quam declaravimus, epistola fratres Ecclesiæ Smyrnensis accurate narrarunt. » Hucusque ipse de rebus Polycarpi ex dicta epistola Smyrnensis Ecclesiæ; quæ quidem Acta publice legi

[1] Euseb. lib. IV. c. 15. vers. Ruf. — [2] Euseb. lib. IV. c. 14. vers. Christoph.

consuevisse in Ecclesia, ut quæ fidelissime ac sincerissime scripta essent, testatur Gregorius Turonensis in libro de Gloria martyrum [1].

18. *Polycarpi scripta.* — His igitur de Polycarpi martyrio enarratis, reliquum est, ut de iis, quæ ab eo scriptorum monumentis tradita sunt, pauca dicamus. Jam superius mentio habita est de epistola ab eo scripta ad Philippenses; quam etiam legi publice in Ecclesia, antiquum usum fuisse, tradit S. Hieronymus [2]. Ad hæc addimus, affirmare Suidam, datam fuisse ab eodem Polycarpo epistolam ad Dionysium Areopagitam, quæ non extat : haud dubium putamus inter tam insignes eruditione ac pietate viros intercessisse magnam animorum conjunctionem, ac proinde inter eos (quod commune est amicorum omnium) viguisse litterarum consuetudinem, nec intermissam fuisse, etiamsi idem Dionysius (ut dictum est superius) fuerit amandatus in Gallias. Usus quidem ille amicitiæ inter Asianos Christianos ac Gallos, qui ex epistola Ecclesiarum Viennensis ac Lugdunensis, ad eos qui in Asia sunt Christianos conscripta, optime declaratur (recitaturi sumus eam paulo inferius) facile ut hæc opinemur, inducit. Rursum vero non unas illas tantum ad Philippenses, vel alteras ad Dionysium litteras scriptas fuisse a sanctissimo viro Polycarpo, sed quod vigilans esset ejus erga omnes Orientis Ecclesias vel alias studium, ut credamus impellit, complures ab eo ad diversas Ecclesias datas fuisse epistolas.

19. Id quidem et S. Irenæus episcopus Lugdunensis, qui ab ipso Polycarpo fuit sacris litteris imbutus, testatur in ea quam ad Florinum, qui olim una secum docentem audierat Polycarpum, conscripsit epistolam : cujus quidem partem ab Eusebio [3] recitatam, hic describere, operæ pretium existimamus, ait enim : « Ista dogmata, Florine, ut tecum agam humanitus, sanæ doctrinæ et sententiæ non sunt : ista dogmata sunt Ecclesiæ repugnantia, utpote quæ eos, qui illis obsequuntur, in maximam impietatem dejiciant : ista dogmata ne hæretici quidem, qui erant ab Ecclesia exturbati, unquam affirmare audebant : ista dogmata presbyteri qui ante nos fuerunt, quique erant ipsorum Apostolorum discipuli, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia apud Polycarpum, cum et in aula imperatoris splendide lauteque vitam degebas, et sedulo te Polycarpo probare nitebaris. Nam ea quæ tum gerebantur, multo firmius insident, quam quæ nuper præterierunt : cognitio enim, quam a puero combibimus, una cum ætate accrescit simul, et quasi vinculo cum ipso animo penitus copulatur : adeo ut et locum in quo assidebat beatus Polycarpus cum dissereret, illius eo adventum, et introitum, et formam, et modum vitæ, corporis effigiem, disceptationes, ac sermones quos ad multitudinem habebat et ut necessitudinem et vitæ usum cum Joanne et reliquis, qui ipsum Dominum vidissent, se habuisse narraret, et quo pacto memoraret eorum sermones, quin etiam quæ ab illis de Domino audivisset, quo modo de miraculis ejus ac virtutibus et de doctrina denique, sicut ab illis, qui fuissent suis oculis Verbum vitæ conspicati, Scripturis vere consentientia narraret, videar mihi posse rite percensere. Hoc eo tempore per Dei misericordiam, quam erga me ostendebat, studiose et attente audiebam, atque non chartæ et litteris, sed interiori mentis cogitationi mandabam; et perpetuo, Dei juvante gratia, ingenue et exquisite recordatione renovo. Atque coram certe jam Deum contestari possum, illum beatum et apostolicum senem Polycarpum, si hujusmodi dogmata forte audisset, continuo exclamaturum, et aures obturaturum, ac de more suo dicturum fuisse : O bone Deus, in quæ me tempora reservasti, ut ista patiar? atque ex eo loco, quo vel sedens, vel stans ea audisset, extemplo plane aufugiturum. Itemque ex epistolis, quas cum ad vicinas Ecclesias, quo eas confirmaret, tum ad quosdam fratres, quo eos tum admoneret, tum cohortaretur, misit, ista ita se habere, manifesto cognosci poterit. » Hactenus Irenæus apud Eusebium. At de Florini erroribus dicendum pluribus suo loco.

20. *Polycarpi discipuli.* — Quod autem ad discipulos Polycarpi pertinet : præter Irenæum, de quo facta est ex suis ipsius scriptis mentio, et post Florinum, qui in impietatis foveam lapsus est; in antiquis tabulis ecclesiasticis memoriæ proditur [1], Andochium presbyterum, Tyrsum diaconum, et Felicem, ejusdem Polycarpi discipulos, ab ipso in Gallias esse missos, eosdemque apud Augustodunum fuisse martyrio coronatos. Benignus quoque presbyter, qui martyrium subiit [2] apud Divionem, ejusdem Polycarpi fuit discipulus, ab eodemque cum cæteris in Gallias est amandatus, ubi tunc videtur consummasse martyrium cum M. Aurelius ob expeditionem Germanicam in Galliis ageret. Mutuam sane quamdam inter Asianos Christianos et Gallos intercessisse amoris et consuetudinis conjunctionem, tum Polycarpi de eis adeo benemerentis declarat studium, tum Lugdunensium et Viennensium ad Asianos de rebus gestis martyrum litteræ scriptæ aperte indicant : de quibus inferius dicturi sumus. Ex amicitiæ namque usu inter Dionysium qui dictus est Galliarum Apostolus, et Polycarpum, ejusmodi inter Asianos et Gallos amicitiæ fœderis occasionem (quod dictum est) provenisse putandum. Fortasse etiam accidit, ut cum Polycarpus ad Anicetum Romam se contulit, hos secum ex Asia duxerit, qui inde prædicandi Evangelii gratia in Gallias fuerint ablegati.

21. *Pionii martyris Acta.* — Post hæc autem de Polycarpo ab Eusebio recitata, idem hæc subdit [3] : « Alia etiam aliorum martyria Smyrnæ eodem temporis momento, quo Polycarpus martyrium perpe-

[1] Greg. Tur. de Gloria mart. c. 89. — [2] Hieron. de Scrip. Eccl. in Polycarpo. — [3] Euseb. lib. V. c. 9.

[1] Martyrol. Roman. et alii 24 Septemb. — [2] Martyrol. Roman. 1 Novembr. — [3] Euseb. lib. IV. c. 14. prope fin.

tiebatur, factitata, in eam de eo conscriptam epistolam congesta sunt : inter quos Metrodorus presbyter, qui erroris a Marcione inventi fautor esse putabatur, in ignem injectus migravit e vita. Ex martyribus item, qui eo temporis obierunt, unus erat Pionius, fama pervagata et multorum præconiis eximius : cujus confessiones sigillatim habitas, cujus ingenuam sermonis libertatem, cujus Apologias pro fide coram populo et magistratibus recitatas, cujus conciones ad docendum accommodatas ; cujus benigna his qui persecutionis acerbitate animis omnino cecidissent, humanitatis officia tributa ; cujus jucundas et gratas consolationes, quas in carcere fratribus, qui ad eum ingrediebantur, adhibuit : quæ præterea tormenta sustinuerit, quos in eisdem dolores toleraverit, quam acerbe clavorum confixus pertulerit, quantam in rogo animi magnitudinem ostenderit, qualem denique et quam insignem mortem præter alias omnes res ab eo tanta cum admiratione gestas subiverit : eos, quibus libitum est cognoscere, ad libellum a nobis de veterum Sanctorum martyriis in unum redactis editum, qui quidem omnia facta illius plenissime complectitur, amandamus. » Hactenus Eusebius.

22. At hæc ipsa sic ab eo summatim complexa Acta Pionii, eo ordine, quo ab ipso hic posita sunt, fusius narrata habentur [1] : quæ quidem esse illa ipsa, quæ ab Eusebio hisce lineamentis sunt adumbrata, nulla est apud me dubitatio. Sed cum sincera atque legitima esse noscantur, eaque tum ex publicis Actis proconsularibus accepta, tum ab iis qui aderant simpliciter absque fuco (quod rarum est apud Græcos invenire) conscripta, eademque consignata certo die et consulibus habeantur : pateat autem ex eis, Smyrnæ Decii imperatoris tempore esse acta : dubitationem non levem afferunt quo modo ab Eusebio ea ad Polycarpi martyrii tempora referantur. Qua in re quid existimem, meam paucis aperiam sententiam. Cum Græci omnes in Menologio æque profiteantur, Pionium passum esse sub Decio ; ut credam adducor vel aliter apud eos lectum esse textum Eusebii, vel ei asserenti passum Pionium Smyrnæ, tempore quo passus est Polycarpus, minus ausos esse adversari voluisse ; tamen Eusebium significare, in libello illo de Smyrnensibus martyribus descriptum quoque fuisse Pionii martyrium, quod ibidem loci, atque etiam eodem anni tempore, non autem quod sub eodem imperatore passus sit. Certe quidem quod in iisdem Actis mentio habeatur de Cataphryga hæretico, et de Metrodoro Marcionita tum martyrium subeunte : ea ad hoc ipsum tempus martyrii Polycarpi haudquaquam referri posse videntur : nam nondum Cataphrygæ cogniti, atque ut hæretici damnati erant ; et ipse Marcion, suæ adhuc sententiæ inconstans assertor, Romæ (ut diximus) exomologeses agebat.

23. Quamobrem veluti ex necessaria quadam assumptione Pionii martyrium referimus ad ea tempora Decii, quæ consulibus in ejus Actis positis adnotantur : cum ex iis, quæ dicta sunt impossibile esse appareat, ut his Marci imp. temporibus aptari possit. Ipsa igitur quæ diximus Acta Pionii ab Eusebio adeo commendata, eademque germana suo loco inferius intexemus : his consentiunt ea quæ ibidem ita addit postremo [1] Eusebius : « Sequuntur deinceps in eadem epistola facta memoratu digna aliorum martyrum, qui Pergami, quæ est urbs Asiæ, mortem oppetiverunt, Carpi, Papyli, et mulieris Agathonicæ : qui, post multas et eximias fidei et religionis nostræ confessiones, martyrio gloriosam mortem assecuti sunt. » Hucusque ex libello Smyrnensis Ecclesiæ Eusebius. Porro horum quoque martyrum Acta scripta inveniuntur [2] : in quibus cum legatur hos etiam passos tempore Decii, eadem nostræ sententiæ favere noscuntur, nimirum in eodem libello Smyrnensis Ecclesiæ plures diversis temporibus passos martyres scriptos esse. At de his satis. Quam male autem Romano imperio a Marco imp. consultum fuerit, ut auctis deorum sacris, et persecutione in Christianos vehementius instaurata, sic jacerentur belli Marcomannici fundamenta, atque his auspiciis ejus expeditio pararetur, dicetur anno sequenti.

[1] Metaphr. die 1 Febr.

[1] Euseb. lib. IV. c. 14. — [2] Metaphr. die 13 Apr.

Anno periodi Græco-Romanæ 5660. — Olymp. 236. an. 3. — Urb. cond. 920. — Jesu Christi 167. secundum Baronium 169. — Soteris papæ 7. — Marci Aurelii et L. Veri impp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Verus Aug. III* et *Quadratus.*

2. *Quinquennalia L. Veri.* — Lucii Veri consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob quinquennalia nempe anno uno dilata, quorum solemnium multa supersunt vestigia. Mediobarbus hujus imperatoris nummum producit in postica inscriptum : Tr. P. VII. Imp. IIII. Cos. III.

Cernitur Victoria stans ad arborem, in qua clypeus, in quo Vic. Par. id est, *Victoria Parthica*. Quia sc. annis hujusmodi festivitatibus addictis, præcedentium victoriarum memoria renovata. Ibidem in postica alterius nummi : Cong. Aug. IIII. Tr. P. VII. Imp. IIII. Cos. III. S. C. Repræsentantur duo impp. in substructione cum dea Liberalitate congiarium distribuente figuræ scalam ascendenti. Congiarium autem in quinquennalibus similibusve festis populo distribui solitum. Denique in aversa parte nummi M. Aurelii legitur : Tr. P. XXI. Imp. IIII. Visuntur duo imperatores in quadriga, quam præcedit triumphalis pompa. Mediobarbus ait nummum ad triumphum de Armenis et Parthis hoc anno actum, referendum esse. Sed sine dubio fallitur, cum jam anno superiori pax sancita fuerit, ideoque et triumphus ductus. Ad refricandum itaque utriusque imperatoris triumphi memoriam numisma illud percussum.

3. *Persecutio Christianorum.* — Eusebius in Chronico quartam persecutionem Christianorum hoc anno consignat, cujus etiam meminit Idacius in Fastis sub hujus anni consulibus. Ex quo aliud quinquennalium L. Veri habemus indicium, persecutiones enim in decennalibus et id genus festis de more excitatæ.

4. *Martyrium Polycarpi.* —Ad num. 2 et seqq. Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii existimat cum hoc scriptore, S. Polycarpi martyrium hoc anno contigisse, eumque die XXIII Februarii, quo colitur in Martyrologiis Latinis, et in Menæis Græcis, passum esse : præferenda tamen Usserii sententia in Dissert. de Macedonum et Asianorum anno solari cap. 3, quam probat ex ipsis martyrii Polycarpi Actis, quæ extant apud Eusebium lib. 4, cap. 15, ubi dicitur Polycarpus, postquam captus, deductus in civitatem, *die magni sabbati*, cujus etiam diei in Actis *S. Pionii* martyris mentio, quod de sabbato Pascha proxime antecedenti intelligendum. Neque enim Christiani aliud unquam sabbatum ita appellarunt, quam illud quod Paschalem solemnitatem antecedebat. Porro anno Christi CLXIX terminus paschalis juxta Alexandrinos fuit Martii die XXIX; Calippicus vero die Martii XXX, vel XXXI. Sabbatum, quod lunam hanc XIV antecessit, in Martii diem XXVI incurrit, seu in diem VII kalendas Apriles; quo die passum esse Polycarpum docet auctor Chronici Alexandrini, qui Æliano et Pastore coss. anno sc. Christi CLXIII ait : « Quos inter (nempe martyres) Smyrnæ pontifex Polycarpus Joannis apostoli discipulus, a quo creatus erat episcopus, captus ab Herode irenarcho Nicetæ filio, Tatio Quadrato proconsule, VII kal. Aprilis in profesto Pascha ipso sabbato hora 8 in medium adductus, vivus igne concrematus est, cum ageret annum VII supra octogesimum. » Diem itaque martyrii S. Polycarpi nobis conservavit auctor Chronici Alexandrini, licet in anno, quo passus est, erraverit. Observat autem Usserius Smyrnæos a die XXV mensis Martii mensem Xanthicum exorsos esse.

5. *Annus hujus martyrii obscurus.* — Valesius, temporaria nota, quæ magno sabbato exprimitur, neglecta, seu potius contempta, ait, cum Smyrnæi paulo ante Pionii martyrium principatu Decii imperatoris, id est, octoginta circiter annis a passione Polycarpi, hujus sancti natalem VI kalendas Martii celebrarint, ut ex eorum epistola, quam recitat, liquet, dubitandum non esse de die martyrii hujus. At infirma hæc ratio ; Sanctos enim aliis postea diebus, quam quibus passi sunt, cultos fuisse, innumera exempla demonstrant. Deinde ex Aristide lib. 4 Orationum sacrar. conatur ostendere, Polycarpum præsenti anno martyrium subiisse. Aristides enim, inquit, indicare videtur, *Statium Quadratum*, non vero *Tatium* (ut perperam legitur in Chronico Alex.) præsenti anno proconsulatum Asiæ gessisse, cum dicit paulo post pestem illam, quæ in Asia grassata est, Severum proconsulem fuisse. Eusebius in Chronico eam pestem confert in annum VIII M. Aurelii : proinde *Severus* anno hujus imperatoris IX proconsul Asiæ fuit. Ante Severum proximo anno proconsul fuerat *Pollio*, ut ibidem testatur Aristides. Proxime vero ante Pollionem proconsul Asiæ fuerat *Quadratus*. Sic enim Aristides in eadem oratione, ubi postquam ea retulit, quæ Pollione proconsule sibi acciderant : « Age, inquit, quasi per scalam progredientes, id quod ante hæc contigit, memoremus. Cum sophista ille, cujus paulo ante memini, proconsul esset, etc. » Hic sophista sine dubio *Quadratus* est, cujus mentionem antea fecit Aristides in eadem orat. 4 ubi etiam eum rhetorem appellat. Sic *Quadratus* proconsul Asiæ fuit anno VII imperatoris Marci, præsenti nempe, quo sub Quadrato Polycarpus passus est. Ita Valesius. Sed incertum, an Aristides loquatur de priori peste, quæ anno VII M. Aurelii contigit, an vero de alia peste, quæ anno CLXXI grassata est, de qua Eusebius in Chronico mentionem facit. Quod si de posteriori sermonem habeat, ut verisimile est, Aristides nostræ sententiæ manifeste favet. Quare ex hoc auctore nihil certi deduci potest.

6. *Lues.* — « Lues multas provincias occupavit, Roma ex parte vexata, » ut ait Eusebius in Chronico, de qua Baronius anno sequenti.

ANICETI ANNUS 4. — CHRISTI 170.

1. *Lues teterrima in Romano imperio.* — Christi anno centesimo septuagesimo, coss. Vettio Paulo et Julio Montano, agente in imperio M. Aurelio cum collega Lucio Vero annum octavum, « lues magna, inquit Eusebius [1], provincias occupavit, Roma ex parte magna vexata. » Julius Capitolinus [2] etiam tempore apparatus expeditionis Marcomannicæ, cum M. Aurelius totus esset in concilianda sibi deorum gratia, immanem ejusmodi pestilentiam exortam tradit, cum post recensitos varios deorum cultus, mox subdit : « Tanta autem pestilentia fuit, ut vehiculis cadavera sint exportata, sarracisque. Tunc autem Antonini leges sepeliendi, sepulcrorumque asperrimas sanxerunt : quandoquidem caverunt, ut si quis vellet, fabricaret sepulcrum, quod hodieque servatur. Et multa quidem millia pestilentia consumpsit, multosque ex proceribus, quorum amplissimis Antoninus statuas collocavit : tanta quidem clementia fuit, ut sumptu publico vulgaria funera juberet efferri. » Hæc ipse breviter admodum et subobscure. Ejusmodi de sepulcris latæ a Marco leges periisse videntur ; cujus tantum ab Ulpiano hoc citatur rescriptum [3] : « Divus tamen Marcus rescripsit, nullam pœnam meruisse eos, qui corpus defuncti in itinere per vicos aut oppida transvexerunt : quamvis talia fieri sine permissu eorum, quibus permittendi jus est, non debeant. »

2. De eadem quoque pestilentia, ejusque origine, idem Capitolinus hæc alibi [4], cum agit de Lucio Vero : « Fuit ejus fati, ut in eas provincias, per quas rediit, Romam usque luem secum deferre videretur. Et nata fertur pestilentia in Babylonia, ubi de templo Apollinis ex arcula aurea, quam miles forte inciderat, spiritus pestilens evasit, atque inde Parthos, orbemque complesse. » Quam justo Dei consilio factum est, ut ab eodem ipsorum deo, ex quo Æsculapium haberent pestis propulsatorem, pestis egressa, Romanum imperium devastarit ? sed hæc omnia ceciderunt in ultionem sanguinis Christiani. Meminit ejusdem quoque pestis et Galenus, qui tunc Romæ agens, ejus vitandæ causa, fuga sibi consuluit, in patriam [5] rediens : agens enim de ea, maximam [6] appellat pestilentiam, eamque longissimam fuisse [7] tradit, persimilemque ei fuisse scribit quam Thucydides narrat [8].

[1] Euseb. in Chronic. — [2] Jul. Capit. in M. Aur. — [3] L. III. §. Divus ff. de sepul. viol. — [4] Jul. Capit. in L. Vero. — [5] Idem in vita Gal. — [6] Gal. de præsag. expuls. lib. III. c. 3. — [7] Idem de morb. vulg. l. III. ægrit. I. et lib. VI. c. 29. — [8] Idem simpl. medic. l. IX.

3. Adeo enim sæviit lues ipsa, ut, cum depasta esset innumeram Romanorum multitudinem, ad futurum bellum Marcomannicum oportuerit servos et alios præter usum armare. Rursum vero restituisse numinum cultum quam diligentissime imperatorem, ut ingruentem in dies magis pestem propulsaret, tradit idem qui supra Capitolinus [1], cum ait : « Instante adhuc pestilentia, et deorum cultum diligentissime restituit; et servos quemadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit, quos Voluntarios, exemplo Volonum, appellavit : armavit etiam gladiatores, quos Obsequentes appellavit : latrones etiam Dalmatiæ atque Dardaniæ milites fecit : armavit et Diocmitas : emit et Germanorum auxilia contra Germanos. » Hæc ipse. Sed hæc in secunda expeditione facta esse post mortem Lucii, idem auctor affirmat : quo item tempore, filium ejus septennem, oborto sub aure tubere, ea vi morbi sublatum esse tradit.

4. *Malorum causa dicti Christiani.* — Aliis adhuc cladibus Urbem ipsam atque Romanum imperium fuisse exagitatum, idem auctor docet his verbis : « Interpellavit istam felicitatem et securitatem imperatorum prima Tiberis inundatio quæ sub illis gravissima fuit : quæ res et multa Urbis ædificia vexavit, et plurimum animalium interemit, et famem gravissimam peperit : quæ omnia mala Marcus et Verus sua cura et præsentia temperarunt. » Verum hæc de excrescente Tiberi, ipso imperii exordio contigisse videntur. Cæterum tantum abest, ut his cladibus Gentiles afflictati, a Christianorum persecutione cessarint, ut potius, quod sibi persuaderent hæc omnia mala ob spretum a Christianis deorum cultum ab illis immitti ; idcirco in eos sævius insanire, acerbius insilire, et quasi auctores malorum omnium junctis animis conspirare studuerint : nam ad hæc respexisse quoque tempora videtur Tertullianus [2], cum ait : « Adversus sanguinem innocentium conclamant, prætexentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicæ cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam. Si Tiberis ascendit in mœnia, si Nilus non ascendit in arva, si cælum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. Tantos ad unum ? » Sicut etiam ad hæc eadem tempora allusisse visus est, cum superius ait [3] : « Si enim hostes exertos, non tantum vindices occultos agere velle-

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Tert. Apol. c. 40. — [3] Ibid. c. 37.

mus, deesset nobis vis numerorum? plures nimirum Mauri, et Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantæcumque, unius tamen loci et suorum finium, Gentes, quam totius orbis?» Quos enim populos nominavit, sub horum imperium adversus Romanos arma movisse certum est. De Parthis et Marcomannis jam dictum est : de Mauris idem affirmat Julius Capitolinus [1] invaluisse ac devastasse Hispanias, quod bellum per legatos confectum ait.

5. Perseverarunt hæc, quandiu Gentiles fuere, qui in Christianos hanc calumniam frequenter, ut quoddam telum potissimum intorquentes, objectare consueverant : cujus rei causa permotus Arnobius (ut ipse testatur) suo tempore adversus Gentes libros septem conscripsit, in quorum exordio hæc præfatur : « Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere, postquam esse in mundo christiana gens cœpit, terrarum orbem periisse, multiformis malis affectum esse genus humanum ; ipsos etiam cælites derelictis curis solemnibus, quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos : statui pro captu ac mediocritate sermonis contraire invidiæ, et calumniosas dissolvere criminationes : ne aut illi sibi videantur, popularia dum verba depromunt, magnum aliquid dicere : aut, si nos talibus continuerimus a litibus, obtinuisse sese causam putent, victam sui vitio, non assertorum silentio destitutam. Non enim negaverim validissimam esse accusationem istam, etc. »

6. Cæterum ante ipsum plenius refellerunt eamdem calumniam Tertullianus tum in Apologetico, tum scribens ad Scapulam ; Cyprianus itidem agens adversus Demetrianum, et in commentario illo quem de Idolorum vanitate edidit ; sed et alii complures ecclesiastici tractatores eamdem quoque calumniam potentissime confutarunt. At non hæc tantum Gentiles sub ethnicis imperatoribus Christianorum hostibus in nos jaculari, sed etiam sub christianis principibus eadem procaciter objectare non desierunt : quorum causa (ut suo loco fusius dicemus) Orosius scripsit historias, et S. Augustinus eruditissimos illos de Civitate Dei commentarios ingenti studio atque solertia elaboravit.

7. *Theophilus Antiochenus et ejus scripta.* — Hoc eodem anno octavo imperatorum, post Heronem Antiochenum episcopum, qui viginti sex annos in episcopali functione explevit, eligitur Theophilus, vir perquam eruditus, cujus excellentis ingenii ac pietatis complura Eusebii tempore (ut ipse tradit [2]) extabant opera. Sedisse hunc annos [3] octo, idem auctor affirmat : verum cum ex ejus commentariis ad Autolicum [4] constet ipsum supervixisse M. Aurelio imperatori, dicendum profecto est, dictum annorum numerum excessisse : quamobrem Nicephori chronologiæ de Theophili annis æquius est assentiri, qui sedisse eum tradit annos tredecim. De ejus lucubrationibus Eusebius [1] agens, hæc habet : « Theophili vero, quem Antiochenæ Ecclesiæ episcopum fuisse, supra demonstravimus, tres libri extant, quos religionis elementa et quasi seminaria complectentes, Autolico dedicavit : aliud item opusculum edidit, cujus inscriptio est, Contra Hermogenis hæresim, in quo testimoniis sumptis ex Apocalypsi Joannis utitur : alii sunt ejus libri, qui ad primam Christiani in fide institutionem spectant. Cum vero hæretici tanquam zizania etiam id temporis, non minus quam antea, sincera doctrinæ semina hominum mentibus mandata labefactare niterentur ; Ecclesiarum pastores undique illos, tanquam immanes et agrestes bestias, a Christi ovibus arcere, et a præda depellere laborabant, interdum fratres admonendo, cohortandoque, non raro ipsos hæreticos aperto marte adoriendo, et coram absque scripto tum disserendo cum illis, tum eorum errores refutando : nonnunquam quibusdam commentariis, quos diligenter scripserant, opiniones ab illis inventas accuratissime coarguendo. Theophilum autem cum aliis nonnullis contra eos viriliter dimicasse, ex libello quodam summa industria ab eo contra Marcionem elaborato, qui quidem cum aliis ejus libris, quos diximus, est ad hoc usque tempus servatus, satis perspicuum est. » Hæc Eusebius.

8. S. Hieronymus [2] ejus scripta relegens, addit : « Legi sub nomine ejus, in Evangelium, et in Proverbia Salomonis commentarios, qui mihi cum superiorum voluminum elegantia et phrasi non videntur congruere. » Idem alibi [3] ad Algasiam scribens, hæc de eodem habet : « Theophilus Antiochenus septimus post Petrum episcopus, qui quatuor Evangelistarum in unum opus dicta compingens, ingenii sui nobis monumenta reliquit, hæc super hac parabola in suis commentariis est locutus, etc. » Verum cum septimum numeret Antiochenum episcopum Theophilum post Petrum, Eusebius et alii sextum ponunt, nempe post Petrum primo loco Evodium (licet alii Ignatium recenseant), secundo loco Ignatium, tertio Heronem seniorem, quarto Cornelium, quinto Heronem juniorem, sexto vero Theophilum, de quo agimus, collocant. Rursus idem in præfatione in Evangelium Matthæi testatur se legisse ejusdem Theophili commentarios in Matthæum. In fine autem commentariorum in quatuor Evangelia, de symbolicis in Ecclesia formulis hæc eleganter idem Theophilus ait : « Hortus Domini est Ecclesia Catholica, in qua sunt rosæ martyrum, lilia virginum, violæ viduarum, hederæ conjugum ; nam illa quæ æstimabat eum hortulanum, significabat scilicet, eum plantantem diversis virtutibus credentium vitam. » Hæc ipse, distinguens iisdem cujusque status in Ecclesia ordinem et prærogativam.

9. Idem vero Theophilus cum scribens ad Autolicum, in primis catholicam veritatem, ad quam velut ad tutum portum sit confugiendum, admonuit :

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Euseb. in Chron. — [3] Idem lib. IV. c. 19. et in Chronic. — [4] Theop. ad Autolic. lib. III.

[1] Euseb. lib. IV. c. 23. — [2] Hier. de Scrip. Eccl. in Theophil. — [3] Idem ep. CLI. ad Algas. quæst. VI.

ac rursus ipsas hæreses, quas scriptis exagitavit, ejusmodi venusta similitudine præsignando, quomodo quis eas posset effugere, demonstravit, sic dicens : « Quemadmodum in mari insulæ quædam proeminent habitabiles, frugiferæ, et quibus est aqua salubris, necnon navalia et portus commodi, quibus se naufragi recipiunt : sic Deus dedit mundo, qui peccatorum tempestatibus et naufragiis jactatur, synagogas, quas Ecclesias nominamus, in quibus veritatis doctrina fervet, ad quas confugiunt veritatis studiosi omnes, quotquot salvari, Deique judicium et iram vitare volunt. » Sed quod hic Theophilus non ad unam, sed ad omnes, quas velit, confugiendum monet Ecclesias : plane declarat, quod diximus ex Hegesippo, omnes Ecclesias, sive ab Apostolis, sive ab eorum successoribus fundatas in civitatibus tam Orientis quam Occidentis, semper perstitisse in eam diem in fide catholica : ac proinde hæreticos nullas in eis habuisse his temporibus fundatas vel specie tenus Ecclesias, sed instar ferarum extra per lustra vagatos esse ; de quibus idem hæc subdit : « Ut vero aliæ sunt insulæ saxosæ, aqua potabili vacuæ, steriles, efferatæ, inhabitabiles, quæque plurimum damni tum navigantibus tum naufragis afferunt ; in his etiam naves atteruntur, et quotquot ad eas appellunt, extrema pericula subeunt : ita sunt doctrinæ errores, dico hæreses, quæ suos sectatores perdunt : non enim a prævia veritate ducuntur : verum quemadmodum piratæ, ubi impleverunt naves suas, penetrant ad prædicta loca, ut exitium apportent, sic accidit iis, qui relicta veritate, in hæreses abeunt, a quibus tandem perduntur. » Hæc ipse.

10. At scribendi ad Autolicum libros illos Theophilus ea fuit occasione impulsus, quod ipse Autolicus inter Gentiles cum primis disertus, non secus ac Celsus epicureus, adversus Christianam religionem ad ipsum Theophilum commentarium conscripsisset ; quo Græcorum cultum, nempe gentilitiam superstitionem exaltans, laudibus celebraret ; et ipsam Christianam religionem, et qui illi addictus esset, Theophilum subsannaret. Ad quem ipse respondens, ac confutans, hisce eum in primis verbis compellat : « Tu me, o amice, tantum non obruisti sermonibus tuis, quibus declaras te multum gloriari et superbire propter deos tuos lapideos, ligneos, sculptos, fusos, fictos, et pictos, qui neque cernunt, neque audiunt. Præterea mihi crimini vertis, quod sim christianus, et insigne præclarumque hoc nomen geram. At ego quidem libenter confiteor, me christianum esse ; gaudeoque hoc nomine, quod Deo gratum et acceptum est, appellari : et nihil æque in votis habeo, quam ut sim εὐχάριστος, id est, bonus erga Deum, sive ut me bonum Deo exhibeam. Non enim (ut tibi videtur) odiosum et molestum nomen est. Verumenimvero tu fortassis ita sentis de Deo, qui ἀχάριστος, id est, malus erga Deum, etc. » Tribus enim libris tum veritatem religionis Christianæ demonstrat, tum etiam falsitatem ipsorum Gentilium superstitionis redarguit.

11. *De Hermogene hæresiarcha.* — Cæterum quod tam Eusebius, quam etiam S. Hieronymus tradant, scriptum fuisse a Theophilo Antiocheno librum adversus Hermogenem hæresiarcham : falli eos necesse est affirmare, qui ejus hæresim post hæc tempora dixerunt in Ecclesiam erupisse, quamobrem ut de eo hic agamus, temporis ratio a nobis exigit. Quisnam igitur qualisve fuerit Hermogenes, hic opportuno loco dicamus. Docuit in Africa, picturæque studiosus, ex Christianis transiit ad philosophos Stoicos, ex quibus inferre conatus est in Ecclesiam de materia ingenita opinionem, et ab aliis turpitudinem morum. Haud dubium hanc hæresim sugillavit Tertullianus [1] in libro de Præscriptionibus, cum ait : « Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. » Fortasse ut adularetur imperatori, stoicam disciplinam profitenti, ex schola Stoicorum Hermogenes ingenitam materiam in Christi Ecclesiam invehere conatus est. De eo idem Tertullianus in commentario, quem in ipsum scribit, multa in medium prodit : ac primum quod novellus esset hæreticus, quippe qui adhuc cum scriberet in eum, viveret ; nam ait [2] : « Hermogenis autem doctrina tam novella est, denique ad hodiernum homo in sæculo ; et natura quoque hæreticus etiam turbulentus, qui loquacitatem facundiam existimet, et impudentiam constantiam deputet ; et maledicere singulis, officium bonæ conscientiæ judicet ; » subdit et de ejus arte pingendi : « Præterea pingit licite, nubit assidue, legem Dei in libidinem defendit, in artem contemnit, bis falsarius, et cauterio et stylo, totus adulter, et prædicationis et carnis ; » et paulo post : « A Christianis enim conversus ad philosophos, de Ecclesia ad Academiam et Porticum, unde sumpsit a Stoicis materiam cum Domino ponere, quæ et ipsa semper fuerit, neque nata, neque facta, nec initium habens omnino, vel finem, ex qua Dominus omnia postea fecerit. Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit. » Rursum [3] vero malum a materia prodiisse, ipsum docuisse tradit.

12. Adhæsisse Hermogeni sodalem Nigidium quemdam, idem alibi [4] testatur, cum ait : « Cæterum et Nigidius nescio qui et Hermogenes, adhuc ambulant pervertentes vias Dei. Cupio ostendant mihi ex qua auctoritate prodierunt. » Addit Philastrius hæc de Hermogene : « Is dicebat corpus Domini in sole esse repositum, diabolum autem et dæmones esse in materiam refundendos. » Porro ex Hermogenis hæresi, Manichæorum esse deductam hæresim, Gregorius Nyssenus [5] docet. Adversus vero Hermogenem scripserunt non tantum, quos diximus, Theophilus et Tertullianus, sed et Origenes in Periarcho [6], Eusebius [7] et alii qui in Hexaemeron commentarios ediderunt. Ex Hermogene autem prognatos esse non solum Manichæos (quod diximus), sed et Sabellianos, auctor est Philastrius [8], qui addit Galatas homines Seleucum et Hermiam eamdem de materia Deo congenita opi-

[1] Tertul. de præscr. c. 7. — [2] Idem in Hermog. c. 1. — [3] Tert. ibid c. 10. — [4] Idem de præscr. c. 39. — [5] Gregor. Nyssen. de hom. c. 14. 25. — [6] Orig. Periarch. lib. I. II. — [7] Euseb. de præpar. lib. VII. c. 89. — [8] Philastr. de hæres. c. 55. 56. 57.

nionem sectatos, aliaque addidisse, nempe quod subdit : « Paradisum visibilem appellant ex Platone, animas hominum de igne et spiritu esse existimantes : isto baptismo non utuntur, propter verbum hoc quod dixit Joannes [1] : Ipse vos baptizabit in Spiritu et igne. Isti angelos dicunt creatores esse animarum nostrarum, non Christum Salvatorem. Mundum autem istum infernum esse asserunt; et resurrectionem in filiorum procreatione hanc esse prædicant, quæ fit in humano genere quotidie, non illam immortalitatis futuram et gloriosam annuntiant expectantes. » Qui ab iis descenderant, Hermiotitas dictos, alios quoque tradit errores, quos recenset, cumulasse : hos omnes Hermianos ab Hermia, vel Seleucianos a Seleuco, nominat Augustinus [1]. Quod vero tam Philastrius, quam Augustinus [2], nonnisi cum agunt de Sabellianis, de Hermogene meminerunt : accepta est a quibusdam erroris occasio, ut putarint post Sabellium vixisse Hermogenem. Porro Hermogenis sectatores, ab hæresi, quam assererent, Materiarii nuncupati sunt ab eodem Tertulliano [3] : quos æque omnes Hermogenianos dictos Lactantius [4] confutat.

[1] Luc. III.

[1] Aug. de hær. c. 59. — [2] Idem ubi supra c. 41. — [3] Tertul. contr. Hermog. c. 25. — [4] Lactant. l. 2. c. 9.

Anno periodi Græco-Romanæ 5661. — Olymp. 236. an. 4. — Urb. cond. 921. — Jesu Christi 168. secundum Baronium 170. — Soteris papæ 8. — Marci Aurelii et L. Veri impp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Vettius Paullus*, et *T. Junius Montanus*, ex Inscriptione Onuphriana posita III kal. Jun. Paullo et Montano coss. et ex libro Cuspiniani. Cassiodorus tamen, Fasti Græci, et Cæsarei habent Apronianum et Paullum, quia forsan Apronianus idem est cum Montano.

2. *Tricennalia imperii Cæsarei Marci.* — Imperii Cæsarei Marci tricennalia in hunc annum incidunt. Morellius V. C. nummum æreum majoris magnitudinis mihi Parisiis ostendit, in cujus antica legitur : L. Verus Aug. Arm. Parth. Max. Visiturque caput Veri laureatum. In postica, Tr. P. VIII. Imp. IIII. Cos. III. Repræsentatur triumphus M. Aurelii et L. Veri, qui ambo cernuntur in quadrigis, comitantibus militibus. Renovata itaque in tricennalibus imperii Cæsarei M. Aurelii, triumphi Parthici memoria, quod in usu positum fuisse, variis passim exemplis in hoc opere demonstro, quod videam viros doctos, similibus nummis deceptos, imperatorum triumphos, non sine Chronologiæ detrimento, e suis annis in alios transtulisse. Cum vero jam anno superiori Marcus imp. IIII, Lucius vero etiam imp. IIII, in nummis appellentur, ut ex iis quæ anno CLXVI, num. 5, recitavi, manifestum sit, et currenti Lucius Verus nuncupetur imp. V, ideoque et M. Aurelius, confirmatur quod hoc anno num. 4 affirmavi, bellum scilicet Bucolicum ad hunc annum pertinere. Præterea inscriptio ab Sponio in Miscellaneis eruditæ Antiquitatis pag. 268 relata, in qua Verus dicitur Trib. Pot. VII. Imp. VIII. falsa demonstratur, aut saltem mendose descripta. Dodwellus in Dissert. Cyprianica XI, §. 37, qui nummum istum non viderat, quique arbitratus est Lucium hoc anno ex Oriente reducem cum Marco Aurelio triumphasse, exhibet nummum Lucii ita inscriptum : L. Aur. Antoninus Aug. Arm. Tr. P. VIII. Imp. V. Cos. III. Fort. Red. simileque Marci Aurelii, et utrumque refert ad quinquennalem absentiam Lucii Veri, et ad aliquam victoriam in bello Parthico reportatam, antequam Romam adventaret, ratione cujus hoc anno uterque imperator dictus sit in nummis imp. V. Verum jamdiu bellum Parthicum confectum fuerat, et duo numismata a Dodwello relata, anno tantum sequenti, quo uterque imperator profectus est ad bellum Germanicum, percussa, pro quorum felici reditu Romani vota *fortunæ reduci*, ut moris erat, tunc solverunt. Indeque etiam confirmatur, quod eo anno dixi, utrumque imperatorem belli Germanici occasione illuc profectum esse.

3. *Lues bis sævit.* — Eutropius lib. 8, de M. Aurelio loquens ait : « Sub hoc tantus casus pestilentiæ fuit, ut post victoriam Persicam Romæ ac per Italiam provinciasque maxima hominum pars, militum omnes fere copiæ languore defecerint. » Lues hæc cum Eusebio in Chronico juxta editionem Scaligeri, et Hermanno Contracto in Chronico ad annum septimum Marci referenda. Ad hæc Capitolinus in Marco, cap. 21, loquens de morte Veri Cæsaris, et profectione Marci Aurelii in Germaniam, quæ duo anno CLXX contigere, ait : « Instante sane adhuc pestilentia, et deorum cultum diligentissime restituit, et servos, quemadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit, quos Voluntarios exemplo Volonum appellavit. » Ea peste exercitus devastatus. Duæ itaque pestes distinguendæ, seu verius eadem diversis temporibus sæviit, præsenti sc. anno, et anno CLXXI, ut videre est in Chronico Eusebii.

4. *Bellum a Romanis gestum.* — Eusebius in Chronico ait : « Romani contra Germanos, Marco-

manos, Quados, Sarmatas et Dacos dimicant, » quod partim hoc anno, partim sequenti actum. Marcus enim et L. Verus, qui hactenus imperatores IIII vocabantur, currenti anno, quo Verus tribunitiam potestatem VIII et Marcus tribunitiam potestatem XXII suscepere, uterque imperator V nuncupatus, ut ex eorum nummis liquet. Nisi quis velit hunc eisdem titulum attributum ob Bucolicos in Ægypto ab Avidio Cassio devictos, quod Capitolinus in Marco, cap. 21, ubi de hac victoria locutus est, statim de morte Veri Cæsaris, et de profectione utriusque imperatoris in Germaniam sermonem habeat.

5. *Hermogenes hæreticus.* — Ad num. 11. Hermogenem hæreticum in Africa docuisse, sine teste a Baronio affirmatum. Ex eo enim quod Tertullianus Africanus adversus illum scripserit, non magis deducitur, eum in Africa vixisse, quam deduceretur, eum Syrum esse, eo quod Theophilus Antiochenus in illum scripsit, ut ait Valesius in Notis ad lib. 4 Eusebii, cap. 24.

ANICETI ANNUS 5. — CHRISTI 171.

1. *De bello Marcomannico et obitu L. Veri imp.* — Sequenti anno centesimo septuagesimo primo, Sosio Prisco et Cælio Apollinare coss., Marcomannicum bellum cœptum est, ipsis imperatoribus ad bellum proficiscentibus : de quorum profectione, ac obitu Lucii Veri, hæc scribit Capitolinus [1] : « Profecti tamen sunt paludati ambo imperatores, Parthis (al. Sarmatis) et Marcomannis cuncta turbantibus, aliis etiam gentibus, quæ pulsæ a superioribus barbaris fugerant, nisi reciperentur, bellum inferentibus. Nec parum profuit ista profectio, cum Aquileiam usque venissent : nam plerique reges cum populis suis se retraxerunt, et tumultus auctores interemerunt. Quadi autem, amisso rege suo, non prius se confirmaturos eum, qui erat creatus, dicebant, quam id nostris placuisset imperatoribus. Lucius autem invitus profectus est, cum plerique ad legatos imperatorum mitterent, defectionis veniam postulantes. Et Lucius quidem, quod amissus esset præfectus prætorio Furius Victorinus, atque pars exercitus interiisset, redeundum esse censebat : Marcus autem fingere barbaros existimans et fugam, et cætera, quæ securitatem bellicam ostenderent, ob hoc, ne tanti apparatus mole premerentur, instandum esse dicebat. Denique transcensis Alpibus, longius processerunt, composueruntque omnia, quæ ad munimen Italiæ atque Illyrici pertinebant. Placuit autem urgente Lucio, ut, præmissis ad senatum litteris, Lucius Romam rediret. Via quoque postea iter ingressi sunt : sedens cum fratre in vehiculo Lucius apoplexia arreptus periit ; » et post multa addit, corpus Lucii Romam advectum, illatumque majorum sepulcro, ac inter divos ipsum Lucium a senatu esse relatum.

2. In ejus sepulcro ad Hadriani molem posito inscriptio legitur, qua erroris redarguitur ipse Julius Capitolinus, et Aurelius Victor, qui dixerunt eum imperasse annos undecim, cum novem tantum reperiatur in imperio vixisse, quod ejus sepulcri ejusmodi docet elogium his verbis exaratum : IMP. CÆSARI. L. AURELIO. VERO. MED. PARTIC. PONTIF. TRIBUNIC. POT. IX. IMP. V. COS. III. P. P. Quot enim vicibus repetitus habetur numerus tribunitiæ potestatis, tot annis eum vixisse in imperio dicendum est. Nam (ut ex nummis constat) ea primum cum imperio semel adepta, annisque singulis iterata, certum ejus imperii numerum annorum constituit. Ex numero igitur tribunitiæ potestatis certam ac firmam stabiliri chronographiam annorum cujusque imperatoris, superius quoque auctore Dione sæpe notasse meminimus. Quod ut exploratius cuique sit, ejusdem Dionis hic repetam verba, quod maximi ponderis sint : nam de his frequenter, ob dubium annorum numerum cujusque ferme imperatoris, oportuit meminisse. Ait itaque Dio [1] : « Gerere quidem tribunatum plebis, nefas ducunt imperatores, cum utique ipsi patricii sint : omnem vero tribunitiam potestatem quantum unquam maxima fuit, accipiunt. Et quia quotannis eam cum tribunis plebis ejus anni renovant, annorum imperii ipsorum hinc summa concipi solet. » Hæc Dio : ex quibus tempus exordii Marcomannici belli et obitus Lucii perspicue demonstratur.

3. Cæterum M. Aurelius, qui funus Lucii curaturus Romam advenit, haud passus est se illic diutius retineri : sed inde mox recedens, susceptum Marcomannicum bellum est prosecutus, eoque diu detentus fuit : quod quidem Galenus [2] narrat his

[1] Capitol. in Marco.

[1] Dio hist. Rom. lib. LIII. — [2] Galen. de præcog. ad Posth. c. 9.

verbis : « Dum Aquileiæ hibernarent, ac exercitum colligere et instruere decrevissent, nuntios ad me miserunt, quibus ut ad se venirem jubebant. Cæterum Lucio media hieme ad superos concedente, ut cadaver Romam retulit, et quæ consueta sunt, fieri peregit, iter in Germanos suscepit, atque ut se subsequerer, mandavit. Verum cum bonus et humanus esset, ipsi (sicut scis) persuadere valui, ut me in Urbe relinqueret, præsertim cum brevi rediturus esset; » et post nonnulla : « Præter opinionem igitur cum imperator diutius bello Germanico detentus fuisset, omne id otium ad scribendum contulit. » Hæc ipse. Quod vero Capitolinus post Lucii obitum Cassium rebellasse ait, non id continuo accidit, sed post acceptam de barbaris victoriam contigisse, inferius tradit.

4. Tempore ejusdem Marcomannici belli martyrio coronatos Gervasium et Protasium, quæ S. Ambrosii [1] nomine conscripta habentur, eorum Acta testantur. Expetivisse enim sacerdotes idolorum ab Astasio duce, ut, si vincere barbaros, et ad imperatores victor reverti cuperet, et de diis benemereri, Gervasium et Protasium christianos supplicio afficeret; quod ille impigre faciendum curavit. Scimus tamen alios ad alia tempora eorum referre martyrium : sed de his in Notationibus ad Romanum Martyrologium satis egimus.

5. At quomodo falso oraculo, opera Alexandri impostoris (de quo superius fusius actum est) tanquam ab Æsculapio, qui recens apparuisset, prodito, Marcus imperator illi fidem præstans, insigniter deceptus, ipseque Romanus exercitus ingenti clade affectus sit, Lucianus [2] rem gestam in hunc modum describens : « Accipe, inquit, jam facinus quoddam hominis scelestissimi, unum inter omnia multo impudentissimum. Cum jam non mediocrem in regiam aditum sibi patefecisset, inque aulam Cæsaream, præsertim Rutiliano rem adjuvante atque approbante, cum bellum, quod in Germania gerebatur, maxime flagraret, divo Marco cum Marcomannis et Quadis conserente, oraculum divulgavit; quo jubebat, uti duos leones vivos in Danubium immitterent variis cum odoribus ac sacris quibusdam magnificis. Sed præstat oraculum ipsum referre :

Gurgitibus fluvii turgentis ab imbribus Istri
Immisisse duos Cybeles edico ministros,
Monte feras alitas : tum quantum alit Indicus aer
Florum atque herbarum beneolentum : moxque futura est
Et victoria, pax et amabilis, et decus ingens.

6. « Hæc cum facta essent quemadmodum ille præscripserat, leones quidem simulatque in hostium regionem enatassent, barbari, canes quospiam aut lupos esse rati, fustibus arcebant. At nostrorum protinus maxima strages consecuta est, viginti ferme millibus simul extinctis. His similia sunt ea quæ in Aquileia contigerunt, cum parum abfuerit quin urbs ea caperetur. At is ad id quod evenerat, Delphicam illam responsionem, Crœsoque redditum oraculum frigide sane detorsit, dicens Deum quidem prædixisse victoriam, haud tamen explicuisse, utrum Romanorum futura esset, an hostium. » Hucusque de oraculo impostoris famosissimi Lucianus. Ex his videas, imperatorem diis fidentem, et Christianos odio prosequentem, in extremum discrimen adduxisse Romanum exercitum; sed quod in eo militarent plurimi Christianorum, haud funditus deleri potuisse : horum namque præstantia ac pietate postmodum non ipse tantum Romanus exercitus divinitus est liberatus, sed et hostes penitus profligati : hæc autem quomodo facta sint, suo loco uberius dicturi sumus.

7. *Luciani interitus.* — Quod autem ad Lucianum pertinet, qui hæc scripsit : licet omnes affirment claruisse temporibus Trajani imperatoris, tamen ex iisdem scriptis liquido constat, eum ad hæc usque tempora pervenisse, ac etiam eadem supergressum esse. Sed cum multa quæ ab eo scripta sunt adversus Christianam religionem, suis locis sint superius recensita; hic de ejus obitu paucis agere, ratio temporis persuadet, et quæ de eo a Suida litteris sunt commendata simul attexere; sic enim ait : « Lucianus, Samosatenus cognomento, blasphemus, sive maledicus, atque inauspicatus, ac potius impius, quod in Dialogis divina oracula pro ridiculis inducit, fertur sub Trajano et ante eum fuisse. Initio concionator Antiochiæ fuit : quæ res cum ei male cessisset, se ad scribendum contulit, scripsitque infinita. Interiisse fertur a canibus, cum rabiem suam contra veritatem exercuisset. Nam in Peregrini vita perstringit Christianismum, et ipsi Christo maledicit homo sceleratus. Itaque furoris sui et in hac vita justas pœnas dedit, et in futura æterni ignis cum satana hæreditatem cernet. » Hucusque Suidas. Ejusmodi sane digno homine epitaphio decuit impium hominem cum impietate sua pariter sepeliisse. Quod vero idem Suidas dicat Lucianum fuisse Antiochiæ concionatorem, inde accidit, ut complures ipsum fuisse religione christianum existimarint, sed a fide apostatam in eamdem esse furiose grassatum. Sane quidem ex ejus scriptis superius citatis cognoscitur, ipsum res Christianas apprime calluisse. Vix dici potest quantam cladem apostatæ quibusque sæculis in Christianam religionem intulerint, quod et hoc deplorato nostro sæculo experimur. At de his alias.

[1] Apud Sur. tom. I. die 19 Junii. — [2] Lucianus in Pseudom.

Anno periodi Græco-Romanæ 5662. — Olymp. 237. an. 1. — Urb. cond. 922. — Jesu Christi 169. secundum Baronium 171. — Soteris papæ 9. — M. Aurelii et L. Veri impp. 9.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 4. Coss. *Q. Sosius Priscus*, et *P. Cœlius Apollinaris*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari ex inscriptione, quæ apud Gruterum pag. CCC legitur, in qua C. Licinius Licinianus dicitur cooptatus. Q. SOSIO. PRISCO. P. CÆLIO. APOLLINARE. COS. P. R. C. A. DCCCCXXII, qui annus Urbis hoc anno inchoatur, ideoque et Fastorum ordo recte digestus.

2. *Quinta quinquennalia imperii procons. M. Aurelii.* — M. Aurelium proconsularis imperii quinta quinquennalia dedisse, ex septimis ejus quinquennalibus infertur; hæc enim anno CLXXVII peracta. Istorum solemnium occasione congiarium, ut moris erat, a Marco Aurelio datum. Mediobarbus enim nummum exhibet inscriptum, ANTONINUS AUG. TR. P. XXIII. in postica : LIBERALITAS AUG. V. COS. III. Cernitur figura stolata stans, dextra congium, sinistra cornucopiæ tenens.

3. *Uterque imperator Aquileiam contendit.* — Capitolinus in Marco, cap. 14, ait : « Profecti itaque sunt paludati ambo imperatores, Victovalis et Marcomannis cuncta turbantibus.... nec parum profuit ista profectio, cum Aquileiam usque venissent. Nam plerique reges et cum populis suis se retraxerunt, et tumultus auctores interemerunt. Quadi autem amisso rege suo, non prius se confirmaturos eum qui erat creatus, dicebant quam id nostris placuisset imperatoribus..... Denique transcensis Alpibus, longius processerunt, composueruntque omnia, quæ ad munimen Italiæ atque Illyrici pertinebant. » Quæ omnia præsenti anno contigisse Baronius arbitratus est; cum tamen partim ad præcedentem, partim ad præsentem pertineant. Currenti anno uterque imperator paludatus Aquileiam venerunt, ubi quæ ab bellum necessaria appararunt, ut testatur Galenus qui tum vivebat, et domus Augustæ medicus erat, lib. de Præcognit., cap. 9. « Quare, inquit, cum jam ex Urbe in hostes movissent, ac dum Aquileiæ hibernarent, exercitum colligere et instruere decrevissent, nuntios ad me miserunt, quibus ut ad se venirem, jubebant. » Ubi de præsentis anni hieme Galenus loquitur, ut mox monstrabimus. Mediobarbus M. Aurelii nummum exhibet, in cujus postica legitur : FORT. RED. TR. POT. XXII. IMP. V. COS. III. Visitur figura sedens, dextra gubernaculum, sinistra cornucopiæ tenens. Producit et istum L. Veri, in quo eadem figura cernitur, et hæc verba leguntur : TR. P. VIII. IMP. V. COS. III. FORT. RED. id est, *Fortuna reduce.* Quare cum uterque nummus cusus fuerit anno superiori, quo L. Verus tribunitiam potest. VIII et Marcus XXII inierunt, nullus dubito, quin et eodem anno uterque imperator Romam reliquerit, et Aquileiam venerit. Aquileiæ non parvo tempore commorati sunt. Scribit enim Galenus de Libris propriis cap. 2 : « Verum brevi post tempore ex Aquileia mihi litteræ ab imperatoribus missæ perferuntur, quibus illi me revocabant : statuerant enim ex hibernis expeditionem contra Germanos facere.... Cæterum ego Aquileiam cum pervenissem, pestis, quantum antea nunquam, grassari cœpit. Unde imperatores statim Romam cum paucis militibus fugere coacti.... In itinere autem e vivis cum excessisset Lucius, Romam deportatus ab Antonino, funeratusque est. » Quæ omnia præsenti anno adscribenda. Extat M. Aurelii nummus apud Mediobarbum, in quo habetur : M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXIII, in postica : SALUS AUG. COS. III. S. C. Cernitur Salutis typus. Qui nummus cum currenti anno quo Marcus tribunitiam potest. XXIII suscepit, percussus fuerit, confirmat quod scribit Galenus, indicatque, hoc anno pestem grassatam esse, at non Romæ; cum ad eam urbem M. Aurelius et L. Verus non fugissent, si peste afflicta fuisset. Præterea, Lucio demortuo, Marcus ejus corpus non detulisset, neque denique in Germaniam proficiscens Commodum filium Romæ reliquisset, si in ea pestis arsisset. Testatur quippe Galenus libro de Libris propriis, M. Aurelium Roma ad bellum Germanicum se conferentem, quod anno CLXX contigit, filium Commodum ibidem reliquisse, unde anno CLXXV illum ad limitem Germaniæ vocasse eo anno videbimus.

4. *Uterque imperator in Pannones movet.* — Imperatores, postquam Barbaris pacem petentibus concessissent, « transcensis Alpibus longius processerunt, composueruntque omnia quæ ad munimen Italiæ atque Illyrici pertinebant. » Addit Capitolinus in Vita Veri imperatoris cap. 9 : « Composito autem bello in Pannonia, urgente Lucio, Aquileiam rediret, (nempe Marcus) in urbem destinatus est : sed non longe ab Altino, subito in vehiculo, morbo, quem apoplexim vocant, correptus Lucius, apud Altinum periit. » Ex quibus verbis colligitur, novam hoc anno ab imperatoribus in Pannoniam profectionem institutam esse, in numismatis diserte expressam. Extat enim in gaza regia nummus æreus majoris formæ inscriptus : M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXIII. Cernitur caput M. Aurelii laureatum. In postica : PROFECTIO AUG. COS. III. Repræsentatur imperator equo in-

sidens habitu militari, tenens dextra lanceam, miles ante eum graditur, et tres alii eum subsequuntur. Cum itaque præsenti anno M. Antoninus tribunitiam pot XXIII capessierit. Pannonica expeditio hoc etiam anno suscepta; ob quam uterque Augustus imperator VI appellatus, saltem M. Aurelius, cujus hic apud Mediobarbum nummus hoc anno percussus extat : M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXIII. In postica : VIC. GER. S. C. in clypeo trunco arboris imposito, quem Victoria tenet. In postica alterius, IMP. VI. COS. III. S. C. Dio, lib. 71, Lucii morte breviter memorata, ait Marcum præfecisse Cassium toti Asiæ, et eodem tempore Germanos, qui trans Istrum incolunt, venisse usque in Italiam, attulisseque Romanis maxima ac gravissima incommoda, quibus Marcus occurrit, Pompeiano atque Pertinace, legatis exercitus factis. Addit : Germanis superatis, *Germanicus appellatus est*, hoc nempe anno, ut elicio ex hoc nummo apud Mediobarbum : M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXIII. in postica : GERMANICO AUG. IMP. VI. COS. III. S. C. Duo captivi ad trophæum, alter stans, alter sedens repræsentantur. Quamobrem jam hoc anno M. Aurelius *Germanicus* nuncupatus. Ex Pannonia Aquileiam rediere, quo eos Galenus convenit, ut ex ejus verbis num. præcedenti citatis liquet.

5. *Obitus Lucii imp.* — Galenus, lib. de Praecognit., cap. 10, ait : « Cæterum Lucio media hieme ad superos concedente, ut cadaver Romam retulit, et quæ consueta sunt, fieri peregit, iter in Germanos suscepit. » Mortuus itaque hoc anno L. Verus, ut recte Baronius vidit, et quidem Decembri exeunte. Historici enim Græci hiemem a die undecima mensis Novembris incipiunt. Quare errarunt Capitolinus in Vita Marci, Victor in Epitome, Cassiodorus, et Eutropius, qui annos undecim L. Vero assignant; annos enim tantum novem imperavit, ut scribit auctor Chronici Alex. et liquet ex nummis, qui ultra tribunitiam pot. IX non progrediuntur. Lucii mortem hoc anno exeunte contigisse demonstrat em. card. Norisius Dissert. 4 de Epochis Syro-Macedonum cap. 1, ex rescripto *lib.* 3, *Cod. tit.* 31, *de petit. L.* 1, in cujus titulo solius M. Aurelii nomen præfigitur, cum vivente Vero utriusque Augusti nomina una simul prænotarentur. *Propositum* est rescriptum, in Africa *VI kal. Februarias Claro et Cethego coss.*, seu anno Christi sequenti, die XXVII Januarii. Quare cum Verus apud Altinum Venetorum urbem obierit, mors ejus contigit, exeunte mense Decembri currentis anni, ejusdem imperii anno nono.

6. *Initium belli Marcomannici.* — Bellum Marcomannicum, non hoc anno, sed sequenti inchoatum. Nam M. Aurelius non tantum corpus L. Veri Romam retulit, ibique eum apotheosi donavit; sed etiam aliquo tempore in Urbe mansit. Tradit enim Capitolinus in Marco cap. 21 : « Sub ipsis profectionis diebus in secessu Prænestino agens, filium nomine Verum Cæsarem, exsecto sub aure tubere, septennem amisit, quem non plus quinque diebus luxit. Et quia ludi Jovis optimi maximi erant, interpellari eos publico luctu noluit. Instante sane adhuc pestilentia et deorum cultum diligentissime restituit, et servos, quemadmodum bello Punico factum fuerat, ad militiam paravit. » Quare M. Aurelius post Lucium in deorum numerum relatum, *Præneste* secessit, annoque centesimo septuagesimo Verum filium amisit, et ludos capitolinos Jovi sacros Romæ celebravit. Sequenti enim anno agon Capitolinus vicesimus secundus actus, ut ex annorum supputatione intelligitur. Capitolinum citatum de rebus anno CLXX gestis (quod aliqui negarunt, et de priori profectione, quando nempe Aquileiam Marcus venit, interpretandum credidere) sermonem habere, ex nummis anno sequenti percussis certum redditur. Mediobarbus nummum Marci in medium affert, in quo habetur, M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXIIII. In postica, COS. III. SALUTI AUG. Visitur figura stans coram ara, dextra pateram cum serpente, sinistra hastam tenens. Marcus anno centesimo septuagesimo tribunitiam pot. XXIIII ingressus est; eoque anno peste adhuc vigente, pro ejus salute sacrificatum. Producit ibidem Mediobarbus alium Marci nummum eadem antica, in cujus aversa parte legitur, PROFECTIO AUG. COS. III. S. C. Eo itaque anno Marcus Roma digressus expeditionem Marcomannicam suscepit.

ANICETI ANNUS 6. — CHRISTI 172.

1. *Melitonis episcopi Sardensis Apologia et alia ejus scripta.* — Centesimo septuagesimo secundo Christi anno, Severo Cethego et Julio Claro coss., M. Aurelii imperatoris anno decimo, Melito [1] Sardensis in Asia episcopus, pro Christianis sæva persecu-

[1] Eusebius in Chron. hoc anno.

tione exagitatis, eidem M. Aurelio Antonino imperatori apologeticum obtulit. Quam nervosus fuerit liber ille, et Christiano episcopo dignus, pauca quædam quæ ex eo accepta Eusebius [1] recitat, facile monstrant; sunt enim hæc : « Jam (quod nunquam antea accidit) totum genus piorum hominum, qui se divino cultui penitus addixerunt, persecutione affligitur, et novis edictis promulgatis per universam Asiam exagitatur. Nam impudentes et protervi calumniatores, atque adeo alienarum rerum appetentes, ex his edictis occasionem nacti, palam noctu atque interdiu furantur, eosque expilant qui nihil cuiquam omnino intulerunt injuriæ : » et paulo post : « Quod si te præcipiente hoc fit (justus enim imperator et rex non injusti quicquam aliquando consilio statuit) si sane recte factum, atque ejusmodi mortis præmium lubenti animo perpetimur.

2. « Istam autem unam tibi supplices petitionem offerimus, ut tu ipse auctores talis contentionis et dissidii dispiciendos cures : denique recto judicio decidas, mortem ne ac supplicium, an salutem et securitatem sint promeriti. Sin vero istud consilium hocque novum decretum tua auctoritate minime sancitum est, quod plane ne contra crudeles quidem et barbaros hostes statuere æquum est : multo magis te obsecramus, ne tam aperto latrocinio nos expoliari permittas. » His item subdit : « Divina, quam nos excolimus, religio antea inter barbaros insigniter viguit : quæ cum apud gentes tuas præclare et eximio Augusti regno, a quo paternum duxisti genus, floreret; ipsi imperio, quo tu potiris cum primis fausto ac felici præsidio fuit. Nam ex eo tempore Romani imperii fines magna cum amplitudine et splendore dilatati sunt : cui tu non modo jam successor fortunatus es, sed etiam cum filio futurus es, modo divinam illam religionem tuearis, quæ simul cum Augusti regno apud vos cum incepta, tum una cum imperio enutrita accrevit : quam plane majores tui, præter aliarum religionum ritus quos observabant, magnopere coluerunt. Atque quod nostra religio imperio tam præclare cœpto maximo plane adjumento et commodo fuerit, illud certissimo argumento esse poterit : nempe quod ab Augusti regno hactenus nihil rerum adversarum invectum est, sed contra, omnia summo cum splendore et amplitudine prospere et ex animi cujusque sententia processerunt.

3. « Et quanquam Nero et Domitianus, soli inter omnes imperatores, invidorum quorumdam et malevolorum hominum suasu adducti, nostram religionem ignominiæ et obtrectationi exponere studebant, quorum perdito conatu falsa ista et malitiosa criminatio contra Christianos ad aures hominum illapsa est, et temeraria ac vesana consuetudine continuata : illorum tamen inscitiam et amentiam pii et religiosi tui patres majoresque coarguentes, sæpe eos, qui contra istos piæ religionis et doctrinæ professores aliquid novi moliri audebant, modeste et prudenter per edicta correxerunt. In quorum numero et Hadrianus avus tuus, quem cum aliis multis, tum Fundano proconsuli Asiæque præfecto litteras in Christianorum gratiam scripsisse constat; tuus item pater, quocum una tu summam rerum administrabas, tum ad alias civitates gregatim, tum ad Larissæos, et ad Thessalonicences, ad Athenienses, et ad omnes denique Græcos nominatim mandata per litteras delegavit, ne quid novarum rerum contra nos Christianos aliquando edere molirentur. Te igitur multo potius omnia facturum, quæ a tua benignitate postulamus, pro certo sumus persuasi : quippe cum de his hominibus non eamdem solum cum majoribus sententiam et mentem sed etiam multo humaniorem et divinæ sapientiæ studio magis deditam teneas. » Hucusque ex Apologetico Melitonis Eusebius, qui texens ejusdem auctoris scriptorum catalogum, ait [1] :

4. « Primum Melitonis duo de Paschate libri, alius de recta vitæ Christianæ institutione, de prophetis alius; liber item de Ecclesia, alter de die Dominico; est præterea ejusdem liber de natura hominis, de ejus creatione, de obedientia fidei, de sensuum sedibus : istis accedit liber de anima et corpore : inter quos est etiam liber de lavacro regenerationis, de veritate, de fide, de generatione Christi; liber etiam ejusdem de prophetia, de hospitalitate : unus item qui Clavis inscribitur, alius etiam de diabolo, alius de Apocalypsi Joannis, de Deo incarnato, postremo ad Antoninum scriptus. In libris quos de Paschate confecit, quo tempore illos scripserit, in ipso illorum exordio his verbis refert : Cum Servilius Paulus esset Asiæ proconsul, quo quidem tempore Sagaris martyrii corona donatus est, magna apud Laodiceam orta est controversia de Paschate : quod quidem festum forte eodem temporis articulo, quo oriebatur controversia, incidit; atque illis ipsis diebus etiam a me ista de festo illo fuere perscripta : » et in fine : « Idem auctor præterea in prœmio operis sui, quod breves et selectas sententias ex Scripturis depromptas continet, librorum veteris Testamenti, qui sunt omnium consentiente auctoritate probati, catalogum citat; quem quidem isto loco ad verbum percensere necessarium duximus.

5. « Melito Onesimo fratri S. Quoniam sæpenumero, incredibili studio erga verbum Dei incensus, a me vehementer flagitasti, ut quasdam breves et selectas sententias ex lege, et prophetis, et Salvatore, et universa fide nostra excerptas tibi contexerem; et item librorum veteris Testamenti accurate cognoscendorum cupiditate incitatus, quot numero sint, et quo ordine collocati, magnopere scire expetivisti : cum studium tuum erga fidem, et cognoscendi aviditatem erga verbum Dei pro certo intelligerem : et quod pro æternæ salutis corona strenue instar athletæ decertans, istas res ob desiderium illud, quo erga Deum exardescis, maxime omnium præferre videare : illud plane cum tale et tam fructuosum cernerem, cumulate, quoad poteram, perficere laboravi. Proinde in Orientem iter suscipiens, et eo usque loci profici-

[1] Euseb. histor. lib. IV. c. 25.

[1] Euseb. lib. IV. c. 25. in princ.

scens, ubi hæc et prædicata et gesta fuerunt; cum accurate a quibusdam de veteris Testamenti libris didicissem, illorum nomina hic subscripta ad te misi, quæ sunt hæc : Moysis quinque, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Jesus Nave, Judices, Ruth, Regum seu Regnorum libri quatuor, Paralipomenon duo, Psalmi Davidis, Salomonis Proverbia, Sapientia, Ecclesiastes, Canticum canticorum, Job, prophetarum libri Isaiæ, Hieremiæ et duodecim prophetarum scripta in uno libro separatim contenta, Daniel, Ezechiel, Esdras. Ex quibus breves et selectas sententias excerpsimus, easque in sex libros dispertivimus. Tot libri dicuntur esse Melitonis. » Hæc Eusebius. Sed quod ait de sua profectione ad Orientem, ad locum ubi divina Scriptura prædicatione est vulgata, haud dubium de Hierosolyma est intelligendum; ubi agens, ex canone Hebræorum tantum, quos recitat, libros recensuit. Cum igitur Melitonis lucubrationes tum ab Eusebio, tum etiam a S. Hieronymo adeo exacte sint enumeratæ, plane constat, librum illum de Transitu Virginis, Melitonis nomine decoratum, alterius potius esse auctoris; nec vel Melitonis continere apicem, eruditus quisque perfacile judicabit : sed enim illum recens emersisse, et antiquos omnes latuisse certum est, ac proinde apocryphum jure censendum.

6. *Sagaris martyr.* — Quod vero in libro de Paschate Melitonem meminisse ait de Sagari martyre: fuisse hunc Laodiceæ episcopum, ac illustris martyrii obiisse certamen, testatur Polycrates episcopus Ephesiorum, qui et de Melitonis exitu meminit, dicens [1] : « Quid attinet dicere de Sagari episcopo et martyre, qui Laodiceæ mortem oppetiit? Quid porro beatum Papirium, et Melitonem eunuchum recenseam, qui Spiritus sancti instinctu afflatus totum vitæ suæ tempus pie sancteque exegit, qui Sardis tumulo conditus est, expectans Christi e cælo ad universam carnem visitandam adventum, ex quo ex mortuis resurget? Isti omnes diem Paschatis decimo quarto die lunæ ex Evangelii præscripto observarunt, » etc. « Hujus, inquit Hieronymus [2], elegans et declamatorium ingenium laudans Tertullianus in septem libris, quos scripsit adversus Ecclesiam pro Montano, dicit eum a plerisque nostrorum prophetam putari. » Sed de his superius, ubi toleratam eam de Paschate celebrando sententiam tunc fuisse diximus : quamobrem Sagaris et aliorum nomina publica attestatione, sunt in ecclesiasticis tabulis merito recensita, certusque singulis tributus dies, quo anniversaria eorum memoria celebretur.

7. *Apollinaris Hierapolitanus episcopus.* — At non Melitonem solum, sed et Apollinarem Hierapolitanæ Ecclesiæ episcopum, fama conspicuum, scripsisse librum his temporibus pro fidei christianæ defensione, idem testatur Eusebius [1], qui et cæterorum ejus scriptorum his verbis seriem texuit [2] : « Ex multis Apollinaris scriptis, quæ apud multos integra servantur, ista sunt quæ ad nos pervenerunt : Liber ad imperatorem, de quo ante diximus, scriptus : quinque libri contra Gentiles : de veritate duo : contra Judæos duo : et alii quos deinceps scripsit contra Cataphrygarum hæresim : quæ id quidem temporis (quandoquidem jam tum Montanus cum suis pseudoprophetissis perversæ suæ opinionis fundamenta jaciebat) tanquam nasci cœpit : atque etiam non longo tempore post de integro renovata, multo serpsit longius. » Hæc de Apollinari Eusebius.

8. *Ecclesiastici hujus ætatis scriptores.* — Alios item complures tunc claruisse in Ecclesia viros sanctitate et doctrina egregie excultos [3] testatur, inquiens : « Philippus porro, quem Dionysii testimoniis Ecclesiæ Gortynensis episcopum fuisse cognovimus, longe accuratissimum opus contra Marcionem contexuit : idem ab Irenæo factitatum est. Modestus quoque egregie præter cæteros, viri illius errorem conspicatus, omnium oculis subjecit ad contemplandum. Alii item complures scriptores extiterunt, quorum lucubrationes adhuc in permultorum fratrum manibus integræ custodiuntur. » Inter alios vero est de Musano apud eumdem memoria nobilis, cum ait [4] : « Musani autem, quem inter eos qui supra demonstrati sunt numeramus, extat quidem liber elegantissimus, ab eo scriptus adversus quosdam fratres, qui videbantur inclinare in hæresim eorum qui Encratitæ dicuntur. » Meminit horum omnium S. Hieronymus. Recenset quoque inter hos Eusebius [5] Pinytum episcopum Cretensem, de quo idem Hieronymus [6] ait : « Pinytus Cretensis, Gnosiæ urbis episcopus, scripsit ad Dionysium Corinthiorum episcopum valde elegantem epistolam, in qua docet non semper lacte populos nutriendos, ne quasi parvuli ab ultimo occupentur die ; sed quasi solido vesci debere cibo, ut in spiritualem proficiant senectutem. » Sunt et alii qui his temporibus claruerunt catholici scriptores ecclesiastici, de quibus alias opportunius.

9. Vides ex his et plane intueris divinam erga Ecclesiam providentiam ; quæ scilicet perditissimis hisce temporibus, quibus dictæ hæreses invalescebant, quæ ex diversis scholis philosophorum prodierant, eruditissimos, omnique disciplinarum genere excultissimos dederit viros, qui non eorum modo procaciam infringerent, petulantiam reprimerent, omnesque conatus frustrarentur ; sed et eruditissimis commentariis, Gentilium etiam in Christianos ut impios oblatrantium impetum retunderent, atque audaciam coercerent.

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 23. — [2] Hieronym. de Script. Eccles. in Melitone.

[1] Euseb. lib. IV. c. 25. — [2] Idem ibid. c. 26. — [3] Ibid. c. 24. — [4] Ibid. c. 27. — [5] Ibid. supra c. 29. — [6] Hieronym. de Script. Eccles. in Pinyto.

Anno periodi Græco-Romanæ 5663. — Olymp. 237. an. 2. — Urb. cond. 923. — Jesu Christi 170. secundum Baronium 172. — Eleutheri papæ 1. — M. Aurelii imp. 10.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 6. Coss. *M. Cornelius Cethegus*, et *C. Erucius Clarus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari ex Inscriptione Foroliviensi a Marchesio in lib. 1 ejusdem urbis publicata.

2. *Quinquennalia Commodi Cæsaris.* — Commodus Cæsar imperii Cæsarei quinquennalia dedit.

3. *Apologia Melitonis.* — Eusebius in Chronico anno Abrahami 2186 qui kalendis Octobris præcedentis Christi anni inchoatur, ait : « Antonino imperatori Melito Asianus, Sardensis episcopus, Apologeticum pro Christianis tradidit, » quod anno præcedenti in finem evergente factum videtur, ut ex Chronico Alex. elicitur. Præterea eo anno proconsularis imperii quinta quinquennalia Marcus edidit, quæ majori pompa, quam quinquennalia fieri solita. Hujus Apologiæ fragmentum extat apud Eusebium lib. 4, cap. 26, in qua de imperio Romano loquens, ait : « Cujus tu hæres ac successor adspirantibus omnium votis potitus es, potierisque deinceps una cum filio. » Quare Commodus Cæsar imperii consors erat, ut etiam ex verbis Julii Pollucis in Præfatione libri primi Onomastici ad Commodum Cæsarem, deduci videtur. Ω καὶ πατρὸς ἀγαθοῦ πατρῶν ἐστί σοι κτῆμα κατ' ἴσου βασιλεία τε καὶ σοφία : id est, *O boni patris fili paterno seu hæreditario jure, et regnum et sapientiam possides.* Valesius in Notis ad Proœmium lib. 5 Hist. Eusebii laudatum hujus historici locum explicans, inquit : « Jam ergo Commodus a patre adscitus fuerat in consortium regni, cum hunc pro Christianis libellum Melito imperatori porrigebat. Quod sub finem imperii M. Antonini contigisse constat. » Sed non advertit Valesius Commodum jam ab anno centesimo sexagesimo sexto Cæsarem fuisse, imperioque Cæsareo potitum ? ideoque de imperio Augusteo Commodi Melitonem non loqui, ut Eusebius et auctor Chronici Alex. viderunt.

4. *Expeditio Germanica.* — Hoc anno M. Aurelius, Roma relicta, adversus Germanos movit, ut anno præcedenti ostendi.

ANICETI ANNUS 7. — CHRISTI 173.

1. *Montanus, ejusque hæresis ortus, progressus et confutatio.* — « Christi Domini nostri anno centesimo septuagesimo tertio, Severo et Herenniano coss., M. Aurelii imperatoris anno undecimo, pseudoprophetia, quæ juxta Phrygas nominatur, accepit exordium, auctoribus Montano, Priscilla, et Maximilla insanis vatibus. » Hæc Eusebius [1]. Verum Epiphanius [2], adversus eosdem agens, hæc ait : « Hi fuerunt circa annum decimum nonum Antonini Pii post Hadrianum. » Rursum autem scribit Apollinaris [3], qui eodem quo Montanus vixit tempore, sub Grato Asiæ proconsule Montanum ad fidem venisse, ac mox cœpisse se efferre superbia. Mentio de Grato consule apud Cassiodorum habetur anno quarto Antonini Pii imperatoris ; quem si velimus, more majorum, post consulatum, proconsulatum Asiæ accepisse, ad ea tempora ejus sunt primordia referenda. At possumus hæc ex sententia ejusdem Eusebii [1] de Apollinare ita scribentis simul conciliare : « Scripsit, inquit, contra Cataphrygarum hæresim, quæ id quidem temporis (quandoquidem jam tum Montanus cum suis pseudoprophetissis, perversæ suæ opinionis fundamenta jaciebat) tanquam nasci cœpit : atque etiam non longo tempore post de integro renovata, multo serpsit longius. »

2. Duo igitur tempora, imo et tria, Montani ac sociorum consideranda putamus. Primum, cum iidem in Ecclesia prophetare cœperunt, et in admiratione sunt habiti, sed nondum delecti hæretici ;

[1] Eusebius in Chron. hoc anno. — [2] Epiphan. hæres. XLVIII. — [3] Apud Euseb. lib. V. c. 15.

[1] Apud Euseb. lib. IV. c. 26.

quippe qui ovinis pellibus lupos induentes, vitam optimis compositam moribus, abstinentia præsertim excultam, extrinsecus præ se ferrent : insuperque et miraculorum sibi virtutem arrogantes, necdum quicquam catholicis dogmatibus contrarium loquentes, jam toti orbi facti conspicui, et in admiratione habiti, ab omnibus propemodum præconiis tolli et laudibus prædicari cœperunt. Secundum vero tempus fuit, cum res in controversiam deduci cœpit primis M. Aurelii Antonini temporibus, cum in Galliis ingens persecutio vigeret : quæ duo tempora Eusebius [1] simul oratione conjungens, ait : « Cum Montanus, et Alcibiades, et Theodotus in Phrygia jam prophetandi opinionem, apud complures adepti fuissent, (permulta enim, divina gratia largiente, miracula et opera stupenda ad illud usque tempus per varias Ecclesias edita, fidem multis faciebant, illos etiam donum prophetiæ fuisse consecutos), cumque de his hominibus controversia orta esset; fratres rursus qui in Gallia habitabant, privatum judicium, idque prudens et rectum cum primis, de iisdem epistolæ quam diximus, subjunxerunt. » Hæc de illis cum scribat Eusebius, plane significare videtur, eos aliquando recte ambulasse, et divina gratia illustratos signa et miracula edidisse, sed ea de re adversas his fuisse postmodum nonnullorum sententias sanctorum virorum.

3. Tertium vero tempus illud fuit, cum iidem jam palam facti quales essent, ab Ecclesia Catholica penitus ejecti sunt, quod quidem non sui parvi negotii opus; tantam enim sibi apud plurimos æstimationem et gloriam comparaverant, ut nec jam detecti exciderint ab opinione multorum : imo et qui de eis aliquando recta sensissent, atque damnassent, postea fraude pellecti eorumdem facti fuerint acerrimi defensores : ut Tertullianus plane infelix, qui in calce [2] lucubratissimi operis, quod adversus hæreticos conscripsit, de Præscriptione, secundum Phrygas hæreses notat, atque condemnat : post vero iisdem, omnibus intensis nervis, patrocinatus est. Magna certe Montani fraus tentatio in Ecclesia fuit, cum non hic vel ille inanis homo et facilis ad credendum ab ejuscemodi composita larva deceptus sit, sed et qui magna præditi videbantur sanctitate atque doctrina.

4. Enituit tunc temporis quæ de sede Petri impolluta servanda viguit semper vigilans divina providentia : nam cum illi totis viribus nisi essent primariæ Ecclesiæ communicationem suffurari, quo sic ab universa Catholica Ecclesia viderentur esse recepti atque probati; dum res apud Romanum Pontificem ageretur, idemque de impartienda illis communicatione litteras dedisset, continuo revocavit : cum adveniens Praxeas, Catholicæ religionis tunc homo, multa de illis, quæ hactenus præteriissent ipsum Romanum Pontificem, eidem significasset, inculcassetque. Testatur id quidem Tertullianus [3], cum ait : « Nam idem Praxeas tunc episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritatem defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam missas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare. » Hæc Tertullianus : quem licet velimus non mentitum esse (periculosum enim alioqui est, hæreticis de suis dogmatibus quæcunque dicentibus fidem præstare) quid magnum est falsis assertionibus surreptam, pacificis scriptis litteris, communicationem dare Romanum Pontificem?

5. Accidit id quidem alias sæpe; et inter alia plura exempla illud est perspicuum, quod in præsentiarum menti occurrit. Eustathius Sebasteuus [1] hæreticus Romam veniens cum suis ad Liberium papam, fidei catholicæ sinceram professionem edens, dolose communionem surripuit; rediensque gloriose de Romanæ Ecclesiæ communicatione se extulit : sed reclamantibus Orientalibus, et qualis adhuc esset Eustathius declarantibus, rursum sic cognitus, ab Ecclesia pulsus est atque damnatus, ut suo loco dicemus. Qui novit nunquam a Romano Pontifice atque etiam aliis consuevisse dari litteras communicatorias, quas et pacificas dicimus, absque fidei catholicæ præmissa prius confessione; nec rursum illam profitentibus, ac eas petentibus litteras, potuisse negari; haud profecto mirabitur, papam per litteras impertitum fuisse pacem Ecclesiis Phrygiæ atque Asiæ, quarum fidem catholicam, edita ex more rectæ fidei professione, jam exploratam habuisset : hoc est namque quod ait Tertullianus, ipsum Romanum Pontificem agnoscentem prophetias Montani et sociorum, ex ea (quod addit) agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ per litteras concessisse : perinde ac si diceret, cognita ab eis edita fide Catholica, nec ab ea illorum prophetias dissentire cognoscens (haud dubium, eos, quæ in illis erant hæreses, occuluisse) ad dictas Ecclesias litteras pacificas dedit. Nam quid est, per Praxeam aliis significatis, revocasse quas dederat pacificas litteras, nisi, prodita illorum hæresi, eos aversatum fuisse? ut appareat in omnibus viguisse simul ejusdem Romani pontificis sinceritatem ac pariter potestatem.

6. Sic igitur tribus his temporibus consideratis, nulli sane crimini dari potuit, si ipso initio, vel medio tempore, cum primum illorum prophetiæ junctæ miraculis veris assertis vel apparentibus ederentur, vel cum postea de iis dubitatione exorta, diversæ essent diversorum sententiæ, quis iisdem communicasset : sed tantummodo crimen erat, cum patefacta, atque a Catholica Ecclesia improbata ipsorum hæresi, id sciens quis prudensque fecisset. Fuisse namque semper a temporibus Apostolorum in Ecclesia, ac perseverasse in posterum spiritum prophetiæ, absque controversia apud omnes est; de quo et Justinus martyr [2] hæc ait : « Apud nos enim hucusque prophetica extant dona : unde et vos intelligere de-

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 3. — [2] Tertul. de præscr. c. 25. — [3] Tert. advers. Praxeam. c. 1.

[1] Socrat. lib. iv. c. 11. — [2] Justin. in dialog. cum Tryphone.

betis, quæ olim in genere vestro (de Judæis intelligit) fuere, ea esse in nos translata. At quemadmodum apud vos, sanctorum prophetarum tempore, etiam pseudoprophetæ erant : ita et apud nos permulti sunt falsi doctores, quos cavendos esse Dominus noster præmonuit. » Et post multa : « Est, inquit, apud nos videre et feminas et masculos dona a Spiritu Dei habentes. » Equidem ex veteri quoque prophetia jure sibi S. Ecclesia novas vindicat prophetias, Joelis [1] nempe oraculo dicente : « Effundam Spiritum meum super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri et filiæ vestræ. » Idque sibi per Christum [2] concessum est, divino Spiritu ex mensura fidei (quod ait Apostolus [3]) his et aliis charismata singula dividente.

7. Cæterum quod spectat ad Montanum et socios ejus, perfacile fuit ab eis decipi, quippe qui in omnibus speciem pietatis præ se ferebant; nam (ut docent Philastrius [4], Epiphanius [5], Theodoretus [6], et alii) Scripturas omnes cum Catholicis, tam veteris quam novi Testamenti, recipiebant : de Patre, Filio, et Spiritu sancto paria cum Ecclesia sentiebant : dona Spiritus esse pariter in Ecclesia, ac fidelibus etiam impertita affirmabant ; disciplinam insuper Ecclesiasticam se arctissime servare profitebantur : jejunia, martyria, et cuncta alia, quæcumque in pretio essent in Ecclesia Catholica, excolere diligentissime curabant : nec ea quidem verbis duntaxat, sed re ipsa præstare videbantur. Magnam itaque hæc omnia apud unumquemque durioris licet ingenii hominem vim habuisse, quis dubitet? Verumenimvero quis hæc accurate considerans, non afficiatur magna animi admiratione atque stupore, perspiciens diaboli callidam artem atque in decipiendo versutiam, novo semper certamine, quominus suarum technæ insidiarum proditæ evitentur, Dei Ecclesiam oppugnantis? Ecce tibi, qui non ita pridem, nempe hoc ipso sæculo, Gnosticorum et aliorum, quos retulimus, turpitudines commentus erat, ut ignominiam irrogaret Ecclesiæ, eamque penitus labefactaret : jam detectus, et una cum suis sectariis omni execratione dignus habitus, atque proscriptus, immutans speciem, omnesque exuens prioris habitus impuritates, sordes, ac turpitudines, superinducta summæ atque admirandæ sanctitudinis composita larva, progreditur, nonnisi jejunia, continentiam, et martyria prædicans; ostentansque in suis prophetiæ spiritum, et summa illa a Christo olim promissa fidelibus charismatum dona, multaque alia superaddens, quæ ad sectam esse possent illecebræ, maximo omnium fuit Ecclesiæ detrimento.

8. Quod vero ad Montanum ipsum spectat; S. Hieronymus [7], ad Marcellam scribens, in primis eum abscissum et semivirum appellat, ac proinde eunuchum fuisse declarat : qui nuper baptizatus, propriæque excellentiæ gloria elatus, malo arreptus spiritu, prophetam profiteri cœpit, magnamque inde sibi existimationem comparavit, nactus ad eam rem duas quas seduxit nobiles feminas, Priscam videlicet, quam nonnulli Priscillam nominant, et Maximillam, easdemque eodem afflatas spiritu docuit prophetare; quarum ope innumeros pene seduxit : nam Hieronymus scribens contra Pelagianos ad Ctesiphontem, de iis hæc ait : « Montanus, immundi spiritus prædicator, multas Ecclesias per Priscam et Maximillam, nobiles et opulentas mulieres, primum auro corrupit, deinde hæresi polluit. » Hæc ipse.

9. At quod ad rerum ab eo gestarum historiam pertinet, a nullo fidelius atque certius quam ab ejus temporis homine, qui adversus eum cominus decertavit, assequi licet. Is fuit nobilis eruditione atque virtutibus præstans Apollinaris Hierapolitanus episcopus, qui ab ipso rerum exordio narrationem instituens, ad Avircium Marcellum scribens, in hunc modum præfatur [1] : « Quanquam longo jam et prolixo temporis spatio, Avirci Marcelle carissime, a te, ut aliquid contra Cataphrygarum hæresim scriberem, incitatus sum, tamen hactenus me ab illo instituto continui : non tam quod dubitarem falsa errorum commenta me posse convincere, et firmis testimoniis veritatem corroborare, quam quod tum metuerem, tum sedulo præcaverem, ne evangelico novi Testamenti verbo, cui neque apponere, neque detrahere quidquam licet, et præsertim qui secundum Evangelium vitam degere instituerit, quibusdam viderer meo quasi marte aliquid vel addere, vel statuere, quod non in eo omnino comprehensum sit. » En vides, lector, quanta modestia, animique demissione, antiqui Patres, quantum libet eruditissimi atque sanctissimi, ad divinas Scripturas tractandas, etiam si ex eis oppugnaturi forent hæreticos, se conferebant. Sed prosequitur deinde inchoatam de Montano narrationem, sic dicens :

10. « Verum cum nuper essem Ancyræ Galatiæ urbe, et Ecclesiam quæ est in Ponto contentionum procellis ab ista nova et inusitata non (ut illi dicunt) prophetia, sed potius (ut demonstrabitur) pseudoprophetia concitatis jactatam offenderem; quantum poteram, juvante Deo, de his ipsis eorum erroribus, qui jam passim vagantur, et de iis quæ ab illis proponebantur, multis diebus in Ecclesia assidue disceptabam : adeo ut ea non solum permagna efferretur lætitia, sed ad veritatem vehementer roboraretur; et qui contrarias partes tuebantur, eodem temporis momento a me refutati, animos dejicerent, et omnes veritatis adversarii summo dolore angerentur. Ac cum presbyteri, qui in eo loco erant, præsente Zotico Otreno postularent, ut de iis, quæ fuissent contra veritatis adversarios eo sermone disputata, commentarium aliquem relinqueremus : istud quidem minime ibi præstitimus, sed constanter illis sumus polliciti, Domino nobis gratiam largiente, nos illum scriptis hoc loco mandaturos, et absque cunctatione ad eos missuros. » Ista aliaque deinceps

[1] Jol. II. — [2] Ephes. IV. — [3] Rom. XII. — [4] Philastr. de hær. c. 50. — [5] Epiph. hær. XLVIII. — [6] Theodor. hæret. fab. lib. III. — [7] Hieronym. in ep. LIV.

[1] Apud Euseb. lib. V. c. 15.

verba in exordio libri præfatus, et in sermone progressus paululum, auctorem erroris, de quo locuti sumus, hoc modo commemorat. Et paulo post :

11. « Pagus esse dicitur in Mysia Phrygiæ, quæ nuncupatur Ardabam : ibi ferunt quemdam nomine Montanum, qui nuper ad fidem venerat, Grato tum proconsule Asiæ primum insatiabili quadam animi cupiditate in primatu ambiendo incensum, simulatque aditum diabolo adversario ad se patefecerat, spiritu quodam maligno abripi, et de repente furore et mentis insania exagitatum bacchari, atque mox non temere solum garrire, sed peregrinas quasdam voces fundere, et contra quam Ecclesiæ consuetudo cum traditione tum successione antiquitus ab Apostolorum temporibus eo usque derivata postulabat, prophetare scilicet accepisse. Ex illis, qui eo temporis articulo adumbratas eas et adulterinas voces auditione acceperant, nonnulli contra illum, tanquam insano spiritu præditum, dæmonio agitatum, falsi erroris quasi vento pulsum, et hominum denique multitudinem magnopere conturbantem, acriter increpabant ; et Domini tum distinctionis, qua spiritus erroris innotescerent, tum minarum, quibus perterrefacti, vigilanter pseudoprophetarum adventum præcaverent, recordati, ne ita deinceps garriret, prohibuerunt. Alii autem, Dominicæ distinctionis penitus obliti, de eo, velut Spiritu sancto et dono prophetiæ imbuto, sese gloriose extulerunt, atque insolenter intumuerunt : a quo decepti, inque fraudem abducti, spiritum illum vesanum fallaciter blandientem, et populum in errorem astute inducentem, vehementer sollicitarunt, ut se a loquendo non amplius prohibere permitteret.

12. « Diabolus igitur cum arte quadam imo ejusmodi falsæ et fraudulentæ astutiæ præstigiis, perniciem contra istos, qui ita se Deo opposuissent, machinatus esset, et ab eisdem, contra atque meruerat, magno honore affectus ; illorum mentem a fide, quæ est secundum veritatem, lapsam, errorisque somno consopitam excitavit, incenditque, ut duas meretrices in illud ipsum scelus impellerent, spirituque complerent adulterino, quo non aliter quam Montanus, quem diximus, furiose, inepte, ac novo et peregrino modo garrirent : usque adeo, ut spiritus ille veteratorius eos, qui tum in eo se oblectarent, tam effuse gloriarentur, interdum beare et promissionum magnitudine admodum inflatos reddere videretur; interdum conjecturis et rationibus probabilibus nixus, aperte eorum peccata coram redargueret, ut putaretur etiam corrector vitiorum. Quanquam pauci ex Phrygibus erant, qui ejus erroris tenebris involvebantur : præfractus tamen ille et arrogans spiritus ad Catholicam et universam sub cælo Ecclesiam contumeliis onerandam eos propterea perdocuit, quod idem ille pseudopropheticus ejus spiritus neque aditum ad illam sibi patentem habere, neque honorem in illa acquirere potuerat. Nam ubi fideles, qui Asiam incolebant, sæpenumero et multis in locis ejusdem in unum convenerant, et doctrinam recens inductam explorarant : et eam profanam ac detestabilem ostenderant, et errorem ipsum improbarant : sic tandem isti tum ab Ecclesia extrusi, tum a communione penitus depulsi fuerunt. » Hæc Apollinaris, reliqua vero, quæ ab eodem scripta sunt de fine ipsorum, inferius suo loco dicemus.

13. Quæ autem de Apollonio, egregio ejusdem sæculi scriptore, de iisdem sint memoria commendata, hic intexere operæ pretium existimamus : ait enim [1] : « Atqui quis sit hic recens et novitius doctor, facta illius et doctrina satis declarant. Iste est, qui nuptiarum divortia perdocet : qui novas jejunii leges sancit : qui Pepuzam et Tymium (istæ enim sunt parvæ civitates Phrygiæ), cupiens omnes undique eo convocare, Hierusalem nuncupat : qui pecuniarum exactores constituit : qui oblationum nomine munera accipienda prætexit : qui denique sui verbi prædicatoribus, ut ejusdem verbi doctrina sordido ventris abdomine et ingluvie roboretur, salaria suppeditabat. » Hæc de Montano : de cujus prophetissis, sermone aliquanto longius producto, sic scribit : « Intelligendum [2] est istas primas Montani prophetissas, ut primum spiritu illo repletæ erant, maritos deseruisse. Quam falso igitur mentiti sunt hi, qui Priscam virginem appellabant ? » Deinde subjungit : « An non universa Scriptura videtur prophetam vetare, ne munera et pecuniam accipiat ? Quando ego igitur forte video prophetissam aurum, argentum, et vestes pretiosas cupide accipientem : quid est cur illam non prophetissarum numero excludam ? » Iterum sermone longius provecto, de quodam illorum, quos Confessores nominabant, hæc disserit : « Themison etiam totus revera avaritiæ sordibus involutus, qui non toleranter crucem afflictionis (quæ est veri confessoris nota) gestabat, sed pecuniarum multitudine se e vinculis eripiebat ; cum oportuisset illum ob istud peccatum humili summissoque animo se gessisse, martyrem et testem Christi se esse gloriatus, audebat, Apostolum imitando, catholicam ad omnes Ecclesias epistolam contexere : ac tum illos, qui plane multo melius credebant quam ille, fide et religione instruere : tum suæ doctrinæ confirmare ineptias ; tum denique in Dominum, in Apostolos, et in sanctam Ecclesiam convitia petulanter jacere.

14. « De alio item eorum, quos tanquam martyres apud se honore et observantia decorabant, sic tradit : Ut non de pluribus verba faciamus, dicat nobis ipsa prophetissa de Alexandri facinoribus, qui se martyrem prædicat, et quem ipsa convivio excipit familiariter ; quem etiam alii complures adorant, cujus latrocinia et alia flagitiorum genera, pro quibus debitas pœnas persolverit, nihil nostra interest commemorare ; præsertim cum in ipsas tabulas publicas satis accurate relata sint. Igitur quisnam istorum alterius condonabit peccata ? prophetissa ne martyri latrocinia ; an martyr prophetissæ avaritiam ? Cum enim Dominus dixerit : Nolite possidere aurum, neque argentum, neque duas tunicas : isti omnia contra, in rerum vetitarum possessione magnopere

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 17. — [2] Idem.

deliquerunt. Nam illos, qui ab istis prophetæ et martyres dicuntur, non a divitibus solum, sed a pauperibus etiam, ab orphanis et viduis pecunias exegisse, perspicue ostendemus. Quod si in hac re sibi confidant; prodeant in medium, et de his nobiscum una disceptent; ut si forte convincantur, desinant de cætero peccare. Oportet enim fructus prophetæ exacte explorari; nam arbor a fructu rite internoscitur.

15. « Ut vero Alexandri flagitia cuique ea cognoscere cupienti dilucide aperiantur, hoc pacto ostendemus. Ephesi ab Æmilio Frontino proconsule, non propter nomen Christi, sed propter latrocinia (erat enim maleficus) quæ turpiter admiserat, in judicio condemnatus est. Verum postea cum se ob nomen Christi persecutionem passum fuisse apud fideles, quos callide hac astutia deludebat, falso prætexuisset : illis proconsulem rogantibus pro eo, dimissus est. Attamen propria ac sua unde erat, Ecclesia, eum, quia latro erat, recipere nolebat. Cæterum qui plura de rebus gestis illius (cujus vitæ rationem hæc prophetissa, licet cum illa multis jam annis commoratus sit, ignorare præ se fert) penitus agnoscere cupiant, Asiæ tabulas publicas habent, unde discant. Istius igitur mores depingendo in iisdem, tanquam in tabula, propriam etiam et veram prophetissæ effigiem scite depinximus. Similem etiam inscitiam in multis eorum possumus declarare. Quod si sibi suisque ingeniis præfidant, veniant quæso in quæstionem, judiciumque subeant.

16. « Alio etiam in loco ejusdem libri, de prophetis, de quibus se ita jactitant, ista adnectit : Si inficias eant ipsorum prophetas munera accepisse, hoc pro confesso statuant, se, si munera accepisse manifesto convincantur, non omnino esse prophetas. De quibus rebus infinita pene eaque certissima argumenta proferemus. Quin omnes prophetæ fructus examinare necessum est. Dic mihi : Propheta ne comam coloribus tingit? Propheta ne oculos stibio oblinit? Propheta ne sumptuose et vestitu splendido ornatus incedit? Propheta ne tabulis et tesseris ludit? Propheta ne fœnus exercet? Ista vero mihi fateantur, et dicant utrum liceat usurpare, an contra. Ego certe hæc apud illos factitata, perfacile ostendam. Idem iste Apollonius in eodem libro commemorat, quod quadragesimus jam annus, in quo quidem ad hoc opus scribendum se contulit, agebatur, ex quo Montanus illam confictam et commentitiam prophetiam inceperit. Atque rursum dicit, Zoticum, cujus superius scriptor meminerat, cum Pepuzam adventasset, ibi jam Maximilla prophetare se simulante, insanum in illa spiritum coarguere conatum esse : verum ab illis, qui Maximillæ partibus favebant, ab instituto prohibitum. Porro Thraseæ cujusdam ex numero martyrum, qui tum erant, meminit. » Hæc ex Apollonio Eusebius; qui nobilis inter scriptores ecclesiasticos, adversus Cataphrygas, ad eorum auctores confutandos, librum separatum conscripsit.

17. Qui vero decimo quarto anno a morte Maximillæ, alterius ex prophetissis Montani adversus eosdem commentarium scripsit Miltiades, hæc in eosdem habet, quæ ex multis idem Eusebius [1] recitat his verbis : « Hic pseudopropheta Montanus, quem impudentia et audacia sequuntur ut comites, cum esset furore correptus, ex inscitia quadam voluntaria ordiens, in insaniam animi non voluntariam (sicuti ante diximus) præceps tandem dilabebatur. At vero neque quemquam veteris Testamenti prophetam, neque quemquam novi ostendere potuerunt, qui insano spiritu in hunc modum fuerint aliquando exagitati : neque de Agabo, neque de Juda, neque de Syla, neque de Philippi filiabus, neque de Ammia ex Philadelphia, neque de Quadrato, neque de aliis quibusvis præterea, quod vesano ipsorum more ulla ex parte aliquando prophetaverint, omnino gloriari poterunt. Rursum ista memorat paulo post : Quod si post Quadratum et Ammiam ex Philadelphia, mulieres illæ Montani (sicut prædicant) in prophetiæ munus proxime succedebant; proferant etiam eos, qui post Montani et mulierum illarum mortem (nam donum prophetiæ in Catholica Ecclesia ad postremum usque Christi adventum debere versari affirmat Apostolus) in idem munus successerint. Verum decem et quatuor annis, qui jam a Maximillæ morte hactenus intercesserunt, ne unum quidem prophetam commonstrare poterunt. » Hactenus ex Miltiade Eusebius, qui subdit ab eodem auctore editum quoque librum fuisse contra Gentiles, et alium contra Judæos : Apologiam quoque pro Christiana religione ad illius temporis imperatores scripsisse tradit. Quæ cum omnia magno detrimento deperiisse noscantur, fragmentum saltem ex eo ab Eusebio recitatum, tanquam perillustris antiqui theologi monumentum, ut ejus quoque sicut aliorum memoria vivat in chartis nostris, hic voluimus recitasse.

18. De ipsorum vero pseudoprophetarum damnatione ab episcopis Asiæ et aliis facta, hæc Serapion [2], ejusdem quoque sæculi clarus inter scriptores Ecclesiasticos, in epistola ad Coricum et Ponticum habet : « Ut vero istud intelligatis, omnem in Christo fraternitatem, quæ per universum orbem terrarum diffusa est, ab hac nova et peregrina prophetia, tam falsis præstigiis instituta, reapse abhorrere; litteras Claudii Apollinaris beatissimi, qui Hierapoli Asiæ civitati episcopus præfuit, ad vos misi. In hac Serapionis epistola extant diversorum episcoporum subscriptiones, quorum unus sic fere subscribit : Aurelius Cyrenius, testis Christi, vobis salutem et prosperam valetudinem opto. Alter isto modo : Ælius Publius Julius ex Debelto Colonia Thraciæ episcopus : Vivit Deus in cælis, quod Sotas in Anchialo voluit Priscillæ dæmonem ejicere, sed veteratores illi hypocritæ neutiquam permiserunt. Sunt etiam in iisdem litteris permultorum aliorum episcoporum subscriptiones sua ipsorum manu exaratæ, qui eidem sententiæ suffragati sunt. »

19. At non in Asia solum, sed et in Græcia hoc sæculo pleraque acta fuisse Concilia, in quibus de iisdem dignoscendis habitum fuisse tractatum, puta-

[1] Euseb. lib. v. c. 16. — [2] Apud Euseb. lib. v. c. 18.

mus; nam Tertullianus [1] ait : « Aguntur præcepta per Græcias illas certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis; per quæ et altiora quædam in commune tractantur, et ipsa repræsentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. » Ex Apostolorum namque traditione ejusmodi dimanavit in Ecclesiam consuetudo, ut contentionibus de fide exortis, vel cum alia perdifficilia tractanda essent, Ecclesiarum episcopi in condictum omnes locum convenirent. At quippiam de iisdem definire, haud fuisse liberum absque Romano pontifice (neque enim soliti erant) vel si quid definissent, illius auctoritate probari, solemne semper in Ecclesia fuit, ut innumera propemodum declarant exempla, suis quibusque locis ponenda. Ad hæc spectat, quod, cum Asiæ episcopi de celebrando Paschate luna decima quarta agerent, Polycarpus Romam ad Anicetum (ut dictum est) ad ejus ea de re explorandam sententiam venit; qui inolitæ Asianæ Ecclesiæ consuetudini noluit refragari. Festinasse itaque ea item ex causa Montanum, atque falsa relatione subripuisse litteras pacificas a Romano pontifice diximus.

20. Sed jam quis fuerit Montani et prophetissarum exitus, a Claudio Apollinare, Hierapolitano episcopo, audiamus : « In secundo libro, inquit Eusebius [2], ista de morte illorum, quos supra persecuti sumus, commemorat : Quin nos ideo prophetarum interfectores appellarunt, quod garrulos in primis et loquaces illorum prophetas minime admiserimus (hos enim prædicant esse, quos Dominus pollicebatur se populo missurum.) Nobis jam quæso respondeant. Et quis, amabo, optimi illorum, qui Montani et mulierum illarum disciplina eruditi garrire cœperunt, qui vel a Judæis sit persecutionem perpessus, vel a nefariis et facinorosis Gentibus, neci traditus? Nemo certe : neque quisquam illorum prehensus aliquando pro Christi nomine cruci affixus est : neque in Judæorum synagogis mulier ulla inter eos aliquando flagris cæsa, aut lapidibus usquam obruta. Et quod ad Montanum ipsum et Maximillam spectat, illi alio quodam et longe diverso mortis genere occubuisse dicuntur. Nam istos ferunt spiritus vesani et perditi impulsu commotos, sibi laqueo mortem conscivisse : non tamen simul credo, et eodem momento (ipso temporis puncto quo alteruter obierit, multus sermo de illis inter homines versabatur) sed ita occubuisse ut diximus, et eumdem cum Juda proditore vitæ exitum adeptos, constans est fama. Est etiam pari ratione de admirabili illo Theodoto, qui primus illius commentitiæ prophetiæ quasi procurationem, susceperat, valde creber sermo, quo modo e mentis potestate deturbatus, fraudulento spiritui se ipsum concrediderit : a quo sublimem aliquando in aerem sublatum, ac de repente præcipitem dejectum, misere ac perdite interiisse ferunt. At illi : Rumor est, inquiunt, istud ita gestum esse. Nosne, o beate, nosne ejusmodi quicquam pro certo nos scire censebimus, cum oculis ipsi minime conspeximus? Montanus namque, Theodotus, et mulier illa quæ supra commemorata est, fortasse sic, forlasse secus mortem oppeliverunt.

21. « Rursus eodem in libro dicit, sanctos et pios episcopos id temporis conatos esse Maximillæ spiritum redarguere, reprimereque; sed ab aliis, qui videlicet spiritui illi patrocinio esse studebant, impeditos esse : sic enim scribit. Ne amplius loquatur Maximillæ spiritus, sicut Asterius Urbanus in libro suo illam loquentem inducit : Omnium insectatione urgeor, et tanquam lupus ab ovibus repellor : non sum lupus, verbum equidem sum, spiritus, et virtus. Sed virtutem, quæso, in spiritu evidenter declaret, ostendatque. Atque adeo Zoticum ex vico qui dicitur Comana, et Julianum ex Apamea, cum viros probatos, tum episcopos, qui id temporis ad eam explorandam, et cum ipso garriente spiritu disserendum adventaverant (quorum ora Themison cum suis obturabant, neque ullo modo patiebantur mendacem illum et subdolum spiritum ab illis redargui refellique) cogat fateri, si poterit, illum ipsius spiritum verum et ingenuum esse.

22. « In eodem libro iterum paucis verbis interpositis, quæ ad commentitias illas Maximillæ prophetias convincendas accommodantur, tum tempus, quo ista ipse scripserit, ostendit, tum vaticiniorum illius meminit, quibus ante augurabatur bella et seditiones futuras; quarum commenta isto modo redarguit : Qui fieri potest, ut istud illius mendacium jam non satis omnibus exploratum sit? Nam ex eo tempore, quo illa mulier abiit e vita in hunc usque diem plures quam tredecim anni intercesserunt, et neque bellum in aliqua regione separatim, neque passim in toto orbe terrarum gestum hactenus accepimus : quin Christianis etiam, Dei misericordia largiente, pax secura et stabilis permansit. » Hæc cum scribat Apollinaris, ab obitu Maximillæ tredecim annos et ultra Romanum imperium omni ex parte bello vacasse; satis potest intelligi, ipsam defunctam esse ultimo M. Aurelii tempore, et Apollinarem scripsisse ultimo tempore Commodi imperatoris : nam anni tredecim illius imperii, pacifici absque bello transierunt : antea vero et postea vel externum vel civile bellum viguit, ut dicemus suis quibusque locis. Sed rursus ex Apollinari Eusebius :

23. « Ex tertio libro item pauca quædam proferam, quibus Montani æmulos, qui inani ostentatione complures ex suis martyres fuisse jactavit, impugnat in hunc modum. Cum jam omnia illorum argumenta, quæ supra posuimus, sint penitus confutata, et nihil habeant quod dicant amplius, ad martyres confugiunt, seque affirmant complures habere martyres, atque hoc certum argumentum esse virtutis, et potentiæ quæ est in prophetico illo spiritu abdita. Cæterum istud, ut videtur, omnino a veritate alienissimum est : etenim non pauci aliarum hæreseon propugnatores, permultos venditant se habere martyres : non tamen propterea cum illis consentiemus, neque illos veritatem penes se retinere fatebimur. Qui primi ex Marcionis hæresi Mar-

[1] Tertul. de jejun. adv. Psychic. c. 13. — [2] Euseb. lib. v. c. 15.

cionitæ vocati sunt, permultis se Christi martyribus abundare prædicant; sed tamen Christum ipsum, uti veritas postulat, minime profitentur. Non multo post hæc subdit : Simulatque viri vere ecclesiastici et catholici persecutionis temporibus, ad testimonium fidei, quæ est ex veritate, una cum quibusdam Cataphrygarum hæresi cæcatis, quos illi hæretici pro martyribus habebant, essent forte vocati, ab illis plane dissenserunt plurimum : et, ne, cum vesano ac dementi Montani et mulierum sibi in societatem adscitarum spiritu ulla ex parte consentire viderentur, cum illis communicare ad extremum usque spiritum prorsus recusarunt. Atque hoc verum esse et nostris temporibus Apameæ, quæ juxta Mæandrum sita est, gestum, Gaius et Alexander Eumeniæ prognati, qui tunc martyrium subibant, satis perspicue declararunt. » Hucusque ex Apollinari Eusebius.

24. Quod autem ad Montani prava dogmata pertinet; quæ ab aliis de his dicta sunt, recensebimus. Aiunt ergo illum primum ejus et maximum fuisse errorem, a quo, ut e fonte, fluxerunt cæteri; quod diceret se esse Paracletum illum Spiritum veritatis, quem pater pollicitus erat se daturum Apostolis : eo tamen nomine cum sæpe citat Tertullianus [1] : ac proinde ipsum negasse, Apostolos accepisse Spiritum Paracletum. Rursum quod spectat ad doctrinam fidei de sanctissima Trinitate docuisse Montanistas, quæ postea Sabellius prædicavit, testatur S. Hieronymus [2], cum ad Marcellam scribens, « Primum, inquit, in fidei regula discrepamus. Nos Patrem et Filium et Spiritum sanctum in sua unumquemque persona ponimus, licet substantia copulemus : illi (nempe asseclæ Montani) Sabellii dogma sectantes, Trinitatem in unius personæ angustias cogunt. » Inde quoque potuit accidisse, ut qui se Paracletum diceret, idem quoque se esse Deum Patrem, impudentissime affirmaret, ut ait his verbis Epiphanius [3] : « Insuper apponit idem Montanus, sic dicens : Ego Dominus Deus omnipotens, conversans in homine : » ac subdit post nonnulla : « Montanus autem se ipsum solum glorificat, et dicit esse Patrem omnipotentem, et in homine inhabitare : ut undequaque ostendatur, quod non ipse sit ab illo missus, neque qui ab illo accepit ; » ac paulo post : « Deinde rursus, inquit miserrimus homuncio Montanus, neque angelus, neque legatus, sed ego Dominus Deus Pater veni. Hæc autem cum dicat, deprehenditur alienus esse, ut qui Christum non glorificet : » nam de Spiritu Paracleto dictum ab eo fuerat : « Ille me clarificabit, quia de meo accipiet. »

25. Hæc cum tradant de Montano Epiphanius atque Hieronymus : falsum esse oportet, quod idem Epiphanius, necnon ante ipsum Philastrius, Theodoretus, et alii dixerunt, Montanum de Patre, Filio, et Spiritu sancto eadem sensisse, quæ Ecclesia Catholica. Verum hæc omnia arbitror jactata potius a Montanistis, quam a Montano : nam Tertullianus, qui eum nominat Paracletum, et omnia ab eo dicta eidem Paracleto fert accepta, ac subinde eadem ut divinitus tradita pro viribus propugnare non destitit, nihil hujusmodi de Trinitate eum sensisse demonstrat. Rursum vero si tam horrendas palam blasphemias Montanus effutisset, quorsum de eo dubitare, prophetane, an pseudopropheta fuerit, opus erat? quid tamdiu de eo altercatum atque consultatum? in re enim tam patente, nulla prorsus opus erat consultatione : nam ipso primo auditu blasphemiæ, eam cujuscumque licet impii, aures exhorruissent. Hæc ut existimem, adducor etiam, quod nullus antiquorum scriptorum, qui eodem sæculo cum illo vixerunt, et adversus eum scripserunt, hæc objiciat : cum multa in eum inferant et quæ longe minora his erant (ut vidimus) magnopere exaggerent. Nec tam immania, quæ ante omnia objicienda ac refellenda fuissent, putandum eos obvoluta silentio reliquisse, si revera ab ipso dicta fuissent.

26. Et quod de Sabellianismo Montanistarum tradit S. Hieronymus, nequaquam id sensisse Montanum, nec Montanistas quidem omnes, sed ex eis aliquos, affirmat Theodoretus [1], nempe ex illis, quos Tertullianus [2] vocat secundum Æschinem. Nec item credimus, licet dixisset se esse Paracletum, ut Theodoretus affirmat, atque Tertullianus qui hoc nomine eum appellat, significare voluisse Paracletum humanam assumpsisse carnem, et illum ipsum se Montanum, vel absque carne se Spiritum tantum, et negasse se esse hominem : nam nullus plane est qui id aliquando dixerit de Montano, dum vel ei adversans, ab eo proditas impugnat hæreses, vel eas pugnaciter, ut Tertullianus, defendit. Quamobrem sic existimamus ipsum a Tertulliano vel aliis dictum esse Paracletum, quod se illum diceret accepisse Spiritum Paracletum, quem Christus pollicitus fuerat a Patre mittendum : ipsumque [3] se majori plenitudine, quam fecissent Apostoli, aliis impertiri, quod illum majori abundantia, quam Apostoli, accepisset : quippe qui diceret, illos (ut de se quoque testatur Paulus [4], cum ait : « Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus ») nondum quod perfectum erat accepisse, sed in se ac suos plenitudinem illam Spiritus, imo ipsum Paracletum descendisse, ac proinde (quod de ipso Spiritu a Christo dictum erat : « Ipse docebit vos omnia, et suggeret vobis omnia ») se suosque plenissimam rerum scientiam assecutos esse.

27. Ea quippe ratione secundas nuptias, quas non rejicit Apostolus, ipse tanquam majori scientia præditus, ut fornicationem damnavit. Insuper, quod nec ipse Christus, nec Apostolus admisisset, nuptiarum docuit solutionem. Ad hæc etiam jejunia quædam nova et penitus inusitata in Ecclesiam conatus est introducere ; de quibus Hieronymus [5] ad Marcellam : « Nos, inquit, unam Quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto anni tempore nobis congruo, jejunamus : illi tres in anno [faciunt Qua-

[1] Tertul. de fug. in persecut. c. 1. — [2] Hier. ep. LIV. — [3] Epiph. hær. XLVIII.

[1] Theodor. hæret. fab. lib. III. — [2] Tertul. de præscript. c. 52 — [3] Philastr. de hæres. c. 50. — [4] 1. Cor. XIII. — [5] Hier. ep. LIV.

dragesimas, quasi tres passi sint Salvatores. » Non quod diceret Montanus se tertio quadragesimale jejunium repetere, quod tres passi revera essent Salvatores, cum una tantum ea ratione in Ecclesia ex traditione Apostolorum, post Christi passionem, sit solita celebrari : sed aliam ab hac diversam prætexebat jejuniorum causam Montanus, quam refert Tertullianus [1], cum ait : « Spiritus sanctus cum in quibus vellet terris, et per quos vellet prædicaret, ex providentia imminentium sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundialium plagarum, qua Paracletus, id est, advocatus, ad exorandum judicem, hujusmodi officiorum remedia mandabat, puta nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiæ disciplinam : hunc qui recipimus, necessario etiam quæ tunc constituit observamus. » Hæc ipse. Sed quam falsus vates extiterit, pax Ecclesiæ, quæ secuta tunc est (ut ex Apollinare diximus) perspicue declaravit.

28. At subdit S. Hieronymus [2], non ob id Ecclesiam non amare jejunia, quod respuat illa Montani; nam ait : « Non quo et per totum annum, excepta Pentecoste, jejunare non liceat; sed quod aliud sit necessitate, aliud voluntate munus offerre. » Hæc cum dicat Hieronymus, plane significat, Montanum, tanquam totius Ecclesiæ præsulem, lege sancita ad hæc sua servanda jejunia universam voluisse Ecclesiam obligare : quod non obscure declarat Tertullianus, cum sæpissime in Catholicos invehatur, quod a Paracleto tradita jejunia non servarent. Ex iis apparet quam calumniose agant, qui sanctos monachos, aliosque regulares damnant, quos et servantes plura in anno jejunia ac Quadragesimas, montanizare dicunt, et nonnisi a Montani spiritu afflatis jactant eas de jejuniis leges esse statutas : nam hi non ut Montanus ejusmodi leges universæ præscripserunt Ecclesiæ, ut ob id, qui non eas servarent, esse damnandos dicerent : sed eos tantum, qui arctiori vinculo disciplinæ sua sponte se voto ad ea et alia servanda obligassent, teneri voluerunt; nec eos semper, sed cum idoneæ vires suppeterent.

29. Quod vero ad Ecclesiam ejus temporis spectat (ut paucis Tertulliano istæc in Catholicos inclamanti satisfaciamus) consulto quidem atque prudenter ea penitus Catholici rejecerunt ; primo quidem, quod si ob aliquam imminentem cladem erant indicenda jejunia, hoc non Montani erat, sed episcoporum munus : id enim consuetudine jam in Ecclesia receptum fuisse, idem ipse [3] testatur, cum ait : « Bene autem quod episcopi universæ plebi mandare jejunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestræ capturæ est; sed interdum ex aliqua solitudinis ecclesiasticæ causa. » Præterea si quæ a Montano statuta essent jejunia Ecclesia recepisset, spiritum illius comprobasse penitus visa esset. At quantumlibet existimasset ipsum divino afflatum Spiritu illa locutum : adhuc tamen quod sciret, quæ a Deo sunt (secundum Apostolum [4]) ordinata esse, non erat illius partium illa edicere, adjicereque ea servandi necessitatem.

30. Sed ad cætera recensenda Montani impia dogmata redeamus. Idem alibi addit S. Hieronymus [1], dixisse Montanum prophetas in extasi esse locutos, adeo ut nec ipsi scirent quid dicerent. Præter alia complura mendacia atque deceptiones, pseudoparacletus Montani illud superaddidit, ut assereret, nequaquam martyrii tempore fugiendum, sed loco sistendum, et martyrium expectandum, imo nec quavis occasione id redimere licere : quæ ex ejusdem Paracleti auctoritate pluribus Tertullianus [2] scripto de ea re commentario disputavit : cum tamen ex Apollonio [3] superius sit recitatum, ex ejusdem Montani secta virum eorum opinione celebrem, ingenti collata pecunia, se, ne subiret martyrium, redemisse. Et in hoc quidem subdolum diaboli plane fuisse consilium declaratur : nimirum quod cerneret nihil profecisse per Gnosticos et alios quos diximus negasse subeundum esse pro Christo martyrium; cum nihilominus fideles quotidie magnæ constantiæ in perferendis pro Christo tormentis specimen ederent; mox contrariam huic struens aciem, Christianos sua sponte ad martyrium properantes, quodam velut impulsu in præceps eos agi contendit : eo nempe consilio, ut omni seclusa fuga, et intercepto evadendi remedio, omnes se neci dederent, sicque insimul omnes absumerentur, atque Ecclesia Christi omnino deficeret.

31. Præter hæc etiam, animam esse corpoream et anthropomorphitam, quamdam ex Montani prophetissis docuisse, Tertullianus [4], qui omnes est illorum errores sectatus, declarat his verbis : « Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per extasin in spiritu patitur, conversatur cum angelis, aliquando etiam cum Domino, et videt et audit sacramenta, et quorumdam corda dignoscit, et medicinas desiderantibus submittit. Jam vero, prout Scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut allocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disserueramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta solemnia, dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quæ viderit (nam et diligentissime digeruntur ut etiam probentur). Inter cætera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuæ qualitatis; imo quæ etiam teneri repromitteret, tenera et lucida et aerii coloris et forma per omnia humana; hæc est visio. Deus testis, et Apostolus charismatum in Ecclesia futurorum idoneus sponsor. » Hucusque infelix Tertullianus, qui licet eruditissimus ac prudentissimus videretur, hisce tamen muliercularum commentis traduci atque seduci passus est; hæc autem et alia plura didicit in schola Montani, quæ ab erudito viro

[1] Tert. adv. Psych. c. 13. — [2] Hieron. ad Marcel. epist. LIV. — [3] Tert. adv. Psych. c. 13. — [4] Rom. XIII.

[1] Hieronym. comment. in ep. ad Ephes. lib. II. cap. 3. — [2] Tert. de fug. in persecut. — [3] Apud Euseb. lib. V. cap. 17. — [4] Tert. de anima c. 9.

ac pio Pamelio habes adnotata in Paradoxis Tertulliani in unum collectis.

32. Rursum hæc de Montanistis S. Hieronymus[1]: « Apud nos Apostolorum locum episcopi tenent, apud eos episcopus tertius est. Habent enim primos de Pepuza Phrygiæ patriarchas, secundos quos appellant Cenones; atque ita in tertium, id est, pene ultimum locum episcopi devolvuntur : quasi exinde ambitiosior religio fiat, si quod apud nos primum est, apud illos novissimum sit. Illi ad omne pene delictum ecclesiæ obserant fores; » et subdit : « Rigidi autem sunt, non quo et ipsi pejora non peccent: sed hoc inter nos et illos interest, quod illi erubescunt confiteri peccata quasi justi : nos, dum pœnitentiam agimus, facilius veniam promeremur. Prætermitto scelerata mysteria, quæ dicuntur de lactente puero et de victuro martyre confarrata. Malo, inquam, non credere, sit falsum omne quod sanguinis est. » Hæc de sanguine S. Hieronymus : sed quod innuit solum Epiphanius[2] his explicat verbis :

33. « In hac vero hæresi, aut in cognata ejus Quintillianorum, seu Priscillianorum et Pepuzianorum appellata, horrendum ac nefarium quoddam facinus fieri dicunt. Puerum enim quemdam valde infantem in festivitate quadam per totum corpus æreis aciculis compungentes, sanguinem ipsius sibi ipsis comparant, ad apparatum videlicet sacrificii. » Hæc Epiphanius, qui tamen hæc de puero tribuit Quintillianis ex Montano prognatis. Hæc eadem de eorum mysteriis Paschatis festo fieri solitis tradunt Philastrius[3] etiam et Augustinus[4]; verum Theodoretus[5] hæc ait : « De mysteriis autem nonnulla quidam jactitant, sed illi non fatentur et sui accusationem calumniam appellant. » Certe quidem hæc a Montano facta esse non credimus : nullum enim antiquorum in eum ejusmodi scelus intulisse, certum est : at hæc ipsa his temporibus a Gnosticis perpetrari solita, diximus, dum de eorum origine superius sermonem habuimus. Num vero qui a Montano provenerunt hæretici, talia factitarint, ut in divinis mysteriis imitati sint Gnosticos, aliorum sit judicium : laborasse quidem eos hac diu infamia certum est : licet tamen, quæ de his scribuntur, diversa sint ab iis quæ de Gnosticis dicta sunt; ait enim S. Augustinus[6]: « Post sanguinem e puncturis infantis emunctum, si ille ex eo mortuus fuerit, apud illos celebrari pro martyre : si autem vixerit, pro magno sacerdote. »

34. Addit Philastrius[7], eosdem Cataphrygas consuevisse mortuos baptizare. S. Hieronymus[8] rursum hæc de ipsorum dogmatibus : « Aperta est convincenda blasphemia dicentium, Deum primum in veteri Testamento voluisse per Moysen et prophetas salvare mundum : sed quia non potuerit explere, corpus sumpsisse de Virgine, et in Christo sub specie Filii prædicantem mortem obiisse pro nobis : et quia per duos gradus mundum salvare nequiverit, ad extremum per Spiritum sanctum in Montanum, Priscam et Maximillam insanas feminas descendisse, quem Paulus non habuerit, etc. » ac demum : « Hæc sunt, inquit, quæ coargutione non indigent : perfidiam eorum exposuisse, superasse est. » Digna plane tanto doctore sententia: nam sicut est in geometricis assertionibus, Rectum est mensura sui et obliqui : ita confutatione non indiget, quod collatione recti, cunctis recte intuentibus esse demonstratur obliquum : ac proinde certum exploratumque reddi quod ait : « Perfidiam hæreticorum exposuisse, superasse est : » qua ratione et nobis satis hæreses recensuisse, cum hoc ipsum sit confutasse.

35. Cæterum quod spectat ad Montanistas, non ipsa tantum insania dogmatum redarguit eos mendaces et impostores, sed ex suis ipsorum falsis editis vaticiniis, quæ ex contrario eventu vana prorsus sunt reddita, se esse pseudoprophetas certo certius ostenderunt. Nam præter illa quæ superius dicta sunt, hæc addit Epiphanius[1] de falso Maximillæ vaticinio : « Dicit enim Maximilla, ab ipsis appellata prophetissa : Post me prophetissa non amplius erit, sed consummatio. Ecce quomodo undique apparet spiritus erroris. Quæcumque enim prophetæ dixerunt, et cum intelligentia consequenter locuti sunt, et perfecta sunt quæ ab ipsis dicta sunt, et adhuc implentur. Hæc vero dixit, post ipsam esse consummationem : et nondum consummata sunt, maxime cum tot reges postea fuerint, et tantum tempus transierit. Anni enim jam sunt ab eo tempore plus minus ducenti nonaginta usque ad nostrum tempus duodecimi anni Valentiniani, Valentis, et Gratiani regni, et nondum est consummatio juxta illam, quæ seipsam nominavit prophetissam, cum ne diem quidem obitus sui noverit. » Hæc Epiphanius.

36. *Montanistarum sectæ diversæ.* — Quod vero omnibus hæreticis commune est (eo quod non sit solium[2] filiæ Chaldæorum) stabilitatem nescire, nec in propositi firmitate consistere, sed inconstantia nutare, ac in deterius prolabi; idem et ipsis evenisse conspicitur : ipso nimirum sectæ Montani exordio, sectarios ejus inter se dissidio separari, ac quemque ex suo nomine sectam conficere. Nam Tertullianus[3], cum sanioris mentis esset, scribens eruditum illum commentarium de Præscriptione adversus hæreticos, in fine, cum de hæresi secundum Phrygas agit, hæc habet : « Accesserunt alii hæretici, qui dicuntur secundum Phrygas : sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui kata Proclum dicuntur : sunt qui secundum Æschinem pronuntiantur. Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam. Et communem quidem illam, quod in Apostolis quidem dicant Spiritum sanctum fuisse, Paracletum non fuisse : et qua dicant, Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse : nec tantum plura, sed meliora atque majora. Privatam au-

[1] Hieron. epist. LIV. — [2] Epiph. hæres. XLVIII. — [3] Philastr. de hæresib. c. 50. — [4] Aug. de hæres. c. 24. — [5] Theodor. hæret. fab. lib. III. — [6] August. de hæres. c. 24. — [7] Philastr. de hæres. c. 50. — [8] Hieron. epist. LIV.

[1] Epiph. hæres. XLVIII. — [2] Isai. XLVII. — [3] Tert. de præscript. cap. 52.

tem blasphemiam illi, qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adjiciunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem. » Hucusque Tertullianus, de catholicis dogmatibus in eam diem sane optime meritus.

37. Quando autem mente motus, insano delirio cœperit agitari, suo loco opportunius dicturi sumus : tunc enim, quem hic hæresis signiferum nominat Proclum, mirifice laudavit, et inter nobilissimos scriptores ecclesiasticos adnumerans, hæc ait [1] : « Non solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales instructissimis voluminibus et prodiderunt, et retuderunt, ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus (idem est quod Proclus) virginis nostræ senectæ et christianæ eloquentiæ dignitas, etc. » Quem enim sui compos incusat hæresiarcham, postea in transversum actus adnumerat inter summos oppugnatores hæresiarcharum. Adversus hunc Proclum egregiam conscriptam fuisse disputationem a Caio nobili inter illius ætatis theologos, tradunt Eusebius [2] atque S. Hieronymus [3]. Cæterum cum eloquentiæ nomine Proculus a Tertulliano laudetur : non levis est apud me conjectura, hunc illum fuisse Proculum Siccensem ex Africa insignem grammaticum, quo inter alios latinos usum esse magistro M. Aurelium imperatorem, ac eum usque ad proconsularem dignitatem provexisse, auctor est Capitolinus [4]. Sed aliis temporibus vixit, nempe sub Anastasio imperatore, alius Proculus Lycius, Plutarchi Nestorii filii auditor, Platonicus philosophus. Cum vero commentarios ab eo scriptos recenset Suidas, post alios enumeratos, hæc ait : « Scripsit argumenta contra Christianos decem et octo. Hic est Proclus ille, qui alter a Porphyrio impuram et contumeliosam contra Christianos linguam exacuit. Sed Joannes Philopomus præclarissime decem et octo ejus propositiones refutavit, eumque Græcis etiam, quibus efferebatur, rudem atque indoctum esse ostendit. » Hæc Suidas. Sed ad Montani hæresim redeamus.

38. Rursum vero constat eamdem hæresim alia diversa atque deformia peperisse portenta, quæ suos fœtus aliis nominibus appellarunt, de quibus hæc Epiphanius [5] : « Quod vero nihil relinquamus ex iis quæ ad nomen pertinent uniuscujusque sectæ a nobis præjudicatæ, etiam de Trascodrugitarum nominis appellatione rursus dicemus. Est enim hoc nomen, aut in hac ipsa (nempe Cataphrygarum) aut in sequenti Quintillianorum appellata : ab ipsis enim et hoc nomen proficiscitur. Vocantur autem Trascodrugitæ ob hanc causam. Trascus enim apud ipsos pertica appellatur, drusus vero nasus sive rostrum : et ab eo quod imponunt digitum suum indicem appellatum in nasum dum orant, tristitiæ nimirum et ultroneæ justitiæ gratia, ab aliquibus Trascodrugitæ appellati sunt, hoc est, Perticonasati, etc. » Quod enim nasus esset judicii signum, et digitus hieroglyphicum dimensionis (ut est apud Orum Apollinem) digito nasum tangere, idem significare videbatur, quod recto judicio cuncta metiri ac judicare.

39. Addit insuper Epiphanius alios, qui ex Montano descenderunt, dictos esse Quintillianos a Quintilla, Pepuzianos a vico in Phrygia sic dicto, et Priscillianos a Priscilla, seu Prisca pseudoprophetissa Montani. Harum alteram finxisse Christum ad se venisse in mulieris forma, et sapientiam sibi communicasse, idem tradit, cum de his agit [1] : subditque, in ecclesiam ingredientes secum ferre incensas lampadas, septemque virgines secum ducere, quæ populo vaticinarentur, itemque episcopos ac presbyteros apud eos esse feminas. Adhuc insuper alios Montanistas ait fuisse Artotyritas, sic dictos, eo quod in mysteriis suis apponerent panem et caseum, et sic mysteria sua facerent : ex his etiam prognatos esse Tessaredecatitas, quos dicimus Quartadecimanos, idem affirmat sic dictos, quod quartadecima luna celebrandum esse Pascha contenderent. Sed horum puto aliam esse rationem, de quibus inferius dicturi sumus.

40. Occupasse hos hæreticos usque ad tempora Epiphanii Phrygiam, Cappadociam, atque Galatiam, viguisseque plurimum in Cilicia atque Constantinopoli, ipse [2] testatur. S. Hieronymus [3] hæc ipsa et alia his cognata monstra suo tempore in Galatia extitisse, tradit his verbis : « Scit mecum, qui vidit Ancyram Galatiæ civitatem, quod nunc usque schismatibus dilacerata sit, quod dogmatum varietatibus constuprata. Omitto Cataphrigas, Ophitas, Borboritas, Manichæos : nota enim jam hæc humanæ calamitatis vocabula sunt. Quis unquam Passalorincitas (Pattalorincitas), et Tascodrogos (sic legendum puto pro Ascodrobos) Artotyritas, et cætera magis portenta quam nomina, in aliqua parte Romani orbis audivit ? » De iisdem etiam in imperatorum rescriptis [4] habetur mentio; sed de Pattalorincitis hæc sanctus Augustinus [5] : « Pattalorincitæ (sic enim eos nominat) in tantum silentio student, ut naribus et labiis suis digitum opponant, ne vel ipsam taciturnitatem voce præripiant, quando tacendum sibi esse arbitrantur : unde etiam illis nomen inditum : πάτταλος, enim græce dicitur palus, et ῥίγχος nasus. Cur autem per palum digitum significare maluerint, a quibus hoc nomen compositum est nescio, cum græce dicatur digitus δάκτυλος, et possint utique Dactylorincitæ multo evidentius nuncupari. » Hæc Augustinus ex Philastrio [6], ut apparet. Puto autem (quod nuper dictum est) digitum, quod dimensionis hieroglyphicum esset, per palum significatum esse. Addit Philastrius, conatos ejusmodi hæreticos imitari Prophetam dicentem [7] : « Pone, Domine, custodiam ori meo, et ostium circumstantiæ labiis meis. » Addit : « Et quia jejuniis beati prophetæ vacantes, silentium sæ-

[1] Tertul. advers. Valentinian. c. 52. — [2] Euseb. lib. III. c. 25. — [3] Hieron. de Script Eccl. in Caio. — [4] Jul. Capitolin. in Marco. — [5] Epiph. hær. XLVIII.

[1] Epiph. hær. XLIX. et L. — [2] Apud eumdem hæres. XLVIII. — [3] Hieron in præfat. lib. II. in epist. ad Galat. — [4] L. LXV. de hæretic. Cod. Theod. — [5] Aug. de hæres. c. 63. — [6] Philastr. de hæres. c. 77. — [7] Psal. CXL.

pius commendabant, inde usurpantes isti æstimant observandum, Pythagoricam vanitatem potius, quam prophetarum cælestem vitam et sapientiam sequi properantes. » Agit idem [1] de Ascodrogitis, qui Montani Paracleto plenos se esse jactantes, insanis mentibus instar bacchantium furentes agebantur. Sed de Montano et ex eo orta sobole satis. Adversus Montanum autem ac suas prophetissas ipso principio constat scripsisse, quos diximus, Claudium Apollinarem Miltiadem, Apollonium, et Caium, celebrem illorum temporum scriptorem, adversus Proclum, Montani primogenitum, commentarium edidisse, post alios Theodoretus [1] affirmat.

[1] Psal. c. 76.

[1] Theodoretus hæret. fabul. lib. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5664. — Olymp. 237. an. 3. — Urb. cond. 924. — Jesu Christi 171. secundum Baronium 173. — Eleutheri papæ 2. — M. Aurelii imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Septimius Severus II* et *L. Alfidius Herennianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Decennalia imperii Augustei M. Aurelii.* — His Coss. M. Aurelius imperii Augustei decennalia dedit, ut ex nummismatis, in quibus ea diserte memorantur, indubitatum redditur. Unum extat argenteum in gaza regia inscriptum : IMP. M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXV. Visitur caput Marci laureatum. In postica, VOTA SOL. DECENN. COS. III. Visitur imperator stans velatus, qui sacrificat in tripode. Plura similia apud Mediobarbum videnda. Ex quibus patet, ejus quinquennalia anno CLXVI non vero antecedenti exhibita fuisse; alioquin extra legitimum tempus acta fuissent, ac præterea verum esset quod sæpe insinuavimus, imperatoribus hujusmodi solemnia edentibus viros iterato consulatu exornatos Fastis non raro nomen dedisse.

3. *Sub quo pontifice Praxeas Romam venerit.* — Ad num. 4. Praxeas, Catholicæ religionis tunc homo, Romam venit, non Aniceto sedente, ut existimavit Baronius, sed Victore Romanam Ecclesiam administrante, ut didici a clarissimo viro Ludovico *Du Four*, abbate Sancti Joannis de Jardo ad Melodunum, et Septem Fontium in Therascia, qui quæcumque fere de Tertulliano hoc in opere scripsi, mecum communicavit. Hæc Tertulliani verba lib. adversus Praxeam cap. 1 : « Iste primus ex Asia hoc genus perversitatis (hæresim nempe Patripassianorum) intulit Romæ, etc. Nam idem tunc episcopum Romanum, agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asseverando, et prædecessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romæ procuravit, prophetiam expulit, et hæresim intulit; Paracletum fugavit, et Patrem crucifixit. » Ait itaque Tertullianus, episcopum Romanum, *Victorem* nempe, olim Montani prophetiam agnovisse, litterasque pacis Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ eamdem amplexis concessisse; sed *Praxeam* coegisse Victorem eas litteras revocare, falsa de Prophetis et Ecclesiis montanizantibus asserendo, ac defendendo auctoritate prædecessorum Victoris, qui dictam prophetiam exploserant. Hi autem alii non fuerunt, quam *Eleutherus* et *Soter*, sub quo, teste Eusebio in Chronico, Montanus hæresim publicare cœpit, quique contra *Montanum* scripsit, ut docuit nos anonymus a Sirmondo post Baronii mortem in lucem editus, cui titulus est, *Prædestinatus*. Is auctor, hæresi 26, quæ est de Cataphrygibus, ait : « Scripsit contra eos librum S. Soter papa Urbis, et Apollonius Ephesiorum antistes, contra quos scripsit Tertullianus presbyter Carthaginensis. Qui cum omnia bene, et primo, incomparabiliter scripserit, in hoc solum se reprehensibilem fecit, quod Montanum defendit, agens contra Soterem supradictum Urbis papam. » Quod et hæresi LXXXVI repetit, addens, « Tertullianistas olim a Sotere papa Romano damnatos. » Tum Tertullianus insinuat, se dum adhuc catholicus esset, adversus hæresim Praxeanam Carthagine disseminatam pugnasse, et rursus post suam a Catholicis, quos *Psychicos appellat*, separationem impugnare velle : « Fructificaverant, inquit, avenæ Praxeanæ, hic (nempe Carthagine) superseminatæ : traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio disjunxit a Psychicis (nempe Catholicis), etc. nunc denuo erupit; sed et denuo eradicabitur, etc. » Denique Tertullianus lib. de Præscriptione Hæreticorum, cap. ult., inquit : « Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus (id est, Victor papa) corroborare curavit. »

4. *Catalogus hæreticorum Tertulliano male adscriptus.* — Verum Catalogus ille hæreticorum in fine libri de Præscriptione editus perperam Tertulliano adscribitur: fœtus enim est auctoris anonymi ei coævi, qui Montanistas, quibus Tertullianus adhærebat, inter hæreticos numerabat. Ait enim : « Acces-

serunt alii hæretici, qui dicuntur secundum Phrygas, etc., qua dicunt Paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in Evangelium protulisse. » Et tamen Tertullianus, lib. 4. de Præscript., cap. XXII, ait : « Utrum ne simplici errore an ratione qua defendimus in causa novæ prophetiæ, gratiæ ecstasin, id est amentiam convenire ? In spiritu enim homo constitutus, præsertim cum gloriam Dei conspicit, vel cum per ipsum loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de quo inter Nos (scilicet Montanistas) et Psychicos (id est, Catholicos) quæstio est. » Quare verisimile non est Tertullianum post compositum librum illum de Præscriptione hæreticorum librum alium edidisse, in quo falsam Montani prophetiam inter hæreses recensuerit; id enim manifestissime absurdum. Unde in antiquo exemplari Agobardi, in bibliotheca regia asservato non extat Catalogus ille hæreseon, qui præfigitur quibusdam aliis Mss. initio libri *de Præscriptionibus*. Sed librarii auctores de eadem materia loquentes, licet diversa prorsus sentientes, inter se imperite copularunt.

ANICETI ANNUS 8. — CHRISTI 174.

1. *Tatianus Encratitarum hæreticum auctor ejusque scripta.* — Sequitur annus Domini centesimus septuagesimus quartus, Maximo et Orfito coss., duodecimo M. Aurelii imperii anno : quo (inquit Eusebius) Tatianus hæreticus agnoscitur, a quo Encratitæ. Ex his et aliis superius de eo narratis, corrigendus est textus Epiphanii [1] quo dicitur, post obitum Justini sub Antonino Pio Tatianum ab Urbe recessisse : emendanda quoque est Philastrii [2] lectio qua dicitur Tatianus post Decii tempora vixisse. Hic quidem natione Syrus ex philosopho Platonico christianus (ut dictum est), vivente S. Justino philosopho, quem in fide habuit catechistam, florentissimus in Ecclesia fuit, Romæque vivens docuit, ac scripsit pro Christianis adversus Gentes egregium volumen, cum adhuc sibi constaret. Quo modo autem infelix in errores sit lapsus, factusque sit hæresis auctor, Irenæum [3] eodem cum illo viventem tempore audiamus, qui ait, ipsum, cum esset Justini auditor, quandiu ille vixit, nec latum unguem aberrasse, sed eximiæ pietatis specimen edidisse. Illo autem per martyrium sublato de medio, cum profiteretur se aliorum magistrum, elatus, in Valentini dogma dilapsus, ab illo errores didicit, et Marcionis et Saturnini amplexatus continentiam, detestatus est nuptias : de Adam illud edicens, ipsum minus consecutum esse salutem ; eadem de eo habet Tertullianus [4] illi æqualis.

2. Tantæ is fuit æstimationis, ut venerit ad eum Romæ profitentem audiendum Rhodon ab Oriente : de quo hæc Eusebius [5], postquam ab eo elaboratas lucubrationes recensuit : « Idem Rhodon in eodem libro (illum autem Callistioni dedicabat) se Romæ a Tatiano et doctrina et litteris institutum asserit. Ait vero a Tatiano elaboratum librum quemdam quæstionum ; quibus cum Tatianus polliceretur, se sacras litteras involutas et obscuras demonstratum ; idem Rhodon contra se easdem quæstiones in libro separato perspicue soluturum, promittit. » Hucusque Eusebius. Porro quandiu Romæ fuit, veritum fortasse multos oculos se inspicientes, ipsiusque Romanæ Ecclesiæ, quam Apostoli instituissent, sincerissimam puritatem, stetisse in fide, nec quidquam docuisse quod catholicæ fidei adversaretur ; sed cum in Orientem profectus est, ipsum a recto fidei tramite deviasse, et alios in errorem induxisse, Epiphanius [1] testatur, cum ait : « Cum Roma post mortem S. Justini digressus ad Orientis partes, et illic conversatus, in malam opinionem incidit, et sæcula quædam et fabulas Valentini, et principatus quosdam ac emissiones etiam ipse introduxit : maximam vero prædicationis suæ partem in Antiochia ad Daphnem sita fecit, et in Cilicum partibus, multum autem in Pisidia valuit.

3. « Ab hoc enim per successionem qui Encratitæ, id est continentes, appellantur, venenum transumpserunt. » Et paulo post, ejus relegens impia dogmata, hæc ait : « Hic quidem asserit non salvari Adam ipsum. Continentiam vero hic prædicat, nuptias autem scortationem et corruptionem putat, asserens nihil differre matrimonium a scortatione, sed idem esse. Unde in prætextu continentiæ et continentum morum, nequitiosam vitam duxit, velut lupus rapax ovilla pelle indutus, et temperantiæ prætextu deceptos seducens. Mysteriis autem similiter usus est ad imitationem sanctæ Ecclesiæ, verum aqua solum usus est in iisdem mysteriis. » Hæc Epiphanius. Aquarios S. Augustinus hos nominat hæreticos, qui

[1] Epiph. hæres. XLVI. — [2] Philastr. c. 49. — [3] Iren. lib. I. c. 3. et apud Euseb. lib. IV. c. 27. — [4] Tert. de præscrip. c. 52. — [5] Euseb. lib. V. c. 13.

[1] Epiph. hæres. XLVI.

aquam tantum in sacrificio offerrent. Sed de Encratitis pluribus agemus inferius.

4. Docuisse etiam Tatianum ab animantibus abstinentiam, ex Irenæo tradit Eusebius [1]. Addit Clemens Alexandrinus a Tatiano etiam illud dictum : alterius Dei esse legem, alterius Evangelium ; et duplex genus hominum statuisse, vetus et novum ; non tamen eo sensu, quo a Catholicis, hæc ab eo dici consueverunt ; nam addit [2] : « Tatianus separat veterem quoque hominem, et novum, sed non ut nos dicimus ; veterem quidem virum, legem ; novum autem, Evangelium : ei assentimur nos quoque dicentes, sed non eo modo, quo ille vult, dissolvens legem, ut alterius Dei, etc. » Hæc etiam a Marcione ipsum esse mutuatum apparet, ut auctorem legis Deum diceret adversarium esse Evangelii conditoris. Disputat idem pluribus adversus ejus hæresim, vini usum prohibentem, in libro cujus titulus est Pædagogus [3]. Ad hæc Eusebius [4] : « Hunc autem aiunt nonnullas Pauli apostoli voces, utpote qui dictionis et loquendi compositionem in illis corrigere moliretur, audaciter et temere commutasse. »

5. Ab eodem elaboratum esse opus, quod διὰ τεσσάρων appellavit, quo unum ex quatuor Evangelium contexuisset, idem [5] affirmat. Laudabilis plane fuisset hac ex parte Tatianus, nisi dolose sic compingens unum ex quatuor, multa reliquisset, quæ de Christi carne in eis ab Evangelistis sunt prodita : quippe qui Marcionis semel male imbutus tinctura, quæcumque valuit, pro ejus dogmatibus facere non prætermisit. De eodem opere agens Theodoretus [6] hæc ait : « Is autem composuit etiam Evangelium, quod dicitur Ex quatuor, amputatis genealogiis, et aliis, quæcumque ostendunt Dominum natum esse ex David secundum carnem. Eo autem usi sunt non solum hi qui sunt illius sectæ, sed ii etiam qui dogmata apostolica sequuntur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius eo tanquam libro compendioso utentes. Ego quoque inveni plusquam ducentos ejusmodi libros, qui in honore habebantur in nostris Ecclesiis : quos cum omnes simul coegissem, deposui, et in loco eorum reposui quatuor evangelistarum Evangelia. » Hæc Theodoretus : quæ quidem latuisse oportuit Victorem Capuanum, dum quodnam esset Tatiani opus, et quod Ammonii Alexandrini eodem argumento conscriptum, dubitasse se dicit. At, quod deterius est, post longam de ea re habitam discussionem, quod Ammonii erat opus, Tatiano tribuit, et Diatessaron Tatiani adscripsit Ammonio. Existimo enim, hæresiarchæ opus absque auctoris titulo, ob sectæ infamiam, fuisse descriptum.

6. Sed præstat, quæ ipse præfatur in Harmoniam Ammonii (hic nempe erat titulus libri) quam adscribit Tatiano, hic, ut cuncta certiora habeantur, exscribere. Est autem ejusmodi ejus ad opus præfatio [7] : « Dum fortuito in manus meas incideret unum ex quatuor Evangelium compositum, et absente titulo non invenirem nomen auctoris : diligenter inquirens, quis gesta vel dicta Domini et Salvatoris nostri, evangelica lectione discreta, in ordinem, quo se consequi videbantur, non minimo studii labore redegerit ; reperi Ammonium quemdam Alexandrinum, qui canonum quoque Evangelii fertur inventor, Matthæi Evangelio reliquorum trium excerpta junxisse, ac in unam seriem Evangelium nexuisse ; sicut Eusebius episcopus Carpiano cuidam scribens, in præfatione editionis suæ, quæ canones memorati Evangelii edidit, supradicti viri imitatus studium, refert in hunc modum : Ammonius quidam Alexandrinus, multum (ut arbitror) laboris et studii impendens, unum ex quatuor nobis reliquit Evangelium. Ex historia quoque ejus comperi, quod Tatianus, vir eruditissimus, et orator illius temporis clarissimus, unum ex quatuor compaginaverit Evangelium, cui titulum Diapente imposuit. Hic beati Justini philosophi et martyris dum adviveret, discipulus fuit : quo migrante ad Dominum palma martyrii, magistri sancti deserens disciplinam, et doctrinæ supercilio elatus, lapsus in Encratitarum hæresim, Marcionis potius amplexus errorem, quam Justini Christi philosophi veritatem, suæ vitæ perniciosus extitit ; asserens inter alia, nuptias et stupra pari crimini subjacere.

7. « Sed et dictis apostolicis manus profanæ emendationis, vel (ut dicam verius) corruptionis dicitur intulisse. Sed quia et hominum perfidorum (Christi nostri operante potentia) confessione vel opere sæpe triumphat gloria veritatis (nam et dæmones [1] Christum fatebantur, et filii Scevæ in Actibus Apostolorum [2] in nomine Jesu, quem Paulus prædicaret, dæmonia fugabant) Tatianus quoque, licet profanis implicitus erroribus, non inutile tamen exhibens studiosis exemplum, hoc Evangelium (ut mihi videtur) solerti compaginatione disposuit ; et forsitan adhuc beati Justini adhærens lateri, illius eruditionis merito, hoc opus explicuit. Arbitror enim propterea non Ammonii, sed hujus esse editionem memorati voluminis, quod Ammonius Matthæi fertur relationi, Evangelistarum reliquorum relatione discretos annexuisse sermones : hic vero S. Lucæ principia sunt assumpta, licet ex maxima parte Evangelii sancti Matthæi reliquorum trium dicta conjunxerit : ut jure ambigi possit, utrum Ammonii, an Tatiani inventio ejus operis debeat æstimari. Verumtamen vel si jam hæresiarches hujus editionis auctor extitit Tatianus, verba Domini mei cognoscens, libenter amplector interpretationem : si fuisset ejus propria, procul abjicerem. » Hucusque de his Victor, qui post præfationem ejusmodi ponit operis titulum : « Sancta quatuor Evangeliorum Harmonia, Tatiano (al. Ammonio) Alexandrino auctore. »

8. Cæterum ipso tantum Tatiani sublato, et restituto Ammonii nomine, omnia se recte habent : nam quod ponitur, Alexandrinus, Ammonio convenit, qui fuit Alexandrinus, non Tatiano, qui Syrus : et Har-

[1] Euseb. lib. IV. c. 27. — [2] Clem Alex. Strom. lib. III. — [3] Idem in Pædag. lib. II. c. 2. in fin. — [4] Euseb. lib. IV. c 27. in fin. — [5] Euseb. ibid. — [6] Theodor. hæret. fab. lib. I. — [7] Extat tom. II. Biblioth. sanct.

[1] Matth. VIII. — [2] Act. XIX.

moniæ nomen, non operis Tatiani, sed Ammonii titulus fuit : hæc ita se habere, ipse contextus, qui sequitur, quatuor evangelistarum plane declarat, in quo nihil ponitur auctoris, sed ipsa tantum, ut se habent in codicibus, quatuor evangelistarum verba, nec quicquam ab eo prætermissum, quod illi dixissent : quod quidem nequaquam factum esse a Tatiano, Theodoretus est firmissimus testis ; nam ait ab eo prætermissas esse genealogias, et alia quæ ad insinuandam Christi generationem secundum carnem spectarent : quæ quidem omnia exacte (ut habent verba evangelistarum) in ea Harmonia Ammonii a Victore Tatiano tributa, habentur recitata.

9. Rursum vero quæ post eam posita habetur alia Evangelistarum Concordia, quæ Ammonii titulo censetur, illam ipsam esse Tatiani, nulla penitus esse posse videtur dubitatio ; nam ad numeros Theodoreti in omnibus disposita videtur ; nulla enim in ea de genealogiis a Matthæo vel Luca descriptis mentio prorsus habetur : imo more Tatiani, qui simplicem Apostolorum locutionem carpebat, non Evangelistarum verba posuit, sed sententias ex illorum scriptis summatim collectas. Hæc igitur tam accurate animadvertisse oportuit, ne titulo falso apposito, imprudenter quis deciperetur, alteri tribuens quod alterius foret. Nec quicquam refert, quod ait Victor, Ammonium reliquos, tres evangelistas associasse Matthæo, si Concordia illa quam primo loco ponit, a Luca incipiat : nam necessitate historiæ, illa quæ a Luca scripta essent de sacerdotio Zachariæ, erant primo loco ponenda ; cum in reliquis, quæ in contextu operis continentur (ut idem ipse Victor fatetur) maxima ex parte ex Matthæi Evangelio sint descripta.

10. Quod denique ad ejusdem Tatiani commentarios pertinet ; auctor est Clemens Alexandrinus [1], ab ipso scriptum librum hoc titulo prænotatum, de Perfectione secundum Salvatorem, sed refertum blasphemiis, cum in eo totus fuerit auctor in condemnatione nuptiarum et ejus auctoris, nempe Dei, qui eas primus instituit : nam ex paucis, quæ idem Clemens recitat ex eo, facile est de cæteris conjectari. At quoniam Theodoretus, de Tatiano agens, ait : « Hunc habent ducem, qui dicuntur Hydroparastatæ, et Encratitæ ; » quinam hi fuerint, suscepta narratio de Tatiano, uberius ut dicamus, postulat. Nominati [2] sunt autem Hydroparastatæ, qui Tatianum sectabantur, eo quod aquam in sacrificio loco vini offerrent. Porro Tatianos cum Encratitis conjungit Epiphanius [3], adeo ut appareat unius monstri ex diversis actibus duo fuisse nomina. Encratitas igitur ex Tatiano prognatos, non modo omnia ab ipso accepta, sectatos, sed et in deteriora esse prolapsos, Epiphanius docet : quippe qui, sicut ille, abominarentur nuptias, abstinerent ab animatis et vino, et alia sectarentur quæ Tatiani essent ; aliaque etiam eos addidisse tradit, nam ait : « Asserunt etiam hi, principatus quosdam esse ; et qui diaboli est, adversus Dei opera oppositum esse, et Deo non subjectum, sed robustum, et facientem velut ex propria potestate, et non velut qui aberret. » Additque eos ad suorum ipsorum dogmatum adstipulationem aucupatos esse scripturas quasdam apocryphas, nimirum Acta quædam quæ dicerentur Andreæ, Joannis alia, alia vero Thomæ, et aliorum : insuper admittere feminas ad sacra mysteria, inter quas et vivant : adeo ut qui nomine Continentes sunt dicti, reipsa turpes essent : horumque non exiguum numerum sua adhuc ætate vixisse in Phrygia, Galatia, Pamphilia, Cilicia, atque Syria.

11. *Severiani hæretici.* Auxisse autem Tatiani dogmata Severum quemdam, qui Severianis hæreticis nomen dedit, tradit Eusebius [1] cum ait : « Non longo tempore post Severus quidam nomine hæresim modo a nobis commemoratam mordicus tuebatur, atque illis qui ex eo, tanquam ex erroris fonte, dimanarunt, auctor extitit, ut Severiani, appellatione ab eo derivata, nominarentur. » Meminerunt ejusdem Hieronymus ac Theodoretus. S. Augustinus [2] autem de iisdem Severianis hæc addit : « Vinum, inquit, non bibunt, eo quod fabulosa vanitate de satana et terra germinasse asserunt vitem. Etiam ipsi non sanam doctrinam suam, quibus volunt, inflant nominibus principum, carnis resurrectionem cum veteri Testamento respuentes. Hic præterea Philumenam quamdam puellam dicebat inspiratam divinitus ad pronuntianda futura : ad quam somnia atque æstus animi sui referens, divinationibus seu præsagiis ejus secretim erat solitus præmoneri, eodem phantasmate eidem Philumenæ pueri habitu se demonstrante : qui puer apparens, Christum se aliquando, aliquando esse assereret Paulum ; a quo phantasmate sciscitans, ea soleret respondere, quæ se audientibus diceret. Nonnulla quoque illam miracula operari solitam, inter quæ illud præcipuum, quod in angustissimi oris ampullam vitream panem grandem immitteret, eumque extremis digitulis levare soleret illæsum, eoque solo quasi divinitus, sibi cibo dato fuisset contenta. » Hæc Augustinus. Veruntamen Philumenen (ut dictum est superius) alii tribunt Apelli hæresiarchæ ; sed fortasse hæc alia ab illa, quæ hisce nugis atque præstigiis magnam sibi æstimationem a vecordibus comparaverat.

12. Quod item ad Tatiani sectarios spectat : addit Clemens Alexandrinus [3] Julium Cassianum Valentini hæresiarchæ discipulum, in eamdem sententiam conspirasse cum Tatiano, fuisseque hunc principem hæresis Docitarum, qui dicerent Christum corpus sumpsisse phantasticum ; sed et ad roborandum Tatiani dogma scripsisse librum de Continentia vel castitate ; et ex pseudoevangelio, Secundum Ægyptios dicto, mutuatum esse testimonium de Christo loquente cum Salome, ac matrimonium detestante : eumdemque perperam interpretatum esse Genesim, cum per lignum vetitum diceret significatum esse conjugium, et per pelliceas tunicas humanam carnem. Hæc et

[1] Clem. Alex. Strom. lib. III. — [2] Theodor. hæret. fab. lib. I. — [3] Epiph. hær. XLVII.

[1] Euseb. lib. IV. c. 27. — [2] Aug. de hær. c. 24. — [3] Clem. Alex. Strom. lib. III.

alia ex eo recitat Clemens, quem hæc detestantem utinam Origenes ejus discipulus auscultasset.

13. *Scriptores contra Encratitas.* — Scripsisse adversus Tatianum et Encratitas Musanum, veritatis patronum, tradit Theodoretus [1]; cui et alios adnumerat, nempe Apollinarem Hierapolis in Phrygia episcopum, Clementem Alexandrinum, et Origenem. Rhodonem quoque Tatiano adversatum esse, Eusebius non obscure significat: qui licet illius discipulus fuerit, tamen magnam sibi laudem ex fide Catholica ob certamina adversus diversos hæreticos inita propagavit: de quo hæc Eusebius [2] brevi narratione commemorat: « Eodem tempore Rhodon Asiatico genere procreatus, et Romæ (ut narrat ipse) de litteris et doctrina a Tatiano, qui ex superiori nostro sermone satis cognosci potest, institutus, variis libris exquisite compositis strenue cum reliquis fidei nostræ patronis impugnavit Marcionis hæresim, eamque etiam sua ætate in varias et discrepantes distractam sententias explanat; ac non modo dissidii et dissensionis describit auctores, sed falsa cujusque illorum commenta, quæ callide excogitaverant accurate coarguit. » Ex iis namque unum fuisse Tatianum, quem Marcionis sectatum vestigia diximus, satis potest intelligi. Demum lucubrationes ab illo editas recensens, ab eo elaboratum tradit commentarium in sex dies creationis rerum omnium, quo errores Apellis et ejus blasphemias egregie confutavit: alia vero ejus ingenii monumenta, superius recitata, hic iterum enumerare prætermittimus; quæ singula Hieronymus [1] ex Eusebio recenset.

14. His igitur aliisque ab hæreticis ad demoliendum Ecclesiam compositis arietibus, cum et adhuc gladius persecutionis sæviret, quo necatum etiam sequenti anno Anicetum papam dicemus; satis certum exploratumque proditum est experimentum, ipsam supra solidum fundamentum esse constructam, super ipsam nimirum immobilem petram Christum, ut nulla adversaria obnitente potestate aliquando disjici posset ac dirui: quin potius sicuti clavus, quo majoribus ac frequentioribus mallei ictibus percutitur, eo pressius atque altius figitur, ac firmius solidatur; ita Dei Ecclesia, ingruentibus majorum persecutionum insultibus, magis visa est firmari atque solidius stabiliri. Ut plane juge miraculum cognoscatur, cum assidue emergentibus ab inferis adversariis legionibus, indeque erumpentibus quotidie in ejus incendium flammarum globis, ipsa nihilominus omnia sibi adversantia superet, referatque triumphum ingenti illo gloriæ titulo prænotatum: PORTÆ INFERI NON PRÆVALEBUNT ADVERSUS EAM.

[1] Theod. hæret. fab. lib. III. — [2] Euseb. lib. V. c. 13.

[1] Hieron. de Script. Eccl. in Tatiano.

Anno periodi Græco-Romanæ 5665. — Olymp. 237. an. 4. — Urb. cond. 925. — Jesu Christi 172. secundum Baronium 174. — Eleutheri papæ 3. — M. Aurelii imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss., *Maximus* et *Orfitus.*

2. *VII quinquennalia Marci Cæsaris.* — Septima quinquennalia imperii Cæsarei M. Aurelii in hunc annum incidunt.

3. *Opus a Tatiano scriptum.* — Ad num. 5. Opus quod post *Ammonii* Harmoniam editum est longe differt ab Evangelio *Tatiani*, uti Valesio observatum in Notis ad Eusebium lib. 4, cap. 29. Illud enim opus, sicut lectio ipsa indicat, nihil aliud est quam paraphrasis quatuor Evangeliorum, seu potius epitome ab homine catholico eleganter conscripta. At Evangelium Tatiani ipsismet evangelistarum verbis contextum fuit, resectis duntaxat iis, quæ ad Davidicam Christi genealogiam spectant. Præterea in opere illo quod editum est, Christus filius David non semel dicitur. Ostendit etiam Valesius, harmoniam illam quatuor Evangeliorum, quæ priori loco relata est a Victore Capuano, et in quam *Zacharias Chrysopolitanus* Commentarios scripsit, opus esse Ammonii Alexandrini. Nam illud opus nihil aliud erat, quam Evangelium Matthæi, cujus singulis capitibus adjuncta erant ad latus capitula trium aliorum evangelistarum, qui cum Matthæi Evangelio consentiebant. Opus itaque illud per columnas divisum erat, perinde ac Origenis Tetrapla. Quæ res Eusebio Cæsariensi ansam dedit canones suos excogitandi, ut ipsemet in epistola ad Carpianum docet. Ex his liquet, opus *Tatiani* hæresiarchæ non extare, contra quam credidit Baronius. Auctor Chronici Alex. sub præcedentis anni coss., de Tatiano plura habet, quo ideo hæc referenda; cum Eusebius in Chronico de Tatiano agens anno Abrahami 2188, qui kalendis Octobris præcedentis Christi anni inchoatur, scribat: « Tatianus hæreticus agnoscitur, a quo Encratitæ. » Insuper auctor Chronici Alex. sub anni sequentis coss. ait: « Tatianus his antiquior (Severianis nempe) nescio quam Evangeliorum confusionem et synagogam condiderit, quam Diatessaron appellavit, et vero hodie in manibus passim versatur. » Loquitur postea de

aliis voluminibus a Tatiano compositis, quæ suo tempore extabant, sed quæ ad nos non pervenerunt, non magis quam illud *Diatessaron*.

4. *Severus hæresiarcha.* — Ad num. 11. Auctor Chronici Alex. sub sequentis anni coss., de Severo Severianæ hæresis architecto loquitur. Neque dubito, quin eo anno agnosci cœperit. Tatianum Severo antiquiorem fuisse docet non tantum auctor Chronici Alex. cujus verba num. præcedenti recitavi, sed et Eusebius lib. 4, cap. 39, et Theodoretus in lib. 1 Hæreticarum Fabularum, qui Tatianum Severo præponunt. Imo Irenæus nullam hujus Severi mentionem facit. Quare recte scripsit Valesius in Notis ad illud Eusebii caput, male Epiphanium Severum Tatiano antiquiorem facere.

ANICETI ANNUS 9. — CHRISTI 175.

1. *Consulatuum prærogativa.* — Anno Christi Domini nostri centesimo septuagesimo quinto, Aurelius Severus secundum et Claudius Pompeianus declarati sunt consules. Hunc Claudium M. Aurelius post obitum Lucii fratris profecturus ad bellum, data ei Lucilla filia, quæ fuerat Lucii, in conjugem, adscivit sibi generum, quem postea bis consulem fecit : quod tradit Capitolinus in Marco. Hunc etiam in eadem expeditione præfectum fuisse exercitui, edictum ab ipso Marco datum pro Christianis, de quo suo loco agemus, significat. Quod vero gener imperatoris in consularibus Fastis non priori loco, sed posteriori ponatur (nam Severus secundo consul primitus adscriptus habetur) illud plane tunc accidit, quod sanctus Gregorius [1] papa tradit his verbis : « Fertur apud veteres moris fuisse, ut, quisquis consul existeret, juxta ordinem temporum honoris sui locum teneret : et si quis posterius ad consulatum veniens, consul non semel, sed bis fortasse, aut tertio fieret, etiam illos laude et honore transcenderet, qui non plus quam semel consules extitissent. » Hæc Gregorius, sed ex Dione, ut superius diximus.

2. *Aniceti papæ martyrium ejusque decreta.* — Hoc ipso anno Anicetus papa, cum sedisset annos octo, minus mensibus tribus ac diebus septem, die decima septima [2] Aprilis, martyrio clarus migravit ad Dominum. Quod pertinet ad annos sedis Aniceti scimus variam atque diversam esse assertionem, cum alii decem, undecim alii eidem tribuerint annos : sed qui prætermisit Cletum Romanum pontificem Eusebius, anno octavo Marci imp. successorem Aniceti Soterem ponit. Cæterum, quam in multis sequimur, Cresconiana series octo tantum annos tribuit Aniceto et tres menses : verum si ratio habeatur diei, quo Pius, qui eum antegressus est, obiit, et quo Anicetus decessisse reperitur, qui quidem dies tabulis ecclesiasticis antiquitus adscripti habentur : præscriptum tempus sedis Aniceti ratum firmumque haberi debet : cum præsertim Indices Vaticani, qui descripti habentur in codice qui dicitur liber Censuum, ingressum Soteris successoris Aniceti hoc anno Domini ponant. Cur autem minus sequamur consules in libro de Pontificibus Romanis appositos, alias superius tomo primo Annalium reddidimus rationem.

[1] Gregor. homil. 3. in Evang. — [2] Martyrol. Rom. ea die.

3. In eodem nuper citato libro hæc etiam de Aniceto scripta habentur : « Hic constituit, ut clericus comam non nutriret, secundum præceptum Apostoli [1]. » At de tonsura clericorum affatim dictum est eodem primo Annalium tomo. Subditur ibidem : « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros decem et septem, diaconos quatuor, episcopos per diversa loca novem : qui obiit martyr, et sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, decimo quinto kalendas Maias. » Quod habetur de cœmeterio Callisti, sic accipias, ipsum in eo arenario sepultum fuisse, quod postea Callistus cœmeterium fecit. Legitur ibidem, sedem vacasse diebus decem et septem : qua ratione dicendum, Soterem ejus successorem sedere cœpisse die quarta Maii : qui (ut idem liber de Romanis Pontificibus habet) natus est Fundis in Campania ex patre Concordio.

4. *Felicitas et septem filii martyres.* — Passi sunt, eadem persecutione urgente sub Marco, Romæ alii complures martyres, et inter alios illustris illa septem martyrum mater S. Felicitas, quæ cum antea (ut dictum est) filios præmisisset martyrio coronatos ad gloriam, ipsa demum digna palma martyrii secuta est ad triumphum, de qua hæc S. Gregorius [2] in homilia quam ad populum habuit in ejusdem S. Felicitatis basilica Romæ posita, in die natali ipsius, qui in tabulis ecclesiasticis positus legitur vigesimus tertius mensis Novembris : « Adest, inquit, beata Feli-

[1] 1. Cor. XI. — [2] Gregor. homil. 3. in Evangel.

citas, cujus hodie natalitia celebramus : quæ credendo extitit ancilla Christi, et prædicando facta est mater Christi : septem quippe filios (sicut in gestis ejus emendatioribus legitur) sic post se timuit vivos in carne relinquere, sicut carnales parentes solent metuere ne mortuos præmittant. In persecutionis enim labore deprehensa, filiorum corda in amore supernæ patriæ prædicando roboravit : et parturivit spiritu, quos carne pepererat; ut prædicatione pareret Deo, quos carne pepererat mundo. Considerate, fratres carissimi, in femineo corpore virile pectus : ad mortem stetit imperterrita : amittere se in filiis lumen veritatis timuit, si non fuisset orbata. Numquid ergo hanc feminam martyrem dixerim? sed plusquam martyrem. » Hæc et alia plura de ea Gregorius : quam et S. Petrus Chrysologus [1] Ravennatis Ecclesiæ episcopus pro concione laudibus celebravit. Nomina autem filiorum, quæ decima Julii recensita habentur in Romano Martyrologio, sunt hæc : Januarius, Felix, Philippus, Silvanus, Alexander, Vitalis, et Martialis : qui sub Publio Urbis præfecto hæc passi supplicia ponuntur. Januarius post verbera virgarum ac carceris macerationem plumbatis occisus : Felix et Philippus fustibus mactati : Silvanus præcipitio interemptus : Alexander, et Vitalis, et Martialis capitali sententia puniti sunt.

5. Ob magnam quamdam similitudinem, quæ inter sanctam Felicitatem et sanctam Symphorosam intercedit, dubitasse scio virum eruditum, familiarem meum, num una eademque esset femina, quod eorumdem nominum eadem ferme significatio esset : nempe quod interdum συμφορά idem sit, quod bonus eventus, seu fortuna prospera; sicque pro bono eventu, vel fortuna, Felicitas esset latine redditum, quod nomen magis conveniat feminæ : cæterum ejus vocis ambiguæ diversa reperitur interpretatio. Verum σύμφορος, a συμφέρω, quod est prodesse, idem est quod utilis, vel commodus : σύμφορος item, qui simul versatur, assecla, vel comes, dictus reperitur. Quamobrem æquius est ut existimemus Symphorosæ nomen deductum a σύμφορος, quod est, utilis, vel commodus, quam a συμφορά voce ambigua, quæ interdum bonum eventum, interdum vero infortunium adversamque fortunam significet; quamobrem ut in bonam partem ea vox acciperetur, majores aliquid aliud addere consueverunt, ut habet Suidas ex Simonide, quod ille dicat : Πίνε πίν' ἐπὶ συμφοραῖσιν, ἀγαθαῖς; quod est : Bibe, bibe in bonum eventum.

6. Sed quæ nomine discrepant, longius rebus esse distinctas ac plane diversas, res cujusque ipsarum evidentius manifestant : nam illa Tiburtina, sub Hadriano, Tibureque martyrio coronata est : hæc Romana, sub M. Antonino passa est, et Romæ; nomina quoque septem filiorum cujuslibet ipsarum diversa prorsus esse reperiuntur; insuper et martyriorum genera hos ab illis omnino discriminant atque distinguunt. Extant enim tum illorum, quorum superius facta est mentio, Acta, tum horum, quæ ex antiquioribus ecclesiasticis monumentis edita habentur [1] ac sane fidelia.

7. *Martyres sub Marco Aurelio.* — Tunc etiam Julianus illustris martyr passus est Soræ, Spoleti Concordius presbyter et Pontianus, Perusiæ Constantius ejus civitatis episcopus : quorum omnium Acta in suis Ecclesiis, quibus coluntur, extant, aliaque eorumdem certaminum monumenta; diesque anniversariæ eorum natalitiis consecratæ, in Romano sunt Martyrologio annotatæ, quod Notationibus auximus : sicut et aliorum complurium martyrum, qui in diversis orbis regionibus hac eadem persecutione sunt palmam martyrii consecuti. Inter alios quoque nobilissimum certamen subiit Heracleæ Glyceria, cui in corona associatus est carceris custos Laodicius : celebre fuit namque in toto plane Oriente ejusdem martyris nomen, ob liquorem medicum ad infirmitates curandas ex membris ejus jugiter effluentem : quam rem pluribus testibus in iisdem Notationibus testatam reliquimus. In Ponto quoque mirabile illud accidit in confessione Hermiæ martyris, qui innumeris ac sævissimis affectus tormentis, torquentem se carnificem convertit ad Christum, et post se martyrii reliquit heredem. Horum omnium certa dies natalis in Romano Martyrologio adscripta habetur, quod si cupit lector, consulat, simulque Notationes appositas, si hæc avidius scire optat. Cæterum immensa est illorum multitudo; quorum memoria excidit, qui hac eadem persecutione martyrium sunt feliciter consecuti.

8. *Soteris papæ munificentia erga egentes Ecclesias.* — At quid Soter Romanus pontifex his temporibus? Imitatus certe majores suos antegressos Romanos pontifices, longe positas Ecclesias eadem persecutione vexatas non litteris modo consolabatur, sed et pecuniarum subsidio collato, eisdem præsto erat. Hujus quidem Soteris officii aliorumque Romanorum Pontificum in his præstandis incomparabilis sollicitudinis testes sunt litteræ S. Dionysii Corinthiorum episcopi, celebris nominis in Ecclesia : de quibus hæc Eusebius [2] tradit : « Extat etiam alia Dionysii ad Romanos epistola, episcopo Soteri, qui tum illam Ecclesiam gubernavit, dicata; cujus quidem verba in medium proferre, non erit ab instituto alienum; nam Romanorum consuetudinem, quæ assidue ad hanc persecutionem nostra ætate grassantem servata est, magnopere approbans, ista scribit. Apud vos is mos jam inveteravit, ut omnes fratres variis afficeretis beneficiis, et Ecclesiis permultis, quæ in quaque civitate sunt, vitæ mitteretis subsidia. Sic plane non solum egentium sublevatis inopiam, verum etiam fratribus, qui sunt ad metalla damnati, opem fertis. Sicque per ea beneficentiæ subsidia, quæ jam a primis Ecclesiæ vestræ jactis fundamentis passim mittere consuevistis, cum sitis Romani, Romanorum consuetudinem a Patribus traditam sedulo observatis; quam quidem certe beatus Soter vester episcopus et hactenus custodivit diligenter, et mirum in modum suo

[1] Petrus Chrysol. ser. CXXXIV.

[1] Apud Sur. t. IV. die 10 Julii. — [2] Euseb. lib. IV. c. 23.

propenso studio adauxit : idque non modo opes in sanctos reficiendos delegatas benigne subministrando: verum etiam fratres ad ipsum adventantes, tanquam pater indulgens et clemens in liberos, beato ac pio sermone ad virtutem cohortando. »

9. Hæc de munificentia Romanorum Pontificum ab exordio Romanæ nascentis Ecclesiæ erga cæteras Ecclesias longe lateque positas, cum fidelissimus testis Dionysius affirmat, tum ipse testatur Eusebius eadem liberalitatis officia perseverasse usque ad ultimam Ecclesiæ persecutionem sua ipsius ætate grassantem. Res quidem magna admiratione atque observatione digna est, Ecclesiæ omnium principi tantam opum abundantiam Dominum contulisse, quæ non tantum qualibet licet durissima persecutione urgente, sufficere possent ad fideles pauperes, qui Romæ essent, ubertim alendos : sed quæ non prædantium manibus avidis potuerint exhauriri atque consumi (haud enim putandum se temperasse a bonorum rapina, qui etiam in ipsorum corpora immaniter sæviebant) imo et talis et tanta ei suppeditaretur bonorum copia, ut in Christianos ad metalla damnatos, quorum ingens numerus esse soleret, jugiter stipem conferre, et Ecclesias permultas penuria afflictatas sua largitate levare. Divina quidem providentia, quæ eam matrem omnium Ecclesiarum, Petri beneficio constituerat, admirabili quodam modo, quo cunctis ubique egentibus prospiceret, ac matris instar eos plenis lactaret uberibus, incredibili quadam divitiarum affluentia eamdem semper donavit et auxit : ut plane in hoc expletum appareat Isaiæ oraculum [1] hæc de Ecclesia prædicentis : « Suges lac Gentium, et mamilla regum lactaberis : et scies quia ego Dominus salvans te. Pro ære afferam aurum, pro ferro argentum, et pro lignis æs, et pro lapidibus ferrum, et ponam visitationem tuam pacem, et præpositos tuos justitiam : » his nempe significans, magnis divitiis Ecclesiam locupletandam, ac immensa fore fortitudine roborandam.

10. At laudatissimam ejusmodi Romanæ Ecclesiæ, sui ortu congenitam, consuetudinem non tantum perseverasse usque ad ultimam Eusebii tempore excitatam persecutionem, sed semper viguisse, quæ suis quibusque locis dicentur, demonstrabunt exempla. Insigne quidem ac nobile ejus officii specimen editum vidimus diebus nostris a sanctissimæ memoriæ Domino nostro Gregorio decimo tertio Romano pontifice (hæc modo libere effari liceat, cum jam ipso defuncto, nulla possit esse adulationis suspicio) cujus incomparabile plane studium in juvandis pauperibus, non solum (ut de mendicis taceam) omnibus honesto præsertim loco natis, Romæ agentibus, sed et longe positis, iisdemque causa pietatis extorribus, toto plane christiano orbe spectatum fuit : adeo ut nulla provincia fuerit, quam ejus effosa largitas non pervaserit, quæ etiam et ad antipodas penetrarit : cujus memorabilis munificentiæ ex publicis rationibus accurate summa collecta, meruit ex senatusconsulto, præclaro gloriæ monumento, in Capitolio una cum statua omnium votis publice consecrari digno plane omnium Patris atque Pastoris elogio, quod inter alia hæc verba in marmore habet incisa : SESTERTIUM OCTINGENTIES SINGULARI BENEFICENTIA IN EGENOS DISTRIBUTUM : est horum summa, vicies centena millia aureorum. Verum summa ista collecta fuit adhuc ipso superstite : cæterum plurima ejus post hæc usque ad obitum perseveravit majoribus in dies incrementis aucta largitio. At ad hæc occasione Soteris et aliorum Romanorum Pontificum consuetæ in egenos liberalitatis præstantiæ obiter digressi sumus.

11. *De epistolis Dionysii Corinthiorum episcopi.* — Sed ad Dionysium revertamur, ex cujus epistola Eusebius hæc quoque subdit [1] : « In hac eadem epistola etiam Clementis ad Corinthios epistolæ mentionem facit, declaratque ex pristino more ab antiquis temporibus repetito eam in Ecclesia legi solere, sic enim loquitur : Hodie sacrum diem Dominicum celebravimus, in quo vestram epistolam, quo nos ad studium pietatis cohortaremur, legimus : quam semper, sicut etiam priorem nobis a Clemente missam, ad nostram institutionem legere solemus. Tanti enim faciebant veteres ab Apostolica Sede scriptas epistolas, ut eas, perinde ac si apostolum Petrum in ipsis loquentem audirent, in Ecclesia festis diebus populo recitarent. Hactenus de epistola Dionysii ad Romanos conscripta.

12. « Hujus quidem viri adeo magna erat tum ob insignem eruditionem, tum etiam ob egregiam omnibus spectatam vitæ sanctimoniam, apud omnes existimatio, ut cum epistolæ ejus ad diversas Ecclesias scriptæ maximi esse ponderis viderentur, hæretici, adhuc ipso auctore vivente, eas conati fuerint depravare : quo tantum virum, per calumniam licet, facerent suarum ipsorum hæresum assertorem. Id quidem ab ipso aliis ea de re scriptis litteris contestatum esse, idem Eusebius [2] tradit, sic dicens : Præterea idem auctor ista de suis ipsius epistolis, tanquam a quibusdam depravatis et de industria corruptis, loquitur : epistolas rogatu quorumdam fratrum qui me ad scribendum compellebant, conscripsi : atque eas ministri diaboli zizaniis referserunt : nam quædam pro suo arbitratu exemerunt, alia adjecerunt : quibus plane, væ, in extremum judicium repositum est. Nec mirum certe, si quidam Dominicas scripturas dedita opera depravare aggressi sunt; cum has meas quæ non sunt certe ejus generis adulterare studuerint. » Plurimum enim hujusmodi genere lucubrationum Dionysium Ecclesiis profuisse, idem Eusebius testatur ; qui easdem relegens, ipso exordio sic præfatur [3] :

13. « Verum ad alios pios viros sermonem transferamus, et primum dicamus de Dionysio,

[1] Isai. LX.

[1] Euseb. lib. IV. c. 22. — [2] Euseb. lib. IV. c. 22. in fin. — [3] Eod. cap. in princ.

tum quod Corinthiorum Ecclesiæ episcopalem sedem adeptus sit, tum quod suas præclaras et divinas vigilias non solum iis quibus præfuit, sed aliis etiam aliarum Ecclesiarum incolis affatim impertierit : et sane catholicis suis epistolis, quas ad Ecclesias exaravit, omnibus permultum utilitatis attulerit. Quarum una est ad Lacedæmonios, quæ illos tum in orthodoxa et recta fide erudiat, tum de pace et unitate commonefaciat. Altera ad Athenienses missa, quæ illos et ad veram fidem et ad vitam ex Evangelii præscripto pie degendam excitet : qua spreta et contempta, eos vehementer reprehendit, quod a verbo Dei penitus fere desciscere cœpissent; quo Publius, qui illis præfuit, martyrium, ob persecutionum tempestates tum quidem ingruentes, forte perpessus est. De Quadrato etiam qui illorum Ecclesiæ post Publium martyrio defunctum creabatur episcopus, in eadem epistola mentionem facit, attestatus, quod in labore et industria tum ad Ecclesiam reducti essent, tum ardorem fidei prope in ipsis restinctum denuo recuperassent. Declarat præterea, Dionysium Areopagitam, a Paulo apostolo ad fidem conversum (sic enim Acta Apostolorum [1] referunt) primum Atheniensis Ecclesiæ episcopatum administrasse : » Hæc quæ de epistola ab eo ad Athenienses conscripta tradit Eusebius, magno fuisse illi Ecclesiæ adjumento (quippe quæ posthac egregie floruerit) tum Athenagoræ scripta postea pro Christianis Apologia declarat; tum etiam Origenis [2] testimonium, dum eamdem Ecclesiam in exemplum adducit, certam de ea re fidem facit.

14. Quid deinde Eusebius [3] de reliquis a Dionysio scriptis epistolis tradat, inspiciamus : « Alia, inquit, quædam ejus extat epistola ad Nicomedienses, in qua Marcionis hæresim acriter impugnans, veritatis regulæ egregie patrocinatur. Ad Ecclesiam item quæ est Gortynæ simul cum reliquis Cretensibus Ecclesiis scripsit epistolas, in quibus Philippum episcopum eo magnopere collaudat, quod Ecclesia, quam regebat, propter multas et generosas virtutes, quibus erat imbuta, testificatione omnium plurimum esset approbata : eumque sedulo commonefacit, ut nefariam hæreticorum perversitatem omni cura et cogitatione declinet. Aliam epistolam Ecclesiæ quæ Amastrim obtinet una cum aliis Ponti Ecclesiis misit, in qua Bacchylidis et Elpisti mentionem facit, utpote qui illum ad scribendum fuissent hortati; in qua etiam nonnulla loca Scripturæ sacræ explicat, eorumque episcopum Palmam nominatim citat. Multa de nuptiis et castitate illos hortatur : et eos qui quocumque casu, sive gravis alicujus peccati noxa, sive hæretico pestiferoque errore Ecclesia excidissent, denuo in Ecclesiam, modo se totos converterent, clementer recipiendos præcepit. His porro alia ad Gnosios adnumeratur epistola, in qua Pinytum Ecclesiæ illius episcopum admonet, ne grave onus castitatis fratribus ex necessitate imponat, sed multitudinis accurate consideret imbecillitatem.

15. « Ad quam Pinytus rescribens, quanquam Dionysium propter epistolam veneratur ac laudat, illum tamen e contrario obsecrat, ut jam aliquando cibum illis impertiat solidiorem, et perfectiore doctrina populum ejus procurationi commissum educet : ne umbratili cuidam institutioni et molli instar lactis perpetuo assuefacti, puerili quadam disciplina nec opinantes consenescant. In qua quidem epistola non modo recta Pyniti de fide opinio, et cura de plebis utilitate sibi subjectæ suscepta, verum etiam eloquentia, et literarum divinarum intelligentia, tanquam in viva quadam et expressa effigie liquido patefit. Hæc quidem de venia peccantibus præstanda, et de castitatis onere non omnibus imponendo, a Dionysio prudenter fuisse scripta existimamus, ne fideles aliqua levi saltem ex parte hæreticis tunc emergentibus similes forent. Jam dictum est, Cataphrygas fuisse in delinquentes severissimos, et Encratitas, eodem quo illi, hoc tempore progredientes, nuptias perinde ac fornicationem damnasse. Denique post epistolam Dionysii ad Romanos ab Eusebio recensitam, de qua superius locuti sumus, hæc habet in fine de alia ejusdem auctoris epistola : Est etiam præter istam alia quædam Dionysii epistola ad Chrysophoram sororem fidelissimam missa : cui dum ea quæ sunt ejus institutioni valde consentanea perscribit, alia etiam tanquam alimenta rationi et menti instituendæ accommodata impertit. Hæc a Dionysio scripta accepimus. » Hucusque Eusebius; quod ergo epistolæ omnes citatæ perierint, saltem fragmenta oportuit collegisse.

16. *Bardesanes Syrus.* — Idem quoque alios ejusdem temporis scriptores ecclesiasticos, quibus præsens sæculum abundavit, postea recensuit, quorum nos superius opportunioribus locis meminimus : ac demum de Bardesane Syro, magni nominis viro, sed qui extra classem Catholicorum positus aberravit, hæc scribit [1] : « Regnante isto imperatore (nempe M. Aurelio Antonino) cum hæreses in dies multitudine crescerent, in Mesopotamia Bardesanes, vir quidem cum in omni doctrinæ genere exquisitissimus, tum in lingua syriaca disertissimus, non modo contra eos qui erant Marcionis æmuli et imitatores, verum etiam contra alios quosdam qui varias errorum sectas defensitabant, dialogos composuit, quos cum plerisque aliis ejus scriptis lingua sua et patrio sermone divulgavit. Quos etiam discipuli ejus (complures enim, quia tantum dicendo valeret, ejus scholam frequentabant) ex syriaco sermone in græcum converterunt : in quorum numero est dialogus de Fato ad Antoninum scriptus accuratissime. Et alia item sunt, quæ occasione ex persecutionis calamitate id temporis longe lateque manante arrepta, eum scripsisse ferunt. Hic primum in Valentini schola educatus est : cujus cum coarguisset errorem, multasque et commentitias Valentini fabulas reprehendisset, videbatur sibi quodammodo se ad meliorem recentioremque sententiam transtulisse.

[1] Act. XVII. — [2] Orig. cont. Cels. l. III. — [3] Euseb. l. IV. c. 22.

[1] Euseb. lib. IV. cap. ult.

Cæterum veteris erroris sordes non penitus profecto eluerat. » Hæc de Bardesane Eusebius, significans eum sub Sotere vixisse. De eodem quoque et in Chronico, sed superiori anno, nempe duodecimo Antonini : « Bardesanes, ait, alterius hæreseos princeps, notus efficitur. » Admiratus est sanctus Hieronymus eum librum de Fato ad M. Antoninum imperatorem, et alia ab eodem de persecutione in Christianos conscripta ; aitque : « Si tanta vis est et fulgor in interpretatione, quantam putamus in sermone proprio? »

17. Epiphanius [1] de ipso agens, ejus sententiæ fuisse videtur, ut ille primo quæ recta sunt dogmata fuerit consectatus, ac complures libros, cum sanæ mentis esset, conscripserit, demum vero impegerit in hæresim Valentini; nam ait : « Hic vir magnopere ornatus erat, donec in errorem sectæ suæ incidit : factus instar pulcherrimæ navis, cui incomparabile onus immittitur, et quæ juxta ripas portus fracta est, et totum mercimonium perdidit, et aliis, qui navem conscenderunt, mortem induxit: corrumpitur enim hic per Valentinianos. » Docuisse hunc, cum sui compos esset, Edessæ, eoque familiarissime usum esse Abagarum principem Edessenorum, imo et ejus auditorem fuisse, virumque sanctissimum, idem qui supra auctor testatur. Mentio autem est ejusdem Abagari apud Julium Capitolinum in Antonino Pio. Omnes namque ejus provinciæ reges nominatos Abagaros, contextus Gentilium historicorum demonstrat. Duravit hic (inquit Epiphanius) Bardesanes post Abagari mortem usque ad tempora Antonini Cæsaris, non Pii appellati, sed Veri; et multa in Adibam astronomum contra fatum disserens collegit.

18. Memorabile illud quoque de Bardesane fuit, quod cum ejus fama celebris Romæ innotuisset, Apollonius Chalcedonius, inter Stoicos illius sæculi philosophos facile princeps, magister M. Aurelii imperatoris, quem eum adeo coluisse scribit [2] Capitolinus, ut, licet adscitus esset ad imperatoriam dignitatem, tamen ad ejusdem Apollonii domum discendi causa veniret : hic, inquam, Apollonius conatus fuerit eumdem Bardesanem, tam insignis eruditionis virum, a Christianorum religione avocare. Sed renuit ipse, et pro religione, quam colebat, egregiam defensionem instituit; quod quidem paucis his verbis Epiphanius [3] complexus narrat : « Apollonio vero Antonini amico contradicebat, commonenti ut negaret seipsum christianum dicere. Hic autem ferme in confessionis loco constitutus erat, sermonesque prudentes respondit, pro pietate viriliter defensionem suscipiens : mortem se non formidare dicens, quam necesse sit attore, etiam si regi non contradiceret. » Hæc de eo Epiphanius, qui miserabilem casum ejus juste deplorans, amplexum eum dicit dogmata Valentini, atque insuper negasse resurrectionem mortuorum.

[1] Epiph. hæres. LVI. — [2] Jul. Capitol. in Marco Aurelio. — [3] Epiph. hæres. LVI.

19. Hæc et multa alia de Bardesanis erroribus feruntur : verum ex illis multos adscribendos illius sectariis, qui post ipsum fuerunt, et ab eo Bardesanistæ sunt dicti, potius quam ipsi, existimarim. Huic fuisse filium Armonium nomine, Athenis græcis litteris excultum, multaque scripsisse, tradit Theodoretus [1], additque utriusque errores S. Ephræm ejusdem Ecclesiæ Edessenæ diaconum egregie confutasse. Apud S. Augustinum [2] de Bardesane agentem, post lapsum ejus in Valentini hæresim hæc leguntur : « Addens de suo, ut fato adscriberet conversationes hominum. » Sed hæc cum non in omnibus exemplaribus æque legantur, additamentum potius ad Augustinum alicujus imperiti, quam Augustini esse putamus : cum id falsum esse omnino constet; nihil enim validius a Bardesane impugnatum esse atque fatum, cum omnes affirmant, tum ipsius de Fato dialogus, quem scripsit, in iis quæ ex eo ab eodem Eusebio recitantur, aperte declarat.

20. Sed operæ pretium me facturum existimo, si, quæ ex eodem tam celebri ac omnium ore laudato commentario a Bardesane scripto de Fato, Eusebius [3] in libro de Evangelica præparatione ad verbum recitat, aliqua saltem ex parte hic intexam. Auctor postquam multa de fato disseruit, moresque diversarum nationum non ex natura, sed voluntate esse percensuit, hæc statim subdit : « Sed et exponam vobis, quod omnes facile ad hanc veritatem adducere potest. Omnes Judæi Mosaica lege in octava die pueros circumcidunt, nec alicujus stellæ vi coguntur, nec regionis temperie impelluntur, nec alienis moribus ut aliter faciant inducuntur. Nam sive apud Syros, sive apud Galatas, sive in Italia, sive in Græcia, sive in Parthia, ubicumque sint, legem suam servant; quod necessitate nativitatis fieri nullo modo potest. Non enim possibile est, eamdem habere nativitatem omnes Judæos. Præterea unam semper septimam dierum, ubicumque fuerint, ab omni opere cessant, nec iter agunt, nec igne utuntur : nec genethliaca quædam ratio coercet Judæum ædificare, vel diruere domum, vendere aut emere illa die : atque multi eorum eodem die nascuntur, multi ægrotant atque sanantur, multi denique eo die moriuntur : hæc enim liberi arbitrii non sunt. In Syria et Osroene sunt etiam Galli, et in Phrygia Matri deorum multi abscindebantur : deinde rex Abagarus omnium quoque manus, qui id agebant, abscindi jussit : nec quisquam postea in Osroene virilia sibi amputavit.

21. « Quid autem dicemus de Christianorum secta, qui in omni parte orbis, imo vero in omni civitate inveniuntur? nec multas Parthi Christiani ducunt uxores, nec canibus mortuos objiciunt Medi, nec Persæ filias ducunt, nec Bactriani et Galli matrimonia corrumpunt; nec Ægyptii Apin, aut canem, hircum, aut felem colunt : sed ubicumque sunt, alienis legibus vivere nec cogi possunt; nec

[1] Theodoret. hæret. fabul. lib. I. — [2] Augustin. de hæres. XXXIV. — [3] Euseb. de præp. Evangel. lib. VI. c. 8.

genethliaca ratione, aut sua, aut principis alicujus impelluntur unquam, ut quæ nefanda magister eorum dixit, facienda putent; sed paupertatem, labores, ignominiam, cruciatus intolerabiles sufferunt. Nam quemadmodum libertas nostra cogi non potest, sic corpus nostrum non facile potest pericula effugere : et certe si omnia potestatis essent nostræ, nos essemus universa; si vero nihil possemus, aliorum essemus organa, nihil nostra voluntate producentes. Deo autem volente, nihil impediri potest; illius enim potestati cuncta subjiciuntur, qui unicuique naturæ præcipuum aliquid largitus est : homini autem illud dedit eximium, ut libertate voluntatis atque judicio uteretur; hæc Syrus ille. » Et huc usque ex eo Eusebius: quæ si cui perpauca videri possunt, integrum caput illud ex Bardesane acceptum legat, et veram certamque argumentationem ejus adversus Genethliacos esse cognoscet. Sed quod de iis ad rem nostram pertinet; illud plane observatione dignissimum, non fuisse hoc tempore in orbe provinciam, imo nec civitatem, in qua non essent Christiani; itemque adeo potentem fuisse evangelicam prædicationem, ut in diversum ac plane contrarium habitum naturam hominum transformaret, ut sive Persæ, sive Medi, aut Parthi, Ægyptiive, vel aliæ barbaræ nationes essent, quæ reciperent Evangelium, mox insolitas illas apud gentiles suos turpes consuetudines, feralesque atque nefandos mores penitus antiquarent, eosdemque longius abdicarent. Hæc de Bardesane satis.

22. *De aliis Valentini discipulis.* — At quoniam de primario discipulo Valentini Bardesane opportuna semel est suscepta narratio; argumenti ratio postulat, ut reliquos ejusdem portenti partus, qui his ipsis temporibus turbarunt Ecclesiam, hic breviter recenseamus. Ponitur primo loco Ptolemæus, quem Irenæus[1] nominat Flosculum Valentini; huic Tertullianus[2] adjungit Secundum, de quibus hæc ait : « Post hunc extiterunt Ptolemæus et Secundus hæretici; qui cum Valentino per omnia consentiunt, in illo solo differunt : nam cum Valentinus æonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures : quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt. » Porro secundum Epiphanium[3] Ptolemæus insanus duas Deo tribuebat uxores, Intelligentiam et Voluntatem, ex quibus alios generare deos dicebat : recitatque idem auctor ejusdem Ptolemæi ad Florum quemdam scriptam epistolam, omni refertam impietate atque blasphemia. Vivebat idem his temporibus, cum S. Irenæus[4] innotescere cœpit, qui de eo hæc ait : « Quibus magis oportet credi? hisne talibus, nempe Apostolis, an Ptolemæo, qui Apostolos nunquam vidit, vestigium autem Apostoli ne in somnis quidem assecutus est? » Idem[5] meminit et Secundi, disserens pluribus in quibusnam ipse a Valentino discrepet in æonibus. Eadem Epiphanius, qui eumdem Secundum tandem (quod aiunt de calcaria in carbonariam) se conjunxisse Epiphanii Carpocratis filio tradit[1] : « Qui, inquit, ita inter se connexi sunt, ut aut hic illi tradiderit, aut ille huic errorem impertierit, etiam si aliqua parte inter se differant. » Sed et Isidorum his adjungit : verum an ex eadem schola provenerit, non affirmat.

23. Post hos autem prodiisse Heracleonem, testatur Tertullianus[2], dum ait : « Extitit præterea Heracleon alter hæreticus, qui cum Valentino paria sentit; sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire : introducit enim in primis illud fuisse, quod pronuntiat; et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos æonas; deinde introducit totum Valentinum : » Meminit ejusdem tanquam socii Ptolemæi Irenæus[3], sed pluribus Epiphanius[4], qui eum successisse Colarbasio ponit. Verum Tertullianus post ipsum Heracleonem ponit Marcum quemdam et Colarbasium novam hæresim ex Græcorum alphabeto componentes, quod negarent veritatem sine illis litteris posse inveniri, sed totam plenitudinem et perfectionem veritatis in iis litteris esse dispositam, ob idque Christum Α et Ω esse pronuntiatum in divinis litteris. At de Heracleone ejusque sectatoribus ait Epiphanius, consuevisse, invocatis super morientes quorumdam principatuum nominibus, ungere defunctos oleo et aqua, interdum balsamo, ut (quod somniabant) incomprehensibiles fierent, et invisibiles supernis principatibus : aliasque tradit eos fabulas jactasse, et docuisse commenta, quæ narrat.

24. Sed nemo ex iis omnibus aliisque Valentini discipulis nequior Marco, nec qui majorem cladem intulerit Catholicæ fidei professoribus : quippe qui addens hæresi adhuc magiam, et multa faciens quæ esse miracula viderentur, his artibus circumiens christianum orbem, seduxit plurimos, quorum non solum mentes imbuit hæresi, sed corpora affecit ignominia. Quibus autem præstigiis viros pariter ac mulieres traduceret, hosque a sana mente dimoveret, et ad omne scelus impelleret, præstat ut ab Irenæo audiamus; ipse enim hoc ipso tempore impostorem grassantem, sed jam detectum scriptis acrius exagitavit, ac penitus confutavit. Quæ igitur a nugace impostore fieri solita essent, idem sic enarrat[5]: « Alius vero quidam ex iis qui sunt apud eos, magistri emendatorem se esse glorians, Marcus autem est illi nomen, magicæ imposturæ peritissimus, per quam et viros multos et non paucas feminas seducens, ad se convertit, velut ad scientissimum et perfectissimum, et virtutem maximam ab invisibilibus et ab inenarrabilibus locis habentem fecit, præcursor quasi vere existens Antichristi. »

25. « Anaxilai enim ludicra cum nequitia eorum qui dicuntur magi commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos qui sensum non habent, et a mente sua excesserunt. Pro calice enim vino

[1] Iren. lib. I. in præfation. — [2] Tertul. de præscript. c. 49. — [3] Epiph. hæres. XXXIII. — [4] Iren. lib. II. c. 40. — [5] Iren. lib. I. c. 5.

[1] Epiph. hæres. XXXII. — [2] Tertul. de præscr. c. 49. — [3] Iren. lib. II. c. 4. — [4] Epiph. hæres. XXXVI. — [5] Iren. lib. III. c. 8. 9.

mixto fingens se gratias agere, et in multum extendens sermonem invocationis, purpureum et rubicundum apparere facit, ut putetur ea gratia ab iis quæ sunt super omnia, suum sanguinem stillare in illius calicem per invocationem ejus, et valde concupiscere præsentes ex illo gustare poculo, ut et in eo stillet quæ per magum hunc vocatur gratia. Rursum mulieribus dans calices mixtos, ipsas gratias agere jubet præsente se : et ubi hoc factum est, ipse alium calicem multo majorem quam est ille, in quo illa seducta Eucharistiam facit, proferens et transfundens a minori, qui est a muliere Eucharistia factus, in illum qui est ab eo allatus multo majorem, statim dicens ita : Illa quæ est ante omnia inexcogitabilis et inenarrabilis gratia adimpleat tuum intus hominem, multiplicet in te agnitionem suam, inseminans granum sinapis in bonam terram ; et alia quædam dicens, et in insaniam mittens illam infelicem, admirabilia faciens apparuit, quando major calix adimpletus est de minori calice, ut et supereffunderet ex eo, et alia quædam his similia faciens, exterminavit multos, et abstraxit post se.

26. « Datur autem intelligi, eum et dæmonem quemdam paredrum habere, per quem ipse quoque prophetare videtur : et quotquot dignos putat fieri participes suæ gratiæ, prophetare facit. Maxime autem circa mulieres vacat, et hoc circa eas, quæ sunt honestæ et circumpurpuratæ et ditissimæ; quas sæpe adducere tentans, dicit blandiens eis : participare te volo ex mea gratia, quoniam Pater omnem angelum tuum semper videt ante faciem suam : locus autem tuæ magnitudinis in nobis est : oportet nos in unum convenire ; sume primum a me et per me gratiam ; adaptare ut sponsa sustinens sponsum suum, ut sis quod ego, et ego quod tu; constitue in thalamo tuo semen luminis, sume a me sponsum, et cape eum, et capere in eo. Ecce gratia ascendit in te : et aperi os tuum, et propheta. Cum autem mulier responderit : Nunquam prophetavi, nescio prophetare : invocationes quasdam faciens denuo ad stuporem ejus, quæ seducitur, dicit ei : Aperi os tuum, et loquere quæcumque, et prophetabis. Illa autem seducta et elata ab iis quæ prædicta sunt, concalefaciens animam a suspicione quod incipiat prophetare, cum cor ejus multo plus quam oporteat palpitet; audet et loquitur deliriosa, et quæcumque evenerint, omnia vacue et audacter : quippe calefacta spiritu, sicut meliora nobis de talibus prophetis exequitur, eo quod audax et inverecunda (*al.* verecunda) anima quasi vacuo aere excalefacta est, et exinde prophetidem seipsam putat, et gratias agit Marco, qui participavit ei suam gratiam : et remunerare eum gestit non solum secundum substantiæ suæ dationem, unde divitiarum copiam magnam collegit, sed et secundum corporis copulationem, et secundum omnia unire ei cupit, ut cum eo descendat in unum.

27. « Proh pudor ! Proh dolor! Tam scelesta atque deformia, nefandissimi impostores, iidemque christiano nomine insigniti, circuientes orbem his temporibus, perpetrantes, fœtore quodam immenso ac pestilenti habitu Christianam religionem corrumpebant : ut non mirum sit, si christianum nomen in his infectum adeo apud Gentiles male oleret, pessimeque audiret; ut, nisi exundasset divini illius odoris fragrantia, de quo scriptum est [1] : Oleum effusum nomen tuum; » jam actum de Christiana religione videri posset. Sed virtus est ex Deo (ne quis glorietur [2]) ut quadam vi nominis Christi pertractæ, in odorem unguentorum ejus undique accurrerent omnes gentes. Sed quid post hæc Irenæus ?

28. « Jam vero, inquit, quædam ex fidelissimis mulieribus, quæ habent timorem Dei, et non sunt seducibiles : quas similiter ut reliquas affectavit seducere ; jubens eas prophetare, exsufflantes et anathematizantes eum, separaverant se ab hujusmodi insano, qui se divinum spirare simulabat ; pro certo scientes, quod prophetare non a Marco mago inditur hominibus : sed quibuscumque Deus desuper immiserit gratiam suam, hi ab eo traditam habent prophetiam : et tunc loquuntur, ubi et quando Deus vult, sed non quando Marcus jubet : » et paulo post de seductis : « Hæ sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei confessæ sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo velut cupidine, et inflammatas valde illum se dilexisse : ut et diaconus quidam eorum qui sunt in Asia, suscipiens eum in domum suam, inciderit in hujusmodi calamitatem ; nam cum esset uxor ejus speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde, cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exomologesi consummavit, plangens ac lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam.

29. « Et discipuli autem ejus quidem circum observati in eisdem, seducentes mulierculas multas corruperunt, perfectos semetipsos vocantes, quasi nemo possit exæquari magnitudini agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas vel alterum quemdam Apostolorum ; sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quæ est inenarrabilis virtutis, solos ebibisse : esse autem se in altitudine super omnem virtutem : quapropter et libere omnia agere, nullum in nullo timorem habentes. » Subdit post hæc quædam verba delira, quæ ab eis dicerentur, cum a superiori vellent redimi potestate : ac demum hæc habet in fine : « Talia autem dicentes, et operantes; et in iis quoque quæ sunt secundum nos regiones, Rhodanenses multas seduxerunt mulieres : quæ cauteriatas conscientias habentes, quædam quidem etiam in manifesto exomologesin faciunt : quædam autem revertentes, hoc ipsum in silentio, sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei : quædam quidem in totum abscesserunt : quædam autem inter utrumque dubitantes, et (quod est proverbii) passæ sunt : neque intus neque foris existentes, hunc fructum habentes

[1] Cant. I. — [2] Ephes. II.

seminis filiorum agnitionis. » Hucusque de his Irenæus.

30. Infelix plane harum conditio, quæ his temporibus magno vitæ periculo persecutione ubique vigente, cum deos Gentilium reliquissent, atque Christo nomen dedissent, in hunc et alios huic similes impostores impegerint, a quibus sic fallaciter deciperentur; ut perspicue plane appareat, graviorem S. Dei Ecclesiam passam esse jacturam ab ejusmodi nebulonibus, quam a persecutoribus ipsis : cum præsertim ad sectam essent illecebræ, quod Valentiniani omnes (ut scribit Tertullianus [1]) non esse confitendum Christum, nec subeundum martyrium prædicarent : adeo ut qui ejus sectæ erant, in persecutione tutissime agerent; e contra vero qui Catholici essent, undique a persecutoribus exagitarentur, ac crudeliter necarentur. Quis, rogo, inter tot spinas ac vepres semen fidei positum videns, non prorsus suffocandum esse putasset, ac coalescere posse penitus desperasset? At ne mente quidem quis concipere potuisset, ipsum sic compressum persecutione Gentilium, et oppressum impiis dogmatibus, ac proculcatum operibus hæreticorum, vi quadam divinitus insita ex illis erumpere, et super illas emergere, superare, atque in arborem crescere valuisse : ut in his illud sit plane canendum : « Manus Domini fecit hæc omnia : et est mirabile in oculis nostris [2]. »

31. Sed jam ad cæteros Valentini discipulos, quorum gratia suscepta narratio est, indicandos convertatur oratio. Conjungit Irenæus [3] Marco Colarbasium quemdam, cujus (ut diximus) etiam Tertullianus [4] meminit; idemque apud Philastrium Bassus dictus reperitur. Sed agit de eodem pluribus Epiphanius [5], ejusdemque dogmata fusius explicat, ostendens eumdem primo de hæresi Valentini sensisse cum Marco; sed postea ab eo divisum, deteriora, quæ refert, coagmentasse deliria. Porro Theodoretus [6] adjungit Marcosiis iis scilicet qui ex Marco, quem diximus, sic denominati sunt, « Ascodritas hæreticos, atque Archonticos : qui penitus abjicerent divina sacramenta, dicentes non oportere esse divina mysteria, quæ sunt invisibilium signa; nec incorporalia per visibilia atque corporalia communicanda. » En vides, lector, in quorum classem rejicias novatores nostri temporis, abjicientes procul Ecclesiæ sacramenta.

32. Dicebant iidem repositam esse redemptionem perfectam in cognitione, vocabantque redemptionem universorum cognitionem : quamobrem baptismum etiam prorsus abjiciebant. Archonticos item addidisse tradunt confictos quosdam libellos, quos appellarent Revelationes Prophetarum : alium autem nominarent Symphoniam : hos etiam ungere consuevisse mortuos oleo et aqua (ut de aliis superius dictum est) insuper et Dominum Sabaoth blasphemare, quod dicerent ipsum in septimo cælo exercere tyrannidem, ab eodemque genitum esse diabolum, ex quo per Evam Caïn et Abel sint prognati; negasse hos quoque mortuorum corporum resurrectionem, Epiphanius [1] tradit, novosque prophetas finxisse Martiadem et Martianum; eosque raptos in cælum, ac post triduum descendisse. Porro hos cæteris ad alios fallendos constat fuisse astutiores, quod solitarie agentes, renuntiationem omnium præ se ferrent, eosque ad sua tempora in Palæstina coaluisse, idem auctor testatur, quos pie sancteque (ut suo loco dicetur) fuerit insecutus. Addit his omnibus Valentiniani discipulis Tertullianus [2] Theotimum : « qui multum, inquit, circa imagines legis operatus est. » At licet hi omnes a Valentino descenderint, longe tamen ab illius assertionibus recesserunt : ob idque addit : « Ita nunquam jam Valentinus, et tamen Valentiniani qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiæ Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolatur : alioquin tantum se huic hæresi suadere permissum est, quantum lupæ feminæ formam quotidie supparare solemne est. » Hæc Tertullianus de Valentinianis quotidie formam novam adducentibus, ac fuco etiam componentibus.

33. *Scriptores contra Valentinum.* — His Valentini discipulis enumeratis, haud placet inter eos ab aliis recenseri Prodicum, quod Tertullianus [3], adversus Praxeam agens, æque adnumeraret Valentinos et Prodicos plures deos introducentes : nam ante Valentinum vixisse Prodicum, Adamitarum hæresis fautorem, superius dictum est. Jure igitur idem Tertullianus [4], agens adversus Gnosticos martyrium negantes, primo loco Prodicum recensuit, ac subinde Valentinum, sic dicens : « Quod si jam tunc Prodicus, et Valentinus assisteret, suggerens, non in terris esse confitendum apud homines, quod nec Deus humanum sanguinem sitiat, etc. » Qui autem adversus Valentinianos scripserint, eo ordine quo ab eis id factum est, idem Tertullianus [5] recensens, hæc ait : « Nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales instructissimis voluminibus et prodiderunt et retuderunt; ut Justinus philosophus ac martyr, ac Miltiades Ecclesiarum sophista; ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator : ut Proculus nostræ virginis senectæ et christianæ eloquentiæ dignitas : quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. » Fuisse hunc Proculum Montani sectatorem, superius dictum est : qui quod adeo prædicaret martyrium, ut nec fugiendum esse persecutionis tempore, nec aliter id redimendum diceret, merito in Valentinianos stylum armavit, qui negabant esse coram hominibus confitendum, et martyrium subeundum.

34. Irenæus autem non commentarios tantum

[1] Tertul. in Scorpiac. c. ult. — [2] Psal. CXVII. — [3] Iren. lib. I. c. 10. — [4] Tertul. de præscrip. c. 50. — [5] Epiph. hær. XXXV. — [6] Theodor. hæret. fab. lib. I.

[1] Epiph. hær. XL. — [2] Tert. adv. Valentin. c. 4. — [3] Idem adv. Prax. c. 3. in fin. ibi not. 37. — [4] Idem in Scorpiac. c. ult. — [5] Idem adv. Valentin. c. 5.

horum legisse, sed et congressus cum illis se habuisse testatur, sic dicens[1] : « Cum legerim commentarios ipsorum (quemadmodum ipsi dicunt) Valentini discipulorum, quibusdam autem ipsorum et congressus, et apprehendens sententiam ipsorum : manifestare tibi, dilectissime, portentosissima et altissima mysteria eorum, quæ non omnes capiunt, etc. » Porro citans ipse Justinum martyrem, se commentarios ejus de hac re optime novisse demonstrat. Idemque, ut potuit, cavens ut quam fidelissime ab antiquariis idem commentarius describeretur, hanc apposuit obtestationem : « Adjuro te, qui transcribis librum istum, per Dominum Jesum Christum et per gloriosum ejus adventum, quo judicaturus est vivos et mortuos, ut conferas postquam transcripseris, et emendes illum ad exemplar, unde scripsisti diligentissime : hanc quoque obtestationem similiter transferas, ut invenisti in exemplari. » In his enim aliqua ex parte imitatus videtur fuisse S. Joannem, ex cujus schola provenerat ; nam ejus discipuli Polycarpi auditor fuit. Ipse namque Joannes ad librum Apocalypsis[1] contestationem, sed alterius generis, nempe severiorem adjecit. Porro cum Irenæus, recensendo seriem Romanorum Pontificum a Petro, perducat eam usque ad Eleutherum, qui Soteri successit, perspicue significat se ea adversus hæreticos ejusdem sedis tempore lucubrasse.

[1] Iren. in præfat. lib. I.

[1] Apoc. c. ult.

Anno periodi Græco-Romanæ 5666. — Olymp. 238. an 1. — Urb. cond. 926. — Jesu Christi 173. secundum Baronium 175. — Eleutheri papæ 4. — M. Aurelii imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Severus II*, et *T. Claudius Pompeianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari adversus Onuphrium, qui priorem credidit Claudium Severum, M. Aurelii præceptorem, qui tamen tantum consul suffectus fuit, dum L. Verus Augustus bellum in Oriente gereret. Peccavit et Onuphrius in altero consule designando, scribens, fuisse Marcum Claudium Pompeianum Marci Aurelii generum, quem errorem ab eo hausit Baronius. Et tamen M. Claudius Pompeianus anno tantum CLXXVI consul suffectus fuit, ut discimus ex Vulcatio in Vita Avidii Cassii cap. 12, ubi M. Aurelius ait, se eum *in annum sequentem consulem* dixisse, post mortem nempe Cassii anno CLXXV occisi.

2. *Tricennalia imperii proconsularis M. Aurelii.* — His coss., M. Aurelius tricennalia imperii proconsularis edidit, ut ex septimis ejusdem imperii quinquennalibus aliisque indiciis patet.

3. *Obitus Aniceti PP.* (1) — Ad num. 2 et seq. In Chronico Damasi, a Bucherio in Commentario de Doctrina Temporum publicato, nulla fit mentio *Aniceti* papæ, sed post *Pium* statim sermo est de *Sotere*, qui cum in Chronico auctiori veterum Pontificum dicatur fuisse *a consulatu Rustici et Aquilini usque Cethego et Claro*, apparet, Aniceti mortem sub consulatu duorum Augustorum anno CLXI gesto consignandam esse. Auctor enim auctioris Chronici veterum Pontificum eosdem consules exhibere solet, quos Chronicon Damasi, et pontificatum successoris ordiri a consulibus, qui post obitum decessoris annum aperuere. Aniceto Soter successit anno centesimo sexagesimo primo, ut ex dictis sequitur. Aniceti Decretalis unica ad Galliæ episcopos circumfertur, quæ cum incipiat ab his verbis : « Bonorum operum et spiritualium studiorum Deum auctorem esse, etc., » non dubium, quin supposititia sit, cum hæc sint ipsissima Leonis I verba, epist. 32, juxta veterem ordinem. Sunt et in ea alia loca ex eodem Leone et Vigilio papa desumpta, quæ de ejus suppositione nos dubitare non sinunt.

(1) Non hoc anno *Soter* successit, sed A. D. 168, ut Constantio videtur pag. 75, qui detectis mendis veterum catalogorum, et libri Pontificalis, Romanam sedem tenuisse censet ab A. D. 168 usque ad an. 177, die XXI, aut XXII mensis Aprilis, quo ejus natalem recolunt vetera martyrologia. MANSI.

SOTERIS ANNUS 2. — CHRISTI 176.

1. *Insignis de Marcomannis victoria ope fulminatricis legionis militum christianorum miraculose relata.* — Centesimo et septuagesimo sexto Christi anno, Gallo et Flacco coss., Romanus exercitus adversus Marcomannos, Quados, et alias complures barbaras nationes, jam quadriennio difficili bello in expeditione positus, in maximumque discrimen adductus, ope tandem christianorum militum, precibus ad Deum fusis, non solum ab infestis casibus, quibus urgebatur, eripitur, sed victoria divinitus parta potitur. Hæc autem adeo admiranda, ut in omnibus perspicua ac penitus elucidata scriptorum memoria relinquamus; in primis, quod ad tempus spectat, hoc ipso anno gesta esse, ex eo evidenter apparet, quod in litteris Marci Aurelii imperatoris ad senatum tunc datis, inscripta habeatur ejus tribunitia potestas vicesima octava; quarum primam cœptam esse constat (ut ex Julio Capitolino colligitur et ex nummis) post annum sequentem a secundo Marci consulatu, anno Domini (ut a nobis ponitur) centesimo quadragesimo nono. Quod ex eo certius demonstratur, quod eo anno, quo Marcus tertium consulatum gessit, et imperium cœpit post Pium, in nummis et aliis inscriptionibus tribunitia ejus potestas numeratur decima quinta : qua per singulos annos ex more aucta, hoc ipso anno decimo quarto ejus imperii, vigesima octava jure connumeratur; quo anno idem imperator victis hostibus, septimum jam imperator ab exercitu est appellatus, prout etiam in iisdem litteris hactenus habetur inscriptus.

2. Tantam Christianorum gloriam iniquo animo ferentes scriptores ethnici, quod contigit prægrande miraculum aut magiæ tribuerunt, aut M. Aurelii imperatoris precibus ac meritis adscripserunt. Quam autem parum exacti ac diligentis, parumque veritatis amantis iidem historici munere sint perfuncti in ea historia conscribenda, ex eo primum potest plane cognosci, quod tam longi temporis bellum, in quo multa memoratu digna accidisse oportuit, silentio pene obrutum reliquerint. Erubuerunt fortasse casum illum acerbum et luctuosum referre, quo primum falsis oraculis imperatore decepto (quod recitavimus superius ex Luciano) exercitu Romanorum ab hostibus profligato, desiderata sunt viginti millia militum. At non magis in illis oscitantia, quam privata quædam ipsorum affectio ac studium erga res patrias avitamque superstitionem, quibus verax historicus carere debet, in crimen adducenda videtur. Cum enim de rebus gestis, de quibus est sermo, scripserunt, ipsas longe aliter atque publicis litteris imperatoris non tantum in senatu publice recitatis, sed instar edicti in foro Trajano affixis, essent scriptæ, narrarunt : ut certo certius convincantur nonnisi dolo malo in re tam perspicua ac nota omnibus esse mentiti.

3. Sed ut rem ipsam ab exordio repetamus : cum primo contra Sarmatas ac Marcomannos bellum fuerat exorditum , complures aliæ barbarorum provinciæ adversus Romanum imperium conspirantes, iisdem postea adhæserunt; usque adeo, ut perdifficile ac formidabile bellum, quod leve antea videbatur, plane reddiderint. Quinam vero fuerint hi populi, Julius Capitolinus [1] his verbis describit : « Gentes omnes ab Illyrici limite usque ad Galliam conspiraverant, ut Marcomanni, Narisci, Hermunduri, et Quadi, Suevi, Sarmatæ, Latringes, et Buri : hi aliique cum Vectovalis, Sosibes, Sicobotes, Rhoxolani, Bastarnæ, Alani, Peucini, Costoboci. » Hæc ipse; qui tam insignem historiam, in qua tantam victoriam, quam imperator et Romanus exercitus est consecutus, his paucis descripsit, sic dicens, cum obiter eam tractat, et ejusdem imperatoris virtutes enumerat : « Æquitatem etiam circa captos hostes custodivit; infinitos ex gentibus in Romano solo collocavit : fulmen de cælo precibus suis contra hostium machinamentum intorsit, suis pluvia impetrata, cum siti laborarent; voluit Marcomanniam provinciam; voluit etiam Sarmatiam facere; et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset in Oriente. » Hucusque Capitolinus.

4. Sed ex Dione [2], audiamus rem gestam paulo accuratius explicatam, utinam sic etiam in omnibus verius, qui ait : « Igitur Marcus multis magnisque prœliis in Germania factis, aditisque periculis, Marcomannos et Jazygas subegit : post hæc bellum acre, prœliumque magnum, cum iis qui Quadi appellantur, fuit; quo ex bello victoria præter spem, vel potius Dei beneficio, consecuta est : propterea quod Romani cum essent in prœlio, atque in maximum periculum venissent, mirabiliter sane ac divinitus conservati sunt. Cum enim interclusi a Quadis in locis opportunis conferti pugnarent fortiter, atque interim barbari differrent prœlium, sperantes eos calore et siti perituros; quos circum occupatis

[1] Jul. Capit. in Marco. — [2] Dio in M. Aurel.

locis omnibus sic concluserant (erant enim multo plures) ut aquam habere nullo pacto possent; atque Romani in tantas difficultates incurrissent, ut morbo, vulneribus, ardore solis, ac siti vexarentur; nec ob eas res pugnare possent, aut alio secedere, sed in acie stantes, atque in locis constitutis arderent: nubes de repente ita coactæ sunt, ut maximus imber aquæ ceciderit, non sine Dei beneficio. Fama est Arnuphin magum Ægyptium, qui una cum Marco erat, Mercurium illum, qui est in aere, aliosque dæmones quibusdam magicis artibus invocavisse, ac per eos pluviam extorsisse. » Hæc de Mercurio per magum advocato Dio tradit, quod ejusmodi Deus princeps magiæ esset ac doctor: de quo Prudentius cum agit, hæc ait [1]:

Necnon Thessalicæ doctissimus ille magiæ.

Quamobrem artis magicæ professores Mercurii fuerunt studiosissimi, ut inter alios Julianus Apostata.

5. Sed prosequitur Dio cœptam narrationem his verbis: « Cum autem primum pluvia cadere cœpit, Romani in cælum suspicientes, eam in ora recipiebant: deinde scutis galeisque subjectis, inde largiter absorbuerunt, equis quoque aqua refectis. Cumque barbari in ipsos impetum facerent bibentes, simul pugnabant, et complures saucii sanguinem infusum in galeas simul cum aqua absorbuerunt. Cum autem urgentibus hostibus, gravia damna, propterea quod magna ex parte in bibendo erant occupati, acciperent, vehemens grando, compluraque fulmina in hostes ceciderunt. Itaque licebat videre in eodem loco aquam ignemque simul de cælo cadere: atque ob eam causam valere alii, et bibere, exuri alii, ac prorsus interire videbantur: non enim ignis Romanos attingebat: quod si forte cum eis interdum misceretur, extinguebatur subito: neque imber juvabat barbaros, sed non secus ac oleum inflammabat; ita ut aquam requirerent pluvia perfusi, infligerentque sibi vulnera, quo sanguine ignem restinguerent: pars autem confugiebat ad Romanos, quasi illis tantummodo aqua salutaris esset: sed eorum Marcus misertus est: eoque facto a militibus septimum imperator appellatus est: quod etsi admittere non consuevit priusquam esset decretum a senatu, tamen non repudiavit, quasi id divinitus acciperet: de quo etiam facto ad senatum scripsit. » Hucusque de his Dio.

6. Sed quid ad Dionem addiderit Xiphilinus, apponamus: « Hæc, inquit, quidem de mago Ægyptio a Dione dicuntur, sed is mihi mentiri videtur (volens, an invitus, nescio, volentem magis arbitror) cum non ignoret legionem militum quæ Κεραυνοβόλος appellatur proprio nomine (ejus enim mentionem facit in catalogo cæterorum militum), nulla alia causa (neque enim alia circumfertur) quam ex ea quæ in bello accidit, id nomen accepisse: quæ causa etiam tum Romanis saluti, barbaris exitio fuit. Non enim Arnuphis magus erat, cum nusquam memoriæ proditum sit, Marcum magorum societate aut præstigiis fuisse delectatum. Quod igitur in hac re dico, tale est: Cum Marcus legionem unam haberet ex militibus Melitenis (hi omnes Christum colunt) ad eum præfectus prætorianorum venit, nescientem quid in illo prœlio consilii caperet, timentemque toti exercitui: eique fertur dixisse, Nihil esse, quod ii, qui Christiani nominantur, precibus impetrare non possint; esseque legionem unam in exercitu hominum hujus generis. Qua re cognita, Marcum ab eo petiisse, ut Deo suo supplicarent. Quod cum fecissent, Deum exaudivisse subito, percussisseque hostes fulmine, ac Romanos pluvia recreasse. His rebus Marcum vehementer obstupefactum, edicto Christianos honore affecisse, ipsamque legionem Κεραυνοβόλον Fulminatricem appellasse. Atque de iis rebus epistola Marci extare dicitur. Græci autem sciunt eam legionem Fulminatricem appellari, ejusque rei testes sunt: causam vero cur ita appellata sit, non dicunt. » Hucusque Xiphilinus apud Dionem.

7. Quod vero Dio tribuit Arnuphi mago, alii tribuerunt cuidam Juliano itidem mago, qui vixit his ipsis temporibus Marci, cujus Suidas [1] meminit. Rursus autem quod ad Dionem pertinet; puto equidem, quod sicut quæ hic de mago scripsit, apertissimi mendacii redarguitur; ita ejusdem quoque criminis vehementer suspectus redditur, dum rem huic persimilem gestam in Africa, coss. Germanico et Saturnino, primo anno Claudii imperatoris, Christi vero quadragesimo tertio, narrat his verbis [2]: « Gneus Sidius Geta post Suetonium Paulinum expeditione facta, recta adversus Salabum ducem eorum contendit, eumque semel atque iterum vicit. Qui cum relictis quibusdam ad limites, qui insequentes arcerent, ad arenosa confugeret; ausus est Sidius insectari eum: ac parte exercitus posita in subsidiis, processit, aqua secum quantum potuit portata. Verum ea absumpta, cum nulla alia suppeteret, in summa hæsit difficultate, barbaris durantibus, eo quod sitim diutissime tolerare assuevissent, ac peritia locorum aquam invenirent. Romanis vero neque progredi, neque regredi integrum erat. Cum quidam indigenarum confœderatorum Sidio auctor fuit, ut incantationibus et magica arte uteretur; affirmans sæpius se eo modo aquam elicuisse. Cum paruisset, confestim aquæ vis cælitus fluxit, ut et sitim exercitus restingueret, et hostes perterrefaceret, divinum auxilium Romanis adesse opinantes: itaque ultro pacis conditiones acceperunt. » Hæc ipse.

8. Sed mea sententia, quod (ut alias superius dictum est) a Gentilibus Christiani, magi consueverint appellari, christiani hominis fidei potius, quam magiæ id adscribendum putarem. Si enim tantam vim Romani in magis hominibus esse sentirent, ut,

[1] Prudent. adv. Symmach. lib. I.

[1] Suid. in verbo Julian. II. — [2] Dio Histor. Rom. lib. LX.

cum vellent, e cælo pluviam impetrarent, et in hostes fulmina intorquerent : cur, quæso, non omnibus prœliis magos, qui talia præstarent, semper adhibuerunt; ut eadem magica arte, fulmine disjectis hostibus, certum semper triumphum referrent ex hostibus? Sed miracula hæc fuerunt, justorum piorumque precibus divinitus impetrata : ut jure glorietur Tertullianus [1] sic dicens : « Quando non geniculationibus et jejunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsæ? »

9. Rursum vero quod ad scriptores Gentiles pertinet, Claudianus [2] et ipse gentilis, quæ apud suos historicos legerat, his carminibus cecinit :

Non tantis patriæ studiis ad templa vocatus
Clemens Marce redis : cum gentibus undique cinctam
Exuit Hesperiam paribus Fortuna periclis.
Laus ibi nulla ducum : nam flammeus imber in hostem
Decidit : hunc dorso trepidum flammante ferebat
Ambustus sonipes : hic tabescente solutus
Subsedit galea : liquefactaque fulgure cuspis
Canduit, et subitis fluxere vaporibus enses.
Tunc contenta polo, mortalis nescia teli.
Pugna fuit. Chaldæa mago seu carmina (numina) ritu
Armavere deos : seu (quod reor) omne Tonantis
Obsequium Marci mores potuere mereri.

10. At cum gentiles et christiani scriptores de re gesta æque consentiant, discrepent tamen ab invicem, cum illi aut magiæ, aut precibus ac laudatis moribus M. Aurelii tribuerunt : quorumnam fides præstet, judicium omnium recte sentientium, qui nec affectione moveantur, libenter appellarem, si in re dubia et non omnino certa, Marcique imp. litteris publicis declarata, quæstio versaretur. Sed antequam easdem recitemus, qui his temporibus proximi vixere scriptores ecclesiastici, quid de ea re scripserint, audiamus. Id quidem factum fuisse Christianorum precibus aperte testati sunt, cum agerent scriptis suis adversus Gentes, qui his ipsis temporibus magna laude in Ecclesia claruere, latinus, itemque græcus, auctores, Tertullianus nimirum, et Apollinaris episcopus Hierapolitanus in Phrygia.

11. Et ut de Tertulliani testimonio in præsentiarum agamus; id quidem ipse non semel, sed iterum professus est, nec clam in angulo, ut inter domesticos parietes ejusmodi a se scripta continerentur, sed quorum alia ad Romanos antistites, alia ad Scapulam Asiæ proconsulem legenda darentur, ipso exordio persecutionis Severi abhinc paucos post annos : nec id quidem levi quadam opinione permotus, aut rumore vulgi, sed attestatione facta ex litteris imperatoriis; eis nimirum, quas tunc M. Aurelius (ut tradit Dio) ad senatum ex more misit. Potest ne quis suspicari, in re tam memorabili, cujus adhuc testes viverent, atque coram redarguere possent, imo et coram illis qui Christianos alioqui levi ex causa deridere ac jurgiis insectari solerent, Tertullianum mentiri potuisse? cum præsertim gravissimam ageret causam, nempe fidei christianæ defensionem, et Christianorum vitam innoxiam commonstraret, ac ab omni prorsus crimine alienam, cum a causa penitus se cadere intelligeret, si vel levioris mendacii ab illis argui potuisset : cum alioqui in maximum fraudis crimen incurrisset, si, quæ parta esset meritis imperatoris victoria, ipse Christianis procaciter tribuisset.

12. Sed jam ipsum hæc libere loquentem [1], et ipsos antistites Romæ agentes scriptis graviter compellantem audiamus : « Cæterum, inquit, de tot exinde principibus usque ad hodiernum, divinum humanumque sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos e contrario edimus protectorem : si litteræ Marci Aurelii gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam sitim, Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri, discussam contestatur. Qui sicut palam ab ejusmodi hominibus pœnam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adjecta etiam accusatoribus damnatione, et quidem tetriore. » Hæc Tertullianus in Apologetico (ut dictum est) ad Romanos antistites. Idemque ad Scapulam [2] proconsulem agentem in Africa eodem persecutionis tempore eadem habet his verbis : « Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione, Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti sua impetravit. »

13. Eusebius [3] de eadem re agens, Apollinarem Tertullianumque adhibens testes, hæc ait : « Antonini fratrem Marcum Aurelium Cæsarem, fama est, contra Germanos et Sarmatas aciem instruentem, cum exercitus illius ingenti siti opprimeretur, omnino non habuisse quid ageret. Unde milites in ea legione, quæ Melitina appellabatur (quæ sane ab illo tempore ad hanc nostram ætatem magnopere propter fidem commendata est) in ipsa acie contra hostes instructa, genibus humi positis (ut nobis, cum oramus, in more est) se ad preces Deo adhibendas totos convertisse dicuntur. Ac dum hostes hujusmodi spectaculum magnopere mirabantur, aliud quoddam multo admirabilius statim consecutum fertur : fulmen enim hostes in fugam vertisse, eosque interemisse; et imbrem in exercitum eorum, qui divini numinis opem imploraverunt, de cælo affatim ruentem eum universum refecisse recreasseque, qui parum aberat, quin præ siti intolerabili jam extingueretur. Eadem historia apud Gentiles scriptores, qui longe a nostra religione dissentiunt, quique laborem cœperunt, ea quæ illis temporibus agebantur, litteris prosequendi, recensetur. Commemoratur etiam a nostris : sed a Gentilibus scriptoribus utpote a fide alienis, quanquam miraculum illud ponitur, tamen quod nostrorum hominum precibus evenerit, ex eorum scriptis minime certe constat : at a nostris, utpote veritatis fautoribus, simplici quadam oratione et minime fucata, res vere, ut edita fuit, explicatur. Ex quorum numero est Apollinarius : qui affirmat legionem, cujus precibus

[1] Tertul. ad Scapul. c. 4. — [2] Claudian. in sexto Honorii consulatu . 1.

[1] Tertul. Apol. c. 5. — [2] Tertul. ad Scapul. c. 4. — [3] Euseb. lib. v, cap. 5.

miraculum edebatur, latino sermone Fulmineam usque ab illo tempore appellatam, illudque nomen, rei eventum scite exprimens, ab Aurelio Cæsare ei tributum. » Hæc Eusebius, qui mox testimonium subdit Tertulliani a nobis superius recitatum.

14. Idemque auctor in Chronico eamdem rem his verbis testatam reliquit : « Imperator Antoninus, multis adversum se nascentibus bellis, sæpe ipse intererat, sæpe duces nobilissimos destinabat : in quibus semel perniciter exercitui, qui cum eo in Quadorum regione pugnabat, siti oppresso, pluvia divinitus missa est : cum e contrario Germanos et Sarmatas fulmina persequerentur, et plurimos eorum interficerent. Extant litteræ Marci Aurelii gravissimi imperatoris, quibus illam Germanicam sitim, Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri, discussam contestatur. » Hucusque ille. His addimus nobile testimonium S. Gregorii Nysseni [1], qui celebrans laudes sanctorum quadraginta militum martyrum, qui Sebastæ in Armenia passi sunt, ab hisce militibus Christianis, qui tam insigne miraculum ediderunt, encomium auspicatus est; ea nimirum occasione quod gentiles ferme essent nempe Armeni omnes : nam quod ait Eusebius Melitinam eam legionem fuisse antea dictam, id accidit quod Melitinenses essent populi in Armenia, unde illi nomen deductum esse videtur. Gregorius igitur rem gestam his verbis descripsit :

15. « Erat vetus quædam circa vicinam urbem militum manus, præsidium totius gentis adversus impetus barbarorum. Illis, ex quadam ante oblata divinitus apparitione, majori studio fides erat, quam res ac disciplina militaris. Ac forsitan non intempestivum fuerit, unum quoddam fidei virorum illorum facinus egregium obiter commemorare. Bello enim eis adversus barbaros aliquando conflato, cum omnibus locis opportunis ab exercitu hostium præoccupatis, aquæ quoque in eorum potestate essent, ad extremum periculum redacti, sive imperitia nostrorum ducum, sive meliore ac divino magis consilio atque dispositione; ut vel per hoc maxime appareret, quid interesset inter Christianos, atque externos et a fide alienos; cum nulla ratione rebus præsentibus mederi possent, magnaque trepidatio ac desperatio esset, cum nullus fons in eo loco, aut aliunde provenientis aquæ facultas eis appareret; periculumque esset, ne siti expugnati, ab adversariis subigerentur : tunc præclari illi atque egregii, omisso armorum præsidio, invictum, cuive resisti non posset, auxilium in rebus asperis animadverterunt. Relictis enim in castris qui nondum fidem receperant, ac per se separati, imitantur id quod tempore Eliæ prophetæ factum est miraculum; communi atque conjuncta voce precibus petentes, ut ex rebus desperatis, in quas incidissent, eriperentur. Atque illi quidem precabantur : preces vero extemplo in opus convertebantur.

16. « Cum enim adhuc ipsi in oratione perseverarent, flatu violento nubes aliunde coacta sublimis in aere castris hostium imminebat : deinde fragoribus ingentibus superintonans, et fulgurum in subjectos incendia immittens, aquam fluminibus vehementiorem præcipitabat : adeo ut adversariis quidem tum continentia fulmina, tum continuationis imbrium vis extremi exitii causa existeret; his vero qui precum aciem opposuerant, ad utraque sufficeret, tam ad vincendos hostes, quam ad sitis levamen; quippe defluentibus torrentibus abunde potum ipsius suppeditantibus. His igitur adjunctus est noster cœtus eorum, qui de exercitu narrationibus illis etiam ipsi circa fidem confirmati, et eisdem studiis et exercitiis innutriti, in tantam animi indolem ac magnitudinem evecti sunt, ut excellentia virtutum adversus sese invidiam excitarint. »

17. Gregorius hæc pro concione narrans, plane innuit, eos, quos celebrat, licet diversis temporibus ab istis claruerint, tamen his fidei imitatione fuisse conjunctos, qui et genere et patria æque gentiles essent, et fortasse ejusdem milites legionis. Nam apud Romanos vetus illa erat consuetudo easdem perseverare nomine legiones, easque, nisi penitus periissent, loco mortuorum novis semper militibus suffici solitas. Nam et clarissimus ille martyr Polyeuctus, qui temporibus Decii Melitinæ in Armenia civitate passus est, etsi non ex horum numero, ejusdem tamen Fulminatricis legionis miles fuit : in cujus martyrii Actis [1], et quidem germanis, ejusdem rei gestæ narratio quoque retexitur, his scilicet verbis : « Quidni enim faceret, qui talis erat, et genus illinc ducebat, et ejusdem fuerat soliditatis? nobilium, inquam, et illustrium ex fide in Christum, qui sequebantur quidem Marcum imperatorem bellum gerentem adversus barbaros. Aquæ namque penuria laborabat Romanorum exercitus, tristisque erat imperator, cum hostes quidem valde invalescerent, sitis autem inter cætera nostros vexaret. Alii autem Christi fortes milites, qui eamdem implebant legionem quam hic venerandus martyr, cum se separassent, et procul ab exercitu removissent, manus quidem pias ad Deum tollunt, piam, quæ ab eis honorabatur, fidem acerrime proferentes. Rogant autem Dei miserationes, ut eos benignis oculis aspicerent, et hanc solverent necessitatem, quæ opprimebat multitudinem. Cum illi sic orassent, suis non sunt fraudati precibus. Nondum autem precationibus finem imposuerant; et densa nubes cælum subiens, aerem quidem implevit tonitru, fulgura autem elisa micabant, et multa erupit pluvia; adeo ut, dum sic ferrentur fulmina et imbres, recreati quidem sint Christiani, plurimi autem barbari interierint : et ex eo sit legio nuncupata Κεραυνοβόλος, id est, fulminum jaculatrix. » Hucusque ibi.

18. Quod autem ad nomen legionis spectat : cum omnes ferme consentiant eam ex admiranda illa fulminum immissione dictam esse Fulminatricem, sive fulmineam; non sic quidem id accipien-

[1] Gregor. Nyss. orat. II. in Quadragint. mart.

[1] Apud Metaph. die 9 Januar.

dum est, ut tunc primum eo insigni nomine legio Romana nobilitata fuerit : nam Dione [1] auctore constat, jam Augusti tempore duodecimam nominatam legionem, dictam esse Fulminatricem. Insuper extant alia antiqua monumenta id ipsum testantia, et in primis columna Capitolina, in qua legiones descriptæ habentur in hæc verba :

NOMINA LEG [2].

II. AUG	II. ADIUT	IIII. SCYT
VI. VICT	IIII. FLAV	XVI. FLAV.
XX. VICTR	VII. CLAUD	VI. FERR
VIII. AUG	I. ITALIC	X. FRETE
XXII. PRIM	V. MACED	III. CYREN
I. MINER	XI. CLAUD	II. TRAI
XXX. ULP	XIIII. GEM	III. AUG
I. ADIUT	XII. FULM	VII. GEM
XIII. GEM	III. GALLIC	III. ITALIC
I. PARTH	II. PARTH	III. PARTH

Sed huic aliam subjicimus inscriptionem, qua pariter demonstratur, duodecimam legionem dictam esse Fulminatricem [3] :

C. VETTIO. C. F
COL. NIGRO
DOMO ANTIOCHIA
SYRIA VETERANO
LEG. XII. FULMINAT
MILIT. ANN. XXVI.
VIXIT ANN. LVII
EX TESTAMENTO

19. Rursus vero ad omnem dubitationem tollendam de Fulminatricis legionis nomine, ante hæc Marci tempora extitisse, aliam subjiciemus inscriptionem, quæ de Trajani temporibus fidem facit : est hujusmodi [4] :

Q. PETRONIUS. C. F. PUB.
MODESTUS P. P. BIS
LEG. XII. FULM. ET. LEG. I. ADIUT
VICTR. TRIB. MIL. COTT. V. PR. PR.
DIVI. NERVAE. ET. IMP. CAES
NERVAE. TRAIANI. AUG. GERM
PROVINC. HISPANIAE. CITER. ASTURIAE
ET. GALECIARUM. FLAMEN. DIVI
CLAUDI. DEDIT. IDEMQUE. DEDICAVIT

20. Ex iis igitur cum satis perspicuum sit, Fulminatricem legionem longe ante hæc tempora extitisse, eamdemque duodecimam nuncupatam : proculdubio ab hac diversa illa fuit, quæ ob tam insigne miraculum meruit adeo nobilem gloriæ titulum. Verum cum ex ejusdem Marci imperatoris litteris constet, eo tempore nonnisi quatuor legiones apud se habuisse, aliis alio amandatis, quarum et recenset nomina, nempe Primam, Gemellam, Decimam, atque Fretensem : oportuit ex iis unam nomen illud esse consecutam ; et quemadmodum olim Duodecimæ, sic modo uni ex iis idem nomen accessisse. Sed quod Dio [1], qui temporibus Severi imperatoris scripsit historiam, cum recenset omnes Romani imperii legiones, nonnisi unius Fulminatricis dictæ duodecimæ, habuerit mentionem : meminisse oportuit, eumdem Dionem ibidem testari, ab imperatoribus exhaustas bello militibus legiones simul aliis admisceri, duasque in unam redigi solitas. Unde potuit accidisse, ut ex duabus Fulminatricibus legionibus Severi tempore una confecta fuerit. At cum Marcus Aurelius imperator suis ad senatum litteris rei gestæ breviter retexens historiam, non dicat legionem integram fuisse militum christianorum, sed tantum in eo exercitu repertam esse magnam christianorum militum multitudinem, quorum precibus tunc inflexum fuerit cæleste numen, ut fulmina jacularetur in hostes : par est credere, ipsum eosdem ob tam egregium atque mirandum facinus, Fulminantium nomine nobilitasse, ac eosdem simul ejusdem nominis legioni pariter aggregasse, sicque immortale gloriæ nomen eosdem in posteros propagasse. Porro haud ab iis Eusebius [2] discrepat, cum eamdem legionem Melitinam appellat : nam eosdem milites ejusdem civitatis cives fuisse testatur : quam quidem legionem Duodecimam Fulminatricem in Cappadocia solitam agere, Dio affirmat. At de his hactenus.

21. Sed præstat jam ipsas Marci Aurelii litteras, ad senatum tunc scriptas, hic recitare. Descriptæ quidem illæ reperiuntur ad calcem Justini Apologiæ ad Antoninum Pium, eodemque loco una cum ipsius Justini operibus typis excusæ. Sed sicut paulum diversa earumdem reperiuntur vetustiora exemplaria, prout a diversis auctoribus in græcum sermonem primo, ac deinde in latinum translatæ : ita licet eadem ferme sit in sententiis, in verbis tamen aliqua videtur inesse varietas lectionis; quæ etsi momenti nullius plane esse videatur, tamen eam ponemus in margine. Est igitur hujusmodi ex codice Vaticano [3] ejus editio :

IMP. CÆSAR. M. AURELIUS. ANTONINUS. AUGUSTUS. PARTHICUS GERMANICUS. SARMATICUS. PONTIFEX. MAXIMUS. TRIBUNITIÆ POTESTATIS. XXVIII. IMP. VII. COS. III. PATER. PATRIAE. PROCOS. S. P. Q. R. S. D.

[1] Dio hist. Rom. lib. XXXV. — [2] Ex columella marmorea rotunda, quæ Romæ extat in Capitolio, quam Lipsius edidit formis Plant. fol. 86. inscrip. I. — [3] Extat Romæ in Aventino in ecclesia S. Alexii; edidit Lipsius pag. 90. inscrip. 15. — [4] Extat Tergestæ in vico Riburgi; edidit dem Lipsius fol. 194. inscrip. 9.

[1] Dio hist. Rom. lib. LV. — [2] Euseb. lib. V. c. 5. — [3] Descripsit etiam Panvin. lib. II. Fast.

22. « Certiores vos feci de consilii propositique mei magnitudine, et quæ in Germania mihi in discrimine atque obsidione, alia ex aliis acciderunt, cum in ejus medio, labore atque æstu confectus fuissem. Sane dum Carnuli (al. Cotini Carnutii) essem, speculatores nobis indicarunt septuaginta quatuor hostium dracones (signa erant militaria barbarorum) prope nos novem millibus adesse : idemque Pompeianus, quem bello ducem præfecimus, quod nos quoque videbamus, renuntiavit. Cumque in nostrorum militum exercitu haberemus tantum legiones Primam, Decimam, Geminam (Gemellam), et Frelensem (Ferentariorum), hostium vero nongentorum et septuaginta septem millia (conventorum septuaginta septem millia : quæ magis placet); measque ipsius copias cum ingenti barbarorum atque hostium exercitu comparassem, deos patrios votis susceptis rogavi. Sed cum ab eis negligerer, meque ab hostibus premi animadverterem : copiarum mearum paucitatem contemplatus, eos qui apud nos Christiani dicuntur, accersivi ac rogavi, invenique magnam eorum multitudinem : illosque minis compuli, quod minime decuerat, propterea quod postea illorum vim ac potestatem cognovi. Itaque non ad telorum præparationem, non ad armorum, neque ad tubarum usum se contulerunt : hoc enim illis facere Dei causa et nomine, quem in conscientia gestant, gratum (consuetum) non est. Æquum igitur est, ut, quos impios esse et a Deo alienos opinabamur, eos existimemus Deo munitos esse. Cum enim se humi projecissent, non solum precati sunt pro me, sed etiam pro toto hoc exercitu, ut famis, ac sitis, qua urgebamur, remedium aliquod afferretur : quinque enim diebus aquam non sumpseramus, quod ea non suppeteret. Eramus enim in media Germania montibus undique conclusi. Simul autem atque sese humi abjecerunt, ac Deum illum precati sunt, quem ego ignorabam ; statim e cælo pluvia delapsa est in nos quidem frigidissima, in Romanorum vero hostes grando, ignis specie ac similitudine, et fulmina : eorumque orationibus ac precibus statim præsto Deus fuit, qui neque vinci, neque expugnari potest. Quamobrem illinc exorsi, concedamus talibus, ut sint Christiani, ne qua arma ejus generis contra nos petant et impetrent. Censeo autem, neminem, quod christianus sit, esse in crimen et in judicium vocandum. Quod si quis inventus fuerit crimini dare cuipiam, quod christianus sit : ei quidem qui in crimen vocatur, manifestum fieri, volo, si nihil aliud objectum est, quam quod christianus tantum, dimitti : eum autem qui christianum accusavit, vivum exuri : illum vero qui christianum se esse professus fuerit, periculo omni, quod ob eam rem ei intendebatur, liberatum. Is cui provincia commissa est, nequaquam ad pœnitentiam adigat, aut libertatem ei adimat : Hæc autem S. C. etiam sanciri volo, atque hoc meum edictum in foro D. Trajani proponi, ut legi possit : curæ autem erit Vetrasio Pollioni præfecto urbi, ut ad omnes provincias hæc constitutio mittatur : neque quisquam, qui eam exscribere, vel ipsa uti voluerit, prohibeatur. Valete. » Meminit (ut diximus) harum litterarum Tertullianus[1], quarum exemplaria suo tempore complura extitisse tradit Orosius[2]. Porro Pompeianus, cujus in litteris Marci mentio habetur, gener (ut dictum est) Marci fuit, cui Lucillam viduam nuptui tradidit.

23. Viguisse idem Marci imp. edictum Romæ etiam temporibus Commodi ejus filii et in imperium successoris, ex eo quod scribit Eusebius[3] Romæ actum adversus servum, qui Apollonium senatorem christianitatis reum fecerat, liquido apparet; ait enim : « Cæterum huic misero ac perdito intempestive et incommode in judicium ad christianum accusandum ingrediendi, actutum (quoniam indices qui Christianorum nomina, solum quod christiani essent, deferebant, imperatoris edictum neci dare mandaverat) crura confringebantur, Perennio judice talem sententiam contra eum pronuntiante. » Hæc Eusebius.

24. Extat hactenus tam egregii miraculi, Christi virtute editi, quam præclarum atque egregium monumentum in nobilissima illa Antonini columna cochlide insigniter insculptum, una cum aliis ejusdem Marci Aurelii imperatoris in bello Marcomannico facinoribus fortiter gestis : quam jure dixerimus egregium christianæ victoriæ trophæum, æterna memoria consecratum : quippe quæ celebre illud factum contineat, « cum (quod est in Psalmis[4]) intonuit de cælo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam : grando et carbones ignis : misit sagittas suas, et dissipavit eos : fulgura multiplicavit, et conturbavit eos. » Romanis vero apparuerunt fontes aquarum : et quod alibi[5] dicitur : « Fulgura in pluviam fecit. » Visitur adhuc in ea imago expressa rei tam insigniter gestæ : sed iis plane signis, ut Jovis imbres dantis et illis fulgura admiscentis repræsentet effigiem.

25. Imago hæc est Jovis Pluvii : ex diversis enim effectibus, diversis quoque nominibus a Gentilibus Jupiter appellari consuevit : unde et Phornutus hæc in libro de Natura deorum : « Deinde eum Nubicogum, et Grandistrepum appellant, quod superne nubes cogat, et tonitrua, et illinc etiam fulmina et tempestates immittat : » et paulo inferius : « Ob alias, inquit, similes ac manifestas causas Pluvius, et Fructifer, et Descensor, et Fulminator, et alio sæpius modo secundum diversam sententiam appellatur : » ac pariter secundum diversas causas, diversis quoque imaginibus solitus erat sculpi atque depingi. Cum igitur pluviam daret, Pluvius dicebatur; et fundens undique imbres (ut imago impressa demonstrat) effigiari pariter consuevit. Sunt Tibulli[6] versus de Jove Pluvio Ægyptiis tantum ignoto.

> Te propter nullos tellus tua postulat imbres,
> Arida nec Pluvio supplicat herba Jovi.

[1] Tert. Apolog. c. 5. et apud Euseb. lib. v. c. 5. — [2] Oros. lib. vii. c. 15. — [3] Euseb. lib. v. c. 20. — [4] Psal. xvii. — [5] Psal. cxxxiv. — [6] Tibul. lib. i. eleg. vii.

Idemque apud Virgilium [1] appellatus est Æther, ut cum ait :

Tunc pater omnipotens fœcundis imbribus Æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, etc.

At Arnobius [2] Jovem ipsum, pluviam dictum esse testatur : quem Tertullianus [3] eadem ex causa Aquilicem nominat : a Græcis itidem ab imbre ὀμβριος Ζεὺς dictus, atque ὑετιος, aliisque nominibus eamdem rem significantibus, ut pluribus docet Lilius [4]. Porro Jovis Pluvii non erat obscurus cultus, nec privatus : nam auctor est Strabo [5], Indos quoque coluisse Jovem Pluvium.

26. Quod reliquum est de cæteris ibi sculptis ejusdem tabulæ imaginibus; illa tantum repræsentari videtur historia, cum sic fulminibus atque pluviis confectum barbarorum exercitum Romanus miles insequitur. Quomodo autem idem castris potitus, eos, quos invenit, in deditionem accepit; quæ huic conjungitur in eadem reflexa columnæ zona historia sculpta declarat. At licet Marcus imperator publicis litteris tantam divinitus impartitam gratiam Christianorum precibus acceptam ferre professus fuerit : tamen vel quod numen Christianorum illi esset incognitum, vel quod invidiosum admodum videretur, hæc Christianorum religioni tribui, cui contradicebatur ab omnibus; oreque omnium Gentilium diffamabatur, a Jove quem colerent, illud fuisse concessum ; idcirco Jovis pariter imago pluviam dantis in columna fuit expressa.

27. At plane accidit quod ait Tertullianus, ut sicut cuncta adversa quæ accidissent, a Gentilibus consuevissent Christianis adscribi : ita pariter quicquid boni fuisset Christianorum precibus impetratum, ab illis Jovi tribueretur. Quamobrem quod ad hanc rem spectare videtur, Tertullianus [1] adversus Gentes scribens, hæc ait : « Denique cum ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, et annus in cura est; vos quidem quotidie pasti statimque pransuri, balneis et cauponis et lupanaribus operati, Aquilicia Jovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, cælum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis; aversi ab ipso et Deo et cælo : nos vero jejuniis aridi, et omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia cælum tundimus, Deum tangimus, et cum misericordiam extorserimus, Jupiter honoratur. »

28. *Statua S. Pauli posita super columnam.* — Porro eamdem columnam licet victoriis Marci imp. exsculptam, tamen ut christianæ fidei (utcumque expressum sit) præclarissimum monumentum, superstitione vero gentilitia obscuratum, barbarico olim furore deorsum incensam, ac desuper fulmine tactam (juste numine cælitus fulgure ulciscente, quod ex fulmine datam a Deo victoriam Gentilitas Jovi tribuerit) jam deformatam, multisque in locis e soliditate compaginis dissolutam, convulsisque atque disjectis lapidibus stipiti inhærentibus, jam collabentem S. D. N. Sixtus Quintus, summus Catholicæ religionis antistes, magna impensa, summoque studio in pristinum gloriæ splendorem restituendam curavit, collocata super ejus verticem conflata ære, auroque tecta Pauli doctoris Gentium sacra effigie : ut ubi olim a Marco statutum Pio parenti fuerat simulacrum, ibidem illius qui ad veram pietatem Urbem excoluit, et Gentiles Christo subegit, ob præstantissimum virtutis meritum, signum nobilissimum cerneretur.

[1] Virg. Georg. lib. II. — [2] Arnob. lib. V. — [3] Tertul. contra Marcion. lib. III. c. 5. — [4] Lilius Giral. hist. deorum syntag. II. — [5] Strab. lib. XV.

[1] Tertul. in Apolog. XL. in fin.

Anno periodi Græco-Romanæ 5667. — Olymp. 238. an. 2. — Urb. cond. 927. — Jesu Christi 174. secundum Baronium 176.
— Eleutheri papæ 5. — M. Aurelii imp. 14.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Gallus,* et *Flaccus.*

2. *Pluvia a M. Aurelio obtenta.*—Ad num. 2 et seq. Hermannus Witsius anno MDCLXXXIII Amstelodami publicavit Diatribem *de Legione fulminatrice Christianorum sub imperatore M. Aurelio Antonino,* in qua ad fidem huic historiæ conciliandam multa profert, et ad argumenta, quæ in contrarium afferuntur, respondere conatur. Nos cum Valesio in Notis ad lib. 5 Eusebii, c. 5, facile credimus Apollinari, Eusebio et Tertulliano, qui pluviam a militibus Christianis impetratam testantur; sed non dubitamus quin multa falsa veris admixta fuerint. Et primo quidem epistola illa, quæ ad calcem posterioris Apologetici apud Justinum legitur, tantum abest, ut ab ipso imperatore græce dictata, aut ex latino ipsius in græcum sermonem translata fuerit; ut infra sæculum Justiniani imperatoris, ab imperitissimo rerum Romanarum Græculo confictam fuisse manifeste appareat, ut ex Scaligero, Salmasio, et Huetio observat Witsius. Edictum quoque tale in favorem Christianorum illa occasione anno XIV Marci, quo bellum

Quadienm contigit, sancitum fuisse, in animum suum facile non inducet, qui norit, mox post Germanicam sitim tam mirabiliter depulsam, anno nimirum Marci XVII innumeram Christianorum multitudinem diris subjectam fuisse quæstionibus, et Christianos passim ingenti persecutione acerbe esse exagitatos. Non dico tamen, nullum datum fuisse edictum : Tertullianus enim non ausus fuisset id falso prætendere paucis post annis tam in suo Apologetico, quam in libro ad Scapulam, Asiæ proconsulem. Itaque dici forsan potest cum Witsio, edictum quidem emissum, sed ex eo Christianos nullum fructum percepisse, propter proconsulum ac concitatæ plebis crudelitatem, qui aliis quæsitis, non tam causis, quam coloribus, in innoxios ac bene merentes sæviebant; cum non desint exempla, ubi nequicquam prohibentibus imperatorum rescriptis in Christianos sævitum fuerit. Quoad Legionem fulminatricem, ea ab hoc miraculo cognominata non est, cum diu ante M. Aurelii tempora ita appellata fuerit, ut jam viris doctis observatum. Denique extat nummus argenteus in gaza regia inscriptus, M. ANTONINUS AUG. TR. P. XXVIII. Visitur caput Antonini laureatum. In postica, RELIG. AUG. IMP. VI. COS. III, id est, *Religio Augusti*. Cernitur Mercurius stans, qui dextra pateram, et sinistra caduceum tenet. Tribunitiam pot. XXVIII currenti anno M. Aurelius iniit. Quare cum Xiphilinus scribat, dicere Dionem, Marcum hanc pluviam Mercurio, cujus cultus studiosus erat, attribuisse, is nummus Dionis fidei testis, ut ab Andrea Morellio, viro clarissimo, me audivisse memini. Denique Themistius in Orat. 15 de Regia Virtute ad Theodosium imperatorem, de illa pluvia hæc habet : « Cum Antonini Romanorum imperatoris, cui ab eadem illa pietate cognomen inditum fuit, siti laboraret exercitus, manus ille ad cælum erexit. Hac ego manu, inquiens, supplex te placare volui, et oravi vitæ largitorem, quia nulli eam eripui; eaque prece divinum sibi placasse numen, ac statim serenitate facta, magna imbrium copia ad militarem sedandam sitim erupit. Cujus rei descriptam in imagine picturam videre memini : in qua media phalange pictus erat imperator; milites vero galeis imbrem excipientes, divinitus concesso liquore sitim explebant. » Porro Marcum Antonini Pii nomine intelligendum, præter ea quæ supra attulimus, egregie ostendit Inscriptio Reinesiana pag. 311, quæ Panormi visitur.

IMP. CAES.
L. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTI.
AUG. PART. ADIABEN. ARABICO.
P. M. TRIB. POT. XVII. IMP. XII. COS. III.
P. P. PROCOS. V. IMP. CAES. DI
VI. ANTONINI PII. GERMANICI.
SARMATICI F. DIVI COMMODI
FRATRI. DIVI ANTONINI NEPO
TI. DIVI ADRIANI PRONEPOTI
DIVI TRAIANI PARTHICI ABN.
DIVI NERVAE. ADN. INDULGEN
TISSIMO. AC CLEMENTISSIMO
PRINCIPI. NOSTRO
RESP. PANORMITAN.
P SATYRI DONATI ET
M. MARCI RUFFINI
D. D.

SOTERIS ANNUS 3. — CHRISTI 177.

1. *In Cassii defectione M. Aurelii clementia.* — Sequitur Christi Redemptoris nostri annus septuagesimus septimus supra centesimum, coss. Pisone ac Juliano : quo occisus est Avidius Cassius Syrus ex Cyri regione (Cypri, *legit Jul. Capitol.*) : hoc ipso olim duce Lucius Verus Parthos vicit, et captas ab eo Romani imperii provincias, Romano imperio post omnes debellatos hostes restituit. Hic igitur jam diu ante molitus tyrannidem, falso nuntio Marci imperatoris morte accepta invadens imperium, tenuit menses tres et dies sex; sed ab Antonino centurione vulneratur, et a decurione necatur : hæc omnia pluribus Dio[1], qui hæc post victoriam adeptam de Marcomannis contigisse tradit; id ipsum affirmat Julius Capitolinus[1], dum ait : « Post eamdem victoriam consecutam voluit Marcomanniam provinciam facere, voluit etiam Sarmatiam facere et fecisset, nisi Avidius Cassius rebellasset sub eodem in Oriente » : ac subdit : « Relicto Sarmatico et Marcomannico bello, contra Cassium profectus est. »

2. De clementia autem imperatoris, qua non modo pepercit affinibus et cognatis ipsius Cassii, et iis qui cum Cassio conspiraverant, sed et ipsi Cassio, nisi occisus fuisset, etiam indulsisset; brevis extat epistola ejusdem Antonini, tunc reddita ad Fausti-

[1] Dio in Marco Aur. Imp.

[1] Jul. Capit. in M. Aurel.

nam conjugem, vindictam litteris exposcentem adversus Romani imperii perduelles; quam Volcatius Gallicanus[1] his verbis conscriptam recitat:

« Tu quidem, mea Faustina, religiose pro marito et pro nostris liberis agis: nam relegi epistolam tuam in Formiano, qua me hortaris, ut in Avidii consocios vindicem. Ego vero et ejus liberis parcam et genero et uxori; et ad senatum scribam, ne aut proscriptio gravior sit, aut pœna crudelior. Non enim quicquam est, quod imperatorem Romanorum melius commendet gentibus, quam clementia; hæc Cæsarem deum fecit, hæc Augustum consecravit, hæc patrem tuum in primis Pii nomine ornavit. Denique si mea sententia de bello judicandum esset, nec Avidius esset occisus. Esto igitur secura: dii me tuentur, diis pietas mea cordi est. Pompeianum nostrum in annum sequentem consulem dixi. » Hæc Antoninus ad conjugem; licet in eo ipse legem majestatis ampliaverit, quod post mortem quoque voluerit pœna prosequi delinquentem: nimirum cum statuit, ut in defunctum posset ejusmodi judicium instaurari. Meminit ejusmodi constitutionis a Marco editæ Paulus jurisconsultus[2], ibi et de Drunciano senatore socio Cassiani furoris, cujus bona post mortem a fisco vindicari sunt jussa.

3. *Pompeiani consulatus.* — Quod autem pertinet ad consulatum Pompeiani, quem diximus maritum Lucillæ, et generum imperatoris, qui (ut vidimus) in expeditione Marcomannica præfuit exercitui: haud potest intelligi de primo consulatu, quem ante biennium gessit, sed de secundo: non semel enim, sed bis a Marco imperatore creatum fuisse consulem, testatur Julius Capitolinus[3]: quamobrem ex his quæ dicta sunt, referendus videtur Pompeiani secundus consulatus anno sequenti: haud enim generum principis inter suffectos allectum fuisse putandum, cum præsertim jam ante annum fuerit designatus; sed excidisse e tabulis consulum secundus ejus consulatus videtur, cum tam sequens annus, quam cæteri aliis notati consulibus habeantur. Cum igitur anno sequenti a nece Cassii eum creatum consulem fuisse, ex litteris imperatoris appareat: qui post præsentem sequitur annus, consulatu Pompeiani secundo adscribendus videtur; et alter ex illis, qui eo anno ponuntur, inter suffectos potius aggregandus.

4. *Christiani a calumniis vindicati, pacifici, et ad magistratus admissi.* — Ex iis autem quæ ex Marci litteris mitius acta vidimus cum tyrannis, possumus intelligere, quanto deterioris conditionis olim apud eum fuerint Christiani, quam crimini majestatis obnoxii: quippe qui in Romanum imperium conspirare, et in deos bellum gerere censerentur, quod nec imperatores nec deos adorarent: quam quidem calumniam ecclesiasticos tractatores, qui pro Christianis Apologias scripserunt, sæpius oportuit refellisse: ut inter alios Tertullianus[4], cum in primis demonstrat, neminem ex Christianis inventum esse conspirasse cum dicto Avidio Cassio, vel aliis adversus alios imperatores tyrannidem exercentibus: ait enim: « Unde Cassii, Nigri, et Albini? Unde qui inter duas lauros obsident Cæsarem? Unde qui faucibus ejus exprimendis palæstricam exercent? Unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Partheniis audaciores? De Romanis, ni fallor, id est, non de Christianis: » et alibi hæc in eamdem sententiam: « Sic et circa majestatem imperatoris infamamur; tamen nunquam Albiani, nunquam Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani: sed iidem ipsi qui per genios eorum jampridem usque juraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant et voverant, qui Christianos sæpe damnaverant, hostes reperti. Christianus nullius est hostis, nedum imperatoris; quem sciens a Deo suo constitui, necesse est et ipsum diligat, et revereatur, et honoret, et salvum velit cum toto Romano imperio, quandiu sæculum stabit: tamdiu enim stabit. Colimus ergo imperatorem sic quemadmodum et nobis licet, et ipsi expediat. » Hæc et alia complura eodem argumento Tertullianus.

5. Quam autem facile fuisset Christianis si voluissent, Romanum imperium invadere, ac summa rerum potiri, vel si agere vellent armis, vel discessione idem penitus desolatum relinquere, pluribus monstrat: quæ nos superius, cum egimus de ingenti Christianorum multitudine, recitavimus: sed hic rursum (quod ratio postulat argumenti) necessario opportune repetenda sunt: « Si enim, inquit[1], et hostes exertos, non tantum vindices occultos agere vellemus: deesset nobis vis numerorum et copiarum? Plures nimirum Mauri et Marcomanni, ipsique Parthi, vel quantæcumque, unius tamen loci et suorum finium gentes, quam totius orbis? Externi sumus, et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, et forum: sola vobis reliquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur: si non apud illam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis; suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcumque amissio civium; imo etiam et ipsa destitutione punisset: proculdubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quemdam quasi mortuæ Urbis quæsissetis quibus in ea imperassetis. Plures enim hostes quam cives vobis remansissent: nunc enim pauciores hostes habetis præ multitudine Christianorum pene omnium civium, pene omnes cives Christianos habendo: sed hostes mavultis vocari generis humani, potius quam erroris humani. Quis autem vos ab illis occultis et usquequaque vastantibus et mentes et valetudines vestras hosti-

[1] Volcat. Gallic. in Cassio. — [2] L. VI. et VII. C. ad leg. Jul. Majest. — [3] Jul. Capitolin. in Marco. — [4] Tertul. in Apolog. c. 35.

[1] Tertul. in Apolog. c. 37.

bus raperet? a dæmoniorum incursibus dico, quæ de vobis sine præmio, sine mercede depellimus. Sufficisset hoc solum nostræ ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateret. Porro nec tanti præsidii compensationem cogitantes, non modo non molestum vobis genus, verum etiam necessarium, hostes judicare maluistis : qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris. » Hæc ipse significans (quod dictum est) inter gentiles arreptorum a dæmone fuisse innumeram multitudinem, qui omnes curarentur a Christianis : cumque ait, id eos præstare solitos sine præmio, sine mercede, diversos quidem ab his illos fuisse declarat, qui (quod ait jurisconsultus [1]) ea arte lucrum facerent : sed de his superius, atque cum de exorcistis egimus primo Annalium [2] tomo.

6. Sed quod de Cassio tyranno primitus est instituta narratio; cum Tertullianus [3] loco citato dicat, eos in imperium conspirasse, qui Christianos sæpe damnaverant; et quod alibi addit, eosdem habuisse Christianos ut publicos hostes : ad hunc ipsum Avidium Cassium, præcipuum horum temporum tyrannum, respectum habuisse videtur : quem natura sævissimum fuisse, Vulcatius [4] tradit, qui de ejus sævitia plura locutus, hæc addit [5] : « Quoniam de severitate ejus dicere cœpimus, multa extant crudelitatis potius quam severitatis ejus indicia. Nam primum milites, qui aliquid provincialibus tulissent per vim, in ipsis locis in quibus peccaverant; in crucem sustulit. Primus etiam id supplicii genus invenit, ut stipitem grandem poneret pedum octoginta et centum, id est, materiam, et a summo usque ad imum damnatos ligaret, et ab imo focum apponeret, incensisque aliis, alios fumi cruciatu, timore etiam alios necaret. Idem denos catenatos in profluentem mergi jubebat vel in mare. Idem multis desertoribus manus excidit, aliis crura incidit ac poplites; dicens, majus exemplum esse viventis miserabiliter criminosi, quam occisi. » Quod si tam atrox in milites, quorum ope egebat : qualis fuisse putandus est in Christianos, quos sæpe damnasse ut hostes imperii (quod vidimus) Tertullianus affirmat?

7. At nec illud ejusdem Tertulliani prætereamus, dum loco superius citato ait Christianos castra, tribus, decurias, palatium, et senatum replesse : quibus plane demonstrat, eos domi atque militiæ honores ac magistratus administrasse : quod et Ulpianus [1] J. C. de Proconsulis officio libro tertio his verbis visus est declarasse : « Eis qui judaicam superstitionem sequuntur, Divi Verus et Antoninus honores adipisci permiserunt; sed et necessitates eis imposuerunt, quæ superstiones eorum non læderent. » Hæc ipse : quæ de Christianis esse intelligenda, accuratus interpres [2] admonuit : qui tamen illud minus assecutus fuisse videtur, dum ait eam esse editam sanctionem post victoriam de Marcomannis beneficio Christianorum acceptam : nam cum ambo imperatores ejus legis citentur auctores, ante quinquennium latam fuisse oportuit, cum adhuc viveret Lucius Verus Marci collega.

[1] L. I. ff. de var. et extraor. cognit. — [2] Prim. tom. Anno 56. n. 10. — [3] Tertul. ad Scapul. c. 2. — [4] Vulcat. Gal. in Cassio. — [5] Tertul. in Apolog. c. 35.

[1] L. III. in fin. ff. de decurion. — [2] Alciat. dispunct. lib. III. cap. 8.

Anno periodi Græco-Romanæ 5668. — Olymp. 238. an. 3. — Urb. cond. 928. — Jesu Christi 175. secundum Baronium 177. — Eleutheri papæ 6. — M. Aurelii imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Piso*, et *Julianus.*

2. *Decennalia Commodi Cæsaris.* — Commodus Cæsar decennalia hoc anno exhibuit, ut ex ejus quindecennalibus, quæ ab anno CLXXIX removeri non possunt, manifestum fit. Videtur et Marcus octava quinquennalia imperii Cæsarei anno uno anticipata, hoc anno edidisse; cum idem imperator uno eodemque anno duo diversa hujusmodi solemnia non repræsentarit, et Marcus duobus subsequentibus annis, quemadmodum videbimus, similia festa peregerit.

3. *Rebellio Cassii, et trib. potestas Commodo concessa.* — Emin. card. Norisius in Epist. consulari pag. 119, ex eo quod in Dissert. Hypatica scripsi, tribunitiam potestatem hoc anno post diem XVII Martii Commodo Cæsari M. Aurelii filio datam esse; sed ante diem vicesimum octavum Octobris (quod omnino observandum erat, ut decennalia aliaque id genus festa a Commodo celebrata, hactenusque magnis tenebris sepulta, annis suis reddi possent) occasionem sumpsit indagandi mensem, quo tribunitia potestate Commodus decoratus est. Ait itaque cardin. Norisius mense Augusto id contigisse. Nam Dio lib. 71, de M. Aurelio scribit : « Cum autem Cassius res novas moliretur in Syria, Marcus vehementer perterritus Commodum filium accersiri ex Urbe jubet. » Commodus a Lampridio, cap. 12, in Vita ejusdem dicitur, Roma *profectus in Germaniam XIV kal. Aelias iisdem consulibus*, nempe Pisone et Juliano. Quare Commodus currenti anno die decima

nona Maii, a patre evocatus in Germaniam perrexit post intellectam rebellionem Cassii, ut ibidem Dio testatur. Capitolinus cap. 22 in M. Aurelio : « Filio Commodo accersito ad limitem, togam virilem dedit : quare congiarium populo divisit. » Producit card. Norisius loco citato nummum Mediceum inscriptum : M. Antoninus Aug. Tr. P. xxix. In postica : Liberalitas Aug. VII. Est congiarium Capitolino recitatum, et in Germania militibus datum. Diem delatæ togæ Commodo prodit Lampridius in ejus vita cap. 2. « Indutus autem toga est nonarum Juliarum die : » Marcus, quo milites adversus rebellantem Cassium in fide contineret, filium deposita prætexta, jam in toga virum certum imperii successorem ostentavit. Tum M. Aurelius magnis itineribus in Italiam reversus, nec Romam ingressus, in proximam Campaniam secessit, brevi cum classe in Orientem contra Cassium transmissurus. Vulcatius in Avidio Cassio quædam fragmenta recitat epistolarum, quas id temporis Faustina Augusta ad Marcum misit. In altera earumdem scribit : « Vide quid agas de Avidio Cassio, et de ejus consciis ; » et statim : « Sed si te Formiis invenire non potuero, assequar Capuam. » At iis plane diebus caput Cassii ab ejusdem interfectoribus ad Marcum delatum, ingenti eumdem sollicitudine liberavit, qui statim unius tantum hominis nece obtentæ victoriæ nuntium misit tum ad Faustinam, tum ad senatum per litteras, quarum fragmenta Vulcatius recitat. At senatus lætis acclamationibus memoratas litteras accepit, quas inter conclamarunt, ut refert idem scriptor cap. 13: « Commodo Antonino tribunitiam potestatem rogamus, præsentiam tuam rogamus. » Marcus Romam quidem ingredi recusavit, sed de altero morem gerens senatui, filio Commodo tribunitiam potestatem detulit, ac cum eodem paulo post in Asiam transmisit. Ex quibus infert card. Norisius, tempus collatæ Commodo tribunitiæ potestatis, intra mensem Augustum contrahendum. Commodus nonis Juliis cum virilem togam accepit, nondum erat tribunitia potestate insignitus, quam accepit post nuntium occisi Cassii ad patrem in Campaniam delatum. Cassius imperavit, teste Dione, menses tres, dies sex. Mense Aprili rebellasse dicendus est, cum Marcus celeri defectionis ejus nuntio accepto, filium Roma accersierit, qui die 19 Maii ad patrem profectus est. Itaque mense Julio occiso Cassio caput ejusdem certissimum compressæ rebellionis nuntium, ipsimet interfectores imperatori Marco mense Augusto obtulerunt. Tum petita a senatu, atque etiam impetrata Commodo Cæsari tribunitia potestas. Mediobarbus Cassii nummum profert inscriptum : Imp. Cæs. Avidius Cassius Perpet. In aversa parte : Fides Militum.

4. *Toga virilis quo anno filiis Augustorum data.* — Commodus Cæsar non tantum tribunitia potestate, sed etiam imperio proconsulari extra Urbem, licet Historiæ Augustæ scriptores id non referant, a patre donatus est et quidem hoc anno, ut, quoad tribunitiam pot. certis argumentis in Dissert. Hypat. ostendi, et ex infra dicendis manifestum fiet. Quare male Baronius anno tantum sequenti Commodum tribunitia potestate exornatum credidit. Quoad vero imperium proconsulare, eo Commodum ornatum, elicio ex nummis apud Mediobarbum pag. 241. In uno legitur : Aurelio Caes. Aug. F. Sar. Imp. in postica : Providentiæ Aug. Imp. ubi solus Marcus *Augustus* appellatur; Commodus vero dicitur *Imp.* ob victorias, qui titulus Cæsaribus imperio proconsulari non exornatis non dabatur. In alio nummo habetur : Imp. Caes. L. Aurel. Commodus Germ. Sarm. Tr. P. Cos. qui nummus anno sequenti, quo consul processit, percussus. Prænomen imperatoris puris putis Cæsaribus non concedebatur. Quare tam ex imperatoris titulo, quam ex imperatoris prænomine Commodum imperio proconsulari decoratum fuisse detexi. Præterea senatus, cum Cassii necem accepit absenti M. Aurelio acclamavit apud Volcatium : « Commodo imperium justum rogamus : Commodo tribunitiam potestatem rogamus, » ubi priora verba de imperio proconsulari, quod justum et verum imperium erat, intelligenda. Cum vero, *patre patruoque coss.*, anno nempe Christi clxi natus fuerit, ut tradit Lampridius in Commodo cap. 1, toga ei ante legitimum tempus concessa. Nam post institutum imperium togam virilem filiis Augusti dare soliti erant, postquam annum ætatis xv auspicati fuerant, Octaviani Augusti exemplo, qui Caio Cæsari nepoti annum agenti xv eamdem dedit. Norisius quidem card. in Dissert. II de Cenotaphiis Pisanis, cap. 4, ubi accurate de virili toga agit, existimat, eam neutiquam Augustorum filiis dari solitam ante exactum annum xv, Augustum vero Caio adhuc annum xv agenti eamdem dedisse, designati consulatus causa. Sed ei non adhæreo ; illum enim ætatis annum togæ accipiendæ Augustum statuisse apparet ex facto aliorum imperatorum, qui eum hac in re imitati sunt, ut passim videbitur, licet fatendum sit, eos interdum togam filiis maturasse, aliquando vero tardius concessisse. Certe annus xv ætatis exactus togæ accipiendæ præfixus non est, cum nullus fere eam illo tempore induerit. Natus erat Commodus die tricesima prima Augusti, ut habet Lampridius citatus ; ideoque hoc anno ante eumdem diem dari non debuit : sed gratia ætatis facta ante duos fere menses quam annum xiv exegisset, togam accepit. Capitolinus in Marco, cap. 22, ait : « Filio Commodo accersito ad limitem togam virilem dedit : quare congiarium populo divisit, et eum ante tempus consulem designavit, » in annum nempe clxxvii. Nullus hucusque ante vicesimum ætatis annum consulatum gesserat : Commodus itaque primus fuit qui anno ætatis decimo sexto ea dignitate exornatus est. Qui consulatus omen fuit tribunitiæ potestatis, imperiique proconsularis eidem conferendi, juxta ea quæ alibi diximus.

5. *Duplex initium tribunitiæ potest. Commodi fictitium.* — Tribunitiæ potestatis *Commodi* duplex initium statuendum esse, alterum ab hoc anno, alterum ab anno clxxviii deductum contendit Lacarryus in Historia Imperatorum Romanorum; adeo ut

eo posteriori anno Augustus nuncupatus fuerit, indeque aliquando ejus tribunitia potestas inchoata. Verum, hoc secundum ejusdem tribunitiæ potestatis initium prorsus commentitium. Cæteri enim imperii collegæ, qui hunc præcessere, nunquam tribunitiam potestatem ab eo anno, quo Augusti dicti sunt, incepere : et aliunde *Commodum* ante eum Christi annum Augustum appellatum, varia numismata apud Mediobarbum pag. 242 demonstrant, uti istud: L. Aurel. Commodus Aug. Germ. Sarm. in postica : Junoni Sispitæ Tr. P. II. Imp. II. Cos. P. P. S. C. Primum consulatum anno clxxvii, secundum anno clxxix *Commodus* sumpsit; in priori consulatu adhuc Imp. II. dictus, Imp. III. anno clxxviii. et Imp. iv. anno clxxix, ut ex ejus nummis certum redditur. Quare cum in laudato, aliisque apud Mediobarbum videndis, *Commodus* vocetur Augustus, consul, imp. II et tribunitia potestate secunda exornetur, eum ante annum centesimum septuagesimum octavum Augusteam dignitatem adeptum esse oportet. Nec obstant numismata a viro erudito ex Occone in medium allata, in quorum uno legitur : Imp. Cæs. L. Aurel. Commodus Germ. Sarm. in postica : Tr. P. II. Cos. II. S. C. Liberalitas Aug. ubi visitur imperator in substructione congiarium distribuens. Mediobarbus eumdem recitat pag. 242, recteque existimat, *congiarium* illud ob nuptias Commodi et Crispinæ distributum esse in primo Commodi consulatu, annoque clxxvii. Sed loco Cos. II. male reponit Cos. sine numerali nota; sicque nummum corrumpit; nam consulatus ille secundus Commodi designatus tantum intelligendus. Alibi autem ostendimus, *consulatus designatos* Cæsarum vel Augustorum in nummis et inscriptionibus non raro absolute et sine designatione memorari; quod in variis Commodi nummis observare licet, uti v. g. in isto a Mediobarbo pag. 243 producto : Imp. Cæs. L. Aurel. Commodus Germ. Sarm. in aversa parte : Tr. Pot. Cos. Cernuntur in ea *Marcus Aurelius et Commodus* in quadriga, quam trahit miles dextra labarum tenens, in aere Victoria spolia gerens volitat. Qui nummus testis optimus triumphi de *Germanis* a Commodo cum patre acti die xxii Decembris anni centesimi septuagesimi sexti, ut recte explicat Mediobarbus. Consulatus itaque ille simpliciter positus nonnisi designatus erat.

6. *Augusti sine eo nomine vel filii Augustorum in nummis aliquando dicti.* — Porro, occasione duorum *Commodi* nummorum mox relatorum, in quibus is non dicitur *Augustus,* juvat annotare, *Commodum* in multis nummis, postquam Augusteam dignitatem obtinuit, percussis, Augustum non appellari, sed vel simpliciter, vel filium Augusti nominari, uti in isto a Mediobarbo pag. 245 descripto : M. Commodus Antoninus. in postica : Tr. P. v. Imp. IIII. Cos. Des III. P. P. Lib. Aug. Ubi vides, *Commodum* non appellari Augustum anno clxxx quo nummus ille cusus, quove, mortuo M. Aurelio patre, propter novum imperium Augusteum consul III in annum insequentem designatus est, quinta ejus tribunitia potestate nondum absoluta. Ibidem etiam alter ejusdem imperatoris nummus habetur, in quo is non Augustus, sed tantum *Augusti filius* dicitur, licet jamdiu Augusteo imperio decoratus fuisset : L. Aurel. Commodo Cæs. Aug. Fil. Germ. Sarm. id est, *Cæsari, Augusti filio*, *Germanico Sarmatico.* In postica : Iupiter Conservator Tr. P. VI. Imp. IIII. S. C. qui nummus post patris mortem, anno clxxx vel insequenti cusus. Neque solum Commodus, sed etiam multi alii Augusti in nummis sine eo nomine memorati. Mediobarbus pag. 132 duos Domitiani jam Augusti profert, in quibus is non Augustus, sed Divi Vespasiani filius vocitatur, et pag. 302, duos Getæ Cæsaris, in quibus is tantum Cæsar et Tr. P. ii. dicitur, licet jam Augusteam dignitatem consecutus esset; quæ illi simul cum tribunitia potestate collata est, ut omnibus notum. Quæ ad majorem numismatum, præsertimque Commodi, intelligentiam dicta sunto.

7. *Consulatus designati Commodi aliquando in nummis absolute expressi.* — Fundatur secundo Lacarryus in nummo isto : Commodo Caes. Aug. Fil. Germ. Sarm. in postica : Tr. P. III. Imp. II. Cos. III. P. P. in qua cernitur Spei sedentis typus. Cum enim anno tantum clxxxi consul III processerit, tertia ea tribunitia potestas ab alio anno quam clxxviii non videtur deducenda. Verum nummus ille male descriptus, et loco Cos. III. legendum Cos. II. qui secundus consulatus, licet absolute positus, designatus solum erat, adeo ut nummus ille anno clxxviii percussus fuerit, antequam *Commodus* diceretur imperator III. Tunc enim jam consulem II designatum fuisse demonstrat hic nummus a Vaillantio tom. 2, pag. 92, recitatus, seu, ut verius loquar, postica nummi antica sua mutilata : Tr. P. III. Imp. II. Cos. Des. II. P. P. Anno itaque clxxviii, *Commodus*, dum adhuc esset Imp. II. Consul II in annum sequentem designatus est, eaque designatio in ejus nummis aliquando prætermissa. Nummum illum corruptum sic corrigit Mediobarbus pag. 242; Tr. P. III. Imp. II. Cos. P. P. Sed non monet, se illum exhibere, non ut ab Occone repræsentatur, sed ut a se emendatus est, quod tamen semper fieri debet, ne nostras hallucinationes tanquam veras lectiones aliis obtrudamus, et errorem detegendi viam omnem occludamus. Denique in medium adducit Lacarryus alium hujus imperatoris nummum, in quo tertius ejus consulatus anno clxxxi post patris scilicet mortem gestus, cum quinta ejus tribunitia potestate jungitur, qui ideo percussus videtur anno clxxxii quo adhuc consul III, *Commodus* appellabatur. Hic illum repræsento : Imp. Caes. Ael. Aurel. Commodus Ant. P. Fel. Aug. P. P. in postica : Imp. Tr. Pot. V. Cos. III. F. Exerc. Imperator alloquitur cohortes. At nummus ille cusus non anno clxxxii neque anno clxxix, ut male Mediobarbus pag. 244, sed anno clxxx quo, patre mense Martio demortuo, in nummis dictus est consul III, modo tacita designatione, et consulatu III absolute memorato, modo designatione conceptis verbis expressa, uti in

illo, quem ex Mediaborbo, pag. 245, numero præcedenti retuli, in quo *Commodus* dicitur Tr. P. V. Cos. Des. III. Hinc tandem intelligimus, *tribunitiam potestatem Commodi* semper desumptam fuisse ab anno CLXXV : eum ante annum CLXXVIII *Augustum* appellatum : et demum consulatus ejus designatos non raro absolute, et sine designatione in nummis expressos fuisse. Quem numismatum et inscriptionum usum in prima parte Dissert. Hypat. fuse probavi.

SOTERIS ANNUS 4. — CHRISTI 178.

1. *M. Aurelius in imperium assumit Commodum, in Orientem proficiscitur.* — Christi anno centesimo septuagesimo octavo, Pollio et Aper bis ambo ponuntur consules; sed alterum eorum fuisse suffectum, et Pompeianum generum imperatoris consulatum ordinarium gessisse, quæ dicta sunt ex Capitolino atque Vulcatio anno superiori, satis significare videntur. Verum quoniam Lampridius in Commodo et alii horum consulum, ut ordinariorum meminerunt; quidquam mutare haud præsumpsimus. In hujus anni fine Commodum a patre et dignitatem consulatus accepisse, et imperatorem nominatum esse, ac una cum patre triumphasse, idem qui supra Lampridius [1] narrat his verbis : « Post hæc Commodus, venia legis Annariæ impetrata, consul est factus, et cum patre imperator est appellatus V kalend. Decembris, Pollione secundum et Apro coss., et triumphavit cum patre : » adeptumque hoc anno tribunitiam potestatem, nummi demonstrant, necnon Julius Capitolinus.

2. At hæc (ut dictum est) in fine hujus anni facta sunt : cujus exordio Marcus Aurelius imperator, ut nutans imperium Orientale sui præsentia stabiliret, in illas regiones profectionem instituit una cum conjuge atque filiis. « Sed Antiochiam, inquit Capitolinus [2], noluit videre, cum Syriam peteret ; nam nec Cyprum voluit videre, ex qua erat Cassius. Fuit Alexandriæ, clementer cum iis agens; postea tamen Antiochiam vidit. Multa egit cum regibus et pacem confirmavit, sibi occurrentibus cunctis regibus et legatis Persarum. Omnibus Orientalibus provinciis carissimus fuit, apud multos etiam philosophiæ vestigia reliquit. Apud Ægyptios civem se egit et philosophum in omnibus studiis, templis, locis. Et cum multa Alexandrini in Cassium dixissent fausta, tamen omnibus ignovit, et filiam suam apud eos reliquit. Faustinam uxorem suam in radicibus montis Tauri in vico Halale exanimatam subito morbo amisit.

3. « Petiit a senatu, ut honores Faustinæ, ædemque decerneret; laudata eadem, cum tamen impudicitiæ fama graviter laborasset; quod Antoninus vel nescivit, vel dissimulavit : novas puellas Faustinianas instituit in honorem uxoris mortuæ : Divam etiam Faustinam a senatu appellatam gratulatus est; quam secum et in æstivis habuerat, ut Matrem castrorum appellaret; fecitque et coloniam vicum, in quo obiit Faustina, et ædem illi extruxit; sed hæc postea Heliogabalo dedicata est; » et paulo inferius : « Orientalibus rebus ordinatis, Athenis fuit, et inter alia Cereris templum adiit, ut se innocentem probaret, et sacrarium solus ingressus est. Revertens in Italiam navigio, tempestatem gravissimam passus est. Per Brundusium veniens in Italiam, togam ipse sumpsit, et milites togatos esse jussit; nec unquam fatigati fuerunt sub eo milites. Romam ut venit, triumphavit. Cum inde Lavinium profectus est, Commodum deinde sibi collegam in tribunitiam potestatem junxit. » Hucusque de ejus peregrinatione et Romam reditu Capitolinus.

4. Ad hanc ipsam ejus peregrinationem spectant, quæ de eodem Marco Aurelio imperatore Ammianus Marcellinus [1] tradit his verbis : « Ille cum Palæstinam transiret, Ægyptum petens, fœtentium Judæorum, et tumultuantium sæpe tædio percitus, dolenter dicitur exclamasse : O Marcomanni, O Quadi, O Sarmatæ, tandem alios vobis deteriores inveni. » Hæc tunc Marcus imperator, cujus judicio omnibus barbaris nationibus Judæi deteriores sunt habiti. Sed de his primo tomo Annalium pluribus.

5. *Christiani ob vaticinia exagitati.* — Quod vero ad præsentem statum rerum Christianarum spectat : quod de Cassiana futura tyrannide quidam fuisset vaticinatus et alia prædixisset, quibus animi perturbarentur; idem imperator Marcus rescribens ad Pacatum, ea omnia vetuit vaticinia. Meminit ejus legis Ulpianus J. C. his verbis [2] : « Denique

[1] Lamprid. in Commodo. — [2] Jul. Capit. in Marco.

[1] Ammian. lib. XXII. — [2] Ulpian. lib. VII. de offic. Procons. ex fragmentis Pithæi.

Divus Marcus eum qui de motu Cassiani vaticinatus erat, et multa quasi instinctu deorum dixerat, in insulam Syrum (est una ex Cycladibus) relegavit. Et sane non debent impune ferri hujusmodi homines, qui sub obtentu et monitu deorum, quædam vel renuntiant, vel jactant, vel scientes effingunt. » Hæc ille. His sane Christianos prophetantes voluisse cohibere, mihi facile persuadeo : nam quæ e suis ipsorum templis vaticinia ederentur, qualiacumque essent, magni facere consueverunt. Christianos quoque a Modestino notatos opinor, dum ejusdem Marci imperatoris legem recitans, hæc ait [1] : « Si quis aliquid fecerit, quo leves hominum animi superstitione numinis terreantur, Divus Marcus hujusmodi homines in insulam relegari scripsit : » his sane notatos quoque esse Christianos, qui signis et prodigiis et malorum futurorum prædictione Gentilium animos perterrerent, existimo. Quam indigno animo hæc a Christianis prædici solita Gentiles ferrent, locuples testis est Luciani Philopater. Fuit hæc eadem querela Celsi Epicurei, eadem in Christianos objicientis : in quem hæc Origenes [2] : « Qualibus autem calliditatibus terriculisve fictitiis vulgus attrahamus, ut Celsus temere objicit, proferat qui vult. Nisi forte quod de judice Deo, deque hominibus in eo judicio rationem factorum suorum postulandis docemus, adstruentes id variis modis, vel Scripturarum auctoritate, vel argumentis probabilibus, iste habet pro terriculis fictitiis. Quamvis tandem (amica enim veritas) ipse Celsus ita loquatur; Absit, ut ii, aut ego aut ullus mortalium tollat opinionem de injustorum pœnis, et justorum præmiis. Quæ sunt igitur alia terricula, quibus confictis, homines attrahimus? » Hæc et alia de his Origenes.

6. Rursum vero in derisionem Christianorum, qui de futuro incendio conflagraturi orbis sæpe prædicerent, ludus et stropha illa a derisore quodam excogitata videtur, quam Julius Capitolinus [1] his verbis recitat : « Vano cuidam, qui diripiendæ Urbis occasionem cum quibusdam consciis requirens, de caprifici arbore in campo Martio concionabundus, ignem de cælo lapsurum, finemque mundi affore diceret, si ipse lapsus ex arbore in ciconiam verteretur; cum statuto tempore decidisset, atque ex sinu ciconiam emisisset, perducto ad se atque confesso Marcus veniam daret. » Hæc ipse. Molestis sane auribus magistratus accipere consuevisse Christianos de horribili futuro judicio vaticinantes, exemplum Felicis Judææ præsidis in Actis [2] declarat; dum hæc ille audiens, tremore concussus, non est passus ulterius orationem produci. Cæterum hæc Christianos frequentius inculcasse, et in aversas illorum aures ingessisse, Justini martyris, Tertulliani, et aliorum Apologiæ, ac quæ extant fidelia Acta martyrum, sæpe demonstrant; porro hæc erant præludia quædam ad persecutionem in Christianos denuo excitandam : cum enim populi intelligerent, Christianos hisce legibus principis exagitari, in eos furore perciti audentius insurrexere. Sed de his dicendum anno sequenti.

[1] L. si quis aliquid ff. de pœn. — [2] Orig. contra Cels. lib. III.

[1] Jul. Capitol. In Marco. — [2] Act. XXIV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5669. — Olymp. 238. an. 4. — Urb. cond. 929. — Jesu Christi 176. secundum Baronium 178. — Eleutheri papæ 7. — M. Aurelii imp. 16, et Commodi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *T. Vitrasius Pollio II*, et *M. Flavius Aper II*, tam ex Inscriptione Onuphriana, quam ex alia a card. Norisio in Epist. consulari, pag. 112 recitata.

2. *Quindecennalia imperii Augustei Marci Aurelii.* — Imperii Augustei quindecennalia M. Aurelius dedit. Si enim anno præcedenti ea exhibuisset, anno CLXXX, quo e vivis excessit, vicennalia edidisset; quæ cum hoc tempore nummis insculperentur, aliqui superessent horum solemnium testes, si repræsentata fuissent. Horum indicia tam iteratus consulatus Pollionis, et Apri, quam nuncupatio Commodi hoc anno Augusti renuntiati. Baronius existimat, alterutrum ex consulibus nominatis suffectum fuisse, et Pompeianum Marci generum consulatum ordinarium gessisse. Sed anno CLXXIII ostendimus, Pompeiani consulatum suffectum tantum fuisse; quo fit, ut in nullis Fastis legatur.

3. *Commodus Augustus nuncupatus.*—Commodus non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed præcedenti, ut ibidem diximus, tribunitia potestate donatus, et quidem mense Augusto, et, si divinare licet, quinto kalendas Septemb., quibus kalendarum diebus tribunitia potestas de more concessa. Lampridius in Commodo, cap. 2, ait : « Profectus est commendatus militibus cum patre in Syriam et Ægyptum, et cum eo Romam rediit. Post hæc venia legis annariæ impetrata, consul est factus : et cum patre imperator est appellatus quinto kalendarum Decembrium die, Pollione et Apro coss., et triumphavit

cum patre. » Tum cap. 12 inquit : « Triumphavit decimo kalendas Amazonias, iisdem consulibus, » scilicet Pollione iterum et Apro, ideoque decimo kalendas Januarias. Ex his liquet, primo, imperatores filios prius consules, quam Cæsares aut Augustos designasse, ut alibi monuimus. Secundo, quintum kalendarum diem collegarum imperii, et Augustorum cum aliis corregnantium nuncupationi de more destinatum fuisse. Progressu temporis quando plures Augusti eodem tempore imperabant, qui prior creatus fuerat, *senior Augustus*; qui vero posterior, *junior Augustus* de more nuncupatus; quod Commodo imperante cœptum esse ostendit nummus Corinthi percussus, qui extat apud Mediobarbum, pag. 258, in cujus antica legitur, Imp. M. Aur. Commo. Anton. Aug. Jun.

4. *Pax sancita.* — Hoc anno post Germanos Sarmatasque devictos, pax in imperio sancita, ut liquet ex nummo a Mediobarbo recitato, in quo legitur, M. Antoninus. Aug. Germ. Sarm. Tr. P. XXX. In postica : Pax aeterna Aug. Visitur figura stans, dextra facem, qua comburit spolia, sinistra cornucopiæ tenens. Cum itaque M. Aurelius tribunitiam pot. xxx hujus anni initio susceperit, pax hoc anno stabilita, sequentique continuata, ut ex nummis producendis liquebit. Hanc pacem Baronius anno tantum sequenti factam putat, quia sc. præfatum nummum certum pacis testem non viderat.

SOTERIS ANNUS 5. — ELEUTHERI 1. — CHRISTI 179.

1. *Ex calumniis Gentilium in Christianos persecutio.* — Anno Domini centesimo undeoctogesimo, Commodo Augusto et Quintillo coss., cum Marcus in imperio annum ageret decimum septimum, Gentiles favore imperatoris de eis ubique locorum benemerentis elati, magnos inde sibi sumentes spiritus, Christianos ingenti ubique persecutione acerbe nimis exagitant. Testatur id quidem Eusebius [1] his verbis : « Ad decimum septimum annum Antonini Veri, gravis et acerba in nonnullis terræ partibus persecutionis procella, ex temerario populi impetu per singulas urbes excitata, contra nos ingravescere cœpit. » Hæc Eusebius. Eadem quoque de tempore testata habentur in Actis SS. Martyrum Epipodii [2] et Alexandri, nimirum hoc anno decimo septimo Marci Aurelii imperatoris persecutionem excitatam fuisse.

2. At quoniam edicto Marci vetitum erat, ne quis christianus, ob id tantum quod esset christianus, accusaretur, Gentiles illam consuetam ab eis exerceri fraudem, ad impune adversus eos agendum, denuo prætexuerunt : nimirum cum horrendorum criminum apud proconsules accusarent Christianos; liberam hanc et honestam (ut videbatur) aperientes calumniis sibi viam, ut plane innumeram Christianorum multitudinem diris subjicerent quæstionibus. Quam porro aspera, quam atrox atque immanis hæc fuerit persecutio, ex iis quæ certa fide ex litteris Ecclesiarum Viennensis ac Lugdunensis describit Eusebius [3], qualiter aliis plerisque in locis grassata fuerit, facile est existimare; sic enim et ipse Eusebius : « Sicut ex martyriis quæ in una natione forte confecta erant, conjectura plane de aliis licet augurari, infiniti prope martyres in reliquis etiam orbis terrarum regionibus generosa cæde pro Christo tolerata nobilitati sunt. Quæ cum memoria sempiterna digna revera viderentur, litterarum monumentis ad posteritatem tradita sunt ; » et post aliqua : « In Gallia, inquit, stadium ad hæc obeunda certamina, quæ supra explanavimus, constitutum fuit. Cujus urbes sunt facile principes, et quæ præter cæteras omnium sermone præstare dicuntur, Lugdunum et Vienna, per quas utrasque Rhodanum pertransire, ac præcipiti cursu per universam Galliam præterlabi constat. Epistolam de martyribus illis scriptam, Ecclesiæ quæ ibi sunt illustrissimæ, Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ miserunt; resque apud se gestas (earum enim verba citabo) isto pacto illis significarunt :

3. *Epistola Viennensis et Lugdunensis Ecclesiarum, ubi de plurimorum martyrio.* — « Servi [1] Jesu Christi, qui Viennam ac Lugdunum Galliæ incolunt, fratribus in Asia et Phrygia, qui eamdem nobiscum redemptionis fidem et spem habent, pax, gratia et gloria a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro sit vobis. » Deinde cum in epistolæ exordio alia istis deinceps adjecerint, his verbis initium narrandi faciunt : « Magnitudinem afflictionis quæ hoc loco ingravescit, ingens Gentilium odium contra sanctos incitatum, supplicia quæ beati martyres placide sustinuerunt,

[1] Euseb. lib. v. c. 1. — [2] Apud Sur. 22. et 24. April. tom. ii. — [3] Euseb. lib. v. c. 1.

[1] Euseb. lib. v. c. 5.

neque nos dicendo accurate exprimere, neque scribendo a quoquam facile comprehendi possunt. Nam adversarius noster adventum suum, in quo audacter ac libere Ecclesiam Christi oppugnaturus sit, jam quasi prælusione quadam et proœmio brevi futurum prænuntians, omnibus viribus (ut dicitur) Christianos adortus est : atque adeo ubique grassatus, suos consuefecit, et ad bellum contra servos Dei gerendum usu et exercitatione mire instruxit. Quapropter non solum ædificiis publicis, balneis, et foro nobis interdictum est; sed etiam, ne quisquam nostrum usquam locorum in conspectu prodeat, ab illis vetitum.

4. « At gratia Dei pro nobis cum diabolo decertavit, et hos, qui sunt paulo remissiore animo, eripuit e periculo; illos autem, qui patientia armati, tanquam firmæ fidei columnæ, non modo impetum hostis nostri diaboli facile laturi videbantur, verum etiam in sua ipsorum capita eumdem quodammodo provocaturi, ex adverso opposuit; qui tum in acie fortiter cum adversario conflixerunt, omne opprobrii et supplicii genus toleranter sustinendo, tum celeri gradu maturarunt ad Christum, ea mala quæ erant ingentia et gravia, exigua et pene nulla existimando : perspicueque revera ostenderunt, quod non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis [1]. Ac primum cruciamenta, quæ confertim erant et tanquam cumulo a multitudine in illos coacervata, viriliter et magno animo subierunt, vociferationes, plagas, violentos tractus, dilacerationes, lapidum projectiones, carceres, et quicquid denique ab agresti et furiosa multitudine contra nos, veluti contra hostes et inimicos, fieri solet.

5. « Quotquot igitur erant a tribuno plebis aliisque magistratibus, qui civitati præerant, in forum deducti, cum coram universa multitudine esset ab illis de fide quæsitum, et eam ipsi libere confessi fuissent, usque ad præsidis adventum in carcerem conjecti conclusique erant. Deinde cum ducerentur ad præsidem, et ille in judicando omni crudelitatis genere contra nos nostrosque uteretur, Vetius Epagathus, unus ex fratribus, immenso erga Deum et proximum ardore inflammatus, qui quidem cum non modo ad omne officium erga Deum et proximum sedulo exequendum impiger et propensus esset, verum etiam flagranti Dei amore et sacrosancti Spiritus instinctu exardescens, in omnibus Domini præceptis et justitiæ et æquitatis institutis integre incederet, adeo sane accurate vitam instituisset, ut, quamvis esset adolescens, eodem tamen testimonio, quod Scriptura [2] seni Zachariæ tribuit sacerdoti, dignus videretur : hic Vetius, inquam, judicium tam temere et injuriose contra nos pronuntiatum non poterat omnino æquo animo ferre, sed supra modum succensebat, postulabatque ut potestas ei daretur libere in illo consessu pro fratribus respondendi; seque præcipue probaturum dicebat, nihil sceleris, nihil impietatis in nobis omnino posse reperiri.

6. « Contra quem cum multitudinis frequentia, quæ tribunal circumsistebat, admodum vociferata fuisset (erat enim inter illos illustris atque eximius) cumque præses etiam justam ab eo propositam postulationem minime posset tolerare, sed solum istud ab eo quæreret, utrum esset christianus : ille tum, simulatque erat clarissima voce hoc ipsum confessus, in sortem et numerum martyrum relatus est, ac deinceps Advocatus Christianorum appellatus; nec plane immerito; habuit enim advocatum Jesum in animo commorantem, et Spiritum sanctum multo quam Zacharias ferventiorem; quem per ingentem charitatis quasi cumulum, quo adductus adeo alacri et ardenti studio pro fratrum propugnatione suam ipsius vitam profudit, satis perspicue ostendebat. Christi igitur et est, et fuit verus, et germanus discipulus, qui agnum, quocumque eat, sequitur. Inde igitur inter reliquos Christianos facile cognoscebatur : nam martyres qui videbantur cæteris facile præstare, in publicum prodibant, seque paratos ad omnia tormenta ostendebant; omni denique animi alacritate confessionem illam, quæ est martyrii propria, cumulate pleneque explebant.

7. « Sed extabant alii imparati, inexercitati, et animo fracto, qui acrem certaminis impetum ferre non poterant, ex quibus circiter decem numero animis ignave et muliebriter conciderunt : qui profecto non modo magnum dolorem mentibus nostris et immensam acerbitatem inurebant, verum etiam aliorum qui hactenus non comprehendebantur, quique martyribus etiam in acerbissimo cujusque generis cruciatu jacentibus præsto semper aderant, et eos non aliquando desertos esse passi fuerant, alacritatem penitus retuderunt. Omnes igitur id temporis propter incertum confessionis eventum eramus gravi metu perculsi; non plagas quidem et supplicia, quæ illis post infligerentur, veriti, sed ancipiti confessionis exitu mente præviso, magnopere extimescentes, ne quis prælanguida animi infractione prorsus succumberet. Quotidie tamen qui digni corona martyrii habebantur, ad illorum numerum supplendum prehensi erant : usque adeo, ut ex duabus hisce Ecclesiis omnes pii et studiosi viri, quorum doctrina et virtute in primis status illarum rite administrari solet, eximerentur.

8. « Quidam etiam ethnici, nostrorum servi, una capiebantur (siquidem præses omnes nos passim perquiri præceperat) qui tormenta, quæ sanctos tolerare cernebant, reformidantes, contra nos, militibus satanæ impulsu illos ad hoc idem incitantibus, Thyesteas cœnas et incœstus Œdipodis falso commenti sunt, et alia quæ nobis nec eloqui nec cogitare quidem fas esse judicatur : quin tale facinus aliquando inter homines admissum fuisse, ne credi quidem propemodum debet. » Hæc quæ ibi referuntur de illatis in Christianos calumniis de tam obscœnis criminibus : quænam hæc essent nefanda crimina, quibus calumniose ab Ethnicis Christiani

[1] Rom. VIII. — [2] Luc. I.

insimulari solerent, jam satis a nobis superius multorum sententiis declaratum est, cum de hæresi Gnosticorum tractatio est habita. « Quæ sane (prosequitur epistola) cum essent fama et sermone hominum passim dissipata; omnes veluti immanes belluæ contra nos furere cœperunt; ita ut si qui antea propter necessitudinem moderate se erga nos gessissent, tunc veluti rabie quadam incitati, dentibus frendere, insanireque prope viderentur, atque id adeo, quod a Domino nostro prædicabatur, in eo esse completum [1] : Tempus venturum, in quo omnis qui vos occiderit, videretur obsequium præstare Deo. Unde de cætero sancti martyres majora quædam cruciamenta, quam quæ possint oratione explicari, sufferre cogebantur, idque satana pro viribus in illud incumbente, ut aliquid blasphemiæ contra Christum ex eorum ore educeret.

9. « Supra modum igitur lethale multitudinis universæ, præsidis, ac satellitum odium in diaconum nomine Sanctum, Viennæ prognatum, et in Maturum etiam, recens quidem baptizatum, sed generosum tamen Christi athletam, efferbuit : In Attalum porro genere Pergamenum, columnam et stabilimentum continuum Ecclesiarum quæ hic sunt : In Blandinam denique, per quam Christus evidenter ostendebat, eos qui apud homines viles, despecti, et contempti videantur, apud Deum propter charitatem erga illum non specie jactatam et simulatione, sed vi et virtute declaratam, magno splendore et gloria donari. Nam cum non nos solum pertimesceremus, sed etiam hera illius secundum carnem (quæ etiam ipsa una martyrum pugna dimicaverat) ne, cum in certamen descenderet, præ corporis imbecillitate non libere et ingenue fidei suæ confessionem proloqui pergeret : Blandina tanto animi robore et virtute imbuebatur, ut tortores, qui illam vicissim omni suppliciorum genere a primo mane ad vesperam usque afflixissent, prope labore defessi languescerent; seque tum ab illa victos, tum nihil amplius habere cruciamenti reliquum, quod ei irrogarent, faterentur; atque adeo magnopere mirarentur, quo pacto, cum totum ejus corpus ita dilaceratum esset, perseverans spiritum duceret : palamque testarentur, unum tormenti genus satis habuisse virium ad vitam ei eripiendam, nedum tam multis et variis opus fuisse. Verum beata martyr, sicut generosum athletam decet, in ipsa fidei confessione vires colligebat; atque prolatio istorum verborum : Christiana sum, et nihil apud nos admittitur sceleris; erat dolorum, qui eam urgebant, summa levatio, fomentum cruciatus, et cujusque molestiæ depulsio.

10. « Diaconus ille, Sanctus nomine, supra quam credibile est, et supra omnem humanum captum verbera a carnificibus impacta toleranter sustinens, cum scelerati illi carnifices propter assiduitatem et magnitudinem tormentorum, quæ ei infligebant, sperarent se aliquid quod indecorum et ejus professioni parum consentaneum videretur, ab eo audituros : ipse tanta animi celsitate et constantia illis ex adverso restitit, ut ne nomen quidem vel suum, vel gentis, vel civitatis, unde fuit, neque utrum servus, an liber, illis vellet dicere; sed ad omnia rogata ita latino sermone responderet : Christianus sum, istudque pro nomine, pro civitate, pro genere, et denique pro re quaque iterum ac sæpius eloqueretur. Aliam autem vocem Gentiles ab eo elicere audireque non poterant. Unde tam gravi et acerba bile animus cum præfecti, tum tortorum contra illum inflammabatur, ut cum nihil haberent supplicii, quod ei deinceps imponerent, ad extremum laminas æneas ferventes et ignitas tenerrimis corporis membris affigerent. At ille, quanquam corporis membra exurebantur, firmus tamen, constans et immutabilis in fidei confessione perstitit; quippe qui divino et cælesti fonte aquæ vitalis, quæ ex Christi ventre profluit, tanquam rore cum aspersus, tum roboratus erat; corpus autem testimonio fuit eorum quæ ipsi acciderant, utpote vulneribus et vibicibus totum cruentatum; quod quidem sic in rugas erat contractum, ut exteriorem hominis formam prorsus abjecisset; in quo Christus afflictionis particeps res præclaras ad suam ipsius gloriam gessit, cum adversarium profligando, tum cæteris præclarum exemplum ostendendo, nullum esse metum, ubi Dei Patris charitas; nec ullam molestiam, ubi fides Christi viget. Nam quanquam impii carnifices paucis diebus post, cum martyrem denuo torquerent, putabant, si corporis membris superiore jam cruciatu tumidis, et inflammatione quadam effervescentibus, eadem supplicia accumularent, vel se illum facile evicturos (præsertim cum nec manuum prope tractationem perferre jam posset) vel illum tormentis tandem extinctum, gravem reliquis horrorem incussurum; tamen tantum abfuit, ut in illo aliquid ejusmodi contingeret, ut etiam, præter omnium hominum opinionem, corpus in illis posterioribus tormentis recreatum, et integrum restitutum, formam priorem atque usum membrorum reciperaret; adeo ut in secunda illa carnificina non inflicta pœna, sed medicina per Christi gratiam adhibita videretur.

11. « Porro Biblidem, una ex eorum numero qui fidei confessionem pernegassent, cum jam diabolus a se prorsus absorptam putaret; cupiens etiam per blasphemiam in Deum condemnationem ejus augere, ad supplicium deducendam curavit. » Hæc ibi. Moris fuisse penes Gentiles, insequentes Christianos, non tantum deorum cultum quacumque via captatum, et Christi negationem ab illis extorquere, sed etiam in Christum blasphemias jubere, cum in aliis sanctorum martyrum Actis, tum in recitata superius Smyrnensis Ecclesiæ epistola, et in ea quam Plinius [1] scripsit ad Trajanum, facile apparet. Sed prosequamur cætera : « Eamque velut fractam et ignavam impia in nos et flagitiosa probra loqui impulit. Illa tamen in tormento rediit ad se, atque

[1] Joan. XVI.

[1] Plin. lib. X. ep. XCVII.

(ut ita dicam) ex profundo somno excitata est, præsenti supplicio quodammodo submonita, ut de æternæ gehennæ pœna serio cogitaret. At contra quam diabolus expectabat, malevolis Christianorum obtrectatoribus ex adverso sic respondit : Quomodo ejusmodi viri liberos suos devorare, in animum potuerunt inducere, quibus ne licitum quidem sit, sanguinem animalium ratione carentium comedere? Et ab eo tempore se christianam ingenue confessa est, et sorti numeroque martyrum adjuncta.

12. « At cum tyrannica crudeliaque illa suppliciorum genera per beatorum patientiam Christi virtute firmatam, frustra imposita irrogataque viderentur; diabolus alias quasdam machinas de integro contra illos excogitavit; nempe ut in carcerem conjecti, interdum in locis horrida caligine obsitis et plenis molestiarum misere jacerent; nonnunquam illorum pedes in crassas compedes impositi distinerentur, et ad quintum usque foramen longa intercapedine interposita distenderentur; aliquando vexarentur aliis plagarum modis, quos rabidi diaboli ministri, illiusque malevolentia suffusi, hominibus in carcere conclusis incutere solent; usque adeo, ut complures quos Dominus eo pacto e vita exire volebat, ibi ob fœtidum odorem et loci angustiam penitus suffocarentur. Quin etiam non pauci, in quibus illic Dei gloria perspicue ostensa erat, quamvis ita acerbe, excruciati fuissent, ut nulla curatione adhibita viderentur amplius posse vitam protrahere; in carcere tamen superstites manebant, omni humana quidem cura et subsidio orbati et destituti; a Domino tamen tum corporis, tum animæ viribus ita roborati confirmatique erant, ut cæteros ad fidem constanter tenendam tuendamque incitarent, et grato admodum sublevarent solatio. Alii autem modo capti, et recens in carcerem contrusi, quorum corpora antehac tormentis subeundis callum haud contraxerant, pondus carceris et gravitatem minime poterant ferre, sed intus brevi mortem oppetebant.

13. « Beatus item Photinus, cui Lugdunensis episcopatus ministerium erat concreditum, cum nonagesimum suæ ætatis annum præteriisset, et corporis imbecillitate ita languesceret, ut vix posset propter virium infirmitatem, qua distinebatur, libere spirare, spiritus tamen alacritate, propter ardentem qua flagrabat martyrii cupiditatem, plurimum recreatus, ad tribunal gestabatur; et tametsi corpus ejus jam præ decrepita ætate et cruciatu morbi pene exhaustum esset, anima tamen in ipso servabatur integra, ut per eam Christus gloriose triumpharet. Qui quidem ad tribunal, magistratibus civitatis eum comitantibus, et universa multitudine varias cujusquemodi vociferationes contra illum utpote christianum, edente, a militibus deductus, præclarum fidei testimonium perhibuit. Cum enim a præside rogaretur, quis esset Christianorum Deus, respondit : Si tu ea re dignus sis, cognosces. Inde igitur aspere et immisericorditer raptatus varias plagas excepit, cum ab iis qui stabant in proximo, qui nihil ejus ætatem reverentes, manibus pedibusque in illum contumeliose insultabant, tum ab illis, qui longius erant remoti; qui, quod singuli habebant, in manibus, illud in illum conjecerunt; idque propterea, quod omnes permagnæ culpæ et impietatis loco ducebant si quisquam petulanter illum insectari ulla ex parte omitteret; nam deorum suorum causam se ita vindicaturos arbitrabantur. Ille vix jam spiritum ducens, in carcerem conjectus fuit, ac biduo post efflavit animam.

14. « Ibi vero singularis Dei providentia apparuit et infinita Jesu Salvatoris misericordia patefacta est; quæ sane talis fuit, qualis quidem raro inter fratres christianos contigisset, a divina tamen Christi virtute ac potentia non omnino aliena. Nam qui, ut primum erant comprehensi, fidem inficiati fuissent, non modo in carcerem cum cæteris condebantur (nihil enim illis, ut tempus ferebat, negotio attulit adjumenti) verum etiam suppliciorum eorumdem erant facti participes, atque sicut illi qui ingenue fatebantur se esse quod erant, nullo alio crimine objecto, nisi quod christiani essent, tradebantur in custodiam; sic isti, qui fidem pernegarant, de reliquo in carcere tanquam homicidæ et scelerati detinebantur, duplo graviore cruciatu et angore, quam cæteri afflictati. Illos enim sublevabat lætitia ex martyrio percepta, spes promissorum, charitas in Christum, sacer Patris Spiritus : hos magnum et grave conscientiæ pondus admodum vexabat : usque adeo, ut dum pro hominum frequentia palam gradiebantur, ipso vultu ab omnibus aliis facile internoscerentur. Illi enim hilares in publicum progressi sunt, in quorum vultu decor quidam gratia et venustate multa aspersus enituit; sic ut vincula etiam, quibus velut sponsa aurearum timbriarum varietate decorata, mire erant illustrati, egregium quemdam ornatum illis adjecisse viderentur; tam suavem item et fragrantem ex ipso Christo egredientem efflarunt odorem, ut nonnullis artificioso quodam unguento et manu composito delibuti putarentur; hi autem demissi, abjecti, aspectu horridi, turpi ignominiæ tabe deformati, a Gentilibus porro veluti ignavi, effeminatique probris contumeliose affecti; ac denique cum honoratum, gloriosum, et salutare nomen Christi amisissent, perinde ac si homicidii rei fuissent, homicidæ jam appellati. Ista ubi cæteri coram aspexissent, magnopere roborati erant, et animo constabiliti. » Et paulo post :

15. « His igitur rebus confectis, de reliquo martyria, quæ in ipsorum vitæ exitu sufferebant, in quæque suppliciorum genera dispertiebantur; siquidem unam coronam beati martyres ex universis et variis cujusque generis flosculis contextam complicatamque Deo Patri obtulerunt. Quocirca par erat, generosos et insignes Dei athletas, ubi multiplex et varium martyrii certamen subierant, illustremque ab hostibus reportarant victoriam, præclara immortalitatis corona decorari. Maturus ergo, Sanctus, Blandina, et Attalus, die cum bestiis dimicandi in nostrorum hominum cruciatum de industria præ-

stituta, ad bestias ducebantur, quo publicum et commune Gentilibus spectaculum plenum inhumanitatis et sævitiæ exhiberent. Atque Maturus et Sanctus in amphitheatro omne genus tormentorum denuo subeunt, perinde ac si nihil cruciatus antea fuissent omnino perpessi; imo vero athletæ, qui modo adversarium per varias certaminum vices strenue profligassent, et pro corona vitæ ipsis proposita postremum jam certamen haberent in manibus ad conficiendum, de integro tum verberum trajectiones, quibus homines illic plecti solent, sustinent, tum crudeles ferarum tractus, tum alia omnia cruciamentorum genera, quæ insana et furiosa plebs alii aliunde cum vociferatione illis infligi postulabant, tum denique ferreas cathedras et ignitas illorum membris suppositas, quibus corpora misere frixa et exusta erant. Et quanquam Gentiles pestifero illorum nidore non absque molestia saturabantur, tamen ne ea quidem re deterriti, ab insania sua desistunt, sed pergunt adhuc magis magisque furere; quandoquidem illis in optatis erat, eorum patientiam prorsus evincere. Cæterum ab ipso Sancto nihil aliud elicere poterant, præter illam vocem, quam ab initio de fidei suæ confessione proferre consuevisset. Isti autem martyres, quoniam in hoc ingenti certamine vita adhuc in ipsis residebat, singularium certaminum loco, quæ magna cum varietate ibi fieri solebant, illo die spectaculum universo populo præbentes, ad extremum securi percutiuntur.

16. « At Blandina, trabi ligneæ sublimis affixa, præda bestiis incursantibus objicitur: quæ quoniam et in crucis specie suspensa cernebatur, et ardenter preces fundebat, magnam concertantium mentibus alacritatem injecit; quippe in ipso certamine ex sorore cruci suffixa, ipsum Christum, qui pro nobis crucifixus est, oculis corporeis quodammodo videbant; uti credentibus in illum pro certo persuaderetur, quod qui pro ejus gloria quicquam perpetiatur, hæreditatis sit cum Deo vivente consors et particeps futurus. At cum nulla bestia ejus carnem tangere vellet, a trabe mox abrepta, in carcerem iterum truditur, et in aliud reservatur certamen; ut per varia concertationum genera victrix facta, tum tortuosum serpentem condemnationi, quam ab se avertere non posset, jure addiceret; tum fratres ad constantiam pariter incitaret; quæ licet humilis, imbecillis, et prope abjecta virgo esset, armatura tamen Christi fortis athleta induta, non solum per multas cruciamentorum vices adversarium superavit, verum etiam per illustre illud certamen coronam immortalitatis tandem consecuta est.

17. « Attalus item, clarus et magni nominis vir importuno multitudinis rogatu ad supplicium evocatus, ob recte factorum conscientiam (si quidem ingenue in christiana institutione et disciplina exercitatus, fidelis semper apud nos et constans veritatis testis extitisset), alacri animo certamen ingreditur. At cum undique per amphitheatrum circumduceretur, tabula, in qua latinis litteris hæc inerat inscriptio : HIC EST ATTALUS CHRISTIANUS, illum præcedente ; cumque in eum admodum petulanter populus insultaret, præses, ubi Romanum esse didicisset, mandavit ut in carcerem denuo, cum reliquis qui in eodem erant, concluderetur : de quibus litteris ad Cæsarem scripsit, ejusque expectavit de illis sententiam. » More quidem et usu receptum erat, quod in cives Romanos præsides ac proconsules jus gladii non haberent; ut si aliquo comprehensi delicto essent, proconsules vel de eo ad imperatorem scriberent; vel (quod noscitur fecisse Plinius[1]) eosdem ad ipsum amandarent imperatorem. Sed rursum epistola :

18. « Tempus vero quod interea intercedebat, illis quidem neque otiosum, neque infrugiferum fuit; sed per mortem eorum dilatam immensa Christi clementia quasi lumen suum propalam profudit. Nam inter mortua Ecclesiæ membra vivorum subsidiis fuerunt ad vitam revocata; et qui fidem confessi fuissent, iis qui eamdem pernegassent, magna beneficia detulerunt : atque adeo permagna lætitia matri et virgini Ecclesiæ exorta est; cum eos, quos abortu tanquam mortuos ejecisset, vivos et incolumes recuperasset. Illorum enim hortatu et exemplo complures, qui fidem negassent, erant tanquam in utero matris Ecclesiæ iterum concepti, iterum in membra formati, iterum ad vitam reducti, iterum denique ad fidem suam confitendam perducti. Atque cum ad vitam essent restituti, et viribus confirmati, suavitatem Dei, qui non vult mortem peccatoris, sed pro sua benignitate eum ad pœnitentiam invitat, animis haurientes, ad tribunal sponte accedunt, ut iterum a præside de fide denuo rogarentur. Nam cum Cæsar responsum per litteras misisset, illos qui Christi fidem confiterentur, tympanis esse torquendos; hos autem qui eamdem inficiarentur, in principio mercatus, qui hic celebrari solet, quique est propter frequentiam hominum ex omnibus eo gentibus commeantium, multorum sermone nobilitatus, liberos dimittendos : præses beatos martyres, tanquam spectaculum et gloriosam pompam de illis multitudini præstaturus, ad tribunal deduci jubet, iterum in quæstionem vocat, datque sententiam, ut qui municipes Romani essent, securi percuterentur, reliqui autem amandarentur ad bestias. Christi vero gloria in his qui antea fidem abnuerant, tunc tamen, præter Gentilium opinionem, eamdem ingenue confitebantur, magnopere illustrata fuit. Etenim illi cum privatim in quæstionem dati essent, quasi pro certo absolvendi : tamen se christianos vere confitentes, martyrum choro adjiciebantur. Alii autem falsi christiani a fide penitus lapsi, qui neque vestigium aliquando fidei, neque sensum et significationem vestis sponsalis, neque cogitationem timoris Dei in animis insidentem habebant, sed per nequam eorum conversationem viam veritatis contumeliis affecerant, hoc est, filii perditionis, foris extra Ecclesiam perman-

[1] Plin. lib. X. epist. XCVII.

serunt; cæteri universi fuerunt in Ecclesiam denuo adscripti.

19. « De quibus cum haberetur quæstio, Alexander quidam genere Phryx, arte et scientia medicus, multis annis in Gallia commoratus, omnibus fere propter charitatem erga Deum et liberam in verbo prædicando alacritatem cognitus (non enim doni et muneris apostolici expers erat), cum adstaret tribunali, et illos fratres nutu ad confessionem fidei hortaretur (iis qui undique tribunal circumsistebant, videbatur tanquam parturiens) populi multitudo confessionem eorum, qui antea inficias ivissent, ægre ferens, contra Alexandrum, tanquam ejus rei caput et auctorem, vociferari cœpit. Ubi vero præses instabat, sciscitabaturque quisnam esset; respondet, se christianum esse. Unde præses ad iracundiam provocatus, illum condemnat ad bestias.

20. « Postero autem die eamdem cum Attalo dimicationem (præses enim, quo populo gratificaretur, Attalum denuo bestiis objecit) Alexander ingreditur. Hi duo in amphitheatro omnes machinas, ad eorum cruciatum excogitatas, tanquam prætervecti, maximumque certamen perpessi, ad extremum gladio feriuntur. Alexander autem neque ingemuit, imo vero ne gry quidem ore extulit, sed interiore mente et cogitatione, quasi cum Deo sermones contulit. Attalus vero ubi in ferrea cathedra jam candenti esset impositus, et ejus incendio ambustus, quando nidor et fumus e corpore in sublime ferebatur, latino sermone multitudinem sic affatus est : Ecce, ecce hoc quod vos præstatis, est homines vorare ; nos quidem neque voramus homines, neque aliud quicquam sceleris patramus. Rogatus tandem, quod nomen Deus haberet, respondet, Deum nomen non habere more hominum.

21. « Quibus omnibus confectis, postremo die singularium certaminum adventante, Blandina, et adolescens Ponticus circiter quindecim annos natus (hi autem quotidie introducebantur ad reliquorum supplicia contemplanda) in amphitheatrum inferebantur, urgebanturque per Gentilium idola jurare. At quoniam illi perstabant constantes, et ea despectui ducebant; vesana multitudo contra illos aspere et security sæviebat, adeo ut neque adolescentuli commiserarentur ætatem, neque mulierem omnino reverentur; omnibus igitur tormentis eos objectare, et per quodvis supplicii genus undique agitare cœperunt, et sine intermissione nunc hanc, nunc illum per ipsorum deos jurare impellebant. Cæterum hoc nullo modo poterant efficere; nam Ponticus, qui ita a sorore erat exuscitatus, ut Gentes eam esse animadverterent, quæ illum cohortata fuisset confirmassetque, post omnia cruciamentorum genera viriliter et magno animo tolerata, extremum spiritum edidit.

22. « Beata Blandina omnium postrema, tanquam nobilis et generosa mater, ubi liberos animaverat ad pœnam, et victores ad Christum regem præmiserat; ipsa eosdem cum liberis certaminum cursus remensa, ad eosdem lætitia gestiens, ac de ipso vitæ suæ exitu permagno gaudio exultans, properabat, non quasi ad bestias crudeliter projecta, sed ad cœnam sponsi amice invitata. Atque post verbera, post bestiarum laniatus, post sartaginis exustionem, ad extremum in rete involuta, tauri ictibus objectatur. Quæ cum ab animali illo diu multumque icta exagitataque fuisset, ac nullum sensum cruciamentorum, quæ hactenus ei obtigissent, partim propter spem, qua Dei promissis firme adhærescebat, partim propter colloquia quæ intra se cum Christo conferebat, omnino haberet, tandem ense jugulata fuit. Unde Gentes ipsæ palam testabantur, mulierem apud se nunquam tot tamque acerba tormenta tam constanter pertulisse. Verum eorum rabies et crudelitas in sanctos non ita exaturata fuit. Nam ab immani et furiosa bellua diabolo immanes illæ et barbaræ Gentes exagitatæ, vix, aut ne vix quidem a furore suo aliquando acquieverunt; imo vero in corporibus martyrum suam de integro contumeliam cœperunt et malevolentiam exercere : nam quamvis martyrum constantia penitus essent superatæ, tamen quia omnem humanam rationem omnino exuissent, illarum amentia minime fuit retardata repressaque; sed acerba bilis cum præsidis, tum populi, qui quidem in eos lethale odii sui virus evomebant, tanquam immanis bellua magis magisque incensa : sic ut Scriptura vere impleretur [1] : Impius adhuc impie agat, et justus justificetur adhuc.

23. « Etenim corpora eorum, quos carceris pestifer odor et cruciatus suffocaverat, canibus dilaceranda objiciuntur : studioseque nocte et die observant, ne quisquam e nostris illos tumulis mandet. Tandem vero martyrum in amphitheatro interfectorum membra, quæ nec bestiæ adhuc vorarant, nec ignis absumpserat, partim minutatim dilaniata, partim instar carbonum ambusta, quinetiam securi percussorum capita una cum corporis truncis collecta, dies complures similiter militum excubiis insepulta custodiunt.

24. « Porro alii fremere, et dentibus contra eos frendere cœperunt, toto animo connitentes aliquam graviorem in ea exercere contumeliam. Nonnulli irrisione ludere, et falsos cachinnos tollere, summaque commendatione et præconio idola sua efferre : quibus quidem, tanquam auctoribus, pœnam et ultionem Christianorum acceptam retulerunt. Non pauci, quanquam facti aliquanto modestiores erant, et de illorum afflictione aliquantum condolescere videbantur, verbis tamen eos acerbe vexare ad hunc modum : Ubi jam illorum Deus? Quid illis hæc profuit religio, quam suæ ipsorum vitæ præposuerunt? Quæ ad Gentilium crudelitatem pertinebant, talem habebant veritatem; quæ autem ad nos, videbantur sane magnum mœrorem propterea in se complecti, quod martyrum corpora humo tegendi nulla dabatur facultas. Neque enim nox ad hanc rem aliquid afferre præsidii, neque magna pecuniæ vis eorum

[1] Apoc. XXII.

animos flectere, neque preces ulla ex parte placare poterant. Sed nulla non ratione et via corpora illa erant assidue ab illis observata; et id quasi in magno lucro deputatum, si penitus inhumata jacerent.

25. « Paulo post etiam ista addunt : Martyrum corpora sex dies continuos sub dio jacentia, et maxima ignominia affecta; post autem ab impiis illis et facinorosis carnificibus exusta, inque cineres redacta, in Rhodanum fluvium, qui illic in proximo defluit, spargebantur, quo nullæ quidem illorum reliquiæ amplius super terram restarent. Ista eo consilio patrabant, quod Deum se posse vincere, et illis regenerationem corporum prorsus eripere arbitrati sunt; quo ne ulla quidem (sic enim dicebant) spes resurrectionis illis reliqua fieret; qua freti, inquiunt, non solum peregrinam quamdam et novam nobis induxerunt religionem, verum etiam neglexerunt penitus tormenta, et prompto atque alacri animo ad mortem properarunt. Jam videamus utrum sint resurrecturi, et utrum illorum Deus ipsos juvare, et e manibus nostris eripere possit. » Hucusque ex epistola illa Eusebius, qui subdit : « Ejusmodi persecutionis tempestas, regnante imperatore, de quo docuimus, istis Christi Ecclesiis obtigit, unde certe quænam fuerint in reliquis provinciis eodem tempore factitata, conjectura assequi poterimus. » Hæc ipse.

26. *In christianos martyres convicia.* — At quid de eorumdem sanctorum martyrum cineribus in Rhodanum jactatis Augustinus scribat[1], audiamus : « Legimus, inquit, in Ecclesiastica historia, quam græce scripsit Eusebius, et in latinam linguam vertit Ruffinus, martyrum corpora in Gallia canibus exposita canumque reliquias, atque ossa mortuorum usque ad extremam consumptionem ignibus concremata; eosdemque cineres fluvio Rhodano, ne quid ad memoriam qualemcumque relinqueretur, inspersos. Quod non ob aliud credendum est divinitus fuisse permissum, nisi ut discerent Christiani in confitendo Christum, dum contemnunt hanc vitam, multo magis contemnere sepulturam. Hoc enim quod ingenti sævitia de corporibus martyrum factum est, si eis quicquam noceret, quo minus beate requiescerent eorum victoriosissimi spiritus, non utique fieri sineretur. Reipsa ergo declaratum est, non ideo dixisse Dominum[2] : Nolite timere eos qui occidunt corpus, et postea non habent quid faciant: quod non esset permissurus aliquid eos facere de suorum corporibus mortuorum; sed quoniam quicquid facere permissi essent, nihil quo minueretur christiana defunctorum felicitas fieret; nihil inde ad sensum post mortem viventium perveniret; nihil ad detrimentum saltem ipsorum corporum, quominus integra resurgerent, pertineret. » Hucusque Augustinus.

27. At nec illud prætereamus : Cum quidem istiusmodi toto christiano orbe de Christianorum constantia vulgarentur exempla, quod nullis possent inflecti pœnis, ut quam sectabantur religionem desererent; invaluit ea apud Gentiles omnes opinio, ut christiano homine nihil obstinatius inveniri posset; quorum enim constantiam laudare debuissent, res ab eis fortiter gestas vitio adscribebant, atque obstinationi tribuebant. Nam et M. Aurelius imperator, cujus tempore hæc agebantur, sic ait[1] : « Ut autem sic parata sit anima, a peculiari judicio venit; non ut simplici obstinatione mortem aliquis subeat, id quod faciunt Christiani, sed bene subductis rationibus, etc. » Id autem non tantum Marcus imperator Christianis obtrectat, sed et Galenus etiam, qui his temporibus Romæ agebat, sic aliquando est locutus[2] : « Citius autem Moysis asseclæ et Christi sua deserant dogmata, quam qui sectis addicti sunt, tum medici, tum philosophi. » Sed hæc de suis hyperbolice; cum nullus prorsus ex ipsis sit inventus, qui tuendorum causa suorum dogmatum, vitam aliquando profuderit, perinde ac Christiani.

28. Cedunt autem hæc omnia laudibus Christianorum; dum sub calumnia obstinationis, eorum constantia prædicatur. At quid mirum si hæc homines, cum et dii ipsorum, pravi dæmones scilicet, admirati sint Christianorum in tormentis subeundis constantiam? accipe quid apud Porphyrium legeretur[3] : « Interroganti, inquit, quem Deum placando, revocare possit uxorem suam a Christianismo, hæc ait versibus Apollo. Deinde verba velut Apollinis dicta sunt : Forte magis poteris in aqua impressis litteris scribere, aut inflans pennas leves per aera ut avis volare, quam semel pollutæ revoces impiæ uxoris sensum ; pergat quomodo vult inanibus fallaciis perseverans, et lamentationibus fallacissimis mortuum Deum cantans, quem judicibus recta sentientibus perditum pessima in speciosis ferro juncta mors interfecit. » Hæc apud Porphyrium, quem recitat S. Augustinus. Sed haud mirandum hæc de Christo et Christum colente dixisse dæmonem. Verum istiusmodi adeo temere effutiisse prudentes viros in Christianos, gravius crimen videri debet, ut de re tanta, ea necdum perspecta, adeo temere judicarent. Et ut omittamus de Marco Aurelio dicere, quem sua ipsius scripta pro Christianis data redarguunt; in Galenum Christianos detestantem dicendum esset, quorum religionem si non per transennam tantum, sed exactius disquisisset; si, quæ de ea tam ex nostris prophetis, quam Gentilium vatibus, aperta exstabant ante tot sæcula prolata ac probata vaticinia intuitus esset : si miracula Christi virtute patrata, et (quod medicæ videbatur esse facultatis considerare) non arte aliqua morborum curationes, sed crucis tantum signo, et Jesu adhibito duntaxat nomine editas attendisset; si egregiam insuper omnibusque numeris absolutissimam Christianorum vitam proprius contemplatus esset; si denique in cruciamentis perferendis robur corporis vires naturales exce-

[1] Aug. de cura agenda pro mort. — [2] Mat. x. Luc. xii.

[1] M. Aur. in Vita sua. — [2] Galen. de pulsuum differen. lib. iii. — Apud Aug. de Civ. Dei. lib. xix. c. 23.

dens, animique infractam una cum vultus hilaritate constantiam inspexisset; si hæc, inquam, et alia id genus innumera attentius considerasset, haud adeo inanem de christiana fide sententiam effutiisse, nec adeo leviter Christi doctrinam Moysisque derisisset, neque adeo consulto addidisset[1] : « Ne quis initio statim, quasi in Moysi et Christi scholam impingat, leges audiat nulla constituta demonstratione.»

29. An ne videri poterat, Christianos, quos in credendo arguit levitatis, qui Deo docente, doctrinamque tot signis atque virtutibus confirmante, veritatem didicissent, nulla prævia demonstratione Christi fidem sectatos esse : cum, quantum divina præstant humanis, sit horum studium aliis omnibus maturitate atque consilio, sapientia ac pietate præstantius? Sed quid iidem Marcus imperator atque Galenus tam inconsulte, nulla prorsus habita veritatis solerti inspectione, adeo perfunctorie christianam in tormentis patiendis constantiam obstinatione sugillant? quam partibus omnibus veræ virtutis perfecte constantem si recto intuitu prospexissent, perfacile cognovissent, intellexissentque excelso atque sublimi gradu Christianorum constantiam, Gentilium antecellere; cum illa humi repens, humanarum tantum laudum fuerit aucupatrix; hæc vero se earum contemptricem exhibens, humilitate se erigens atque in sublime tollens, hominum præconia vitans, divino tantum gaudeat placere conspectui.

30. *De Martyrum virtutibus.* — At ne de his longe exempla petamus quæ de iisdem martyribus ex superiori epistola scripsit Eusebius, in medium adducamus ; ait enim[2] : « Illas item voces ex eadem epistola acceptas, in hunc sermonem includere operæ pretium arbitramur, quibus modestia et singularis martyrum quos diximus, benignitas hoc ferme modo descripta sit. Isti vero ipsius Christi, qui cum in forma Dei esset[3], non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, tam vere æmuli et imitatores erant; ut, quamvis in tali gloria et splendore locarentur, et non semel et iterum, sed sæpius, ut martyres decet, pro fidei confessione acerba tormenta perpessi, bestiis objecti, ab iisdem denuo ablati, ignito ferro exusti, vibicibus lividi, vulneribus undique inflictis excruciati; non tamen se ipsi martyres esse prædicarent, neque cuiquam nostrum copiam facerent, illos eo nomine appellandi; sed si quisquam nostrum eos vel per litteras, vel per sermonem ut martyres forte salutavisset graviter eum reprehenderent; libenter enim martyris appellationem Christo, fideli et vero martyri, primogenito mortuorum, duci et auctori vitæ quæ est ex Deo, concesserant. Martyrum etiam, qui jam ad Christum ex hac corporis custodia migravissent, nos non gravate in memoriam redegerunt, dixeruntque : Illi jam vere sunt martyres, quos Christus propter fidei confessionem ad se recipere dignatus est, et quorum martyrium ipso præclaro vitæ exitu, tanquam sigillo certissimo, obsignavit; nos autem tenues solum et abjecti Christi nominis confessores atque fratres obsecrabant cum lacrymis, ut preces pro illis ardenter et obnixe Deo funderent; quo ipso decessu e vita opus, quod Deus tam benigne in illis incepisset, cumulate expleretur. Et quamvis non modo libera responsa Gentilibus dando, sed etiam patientia, magnanimitate, fidenti animi robore contra omnes cruciatus se generosos et strenuos palam ostendendo vim et virtutem martyrii perspicue declarassent; tamen timore Dei referti, martyrum appellationem, qua fratres donare illos voluissent, ab se repellere studebant. Et iterum, paucis verbis interjectis, sequuntur ista : Humiliaverunt se sub manu potenti, qua jam satis exaltati sunt. Dum in vita manebant, defendere omnes, neminem accusare, omnes e vinculis eripere, colligare neminem conabantur. Pro illis qui supplicia eorum corporibus inflixerant, exemptum Stephani perfecti martyris imitati, benigne orare, dicentes : Domine[1], ne statuas illis hoc peccatum. Quod si pro eis, qui ipsos tam contumeliose torsissent, precabantur; quanto magis pro fratribus idem ipsum præstiterunt?

31. Hæc item, paulo longius sermonem producentes, adnectunt; gravissimum autem bellum ab illis, propter ingenuam erga fratres charitatem, cum ipso diabolo ideo susceptum erat; quod tantopere nitebantur, ut voracem illius tanquam malæ bestiæ gulam stringendo, eos vivos denuo evomere cogerent, quos prius, tanquam mortuos, se penitus devorasse putaverat. Non enim illi fratrum imbecillorum lapsu gloriabantur; sed quæ dona ipsis per Dei gratiam affatim suppetebant, aliis, qui majoris opis indigerent, benigne largiebantur; atque adeo veluti matris indulgentis misericordia commoti, multas lacrymas pro eorum salute in conspectu Dei Patris profundebant : vitam illis flagitabant : vitam concessit Deus : vitam etiam cum proximis communicarunt : victores in omnibus ad Deum profecti sunt : pacem amplexati, pacem nobis commendarunt : cum pace denique ad Deum decesserunt; non matri Ecclesiæ molestiam et angorem, non fratribus bellum et seditionem, sed gaudium, pacem, concordiam, et charitatem reliquerunt. Ista igitur de beatorum illorum martyrum amore, quem erga fratres, qui fide excidissent, declarabant, ad legentium utilitatem hoc loco posuimus; quo inhumanus et crudelis animus eorum, qui deinceps erga debilia Christi membra in aliquod peccatum delapsa tam inclementes et ferreos se ipsos ostendebant, perspicue coarguatur. » Idemque rursus :

32. « Eadem[2] porro epistola de martyribus supra memoratis perscripta, aliam etiam historiam dignam plane memoria continet : quam isto loco, quo a lectoribus cognoscatur, citare non gravabi-

[1] Galen. de pulsuum differen. lib. II. c. 4. — [2] Euseb. lib. V. c. 2. — [3] Philip. II.

[1] Act. VII. — [2] Euseb. lib. V. c. 3.

mur. Ea hujusmodi est: Alcibiades, unus ex illorum martyrum numero, vitam admodum duriter et austere instituens, nullum omnino ante illud tempus cibum capessere, sed solo pane et aqua uti solet. Qui cum in carcere eodem modo vitam degere in animo haberet, Attalo post primum certamen, quod in amphitheatro confecerat, indicatum est, Alcibiadem parum considerate fecisse, cum et Dei creaturis ipse uti nollet, et aliis etiam inde quoddam offensionis exemplar relinqueret. Alcibiades igitur, a fratribus tandem persuasus, omnia cibaria deinceps absque delectu capessebat, et gratias agebat Deo. Non enim divina gratia istos suo benigno obtutu destitutos reliquerat : sed Spiritus sanctus illis semper præsto dabat consilium. » Hactenus ex ea epistola Eusebius.

33. Sed nolumus absque consideratione hæc de Alcibiade prætcriisse, quanam ex causa illi negotium factum sit a fratribus, quod absque pane et aqua, cæteris se cibis abstineret. Haud quidem in homine improbatum fuit jejunium et temperantia, quam ab Apostolis et apostolicis viris pie sancteque custoditam atque observatam vidimus. Sed quod (ut nuper diximus) increbuissent his temporibus sectæ Cerdonis et Marcionis, qui non amore abstinentiæ, sed quod dicerent creaturas malas esse, utpote a malo principio creatas, induxissent superstitiosum ac plane impium ciborum delectum. Erant et suspectæ xerophagiæ Montanistarum, in quorum sectæ suspicionem potius adductus videretur Alcibiades : quem cum martyres ea de causa aversarentur, se plane Montani dogmati esse contrarios demonstrarunt. Quamobrem magna consideratione sunt digna, quæ post recitatam de martyribus epistolam Eusebius de Montano ac sociis hic addit :

34. « Cum Montanus et Alcibiades et Theodotus in Phrygia tum prophetandi opinionem apud complures adepti fuissent (permulta enim divina gratia largiente, miracula operaque stupenda ad illud usque tempus per varias Ecclesias edita, fidem multis faciebant, illos donum etiam prophetiæ fuisse consecutos), cumque de istis hominibus controversia orta esset, fratres rursum, qui in Gallia habitabant, privatum judicium, idque prudens et rectum cum primis, de iisdem epistolæ, quam diximus, subjunxerunt; nonnullasque ac varias martyrum litteras, qui apud ipsos mortem oppetebant, quas, cum adhuc tenerentur in vinculis, non modo fratribus in Asia et Phrygia, verum etiam Eleuthero episcopo Romæ, quem vehementer rogabant ut pax et concordia in Ecclesiis constituerentur, exarabant, eidem epistolæ adjecerunt. » Hæc Eusebius. Sic namque diversa miracula, quæ crebro penes Catholicos visebantur, Montani prophetiæ fidem conciliabant, quod ille adhuc in Ecclesia esset. Sed eadem sic quoque Ruffinus : « Et quia per illud ad hoc tempus multæ etiam aliæ virtutes et gratiæ per donum sancti Spiritus ministrabantur; facile accommodata est fides, etiam iis potuisse prophetiæ gratiam dari ; cumque plurima inter fratres dissensio fuisset exorta, rursum Ecclesiæ Galliarum judicium suum et sententiam de his quoque cum omni reverentia et rectæ fidei expositione dederunt, epistolas martyrum, qui apud eos consummati fuerant, proferentes, quas illi in vinculis positi fratribus per Asiam et Phrygiam consistentibus scripserant, et Eleuthero urbis Romæ episcopo, de pace eum Ecclesiæ commonentes.

35. *Martyres passi in Galliis.*—« Sed ut ad martyres tunc passos in Gallia redeamus; non hi tantum, qui recensiti sunt, tunc temporis sub Marco Aurelio imperatore apud Lugdunum, et Viennam passi sunt, sed et alii, quorum nomina certis diebus, quibus consummati sunt, descripta habentur in tabulis ecclesiasticis. Nam in primis numerus illorum martyrum, quorum cineres in Rhodanum projecti sunt, tum a Gregorio Turonensi [1], tum ab Adone Viennensi [2] recensetur, quadraginta octo, singulaque omnium nomina describuntur, nimirum, Photinus episcopus, Zacharias presbyter, Epagathus, Macarius, Alcibiades, Silvinus, Primus, Ulpius, Vitalis, Cominus, October, Philominus, Geminus, Justinus, Albinus, Grata, Rogata, Æmilia, Potamia, Pompeia, Rhodona, Biblis, Quarta, Materna, Helpis quæ et Amnes. Hi sunt autem qui ad bestias traditi sunt : Sanctus, Maturus, Attalus, Alexander, Ponticus, Blandina. Hi vero qui in carcere spiritum reddiderunt : Aristæus, Cornelius, Zosimus, Titus, Julius, Zoticus, Apollinaris, Geminianus, Julia, Ausonia, Æmilia, Jannica, Pompeia, Domna, Justa, Trophima, Antonia ; hi omnes famuli Christi sub præfatis imperatoribus coronati sunt; reliquiæ eorum a persecutoribus incensæ, et in Rhodanum fluvium dispersæ sunt. » Hæc Ado, qui áddit de cinerum martyrum inventione historiam, anniversariamque celebritatem antiquitus ea de causa celebrari solitam tradit; quem, cum fuerit ejus Ecclesiæ, nempe Viennensis, a qua epistola scripta est ad Asianos, episcopus; hæc tum ex scriptis, tum traditione, præ cæteris oportuit calluisse; idemque ait hos martyres a loco in quo passi sunt, Athanaco dicto, appellatos esse martyres Athanacenses.

36. Rursus post hos recensitos martyres, adhuc alii, eadem persecutione urgente, hoc ipso anno decimo septimo Marci imperatoris (ut eorum Acta testantur) passi reperiuntur Lugduni, nempe Epipodius et Alexander, quorum res gestæ descriptæ habentur [3], eorumdemque natalis dies in antiquis Martyrologiis adscriptus. Habetur autem mentio apud eorum Acta de miraculis ex calceo Epipodii edi solitis; quorum et Gregorius Turonensis [4] testis est. Insuper idem qui supra Ado [5] socios dictorum martyrum quadraginta octo fuisse meminit Marcellum et Valerianum; qui divinitus sibi via patefacta, inde fuga lapsi, postea apud civitatem Cabillonensem sub Prisco judice illustre martyrium obiere, quod ex antiquioribus monumentis idem auctor summa-

[1] Gregor. Turon. de Glor. mar. cap. 49. — [2] Ado in Martyrolog. die 2 Junii. — [3] Apud Sur. 22. et 24. April. to. II. — [4] Greg. Tur. de glor. confess. c. 64. — [5] Ado die 4 et 15 Sept.

tim collectum recenset. Hos plane Eusebius[1] signasse visus est martyres, dum agens de dictis martyribus Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis, hæc in fine habet : « Verum quid attinet martyrum catalogum in eadem, quam citavimus, epistola comprehensum recensere, qui partim capite obtruncato occubuerunt, partim bestiis dilacerandi projecti fuerunt, partim in ergastulum conclusi vitam amiserunt? Quid item numerum confessorum commemorem, qui ad id temporis fuere superstites? Perfacile enim, si cui visum fuerit, licet ista plenissime cognoscere, modo illam epistolam, quam in libro nostro de Martyribus, (ut dictum est) posuimus, accurate voluerit evolvere. » Hucusque Eusebius.

37. Insuper etiam passi sunt eadem persecutione urgente in Galliis alii plurimi, licet non omnium extet memoria. Inter alios autem magna laude dignum fuit martyrium Flocelli pueri, qui post multa tormenta feris objectus, ab illis discerptus est; celebris est ejus memoria Augustoduni. Sed et apud Lingonas gloriosa confessio Tergeminorum Speusippi, Eleusippi, et Meleusippi, quorum martyrii Acta extant, germana[2] quidem, sed injuria temporum aliquantulum depravata; in quibus quæ post ipsorum trium martyrum sunt de aliis ad martyrium avide properantibus scripta, operæ pretium ducimus hic describere, quo vehemens ac flagrans martyrii desiderium Christianorum horum innotescat exemplo; sunt enim hæc : « Videns denique Jovilla quædam mulier tam pretiosam sanctorum Tergeminorum martyrii consummationem, spreto maritali consortio, parvuli et unici filii dulcem relinquens amplexum, inter incredulas turbas, adhuc in persecutionis ardore commotas, veloci cursu properans, exclamavit dicens : Et ego ancilla Christi sum; Christum Deum vivum et verum sine ulla ambiguitate pronuntio; idola vestra ignominiosa et vana adorare despicio. His dictis, continuo comprehensa, et propter metum circumstantium populorum, a capillis suspensa, multisque afflictata suppliciis, cum Christum negare coacta nullatenus voluisset, una cum Leonilla avia sanctorum, ad locum ducta martyrii, ad memoratum videlicet vicum Urbatum, a persecutoribus cum eadem gladio est perempta. Neon quoque textor historiæ hujus atque scriptor, tradens Turboni codicem, inter medias turmas persecutorum ingressus, cupiens sanctorum Tergeminorum militiæ beatissimæ sociari, Christi nomen confessus, tantisper ictibus mactatus, ut vita temporali spoliatus, martyrii palma continuo meruerit coronari. Turbon autem non post multum tempus a persecutoribus captus, et ipse est martyrii remuneratione locupletatus. » Hæc ibi.

38. His de martyribus in Gallia passis enarratis, haud possumus dissimulare, quod Severus[3] de hac persecutione, quam quintam nominat, breviter agens, tunc primum in Galliis ait visos fuisse martyres; cum ex iis, quæ superius dicta sunt, manifestissimi erroris argui facile possit plurium testimonio. Sed et quod ad Eusebium[1] pertinet, præpostero sane ordine posuisse liquet post recens excitatam persecutionem anno decimo septimo imperatoris Marci Aurelii, victoriam de Marcomannis, Quadis, et aliis Germaniæ populis; quam tum ipsiusmet testificatione in Chronicis, tum scriptorum Gentilium et aliorum, ipsiusque potissimum litteris imperatoris ad senatum datis, acceptam fuisse constat (ut dictum est) anno quarto decimo ejusdem Marci imperatoris.

39. *Athenagoræ Apologia.* — At vero non modo (ut dictum est) Galliæ, et aliæ orbis Occidentalis regiones; ejusdem reviviscentis persecutionis furore exagitatæ fuerunt; sed et Orientis quoque Ecclesias eadem esse clade vexatas, legatio pro illis ab Athenagora Atheniensi christiano philosopho tunc ad imperatores suscepta, et Apologia pro eisdem tunc scripta, ac dictis principibus oblata, manifestam certamque fidem faciunt. Est ejus Apologiæ hujusmodi inscriptio : *Imperatoribus M. Aurelio Antonino, et Aurelio Commodo, Armeniacis, et* (quod est maximum) *Philosophis.* Cum autem eamdem præ se ferat inscriptionem, quæ a S. Hieronymo[2] tribuitur Justino martyri Apologia, dicente, alium librum ab eo datum successoribus ejusdem Antonini Pii Marco Antonino Vero, et Lucio Aurelio Commodo; vehemens permovit multos suspicio ut credant ejusmodi, de qua est sermo, Apologiam eodem titulo præsignatam, esse Justini, eo quod ad Marcum et Lucium data nulla alia reperiri videretur. Sed quam diximus, et ex Eusebio perspicue demonstravimus, ad eosdem principes esse datam, errore factum est, ut non ad illos, sed ad senatum romanum legeretur inscripta; revera tamen ad Marcum Aurelium, et ad Lucium Verum, eumdemque et Commodum dictum scripta. Verumtamen longe fuisse diversum Lucium Verum Antonini fratrem, Commodum etiam cognominatum, qui cum eo regnavit usque ad annum nonum, a Lucio Commodo filio ejusdem Antonini, qui anno decimo sexto ejusdem a patre in collegam imperii est assumptus, certum est; ut nihil penitus sit, quod Apologia M. Antonino et L. Commodo data, Justino, qui longe ante martyrio finem vivendi fecerat, adscribi possit. Ea ergo germano auctori suo tribuenda est; nempe (ut præ se fert vetus inscriptio) Athenagoræ. Est enim hic illius operis titulus : *Athenagoræ Atheniensis philosophi christiani Apologia, vel Legatio pro Christianis.* Cujus nomen fortasse ea de causa antiquioribus parum innotuit, quod nomine Justini ejusdem tituli commentarius apud nonnullos, ut est apud sanctum Hieronymum, haberetur inscriptus.

40. Sed qualis esset horum temporum Christianorum status, et ipsorum cum Gentilibus causa, cum ab eis immaniter vexarentur, ipsis imperatoribus non prohibentibus; ex ipsa ejusdem auctoris

[1] Euseb. lib. v. c. 4. in fin. — [2] Apud Sur. tom. i. die 17 Januar. — [3] Sev. hist. lib. ii.

[1] Euseb. lib. v. c. 5. — [2] Hier. de Script. Eccles. in Justin.

Apologia hæc in medium adducamus; his enim verbis ipso pene exordio, auctor imperatores compellat : « At vos (ne quæso hinc etiam vobis, quod vulgo hominum, imponat) vel nomine tantum audito, aversamini. Atqui nomina digna odio non sunt, sed scelus ipsum pœnam et supplicium meretur. Mansuetudinem ac lenitatem vestram, animum erga omnes placabilem et benignum cum singuli suscipientes æquali et pari jure utuntur; tum civitates, pro sua quæque dignitate, suis potiuntur honoribus; denique universus hic terrarum orbis, vestræ prudentiæ beneficio, altissima pace perfruitur. » Hæc cum de immensa totius orbis pace memoret Athenagoras; plane significat, hoc ipso anno ab eo esse datam Apologiam; nam si præteritum tempus Marci et Lucii imperii repetas, invenies nunquam cessatum a bello; ipso enim imperii exordio cœptum est bellum Parthicum; ex sublato, imo et ante illud absolutum, consecutum est Marcomannicum; quo mitigato, e vestigio emersit Cassiana tyrannis; qua jam extincta, ipse (ut vidimus) Lucius Commodus anno superiori a patre creatus est imperator. Rursum si spectes futura tempora, ab hoc anno usque ad obitum Marci, recrudescente Marcomannico bello, semper imperatorem fuisse in armis, et in iisdem diem obiisse invenies; ante quod tempus scriptam ab Athenagora Apologiam oportuit, hoc plane anno.

41. Sed prosequamur justas querelas christiani philosophi : « Nostri tantum, inquit, qui christiani vocamur, nulla vobis cura est. Sinitis enim nos, qui nihil mali patramus, imo omnium (ut in progressu sermonis nostri exponetur) piissime justissimeque cum erga Deum, tum imperium vestrum nos gerimus, exagitari, rapi, fugari, nomen duntaxat nostrum plerisque impugnantibus. Quamobrem causam nostram verbis perspicue explicare, sumptis in præsentia animis, ausi sumus. Intelligetis enim ex sermone nostro, prorsus immerito, præterque omnem legem ac rationem hæc mala nos sustinere. Proinde vos obsecramus, ut nostri aliquam curam suscipiatis, quo aliquando tandem ab hujusmodi calumniatoribus jugulari desinamus. » Sic non quod inferant, sed non compescant mala, queritur.

42. Quomodo vero ad omnia mala perferenda pro fide essent animo compositi Christiani, hæc subdens declarat his verbis : « Non movet nos damnum, quod facultatibus nostris adversarii moliuntur; non quod existimatio famæ et honoris nostri minuatur integritas, non si quid aliud hujusmodi, aut etiam majus est : omnes enim illas contemnimus, quamvis permultis magni esse videantur pretii. Non solum enim, si vapulamus, regerendis verberibus abstinere, et iis, qui nostra invadunt ac diripiunt, litem nullam intendere didicimus; sed insuper illis, quamvis colaphum inflixerint, alteram quoque capitis partem præbere; his vero, si tunicam abstulerint, pallium etiam addere. Corporibus et vitis nostris postquam semel renuntiatum est a nobis, opibus insidiantur, et criminum acervos adversus nos deblaterant, quæ neque in mentem unquam nobis venerunt, sed in ipsos potius eisque similes dici oportebat. Quod si quis vel parvi vel magni alicujus criminis nos convicerit, non deprecamur supplicium, sed vel crudelissimum illud tolerare parati sumus. At si nomine tenus duntaxat accusamur (nam in hunc usque diem quæ de nobis sparguntur, promiscuæ incertæque famæ commenta sunt, neque Christianorum quisquam illius criminis convictus est), vestrum jam fuerit, maximi, humanissimi, sapientissimique reges, ab hac injuria legibus nos vindicare; ut quemadmodum in toto terrarum orbe, cum singuli, tum universi, et oppidatim beneficia vestra communi bono fruuntur, sic nos quoque vobis gratias habeamus, et quod a calumniis liberati simus, gaudentes gloriemur. »

43. Hæc ipse agens, cum sæpius ad leges provocet; ad editas tum ab Hadriano, tum a Pio, ac denique ab ipso Marco pro Christianis sanctiones, quibus præceptum erat, ne quis nominis tantum causa negotium facesseret Christianis, respectum habuisse videtur. At vero quod illi persequentes Christianos, licet non præcipue nomen, sed crimina, et quidem enormia, prætexere viderentur; revera tamen quod nonnisi christiani nominis causa illos vexarent, mox subdit : « Neque enim justitiæ et æquitati vestræ decorum hoc fuerit, si aliorum nemo criminis, de quo insimulatus est, condemnetur, nisi convictus; adversus nos vero major sit vis nominis, quam quæ judiciis conveniunt argumentorum et probationum. Etenim judices non tam quid commiserit reus aliquis nostrum inquirunt, quam ipsi nomini tanquam certo sceleri illudunt; cum tamen nomen ipsum per se, et quatenus nomen est, bonum malumve existimandum sit nullum ; sed tale profecto judicandum unumquodque, qualis res ipsa, aut actio, de qua prædicatur, fuerit. » Hæc et alia plura de nomine christiano; multisque demonstrat, ejus tantum causa Christianos quoquoversum exagitari.

44. Verum quoniam falsorum criminum calumniis nonnihil ipse imperator Marcus videbatur in Christianos fuisse permotus, idem fidei christianæ defensor hæc subdit : « Porro nunc ab initio institutæ orationis meæ obsecro vos, summi imperatores, æquis et benignis animis auscultare ut dignemini; neque vos communis et nulla ratione vigentis famæ præjudicio occupari, et ad illius veluti impetum rapi patiamini. Quia illud vestrum sapientiæ et veritatis avidissimum studium mea quoque oratio ut sentiat, sinite. Sic fiet, ut neque vos per ignorantiam delinquatis, et nos, depulsis confutatisque iis quæ in nos vulgus hominum effutit, quietiores agamus. » Quænam autem essent ea, quorum Christiani a Gentilibus accusarentur, crimina, mox subdit, sic dicens : « Trium igitur flagitiorum infamis rumor de nobis spargitur; impietas, quæ deos tollat, epulæ Thyesteæ, concubitus incesti. » Quænam hæc fuerint crimina, et quo modo Gnosticorum hæreticorum occasione Christianis duo postrema adscri-

berentur, fusius dictum est superius. Sed subdit : « Quæ si vera sunt, nulli vel sexui, vel ætati parcite, ad pœnas rapite, cum uxoribus et liberis funditus extirpate. » Ac subinde : « Si vero commenta improborum hominum et inanes calumniæ hæ sunt (cum ita natura comparatum sit, ut malitia se opponat virtuti, et divina quadam lege, quæ inter se contraria sunt, depugnent) et nihil injuste a nobis committi, vos ipsi testes vobis locupletissimi esse possitis; vestrum jam fuerit, de vita nostra, de opinionibus, de studia et obedientia erga vos, familiam, et imperium vestrum, quæstionem instituere; atque ita demum tantumdem juris et æquitatis, quantum adversariis nostris (amplius enim non petimus) concedere. Vincemus proculdubio illos, qui pro veritate vitam etiam effundere parati sumus. »

45. Hæc prælocutus, adversus Gentilium deos disertissime disserit, ac deinde de innoxia Christianorum vita hæc subdit : « Respondebo tamen ad hæc etiam objecta nobis facinora, etiam si vobis, sapientissimi principes, ex iis quæ hactenus dixi, satis ea esse dissoluta videri possunt. Neque enim dubitare vos puto, homines illos, quorum omnis ad Deum vita veluti normam ac regulam dirigitur, ut inculpatum et irreprehensibilem unusquisque se ei præbeat, ne cogitatione quidem vel minimum crimen ullum admissuros. Si enim solam hanc præsentem vitam nos victuros crederemus, suspicioni foret locus, nos carni et sanguini indulgentes, aut avaritia, aut concupiscentia captos, peccare. Nos vero omnibus non modo factis, sed etiam cogitationibus et sermonibus nostris tum noctu, tum interdiu Deum adesse scimus; eumque et totum esse lumen, et quæ in cordibus nostris latent videre; et hac mortali defunctos vita, alteram hac terrestri longe meliorem, nempe cælestem, nos victuros : » et paulo post : « Quod cum ita se habeat, sponte nos malos esse, et magno judici tradere puniendos velle, probabile non est. »

46. Insuper de mutua inter se Christianorum pura sinceraque dilectione hæc addit : « Quamobrem etiam pro ætatis discrimine alios pro filiis et filiabus, alios pro fratribus et sororibus habemus, provectiores ætate patrum et matrum loco honoramus. Illorum igitur, quos tanquam fratres et sorores, aut alio cognationis nomine conjunctos nobis ducimus, inviolata et integra manere corpora, maximi apud nos fit. Rursum cum religio nostra nos doceat (sicut quidam sanctus scripsit) si quis osculum suæ cupiditatis causa repetierit, etc. » et mox : « Summa igitur cautione communicandum est osculum, ut non aliter quam pia salutatio vel potius adoratio quædam habeatur; quæ si vel parum impura cogitatione inquinata fuerit, a vita æterna nos alienet. Ergo spe vitæ æternæ freti, præsentem hanc, ejusque delicias, et sensuum etiam animæque non puras voluptates contemnimus. Itaque uxorem, quam secundum approbatas nobis leges sibi quisque duxerit, reputat non in alium quam in procreandæ sobolis finem. Quemadmodum enim agricola, postquam semina terræ mandavit, messis tempus expectat, nec alia superinjicit; sic nobis etiam concupiscentiæ modus liberorum procreatione definitur. Invenias multos ex nostris in utroque sexu, qui in cælibatu consenescant; quod in hoc statu Deo conjunctiores se futuros sperent. »

47. Hæc et alia plura de sublimi Christianorum castitate locutus, de esu carnium humanarum calumniam diluit verbis istis : « Hoc nempe est quod nobis objicitur ab illis, carnibus humanis nos vesci; cum præter leges, quas vos et majores vestri, rebus omnibus justissime perpensis, sancivistis, innocentium fama violatur; tanta quidem est calumniatorum frequentia, ut proconsules et præfecti a vobis in diversas provincias missi, causis audiendis non sufficiant. » Ex his quidem expendere licet quam immanis hæc ubique terrarum Romani orbis fuerit persecutio. Tum addit : « Traducitur, inquam, fama illorum, quibus, cum verberantur, non licet, non præbere se ipsos, et cum maledicuntur non benedicere non licet; neque enim illis justos esse satis est (cum talionem et par pari referri, justitia postulet) sed bonitatem et patientiam insuper sibi proponunt. Quis igitur non amens in hoc vivendi instituto nos homicidas appellet? Non enim carnes gustare hominum licet, antequam cæsus aliquis fuerit : quemadmodum autem primum ab eis falso dicitur, ita secundum quoque mendacium est. Jam si quis ab eis rogitet, an viderint ipsi quæ dicunt, nullus tam impudenter mendax est, ut se vidisse fateatur. Atqui et servos aliqui nostrum possident, alii plures, alii pauciores; quos ea, quæ facimus, latere non possunt; verum ne ex illis quidem ullus adversum nos tale quidquam mentitus est. Quomodo enim quisquam vel homicidii, vel humanarum carnium epulationis insimularet illos, quos ne juste quidem occidendi hominis supplicium intueri velle aut posse cognoverit? Quis non spectacula illa in quibus gladiatores et belluas populo præsertim vos imperatores exhibetis, maximi facit? Nos vero non ita multum, sive spectator sit aliquis, sive auctor cædis, interesse judicantes, alieno ab his spectaculis animo sumus. »

48. His igitur enarratis, alia permulta superaddidit ad Christianorum innocentiam declarandam, quæ prætermittimus : satis enim hæc esse putamus ad pristinam illam integritatem morum Christianorum insinuandam. Demum vero causam perorans hæc ait : « Vos vero, o undiquaque in omnibus natura simul et disciplina boni, moderati, benigni, et imperio digni principes, mihi obsecro, qui crimina nobis objecta dissolvi, et insuper nos esse pios erga Deum vita, et moribus honestos, animo sobrios et temperantes ostendi, capitibus regiis annuite. Ecqui enim consequentur æquius ea quæ petunt, quam nos adeo vobis devoti addictique? Nos enim pro vestro imperio preces ad Deum fundimus, et ut filius (quod justissimum est) in regno olim parenti succedat, utque imperium vestrum magis magisque semper augeatur, denique omnia ex animi sententia

vobis eveniant oramus; quod et nobis salutare fuerit, ut quietam tranquillamque vitam degentes, vobis interim ad quælibet imperata prompte inserviamus. » Hucusque Athenagoras, cujus et de mortuorum resurrectione, quæ ab ipsis Gentilibus deridebatur, extat egregius commentarius.

49. *Persecutione durante martyr occumbit Soter papa, cui sufficitur Eleutherus.* — An autem Marcus Antoninus postulatis annuerit, haud liquet: imo secus; cum ad exitum ipsius usque perseverasse persecutionem constet. Nam Theophilus [1] episcopus Antiochenus, qui his diebus vivebat, et statim post Marci Aurelii imperium (ut dicemus) ex hac vita migravit, in libro tunc ad Antolicum scripto hæc in fine habet: « Præterea Christianos, qui verum Deum venerantur, hactenus sunt persecuti, nec adhuc hodie persequi cessant; imo iis, qui verborum quibusdam illecebris Deum conviciantur, præmia et honores decernunt; quosdam eorum, qui festinant ad virtutem capessendam, et sanctam vitam agunt, lapidibus obruere, quosdam interfecere. Adhuc hodie non cessant Christianos crudelissime et immanissime virgis cædere. » Hæc Theophilus.

50. Hac item persecutione sublatum fuisse Soterem papam, litteræ martyrum Lugdunensium, quæ hoc eodem persecutionis tempore scriptæ sunt ad Eleutherum ejus successorem, necessario nos affirmare compellunt; licet alii annos novem eidem tribuerint: sed quod tres tantum ordinationes fecisse reperiatur, haud longiori tempore sedisse possumus opinari. Eusebius autem in Chronico anno superiori, nempe decimo sexto Marci imperatoris, ponit Eleutherum suffectum in locum Soteris, sed in historia hoc [2] ipso anno decimo septimo; cui, quoniam credimus id ipsum accepisse ex litteris Martyrum Lugdunensium, haud inviti adstipulamur; cum alioqui in reliquis præteritis Romanis Pontificibus, quod prætermiserit Cletum, haud possimus eidem assentiri. Sic igitur in re ambigua, non tam ex ipso Eusebio, quam ex litteris sanctorum Lugdunensium martyrum hoc tempore ad Eleutherum scribentium, Soteris obitum, atque Eleutheri ingressum consulto ponendum esse existimamus.

51. Defunctus igitur habetur Soter die vigesima secunda mensis Aprilis, cum sedisset annos quatuor, minus diebus duodecim. Si quis autem certiorem de annis Soteris invenerit chronographiam, qua tamen non rejiciatur Cletus e numero Romanorum Pontificum, nec litterarum Martyrum Lugdunensium sincerum testimonium contemnatur, haud inviti assentiemur. De Sotere extat decretum in nuper citato libro de Romanis Pontificibus: « Ne ulla diaconissa (licet monacha, quæ præ manibus habetur edita lectio dicat) pallam sacratam contingat; nec incensum ponat in sancta ecclesia: » cujus quidem institutionis his temporibus edendæ ea potuit esse ratio, quod ex Montani secta feminæ (ut superius dictum est, cum de ea egimus) se sacris ministeriis immiscerent. Alia feruntur a diversis collectoribus canonum Soteris decreta, quæ in unum simul [1] congesta habentur. Sed et de Sotere hæc ibidem leguntur: « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros decem et octo, diaconos novem, episcopos per diversa loca undecim. Qui sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, decimo kalend. Maii. Cessavit episcopatus ejus dies undecim: » Hæc ibi; qua ratione ingressus Eleutheri ponitur die tertia Maii. Fuit hic (ut idem commentarius [2] habet) natione Græcus, patria Nicopolitanus, ex patre Abundio.

52. *Martyres Lugdunenses epistolam et legatum Timotheum ad Romanum Pontificem mittunt.* — Creato jam ipso Eleuthero (ut dictum est) Romano pontifice, scripserunt ad eum martyres Lugdunensis Ecclesiæ, cum adhuc tenerentur in vinculis. Consuevisse autem martyres de rebus gestis penes eos certiorem reddere ipsum Romanum Pontificem, iteratum ejusmodi officium plane declarat. Tempore enim Pii papæ id ipsum præstitisse martyres Viennensis Ecclesiæ, ejusdem pontificis litteræ ad Justum ejus civitatis episcopum scriptæ, quas superius recitavimus, sane significant suo ipsarum exordio, his verbis. « Attalus epistolas martyrum portans ad nos venit, gaudium nobis inæstimabile faciens de triumpho eorum. » Quod ergo tunc Pii tempore per Attalum præstitit Ecclesia Viennensis, hoc anno per S. Irenæum presbyterum Ecclesia Lugdunensis explevit. Meminit earum litterarum Eusebius [3], sic dicens: « Nonnullas ac varias martyrum litteras, qui apud ipsos mortem oppetebant, quas cum adhuc tenerentur in vinculis, non modo fratribus in Asia et Phrygia, verum etiam Eleuthero episcopo Romano, quem vehementer rogabant ut pax et concordia in Ecclesiis constitueretur, eidem epistolæ superius recitatæ adjecerunt. » Quod vero eos interpellasse tradit Romanum pontificem pro pace Ecclesiarum, puto eos intellexisse de dissidio occasione pseudoprophetiæ Montani multis in locis (ut antea dictum est) orto; quod auctoritate universi gregis pastoris sedare, esset ejus operis et officii.

53. Post hæc vero de legatione ad eumdem per Irenæum presbyterum missa subdit hæc ipsa [4]: « Iidem porro martyres Irenæum, Ecclesiæ Lugdunensis id temporis presbyterum, per litteras eidem episcopo Romano inscriptas, plurimum commendabant; permultaque viro illi virtutis dabant testimonia, sicut ipsa litterarum verba declarant in hunc modum: Te in Deo omnibus in rebus perpetuo, pater Eleuthere, valere optamus. Has litteras ad te perferre fratrem nostrum Irenæum, et ministerii consortem, rogavimus; teque obsecramus, ut illum, utpote studio incredibili erga testamentum Christi flagrantem, gratia et benevolentia præ cæteris complectaris. Quod si locum et gradum ecclesiastici

[1] Theoph. ad Autol. lib. III. in fine. — [2] Euseb. lib. V. c. 1. ex vers. Ruffin.

[1] Tom. I. Conc. in Sotere. — [2] Lib. de Rom. Pontif. in Eleuthero. — [3] Euseb. lib. V. c. 3. in fin. — [4] Euseb. lib. V. c. 4.

ministerii, vim et facultatem habere justitiæ cuiquam impertiendæ animadverteremus; hunc, ut presbyterum Ecclesiæ (hoc namque munus obtinet) in primis tibi commendassemus. » Hucusque de eo ex epistola martyrum Eusebius. Certe quidem haud tabellarii munus expleturus missus est a martyribus tantus vir Romam ad Eleutherum Romanum pontificem (per subdiaconos enim consuevisse olim litteras ecclesiasticas dari, superius dictum est), sed apparet, virum omnium eruditissimum delectum fuisse legatum (ut ait S. Hieronymus [1]) ob quasdam Ecclesiæ quæstiones; Romanam enim Ecclesiam in ambiguis consulendam esse, innumeræ quibuscumque sæculis ea de causa missæ legationes, de quibus suis locis dicturi sumus, certo certius manifestant.

54. Romæ cum ageret vir tam insignis, quem Tertullianus [2] nominat omnium doctrinarum curiosissimum exploratorem, haud moles ædificiorum Urbem circumeundo contemplatus est, nec otiosus domi resedit; sed Apostolicæ Ecclesiæ fidem, ritus, mores, ac disciplinam, quam illi tradidissent Petrus, et Paulus Apostolorum principes quam diligentissime perscrutatus est; nactusque ibi apostolicas traditiones integras, et illibatas, ut ab Apostolis ipsis traditæ fuerant, vigilantissime custoditas et integerrime conservatas; ad eas omnes, quos scriptis exagitat, exinde hæreticos provocavit [3]; quos sciret eo solo tam patenti testimonio (si quæ in eis reliqua esset ratio veritatis) convinci posse. Unde autem acceperit [4], qui Irenæum in Asiam mandatum, in itinere occasione litterarum Eleutherum invisisse tradit, non invenimus, ut certo affirmari possit; nam licet unus idemque fuerit fasciculus litterarum, legatio tamen (ut ait S. Hieronymus) ad Eleutherum missa est ob quasdam Ecclesiæ quæstiones; an autem et ad Asianos litteras ipse tulerit, nulla penes Eusebium (quem non putamus id taciturum fuisse) mentio est, neque apud S. Hieronymum, vel alium antiquorum quempiam. Quod si velimus eum ad Asianos missum esse cum martyrum litteris, additasque ad Eleutherum Romanum pontificem alias; æquum est existimare, id fecisse martyres, ut, quod de prophetia Montani privatum (ut ait Eusebius) judicium tulerant; idem legatione Irenæi ad Eleutherum pontificem, ejus auctoritate probandum atque firmandum, antequam innotesceret Asianis, misisse voluerint. Quis enim persuaderi potest sanctos martyres suum ipsorum judicium de Montani prophetia, missa legatione, noluisse participare cum Romano Pontifice, cum nulla gravior his temporibus videretur esse quæstio in Ecclesia? Sed de Irenæo Romæ agente plura sequenti anno.

55. *Bello, peste et Commodi vitiis Romanum imperium vexatur.* — Hoc eodem anno, justo Dei judicio, quod pace precibus Christianorum parta Gentiles abusi sint, cum adversus eos acriter et hostiliter dimicando prælium convertissent; bellum iterum idemque acerrimum, a Marcomannis atque aliis finitimis populis adversus Romanum imperium excitatur, luesque immaniter iterum sævit. Quamobrem idem Marcus adversus eos expeditionem instituens, hoc ipso anno, qui est tertius ante ejus obitum, adversus barbaros proficiscitur, penes quos etiam (ut suo loco dicetur) defunctus est. Habet hæc omnia Julius Capitolinus [1], ut cum in primis ait : « Deinde ad conficiendum bellum conversus, in administratione ejus belli obiit, labentibus jam filii moribus ab instituto suo. Triennio postea cum Marcomannis, Hermunduris, Sarmatis, Quadis etiam egit. Et si uno anno superfuisset, provincias ex his fecisset. » Et de peste hæc inferius, cum agit de Marci obitu, cum amicis flentibus hæc dixisset : « Quid me fletis, et non magis de pestilentia et communi morte cogitatis. »

56. Sic igitur innocentiam Christianorum Deus his simul ultus est cladibus, bello, peste, et, quæ deterior est existimata et multorum malorum causa, ipsa filii Commodi, quem hactenus sub philosophis educaverat, teterrima morum corruptione; cujus rei molestia adeo afflictatum ferunt Marcum patrem, ut magno animi mœrore perculsus, tædioque victus, mortem spontaneam oppetierit ciborum inedia. Fertur (inquit Capitolinus) illum mori voluisse, cum filium talem videret futurum, qualis extitit post ejus mortem, nempe similis Neroni, Caligulæ, atque Domitiano : de cujus vitæ institutione hæc Lampridius [2] : « Habuit Commodus litteratorem græcum Onesicritum, latinum Capellam Antistium, orator ei Atteius Sanctus fuit. Sed tot disciplinarum magistri nihil ei profuerunt; tantum valet aut ingenii vis, aut eorum qui in aula institutores habentur; nam a prima statim pueritia turpis, improbus, crudelis, libidinosus, oreque pollutus et constupratus fuit. » Hæc Lampridius; ut plane constet, hunc in Romanum imperium diram facem progressum esse, in omnesque sævissimum ultorem prodiisse; sed tamen qui cum talis esset, nullum negotium facesseret Christianis; ut plane luce clarius nosceretur, tale monstrum ob vindictam christiani sanguinis in imperio coaluisse, et ab irato numine immissum esse. Sed de his opportunius suo loco.

[1] Hier. de Script. Eccles. in Irenæo. — [2] Tertul. adv. Valen. c. 5. — [3] Iren. lib. III. c. 1. 2. 3. 4. — [4] Fevard. in vita S. Iren.

[1] Jul. Capitolin. in Marco. — [2] Lamprid. in Commod.

Anno periodi Græco-Romanæ 5670. — Olymp. 239. an. 1. — Urb. cond. 930. — Jesu Christi 177. secundum Baronium 179. — Eleutheri papæ 8. — M. Aurelii imp. 17, et Commodi imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 39. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug.*, et *Quintillus.* Commodi consulatus juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam, ob imperium Augusteum, quo anno elapso donatus est.

2. *Septima quinquennalia imperii proconsularis Marci Aurelii.* — Septima imperii proconsularis M. Aurelii quinquennalia hoc anno exhibita.

3. *Persecutio in Gallia excitata.* — Ad num. 1. Septimorum quinquennalium M. Aurelii testis est persecutio, qua Christiani hoc anno afflicti. Eusebius enim in prœmio libri quinti suæ Historiæ inquit : « Annus tunc agebatur septimus decimus imperii Antonini Veri. Quo tempore cum in nonnullis terrarum partibus violentior adversus nostros persecutio commota esset ex incursione popularium, innumerabiles prope martyres per universum orbem enituisse, ex iis, quæ in unica provincia contigerunt, conjicere est. » Galliam intelligit, in qua multi martyrium pertulere, ut videre est apud Baronium. Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi de episcopis et presbyteris, cap. 8, existimat, hanc persecutionem factam esse anno septimo M. Aurelii, quo in Chronico Eusebii quarta persecutio consignatur. Eamdem sententiam sequitur Dodwellus in Dissert. XI de Paucitate Martyrum, num. XXXV et XXXVI, ubi ex ipsa Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis epistola ab Eusebio relata investigat annum, quo ea scripta, ac persecutio excitata. Ait itaque Dodwellus : « In hujus persecutionis tempore statuendo diversus a se est Eusebius. In Historia annum Marci XVII ei assignat, in Chronico VII duntaxat. Hinc diversæ a se invicem doctorum sententiæ. Ego Chronico potius accedo, non quod bellum Parthicum cum ea conjungit Orosius ex conjectura sua, nulla prorsus Historiæ fide; nulla enim belli Parthici mentio in epistola Lugdunensium et Viennensium. Ego ex ipsa potius epistola repetendum censeo. » Verum Eusebius a se ipso minime dissentit, et quando sententiam mutasset, ejus Historiæ post Chronicon scriptæ standum esset. Excitatæ itaque in variis imperii Romani partibus variæ persecutiones ab ipso ferme initio imperii Marci Aurelii ad ejus fere finem, qua de re martyrium S. Justini ac S. Polycarpi, Apologiæ Athenagoræ ac Melitonis, aliaque argumenta nos dubitare non sinunt. Quare Eusebius in Chronico more sibi familiari anno septimo Marci quartam Ecclesiæ persecutionem consignavit, unoque tenore locutus est de martyribus in Gallia passis; licet hi anno tantum currenti martyrium fecerint, ut ipsemet accurate in Historia sua observavit. Eusebium in Chronico imitatus est Orosius libro septimo suæ Historiæ, ubi ait : « In diebus Parthici belli persecutiones Christianorum IV jam post Neronem vice, in Asia et in Gallia graves præcepto ejus extiterunt : multique sanctorum martyrio coronati sunt. » Ubi Orosius ex Historiæ fide bellum Parthicum cum persecutione conjungit, quia sanctus Justinus sub finem belli Parthici mortem oppetiit. Nulla quidem belli Parthici mentio in epistola Viennensium et Lugdunensium, sed in illa ejus fieri non debuit; cum longe post illud bellum, currenti nempe anno, Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis vexatæ fuerint. Cum hac de re ad Guillelmum Loydium Dodwelli amicum, et Angliæ suæ ornamentum scripsissem, ut ejus monitu in Dissertationibus ad D. Irenæum, quæ Londini sub prælo sudant, ab ea sententia discederet, ne alia inde in præclaro illo opere oriantur incommoda, non solum ille amici sententiam calculo suo probavit, sed magis in litteris ad me datis explicavit : « Nam, inquit, Eusebium sententiam mutasse constat. Cum enim in Chronico eam persecutionem in annum VII Marci retulerat, nullius autem usquam gentium persecutionis ejus anno XVII meminerat; posthac, in Historia sua absque ulla mentione persecutionis VII anno Marci, hanc Gallicam persecutionem in annum XVII Marci retulit : liquet, Eusebium mentem mutasse, et quamobrem mutavit, non est in obscuro. In Chronico quippe non cogitaverat, anno VII Marci Eleutherum nondum Ecclesiæ Romanæ præfuisse : hunc autem jam episcopum fuisse eo tempore, quando ea persecutio erupit, Eusebio Historiam scribenti constitit ex monimentis Ecclesiæ Lugdunensis. Eleuthero igitur secundum ejus rationes non citius episcopo facto, quam anno XVI aut XVII Marci Antonini, necesse habuit mutare sententiam, et pro VII Marci, scribere Marci XVII. Hanc autem emendationem illi male cessisse ex eo constat, quod hic annus XVII non erat annus τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως, id est, *solemni apud nos mercatu*, quod verba apud Eusebium sequentia ostendunt de ludis Lugdunensibus dici. Hi ludi incidebant in annos Christi CLXVII,

CLXXI, et CLXXV. Annus CLXVII qui primum Eusebio visus est, nunc etiam Dodwello meo videtur annus istius Gallicæ persecutionis. Neque enim ille Eusebium sequitur in annis Eleutheri figendis, ut in ejus ad Irenæum Dissertationibus propediem videbis. Citius integro decennio quam Eusebius Eleutheri episcopatum auspicatur. Idacium tuum huic anno persecutionem Gallicam tribuentem, ut et Orosium in diebus Parthici belli agentem contigisse, Hieronymianam versionem Chronici Eusebiani secutos non dubito. Sancti Polycarpi martyrium vir summus Pearsonus nuper Cestriensis episcopus in annum Christi CXLVII retulit, ut jam indicavit Dodwellus meus Dissert. Cyprianica XI, 33. Idem Pearsonus cum Fastis Alexandrinis (non tamen illorum auctoritatem, sed suas rationes secutus) Gallicam persecutionem refert in annum Christi CLXXV. Nolo ejus rationes delibando mutilare : nam eas propediem integras accipies in opere ejus posthumo, quod Londini nunc prælum exercet. » Ita vir eruditissimus, cui me plurimum debere profiteor.

4. *Persecutio Ecclesiæ Lugdunensis hoc anno excitata.* — Verum, licet egregium illum temporis characterem ex conventu ludorum causa Lugduni fieri solito de quo mox, solerter observarit Loydius, et post eum Dodwellus loco citato ; persecutiones tamen, quæ annis Marci VII et XVII contigere, minime confundendæ : cum tam Eusebium quam reliquos Epitomatores, quæ ad eamdem rem spectant, licet diversis plerumque gesta temporibus, uno eodemque anno non raro recitare,innumeris exemplis pateat ; certumque sit, Marco imperium administrante, fideles variis temporibus, diversisque in regionibus afflictos fuisse. Levior est autem utriusque viri eruditissimi conjectura, quam ut nobis persuadere possit, eum rerum narrandarum modum in loco Chronici, de quo agitur, non servasse Eusebium, cum vix exemplum adduci possit, quo demonstretur, eum retractando in Historia, quod jam in Chronico scripserat, a vero, quod amplexus fuerat, deflexisse ; quod tamen eidem in casu, de quo agitur, accidisse, uterque contendit. Gallicam itaque persecutionem non ideo in Chronico anno septimo Marci narravit, quod ignoraret, Eleutherum nondum pontificatum adeptum esse ; sed quia, ut dixi, morem sibi consuetum servare voluit, et persecutionem uno tenore narrare. Quod si revera Eusebius, dum Chronicon scriberet, arbitratus est, persecutionem Lugdunensem et Viennensem anno septimo Marci contigisse, ut ipsi volunt, in Historia, ut assolet, errorem illum correxit, et sententiam mutavit, tam quoad annum ejusdem persecutionis, quam quoad Eleutheri initium, quod tardius in Chronico distulerat. Non poterit autem Dodwellus Eleutheri pontificatum cum prioribus Marci Aurelii annis copulare, quin præcedentium Pontificum annos mutilet, aut Eleutheri annos augeat, vel denique ejus successorum pontificatum antevertat. Denique si Pearsonius S. Polycarpi martyrium ad annum CXLVII retraxit, quia in epistola Ecclesiæ Smyrnensis, in qua Polycarpi martyrium narratur, unius Augusti mentio fiat, ideoque Marco et Vero imperantibus martyrium istud accidere non potuisse, quod tamen Eusebius docuit, sine dubio fallitur, quia dum plures imperium regerent, in Actis publicis sæpe unius tantum mentio facta, ut anno CLXII, num. 2, demonstravi. Verum cum nullus inauditus damnari debeat, opus tanti viri avide expecto.

5. *Martyres Lugdunenses passi, dum ludi Drusiani ederentur.* — Venio nunc ad ludos, qui durante persecutione Lugdunensi celebrati dicuntur in epistola Viennensium et Lugdunensium ab Eusebio lib. 5, cap. 1, recitata, qui ejus opinioni, quam in Historia sequitur, minime officiunt. Aiunt ii in ea epistola, τῆς ἐνθάδε πανηγύρεως, etc., id est : « Ineunte igitur solemni apud nos mercatu, qui maxima hominum frequentia celebratur, utpote ex omnibus populis ac provinciis eo conveniente virorum multitudine, præses beatissimos martyres ad tribunal adduci jussit, tanquam in theatrali pompa eos populo ostentans. » Quibus ex verbis Loydius et Dodwellus, manifestum fieri arbitrantur, martyres Lugdunenses anno Christi CLXVII sanguinem effudisse. Hæc Dodwelli verba loco laudato : « Ludos instituit Drusus Lugduni in honorem Julii an. U. C. DCCXLIII, ut e Dione collegit, et Livii Epitomatore doctissimus pater episcopus Asaphensis, kalendis, ut videtur, Juliis illos dedicaturus. Sed repentino Germanorum incursu impeditus est, ne illo anno dedicare posset. Proximo itaque anno venit in Galliam ipse Augustus. Inde ludi instaurati, non in Julii (ut antea constitutum erat) honorem sunt, sed ipsius Augusti ipsis kalend. mense videlicet Augusto sacro. Meminit Suetonius, meminit etiam sub Hadriano Juvenalis, et sub Alexandro Severo Dio. Instituti sunt Iulo Antonio, Fabio Africano coss., an. U. C. Varroniano DCCXLIV. Pentaetericos fuisse probabile est, id est, quarto quoque anno absoluto, quinto ineunte rediisse, ut pentaetericos explicat Censorinus (de Die Natali cap. 18). In hos ludos incidisse hanc persecutionem ex ipsa constat Lugdunensium epistola. Annus itaque Urbis DCCCCXX agonalis fuerit necesse est, Christi nimirum pro æra vulgari CLXVII. » Ita Dodwellus, ut persecutionem illam ab anno Christi CLXXVII, in quem ludos illos incidere non potuisse arbitratur, summoveat.

6. *Ludi Lugdunenses quotannis celebrati.* — At licet certum sit, aram Lugduni primum Augusto dedicatam esse, *kalendis Augustis Iulo Antonio, Fabio Africano coss.*, ut diserte testatur Suetonius in Claudio cap. 2. Ludi tamen illi non singulis quinquenniis, sed quotannis celebrati, ut observavit Marca in Dissert. de Primatu Lugdunensi num. C et sequentibus, qui fuse loquitur de conventu illo populorum Galliæ, qui quotannis fiebat in colonia Lugdunensi ad aram Augusto principi dicatam, ubi et ait, de eo conventu accipi debere insignem locum epistolæ Lugdunensium, de quo agitur, et Rufinum, laudatum Eusebii locum sic vertere : « Die

quodam celeberrimo, in quo ex omnibus provinciis coeuntes nundinas celebrare solent. » Recte conventum solemnem, inquit Marca, seu πανήγυριν *nundinas* vertit : eo significatu in veteribus glossis, nundinæ, ἑορτή, quæ mercimonia quoque significant, quod agitari solerent diebus festis. Quod autem apud Eusebium ex omnibus gentibus conflatum conventum, intelligi debet de omnibus saltem trium Galliarum populis, id est, de populis Aquitanicæ, Belgicæ, et Lugdunensis, quibus Galliarum partibus tres Galliarum partes a Julio Cæsare subactæ continebantur. Nam præter nundinas singulis annis fieri solitas, in honorem Augustorum primores illarum provinciarum conveniebant ad hoc templum, et solemnes festos dies agitabant, quam celebritatem seu festum Dio, non sub Alexandro Severo, sed lib. 54, *sua ætate*, id est, sub principatu Alexandri Severi, qui anno CCXXII imperium iniit, adhuc perdurasse testatur. Quod si contendat Dodwellus, ludos illos singulis annis non esse Lugduni editos, unde habet eosdem pentaetericos fuisse, aut aliquando non dilatos, aut anticipatos; cum Nerone imperante ludi Olympiaci omnium celeberrimi per biennium dilati fuerint, ipsaque imperatorum quinquennalia et id genus festa sæpe annis non suis celebrata constet? Certe anno Christi quadragesimo, Urbis vero conditæ DCCXCIII, qui secundum rationes Dodwelli agonalis non fuit, Caligula, dum Lugduni esset, ludos illos celebrari jussit, ut docet Suetonius in Caligula, cap. 20 : « Edidit et peregre spectacula : in Sicilia Syracusis asticos ludos, et in Gallia Lugduni miscellos. Sed et certamen quoque græcæ latinæque facundiæ, quo certamine ferunt victoribus præmia victos contulisse, eorum et laudes componere coactos. Eos autem qui maxime displicuissent, scripta sua spongia linguave delere jussos, nisi ferulis objurgari, aut flumine proximo mergi maluissent. » Suetonium vero de ludis a Druso institutis loqui, certum facit Juvenalis satyra prima, ubi ait :

Palleat, ut nudis pressit qui calcibus anguem,
Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.

Denique Caligulam anno Christi XL eos ludos edidisse, discimus tam ex Suetonio loco laudato cap. 17, ubi prodit imperatorem istum *Lugduni* tertium consulatum eo Christi anno gestum iniisse, quam ex Dione lib. 59, qui asserit, eum præfato anno in Britanniam trajecisse, per Gallias sc. ludi itaque Lugdunenses extra legitimum tempus editi, aut, quod longe probabilius, quotannis de more exhibiti; neque propter conjecturas supra recitatas persecutio Lugdunensis a præsenti anno dimovenda, certaque pro incertis relinquenda.

7. *Quo in loco quove die martyres Lugdunenses passi.* — Dubitandum non est, inquit Marca laudatus, quin ad recitationes istas publicas et solemnes auditorium esset in ædibus Augusti, suis gradibus, subselliis, anabathris, et orchestra instructum. Ejusmodi auditoria, quæ ex Hadriani instituto dicta sunt *Athenæa*, ut patet ex Dione, Lampridio, Capitolino et Victore, quæ dein voce paulisper deflexa *Athenica* dici cœperunt. Quod verbum usurpatum a Trebellio ad significandam bibliothecam publicam. Inde dictum est *Athanacum* locus, ubi erat Athenæum, ac si diceres Athenaicum, eadem inflexione, qua ex Achæo fit Achaicus. Unde in antiquis instrumentis vetus monasterium in area ædium Augusti dirutarum extructum, dicitur *Athanacum*, vulgo, *Aisnay*. Quod nomen eidem loco erat ante Gregorii Turonensis tempora, qui meminit Martyrum Athanacensium, ita dictorum, ut ipse notat, a loco ubi passi sunt Lugduni. Quod indiget interpretatione : martyres enim confecti sunt in ampitheatro, cujus rudera visuntur in colle *Forvieræ* : sed eorum corpora ludibriis plebis exposita sunt per sex dies, dein combusta, cineresque dejecti in Rhodanum, Eusebio teste, scilicet ad confluentes fluminum, ante Augustorum ædes, ut illis hæc quasi victima Christianorum devoveretur. Unde Gregorius diserte observavit, in *Athanaco* combusta fuisse martyrum corpora, quæ tamen supplicio affecta in amphitheatro Eusebius docuerat. Ad hæc, quod Hieronymus, Ado, Usuardus, Beda, Notkerus, aliique natalem Lugdunensium martyrum in diem IV nonas Junii conferunt, nihil nos movere debet; quia, ut scribit Valesius in Notis ad laudatum Eusebii locum, diu post illorum necem, cum illorum reliquiæ inventæ fuissent, hic dies potissimum electus est, quo omnium simul memoria celebraretur; cum tamen non uno eodemque die omnes passi sint, ut ex epistola Ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis constat. Denique, quod ait Dodwellus citatus, persecutionem, quæ sub Marco contigit, ipsum non habuisse auctorem, nec tam multos coronasse, quam putant, martyres, ex epistola Christianorum Lugdunensium evertitur. In ea enim dicitur : « Quippe rescriptum fuerat a Cæsare, ut confitentes quidem gladio cæderentur; hi vero qui negarent, dimitterentur incolumes. » Auctor igitur persecutionis imperator; et an pauci fuerint, qui Christum confessi martyrium pertulere, docet Eusebius loco numero tertio hujus anni relato. Verum quidem est, in quibusdam provinciis ex incursione popularium persecutionem ortam; sed hoc non probat paucos morte affectos, aut persecutionem atrocem non fuisse. Quod non tantum de Marci persecutione, sed et de aliis dicendum. Video enim Dodwellum ad paucitatem martyrum ostendendam, identidem imperatores excusare, culpamque in populum rejicere, quasi furor populi martyrum numerum minuerit. Sarta itaque tectaque Martyrologiorum fides, sive edictis principum Romanorum, sive furore populorum Christiani martyrio coronati fuerint. Præterea Dodwellus ideo persecutionem sub Marco Aurelio brevem fuisse contendit, ut martyrum numerum minuat, et opinionem suam de paucitate martyrum omnimodis adstruat.

8. *Athenagoras Apologiam Marco et Lucio Vero obtulit.* — Ad num. 39 et seq. Quo anno, quibusvis imperatoribus Athenagoræ Atheniensis philosophi

legatio pro Christianis contigerit, in controversiam vocatum; ex titulo præsertim legationis difficultas orta : « Imperatoribus M. Aurelio Antonino, et L. Aurelio Commodo Armeniacis, Sarmaticis, et, quod maximum est, Philosophis. » Cum enim tam L. Verus, qui cum M. Aurelio imperabat, quam Commodus M. Aurelii filius, annoque superiori Augustea dignitate cohonestatus, L. Aurelii Commodi nomina tulerint, Baronius, aliique multi eam legationem ad M. Aurelium, et L. Aurelium Commodum, ejus filium, directam crediderc; quam alii contendunt ad M. Aurelium et L. Verum scriptam esse. Verum eam M. Aurelio et L. Vero, idque anno centesimo sexagesimo sexto, oblatam esse, multa probant argumenta. Primum, in fine Apologiæ Athenagoras ait : « Ecqui enim consequentur æquius ea, quæ petunt, quam nos adeo vobis devoti addictique? Nos enim pro imperio vestro preces ad Deum fundimus, et ut filius (quod justissimum est) in regno olim parenti succedat. » Quæ verba de M. Aurelio et Commodo ejus filio jam Augusto intelligi non possunt; cum is jam cum patre imperaret, filiosque, qui ei succederent, non haberet. Sed e contra anno centesimo sexagesimo sexto, quo Marcus et Lucius Verus imperabant, Commodus a patre, petente Lucio, Cæsar nuncupatus fuit, quem ut patri aliquando succederet, Deum deprecari Christiani poterant. Verum quidem est, in eadem Apologia, pag. 17 editionis Parisiensis, legi : « Vos quidem in summa imperii majestate, adeo conjunctis animis orbem gubernatis, ut inde cælestis etiam regni contemplationem clarius animo quis complecti queat. Ut vobis enim patri et filio in potestate sunt omnia, regno divinitus in vos collato (regis enim anima, inquit Spiritus propheticus, in manu Dei est) : sic uni Deo, et Filio ejus, hoc est, Verbo inseparabili subjecta sunt omnia. Quæ verba demonstrare videntur, eam Apologiam patri et filio imperatoribus præsentatam esse. Sed observandum, Athenagoram Christianos impietatis accusatos defendentem, ostendere, deos Gentilium nullam vim atque efficaciam habere, uni vero Deo Christianorum et Filio ejus subjecta esse omnia, uti in gubernatione imperii patri et filio in potestate cuncta essent, regno divinitus in eos collato; ubi L. Verum, qui M. Aurelii gener erat, filium vocavit, ut comparatio melius quadraret : nec aliud in hoc loco arcanum latet, ut recte vidit Toinardus vir eruditissimus, quando cum eo hanc sententiam communicabam.

9. *Hæc sententia magis confirmata.* — Alterum argumentum desumitur ex secunda Justini Apologia M. Aurelio et L. Vero oblata, in qua uterque philosophus appellatur, et de qua Hieronymus lib. de Ecclesiæ Scriptoribus loquens ait, pro religione Christi in tantum laborasse, ut Antonino Pio librum contra gentes scriptum daret, « et alium librum successoribus ejusdem Antonini, M. Antonino Vero, et L. Aurelio Commodo; » ubi vides, L. Verum ab Hieronymo vocari L. Aurelium Commodum, et sanctum doctorem eumdem titulum secundæ Justini Apologiæ attribuere, quem suæ legationi Athenagoras præfixit; quia nempe utrumque scriptum iisdem imperatoribus oblatum. Nec refert quod L. Verus in nummis nunquam dicatur *Commodus*, sed tantum *L. Aurelius Verus*, ut videre est apud Mediobarbum. Nam, ut supra demonstravi, imperatores vulgo sæpe aliis nominibus vocati quam in nummis et inscriptionibus, ut vel locus laudatus Hieronymi nos dubitare non sinit. Duo itaque illi philosophi in titulo legationis Athenagoræ memorati, M. Aurelius et L. Verus; non vero Marcus et Commodus ejus filius; cum is nec moribus, nec doctrina unquam philosophus fuerit, sed, ut ait Lampridius in ejus Vita, « a prima statim pueritia turpis, improbus, crudelis, libidinosus, ore quoque pollutus et constupratus » fuerit. Præterea in laudato hujus legationis titulo uterque imperator *Armeniacus* nuncupatur, quod nomen Commodo M. Aurelii filio attributum non invenimus. Verum quidem est, utrumque imperatorem in eodem *Sarmaticum* etiam appellari, quo nomine L. Verus Marci in imperio collega vocatus non fuit; cum tamen Commodus Marci filius jam ab uno aut altero anno *Sarmaticus* in nummis dicatur. Sed titulus ille intrusus videtur, et in græco loco Σαρματικοῖς id est, *Sarmaticis*, legendum, Παρθικοῖς id est, *Parthicis*.

10. *Quo anno ea Apologia præsentata.* — Eam Apologiam Athenagoras Marco et Lucio imperatoribus obtulit anno Christi centesimo sexagesimo sexto, quo pacem per orbem Romanum viguisse monstravimus. In ea enim legatione legitur : « Universus hic terrarum orbis, vestræ prudentiæ beneficio, altissima pace perfruitur. » Quare Dodwellus, qui in Dissert. XI Cyprianica de Paucitate Martyrum, num. XXXVII, ubi hanc Apologiam M. Aurelio et L. Vero porrectam recte scribit, in anno, quo ea iis imperatoribus oblata, manifeste peccat. Ait enim, Athenagoram eam scripsisse anno centesimo sexagesimo octavo, quo tamen bellum ardebat, et uterque Augustus Imp. V appellatus est, ut suo loco dictum. Verum quidem est, currenti anno pacem præcedenti sancitam, adhuc servatam fuisse. Nam Mediobarbus hunc M. Aurelii nummum producit : M. Antoninus Aug. Germ. Sarm. Tr. P. XXXI. in postica : Imp. VIII. Cos. III. P. P. S. C. Pax Æterna Aug. Cernitur figura stans clypeorum acervum incendens, et sinistra cornucopiæ tenens. Refert et alia eamdem in rem numismata Mediobarbus; quæ cum tribunitia potestate XXXI hoc anno inchoata notentur, apparet, verum esse quod scribit Baronius, hoc nempe anno orbem Romanum in pace fuisse. Verum ex ea deduci non potest legationem Athenagoræ ad præsentem annum pertinere, ut ex dictis liquet. Neque præterea verum est quod scribit Baronius, usque ad præsentem annum, M. Aurelii decimum septimum, bellum in imperio arsisse; cum sexto imperii ejus anno omnia tranquilla fuisse suo loco demonstraverimus. Denique fallitur doctissimus cardinalis, quando dicit bellum hoc anno rursus instauratum, ut anno sequenti ostendemus.

11. *Obitus S. Soteris PP.* (1) — Ad num. 50 et seq. *Soter* pontifex Romanus ad Deum migravit anno centesimo septuagesimo Cethegi et Clari consulatu notato, ut habet auctius Chronicon veterum Pontificum. Chronicon enim Damasi per hæc tempora corruptum, in eoque hæc tantum verba leguntur : « Soter annis novem, mensibus tribus, diebus duobus. Fuit temporibus Antonini et Commodi a consulatu Veri et Erenniani, usque Paterno et Bradua. » Ubi Eleutheri nomen desideratur, quamvis hæc verba *fuit temporibus*, et sequentia, de eo, non vero de Sotere dicantur, et desiderentur consules, tam quibus *Soter* cœpit, quam quibus vivendi finem fecit. Is tamen defectus ex auctiori Chronico veterum Pontificum suppleri potest. Colitur Soter die XXII Aprilis, qui potius ad aliquam ejus translationem, quam ad ejus mortem referendus. Sedit annos novem et aliquot menses ac dies, ut in variis catalogis legitur, eique Eleutherus successit.

12. *Decretales Soteris.* — Decretales duæ *Soteri* adscribuntur, quæ viris eruditis existimantur supposititiæ. Prior est ad Campaniæ episcopos, in qua habetur testimonium ex Idacio desumptum. Secunda vero epistola ad episcopos Italiæ scripta, habet varia ex Leone primo et Martino primo, quæ eam commentitiam probant.

(1) Anno Christi 170 obiisse *Soterem*, eique *Eleutherum* successisse, hoc loco Pagius scribit. Verum Constantius, pag. 86, expensis catalogi Bucheriani mendis, ex Eusebio, qui in proœmio Histor. Eccl. lib. V docet, *Eleutherum*, anno *decimo septimo* imperii *Antonini Veri*, id est *M. Aurelii*, quod est A. D. 177 pontificem creatum, hoc anno pontificatum iniisse, haud immerito putat; cumque idem Eusebius in Chronico, *quindecim annos* sedisse referat, ejusque mortem post necem *Commodi* contigisse, *Eleutheri* obitus illigandus videtur A. D. 193. Diem natalem aliquot martyrologia ad diem XXVI Maii, Hieronymiana ad diem VI Septembris referunt. MANSI.

ELEUTHERI ANNUS 2. — CHRISTI 180.

1. *Irenæus creatus episcopus Lugdunensis Romam venit.* — Christi anno centesimo octogesimo, Rufo et Orphito coss., cum S. Photinus, episcopus Lugdunensis, anno superiori glorioso martyrio jam nonagenarius ex hac vita migrasset, in locum ejus substituitur Irenæus. Hæc Eusebius[1], atque S. Hieronymus[2]; qui cum certum tempus, quo Irenæus Photino subrogatus fuerit, non definiant, haud longas interpositas esse moras significant; tamen non continuo post Photini martyrium suffectus eidem fuisse videtur, qui adhuc presbyter ad Eleutherum Romanum pontificem (ut vidimus) a martyribus est legatione perfunctus. At vero Ecclesia illa, persecutione vehementer exagitata, haud valuit diutius carere, qui fracta consolidaret, ac dispersos congregaret, episcopo. Auditor hic fuerat Polycarpi, ut ab eo scripta ad Florinum testatur epistola, cujus fragmentum ab Eusebio[3] recitatum, superius posuimus, cum de ipso egimus Polycarpo; ab eo autem fuisse ex Asia amandatum in Gallias, tradit Gregorius Turonensis[4]. At non Polycarpi modo, sed et Papiæ Joannis discipuli fuisse auditorem, S. Hieronymus[5] scribens ad Theodorum testatur his verbis : « Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, et Papiæ auditoris evangelistæ Joannis discipulus, Ecclesiæ Lugdunensis episcopus quod Marcus quidam, etc. » ea etiam ex causa, quod auditorum Apostolorum auditor fuerit, Epiphanius[1] cum Apostolorum successorem, priscumque theologum nominat.

[1] Euseb. lib. V. c. 6. — [2] Hieron. de Script. Eccles. in Iren. — [3] Euseb. lib. V. c. 19. — [4] Gregor. Turon. histor. Fran. lib. I. c. 29. — [5] Hieron. epist. XXIX.

2. *Idem in Valentinianos aliosque hæreticos scribit.* — Hic igitur postquam Romam ad Eleutherum se contulit, quod vidisset ibi cariosum senem Valentinum hæresiarcham, sed in discipulis reviviscentem (ad Eleutheri enim tempora in Urbe illum perseverasse, affirmat Tertullianus[2]) et inter alios cum fœtus illius contemplatus esset Florinum et Blastum, olim Romanæ Ecclesiæ presbyteros, sed ob impietatem ab eodem pontifice gradu depositos, non recto incedentes pede, sed in deterius raptim ad impietatem protabentes; adversus eosdem epistolas, seu potius commentarios scripsit. Elucubravit paulo post etiam illud adversus Valentinianos eruditissimum ac plane celeberrimum, quod solum ex multis præ manibus habetur, opus. Eædem quippe ab eo editæ scriptiones, tempore Eleutheri eas fuisse elaboratas, aperte demonstrant. Sed in primis quod pertinet ad Florinum et Blastum, hos Romæ obortos hæreticos eo tempore, quo Montanus pseudopro-

[1] Epiph. hæresi XXIV. XXXI. — [2] Tertul. de præscr. c. 30.

pheta in Phrygia cognitus est, Eusebius[1] testatur sic dicens :

3. « Nonnulli Romæ vigebant; quorum Florinus presbyterii ecclesiastici gradu abdicatus, et Blastus persimili implicatus errore pariter cum illo principatum obtinuit. Isti certe complures alios, quasi ab Ecclesiæ complexu abstrahentes, in suam pertraxere sententiam : quorum uterque separatim novam sectam ad veritatem evertendam excogitare laboravit. » Hæc de origine malorum Florini et Blasti Eusebius, qui post multa de flagranti Irenæi pro veritate studio adversus eos, hæc ait[2] : « Cum quidam rursus sanam et sinceram Ecclesiæ consuetudinem Romæ depravare studerent, Irenæus varias contra eos composuit epistolas : unam ad Blastum quam inscripsit de Schismate ; alteram ad Florinum de Monarchia, sive, quod Deus non sit auctor et fabricator mali. Nam iste Florinus contrariam illi sententiam videbatur acriter propugnasse : cujus causa etiam (quandoquidem in errorem Valentinianorum lapsus erat) Irenæus librum de Ogdoade conscripsit, in quo satis aperte declarat, se Apostolorum temporibus proxime successisse. » Meminit et paulo post dictæ ejusdem Irenæi ad Florinum epistolæ, ad memoriam revocans disciplinam qua a pueris ambo imbuti fuerant a Polycarpo, de qua superius. Adjicit ad errorem Blasti id etiam Tertullianus[3] : « Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere : Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi quarta decima mensis. Quis autem nesciat quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad regem Christum redigit? » At veniale id fuisset Blasto, nisi ea de causa schisma conflasset, et aliis enormioribus erroribus se perniciose addixisset; nam ejusmodi ritus de celebrando Paschate decima quarta die, in compluribus sanctis viris usque ad Victorem Romanum pontificem fuit æquanimiter toleratus.

4. Cæterum quod ad Florinum spectat, si qui dicti sunt a Philastrio[4] Floriani, a Florino velimus esse denominatos, impurissimo Carpocrati inhæsisse, alterumque alteri suas communicasse sordes oportuit; quandoquidem qui Floriani, iidem Carpocratiani etiam dicerentur. Sed cum de Florianis, sic a Florino dictis, agit Augustinus[5], nihil de obscœnitate Carpocratis illis adhæsisse commemorat, sed tantum illud, quod Deus causa malorum esset. Verum Theodoretus[6] nonnisi Valentini sectam impingit utrisque, cum ait : « Jam vero Florinus quoque et Blastus, qui in presbyterorum catalogum Romæ erant cooptati, in Valentini perniciosam sectam declinaverunt. Ferunt beatissimum Irenæum eorum morbum deplorantem, scripsisse adversus Valentinum. » At cum (ut vidimus) Eusebius hos separatim novam hæresim excogitasse tradat, aliquid amplius Valentini hæresi eos oportuit addidisse. Sic igitur, ex his quæ dicta sunt ex diversis auctoribus de Florino, et Blasto loquentibus, ambos Valentinianos fuisse; sed quod Deus malorum sit causa, Florinum docuisse; Blastum vero de Paschatis tempore judaizasse, ac ea de causa se ab Ecclesia segregasse patet : reliqua autem de utrisque remanserunt obscura. Verum ea ex parte, qua dictum est Valentinianos Carpocrati communicasse, et proinde Gnosticos dictos esse, iidem earumdem turpitudinum participes forte dici posse videntur.

5. Sed ut ad Irenæum revertamur, cum ad certam indubitatamque veritatem cognoscendam, Valentinianos omnes et alios simul hæreticos provocat ad apostolicas traditiones in Romana Ecclesia inviolabiliter custoditas per successores Romanos Pontifices, numeransque eos a Petro usque ad Eleutherum[1]; plane significat (quod dictum est alias) se sub eodem pontifice illa scripsisse, nec nisi cum in Gallias reversus est; nam in ejus operis præfatione hæc ait : « Non autem exquires a nobis, qui apud Celtas commoramur, et in barbarum sermonem plerumque avocamur, orationis artem, quam non didicimus; neque vim conscriptionis, quam non affectamus; neque ornamenta verborum, neque suadelam, quam nescimus : sed simpliciter et vere et idiotice ea, quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies. » Græce autem ipsum scripsisse, omnes consentiunt.

6. Sed ad hæc Eleutheri tempora perseverasse Romæ una cum Valentino etiam Marcionem nunquam sibi constantem, sed sæpe de errore exomologesin facientem, iterumque corruentem, jam et superius diximus ex Tertulliano[2], qui ait : « Ubi tunc Marcion Ponticus nauclerus, Stoicæ studiosus? ubi tunc Valentinus, Platonicæ sectator? nam constat illos neque adeo olim fuisse Antonini fere principatu et in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem ; donec sub episcopatu Eleutheri benedicti, ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres quoque vitiabant, semel et iterum ejecti. » Hos quidem (quantum ex iis conjicere licet) quo facilius in rectæ fidei gregem possent irrumpere, sæpius mutasse formam, apparet. Cæterum quod Marcion apud ethnicos Stoicum philosophum ageret, ejusdemque scholæ, cujus et ipse Marcus imperator studiosissimus erat, sectatorem se esse profiteretur; et quod Valentinus ac sui omnes ex dogmatis disciplina negarent subeundum esse martyrium ; inde factum est, ut exagitata sæpius ejusdem Marci tempore Ecclesia Romana persecutionum procellis, hi soli impietatis propagatores Romæ, in pace egerint, ibique diutius vixerint; ipsam tamen Romanam Ecclesiam nequicquam horum sorde fœdatam, sed clariori jubare veritatis, majorique splendore in tenebris effulsisse, Irenæus (de quo sæpius diximus) pluribus egregie cum ad ejus sinceritatem illos provocat, plane demonstrat.

7. Idem Irenæus præsentis quoque temporis

[1] Euseb. lib. v. c. 14. — [2] Idem lib. v. c. 19. — [3] Tertul. de præscript. c. 53. — [4] Philast. c. 58. — [5] Aug. de hæres. c. 66. — Theodor. hæret. fab. lib. I.

[1] Iren. lib. III. c. 3. — [2] Tertul. de præscr. c. 30.

Catholicæ Ecclesiæ, quibus semper abundare soleret, divina charismata recenset [1], quæ et Eusebius [2] recitat in hæc verba : « Plurimum abest, ut hæretici possint mortuum suscitare sicut Dominus ipse, sicut ejus Apostoli prædicationis subsidio adjuti, sicut alii e fratribus complures suscitarunt. Sæpenumero autem, aliqua causa necessaria illud ipsum postulante, spiritus mortui (propterea quod tota Ecclesia illius loci, ubi hujusmodi gerebatur, cum jejunio et multa intercessione Deum orabat) in corpus rediit, et hominis vita sanctorum precibus donata est. » Rursus paululum in oratione progressus, sic ait : « Quod si Dominum non revera quidem, sed oculos hominum quasi visis præstringendo, ista edidisse dixerint illos ad prophetarum libros deducemus, ex illisque ostendemus perspicue omnia de illo ad eum modum prædicta esse, et vere post evenisse, et eum solum Filium Dei esse. Quapropter qui vere sunt ejus discipuli, in nomine illius per gratiam ab illo acceptam ejusmodi præstant, quo reliquis hominibus gratificentur, sicut quisque eorum ab eo donum acceperit. Quidam enim dæmones sic pro certo et vere ejiciunt, ut non raro hi, qui malis et nequam spiritibus purgati fuerint, tum fidem recipiant, tum in Ecclesia et fidelium hominum societate constanter perseverent. Nonnulli rerum futurarum præscientia, divina visione et prædictione prophetia imbuuntur.

8. « Alii eos qui gravibus morbis afflictantur, per manuum impositionem curant, et ad pristinam valetudinem restituunt. Jam vero (ut diximus) mortui suscitati sunt, et multos annos post apud nos commorati. Quid plura? Dona sane ne dicendo quidem numerari poterunt, quæ Deus Ecclesiæ per universum mundum diffusæ donavit, quibusque illa in nomine Jesu Christi sub Pontio Pilato crucifixi in dies singulos multa miracula ad gentium utilitatem efficit, et neque quemquam dolo et fallaciis deludit, neque hæc agit pecuniæ cupiditate, aut quæstu ducta. Alio loco idem auctor scribit : « Multos fratres in Ecclesia ipsi audivimus, qui et dona prophetiæ habent, et variis linguis per Spiritus sancti gratiam loquuntur, et occulta hominum in apertum proferunt ad aliorum commoditatem, et mysteria Dei perspicue et evidenter aperiunt. Ista de varietate donorum in eorum animis, qui eisdem digni habebantur, ad tempora modo commonstrata residentium hactenus disseruimus. » Hæc apud Eusebium.

9. *Quid de divina Scriptura per Esdram restituta sentiendum.* — Sed et de divinis Scripturis ejusdem Irenæi auctoritate probatis, idem [3] Eusebius quæ de ea re ab eo scripta sunt recitat, deque illarum interpretibus; qui hactenus extitissent, ejusdem quoque verbis meminit, nempe de illis septuaginta duobus divinæ Scripturæ interpretibus, qui primo divinam Scripturam transtulerunt in græcum, deque Theodotione Ephesio, et Aquila Pontico, quos ut Christi divinitatem imminuentes Ebionæi hæretici, qui Christi divinitatem negarent, secuti essent. At nos de interpretibus Scripturæ divinæ opportunius agemus inferius.

10. Verum illud hic dissimulare non possumus, quod idem S. Irenæus [1] de restitutione librorum facta per Esdram tradit his verbis, quæ idem quoque Eusebius [2] sic recitat : « Nec mirum sane est, Deum istud fecisse, » de septuaginta duobus interpretibus scilicet : « qui etiam cum Scripturæ, dum populi Israelitici captivi sub Nabuchodonosor tenebantur, penitus interiissent, et Judæi post annos septuaginta rediissent : deinceps temporibus Artaxersis Esdram sacerdotem ex tribu Levi, divino Spiritus sui afflatu incitavit, ut cum libros omnium prophetarum, qui antegressi fuissent, de integro conscriberet, tum legem a Moyse promulgatam populo de integro restitueret. » Hæc Irenæus secundum Eusebii lectionem; licet in ea, quæ communi usu habetur præ manibus, ea verba adjiciantur : « Prophetarum omnium rememorare sermones : » præteriisse ea verba in textu posita ipse videtur Eusebius; nam in Chronico, Olympiade octogesima, anno secundo, ait de Esdra post alia : « Affirmaturque divinas Scripturas memoriter condidisse et, ut Samaritanis non miscerentur, litteras judaicas commutasse : » cujus sententia pari quadam consensione a pluribus æque accepta videtur.

11. At quoniam res ejusmodi est, quam (licet non horum temporum res gesta sit) ad Ecclesiasticam tamen historiam magnopere pertinere, omnes facile judicabunt, hanc elucidare operæ pretium ducimus. Tertullianus [3] itidem, qui his ipsis cum Irenæo temporibus vivebat, hæc de Esdra in eamdem sententiam : « Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis, omne instrumentum judaicæ litteraturæ per Esdram constat restauratum. » Sed et Clemens Alexandrinus [4] id ipsum affirmat, cum ait : « Esdras levites, qui factus fuerat sacerdos, prophetavit, omnes veteres rursus Scripturas renovans. » Sed et citatur epistola S. Basilii ad Chilonem, in qua hæc habentur descripta : « Hic campus in quo secessu facto Esdras omnes divinos libros ex mandato Dei eructavit. » Id ferme Theodoretus in præfatione super Psalmos, et alii. Sane quidem et S. Hieronymus in Elvidium agens nominat Esdram restauratorem Pentateuchi. Ex his igitur quam amplissimorum virorum, atque aliorum recentiorum additis testimoniis, ea opinio penes complures invaluisse videtur, ut, cum captivitatis Babylonicæ tempore incensum est templum, civitas diruta, et populus ductus in captivitatem, divinæ quoque Scripturæ libri exusti perierint, sed in restitutione urbis et templi omnes fuerint per Esdram restituti; nimirum divini afflatu Spiritus absque aliquo exemplari, ut prius erant, ex integro eos fuisse dictatos; quorum sententia dici oporteat, divinam illam a Moyse

[1] Iren. lib. XXII. cap. 36. — [2] Euseb. lib. V. cap. 7. — [3] Euseb. lib. V. cap. 8.

[1] Iren. lib. III. c. 25. — [2] Euseb. lib. V. c. 8. — [3] Tertul. de habitu mulieb. c. 3. — [4] Clem. Alex. Strom. lib. I.

et prophetis legem Scripturamque traditam penitus excidisse, sed Esdra auctore iterum fuisse scriptam.

12. Sed unde hæc sententia dimanarit, prima fontis origo est demonstranda. Certe quidem apud libros Esdræ ab Ecclesia receptos nihil tale est invenire; imo extitisse tunc legis libros, ea Scribarum rogatio monstrat, quæ ait [1] : « Dixerunt Esdræ Scribæ, ut afferret librum legis Moysi, quem præceperat Dominus Israeli. Attulit ergo Esdras sacerdos legem coram multitudine virorum ac mulierum, cunctisque qui poterant intelligere, in die prima mensis septimi, et legit in eo aperte, etc. » Sic ergo ex scripto libro legisse Esdras dicitur, non numen dictasse legem; nec aliter habet, qui Judaicas antiquitates accuratius est prosecutus, Josephus, cujus hæc sunt verba [2] : « Rogaverunt Esdram, ut eis legem Moysi legeret? quod et fecit, stans in medio multitudinis a mane usque ad meridiem. Ex qua lectione non solum in præsens et futurum discebant quid esset justum, sed etiam præteritorum memoriam retractantes lacrymabantur. » Hæc Josephus; quibus plane non memoriter ab eo recitatam, sed ex scripto lectam fuisse legem apparet. Denique nullus penitus antiquorum Hebræorum reperitur, qui libros divinos penitus periisse, et per Esdram divinitus renovatos tradiderit. In apocrypho tantum, ab Ecclesia penitus improbato atque rejecto quarto libro [3] Esdræ leguntur fusius scripta, quæ de lege recens ab Esdra absque aliquo exemplari divinitus dictata feruntur. Porro librum illum manifestos errores, qui repugnent catholicæ veritati, continere, certum est. Sixtus [4] et alii collegerunt eos; ad quos lectorem amandamus.

13. Nec rursum quod aiunt, Esdram litteras hebraicas commutasse, ac proinde non eo charactere, quo olim exarata est lex, post Esdram haberi conscriptam, probatur antiquorum Hebræorum auctoritate. Quod si aliqua ab eo facta est commutatio litterarum, de quinque finalibus tantum contigisse potuit : nam Philo [5] Judæus et Judæorum disertissimus, illa ipsa lingua ac charactere, quo antiquitus scripta lex est, sic permansisse semper absque aliqua mutatione usque ad tempora Ptolemæi Philadelphi, qui eam per Hebræos in græcum transferri curavit, aperte testatur; qui tamen cum dicat chaldaica lingua legem fuisse conscriptam, hebraicam proculdubio linguam intelligit, quod Abraham Chaldæus fuerit, et chaldaica illorum temporum lingua eadem esset cum hebraica; quod et de eo testatur S. Hieronymus, cum ait [6] : « Philo arbitratur linguam Hebræorum ipsam esse chaldaicam, quia Abraham de Chaldæis fuit ; » cæterum in confesso est apud omnes, legem hebraice fuisse conscriptam, et ex hebraico idiomate a septuaginta interpretibus græco sermone donatam; id Josepho, id etiam reliquis tam Judæis, quam Græcis, atque Latinis testantibus.

14. Sed mea quidem sententia, inde horum omnium dubitationum causa atque origo manasse videtur, quod apud eos opinio illa invaluisset, una simul cum urbis excidio, ac templi combustione, sic divinos quoque libros incensos esse, ut nullum illorum exemplar reliquum fuerit; quo certe nihil mendacius dici posse videtur. In primis enim si exemplo agenda res est; cum sub Antiocho, ac demum sub Vespasiano eamdem cladem, imo longe majorem, Judæi sint experti : num quia incensi sunt libri eorum, vel in manus Gentilium devenerunt, fuerunt illi ab aliquo novo Esdra dictante, miraculo iterum edito, restituti? an non potius quod innumera suppeterent eorumdem exemplaria fidelissime scripta? Sed agedum, hæc ut certiora reddantur, ad veterem et inolitam Hebræorum consuetudinem eos, qui de his dubitant, provocemus.

15. Cum templum nonnisi unum, in quod omnes undique convenirent, apud Judæos esse posset, in quo sacrificia offerrentur; provisum est tamen, ut religioni eorum alia quoque via consultum esset : nimirum ut in civitatibus, oppidis, ac etiam vicis synagogas, domus ipsas publicas habere possent, in quibus simul tum precationis causa, tum etiam gratia divinæ Scripturæ, quæ quolibet sabbato legebatur, frequentes agerentur conventus : quod non solum Judæorum innumeris testibus exploratum habetur, sed etiam pluribus tum sacri Evangelii, tum Actuum Apostolorum testimoniis confirmatum redditur : et ut res exemplo clarior fiat, hæc apud Lucam [1] de Domino : « Venit Nazareth, ubi erat enutritus, et intravit secundum consuetudinem suam die sabbati in synagogam, et surrexit legere, et traditus est ei liber Isaiæ prophetæ, etc. » Si in Nazareth exigui oppiduli synagoga erant sacri libri ad legendum, quid de aliis amplioribus locis dicendum? Per omne quidem sabbatum legi solitas divinas Scripturas tum legis, tum prophetarum, idem Lucas testatur in Actis, sic dicens [2] de Paulo et Barnaba : « Cum venissent Antiochiam Pisidiæ, ingressi in synagogam, post lectionem legis et prophetarum, etc. » At ne quis putet recentem fuisse ejusmodi apud Judæos institutionem, audiat quid pro concione in Concilio Hierosolymitano Jacobus frater Domini locutus sit, dicens [3] : « Moyses enim a temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne sabbatum legitur. » Josephus [4] quoque Judæus id ipsum confirmat, cum ait : « In hac populatione miles quidam libros Mosaicos in quodam vico inventos protulit, eosque laceravit in conspectu omnium ; » et cum agit de Judæis Cesareæ habitantibus [5] : « Judæi, inquit, libros legis rapientes, secesserunt in Narbala. » Sed in re adeo aperta otiosum nimis est diutius immorari.

[1] 2. Esdr. VIII. — [2] Joseph. antiq. lib. XI. cap. 5. — [3] 4. Esdr. XIV. — [4] Sixt. Senens. Bibliotb. lib. I. — [5] Philo in Vita Moysi. — [6] Hieron. in commen. in Daniel. c. 1.

[1] Luc. IV. — [2] Act. XIII. — [3] Act. XV. — [4] Joseph. antiq. lib. XX. c. 4. — [5] Idem de bello Jud. lib. II. c. 12.

16. Ex his igitur necessaria consecutione deducitur penes Judæos tot saltem fuisse sacrorum voluminum exemplaria, quot apud eos fuerunt synagogæ institutæ. Quibus sic se habentibus, etsi non tantum quæ erant in templo, vel in aliis synagogis Hierosolymis consistentibus sacra legis volumina incensa fuerint; sed et quæ in tota Palæstina, pariter combusta, vel alio casu perierint; certe quod Judæorum populus nequaquam ejus provinciæ limitibus contineretur, sed ubique terrarum (ut auctor est Philo[1]) dilatatæ essent ipsorum coloniæ, haud possibile fuit omnia quæ reperiebantur tunc temporis sacra volumina excidisse; cum alioqui constet divinæ Scripturæ[2] auctoritate, non omnes Judæos ductos fuisse in captivitatem, sed consentiente rege Babylonis, plurimos in Judæa remansisse, qui et transmigrarunt in Ægyptum : et quamvis alia denuo pressura fuerint exagitati; Judæam tamen absque Judæis, durante ea captivitate, fuisse, dici non potest, cum inter eos propheta fuerit Habacuc, qui[3] in sublime raptus tulit prandium Danieli. Certe quidem non invidisse Babylonios Judæis legem ipsorum, quam suos in Samariam missos didicisse voluerunt[4], intelligi potest.

17. Si igitur sacra volumina nequaquam ubique locorum ea clade periisse potuerunt, quænam, obsecro, causa reddi potest, ut oportuerit divino miraculo divinam legem, librosque omnes sacros ab Esdra dictari, atque eo modo edi denuo? Rursus si tot ubique locorum extabant vetera exemplaria, quomodo verum esse potest, alio charactere Esdram curasse sacra volumina scribi, cum nonnisi unius characteris esse omnes vetustissimi codices reperiantur, nempe hebraico antiquo charactere conscripti? Ex his itaque mendacii quoque redarguitur quod ab aliis ferri Athanasius in Synopsi tradit his verbis : « Narratur quoque hoc de Esdra, quod cum libri quinque per incuriam populi ac diuturna captivitate periissent, ipse illos, cum esset honesti studiosus, industrius, et lector, apud se omnes custodierit, ac tandem protulerit, omnibusque tradiderit, atque ita servaverit. » Hæc licet veritati proxime accedant, tamen non unum tantum apud Esdram remansisse divinæ Scripturæ exemplar, dicendum est cum plura fuerit in aliis saltem regionibus ejusdem exemplaria reperiri.

18. Sed quod ad Esdræ officium spectat, egregiam sane ab ipso navatam esse operam, non dubitamus, nempe ut sacros codices quam diligentissime recognosceret, et, si quod mendum irrepsisset, ex aliorum exemplarium collatione corrigeret, emendatosque (ut dictum est) populo legeret. Constat etiam divinarum Scripturarum auctoritate, ab Esdra Nehemia egregiam illam operam esse navatam, ut collectis hinc inde divinis libris, et aliis ad rem sacram spectantibus, bibliothecam nobilem constituerit. In libris enim Machabæorum[1] hæc leguntur : « Inferebantur autem in descriptionibus et commentariis Nehemiæ hæc eadem, et qualiter construens bibliothecam, congregavit de regionibus libros et prophetarum, et David, et epistolas regum, et de donariis. » Secundum hæc etiam affirmasse videmus S. Hilarium in præfatione in Psalmos, cum ait Esdram omnes psalmos perquisisse, et ex eis librum unum collegisse. Nec aliud significare voluit S. Joannes Chrysostomus[2], dum tradit ipsum ex reliquiis Scripturarum divinam Scripturam composuisse : sic et Theodoretus[3], pariter affirmans, Scripturam depravatam tempore captivitatis, ab Esdra restitutam. In hanc quoque sententiam Patres, qui de restitutione facta per Esdram sermonem habuerunt, intelligendos existimamus; nisi qui eidem apocrypho aliquam fidem, quam nullam meretur, adhibendam esse putarunt. At de his, quæ obiter occasione elucidationis sententiæ Irenæi, a nonnullis in magnam fidem acceptæ, sunt dicta, jam satis. Cætera de eodem Irenæo suo loco inferius.

[1] Philo de leg. ad Caium. — [2] 4. Reg. xxv. — [3] Daniel. xiv. — [4] Reg. xvii. xviii.

[1] 2. Mach. ii. — [2] Chrysost. hom. 8. in epistol. ad Hebr. — [3] Theodoretus præfat. in Psal.

Anno periodi Græco-Romanæ 5671. — Olymp. 239. an. 2. — Urb. cond. 931. — Jesu Christi 178. secundum Baronium 180. — Eleutheri papæ 9. — Marci Aurelii imp. 18, et Commodi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Julianus Rufus*, et *Gavius Orfitus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari, pag. 113.

2. *Bellum Germanicum, et nuptiæ Commodi cum Crispina.* — Lampridius in Commodo, cap. 12, de hoc imperatore loquens ait : « Iterum profectus (scilicet in Germaniam) tertio nonas Commodias (nempe mensis Augusti), Orfito et Rufo consulibus, » ideoque præsenti anno pax rupta, et bellum Germanis illatum. Baronius eam anno præcedenti fractam credidit, quod Capitolinus in Marco scribat : « Filio suo Brutii Præsentis filiam junxit, nuptiis

celebratis exemplo privatorum; quare etiam congiarium populo dedit. Deinde ad conficiendum bellum conversus, in administratione ejus belli obiit. Triennio bellum postea cum Marcomannis, Hermunduris, Sarmatis, Quadis etiam egit. » Quare cum M. Aurelius anno CLXXX supremum diem obierit, illud triennium ab anno præcedenti inchoatum fuisse Baronius autumavit. Verum triennium illud utrinque incompletum intelligendum, et præsenti anno auspicandum. Dio enim, lib. 71, utrumque imperatorem eam expeditionem suscepisse tradit, postquam Commodus *Crispinam* Brutii Præsentis filiam uxorem duxit. Illud autem matrimonium anno præcedenti peractum, quo Marcus imperii proconsularis septima quinquennalia dedit. Animadverti enim, Augustorum et Cæsarum nuptias annis hujusmodi solemniis addictis de more celebratas esse. Quare cum hoc tantum anno Commodus in Germaniam profectus sit, Marci profectio alio anno non contigit; cum Dio citatus dicat: « Postquam res Scythicæ præsentiam ejus iterum postulare visæ sunt, Crispinam celerius quam vellet, ob hanc causam filio in matrimonium collocavit, etc. Quamobrem ipsi imperatores necessario profecti sunt, » mense nempe Augusto, ut dixi.

ELEUTHERI ANNUS 3. — CHRISTI 181.

1. *Julianus episcopus Alexandrinus.* — Centesimo octogesimo primo anno, Lucius Aurelius Commodus secundum consul renuntiatus, collegam habuit Candidum Verum: quo anno (ut habet Eusebii Chronicon) post Agrippinum, qui sedit annos tredecim, subrogatus est in sedem Alexandrinam Julianus, sub quo Alexandriæ templum Serapidis conflagravit: quod accidisse anno secundo ejus sedis, idem auctor affirmat. Hic (ultimis nimirum Marci temporibus) prætermisisse nolumus, quæ sub ejus imperio a Nicephoro contigisse narratur historia. At quoniam in ea mentio habetur de Dionysio Alexandrino episcopo, loco ejus restituendum putamus Dionysium Corinthiorum, qui his ipsis (ut vidimus) temporibus claruit: ille autem Alexandrinus longe postea. Utcumque se res habuerit, fides sit apud auctorem, qui ait[1]:

2. « Adhuc autem Marco Aurelio Antonino imperium administrante, quod tunc accidit non prætermittendum est silentio. Judæus enim quidam in solis aridisque locis iter faciens, communiter cum viatoribus christianis psalmos canebat. Cum vero morbo repentino ita affligeretur, ut crederetur moriturus, atque ibi in locis illis permansurus esse; magna contentione viatoribus suis obsecrando institit, ne eum ita præsidio omni destitutum relinquerent, sed ut divini lavacri participem facerent ac deinde abirent. Ut autem illi, neque qui præstare hoc posset (sacerdote enim opus erat), neque aquæ copiam adesse, quæ in baptismo perficiendo, ex consuetudine antiqua et lege certa et inviolata, requireretur, causati sunt; et propterea in tanta rerum penuria petitioni ejus non annuerunt. Judæus porro in sententia sua permansit, et jurejurando eos, ut sibi satisfacerent, adegit. Illi itaque detractis homini vestibus, arena quæ ibi erat, pro aqua usi, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, tertium arena in eum conjecta, baptizarunt. Per hanc tam insolitam et admirandam sacrosanctam mysteriorum initiationem, imbecillitate omni tanquam vinculo quodam is solutus, longe melius quam illi, validius jam prorsus iter fecit. Postquam autem domum sunt reversi, rem illam ad Dionysium Corinthiorum (*al.* Alexandrinum) episcopum retulerunt. Ille vero admiratione stupens, Ecclesiam de ea re consuluit. Cui visum est, aqua insuper ad eum modum initiatum, juxta Ecclesiæ traditionem, abluendum esse; et ita, quod sacramento ei deesset, sarciretur. » Hucusque Nicephorus: qui dum ait Judæum cum Christianis psalmos una cantasse, eum fuisse catechumenum demonstrat; nam aliter nequaquam a Christianis ad illud pietatis munus admissus fuisset. Cæterum nec ex ecclesiasticæ legis præscripto, illum, etiam necessitatis tempore, ab aliis quam a sacerdotibus non potuisse baptizari, dicere potuerunt: sed rudi quadam simplicitate, et rerum Ecclesiasticarum ignoratione.

[1] Niceph. lib. III. c. 36.

Anno periodi Græco-Romanæ 5672. — Olymp. 239. an. 3. — Urb. cond. 932. — Jesu Christi 179. secundum Baronium 181. — Eleutheri papæ 10. — Marci Aurelii imp. 19, et Commodi imp. 4.

1. *Consules. Quindecennalia imperii Cæsarei Commodi.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. II*, et *T. Annius Aurelius Verus II*, ut ex duabus vetustis inscriptionibus ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Commodi consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam : quindecennalia enim imperii Cæsarei celebravit. Ad ea referendus Commodi nummus a Mediobarbo recitatus, in cujus postica legitur : Liberalitas Aug. Tr. P. V. Cos. II. P. P. S. C. Visitur imperator sedens in substructione cum alia figura stante, congiarium distribui jubens. Congiarium autem in hujusmodi festivitatibus de more distributum.

2. *Barbari victi.* — Hoc anno *Paternus* Marci Aurelii legatus adversus Barbaros missus est. « Restitere Barbari totam diem, tandem vero omnes a Romanis cæsi sunt. Marcus decimum imperator dictus est, » inquit Dio lib. 71. Hinc in nummis notatis tribunitia potestate xxxiii, hoc anno assumpta dicitur Imp. VIIII vel Imp. X, et Commodus ejus filius, qui antea dicebatur Tr. P. IIII. Imp. III. dicitur Tr. P. V. Imp. IIII., ut videre est apud Mediobarbum.

ELEUTHERI ANNUS 4. — CHRISTI 182.

1. *Marco Aurelio mortuo Commodus imperator succedit moribus turpissimus et crudelissimus.* — Adveniente autem anno Domini centesimo octogesimo secundo, Brutio Præsente secundum et Quintilio Gordiano coss., die decima septima mensis Martii Marcus Aurelius Antoninus imperator, cum in expeditione Marcomannica ageret in Pannonia, morbo affectus, abstinentia cibi mortem voluntariam oppetiit : cum jam (ut habet Theophilus Antiochenus, qui tum vivebat) imperasset annos decem et novem, et dies decem. At quod tempus ab origine mundi idem ibi numerat annos quinquies, mille sexcentos nonaginta quinque ; diversam esse de his aliorum sententiam, alibi dictum est. In hanc usque diem perseverasse Christianorum persecutionem, idem auctor in fine ejus a se scripti commentarii tradit. Obiisse autem Marcum imperatorem annos natum quinquaginta novem minus diebus novem, ex Julio Capitolino colligitur, qui eum ortum dicit Vero et Augure coss., sexto kalendas Maias; fuit is annus Domini (ut positum est) centesimus vigesimus tertius. Cum die sequenti ab obitu Marci decima octava mensis Aprilis Commodus, qui cum patre in castris agebat, hereditarium imperium adiit, annos[1] natus decem et novem, minus mensibus tribus et diebus tredecim : qui mox bellum prope confectum remittens, Romam se contulit, ubi « pauculis annis (ut est apud Herodianum[2]) nihil non honoris paternis amicis exhibebat, omnibusque eos in negotiis in consilio habebat. »

2. At quomodo postea, in imum omnium scelerum penitus prolapsus, factus sit omnium crudelissimus atque turpissimus; adeo ut omnes, qui ex vitiis ante eum insignis infamiæ nomine notati essent, nempe Domitianum, Caium, atque Neronem, facile antecelleret; tum Dio, tum etiam Herodianus, sed et Lampridius in primis descripsit. At quod non sit nostri instituti, omnia ab imperatoribus gesta prosequi, quodque animus horreat singula ejus monstruosissima facinora recensere, libentius abstinemus. Satis sit aliqua ex his, quæ Marius Maximus, nobilissimus et antiquus historicus[3], de acclamationibus in eum non a plebe tumultuante, sed a senatu

[1] Lamprid. in Commodo. — [2] Herodian. lib. II. — [3] Apud Lamprid. in Commodo.

post obitum factis, scripsit, accepta reddere : « Acclamatum ait, patriæ hostem, parricidam, occisorem senatus, carnificem ejusdem, civium necatorem, impurum gladiatorem, sæviorem Domitiano, Nerone impuriorem. » Eademque sæpius repetita, aliaque complura addita, quæ lector pervidere poterit; ut nec illis satis quidem quibuscumque enormitatis vocibus, omnis ejus cum turpitudine juncta sævitia, aliisque omnis generis sceleribus vita ducta, iisdemque omnibus sæpius iteratis, exprimi facile potuisset; quæ a nobis hoc ipso imperii ejus exordio non inconsulte ponuntur, sed hac potissimum ratione.

3. *Pace fruuntur Christiani.* — Quis enim non videt (quod superius diximus) ulciscente numine, talem facem in Urbem illatam, et gladium in cives fuisse paratum? Ut qui olim in Christianos, toto pene Marci imperio, desævierant, quique eos calumniis fuerant insectati; ipsiusque Urbis senatores præfecturas tunc provinciarum gerentes, de iisdem Christianis pessime meriti, eosdem per calumniam delatos carceribus mancipantes, sævissime cruciantes, et crudeli morte tandem afficientes; omnes æque christiani sanguinis Commodum experirentur ultorem. Et ut appareat, hæc nonnisi divino consilio facta; ut olim accidit in Ægypto [1], dum clades illæ divinitus immissæ Ægyptios tantum afficerent, nec filiis Israel molestiæ quidquam inferrent; ita pariter cum Gentiles tot Commodianis essent exagitati molestiis, ac diris novisque semper casibus afflictati, Christi tamen Ecclesia pace ubique tranquillissima fruebatur; vixque sit aliquem reperire, cui religionis causa negotium exhibitum sit? Nisi fortasse, inscio principe, ex senatus vel magistratus sententia quispiam jussus sit duci.

4. Dixerim plane alia quoque ex causa manifestum reddi ea in re divinum consilium, nimirum ad mendacii arguendam Montani pseudoprophetiam, quæ universum pene christianum invaserat orbem; multo plures in errorem impulsura, si, quæ prædicta ab eo erant, contrario eventu non fuissent elusa. Dolosa quidem ille arte, quod mala facilius evenire contingat, quam prospera; quodque conjectura fortasse (ut accidit Gregorio Nazianzeno [2] de Juliano Apostata Athenis agente, ex naturalibus signis vera prædicere) Commodi potuisset præsagire sævitiam; bella, seditiones, ac immanem proxime in Christianos persecutionem fore excitandam ille fuerat auguratus. Sed insanam ipsius ac suorum mentem plane patefecit eventus; nam Romanum imperium a bello quievit (levioribus quibusdam Britannorum velitationibus exceptis) nullum a Commodo est facessitum negotium Christianis; ut propemodum miraculo adscribendum fuerit, quod sub turpissimo, immanissimo, ac insuper avarissimo imperatore, nullis Christiana religio fuerit talis principis lacessita molestiis, nec aliorum Gentilium invidentium ex more vexata calumniis; quippe qui omnes sævissimi

[1] Exod. IX. — [2] Gregor. Nazian. in laud. Basil.

imperatoris vel malis oppressi, vel minis territi, aut aliorum exemplo perculsi, pavore metuque dejecti, de Christianis cogitandi quidem haberent otium, nedum persequendi facultas eis aliqua suppetere videri posset.

5. Unde autem acciderit, ut inter tot tumultus ac turbas Christiani solummodo securi agerent, ac post longam vexationem quiescerent, pervestigandum est; cum autem id quidem clementiæ imperatoris minime possit adscribi, totum est tribuendum divinæ virtuti, qua « congregat [1] sicut in utre Dominus aquas maris : » cum nimirum cor impii exæstuans, et quasi mare fervescens, limite voluntatis suæ coercet, imperatque dicens [2] : « Usque huc venies, et non procedes amplius, et hic confringes tumentes fluctus tuos. » Accidit quidem nec absque divino nutu, ut Marcia, una ex Commodi concubinis, quam prope loco uxoris (ut tradit Herodianus [3]) habebat (eidem enim honores omnes, velut Augustæ, præter ignem, nempe faces accensas præcedere solitas, ejus voluntate tribuebantur), ipsa, inquam, Marcia fuerit (ut auctor est Dio [4]) Christianorum studiosissima : quam quidem, quod magna apud Commodum polleret auctoritate, pro Christianis eum interpellasse, par est credere. Sed utcumque id acciderit : quod imperator sævitiam in omnes longe lateque grassantem, in Christianos solum progredi cohibuerit; quodque Gentiles omnes immenso semper odio prosecuti hactenus Christianos, eos vexare jam prætermiserint, miraculum propemodum reputatur. Qui enim fieri potuit, ut adversariæ religionis perditissimus homo, imo et qui ipse deus dici [5], et ut Herculi sibi sacra fieri voluit, Christianos deorum omnium hostes et contemptores benigne habuerit? Imo quonam pacto se a Christianorum injuria valuit cohibere, et ab eorum religionis vexatione temperare, qui (quod scribit Lampridius) templa quoque deorum, quos colebat, stupris ac humano sanguine polluit, necnon etiam spoliavit? Ut merito in eum post mortem acclamatum sit a senatu : « Hostis deorum, qui templa spoliavit, unco trahatur. » Sane quidem hoc præstare, illius solius erat, quo mari et ventis imperante [6], fit tranquillitas magna. Sed jam cætera, quæ sub ejus imperio facta sunt, enarremus : prius tamen quæ anni hujus reliqua sunt, absolvamus.

6. *Theophilus scriptor.* — In hunc usque annum vixisse oportuit Theophilum episcopum Antiochenum : nam ad finem Commentarii ad Autolicum meminit mortis Veri, cum regnasset annos (ut ait) decem et novem : sic enim nominat Marcum Aurelium imperatorem. Quamobrem corrigendus est Eusebius, qui ante annos quatuor ponit in Chronico Theophili successorem Maximinum. Imo et hoc ipso anno, cum adhuc persecutio Marci tempore excitata, nondum sedata penitus esset, nec plena pax per

[1] Psal. XXXII. — [2] Job. XXXVIII. — [3] Herodian. lib. I. — [4] Dio in Commodo. — [5] Lamprid. in Commodo. — [6] Matth. VIII. Marc. IV. Luc. VIII.

Commodum restituta, ipsum commentarium illum scripsisse oportuit : nam in fine ipsius de persecutione adhuc cum ea scriberet grassante meminit; quod ejus verba significant, quæ alia occasione sunt a nobis superius recitata. Quod si post præsentem annum, qui est ultimus Marci, et primus Commodi, ipse scripsisset, non ea utique de persecutione adhuc vigente, sed de pace Ecclesiæ reddita meminisset.

Anno periodi Græco-Romanæ 5673. — Olymp. 239. an. 4. — Urb. cond. 933. — Jesu Christi 180. secundum Baronium 182. — Eleutheri papæ 11. — Commodi imp. 5 et 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Fulvius Bruttius Præsens II*, et *Sex. Quintilius Condianus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari pag. 115. Erat Bruttius Præsens pater Crispinæ uxoris Commodi, ob idque altero consulatu hoc anno a M. Aurelio decoratus.

2. *Obitus M. Aurelii.* — M. Aurelius XVI kalend. April., ut Tertullianus et Dio testantur, die nempe decima septima Martii, e vivis excessit. Addit Dio, eum imperasse annos XIX, dies XI, qui cum tribunitiam pot. XXXIV inierit, ut ex nummis apud Mediobarbum liquet, ea anno Christi CXLVII, et quidem ante diem decimum septimum Martii, donatum fuisse manifeste apparet. Natus erat VI kalend. Maii anni Christi CXXI, ut ex Capitolino in ejus Vita colligitur; quem diem etiam exhibet Calendarium Lambecianum. Quare vixit annos LVIII, menses X, dies XXII, ut Dio notavit.

3. *M. Aurelii filii masculi.* — Marcus Aurelius, postquam solus imperavit, tres e Faustina juniori suscepit masculos, Commodum, qui ei in imperio successit, Antoninum quadrimestrem demortuum, et Annium Verum septimo ætatis anno extinctum, de quibus suis locis actum. Verum ex veteri Collectione Inscriptionum Romanarum a Mabillonio V. C. tom. IV veterum Analectorum evulgata discimus, Marcum, dum tantum Cæsar esset, duos alios filios genuisse, quorum nulla ab Historiæ Augustæ scriptoribus mentio, quia, ut videtur, antequam is imperaret, mortem obiere, eamque ob rem ab iisdem prætermissi. In ea Collectione hæ duæ inscriptiones recitantur : « T. Aurelius Antoninus M. Aurelii Cæsaris filius, Imp. Antonini Augusti Pii, P. P. nepos. » Altera : « T. Ælius Aurelius, M. Aurelii Cæsaris et Faustinæ Aug. filius, Imp. Antonini Aug. Pii nepos. » In quibus inscriptionibus Antoninus non dicitur *Divus*, neque Marcus Aurelius *Augustus*, ideoque ante Antonini mortem dedicatæ, ut recte censuit Mabillonius. Bellorius V. C. in Dissert. de Nummo Commodi et Annii Veri Cæsarum, qui in una parte habet : COMMODUS CAES. ANTONINI AUG. FIL. in altera : ANNIUS. VERUS. CAES. ANTONINI AUG. FIL., hos duos Cæsares cum duobus Antonini Pii filiis, suo loco a nobis memoratis, confundit ; cum tamen Antonini Pii filii nunquam dignitate Cæsarea exornati fuerint, et diversa prænomina gesserint. Quare Marcus Galerius Antonini filius idem non est cum Annio Vero Cæsare, quod tamen Bellorius colligi putat ex Annii nomine, quod legitur in græco nummo, qui in antica exhibet senioris Faustinæ caput velatum, in postica Annii vultum cum prænomine Marci, et nominibus Annii Galerii Antonini. Nam Annius Verus Cæsar appellatus Annius fuit, quia avus ejus paternus erat Annius Verus, quo etiam nomine proavus ejus vocatus, ut videre est apud Capitolinum in Marco, cap. 1.

4. *M. Aurelii filiæ.* — Herodianus, lib. 1, cap. 2, scribit imperatorem Marcum *filias* suscepisse *complures*, et *optimis ex ordine senatorio viris* collocasse. Major nata Lucilla, ut eam is auctor appellat, quæ Lucio Vero imperatori nupsit; altera *Fadilla*, quam Herodianus, lib. 1, cap. 16, maximam natu sororem Commodi Augusti etiam nominat, postquam nempe is Lucillam occidisset; tertia Domitia Faustina, ex epigraphe, quæ in præfata Collectione legitur, nota : « Domitia Faustina M. Aurelii Cæsaris filia, Imp. Antonini Augusti Pii P. P. neptis. » Faustina a matre, Domitia ab avia materna appellata; Capitolinus enim in Marco, cap. 1, ait Marci matrem fuisse Domitiam Calvillam. Cum autem Domitia Faustina in ea inscriptione dicatur Cæsaris filia, nata erat antequam pater Augusteam dignitatem consequeretur. Herodianus, lib. 4, cap. 6, postquam narravit Caracallam interfecisse Getam fratrem, quod anno CCXII factum, ait eum et Commodi sororem jam *anum*, atque ab omnibus imperatoribus magno in honore habitam, morte affecisse. Hæc una ex alterutris, antequam Marcus imperaret, ut videtur, nata. Habuit et alias duas filias Marcus, Sabinam scilicet, cujus mentio in Inscriptione Gruteriana pag. 252, et Lucillam minorem nuptam Pertinaci, cujus meminit Herodianus lib. 4, cap. 6. Lucilla major natu filia post Lucii Veri imperatoris obitum Claudio Pompeiano, ut in Annalibus dicitur, nupta. Duos alios Marci Aurelii generos observavi, *Antistium Burrhum* anno CLXXXI consulem ordinarium, et

Petronium Mamertinum anno CLXXXII consulem etiam ordinarium, ut iisdem annis ostendo. Sed quarum præcise Marci filiarum mariti fuerint, mihi incompertum. Porro numerus filiorum Marci male, ut mihi videtur, a variis viris doctis ex nummo Faustinæ junioris Augustæ, qui apud Mediobarbum pag. 230, et in cimeliis principum extat, deductus. In ejus postica parte cernitur mulier cum sex puerulis, quatuor ad pedes, et duos brachiis gestans, cum his verbis circum : TEMPOR. FELIC. id est, *Felicitas temporum*. Verum hæc repræsentatio symbolica, quæ ideo ad Marci Aurelii genealogiam explicandam nihil conducit. Apud Mediobarbum, pag. 186, refertur *Sabinæ*, Hadriani Augusti conjugis, numisma, in cujus aversa parte legitur : PIETAS AUG. S. C. Visitur figura stans ambas manus porrigens duobus parvulis ad pedes stantibus. Ibidem pag. 118 exhibetur nummus Flaviæ Domitillæ, Vespasiani conjugis, antequam is imperaret, demortuæ, ut testatur Suetonius in Vespasiano. In postica habetur : PIETAS AUGUST. Repræsentatur figura muliebris sedens, et pro pedibus puerulus. Pag. 283 habetur nummus Juliæ Severi Augusti uxoris, in cujus postica, FECUNDITAS S. C. Cernitur figura muliebris stans, sinistro brachio puerum tenens, ad cujus pedes duo alii pueri. Denique pag. 239 exhibetur nummus Lucillæ, Lucii Veri imp. conjugis, in cujus postica, SECURITAS. Cernitur figura sedens cum tribus infantulis, quorum unus lactens in gremio, duo ad pedes colludunt. Sane si quis his nummis innixus contenderet, Domitillam unicum filium reliquisse, Sabinam duos genuisse, Juliam tres, et Lucillam etiam tres, is valde falleretur. Neque denique puerulus in nummo Domitillæ repræsentatus, Titus esse potest, aut Domitianus; cum prior annum fere tricesimum, posterior fere vicesimum ageret, quando Vespasianus ad imperium pervenit, et in defunctæ uxoris honorem numismata percuti cœpere.

ELEUTHERI ANNUS 5. — CHRISTI 183.

1. *Auctus ubique Christianorum numerus.* — Christi anno centesimo octuagesimo tertio Commodus tertium adiit consulatum, collegam habens Antistium Burrhum. Quo tempore, quiescente Ecclesia a persecutione Gentilium, magna facta est multorum accurrentium ad fidem suscipiendam accessio, ac eorum præsertim, qui nobilitate simul cum animi ingenuitate præstarent. Longo enim Christianæ religionis experimento, et ejus cultorum, quos præ oculis semper habebant, excitati virtutum exemplo, erecti animis ad altiorem se considerationem ex imo superstitionis gentilitiæ afferentes, primum admirari, ac subinde perscrutari, ac denique agnitam veritatem consectari, amplexarique tandem penitus decreverunt. Erant e contrario de falsitate deorum, deque cultus eorum tam aperta stultitia, adeo patentia ob oculos posita argumenta, ut a patriis ritibus desciscere vi quadam quodammodo cogerentur. Quis enim eorum, qui cerneret Faustinam impudicitiæ infamia laborantem, inter divas relatam, templo donatam, et deæ instar sacrificiis celebratam, adeo vecors esset, ut eo conspecto, atque aliis, quæ ibidem Romæ hoc ipso sæculo edita sunt exempla, non confestim quid de diis cæteris esset sentiendum, rationi consentientem sententiam ferret? Quis, rogo, Commodum se ipsum inter deos referentem, et adulantem senatum [1] ipsum itidem deum Herculem appellantem, eidemque ut deo sacrificantem, æquo animo ferre posset, quin mox sordidæ religionis pertæsus, eam quam cerneret puriorem ac sanctiorem, testatam miraculis, prophetarum ac sibyllarum prænuntiatam oraculis, atque sanctitate morum excultam religionem capesseret?

2. Erat adhuc recens Christianorum ope editum in Marcomannico bello miraculum toto terrarum orbe tantopere prædicatum. His accesserat, quod complures in hanc diem pro Christiana religione ab eruditissimis viris editæ fuerant Apologiæ, et in vanitatem ac falsitatem deorum simul ingestæ gravissimæ invectivæ, quibus quilibet animus quamvis durior potuisset facile permoveri. De viris autem clarissimis ad christianam fidem accedentibus, sic scribit Eusebius [2] : « Eodem tempore Commodo imperium gubernante, nostra religio ad pacatum et tranquillum statum deducta fuit, et pax divina gratia largiente, omnes Ecclesias in toto terrarum orbe occupavit. Quo quidem tempore salutaris Dei sermo hominum mentes cujusque generis adeo attraxit ad piam Dei omnium rerum conditoris religionem cultumque, ut jam Romæ complures et genere illustres

[1] Lampr. in Commodo. — [2] Euseb. lib. v. c. 20.

et rerum affluentia admodum locupletati, una cum omni familia et cognatione sua se ad suam ipsorum salutem amplexandam reciperent. » Hæc Eusebius de Romanis.

3. *Lucii Britannorum regis ad Eleutherum papam legatio.* — Quod autem pertinet ad externos, illud memorabile et scriptorum monumentis a pluribus consignatum habetur de Lucio Britannorum rege, qui divina luce mentem perfusus, de christiana fide suscipienda consilium iniens, legatos ad Eleutherum papam misit, a quo sacros ministros, qui Christianæ religionis munera obire possent, acciperet. Hæc quidem cum omnes ad Eleutheri referant tempora, erroris arguuntur, qui scripserunt [1], facta sub Marco Aurelio et Lucio Vero fratribus imperatoribus; nam tempora Eleutheri sedis nullo modo cum ipsorum imperio congruere, certum est: magis itaque iis assentimur [2], qui sub Commodo id factum esse dixerunt. Sed quid de his in libro de Romanis Pontificibus in Eleuthero scriptum habeatur, huc inferamus: « Hic accepit epistolam a Lucio Britannico rege, ut christianus efficeretur per ejus mandatum. » Eadem Beda, Ado, et alii recentiores; sed quod præstat his omnibus, ejus rei memoria antiquis tabulis ecclesiasticis, ipsis inquam antiquis Martyrologiis in Ecclesia legi solitis, habetur adscripta; cujus rei gestæ narrationem paulo fusius in hunc modum invenimus explicatam:

4. « Lucius nunquam se Christianæ religioni infensum exhibuit, hostemve; sed quod Christianorum miracula simul et vitæ integritatem admiraretur, in eosdem propensior videbatur; amplexusque fuisset jam ante Christianam religionem, nisi avita velut nexibus obligatus esset superstitione; nisi etiam conspexisset Christianos ab Ethnicis ipsis, ut infames vilesque haberi a Romanis ipsis, apud quos summa rerum esse videbatur, et gladio et injuriis assiduo lacerari. Comperit tamen postea, novitque ex legatis Cæsaris senatores etiam aliquos christianos factos esse, et inter alios Pertinacem quemdam, atque Trebellium; imperatoremque ipsum Marcum Aurelium, victoria eorum precibus obtenta, benigne habuisse Christianos. Quibus his aliisque perceptis, Lucius legationem misit ad Eleutherum Romanum pontificem per Elvanum et Meduinum Britannos; rogans per eos Eleutherum, ut per se suosque ministros ad Christianam religionem suscipiendam aditum patefaceret; quod et obtinuit. Nam idem pontifex Fugatium et Donatianum, aliter Damianum, in Britanniam misit, qui regem et alios Christiana religione imbutos sacris initiarent mysteriis; quod et naviter impleverunt; » cum alioqui diu ante (quod testatur Gilda [3] Sapiens) Christi Evangelium illuc perlatum fuisset. Hæc ex vetustioribus monumentis de Lucio prodita habentur [4].

5. *Britanniæ status.* — Sed qualis fuerit his temporibus rerum Britannicarum status, ut omnis quæ de his posset dubitatio exoriri tollatur, pervestigandum est. Fallitur quidem certe, qui hæc de Lucio Britannico rege in dubitationem audet inducere, quod putet Britanniam jam olim a Romanis sub Claudio [1] redactam in provinciam nullum habere potuisse regem. Nunquam enim Romani ante hæc tempora tota Britannia potiti sunt; sed in ea complures populos indomitos permansisse liquet, qui Romanis exercitibus negotium sæpe facesserent. Rursum vero eosdem, qui in Britannia populi a Romanis fuerunt debellati, sæpe sæpius descivisse, ac penitus rebellasse, certum est. Nam, ut de remotioribus temporibus dicere prætermittamus, constat quidem auctore Julio Capitolino [2], sub Marco Aurelio conflatum esse Britannicum bellum, sed per Calpurnium Agricolam, illuc a Marco missum, fuisse compressum. Rursum vero post obitum Marci, imperante Commodo, instauratum; adeo ut Britanni (quod scribit Lampridius [3]) voluerint contra ipsum alium creare imperatorem, recusantes omnino parere Commodo; sed per duces fuisse sedata omnia, idem auctor affirmat. Addit insuper ad hæc Dio [4], Britannicum bellum his Commodi temporibus fuisse omnium maximum, sed per Ulpium Marcellum prorsus extinctum. Tradit enim Britannos murum illum esse transgressos, qui inter ipsos et Romanorum castra positus erat medius.

6. Quibus plane significatur Britanniam sic eo tempore fuisse divisam, ut partem illam, quæ citra murum esset, Romani occuparent, alteram vero trans murum positam Britanni libere possiderent, qui sæpe Romanos murum illum egressi prœliis provocarent. Sic igitur quod dicunt Lucium regem fuisse Britanniæ, nihil prohibet, quantumvis Romani ex parte insulam detinerent, quin alterius ejus partis, quam Britanni libere possiderent, rex esse potuisset. Auctor est enim Ælius Spartianus [5] (quod superius dictum, in memoriam revocare, res de qua agitur, exigit) ab Hadriano imperatore, cum in Britanniam perrexisset, murum per octoginta millia passuum esse ductum, qui barbaros a Romanis divideret; alium insuper murum, sed cæspititium superinduxisse Antoninum Pium, Julius Capitolinus affirmat in Pio. Sic videas magnam partem Britanniæ fuisse liberam, nec paruisse Romanis. Potuit insuper et Lucius aliquis esse regulus sub Romana ditione in Britannia positus, Romanoque imperio parens, secundum ea quæ a nobis in Romano Martyrologio in Eleuthero papa [6] scripta sunt. At de Lucio satis. Cæterum quod ad Britannos spectat, qui Romanum ferre jugum noluissent, subjecisse colla Christo, fideque christiana imbutos Tertullianus [7], qui his vivebat temporibus hoc miratus testatur, atque: « Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo sunt subdita; » et inferius de iisdem et aliis:

[1] Beda de gest. Ang. lib. I. c. 4. et de sex ætat. — [2] Ado in Chron. et alii. — [3] Gild. de excid. Britan. — [4] Edita etiam apud Baleum in catal. et alios.

[1] Suetonius in Claud. c. 17. et Tacitus lib. x. — [2] Jul. Capit. in Marco. — [3] Lampridius in Commodo. — [4] Dio in Commodo. — [5] Spartianus in Hadriano. — [6] Die 26 Maii. — [7] Tertul. adver. Jul. c. 7.

« Quid de Romanis dicam, qui legionum suarum præsidiis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, etc. »

7. *Christianus consularis apostata, et Isidis cultui addictus.* — Quod autem tum ex Eusebio, tum ex Lucii Actis dictum est, his temporibus Commodi, complures clarissimos viros religionem Christianam sectatos esse : ad hæc spectat, quod habet Tertullianus [1] de consulari viro, qui christianus cum fuisset, ac consulatum gessisset, postea lapsus miser, inter sacerdotes Isidis profiteri cœpit; quem idem auctor, scripto ad eum carmine, acriter objurgavit. Quisnam fuerit iste, qui senator et consul quoque (ut idem Tertullianus ait) etiam philosophum fingeret, haud satis compertum habemus. Scimus tamen iis ipsis temporibus Commodianis accidisse, ut, cum princeps Commodus ejus deæ cultui addictissimus esset, alii adulantes, eidem numini propensiorem cultum exhibuerint. De Commodo quidem testis est Lampridius, qui in Commodo hæc de eo ait : « Sacra Isidis coluit, ut et caput raderet, et Anubin portaret. » Sed et Spartianus [2], cum agit de Pescennio Nigro : « Hunc in Commodianis hortis in porticu curva pictum de musivo inter Commodi amicissimos videmus sacra Isidis ferentem; quibus Commodus adeo deditus fuit, ut et caput raderet, et Anubin portaret, et omnes partes expleret. » Hæc cum dicat de Commodo et Pescennio Nigro Spartianus; haud mirum videri debet, eadem ab eodem consule factitata, in quem Tertullianus scriptis invehitur.

8. At susceptis semel Romæ Isidis sacris, quæ sæpe majores fuerant aversati, non solum his temporibus Commodi, sed aliis quoque posterioribus (quod ea religio postularet) Romanorum proceres sacris Isidis initiari consueverunt. Nam de temporibus suis sub christiano imperatore Ambrosius [3] hæc ait de quibusdam Gentilibus Romanorum proceribus : « Et cum ipsi capita et supercilia sua radant, si quando Isidis suscipiunt sacra; si forte christianus vir attentior sacrosanctæ religionis vestem mutaverit, indignum facinus appellant. Equidem doleo tantam esse in mendacio observantiam. » Hæc ipse.

9. Sed admiratione plane dignum, quod hujusmodi Isidis sacerdotio fungentium (ut egregium nobilitatis monumentum) consueverint ea forma composita imagines pingi : nam quod de effigie Nigri Spartianus narrat, de apostata consulari Tertullianus idem his versibus tradit :

> Teque domo propria pictum cum fascibus ante,
> Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam :
> Hæc non humilitas, sed humilitatis imago est.
> Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.

10. Hisce igitur Isidis sacris turpiter initiatus senator consularis a fide transfuga, turpissime quoque, quod christianus aliquando fuisset, ad simulacrum Isidis accedens, veniam miser precatus est, ut his carminibus idem docet Tertullianus :

> Rumor et ad nostras pervenit publicus aures.
> Te dixisse : Dea, erravi, ignosce, redivi.

In quem auctor de ejusdem deæ sordido cultu superius agens hæc ait :

> Quis patiatur enim te Matrem credere magnam
> Posse deam dici, rursusque putare colendam,
> Cujus cultores infamia turpis inurit?
> Namque sacerdotes tunicis muliebribus iidem
> Interius ritum cultu interiore fatentur.

et paulo post :

> Si quis ab Isiaco consul procedat in Urbem,
> Risus oris erit. Quis te non rideat autem.
> Qui fueris consul, nunc Isidis esse ministrum?

11. Sed quisnam esset cultus, his temporibus Commodi, Matris deorum Romæ, non inutile putamus hic Herodiani verbis referre, quo arguatur gentilitius inter Christianos mos detestandus inolitus; ait enim [1] : « Veris initio, stato solemnique die, pompam Matri deum Romani celebrant : in ea, quæ apud quemcumque sunt divitiarum præcipua, supellexque pleraque imperatoria, materiæ aut artis spectandæ, perferri ante deam solent. At hæc abolita; sed prosequitur : « Passimque omnibus ludendi licentia permissa, sic ut personas induant, quas cuique libitum, nullamque non magistratuum quoque imaginem, prout cujusque studium repræsentent, sic ut non temere a falsis veros dignoscas. Putavit hoc Maternus idoneum celandis insidiis tempus, etc. » Pergit narrare historiam de famosissimo latrone, qui sic his diebus persona ex more contectus, machinatus occidere Commodum imperatorem, Romam venit. Porro hi ferme illi videntur esse ludi, quos eodem propemodum anni tempore, licet non matri deorum, sed insania quadam perciti levissimi Christianorum personati agere consuescunt, quos bacchanalibus alii assimilarunt. Sed hæc obiter occasione consularium virorum, Christi fidem suscipientium.

[1] Tertul. in Car. ad Senator. — [2] Spartian. in Pescennio Nigro. — [3] Ambrosius ad Sabinum.

[1] Herodian. lib. I.

Anno periodi Græco-Romanæ 5674. — Olymp. 240. an. 1. — Urb. cond. 934. — Jesu Christi 181. secundum Baronium 183. — Eleutheri papæ 12. — Commodi imp. 6 et 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. III,* et *Antistius Burrhus II.* Burrhum cum nota numerali edendum docent anonymus Cuspiniani et auctor Chronici Alexandrini. Erat *Burrhus*, seu, ut alii vocant, *Byrrus*, sororis Commodi Augusti maritus, ut testatur Lampridius in Commodo cap. 6, ejusque meminit Capitolinus in Pertinace cap. 3. Spanhemius Dissert. II de Præstantia et Usu Numismatum, et card. Norisius in Cenotaphiis Pisanis pag. 440 observant antiquos propria nomina scribentes, sæpe pro *V* posuisse Υ. Unde promiscue dixere *Syllam* et *Sullam*, *Syriam* et *Suriam*, *Borystenem* et *Borustenem*. Priores porro consulatus digniores, ideoque propinquis imperatorum aut viris illustrioribus attributi.

2. *Imperii proconsularis Commodi quinquennalia, ejusque triumphus.*— Consulatus Commodi juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam : imperii enim proconsularis quinquennalia exhibuit. Extat nummus Commodi apud Mediobarbum pag. 246, in cujus aversa parte legitur : Vota Decenn. susc. Tr. P. VI. Imp. IIII. Cos. III. P. P. S. C. Tribunitiam pot. VI quinto kalendas Septembris anni elapsi Commodus suscepit, ideoque currenti anno, quo tertium consulatum gessit, ea solemnia exhibuit, et quidem die XVII Martii posterioris imperii Augustei natali. Quando enim aliquis imperator varia hujusmodi festa celebrabat, quilibet dies natalis imperii, sive proconsularis, sive Augustei indiscriminatim usurpabatur, ut in Dissert. Hypat. ostendi. Cum quinquennalibus, ut moris erat, triumphum conjunxit. Illum enim præsenti anno de Germanis triumphasse, non tantum Eusebius et Marianus Scotus in Chronicis testantur; sed et ostendit nummus Commodi, quem Patinus in Numismatis Imperatorum producit. In ejus aversa parte repræsentatur quadriga triumphalis cum his verbis circum, Tr. P. VI. Imp. IIII. Cos. III. P. P. et infra, S. C.

3. *Legatos Romam Lucius Britanniæ rex mittit.* — Ad num. 3 et seq. Usserius lib. de Britannicarum Ecclesiarum primordiis, cap. 4, quo anno Lucius Britanniæ rex legatos ad Eleutherum papam miserit, diligenter inquirit, et opiniones viginti tres ea de re recitat, quarum maxima pars in eo convenit cum Beda et Mariano Scoto, quod initio pontificatus Eleutheri ea legatio destinata fuerit. Baronius Lucium Commodo imperante conversum scribit, quod primus tradidit Rogerus *de Wendover* in Chronico circa annum 1335 in lucem edito. Citat pro sua opinione Baronius Adonem in Chronico, qui tamen, quemadmodum et Beda, Hermannus Contractus, Marianus Scotus, aliique plures ab Usserio laudati hanc conversionem ad M. Aurelii tempora retulerunt, quibus longe major fides habenda. Baronius in Annalibus hæc ex vetustioribus monumentis de Lucio prodita esse scribit : « Lucius nunquam se Christianæ religioni infensum exhibuit, hostemve : sed quod Christianorum miracula simul et vitæ integritatem admiraretur, in eosdem propensior videbatur : amplexusque fuisset jam ante Christianam religionem, nisi avita velut nexibus obligatus esset superstitione; nisi etiam conspexisset Christianos ab Ethnicis ipsis, ut infames vilesque haberi, a Romanis ipsis, apud quos summa rerum esse videbatur, et gladio et injuriis assiduo lacerari. Comperit tamen postea, novitque ex legatis Cæsaris, senatores etiam aliquos christianos factos esse, et inter alios Pertinacem quemdam atque Trebellium, imperatoremque ipsum M. Aurelium, victoria eorum precibus oblenta, benigne habuisse Christianos. Quibus his aliisque perceptis, Lucius legationem misit ad Eleutherum Romanum pontificem per Elvanum et Meduinum Britannos : rogans per eos Eleutherum, ut per se suosque ministros ad Christianam religionem suscipiendam aditum patefaceret, quod et obtinuit. Nam idem pontifex Fugatium et Donatianum, aliter Damianum in Britanniam misit, qui regem et alios Christiana religione imbutos sacris initiarent mysteriis; quod et naviter impleverunt. » Eamdem rem narrant Magdeburgenses, Centur. 2, cap. 2, colum. 8, licet verbis aliis ac plenioribus, usque ad hanc phrasim, *quibus his aliisque perceptis*, etc. Sed hæc ex vetustis monumentis minime descripta, verum plane fabulosa, cujus fabulæ originem Usserius laudatus detexit. Legerat in Hectore Boethio, lib. 5, Historiæ Balæus Centuria prima, cap. 29, Lucium « de Christianorum pietate et miraculis, a Romanis in Britanniam sub Trebellio et Pertinace merentibus permulta audisse. » Quod ille hunc in modum amplificat : « Erat Lucius aliquantulum (ut apparet) in Christo paupere cum Judæis scandalizatus. Nam licet a centum et amplius annis propagata fuisset per Britanniam Christiana religio, ei nihilominus debito videbatur carere splendore, quo illuc usque administrata fuisset per solos pauperes, abjectos et simplices homines, saltem non fulcita Romana auctoritate. Cum audisset igitur per Cæsaris legatos, Trebellium et Pertinacem, Romanorum illustres aliquot acquiescente persecutione, illam admisisse, cogitabat aliquanto rem ipse digniorem. » Ista negli-

gentius Magdeburgenses percurrentes, ipsos legatos pro illustribus illis Romanis acceperunt, a quibus religionem Christianam susceptam fuisse; Luciumque Cæsaris legatos audivisse voluit Balæus. Atque hæc, inquit Usserius, vera origo est jocularis hujus fabellæ, quæ prorsus rejicienda. Illud enim ridiculum, comperisse Lucium ex legatis Cæsaris, senatores etiam aliquos christianos factos esse, et inter alios Pertinacem quemdam atque Trebellium. Neque enim alius fuit Pertinax iste, quam ille ipse, qui sub Commodo imperatore legatus missus est in Britanniam, ut docet Capitolinus, eique postea in imperio successit: quem christianum factum fuisse, nullus sibi persuaserit.

ELEUTHERI ANNUS 6. — CHRISTI 184.

1. *Versio divinæ Scripturæ a Theodotione facta.* — Annus Christi centesimus octogesimus quartus, Petronii Mamertini et Trebellii Rufi consulatu in Fastis adscribitur. His primis annis Commodi imperatoris (certum quippe annum haud designare licet) innotuit divinæ Scripturæ nova translatio facta a Theodotione. Cum enim Epiphanius [1] editam eam sub Commodo Augusto dicat, constetque S. Irenæum [2] his temporibus ejusdem Commodi et Eleutheri papæ scribentem ejusdem editionis meminisse; certe quidem ad hæc priora potius quam posteriora Commodi tempora esse referenda videtur. Tertia hæc translatio dici consuevit; primam enim numerant illam nobilissimam Septuaginta duorum a Christianis olim atque Judæis ipsis frequentiori usu receptam; secundam autem sub Hadriano (ut suo loco meminimus) ab Aquila Pontico elaboratam; hanc vero tertiam sub Commodo editam. Verum quarta hæc ordine recensenda esset, si illius omnium antiquissimæ ratio haberetur, quam, antequam regnaret Alexander Magnus, incerto auctore in lucem prodiisse ferunt, quæ et græcis philosophis, ut inter alios Platoni (auctor est Clemens Alexandrinus [3]) innotuit; sed quod ejus nullum extet exemplar, et an integra fuerit, ignoretur, nec quo auctore fuerit elucubrata, in comperto esset, desiit inter alias numerari, cum præsertim nulla de ea habita ratio videatur, ut quæ et ipsis quoque Judæis incognita haberetur; nam Philo [4] Judæus illam primam omnium nominat (nec ullam antea factam affirmat) quæ Alexandriæ tempore Ptolemæi Philadelphi a Septuaginta duobus interpretibus summo studio est confecta. Dicturi sumus de hac paulo fusius, cum agemus de Hexaplis Origenis.

2. Quod autem pertinet ad Theodotionem, de quo est sermo; tradunt hunc [5] Tatiani auditorem

[1] Epiph. l. de mensur. et ponder. — [2] Iren. lib. III. c. 24. — [3] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [4] Philo in vita Moysi. — [5] Euthym. in Panoplia.

fuisse, ejusque dogmata esse sectatum, moxque se Marcionitis adjunxisse; neque tamen apud eos diu potuisse consistere, sed ad Judæos transisse; jamque proselytum eam subiisse provinciam, ut ex hebræo in græcum volumina sacra transferret. Sed Eusebius [1] eum Ebionæum appellat, sicut et S. Hieronymus, ea fortasse ratione, quod dicat S. Irenæus [2] Ebionæos translationem Theodotionis, sicut et Aquilæ Pontici, esse sectatos; huncque patria Ephesium nominat: quamobrem miramur eumdem ab Epiphanio Ponticum appellatum. Sed multo magis mirandum, quod post Symmachum ponat Theodotionem, cum ille Severi temporibus suam promulgaverit editionem; Theodotion vero sub Commodo. Locutus enim de Symmacho, hæc idem ait [3]: « Post hunc autem mox sequenti progressu temporis, hoc est, circa secundi Commodi regnum, qui regnavit post prædictum Commodum Lucium Aurelium annos tredecim; Theodotion quidam Ponticus ex sectatoribus Marcionis hæresiarchæ Sinopitæ, infensus et ipse illius hæresi, et ad Judaismum declinans, et circumcisus, et Hebræorum linguam ipsorumque elementa edoctus, privatim etiam ipse interpretationem, et pleraque consonanter cum Septuaginta duobus edidit. Habebat enim hic plurima exercitia, ex consuetudine Septuaginta duorum. » Hæc Epiphanius; et ne putes eum de alio Commodo fuisse locutum, quam de quo agimus, hæc inferius subdit: « Post Antoninum Pium regnavit Marcus Aurelius Antoninus, qui et Verus, annos decem et novem; post hunc Commodus regnavit annos tredecim; cujus tempore Theodotionem cognitum esse diximus, qui quartam interpretationem edidit; huic successit Severus, etc. »

3. Sic igitur post Commodum ponit Severum (ut plane nulla possit esse suspicio ipsum in his esse hallucinatum) quod Symmachi tertiam, Theo-

[1] Euseb. lib. III. c. 8. — [2] Iren. lib. III. c. 24. — [3] Epiph. de mensur. et pond.

dotionis quartam dicat, dici non potest mendum in codicem irrepsisse; sed id accidisse S. Epiphanio, quod et S. Athanasio [1], qui etiam quarto loco Theodotionis interpretationem numerat, cum nec ipsum latuerit. Severum regnasse post Commodum. At vero id ab eis ea ratione esse factum apparet, quod non ordine temporum easdem numerarunt editiones, sed sicut in Hexaplis ab Origene positæ essent, in quibus tertio loco Symmachi, quarto vero erat Theodotionis editio collocata, alio prætextu, quam temporum ordine, iisdem sic ab eo dispositis, ut dicemus.

4. Porro versionem Theodotionis, licet perfidi, quique ex cloacis hæreticorum in lacunas se merserit Judæorum, antiquiores ecclesiastici tractatores minime despexerunt, nec Ecclesia eam ut hominis infidelis proscripsit; quippe quæ Danielem ab eo translatum (ut tradit Hieronymus) [2] in frequentiorem usum olim recepit. Cujus rei causa ex multis ea reddi posse videtur, quod ad coarguendos Judæos plurimum valere conspicerent, si ea editio afferretur, quæ ab infensissimo Christianorum hoste, Judæorum tamen studiosissimo fuisset elaborata. Hanc tamen ab Origene asteriscis et obelis appositis fuisse censura notatam, ut quæ deessent, quæve abundarent, manifesta fierent; idem S. Hieronymus [3] tradit, qui et hæc subdit : « Cum, inquit, omnes Christi Ecclesiæ tam Græcorum, quam Latinorum, Syrorum, et Ægyptiorum, hanc sub asteriscis et obelis editionem legant; ignoscant invidi labori meo, qui volui habere nostros, quod Græci in Aquilæ, Theodotionis et Symmachi editionibus lectitant. Et si illi in tantis divitiis doctrinarum non contemnunt studia Judæorum hominum, cur latina paupertas despiciat hominem christianum? » Et adversus Ruffinum [1] eadem querela expostulans ait : « Quod si apud Græcos post Septuaginta editionem, jam Christi Evangelio coruscante, Judæus Aquila, Symmachus, et Theodotion judaizantes hæretici sunt recepti, qui multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celarunt, et tamen in exemplis habentur apud Ecclesias, et explanantur ab ecclesiasticis viris : quanto magis ego christianus, et de parentibus christianis natus, et vexillum Crucis in mea fronte portans, cujus studium fuit omissa repetere, depravata corrigere, et sacramenta Ecclesiæ puro et fideli aperire sermone, vel a fastidiosis, vel a malignis lectoribus non debeo reprobari. »

5. Usi sunt igitur Patres Theodotionis interpretatione, adhibita censura Origenis; at non sic quidam hæretici, de quibus hæc Philastrius [2] : « Sunt hæretici, alii, qui Theodotionis et Symmachi itidem interpretationem diverso modo expositam sequuntur, non illam beatissimorum priorum, quam Ecclesia Catholica colit et prædicat. » Fertur ejusdem Theodotionis alia editio ex hebræo in syriacam linguam versa. Fuit et quorumdam opinio [3], ejusdem Theodotionis esse Paraphrasim Jonatæ nuncupatam. Sed cum de his nihil certi affirmari possit, a nobis consulto prætermittitur.

[1] Athan. in Synopsi in fin. — [2] Hier. in præfat. in Daniel. — [3] Idem ubi supr.

[1] Hier. in Apolog. advers. Ruffin. — [2] Philastr. cap. 142. — [3] Sixt. Bibl. lib. IV. vers. Syr.

Anno periodi Græco-Romanæ 5675. — Olymp. 240. an. 2. — Urb. cond. 935. — Jesu Christi 182. secundum Baronium 184. — Eleutheri papæ 13. — Commodi imp. 7 et 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Petronius Mamertinus*, et *Trebellius Rufus*. Erat Mamertinus sororis Commodi Augusti maritus, ut discimus ex Lampridio in Commodo cap. 7, ideoque ipso imperii initio consulatus in eum collatus.

2. *Vicennalia imperii Cæsarei Commodi.* — Vicennalia imperii Cæsarei anno uno Commodus anticipasse videtur, quod prioris ejus imperii Augustei quinquennalia in annum sequentem inciderent, neque duo istiusmodi festa, idem imperator eodem anno unquam celebrarit.

3. *Theodotio et S. Irenæus opera sua publicant.* — Auctor Chronici Alexandrini sub consulatu Marcelli, ut ipse vocat, et Æliani anno CLXXXIV gesto ait : « His consulibus Theodotio quispiam, in Ponto natus, Marcionis hæresiarchæ (qui et ipse Sinope Ponti oriundus erat) posthumus et successor : alienus et ipse postea a Marcione in Judaismum inclinavit, illorumque (Judæorum, inquam) litteras et linguam complexus, edidit non pauca jam ante per septuaginta duos interpretes vulgata et reddita, ut Epiphanius Cypri episcopus refert, » libro scilicet de Ponderibus et Mensuris. Quare versio Theodotionis eo anno, quo Commodus quinquennalia imperii post patris mortem suscepti celebravit, publicata. Theodotionis mentionem facit Irenæus in libris contra Hæreses, quos pontificatu Eleutheri scriptos constat, ipso Irenæo teste in libro tertio illius operis. Quare existimavit auctor Chronici Alex. Eleutherum anno CLXXXIV adhuc in vivis fuisse : cumque anno CLXXXV

Eleutherus ad cælestem patriam migrarit, libros suos contra Hæreses alterutro anno scripsit Irenæus, juxta auctoris Chronici Alex. sententiam.

4. *Liber Aristeæ supposititius.* — Libellus Aristeæ *de Legis Divinæ ex hebraica lingua in græcam translatione per septuaginta interpretes*, inter suppositilios censetur a viris doctissimis, tum ex Catholicis, tum ex Protestantibus. Nec refert, quod Sancti Patres *Aristeæ* Historiam tanquam veram narrationem Operibus suis inseruerint; nam ea utrum esset vera, necne, non erat cur critice inquirerent, quandoquidem græca septuaginta seniorum versio, qua tunc Ecclesia utebatur adversus Judæos, qui contextum Hebræum inter disputandum Christianis passim opponebant, illius fidem egregie tuebatur. Neque erat, quod Patres versionem illam non amplexarentur, quam Judæi penitus rejicere non poterant. Hieronymus ea, quæ in omnium ore vulgo habebantur de septuaginta interpretum cellulis, evertere non dubitavit : « Nescio, inquit, quis primus auctor LXX cellulas mendacio suo struxerit. » Justinum deinde cellarum testem oculatum deridet, ut virum simpliciorem, qui Judæorum fabulas arripuerit. Similiter nec veritus est in eodem argumento a reliquis Patribus discedere, dum Aristeæ ipsius et Josephi auctoritate communitus septuaginta interpretes *contulisse*, non vero *prophetasse* asserit : « Aliud est enim, inquit, vatem, aliud est esse interpretem : ibi Spiritus ventura prædicit, hic eruditio et verborum copia, ea quæ intelligit, transfert. » Universa libri Aristeæ oratio ita composita est, ut a Judæo quodam hellenista, gentis suæ amantissimo, constructa fuisse videatur. Qua de re legendi Scaliger in Notis ad Chronicon Eusebii, Valesius in Notis ad lib. 5 Hist. Eusebii, cap. 9, Humfredus *Ody* in Dissertatione contra Historiam Aristeæ de Interpretibus, aliique plures. Licet autem Historia, quæ sub Aristeæ nomine circumfertur, commentitia sit, male tamen quis inde translationi, quæ diu in Synagoga et in Ecclesia fidem obtinuit, detraheret. Ea ab Apostolis laudata, neque alio instrumento fides christiana per universum orbem propagata est. Eam adhuc pleræque, Ecclesiæ retinent, neque etiam ætate nostra aliam forte retineret orbis catholicus, nisi novam Hieronymus ex hebraicis fontibus translationem concinnasset: ac quam conversionem, quæ non immerito postea in Ecclesiæ usum cessit, gravissimis rationibus adductus est Hieronymus, inquit Simonius in Disquisitionibus Criticis de variis Bibliorum editionibus cap. 15.

ELEUTHERI ANNUS 7. — CHRISTI 185.

1. *Pantænus philosophus Christianus Indis prædicat Evangelium.* — Sequenti anno Domini octogesimo quinto supra centesimum, Commodus quartum adiit consulatum cum collega Aufidio Victorino : quo tempore pace concessa Ecclesiæ, cum in multis aliis locis, tum apud Indos Christiana religio felicissime propagatur. Etenim Pantænus christianus philosophus, Alexandriæ sub Juliano episcopo docens, ad Indos Evangelii prædicandi consilio profectus est. Rem gestam his paucis narrat Eusebius [1] : « Eodem tempore, » cum scilicet, imperante Commodo, Julianus sederet Alexandriæ, « Pantænus, vir omni humaniore litteratura præstantissimus, institutioni Christianorum illic præficitur. Quo quidem in loco, consuetudine ab antiquis temporibus ducta, sacrarum litterarum schola habebatur, quæ est ad nostram usque ætatem continuata; quam sane ab hominibus cum politiore doctrina et eloquentia mire instructis, tum sacrarum litterarum studio probe exercitatis, frequentatam accepimus. Pantænus, de quo paulo ante dixi, disciplina philosophorum, qui Stoici appellati sunt institutus, eodem temporis momento cum primis excelluisse traditur. Quem amore ardentissimo erga sacram Scripturam flagrantem tantum studii in illa propaganda posuisse ferunt, ut præco Evangelii Gentibus, quæ Orientem incolebant ordinatus, ad Indorum usque regiones sese conferret.

2. « Erant autem, erant, inquam, ad id temporis complures verbi prædicatores et fideles nuntii; qui divino Apostolorum imitandorum studio inflammati, magna adjumenta tum ad Verbum Dei in animis hominum exædificandum, tam ad id augendum afferebant. Quorum e numero unus erat Pantænus ille, quem ad Indos perrexisse diximus; ubi, ut fertur, Evangelium Matthæi (quod ante ejus adventum ibi fuerat receptum) in manibus quorumdam, qui in illis locis Christum profitebantur, reperit; quibus Bartholomæum unum ex Apostolis prædicasse, illisque Matthæi Evangelium litteris hebraicis scriptum reliquisse, et illud ipsum ad monstratum tempus reservatum constat. Sed idem Pan-

[1] Euseb. lib. v. c. 10.

tænus [1] in multis præterea aliis doctrinæ ecclesiasticæ studiis; apud Alexandriam, claram satis et nobilem vitam optimo et admirabili fine conclusit; tam viva voce discipulos instruens, quam etiam librorum monumentis thesauros scientiæ posteris relinquens. » Hucusque Eusebius. Verum ejus profectionem in Indiam sub successore Juliani Demetrio episcopo contigisse testatur S. Hieronymus [2]: ab eodemque missum fuisse, id exposcentibus illius gentis legatis. Porro quos Indos dicunt, fuisse Brachmanas, alibi idem S. Hieronymus [3] confirmat.

3. *De ejusdem philosophi excellentia.* — Reliquit post se Pantænus complures suæ eruditionis ac pietatis hæredes; sed inter omnes ejus discipulos laudatissimus fuit Clemens Alexandrinus, de quo suo loco plura. Cæterum quantum Pantænus reliquis suæ ætatis ecclesiasticis doctoribus eruditione excelluerit; ex iis quæ idem Clemens [4] numerans suos quos diversis in locis audisset magistros, tradit his verbis, potest intelligi : « Non, inquit, mihi est hoc opus scriptura artificiose comparata ad ostentationem, sed mihi ad senectutem reconduntur monumenta, oblivionis medicamentum, vere imago et adumbratio evidentium et animatarum illarum orationum, quas dignus habitus sum qui audirem, et virorum beatorum, quique revera erant maximi pretii et æstimationis. Eorum unus quidem in Græcia Jovicus, alii vero in Magna Græcia, alter eorum erat ex Cælesyria, alter ex Ægypto, alii autem ex Oriente, ex eis alter quidem Assyrius, alter vero in Palæstina Hebræus ex alto ducta origine.

4. « Cum autem in eum ultimum incidissem (erat autem primus potestate) conquievi in Ægypto, venans ea quæ latuerant, sicula revera apis prophetici et apostolici prati flores decerpens, sinceram quamdam et incorruptam cognitionem ingeneravit eorum, qui audiebant, animis; sed qui veram quidem beatæ doctrinæ servabant traditionem, statim a Petro et Jacobo, Joanne et Paulo sanctis apostolis (filius a patre accipiens, pauci autem sunt parentibus similes) ad nos quoque, Deo volente pervenerunt illa a majoribus data et apostolica depositurі semina. » Hæc Clemens, per eum, quem in Egypto demum convenit, intelligens Pantænum philosophum. Quod si augurari licet de cæteris putamus, per eum quem in Græcia nactus est, intelligi Dionysium Corinthiorum episcopum, vel Caium, per Syrum, Theophilum Antiochenum, per Assyrium, Bardesanem; et per Palæstinum, Theophilum Cæsariensem, de quo inferius sub Victore papa plura dicturi sumus; sed præstabat his omnibus Pantænus, ipsius Clementis sententia; qui cum non solum doctrina, sed et vitæ sanctitate enituerit, ejus dies anniversaria in tabulis ecclesiasticis [1] adnotata legitur. At de Pantæno satis.

[1] Euseb. eod. lib. cap. 1. ex versione Ruffin. — [2] Hieron. de Scrip. Eccl. in Pantæno. — [3] Hieron. ad Magnum ep. LXXXIV. — [4] Clem. Alex. Strom. lib. I.

[1] Martyrol. Rom. 7 Julii.

Anno periodi Græco-Romanæ 5676. — Olymp. 240. an. 3. — Urb. cond. 936. — Jesu Christi 183. secundum Baronium 185. — Eleutheri papæ 14. — Commodi imp. 8 et 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. IV,* et *Victorinus II.* Hunc enim cum nota numerali edendum ostendit Inscriptio Gruteriana pag. 35.

2. *Quinquennalia prioris imperii Augustei Commodi.* — Consulatus Commodi juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam; quinquennalia enim imperii Augustei vivente patre suscepti dedit, ut constat ex nummo qui extat apud Mediobarbum pag. 248 inscripto : M. COMMODUS ANTONINUS AUG. PIUS BRIT. In postica : VOTA DECENN. SUSC. TR. P. VIII. IMP. VI. COS. IIII. P. P. S. C. Visitur figura sacrificans coram ara. Sed hæc festivitas anno uno dilata fuit; cum anno præcedenti, quo sextus prioris ejus imperii Augustei absolutus est, celebrari debuisset, ut moris erat; ac præterea die XVII Martii posterioris ejus imperii Augustei natali peracta est; mense enim Augusto hujus anni tribunitiam pot. IX. Commodus iniit; qui cum in antica *Britannicus* appelletur, et hoc nomen in nummis tribunitia potestate IX notatis crebro occurrat, apparet, bellum Britannicum, quod, ut inquit Xiphilinus, *omnium longe maximum fuit,* hoc anno inchoatum esse, et Commodum, qui antea dicebatur *imperator V* propter victorias a legatis, per quos illud bellum gessit, reportatas, nuncupatum esse *Imp. VI.* Cum autem Perennis, quando bellum Britannicum cœptum, adhuc in vivis esset, Xiphilino et Lampridio in Commodo, cap. 6, testibus, liquet, Mediobarbum laudatum deceptum esse, dum scripsit Perennem anno superiori occisum, eumque perperam belli Britannici initium in annum sequentem distulisse. De hoc bello loquitur Baronius anno secundo Commodi.

ELEUTHERI ANNUS 8. — CHRISTI 186.

1. *Episcopi Hierosolymitani.* — Christi anno centesimo octogesimo secto, Marcello et Æliano coss., anno quinto Commodi imperatoris, Hierosolymis, inquit Eusebius [1], « ordinatur episcopus Maximus ordine vigesimus sextus; post quem vigesimus septimus Antonius, vigesimus octavus Valens, vigesimus nonus Dolichianus, trigesimus Narcissus, trigesimus primus Ælius, trigesimus secundus Germanio, trigesimus tertius Gordius, trigesimus quartus rursum Narcissus. Tantis apud Hierosolymas episcopis constitutis, non potuimus discernere tempora singulorum, eo quod usque in præsentem diem eorum episcopatuum anni minime inveniantur. » Hucusque Eusebius; quibus plane non modo erroris, sed, si dicere hoc fas est, temeritatis arguuntur recentiores, qui texentes catalogum Hierosolymorum episcoporum, singulis prout libuit, certum annorum sedis ipsorum numerum præscripserunt; cum alioqui Eusebius episcopus Cæsareæ, sub cujus metropoli Hierosolymæ quoque erant, se id minime invenire potuisse testetur. At nos potius sectamur Eusebium se id ignorare ingenue profitentem, quam alios dubia perinde ac si certa explorataque forent affirmantes, quod et alias superius contestati sumus. Eosdem habet idem Eusebius in Historia, sed primo usque ad Narcissi priorem ingressum.

[1] Eusebius in Chronico, et hist. lib. v. c. 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5677. — Olymp. 240. an. 4. — Urb. cond. 937. — Jesu Christi 184. secundum Baronium 186. — Eleutheri papæ 15. — Commodi imp. 9 et 5.

1. *Consules.* — Ad num 1. Coss. *M. Eggius Marullus*, et *Cn. Papirius Aelianus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione Romana a Sponio recitata. *Marcellus* itaque ab auctore Chronici Alex. Baronioque propositus, consul tantum suffectus fuit.

2. *Quinquennalia posterioris imperii Augustei Commodi.* — Commodus quinquennalia imperii post patris mortem initi celebravit, ut demonstrat nummus apud Mediobarbum, in cujus postica legitur: VOTA DECENN. SUSC. TR. P. VIIII. IMP. VI. COS. III. P. P. S. C. Visitur figura sacrificans coram ara. Tribunitia pot. IX adhuc in cursu fuit usque ad V kalend. Septemb. hujus anni, quo decimam iniit. Atque hinc liquet non tantum Commodum fuisse primum, qui vota quinquennalia in nummis expresserit, sed etiam imperatores tot quinquennalia et id genus festa repræsentasse, quot modis in imperium vocati fuissent. Quare quia Commodus primum a patre Cæsar dictus, postea imperio proconsulari donatus, tum in Augustei imperii consortium allectus, ac denique quia post patris obitum solus imperavit, quatuor quinquennalia, aliaque id genus solemnia edidit, quorum tria posteriora nummis sculpta, ut ostendimus; non item priora, quia scilicet minori pompa fieri solita, quæ tandem tamen in nummis memorata, ut suo loco videbimus.

ELEUTHERI ANNUS 9. — CHRISTI 187.

1. *Eleutheri epistola ad episcopos Galliarum cujus verbum probe intelligendum.* — Centesimo octogesimo septimo Christi anno, Maternus et Bradua consules creati sunt, quibus consignatæ leguntur litteræ Eleutheri papæ ad episcopos Galliarum; quarum si spectes argumentum, nihil est quod de iis dubites, cum ea illos in primis admoneant, de quibus (ut vidimus ex litteris Ecclesiarum Viennensis [1]) jam sub Marco imperatore, cum martyres detinerentur in vinculis, de cibis utendis, occasione Alcibiadis abstinentiæ, fuerat a sanctis martyribus controversia excitata; nam Montanistæ (ut diximus) illegitimas ac superstitiosas in Ecclesiam inferre conati fuerant xerophagias. Quamobrem ad hæc respexisse videtur constitutio ab Eleuthero edita, qua admonuit, ne quis escam aliquam repudiaret, ut malam, quæ a Deo creata esset; quod affinis hæc esset hæresis dogmati Marcionis, a malo principio hæc omnia creata esse dictantis, quæ in eadem epistola repetita esse videntur, fusiusque tractata.

2. Qui impugnant veteres Decretales epistolas Romanorum Pontificum, huic ab Eleuthero conscriptæ favent, quod scilicet in fine hæc habeat verba ad episcopos Gallicanos : « Hujus rei gratia universalis vobis a Christo Jesu commissa est Ecclesia, ut pro omnibus laboretis; et cunctis opem ferre non negligatis. » Possemus equidem haud injuria suspicionem prætexere adulteratæ epistolæ : cum, quæ in ea posita sunt de Judiciis, super addita, exscriptaque videantur ex Constantini imperatoris constitutione et interpretatione ad eam apposita, quæ in Codice Theodosiano [2] leguntur. Sed illorum verborum : « Universalis vobis a Christo Jesu commissa est Ecclesia, » dicimus esse legitimum sensum, quod oppugnantibus hæreticis universalem Ecclesiam, quorum (ut vidimus) his temporibus ingens erat numerus; non modo episcopis, sed unicuique Christiano ejus defensionis studium imperatum esse videretur; pro veritate enim atque justitia usque ad mortem certandum, omnibus fidem sectantibus est a divina Scriptura [3] mandatum. Nec ob eam causam confunditur ordo hierarchicus, a Christo (ut dictum est) in Ecclesia institutus; nam sicut quodlibet corporis membrum suo fungens munere, pro toto corpore dicitur laborare; adeo ut hac ex parte, totius corporis, non partis tantum (quod ad munus suum spectat) jure illi possit dici cura commissa, absque capitis, quod est præcipuum membrum, offensione; ita etiam Eleutherus merito jureque membris Ecclesiæ ea ratione dixerit universalis Ecclesiæ curam esse commissam.

3. Reperitur ab apostolo Paulo eadem fere usurpata phrasis, nam cum vocasset majores natu Ecclesiæ Ephesi constitutæ, sic allocutus est eos [1] : « Attendite vobis et universo gregi, in quo posuit vos Spiritus sanctus episcopos regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo ; » hocque illud ipsum est, quod cum S. Cyprianus [2] primum dicit : « Una est Ecclesia, per totum mundum in multa membra divisa; item, episcopatus unus est, episcoporum multorum concordi numerositate diffusus ; » post multa subdit hæc verba : « Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur, ut episcopatum unum indivisumque probemus ; » nimirum (quod dictum est) cum quodlibet membrum pro toto corpore, cujus unum est caput, cujus est muneris cunctis prospicere, intelligitur laborare. Quo etiam sensu hæc apud S. Clementem [3] : « Scripsimus vobis omnibus hanc catholicam doctrinam, ad confirmandum vos, quibus episcopatus universalis creditus est et commissus ; » sic et S. Ignatius [4] communis Ecclesiæ vocat episcopum qui Philadelphiæ tantum præfectus erat antistes.

4. Et in eumdem plane modum Gregorius Nazianzenus, cum agit de S. Athanasio [5] : « Creditur illi, inquit, populi Alexandrini præsidentia; quod perinde est, ac si dicam, totius orbis præfectura. Cur ita? quia scilicet præfuit Ecclesiæ Alexandrinæ, ut universali prodesset. » Idem et de sancto Cypriano encomium texens, hæc in eamdem plane sententiam [6] : « Non enim Carthaginensium solum Ecclesiæ præfuit, aut Africæ, quæ merito ejus usque in hodiernum diem omnium sermone celebratur, sed universo Occidenti, imo et Orienti fere ipsi Meridiei, et Septentrioni, quocumque ille admiratione sui pervenit. » Hæc ipse. Plura alia ad hæc exempla

[1] Euseb. lib. v. c. 3. — [2] De Jud. lib. II. et ibid. interpret. Codic. Theodos. lib. II. tit. 18. — [3] Eccl. IV.

[1] Act. X. — [2] Cyprianus de unitate Ecclesiæ. — [3] Clem. Const. lib. IX. c. 14. — [4] Ignat. epist. ad Philadel. — [5] Greg. Nazian. orat. in laud. Athanas. — [6] Idem orat. in laud. Cypr.

essent addenda, sed plus satis hæc esse videntur ad dictorum verborum elucidationem, quorum causa novatores, cum alioqui Decretales omnes illas epistolas respuant, negotium facessunt Ecclesiæ, cum hierarchicum ordinem in ea divinitus institutum impugnant. Sed de eo superius suo loco pluribus actum est.

Anno periodi Græco-Romanæ 5678. — Olymp. 241. an. 1. — Urb. cond. 938. — Jesu Christi 185. secundum Baronium 187. — Victoris papæ 1. — Commodi imp. 10 et 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Triarius Maternus*, et *M. Atilius Metilius Bradua.*

2. *Decennalia imperii proconsularis Commodi.*— Decennalia imperii proconsularis Commodi hoc anno edita, ut liquet ex nummis, quos Mediobarbus pag. 249 recitat, perperamque cum anno præcedenti conjungit. In eorum postica legitur : VOTA SUSCEP. DECENN. P. M. TR. P. X. IMP. VII. COS. IIII. P. P. S. C. In illis visitur imperator sacrificans. Nec refert, quod in decennalibus vota decennalia secunda, non vero simpliciter vota decennalia, ut in quinquennalibus fieri solitum erat, nuncuparentur; nam in laudata epigraphe subintelligitur nota numeralis II, ita ut sensus sit, « vota suscepta decennalia II. » Sic vota decennalia Antonini Pii in nummo apud Mediobarbum, pag. 199, his verbis exprimuntur : VOTA SUSCEP. X. COS. IIII, cum tamen, postquam consulatum quartum Antoninus Pius iniit, vota tantum secunda decennalia susceperit. Is loquendi modus in nummis M. Aurelii etiam usurpatur, ut videre est apud Mediobarbum, pag. 222. Card. Norisius in Epist. consulari, pag. 121, præfatum Commodi nummum repræsentat; sed typographi errore, loco, IMP. VII. COS. IIII. perperam habet, IMP. VII. COS. III. Porro cum Commodus tribunitiam potestatem undecimam hoc anno V kal. Septemb. inierit, patet hæc decennalia anticipata fuisse, ac die natali posterioris imperii Augustei, celebrata.

3. *Eleutheri PP. obitus.* — *Eleutherus* papa hoc anno e vivis excessit, eique *Victor* successit, ut infra videbimus.

ELEUTHERI ANNUS 10. — CHRISTI 188.

1. *Philippus Ægypti præfectus et Eugenia ejus filia.* — Qui sequitur annus Domini centesimus octogesimus octavus, notatur in Fastis quinto Commodi consulatu cum Acilio Glabrione. Quo et decernitur præfectura Augustalis Ægypti Philippo, nempe anno septimo Commodi imperatoris; nam licet post exactum annum septimum Commodi illa potitus dicatur; id accidit quod non simul ac ab imperatore electus esset, nomen consequebatur et munus, sed cum Alexandriam ingrederetur, idque lege Augusti factum Ulpianus [1] affirmat. Hic ille Philippus pater illustris martyris Eugeniæ, qui una cum Claudia conjuge in provinciam profectus est; qui Judæos ac magos, qui sibi viderentur pessimum omnium hominum genus, vehementer exagitavit; cum Christianis autem benigne egit, eos reveritus propter integerrimæ vitæ exemplum. Desponderat hic Eugeniam filiam Aquilio consuli (vel legas, Acilio) qui hoc anno consulatum gessit una cum Commodo; nisi dixerimus hunc esse aliquem ex suffectis consulibus : testatur enim Dio, Commodum (quod nunquam antea factum fuerat) in annum unum viginti quinque consules designasse; sed cum nomen conveniat consulis ordinarii, haud alius consul quærendus suffectus.

2. Sed quidnam accidit? Eugenia in Christum credens, nuptias aversata, una cum fidelibus eunuchis Proto et Hyacintho secedens, virili habitu delituit inter monachos, quos Essenos a Philone dictos esse superius demonstravimus; hæc omnia perficiente S. Heleno episcopo Heliopoleos. Quomodo vero pater ejus in Christum crediderit, et sub Severo successorem acceperit Terentium, deque martyrio ipsius et Eugeniæ, inferius suo loco dicemus. Extant

[1] L. unica ff. de off. Præf. Aug.

ejus Acta, ex quibus hæc accepta summatim narravimus, et alia quæ dicturi sumus. Cum enim iidem martyres tam Orientalis Ecclesiæ quam Occidentalis præconio celebrentur, et apud omnes æque dies natalitius eorum martyrii recolatur, haud putamus posse aliquem suspicari, quæ de illis scripta sunt, esse commentum.

3. Recitantur ea, sed ex antiquioribus monumentis, a Metaphraste[1]; quibus plane consentientia esse noscuntur, quæ ab Alcimo Avito episcopo Viennensi ante mille et centum fere annos ad Fuscinam sororem de laude castitatis scripta sunt; quibus hæc, quæ primitus ab ipsa sunt gesta, narrantur, cum ait :

> Eugeniæ dudum toto celeberrima mundo
> Fama fuit : Christi quæ cum pro nomine vitam
> Fuderit, ante tamen fortes processit in actus.
> Namque habitum mentita viri, etc.

Eam siquidem texit historiam, quæ apud dictum auctorem fusius enarratur, nimirum quo modo inter monachos incognita diu vixit; et rea facta stupri, quod erat, propalare coacta fuit.

[1] Metaphr. die 25 Decemb. et alia manuscripta.

Anno periodi Græco-Romanæ 5679. — Olymp. 241. an. 2. — Urb. cond. 939. — Jesu Christi 186. secundum Baronium 188. — Victoris papæ 2. — Commodi imp. 11 et 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Commodus Aug. V*, et *M. Acilius Glabrio II*, ut demonstrat card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Decennalia prioris imperii Augustei Commodi.* (1) — Decennalia prioris imperii Augustei hoc anno a Commodo exhibita, qui ideo consulatum quintum juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam iniit. Extat hujus imperatoris nummus apud Mediobarbum, pag. 251, in cujus postica legitur : Saec. Fel. P. M. Tr. P. XI. Imp. VII. Coss. V. Cernitur Victoria stans, dextra inscribens clypeo, Vo. De. id est, *vota decennalia*, quæ ideo exhibita fuere die natali posterioris ejus imperii Augustei. Nam hoc anno Commodus die XXVIII Augusti tribunitiam pot. XII iniit, et a patre mense tantum Novembri anni CLXXVI Augustus renuntiatus fuit.

3. *Classis Africanæ institutio.* — Lampridius in Commodo, cap. 17, ait : « Classem Africanam instituit, quæ subsidio esset, si forte frumenta Alexandrina cessassent. » Quæ institutio hoc anno facta, ut constat ex nummo Commodi apud Mediobarbum, pag. 251, et Sponium in disquisitionibus Antiquitatis. In ejus postica legitur : P. M. Tr. P. XI. Imp. VIII. Cos. VI. P. P. S. C. Provid. Aug. id est, *Providentia Augusti*. Repræsentatur eo in nummo navis in medio maris cum velis absque remis. Ex quo confirmatur quod in Dissert. Hypat. dixi, nova nempe instituta Romanum orbem de more vidisse annis decennalibus et id genus festis addictis, et Commodum, licet imperatorem valde abnormem, in eam legem non peccasse.

(1) Norisius in Disserlatione chronologica de Votis Decennalibus cap. III in fine scribit, *Commodum* vota decennalia suscepisse A. D. 180, die XVII Martii, qua die, patre defuncto, solus imperium obtinuit, *onno VI trib. potestatis*. Nummum apud Ottonem Mediobarbi affert cum epigraphe Vot. Sol. Decen. Trib. Pot. XII. Cos. V. quæ notæ A. D. 186 conveniunt; quo anno, inquit Norisius, *die* XXVII *mensis Novembris* fungens *trib. pot. XII*, *decennium* sibi communicati a patre imperii explevit, ac vota decennalia solvit. Mox subjicit, extare numisma *Commodi* cum votis XX. P. M. Tr. Pot. XV. Imp. VIII. Cos. VI. id est A. D. 190 cusum, desinente decennio, quo a patre imperii consors factus est; quo quidem anno *vota decennalia* solvit, et *vicennalia nuncupavit*. Eadem tamen solemnia dies aliquot anticipavit, antequam annum *trib. pot.* XV expleret. Hinc nummi Commodi in musæo Theupolo pag. 537 cum epigraphe : Vot. Sol. Dec. P. M. Tr. Pot. XII. Cos. V. P. P. Alius ibidem, ubi M. Commodus. Antoni. Aug. Pius. Brit. In postica : Vot. Suscep. Decen. P. M. Tr. P. VIIII. Imp. VII. Cos. IIII. P. P. Item alius ibidem cum epigraphe retrorsus : Vot. XX. P. M. Tr. Pot. XV. Cos. VI. Mansi.

ELEUTHERI ANNUS 11. — CHRISTI 189.

1. *Apollonius senator, fidei defensor, per Perennem scelestissimum præfectum martyrio afficitur.* — Christi anno centesimo octogesimo nono, coss. Crispino et Æliano, octavo anno Commodi imperatoris, « Apollonius, inquit Eusebius[1], Urbis senator, lecto senatui insigni volumine, quod de Christi fide composuerat, capite ob Christi fidem truncatus est. »

[1] Euseb. in Chronico.

Hæc in Chronico : sed et in Historia [1] post pacem in Ecclesia concessam hoc tempore enarratam hæc subdit : « Verum istud virtutis hosti et invidia natura sui æstuanti diabolo minime ferendum videbatur; et propterea varias de integro machinas contra nos astute fabricare aggressus est. Nam Apollonium virum inter fideles politioris litteraturæ studiis et philosophiæ notitia plurimum celebratum, in judicium adducit; et unum ex ejusdem Apollonii servis ad hanc rem valde accommodatum, qui hominem accuset, excitat. Cæterum huic misero ac perdito in judicium intempestive et incommode ad Christianum accusandum ingredienti, actutum (quoniam qui Christianorum nomina solum, quia christiani essent, deferebant, imperatoris edictum neci dare mandaverat) crura suffringebantur, Perennio judice contra eum talem sententiam pronuntiante. Iste autem Deo carissimus martyr, cum judex obnixe ab illo petiisset, flagitassetque ut fidei suæ rationem coram senatu redderet, simulatque accuratissimam orationem apologeticam pro fidei, quam profitebatur, defensione coram omnibus recitasset, sententia senatus securi percussus decessit e vita. Quippe vetus lex apud illos extabat, christianos qui semel in judicio comparuerant, nisi professionis suæ sententiam mutarent, non omnino liberos dimittendos esse. Istius vero coram judice verba et responsa, quæ ad Perennii rogata dabat, et orationem apologeticam apud senatum habitam, si cui libitum sic accurate cognoscere, ex libro nostro, quem de veris Martyribus composuimus, manifesto intelliget. » Hucusque Eusebius. At quæsitus diu et a pluribus ejus de Martyribus liber, nusquam fuit inventus.

2. Quod autem idem Apollonius prædicetur cum cæteris litteris, tum philosophiæ scientia celeberrimus, illud in mentem venit, num hic ille fuerit Apollonius Chalcedonius [2] philosophus Stoicus, quem Marcus Aurelius Antoninus imperator (ut vidimus) mirifice coluit. Et licet ex iis quæ Epiphanius [3] docet, Apollonium Antonini amicum, quo tempore Bardesani Syro, ne se christianum profiteretur, suadebat, ethnicum et Christianæ religionis adversarium ipsum fuisse constet; fortasse is postea (ut de multis accidit) fidem christianam amplexus, ejusdem quoque susceperit patrocinium. Sane quidem, quantumlibet senator fuerit, ipsum tamen nomen non est Romanum, sed peregrinum. Accidere autem facile potuit, ut ex litteris illis, quas ab omnium celeberrimo philosopho christiano Bardesane acceperat, divina operante virtute, mente fuerit illustratus, ut veræ religionis cultum agnosceret, atque agnitum sectaretur. Sed quod id tantummodo persuadeat conjectura, nihil est quod certi affirmare possimus; licet id æquius dici possit; quam quod hic Apollonius idem fuerit cum illo celebri inter scriptores ecclesiasticos, qui adversus Cataphrygas [4] commentarios edidit; quod inter alios Nicephorus perperam dixit : nam cum Eusebius, tum sanctus Hieronymus eos ab invicem distinctos ac plane diversos fuisse ostendant, temporis etiam certa ratio eos mendacii aperti redarguit. Nam cum ex ejus scriptis superius dictum sit, quadraginta post annos ab hæresis Montani principio eas a se conscriptas esse lucubrationes adversus eum ac cæteros ejusdem impietatis sectarios; plane declaratur, longe post Apollonii senatoris obitum, et post Commodi tempora, illum Apollonium claruisse.

3. Rursum vero quod ad ejusdem Apollonii supplicium spectat; observandum est non Commodi imperatoris sententia fuisse damnatum, sed ex senatusconsulto, Perenni judice decernente. Erat enim iste Perennis (ut tradit Herodianus) præfectus prætorianis militibus. « Hic quippe, inquit Lampridius [1], Commodi animum persciens, invenit quemadmodum ipse potens esset; nam persuasit Commodo, ut ipse deliciis vacaret, idem vero Perennis curis incumberet; quod Commodus lætanter accepit. Hac igitur lege vivens ipse cum trecentis concubinis, quas ex matronarum meretricumque delectu ad formæ speciem conciliaverat, trecentisque aliis puberibus exoletis, quosque æque ex plebe ac nobilitate, nuptusque forma disceptatrice collegerat, in palatio per convivia et balneas debacchatur; » et paulo post ; « Tunc tamen Perennis cuncta sibimet vindicavit; quos voluit, interemit; spoliavit plurimos, omnia jura subvertit, prædam omnem in sinum contulit; » ac de eo iterum : « Et nonnulli per provincias a Perenni ob divitias insimulati, spoliati sunt, vel etiam interempti; his, quibus deerat ficti criminis oppositio, objiciebatur, quod scribere voluissent Commodum heredem. » Hæc et alia plura cum ipse, tum Dio atque Herodianus recensent.

4. Quomodo autem post Apollonii necem, Perennis, qui potestate regia diutius exultaverat, et in alios insultaverat, occisus sit ; Herodianus [2] cæteris fusius narrat his verbis : « Cum itaque nobilissimis scænicis operam daret, sedens imperatoria sella Commodus, pleno spectatoribus theatro, suisque cuique locis ad sedendum pro dignitate attributis, priusquam quicquam diceretur agereturque in scæna, repente quidam philosophi habitu, manu baculum gestans, peramque seminudus ab humero suspensus, curriculo prodiit; mediaque in scæna consistens, manuque silentium imperans : Non hoc, inquit, ludorum tempus, o Commode, neque spectaculis celebritatique vacandum : imminet cervicibus tuis Perennis gladius; ac nisi caveris non quidem impendens, sed jam præsens periculum, peristi; nam et ipse hic adversus te copias pecuniamque colligit, et nati exercitus Illyricos sollicitant; quos nisi statim prævenias, occidisti. His dictis sive sorte quadam divinitus impellente, sive id auso homine ut gloriam sibi ignarus atque obscurus acquireret, seu quia speraret ingens aliquod præmium se ab imperatore consecuturum ; sane illum de repente obstupe-

[1] Euseb. lib. v. c. 20. — [2] Jul. Capitol. in Marco. — [3] Epiph. hæres. LXVI. — [4] Niceph. lib. IV. c. 25. 26.

[1] Lamprid. in Commodo. — [2] Herod. lib. I.

fecerat. Cæteri autem etsi non de nihilo ea dicta suspicabantur, tamen fidem habere dissimulabant. At Perennis comprehendi hominem jubet, ac pro furioso et vaniloquo, igne comburi; ita scilicet dedit pœnas intempestivæ libertatis. Cæterum qui se Commodi studiosos videri volebant, perosi antea quoque Perennem, utpote intolerandæ hominem superbiæ contumeliæque: nacti opportunum tempus, calumniis eum premere aggrediuntur; sed scilicet ita futurum erat, ut Commodus insidias vitaret, et Perennis una cum liberis penderet pœnas. » Addit his Herodianus alias in Perennem querelas militum Romæ agentium, et aliorum ex Britannia refert Dio [1] ea de causa Romam adventantium : quibus omnibus persuasus Commodus annuit, ut occideretur Perennis; datoque negotio Clearcho qui eum odio prosequebatur, non ipse tantum, sed et filius qui agebat in exercitu, uxor quoque et soror simul cum filiis occisi sunt. Finis hic fuit Perennis diu antea ad vindictam aliorum tolerati : sed ubi sanguine christiano se polluit, insperatam ultionem numinis sensit.

[1] Dio in Commodo.

5. Hoc item anno, post Apollonii senatoris necem, hæc contigisse refert Eusebius [1] : « In Capitolium fulmen ruit; et magna inflammatione facta, bibliotheca et vicinæ quoque ædes concrematæ. » Magna subinde subsecuta est pestilentia, qua cum universa Italia est afflictata, tum Roma præcipue; cum (ut tradit Dio) ad duo millia mortuorum corpora quotidie efferrentur. Cæterum Apollonii dies cædis, in tabulis ecclesiasticis ex more adscriptus, memoria anniversaria semper postea in Ecclesia celebratus est.

[1] Eusebius in Chronico.

Anno periodi Græco-Romanæ 5680. — Olymp. 241. an. 3. — Urb. cond. 940. — Jesu Christi 187. secundum Baronium 189. — Victoris papæ 3. — Commodi imp. 12 et 8.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Crispinus* et *Aelianus*.

2. *Posterioris imperii Augustei Commodi decennalia.* — Commodus posterioris imperii Augustei decennalia anno uno anticipata edidit, ut certo ostendit nummus apud Mediobarbum, pag. 252, in postica inscriptum : VOTA SOL. DECENN. P. M. TR. P. XII. COS. V. Visitur imperator ad aram sacrificans, ad cujus pedes victima. Festum illud die XVII mensis Martii posterioris imperii Augustei natali celebratum; cum die XXVIII mensis Augusti currentis Christi anni Commodus tribunitiam pot. XIII inierit, ideoque ante eum diem hæc solemnia exhibuerit. Horum indicium novus *Auctoris pietatis* titulus a Commodo sumptus. In variis enim nummis tribunitia pot. XII insignitis vocatur, AUCTOR PIETAT., id est, PIETATIS, quod religionis restituendæ specie plures crudelitates commiserit, ut videre est apud Lampridium in Commodo, cap. 9. Imperatores annis hujusmodi solemniis dicatis novos titulos sibi attribuere solitos, sparsim in hoc opere ostendimus. De falsa Commodi pietate agit Baronius ejus imperii initio. Porro ex præfatis decennalibus egregie confirmatur quod in Dissert. Hypat. tanquam hujusmodi solemnium fundamentum statuimus, annos nempe quinque ultimæ festivitatis, non a primo imperii, sed ab illo, quo ultima celebrata, ipso etiam in summam collato, deducendos esse. Si enim primum horum decennalium annum ab anno Christi centesimo octogesimo, quo Commodus patri successit, auspiceris, ea præsenti anno, nequidem extra ordinem, celebrari potuisse comperies; cum die XVII Martii Commodus octavum tantum imperii post patris mortem suscepti annum exorsus fuerit, et hujusmodi festa nunquam plus anno anticipata fuerint; ideoque si extra tempus exhibita sint, ad sequentem Christi annum pertineant, quo Commodus nondum imperii annum inchoavit. Verum, annis, ut fieri debet, computatis, et ab anno centesimo octogesimo quarto quo Commodus ejusdem imperii quinquennalia dedit, desumptis, res difficultatem non habet, liquetque decennalia anno uno Commodum prævertisse, ac quarto a quinquennalibus anno illa dedisse, proindeque extra legitimum tempus peracta esse. Monuit me Andreas Morellius vir clariss. extare in gaza regia numismata Commodi tam aurea, quam argentea ac ærea, in quibus ejus caput collo nudo visitur, et hæc verba leguntur : VOT. SOL. DECENN. P. M. TR. P. XII. COS. V., etc.

3. *S. Apollonii martyrium.* — S. *Apollonii* senatoris Romani martyrium ante præsentem annum contigit; cum is, referente Eusebio, *Perennio* prætorii præfecto rationem fidei suæ reddere coactus fuerit, Perenniusque anno præcedenti interfectus fuerit, ut deduco ex Herodiano, lib. 1, cap. 9. Ibi Herodianus ait proditas esse insidias, quas Perennius Commodo parabat, cum *ludos Romani Jovi Capitolino* facerent. Agon Capitolinus vicesimus sextus anno Christi centesimo octogesimo sexto celebratus est; ideoque et *Perennius* eodem anno occi-

sus. Nec audiendi, qui hanc mortem conferunt in annum Christi CLXXXII, quo XXV agon Capitolinus editus. Lampridius enim in Commodo, cap. 6, bellum Britannicum, antequam Perennius interficeretur, inchoatum fuisse indicat, et ex dictis constat, bellum illud anno CLXXXIII geri cœptum. Nec etiam refert, quod Lampridius citatus, cap. 8, dicat : « Commodus, cum adulterum matris consulem designasset, appellatus est Pius : cum occidisset Perennem, appellatus est Felix ; » in nummis vero Commodus dicatur Felix, cum gerit tribunitiam pot. VII, quæ anno CLXXXII, mense Augusto, desinit. Nam Commodus dicitur in nummis Pius, et Felix ipso imperii post patris mortem suscepti initio : ideoque sunt hæc epitheta, non vero cognomina, quod inde certo constat, quod adulter ille interemptus est, Cleandro præfecto prætorii existente, ut indicat Lampridius in Commodo, cap. 7, Gruterus, pag. 94, inscriptionem exhibet, in qua memoratur votum solutum :

Imp. Comm. Aug.
Felice. V. et. Glabrione
It. Coss.

anno scilicet Christi CLXXXVI, quo Perennius occisus, et Commodus Felix cognominatus, ut ex hac inscriptione liquet, quæ et Glabrionem iterum consulem fuisse demonstrat. Apollonius itaque ante annum CLXXXVI martyrium fecit. Quæ tamen de eo in Chronico Eusebii juxta editionem Pontacenam dicuntur, desunt in variis manuscriptis, ut ipsemet Pontacus in Notis fatetur; indeque nulla Apollonii in Chronico Eusebii juxta editionem Scaligerianam mentio.

4. *S. Apollonius nec scriptor, nec senator fuit.* — Hieronymus non tantum *Apollonium* in numerum scriptorum ecclesiasticorum refert, epist. 84, sed etiam inter eos numerat, « qui in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos referciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum. » Ad hæc, eum senatorem facit. Verum hæc S. Doctor proprio ingenio ex Eusebio exaggerasse videtur. Ait quidem Valesius in Notis Eusebianis, Hieronymum hæc « sine dubio ex prava Rufini interpretatione hausisse. » Sed hoc nullo modo fieri potuit, cum tot annis Catalogum Hieronymus scripserit, antequam Eusebium Rufinus verteret. Scripsit hæc Hieronymus anno Theodosii M. XIV, in libro nempe de Script. Ecclesiast. eo anno publicatis : transtulit Historiam Eusebii Rufinus anno Christi quadringentesimo, ut suo loco dicetur. Octo igitur ad minimum annis Eusebium latine reddidit Rufinus, postquam Catalogum suum scripserat Hieronymus. Eodem etiam modo in altero Apollonio describendo versatus est Hieronymus : « Apollonius, inquit, vir disertissimus, scripsit adversus Montanum, Priscillam et Maximillam, insigne et longum volumen, in quo asserit Montanum et insanas vates periisse suspendio. » De suspendio enim Montani locutus quidem est Eusebius, sed ejus narrationem alteri plane scriptori, et quidem anonymo tribuit lib. 5, cap. 16, a quo satis aperte Apollonium distinguit cap. 18. Imo et idem anonymi opus Rhodoni etiam attribuit Hieronymus in Miltiade, ubi ait : « Miltiades, cujus Rhodon in opere, quod adversus Montanum, Priscillam, Maximillamque composuit, recordatur, etc. » Et tamen auctor, qui Miltiadis meminit, idem est, ac ille qui tradidit, Montanum et Maximillam suspendio vitam finiisse. Quare in ea narratione non semel Hieronymus memoria lapsus. Legendi Halloixius in Notationibus ad Vitam S. Apollinaris, cap. 3, Valesius in Notis ad lib. 5 Eusebii, cap. 16, et Pearsonius in Vindiciis Epistolarum S. Ignatii.

5. *Roma peste, fame et incendio afflicta.* — Ad num. 5. Pestilentia, quæ teste Herodiano lib. 1, cap. 11, universam Italiam occupavit, ad annum centesimum nonagesimum, quo Commodus sextum consulatum gessit, spectat. Mediobarbus enim Commodi nummum exhibet inscriptum : Sal. Gen. Hum. Cos. VI. P. P. S. C. id est, *salus generis humani*. Cernitur Æsculapius stans, sinistra baculum cum serpente involuto tenens, et dextram porrigens figuræ in genua procumbenti. Producit et alium Commodi nummum, in cujus postica legitur : Vota solut. pro Sal. P. R. Cos. VI. P. P. Visitur figura ad aram sacrificans. Peste itaque anno CXC grassante, vota soluta sunt pro salute populi Romani, et sanitas ab Æsculapio postulata. Eodem pariter anno videtur contigisse magnum illud incendium, de quo Herodianus lib. 1, cap. 14, scribit : « Sed ubi templum (*Pacis scilicet*) consumptum ignibus est, plurima quoque et pulcherrima Urbis ædificia conflagrarunt, inter quæ etiam Vestæ templum. » Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2227, qui kalendis Octobris anni Christi CXC inchoatur, incendium illud memorat, et Herodianus lib. 1, de illa peste ac fame, *quæ eodem tempore* Romam opprimebat, ac præterea de illo incendio loquitur postquam narravit clades a Materno imperio Romano illatas, quæ in annum Christi CXC conveniunt. Statim enim iis recitatis subjungit : « Per idem tempus accidit, ut ingens Italiam quidem universam pestilentia occuparet, etc. »

ELEUTHERI ANNUS 12. — CHRISTI 190.

Demetrius episcopus Alexandrinus. — Christi anno centesimo nonagesimo, Fusciano et Silano coss., agente Commodo in imperio annum nonum, defuncto Juliano episcopo Alexandrino, anno decimo sedis ejus substitutus Demetrius ab Eusebio[1] ponitur in Chronico; licet in Historia longe majorem annorum numerum Juliano tribuisse videatur, dum eum usque ad Severi persecutionis tempora pervenisse demonstrat, sic dicens[1] : « Cum Severus jam decimum imperii sui annum ageret, et Lælus Alexandriæ reliquæque Ægypti præfecturam obtineret, et Demetrius nuper tum post Julianum ibidem Ecclesiarum episcopatum adeptus fuisset, et persecutionis ardor quotidie magis magisque incenderetur, etc. »

[1] Euseb. in Chronico.

[1] Euseb. lib. VI. c. 2.

Anno periodi Græco-Romanæ 5681. — Olymp. 241. an 4. — Urb. cond. 941. — Jesu Christi 188. secundum Baronium 190. — Victoris papæ 4. — Commodi imp. 13 et 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Allius Fuscianus II*, et *Dullius Silanus II*, ut ostendit em. card. Norisius in Epistola consulari, p. 117.

2. *Tricennalia imp. Cæsarei Commodi.* — Commodus imperii Cæsarei tricennalia anno uno dilata dedit. Neque enim ante præsentem annum potuit; cum duo id genus solemnia eodem anno ab uno eodemque imperatore non celebrarentur.

3. *Initium Demetrii episcop. Alex.* — Demetrius episcopus Alexandrinus hoc anno episcopatum Alexandrinum consecutus est; observat enim Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, licet in Indiculo Nicephori Parisiis impresso ex codice valde corrupto legatur : Δημήτριος ἔτι ι. Ἡρακλᾶς ἔτη μγ', id est, *Demetrius an* 10, *Heraclas an* 43, ex codice tamen Ms. Londinensi legendum esse Δημήτριος ἔτη μγ'. Ἡρακλᾶς ἔτι ιϛ'. *Demetrius annis* XLIII, *Heraclas annis* XVI. Quare cum anno CCXXX, Demetrius vita functus fuerit, hoc anno Ecclesiam Alexandrinam administrare cœpit. Et tamen Eusebius lib. 6, cap. 2, initium persecutionis Severianæ anno CCII, molæ consignans ait : « Igitur Severo annum imperii decimum agente, Alexandriæ et totius Ægypti præfecturam obtinente Læto, episcopatum vero Ecclesiarum illarum post Juliani obitum Demetrio recens adepto, etc. » Ultima verba in græco habent, τῶν δὲ αὐτόθι παροικιῶν τὴν ἐπισκοπὴν νεωστὶ τότε μετὰ Ἰουλιανὸν Δημήτριος ὑπειλήφει. Quæ sic melius Christophorsonus vertit : « Et Demetrius nuper tum post Julianum ibidem Ecclesiarum episcopatum adeptus fuisset.» Quanquam *recens* quandoque *nuper* significet, ut videre est in Thesauro Roberti Stephani. At quomodo *recens* vel *nuper* Demetrius episcopus factus, qui jam annis quatuordecim Alexandriæ sedebat? Verum hujusmodi adverbia sæpe longum tempus, quemadmodum et adverbium *jampridem* brevissimum spatium designant, quod non raro viros eruditissimos in errorem impulit. Hinc divus Cyprianus in Epistola Synodica Ecclesiæ Africanæ ad Cornelium papam cum collegis scripta anno ducentesimo quinquagesimo secundo, de pace lapsis maturius danda ob persecutionem ingruentem, ait : « Statueramus quidem jampridem, frater carissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario, et lapsi fuissent, et sacrificiis se illicitis maculassent agerent diu pœnitentiam plenam. » Ubi Cyprianus rem vix ante annum gestam, *jampridem statutam* dicit, ut observat *Fellus* in notis ad Epistolam I Cypriani, quæ Pamelio est LXVI.

ELEUTHERI ANNUS 13. — CHRISTI 191.

1. *Serapion episcopus Antiochenus ejusque scripta.* — Sequenti anno centesimo nonagesimo primo, duobus Silanis coss. Junio atque Servilio, Commodi imperatoris anno decimo, post Maximinum subrogatur in Ecclesiam Antiochenam Serapion. Hæc Eusebius [1] in Chronico, licet sanctus Hieronymus id factum dicat anno sequenti. Celebris hic fuit inter scriptores ecclesiasticos hujus temporis; de cujus lucubrationibus, quæ apud se extarent, hæc Eusebius : « Serapionis in scribendo industriæ et vigiliarum alia credibile est apud alios conservata esse monumenta; sola autem apud nos ea pervenerunt, quæ contra Dominum (al. Domninum) quemdam, qui persecutionis tempore a fide in Christum excidisset, seque ad Judaicam superstitionem transtulisset, scripta fuerunt, et ad Pontium et Carinum (al. Ponticum et Coricum), ecclesiasticos viros missa, atque certæ quædam ad alios epistolæ. Alius est liber ab eo confectus, de Evangelio quod secundum Petrum dicitur : quem quidem elucubravit, quo ea quæ in eo erant falso commemorata, penitus refelleret, idque propter certos fratres, qui in Ecclesia Rossensi illius Evangelii simulatione ad alienas doctrinas et a fide discrepantes se applicuissent. Ex quo quidem libro pauca quædam, in quibus suam de eo Evangelio sententiam exponit, commode citare non fuerit ab instituto alienum; sunt autem hæc :

2. « Nos enim, fratres, et Petri et aliorum Apostolorum doctrinam recipimus, sicut et Christi; sed libros quosdam falso nomine illorum inscriptos, utpote ejus rei satis experti, omnino repudiamus, idque pro certo cognoscentes, nos ejusmodi non aliquando ab illis accepisse. Ego enim, cum essem apud vos, putabam certe omnes rectæ fidei penitus addictos fuisse. Librum idcirco, qui Petri Evangelium inscribebatur, mihi ab illis oblatum, cum minime perlegissem, equidem dicebam; quod si, quia hoc Evangelium inter vos non legatur, animo et voluntate dissideatis, legatur quidem. Verum cum jam intelligam, illos occasione ex iis quæ ipse tum dicebam arrepta, in erroris cujusdam latebras irrupisse; ad vos denuo venire maturabo. Quare, fratres, brevi me expectatote. Nos autem, fratres, minime nescii cujusnam erroris et sectæ auctor fuerit Marcianus, et quo pacto, dum ea quæ loquebatur non intellexit, sibi ipsi repugnaverit (quod plane ex iis quæ ad vos scripta sunt, facile discetis) simul ac a quibusdam qui ipsum Evangelium usurpant, hoc est, ab iis, qui ex eo primum suum duxerunt errorem, quos appellamus Δοκητάς, hoc est, Opinatores (complures enim et variæ sunt eorum disciplinæ, sensus, et sententiæ) sciscitati essemus; poteramus facile animadvertere, nonnullas illius Evangelii sententias cum vero rectoque Salvatoris verbo consentientes esse, alias autem ab eo diversas discrepantesque, quas hic vestris tanquam oculis ad explorandum subjecimus. » Hactenus ex commentario illo Serapionis Eusebius.

3. Erant Docitæ hæretici, qui pseudoevangelio Petri ad suam ipsorum hæresim confirmandam utebantur (inquit Theodoretus [1]), qui non vere, sed sola visione et apparitione credebant fuisse mysterium Incarnationis. Sectæ hujus auctorem fuisse Julium Cassianum, ex Clemente Alexandrino [2] superius dictum est. Rursum vero, quod a Serapionis lucubrationes pertinet; illis ipsis, quas (ut dictum est) ad Pontium et Carinum conscripsit, hæresim Montani magnopere exagitavit, quibus declarat, eam jam ab Ecclesia toto orbe damnatam. Sunt hæc ejus verba ab Eusebio [3] recitata : « Ut vero istud intelligatis, omnem in Christo fraternitatem, quæ per universum orbem terrarum diffusa est, ab hac nova et peregrina prophetia, tam falsis præstigiis instituta reapse abhorrere; litteras Claudii Apollinaris, beatissimi viri, qui Hierapoli civitati Asiæ episcopus præfuit, ad vos misi. » Erat hæc Apollinaris epistola instar Synodalis, quod diversorum episcoporum subscriptionibus munita esset. Sed de Montani hæresi ubique damnata superius diximus, cum de ejus origine actum est.

4. *Hujus temporis viri illustres.* — Hujus quoque Serapionis testimonio, sicut et quorumdam antiquorum theologorum, ut Irenæi, Apollinaris Clementis et aliorum, confirmata est in Concilio Alexandrino sub S. Athanasio catholica fides consubstantialitatis sanctissimæ Trinitatis, ut suo loco dicemus. Cum autem agit de ingressu Serapionis Eusebius, de aliis [4] qui tunc temporis in Syria Palæstina clarebant episcopi, hæc addit : « Cæsareæ item id temporis Palæstinarum præfuit Theophilus; Narcissus similiter, cujus superior nostra mentionem

[1] Euseb. lib. VI. c. 10.

[1] Theod. divin. decret. lib. V. — [2] Clem. Alex. Strom. lib. III. — [3] Euseb. lib. V. c. 18. — [4] Euseb. lib. V. c. 21.

fecit oratio, adhuc Ecclesiæ Hierosolymitanæ ministerio perfungebatur. » Addit et de his insuper : « Ecclesiæ Corinthiorum, quæ est in Græcia, iisdem temporibus Bacchillus fuit episcopus, Ecclesiæ Ephesinæ Polycrates. Et quanquam multi alii præterea (ut verisimile est) et prope infiniti illa hominum ætate floruerunt; illos tamen, quorum recta fides et catholica sententia scriptis ad nostram ætatem derivata sit, solos (ut ratio postulabat) nominatim citavimus. » Hucusque Eusebius. Sed de his novissime recensitis scriptoribus prolixior erit sermo sub Severo imperatore.

Anno periodi Græco-Romanæ 5682. — Olymp. 242. an. 1. — Urb. cond. 942. — Jesu Christi 189. secundum Baronium 191. — Victoris papæ 5. — Commodi imp. 14 et 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Servilius Silanus*, et *Dullius Silanus*, id est, duo Silani.

2. *Consules* XXV *in annum unum designati.* — Dio, lib. 72, de Cleandro, cujus post mortem Perennis ampla fuit auctoritas, sermonem habens ait : « Neque vero Cleander hæc solum fecit, sed etiam consules XXV in annum unum designavit : quod neque ante id tempus, neque post unquam factum est. » Spartianus vero in Severo imperatore, cap. 4 : « Consulatum cum Apuleio Rufino primum egit, Commodo se inter plurimos designante. » Onuphrius in Fastis Baronio cæterisque persuasit, factum id esse Materno et Bradua consulibus, anno nempe CLXXXV, quo Commodus quintum se consulem designavit. At cum *Perennius* prætorio præfectus ac Cleandri decessor anno tantum centesimo octogesimo sexto, quo Commodus consulatum quintum gessit, perierit, liquet, vulgarem opinionem falsam esse, absurdamque illam tot consulum designationem ad præsentem annum pertinere. Id manifeste docet Spartianus loco citato, cum post recitata verba statim dicat : « Post consulatum, anno ferme fuit Romæ otiosus. Deinde proficiscens ad Germanicos exercitus, major filius, qui tunc quinquennis erat, etc. » Caracalla major natu filius Severi in lucem prodiit anno Christi CLXXXVIII ut infra ostendo; quare anno Christi CXCII, quintum ætatis annum inchoavit, ideoque anno CXC, Severus primum consulatum gessit, anno insequenti Romæ otiosus fuit, annoque CXCII quo Caracalla quinquennis erat, in Germaniam profectus *Carnunti* imperator anno insequenti renuntiatus est, ut suo loco dicam. Hac consulum XXV in unicum annum designatione suo anno reddita apparet, Cleandri præfecti prætorio interitum, rei frumentariæ inopiam, et pestilentiam quibus Roma oppressa est, et novorum nominum mensibus impositionem non contigisse ante annum CXC, cum Herodianus in fine libri primi hæc uno tenore recitet, et cum Cleandri interitu, qui anno CXC accidit, copulet.

ELEUTHERI ANNUS 14. — CHRISTI 192.

1. *Commodum divinis honoribus inhiantem spernunt Christiani, et inde martyria.* — Christi anno nonagesimo secundo supra centesimum, Commodus sextum et Petronius Septimianus consulatum gesserunt : quo imperatorem ipsum omnium celeberrimam munerum editionem exhibuisse, tradit Eusebius [1]; cujus cum gentiles historici meminerint, quoto ejus imperii anno facta sit (confuse cuncta miscentes) minus significarunt. Quod vero Eusebius certis annis hæc et alia consignet in Chronico, haud putandum id ex animi sententia nullo auctore prævio fecisse, sed potius veterum scriptorum, quorum monumenta exciderunt, assectatum esse vestigia, ut puta inter alios Julii Africani ; quem scripsisse Epitomen temporum testatur quoque S. Basi-

[1] Eusebius in Chronico.

lius[1], qui eum citat; de quo inferius dicturi sumus. Meminit horum munerum Herodianus[2], cum (ut Dio testatur) Commodus ad spectandum veniens, perinde ac si esset Hercules, pelle leonis et clava procedebat insignis; quippe qui cum Hercules videri vellet et coli, e Neronis, seu solis colosso caput auferens, suum (quod hactenus Romæ visitatur) voluit collocari, addidit clavam et æneum leonem subjectum[3]; quo etiam habitu complures eidem Romæ statuæ dicatæ sunt; nec amplius filius Marci (ut tradit Herodianus[4]) vocari voluit, sed Hercules Jovis filius; depositoque cultu Romanorum principum, pelle strata, clavam manu gestabat, seque ipsum (ut scribit Lampridius) Commodianum Herculem et deum appellans, tanquam deo sibi voluit immolari. Adulabatur quidem senatus, his omnibus acclamans ac parens, licet clam rideret : palam quidem ejus stultitias ridere, piaculum erat; nam Dio, qui aderat in theatro, cum aliis senatoribus, cum alia ex causa levissimi ejus actus ridendi subesset occasio, nova arte, quam suggessit occasio, comprimere risum conatus est, quod et alios facere docuit; idque ipse his tradit verbis : « Quamobrem cum multi riderent, et gladio fuissent occisi, nisi ego folia lauri quæ habebam ex corona comedissem, persuasissemque cæteris, qui juxta sedebant, ut idem facerent; videlicet ut tacto continuo motu stomachi indicium risus celaremus. »

2. Sed quorsum hæc, inquies, quidve Annalibus Ecclesiasticis conferunt? plurimum quidem. Accidit enim, ut Christiani quidam tantam impietatem, imo stultitiam Commodi, cum deus Hercules dici vellet, æquo animo ferre non valentes, palam per Urbis publicas vias istæc Commodi ludicra riderent, subsannarent, atque damnantes detestarentur; unde et suppeditata est illis occasio subeundi martyrium. Fuerunt hi Eusebius, Pontianus, Vincentius, et Peregrinus; quos Romæ habitare consuevisse in vico Lanario, scripta Acta eorum, quæ legimus, docent : licet quæ sunt typis excusa[5] habeant, sed depravate, vicum Carnarium, cujus nominis nullum vicum Romæ fuisse legimus, sed bene Lanarium : imo ejus nominis duos, quorum alter in tertia regione erat, quæ Isidis et Monetæ dicta est; alter vero in regione septima, via Lata, qui dictus est Lanarius vicus ulterior, ut ex Publio Victore et Sexto Rufo constat. Hi igitur deridentes ac detestantes Commodi facinus, Julio senatori, quem imbuerant Christiana religione id ipsum facere suaserunt. Adulantibus enim cæteris senatoribus, refragatus est Julius; cujus rei gratia libenter mortem oppetiit.

3. *Julius senator martyr.* — Ejusmodi enim erat christianorum senatorum causa, ut oporteret aut discedere penitus a senatu aut longe ab Urbe aliquo prætextu, honestave occasione, a comitiis abesse. Etenim cum adessent, impie agere cogebantur; siquidem Augusti lege sancitum erat, ut, antequam loco considerent senatores, in ara ejus dei in cujus templo comitia haberentur, thure ac mero supplicarent, ut tradit Suetonius[1] in Augusto. In templis duntaxat cogi consuevisse senatum, et, antequam rogatio fieret, immolari solitum sacrificium, tumque primum de rebus divinis, ac subinde de humanis agi, ex Marco Varrone Gellius[2] narrat. Sic itaque Julius renuens in tantam impietatem cum cæteris conspirare, a Commodo traditur Vitellio militum tribuno, homini fero animo, ut eum ad immolandum Herculi, nempe sibi, cogeret; vel, si id facere detrectaret, occideretur. Qui parens jussis, eum id facere renuentem tamdiu jussit, præter jus fasque ignominiose fustibus cædi, ut animam exhalaret. Cum vero ejus corpus superius nominati christiani sublatum curassent, ac sepelissent in cœmeterio Calepodii decimo quarto kalendas Septembris; in crimen vocati, quod bona Julii senatoris diripuissent, ejus rei occasione diram de illis idem judex habuit quæstionem, equuleo torquens. Cumque Eusebii unius ex illis post hæc linguam radicitus præcidi jussisset, eo nihilominus recte loquente, Antonius carnifex, visa re tanta, Christo credidit, atque capite truncatus est undecimo kalendas Septembris.

4. *Ad Petram sceleratam ducti martyres.* — Cum interim reliqui detrusi confessores in carcerem, divina in eis operante virtute, miracula ederent, inter alios Lupulus nomine ex Jovis Capitolini sacerdotibus cum curaretur oculorum cæcitate, Christo credidit. Cum post hæc iidem qui detinebantur in carcere, ducti ad Petram sceleratam (sic habent horum Acta antiquitus scripta, quæ in nostra bibliotheca asservantur) plumbatis necati sunt : quorum corpora sepelivit Ruffinus presbyter sexto ab Urbe lapide in arenario inter viam Aureliam et Triumphalem, octavo kalendas Septembris. Habent autem quæ sunt edita eorum Acta, hos passos esse ante amphitheatrum; ubi illum quidem putamus fuisse locum, qui Petra scelerata diceretur; cujus quidem nominis in aliis quoque Actis martyrum factam mentionem reperimus; verum apud Gentiles scriptores nusquam memini me legisse Petram sceleratam, sed tantum ab eis nominari Vicum sceleratum, in quo impia filia Servii Tullii patris corpus rheda percalcatum pertransiit; sed et Portam sceleratam, qua Fabii non reversuri egressi sunt : itemque Castra scelerata, ubi Drusus occubuit, quorum meminit Suetonius[3] : ac denique Campum sceleratum, in quo vestales stupro convictæ vivæ infodiebantur.

5. Cum igitur nonnisi apud monumenta martyrum Petræ sceleratæ nomen repererim, interdum perlustrans antiquas Romæ existentium memorias martyrum mecum cogitavi, num dicta esset Petra scelerata lapis ille sepulcrali inscriptione hominis gentilis notatus, qui in diaconia S. Viti ad Marcellum dicta, crate ferrea circumdatus, religiose asservatur, quod in eo multa martyrum millia cæsa

[1] Basil. de Spirit. sanct. c. 29. — [2] Herod. lib. I. — [3] Dio in Commodo. — [4] Herod. lib. I. — [5] Apud Surium tom. VII.

[1] Sueton. in Aug. c. 35. — [2] Gell. lib. XIV. c. 7. — [3] Sueton. in Claud. c. 1.

dicantur : vel illa fortasse marmorea tabula, quæ in basilica Vaticana, ingressu portæ illius, quæ proxima est Portæ Sanctæ, a sinistris ejus positæ, super quam (ut ibi posita docet inscriptio) multa corpora martyrum cæsa sunt. Porro alteram earum ejusmodi nomen consecutam esse, nulla est penes me dubitatio. At ejusmodi nomen a Gentilibus potius quam a Christianis inditum puto, cum illi eam sanguine christiano assidue madentem exhorrerent, pariterque detestarentur; Christiani e contra, ut de instrumentis tortoriis, quibus sancti martyres essent excruciati, facere consueverunt, eam honore fuerint prosecuti, ac proinde sacram potius appellarint, eamdemque ut nobilissimum carnificinæ martyrum monumentum accurate servarent. Hæc vero interdum opinari, conjectura haud longe petita suadet.

6. Sed quod ad Julium senatorem a Commodo occisum pertinet, æque suspicio mentem pulsat, num hic ille ipse sit Julius Proculus senator, quem Lampridius [1] inter senatores ab eodem imperatore occisus adnumerat, eumque a Commodo necatum esse cum suis tradit; eos enim omnes cum ille recenseat, privatam cujusque necis causam prætermittit. Verum quid certi de his affirmare possimus, nihil est. Cæterum non Julius tantum, sed reliqui omnes recensiti martyres, suis quibusque diebus, quibus sunt coronati martyrio, adnotati fuerunt in ecclesiasticis monumentis, quo eorum natalitia anniversaria commemoratione a fidelibus colerentur. Quænam autem ultio divinitus missa secuta sit martyrum necem, eadem a nobis citata superius Acta significant; nempe Vitellium repentina morte animam efflasse; Commodum vero postea, haud multis annis interlabentibus, fuisse a ludente secum athleta strangulatum. At quæ præter alias innumeras anno sequenti clades inflictæ divinitus Urbem incesserint, dicemus.

[1] Lamprid. in Commodo.

Anno periodi Græco-Romanæ 5683. — Olymp. 242. an. 2. — Urb. cond. 943. — Jesu Christi 190. secundum Baronium 192. — Victoris papæ 6. — Commodi imp. 15 et 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. VI*, et *Petronius Septimianus*, ex Inscriptione Onuphriana.

2. *Imperii proconsularis Commodi quindecennalia.* — Commodi consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam; proconsularis enim imperii quindecennalia dedit, ut varia ejus numismata demonstrant. Mediobarbus, pag. 255, unum exhibet, in cujus postica legitur : P. M. Tr. P. xv. Imp. viii. Cos. vi. S. C. Vot. xx. In corona quercea. Commodus tribunitiam pot. xv anno præcedenti iniit, currentique usque ad quintum kal. Septembris gessit. Quare ea solemnia die xvii Martii, quo patri successit, quove tribunitia pot. xv adhuc in cursu erat, celebrata. Ad ea solemnia referenda celebris munerum exhibitio, de qua Baronius et antiqui mentionem fecere. Videnda Commodi numismata apud Mediobarbum citatum, ubi in eam rem plura.

3. *Maternus occiditur.* — Hoc anno *Maternus* miles, qui Gallias Hispaniasque turbarat, quique Commodo Augusto insidias paraverat, ut scribit Herodianus, lib. 1, cap. 10 et 11. « Proditus imperatori a sociis quibusdam, comprehensus » fuit, ac mulctatus capite, antequam « festus dies Matris deum » adesset. Ait enim Herodianus, « veris initio, statoque solemnique die, pompam Matri deum Romanos » celebrare. Ex hoc temporis charactere *Maternum* currenti anno occisum intelligimus. Mediobarbus nummum Commodi exhibet, in cujus postica legitur : Matri Deum Salutari Cos. vi. P. P. S. C. Visitur dea leonem inequitans, qui nummus ad sacrificia a Commodo facta in honorem Matris deum, cum Materni insidiæ detectæ sunt, referendus, ut recte Mediobarbus. Non itaque ante præsentem annum, quo Commodus sextum consulatum gessit, *Maternus* interfectus. Quod et demonstrat alius Commodi nummus a Vaillantio viro clarissimo tom. 1, fol. 95, productus, in cujus postica habetur : Matri Deum Conservat. Tr. P. xvi. Imp. viii. Cos. vi. S. C. Cernitur Cybele leone vecta, dextra tympanum, læva sceptrum tenens. Tribunitia pot. xvi Commodi, quinto kalendas Septembris currentis Christi anni inchoata, ideoque et hoc anno *Maternus* interfectus.

ELEUTHERI ANNUS 15. — CHRISTI 193.

1. *Pacis templum et palatium incendio conflagrant.* — Anno Christi centesimo nonagesimo tertio, Bradua secundum et Aproniano coss., Commodi imp. anno duodecimo, « incendio Romæ facto, palatium et ædes Vestæ, plurimaque Urbis pars solo coæquatur. » Hæc Eusebius summatim in Chronico. Sed quomodo hæc se habuerint, præstat ex Herodiano[1], ea pluribus narrante, hic ad verbum describere : « Maximum, inquit, nefas cum in præsens dolorem attulit, tum in futurum pessimo augurio universos conterruit. Nam cum neque imbres ulli, neque nubes, tantumque exiguus terræmotus antecessisset, seu nocturni casu fulminis, sive igni aliquo in ipso terrarum motu velut extrito (al. excito), totum de improviso Pacis templum incendio consumptum est; quod unum scilicet opus cunctorum tota Urbe maximum fuit atque pulcherrimum, idem templorum omnium opulentissimum, egregieque munitum multoque ornatum auro et argento. Quippe universi ferme suas illuc divitias quasi in thesaurum congerebant; ideoque per noctem debacchatus ignis, multos ex opulentis egenos reddidit. Quapropter communem quidem jacturam publice omnes, suam autem quisque privatim deplorabant. Sed ubi templum omne consumptum ignibus est, plurima quoque et quamplurima Urbis ædificia conflagrarunt; inter quæ etiam Vestæ templum, sic ut Palladium quoque conspiceretur, quod in primis colunt, atque in arcano habent Romani, Troja (ut perhibent) evectum, ac tunc primum, postquam in Italiam devenit, conspectum ab omnibus; quippe raptum id vestales virgines media Sacra via in aulam imperatoris transtulerunt. Multæ præterea pulcherrimæque Urbis partes combustæ; plurimosque dies pervagatum incendium non prius sedatum est, quam repentinis imbribus extingueretur. Itaque totam rem diis imputabant ejus ætatis mortales, quorum scilicet voluntate et inchoasse incendium, et desiisse arbitrabantur; ac portendi bella quæ sunt deinceps insecuta, consumpto Pacis templo interpretabantur; quam deinceps famam rerum eventus comprobavit. » Hucusque Herodianus.

2. Prodigium autem id fuisse mortis principis putavit Dio[1], qui et palatium incendium pervasisse tradit his verbis : « Præterea incendium excitatum in quibusdam ædibus ad templum Pacis pervenit; consumptisque tabernis in quibus merces Ægyptiorum et Arabum erant, conscendit palatium, ubi adeo exusta sunt multa, ut libelli, qui ad principatum pertinebant, omnes fere interierint. Ex quo cœpit esse perspicuum, fore, ut id malum non contineretur in Urbe, sed inde ad universum terrarum orbem emanaret. Nec enim id incendium restingui potuit humanis viribus, licet eo magna vis aquæ et a plerisque privatis hominibus et ab ipsis militibus comportaretur, venissetque Commodus ex suburbio, atque ut incendium restingueretur, instaret; quod tamen nisi consumptis rebus omnibus, quibus adhæserat, finem non habuit. » Hæc Dio, ab Herodiano parum dissentiens. Verum voluisse Commodum Urbem incendere, quod et fecisset, nisi Lætus præfectus prætorio eum deterruisset, affirmat Lampridius[2]. Consumpta tunc fuisse incendio sacra spolia, quæ e templo Hierosolymitano sublata Vespasianus in templum Pacis intulerat, certum est; licet vasa quædam integra alibi servata ad Valentiniani postremi ejus nominis imperatoris tempora permansisse, eaque cessisse Wandalorum spoliis, Procopius[3] tradat.

[1] Herod. lib. I.

[1] Dio in Commodo. — [2] Lamprid. in Commodo. — [3] Procop. de bello Wandalorum.

Anno periodi Græco-Romanæ 5684. — Olymp. 242. an. 3. — Urb. cond. 944. — Jesu Christi 191. secundum Baronium 193. — Victoris papæ 7. — Commodi imp. 16 et 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Cassius Aproniianus*, et *Valerius Bradua Mauricus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari, et in litteris ad me scriptis, ubi Gruterum citat pag. 356, 1. Cum-

que Bradua in inscriptione a card. Norisio ibidem recitata sine nota iterati consulatus proferatur, diversus est a Metilio Bradua anno CLXXXV consule, ideoque perperam datur consul II tam in Annalibus, quam in Fastis Onuphrianis.

VICTORIS ANNUS I. — CHRISTI 194.

1. *Eleuthero defuncto, Victor papa creatur.* — Centesimo nonagesimo quarto Christi anno, Commodo imperatore septimum et Pertinace secundum coss., VII kalend. Junii, Eleutherus papa, cum sedisset annos quindecim et dies viginti tres, ex hac vita sublatus est. De sedis ipsius annis consentiunt omnes tum Latini, tum Græci; sed cum Eusebius in Chronico hoc anno ponat Victoris ingressum, in Historia[1] autem habeat sedisse Eleutherum annis tredecim; equidem puto in notam numeri mendum irrepsisse. Quod autem ad diem obitus pertinet, cum Romanum Martyrologium, tum librum de Romanis Pontificibus nos secuti, die ante memorata decessum ejus ex hac vita posuimus; sed an gladio, nobis incompertum est : nisi quod in antiquis omnibus Martyrologiis martyr reperitur adscriptus; cum tamen certum sit (ut in nostris Notationibus pluribus demonstravimus) martyris nomen tribui consuevisse non iis tantum, qui violenta morte Christi causa mori quoquo modo coacti essent; sed et commune fuisse illis etiam qui fidei confessionis causa cruciamentum aliquod subiissent, licet martyrium minime consummassent.

2. De eodem Eleuthero hæc item scripta leguntur in eodem libro de Romanis Pontificibus : « Hic fecit ordinationes tres per mensem Decembrem, presbyteros duodecim, diaconos octo, episcopos per diversa loca quindecim. Qui etiam sepultus est juxta corpus beati Petri septimo kalend. Junii. Cessavit episcopatus ejus dies quinque : » Hucusque ibi. Sic igitur hoc ipso anno kalendis Junii, Victor Afer, Felicis filius, in locum ejus Romanus Pontifex subrogatus est. Sed quid post hæc?

3. *Commodi obitus.* — Postrema hujus ipsius anni die, nempe pridie kalend. Januarii, Commodus imperator cum statuisset complures viros consulares ac senatores occidere, in primisque ipsam Marciam, quam (ut dictum est) loco conjugis habebat, necnon Lætum præfectum prætorio, ac Electum custodem cubiculi, re comperta, eorumdem conspiratione a Narcisso athleta oppressis faucibus strangulatur; hæc Herodianus[1] pluribus, nec non Dio[2], et alii. Quanto gaudio hæc accepta fuerint a senatu, acclamationes ab eo in ipsum editæ testantur, quas litteris a Mario Maximo commendatas Lampridius[3] recitat. Sed superat, mea sententia, omne portentum, quod impurissimum ac immanissimum principem, in quem omnes a majoribus usque ad minimos merito exclamassent, « Severus nihilominus, qui ei successit in imperium, inquit Lampridius[4], amantissimus nominis sui, odio (ut videtur) senatus, Commodum inter deos retulerit, flamine addito (quem ipse vivus sibi paraverat) Herculaneo Commodiano; utque ejus dies natalis celebraretur, instituit. » Hæc ipse omnia.

4. Hunc igitur exitum Commodus habuit, « cum regnasset, ait Dio, annos duodecim, menses novem, et dies quatuordecim. Vixit annos triginta unum et menses quatuor, in quo domus vere Aureliorum principatum amisit. » Hæc ipse. Cum autem Clemens Alexandrinus, qui his diebus illustris habebatur Alexandriæ, libro primo Stromatum supputans tempora, affirmet, ab anno quo natus est Dominus, usque ad mortem Commodi, annos numerari centum nonaginta quatuor : jam vides, lector, chronologiam nostram his egregie consentire. Quod vero additur de mense, non dubium est mendum esse; nam cum constet Commodum ultima die Decembris occisum esse, Christique natalis tam Græcorum quam Latinorum sententia contigerit die vigesima quinta ejusdem, vel, secundum Ægyptios, sexta die Januarii; nihil est quod mensis unius spatium addi debeat.

[1] Euseb. lib. V. c. 21.

[1] Herod. lib. I. — [2] Dio in Commodo. — [3] Lamprid. in Commodo. — [4] Lampr. ibid.

Anno periodi Græco-Romanæ 5685. — Olymp. 242. an. 4. — Urb. cond. 945. — Jesu Christi 192. secundum Baronium 194. — Victoris papæ 8. — Commodi imp. 17 et 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *L. Aurelius Commodus Aug. VII*, et *P. Helvius Pertinax II.*

2. *Quindecennalia prioris imperii Augustei Commodi.* — Consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam; quindecennalia enim prioris imperii Augustei dedit, uno anno dilata. Mediobarbus in Commodo, pag. 257, hujus imperatoris nummum proferi, in postica inscriptum : Vot. XX. P. M. Tr. P. Imp. VIII. Cos. VII. S. C. Deest annus tribunitiæ potestatis, sed consulatus Commodi septimus præsenti anno susceptus ea vota hoc anno nuncupata certo ostendit. Dio, lib. 72, scribit Commodum statuisse Falconem et Clarum anni insequentis consules interficere, seque kalendis Januariis consulem, ex loco, in quo gladiatores aluntur, exire : sed dum hæc moliretur, venenum die ultima anni cxcii ei propinatum esse. Quem consulatum octavum Commodum, quindecennalibus posterioris imperii Augustei anno uno dilatis, destinasse non dubitandum; cum nullum consulatum præter leges ac præscripta eum suscepisse appareat. Ante Commodum nullus ex imperatoribus quinquennalia et quindecennalia in nummis memorari jusserat; quem tamen agendi modum, si successores imitati essent, tanta diligentia opus non fuisset, ut quibus annis ea solemnia, quibus historia chronologiaque mirum in modum elucidantur, ab imperatoribus edita fuerint, investigaretur. Sed usque ad Constantini M. tempora, quinquennalia et quindecennalia in nummis non expressa; et quando in iis sculpta, non tantum tribunitia potestas, sed et consulatus ut plurimum prætermissi; cum contra in nummis Commodi tam consulatus, quam tribunitia potestas diserte enuntientur.

3. *Vota decennalia nunquam ab imperatoribus omissa.* Norisius card. in re antiquaria exercitatissimus, in Epist. consulari, pag. 121 scribit : « Passim prostant nummi Commodi cum votis X. ac Tr. P. XV. Hæc vota abs te, » nam ea Epistola mihi dicata, « dicuntur nuncupata pro imperio Cæsareo, deinde pro imperio proconsulari, denique pro Augusteo. Nunquam exactam rationem assignari posse puto, cur ab Tr. P. VIII. ad XII. per quinquennium singulis quibusque annis vota decennalia nuncupaverit, nisi dicamus quandoque concepta pro salute populi Romani, quæ post decennium solvit, cum extent nummi ejusdem Commodi inscripti : Vota sol. pro sal. P. R. Cos. VI. aut forte eadem vota repetita memoria in nummis obsignata iis etiam annis, quibus reapse concepta non sunt; vel denique stultum illum principem, qui in unicum annum consules viginti quinque designavit, pro arbitrio vota nuncupasse. Horum votorum explicatio minus pro voto mihi succedit. Quare eam tibi dimitto. » Sed cum omnia Commodi numismata, in quibus hæc vota expressa, explicaverimus, eumque in iis vel suscipiendis vel solvendis, morem decessorum imperatorum secutum esse demonstraverimus, nulla de iis in posterum quæstio moveri potest. Nummi, qui præferunt « Vota soluta pro salute populi Romani, » anno clxxxvii cusi. Denique cum quinquennalia et id genus festa quædam renovatio imperii essent, ut testatur Dio, lib. 53, neque a Nerone, neque a Commodo, neque ab ullo alio imperatore unquam omissa fuisse pro certo habendum. Quod si Commodus ea non edidisset, Dio, qui frequens cum illo fuit, quique lib. 72 notat eum consules XXV in annum unum designasse « quod, inquit, neque ante id tempus, neque post unquam factum est, » rem adeo receptis moribus dissentaneam in litteras mittere oblitus non esset.

4. *Eleutheri PP. obitus.* (1) — Eleutherus die secunda mensis Maii anni centesimi septuagesimi ordinatus fuerat; supremum autem diem obiit anno centesimo octogesimo quinto, Materni et Bradūæ consulatu notato, die vicesima quinta mensis Maii, postquam sedisset annos quindecim, dies viginti quatuor. Ejus quidem nomen deest in Chronico Damasi, sed hæc de eo ibidem dicta : « Fuit temporibus Antonini et Commodi, a consulatu Veri et Erenniani usque Materno et Bradua, » anno clxxxv consulibus : in auctiori Chronico veterum Pontificum dicitur, eum sedisse annos xv, menses iii, dies ii : Catalogus nominum Apostolicorum, Eleuthero annos xv, menses iv, dies v tribuit; sed utrobique mendose. In Martyrologio Hieronymiano ad diem sextam mensis Septembris habetur : « Romæ via Salaria natale S. Eleutheri episcopi. » Sed is dies ad aliquam ejus translationem pertinet. Florentinius

(1) Non anno Christi 185 in locum *Eleutheri Victor* papa suffectus est : sed potius A. D. 193 postquam *Pertinaci* imperium a senatu delatum fuit, quod Eusebius in Chronico, et in Hist. Eccl. lib. v, cap. xxviii, narret, *decem annos* pontificalem sedem administrasse, et *anno principatus Severi circiter nono Zephirinum* eidem substitutum; ex quo fit, *Victorem* mortuum esse A. D. 202. De die non omnes conveniunt, alii Aprilis xx, alii xxviii Julii perhibent. Ita Constantius, pag. 91. Mansi.

enim in Notis ad illud Martyrologium observat, Eleutheri natale ab aliquibus auctoribus signari VII kalend. Junii, ab aliis VIII kalend. Junii, ab aliis VIIII kalend. Junii. Quare die xxv mensis Maii mortuus est, ac postridie sepultus, juxta regulam a nobis suo loco explicatam, quæ docet, quando natale Pontificum in diversis Martyrologiis duobus subsequentibus diebus consignatur, alterum ad obitum, alterum vero ad sepulturam referendum esse. In auctiori Chronico veterum Pontificum dicitur cessasse episcopatum dies septemdecim. Quod si verum est, Victor sedere cœpit die xii mensis Junii. Ejus unica circumfertur Decretalis epistola ad episcopos per Gallias constitutos, quæ incipit : « Magno munere misericordiæ Dei, totius Ecclesiæ Catholicæ multiplicata sunt gaudia, etc. » Sed hæc verba desumpta ex S. Leonis epistola 54 juxta veterem ordinem. Sunt et aliæ in eadem epistola suppositionis notæ viris eruditis observatæ. Eleuthero successit Victor.

5. *Interitus Commodi.* — Ad num. 3. Cum Commodus die decima septima mensis Martii anni Christi CLXXX imperare cœperit, et, uti habet Lampridius in ejus Vita, cap. 1, « pridie kalendas Septembres patre patruoque consulibus, » id est, anno Christi CLXI natus fuerit, recte scribit Dio regnasse Commodum « annos XII, menses IX, dies XIV; » vixisse vero « annos XXXI, menses IV, » cum ultimo hujus anni die interfectus fuerit. Anni quibus cum patre regnavit, leguntur in ejus epitaphio, in quo Commodus dicitur, « Tribunitiæ Pot. XVIII, » ut videre est apud Dionem lib. 72. Ex quo certum fit Commodum anno CLXXV, non vero insequenti, ut putavit Baronius, tribunitia potestate donatum fuisse.

6. *Clemens Alex. Baronii chronologiæ non favet.* — Ad num. 4. Locus Clementis Alexandrini, qui his diebus vivebat, quique a Christo nato ad Commodi mortem annos numerat « centum nonaginta quatuor, » Baronium decepit, qui eo chronologiam suam confirmari existimavit ; non enim observarat Cardinalis doctissimus Clementem Alexandrinum annos Incarnationis computare secundum æram Alexandrinam, quæ Dionysianam in Ecclesia Occidentali usurpatam biennio integro præcedit. Alexandrini itaque æram Incarnationis seu Nativitatis ab anno Juliano XLIII exordiuntur, Latini vero ab anno Juliano XLVI, ideoque laudatus Clementis locus æræ Christianæ Dionysianæ confirmandæ non inservit.

VICTORIS ANNUS 2. — CHRISTI 195.

1. *Pertinacis imperium et obitus.* — Sequenti anno Domini centesimo nonagesimo quinto, Sosio Falcone et Erutio Claro coss., jam (ut dictum est) sublato Commodo, Ælius Pertinax Italus (al. Libs Pertinax imp.) natione, patre ignobili ex civitate Alba Pompeia, olim ex studio litterarum a Claudio Pompeiano genero Marci imperatoris in militiæ tribunatum evectus, et bis consulatu perfunctus, ex præfecto prætorio, militibus prætorianis juvantibus, senatu libentissime consentiente, decernitur imperator; qui cum perditissimum Reipublicæ statum quam primum in pristinum restituere festinaret, militibus in eum insurgentibus, occiditur, cum imperasset diebus octoginta duobus, vixisset annos sexaginta septem, mensibus quatuor, tribus diebus exceptis; bonis omnibus quod vir optimus haberetur sui desiderio relicto. Hæc ex Dione [1] et aliis.

2. *Severi imperatoris genus.* — Cum vero Romanum imperium in manu esse videretur prætorianorum militum, Didius Julianus militiæ domique spectatus, homo disertissimus, auctione venale imperium sibi emit, pollicitus dare singulis militibus aureos ducentos et quinquaginta; sicque ab illis in imperium subrogatus, a senatu perterrito tandem confirmatus est; tenuitque, reclamante populo, dies sexaginta sex : cum interim, qui tribus Romanis exercitibus præerant duces, Pescennius Niger in Syria, Albinus in Britannia, et Severus in Pannonia (al. Pæonia), a novo imperatore deficientes, arripuerunt imperium. Appellatus est autem ab exercitu Severus imperator (ut tradit Capitolinus) idibus Augusti apud Carnutum : vel potius idibus Aprilis, ita enim legendum apud Capitolinum putamus. Tunc Severus cum Albino paciscitur; ac cum exercitu Romam venturus, litteris ad se pertractis militibus prætorianis, cum illi Julianum interfecissent, ipse consensu militum atque senatus appellatus est imperator : hæc omnia fusius Dio [1], qui tunc senator comitiis, quibus hæc decernebantur, semper interfuit. At Severus pollens consilio atque prudentia, cum in hunc modum habenas sumpsisset imperii

[1] Dio in Pertinace.

[1] Dio in Juliano.

die prima Junii (ut ex Dione colligitur) licet aliis compluribus tyrannis adversantibus, tenuit annos decem et septem menses octo, dies tres; qui et amore Pertinacis boni principis, a senatu Pertinacis[1] nomen oblatum libenter accepit; quem retulit inter deos.

3. Fuit autem Severus patria Africanus ex civitate Lepti, litteris humanioribus excultus, militiæque peritissimus; capessit imperium annos natus quadraginta septem; quippe qui coss. Erutio Claro bis et Severo (ut auctor est Spartianus) natus est, anno Domini centesimo quadragesimo octavo, sexto idus Aprilis. Ad ejus genus proculdubio spectat Septimius ille Severus, qui itidem Lepti in Africa oriundus, sed Romam puer ductus, magna gloria vixit; ad quem extat lyricum Statii[2] scriptum sub consulatu decimo septimo Domitiani imperatoris, ante annos propemodum centum; quam ob causam eum fuisse putamus proavum Septimii Severi imperatoris; nam avum tum paternum tum maternum aliter nominatum fuisse, tradit Spartianus in exordio ejus Vitæ. Quamobrem eo vetustatis monumento ex Statio prodito, constat Severum fuisse majorum claritudine nobilissimum. Qui ipso sui imperii exordio, creato Cæsare Albino, qui Galliarum et Britanniæ exercituum dux erat, postquam triginta dies Romæ exegisset, in Orientem adversus Pescennium Nigrum, qui Antiochiæ sibi imperium vindicaverat, cum expeditione profectus est. Hæc Dio, Herodianus, ac Spartianus pluribus.

4. *Severus Proculi causa favet Christianis.* — Porro imperii sui exordio Severus nullum negotium Christianis religionis causa facessit; sed eos bene habuisse, Tertullianus[3] non obscure declarat, sic dicens: « Ipse etiam Severus, pater Antonini, Christianorum memor fuit; nam et Proculum Christianum, qui Toparcion cognominabatur, Euhodeæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisivit, et in palatio suo habuit usque ad mortem ejus; quem Antoninus optime noverat lacte christiano educatus. Sed et clarissimas feminas et clarissimos viros Severus sciens hujus sectæ esse, non modo non læsit, verum et testimonio exornavit, et populo furenti in os palam restitit. » Hucusque Tertullianus; qui et æque Christianos favisse Severo, quod non adhæserint alicui tyrannorum, nec Albino nec Nigro, tum in Commentario[4] ad Scapulam, tum in Apologetico[5], gloriose sicut et vere prædicat. Sic igitur quandiu Severus sui compos et humanitatis officii memor fuit, quod a christiano homine curatus esset, erga Christianos benignum se præbuit.

5. Quod vero dicit Tertullianus, Proculum illum fuisse procuratorem Euhodeæ; laborant interpretes in hac voce; sed optima illa conjectura Pamelii, viri insigniter eruditi, dum putat legendum, Evodi; illud tamen, mea sententia, non bene, dum addit non esse nomen proprium; sed quod ea vox græce prosperitatem significet, cum ait Tertullianus Proculum Evodi procuratorem, idem esse, ac si dixisset illum procurasse prosperitatem Severo, dum oleo sanitati restituit. Libenter quidem eidem assentirer, nisi ex historicis illorum temporum constaret, Evodum fuisse nomen proprium viri omnibus notissimi, qui fuit Antonini filii Severi educator: huncque illum ipsum Evodum esse, cujus Proculum Toparcion dicit fuisse procuratorem; sicque explicandus videtur locus Tertulliani, in quo frustra adeo sudaverunt interpretes. Nam cum Dio tum in Severo, tum in Antonino Caracalla, Evodum educatorem Antonini filii Severi appellet, quisnam per Evodum apud Tertullianum intelligendus sit, nulla videtur ambiguitas esse posse; nisi quod ibi pro Evodeæ, Evodi, restituendum esse videatur. Quod quidem illud etiam probat, dum idem auctor ait Proculum optime notum fuisse Antonino, ea scilicet ratione, quod (ut ait) fuisset lacte christiano educatus, nimirum quod Proculus ille procurator fuisset Evodi educatoris sui. Sed quod ad Antonini educationem pertinet, opportunius agemus, cum de ejus imperio post Severum dicendum erit. Quod vero curatus a Proculo Severus fuerit hoc ipso anno, ejusque imperii exordio id accidisse cum Pamelius opinetur; haud tamen aliquo auctore certo affirmari posse videtur.

6. *Ecclesiæ status florentissimus.* — Profecturus igitur ad bellum Severus adversus Pescennium Nigrum, ne quid turbarum fieret per Clodium Albinum, qui in Galliis exercitui præerat, non tantum (ut dictum est) Cæsarem eum dolo creat; sed quo ejus de ea re animus magis magisque testatus redderetur, « eaque credibiliora forent, inquit Herodianus[1], iisdem illis ad senatum relatis, nummisque ejus imagine percuti jussis, statuisque erectis, simulque aliis collatis honoribus, fidem gratiæ suæ fecit. » In hunc itaque modum vafer Afer alterum persequendo, alterum vero demulcendo, securum sibi paravit imperium; de omnibusque studens bene mereri, omnium sibi gratiam conciliavit.

7. Res tunc nostræ jam longa pace florebant; tumque accidit, quod Nicephorus[2] tradit his verbis: « Cum Severus successit, tum quoque satis bono loco res nostræ fuere, in diesque fidei professio augmenta sua cœpit; eorum quos recensuimus ecclesiasticorum doctorum scriptis atque doctrinis illam provehentibus, idque in maximis potissimum ubique urbibus, nimirum Alexandriæ, Antiochiæ, Æliæ, et per Palæstinam omnem, Ephesi, Cæsareæ, et Occidentem versus Thessalonicæ, Athenis, Corinthi, in Galliis, et Romæ maxime. Universæ enim multitudines et domus totæ ad fidem accedebant, quidvis facere et pati paratæ, quam ut quicquam contra religionem nostram agerent, aut novarent. » Certe quidem Tertullianus[3] in Apologetico, licet conqueratur

[1] Jul. Capitol. in Pertinace, in fine. — [2] Stat. Silv. lib. IV. — [3] Tertul. ad Scapul. c. 4. — [4] Tertul. eod. lib. c. 2. — [5] Idem in Apolog. cap. 35.

[1] Herod. lib. II. in fin. — [2] Niceph. lib. II. c. 26. — [3] Tertullian. in Apolog. c. 5.

Christianos postea dire fuisse vexatos, tamen de Severo nihil expostulat, nihilque in eam diem adversus Christianos eum molitum esse testatur. At quoniam constat Christianos sub Severo acerbissima passos esse, quando id acciderit, quibusve impulsoribus, suo loco dicemus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5686. — Olymp. 243. an. 1. — Urb. cond. 946. — Jesu Christi 193. secundum Baronium 195. — Victoris papæ 9. — Severi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Q. Sosius Falco*, et *Julius Erutius Clarus*, ex Inscriptione Onuphriana, et ex Gruteriana pag. 209. Card. Norisius enim in litteris ad me Florentia scriptis monet, exscriptores Onuphrio et Grutero fucum fecisse, ac pro Erutio, scripsisse Fructo. *Erutius Clarus* consul fuit anno Christi CXLVI. Erutium Clarum ejus filium et hoc anno consulem Severus occidit, ex Spartiano, cap. 13, in Severo. Ita ex cognomine *Clari* alteram ejus familiam card. Norisius restituit : cujus emendationi favet Dio, lib. 72, ubi utrumque consulem vocat, Ἐρύκιόν τε Κλάρον, καὶ Σύσσιον Φλάκον, id est, *Ericium Clarum*, et *Syssium Flacum*. Verum ab exscriptoribus erratum, ut ex ipsomet Dione liquet, qui libro 73 posteriorem consulem, non *Flaccum*, sed *Falconem* recte appellat.

2. *Pertinax imp. occiditur.* — Ait Baronius in Annalibus *Ælium* Pertinacem ex præfecto prætorio imperatorem factum esse; sed Norisius in laudatis litteris recte observat Pertinacem, non *Ælium*, sed *Helvium* vocatum fuisse, quod nummi indubitatum reddunt, eumque non ex præfecto prætorii, sed ex præfecto Urbis, factum esse imperatorem. Id enim diserte uterque Victor tradit, et indicat Capitolinus in Pertinace, cap. quarto, qui et testatur, cum opera *Læti* præfecti prætorio ad imperium evectum esse, cui suffragatur Herodianus lib. 2, cap. 1. Imo Pertinacem nunquam præfectum prætorio fuisse satis ostendit Capitolinus, qui omnes, quas gessit, dignitates enumerat, et tamen cap. 2 ait : « Doluitque palam Marcus, quod cum senator esset, præfectus prætorii fieri a se non posset. *Pertinax* natus est kalendis Augusti, Vero et Bibulo consulibus. Interfectus autem est quinto kalendas Aprilis, Falcone et Claro coss. Vixit annis septuaginta, mensibus septem, diebus viginti sex. Imperavit mensibus duobus, diebus viginti quinque, » inquit Capitolinus in Pertinace cap. 15. Eumdem diem Pertinacis natalem exhibet vetus Kalendarium a Lambecio publicatum. In lucem itaque prodierat Pertinax anno Christi CXXVI quo Annius Verus et Ambibulus, per errorem *Bibulus* dictus, consulatum gessere. Cum vero quinto kalendas Aprilis, seu die vicesimo octavo Martii interfectus fuerit, liquet recte numerasse Dionem, quando scripsit Pertinacem vixisse « annos LXVII, quatuor mensibus et tribus diebus exceptis; *regnasse vero* dies octoginta septem. » Laudatus itaque Capitolini locus corruptus est, legendumque : « Vixit annis sexaginta sex, mensibus septem, diebus viginti septem. » De die enim Pertinacis tam natali, quam emortuali, Capitolinum inter et Dionem convenit.

3. *Vota decennalia initio imperii nuncupata.* — Pertinax primus ex imperatoribus fuit, qui vota decennalia, quæ ipso die initi imperii ab Augustis nuncupabantur, in nummis exprimi jusserit. Mediobarbus enim, pag. 261, varios ejus nummos exhibet, in quibus legitur Vot. Decenn. qui mos postea semper servatus usque ad Constantinum M. quo tempore scribi cœptum, Vot. v. Mult. x. cujus tamen formulæ initium Diocletiano attribuendum, qui in suis decennalibus hoc numisma a Mediobarbo productum cudi voluit : Imp. Diocletianus Aug. in postica : Primis x. Multis xx. In nummis itaque imperatorum, qui ad decimum imperii annum non pervenere, vota decennalia in nummis memorata de votis ipso imperii initio susceptis semper intelligenda usque ad Constantinum M. nunquam vero de votis decennalibus quinto imperii anno nuncupatis; cum illa ante Constantinum M. in numismatis memorata non fuerint.

4. *Pertinax uno die omnes appellationes honorificas recepit.* — Pertinax primus fuisse dicitur a Capitolino in ejus Vita, cap. 5, qui simul cum imperio omnes honorificas appellationes diversis diebus Augustis attribui solitas acceperit : « Primus sane omnium ea die, qua Augustus est appellatus, etiam patris patriæ nomen recepit : necnon simul etiam imperium proconsulare, necnon jus quartæ relationis. » Dio, lib. 53, de imperii institutione loquens, ait imperatores ratione eorum nominum, quæ in populari civitatis statu usurpabantur, omnem totius Reipublicæ potestatem accepisse, ac pontifices maximos, imperatores, patres patriæ, aliisque titulis qui in inscriptionibus occurrunt, appellatos fuisse. Quæ nomina postquam enumeravit Dio, subdit : « Hæ sunt appellationes, istæ, quibus imperatores secundum leges ac instituta nostri etiam temporis utuntur. Ac nostra quidem ætate simul omnia eis hæc tribuuntur, Censorio excepto; olim vero singulæ eis ex legibus decernebantur. » Dio anno Alexandri Severi nono Historiam suam absolvit, qui tamen dum de Pertinace, cujus electioni interfuit, loquitur,

novæ illius consuetudinis inductæ non meminit. Imo ipsemet Alexander Severus, quando imperator renuntiatus est, his verbis senatui gratias egit, ut ex Actis publicis testatur Lampridius in Alexandro, cap. 8 : « Gratias vobis, P. C. non nunc primum, sed et de Cæsareo nomine, et de vita servata et Augusti nomine addito, quæ omnia novo exemplo uno die in me contulistis. » Qua ratione Alexander primus fuisse videtur qui omnia potestatis insignia acervatim et uno die præter antiquum morem receperit. Quidquid sit, certum est imperatores omnes honorificas appellationes ante Pertinacem aut Alexandrum Severum uno eodemque die non accepisse, imo ex illis aliquos, aut patris patriæ, aut imperatoris, aut aliorum insignium honorum nomina diu distulisse. Quod de Augustis Dio tradit, de Cæsaribus etiam intelligendum. Quare, ut vidimus, Trajanus primum adoptatus, dein Cæsar creatus, ac postea imperio proconsulari et tribunitia potestate decoratus. Quæ observatio ad numismata explicanda aliquando juvare, poterit.

5. *Julianus imperator occiditur* (1). — A num. 2 ad 7. Pertinaci successit *Didius Julianus*, qui, ut habet Dio, imperavit *dies sexaginta sex :* ideoque die prima Junii occisus est; quod confirmat Spartianus in Juliano cap. ult., ubi ait imperasse Julianum *mensibus duobus, diebus quinque*, quod verum est. Nam Dio, ut in morte Severi, Juliani successoris videbimus, natale imperii Severi a die prima Junii currentis anni auspicatur. « A Germanicis legionibus, ubi auditum est Commodum occisum, Julianum autem cum odio cunctorum imperare, multis hortantibus, repugnans imperator est appellatus apud Carnutum idibus Augustis, » inquit Spartianus in Severo, cap. 5, de hoc imperatore loquens. Verum loco horum verborum, *idibus Augustis*, legendum, *idibus Aprilis*, ut Baronius notavit. Ab eo die, qui Aprilis decimus tertius, tribunitia potestas Severi deducta, non vero, ut hactenus existimatum, a die primo mensis Junii quo Julianus peremptus, quemadmodum anno CXCVIII. num. 9, ostendam. Eodem tempore, quo Severus ab exercitu Germanico, Pescennius Niger in Oriente, et Clodius Albinus in Gallia imperatores appellati sunt, ut testantur scriptores Historiæ Augustæ. Albinus a Severo bellum cum Nigro gesturo Cæsar appellatus est, quia sc. vereba-

(1) Magna jamdiu est controversia de *anno, et mense,* quo *Septimius Severus, et Antoninus Caracalla tribunitiam potestatem* iniere. Panvinius *Caracallæ* tribunitiam potestatem cum imperatoris titulo A. D. 198, *kal. Juniis* delatam fuisse putat. Baronius vero ad A. D. 210 scribit *Antoninum Caracallam* iniisse tribunitiam potestatem, simulque in consortium imperii cum *Augusti* titulo a patre vocatum A. D. 200, quo *Caracallæ* decennalia refert. At ab utrisque dissidet Norisius, qui in Dissertatione de votis decennalibus cap. IV, pag. 90, tradit *Severum* A. D. 193, *kal. Juniis* senatusconsulto *tribunitiam potestatem* cum *Augusti titulo* accepisse, quod eum Pannonici exercitus ante paucos dies *imperatorem* salutassent. Alii vero contendunt, *Severum die* XIII *Aprilis* A. D. 193, apud *Carnutum* ab Illyricianis et Pannonicis legionibus *imperatorem* fuisse appellatum, atque adeo ex ea die *tribunitiam ejus potestatem* esse sumendam. At Norisius mox scribit se, quum ex nummorum, ac lapidum inscriptionibus *annum* communicatæ *Antonino Caracallæ tribunitiæ potestatis* indagaret, in cimmeriis plane tenebris versari sensisse, spemque omnem abjecisse, ac satius duxisse, rei difficultatem aliis præmonstrare. Ex nummo gazæ Medicææ, cum epigraphe *Antonini,* et retrorsum P. M. TR. POT. XX. COS. IIII. colligit, initium *tribunitiæ potestatis* Antonini, ab A. D. 198 esse deducendum. Ex Gruteriano lapide, pag. CCLXIX, 2, *die IV Aprilis* A. D. 200 dedicato, ubi *Antonini tribunitia potestas* memoratur, affirmat, per id tempus *tribunitiam potestatem tertiam* iniisse. At his Norisius objicit insignia elogia, quæ Romæ visuntur, nempe inscriptiones *Severi* in fronte Panthei, in foro piscium, et in arcu ipsius *Severi,* in quibus *tribunitia potestas* XI *Severi cum trib. potest.* VI *Antonini* occurrunt, et in alia apud Gruterum pag. CXCI, in qua *Severus* dicitur *trib. pot* XI, *Antoninus* V. Ex his infert Norisius Antoninum fuisse designatum *Augustum* post *kal. Jun.* A. D. 198, et ad ejusdem *trib. pot.* XX in nummis, quod attinet, amandat ad lapides e tenebris educendos, ex quibus difficultates omnes infringi posse sperat. Ita vir eminentissimus, quod ejus animo insederat, *Septimium Severum, kal. Juniis primam tribunitiam potestatem* accepisse, itidemque *Antoninum post ipsas kalendas.* Quanquam paulo post pag. 93 affirmat *Antoninum* Cæsarem, *imperatorem* destinatum et *trib. potestatem* ei delatam a Severo, post victum *Albinum* A. D. 198, *die* XIX *Februarii.* Et in Epochis Syro-Maced. Dissert. V, cap. III, ubi de nummo *Antonini* cum epigraphe COS. DES. TRIB. POT. IIII. censet, *Antoninum* A. D. 198, *ante mensem Aprilem trib. potestatem* a patre accepisse.

Bono fato accidit, ut nostra ætate, nempe A. D. 1731, ara votiva ad Lateranum eruta fuerit, dum altius terra effoderetur ad fundamenta jacienda novæ frontis Basilicæ Lateranensis, quam magnis sumptibus, et summa *Clementis XII Pont. Max.* munificentia inchoatam, et A. D. 1735 perfectam vidimus, quæ quidem ara vota Norisii solveret, et scrupulum omnem eximeret. Ita aræ ambitu, de qua nos infra ad A. D. 200, hæc leguntur :

PRO SALUTE
ITU. REDITU
ET VICTORIA
IMPP. CAESS.
L. SEPT. SEVERI
PII. PERT. AUG.
ARABIC. ADIAB.
PONT. ET PART
MAX. TR. POT. VIII.
IMP. XI. COS. II.
PROCOS. PP. ET
M. AUR. ANTO
NINI. PII. FELI
CIS. AUG. TR. POT.
III. PROCOS.......
. . . .
. . . .
etc.

In fine dedicata dicitur : KAL. APRIL. SEVERO ET VICTORINO. COS. nempe A. D. 200. En igitur *kalendis Aprilis* anno Christi 200, *Severus* cum *trib. potestate* VIII *et Antoninus Caracalla* cum *trib. potestate* III. Itaque uterque *primam trib. potestatem ante kal. Apriles* inierat. Fallitur ergo et ipse Pagius, qui ad hunc A. D. 193, n. 5, scribit, *tribunitiam potestatem Severi die* XIII *Aprilis* incepisse; et A. D. 198, n. 9, *Caracallæ trib. potestatem* post *diem* XIII *Aprilis* ejusdem anni 198 esse desumendam, aliorum errores hac ratione se emendare putans. MANSI.

tur, ne, se bello Orientali implicito, Romam occuparet. Severus autem *intra triginta dies quam Romam venerat*, est profectus, ait Spartianus in Severo, cap. 8, neque ad eam venit ante annum Christi CXCVIII, ut suo loco monstrabo.

6. *Severus dum Pannoniæ præest, fit imperator.* — Dio, lib. 73, pag. 837, docet Severum, quando imperator dictus est, Pannoniæ præfectum fuisse. « Isti Rempublicam capesserunt, Albinus præerat Britanniæ; Severus Pannoniæ; Niger Syriæ.» Quod confirmat Spartianus citatus quando ait, eum apud Carnuntum, quæ fuit urbs celeberrima Pannoniæ ad ripam Danubii, factum esse imperatorem. Quare erravit idem Spartianus cap. 4, ubi postquam de Lugdunensi ejus præfectura locutus est, inquit : « Deinde Pannonias proconsulari imperio rexit. Post hoc Siciliam proconsularem sorte meruit, suscepitque Romæ alterum filium. » Hunc Spartiani errorem refellit etiam Herodianus in Vita Juliani, qui de electione Severi loquens, ait : « Præerat Pannoniis universis (nam unius regebantur imperio) Severus quidam genere Afer, etc. » Quare ultima ejus præfectura Pannonica fuit. Denique Spartianus in Vita Getæ, cap. 3, quem in Vita Severi Romæ natum dicit, ait eum natum Mediolani, *etsi aliter alii prodiderunt*, ideoque pugnantes inter se sententias Spartianus sequitur.

VICTORIS ANNUS 3. — CHRISTI 196.

1. *Theodotus hæresiarcha a papa Victore damnatus.* — Centesimo nonagesimo sexto Christi anno, Severus imperator et Albinus Cæsar secundum consules creati sunt. Quo tempore (licet annus certus definiri non possit) Victor Romanus pontifex recens agnitum Theodotum Byzantium hæresiarcham damnat, atque ab Ecclesia ejicit. Solemne plane fuit apud antiquos, ut, licet Catholici omnes æque hæreses abhorrerent, vitarent, ac pariter condemnarent; tamen solemnis illa ab Ecclesia ejectio, quam excommunicationem dicere consueverunt, ab ipso potissimum Christi vicario, ac Petri in sede successore, totiusque Catholicæ Ecclesiæ episcopo adversus hæreticos infligeretur. Nuper enim id factum vidimus in Cerdonem, Marcionem, et Valentinum ab Eleuthero Romano pontifice, quod modo a Victore papa in Theodotum; id ipsum quoque ab ejus successore Zephirino pariter factitatum (ne remota, sed tantum proxima adducamus exempla) perspicue satis apparet. At quod ad Theodotum spectat, Tertullianus in primis post recensitas omnes hæreses, quæ ab exordio nascentis Ecclesiæ sunt obortæ, ac denique illas quæ Eleutheri papæ tempore ingruerunt; novissime quæ sub Victore, diversis tamen et incertis annis ejus pontificatus, prodierunt, recenset [1] his verbis : « Accedit his Theodotus hæreticus Byzantius; qui postquam Christi pro nomine comprehensus negavit, in Christum blasphemare non destitit; doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, Deum autem illum negaret; ex Spiritu quidem sancto natum ex Virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nulla alia præ cæteris nisi sola justitiæ auctoritate. » Pergit de reliquis dicere; sed nobis suo ordine, quo sunt positi, agendum est de singulis.

2. Porro Theodotus sub Victore potius Romæ cognitus est, quam sub eodem pontifice cœperit; quippe qui persecutionis Marci tempore cum lapsus esset, blasphemare cœpit; cumque patrium solum tandem præ pudore vertisset, seque Romam contulisset, aliquandiu occultus absque damnatione delituit; sed tandem agnitum idem Victor papa apostolico vigore damnavit, penitusque ab ecclesiastica communicatione proscripsit; hæc a nobis summatim complexa ab antiquis Patribus quos dicemus, sunt fusius enarrata. Licet autem ex iis aliquis dubitet, quanam urgente persecutione Theodotus sit lapsus, tamen, cum damnatum ipsum esse Victoris sententia certum sit, ad eam sub Marco Aurelio excitatam persecutionem novissimam lapsus ejus (ut dictum est) referendus esse videtur; nam in persecutione Severi quæ post Victoris obitum cœpta est, contingere minime potuit, cum præsertim ipsum post lapsum in Oriente aliquandiu egisse, ac subinde Romæ antequam nosceretur, nonnihil degisse, sit exploratum.

3. Sed rem gestam dilucidius ab Epiphanio [1] egregie conscriptam audiamus : « Hic Theodotus a Byzantio originem duxit, quæ nunc Constantinopolis appellatur, coriarius quidem arte, verum multæ eruditionis ac doctrinæ. Hic cum quibusdam pluribus, tempore persecutionis instante (haud enim scio

[1] Tertullian. de præscript. c. ult.

[1] Epiph. hæres. LIV.

quali persecutione) a civitatis principe comprehensus, et cum aliis pro Christo examinatus, cum alii omnes servi Dei victoriam abstulissent et martyrium pro Christo subeuntes præmia cœlestia retulissent, hic, Christo negato, a veritatis scopo dilapsus, transgressionem fecit. Et cum id ipsi exprobraretur, præ pudore a patria sua aufugit; et Romam profectus, illic vitam transegit. Cognitus autem a quodam Romæ, rursus in idem opprobrium incidit, eo quod provocaretur a noscentibus ipsum propter eruditionem, quomodo videlicet vir tam magnæ doctrinæ excidisset a veritate. Et sane malam sui ipsius defensionem excogitans, novo hoc dogmate prolato, nempe; Deum ego non negavi, sed hominem negavi. Deinde interrogatus, Qualem hominem? respondit: Christum negavi hominem. » Hæc Epiphanius; sed hæc addit Theodoretus[1]: « Eum beatissimus Victor Romanorum episcopus abdicavit, et excommunicavit; ut qui decreta Ecclesiæ conatus esset adulterare. »

4. *Scriptores ecclesiastici hæreticorum calumnias profligant.* — Qui hujus sectam secuti sunt, ab auctore Theodotiani sunt appellati; quibus dederant manus (ut dicemus) qui sunt ab Artemone progressi; qui quidem nullam prætermiserunt occasionem, ut quam propugnarent hæresim propagarent, complura mentientes; nimirum cum alios antiquiores, tum etiam Victorem Romanum pontificem in eamdem cum Theodoto conspirasse sententiam. Quod tantum nefas exhorrescentes pii ac doctissimi viri, qui his temporibus in Ecclesia florebant, scriptis suis editis impudens mendacium egregie refellerunt. Sed quinam fuerint hi, qui inter alios scriptores ecclesiasticos sub Severo summa gloria claruerunt, Eusebius[2] eorum scripta enumerans in primis hæc ait : « Et si complura certe apud multos veterum ecclesiasticorum scriptorum, qui tum vixerunt, eximiæ virtutis et exquisitæ diligentiæ monumenta hucusque reservantur; tamen quæ ipsi vidimus, sunt hæc solum quæ sequuntur; Heracliti commentarii in Apostolum; Maximi opera, cum agit de controversia illa apud hæreticos multos jactata exagitataque, nimirum, unde vitium natum sit; tum de Materia, quod ortum habeat. Explicationes item Candidi in sex dies; et Apionis in idem argumentum. Sexti similiter libri de Resurrectione; et aliud etiam opus Arabiani. Aliorum pene infinitorum lucubrationes, quorum vel tempora scriptis mandare, vel memoriam rerum gestarum prosequi (præsertim cum nulla oblata sit occasio) importunum prope videretur.

5. « Quanquam et alii libri aliorum multorum ecclesiasticorum scriptorum vera de religione et fide sentientium (sicut cujusque expositiones in sacram Scripturam editæ commonstrant) ad nos pervenerunt; tamen quia auctores eorum nobis ideo incogniti sunt, quod illorum nomina inscripta minime reperiuntur, istorum nomina recensere non possumus; » sed et addit : « In quodam istorum scriptorum libro contra Artemonis hæresim, quam nostra ætate Paulus Samosatenus denuo renovare tentavit, composito, præclara quædam habetur narratio, quæ huic nostræ historiæ adeo magno cum labore a nobis undique conquisitæ apte et concinne conveniat. Scriptor iste in eo libro, dum hæresim de qua loquimur, quæ Salvatorem solum hominem esse asseveravit, non longe antea exortam (quantumlibet ejus duces et patroni illam tanquam veterem et usque ab antiquis temporibus ductam præconiis nimis efferre studebant) perspicue convincere conabatur, sicut alia multa ad illius impii et perditi illorum erroris commentum coarguendum, sic ista ad verbum fere prosequitur.

6. « Aiunt isti omnes, majores nostros, et ipsos Apostolos, ea quæ ipsi jam affirmant, non modo a Domino accepisse, verum etiam alios eadem docuisse, et veram prædicationis rationem usque ad Victoris tempora, qui decimus tertius a Petro episcopus fuit, integre servatam illam quidem, sed a Zephirino illius successore penitus corruptam et depravatam fuisse. Atque profecto quod ab illis dicebatur, multum fortasse videri potuisset habere probabilitatis, nisi primum sacræ Scripturæ testimonia illis contradicerent; deinde fratrum quorumdam scripta superessent, Victoris temporibus multo antiquiora, quæ illi cum contra Gentiles pro veritatis defensione, tum contra hæreses, quæ id temporis grassabantur, scripserunt; ut Justini, Miltiadis, Tatiani, Clementis, et aliorum nonnullorum, in quorum omnium libris Christus vere Deus esse confirmatur. Quis Irenæi, quis Melitonis, quis cæterorum libros ignorat, qui Christum Deum et hominem constanter asseverant? Quot item psalmi, quot hymni a fratribus fidelibus antiquitus perscripti, qui Christum Verbum Dei verum Deum esse concentu quodam concelebrant? » Hæc ipse.

7. Fuit namque ex his unus Athenogenes ille magnus, insigni eruditione et martyrii gloria celebris, de quo hæc S. Basilius[1] ad Amphilochium : « Quod si quis etiam novit Athenogenis hymnum, quem tanquam Aggressorium discipulis suis reliquit, festinans jam ad perfectionem, quæ fit per ignem; is novit et martyrum sententiam de Spiritu; » nimirum quod Athenogenis hymno, una cum Patre et Filio prædicaretur quoque Spiritus sancti divinitas. Porro licet Athenogenis martyrii natalis dies in tabulis ecclesiasticis certus adscriptus habeatur, nempe Januarii decima octava die; tamen quo tempore martyrium subierit, incompertum habetur. Sed prosequamur cætera.

8. At quoniam Theodoti et Artemonis sectarii impudenter dicerent, omnes antiquos usque ad Zephirinum papam eadem de Christo sensisse, quæ ipsi impie prædicarent; cum supra enumeratorum Patrum testimonio, eosdem tam patentis idem auctor mendacii arguisset, mox de Victore Romanorum

[1] Theod. hæret. fab. lib. II. — [2] Euseb. lib. V. c. 26. 27.

[1] Basilius de Spirit. sanct. cap. 29.

Pontificum novissimo manifestam omnibus veritatem, quod Theodotum ipse damnasset, ad eos penitus convincendos, testificationem certam adducit, sic dicens [1] : « Cum igitur ex tot annorum spatio doctrina ecclesiastica vere annuntiata fuerit : quomodo fieri potest, ut illi fratres, qui ad Victorem usque vitam perduxerunt, sic ut isti asserunt, prædicarint? aut quomodo non illos pudet hæc Victori tam falso objectare? præsertim cum explorate cognitum habeant, Victorem Theodotum illum coriarium, qui prior Christum solum hominem dicebat (priorem dicit respectu Artemonis) ducem et quasi parentem hujus impiæ et execrandæ a fide defectionis Christum Deum pernegantis, christiana communione interdixisse? Quod si Victor eadem cum illis sentire visus fuisset, sicuti detestabilis istorum docet calumnia, quo pacto, aut qua ratione adductus, Theodotum hujus erroris incentorem, ab Ecclesia ejicere in animum induxit? Verum de Victore hactenus. » Hæc ille, refellens calumniam, qua impie dicebat, Apostolos ipsos et omnes qui usque ad Zephyrinum vixerunt Patres, eadem cum Theodoto de Christo sensisse. Sed sicut constat mentitos esse de Apostolis, aliisque eorum successoribus, ita etiam de omnium temporis ordine Pontificum novissimo Victore papa, qui eum damnasset, ostenditur. Est quippe antiquus et usitatus hæreticorum mos iste, ut cum sanctum Evangelium aliasque divinas Scripturas, tum sanctos Apostolos, et apostolicos viros, suis ipsorum blasphemiis (quantum in ipsis est) adstipulari compellant. Sed quid ejusmodi hæretici Romæ sub Zephyrino sint passi, in quem oblatrant, suo loco dicemus.

9. *A Theodoto prodeunt hæretici Alogi Melchisedechiani.* — His de Theodoto enarratis, quæ reliqua sunt ejus dogmatum explicemus. Licet Theodoti immanis blasphemia a Cerintho, tempore Apostolorum hæretico, jure dici possit duxisse principium, et ab aliis eadem postea delirantibus additamentum consecuta videatur; Epiphanius [2] tamen ipsos ejusdem hæresis propugnatores post Montani hæresim exortos existimat; qui Cerinthi et Ebionis conati sint impia dogmata in Asia instaurare ; quique Alogi, ratione vel Verbo carentes, fuerint appellati, quod S. Joannis apostoli Evangelium atque Apocalypsim respuerent. Ex qua quidem secta propagatum fuisse Theodotum, idem affirmat, cum ait [3] : « Surrexit rursus Theodotus, qui est avulsio ex prædicta Alogorum secta, quæ Joannis Evangelium, et Deum Verbum, quod erat in principio (ut in ipso Evangelio habetur) negat; itemque ejus Apocalypsim. Sed et cum aliis prædictis sectis conversatus est, et vixit, et secundum tempus ipsis successit. » Hæc ipse, qui adversus eum fusius disputat. Sed de Theodoto rursum et sociis hæc Theodoretus [4] ex antiquiore auctore : « Qui autem de eo scripsit prædictus auctor, hæc quoque adjecit; quod qui hæresim composuerunt, divinam etiam Scripturam innovare temere ausi sunt; et hæc quidem amputare, illa vero adjicere, seque ea, quæ non bene habebant, corrigere dicentes, et se sancto Spiritu sapientiores pronuntiantes. Et nec in eo quidem faciendo eos inter se convenisse dicit; sed aliter quidem Theodotum; aliter vero Asclepiadem, et aliter Hermophilum , aliter vero fecisse Apollonidem; quin etiam unumquemque eorum sua propria correxisse, adeo ut exemplaria plurimum inter se dissentirent. »

10. Hæc ex dicto auctore cum scribat de Theodoto præcipuo ejus sectæ patrono Theodoretus : quoniam ejusdem nominis fuisse constat (ut diximus) Montani antesignanum [1]; hunc eumdem esse cum illo, et pseudoparacleto Montani afflatum, tantam in Christum effutisse blasphemiam, nonnihil suspicor. Nam et Pacianus Theodotum et Praxeam ex primoribus Montani sectatoribus fuisse tradit, scribens ad Sympronianum de Catholico nomine. Porro « adversus Theodoti hæresim parvus, inquit Theodoretus, scriptus est liber, cujus titulus est, Labyrinthus, quem nonnulli opus esse Origenis existimant; sed eos, qui hoc dicunt, stylus ipse convincit. »

11. Post Theodotum Byzantium, « alter quoque, inquit Tertullianus [2], Theodotus hæreticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam : et ipsum hominem Christum tantummodo dixit, ex Spiritu sancto et Maria Virgine pariter conceptum et natum; sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech; nam illum Melchisedech præcipuæ gratiæ cælestem esse virtutem, et quod agat Christus pro hominibus, deprecator et advocatus ipsorum factus, Melchisedech facere pro cælestibus angelis atque virtutibus. Nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut apator sit, ametor sit, agenealogitus sit; cujus neque initium, neque finis comprehensus sit, aut comprehendi possit. » Hæc Tertullianus. At sicut prior ille Theodotus fuit opifex coriarius, ita hic, de quo sermo est, arte fuit argentarius : argentarium enim eum nominat Theodoretus [3]; ut non adeo mireris, lector, cum audis hujus temporis novatores e sutrinis, calceariis, vel fabrilibus tabernis conscendere pulpitum laicos homines. Quæ enim non audeat egressa semel fidei repagula hæreticorum vesana temeritas? Sed ad Theodotum posteriorem.

12. Quod autem ad præcipuum caput hujus hæresis spectat, et ad ipsum Melchisedech, ex qua appellati sunt Melchisedechiani hæretici : gravissimos viros video, errore lapsos de Melchisedech, quod Paulus [4] eum sine patre et matre, ac sine genealogia fuisse describat. Nam Origenes et Didymus in eam pariter sententiam abierunt, ut putarint, eum fuisse angelum quemdam; id quidem testatur de iis S. Hieronymus [5] ad Evagrium scribens, affirmatque fuisse ea de re in Ecclesia vulgatissimam

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 27. — [2] Epiph. hæres. LII. — [3] Idem. hæres. LIV. — [4] Theod. hæret. fab. lib. II. ex Eusebio lib. v. c. ult.

[1] Apud Euseb. lib. v. c. 15. — [2] Tertul. de præscript. c. ult. — [3] Theod. hæret. fab. lib. II. — [4] Hebr. VII. — [5] Hieron. epist. CXXVI.

quæstionem; refertque de quodam, qui eum divinioris naturæ fuisse affirmaret, ac demum illum ipsum esse Spiritum sanctum, qui apparens Abrahæ in figura hominis visus sit. Quid autem de eo senserit Origenes, declarat his verbis : « Revolvi veterum libros, ut viderem quid singuli dicerent, et tibi quasi de multorum consilio responderem : statimque in fronte Geneseos, in prima homiliarum Origenis reperi scriptum de Melchisedech; in qua multiplici sermone disputans, illuc devolutus est, ut eum angelum diceret, iisdem pene argumentis, quibus scriptor tuus de Spiritu sancto, ille de supernis virtutibus est locutus : Transivi ad Didymum sectatorem ejus, et vidi hominem pedibus in magistri ivisse sententiam. »

13. At vero quid communiter ea de re cæteri antiquorum sentirent, his verbis significat : « Verti me ad Hippolytum, Irenæum, Eusebium Cæsariensem, et Emissenum, Apollinarium quoque nostrum, et Eustathium, qui primus Antiochenæ Ecclesiæ episcopus contra Arium clarissima tuba bellicum cecinit; deprehendi horum omnium opiniones diversis argumentationibus, et diverticulis ad unum compitum pervenisse, ut dicerent Melchisedech hominem fuisse Chananæum, regem urbis Hierosolymæ, quæ primum Salem, postea Jebus, ad extremum Hierusalem appellata est. Nec mirum esse, si sacerdos Dei altissimi describatur absque circumcisione et legalibus cæremoniis et genere Aaron; cum Abel quoque, Enoch, et Noe placuerint Deo, et victimas obtulerint; et in Job volumine legerimus, quod ipse et oblator munerum fuerit et sacerdos, et quotidie pro filiis suis hostias immolaret, etc. »

14. Potuisset citare quoque in hanc sententiam Theophilum [1] Antiochenum, quem diximus pervenisse ætate usque ad Commodi tempora; qui ad Autolicum scribens, eum hominem justum et regem fuisse tradit et sacerdotem, qui Hierusalem ædificarit; in cujus locum successerit Abimelech, qui regnavit in Geraris; post quem substitutus fuerit Ephron cognomento Cethæus : hæc Theophilus. Sed et Hieronymus ubi supra ex Hebræorum sententia traditum ait Melchisedech fuisse filium Sem, qui fuit Noe, ac eo tempore, quo ortus est Abraham, annos natum trecentos nonaginta. Fuisse hanc Samaritanorum sententiam, Epiphanius [2] tradit, sed eam rejicit, quod longe diversos numeret annos Sem, nimirum a Sem usque ad Abraham intercurrisse annos mille trecentos triginta duos, cum tamen Sem annos vixerit tantum sexcentos. Sed nec illud prætermittimus, quod dicitur ab eodem auctore, ejus patrem fuisse Heraclan, matrem vero Astaroth; verum hæc repugnare videntur sententiæ Pauli dicentis eum fuisse sine patre, sine matre, et sine genealogia; nec aliam ob causam id eum dixisse, et qui veriorem sententiam de eo sectati sunt, existimarunt, nisi quod parentes ejus et genus obscurissimum esset. Quis enim, quæso, scire unquam potuerit, quæ Paulus incognita habuit?

[1] Theophil. ad Autol. lib. II. — [2] Epiph. hær. LV.

15. Verum quod fuerit rex Salem, non ita accipiendum est, ut Hierusalem rex fuerit; nam de Salem, in qua Melchisedech regnavit, hæc S. Hieronymus [1] tradit : « Salem autem, non ut Josephus et nostri omnes arbitrantur, esse Hierusalem nomen, ex græco hebraicoque compositum (quod absurdum esse peregrinæ linguæ mixtura demonstrat), sed oppidum juxta Scythopolim quod usque hodie appellatur Salem; et ostenditur ibi palatium Melchisedech ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam; de quo in posteriore quoque parte [2] Geneseos scriptum est : Venit Jacob in Sichem, et transivit in Salem quæ est in terra Chanaan. » At hic rursum monendum putamus lectorem, haud esse Augustini [3], quæ in libro quæstionum ejus nomine scripta habentur; ipsum videlicet opinatum esse Melchisedech non fuisse hominem, sed supra hominem. Nam alibi de his agens, hanc sententiam non suam, sed quorumdam fuisse declarat; ipse enim ad Quodvultdeum [4] talia sectantes rejicit, adnumerans inter hæreticos.

16. De iisdem hæreticis hæc etiam Epiphanius [5] : « Fingunt autem et libros sibi ipsis commentitios, se ipsos decipientes. » At inferius idem auctor de aliis ejusdem sectæ agit, qui Moysen quoque Deum esse putarunt; de quibus ait : « Etenim qui in Arabia Petræa, Robom, et Edom appellata habitant, Moysen propter divina signa Deum putant, adorantque ipsius imaginem, quam effingentes seducti sunt non justa ipsis causa existente, sed errore ipsos per justum in ignorantiæ imaginationem inducente. » Hæc ipse, qui et de Hieracitis subdit, dicentibus Melchisedech (ut dictum est) esse Spiritum sanctum. Sed de Hieracitis plura inferius suo loco dicenda sunt.

17. Rursus vero de aliis, qui sub Victore prodierunt, hæreticis, eorumque auctore Praxea, ultimo loco hæc habet Tertullianus [6] : « Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam hæresim introduxit, quam Victorinus corroborare curavit. Hic Deum Patrem omnipotentem Jesum Christum esse dicit, hunc crucifixum passumque contendit, mortuum præterea seipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum profana et sacrilega auctoritate proponit. » Hæc Tertullianus in Commentario quem scripsit adversus hæreses; sed de eo pluribus in libro adversus eumdem privatim conscripto. At si Praxeæ exquiramus originem, eum primo fuisse Montani sectatorem Pacianus ad Sympronianum scribens de catholico nomine, testatur his verbis : « Theodotus quoque et Praxeas vestros aliquando docuere; ipsi illi Phryges nobiliores, qui se animatos mentiuntur a Leucio, institutos a Proculo gloriantur, Montanum et Maximillam et Priscillam secuti. » Hæc Pacianus, qui cum dicat hos

[1] Hieron. ad Evagr. epist. CXXVI. — [2] Gen. XXXIII. — [3] Aug. lib. quæ. ex utraque mixt. q. 109. — [4] Idem de hæres. c. 34. — [5] Epiph. hæres. LV. — [6] Tertul. de præscr. in fin.

gloriari magistro Proculo, Montani sectam illum monstrat esse consectatum, atque ex eorum numero fuisse, qui (quod ait Tertullianus [1]) dicebantur Kata Proclum.

18. *Praxeas et ab eo hæretici monarchici.* — Verum Praxeas cum a Montano, tum a Proclo descivit, et factus est illis hostis infensissimus: Romam quippe se contulit, et de secta Montani, cujus pars magna fuerat, ipsum Romanum Pontificem jam ad illos scribentem (quod nondum rem satis exploratam habuisset, utpote falsis deceptus de Montano nuntiis) reddidit certiorem: cum ille e vestigio datas ab se litteras revocat, atque Montanum una cum suis condemnat. Sed hæc superius cum de ortu atque progressu ejus hæresis actum est; hic tamen, occasione Praxeæ, necessario repetenda ac pluribus inculcanda. Sed quæ de ejus progressu ac hæresi scripserit, hic ejus verbis referre, operæ pretium ducimus. Ait igitur [2]:

19. « Iste primus ex Asia hoc genus perversitatis intulit Romanæ humo, et alias inquietus; insuper de jactatione martyrii inflatus ob solum et simplex et breve carceris tædium; quando et si corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem Dei non habens, cujus charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et Ecclesiis eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam missas et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romæ procuravit; prophetiam expulit, et hæresim intulit; Paracletum fugavit, et Patrem crucifixit. Fructificaverant avenæ Praxeanæ hic quoque superseminatæ, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ; traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. » Hæc Tertullianus, cum jam in transversum actus, Montani pseudoprophetia deceptus, factus est ejus dogmatis acerrimus propugnator; quando autem id acciderit, suo loco dicemus: nunc de Praxea contexenda historia est.

20. Ejusdem quoque Tertulliani testimonio satis liquet eumdem Praxeam Romæ damnatum (quod factum sub Victoris successore Zephyrino papa, Optatus [3] Milevitanus affirmare videtur) facti pœnitentem recantasse palinodiam, libellumque suæ pœnitentiæ conscripsisse, sicque diu latuisse, ac tandem latentem in stomacho hæresim iterum evomuisse; hæcque omnia adhuc ipso, qui eum scriptis exagitavit, vivente Tertulliano; qui hæc ipsa paucis prosecutus, sic ait [4]: « Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc res gesta est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio disjunxit a Psychicis; avenæ vero illæ ubique tunc semen excusserant. Ita aliquandiu per hypocrisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denuo erupit, sed denuo eradicabitur, si voluerit Dominus, in isto commeatu; si quominus, die suo colligentur omnes adulteræ fruges, et cum cæteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur. » Hucusque Tertullianus de origine Praxeæ et progressu usque ad ea tempora, cum ea adversus illum conscriberet. At de ipso iterum sub Zephyrino, cui libellum pœnitentiæ obtulit, agemus.

21. Qui vero a Praxea progressi sunt hæretici, primo Monarchici, quod unam tantum personam statuerent sanctissimæ Trinitatis, sunt appellati; et quod Patri æque crucem adscriberent, e dogmate Patropassiani nominati sunt. Hujus blasphemiam jam damnatam atque deletam, postea a Sabellio et ab illis Severianis qui crucem adjecerunt Trisagio, magna ex parte restitutam et propagatam fuisse, suo loco dicemus. Meminit ejusdem Praxeæ sanctus Augustinus [1], qui et de Praxeanis ab eo derivatis hæreticis agit.

22. *Clemens Alexandrinus Pantæni auditor et scriptor.* — Hoc ipso anno secundo Severi imperatoris Eusebius in Chronico ponit Clementem Alexandrinum, clarissimum horum temporum ecclesiasticum tractatorem. Hunc quidem his ipsis Severi temporibus scripsisse eruditissimos libros Stromatum, ex quo (ut Cassiodorus ait) Contextor est cognomento dictus, argumento plane est, quod in eisdem texens chronologiam (quod sæpe facit) semper ad Commodi obitum, nec ulterius eam perducit [2]; extendisset proculdubio usque ad Severi obitum, si post Severum scripsisset; qua etiam ratione Eusebius hæc de eo ait [3]: « Clemens vero in primo libro operis, quod Στρωματεῖς inscripsit, annalium serie notata et exposita, tempora ad Commodi usque mortem describit; adeo ut non obscurum videatur, illud opus regnante Severo, cujus tempora liber, quem habemus in manibus, explanat, ab eo elaboratum fuisse. » Cæterum cum constet in ipsis Stromatum libris de Christianorum persecutione tunc vigente mentionem fieri; affirmare necesse est, ipsum post annum decimum Severi scripsisse; namque eo anno persecutio cœpta est. Sed de iis quæ ipse de ea scribit, suo loco agemus. Nominat hunc Eusebius [4] Titum Flavium Clementem, cum ab eo scriptos enumerat commentarios.

23. Quam vero vigilans fuerit in omnibus scientiis perscrutandis, ipsæ ejus lucubrationes, vel tacentibus omnibus, clamant; quot scholas disertissimorum virorum in diversis provinciis fama celebres adierit, et quæ in illis essent optima hauserit, ac demum Alexandriæ apud Pantænum quieverit, ejus testimonio, superius cum de Pantæno egimus dictum est. Quod igitur Alexandriæ quieverit, et ubi primum discipulus, ibidem doctor diutissime et usque ad finem vitæ commoratus sit; inde accidisse

[1] Tertul. de præscr. c. 52. — [2] Tertul. advers. Prax. c. 1. — [3] Optat. adversus Parmen. lib. I. — [4] Tertul. advers. Prax. c. 1.

[1] Aug. de hæres. c. 41. — [2] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [3] Euseb. lib. VI. c. 5. — [4] Euseb. lib. VI. c. 11.

videtur, ut Alexandrini cognomen fuerit consecutus, cum patria fuerit Atheniensis. Nam ob eam causam a majoribus idem Clemens (ut auctor est Epiphanius[1]) tum Alexandrinus, tum etiam Atheniensis est nominatus; sed usus invaluit, ut a posteris Alexandrinus tantummodo diceretur. Quod auditor Pantæni fuerit, non solum ex superius a nobis citato loco in Pantæno ex ejus libro primo Stromatum, sed ex septimo ejusdem Dispositionum libro testatur Eusebius[2], qui et eum docuisse Alexandriæ, habuisseque inter alios fama celebres auditorem Origenem, testatur[3], sic dicens; « Post Pantænum Clemens scholæ Alexandrinæ ad fidei principia docenda institutæ, ad illud ipsum tempus, quod jam prosequimur, præfuit; sic ut Origenes, dum puer erat, auditor ejus ac discipulus existeret. »

24. Quod vero ad elucubratos ab eo commentarios pertinet, S. Hieronymus[4] hæc habet: « Clemens Alexandriæ κατηχήσεων magister fuit; feruntur ejus insignia volumina, plenaque eruditionis et eloquentiæ, tam de Scripturis divinis, quam de sæcularis litteraturæ instrumento: e quibus sunt Stromatum libri octo, Hypotyposeon libri octo, adversus Gentes liber unus, Pædagogi libri tres, de Pascha liber unus, ed jejunio disceptatio, et alius, qui inscribitur, Quisnam dives sit ille qui salvetur; de Obtrectatione liber unus, de Canonibus Ecclesiasticis, et adversus eos qui judæorum sequuntur errorem liber unus, quem proprie Alexandro Hierosolymorum episcopo προσεφώνησε. » At præter hæc a S. Hieronymo recensita, alios utique a se editos commentarios ipsemet testatur, nempe de Resurrectione, de Nuptiis, et de Continentia. Cassiodorus in præfatione sui commentarii de Institutione divinæ lectionis, affirmat ab eodem Clemente a principio usque ad finem explanatas fuisse divinas Scripturas. Extant ex tanto opere breves notæ ejusdem in Epistolas canonicas. Quod vero Sozomenus[5], atque Suidas[6] a Clemente elucubratas fuisse historias tradunt, non de hoc Clemente (ut quispiam opinatus est) eos puto intellexisse; sed Sozomenum quidem de Clemente papa, quod scripserit res a Petro gestas; Suidam vero de alio aliquo Clemente gentili homine esse locutum. Quæ sane omnia magno ecclesiasticarum litterarum detrimento excidisse, magnopere dolemus.

25. De eodem Clemente nobile elogium Alexandri Hierosolymorum episcopi S. Hieronymus[7] recitat in hæc verba: « Extat Alexandri Hierosolymorum episcopi, qui cum Narcisso postea rexit Ecclesiam, epistola super ordinatione Asclepiadis confessoris ad Antiochenos, congratulantis eis; in qua ponit in fine: Hæc vobis, domini ac fratres, scripta transmisi per Clementem beatum presbyterum, virum illustrem et probatum, quem vos quoque scitis. et nunc plenius cognoscetis; qui cum huc venisset, juxta providentiam et visitationem Dei, confirmavit et auxit Ecclesiam. » Idemque[1] Alexander ad Origenem scribens, tum de Clemente, tum etiam de ejus magistro Pantæno hæc habet: « Hoc enim voluntatis Dei fuit (sicut ipse nosti) ut amicitiæ, quæ mihi a patribus fuerunt, inviolatæ durarint, imo vero ardentius atque robustius augerentur. Patres enim novimus beatos illos, qui nos præcesserunt, ad quos paulo post etiam nos ibimus: Pantænum dico dominum meum vere beatum, et sanctum Dominum meum Clementem, qui me in multis instruxerunt. » Hæc S. Alexander ejusdem Clementis discipulus. Prædicat eumdem S. Hieronymus[2] his quoque verbis: « Clemens Alexandrinæ presbyter Ecclesiæ meo judicio omnium eruditissimus quid in illius libris indoctum? imo quid non e media philosophia est? »

26. Cæterum quod aliquibus nævis ejus commentarii respersi inveniantur, ne occasione ejus nominis celeberrimi fideles ad omnia sectanda, quæ ab ipso scripta essent, incaute in errorem adducerentur, Gelasius papa provide quidem ejusdem Clementis opera apocryphorum nota voluit inussisse; nec mireris; nam ea etiam occasione ab eodem S. Cypriani quoque opuscula eadem censura notata fuerunt. Cæterum quod mos est hæreticorum, testimonia aucupari magnorum virorum, cum aliter non liceat eorum scripta depravare atque corrumpere, accidit plane ut ab Arianis aliqua in ejus commentariis fuerint immutata; quod Ruffinus testatur his verbis: « Clemens alius presbyter et magister Ecclesiæ illius in omnibus pæne libris suis Trinitatis gloriam atque æternitatem unam eamdemque designat; et interdum invenimus aliqua ejus capitula in quibus Filium Dei creaturam dicit. Num quidem credibile est de tanto viro, tam in omnibus catholico, tamque erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quæ de Deo non dicam credere, sed audire quidem impium est, scripta reliquerit? » Hæc Ruffinus[3], cui et ego non invitus adstipulor. Si enim primores Ariani illi, qui erant doctrina perspicacissimi, aliquid in Clemente invenire potuissent, quod suo ipsorum dogmati favisset, utique (quod ait divina Scriptura[4]) sicut exultant victores capta præda, magno præconio extulissent ac plane præ foribus ostentationis gratia affixissent. Nunquam enim ex Clementis Alexandrini scriptis ab Arianis factitatum esse negotium Orthodoxis, ex eo possumus intelligere, quod Catholicæ Ecclesiæ scriptores, qui in refellendis eorum objectionibus laborarunt, de Clemente quod illorum favisset dogmati, nusquam visi sunt meminisse.

27. In ejusdem quoque Clementis scriptis, tanquam in viva tabula, Catholicæ Ecclesiæ mores et disciplinam invenire est expressam; nempe sacras apostolicas traditiones ad sua tempora in Ecclesia custoditas ac illibate servatas, a quibus qui deviarint (ut ait[5]) in hæresim lapsi sint: Hierarchicum[6] in Ecclesia ordinem ad imitationem virtutum cæle-

[1] Epiph. hæres. XXXII. — [2] Euseb. hist. lib. V. c. 11. — [3] Idem lib. VI. c. 5. — [4] Hieron. de Scrip. Eccl. in Clem. — [5] Sozom. lib. I. c. 13. — [6] Suid. in Cle. — [7] Hier. de Scrip. Eccl. in Clem. Alex.

[1] Apud Euseb. l. VI. c. 11. in fine. — [2] Hier. ad Magnum ep. LXXXIV. — [3] In Apolog. pro Origene. — [4] Isaiæ IX. — [5] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [6] Idem lib. VI. Strom.

stium; tres hominum status, virginum scilicet, viduarum, atque conjugatorum, inter quos tamen eminet virginalis integritas[1], ac ea præsertim quæ cum Deo pactis conventis firmata sit, nempe voti obligatione. Apud eumdem frequens de jejuniis, vigiliis, ac stationibus mentio, deque pio ciborum delectu[2] ab usu Marcionitarum et Encratitarum vel Cataphrigarum penitus distinctos : de fide[3] nobis proficua, cum conjuncta est sanctis operibus; deque canonicis orandi horis ex Ecclesiæ[4] instituto præscriptis; de sacratissima item Eucharistia frequenter inculcat, et alia plura id genus, quorum superius meminimus, cum actum est de traditionibus ecclesiasticis. Demum ut de Clemente tandem finem dicendi faciamus : qui auditorem habuit Origenem, eumdem quoque nactum esse in cathedra doctrinæ successorem, S. Hieronymus[1] testatur his verbis, cum ait de Origene : « Alexandriæ ecclesiasticam scholam tenuit, succedens eruditissimo viro Clementi presbytero. » At de Clemente jam satis, qui (ut auctor est Cassiodorus[2]) cognomento Stromatæus est dictus, non aliam ob causam, quam ob insignes illius octo libros Stromatum luculentissime scriptos.

[1] Clem. Alex. lib. III. Strom. — [2] Idem lib. II. Pedag. et Strom. lib. III. — [3] Idem lib. VI. et VII. Strom. — [4] Idem lib. VII. Strom.

[1] Hieron. epist. LXIII. — [2] Cassiodor. in præf. lib. Instit. divin. lection.

Anno periodi Græco-Romanæ 5687. — Olymp. 243. an 2. — Urb. cond. 947. — Jesu Christi 194. secundum Baronium 196. — Victoris papæ 10. — Severi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Septimius Severus Aug. II*, et *Clodius Septimius Albinus Cæsar II*. Uterque juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *Niger occiditur.* — Hoc anno *Niger* a Severo post aliqua prœlia victus, interemptusque est, ut docent Herodianus lib. 2, Spartianus in Nigro, et alii, qui tamen annum non exprimunt. Sed cum Severus in nummis tribunitia pot. II, signatis dicatur imp. II, et imp. III, et imp. IIII, non dubium quin propter victorias de Nigro reportatas, imperatoris titulum multiplicaverit.

VICTORIS ANNUS 4. — CHRISTI 197.

1. *Temporum ordo enucleatur ac dilucidatur.* — Christi anno centesimo nonagesimo septimo, « duobus Flaviis Tertullo et Clemente coss., Severus imperator occiso Pescennio Nigro, qui Orientale imperium occupaverat, Byzantiumque triennio jam obsessum postea expugnans, adversus Osroenos, Adiabenos, et Arabas exercitum ducens, eosque fugans, Nisibim occupat. » Hæc Dio[1], Spartianus, atque Herodianus[2] pluribus : quæ quidem nonnisi anno sequenti sunt consummata; agemus de his quæ sunt reliqua suo loco. Qui autem putarunt Antoninum Severi filium una cum patre imperare cœpisse, Getamque minorem natu ejusdem Severi filium ante hæc tempora Cæsarem jam dictum fuisse, non levem et in aliis quoque errandi sibi occasionem dederunt. Cæterum nonnisi Albinum a Severo ante hæc tempora creatum fuisse Cæsarem, Dio in primis affirmat; Antoninum vero Severi filium nonnisi anno sequenti Cæsarem dictum, jure dici posse videtur; siquidem Spartianus[1] tradit, Severum imperatorem, adversus Albinum proficiscentem in itinere apud Viminatium, filium suum

[1] Dio in Severo. — [2] Herod. lib. II. et III. Spartian. in Severo.

[1] Spartian. in Severo.

majorem, nomine Bassianum, apposito Aurelii Antonini nomine, Cæsarem appellasse: confectoque feliciter bello, ex senatusconsulto decreta eidem fuisse imperatoria insignia, nempe Augusti nomen cum tribunitia potestate. Ex quibus plane mendosa arguitur inscriptio, quæ præfixa est rescripto [1] Severi ad Victorinum, coss. Falcone et Claro, quo anno Severus capessivit imperium, cum imperatores Severum et Antoninum inscriptos habet Augustos. Sed quod non semel id factum reperitur, plane accidisse videtur, ut qui eas collegit leges, quod ex iis aliquas inscriptas invenerit nominibus Severi et Antonini imperatorum omnes pariter eadem putarit inscriptione notandas. Cæterum si recte se habet inscriptio illa ut nullus error irrepserit, desipuisse visi sunt Dio et Herodianus illorum temporum scriptores, necnon Spartianus; qui omnes æque fatentur, Severum solum regnare cœpisse.

2. Porro ipsum Antoninum nonnisi Severi anno sexto labente imperium inchoasse cum patre, adeptumque tunc esse Augusti nomen cum tribunitia potestate, certum illud est argumentum, quod in pluribus antiquis inscriptionibus sexies, in aliis vero quinquies iterata tribunitia potestas amplius in Severo quam in Antonino filio reperitur. Quod quidem aperte satis demonstrat, nonnisi sexto anno Severi imperatoris ab ipso esse ei collatum imperium, quocum simul potestas tribunitia conferri consuevit. Sunt veteres inscriptiones Romæ in Pantheonis fronte et alibi positæ, quibus inter alia imperatorum insignia, Severi potestas tribunitia undecima, Antonini vero filii quinta habetur inscripta his verbis:

IMP. CAES. SEPTIMIUS SEVERUS PIUS PERTINAX, ARABICUS, ADIABENICUS, PARTHICUS. PONT. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. P. P. ET IMP. CAES. M. AURELIUS. ANTONINUS PIUS FELIX TRIB. POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEUM VETUSTATE CORRUPTUM CUM OMNI CULTU RESTITUERUNT.

Quod si quando Severi undecima, Antonini sexta posita inveniatur; id propterea accidit, quod eodem anno unius exordium, et alterius terminum esse contigerit, ut est videre in ejusdem Severi arcus [2] triumphalis inscriptione, necnon illa affixa Junonis quondam templo, nunc vero diaconiæ S. Michaelis in foro Piscario, in quibus legitur Severi tribunitia potestas undecima, Antonini vero sexta: eadem quoque ratione in illa posita ab argentariis ac negotiatoribus in foro Boario Romæ, Severi imperatoris tribunitia potestas duodecima, Antonini vero septima numeratur [3].

3. Hæc autem idcirco tam exacta indagatione disquisisse oportuit, quod Pamelius [4], vir cum primis eruditus, hunc ipsum annum tertium Severi errore putavit a Tertulliano esse notatum in libro de Pallio [5], quo ipse Tertullianus pallio superindutus Christianam religionem cœperit profiteri, quod ipsum tempus levissimis quibusdam lineamentis a Tertulliano videatur fuisse demonstratum, dum ait: « Quantum reformavit orbis sæculum istud? quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit præsentis imperii triplex virtus, Deo tot Augustis in unum favente? quot census transcripti? quot populi propagati? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum hujus imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, et cacto, et rubo subdolæ familiaritatis, consitum et amœnum super Alcinoi pometum, et Midæ rosetum. » Hæc Tertullianus. Quibus sane verbis nonnisi tranquillissimum imperii Severi tempus designat; cum victis externis atque domesticis hostibus, nempe Pescennio Nigro et Clodio Albino, qui sibi imperium arripuerant, superatisque externis, quos diximus hostibus, reddita est Urbi atque Orbi tranquillissima pax; quod nonnisi Albino extincto potuit contigisse, anno nimirum quinto ejusdem Severi imperatoris. Sed nec satis ejus mors ad pacem istam ubique partam.

4. Quamobrem sicut in clarissima luce hallucinatos esse constat, qui triplicem virtutem imperii sunt interpretati tres qui sibi arripuerunt imperium, Nigrum scilicet, Albinum, atque Severum; quorum tempore tantum abest ut pax fuerit, quin potius eorum causa Oriens et Occidens bello civili quinquennii tempore conflagrarint; ita nec possumus, quod cuperemus, Pamelio assentiri (etenim non adeo contumaces et refractarii sumus, ut profiteamur inter Pyrrhonios atque Sextios et omnia velimus ab aliis bene dicta carpere et infringere) qui existimavit, locum illum elucidans, triplici ipsa imperii virtute intelligi Severum, Antoninumque ejus filium creatum (ut putat) jam Augustum, atque Albinum: dum quidem etsi Cæsar a Severo dictus est, nunquam tamen appellatus fuit Augustus; cujus rei causa (ut ex Dione constat) conflavit ille civile bellum. Cum vero ejusdem Dionis tunc viventis et hæc videntis testimonio exploratum habeatur, nullas bellorum datas inducias, nec intercessisse morulam post bellum adversus Nigrum, ac mox aliud adversus barbaros motum, quin statim (quod idem ait) ipso Severo nondum a bellis barbaricis respirante, bellum civile cum Albino Cæsare coortum esset: quo modo, quæso, dici potest hoc anno illud fuisse tempus, in quo, eradicato omni hostilitatis aconito, reddita orbis tranquillissima pace, visus sit annus ipse pulchrum Alcinoi pometum et Midæ rosetum? At quisnam sit germanus sensus Tertulliani sententiæ, quidve ipse per illam triplicem virtutem imperii intellexerit (conferunt hæc enim plurimum ad veritatem historicam perquirendam) erit nobis pervestigandum; est enim perdifficilis captu.

5. Sane quidem quod Severi tempore tres simul titulo Augustorum regnaverint imperatores, sub quibus pax summa fuerit: ex iis, quæ dicta sunt, nullatenus dici hoc anno posse videtur. Quamobrem per triplicem illam imperii virtutem, intellexisse Tertullianus videtur Severum patrem, Antoninum.

[1] L. I. C. de inoffic. test. — [2] Apud Smet. pag. 6. n. 13. et pag. 10. n. 7. — [3] Descripsere Aldus, Panvinus, et Adolphus. — [4] Pamel. in vita Tertul. — [5] Tertul. de Pallio. c. 2.

et Getam filios, quorum alter a patre Augustus anno sexto ejus imperii (ut dictum est) appellatus fuit, Geta vero postea primo Cæsar et Antoninus quoque nominatus est (ut auctor est Spartianus [1]), confecto bello Parthico, anno (ut apparet) nono imperatoris, cum ipse Severus et Antoninus essent consules designati, quem magistratum gesserunt anno decimo ejus imperii, postea autem idem Geta Cæsar accepit nomen Augusti cum tribunitia potestate, triennio ante victoriam de Britannis a patre Severo partam; testantur id quidem complura numismata hac inscriptione notata :

P. SEP. GETA PIUS AUG. BRIT. PONTIF. TR. P. II. COSS. II.

et aliud :

P. SEP. GETA PIUS AUG. BRIT. TR. P. III. COS. II. P. P. S. C.

sunt et alia ejusdem generis simul collecta, ac una cum signis expressa [2]; ut nulla penitus de his possit exoriri dubitatio.

6. His igitur firmissimis testimoniis affirmari necesse videtur, Getam una cum consulatu anno decimo sexto Severi, nomen Augusti accepisse, atque una cum eo tribunitiam potestatem, auctam jam tertio, tempore victoriæ de Britannis acceptæ, quo idem Severus [3] (quod et olim fecerat Hadrianus, et postea Antoninus Pius), muro per transversam insulam ducto, utrinque ad finem Oceani (ut Spartianus tradit) Romanorum ditionem ejus insulæ communivit. Est itaque hæc triplex virtus imperii, hi tres nimirum Augusti : « Deo (quod mox addit [4]) tot Augustis in unum favente. » Sic itaque in eo quod subdit Tertullianus : « Quot barbari exclusi? » plane allusio facta videtur ad murum, quem diximus in Britannia ad continendas barbarorum irruptiones utrinque tunc etiam a limitibus Oceani ductum, ut ita ingruens innumerus barbarorum populus e Romanorum finibus esset exclusus; de quibus idem alibi Tertullianus [5] : « Britanniæ, inquit, intra Oceani ambitum conclusæ sunt. » Sed et cum addidit ibidem libro de Pallio : « Quot census transcripti? quot populi propaginati? » allusisse visus est ad Parthos, Arabas, Adiabenos aliosque populos ab eodem Severo diversis prœliis antea superatos; ac tributi ratione sub censum redactos. Et illud quod sequitur : « Quot ordines illustrati? » militares intelligit; nam tres ab eo additas fuisse legiones, militiamque mirifice illustratam, Dio [6] testatur his verbis : « Severus addidit Parthicas, Primam, et Tertiam in Mesopotamia, Secundamque Mediam in Italia. Nostro itaque tempore tot sunt legiones, præter urbanam et prætoriam, nempe omnes numero triginta duæ; nullus enim priorum imperatorum ab Augusto tres addiderat legiones, sed perpauci vel unam tantum, vel duas ad summum. » Hæc ipse : quibus merito ea dicta sunt a Tertulliano de ordinibus illustratis. Sed in eo quod subdit demum de insidiis subdolæ familiaritatis, æque allusisse videtur ad Plautianum socerum Antonini, sive ad alias domesticorum insidias, quas in Britannia itidem (ut auctor est Dio) passus est. Sed de iis dicemus inferius.

7. *Ex loco Tertulliani quo se induisse pallium affirmat, disseritur de usu pallii inter Christianos.* — His igitur hunc in modum adamussim consentientibus ex Tertulliani citata sententia, necesse est affirmare, librum illum de Pallio non ante ultima Severi tempora ab ipso Tertulliano fuisse conscriptum, nec ante ea tempora ipsum suscepisse pallium. Cæterum, nec assentiri possumus eidem diserto viro dicenti, tunc Tertullianum, cum pallium induit, primum Christo nomen dedisse, vel baptizatum esse. Nam quod ad nomen pertinet, cum gentilis quispiam in Christianam religionem transire cuperet, episcopum conveniens, nomen dabat; atque ab eo catechumenus jam factus in classe recensebatur audientium. Porro haud necesse erat hujusmodi, quisquis foret, togam relinquere, atque induere pallium; sicut nec etiam baptismi tempore, quo ex religionis præscripto non pallium, quod furvum esse consueverat, sed candidam tunicam fideles recens baptizati induebant.

8. Sic itaque non ob id quod Tertullianus eo tempore pallium primo induit, tunc fuisse baptizatum, et sic christianum professum esse, necesse est affirmare ; cum præsertim etsi pallio christiani complures induerentur, non tamen omnes illud induere consuevisse certum sit; nec fuisse pallium religionis tesseram, ut, qui pallium induerent, censerentur christiani; nam ipsomet Tertulliano [1] teste, non solum turba philosophorum omnium, sed et omnes liberalium artium professores æque pallio vestiri eo tempore consueverunt; nec rursum qui pallio carerent, in ethnicorum numero habebantur; nam et tempore christianorum principum, cum nondum idolorum cultores sublati essent, aliam vestem ab illis diversam complures Christianorum induebant. Quod si tempore pacis Ecclesiæ licuit communi cum gentilibus uti veste, quo modo non magis persecutionis tempore, quo evangelica admonitione consulitur fuga, ac suadentur latebræ, carere pallio licuit christiano homini?

9. Certe nequidquam negotii ab ipso Tertulliano [2] exhibitum est christianis militibus, quod sagum induerent, militare indumentum commune pariter omnibus militantibus ethnicis; sed ex eo tantum quod coronam non sine aliquo (ut ait) superstitionis commercio, capiti superimponerent. Sed ne in re comperta pluribus argumentis agamus, satis erit addidisse, quod ejusdem Tertulliani testimonio exploratum habetur, Christianos communiter eodem habitu, quo Gentiles, indui consuevisse. In Apologetico [3] enim, de Christianis hæc ait : « Quo pacto

[1] Spartian. in Severo. — [2] Adolph. Occam lib. de numism. Roman. Imper. et Panvin. in Fast. — [3] Spartian. in Severo. — [4] Tertul. de Pallio, c. 2. — [5] Tertul. advers. Judæos. — [6] Dio lib. LV. hist. Rom.

[1] Tert. de Pall. c. 1. — [2] Tert. de Coron. milit. — [3] Tert. in Apol. c. 42.

homines vobiscum degentes ejusdem victus habitus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis, etc. » Sed et S. Cyprianus eo commentario, quem scripsit de Bono patientiæ, pariter significat, Christianos communiter nequaquam solere incedere palliatos, sed simplici ac communi cæteris indumento, cum ait : « Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis, sed factis sumus, nec vestitu sapientiam, sed veritate præferimus, etc. » Hæc de communi usu Christianorum.

10. Cum ergo (ut dictum est) non omnes æque Christiani pallio amicti essent; nec qui id gestarent, christiani esse ex habitu tantum convinci potuissent, quod artium professores eodem tecti incedere consuevissent; in eam adducimur sententiam, ut opinemur, inter Christianos, perpaucos pallium induisse; illos nempe qui arctioris se vitæ studiis manciparent, et sublimiorem vivendi normam amplexi, eminentioris philosophiæ profiterentur se esse cultores. In quam sententiam hæc Patres in Concilio Gangrensi [1] celebrato temporibus Constantini (nam inter alios illorum temporum sacerdotes interfuit illi Osius Cordubensis) : « Si quis virorum putaverit sancto proposito, id est, continentiæ convenire, ut pallio utatur, tanquam ex eo justitiam habiturus; et reprehendat, vel judicet alios qui cum reverentia byrris utuntur, et alia veste communi quæ in usu est, anathema sit. » Sed et quod est apud S. Hieronymum ad Furiam scribentem [2] : « Ubicumque, inquit, viderint christianum, statim illud de trivio; Ὁ Γραικὸς ἐπιθέτης, vocant impostorem, detrahunt : » plane demonstrans, paucos aliquos christianos incedere consuevisse palliatos. Ecquid enim admirationis esset (quæ ex novitate vel raritate solet oriri) si in amplissima urbe, Christianis omnium refertissima, fideles omnes palliati conspecti essent? Sed quod tantum illi habitum illum induebant, qui monasticam profiterentur disciplinam, quod et idem ipse declarat ad Marcellam [3] cum scribit his verbis : « Quia serica veste non utimur, monachi judicamur; quia ebrii non sumus, nec cachinno ora dissolvimus, continentes vocamur, et tristes; si tunica non canduerit, statim illud e trivio : Impostor et Græcus est : » nimirum quia amictu græco et philosophico, nempe pallio, uterentur.

11. Idem quoque habetur apud Salvianum [4] Massiliensem, cum deplorat scelera Africanæ provinciæ, quorum causa a barbaris affligi commeruisset; et inter alia, quod sanctos monachos ludibriis ac sibilis, cum eos viderent, insectarentur, hæc ait : « Non sine causa itaque istud fuit, quod intra Africæ civitates, et maxime intra Carthaginis muros palliatum, et pallidum, et recisis comarum fluentium jubis, ad cutem tonsum videre tam infelix ille populus, quam infidelis, sine convicio atque execratione vix poterat. Et si quando aliquis Dei servus aut de Ægyptiorum cœnobiis, aut de sacris Hierosolymorum locis, aut de sanctis eremis venerandisque secretis ad urbem illam officio divini operis accessit, simul ut in populo apparuit, contumelias, sacrilegia, et maledictiones excepit; nec solum hoc, sed improbissimis facinorosorum hominum cachinnis et detestationibus, ridentium sibilis, quasi taureis cædebantur; vere ut si qui ea inscius rerum fieri videret, non aliquem hominem ludificari, sed novum inauditumque monstrum abigi atque exterminari arbitraretur. Ecce Afrorum et præcipue Carthaginensium fidem. » Hucusque Salvianus.

12. Si igitur in Ecclesia Carthaginensi, cujus alumnus fuit Tertullianus, Christiani omnes perinde ac ipse Tertullianus olim pallio amiciri consuevissent; quænam palliatos deridendi monachos causa subesse potuit? At quod non omnium, sed paucorum duntaxat pallii usus esset, inde subsannandi illis oblata videbatur occasio; perseverasse quidem in Ecclesia Africana pristinum indumenti usum, vel ex eo possumus intelligere, quod cum permulta legantur ante ea tempora a Salviano adeo deplorata in ea provincia fuisse coacta Concilia, in eisque omnia quæ ad ecclesiasticam disciplinam et christianos mores spectare viderentur, vigilantissimo studio disposita; de indumenti genere, quod nihil esset ab usu pristino immutatum, vel corruptum, nulla prorsus facta mentio reperitur.

13. His igitur omnibus, atque aliis quas subdimus rationibus, in eam adducimur sententiam, ut opinemur Tertullianum nequaquam cum pallium induit, tunc primum christianum profiteri cœpisse. Nam quod antea omnibus innotuisset christianus, idcirco nullum, cum pallium induit, de nova religione suscepta jactatum est dicterium, aut scomma jaculatum; cum illi neutiquam pepercissent; sed illud unum : « Ito a toga ad pallium? » quod quidem ethnico cuivis ad philosophiam se conferenti poterat esse commune. Nihil vero præterea ab illis objectum esse de christianitate quam diu ante professus esset, facile est cuique existimare, qui Tertulliani ingenium nulli parcere sciens intelligit, et periculosum fuisse eum vel leviter tangere, quippe qui (ut est in parœmia) haberet fœnum in cornu.

14. Accedit his etiam, quod me maxime in hanc sententiam trahit : Quomodo, quæso, potuit Tertullianus tam recens esse christianus, ut nonnisi ad finem (ut dictum est) Severi imperatoris una cum pallio religionem quoque susceperit, qui his ipsis Severi temporibus, teste etiam ipso Pamelio, complures consummatissimo christiano homine dignos ediderit commentarios? Vel si demus suscepisse cum pallio religionem (ut vult) anno tertio imperii Severi; quomodo tam brevi temporis spatio, tam insignem atque adeo excellentem christianæ theologiæ scientiam consequi potuit? ut (quod eorum est tantum, qui ætatem triverint in discendo) adversus omnes hæreticos et Judæos (ut prætermittamus dicere de Gentilibus) tam disertos, tam copiosos, adeoque omni argumentorum genere refertos, e divinæ Scripturæ thesauro depromptos tractatus ediderit,

[1] Conc. Gangr. c. 12. — [2] Hier. epist. x. — [3] Hier. epist. LXXXII. — [4] Salvian. de vero judicio lib. VIII.

quos christiana pietas hactenus admirari non cessat?

15. His ergo in hanc sententiam adductis, reliquum est ut perpendamus accuratius ipsa ultima Tertulliani verba [1], quibus hæc ait personam inducens: « Sed ista pallium loquitur: At ego jam me illi divinæ sectæ ac disciplinæ commercium confero: » hæc Tertullianus, ut ait, ex persona pallii; ad quod ipse: « Gaude pallium, et exulta; melior te jam philosophia dignata est, ex quo christianam vestem cepisti; » his significans, pallium illustratum esse, quod a christiano homine tandem susceptum esset. Quod si verba illa, « Sed ista pallium loquitur; » non ad ea quæ sequuntur, sed ad ea quæ dicta sunt, potius referenda quis putet, ac subinde non ex persona pallii (ut habet germanus sensus) sed a se induto pallium esse dicta velit; ad ea quidem referenda sunt, quibus superius Tertullianus de se ipso locutus, non se tunc primo christianum, sed inter Christianos eminentioris vitæ cultum incipere jam profiteri significat, nimirum, quod a sæcularibus negotiis se penitus abdicasset; nam ait [2]: « Ego quidem nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo, nihil officio advigilo, nulla rostra præoccupo, nulla prætoria observo, cancellos non adoro, subsellia non contundo, jura non conturbo, causas non elatro, non judico, non milito, non regno, secessi de populo; imo unicum negotium mihi est, nec aliud nunc curo, quam ne curem. » Hæc cum ipse dicat, nequaquam ob eam causam ait, quod factus sit christianus; neminem siquidem Christianorum illis interdictum fuisse operibus, aliqua lege constat; quin et ipsemet Tertullianus [3] in Apologetico hæc et alia plura, quæ etiam ethnici exercere consueverunt, Christianos factitasse pariter tradit; sed potius quod, cum pallium induisset, in classem illorum, qui eminentioris philosophiæ excultiorisque vitæ professores essent, sese conjecisset; quod sicut eo habitu inter Gentiles eminerent philosophi, ita etiam ejusdem indumenti signo inter Christianos effulgerent qui se arctioris vitæ vinculis mancipassent.

16. Sed ut hæc nostra aliis quoque aliunde petitis roboremus exemplis, ostendamusque Christianos haud solitos una cum fide pallium simul induere, sed postea illud in signum exactioris vitæ cultus, haud passim ab omnibus, sed a paucis superindui; illud primum suppetit, quod Origenes [4] de Heracla Christianorum catechista atque presbytero ita habet: « Hæc autem fecimus, non solum Pantænum imitati, qui multis ante nos multum plane attulit adjumenti, quod illo studiorum genere exquisite instructus esset; verum etiam Heraclam jam Alexandriæ presbyteri gradum adeptum; quem apud disciplinæ philosophicæ magistrum et doctorem, cum jam quinquennio antequam ego ad eam studiorum rationem audiendam me conferre cœperam, illi viro enixe operam dedisset, reperi. Et propterea non modo vulgari veste et communi, qua antea usu fuisset exuta et deposita, philosophi apparatum, quem adhuc retinet, sibi assumpsit; verum etiam libros Gentilium etiam nunc evolvere pro viribus non desistit. » Hæc Origenes, plane significans, pallium distinctum fuisse indumentum a communi aliorum Christianorum veste. Quod si (quod volunt de Tertulliano) una cum religione ab omnibus æque pallium suscipi consuevisset; quid Heraclas cæteris amplius fecisset, quem tamen, pallio sumpto, a communi aliorum more recessisse, adeo prædicat Origenes?

17. Sic etiam quid opus fuit, Eusebium tantopere laudasse Porphyrium [1] christianum adolescentem, quod habitum philosophicum induisset, si id ipsum æque omnes facerent Christiani; nisi potius quod (ut dictum est sæpius) pallii indumento augustius genus illum vitæ capessere voluisse significaret? nam de eo sic ait: « Licuerat ergo videre Porphyrium (hoc namque adolescentulo nomen erat) jam in omni certaminum genere exercitatum incredibili studio et ardore, more hominis pro augusta et sacra victoria decertantis, incensum; corpore quidem consperso pulvere sordidatum, sed decoro oris habitu eximium, erecta et generosa animi elatione post tantos cruciatus ad mortem gradientem, divino spiritu revera completum, habitu philosophico, quo uti solebat, hoc est, indumento ad modum pallii humeros solum obtegentis vestitum. » Hæc de his satis, ac fortasse prolixius. Sed quod in primo nostrorum Annalium tomo jejune admodum et absque distinctione aliqua de pallio dictum est, fuisse indumentum Christianorum, hic oportuit id elucidasse, atque supplesse; ut plane intelligatur, pallium non fuisse communem Christianis omnibus habitum, sed quod induerent pauci; nec ætatis indumentum, quod Porphyrius adolescentulus jam vestisset; nec litterarum tantum professorum, cum nec Porphyrius esset hujusmodi; sed (quod dictum est) vitæ potius excultioris insigne, ut hodie monachorum.

18. His igitur rationibus, de iis quæ ad Tertulliani res gestas pertinent, ac potissimum de anno susceptæ ab eo religionis, dissentire cogimur a Pamelio, et diversam ab eo inire temporis rationem; cum alioqui insignis eruditionis viri, et hoc nostro sæculo de christianis litteris et fide catholica optime meriti, præconia digna quibusvis eruditis et piis prædicare non desinamus. Puto equidem, si viveret ipse amantissimus veritatis, hisce nostris lubentissime acquiesceret (talem enim alias expertus sum hominem), in eamdemque nobiscum sententiam pedibus veniret, qui mendosa legis inscriptione (quod venia dignum est) deceptus, in ipso limine invitus nolensque in errorem abreptus fuisse videtur. Cæterum hæc a nobis hunc in modum explicata, ex iis quæ singulis prope annis dicentur inferius, manifestiora atque certiora plane reddentur.

19. Sed quod jam, ejusdem auctoris occasione, de Tertulliano hic cœptum est agi, de ejus in fide

[1] Tertul. de Pall. in fin. — [2] Idem cap. 5. — [3] Idem in Apolog. c. 42. — [4] Orig. apud Euseb. lib. VI. c. 13.

[1] Euseb. lib. VIII. c. 21.

christiana cunabulis aliqua ab eodem auctore selecta hic intexere operæ pretium existimamus, ac primum de ejus natalibus aliquid prælibare. Fuisse itaque natione Afrum, patria Carthaginensem, patre centurione proconsulari natum, cum alii plures, tum S. Hieronymus [1] in primis affirmat. Quod vero ad eruditionem spectat, omnes scientias calluit, Latinorumque omnium ejus temporis disertissimus ab omnibus prædicatur. Est qui existimet, Tertullianum ex gentili, patria superstitione relicta, ad fidem christianam sectandam multis argumentis fuisse persuasum; tum maxime, quod aliquando adjurati dæmones, se deos esse Gentium, licet inviti, confessi essent : quod quidem et Tertullianus ipse testari videatur, cum ait [2] : « Hæc denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueverunt; quia plurimum illis credendo, in Christo Domino credimus : » sed hæc communiter de Christianis omnibus intellexisse videtur.

20. Insuper auctor est S. Hieronymus [3], ipsum, adolescens cum esset, scripsisse librum de molestiis nuptiarum; de eodem enim ad Eustochium scribens [4] ait : « Si tibi placet scire, quot molestiis virgo libera, quot uxor adstricta sit, lege Tertullianum ad amicum philosophum. » Porro ab ipso jam christiano commentarium illum esse elucubratum, cum jam conjugio obligatus esset, mihi facile persuadeo; non enim puto alterius quam christiani auctoris litteris ipsum voluisse Eustochium suam instrui; cum periculosum nimis esset virgini, ethnicum hominem de nuptiarum molestiis tractantem legere, non absque pudoris magno discrimine. Nec equidem puto ab eo ante nuptias illum esse editum commentarium; neque duri ingenii hominem, suæque sententiæ tenacissimum, aliter faciendo, quam scripsisset, se omnium derisioni exponere voluisse.

21. *Tertulliani primordia et doctrina.* — Cæterum quod ad reliqua præstantissimi ingenii monumenta pertinet, circa hæc tempora eum scripsisse egregium illum commentarium adversus hæreticos de Præscriptione, argumento est, quod, cum omnes ab initio nascentis Ecclesiæ usque ad hæc tempora progressos hæresiarchas recenseat, de Artemone hæresiarcha, qui sub Victore prodiit, nullam penitus mentionem facit, quod scilicet nondum ipse Artemon cognitus esset; quo modo enim huic pepercisset Tertullianus, ut non inter cæteros adlegisset, qui impietate nulli inferior esset; quippe qui (ut habet Eusebius [1], et alii) Christi divinitatem negaret, quem tamen prophetis majorem fuisse concederet? Hujus venena Paulus Samosatenus postea hauriens, universam Ecclesiam perdere conatus est. Sed de eo, aliisque Artemonis discipulis, suo loco pluribus; atque modo de Tertulliano hactenus.

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Tertul. — [2] Tertul. Apol. c. 23. — [3] Hier. contra Jovin. lib. I. — [4] Idem ad Eustoch. ep. XXII.

[1] Euseb. lib. V. cap. 27.

Anno periodi Græco-Romanæ 5688. — Olymp. 243. an. 3. — Urb. cond. 948. — Jesu Christi 195. secundum Baronium 197. — Victoris papæ 11. — Severi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Scapula Tertullus*, et *Tincius Clemens*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione Gruteriana, pag. 1027. Ad hunc Scapulam postea proconsulem Africæ, Tertullianus librum misit.

2. *Severi victoriæ.* — Triennalis *Byzantii* obsidio anno præcedenti post interitum *Nigri* cœpta, ut Spartianus in Severo, cap. 8, insinuat. Hoc vero anno contigit expeditio Severi in Osdroenos, in Arabes et Adiabenos, pluresque urbes a Severo captæ, inter quas *Nisibis.* Ob eas victorias Severus imp. V appellatus, ut constat ex nummis.

3. *Caracalla Cæsar.* — Antoninus *Caracalla* Severi Augusti major natu filius anno tantum sequenti Cæsar appellatus, anno CXCVII imperator designatus, tandemque anno CXCVIII Augustus nuncupatus, eodemque anno *Geta*, alter Severi filius, Cæsar dictus, ut accurate suis locis explicabimus.

4. *Tertulliani liber de Præscriptione.* — Ad num. 21. Tertullianus, lib. 1 adversus Marcionem, cap. 1, pollicetur se librum editurum adversus hæreticos *de Præscriptione.* Quare cum libros adversus Marcionem anno decimo quinto imperatoris Severi Tertullianus elucubrarit, is commentarius post annum Christi ducentesimum septimum, quo decimus quintus Severi cœpit, promulgatus.

VICTORIS ANNUS 5. — CHRISTI 198.

1. *Insignis controversia de tempore celebrandi Paschatis in Orientalibus et Occidentalibus Ecclesiis exorta agitatur, et papæ Victoris causa circa eam defenditur.* — Centesimo autem nonagesimo octavo Christi anno, Dextero et Prisco coss., annum quartum Severo in imperio inchoante, « quæstione iterum orta in Asia inter episcopos : An secundum legem Moysi, decima quarta mensis Pascha observandum esset, Victor Romanæ urbis episcopus et Narcissus Hierosolymorum, Polycrates quoque et Irenæus et Bachyllus plurimique Ecclesiarum pastores, quod sibi probabile visum fuerat, litteris ediderunt; quorum memoria ad nos usque perdurat. » Hæc Eusebius in Chronico. Sed eumdem hæc alibi fusius explicantem audiamus, ac subinde quæ ab eo sunt prætermissa ponamus; ait [1] ergo : « Quoniam vero illis temporibus de festo Paschatis in honorem Salvatoris observando, non exigua concitata erat propterea controversia, quod omnes Ecclesiæ Asiæ antiqua quadam traditione adductæ, censebant, decimo quarto die lunæ (quo Judæis olim præceptum erat ut agnum immolarent) festum illud celebrandum, et omnino eo die, in quemcumque hebdomadæ diem forte incideret, jejuniis finem statuendum; et quod non in more positum esset cæteris Ecclesiis per universum orbem terrarum dispersis, quæ consuetudinem ex apostolica traditione ad hoc usque tempus continuatam tenebant (nimirum ut non alio die, quam eo quo Salvator a mortuis resurrexerit, jejunia dissolverentur) istum modum observare; idcirco Concilia et conventus episcoporum in unum cogebantur; et omnes una sententia decretum ecclesiasticum, nempe ut non alio die aliquando, quam Dominico, mysterium Domini resurrectionis a mortuis celebraretur; et ut in hoc solo jejuniorum, quæ circiter Pascha fieri solent, finem faceremus, per litteras ad omnes Ecclesias scriptas ratum faciebant. Decretum autem episcoporum, qui tum erant in Palæstina convocati, ad hanc usque ætatem scriptis custoditum est : in quorum Synodo Theophilus Cæsariensis Ecclesiæ episcopus, et Narcissus episcopus Hierosolymorum præsides fuerunt. » Antequam autem cætera, quæ ab Eusebio de hac re scripta sunt, nempe decretum ipsum, quod ad sua tempora custoditum tradit, et manasse ad posteros; pauca quædam quæ ex dicto Concilio sub Theophilo celebrato supersunt, hic intexere opportunum ducimus. A Beda enim eo commentario, quem scripsit de Æquinoctio vernali, descripta hæc invenimus his ipsis verbis :

2. « Papa Victor, Romanæ urbis episcopus, direxit auctoritatem ad Theophilum Cæsariensis Palæstinæque antistitem, ut quo modo Pascha recto jure a cunctis Catholicis celebraretur Ecclesiis, inibi fieret ordinatio, ubi Dominus et Salvator mundi fuerat in carne versatus. Percepta itaque auctoritate, prædictus episcopus, non solum de sua provincia, sed etiam de diversis regionibus omnes episcopos evocavit. Ubi cum illa multitudo sacerdotum convenit, tunc Theophilus episcopus protulit auctoritatem ad se missam Victoris papæ; et quid sibi operis fuisset injunctum ostendit. Tunc pariter omnes episcopi dixerunt : Nisi prius, quo modo mundus fuerit a principio, investigetur, nihil potest de observantia Paschæ salubriter ordinari. Dixerunt ergo episcopi : Quem credimus factum fuisse in mundo primum, nisi Dominicum diem ? Theophilus episcopus dixit: Probate quod dicitis. Responderunt episcopi secundum Scripturæ auctoritatem [1] : Factum est vespere et mane dies primus; deinde secundus, tertius, quartus, quintus, sextus, septimus; in quo septimo requievit Deus ab omnibus operibus suis; quem diem, sabbatum appellavit : Ergo cum novissimum diem signet sabbatum, quis potest esse primus, nisi Dominicus dies ?

3. « Theophilus episcopus dixit : Ecce de die Dominico, quia primus sit, probastis; de tempore autem quid dicitis? quatuor enim mundi (al. anni) tempora accipiuntur, ver, æstas, autumnus, et hiems. Quod ergo tempus primum factum in mundo? Episcopi responderunt: vernum. Theophilus episcopus dixit : Probate quod dicitis. Et illi responderunt : Scriptum est, Germinet terra fœni herbam secundum genus suum, et lignum fructiferum ferens fructum suum : hoc autem temporibus veris accipitur. Theophilus dixit : in quo loco caput mundi esse creditis? In principio temporis, aut in medio tempore, aut in fine? Episcopi responderunt : In æquinoctio, octavo kalendarum Aprilium. Theophilus episcopus dixit : Probate quod dicitis. Et illi re-

[1] Euseb. lib. v. c. 22.

[1] Gen. I.

sponderunt : Scriptum est, quia fecit Deus lucem, et vocavit Deus lucem diem; et fecit tenebras, et vocavit tenebras noctem; et divisit inter lucem et tenebras æquas partes. Dixit Theophilus : Ecce de die et tempore probastis; de luna quid vobis videtur? utrum crescentem, ac jam plenam, an imminutam a Deo fuisse consecratam (al. concreatam)? Episcopi responderunt : plenam. Et ille : Probate quod dicitis. Responderunt : Et fecit Deus duo luminaria magna, et posuit ea in firmamento cæli, ut luceant super terram; luminare majus in inchoationem diei, luminare minus in inchoationem noctis. Non poterat aliter, nisi esset plena. Nunc ergo investigavimus quo modo in principio factus fuerit mundus, id est, die Dominico, verno tempore, in æquinoctio, quod est octavo kalendarum Aprilium, luna plena; per ipsum tantummodo tempus et elementa resurgunt.

4. « Theophilus dixit : Nunc igitur agendum est de ordinatione, quo modo debeamus Pascha tenere. Episcopi dixerunt : Numquid potest Dominicus dies præteriri, ut in eo Pascha minime celebretur, qui tot et talibus benedictionibus sanctificatus est? Theophilus episcopus dixit : Dicite ergo, quibus et qualibus benedictionibus eum esse sanctificatum asseritis, ut scribere possimus. Episcopi dixerunt : Prima illi benedictio est, quia in ipso tenebræ sunt remotæ, et lux apparuit. Secunda est illi benedictio, quod de terra Ægypti velut de tenebris peccatorum, quasi per fontem baptismi, per mare Rubrum populus fuisset liberatus. Tertia illi benedictio est, quia eodem die cælestis cibus, manna, hominibus datus est. Quarta illi benedictio est, qua Moyses mandat ad populum : Sit vobis observatus dies primus et novissimus. Quinta illi benedictio est, ut in psalmo centesimo decimo septimo dicit : Circumdederunt me sicut apes, et exarserunt sicut ignis in spinis, etc. De resurrectione enim Domini dicit : hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus et lætemur in ea usque ad cornu altaris. Sexta illi benedictio est, quod in ipsa Dominus resurrexit.

5. « Vides ergo, quia dies resurrectionis Dominicus singulariter in Pascha teneri possit. Theophilus dixit : De tempore autem ad Moysen mandatum est a Deo : Hic mensis erit vobis initium mensium : Pascha facite in eo. Omnes ergo triginta dies a Domino consecrati sunt. Episcopi dixerunt : Jam superius dedimus responsum, principium mundi esse æquinoctium, octavo kalendarum Aprilium : et ab octavo kalendarum Aprilium, usque ad octavum kalendas Maias, legimus esse consecratos. Theophilus dixit : Ecce impium non est, ut passio Dominica, tantum sacramenti mysterium, extra limitem excludatur. Passus namque Dominus ab undecimo kalendarum Aprilium, qua nocte a Judæis traditus est, et ab septimo kalendas resurrexit. Quo modo ergo tres dies extra terminum excluduntur? Omnes episcopi dixerunt; nulla ratione fieri debet, ut tantum sacramentum extra limitem excludatur; sed hi tres dies intra terminum inducantur, et desuper retinere constitutum est. » Hucusque Beda, ea tantum ex dicto Concilio exscribens ac recitans, quæ sibi ad eam quam instituit tractationem inservirent, reliqua prætermittens.

6. Quod enim in Britannia vehementius atque diutius, dicam et pertinacius, ea controversia de Paschate fuerit agitata; idcirco hæc et alia de Concilio sub Theophilo celebrato a piis hominibus ibi esse in longissimum tempus servata, haud mirandum est. Porro ad quoddam Concilium Romanum, circa hæc tempora a Victore celebratum, accersitum fuisse Theophilum ipsum, liber de Romanis Pontificibus tradit; licet ab aliquo sciolo, qui ignoravit Theophilum metropolitanum episcopum Cæsareæ Palæstinæ, positus sit ibi Theophilus Alexandrinus, nesciente pariter illum vixisse sub Arcadio imperatore; idemque error illapsus est in epistolam quæ ibidem posita legitur ad Theophilum Alexandrinum. Porro eam longe diversam esse ab ea cujus meminit Beda, quæ a Victore ad Theophilum Cæsariensem scripta fuit, cum illi vices suas delegavit, ut convocato Concilio de ea re ageret; omnes puto facile intelligere. Sed et quod falsis sit consulibus consignata, imposturæ non levem suspicionem adduxit : at de ea alii.

7. Vides ex his antiquum Ecclesiæ morem; per legatos Romani Pontificis cogi Concilia, et dirimi controversias. Sed ad Eusebium redeamus, qui ait[1] : « Aliud est etiam episcoporum, qui Romæ similiter conveniebant, de eadem controversia statutum; quod quidem Victorem id temporis episcopum fuisse declarat. Aliud item episcoporum Ponti, quibus Palmas, utpote antiquissimus et maxime venerandus, præsidebat. Aliud Ecclesiarum Galliæ, quas Irenæus regebat episcopus. Aliud porro Ecclesiarum quæ Osroenam et reliquas in eo loco civitates incolebant. Aliud separatim Bacchylli Ecclesiæ Corinthiorum episcopi; et alia denique aliorum prope infinitorum; qui uno consensu, judicioque uno, eamdem de illius festi observatione tulere sententiam. Atque istorum omnium una hæc, quam docuimus, consentiens erat decisio.

8. « Episcopis autem in Asia coactis, qui morem jam olim ipsis a majoribus traditum, sedulo observandum constanter asseverabant, præfuit Polycrates; qui in ea epistola, quam ad Victorem et Ecclesiam Romanam scripsit, traditionem ad ipsius usque tempora deductam, his fere verbis exponit[2] : Nos diem Paschatis integre incorrupteque recolimus, neque addendo quicquam, neque detrahendo. Etenim hic in Asia obdormierunt in Domino præclara illa Ecclesiæ seminaria, quæ quidem in die adventus Domini, quo cum gloria et majestate e cælis venturus sit, et omnes sanctos excitaturus, denuo resurgent; Philippum dico, unum ex septem diaconis, qui Hierapoli exiit e vita; et duas ejus filias quæ virgines ad summam senectutem manserunt; et alteram illius filiam, quæ Spiritus sancti afflatu in-

[1] Euseb. lib. v. c. 22. — [2] Euseb. ib. c. 23.

spirata vitam pie traduxit, Ephesique obiit in Domino. His accedit Joannes, qui supra pectus Domini recubuit, qui sacerdos fuit, qui laminam auream gestavit, qui martyr et doctor extitit, qui tandem Ephesi morte consopitus occubuit. Quid Polycarpum commemorem, qui Smyrnæ episcopus et martyr fuit? Quid Traseam episcopum et martyrem Eumeniæ natum citem, qui Smyrnæ ex hac luce migravit? Quid attinet dicere de Sagari episcopo et martyre, qui Laodiceæ mortem oppetiit?

9. « Quid porro beatum Papyrium et Melitonem eunuchum recenseam, qui Spiritus sancti instinctu afflatus, totum vitæ suæ tempus pie sancteque exegit, qui Sardis tumulo conditus est, expectans Christi e cælo ad universam carnem visitandam adventum, in quo ex mortuis resurget? Isti omnes diem Paschatis decimo quarto die lunæ ex Evangelii præscripto observarunt, nihil ab eo instituto ac more plane digressi; sed secundum regulam et normam fidei eum assidue tenuerunt. Atque ipse etiam Polycrates, qui inter vos omnes postremas sane fero, ex majorum meorum et cognatorum traditione, quorum libenter insisto vestigiis, illud ipsum perpetuo observo. Septem erant episcopi cognatione mihi conjuncti; ego autem octavus sum. Atque hi majores mei et cognati tum diem Paschatis semper celebrarunt, cum sit populo Judaico in more positum, panes azymos apparare. Ego igitur, fratres, qui sexaginta quinque annos in Domino vixerim, qui multis cum fratribus per orbem terrarum dispersis de fide communicarim, qui universam sacram Scripturam studiose coluerim, his quæ nobis ad terrorem objiciuntur, minime conturbor. Mei enim majores dixerunt[1] : Magis Deo quam hominibus obtemperandum. Deinde ista subnectit de episcopis, qui ei has litteras scribenti præsto aderant, eisdemque uno ore assenserunt : Possem, inquit, hoc loco episcopos, qui mihi in Concilio aderant, commemorare; quos ut accerserem, a vobis rogatus, diligenter accersebam; quorum nomina si subscriberem, nimis multa viderentur. Qui licet me hominem cum persona humilem, tum ingenio pertenui animadverterent; tamen cum intelligerent me istos canos non frustra gessisse, nec ætatem hactenus contrivisse temere, sed semper in Jesu Christo vitam traduxisse, epistolam hanc sua approbatione confirmarunt. » Hactenus Polycrates ad Victorem : Quibus etiam significatur, ejusdem Romani Pontificis auctoritate fuisse Asianorum episcoporum Synodum congregatam. Insuper apparet et comminationem Polycratem ab ipso Victore accepisse; sed quoniam quod servarent id apostolica traditione, nempe Joannis auctoritate, sibi potissimum vindicabat, ea de causa adeo vehementer obnisus fuisse videtur. At quod ad testimonium Joannis apostoli pertinet, consule quæ a nobis superius dicta sunt in Pio Rom. pontifice. Quæ vero post hæc fuerint subsecuta, Eusebius[2] his verbis enarrat :

10. « His rebus adductus Victor, qui tum Romanæ Ecclesiæ præerat, totius Asiæ Ecclesias cum aliis finitimis, tanquam alterius fidei et opinionis, simul omnes (ut complectar brevi) a communi unitate Ecclesiæ amputare conatur, et in eos per litteras graviter invehitur; atque adeo omnes fratres, eam incolentes regionem, prorsus a communione secludendos edicit. » Hæc cum de Victore Eusebius scribat, videre est perspicuo sane exemplo, quanta auctoritate polleret Romanus episcopus præstaretque cæteris; quippe qui per orbem Concilia indicat, et provincias non obtemperantes ejus præcepto a communione secludat. At vero quod potestate jure faciebat; recte ne fecerit, a multis est dubitatum; sed de potestate ne minimum quidem ab aliquo non modo Catholicorum, imo nec ab ipsis schismaticis, in controversiam deductum est.

11. At subdit Eusebius : « Verum ista cæteris omnibus parum placebant episcopis. Illum igitur contra magnopere hortabantur, ut pacis, concordiæ, et charitatis erga proximos diligentem curam haberet : quorum verba, utpote Victorem acrius et acerbius coarguentium, scriptis prodita adhuc extant; inter quos Irenæus, quanquam per litteras scriptas ex persona fratrum in Gallia, quibus præerat, tradit mysterium resurrectionis Domini solo die Dominico recolendum quidem esse; Victorem tamen de hoc videlicet, ne tam multas Ecclesias omnino propter traditionis ex antiqua consuetudine inter illas usurpatæ observationem, a corpore universæ Christi Ecclesiæ penitus amputet, cum pleraque alia, tum ista quæ sequuntur, apposite et convenienter admonet his fere verbis :

12. « Non enim de die Paschatis solum, sed etiam de jejunii ratione et modo hæc instituta controversia est. Quidam namque unum diem se jejunare oportere existimant, alii duos, non pauci plures, multi quadraginta; atque diurnis nocturnisque horis omnibus numeratis, diem suum metiuntur et statuunt. Atque ejusmodi eorum qui hæc observabant jejunia varietas et discrepantia non jam nostra ætate cœpta est, verum etiam longe ante apud majores nostros; qui, (ut conjectura assequi licet) non accurate consuetudinem eorum, qui vel simplicitate quadam, vel privata auctoritate aliquid in posterum tempus statuissent, observarunt. Atque nihilominus cum isti omnes pacem inter se tranquillam tenuerunt, tum nos inter nos etiam retinemus. Sicque varia et discrepans jejunii ratio concordiam fidei plurimum commendat. His vero historiam quamdam adjungit, quam hoc loco opportune explicabo : Sic autem se habet :

13. « Presbyteri ante Soterem, qui Ecclesiæ, cui tu jam præes, præficiebantur; Anicetum dico, Pium, Hyginum, Telesphorum, Sixtum; licet neque ipsi hoc festum eo die quo episcopi Asiæ observarent, neque aliis post se ita observare permitterent, nihilominus tamen cum episcopis illarum Ecclesiarum, in quibus ita observabatur, ad se accedentibus (ac quid, quæso, magis repugnans, quam ut hi hoc, illi

[1] Act. V. — [2] Euseb. lib. V. c. 24. 25.

illo modo observent?) pacem et concordiam inter se perpetuo retinuerunt, et nunquam propter istum varium illius festi observandi modum fuere ulli aliquando ab Ecclesia ejecti : sed presbyteri illi, qui te anteiverunt ætate, tametsi minime ita illud observabant; iis tamen episcopis, qui in aliis Ecclesiis idem sic observabant, Eucharistiam miserunt. » Pergit dicere de congressu Polycarpi cum Aniceto, quæ nos superius in Aniceto opportuniore loco diximus. Sed hic vetus consuetudo illa referatur, qua Romanæ Ecclesiæ episcopi ad omnes coepiscopos catholicæ communionis mittere solerent Eucharistiam; sed qui ea indigni ab ipsis judicati essent, iidem ut execrabiles et ab Ecclesia extorres ab omnibus vitarentur : qui enim non communicarent eo modo Romanæ Ecclesiæ episcopi, excommunicati ab omnibus censebantur : tanta erat in Petri cathedra auctoritas atque majestas.

14. Subdit deinde Eusebius : « Irenæus autem cum nominis sui appellationi (Εἰρηναῖος enim pacis studiosum significat) pulchre respondens, tum moribus quibus se pacis auctorem vere declarabat, ejusmodi pro pace et concordia Ecclesiarum et hortatus est, et magnopere flagitavit; atque ista aliaque eisdem congruentia non ad Victorem solum, sed et ad alios plerosque ac diversos Ecclesiarum præsides de ista quæ tum jactabatur controversia scripsit. Episcopi vero, quos modo percensuimus, Narcissus et Theophilus, et una cum illis Cassius Ecclesiæ Tyri episcopus, et Clarus qui Ptolemaidis rexit Ecclesiam, quique cum istis in Palæstina in unum convenerant, simulatque in decreto suo de Paschatis traditione, ex Apostolorum successione gradatim ad eos deducta, permulta disseruerunt, in extrema parte ejusdem hæc præterea his fere verbis adjungunt : Epistolæ nostræ exempla facile ad quamque Ecclesiam mittantur; ne culpa illorum, qui temere et inconsulto suas ipsorum animas erroris pravitate inficiunt, in nos ullo modo transferatur. Illud eos minime ignorare volumus, quod Alexandriæ etiam eodem die, quo nos istud festum agunt; siquidem cum a nobis ad illos, tum ab illis ad nos perferuntur litteræ. » Hucusque de Paschatis controversia Eusebius multa prætermittens, quæ necessario ad veritatem rerum gestarum exacte habendam fuerant explicanda.

15. Re autem sic ab eo minus plene et imperfecte narrata, perfacile quidem erit ut Victorem quisque nimiæ austeritatis atque severitatis accuset, nam præter hoc quid ultra ei adscribat, nemo habet. At rem accuratius perscrutemur. Quandiu cum Catholicis tantum acta res est, tolerabile visum fuit Romanis Pontificibus, permittere Asianos more Judæorum decima quarta luna Pascha celebrare. At cum hæc indulgentia hæresis validandæ esse videretur occasio, ab ea cessare consultius visum est. Qui enim in Asia his temporibus invaluissent Montani hæresis sectatores, quasi lege divina ab ipso suo ipsorum Paracleto pervulgata, et ipsi die decima quarta esse Pascha celebrandum; omnes vero secus agentes errore duci, vehementissime affirmabant. Attigit hæc de Cataphrygibus Pacianus [1] his verbis : « Illi ipsi Phryges nobiliores, qui se animalos mentiuntur a Leucio, institutos a Proculo gloriantur, Montanum et Maximillam et Priscillam secuti, quam multiplices controversias excitarunt de Paschali die, de Paracleto, etc. » Differebant tamen Montani sectatores ab aliis Quartadecimanis; quod illi lunæ cursum Judæorum more observabant, hi autem solis, ut pluribus declarat Sozomenus [2]; qui tamen dum subdit consensisse Victorem Polycarpo, plane hallucinatur, Victorem pro Aniceto ponens.

16. Rursum vero ne Quartadecimani amplius tolerandi essent, plane necessitas Victorem impulit; non enim Montanistæ tantum eum fovebant errorem, sed et alii hæretici. At quid amplius? adeo malum istud invaluit, ut nequaquam intra Asianæ provinciæ limites potuerit contineri, sed longe lateque grassatum sit, usque adeo ut ipsum quoque sinum Romanæ penetrarit Ecclesiæ, inde evellens hominem (de quo diximus) Blastum nomine; qui ex illorum sententia, in faciem ejusdem Ecclesiæ, dicere, jactare, defendere, ac mordicus propugnare non erubesceret, celebrandum esse Pascha luna decima quarta; de eo enim scribens Tertullianus [3] (quod superius recitavimus) sic ait : « Est præterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Judaismum vult introducere : Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi, decima quarta mensis. » Cum igitur Blastus ejus rei causa jam schisma conflasset, nec eum Irenæus [4], ea de causa scribens librum de Schismate, revocare potuisset, quippe qui (ut Eusebius [5] tradit) non satis haberet, schismate se ab Ecclesia præcidisse, sed complures alios ab ipso complexu abstrahens, in suam conaretur sententiam perducere; hæc quidem tolerare idem jam visum esset, quod schismati favere, ac schismaticis connivere. Quamobrem etsi durum ac violentum visum est multis remedium Victoris papæ; pernecessarium tamen ad ulcus, intrinsecus extrinsecusque serpente tabo, curandum; cum præsertim non eadem præsens esset Asianorum causa, atque fuerat antea tempore Polycarpi; quandoquidem olim illi ex permissione, isti ex necessitate [6] se celebrare Pascha decima quarta luna dicerent; ac proinde eos, qui secus facerent, errore labi jactarent; sicque cæteros omnes toto orbe diffusos Christianos eo modo damnarent.

17. Qui autem hac de causa avulsi sunt ab Ecclesia, magna ex parte in schismate permanserunt, atque in longum tempus; licet enim ingens eorum numerus Concilii Nicæni tempore ad Ecclesiam fuerit revocatus; tamen etiam post eam Synodum Syros, Cilices et Mesopotamos in ejus festi observatione claudicasse (quippe qui cum Judæis illud ipsum celebrarent) S. Athanasius [7] tradit in libro

[1] Pacian. de Cathol. nomin. ad Sympron. — [2] Sozom. hist. lib. VII. c. 18. in fin. et 19. — [3] Tertul. de præscr. c. 53. — [4] Apud Euseb. lib. V. c. 19. — [5] Ibid. — [6] Niceph. lib. IV. c. 36. — [7] Athanas. de Synod. col. 4. post. princip.

quem scripsit de Synodis. Faverunt eidem quoque sententiæ Novatiani, de quibus suo loco dicturi sumus. At qui de Orientalibus adeo sollicitus fuit Victor papa, ut eos ab errore judaico ad antiquam Apostolorum traditionem revocaret; erga Occidentales propensiori cura invigilans, per episcopum Viennensem Desiderium ejus nominis primum Gallicanam Ecclesiam admonendam curavit, has ad ipsum dans litteras [1] :

18. « Victor episcopus Desiderio Viennensi episcopo salutem.

« Sicut sancta fraternitas tua a presbyteris, qui Apostolos in carne viderunt, erudita est, qui et Ecclesiam usque ad tua tempora rexerunt; non decima quarta luna cum Judæis, sed decima quinta usque ad vigesimam primam, Pascha Catholica Ecclesia celebravit. Non enim jam umbram, sed veritatem, quæ umbra legis celabatur, quærit. Hanc doctrinam Romæ Petrus et Paulus instituerunt, ut in azymis sinceritatis et veritatis Pascha ageretur. Qui enim cum Judæis Pascha agere volunt, quid nisi umbram diligunt, ut agni carnes non in veritate, sed in umbra figurante manducent? Nec audiunt Joannem Baptistam clamantem : Ecce Agnus Dei, ecce qui aufert peccata mundi. Scis, frater beatissime, opus totius pietatis, sexta feria, et decima quinta luna perfectum, quando in cruce clamavit is per quem factus est mundus, consummatum est; et vincente luce, umbræ mortis superatæ aufugerunt; et in spem nostræ salutis centurio confessus est, Filius Dei erat iste. Nusquam Petrus cum Judæis, postquam illis dixit, Pœnitentiam agite, quia sanguinem Justi fudistis, nos Pascha celebrare docuit; nusquam Paulus, qui, ut decem lucrifaceret, observationes illas legis arbitratus est ut stercora. Collega beatissime, Christi Ecclesiam non in umbra, sed in veritate supra solidam petram fundatam doceamus; ut audiamus cum apostolo Petro : Beatus es, Simon filius Joannis, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cælis est. Per tuam ergo fraternitatem presbyteris Galliarum litteræ mittantur (presbyteri Galliarum incitentur), ut observent Pascha non cum Judæis negatoribus Christi; sed cum sequacibus Apostolorum, prædicantibus veritatem Christi. Salutat te collegium fratrum. Saluta fratres qui tecum versantur in Domino. Eubolus qui epistolam fert Viennam, de collegio nostro, tecum vivere et mori paratus est, quem suscipe in Domino Jesu Christo. Vale. » Hæc Victor ad Desiderium, cui successit Dionysius; quo cito ex hac vita subducto, subrogatus est Paracodas, ad quem [2] ipsius itidem Victoris papæ extat ejusdem argumenti data epistola de tempore christiani Paschatis celebrandi, his verbis :

19. « Victor episcopus fratri Paracodæ episcopo salutem.

« Collega noster Dionysius dormiens, te nobis socium in Ecclesia Christi reliquit. Vides, frater, Orientalem Ecclesiam propter celebrationem Paschæ ab Occidentali disjunctam esse. Placuit ergo nobis Apostolorum sectatoribus, vestræ unanimitati scribere, ut cum secundum quod scriptum est, Vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia; non tenebras sequamur, sed lucem. Ut advertamus Prophetam : Populus qui sedebat in tenebris, vidit lucem magnam. Propterea, fratrer et collega in Domino, doce per Ecclesias tibi commissas, a decima quinta luna Pascha agendum, ut dicat nobis Apostolus : Pascha nostrum immolatus est Christus; et : Fuistis tenebræ, nunc autem lux in Domino. Unanimitas fraterna te in Domino salutat, fratres, qui apud te Viennæ versantur, de nobis in Domino salutans. Vale. » Hæc Victor, qui absque dubio ejusdem argumenti litteras in reliquas Occidentalis orbis Ecclesias dedit. At de Paschatis controversia, atque justissima causa Victoris hactenus; jam reliqua prosequamur, quæ hoc anno accidisse probantur.

20. *Byzantii expugnatio et in populos Orientales victoriæ.* — Tertius hic jam impletur annus obsidionis Byzantii, quo a Severo tandem expugnatum est, ac in vicum redactum, ut Dio atque alii tradunt. Ad hæc spectare videtur, quod Tertullianus [1] scribens ad Scapulam Africæ proconsulem ait : « Cæcilius Capella in exitu Byzantino, Christiani gaudete, exclamavit : » Nimirum quod ipse Byzantii persecutus Christianos, dum partium Nigri fautor, illic præsidem ageret, civitate a Severo expugnata, meliora jam illis tempora affulgere videret; sicque invitus ac dolens id illis faustum, quod in libertatem vindicarentur, exclamavit; cum ipse ad dandas pœnas in manus Severi hostis acerbissimi devenisset; omnes enim qui in ea magistratum gerebant, a Romanis esse occisos, Dio [2] affirmat. Eadem expeditione adversus barbaros qui favissent Nigro, Severum in deditionem accepisse Parthos, et Adiabenos, atque Arabas cladibus affecisse, auctor est Spartianus [3]; addens eum rediisse Romam, triumphoque ei delato, appellatum esse Parthicum, Arabicum, et Adiabenicum; despexisse vero nomen Parthicum, ne Parthos, quos in deditionem acceperat, lacesseret; a Medo etiam nomine, quod eos pariter in deditionem accepisset ac Parthos (ut Dio tradit) abstinuit.

21. Advenerunt tunc una cum imperatore Romam redeunte iidem Parthi et Medi, aliique Orientales barbari nobilissimi, non ut captivi, sed ut socii, adeoque gemmis ornati, ut admirationis causa omnium oculos in se converterent : vidit eos Tertullianus [4], qui tunc Romæ aderat, ut ipsemet testatur his verbis : « Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de fastidio (al. fastigio). Parthorum et Medorum, cæterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem; nisi quod nec ad ostensionem fere habentur. Latent in cingulis smaragdi, et cylindros vaginæ suæ solus gladius sub sinu novit, et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. » Hæc

[1] Ex Floriac. Biblioth. monumentis edidit Jo. a Bosco Cælestinus Lugd. pag. 24. — [2] Ex cod. Floriacen. bibl. pag. 26.

[1] Tertul. ad Scapul. c. 3. — [2] Dio in Severo — [3] Spartian. in Severo. — [4] Tert. de habit. mulieb. c. 7.

ipse; quæ quidem nequaquam referenda sunt ad tempus, quo, Parthis penitus postea debellatis, de eis atque aliis proximis barbaris triumphavit Severus; nam tunc captivos in triumphum ductos, haud putandum est tot tantisque fuisse gemmis exornatos, sed potius (quod decet pompam triumphalem) vinctos catenis esse perductos. Porro Tertullianum longe ante dictum triumphum Romæ egisse, quæ de eo dicturi sumus, facile declarabunt. Eadem quoque circa tempora accidisse putamus adventum Romam Abagari Osroenorum regis; quem magnificentissime exceptum fuisse a Severo, docet Dio [1]; hunc autem fuisse christianum, quæ ex Africano dicemus, inferius demonstrabunt.

[1] Dio in Aurel. Ant. Heliogab.

Anno periodi Græco-Romanæ 5689. — Olymp. 243. an. 4. — Urb. cond. 949. — Jesu Christi 196. secundum Baronium 198. — Victoris papæ 12. — Severi imp. 4.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 17. Coss. *Cn. Domitius Dexter II*, et *L. Valerius Messalla*, ex Inscriptione Onuphriana. In Fastis Græcis Theonis, a Dodwello, viro græce latineque doctissimo, post Dissertationes Cyprianicas nuper publicatis, *Dexter* cum numerali nota etiam editur.

2. *Victor papa Asianos excommunicavit.* — In controversiam hodie vertitur, an *Victor* papa reapse Asianos Pascha decima quarta luna celebrandum contendentes excommunicarit, an tantum eosdem minatus fuerit. Secundum docuit Valesius in Notis ad Eusebium, lib. 5, cap. 24. A Baronii tamen sententia non discedendum: huic enim favent verba Eusebii, qui ait: « Victor quidem Romanæ Urbis episcopus illico omnes Asiæ vicinarumque provinciarum Ecclesias, tanquam contraria rectæ fidei sentientes, a communione abscindere conatur. » Quibus verbis indicat, quæ Victor accepto Polycratis responso Romæ meditatus fuerit. Subjungit immediate Eusebius: « Datisque litteris universos, qui illic erant, fratres proscribit, et ab unitate Ecclesiæ prorsus alienos esse pronuntiat. » Non potuit Eusebius clarius loqui, ut ostenderet, revera latam fuisse excommunicationis sententiam. Si enim eam solum minatus fuisset, alii episcopi tam vehementer commoti non fuissent, ut habet Eusebius, cum ante coactum a Polycrate Asianum Concilium, ipsis quoque minatus fuerit excommunicationem. Unde et post Synodum Polycrates in epistola synodica inquit: « Nihil moveor iis, quæ nobis ad formidinem intentantur. » His adde, ita Socratem Eusebium intellexisse. Et ne Protestantes opponant, post Victoris censuram Asiaticos a communione fidelium non fuisse rejectos, occurrit Marca lib. 3, cap. 3, et docet ex Sozomeno lib. 7, cap. 19, in gratiam statim rediisse Polycratem et Asiaticos episcopos cum Victore papa. Hæc Sozomeni verba: « Et hæ quidem fuerunt in hujus festi observatione discrepantiæ. Porro exortam olim controversiam sapientissime dissolvisse mihi videtur Victor, tunc temporis Romanorum episcopus, et Polycarpus Smyrnensis. Nam quoniam Occidentales episcopi traditionem Pauli ac Petri abrogandam non esse censebant, Asiani vero Joannem evangelistam sequi se velle affirmabant, ex communi consilio placuit, ut singuli festum, prout consueverant, celebrantes, a mutua inter se communione nequaquam discederent. » Ex retento *Victoris* nomine recte colligit eruditissimus Parisiensium archiepiscopus, vitium irrepsisse in nomen *Polycarpi*, cum is longe ante Victoris pontificatum martyrio coronatus fuerit. Legendum itaque, *Polycrates*, quem certum est floruisse tempore Victoris papæ, inter quos pacem initam ad D. Irenæi preces, tum ex ipsius Irenæi litteris, tum ex loco laudato Sozomeni deducit laudatus archiepiscopus, qui addit: « Licet probent novatici, non rejectos Asiaticos a communione Occidentalium post Victoris censuram, hoc de dignitate Sedis Apostolicæ nihil demit, cum ad Irenæi suggestionem pacem redditam a Victore docuerimus. Ex Eusebio enim et Socrate constat de excommunicatione a Victore inflicta, et de Irenæi epistola: ex Sozomeno autem de communione Victoris et Polycratis non interrupta, quod aliter contingere non potuit; nisi suspenso a Victore excommunicationis effectu post monita Irenæi, etc. » Legendus Schelstratius, parte 2 Antiquit. Illust. Dissert. 1, cap. 3, ubi egregie elucidat contentionem Polycratis contra Victorem papam pro observatione Paschalis.

3. *Victoris PP. epistolæ duæ supposititiæ.* — Ad num. 17. Epistola tertia Victoris ad *Desiderium* Viennensem episcopum, aliaque ad *Parocodam* episcopum de quæstione *Paschatis*, in quarum ultima dicitur, Orientalem Ecclesiam propter Paschæ celebrationem ab Occidentali disjunctam, et in priori, presbyteros, qui Apostolos viderunt, usque ad illa tempora Viennensem Ecclesiam rexisse, suspectæ sunt, inquit Labbæus, tom. 1 Conciliorum; et revera stylum recentiorem sapiunt.

4. *Caracalla Cæsar dictus.* — Hoc anno Severus

Augustus *Bassianum* majorem natu filium qui Antoninus et Caracalla dictus, Cæsarem appellavit apud *Viminatium* in superiori Mysia, dum contra *Albinum* moveret, ut testatur Spartianus in Severo, cap. 10, licet rei gestæ tempus non exprimat. Sed id hoc anno factum Caracallæ, quinquennalia et id genus festa demonstrant. Quare ea nuncupatio a Baronio et Petavio de Doct. Temp. in annum sequentem perperam dilata. Spartianus laudatus hæc scribit : « Circa Arabiam plura gessit, » nempe Severus, « Parthis etiam in deditionem redactis, necnon etiam Adiabenis. Atque ob hoc reversus, triumpho delato, appellatus est Arabicus, Adiabenicus, Parthicus. Sed triumphum respuit, etc. Recusavit et Parthicum nomen, ne Parthos lacesseret. Redeunti sane Romam post bellum civile Nigri, aliud bellum civile Clodii Albini nuntiatum, qui rebellavit in Gallia, etc. Et cum iret contra Albinum, in itinere apud Viminatium filium suum majorem Bassianum Cæsarem appellavit. » Baronius aliique plures verbis illis innixi crediderunt, Severum hoc anno Romæ fuisse. Sed ex illis id minime sequitur; cum Spartianus scribat quidem, Severum, dum Romam rediret, bellum Albini accepisse; sed non dicat, ante devictum Albinum ad eam urbem illum adventasse. Quando vero tradit, eum reversum triumphum respuisse, loquitur de adventu, qui anno CXCVIII contigit. Quare recte Herodianus lib. 3, cap. 6. « Qui amplissimo donativo milites prosecutus, statim universos contra Albinum educit : missis item qui Byzantium expugnarent, clausam adhuc receptis Nigri ducibus. » Ex Oriente itaque Severus non Romam, sed in Gallias venit, et victo in Galliis Albino, Romam profectus est, ut Herodianus narrat. Dum contra Albinum exercitum ducit, *Viminatii* majorem natu filium Cæsarem dicit, inquit Spartianus, quem Paradinus de oppidulo duabus leucis supra Lugdunum sito, vulgoque dicto *Vymi*, nullo teste, intelligit. Miror autem, Spartianum scribere, Severum Parthicum nomen respuisse; cum in nummis hoc anno percussis, et a Mediobarbo recitatis, Severus nuncupetur Parthicus, Arabicus et Adiabenicus, et qui hucusque imp. V appellatus fuerat, ob novas victorias dicatur imp. VI, VII, VIII.

VICTORIS ANNUS 6. — CHRISTI 199.

1. *Iterata Judæorum afflictio et ærumnæ.* — Christi anno nonagesimo nono supra centesimum, Laterano et Rufino coss., Severo in imperio agente annum quintum, Bassianus, filius a patre nominatus Antoninus, simulque Cæsar est appellatus : sexto vero anno patris imperii, una cum tribunitia potestate idem consecutus est nomen Augusti. Severus autem cum exercitu adversus Albinum, qui ab eo desciverat, in Gallias proficiscens, difficillimo prœlio dimicans, victoriam tandem feliciter consecutus, eum occidens, imperio solus securusque potitus est.

2. Ponitur ab Eusebio hoc anno Judaicum bellum atque Samariticum simul exortum, vel (ut ait) potius resumptum. Infelicissima plane fuit Severi temporibus conditio Judæorum; quippe qui in primis a Pescennio Nigro Orientale imperium invadente fuerint tributis vehementer oppressi; de quo illud commemorasse satis, quod Spartianus in Pescennio his verbis tradit : « Idem Palæstinis rogantibus (nempe Judæis) ut eorum censitio levaretur, idcirco quod esset gravata, respondit : Vos terras vestras levari censitione vultis; ego vero etiam aerem vestrum censere vellem; » occiso autem Nigro, qui eos adeo affligebat, visi sunt aliquantulum respirasse. Tunc illorum Rabbini illud Danielis [1] perperam usurpantes, quo dicitur : « Cumque corruerint, sublevabuntur auxilio parvulo; » de Severo et Antonino filio putarunt intelligendum, quod Judæi ab eis diligi visi essent [2].

3. Sed quam mendaces essent eorum interpretes, et quam falsam de Severo concepissent expectationem, plane declaravit eventus. Nam primo, in expeditione agente Severo, Claudius ex Nigri partibus homo Romanus latronem agens, Judæam ac Syriam incursavit; qui licet undiquaque conquisitus, nunquam tamen a Severi militibus capi aut adinveniri potuit; sponte nihilominus veniens ad Severum, ut tribunus militum ab eo incognitus benigne exceptus est; de quo hæc Dio [3] : « Maxime mirandum fuit, quod Claudius latro, qui Judæam Syriamque prædari cœperat, et ob eam causam studiose conquirebatur, ad Severum pro tribuno militum venit cum equitibus, eumque complexus atque exosculatus salutavit, neque tamen ab eo agnitus, neque captus unquam postea. » Post hæc autem nullæ prorsus sub Severo fuerunt Judæis induciæ; nam rebellantibus ipsis a Romanis, ac postea (anno nimirum sequenti) debellatis, decretum fuisse de Judæis a senatu trium-

[1] Dan. XI. — [2] Hier. in Daniel. c. 11. — [3] Dio in Severo.

plum, auctor est Spartianus [1] : licet ipsum bellum Judaicum ab antiquorum nemine reperiatur esse descriptum. Quo modo autem postea novo edicto, omniumque illis molestissimo, Judæi ab eodem imperatore Severo fuerint exagitati, suo loco dicturi sumus.

4. At de infelicissima Judæorum conditione horum temporum fidem facit elogium Tertulliani [2], quo ait : « Judæis erat apud Deum gratia, ubi et insignis justitia, et fides originatium auctorum ; unde illis et generis magnitudo, et regni sublimitas floruit, et tanta felicitas, ut Dei vocibus, quibus edocebantur, de promerendo Deo, et non offendendo, præmonerentur. Sed quanta deliquerint, fiducia patrum inflati ad declinandum, derivantes a disciplina in profanum modum, etsi ipsi non confiterentur probaret exitus hodiernus ipsorum ; dispersi, palabundi, et cæli et soli sui extorres vagantur per orbem, sine homine, sine Deo rege : quibus nec advenarum jure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. » Hæc Tertullianus ; quibus perspicuum redditur Judæos sicut olim (ut dictum est) sub Hadriano, ita modo pariter sub Severo patrio solo exclusos, ac magna pœna coercitos. Perseverasse in posterum eamdem ab Hadriano atque postea a Severo inflictam Judæis pœnam, etiam succedentium imperatorum temporibus, argumento est, quod S. Cyprianus hunc ipsum Tertulliani locum exscripsit in commentario de Idolorum vanitate, haud procul a fine. Hæc fere eadem idem Tertullianus [3] adversus Judæos agens, inter alia eis exprobrat, dicens : « Post passionem enim Christi ; etiam captivitas vobis, et dispersio obvenit prædicata per Spiritum sanctum ; nam et pro istis meritis vestris cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat, et non solum in isto sæculo, quæ jam evenit, sed in die tribulationis, quæ subsequetur ; qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quam respuistis, fuerit obsignatus. »

5. *Narcissi episcopi Hierosolymitani miræ res gestæ.* — Cum his Judæi procellis in Palæstina essent mirandum in modum afflictati ; quæ tamen ea in regione erat Ecclesia, pace tranquillissima fruebatur ; nam simul in unum conveniendi episcopos, et concilia publice celebrandi (quod nonnisi in maximo otio agi posse videtur) facultas cum esset, Ecclesiarum omnium Syriæ et Palæstinæ pacem tutam atque securam quietem arguit. Sed quomodo post Concilium superiore (ut dictum est) anno celebratum, S. Narcissus fama celebris Hierosolymorum episcopus, qui et ipse (ut vidimus) una cum Theophilo Cæsariensi episcopo præfuit dicto Concilio de Paschalis controversia habito, suorum calumniis falsisque accusationibus circumventus, volens libensque solum vertit, et multis annis anachoreticam vitam duxit ; hæc, inquam, quomodo se habuerint, Eusebius [4] his ferme verbis, dum admiranda opera ab eo edita narrat, sic recenset : « Præter multas alias admirabiles res gestas, quas qui ex ea Ecclesia, » Hierosolymorum videlicet, « sunt, ex sermone et traditione fratrum gradatim et ordine succedentium de Narcisso narrat ; hoc præterea miraculum ab eo editum referunt. In magna ac solemni Paschalis vigilia oleum diaconis et ministris defuisse perhibent. Unde cum universam multitudinem gravis quædam ægritudo et demissio animi occuparet ; Narcissum ferunt, iis qui luminaria apparabant, præcepisse, ut aquam ex puteo quodam, qui erat in proximo, haurirent, et ad ipsum afferrent ; quo absque mora peracto, eum super aqua oravisse ; mandasseque ut cum vera et constanti in Dominum fide eam in luminarium vasa infunderent. Quod ubi fecerant, contra omnem rationem, incredibili quadam et divina virtute naturam aquæ in naturam olei commutatam ; et pro certo illius miraculi indicio, fratres complures, qui illic erant eo quidem tempore, permultum ex illo oleo reservaverunt, ex quo etiam aliquantulum ad nostram usque ætatem custoditum est.

6. « Pleraque item alia, memoria quidem digna de vita istius viri commemorant, in quibus ejusmodi quiddam traditum est : Cum quidam nequam perditi homunciones gravem et severam eam rationem, qua per universam vitam tum in hominibus acriter admonendis, tum in eorum vitiis corrigendis uti consuevit, neutiquam ferre possent ; præ metu ne ipsi propter infinita scelera, quorum sibi ipsis conscii erant judicati ab ipso pœnas luerent ; cœperunt contra illum consutis dolis conspirare, ac turpem quamdam criminationis calumniam in eum conjicere ; deinde, quo magis auditoribus criminationis falso objectæ fidem facerent, eam jurejurando confirmare atque unus sic dejerare : Si non vere dixerim, opto ut ignis incendio misere dispeream. Alter vero sic : Si non vere dixerim, opto ut sævo ac fœdo morbo corpus absumatur. Tertius autem hoc modo : Opto si non vere dixerim, ut luminibus penitus orbatus sim. Verum quamvis nemo ex fidelibus, propter nobilitatem et testatam inter omnes omnino Narcissi castimoniam, atque adeo ob vitæ rationem ex virtutis regula traductam, illis, vel gravissimo jurejurando se obstringentibus, animum aut fidem adhibuerit ; ille ipse tamen partim præ indignatione falso objectæ criminationis, partim præ cupiditate vitæ in sapientiæ ac virtutis studio degendæ, quam jamdiu optaverat, ab oculis universæ multitudinis se penitus removit, et in solitudine, locisque desertis ad multorum annorum spatium vitam transegit.

7. « Verum sublimis ille divinæ justitiæ ultionisque obtutus his sceleribus patratis minime acquievit ; sed quam celerrime impios illos et nequam homines, qui inter jurandum tam diris execrationibus se contra se ipsos obligassent, gravibus calamitatibus oppressit. Primus igitur illorum, scintilla perexigua noctu in ædes quibus habitabat, ex nulla causa antegressa subito ruente, misere cum tota familia suaque stirpe rapido flammarum ardore omnino conflagravit. Alterius corpus eodem morbo, quem sibi tanquam

[1] Spartian. in Severo. — [2] Tert. in Apol. c. 21. — [3] Idem adv. Judæos c. 11. — [4] Euseb. lib. VI. c. 8. 9.

mulctam fore imprecatus esset, ab extremis pedum digitis ad caput usque infectum, contabuit. Tertius ærumnosos priorum eventus aspiciens, et Dei qui oculis omnia intuetur, inevitabilem ultionem admodum reformidans, palam inter omnes maleficia communiter a se suisque sociis per fraudem contra Narcissum admissa confessus est : sed tamen dum pro delicto gravissime condolescebat, tantis tamque acerbis lamentis se afflictavit, et usque eo lacrymas effundere non destitit, quoad utrumque oculum sibi penitus extinxisset. Atque hi pro ea criminatione falso contra Narcissum conficta, tales pœnas persolverunt.

8. *De aliis episcopis Narcisso suffectis.* — « Ubi Narcissus se in locum desertum subduxisset et a nemine esset pro certo cognitum quo se recepisset; his qui finitimis Ecclesiis præerant, visum fuit, ut alterum episcopum suffragiis crearent. Dius igitur (hoc enim illi nomen erat) delectus est; cui non longo tempore Ecclesiam gubernanti successit Germanion; quo mortuo, Gordius episcopatum obtinet. Cujus temporibus Narcissus, tanquam ex mortuis ad vitam denuo revocatus, a fratribus, ut Ecclesiæ gubernacula denuo susciperet, vehementer rogatus est. Omnes quippe ille deinceps, tum quod tam placido et quieto animo falso accusatus decesserat, tum quod singularis divinæ sapientiæ, et virtutis amore flagrabat, tum præterea omnium maxime, quod Deus de ejus accusatoribus debita supplicia sumere dignatus est, in majorem sui admirationem rapiebat.

9. « At cum Narcissus non amplius, propter ingravescentem ætatem, ministerio præesse posset; Alexander, de quo locuti sumus, alterius Ecclesiæ episcopus, divina providentia per revelationem, quæ noctu ipsi secundum quietem apparuisset, ut cum Narcisso in ministerio Ecclesiæ fungendo conjungeretur, accersitus est. Unde Alexandrum, cum tanquam divino quodam oraculo ex Cappadocum regione, ubi primum in episcopatus gradu esset locatus, Hierosolymam tum voti, tum locorum visendorum causa contenderet; illius Ecclesiæ fratres eum excipiunt benignissime, et non amplius domum reverti permittunt; idque propter aliam revelationem ipsis itidem noctu visam; quæ quidem voce evidentissime profusa, eis qui erant inter illos ob virtutem spectatissimi, perspicue significavit, ut extra portas civitatis egressi, eum episcopum admitterent, qui ipsis a Deo ante designatus erat. Quo in hunc modum gesto, Hierosolymitani communi episcoporum consensu, qui finitimas Ecclesias procurabant, necessario illum apud se manere coegerunt. Idem ipse Alexander in suis Epistolis, quas ad Antinoitas scripsit, quæque adhuc apud nos extant, Narcissi collegæ sui in præfectura Ecclesiæ Hierosolymitanæ gerenda mentionem facit, ista in extrema epistola illa ad verbum scribens : Salutat vos Narcissus, qui hic ante me episcopatus locum tenuit, et centum jam et sexdecim annos prætergressus, mecum in eodem ministerio quorumdam precibus conjunctus fuit; qui obsecrat vos ut idem mecum sentiatis, eadem sitis voluntate. Atque hæc quidem isto modo. » Hucusque Eusebius de Narcisso : qui idem auctor Alexandri ingressum, quem hic occasione continuationis historiæ recensuimus, contigisse scribit post obitum Severi imperatoris, sub Antonino ejus filio, quo loco et nos referemus.

10. Sed illud consideratione dignum est, quod, quantumlibet (ut dictum est superius) loca sancta Hierosolymorum fuissent per Hadrianum imperatorem profanata, desuper impositis impurissimis diis Gentium, nihilominus ardor christianæ pietatis neque his potuit contineri, quin (ut de Alexandro vidimus) Hierosolymam peregrinationem religionis ergo susciperet; qui quidem usus ab ipso exordio nascentis Ecclesiæ cœptus, nunquam amplius est in Ecclesia Catholica intermissus. Sed de his pluribus primo Annalium tomo actum est.

Anno periodi Græco-Romanæ 5690. — Olymp. 244. an. 1. — Urb. cond. 950. — Jesu Christi 197, secundum Baronium 199. — Zephyrini papæ 1. — Severi imp. 5.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Claudius Lateranus*, et *Titius Rufinus*, ut ostendit Onuphrius in Fastis.

2. *Caracalla imperator destinatus.* — Caracalla non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed præcedenti Cæsar dictus, ut ibidem expositum. Ea tamen nuncupatio præsenti anno a senatu rata habita. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis inscriptionem hanc refert : LATERANO. ET RUFINO COS. COOPTATUS. EX S. C. M. AURELIUS. ANTONINUS. CAESAR. DESTINATUS. Præterea hoc anno tribunitia potestas eidem Caracallæ a patre in Galliis concessa, sed ea anno tantum sequenti decreto senatus confirmata. Interim *imperator destinatus* appellatus est, ut liquet ex insigni

inscriptione in marchionatus Badensis civitate, quæque a Scaligero ad n. 2215 Eusebii recitatur :

M. AURELIO
ANTONINO CÆS.
IMP. DESTINATO.
IMP. L. SEPTIMI
SEVERI PERTINACIS
AUG. FILIO.
RES. AQU.

Currenti itaque anno Caracalla imperator destinatus, et insequenti imperatoriis insignibus, ut tunc videbimus, ex senatus decreto decoratus. Hinc ejus tribunitia potestas aliquando a præsenti anno deducta, ut suo loco ostendam. Existimo autem, illam destinationem in Galliis factam esse, et quidem in provincia Lugdunensi, ubi Severus contra Albinum bellum gerebat. Certe Caracalla Lugduni natus est, ut docet Victor in Epitome, et indicat Spartianus in Severo, cap. 5, quando ait, Severum provinciam Lugdunensem, antequam imperaret, *legatum* accepisse, et dum eam regeret, *Juliam* uxorem duxisse, *ex qua statim pater factus est.* Natus est Caracalla anno Christi CLXXXVIII, ut infra demonstrabimus. Quare eo anno Severus Lugdunensem provinciam regebat, jamque Juliam uxorem duxerat; licet Spartianus in Caracalla cap. 10, a se ipso manifeste dissentiens Juliam Caracallæ *novercam* vocet. Severus consulatum suffectum gessit anno CXC, ut suo loco diximus. Spartianus asserit, Severum post Lugdunensem provinciam, *Pannonias* proconsulari imperio administrasse, dein suscepisse Romæ alterum filium. Tum subdit : « Consulatum cum Apuleio primum egit, Commodo se inter plurimos designante. » Gestus ille consulatus anno CXC, natus vero Geta alter Severi filius anno CLXXXIX, ut infra dicetur. Quamobrem eo anno Severus Siciliam administrabat, consulque suffectus in annum CXC designatus est. Quæ omnia hucusque obscura hic obiter explicare placuit, præsertim ut constet, Caracallæ cum Julia noverca matrimonium, cujus primus auctor Spartianus, fictitium esse; quod et ipsemet Spartianus insinuat, quando ait : « Interest scire quemadmodum novercam suam Juliam uxorem duxisse dicatur, » id est, incerto rumore feratur. His scriptis cum animadvertissem Spartianum in fœdos errores incidisse, examinavi quæ ex eo retuli, et comperi eum hallucinatum esse quando asseruit Severum ducta Julia statim patrem factum esse, et Caracallam genuisse. Hic enim anno Christi CLXXXVIII natus est, Juliam vero uxorem accepit Severus ante obitum Faustinæ Augustæ, quæ anno CLXXVI decessit. Dio enim, lib. 74, pag. 840, scribit : « Cumque (Severus) Juliam uxorem ducturus esset, Faustina Marci uxor utrique thalamum in templo Veneris juxta palatium apparavit. » Quare Caracalla Lugduni quidem natus est, sed longe antea Severus Juliam uxorem acceperat.

3. *Albini interitus.* — Albinus Cæsar non hoc anno, sed insequenti occisus, ut tunc commodius explicabimus.

4. *Bellum Judaicum.* — Ad num. 2. Bellum Judaicum, quod Eusebius in Chronico anno quinto Severi imperatoris resumptum scribit, nullo antiquo Historiæ Augustæ scriptore memoratum, ideoque ante annum Christi CCI Severus contra Judæos bellum non gessit. Incertum tamen, an de eo bello Eusebius per errorem loquatur quinto hujus imperatoris anno, currenti nempe, an vero alterius, cujus nullus historicus meminerit.

5. *Obitus Victoris PP.* (1). — Hoc anno *Victor* papa e vivis excessit, cui *Zephyrinus* successit, qua de re infra.

(1) Et hic *Victoris* obitus, et *Zephyrini* electio male collocatur. Nam Bucherianus Catalogus, ut vidit Constantius, mendose exaratus est. Itaque ex Eusebio, Histor. Eccl. lib. V, cap. XXVIII, et lib. VI, cap. XXI, elicitur, *Zephyrinum* creatum fuisse *Severi imperatoris anno circiter nono,* nempe A. D. 202, rexisse Ecclesiam per *annos octodecim,* et *primo imp. Antonini Elagabali,* qui est A. D. 218, vita functum. Hieronymiana, et alia antiquiora martyrologia, *Zephyrinum* die XX Decembris, cætera die XXVI Augusti ejus natalem celebrant. MANSI.

VICTORIS ANNUS 7. — CHRISTI 200.

1. *Severi triumphus et in cives crudelitas.* — Ducentesimus Christi annus jam a Saturnino et Gallo coss. aperitur, quo Severus imperator e Galliis Romam victor ingressus est ovans : recusasse enim tradunt triumphum, ne videretur de civili sanguine captasse gloriam. Porro officia tum illi a Romanis præstita, quoniam ad ecclesiasticam historiam elucidandam nonnihil conferre videntur, hic referre operæ pretium ducimus. Scribuntur ea aliqua ex parte ab Herodiano [1] his verbis : « Romam intrat;

[1] Herod. lib. III.

occurrente laureato populo, et magno honore, faustisque acclamationibus excipiente senatu, et consalutante : » et paulo inferius hæc : « Postea vero quam in templum Jovis ingressus est, omniaque sacrificia de more peregit, magnoque congiario populum Romanum victoriæ nomine prosecutus, ac nummos militibus largitus est : » Hæc ipse. Sed non fuerunt prætermissa cætera ovanti imperatori exhiberi solita, epulum nempe publicum, et lectisternia, flores, laureæ, lumina, suffitus, et alia id genus; quæ etiam in ejus Romam primo adventu fuisse exhibita, Dio testatur. At hæc quidem omnia cum a frequenti populo præstarentur; a Christianis tantummodo, quod suæ ipsorum religioni minus convenire putarent, prætermissa fuerunt, non tamen sine obtrectatorum calumnia, perinde ac si illi ab hujusmodi officiis temperantes, Severum regnare moleste ferre viderentur. Sed de his paulo inferius.

2. Cæterum haud multo post Severus rependit civibus pro gaudio luctum; nam quamplurimos, qui Albino favissent, clarissimos viros occidit, nec alicui[1] pepercit eorum qui levi tantum suspicione laborassent. Recenset nomina quadraginta unius consularium ac prætorianorum virorum Spartianus, qui tunc a Severo jussi sunt occidi; nam et illos inquiri voluit, qui etiam Pescennio consensissent. Damnati sunt plerique, qui jocati dixerant : « Vere imperator nominis sui, vere Pertinax, vere Severus. » Multos insuper, quasi Chaldæos aut vates de sua salute consuluissent, interemit; præcipue suspectos, unumquemque idoneum imperio, quod ipse parvos filios tantum haberet. His factis, ad Parthicum bellum proficiscitur, cum ante (quod mente exciderat) Commodum in deum consecrasset, « quem in senatu pro concione laudavit; infamibus displicuisse dixit, ut appareret eum apertissime furere. » Hæc omnia ad verbum Spartianus, qui et in Pescennio ait, Severum tot senatorum cædibus perpetratis, nomen esse consecutum infame, ut diceretur a pluribus Sylla Punicus.

3. Verum non hoc anno quievit Severus a civium cæde; sed novis detectis imperii perduellibus, novæ etiam superadditæ sunt ab eo civium cædes; eorum nempe qui visi erant jam omni officio eidem Severo favere; sicque in sequentem usque annum Romanorum civium ipsa urbs Roma cædibus maduit; de quibus hæc egregie Tertullianus[2] : « Sed et qui nunc scelestarum partium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam parricidarum racematio superstes, quam recentissimis et ramosissimis laureis postes præstruebant? quam elatissimis et clarissimis lucernis vestibula enubilabant? quam cultissimis et superbissimis thoris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria jam ediscerent, et in aliena solemnitate exemplum atque imaginem spei suæ inaugurarent, nomen principis in corde mutantes. Eadem officia dependent et qui astrologos, et aruspices, et augures, et magos de Cæsarum capite consultant; quas artes, ut ab angelis desertoribus proditas, et a Deo interdictas ne suis quidem causis adhibent Christiani. » Hæc et alia Tertullianus, illam purgans Christianis inferri solitam calumniam, qua hostes dicerentur imperatoris; quinam vero hostes illius essent, licet amicissimi visi, dictis declarat exemplis.

4. *In Christianos conflatur persecutio, ex eo quod a superstitiosis lætitiæ signis abhorruissent, Urbem victore imperatore ingrediente.* — At quod ad hæc quoque spectat; alio etiam argumento tunc jactabant Gentiles Christianos imperatoribus adversari, ac eos odio prosequi : quod ex proxime gestis rebus suppeditatum est, cum nimirum in ipso adventu victoris imperatoris in Urbem, soli Christiani prætermisisse viderentur officia ab omnibus exhiberi solita lætitiæ publicæ. Unde idem qui supra Tertullianus[1] : « Propterea igitur publici hostes Christiani, qui imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant : quia veræ religionis homines etiam solemnia eorum conscientia potius quam lascivia celebrant. Grande videlicet officium focos et thoros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernæ habitu abolefacere, vino lutum cogere, catervatim cursitare ad injurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæccine solemnes dies principum decent, quæ alios dies non decent? Qui observant disciplinam de Cæsaris respectu, ii eam propter Cæsarem deserunt? Et malorum morum licentia pietas erit? Occasio luxuriæ religio deputabitur? O nos merito damnandos! Cur enim vota et gaudia Cæsarum casti et sobrii et probi expungimus? Cur die læto non laureis postes obumbramus, nec lucernis diem infringimus? Honesta res est, solemnitate publica exigente, induere domui tuæ habitum alicujus novi lupanaris? » Hæc Tertullianus idcirco, quod Romæ domus meretricum, publica lupanaria etiam consuevissent lucernis ac frondibus exornari; nam alibi hæc ait[2] : « Procedit de janua laureata et lucernata, ut de novo consistorio publicarum libidinum. »

5. Sed et templa festa fronde ornari consuevisse, ethnici scriptores frequenter demonstrant, et templorum signa, quæ in antiquis lapidibus passim Romæ insculpta visuntur; quod sibi nefas esse Christiani putabant : unde idem auctor in libello de Corona militis[3] : « At enim christianus nec domum suam laureis infamabit. » Rursus vero idem auctor in libro quem scripsit de Idololatria[4], postes a Christianis coronari, divinitus fuisse vetitum docet his verbis : « Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter, quod januam ejus subito annuntiatis gaudiis publicis servi coronassent; et tamen non ipse coronaverat, aut præceperat; nam ante processerat, et regressus reprehenderat factum; adeo apud Dominum in hujusmodi etiam disciplina familiæ nostræ æstimantur. »

[1] Spartian. in Severo. — [2] Tertul. in Apol. c. 35. in fin.

[1] Tertul. ibid. in princ. c. 35. — [2] Idem ad uxor. lib. II. c. 6. — [3] Idem de Coron. milit. c. 13. in fin. — [4] Idem de Idololat. c. 15.

Hæc ipse. Sed (quod superius tomo primo Annalium dictum est) Christiani nonnulli haud facile ejusmodi contineri poterant disciplina; nam idem Tertullianus de iisdem hæc ibidem superius exprobrans ait[1]: « At luceant, inquit, opera vestra. At nunc luceant tabernæ et januæ nostræ; plures jam invenies ethnicorum fores sine lucernis et taureis quam christianorum. » Quamobrem consulto quidem postea introductum videtur, ut, quæ erant Gentilitiæ superstitionis officia, eadem veri Dei cultu sanctificata, in veræ religionis cultum impenderentur. Laudatur eo nomine magnopere a S. Hieronymo Nepotianus[2], quod ecclesias martyrum diversis floribus, arborum comis, vitiumque pampinis exornaret.

6. Cum vero Christiani rei haberentur læsæ majestatis, quod imperatori non sacrificarent, nec ut Deum colerent, nec per genios Cæsaris jurarent; pro iisdem diluendis Tertullianus gravem fortemque defensionem instituit; demonstrans nimirum, Christianos ex præscripto legis et ecclesiastica disciplina plus cæteris colere et venerari imperatores, pro quibus assidue preces ad Deum funderent, proque eorum salute vota etiam nuncuparent; cæterum probe nosse, illum Deo esse inferiorem. Commodi enim hoc anno in Deum consecrati ludibrium, cum risum, tum etiam stomachum Christianis movisse credimus. Quam autem sedulo pro ipsis imperatoribus ac senatu, totoque Romano imperio Christiani solerent apud Deum agere, idem declarat his verbis[3]: « Illuc suspicientes (in cælum nimirum) Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia de pectore oramus; precantes sumus semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcumque hominis et Cæsaris vota sunt. » Hæc Tertullianus et alia de his plura.

[1] Tertul. in princ. c. 35. — [2] Hieron. epist. III. — [3] Tertul. in Apol. c. 30.

7. Porro ipsum anno sequenti Apologeticum scripsisse, ea certe ratio persuadet, quod cum ea ipse scribebat, adhuc qui residui essent factionum Albini atque Nigri, quærerentur ad necem; quique recens inventi, perinde ac racemi post vindemiam, internecioni itidem traderentur; quod accidisse dicemus sequenti anno, quo cum expeditione ab Urbe recedens Severus, Plautionum hominem sævum, præfectum ejusmodi carnificinæ reliquit. Ad hoc enim illud spectat, quod ipse Tertullianus[1] ait: « Sed et qui nunc scelestarum partium socii, aut plausores, quotidie revelant; post vindemiam parricidarum racematio superstes. »

8. Gentiles igitur qui Romæ agerent, quod dictis ex causis semel cœpissent in Christianos obloqui, in dies magis magisque odio turgescentes, et invidentes, quod nimirum cum sub Commodo, tum etiam sub Severo, immensa civium cujusque ordinis, sed præcipue senatorum multitudine gladio obtruncata, ipsi soli inspectores malorum tuto ac quiete agerent; a furore quodam ex livore correpti haud valuerunt se ulterius intra æqui lineam continere, quin foras in persecutionem erumperent: ea nimirum honestissima (ut videbatur) occasione captata, quod, cum nonnulli levioribus causis rei constituti capitis pœnam exsolvissent, Christiani, imperii perduelles, quod nullo prorsus signo lætitiæ excepissent advenientem in Urbem victorem imperatorem, nec aliquo, ut cæteri, pietatis publico officio ipsum demeruissent, læti atque pacifici immunesque a cædibus agerent. Ex iis igitur coloratis gratia imperatoris prætextibus, alioque superaddito novo casu, de quo dicemus anno sequenti, antiquisque illis in eos jactatis iterum refossis calumniis gravis in Urbe adversus eos persecutio, de qua dicemus, conflata est.

[1] Tertul. in Apol. c. 35.

Anno periodi Græco-Romanæ 5691. — Olymp. 244. an. 2. — Urb. cond. 951. — Jesu Christi 198. secundum Baronium 200. — Zephyrini papæ 2. — Severi imp. 6. Caracallæ imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. Ti. Saturninus*, et *C. Gallus*, ex Inscriptione Onuphriana, lib. 2 Fastorum, pag. 238.

2. *Quinquennalia Severi.* — Severus Romæ quinquennalia dedit, quorum varia hoc anno indicabimus vestigia.

3. *Albinus occisus.* — Severus anno superiori in Galliam venit, currenti ad *Lugdunum* cum Albino Cæsare pugnavit, eumque XI kal. Martii, ut habet Spartianus in Severo, cap. II, vicit: « Direpta mox incensaque Lugdunum et Albino caput abscissum perlatumque ad Severum est, » inquit Herodianus lib. 3, cap. 7. Dictus fuerat Cæsar Albinus a Severo, postquam ipse imperium iniit; sed « cum Albinus etiam imperatoriam dignitatem postularet, » ait Dio, lib. 75, eumque dolis insidiisque tentaret, Albinus se ipsum Augustum nuncupavit, et tribunitiam potestatem capessiit, ut liquet ex nummis apud Mediobarbum pag. 266, inter quos iste legitur: IMP. CAES. D. CLOD. ALB. AUG. in postica, AEQUITAS AUG. COS. II.

4. *Albini imperium Cæsareum.* — Censores quidam in Epistola consulari a card. Norisio publicata invehuntur in illud quod pag. 178 Dissertationis Hypaticæ scripsi, Marcum nempe Aurelium et Commodum ejus filium imperium Cæsareum ante Augusteum adeptos esse; quod Cæsareum imperium ut convellant, exemplum Albini Cæsaris afferunt, quem puro puto nomine Cæsareo donatum fuisse tuentur. Commodus enim Albino Cæsareum nomen obtulit, utque insigne aliquod imperialis majestatis accederet, dedit ei facultatem utendi coccinei pallii, ut testatur Capitolinus in Albino cap. 2, qui cap. 13 ait, Albinum *Cæsareum nomen* a Commodo oblatum recusasse, quod cap. 6 et cap. 13 repetit. Sed hinc tantum deduci potest, aliquando Cæsaris nomen sine imperio Cæsareo concessum fuisse, cujus rei paucissima occurrunt exempla. Commodus itaque solum nomen Cæsareum Albino obtulit; sed Severus eum nomine et imperio Cæsareo donavit. Herodianus enim lib. 3, cap. 7, Severum laudat, quod Albinum « Cæsaris honore atque auctoritate præditum in potestatem redegerit. » Capitolinus etiam in Albino, cap. 3, de eo ait : « Extat illius concio, quæ, cum accepit imperium et quidem Severi (ut quidam) voluntate firmatum, hujus rei memoriam facit. » Tum cap. 7 Capitolinus scribit : « Ad imperium venit natu jam grandior. » Paulo post referunt epistolam Severi, in qua legitur : « Imperator Severus Augustus, Clodio Albino Cæsari, fratri amantissimo et desideratissimo, salutem. Victo Pescennio, etc. Te quæso, ut eo animo Rempublicam regas, quo dilectus es frater animi mei, frater imperii. » At inquiunt Censores : « Commodus ac reliqui Cæsares ante imperium proconsulare, omnis imperii expertes erant. Hinc cum anno CLXXV senatus nuntium necis Avidii Cassii accepisset, inter festivas acclamationes absenti M. Aurelio factas dixerunt : » Commodo imperium justum rogamus. Commodo tribunitiam potestatem rogamus. « Erat igitur Commodus sine imperio, quamvis jam inde ab anno CLXVI Cæsar esset, destinatus tamen ad imperium. » Sed vanum hoc argumentum : Commodus in pueritia imperio Cæsareo ornatus fuerat, cui post decem circiter annos senatus imperium proconsulare, quod majus erat, petivit. Quare in laudatis verbis *justum imperium*, significat imperium proconsulare, quod plenum imperium est, ut *justum prœlium*, illud quod vere et proprie prœlii nomine censeri potest, inquit Budeus in Thesauro Roberti Stephani verbo *justus*. Addunt Censores : M. Aurelius filios adhuc pueros Cæsares creavit, nullo cum eisdem imperio, cujus ob ætatem nondum capaces erant, communicato. » Ita pag. 178 Epistolæ consularis. Respondeo, M. Aurelii filios Cæsares, aliorumque principum pueros imperio ineundo, sed non obeundo maturos esse, ut omnes norunt. Fateor tamen, imperium illud Cæsareum ad pauca tantum se extendisse, ab imperatorum arbitrio pependisse, et in quo illud situm esset, hactenus obscurum. Quæ obiter dicta sint ad rem magni momenti magis explicandam.

5. *Albinus hoc anno victus.* — Præsenti anno, non superiori, ut fert vulgaris sententia, Albinum debellatum, colligo ex Herodiano, lib. 3, cap. 8, qui Albinianorum internecione narrata, ait : « Continuo Romam proficiscitur, exercitum secum omnem adducens, quo terribilior videretur. Confectoque magna velocitate itinere, quemadmodum consueverat, infestus adhuc superstitibus Albini amicis, Romam intrat. » Dio de Albini interitu loquens, inquit : « Prœlium vero Severi et Albini apud Lugdunum ita factum est. » Spartianus citatus habet : « Victus est Albinus die undecima kalendas Martii, » die nempe decima nona mensis Februarii. Sed cum, Severum præsenti anno Romæ fuisse, ibique quinquennalia celebrasse, indubitatum sit, dies ille decimus nonus Februarii Albino et Albinianis fatalis, non alterius anni quam currentis esse potest. Si enim mense Februario anni præcedentis illa pugna pugnata fuisset, et præsenti tantum anno Severus Romam venisset, non continuo, et magna celeritate, ut testatur Herodianus, sed lente cunctanterque illuc se contulisset, anno nempe fere integro, in hoc longo spatio conficiendo, insumpto. Nec est quod quis dicat, Severum anno superiori Romam venisse. Herodianus enim loco laudato eum, ubi Romam adventavit, quinquennalia celebrasse, manifeste indicat : « Postea vero, inquit, quam in templum Jovis ingressus est, omniaque sacrificia de more peregit, reversus in palatium, magnoque congiario populum Romanum, victoriæ nomine prosecutus, ac nummos militibus largitus est, simul alia permulta indulsit, quæ nunquam antea acceperant. Nam et frumenti summam primus adauxit, et aureis annulis uti, et domi habere mulierem permisit. » Quæ novitates gratiæque quinquennalium Severi indicia. Objici etiam posset, Getam die septima mensis Martii Romæ Cæsarem a Severo patre renuntiatum esse; cum in Actis Passionis SS. Perpetuæ et Felicitatis, sancta martyr dicat : « Munere castrensi eramus pugnaturi. Natale tunc Getæ Cæsaris, etc. » Utraque autem cum sociis passa die VII Martii ex omnibus vetustis Martyrologiis, ut ostendit Holstenius in Notis ad ea Acta. Quare cum Albinus die XIX Februarii superatus fuerit, Romam Lugduno intra dies quindecim Severus cum exercitu pervenire non potuit. Verum in Actis illis non de natali imperii Cæsarei Getæ, sed de natali ejus genuino sermo est. Natus autem Geta *sexto kalendas Junias*, ut prodit Spartianus in Geta cap. 3, et parte alia, hoc anno post diem XIII mensis Aprilis, qui imperii Severi natalis est, Cæsar nuncupatus. Et ratio est, quia, ut mox visuri sumus, Caracalla post eum diem tribunitiam potestatem et Augusteam dignitatem a patre obtinuit et verisimile non est, Getam minorem filium prius a patre Cæsarem dictum, quam Caracallam majorem natu filium a patre Augustum nuncupatum. Utraque itaque nuncupatio vel eodem tempore post mensem Martium facta, vel Caracalla prius dictus Augustus, quam Geta Cæsar. Quare SS. Perpetua et Felicitas alio die, quam quo passæ sunt, in Martyrologiis coluntur, quod non

raro accidisse passim in hoc opere observabimus; diesque septima Martii, dies est, quo Carthaginem earum reliquiæ postea translatæ, non vero dies obitualis. Porro, cum utraque martyr non *Tuburbi*, sed *Carthagine* passa fuerit, ut ostendit Valesius in Præfatione, quam ad laudata Acta præfixit, habemus ex illis episcopum Carthaginensem, qui tempore Severianæ persecutionis ac Tertulliani sedebat. Pag. enim 24 legitur : « Vidimus ante fores Optatum episcopum, etc. Nonne tu es papa noster? » Quare, cum hic sermo sit de personis Carthagine, non vero Tuburbi viventibus, dicendum, *Optatum* fuisse tunc episcopum Carthaginensem, ac Agrippini successorem, cujus tamen nulla mentio apud Schelstratium in Dissert. Ecclesiæ Africanæ, ubi eorumdem episcoporum indicem texit. Hanc ad me observationem misit clarissimus abbas Ludovicus *du Four*, qui non dubitat etiam, quin Perpetua et Felicitas alio die martyrium pertulerint, quam quo coluntur, et quin Severi Romam adventus ad hunc annum pertineat.

6. *Caracalla Augustus Geta Cæsar dicitur.* — Severus « ultus graviter Albinianam defectionem, Romam venit, Commodum in senatu et concione laudavit, deum appellavit, » inquit Spartianus in Severo cap. 12. Paulo ante scripserat, Severum post victum Albinum *inter milites Divum Commodum* pronuntiasse, *idque ad senatum* scripsisse. Quemadmodum itaque tribunitiam potestatem Caracallæ concessam, ita Commodi apotheosim a senatu Severus confirmari voluit. Ex quo utroque facto intelligimus, adhuc per hæc tempora magnam senatus in similibus habitam rationem fuisse. Hujusmodi consecrationes annis quinquennalibus et id genus festis dicatis de more factæ. Tum, cap. 14, ait Spartianus : « Cæsarem deinde Bassianum filium suum Antoninum a senatu appellari jussit, decretis imperatoriis insignibus. » Caracalla seu Bassianus anno CXCVI Cæsar nuncupatus fuerat, annoque insequenti imperator destinatus ut suo loco diximus. Deerat itaque tantum senatus decretum quod hoc anno accessit. Severus non solum Caracallam Augustum dixit, sed etiam Getam filium suum natu minorem Cæsarem nuncupavit, quod Herodianus lib. 3, cap. 9, his verbis exprimit : διατρίψας δὲ ἱκανοὺς χρόνους ἐν τῇ Ῥώμῃ, τούς τε υἱοὺς αὐτοῦ κοινωνοὺς τῆς βασιλείας καὶ αὐτοκράτορας ἀποδείξας, etc. Id est : « Igitur aliquandiu Romæ moratus, participato filiis imperio, decrevit item Barbarorum inclarescere trophæis. » Petavius, lib. 13 de Doct. Temp. pag. 694, ait : « Herodianus significat utrumque Severi filium participem imperii, et αὐτοκράτορα factum esse. Sed Spartianus Getam nonnisi Cæsarem creatum asserit, quod et probabilius videtur. » At perperam, nam inter Herodianum et Spartianum egregie convenit. Illud tamen præter Spartianum Herodianus dicit, Getam nempe, qui tantum Cæsar renuntiatus est, nuncupatum fuisse imperatorem, non minus quam Caracallam, qui Augustus est appellatus. Antea enim Cæsares imperatoris nomine non cohonestabantur, nisi imperio proconsulari insigniti essent. Cui rei magno argumento est, quod Caracalla Cæsar, cum anno præcedenti tribunitia potestate decoratus est, *imperator destinatus* dictus est, ut tunc ostendi, et magis confirmatur ex duobus nummis Caracallæ Cæsaris apud Mediobarbum : in aversa parte unius legitur : DESTINATO IMPERAT. et in postica alterius : DESTINATO IMPERATORI. Ex quibus inferendum, tunc Cæsares nondum imperatores dictos fuisse, et hanc novitatem Severi quinquennalium effectum fuisse : alioquin Caracalla non destinatus imperator, sed destinatus Augustus in nummis et inscriptionibus nominatus fuisset. Sed quidquid de hac re sit, Getam aliosque deinceps Cæsares, licet nec tribunitia potestate, nec imperio proconsulari exornati essent, imperatores appellatos fuisse certum. Annis quinquennalibus et id genus festis addictis, Cæsares ac novos Augustos de more creatos fuisse, prioresque post M. Aurelium imperatores vocatos in Dissert. Hypat. demonstravi.

7. *Tribunitia potestas Caracalla data.* — Hoc anno Caracallam Augustum appellatum, eique tribunitiam potestatem confirmatam, demonstrant varia hujus imperatoris numismata apud Mediobarbum extantia. Illud inter cætera argumenta consulatus ejus designati invicte demonstrant. Mediobarbus, pag. 286, numisma ejus jam Augustea dignitate præditi exhibet, in quo legitur : TR. P. III. COS. DES. Primum consulatum Caracalla gessit anno CCII. Quare tribunitiam potestatem currenti anno, non vero insequenti inierat; alioquin anno CCII adhuc consul designatus fuisset, cum tamen consulatum ordinarium eo anno gesserit. Præterea in alio nummo Caracalla dicitur : TR. P. X. COS. II. DES. III. Tertius consulatus a Caracalla anno CCVIII susceptus, quo tamen anno adhuc consul II designatus III fuisset, si anno sequenti tribunitia potestate insignitus fuisset. Nam tribunitiam pot. X anno tantum CCVIII inchoasset, ut numeranti patet. Alia in hanc rem argumenta in medium adducit card. Norisius in Dissert. de Votis Decennalibus cap. 4. Cæterum, post diem XIII Aprilis tribunitiam potestatem Caracallæ concessam, mox visuri sumus.

8. *Tribunitia potestas Caracallæ explicata.* — Sed licet in nummis et inscriptionibus Caracallæ tribunitia potestas a præsenti Christi anno de more auspicetur, supersunt tamen variæ inscriptiones et aliqui nummi, in quibus ea a præcedenti exordium sumit. Ex quo certum redditur, Caracallam eo anno, non vero currenti, ut existimavit card. Norisius loco laudato, imperatorem destinatum fuisse. Quantum chronologia ad inscriptiones explicandas conferat, ex hujus eruditissimi viri verbis intelligitur. Is postquam Caracallam præsenti anno tribunitiam potestatem iniisse probavit, inquit : « His tamen opponuntur insignia elogia, quæ etiamnum visuntur Romæ ex quibus post kalend. Junias, an. CXCVIII, evincitur tradita Antonino tribunitia potestas. In superiori parte Panthei legitur :

IMP. CAES. L. SEPTIMIUS SEVERUS. PIUS. PERTINAX. ARABICUS. ADIABENICUS. PARTHICUS. MAXIMUS. PONTIFEX. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. P. P. PROCOS. ET. IMP. CAES. M. AURELIUS. ANTONINUS. PIUS. FELIX. AUG. TRIB. POT. V. COS. PROCOS. PANTHEUM. VETUSTATE. COLLAPSUM. CUM. OMNI. CULTU. RESTITUERUNT.

Severus Aug. anno Christi CCIII, kal. Junii, inibat TR. P. XI. cum qua si copuletur TR. P. V. Antonini, fit consequens ut Antoninus CXCVIII nostræ epochæ post kalend. Junias, primam tribunitiam potestatem auspicatus fuerit. Rursus in porticu templi S. Angeli in foro Piscario visitur epigramma, in quo tribunitia potestas sexta Antonini cum undecima Severi jungitur. Habetur apud Gruterum pag. 172. In celebri arcu Septimii in foro Romano Severus inscribitur TRIBUNIT. POTEST. XI, Antoninus vero TRIBUNIT. POTEST. VI. Si cum tribunitia potestate undecima Severi concurrit quinta et sexta Antonini, minus recte Panvinus et alii asserunt, kalendis Junii die natali imperii Severi Antoninum tribunitiam potestatem accepisse. Sane Panvinus priorem illam inscriptionem referens anno Urbis 956, pro XI scripsit X. Sed ex altero elogio rejicitur; neque tam facile est lapides ac membranas corrigere. Laudantur aliæ inscriptiones antiquæ, in quibus tribunitia potestas prima Antonini cum VI Severi conjungitur apud Gruterum 1020. Rursus cum VII ejusdem Severi, pag. 264. Ex tot elogiis luculenter probatur, Antoninum anno CXCVIII post kal. Junias designatum fuisse Augustum, delata eidem tribunitia potestate. Quare anno CCXVII, sexto idus Aprilis occisus, agebat annum trib. pot. XIX. Qui igitur fieri potest, ut in nummis et lapidibus ejusdem tribunitia pot. XX, et anno CC, die quarta Aprilis, tertia inscripta fuerit? (*jam enim retulerat Norisius inscriptionem eo anno scriptam in qua tribunitia potestas* III *Antonini, et dies quartus Aprilis legitur*) Reinesius, lib. 1 Variar., cap. 21, volumen promisit inscriptum : *Examen inscriptionum veterum :* at ille vitam ante operis editionem explevit. Hujus eximii voluminis autographum Joannes Fritschius typographus Lipsiensis apud se esse testatur in epistola nuncupatoria. Jacobus Sponius vir eruditissimus supra tria millia inscriptionum collegit, quæ in Gruteriano thesauro desiderantur; idem vero in Græciam navigationem adornat, antiqua elogia ex temporis ac Barbarorum injuriis æternitati asserturus, et in Galliam redux, grandi volumine has omnes ac reliquas insuper lapidum difficultates infringet. » Ita card. Norisius, cui hæc difficultas non sine ratione gravissima visa : postea enim ad me scripsit, vidisse se argenteum nummum in musæo abbatis Bracesii jam demortui cum epigraphe : L. SEP. SEVERUS AUG. P. M. TR. P. VIII. et in postica : ANTONINUS AUG. PONT. TR. P. IIII. Severus anno Christi CC tribunitiam potestatem octavam iniit, annoque CCI adhuc continuavit. Rursus Caracalla Sponii pag. 158 dicitur TRIB. POT. IIII. COS. Igitur ante Junium anni Christi CCI accepit tribuntiam potestatem. Hæc card. eruditissimus. Confert etiam Baronius annos tribunitiæ potestatis Severi cum annis tribunitiæ potestatis Caracallæ, et aliquas ex præfatis inscriptionibus memorat, ut videre est in Annalibus anno tertio Severi, ubi hæc difficultas proponitur quidem, sed non solvitur.

9. *Tribunitia pot. Caracallæ diversimode inchoata.*— Sponius initio anni millesimi octogesimi sexti vita functus, varias inscriptiones ante obitum publicavit, et syntagma veterum inscriptionum a Reinesio collectarum nuper in lucem prodiit; sed neuter aliquid attulit quod ad hanc difficultatem solvendam faceret. At positis duobus principiis tribunitiæ potestatis Caracallæ, ea evanescit, et laudatæ inscriptiones, similesve faciles explicatus habent. Tribunitia potestas Severi ab idibus Aprilis, seu die decima tertia ejusdem mensis anni centesimi nonagesimi tertii, quo a militibus acclamatus est imperator, deducta, non vero a kalendis Juniis, ut Onuphrius omnibus persuasit. Tribunitia potestas Caracallæ in aliquibus nummis et inscriptionibus ab anno CXCVII quo imperator destinatus est; in aliis autem ab anno CXCVIII dieque incerto, post decimum tertium Aprilis ejusdem anni, desumi solita. Quare in superiori parte Panthei tribunitia potestas quinta Caracallæ recte cum undecima Severi copulatur, quia anno ducentesimo tertio die XIII Aprilis Severus tribunitiam pot. XI iniit, quo tempore tribunitia potestas quinta Caracallæ adhuc per aliquot dies ac forte menses in cursu erat, annoque CXCVIII post diem XIII Aprilis inchoata fuerat. In arcu Septimii Severi eadem tribunitia pot. XI cum sexta Caracallæ conjungitur, quia is anno CCIII, post diem XIII mensis Aprilis, sextam tribunitiam potestatem suscepit. Propter eamdem rationem prima Caracallæ cum sexta et septima Severi recte congruit, quia Severus die XIII Aprilis anni CXCIII septimam capessiit, eoque die prima Caracallæ nondum absoluta erat, ideoque cum sexta et cum septima concurrere potuit. Ad hæc, Caracalla die VIII Aprilis anni CCXVII interemptus, cum ageret trib. pot. XX, ab anno Christi CXCVII inchoatam : quo pacto anno Christi CC, die quarta Aprilis, tertia tribunitia potestas Caracallæ currebat, quia quæ cœpit anno CXCVII, die quarta Aprilis anni CC, adhuc durare potuit. Denique tribunitia pot. IV Caracallæ cum ejus consulatu anno CCII gesto conjuncta, ab anno CXCVIII post diem XIII mensis Aprilis exordienda. Sic enim anno CCII nondum absoluta erat. Sed quarta tribunitia potestas Caracallæ cum octava Severi in eodem nummo illigata, ab anno CXCVII omnino desumenda, et juxta hanc methodum cæteræ omnes tribunitiæ potestates Caracallæ exponendæ.

10. *Ecclesia adhuc tranquilla.* — Ad num. 8. Ante decimum Severi imperatoris annum Christiani vexati non fuere. Libri enim Tertulliani, ex quibus Baronius persecutionem per hæc tempora cœptam

deduxit, ante decimum imperii Severiani annum non compositi; et Plautianus præfectus prætorio, et Christianorum persecutor, quem Romæ relictum doctissimus cardinalis credidit, Severum in Orientem proficiscentem comitatus est, ut anno sequenti ostendemus.

VICTORIS ANNUS 8. — CHRISTI 201.

1. *Antonino in imperium adscito congiaria tribuuntur.* — Ducentesimo primo Redemptoris nostri anno, Anullino (al. Anulino) secundum et Frontone coss., antequam Severi annus septimus numerari inciperet, cum immani civium cæde Severus filiis adolescentulis stabilisse sibi visus esset imperium, majorem natu Antoninum, quem jam Cæsarem dixerat, creat ex senatusconsulto imperatorem, collatis ei (ut auctor est Spartianus [1]) insignibus imperatoriis, nimirum Augusti nomine cum tribunitia potestate; sicque hoc anno, quo Severi ejus patris sexta absolvitur, et septima inchoatur, Antonini filii prima in antiquis inscriptionibus cœpta est numerari tribunitia una cum imperio solita conferri potestas. Sed hæc pluribus superius anno tertio ejusdem imperatoris dicta sunt. Quod si Herodianus [2] dicat hoc tempore, ante Parthicum bellum, Severum participasse imperium cum filiis; tamen de Antonino tantum intelligendum est, fuisse declaratum Augustum, Getam autem fratrem ejus tantum Cæsarem; licet [3] Spartianus post Parthicum bellum Getam renuntiatum Cæsarem, ipsumque Antoninum esse nominatum affirmet.

2. *De christiano milite renuente.* — Placuit autem Severo ad conciliandum sibi populum, præter munificentissimas munerum editiones, congiariumque magnum collatum populo (ut idem auctor testatur) militibus etiam tribuere donativum, cujus quidem vetus numisma cusum apud Pyrhum Ligorem extat.

Hujus exhibitionis tempore illud de christiano milite accidit, quod Tertullianus [4] in libro de Corona militis in hæc ferme verba est prosecutus: « Proxime facta est liberalitas præstantissimorum imperatorum. Expungebantur in castris milites laureati. Adhibetur quidam illic magis Dei miles, cæteris constantior fratribus: qui se duobus dominis servire non posse præsumpserat, solus libero capite, coronamento in manu otioso. Vulgata jam et ista disciplina Christianorum relucebat. Denique singuli designare, eludere eminus, infrendere cominus in nostrum. Tribuno defertur; et persona jam ex ordine accesserat. Statim tribunus: Cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum cæteris sibi licere. Causas expostulatus: Christianus sum, respondit. O militem in Deo gloriosum: Suffragia exinde, et res apud Acta, et reus apud præfectos. Ibidem gravissimas penulas posuit revelari auspicatus, speculatoriam morosissimam pedibus absolvit, terræ sanctæ insistere incipiens; gladium nec dominicæ defensioni necessarium reddidit, laurea et de manu claruit. Et nunc russatus sanguine suo, spe calceatus, de Evangelii paratura succinctus acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, et de martyrii candida laurea melius coronatus, donativum Christi in carcere expectat. » Hæc Tertullianus.

3. Quod vero ait, eum russatum sanguine suo, verberibus vel aliis tormentis, prius quam detruderetur in carcerem, affectum, significare videtur. Puto enim, eum mox fustibus (quod erat militare supplicium) fuisse cæsum. Porro Tertullianus, cum hæc scriberet, Romæ his rebus se præsentem, non autem Carthagine longe positum fuisse declarat; nam de præsenti tempore loquitur, voce illa iterata, nunc, et nunc; ac plane se præsentem quoque fuisse demonstrat. Porro ejusmodi casum non in aliud tempus esse referendum, sed in præsens, quisque cuncta perpendens facile judicabit. Nam in primis nihil est quod ad præteritum tempus referri ejusmodi res gesta possit: sed cum donativum illud insigne ex ea causa militibus (ut dictum est) erogari contigit. Rursus vero nec est quod dici possit, id accidisse alio quopiam anno eorum qui supersunt ejusdem imperatoris Severi; nam quod Christiani illi, quibus res tunc ab illo milite gesta displicuit, ad improbandum facinus, illam potissimum prætexuerint rationem, quod eo facto longa pax Ecclesiæ periclitari posse videretur; cum ejusdem Tertulliani auctoritate liquido demonstretur, hoc anno post Severi imperatoris profectionem in Orientem, Romanam Ecclesiam magna fuisse exagitatam persecutionis procella, nec cessasse, sed et postinde anno decimo ejusdem Severi, datis edictis, eamdem in immensum auctam ad Severi usque imperii annum decimum quintum vel sextum perdurasse; nihil est quod dici possit id accidisse sequentibus annis, cum turbata jam ingruenti persecu-

[1] Spartian. in Severo. — [2] Herod. lib. III. — [3] Idem in Severo. — [4] Tertul. in lib. de Coron. milit. cap. 1.

tione pace Ecclesiæ, nulla potuerit de timore turbandæ diu potitæ pacis in militem illum legitima esse querela.

4. Sed audiamus quid Tertullianus de his dicat, qui militi ea de causa fuerant refragati; ait ergo : « Exinde sententiæ super illo, nescio an Christianorum, non enim aliæ Ethnicorum, ut de abrupto et præcipiti et mori cupido; qui de habitu interrogatus, nomini negotium fecerit; solus scilicet fortis; inter tot fratres commilitones solus christianus. Plane superest, ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias ejusdem Spiritus sancti respuerunt. Mussitant denique tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec dubito quasdam scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugæ accingi de civitate in civitatem; nullam enim aliam Evangelii memoriam curant. Novi et pastores eorum in pace leones, in prœlio cervos. » Hæc Tertullianus de iis qui militi profitenti fuerant adversati.

5. *Tertulliani lapsus ejusque ingenium et mores.* — Cæterum ut hæc accuratius expendantur, jam ad ipsum Tertullianum, ipsumque hujus temporis statum, convertendus est stylus; quo etiam cætera, quæ ex ejus scriptis in Annales sunt inferenda, certiora noscantur. Ex ipsius verbis proxime recitatis, mutatum jam ipsum intuiti sumus, et in Montani errores infelicem esse prolapsum, penitusque in præceps actum, jam ipsi quoque (quod commune est omnium hæreticorum) Romanæ Ecclesiæ refragari, et in eorum præsules acerrime invehi, ac dicteriis lacerare. Sed ut hæc manifestiora reddantur, accipe : Quid, quæso, illa verba veneno tincta significant, quibus ait : « Plane superest ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias Spiritus sancti respuerunt? » ad illud procul dubio alludens, quod Romanus Pontifex hæresim Montani damnasset, prout ipsemet adversus Praxeam [1] scribens affirmat. Rursum cum subdit illos ad fugam accingi, qui militis facto adversarentur, idque nihil aliud esse, quam fugam meditari; plane Catholicæ Ecclesiæ populum carpit, quod persecutionis tempore fugiendum esse, non autem negandum contenderet, secundum consilium Domini dicentis [2] : « Si persecuti vos fuerint in una civitate, fugite in aliam. »

6. Sed et quod Romani Pontifices ejusdem essent catholicæ veritatis et ecclesiasticæ disciplinæ assertores ac propugnatores, illud procaciter in eos intorquet contumeliæ spiculum, dicens : « Novi pastores eorum in pace leones, in prœlio cervos : » ea nimirum ex causa, quod pacis Ecclesiæ tempore (quod ipse fortasse viderat) sacerdotali vigore in solo judicii Victor papa sedens, de Montani prophetiis judicasset, easque damnasset, Theodotumque (ut vidimus) recens emergentem hæresiarcham pariter condemnasset; ac insuper, quod videbatur esse majoris ponderis, Asianos omnes episcopos Pascha, quod ad tempus pertinet, judaice celebrantes, excommunicationis sententia perculisset : hæc igitur et alia cum Victor apostolica auctoritate fecisset, sicut et ejus prædecessores facere consueverant; hinc illud ipse : « Novi pastores eorum in pace leones. » Quod rursum idem adversus ejusdem Montani dogma, fugam in persecutione negantis, ex divinæ Scripturæ præscripto et Apostolorum exemplo statuerat, licitas esse persecutionis tempore latebras atque fugam; hinc illud addidit, « Et in prœlio cervos. » Hæc nos non somniare, vel a remotis ducere conjecturis, sed ex ipsiusmet sententia, libro a se scripto [1] testata, certo posse affirmari, qui ab illo scripta leget, aperte cognoscet. Est titulus commentarii illius, *De fuga in persecutione, ad Fabium :* de quo inferius plura dicturi sumus.

7. Sed quæ præcesserit causa; ut ab Ecclesia Romana divulsus sese addixerit impostoribus, S. Hieronymus cum de eo agit in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, referens : « Hic, inquit, cum usque ad mediam ætatem presbyter Ecclesiæ permansisset, invidia postea et contumeliis clericorum Romanæ Ecclesiæ ad Montani dogma dilapsus, in multis libris novæ prophetiæ meminit, » etc. Hæc S. Hieronymus; cujus auctoritati refragari mihi plane religio esset, nisi Tertulliano de se ipso narranti, atque causam huic omnino contrariam afferenti, assentiri potius cogeremur. Non enim quod aliqua passus sit a clero Romano sese in Montani classem conjecit; sed potius e contra, quod sese Montano conjunxerit, et ejusdem dogmata adversus obnitentes studiosius, cuiviusque defenderit, eam ob causam ab Ecclesia Romana fuit ejectus. Quod quidem testatur ipse sic dicens : « Et [2] nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio disjunxit a Psychicis. » Sed quosnam Psychicos dicit, nisi Catholicæ Ecclesiæ alumnos? Per Psychicos quidem eum nominare consuevisse Catholicos, constat; sed de hoc inferius pluribus. At quando infelix sic ab Ecclesia se ipsum divisit? et qui huam illud quod ait, *postea?* nimirum cum prophetia Montani (ut prælocutus est) a Romano Pontifice cognita fuit atque damnata. Post hæresim igitur Montani proscriptam, ipse ter miser cum eam detestari debuisset, jam non tantum se cognovisse dicit; sed (proh dolor!) illius patrocinium quoque suscipiens, ab Ecclesia Catholica se disjunxit. Nulla ergo (ut cuique sit perspicuum) in clero Romano culpa fuit ut Tertullianus discederet ab Ecclesia; sed quod ait, Agnitio Paracleti atque defensio, fuit in causa. Quod si post hæc a clero Romano ea de causa passus est aliquid, fuit hæc criminis pœna, et non causa delicti.

8. Sed insuper quid causæ fuerit, cur adeo moribus præstans, tantaque eruditione vir præditus, quique vita innocens quam ardentissimo zelo Christianæ religionis flagrasse videretur (sua enim ipsius scripta sunt horum omnium manifestissima signa), tam infeliciter se præcipitem dederit, ut, Catholica Ecclesia relicta, adeo turpiter ad impostores defecerit, haud est facile consequi: cum præsertim jam Montanum cum suis sectariis optime novisset, atque inter hæreticos,

[1] Tertul. advers. Prax. c. 1. — [2] Matth. x.

[1] Tertul. de fuga in persecutione, per totum. — [2] Tertul. advers. Prax. c. 1.

quos recenset, adnumerasset, cum luculentissimum illum ac disertissimum commentarium adversus hæreticos conscripsisset; quem titulo de Præscriptione consignans, scitissime quidem ac prudentissime, quænam ac penes quos esset Ecclesia Catholica, ipsa sincera dogmatum veritas, adeo certis, ac manifestis, ac toto cælo perspicuis monstraverat argumentis; cum sibi constans omnes ad Romanæ Ecclesiæ fidem provocat, eamque tam præclaro præconio celebrans [1]: « Habes Romam, inquit, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt; ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur; ubi apostolus Joannes, posteaquam in oleum igneum demersus, nihil passus est, in insulam relegatur. Videamus quid dixerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque Ecclesiis contesserarit. »

9. In hac quidem sententia etiam post Eleutheri papæ obitum perstitisse visus est, ea potissimum ratione, quod, cum de eo mentio incidit, Eleutherum benedictum appellet, perinde ac si more majorum dixisset: Cujus memoria in benedictione est. Quamobrem lapsum ipsius post ejus Pontificis mortem contigisse oportuit sub Victore gentili suo; nam et ille, cujas et ipse, Afer erat. Indigne fortasse tulit illum sibi honore prælatum, vel quod ab ipso non adeo, ut sibi præsumpserat, haberetur honore, vel coleretur officiis. Sane quidem apud S. Ambrosium (quisquis ille fuerit, antiquus sane auctor [2] est) Tertullianus Novatiano conjungitur, ambosque invidiæ tabo infectos ab Ecclesia descivisse, legitur in hunc modum: « Per invidiam, et charitatem corrumpentes, scientiam ad nihilum deduxerunt. Nam et Tertullianus et Novatianus non parvæ scientiæ fuerunt; sed quia per zelum, charitatis fœdera perdiderunt, in schisma versi, ad perditionem sui hæreses creaverunt. » Putavit Pamelius ob repulsam episcopatus Carthaginensis ipsum ab Ecclesia descivisse; sed et aliæ ab aliis causæ, quantumlibet levissima conjectura nitantur, in medium adducuntur [3].

10. Sane quidem dum attentius accuratiusque considero hominis ingenium, nihil propemodum est, quod adeo admirer, ipsum lapsum in hæresim. Ex ejus enim scriptis, animi ipsius affectus elucent, et perinde atque pictura quædam in tabula demonstrantur. Etenim perspicitur in illis durum hominis ingenium, austerusque animus intelligitur; quippe qui exactioris disciplinæ, arctiorisque vitæ cultu nitens, se judicem gerebat Ecclesiæ; adeo ut, cum christianæ vitæ professionem in severitate atque austeritate nimia tantummodo collocaret, eo tandem incurrerit amentiæ, ut ex asperioris vitæ cultu de veritate dogmatum judicium faceret, atque temere sententiam ferret. Qua occasione factum est (quod est in proverbio) ut patella suum inveniret operculum; cum scilicet in Proclum moderatiorem Montani sectatorem impegit. Habebatur is, hoc tempore, Cataphrygum omnium disertissimus; adversus quem sub Zephyrino, Victoris successore, Caium insignem theologum valde egregiam disputationem habuisse, Eusebius [1], Hieronymusque [2] testantur. Ille autem Æschines nomine, qui Montani dogmati de Trinitate (ut dictum est) errorem admiscuerat, ab ipsomet Tertulliano [3] scriptis exagitatur.

11. At deceptus est a Proclo Tertullianus; quod nimirum ille doctrinam suam non ab homine, sed a Paracleto, qui descendisset in hominem, se accepisse profiteretur; quodque præ se ferret veritatem catholici dogmatis, in his quæ spectarent ad Christum atque sanctissimam Trinitatem. Nam cum ex Cataphrygibus alii a prima illa institutione Montani deviarent, ut Æschines, cujus dogmati Sabellius favit; ille vero rectam fidem prædicaret, omnesque adversantes condemnaret hæreticos; castitatem ac continentiam celebraret; nova jejunia, eademque austeriora, instinctu Spiritus servanda profiteretur indicere; vigilias ac preces multiplicaret; martyrium adeo extolleret, ut nec fugam aliasque latebras vel redemptionem vitæ admitteret; hæc, inquam, et alia id genus ille ex Paracleto homini curiosissimo ingerens, et animo ea cupienti propinans, de calice aureo Babylonis sitientem potavit; quo mox redditus ebrius, furere cœpit, inque Catholicos, quod tam bonas a Spiritu revelatas institutiones damnassent, invehi postea nunquam destitit.

12. Sed de his inter multa unum tantummodo huc afferamus exemplum, dum oblatrat adversus Catholicos, qui in Ecclesia bigamiam permitterent, sic inquiens [4]: « Nec ulla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant novæ disciplinæ institutorem, et quidem durissimæ illis; ut jam de hoc primum consistendum sit, in generali retractatu: An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini? etc. » atque adeo sibi videretur idcirco Catholicos Montani Paracleti non recipere disciplinam, quod laxioris vitæ cupidi essent, nec vellent novis adstringi vinculis mandatorum. Quamobrem eos, ut Spiritus contemptores, non Christianos, sed Psychicos, nempe Animales, nominare in posterum consuevit. Sed plane infelix, qui austerioris vitæ prætextu sic semel deceptus, in plures alios post hæc errores inductus est, de quibus suo loco dicetur.

13. Accessit ad faciliorem hominis lapsum, quod ipse licet durus in disciplina, in credendo tamen magna erat animi facilitate præditus; adeo ut quæcumque muliercula se aliquid secundum visum accepisse diceret, mox tantam illi præstaret fidem, ut cum alioqui eruditissimus esset, omnem illi posthaberet doctrinarum veritatem. Est de ea re patens exemplum ab ipso descriptum in libro de Anima [5],

[1] Tertul. de præscr. c. 36. — [2] Apud Ambros. in epist. I. ad Cor. c. 13. — [3] Recitat Pamelius in Vita Tertul.

[1] Euseb. lib. VI. c. 14. — [2] Hieronym. de Scrip. Eccles. in Caio. — [3] Tertul. advers. Prax. — [4] Tertul. de Monog. c. 2. — [5] Tertul. de Anima c. 9.

quod superius, dum de dogmatibus Cataphrygum egimus, est enarratum; quo quidem apertissime demonstratur, insanisse plane hominem, dum arbitrio mulierculæ, a cardine dimovetur non tantum christianæ theologiæ, sed etiam humanæ philosophiæ, ut animam corpoream, coloratam, anthropomorphitamque crediderit, tantumque valuisset apud eum fanaticæ feminæ quælibet efficta et effectata relatio, ut omnia pro illa neglexerit catholica dogmata atque scientias. Ex his igitur videas, hominem sui natura ad credendum facilem et ad retinendum quod semel, licet errore deceptus, animo concepisset, tenacem ac durum, nulla christiana animi submissione præditum, sed agentem in omnibus censorem Ecclesiæ, ad lapsum sibi in hunc modum præcipitium præparasse, dicente de hujusmodi divina Scriptura: « Qui cito credit, levis est corde; » et: « Noli [1] esse justus multum, neque plus sapias quam necesse est, ne obstupescas. » Hæc jam de infelicissimi Tertulliani miserando lapsu commemorasse sufficiat.

14. *Catholicorum institutiones et facta insectatur Tertullianus.* — Sed quod spectat ad nomen, quo ignominiæ causa tum Romanæ Ecclesiæ fideles, tum cæteros orthodoxos, Psychicos nominare consuevit, fuit Valentini hæresiarchæ illud primum inventum, qui (ut auctor est Irenæus [2]) Psychicos nominabat homines, qui non essent, sicut ipsi, ut aiebat, spirituales. Transiit vox eadem ad Cataphrygas; qui æque omnes non suscipientes Paracletum, Psychicos appellabant; de quibus hæc Clemens Alexandrinus [3]: « Quin etiam Phryges quoque, illos, qui novam non attendunt prophetiam Animales appellant. » Inde est quod apud Tertullianum non Catholici modo, sed et hæretici quoque omnes, qui suum ipsius spernerent Paracletum, æque Psychici dicebantur; quo ipse afflatus atque repletus non contumelias tantum in Catholicos omnes jaciebat, sed et calumnias eructabat, et quod alias in iis laudasset, eisdem probro vertebat, ut exempli causa, cum scribens ad martyres [4] curam, quam de eis suscipere soleret Ecclesia, commendat sic dicens: « Imo et quæ juxta sunt caro, non amittit per curam Ecclesiæ et agapen fratrum. » Quod antiquitus factitari consuevisse, affatimque illis fraternæ charitatis solatia suppeditari solita diximus. At postea [5] linguam exerens, ex iisdemque detrahendi occasionem arripiens, hæc effutiit: « Plane vestrum est, in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quærant, ne tædeat vitæ, ne nova abstinentiæ disciplina scandalizentur. » Hæc ille idcirco, quod martyres Montani non vescerentur cibis communibus cæteris, sed xerophagiis; quid simile de Alcibiade vidimus apud Eusebium [6].

15. Sed et quod aliquando unus ex confessoribus catholicæ communicationis, licet catechumenus, tormentorum timore negasset; quos plausus ipse non edidit? qui et rem ipsam ignominia deturpatam voluit stylo suo perpetua memoria commendari, cum de Pristino catechumeno hanc subdit historiam: « Quam consuetudinem nec ille Pristinus vester non christianus martyr attigerat; quem et facultate custodiæ liberæ aliquandiu fartum omnibus balneis, quasi baptismate melioribus; et omnibus luxuriæ secessibus, quasi Ecclesiæ secretioribus; et omnibus vitæ illius illecebris, quasi æternæ dignioribus; hoc puto oblegatum ne mori vellet. Postremo ipso tribunalis die, luce summa, condito mero tanquam antidoto præmedicatum, ita enervastis, ut paucis ungulis titillatus (hoc enim ebrietas sentiebat) quem Dominum confiteretur, interroganti præsidi respondere non potuerit amplius. Atque ita de hoc jam exortus, cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit. » Hæc Tertullianus insultans et exultans, deque lapsu miseri tot tantaque aggerat, et exaggerat; atque addit: « Ideo sobrietatis disciplinam qui prædicant, pseudoprophetæ? ideo hæretici qui observant? Quid ergo cessatis Paracletum, quem in Montano negatis, in Apitio credere? » Hæc ipse [1], furoris flammas evomens.

16. Et quod ab Ecclesia Catholica semel desciscens, in eamdem immortale jurasset bellum, inde accidit, ut quod Catholici improbarent, mordicus ipse defenderet; ut de milite illo accidisse vidimus, qui noluisset, ut alii quoque christiani milites faciebant, lauream donativum accepturus in capite gestare. Non certe ex idolo eam sumebant, vel illi eam postea offerebant; nulla cum ea thuris oblatio, vel alia intercedebat superstitiosa libatio; nihilque aliud illa præ se ferebat, quam insigne victoriæ; qua quidem nec qui tunc aderant, nec qui alias sub aliis imperatoribus militassent, abstinuerint unquam: nec quod unus hic fecit ab aliquo alio milite christiano aliquando factum esse aliquod exemplum præcesserat, quo ea de causa miles aliquis videretur subiisse martyrium. Nam alias cum ovantes, tum etiam triumphantes venerant cum imperatoribus milites christiani, et utique sicut cæteri, laureati; quod a nemine illis datum est crimini: cum tamen certum sit Christianos non parvo numero (quod et ipse Tertullianus in Apologetico testatur) in castris militare consuevisse, legionem certe Fulminatricem dictam, ex Christianis fuisse refertam, suo loco narravimus. Nec rursus eam ob causam quod laurus Apollini, myrtus Veneri diceretur esse dicata, ex iis coronari vetitum erat; nam ea ratione nec ad ullum usum christiani elementis (quod deridet S. Augustinus [2] scribens ad Publicolam) nempe terra quia Cereris, mare quod Neptuni, aere quia Jovis, igne quia Vulcani esse dicerentur; nedum iis arboribus, aliisve plantis et animalibus diis dicatis uti valuissent; quod asserere, plane insania videretur; cum alioqui etiam idolothyta, nulla facta disquisitione, manducari concesserit Apostolus [3], dum nullum scandalum immineret. Quod et dicendum de laurea; nam cum nullus pateretur offensam, quod omnes æque incederent

[1] Eccles. VII. — [2] Iren. lib. I. c. I. — [3] Clem. Alex. Strom. lib. IV. — [4] Tert. ad martyr. c. 2. — [5] Tert. de jejun. adv. Psychic. c. 12. — [6] Euseb. lib. V. c. 3.

[1] Tert. adv. Psychic. c. 12. — [2] Aug. epist. LIV. — [3] I. Cor. X.

laureati, frustra atque superflue id ab eo milite tentatum esse, videri poterat.

17. Sed non est nostrarum partium, militem illum absolvere aut condemnare, ejusve causam sententia terminare; sed tantummodo hic demonstrare, catholicos, qui Romæ erant et commilitones christianos haud temere audax facinus improbasse, cujus occasione mox fuerit post longam pacem Ecclesia nova persecutione concussa. Sed et his adjicimus, non eamdem fuisse rationem, lætitiæ causa domus postes coronare, vel lucernas accendere, quod Christiani facere detrectarent; et coronas victoriæ insigne milites ferre : nam illud erat voluntatis, non necessitatis commune omnibus : sed (ut idem Tertullianus ait) ex cujusque pendebat arbitrio, qui eo obsequio adulari cuperet imperatori. At militaris corona erat ejus temporis necessarium capitis ornamentum : eo enim nobili insigni victoriæ, sicut et gladio accinctos, ad victoriæ præmium capessendum milites progredi necesse erat. Atqui Tertullianus, cum tam vehementem fortemque pro eo instituerit defensionem, eo erroris quoque protapsus est, ut negaret [1] christianum hominem posse fide salva militem agere.

18. Sed illud non male, licet ad malum abuteretur, cum non ex Scriptura tantum, sed ex lege quoque non scripta, ex traditionibus scilicet et consuetudine diutius ab Ecclesia observata, licere sumere argumentum affirmat : hæcque dicens antiquas retexit Ecclesiæ traditiones, nobilissimum plane Christianæ religionis monumentum. Nec enim eas deducit ex schola Montani, (ut calumniose prætexunt Novantes) cujus vix tunc limen ingressus erat, sed quod adversus Catholicos ageret, ad eos convincendos non alias certe, quam ex Catholica Ecclesia petitas (ut argumentatio vires haberet) traditiones antiquas eum recensuisse oportuit. Quænam vero illæ essent, quibus antiquitus acceptis in præsens tempus Catholica uteretur Ecclesia, hic repetere, haud fuerit otiosum, licet partim alias de iisdem sæpius meminerimus. Sic ergo ait [2] :

19. « Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quæramus, an et traditio non scripta non debeat recipi. Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla præjudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturæ instrumento, solius traditionis titulo, exinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique ut a baptismate ingrediar : Aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid respondentes quam Dominus in Evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus. Exque ea die lavacro quotidiano per totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiæ sacramentum et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino, etiam antelucanis cœtibus, nec de aliorum manu, quam præsidentium, sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus. Die Dominico jejunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschæ in Pentecosten usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus. Harum et aliarum ejusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nullam invenies : traditio tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. » Hucusque Tertullianus de antiquis (ut diximus) Ecclesiæ traditionibus, non Montani paulo ante prodeuntis hæretici, licet ipse iisdem æque cum Catholica uteretur Ecclesia; in omnibus enim (illis exceptis, quæ superius a nobis sunt enarrata) Catholicæ Ecclesiæ erat ipse consentiens. Sed de his satis.

20. *Figmentum capitis asinini Christianis objectum aliæque calumniæ; ex quibus, licet per Tertulliani Apologeticum confutatis, persecutio.* — At vero ut jam ad Severum imperatorem revertamur; comparata ipse adversus Parthos ingenti expeditione, jamque collato (ut memoravimus) militibus donativo, una cum filiis Orientem versus capessit iter; relinquens Romæ, qui omnium curam ageret, Plautianum virum clarissimum, cujus filiam Antonino filio suo dederat in uxorem. Hic vero ex sententia imperatoris, reliquos qui essent in suspicionem adducti de commercio cum Nigro vel Albino, licet levibus tantummodo conjecturis, jussit occidi. Hæc namque illa fuit reliqua cædes, quam Tertullianus [1], post vindemiam racemationem appellat. Sed hæc omnia pluribus Spartianus [2], qui addit (quod et Tertullianus [3] attigit) ab eodem quoque ad pœnam petitos esse, qui de vita imperatoris vates ac magos consuluissent. Sed nec Christianis pepercit, quod et ipsi contemptæ majestatis, ob prætermissa ab aliis solita exhiberi officia, ab invidentibus in crimen adducerentur : quem et novus casus de milite coronam ferre recusante vehementius exacerbavit. Sic igitur tot incentivis dira tandem persecutio in Christianos exarsit.

21. Sed quo interim fuerit Romæ Christiana religio affecta ludibrio et derisa commento, hic primum enarrare, operæ pretium existimamus. Tertullianus [4] enim rem gestam in hæc verba describit; « Sed nova jam Dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est, ex quo quidem in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum ejusmodi inscriptione, DEUS CHRISTIANORUM Ononychites. Is erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans, et togatus. Risimus et

[1] Tert. de Coron. milit. c. 11. — [2] Tert. ib. c. 13.

[1] Tert. in Apol. c. 35. — [2] Spartian. in Severo. — [3] Tert. in Apol. c. 35. — [4] Tert. in Apol. c. 16.

nomen et formam. » Hæc ipse; quæ non Carthagini, sed Romæ facta, verius putamus, ubi ipse tunc aderat (ut diximus) Tertullianus, cum donativum hoc anno ab imperatoribus erogatum est militibus.

22. Sed quam ob causam Gentiles illusores ejusmodi forma repræsentandum putarunt Deum Christianorum? Non ob aliam puto, quam quod (ut idem auctor paulo superius testatus est) calumniose diffamatum ubique apud eosdem Gentiles esset, Christianos caput asini adorare. Sed undenam tale commentum deductum fuerit, idem tradit his verbis[1]: « Nam ut quidam, somniastis caput asininum esse Deum nostrum. Hanc Cornelius Tacitus suspicionem scriptis inseruit. Is enim in quinto historiarum suarum bellum Judaicum exorsus ab origine gentis, etiam de ipsa tam origine, quam de nomine et religione gentis, quæ voluit argumentatus, Judæos refert Ægypto expeditos, sive (ut putavit) extorres, in vastis Arabiæ locis aquarum egentissimis, cum siti macerarentur, onagris, qui forte de pastu potum petituri æstimabantur, indicibus, fontibus usos, ob eam gratiam consimilis bestiæ superficiem consecrasse. Atque ita inde opinor præsumptum, nos quoque, ut Judaicæ religionis propinquos, eidem simulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert, Cneum Pompeium cum Hierusalem cepisset, proptereaque templum adiisset, speculandis Judaicæ religionis arcanis, nullum illic reperisse simulacrum. Et utique si id colebatur, quod aliqua effigie repræsentabatur, nusquam magis, quam in sacrario suo exhiberetur; eo magis quia verebatur extraneos arbitros vana cultura. Solis enim sacerdotibus adire licitum; et conspectus cæterorum, velo oppanso, interdicebatur. » Hucusque ipse.

23. At vero non fuit Tacitus primus hujus fabulæ concinnator et auctor, sed infensissimus ille Judæorum hostis Apion Alexandrinus, de quo pluribus tomo primo Annalium dictum est; hic quidem in illis quos adversus Judæos edidit commentariis, idem de capite asini figmentum intexuit: adversus quem Josephus judæus historicus duobus libris conscriptis, cum hanc, tum alias plurimas a procaci homine in Judæos illatas calumnias egregie confutavit, ubi de capite asinino hæc verba[2]: « Cum sit valde turpissimum liberis qualibet ratione mentiri, multo magis de templo apud cunctos homines nominato tanta sanctitate pollente. In hoc enim sacrario Apion præsumpsit edicere asini caput collocasse Judæos, et ipsum colere, ac dignum facere tanta religione; et hoc affirmat fuisse propalatum, dum Antiochus Epiphanes et expoliasset templum, et illud caput invenisset ex auro compositum multis pecuniis dignum. Ad hoc igitur primum quidem respondeo; quoniam Ægyptius, vel si quid aliud tale apud nos fuisset, nequaquam debuerat increpare, cum non sit deterior asinus furonibus et hircis et aliis, qui sunt apud eos dii. Deinde quomodo non intellexit, operibus increpatus de incredibili suo mendacio? Legibus namque semper utimur iisdem, in quibus sine fine consistimus. Et cum varii casus nostram civitatem, sicut etiam aliorum, vexaverint, Theos, ac Pompeius Magnus, ac Licinius Crassus, et ad novissimum Titus Cæsar bello vincentes obtinuerint templum, nihil hujusmodi illic invenere, sed purissimam pietatem, de qua nihil est nobis apud alios effabile. Quia vero Antiochus neque justam fecit templi deprædationem, sed egestate pecuniarum ad hoc accessit, cum non esset hostis, et socios insuper nos suos et amicos aggressus est, nec aliquid dignum derisione illic invenit; multi et digni conscriptores super hoc quoque testantur, Polybius Megalopolitanus, Strabo Cappadox, Nicolaus Damascenus, Timogenes, et Castor chronographus, et Apollodorus; qui omnes dicunt, pecuniis indigentem Antiochum transgressum fœdera Judæorum, et expoliasse templum auro argentoque plenum. Hæc igitur Apion debuit respicere, nisi cor asini ipse potius habuisset, et impudentiam canis, qui apud ipsos assolet coli; neque enim extrinsecus alia ratiocinatione mentitus est. Nos itaque asinis neque honorem, neque potestatem aliquam damus, sicut Ægyptii crocodilis et aspidibus, etc. » Hæc et alia Josephus in Apionem.

24. Sed et Plutarchus[1] in Symposiacis æque existimavit Judæos asinum venerari, eadem superius narrata occasione, quod fontem eis aquæ monstrarit. Existimo equidem hæc ipsa esse quæ Tacitus ex Apionis adversus Judæos libris editis fuerat mutuatus. Rursum vero apud Suidam Democritus historicus ejusdem fabulæ assertor legitur in hæc verba: « Democritus historicus scribit, Judæos aureum asini caput adorare, et tertio quoque anno hospitem captum illi immolare, carnibus minutim incisis eos interficientes. Hæc itaque ab omnibus his objecta Judæis, transierunt in calumniam Christianorum: sicque videas, quæcumque fœda essent in Judæos olim dicta, Gentiles argumenti inopes in Christianos congerere solitos; nec id semel tantum, sed semper: nam apud Minutium Felicem hæc eadem Cæcilius postea exprobravit Octavio, dicens: « Audio eos turpissimæ pecudis caput asini consecratum inepta nescio qua persuasione venerari, digna et nata religio talibus moribus. » Sed ad hæc defensor veritatis Octavius: « Sic, inquit, est negotium dæmonum; ab ipsis enim rumor falsus, et seritur, et fovetur. Inde est quod audire te dicis, caput asini rem nobis esse divinam. Quis tam stultus, ut hoc colat? Quis stultior, ut hoc coli credat? nisi quod vos totos asinos in stabulis cum vestra vel Hippona consecratis, et eosdem asinos in stabulis cum Iside religiose devotatis; item boum capita et capita vervecum et immolatis et colitis: de capro etiam et homine mixtos deos, et leonum et canum vultus, deos dedicatis. »

25. Potuit et fabella hæc etiam ad Gentiles esse prolapsa, sicut et alia multa, ex hæreticorum lacunis,

[1] Tert. in Apol. c. 15. in fin. et 16. — [2] Joseph. contra Apionem lib. II. c. 10.

[1] Plutarch. in Sympos. lib. IV. q. 5.

quod Gnostici (ut dictum est) librum scripsissent, quem nominabant Stirpem Mariæ; in quo inter alia horrenda hæc quoque posuisse, Epiphanius[1] tradit: « Ex hac enim causa, inquiunt, Zachariam occisum esse in templo, quoniam visionem vidit, et ex timore volens narrare visionem, oris obturationem pertulit. Vidit enim (inquiunt) in hora suffitus (cum suffitum faceret) hominem quemdam stantem, asini formam habentem: et cum egressus esset, ac dicere vellet, Væ vobis, quem adoratis? obturavit os ejus ille, qui visus est ab ipso in templo, ut loqui non posset. Cum vero aperiret os suum, ut loqueretur, tunc revelavit ipsis, et occiderunt eum et sic mortuus est Zacharias. » Hæc illi, putantes Dominum Sabaoth ejusdem esse figuræ; nam de iisdem idem Epiphanius ait: « Tradunt autem eorum alii Dominum Sabaoth asini formam habere, alii porci: quapropter mandatum est (inquiunt) Judæis, ut porcum ne edant: esse autem ipsum creatorem cæli et terræ et cælorum, qui post ipsum sunt, et angelorum suorum. » Sed unde hoc commentum illi? inde nimirum, quod in benedictione Judæ, a quo Judæi, inter alia dictum esset Jacob prophetice[2], « Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem asinam suam; » per vitem Christum intelligentes, qui de se ipso ait[3], « Ego sum vitis vera, » cui alligari asina diceretur, quod judaicus cultus illi subjiceretur. Sed et quod legissent, asinam suscepisse patrocinium Judæorum, dum Balaam[4] ad eos maledicendos impulsum locuta redarguit; sive etiam quod audirent Deum jussisse, ut quos[5] caperent de hostibus equos occiderent, asinas[6] vero illorum servarent. Sed ejus rei mysterium explicat Origenes[7]. Porro asinos et non equos alere, peculiare fuisse Judæis, quos in regione Arabiæ et Palæstinæ fuisse veloces ut equos, idem Origenes[8] affirmat.

26. Ex levissimis quibusdam conjecturis multa falsa de Judæis nugati sunt Gentiles: nam sicut de asino, ita et de porco falsa sunt opinati: nempe Judæos etiam porcos colere, quod non occiderent, sed eis parcerent. Unde Plutarchus[9] tam de porco, quam de asino, hæc habet: « Existimo autem Judæos, si abominarentur porcum, interfecturos eum fuisse, sicut mures necant magi: nunc tam interficere, quam edere suem, iis est religio. Et fortassis rationi hoc consentit, sicut asino suus est apud eos honor, quod fontem aquæ eis demonstravit; ita suem eos revereri, ut sationis et orationis magistram. » Hæc Plutarchus, qui assertam ab Apione de cultu asini causam secutus est; in his deceptus, sicut cum (quod dictum est superius) Judæos Bacchum adorare existimavit. Potuit igitur (ut dictum est, et ex Gnosticis eadem calumnia in Christianos effundi: sicut et illa de infantium cæde, esu humanarum carnium, et promiscuo concubitu extinctione luminum perpetrari solito: quæ omnia his diebus iterum refricata, et Christianis objecta esse, idem pluribus testatur Tertullianus[1], quæ singula vehementissime ipse purgat ac confutat. His omnibus et aliis multis in Christianos apud Gentiles ore omnium diffamatis, factum est, ut quod (alias olim sæpius accidisset) Christianum nomen ipsum esset in crimen; dicique tantum quempiam christianum, satis esset, ut mox immanium veluti scelerum reus condemnaretur; quamobrem immanis his diebus est Romæ in Christianos persecutio excitata.

27. Cum autem non liceret coram causam agere Tertullianus, eruditissimo scripto Apologetico, pro omnibus defensionem instituit apud ipsos Romanæ superstitionis antistites: absens enim tunc (ut dictum est) Severus erat; malum vero instans ac furens: sicque eos, qui in causa præesse judices videbantur, scriptis conveniendos putavit. His quidem fama nefandorum criminum perculsis, ex nomine tantum, tanquam criminum indice atque confessione, in quemquam ipsorum lege agere, æquissimum videbatur. Quæ enim ab hæreticis Gnosticis perpetrari crimina consueverant, eadem (ut sæpe dictum est) in Catholicos quosque Christianos calumniose objectari solita erant; de quibus idem Tertullianus[2]: « Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo inde, et post convivium incesto; quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum et libidinum impiarum inverecundia procurent. » Hæc et alia de his plura.

28. Certe quidem in his quæ spectant ad incestus calumniam, etsi aliæ omnes cessassent, hæc semel judicibus persuasa, satis superque esse poterat, ut ad intligendas pœnas gravissimas judicum animos excitaret. Vigebant enim adversus mœchiam severissimæ Severi leges, quibus in quamplurimos animadverterat; nam de eo hæc Dio[3]: Criminari solebat Severus incontinentes; ob eamque causam legem de mœchis tulit, ex quibus quamplurimæ cædes factæ sunt. Ego quidem, cum consul essem, inveni scriptum in tabulis tria millia mœchorum morte fuisse mulctata. Sed cum jam multi mortales in hanc pœnam inciderent, cœpit de his quærere negligentius. » Hactenus Dio. Ampliavit quoque Severus legem Juliam de adulterio, ut non solum nuptæ, sed et sponsæ eidem tenerentur obnoxiæ. In maritum quoque crimen non ulciscentem, causam prosequendo, ulcisci voluit, ut Ulpianus[4] testatur. Sed et a Severo additum hoc officium præfecto[5] Urbis, ut mancipia tueretur, ne prostituerentur, idem affirmat. Insuper levissimam legem Papiam, mœchiæ illicem idem Severus sustulerat: quod et Tertullianus ipse[6] testatur, sic dicens: « Nonne vanissimas Papias leges, quæ ante liberos suscipi cogunt, quam Juliæ matrimonium contrahi, post tantæ auctoritatis senectutem heri Severus constantissimus principum exclusit? »

29. Cum igitur quæ apud eos hactenus visa essent levissima crimina, adeo severe in Romanis quo-

[1] Epiph. hær. XXVI. — [2] Genes. XLIX. — [3] Joan. XV. — [4] Num. XXII. — [5] Josue XI. — [6] Num. XXXI. — [7] Orig. in Jos. homil. 15. — [8] Orig. in Jos. lib. I. — [9] Plutarch. in Sympos. lib. IV. q. 5.

[1] Tertul. in Apol. c. 7. — [2] Idem in Apol. c. 7. — [3] Dio in Severo. — [4] L. II. §. si publico, et l. XIII. §. divus Sever. — [5] L. I. ff. de Præf. Urbis. — [6] Tertul. in Apol. c. 4.

que ipsis jugiter punirentur; quid putandum a judicibus factum in Christianos, fœdissimo omnium scelere infamatos? quos iidem inauditos, sed ex nomine tantum crimen manifestatum putantes, diris affectos suppliciis vel ad ignem, vel ad leonem damnabant. Sed hæc et alia omnia illata crimina idem Tertullianus eadem luculentissima diluit ac purgat Apologia. Dum enim eminentem Christianorum castitatem quamplurimis testatam reddit exemplis, ne levissimæ quidem locum suspicioni relinquit. Sed et illa defendit, nec crimina esse ostendit, quod dicerent illi, « Deos non colitis, et pro imperatoribus sacrificia non impenditis : » perspicue manifestans, non ob eam causam Christianos esse dicendos impios, qui verum Deum colant; nec majestatis et imperatorii culminis contemptores, pro quibus digna vota nuncupent, eosdemque assidue precibus Deo commendent.

30. Porro cum hæc semper objectarentur in Christianos, atque de nefandis sceleribus illæ calumniæ vulgi rumore adeo increbescerent; cassa plane et irrita prorsus reddita sunt illa veterum imperatorum rescripta, nempe Trajani, Hadriani, ac Marci, quibus illi cum Christianis ex nomine tantum vetuerant experiri, vel quicquam illis ea causa negotii factitari; sed velut rupto obice torrens, sic se omnium furor grassans in illos effusus est. Unde jure in eos vehementer idem Tertullianus [1] exclamat. In hunc igitur modum Christiani ad tribunal perducti, ubi professionis nomen rogarentur, satis ad crimen esse putabant, si se esse Christianos libere faterentur: « Cum, inquit, post nominis confessionem extorquere quoque oporteret, quodcumque falso jactaretur; quot quisque jam infanticidia degustasset, quot incesta contenebrasset, qui coci, qui canes affuissent. » At nihil prorsus hujusmodi, sed inauditos et criminis inconfessos (ut dictum est) dira morte mulctabant. Cumque ex tabella (ut ait) soleret recitari sententia, unum illud, inquit, audiebatur : « Talis, quia christianus, damnatur; et nunquam quod fur esset, adulter, vel homicida. »

31. At non accusatione tantum deferebantur Christiani, sed et indagabantur. Ad id enim spectat, quod idem inferius ait [2] : « Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis ut plurimum cœtibus et congregationibus nostris opprimimur. » At quibus solerent eos pœnis afficere, idem declarat, sic dicens [3] : « Crucibus et stipitibus imponitis Christianos : ungulis deraditis latera Christianorum : cervices ponimus ante plumbum et glutinum et gomphos, » id est, clavos : « ad bestias impellimur : ignibus urimur; in metalla damnamur; in insulis relegamur. » Sed hæc judices. Atqui etiam sua sponte insanum vulgus in Christianos solitum erat debacchari; sicque duplex ipsos vexabat persecutio, cum illi id legibus facere viderentur, voluntate isti. Nam idem subdit [4] : « Quoties in Christianos desævitis, partim animis propriis, partim legibus obsequentes? Quoties etiam præteritis vobis, suo jure nos inimicum vulgus invadit lapidibus atque incendiis? Ipsis bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Christianis, quin illos de requie sepulturæ, de asilo quodam mortis jam alios, jam nec totos avellant, dissecent, distrahant. » Sed tum in eos potissimum eo modo furens vulgus insaniebat [1], cum aliquod malum civitatem vexaret, perinde ac si malorum omnium causa illi essent, quod haberentur diis infensi.

32. Verum cum multis pœnis afficerentur Christiani, ac multiplici mortis genere; illud frequentius in eos videtur solitum irrogari supplicium, ut vivi igni cremarentur. Indeque accidit, ut ea de causa iidem Christiani Sarmentitii [2] et Semaxii dicerentur, quia (ut addit) ad stipitem dimidii assis revincti sarmentorum ambitu exurerentur, tali enim supplicio magos ab illis affici solere, Paulus [3] I. C. testatur. At cum ejus criminis infamati essent ab ipsis, debito ex legibus illis supplicio eos affici, æquum existimabant.

33. Sed illud inter alia, præter jus omne vel consuetudinem ac dignitatem, indecensque plane Romanorum subselliis ac tribunalibus, ex insania quadam et cæco furore in christianas feminas, castitatis amantissimas, excogitatum erat supplicium, ut lenonibus traderentur, sicque pudicitiæ dispendium paterentur, quod scirent, id esse illis acerbius quovis genere tormentorum, ipsaque mortis pœna crudelius. Hinc in eosdem Tertullianus [4] eadem defensione hæc de recenti casu : « Proxime, inquit, ad lenonem damnando christianam potius quam ad leonem; confessi estis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna et omni morte reputari. Nec quicquam tamen profecit exquisitior quæque crudelitas vestra; illecebra est magis sectæ; plures efficimur, quoties metimur a vobis. Semen est sanguis Christianorum : » Hæc ipse.

34. Sed nec illud prætereundum, quod Gentiles in Christianos solerent objicere, et ad plaustra injuriarum ac contumeliarum adjicere; nimirum quod inertes homines essent, ac plane reipublicæ inutiles, inhabilesque communi commercio. Quæ autem Tertullianus ad hanc refellendam calumniam afferat, hic describere operæ pretium ducimus, quo cum exercitia, tum etiam Christianorum morum sinceritas innotescat. Ait igitur [5] : « Sed alio quoque injuriarum titulo postulamur, et infructuosi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobiscum degentes, ejusdem victus, habitus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis? Neque enim Brachmanæ, aut Indorum gymnosophistæ sumus, silvicolæ, et exules vitæ. Meminimus gratiam nos debere Domino Deo creatori; nullum fructum operum ejus repudiamus. Plane temperamus, ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine

[1] Tertul. in Apol. c. 21. — [2] Idem in Apol. c. 7. — [3] Idem in Apol. c. 12. — [4] Idem in Apol. c. 37.

[1] Tertul. in Apol. c. 40. — [2] Idem in Apol. c. 50. — [3] Paul. lib. v. sentent. tit. 23. — [4] Tertul. in Apol. c. ult. — [5] Idem in Apol. c. 42.

balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, cæterisque commerciis cohabitamus in hoc sæculo. Navigamus et nos vobiscum, et militamus, et rusticamur, et mercamur; proinde miscemus artes, opera nostra publicamus usui vestro. Quo modo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, non scio. Sed si cærimonias tuas non frequento, attamen et illa die homo sum. Non lavor diluculo saturnalibus, ne et noctem et diem perdam; attamen lavor honesta hora et salubri, quæ mihi et calorem et sanguinem servet; rigere et pallere post lavacrum mortuus possum. Non in publico liberalibus discumbo, quod bestiariis suprema cœnantibus mos est; attamen ubi ubi de copiis tuis cœno. Non emo capiti coronam, quid tua interest, emptis nihilominus floribus quomodo utar? Puto gratius esse liberis et solutis et undique vagis. Sed et si in coronam coactis, nos coronam naribus novimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non convenimus; quæ tamen apud illos cœtus venditantur, si desideravero, liberius de propriis locis sumantur. Thura non emimus. Si Arabiæ quæruntur, sciant Sabæi pluris et carioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis. Certe, inquitis, templorum vectigalia quotidie decoquunt, stipes quotusquisque jam jactat. Non enim sufficimus et hominibus et diis vestris mendicantibus opem ferre; neque putamus aliis quam petentibus impertiendum. Denique porrigat manum Jupiter, et accipiat; cum interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim. Sed cætera vectigalia gratias Christianis agunt, ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus: ut si ineatur quantum vectigalibus pereat fraude et mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, unius speciei querela compensata pro commodo cæterarum rationum. » Hæc Tertullianus.

35. Recenset subinde hominum genera, qui tantum de Christianis conqueri possent, quibus illi caste viventes, ac pacifice justeque agentes, nihil deberent, nempe lenones, et his similes homines, qui nonnisi aliena ignominia atque peccato suas possent distrahere merces. Cæterum tantum abesse quod dicerent, Christianos esse inutiles Reipublicæ, ut imo potius ipsi Gentiles, tot homines justos necando, magno detrimento afficerent civitatem. Sed hæc omnia ipse his verbis: « Plane confitebor qui conqueruntur. Nam si qui forte vere de sterilitate Christianorum conqueri possint; primi erunt lenones, perductores, aquarioli, tum sicarii, venenarii, magi, item arioli, aruspices, mathematici. His infructuosos esse, magnus fructus est. Et tamen quodcumque dispendium est rei vestræ, per hanc sectam cum aliquo præsidio compensari potest. Quantos habetis, non dico qui jam de vobis dæmonia excutiant; non dico jam qui pro vobis quoque vero Deo preces sternant, quia forte non creditis: sed a quibus nihil timere possitis? At enim illud detrimentum Reip. tam grande quam verum nemo circumspicit: illam injuriam civitatis nullus expendit, cum tot justi impendimur, cum tot innocentes erogamur. Vestros enim jam contestamur Actus, qui quotidie judicandis custodiis præsidetis, qui sententiis elogia dispungitis; tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur. Quis illic sicarius? quis manticularius? quis sacrilegus, aut corruptor, aut lavantium prædo? quis ex illis etiam christianus adscribitur? Aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris semper æstuat carcer, de vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiæ saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic christianus, nisi plane tantum christianus; aut et si aliud, jam non christianus: » quod fortasse a fide esset apostata.

36. At quod ait Christianos abstinere consuevisse a spectaculis: quam severus vindex esset Deus in eos, qui hujusmodi a majoribus traditam disciplinam solvere niterentur, idem auctor in commentario, quem eo argumento conscripsit, monstrat ejusmodi casibus [1]: « Exemplum accidit, Domino teste, ejus mulieris, quæ theatrum adiit, et inde cum dæmonio rediit. Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem aggredi: constanter et justissime quidem, inquit, feci; in meo eam inveni. Constat et alii linteum in somnis ostensum ejus diei nocte, qua tragœdum audierat, cum exprobratione nominato tragœdo; nec ultra quintum diem eam mulierem in sæculo fuisse. » Hæc ipse. Certe quidem res visa est inter Christianos execranda, Gentilium adire spectacula; ut tum ipse, tum etiam S. Cyprianus, elucubratis eo argumento tituloque libellis, significarunt, et sacrorum Conciliorum decreta, sanctorumque Patrum pro concione dictæ acerrimis invectivis sententiæ declararunt. Quinetiam in solemni illa tempore baptismi solita ab omnibus fieri renuntiatione, spectaculis quoque abrenuntiare fideles, moris fuisse, Salvianus tradit his verbis [2]: « In spectaculis enim quædam apostatatio fidei est, et a symbolis ipsius et cælestibus sacramentis lethalis prævaricatio. Quæ est enim in baptismo salutari Christianorum prima confessio? Quæ scilicet, nisi, ut renuntiare se diabolo et pompis ejus, atque spectaculis et operibus protestentur? etc. » Plura idem inculcat de ejusmodi abrenuntiatione in baptismate fieri solita. Cæterum haud putamus eamdem ritus formam in Ecclesia Catholica ubique fuisse servatam; siquidem eadem renuntiationis verba cum crebro a sanctis Patribus repetita sciamus ipsorum scriptis, nihil tamen apud eos de renuntiando spectaculis: scimus vero sanctum Cyrillum in prima Mystagogica oratione sub pompis inclusisse spectacula, idemque alios itidem interpretatos esse: secundum quam quidem communem verborum interpretationem, addita in Ecclesia Gallicana, ubi Salvianus agebat, illa verba, *Et spectaculis*, existimamus. Sed de his hactenus; haud enim longius digredi patitur suscepta narratio.

37. Porro ad hoc ipsum tempus pertinet, quod hoc ipso anno (ut superius demonstratum est) cum

[1] Tertul. de Spect. c. 26. — [2] Salv. de Provident. Dei, lib. VI.

adhuc quærerentur ad necem a Plautiano adversariarum partium conscii, (ut ex Spartiano [1], atque ex iis quæ de eadem re ipse [2] conscripsit, proditum est) ipse Tertullianus librum Apologeticum pro Christianis ad Urbis antistites elucubravit; quod et scite Pamelius definivit, demonstrans eos longe errare, qui ad alia tempora, etiam post Severi obitum, illum rejiciunt. Sed assentiri non possumus eidem dicenti Commentarium illum scriptum fuisse Carthagine. Nam cum ad magistratus Romanos, ipsos (ut ait [3]) Romani imperii antistites, sese eum elaborare dicat, ac plurima de iis, quæ Romæ agerentur, sæpius ingerat, deque vanitate Romanorum deorum narrationem inculcet; hæc mox inter alia adjicit [4] : « Sed nova jam Dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est; » paulo vero post : « Risimus, inquit, et nomen et formam, etc. » Indicans, hujusmodi deformem picturam ob oculos habuisse. Sunt multa quidem in eodem Commentario, quæ id ipsum æque demonstrent, si quis accurate cuncta perlegerit. Romæ igitur cum ipse ageret, et coram pro Christianis causam defendere, persecutione ingruente, minus tutum esse videret; ejusmodi defensionem ad antistites misit, suo tacito nomine; quod ipsemet satis significare videtur, dum in ejus exordio hæc post alia subdit : « Si denique (quod proxime accidit) domesticis indiciis nimis operata sectæ hujus infestatio obstruit viam defensioni; liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures vestras pervenire. »

38. Etsi hæc quæ Romæ agerentur in Christianos, dura et aspera videri poterant; potius tamen præludia quædam persecutionis, et velitationes ferocioris belli fuerunt. Nam ad hanc diem nullum a Severo (ut dictum est) adversus Christianos fuerat promulgatum edictum; quod post bellum Parthicum fuisse editum, Spartianus [5] est auctor, abhinc scilicet triennium. Quam ob causam jure idem auctor in Apologetico, quem hoc anno diximus esse scriptum, hæc ait [6] : « Ceterum de tot exinde principibus usque ad hodiernum divinum humanumque sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum; at nos e contrario edimus protectorem. » Perseverasse autem ejusmodi Romæ excitatam semel adversus Christianos persecutionem, Victoris papæ martyrium fidem facit. Sed et complures alios pariter fideles necatos tum fuisse credi potest.

[1] Spartian. in Severo. — [2] Tert. in Apol. c. 35. — [3] Idem ibid. c. 1. — [4] Idem ibid. c. 16. in fin. — [5] Spartian. in Severo. — [6] Tertul. in Apol. c. 5.

39. Sed quispiam jure fortasse mirabitur, quo modo accidere potuerit, ut imperatore nesciente, et quodammodo invito, tam ingens persecutio Christianos Romæ agentes vexaverit anno præsenti, atque futuro? Meminisse oportet quod diximus, relictum a Severo imperatore fuisse Urbis regimen Plautiano, Antonini socero; cujus tanta fuit auctoritas, ut licet aliquid Severus imperasset, inscio tamen vel invito Plautiano quis facere non auderet : quod testatur Dio, qui de immensa ejus sævitia juncta potentiæ hæc ait : « Interea (nempe absente Severo) Plautianus, cujus erat apud Severum magna auctoritas, quique præfecti potestatem habebat, eratque omnium hominum potentissimus, morte affecit magnum numerum privatorum hominum et optimatum; » et post multa de ejus avaritia enarrata, hæc subdit : « Quanquam et illud addendum videtur, centum cives Romanos nobiles viros domi ab eo occisos esse; id quod nemo nostrum antequam ipse moreretur, intellexerat. Quibus ex verbis percipi potest, quanta fuerit hominis perversitas, atque potentia; » Hæc et alia de eo Dio [1], qui præsens hæc omnia spectabat oculis. Sed quomodo scelestissimus homo patratæ cædis pœnas dederit, occisus a genero, idem Dio pluribus narrat. Hujus igitur concilio et auctoritate hoc anno Christianos esse Romæ vexatos, nemo poterit dubitare, nam eo invito nemo tam sæva tamque aspera præsumpsisset. Illorum vero, quos Dio refert occisos, magnam partem fuisse Christianorum, existimamus. Severum autem se excusasse de tanta civium cæde, quod ipse nequaquam jussisset, auctor est Spartianus [2]. Est id plane consentiens iis quæ de eodem Severo imperatore ad Scapulam scribit Tertullianus [3] his verbis : « Sed et clarissimas feminas et clarissimos viros Severus hujus sectæ esse sciens, non modo non læsit, verum et testimonio exornavit, et populo furenti in eos palam restitit. » At de iis quæ ad hunc annum spectant, jam satis.

[1] Dio in Severo. — [2] Spartian. in Severo. — [3] Tertul. ad Scapul. c. 4.

Anno periodi Græco-Romanæ 5692. — Olymp. 244. an. 3. — Urb. cond. 952. — Jesu Christi 199. secundum Baronium 201. — Zephyrini papæ 3. — Severi imp. 7. Caracallæ imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *P. Cornelius Anullinus II.* et *M. Aufidius Fronto*, ex duabus Inscriptionibus Onuphrianis.

2. *Caracalla Augustus dictus.* — Antoninus Caracalla Augustus, et Geta Cæsar anno præcedenti renuntiati fuere; ad quem etiam annum pertinent

munerum editiones, et congiarium populo datum, ut ibidem ostendimus. Nec ad rem facit nummus Severi, quem ex Ligorio recitat Baronius, in cujus antica legitur : SEVERUS PIUS AUG. P. M. TR. P.XI. in postica : LIBERALITAS V. Nummus enim ille anno CCIII, quo Severus decennalia celebravit, et rursus congiarium dedit, percussus.

3. *Tertullianus componit librum* de Corona militis. — Ad num. 2. Liber *de Corona militis* anno Christi ducentesimo secundo, in quem Severi decennalia incidebant, in lucem editus videtur. Hoc enim ejus initium : « Proxime factum est. Liberalitas præstantissimorum imperatorum expungebatur in castris, etc., » id est, milites donativum accipiebant, et nomina eorum qui illud acceperant, expungebantur ex catalogo. Quæ liberalitas ad quinquennalia Caracallæ anno CCI peracta, revocanda videtur. Paulo post : « Mussitant denique tam longam et bonam pacem periclitari ; » quod nempe miles christianus coronam lauream ex more, donativum accepturus, in capite gestare nollet. Ex quo liquet, librum illum scriptum in pace Ecclesiæ, quæ jam longa fuisset, sed quæ jam in periculum adducebatur. Ecclesia vero post decimum imperii Severi annum fere semper vexata, et ante annum CCII nullam persecutionem sustinuit. Cœpta autem eo anno, et quidem a militibus, ut postea Diocletianea. Ex quo constat, librum *de Spectaculis,* quem Baronius anno CCIV elucubratum credidit, ante annum CCII publicatum fuisse; cum in libro *de Corona militis* expressis verbis citetur. In libro vero *de Idololatria*, cap. 13, Tertullianus ait : « De spectaculis autem et voluptatibus hujusmodi suum jam volumen implevimus. » Quare tam liber *de Idololatria*, quem Baronius anno CCIV compositum arbitratur, quam liber *de Corona militis*, scripti fuere post librum *de Spectaculis*, et ante annum CCII quo persecutio decreta. Baronius in Annalibus putat, Tertullianum, cum scriberet librum *de Corona militis*, Romæ præsentem fuisse, non autem Carthagine longe positum, eumque declarare se de præsenti tempore loqui, voce illa iterata, *nunc nunc*, quæ in eo libro legitur. At nullus veterum Tertullianum Romæ versatum esse scripsit. Nec refert, quod Hieronymus in lib. de Scriptoribus Ecclesiast. dicat, « invidia et contumeliis clericorum Romanæ Ecclesiæ ad Montani dogma » dilapsum esse, cum clerus Romanus eumdem absentem injuriis lacessere potuerit, ut recte observavit eruditissimus abbas Ludovicus *du Four*, in Tertulliani lectione versatissimus.

4. *Plautianus Severum imp. per Orientem comitatus est.* — Ad num. 20 et seqq. Herodianus, lib. 3, cap. 9, postquam locutus est de iis, quæ Severus imperator anno præcedenti Romæ egit, ait : « Igitur aliquandiu Romæ moratus, exercitum in Orientem eduxit. » Quod hoc anno factum, recte a Baronio scriptum ; saltem nihil in contrarium hactenus adductum. Sed quod addit, reliquisse Severum Romæ, qui omnium curam ageret, Plautianum, cujus filiam Caracallæ filio suo dederat in uxorem, quique Christianos persecutus est, in eo cardinalis eruditissimus profecto hallucinatur. Nam Dione, lib. 75, et Herodiano, lib. 3, testibus, Plautianus præfectus prætorio erat, qui imperatorem ea ætate expeditionem bellicam administrantem semper comitabatur, eique, ut *Conestabilis* Francorum regi arma tractanti, de more aderat. Præterquam quod tanta gratia Plautianus apud Severum pollebat, « et Severus ipse ei ita permiserat omnia, ut ille imperatoris, ipse præfecti loco esset. Quidquid enim diceret aut ageret Severus, id ille perspectum habebat, » inquit Dio, lib. 75, qui paulo post subdit : « Patiebaturque illum recipi in potiora diversoria, resque ad victum necessarias meliores habere et copiosiores. Itaque cum aliquando Nicææ, quæ mea est patria, mugilem postularet, quos maximos ille fert lacus, misit qui a Plautiano peterent, acceptum ab eo ad se perferrent. » Et postea Dio disertis verbis asserit, Plautianum Tyanis, quæ urbs Cappadociæ, ægrotantem a Severo visitatum fuisse. Hanc in rem doctissimus cardinalis Norisius me per litteras monuit, extare egregiam inscriptionem apud Gruterum, pag. CCLXX, 6, quæ licet in principio et in medio mutila, si tamen, ut debet, suppleatur, Plautianum utriusque imperatoris (Severi nempe et Caracallæ) *per omnes expeditiones eorum* semper comitem fuisse magis constabit.

IMP. M. AURELI. ANTONINI. AUG
PII. FELICIS. PONTIFICIS. CONS
IMP. L. SEPTIMI. SEVERI. AUG. PII. FELICIS
PONTIFICIS ET PARTHICI. MAXIMI COS. III. NURUI
FILIAE

PONTIFICIS. NOBILISSIMI. PR. PR. NECESSARII
AUGG. ET. COMITIS. PER. OMNES. EXPEDITIONES. EORUM.
T. STATILIUS. CALOCAERUS. NOMENCL
CUM. STATILIO. DIONYSIO. TRIB. LEG. XVI FLAVIAE
ET. STATILIO. MYRONE. DISSIGNATORE. SCAENAR
FILIIS. ET. STATILIO. DIONYSIO. DISCIPULO. FICTORUM
PONTIFICUM. C. C. V. V. NEPOTE. SUO
AMPLA. BENEFICIA. DE. INDULGENTIA
AUGUSTORUM. SUFFRAGIO PATRIS. EIUS
CONSECUTUS.

Dedicata inscriptio *Plautillæ* Antonini Caracallæ uxori, Severi imperatoris nurui, et Plautiani præfecti prætorio filiæ, idque anno Christi CCIII, quo Antonini et Plautillæ conjugium peractum, vel saltem anno CCIV. Quare cum in ea inscriptione, cujus initio Plautillæ et in medio Plautiani nomina supplenda, dicatur Plautianus comes *per omnes expeditiones eorum*, utriusque nempe Augusti, manifeste apparet, Plautianum præfectum prætorio, Romæ a Severo in Orientem proficiscente, relictum non fuisse. Porro, ideo nomen Plautiani et Plautillæ ejus filiæ erasum, quia, ut prodit Spartianus in Severo, cap. 14 : « Plautianum ex amicissimo, cognita ejus vita, ita odio habuit, ut et hostem publicum appellaret, et depositis statuis ejus per orbem terræ gravi eum insigniret injuria. » Severus sc.

5. *Caracalla Plautillam duxit uxorem.* — Neque Antoninus Plautillam ante annum CCIII uxorem duxit, ut diserte tradit Dio ipso libri 76 initio, ubi post narrata Severi imperatoris decennalia eo anno exhibita, inquit : « Eodem anno celebratæ sunt nuptiæ Antonini filii Severi, et Plautillæ Plautiani filiæ. » Imperatores et eorum filios annis decennalibus aut id genus festis destinatis, nuptias de more celebrasse, multa exempla passim in hoc opere indicanda demonstrant. Extat Antonini Caracallæ nummus, in quo legitur : ANTON. P. AUG. PON. TR. P. V. COS. in postica : PLAUTILLAE. AUGUSTAE. Cernitur caput Plautillæ. Mediobarbus pag. 286 ait, nuptias Plautillæ anno CCII peractas, ultra Dionem, eum nummum testari. At Dio contrarium asserit, ostenditque, tribunitiam potestatem quintam Caracallæ eo in nummo memoratam de tribunitia potestate quinta exeunte, non vero de eadem ineunte intelligendam esse. Error Mediobarbi viri clarissimi, cui multum litteræ debent, ex eo procedit, quod ipse existimet, Severum anno CCII decennalia edidisse, et Plautillam Antonino filio copulasse, annoque CCIII vicennalia vota suscepisse. Et tamen uno eodemque tempore vota decennalia soluta fuisse, ac vicennalia suscepta, certum et indubitatum, uti in Dissert. Hypat. monstravi. Ex quibus tandem omnibus consequens est, Plautianum hoc anno Severum in Orientem secutum esse, nondum illum *Plautillam* filiam Antonino Augusto, in matrimonio collocasse, neque Romæ Christianos vexasse.

6. *Tertullianus Apologeticum suum componit.* — Christianorum persecutio ante annum CCII decreta non fuit. Quare cum Tertullianus Apologeticum suum, persecutione ubique jam a multo tempore flagrante, ut ex ipsomet Apologetico colligitur, scripserit, longe tardius præstantissimum illud opus promulgatum, et quidem, ut conjicere licet, anno ducentesimo quinto, quo Antoninus imperii Cæsarei decennalia celebravit, quove persecutio, quæ usque ad mortem Severi fere duravit, magis sævit. Existimavit Baronius, eam Apologiam Romæ scriptam, et ad senatum missam. Verum, *Romani imperii antistites in ipso fere vertice civitatis* præsidentes *ad judicandum*, senatum non designant, ut cardinalis eruditissimus putat, sed præsides provinciarum, ut ipsemet Tertullianus testatur in fine illius operis, ubi ait : « Sed hoc agite, boni præsides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaveritis, cruciate, torquete, damnate, atterite nos. » Et ubicumque eosdem alloquitur, *præsides* semper appellat, uti et in libro primo ad Nationes cap. 2. Librorum autem ad Nationes, Apologeticus compendium est, cum iisdem argumentis innitatur, et eadem facta in utroque opere recitentur. Imo, cap. 2 Apologetici, non ad senatum, sed ad senatusconsultorum executores et ministros sermonem convertit : « Nisi enim fallor, leges malos erui jubent, non abscondi : confessos damnari præscribunt, non absolvi. Hoc senatusconsulta, hoc principum mandata definiunt. Hoc imperium, cujus ministri estis, etc. » Denique se neque senatum alloqui, neque Romæ scribere, sed Carthagine, testatur cap. 45, quando ait : « Deum, non proconsulem timentes. » Quare *civitatis* nomen, ipso Apologiæ initio memoratum, non de Roma, quæ non *civitas*, sed *Urbs* ab antiquis vocari solet, verum de Carthagine intelligenda, ut recte vidit eruditissimus abbas Ludovicus *du Four*, qui hæc mecum communicavit. Ex his manifeste patet, persecutionem per hæc tempora adversus Christianos suscitatam non fuisse ; cum Plautianus in Oriente cum Severo fuerit, et liber Apologeticus longe post hunc annum lucem viderit ; quibus tamen duobus tantum fundamentis fretus Baronius, quando eam hoc anno recruduisse existimavit.

VICTORIS ANNUS 9. — CHRISTI 202.

---

1. *Acta martyrum Scillitanorum.* — Christi annus ducentesimus secundus adscribitur Fastis, Claudio Severo et Aufidio Victorino consulibus. Extant proconsularia Acta martyrum Scillitanorum,

qui sub eodem consulatu Claudii, et proconsule Saturnino Carthagine passi habentur, digna quidem quæ ad verbum hic intexantur; ut ex iis, quæ certa atque explorata habentur, martyrum Actis, cætera quæ vel non scripta vel aliquando scriptorum memoria commendata, depravata tamen et corrupta, vel penitus periere, intelligere valeamus. Descripsimus ea ex vetustissimo codice, qui apud nos est, cognito et emendato; ex Vaticana enim bibliotheca duo alia æque vetusta nacti sumus exemplaria. Posuimus in margine variam lectionem, in textu autem quam putavimus fideliorem. Sed recenseamus jam ipsa, eadem qua scripta habentur styli veneranda simplicitate :

2. « Existente (al. præstante, al. præsente) Claudio (al. Claudiano) consule, quarto decimo kalendas Augustas, Carthagine metropoli, statuto forensi conventu, præceperunt magistratus adstare sibi Speratum, Narzalem, Cittinum, Donatam, Secundam, et Vestinam. Et adstantibus eis, Saturninus proconsul dixit : Potestis veniam a dominis nostris imperatoribus Severo et Antonino promereri, si bono animo conversi fueritis ad deos nostros. Speratus dixit : Nos minime aliquando malum fecimus; neque iniquitatem sequentes, in peccatis egimus operationem, nec aliquando cuiquam maledixiimus, sed male suscepti a vobis, gratias egimus semper. Quamobrem Dominum verum et regem adoramus. Saturninus proconsul dixit : Et nos electi sumus, et mitissima est elegantia nostra ; et juramus per genium domini nostri imperatoris, et pro salute illius intercedimus, quod et vos facere debuistis. Speratus dixit : Si tranquillas adhibeas mihi aures tuas, dicam mysterium mansuetudinis. Saturninus proconsul dixit : Dicente (al. incipiente) te de mysterio, non inferam mala : tantum jura per genium regis nostri. Speratus dixit : Ego imperatoris mundi genium nescio, sed cælesti Deo meo servio, quem nullus hominum vidit, nec videre potest. Ego enim nec furatus sum aliquando ; sed quodcumque emam tributum do, quoniam cognosco eum dominum meum ; sed adoro Dominum meum Regem regum, et omnium gentium Dominum. Saturninus proconsul dixit : De cætero a tumultu garrulitatum quiescite, et accedentes sacrificate diis. Speratus respondit : Illa est mala concitatio, quæ facit homicidium, et falsam accusationem adversus aliquem. Saturninus proconsul ad alios conversus dixit : Nolite furoris hujus insipientia participes fieri, sed timete potius regem nostrum, obedientes præceptis ejus. Cittinus dicit : Nos non habemus alium quem timeamus, nisi Dominum Deum nostrum, qui est in cælis. Saturninus proconsul dixit : Detrudantur in carcerem, ponantur in ligno in diem crastinum.

3. « Sequenti die Saturninus proconsul sedens pro tribunali, eos præsentari jubet. Qui cum adstitissent, dicit ad feminas : Honorate regem nostrum, et sacrificate diis. Tunc Donata dixit : Honorem quidem Cæsari tanquam Cæsari; Deo autem nostro honorem et orationem offerimus. Stans Vestina dixit : Et ego christiana sum. Secunda similiter dixit : Et ego credo in Deo meo, et volo in ipso esse; diis autem tuis non servimus, neque adoramus. Saturninus proconsul, auditis his, præcepit eas servari (al. separari). Advocatis viris, dixit Sperato : perseveras ut christianus sis ? Speratus dixit : Etiam persevero : et omnes audite, quia christianus sum. Audientes omnes qui cum illo retenti fuerant, consenserunt confessioni illius, dicentes : Sumus et nos pariter christiani. Saturninus proconsul dixit : Nec liberationem, nec remissionem vultis ? Speratus respondit : In certamine justo nulla est remissio : fac quod vis. Nos enim pro Christo gaudentes morimur. Saturninus proconsul dixit : Qui sunt libri, quos adoratis legentes ? Speratus respondit : Quatuor Evangelia Domini nostri Jesu Christi, et epistolas S. Pauli apostoli, et omnem divinitus inspiratam Scripturam. Saturninus proconsul dixit : Spatium trium (al. triginta) dierum tribuo vobis, ut resipiscatis. Speratus dixit : Christianus sum, et omnes qui mecum sunt; et a fide Domini nostri Jesu Christi non discedimus; fac quod vis.

4. « Proconsul videns etiam ipsorum mentis stabilitatem, et fidei firmitatem, dedit in eos sententiam per exceptorem, dicens sic : Speratum, Narzalem, Cittinum, Veturinum, Felicem, Acyllinum, Lætantium, Januariam, Generosam, Vestinam, Donatam, et Secundam, christianos se esse confitentes, et imperatori honorem et dignitatem dare recusantes, capite truncari præcipio. Hæc cum essent ex tabella recitata, Speratus et qui cum eo erant omnes dixerunt : Deo gratias conferimus, qui dignatur nos hodie martyres accipere in cælis pro confessione sua. His dictis, ducti sunt; et flexis genibus unanimiter, cum iterum gratias Christo agerent, truncata sunt singulorum capita. Consummati sunt Christi martyres mense Julio, die septimo decimo, et intercedunt pro nobis ad Dominum nostrum Jesum Christum, cui honor et gloria cum Patre et Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen. » Hucusque Scillitanorum martyrum Acta, quæ magnam consensionem habere noscuntur cum iis, quæ ex Tertulliano de hoc anno scripta mox dicturi sumus.

5. Accidisse videtur, ut non christianitatis aperta causa, quod nondum lege principis edicta persecutio esset; sed majestatis prætextu, quod imperatorem nollent venerari, hi martyres tenti fuerint; et indulgentiam eisdem fuisse pollicitam, si jurarent per genium Cæsaris. Magnum plane videbatur illis ejusmodi jusjurandum; adeo ut dicat Minutius Felix [1], gravius existimatum apud eos per genium regis, quam Jovis genium, pejerare. Ad hujusmodi juramentum his temporibus consuevisse gentiles magistratus adigere Christianos, demonstrant illa Tertulliani verba in Apologetico [2], quibus ait : « Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarum; ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus geniis. Nescitis genios dæmonas dici, etc., » et ad Scapulam [3] sequenti anno

[1] Minut. in Octavio. — [2] Tert in Apol. c. 32. — [3] Idem ad Scapul. c. 2

scribens (ut dicemus) demonstrat, quod, qui jurarent per genios imperatorum, arguerentur illis esse fideles; nam ait : « Sed iidem ipsi, qui per genios eorum in pridie usque juraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant et voverant, qui Christianos sæpe damnaverant, hostes eorum sunt reperti. Christianus nullius est hostis, nedum imperatoris. » Hæc Tertullianus. At de juramento Christianorum plura in futurum.

6. Idem quoque auctor in eodem ad Scapulam libello, ejusdem Saturnini proconsulis, cujus mentio habetur in recitatis nuper Actis, qui primus omnium Severi tempore Carthagine persequi aggressus est Christianos, meminit; sed et quid ei ob hoc scelus accciderit, addit, sic dicens [1] : « Vigellius Saturninus, qui primus hic gladium in nos egit, lumina amisit : » idemque paulo superius, ob christianum sanguinem fusum, excrescentibus imbribus, homines gravia passos esse testatur, his verbis : « Cæterum et imbre anni præteriti quid commeruerit genus humanum apparuit, cataclysmum scilicet et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum. » His namque prodigiis Deus cohibere aggressus est efferatam in Christianos rabiem persecutorum. Sed cum nec iis valuerit coerceri, alia magis horrenda addidit, quæ tamen sequenti anno sub proconsule Scapula facta esse declarat. At de his suo loco agemus.

7. *Abagarus rex Severo præsto est.* — Hoc eodem anno Severus imperator agens cum exercitu adversus Parthos, Abagarum regem Osrhoenorum (quem christianum existimant, ex ejusque progenie genitum, quem Edessæ regem Thaddæus apostolus ad Christi fidem perduxit) ad se venientem recepit in gratiam; ab eodemque auxiliariis acceptis copiis feliciter Parthicum bellum confecit. Sed hæc pluribus Herodianus [1].

[1] Tertul. ad Scapul. c. 3.

[1] Herodian. lib. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5693. — Olymp. 244. an. 4. — Urb. cond. 953. — Jesu Christi 200. secundum Baronium 202. — Zephyrini papæ 4. — Severi imp. 8. Caracallæ imp. 3.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *Ti. Claudius Severus III*, et *C. Aufidius Victorinus*, ex Inscriptione Onuphriana. In fastis Cæsareis Severus effertur cum nota numerali III.

VICTORIS ANNUS 10. — ZEPHYRINI. 1. — CHRISTI 203.

1. *Victoris papæ martyrium et statua.* — Anno Domini ducentesimo tertio, Annio Fabiano et Nonio Muciano coss., vigesima octava die Julii, Victor papa auspicatus jam annum decimum sui pontificatus per mensem unum et dies viginti octo, martyrio coronatur, sepeliturque in Vaticano juxta corpus sancti Petri. Quod autem ad numerum annorum sedis Victoris, æque consentit Eusebius [1], dum ait, circa nonum annum Severi imperatoris, substitutum Zephyrinum in locum illius. Sed in ejus Chronicon mendum irrepsit, ubi cum ponatur Victor sedisse annis decem, tamen successio Zephyrini ponitur ejus anno octavo. De eodem autem Victore, præter illa quæ dicta sunt de celebrationis Paschæ tempore ab eo stabilito, et de Concilio ea de causa Romæ celebrato, hæc habentur in libro de Romanis Pontificibus : « Hic constituit, ut necessitate faciente, ubicumque inventus fuisset quicumque hominum ex Gentibus veniens, sive in flumine, sive in mari, sive in fonte, sive in stagno baptizaretur (tantummodo christianæ credulitatis confessione declarata), integer efficeretur christianus » : et paulo post : « Hic fecit

[1] Euseb. lib. v. c. 27.

ordinationes duas per mensem Decembrem, creavit presbyteros quatuor, diaconos septem, episcopos per diversa loca numero duodecim. »

2. Inter alios episcopos a Victore recens institutos fuit S. Felicianus, quem præfecit Ecclesiæ Fulginatensi; qui eam egregie curans, post multos labores atque ærumnas in ejus administratione et conversione infidelium toleratas, pro digna mercede in persecutione Decii, martyrii corona donatus est; quo illustratus honore, anniversaria die ejus memoria in Ecclesia celebratur. Rursus vero hæc ibidem de Victore in fine: « Cessavit episcopatus ejus dies undecim: » hæc ibi.

3. *Zephyrinus papa.* — Sic itaque ordinatio Zephyrini facta est octava Augusti die, de quo hæc ibidem: « Zephyrinus natione Romanus, ex patre Abundio; sedit annos octo, menses septem, dies decem. » Sed de annis in fine pontificatus ejus agemus. Inopia scriptorum, res magni momenti, nempe martyrium Victoris pontificis, et alia hujus temporis sub sævissimo Plautiano Ecclesiæ Romanæ certamina obvoluta ferme silentio cogimur præterire; cum magis delegerimus perpauca certa fide signata describere, quam quævis veritate nutantia scriptis reddere. Sed ad res imperatorum transmigret oratio.

4. *Geta Cæsar.* — Eodem anno Severus in Syriam victor rediens, Antoninum filium in sequentem annum consulem designavit. Hæc Spartianus[1]; qui sibi repugnat, dum refert, hoc tempore imperium collatum eidem Antonino, et Getam Cæsarem dictum; nam ea de Antonini imperio facta esse ante bellum Parthicum, cum ipse superius, tum Herodianus qui sui temporis historiam scripsit, affirmant. Quod autem addit his Spartianus, eidem Severo imperatori decretum fuisse a senatu Judaicum triumphum; cum bellum Judaicum a Severo gestum nemo reperiatur qui illud scriptis prodiderit; pauca quædam quæ ex diversis locis de clade Judæorum a Severo illata colligi potuerunt, superius anno quinto ejusdem imperii secundum Eusebii Chronicon descripsimus.

5. *Persecutionem in Africa excitat Scapula proconsul, cui Tertullianus epistolam scribit.* — Quod vero ad res pertinet Occidentis; hoc ipso anno Saturnino Africæ proconsuli subrogatus est Scapula, qui persecutionem ab illo in Christianos excitatam incrementis majoribus propagavit. Licet enim nullo imperatoris edicto adhuc Christiana religio vexaretur; nam in hanc usque diem Severus imperator favere visus est Christianis, ut ipsum Tertullianum[2] ad eumdem Scapulam scribentem affirmare diximus; tamen præsides, qui in Christianos infensissimi erant, nacti imperatoris absentiam, in eos crudelius agebant; non quidem christianitatis titulo eos exagitantes, sed potius (quod sæpius dictum est) crimine majestatis, quod hostes essent imperatoris. Equidem Tertullianus tum in Apologetico, tum etiam ad Scapulam scribens, totus pene in iis esse videtur, ut Christianos eo carere crimine, atque erga imperatorem fideles esse demonstret; eamque in eos objicientes calumniam fortissime redarguit atque refellit.

6. Porro idem Tertullianus hoc anno Roma Carthaginem rediens; quod ibi fecerat, ad pontifices scribens Apologeticum pro fidei christianæ defensione, illud ipsum Carthagine præstitit scribens ad Scapulam proconsulem libellum declamatorium potius quam supplicem, quo violentos illius impetus sisteret, sævitiamque retunderet. Id quidem hoc anno factum esse, inde primum deducimus, quod constet libellum illum ante persecutionem per Severum excitatam, fuisse conscriptum. Nam in eo ejusdem imperatoris meminit, non ut persecutoris, sed potius ut Christianorum fautoris. Persecutionem vero ab eo excitatam fuisse anno sequenti, omnes affirmant; quamobrem id minime accidere potuisse, post annum præsentem, satis liquet. Rursum vero nec superiori contingere valuisse; ex eo constat, quod eo anno sub consulatu Claudii (ut dictum est) Saturninus agebat proconsulem Africæ, non autem Scapula, de quo est sermo. Cæterum ante superiorem annum, agente Severo in Occidente, et de Christianis bene merente, nullum ausum fuisse illis negotium facessere, satis superius ejusdem Tertulliani testificatione est declaratum. Ex his igitur multis necessariisque assumptionibus satis colligi potest, hoc anno Tertullianum ad Scapulam eum dedisse libellum, id quidem et Pamelius, vir eruditus, æque sentit eo Commentario quo Tertulliani vitam conscripsit.

7. Quod vero pertinet ad eumdem Scapulam proconsulem hoc anno agentem in Africa; hunc illum existimo Scapulam, cognomento Tertyllum, ad quem in provincia præsidem extat rescriptum divi Marci et Commodi imperatorum[1]. Eumdem namque esse, ex munere, proximo tempore, et nomine conjicere posse conceditur. Hic quippe Plautiani (ut dicemus) penes quem erat summa rerum, accepto mandato, ut in eos, qui majestatis crimine suspecti essent, animadverteret; ea occasione (ut Romæ acciderat) in Africa eodem nomine adversus Christianos persecutionem movit. Cum autem ipso sui magistratus ingressu Mavilum Adrumeticum christianum hominem damnasset ad bestias, mox quædam sunt secuta immensa prodigia; de quibus idem auctor hæc subdit[2]: « Tibi quoque optamus admonitionem solam fuisse, quod cum Adrumeticum Mavilum ad bestias damnasses, et statim hæc vexatio subsecuta est. »

8. Sed quænam fuerit illa vexatio, paulo superius his verbis insinuat, ac primum de anni præteriti cataclysmo: « Cæterum et imbre anni præteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit, cataclysmum scilicet, et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum. Et ignes qui supra mœnia Carthaginis proxime pependerunt per noctem, quid minati sint, sciunt qui viderunt. Et pristina tonitrua quid sonaverint, sciunt qui obduruerunt.

[1] Spartian. in Severo. — [2] Tertul. ad Scapul. c. 4.

[1] L. divus Marcus. ff. de offic. Præsid. — [2] Tertul. ad Scapul. c. 3.

Omnia hæc signa sunt imminentis iræ Dei, quam necesse est, quoquo modo possumus, ut et annuntiemus, et prædicemus, et deprecemur interim localem esse : universalem enim et supremam suo tempore sentient, qui exempla ejus aliter interpretantur. Nam et sol ille in conventu Uticensi, extincto pene lumine, adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati positus in suo hypsomate et domicilio. Habetis astrologos. » Hæc ipse.

9. Ex his itaque, puto, aliisque signis, quæ immanis persecutio toto orbe edicto Severi mox consecuta est, rumor ille apud fideles omnes increbuit (quod tradit Eusebius[1]) Antichristum appropinquasse, ac proinde mundi interitum brevi affore. Sed neque his deterritus Scapula adhuc persequi cessavit; quod Tertullianus illis verbis declarat : « Et nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis. » Quod igitur ea potissimum causa, qua Romæ magistratus adversus Christianos sævirent, Scapula Carthagine eos exagitabat, nimirum quod viderentur esse rebelles imperatori; Tertullianus ad eum scribens, eamdem (ut fecerat in Apologetico) primo loco egregie confutat ac refellit. Porro quod mandatum (ut dictum est) a Plautiano de insequendis imperii perduellibus Scapula accepisset, Tertullianus[2] in hunc modum eum admonuit : « Potes et officio jurisdictionis tuæ fungi, et humanitatis meminisse, vel quia et vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo quo modo ipsi vos contra mandata faciatis, ut confessos (nempe se esse christianos) negare cogatis. Adeo contitemini innocentes esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, jam ergo innocentiam expugnatis. » Hæc ipse.

10. Ut autem eum a cœpto consilio retrahat, terrorem primo incutit; non eorum tantum quæ obvenissent prodigiorum, sed et exemplo aliorum præsidum qui olim in Christianos sævissent, et valde graviter mulctati fuissent. Sed primum de malo quod sub Hilariano olim proconsule fuerat in Africa consecutum, cum etiam in sepulcrorum Christianorum areas ethnici impetum fecissent, hæc habet[3] : « Doleamus necesse est, quod nulla civitas impune latura sit sanguinis nostri effusionem. Sicut et sub Hilariano præside, cum de areis sepulturarum nostrarum acclamassent : Areæ non sint. Areæ ipsorum non fuerunt, messes enim suas non egerunt; » ac post nonnulla alibi relata, hæc de præsidibus : « Possumus æque et exitus quorumdam præsidum tibi exponere, qui in fine vitæ suæ recordati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos. Vigellius Saturninus, qui primus hic gladium in nos egit, lumina amisit. Claudius Herminianus in Cappadocia, cum indigne ferens uxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solusque in prætorio suo vastatus peste, cum vivus vermibus ebullisset : Nemo sciat, aiebat, ne spe gaudeant Christiani. Postea cognito errore suo, quod tormentis quosdam a proposito suo excidere fecisset, pene christianus decessit. Cæcilius Capella in illo exitu Byzantino, Christiani, gaudete, exclamavit. Sed et qui videntur sibi impune tulisse, venient in diem divini judicii. »

11. Rursum vero multorum præsidum, qui jussi persequi Christianos dissimulassent, ac mitius cum eis egissent, subdit exempla, sic dicens[1] : « Quanti autem præsides et constantiores et crudeliores dissimulaverunt ab hujusmodi causis? Ut Cincius Severus, qui Thistri ipse dedit remedium quo modo responderent Christiani ut dimitti possent. Ut Vespronius Candidus, qui christianum quasi tumultuosum civibus suis satisfacere dimisit. Ut Asper qui modice vexatum hominem, et statim dejectum, nec sacrificium compulit facere; ante professus inter advocatos et assessores, dolere se incidisse in hanc causam. Pudens etiam missum ad se christianum, in elogio concussione ejus intellecta, dimisit, scisso eodem elogio; sine accusatore negans se auditurum hominem, secundum mandatum.

12. « Hæc omnia tibi et de officio suggeri possunt, et ab eisdem advocatis, qui et ipsi beneficia habent Christianorum, licet acclament quæ volunt : nam et cujusdam notarius, cum a dæmone præcipitaretur, liberatus est, et quorumdam propinquus, et puerulus. Et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut a dæmoniis, aut valetudinibus remediati sunt?» Subdit mox de Severo imperatore, qui a christiano homine oleo curatus esset, sed de ea re nos superius.

13. Demum admonet, ut cesset inquirere, quantum enim periculum foret, omnes, qui essent Carthagine, Christianos velle perquirere, ac de iisdem quæstiones exercere, indicat his verbis[2] : « Quid ipsa Carthago passura est decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse et tui ordinis viros et matronas, et principales quasque personas, et amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce Carthagini, si non tibi : parce provinciæ, quæ visa intentione tua, obnoxia facta est concussionibus et militum et inimicorum suorum cujusque. » Hæc idcirco, quod cum semel innotuisset præsidem Christianos persequi, mox omnes Gentiles, effuso agmine, in eos magno furore impetum facere, prædari, atque necare solerent. Cæterum haud extingui persecutione Christianam religionem, sed ex ea fœcundo germine propagari potius, his ad calcem positis verbis declarat : « Nec tamen deficiat hæc secta, quam tunc magis ædificari scias, cum cædi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, et inquirere accenditur quid sit in causa : et ubi cognoverit veritatem et ipse statim sequitur. » Hæc ipse.

14. Porro hoc anno cœptam in Africa persecu-

[1] Euseb. lib. VI. c. 2. — [2] Tertul. ad Scapul. c. 4. — [3] Idem Ibid. c. 3.

[1] Tertul. ad Scapul. c. 4. — [2] Ibid. c. ult.

tionem, quo hæc scribebat Tertullianus, certum est; nec amplius vivente Severo, quievisse nullum est dubium; nam sequenti anno promulgato ab ipso Severo imperatore in Christianos edicto, sævius ipsa furere cœpit. At quod hoc anno a Scapula proconsule agi cœptum est, mandato addito, ab aliis quoque Africæ provinciæ præsidibus est severius actitatum. Idem enim Tertullianus [1], cum scriberet ad eum pro Christianis libellum, de his quæ alii præsides agere inciperent, tradit his verbis : « Nunc a præside legionis, et a præside Mauritaniæ vexatur hoc nomen, sed gladio tenus, sicut a primordio mandatum est animadverti in hujusmodi. Sed majora certamina, majora sequuntur præmia; crudelitas vestra, gloria est nostra. » Hæc ibi. Sed quod dicit, A primordio hoc mandatum; certum est ex his quæ dicta sunt, id non a Severo imperatore, verum a Plautiano factum esse, liberas absentia principis nacto habenas imperii : qui nomine læsæ majestatis tum Romæ, tum alibi, immanem Christianorum carnificinam exercuit. Hæc eadem autem persecutione urgente (sed quo potissimum anno, incertum est), idem Tertullianus ad martyres [2] in carcere constitutos egregiam orationem conscripsit, qua inter multa hæc ibi etiam enumerat mortis genera, quibus Christiani frequentius affici solerent, cum ait : « Timebit forsitan caro gladium gravem, et crucem excelsam, et rabiem bestiarum, et summam ignium pœnam, et omne carnificis ingenium in tormentis. » At de martyribus in Africa passis dicturi sumus inferius opportuniori loco. Jam ad alia interea divertamus, quæ hoc eodem ferme tempore facta esse noscuntur.

15. *De Symmachi interpretatione S. Scripturæ.* — Severi siquidem temporibus factum est (licet annus certus describi nec valeat) ut post Aquilam Ponticum atque Theodotionem Symmachus novam divinæ Scripturæ interpretationem ediderit; quam fuisse duplicem testatur S. Hieronymus [3], qui de eodem Symmacho ait, nequaquam interpretando reddidisse verbum ex verbo, sed sententias ex sententiis, et sensum ex sensu. Fuisse Symmachum genere

[1] Tertul. ad Scapul. c. 4. in fin. — [2] Idem. ad Mart. c. 4. — [3] Hieronym. in Hierem. c. 32.

Samaritam, auctor est Epiphanius [1], qui de eo hæc scribit : « Hic ex numero sapientum qui sunt apud eos, cum non reperisset fidem apud propriam gentem, principatus studio ægrotans, et contra propriam tribum indignatus, accedit ad Judæos, et fit proselytus, ac circumciditur secunda circumcisione. » Quo modo autem id fieri soleat docet. Verum S. Hieronymus hunc fuisse ex christiano ebionitam, sæpe [2] testatur. Intulit hanc interpretationem ad communem Ecclesiæ utilitatem una cum aliis in sua Hexapla Origenes, hancque post Aquilæ versionem posuit, ac post eam quæ erat Theodotionis. At de his alias agemus inferius.

16. *Hæretici Symmachiani et Patriciani.* — Apud plerosque antiquos auctores mentio habetur de Symmachianis hæreticis, non quod a Symmacho interprete deriventur (nam id quidem apud neminem testatum reperi), sed quod fuerit germen Marcionis quidam Symmachus, a quo Symmachiani; prout ea quæ Philastrius [3] scribit significare videntur; licet a Patricio quodam Symmachum institutum fuisse tradat. De utroque enim hæc narrat, ac primum de Patricio in hæc verba : « Patriciani a Patricio quodam, qui fuit Romæ, dicti sunt; hi carnem hominis non a Deo factam asserunt, sed a diabolo arbitrantur. Hanc etiam contemnendam, et modis omnibus abjiciendam decernunt, ut etiam ultro quidam de eis sibi mortem conferre non dubitarint. Symmachiani discipuli istius, eadem (al. contra) sentientes in omnibus, non sperantes judicium, vitiis sæcularibus et carnalibus concupiscentiis prædicant serviendum. » Sed diversi generis Symmachiani illi esse videntur, qui apud Ambrosium [4] ita descripti habentur : « Omnis credens in Christum, et observans legem factorum, male intelligit Christum; sicut et Symmachiani, qui ex Pharisæis originem trahunt; qui servata omni lege, christianos se dicunt, more Photini Christum non Deum et hominem, sed hominem tantummodo definientes. » Hæc auctor, quibus demonstrat, diversos esse hos Symmachianos a prioribus, majoremque habere cum Symmacho interprete convenientiam.

[1] Epiph. de mensur. et ponderib. — [2] Hieron. in Apolog. advers. Ruff. præfat. in Esdr. et in Job. — [3] Philastrius c. 63. 64. — [4] Apud Ambros. præfat. in epist. ad Gal.

Anno periodi Græco-Romanæ 5694. — Olymp. 245. an. 1. — Urb. cond. 954. — Jesu Christi 201. secundum Baronium 203. — Zephyrini papæ 5. — Severi imp. 9. Caracallæ imp. 4.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *L. Annius Fabianus*, et *M. Nonius Mucianus*, ut ex duabus Inscriptionibus Onuphrianis patet.

2. *Persecutionis initium.* — Caracalla imperii Cæsarei quinquennalia dedit. Auctor Chronici Alexandrini ait : « His coss., rursum vexati Christiani,

multique pro Christo vitam posuere. » Ubi adverbium *rursum* ad persecutionem, quæ sub M. Aurelio sæviit, referendum, cum usque ad sequentem annum Severus edictum adversus Christianos non promulgarit. Quare is scriptor anno uno persecutionem antevertit, ideoque hac in re non audiendus.

3. *Quinquennalia imperii Cæsaræi Caracallæ.* — Porro Caracallam hoc anno ea solemnia exhibuisse, elicitur ex Spartiano in Severo, cap. 15, ubi postquam victorias Parthicas hujus imperatoris narravit, eumque Parthicum nomen meruisse dixit, subjungit : « Ob hoc etiam filium ejus Bassianum Antoninum, qui Cæsar appellatus jam fuerat, annum decimum tertium agentem, participem imperii dixerunt milites. Getam quoque minorem filium Cæsarem dixerunt : eumdem Antoninum, ut plerique in litteras tradunt, appellantes. Harum appellationum causa donativum militibus largissimum dedit, concessa omni præda oppidi Parthici. Inde in Syriam rediit victor, et Parthicum deferentibus sibi patribus triumphum, filio concessit, ut triumpharet, cui senatus Judaicum triumphum decreverat. Deinde cum Antiochiam transisset, data virili toga filio majori, secum eum consulem designavit, et statim in Syria consulatum inierunt, » kalendis nempe Januariis anni ducentesimi secundi. Sed Spartianus Caracallæ nuncupationem Augusteam cum imperii ejus Cæsarei quinquennalibus perperam confundit; imo a se ipso manifeste dissentit, nisi eo in loco de quinquennalibus Caracallæ sermonem habeat, cum jam cap. 14 scripserit, Caracallam Romæ a patre dictum Augustum fuisse, eique imperatoria insignia decreta, ut jam supra explicavi. Natus erat Caracalla anno Christi centesimo octogesimo octavo, die sexta Aprilis. Dio enim, lib. 78, asserit vixisse eum annos triginta novem, et Spartianus in Severo, cap. 6, testatur Caracallam eodem die et natum et mortuum. Quare præsenti anno decimum tertium ætatis annum Caracalla absolvit, et decimum quartum ingressus est, ideoque toga in quinquennalibus et id genus festis imperatorum filiis dari solita, ei maturata est. De more enim annum decimum quintum incipientibus ea eisdem concessa. In Dissert. Hypat., pag. 222, ex nummo Severi inscripto *Trib. Pot.* IX in postica, *Vota suscepta* X intuli, Severum duo decennalia aliaque id genus festa edidisse, alia deducta ab eo tempore, quo ab exercitu, vivente adhuc Didio Juliano, dictus est imperator, alia ab eo, quo eidem successit; sed certum est, Severum unica decennalia celebrasse, meque nimis festinanter scribentem aversam illam nummi partem ad aliam anticam pertinentem male conjunxisse; de quo monendus fuit lector, ut errorem illum caveat.

4. *Triumphus Judaicus Caracallæ.* Quoad triumphum Judaicum, recte a Spartiano cum virili toga Caracallæ concessa copulatur. Quemadmodum enim in quinquennalibus et id genus festis, filiis principum toga data, sic et triumphi acti, nisi consulto ad eam pompam exhibendam consulatum ordinarium capesserent. Monterchius V. C. in Rarioribus maximi moduli Numismatis, pag. 49, nummum græcum Caracallæ producit in postica inscriptum : ΠΕΡΙΝΘΙΩΝ. Β. ΝΕΩΚΟΡΩΝ, id est, *Perinthiorum bis Neocororum.* Cernitur Caracalla in quadrigis triumphalibus, altera manu sceptrum, altera lauream gestans : a tergo stat Victoria coronam in caput imperatoris attollens. Currum antecedit pegma cum trophæo inter duos captivos, quod quibusdam arcus triumphalis videri queat; sed quod Monterchius credit unum esse ex ferculis seu feretris, quæ in pompa triumphali circumferri solebant. Est hoc itaque monumentum triumphi Antonini Caracallæ, quem ei permisit Severus pater. Perinthii propter beneficia ab eo accepta hunc triumphum celebrarunt, et iterum facti Neocori statuas erexerunt, atque ludos sacros Actios, Pythios in honorem Severi et Caracallæ celebratum iri decreverunt, ut liquet ex alio nummo apud Monterchium pag. 152. Porro Neocororum titulus solebat tribui præcipuis civitatibus, quæ curam gerebant sacrarum pomparum et ludorum solemnium, qui in honorem imperatoris edebantur. Alioquin Neocori seu Æditui, qui templa et res sacras curabant, dicebantur.

5. *Obitus Victoris PP.* — Victor papa ad Deum migravit anno centesimo nonagesimo septimo. In Chronico enim Damasi legitur : « Victor annis novem, mensibus duobus, diebus decem... » cætera corrosa, sed ex auctiori Chronico veterum Pontificum consules supplendi : « Sedit annos decem, menses duos, dies decem. Fuit a consulatu Commodi V et Glabrionis, usque Laterano et Rufino. » Codex Palatinus annos etiam decem, menses duos, dies decem Victori assignat, sicut et Catalogus Nominum Apostolicorum, nisi quod loco *menses duos*, habent *mensem I.* Quare Chronicon Damasi, Codex Palatinus et Chronicon auctius veterum Pontificum errant quoad annos, menses et dies : Codex vero Nominum Apostolicorum circa annos et dies, non vero circa mensem, quem dicit fuisse unicum, licet erret in die emortuali, quem dicit fuisse XX *Aprilis*, sicuti et in Martyrologio Hieronymiano legitur. Verum, cum in Eleutheri obitu Victoris initium die XII mensis Junii anni centesimi octogesimi quinti collocaverimus, liquet Victorem sedisse annos duodecim, mensem unum, dies sexdecim, numeranda a die, quo sedere cœpit, usque ad diem, quo sepultus est. In Martyrologio quidem Hieronymiano, et in Catalogo Nominum Apostolicorum natale ejus legitur ad diem XX mensis Aprilis, sed standum auctiori Chronico veterum Pontificum, in quo habetur : « Sepultus est juxta corpus B. Petri V kalend. Augusti, et cessavit episcopatus dies undecim. » Obiit itaque Victor die XXVIII mensis Julii anni CXCVII. Verum, ut jam monui, per duo priora Ecclesiæ sæcula quot mensibus ac diebus supra annos Pontifices Romani sederint, vix sciri potest, numeris in Catalogis expressis fere semper corruptis, et duratione interpontificii incerta. Victorem papam martyrem fuisse, quod tradit Baronius, nullus antiquorum dixit.

6. *Victoris PP. epistolæ.* — Duæ Victori Decretales attribuuntur, viris eruditis suspectæ. Prima est ad Theophilum, non Alexandriæ, sed Cæsareæ episcopum, ut primus error sit in inscriptione. Inchoat vero cum verbis Leonis primi epistola 53 juxta veterem ordinem, habetque plura loca ex eodem Leone desumpta. Secunda epistola est ad universos Africæ episcopos, et iterum incipit cum verbis Leonis primi epist. 4 : « Semper enim in æterno consilio Dei, mansit humani generis, etc. » habetque locum Isaiæ 24 ex versione S. Hieronymi. Victori successit Zephyrinus.

7. *Liber Tertulliani ad Scapulam.* — A num. 5 ad 15. Liber Tertulliani ad *Scapulam* proconsulem Africæ scriptus, dum persecutio adversus Christianos flagraret, et ea jam diu durasset. Nam *Vigellius Saturninus primus* in Africa *gladium in nos egit*, inquit Tertull. in eo libro, cap. 3. Hunc secutus est *Minucius Firmianus,* de quo mentio in Actis SS. Perpetuæ et Felicitatis. Minucium excepit *Hilarianus*, de quo sermo est tam in Libro ad Scapulam, quam in laudatis Actis. Præter hos Tertullianus ibidem cap. 4 meminit quatuor aliorum proconsulum, qui sæviente persecutione in Africa fuerant, nempe *Cincii Severi*, *Vespronii Candidi*, *Asperi* et *Pudentis*. Quare *Scapula*, qui post illos Africam administravit, nonnisi sub persecutionis fine in eam provinciam missus. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, pag. 110, existimat librum ad Scapulam post mortem Caracallæ compositum fuisse, quod Tertullianus, cap. 4, postquam nominavit *Proculum* Christianum Severo imperatori carum, ait : « quem et Antoninus optime noverat, lacte christiano educatus. » Quæ verba neminem sanæ mentis putat Scaliger de Antonino Caracalla vivente scribere Tertullianum potuisse. Possinus in Notis ad Passionem SS. Perpetuæ et Felicitatis, Scaligeri sententiam laudat, additque, *Holstenium* autumasse librum ad *Scapulam* sub *Macrino* scriptum, et a Macrino clericos vexatos testari Sulpicium Severum, qui tamen de Maximino, non vero de Macrino loquitur. Sed, ut pateat, viros doctissimos falli, Tertulliani locus integer hic recitandus : « Ipse Severus pater Antonini Christianorum memor fuit. Nam et Proculum christianum Euhodiæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisivit, et in palatio suo habuit usque ad mortem ejus : quem et Antoninus optime noverat lacte christiano educatus. » Ex quibus verbis liquet quidem, Proculum jam demortuum, quando liber ad Scapulam publicatus est; sed inde recte non inferri posse, Severum et Antoninum, qui eodem tempore regnarunt, e vivis tunc excessisse; id quidem recte de Severo dici posset, si Antoninus nonnisi post ejus mortem imperasset, sed cum in consortium imperii adscitus fuerit, existimandum, Tertullianum utroque imperatore adhuc vivente, hunc librum in lucem emisisse, idque ipso fine imperii Severiani. Ex his porro liquet, martyrium SS. *Perpetuæ* et *Felicitatis* anno CCII contigisse, anno sc. secundo persecutionis. Secundo *Dodwellum* in Dissert. XI Cyprianica de Paucitate Martyrum, ubi arbitratur persecutionem Severi brevem fuisse, hallucinari : cum tot proconsules, ea durante, in Africa fuerint. Liber Tertulliani *ad Martyras* compositus Carthagine grassante persecutione, sicut et liber *de Testimonio Animæ*. In 2 cap. lib. ad Martyras legitur : « Judicia denique non proconsulis, sed Dei sustinet mundus. » Quare tunc Christiani vexabantur. Tertullianus cap. 3 libri ad Scapulam ait : « Nam et sol illo in conventu Uticensi extincto pene lumine adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati positus in suo hypsomate et domicilio. » Observavit *Antonius Lalovera*, die undecimo Aprilis anni CCII novilunium eclipticum Uticæ in Africa, ut videre est apud Possinum laudatum. Verum Tertullianus non de hac eclipsi solari, si tamen bene computata, sed de aliqua alia intelligendus.

8. *Symmachus floret.* — Ad num. 15 et seq. Auctor Chronici Alex. sub sequentis anni consulibus scribit, illis temporibus *Symmachum* tertiam edidisse Scripturæ sacræ interpretationem.

ZEPHYRINI ANNUS 2. — CHRISTI 204.

1. *Persecutione per Severi edictum grassante, Antichristi putata adesse tempora.* — Ducentesimo quarto Christi anno Severus Augustus, cum adhuc esset (ut testatur Spartianus [1]) in Syria, tertium iniit consulatum collegamque habuit Antoninum filium Augustum, quando de persecutione Christianorum promulgavit edictum, Judæosque circumcidi prohibuit. Id quidem Spartianus paucis narrat his verbis : « In Syria pater et filius consulatum inierunt. Post hæc, dato stipendio cumulatiore militibus,

[1] Spartian. in Severo.

Alexandriam petiit. In itinere Palæstinis plurima jura fundavit. Judæos fieri sub gravi pœna vetuit; idem etiam de Christianis sanxit. » Hæc Spartianus. Eusebius [1] etiam atque S. Hieronymus [2] hoc anno decimo imperatoris Severi excitatam hanc communem omnibus persecutionem affirmant. Vetitos per Severum atque senatum Christianorum conventus affirmare quoque videtur Tertullianus [3], dum hæc habet in commentario de jejuniis : « Nisi forte in senatusconsulta et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. » Quintam hanc Orosius [4] numerat, Severus [5] autem sextam.

2. Porro eo furore hæc persecutio grassari cœpit, ut jam omnes (quod dictum est) existimarent Antichristi adventum appropinquasse. Quod quidem Eusebius [6] (dum agit de Juda horum temporum scriptore ecclesiastico) narrat his verbis : « Eodem tempore Judas alius scriptor in septuaginta hebdomadas a Daniele descriptas commentarios edidit, inque illis temporum ordinem ad decimum annum imperii Severi tradidit : qui etiam scriptor, propterea quod persecutionis tumultus contra nos excitatus multorum mentes tam graviter perturbaret, Antichristi adventum, omnium ore atque sermone jactatum, jam tum appropinquare arbitratus est. » Movisse quoque videtur stomachum Severo ad persecutionem fidelium excitandam, quod intelligeret, nobilissimam omnium Ægypti præfecturam Augustalem administrantem Philippum jam christianum redditum esse. Hic erat Eugeniæ pater, de qua superius facta est mentio ex Actis ejusdem Eugeniæ, quæ a majoribus fuisse recepta docuimus; licet aliqua illis accesserint, quæ corrigenda esse alias diximus. Ad hunc enim, qui jam christianus et Christianorum studiosissimus erat, a Severo imperatore missa legitur epistola in hæc verba :

3. *Præclarum Philippi Ægypto præfecti martyrium, aliorumque Ægyptiorum.* — « Qui nos quidem præcessit divinissimus Augustus, cum te sciret cultorem deorum, et honoris eorum studiosissimum, ipse quoque magnum tibi præbuit magistratum, et tanquam regem potius quam præfectum elegit præsidem Ægypti, nec te, quandiu vixit ab eo jussit revocari magistratu, sed cum vitæ tempore tibi esse demensum. Nos autem tibi et hunc honorem consecravimus (al. conservavimus), et non paucos alios adjecimus : sed hæc quandiu fuisti diis amicus. Quoniam vero nunc de te jactatum est in vulgus, quod in religione deorum sis mutatus, et proinde nec nobis bene velis jubemus, ut aut insistendo prioribus, in honore permaneas; aut si deorum cultum repudiaveris, cesses etiam gerere magistratum, quin etiam facultatum subeas ablationem. » Hucusque Severus ad Philippum.

4. Haud adeo mirum videri debet, tam diu Philippum in ejus muneris functione perseverasse; cum enim ea maximi omnium momenti esset Augustalis dicta præfectura quam veluti Romani imperii obsidem sibi Augustus servaverat, nec quempiam senatorum ad eam mitti debere sanciverat, sed ex equestri ordine aliquem virum optimum, qui nullas unquam principatus amore turbas ciere posset; nactus semel quempiam fidelissimum virum, ea præfectura dignum, imperator haud facile dimovebat, quod paci et securitati Romani imperii id expedire potissimum sciret, cum Ægyptii essent omnium studiosissimi novarum rerum, atque levissimi animi ad concitandas turbas et rebellandum. Sed hæc Dio pluribus [1]. Quod autem ea epistola Severus dicat : « Te tanquam regem potius quam præfectum, elegit Ægypti præsidem, » illud plane comprobat, quod in hæc verba scribit Tacitus [2] : « Ægyptum jam inde a divo Augusto equites Romani obtinent loco regum. Ita visum expedire provinciam aditu difficilem, annona fœcundam, superstitione ac lascivia discordem, et nobilem, et insciam legum, ignaram magistratuum domi retinere. » Hæc ille. Sed de Augustali Ægypti præfectura in Notationibus [3] ad Romanum Martyrologium pluribus actum est.

5. Severus igitur haud æquo animo ferre potuit, christianum hominem tam insignem, tantique ponderis gerere magistratum, qui nutu posset universum imperium commovere; nec putavit in reliquo posse imperatori fidelem esse, qui deorum Romanorum desertor esset effectus. Quod ergo sic Ægypti præfectus a cultu patrio ad Christianos defecisset, totamque rursus Ægyptum ejusdem religionis hominibus refertissimam sciret; ne in amovendo eum a magistratu aliquis tumultus oriretur, ipsum cum filiis in Ægyptum profectionem instituisse putamus, licet aliam causam, nempe visendi Ægyptum, prætexuisse visus esset, de qua sic Spartianus [4] : « Jucundam sibi peregrinationem hanc propter religionem dei Serapidis, et propter novitatem animalium vel locorum fuisse Severus ipse postea semper ostendit. » Porro ut sibi Ægyptiorum conciliaret animos, auctor est Dio [5] concessisse Severum, ut non amplius equitem Romanum, sed senatorem præfectum Augustalem haberent Ægyptii. Sed et Antonius Augustus, Severi filius (ut idem auctor tradit) eosdem Ægyptios inter Romanos senatores allegit. At de Philippo Augustali præfecto jam cœptam prosequamur historiam.

6. His illum ab imperatore acceptis litteris morbum simulasse, tradunt Acta; cum sic decumbens, secreto quæ supererant sibi facultates erogavit in pauperes, ad martyrium eo modo præparans sibi viam. Ex quibus quid ad Severum ipse rescripserit, de cultu Christianorum sectando immota animi sui sententia, facile est conjectari : cum Severus e vestigio, qui illi succederet, Terentium miserit. Sed quod Lætum Eusebius [6] nominat, idem fortasse Terentius Lætus dictus est. Hic cum Alexandriam pervenisset,

[1] Eusebius in Chron. et lib. VI. c. 2. — [2] Hieron. in Script. Eccl. in Orig. c. 54. — [3] Tertul. in comment. de Jejun. c. 13. — [4] Oros. lib. VII. c. 17. — [5] Sever. lib. II. — [6] Euseb. lib. VI. c. 6.

[1] Dio hist. Rom. lib. LI. — [2] Tacit. lib. XVII. — [3] Rom. Martyrolog. die 20 Octobr. — [4] Spartian. in Severo. — [5] Dio histor. Rom. lib. LI. — [6] Euseb. lib. VI. c. 2.

nihil antiquius habuit (puto ex Severi voluntate) quam ut Philippo necem inferret; quod cum minus libere exsequi sibi liceret, ob populi in eum studia; clanculum rem aggressus, missis domum sicariis sic occidit. Sed ne Philippi cædes in invidiam novi præsidis redundaret (ut composita res erat) idem præses sicarios detrusit in carcerem; quos demum, populi sedato tumultu, ex Severi rescripto libere abire jussit. Claudia autem ejus uxor orbata viro, una cum Eugenia filia ac cæteris liberis Alexandria recedens. Romam regressa est. Hic finis Philippi, cujus dies anniversaria idibus Septembris in ecclesiasticis antiquis [1] tabulis descripta est.

7. Sed in Actis illud corrigendum, quod dicitur, factum fuisse episcopum Alexandrinum. De eodem quoque hallucinati sunt [2], qui putarunt hunc eumdem fuisse cum Philippo imperatore. Quod vero Eusebius, de martyribus in Ægypto passis agens, nullam de Philippi hujus martyrio mentionem habuerit; inde fortasse accidit, quod cum necis ipsius causa præteriit; quod enim a sicariis clam occisus esset, nec publica aliqua, quæ sciretur, Christiani nominis confessio præcessisset, ab eo prætermissus esse videri potest : cum alioqui permulta majoris quoque momenti ab eo (ut in singulis fere annis videre est) esse silentio prætermissa, nullum sit dubium.

8. Sed quæ ipse de iis quæ tunc acciderunt in Ægypto, scriptis memoriæ prodiderit, hic opportune reddamus : « Postquam, inquit [3], Severus acerbam et gravem contra Ecclesias persecutionis tempestatem excitaverat, tametsi a Christi athletis viriliter pro pietate certantibus ubique pæne gentium præclara martyrii et insignia certamina conficiebantur; tamen Alexandria multo maxima eorum frequentia et multitudine omnino abundavit. Ex Ægypto enim et universa Thebaide egregii præ cæteris Christi pugiles delecti, eo tanquam ad maximum et celeberrimum stadium, in quo pro Dei amore strenue decertarent, amandabantur, qui quidem ob patientissimam tolerantiam, quam in variis tormentorum et mortis generibus ostendebant, coronis cælestibus et flosculis plane eximiis contextis a Deo benigne redimiti sunt. In quorum numero fuit Leonides, Origenis pater; qui capite tandem abscisso, filium tum admodum adolescentem post se orbum reliquit. » Hæc de Leonide Eusebius, qui et apud Suidam [4] episcopus fuisse legitur. Quid vero ad eum, cum ob Christi confessionem detineretur in carcere, scripserit Origenes, hortans eum ad subeundum martyrium, agereque constantissime; et qualis ac quantus ejusdem adhuc adolescentuli fuerit martyrii suscipiendi ardor accensus, usque adeo ut vix a matre multis artibus potuerit cohiberi; idem Eusebius [5] describit his verbis, ab ipso auspicatus persecutionis exordio :

9. *Origenis pueritia, indoles et primordia eruditionis.* — « Ea quidem certe, quæ ab ipsis (ut dicitur) incunabulis ab Origene gesta sunt, videntur digna, quæ posterorum memoriæ commendentur. Nam cum Severus jam decimum imperii sui annum ageret, et Lætus Alexandriæ et reliquæ Ægypti præfecturam obtineret, et Demetrius nuper tum post Julianum ibidem Ecclesiarum episcopatum adeptus fuisset, et persecutionis ardor quotidie magis magisque incenderetur, et fere infiniti coronis decorarentur martyrii; tantus amor, tantaque martyrii cupiditas animum Origenis, cum adhuc valde tenera esset ætate, occupavit, ut prope se ultro offerret periculis, et alacri ac propenso studio in certamen insiliret, irrueretque. Ac jam parum aberat quin per martyrium vitam deseruisset; nisi mater, divina quadam et cælesti providentia, quæ illum ad maximam plurimorum utilitatem servabat incolumem, impulsa, enixe ejus cupiditati ad necem adeo incitate percurrenti obstitisset. Ipsa enim verbis primum supplex orabat, ut materni erga se amoris misericordiam caperet. Ubi autem eum, cum jam intelligeret patrem prehensum carcere custodiri, cupidius ad mortem properantem animadverteret (toto enim impetu et animi conatu tum ad martyrium ferebatur), omni ejus vestitu clam ablato, et in interiores quosdam ædium recessus abdito, domi eum manere necessario coegit. Iste autem, cum ardens illa præter ætatem ad martyrium propensio magis magisque inflammaretur, adeo ut quiescere non posset, ad patrem, ubi aliud nihil agere liceret, litteras, quibus eum ad martyrium impelleret, misit; in quibus eum his fere vocibus adhortatus est : « Obfirma te, pater, martyrium fortiter sustine, nec aliud quicquam nostra causa molire. » Hæc Eusebius, qui et de paterno olim studio in reprehendendo puerum magna ingenii vi se pennis Icariis in sublime nimium efferentem, ac de aliis quæ ad ejus puerilem educationem et scientiarum disciplinam spectant, hæc subdit.

10. « Omnium autem ante liberalium artium et politioris doctrinæ studium, eum sacris litteris instituendum exercendumque tradidit; ac sententias aliquot, quas ei cum ad verbum ediscendas, tum memoriter coram ipso recitandas præscripserat, ab illo in dies singulos exegit. Istud vero munus non animo invito puer obiit; imo vero attentissimo studio suas in eo defixit cogitationes, adeo ut non satis ei videretur, simplices, apertos, et tanquam in proclivi positos sacrarum litterarum sensus eruere, sed aliquid altius pervestigare, et jam in ea ætate interiores et magis reconditas intelligentias curiose elicere voluerit; usque eo, uti patri non nihil negotii facesseret, dum accurate sciscitabatur, quid hæc vel illa Scripturæ divinitus inspirata sententia vellet indicare. Unde pater, quanquam specie et vultu illum coram reprehendere præ se tulit, admonens ne quid supra ætatis suæ captum, neque ulterius quam apertus Scripturæ sensus ferebat, indagaret; tamen animus illius tacitus apud se explebatur jucundissima voluptate, et maximas Deo omnium

[1] Martyrol. Rom. ea die. — [2] Cedren. in Maximino. — [3] Euseb. lib. VI. c. 1. — [4] Suid. in ver. Orig. II. — [5] Euseb. lib. VI. c. 2.3.

bonorum auctori agebat gratias, quod fuisset pro sua clementia et bonitate dignatus, eum talis filii patrem efficere. Jam vero puero dormienti illum sæpe numero adstitisse, ejusque pectus stragulis denudasse ferunt; atque illud, perinde ac si sacer Dei spiritus idem ipsum sibi tanquam templum consecrasset auguste et cum reverentia osculatum esse; seque pro tali prole beatum et felicem existimasse. » At cujus ætatis Origenes esset cum orbatus est parente, hoc scilicet anno, idem mox sic subdit [1] : « Origenes cum vix adhuc decimum septimum ætatis suæ annum complevisset post patris martyrium una cum matre et aliis sex fratribus minoribus natu orbus relictus fuit. » Hæc de Leonide et Origene Eusebius. Cætera autem, quæ tum de Origene, tum de ejusdem discipulis in Ægypto martyrium passis idem auctor conscripsit, opportunius sequenti anno enarrabimus.

11. *Clemens Alex. pro Christianis agit.* — At non gladio tantum, sed et lingua ipsi Gentiles, qui erant Aleandriæ, fideles persequebantur : jactantes nimirum, Christianos esse genus hominum non solum cæteris diis, sed suo ipsorum Deo, quem colunt, invisos; quippe, qui velit suos tot tantaque pati, nec eis morientibus suppetias ferat, et alia ejusmodi : adversus quos hæc Clemens [2], qui his temporibus docebat Alexandriæ : « At, inquiunt, si Deus vestri curam gerit; cur patimini persecutionem, et morte afficimini? An ipse vos eis tradit? Nos autem non sic existimamus velle Dominum, ut in casus incidamus; sed prophetice prædixisse ea quæ essent eventura : fore scilicet ut propter nomen ejus pateremur persecutionem; ut occideremur, ut suspenderemur. Quamobrem noluit nos pati persecutionem, sed ea quæ passuri sumus, prius significavit, per eam quod sint ventura prædictionem, exercens ad tolerantiam, qui promisit hæreditatem. Quanquam non soli, sed cum multis supplicio afficimur. At illi, inquiunt, cum sint malefici, jure luunt pœnas. Ergo vel inviti nobis justitiam suo testimonio tribuunt, qui injuste propter justitiam punimur. » Et paulo post : « Quamvis autem non faciamus injuriam, tanquam tamen injuriam facientes non intuetur judex. Neque enim nostra novit, neque vult scire; quodam enim inani præoccupato, abripitur præjudicio; quocirca etiam judicatur. Nos ergo persequuntur, non ut qui nos esse injustos deprehenderint, sed quod nos vitæ humanæ injuriam facere existiment, eo quod simus christiani; et ipsos, inquam, qui sic vitam instituimus, et alios, quos adhortamur, ut vitam degant similem. Cur autem, inquiunt, cum vos persequantur, nihil vobis affertur auxilii? Quid enim (quod ad nos quidem attinent) nobis fit injuriæ, cum morte dissolvamur ituri ad Dominum, et veluti ætatis vitæ sustinentes mutationem? Si autem sapuerimus, eis gratias habebimus, qui præbuerint occasionem celeris migrationis, testimonium feramus propter dilectionem. » Hæc et alia Clemens; qui his temporibus haud segniter laboravit, sed ad Gentes scripsit luculentam orationem, qua de falsitate deorum Gentium accuratissime disputavit; ac demum, ut ad Christum venirent, omnes vehementer hortatus est.

12. *Speciale Severi rescriptum adversus Romæ Christianos.* — Cum autem generale adversus Christianos Severus edictum promulgasset, speciale etiam rescriptum dedit Romam, quo jussit, ut urbanam gerens præfecturam cognosceret de illicitis collegiis, nempe de christianis conventibus, ne cogi ea sineret. Partem enim ejusmodi Severi rescripti Ulpianus [1] his verbis recitat : « Divus Severus rescripsit, eos etiam qui illicitum collegium coisse dicantur, apud præfectum Urbi accusandos. » Cætera autem quæ ad Severi persecutionem spectant, dicemus inferius annis singulis, rationi semper temporum ex instituto inservientes.

[1] Euseb. lib. VI. c. 3. — [2] Clem. Alex. Strom. lib. IV.

[1] L. I. in fin. ff. de offic. Præf. Urb.

Anno periodi Græco-Romanæ 5695. — Olymp. 245. an. 2. — Urb. cond. 955. — Jesu Christi 202. secundum Baronium 204. — Zephyrini papæ 6. — Severi imp. 10. Caracallæ imp. 5.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 8. Coss. *L. Septimius Severus Aug. III*, et *Aurelius Antoninus Caracalla Aug.* Sumptus hic ab utroque imperatore consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, propter nempe Severi decennalia et imperii Augustei Caracallæ quinquennalia; utraque tamen in annum sequentem dilata, quod saltem de Severo negari non potest, ut tunc videbimus.

2. *Persecutio adversus Christianos.* — Persecutionem Severianam quamplurimos martyres fecisse, ostendit Eusebius lib. 6, cap. 1, qui ait : « Cum Severus persecutionem adversus Ecclesias excitasset, per omnes quidem ubique locorum Ecclesias ab athletis pro pietate certantibus, illustria sunt confecta martyria. Præcipue tamen Alexandriæ increbuerunt, etc. » Tum capite sequenti inquit : « Severo

annum imperii decimum agente, cum persecutionis ardentissimum flagraret incendium; atque innumerabiles martyrio coronarentur, Origenis animum adhuc admodum pueri tanta cupido occupavit martyrii, ut se periculis ipsis objiceret. » Dodwellus in Dissert. Cyprianica XI de Paucitate martyrum, num. XLI et sequent., perperam dicit, post VIII idus Apriles hujus Christi anni ortam esse persecutionem, quod ab eo die imperii sui natali tribunitiam pot. X inierit Severus: nam, ut in hoc opere ostendo, persecutiones annis decennalibus et id genus festis addictis a quocumque die vel mense indiscriminatim inchoatæ, quemadmodum et toto illorum annorum decursu urbes constructæ, templa ædificata dedicataque, et quæ ad principis gloriam conferre censerentur, peracta. Immerito etiam ibidem a viro doctissimo dictum: « Nec sane tantam fuisse, quantam innuit Eusebius martyrum multitudinem, ex ipsa Eusebii Historia facile colligimus. Nec enim multos ille recensuit, nec vero admodum multos significat a se esse prætermissos. » Nam catalogum Christianorum in hac persecutione pro Christi fide occisorum, texere non debuit Eusebius, sed quod sui muneris erat, diligenter executus est, diserte docens, *innumerabiles* martyrio coronatos fuisse, nominatimque proferens athletas, qui in majori numero ac existimatione habebantur. Gregorius Turonensis lib. I Hist., cap. 29, de S. Irenæo Lugdunensi episcopo, qui in persecutione Severiana martyrium fecit, loquens ait: « Veniente persecutione, talia ibidem (sc. Lugduni) diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine christiano: quorum nec numerum nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vetium Epagatum. »

3. Nec est quod dicat Dodwellus, Gregorium non esse auctorem coævum ac supparem. Is enim antiquitates Ecclesiæ Lugdunensis perspectas habebat, per aliquod tempus ea in urbe moratus cum Nicetio episcopo Lugdunensi avunculo suo, Actaque martyrum quæ ad nos non pervenerunt, viderat. Quod si Dodwellus solis scriptoribus coævis aut supparibus stare velit, neque Gregorium, neque alios auctores qui res ante sua tempora gestas descripsere, testes adhibere debet. Cui cum sese legi non adstricturum existimo. Sed, ut argumentum Dodwelli ab Eusebii silentio petitum magis evertatur, observandum cum Florentinio in Admonitionibus præviis ad Martyrologium Hieronymianum, admonit. 3, falli viros doctos, qui existimarunt *Eusebium* nihil aliud de martyribus scripsisse, quam quod in ejus Historia prostat. Nam Collectionem de martyribus sejunctim ab Historia composuisse manifeste liquet, tum ex lib. 4, cap. 14, ubi de *S. Pionio* lectorem plura cupientem ad proprium opus de Veterum Martyriis relegat; tum lib. 5, cap. 20, ubi de *Apollonio* senatore agit. Petierat a Gregorio Magno Eulogius Alexandrinus, « cunctorum martyrum gesta, quæ piæ memoriæ Constantini temporibus, ab Eusebio Cæsariensi collecta erant: » Sed S. Pontifex respondit, extare tantum Romæ codicem, *in quo nomen, locus et dies passionis* indicaretur. Volumen itaque et quidem amplum, Eusebius de Martyribus elucubrarat. Vide plura hac de re apud Florentinium citatum. Quid mirum itaque si paucos in Historia Eusebius martyres memoret, cum peculiare opus de illis composuisset?

4. *Persecutio Alexandriæ gravissima fuit.* — Historia Eusebii ex Chronico Alex. lucem accipit. In eo sub consulatu Caracallæ Aug. II et Getæ Cæsaris anno ducentesimo quinto gesto dicitur: « Horum consulatu Severus Alexandriam ingressus Christianos persequi cœpit, ex quibus multi ab Alexandria et Ægypto Augustamnica Thebaidem usque, pro Christo cæsi occubuere. » Ubi quæ sub primo Caracallæ consulatu, præsenti nempe anno, contigere, ad secundum ejus consulatum perperam revocantur. Ex Herodiano enim, Dione, et Spartiano liquet Severum ex Oriente anno sequenti reducem, illuc amplius non rediisse. Præterea Spartianus in Severo, cap. 17, ubi dixit, Severum cum Caracalla filio in Syria consulatum iniisse, præsenti videlicet anno, subdit: « Post hoc dato stipendio cumulatiore militibus, Alexandriam petiit. In itinere Palæstinis plurima jura fundavit. Judæos fieri sub gravi pœna vetuit. Idem etiam de Christianis sanxit. » Eo igitur tempore, quæ auctor Chronici Alexandrini narrat, perpetrata sunt. Eusebius in Historia, postquam paucis verbis persecutionis initium insinuavit, fuse et de industria disserit de iis, quæ Alexandriæ acta: auctor vero Chronici Alex. loquitur tantum de persecutione Alexandrinorum, quam ideo præsenti anno cœptam scribit, quando nempe Severus in eam urbem ingressus est. Quare certum videtur, auctorem Chronici Alex. sicut Severi Alexandriam ingressum, et Alexandrinorum persecutionem cum anno Christi CCV male copulavit; sic anno præcedenti perperam scripsisse, Christianos vexatos fuisse. Eusebius lib. 6, cap. 7, loquens de Juda scriptore christiano, qui sub Severo vixit, hæc habet: « Eodem tempore alius quoque scriptor Judas de septuaginta apud Danielem septimanis disserens, ad decimum usque annum imperii Severi supputationem perducit. Qui etiam decantatum illum Antichristi adventum jam tum imminere existimabat. Adeo commota tunc adversus nostros persecutio multorum animos vehementer conturbaverat. »

5. *Martyrium S. Leonidis.* — Ad num. 8 et seqq. Ex dictis liquet S. Leonidem Origenis patrem, currenti anno martyrium subiisse, idque X *kal. Maias*, ut in variis Martyrologiis ab Henschenio et Papebrocio in ejus Vita die XXII laudatis legitur. Male tamen ab utroque scriptum, Leonidis martyrium, quod Alexandriæ contigit, ad annum ducen-

tesimum circiter quartum revocandum, quæ Mariani Scoti sententia fuit. Nam in Chronologia Origeniana ab Eusebio minime discedendum.

6. *Origenis ætas.* — Eusebius lib. 6, cap. 2, de Origene ait : « Patre martyrii coronam adepto, ipse cum matre et parvulis fratribus, numero sex, orbus relictus est, annum agens ætatis septimum decimum. » Quare cum Leonides anno currenti martyrium fecerit, et Origenes septuagesimo ætatis anno obierit, liquet, hunc anno centesimo octogesimo quarto in lucem prodiisse, præsenti anno decimum septimum ætatis jam absolvisse, annoque ducentesimo quinquagesimo tertio e vivis excessisse ; cum Eusebius, qui in iis, quæ Origenem spectant, accuratissimus est, testetur, hunc paulo antequam Gallus et Volusianus interficerentur, quod anno CCLIII accidit ex hac vita migrasse. Vir clarissimus Daniel Huetius, qui magno labore Origenis vitam et opera explicavit, ideo Origenem anno CLXXXV natum scribit, quia mortem ejus in annum CCLIV confert. Verum Galli et Volusiani interitus ab anno CCLIII minime removendus; annique septuaginta, quos Eusebius Origeni tribuit, incompleti intelligendi. Valesius in Animadversionibus Eusebianis Origenis natale cum anno Christi CLXXXII non bene illigavit; sic enim Leonides occisus non esset, Origene XVII ætatis annum agente; nec Origenes paulo ante mortem Galli et Volusiani e vivis excessisset; quod tamen in dubium revocari non debet. Quare Eusebius citatus negligit menses aliquot, quibus Origenes supra annos XVII moriente patre natus erat.

ZEPHYRINI ANNUS 3. — CHRISTI 205.

1. *De consulibus et Severi in Parthos triumpho.* — Christi anno ducentesimo quinto, Plautianus Sillanus secundum in Geta Cæsar creati sunt consules. Quo anno primum a Severo factum est, ut consulatus suffecti cum ordinariis numerarentur, sicque ea ratione Plautianus, qui suffectum egerat consulatum, hoc anno creatus consul ordinarius, secundum consul positus sit. Quod quidem Dio [1] in Romanorum Historia testatur his verbis : « Octavius tametsi antea consularibus ornamentis decoratus fuerat, non tamen factus consul, suum consulatum secundum nuncupavit. Idque in simili re ab omnibus deinceps usque ad nostra tempora servatum est. Primus enim omnium Severus imperator cum Plautiano honores consulares tribuisset, cumque deinde in senatum adscriptum, eum consulem postea faceret, iterum consulem esse dixit ; idque exemplum alii deinde secuti sunt. » Hæc Dio : quæ a nobis idcirco posita sunt, quod horum ignoratione multæ possunt in Fastis consularibus suboriri difficultates.

2. Quibus sane consulibus Severus imperator una cum filiis ex Ægypto Romam rediens, de Parthis aliisque debellatis nationibus amplissimum triumphum duxit : erogatisque in milites prætorianos et populum tot aureis, quot imperasset annis, nempe decem, decennalia sui imperii celebravit; hoc quippe anno explevit decennium, atque undecimum auspicatus est annum : hæc Herodianus [2] atque Dio [3]. At nec de Severo illud omittendum ; hoc ipso anno, quo ejus potestas tribunitia secundum annos imperii habetur undecies repetita, ipsi arcum ejus triumphi ex senatusconsulto fuisse erectum ; insuper ab eo Pantheon, quod Trajani tempore ictum fulmine conflagrarat, in pristinum splendorem restitutum : quæ omnia inscriptiones in ipsis horum operum frontibus incisæ testantur : quas, ut perspicuas omnibus, et descriptas a plurimis, atque typis excusas, hic describere, otiosum putamus.

3. *Origenis Alexandriæ magisterium et in tempore persecutionis officia.* — Interim vero persecutio semel cœpta nequaquam cessavit; sed cum Romæ, tum alibi præsides provinciarum de Christianis exercebant carnificinam. Ponitur ab Eusebio [1] hoc anno illustris confessio Alexandri, illius nimirum qui postea vivente Narcisso (ut dictum est) adscitus est in sedem Hierosolymitanam. Quod item ad eamdem persecutionem spectare videtur, mira quædam de Origene narrat Eusebius ; nimirum qui anno præterito, quo pater ejus Leonides martyrio coronatus est, relictus esset (ut vidimus) annum agens decimum septimum, hoc anno, suæ videlicet ætatis decimo octavo publice profiteri cœpisse divinas litteras, atque adeo feliciter, ut complures ex suis discipulis promoverit ad martyrium. Rursum [2] de ipso scribit, ob proscriptionem bonorum paternorum egentem relictum, a locupletissima christiana muliere domi exceptum fuisse. Magnamque insuper sibi ex eo comparasse laudem ait, quod

[1] Dio lib. XLVI. — [2] Herod. lib. III. — [3] Dio in Severo.

[1] Euseb. in Chronic. — [2] Idem, lib. VI. c. 3.

prudentissime vitaret hæreticos; necessitateque etiam tunc compulsum, ac ardentissimo veritatis æstuantem zelo, ad docendum aperuisse ludum.

4. Nam « cum, inquit Eusebius[1], nemo jam Alexandriæ reliquus esset, qui ad populum in fidei principiis instituendum operam daret (omnes enim doctos terror et persecutionis minæ prorsus abegerant) nonnulli ex Gentibus Dei verbum audituri ad eum commeabant; quorum Plutarchum primum fuisse fertur, qui vita honeste et præclare transacta, mortem per beatum martyrium insigniter et gloriose oppetiit; secundum vero Heraclam germanum Plutarchi, qui cum præclarum vitæ, divinæ sapientiæ studio addictæ, et exercitationis pie specimen apud illum dedisset, post Demetrium Alexandriæ episcopatu donatus est. Origenes decimum octavum suæ ætatis annum jam agebat, cum scholæ christianæ institutionis præficiebatur: quo in munere exequendo, dum persecutionum violentia, Aquila Alexandriæ præfecturam gerente, vehementer ingravescebat, permagnas sane fecit progressiones. Quo quidem tempore etiam propter incredibilem humanitatem erga omnes sanctos martyres tum ignotos tum notos declaratam, et propensum de illis benemerendi studium, insignem cum primis et celebrem nominis splendorem apud omnes, qui fidem christianam profitebantur, consecutus est.

5. « Nam non solum iis, cum essent in vinculis, et ad postremam de illis pronuntiatam a judice sententiam responderent, usque præsto fuit; verum etiam postea, cum sancti illi ad necem abducerentur, magna libertate loquendi usus est, et se libenti animo periculis objecit; usque adeo, ut cum jam audacter et fidenti animo adventaret, et ingenue ac libere osculo charitatis sæpe sanctos salutaret martyres, parum abesset quin Gentilium multitudo, quæ undique circumsistebat, tanquam ardentibus furiarum tædis exagitata, lapidibus eum concidisset; nisi dexteram divinæ gratiæ subito sibi adjutricem adeptus, mire et præter omnium opinionem aufugisset. Quin etiam propter ejus alacre ac valde promptum studium, propterque sermonis libertatem in verbo Christi divulgando declaratam iterum atque iterum; imo vix, aut ne vix quidem dici poterit, quoties eadem divina et cælestis gratia illum multorum insidiis appetitum liberaverit. Atque ab infidelibus ob multitudinem illorum qui sacræ fidei præceptis ab eo essent instituti, tanta tamque crudelis pugna erat contra ipsum suscepta, uti milites deligerent, qui clandestina coitione facta, ei in domo in qua morabatur, insidias collocarent. Sicque quotidie persecutionis æstus propter frequentiam eorum, qui ejus labore atque industria ad divinam et cælestem doctrinam aditum sibi patefactum habuissent, contra eum effervescebat; ut tota civitas Alexandriæ non amplius illum tenere tuerique potuerit; sed ubique vexatus exagitatusque domicilium subinde mutare cogeretur. Nec mirum sane eum tantam hominum frequentiam ad fidem convertisse, cum vitæ suæ actiones et officia valde admirabilia sincerissimæ et maxime ingenuæ sapientiæ documenta complecterentur. Nam (ut in proverbio) qualis ejus fuit oratio, tales fuere et mores; et quales mores, talis fuit et oratio. » Hæc Eusebius.

6. Quod vero idem dicat Origenem hujus persecutionis tempore interdum aufugisse de suis latebris, ipsemet Origenes citatur assertor. Recitat enim locum illum sincere Palladius[1], dum ait: « Quædam iterum virgo, nomine Juliana, in Cæsariensi Cappadociæ civitate scolasticissima esse et fidelissima dicebatur; quæ Origenem illum, qui multa conscripsit, Paganorum seditiones metuendo fugientem per biennium totum suscepit atque celavit, propriis ei sumptibus necessaria cuncta sufficiens, ac ministerio suo eumdem recreans. Quæ ergo in vetustissimo quodam codice scripta versibus legi, in hoc notatum erat Origenis ipsius manu: Hunc, inquit, librum inveni apud virginem quamdam, nomine Julianam, in Cæsarea civitate, dum apud ipsam laterem; quæ illum ab ipso Symmacho interprete Judæorum se accepisse referebat. » Hæc Origenes apud Palladium in Lausiacis. Quæ certe non ad alia tempora quam ad Severi persecutionis sunt referenda; nam longe ante Maximini vel Decii persecutionem libri illi Symmachi reperti erant. Sed de acceptis a Juliana Symmachi interpretatione, ejusdem Origenis quoque testificatione idem tradit Eusebius[2]. Pergit vero dicere et alia plura de ejus eruditione, et institutæ vitæ ratione. Ac denique de ejus discipulis, qui sunt martyrium consecuti, hæc[3] subdit:

7. *Plures Origenis discipuli martyres.* — « Origenes igitur cum talia vitæ ex sapientiæ præceptis divinitus institutæ exempla, his qui ad ipsum observandum oculos adjiciebant, proposuisset: merito quidem complures ex discipulis ad simile vitæ genus libenter amplexandum provocavit; ut jam etiam ex infidelium numero viri non plebeii, sed præstantes cum in omni genere litterarum, tum in philosophia vel maxime ad ejus disciplinam cupide raperentur. Qui quidem cum ejus sedulitate fidem et certam in verbo Dei persuasionem interiore mentis suæ recessu ingenue sincereque hausissent, in illo persecutionis tempore præclare se admodum et constanter gesserunt: unde multi eorum capti, beato martyrio finem vivendi gloriose fecerunt. Ex quorum numero ille primus erat paulo ante nominatus Plutarchus: quo ad mortem abducto, parum aberat, quin iste, de quo sermo instituitur, Origenes, dum illi in extremo jam vitæ suæ exitu adesset, a Plutarchi civibus (quippe qui causam mortis Plutarchi in eum transferebant) jam denuo interfectus fuisset. Cæterum perspicax Dei providentia illum etiam eo tempore e periculo eripuit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus: cujus in Christum fides, quam animo imbiberat, ignis in-

[1] Euseb. lib. v. c. 3.

[1] Pallad. in Lausiac. c. 51. — [2] Euseb. lib. vi. c. 14. in fin. — [3] Euseb. lib. vi. c. 14.

cendio satis explorate probata fuit. Heraclides tertius martyr, et quartus Heron, ex eadem schola profecti : quorum uterque, prior dum adhuc catechumenus erat, posterior autem nuper jam baptizatus securi percussus fuit. Præterea ex eodem ludo alius a primo Serenus quintus athleta pro pietatis defensione, quam susceperat, pleno ore laudatur : cui post ingentem tormentorum perpessionem, fama est, caput cervicibus abscissum esse.

8. « Ex mulierum numero, quæ erant ejus disciplina institutæ, Rhais adhuc catechumena baptismum (ut ipse Origenes quodam loco ait) per ignem consecuta, excessit e vita. Septimus inter istos numeratur Basilides, qui Potamiænam, multorum commendatione insignem, ad supplicium deduxit; de qua frequens et celebris sermo apud cives suos jam habetur; utpote quæ cum infinitas prope pugnas pro corporis pudicitia et virginitate, qua præ cæteris excellebat, contra insanos amatorum suorum impetus (in ea enim præter animi virtutes eximia præterea et integra corporis pulchritudo mira cum venustate elucebat) constanter sustinuit; tum multiplices et graves ærumnas pro fide Christi amore exhauriens, ad extremum post tormenta acerba dictuque horrenda, una cum matre Marcella, ignis incendio absumpta, mortem oppetiit. Ferunt quidem Aquilam (hoc enim judicis nomen fuit) postquam plagas universo illius corpori graves inflixisset, tandem ad corporis ignominiam et contumeliam libidinosissimis gladiatoribus illam se traditurum, interminatum : illam autem paulisper intra se meditatam, cum rogaretur quid sentiret, ejusmodi responsum dedisse, unde visa est illis aliquid impietatis (sic enim putabatur) manifesto elocuta. Atque e vestigio post definitivam de ea latam sententiam, Basilides unus ex satellitibus eam acceptam ad locum supplicii deducit. Simulatque autem multitudo ei molestiam facessere, et verborum petulantia insectari conabatur; hic eos, qui contumeliam ei faciebant, repulsos coercuit, et maximam clementiam summamque humanitatem in eam declaravit. Illa vero hominem pro illius erga se commiseratione vehementer amplexata, bono animo esse hortatur : nam ait se, simulac abiret e vita, a Domino suo veniam et gratiam pro eo efflagitaturam, et non diu post ejus in se merita justa remuneratione compensaturam.

9. « Hæc cum dixisset, pice ferventi per varia et diversa corporis membra ab imis pedibus usque ad capitis verticem sensim ac pedetentim diffusa, generoso atque excelso animo migravit e vita. Tale certamen ab hac percelebri et gloriosa virgine confectum fuit. Non longo temporis intervallo interposito, Basilides, cum satellites socii sui certa de causa jusjurandum ab eo exigerent, asseveranter affirmat, omnino sibi non licere jurare; christianum enim se esse, et hoc se propalam fateri. » Puto equidem exactum ab eo jusjurandum more Gentium : Jura per Herculem, vel quempiam alium deorum; ex quo sibi jurare non licere, ipse responderit : « At illi, inquit, primo eum etiamnum jocari putabant. Verum ubi illud constanter asserit, abducitur ad judicem; et coram illo intentionem confessus, in vincula conjicitur. Cumque fratres in Domino ad eum adventarent, causamque repentinæ et admirabilis hujus mutationis sciscitarentur, fertur respondisse : Potamiænam triduo post martyrium noctu ei assistentem, coronam ipsius capiti imposuisse dixisseque, se pro eo gratiam a Domino postulasse, postulatam obtinuisse; et Dominum, non longo tempore post, eum ad suam gloriam recepturum. Post illa, ubi fratres sigillum in Domino ei impertiverant, postero die securi percussus, præclara martyrii corona donatus est. Alii item complures Alexandriæ, iisdem temporibus, utpote quibus Potamiæna secundum quietem apparuisset, eosque fuisset impense ad Dei verbum amplexandum exhortata, frequentes ad fidem Christi accessisse commemorantur. » Hæc de martyribus Alexandriæ sub Severo passis Eusebius.

10. Ad id autem quod de Basilide carnifice ait per visum admonito, facto christiano atque martyre, alludere videtur Origenes [1], cum agens contra Celsum hæc ait : « Irrideat licet Celsus quod dicetur, aut introductus ab eo Judæus; dicetur tamen, multos pæne invitos attractos esse ad Christianam religionem, spiritu quodam repente mutante intellectum eorum, ut pro verbo exoso ad id temporis non cunctarentur mortem oppetere, post visiones oblatas ipsis vel dormientibus, vel vigilantibus. Multa enim talia vidimus; quæ si memorarentur duntaxat gesta in nostra præsentia, cachinnum tollerent infideles, rati nos quoque, sicut illos, de quibus male suspicantur, fingere. Testis autem est Deus nostræ conscientiæ, conari me non falsis narratiunculis, sed variis exemplis commendare Jesu doctrinam. » Hactenus Origenes.

11. *De fuga in persecutione ineunda.*— Sed quod ab Eusebio dictum est, dum de Origenis scholæ institutione sermonem haberet, doctores christianos, qui publice divinas litteras Alexandriæ profiterentur, hac urgente persecutione, sibi ipsis fuga consuluisse; illud haud prætcriisse oportuit, diversas eorum sectas qui sub Christiana religione censerentur, de subeundo martyrio hoc persecutionis tempore, diversa iniisse consilia. Qui enim legitimo germanoque catholico nomine Christiani dicebantur, vitam sic instituerant, ut cum pro fide quam susceperant, millies, si liceret, vitam profundere in voluntate haberent, tamen ex præscripto Evangelii, latebris, vel fuga, justa ratione, a furore persequentium se subducerent; nisi Spiritus sanctus privato quodam impulsu (ut de compluribus contigit) aliter faciendum esse iisdem suasisset. Nam et ipse Origenes ex iis unus, in commentariis suis in Joannem [2] fugiendum esse persecutionis tempora, tradit his verbis : « Hæc et his similia ab eo scripta fuisse censeo, volente rem nos advertere, ne iracundius ac incon-

[1] Orig. contra Cels. lib. I. — [2] Idem, in Joan. c. 31.

sideratius insiliamus in certamen mortis pro veritate testimonium præbituri. Etenim honestum est quidem, si inciderit certamen pro confitendo Jesu, confessionem non differre, neque tardare mortem pro veritate oppetere. At non minus quam hoc honestum est, tali tantæque tentationi occasionem non dare, sed omni modo vitare eam; non solum quia tantæ rei exitus incertus sit nobis; verum etiam ne nos occasio simus, ut magis peccatores magisque impii evadant illi, qui nondum sanguinem nostrum quidem effudisse, rei facti sunt; si, quæ in nobis sunt facientes, declinaverimus eos, qui insidias nobis ad mortem usque moliuntur; sed puniendi alioquin majori graviorique pœna nostri causa, si nostri amantes, rebus illorum posthabitis, exposuerimus nos interficiendos, nulla nos necessitate urgente. Nam si etiam qui alicui occasio peccati factus fuerit, is pœnas dabit ob ea quæ sui causa peccaverit aliquis; quomodo non etiam pœnas daturus est, qui cum declinandi facultatem habeat, ne proditor ille christiani sit nominis, et insidiator cultus divini erga Jesum, non declinaverit, imo potius concitaverit?» Hæc Origenes.

12. Qua ratione Clemens Alexandrinus, aliique præclarissimi christianæ institutionis doctores ibidem profitentes, haud turpiter hoc tempore fugam arripuisse dicendi sunt. Ipse enim Clemens hoc ipso persecutionis tempore (ut dictum est) Stromatum commentarios scribens, in eamdem cum Origene sententiam hæc ait [1] : «Cum autem Dominus dixerit [2] : Quando vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite in aliam; non suadet fugere, tanquam malum sit pati persecutionem, nec ut mortem extimescentes jubet nos eam fuga declinare; vult autem nos nulli esse auctores, neque alicujus mali causæ adjutores, nec nobis ipsis, neque ei qui persequitur, neque ei qui interimit; denuntiat enim quodammodo, ut caveant. Qui autem non obedit, est audax, et temerarius, et inconsulte se in manifesta pericula conjiciens. Si autem qui hominem Dei interimit, in Deum peccat; is quoque ejus cædis reus tenetur, qui se offert judicio. Is autem fuerit, qui non vitat persecutionem, se capiendum præbens per audaciam. Is est, qui, quantum in se est, adjuvat improbitatem ejus qui persequitur. Quod si etiam ipse causam præbens, feram plane irritet; similiter etiam si præbeat aliquam pugnæ causam, vel damni, vel judicii, vel inimicitiarum, is occasionem peperit persecutionis. Et ideo jussi sumus nihil retinere ex iis quæ ad hanc pertinent; sed ei qui tollit pallium, præterea etiam dare tunicam; non solum ut non permaneamus obnoxii ullis animi perturbationibus; sed etiam ne ea vindicantes, eos, qui in judicio contendunt, in nos reddamus efferatos, et per nos eos commoveamus, ut nomen maledictis appetant :» Hæc Clemens, de sua fuga quodammodo apologiam instituens.

13. *Hæretici martyrii gloriam affectantes.* — At ne quis putet eum invide adolescentem carpere Origenem, sese periculis interdum objicientem, inque medio eorum versantem, atque alios mille modis se martyrio exponentes; sed potius qui se eo nomine efferebant, Marcionitas hæreticos sugillare voluisse, constat ex iis, quæ de iisdem eodem libro sic dixerat : «Dicimus autem nos quoque eos, qui de industria mortem quærunt (sunt enim quidam non nostri, sed tantummodo nominis participes, qui quidem se ipsos magno studio contendunt tradere, propter odium in Creatorem miseri mortem cupientes) eos, inquam, dicimus se ipsos prodere, absque ullo martyrio et testificatione, etsi publice puniantur : fidelis enim testimonii non servant characterem, qui eum, qui vere Deus est, non cognovere : vanæ enim morti se ipsos tradunt, sicut se temere in ignem injiciunt Indorum gymnosophistæ. » Hæc et alia Clemens; qui dum ait eos in odium Creatoris hoc facere, proculdubio Marcionitas hos fuisse declarat; qui duo principia astruentes, et qui mali est, ipsum fuisse omnium Creatorem, ideo corpus et alia ab eo creata detestarentur; atque ita eis, ut a malo principio provenientibus, posse carere, in optatis haberent.

14. Quod vero quidam magnæ æstimationis martyres inter Catholicos privato quodam impulsu divini Spiritus sese sponte martyrio obtulissent, eumdem sibi Spiritum temere vindicantes quidam hæretici, sese obtrudebant persecutoribus. Erant hi hac ex parte Marcionitis cognati ex Montano provenientes hæretici, qui alia tamen ratione nefas ducerent persecutionis tempore fugam captare, nec aliqua redemptione suæ ipsorum securitati consulere; cum alioqui ipso hæresis eorum exordio (ut dictum est auctore Miltiade [1]) nullus inter eos inventus sit, qui vel levem fidei causa persecutionem sit passus; imo ex iis unus Themison nomine, qui tenebatur in vinculis, ingentem pecuniæ vim obtulerit, ut eam quam oppignerasset pro fide infamem vitam redimeret; quod superius ex Apollonio [2] recitavimus. Quamobrem ea fortasse de causa, quod Catholici suam ipsorum exprobrare illis solerent inertiam, pseudoparacletus eos veluti œstro percitos ad martyrium postea impulit.

15. Porro insanias Montanistarum de non fugiendo, nec securitatem redimendo, Tertullianus in præceps semel infeliciter actus, edito de ea re commentario, validissime tutari conatus est; quo in primis eos taxat qui fugerent; ac subinde in eos, qui collata pecunia suam vexationem redimerent, invehitur acerbissime. Nam et in martyrem illum acuit dentem, qui sæpius fugerat; atque periculum redemerat; sed quod tandem martyrium consummasset, recipit inter martyres, sic dicens [3] : « Si Deus voluerit, ipse me proteget; hoc potius nostrum est, stare sub Dei arbitrio, quam fugere sub nostro. Rutilius sanctissimus martyr, cum toties fugisset persecu-

[1] Clem. Alex. Strom. lib. IV. — [2] Matth. X.

[1] Apud Euseb. lib. V. c. 15. — [2] Apud eumdem lib. V. c. 17. — [3] Tertul. de fuga, c. 5.

tionem de loco in locum, etiam periculum (ut putabat) nummis redemisset, post totam securitatem, quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus, et præsidi oblatus, tormentis dissipatus (credo pro fugæ castigatione) dehinc ignibus datus, passionem, quam vitarat, misericordiæ Dei retulit. Quid aliud voluit Dominus nobis demonstrare hoc documento, quam fugiendum non esse; quia nihil fuga prosit, si Deus nolit? » Hæc et alia ipse impie admodum, Paracleto sane Montani afflatus, effatur; sicut (ut superius dictum est) cum in Romanos Pontifices illud contumeliæ intorquet jaculum[1] : « In pace leones, in prœlio cervos. » Cum etsi interdum fugerint; tamen (ut accidit de Rutilio) cum tenti sunt, magnæ constantiæ in subeundo martyrio specimen præclarum ediderint.

16. *De usu redimendi martyrium.* — Ex iis autem, quæ idem auctor in eodem commentario memoriæ prodidit, videtur plane hac urgente sævissima persecutione a Catholicis illud excogitatum fuisse inventum, ut non solum redemptione martyrii privatim quisque sibi consuleret; sed etiam ipsæ Christianorum Ecclesiæ, ut quiete sibi liceret agere, et conventus agere, pecuniarum certam summam, tanquam tributum quoddam, principi penderent. In quas oblatrans Tertullianus[2], hæc inter alia : « Parum denique est, si unus aut alius ita eruitur. Massali ter totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogaverunt; nescio, dolendum, an erubescendum sit, cum in matricibus beneficiariorum, et curiosorum, inter tabernarios, et lanios, et fures balnearum, et aleones, et lenones, christiani quoque vectigales continentur.» Idemque superius hæc de redemptione martyrii haud ante hæc tempora in usum recepta, sed recenter excogitata testatur[3] his verbis : « Tanta quotidie ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum; nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliquam redemptionem capitis et sectæ redigendis, cum tantæ multitudinis nemini ignotæ fructus ingens meti posset. » Congerit multa, quibus hæc minus licere demonstret.

17. Verum quod spectat ad redemptionem martyrii; id agi licite in Ecclesia, usurpatumque exemplo Jasonis[4], et aliorum apostoli Pauli discipulorum, constat, qui data pecunia se redemerunt. Id ipsum nempe testatur et S. Petrus[5] martyr episcopus Alexandrinus, sic dicens : « His enim qui pecuniam dederunt, ut ab omni improbitatis molestia omni ex parte remoti essent, crimen intendi non potest. Damnum enim et jacturam pecuniarum sustinuerunt, ne ipsi animæ detrimento afficerentur, vel ipsam etiam perderent, quod alii propter turpe lucrum non fecerunt, cum Dominus dicat[6] : Quid prodest homini, si universum mundum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? vel quam commutationem dabit homo pro anima sua? et rursum[7]: Non potestis Deo servire, et mammonæ. In his enim apparuerunt Deo servire, exosis, conculcatis, contemptisque pecuniis; et in eo compleverunt, quod scriptum est : Pretium redemptionis animæ hominis, propriæ divitiæ. Nam in Actis Apostolorum legimus, eos, qui pro Paulo et Sila Thessalonicæ trahebantur, datis multis pecuniis fuisse dimissos. Postquam enim ipsos propter nomen multum onerassent, et multitudinem magistratusque perturbassent : ab Jasone[1], inquit, et reliquis satisdatione accepta, eos dimiserunt. Fratres autem noctu protinus Paulum et Silam miserunt in Berœam. » Hucusque Petrus martyr, intelligens per Jasonis et aliorum satisdationem, pecuniarum largitionem factam esse.

18. Existimandum porro est, ejusmodi ex cogitato remedio mitigandæ persecutionis acerbitatis aliqua ex parte immensum illum Gentilium in Christianos furentium ardorem esse restinctum, non tamen cessasse penitus; tum quod non omnes eo remedio uterentur, nec ob inopiam uti possent, tum etiam (quod accidisse vidimus Rutilio martyri) quod iis, qui se redemissent, haud propterea tuto consistere licuisset, agentibus illis omnia pro arbitrio et animi voluntate.

19. *Tertullianus Scorpiacum scribit.* — His quoque, puto, temporibus idem Tertullianus commentarium illum quem mente conceperat, cum scriberet de Corona militis, ubi ait[2] : « Sed de quæstionibus confessionum, » nempe martyriorum, « alibi docebimus; » litteris commendavit adversus refragatores martyrii (hi erant Gnostici, de quibus plura superius) scribens Scorpiacum, nempe antidotum contra ictum scorpii, deque bono martyrii. Gnostici quidem, quibus in his (ut dictum est) Valentiniani manus dederant, quorum non erat exiguus numerus, his potissimum persecutionis temporibus perturbabant admodum Dei Ecclesiam, passim vagantes, atque docentes non esse subeundum martyrium[3] : quod si fiat, dicebant contra Dei voluntatem fieri, cujus non esset voluntas mors peccatoris, satisque ab ipso consultum nostræ saluti morte sua; nempe, ne nos moreremur, ipsum mortuum esse. Hæc illi et alia id genus adglomerantes, multorum ruinæ et perditionis ministri erant : debiles namque et in fide infirmi, quamlibet oblatam occasionem martyrii vitandi captantes, a fide catholica deficientes primo in hæreticæ pravitatis barathrum Gnosticorum præcipites incurrebant, inde in imam impietatis foveam mergebantur : cum ut Christiani (quod eo nomine censerentur) in quæstionem perinde ac cæteri a satellitibus ducti, prima instantia nomen negare, Christum dejerare, thus offerre, et quæcumque alia jussa essent, implere minime detrectarent. His malis cum alii adversus Gnosticos ac Valentinianos scribentes, tum Tertullianus occurrere, et multorum saluti consulere studuerunt. Probe quidem : nisi Cataphrygibus inhærens, in

[1] Tertul. de Coron. milit. c. 1. — [2] Idem de fuga, c. 13. — [3] Ibid. c. 12. — [4] Act. XVII. — [5] Petr. Alex. can. 12. — [6] Matth. VIII. — [7] Matth. VI.

[1] Act. XVII. — [2] Tertul. de Coron. milit. c. 1. — [3] Tertul. in Scorpiaco, c. 1. 2. 3.

contrariam partem se concitatus impulisset; lineamque transgressus, de martyrio eadem quæ hæretici Marcionitæ et Montanistæ sapuisset, atque alios docuisset. Inter hæc duo extrema exitium pariter afferentia, medio tramite Catholica incedens Ecclesia, tum Gnosticos martyrium detestantes, tum Cataphrygas ac cum iis Marcionitas ad martyrium plus æquo trans limitem impellentes; pariter respuit atque condemnat.

20. *Præter alios Africanos Acta martyrum Perpetuæ, Felicitatis et sociorum.* — Hoc anno, iisdem consulibus Plautiano atque Geta, in antiquis ecclesiasticis tabulis passa ponitur Carthagine sub Ruffino proconsule S. Gundenis virgo, quæ fidei causa equuleo diu torta et ungulis lancinata, carcerisque pædore longo temporis spatio afflictata, constanti animo perstans in fidei confessione, demum gladio cæsa, magna gloria martyrium consecuta est. Apud Bedam vero et Adonem Getæ consulis nomen librariorum vitio depravate est positum, dum loco Getæ, Zeta consul legitur. At Gundenis natalis dies agi antiquitus consuevit decimo quinto kal. Augusti.

21. Eadem quoque persecutione urgente, passæ sunt Tuburbi in Mauritania præclarissimæ re ac nomine, illustrissimæque martyres Perpetua ac Felicitas, nobiles feminæ. Harum alterius, nempe Perpetuæ, meminit Tertullianus [1] in libro de Anima, dum cujusdam apparitionis ei factæ per visum meminit, dicens : « Quomodo Perpetua, fortissima martyr, sub die passionis in revelatione paradisi solos illos commartyres suos vidit; nisi quia nullis rhomphæa paradisi janitrix cedit, nisi qui in Christo decesserint? » Cum igitur Tertullianus ejus mentionem fecerit; plane erroris arguuntur, qui eam cum Felicitate passam referunt temporibus Gallieni; nam sub Severo et Antonino Augustis Tertullianus illum scripsit commentarium.

22. Porro Acta ipsius Felicitatis et sociorum, ex quibus hæc a Tertulliano scripta sunt, quæ et a S. Augustino citantur, periisse videntur. In iis autem quæ summatim complexa habentur, hæc etiam de Perpetuæ visu narrantur : « Vidit Perpetua per visionem scalam auream usque ad cælum erectam, in dextera et læva cultris et gladiis plenam, adeo angustam, ut nonnisi unus et parvus per eam inter gladios ascendere posset. Subtus ad pedes ejus draco teterrimus, quem omnes volentes ascendere formidabant. Viditque Satyrum unum ex sociis per eam sursum ascendentem, ac socios invitantem ut ascenderent, nec draconem metuerent. Qua visione audita, omnes lætati sunt. » Hæc ex Actis ejus, ex quibus aliqua ab Augustino recitata habentur; nempe visio illa, cujus meminit in libro quem scripsit ad Vincentium Victorem de Anima [2], ubi hæc breviter tantum ait : « De conscriptis visionibus martyrum dicendum est aliquid; quoniam tu etiam inde testimonium habendum putasti : nempe sancta Perpetua visa sibi est in somnis cum quodam Ægyptio in virum conversa luctari. » Hæc ipse.

[1] Tertullian. de Anima, cap. 55. — [2] August. de Anima, lib. IV. cap. 18.

23. Ex iisdem rursum Actis idem tradit [1] recitari historiam de Dinocrate septenni puero ejusdem S. Perpetuæ fratre, qui vita functus, et pœnis obnoxius, ejusdem Perpetuæ precibus ex eis fuerit liberatus et æterna felicitate donatus. Rursus vero de eadem Perpetua alia sparsim recitat (quod enim amplissima illa Acta deperdita sint, fragmenta hæc colligere, haud otiosum esse putamus, vel ingratum fore lectori), ut illud de ejus ardentissimo subeundi martyrii desiderio, quod habet Augustinus in Psalmum quadragesimum septimum : « Quam multos parentes, inquit, filii prohibebant mori, sicut novimus, et legimus in passione beatæ Perpetuæ! Facta sunt ista : sed lacrymæ quantælibet et quantolibet impetu fluerent, quomodo ardorem charitatis extinguerent? » Hæc ibi.

24. At non ob id quod solius Perpetuæ tum Tertullianus, tum Augustinus interdum meminerint passam eam seorsum quis putet; nam comitem habuit Felicitatem, et alios nempe Revocatum, Satyrum, Saturninum, et Secundolum; quorum ultimus quievit in carcere, reliqui traditi sunt bestiis. Porro una eademque die horum omnium natalitia celebrantur, Nonis Martii; de iisdem enim hæc alibi idem Augustinus [2] : « Ante paucos dies natalitia celebravimus martyrum Perpetuæ et Felicitatis et comitum. » Signansque ipsos viros jure postea nominatos, hæc subdit : « Et cum tot ibi sint viri; quare istæ duæ præ omnibus nominantur, nisi quia infirmior sexus aut æquavit, aut superavit virorum fortitudinem? Una earum erat prægnans, alia lactans. Felicitas parturiebat. Perpetua lactabat. Sed tam diu hæc Perpetua lactavit, quandiu acciperet ab illo pastore simul et patre buccellam lactis : qua accepta, dulcedo felicitatis perpetuæ eam fecit contemnere filium, spernere patrem, non inhærere mundo, perdere animam pro Christo. Felicitas vero, quæ sociam habebat Perpetuam, et parturiebat, et dolebat, objecta bestiis gaudebat potius, quam timebat. »

25. Illud insuper Perpetuæ concessum fuisse tradunt [3], ut in theatro expectando impetum vaccæ, mens ejus fieret extra sensum, ita ut impetum bestiæ nesciret, quem expectaret. De Felicitate autem illud : « Dum adhuc esset servanda in carcere, ut parturiret; quo una cum aliis martyrii coronam accipere posset, omnium sociorum precibus impetratum est, ut octavo mense pareret. » Hæc ex tabulis ecclesiasticis a Beda pariter et Adone sunt recitata. Prægnantis enim pœnam differebat lex usque ad partum, æquissima plane, non tamen Romanorum originaria, licet ut Romanorum ab Ulpiano [4] J.-C. recensita; quippe quæ ab Ægyptiis primo fuerat promulgata, a Græcis deinde accepta, a quibus Romani eam, sicut et alias complures, sunt mutuati :

[1] August. de Anima lib. I. c. 10. et lib. III. c. 9. — [2] Aug. de temp. barbar. c. 5. — [3] Beda et Ado 1 Martii. — [4] L. prægnantis ff. de pœn.

de ea enim meminit Plutarchus [1] his verbis : « Ægyptiorum vero legem, qua gravida, donec pariat, in mortis carcere custodiri jubetur, nonne Græcorum quidam consulte vobis transcripsisse videntur?»

26. Sed libet hic ea reddere, quæ his consentientia in antiquo Lectionario reperimus : « Pridie quam ducendi essent, Felicitas parturiens, dolens, atque vociferans, foris exaudiebatur. Cui Commentariensis insultans aiebat : Quomodo cras libens mortem suscipies, quæ pariens adeo perturbaris? Cui illa : Naturæ debitas pœnas naturali tantum virtute persolvo; supplicia autem, quæ subministrat impietas, divina gratia superabit. Sequenti die a judice jubentur martyres educi, et ignominiose, nudatis natibus, per vias atque plateas circumduci, ac tandem in theatrum feris objiciendi perduci. Tunc vaccæ objecta Perpetua, licet ab ea valide percussa esset, extra se rapta non sensit. Immittitur leo, qui Satyrum primo, ac deinde Perpetuam occidit. Post hæc Felicitas una cum Revocato germano producta, a leopardo ambo necantur. Sed Saturninus atque Secundolus illæsi divina voluntate servati tunc sunt, iidemque sunt revocati in carcerem; ubi Secundolus reddidit Deo spiritum, Saturninus vero gladio est decollatus. Collecta corpora omnium sunt sepulta in eadem civitate. » Hucusque ibi. Sed quod habetur Saturninus capite truncatus, a citatis auctoribus discrepat, qui affirmant ipsum cum aliis a bestiis occisum. Cæterum corpora sanctarum Perpetuæ et Felicitatis esse postea delata Carthaginem, atque in primaria basilica collocata, Victor [2] Uticensis affirmat.

27. *Martyres in Armenia, in Ægypto, in Gallia.* — Passus quoque habetur, hac eadem persecutione urgente, Zoticus episcopus Otrenus in Armenia, cujus dies anniversaria in tabulis [3] ecclesiasticis vigesima prima Julii est conscripta. Meminit ejus laboris adversus Montani sectatores suscepti Apollinaris, nosque supra retulimus. Hallucinatur Nicephorus [4], qui eum presbyterum, non episcopum nominat; nam idem qui supra Apollinaris [5], episcopum dicit ex vico Comana in Armenia oriundum; jam enim his temporibus satis dilucide distinctum erat nomen episcopi a presbytero. In Ægypto quoque inter alios martyres Serapion, qui vivus combustus est, illustris habetur; aliorum vero nomina exciderunt. Celebratur [6] ejus natalis die decima tertia Julii, tam apud Græcos, quam Latinos, ut illorum Menologium et Romanum Martyrologium significant, passumque tradunt sub Aquila præfecto. Sub hac eadem persecutione passum constat in Gallia Andeolum subdiaconum, Polycarpi discipulum, ab eo cum aliis (ut dictum est) in Gallias amandatum. Extat præclara ejus memoria in tabulis ecclesiasticis die prima Maii his verbis : « In Galliis, in territorio Vivariensi, beati Andeoli subdiaconi, quem S. Polycarpus una cum aliis ab Oriente misit in Galliam ad prædicandum verbum Dei. Hic sub Severo imperatore spinosis fustibus cæsus, demum ense ligneo (ad majorem pœnam) capite in quatuor partes in modum crucis conscisso, martyrium consummavit.»

28. *Irenæi episcopi Lugdunensis martyrium et scripta.* — Eodem plane tempore mirificus ille sanctus Irenæus episcopus Lugdunensis, Galliam, quam mirifice doctrina illustravit, nobilitavit et sanguine. Exciderunt Acta passionis ejus; hæc tantum de eo reperimus; nempe ejusmodi sub Severo excitata persecutione, ejusdem imperatoris jussu circumdatam militibus Lugdunensium civitatem, omnesque in ea repertos Christianos gladiis obtruncatos; cum præcipue pastor illorum omnium Irenæus quæsitus est ad necem, quem acerrimis tormentis cruciatum, ac tandem occisum Zacharias presbyter sepelivit. Qui enim olim eam legatus administraverat (ut auctor est Spartianus [1]) provinciam, ipse Severus imperator, probe noverat Lugdunensis Ecclesiæ sub præsule Irenæo constantiam; et quam sciret non minis flectendam, nec blanditiis molliendam, ferro mox statuit excidendam, in eam crudelius quam in alias sæviendo. Quoto autem Severi anno martyrium subierit Irenæus, nobis est hactenus incompertum. Putamus equidem ipso a se indictæ persecutionis exordio Severum, quod exploratiores fideles in ea positos habuisset, in eos gladio agi primum omnium præcepisse.

29. Quod vero ad Irenæi lucubrationes pertinet, earum Eusebius [2] post alia de eo narrata meminit, dicens : « Verumenimvero præter opera et epistolas Irenæi, quæ jam demonstratæ sunt, extat liber illius, brevissimus ille quidem, summe tamen necessarius contra Gentiles, qui de Scientia inscribitur. Alius item memoratur, quem fratri cuidam, Marciano nomine, dedicavit; in quo apostolicæ prædicationis rationem et modum exponit. Accedit his liber de Variarum rerum dispositione, in quo tum epistolæ ad Hebræos, tum libri Sapientiæ Salomonis mentionem facit, certaque testimonia ex iisdem deprompta citat. Tot sunt igitur Irenæi opera, quæ ad nos nostramque notitiam pervenerunt. » Hucusque Eusebius, qui superius de scripto ab eo commentario adversus hæreses meminit, deque epistola ad Florinum, et alia ad Blastum, ad Victorem alia, atque alios Ecclesiarum episcopos [3] : recenset eosdem commentarios quoque S. Hieronymus [4].

30. Porro horum omnium nonnisi libri quinque adversus hæreses elaborati supersunt, cæteris magno detrimento deperditis; imo et hi ipsi longa oblivione sepulti diutius permanserunt; adeo ut nec in Galliis, neque in Urbe, vel alibi, licet sedulo perquisiti, reperiri potuerint; ut S. Gregorius [5], ad Ætherium episcopum scribens, testatur his verbis : « Gesta vero vel scripta beati Irenæi, jam diu est quod sollicite

[1] Plutarch. de his qui sero a numine puniuntur. — [2] Victor. de persec. Wand. l. I. — [3] Martyrol. Rom. ea die. — [4] Niceph. lib. IV. c. 23. — [5] Apud Euseb. lib. V. c. 15. — [6] Roman. Martyrol. ea die.

[1] Spartian. in Severo. — [2] Euseb. lib. V. c. 25. — [3] Idem eodem lib. V. c. 19. 24. — [4] Hieron. de Scrip. Eccl. in Iren. — [5] Greg. l. IX. epist. L.

perquisivimus; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit. » Hæc Gregorius ad Ætherium episcopum Viennensem, sanctitate celebrem, ea avide perquirentem. Caruisse eis videtur Cassiodori quoque bibliotheca, quod nulla de ipsis apud eum mentio habeatur. Quamobrem existimamus, quod græce iidem scripti fuerint, penes Græcos esse inventos; nam Theodoretus in dialogis eosdem frequenter citat. Fuisse autem Irenæum doctrinarum omnium accuratissimum exploratorem, tum Tertullianus [1] prædicat, tum a Patribus omnibus commendatur. Videas equidem in ipso apostolicæ doctrinæ imaginem effugere; quod enim a Polycarpo acceperat, et ille a Joanne illibate ipse custodiens communicavit Ecclesiæ. Quamobrem jure S. Hieronymus [1] eum apostolicorum temporum hominem nominat (licet multos post annos ab Apostolis vixerit), quippe qui ipsum vultum apostolicum in omnibus redderet.

[1] Tert. lib. contra Valent.

[1] Hier. epist. XXIX.

Anno periodi Græco-Romanæ 5696. — Olymp. 245. an. 3. — Urb. cond. 956. — Jesu Christi 203. secundum Baronium 205. — Zephyrini papæ 7. — Severi imp. 11. Caracallæ imp. 6.

1. *Consules, et decennalia Severi imp.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *L. Fulvius Plautianus*, et *P. Septimius Geta.* Card. Norisius in litteris ad me datis observat, Onuphrium in Fastis cognomen *Silani* male Plautiano attribuere, uti et Septimii nomen. Plautianus enim L. Fulvius Plautianus dicendus, ut liquet ex Spartiano in Severo cap. 6, uti legitur, *Plautianum ad occupandos Nigri liberos misit* Severus. Idem vero historicus in Pescennio Nigro cap. 6, eamdem rem recitans, ait : « Severus Heraclium ad obtinendam Bithyniam misit : Fulvium autem ad occupandos adultos Nigri filios, » ubi *Fulvium* vocat, quem in Vita Severi *Plautianum* appellarat, quam sententiam card. eruditissimus magis confirmavit, postquam a Toinardo viro clarissimo nummum e gaza regia descriptum accepit, in quo *Plautilla* Augusta, Plautiani filia in antica parte dicitur, ΦΟΥΑΒΙΑ ΠΛΑΥΤΙΛΛΑ ΣΕΒ. id est, *Fulvia Plautilla Augusta.* Plautianus itaque Plautillæ pater e Fulviis, non vero e Septimiis oriundus, ut docte deducit card. Norisius, tam ex præcedenti, quam ex multis aliis nummis græcis Plautillæ, qui in cimelio regio asservantur. Geta Plautiani collega, non Geta Cæsar Severi filius, ut existimavit Baronius, qui et Plautianum perperam Silanum vocavit, sed Geta Severi imperatoris frater, ut certo constat ex duobus Getæ Cæsaris nummis apud Mediobarbum, in quibus is dicitur PONTIF. TR. P. IIII. COS. II. DES. III. P. P. Cum enim Geta Cæsar anno CCV et anno CCVIII consulatum ordinarium gesserit, anno CCXII quo a Caracalla fratre occisus, non consul II designatus III, sed consul III designatus IIII in iis nummis diceretur. Decennalia imperator Severus dedit, ut liquet ex nummo hujus imperatoris apud Mediobarbum, in cujus postica legitur : VOT. SUSC. DEC. P. M. TR. P. XI. COS. III. P. P. Cernitur figura velata coram ara sacrificans. Tribunitiam pot. XI hoc anno *idibus Aprilis* iniit Severus. Quare tempore legitimo ea decennalia celebrata, licet consulatus iisdem destinatus, anno præcedenti gestus fuerit. Vides interim *Plautianum*, qui omnia apud Severum poterat et Getam hujus fratrem, annum aperuisse, quia, ut sæpe dixi, annis hujusmodi solemniis addictis, viri illustriores consules procedebant, quando imperatores consulatum non suscipiebant.

2. *Quinquennalia Caracallæ et Getæ.* — Caracallam imperii Augustei, et Getam imperii Cæsarei quinquennalia edidisse existimo, quod de utroque insinuare videtur Spartianus in Severo cap. 14, ubi ait : « Getæ filio minori togam virilem dedit, majori Plautiani filiam matrimonio junxit. » Illud matrimonium præsenti anno peractum, ut superius ostendimus. Imperatores autem et eorum filii annis hujusmodi festivitatibus dicatis uxores ducere soliti. Præterea Mediobarbus nummum Caracallæ refert inscriptum ; ANTONINUS PIUS AUG. PONT. TR. P. VI. in postica, INDULGENTIA AUGG. IN CARTH. S. C. id est, *indulgentia Augustorum in Carthaginem, senatusconsulto.* Visitur dea leone vecta, dextra ramum, sinistra tympanum. Mediobarbus Cybelen interpretatur. Sed ea dea cælestis, quæ Carthagine colebatur, ut suo loco dicetur. In decennalibus et id genus festis indulgentia et liberalitas Augustorum de more elucebat. Parte alia Geta Cæsar libera toga indutus. Quare sicut Caracalla anno, quo imperii Cæsarei quinquennalia edidit, togam accepit, ita et Geta Cæsar quinquennalia cum toga virili copulasse videtur. Natus erat Geta anno Christi centesimo octogesimo nono, idque *sexto kalend. Junias*, ut habet Spartianus in Geta, cap. 3, ideoque currenti anno decimum quintum ætatis annum, quo filiis imperatorum toga virilis dari solita, ingressus est. Quanta magnificentia hæc decennalia exhibita fuerint, describit Dio, qui aderat, lib. 76,

hincque quæ in aliorum imperatorum decennalibus et id genus festis fierent, conjicere possumus.

3. *Consulatus honorarii numerari cœpti.* — Dio, lib. 46, ait : « Primus omnium Severus imperator, cum Plautiano honores consulares tribuisset, eumque deinde in senatum adscriptum, consulem faceret, iterum consulem esse dixit. Idque exemplum alii deinde secuti sunt. » Hæc novitas horum decennalium effectus. Sed cum Baronius consules suffectos, ab his qui consularibus tantum ornamentis decorati fuerant, non distingueret, existimavit usque ad currentem annum consules suffectos in Fastis numeratos non fuisse; quo pacto fastos consulares non semel perturbavit. Itaque consulatus suffecti ante hunc annum computati, nihilque novi nunc inductum, nisi ut consules honorarii, eadem, qua suffecti, prærogativa potirentur, iterumque consules dicerentur, si ad consulatum ordinarium eos evehi contingeret : quo privilegio jam ab Augusto consules suffecti gaudebant.

4. *Triumphus Severi et filiorum.* — Herodianus, lib. 3, cap. 10, de Severo imp. loquens, ait : « Ipse interea rebus ad Orientem sic gestis, Romam revertebatur, filios jam puberes secum adducens, Urbem dein triumphans invectus est. » Ex nummis Severi et Caracallæ ab Andrea Morellio, viro clarissimo, in *Specimine universæ rei nummariæ antiquæ* exhibitis, et inter se collatis, liquet, Severum præsenti anno Romam adventasse. In nummo Severi legitur: Sever. P. Aug. P. M. Tr. P. X. Cos. III. in postica : Advent. Augg. Cernuntur tres figuræ decurrentes, Severus nempe in medio, qui a dextra habet Caracallam, a sinistra Getam. Severus idibus Aprilis anni superioris tribunitiam pot. x suscepit, quæ præsenti anno adhuc in cursu fuit. Nummus Caracallæ inscribitur : Antoninus Pius Aug. Pont. Tr. P. VII. in aversa parte : Arcus Augg. S. C. Est arcus trium fornicum, qui hodieque Romæ visitur, sed adeo vetustate consumptus, ut vix agnosci possint effigies, inscriptusque est Severi et Caracallæ nominibus et titulis. Is Caracallæ nummus præsenti anno percussus, et tribunitia pot. vii ab anno centesimo nonagesimo septimo, quo Caracalla imperator est destinatus, deducta. Quod cum non animadverteret Mediobarbus in præstantissimo suo opere de Numismatis Impp., pag. 287, eum anno ducentesimo quarto illigavit. Cum itaque triumphalis ille arcus præsenti anno, quo Severus cum filiis triumphavit, erectus fuerit, illum Caracallæ nummum eodem anno cusum, minime dubitandum. Notandum etiam in nummo Severi legi, Advent. Augg. cum duplici gg, licet Geta cum Severo Caracalla Romam venerit; quia nempe nondum usus ferebat, ut Cæsares in nummis et inscriptionibus, simul cum Augustis memoratis, Augusti et ipsi vocarentur. Contra vero in nummis Philippi Junioris Cæsaris cum Philippo patre imperantis apud Mediobarbum, pag. 349, habetur : M. Iul. Philippus nob. Caes. in postica : Pietas Augg. vel, Virtus Augustor. ubi Philippus Junior, qui tantum Cæsar erat, Augustus dicitur ob conjunctionem cum patre qui Augustus erat. Ex quibus discimus, morem illum post Severi mortem introductum; discimus etiam, decennalia et triumphos eodem anno exhiberi solitos, nisi ad hos agendos imperatores consulatum sumerent. Josephus Suaresius, episcopus Vasionensis, mihi, dum viveret, amicissimus, triumphi Severi Anaglypha Romæ anno mdclxxvi publicavit.

5. *SS. Perpetuæ et Felicitatis martyrium.* — A num. 21 ad 27. Acta passionis SS. martyrum Perpetuæ et Felicitatis, quæ Baronius periisse arbitrabatur, Holstenius Vaticanæ bibliothecæ præfectus in lucem edidit, quibus Henricus Valesius præfationem præfixit, in qua ostendit, SS. martyres non apud *Tuburbium* Mauritaniæ, ut in Martyrologio Romano legitur, sed *Carthagine* passas esse, ut Prosper in auctiori Chronico, Beda in libro de sex Ætatibus, Rabanus in Martyrologio, aliique testantur. Nec est quod quis objiciat auctoritatem Augustini. Hic enim, cum *Tuburbitanas* martyres dicit in Sermone xxxii, non Perpetuam ac Felicitatem, sed *Maximam*, *Donatillam*, ac *Secundam*, quæ imperante Valeriano et Gallieno martyrium fecerunt apud *Tuburbum*, tertio kalendas Augusti, intelligit, ut ibidem ostendit Holstenius laudatus.

ZEPHYRINI ANNUS 4. — CHRISTI 206.

1. *Miserrimus Plautiani finis.* — Ducentesimo sexto Christi anno, Chilone Septimio secundum, et Annio Libone coss., Lucius Septimius Plautianus, socer Antonini imperatoris, qui anno septimo gesserat consulatum, quique (ut dictum est) absente Severo magnam in Christianos persecutionem excitaverat, quos non Romæ tantum, sed et in Africa et Mauritania acerbissime insectatus fuerat, occiditur,

generi sui Antonini Augusti insidiis appetitus (ut auctor est Dio) quod revera ipse utrique imperatori cædem per centurionem Saturninum machinatus esset (ut testatur Herodianus [1]), sed verius, divino numine christianum sanguinem ulciscente. Qualis autem quantusque fuerit ejus casus, quantamque admirationem attulerit universis, ex Dione [2] hæc narrante, eodemque cuncta spectante ac admirante, audiamus et primum illud : « Cum orator, qui Constantem accusavit, multa dixisset, atque illud in primis, cælum ruere citius posse, quam Plautiano damnum a Severo inferri. Quibus rebus atque aliis, quæ sunt ejusdem generis, dicente illo, fides haberi poterat merito; cum Severus audacter nobis, qui una judices eramus, confirmasset, non posse ullum malum a se Plautiano accidere. Non tamen perpetuo floruit Plautianus, sed aliquanto tempore post occisus est, et cunctæ statuæ ejus dissipatæ sunt. » Addit prodigia, et inter alia cometen Romæ ante obitum ejus per dies multos visum.

2. At de ejus immensis divitiis et summa amplitudine, ex quibus, in exemplum humanæ conditionis, in imum atque miserrimum omnium statum prolapsus est, hæc idem auctor paulo post, cum agit de nuptiis filiæ et Antonini Augusti : « Is, inquit, tantum filiæ suæ dedit, quantum reginis quinquaginta satis fuisset; » ac inferius : « vere enim Plautianus magnus, vel summus potius erat; ita ut populus aliquando diceret in circo : Quid tremis? Cur palles? Tu quidem certe plus quam tres viri possides. Significabant autem tres viri, Severum cum duobus filiis Antonino et Geta. Pallebat vero Plautianus et tremebat semper, cum propter rationem victus quam instituerat, (gulosissimus quippe erat) tum propter spem, metumque futurarum rerum. » Addit Antoninum imperatorem adhibuisse Evodum educatorem suum (cujus diximus meminisse Tertullianum [3]) qui una cum centurione et aliis Plautianum Severo imperatori cædem machinantem calumniose deferrent; licet Herodianus nihil ex composito factum, nullamque fallaciam vel techuam intercessisse tradat. « Sic itaque, inquit Dio, Plautianus, nostra memoria omnium hominum potentissimus, quem magis quam ipsum principem metuebant omnes, quique spe multo majore elatus fuerat, a genero interficitur, eque palatio projicitur in viam : quamvis tandem elatus jussu Severi et sepultura affectus est. » Additque ejus filium et filiam, Plautum et Plautillam, in Lyparim insulam fuisse relegatos, ibique tandem ejusdem Antonini jussu occisos; cum interim vitam traduxissent calamitosam, magno metu, et necessariarum rerum inopia. Quin etiam Plautiani nomen abolitum, et ubicumque scriptum reperiretur in lapideis tabulis vel aliis, abrasum, deletum, expunctumque fuisse plane indicat vetus [1] inscriptio monumenti filiæ ejus, nurus Severi, conjugis Antonini, et alia [2].

[1] Herod. lib. III. — [2] Dio in Severo. — [3] Tert. ad Scapul. c. 4.

3. Hic finis Plautiani Christianorum hostis infensissimi et perniciosissimi; quo sublato, persecutio etsi non penitus ablata, saltem moderationem non mediocrem accepit. Quem non Romanum, sed Afrum genere, Severi municipem, ex humili fortuna in sublime evectum, damnatorum bonis fuisse insigniter locupletatum, tradit Herodianus [3]. Sed quorum, quæso, damnatorum, nisi magna ex parte Christianorum nobilium senatorum, quos sub Commodo, tempore pacis Ecclesiæ, Christiana religione initiatos fuisse diximus? Sed idem quoque hæc de ejus mentis tumore addit : « Quacumque incederet, adeo trux et horribilis erat, ut non modo non adiretur a quoquam, sed etiam qui fortuito occurrebant, ab eo averterent oculos; quia anteambulones aliquot, quacumque iter faceret, denuntiabant, ne quis in proximo consistere, neve illum contueri auderet, sed averterent universi oculos, terramque despectarent : » Hæc ipse, aliaque multa de ejus fastu, arrogantia, atque sævitia.

4. *Ludi sæculares.* — Eodem quoque anno celebrati sunt Romæ ludi sæculares; de quibus hæc Herodianus [4] : « Vidimus item sub illo quosdam omnis generis ludos cunctis editos theatris, simulque supplicationes et pervigilia ad formam Cereris initiatorum. Sæculares hi tunc appellabantur, celebrati (ut aiunt) decurso trium spatio ætatum. Siquidem Urbe tota atque Italia præcones itabant convocatum omnes ad ludos, quos nec vidissent hactenus, nec visuri postmodum forent. » Sed de iisdem ludis Zosimus [5] pluribus agit, qui et dictis consulibus celebratos fuisse tradit; quod et docent veteres inscriptiones a diversis collectæ, in quibus Severi nomen inscriptum est cum tribunitia potestate duodecies repetita [6], ut etiam in hujusmodi numismate eleganter expressum in columna milliaria. Horum occasione scriptum putant [7] a Tertulliano librum de Spectaculis, et illum de Idololatria; quibus plane declarat, rectam Christianæ religionis institutionem abhorruisse admodum ab istiusmodi spectaculis a gentilibus edi solitis; divinamque ultionem illos expertos esse addit, qui præter institutum iisdem non vererentur esse præsentes. Sed de iis alia occasione superius. Porro quam mendax extiterit Zosimus, qui neglectu postea ludorum sæcularium, corruisse tradit florentissimum Romanum imperium, suo loco inferius perspicue demonstrabimus.

[1] Habet Smet. fol. 67. n. 1. — [2] Apud eumdem fol. 24. n. 1. et fol. 22. n. 4. — [3] Herod. lib. III. — [4] Idem eodem lib. III. — [5] Zosim. lib. II. — [6] Panvin. in Fast. et Adolph. l. de Nummis. — [7] Pamel. not. ad Tertul. lib. de spectacul.

Anno periodi Græco-Romanæ 5697. — Olymp. 245. an. 4. — Urb. cond. 957. — Jesu Christi 204. secundum Baronium 206. — Zephyrini papæ 8. — Severi imp. 12. Caracallæ imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Fabius Cilo II*, et *M. Annius Libo*, ex Inscriptione Onuphriana. In Fastis etiam Theonis Cilo cum numerali nota editur.

2. *Ludi sæculares octavi.* — Ad num. 4. Imperatores Severus et Antoninus ejus filius *octavos* ludos sæculares Romæ exhibuere, anno Urbis nongentesimo quinquagesimo septimo, ut docet Censorinus, lib. de Die Natali, cap. 17. Quos ludos Severus, nulla Claudii ac Domitiani ludorum sæcularium ratione habita, anno CCXX post exhibitos ab Augusto ludos sæculares quintos, edidit. Quidam censores in Epist. consulari a card. Norisio publicata contendunt, Censorinum male hos ludos *octavos* appellasse, eosque *nonos* appellandos. Verum cum Antoninus Pius nullos ludos sæculares repræsentarit, ut suo loco demonstravimus, ludi sæculares sub Severo habiti, omnino octavi fuere. Severus consulatum, ut moris erat, non sumpsit, sive quia ab ea dignitate annis, quibus ea sibi debita, sæpius abstinuit, sive quia ad ludos Augusti, qui, privatis consulatum gerentibus, illos celebravit, respexit.

3. *Quæ in illis de more spectacula ederentur.* — « Modus ludorum hujusmodi, inquit Zosimus, lib. 2, pag. 669, relatus est in litteras. Circumeuntes præcones, universos ludorum causa convenire jubebant ad spectaculum, quod neque vidissent antea, neque visuri posthac essent. Ipso autem messis tempore, perpaucis diebus antequam ludi peragerentur, in Capitolio temploque Palatino XV viri sedentes in suggestu, lustralia populo distribuebant. Ea sunt faces, et sulphur, et bitumen. Nec participes horum servi sunt, sed liberi duntaxat homines. Posteaquam populus universus et in locis iis quæ diximus, et in templo Dianæ, quod est in Aventino colle, convenit, triticum, et hordeum, et fabas quisquis secum defert, ac Parcis nocturnos ludos caste pudiceque faciunt; hostiæ propter ripam Tiberis ad Tarentum diis consecrantur, » indeque spectacula, quæ in ludis sæcularibus exhibebantur Tarentina dicta. « Iis autem diis rem sacram faciunt, videlicet Jovi, Junoni, Apollini, Latonæ, Dianæ : tum præter hos, Parcis, et Lucinis, et Cereri, et Diti Patri, et Proserpinæ. Prima nocte spectaculorum ad horam secundam, tribus aris in ripa fluminis constructis, imperator cum XV viris tres agnos cædit; et aris sanguine respersis solidas victimas adolet. Scena vero sine theatro constructa, lumina cum rogis accenduntur, et hymnus recens factus canitur; adeoque spectacula consentanea rebus divinis eduntur. Et hæc qui peragunt, pro mercede primitias fructuum, tritici, hordei, fabarum accipiunt. Nam illæ, seu ut dictum est, ab universo populo distribuuntur. Postridie conscenso Capitolio, et consuetis ibidem immolatis hostiis, ad constructum inde theatrum progressi, Apollini, et Dianæ ludos faciunt.

4. *Ab illis ludis religio Christiana abhorrebat.* — « Insequenti die matronæ nobiles ad horam ab oraculo constitutam in Capitolium convenientes Deo supplicant, et hymnis eum, ceu fas est, celebrant. Die tertio in Apollinis æde Palatina ter noveni illustres pueri cum totidem virginibus, omnes utrinque florentes, hoc est, qui ambos parentes adhuc superstites habent, hymnos et pæanes græca romanaque lingua canunt, quibus subjectæ Romanis urbes servantur. Iidem alia secundum traditum a numine ritum fiebant; quæ sane quandiu peracta fuerunt, nullum Respublica Romana detrimentum cepit. » Quæ referre placet, ut manifestius appareat, quantum a religione Christiana ludorum sæcularium celebratio aliena fuerit, et quantum hallucinentur viri doctissimi, qui nostra etiam ætate tradunt, utrumque *Philippum* imperatorem Christo nomen dedisse, et tamen ludos sæculares exhibuisse. Nec est quod respondeant, utrumque Philippum in ludis sæcularibus nonis memorata sacrificia interdixisse et spectacula tantum edi mandasse; vel ludos sæculares celebrari potuisse absque sacrificiis, et eo modo Honorium imp. anno CCCCIV, qui a currenti centesimus erat, horum ludorum exhibitionem permisisse, id est cum solo circensium, aut theatralium ludorum apparatu. Nam nec ambo Philippi christiani fuere, nec Honorius imp. ludos sæculares fieri permisit, ut ex infra dicendis certis argumentis liquebit.

ZEPHYRINI ANNUS 5. — CHRISTI 207.

1. *Natalius olim confessor in hæresim lapsus, Romam ad Zephyrinum venit, exomologesim agit.*— Christi anno ducentesimo septimo, Marcus Aurelius Antoninus secundum adiit consulatum una cum fratre suo Geta collega. Quo anno, nece Plautiani Romæ jam prope mitigata persecutione Severi, accidisse putamus, ut Zephyrino Romano pontifice e latebris emergente, et munia pontificia obeunte, Natalius olim confessor, sed postea misere pecunia corruptus, Theodoti hæreseos cum patrocinium suscepisset, tandem sui compos factus, erroris pœnitens, ad eum veniens, patrati sceleris egerit exomologesim, pedibus ejus advolutus. Hæc sane a scriptore ejus temporis diligenter conscripta, ab Eusebio [1] ad verbum quam fidelissime narrantur : « Scriptor ille, de quo supra dixi, qui librum prædictum contra erroris supra demonstrati auctorem composuit, aliam etiam rem Zephyrini tempore gestam hoc pacto explicat : Facinus apud nos admissum, fidelibus in Domino, quo illos erudiam, commemorabo; quod, credo, si forte Sodomis gestum fuisset, etiam illos ad scelera sua pœnitentiæ lacrymis mature eluenda admonuisset.

2. « Erat quidam Natalius confessor non jam pridem, sed nostris jam pæne temporibus : iste ab Asclepiodoto et altero Theodoto trapezita fraude fuit deceptus (hi quidem ambo Theodoti coriarii, qui prius propter istam novam prudentiam, imo vero amentiam, ex Christianorum communione a Victore, ut dixi, qui tunc erat pontifex, excludebatur, discipuli erant) et ab illis duobus, quos supra posui, salario quodam et mercede persuasus, ut illius erroris episcopus crearetur; ea lege nimirum, ut centum quinquaginta denarios menstruos isti ei persolverent. Qui quidem cum se in illorum societatem dedisset, per visiones quasdam a Domino ad se demissas sæpenumero admonitus fuit. Deus enim misericors et Dominus noster Jesus Christus martyrem et testem suarum afflictionum extra Ecclesiam misere deperire noluit.

3. « Cæterum quoniam primæ erat apud illos sedis episcopalis appetitione tanquam hamo inescatus, et turpi quæstu, qui multis affert perniciem, irretitus, et propterea lentius tardiusque Dei visionibus animum attendit; tandem per integram noctem a sanctis angelis flagris et verberibus usque adeo acerbe et graviter cæsus fuit, ut cum primo mane surgeret, cilicio et sacco indutus, cineribus aspersus, magno cum mœrore et lacrymis ad pedes Zephyrini pontificis se supplicem abjiceret; et non modo ad cleri, sed laicorum etiam genua advolveretur; ita ut Christi misericordis Ecclesia illum magnopere commiserata, lamentis una se dederet. Attamen ille, licet multis precibus usus fuisset, et plagarum vibices, quas pertulerat, ostendisset; vix tandem in communionem Ecclesiæ receptus fuit. » Hucusque auctor de lapsu et restitutione Natalii. Quibus (ut alias sæpe de aliis hæresiarchis est demonstratum) pristinum morem intelligas, consuevisse scilicet hæresiarchas erroris pœnitentes adire Romanum episcopum, ab eodemque Catholicæ Ecclesiæ communicationem, facta exomologesi, promereri : quippe qui quantumlibet in castris inimicorum militassent, resipiscentes tandem probe intelligerent, a sedis Petri Catholicæ Ecclesiæ primario antistite quærendam esse veniam et salutem, nec ab alio quopiam quam a Catholicæ Ecclesiæ episcopo communicationem catholicam expetendam.

4. *Hæreticorum Theodotianorum cavillationes detectæ.* — At quinam mores horum solerent esse hæreticorum, ex eodém auctore idem Eusebius recitat in hæc verba : « Ad ista etiam alias ejusdem scriptoris voces de iisdem, » videlicet Theodotianis hæreticis, » connectamus, quæ sic se habent : sacras audacter depravarunt Scripturas; veteris fidei canonem abrogarunt; Christum ignorarunt; neque quid sacræ et divinæ litteræ de illo dicant conquisiverunt : sed quænam syllogismi figura ad suam impietatem confirmandam reperiretur, studiose indagarunt. Quod si quisquam forte illis aliquod divini eloquii testimonium proferat; quærunt utrum conjunctam an disjunctam syllogismi figuram possit efficere. Relictis vero et depositis sacrarum litterarum studiis, omni cura et cognitione in geometriam incumbunt. Tanquam ex terra editi, de terra loquuntur, et Christum qui sit de cælo venturus, penitus ignorant. Euclides enim apud quosdam eorum propter geometriæ artem enixe recolitur; Aristoteles et Theophrastus in summa habentur admiratione. Galenum etiam fortasse nonnulli summe venerantur. Hi ergo tum infidelium artibus ad erroris sui sententiam roborandam abutuntur, tum solerti impiorum astutia ac

[1] Euseb. lib. v. c. 27.

subtilitate simplicem ac sinceram divinarum Scripturarum fidem adulterant.

5. « Quod autem a fide longissime absint, quid attinet commemorare? Hanc ob causam etiam in sacras litteras confidenter ac temere quasi manus violentas injiciunt, easque se emendare et corrigere prædicant. Quod vero ipse equidem nihil falsi in eos ementitus loquar, nemini verum scire cupienti poterit esse obscurum. Nam si quis cujusquam illorum exemplaria in manus sumere, accurate pervestigare, et inter ipsa conferre voluerit; reperiet profecto illa maxime inter se dissidere. Nam Asclepiodoti exemplaria, ab illis quæ sunt Theodoti, admodum discrepant; ac multa plane suppetunt, propterea quod illorum discipuli exemplaria ab utrisque (ut illi appellant) correcta (ut nos corrupta) studiose et sedulo descripserunt. Rursum quæ sunt Hermophili, cum istis minime consentiunt; quæ Apollonii dicuntur, ipsa sibi non constant. Licet enim quæ ab illo prius exscripta fuerint et composita, posterioribus denuo inversis innovatisque comparare: sic invenire illa inter se valde dissentientia, erit perfacile.

6. « Quantum inscitiæ et temeritatis habeat perditus iste conatus, nec illos ipsos ignorare suspicor. Aut enim sacras et divinas litteras a Spiritu sancto dictatas non credunt, et ita sunt infideles; aut se ipsos Spiritu sancto sapientiores esse dicunt; quod plane quid aliud est, quam tanquam dæmone exagitatos insanire? Neque enim hanc inconsultam et imprudentem molitionem suam esse inficiari poterunt; quandoquidem ista exemplaria sua ipsorum manu esse transcripta, perspicue deprehenduntur. A quibus autem erant ipsi instituti, ab illis sane ejusmodi scripturas non aliquando exceperunt; et exemplaria, unde ista transcripserunt, demonstrare non possunt. Quidam illorum eas quidem depravare, non adeo operæ pretium duxerunt; sed tum legem, tum prophetas lepida simulatione, perinde ac si nefariam et impiam omnino doctrinam complecterentur, prorsus pernegantes, in vastissimum exitii gurgitem præcipites deciderunt. Atque ista modo a nobis hactenus sint commemorata. » Hucusque Eusebius; quæ ad insinuandos mores hæreticorum recensuisse voluimus. Quod igitur tot exemplaria, quot homines hæreticæ pravitatis fautores essent; inde existimamus Origenem his temporibus meditatum esse opus illud plane egregium, quo uno volumine sex simul interpretationes divinæ Scripturæ collegit, quod Hexapla nominavit; de quo suo loco dicturi sumus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5698. — Olymp. 246. an 1. — Urb. cond. 958. — Jesu Christi 205. secundum Baronium 207. — Zephyrini papæ 9. — Severi imp. 13. Caracallæ imp. 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Antoninus Caracalla Aug. II*, et *P. Septimius Geta Cæsar.* Est hic primus Getæ Cæsaris consulatus, non vero secundus, ut putavit Baronius. Legenda quæ initio anni ccii hac de re scripsi.

2. *Decennalia imperii Cæsarei Caracallæ.* — Sumptus hic consulatus a Caracalla juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, a Geta vero juxta tertiam, ut sc. collega esset fratris decennalia imperii Cæsarei celebrantis. In Dissert. Hypat., pag. 224, nummum ex Occone recitavi inscriptum, *Trib. Pot.* viiii. in postica, *Vota suscepta* x, sed hæc postica ad aliam anticam pertinet, quam ad præfatam, ideoque nummus ille vitiosus.

ZEPHYRINI ANNUS 6. — CHRISTI 208.

1. *Origenis imprudens facinus.* — Christi anno ducentesimo octavo, Annio Albino et Fulvio Æmilio coss., Severus annum decimum quartum agebat in imperio; quo (ut puto) Origenes imprudens nimis audax facinus in seipsum admisit, quod Eusebius [1]

[1] Euseb. lib. vi. c. 7.

narrat his verbis : « Per idem tempus Origenes, dum scholæ Alexandrinæ, quam diximus, præerat, facinus quoddam admisit; quod quidem licet ex animo rudi et juvenili videretur esse profectum, fidei tamen et castimoniæ specimen maximum dabat. Istam enim Evangelii sententiam[1] : Sunt eunuchi, qui se castraverunt propter regnum cælorum ; aliquanto (ut fert ætas adolescentiæ) simplicius interpretatus, partim quod Salvatoris vocem se penitus implere oportere putavit, partim quod, cum ætate valde adolescens esset, et non cum viris modo, sed cum mulieribus etiam sermones de rebus divinis et cælestibus conferret, omnem turpis calumniæ et obtrectationis ansam infidelibus prorsus adimere voluit : dictam Salvatoris sententiam ex occullo (facinus namque maximam partem necessariorum suorum celare cogitat) exequi reipsa aggressus est.

2. « Cæterum tale facinus ab eo quantumvis cupiente occultari non poterat. Quocirca Demetrius qui ibidem rexit Ecclesiam, de eo post certior factus, tametsi hoc audax ejus facinus vehementer admiratus est, tamen incredibilem animi propensionem et ingenuitatem fidei amplexátus, eum illico confidere, et bono animo esse jubet ; et majore cura ac studio in munus, fidei principia instituendi, incumbere hortatur, impellitque. Ac tum quidem Demetrius eo animo fuit atque sententia. » Hæc Eusebius de Origene atque Demetrio. Cætera autem de simultate inter utrumque suborta, cujus occasione tale Origenis facinus fuit ubique vulgatum, opportuniori loco dicemus, eo scilicet anno, quo idem Origenes ab Alexandro Hierosolymorum episcopo est initiatus presbyterio.

3. *Cantica Canticorum explanat Origenes.* — Hoc item tempore factum putamus, ut idem Origenes adhuc adolescens, sed jam eviratus, primam interpretationem ediderit in Cantica Canticorum, quam postea maturioris ætatis factus emendatam et pluribus auctam in lucem edidit; quod testatur S. Hieronymus[1], temeritatis seipsum arguens, atque alios, qui ipso juventutis exordio divinas Scripturas adhuc inexperti temere audeant interpretari. At quod ad Origenis temerarium ausum spectat (si ex unguibus leonem dignoscere licet) vides eum ipso primo ingressu in divinam Scripturam, explanandum sumere librum illum, quem necdum legere ejus ætatis hominibus licebat. Verum quia illum aggressus esset viribus tantum ingenii fretus, quodque inconcessa præsumeret, ac se nimium supra seipsum efferret ; casurus aliquando credi ab omnibus facile potuisset.

[1] Matth. XIX.

[1] Hieron. in præf. Commen. in Abdiam.

Anno periodi Græco-Romanæ 5699. — Olymp. 246. an. 2. — Urb. cond. 959. — Jesu Christi 206. secundum Baronium 208. — Zephyrini papæ 10. — Severi imp. 14. Caracallæ imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Nummius Albinus*, et *Fulvius Æmilianus*, ex Inscriptione Onuphriana, non Fulvius Æmilius, ut perperam Baronius habet.

2. *Origenes seipsum castrat.* — Corpus suum eviravit Origenes, sive ferro exactis genitalibus, ut crediderunt Hieronymus, Epist. 65, et Nicephorus, lib. 5, cap. 8, sive medicamento exsiccatis, ut aliis persuasum. Rem in incerto Epiphanius hæresi 64 relinquit. Utraque tamen castratio ab Origene tandem damnata, qui alios ne simile quid in se aliquando conciperent, vehementer absterruit, cum aliis locis, tum præsertim suis in Matthæum Commentariis, ut videre est tom. 15, ad cap. 19. Demetrius episcopus Alex. primum laudibus Origenem prosecutus, eum confirmavit, strenueque susceptum munus continuare jussit. Unde nullo sexus discrimine universos ad se audiendi causa venientes admisit. Qua de re legendus eruditissimus Huetius, lib. 1. Origenian., cap. 2, ex quo hæc excerpsimus.

ZEPHYRINI ANNUS 7. — CHRISTI 209.

1. *Contra Marcionem scribit Tertullianus.* — Anno Domini ducentesimo nono, Flavio Apro et Allio Maximo coss., Severi imperatoris anno decimo quinto, Eusebius in Chronico memoriam ingerit Tertulliani Afri, filii centurionis proconsularis; hocque potius anno quam cæteris, ea puto occasione, quod idem ipse Tertullianus [1] contra Marcionem agens, se hoc anno quinto decimo Severi imperatoris illum commentarium elaborasse perspicue declarat. Scripserat jam olim adolescens adversus eumdem Marcionem opus rude nimis, ut demonstrat S. Hieronymus [2] in Abdiam, cum de se in primis ait : « Libere profiteor illud fuisse puerilis ingenii, et hoc maturæ senectutis. In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est. » Hæc Hieronymus. Sed et ipsemet Tertullianus [3] ejus exordio commentarii de iisdem suis in Marcionem lucubrationibus rationem reddens, hæc ait : « Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum, quasi properatum, pleniori postea compositione rescideram; hanc quoque nondum exemplariis suffectam fraude tunc fratris, dehinc apostatæ, amisi, qui forte descripserat quædam mendosissime, et exhibuit frequentiæ. Emendationis necessitas facta est; innovationis ejus occasio aliquid adjicere persuasit. Ita stylus iste nunc de secundo tertius, et de tertio jam hinc primus, etc. »

2. Scripsit tunc quoque commentarium de Resurrectione carnis; quod ejusdem scriptis manifestum est, dum in eodem horum meminit librorum adversus Marcionem, et libro quinto adversus eumdem citat librum a se scriptum de Resurrectione carnis, ita ut appareat, eodem ferme tempore ambos ab eo elucubratos fuisse commentarios. Tunc quoque idem auctor librum edidit de Carne Christi, eodem propemodum argumento. Totus itaque in his fuit hoc anno Tertullianus, ut grassantem Marcionis hæresim impugnaret, necnon Valentinum, carnis Christi veritatem impie negantem. Meminit [1] ibi Alexandri cujusdam ex Valentini secta descendentis qui Christi carnem sui ortu (proh scelus!) impie dicebat infectam fuisse peccato.

3. Sed decipitur, mea sententia, qui putat hunc, in quem Tertullianus invehitur, Alexandrum illum esse, de quo Suidas scribit his verbis : « Alexander Hierapolis episcopus et martyr novem capitibus conscripsit; Quid novi Christus in mundum intulerit. Quæ oratio reconditis sententiis est referta : » Hæc ipse. Qui cum hunc fuisse martyrem dicat, plane alium longe diversum ab Alexandro Valentiniano declarat; nam (ut suo loco superius dictum est) tantum abest ut Valentinianus quispiam reperiatur subiisse martyrium, ut potius hoc ipsum docerent omnes, nequaquam pro Christo martyrium subeundum; quod idem ipse Tertullianus [2] in Scorpiaco non obscure significat, dum Valentinianos inter martyrii refragatores adnumerat.

[1] Tertul. contra Marcion. lib. I. c. 15. — [2] Hieron. in præfat. in Abdiam. — [3] Tertul. contra Marcion. lib. I. c. 1.

[1] Tertul. de Carn. Christi c. 15. 16. 17. — [2] Tertul. in Scorpiac. cap. 1.

Anno periodi Græco-Romanæ 5700. — Olymp. 246. an 3. — Urb. cond. 960. — Jesu Christi 207. secundum Baronium 209. — Zephyrini papæ 11. — Severi imp. 15. Caracallæ imp. 10.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Aper*, et *Maximus*, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari.

2. *Quindecennalia Severi.* — Videtur Severus hoc anno quindecennalia celebrasse, ob eaque solemnia imp. XII appellatum esse, quando iniit tri-

bunitiam pot. xv, ut videre est in nummis et inscriptionibus ea tribunitia potestate notatis. Mediobarbus in Numismatis impp., pag. 277, ait, Severum hunc titulum multiplicasse propter victorias Britannicas per duces reportatas. Sed licet verum sit, per hæc tempora bellum in Britannia gestum, ut docet Dio, lib. 76, et propter victorias imperatoris titulum de more auctum, suspicor tamen Severum cum tribunitia pot. vi, titulum imperatoris XI ob quinquennalia, et titulum imperatoris XII propter decennalia suscepisse. Et ratio est, quia intra illud quinquennium multas victorias retulit, nec titulum illum multiplicavit, et post currentem annum Caledonios, aliosque Barbaros in Britannia vicit, indeque Britannicus dictus est; nec tamen nomen imperatoris XIII in nummis ejus et inscriptionibus legitur. Quod si post Britannicas victorias vicennalia edidisset; imperator XIII appellatus esset, cum in vicennalibus et id genus festis victoriæ antea reportatæ in nummis et inscriptionibus rursus memorari solerent. Quam conjecturam chronologiæ quandoque dirigendæ non parum utilem, viris eruditis magis discutiendam proponere volui. Caracalla Severi filius hoc anno tribunitiam pot. x suscepit, et Imperator II appellatus est, ut ejus numismata ostendunt, quia cum patre titulum illum geminavit.

3. *Tertullianus scribit adversus Marcionem.* — Tertullianus hoc anno, imperii Severi decimo quinto, contra Marcionem scripsit, ut recte Baronio observatum. Fervebat tunc persecutio, ut ex lib. I adversus Marcionem liquet, quæ Severi quindecennalium occasione de more aucta. Dodwellus in Dissert. Cyprianica xi quæ est de Paucitate Martyrum, persecutionem Severi intra biennium, primum videlicet et secundum hujus imperatoris annum coarctat; cum tamen ex laudato opere Tertulliani constet, eam per hæc tempora grassatam esse, et ex Sulpicio Severo liqueat, eam usque ad Severi finem continuatam. Ubi enim de ea locutus est, ait: « Interjectis deinde annis viii et xxx, pax Christianis fuit, nisi quod medio tempore Maximinus nonnullarum Ecclesiarum clericos vexavit. » Ab anno autem ccxi Severi emortuali ad annum ccxlix quo Decius persecutionem instauravit, anni xxxviii interjiciuntur. Quare Severus usque ad mortem suam Christianos vexavit, vel vexari permisit, quod perinde illis erat. Dodwellus quidem loco citato, num. lii, dicit, reponendam esse decadem, quam intercedisse arbitratur, legendumque xlviii, loco viii et xxx, sicque annos illos a decimo Severi quo persecutio cœpit, ad ccl in quem incidit maxima pars primi anni imperii Deciani, numerandos esse. Verum ex laudato Tertulliani libro manifestum fit, præfatum numerum xxxviii annorum retinendum, et quod gratis et sine alicujus exemplaris testimonio asseritur, rejiciendum. Pax itaque Ecclesiæ non reddita, nisi post Severi interitum; quod indicare videtur Dio, lib. 77, ubi postquam retulit, Caracallam Severi filium et successorem occidisse fratrem Getam, ait, illum dixisse in senatu: « Audite, inquit, rem maximam, ut totus terrarum orbis gaudeat. Omnes exules rei facti cujusvis sceleris, quomodocumque damnati sint, restituantur, etc. » Persecutio igitur Severiana non solum sanguinolenta, sed etiam longa extitit.

ZEPHYRINI ANNUS 8. — CHRISTI 210.

1. *Geta Augustus.* — Christi anno ducentesimo decimo, Antonino Augusto tertium et Geta Cæsare secundum coss., celebrata sunt Romæ Antonini decennalia; quibus celebratis, Severus una cum filiis et exercitu adversus Britannos, qui fines egressi, Romanorum ditionem invaserant, est profectus. Id quidem hoc anno contigisse, nempe tertio ante obitum ipsius imperatoris, auctor est Dio [1]. Quo item anno Geta Cæsar cum tribunitia potestate imperium accepit. Id enim nummorum inscriptiones significant, quæ a diversis [2] in unum congestæ atque descriptæ habentur. Hoc plane illud ipsum tempus esse constat, quod Tertullianus [1], scribens librum de Pallio (ut superius fusius dictum est) sub triplici imperii virtute, tribus regnantibus Augustis, felicissimum appellat; de quo ubi ait: « Eradicato omni aconito hostilitatis; » ad tyrannos, barbarosque devictos alludit. Ubi vero addit: « Et catto et rubo subdolæ familiaritatis; » ad Plautianum, de quo superius actum est, pertinere omnes recte cuncta considerantes intelligent. Sed et cum subdit: « Consitum et amœnum super Alcinoi pometum et Midæ

[1] Dio in Severo. — [2] Panvin. in Fast. Adolph. de num. et alii.

[1] Tertul. de Pallio. c. 2.

rosetum ipsum (quod dixerat) revera orbis cultissimum hujus imperii rus est : Deo nimirum (ut ait) tot Augustis in unum favente ; » concordiam et felicitatem præsentis temporis demonstrat imperii, duobus fratribus Augustis cum patre Severo una regnantibus, et Julia Augusta matre eos arctis vinctos pacis et amoris vinculis confovente.

2. *Romani imperii status felix.* — Quem quidem felicissimum imperii statum, ejus temporis æra cusa declarant. Invenimus enim plures antiquos nummos trium Augustorum, necnon Juliæ Augustæ matris juniorum imperatorum imaginibus insignitos ; quorum unum illam horum temporum, trium Augustorum regnantium felicitatem exprimit, Severum cum conjuge parte altera, altera vero Antoninum et Getam filios impp. notatos habens publicæ felicitatis et perpetuæ concordiæ titulis [1].

3. Cæterum etsi cunctis Romano imperio subditis felicia hæc visa sunt tempora ; Africanis certe ipsis, ex quibus Severus ducebat originem, cesserunt felicissima, præcipue tamen Carthaginensibus, de quibus Tertullianus ipso exordio libri de Pallio ; quem his ferme temporibus Severi scripsisse diximus, ista præfatur : « Principes semper Africæ, viri Carthaginenses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum (cum ita vacat et juvat) habitus denotare pacis : hæc et annona, et otia, ab imperio et a cælo, bene est : » plane alludens ad ea quæ cum Spartianus scribit, tum antiquæ nummorum declarant inscriptiones. « Tripolim, inquit ille [2], unde oriundus erat, contusis bellicosissimis gentibus, securissimam reddidit ; ac pacem diuturnam, oleum gratuitum, et fœcundissimum agrum donavit. » At non solum hæc pacis et abundantiæ bona Tripolitani senserunt, sed et Carthaginenses, quibus idem Severus Augustus complura indulsit ; ut antiqua tum ipsius tum filii Antonini numismata docent [3].

Per sedentem super leonem mulierem exprimi Cælestem Carthaginensium deam, inferius quinto Annalium tomo alia occasione pluribus dicturi sumus. His itaque et aliis beneficiis toti Africæ præstitis ab Africanis inter deos Severus relatus est.

4. Scribebat his item temporibus Tertullianus [4] adversus Judæos : in cujus quoque commentario hæc de præsentis temporis statu : « Britanniæ inter Oceani ambitum conclusæ sunt. Maurorum gens et Getulorum rabies a Romanis obsidentur, ne regionum suarum fines excedant. Quid de Romanis, dicam, qui de legionum suarum præsidiis imperium suum muniunt ? » Ita enim a Severo totius Romani imperii paci consultum fuit, distributis per provincias, præsertim limitaneas triginta duabus legionibus ; quarum (inquit Dio [5]) decem et novem supererant ex iis quæ Augusti tempore erant. Addiderat unam, Italicam nominatam Nero ; Galba duas, Auxiliariam dictam primam, atque aliam Septimam nominatam. Totidem Vespasianus, Auxiliariam secundam, quartam Flaviam. Domitianus unam Atheniensem. Trajanus duas, secundam Agrippinam, trigesimam Germanicam. Marcus Antoninus duas itidem ; secundam in Norico, tertiam in Rhætia ; ambas dictas Italicas. Severus vero abundantius cæteris addidit tres, duas dictas Parthicas, primam, et tertiam, secundam vero Medicam ob victorias de Parthis et Medis obtentas.

5. Sed egregie Tertullianus [1], his de Romani imperii viribus recensitis, longe præstare iis omnibus inermem Christianam religionem significat ; ac proinde justissime gloriatur. Quippe cum Romani tot legionibus suum imperium muniant : « Nec trans istas, inquit, gentes porrigere vires regni sui possint. Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra numeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur. » Hæc et alia ipse de Christi ubique regnantis gloria, in Judæos livore tabescentes, et canino dente Christi cultum rabide corrodentes, objectat. Sed unde sibi in Judæos agendi suppeditata sit occasio et argumentum, ipso sui ipsius exordio operis declarat his verbis [2] :

6. *Judæi oblatrantes in Christianos et utrorumque status.* — « Proxime accidit ; disputatio habita est Christiano et proselyto Judæo. Alternis vicibus contentioso fune uterque diem in vesperam traxerunt. Obstrepentibus etiam quibusdam spectantibus, singulorum nubilo quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo, quod per concentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspici curiosius, et lectionis stylo quæstiones retractatas terminare. » Hæc ipse. Ex quibus liquet Dei Ecclesiam non modo Gentilium gladio cruentatam, ipsorumque calumniis turpiter exagitatam, hæreticorum ingruentium impietate vexatam, sed et dilaceratam furore oblatrantium Judæorum ; opusque fuisse cum iisdem manus sæpe conserere ; ut qui indigno ferentes animo totum jam mundum post Christum abire, non cessarent coram Gentibus in Christum obloqui, et horrendas blasphemias effutire, de Christianis garrire, quod hominem ab ipsis in crucem actum adorarent : sicque omni contumeliarum genere ubique solerent Christianam religionem deridere, ut non mediocre nec facile incumberet Christianis negotium, hos coram ipsis Gentibus talia audientibus ac spectantibus, mendacii redarguere, ac penitus confutare.

7. Nec prætermittendum, quod hac quoque disputatione Tertullianus refricat calamitates ipsorum, quas attigerat in Apologetico [3], dum ipsorum statum præsentem ob oculos ponit, sic dicens [4] : « Interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Judæorum : ut hoc quoque esset adimpletum per Prophetam [5] : Terra vestra

[1] Ex Musæo Lælii Pasqualini Canon. S. Mariæ Major. in Urbe. — [2] Spartian. in Severo. — [3] Ex Musæo Lælii Pasqualini Canon. S. Mariæ Major. in Urbe. — [4] Tert. adv. Jud. c. 7. — [5] Dio hist. Rom. l. LV.

[1] Tertul. advers. Jud. c. 7. — [2] Idem ibid. c. 1. — [3] Idem in Apol. c. 21. — [4] Idem contra Jud. c. 13. — [5] Isai. I.

deserta, civitates vestræ igni exustæ, id est, quod belli tempore eis evenerit : Regionem vestram in conspectu vestro exteri comedent, et deserta et subversa erit a populis alienis. Et alio loco sic per Prophetam [1] dicitur : Regem cum claritate videbitis, id est, Christum facientem virtutes in gloria Dei Patris : et oculi vestri videbunt terram de longinquo : quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. »

[1] Isai. XXXIII.

Hæc et alia de his Tertullianus. Quando autem hæc facta sint, jam superius dictum est, sed his hactenus.

8. Quod vero ad Romanam Ecclesiam spectat : erat his temporibus Zephyrinus papa (respirante jam a persecutione Ecclesia) totus ad expugnandas hæreses comparatus. Optatus enim Milevitanus hæc de ipso ac cæteris qui hoc tempore validius hæreses oppugnabant : « Marcion, inquit, Praxeas, Sabellius, Valentinus, et cæteri, temporibus suis a Victorino Pictaviensi, et Zephyrino Urbico, et Tertulliano Carthaginensi usque ad Cataphrygas, et ab aliis assertoribus Ecclesiæ superati sunt. »

Anno periodi Græco-Romanæ 5701. — Olymp. 246. an. 4. — Urb. cond. 961. — Jesu Christi 208. secundum Baronium 210. — Zephyrini papæ 12. — Severi imp. 16. Caracallæ imp. 11. Getæ imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Antoninus Caracalla Aug. III*, et *Septimius Geta Cæsar II.*

2. *Decennalia imperii Augustei Caracallæ.* — Sumptus hic consulatus a Geta juxta tertiam consulatuum Cæsareorum regulam, a Caracalla juxta secundam; imperii enim Augustei decennalia celebravit, ut certo demonstrat ejus nummus, in cujus postica legitur : VOTA SOL. DEC. PONTIF. TR. P. XI. COS. III. S. C. Baronius Getam hoc anno Augustum nuncupatum scribit; alii vero tradunt incertum esse, an hoc anno, vel sequenti dignitatem illam obtinuerit; cum initio anni CCXII quo interfectus fuit, tribunitiam potestatem quartam gereret, quæ tam a sequenti anno quam a præsenti inchoari potuit. Verum eam nuncupationem currenti anno factam Caracallæ decennalia evincunt; cum, ut sæpius diximus, annis hujusmodi solemniis addictis novi Cæsares, aut Augusti creari solerent.

3. *Decennalia imperii Cæsarii Getæ.* — Incidunt et in hunc annum decennalia imperii Cæsarei Getæ, ad quæ referendum numisma a Scaligero, in animadversionibus Eusebianis ad num. 2215 recitatum, IMP. CÆS. P. SEPT. GETA. PIUS. AUG. SECULARIA SACRA. S. C. Anno Christi ducentesimo quarto *ludi sæculares* a Severo, Caracalla et Geta editi, ut constat ex nummis apud Mediobarbum. Quo tempore Geta tantum Cæsar erat. Sed quia in decennalibus victoriæ ante decennium reportatæ, aliaque ad gloriam principum magis conferentia nummis insculpebantur, eorumque memoria renovabatur; ideo in præfato Getæ nummo, postquam Augusteam dignitatem consecutus est, cuso, ludi sæculares in imperii ejus Cæsarei decennalibus memorati. In quod arcanum Scaliger non penetraret, existimavit Getam anno ducentesimo quarto Augustum nuncupatum, idque ex citato nummo manifeste constare. Sed cum Geta tribunitiam potestatem quartam duntaxat inierit, Scaligeri error manifestus. Possinus in Notis ad Passionem SS. Perpetuæ et Felicitatis arbitratus est, se laudati numismatis beneficio, annum quo illæ martyrium passæ, detexisse. In earum enim Sanctarum Actis dicitur, eas morti addictas, quando celebrabatur *Natale Getæ Cæsaris*, ideoque martyrium illud ante finem anni CCIV, quo Getam Augustum renuntiatum credit, accidisse. Mediobarbus in Geta, pag. 301, eumdem Getæ nummum refert, citatque card. Norisium, pag. 170, in Cenotaphiis Pisanis Caii et Lucii Cæsarum, ubi illum ex Scaligero recitat; sed quod omnino intolerabile, nulla suæ immutationis, seu verius depravationis, ratione reddita, legit : GETA CÆSAR PONTIF. COS. in aversa parte, SECULARIA SACRA. S. C. licet apud card. Norisium, quem citat, Geta cum nomine Augusti legatur. Vix credi potest, quantum antiquarii litteris nocuerint, dum inscriptiones nummorum et lapidum, quas non percipiebant, corrupere, vel prorsus omisere; sic enim errori viam patefecerunt, et veritati e tenebris eruendæ occluserunt.

ZEPHYRINI ANNUS 9. — CHRISTI 211.

1. *Minutius Felix nobilis scriptor christianam fidem propugnat.* — Ducentesimo undecimo Christi anno, Claudio Pompeiano et Lolliano Avito coss., Severus Britannos coercuit. Sed et « quod, inquit Spartianus, maximum ejus imperii decus est, muro per transversam insulam ducto, utrinque finem Oceani communivit; unde etiam Britannici nomen accepit. » Sed hæc Dio fusius est prosecutus.

2. His ipsis temporibus, cum Zephyrinus Romanæ præesset Ecclesiæ, recensetur a sancto Hieronymo [1] inter nobiles scriptores ecclesiasticos Minutius Felix, de quo hæc scribit : « Minutius Felix, Romæ insignis causidicus, scripsit dialogum christiani et ethnici disputantium, qui Octavius inscribitur; sed et alius sub ejus nomine fertur de Fato, vel contra Mathematicos; qui cum ipse sit diserti hominis, non mihi videtur cum superioris libri stylo convenire. Meminit hujus Minutii Lactantius in libris suis. » Hæc Hieronymus, qui eumdem auctorem laudat in epistola ad Magnum [2]. Porro Cæcilium rhetorem, qui apud Minutium interloquitur, Christianam religionem vehementer impugnans, quod is tandem ab Octavio persuasus, visus sit manus dedisse, atque Christo credidisse; magna ac vehemens me conjectura adducit, ut existimem hunc fuisse Cæcilium illum insignem eruditione virum, Cypriani episcopi Carthaginensis magistrum; a quo honoris causa, utpote qui percelebris fama esset, Cæcilii nomen accepit. Hæc quidem ut putem, tempus, studium, nomen, patria, ac religio denique ipsa persuadet; quibus in unum concurrentibus signis, quadam velut facta syndrome, qui recte sapiet, haud opinor, vanum me ut conjectorem temere condemnabit.

3. Quod vero ad commentarium illum Minutii Felicis pertinet, videas easdem plane calumnias in Christianos objectas, quas Tertullianus in eo quem nuper scripserat Apologetico erudite refellit; ut figmentum illud de capite asini, quod calumniabantur colere Christianos; de infanticidio et esu carnium humanarum, et promiscuo, facta luminum extinctione, concubitu. Sed ad antiquas calumnias illud additum reperitur, Christianos colere antistitis genitalia; quam quidem ea occasione irrogatam putamus infamiam, quod Christiani omnes ad genua sacerdotis flexis genibus procumberent, manibusque suppliciter junctis, exomologesim more majorum facere consuevissent. Hæc et alia multa ab ethnicis objectari solita, a Cæcilio vehementius inculcata, ab Octavio confutata scitissime proponuntur.

4. Inter alia autem, quod recentis persecutionis fixa in mentibus hominum de martyriis Christianorum essent exempla, ex Octavii christiani persona Minutius præclarum illud ingerit [1] : « Itaque ut aurum ignibus, sic nos discriminibus arguimur. Quam pulchrum spectaculum Deo, cum christianus cum dolore congreditur; cum adversus minas et supplicia et tormenta componitur; cum strepitum mortis et horrorem irridens inculcat; cum libertatem suam adversus reges et principes erigit; soli Deo, cujus est, cedit : cum triumphator et victor ipsi, qui adversum se sententiam dixit, insultat; » et paulo post : « Sic christianus miser videri potest, non potest inveniri. Vos ipsi calamitosos viros fertis in cælum, Mutium Scævolam; qui cum errasset in regem, periisset ab hostibus, nisi dexteram perdidisset. Et quot ex nostris non dexteram solum, sed totum corpus uri, cremari sine ullis ejulatibus pertulerunt, cum dimitti præsertim haberent in sua potestate? Viros cum Mutio, vel cum Aquilio, aut Regulo comparo? Pueri et mulierculæ nostræ, cruces et tormenta, feras et omnes suppliciorum terriculas inspirata patientia doloris illudunt. Nec intelligitis, o miseri, neminem esse, qui aut sine ratione velit pœnam subire, aut tormenta sine Deo possit sustinere. » Hæc et alia complura eodem argumento Minutius. Ipsum etiam de Fato scripsisse, hæc ejus verba significare videntur, quibus ait : « In nobis non genitura plectitur, sed ingenii natura punitur. Ac de fato satis hæc, vel pauca pro tempore, disputaturi alias et verius, et plenius. » Hæc Minutius Felix, cujus plane aureum commentariolum una cum Arnobio luculenter a se novissime recognitum, emendatum, ac illustratum, nuper Romæ edidit vir illustris et insigniter eruditus Fulvius Ursinus, de ecclesiasticis quoque litteris optime meritus.

5. *Ejusdem locus dilucidatus de Christianorum templis.* — Sed inter plura quæ a Gentilibus in Christianos objici solita erant, et apud eumdem auctorem a Cæcilio in Octavium ingeruntur, quod eadem a novatoribus adversus Catholicos, nostris temporibus in calumniam convertantur, nolumus

[1] Hier. de Scrip. Eccles. in Minutio. — [2] Hier. epist. LXXXIV.

[1] Minut. eod. lib. prope fine.

prætermittere; quo Minutii locus male acceptus, et ab occasionem quamlibet captantibus perperam interpretatus elucidetur, et legitimus germanusque verborum ipsius sensus a quovis perspicue intelligatur. « Cur (inquit ille, de nostris loquens) nullas aras habent, templa nulla, nulla nota simulacra? » Comparant ex iis, inquam, argumentum hæretici, qui impie demoliri consueverunt Catholicorum ecclesias : struuntque calumniam, affirmantes nullas penes Christianos fuisse ecclesias, vel altaria, aut imagines. At licet primo tomo Annalium [1] apertissima luce fuerit demonstratum, ab ipso exordio nascentis Christi Ecclesiæ, ea omnia apud Christianos fuisse, et religionis usui inservisse; ipsique Minutii citato loco fuerit satisfactum : tamen hic eum dilucidius explanare, haud otiosum erit.

6. Derisio potius erat illa, quam calumnia Gentilium in Christianos insultantium, quod nullum penes illos templum esset. Quidnam vero per templum ipsi intelligerent, est diligentius inquirendum. Errant in primis, qui putant omnes sacras deorum ædes, in quibus sacra facerent, templa dicta fuisse. Imo cum quamplurima essent Romæ multiplicium deorum delubra, perpauca tamen eorum constat nominata fuisse templa. Est de his testimonium M. Varronis ad Pompeium de officio senatus habendi Isagogicum conscribentis, in quo hæc atque alia apud Gellium [2] : Inter quæ id quoque scriptum reliquit : « Non omnes ædes sacras templa esse, ac ne ædem quidem Vestæ templum esse. » Hæc ibi. Imo et templa dici etiam, quæ alii publico usui quam divino cultui inservirent, alibi idem Varro [3] testatur, cum ait : « Curia Hostilia templum est, et sanctum non est. » Ex quibus omnibus plane intelligas, nonnisi ingentes illas ædium moles, vastas illas amplissimasque publicorum ædificiorum structuras, atque augustiora delubra, templa ab illis vocitata. In quam plane sententiam hæc Arnobius [1] in eos : « Templa enim hæc quid sunt? Si humanam infirmitatem roges, nescio quid immane atque amplum. » Et paulo post : « Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hinc gemmæ, et sidereos evomant variata interstitione fulgores : terra sunt hæc omnia, etc. » Certe quidem nec nos inficias imus, caruisse priscos illos Christianos ejusmodi templis, et ecclesiis templorum instar erectis.

7. Verum nec quidem religionis humilitate, impensarumve parcitate, ab hujuscemodi structuris tunc Christiani abstinuerunt; sed quod jugis Gentilium conflata in eos invidia non sineret, et frequens inde dimanans persecutio non permitteret. Nam simulac cessarunt ethnici imperatores, et christiani nacti sunt habenas imperii, nempe temporibus Constantini, qualia toto christiano orbe ab iisdem templa fuerint excitata, illa ipsa quæ adhuc pluribus in locis integra remanent; quæve in antiquis chartis a majoribus descripta leguntur, certissimam fidem faciunt. Ad hæc igitur a Gentilibus in eos objecta, erat justissima Christianorum illa responsio : Dei templum esse universum hoc quod cernitur, vel, quæ latiores complectitur ambitus, mentem humanam : nec aliquod his dignius posse Deo optimo maximo templum erigi. Nam cælum ipsum templum esse dictum, totumque hoc quod tuimur (unde et nomen accepit) idem qui supra auctor est Varro [2]. Cum alioqui fideles (quod suo loco est apertissime demonstratum) haberent sacras ædes, precatorias domos, quas frequentiori usu ecclesias nominarent; in quibus ad sacrificium celebrandum esset altare, ac sacræ imagines, non autem aræ ad animalium cædes vel suffitus accommodatæ, vel simulacra deorum, more ipsorum desuper collocata.

[1] Tomo primo Annal. an. 57. — [2] Apud Gel. lib. XIV. c. 7. — [3] Varro de lingua Lat. lib. VI.

[1] Arnob. adv. Gentes lib. VI. — [2] Varro de ling. Lat. c. 6.

Anno periodi Græco-Romanæ 5702. — Olymp. 247. an. 1. — Urb. cond. 962. — Jesu Christi 209. secundum Baronium 211. — Zephyrini papæ 13. — Severi imp. 17. Caracallæ imp. 12. Getæ imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Claudius Pompeianus*, et *Avitus*, quem ultimum Baronius perperam Lollianum Avitum appellat, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Caracalla Britannicus dictus.* — Severus anno tantum sequenti Britannicus dictus, et celebris murus a mari ad mare per mediam Britanniam ab eo ductus. Spartianus enim in Severo, cap. 18, ait, « Britanniam (quod maximum ejus imperii decus est) muro per transversam insulam ducto utrinque ad finem Oceani munivit : unde etiam Britannici nomen accepit. » Caracalla in nummis apud Mediobarbum non dicitur Britannicus, nisi quando gerit tribunitiam pot. XIII anno sequenti inchoatam. Quare cum Britannicus eodem tempore, quo pater appellatus fuerit, magnificum illud opus illo anno ædificatum.

ZEPHYRINI ANNUS 10. — CHRISTI 212.

1. *Severus a filio ad necem quæritur.* — Christi anno ducentesimo duodecimo, Acilio Faustino et Macro Rufiniano coss., Severus imperator, qui hactenus ob adeptum imperium et tot gentes debellatas felicissimus habebatur, in filiis se esse omnium miserrimum expertus est. Ab Antonino enim sæpe occidi tentatus, beneficio amicorum est a nece subductus : scribit hæc paucis Dio [1] his verbis : « Antoninus filius palam sua eum manu occidere est conatus. Nam cum forte equitarent una, equitaretque pariter reliquus exercitus, et hostium copiæ viderentur, Antoninus, equo refrænato, magno silentio percommode gladium distrinxit, ut tergum patris percuteret. Quod ubi animadverterunt ii qui simul equitabant, exclamaverunt protinus; eoque clamore perterritus Antoninus se abstinuit. » Redarguit eum qui rem senserat pater : nec tamen quicquam illi molestiæ intulit, sed tantum objurgavit. At licet dissimulasset, tamen, quod reliquum fuit vitæ, cum mœrore duxit; quippe qui etiam intelligeret, ipsum fratrem Getam interfectum iri, cum primum potestas daretur : sicque « mœrore magis quam morbo, » inquit Herodianus [1], « consumptus vita defunctus est : » sed hoc, anno sequenti. Porro hæc ipsum passum ulciscente numine innoxium Christianorum sanguinem, æquius dici posse videtur, quam (quod tradit Orosius [2]) priores illas ærumnas civilis belli; nam nondum illis temporibus negotii aliquid ille facesserat Christianis.

[1] Dio in Severo.

[1] Herod. lib. III. — [2] Oros. lib. VII. c. 17.

Anno periodi Græco-Romanæ 5703. — Olymp. 247. an. 2. — Urb. cond. 963. — Jesu Christi 210. secundum Baronium 212. — Zephyrini papæ 14. — Severi imp. 18. Caracallæ imp. 13. Getæ imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Acilius Faustinus*, et *Triarius Rufinus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione Gruteri, pag. 300.

2. *Quindecennalia imperii Cæsarei Caracallæ.* — Quindecennalia imperii Cæsarei Caracallæ. In Dissert. Hypatica, pag. 225, retuli nummum ex Occone, pag. 374, inscriptum : *Severus Pius Aug. P. M. Tr. P. XII. Cos. III.* in aversa parte, *Vot. solut. dec. Cos. III.* Sed sunt duæ partes duorum nummorum per inconsiderantiam conjunctæ.

ZEPHYRINI ANNUS 11. — CHRISTI 213.

1. *Severo mortuo imperium adeunt Geta et Antoninus; hujus mores et pueritia.* — Sequenti anno ducentesimo decimo tertio, Gentiano et Basso coss., prid. nonas Februarii (ut auctor est Dio) Severus im-

perator non tam corporis morbo (ut dictum est) quam animi mœrore confectus, Eboraci in Britannia diem clausit extremum, cum imperasset annos decem et septem, menses octo, et dies tres, vixissetque annos sexaginta quinque, menses novem, et dies quindecim. Quo mortuo, Antoninus et Geta fratres capessunt imperium. Ille, qui diutius morte patris expectata, ac pro viribus intentata, sero nimis (ut sibi videbatur) voti compos factus erat, ea audita, nactus statim summam imperii potestatem, confestim, inquit Herodianus [1], « universos ab ipso lare (quod aiunt) interficere cœpit; nam et medicos supplicio affecit, quod sibi parum obtemperaverant jubenti senis maturare necem, nutritiosque suos juxta et fratris, quod de reconciliandis eis egissent; ne uno quidem reliquo suæ crudelitatis facto ex eo ordine hominum, qui in honore aliquo fuerant, quique ipsius parentem observaverant. » Hæc Herodianus.

2. Ex nutritiis interfectis fuit qui primum locum tenere videbatur Evodus : ipsum quidem ab eo esse jussum occidi, etiam Dio [2] affirmat. Fuisse autem Evodo conjugem christianam, Tertullianus [4] testari videtur, dum ait [3] eumdem Antoninum lacte christiano fuisse educatum. Porro illud Antonini egregium honestissimæ pueritiæ christianis imbutæ moribus specimen editum recenset Spartianus [4], sic dicens : « Hujus igitur pueritia blanda, ingeniosa, parentibus affabilis, amicis parentum jucunda, populo accepta, grata senatui, ipsi etiam ad amorem conciliandum salutaris fuit. Non ille in litteris tardus, non in benevolentiis segnis, non tenax in largitate, non lentus in clementia, sed sub parentibus visus. Denique si quando feris objectos damnatos vidit, flevit, aut oculos avertit; quod populo plus quam amabile fuit. Septennis puer, cum collusorem suum puerum ob Judaicam religionem gravius verberatum audisset : neque patrem suum, neque patrem pueri, vel auctores verberum diu respexit. » Hæc ipse; quem per Judaicam religionem significasse christianam fidem, quæ modo ex Tertulliano dicta sunt, perfacile indicant.

3. Accidisse enim existimo, ut Antoninus cum lacte christiano educaretur, collusorem æque habuerit christianum puerulum, eumdemque collactaneum, atque Evodi educatoris filium : quem tamen, quod Christianam religionem inter jocos (ut pueri solent) Antonino ut acciperet suaderet, Severus et pater pueri Evodus ipse educator acriter verberari jusserint. Sed ob indignum facinus æqua lance est pensata vindicta : nimirum ut pater eum virum jam factum senserit contumacem, quem puerulum a piis sanctisque vitæ optimæ institutis collusoris verberibus distraxisset, divulsissetque : paternis enim monitis, eum a puero excedentem, animo elatiorem, vultuque trucem redditum esse tradunt. Sed et pueri pater meritas pœnas de verberibus inflictis puerulo dedit, dum (ut nuper dictum est) ab eodem Antonino jussus est occidi.

4. *Severus inter deos relatus.* — Sic igitur defuncto Severo, Antoninus et Geta fratres cum una simul adiissent imperium, ambo [1] pariter ex Britannia solventes, allatis secum parentis cineribus, Romam se contulerunt, cum tamen inter se invicem dissentirent, et alter alteri insidias moliretur. Sed quæ post hæc acciderint, suo loco dicturi sumus. Delatus Romam in suis cineribus Severus ex senatusconsulto relatus est inter divos. De quo quidem ritu, de ipsis scilicet gentilitiis cærimoniis, cum aliquis inter divos referretur, quæ ab Herodiano [2] suorum temporum rerum scriptore sunt fideliter scripta, dum agit de Severo ipso imperatore in divum a filiis consecrato, describere jucundum fore putamus. Cum enim sæpius mentio habeatur de imperatoribus, atque eorum uxoribus a senatu populoque Romano in deos acceptis; quibus ritibus id faciendum esse perscripserit insana superstitio gentilitia, quam majores nostri merito derisere, hic Herodiani verbis exscribendum putamus; quo stultitia novos deos ad libitum facientium, Deumque verum repudiantium cognoscatur.

5. « Mos est, inquit, Romanis consecrare imperatores, qui superstitibus filiis vel successoribus moriuntur. Quique eo sunt honore affecti, relati dicuntur inter divos. Est autem tota Urbe quasi luctus quidam festæ celebritati promiscuus. Quippe functum vita corpus, ritu hominum sumptuoso funere sepeliunt. Sed ceram imaginem defuncto quam simillimam fingunt, eamque in regio vestibulo proponunt supra eburneum lectum maximum atque sublimem, vestibus instratum aureis. Et quidem imago illa ad ægroti speciem pallida recumbit. Circa lectum vero utrinque magnam partem diei sedent; a læva quidem senatus omnis vestibus atris amictus: a dextera vero matronæ, quas virorum aut parentum dignitas honestat : harumque nulla vel aurum gestans, vel ornata monilibus conspicitur; sed vestibus albis exilibus indutæ, mœrentium speciem præbent. » Cur autem viri nigris vestibus, feminæ vero albis funera celebrarent, Plutarchus [3] exacte declarat, pluribus adductis verisimilibus rationibus. »

6. Quod insuper in communi illo consessu a sinistra parte amplissimus senatorius ordo consederit, a dextera vero feminæ; illa potuit esse ratio, quod apud Romanos pars sinistra (ut idem Plutarchus [4] affirmat, et ante ipsum Varro [5], et alii) melioris esset auspicii, ac proinde dignior haberetur; sed id in sacris atque divinis (cujusmodi præsens officium videbatur) ut Servius atque Donatus Virgilianum [6] illud explicant : « Intonuit lævum. » Sic et apud eumdem Varronem [7] et Festum [8], aliosque priscos auctores quos citant, habetur expressum,

[1] Herodian. lib. III. in fin. — [2] Dio in Severo, et in Caracal. — [3] Tert. ad Scapul. c. 4. — [4] Spartian. in Caracal.

[1] Herodian. lib. III. in fin. — [2] Herod. lib. IV. — [3] Plut. qu. Rom. q. 26. — [4] Plut. ibid. quæst. LXXVIII. — [5] Varro de lin. Lat. lib. VI. verb. Scen. Cic. de Div. lib. II. Plin. lib. II. c. 54. — [6] Virg. Æneid. II. — [7] Varro de lin. Lat. lib. V. — [8] Fest. verb. Sinistræ aves.

Romanos pariter, hujus hemisphærii nobiliorem partem, nempe orientem, tribuisse sinistræ, dexteræ vero Occidentem : cum tamen, auctore Plutarcho [1], philosophorum principes Pythagoras, Plato, et Aristoteles Orientem in dextera collocarent. Sed in sacris tantum (ut diximus) sinistra priorem sibi vindicat locum quod (ut aiunt) sinistra nostra, dextera numinis, quæ præcipue attendi debeat, habeatur; secus autem esse soleret in reliquis consuetis officiis. Hæc apud Romanos.

7. Apud Hebræos autem pars dextera potior erat; sed divino plane consilio, per patriarcham Jacob in benedictionibus Ephraim et Manasses propalato [2], mutatæ sunt vices rerum et ordo, ut sinistra dexteræ præferretur. Quod quidem tum ob mysterium eo symbolo consignatum, tum ob inolitam illam apud Gentes consuetudinem, Dei Ecclesia, majori ex parte ex Gentibus aggregata, diu usus retinuit; nimirum ut in publico Patrum consessu, qui dignitate cæteris antecellerent, in sinistra parte considerent. Idque pluribus exemptis, suis locis, inferius demonstrabimus tum præcipue cum agemus de Nicæno magno Concilio. Quod enim in hæc obiter inciderimus, haud patitur ratio instituti prolixiorem hic de his habere sermonem. Ad Herodianum igitur redeamus, qui susceptam semel de consecratione divorum narrationem his prosequitur verbis :

8. « Hæc ita per septem dies continuos faciunt, medicis ad lectum quotidie accedentibus, inspectumque velut ægrum deterius se habere subinde pronuntiantibus. Dein ubi jam visus obiisse diem, lectum humeris attollunt equestris senatoriique ordinis nobilissimi ac lectissimi juvenes, perque viam Sacram in vetus Forum deferunt, ubi magistratus Romani deponere imperium consueverant. Utrinque autem gradus quidam sunt ad scalarum similitudinem extructi, in quibus altera ex parte puerorum chorus est e nobilissimis atque patriciis; altera feminarum illustrium, hymnos in defunctum, pæanasque canentium verendo ac lamentabili carmine modulatos. Quibus peractis, tollunt iterum lectum, atque extra Urbem perferunt in campum Martium; ubi, qua latissime campus patet, suggestus quidam specie quadrangula lateribus æquis assurgit, nulla præterquam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam. Id quidem interius totum est aridis fomitibus oppletum, extra autem intextis auro stragulis, atque eboreis signis, variisque picturis exornatum. Infra vero alterum minusculum quidem positum est, sed forma et ornatu persimile, portis januisque patentibus. Tertiumque item et quartum semper superiore contractius, ac deinceps alia, donec ad extremum, quod est omnium brevissimum perveniatur. Possis ejus ædificii formam comparare turribus his, quæ portibus imminentes, noctu igni prælato, naves in tutas stationes dirigunt , Pharos vulgo appellant. Igitur lecto in secundum tabernaculum sublato; aromata et suffimenta omnis generis, fructus, herbas, succosque omnes odoratos conquirunt, atque acervatim effundunt. Quippe neque gens est, neque civitas, neque qui honore ullo aut dignitate præcellat, quin certatim pro se quisque suprema illa munera principis honori deferat.

9. « Ubi vero ingens aromatum acervus aggestus est, ac locus omnis expletus; tum circa ædificium illud adequitant, universis equestris ordinis certa quadam lege ac recursu motuque pyrrhichio numeroque in orbem decurrentibus. Cursus item circumaguntur incessi purpuratis rectoribus qui personas ferant ducum omnium Romanorum, principumque illustrium. Quæ ubi celebrata sunt, facem capit imperii successor, eamque tabernaculo admovet. Tum cæteri omnes undique ignem subjiciunt, cunctaque illico fomitibus illis aridis odoramentisque referta igni valido corripiuntur. Mox ab extremo minimoque tabernaculo, tanquam e fastigio quodam, simul cum subjecto igni aquila dimittitur, quæ in cælum creditur ipsam principis animam deferre. Ac jam ex illo una cum cæteris numinibus imperator colitur. » Hactenus Herodianus de consecratione principum Romanorum in deos. Quibus sic consecratis (ut vidimus) sacrificia, aræ, templa, atque sacerdotes decerni soliti erant. De his Tertullianus [1] exprobrans : « Sed digne, inquit, imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis; quibus et viventibus eum addicitis. Accepto ferent dii vestri, imo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. »

10. *Unde nomen Caracallæ.* — Qui igitur major natu Antoninus imperium adiit, cognominatus est vulgo potius, quam majorum exemplo vel origine, Caracallus. Quod attinet ad ejusmodi nomen, illud dicere non prætermittimus, quod vulgatum est ex Spartiano et aliis, ea de causa hoc nomine eum appellatum, quod sic dicta vestimenta donasset populo ad talos usque demissa. Hac vero occasione nolumus hic præteriisse, fuisse caracallam vestem olim clericis usui; quippe quæ (ut dictum est) usque ad talos demissa, magnum eam induenti conciliaret decorem. Beda enim non aliunde, quam ex antiquis martyrii S. Albani Actis tradit [2] eumdem S. Albanum induisse se vestimentum clerici, quem fugientem domi exceperat, nempe caracallam, qua clericus sic uteretur, ut licet fugæ esset impedimento, utpote ad talos demissa, tamen carere noluisset. Porro quod spectat ad Antoninum, rei novitate (quod nunquam antea ejusmodi genus vestimenti fuisset apud Romanos in usu) illi inditum est vestis nomen. Fuisse eam discissam et ex multis partibus consutam, tradit Dio in Caracalla.

11. *De episcopis Antiocheno et Hierosolymitano, et temporum ordine.* — Hoc eodem anno, defuncto Serapione episcopo Antiocheno, ponitur ab Eusebio subrogatus Asclepiades, qui sederit annos septem : sed alibi [3] hæc habet de Asclepiade : « Hic persecu-

[1] Plut. de Plac. philosoph. lib. II. c. 10. — [2] Gen. XLVIII.

[1] Tertul. in Apol. c. 13. — [2] Beda de gest. Angl. lib. I. c. 7. — [3] Euseb. lib. VI. c. 10.

tionis tempore ob constantem fidei confessionem multum laudis et gloriæ adeptus est; cujus in episcopatum ordinationis Alexander Hierosolymorum episcopus ad Antiochenos scribens sic meminit. » Recitat ex ea epistola tantum exordium his verbis : « Alexander servus Domini, et vinctus Jesu Christi, beatæ Antiochenorum Ecclesiæ in Domino S. Mihi audienti Asclepiadem, virum propter fidei amplitudinem ad ministerium accommodatissimum, sanctæ, quæ apud vos est, Ecclesiæ episcopatum divina providentia obtinuisse, Dominus vincula mea, dum in carcere conclusus tenebar, mitiora levioraque reddidit. » Hanc autem epistolam per Clementem se misisse significat, de quo superius actum est.

12. Rursum vero idem Eusebius[1] hoc ipso anno ordinatum ponit ipsum Alexandrum episcopum Hierosolymæ, sic dicens : « Ubi Severus imperium ad annos decem et octo administraverat, Antoninus ejus filius ad eum honorem evehitur. Eo tempore unus ex eorum numero, qui in ea turbulenta persecutionis tempestate se fortes et invictos præstitissent, et post certamina pro fidei confessione suscepta essent integri et incolumes divina providentia reservati, nomine Alexander, quem modo episcopum Ecclesiæ Hierosolymitanæ fuisse demonstravimus, propterea quod in fidei christianæ confessione temporibus persecutionis nobilitatus erat, episcopatu quem dixi, cum adhuc Narcissus, qui eum in eo officio anteibat, superstes esset, dignatus fuit. » Hæc Eusebius. Sed revera haud scio, quo modo Eusebius hoc anno utriusque ponat ingressum. Si enim cum Alexander in vinculis esset, tunc contigit celebrari electionem Asclepiadis Antiochiæ; quonam modo id fieri potuerit, si a morte Severi in universa Ecclesia pax fuit (ut Sulpicius Severus[2] numerat) annis triginta octo? Quamobrem dicere oportet Alexandrum ante præsentem annum in persecutione Severi fuisse vinculis illis nobilitatum, ac sic etiam eo tempore Asclepiadem ipsum eadem persecutione multa passum, fuisse quoque episcopum ordinatum. Sic igitur sicut non electio Asclepiadis, ita nec carcer Alexandri post obitum Severi ponendus est, quem constat sua ipsius sententia fuisse antea (nempe sub Severo) carcere afflictatum, ac si postea sub Antonino hoc anno (ut Eusebius vult) episcopatu Hierosolymitano donatum. At quoniam quoto Severi anno Alexandri carcer atque Asclepiadis ordinatio contigerint, haud facile est affirmare; hac de causa quod de utroque hic agat Eusebius, hoc loco est de eis instituta narratio. Cætera autem de Alexandro tum superius dicta sunt, cum de Narcisso ejus prædecessore atque collega actum est, tum postea suo loco dicentur.

13. Hic insuper est annus ille quadragesimus, qui numeratur secundum Eusebii Chronicon ab undecimo anno Marci Aurelii imp. (qui est Domini centesimus septuagesimus tertius) ab exordio pseudoprophetiæ Cataphrygum, auctoribus Montano, Priscilla, et Maximilla; quo Apollonius (ut demonstratum est superius) insignem edidit commentarium adversus novæ præsumptionis errores, ut ex suis ipsius scriptis de eo testatur Eusebius[1]. At Tertullianus scriptum ab eo librum, alio illi adversario a se edito, nixus est confutare, de quibus hæc S. Hieronymus[2] in Apollonio : « Tertullianus sex voluminibus adversus Ecclesiam editis, quos scripsit περὶ ἐκστάσεως, septimum proprie adversus Apollonium elaboravit; in quo omnia, quæ ille arguit, conatur defendere. » Sed ad anni sequentis res gestas migremus.

[1] Euseb. in Chron. et lib. VI. c. 8. — [2] Sever. hist. sacr. lib. II.

[1] Euseb. lib. V. c. 17. — [2] Hieronym. de Script. Eccl. in Apollonio.

Anno periodi Græco-Romanæ 5704. — Olymp. 247. an. 3. — Urb. cond. 964. — Jesu Christi 211. secundum Baronium 213. — Zephyrini papæ 15. — Caracallæ imp. 14. Getæ imp. 4.

1. *Consules.*— A num. 1 ad 10. Coss. *Lollianus Gentianus*, et *Pomponius Bassus*, ex variis Fastis.

2. *Severi imp. obitus.*— Dio, lib. 76, de Severo scribit : « Morbo extinctus est pridie nonas Februarii, » id est, die quarta Februarii. Paulo post subjungit, « Vixit annos LXV, menses IX, dies XXV; erat enim natus III idus Aprilis. Regnavit annos decem et septem, menses octo, dies tres. » Natus itaque erat Severus anno Christi centesimo quadragesimo quinto, ut recte etiam habetur in Collectaneis Græcis a Scaligero, post Eusebium publicatis, ubi dicitur Severus natus anno quarto Olympiadis CCXXX qui anno Christi CXLV usque ad mensem Julium in cursu est. Quoad diem natalem Severi, Dioni suffragatur Kalendarium Hervartianum, quod ad III idus Aprilis habet : N. DIVI SEVERI, id est, *Natale Divi Severi*. Idem legitur in exemplari Bucheriano; sed id eo quod Petrus Lambecius, tom. 4 Bibliothecæ Cæsareæ publicavit, illud Severi natale cum quarto idus Aprilis, errore sine dubio librariorum, conjungitur. Similes in iisdem exemplaribus transpositiones occurrunt; ideoque quando res, de qua agitur, alicujus momenti

est. tria illa exemplaria, ut facilius error vitetur, inter se conferenda. Quod cum Dissertationem Hypaticam componens non præstiterim, pag. 67, ex fide Kalendarii Lambeciani perperam scripsi, Severum quarto idus Aprilis natum. Interim erravit Spartianus in Vita Severi, cap. 1, ubi ait : « Ipse natus est Erucio Claro bis et Severo consulibus, sexto idus Apriles, » anno sc. Christi CXLVI, die octava Aprilis; quod utrumque falsum, ut Dio, qui tunc vivebat, nos dubitare non sinit. Qui error ex ipsomet Spartiano, cap. 22, magis innotescit : ibi enim scribit vixisse Severum annos octoginta novem. Anni, menses et dies, quibus Severus imperavit, recte a Dione numerati, qui imperium ejus ab idibus mensis Aprilis anni CXCIII exorditur, et diem emortualem excludit. Mediobarbus in Numismatis impp. varia hujus imperatoris producit, tribunitia pot. XIX notata, ad quæ cum hærerem, scripsi ad virum clarissimum Rainsantium, gazæ regiæ præfectum, ut pro sua erga me benevolentia significaret, an in ea similia extarent, qui respondit, unicum reperiri æreum medii moduli, in cujus antica, SEVERUS PIUS AUG. BRIT. Repræsentatur caput Severi laureatum. In postica : FORTUNA RED. P. M. TR. P. XIX. COS. III. P. P. Cernitur Fortuna sedens, dextra temonem in globo positum, sinistra cornucopiæ tenens : et juxta sedem rota erecta. Certum itaque tribunitiam pot. XIX Severi in quibusdam nummis signatam fuisse, non quod eam attigerit, cum quarto Februarii die currentis anni obierit; et anno CXCIII, quo imperare cœpit, die quarta Februarii Pertinax Rempublicam Romanam gereret, cui exeunte mense Martio, Didius Julianus successit; sed quod monetarii ejus mortem ignorantes eosdem percusserint. Præfatus itaque nummus, aliique a Mediobarbo recitati, hoc anno ante idus Aprilis, quibus vivente adhuc Juliano, Carnunti imperator acclamatus fuerat, cusi, dum vivus Severus crederetur, et sacrificia pro felici ejus reditu offerrentur. Cum enim Eboraci mortem oppetierit, ea per universum imperium tam cito sciri non potuit. Præterquam quod mortem ejus aliquandiu celatam fuisse, licet id nullus historicus in litteras miserit, verisimile.

3. *Initium tribunitiæ pot. Severi.* — Atque hinc liquet tribunitiam potestatem Severi ab idibus Aprilis sæpe deductam fuisse, quod nullus hactenus animadvertit; cum si a kalendis Juniis inchoata fuisset, nulli reperirentur nummi tribunitia pot. XIX insigniti; incredibile enim videtur, monetarios paulo ante easdem kalendas Severi mortem ignorasse, quæ tamen eis facile ignota esse potuit paulo ante idus Apriles. His adde, valde verisimile esse, monetarios nummos nova tribunitia potestate notatos non cudisse, donec primus novæ illius tribunitiæ potestatis dies adventasset; alioquin quot annis quilibet imperator regnasset, ex nummis nunquam probari posset. Numismata itaque Severi XIX tribunitia potestate obsignata, vel uno circiter mense antequam ea inchoaretur, vel statim ac incepta est, percussa; sicque ejus tribunitia potestas ab idibus Aprilis deducta.

ZEPHYRINI ANNUS 12. — CHRISTI 214.

1. *Antoninus Getam occidit senatum, ac populum cædibus cruentat.* — Sequitur annus Domini ducentesimus decimus quartus, Asperis duobus coss., quo quinto kalend. Martii Geta Augustus jussi Antonini Augusti fratris occiditur in matris gremio, annos natus duos et viginti, ac menses novem. « Sic solus imperans Antoninus, omnes[1] qui Getæ studuerant, interemit; nec illis pepercit, qui vel levissime hominem coluissent, vel post mortem vel scripsissent, vel pronuntiassent Getæ nomen; quos omnes morte mulctari mandavit. » Hæc Dio. Qui autem subito ex Getæ tum militibus, tum aliis viris atque mulieribus in palatio commorantibus, occisi sunt, numerat eos idem auctor viginti millia : accesserunt his postea senatorum cædes, eorumque potissimum qui parenti cari fuissent; inter aliosque clarissimos viros recensetur Papinianus jurisconsultus, olim fisci advocatus, tunc vero præfectus prætorio; ea nimirum occasione, quod noluisset composita oratione Antonini parricidium excusare : quem securi percussum audiens, doluit quod non gladio potius necatus esset, quod honestiori visus esset interitu decessisse. Taceo alios innumeros hic referre.

2. Cædes vero, quæ hactenus in domesticos Getæ, in milites et senatores immaniter sæviit, levissima quadam occasione in plebem quoque grassata est; quam sic describit Herodianus : « Denique

[1] Dio in Carac. Spart. in eod. et Herod. lib. IV.

id quod nunquam est alias factitatum, cum circenses ludos spectante eo, populus Romanus in aurigam, cui studebat, nescio quid cavillatus esset; ratus sibi contumeliam illatam, repente omnem exercitum facere impetum jussit in populum, ac raptare et occidere quicumque in aurigam dixissent. At milites, accepta semel violandi rapiendique potestate, cum discerni a reliquis nequirent, qui fuerant protervius locuti, nullo scilicet in tanta multitudine verum fatente, passim in quemcumque inciderant, aut occidebant, aut omnibus ereptis, quasi salute redempta, vivos ægre dimittebant. » Hæc ipse. Quatuor præterea ex sex quæ erant vestales virgines, Romanæ superstitionis altrices, consueto supplicio vivas ipsum infodi jussisse, tum Dio, tum alii quoque tradunt. Addidit et sævitiæ impuritatem, cum ex illis unam etiam violaverit. Atqui illa magis impurissimi hominis ore omnium diffamata est turpitudo, cum Juliam novercam duxit uxorem. Sed missa istæc.

3. Dum talia a truculento principe adeo sæva in cives Romanos immaniter perpetrata considero, et in mentem revoco quæ iidem Gentiles homines paucos ante annos, Severo absente, in Christianos innocentissimos admisissent; hæc omnia plane, ulciscente numine, eos passos fuisse, merito dixerim. Qui enim inclamare solitus esset populus, Christianos ad leonem, (quod superius dictum est) inclamans idem in aurigam, adeo sæve meruit a militibus trucidari. Quod insuper absque alia criminis nota, nomen tantummodo christianum apud eos (ut vidimus) esset in crimine, illudque pro delicto acceptum satis fuerit, ut in eos omni crudelitatis genere desævirent; recto est Dei judicio compensatum, ut Getæ nomen solummodo haberetur pro majestatis offensæ confesso delicto. Papinianus insuper inter omnes qui Romæ jus dicerent judices eminens, et alii jurisconsulti, quod in causis Christianorum judicandis (ut de his vehementer, scripta pro Christianis defensione, Tertullianus conquestus est) nullam penitus æqui habuissent rationem, sed proculcatis legibus, innumeros innocentes homines condemnassent; ipsi pariter nulla mortis digna allata causa, contra jus fasque libidine tantum incitati animi principis, quæ in Christianos irrogassent, eadem mortis supplicia pertulere.

4. Erant quidem Papiniano tunc in consiliis (ut auctor est Spartianus) Paulus et Ulpianus jurisconsulti; fuisseque Ulpianum (ut de Paulo taceam) christiano nomini infensissimum, eumque etiam meritas dedisse pœnas, suo loco dicturi sumus. At quo hæc manifestiora reddantur, nec esse inanem hanc opinationem, vel levem quamdam conjecturam quis putet, quod dicimus, nonnisi in christiani sanguinis ultionem senatum populumque Romanum tam acerba et gravia esse perpessum : quodnam, quæso, ad hoc probandum aliud evidentius demonstrari potest argumentum (ut prope loco miraculi habendum sit) quam quod nonnisi Romanos Gentiles homines, Christianorum hostes, immanis clades illa percusserit, piis autem atque fidelibus nullum prorsus, vel leve saltem, damnum intulerit? qui perinde ac olim filii Israel in terra Gessen lætantes agerent, cum interim diris plagis Ægyptii æque omnes affecti, in mœrore ac luctu jugiter versarentur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5705. — Olymp. 247. an. 4. — Urb. cond. 965. — Jesu Christi 212. secundum Baronium 214. — Zephyrini papæ 16. — Caracallæ imp. 15. Getæ imp. 5.

1. *Consules.*—Ad num. 1. Coss. *Julius Asper*, et *Julius Asper*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari; et leges pleræque Antonini, quemadmodum et vetustæ inscriptiones *duobus Aspris coss.* signantur. Idem card. Norisius in Dissert. 3 de Epochis Syro-Macedonum pag. 158, ostendit duos Aspros consules fratres fuisse, ac filios Cnei Julii Aspri, ideoque alterius prænomen fuisse Cneium; siquidem quispiam filiorum vulgo prænomen patris ferebat.

2. *Geta occiditur.* — Occisus hoc anno Geta a Caracalla fratre, sed non quinto kalendas Martii, ut Onuphrius in Fastis existimavit, et Baronio, aliisque persuasit. Nam « natus est Geta, Severo et Vitellio coss., kalendas Junias ex Julia, » inquit Spartianus in Geta, cap. 3. Incidit is consulatus suffectus, ab Onuphrio omissus, in annum centesimum octogesimum nonum. Quando vero Geta a fratre peremptus, « natus erat duos et viginti annos, mensesque novem, » ait Dio, lib. 77. Ubi eum menses numero rotundo exprimere non videtur dubitandum. Quare cum die XXVII Maii anni CLXXXIX in lucem prodierit, mense Februario, vel Martio præsentis anni necatus. In nummis apud Mediobarbum Geta dicitur PONTIF. TR. P. III. COS. II. DES. III. P. P. Ex quibus liquet, primo designationem consulum ordinariorum in annum sequentem ipso anni initio de more fieri solitam, quod tamen a quibusdam censoribus in Epistola consulari valde improbatum. In Laterculo Silvii apud Bollandum tomo 1 Sanctorum mensis Januarii in Præfatione, pag. XLIII, ad V idus Januarii

habetur : « Senatus legitimus, suffecti consules designantur, sive prætores. » Sed loco *sive*, videtur legendum, *sicut*. In kalendario Lambeciano ad eumdem diem habetur tantum, *senatus legitimus*. Eo itaque die consules suffecti ac prætores de more in annum sequentem designati. An vero consules ordinarii ante eum diem, vel post illum designarentur, incertum. In eodem Laterculo ad V kalend. Januarii legitur, *natalis Titi*, qui tamen dies natalis ex Suetonio et Kalendario citato incidit in III kalend. Januarii. Quare aliqui errores in illum Laterculum irrepsere. Secundo Getam anno sequenti quinquennalia Augustei imperii celebrare debuisse; cum frater ejusdem imperii quindecennalia ederet; unde et hic præsenti etiam anno consul quartum designatus in nummis apud Mediobarbum dicitur. Quod si uterque eodem anno hæc solemnia exhibere debuerit, non dubitandum, quin anno CCVIII Geta imperii Cæsarei decennalia dederit, cum Caracalla imperii Augustei decennalia edidit. Patet denique, Scaligerum et Possinum valde hallucinatos, quando scripsere Getam anno CCIV aut CCV Augustum renuntiatum esse. Nam cum tribunitiam potestatem quartam, quando occisus est, tantum numeraret, ante annum CCVIII Augustus dici non potuit. Nec audiendus Petavius, in lib. 13 de doct. Temp., quando ait ex tribunitia potestate IV Getæ non magis inferri, eum anno CCVIII quam insequenti, Augustum nuncupatum esse. Cum enim Cæsares et Augusti annis decennalibus addictis de more crearentur, clarum est, Severum anno CCVIII Antonini decennalibus celebri, ante suum ex Urbe discessum, minorem filium eo honore exornasse.

3. *Julia non noverca sed mater Caracallæ.* — Ad num. 2. Cum tam Dio, quam Herodianus, et Oppianus initio librorum *de Venatione*, quos Caracallæ dicavit, hunc filium fuisse *Juliæ Domnæ* secundæ Severi uxoris asserant, magis illis auctoribus Caracallæ coætaneis, quam Spartiano in Caracalla, ubi eum *Martiæ* prioris Severi conjugis filium facit, credendum. Præterquam quod Spartianus hac in re a se ipso dissentit, ut anno CXCVII manifeste demonstravi. Hinc nefandum Caracallæ cum Julia noverca conjugium, quod post mortem Getæ factum scribit Spartianus in Caracalla, cap. 9, mere commentitium, cum Julia non noverca, sed mater Caracallæ fuerit, et Dio, qui tunc vivebat, lib. 78, dicat Caracallam paulo ante mortem exercitum eduxisse in Parthos, quod Artabanus ei filiam, quam ambiverat, nollet uxorem dare; quod et scribit etiam Herodianus, lib. 4, cap. 10, qui hoc tempore florebat.

ZEPHYRINI ANNUS 13. — CHRISTI 215.

1. *Disputatio Romæ habita de hæresi Cataphrygarum inter Proclum hæreticum et Gaium theologum catholicum, et anathema a Zephyrino papa inflictum.* — Christi anno ducentesimo decimo quinto, Antoninus Augustus quartum et Balbinus consules creati sunt. Cum vero tranquillissima pace Ecclesia frueretur, Zephyrinus, penes quem nihil antiquius erat, quam ut consopito externo bello, civile quoque quod ab hæreticis inferebatur (quantum fieri posset) sedulo æque componeret, in hoc pro viribus laboravit. Cumque illa his temporibus hæresis periculosius grassaretur, quæ falso adscito sanctitudinis pallio, Spiritum Paracletum se ducem sequi in omnibus profiteretur, quæque ea arte prudentissimos viros, et inter eos Tertullianum quoque fefellerat, et in præceps penitus egerat; ejus consilio factum existimo, ut Romæ, tanquam in totius orbis theatro, coram Ecclesia de ea re disceptatio haberetur; cum ex illorum parte adesset Proclus (al. Proculus) inter Cataphrygas omnes nomine celeberrimus, quem Tertullianus sæpe commendat; contraria vero ex parte adversus eum prodiret Gaius, spectatissimæ vitæ et eruditionis in Ecclesia vir. Porro de rebus in ea disputatione gestis ac pertractatis, idem Gaius qui primas retulit, quasi nobile de hoste perfracto trophæum, librum conscripsit, de quo S. Hieronymus [1] in hæc verba : « Gaius sub Zephyrino Romanæ urbis episcopo, id est, sub Antonino Severi filio, disputationem adversus Proclum Montani sectatorem, valde insignem habuit, arguens eum temeritatis super nova prophetia defendenda. » Meminit ejusdem ante eum Eusebius, qui se eam disputationem nactum esse testatur, cum ait [2] : « Disputatio porro Gaii, viri eloquentissimi, Romæ, Zephyrino Ecclesiam regente, contra Proclum Phrygum erroris propugnatorem habita, ad nos pervenit, etc. »

2. Idem [3] alibi ex eadem disputatione hæc a Gaio dicta, atque postea scripta refert, quæ alia oc-

[1] Hieron. de Script. Eccles. in Gaio. — [2] Euseb. lib. VI. c. 14. — [3] Euseb. lib. II. c. 22.

casione a nobis sunt iterum recitata, sed hic necessario repetenda; ait enim : « Atque hæc ita se habere, confirmat itidem vir ecclesiasticus Gaius nomine, qui Zephyrini pontificis Romani temporibus vixit; inque disputatione scriptis prodita, quam cum Proclo, Cataphrygarum hæresis et opinionis patrono, habuit, eadem ipsa de locis, ubi sacra Apostolorum tabernacula locabantur, asserit. Ego, inquit, Apostolorum trophæa perspicue possum ostendere; nam si lubet ad Vaticanum proficisci, aut in viam quæ Ostiensis dicitur, te conferre trophæa eorum, qui istam Ecclesiam suo sermone et virtute stabiliverunt, invenies. » Hæc tunc disputando Gaius, provocans eum ex Memoriis Apostolorum ad doctrinam et traditionem Romanæ Ecclesiæ ab illis traditas; quod Irenæus, imo et ipse Tertullianus (ut dictum est), cum esset mentis sanioris, præstiterunt.

3. Sed quod ad trophæa pertinet, quæ dicit Apostolorum esse Romæ adeo præclara atque conspicua, pariterque cunctis perspicua; illud plane nunquam satis admirari possum (ob idque non miretur lector, si eadem sæpius repeto) quonam pacto fieri potuerit, ut tot tantisque persecutionum procellis Romana Ecclesia exagitata, non fuerint ipsæ Memoriæ Apostolorum dirutæ, imo ab ipso imo lapide usque funditus revulsæ; quippe cum etiam in Christianorum sepulcra (quod item accidisse diximus ex Tertulliano[1] in ea quæ nuper facta est persecutio) Gentiles debacchari solerent, ossa refodere, dissipare, atque disperdere? Quod igitur sepulcris Apostolorum pepercerint, et ab æditiciis desuper structis pariter abstinuerint; miraculorum pene omnium maximum fuisse, ecquis jam possit amplius dubitare? Atqui haud factum hoc frustra, sed divino plane consilio; ut omnibus videlicet innotesceret, præstare sanctos Apostolos mortuos omnibus armorum potentia furentibus imperatoribus; ostenderetur que supra firmissimam petram ædificium illud esse fundatum, quod nullo ventorum ingruentium impetu sterneretur.

4. His actis inter Gaium et Proclum, cum Cataphrygum, quæ ex vano ipsorum Paracleto manassent, positiones fuissent efficaciter confutatæ, ac penitus cassæ redditæ; Tertullianus ad eas roborandas, firmiterque statuendas, ex adverso repugnans, plures eodem argumento edidit commentarios; sed de his anno sequenti dicemus. Zephyrinum vero, post convictum Proclum, adversus omnes pseudoprophetiæ defensores anathema dixisse, et inter alios eadem sententia Tertullianum ipsum perculisse, ea ipsius verba indicant in libro de Jejuniis[1], ipsius prope exordio cum ait: « Novitatem igitur objectant; de cujus illicito præscribant, aut hæresim judicandam, si humana præsumptio est; aut pseudoprophetiam pronuntiandam, si spiritualis indictio est, dum quaqua ex parte anathema audiamus, qui aliter annuntiamus. » Hæc ipse. Sed pergamus ad reliqua.

5. *Concilia in diversis Ecclesiis habita.* — Excommunicatis Proclo, Tertulliano, aliisque pseudoprophetiæ propugnatoribus, omnes pariter Catholicæ Ecclesiæ episcopi in eamdem cum Romano Pontifice sententiam conspirarunt; iidemque jam reddita penitus Ecclesiæ pace, diversis in locis Concilia congregarunt, sive hac qua modo, sive aliis ante de causis; ut Tertullianus[2] in eodem libro, quem sequenti anno ab eo scriptum ostendemus, tradit his verbis : « Aguntur præcepta per Græcias illas certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis, per quæ et altiora quæque in commune tractantur, et ipsa repræsentatio totius nominis christiani magna veneratione celebratur. » Plane accidit, ut spiritus ille nequam, qui sibi Paracleti nomen adsciverat, jam ubique detectus, et ubique damnatus, majoribus odii stimulis suos exagitaverit in Catholicos; quod plane in Tertulliano perspicue videre licet. Sed jam ad alia, quæ adversus Catholicos ab eodem Tertulliano anno sequenti sunt gesta, orationem convertamus.

[1] Tertul. Apolog. c. 37. et ad Scapul. c. 3.

[1] Tertul. de Jejun. c. 1. in fin. — [2] Tertul. de Jejun. c. 13.

Anno periodi Græco-Romanæ 5706. — Olymp. 248. an. 1. — Urb. cond. 966. — Jesu Christi 213. secundum Baronium 215. — Zephyrini papæ 17. — Caracallæ imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Antoninus Caracalla Aug. IV, et D. Cœlius Balbinus II*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Inscriptione apud Gruterum, pag. 44, qui et demonstrat hunc Balbinum diversum non esse ab eo, qui postea imperavit.

2. *Quindecennalia imperii Augustei Caracallæ.* — Consulatus Caracallæ juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, quindecennalia enim imperii Augustei celebravit. Neque enim hic consulatus ad primam regulam revocandus, cum ante fratris interitum ad eum designatus fuerit, ut anno præcedenti diximus.

ZEPHYRINI ANNUS 14. — CHRISTI 216.

1. *Tertullianus furit in Catholicos.* — Anno Domini ducentesimo decimo sexto, Messala et Sabino coss., Tertullianus damnatas jam olim ac nuper confutatas Cataphrygum opiniones pugnacius tueri contendens, illud in primis conatus est, ut bigamiam, humanæ infirmitatis remedium, secundum apostolicam institutionem et antiquam traditionem in Ecclesia toleratam, sed pseudoparacleti instinctu damnatam, edito commentario penitus proscriberet. Id quidem factum ab eo hoc anno, ratio annorum, quam ipse [1] deducit a tempore scriptæ primæ Pauli epistolæ ad Corinthios, indicat. Nam cum ab eo tempore numeret annos centum sexaginta, planeque demonstratum sit superius, scriptam fuisse epistolam illam anno Domini quinquagesimo septimo; ab eo anno principium numeri deducendo, taxatus a Tertulliano annorum numerus hoc anno expletur.

2. Canina plane rabie atque furore percitus commentarium illum scribens, acerbissime invehitur in Catholicos, quos more suo Psychicos, hoc est, Animales, appellat; alludens nimirum ad illam B. Pauli sententiam [2] : « Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei. » At quod Gaius (ut Eusebius [3] et Hieronymus [4] tradunt) Proclum arguebat temeritatis, eo quod novam defenderet prophetiam; hinc ipse hæreseos suscipiens patrocinium, eodem commentario, ipso prope ejus exordio, id refutare laborans, hæc ingerit [5] : « Itaque monogamiæ disciplinam in hæresim exprobrant; nec ulla magis ex causa Paracletum negare coguntur, quam dum existimant novæ disciplinæ institutorem, et quidem durissimæ illis; ut jam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, an capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam Domini. » Hæc ipse; qui dum generalis meminit retractatus, confutationem se parare significat adversus omnia quæ de his fuissent a Catholicis definita. Quamobrem elucubrato de Monogamia commentario, mox in Catholicos, qui jejunia indicta a pseudoparacleto abrogassent, de Jejuniis adversus eos, quos Psychicos more suo nominat, commentarium elaboravit; sic cum priore continuans, ac exordiens : « Mirarer Psychicos istos, si sola luxuria tenerentur, qua sæpius nubunt; si non etiam ingluvie ducerentur, quia jejunia oderunt. »

3. *Idem in libro de Pudicitia invehitur in decretum Zephyrini papæ de recipiendis lapsis.* — Sed gravius Tertullianus illud accepit, quod adversus pseudoparacleti novam institutionem, qua prohibebat recipi lapsos pœnitentes, Romanus Pontifex (cum majoris id ponderis esse videretur; siquidem pœnitentibus Ecclesiam claudere, idem esset quod a cælo eos excludere). Apostolica auctoritate publice decretum edidisset, quo cunctis fidelibus innotesceret Catholicam Ecclesiam lapsos recipere pœnitentes, licet fornicarii fuissent et mœchi. Quod Tertullianus oppugnans, de Pudicitia his ferme temporibus commentarium scripsit, quem etiam eo titulo, adversus Psychicos, prænotavit; Catholicos omnes æque sugillans, quorum olim communione gaudebat. Nam ipse ejusdem prope exordio sic ait [1] : « Erit igitur et hic, Adversus Psychicos, titulus; adversus meæ quoque sententiæ retro penes illos societatem; quo magis hoc mihi in notam levitatis objectent. Nunquam societatis repudium, delicti præjudicium est; quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit inutilis levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore, quo caruisse delector; quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. » Hæc infelix, metiens imprudenter nimis ex austeritate atque rigore disciplinæ, catholicæ fidei veritatem; quo genere Joannem Christo præstitissse, nullus ignorat.

4. At quænam decreta essent a Romano Pontifice (is enim non alius quam Zephyrinus putandus est) ex iis quæ sunt a nobis dicta superius, quæ ut oppugnet, commentarium ipse scripsit, jam videamus. Cum a pudicitiæ laude narrationem ipso suæ lucubrationis ingressu fuisset auspicatus; mox adversus Romanum Pontificem, quasi pudicitiæ refragatorem et adversarium, eo quod mœchis et fornicariis pœnitentibus veniam spopondisset, stylum procaciter acuens, ait : « Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium; » at quodnam illud ? mox recitans subdit : PONTIFEX scilicet MAXIMUS, EPISCOPUS EPISCOPORUM DICIT : EGO ET

[1] Tertul. de Monog. c. 3. — [2] I. Cor. II. — [3] Euseb. lib. VI. c. 4. — [4] Hier. de Scrip. Eccles. in Gaio. — [5] Tert. de Monog. c. 2.

[1] Tertul. de Pudicit. c. 1.

MOECHIÆ ET FORNICATIONIS DELICTA POENITENTIA FUNCTIS DIMITTO. Existimo potius partem hanc edicti fuisse, quam ipsum integrum; cum eo primum se bigamiam apostolica tolerantia et Ecclesiæ consuetudine hactenus usurpatum non rejicere testaretur; quibus postea illud etiam subjecisset : « Ego et mœchiæ et fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto. » In quod hæc ille fremens :

5. « O edictum cui adscribi non potest bonum factum! et ubi proponetur liberalitas ista? ibidem, opinor, in ipsis libidinum januis, sub ipsis libidinum titulis. Illic ejusmodi pœnitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe ejus intrabitur : » alludit nimirum ad fornicum ac domorum meretriciarum postes, quibus singulis (ut diximus in Notationibus ad Romanum Martyrologium) præfigi solerent tituli, quibus scorti nomen et conditio prænotaretur, secundum illud Juvenalis [1] :

Titulum mentita Lyciscæ.

Oblatrans miser, eo loco dignum esse edictum illud ad libidinem illex, ait. Ac proinde subdit : « Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et virgo est? Absit, absit a sponsa Christi tale præconium. » Hæc ipse.

6. Proh dolor ! tam densa caligine ingenium adeo nobile offundi valuit, ut quod Christus vivens fecerat adulteræ indulgendo, et publicam in civitate peccatricem suscipiendo, peccatumque dimittendo; ipse novo afflatus spiritu, sui ipsius pseudoparacleti auctoritate neget in Ecclesia faciendum? At si non satis exemplis Christi, verbis saltem Christi, debuisset admoneri, et apertæ lucis radiis illustrari. Et ubinam, quæso, quod dixit Dominus [2] simillimos illi alloquens Pharisæos, attollentes de legis observantia, supercilium? « Meretrices et publicani præcedent vos in regnum Dei. » An, rogo, suscipiendæ in cælum meretrices forent, nisi prius erroris pœnitentes fuissent ab Ecclesia in terra receptæ? An dedignaretur eas recipere hic Ecclesia, quas sciret Christi testimonio esse recipiendas in cælum? Puriorne esse potest Ecclesia paradiso, vel episcopus Deo sanctior; ut, quod cælum suscipit, proscribat Ecclesia; et quod Christus recipit, homo rejiciat? Sed hæc obiter ; non est enim nobis consilii nec otii retundere pluribus hominis impudentiam; cum ex S. Hieronymi sæpe citata sententia, ipsas hæreses tantum propalasse, sit etiam confutasse : ejusmodi enim ipse profert veritatis elogium, cum de iis ipsis Montani dogmatibus, quorum tam audax Tertullianus patrocinium suscepit, ad Marcellam [3] scribit epistolam.

7. Cæterum quod ad Romani Pontificis edictum pertinet, nihil prorsus novi fuit ejus auctoritate decretum ; sed quod semper in Ecclesia Romana imo et totius orbis Catholica, fuerat custoditum, id ipsum, quod recens emergentes hæretici impugnarent, scripto edicto, firmius ipse stabilire proposuit. Id quidem absque aliqua controversia in Ecclesia Catholica factitatum, quæ scribit Irenæus [1] de feminis a Marco seductis, nec fornicationis tantum, sed et hæreseos labe conspersis, ad Ecclesiam redeuntibus, ac in ea exomologesin facientibus, plane declarant. Quod utique Ecclesia non faceret inconsulto, sed (ut dictum est) Christi Domini nostri exemplis et doctrina commonita, ac insuper Pauli apostoli facto compulsa; quippe qui [2] non simpliciter mœchum, vel fornicarium, sed turpissimo incestu fœdatum, mox pœnitentem in Ecclesiam recipiendum esse præcepit. Sed quid amplius? Ipse cum sibi constaret, suique compos esset, olim in libro quem scripsit de Pœnitentia [3] : Ecclesiam jure recteque recipere pœnitentes, et peccata dimittere, constantissime affirmavit.

8. *Romani Pontificis auctoritas ex nominibus eidem tributis.* — At quæ Tertullianus de edicto a Romano Pontifice publice in Ecclesia promulgato, universæque simul Ecclesiæ præscripto tradit; antiquam plane illam in Ecclesia œconomiam insinuat, ac potissimum in ea Romani Pontificis auctoritatem testatam reddunt; nimirum ejus partium esse, hæreses emergentes, rectam fidem et disciplinam ecclesiasticam corrumpentes, edictis editis cohibere, legesque pariter Ecclesiæ universæ præscribere, titulumque illis præfigere, quem ipse Tertullianus recitans ait : PONTIFEX MAXIMUS, EPISCOPUS EPISCOPORUM. Quod si quis hæc verba esse Tertulliani potius quam edicti contendat; ironice certe dicta, nunquam poterit demonstrare : quippe qui non de Romana se tantum Ecclesia loqui, sed de universali, quam Catholicam dicimus, declarat inferius. Non enim se a Romana tantum, sed ab omnibus illi inhærentibus communione Ecclesiis descivisse, libere profitetur; quorum fideles cunctos Psychicos nominat : quibus omnibus quod auctoritate præpolleret episcopus episcoporum, tale, quod recenset, eduxisset edictum : alias nulla ratio fuisset, Romanum Pontificem potius, quam cæteros orthodoxos episcopos illud statuere, cum omnes æque eamdem hæresim detestarentur : nec in eum magis quam in cæteros invehendi Tertullianus arripuisset occasionem. Sed æquius atque verius dici posse videtur, verba illa non esse Tertulliani, sed ab ipso recitata ex edicti illius inscriptione : ejusdem namque auctoris fuisse tituli illa verba, cujus ab eo recitantur verba decreti, quod ille impugnaturus a titulo, incipit recitare, quis dubitat?

9. Sed quid sibi vult ejusmodi duplicis tituli nomenclatura? Quod ad primum spectat, dicebatur Urbis episcopus, Pontifex Maximus; cum enim alii episcopi (ut a nobis alibi fusius pluribusque exemplis est demonstratum [4]) dicerentur omnes æque summi sacerdotes, atque pontifices, qui loco Petri in Ecclesia

[1] Juven. lib. II. Satyr. 6. — [2] Luc. XXI. — [3] Hier. epist. LIV.

[1] Iren. lib. I. c. 9. — [2] 2. Cor. II. — [3] Tertul. de pœnit. in fin. — [4] Notat. in Mart. Rom. die 9 April.

gererent Christi vicariam præfecturam; respectu aliorum pontificum, summorumque sacerdotum appellandi merito erant Pontifices Maximi; quod ex prærogativis a Christo Petro concessis, sicut ille habetur inter Apostolos princeps, ita inter alios summos sacerdotes atque pontifices, sic dictos episcopos, Romanus episcopus ad illorum distinctionem Pontifex Maximus diceretur.

10. Sic quoque discriminatur ab aliis pontificibus summus sacerdos apud Leviticum [1], cum dicitur: « Pontifex, id est, sacerdos maximus; » nimirum quod æque essent apud Judæos alii quoque pontifices ac summi sacerdotes. Sicut pariter apud Gentiles Romanæ superstitionis cum plures essent pontifices, iidemque sui cujusque ordinis summi et auctoritate maximi; qui tamen judiciaria potestate cæteris emineret, solus pontifex Maximus dicebatur. Hinc apud Festum [2]: « Ordo sacerdotum æstimatur deorum; » et infra: « Maximus quisque: Maximus videtur rex, nempe sacrificus: deinde Dialis: post hunc Martialis: quarto loco Quirinalis: quinto Pontifex Maximus; » et paulo post: « Rex, quia potentissimus: Dialis, quia universi mundi sacerdos: Pontifex Maximus, quod judex habetur rerum divinarum humanarumque. » Hæc Festus.

11. Quod igitur in Ecclesia Dei, ex Gentibus magna ex parte collecta, regale Christi sacerdotium unum idemque sit, et in primariæ sedis episcopum potissimum declaratum, qui non tantum Urbis, sed Orbis Sacerdos Summus existat, ac insuper a Deo rerum divinarum humanarumque arbiter constitutus, judiciaria potestate super omnes effulgeat: apposite Pontifex Maximus dictus est, et Episcopus episcoporum. Illud ob insignem sacerdotii eminentiam: istud additum, ne, quod apud Gentiles quinto loco positus haberetur pontifex maximus, sed tamen ut et alii quoque Maximi dicerentur; ne iste alios supra se vel sibi æquales videretur habere pontifices; Pontificis Maximi nominis amplitudini jure junctus est titulus, Episcopus episcoporum. Quibus quidem titulis non in omnibus rebus uti soliti esse videntur, sed cum quid publice in universali Ecclesia edicendum esset: ut in præsentiarum accidit in promulgando decreto de recipiendis in Ecclesiam fornicariis pœnitentibus: de quo illud Tertullianus [3]: « Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium: Pontifex scilicet Maximus, Episcopus episcoporum dicit, Ego. » etc. At de his hactenus; jam vero ad eumdem Tertullianum redeamus.

12. *Ritus recipiendi pœnitentes; ubi de imaginibus in Ecclesia, pallio et pedum osculo.* — Rursum vero dum in eumdem Romanum Pontificem pœnitentes recipientem invehitur; inter alia multa pristinum illum ritum, quo publici pœnitentes Romæ ab eodem in Ecclesia recipi solerent, describit his [4] verbis: « Et tu quidem pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in ecclesia inducens, conciliatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternes in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacrymas suadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem; inque eum hominis exitum, quantis potes misericordiæ illecebris, bonus pastor et benedictus papa concionaris, et in parabola ovis capras tuas quæris, tua ovis ne rursus de grege exiliat, quasi non exinde jam liceat, quod nec semel licuit; cæteras etiam metu comples, cum maxime indulges. » Hæc de antiquo pœnitentes recipiendi ritu.

13. Ex eo quoque commentario illud insuper antiquitatis reseratur egregium monumentum, nimirum in sacris calicibus, qui divino ministerio celebrando essent usui, effigiari consuevisse pastorem ovem humeris gestantem: quo sacerdotes admonerentur, imitandum sibi esse divinum illum pastorem, qui primus tam eximium pastoralis curæ ac charitatis specimen edidit; sic enim ait [1]: « A parabolis licebit incipias, ubi est ovis [2] perdita, a Domino requisita, et humeris ejus revecta. Procedant ipsæ picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne christiano, an ethnico peccatori de restitutione colliniet. » Hæc ipse perperam interpretatus parabolam illam; quam intelligendam esse tradit de ethnico ad Ecclesiam inducendo, non de lapso in eam per pœnitentiam, revocando. Et inferius iterum [3]: « Patrocinabitur pastor, quem in calice depingitis; » et cum subdit: « Ego ejus pastoris scripturam haurio, quæ non potest frangi: » plane significans ea allusione, calices illos fuisse vitreos; sed et patenas quoque ministeriales fuisse vitreas, ejusdem Zephyrini pontificis decretum [4] ostendit. At de antiquo et diu perseverante calicis vitrei usu plura diximus in Notationibus ad Romanum Martyrologium [5], ut eadem hic repetere videatur superfluum.

14. Sed de pastoris imagine ovem humeris gestantis complura exempla vidimus in veterrimo ante aliquot annos refosso Priscillæ cœmeterio via Salaria, una cum nonnullis picturis tum veteris, tum novi testamenti facta reddentibus; quibus apertissime declaratur, sacrarum imaginum usum fuisse communi consensu fidelium in Ecclesia antiquitus consecratum. Quibus etiam planius demonstratur, quænam fuerit Tertulliani sententia, dum adversus Gentes in Apologetico [6] ait: « Igitur si statuas et imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adoramus, quas milvi et mures, et araneæ intelligunt: nonne laudem magis quam pœnam merebatur repudium agniti erroris? » Intelligens nimirum cultum imaginum idolorum, quas antea coluissent, sed postea facti christiani repudiassent. Sed de usu sacrarum imaginum satis a nobis dictum est superius tomo primo, cum actum est de antiquis Ecclesiæ traditionibus.

[1] Levit. XXI. — [2] Fest. in verb. Ordo. — [3] Tertul. de Pudicitia. c. 1. — [4] Idem ibid. c. 13.

[1] Tert. de Pudicit. c. 6. — [2] Luc. XV. — [3] Tert. de Pudicit. c. 10. — [4] L. de Rom. Pontif. in Zephyrino. — [5] Die 7 Aug. b. — [6] Tert. in Apol. c. 12.

15. At non in Ecclesiæ calicibus tantum exprimebatur imago pastoris, ovem perditam humeris gestantis, pastoralis indulgentiæ atque clementiæ typum præferentis; sed et in sacris quoque vestibus aliis tamen signis idem repræsentabatur exemplum; nempe episcopali illo indumento, magni honoris insigni, ex lana confecto, quod dicimus pallium, de quo hæc Isidorus Pelusiota [1] ad Herminum scribens : « Id autem amiculum, quod sacerdos humeris gestat, atque ex lana, non ex lino contextum est, ovis illius quam Dominus aberrantem quæsivit, inventamque humeris suis sustulit, pellem designat. Episcopus enim, qui Christi typum gerit, ipsius munere fungitur, atque ipso etiam habitu illud omnibus ostendit, se boni illius ac magni pastoris imitatorem esse, qui gregis infirmitates sibi ferendas proposuit. » Hæc Isidorus. Ex quibus videas usum pallii in Dei Ecclesia ubique receptum, ejusque mysterium ab auctore nobilissimo declaratum.

16. Sed nec illud prætereundum, quod ait Tertullianus de recipiendorum pœnitentium antiquo ritu, consuevisse illos prostratos lambere omnium, qui adstarent, vestigia, certe et sacerdotum; certo certius et ipsius pontificis : ad cujus pedes quoque accidere instar pœnitentium, fideles cæteri soliti semper fuerunt, atque eos exosculari. Quod autem reliquum est de eodem Tertulliani adversus Catholicos de Pudicitia commentario scripto ; eo furoris nequam spiritus eum in transversum egit, ut ex malo deterrimus, et ex maculoso plane turpissimus factus, horrendas blasphemias evomuerit. Porro cunctos Tertulliani errores summa diligentia Pamelius in unum collegit; ut nihil sit in his nobis amplius laborandum : a quo tametsi interdum in ordine temporum dissentimus (lector boni consulat) non eo consilio facimus, ut disertissimas nobilis ingenii lucubrationes labefactari aliqua ex parte velimus; quas cum suggerit occasio, non desinimus prædicare.

17. *Tertullianus, scandalum in Ecclesia, auctor Tertullianistarum, eo tamen, quo decet, honore habitus.* — At quod ad spectatissimi hominis lapsum pertinet, magnum plane cum admiratione timorem fidelibus incussisse certum est, cum tam insignem, tamque eruditum, recti amantem, ac omnibus plane numeris absolutum virum, sic viderint primo corruere, ac denique in profundum malorum omnium præcipitem ferri. Quamobrem hæc de eo Vincentius [2] Lirinensis, qui eodem cum S. Augustino sæculo vixit : « Sed, inquit, et Tertulliani quoque eadem ratio est : nam sicut ille (nempe Origenes) apud Græcos, ita hic apud Latinos nostrorum omnium facile princeps judicandus est. Quid enim hoc viro doctius? quid in divinis atque humanis rebus exercitatius? nempe omnem philosophiam et cunctas philosophorum sectas, auctores assertoresque sectarum, omnesque eorum disciplinas, omnem historiarum et studiorum varietatem mira quadam mentis capacitate complexus est. Ingenio vero nonne tam gravi ac vehementi excelluit, ut nihil sibi pene ad expugnandum proposuerit, quod non acumine irruperit, aut pondere eliserit? Jam porro orationis suæ laudes quis exequi valeat? quæ tanta, nescio qua rationum necessitate conferta (conserta) est, ut ad consensum sui, quos suadere non potuerit, impellat; cujus quot pene verba, tot sententiæ sunt; quot sensus, tot victoriæ. Sciunt hæc Marciones, Apelles, Praxeæ, Hermogenes, Judæi, Gentiles, Gnostici, cæterique; quorum ille blasphemias multis ac magnis voluminum suorum molibus velut quibusdam fulminibus, evertit. Et tamen hic quoque post hæc omnia, hic (inquam) Tertullianus, catholici dogmatis, id est, universalis ac vetustæ fidei parum tenax, ac disertior multo quam felicior, mutata deinde sententia, fecit ad extremum quod de eo beatus confessor Hilarius [1] quodam loco scribit : Sequenti, inquit, errore detraxit scriptis probabilibus auctoritatem : et fuit ipse quoque in Ecclesia magna tentatio. » Hucusque de eo Vincentius.

18. Porro constat Tertullianum materiam ministrasse errantibus Novatianis, quod Pacianus testatur, dum ait : « Tertullianus vester est; nam multa inde sumpsistis : » citat contra eos ipsius epistolam, quæ est liber de Pœnitentia, quem olim catholicus ediderat, quo profitebatur posse Ecclesiam peccata dimittere. Quid autem post hæc egerit, nulla extat memoria; nisi quod S. Augustinus testatum reliquit, cum post hæc descivisse a Cataphrygibus suoque nomine sectam instituisse, cujus sectatores Tertullianistæ fuerint nominati, de quibus hæc scribit ad Quodvultdeum [2] : « Tertullianistæ a Tertulliano, cujus multa leguntur opuscula eloquentissime scripta, usque ad nostrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare potuerunt in urbe Carthaginensi. Me autem ibi posito ante aliquot annos (quod etiam te meminisse arbitror) omni ex parte consumpti sunt; paucissimi enim, qui remanserunt, in catholicam transierunt; suamque basilicam, quæ nunc etiam notissima est, catholicæ tradiderunt. » Præter ejus errores superius recensitos addit illum docuisse animas hominum pessimas post mortem converti in dæmones, illarumque hic statum per traducem propagari.

19. Propter errorum labes, quibus opuscula ejus, perpaucis exceptis, sunt aspersa, censura Gelasii [3] relata sunt inter apocrypha; neque tamen est eorum lectio penitus improbata, imo suscepta ab omnibus avide. Nam licet cum adhuc recentior esset ejus memoria, execrabilis omnibus propter apostasiam remansisset ; tamen sanctus Cyprianus eum assidue lectitabat : de quo hæc sanctus Hieronymus [4] ad Pammachium : « Beatus Cyprianus Tertulliano magistro utitur (ut ejus scripta probant), cum eruditi atque ardentis viri ingenio delectetur : » et alibi [5] :

[1] Isidor. lib. I. ep. CXXXVI. — [2] Vincent. Lirin. contra hæreses c. 24.

[1] Hilarius in Mat. c. 8. — [2] Augustin. de hæres. c. 86. — [3] Gelas. in Concil. Rom. de lib. auth. et apocryph. — [4] Hieron. epist. LXV. — [5] Idem de Script. Eccles. in Tertullian.

« Vidi, inquit, ego quemdam Paulum Concordiæ, quod est oppidum Italiæ, senem ; qui se beati Cypriani grandis ætatis notarium, cum ipse admodum adolescens esset, Romæ vidisse diceret; referreque sibi solitum, nunquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unam diem pertransiisse : ac sibi crebro dicere : Da magistrum ; Tertullianum videlicet significans. » Hæc de lectione Tertulliani Hieronymus, de eodem solitus dicere [1] : « Laudo ingenium hominis, damno hæreses. » Idemque affirmat, de Trinitate librum Tertulliano tributum, esse Novatiani ; quem ut Tertulliani legitimum Orientales accepisse, suo loco dicturi sumus. At de Tertulliano hactenus.

[1] Hieron. de Apolog. adversus Ruffin.

Anno periodi Græco-Romanæ 5707. — Olymp. 248. an. 2. — Urb. cond. 967. — Jesu Christi 214. secundum Baronium 216. — Zephyrini papæ 18. — Caracallæ imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Silius Messala*, et *Sabinus*, ex variis Fastis.

2. *Vicennalia imperii Cæsarei Caracallæ.* — Imperii Cæsarei Caracallæ vicennalia, ad quæ revocandum quod scribit Cassiodorus in Chronico : « His coss., Antoninus Caracalla cognominatur propter genus vestis, quod Romæ erogaverat. » Quæ novitas horum solemnium indicium.

ZEPHYRINI ANNUS 15. — CHRISTI 217.

1. *Sub Agrippino episcopo Carthaginensi, Concilium Africanum de baptismo hæreticorum iterando decernit.* — Christi anno ducentesimo decimo septimo, adscribuntur Fastis consularibus Æmilius Lætus et Anicius Cerealis consules, cum Antoninus annum quintum ageret in imperio. Cujus quidem tempore Christianis pacatissimo (certus tamen annus penitus ignoratur), cum Carthaginensi Ecclesiæ Agrippinus præesset, qui his Tertulliani temporibus sedere cœpisse creditur; ipse primus antiquam Ecclesiæ consuetudinem, qua ratus haberetur hæreticorum baptismus secundum Catholicæ Ecclesiæ formam collatus, prætextu quodam pietatis, quod quæcumque hæreticorum essent, Catholica Ecclesia deberet abominari, convellere nisus, ingentium turbarum in Ecclesia auctor fuit; nam postea quod a prædecessore sanctus Cyprianus factum vidisset, mordicus propugnare non destitit. Nominat quidem illum S. Augustinus [1] ejusdem Cypriani prædecessorem, non tamen quem ipse nullo medio fuerit consecutus; nam alibi [2] sicut Fabianum Cornelii, ita Donatum suum qui antegressus ipsum sit, ponit episcopum.

2. Porro Agrippinus non ipse solus hæc videri voluit statuisse, qui ea de re omnes collegit Africæ atque Numidiæ episcopos; celebratoque Concilio, omnium rogata sententia, de iterando baptismate hæreticorum canonem statuit. De eo enim Cyprianus [1] in primis hæc scribit ad Quintum : « Quod quidem et Agrippinus, bonæ memoriæ vir, cum cæteris coepiscopis suis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia Ecclesiam Dei gubernabant, statuit, et librato consilii communis examine firmavit; quorum sententiam et religiosam, et legitimam, et salutarem, fidei et Ecclesiæ Catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. » Hæc ipse. Existimamus tam celebrem episcoporum conventum his plane temporibus, reddita in omnibus Ecclesiæ pace, collectum fuisse; cum antea (ut dictum est) imperatorum decreto atque senatusconsulto omnes Christianorum coitiones interdictæ fuissent.

3. Cæterum id ne recte fecerit Agrippinus, et an

[1] Aug. de Baptis. contra Donat. lib. I. c. 7. — [2] Cyprian. epist. LV.

[1] Cyprianus epist. LXXI.

cum jure secutus fuerit Cyprianus, S. Augustinus [1] hæc tractans aperit his verbis : « Quam consuetudinem (suscipiendi ab hæreticis baptizatos) credo ex apostolica traditione venientem, sicut multa quæ non inveniuntur in litteris eorum, neque in Conciliis posteriorum; et tamen quia per universam custodiuntur Ecclesiam, nonnisi ab Apostolis tradita et commendata creduntur. Hanc ego saluberrimam consuetudinem per Agrippinum prædecessorem suum dicit S. Cyprianus quasi cœpisse corrigi. Sed sicut diligentius inquisita veritas docuit, quæ post magnos dubitationis fluctus ad plenarii Concilii confirmationem perducta est; verius creditur per Agrippinum corrumpi cœpisse, non corrigi. Irruente itaque tam magna quæstione, cum de remissione peccatorum et de spirituali hominis generatione, utrum posset apud hæreticos vel apud schismaticos fieri, difficile ratio redderetur, et præcederet auctoritas Agrippini, et nonnullorum, qui ei consenserant, hominum in hac quæstione deficientium, qui maluerant aliquid novum moliri, quam retinere consuetudinem, cujus defensionem non intelligebant; irruerunt in oculos animæ verisimiles rationes, et intercluserunt iter pervestigandæ veritatis : » Hæc de Agrippini parum consulto facto in convellenda antiquiori traditione Augustinus. Sed excusans Cyprianum, subdit :

4. *Huic errori primitus per Tertullianum illato et Cyprianus adhæret, qui ab Augustino excusatur.* — « Quam tamen consuetudinem nisi prior ante Agrippinus, et nonnulli per Africam coepiscopi ejus etiam per Concilii sententias deserere tentavissent, non auderet iste saltem ratiocinari adversus eam; sed in tam obscura quæstione turbatus, et ubique intuens universalem robustamque consuetudinem, coarctaret se potius et prece et intentione mentis ad Deum, ut, quod postea plenario Concilio visum est, id verum esse perspiceret et doceret. Sed cum fatigatum præcedentis Concilii, quod per Agrippinum factum est, excepisset auctoritas; maluit prædecessorum suorum tanquam inventum defendere, quam inquirendo amplius laborare; nam in fine epistolæ ad Quintum ita ostendit, in quo tanquam lectulo auctoritatis quasi fessus acquieverit. » Atque subdit [2] : « Hac attestatione satis ostendit, multo magis se fuisse commoraturum, si quod de hac re transmarinum, et universale Concilium factum esset; nondum autem factum erat, quia consuetudinis robore tenebatur orbis terrarum; et hæc sola opponebatur inducere volentibus novitatem. » Hæc Augustinus. Sed insuper et ejus æqualis Vincentius Lirinensis hæc de eodem Agrippino : « Quondam igitur venerabilis memoriæ Agrippinus Carthaginensis episcopus, primus omnium mortalium contra divinum canonem, contra universalis Ecclesiæ regulam, contra sensum omnium consacerdotum, contra morem ac instituta majorum, rebaptizandum esse censebat; quæ præsumptio tantum mali invexit, ut non solum hæreticis omnibus formam sacrilegii, sed etiam quibusdam Catholicis occasionem præbuerit erroris. »

5. Cæterum etsi hæc de hæreticorum baptismo Agrippinus prior statuisse videatur, primusque habeatur auctor, quod, Concilio convocato, omnium sententia dogma firmaverit; errandi tamen occasionem Tertullianum gentilem suum ei tribuisse, jure dici posse videtur, quippe qui olim cum adhuc in Ecclesia Catholica esset, et hæreticos omnes acerbissimo odio insectaretur, omnique ex parte eorum communicationem adversandam merito existimaret, eo prolapsus est, ut nec baptismum cum illis communem esse debere putarit; ac proinde eos non recipiendos, qui ab illis antea fuissent baptizati; nisi illud ipsum sanctum lavacrum in Ecclesia Catholica eisdem Catholicorum ministerio esset exhibitum. Quam quidem sententiam ne leviter opinatus, vel obiter videretur protulisse : sed sanctum, pium, et omni ex parte constans catholicum dogma ratus, nulla prorsus ratione habita consuetudinis, quam corruptelam existimavit; eo argumento commentarium græce conscripsit; sed non extat. Id quidem ipse testatur in libro quem de Baptismo scripsit adversus Quintillam [1] sic dicens : « Sane retexam quod super omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis tam ex Domini Evangelio, quam ex Apostoli litteris; quoniam unus Dominus, et unum baptismum et una Ecclesia in cælis. Sed circa hæreticos sane quid custodiendum sit, digne quis retractet; ad nos enim editum est. Hæretici autem nullum habent consortium nostræ disciplinæ, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis : Non debeo in illis cognoscere, quod mihi est præceptum; quia non idem Deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem : ideoque nec baptismus unus, quia non idem : quem cum rite non habeant, sine dubio non habent; nec capit numerari, quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent : Sed de isto plenius jam nobis in græco digestum est. » Hæc Tertullianus.

6. Quod vero non a Tertulliano, sed ab Agrippino dogmatis principium ducatur, nec in defensionem sententiæ S. Cyprianus vel alius testem adstipulatorem saltem, si non auctorem, Tertullianum citet; illam existimo causam, quod, cum Tertulliani nomen esset hæresi infamatum, indignum putavit, necnon etiam periculosum, eumdem in defensionem accersere testem, vel potius sic demonstrare opinionis auctorem. Hæc licet catholicus olim Tertullianus conatus esset, tamen ex eo ingenium hominis audax aperte satis demonstratur, dum contempta antiqua Patrum traditione quod sibi visum est rectum, licet consuetudini adversum, affirmare ac stabilire omnibus ingenii viribus studuit.

7. Ex his recte inspicientibus patet, quanto

[1] Aug. de Baptis. contra Donat. lib. II. c. 7. 8. — [2] Idem. lib. II. c. 9.

[1] Tertul. de Baptis. c. 14.

periculo quis antiquis traditionibus, licet sibi minus probatis, vel fortasse Scripturæ divinæ visis aliqua ratione pugnantibus, obniti non curet. Nam e traditionum firmitate semel alterutro pede convulso, in abrupta hæresum facile quis impellitur; ut miserrimo Tertulliano vidimus accidisse : cujus enormis excessus hanc priorem omnibus causam extitisse, recte affirmari posse videtur. Sed miratus sum vehementer hæc de Tertulliano præteriisse S. Augustinum, et alios antiquiores, qui adversus S. Cyprianum et prædecessorem ejus Agrippinum, et alios ejus sententiæ propugnatores plura scripsere. Nam demonstrasse tantum ejus primum sententiæ Tertullianum fuisse assertorem, vicisse adversarios videri propemodum potuisset. Et licet commentarium illum de Baptismo ante omnem hæresim scripsisse videatur; tamen ex refractario ingenio hominis, atque aspera nimis ac dura animi ejus insolentia, quid tale adeo dignum progredi videri poterat, quod antiquæ Ecclesiæ traditioni præferri a quopiam meruisset? Nec est quod dici possit, librum illum fuisse suppressum, ex quo S. Hieronymus [1] testimonium tam expresse citat.

8. Cæterum quod incertum sit quo potissimum tempore vixerit Agrippinus, et quandiu sederit : nec etiam satis exploratum haberi posse videtur, num certe eam de baptismo hæreticorum sententiam Agrippinus a Tertulliano, an vero hic ab illo fuerit mutuatus; cum præsertim illa verba præmittat : « Ad nos enim editum est; » nempe quod sequitur de hæreticorum baptismate irritando; perinde ac illa ipse acceperit ab Agrippino. Sed in obscuro verborum illorum sensu, non est quod quisquam quid tuto affirmare possit, et vestigiis insistere certæ sententiæ. At de his modo satis.

9. *Alexandriæ clades per Antoninum.* — Eodem anno Antoninus imperator cum Germaniam, inde Asiam ac postea Syriam peragrasset, Alexandriam veniens, dum de Ægyptiis cum irridentibus vindictam excepit, christianum sanguinem in persecutione sub Severo immaniter fusum nesciens ultus est. « Dato namque signo, inquit Spartianus [2], militibus, ut hospites suos occiderent, magnam cædem Alexandriæ fecit. » Dio [3] autem rem gestam his verbis fusius prosecutus est : « Antoninus licet se maximo amore prosequi Alexandriam ostenderet, tamen cives ejus omnes pene sustulit; cum enim se ab eis argui et illudi intelligeret multis de causis, sed præsertim propter cædem fratris; dissimulata re, profectus est Alexandriam, fingens se magno eorum desiderio teneri. Post ubi in suburbium venit, primos ejus civitatis, qui ipsi cum sacris, atque abditis rebus processerant obviam, excepit perhumaniter, eosque admissos in convivium interfecit. Post armavit omnem exercitum, invasitque urbem : moxque imperavit omnibus Alexandrinis, ut domi manerent; ipse vias occupavit et tecta. Et ne sigillatim calamitates persequar, in quas tunc misera urbs incidit; tantam in ea cædem fecit, ut non sit ausus numerum interfectorum proferre; sed scripserit ad senatum, non referre qui et quot occisi essent, propterea quod omnes idem meriti fuissent.

10. « Pecunia partim direpta est, partim interiit. Periere cum Alexandrinis peregrini multi; cum iisque ingens copia eorum qui cum Antonino venerant, eo quod ignorarentur. Nam cum permagna esset civitas, in eaque cædes fierent dies noctesque; nemo poterat, licet maxime cuperet, alterum discernere; sed moriebatur quis ut sors ferebat; atque eorum corpora statim projiciebantur in profundas fossas, ut cæteris incognita esset magnitudo calamitatis. Idque ubi factum est in cives, peregrini omnes ex urbe expulsi præter mercatores; eorumque facultates direptæ sunt, fanis etiam quibusdam expilatis. Horum magnam partem Antoninus præsens vidensque gerebat, imperabatque multa de templo Serapidis, in quo erat dies noctesque homo tot cædibus pollutus. » Hæc de clade Alexandrina Dio. Eadem quoque pluribus narrat Herodianus [1], et quidem lamentabilius; ad quem amandamus lectorem. Certe quidem quod nulla alia civitas orbis tot tantaque passa sit ab hac truculentissima fera, nisi urbs Romana et Alexandrina, illud quod diximus indicat : nam sub persecutione Severi nullibi acrius in Christianos esse sævitum, quam in his civitatibus, memoriæ proditum est. Quod vero nulla sit nostrorum querela, ab Antonino negotium Christianis esse facessitum; illis sane aliquo modo in tanto discrimine fuisse divina ope consultum, mihi facile persuadeo. Sed et memor fortasse lactis quod suxerat christianum, siverit eos solos in tanta Gentilium clade in pace agere; si tamen valebat apud trucem atque immanem belluam aliqua recti ratio.

[1] Hieronym. de Script. Eccles. in Luc. ex Tertul. de Baptis. c. 17. — [2] Spartian. in Caracallo. — [3] Dio in Caracallo.

[1] Herod. lib. IV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5708. — Olymp. 248. an. 3. — Urb. cond. 968. — Jesu Christi 215. secundum Baronium 217. — Zephyrini papæ 19. — Caracallæ imp. 18.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 9. Coss. *Æmilius Lætus II,* et *Anicius Cerealis*, ex Inscriptione Onuphriana, aliaque Gruteriana, pag. 312.

2. *Controversia de rebaptizatione.* — Dogma de rebaptizandis hæreticis, quod episcopi Africani tuebantur, habebatur ab illis, tanquam ad œconomiam duntaxat, et disciplinam ecclesiasticam, non vero ad fidem pertineret, quod patet ex Epistola S. Cypriani et Synodi Africanæ ad Stephanum pontificem Romanum, in qua dicitur : « Cæterum scimus quosdam, quod semel imbiberint, nolle deponere, nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis et concordiæ vinculo, quædam propria, quæ apud se simul sint usurpata, retinere; qua in re nec nos vim cuipiam facimus, aut legem damus ; cum habeat in Ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. » Controversiam itaque de hæreticorum baptismate ad fidem non spectare, Cyprianus ejusque collegæ censebant; cum cuique episcopo, vel sentire, vel servare quod velit, in iis liberum non sit. Imo Nicæni Patres Paulianistarum baptisma iterari jubentes, canone XIX eos anathemate non percussere, qui aliorum baptismum non reciperent; quod sane fecissent, si quæstionem hanc ad fidem pertinere arbitrati essent. Denique si hoc credidissent, non fuisset necessarium universæ Ecclesiæ Concilium, ut inexcusabiles essent Africani et Orientales. Nam non excusatur, qui errorem contra fidem a Sede Apostolica damnatum tuetur ante Concilii œcumenici celebrationm, ut in causa Pelagianorum videre est, quibus Augustinus spem Concilii generalis adimit : qui Cyprianum excusat quod morem Africanum rebaptizandi hæreticos etiam post Stephani decretum propugnaret, quia nondum celebratum fuerat plenarium totius Ecclesiæ Concilium. Censuit itaque Synodus Nicæna controversiam illam meræ disciplinæ fuisse.

3. *Origenes Romam venit.* — Eusebius, lib. 6, cap. 14, ait : « Adamantius Zephyrino Romanam Ecclesiam gubernante, se in urbem Romam advenisse scribit, cum sibi in votis fuisset, sicut ipsemet alicubi dixit, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre. Ibi paulisper moratus Alexandriam rediit. » Tum cap. 18 Ambrosii conversionem narrat. Mortuus est Zephyrinus anno CCXVII. Quare ante eum annum, Caracalla imperante, Romam venit Origenes, anno incerto. Ideoque hanc profectionem, quam Baronius in Annalibus in primum Heliogabali annum perperam conjecerat, in hunc recte Spondanus retraxit. Non multo post in Arabiam Origenes profectus est, indeque Alexandriam reversus, impia arma Caracallæ fugiens, quibus funestissimam cladem Alexandrinis intulit, ut docet Herodianus lib. 4, cap. 11, ex ea clam exivit, secessitque in Palæstinam, et Cæsareæ pedem posuit, ut prodit Eusebius cap. 19, qui cum postea, cap. 20, Caracallæ mortem narret, liquet hæc omnia eo imperante gesta esse, errasseque eos, qui prius hoc Origenis iter in Palæstinam confuderunt cum altero, quod ad Achaiæ episcopos proficiscens, per ea loca habuit, cum Alexander Severus imperium administraret, ut patet ex Eusebio, cap. 21 et 23. Qua de re plura doctissimus Huetius lib. 2 Origenianorum, cap. 2.

ZEPHYRINI ANNUS 16. — CHRISTI 218.

1. *Abagarus rex christianus.* — Adveniente anno Domini ducentesimo decimo octavo, Sabino secundum et Annullino coss., Antoninus imperator in Orientem profectus, Parthos dolo potius quam armis subegit; venientemque ad se Abagarum regem Osrhoenorum tanquam amicum et Romanorum

socium, conjecit in vincula, ejusque regiam rege destitutam cepit. Hæc Dio [1]; Herodianus [2] autem pluribus, licet nonnihil a Dione dissentiat. Hic ille Abagarus, quem his temporibus regnantem in Edessa Africanus historicus christianum fuisse et virum sanctum prædicat; cujus Africani, rerum Ecclesiasticarum scriptoris nobilissimi, testimonium Eusebius citat in Chronico anno sequenti. Inierat amicitiam cum Severo Antonini patre Abagarus, quam et datis obsidibus confirmarat, ut ex Herodiano [3] superius dictum est. Sed rupti fœderis, antequam præterlaberetur annus, Antoninus pœnas dedit, occisus (ut dicetur) a suis inter Edessam et Carras.

2. *Antoninus magiæ studiossimus.* — Totus post hæc fuit Antoninus imperator in magicis artibus perscrutandis. Cum enim de futura brevi ejus morte multa essent præsagia; ipse (inquit Dio [4]) invocatis multis dæmoniis, malum studebat effugere. Addictissimum fuisse hisce Romanorum etiam legibus improbatis artibus, idem auctor affirmat; Apolloniumque Tyanæum, magica arte olim clarum, jam defunctum, magnis honoribus coluisse tradit, sic dicens : « Magis et præstigiatoribus ita delectabatur, ut Apollonium Cappadocem, qui floruerat Domitiani temporibus, laude et honore affecerit. Hic præstigiator fuerat solers et magus; eique monumentum faciendum curavit. » Ad hæc provocamus Hieroclem impium, qui pro Tyanæo commentarium elaboravit, eumque Christo conferre non erubuit : cum ethnicorum historicorum quoque testimonio præstigiatorem fuisse et magum, sed a scelestissimo omnium imperatore divinis honoribus auctum, appareat. Necromantiæ quoque Antoninum studuisse, multasque defunctorum animas ab inferis, ut ab eis exploraret occulta, evocasse, idem auctor testatur.

3. Cæterum illud mirum; quod cum sic compositus moribus, omnium improbatarum curiositatum esset explorator exactissimus; damnaret tamen omnes, qui remedia quædam ad collum appendebant. Nam de ipso tradit Spartianus [5], damnasse omnes, qui remedia quartanis et tertianis collo annexa gestabant. At quænam hæc esse solerent, Plinius narrat, sic dicens [1] : « Item in quartanis fragmentum clavi a cruce involutum lana collo subnectunt, aut spartum e cruce : liberatoque condunt caverna, quam sol non attingat. » Quæ traduntur Gentiles factitasse de clavis vel sparto ex cruce sublatis, fortasse accidit ea auferri ex crucibus illis, quibus (quod sæpe accidere consueverat) Christiani affixi fuissent, unde et virtutem aliquam hausissent. Nam si ex magica superstitione ea illis præstandi vis inerat, quo modo ejus facultatis studiosissimus hæc adeo aversatus, non potius in pretio habuisset ? Sed ipse magiæ deditus (ut Juliano Apostatæ accidit) quod dæmones crucem vehementer exhorrescere didicisset, eamdem execratus præcepit, ut talia remedia gestantes severissima animadversione punirentur.

4. At de ejus flagranti magiæ studio, præter illa quæ dicta sunt, hæc addit Herodianus [2] : « Cum suapte natura curiosior esset, non hominum modo res cognoscere studebat, sed deorum dæmonumque etiam rimari arcana; metuque semper insidiarum, nullis non oraculis incubabat, accitis undique magis, astrologis, aruspicibus, ac nullo plane prætermisso, qui hujusmodi fallacias profiteretur. Sed eos quoque suspectans, ut parum vera loquentes, omniaque ad assentationem vaticinantes, scribit ad Maternianum quemdam, cui rerum suarum omnium curam in Urbe crediderat, et quem sibi ex amicis omnibus fidissimum putabat, consciumque omnium secretorum habuerat, magos undique optimos conquirat, atque evocatis manibus de fine ipsius vitæ consulat. » Hæc facta sunt hoc anno, imminente jam vitæ exitu. Sed istæc de ejus magiæ studio hic voluimus recitasse, quod magis admiratione dignum sit, hominem sic affectum a Christianorum excidio temperasse, ad quod (si alia omnis occasio præteriisset) dæmones impulsores haberet; hisce enim studiis deditos imperatores, Christianos infensissimos habuisse, eosdemque persecutione vexasse, superius sæpe multis exemplis est demonstratum. Sed qui [3] fecit ventis pondus, eos nonnisi suo arbitrio flare permisit.

[1] Dio in Caracal. — [2] Herod. lib. IV. — [3] Idem lib. III. — [4] Dio in Caracal. — [5] Spartian. in Caracal.

[1] Plin. lib. XXVIII. c. 4. — [2] Herod. lib. IV. — [3] Job. XXVIII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5709. — Olymp. 248. an. 4. — Urb. cond. 969. — Jesu Christi 216. secundum Baronium 218. — Zephyrini papæ 20. — Caracallæ imp. 19.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Atius Sabinus II*, et *Cornelius Anullinus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Quinquennalia Augustei imperii Caracallæ.* Caracalla posterioris imperii Augustei quinquennalia dedit, ad quæ referendum quod scribit Cassiodo-

rus in Chronico : « His coss., Antoninus thermas sui nominis ædificavit; » quod et Eusebius in Chronico hoc anno habet. Thermas enim annis hujusmodi festivitatibus dicatis ædificari solitas, multis exemplis liquet. Vir cl. Joannes Gabriel Sparvenfelt nobilis Suecus ex Africa redux per hanc urbem Aquensem transiens, mecum pro sua humanitate communicavit inscriptionem a se Bisertæ ex columna in domo cujusdam civis nomine *Sidi Onbabou* servata, descriptam, quæ confirmat quod jam sæpe insinuavimus, imperatores annis suis decennalibus aut id genus festis addictis, operibus publicis nomina sua posteritati consecrare studuisse.

IMP. CÆS. M. AURELIUS
ANTONINUS. PIUS. FELIX. AUG.
PARTHICUS. MAX. BRITANNICUS
MAX. GERMANICUS. MAX. TRIB.
POT. XVIIII. COS. IIII. P. P.
RESTITUIT. XLIX.

Caracalla tribunitiam potestatem XIX hoc anno iniit, ideoque hoc vel sequenti Christi anno hæc columna erecta.

ZEPHYRINI ANNUS 17. — CHRISTI 219.

1. *Occiditur Caracalla, imperat Macrinus.* — Anno Domini ducentesimo undevicesimo, Præsente et Extricato coss., sexto idus Aprilis Antoninus imperator in Mesopotamia inter Edessam et Carras, Macrini (al. Martialis) opera, a Marciano centurione pugione confossus occiditur, cum imperasset annos sex, menses duos, dies quinque, ætatis annum agens undetrigesimum. Hæc Dio [1]. Spartianus [2] autem cum octavo idus Aprilis occisum tradit, vixisseque annos quadraginta tres. Variant enim de ejus vitæ annis scriptores, ut et de matre ipsius, dum alii Juliæ secundæ Severi uxoris, alii Martiæ prioris conjugis filium faciunt. Quod qui sentiunt, ut Spartianus, longiorem Antonini hujus vitam asserant necesse est, cum a Martiæ excessu ad Antonini cædem anni fluxerint supra quadraginta. Hic tamen « omnium dirissimus, idem ait Spartianus, et ut uno complectar verbo parricida, et incestus, patris et fratris et matris inimicus, a Macrino, qui eum occiderat, timore militum maxime prætorianorum, inter deos relatus est : habet templum, habet Salios, habet sodales Antoninianos. » Hæc ipse. His scilicet recentibus diis, ex putidissima omnium hominum fæce comparatis fulciebant superstitionem gentilitiam collabentem.

[1] Dio in Caracal. — [2] Spartian. in Caracal.

2. Post diem quartum a nece imperatoris, Opelius Macrinus [1], natione Maurus, ex civitate Cæsarea, præfectura prætorii in primis nobilis, in exercitu cum Audentio principem locum tenens, conciliatis sibi multarum rerum promissione militibus, imperium adeptus est una cum filio Diadumeno, aut (ut veteres nummi) Diadumeniano, æque imperatore dicto.

3. *Quinta editio divinæ Scripturæ inventa.* — Hoc eodem anno, cum adhuc viveret Antoninus annum auspicatus sui imperii septimum, tradit Epiphanius [2], inventos esse Hierico in dolio occultatos divinæ Scripturæ libros ex hebræo in græcum versos; quam nominant quintam editionem. Quo modo autem inventa sit, ab Origene in ipsa scriptum esse testatur Eusebius [3]. Venabatur hæc ipse Origenes, simulque alias aliis præteritis temporibus editas colligebat. Quonam modo autem, sexta demum inventa translatione, Octopla nobilissimum opus elucubrarit, suo loco dicturi sumus.

4. Hoc itidem anno Macrino imperante, defuncto Asclepiade episcopo Antiocheno in ejus locum suffectus est Philetus, qui sedit annos duodecim.

[1] Lamprid. in Diad. et Jul. Capit. in Macrin. — [2] Epiph. de mensur. — [3] Euseb. lib. VI. cap. 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5710. — Olymp. 249. an. 1. — Urb. cond. 970. — Jesu Christi 217. secundum Baronium 219.
— Callisti papæ 1. — Macrini imp. 1.

1. *Consules.*—Ad num. 1. Coss. *C. Bruttius Præsens*, et *T. Messius Extricatus II*, ut ex Inscriptione Gruteriana ostendit card. Norisius in Epist. Consulari.

2. *Vicennalia prioris imperii Augustei Caracallæ.* — Caracalla prioris imperii Augustei vicennalia dedit, ut certum facit hujus imperatoris nummus apud Occonem, in cujus postica parte legitur : Tr. P. XX. Cos. IIII. P. P. Vict. Part. ubi cernitur Victoria in clypeo scribens, Vot. XX.

3. *Interitus Caracallæ.* — « Caracalla die natalis sui, octavo idus Aprilis, ipsis Megalensibus, insidiis a Macrino præfecto prætorii positis, qui post eum invasit imperium, interemptus est, » inquit Spartianus in Caracalla, cap. 6. Sed in die natali et emortuali Caracallæ hic auctor errat. Dio enim, lib. 78, Caracallam occisum testatur *VI idus Aprilis*, die nempe octava mensis Aprilis, additque postea : « At illo sublato, non aperte quidem nec ea die, nec duabus sequentibus, imperium invasit. » Tum : « Sic quarta demum die, quæ Severi natalis erat, imperator ab eis, » nempe militibus, « quasi vi coactus scilicet, creatus fuit. » Natale Severi in diem undecimam mensis Aprilis incidit. Quare cum ea quarta esset a Caracallæ interitu, eum die octava Aprilis interfectum, et Spartianum hallucinatum esse, certum. Dioni Herodianus suffragatur, lib. 4, cap. 14, qui ait : « Extincto Antonino, incerti ignarique quid agerent milites, biduo sine imperatore fuerunt ; » ubi diem octavum Aprilis, Caracallæ emortualem Herodianus excludit, et Macrinum die undecima ejusdem mensis imperium iniisse supponit. Paulo antea scripserat, Juliam Caracallæ matrem post filii necem, sibi mortem conscivisse. Ex quo magis detegitur commentum, cui Spartianus fidem adhibuit, Caracallam nempe Juliam uxorem duxisse, cum jam, cap. 10, Herodianus scripserit Caracallam Artabani Parthorum regis filiam uxorem petiisse. Juliam itaque Caracalla conjugem non acceperat, ut jam supra demonstravimus.

4. *Quot annis Caracalla vixit.* — Spartianus citatus, cap. 9 scribit Caracallam *annos quadraginta tres* vixisse, quod Eusebius in Chronico, aliique habent. Rectius Xiphylinus ait : « Vixit annos XXIX, regnavit annos VI, menses duos, dies..., » ubi locus dierum vacuus est. Dio, lib. 78, supra annos sex et menses duos habet *dies duos*. Vidit difficultatem Zonaras, qui Dionem et Xiphylinum legerat, aitque periisse Caracallam « anno ætatis XXIX, imperii VI, cum duobus mensibus et aliquot diebus. » Verum si Caracalla die octava Aprilis occisus, ut notat Spartianus, regnavit annos VI, menses duos, et diem unum ; cum dies natalis Caracallæ et dies funereus concurrerint. Natus itaque erat die octava Aprilis anni Christi centesimi octogesimi octavi, mirumque inventos esse ex recentibus, qui Spartianum hac in re Dioni præferendum censuerint : cum Spartianus non solum in ætate Caracallæ a semetipso dissentiat; sed etiam Dionis, qui Caracallam viderat, sententiam confirmet. In Severo enim, cap. 4, ait Caracallam quinquennem fuisse, cum Severus dictus est imperator. Quare cum Severus anno CXCIII ad imperium evectus fuerit, Caracalla anno CLXXXVIII natus erat. Præterea nato Geta, « Bassianus natum ovum quasi parvulus applosum ad terram » fregit, inquit Spartianus in Geta, cap. 3, quod in opinione Dionis verissimum, qui annum Bassiano seu Caracallæ, plus quam Getæ tribuit, ut suo loco ostendimus. Mitto alia Spartiani loca, quæ hunc sibi hac in re contradicere, et Dionem de Caracalla vera narrare demonstrant.

5. *Macrinus Diadumenianum filium collegam assumit.* — Ad num. 2. *Macrinus* die undecima mensis Aprilis imperator nuncupatus est, ut supra diximus, statimque *Diadumenianum* filium Cæsarem, ac postea Augustum creavit; at liquet ex nummis apud Mediobarbum, in quorum uno Diadumenianus dicitur : Tr. P. II. Cos. II. P. P. Hinc Lampridius in Diadumeniano, cap. 8, ait : « Hic quarto decimo mense imperii interfectus est cum patre. » Ipso itaque imperii paterni initio Cæsar appellatus est, et tribunitia potestate exornatus. Ea nuncupatione facta, Macrinus qui in nummis consul II dicitur, *Diadumenianum* filium consulem suffectum creavit, seque consulem iterum in annum sequentem designavit. Jam enim antea consulem fuisse, suffectum scilicet, ostendunt Fasti, et nummi.

ZEPHYRINI ANNUS 18. — CHRISTI 220.

1. *Macrinus sævitia insignis cum filio occiditur.* — Christi anno ducentesimo vicesimo, Diadumeniano et Advento coss., octavo id. Junii, Macrinus et Diadumenianus filius ambo imperatores a militibus rebellantibus occisi sunt, cum imperassent annum unum, mensem unum, dies viginti octo.

2. *Macrini sævitia.* — Horrenda quædam de Macrini sævitia scribit Julius Capitolinus; nam præter militum cruces aliasque serviles pœnas in eosdem ab eo irrogari solitas, addit de duobus militibus, quos, quia se hospitis ancillæ miscuissent, ipse duobus apertis bobus claudi exertis capitibus atque insui jussit : tribunum insuper, qui excubias deseri passus esset, carpento rotati superadnexum per totum iter vivum atque exanimem traxit. Vivos sæpe mortuis alligans, sic longa tabe confectos (restituens Mezentii dira supplicia) mori cogebat. Hæc noluimus præteriisse; ne quis pro monstro habeat, si immanissimas quasdam pœnas martyribus illatas in Actis ipsorum legerit ab infensissimis fidei hostibus, cum tam immania ab imperatore in suos milites exhibita noverit mortis genera.

3. *Elagabalus turpissimus imperator.* — Sublatis Macrino et Diadumeniano Augustis, ab eodem exercitu subvectus est in imperium M. Aurelius Antoninus Heliogabalus (veteres nummi Elagabalum vocant) Antonino Caracalla natus[1], ut creditur, ex Soemiade Mesæ sororis Juliæ Augustæ filia, quam alii Semiamiram vocant, Mamææ sororem. Hic agens sacerdotem in templo solis in Phœnicia, quod populi illi solem nominarent Elagabalum, inde cognomentum duxit, ut Elagabalus diceretur; cum alioqui, ob infamissimum vitæ cultum, aliis quoque sit nominibus appellatus, ut a Dione Sardanapalus, et tandem Tractitius, et Tiberinus; sed hæc post mortem, quod tractus in Tiberim mersus sit. Licet autem veteres ferme omnes historici eum Heliogabalum nominent, vetustiora tamen monumenta Elagabalum dicendum esse significant, ut imago numismatis ex musæo Lælii Pasqualini Canon. S. Mariæ Major. in Urb. docet. Quem super currum vides versis humeris insidere, fortasse non solis, sed ipsius Antonini refert imaginem ante currum solis, in quadriga retrorsum currentis. Lucianus enim de dea Syria auctor est, Syros, Phœnicesque, apud quos Antoninus sacerdos erat solis, cum omnium deorum simulacra habeant humana effigie sculpta, tantum solis et lunæ nullum hujuscemodi simulacrum effingere solitos. Porro de cursu retrogrado Antonini meminit Herodianus. Quantum vero hic omnes impurissimos superaverit turpitudine imperatores, Dio, Herodianus, atque Lampridius fidem faciunt. Temperamus ea referre, quæ ne ipsi quidem Gentiles absque rubore, aliqua tantum ex parte, et quo fieri potuit moderatius, enarrarunt.

4. Hic in Syria ante Macrini ejusque filii[1] necem, decimo sexto kalend. Junii, imperator ab exercitu acclamatur, et more Augustorum in imperio stabilitus, Romam veniens, deum suum, cujus sacerdos fuerat, Elagabalum secum advexit, quem diis omnibus Romæ cultis voluit anteponi. Cujus rei agendæ studio inflammatus, eo usque processit, ut vellet omnes alios cessare deos, omniumque hominum religiones antiquari; atque ageret, ut Elagabalum, cui nobile templum mox in Palatino erexit, omnes colerent: cujus rei causa gentilitiæ superstitioni magnum attulit detrimentum, ut Lampridius[2] narrat his verbis : « Ubi primum ingressus est Urbem, omissis iis quæ in provincia gerebantur, Elagabalum in Palatino monte juxta ædes imperatorias consecravit, eique templum fecit; studens et matris (deorum scilicet) typum, et Vestæ ignem, et palladium, et ancilia, et omnia Romanis veneranda in illud transferre templum; et id agens, ne quis Romæ deus, nisi Elagabalus coleretur. Dicebat præterea, Judæorum et Samaritanorum religiones, et christianam devotionem illuc transferendam, ut omnium culturam secretum Elagabali sacerdotium teneret.» Et inferius : «Ignem perpetuum extinguere voluit; nec Romanas tantum extinguere voluit religiones, sed per orbem terræ, unum studens, ut Elagabalus deus unus ubique coleretur. Et in penum Vestæ, quod solæ virgines solique pontifices adeunt, irrupit pollutus ipse omni contagione morum cum his qui se polluerant, et penetrale sacrum est auferre conatus : cumque seriam quasi veram rapuisset, quamvis virgo Maxima falsam monstraverat, atque in ea nihil reperisset, applosam fregit. » Hæc et alia de his Lampridius.

5. At certe nonnisi divino consilio factum esse creditur, ut quod minime licebat facere Christianis,

[1] Dio in Macrino.

[1] Dio in Macrino. — [2] Lamprid. in Heliogab.

ipsorum præstiterit imperator : justeque in eos animadversum; ut qui veri Dei cultum recipere detrectassent, peregrinum deum colere, et Gentilium deorum jacturam pati cogerentur. Quis unquam existimare poterit absque divina providentia factum, ut prisca illa Romanæ superstitionis monumenta, ac totius Reipublicæ (ut solerent dicere) munimenta, tanto studio ex regionibus etiam externis conquisita, tot laboribus custodita, tanto civium sanguine ab hostibus defensa, ac summa denique industria aucta, adolescentuli imperantis libidine adeo fuerint ignominiose prostrata, nullo reclamante pontifice, nec (quod solitum erat religionis ergo) contradicente senatu? sicque illa numina, quibus preces funderent, vota nuncuparent, nudipedalia et lectisternia exhiberent, in quæ spes omnis senatus populique Romani esset in bello et pace jugiter collocata : illa ipsa, inquam, (quod majoris est admirationis) non ab hostibus urbem invadentibus, non a Christianis eadem numina execrantibus, sed ab ipso eorum imperatore, quem exercitus elegisset, et senatus comprobasset, fuerint violata, amota, ac turpissime profanata?

6. *De Mammæa Alexandri matre.* — Verum hæc facta sunt postea, cum Romam se contulit Elagabalus, qui (ut auctor est Herodianus [1]) hoc anno hiemavit Nicomediæ, sequenti vero Romam abiit, quo etiam venit una cum matre et avia, necnon Mammæa sorore matris ipsius Augusti, quæ erat mater Alexandri, laudatissima femina, procul abhorrens a sororis infamissima vita; et sicut illa qualis ipsa esset, talem filium educavit; ita et ista optimis moribus suum instituit natum, prudentissima sane femina scriptorum omnium præconio celebrata; de qua modo tantum, ut omittamus cætera quæ ab instituto abhorrent, quæ de ea sic scribit Eusebius [2], huc in medium adducamus : « Mammæa mulier, si qua alia, virtute et pietate spectatissima, vita et moribus cum primis religiosa, cum Origenis fama ita celebris passim hominum vagaretur sermonibus, ut ad ejus etiam aures perveniret, permagno videbatur æstimare, si non solum viri dignaretur aspectu, verum etiam ejus in sacris litteris intelligentiæ, quam omnes admirabantur, periculum faceret. Illa igitur jam tum Antiochiæ commorans, per turbam satellitum illum ad se accersivit. Apud quam ille ubi ad tempus moram fecerat, et multa quæ ad gloriam Domini et divinæ ejus disciplinæ ac potentiæ amplitudinem spectabant, ei exposuerat; ad consueta studia et exercitationes se mature recepit. » Hæc Eusebius de Origene; quem cum constet sub Zephyrino papa venisse Romam, his ultimis ipsius Zephyrini temporibus accidisse putamus; et fortasse eo Mammæam secutus est. Eusebius autem eam prætexit quoque causam ejus Romam adventus, sic dicens [3] :

7. *Origenes Romæ.* — « Adamantius (hoc enim erat etiam Origeni nomen), Zephyrino eisdem temporibus Romanam Ecclesiam gubernante, scribit propterea se Romam iter suscepisse, quod sibi admodum erat in optatis, Ecclesiam Romanam plane antiquissimam visere. » Hæc Eusebius. Venisse autem rursus Origenem Romam temporibus Philippi imperatoris, cum illic Plotinus Platonicus profiteretur, dicemus suo loco. Subdit de Origene Eusebius [1] : « Romæ non diu commoratus, Alexandriam revertitur, atque ibi consuetum docendi munus studio omni et industria exequitur : idque Demetrio illius Ecclesiæ episcopo etiam tum eum admodum adhortante, et precibus prope efflagitante, ut fratribus non gravaretur esse adjumento; » et inferius : « Tanto porro studio atque cupiditate sacrarum litterarum accurate pervestigandarum ducebatur Origenes, ut linguam etiam hebraicam studiose perdisceret, et non modo vetera Scripturarum exemplaria apud Judæos hebraico sermone scripta custoditaque sibi acquireret, verum etiam aliorum interpretationes, qui præter Septuaginta sacras litteras convertissent, exquisite indagaret. » Hæc Eusebius, ejus commendans studium in Hexaplis elaborandis. Sed quæ subdit de Ambrosio, intexamus :

8. *Origenes in omnibus scientiis excellens plures hæreticos ad catholicam fidem convertit, in iis Ambrosium insigni eruditione virum.* — « Per idem tempus, inquit Eusebius [2], Ambrosius, qui Valentiniani erroris pravitate erat infectus, ipsa veritate, cujus partes Origenes in disputando susceperat, convictus confutatusque, ac veluti lucis splendore interiore mente illustratus, rectæ et ecclesiasticæ fidei se totum addixit. Alii etiam complures exquisita doctrina imbuti, propter celebrem famam, quæ de Origene ubique emanaverat, ad eum se conferebant, periculum de accurata accumulataque viri in sacris litteris facultate et notitia facturi. » Non Ambrosium tantum, sed et alios hæreticos ad catholicam fidem idem Origenes convertit : horum namque fidem facit de recta in Deum fide scriptus ab eo commentarius, in cujus apposita præfatione hæc primo leguntur : « Nonnunquam multi philosophi, qui a nostra disciplina abhorrebant, interdum et hæretici ad eum disputaturi veniebant. Cumque frequens instituta esset disputatio, multos Gentiles, quibuscum ut idolorum insanum cultum delectarentur, persuasisset, ita comparavit, ut martyrii coronam sint adepti. In his etiam fuit Ambrosius, qui Origenis æmulus factus, et ab eo nostris decretis institutus, se a Valentini Marcionisque hæresi secrevit et removit. Quod cum hæretici quidam tunc intellexissent, malo animo consilioque impulsi, disputandi causa venerant ad Adamantium : delectoque sermonis sui judice philosopho, qui a Christiana religione abhorrebat, initium fecerunt disputandi. Ad extremum penes universam Ecclesiam Catholicam fuit victoria : quo factum est, ut multi Gentiles et hæretici etiam cum Eutropio judice religionem Christianam approbarent et crederent; hæretici quidem sunt Megethius, Marcus, Drosorius, Valens, et Marinus. » Hæc ibi.

[1] Herod. lib. v. — [2] Euseb. lib. vi. c. 15. — [3] Idem lib. vi. c. 12.

[1] Euseb. lib. vi. c. 12. — [2] Idem lib. vi. c. 17.

9. Ad hæc Eusebius : « Infiniti porro hæretici, et philosophi non pauci, omni litterarum genere cum primis eximii, studiose, et attente ei animum advertebant; et præter quam quod sacris et divinis litteris, exteris præterea disciplinis quæ ad philosophiam attinebant, aliqua ex parte ab illo eruditi institutique fuerunt. Illos item quos ingenii acumine et bonitate valere intelligebat, philosophiæ cognitione, geometria, arithmetica, et aliis id genus artibus, quæ ad graviora studia viam muniunt, informavit excoluitque. Deinceps ad philosophorum sectas, eorumque opiniones perdiscendas duxit, et libros ab illis conscriptos eis exposuit, cum præclare in eos commentando, tum perspicaci mentis solertia in singula intuendo : adeo ut philosophus plane insignis esset, omnium Græcorum sermone prædicatus. Complures item, qui ingenio erant paulo obtusiore, ad humaniores litteras, quæ sunt in communi consuetudine positæ, perdiscendas impulit : asseverans eos non parum fructus, et commoditatis ex illis, et ad sacrarum litterarum cognitionem, et ad mentis ad easdem ingrediendas præparationem percepturos. Unde sæcularis (ut ita dicam) litteraturæ ex philosophia petitæ studium et exercitationem sibi in primis necessariam existimavit. Illius vero singularis præstantisque in his rebus progressionis testes sunt Græcorum philosophi, qui ejus temporibus claruerunt. In quorum libris crebram hujus viri mentionem invenimus : propterea quod nonnulli aliquando suos libros illi dedicabant : interdum lucubrationes ad eum tanquam ad magistrum, quo de illis judicium faceret, referebant. » Sed hæc Plotini præstantissimi inter Platonicos testimonio comprobata suo loco dicemus.

10. Quod rursum ad Ambrosium pertinet, Origenis opera ex hæresi ad Ecclesiam restitutum; hæc idem Eusebius [1] habet : « Ex eo tempore Origenes commentarios in sacras litteras scribere adorsus est, Ambrosio eum ad eam rem impellente maxime; qui non solum infinitis prope verborum ad persuadendum accommodatorum hortationibus, sed copiosissimis subsidiis ad ejusmodi operam maxime necessariis illum ad hoc studii genus incitavit : nam celeres scribæ plures quam septem ei dictanti præsto aderant, qui præstitutis temporibus scribendi laborem vicissim susciperent : librarii non pauciores, una cum puellis quæ ad scite et concinne scribendum erant probe exercitatæ : quibus omnibus Ambrosius rerum copiam affatim suppeditabat necessariam. Quinetiam in hac divini et sacri eloquii commemoratione ac studio vix dici potest quam propensam operam ei contulerit, qua illum vel maxime ad commentariorum confectionem incenderit. » Hucusque de Origene atque Ambrosio Eusebius.

11. Sed plane mirandum, quod de septem et amplius celeribus scribis adhibitis ab Ambrosio Origeni dictanti tradit Eusebius; cum sciamus S. Hieronymi testificatione notarium unum superesse solere dictanti. Nam de notario suo quid ipse experiretur, in præfatione libri tertii Commentariorum in epistolam ad Galatas, manifestat his verbis : « Accito notario, aut statim dicto quodcumque in buccam venerit, aut si paululum voluero cogitare, melius aliquid prolaturus, tunc me tacitus ille reprehendit, manum contrahit, frontem rugat, et se frustra adesse, toto gestu corporis contestatur, » sed et S. Ambrosius [1] ad Sabinum scribens : « Non, inquit, dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti : tum quia ea quæ dictantur, impetu quodam proruunt, et profluo cursu feruntur. Nobis autem, quibus cura est senilem sermonem familiari usu ad unguem distinguere, et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo, ut non tam deflare aliquid videamur, quam abscondere, neque alterum scribentem erubescamus, etc. » Ecce tibi, Hieronymo unus, Ambrosio unus satis superque erat notarius, ut qui nec vel uni satis suppeditare possent quod scriberet : Origenes vero septem opus habuerit, absque librariis, quorum non scribere sed exscribere munus erat. At dum hæc mecum ipse considero, obstupesco; deque Origene sententia illa Proverbiorum in mentem venit [2] : « Hereditas, ad quam festinatur in principio, in novissimo benedictione carebit. » Quod et probavit eventus; haud enim festinanter per ingenii pernicitatem divina adeunda atque pertractanda sunt scripta; cum nec in addiscendis profanis laudetur a Quintiliano [3] præcox ingenium.

12. Quod vero ad eumdem Ambrosium Origenis administrum studiorum pertinet : de eo hæc ipse Origenes in præfatione in Evangelium Joannis : « O Ambrosi, vere homo Dei, et homo in Christo, et qui pro virili contendis esse spiritualis, nec amplius homo. » Cætera autem de Origene, singulis annis, quibus gesta conjectare possumus, in Annalibus digeremus. Cum vero Eusebius sub Caracalla contigisse dicat conversionem Ambrosii; quoto potissimum anno ejus imperii id factum sit, incompertum habetur. Fuisse autem ipsum eximiæ eruditionis hominem ex hoc potest intelligi, quod, quæ ab Origene scripta essent, ab eo interdum corrigerentur; nam idem Origenes in epistola de Suzanna ad Africanum hæc habet in fine : « Salutat te qui dictandæ epistolæ fuit adjutor, et toti interfuit, quæ voluit corrigens, dominus meus et frater sanctus Ambrosius : salutat te etiam fidelissima ejus conjux Marcella simul cum liberis, et Anicetus. » Hæc ipse de Ambrosio, qui eo gloriæ provectus est, ut gloria confessionis claruerit, prout de eo S. Hieronymus [4] refert.

[1] Euseb. lib. VI. c. 17.

[1] Ambros. epistola 45. lib. 7. — [2] Prov. 20. — [3] Quintil. lib. I. cap. 3. — [4] Hieron. de Script. Eccles. in Ambros.

Anno periodi Græco-Romanæ 5711. — Olymp. 249. an. 2. — Urb. cond. 971. — Jesu Christi 218. secundum Baronium 220. — Callisti papæ 2. — Elagabali imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *M. Opelius Macrinus Aug. II*, et *Adventus II*, ut docet Dio, lib. 78. Sed Macrini e Fastis erasi loco se ipsum constituit M. Aurelius Antoninus Aug. Heliogabalus dictus, qui Macrino hoc anno interfecto successit : de qua subrogatione mox sermo erit. Tam Macrinus, quam Adventus præfecti prætorio erant tempore interitus Caracallæ, ut notat Herodianus, lib. 4, cap. 12, ubi tamen *Adventum*, perperam *Audentium* vocat, qui error librariis adscribendus. De hujus præfectura tam prætorii, quam postea Urbis, et consulatu legendus Dio citatus, ubi diserte testatur, tam *Macrinum*, quam *Adventum* alias ornamentis consularibus exornatos fuisse, et consules II hoc anno dictos, ut quondam fuerat *Plautianus*, postquam consulatum ordinarium adeptus est.

2. *Præfecti prætorio consulatum adepti.* — Hinc apparet præfectos prætorio, quales hi tres fuere, non raro consulatum consecutos fuisse, postquam nempe ad senatoriam dignitatem evecti fuerant. Apparet secundo, ornamenta consularia data fuisse viris ordinis equestris, uti erant Plautianus, Macrinus, et Adventus; quod et anno Christi xciv, num. 2, etiam insinuavimus. Dio enim loco laudato dicit, delirare visum esse Macrinum, « quod præfecturam urbanam priusquam consulatum *Adventus* accepisset : hoc est, quod ante præfectus Urbis, quam senator fuisset. » Quare cum *Adventus* ornamentis consularibus cohonestatus fuerit, antequam præfectus Urbis a Macrino renuntiaretur, liquet eum adhuc in ordine equestri existentem honoribus consularibus decoratum fuisse. Tandem Alexandro Severo imperante, præfecti prætorio senatores creati sunt, sicque consules esse potuere : « Præfectis prætorio suis senatoriam addidit dignitatem, ut viri clarissimi et essent, et dicerentur; quod antea vel raro fuerat, vel omnino non fuerat : eo usque ut si quis imperatorum successorem præfecto prætorii dare vellet, laticlaviam eidem per libertum submitteret; ut in multorum vita Marius Maximus dixit. Alexander autem idcirco senatores esse voluit præfectos prætorii, ne quis non senator de Romano senatore judicaret, » inquit Lampridius in Alexandro, cap. 21, qui tamen in eo errat, quod id nunquam antea contigisse dicat, ut liquet ex exemplis Arretini Clementis, Titi Cæsaris, Plautiani et Adventi, multo magis Sejani, qui anno Christi xxxi, simul consul et præfectus prætorio fuit, ut anno xciv cum card. Norisio observavimus. Alexandri itaque Severi decreto præfecti prætorio in senatorum numerum cooptati. Vide quæ dicam anno cclxxxv, in explicatione consulatus Aristobuli præfecti prætorio Carini Augusti. Porro Macrini consulatus juxta priorem regulam, uti et secundus *Diadumeniani* Augusti hoc anno gestus, qui tamen suffectus fuit, non vero ordinarius, ut Baronius, Onuphrius, aliique perperam scripsere. De familia *Adventi* legendus Cujacius lib. 15 Observat., cap. 3.

3. *Macrini interitus.* Militibus adversus Macrinum rebellantibus, is in prœlio victus, ac non multo post a satellitibus Elagabali interfectus. Ea pugna tertia Junii die, non vero sexta, seu VIII idus Junii, ut credidit Baronius, pugnata, quod deduco ex verbis Dionis, qui lib. 78. ait : « Macrinus anno duntaxat uno, duobusque mensibus, tribus demptis diebus, siquidem ad pugnam usque cogitationes nostras referamus, imperio præfuit. » A die autem octava Aprilis anni elapsi, quo Caracalla occisus ad tertium mensis Junii hujus anni, eo die incluso, hujusmodi tempus affluxit. Sedulo enim animadvertendum, Dionem Macrini imperium a die mortis Caracallæ, octava nempe mensis Aprilis anni superioris, non vero a die undecima ejusdem mensis, qua imperator dictus fuerat, numerare. Primo, quia eodem modo in annis Severi imperatoris computandis jam se gesserat : hos enim non a die decima tertia mensis Aprilis, qua apud Carnuntum imperator dictus fuerat, sed a kalendis Juniis, qua die Julianus interfectus, repetit. Secundo, quia nisi Dionem ita interpreteris, sequentium duorum imperatorum initium haud assequeris, et Dionem ac Lampridium de Alexandri Severi initio loquentes, pugnantia inter se scripsisse affirmare cogeris; cum tamen plane inter eosdem conveniat, et Dio cuilibet ex illis duobus mensibus triginta dies attribuat; adeo ut secundus mensis sexto Junii die desinat, ex eoque tres dies tollendi sint, sextus nempe, quintus et quartus, et Macrinus die tertia debellatus fuerit. Natale itaque imperii Elagabali in diem tertium Junii, secundum Dionem incidit.

4. *Secundus Macrini consulatus e Fastis erasus.* — A num. 3 ad 7. Elagabalus, seu Heliogabalus, perditissimus imperator, multa innovavit, inquit Dio, inter quæ « consulatus Macrini loco, qui jam gestus erat, nomen suum substituit, cum nec consulatum a nobis accepisset, nec prorsus eum attigisset, quod initio tribus in litteris annum indi-

cavit per Adventi consulatum, quasi qui solus eum gessisset. » Itaque, ut docte observavit card. Norisius in Epist. consulari, pag. 130, auctor est Dio, Macrinum imperatorem, et Adventum consules hunc annum aperuisse. Macrinum vero bimestri consulatu perfunctum, eodem se abdicasse, illis verbis designat : *Qui jam gestus erat.* Suffectos consules suppresso nomine idem lib 78 recenset, scribens pseudo Antoninum Elagabalum perduellionis a Macrino datis ad senatum litteris incusatum, quæ cum recitatæ essent, « dixere quidem, inquit, aliqua tum consules in pseudo Antoninum.» Ili erant suffecti in locum Macrini et Adventi. Addit Dio Elagabalum, occiso Macrino, tribus litteris nomen prioris ejus anni consulis Macrini hostis sui execratum, collegæ tantum Adventi nomen apposuisse, ac postea summet nomen Macrini loco, ante Adventum substituisse, nomine Macrini eo facto e Fastis eraso, quando Macrini ac Adventi consulatus priore parte ejus anni *jam gestus erat* quem *nec prorsus attigisset*, quippe qui mense Junio, post abdicatom a Macrino consulatum, acclamatus fuerat imperator. Macrini vero nomen e Fastis erasum fuisse demonstrat card. Norisius, ex Inscriptione Gruteriana, pag. 300.

IMP..... SEVERUS.......
COOPTATUS
C. BRUTTIO. PRAESENTE. T. MESSIO.
EXTRICATO
II. COS.
P. R. C. ANN. DCCCCLXX.

nempe : *Imp. Opelius Severus Macrinus Augustus cooptatus*, etc. Certum itaque Macrini nomen e Fastis expunctum, ideoque et in hoc marmoreo elogio detritum. Affert et alterum testimonium Norisius. Extat lib. 2 Cod., l. 8, *De nuptiis gestis*, rescriptum Antonini Elagabali, quod signatur : *Dat. VI. Kal. Augusti, Antonino et Advento consulibus.* Antoninus prior consul non est Macrinus ; nam Elagabalus, teste Dione, recusavit litteras ab se datas, consulis Macrini nomine obsignare ; ac proinde nec suamet rescripta odioso hostis sui nomine signavit. Est itaque ipsemet Antoninus Elagabalus, qui *consulatus Macrini loco*, *nomen suum substituit*, ut Dio testatur. Hinc factum ut veteres Fastorum scriptores hunc annum *Antonini et Adventi* consulatu in Fastorum tabulis indicarint. Quod cum Dissertationem Hypaticam scribens, parte prima, cap. 7, num. 6, animadvertissem, dixi in hujus anni consulibus consignandis, a recentioribus Fastorum scriptoribus peccatum, qui Antoninum Diadumenianum Adventi collegam hoc anno obtruderent ; cum Dio doceat Macrinum hoc anno consulatum gessisse, et Capitolinus in ejus Vita prodat ipsum modo Severum, modo Antoninum sese appellasse. Sed cum in mentem non veniret Macrini nomen e Fastis erasum fuisse, aliorum errores corrigens ipsemet in novum incidi, et Macrinum ac Adventum tanquam totius anni consules proposui. De quo errore primum me monuit Toinardus, laudato Dionis loco, pag. 910, quem supra recitavi, observans loco, αὐτὸ ἀντενέγραψεν, legendum esse, αὐτόν, uti pag. 907, B, lin. 10. Is itaque Elagabali, imperatoris stolidissimi consulatus contra regulas capessitus.

5. *Heliogabalus die XVI mensis Martii imperium arripuit.* — Porro cum *Heliogabalus* die VI mensis Martii anni CCXXII perierit, et in nummo græco, variisque latinis tam æreis quam argenteis ab Occone et Mediobarbo recitatis tribunitia ejus potestas V, seu annus imperii ejus V memorentur, apparet eum imperatorem acclamatum fuisse, saltem medio mense Martio currentis anni ; et si vere annum imperii quintum non inchoavit, saltem illum proxime attigisse ; ita ut nummi illi in Romanis provinciis cudi potuerint, antequam nuntium necis ejus ad eas pervenisset. Quare *Heliogabalus* imperator creatus non est in Phœnicia die decima sexta mensis Maii, ut legitur apud Xiphilinum in ejus Vita, sed die decima sexta mensis Martii, et apud Xiphilinum loco, τῆς τοῦ Μαΐου ἑκκαιδεκάτης, legendum, τῆς τοῦ Μαρτίου ἑκκαιδεκάτης. Nam præter laudatos nummos, qui fidei sunt indubitatæ, omnia quæ gesta fuisse narrantur ab historicis ante diem III mensis Junii, quo Macrinus in prœlio victus, intra dies XVIII neutiquam geri potuere.

6. *Heliogabalus fingit se filium esse Antonini Caracallæ.* — « Res ita acta est, » inquit Xiphilinus apud Dionem, lib. 78, pag. 888, « cum Mæsa, Juliæ Augustæ soror, duas filias haberet, Soæmidem » ut etiam semper in nummis dicitur « et Mammæam, ex iisque nepotes duos masculos : (harum altera Varo Marcello nupserat, altera Genesio Marciano, Syris hominibus, quos jam mortuos esse contigerat). Eutychianus Libertus Cæsarianus, homo ludicrus, nec ignarus ejus odii, quod milites in Macrinum conceperant, persuasusque a sole, quem vocant Heliogabalum, et magnopere colunt, » nempe Phœnices, « atque aliis vaticiniis adductus esset, statuit Macrinum occidere, et Lupum Mæsæ nepotem, licet puerum adhuc, pro eo imperatorem facere ; ac utrumque perfecit. Finxit enim hunc esse Tarantis spurium filium : ornatumque veste, qua ille » nempe Caracalla imp., « puer, noctu matre aviaque inscientibus ad exercitum duxit : et die decima sexta Maii » legendum, *die decima sexta Martii*, ut jam dixi, « prima luce, militibus studiose quærentibus occasionem rebellandi persuasit, ut res novas molirentur. Quo facto, milites statim hunc nominant Antoninum, » nempe Heliogabalum, « et imperatorem designant. » Habent aliqua cum his pugnantia Herodianus et Lampridius in vita Macrini ; sed nullus negaverit majorem fidem Dioni adhibendam esse.

7. *Macrinus iis acceptis Antiochia Apamæam venit.* — Castra illa seu exercitus ac templum solis distabant ab Antiochia, ubi tunc Macrinus erat, milliaribus CL et amplius. Mulieres autem, avia et mater pueri statim regimen et administrationem impe-

rii suscepere, ut ibidem, Dio et Herodianus lib. 5, pag. 564, testantur. « Quæ ubi, inquit Herodianus, nuntiata Macrino sunt, Antiochiæ moranti, dedito per cæteros exercitus rumore repertum Antonini filium, pecunias militibus elargiri Juliæ sororem : quæ cum omnia quæcumque dicerentur, aut esse ullo modo poterant, pro veris acciperentur, pendebant animis omnes : atque eos ad res novas moliendas, cum proprium Macrini odium, tum Antonini memoriæ quædam quasi commiseratio subigebat: sed imprimis pecuniarum spes, ut multi jam ex iis ad novum Antoninum transfugerent. At Macrinus rem totam, quasi puerilem, contemnens, consuetamque obtinens animi alacritatem, domi ipse sedens, unum ex suis ducibus mittit, traditis copiis, quantæ ad rebelles facillime expugnandos, viderentur sufflecturæ. Ut autem eo pervenit Julianus (id enim nomen præfecto fuit), etc. » Tum narrat Herodianus milites tumultuatos fuisse, quod accuratius legitur apud Dionem lib. 78, pag. 902. Interea Macrinus, qui Antiochiæ, ut dixi, resederat, simul ac rescivit nutare ac tumultuari milites suos, quos ad oppugnandum Heliogabalum miserat, confestim venit Apamæam.

8. *Diadumenianum filium renuntiat, et milites ab eo deficiunt.* — « Et Macrinus Apamæam ad milites Albinios, per ipsa mœnia venit, ac filium imperatorem, licet annum decimum agentem, designavit : ut per hanc occasionem cum aliis rebus milites ; tum promissis quinquies mille drachmis mitigaret, etc. » Diadumenianum a patre tunc Augustum appellatum fuisse demonstrat nummus relatus a Mediobarbo, in cujus antica legitur M. OPEL ANTONINUS DIADUMENIANUS AUG. At milites, quos Macrinus contra Heliogabalum miserat, ipsum etiam imperatorem acclamantes *caput amputant Juliano* (præfecto prætorio Macrini) mittuntque ad Macrinum, qui tunc Apamææ erat, ut docet Dio. Ipsi reseratis portis, universi in castra accipiuntur, inquit Herodianus citatus pag. 565. « Macrinus, ait Dio pag. 903, eo, quod actum esset, cognito, non amplius vel illo manere loco (nempe Apamææ), vel ad murum accedere fuit ausus; sed Antiochiam festinanter se contulit : atque ita tum milites Albinii, tum cæteri, qui locis iis hibernabant, ab eo defecerunt. »

9. *A morte Juliani ad prœlium quo Macrinus victus longum tempus effluxit.* — Tum Dio ibidem : « Quapropter jam cum alii fiebant apparatus utrinque, » postquam scilicet Apamæa Macrinus Antiochiam secesserat, « tum in provincias et ad legiones nuntii, litteræque mittebantur : unde multipliciter omnes ad primam utriusque de altero missionem, et ad continuos ac diversos inter se nuntios, perturbati fuere. Contra hunc » nempe Macrinum, inquit Dio « pseudo Antoninus tanta celeritate proficiscitur, ut difficile Macrinus in vico quodam Antiochenorum, is distabat a civitate stadiis centum et octoginta » decem circiter leucis Gallicanis minoribus « cum eo conflixerit. » Quare longum temporis intervallum inter necem Juliani, et prœlium in quo Macrinus interiit, intercessit, verumque non est quod scribit Herodianus, pag. 565, ambos exercitus manus inter se conseruisse *in Phœniciæ, Syriæque finibus.* In hoc prœlio victus, fugatusque Macrinus, qui occisus est in Cappadocia, quo ductus fuerat a militibus, qui eum fugientem ceperant. Vides tempus, quod effluxit a die XVI mensis Martii ad diem III mensis Junii, quo prœlium illud habitum, necessarium fuisse ad ea quæ narravimus peragenda.

10. *Heliogabalus annos suos a fine anni superioris, vel ab initio currentis desumpsit.* — Postquam hæc scripseram, in manus meas venit nova editio Numismatum Imperialium Vaillantii, in qua exhibet nummum *Heliogabali*, ex quo deduco hunc imperatorem ab anno superiori, vel saltem a kalendis Januarii currentis anni, quo dictus est imperator, annos suos numerasse. Extat enim ibi nummus ejus, signatus P. M. TR. P. III. COS. III. P. P. et visuntur quadrigæ imperatore aurigante, ubi is antiquarius recte hæc notat : Quadrigæ ad Antonini Elagabali triumphum non pertinent, nullum enim egit, sed spectant ad processum consulatus III. Postea repræsentatur alius nummus cum processu consulari in quadrigis, et TR. P. V. COS. IIII, ex quibus apparet primo die anni CCXX *Elagabalum* tertium imperii annum numerasse, et primo die anni CCXXII annum quintum. Inde processere tot numismata græca ac latina in quibus legitur ετογς Ε, vel TR. P. V. quod aliunde procedere non potest quam ex eo quod *Heliogabalus* tribunitiam potestatem per anticipationem προλάμβανεν αὐτὸ capessebat, inquit Dio. Indubitatum itaque videtur hunc imperatorem annos suos deduxisse a die, quo *Eutychianus* monitus fuit ab oraculo dei Heliogabali, ut imperatorem nominaret prætensum Caracallæ filium, qui designatum fuisse imperatorem ab illo deo honori ducebat. Legatur Dio, lib. 78, pag. 888. Quare Heliogabalus per antecessum Augusti, et Cæsaris nomen cum imperio proconsulari, ac tribunitia potestate, ut habet Dio, pag. 907, sumpsit, et paulo post se consulem dixit, ac *Macrini* nomen e Fastis eradi jussit, quia persuasum omnibus voluit, se jam a kalendis Januarii imperatorem legitimum fuisse, et consulatum ad se, non vero ad Macrinum pertinuisse. Porro licet hæc verba *processus in quadrigis* in nummis aliquando triumphum et aliquando processum consularem designent, in omnibus tamen *Heliogabali* hactenus visis, non nisi processum consularem denotant, quia in iis cernitur Heliogabalus tenens in manu scipionem, qui est ornamentum consulare; et præterea, ut jam dixi, nunquam is triumphavit.

11. *A quo Heliogabali nomen deductum.* — Quoad templum dei Heliogabali non dubito, quin illud *Emesæ* situm, et quin deus iste sub figura montis cultus fuerit; nam, ut me docuit vir in lingua arabica exercitatissimus, *Alagabal* in ea lingua montem significat, et jam eo tempore lingua illa

Syriam penetrarat, ac ad syriacam proxime accedit. Quare hallucinati sunt, qui ad urbem Gabalam confugere, locus ille enim Dionis supra laudatus non patitur ut id in dubium revocemus, cum ille de rebus sua ætate gestis, optime edoctus fuerit.

CALLISTI ANNUS 1. — CHRISTI 221.

1. *Post Zephyrini martyrium Callistus papa.* — Ducentesimo vigesimo primo Christi Domini nostri anno, Antonino Augusto secundum et Sacerdote coss., vicesima sexta mensis Augusti, Zephyrinus papa, cum sedisset annos decem et octo, totidemque dies, moritur. De annis sedis ejus Eusebio [1] magis acquiescimus, in Chronico affirmanti sedisse annos decem et octo, hocque anno secundo Elagabali vita functum esse; quod Vaticano Indici magis sit consentiens, quam cæteris, qui aliis consulibus et ad alia tempora ejus obitum referunt. At licet idem Eusebius alibi dicat Zephyrinum anno primo Elagabali esse mortuum; quod idem annus primi finis et secundi esset exordium, nulla alia habita ratione mensium vel dierum, sic posuit. Quod vero in antiquis Ecclesiæ Romanæ monumentis, in ipsis, inquam, ecclesiasticis tabulis, quas Martyrologium nominamus, legatur Zephyrinus subiisse martyrium, id sane illi privatim oportuit accidisse (ut de aliis sæpe evenit) in pace Ecclesiæ.

2. Sed fortasse et illa ipsa opportuna videri potest oblata causa martyrii, quod Elagabalo restiterit, cupienti (ut diximus ex Lampridio) cum aliorum omnium, tum etiam Christianorum religionem sub Elagabali dei sui cultu referre. Cæterum utrum hæc, an alia præcesserit causa subeundi martyrium, nescimus; sed illud nos non latet (quod alibi diximus) olim majores consuevisse martyres appellare omnes, qui christianæ confessionis occasione supplicia aliqua sustinuissent, licet post tormenta superstites diem extremum in pace clausissent. De eodem Zephyrino hæc tantum leguntur in libro de Romanis Pontificibus (non enim eo libro vitæ ipsorum Pontificum, sed eorum successio, et factæ ab eis ordinationes, et dies obitus recensentur: « Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros tredecim, diaconos septem, episcopos per diversa loca tredecim. Qui sepultus est in cœmeterio suo, non longe a Callisti cœmeterio, via Appia, septimo kalendas Septembris. Cessavit episcopatus ejus dies sex. » Sicque die secunda Septembris creatus est Callistus Romanus ex patre Domitio.

[1] Euseb. in Chron. et lib. VI. c. 15.

3. *De translatione corporum SS. Apostolorum.* — His temporibus Elagabalum, auctor est Lampridius [1], ad agitandas quatuor elephantorum quadrigas in Vaticano, demolitum esse aliquot sepulcra, quæ obsistebant. Existimavit ob id aliquis [2], sed nulla plane auctoritate nixus vel ratione, tunc dirutum esse inter alia sepulcrum apostoli Petri, translatumque corpus ejus ad Catacumbas, ubi una cum Pauli corpore manserit usque ad Cornelium papam; qui utrumque sustulisse dicitur; et Petri in Vaticano, Pauli vero via Ostiensi, ubi sunt postea ipsis erectæ basilicæ, collocasse. Amplioribus sane spatiis Vaticanum olim patuisse, tomo primo Annalium diximus: adeo ut non sit necesse hæc intelligere facta ab Elagabalo ubi esset Petri sepulcrum. Rursum vero cum illud esset a latere circi Neronis, inhærens monti, nequaquam videri potest illic fuisse opportunum locum ad agitandas immanium bestiarum quadrigas. Nam si velimus illum eas agitasse in circo Neronis; si illius spectaculi capax circus non erat, ipse primo diruendus fuisset; cum tamen nulla mentio habeatur de circo diruto, quod ante omnia (quod res esset longe majoris momenti, quam privatorum sepulcra) dicendum fuisset. Si vero eum extra circum agitasse quadrigas dicere velimus; tunc, cum inter circum et tumulum S. Petri perangustum esset spatium, monte a tergo, a fronte circo posito, non satis erat Elagabalo demoliri sepulcra, nisi solo æquasset (ut dictum est) circum; cum tamen nonnisi aliquot sepulcrorum factam esse jacturam, idem affirmet. At si demus etiam tum Petri apostoli dirutum sepulcrum, ejusque corpus translatum fuisse ad Catacumbas; quæ, rogo, ratio subesset, ut et Pauli apostoli corpus etiam e sepulcro via Ostiensi posito sublatum, et in Catacumbas pariter illatum, una cum S. Petri corpore conderetur? cum, ut illud antehac in proprio sepulcro via Ostiensi collocatum, et in hæc tempora asservatum, inde tolleretur, nulla causa vel saltem verisimilis monstrari possit.

4. His igitur penitus confutatis, magna est apud me auctoritas S. Gregorii, affirmantis, paulo post

[1] Lamprid. in Heliogabal. — [2] Panvin. in addit. ad Plat. et de Rom. Pont.

tempus passionis Apostolorum, eorumdem sacra corpora a Græcis furtim sublata, tumque ad Catacumbas perlata fuisse, qui divino miraculo præpediti, a cœptis desistere coacti sunt : cum fideles, re comperta, in sua loca Apostolorum corpora retulere. At rem gestam, ejus verbis superius enarratam, hic repetere, quo cuncta certiora reddantur, operæ pretium existimamus. Scribens [1] enim ad Constantiam (al. Constantinam) Augustam, hæc ait : « De corporibus vero sanctorum Apostolorum quid ego dicturus sum? dum constat, quia eo tempore, quo passi sunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora, sicut civium suorum, repeterent : quæ ducta usque ad secundum Urbis milliarium, in loco qui dicitur ad Catacumbas, collocata sunt. Sed dum ea exinde levare omnis eorum multitudo conveniens niteretur, ita eos vis tonitrui atque fulguris nimio metu terruit atque dispersit, ut talia denuo nullatenus attentare præsumerent. Tunc autem exeuntes Romani, eorum corpora, qui hoc ex Domini pietate meruerunt, levaverunt, et in locis, in quibus nunc sunt condita, posuerunt. » Hæc Gregorius.

5. Si ergo tunc sublata, et ad Catacumbas translata, ac etiam propriis locis tunc restituta fuerunt; quidnam est quod a Cornelio papa ea e Catacumbis sublata dicuntur, et Pauli quidem prope viam Ostiensem positum, Petri vero in Vaticano? Hæc profecto ita esse non possunt, nisi dixerimus bis eadem corpora ad Catacumbas fuisse delata, ac bis itidem locis propriis restituta : quod quidem antiquorum nemo dixisse, nec saltem somniasse reperitur. Quamobrem cum eo redacta quæstio esse videatur, ut vel mendacem (quod nefas est cogitare) Gregorium fuisse dicamus, vel potius hallucinatum esse incertum auctorem illum, qui citari falso Damasus consuevit : æquius est, ut (quod omnis ratio persuadet) potius Gregorio ea ad Augustam scribenti, quam incerto auctori incerta tradenti acquiescamus.

6. Nec est insuper quod dici possit, tunc temporis, cum a Græcis sublata sunt illa corpora, ad Catacumbas fuisse translata, sed demum a Cornelio papa in loca pristina reportata : nam ab eo tempore usque ad Zephyrinum, dictis in locis, in Vaticano scilicet Petri, et via Ostiensi Pauli corpora permansisse, nemo poterit dubitare : siquidem ex tunc usque in præsens complures Romani Pontifices, quos recensuimus, sepulti dicuntur in Vaticano juxta corpus beati Petri. Rursus vero patens est testimonium Gaii, qui (ut nuper dictum est) Romæ agens temporibus Zephyrini, ubi posita essent corpora sanctorum Apostolorum, digito (ut ita dicam) ostendit. His a nobis tum certis rationibus, tum antiquorum testimoniis stabilitis, aliquem refragari minime prohibemus : sed volumus esse liberum in re ambigua, ut lubet, unumquemque ex animi sui sententia opinari : at veri amantem perspicacis ingenii lectorem his nostris fauturum, minime dubitamus. Quod et si quis his objiciat ejusdem Cornelii nomine vulgatam epistolam : dicimus eam non perinde exploratæ fidei esse, ac eam quam opponimus citatam a nobis sancti Gregorii ad Constantinam : cujus fidem adeo testatam nemo unquam ausus est, vel minimum quidem in dubium revocare. At de his hactenus.

[1] Greg. lib. III. epist. XXX.

Anno periodi Græco-Romanæ 5712. — Olymp. 249. an. 3. — Urb. cond. 972. — Jesu Christi 219. secundum Baronium 221. — Callisti papæ 3. — Elagabali imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Aurelius Antoninus Elagabalus Aug. II, et Licinius Sacerdos II.* Consulatus Elagabali, juxta primam regulam; Sacerdos vero cum nota numerali legitur apud Gruterum pag. 300. In Reinesiana tamen Inscriptione *Sacerdos* sine numerali nota editur. Si prior hujus consulatus suffectus fuit, non mirum quod in hac ultima inscriptione prætermissus fuerit; cum hujusmodi consulatus vel taceri vel memorari possent. Sed si prior *Sacerdotis* consulatus honorarius extitit, liquet legem illam Macrini, cujus meminit Dio in Excerptis Valesianis, qua scilicet Macrinus sustulit legem a Severo inductam, jussitque eum qui consularibus antea ornamentis ornatus, consulatum accipiebat, consulem sine nota iterati consulatus appellari, observatam non fuisse. Certe ipsummet Macrinum, qui primum consul honorarius, ac dein consul ordinarius fuit, eam non servasse, quemadmodum nec Adventum docet Dio, lib. 78, quando ait : « Sed parem his prope culpam in Macrinum contulere prudentes, ob eam causam, quod inter consulares nonnullos retulit, statimque provinciarum administrationibus præficit, licet cum videri nollet iterum fuisse consulem, qui honores se consulares adeptum diceret; id quod imperante Severo cœptum, etiam filius Antoninus in usu retinuerat. Et Macrinus quidem, ut hoc imprimis ex legum præscripto, tam in se ipso, quam in Advento servavit; » ita, etc. Ex quo inferre licet, Macrini legem non magis ab aliis, quam ab eo et ab Advento servatam fuisse, et Euty-

chianum Comazontem, qui anno sequenti Fastis nomen dedit, cum nota numerali edi debere, uti recte ab Onuphrio præstitum, sive ter consulatum gesserit, ut Xiphilinus, et Zonaras tradunt, sive postquam consulares honores adeptus est, consul factus fuerit, ut docet Dio, lib. 79.

2. *Zephyrini PP. obitus.* — *Zephyrinus* anno ducentesimo decimo septimo, Præsentis et Extricati consulatu insignito e vivis excessit. In Chronico quidem Damasi nomen ejus desideratur; sed hæc verba, quæ ibi leguntur, « a consulatu Saturnini et Galli, usque Præsente et Extricato, » ad eum, non vero ad Victorem referuntur. In duplici Codice Corbeiensi anni octodecim et aliquot menses ac dies ei tribuuntur. Sed cum Callistus die decima octava mensis Julii ei, ut infra videbimus, successerit, postquam episcopatus dies quinque vacasset, ut habet auctius Chronicon veterum Pontificum, sedit Zephyrinus annos decem et novem, menses undecim, dies quinque, mortuus die decima Julii anni CCXVII. Pontificatum enim inierat anno CXCVII, die decima Augusti. In Martyrologio Hieronymiano natale ejus consignatur die XX Decembris, in aliis vero Martyrologiis, quibus Baronius adhæret, die vicesima sexta Augusti. Sed uterque dies ad ejus translationes referendus. Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad chronologiam veterum Pontificum existimans, in Martyrologio Hieronymiano dies natales Pontificum Romanorum signari, obitum Zephyrini cum die XX Decembris anni CCXVII illigavit; et quia constat ante eum diem Callistum ejus successorem sedisse, dicit eum Zephyrini constitutum fuisse vicarium. Sed, ut sæpius observavimus, hujusmodi vicariatus suppositilii. Duæ Zephyrini circumferuntur epistolæ commentitiæ existimatæ. Prior est ad episcopos Siciliæ, et incipit cum verbis Hilarii papæ epist. 3 : « Divinæ circa nos gratiæ memores. » Posterior est ad episcopos Ægypti, et ab his verbis exorditur : « Tantam a Domino hujus sanctæ Sedis et Apostolicæ Ecclesiæ fundatore, etc. » Leguntur in utraque epistola S. Prosperi aliorumque variæ sententiæ. Zephyrino successit Callistus.

3. *Quadrigæ Heliogabali.* — Ad num. 3. Scribit Lampridius in Heliogabalo, cap. 23, hunc imperatorem elephantorum quadrigas agitasse. Quod anno sequenti factum videtur. Mediobarbus enim producit varia numismata tertio Heliogabali consulatu, aliaque tertia ejus tribunitia potestate signata, in quibus quadrigæ triumphales cernuntur.

CALLISTI ANNUS 2. — CHRISTI 222.

1. *Julius Africanus historicus legatus missus ad imperatorem.* — Christi anno ducentesimo vigesimo secundo, Marco Aurelio Antonino et Eutychiano secundum coss., Julius Africanus, inter viros eruditos hujus temporis clarus, legationem ad imperatorem suscepit (fortasse suadente Origene, qui eo utebatur familiarissime, in Palæstina tunc agente) pro restituenda olim incensa civitate Nicopoli Palæstinæ, quam ex Romanorum victoria nomen illud consecutam fuisse diximus, cum Emmaus antea vocaretur. Re obtenta, sequenti anno est civitas excitata. Hæc apud Eusebium [1]. Quod pertinet ad Africanum, hæc de eo alibi idem auctor [2] : « Per idem tempus Africanus librorum scriptor qui κεστοὶ appellantur, magna commendatione ad hominum famam profluxit. Hujus de historia Susannæ a Daniele litteris prodita, quasi adulterina esset et commentitia, magnopere dubitantis extat epistola ad Origenem scripta; ad quam Origenes per litteras plenissime respondebat. Ejusdem Africani quinque alii libri de temporum et annalium serie, accurata quadam industria elaborati, ad nos pervenerunt : in quibus ait se Alexandriam, propter incredibilem Heraclæ famam, quæ ubique manaverat, iter fecisse; quem propter philosophiæ et aliarum græcarum disciplinarum cognitionem, qua egregie excellebat, ad Ecclesiæ illius episcopatum administrandum delectum esse, supra docuimus. Est etiam alia epistola ab eodem Africano ad Aristidem perscripta, de ea quæ putatur esse genealogiarum Christi apud Matthæum et Lucam discrepantia : in qua Evangelistarum consensum ex historia quadam, quæ ad sua ipsius tempora integra devenerat, apertissime tradit: quam equidem opportune in primo libro hujus operis, quod habemus in manibus, ab eo petitam citavi. » Hæc Eusebius de Africano : habet eadem quoque S. Hieronymus.

2. Quod vero pertinet ad Historiam ejusdem Julii Africani; extabat adhuc integra tempore Photii, qui in sua Bibliotheca ejus cum meminit, ait eam sumere exordium a mundi creatione, nihilque ab eo prætermissum usque ad Christi adventum, licet cuncta summatim perstrinxerit. Rursum vero eumdem prosequi res in Ecclesia gestas a Christo Redem-

[1] Euseb. in Chronic. — [2] Euseb. lib. VI. c. 24.

ptore nostro usque ad Macrini imperium, cujus tempore illa cuncta scribebat : atque eumdem numerare ab origine mundi ad illud usque tempus annos quinque mille septingentos viginti tres. Hæc de Africano Photius. Citatur idem auctor a S. Basilio, ejusdemque scripti fragmentum recitat de Spiritus sancti una cum Patre et Filio conglorificatione, in hæc verba : « At nec Africanum historicum talis glorificandi forma præteriit. Siquidem palam est in quinta de temporibus Epitoma et ipsum in hunc loqui modum : nos vero qui et illorum verborum mensuram dicimus, non ignoramus fidei gratiam : gratias agimus ei qui præbet nostris Patribus omnium Salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum, cui est gloria et majestas cum sancto Spiritu in sæcula. » At de Africano satis; cujus lucubrationum magno detrimento facta jactura est.

3. *Heracla catechista.* — Quod autem ad Heraclam spectat, Alexandriæ sacras litteras magna cum laude publice profitentem, ipsum fuisse olim Origenis discipulum, sed qui reliquos antecelleret, superius dictum est. « Hunc Origenes, inquit Eusebius [1], cæteris discipulis suis præferens, virum cum sacrarum litterarum studiosum, tum vero in aliis disciplinis disertissimum, tum philosophiæ denique non ignarum, socium in instituendi munere sibi adscivit, et huic eos erudiendos commisit, qui ipsis fidei elementis modo essent imbuendi. Eorum autem disciplinam, qui in cursu erant positi, et ipso doctrinæ sacræ habitu aliquanto maturiores, sibi ipsi docendos reservavit. » Hæc Eusebius de Heracla, cum docere inciperet. Porro simulac Origenes in Palæstinam est profectus, ipsum integrum atque summum docendi munus in Heraclam refusum est; quando autem episcopus sedere cœperit, suo loco dicemus.

[1] Euseb. lib. VI. c. 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5713. — Olymp. 249. an. 4. — Urb. cond. 973. — Jesu Christi 220. secundum Baronium 222. — Callisti papæ 4. — Elagabali imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. *M. Aurelius Antoninus Elagabalus Aug. III*, et *Eutychianus Comazon II*, ut anno præcedenti, num. 1, diximus. Sumptus hic ab *Heliogabalo* stolido et exlege imperatore consulatus, præter regulas, quemadmodum et primus anno CCXVIII initus; quod utrumque a Dione, lib. 79, observatum : « Adversus instituta patria, inquit, sane non magni quædam momenti, nec insigne malum aliquod nobis afferentia, nisi quatenus a recepta consuetudine aliena erant, innovata ab ipso fuere. » Inter quæ Dio numerat, « quod consulatus Macrini loco, qui jam ante gestus erat, nomen suum substituit, cum nec consulatum a nobis accepisset, nec prorsus eum attigisset; quod initio tribus in litteris annum indicavit per Adventi consulatum, quasi qui solus eum gessisset, ac nihilominus alterum sibi consulatum adrogare conatus est; cum nullum antea nec magistratum, nec titulum magistratus honorarium accepisset. » Quæ ultima verba de consulatu ejus anno præcedenti suscepto intelligenda non sunt; cum is sicut et quartus, quem collega Alexandro Cæsare capessiit, juxta instituta patria fuerit; tertii vero anno currenti initi nulla ratio assignari possit. Neque enim ad illum antequam imperaret, designari potuit, cum, ut ait Dio, « nullum antea nec magistratum, nec titulum magistratus honorarium accepisset. » Ex quibus Dionis verbis intelligimus, usum tulisse, ut privati consules non designarentur, nisi magistratum aliquem gessissent : indeque Appianus tanquam singulare notat, quod Pompeius Magnus, ne quæstorius quidem, factus fuerit consul. Imo post institutum imperium filii Augustorum de more quæsturam ante consulatum gerebant, ut liquet de Marco Aurelio, de quo Capitolinus in ejus Vita, cap. 5, ait : « Hadriano ferente, gratia » ætatis facta, « quæstor est designatus. » Idem de Lucio Vero in ejus Vita, cap. 3, scribit : « Post quæsturam statim consul est factus. » Quanquam non desint, qui quæstura non gesta consules designati fuerint, ut liquet de Commodo apud Lampridium, et de Caracalla apud Spartianum in illorum Vita.

2. *Nicopolis condita.* — Legatio *Julii Africani* ad reædificationem urbis Nicopolis petendam, ad annum sequentem pertinet. Eusebius secundum editionem Pontacenam (Scaligeriana enim hoc anno manifeste corrupta) anno Abrahami 2238, qui kalend. Octobris sequentis Christi anni inchoatur, ait : « In Palæstina Nicopolis, quæ prius Emmaus vocabatur, Urbs condita est, legationis industriam pro ea suscipiente Julio Africano, scriptore temporum. » Cum enim Heliogabalus anno CCXXII quinquennalia edere deberet, missus ad eum Africanus, qui eam civitatem instaurandam peteret, ut annis hujusmodi solemniis addictis, fieri solitum erat. Imo ipsemet Africanus docet, se anno legationis suæ absolvisse opus suum, *Grato et Seleuco coss.*, ut videre est apud Georgium Syncellum pag. 212, ubi et dicit Africanus, se perduxisse opus illud usque ad annum mundi se-

cundum Alexandrinos 5723, Incarnationis vero secundum eosdem 223, qui uterque annus cum anno æræ vulgaris CCXXI convenit, in eoque mense Augusto absolvitur; ideoque Africanus consulatum Grati et Seleuci includit usque ad kalendas Septembres, quo die annus Incarnationis secundum Alexandrinos CCXXIV incepit.

CALLISTI ANNUS 3. — CHRISTI 223.

1. *Alexander adoptatus et in imperium adscitus.* — Sequenti anno Christi ducentesimo vigesimo tertio, Gratus et Seleucus ponuntur consules : cum tamen a Dione [1] Eutychianus sub Elagabalo tertium consul fuisse dicatur, sed fortasse suffectus. Quo anno Alexander Mammææ filius, consobrinus Elagabali, creatus est Cæsar, in sequentem annum consul designatus : sed et cum in filium adoptasset, ut eum suis moribus institueret, viros omnes probos et eruditos, quibus Mammæa mater puerum tradiderat educandum, partim morte [2], partim vero mulctavit exilio. Fuisse ex iis aliquem christianum, facile suademur, cum hujus religionis hominum (ut dictum est) mater studiosissima esset.

2. Cæterum Alexander uno eodemque die omnes amplissimas dignitates, diversis temporibus conferri solitas, se accepisse, apud Lampridium in hæc verba ipsemet pro concione post mortem Elagabali in senatu testatus est, dicens : « Gratias ago vobis, patres conscripti, non nunc primum, sed et de Cæsareo nomine, et de vita servata, et Augusti nomine addito, et de pontificatu maximo, et de tribunitia potestate, et proconsulari imperio : quæ omnia, novo exemplo, uno die in me contulistis. » Hæc ipse; reliqua de eo suis quibusque locis opportunis inferius dicturi sumus.

[1] Dio in Elagabalo. — [2] Herod. lib. v.

Anno periodi Græco-Romanæ 5714. — Olymp. 250. an. 1. — Urb. cond. 974. — Jesu Christi 221. secundum Baronium 223. — Callisti papæ 5. — Elagabali imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *Gratus Sabinianus*, et *Claudius Seleucus.* Prioris cognomen prodidit Africanus apud Georgium Syncellum, pag. 212. In Digesto vero, l. 13, memoratur Claudius Seleucus.

2. *Alexander Cæsar renuntiatur.* — Recte scripsit Baronius Alexandrum Heliogabali imperatoris consobrinum anno currenti Cæsarem nuncupatum esse; cum ejus consulatus sequenti anno gestus, ejusque imperii quinquennalia decennaliave cum hoc anno illa dignitate exornatum demonstrent, et ostendant Lampridium in Heliogabalo, cap. 10, ubi ait Alexandrum Cæsarem dictum *a senatu, eo tempore, quo Macrinus,* hallucinatum esse. Herodianus a Baronio citatus, rei gestæ tempus non memoravit. Notanda porro ejus verba, postquam dixit eum Cæsarem appellatum fuisse, et Heliogabali institutis imbui noluisse : « Quibus rebus, inquit Herodianus, magnopere Antoninus indignabatur, jamque adoptionis, imperiique participati pœnitebat. » Ea enim ostendunt Cæsares non tantum imperii successores designatos esse, sed et in ejus societatem vocatos. Quando Lampridius a Baronio citatus ait Alexandrum novo exemplo, uno eodemque die Cæsaris nomen, aliasque appellationes a senatu accepisse, loquitur de iis, quæ in ejus nuncupatione Augustea contigerunt, non vero de iis, quæ ab Heliogabalo, vel a senatu acta, cum Alexander Cæsar est renuntiatus, ut Lampridium legenti patet. Attigerat Alexander annum ætatis decimum sextum, ut ex dicendis planum fiet. Quare corrigendus error, qui in Herodianum, lib. 6, cap. 7, irrepsit, ubi dicitur Heliogabalum fuisse tum natum annos circiter qua-

tuordecim, Alexandrum vero duodecim. Heliogabalus enim annum ætatis XVII agebat, quando Alexandrum Cæsarem dixit. Qui error librariis, qui in numeris facile labuntur, non vero historico accuratissimo imputandus videtur. Quo vero tempore Mammæa, Alexandri mater, Origenem Antiochiam accersierit, anno CCXXIX explicabitur.

CALLISTI ANNUS 4. — CHRISTI 224.

1. *Occiditur Heliogabalus.* — Ducentesimo vigesimo quarto Christi anno, Antonino Augusto quartum et Alexandro Cæsare coss., ipse Antoninus Elagabalus, cum imperasset annos tres, menses novem, et dies quatuor, annos natus decem et octo, ob nefandas suas turpitudines senatui populoque Romano atque militibus redditus execrabilis, occisus est, corpusque ejus in viam ejectum, atque raptatum, demum in Tiberim protractum est; ex quo Tractitius (ut diximus) atque Tiberinus meruit appellari. Jam eo immanitatis pervenerat impurissimus homo una cum matre æque impudentissima, quæ cum ipso simul confossa est, ut ad enormissima scelera illud addiderit, quod magiæ causa pueros juberet occidi. Hæc Dio, proxime omnia intuens; cui de ætate imperatoris, et annis quibus regnavit, magis assentimur, quam Aurelio Victori, vel aliis dicentibus vixisse annos sexdecim, imperasse duos, ac menses octo; et Herodiano affirmanti Elagabalum tempore consulatus Alexandri, quo creatum dicit Cæsarem et adoptatum, annos natum quatuordecim, Alexandrum vero duodecim; neque eidem dicenti Elagabalum imperasse sexennium.

2. *Alexander imperator quomodo ergo Christum affectus.* — Eo igitur in hunc modum sublato de medio, Alexander miro consensu militum, senatus, ac totius populi, in unum conspirantibus omnibus, acclamatus est imperator [1] pridie nonas Martii, annum agens ætatis decimum sextum. Hic igitur, ut qui a matre non abhorrente a Christiana religione et inter Christianos pariter educatus esset, non solum (quod ait Lampridius [2]) Christianos esse passus est, sed Christo Deo aliquem qualemcumque cultum exhibuit: ita tamen, ut qui deorum cultui assuevisset, et a puero gentilitiis quoque superstitionibus imbutus esset, deos pariter coleret, et quodcumque numen sibi fuisset ab aliis antea prædicatum. Nam de eo ex scriptore suorum temporum hæc idem auctor testatur: « Matutinis horis in larario suo, in quo et divos principes, et optimos electos, et animas sanctiores, in queis et Apollonium, et Christum, et Abraham, et Orpheum, et hujuscemodi deos habebat, ad majorum effigies rem divinam faciebat. » Et post multa: « Christo templum facere voluit, eumque inter deos recipere, quod et Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus jusserat fieri: quæ hodie idcirco, quia non habent numina, vocantur Hadriani: quæ ille ad hoc parasse dicebatur: sed prohibitus est ab iis, qui consulentes sacra, repererant, OMNES CHRISTIANOS FUTUROS, si id optato venisset, et templa reliqua deserenda. » Hæc ipse. Quod olim jactari a Christianis aiebat. Celsus epicureus [1], Romanos omnes et imperatores fore christianos; satis demonstrant hæc ipsa, quæ ab ipsorum oraculis, ipsis invitis, redderentur, non latuisse Gentiles propheticis attendentes sententiis: licet hæc nequaquam a Christianis jactari, Origenes excuset.

3. Porro Alexander non solum Christianæ religionis studiosus fuisse videtur, sed eorum quoque institutorum, quantum fas fuit, diligens imitator, in his præsertim quæ ad regimen politicum pertinere videbat; nam de eo hæc idem Lampridius tradit: « Et quia de publicandis dispositionibus mentio contigit, ubi aliquos voluisset vel rectores provinciis dare, vel propositos facere, vel procuratores, id est, rationales ordinare, nomina coram proponebat, hortans populum, ut, si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: si non probasset, subiret pœnam capitis. Dicebatque grave esse, cum id Christiani, et Judæi facerent in prædicandis sacerdotibus, qui ordinandi sunt; non fieri in provinciarum rectoribus, quibus fortunæ hominum committuntur et capita. » Sed et illud: « Clamabatque sæpius, quod a quibusdam sive Judæis, sive Christianis audierat, et tenebat; idque per præconem, cum aliquem emendaret, dici jubebat: Quod tibi non vis, alteri ne feceris. Quam sententiam usque adeo dilexit, ut et in palatio et in publicis operibus perscribi juberet. »

4. *Ecclesia in honorem B. M. V. exstruitur.* — Recenset idem quoque auctor ejusdem imperatoris judicium pro Christianis exhibitum: « Cum, inquit, Christiani quemdam locum, qui publicus fuerat,

[1] Lamprid. in Alex. — [2] Idem ibid.

[1] Apud Orig. contra Cels. lib. VIII.

occupassent, contra popinarii dicerent sibi eum deberi : rescripsit melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam popinariis dedatur. » Hæc de Alexandro Lampridius. Sed singula sunt accuratius explananda, et ut ex iis incipiamus : Quantum conjectura consequi licet in re antiquissima et obscura, existimo hunc locum publicum Christianis adjudicatum ad construendam ecclesiam, aliquo fuisse ad religionem spectante olim nobilitatum monumento; quod Christiani adeo cuperent illum ecclesia erecta desuper illustrari, quibus complura privata loca ad id opus deesse non potuissent. Quamobrem hunc illum arbitror fuisse locum trans Tiberim positum, ubi Augusti tempore Taberna Meritoria erat, ex qua oleum magno miraculo e terra erumpens copiose fluxisset, in signum (quod suo superius loco dictum est) Christi humani generis Redemptoris in mundum proximi adventus. Loco igitur illo publico destituto, popinarii, quod publica in eo taberna fuisset, ad se artis usu pertinere rati, rescripto principis proprium efficere conabantur. Nam popina proprie locus erat, ubi publica opsonia, carnesque coctæ publico usui venum expositæ comederentur, cujus usus etiam Taberna Meritoria erat hospitium mercenarium.

5. Contra vero Christiani, ut in eo ecclesiam erigerent, postulabant : quibus cum annuisset imperator, illic nobilem ecclesiam erexerunt, sanctissimæ Virginis Dei Genitricis Mariæ Partui, olim eo prodigio præsignato, religiosissime consecrandam. Favet huic nostræ conjecturæ, imo et firmiter adstipulari videtur, ac rem propemodum certam reddere, quod in gestis S. Callisti papæ, qui his Alexandri temporibus vivebat, legitur ab eo eam erectam fuisse ecclesiam trans Tiberim positam. In libro enim de Romanis Pontificibus, sua antiquitate omnibus noto, hæc verba descripta habentur : « Hic fecit ecclesiam S. Mariæ trans Tiberim. » Cum vero nonnisi de hac Ecclesia memoria sit, Alexandri imperatoris temporibus Romæ excitatam fuisse; pro ea ædificanda locum illum Christianis ipsum imperatorem adjudicasse, affirmare necesse videtur. Extat ipsa quidem veneranda antiquitate nobilis, et tantæ rei gestæ memoria celeberrima, quæ prope confessionem sacram illud foramen continet, ex quo olim scaturiit oleum : feruntque qui hoc experimento didicerunt, terram intus positam adhuc oleo esse madidam; quam erutam si quis comprimat, manum sentiat unguine delibutam. Sed redeamus ad Alexandrum.

6. *In creatione præsidum Alexander imitatur Christianos et Judæos; ubi plura de eorum ritibus.* — Quod vero electionem ecclesiarum præsidum, a Christianis tractari solitam multa prævia morum inquisitione, Alexander voluit in præsidum creationem transferre; quonam modo ea tunc fieri soleret, Origenes [1], qui his vivebat temporibus, docet, magnamque tradit adhiberi solitam diligentiam, ut, qui primi inter Christianos essent, ad regimen animarum adsciscerentur. Diacono item proclamante in ecclesia, patuisse omnibus aditum objiciendi ordinando, si quod patrasset aliquando crimen; id quoque et antiquiores Ecclesiæ Rituales libri demonstrant. Cæterum non de episcopis tantum, vel sacris ministris ordinandis exacte fieri consueverat ejusmodi morum inquisitio, sed de omnibus propemodum Christianis, ut quisque se gereret : ut, si quid egisset professione indignum, a fidelium cœtu abjiceretur. Quod quidem his temporibus servari solitum in Ecclesia, idem Origenes declarat his verbis, quæ insinuandæ antiquæ disciplinæ causa hic describere operæ pretium existimavimus; ait [1] enim in primis de iis qui ad audiendum admitti cupiunt : « Christiani vero, quantum possunt, perexaminant animos audiri se cupientium : ac primum privatim examinatos, priusquam in cœtum recipiantur, ubi videntur eo profecisse, ut honestæ vitæ sint cupidi, tum demum introducunt, distinctis ordinibus; altero recens admissorum, necdum assecutorum lustrationis symbolum; altero jam professorum religionem Christianam. In posteriore ordine ordinati sunt aliquot, qui inquirant in vitas et mores accedentium; ut non concessa facientes, candidatos religionis arceant a suis conventibus; cæteros horum dissimiles excipiant ex animo, et quotidianis accessibus meliores faciant. Jam erga peccantes quam severa disciplina, præcipue contaminatos libidine? quos e sua Republica rejiciunt nostri. » Hæc Origenes.

7. Quod vero Lampridius dicit, in præsidum electione Alexandrum imp. non tantum imitatum esse Christianos, sed et Judæos; declarat hæc diligenter S. Cyprianus [2] in epistola ad Hispanos conscripta, cum ait : « Videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe præsente sub omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico judicio ac testimonio comprobetur : sicut in Numeris [3] Dominus Moysi præcepit, dicens : Apprehende Aaron fratrem tuum, et Eleazarum filium ejus, et impones eos in montem coram omni synagoga : et exue Aaron stolam ejus, et indue Eleazarum filium ejus et Aaron appositus moriatur illic. Coram omni synagoga jubet Deus constitui sacerdotem; id est, instruit, et ostendit ordinationes sacerdotales nonnisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere : ut plebe præsente, vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita prædicentur, et sit ordinatio justa et legitima, quæ omnium suffragio et judicio fuerit examinata. Quod postea secundum divina mysteria observatur in Actis Apostolorum [4]; quando de ordinando in locum Judæ episcopo Petrus ad plebem loquitur : Surrexit, inquit, Petrus in medio discentium, fuit autem turba in uno. Nec hoc in episcoporum tantum, sed et sacerdotum, sed in diaconorum ordinationibus observasse Apostolos animadvertimus. » Et post alia in eamdem sententiam allata, « Propter quod, inquit, diligenter de traditione divina et apostolica observatione observandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur : Ut ad ordina-

[1] Orig. contra Cels. lib. VIII. in fin.

[1] Orig. contra Cels. lib. VIII. — [2] Cyprian. epist. LXVIII. — [3] Num. X. — [4] Act. I.

tiones rite celebrandas, ad eam plebem, cui præpositus ordinatur, episcopi ejusdem provinciæ proximi quique conveniant, et episcopus deligatur, plebe præsente, qui singulorum vitam plenissime novit, et uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit.» Sic igitur plebe præsente ordinatio agebatur, ut proclamante diacono, cuique esset liberum, quod perperam ab eo factum sciret, objicere, ac sic diligentissima ordinandi episcopi perscrutatio ageretur. Quod rite factum Alexander studuit imitari.

8. At quantamlibet diligentiam adhiberet Alexander imperator, ut optimos quosque præficeret provinciis magistratus; nec in minimo quidem æquare valuit Ecclesiarum præsidum probitatis excellentiam : quod Origenes [1] demonstrat his verbis : « Eodem modo magistratus ecclesiastici cum Urbanis magistratibus conferendi : ut intelligas magistratus Ecclesiæ, etiam qui inter collegas paulo frigidius versantur in officio, tamen in morum et virtutum ratione vulgaribus senatoribus atque magistratibus præcellere. » Hæc ipse. Illud autem quod de Alexandro Lampridius scribit, « Passus est esse Christianos, » sic intelligendum est, quod nec quicquam negotii illis facessiverit, nec persecutionem aliquam in eosdem promulgatis edictis excitaverit : tamen per Urbis præfectos, et provinciarum præsides in Christianos infensos, tumultuantibus quoque populis, sub ejus imperio nonnullos necatos esse Christianos, exploratissimum est. Sed de his anno sequenti.

9. Quod rursum pertinet ad Judæos, non mediocria Alexandri studia erga ipsos fuisse videntur; quippe qui si non regem, præfectum tamen eos habere permisit, qui eis jus diceret; concessitque eos in Palæstina habitare, quod testatur Origenes in epistola de Susanna ad Africanum, sic dicens, dum de Judæis agit : « Cum magnæ gentes fuerint et subjectæ, a rege concessum ut captivi uterentur suis legibus et judiciis. Nam nunc quoque Romanis regnantibus, et Judæis didrachma eis pendentibus, quænam concedente Cæsare possit gentis præfectus, ut nihil differat ab eo qui regnum obtinet in gentem, scimus qui sumus experti. Fiunt enim latenter convenientia legibus judicia, et damnantur quidam capitis, neque cum plena omni ex parte libertate, neque rege omnino ignorante. Idque in regione gentis longo tempore versati didicimus, et pro certo accepimus. Quanquam sub Romanis duæ solæ relatæ sunt tribus, nempe tribus Juda, et tribus Benjamin. » Hucusque Origenes de Judæorum statu, ac studio imperatoris erga eos : ut non mirum sit, si (quod tradit Lampridius) derisionis causa idem imp. Syrus archisynagogus dici etiam consueverit, quod faveret Judæis, quibus (ut ait) privilegia reservavit.

10. *Canon temporis Hippolyti.* — Quod rursus ad præsens tempus pertinet : usque in hunc annum primum Alexandri, Hippolytus inter scriptores ecclesiasticos celebris (ut auctor est S. Hieronymus [1]) perduxit quos scripsit temporum canones, rationemque Paschæ ; nam ait : « Hippolytus cujusdam Ecclesiæ episcopus (nomen quippe urbis scire non potui) rationem Paschæ temporumque canones scripsit usque ad primum annum Alexandri imperatoris ; et sexdecim annorum circulum, quem Græci ἑκκαιδεκαετηρίδα vocant, reperit ; et Eusebio, qui super eodem Pascha canones decem et novem annorum circulum, id est, ἐννεακαιδεκαετηρίδα composuit, occasionem dedit. » Hæc Hieronymus ex Eusebio [2]. Porro ejusdem scriptionis præclarum monumentum ante quadraginta circiter annos, simulacro e ruderibus effosso, ejusdem Hippolyti præ se ferente imaginem, in Agro Verano summa omnium eruditorum lætitia apparuit : nam in sede ejusdem græcis litteris temporis canon inscriptus legitur : translatum vero illud fuit in Vaticanam bibliothecam, in qua hactenus visitur; vivens semper testis christianæ antiquitatis, qua pii solerent sanctorum atque eruditorum virorum effigies sculptura reddere, ac imagine repræsentare. At de Hippolyto inferius pluribus agendum erit.

[1] Orig. contr. Cels. lib. III.

[1] Hieron. de Scrip. Eccl. in Hippol. — [2] Euseb. lib. VI. c. 16.

Anno periodi Græco-Romanæ 5715. — Olymp. 250. an. 2. — Urb. cond. 975. — Jesu Christi 222. secundum Baronium 224. — Urbani papæ 1. — Alexandri imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Aurelius Antoninus Elagabalus Aug. IV,* et *M. Aurelius Severus Alexander Cæsar.*

2. *Heliogabalus occiditur.* — Consulatus Alexandri juxta priorem regulam, quia nempe anno præcedenti Cæsar nuncupatus est; Elagabali vero juxta secundam, quia ejus quinquennalia in hunc annum incidebant. Verum antequam eorum celebrandorum dies adventasset, tumultu militari occisus est, postquam regnasset « annos tres, menses novem et dies quatuor, » inquit Dio, lib. 79, qui statim addit : « Quod tempus ego numero, ex quo prælio facto omnem potentiam adeptus est. » Quare cum Lampridius in Alexandro Severo, cap. 6, referat acclamationes sena-

tus in inauguratione Alexandri habitas, *ex Actis Urbis ante diem pridie nonas Martias*, die sc. sexta mensis Martii, liquet, non tantum eo die Heliogabalum interfectum, et Alexandrum Augustum nuncupatum ; sed etiam Macrinum anno CCXVIII, die tertia mensis Junii fusum fugatumque fuisse, et Heliogabalum imperium suscepisse. Ab eo enim die ad sextum Martii currentis anni fluxerunt anni tres, menses novem, et dies quatuor, die emortuali comprehenso. Neque existimandum cum Onuphrio, Petavio, Calvisio, cæterisque chronologis, Lampridium et Dionem quoad diem imperii Alexandri natalem inter se dissentire ; cum illum Lampridius ex Actis publicis acceperit, et Dio a se visa scripserit, ut ipsemet testatur. Qui cum tradat Heliogabalum occisum fuisse, cum esset *decem et octo annos natus*, apparet, perperam dici in Herodiano, lib. 6, cap. 7, natum eum annos circiter XIV, quando Alexandrum anno præcedenti Cæsarem dixit.

3. *Chronologia Canone paschali Hippolyti valide confirmata.* — Ad num. 10. Canon Paschalis Hippolyti inventus est Romæ anno millesimo quingentesimo quinquagesimo primo, et in septimo libro Emendationis Temporum a Scaligero primum publicatus. Incipit Canon a primo anno Alexandri Severi, in eoque dicitur, eo anno terminum paschalem incidisse in diem decimum tertium Aprilis, et Pascha celebratum esse die vicesima prima ; ac denique decimum tertium Aprilis fuisse diem sabbati : quod per hæc tempora præsenti tantum Christi anno cyclo solis VII, littera dominicali F insignito, contingere potuit, nullo vero pacto anno Christi CCXXIV, ut existimavit Baronius, quia annus ille cyclo solis IX, littera dominicali DC signatur, et bissextilis est. Quare vel hoc solo argumento Baronii chronologia a Christo nato usque ad præsentem annum depravata ostenditur ; cum in præfato Canone anni bissextiles accurate notentur, et primus Alexandri simplici littera dominicali insigniatur. Unde et nullum bissextum ante præsentem annum in Annalibus suo loco collocatum ; ac præterea anno Christi CCXXIV, quem cum primo Alexandri Baronius copulat, dies XIII Aprilis et sabbatum non concurrunt. Ex quibus tandem omnibus manifeste deducitur Baronium æram Christianam inchoare debuisse a consulatu Caii Cæsaris, et Lucii Æmilii Pauli, annoque Juliano XLVI, non vero a biennio antea. Denique ab anno primo Alexandri Severi ad primum Diocletiani, seu Christi CCLXXXIV anni sexaginta duo, utroque extremo anno incompleto pro integro numerato, interjiciuntur : in Annalibus vero, utroque extremo comprehenso, sexaginta duntaxat numerantur. Quare intra illud temporis intervallum anni duo a Baronio prætermissi, quos suo loco restituemus.

4. *Urbanus succedit Callisto.* — Hoc anno Callistus ad cælestem patriam migravit, eique Urbanus successit, ut infra ostendetur.

CALLISTI ANNUS 5. — CHRISTI 225.

1. *Celebres jurisconsulti et præcipue Vulpianus consiliarii Alexandri et Christianorum hostes.* — Ducentesimo vigesimo quinto Christi anno, Maximo et Æliano coss., Alexander imperator mutatis magistratibus, quos turpissimos Elagabalus jusserat præsidere ; quos ipse putavit optimos, Urbanis præfecit negotiis, et sibi adhibuit consiliarios, quos Lampridius[1] recenset his verbis : « Ut sciat qui viri in ejus consilio fuerint, Fabius Sabinus, Sabini insignis viri filius, Cato temporis sui, Domitius Ulpianus juris peritissimus, Ælius Gordianus Gordiani imperatoris pater, et ipse revera vir insignis, Julius Paulus juris peritissimus, Claudius Venatus orator amplissimus, Pomponius legum peritissimus, Alphenus, Africanus, Florentinus, Martianus, Callistratus, Hermogenes, Venuleius, Thryphonius, Metianus, Celsus, Proculus, Modestinus, hi omnes juris professores discipuli fuere splendidissimi Papiniani, et Alexandri imperatoris familiares et socii, ut scribit Acholius et Marius Maximus : Catilius Severus cognatus ejus, vir omnium doctissimus, Ælius Serenianus omnium vir sanctissimus, Quintilius Marcellus, quo meliorem nec historiæ quidem continent. His tot atque aliis talibus viris quid mali potuit cogitari, vel fieri, cum ad bonum consentirent ? » Hucusque Lampridius; sed hæc gentilis homo de illis, quod non putaret delictum esse Christianis inferre molestias, quos impios crederent ethnici omnes : vel fortasse ipsum præteriit (nam primis Constantini temporibus scripsit) quanta mala ejusmodi adeo celebres jurisconsulti Christianis irrogarint. Horum omnium facile princeps apparuit Ulpianus, quem Alexandrum imperatorem habuisse pro

[1] Lamprid. in Alexandro.

tutore, assidentem principi primo loco, eidemque præfecturam prætorii dignitatem amplissimam contulisse, atque scriniorum magistrum creasse, idem affirmat : proximumque huic locum tenuisse Paulum jurisconsultum, quorum arbitrio cuncta faceret Alexander.

2. Quo hi fuerint animo in Christianos, ex his quæ Lactantius [1] scribit, satis potest intelligi ; qui post recensitas molestias sæpius Christianis illatas, hæc addit : « Quin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios impia jura condiderunt ; nam et constitutiones sacrilegæ, et disputationes jurisperitorum leguntur injustæ. Domitius de Officio proconsulis libro septimo rescripta principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur. Quid iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum tyrannorum adversus innocentes rabide sævientium ? et cum sint injustitiæ crudelitatisque doctores, justos esse se tamen ac prudentes videri volunt, cæci et hebetes, ac rerum et veritatis ignari. Adeone vobis, o perditæ mentes, invisa justitia est, ut eam summis sceleribus adæquetis ? Adeo ne apud vos periit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam judicetis ; sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, pectusque purum ab omni sceleris contagione præstare ? » Hucusque Lactantius in jurisconsultos hujus temporis, ac præcipue in Domitium Ulpianum, qui (ut ait) in libro illo quem scripsit de Officio Proconsulis, cuncta quæ valuit adversus Christianos statuta collegit, quo se in eos jure agere, non impetu animi, demonstraret. Utinam illa extarent, quæ postea juris collector et emendator explosit ut impia, atque tanquam injusta nequaquam rescribi voluit, sed proscribi : ex illis enim complura fierent manifesta, quibus tum Lactantii querela justissima exploratior redderetur, tum etiam Christianorum constantia, in quos tot tantæque sævirent leges, manifestior appareret.

3. At licet ea tanquam mali frutices falce fuerint emendationis excisa, atque perpetua oblivione sepulta, tamen etsi septimus ille liber, in quo cuncta jura in Christianos armata, veluti in carnificina omnium cruciamentorum, diversa necnon genera afferentia instrumenta essent exposita, omnino deperiit ; nihilominus ex iis quæ anteriori libro sexto, præambulari ad septimum, fuerat prælocutus (licet nec ipse integer habeatur) per rimulas quasdam datur inspicere, quæ haberentur in septimo ; in sexto namque judicia, in septimo autem supplicia videbantur esse collecta. Ait enim [2] : « Congruit bono et gravi præsidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit quam regit : quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat, eosque conquirat : nam et sacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet. » Cæterum Christiani, quod dicerentur adversarii diis, atque eorum implacabiles hostes, a Gentilibus inter alias nefandissimas contumelias fuisse sacrilegos nominatos, qui pro Christianis scripsere apologias, sæpe testantur. Rursum vero nihil antiquius proconsuli esse debere, quam cultui deorum prospicere, atque inter alia, templa ipsorum invisere, collabentia resarcire, sacra curare, et alia id genus, idem libro secundo de Officio Proconsulis [1] scripsit ; quibus omnibus Christianorum, deos, eorumque templa, cultumque omnem spernentium, persecutio esse videbatur annexa. Ejusdem [2] quoque esse illa sententia reperitur de improbatæ lectionis libris, sive (ut ait) magicis, sive aliis, ut perinde ac venena protinus perderentur : fatidicos namque libros, nempe propheticos, esse ex senatusconsulto vetitos, et magnis pœnis eorum lectionem interdictam fuisse, auctore Justino martyre, superius dictum est. Pauli quoque jurisconsulti alia, quæ Christianos pertingere visa sunt responsa, superius recitata sunt.

4. His quidem, licet minimis (velut dixi) atque perangustis rimulis, tanquam per transennam de majoribus duci conjectura facile posse videtur : quæ omnia quantumlibet levia videri possint et subobscura, Lactantii tamen adeo certo atque perspicuo ac penitus irrefragabili testimonio omnino explorata redduntur. Perfacile namque fuit, velamento justitiæ, aliisque prætextibus honestissimis, ex mille propemodum occasionibus comparatis, iis qui prudentissimi ac pariter æquissimi haberentur, quorum apud principem et alios summa cum fide esset existimatio, lacessere absque etiam christianitatis titulo ad libitum Christianos, cum præsertim princeps pæne puer esset ; cui ea recta justaque videri potuissent, quæ tot virorum insignium una sententia confirmasset, ac potissimum quod Ulpianus, cæteris æqui amantissimus visus, ardentius ingessisset. Sed Deo ulciscente, haud sero debitas pœnas dedit, quippe qui a prætorianis militibus, qui eum noctu invaserunt (ut auctor est Dio [3]) occisus fuit. Quo modo autem Callistus papa et alii plerique, Ulpiano atque sociis Urbem administrantibus (quatuordecim [4] enim viri cum Urbis præfecto rebus Urbanis præpositi erant) interfici jussi sint, dicemus anno sequenti.

5. *Alexander satis ferox et Mammæa in deterius mutata.* — Sed illud hic interea elucidandum, quod pertinet ad Alexandrum imperatorem, de quo Herodianus [5] ait, annos quatuordecim quibus regnavit, deduxisse imperium sine sanguine : certe mendacii ipsum Lampridius [6] arguit, dicens : « Hujus imperium incruentum quidam litteris tradiderunt ; quod contra est : nam et Severus appellatus est a militibus propter austeritatem : et in animadversionibus asper in quibusdam fuit. » Hæc ipse. Sed nec etiam dici potest, ob id ἀναίμακτον, incruentum ejus imperium esse dictum, ut vult, quod senatorem nullum occiderit : nam constat, eodem auctore Lampridio, eum occidi jussisse Ovinium Camillum amplissimum senatorem, tyrannidem affectantem. Sed et Mammæa sanguinaria ejusdem Herodiani sententia ha-

[1] Lactant. lib. v. c. 11. 12. — [2] L. XIII. ff. de off. Præsid.

[1] L. VII. ff. de offic. Procons. — [2] L. IV. ff. fam. herciscund. — [3] Dio in Alexandro. — [4] Lampr. in Alex. — [5] Herod. lib. VI. — [6] Lampr. in Alex.

benda est, quæ patrem uxoris Alexandri clarissimum virum inique admodum occidi mandavit, ejusque filiam Alexandri conjugem in Africam relegavit, ne Augustæ nomen illa sibi vindicante, ipsa contemptui haberetur.

6. Ipsa enim Mammæa ejus mater jam a pristina illa optima morum institutione ex Christianorum consuetudine comparata, post collatum imperium filio visa est descivisse : nam præter hæc quæ dicta sunt, ab omnibus historicis avaritia infamatur. Inter alia enim de ea Lampridius : « Mulier sancta, sed avara, et auri atque argenti cupida. » Sed ejus avaritiæ occasione concitatos esse milites in filium, ut eum occiderent, tum ipse, tum alii tradunt. Hæc autem necessario a nobis præmittenda fuerunt, ne commentum putetur, quod dicemus aliquot Romæ martyres sub Alexandro esse passos ; licet de eo tradat Lampridius, permisisse Christianos esse. Cum alioqui et ex his augurari liceat, Christianis facessitum esse Romæ negotium ; siquidem cum antea sub Antonino Caracalla, sub Macrino, necnon sub Elagabalo quiete agere permissi fuissent Christiani ; quod Alexander denuo passus dicatur esse Christianos, aliquam vexationem tunc intercessisse, auctor significare videtur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5716. — Olymp. 250. an. 3. — Urb. cond. 976. — Jesu Christi 223. secundum Baronium 225. — Urbani papæ 2. — Alexandri imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Marius Maximus II*, et *L. Roscius Ælianus*, ut ostendit card. Norisius ex tabula ænea nuper reperta, et ex variis Codicis Justinianei rescriptis, in quibus Maximus cum nota numerali effertur. Vides Alexandrum, qui juxta priorem consulatuum Cæsareorum regulam hoc anno consul procedere debebat, suum in locum virum jam ea dignitate functum subrogasse ; adeo verum est quod sæpe indicavimus, annos celebriores senatoribus iterato consulatu cohonestatis assignatos fuisse.

CALLISTI ANNUS 6. — CHRISTI 226.

1. *Callisti papæ aliorumque martyrium, ejusque res gestæ.* — Anno Domini ducentesimo vigesimo sexto, Juliano et Crispino coss., pridie idus Octobris, Callistus papa martyrio coronatur, cum sedisset annos quinque, mensem unum, et dies duodecim. In hunc usque annum eum pervenisse, Eusebii Chronicon admonet, qui de eodem quoque numero annorum, tum ibi, tum in historia fidem facit : sub Alexandro passum esse, cum acta ejus martyrii, tum Martyrologia omnia asseverant : in Romano enim hæc de Callisto scripta habentur, cui cætera assentiunt : « Romæ, via Aurelia, natalis beati Callisti papæ et martyris, qui Alexandrini imperatoris jussu diutius fame in carcere cruciatus, et quotidie fustibus cæsus, tandem e fenestra domus, in qua custodiebatur, præcipitatus, atque in puteum demersus, victoriæ triumphum promeruit. » Extat adhuc ipsa domus in ecclesiam feliciter conversa, in qua et ipse cernitur puteus, in quem dejectus est Sanctus.

2. Extant ejus passionis Acta, haud tamen in omnibus sincera; non enim probantur quæ in eis habentur promulgata ab Alexandro adversus Christianos edicta, indictamque ab ipso adversus eos persecutionem fuisse. Repugnant enim his non solum quæ ex Lampridio superius recitavimus, sed et quæ scripta sunt ab antiquis Christianarum rerum scriptoribus; qui omnes æque affirmant, nullam sub Alexandro excitatam in Ecclesia persecutionem. Quamobrem contenti erimus hic ea tantummodo recitare, quæ summatim collecta [1] habentur in antiquis tabu-

[1] Martyrol. Roman. die 10 Maii.

lis ecclesiasticis descripta, in quibus hæc de aliis martyribus notata leguntur, quæ ut vera accepta, fusius in iisdem Actis tractantur : « Romæ beati Calepodii presbyteri et martyris, quem Alexander imperator gladio fecit occidi, et corpus ejus per civitatem trahi atque in Tiberim jactari, quod inventum Callistus papa sepelivit. »

3. Quod vero tum hic Calepodius, tum alibi alii complures gladio cæsi reperiantur, et non securi; id majoris ignominiæ causa fieri solitum videri potest : siquidem consulum et proconsulum secures erant : gladius vero etiam inferioris ordinis judicum : prætorum enim gladius erat insigne [1]. Nam Spartianus in Geta de Antonino Caracalla testatur, improbasse, quod Papinianus, quem occidi jusserat, securi percussus esset, et non gladio. At de aliis quoque martyribus hæc ibidem sunt posita : « Decollatus est etiam Palmatius consul (al. consularis) una cum uxore et filiis et aliis promiscui sexus quadraginta duobus de domo sua : Simplicius quoque senator cum uxore et sexaginta octo de familia sua; item et Felix cum uxore sua Blanda, quorum capita suspensa sunt per diversas Urbis portas ad exemplum Christianorum. » Hæc ibi. Erant hi omnes Callisti opera nuper ad Christum conversi. His adnumerandus quoque privatus martyr, cujus dies natalis quarto kalendas Octobris his verbis descriptus habetur : « Romæ sancti Privati martyris, qui ulceribus plenus, a beato Callisto papa sanatus, inde ob Christi fidem sub Alexandro imperatore plumbatis cæsus est usque ad mortem. » Addendus his et Asterius, de quo agitur duodecimo kalendas Novembris in hæc verba : « Apud Ostia Tiberina S. Asterii presbyteri et martyris, qui (ut in passione beati Callisti legitur) sub Alexandro imperatore passus est. »

4. Porro harum omnium martyrum cladium artifices fuerunt juris illi consultissimi, quibus Urbis cura fuerat demandata, et (ut reor) præcipuus architectus Domitius Ulpianus : nam in die natali quorumdam aliorum martyrum nomen ejus, ut persecutoris, insigniter notatur [2], ubi agitur de sanctis martyribus Quiriaco episcopo Ostiensi et sociis, de quibus suo loco dicemus, qui passi habentur sub Ulpiano præfecto, tempore Alexandri. Eodem etiam modo, qui dicuntur jubente Alexandro fuisse occidi jussi, sic id accipiendum, quod quicquid hi fecissent, imperatoris nomine atque auctoritate se egisse jactarent. Iisdem quoque jura administrantibus, passam credimus Romæ Tatianam, de qua hæc in tabulis ecclesiasticis : « Romæ sanctæ [3] Tatianæ martyris, quæ sub Alexandro imperatore uncis atque pectinibus laniata, bestiis exposita, et in ignem projecta, sed nihil læsa, gladio percussa, migravit in cælum. » Quamdiu enim Ulpianus vixit, Christianos Romæ afflictatos esse, tum ex iis, tum ex aliis martyribus qui postea passi sunt, jure affirmari posse videtur.

5. Sed videas in his plane sanctæ Ecclesiæ admirabilem in cunctis rebus disponendis cum pietate mansuetudinem; quæ licet optime sciret, se ejusmodi jurisconsultos habuisse olim infensissimos hostes; ea tamen quæ ab illis scripta essent rationi consentientia ac veritati, minime spreverit, sed interdum in causis adjudicandis usa iisdem fuerit : quippe quæ veritatis studiosissima, penes quemcumque illam invenerit, eamdem ut amicam sibi conjunxerit, atque ut propriam vindicarit. Et ut taceam de christiano principe Justiniano, ex dictis omnibus atque aliis jurisconsultis atque Gentilibus imperatoribus omne jus vetus enucleante, ordine disponente, illudque observandum cunctis sibi subditis præscribente; ipse S. Gregorius [1] papa citat textum Papiniani [2], qui fuit unus ex iis, et magister eorum, qui in Christianos parum æqui, hoc ipso tempore sub Alexandro Romanam Rempublicam administrabant. Qua etiam ratione et Diocletiani, et aliorum principum, qui extiterunt Christianorum acerbissimi hostes, aliquando rescriptis vel edictis utuntur qui in eadem Ecclesia sunt fideles; ut plane appareat, ei in illis tantummodo displicuisse perfidiam et impietatem, et e contra veritatem ac recti rationem in hostibus etiam amasse, atque secutam esse.

6. Sed ut ad Callistum jam revertamur, hæc de eo habentur in libro de Romanis Pontificibus : « Hic constituit jejunium ter in anno fieri, frumenti, vini, et olei gratia, secundum prophetiam. » Puto legendum, quater in anno; nam prophetia, quam citat, Zachariæ [3] est monentis, quater in anno jejunium esse celebrandum; quod quidem ex apostolica traditione manasse diximus, dum de jejunii traditionibus superius pluribus actum est, adeo ut non sit dicendus ejusmodi jejunii Callistus primus institutor, sed qui rescriptis mandarit quod pia traditione prius a fidelibus servaretur. At subditur : « Hic sepultus in cœmeterio Calepodii, via Aurelia, milliario tertio, pridie idus Octobris. Hic fecit ecclesiam Sanctæ Mariæ trans Tiberim. Hic fecit aliud cœmeterium via Appia, ubi multi sacerdotes et martyres requiescunt, quod appellatur usque in hodiernam diem cœmeterium Callisti. Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros sexdecim, diaconos quatuor, episcopos per diversa loca octo : » hucusque ibi.

7. *De cœmeteriis.* — At quoniam frequens incidit mentio de cœmeteriis, ut modo de duobus, Calepodii et Callisti; operæ pretium ducimus hic de cœmeteriis agere, quæ in Romanæ civitatis suburbiis et ipso agro Romano fuisse reperimus. Et in primis liquet lege Duodecim tabularum [4] vetitum fuisse defunctum intra mœnia sepelire; quamvis Spartiani [5], instituente Lycurgo, intra civitatem juxta templa sepulcra fieri voluissent. Romæ autem etsi omnes extra Urbem sepeliri solerent; qui tamen triumphum egissent (ut auctor est Plutarchus [6]) intra Urbem

[1] Sigon. de Jud. lib. I. c. 7. — [2] Martyrol. die 26 August. — [3] Ibid. die 12 Januar.

[1] Greg. lib. XVIII. epist. LIV. — [2] L. famosi. §. hoc tamen. ff. ad legem Jul. majest. — [3] Zach. VIII. — [4] Cicer. de leg. lib. II. — [5] Plutarch. in Apoph. theg. Laconic. — [6] Plutarch. in Problem. Rom. quæst. 79.

poterant sepeliri. Cogebantur his legibus Christiani etiam suos mortuos extra mœnia sepelire, nisi forte quis clanculum (quod sæpius accidit) cadaver martyris sustulisset, ac in domo propria sepelisset : quam quidem legem usu contrario antiquatam Theodoricus rex Italiæ [1] restituit, sed Leo [2] Augustus postea penitus abrogavit.

8. Rursum vero nequaquam more Gentilium Christiani cremabant corpora defunctorum, sed unguentis delibuta condiebant, sicque pollincta in eadem loca cum cæteris deferebant; quæ modo cœmeteria, interdum areæ, tumbæ, catatumbæ, seu catacumbæ, vel cryptæ arenariæ, ex loci natura nomine comparato, dici consueverunt, sed cœmeterium usitatius : hoc nempe nomine illa loca dicentes, quod fides doceret, Christianos non mori, sed rursus excitandos [3] interea in Domino obdormire. Ex Hebræis namque accepta videtur ejusmodi consuetudo sepeliendi mortuos in cryptis, loculis in eisdem excavatis : ad hoc namque opus pater credentium Abraham ab Ephron speluncam duplicem emit [4]. In interiori quoque spelunca diximus fuisse sepulcrum Domini excisum in petra [5]. Est de eadem consuetudine recentior memoria apud Epiphanium [6] hæc dicentem : Abducunt miserum adolescentem post occasum solis in propinquas tumbas : sepulcra autem sic appellantur, speluncæ videlicet in petris effossæ, ac constructæ. » Delectæ sunt ad hoc opus a Christianis Romæ agentibus arenariæ cryptæ, de quibus superius dictum est, ad eum usum admodum accommodatæ, quarum nomina hic ex Vaticanis tabulis subjicere operæ pretium existimamus.

9. Præter cœmeteria duo, Callisti et Calepodii, quorum hic mentio est, illud fuit cum primis nobilissimum positum in Vaticano, in quo S. Petri et aliorum plurium summorum Pontificum corpora condita sunt; aliud Ostianum via Salaria, in quo idem S. Petrus dicitur baptizasse, cujus mentio est in Actis Liberii papæ ; quintum ad Nymphas dictum via Numentana, in prædio Severæ, septimo ab Urbe lapide; sextum Soteris nominatum, haud longe a cœmeterio Callisti; juxta quod etiam septimum situm erat cœmeterium Zephyrini; octavum Prætextati via Appia : nonum Pontiani; Cyriacæ matronæ decimum in agro Verano; undecimum Lucinæ via Aurelia; duodecimum Aproniani via Latina; decimum tertium Felicis papæ via Aurelia, secundo ab Urbe lapide; decimum quartum Priscillæ, via Salaria tertio ab Urbe lapide juxta cryptam sancti Crescentionis; quintum decimum Timothei via Ostiensi in loco, ubi nunc est basilica S. Pauli; decimum sextum Novellæ dictum via Salaria; decimum septimum S. Balbinæ inter viam Appiam et Ardeatinam, idemque nominatum Marci papæ; insuper cœmeterium Julii via Flaminia; aliud ejusdem nominis via Aurelia; rursus aliud ejusdem quoque nominis via Portuensi, quod numeratur vigesimum; rursum cœmeterium Damasi inter viam Ardeatinam et Appiam; vigesimum secundum vero quod dicebatur Anastasii papæ, tempore pacis intra Urbem in Exquilino factum; vigesimum tertium Hermetis; aliud Nicomedis via Ardeatina ; vigesimum quintum sanctæ Agnetis via Nomentana ; vigesimum sextum sanctæ Felicitatis via Salaria; vigesimum septimum dictum Jordanorum ; vigesimum octavum Nerei ; Sanctorum Felicis et Adaucti undetrigesimum : trigesimum vero Tiburtii et Valeriani, xxxi Sanctorum Petri et Marcellini via Lavicana ; xxxii Marci et Marcelliani : quod sequitur xxxiii dictum Quarti et Quinti : itemque illud sanctæ Agathæ via Aurelia; xxxv cœmeterium Ursi : et aliud quod dictum est Cardianum ; trigesimum vero septimum dictum est, inter duas lauros; trigesimum octavum ad Clivum Cucumeris via Salaria ; cœmeterium vero Thrasonis ad sanctum Saturninum ponitur trigesimum nonum , quadragesimum vero Cyriaci via Ostiensi; quadragesimum primum Petronillæ ; quadragesimum secundum Januarii; denique quadragesimum tertium Simplicii et Serviliani. Quorum omnium fit mentio in libro de Romanis Pontificibus, et aliis in locis. Qualia autem esse solerent ejusmodi cœmeteria, alia occasione supra meminimus, descripsimusque paucis, quod inspeximus, cœmeterium Priscillæ positum via Salaria, quale et esse reperimus nuper cœmeterium Callisti.

10. Antiquitus autem, cum in eis essent corpora sanctorum martyrum, frequenti cœtu a fidelibus visitari consuevisse cœmeteria, multa sunt quæ aperte demonstrent, et in primis illud, quod edictis imperatorum ab eis Christiani (ut scribit Eusebius [1]) arcerentur : reddita vero Ecclesiæ pace, eadem frequentare loca permitterentur. S. Hieronymus [2] vero de se ipso cœmeteria quolibet die Dominico visitante hæc scribit : « Dum essem Romæ puer, et liberalibus studiis erudirer, solebam cum cæteris ejusdem ætatis et propositi diebus Dominicis sepulcra Apostolorum et martyrum circumire, crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defossæ ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepultorum : et ita obscura sunt omnia, ut propemodum illud propheticum [3] compleatur : Descendant in infernum viventes : et raro desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum, ut non tam fenestram, quam foramen demissi luminis putes : rursumque pedetentim acceditur, et cæca nocte circumdatis illud Virgilianum proponitur :

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. »

hucusque Hieronymus.

11. Sed et Prudentius [4] dum agit de cœmeterio Cyriacæ in agro Verano posito (quod quale quantumve esset, patefacto recens aditu ex ea parte ubi erat ec-

[1] Apud Cassiod. c. 111. — [2] Leo Philosoph. Imp. const. 53. — [3] Minut. Felix in Oct. et Tertul. de Coron. mil. et alii. — [4] Gen. xxiii. — [5] Matt. xxvii. — [6] Epiphan. hær. xxx.

[1] Euseb. lib. vii. c. 10. et 13. — [2] Hieronym. in Ezech. c. 40. — [3] Psal. liv. — [4] Prudent. hym. 11.

clesia S. Hippolyti, hodie inspicere licet) hæc habet his versibus :

Haud procul extremo culta ad pomœria vallo
Mersa latebrosis crypta patet foveis.
Hujus in occultum gradibus via prona reflexis
Ire per anfractus, luce latente, docet.
Primas namque fores sommo tenus intrat hiatu,
Illustratque dies limina vestibuli.
Inde ubi progressu facili nigrescere visa est
Nox obscura, loci per specus ambiguum :
Occurrunt cæsis immensa foramina tectis,
Quæ jaciunt claros antra super radios.
Quamlibet ancipites texant hinc inde recessus
Arcta sub umbrosis atria porticibus :
Attamen excisi subter cava viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, luminibusque frui.

Et inferius de frequentia illuc accedentium tunc ad corpus sancti Hippolyti ibi positum, de quo agit, hæc addit :

Mane salutatum concurritur : omnis adorat
Pubes : eunt, redeunt, solis ad usque obitum.

Cessarunt autem fidelium studia in cœmeteriis adeundis, postquam ea quæ ibi sita erant corpora sanctorum martyrum intra Urbem sunt delata, et in diversis ecclesiis honorificentius collocata.

12. Sed et accidit, ut sicut majorum consuetudine, etsi non iisdem sepulcris, in eisdem tamen cœmeteriis sepeliebantur aliorum quoque corpora Christianorum : sic translatis jam sub Christianis imperatoribus sanctorum martyrum reliquiis in ecclesias intra civitates positas, in eisdem etiam aliorum fidelium corpora cœpta sint sepeliri ; quod eos doceret pietas, meritis sanctorum martyrum adjuvari animas defunctorum. Nam et sanctus Maximus ait [1] : « Ideo hoc a majoribus provisum est, ut sanctorum ossibus nostra corpora sociemus ; ut dum illos tartarus metuit, nos pœna non tangat ; dum illis Christus illuminat, nobis tenebrarum caligo diffugiat. Cum sanctis ergo martyribus quiescentes, evadimus inferni tenebras eorum propriis meritis, attamen consocii sanctitate. » Hæc Maximus. Eodem quoque consilio sanctus Ambrosius prope sanctos martyres voluit sepeliri. Sed hæc pluribus Augustinus [2] ; nos vero alia occasione inferius de his fusius quarto Annalium tomo dicturi sumus, quæ hic attigimus obiter. Sed quod ad res post Callisti obitum gestas pertinet ; in eodem libro de Romanis Pontificibus habetur, vacasse sedem post obitum Callisti diebus sex ; sicque vigesima prima die Octobris substituitur ei Urbanus Romanus, natus patre Pontiano.

[1] Max. serm. in natal. SS. Oct. Advent. et Solut. — [2] Aug. de Cura agend. pro mort.

Anno periodi Græco-Romanæ 5717. — Olymp. 250. an. 4. — Urb. cond. 977. — Jesu Christi 224, secundum Baronium 226. — Urbani papæ 3. — Alexandri imp. 3.

1. *Consules* — Ad num. 1. Coss. *Julianus II*, et *Crispinus*, ex card. Norisio in Epist. consulari, ubi inscriptionem refert, et varia Codicis Justinianei rescripta citat, in quibus *Julianus* cum nota numerali effertur. His adde Fastos Græcos Theonis, in quibus *Julianus* dicitur consul II, quia primorum imperii annorum consulatus honorificentiores erant, vel in propinquos imperatorum, vel in personas illustriores, ac jam ea dignitate exornatas, de more conferebantur.

2. *Callisti PP. obitus.* — *Callistus* papa anno ducentesimo vicesimo secundo ad Deum migravit. In Chronico enim Damasi legitur : « Callistus annos quinque, menses duos, dies decem. Fuit temporibus Macrini, et Heliogabali, a consulatu Antonini et Adventi, usque Antonino III et Alexandro. » Quæ totidem verbis Cuspinianus in Fastis habet. Pontificatum inierat Callistus die decima octava mensis Julii anni Christi ccxvii, Præsentis et Extricati consulatu notati. Quare sedit annos quinque, menses duos, dies decem, dieque sabbati ordinatus fuerat. Dies enim mortis assumitur a Papebrocio in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, ex Actis, in quibus dicitur, quod corpore sancti in puteum præcipitato, « post dies decem et septem veniens Asterius cum clericis noctu ad puteum, levavit corpus B. Callisti episcopi, et sepelivit in cœmeterio Calepodii via Aurelia, pridie idus Octobris. » Subdit Papebrocius, hanc causam esse ipsum tali die colendi, et inscribendi Hieronymiano Martyrologio his verbis : « Romæ via Aurelia in cœmeterio Calepodii, Callisti episcopi : sed propter hoc nos formidare non debere, ne aliorum etiam, quorum Acta non extant, dies notati in dicto Martyrologio, non sint vere mortuales. » At perperam. Si enim in Martyrologio Hieronymiano dies obitualis Callisti notaretur, non ad diem xiv Octobris, sed ad diem xxviii Septembris S. Callisti depositio memoraretur ; cum eo die martyrii gloria coronatus, et die xiv Octobris terræ mandatus fuerit. Ex hoc itaque aliisque locis passim referendis liquet.

in Martyrologio Hieronymiano non semper diem mortis notari, quod valde observandum. Nam Papebrocius dies in eo inscriptos de Pontificum Natalibus semper explicandos existimans *Zephyrini* mortem ad diem XX Decembris anni CCXVII distulit, et *Callistum* ab eo vicarium mense Julio illius anni renuntiatum scribere coactus est; qui tamen Callisti vicariatus suppositilius, et Zephyrini obitus ante finem Decembris anni CCXVII omnino consignandus. In Indiculo Depositionis Martyrum apud Bucherium, lib. de Doct. Temp., mense Octobri legitur : « Pridie idus, Callistus, in via Aurelia, milliario III. » Quare, cum die XIV mensis Octobris sepultum esse, certum. In antiquo kalendario a Frontone publicato legitur : « XIV die mensis Octobris nat. S. Callisti pontificis. » Eum tamen martyrio coronatum fuisse ex laudato Libello Bucheriano constat. Quare ex eo quod in aliquibus Martyrologiis sanctus aliquis dicitur episcopus, vel pontifex, eum martyrem non fuisse, inde deduci non potest. Post ejus obitum vacavit Sedes *dies quinque*, ut legitur in auctiori Chronico veterum Pontificum : sed incertum, an quinque dies illos a die emortuali Callisti, vel a die quo sepultus est, illius Chronici auctor auspicetur. Quidquid sit, Urbanus mense Octobri Callisto successit.

3. *Decretales Callisti.* — Decretales duæ Callisto attribuuntur, quæ a viris doctis inter suppositilias numerantur. Prior incipit cum verbis Gelasii, epist. 9 : « Fraternitatis amore constringimur, et Apostolico, etc. » habetque varia loca ex Prospero, Ambrosio, Leone I, Concilio Romano sub Symmacho, aliisque desumpta. Posterior data est ad omnes Galliarum episcopos, incipitque cum verbis Simplicii papæ, epist. I : « Plurimorum relatu comperimus, etc. »

URBANI ANNUS 1. — CHRISTI 227.

1. *Restitutus ab Alexandro status civilis.* — Christi annus ducentesimus vigesimus septimus in Fastis notatur consulibus Dextero atque Rufo : quo Alexander auspicatus annum quartum imperii, compluribus legibus promulgatis restituere conatus est optimum Reipublicæ statum, Elagabali moribus et institutis penitus depravatum atque corruptum. Et inter alia, illa quorum Lampridius [1] meminit, dicens : « Lenonum vectigal et meretricum et exoletorum in sacrum ærarium inferri vetuit, sed sumptibus publicis ad instaurationem theatri, circi, amphitheatri, et ærarii deputatis. Habuit in animo ut exoletos vetaret, quod postea Philippus fecit; sed veritus est, ne prohibens publicum dedecus, in privatas cupiditates converteret, cum homines illicita magis postulent, prohibitaque furore prosequantur. » Hæc ipse. Sed principum christianorum scopis everrenda Urbs et orbis pariter erat tot tantisque sordibus obscœnissimis; perfecit enim Constantinus, quod Philippus jam cœperat. Est de iis S. Hieronymi [2] sententia alias superius recitata, dicentis : « Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publicæ libidini expositi; donec sub Constantino imperatore Christi Evangelio coruscante, et infidelitas universarum Gentium et turpitudo deleta est. » Sed de his alias.

2. At cum multa alia ab Alexandro laude digna statuta fuerint, illud certe reprehensione non caruit, quod non tantum mathematicos et genethliacos, quos complures antea imperatores (ut auctor est Tacitus [1]) ex Urbe pepulerant, Romæ agere passus est, sed et eos jussit (quod testatur [2] Lampridius) publice profiteri atque docere. Hinc illud Origenes [3] : « Sunt autem Chaldæorum apothecæ, doctrinæ nativitatum. » Qui enim colebat inter cæteros (ut dictum est) Apollonium Tyanæum, his artibus addictum fuisse, facile possumus intelligere. Sed et de eo item Lampridius : « Aruspicinæ quoque peritissimus fuit, ὀρνεοσκόπος magnus, ut et Vascones et Hispanorum et Pannoniorum augures vicerit. » Sed de rebus atque institutis Alexandri hactenus : qui vero plura cupit, ethnicos historicos consulat.

[1] Lamprid. in Alexand. — [2] Hier. in Isa. cap. 2.

[1] Tacit. lib. XVII.— [2] Lamprid. in Alexand.— [3] Orig. in Jerem. hom. 7.

Anno periodi Græco-Romanæ 5718. — Olymp. 251. an. 1. — Urb. cond. 978. — Jesu Christi 225. secundum Baronium 227. — Urbani papæ 4. — Alexandri imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Fuscus II*, et *Dexter.* Priorem cum nota numerali efferendum esse, ostendit card. Norisius in Epist. consulari, tam ex duabus inscriptionibus Gruterianis, quam ex variis rescriptis Codicis Justinianei. Referunt quidem Onuphrius, ac Gruterus inscriptionem dicatam, *Dextro*, *M. Maecio Rufo cos.* Sed hic consul tantum suffectus fuit incerta anni parte, ut ibidem card. Norisius habet. In Fastis Theonis *Fuscus* cum numerali nota etiam profertur.

2. *Quinquennalia imperii Cæsarei Alexandri.* — Alexander imperii Cæsarei quinquennalia dedit, ut ex ejus decennalibus colligitur.

URBANI ANNUS 2. — CHRISTI 228.

1. *Martina et alii martyres.* — Anno sequenti, ducentesimo vigesimo octavo, Alexandro Augusto secundum et Marcello coss., ipsis kalendis Januariis, cum adhuc quartus imperii Alexandri annus duraret (nam mense Martio quintus cœptus est annus), S. Martina virgo Romæ passa est. Extant [1] ejus Acta apud nos, citata a nobis in Notationibus, quæ eam anno quarto Alexandri passam esse continent. Insuper passos esse tradunt decimo septimo kalendas Novembris decem et septem milites, carnificinæ sanctorum ministros, Martinæ opera ad Christum conversos. Quod autem huic datum est crimini, ejus precibus templum Apollinis corruisse : jam terræmotus, et alias quæ accidissent clades, a Gentilibus adscribi solitas Christianis, fusius dictum est superius. Constat his namque temporibus in Oriente quoque aliquot civitates terræmotu collapsas, quas Alexander [2] collata pecunia restituendas curavit. Cætera autem de S. Martinæ passione, ejus Acta declarant, in multis tamen emendanda.

2. Passus quoque reperitur temporibus Alexandri Julius miles in Mysia sub Maximo præside, de quo hæc antiquæ tabulæ ecclesiasticæ [3] in anniversaria die natalis ejus : « Dorostori in Mysia passio beati Julii, qui tempore Alexandri imperatoris, cum esset veteranus et emeritæ militiæ, comprehensus ab officialibus, Maximo præsidi offertur; quo præsente, cum idola execraretur, et Christi nomen sanctissime contiteretur, capitali sententia punitus est. » Hæc ibi. Martyrium subiit tunc quoque ibidem Hesychius, cujus dies natalis descriptus legitur decima quinta Julii in hæc verba : « Dorostori in Mysia sancti Hesychii, qui cum beato Julio comprehensus, sub Maximo præside coronatus est. » Cur autem prehenderetur, ejusmodi intercessit quæ sic alibi [1] exprimitur causa : « Cum autem Julius ad passionem duceretur, Hesychius quidam miles christianus, ei amicissimus, dum se ejus orationibus commendasset, eumque osculatus fuisset, a militibus tentus et ipse post dies viginti passus est. » Quod spectat ad Maximum præsidem, sub quo hi duo martyres passi sunt; fortasse hic ille Maximus Pupienus, qui in illis regionibus adversus Sarmatas pugnavit feliciter, ac postea factus est imperator, qui et consulatum gessit anno sequenti. At de reliquis martyribus sub Alexandro, nimirum de iis qui Romæ passi sunt, opportuniori loco inferius agemus. Nam aliis in locis haud facile est reperire martyres sub Alexandro : ut manifeste ex his appareat, non fuisse aliquo edicto persecutionem indictam, sed per eos quibus administratio Urbis credita erat, in Christianos odio inflammatos, exagitatos eos fuisse qui in Urbe erant vel prope. Quinam vero fuerint ii judices, dictum est superius.

[1] Apud Sur. tom. 1. — [2] Lamprid. in Alexand. — [3] Martyrol. Rom. 27 Maii.

[1] Catal. Sanct. lib. v. c. 56. et 119.

Anno periodi Græco-Romanæ 5719. — Olymp. 251. an. 2. — Urb. cond. 979. — Jesu Christi 226. secundum Baronium 228. — Urbani papæ 5. — Alexandri imp. 5.

1. *Consules.* — Ad. num. 1. Coss. *Alexander Aug. II,* et *C. Quintilius Marcellus.*

2. *Quinquennalia imperii Augustei Alexandri.* — Alexandri consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob nempe imperii ejus Augustei quinquennalia, quorum indicium thermæ Alexandrinæ hoc anno ædificatæ, ut ostendit Alexandri nummus, a Vaillantio v. c. tom. 2, fol. 134, recitatus, in cujus postica legitur : P. M. Tr. P. V. Cos. II. P. P. Cernuntur thermæ Alexandrinæ.

3. *Martyrium S. Martinæ Virginis.* — *Sancta Martina* virgo Romana patre consulari nata, anno quarto imperii Alexandri Severi, cum deos Gentilium colere recusasset, post varia supplicia in amphitheatro damnata fuit ad bestias, a quibus cum non læderetur, in ardentem rogum injecta, tandemque capite plexa fuit, ut legitur in ejus Vita a Bollando ad diem primum Januarii recitata. Ea quidem Vita, ut eam legentibus patet, serius scripta, sed inventio reliquiarum ejus, quæ anno MDCXXXIV Romæ contigit, variaque quæ de hac sancta martyre loquuntur Martyrologia, ei fidem adstruunt. Ejus corpus die XXV mensis Octobris repertum fuit in crypta, sive, ut vocant, confessione ecclesiæ ei olim dicatæ, cum Sanctorum Concordii, Epiphanii et sociorum corporibus, quorum omnium nomina inscripta erant in tabula marmorea. Eo venit Urbanus VIII, qui tunc Ecclesiæ Romanæ præerat die XXVIII mensis Novembris illius anni, cum aliquot cardinalibus, multisque utriusque ordinis proceribus. Colitur hodie sancta Martina officio ecclesiastico in Breviario Romano die XXX mensis Januarii.

4. *Persarum regni institutio.* — Translatum hoc anno Parthorum regnum ad Persas ; *Artaxerxes* enim Persa Parthos tribus prœliis superavit, et *Artabanum* eorum regem interfecit, ut docet Dio, lib. 80. Agathias, lib. 4, cap. 11, rei gestæ tempus his verbis designat : « Artaxerxes annis octo et triginta ad quingentos post magni Alexandri Macedonis principatum, quaternis post alterius Alexandri Mammæi Persarum suscepit imperium; » ideoque currenti Christi anno, quo quartus Alexandri mense Martio absolutus est, et kalendis octobris annus Alexandreus, seu Seleucidarum quingentesimus tricesimus octavus auspicatur. Quare Agathias menses anni quinti Alexandri jam inchoati negligit, et *Artaxerxem* post mensem Septembrem regnare cœpisse indicat. Ejus tamen verba Scaligerum, lib. 5 de Emendat. Temp., irretitum tenuere : ait enim duos in iis insignes esse errores; cum tamen ipsemet erret, dum existimat annos Seleucidarum Alexandreos ab initio monarchiæ Alexandri M. deduci : deinde quo annos DXXXVIII fluxisse putat ab initio Seleucidarum, ad quartum Alexandri Mammæi annum. Non enim animadverterat Scaliger, annos Seleucidarum plerumque etiam vocari annos a morte Alexandri, et Agathiam annum Alexandri quartum integrum numerare, mensesque quinti in summam non conferre. Hæc epocha, quod res Romanæ et Ecclesiasticæ Persicis in posterum non raro illigentur, valde observanda. Ex ea manifestum fit, errasse Eusebium in Chronico, qui primo Alexandri imperatoris anno Persas ab hoc imperatore victos tradit; cum tamen ante præsentem annum Persarum regnum institutum non fuerit.

URBANI ANNUS 3. — CHRISTI 229.

1. *Scriptores ecclesiastici hujus temporis.* — Qui sequitur Christi annus ducentesimus undetrigesimus, adscribitur Fastis consulatu Balbini et Maximi, annum agente sextum in imperio Alexandro : quo Eusebius in Chronico hos recenset scriptores ecclesiasticos, dicens : « Geminus presbyter Antiochenus, et Hippolytus et Beryllus episcopus Bostrenus Arabiæ; clari scriptores habentur. » Ut autem de singu-

lis agamus, primum de Gemino hæc sanctus Hieronymus [1] : « Geminus Antiochenæ Ecclesiæ presbyter pauca ingenii sui monumenta composuit, florens sub Alexandro principe, et episcopo urbis suæ Zebeno, eo maxime tempore, quo Heraclas Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex ordinatus est : » quæ autem ab eo scripta sunt, obscura remanserunt. Continebat horum omnium lucubrationes editas Hierosolymitana bibliotheca ab Alexandro collecta, de qua hæc Eusebius [2] : « Per idem tempus complures ecclesiastici viri eloquentiæ laude præstantes floruerunt; quorum epistolas, quas alter alteri scripserunt, adhuc reservatas reperire licet; quæ etiam ad nostram usque ætatem in Ælia, id est, Hierosolymorum bibliotheca, quæ est ab Alexandro tunc illic Ecclesiam administrante exædificata, custoditæ fuerunt. Ex qua bibliotheca ipsi, ad opus quod habemus præ manibus, multa collegimus. In quorum disertorum virorum numero est Beryllus episcopus Bostræ in Arabia, qui varios libellos ex optimis scriptoribus tanquam flosculos excerptos una cum epistolis et aliis operibus post se reliquit. »

2. *Berylli in hæresim lapsus.* — Quo modo autem hic in hæresim lapsus per Origenem revocatus sit, et de Synodo in Arabia contra eum collecta, hæc idem tradit Eusebius [3] : « Beryllus Bostrorum Arabiæ episcopus, qui paulo ante demonstratus est, quo ecclesiasticæ veritatis regulam perverteret, peregrinam quamdam et alienam a fide doctrinam in Ecclesiam introducere tentavit; ausus quidem temere asserere, Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum propria substantiæ circumscriptione non ante fuisse, quam in humanam carnem migraret; neque propriam habuisse ex se divinitatem, sed solam Patris in eo extitisse. Qua de re cum multi episcopi in disceptationem cum eo venissent, deque ejus errore graviter disseruissent; inter cæteros Origenes, a quibusdam rogatus, primum cum eo in familiarem sermonem et colloquium descendit, quasi periculum facturus quid animi haberet, quidve sententiæ. Ubi vero eum suam perversam opinionem constanter affirmare intellexit, utpote haud recte de Christo sentientem, confutavit; atque cum firmis rationibus persuadendo, tum certa demonstratione convincendo, eum ad vera de ea controversia sentiendum reduxit; atque adeo ad pristinam ac sanam de Christo et ejus divinitate opinionem, quam olim tenuisset, denuo restituit. Quædam monumenta a Beryllo scriptis prodita, cum decretis Synodi ejus causa convocatæ, ad nostram ætatem reservata sunt, quæ non modo Origenis disquisitiones cum eo habitas, et disputationes coram Ecclesia, quam regebat, celebratas, verum etiam quasque res id temporis gestas complectuntur. » Hæc Eusebius. Quonam modo vero Ecclesia, quæ in Arabia erat, novis hæreticis emergentibus, iterum turbata sit, et de altero conventu ibidem celebrato, cui etiam interfuit idem Origenes, suo loco dicemus.

[1] Hieronym. de Script. Eccles. in Gemino. — [2] Euseb. lib. VI. c. 2. — [3] Euseb. lib. VI. c. 26.

3. *Hippolyti episcopi Portuensis martyrium et scripta.* — Quod autem pertinet ad Hippolytum episcopum ab Eusebio post Beryllum in historia [1] recensitum, paulo inferius [2] numerat ipsius commentarios post canonem temporis, de quo superius anno primo Alexandri actum est; ait que : « Cætera ejus scripta, quæ ad nos venerunt, hæc sunt : In sex dies commentarii : In ea quæ sex dies sequuntur : Contra Marcionem liber; In Canticum canticorum explanatio : In partes aliquot Ezechielis expositio : De Paschate liber : Contra omnes hæreses liber. Extant præterea nonnulla alia ejus monumenta, quæ apud alios conservata invenias. » Hæc Eusebius. Addit his S. Hieronymus, commentarios in Isaiam, in Danielem, in Zachariam, in Psalmos, in Ecclesiasten, de Saul et Pythonissa, de Antichristo, de Resurrectione, et πρὸς ὁμιλιῶν de laude Domini Salvatoris : in qua, præsente Origene, se loqui in ecclesia significat. Hæc de Hippolyti lucubrationibus ipse, qui et hæc subdit [3] : « In hujus æmulationem Ambrosius, quem de Marcionis hæresi ad veram doctrinam conversum diximus, cohortatus est Origenem in Scripturas commentarios scribere, præbens ei septem et eo amplius notarios, eorumque expensas, et his librariorum parem numerum; quodque his majus est, incredibili studio ab eo quotidie opus exigens. Unde in quadam epistola Ἐργοδιώκτην eum Origenes vocat, nempe operis impulsorem. » Hucusque Hieronymus de scriptis ejus : quæ ab Eusebio Origenis illius æmuli studiosissimo dolose existimo prætermissa, cum de viro ejus temporis omnium clarissimo jejune admodum agat; adeo ut etiam cujus ille Ecclesiæ episcopus fuerit, obscurum reliquerit, in Origenis tantum laudes effusus. Quid vero de ejus episcopatu litteris a majoribus commendatum reperiatur, hic intexere operæ pretium existimamus.

4. Quod in primis pertinet ad Ecclesiam cui episcopus præfuit; Gelasius papa, rerum antiquarum inspector accuratissimus, in commentario, quem edidit de Duabus in Christo naturis adversus Eutychen, cum eum citat, metropolitanum Arabiæ nominat; eo enim titulo putamus inscriptum fuisse nomen ipsius in eo, quod citat, volumine. Discipulum porro fuisse Clementis Alexandrini, ejusque persuasione Romam se contulisse, alibi legimus. Nonnum vero fuisse cognominatum, Petrus Damiani scribens ad Nicolaum Romanum pontificem tradit; additque ab eo, cum ageret in Oriente, plusquam triginta millia ethnicorum ad Christi fidem fuisse perducta. Sed quod eidem tribuit Pelagiæ famosissimæ meretricis conversionem, conflasse eum cum alio Nonno, qui vixit temporibus Theodosii Junioris, cujus illud memorabile factum fuit, certissimum est. Ipsum autem Romam advenientem, digne (ut par erat) acceptum a Romano pontifice Callisto (nam ante ipsum nulla extat de eo memoria) et ab eo Portuensis Ecclesiæ episcopatu donatum apparet; eo

[1] Euseb. lib. VI. c. 14. — [2] Idem eod. lib. c. 16. — [3] Hieron. de Script. Eccl. in Hippol.

nimirum consilio, ne tantum episcopum, sede alia obligatum, in Arabiam redeundi cura prioris commissi sibi gregis impelleret : quem ut lateri semper inhærentem haberet, et in ambiguis consultorem, creavit episcopum Portuensem, sedem illi tribuens modicæ quidem curæ, sed amplissimæ dignitatis, cujus episcopus assistere soleret Romano Pontifici.

5. Certe quidem magnæ existimationis fuisse virum, statua illa, qua ejus memoria illustrata tunc fuit, locuples testis est, de qua superius actum. Cæterum absque aliqua ambiguitate eum fuisse episcopum Portuensem, cum tabulæ ecclesiasticæ, tum ejus ac sociorum martyrii Acta significant; eodemque titulo Nicephorus [1] eumdem nominat, et alii pæne innumeri recentiores. Passum autem non sub Claudio (ut depravati codices habent) sed sub Alexandro, eædem ecclesiasticæ tabulæ restitutæ declarant [2] : quod ex eo etiam evidentius redditur, quod Ulpiano Urbis præfecto martyrio est vita functus (ut habet codex scriptus) licet alicubi Ulpius pro Ulpiano legatur. Socii ejus ad Ostia Tiberina passi sunt, Quiriacus collega episcopus Ostiensis, Maximus presbyter, Archelaus diaconus, et alii, qui (ut superius dictum est) sub Ulpiano præfecto martyrium subiisse leguntur; eorum [3] die natali, qui mox post Hippolytum, nempe sequenti die, in Ecclesia peragi consuevit, et postridie sanctæ Aureæ virginis, quæ tamen ante Hippolytum passa est, cujus ipse corpus a mari projectum in littus sepultura donavit.

6. Porro cum ejus, tum etiam Hippolyti et sociorum plurium, eadem Acta, quæ S. Aureæ dicuntur, martyria continent; quorum omnium nomina, more majorum, in Martyrologium relata sunt, ac in primis Hippolyti, hoc elogio [4] : « In Portu Romano S. Hippolyti episcopi eruditione clarissimi, qui sub Alexandro imperatore ob præclaram fidei confessionem, manibus pedibusque ligatis, in altam foveam aquis plenam præcipitatus martyrii palmam accepit; cujus corpus a Christianis apud eumdem locum sepultum fuit. » Videas sanctissimum virum sub eodem persecutore, quo et Callistus pontifex passus est, et eodem quo illum interitu martyrium consummasse; nam et ille (ut dictum est) in puteum mersus fuit. Extat et invisitur memoria olim celebris puteus ille, seu profunda fovea aquis plena, in qua sanctus Hippolytus martyrii coronam accepit; modo autem frequentibus piratarum incursionibus diruta ejus Ecclesia apparet ignobilis.

7. De ejus vero sociis hæc paulo inferius eadem die : « Item in Portu Romano sanctorum martyrum Martialis, Saturnini, Epicteti, Mapritis, et Felicis, cum sociis eorum ; » prostridie item : « Ad Ostia Tiberina sanctorum martyrum Quiriaci episcopi, Maximi presbyteri, Archelai diaconi, et sociorum, qui sub Ulpiano præfecto tempore Alexandri passi sunt : » ac denique sequenti die : Apud Ostia Tiberina sanctæ Aureæ virginis et martyris, quæ saxo ad collum ligato, in mare demersa est; cujus corpus ad littus ejectum beatus Nonnus sepelivit. » Porro nonnus erat illi cognomentum, quod idem est quod monachus [1]. Hæc autem omnia locupletius scripta leguntur in dictis sanctæ Aureæ martyrii Actis, quæ mendis plena in multis essent restituenda.

8. Legimus et alia eisdem consentientia Hippolyti martyris Acta ex nuper citatis (ut videri potest) summatim collecta; quorum est exordium : « Beatus Hippolytus, qui et Nonnus, etc. » in quibus ejus in Urbem adventus ea asseritur causa, ut limina Apostolorum inviseret, et sanctorum cœmeteria curiose perquireret. Ad Ostia Tiberina convocatum fuisse Hippolytum, eadem Acta tradunt : aderat enim præses eodem loco proximo (nam medius tantum Tiberis amnis interluit) illicque sententiam mortis accepit. Unde et Prudentius [2] de eo agens :

> Sist tur insano rectori, Christicolas tunc
> Ostia vexanti per Tiberina viros.
> Illo namque die Roma secesserat, ipsos
> Peste suburbanos ut quateret populos. »

9. Sed quæ subdit, immanem ac sævam nimis persecutionem Romæ grassatam demonstrant; nisi quis putet ea adscribenda potius temporibus Decii et Valeriani, quibus alii duo, quos recenset in unum, Hippolyti passi sunt; habet enim hos versus :

> Non contentus humum celsæ intra mœnia Romæ
> Tingere justorum cædibus assiduis,
> Janiculum cum jam madidum, fora, rostra, suburram
> Cerneret eluvie sanguinis affluere :
> Protulerat rabiem Tyrrheni ad littoris oram,
> Quæque loca æquoreus proxima portus habet.

Hæc Prudentius; qui tamen errore lapsus tres in unum confundit Hippolytos, militem nempe passum sub Valeriano, episcopum sub Alexandro, et presbyterum Antiochenum, olim Novatianum, martyrem sub Decio imperatore : quod plenius ac evidentius in nostris Notationibus [3] demonstravimus. Porro Hippolytum martyrii titulo citari consuevisse ab ipso S. Hieronymo [4] et aliis, certum est.

10. Sed quod pertinet ad alia ejus scripta, citatur a Theodoreto [5] Hippolyti martyris epistola ad reginam quamdam (existimo fuisse Mammæam Alexandri matrem) itemque oratio de duobus latronibus; necnon in illa verba [6], « Dominus pascit me; » sermo item in Heleanam et Annam ; alius in principium Isaiæ; liber de Distributione talentorum; oratio in magnum Canticum; ejusdem interpretatio secundi psalmi; et oratio in psalmum vicesimum tertium. Citatur quoque a Gelasio [7] papa ejusdem auctoris commentarius, cujus inscriptio erat, Memoria hæresum. Auctor est S. Epiphanius [8], eumdem quoque scripsisse adversus Valentinianos. At maximo quidem

[1] Niceph. lib. v. c. 15. — [2] Martyrol. Rom. die 22 August. — [3] Idem die 23 August. — [4] Idem die 22 August.

[1] Not. in Rom. Martyrol. die 5 August. m. — [2] Pruden. Peristeph. in Hippolyt. hym. 2. — [3] Die 30 Jan. f. — [4] Hier. in Matt. Præf. — [5] Theodor dial. lib. III. — [6] Idem cod. dial. lib. I. — [7] Gelas. Pap. lib. de duab. nat. — [8] Epiphan. hæres. XXXI.

totius Catholicæ Ecclesiæ detrimento atque jactura tot tantaque orthodoxi scriptoris monumenta exciderunt, vixque unus ille de Antichristo, seu de Judicio libellus superfuit. At de Hippolyto hactenus; in quo utraque conveniunt, ut Orientalis et Occidentalis Ecclesiæ ingens decus merito dici possit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5720. — Olymp. 251. an. 3. — Urb. cond. 980. — Jesu Christi 227. secundum Baronium 229. — Urbani papæ 6. — Alexandri imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Nummius Albinus*, et *Maximus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari, non vero Balbinus et Maximus, ut Onuphrius et Baronius habent. Balbinus enim cum Caracalla IV consul II fuit, constatque ex Capitolino, cap. 7, de Vita ejusdem, Balbinum fuisse *iterum* consulem, non vero *tertium*. Porro priorem hujus anni consulem *Albinum* dictum fuisse, ex duabus inscriptionibus, variisque Codicis Justinianei rescriptis ostendit ibidem Norisius.

2. *Persici belli initium.* — Artaxerxes Persarum rex « irruit in Armeniam, ex qua pulsus ab incolis, Medisque nonnullis, et filiis Artabani, in fugam se conjecit, ut quidam putant. Nam alii se recessisse aiunt, ut majores copias compararet. Hic igitur nobis formidolosus fuit, quod maximis copiis, non modo Mesopotamiam invaderet, sed etiam Syriam : minareturque se recuperaturum omnia, quæ Persæ olim tenuissent usque ad mare Græcum, quæque ad se propter majores suos pertinerent, » inquit Dio, lib. 80, qui cum Historiam suam usque ad annum Christi CCXXIX exclusive perducat, liquet, *Artaxerxem* hoc, vel sequenti anno Romanos bello lacessivisse : certe ante annum Christi CCXXIX, alioquin de hujus belli initio Dio neutiquam loqui potuisset. Male itaque illud ad finem imperii Alexandri vulgaris opinio differt. Liquet secundo, Dionem de rebus in eo gestis parum edoctum fuisse; cum in ea narratione solo rumore et fama innitatur.

URBANI ANNUS 4. — CHRISTI 230.

1. *De ordinatione Origenis.* — Christi Redemptoris nostri anno ducentesimo trigesimo, Modesto et Probo coss., septimo anno Alexandri imperatoris, Philetus episcopus Antiochenus, cum sedisset annos duodecim, ex hac vita sublatus, successorque est ei subrogatus Zebennus, alias Zebinus. Hæc Eusebius in Chronico; idemque in Historia [1] de eodem agens, hoc tempore Origenem presbyterio initiatum, esse profectum in Græciam, affirmat, dicens : « Antiochenæ Ecclesiæ post Philetum ministerium capessit Zebinus. Quibus temporibus Origenes necessitate cujusdam negotii ecclesiastici obeundi flagitante, in Græciam per Palæstinam iter fecit, et Cæsareæ per manus impositionem episcoporum, qui in illis partibus rexerunt Ecclesiam, munus suscepit presbyterii. » Porro facessitum esse negotium ea de causa Origeni atque episcopis ordinatoribus a Demetrio episcopo Alexandrino, satis exploratum habetur; tunc enim Demetrius iis, qui Origenem ordinaverant, de perperam facta ab ipsis ordinatione querelam ingerens, quod de abscissione ejus fortasse paucis innotuisset, palam facere necesse putavit; quod quidem Eusebius narrat his verbis [1] :

2. « Non longo temporis spatio post idem cum Demetrius Origenem, prospere et feliciter rem gerentem, et magno splendore famæque celebritate prædicatum apud omnes animadverteret; ardore quodam æmulationis (ut est captus hominum) incensus, apud episcopos totius orbis eum, tanquam absurdissimi facinoris reum, per litteras notare tentabat. Et quoniam Theoctistus Cæsareæ episcopus, et Alexander Hierosolymorum, spectati in primis et præstantes præ cæteris Palæstinæ episcopis, amplissima dignitate et summo honoris gradu Origenem dignum arbitrati,

[1] Euseb. lib. VI. c. 17.

[1] Euseb. lib. VI. c. 7.

manus illi, ut presbyterio fungeretur, imposuerant : idcirco Demetrius, simulatque Origenes ad tam magnam gloriæ claritatem processerat, atque adeo apud omnes homines ubique gentium non obscurum virtutis et sapientiæ nomen decusque obtinuerat, cum nulla alia criminatio contra Origenem ipsi suppeteret, facti illius, quod ab ineunte ætate conscivisset, calumniam tanquam gravem ignominiæ notam ei objectavit : eosque simul, qui illum presbyterum creavissent, involvere conatus est. Ista quidem gesta sunt paulo post tempora quæ modo prosequimur. Origenes autem jam tum Alexandriæ illud docendi munus in omnes qui adventabant, nulla habita personarum ratione, die nocteque sedulo est executus; et partim divinis sacri eloquii studiis, partim illis qui ea de re ad ipsum dicendi gratia accedebant, attentissime omne otium suum impertiit. » Hucusque Eusebius ; qui et alias quoque causas simultatis, antequam presbyter factus esset, intercessisse inter Origenem et Demetrium episcopum Alexandriæ. Sed primum de eodem hæc narrat[1] :

3. « Eodem tempore ipsum scholæ Alexandrinæ operam navantem miles quidam adiit, et litteras, a præside Arabiæ tum Demetrio episcopo, qui ibidem rexit Ecclesiam, tum præfecto qui tum Ægypto præfuit, attulit, ut cum omni festinatione Origenem ad se ipsum mitterent, qui in sacris litteris ipsum audiret. Quapropter ab illis ad eum missus Origenes proficiscitur in Arabiam ; ac negotio, cur se eo contulisset, brevi ad exitum perducto, iterum Alexandriam revertitur. Non longo temporis intervallo interjecto, ubi intestinum et civile bellum non exiguum quidem ibi exardescebat, egressus est Alexandria ; et cum non satis tuto se in Ægypto commorari posse putaret, iter capit in Palæstinam, et Cæsareæ ludum aperit ; ubi, licet nondum presbyterii gradu potitus, ab episcopis qui ibi erant, non ad disputandum solum, sed ad Scripturas etiam aperiendas, magnopere in communi Ecclesiæ consessu rogatus est. Quod quidem poterit esse perspicuum ex iis quæ Alexander Hierosolymorum episcopus, et Theoctistus episcopus Cæsareæ ad Demetrium in Origenis defensione sic fere respondebant : Quod autem in litteris adjunxeris, nunquam antea auditum, neque jam usurpatum, ut laici præsentibus episcopis disputarent, Scripturasque exponerent ; in eo mihi nescio quo modo videris perspicue falsa dixisse. Nam ubi idonei et habiles reperiuntur, qui fratribus in verbo Dei adjumento sint, a sanctis episcopis rogantur, ut populum in verbo instituant, sicut Larandis Evelpis a Neone, Iconii Paulinus a Celso, et apud Synados Theodorus ab Attico, qui omnes beati et pii fratres erant. At verisimile est, quamvis nobis obscurum et minime cognitum sit, illud item in aliis locis fieri. » Hæc illi, sed post hæc Eusebius :

4. « Hic, quem dico, Origenes adhuc adolescens non modo ab episcopis, quibuscum familiaritatem contraxerat, sed a peregrinis, qui illum prope ignorabant, isto modo in magno honore habitus fuit. Quin ubi Demetrius et per litteras eum accersiverat, et per diaconos Ecclesiæ, ut mature Alexandriam rediret, hortatus erat ; ille eo reversus, consueta studia et exercitationes denuo obire cœpit. » Hæc ipse. Sed de causa ejus presbyterii agamus. Ad Demetrii excusationem, quem tantopere Eusebius carpit, quod suscepti ab Origene presbyterii invidentia affectus, ea de ipsius abscissione episcopis Ecclesiarum toto orbe vulgaverit, hæc adjicimus : Justiorem plane indignationis causam præcessisse hanc videri potuisse, quod illi Alexandrinæ Ecclesiæ hominem in primis, et sponte abscissum ordinare præsumpsissent. Nam quod a se ipso illud factum esset, et non ab alio invitus id passus, lex divina et ecclesiasticæ regulæ admodum resistebant, quo minus sacris ordinibus initiari potuisset : qua occasione necessitas tum incubuit, ut Demetrius Origenis abscissionem faceret episcopis manifestam. Porro qui Origenem defendebant, id non a se factum ferro, sed pharmaco, quo rebellem corporis partem penitus exsiccaret, aiebant affirmasse : at diversas de eo sententias fuisse, Epiphanius[1] tradit. Erat autem facinus illud non divina tantum lege, sed etiam humano jure vetitum ; quamobrem (ut alias dictum est) Alexandriæ itidem Justinus[2] martyr accidisse refert, ut adolescens quidam christianus, quo careret omni carnis irrationali motu, obtulerit libellum Felici præfecto Augustali, ut medico, id facere detrectanti timore pœnæ, licentiam impertiret.

5. Sic igitur Origenes exsectus, tantum abest ut sacerdotio initiari debuisset, ut ne laica quidem communione dignus habendus foret ; nam sanctus Athanasius[3] hæc de Leontio, olim presbytero, postea episcopo Antiocheno Arianæ factionis : « Inter eos Leontius ille castratus, quem nec sub laici quidem specie ad communionem admitti oportuit, eo quod se ipsum abscidit, ut libere cum Eustolio dormiret, revera quidem muliere, quam ille virginem prædicaret : » de quo Socrates[4] habet, ipsum ea de causa privatum fuisse presbyterio, cum ait : « Is cum presbyter esset, dignitate privatus est, quia cum muliere Eustolio nomine degens, et turpem suspicionem celare volens, genitalia sibimet noscitur excidisse : » quo ille permotus, jam inter Arianos profiteri cœpit. Vides plane ex iis sacrorum virorum cælibatum etiam in Orientali Ecclesia ; nam si licuisset illi uxorem ducere, haud eo dementiæ pervenisset, ut se ipsum castraret. Vigebant tum antiquæ ecclesiasticæ regulæ in hunc modum scriptæ[5] : « Qui sibi ipsi virilia amputaverit, clericus non efficitor : sui enim ipsius homicida est, et inimicus creationi Dei. » Rursum : « Si quis, cum clericus esset, virilia sibi ipsi amputaverit, deponitor ; homicida enim sui ipsius est. » Sed et lege Moysi[6] cautum erat, ne intraret eunuchus in Ecclesiam Dei. Porro error semel male præsumptus transiit in hære-

[1] Euseb. lib. VI. c. 13.

[1] Epiph. hæres. LXIV. — [2] Justin. orat. ad Ant. Pium. — [3] Athan. epis. ad solit. — [4] Socrat. lib. II. c. 11. — [5] Can. Apost. 21. 22. — [6] Deut. XXIII.

sim. Prodiit enim postea secta [1], Eunuchorum dicta; qui omnes quos reciperent, ut semetipsos castrarent, adigerent : quod si facere detrectassent, ipsi eos alligatos vinculis exsecabant; ad litteram implendum putantes, quod dixisset Dominus : « Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum. » Quo nomine dum Eusebius (ut dictum est) Origenem excusat, plane eum ejusmodi sectæ auctorem constituit, putantibus nimirum illis, sic esse Evangelium intelligendum, ut Origenes facto ipso fuerat interpretatus. Sed fortasse ejusdem quoque Origenis exemplo duo [2] illi monachi postea itidem in Ægypto se in eumdem modum absciderunt; qui a Theophilo episcopo Alexandrino fuerunt communione privati, et a nemine orthodoxorum antistitum pervagantes orbem recepti, ejecti ab omnibus, sed ab Epiphanio tandem admoniti fuerunt atque correcti.

6. At hæc a nobis ad excusationem Demetrii dicta satis. Cæterum nec ob id tamen in eam sententiam descendimus, ut damnemus S. Alexandrum Hierosolymorum episcopum, qui Origenem presbyterio consecravit; nam (ut testatur S. Hieronymus [3]) idem Alexander se excusans pro Origene contra Demetrium scripsit, se juxta testimonium ipsius Demetrii illum presbyterum ordinasse. Puto enim Demetrium dedisse Origeni litteras commendatitias ad Alexandrum, ut fieri solet; quarum auctoritate satis visum eidem fuerit Alexandro, Origenem esse probatum. Verum Eusebius, dum agit de Origene, encomiasten se potius quam historicum præbet, in ipsius laudes nimium se effundens : quod tum ex iis, tum aliis pluribus quæ dicentur, perspicue inspicere licet. Sed idem prosequitur Eusebius [4] : « Qui vero, inquit, fuerint deinceps de illo tumultus et discordiæ concitatæ, quæ de iisdem ita commotis episcopis, qui Ecclesiis præfuerunt, decreta; denique quæ incommoda, cum in verbi Dei explicatione summa cum laude floreret, pertulerit, quanquam separatum opus ad plenam eorum explicationem postulare videntur, tamen in secundo Apologiæ libro, quam pro ejus defensione edidimus, aliqua ex parte, quatenus tenuitas ingenii nostri patiebatur, de iisdem disseruimus. » Hucusque Eusebius; cujus tamen Apologia pro Origene sex libris distincta non extat; sed ipsa credita est Eusebii pro Origene scripta Apologia, quæ fertur nomine Pamphili martyris, non tamen sex libris comprehensa; quam in latinum conversam Ruffinus edidit; est ejus exordium : « Nihil mirum, fratres mei, etc. »

[1] Epiph. hæres. LVIII. — [2] Vit. SS. Patrum dist. 2. c. 172. — [3] Hieron. de Scrip. Eccl. in Alex. — [4] Euseb. lib. VI. c. 12.

7. Erat hoc anno Origenes natus quadraginta tres annos; quippe qui cum orbatus est patre, anno decimo Severi, annum ageret (ut dictum est ex Eusebio) decimum septimum. Causam autem Origenis profectionis in Græciam licet Eusebius minime explicet; nos eam existimamus inde obortam, quod Sexta editio hoc ipso anno, nempe (ut auctor est Epiphanius [1]) medio tempore imperii Alexandri, Nicopoli apud Actium in doliis occultata reperta sit; eumque idcirco ejusmodi instituisse profectionem, ut, qui magna adhibita diligentia quinque jam versiones indefesso studio conquisisset, sextam nactus, quinque illis adjungeret, ac volumine uno omnes per distinctas columnas simul jungens, laboriosissimum opus Hexapla concinnaret et Octopla; de quibus dicturi sumus fusius anno sequenti. At de Sexta editione hoc anno inventa, quo cuncta dilucidiora fiant, Epiphanii verba reddamus, ait ergo : « Post hunc regnavit Alexander filius Mammææ annos tredecim. In medio horum temporum inventa est Sexta editio in Nicopoli ad Orientem sita. » Porro hanc esse Nicopolim apud Actium littus, testatur Eusebius [2]; nominat eamdem Athanasius in Synopsi Nicopolim septentrionalem; ipsum enim Alexandriæ situm septentrionem versus spectasse Nicopolim, satis evidenter apparet.

[1] Epiph. l. de mens. — [2] Euseb. lib. VI. c. 12.

Anno periodi Græco-Romanæ 5721. — Olymp. 251. an. 4. — Urb. cond. 981. — Jesu Christi 228. secundum Baronium 230. — Urbani papæ 7. — Alexandri imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Ti. Manilius Modestus*, et *Sergius Calpurnius Probus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari.

2. *Antiochenorum episcoporum successio.* — Zebennus episcopus Antiochenus anno tantum sequenti pontificatum iniit. Eusebius enim in Chronico secundum editionem Pontacenam ejus initium illigat cum anno Abrahami 2245, qui kalendis Octobris currentis Christi anni inchoatur. Cum vero Philetus Zebenni decessor anno sequenti adhuc in vivis fuerit, non dubium, quin Eusebius de posteriori anni Abrahamitici parte intelligendus sit. Marianus Scotus in Chronico initium Zebenni cum tertio Alexandri consulatu anno sequenti gesto conjungit, quod ab Eusebio in Chronico accepit, et editionem Scaligeri per Alexandri tempora corruptam ostendit, quod Scaliger annum primum hujus imperatoris, anno uno tardius consignarit. Cum vero Origenes, sedente Zebenno, presbyter ordinatus

fuerit, ejus ordinatio in sequentem annum differenda.

3. *Persici belli initium non bene assignatum.* —Card. Norisius in dissert. de numismate Diocletiani et Maximiani, cap. 6, scripsit, Alexandrum imperatorem « anno Trib. Pot. VIII, Romæ et in Campania commoratum, » neque « eo anno in Oriente cum Persis » pugnasse. Tribunitia pot. VIII anno CCXXIX, mense Martio ab Alexandro suscepta, et ad mensem Martium anni CCXXX continuata. Quare autumavit card. eruditissimus, bellum Persicum post diem sextum Martii anni ducentesimi tricesimi inchoatum, aut saltem ante illum diem Alexandrum in Orientem profectum non esse. Ego vero in secunda parte Dissertationis Hypaticæ, cap. 9, ostendi bellum Persicum currenti anno inchoatum, deceptosque passim recentiores chronologos, qui illud in annum XIII Alexandri imp. differunt; ac denique consulatum tertium ejusdem imperatoris secundum quintam consulatuum Cæsareorum regulam susceptum fuisse, ob triumphum nempe Persicum ab Alexandro ductum. Card. Norisius in Epist. consulari priorem opinionem suam rursus propugnat, aitque, existimare censores quosdam, tertium illum Alexandri consulatum regulas a me statutas falsas ostendere. Quod mirum mihi nequaquam accidit; cum opiniones, quæ una cum sæculis ætatibusque hominum inveterarunt, ex animis facile non evellantur. Cæterum bellum Persicum currenti anno, ac insequenti gestum, et Alexandri in Orientem profectionem anno CCXXIX consignandam, apud me certum : consulatus tamen tertius Alexandri ob decennalia imperii ejus Cæsarei susceptus, ut infra manifestissime ostendo, ideoque et juxta regulas a me positas, licet tunc eum ad propriam regulam non reduxerim, quod tamen nullo historiæ detrimento a me factum.

4. *Herodiani textus emendatus.* — Unus Herodianus, lib. 6, cap. 2, hujus expeditionis annum notaverat, sed librariorum errore numeri corrupti : ἐτῶν μὲν οὖν τρισκαίδεκα οὕτως, ὅσον ἐπ' αὐτῷ, τὴν βασιλείαν ἀμέμπτως διῴκησε, τῷ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει αἰφνιδίως ἐκομίσθη γράμματα τῶν κατὰ Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν ἡγεμόνων, etc. id est, secundum versionem Angeli Politiani : « Igitur cum ad hunc modum tredecim annos (quod quidem ad se attineret) sine querela cujusquam imperium gubernasset, ecce tibi haud opinato litteræ e Syria Mesopotamiaque redditæ a ducibus, in quibus scriptum esset, Artaxarem Persarum regem excurrere per Mesopotamiam, Syriæque minitari, etc. » Cum tamen sic vertere Politianus debuisset : « Ecce tibi anno decimo quarto haud opinato litteræ e Syria Mesopotamiaque redditæ a ducibus. » Sec cum duobus aliis in locis Herodianus testetur, Alexandrum *annos quatuordecim* (Julianos utique, ac utrinque incompletos) imperasse, et post bellum Persicum, Germanicum suscepisse, hæc verba, τῷ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει, id est, *anno decimo quarto*, addititia esse Politianus existimavit, ideoque et ea in versione sua prætermisit. Verum non tantum hæc verba, aut addita, aut corrupta; sed etiam priora, quæ annum decimum tertium denotant. Certum enim, Herodianum historicum accuratissimum, et qui, ut Photius in sua Bibliotheca ait, « omnibus historiæ virtutibus paucis cedit, » annos tantum quatuordecim, Julianos, utrinque incompletos, ut illum numerare solere infra demonstrabo, Alexandro attribuere; præsertim cum hac de re inter naliquos omnes conveniat. Quomodo itaque bellum Persicum anno XIII, aut XIV, Alexandri inchoatum fuisse scribere potuit, cum infra, cap. 6, dicat Barbaros *triennio aut quadriennio* post illud bellum quievisse, ac postea Alexandrum relicto Oriente in Germanos movisse? Quo posito, non annos XIV, sed annos XVIII, Alexander imperasset. Non dubium igitur, quin locus corruptus sit, et pro τρισκαίδεκα, id est, *tredecim*, legendum sit, ἑπτὰ, id est, *septem*, alioquin Herodianus sibimetipsi contradiceret. Hujus loci depravationem cum viri doctissimi non animadvertissent, bellum Persicum in annum XII aut XIII Alexandri passim distulere, contra expressa Herodiani, quem tamen se sequi profitentur, verba.

5. *Bellum Persicum inchoatum.* — Dio, lib. 80, ait, se Historiam suam usque ad suum secundum consulatum anno sequenti gestum perduxisse, fidemque facit. bellum Persicum jam inchoatum fuisse, cum scribere desiit, et in narrandis hujus belli initiis, eadem fere, quæ Herodianus, scribit, tam loco laudato, quam in Excerptis a Valesio publicatis. Certum itaque indubitatumque, Romanos inter et Persas currenti anno bellum jam exortum, et inter eosdem aliqua prœlia habita; cum ultra præsentem annum Dionis Historia non procedat. Porro bellum illud, ut ex Herodiano et Zonara liquet, non intermissum, et postea resumptum, sed semel cœptum, continuatum fuit. Quamobrem cum Dio testetur, Persas jam hoc vel præcedenti anno in Romanos hostiliter incursiones fecisse, communis opinio, quæ bellum illud in annum XII aut XIII Alexandri differt, nullam verisimilitudinem præ se fert. Profecto Artaxerxes Persarum rex, qui jam ab anno CCXXVI regnabat, bellicosior erat, quam ut per tot annos a bello Romanis inferendo sese contineret, præsertim cum sibi vindicaret omnia, *quæ Persæ olim tenuissent*, ut inquit Dio laudatus, et confirmat Herodianus, lib. 6, cap. 2. Ipsemet card. Norisius loco citato refert Alexandri nummum in aversa parte signatum quadrigis triumphalibus, cum Victoria stantem in curru imperatorem coronante, et cum epigraphe : P. M. TR. P. VII. COS. II. P. P. S. C. ut plane constet, Alexandrum anno currenti, quo tribunitiam potestatem septimam iniit, victoriam alicubi contra hostes consecutum fuisse, unde quadrigæ triumphales S. C. decretæ sunt, inquit Norisius. Sed ubi ea victoria reportata, nisi in Oriente?

6. *Persicum bellum ante alia ab Alexandro susceptum.* — Lampridius enim in Alexandro, cap. 25, ait : « Expeditiones bellicas habuit, de quibus ordine suo disseram. » Tum bellum et triumphum Persicum fuse describit, et cap. 58, ait : « Actæ sunt res feliciter et in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, et in Illyrico per Varium Macrinum affinem ejus, et in

Armenia per Junium Palmatum : atque ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ, quibus in senatu et apud populum lectis, omnibus nominibus est adornatus. » Quare cum Lampridius bella ab Alexandro gesta ordine edisserat, primumque Persicum fuisse dicat, non videtur dubitandi locus, quin nummus præcedenti numero recitatus ad aliquam victoriam in Oriente reportatam referendus sit : præsertim cum etiam Dio nullius belli præterquam Persici mentionem faciat, et Herodianus loco nuper citato tradat, Alexandrum usque ad bellum Persicum in pace vixisse. Herodianus, lib. 6, cap. 2 et 3, narrat quæ ante Alexandri in Orientem profectionem ibi gesta sunt, aitque imperatorem legatos cum litteris misisse, qui spem Persarum regis conatusque inhiberent, et in Italia provinciisque reliquis delectus haberent, qui tantæ Barbarorum multitudini pares forent. Huc etiam referenda quæ de bello Persico Dio lib. 80 habet.

7. *Origenes adversus hæreticos pugnat.* — Ad num. 7. Profectio Origenis in Græciam, ob Sextam Scripturæ editionem hoc tempore inventam, minime contigit, ut existimavit Baronius. Scribunt enim Hieronymus lib. de Script. Ecclesiast. cap. 65, et Rufinus in expositione, cap. 23 libri sexti Eusebii, Achaiæ Ecclesias plurimis tunc hæresibus fuisse vexatas, quibus expugnandis idoneum præ cæteris visum Origenem; eam illi causam in Græciam proficiscendi fuisse, ut eruditissimo Huetio lib. I Origenianorum, cap. 2, numero X observatum.

URBANI ANNUS 5. — CHRISTI 231.

1. *Origenis opera quæ inscribuntur Hexapla, Tetrapla, Octopla, quorum occasione fusius disputatur de versionibus septuaginta interpretum et S. Hieronymi, tum de utriusque auctoritate.* — Sequenti anno Redemptoris nostri ducentesimo tricesimo primo, Alexander tertium una cum Dione consulatum accepit. Meminit ipse Dio[1] hujus sui ipsius consulatus.

Hoc autem anno Origenes, inventa (ut dictum est) superiori anno sexta editione, se parat ad Hexapla conscribenda; sed immensæ molis opus absolvere ei non licuit, nisi in secessu Tyrio de quo hæc Epiphanius : « Venit delatus in Cæsaream Stratonis, et conversatus Hierosolymis modico tempore, deinde progressus in Tyrum, ad annos viginti octo (veluti fama refert) et vitam exercuit, et Scripturas interpretatus est; quando etiam Hexapla, et duas Hebraicorum columnas ex adverso inter se conferendas composuit, Hexapla nominans libros, veluti supra a me diffusius dictum est. » Sed hæc de Tyrio secessu ad alia tempora sunt referenda, nempe post annum sequentem : nam constat Eusebio[2] auctore, Origenem Alexandriam cum iterum rediisset, non inde recessisse, nisi anno decimo Alexandri imperatoris.

2. Sed quid post hæc Epiphanius? « Cum vero, inquit, invenisset Quintæ et Sextæ editionis libros eo quem diximus modo, et nesciret quinam essent interpretes eorum, quo tempore inventi erant; unam ex his editionem consequenter ad priores quatuor adjecit, et Quintam appellavit, inscriptione facta per quintam litteram, quinarii numeri significatricem, atque sic nomen ejus declaravit. Eodem modo senarii numeri notam inscribens ei editioni quæ postea inventa est, Sextæ interpretationis nomen indicavit. Sed et artificiose hoc pergit, id quod aliqui ex studiosis ignorant, cum incidunt in Hexapla aut Octopla. Quatuor enim sunt græca, quando Aquilæ, Symmachi, et Septuaginta duorum, et Theodotionis conjunctæ fuerint : ubi autem quatuor hæ columnæ duabus hebraicis adjectæ fuerint, Hexapla appellantur. Si vero Quinta et Sexta interpretatio conjunctæ fuerint ad illas, consequenter Octopla vocantur. » Hæc de nominibus Hexaplorum et Octoplorum Epiphanius.

3. Quo autem ordine eædem editiones locatæ essent in codice, idem Epiphanius[1] his verbis declarat : « Quidam igitur, cum in hos libros incidunt, et inveniunt (velut dixi) duos hebraicos textus primum positos, post hos vero Aquilæ interpretationem locatam, deinde Symmachi, postea Septuaginta duorum, post quam Theodotionis locata est, et consequenter Quinta, et Sexta : putant primos interpretes esse Aquilam et Symmachum ante Septuaginta duos juxta ordinem locationis; quod non est. Sed Origenes sciens Septuaginta duorum exactam esse atque sinceram, ipsam in medio locavit, quo hinc atque hinc positas interpretationes redargueret. Hoc autem solum Origenes utiliter fecit. » Hucusque Epiphanius. Ex quo etiam ratio reseratur, cur tam Græci, quam Latini, seriem recensendo interpretum divinæ Scripturæ, tertio loco, et ante Theodotionis versionem, collocent quæ est Symmachi, eamque tertiam, hanc

[1] Dio in Alex. — [2] Euseb. lib. VI. c. 20.

[1] Epiph. l. de mensur

vero quartam nominent; cum habita temporis ratione, Symmachi quarta, tertia vero Theodotionis dicenda esset. Sed hoc factum esse apparet (quod et alias diximus) non habita temporis ratione, sed tantum Origenis locationis.

4. Commendatur (ut diximus) a S. Epiphanio, alias licet Origeni infensissimo, ejusmodi ab eo navata egregie opera, quod vehementer utilis esset elucubratio, non solum cum illud ait: « Hoc solum Origenes utiliter fecit; » sed et cum superius eodem commentario hæc dixisset: « Eodem modo etiam Origenes recte fecit, et de obelo indicavit; utinam autem et alia sic bene fecisset. » Et paulo inferius: « Sex columnas interpretum alternatim collocans, magnam utilitatem cognitionis exhibuit. Utinam autem in operum suorum scriptis non excidisset, etc. » At hæc non modo Epiphanius laudavit, sed etiam S. Hieronymus; qui licet in eumdem eodem fuerit stomacho, tamen cum de Origenis Hexaplis agit, ea vehementer commendans[1]: « Hæc immortale illud ingenium suo nobis labore donavit, ut non magnopere pertimescamus supercilium Judæorum, solutis labiis, et obtorta lingua, et stridente saliva, et rasa fauce gaudentium. » Hæc et alia in laudem Origenis hæc conantis.

5. At miramur interdum vehementer, dictum ab aliquo[2], S. Hieronymum questum de Origene, quod eo tempore non tam correxerit, quam corruperit Septuaginta duorum translationem. Nam etsi ei Origenes Theodotionem aliquibus in locis addiderit; obelo et asterisco sane distinxit; quod si quæ illa plus haberet, signis illis discriminavit. Verum nequaquam hæc potest dici corruptio, sed diligens facta collatio, atque in omnibus perutilis animadversio, de qua idem Hieronymus his verbis[3]: « Origenis me studium provocavit, qui editioni antiquæ translationem Theodotionis miscuit, asterisco et obelo opus omne distinguens, dum aut illucescere facit quæ minus antea fuerat, aut superflua quæque jugulat et confodit. » Eadem alibi adversus Ruffinum agens: « Omnia, inquit, veteris instrumenti volumina Origenes obelis asteriscisque distinxit, quos vel additos, vel de Theodotione sumptos translationi antiquæ inseruit, probans defuisse quod additum est. » Et ad Augustinum[4]: « Quod autem in aliis quæris epistolis, cur prior mea in libris canonicis interpretatio asteriscos habeat, et virgulas prænotatas, et postea aliam translationem absque his signis ediderim; pace tua dixerim, videris mihi non intelligere quæ quæsisti. Illa enim interpretatio Septuaginta interpretum est; et ubicumque virgulæ, id est, obeli sunt, significatur quod Septuaginta plus dixerint, quam habetur in hebræo; ubi autem asterisci, id est stellæ prælucentes, ex Theodotionis editione ab Origene additum est, et ibi græca transtulimus, etc. »

6. Hæc tamen ipse tribuit interdum audaciæ, scribens ad Chromatium[5], quod Origenes Theodotionem profanum auctorem admiscuerit translationi Septuaginta; sed quod (ut supra narratum est) et ipse in hoc secutus est Origenis exemplum; quonam modo in eo genere Hieronymus ipse potuit reprehendisse Origenem quem susciperet imitandum? Nam eamdem prorsus ipse iniens rationem, immiscuit suam translationem editioni Septuaginta, sed egregie distinctam, obelis appositis et asteriscis: quod ipse in Apologia adversus Ruffinum sæpe testatur, et inter alia cum ait: « Salomonis autem libros, quos olim, juxta Septuaginta, additis obelis et asteriscis, in latinum verteram ex hebraico transferens, et dedicans sanctis episcopis Chromatio et Eliodoro, hæc in præfatiunculæ meæ fine subjeci: Si cui Septuaginta interpretum magis editio placet, habet eam a nobis olim emendatam; neque enim sic nova cudimus, ut vetera destruamus. »

7. Sed magis magisque hæc in Origenem purgatur illata calumnia, si, quodnam fuerit animi ipsius consilium, et quam sollicite cuperet esse consultum Septuaginta antiquæ versioni, ex ipsius epistola ad Africanum de Susannæ historia scripta cognoscamus; ait enim: « Vide ergo ne imprudentes et inscientes abrogemus exemplaria quæ habentur passim in Ecclesiis, et legem statuamus fraternitati, ut deponant quidem sacros, qui apud eos feruntur, libros; assententur autem Hebræis, qui et persuadeant, ut nos puris impertiant, et qui nihil habeant figmenti. An non providentia Dei in sanctis Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis ædificationem? non curam gessit eorum, qui empti sunt pretio, pro quibus Christus mortuus est? Ad hæc autem considera, an non sit bonum meminisse ejus, quod scriptum est[1]: Non transpones terminos æternos, quos statuerunt patres tui. Hæc autem dico, non quod verear ac dubitem scrutari, quæ sunt apud Judæos, Scripturas, et omnes nostras cum illorum scripturis conferre, et videre quænam sint ejus differentiæ. Si non est quidem certe grave et arrogans dicere, hoc gnaviter et pro viribus fecimus, ut mentem nostram exerceremus in omnibus editionibus, et earum differentiis, cum eo quod longe magis exercebamus interpretationem Septuaginta, ne videremur aliquid falsi et adulterini inducere in Ecclesias quæ sunt sub cælo, et daremus prætextum iis qui quærunt occasionem, et volunt eos qui sunt in medio calumniari, et eis qui sunt in communi criminari. Exercemus autem, ut non ignoremus etiam eas quæ sunt apud illos; ut cum Judæis disserentes, eis non adducamus quæ sunt posita in eorum exemplaribus, et ut cum eis utamur iis quæ apud illos habentur, et non sunt in nostris libris. Nam cum sit ejusmodi noster apparatus in quæstionibus adversus ipsos; non despicient, neque (ut mos est eorum) irridebunt eos qui credunt ex Gentibus, tanquam qui ignorent vera, quæ apud eos scripta sunt. » Hucusque Origenes, instituti sui afferens rationem, ac plane demonstrans, quam de sacris litteris, eo suscepto labore, sit in omnibus

[1] Hieron. in ep. ad Tit. c. 3. — [2] Galesin. de Sept. interpret. — [3] Hier. præf. in Pentateuc. epist. CIV. — [4] Idem epist. LXXXIX. — [5] Idem epist. CVII.

[1] Deut. I.

optime meritus, ac laude dignus, qui [1] et alibi his consentanea habet multa.

8. Cæterum tantum abest, ut ea circa Septuaginta interpretum editionem adhibita industria ab Origene, habita sit corruptela vel depravatio, ut eam omnes propemodum Ecclesiæ in communiorem usum receperint; usque adeo ut, S. Hieronymo [2] auctore, probetur, eam habitam esse Vulgatam; nam ad sanctum Augustinum [3] scribens, de eadem hæc ait: « Vis amator esse verus Septuaginta interpretum? Non legas ea quæ sub asteriscis sunt, imo rade de voluminibus, ut veterum fautorem te probes. Quod si feceris, omnes Ecclesiarum bibliothecas damnare cogeris. Vix enim unus aut alter liber invenitur, qui ista non habeat. » Ex his videas quantum a veritatis scopo aberrarit, qui [4] Origenem non correxisse, sed corrupisse dixit Septuaginta interpretum editionem. At de Hexaplis Origenis jam satis; cujus institutionis ex ejus item scriptis Eusebius [5] meminit et alii recentiores complures.

9. Sed ut summatim perstringamus cunctas Origenis ea in re lucubrationes exhibitas; cum nondum duæ posteriores editiones essent inventæ, Quinta et Sexta; Tetrapla (sic enim cum ecclesiasticis antiquis tractatoribus dicere malumus, quam Tetraplum) in primis collegit, ac sic in codicibus græce scripsit, nempe in paginis singulis quatuor columnas, hoc ordine, ut prima esset editio Septuaginta interpretum, secunda translatio Aquilæ, tertia Symmachi, quarta vero et ultima Theodotionis. Hexapla vero elaborata ab eo sunt volumina illa, in quorum singulis paginis sex columnæ essent distinctæ, quarum prima contineret textum hebraicum hebraice scriptum, secunda eumdem textum hebraicum, sed græco charactere exaratum, tertia Aquilæ versionem, quarta Symmachi, quinta Septuaginta editionem, sexta vero Theodotionis translationem. Quæ autem dicta sunt Octopla, præter hæc quæ sunt in Hexaplis posita, haberent adjunctas Quintam et Sextam editiones, ab Hebræis, sed piis (ut putat Hieronymus) hominibus, elaboratas. At de Origenis in his tot insumptis strenueque exantlatis laboribus satis.

10. Quoniam vero de principe omnium Septuaginta translatione mentio facta est, nec quicquam de ejus origine hactenus dictum (licet tam nota sit et omnibus pervulgata historia, ut hac ex parte eam recensere superfluum videatur) tamen cum nonnullis perplexa nodis et obvoluta sit difficultatibus, hic de ea agere operæ pretium duximus. Sed de his acturis, illud in primis occurrit (quod superius attigimus) omnium propemodum esse sententiam, ante Septuaginta editionem, aliam incerto auctore pervulgatam fuisse græcam translationem ante tempora Alexandri Magni; ex qua tum Plato, tum complures alii philosophi nonnulla accepisse noscantur. Ex quo enim barbarus homo (quod habet Plato in Timæo) in Solonem ac cæteros Græcos illud exprobrans dixit: « O Solon, Solon, vos Græci semper estis pueri; senex autem nullus græcus est; disciplinam autem nullam habetis canam; » (barbarus autem iste, qui hæc dixit, putatur fuisse Judæus) Hebræorum res cognoscendi complurium est desiderium inflammatum.

11. Hæc autem cum ex Clemente Alexandrino [1], tum Eusebio [2] et aliis pluribus constent auctoribus, qui summo studio ea quæ philosophi ex Hebræorum scripturis essent mutuati, collegerint: verius tamen existimo, potius usu quodam innotuisse Gentilibus divinam Scripturam, quam omnium voluminum factam fuisse aliquam interpretationem; id suadente Philone [3], dum ait: « Lex antiquitus scripta fuit lingua chaldaica, mansitque longo tempore in ea, quamdiu legis ipsius pulchritudo non est intellecta ab externis hominibus. Postquam autem ex quotidiano ejus usu etiam ad alienos sensus quidam permanavit, simul gloriosa quoque fama ubique terrarum increbuit (nam honestis rebus ad tempus obesse potest invidia, illæ autem se proferunt tandem suapte felicitate ingenii) extiterunt qui indigne ferrent, has leges parti tantum humani generis innotuisse, Græcas gentes nullum earum gustum cepisse: dederuntque operam, ut verterentur per idoneos interpretes. Id opus, quia magnum erat, et reipublicæ utilissimum, non privatis hominibus obvenit, non mediocribus istis principibus et regulis, sed regi omnium celebratissimo. Ptolemæus is fuit, Philadelphus cognomine, tertius ab Alexandro Ægypti rex. » Hæc Philo; quibus plane significat, ante perfectam a Septuaginta translationem, ipsam divinam Scripturam absque interpretatione aliqua delituisse in penetralibus Hebræorum, eodem charactere et quo scripta olim fuerat idiomate.

12. His consentiunt quæ de rogatione Ptolemæi Josephus [4] scribit in hæc verba: « Cœpit de ea re conferre cum Demetrio, rogans, qui factum sit, ut tam admirandarum legum nec historicus ullus, nec poeta mentionem fecerit. Tunc Demetrius respondit, neminem ausum eam attingere, quam constaret divinam esse et omni veneratione dignissimam; et punitos esse quosdam a cælesti numine, qui illam temere attrectare non sint veriti. Theopompum enim volentem inde quædam suis scriptis inserere, mente motum fuisse diebus triginta, et per intervalla insaniæ Deum placasse, facile conjicientem quæ morbi causa fuerit; atque etiam in somnis admonitum, hæc ideo pati, quod fuisset circa res divinas curiosior, eaque voluisset proferre humanis hominibus; quare cum a cœpto destitisset, sanam mentem ei fuisse redditam. Theodecti etiam poetæ, cum in quadam tragœdia vellet aliquid e sacris libris admiscere, oculos glaucomate suffusos caligasse; et cum erratum agnovisset, exorato Deo redditam sibi aciem. » Hucusque Josephus.

13. Certe quidem si aliqua antehac editio facta

[1] Orig. in Matt. tr. 8. — [2] Hieron. in præf. l. XVI. in Isai. — [3] Idem ep. LXXXIX. — [4] Galesin. de Sept. interpr. — [5] Euseb. lib. VI. c. 12.

[1] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [2] Euseb. de Præpar. Evang. lib. X. c. 1. 2. 3. — [3] Phil. de vita Moys. lib. II. — [4] Joseph. antiq. lib. 12. cap. 2.

esset, haud illa Demetrius caruisset, qui tam ingentem librorum molem collegerat, ut nullus pene eorum, quorum notitia haberetur, reliquus factus esset : cum alioqui Hebræorum scriptis se penitus caruisse, protileatur expresse. Quod si alicubi divinæ Scripturæ editio facta reperiretur, in Ægypto in primis illam extitisse oportuit; siquidem in Ægyptum peregrinatos philosophos, ibi res Hebræorum cognovisse, omnes affirmant; ingentemque plane Judæorum multitudinem in Ægypto agere consuevisse, ex Philonis [1] testificatione superius diximus, nec minus quam decies centena millia. In Ægyptum peregrinatum esse Platonem, testatur Clemens Alexandrinus [2]; et alii de cæteris quoque philosophis, Lactantius [3], Eusebius, aliique scriptores affirmant.

14. Adjuvat etiam nostram conjecturam Aristæas, qui de Septuaginta interpretibus commentarium scripsit, cum tradit, ea de causa initum esse consilium accersendi Hierosolyma, missa legatione, interpretes; quod licet libri Judæorum innotuissent, nondum tamen, qui eos interpretati essent, inventi fuissent; sic enim habet : « Demetrius Phalereus, cum regiæ bibliothecæ præpositus esset, diligenti cura elaborabat, ut ex universo orbe, quoad fieri posset, volumina compararet, distributis per opportuna loca hominibus, qui libros et emerent et transcriberent : quo studio demum perfecit, ut, quantum in se erat, impleret regis propositum. Nam præsentibus nobis, cum ab eo peteretur, quot librorum millia congregasset, inquit : Rex, supra ducenta millia jam in bibliothecam redacta sunt, brevique numerum adimplebo, ut ad quingentorum millium summam ascendant. Nuntiatur quoque mihi, Judæorum leges transcriptione dignas esse, et quæ in bibliotheca tua habeantur. Quid igitur obstat, ait, quod te hoc facere prohibeat? Nonne omnia tibi in hunc usum prompta subjectaque sunt? Cum respondisset Demetrius, interpretatione opus : intercipiens rex, scripturum se inquit ad Judæorum pontificem, ut omnia perficiantur. » Hæc Aristæas; quibus demonstrat, nullam ante ea tempora vulgatam fuisse Judaicæ legis interpretationem, quippe quam ipse Demetrius apud regem curaret, ut fieret : nam si aliqua extitisset, ejus vel saltem meminisse, necessaria oblata occasione, debuisset.

15. Quamobrem quæ philosophi ex Judæis accepisse noscuntur, traditione potius, cum quid rogarent Judæos, ab eis mutuatos esse putamus : sicut cum quidam ex illis apud gymnosophistas versati, quæ ab illis audissent, didicerunt; non quidem quod ab eis libros accepissent, atque in græcum sermonem convertissent. Sic igitur ex viva illos potius voce accepisse putandum, judæo homine aliquid illis dictante et interpretante, quam ex aliqua scriptura græce scripta atque omnibus pervulgata. Quemadmodum Aristoteli accidisse tradit discipulus ejus Clearchus (ut refert Josephus [1]) dum ait, ipsum usum fuisse hebræo homine ad Scripturæ interpretationem : quæ si græco sermone tradita antea fuisset, quorsum illi opus interprete? Hæc igitur me quidem magis permovent, quam Clementis Alexandrini [2] auctoritas, asserentis, ante tempora Alexandri et regnum Persarum, Pentateuchum in græcum sermonem fuisse conversum; ea nimirum tantummodo ratione, quod philosophi ex Hebræorum scripturis aliqua accepisse noscantur : sed hæc absque divinæ Scripturæ versione aliter accidere potuisse, jam diximus.

16. Quin et affirmare possumus, philosophos ex aliis scriptoribus, qui prosecuti sunt res Hebræorum, ea de Judæorum institutis mutuatos esse, ut ex Hecathæo Abderita, viro insigni, qui vixit temporibus Alexandri, et de ipsis Judæis integrum librum scripsit, ut tradit Josephus [3] contra Apionem. Idem quoque testatur, historias Ægyptiorum, Chaldæorum, Phœnicum, atque Græcorum meminisse rerum Judaicarum; id ipsum præstitisse ait etiam complures Græcos auctores, quos nominatim recenset; ut non adeo mirum sit, si perpauca quædam philosophi ex Judæis accepisse dicantur; nam ea ipsa vel ab illis tradentibus, vel ex Græcis ipsis de Judæis scribentibus, aut Ægyptiorum, vel Chaldæorum, vel Phœnicum historiis absque aliqua divinæ Scripturæ versione vulgata didicisse, perfacile contigit : cum præsertim idem Hecathæus Abderita, quem citant Demetrius in Aristæa, atque Josephus [4], testetur nullum Græcorum ausum fuisse attingere Scripturam Judæorum, quod sacrosancta esset, nec profano ore tractari deberet : adeo ut, qui ante eum usi essent divina Scriptura, alio quopiam edisserente Judæo, vel aliquo alio modo (ut dictum est) eam visi sint accepisse. Sed et Justinus martyr [5] nullam aliam quam Septuaginta interpretum antea factam esse translationem affirmat.

17. His igitur permoti rationibus, Philonem, Josephum, Aristæam, aliosque secuti, primam omnium ac principem dicimus divinæ Scripturæ interpretationem, quæ a Septuaginta duobus interpretibus, rogante Ptolemæo Philadelpho, fuit divino elaborata consilio, ante adventum Christi annis ducentis octoginta, ut exacte numero deducto colligitur; nam septuaginta Olympiadas intercurrisse ab anno factæ interpretationis usque ad Christi adventum, ex Eusebio probe colligitur. Quamobrem errorem illapsum esse in numerum ab Athanasio definitum existimo, dum apud eum ducenti et triginta tantum anni medii ponuntur ab ea editione usque ad Christi Domini nostri Incarnationem. Decepti pariter esse noscuntur, qui ab Eusebio [6] diversam inierunt numerandi rationem, vel depravati sunt eorumdem codices (nam perfacile in notas numeri solet error irrepere) ut inter alios sanctus Augustinus [7], qui factam dicit eam

[1] Philo in Flac. — [2] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [3] Lactant. lib. IV. c. 2. Euseb. de præp. sæpe. S. August. de Civ. Dei, et alii.

[1] Joseph. lib. I. contra Apion. — [2] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [3] Joseph. ibid. — [4] Idem de antiq. lib. XII. c. 2. — [5] Just. martyr. advers. Gent. — [6] Euseb. de præpar. Evang. lib. X. c. 17. — [7] Aug. in Psal. LVIII.

versionem ante natalem Christi annis centum quinquaginta. Epiphanius [1] numerans ab ea usque ad Cleopatræ regnum annos ducentos quadraginta novem, transgreditur dictum numerum ex Olympiadum chronologia superius collectum : nam (ut ipse fatetur) regnavit Cleopatra annos triginta duos ; et ab ea devicta ab Augusto, supersunt usque ad Christi natalem anni viginti octo. Sed longius adhuc prætergressi sunt, qui dixerunt annis trecentis et amplius ante Domini adventum id fieri contigisse. At ex Olympiadum supputatione superius exacte deducta, annorum numerus ducentorum et octoginta verior certiorque probatur.

18. Porro admirabili prorsus Dei consilio factum omnes intelligunt, ut tribus propemodum sæculis ante Christi adventum divinæ Scripturæ fieret interpretatio, tali tantaque cum primis adhibita diligentia ; delectis nimirum ad opus hoc septuaginta duobus Judæorum præstantissimis senioribus, quorum insignis probitas excellensque peritia facile persuadent, ut existimem illos ipsos ad hoc opus fuisse vocatos, qui ex officio de his, quæ spectarent ad divinam Scripturam, decernere consueverant, nimirum amplissimum illum senatum septuaginta duorum seniorum a Moyse primitus Dei consilio institutum, quem usitatiori voce Sanhedrin dicere consueverunt. Horum namque munus (ut fusius dictum est tomo primo Annalium) erat, de lege, rege, sacerdote, atque prophetis decernere. Qua de re tantum opus, tantique ponderis eos per se esse executos, rei dignitas atque momentum postulare videbatur. Sic igitur quod dicunt, ex omni tribu senos ad hanc provinciam obeundam fuisse delectos ; non ita accipiendum putamus, ut tunc recens hi fuerint electi, atque eidem adscripti operi ; sed quod illorum potius Ptolemæus ad hoc præstandum requisisset officium, qui seni ex singulis tribubus jam ex more electi, divinæ Scripturæ integritati ex munere sedulo studio invigilarent : quippe qui non ejus tantum facultatis consultissimi essent, sed ex divinitus indito sacramento, divino pariter afflati Spiritu dicerentur : quod nimirum olim, cum eos eligi Dominus præcepisset [2], eodem Spiritu, quo Moysen illos similiter imbuisset.

19. Id quidem non ego primus assero, sed ejusdem sententiæ Origenes fuisse visus est, qui frequenter nominat eosdem Septuaginta interpretes, seniores; sicut et historiæ primus auctor Aristæas ; in qua etiam sententia reperimus esse S. Hilarium [3]; cujus verba, quo hæc manifestiora reddantur, hic subtexemus : « Erat, inquit, a Moyse ante institutum in synagoga omni septuaginta esse doctores. Nam idem Moyses, quamvis veteris Testamenti verba in litteris condidisset; tamen separatim quædam ex occultis legis secreta mysteria septuaginta senioribus, qui doctores deinceps manerent, intimaverat. Cujus doctrinæ etiam Dominus meminit in Evangeliis, dicens [4] : Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisæi. Doctrina ergo horum in posterum, quæ ab ipso scriptore legis accepta, in hoc seniorum et numero et officio conservata est. Hi ergo seniores, libros hos transferentes, et spiritualem secundum Moysi traditionem occultarum cognitionum scientiam adepti, ambigue lingua hebraica dicta, et varia quædam ex se nuntiata, secundum virtutes rerum, certis et propriis verborum significationibus transtulerunt, doctrinæ scientia multimodam illam sermonum intelligentiam temperantes. » Hucusque S. Hilarius ; quæ hic verbatim recensuisse voluimus, quo intelligamus, aliquid amplius cæteris horum translationem, vel ex acceptis traditionibus, vel divino eos afflante Spiritu, habuisse : quod non solum nostri, sed et Judæorum scriptores nobilissimi agnoverunt, et ingenue testati sunt : ut inter alios omnium sapientissimus Philo [1], qui rem gestam ab Aristæa fusius litteris consignatam, et ab ipsis Judæis etsi non scriptis, certe traditione firma retentam, vel si non publica, privata saltem scriptione memoriæ commendatam, paucis perstringens, de Ptolemæo Philadelpho et legationibus missis multa præfatus, hæc demum subdit, a loco narrationem exordiens :

20. « Ante urbem Alexandrinam est Pharus insula, per oblongam et fasciæ similem cervicem accessibilis; quæ non alto mari, sed stagnantibus undis alluitur, ut ne fluctus quidem, nimirum spatio medio debilitati, obstrepant. Hic locus postquam de communi sententia visus est ad præsens negotium aptissimus, propter secessum quietissimum, ubi animus solis legibus posset intendere, eum sibi optaverunt ad diversorium ; sumptisque in manus sacris voluminibus, tendebant eas ad cælum supplices, Deum invocando, ut cœptis faveat. Exaudivit ille vota, ut, si non universum genus humanum, certe maxima pars præceptis instrueretur ad bene vivendum optimis et sapientissimis. In eo secessu cum consedissent solitarii, nemine interveniente arbitro, præter naturæ partes, terram, aquam, aerem, et cælum : de quibus primum prodituri erant mysteria (nam mundi opificium, legis exordium est) tanquam numine correpti prophetabant, non alia alii, sed omnes ad verbum eadem, quasi copiam dictante singulis invisibiliter. Et quis nesciat cujusque linguæ, præsertim græcæ, copiam, ut eadem sententia possit enuntiari variis modis, nunc has nunc illas dictiones accommodando ? Id negant factum in prodendis his legibus; sed reddita propria propriis nominibus, græcis ad chaldaica (sic hebraicam linguam nominat Philo) exacte respondentibus, quo melius perciperetur rerum notitia. Quemadmodum enim geometriæ dialecticæque doctrina non admittit sermonis varietatem, sed semper iisdem utitur vocibus; eodem modo et hi convenientia rebus invenerunt nomina, quæ sola declaratura erant sensum apertissime. Id experimentis quotidianis creditur; sive Chaldæus græcam linguam, sive Græcus chaldæam didicerit, in utraque Scriptura tum chaldaica, tum græca ejus interpretatione mu-

[1] Epiph. l. de mensur. — [2] Num. XVI. — [3] Hilar. in Psal. II. — [4] Matth. XXIII.

[1] Philo de Vita Moysi, lib. II.

ratur germanitatem, imo rerum verborumque consonantiam adorat; non interpretes illos, sed initiatores ac prophetas appellans, quibus datum est sincerissimas Moysis cogitationes assequi spiritu purissimo. Quamobrem hodie quoque solemnis celebritas renovatur in Pharo insula, ad quam non Judæi tantum, sed et alii plurimi trajiciunt, locum veneraturi, in quo primum visa hæc est interpretatio, et pro tanto beneficio quasi recente acturi Deo gratias. Post vota autem et gratiarum actiones, alii tentoriis fixis in littore, alii discumbentes in ipsa arena, sub divo epulantur cum amicis et domesticis, præferentes tunc littus palatiis regiis. » Hucusque Philo.

21. In hujus sententiam, quod illa versio divini potius aliquid habuerit, quam humani, eosdemque divino afflatos Spiritu eam interpretatos, et prophetice interdum fuisse locutos, Patres omnes, rem experimento satis perspectam habentes, sincerissime professi sunt; omnesque tam Græci, quam Latini, ne singulos recensere laborem, id ipsum testati sunt, uno duntaxat excepto S. Hieronymo [1]; qui damnans quæ ab aliis de interpretum cellulis tradita essent, hæc ait : « Nescio quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo exstruxerit, quibus divisi eadem scriptitarint; cum Aristæas, ejusdem Ptolemæi ὑπερασπιστής, et multo post tempore Josephus, nihil tale retulerint; sed in una basilica congregatos contulisse scribant, non prophetasse. Aliud est enim vatem, aliud est esse interpretem : ibi Spiritus ventura prædicit; hic eruditio et verborum copia, ea quæ intelligit, transfert. » Hæc Hieronymus; qui sibi visus solute nimis, dum impetu quodam ferretur in obtrectatores eum carpentes, esse locutus; paulo post (nam illud præfatione in Pentateuchum ad Desiderium, et quid simile præfatione in Paralipomenon ad Chromatium [2] fuerat prælocutus) subsequenti posita præfatione in eumdem librum Paralipomenon ad Domnionem et Rogatianum aliquid supra humanas vires et studium iisdem tribuit interpretibus, dicens : « Non hoc Septuaginta interpretibus, qui Spiritu sancto pleni, ea quæ vera fuerunt, transtulerant, sed scriptorum culpæ tribuendum. »

22. Quod ad cellulas spectat, in quibus dicuntur invicem separati opus elaborasse, et postea, facta mutua collatione, nihil penitus inter se dissentientes scripsisse reperti; hoc paulo accuratius pervestigandum. Qui primus auctor ea de cellulis scripserit, Justinus martyr [3] habetur, natione Palæstinus, patria Samarita, undecumque rerum Judaicarum peritissimus, qui hæc scribit : « Illis extra turbam constitutis, primo quoque tempore, ut interpretationem absolverent, non in urbe ipsa, sed septem ab ea stadiis, ubi Pharos constructa est, pari cum interpretibus numero domunculas exstrui præcepisse, ut sigillatim pro se quisque interpretationem perficeret; illa quoque cura iis, qui operam eis dare jussi fuerant, mandata, ut omnibus quidem modis ipsis inservirent, a congressu autem mutuo illos prohiberent, quo exquisita interpretationis veritas ex ipsorum etiam consensu cognosci posset. Et cognito, Septuaginta istos viros non solum eadem sententia, verum etiam iisdem esse verbis in translatione usos, ac ne una quidem dictione alium ab alio dissensisse, usque adeo eadem de iisdem omnia conscripserant; admiratione attonitum, cum interpretationem absolutam esse divina virtute credentem, tum quovis honore dignos illos, ut Dei amantes, et Deo caros vicissim judicantem, cum muneribus multis in patriam suam redire jussisse; ac libros, ut par erat, exosculatum esse, et Deo consecratos in bibliotheca sua reposuisse. » Unde autem hæc ipse acceperit, subdit his verbis : « Hæc vobis, viri Græci, non ut fabulam, neque ut confictam historiam renuntiamus : sed qui ipsi Alexandriæ fuerimus, et vestigia domuncularum apud Pharum adhuc reliqua viderimus, et ab incolis, qui res patrias a majoribus per manus sibi traditas acceperunt, audierimus, commemoramus; quæ ex aliis quoque aliqua ex parte intelligere potestis, et potissimum ex eis, qui ista scriptis suis inseruerunt, sapientibus et spectatis viris, Philone, Josepho, et aliis pluribus. » Hæc Justinus, non ex aliorum scriptis tantum, sed ex traditione (ut ait) majorum accepta.

23. Eadem quoque Irenæus [1] his ipsis verbis testatur : « Ptolemæus autem experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem quæ esset in Scripturis, absconderent per interpretationem; separans eos ab invicem, jussit omnes eamdem interpretari Scripturam, et hoc in omnibus libris fecit. » Nec aliud significare voluisse Tertullianum [2] apparet, dum de iisdem agens interpretibus, ait : « Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo a Judæis subscriptum est, septuaginta interpretibus indultis, quos Menedemus quoque philosophus, providentiæ vindex, de sententiæ communione suspexit. » Nimirum divinam ex iis Dei providentiam intuens, quod omnes in eamdem sententiam convenissent : quod certe haud mirum fuisset, nisi separatim eamdem Scripturam interpretati essent. Inhærebat enim lateri Ptolemæi Menedemus philosophus, dum eamdem versionem elaborarent interpretes : quam ipse est tantopere admiratus, tribuens summæ Dei providentiæ, quod in eamdem omnes sententiam et verba pariter consensissent : quod est de separatis cellulis potens indicium et conjectura. Eadem quoque Clemens, et quidem Alexandrinus (quem haud putamus res patrias ignorasse) his verbis [3] insinuat : « Cum autem unusquisque sigillatim ex sua propria interpretatus esset prophetia; conspirarunt omnes simul collatæ interpretationes et sententiis et dictionibus : Dei enim erat voluntas, quæ id ad Græcorum aures consulto comparaverat. Neque vero ab inspiratione Dei erat alienum, qui prophetiam dederat, ut interpretationem

[1] Hier. præf. in Pentateuc. epist. CIV. et ep. CVII. — [2] Hieron. epist. CVIII. — [3] Justin. orat. ad Gent.

[1] Iren. lib. III. c. 25. — [2] Tertul. Apol. c. 18. — [3] Clem. Alex. Strom. lib. I.

quoque tanquam græcam efficeret prophetiam. » Hæc et alia hujusmodi Clemens.

24. Rursum vero Cyrillus Hierosolymitanus [1] hæc in eamdem sententiam : « Et ut divinæ legis esse hos libros experientia disceret, et ne hi qui fuerant ad illum missi, mutuo conspirarent prospiciens, in insula Pharo singulis interpretibus singulas domos distribuit, et unicuique, ut separatim omnes Scripturam interpretarentur, mandavit. Qui cum septuaginta duobus diebus negotium perfecissent, simul omnium interpretationes, ex diversis domibus prodeuntes, protulerunt; collatas autem simul, non solum in sensibus, verum etiam in verbis consonas invenit. » Hucusque Cyrillus; eadem quoque Philastrius [2]. Sed et Epiphanius tradit binos in singulis cellis inclusos, qui omnes eamdem Scripturam interpretarentur; adeo ut ea ratione divina Scriptura fuerit sexies et trigesies interpretata; sed hæc ille pluribus. Consentiunt in eamdem quoque sententiam S. Hilarius [3], S. Augustinus [4], Theodoretus [5], atque alii complures, quorum singulorum nomina omittimus recensere. His addendus demum Justinianus [6] imperator, qui edita novella constitutione, eamdem probat historiam. Scimus his aliquot ex recentioribus refragatos, una tantum illa persuasos ratione, quod cellularum non Aristæas, non Philo, nec Josephus ipse meminerint. Sed ad unum Aristæam tota causa rejicitur, quem constat illos fuisse secutos; sicut et Eusebium [7], qui eamdem ex eodem auctore narrat historiam; quibus ea, quæ dicta sunt superius, optime poterunt satisfacere. Verumtamen de tam antiqua quæstione non est nostrum quid certius definire; licet tot sinceræ fidei et venerandæ antiquitatis testibus libentius assenserimus.

25. Sed et alia majoris momenti urget nos quæstio : num scilicet omnes veteris Testamenti libri, qui ad illa usque Ptolemæi tempora fuerant scripti, an vero solum Pentateuchus fuerit in græcum sermonem translatus? S. Hieronymus [8] in primis id ipsum in dubium revocat, dum ait : « Accedit ad hoc quoque, quod Josephus, qui septuaginta interpretum ponit historiam, quinque tantum ab eis libros Moysi translatos refert; quos nos quoque profitemur plus quam cæteros cum Hebraicis consonare. » Hæc eadem ipse alibi [9] etiam. Sed ei omnes pariter refragantur, affirmantes, singulos et omnes veteris Testamenti, qui extabant, libros ab eis fuisse interpretatos. Sed videamus quid Josephus dicat, cujus auctoritate id sanctus Hieronymus profiteri videatur. Nullam invenimus apud Josephum mentionem explicitam esse habitam de facta per eos versione Pentateuchi; sed tantum illum dicere, libros legis ab eis fuisse translatos.

[1] Cyril. Catechcs. IV. — [2] Phil. de hæres. c. 139. — [3] Hilar. in Psal. II. — [4] August. de Doctrin. Christ. l. II. c. 15. et de Civ. Dei, lib. XVIII. c. 43. — [5] Theod. præfat. in Psal. et alii quos numerat Pam. in Notat. ad Tert. Apol. c. 18. not. 264. — [6] Authent. 46. collat. 10. — [7] Euseb. de præp. Evangel. lib. XVIII c. 1. — [8] Hier. præf. in Quæst. in Gen. — [9] Idem. in Comment. in Ezech. c. 2. et in Michæam. c. 2.

26. Cæterum qui adversantur S. Hieronymo, per libros legis totum ipsum vetus Testamentum esse intelligendum, probant auctoritate itidem divinæ Scripturæ, idque multis exemplis. Ut cum Dominus [1] ait : « Nonne scriptum est in lege vestra? Ego dixi, dii estis : » et illud Evangelistæ : « Ut adimpleretur sermo, qui in lege eorum scriptus est : Quia odio habuerunt me gratis : quæ non in Pentateucho, sed in Psalmis [2] habentur. Sed et illud Pauli ad Corinthios [3] : « In lege, inquit, scriptum est : Quoniam in aliis linguis, et labiis aliis loquar populo huic : » quæ verba accepta noscuntur ab Isaia [4]. Sed hæc planiora ac evidentiora reddemus, cum ex ejusdem Josephi phrasi uno vel altero exemplo demonstrabimus, eumdem auctorem per legem intelligere consuevisse ipsum integrum volumen veteris Testamenti; a principaliori parte, nempe a quinque legis libris, denominatione deducta. Agens enim de Judæorum libris, qui in synagogis legi consueverant, libros legis appellat : cum tamen constet evangelica [5] et apostolica [6] auctoritate, non modo in illis legi solitum Pentateuchum, sed et Prophetas. Cum igitur hujuscemodi libros, modo volumen legis, modo etiam Moysi libros ipse consueverit appellare [7], qui Prophetas quoque necessario continerent; jam certum constat, cum agit de interpretibus, quod legem verterint, vertisse etiam totum vetus Instrumentum, significare voluisse.

27. Certe quidem etsi de iis nulla exempla suppeterent; ratio ipsa plus satis posset id etiam pugnacibus quibuslibet persuadere. Nam si (quod omnibus exploratum est) quærebat nomine Ptolemæi Demetrius, omnes quotquot in universo orbe libros reperire potuisset, ad unum usque colligere; quænam, quæso, subesse causa potuit, ut illos Hebræorum libros divina complectentes oracula, aliosque perinsignes, quos divinitus editos sciret, despiceret commentarios, nullam penitus illorum habens rationem? Verumenimvero etsi cæteros, illos tamen, qui rerum Judaicarum continerent historiam, qui regibus aliisque rerum antiquarum studiosis magno in pretio esse solent, quis existimare poterit prætermissos? cum præsertim Hecatheus Abderita, qui uno volumine laudes Judæorum fuerat prosecutus, res Judaicas penitus perdiscendi, externorum omnium desiderium inflammasset. Quod si (ut superius demonstratum est) unica tantum erat totius divinæ Scripturæ interpretatio ante eam factam ab Aquila Pontico; unde, quæso, illa, ex qua Apostoli Prophetas citare consueverunt, græca versio, nisi fuerit Septuaginta? Sed quod ad S. Hieronymum spectat; cum plane constet, non tantum refragatos eis esse omnes quos recensuimus superius scriptores ecclesiasticos, sed ipsummet sibi adversatum esse, plane cognosci potest, ipsum de ea re aliquando dubitasse potius, quam quid firmiter statuisse, et in commu-

[1] Joan. X. — [2] Ps. LXXXI. et CXIX. — [3] I Cor. XIV. — [4] Isai. XVIII. — [5] Luc. IV. — [6] Act. XV. — [7] Joseph. antiq. lib. XX. c. 4. et de bell. Jud. lib. II. c. 12.

nem postea cum cæteris sententiam pedibus abiisse : nam Prophetas interpretando, textum Septuaginta interserit, de eoque pariter disserit, et Septuaginta esse fideliter recognoscit.

28. In ejusdem insuper divinæ Scripturæ interpretatione, aliqua ab illis aliter reddita, additaque fuisse nonnulla, vel dempta, iidem ferme omnes supra citati auctores affirmant. Aliter namque reddita in ea, vel relata sunt divina quædam mysteria (ut tradit Hieronymus [1]), quæ Gentilibus offendiculum esse possent; addita vero, quæ (ut superius dictum est) a Moyse primus ille ab eo delectus sacer senatus tradenda posteris accepisset, vel (cum omnes, ut vidimus, iisdem interpretibus spiritum prophetiæ tribuerint) quæ eodem divino afflante Spiritu, eisdem fuerint divinitus revelata : nam et Philo ipse tradit, eos correptos numine prophetasse. Sed quod idem subdit, reddita esse propria propriis nominibus, non sic intelligendum, eam ad verbum esse translatam, ut verba verbis reddita, et nihil ab illa plus habuerit ; nam id absque aliquo privato instinctu divini Spiritus quibuscumque bene peritis utriusque linguæ facere licuisset; sed potius quod addit, illa græca inventa esse nomina, quæ sola declaratura erant sensum apertissime : cum alioqui reddere græca singula verba hebraicis singulis, nec si voluissent, facere potuissent, cum nonnulla sit in eis verba reperire, quæ vix una periodo orationis æque recte possint græce interpretari.

29. Sic igitur ex Philonis sententia, imbutos illos prophetico spiritu prophetasse cum certum sit : ubi, quæso, id fuisse verum apparuit, si ea tantum quæ in hebræo textu erant, nec quid amplius reddidissent? Sed referam hic iterum verba Philonis sic dicentis : « Tanquam numine correpti prophetabant, non alia alii sed omnes ad verbum eadem, quasi copiam dictante singulis invisibiliter. » Quod si negas hoc, certe quidem ex Philonis sententia cogeris saltem asserere separatas ab invicem cellulas, ut imbuti illi prophetico spiritu, eademque illa dictante singulis, singuli exceperint, et quasi ex scripto exemplari eadem omnes descripserint. Alioquin quorsum illis spiritus prophetiæ, si alias absque eo, callentes hebraicas, ac græcas pariter litteras, conferentes simul, humano ingenio præstare felicissime potuissent, quod solus postea reperitur fecisse Aquila, deinceps Theodotion, inde vero Symmachus, et alii etiam hæretici ? Falluntur igitur, qui vel ex Aristæa vel Philone putarunt, Septuaginta interpretes verba verbis interpretando reddidisse; ac proinde perperam judicant, eam, quod non sic edita legatur, esse penitus depravatam. Nam ipse S. Hieronymus, qui omnes in eam illapsos notavit errores et emendavit, scribens ad Pammachium [2] de optimo genere interpretandi, sæpius testatur, eos non verba verbis, sed sententias sententiis reddidisse : legerat utique ipse Aristæam atque Philonem, nec tamen eo sensu eorum verba accipienda putavit.

30. Interpretatione perfecta ac numeris omnibus absoluta, addit Aristæas et alii qui ab ipso eadem acceperunt, convocatos esse Judæos, ut ea cognoscerent; eosque contestatos esse, divinam Scripturam recte sancteque interpretatam, eamdemque sic semper permanere, nec quid immutari debere ab iis quæ scripta essent ; adjurasseque ut sic semper integra servaretur ; eamdemque insuper translationem ab illis fuisse descriptam, et ad diversarum synagogarum principes missam, atque ab omnibus æque probatam receptamque. Tanta quidem in sacro illo senatu inerat auctoritas, ut, quod illi fecissent, nefas ducerent in controversiam revocare : quippe quod (ut sæpe dictum est) eorum muneris esset, de lege, rege, prophetis, ac sacerdote etiam judicare, nec ipsi aliorum subjicerentur censuræ : ut non adeo mirandum sit, si cum quid inventum in illis foret, quod hebraica veritas aliter nosceretur habere, nullum de ea re a quopiam negotium exhibitum fuisset : quippe cum totum id, legis judicibus decernentibus, factum esse cognoscerent.

31. Hunc ergo in modum sacra illa editione vulgata, « jubet Demetrius, » inquit Aristæas, « ut Judæi pro eorum consuetudine imprecarentur, si quis vel addere, vel mutare, transferre, delereve auderet quicquam ex iis omnibus quæ scripta sunt. Cumque universa hæc rite explevissent, ut perennis illa sit, semperque servetur, adjurant. » Hæc ipse : additque jussu regis omni studio procuratum, ut eadem editio ab omni macula illæsa diligentissime custodiretur. Tradunt alii apud Serapidis templum eam ut rem divinam ac sacrosanctam servatam fuisse ; reconditumque simul cum ea fuisse textum hebraicum, testatur Tertullianus [1], ac eamdem ad sua tempora integram conservatam esse confirmat, cum ait ; « Hodie apud Serapæum Ptolemæi bibliothecæ cum ipsis hebraicis litteris exhibentur. »

32. Sed illud impugnamus omnino, quod nititur quidam [2] stabilire auctoritate S. Joannis Chrysostomi, quam non reperimus ; quod dixerit, ad sua usque tempora in Serapidis templo asservari prophetarum libros ab illis conversos. Atqui, obsecro usquam potuerit id vel somniasse Chrysostomus, cum constet anno secundo Commodi Serapidis templum fuisse combustum, ac rursus, antequam idem S. Joannes Chrysostomus ea scriberet, sub Theodosio seniore funditus [3] esse dirutum ? At quomodo, quæso, vel fingi potest, eam usque ad Chrysostomi tempora permansisse ? Cur adeo laboratum ab Origene primum, deinde a Luciano, postea ab Hesychio Alexandrino, ac demum a S. Hieronymo in ea cognoscenda, emendanda, ac in candorem pristinum restituenda, si ipsum originale suppetebat exemplar, ex quo potuissent omnia quam verissime atque purissime summa facilitate corrigi et emendari ?

33. Sed et revocatur in dubium quod dicit Tertullianus, suo tempore adhuc extitisse in Serapæo editionem Septuaginta : ut appareat plane mentitum

[1] Cyrill. Catech. XIV. — [2] Hieron. ep. CI.

[1] Tert. in Apol. c. 18. in fin. — [2] Gales. de Septuag. interpr. pag. 40. — [3] Ruffin. hist. lib. II. cap. 23.

esse; nisi Serapæum quod dicit, aliud fuerit a templo Serapidis, quod, antequam ea ille sub Severo scriberet, sub Commodo constat incendio conflagrasse. Nam si fuisset in templo Serapidis, æque cum templo combusta fuisset. Rursus etiam ejusdem Tertulliani testificatio in dubium revocari posse videtur, et existimari in enormi illa conflagratione nobilissimæ illius bibliothecæ, eam cum cæteris libris ibi positis fuisse combustam famosissimo illo incendio, quod contigit anno ab Urbe condita septingentesimo septimo, quo Cæsar post Pharsalicam pugnam Alexandriam expugnavit, quod Dio [1] testatur; cum et bibliotheca incensa est, et ad septingenta librorum millia sunt pariter concremata, quod Gellius [2] tradit his verbis: « Ingens postea numerus librorum in Ægypto a Ptolemæis regibus vel conquisitus, vel confectus est, ad millia ferme volumina septingenta. Sed ea omnia bello priore Alexandrino, dum diripitur ea civitas, non sponte, neque opera consulta, sed a militibus forte auxiliariis incensa sunt: » Hæc ipse. Sed haud putandum præteriisse Tertullianum historiam illam de conflagratione bibliothecæ omnium vulgatissimam: quamobrem incendium illud eam non pertigisse, ejusdem Tertulliani auctoritate confirmari videtur.

34. Admirantur plane omnes divinum consilium, quo factum est, ut iidem ipsi Judæi divinam Scripturam quam diligentissime translatam Gentibus communicarent; ne videlicet illorum fraudi locus pateret, cum Christum non reciperent, quem eadem sacra volumina prænuntiarent. Dimanavit illa primum ad Gentes, quas evangelica prædicatio institutura erat ad fidem: jactumque tunc est quodammodo fundamentum, super quod immensæ molis ædificium extruendum foret. Quod si post Christi adventum id faciendum fuisset, tum quod tradit Eusebius [3] accidisset; nempe quod vel Judæi ex invidia Scripturam occultassent, aut corruptam dedissent; aut qui eam versuri essent, ab eis in suspicionem vocati fuissent. De his itaque agens S. Augustinus [4] hæc ait: « Si quid aliter in hebræis exemplaribus invenitur, quam isti posuerint, cedendum esse arbitror divinæ dispensationi, quæ per eos facta est, ut libri, quos gens Judaica cæteris populis vel religione vel invidia prodere nolebat, credituris per Dominum Gentibus, ministra Ptolemæi regis potestate, tanto ante proderentur: atque fieri potest, ut sic illi interpretati sint, quemadmodum congruere Gentibus ille qui eas regebat, et qui os unum omnibus fecerat, Spiritus sanctus judicavit: » Hæc Augustinus. Sed et in eo divina est providentia admiranda, quod eam ab immani illo incendio, quo cæteri libri omnes conflagrarunt, illæsam servasse voluerit; cum non deessent innumera exemplaria, inter Judæos atque Gentiles sparsa.

35. Cæterum quod pertinet ad Judæos tantæ ea translatio apud omnes fuit auctoritatis, ut quamplurimis descriptis exemplaribus, eisdem uterentur in synagogis, in lectionibus illis quæ ex more per omne sabbatum legebantur. Extat ea de re insigne testimonium apud Lucam [1], ubi habet, Dominum ingressum in synagogam, cum illud legeret Isaiæ [2]: « Spiritus Domini super me, etc. » Plane constat secundum Septuaginta legisse: quod positus a Hieronymo uterque textus significat. Confirmatur hoc ipsum de lectione Septuaginta in synagoga ex eo quod Tertullianus [3] tradit his verbis: « Sed et Judæi palam lectitant, vectigalis libertas vulgo editur sabbatis omnibus. » Nimirum quod suos conventus collata pecunia redimere solerent, cum pro qualibet synagoga Romano imperio tributum penderent. Fuisse quidem ejus editionis Judæos studiosissimos pariter et cupidissimos oblato [4] libello supplice Justiniano imperatori, aperte significarunt; quo petierunt eamdem (sicut antea factum erat) in suis ipsorum synagogis legi debere. Philonem insuper et Josephum usos editione Septuaginta, jam superius tomo primo Annalium demonstravimus. Christianos itidem ab ipso exordio nascentis Christi Ecclesiæ eamdem editionem publice legisse, in confesso est apud omnes. At quod opus non sit in hoc probando diutius immorari; satis modo Cyrilli [5] Hierosolymorum episcopi recitare sententiam, cum de eadem divinæ Scripturæ translatione agens, hæc ait: « Has tantum studiose meditare Scripturas, quas in Ecclesiis confidenter legimus. Multo prudentiores te et religiosiores fuerunt Apostoli et primi episcopi, veritatis duces, qui nobis eas tradiderunt. Tu itaque, cum sis filius Ecclesiæ, non transgrediaris illius terminos: » Hæc ipse.

36. Merito igitur eadem in Ecclesia communis est habita, quandiu sincera permansit. Licet enim (ut diximus, Aristæa auctore) dira execratio ab illo sacro Judæorum senatu fuisset illis inflicta, qui eam translationem aliqua ex parte vel leviter corrumperent, vel depravarent; tamen haud continentes fuerunt, quin in eam impie manus inferrent, idque post Christi adventum, ut sæpe queritur Justinus [6] martyr, et alii itidem jure expostulant. Tribuit et hoc nostrorum scriptorum vitio S. Hieronymus [7] cum ait: « Nec hoc Septuaginta interpretibus, qui Spiritu sancto pleni, ea quæ vera fuerunt, transtulerant; sed scriptorum culpæ adscribendum, dum de inemendatis inemendata scriptitant; et sæpe tria nomina, substractis e medio syllabis, in unum vocabulum cogunt; vel e regione unum nomen, propter latitudinem suam, in duo vel tria vocabula dividunt: » Hæc ipse, qui et in aliis quoque locis de corrupto ejus textu frequenter inculcat. Sed et S. Augustinus [8] vitia, quæ irrepserunt, notariis æque tribuit, idemque alii.

37. Quamobrem ea primum ab Origene, deinde

[1] Dio hist. Rom. lib. XLII. — [2] Gell. lib. VI. c. ult. — [3] Euseb. de præp. Evang. lib. VIII. c. 1. — [4] August. de Doctrin. Christ. lib. II. cap. 15.

[1] Luc. IV. — [2] Isai. XXVI. — [3] Tert. in Apol. c. 18. in fin. — [4] Authent. 146. col. 10. incip. Æquum sane. — [5] Cyril. Catech. 4. — [6] Just. martyr. dial. cum Tryph. — [7] Hier. ep. CVIII. — [8] Aug. de Civ. Dei lib. XV. c. 13.

a Luciano martyre, postea ab Hesychio, quarto demum a S. Hieronymo (ut dicemus) fuit mendis expurgata. Quod si cui id facere perfecte licuit, Origeni concessum est; cum adhuc sub Severo, quo tempore ipse agebat Alexandriæ, prototypon ibi adhuc integrum (si Tertulliano credimus) servaretur, quod perquam commode consulere in ambiguis licuisset. Sic igitur par est credere, Septuaginta editionem ab Origene in integrum accuratissime restitutam. Sed quod (ut dictum est) cum quid amplius vel minus interdum ab hebraico textu habere reperta esset, idem voluit adnotasse, additis ex Theodotione locis notatis obelis, et asteriscis : inde (ut tradit S. Hieronymus) novæ corruptionis manavit occasio, cum a notariis velocitate scribendi prætermitteretur aliquod illorum signorum, fieretque interdum, ut, quod Theodotionis esset, Septuaginta perperam putaretur. Verum id raro accidisse, nec in omnibus codicibus contigisse, sed et semper emendare licuisse ex veteribus exemplaribus, idque Lucianum, Hesychium, ac denique Hieronymum præstitisse, quis poterit dubitare? Nam etsi prototypum defecisset exemplar; tamen ex iis quæ suppeterent ex emendatione ab Origene facta, quæ integra servabatur in Hexaplis et Octoplis in bibliotheca Cæsariensi, optime id facere licuisse; vel ex aliis quæ nobilissimæ totius orbis Ecclesiæ ex iisdem exscripsissent, æque digne præstare concessum fuisse, par est existimare.

38. Quando autem ipsa orignalis editio Septuaginta interpretum amissa fuerit, haud possumus quid certius affirmare. Si enim Severi temporibus (ut tradit Tertullianus) adhuc integra fuerat conservata, nec sub Cæsare vel sub Commodo incendiis illis periit : haud creditur evasisse conflagrationem illam maximam, cum Diocletiani edicto, in toto christiano orbe, qui ejus imperio subjaceret, jussi sunt Christianæ religionis codices igni tradi. At nec putandum tum omnia etiam exemplaria periisse, ac funditus libros omnes igni consumptos esse : nam si complura ecclesiasticorum scriptorum, qui ante illa tempora scripserant, monumenta integra post naufragium servata noscuntur, quanto certius id oportuit contigisse de voluminibus divinæ Scripturæ, quorum exemplaria non in quibusdam tantummodo bibliothecis asservabantur, sed nulla ferme in orbe erat Ecclesia, cui illis carere (id officii necessitate postulante) omnino licuisset? Quod etsi daremus omnia in omnibus Ecclesiis sub Romano imperio positis divinæ Scripturæ exemplaria consumpta fuisse (quod plane stultum est opinari) quot extra Romani imperii limites erant Ecclesiæ apud diversas barbaras nationes, quæ ab illa vexatione securæ nullam prorsus in divinæ Scripturæ codicibus passæ fuerunt jacturam, a quibus mutuari licuisset exemplar? Meminisse namque debemus (quod superius dictum est) longius latiusque in orbe propagatam esse Christianam religionem, quam Romanum imperium. Hæc dixisse voluimus adversus aliquos, qui in eam sententiam imprudenter admodum ducti sunt, ut inconsulte nimis, ne dicam temere, jactarint editionem Septuaginta penitus excidisse. At quam, quæso, S. Hieronymus emendavit, si nulla amplius reliqua erat? Vel qua usi sunt scriptores omnes ecclesiastici, saltem usque ad Hieronymi tempora, si ea periisset omnino? Dicere præterea omnes codices, quibus præsertim in ecclesiasticis tractationibus iidem uterentur, deformiter fuisse corruptos; temerariam, nedum insulsam, esse assertionem, par est existimare. De iis autem, quæ post S. Hieronymi tempora acciderunt suo loco dicturi sumus.

39. Cum igitur sacer ille senatus divino afflatus Spiritu Gentilibus editionem divinæ Scripturæ communicasset, quam Deus visus est confirmasse : Judæi ipsi frequentiori usu eam firmam ratamque habuerunt, eamdemque pariter Ecclesia Christi recipiens venerata est. Apostoli siquidem eam usu probatam tradidisse (ut dictum est) noscuntur Ecclesiis : siquidem de his hæc Irenæus [1] : « Firma est autem, et non ficta, et sola vera, quæ secundum nos est fides, manifestam ostensionem habens ex his Scripturis, quæ interpretatæ sunt illo modo quo prædiximus, et Ecclesiæ annuntiatio sine interpolatione. Etenim Apostoli, cum sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, et interpretatio consonat Apostolorum traditioni. Etenim Petrus, et Joannes, et Matthæus, et Paulus, et reliqui deinceps, et horum sectatores, prophetica omnia ita annuntiarunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet : unus enim et idem Spiritus Dei, qui in prophetis quidem præconizavit (al. præconavit) quis et qualis esset adventus Domini, in senioribus autem interpretatus est bene, quæ bene prophetata fuerant. » Hæc Irenæus. Sed quod pertinet ad Apostolos; scimus S. Hieronymum [2] conatum ostendere, eos citare consuevisse divinam Scripturam secundum hebraicam veritatem, non secundum editionem Septuaginta. Nam adversus Ruffinum agens, nititur demonstrare, eos tunc usos esse versione Septuaginta, cum eam invenissent cum hebraico consonantem. Sed qui nuper hæc majori otio requisivit Leo [3], vir cum primis eruditus, plane demonstrat Apostolos usitatius Septuaginta editionem citare consuevisse, interdum vero hebraicam veritatem esse secutos, aliquando autem non verba ex verbis, sed ex sententia sententiam reddidisse. Certe quidem cum tam in synagogis, quam privato usu (ut dictum est) Judæi Septuaginta lectitarent editionem; Apostolos pariter eadem frequentius usos esse, æquum est existimare.

40. De usu vero communi ejus editionis in omnibus Ecclesiis ubique recepto, hæc Origenes ad Africanum Hebræos facile nimis auscultantem : « Videtur ne tibi libros in omni Ecclesia receptos abrogare, et cavere legibus, ut fratres omnes ubique terrarum receptos apud se in suis Ecclesiis libros abrogent; Judæis assententur, et persuadeant ut nobis impertiant libros castigatos, et quam emendatissimos, qui nihil habeant commentitium, aut fictitium? Quid

[1] Iren. lib. III. c. 25. — [2] Hieron. in Isai. c. 57. præf. lib. XVI. — [3] Leo Cast. de Septuag. interpr. c. 6.

ergo ? Providentia divina, quæ impertit omnibus Christi Ecclesiis ædificationem, in Scriptura sacra tam parvam præstitit curam his quos tanto pretio redemerat ? » Hæc Origenes; quibus et aperte sane declarat, eam non fuisse in omnibus consentientem hebraicæ editioni; decipique eos, qui putarunt eam ad verbum fuisse translatam. Rursus hallucinatos illos, qui opinati sunt eam discrepantiam non in originali facta versione contigisse, sed ex illapsis in eam mendis et erroribus; quandoquidem nihil tale de ea Africanus et Origenes expostulant; facile enim facta collatione cum illa originali editione (ut dictum est) ipsi intelligere, ac eam emendare potuissent. Constat ex his igitur, antiquorum omnium assertione, Septuaginta editionem olim dictam esse Vulgatam, atque Communem, id ipsum Hieronymo sæpius attestante. Usque adeo enim id ratum firmumque habitum est, ut Philastrius [1] in hæreticorum classem rejecerit eos, qui aliqua alia uterentur editione, cujus hæc sunt verba : « Ecclesia Catholica Septuaginta duorum interpretationem legit, colit, et prædicat ; alia autem supervacua et contraria tantæ editioni contemnit et abjicit. » Hæc et alia de his plura Philastrius.

41. Cæterum etsi omnium constat sententia, editionem Septuaginta dictam esse Communem ; tamen S. Hieronymus [2] tradit eam haud simplicem, sed triplici editione fuisse toto orbe diversam ; cum nimirum alii legerent eam quæ ab Origene correcta fuit, rursum alii a Luciano emaculatam, alii denique eam quæ Hesychii diligentia pristinæ reddita est integritati. De his enim tribus hæc idem habet Hieronymus [3] : « Alexandria et Ægyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem : Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat, mediæ inter has provinciæ Palæstinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt : totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat. » Hæc ipse. Rursum vero duplex reperiebatur apud Origenem Septuaginta editio, dicta Communis utraque, ut idem S. Hieronymus [4] testatur his verbis : « Illud admoneo, ut sciatis, aliam esse editionem quam Origenes, et Cæsariensis Eusebius, omnesque Græciæ tractatores Κοινὴν, id est, Communem appellant atque Vulgatam, et a plerisque nunc Luciani dicitur; aliam septuaginta interpretum, quæ in Hexaplis codicibus reperitur, et a nobis in latinum sermonem fideliter versa est, et Hierosolymæ et in Orientis Ecclesiis decantatur; » et inferius : « Ea, inquit, quæ habetur in Hexaplis, quam et nos vertimus, ipsa est, quæ in eruditorum libris incorrupta et immaculata Septuaginta translatio reservatur; quicquid ergo ab hac discrepat, nulli dubium est quin ita et ab Hebræorum veritate discordet. » Verum ea quæ ab Origene in Hexaplis posita, et in latinum a S. Hieronymo conversa est, sicut Origenes ei intermixtum admiscuit distinctis notulis Theodotionis editionem, ita ab eodem Hieronymo est translata, appositis signis iisdem ; quod ipse pluribus locis testatur quos superius recitavimus, cum egimus de iisdem Hexaplis Origenis. Sic igitur editio illa Septuaginta a S. Hieronymo emendata et latinitate donata, non simplex erat Septuaginta, sed intextam habebat versionem Theodotionis, signis tamen ab eo distinctam ac separatam.

42. Sed accidit, ut ob triplicem communem Septuaginta editionem, dum suam quisque propriam commendaret, non leves inter se conflarentur seditiones, ob eamque causam sæpe veritatem hebraicam, vel alias a profanis editas translationes consulendi pateret occasio. His igitur et aliis rationibus permotum se fuisse dicit S. Hieronymus [1], ut hebraicam quoque editionem in latinum converteret. Cum vero eo nomine a multis sibi adversantibus temerariæ novitatis argueretur, perinde ac si eo consilio suam ederet, ut aboleret Septuaginta translationem; ipse sæpius conatus est instituti sui reddere rationem, atque animi consilium aperire, et inter alia cum adversus Ruffinum sic scribit [2] : « Egone, inquit, contra Septuaginta interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos meæ linguæ studiosis dedi ? Tam stultus eram, ut, quæ a pueritia didici, senex oblivisci vellem ? » sed et superius : « Non imitantur Græcorum studium et benevolentiam, qui post Septuaginta translatores, jam Christi Evangelio coruscante, Judæos et Ebionitas legis veteris interpretes, Aquilam videlicet, Symmachum, et Theodotionem, curiose legunt, et Origenis labores in Hexaplis Ecclesiis dedicarunt : quanto magis Latini mei grati esse deberent, quod exultantem Græciam cernerent a se aliquid mutuari ? » Hæc eadem alibi quoque sæpius inculcat. Causatus etiam depravationem Septuaginta interpretum, opportune sibi visus est ex hebraicis fontibus deducere veritatem, nam sic superius [3] ait : « Si Septuaginta interpretum pura, et ut ab eis in græcum versa est, editio permaneret; superflue me, mi Chromati, episcoporum sanctissime, impelleres ut tibi hebræa volumina latino sermone transferrem. Quod enim semel aures hominum occupaverat, et nascentis Ecclesiæ roboraverat fidem, justum erat etiam nostro silentio comprobari; nunc vero cum pro varietate regionum diversa ferantur exemplaria, et germana illa et antiqua translatio corrupta sit atque violata, nostri arbitrii putas aut ex pluribus judicare quid sit verum : » Hæc et alia plura, ac sæpius de eadem editione mendis obsita, quam a se ad purum emaculatam professus est.

43. Quantam vero adhibuerit diligentiam, ut hebraicam editionem sincere, pure, vereque latinam redderet, idem ipse cum alias sæpe, tum ad Sophronium [4] sic scribens aperit : « Certe quidem confiden-

[1] Philastr. de hæres. c. 139. 140. 141. 142. 143. — [2] Hieron. in Isai. lib. XVI. præfat. — [3] Idem in præf. I. Paralip. epist. CVII. — [4] Idem ep. CXXXV.

[1] Hier. in præfat. in Tobiam CXIII. — [2] Idem adv. Ruffin. lib. II. — [3] Idem eodem libro. — [4] Hieron. in præf. in Psal. ep. CXXXIII. et in Apolog. adv. Ruflin.

ter dicam, et multos hujus operis testes citabo, me nihil duntaxat sententiæ de hebraica veritate mutasse. Sicubi ergo editio mea a veteribus discreparit, interroga quemlibet Hebræorum; et liquido videbis me ab æmulis frustra lacerari, qui malunt contendere videri præclara, quam discere. » Cæterum quod ad eam rem spectat, id negotii exhibitum est ei a Latinis, non autem Græcis; et non modo adversantes æmuli, sed et S. Augustinus novitatem hanc suspectam habens, eidem aliquando restitit. Græci autem, qui in alios græcos interpretes se curiose diffuderant, simul atque acceperunt a S. Hieronymo ex hebraico fonte elaboratam esse novam editionem, mox eam ex latino in græcum sermonem vertendam curarunt; quod ipse testatur, dum jure de Latinis expostulans [1] ait : « O labores hominum semper incerti ! O mortalium studia, contrarios interdum fines habentia ! unde me putabam de Latinis meis bene mereri, et nostrorum ad discendum animos concitare, quod etiam Græci versum de latino post tantos interpretes non fastidiunt; inde in culpam vocor, et nauseanti stomacho cibos ingero. » Primus itaque S. Hieronymus fuisse reperitur, qui ex hebræo fonte aquas deduxerit in latinum alveum.

44. Quinam autem ex græcis editionibus id ante præstiterit, majoribus etiam incertum fuit; nam cum plures fuerint, nec numero distincti, vel tempore; quinam illi essent (ut Augustinus [2] affirmat) obscurum remansit. « Ut enim, ait, cuique primis fidei temporibus in manus venit codex græcus, et aliquantulum facultatis sibimet utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari. Quæ quidem res plus adjuvit intelligentiam, quam impedivit, si modo legentes non sint negligentes : » Hæc ipse. Inter omnes autem veteres, latinas interpretationes Septuaginta, Italam, nempe Romanam præstitisse cæteris, quod verborum tenacior esset, et felicius exprimeret sententiæ perspicuitatem, idem S. Augustinus [3] affirmat.

45. Accidit vero, ut ob illam priorem versionem latinam posterior a S. Hieronymo tradita sperneretur; cum videlicet Occidentalis Ecclesia antiquitatem excolere consueta, novos sonos exhorrescens, illam Hieronymi primo auditu respueret, quod sicut a majoribus acceptæ fidei, ita et verborum esset pariter tenacissima; donec paulatim, quænam qualisve esset, omnium eruditorum studio et labore perspecta, atque pia, pura, vera, sinceraque comperta, magno honore tandem summaque laude fuerit in Ecclesiam introducta, Veteri non explosa. Nam et ipse S. Augustinus, qui ea de re obniti Hieronymo visus erat, ejus studium postea laudare cœpit, sic dicens [4] : « Non defuit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, trium linguarum peritissimus, qui ex hebræo in latinum eloquium divinas Scripturas convertit, eloquenterque transfudit. » Additque testimonio etiam Judæorum eam cognitam esse veracem; sed quantumcumque opus laudatum fuerit, nequaquam tamen præferendum putavit antiquæ illi Septuaginta editioni. Ad Augustini autem verba, Isidorus [1] hæc addit : « Ejus interpretatio merito cæteris anteponitur; nam est verborum tenacior, perspicuitate sententiæ clarior, atque (utpote christiana interpretatio) verior. »

46. Sic igitur Occidentalis Ecclesia novam accepit editionem a S. Hieronymo elaboratam, ut tamen veterem illam Septuaginta etiam retineret; factumque est ut duæ essent vulgatæ editiones, altera Vetus dicta, Nova altera nuncupata; hisce enim nominibus Eucherius [2] utramque distinguit, sicut et sanctus Gregorius qui præfatione [3] in libros Moralium ait : « Novam translationem dissero, sed (ut probationis causa exigit) nunc Novam, nunc Veterem per testimonia assumo : quia sedes Apostolica, cui auctore Deo præsideo, utraque utitur. » Et in ipsis commentariis [4] quam per Novam intellexerit, declarat. Nam cum ait eam ex hebraico atque arabico esse translatam, plane Hieronymi esse significat, qui in præfatione ad Job librum affixa, se tum ex hebraica veritate, tum etiam arabica interpretatione librum illum latinitate donasse testatur; ut dubium non sit, per Veterem Gregorium intelligere versionem Septuaginta; per Novam autem, eam quam ex hebræo Hieronymus transtulit, easdemque ab invicem fuisse distinctas, utramlibet per se notam, et utramque ab Ecclesia Romana susceptam.

47. Accidit autem post Gregorii tempora (quoto vero potissimum anno, quove auctore, incertum remanet) ut quoniam duæ simul vulgatæ editiones, Vetus et Nova, dissensionum ac contentionum interdum ministrarent occasionem; in diversa studia fideles ea in re distraherentur ab invicem, dum alii Veterem, Novam alii sequerentur; et quisque pro sua (ut assolet) contentiose dissereret, turbas cieret, alteramque defendens, in alteram minus digne inveheretur, essetque ea diversitas veluti seminarium jurgiorum, ac turpem redderet Ecclesiæ faciem, dum in divinis laudibus, cæterisque sacris officiis, alii aliam psallendo, legendo, concionando, tractando consectarentur : ut hac ex parte pæne divisa schismate Ecclesia videretur. Sed divino afflante numine provisum est, optimeque consultum, ut ad ecclesiasticum communem usum una ex duabus, quæ usui omnibus esset Ecclesiis conflaretur, quæ Communis omnibus atque Vulgata uno nomine a cunctis diceretur, explosa illa Veteris et Novæ nomenclatura. Resque evenit ex sententia, ut eam unam Occidentali Ecclesia usu recipiente, omnis mox ea de re cessaverit controversia, omnesque sicut una fide compaginati, ita uno spiritu, unoque ore Christum Dominum una cum Patre et Spiritu sancto laudibus assidue celebrarent : licet alicui Ecclesiæ, venerandæ antiquitatis ergo, permissum fuerit veterrima illa Septuaginta in psallendo

[1] Hieron. adv. Ruffin. lib. II. — [2] Aug. de Doctrin. Christ. lib. II. c. 11. — [3] Ibid. c. 15. — [4] Aug. de Civitate Dei, lib. XVIII. c. 43.

[1] Isidor. Etymolog. lib. VI. c. 6. — [2] Eucher. in lib. Regum. — [3] Gregor. in præf. lib. Moral. cap. 5. — [4] Gregor. Moral. lib. XX. cap. 23.

uti editione; cum alioqui eadem, sed a Hieronymo emendata, reliquæ omnes utantur Ecclesiæ.

48. Porro qui hujus ex Veteri et Nova factæ permixtionis minus attente considerarunt originem, aut causam sunt perscrutati, neque adeo exacte ipsum divinæ Scripturæ contextum examinarunt; has de eadem, quam habemus præ manibus, controversias excitarunt, dum alii hanc esse illam Veterem Septuaginta, sed emendatam, alii vero Novam esse Hieronymi tradiderunt. Sed illi, mea sententia, scopum veritatis attigisse noscuntur, qui ex utraque mixtam esse dixerunt. Quod vero tum ex Veteri, tum ex Nova Vulgatam hanc nostram conflatam esse dixerimus, et in ea Septuaginta illa exscripta esse videatur, quam (ut dictum est) idem S. Hieronymus emendavit, non autem veterrima illa, quam mendis scatuisse idem affirmat: cumque in eadem Nova illa simul insuper contexta sit, quam idem auctor ex hebræo sermone convertit: hac ratione, quod in utraque sancta Ecclesia laboribus Hieronymi usa sit, eam esse Hieronymi jure dici posse videtur, quam ejusdem Ecclesiæ auctoritate post aliquot sæcula ex utraque ejus editione appareat fuisse collectam. Quod vero aliqua habeat, quæ nec hebraicæ editioni latinæ a Hieronymo redditæ, nec veteri Septuaginta concordare videantur; hæc ex communi illa Septuaginta a Hieronymo emendata provenisse sciendum est: ut octo illi versus psalmi decimi tertii: « Sepulcrum patens, etc. » Usque ad illud: « Non est timor Dei, etc. » Qui nec in hebraico textu (ut ipse Hieronymus [1] tradit) nec in veterrima illa Septuaginta reperiuntur: accepti enim ex epistola Pauli ad Romanos [2], communi illi recentiori emendatæ Septuaginta editioni fuerunt additi, ex eaque in nostram Vulgatam illati. Rursum vero nec sic passim mixta, ut veluti centones, fuerit coagmentata; cum sit reperire in ea libros integros secundum Septuaginta translationem positos, nempe Psalmorum, et aliorum.

49. Sed quod spectat ad librum Psalmorum, primam ipsorum editionem a Septuaginta confectam S. Hieronymus emendasse reperitur: hoc enim ipse testatur [3] in Apologia adversus Ruffinum, ubi ait: « Psalterium quoque, quod certe emendatissimum juxta Septuaginta interpretes nostro labore dudum Roma suscepit. » Licet idem Hieronymus [4] ipsum etiam ex hebraico verterit, et discrepantiam in utraque editione manifestarit. At non semel, vel bis, sed quater eumdem Hieronymum eidem operi certum est insudasse. Primo nimirum, cum, petente Damaso, Septuaginta editionem tradidit (ut dictum est) Romanæ Ecclesiæ emendatam. Secundo cum eam ex hebraico puro fonte deduxit, id exposcente Sophronio [5]. Tertio, cum, Paula et Eustochio [6] efflagitantibus, editioni Septuaginta Theodotionem admiscuit, obelis et asteriscis adnotans. Denique et illud præstitit, ut una epistola seu libello ad Suniam et Fretelam scripto notaret discrepantiam inter græcum et latinum Psalterium, et utrum magis hebræo consentiret, admoneret. Cæterum quo utimur Psalterio posito in Vulgata, constat non ex hebraico textu, neque acceptum ab Hexaplis, sed ex Communi illa, quam diximus, editione Septuaginta, ab aliis sæpius emendata: quod quidem cuique recte intuenti perspicuum erit. Rursum vero Vulgata nostra continet prophetas minores secundum factam a S. Hieronymo ex hebraico versionem; sed et quatuor majores, paucis tantum exceptis, librum Job itidem, prout ab eodem ex hebraico et arabico est translatus. Sed non vacat nobis in singulis immorari et de omnibus exactam reddere rationem; alio enim tendit oratio. Porro Vulgatam nostram a calumniis hæreticorum Xystus [1] vindicat, atque nuper vir doctissimus Bellarminus.

50. Cum igitur ex Veteri et Nova (ut dictum est) collecta una fuerit Communis editio: illud accidit, ut, cum totius orbis Occidentalis magna consentione ista reciperetur, duæ illæ, Vetus et Nova Vulgatæ, quæ frequentiori usu præ manibus omnium essent, quasi minime jam necessariæ viderentur, paulatim negligi atque deperire propemodum sinerentur; atque etiam veterrima illa Septuaginta penitus propemodum exoleverit, adeo ut videretur esse oblivione sepulta. Sed quæ in hunc modum pene videbatur extincta, his prope diebus, opera et industria illustrissimi ac reverendissimi Domini Antonii Caraffæ cardinalis bibliothecarii, cui Catholica Ecclesia hoc etiam nomine plurimum debeat, ex inspirato eadem tam græco quam latino sermone quasi rediviva comparuit: cum veluti postliminio post longum exilium summo honore reversa, magno in primis eruditorum omnium, ac denique totius exultantis Ecclesiæ eidem faventis excepta plausu, atque ingentibus celebrata præconiis, in summæ auctoritatis throno et dignitatis sede pristina fuerit collocata.

51. His de editionibus veteris Testamenti summa diligentia atque industria pro viribus elucidatis, de editione Novi Testamenti (ne quid præteriisse in hoc genere videamur) reliquum est, ut, quantum licet, brevius disseramus. Cum in antiquum illud Apostolorum temporibus scriptum exemplar, vitio librariorum, vel aliorum, multa irrepsisse menda Damasus papa intelligeret; ejus emendationem eruditissimo viro, qui sibi inter cætera praeclarissima ejus temporis ingenia primus occurrit, S. Hieronymo delegavit; qui naviter in opus incumbens, quod ille postulavit, felicissime præstitit. Testatur enim hæc ipse ad eumdem Damasum scribens [2] his verbis: « Novum, inquit, opus me facere cogis ex veteri, ut post exemplaria Scripturarum toto orbe dispersa, quasi quidam arbiter sedeam: et quia inter se variant, quæ sint illa quæ cum græca consentiant veritate, decernam. Pius labor, sed periculosa præsumptio, judicare de cæteris ipsum ab omnibus judicandum, senis mutare linguam, et canescentem jam mundum ad initia retrahere parvulorum: » et paulo post: « Adversus

[1] Hier. in præf. lib. XVI. in Isai. — [2] Rom. III. — [3] Hier. adv. Ruffin. lib. II. — [4] Idem ibid. et ep. CXXXV. ad Suniam. — [5] Idem ep. XIII. — [6] Idem præf. in Psalter.

[1] Xyst. Senen. lib. VIII. — [2] Hier. præfat. in quat. Evang.

quam invidiam duplex causa me consolatur : quod et tu, qui summus sacerdos es, fieri jubes ; et verum non esse quod variat, etiam maledicorum testimonio comprobatur. Si enim latinis exemplaribus fides est adhibenda, respondeant quibus ; tot enim sunt exemplaria pæne, quot codices. Sin autem veritas est quærenda de pluribus ; cur non ad græcam originem revertentes, ea quæ a vitiosis interpretibus male sunt reddita, vel a præsumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita sunt, aut mutata, corrigimus? » Hæc Hieronymus de causa novæ editionis cudendæ, deque in ea emendanda animi sui consilio.

52. Ubi vero opus perfecit, Romanæ Ecclesiæ tradidit, quod longe lateque per totum Occidentalem orbem fuit quam citissime evulgatum ; perlegit illud quidem S. Augustinus [1], et diligenter a se cognitum mirifice commendavit; de quo in hæc verba ad eumdem S. Hieronymum auctorem operis : « Non, inquit, parvas gratias agimus Deo de opere tuo, quod Evangelium ex græco interpretatus es ; quia pæne in omnibus nulla est offensio, cum Scripturam græcam contulerimus. Unde si quispiam veteri falsitati contentiosus faverit, probatis collatisque codicibus, vel docetur facillime, vel refellitur : » Hæc de editione Hieronymi Augustinus.

53. Verum quod ejus operis fuit, se potius ex græco emendasse, quam ipsam integram in latinum ex græco vertisse idem [2] Hieronymus scribens ad Augustinum testatur illis verbis : « Si me in emendatione novi Testamenti suscipis, etc. » Ex aliis quoque ejusdem Hieronymi testimoniis certum exploratumque habetur, ipsum nequaquam novum Testamentum in latinum ex græco vertisse, sed potius latinum ex græco emendasse ; adeo ut non fuerit novæ translationis auctor, sed veteris diligens emendator. Nam hoc est quod ait, se inter multa exemplaria Scripturarum sedisse arbitrum : sed et inferius eadem præfatione ad Damasum scripta planius demonstrat, sic dicens [3] : « Igitur hæc præsens præfatiuncula pollicetur quatuor tantum Evangelistas, quorum ordo est iste, Matthæus, Marcus, Lucas, Joannes, codicum Græcorum emendata collatione, sed et veterum : quæ ne multum a lectionis latinæ consuetudine discreparent, ita calamo temperavimus, ut iis tantum, quæ sensum videbantur mutare, correctis, reliqua manere pateremur, ut fuerant. » Hucusque ipse. Sunt multi qui contendant eamdem Novi Testamenti editionem non esse Hieronymi ; sed plures qui defendant, quorum et longe potiora sunt jura. At licet non sit nostri instituti vel otii hic cuncta disquirere, et qui hæc diffusius tractata cupiunt, habeant quos consulant [4] ; tamen non omittemus illud unum, quod partem illam pertingit Annalium, quæ ad antiquiores Ecclesiæ mores pertinet ; disseremusque adversus illos, qui ex eo dixerunt, Vulgatam Novi Testamenti editionem non esse S. Hieronymi, quod rudia et impolita quædam inveniantur in ea, quæ a Hieronymi stylo penitus discrepent.

54. Atqui hac ipsa ratione ejus esse probatur : nam quod non novam ipse cuderet, sed veterem emendaret editionem, illa ipsa verba rudia, simplicemque dicendi stylum ne in minimo quidem mutare voluit, ubi verba atque sententiæ a græco (ut ait) non dissentirent ; ob eamque causam nec vitia quædam impolitæ orationis abradere, aut verborum ornatum inducere curavit. Quod quidem satis sit ejusdem Hieronymi exemplo ac testificatione evidentius in aliis demonstrare. Ipse enim in Ezechielem [1] prophetam scribens, hæc habet : « Illud sæpius monuisse sufficiat, nosse me cubitum et cubita neutrali appellari genere ; sed pro simplicitate et facilitate intelligentiæ, vulgique consuetudine, ponere et genere masculino. Non enim curæ nobis est vitare sermonum vitia, sed Scripturæ sanctæ obscuritatem quibuscumque verbis disserere. » Et inferius [2] : « Quod cubitos genere masculo, et non neutrali cubita dicimus juxta regulam grammaticorum (ut in superioribus docuimus) non ignorantia id facere, sed consuetudine, propter simplices quosque et indoctos, quorum in congregatione Ecclesiæ major est numerus. » Sic igitur videas Hieronymi in emendanda primum antiquitus tradita divina Scriptura consilium ; ut non modo in ea barbarismos, quos invenisset, non corrigeret, sed imitaretur de industria : sicque secundum quod invenisset translatam a latino interprete editionem Septuaginta, non tantum, si error non esset in sententia, non emendavit ; sed et in ea quam ipse ex hebraico fonte suis ipsius verbis in latinum traduxit, cum liberum esset in proprietate sermonis et candore orationis curam impendere, contempsit omnino, venerandæ tantum attribuens antiquitati, ut vocum et sententiarum elegantiam posthabuerit.

55. Addimus ad hæc et aliud de eadem re ejusdem auctoris exemplum [3]. Cum enim in latina Septuaginta versione limen portæ, theæ, positum invenisset, sicut legeret in græco θεὲ quodque in hebræo תא scriptum est, noluit vocem græce positam in latino textu mutare, et latine dicere, limen portæ ; sed ut positum erat, theæ, reliquit, sic legens : « Et theæ tertium æqualem calamo in latitudinem trium : » sed quid tractando subdit? « Diligentem, inquit, et studiosum lectorem admonendum puto, si tamen scientia Scripturarum et non vanis oratorum declamationibus ducitur, ut sciat omnia prope verba hebraica et nomina, quæ in græca et latina translatione sunt posita, nimia vetustate corrupta, scriptorumque vitio depravata, et dum de inemendatis scribuntur inemendatiora, de verbis hebraicis facta esse sarmatica, imo nullius gentis, cum et hebræa esse desierint, et aliena esse non cœperint. » Quæ quidem idem auctor (magna profecto continentia) quod

[1] Augustin. ad Hier. epist. X. — [2] Hier. epist. XI. inter epist. August. — [3] Idem præfat. in quat. Evang. epist. CXXIII. — [4] Bellarminus controver. de Verb. Dei, lib. II. c. 7. 9. et Xyst. Senen. lib. VIII. et alii ante eos.

[1] Hier. in Ezech. c. 40. — [2] Idem ibid. c. 47. — [3] Idem ibid. c. 40.

earum vocum sensum sciret in Ecclesia notum, noluit emendare.

56. Hæc itaque ex S. Hieronymo sunt allata ad declarandum ejus in emendando vel interpretando Scripturam mentis propositum et institutum; ut redarguantur qui ex simplici humilique stylo Vulgatæ editionis Novi Testamenti, eam non esse ipsius S. Hieronymi, ausi sunt temere affirmare. At quis sapiens in animum sibi inducere queat, auctoritate tanti Pontificis a tanto viro emendatam, recognitam, probatam, traditamque Romanæ Ecclesiæ editionem, totoque statim Occidentali orbe diffusam, a posterioribus esse neglectam atque rejectam? Facessat igitur de barbaris vocibus rudique stylo frivola objecta comparatio.

57. Erubescantque novatores omnes, qui nulla antiquitatis reverentia ducti, neque religione absterriti, perinde ac si in scriptis Gentilium versarentur, atque illotis (quod aiunt) manibus profana contingerent; mox ut sibi visi sunt esse Græculi et semi-Judæi linguarum peritia, quodam furoris impetu potius quam afflatu divini Spiritus in ipsam sacrosanctam divinamque Scripturam irrumpunt, eamque mox ingenii sui vires experturi aggrediuntur; et quantum in profanis profecerint, in sacris periculum facere non verentur, novas in dies divinæ Scripturæ editiones cudentes: alteraque manu refractario calamo impietatis, altera armati gladio maledicentiæ, procedunt tumidi atque inflati superbia; protervoque animo, ingenio duro et aspero, rictuque ferali progrediuntur in medium, agminibus Dei viventis procaciter insultantes. At quomodo, quæso, sibi isti vindicant rectam sermonum interpretationem, quam, cum inter charismata Spiritus ab Apostolo [1] numeretur, constat nonnisi in Ecclesia esse posse? Qui sibi ipsis visi sapientes, quam stultissimi facti sunt, dum ab Ecclesia refugæ, inter pneumachos in castris hostium profitentes, adversus Spiritum sanctum bellum gerunt.

58. Sed parcant jam viris catholicis sanctis et eruditis, eosque imperitia sugillare desistant: sed potius (quod eo impietatis eorum temeritas progressa est) in ipsum Spiritum sanctum arma convertant; quod jam mille quingentos et amplius annos neminem afflaverit, imbuerit neminem recte interpretandi charismate, sed siverit res nostras obduci carie, situque ineptæ locutionis barbarique sermonis aspergi; adeo ut hac ex parte etiam eædem divinæ Scripturæ patuerint derisioni Gentilium, qui eas solœcismis ac barbarismis obsitas sibilis insectarentur, scommatibus atque dicteriis [2] deriderent. Siccine tanti ponderis ex eorum sententia a Deo res neglecta, et quæ basis quædam et fundamentum est Christianæ religionis, divina Scriptura, rudis et inexculta, atque sermonis vitiis lacera, adeo informis humi jacere permissa? At si tanta hæc neglexit Deus; quænam, quæso, curavit? Si, inquam, in maximi omnium re momenti divina providentia dormitavit; in quanam vigilantem fuisse dixerimus? Hæc plane tam horrenda ex necessaria assumptione eorum sententiæ dicenda forent, hisque deteriora jungenda, quæ vel cogitare animus exhorrescit, nedum effari.

59. At non dormitavit, neque dormiet qui custodit Israel [1]. Sic namque placuit ei, qui statuit per stultitiam prædicationis salvos facere credentes; qui et suos sic prædicare Evangelium misit, ut illud non annuntiarent in sapientia verbi [2]; ut et in his, quod stultum est Dei, etiam crucis gloria effulgeret; atque certo certius conspiceretur, hoc esse hominibus sapientius. Quod enim divinum inventum, et non humanum figmentum est, divina Scriptura, non humana arte, sed divino consilio, nec adeo omnibus perspicuo, tractanda fuit; non enim ut viæ hominum sunt viæ Dei [3]: Quis namque consiliarius ejus fuit, ut dicat ei, Cur ita facis? Ille ipse est, qui in tabernaculo, ac demum in templo suo cuncta egregie auro confici, vel auro ornari præcepit, usque adeo ut forcipes [4], ipsas emunctorias ex auro purissimo confici voluerit: et tamen quæ potissima ac nobilissima omnium in eo pars erat, ipsum, inquam, sacrosanctum altare, mandavit [5] ex terra vel rudibus ac impolitis lapidibus construi. Cujus rei sacramentum Paulus optime novit, qui non in sublimitate sermonis, nec (quod ait [6]) in sapientia verbi, Evangelium tradidit et prædicavit; periculum immensum cavens, ne secus faciens, gloriam Christi crucis evacuaret. Sicque factum est, ut eodem Spiritu, quo dictatæ, eodem plane interpretati sint sancti divinas Scripturas. Eo enim imbuti sanctissimi Patres, apostolica assectantes vestigia, hoc ipsum præstare conati sunt, ut in omnibus præ se ferrent columbæ simplicitatem, non ignorantes quod virtus Dei non sit in sermone. At licet sic rudis apparens ipsa divina Scriptura derideretur ab ethnicis [7]; ob vim tamen verbi insitam, omnem illorum disjecit, sive scientiis, sive armis comparatam omni ex parte potentiam ac fortitudinem.

60. Sacramentum hoc magnum sanctissimi viri magistri Ecclesiarum intelligentes, nihil præterea curarunt in ea corrigere et emendare quod spectaret ad cultum orationis, ubi consultum veritati, cui tantum essent prospecturi, cognoscerent; cum alioqui non defuerint in Ecclesia Dei eloquentiæ facultatibus prædití viri, qui id præstare felicissime potuissent; qui tamen istæc ut levia contempserunt; imo ut rem magni ponderis, eam simplicitatem, qua traditæ illæ erant, retinere maluerunt. Hinc dicendi facundia maxime pollens S. Ambrosius, maluit (quod et alias dictum est) ut interpres e græco verterat, præsepium, quam præsepe dicere. Hinc et S. Augustinus [8] illud ait: « Quod jam auferre non possumus de ore cantantium populorum. Super ipsum autem *floriet* sanctificatio mea; nihil profecto sententiæ detrahit; auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non *floriet*, sed *florebit*, diceretur. Nec quicquam impedit

[1] I. Cor. XII. — [2] Arnob. advers. Gent. lib. I.

[1] Psal. CXX. — [2] I. Cor. I. — [3] Isaiæ LV. — [4] Exod. XXVI. et XXVII. — [5] Exod. XX. Deut. XXVII. Josue VIII. Esdr. V. — [6] I. Cor. I. — [7] Arnob. advers. Gent. lib. I. — [8] Aug. de Doctrin. Christ. lib. II. c. 13.

correctionem, nisi consuetudo cantantium. Ista ergo etiam facile contemni possunt, si quis ea cavere noluerit, quæ sano intellectui nihil detrahunt. » Subdit et alia id genus exempla.

61. Eadem quoque magnus ille Spiridion [1], cum Triphitlius, Ledrensis episcopus, rhetoricis litteris egregie excultus, coram episcoporum conventu sermonem habens, cum illud Evangelii occurrisset, « Tolle grabatum tuum, et ambula, » pro grabato lectum dixisset, elegantiori nimirum sibi visus uti voce debere; cum libere reprehendens, Tune, inquit, præstantior es eo qui grabatum dixit? qui igitur pudor iste est, verbis illius cum decore non velle uti? Atque his dictis, in conspectu omnium episcopali sede exurgens, fastum et supercilium eorum, qui oratione affectata sese efferrent, comprimere conatus est. Addam his et venerabilis sanctique viri ac plane eruditissimi Bedæ [2] testimonium et exemplum, qui cum in Actis Apostolorum pleraque ex græco; aliter quam Vulgata haberet, transtulisset, hanc præmisisse contestationem voluit : « Lectorem, inquit, admoneo, ut hæc ubicumque fecerimus, gratia eruditionis legat, non in suo tamen volumine velut emendata interserat, nisi forte ea in latino codice suæ editionis antiquitus sic interpretata repererit. Nam et S. Hieronymus pleraque testimonia Veteris Instrumenti, ut hebraica veritas habet, edocet : nec tamen hæc ita in nostris codicibus aut ipse interpretari, aut nos emendare voluit. » Hucusque Beda. Ecce tibi quales viri, tum doctrina, tum pietate, atque etiam sanctitudine morum præstantes, quique in Ecclesia Dei effulserunt miraculorum virtute clarissimi, quantum ecclesiasticæ detulerint antiquitati; quamque parvi, aut nihili potius fecerint verborum ornatum, fuerintque tenacissimi eorum quæ a majoribus accepissent, ac denique a qualibet novitate prorsus abstinentissimi.

62. Hinc consulto factum est, ut in Vulgata, qua Ecclesia utitur, ex decreto sacrosancti Tridentini Concilii emendanda, qui operi præfuit, ob eximiam doctrinam electus a Sanctissimo Domino nostro SIXTO QUINTO Catholicæ Ecclesiæ antistite, illustrissimus ac reverendissimus Antonius Carafa cardinalis bibliothecarius, una cum selectissimis viris eamdem inierit rationem, ut explorata veteri lectione ex acceptis toto christiano orbe vetustissimis exemplaribus, in omnibus esset ecclesiasticæ antiquitati consultum; omnia cognoscente, deligente, atque summa industria disquirente, ac denique potiora probante eodem ipso summo pontifice, cujus ingens studium atque solertia in eodem opere diutissime et accuratissime vigilavit.

[1] Niceph. lib. VIII. c. 42. — [2] Bed. in retract. in Act. Apost. in princ.

63. Id enim more majorum præstitit in præsens Ecclesia Dei, procul abhorrens ab inolito usu hæreticorum; qui nulli acquiescentes, omnibus detrahentes, quæque carpentes, innovantes, susdeque miscentes, et pro cujusque arbitratu immutantes, sæpe divinam Scripturam vertunt, invertunt, ac plane pervertunt, atque corrumpunt. Id quidem peculiare hæreticis esse, quæ ab antiquis theologis [1] dicta, et a nobis sunt superius recitata, certissimam fidem faciunt. At de Scripturæ divinæ editionibus satis, quas occasione Hexaplorum Origenis præteriisse minime oportuit. Quoniam vero Novatores plerique adversus Vulgatam editionem, velut furore quodam perciti, hostiliter debacchantur; complures extiterunt nobiles ecclesiastici tractatores, qui (ut par est) pro defensione veritatis stantes, eorumdem calumnias ut levissimas refellerent) eos consulant, qui hæc fusius pertractata cupiunt; hæc nobis satis ad institutum. Jam reliqua, quæ ad Annales pertinent, prosequamur.

64. *Origenis peregrinatio.* — Redeamus, inquam, ad Origenem, quem et Octopla, occasione inventarum divinæ Scripturæ editionum, confecisse oportuit. Sextam enim cum nactus est editionem, immensæ molis opus (ut dictum est) parans, illud perficere minime potuit, nisi cum Tyrium secessum petiit; quo non ante biennium profectum esse, certum est; nam post reditum ex Græcia, eum Alexandriam remeasse, illicque mansisse usque ad annum decimum imperii Alexandri, testatur Eusebius [2]. Verum quoniam Origenis itinera ab Eusebio diversis in locis paulo confusius descripta sunt; cum ex eis rerum gestarum magna elucidatio comparetur, hic summatim ea relegere, operæ pretium me facturum existimo.

65. Constat igitur (ut inde sumamus exordium) Zephyrini papæ temporibus Origenem [3] Romam se contulisse; indeque Alexandriam reversum, post hæc in Arabiam amandatum; inde Alexandriam [4] denuo remeasse. Postea vero idem profectus est in Palæstinam, atque Cæsareæ docere cœpit, nondum tamen presbyter. Hic cœptæ dissensiones inter Demetrium episcopum Alexandrinum, et Alexandrum episcopum Hierosolymorum, quod pateretur laicum hominem docere episcopos. Post hæc factus jam presbyter [5] in Græciam profectionem instituit; postea vero rediit (ut nuper dictum est) Alexandriam [6], ubi mansit biennio usque ad annum decimum Alexandri imperatoris, ac subinde iterum reversus est in Palæstinam. Hæc de Origene ex Eusebio deprompta sunt. Sed rerum gestarum præsentis anni hic jam finis esto.

[1] Apud Euseb. lib. V. cap. ult. — [2] Euseb. lib. VI. c. 20. — [3] Idem lib. VI. c. 12. — [4] Idem lib. VI. c. 13. — [5] Idem lib. VI. c. 17. — [6] Idem lib. VI. c. 20.

Anno periodi Græco-Romanæ 5722. — Olymp. 252. an. 1. — Urb. cond. 982. — Jesu Christi 229. secundum Baronium 231. — Urbani papæ 8. — Alexandri imp. 8.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 65. Coss. *Alexander Aug. III*, et *Cassius Dio II.*

2. *Imperii Cæsarei Alexandri decennalia.* — Sumptus ab Alexandro consulatus juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam : Cæsarei enim imperii decennalia dedit, ut demonstrat nummus, qui extat apud Erizzum. pag. 478, in cujus antica parte legitur : IMP. SEV. ALEXANDER AUG., in postica cernitur imperator sedens, qui a tergo coronatur a Victoria; a latere miles armatus, tenens in manu scutum, et stans in columna, in qua legitur : VOT. X. id est, *Votis Decennalibus*; circum vero : P. M. TR. P. VIII. COS..... P. P. S. C. Alexandrum die sexta mensis Martii tribunitiam potestatem octavam suscepisse *certum*. Verum cum decennalia imperii Cæsarei ante Constantium Chlorum nummis insculpta non fuerint, quod saltem in meam venerit cognitionem, arbitror, ultimam lineolam tribunitiæ potestatis præfati nummi, qui æreus est, progressu temporis detritam fuisse, quemadmodum in notis numeralibus, quæ post vocem *Cos.* exprimebantur, contigit. Ad hæc, Mediobarbus in numismatis impp. varia Alexandri recitat, in quibus legitur. TR. P. VIIII. COS. III. P. P. S. C. et VOT. X. memorantur, vota sc. decennalia ejus imperii Augustei anno sequenti soluta; neque tamen vel unicum habet, in quo TR. P. VIII. et VOT. X. enuntientur. Quare cum hæc decennalia unico nummo, eoque ex parte eraso innixa sint, ad ejus imperium Augusteum pertinere mihi persuadeo; cumque ea ad annum sequentem spectare certissimum sit, decennalia imperii ejus Cæsarei, quæ illa antecedere debuere, currenti anno acta, et ob ea consulatus tertius ab Alexandro susceptus. Dum Dissertationem Hypaticam componerem, ad ea decennalia animum non advertens, perperam scripsi, capessitum illum ab Alexandro consulatum ob bellum ac triumphum Persicum; cum mihi constaret, per hæc tempora Romanos inter et Persas bellum arsisse; indeque a censoribus quibusdam capta ansa, in consulatuum Cæsareorum regulas a me stabilitas invehendi, quibus an sufficiens fundamentum præbuerim, aliorum judicio relinquo.

3. *De variis Scripturæ sacræ versionibus.* — Fuse hic agit Baronius de Tetraplis, Hexaplis, et Octaplis, Origenianorum operum omnium nobilissimis. Collegerat is jam antea interpretationes Scripturæ a LXX interpretibus, Aquila, Theodotione, et Symmacho concinnatas; ac præterea Quintam et Sextam editionem nactus erat, ex quibus sex interpretationibus, et hebraico exemplari, Tetrapla sua (id est quadrupla), Hexapla (id est sextupla), et Octapla (opus ita ab octo columnis denominatum) Origenes composuit. *Hexaplum* et *Octaplum* interiere, et superest tantum specimen Hexapli, quod exhibetur in Bibliis Waltoniensibus tom. VI. Henricus Valesius in epistola ad Jacobum Usserium Armachanum episcopum, e secta Protestantium, subjuncta Historiæ Ecclesiasticæ Eusebii a se Notis illustratæ, paucis verbis quæ pertinent ad versionem LXX interpretum, in fine suæ epistolæ hoc modo explicat, et præcipuas difficultates docte resolvit.

4. *Versio LXX interpretum a Judæis et Christianis primum constanter usurpata.* — Censet itaque primum H. Valesius unicam semper fuisse LXX seniorum versionem, eam sc. quæ regnante Ptolemæo Philadelpho facta est Alexandriæ : hac deinde semper usos esse Judæos Alexandrinos, et reliquos Hellenistas : a Judæis deinde Christianos eam accepisse. Neque enim Apostoli et primores illi Christiani alia veteris Instrumenti interpretatione græca sunt usi, quam ea, quæ vulgo in synagogis Judæorum hellenistarum legebatur. Postea vero Judæi in odium Christianorum, quorum sectam ac religionem quotidie augeri non sine invidia cernebant, *Aquilæ* Judæi interpretatione sunt usi; cujus secundam editionem (duas enim versiones edidit) vocare solebant τὸν κατ' ἀκρίβειαν. Certe Judæos hellenistas, non LXX interpretum, sed vel *Aquilæ*, vel Symmachi versione usos fuisse, satis indicat Novella Justiniani 146 qua permissum est Judæis sacras Scripturas græce interpretatas legere, modo juxta LXX interpretum editionem eas lectitent. Permittitur etiam *Aquilæ* interpretatione uti, si velint. Reliquæ omnes interpretationes prohibentur, quibus uti antea consueverant. Et Judæi quidem ita fecerunt; at Christiani LXX interpretum editionem constanter retinuerunt, quippe quæ Apostolorum suffragio consecrata fuerat, et nascentis Ecclesiæ roboraverat fidem, ut loquitur Hieronymus. Nec quisquam ei versioni vel addere vel detrahere ausus est unquam præter hæreticos, qui eam versionem pro arbitrio suo varie interpolarunt, ut de Apollophane, Heronphilo, ac Theodoto, qui Artemonis hæresim sectabantur, scribit Caius apud Eusebium in fine libri quinti. Verum hujusmodi hæreticorum exemplaria nonnisi apud ejusdem sectæ homines auctoritatem obtinuerunt.

5. *Ab Origene primum mendis purgata.* — At vulgata editio LXX interpretum, usque ad *Origenem* in Ecclesia permansit. Hic primus mendis, quæ in eam irrepserant partim ex scriptorum imperitia, partim ex varietate exemplarium, eam purgavit, et

cum tribus aliis interpretationibus collatam asteriscis obelisque distinxit, atque ita distinctam in Tetraplis atque Hexaplis collocavit. Ab hoc tempore duplex fuit LXX interpretum editio. Altera Κοινή seu vulgaris, id est corrupta et inemendata. Altera incorrupta et immaculata, quæ proprie LXX seniorum editio vocabatur; ea scilicet, quæ juxta emendationem Origenis legebatur in Hexaplis.

6. *Origenis tamen editio pura non erat.* — Sic intelligendus est locus Hieronymi in lib. 16 Comment. ad Esaiæ, cap. 58 : « Sed ne in septuaginta quidem emendatis et veris exemplaribus. » Vera exemplaria LXX interpretum vocat codices Hexaplorum. Certe idem Hieronymus in epistola ad Sunniam et Fretelam citat editionem LXX interpretum *juxta Hexaplorum veritatem*. Et in eadem Epistola sub initium ait incorruptam et immaculatam LXX interpretum editionem in Hexaplis reservatam fuisse. Idem nihilominus Hieronymus editionem illam LXX interpretum, quæ ab Origene elaborata in Hexaplis habebatur, puram ac germanam fuisse negat, tum in Epistola ad Augustinum, tum in Præfatione in libros Paralipomenon. Quæ prima fronte pugnare inter se videntur. Quid enim magis contrarium, quam sunt hæc duo : incorrupta, immaculata et vera LXX seniorum editio habetur in Hexaplis : non est pura nec germana LXX seniorum editio ea, quæ in Hexaplis legitur? Utrumque tamen verissimum est, modo intelligatur, sicut intelligi debet. Nam editio Hexaplorum Origenis absque controversia erat omnium emendatissima : et eruditi homines in suis Commentariis eam editionem sequebantur. Neque ex alio, quam ex hoc fonte, veritas LXX interpretum hauriebatur. Eadem tamen editio pura non erat, propterea quod multa ex Theodotione aliisque interpretibus habebat immixta, quæ Origenes asteriscis prænotaverat.

7. *Origenes immerito a D. Hieronymo reprehensus.* — Quam ob causam Hieronymus in Epistola ad Augustinum et in præfatione in libros Paralipomenon ait, libros LXX interpretum ab Origene esse corruptos. In quo certe iniquior videtur Hieronymus adversus Origenem; qui quod bono ac pio consilio fecerat *Origenes*, tam acerbe reprehendit. Quid enim utilius excogitari potuit, quam illæ obelorum et asteriscorum notæ, ut indicaretur lectoribus, quid a LXX interpretibus additum, quid ab iisdem omissum fuisset? Quod si Origenes ea quæ a LXX interpretibus omissa fuerant, ex *Theodotione* aliisque supplens, nullam apposuisset notam, qua hujusmodi supplementa a puro ac germano LXX interpretum textu discernerentur, merito certe et ab Hieronymo et ab aliis reprehendi potuisset. Nunc vero cum asteriscos addiderit singulis locis, ad designanda ea quæ a LXX senioribus prætermissa ipse ex Theodotione, aliisque suppleverat, non solum vacuus ab omni culpa, sed immortali laude dignus videtur.

8. *Quod magis probatur.* — In eo enim opere, LXX interpretum libri puri, et prout ab ipsis editi fuerant, lectoribus exhibebantur, et lacunæ, quæ in eorum editione extabant, ex Theodotionis aliorumque interpretum editionibus cernebantur expletæ. Si quis itaque puram LXX interpretum editionem legere cupiebat, nullo negotio id licebat in Hexaplis. Prætermissis enim iis, quæ sub asteriscis erant posita, pura ac germana LXX interpretum translatio, prout ab ipsis fuerat condita, remanebat. Idque fatetur etiam Hieronymus in supradicta Epistola ad Augustinum.

9. *Post Origenem duæ potissimum editiones fuere versionis LXX interpretum.* — Post *Origenem* Κοινή illa seu vulgaris editio in dies magis magisque corrupta est. Duæ tamen potissimum ejus editiones fuere; altera Alexandrina, quæ Hesychium habebat auctorem; altera Lucianea, quæ Luciano martyri adscribebatur. Nam Eusebii Cæsariensis editio, quæ in Palæstinæ et Orientis Ecclesiis legebatur, nihil pertinuit ad Κοινὴν illam seu vulgatam editionem; quippe cum nihil aliud esset quam ipsa Origenis editio, ut jam Valesius in eadem Epistola manifestum fecerat. Porro cum illa obelorum et asteriscorum distinctio, quam in LXX interpretum editione primus excogitaverat *Origenes*, Christianis omnibus mirifice arrisisset, eam quoque in suas editiones transtulerunt Hesychius et Lucianus. Nec Græci modo, verum etiam Latini et Syri atque Ægyptii, qui vulgatam editionem sequebantur, hac asteriscorum et obelorum distinctione ab Origene reperta postea sunt usi. Andreas quidem Masius in præfatione in editionem suam Josuæ aliter existimavit. Cum enim ex Hieronymo didicisset, illam sub obelis et asteriscis editionem in omnibus omnium Ecclesiarum bibliothecis repositam fuisse, ita ut vix unus codex inveniretur ipsius ætate, qui signa illa non haberet : autumavit ipsam editionem Origenis, prout in Hexaplis habebatur, ab omnibus Ecclesiis receptam fuisse tam Græcorum quam Latinorum, Syrorum quoque et Ægyptiorum. Sed illud nullo modo verum est; alioqui quomodo diceret Hieronymus in Præfatione in libros Paralipomenon, sua ætate totius orbis Ecclesias tripertita inter se varietate pugnasse, cum Alexandrini in LXX suis Hesychii editionem probarent; Byzantini et Asiani exemplaria Luciani martyris legerent; Palæstini vero Origenis editione uterentur? Ita inter plura alia Henricus Valesius, cujus fere verba exscripsi, quibus illustrantur quæ de versione Scripturæ sacræ Baronius hic habet, et varia quæ Usserius de antiquis Scripturæ sacræ versionibus in medium attulit, refelli possunt.

10. *Alexander imp. versatur in Campania.* — Hujus anni initio Alexander in Campania agebat, ut ex Dione, lib. 80, elicitur : « Prætoriani, inquit, post Ulpianum me quoque criminati sunt. At Alexander horum rationem habuit nullam, sed contra me magis honestavit, secumque una designavit secundum consulem, » anno nempe præcedenti. « Quamobrem cum moleste ferrent prætoriani, timui ne me, ut viderent cum insignibus imperii » consulatus nempe, ideoque præsenti anno « interficerent. Itaque jussit Alexander, ut alicubi extra Urbem commorarer in Italia tempore hujus consulatus mei. » ideoque cur-

renti anno. « Quod cum fecissem, Romam veni » sc. post consulatum per duos priores menses hujus anni gestum : « deinde profectus sum ad ipsum in Campaniam, versatusque cum eo per aliquot dies, visusque a militibus cum magna securitate domum redii. » Ita docte Dionem explicat card. Norisius, tam in Dissert. de Numismate Diocletiani et Maximiani, cap. 6, quam in Epist. consulari, pag. 142. Cum ergo consules suffecti kalendis Martiis dignitatem de more inirent, eo mense Alexander in Campania erat, eumque ibi Dio invisit.

11. *In Orientem proficiscitur.* — Non multo post cum exercitu in Orientem Alexander profectus est, quod Artaxerxes Persarum rex, Romanorum provincias incursaret. Antiquarii varia Alexandri recitant numismata, in quorum antica habetur : IMP. SEV. ALEXANDER AUG. in postica, PROFECTIO AUG. S. C. Sed cum in nullis nec consulatus, nec annus tribunitiæ potestatis notetur, nullum inde subsidium accipere possumus. Præterea imperatoris titulus, qui victorias denotabat, quique multiplicari solebat, post Caracallæ imperium in nummis amplius non legitur, ideoque et chronologia Cæsarea magis quam antea obscura, quæ hic tamen nobis elucidanda. Ubi Antiochiam venit Alexander, « in ea civitate quæ belli usus postularet, diligenter comparabat, » inquit Herodianus, lib. 6, cap. 4, ubi gesta hoc anno Romanos inter et Persas describit, aitque capite sequenti : « Exercitus contendere per Armeniam jussus, vix ægreque superatis ejus regionibus asperrimis, præruptissimisque montibus (quanquam æstas tolerabilius iter faciebat) impetu in Mediam facto, vicos concremavit, prædamque abegit. » Addit Herodianus, Persarum regem omnem Romanorum exercitum profligasse, dum Alexander gravissime ægrotaret, qui cum Antiochiam copias reduxisset, convaluit, copiasque instauravit. Persarum rex milites suos dimisit, quorum pars præliis crebris in Media Parthiaque gestis ceciderant; alii attriti et sauciati superfuerant, ut fuse Herodianus narrat, qui subjungit, Romanos non segniter devictos, sed ipsos quoque interdum hostibus exitiosos fuisse. Bellum itaque æstate gestum.

12. *Dio de gestis Alexandri parum edoctus.* — In secunda parte Dissert. Hypat., cap. 9, dixi, parum fausta hujus belli initia in causa esse potuisse, *cur Dio de discessu Alexandri, et adversis ejus casibus ex industria siluerit, si tamen ea sciverit.* At inquit card. Norisius in Epist. consulari, pag. 145, illud primum optimi historici fidei notam importare; cum præsertim Dio tot illatas Romanis clades memoraverit; alterum, virum diligentissimum inscitiæ incusare, qui belli in Armenia gesti successus ignoraverit, et quidem in Bithynia degens, non in remotiori Græcia aut Italia, aut aliqua ultra Alpes provincia. Verum audiendus ipsemet Dio, lib. 80, ubi de Alexandro agere incipit : « Cæterum, inquit, ea quæ supra dicta sunt, » nempe de Severo, Caracalla, Macrino et Elagabalo « ego quidem accurate diligenterque conscripsi, ut potui : quæ vero restant, mihi non licet persequi pari diligentia, quod Romæ non sum diu commoratus, quodque in morbum incidi, cum ex Asia in Bithyniam venissem : ex qua profectus sum ad præfecturam Ægypti. Post ubi reverti in Italiam, pene recta in Dalmatiam, atque inde in Pannoniam superiorem missus sum, etc., quibus ex rebus factum est, ut ea quæ sequuntur, non potuerim pariter cum iis quæ præcesserunt, intelligere. Dicam tamen in summa ea, quæ usque ad secundum consulatum meum gesta sunt, » eo nempe excluso, licet præsenti anno, quo consulatus ille gestus, bellum acrius arserit. Ipsemet itaque Dio fatetur, se de iis, quæ Alexandro imperante usque ad præsentem annum gesta sunt, parum edoctum fuisse. Contra, Herodianus lib. 1, cap. 1, ait : « Quæ post Marci obitum per universam ætatem visa mihi auditaque sunt, nonnulla item in experiundo cognita, utpote in publicis officiis principalibusque versato, ea nunc conscribenda suscepi. » Quare Herodiano in rebus Alexandri standum, perperamque ab aliquibus traditum, eum odisse Alexandrum; cum ex optimi historici officio damna Romanis a Persis illata dissimulare non debuerit, et aliunde Alexandrum laudibus sæpius exornarit. Certe si Alexander prospere hoc bellum confecisset, Dio qui secundo consulatu, honore sc. maximo, ab illo decoratus fuerat, grati animi testandi, et Alexandri gesta describendi præclaram adeo occasionem non prætermisisset.

13. *Bellum Persicum Alexandro parum faustum.* — Inter Epistolas Reinesianas, in XLIX legitur : « Extat ipsius Alexandri epistola apud Lampridium, ubi de hac victoria magnifice gloriatur. At Orientalium libri, quorum narrationes vulgavit Willelmus Schickardus in Tarich, aliud loquuntur, Alexandrum Severum tot stragibus affectum esse, ut Persis cederet terram Elam et Hamat, et Sinear, cum parte Iou, item terram Israel usque ad Arabiam. Sic apud Livium et alios, exterorum fere sepulta est omnis memoria, quod ad Romani nominis gloriam nihil admodum facerent, etc. » Ita Christophorus Rupertus in Epistola ad Reinesium scripta, pag. 138. Non mirum itaque si Herodianus hanc expeditionem Alexandro parum prosperam fuisse scripserit, et Dio, qui tantum huic imperatori debebat, eam in litteras mittere noluerit.

14. *Hoc anno gestum.* — Hoc porro anno Alexandrum hanc adversus Persas expeditionem suscepisse, insinuant numismata, quæ apud Mediobarbum, pag. 323 extant. In uno legitur : IMP. SEV. ALEXAND. AUG. in postica : P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. S. C. visiturque solis gradientis typus, quæ figura Alexandri in Orientem proficiscentis. Sumpsit is tribunitiam pot. VIII die sexta Martii currentis anni, ac non multo post in Orientem se contulit. In altera postica tribunitia pot. VIII et consulatu III signata, cernuntur quadrigæ cum imperatore, dextra ramum lauri, sinistra signum militare tenente : in alia eodem consulatu eademque tribunitia potestate insignita, repræsentantur quadrigæ, in quibus imperator a Victoria coronatur, militibus hinc inde assistentibus : adeo verum est, Alexandrum hoc anno in

armis fuisse. Primum autem bellum ab eo susceptum, Persicum fuit, ut jam ostendimus.

15. *In Germanos pugnatum durante bello Persico.* — Secundo Lampridius in Alexandro, cap. 56, de triumpho Alexandri anno sequenti ducto loquens, hæc verba ex Actis senatus recitat : « Alexander Auguste, Dii te servent. Persice maxime, dii te servent. Per te victoriam de Germanis speramus. Per te victoriam undique præsumimus. » Bellum per legatos *in Illyrico*, et quidem *feliciter*, eodem fere tempore, quo in Oriente pugnabatur, gestum, ut ex Lampridio, cap. 25, liquet : « Actæ sunt res feliciter et in Mauritania Tingitana per Furium Celsum, et in Illyrico per Varium Macrinum affinem ejus. » Illyrici autem veteris pars, Vindeliciæ sc. et Noricum, inter Germaniæ provincias numerabatur. Porro Mediobarbus profert nummum Alexandri, in cujus postica habetur : P. M. Tr. P. VIII. Cos. III. P. P. De Germanis. Cernuntur in ea quadrigæ triumphales, quibus insidet imperator dextra ramum, sinistra globum tenens, cui Victoria lauream imponit, et in medio laureæ : Vic. Aug. id est, *Victoria Augusti.* Quæ de Germanis seu Illyricianis victoria, vel hoc anno vel saltem sequenti ante diem sextum Martii, quo tribunitiam pot. IX iniit Alexander, a Romanis reportata, et quadrigæ illæ triumphales imperatori decretæ. Imo card. Norisius in Dissert. de nummo Diocletiani et Maximiani, cap. 6, nummum Alexandri majoris magnitudinis producit, in quo extant quadrigæ triumphales cum his verbis : P. M. Tr. P. VIII. Cos. III. P. P. S. C. quas quadrigas Alexandri victorias per legatos obtentas, et de quibus Lampridius nuper citatus significare, card. Norisius recte animadvertit. Ex utroque igitur nummo manifestissimum fit, bellum Persicum ante præsentem annum inchoatum; cum expeditio Persica, Lampridio, Herodiano, et Dione testibus, prima Alexandri fuerit. Quare cum hoc anno, quo tribunitiam pot. VIII Alexander suscepit, bellum in Germania gestum, annoque sequenti continuatum sit, apparet, Alexandrum hoc anno in Orientem profectum esse. Neque enim in triumpho anno sequenti gesto acclamatum fuisset, *Per te victoriam de Germanis speramus,* nisi ante triumphum jam bellum Germanicum motum fuisset. In Germania vero hoc vel sequentis anni initio dimicatum esse, nummus mox productus certissimum facit. Tertia ratio ab Alexandri triumpho deducta, ut anno sequenti explicabimus.

16. *Origenes Antiochiam a Mammæa vocatus.* — Quarto, Eusebius in Historia, lib. 6, cap. 21, ubi narravit, Philetum episcopatum Antiochenum sortitum esse, ait, Mammæam imperatoris matrem Antiochiæ degentem, misso militari satellitio Origenem accersisse, « qui apud eam aliquandiu commoratus, ad consuetas mature sedes regressus est. » Philetus currenti anno ante mensem Septembrem e vita migravit, ut anno superiori dixi. Quare cum Mammæa Alexandrum filium in Orientem comitata fuerit, quando is bellum Persis intulit, ut prodit Herodianus, lib. 6, cap. 5, profectio Alexandri in Orientem ultra præsentem annum differri non potest. Recte igitur Hermannus Contractus in Chronico anno VIII Alexandri imp. scribit : « Mammæa mater Alexandri Origenem celeberrimum doctorem ad se vocatum audire curavit. » Proxime Zebennum Antiochiæ episcopum constitutum, dixerat Contractus, quia Phileti obitum male collocat. Tangit Baronius Origenis Antiochiam adventum anno primo Heliogabali : Huetius vero, lib. 1 Origenianorum, cap. 2, num. 7, hanc Origenis peregrinationem initio imperii Alexandri, quo et bellum Persicum gestum existimat, consignavit, Eusebii in Chronico auctoritate fretus. Verum non Eusebius, sed D. Hieronymus bellum Persicum anno primo Alexandri copulavit. Verba enim, quæ in Chronico Eusebiano de hoc bello recitantur, in ultimo libro Eutropii, qui post Eusebii mortem suam historiam scripsit, leguntur. Ex quo liquet, non tantum ea verba Eusebii non esse ; sed etiam quæcumque ex Eutropio in illo Chronico habentur, a D. Hieronymo addita fuisse. Neque bellum Persicum anno primo Alexandri geri potuit, cum quarto imperii ejus anno Artaxerxes, cum quo dimicavit Alexander, regnare cœperit. Præterea Herodianus lib. 6, cap. 4, de Alexandro in Orientem proficiscente loquens ait, nullum fuisse, qui « siccis oculis abeuntem Alexandrum » aspexerit, « imperio tam multos annos modestissime administrato, » per annos nempe fere octo. Quare neque Alexander imperii sui initio cum Persis pugnavit, neque tunc Origenes a *Mammæa* in Orientem vocatus. Cumque ex Eusebio, cui quoad Origenianam Chronologiam omnis fides habenda, ut recte eruditissimus Huetius ; et ex Hermanno Contracto constet, Origenem, currenti anno a *Mammæa* Antiochiam accersitum, non dubium, quin Alexander præsenti anno in Orientem sese contulerit. Certe post illum, bellum Persicum non suscepisse, ex dicendis anno sequenti magis patebit.

URBANI ANNUS 6. — CHRISTI 232.

1. *Demetrii episcopi Alexandrini in Origenem indignatio, præsertim de hæresis crimine a quo se ille expurgare conatur.* — Christi anno ducentesimo trigesimo secundo, Agricola et Clementinus consulatum adierunt; quo tempore agente Origene Alexandriæ, vehementer Ecclesia illa turbata est, adversante eidem (ut existimo) Demetrio episcopo Alexandrino. Quænam autem dissensionis occasio intercesserit, dicemus inferius. Scribebat tunc temporis Origenes commentarios in Joannem, jamque absolverat quintum tomum, cum urgente acrius tempestate, inde egredi coactus est; quod sequenti anno contigisse dicemus. Porro harum turbarum idem meminit in sexti tomi præfatione, sic dicens : « Jam ad quintum usque tomum (quamvis adversari nobis videretur Alexandriæ procella) quæ concessa fuere, locuti sumus, Jesu increpante ventos et undas maris : ex hoc casu progressi, extracti sumus ex Ægypto, Deo nos liberante, qui eduxit populum suum ex ea. Deinde inimico adversus nos acerbissime pugnante per suas novas litteras revera Evangelio inimicas, omnesque Ægypti ventos adversus nos concitante, stare me magis adhortabatur ratio ad certamen, et servare præstantissimam mei partem, quam importune conjungere restantem scripturam, antequam rationis discursus tranquillitatem reciperet; ne forte cogitationes pravæ invalescerent in animam etiam meam procellam inducere. Quin absentes quoque, qui mihi de more adsunt, veloces scriptores me prohibebant, quæ excogitassem, mandare litteris. Nunc vero quoniam adversus nos ignitæ sagittæ multæ vanæ factæ fuerunt, Deo illas extinguente; et assueta anima nostra iis quæ cælestis sermonis causa contingunt, ferre cogitur facilius factas insidias : veluti aliquantulum serenitatis nacti, non amplius differentes, dictare voluimus quæ restant, » etc. Hæc Origenes, sed postquam Alexandria secessisset : nam subdit : « Cæterum scias, ex multa nos promptitudine initium sexti tomi denuo facere; eo quod quæ antea interpretati fueramus Alexandriæ, nescio quo pacto allata nobiscum non fuerunt.

2. Citat hunc locum Origenis Eusebius[1], dum elucubratos ab eo Alexandriæ et tempore Alexandri imperatoris commentarios recensens, hæc ait : « Præterea quæ modo recensuimus, ista quoque ad commemorandum necessaria putamus; quo modo in sexto libro explanationum, quas in Evangelium Joannis conscripserit, declaret, se, cum adhuc Alexandriæ versaretur, quinque priores contexuisse. Operis vero, quod in universum Evangelium lucubravit, viginti duo tomi solum ad nos pervenerunt. In nono libro commentariorum quos confecit in Genesim (sunt enim omnes duodecim numero) non modo octo priores ejusdem operis Alexandriæ composuisse, sed etiam in viginti quinque psalmos, qui primi sunt, commentarios edidisse commonstrat. Quinetiam in Lamentationem Hieremiæ alios, quorum quinque tomi ad nos pervenerunt, elaboravit; in quibus obiter librorum (duo qui desunt) quos de Resurrectione exaravit, facit mentionem. Porro libros de Principiis, priusquam Alexandriam demigraret, scripsit. Libros quoque, qui inscribuntur Stromata, qui sunt decem numero, in eadem civitate, Alexandro imperium gubernante, litteris prodidit, sicut præcipui tituli tomorum initiis integre præfixi declarant : » Hucusque Eusebius.

3. Porro inter hos omnes quos enumerat commentarios Origenis, ille præ cæteris densioribus majoribusque est refertus erroribus, quem de Principiis scripsit. Existimo equidem eum æmulatum fuisse Longinum philosophum sibi notissimum, qui his temporibus eodem ferme argumento (ut testatur Porphyrius[1]) edidit commentarium; de quo Plotinus ait : « Cum liber Longini ex Philarchæis de Principiis lectus esset; litterarum quidem, ait, studiosus est Longinus, philosophus nequaquam : » sed et de Origene (quod ad eumdem librum spectat) jure illud dicendum : Origenes philosophus videri voluit potius, quam christianus. Vix credi potest quantum acceptam a majoribus christianam fidem commentario illo prodiderit : hæc plane dixerim, quod se vitaturum omnes hæreses jam alias fuerat contestatus, his verbis[2] : « Ego vero opto esse ecclesiasticus, et non ab hæresiarcha aliquo, sed Christi vocabulo nuncupari, et habere nomen quod benedicitur super terram; et cupio tam opere quam secta esse et dici christianus. » Hæc autem ad justam Demetrii in eum indignationem de vulgato ab Origene Periarchon sint addita.

4. Quod si hæc de turbis Alexandrinis in Origenem minime quis existimet tribuenda esse Demetrio, quod non sit adeo verisimile, Origenem Alexandriam

[1] Euseb. lib. VI. c. 18.

[1] Porphyr. in Vita Plotini. — [2] Orig. in Lucam hom. 16.

rediisse, nisi prius ipso conciliato Demetrio; tunc addere possumus (nisi alio potius tempore accidissent) quæ ab idolorum cultoribus Alexandriæ eum passum esse sanctus Epiphanius tradit, dum ait [1] : « Cum Athenas venisset, in aliquod tempus discendarum litterarum causa, et in patriam rediisset, traditur multa passus pro sancto fidei verbo, et Christi nomine. Sæpe per urbem tractus est, probris affectus, cruciatibus immanibus applicatus. Aliquando tractum ipsum Græci ad Serapidis idoli sui gradus statuerunt, imperantes ut ascendentibus ad adorationem et rem divinam idolo faciendam, palmarum germina porrigeret (hoc modo enim se habent idolorum sacerdotes.) Ille germinibus sumptis, ingenti voce et præfidenti animo neque metuens, neque hærens, clamabat; Adeste, accipite, non idoli germen, sed Christi. Ac multa quidem alia viri præclara facta per traditionem veteres referunt : » Huc usque Epiphanius; qui cum dicat hæc ei accidisse cum Athenis est reversus in patriam, ad hæc tempora referri posse quæ superius dicta sunt, facile declarant; sed tamen (ut vidimus ex Eusebio [2], non cum adolescens esset Origenes in Græciam profectus est, sed maturæ ætatis, jam presbyter factus, quando non opus haberet Athenas discendi causa adire, qui multis jam annis publice professus, non laicos tantum, sed et docebat (ut dictum est) episcopos. Negotii enim obeundi causa ipsum profectum fuisse in Græciam, testatur Eusebius [3]; et quodnam illud fuerit, satis superius est explicatum. Cum ergo e Græcia Origenem ætate juniorem Alexandriam reversum, ea quæ dicta sunt, Epiphanius passum tradat; ad alia sunt potius tempora referenda.

5. Sed licet hoc tempore ea accidisse Alexandriæ Origeni dici possent; tamen turbas illas, quarum ipse meminit, non ab ethnicis, sed a Christianis potius excitatas fuisse, illis verbis significare videtur : « Inimico adversum nos acerbissime pugnante per suas novas litteras, revera Evangelio inimicas : » Quibus sane Demetrium episcopum velut digito monstrat, qui, (ut Eusebius auctor est) facinus Origenis, qui se castrarat, per litteras circulares, totius orbis episcopis (ut dictum est) voluit innotescere. Sicque quod ait Origenes, litteras illas scriptas ab adversario fuisse Evangelio inimicas; plane videtur alludere ad illud Domini apud Matthæum [4] : « Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cælorum; qui potest capere capiat : » Qua quidem auctoritate Origenes a se factum defenderet. Verum longe ante hæc tempora ea fuisse de Origene a Demetrio scripta, Eusebius [5] demonstrare videtur.

6. Quapropter ne hæc adeo perplexa et inexplorata remaneant, de controversiis, quæ inter Origenem et Demetrium intercesserunt, brevis hic est instituenda narratio. Duæ igitur fuerunt illæ primæ, ac eodem pæne obortæ tempore : quarum altera, de ordinatione perperam facta Demetrius tum ipsi tum ejus ordinatoribus negotium facessivit; altera, cum de spontanea abscissione ab ipso præsumpta Demetrius omnes reddidit Ecclesiæ episcopos certiores : sed præcessit has omnes illa, cum Origenem nondum sacris initiatum, docentem in Ecclesia clericos, simulque episcopos, idem Demetrius indigno animo tulit, eaque de causa altercatus est cum Alexandro Hierosolymorum episcopo. At de his omnibus superius actum est; quæ quoniam hæc tempora præcesserunt, nulla ex his videtur fuisse illa, cujus causa idem Origenes his prope temporibus pressuram passus, scriptis contra se litteris, Alexandria se proripuit.

7. Quæ ergo alia novarum simultatum occasio intercessit, qua Demetrius permotus, acerbiori eum pressura exagitavit; illam esse puto, quæ a sancto Hieronymo [1] in Apologia adversus Ruffinum habetur expressa, cum ait, Origenem ab eodem Demetrio Alexandrino episcopo fuisse excommunicatione damnatum, prolatamque in eum sententiam a cæteris quoque Ecclesiis ratam habitam. Cujus quidem ferendæ sententiæ causam illam præcessisse tradit, quod vulgata ab eo scripta, vel (ut ipse excusabat) ejus nomine edita, multis hæresibus abundarent : non enim Periarchon tantum plurimis scatebat erroribus, sed et blasphemiis refertissimus dialogus ille erat, quo cum Candido Valentiniano hæretico de dogmatibus fusius disputavit. Cujus rei gratia mox Origenes pro sui defensione litteras ad universam Ecclesiam scripsit amaritudine plenas, quarum idem S. Hieronymus his verbis meminit : « Cumque illa epistola tota Demetrium Alexandriæ urbis pontificem laceret, et in totius orbis episcopos et clericos invehatur, et frustra ab Ecclesiis excommunicatum se esse dicat, nec velle in maledictis referre vicem, etc. » Paulo post vero : « Contra sacerdotes ergo Ecclesiæ generaliter disputans, a quibus indignus communione ejus fuerat judicatus, hæc intulit : Quid necesse est, etc. » recitat enim quædam ex ea epistola, quæ Ruffinus, instituens pro Origene Apologiam, dolose prætermiserat; quam nec, ut græce se haberet, latinitate donasset.

8. At vero quæ ab Origene pro sua defensione tunc scripta, a Ruffino [2] translata, a S. Hieronymo in controversiam adducantur, hic intexere, ut rerum gestarum cognitio habeatur, necessarium existimamus. In ea igitur epistola Origenes post multa hæc habet : «Quidam auctor hæreseos, cum sub præsentia multorum habita inter nos fuisset disputatio, et descriptum accipiens ab his qui descripserant codicem, quæ voluit, addidit; et quæ noluit, abstulit; quod ei visum est, permutavit, circumferens tanquam ex nomine nostro, insultans, et ostendens ea quæ ipse conscripsit. Pro quibus indignantes fratres qui in Palæstina sunt, miserunt ad me Athenas hominem, qui acciperet a me ipsum authenticum exemplar, quod ne lectum quidem vel recensitum a me antea fuerat, sed ita

[1] Epiph. hæres. LXIV. — [2] Euseb. lib. VI. c. 17. — [3] Idem lib. VI. c. 7. — [4] Mat. XIX. — [5] Euseb. lib. VI. c. 17.

[1] Hier. advers. Ruffin. lib. II. — [2] Ruffin. Apolog. pro Orig.

neglectum jacebat, ut vix inveniri potuerit. Misi tamen, et sub Deo teste loquor; quoniam cum convenissem illum ipsum, qui adulteraverat librum, quare hoc fecisset, veluti satisfaciens mihi respondit : Quoniam magis ornare volui disputationem illam atque purgare. Videte quali purgatione disputationem nostram purgavit, tali nempe quali purgatione Marcion Evangelia purgavit vel Apostolum, vel quali successor ejus Apelles. Nam sicut illi subverterunt Scripturarum veritatem; sic et iste, sublatis quæ vere dicta sunt, ob nostri criminationem inseruit quæ falsa sunt.

9. « Sed licet omnes hæretici et impii sint, qui hæc facere ausi sunt, tamen habebunt et illi vindicem Deum, qui talibus adversus nos criminationibus accommodant fidem. Fecerunt autem hoc et alii nonnulli conturbare volentes Ecclesias. Denique in Epheso, cum vidisset me quidam hæreticus, et congredi noluisset, neque omnino os suum aperuisset apud me, sed nescio qua ex causa, id facere vitasset, postea nomine meo et suo conscripsit qualem voluit disputationem, et misit ad discipulos suos (ut ego quidem cognovi) ad eos qui Romæ erant : sed non dubito quin et ad alios qui per diversa loca sunt. Insultabat autem et apud Antiochiam, priusquam ego illuc venirem; ita ut et ad quamplurimos nostrorum perveniret ipsa disputatio, quam paraverat. Sed ubi adfui, multis cum præsentibus argui. Cumque jam sine ullo pudore pertenderet impudenter asserere falsitatem; poposci ut liber deferretur in medium, ut scelus meum cognosceretur a fratribus, qui utique cognoscerent quæ soleo disputare, vel quali soleo uti doctrina. Qui cum non ausus esset proferre librum, convictus ab omnibus et confutatus est falsitatis; et ita persuasum est fratribus, ne aurem criminationibus præberent. » Hæc et alia Origenes pro sui excusatione.

10. Videri utique possent hæc ad Origenis excusationem satis idonea : sed quid ad hæc S. Hieronymus [1]? « Intelligimus, inquit, in hoc tantum dialogo ab Origene argui falsitatem hæreticam, et non in cæteris libris, de quibus nunquam quæstio fuit. Alioqui si omnia quæ hæretica sunt, non erunt Origenis, sed hæreticorum (omnes autem propemodum illius tomi his erroribus pleni sunt), nihil Origenis erit, sed eorum, quorum ignoramus vocabula. » Hæc Hieronymus. Verumenimvero illud de Origene non prætermittimus, quod, utcumque res acciderit, cum neget eos a se dictos vel scriptos errores, ut illud (quod iidem qui supra referunt) de salvandis dæmoniis, hæreticus dici non potuit, quantumlibet ejus et aliorum id genus pravorum dogmatum fuisset assertor. Satis namque ea improbasse videri potuit, dum non modo non defendit, sed constanter sua esse negavit. At in eo certe minus excusatione dignus esse videtur, quod, cum sciret sua ab omnibus impugnari, retractatorium nullum ediderit commentarium; cum ipsi tamen satis otii et temporis superfuerit, ut ad omnes catholicæ fidei numeros cuncta, quæ a se scripta essent, attemperaret. His de Origene dictis, jam cætera prosequamur.

11. *Cæciliæ et sociorum martyrium.* — Eodem tempore novæ rursus (quo impulsore, nescimus) in Christianos Romæ excitatæ sunt turbæ annum ultimum in sede Urbano papa agente : cum a Cæcilia clarissima virgine ejus sponsus Valerianus admonitus, ab eodem pontifice baptizatus, angelico est factus dignus aspectu; simulque Tiburtius ejus germanus ab eadem ad Christum conversus, et ab eodem pontifice baptismo initiatus est; qui, jubente Turcio Almachio præfecturam Urbanam administrante, tenti sunt, additusque his Maximus cubiculi imperatoris præfectus : hi tres ob Christi nominis confessionem gladio cæsi, nobilis exantlati certaminis coronam martyrii adepti sunt. Tenta post hos Cæcilia, perstansque in fidei confessione, quem habuerit vitæ exitum, ejus Acta declarant; in quibus hæc inter alia habentur scripta.

12. « Tunc valde iratus Almachius jussit eam reduci in domum suam, et illic balnei calore consumi. Cum autem esset in aere calido balnei sui inclusa, et subtus tota die ac nocte magna vis lignorum adhiberetur; illic illæsa tanquam in frigidario locata permansit, salvaque Domini gratia : adeo ut nulla pars omnino ex ejus membris fuerit vel in minimo sudoris signo humefacta. Quod cum audisset Almachius præfectus, misit carnificem, qui ibidem ei caput amputaret. Spiculator tribus eam percussam ictibus, necdum truncato capite, consternatam, quam putaret defunctam esse, reliquit. Qui adstabant, spongiis mox sanguinem siccaverunt, ac linteis absterserunt; sicque tribus adhuc diebus superstes vixit, quæ Dei s[...]nt loquens, confirmans eos in Christi nominis confessione; et quæ reliqua erant suæ substantiæ distribuit per Urbanum papam in pauperes; quem rogavit, ut domum suam faceret ecclesiam Christianorum. His sic dispositis, ac Deum precata, Domino animam suam commendans, vicesima secunda Novembris martyrium consummavit, quam idem Urbanus papa sepelivit in cœmeterio Callisti, ubi Valerianus, Tiburtius, et Maximus ab ipso primo sepulti fuerant; locusque dictus in cœmeterio positus, ad sanctam Cæciliam. » Hæc ex Actis, quæ cæteris fideliora reperimus. Reliqua vero quæ ad ipsius martyrii elucidationem spectant, de tempore et aliis, consule quæ Notationibus in Plantiniana editione superaddidimus.

13. Quo modo autem eadem vexatione sublatus fuerit idem Urbanus Romanæ Ecclesiæ pontifex, dicemus anno sequenti. Quod porro de eadem S. Cæcilia in iisdem Actis legitur, consuevisse Evangelium Christi gestare in pectore; ab aliis quoque id factitatum invenimus, et si fidem præstemus S. Andreæ apostoli Actis, etiam Apostolorum temporibus id usurpatum apparet. Sancta piaque majorum hæc fuit consuetudo, nisi aliqua accedente superstitione labefactetur; ejus meminit Joannes Chrysostomus [1], dicens : « Multæ mulierum modo faciunt, Evangelia ex collo appendentes. » At de his alias.

[1] Hier. Apolog. lib. II.

[1] Chrysost. in Mat. hom. 73.

Anno periodi Græco-Romanæ 5723. — Olymp. 252. an. 2. — Urb. cond. 983. — Jesu Christi 230. secundum Baronium 232. — Pontiani papæ 1. — Alexandri imp. 9.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Virius Agricola*, et *Sex. Catius Clementinus*, ut ostendit card. Norisius in Epist. consulari ex Grutero, pag. 300.

2. *Imperii Augustei Alexandri decennalia.* — Alexander imperii Augustei decennalia dedit, ut discimus ex nummo hujus imperatoris a Vaillantio V. C. tom. 1 recitato, in cujus aversa parte legitur : P. M. Tr. P. VIIII. Cos. III. P. P. S. C. Visitur imperator sedens, dextra Victoriolam tenens, coronatus a Victoria : ante imperatorem stat figura militaris dextra clypeum gerens, in quo : Vot. X. Mediobarbus in Alexandro duos alios hujus imperatoris nummos eadem tribunitia potestate et consulatu insignitos exhibet, in quibus etiam vota decennalia leguntur. Sed cum tribunitia pot. ix die sexta Martii currentis anni ab Alexandro suscepta fuerit, hæc decennalia in annum sequentem male a Mediobarbo dilata. Non bene etiam profectio Alexandri ad bellum Persicum hoc anno ab eo collocata, et triumphus in annum ccxxxii dilatus; quando enim imperatores ad eum ducendum consulatum non sumebant, cum decennalibus et id genus festis ea pompa ab eis exhiberi solita. In Dissert. Hypatica, pag. 228, nummum Alexandri retuli decima tribunitia potestate notatum, in quo figura clypeum tenet cum his verbis, *Vot.* x. Sed hæc aversa pars alterius est nummi, in qua tribunitia potestas non expressa, quod a me per inconsiderantiam factum.

3. *Alexandri imperatoris triumphus.* — Alexander post expeditionem Persicam Romam venit, et *die septimo kalendas Octobres*, ut ex Actis publicis Lampridius in Alexandro, cap. 56, habet, triumphavit. De quo triumpho capite sequenti loquens, ait : « Pedes palatium conscendit, cum retro currus triumphalis a quatuor elephantis traheretur. » Card. Norisius in Dissert. de Numismate Diocletiani et Maximiani, cap. 6, hæc verba referens, inquit : « Hinc quadrigæ elephantorum Persici triumphi propriæ evasere, quod iisdem prior de Persis triumphus Romæ ab Alexandro peractus sit. » Verum jamdiu elephantorum quadrigæ triumpho Parthico destinatæ. Mediobarbus enim in numismatis Neronis, tria hujus imperatoris producit, in quorum priori legitur : Nero Claud. Divi F. Cæs. Aug. Ger. Imp. Tr. P. Cos. in aversa parte : Agripp. Aug. Divi Claud. Neronis Cæs. Mater. ex S. C. Cernuntur quadrigæ elephantorum, quibus Nero et Agrippina insident, signum militare tenentes. Alia duo numismata idem repræsentantia apud Mediobarbum videnda, in quibus cum Nero consul dicatur, liquet, ea anno Christi lv cusa, quo tempore *Vologeses* Parthorum rex, a Corbulone victus, ut videre est apud Tacitum lib. 13, ubi de rebus anno liv gestis ait : « Sed apud senatum omnia in majus celebrata sunt, sententiis eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum vestem principi triumphalem, utque ovans Urbem iniret, effigiesque ejus pari magnitudine ac Martis Ultoris eodem in templo censuere, » inquit Tacitus, lib. 13, ad annum Urbis dccevii, Christi sc. liv, quo alter nummus ejusdem Neronis cujus videtur, in cujus postica : Agripp. Aug. Divi Clau. Neronis Caes. Mater. Visitur quadriga elephantorum, in qua Nero et Agrippina sedent. Videndus is nummus apud Mediobarbum, in quo cum Nero non dicatur *consul*, apparet eum anno liv percussum. Hanc itaque Taciti narrationem quatuor illa Neronis numismata supplent, fidemque faciunt Alexandrum primum ex imperatoribus non fuisse, qui quadrigas elephantorum in victoriis de Parthis relatis adhibuerit; cum Parthorum regnum a Persico diversum non fuerit, sed tantum a Parthis ad Persas per *Artaxerxem* translatum sit. Denique etiam stante veteri Republica elephanti in triumphis adhibiti. Plinius, lib. 7, cap. 43 : « L. Metellus primus elephantos primo bello Punico duxit in triumpho. » Bello Pyrrhi confecto, Roma in triumpho ductos vidi elephantos; quod etiam Plinius, lib. 8, cap. 6, scribit. Sed ait, *primus primo bello Punico.* Nec hoc extra dubium, inquit Reinesius epist. 48, nam habemus nummum A. Calatini, qui de Pœnis ante Metellum triumphavit, in quo ab una parte quadrigæ elephantorum, quod forsan nummo elephanti insculpti fuerint, ut victoriam de Pœnis indicarent. Sunt enim in nummis elephantus, pegasus, et scorpius, Africæ symbola, inquit ibidem Reinesius.

4. *Quo anno Alexander triumphavit.* — Triumphum porro *Alexandri* ad præsentem annum pertinere certum videtur. Cum enim bellum *æstate*, ut testatur Herodianus anno elapso citatus, gestum sit, et Alexander exeunte Septembri triumpharit, ut mox ex Lampridio docuimus, bellum et triumphum diversis annis contigisse necesse est. Anno autem præterito imperium Romanum in armis fuit, ideoque et bellum *Persicum*, quod primum Alexandri fuit, tunc factum, et hoc anno triumphus ductus. Præterea triumphus actus, vel cum bellum *Germanicum* immineret, vel cum jam inchoatum esset, ut ex Lampridii verbis anno elapso citatis constat. Bellum autem in Germania, vel anno præterito, vel præsentis initio flagravit. His adde, inter bellum Persicum, ultimumque Germanicum tres aut quatuor annos fluxisse, ut

ex Herodiano infra patebit. Quare cum illud postremum Germanicum ad annum ducentesimum tricesimum quartum revocandum sit, triumphus Persicus hoc anno exhibitus. Denique, cum triumphi omnes post Vespasianum, vel ab imperatoribus annis, quibus consulatum gessere, vel ab iisdem decennalia et id genus festa edentibus peracti fuerint, Alexandri triumphus in alium, quam in præsentem annum conferri non potest, neque usque ad ejus quindecennalia differri. Herodianus, lib. 6, cap. 6, narrato bello Persico scribit : « Triennio mox aut quadriennio Barbari nequaquam arma resumpserunt. Quibus intellectis, Alexander Antiochiæ commorabatur, hilariorque jam et liberior, laxatis bellorum curis, urbis ejus deliciis indulgebat. » Quibus ex verbis liquet primo, Alexandrum post triumphum Roma Antiochiam rediisse : secundo, ibidem per tres aut quatuor annos ante bellum Germanicum egisse : tertio, communem sententiam, quæ bellum Persicum in postremos Alexandri annos conjicit, Herodiano adversari, qui tradit Persas post bellum triennio aut quadriennio quievisse. Si enim postquam tredecim annos Alexander regnavit, bellum in Persas movisset, ut locus corruptus Herodiani habet, eo confecto, Antiochiæ Alexander per tres aut quatuor annos minime commorari potuisset. Nec est quod quis dicat triumphum anno præcedenti, quo Alexander imperii Cæsarei decennalia dedit, agi potuisset. Nam Dio gesta Alexandri per summa capita referens usque ad initium anni Christi CCXXIX, quo opus suum absolvit, profectionis Alexandri in Orientem nullam mentionem facit, ideoque anno præcedenti Alexander non triumphavit; cum inter bellum *æstate* gestum, et triumphum die vicesima quinta Septembris ductum annus fere integer intercedat, et Alexander mense Martio anni præcedentis in Campania adhuc fuerit.

PONTIANI ANNUS 1. — CHRISTI 233.

1. *Urbani papæ martyrium et sociorum, factaque ab eo vasa argentea et aurea in sacris ministeriis.* — Anno sequenti ducentesimo trigesimo tertio, Pompeiano et Feliciano coss., vicesima quinta Maii, Urbanus papa, cum sedisset annos sex, menses septem, et dies quatuor, martyrio functus est; licet Eusebius [1] eum sedisse dicat annos novem, et anno duodecimo Alexandri ponat successoris ingressum. Sed indices Vaticani, necnon qui habentur a Cresconio collecti, huic positioni magis assentiri videntur. In libro de Romanis Pontificibus hæc de eodem Urbano scripta habentur : « Hic fecit ministeria sacra omnia argentea, et patenas argenteas viginti quinque apposuit. » Adeo his abundasse Ecclesias, ut etiam lucernas habere solerent argenteas, superius fusius dictum est.

2. Sed quod pertinet ad Romanam Ecclesiam, de sacris vasis argenteis in usu sacrorum, ex veteribus monumentis certa est horum fides. Dum enim refoderetur crypta illa, qua fideles sacra agentes occlusi fuerunt, inventa sunt in ea multa sacra ministerialia vasa ex argento confecta. Tradit hæc pluribus Gregorius Turonensis [2] commentariolo, quem scripsit de Gloria martyrum. Sed et in rebus gestis S. Laurentii, quas Prudentius sacro hymno cecinit, non argento tantum, sed et auro offerre Romanos Pontifices incruentum sacrificium consuevisse, narratur, his scilicet versibus, quibus persecutor sanctum Laurentium interpellat :

Hunc esse vestris orgiis
Moremque et artem, proditum est;
Hanc disciplinam fœderis,
Libent ut auro antistites.
Argenteis scyphis ferunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos.

Hæc tyrannus ex iis quæ ab aliis explorasset.

3. Statuente autem hæc Urbano, et hac ex parte Christi Ecclesiæ gloria effulgente; Alexander imperator e contra argentum et aurum ægre tulit conferri templis; unde Lampridius [1] : « In templis sane nunquam, præter quatuor aut quinque argenti libras, auri ne guttulam quidem aut bracteolam posuit, susurrans illud Persii : »

In sacro quid facit aurum?

Videas igitur, veluti divino quodam consilio, Christi regale sacerdotium eodem tempore his etiam fulgoribus illustratum, quo gentilitia superstitio ea in re decrescere visa est : non modo enim Alexander non obtulit; sed et quæ erant in eis auri vel argenti, Maximinus ejus successor (quod testatur Herodia-

[1] Euseb. in Chron. — [2] Greg. Tur. de Glor. mar. cap. 38.

[1] Lamprid. in Alexand.

nus [1]) e templis abstulit. Nam « templorum omnium, inquit, donaria, statuæque deorum, heroumque honores, tum quicquid publici operis, et civilis ornamenti, aut materiæ denique fuit nummis idoneæ conficiendis, omnia pariter ignibus conflabantur. » Hæc ipse; ut plane accidisse videatur, quod de Philistæis sacræ produnt historiæ [2]. Dagon illorum deum Arcæ Dei propinquitate inglorium jacuisse confractum, ipsam vero auro atque argento magna gloria dimissam esse refertam.

4. *De discipulis Origenis et præsertim Gregorio Magno cujus primordia eruditionis et adolescentia celebrantur.* — At de Urbano rursum hæc ibidem subduntur : « Hic sua traditione multos convertit ad baptismum et credulitatem, Tiburtium etiam et Valerianum nobilissimum virum, quos etiam usque ad martyrii palmam perduxit, et per ejus monita et doctrinam multi martyrio coronati sunt. Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros novem, diaconos quinque, et episcopos per diversa loca octo; » et in Romanis antiquis tabulis hæc de ejus martyrio [3] : « Romæ Via Nomentana natalis beati Urbani papæ et martyris, cujus exhortatione et doctrina multi fidem Christi susceperunt, et pro ea martyrium subierunt. Ipse quoque pro Ecclesia Dei multa passus, tandem cervicibus abscissis, martyrio coronatus est. » De sepultura vero hæc in superius citato libro : « Sepultus est in cœmeterio Prætextati, via Appia, octavo kalendas Junias; cessavit episcopatus ejus dies triginta; postea creatur Pontianus natione Romanus ex patre Calpurnio. » Hæc ibi.

5. Hoc item ipso anno, cum Alexander imperator jam decimum in imperio annum ageret : « Origenes, inquit Eusebius [4], Alexandria Cæsaream profugiens, scholam institutionis, quæ erat ad illius loci habitatores in fidei principiis informandos ædificata, Heraclæ reliquit. » Sed hæc de Heracla alias olim contigisse, dictum est superius. In Palæstinam reversus Origenes, secessum illum Tyrium, quem scribit Epiphanius [5], petiit : illicque quod statuerat, et jam cœptum opus erat, absolvit, Hexapla scilicet atque Octopla, de quibus satis superque jam superius disseruimus. Sed ex Eusebii historia ejusdem emendatum est Chronicon, ubi perperam ponitur profectio Origenis in Palæstinam post obitum Demetrii episcopi Alexandrini; cum ejusdem sententia constet, post ejus discessionem ipsum obiisse, nempe anno sequenti (ut dicetur) quo in Chronico errore ponitur Origenis in Palæstinam accessus.

6. Cæterum cum Origenes pervenit in Palæstinam, non sic secessum petiit Tyrium ut penitus docere desineret; quamobrem, ut olim cœperat, certos anni menses interpolatos ad opus quod parturiebat habuisse, aliosque ad docendum distinctos, existimamus. Siquidem Eusebius [6] post multa hæc subdit : « Ad Origenem vero Cæsareæ consueta disciplinæ munera exequentem, non solum multi ab indigenis, sed ab exteris etiam regionibus pæne infiniti discipuli, patria sua relicta adventarunt; ex quibus maxime insignes cognovimus Theodorum, alio nomine Gregorium appellatum, episcopum sane præter cæteros nostra ætate crebro hominum sermone prædicatum; et fratrem ejus Athenodorum : quorum animis liberalium disciplinarum tum græcarum, tum latinarum cupiditate supra modum inflammatis, et quasi obstupefactis, Origenes divinæ philosophiæ et doctrinæ christianæ amorem sensim instillavit, eosque a prioribus studiis, facta mutatione, ad sacrarum litterarum commendationem pia sua cohortatione traduxit. Quinquennio integro in ejus schola versati, tantam tamque admirabilem in sacrosanctis Dei eloquiis fecere progressionem, ut dum adhuc ambo admodum adolescentes essent, Ecclesiarum in Ponto crearentur episcopi. »

7. Quarumnam vero Ecclesiarum hi electi antistites fuerint, auctor nec hic nec alibi, cum de iis meminit [1], quicquam dicit. Constat tamen Gregorii [2] Nysseni testimonio, alterum ipsorum, nempe Theodorum, dictum postea Gregorium, qui ob ingentia præclaraque facinora appellari etiam meruit prænomine Magnus, et agnomento Thaumaturgus, creatum fuisse patriæ suæ episcopum, nempe Neocæsareæ in Ponto, ex qua oriundus erat; germanus autem ejus, licet cujus sedis esset episcopus, non satis liqueat, illud tamen de eo exploratum est, vitam suam omnibus scientiis egregie imbutam, demum illustriorem nobilioremque reddidisse martyrio; sed de his suo loco. Fuerunt ambo gentilibus parentibus geniti, atque Alexandriæ primum philosophicis litteris operam dederunt.

8. Quomodo autem ex humanarum rerum scientia ad sublimem christianam philosophiam se contulerint, ex iis quæ idem Nyssenus tradit (licet solius Gregorii res gestas sit prosecutus) possumus intelligere, dum ait [3] : « Instar Abrahæ magnus iste, cum in externæ sapientiæ studio diligenter versatus esset, per quas res plerique errores Græcorum Gentiliumque stabiliunt atque confirmant, iis rebus quasi ducibus et indicibus usus est ad Christianæ religionis cognitionem. Ac relicta falsa parentum ac majorum religione, rerum veritatem quærebat ex illis ipsis, quæ ab externis philosophis elaborata sunt, edoctus quam non consistere possint, quamque parum sibi constent sententiæ et opiniones græcanicæ doctrinæ. Postquam enim animadvertit Græcorum simul et barbarorum philosophiam in his sententiis, quibus de numine divino quid sentiendum sit statuunt, in diversas scindi opiniones, earumque sententiarum præsides neque inter se congruere atque concordare, et solerti exquisitaque verborum et argumentorum excogitatione suam unumquemque sententiam stabilire atque confirmare conari; hos quidem, tanquam

[1] Herod. lib. VII. — [2] 1. Reg. V. — [3] Martyrol. Rom. die 25 Maii. — [4] Euseb. lib. VI. c. 20. — [5] Epiph. lib. de mensur. — [6] Euseb. lib. VI. c. 23.

[1] Euseb. lib. VII. c. 22. — [2] Gregor. Nyss. in Vita Gregorii Thaumaturgi. — [3] Gregor. Nyssen. ubi supra.

domestico bello se invicem evertentes et conficientes, reliquit. Consequitur autem et amplectitur consistentem, stabilemque, ac firmum fidei sermonem, qui non exquisita quadam atque redundanti verborum curiositate et artificiosis nexibus argumentorum confirmatur, sed per simplicitatem verborum omnibus ex æquo annuntiatur; qui in hoc ipso quod supra fidem est, vim fidei faciendæ habet.» Hæc et alia de ejusdem Gregorii christianæ philosophiæ cunabulis, cum Alexandriæ scientiarum adipiscendarum causa versatus est, idem Gregorius Nyssenus affirmat. Florentissima enim eo tempore erat illic schola Alexandrina, cum ibi docerent philosophi christiani post Panthænum Clemens, et post Clementem Origenes, atque Ammonius, quem fama celeberrimum (ut dicturi pluribus sumus) annis undecim Plotinus Platonicorum princeps audivit. Sed egregium plane facinus ejusdem Gregorii de quo agimus, cum Alexandriæ auditor esset, idem qui supra auctor narrat his verbis [1]:

9. « Cum autem degeret in Ægypto in magna Alexandri urbe, in quam ex omnibus partibus philosophiæ ac medicinæ studiosa juventus confluebat; molestum spectaculum erat æqualibus, adolescens supra ætatem sobrietate sapientiaque ornatus; ejus enim vitæ puritatis et integritatis laus, impurorum probrum erat et dedecus. Ut igitur aliquam excusationem intemperantes ac libidinosi haberent, si ipsi non soli tales esse viderentur; insidias comminiscuntur, et vafrum quoddam consilium excogitant, ut aliquam notam et maculam magni illius viri vitæ inurant. Ac producitur ab his, qui illum calumniabantur, muliercula meretrix, quæ corpore quæstum faceret, infamia irrogata, ex carcere dimissa. Cumque ille pro consuetudine cum viris doctis atque delectis, in habitu gravi et honesto, de quadam quæstione philosophica disputaret unaque se cum illis exerceret; muliercula accidit ineptis gestibus formam ostentans, et mollitiem luxumque præ se ferens, et per omnia quæ dicebat et faciebat sese consuescere cum eo simulans: tandem dicebat, se mercedibus fraudatam esse. At cum illi, qui ejus vitæ puritatem et continentiam non ignorabant, indignarentur, et ira adversus mulierculam commoverentur; ipse neque una perturbatus est cum iis qui ipsius nomine stomachabantur, neque quicquam hujusmodi dixit, cum calumniis premeretur; quale pronuntiare par esset eum, qui graviter molesteque rem ferret; non testes vitæ advocavit; non jurejurando probrum ab se rejicit; non malitiam eorum, qui hæc adversus eum machinati erant, convicit; sed submissa atque sedata voce, conversus ad quemdam familiarem, Heus tu, inquit, numera ei pecuniam, ne diutius importunitate sua propositæ quæstionis tractatum conturbet.

10. « Cum autem is cui hoc injungebatur, a meretricula sciscitatus quantam pecuniam ab illo posceret, sine mora omnem adnumerasset, atque ab lascivis et protervis adversus sobrium et continentem insidiæ peractæ essent, et jam in manibus illius infamis lucrum esset; tunc divinitus et continentia adolescentis probatur, et calumnia æqualium patefit. Simul enim atque manu pecuniam accepit, spiritu infelici atque maligno correpta, fremituque immani atque ferali, diverso a voce humana sono ingemiscens, collabitur prona in medio cœtu congregatorum, spectaculum horrendum atque terribile præsentibus repente facta; cum et capillus, quem suis manibus vellebat, dilaceratus atque disjectus, et oculi inversi essent, et os spumas emitteret. At non prius a dæmonio suffocari desiit, quam Magnus ille Deum pro ea invocasset, atque placasset. » Hucusque de re tum Alexandriæ gesta Nyssenus; significans, tunc temporis jam fidem christianam sectatum esse Gregorium, cujus etiam rei causa a Gentilibus talia (ut par est credere) pateretur.

11. Cum igitur philosophicis litteris egregie excultus esset, et jam Neocæsaream in Pontum rediisset; tunc accidit, ut memoria Origenis, quem Alexandriæ cum esset, degustarat, ab eo imbuendum litteris sacris non cum fratre tantum, sed et cum Firmiliano nobili Cappadoce, ad eum in Palæstinam (quod scribit Eusebius) se contulerit, quod et idem Nyssenus tradit his verbis: « Postquam omnibus disciplinis externæ sapientiæ decursis, incidisset in Firmilianum quemdam patricium Cappadocem, similem moribus et ingenio (ut ille in sequenti vita ostendit, cum Cæsariensium Ecclesiæ ornamento fuit) et animi sui consilium ac vitæ propositum amico patefecisset, quod ad Deum videlicet spectaret, et illius studium circa idem desiderium convenire intellexisset, relicto omni studio externæ philosophiæ, accedit una cum illo ad eum qui in illo tempore Christianorum philosophiæ princeps erat (hic autem erat Origenes, cujus propter scripta fama celebris est) etiam per hoc ostendens non modo discendi studium atque industriam, sed etiam sedatum ingenium, et animi moderationem. » Hucusque de accessu Gregorii ad Origenem Nyssenus.

12. Cæterum cum tam de ejus peregrinatione in Ægyptum, quam etiam de alia suscepta postea in Palæstinam, idem auctor sincerissimus testis sit; miramur Eusebium atque S. Hieronymum nonnisi de ejus profectione in Palæstinam mentionem facere; de eo enim hæc Hieronymus [1]: « Ob studia græcarum et latinarum litterarum de Cappadocia Berythum, et inde Cæsaream Palæstinæ transiit, juncto sibi fratre Athenodoro; quorum cum egregiam indolem vidisset Origenes, eos ad philosophiam cohortatus est; in qua paulatim fidem Christi subintroducens, sui quoque sectatores reddidit. » Hæc ipse. De Firmiliano autem quomodo Origenem coluerit jam factus episcopus Cæsareæ, Cappadociæ totius metropolis, hæc addit Eusebius [2]: « Quo tempore Firmilianus Cæsareæ Cappadocensis episcopus magno nomine et celebritate fuit; iste tantum studium erga Origenem declaravit, ut interdum illum in suæ regionis fines ad Ecclesiarum utilitatem accersiri vellet; nonnunquam ipse

[1] Gregor. Nyss. in Vita Gregorii Thaumaturgi.

[1] Hieron. de Scrip. Eccl. in Theod. — [2] Euseb. lib. VI. c. 20.

ad eum in Judæam proficisci, et aliquandiu una cum eo moram facere, quo in sacris litteris melius et perfectius erudiretur. » Hæc Eusebius de Firmiliano jam facto episcopo.

13. *Gregorius ad sedem Neocæsariensem assumptus.* — Quomodo autem idem, de quo suscepta est oratio, Gregorius ad sedem Neocæsariensem capessendam divino consilio paulo post impulsus fuerit, eodem [1] auctore Nysseno hæc narrante, operæ pretium ducimus hic intexere tum ob argumenti dignitatem, tum etiam ad summam Dei bonitatem insinuandam, qui Ecclesiam suam tyrannorum furore vexandam, et hæreticorum fallaciis invadendam, tanto voluit robore antea communire. Cum igitur Phædimus, « cui divinitus a Spiritu sancto præscia futurorum vis quædam inerat, illo tempore Amasenorum Ecclesiæ antistes esset, et omni studio laboraret, ut Magnum Gregorium in potestatem redactum, Ecclesiæ administrationi præficeret, ne tantum bonum otiosum et infrugiferum vitam transigeret : ubi sacerdotem id agere atque conari Gregorius sensit, cogitare cœpit, qua ratione latere posset, alias ad aliam solitudinem transiens. Sed postquam nihil non intentatum relinquens vir ille magnus Phædimus, et omni machinatione atque solertia utens, non poterat virum ad sacerdotium adducere, innumeris oculis præcaventem, ne quando manu sacerdotis caperetur; atque uterque inter sese studio certarent, illo quidem capere, hoc vero persequentis manus effugere cupiente (nam ille sciebat se sacrum Deo donarium oblaturum esse : hic autem verebatur, ne quo modo sibi sacerdotii cura, tanquam onus quoddam vitæ imposita, ad philosophiam impedimento esset) idcirco impetu quodam divino Phædimus ad propositum studium provectus, nihil curans interjectum spatium, quo a Gregorio dirimebatur (quippe ille aberat itinere tridui) sed ad Deum suspiciens, precatusque ut et ipse et ille pariter in illa hora a Deo respicerentur, loco manus impositionis Gregorio adhibet sermonem, Deo consecrans eum, qui corpore coram non adesset, et illam ei civitatem destinans atque attribuens, quam contigerat ad illa ipsa usque tempora adeo simulacrorum errori deditam esse, ut, cum infiniti essent qui et ipsam urbem et regionem circum jacentem incolerent, non plures quam septemdecim invenirentur, qui sermonem fidei recepissent. »

14. Hæc de Gregorii ad episcopatum vocatione potius quam ordinatione Nyssenus cum scribat, res est paulo accuratius contemplanda. Nam licet privato quodam Spiritus impulsu ordinator ipsius fecisse dicatur; tamen quod non tantum nulla ecclesiastica lege suffragante, sed et penitus refragante, nulloque alio prævio majorum exemplo, id frustra tentare visus esset episcopus Amasenus; nemo prudens dixerit, eum tunc ab ipso ordinatum fuisse episcopum, sed potius divina operante virtute, quodam invisibili verbi fune, fugitantem retentum, invitumque tractum; ita tamen, ut quæ essent agenda secundum ecclesiasticæ disciplinæ regulas, nullatenus in ejus ordinatione fuerint prætermissa; nam auctor idem hæc subdit : « Sic igitur jugum subire coactus, omnibus post hæc, quæ fieri solent, solemnibus in eo peractis; cum exiguum tempus ad mysterium exactius cognoscendum, ab eo qui sacerdotium ipsi assignaverat, petiisset, non amplius (ut inquit Apostolus [1]) carni et sanguini adhærendum esse et acquiescendum putabat, sed a Deo sibi occulta manifestari petebat.

15. *Gregorius divinitus fidei symbolum edoctus.* — At nec illud de eo in præsentiarum reticendum est; quod cum ipse olim auditor fuisset Origenis, illumque dixisse atque scripsisse nonnulla meminisset, quæ a communi aliorum christianorum orthodoxorum sententia discreparent; cum jam adstringeretur, ut sibi subditis evangelicam veritatem (id ministerio episcopatus, quod susceperat, exposcente) sermonis prædicatione concrederet, mente anxius, ambiguusque qua potissimum incederet via, diu multumque versatus est. Sed quomodo per mirificum quemdam visum sit illi divinitus sapientia impertita, idem Nyssenus declarat his verbis : « Cum enim per totam noctem aliquando de ratione atque sermone fidei dispiceret et specularetur; et varias animo cogitationes agitaret (erant nimirum etiam tunc nonnulli, qui piam et sinceram religionis doctrinam adulterarent, ac per probabiles argumentationes sæpenumero etiam doctis et prudentibus veritatem facerent ambiguam) pro qua tunc ei pervigilem curis atque sollicitudine noctem agenti, quidam in figura humana, facie ac forma senili evidenter apparet, ornatu atque compositione indumenti augustum quemdam sacrum atque divinum referens decorem, magnam gratia vultus atque dispositione figuræ præ se ferens virtutem. Hic vero visu perterritus, et surgere e lecto, et quis esset, cujusve rei gratia venisset, sciscitari.

16. « Cum autem ille perturbationem mentis ejus submissa voce sedasset, ac dixisset, se jussu divino apparuisse ei propter eas rationes quæ apud ipsum controversæ et ambiguæ essent, ut piæ fidei veritas revelaretur; et bono animo esse, audito sermone, et quodam cum gaudio atque consternatione illum contueri cœpit. Deinde cum ille directo manum protendisset, et quasi ostenderet ei per digitorum directam protensionem id quod ex transverso apparebat : hic et una cum directa manus protensione circum agere suum obtutum, et videre aliam imaginem adversam ei quæ prius apparuerat, in figura muliebri, excellentiorem quidem et augustiorem, quam pro humana conditione : rursum autem perterritus, et facie adversa, vultum demittere, ac perplexus et dubitabundus hæsitare de spectaculo, cum oculis apparitionem ferre non posset : etenim miraculum visionis nimirum in hoc potissimum erat, quod, cum nox esset obscura, lumen una cum iis qui apparuerant ei effulserat, quasi aliqua lucida tæda accensa. Cum igitur oculis ferre apparitionem non posset

[1] Gregor. Nyss. orat. de Vit. Gregor. Thaumat.

[1] Galat. IV.

eorum qui sibi apparuerant; inter sese rationem ejus rei de qua ambigebatur, exponentium ratiocinationem audivit; per quam non solum accepit veram cognitionem fidei; verum etiam nominatim eos, qui apparuerant, cognovit, utroque eorum propria appellatione alterum alloquente.

17. «Audivisse enim dicitur ex ea quæ in muliebri habitu visa erat, cum hortaretur evangelistam Joannem, ut adolescenti mysterium veræ pietatis aperiret ac declararet : atque illum dixisse, se paratum esse etiam in hoc Matri Domini gratificari, quoniam hoc ei cordi esset : atque ita exposito sermone, qui et rei quæsitæ conveniret, et admodum bene definitus et circumscriptus esset, rursum ex oculis discessisse. Atque hunc extemplo divinam illam institutionem et disciplinam litteris mandasse, et secundum illam postea in ecclesia sermonem prædicasse; ac posteris, tanquam patrimonium quoddam et legatum divinitus datam illam doctrinam reliquisse, per quam usque in præsentem diem instituitur illius civitatis plebs, quæ ab omni hæretica malitia intacta permansit. Porro mysticæ illius disciplinæ verba hæc sunt :

18. «UNUS EST DEUS PATER Verbi viventis, Sapientiæ subsistentis, et Potentiæ, et Figuræ æternæ, Perfectus Perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo, Deus de Deo, figura et imago Deitatis, Verbum efficax, Sapientia constitutionis rerum universarum comprehensiva, et Potentia totius creaturæ effectrix, Filius verus veri Patris; visum effugiens, visum effugientis; et corruptioni non obnoxius, non obnoxii corruptioni; et morti non obnoxius, non obnoxii morti; et Æternus Æterni. Unus Spiritus sanctus ex Deo ortum et existentiam habens, quique per Filium apparuit, videlicet hominibus; imago Filii perfecti perfecta, Vita Viventium causa, Fons sanctus, Sanctitas sanctificationis suppeditatrix; per quem manifestatur Deus Pater, qui est super omnia et in omnibus; et Deus Filius, qui per omnia permanet. Trinitas perfecta, quæ gloria, atque æternitate, et regno non dividitur, neque abalienatur. » Hucusque fidei revelatæ mysterium.

19. Hanc fidei catholicæ regulam Gregorio divinitus impertitam, cum Orientalis, tum etiam Occidentalis Ecclesia cognitam comprobavit, atque ut sacrosanctum depositum cælitus collatum religiosissime custodivit. Habetur eadem recitata in V Oecumenica Synodo. Citatur pariter ab apocrisiariis Gregorii papæ IX, dum agunt adversus Germanum Juniorem episcopum Constantinopolitanum, in eam sententiam, quod Spiritus sanctus a Patre Filioque procedat. Quæ omnia habentur in ejusdem pontificis registro epistolarum, anno septimo ejusdem pontificatus. Codex a Cencio camerario collectus in quo inest relatio eorumdem apocrisiariorum de rebus gestis in ea legatione, cum patriarcha et imperatore incipit : « Anno millesimo ducentesimo trigesimo tertio » (is est annus septimus Gregorii papæ IX). Ibi in professione fidei eorumdem legatorum, inest Gregorii Thaumaturgi fidei professio recitata usque ad illa verba : « Imago Dei sermo efficax, etc. » Porro ex diversorum translationibus, diversus interdum ejus textus reperitur expressus. Eam autem de fide regulam ab eodem Magno Gregorio appositam commentario de Fide inscripto, fuisse accuratissime explicatam, constat; quin inter alios a Basilio Magno [1], et Leontio Scholastico [2] citatus reperitur. At de ejusdem Gregorii scriptis opportuniori loco agemus inferius; modo autem aggressam semel historiam prosequamur.

20. Sed quid primum Gregorius Nyssenus ea recitata breviter addat, quod ad eam pertinet, describamus : « Ergo, inquit, neque creatum quicquam, aut servum in Trinitate est, neque adscititium quicquam et adventitium, ut quod prius quidem non esset, nec suppeteret, posterius autem introductum sit. Neque vero deest unquam Filius in Patre, neque in Filio Spiritus; sed immutabilis et inalterabilis eadem semper Trinitas est. » Hæc Gregorius; qui et hæc subdens, fidem suam de ea re certo certius testatam reliquit : « Quod si quis, inquit, sibi fidem de hac re fieri cupit; audiat Ecclesiam, in qua sermonem prædicabat; apud quam illa ipsa verba a beata illa manu exarata adhuc etiam nunc conservantur. » Hucusque Nyssenus, cujus avia spectatissima sanctitate Macrina, Senior dicta, hujus Gregorii, de quo est sermo, gentilis fuit; sed de ea plura inferius suo loco narraturi sumus.

21. Inter alios quoque præclaros nomine Origenis discipulos Tryphon nominatur, de quo S. Hieronymus [3] : « Tryphon Origenis auditor, ad quem nonnullæ ejus extant epistolæ, in Scripturis eruditissimus fuit; quod quidem et multa ejus sparsim ostendunt opuscula, sed præcipue liber quem composuit de Vacca rufa in Deuteronomio, et de Dichotomematibus, quæ cum columba et turture Abraham ponuntur in Genesi. » Hic forlasse Tryphon ille, qui his ipsis temporibus celebris quoque habitus est philosophicis litteris, qui Plotinum redarguit, quod a Numenio inventa clam surripuisset; ejus meminit Porphyrius in Vita Plotini. Rursum vero non solum Heraclas (ut dictum est) fuit Origenis auditor, et primus eidem successor in docendi cathedra, et creatus (ut dicemus) anno sequenti episcopus Alexandrinus; sed et, qui illi in ejusdem Ecclesiæ sedem successit, Dionysius inter celeberrimos Origenis auditores adnumeratur, de quo suo loco plura dicturi sumus; fuerunt et alii, quorum memoria excidit.

22. *De Alexandro carbonario episcopo Cumano.* — Sed ex quo hic de his sermo habetur, qui hoc tempore ex philosophicis facultatibus ad Christi fidem, ut eminentiorem profiterentur philosophiam, se contulerunt; nequaquam ille silentio prætereundus est, qui (quod paucorum est) non solum bonorum, carorumque suorum, sed æstimationis denique pro Christo voluntariam jacturam fecit, hoc propemodum tempore nuntium remittens omnibus quæ sunt in mundo, Christi opprobrium præferens cunctis

[1] Basil. de Spiritu sanct. c. 29, et epist. LXVIII. ad Neocæsariens. — [2] Leont. de Sectis act. VIII. — [3] Hieronym. de Script. Eccl. in Tryph.

rebus; ipsumque imitatus (quantum fas est homini divina consequi) qui [1] cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formamque servi accepit; se ipsum fastu, quo ab omnibus attollebatur, exuens philosophico, vili indutus vestimento atque admodum sordido, in Comanam Ponticam civitatem se conferens, ibi, ut occultus agere posset, inter carbonarios voluit profiteri; ea nimirum quoque de causa illud deligens ministerium, quo vultu sordidatus, veluti fuligine tinctus, a nemine unquam posset agnosci. Latuit eo modo diutius; donec Gregorio Thaumaturgo, de quo habitus est sermo, episcopo jam facto, divino quodam instinctu rem præsagiente, ac denique eum detegente, Romanæ civitatis, communi omnium accedente suffragio, episcopus delectus est. Res gesta, a gravissimo auctore descripta, digna plane videtur, quam hic opportune nostris Annalibus intexamus. Idem enim Gregorius Nyssenus in rebus gestis Gregorii Thaumaturgi hujusmodi historiam narrat, ab episcopatu ejus sumpto dictionis exordio.

23. « Ex finitima, inquit, civitate mittitur ad eum » nempe Gregorium « legatio, ut veniret ad ipsos, et Ecclesiam quæ esset apud eos, sacerdote designato, constitueret. Comana autem civitati nomen erat : cujus ut hospes magnus iste vir esse vellet, vulgo omnes hanc veniam sibi dari petentes, orabant. Cum venisset ergo ad eos et aliquot dies conversatus una, tum dictis, tum factis suis magis eorum studium erga mysterium incendisset : cum jam tempus esset, etiam id negotium, propter quod legati ad eum missi erant, ad exitum deducendi, ac designandi aliquem eorum Ecclesiæ primarium sacerdotem; tunc principum quidem et magistratuum civitatis omnium sententiæ in hoc occupatæ erant, ut anxie et curiose inquirerent, ac sciscitarentur, qui eloquentia, qui genere, reliquoque vitæ splendore cæteros præcedere viderentur. Putabant enim, quoniam etiam his bonis Magnus Gregorius cumulatus erat, nec earum quidem rerum oportere expertem esse, qui ad hoc munus deligeretur.

24. « Cum autem in multas partes suffragiis scinderentur, et alii alium præoptarent atque præferrent : expectabat vir ille magnus divinitus aliquod sibi consilium ad propositum negotium suppeditari. At quemadmodum Samuel [2] in eligendo rege, fertur non pulchritudine nec magnitudine corporum motus esse, sed animum regium requisivisse, etiamsi in contempto forte corpore reperiretur; eodem modo ille, studiis erga unumquemque eorum qui destinabantur, neglectis, id unum duntaxat spectabat, an aliquis etiam ante declarationem industria vitæ atque virtute in moribus sacerdotium gestaret. Cum autem illi quidem perducerent eos, de quibus suffragium ferretur; quem quisque promoveret, ejus honorificam mentionem facientes; atque hic, ut etiam viliorum (quod ad vitæ specimen attinet) rationem haberent, eos hortaretur; posse enim etiam in talibus reperiri aliquem, qui animi bonis super eos emineret, qui vitæ splendore præstarent; quidam ex iis qui præerant suffragiis ferendis, eam Magni illius sententiam pro contumelia atque derisione accipit, si cum nullus eorum, qui et eloquentia, et dignitate, manifesto facultatum vitæ splendore cæteris prælati essent, ad sacerdotium admitteretur; ex opificibus sellulariis, quique labore manuum vitam tolerarent, ad hujusmodi munus aliqui magis apti et idonei existimarentur : et simul cavillans, cum quadam irrisione ad eum : Si hæc, inquit, jubes, ut hi quidem tales, qui ex omni numero civium electi sunt, prætereantur, atque ex quisquiliis et ex infima plebe assumamus aliquem ad administrandum sacerdotium, qui tali civitati præsit; tempus tibi deinceps fuerit carbonarium Alexandrum ad sacerdotium vocandi; atque ad hunc transitione facta, si videtur, suffragiis inter nos universi cives consentiemus.

25. « Atque ille quidem hæc loquebatur, sententiæ ejus obtrectans, ac per hoc simulatum et cavillatorium suffragium summam et exactam diligentiam in superioribus vituperans ac reprehendens. Sed Magno illi per hæc dicta subit animum cogitatio, quod non sine numine divino Alexandri a deliberantibus inter cæteros mentio facta esset. Et quis, inquit, est Alexander, cujus mentionem fecistis? Deinde cum quidam ex iis qui una intererant, cum risu memoratum in medium produxisset, pannis vilioribus ac sordidis, nec toto quidem corpore amictum, et simul apparentibus rebus, manibus pariter et facie, reliquoque corpore carbonibus infecto ac sordidato, opificium et quæstum ostendentem : cæteris quidem risus materia erat talis in medio stans Alexander. At perspicacem illum oculum valde id spectaculum obstupefaciebat; vir in extrema pauperpate ac neglecto corpore se ipsum solum spectans, ac veluti sibi placens, et gaudens eo habitu, qui oculis imperitis ridiculus erat. Etenim ita se res habebat : non urgente paupertate ad hujusmodi vitæ genus devenerat; sed philosophus quidem vir erat, quemadmodum insecuta vita indicavit, adeo ut ad martyrium usque pervenerit, per ignem cursu confecto.

26. « Latere autem dedita opera volebat, altiori animo præditus, quam ut eam, quæ vulgo expetitur, felicitatem curaret; ac pro nihilo sæculum ducebat, eo quod et sublimis et veræ vitæ studio teneretur : et ut maxime virtutem, ad quam aspirabat, assequeretur, operam dabat, ut talis esse ignoraretur, contemptiore vitæ genere, veluti turpi quadam persona sese occultans. Atque alioqui etiam quod eximio juventutis flore præditus esset, periculosum esse ducebat ei qui continentiam sibi sectandam proposuisset, corporis sui pulchritudinem patefacere, felicitate naturæ, tanquam in pompa sese ostentantem; noverat enim ejusmodi rem gravium offensionum et delictorum occasionem plerisque præbere solere. Ne igitur vel sibi ipsi istiusmodi aliquid accideret imprudenti, quod factum noluisset; vel alienis oculis casus et offensionis materiam præberet : idcirco se carbonario opificio, veluti persona quadam deformi, con-

[1] Philip. II. — [2] 1. Reg. XVI.

sulto circumdat, quo tam corpus laboribus ad virtutem exerceretur, quam pulchritudo sordibus carbonum infecta obtegeretur; et simul pecunia, quam ex laboribus quærebat, ad mandatorum executionem dispensaretur.

27. « Posteaquam igitur eum ex Concilio abduxit, atque de statu ejus atque conditione omnia diligenter scrutatus et sciscitatus est; illum quidem familiaribus suis tradit, exequi jussis quæ res postulabat; ipse vero in Concilium reversus, ex præsenti deliberatione sumpto argumento, congregatos instituebat, de sacerdotii officio sermones eis proponens, ac per hos vitam cum virtute conjunctam præscribens. Perseverabat autem in ejusmodi sermonibus conventum detinens; quoad executi mandata qui operam ei navabant, supervenerunt, secum adducentes Alexandrum, qui et lavacro fuliginis injucunditatem absterserat, et Magni istius vestibus indutus et ornatus erat : hæc enim curare jussi erant.

28. « Omnibus autem in Alexandrum conversis, et ad novam eam speciem admiratione defixis : nihil novi, inquit ad eos magister, accidit vobis, si oculis decepti estis, et sensui soli judicium pulchritudinis permisistis. Fallax enim et incertum rerum veritatis judicium sensus est, aditum per se ad profunditatem mentis et intelligentiæ præcludens. Simul autem etiam pietatis inimico dæmoni prorsus id studio erat, ut vas electionis ignoratione contextum, otiosum et inutile esset; neu prodiret in medium vir, qui ipsius principatum eversurus esset. Hæc locutus, cum eum juxta consuetum morem ritusque solemnes ad hoc munus idoneum effecisset, per sacerdotium Deo virum dedicat. Omnibus autem novum sacerdotem intuentibus, rogatus ut aliquam ad Ecclesiam haberet orationem; statim ipso initio suæ administrationis Alexander ostendit, haud falsum in sese Gregorii judicium fuisse. Erat enim oratio ejus intelligentiæ sententiarumque plena, dicendi tamen floribus minus exornata. Unde petulans quidam ex Attica adolescens, apud illos agens, incomptam dictionem derisit; quod non ea, quam Attici in dicendo adhiberent, exacta atque supervacanea cura exornata esset. Quem aiunt divina quadam visione emendatum esse, cum columbarum gregem incredibili quadam pulchritudine nitentem conspicatus esset; et quemdam audivisset, qui diceret, has esse columbas Alexandri, quas ille derisisset. » At de Alexandro philosopho et carbonario hactenus; qui postea sub Decio, summi sacerdotii amplitudinem post egregiam navatam operam in cura pastorali, nobilissimo martyrio illustravit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5724. — Olymp. 252. an. 3. — Urb. cond. 984. — Jesu Christi 231. secundum Baronium 233. — Pontiani papæ 2. — Alexandri imp. 10.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Pompeianus*, et *Pelignianus*, ut auctor Chronici Alexandrini, auctor Chronici Damasi, anonymus Cuspiniani, et varia rescripta Codicis Justinianei habent. Baronius cum Onuphrio et Cassiodoro, quem Marianus Scotus in Chronico sequitur, Pompeianum et Felicianum edit, sed Codex Justinianeus *Pelignianum* protitendum evincit; licet in eo per errorem *Pelignus* dicatur. *Pelignianum* etiam profitentur Fasti Græci Theonis a Dodwello nuper e tenebris eruti, et Fasti Cæsarei.

2. *Urbani PP. obitus. Translationes SS. Pontificum eo die factæ, quo ipsi alias sepulti.* — *Urbanus* papa anno ducentesimo tricesimo Agricolæ et Clementini consulatu notato mortalitatem explevit. In Chronico enim Damasi legitur : « Urbanus annos octo, menses undecim, dies duodecim. Fuit temporibus Alexandri a consulatu Maximi et Æliani. » Quæ verba etiam Cuspinianus habet ex eodem libro Damasi desumpta. « *Acta,* » inquit Papebrocius in Conatu Chronico Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, « diem martyrii indicant, *tertium post XII kalendas*, id est *IX kalendas Junii*, ac sepultum *VIII kalendas;* idque in cœmeterio Prætextati via Appia. Verum hinc postea in oppositam prorsus Urbis partem translatum fuisse corpus videtur; cum in Hieronymiano Martyrologio ad XII kalend. Junii sic legatur : *Via Nomentana milliario octavo Natalis Urbani episcopi.* » Ita Papebrocius, qui ex eo Martyrologii Hieronymiani loco intelligere poterat, in eo plerumque mentionem fieri translationum SS. Pontificum, aliudque arcanum detegere, eas nempe sæpe consimili die factas, quo sepulturæ eorum corpora mandata fuerant. Nam Urbanus die XXV Maii sepultus in cœmeterio Prætextati, quod apud Baronium inter cœmeteria Romana octavum numero est; indeque postea simili die, anno incerto, translatus ad quintum cœmeterium *ad Nimphas* dictum via Nomentana, septimo ab Urbe lapide. Ex his liquet, errorem in Chronicon Damasi irrepsisse, et Urbanum annos octo, menses undecim ac dies duodecim sedere non potuisse; cum die vicesima quarta mensis Maii anni ducentesimi tricesimi ad cælestem patriam advolarit, et anno ducentesimo vigesimo secundo mense Octobri pontificatum inierit. Sedit itaque tantum anno septem et aliquot menses ac dies. Papebrocius laudatus, ut totidem annos Urbano attribuat, quot in Chronico Damasi per erro-

rem leguntur, scribit *Callistum*, dum in carcere esset, *Urbanum* suum vicarium constituisse; sed si hoc esset, non magis Urbanus quam Callistus mortem tunc vitasset, et aliquod vestigium rei tanti momenti, sæpiusque iteratæ extaret. Unica Decretalis *Urbano* attribuitur, eaque ad omnes Christianos scripta; sed cum ea consarcinata sit ex testimoniis Pomerii, Isidori, Eucherii, aliorumque, non potest non esse supposititia. Post Urbani mortem Sedes cessavit *dies triginta*, ut habet auctor auctioris Chronici veterum Pontificum, idque accurate, ut in Pontiani morte videbimus. Quare Pontianus Urbano successit die vicesima secunda mensis Junii, in quam anno ccxxx feria tertia incidebat.

3. *Reliquiæ S. Urbani PP. magna in veneratione Romæ.* — Sed redeo ad sanctum Urbanum, cujus martyrii acta Henschenius ad diem xxv mensis Maii recitat, existimatque ea fuisse per *Notarios Ecclesiæ Romanæ* conscripta. Narrantur in illis hujus sancti Pontificis et sociorum captivitas, constantia inter verbera, animosa fidei professio, et tormenta illis inflicta. In actis vero sanctæ Cæciliæ legitur sanctum Urbanum, dum in sepulcris martyrum lateret, baptizasse sanctos Valerianum S. Cæciliæ conjugem, ac Tiburtium Valeriani fratrem, quem ad sanctum Urbanum, a quo baptizaretur, perduxit. Post horum sanctorum mortem conjuncta fuere *corpora SS. Urbani, Cæciliæ, Valeriani, Tiburtii, et aliorum martyrum*, et sanctus Gregorius papa hujus nominis III anno dccxxxi. Pontifex Romanus dictus « cœmeterium beatorum martyrum Januarii, Urbani, Tiburtii, Valeriani, atque Maximi et eorum tectum in ruinis positum de novo perfecit, » inquit Anastasius bibliothecarius. Denique sanctus Paschalis papa hujus nominis primus, anno dcccxvii papa creatus, scripsit epistolam de revelatione sibi facta a Sancta Cæcilia, ob quam, inquit, « properantes in cœmeterio S. Sixti (aliis *Prætextati*) foris portam Appiam situm, corpus S. Cæciliæ, inter collegas episcopos in aureis indumentis cum venerabili sponso Valeriano reperimus, et honeste infra muros hujus Romanæ urbis induximus..... et titulum in meliorem statum a nobis fecimus restaurari : et ejusdem virginis corpus cum carissimo sponso atque Tiburtio, et Maximo martyribus, necnon Urbano et Lucio utrisque pontificibus, sub sacro altari dedicantes collocavimus; » quæ et Anastasius bibliothecarius etiam refert. Sed plura de horum sanctorum reliquiis Henschenius laudatus.

PONTIANI ANNUS 2. — CHRISTI 234.

1. *Heraclas episcopus Alexandrinus.* — Ducentesimo tricesimo quarto Christi anno, Lupo et Maximo coss., Demetrius episcopus Alexandrinus, cum quadraginta tres annos integros in ministerio illo obeundo contrivisset, diem obiit; huic successit Heraclas. Hæc Eusebius [1], licet in Chronico annos quadraginta quatuor eidem tribuat; sed et infra : « Ubi autem post Demetrium Heraclas episcopatus ministerium Alexandriæ obtinuerat, Dionysius unus item ex Origenis discipulis scholam institutionis ibidem capessit. »

2. *Ammonius doctor Alexandriæ Plotinum auditorem habet.* — Eodem quoque anno, profitente publice Alexandriæ Ammonio christiano philosopho Plotinus Ægyptius, patria Lycopolitanus, ad eum audiendum se contulit, audiitque cum annos undecim. Testatur id Porphyrius in Vita Plotini, sic dicens : « Post hæc cum octavum et vicesimum ætatis annum Plotinus jam impleret, se philosophiæ amore vehementer accensum, commendatum fuisse iis, qui tunc Alexandriæ excellentiores habebantur; sed tamen ex eorum scholis tristem admodum mœstumque discessisse, et amico cuidam mœroris sui causam declarasse; qui suæ ipsius mentis affectum plane cognoscens, ad Ammonium, cujus nullum adhuc periculum fecisset, adduxerit. Deinde cum Ammonii scholas ingressus audisset illum, amico dixisse : Hunc ipsum, o amice, quærebam. Ex eo igitur die annos undecim audivit sedulo Ammonium. » Hucusque de Plotino et Ammonio Porphyrius; qui cum paulo superius dixisset, natum Plotinum anno tertio decimo Severi imperatoris, numeretque annos ejus ætatis viginti octo, cum se Alexandriam atque ad Ammonium contulit; necesse est affirmare, hoc anno id contigisse.

3. Laudavit quoque Ammonium simul cum Origene Longinus [1], clarissimus et ipse hujus temporis philosophus, dicens : « Sed in secundo genere Platonici quidem Ammonius et Origenes, quibuscum nos diu versati sumus, viris profecto intervallo non parvo sui sæculi philosophos intelligentia superantibus. »

[1] Euseb. lib. vi. c. 20. 23.

[1] Apud Porphyr. in Vita Plotini.

Ita Longinus. Cæterum illud admirari subiit, quomodo alibi [1] Porphyrius dicat Origenem Ammonii auditorem fuisse, cum constet Origenem ante annos triginta Alexandriæ docere cœpisse? qui cum (ut testatur Eusebius [2]) anno decimo Severi, quo Leonides pater martyr factus est, annos natus esset decem et septem; hoc anno jam explesse suæ ætatis annum quinquagesimum apparet, ac proinde æqualem ferme fuisse Ammonii.

4. *Ammonius accusatus et defensus.* — At videamus quid de eo Porphyrius dicat, qui Christianis infensissimus, ægro ferens animo tantum virum christiano censeri nomine, calumniose admodum eum ad ethnicos defecisse testatur, sic dicens [3] : « Origenes enim Ammonii factus auditor, qui nostra quidem ætate magnam in philosophia comparasset commendationem; tametsi ad litterarum cognitionem et peritiam magnam sane a magistro percipiebat utilitatem; ad rectam tamen vitæ institutionem et modum, diversam ab illo et omnino contrariam vivendi viam ingressus est. Nam Ammonius christianus, et a Christianis parentibus educatus, quando in prudentia aliquando progressionem fecerat, et philosophiæ studia semel degustaverat, statim a christianismo ad eam vitæ rationem, quæ humanis legibus gubernatur, se transtulit. » Hæc Porphyrius de Ammonio.

5. At vero sanctus Hieronymus [4] cum lucubrationes ejusdem Ammonii recenset, Porphyrium mendacii redarguit, in primis cum ait : « Ammonius, vir disertus et eruditus in philosophia, eodem tempore Alexandriæ clarus habitus est; qui inter multa ingenii sui et præclara monumenta, etiam de Consonantia Moysi et Jesu elegans opus composuit, et evangelicos canones excogitavit, quos postea secutus est Eusebius Cæsariensis. Hunc falso accusat Porphyrius, quod ex christiano ethnicus fuerit; cum constet eum usque ad extremam vitam christianum perseverasse. » Hæc Hieronymus. Sed et ante eum Eusebius [5], eamdem in Ammonium a Porphyrio illatam calumniam egregie refellens, hæc ait : « Ammonium autem ex vivendi ratione quæ est secundum veri Dei cultum, ad morem Græcorum dilapsum, perspicue certe atque adeo improbe mentitus est; quid namque non falso comminisceretur Christianorum hostis? nam et instituta christianæ disciplinæ (sicut historia superior declaravit) Origeni a parentibus integra tradebantur; et Ammonio sincera divinæ philosophiæ, religionisque Christianæ præcepta firma usque ad extremum vitæ exitum permanserunt; sicut hominis libri tanta elaborati industria, tamque multorum commendatione approbati, quos posteritati reliquit, adhuc multis in locis testes esse poterunt, ut ille qui de Consensu et convenientia Moysi cum Jesu inscribitur, et alii qui reperiuntur apud litterarum studiosos. Ista igitur a nobis hoc loco posita sint ad declarationem tum calumniæ malevoli obtrectatoris, tum exquisitæ et copiosæ Origenis in Gentilium disciplinis cognitionis. » Hæc Eusebius.

6. *Profanæ philosophiæ cum christiana collatio et recta conjunctio.* — Sed fortasse poterit mirari quispiam, dum audit christianum hominem in florentissima civitate, nobilissimaque eruditorum schola philosophiam publice profiteri, habereque auditores Gentiles homines. Verum haud passuri id fuissent sanctissimi ejus civitatis episcopi, nisi prævidissent ea omnia ad Evangelii profectum conducere. Docuit enim experimentum, ejusmodi scholas fuisse compluribus veluti introductionem quamdam ad christianam fidem capessendam : dum enim quæ Plato docuisset, subtilissima indagatione disquirerent, ostenderentque eadem felicius longe ante Platonem esse in divinis litteris explicata (prout Clemens [1] Alexandrinus, et Eusebius [2] Cæsariensis pluribus docent) sed, et copiosius ac dilucidius penes Christianos reperiri; in mentes illorum interea instillabant christianæ fidei elementa. Satagere namque, ut sive per occasionem (ut ait Paulus [3]) sive per veritatem Christus annuntietur, apostolicum est. Quorum enim ingenia excolebantur Platonicis disciplinis, prælibato veluti osculo sapientiæ, ad perfectam illius fruitionem inflammabantur.

7. At cum in eis ipsam inveniri perfecte, minus concessum esse viderent; alterum de duobus solebat accidere; ut aut vere amatores ac indagatores sapientiæ se ad Christianam religionem ea potituri transferrent; vel qui nomine tenus philosophi dicerentur, et curiositate sciendi quadam allecti eam tantummodo insectarentur; cum minus nacti illam essent in philosophicis facultatibus, ad magicas se converterent impietates. Id plane Plotini auditoribus accidisse, S. Augustinus [4] ad Dioscorum scribens affirmat, sed de eo inferius. At idem suis quoque temporibus contigisse [5] ait, ut, paucis mutatis sententiis atque verbis, complures Platonici facti fuerint Christiani. Id ipse pluribus, cæteros ad hæc invitans; siquidem symbolis nonnullis communibus intercedentibus, perfacilis videri posset ex academia ad Christi Ecclesiam transmigratio. Nam quem Plato pertigerat verticem disciplinæ, in primis christianæ fidei rudimentis, in ipso primo ingressu vestibuli domus Dei, multo certior ac dilucidior inveniretur expressus, in ipso inquam Evangelii Joannis piscatoris exordio; quod plane Platonici ipsi admirantes, scribendum esse aureis ubique litteris [6] testarentur; usque adeo, ut veritate convicti, manus dederint; et illi tantum se continuerint, et in Platonis schola senuerint, qui inflati superbia, philosophico supercilio contempserint ex magistris fieri discipulos Christi, et in schola piscatorum hominum profiteri.

8. Conducere quidem ad christianam pietatem philosophicas disciplinas, præstareque christianos ho-

[1] Apud Euseb. lib. VI. cap. 13. — [2] Euseb. lib. VI. cap. III. — [3] Apud Euseb. lib. VI. cap. 13. — [4] Hieron. de Script. Eccl. in Ammon. — [5] Apud Euseb. lib. VI. cap. 13.

[1] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [2] Euseb. de præp. Evang. lib. I. — [3] Philip. I. — [4] Aug. ep. LVI. in fine. — [5] Aug. de vera relig. cap. 4. — [6] Aug. de Civitate Dei, lib. X. cap. 20. et Confess. lib. VII. cap. 9.

mines illis institui, non semel Clemens Alexandrinus [1], et ipse easdem ibidem professus insinuat, et in primis cum adversus eos agit, qui iisdem prope temporibus, christianis philosophiam profitentibus detrahebant : « Non me, inquit, latuerunt ea etiam, quæ ab aliquibus imperite tumultuantibus jactantur ; qui dicunt oportere in iis versari, quæ sunt maxime necessaria, et quæ fidem continent ; externa autem, et quæ sunt supervacanea, transilire, quæ nos frustra conterunt, et detinent in iis, quæ ad fidem nihil conferunt. Alii autem etiam philosophiam ex malo ad hominum perniciem existimant in vitam esse ingressam, ut quæ profecta sit a maligno aliquo inventore. Ego autem, quod vitium quidem malam habeat naturam, nec alicujus boni esse agricola unquam sustinuerit, in his totis ostendam orationibus, quæ dicuntur Stromata ; tacite significans aliqua ratione divinæ quoque providentiæ opus esse philosophiam. De commentariis autem, qui in temporibus necessariis Græcorum complexi sunt opinionem, tantum dico iis, qui reprehendendi studio delectantur. Primum quidem etsi sit inutilis philosophia ; si eam esse inutilem confirmare utile est, utilis est. Deinde nec fieri potest, ut ii Græcos (Gentiles scilicet) condemnent, qui nuda de eorum decretis dictione utuntur ; si non una sigillatim ad ea aperienda descendant usque ad cognitionem. Est enim, vel maxime fide digna probatio, quæ est cum experientia ; quoniam, vel perfectissima invenitur demonstratio, eorum, quæ sunt damnata, cognitione. Multa quidem, licet ad finem non conferant, artifici tamen ornamentum afferunt ; cum alioqui varia ac multiplex doctrina, et varie probat id, quod adducitur, et catheeumenis admirationem afferens, ea quæ sunt præcipua dogmata vel eorum qui audiunt persuasionem deducit, et veritatem. » Hæc Clemens, qui et complura ad hæc eadem comprobanda subdit ; et post multa :

9. « Sed si, inquit, non comprehendit quidem græca philosophia veritatis magnitudinem, et est adhuc imbecilla ad mandata Dei exequenda ; at maxime regali quidem certe doctrinæ viam præparat, utcumque castigans, et mores prius formans, et ad suscipiendam veritatem confirmans eum qui opinatur providentiam. Philosophiam [2] ergo adjuvant disciplinæ, et ipsa philosophia ad tractandum de veritate. Ecce enim chlamys primo fuit vellus, deinde carptum fuit, et subtegmen stamenque factum, deinde fuit contextum. Jam [3] vero si universa quoque ac generali oratione, quæcumque sunt necessaria, et vitæ utilia, divinitus ad nos venire dicamus, minime errabimus ; vel potius dicamus, ipsam quoque philosophiam Græcis veluti proprium datum esse testamentum, ut quæ sit fundamentum christianæ philosophiæ ; etiamsi, qui ex Græcis philosophantur, ad veritatem sua sponte obsurdescant, barbarorum vocem vilipendentes, aut etiam reformidantes mortis periculum, quod impendet fideli ex legibus civilibus.

[1] Clem. Alex. Strom. lib. I. — [2] Idem Strom. lib. VI. — [3] Idem Stromat. lib. VI.

10. « Cæterum ea abuti homines interdum accidit, vel cum non ea, ut organo ad veritatem utuntur ; sed veluti finem consecuti, in ea firmiter conquiescunt. Hos autem admonet illud ex divina Scriptura [1] symbolicum : Quare seduceris, fili mi, ab aliena, et foveris in sinu alterius ? » Quamobrem humanarum ista rerum scientia jure a Philone [2] Agar ancillæ est comparata, quæ per omnia Saræ subjicienda est. Eam etiam allegoriam ab eodem Philone, quem citat, mutuatus est idem Clemens Alexandrinus [3], ad nominis significationem alludens ; quod Agar [4] ille interpretatus sit, incolatum ; hincque dictum esse [5] : « Ne multum sis apud alienam ; sive, cum aliena muliere ne sedeas omnino. » Saram autem, meum principatum, nempe ipsam reginam, esse rectam de Deo theologiam. Ac proinde cum Agar in Saram insurgit, tunc Abraham, nempe principatum tenens intellectus, admonetur : Ejice ancillam. Et ipse eam illi subjicienti ait : Ancilla tua in manu tua est, utere ea uti libet : sed quod Agar monetur ab angelo : Revertere ad dominam tuam, et humiliare sub manu illius ; meminisseque debere, se non dominam, sed ancillam. His igitur symbolicis formulis, quonam modo christiano homini philosophia usui esse debet, iidem satis egregie docuerunt. Sed et eleganter Gregorius Nyssenus [6] alienigenæ feminæ comparat externam philosophiam ; quam Judæus rite legitimeque in uxorem [7] accipiet, dummodo ipsa deponat ungues, et capillos, et ejus partus circumcidatur. Licite igitur christianus homo externis scientiis hunc in modum pie sancteque imbuitur, ac præsertim Platonicis disciplinis, quas (ut dictum est) Ammonius Alexandriæ publice profitebatur. Ad hæc etiam spectat illud pæne vulgatum, et ore omnium versati solitum, ab Augustino de his pronuntiatum elogium, quo ait [8] : « Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera, et fidei nostræ accommoda dixerunt, maxime Platonici ; non solum formidanda non sunt ; sed ab iis etiam, tanquam ab injustis possessoribus, in usum nostrum vindicanda. »

11. Sic igitur (ut ad Ammonium redeamus) pie sancteque tum ipse, tum alii non sine divino consilio ejusmodi in docendo institutum visi sunt suscepisse, ad magnam Christi, ejusque Ecclesiæ gloriam ; cum toto orbe spectante atque mirante, qui profiterentur se piscatorum discipulos, magistri effecti essent Gentilium magistrorum, nempe Plotini, et aliorum. Qua etiam via constat complures ad Christi Ecclesiam esse perductos ; ut vidimus de Gregorio Thaumaturgo, ejusque germano ejusmodi rete captis : illos vero tantummodo resiliisse, qui (ut diximus Augustini testimonio) veritatem superbo animo contempserunt. Quibus Origenes [9] his ipsis prope temporibus exprobrans, hæc scribit : « Videre licet istos sapientiæ professores edere magna stultitiæ specimina, dum post

[1] Prov. V. — [2] Philo de congress. quærend. erud. grat. — [3] Clem. Alexand. Strom. lib. I. — [4] Gen. XVI. — [5] Eccl. IX. — [6] Greg. Nyss. in vit. Moys. — [7] Exod. IV. Deut. XX. — [8] Aug. de Doctrin. Christ. lib. II. cap. 40. — [9] Orig. contra Cels. lib. VII.

illas disputationes in scholis agitatas de Deo, rebusque intelligibilibus, mutant gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis hominis corruptibilis, atque etiam volucrum, quadrupedum, reptilium. » Hæc ipse; tales quippe erant Ægyptiorum dii, quibus Plotinus tunc, et alii philosophiæ consultissimi immolabant. Sed subdit hæc de cæteris, quæ reliqua sunt ex sententia Pauli : « Quapropter, et ipsi sunt a providentia reprehensi, non digne cognitione sibi revelata vivere; volutantur in concupiscentiis suorum cordium, et impuritatibus, dedecorantes sua corpora lasciviis, et turpitudinibus, eo quod veritatem Dei mutaverint in mendacium, et venerati sint, coluerintque creaturam magis quam creatorem. » Hæc Origenes.

12. Quantum autem hac ex parte qui Christo nomen dederant, rudes licet, præstarent sublimioribus, in omnibusque consummatis philosophis, idem mox subdit, hæc dicens : « Cæterum homines idiotæ ab eis pro nihilo habiti, ut stulti, et illiberales, si modo committant se in fidem Dei, et doctrinam Jesu recipiant, tantum absunt ab omni lascivia, spurcitia, turpitudine libidinum, ut in morem perfectorum sacerdotum ab omni coitu abhorrentium, multi eorum in totum caste pureque vivant, alieni a congressu mulierum etiam legitimo. » Sed quam esset, hoc apud eos invenire difficile, imo nec ad modicum temporis spatium præstare illis fuisse possibile, philosophorum Atheniensium primarii, qui sacra curaret, demonstrat exemplo, sic dicens : « Et apud Athenienses quidem unicus pontifex, ne ipse quidem satis sibi fidens, quod imperare possit masculis cupiditatibus, cicuta oblitis virilibus, putatur satis idoneus ad caste obeundas ejus civitatis solemnes cærimonias. At apud Christianos non desunt viri, quibus cicuta ad hoc nihil opus est, ut Deo caste serviant; sed pro cicuta eis verbum Dei sufficit ad expellendas e cogitationibus omnes concupiscentias, et vacandum precationibus. » Hæc et alia complura Origenes de rudium quoque Christianorum continentia, et summorum philosophorum impuritate, et ad breve tempus violentis medicamentis compressa libidine.

13. Quod autem summa castitas in veris solummodo eluceret Christianis, et hac ex parte nec senescentes atque consummati philosophi æquari possent adolescentibus christianis : inde gentilium philosophorum invidia illud accidisse videtur iisdem prope temporibus (quod dictum est) Gregorio Thaumaturgo christiano adolescentulo, itidem Alexandriæ philosophicas disciplinas addiscenti, dum summam ejus tum corporis tum animi integritatem ethnici professores invidentes, immisso scorto, labefactatam eam reddere calumniose conati sunt, atque turpitudinis aspergere sordibus; cum illa, divino calculo suffragante, magis enituit.

14. *Plotinus magiæ deditus.* — Quam verum autem exploratumque sit, quod ex Augustino paulo ante dictum est, Platonicos philosophos, qui Christi discipuli fieri neglexerunt, philosophico supercilio dedignantes rigida colla subdere jugo Christi, sese magiæ illi, quæ per invocationem dæmonum fieri solet, penitus addixisse : Porphyrius, et ipse unus ex illis, certam fidem facit in Vita Plotini, qui non solum id de Olympio Ammonii discipulo expresse testatur, sed de ipso Plotino hæc quoque subdit : « Ægyptius quidam sacerdos Romam profectus, per amicum quemdam Plotino subito notus, cum exoptaret suam Romæ sapientiam ostentare, suasit Plotino, ut secum accederet, familiarem sibi dæmonem, eo advocante, protinus inspecturus; cui facile Plotinus est obsecutus. Acta vero est in æde Isidis dæmonis invocatio; solum namque hunc locum Romæ purum ait Ægyptium invenisse; sed cum in aspectum proprium ipse dæmon accerseretur, pro dæmone Deus accessit, qui sane non esset in genere dæmonum. Sic ergo repente Ægyptius exclamavit : Beatus es, o Plotine, qui habeas pro dæmone Deum, neque ex inferiori genere sis Deum sortitus familiarem. Narrabat vero, non licuisse tunc quicquam interrogare, neque diutius videre præsentem; quippe cum communis quidam ibi contemplator amicus aves, quas manu tenebat custodiæ gratia, suffocasset, sive invidia ductus, sive timore perterritus. » Hæc Porphyrius de Plotino, qui justo Dei judicio ejusmodi præstigiis dederetur deridendus ac seducendus, quod annos undecim christianum philosophum Ammonium una cum Platonicis institutis Christi fidem auditoribus propinantem audiens, nihil penitus profecisset.

15. Quam autem caste Plotinus vixerit, ipse viderit; habuisse certe Chionem viduam contubernalem, idem Porphyrius tradit, licet eam cum ipso caste vixisse prædicet; habitasseque apud Geminas matrem, et filiam, domumque semper pueris, et virginibus refertam habuisse, idem affirmat. At nescio, an philosophorum cicuta ei satis fuerit ad carnis concupiscentiam extinguendam, cum præsentia semper adessent, et ante oculos posita tot tantaque luxuriæ incentiva; quibus etiam cessantibus, non sit humanarum virium, sed Dei munus eam impertientis, continentia [1]. Ex his videas quam longe præstarent summis quoque philosophis, qui ex nostris, (ut est Origenis testificatio) in Ecclesia infimi status, et peritiæ haberentur. At de Plotino, et Ammonio jam satis. Constat etiam claruisse Athenis alium Ammonium philosophum Peripateticum, ut tum Porphyrius, tum Eunapius Sardianus tradunt. Meminit et alterius Ammonii, qui Plutarchi Chæronei magister fuit; quem idem Plutarchus sæpe magistrum suum nominat.

[1] Sap. VIII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5725. — Olymp. 252. an 4. — Urb. cond. 985. — Jesu Christi 232. secundum Baronium 234. — Pontiani papæ 3. — Alexandri imp. 11.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Lupus*, et *Maximus*, ex variis rescriptis Codicis Justinianei.

2. *Demetrii episc. Alex. obitus.* — Mors Demetrii episcopi Alexandrini, et initium Heraclæ ad annum CCXXX pertinent, ex Chronico Eusebii tam juxta editionem Pontaci, quam Scaligeri. Marianus Scotus Heraclæ initium etiam copulat cum anni illius consulibus.

3. *Plures in Ægypto ante Demetrium episcopi erant.* — *Eutychius* patriarcha Alexandrinus scribit, a Marco usque ad Demetrium totam Ægyptiacam Ecclesiam unicum episcopum habuisse, quam sententiam *Dallœus*, vir e secta Protestantium, ambabus manibus amplexus est. Sed, ut notavit *Pearsonius* episcopus Cestriensis ejusdem ritus, in prima parte Vindiciarum S. Ignatii, cap. ultimo, historiola illa, in qua etiam dicitur, tres episcopos a Demetrio primum in Ægypto creatos fuisse, minime fide digna; non solum quia *Eutychius* decimi sæculi scriptor Alexandrinæ Ecclesiæ Historiam parum diligenter pertexuit; sed etiam quia contrarium ex optimis auctoribus colligitur. Hadrianus imperator epistolam ad *Servianum* consulem scripsit, ideoque diu antequam Demetrius Ecclesiæ Alexandrinæ præficeretur, in qua ait : « Illi qui Serapin colunt, Christiani sunt : et devoti sunt Serapi, qui se Christi EPISCOPOS dicunt. » Refertur ea epistola a Vopisco in Vita Probi imperatoris. Certe illa de tribus episcopis a Demetrio primo in Ægypto creatis traditio Græcis atque Latinis ignota fuit : traditio vero illi contraria de episcopis a S. Marco in Ægyptiaca diœcesi institutis, et Græcis et Latinis atque Arabibus innotuit, ut videre est apud Simeonem Metaphrastem in Vita S. Marci, et Synaxario Græco, ubi de S. Marco. Rhabanus Maurus eadem cum Metaphraste tradit, ut et Notkerus, Alfridus Cantuariensis episcopus, et Ordericus Vitalis. Inter Arabas Martyrologium Melchitarum ait, Marcum in *Barcam* profectum esse, et Ecclesiis constituisse episcopos. Et Severus de Vitis Patriarcharum Alexandrinorum apud Ecchelensem inquit, *Marcum* Pentapolim perrexisse, et episcopos ordinasse. Qua de re plura *Pearsonius* laudatus.

4. *Origenes Ammonii discipulus.* — Ad num 2 et seq. Baronius mirari se dicit, qui audire Ammonium potuerit Origenes, ipso fere ætate suppar, et aliorum ipse institutioni ante annum ætatis tricesimum præfectus. Verum iis temporibus jam grandes natu viros scholas frequentare solitos docet doctissimus Huetius, lib. 1 Origenian., cap. 2. Porphyrius in Vita Plotini asserit, ad *Plotinum* Romæ publice docentem aliquando accessisse Origenem quemdam, de quo infra agetur, eoque conspecto, victum pudore Plotinum finem dicendi fecisse. Ipsemet *Plotinus*, ut dicit Spondanus, eumdem Ammonium annos natum viginti octo, audiit annos undecim. Quare post Porphyrii ab Eusebio lib. 6, cap. 19, citati, Eusebii ibidem, Suidæ in Origene, et Nicephori testimonium, Origenem Ammonium audiisse in dubium non revocandum. Hierocles in Libro de Providentia, hunc Ammonium, θεοδίδακτον appellat, eumque primum Platonicæ et Aristotelicæ philosophiæ concordiam ait hominibus ostendisse : idque discipulis suis Platoni atque Origeni aperuisse, ut refertur in bibliotheca Photii. A D. Hieronymo inter scriptores ecclesiasticos *Ammonius* recensetur. Ejus hodie nihil extat : nam Commentarii in Aristotelem, alterius sunt Ammonii Hermiæ filii, qui Anastasii temporibus Procli auditor fuit.

PONTIANI ANNUS 3. — CHRISTI 235.

Ducentesimus trigesimus quintus Christi annus, Maximo et Paterno coss., Fastis adscribitur, sed rebus ecclesiasticis scriptorum inopia prorsus sterilis. Quod enim consilium sit res certas certis consignare temporibus, multa prætermittimus, quæ certis annis gesta fingi possent ad implendas vacuas annorum lacunas; sed a fictione historia procul abhorret.

Anno periodi Græco-Romanæ 5726. — Olymp. 253. an. 1. — Urb. cond. 986. — Jesu Christi 233. secundum Baronium 235. — Pontiani papæ 4. — Alexandri imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Maximus*, et *Paternus*. Prior sine nota numerali ab anonymo Cuspinianeo, Theone, Heraclio, Cassiodoro, aliisque effertur.

2. *Quindecennalia Severi Alexandri.* — Tristanus, tomo 2, pag. 397, mentionem facit nummi argentei Severi Alexandri Augusti, in cujus postica legitur : P. M. Tr. P. XII. Cos. III. P. P. et repræsentatur imperator in curru triumphali, quem quatuor equi trahunt. Indeque infert Tristanus, *Alexandrum*, cum tribunitiam pot. XII gereret, de Persis triumphasse. Verum is nummus quindecennalium imperii ejus Cæsarei, in quibus victoriarum præcedentibus annis reportatarum memoria renovata, non vero ipsius triumphi tum primum acti testis, et quidem locupletissimus.

3. *Alexander imp. adversus Germanos movet.* — Dum *Alexander* Antiochiæ commorabatur, accepit, Germanos Rhenum Danubiumque transgressos, Romanos in fines hostiliter intrasse, « et opus esse ipsius præsentia, totoque quantum secum exercitum haberet, » inquit Herodianus lib. 6, cap. 7, qui subdit : « Confectoque celeriter itinere, constitit ad Rheni ripas, atque ibi res ad bellum necessarias comparabat. » Verum, Alexandrum Antiochia Romam venisse, indeque adversus Germanos movisse, ex iis, quæ anno sequenti dicemus, constabit. Extat apud Mediobarbum Alexandri nummus in postica inscriptus : P. M. Tr. P. XII. Cos. III. P. P. S. C. in quo cernitur solis nudi typus. Hinc apparet, Alexandrum, qui mense Martio currentis anni tribunitiam pot. XII iniit, Antiochia Romam hoc anno profectum esse. Quem nummum de hac profectione intelligendum, deducitur ex simili, anno sequenti percusso, ibique referendo.

PONTIANI ANNUS 4. — CHRISTI 236.

1. *Alexandri de Persis triumphus ejusque in rebus gestis felicitas.* — Sequenti anno ducentesimo trigesimo sexto, Maximo et Urbano coss., Artaxerxes Persarum rex (ut Herodianus [1] est auctor) invasit Romanum imperium ; adversus quem Alexander imperator bellum gerens, cum felicissime superavit, Romamque rediens septimo kalendas Octobris de superatis hostibus triumphavit ; cum, habita oratione in senatu, ingentem ac insperatam de Persis victoriam partam, paucis tantum pro concione narravit, quæ a Lampridio ex Annalibus tunc scriptis accepta in hæc verba posita recitantur; sed hæc antea : « Tum primum Persæ servi apud Romanos fuerunt; quos quidem, quia indigne ferunt Persarum reges quempiam suorum alicubi servire, acceptis pretiis reddidit; pretiumque, vel his qui manu ceperant servos, dedit, vel in ærarium contulit. Post hoc Romam venit, triumphoque pulcherrimo acto, apud senatum primum hæc verba habuit, quibus ejusmodi præposita est inscriptio : EX ACTIS SENATUS die septimo kalendas Octobres.

2. « Persas, P. C., vicimus ; longa eloquentia opus non est; tantum scire debetis quæ illorum arma fuerint, qui apparatus. Jam primum elephanti septingenti, iidemque turriti cum sagittariis, et onere sagittarum ; ex iis trecentos cepimus, ducenti interfecti jacent, decem et octo perduximus. Falcati currus mille, sed adducere interfectorum animalium currus ducentos potuimus ; sed id quia, et fingi poterat, facere supersedimus. Centum viginti millia equitum fudimus cataphractariorum, quos illi clibanarios vocant ; decem millia in bello interemimus, eorum armis nostros armavimus ; multos Persarum cepimus, eosdemque vendidimus. Terras

[1] Herod. lib. VI.

interamnanas Mesopotamiæ, scilicet neglectas ab impura illa bellua, recepimus; Artaxerxen, potentissimum regem tam re quam nomine, fusum fugavimus; ita ut eum terra Persarum fugientem viderit, et qua ducta fuerant quondam signa nostrorum, ea rex ipse signis effugerit relictis. Hæc sunt, P. C., gesta; eloquentia opus non est; milites divites redeunt; laborem in victoria nemo sentit. Vestrum est supplicationem decernere, ne diis videamur ingrati. » Sequuntur ex iisdem Annalibus dictæ ad eum tunc a senatu acclamationes. Sed quorsum hæc? dices.

3. Voluimus autem hæc eo consilio descripsisse, quod, cum revera nihil tribui possit diis Gentium, sed divinæ providentiæ cuncta subjaceant; quanam ratione Alexandro potius quam Persarum regi faverit Deus, exploratum omnibus sit. Magnam quidem ex hac historia licebit utilitatem capessere; ex iis enim, quibus artibus etiam impii valeant sibi ad maxima quæque promerenda conciliare cæleste numen, quibusve factis iidem illud sibi infensum reddant, intelligemus. Quantumlibet autem veræ rectæque religionis expertes sint homines, divinitus tamen est cuique insitum a natura, ut vitium malum et turpe, virtus autem bonum censeatur, et pulchrum; illique pœnam, huic vero præmium a Deo jure debitum existimetur. Hujus in mente hominum sculptæ legis Alexander se pro viribus cultorem exhibuit; qui, ut prætermittamus cætera, quæ de his, qui res ab eo gestas sunt fusius prosecuti, pluribus narrant, quibus quam recti fuerit observantissimus declaratur: in hac ipsa expeditione paranda, Antiochiæ cum esset, ejus rei egregium specimen edidit; cum, licet in procinctu, quando alii imperatores solent militibus indulgere, ac pariter officiis demulcere; ipse tunc potissimum æqui tantum rationem ducens, milites quosdam se mulieribus admiscentes, deliciisque dantes, conjecit in vincula, legionemque pro illis tumultuantem exauctoravit, vixque rogatus post dies triginta restituit.

4. Hujuscemodi igitur justitia munitus exercitus, hostem potentissimum, invictumque hactenus profligavit; quem e contra nulla justi, vel æqui ratio, sed tantum tumor mentis fastusque superbiæ ad bellum accinxerat; quippe qui (ut auctor est Herodianus [1]), litteras pacis ab Alexandro missas contempsit barbarica insolentia. Quantum enim conferat, etiam ethnicis, in acquirendis rerum dominiis, propulsatio vitiorum, atque ad morum optimorum numeros attemperata vita hominum, Augustinus [2] pluribus disserit, ostendens Romanos olim his egregie imbutos, plurimos sibi populos subjecisse, e contra vero vitiorum incremento regna maxima corruisse.

5. *Corporis S. Thomæ translatio.* — Fertur hoc anno, bello Persico confecto, translatum fuisse ex India corpus S. Thomæ Edessam; sed quod absque antiquorum testimonio tradatur, fides sit apud auctorem. Cæterum haud ipsum integrum transferri permissum, certum est; nam Indi adhuc se illud possidere profitentur; quod, et qui res Indicas nostri temporis sunt prosecuti, testantur.

[1] Herod. lib. VI. — [2] August. de Civit. Dei, lib. V. c. 12. 13. 14. 15.

Anno periodi Græco-Romanæ 5727. — Olymp. 253. an. 2. — Urb. cond. 987. — Jesu Christi 234. secundum Baronium 236. — Pontiani papæ 5. — Alexandri imp. 13.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et 2. Coss. *Maximus II*, et *C. Cælius Urbanus.* Cassiodorus, Idacius, Theon, Heraclius, Prosper in auctiori Chronico, Victorius, et auctor Fragmenti Consularis a Bucherio publicati, et quædam leges codicis Justinianei *Maximum* cum numerali nota profitentur. Sed neutiquam existimandum, illum eumdem esse cum Maximo anno antecedenti consule: neque enim iteratus consulatus duobus consequentibus annis, aliis quam Augustis aut Cæsaribus tribuebatur. *Urbanus* in inscriptione apud Reinesium, pag. 407, vocatur *C. Cælius.*

2. *Quindecennalia Alexandri imp.* — Alexander quindecennalia hoc anno exhibuit imperii Augustei, quorum indicium iteratus Maximi consulatus.

3. *Belli Germanici initium.* — Bellum *Persicum* et Alexandri imp. triumphus, de quibus hic Baronius, ad superiores annos pertinent; bellum enim anno CCXXVIII et sequenti gestum, et triumphus anno CCXXX exhibitus, ut ibidem diximus. Quare pro certo habendum, locum Herodiani, quo dicitur anno XIII Alexandri hoc bellum gestum, corruptum esse. Qua de re supra. Alexander itaque, qui post bellum Persicum triennio aut quadriennio Antiochiæ commoratus est; cum accepisset, Germanos oppugnare jam exercitus Romanos ripis Danubii Rhenique insidentes, Romam venit, ut anno superiori ostendimus. Inde « ad Germanicum bellum profectus est, deducentibus cunctis per centum et quinquaginta millia, » inquit Lampridius in Alexandro, cap. 59. Quibus ex verbis manifestum fit, Alexandrum Antiochia in Germaniam recta non processisse, sed ex ea urbe Romam

venisse, ex qua præsenti anno ad bellum Germanicum profectum indicant numismata duo Alexandri apud Mediobarbum, in quorum postica legitur : P. M. Tr. P. xiii. Cos. iii. P. P. Visitur solis gradientis typus ; in altero eadem tribunitia potestate signato extat solis nudi typus. Quare præsenti anno, quo tribunitiam pot. xiii inchoavit Alexander, bellum consignandum, quod *æstate* gestum insinuat Herodianus, lib. 6, cap. 7, ubi de adventu Alexandri ad Rheni ripas loquens ait : « Pontemque primo, junctis inter se navigiis, fecit in Rheno flumine, ut per eum exercitus transgrederetur : quippe hi maximi fluminum sub Septentrione feruntur, Rhenus ac Danubius. Atque æstate quidem navigabiles, altissimo latissimoque alveo, per hiemem dein concreti gelu, camporum in morem perequitantur. » Quæ in eo bello gesta Herodianus citatus describit.

PONTIANI ANNUS 5. — CHRISTI 237.

1. *De Alexandro occiso et inter divos relato.* — Anno Christi ducentesimo trigesimo septimo, Severo, et Quinctiano coss., decimo octavo die mensis Martii, Alexander imperator in expeditione Germanica, Maximini dolo, una cum Mammæa matre apud Mogatium (al. Moguntiam, *forte* Moguntiacum [1]) occiditur, cum imperasset annos tredecim, et dies novem, vixissetque annos viginti novem, menses tres, et dies septem ; hæc de annis ejus Lampridius. Quod igitur iisdem coss. decretum ab ipso fuerit exilium Pontiano papæ : sic a suis militibus occidi, Deo facinus ulciscente, permittitur. Nam in libro de Romanis Pontificibus hæc scripta habentur : « Eodem tempore Pontianus episcopus, et Philippus presbyter in exilium ab Alexandro sunt deportati in Sardiniam, Severo et Quinctiano coss. » Aliqua potius calumnia circumventum a Gentilibus, (ut sæpe accidere consuevisse diximus) Pontianum existimamus, quam Christianæ religionis causa (cum ipse imperator familiam haberet refertam christianis hominibus) negotium illi facessitum ab Alexandro.

2. Fuisse post obitum inter deos relatum Alexandrum, Lampridius est auctor, vana scilicet atque stulta superstitionis consuetudine : sed quid mirum Romanos hunc suum imperatorem in deorum numerum collocasse, cum externum ejusdem nominis principem, Alexandrum Macedonem pari apotheoseos honore dignati sint? Qua de re agens [2] Joannes Chrysostomus de hujuscemodi Romanorum stultitia, egregie philosophatus, sic inquit : « Romanorum senatus Alexandrum decimum tertium deum esse censuit. Is enim hanc potestatem habebat, ut deos crearet atque conscriberet. » Subdit exemplum de facta olim de Christo relatione ad senatum, quam ex Tertulliano suo loco superius recitavimus. Et post multa iterum de Alexandro hæc addit : « Qui fieri potest, ut Alexander deus sit? an non mortuus est, et quidem misere? » At quod Gentiles de Christo æque mortuum esse objicerent, hæc subdit : « Quod si Christum vivere dixerimus risus statim consequitur, quamlibet etiam orbis universus, ut olim, et nunc quoque id clamet ; tunc videlicet per miracula, nunc autem per eos qui ad eum sese convertunt ; neque enim mortui est ista præstare. Sin autem rursus quispiam Alexandrum vivere asserat, huic fidem adhibes, cum tamen nullum miraculum proferre queas? » Ac deinde post multa de Christi gloria prædicata : « Quid, inquit, Christum commemoro ; cum ipse discipulis quoque suis, ut post mortem clari, et celebres essent, concesserit?

3. « Ubi nunc, quæso, Alexandri tumulus est? Fac mihi eum ostendas, diemque quo vitam cum morte commutavit. At Christi servorum tam splendida sepulcra sunt, ut quæ Urbem omnium præstantissimam maximeque regiam occuparint ; et dies noti atque perspecti, ut qui festi a toto orbe agitentur. At illius tumulum familiares quoque ignorant ; hujus autem barbari quoque ipsi exploratum habent. Ac sepulcra eorum qui Crucifixo servierunt, regias aulas splendore vincunt, non tam magnitudinis aut pulchritudinis ædificiorum ratione (nam hac etiam ex parte superant) quam, quod multo majus est, coeuntium studio, et alacritate. Nam, et ille qui purpuram gestat, ad sepulcra illa se confert, ut ea exosculetur ; abjectoque fastu, supplex stat, sanctosque obsecrat, ut ipsi apud Deum sibi præsidio sint ; atque, ut tentoriorum opificem, et piscatorem, et quidem vita functos, patronos habeat, precibus is contendit, qui diademate vinctus est. Ergone, dic, quæso, horum Dominum mortuum dicere audebis, cujus servi, etiam defuncti, eorum qui universo

[1] Eusebius in Chron. et Cassiodor. — [2] Chrysost. in ii. ad Corinth. hom. 26.

orbi imperant, patroni, et defensores sunt? » Hæc ibi, et alia plura de gloria sanctorum Chrysostomus. Sed jam ad propositam historiam redeamus.

4. *Maximinus imperator Christianos persequitur.* — Occiso (ut dictum est) Alexandro, Julius Maximinus Thrax genere, humili loco natus, barbaris parentibus, quorum alter e Gothia, alter vero ex Alanis erat, quem Alexander, (ut tradit Capitolinus) tribunum tyronibus præfecerat, ab exercitu imperator acclamatus, invadit imperium, tenuitque annos tres. Sed quid hic statim decernat in Christianos, his verbis Eusebius [1] narrat : « Maximinus propter gravem invidiam, qua contra Alexandri familiam, in qua complures fideles et christiani versabantur, flagrabat, acerbam persecutionis tempestatem concitavit, jussitque solos Ecclesiarum præsides, tanquam auctores doctrinæ evangelicæ, neci dari. » Hæc ipse. Quinam fuerint hi in Alexandri familia Christiani, et primi, (ut par est credere) ad necem quæsiti, incompertum habetur. Sicut temporibus Apostolorum in Neronis familia christiani erant, quorum Paulus sic meminit, scribens ad Philippenses [2] : «Salutant vos omnes sancti, maxime qui de domo Cæsaris sunt; » ita sequentibus temporibus non fuisse aulam imperatoris absque Christianis, tum Tertullianus [3] a nobis superius citatus, tum etiam Irenæus [4] testatur, sic dicens : « Quid autem, et hi qui in regali aula sunt fideles? nonne ex eis quæ Cæsaris sunt, habent utensilia; et iis qui non habent, unusquisque eorum secundum suam virtutem præstat? » At multo pluribus propter veterem Mammææ cum Christianis familiaritatem abundasse familiam Alexandri fidelibus, æquum est existimare; illamque animi severitatem, et odium vitiorum ex Christianorum consuetudine Alexandrum contraxisse putamus. Porro omnes Alexandri ministros a Maximino varie occisos esse, testatur Julius Capitolinus : « Cæteros etiam, inquit, sine judicio, sine accusatione, sine delatore, sine defensione omnes interemit, omnium bona sustulit; et plusquam quatuor millibus hominum occisis, se satiare non potuit. » Hæc ipse.

5. At quoniam Christianam religionem, longe lateque diffusam, posse convellere, impossibile, et Romano imperio damnosum esse noscebat; ut capita potius ejus religionis demeterentur, instituit : ratus nimirum, paucorum nece, veluti ingentis molis fundamentis convulsis, totam machinam protinus collapsuram. Sed consuluit Deus Ecclesiæ suæ, cum hujus horrendæ tempestatis nubem cito disjecit, serenamque tranquillitatem restituit. Sextam hanc Orosius [5], et Augustinus [6] persecutionem appellant; at licet brevis, vehemens tamen fuit atque sæva; non modo enim præsules, sed et clericos Ecclesiarum a Maximino vexatos, Severus [7] tradit. Præcessit autem, et ejus adeo immanis cladis hæc causa.

6. Ante persecutionem enim gravissimi terræmotus Orientis oras acerbissime exagitarunt; quæ mala Gentiles more solito adscribebant Christianis; nimirum quod qui non colerentur ab illis dii, irati, his vel aliis cladibus orbem sæpe concuterent. Meminit ejus terræmotus Origenes [1], hæc dicens : « Scimus autem, et apud nos terræmotum factum in quibusdam locis, et factas fuisse quasdam ruinas; ita ut qui erant impii extra fidem, causam terræmotus dicerent Christianos. Propter quod persecutiones passæ sunt Ecclesiæ, et incensæ sunt. Non solum autem illi, sed et qui videbantur prudentes, talia in publico dicebant, quia propter Christianos fierent gravissimi terræmotus. » Sic Origenes.

7. At hæc locupletius Firmilianus [2] episcopus Cæsareæ in Cappadocia, ejusdem olim discipulus Origenis, dum in epistola ad Cyprianum, qua agit de Baptismate hæreticorum sic ait : « Ante viginti enim, et duos fere annos, temporibus post Alexandrum imperatorem, multæ istic conflictationes, et pressuræ acciderunt, vel in commune omnibus hominibus, vel privatim Christianis. Terræ etiam motus, plurimi et frequentes extiterunt, ut per Cappadociam et Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ disrupti soli hiatu devorarentur; ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos christiani nominis fieret, quæ post longam retro ætatis pacem repente oborta, de inopinato et insueto malo ad perturbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præses, acerbus et dirus persecutor. » Meminit Lampridius in Alexandro Ælii Sereniani, viri clarissimi, quem unum ex consiliariis Alexandri fuisse tradit, eumque virum omnium sanctissimum nominat; ut plane appareat, qui apud eos religiosiores ac proinde sanctiores haberentur; eos acerbiori odio Christianos deorum contemptores persecutos esse. Sed cœptam deinceps narrationem Firmilianus prosequitur, dicens :

8. *De quadam pseudoprophetissa.* — « In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, et huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, et patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa non per totum mundum, sed localis fuisset) emersit istic subito quædam mulier, quæ in ecstasi constituta propheten se proferret, et quasi sancto Spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur, ut per longum tempus sollicitaret, et deciperet fraternitatem, ac mirabilia quædam et portentosa perficiens, et facere se terram moveri polliceretur; non quod dæmoni tanta esset potestas, ut terram movere, aut elementum concutere jussu valeret; sed quod nonnunquam spiritus nequam præsciens, et intelligens terræmotum futurum, id se facturum simularet, quod futurum videret. Quibus mendaciis, et jactationibus subegerat mentes singulorum, ut sibi obedirent; et quocumque præciperet, et deduceret, sequerentur :

[1] Euseb. lib. VI. c. 21. — [2] Philip. IV. — [3] Tertul. in Apolog. c. 37. — [4] Iren. lib. IV. c. 49. — [5] Oros. lib. VII. c. 19. — [6] Aug. de Civit. Dei, lib. XVIII. c. 52. — [7] Sever. histor. sacr. lib. II.

[1] Orig. in Joan. to. 28. — [2] Apud Cyprian. epist. LXXV. edit. Pamel.

faceret quoque mulierem illam cruda hieme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione; diceret etiam, se in Judæam, et Hierosolymam festinare, fingens tanquam inde venisset.

9. « Hic et unum de presbyteris Rusticum, item et alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur; quod et paulo post detectum est; nam subito apparuit illi unus de exorcistis vir probatus, et circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum (qui, et ipsi fortes, et laudabiles in fide aderant) excitatus, erexit se contra illum spiritum nequam revincendum, qui subtili fallacia etiam hoc populo ante prædixerat, venturum quemdam aversum, et tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista, inspiratus Dei gratia, fortiter restitit, et esse illum nequissimum spiritum, qui prius sanctus putabatur, ostendit. Atqui ista mulier, quæ prius per præstigia, et fallacias dæmonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cætera, quibus plurimos deceperat, etiam hoc frequenter ausa est, ut et invocatione non contemptibili sanctificare se panem, et Eucharistiam facere simularet, et sacrificium Domino sine sacramento solitæ prædicationis offerret, baptizaret quoque multos, usitata, et legitima verba interrogationis usurpans; ut nihil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit ? etc. » Hactenus de his, quæ pertinent ad hujus temporis historiam Firmilianus. Sed ad persecutionem a Maximino excitatam redeamus.

10. *Post Pontiani papæ martyrium Anterus eligitur.* — Hac eadem persecutione urgente, hoc ipso anno, iisdemque coss., Pontianus Romanus episcopus, quem diximus Alexandri jussu fuisse in Sardiniam insulam deportatum, ejusdem Maximini mandato fustibus verberatus, martyrium consummavit decimo nono die mensis Novembris; cujus corpus postea a Fabiano papa Romam translatum est, et in cœmeterio Callisti sepultum; ita tabulæ [1] ecclesiasticæ habent, in quibus natalis ejus dies anniversaria celebritate repetendus adscriptus habetur; necnon liber de Romanis Pontificibus sæpe citatus, in quo hæc etiam scripta leguntur : « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, creavitque presbyteros sex, diaconos quinque, et episcopos per diversa loca sex. Cessavit episcopatus a die depositionis undecimo kalendas Decembris, dies tredecim. »

11. Substitutus est in locum ejus tertia Decembris Anterus, natione Græcus ex patre Romulo, qui et sequenti anno ab eodem persecutore (quod adversus sacerdotes bellum jurasset) jussus est occidi. Sed de his suo loco. At non audiendi penitus recentiores quidam, qui post Pontianum introducunt Cyriacum quemdam Romanum Pontificem, cujus nulla prorsus extat mentio in serie Romanorum Pontificum a Latinis descripta, uti in libro de Romanis Pontificibus, vel apud Optatum Milevitanum, vel Augustinum, aut Cresconium, aliosve indices Vaticanos; nec apud Græcos, ut Eusebium, Nicephorum chronographum, vel alios; adeo ut ne digna quidem sit, quæ pluribus confutetur sententia, quippe quæ nulla penitus nitatur ratione, vel testimonio antiquorum, ex commentitiis tantum Actis illis martyrii sanctarum Ursulæ, et sociarum petita, quæ in nostris Notationibus refutavimus. Ex ea namque historia de Cyriaco papa, qui ibi nominatur, falsa hæc opinio fluxisse videtur. Sed nec illa, licet adulterina, Acta suffragantur, quibus sub Attila Cyriacus ille introducitur.

12. *Persecutione sævius grassante Origenes opus scribit de Martyrio.* — Jam, quod ad ipsam per Maximinum excitatam persecutionem pertinet; eam fuisse sævissimam ex barbari hominis natura in omnem crudelitatem effusa, poterit quisque facile intelligere. Qui enim erga suos milites, aliosque suæ ipsius superstitionis cultores immanem, ferum, ac trucem se præbuit; qualem, quæso, in Christianos, quos publicos hostes reputabat, se gessisse credendum est? De eo enim Julius Capitolinus [1] hæc habet : « Tam crudelis fuit, ut illum alii Cyclopem, alii Busiridem, alii Scironem, nonnulli Phalarim, multi Typhonem, vel Gygem vocarent. Senatus eum tantum timuit, ut vota in templis publice privatimque mulieres etiam cum suis liberis facerent, ne ille unquam urbem Romam videret. Audiebat enim alios in crucem sublatos, alios animalibus nuper occisis inclusos, alios feris objectos, alios fustibus elisos; atque omnia hæc sine delectu dignitatis, cum videretur disciplinam velle regere militarem, cujus exemplo civilia etiam corrigere voluit; quod non convenit principi, qui velit diligi. Erat enim ei persuasum, nisi crudelitate imperium non teneri; » et inferius : « Sed cum Romani ejus crudelitatem ferre non possent; quod delatores evocaret, accusatorem immitteret, crimina fingeret, innocentes occideret, damnaret omnes quicumque in judicium venissent, ex ditissimis hominibus pauperrimos faceret, nec aliunde nisi malo alieno pecuniam quæreret, deinde sine delicto consulares viros, et duces multos interimeret, alios Scythicis vehiculis exhiberet, alios in custodia detineret, nihil denique prætermitteret, quod ad crudelitatem videretur operari; contra eum defectionem pararunt. » Hucusque de Maximini sævitia Capitolinus. Si igitur hæc (ut diximus) in suos; quanta in Christianos admisisse putandus?

13. Hunc in modum igitur tam dira tempestate Ecclesia agitata, visum est Origeni, ea sibi oblata occasione, suis scriptis martyrium celebrare. Meminit ejus commentarii ab eo editi Eusebius sic [2] : « Eo tempore Origenes librum compositum de Martyrio, et opus illud Ambrosio episcopo, atque Protocteto Ecclesiæ Cæsariensis presbytero, propterea quod utrumque non exigua persecutionis procella exagitaverat, dedicavit. In qua quidem traditum est, eos viros ob veram et constantem fidei confessionem sub

[1] Martyrologium Rom. ea die.

[1] Capitolin. in Maximino. — [2] Euseb. lib. VI. c. 21.

finem imperii Maximini (qui non amplius triennio regnavit) magnam laudem fuisse consecutos. Tempus hujus persecutionis cum in vigesimo secundo libro commentariorum in Evangelium Joannis, tum in multis variisque epistolis aperte demonstrat Origenes. » Hæc Eusebius, paucis his totum persecutionis tempus absolvens. Verum citatus ab Eusebio locus Origenis desideratur.

14. Cæterum confusos simul esse plerosque, nec satis distinctos haberi martyres qui sub Julio Maximino, ab iis qui sub Galerio Maximino passi sunt, invenimus, præsertim, ubi nulla cujusque eorum prænominis facta mentio reperitur; cum alioqui sæpius librariorum errore, Maximinus, et Maximinianus nomina invicem mutata esse, certum sit. Ipse autem Maximinus confecto feliciter hoc anno bello germanico, aliisque obtentis victoriis, Sirmium veniens, illic hiemavit [1]; cum interim Romæ per Sabinum præfectum Urbanum, et Vitalianum præfectum prætorio, acerrime sæviret in populum. Eosdem quoque de Christianis, quos putabant infensos esse Maximino, exercuisse carnificinam, homines natura feros, et ad Maximini ingenium optime comparatos, quis dubitat? Inter hæc autem idem Maximinus Augustus Maximum filium imperii collegam adscivit.

[1] Herod. lib. VII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5728. — Olymp. 253. an. 3. — Urb. cond. 988. — Jesu Christi 235. secundum Baronium 237. — Anteri papæ. — Maximini imp. 1.

1. *Consules.* — A Num. 1 ad 5. Coss. *Severus*, et *Quinctianus*.

2. *Alexander imp. occiditur.* — Alexander hoc anno Maximini jussu occisus. Lampridius in Alexandro cap. 60, ait : « Imperavit annis XIII, diebus novem. Vixit annis viginti novem, mensibus tribus, diebus septem. » Eutropius vero habet : « Periit XIII imperii anno et die VIII, » quia nempe diem emortualem, quem Lampridius numerat, excludit. Alexander itaque die decima quarta Martii occisus, non vero decima octava, ut perperam in Annalibus. Si enim a die sexta Martii anni CCXXII, quo imperium suscepit, ad diem XIV Martii hujus anni numeres, annos illos et dies colliges. In annis, mensibus, et diebus ejus vitæ a Lampridio memoratis errorem detego, hactenus non animadversum. Ait Lampridius in Alexandro, cap. 5, Alexandrum Severum eo die natum, quo Alexander M. excessit e vita, quod non semel postea repetit. Quæ verba Salmasio in Notis ad Lampridium, Crombacho in Historia Urselinarum, in qua integrum caput de utriusque Alexandri emortuali die habet, aliisque viris eruditis crucem fixere, dum diem mortis Alexandri M. et Alexandri Severi natalem in concordiam adducere conati sunt. Obiit Alexander M. die vicesimo octavo mensis Dæsii, ut inquit Plutarchus, id est, die vicesima secunda mensis Maii. Qui tamen dies Alexandri Severi natalis esse non potest juxta locum Lampridii citatum. Scaliger in Animadversionibus Euseb., ad num. 2242, ait : « Non puto tam eruditos illos Syrophœnicas fuisse, ut diem obitus Alexandri tenerent, quem docti ignorant. » Verum credibile non est, Lampridium in die natali Alexandri Severi memorando hallucinatum esse. Nam Mediobarbus hujus imperatoris nummum producit, in quo legitur : ALEXANDER. MAG. Visitur caput Severi Alexandri leonina pelle tectum. In alio legitur, ALEXANDER MAGNUS MACEDON. cum eodem typo. Quare Lampridius sine dubio sic intelligendus, Alexander Severus in Syria natus est *kalendis Octobris*, ut discimus ex veteri Kalendario ab Herwarto, Bucherio et Lambecio publicato, in quo ad kalendas Octobris habetur : N. ALEXANDRI, id est, *Natale Alexandri.* Suriani annos Alexandreos, quos a morte Philippi et Alexandri vocant, a kalendis Octobris incipiunt, nostro etiam tempore, iis saltem qui in Syria Christianam religionem profitentur, non quod ea die Alexander M. obierit, sed quod eis annum ab illo die placuit auspicari, et quidem duodecim annis post mortem Alexandri M. Ex quo tandem mysterium innotescit, constatque Alexandrum Severum anno Alexandreo quingentesimo decimo septimo, qui kalendis Octobris anni CCV inchoatur, primo illius anni Alexandrei, qui ab obitu Alexandri dicitur, die natum esse, et Lampridium populari opinione deceptum existimasse, diem primam mensis Octobris, Alexandri Severi natalem, fuisse diem obitualem Alexandri M., quod annus, qui ab ejus obitu dicitur, ab eo die exordium sumeret. Quare error, qui irrepsit in laudata ejus verba, corrigendus, legendumque : « Vixit annis viginti novem, mensibus quinque, diebus quatuordecim; » cum enim de die ejus natali constet, quemadmodum et de die ejus emortuali, dici non potest, eum super annos viginti novem vixisse mensibus tribus, et diebus septem, ut apud Lampridium per errorem legitur. Mediobarbus in Numismatis Impp. Alexandri Severi mortem usque ad mensem circiter Octobrem differt, quod in Codice Justinianeo, *L. 2, De off. Prætor.*, data dicatur ab imperatore Alexandro *idi-*

bus Aug., *iisdem coss.*, sc. Severo et Quinctiano. Sed eam subscriptionem mendosam certum, cum præter mox dicta Maximinum jam mense Martio hujus anni imperasse, in morte ejus visuri simus. Loco itaque *idibus Aug.*, legendum, *idibus Januarii*, vel *idibus Februarii*.

3. *Persecutio Maximini localis fuit.* — A num. 5 ad 10. Firmilianus Cæsareæ in Cappadocia episcopus, in epistola ad Cyprianum in Annalibus recitata, loquens de Maximini persecutione et de fidelibus huc atque illuc fugientibus, ait : « Erat transeundi facultas, eo quod persecutio illa non per totum mundum, sed localis fuisset. » Eam vero in Cappadocia arsisse, docet ibidem Firmilianus. Quoad Africam, cum Pontius in Vita S. Cypriani testetur, ante *Cyprianum* nullum episcopum in Africa sedisse, qui ad passionem venisse memoretur, Maximini persecutionem adversus antistites præcipue decretam, in Africam transisse non arbitror; præsertim cum Optatus, lib. 3, contra Parmenianum, Decianæ tantum et Diocletianeæ persecutionis in Africa excitatæ meminerit, et de Deciana scribat : « Prima fuit ut leo. Hæc erat persecutio sub Decio et Valeriano. » Eusebius lib. 6, cap. 28, de hac persecutione verba faciens scribit : « Quo tempore Origenes librum de Martyrio composuit, quem Ambrosio et Protocteto Cæsariensis Ecclesiæ presbytero dedicavit. » Græce et latine liber ille Origenis *de Exhortatione ad martyrium* a paucis annis Basileæ prodiit, ex quo discimus, utrumque *in Germania* carceri vexatum fuisse, eoque tempore Origenem ad eos librum illum misisse. Sed ubi urbs *Germania* dicta sita fuerit, in obscuro versatur. Monuit me Toinardus V. C. Procopium in Historia Vandalica, lib. I, cap. 2, scribere, Belisarium ab urbe Germania origenem duxisse. Hæc Procopii verba : « Origo Belisario ex illa Germania, quæ Thracas Illyriosque interjacet. » Quare existimo, Ambrosium et Protoctetum ibidem detentos fuisse, ideoque et Maximini persecutionem per Thraciam et Illyricum flagrasse verisimile. Eam enim in Italia grassatam S. Pontiani martyrium demonstrat.

4. *Per annos circiter tres duravit.* — Dodwellus in Dissert. XI Cyprianica de Paucitate Martyrum, num. L, ut ostendat, paucos Maximino imperante martyres fuisse, dicit, aberrasse a scopo vulgus chronologorum, qui ante mensem Augustum natalem Maximini constituant, quod Lex 2 Cod. Justinianei, *De off. Prætor.*, data dicatur ab imperatore Alexandro *idibus Aug.*, *iisdem coss.*, Severo nempe et Quintiano, qui præsenti anno nomen dedere, indeque infert, vix potuisse occidi hoc anno Hippolytum Portuensem episcopum die XIII Augusti, quo in Martyrologio Romano aliisque colitur : imo neque Augusto mense anni insequentis, quo suspicatur, nullam Romæ Maximini fuisse potestatem, subdens, duos Gordianos eo anno in Africa dictos imperatores, annoque CCXXXVII utrumque periisse. « Quæ si vera, inquit, esse concedantur, jam intelligimus, quam brevis, illa necessario fuerit Maximini persecutio. Intelligemus præterea, cur nulla fuerit in Africa, quia defecerunt ibi Gordiani. » Sed cum nulla ex iis eidem concedi possint, liquet, hanc persecutionem saltem per biennium durasse. Ex dictis enim constat, hujus legis subscriptionem mendosam esse, Maximinum mense Martio imperium iniisse, et Hippolytum die XIII mensis Augusti præsentis anni ad Deum migrasse. Ex iis vero quæ suo loco dicentur, liquebit, Gordianos anno tantum CCXXXVII in Africa dictos imperatores, eodemque anno peremptos esse. Cæteras viri eruditissimi conjecturas, quia dubiis incertisque fundamentis fultas, non moror, ea excepta quæ tam ex Orosio, lib. 7, deducitur, ubi ait, in sacerdotes et clericos hanc persecutionem excitatam esse, quam ex eo quod ea localis fuerit, quia utrumque verum. Inde enim consequitur, minorem martyrum numerum fecisse, quam si persecutio in omnes Christianos decreta fuisset, ac ubique exercita.

5. *Martyrium Pontiani PP.* — A num. 10 ad 14. S. Pontiani papæ martyrium huic anno a Baronio recte illigatum. In Chronico enim Damasi legitur : « Pontianus annos quinque, menses duos, dies septem. Fuit temporibus Alexandri, a consulatu Pompeiani et Pelignìani. Eo tempore Pontianus episcopus, et Hippolytus presbyter exules sunt deportati in insulam nocivam Sardiniam, Severo et Quinctiano coss. In eadem insula discinctus est IV kal. Octobris, et loco ejus ordinatus est Anteros XI kalend. Decemb. consulibus supra scriptis. » Anastasius seu auctor Libri Pontificalis, qui Chronicon Damasi legerat, loco horum verborum, *discinctus est*, habet, *defunctus est*, sed perperam, cum in auctiori Chronico veterum Pontificum dicatur, Pontianum *defunctum III kalend. Novembris*, et Cuspinianus in Fastis locum Damasi integrum referat, nisi quod loco, *menses II* habeat, *menses III* et quidem recte, cum Pontianus die vicesima secunda mensis Junii anni CCXXX ordinatus fuerit, et die XXVIII mensis Septemb. currentis anni terræ mandatus. Sedit itaque Pontianus annos quinque, menses tres, et dies septem, a die nempe vicesima secunda Junii anni ducentesimi tricesimi ad diem vicesimum octavum Septembris currentis Christi anni, quo exul in Sardinia insula abdicavit, quam abdicationem hæc verba exprimunt, *discinctus est IV kal. Octobris.* Papebrocius V. C. in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, arbitratur, Pontianum anno CCXXX Urbani vicarium ordinatum esse, ei postea anno CCXXXI successisse, eamque ob rem sedisse annos quinque, menses duos, dies quatuor, quos ponit pro diebus VII ut Pontianus in Dominica ordinari potuerit. Sed tam modus supputandi consulatus in Chronico Damasi memoratos, quam vicariatus et institutiones Romanorum Pontificum diebus Dominicis in prioribus Ecclesiæ sæculis, nullum fundamentum habent; et ex ordinatione Anteri, qui Pontiano successit, *XI kalend. Decemb.*, ut habet Chronicon Damasi, hoc anno peracta, ea opinio de ordinationibus Pontificum diebus Dominicis, evertitur. Nam dies XI kalend. Decembris, seu dies vicesimus primus Novembris hoc anno in sabbatum incidit.

6. *Quo die Pontianus morte affectus.* — In Martyrologio Hieronymiano ad XIII mensis Augusti habetur : « Romæ Natale SS. Ypolyti martyris, Pontiani episcopi, Luciani, Cornelii, Cassiani, Calesti, cum sociis eorum. » Papebrocius laudatus ea verba referens ait, ad Pontianum pontificem Romanum spectare ; quod verum esse non dubito, non quod in eo Hieronymi Martyrologio dies obitus Romanorum Pontificum, non vero translationis aut sepulturæ semper memorentur, sed quia ei Anterus die XXI Novembris successit. Cum enim Pontianus in Sardinia die XIX ejusdem mensis obierit, mors ejus intra biduum Romæ sciri non potuit, si contigit XIII kalend. Decemb. quo in Martyrologio Romano colitur, ubi tamen perperam dicitur sub Alexandro passus. In *Pontiano* secunda pars Chronici Damasi inchoatur, quæ nonnisi in *Liberio* finitur. In ea distinctius, quam in priori, initium et finis Romanorum Pontificum annotantur; cum consules, sub quibus pontificatus finitur, tam in fine unius, quam in principio alterius repetantur. Ex quo, auctorem hujus secundæ partis diversum ab eo, qui priorem composuit, manifeste deducitur. Pontiano duæ Decretales adscribuntur, quæ cum ex Gregorii M. et Sixti præsertim laciniis consutæ sint, viris doctis supposititiæ reputantur.

7. *Maximinus Germanicus appellatus.* — Ad num. 14. Post Alexandri imp. mortem *Maximinus* bellum Germanis intulit, et hostilem ingressus agrum, diu nemine, qui resisteret, invento, (quippe omnes abscesserant Barbari) regionem illorum depopulabatur, *maturis jam segetibus*, vicosque omnes incendendos, diripiendosque militibus tradebat, inquit Herodianus lib. 7, cap. 2. Qui addit, pugna postea inita, nullum pene Barbarorum fuisse reliquum, et *instante hieme in Pannoniam* Maximinum reversum esse. Hinc in nummis apud Mediobarbum *Germanicus* appellatus, quos licet Mediobarbus cum anno sequenti illiget, non dubito tamen, quin præsenti cusi fuerint, eodemque, ut recte Baronius, Maximinus propter eam victoriam reportatam *Germanicus* nuncupatus. De hac etiam victoria Germanica Capitolinus in Maximinis duobus, cap. 12, legendus.

8. *Filium Cæsarem appellat.* — Idem Capitolinus cap. 8 ait : « Maximinus primum e corpore militari, et nondum senator, sine decreto senatus, Augustus ab exercitu appellatus est, filio sibimet in participatum dato. » Ubi adverbium *primum* non refertur ad hæc verba, *nondum senator;* cum nec Macrinus ante imperium senator fuerit. Tum in Maximino juniori, cap. 3, inquit, Maximinum *filium suum appellasse imperatorem*, et in epistola, quam refert, ipse Maximinus ait : « Maximinum meum imperatorem appellari permisit; » additque capite insequenti Capitolinus, aruspices viso quodam prodigio dixisse, « duos imperatores non diuturnos ex una domo, iisdem nominibus futuros. » Ubi imperatoris nomen aliud non designat, quam Cæsaris appellationem. Ad hæc, cap. 17, de Maximino scribit : « Causa iracundiæ contra filium hæc fuit, quod eum Romam ire jusserat, cum primum imperator factus est; et iste nimio amore patris neglexerat. » Denique Herodianus lib. 8, cap. 4, de Aquileiensi obsidione loquens, dicit, Maximinum filium suum Cæsarem creasse, et in nummis Caii Julii Veri Maximi Maximini filii, Cæsaris tantum nomen legitur. Imo Sponius, pag. 187, refert inscriptionem, quæ legitur in lapide milliari extante apud Forum Sebusianorum in Gallia, in qua habetur :

IMP. CAES. C.
JUL. VERO MA
XIMINO PIO FEL
AUG. GERMANICO
M. DAC. M. SAR. MAX.
PONT. M. TR. POT. III
COS. PROCOS P. P. O. M. PR.
N. ET G. JUL. VERO
MAXIMO GER. M.
NOBIL. CAES. AUG. N.
FILIO A. P. SEG.
L. III.

Sed loco *G. Jul.*, legendum, *C. Jul.* Vides, anno tertio Maximini Augusti Caium Julium Maximum ejus filium, vocari Germanicum Maximum nobilissimum Cæsarem, sed Augusti nostri filium, non vero Augustum. Quare duo nummi latini Julii Veri Maximi a Goltzio recitati, in quibus *Augustus* dicitur, videntur supposititii. Ipsemet enim Capitolinus in Maximinis duobus, cap. 22, loquens de obsidione Aquileiensi, in qua Maximinus periit, ait : « Inter hæc Maximinus cum filio suo adolescente, quem Cæsarem appellaverat, circumvenire muros, etc. » Quare Maximini filius nunquam Augustus fuit, dictus tamen a Capitolino imperator est, quia per hæc tempora Cæsares passim imperatores appellati, ut magis anno sequenti patebit.

ANTERI ANNUS 1. — CHRISTI 238.

1. *Anterus martyr.* — Sequenti anno, Maximus Augustus, et J. Africanus consules habentur Fastis adscripti; quo, die tertia Januarii Anterus papa, cum vix mensem in pontificatu egisset, sæviente (ut dictum est) Maximino imperatore Romæ per Vitalianum præfectum prætorio, et Sabinum Urbi præfectum, pro Christi nomine martyrio coronatur. Mensem duntaxat illi Eusebius tum in Chronico, tum etiam in Historia [1] præbuit; cui concordat liber de Romanis Pontificibus in eo quod ponit, his consulibus, eumdem Anterum coronatum esse martyrio, de quo etiam hæc ibi leguntur : « Hic gesta martyrum diligenter a notariis exquisivit, et in Ecclesia recondidit ; propter quod a Maximo præfecto martyr effectus est; » sed puto legendum, a Maximini præfecto.

2. *De notariorum origine et munere.* — Sed a Clemente papa primum magna diligentia curatum fuit, (quod dictum est), ut a septem notariis per regiones Urbis divisis, gesta martyrum scriberentur. Deinde Fabianus papa, qui successit Antero, de quo est sermo, ut magis magisque historiæ veritati consultum foret, septem notariis huic operi adscriptis, qui Acta martyrum integra exciperent, septem præfecit subdiaconos. Porro notariorum opus fuisse existimamus, ut non ipsa tantum Acta, cruciatus nempe, diraque ac sæpius repetita tormenta describerent, sed etiam quæcumque iidem sancti martyres locuti essent, dum caperentur, ac publice torquerentur; quæ item ad supplicia ducti, fuissent interlocuti memoriæ commendarent. Illa autem, quæ intra cancellos, obducto velo, coram judicibus, cum de ipsis quæstio haberetur, iidem rogati, dicerent; publicorum exceptorum muneris erat, cuncta scriptis mandare, et inter publica Acta referre; quæ cum agerentur in provinciis, proconsularia ab Augustino, et aliis dicta reperimus. Porro hæc ipsa, vel horum potius exemplum, a Christianis collata pecunia redimi solebant, et inter Acta martyrum sedulo asservari. Quæ vero extra cancellos cum martyribus agerentur, vel dicerentur, ab Ecclesia notariis, magna adhibita cautela, consuetis notis quam celerrime tabulis adnotabantur.

3. Cæterum ipsas notas olim a Tirone Ciceronis liberto primum fuisse excogitatas; Eusebius [2] tradit, quibus non verba tantum, sed etiam sententiæ integræ continerentur : sed id Dio [1] tribuit Mecœnati, qui per Aquilam libertum eas alios docuerit. At de horum mira in scribendo velocitate est Martialis [2] distichon :

> Currant verba licet, manus est velocior illis.
> Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

Est et elegans Ausonii [3] epigramma ad notarium suum velociter excipientem, in quo, et hi versus :

> Quam præpetis dextræ fuga
> Tu me loquentem prævenis :
> Quis, quæso, quis me prodidit?
> Quis ista jam dixit tibi,
> Quæ cogitabam dicere?
> Quæ furta corde in intimo
> Exercet ales dextera?
> Quis ordo rerum tam novus,
> Veniat in aures ut tuas
> Quod lingua nondum absolverit? etc.

Quæ quidem haud otiose hic voluimus recitasse, imo magna ex causa : ne quis adeo miretur, et impossibile ducat, descriptas fuisse longas martyrum orationes, quæ ipsorum Actis interdum reperiuntur intextæ, licet non negarim aliquas ex illis postea superadditas.

4. Certe quidem si quid apud judices jus valebat, et spatium suæ dicendæ causæ reis a lege concessum Christianis liberum debebatur; haud mirabitur quis, si in Actis sanctorum martyrum longiores legerit ab eis habitas coram judicibus orationes. Siquidem ex lege accusatori sex horæ dicendi dabantur, reo autem novem; id quidem testatur Plinius [4] scribens ad Ursum; cum alioqui antiquitus prolixior terminus esse soleret, et arbitrio cujuscumque : Pompeius autem in tertio suo consulatu (ut tradit auctor apud Tacitum in libro de Oratore) primus inventus est, qui dicentibus causam certum præfixerit, quem diximus, terminum. Qui hæc, inquam, considerat, haud mirabitur longiores interdum reperiri apud Acta martyrum dictas ab illis orationes, quas notarii excipiebant mira pernicitate scribendi. Laudatur a S. Augustino [5] horum peritia, non in conscribendis tantum Actis martyrum, sed et in publicis excipiendis cum hæreticis disputationibus, mutuisque collationibus,

[1] Euseb. lib. VI. c. 22. — [2] Idem in Chron. Olymp. 193. an. 4.

[1] Dio histor. Rom. lib. LV. — [2] Martial. lib. XIV. — [3] Auson. epigr. 137. — [4] Plin. lib IV. epist. IX. — [5] Aug. de Doctrin. Christ. lib. II. c. 26.

atque in sacrorum Conciliorum gestis scribendis : de quibus suis locis dicturi sumus.

5. Egregiam igitur navatam esse operam a majoribus nostris, ut non præsulum modo, aliorumve qui in Ecclesia illustriores essent, martyrii Acta conscriberentur, sed etiam infimi ordinis hominum, tradit Pontius diaconus in passione S. Cypriani, sic dicens : « Ipsi majores nostri plebeiis et catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederunt, ut de passionibus eorum multa, aut prope dixerim pæne cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent. » Hæc Pontius. Porro non solum in Romana Ecclesia, ut acta martyrum accurate conscriberentur, sed ab aliis quoque id diligenter curatum esse, alibi [1] diximus. Cæterum res gestas martyrum tanto studio perquisitas, maxima ex parte Diocletiani edicto flammis traditas deploravimus, cum de Martyrologio tractationem elucubravimus.

6. *Electo Fabiano cessat persecutio, civilium tumultuum causa.* — At ut ad Anterum demum revertamur, qui adeo in id opus incubuisse dicitur, ut ejus causa martyrium quoque subierit; hæc insuper in eodem libro scripta leguntur : « Hic fecit ordinationem unam per mensem Decembrem, et unum episcopum ordinavit in civitate Fundis Campaniæ. Qui sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia, tertio nonas Januarii. Et cessavit episcopatus ejus dies tredecim. » Hæc ibi. « Subrogatus est die decima sexta Januarii in locum ipsius Fabianus (ut subditur) natione Romanus ex patre Fabio : » de cujus annis dicemus in ejus obitu : quod autem spectat ad Fabiani papæ electionem, hæc ab Eusebio [2] scripta habentur : « Post Anteri mortem, aiunt Fabianum una cum aliis ex agro Romam commigrasse, ibique sua collocasse domicilia ; ubi, divina et cælesti gratia largiente, ad cleri administrationem mirandum in modum evectus est. Nam cum omnes fratres causa deligendi ejus qui episcopatum gereret, in Ecclesia convenissent, et multi de multis illustribus et præclaris viris ad illud munus obeundum idoneis cogitarent : quanquam Fabianus qui tum forte præsto erat, nemini in mentem venerat; de repente tamen columbam e sublimi devolantem, quæ similitudinem Spiritus sancti super Salvatorem in specie columbæ descendentis repræsentare videbatur, ejus capiti insedisse memorant : ac propterea populum universum pariter uno sacrati Spiritus instinctu commotum, magna cum alacritate, et uno animorum consensu, eum dignum eo dignitatis gradu acclamasse, et absque mora abreptum illum in sede pontificia collocasse. » Hæc Eusebius.

7. In quæ autem difficillima tempora Fabiani sedes inciderit, tum Herodianus [3], tum etiam Julius Capitolinus [4] in rebus gestis Maximini demonstrant. Post innumeras enim cædes a Maximini ministris in quoscumque licet innoxios immaniter perpetratas, rerum status ex insperato mutatur : nam delectis hoc anno in Africa Gordiano proconsule, ejusque filiis imperatoribus, eosque approbante Romæ senatu, Maximinumque hostem judicante; primum omnium Vitalianus præfectus prætorio, qui in civium sanguinem ferociter desævierat, necnon etiam Sabinus Urbi præfectus iisdem moribus comparatus, et ad Maximini voluntatem ambo egregie accommodati occisi sunt. Sed et post hæc inter prætorianos milites qui stabant a Maximino, atque populum eos insectantem, in eosque sæpe impetum facientem, ingens dissidium conflatum est; his enim eos invadentibus, illis autem resistentibus, ac valide repugnantibus magna facta est utriusque partis occisio, usque adeo ut Urbs ipsa a militibus inflammaretur; cum interea ambobus Gordianis, agente contra eos Capelliano Numidiæ ac Mauritaniæ præfecto extinctis, a senatu Clodius Maximus Pupienus et Cælius Balbinus, qui subeant curam imperii, deliguntur; a quibus et cooptatus est Gordianus, senioris Gordiani nepos, puer in Cæsarem.

8. Hæc dum Romæ aguntur, per Romanum imperium legati a senatu mittuntur ad sollicitandas provincias, ut a Maximino deficerent; sed de his anno sequenti. Quæ vero de statu Urbis et Romano imperio a nobis hic summatim collecta sunt, fusius a citatis nuper historicis recitantur; ratio enim instituti haud patitur nos in hæc longius evagari. Cæterum has adeo immensas atque pavendas cuique turbas, ipsumque atrocissimum ac periculosissimum civile bellum, quo non Romæ solum, sed in toto propemodum Romano imperio facta est mutatio magistratuum, cohibuisse credimus Maximinum a sævissima illa persecutione fidelium, coactum nimirum sua curare negotia. Sic igitur persecutionem sub Maximino excitatam, haud putamus biennii temporis spatium esse transgressam; nisi dixerimus novorum imperatorum (quod magis placet) electionem factam esse anno sequenti. Sed ad res Romani Pontificis Fabiani.

9. *De Fabiani Epistola depravata.* — Quod autem hoc anno, iisdemque consulibus, kalendis Julii data habeatur Fabiani nomine epistola ad omnes Ecclesiæ (ut præ se fert titulus) comministros; tam in titulo, quam etiam in consulibus depravata adeo est, ut spuria penitus censeatur, nisi nonnulla in ea posita corrigantur. Habet enim hæc de Novato atque Novatiano : « Insuper et illud vos scire desideramus, quia nostris temporibus, præpedientibus quidem nostris peccatis, suadente antiquo hoste, qui semper ut leo rugiens circuit quærens quem devoret, supervenit Novatus ex Africa, et separavit de Ecclesia Christi Novatianum et quosdam alios Christi confessores, et convertit in pravam doctrinam. A quibus vos fratres avertite, et cavete ab omnibus qui alteram fidem et doctrinam tenent, quam Apostoli et successores eorum tenuerunt et docuerunt. » Hæc ibi. Sed et in libro de Romanis Pontificibus, hæc quæ his repugnant, habentur in Fabiano : « Post passionem vero ejus (nempe Fabiani) Moyses et Maximus pre-

[1] In tract. de Martyrolog. Rom. c. 1. — [2] Euseb. lib. VI. c. 22. — [3] Herod. lib. VII. — [4] Capitol. in Vit. duorum Maximin.

sbyteri et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Eodem tempore supervenit Novatus ex Africa, et separavit Novatianum de Ecclesia et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses undecim. » Sed et in Cornelio hæc in eamdem sententiam : « Sub hujus (Cornelii scilicet) episcopatu Novatus Novatianum extra Ecclesiam ordinavit, et in Africa Nicostratum. Hoc facto, confessores qui se separaverant a Cornelio, cum Maximo presbytero, qui cum Moyse fuit, ad Ecclesiam sunt reversi. » Hæc quidem nonnisi Cornelii tempore facta, Cyprianus [1] quoque sæpe testatur ; cujus auctoritate cum constet, non ante seductum esse Novatianum a Novato, nisi post schisma conflatum adversus Cornelium papam; nihil quod dici possit id factum fuisse tempore Fabiani. Nam et Cyprianus, qui summo studio Novati sordes omnes, quo caverent eum fideles, colligens ob oculos omnium ponit, nullum ei crimen impingit, nullamque inurit notam, quod alias se ante electionem Cornelii ab Ecclesia separaverit.

10. Rursum vero Pacianus [2] adversus Novatianos agens, cum meminit Novatiani, de iis quæ ante sedem Cornelii gesserat, commendat ejus Catholicam fidem, cum ait : « Cur igitur Novatianus tuus ne falso quidem adhuc episcopatu sacerdos, longe antequam Cornelius Romæ episcopus fieret, antequam sacerdotio illius invideret, hæc suasit ? Habes Cypriani testimonium. » Et post aliqua : « At in hanc ipsam hæresim Novatiani quando cœperunt? Audite, quæso, et totum ordinem vestri erroris advertite. Cornelius jam Romæ episcopus a sexdecim episcopis factus, locum cathedræ vacantis acceperat ; et illa qua fuit præditus castimonia virginali, crebras persecutiones irati principis sustinebat. Tum forte quidam presbyter Novatus ex Africa, fraudatis in Carthaginensi Ecclesia viduis, spoliatis pupillis, pecunia Ecclesiæ denegata, projecto extra domum patre, et eodem fame mortuo nec sepulto, uxoris gravidæ utero calce percusso, Romam venit, etc. » Addit et de Novatiano postea ab ipso seducto. Sed et Eusebius in Chronico adventum Novati Romam ponit anno Cornelii primo, id denique omnes. Quamobrem ea epistola, quæ fertur Fabiani nomine, æquius tribuenda esset Cornelio. Sed quæ in ea feruntur de septem institutis subdiaconis, qui præessent notariis Acta martyrum conscribentibus, haud patiuntur ut alii quam Fabiano adscribantur. Apparet igitur ea de Novato et Novatiano fuisse a scioto aliquo superaddita, volente in epistolam inferre, quæ putarit contineri in eo textu, quo dum agitur de Fabiano, dicitur : « Eodem tempore supervenit Novatus; » existimans ea verba esse ad Fabiani sedis tempus referenda; cum revera ad ea quæ proxime dixerat auctor : « Post passionem vero ejus, etc., » relationem habere certissimum sit. Cætera autem de Fabiano inferius.

[1] Cypr. epist. XLIX. LII. LXXVI. — [2] Pacianus ad Sympr. epist. III.

Anno periodi Græco-Romanæ 5729. — Olymp. 253. an. 4. — Urb. cond. 989. — Jesu Christi 236. secundum Baronium 238. — Fabiani papæ 1. — Maximini imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 6. Coss. *C. Julius Verus Maximinus Aug.*, et *Julius Africanus*. Consulatus Maximini secundum priorem consulatuum Cæsareorum regulam.

2. *Obitus Anteri papæ.* — In Chronico Damasi legitur : « Anteros mense uno, diebus decem. Dormit III nonas Januarii Maximino et Africano consulibus, » præsenti sc. anno. Ordinatus fuerat anno præcedenti die vicesima prima mensis Novembris, et currenti e vivis excessit die tertio Januarii. Quare error irrepsit in præfatum locum, quemadmodum et in auctius Chronicon veterum Pontificum, in quo dicitur Anteros sedisse « annos undecim, mensem unum, dies duodecim. » Sedit enim mensem unum, et dies tredecim, die emortuali excluso. Anastasius Antero etiam annum tribuit præter illum mensem et dies, sed annus ille ut temere adjectus, omnino expungendus; « nisi opinari quis velit, » inquit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum veterum Pontificum, « Anterum jam olim fuisse ordinatum episcopum vicarium Urbani papæ; sed priusquam hic caperetur, captum etiam aut relegatum fuisse, unde factum sit, ut ejus loco ordinaretur Pontianus primum vicarius, deinde pontifex. » Sed vicariatus illi, utpote ex numerorum errore orti suppositilii, ut sæpe diximus; quod hic eo magis existimandum, quod prorsus incredibile videatur, Anteron ab Urbano vicarium creatum fuisse, huicque postea non ipsum, sed Pontianum successisse.

3. *Decretalis Anteri.* — Epistola unica Antero attribuitur, scripta ad episcopos provinciarum Bæticæ ac Toletanæ de mutatione episcoporum, de qua Antonius Augustinus cap. 62 Hadriani ait, suspectum nomen esse Toletanæ provinciæ, cum illis temporibus Toletum oppidum fuerit minus nobile. Præterea incipit, cum verbis Siricii papæ epist. 2 : « Optatum, fratres charissimi, semper dilectionis et pacis vestræ, etc., » continetque plura testimonia ex Ennodio, et insignem locum ex D. Hieronymo, qui incipit : « Habeant omnes simplicitatem columbæ. »

4. *Fabianus succedit Antero.* — Ad num. 6. Post *Anteri* mortem fuit interpontificium aliquot dierum. In auctiori Chronico Pontificum dicitur, cessasse episcopatum *dies duos*; liber de Romanis Pontificibus habet *dies tredecim.* Sed Pearsonius in Annalibus Cyprianicis recte scribit, sedem vacasse dies octo, quia in Chronico Damasi legitur, *Fabianum* Anteri successorem sedisse annos XIV, mensem unum, dies X, et obiisse die XX Januarii, anni sc. ducentesimi quinquagesimi : mensis tamen ille abundat, et Fabianus sedit tantum annos XIV et dies X. Papebrocius citatus ait, Fabianum non potuisse sedere annos XIV, menses XI, et dies X, et in auctiori Chronico Pontificum legi, sedisse Fabianum annos XIV, mensem I, dies XI, ideoque post Anteri martyrium cessasse episcopatum menses XI, dies VII, quia, inquit, « annum unum detrahendum censent consules, » sub quibus Fabianus passus, Decius nempe II et Gratus, qui anno CCL magistratum gesserunt; « iidemque jubent, ut pro XI mensibus » sumamus unum, « qui solus habetur in secundo Catalogo, » in Chronico sc. auctiori Pontificum. Verum non solum in secundo Catalogo, sed etiam in primo Damaso attributo habetur, sedisse Fabianum annos XIV, mensem unum, dies decem. Quia itaque in variis Catalogis supra annos XIV et mensem unum, quibus Fabianus sedisse dicitur, habentur præterea dies X, ut hic numerus servetur, Fabiani initium die XI Januarii currentis anni consignandum, eique anni XIV, et dies X, in Chronico Damasi memorati relinquendi, rejecto mense illo addititio, et multo magis mensibus undecim, qui leguntur in Catalogo octavo sæculo scripto, quia a præsentis anni consulibus ad consulatum Decii II, et Grati, diemque XX Januarii anni CCL, anni XIV et dies X intercurrerunt; ideoque male Papebrocius tam diuturnum interpontificium post Anteri mortem statuit, ut ex dicendis magis liquebit.

5. *Uterque G rdianus imperator in Africa dictus.* — Ad num. 7. *Gordianus* senior anno tantum sequenti imperator in Africa acclamatus est. Herodianus enim lib. 7, cap. 4, refert, Afros adversus Maximinum rebellasse, συμπληρουμένης αὐτῷ τρίτης βασιλείας, id est, *exacto imperii triennio.* Quæ tamen a viris doctissimis non intellecta. Existimarunt enim, Herodianum significare voluisse, Afros adversus Maximinum rebellasse post tertium imperii ejus annum completum; cum tamen Herodianus, aliique auctores Græci imo et Latini ea loquendi formula, similibusve, nihil aliud plerumque denotent quam tertium imperii annum jam inchoatum. Photius in sua Bibliotheca, quem nullus dicet phrasis græcæ vim non calluisse, Herodiani Historiam in summam redigens ait : ἦρξε δὲ Μαξιμῖνος ἐπὶ ἔτα τρία ἐμβριθῶς καὶ τυραννικῶς, id est, « Maximinus vero annos fere tres ferociter ac tyrannice imperavit. » Herodianus itaque qui rem sua ætate gestam scribit, eo in loco non errat, neque significat, eam rebellionem quarto imperii Maximini anno contigisse, cum illum tantum deliberaverit, et tamen post eam defectionem per annum ferme vixerit. Dicit itaque Herodianus, Afros ab eo defecisse post secundum imperii ejus annum. Quem loquendi modum alii passim usurpant. Josephus in lib. 1 de bello Judaico, cap. 2, rem, quam gestam dicit κατὰ ἔτη δύο, id est, *post duos annos*, eamdem lib. 14 Antiquit., cap. 23, factam refert δευτέρῳ ἔτει, id est, *anno secundo.* Hæ igitur formulæ *post biennium*, vel post exactum biennium quæ tot recentibus scriptoribus errandi causa fuere, unum et idem significant, et non raro annum secundum inchoatum tantum designant, ut passim in hoc opere videbimus. Præterea Herodianus, cum de annis, quos imperatores regnarunt, loquitur, non annos imperii, sed annos Julianos, et utrinque incompletos pro completis de more numerat. Sic Alexandrum annos quatuordecim imperasse scribit, licet annos tantum XIII et aliquot dies imperium tenuerit. Sic etiam lib. 4, cap. 13, tradit, Caracallam « sexennium tantum sine parente, germanoque suo » imperasse, licet annos solum quinque et paucos dies post Severum et Getam imperium solus tenuerit. Quare modo sibi usitato Herodianus scribit, exacto anno tertio imperii Maximini Gordianum in Africa imperatorem nuncupatum esse, sub sequentis nempe anni consulibus. Herodiano suffragatur Victor de Cæsaribus, qui de Maximino et ejus filio loquens ait : « Quis biennium summis potitis, repente Antoninus Gordianus Africæ proconsul, ab exercitu princeps fit. »

6. *Quo anno Gordiani Augusti dicti.* — Facta ea nuncupatio circa diem duodecimum mensis Aprilis anni insequentis. Eo enim die, hora post meridiem quarta feria quarta, eclipsis solis magna accidit, Calvisio aliisque observata, quo circiter tempore Gordianum dictum imperatorem colligitur primo ex eo quod mense Maio insequenti Romani occasione hujus nuncupationis, quæ in Africa facta fuerat, deficere cœperunt a Maximino, omnesque ejus amicos interfecere. Capitolinus in Maximinis duobus, cap. 16, refert, *sexto kalendas Junias* Gordiani litteras Romæ acceptas fuisse, utroque Gordiano jam imperatore declarato. Præterea Victor in Epitome hoc clare indicat, dum ait : « C. Julius Maximinus imp. filiusque ejus pari nomine Cæsar est factus. Quis biennium summis potitis, repente, » circa nempe diem XII Aprilis anni CCXXXVII, « Antoninus Gordianus Africæ proconsul ab exercitu princeps apud Thysdri oppidum absens fit, qui Carthaginem petit. Ibi cum avertendis prodigiis, » magna videlicet illa solis eclipsi « quorum metu haud inane angebatur, rem divinam solitis ageret, repente hostia partum edidit. Id aruspices atque ipse ita accepere, illum destinatum neci, liberis pariturum imperium, progressisque conjectu longius liberi quoque exitum denuntiavere, mitem atque innoxium præfantes fore, ut illud pecus, nec diuturnum tamen subjectumque insidiis. » E quibus Victoris verbis, inquit Herwartus in sua Chronologia, apparet ab aruspicibus et ipso quoque seniore Gordiano creditum fuisse, illam solis eclipsim designare breve imperium Gordiani III, sexto imperii anno occisi. Dodwellus vir eruditissimus in Dissert. Cyprianica XI, num. 50, arbitratur, Gordianos currenti anno impe-

ratores dictos, sequentique interfectos, ita ut annum imperarint : « Quia, inquit, die Maii xxvii nuntius de eorum inauguratione Romam pervenit, et initio mensis Julii interempti sunt. Sed brevius est intervallum quam ut eodem anno utrosque nuntios acceperit senatus; nec sufficiebat rebus a Gordiano gestis. Sequente itaque anno ccxxxvii, mensi Julio tribuendum Gordianorum interitum, verisimile est. Aliter mitti non potuerunt legati a Maximino ad senatum, cum nuntium jam de Gordianorum morte accepisset in Pannonia ipse Maximinus, quos tamen rejectos a senatu docet Capitolinus. » Ita Dodwellus innixus verbis Capitolini in Gordianis tribus cap. 10, qui ait, magna gratulatione senatum accepisse, Gordianos duos imperatores factos : tuncque legationes a Maximino Romam venisse, sed vicisse Gordianorum legationem. Unde missi fuerant ex Africa in Pannoniam, qui Gordianos dictos imperatores Maximino renuntiarent, hicque legatos Romam deputavit, qui viventibus adhuc Gordianis a Romanis rejecti sunt. Verum, si Dodwellus animadvertisset, utrumque Gordianum mense Aprili anni ccxxxvii imperatorem creatum, comperisset, ab eo mense ad mensem Julium, quo occisi sunt, sufficiens tempus fuisse ad præfata omnia agenda. Argumentum itaque Dodwelli eos tantum urget, qui exeunte Maio Gordianos imperatores dictos volunt, et initio Julii ejusdem anni trucidatos.

7. *Uterque Gordianus occisus.* — Interim cum Gordiano seniori bellum illatum fuisset, is rebus desperatis mortem sibi conscivit, ac postea Gordianus filius, quem *sibi multitudo ducem elegerat*, cæsus est, ut habet Herodianus lib. 7, cap. 9, quod et scribit Capitolinus in tribus Gordianis cap. 16, ubi addit : « Imperaverunt anno uno, mensibus sex, » qui locus sine dubio corruptus, ut ex dicendis manifestum fiet. Gordiani enim senioris imperium brevissimum fuisse Herodianus, lib. 7, cap. 9, insinuat, quando scribit : « Hæc finis Gordiani fuit felicis anteactæ vitæ, atque in quadam principatus imagine extincti. » Legendum itaque : « Imperaverunt mensibus tribus. » Capitolinus in Gordianis tribus cap. 9, ait : « In pluribus libris invenio, et hunc Gordianum et filium ejus pariter imperatores appellatos, et Antoninos cognominatos, alii vero Antonios. » Verum ex nummis utriusque apud Mediobarbum constat, eos quidem Augustos appellatos, sed *Antonios*, non vero *Antoninos* dictos fuisse.

8. *Maximus et Balbinus Gordianis succedunt.* — « Utroque Gordiano anno sequenti interempto, senatus pertrepidus in ædes Concordiæ septimo kalendas Junii concurrit, ludis Apollinaribus, » inquit Capitolinus initio Vitæ Maximi et Balbini, ubi postea Maximum et Balbinum Augustos acclamatos fuisse narrat. Sed hic etiam locus depravatus. Nam, ut videre est in veteri kalendario tempore Constantini M. filiorum scripto, ludi Apollinares tertio nonas Julii inchoabantur, et tertio idus ejusdem mensis absolvebantur. Legendum itaque : « Septimo idus Julii concurrit, ludis Apollinaribus. » Qua ex emendatione, quæ certissima est, liquet, locum Capitolini numero præcedenti citatum, recte etiam restitutum fuisse, et Gordianum seniorem circa xii Aprilis, anni nempe ccxxxvii dictum fuisse imperatorem, eoque cum filio in Africa occiso, die nona Julii senatum Romæ Clodium Pupienum Maximum, et D. Cælium Balbinum (sic vocantur in nummis) Augustos renuntiasse. Capitolinus in Maximo et Balbino cap. 3 ait, populum Romanum imperio Maximi contradixisse : « quare factum est, ut Gordianum adolescentulum principem peterent, qui statim factus est : nec prius permissi sunt ad palatium stipati armis ire, quam nepotem Gordiani, Cæsaris nomine nuncuparent; » quod senatusconsulto factum esse subdit Capitolinus, et Herodianus lib. 7, cap. 7, confirmat. Idem habet Capitolinus in duobus Maximinis, cap. 20 : « Quibus » nempe Maximo et Balbino « a populo Augustis appellatis, per milites et eumdem populum etiam parvulus nepos Gordiani Cæsar est dictus. Tribus igitur imperatoribus fulta respublica est. » Vides, Gordianum juniorem a Capitolino et Cæsarem et principem et imperatorem appellari, et immerito me a quibusdam censoribus in Epist. consulari reprehensum, quod Cæsaribus imperium Cæsareum attribuerim. Verum est, Petavium, lib. 11 de Doct. Temp., cap. 24, ex præfatis Capitolini locis deducere, Gordianum iii, cum Maximo et Balbino creatum etiam Augustum. Sed vir eruditissimus non animadverterat, imperatoris et principis nomen in secunda dispositione imperii Romani Cæsaribus etiam concessum fuisse. Gordianum enim tertium dictum tantum tunc Cæsarem infra certissime demonstrabo. Quæ postea contigere, commodius duobus subsequentibus annis narrabimus. Res enim hæc hactenus obscurissima, nobis accurate discutienda.

FABIANI ANNUS 1. — CHRISTI 239.

1. *De annis imperii Maximini.* — Christi anno ducentesimo undequadragesimo Fastis Cassiodori habentur adscripti consules Perpetuus et Cornelianus, sive Cornelius; quem alii secuti sunt : sub qui-

bus ponunt complures exitum Maximini : sed quo jure, non video. Quamvis enim aliqui dixerint regnasse Maximinum annos tres, sed inchoatos tantummodo, sicque eum hoc anno sublatum : illa magis probatur sententia, qua dicitur ipsum imperasse annos tres absolutos; ut Eusebius in Chronico, licet in Historia [1] non amplius triennio regnasse tradat. Cassiodorus dum quatuor ponit consulatus tempore imperii Maximini, sub quorum primo cœperit imperare, et sub quarto occisus fuerit, explesse in imperio triennium significare videtur. Similiter Herodianus [2] triennium Maximini exactum memorat, cum Gordianus in Africa imperare cœpit; ait enim : « Votis tantummodo agebant, læsa implorantes numina, nullo scilicet audente profiteri se vindicem, donec exacto imperii triennio exigua levique occasione (ut lubricæ sunt tyrannorum res) primo anno arma sumpserunt, rebellaruntque Afri, etc. »

2. Ab his igitur auctoribus persuasi, in sequentem annum obitum Maximini rejicimus. Atqui in eo minime possumus assentiri Herodiano, quod scribat nonnisi post exactum Maximini triennium Africanos rebellasse : nam hac ratione ad quintum annum pervenisse Maximinum, dicere opus foret. Si enim sequenti anno tertio absoluto id accidit; cum tradat Capitolinus sexto kalend. Junias lectas fuisse Gordiani in senatu litteras; cumque oborto civili bello nonnisi post sequentem annum ipso hiemis fine, cum ex nivibus calore solutis torrentes exundare consueverunt, ipsum Alpes superasse, et Aquileiam versus iter direxisse, idem [1] Herodianus testetur; supputandum utique esset, nonnisi quinto ejus imperii anno fuisse ipsum occisum : quod tamen aliquem dixisse nusquam reperimus. Quamobrem si non superiori, hoc tamen anno ea de rebellione Afrorum, deque electione novorum imperatorum, quæ scripta in eo sunt, ponenda essent. Sic ergo qui dixerunt, ut Capitolinus et alii in Maximo atque Balbino, tres annos Maximinum imperasse, expletos eos intellexisse constat.

[1] Euseb. lib. VI. c. 21. — [2] Herod. lib. VII.

[1] Herod. lib. VIII.

Anno periodi Græco-Romanæ 5730. — Olymp. 254. an 1. — Urb. cond. 990. — Jesu Christi 237. secundum Baronium 239. — Fabiani papæ 2. — Balbini et Pupieni impp.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *L. Ovinius Cornelianus*, et *P. Titius Perpetuus*, ex duabus Inscriptionibus Onuphrianis.

2. *Balbinus et Pupienus succedunt Gordianis.* — Hoc anno duo Gordiani in Africa adversus Maximinum imperatores dicti, ac non multo post occisi, et in eorum locum subrogati Pupienus et Balbinus et Gordianus junior senioris ex filia nepos Cæsar designatus, ut anno præcedenti demonstravimus.

3. *Maximinus occiditur.* — Ad num. 2. Maximinum cum filio anno sequenti interemptos mox demonstrabo, et dubiis a Baronio hoc anno motis satisfaciam.

FABIANI ANNUS 2. — CHRISTI 240.

1. *Consules.* — Ducentesimo quadragesimo Christi anno, ponuntur a Cassiodoro consules Pius et Proculus, ab aliis Pontianus dictus : sed revera Ulpius pro Pio restituendus, et Proculus Pontianusque jungendi, ut textus sic restituatur : Ulpio et Proculo Pontiano coss., hi enim hoc anno Olympiade ducentesima quinquagesima quarta, anno secundo, nimirum a prima Olympiade anno millesimo decimo quarto, a Censorino in libro de Die natali ponuntur consules, quibus numeratur ab eo annus ab Urbe condita nongentesimus nonagesimus primus, cum ait : « Hic annus, cujus velut index et titu-

lus quidam est Ulpii et Pontiani consulatus, ab Olympiade prima mille et quatuordecim ex diebus duntaxat æstivis, quibus agon Olympiacus celebratur; a Roma autem condita nongenti nonaginta et unus, et quidem ex Palilibus, unde Urbis anni numerantur. » Hæc Censorinus.

2. Cæterum, quod divisum esset Romanum imperium civili bello, alios a senatu et novis imperatoribus, alios vero a Maximino imperatore (ut accidere his casibus consuevit) putamus creatos fuisse consules : nam hoc ipso anno, quo occisus est Maximinus, ipse quoque legitur [1] fuisse consul et proculdubio ordinarius. Quod quidem ex acclamationibus a senatu factis novis imperatoribus, quæ recitantur a Julio Capitolino, certius redditur, qui sane post Maximini obitum hoc inter alia in senatu acclamatum tradit : « Præsentem annum consulibus vos ornetis, in locum Maximini Gordianus sufficiatur. » Si igitur in Maximini consulis locum ille subrogatus est; plane constat Maximinum eo anno, quo occisus est, consulem ordinarium fuisse; suffectorum enim deficientium nulla erat subrogatio; sed suffecti dabantur tantummodo ordinariis; cæteri vero dicebantur allecti.

3. *Occiso Maximino, itemque Pupieno et Balbino, Gordianus imperat.* — Hoc ergo anno Maximinus imperator ex Germania in Italiam venturus, Alpes superans, Aquileiam munitissimam urbem expugnare conatus est; sed resistentibus civibus, omnia frustra tentat; donec fatigati milites, jamque pertæsi sævitiam Maximini, oblata opportuna occasione, cum ipsum, tum filium ejus obtruncant; abscissaque eorum capita Romam transmittunt, ut perterrefactam Urbem, proximoque Maximini adventu penitus fractam ac consternatam, erigerent. Magna sane tunc in ea obsidione enituit Aquileiensium virtus, quorum incredibili animi constantia et fortitudine, una cum fide erga senatum populumque Romanum, non Urbis tantum saluti consultum fuit, sed universo plane Romano imperio, mox a sævissimo illo barbaro penitus dissipando. Tunc accidisse existimamus, ut honoris ac virtutis causa eidem civitati et illud fuerit inditum nomen, ut Romana civitas diceretur, quo plane nomine in posterum appellatam esse notavimus, ac dilucidius demonstravimus in Notis ad Romanum [1] Martyrologium.

4. Extinctis itaque duobus Maximinis patre simul et filio Augustis; qui antea delecti erant, Maximus Pupienus et Clodius Balbinus liberas imperii capessunt habenas summa animorum concordia. Sed ægre ferentes milites parere a senatu datis imperatoribus, ambos agonalibus ludis Capitolinis occidunt, antea ludibrio affectos, et miserrime cruciatos. Id quidem contigisse hoc anno, ex eo colligitur, quod scribit Julius Capitolinus [2], eosdem interfectos esse dum agerentur ludi Capitolini, quibus agonalis annus inchoaretur. Hoc enim anno, iisdem consulibus Ulpio et Pontiano cœptum numerari agonem trigesimum nonum, absoluto eodem anno agone trigesimo octavo, Censorinus [3], qui hoc ipso anno sub iisdem consulibus (ut ipse tradit) scribebat librum de Die natali, testatur. Occisis igitur Maximo atque Balbino, evestigio milites Gordianum Cæsarem antea creatum, acclamant Augustum, annum ætatis agentem (ex sententia Cordi antiqui historici, quem citat Capitolinus [4]) decimum sextum; tenuitque sex annis inchoatis imperium. Hac igitur ex Censorini sententia firmiter statuta chronologia; qui dixerunt, Maximum atque Balbinum imperasse annum unum, non a morte Maximini, sed ex quo senatus decreto dicti sunt imperatores, annum illum numerasse oportuit.

[1] Apud Adolph. lib. de num.

[1] Die 22 Junii. f. — [2] Jul. Capitol. in Maxim. et Balbin. — [3] Censor. de Die nat. c. 15. in fin. junctis his quæ habentur. — [4] Capitol. in Gordiano.

Anno periodi Græco-Romanæ 5731. — Olymp. 254. an. 2. — Urb. cond. 991. — Jesu Christi 238. secundum Baronium 240. — Fabiani papæ 3. — Gordiani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et 2. Coss. *An. Pius* et *Pontianus Proculus*. A paucis enim annis inventa prope Baiocas Normanniæ civitatem inscriptio, in qua legitur : AN. PIO F PROC. COS. ut vir eruditissimus, qui eam legit et examinavit, me docuit. *Pium* et *Pontianum* profitentur hoc anno Fasti Theonis, Heraclii, anonymi Fasti a card. Norisio editi, Codex Justinianeus, et Inscriptio Gruteri pag. CIV, num. 3, ab eodem cardinali Norisio mihi per litteras indicata. *Pium* vero et *Proculum* proponunt Cassiodorus, Censorinus, lib. de die Natali, cap. 21, *Ulpium* et *Pontianum*, auctor Chronici Alex. *Ulpicium* et *Pontianum*. Ex *An.* enim et *Pio* librarii fecerunt *Ulpium* et aliqui conditores Pontiani voce prætermissa ejus tantum nomen memorarunt. Ita paulatim consulum nomina, prænomina, et cognomina e tenebris eruuntur. Porro *Proculum* prænomen fuisse docet Valerius Maximus, lib. 10 : « Quæ enim prænomina fuerunt » veteri

scilicet stante Republica, « nunc cognomina sunt, ut Postumus, Agrippa et Proculus. »

2. *Chronologia christiana valido argumento probata.* — Scribebat hoc anno Censorinus librum de Die Natali, qui capite 21, celebriores epochas in unum simul conjicit. « Cujus loci, » inquit Petavius lib. 9 de Doct. Temp., cap. 42, « sanctissimam auctoritatem merito omnes suscipiunt. Neque enim inventus est hactenus quisquam, qui vel Censorinum ipsum vel ejus librarium levissimi hac in parte in suspicionem erroris adduceret; aut de verborum ejus fide ac veritate dubitaret. Nemo ad hunc diem chronologiam, historiam, annales attigit, quin eumdem locum sibi vindicare, et ad mentem opinionemque suam applicare non studuerit. Quod mihi singulare et admirabili quadam Dei providentia factum videtur, ut antiquissimorum memoria temporum, atque insignium epocharum tituli incolumes ad nos et incorrupti, hoc sequestre et fidejussore, pervenirent : ut esset denique in historia, temporumque scientia certi et explorati aliquid quod omnium consensu et confessione constaret. » Hos porro annos Censorinus simul connectit.

Pontiani et Pii consulatum.

Annum Olympiadicum	1014.
Annum Urbis	991.
Annum Julianum	283.
Annum Augustorum	265.
Annum Actiacæ victoriæ	268.
Annum Nabonassaris	986.
Annum Philippi et obitus Alexandri	562.

Cum itaque anno, quo librum de Die Natali Censorinus exarabat, memorati illi variarum ærarum anni in cursu essent, manifestum est, librum illum scriptum post kalendas Octobris præsentis anni, a quo die annus Philippi et obitus Alexandri 562 incipit. Aliqui codices habent, hunc esse annum Actiacæ victoriæ 267; sed correctiores ferunt 268. Baronius cum annum quo Censorinus librum suum scripsit, cum anno Christi ducentesimo quadragesimo copulat, indeque factum ut ante Diocletianum chronologia ejus corrupta sit, et post Diocletianum, cujus imperii initio veram æram Christianam amplectitur, omnes eæ epochæ biennio in Annalibus mutilentur, et annus, v. g. CCCXL, in iis concurrat cum anno

Olympiadico	1114.
Urbis	1091.
Juliano	383.
Augustorum	365.
Actiacæ victoriæ	367.
Nabonassaris	1086.
Philippi et obitus Alexandri	662.

Et tamen nihil hodie certius in chronologia, quam præfatos annos cum anno Christi CCCXXXVIII concurrere; quod ex alio provenire non potest, quam ex eo quod antequam centenarius numerus cuilibet harum ærarum adderetur, eæ cum anno Christi CCXXXVIII concurrerent. Ex quo manifestissimum redditur, præsentem Christi annum quo Pius et Pontianus consulatum gessere, illigari debere, non cum anno CCXL, sed cum anno CCXXXVIII. Ex hoc prochronismo, falsaque annorum Christi ad præfatas æras accommodatione, chronologia christiana non parum labefactata, quæ ideo restituenda erat.

3. *Maximinus Aquileiam obsidet.* — Ad num. 3. Interfectis anno superiori utroque Gordiano Augustis, et Pupieno cum Balbino in ejus locum Romæ suffecto, Maximinus Augustus ad Italiæ fines venit; cumque Aquileia portas occlusisset, is magis magisque acceleravit. Ut autem ad fluvium pervenit, qui ad lapidem XII procul est ab Urbe, invenit ipsum maxima alvei profunditate ac latitudine defluentem. « Etenim anni tempore solutæ vicinorum montium nives, quas longa hiems duraverat, maximum torrentem effecerant, » sic ut nullo pacto transire exercitus posset, inquit Herodianus, lib. 8, cap. 4. Paulo post addit : « Sed in magna lignorum ac navigiorum penuria, quibus inter se junctis pons fabricaretur, nuntiarunt quidam e fabris, *esse permultas in agris illis desertis inanes cupas*, forma rotunda, *quibus videlicet incolæ quondam ad vinum importandum utebantur.* » Harum ope facile milites in ulteriorem ripam transgressi, et Aquileia fortiter obsessa. Sed milites, qui omnium rerum penuria laborabant, Maximinum cum Maximo filio obtruncarunt, ut fuse Herodianus, ex quo hæc descripta. Magna porro inter historicos controversia, quo anno hæc cædes patrata. Onuphrius, lib. 2 Fastorum, quem alii postea communiter secuti sunt, eam præcedenti Christi anno circa kalendas Octobris accidisse scribit, quod vindemiæ tempus fuisse Herodianus citatus indicare videatur. Sed cum hic diserte prodat, Aquileienses cupis illis quondam ad vinum importandum usos esse, conjectura illa vana. Præterquam quod obsidionem illam hieme factam manifeste Herodianus testatur.

4. *Maximinus occiditur.* — Mediobarbus in Numismatis Impp. pag. 329, duos Maximini nummos exhibet, alterum ex Occone, alterum ex gaza Medicea descriptos, in quibus legitur : MAXIMINUS PIUS AUG. GERM. in postica, P. M. TR. P. IIII. COS. P. P. S. C. Qui nummi Maximinum quartum imperii annum attigisse demonstrant. Præterea Patinus in Thesauro Mauroceniano, pag. 134, refert nummum græcum Maximini Aug. in quo visitur trophæum cum captivis et L. Δ. id est, *anno quarto* sc. imperii. Refertur etiam ibidem nummus Maximi ejus filii, in quo legitur, L. Δ. id est, *anno quarto.* Sed cum nummi non raro ab antiquariis mendose proferantur, hac de re ad eminen. card. Norisium scripsi, qui ad me respondit, gazam Mediceam Maximini nummos cum TR. P. IIII. optimæ fidei continere, seque descriptos, si vellem, transmissurum. Addidit, se non dubitare, quin verno tempore currentis anni Maximinus peremptus fuerit, quod ex laudatis Herodiani verbis demonstrat. Nam verno tempore incunte Maximinus Aquileiam venit, « qua tempestate induratæ hieme nives solvuntur, non vero mense Septembri. Flumen, inquit card. Norisius, nivibus liquefactis auctum dicitur *Alsa.* Victor in Epitome de Constantino Juniore prope Aquileiam

cæso inquit : *Projectus in fluvium, cui nomen Alsa est, non longe ab Aquileia.* Capitolinus in Maximino Juniori cap. 2 scribit : *Calceamentum ejus positum in luco, qui est inter Aquilesiam et Arciam :* alii Arziam legunt, quam oppidum putat Casaubonus. Sed errat; nomen enim est parvi fluminis, quod nive aut imbre soluta auctum, vadari nequit. Alsa etiam Plinio dicitur lib. 3, cap. 18. Sabellicus tamen putat ab Herodiano designari Natizonem, nunc *Lisonzo*, et quidem probabilius; tum quia Alsa est citra Aquileiam, tum quia Natiso longe Alsa tumidior fluit, statimque occurrit in planitie supra Aquileiam versus Noricum, unde descenderat Maximinus. Ex quibus Norisius infert hunc imperatorem mense Martio præsentis anni peremptum. Cum is, salva Norici urbe, transiret, adulationis gratia inscriptio dicata, VICTORIAE AUG. kal. Febr. eodem anno apud Gruterum pag. CIV. Maximinus itaque post diem decimum quartum mensis Martii præsentis anni, quo tribunitiam pot. IV iniit, trucidatus, recteque ab Eutropio scriptum : *A Pupieno Aquileiæ occisus est, deserentibus eum militibus suis cum filio adhuc puero, cum quo imperaverat triennio, et paucis diebus.* » Victor in Epitome, Eusebius tam in Chronico, quam in Historia, Orosius, S. Epiphanius, aliique, qui Maximino annos tres assignant, numero rotundo loquuntur, hancque sententiam, quæ in posterum extra controversiam esse debet, confirmant. Hinc liquet, quantum hallucinati fuerint viri doctissimi in assignando initio imperii Maximini laudati, qui hunc anno CCXXXV ante mensem Augustum non imperasse contendunt : sic enim quartam tribunitiam potestatem in re non potuisset, neque Gordianus III septimam, quod tamen certum, ut infra monstrabo.

5. *Pupienus et Balbinus occisi.* — Ad num. 4. Hoc anno Pupienus et Balbinus Augusti, dum inter se concordes non sunt, a militibus contrucidantur, ut docent Herodianus lib. 8, cap. 8, et Capitolinus in Maximo et Balbino, qui, quæ de iis habet, fatetur se accepisse ab Herodiano, ut videre est cap. 15. Unde in hac Gordianorum et Maximinorum Historia, Herodiano standum. « Imperarunt Maximus et Balbinus anno uno, » inquit Capitolinus ibidem, quibus verbis annus incompletus intelligendus. Idem Capitolinus in Gordiano Juniori, cap. 22, ait : « Cum, extinctis Maximinis, Maximus etiam et Balbinus militari seditione interempti essent, qui biennio imperaverant. Gordianus adolescens Augustus est appellatus. » Quæ verba mox recitatis non adversantur; Balbinus enim et Pupienus, partim anno præcedenti, partim currenti Rempublicam administrarunt, et Capitolinus eo in loco annos tantum Julianos, eosque utrinque incompletos numerat. Eodem modo explicandus Victor de Cæsaribus, qui dicit : « Horum imperio ad biennium per hujusmodi moras annus quæsitus, » quamvis hic loquendi modus obscurior. Cum vero Capitolinus asserat, utroque occiso Gordianum juniorem Augustum nuncupatum esse, liquet hunc ante præsentem annum hanc dignitatem consecutum non esse, et Capitolinum ex ipsomet Capitolino et explicandum et emendandum.

6. *Qua anni tempestate ludi Capitolini celebrati.* — Herodianus seditionem adversum Balbinum et Pupienum impp. factam dicit, *cum ludi Capitolini celebrarentur.* Certum autem, hoc anno agonem Capitolinum tricesimum nonum actum esse ; sed quo mense, incompertum. Petavius in Paralipomenis librorum de Doctrina Temp. pag. 855, contendit hos ludos *æstivo tempore* celebratos. Sed præterquam quod nihil afferat, quod eam opinionem probabilem reddat, initium Gordiani Junioris eam prorsus evertit, ostenditque verno tempore exhibitos fuisse. Nam Balbinus et Pupienus ante finem mensis Maii interfecti, cum Gordianus Junior septimum imperii annum attigerit, annoque Christi ducentesimo quadragesimo quarto ante kalendas Julias perierit, ut ex dicendis constabit. Quare hoc anno, quo Balbinus et Pupienus occisi, Ludi Capitolini post diem XIV, mensis Martii, et ante Maii exitum editi.

7. *Pupienus et Balbinus secundum imperii annum non inchoarunt.* — Scripsit ad me card. Norisius ut examinarem, an Pupienus et Balbinus secundum imperii annum attigerint ; cum Mediobarbus in Numismatis Impp. Balbini nummum referat in postica inscriptum : P. M. TR. P. II. P. P. et pag. 83, Thesauri Mauroceni a Patino V. C. nuper publicati recitetur maximus nummus, æreus, cujus in antica caput Pupieni radiatum cum hac epigraphe : ΑΥΤ. Κ. Μ. ΚΛΟΔ. ΠΟΠΗΝΙΟC. CEB. id est, *imperator Cæsar Marcus Clodius Popinius Augustus.* In postica visuntur tria capita, sc. Pupieni et Balbini adversa, intermedio Gordiano puero cum epigraphe, ΤΑΡCΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩC. Supra capita legitur, ΑΜ. Κ. et infra Γ. Β. quas duas litteras numerales annum secundum imperii Balbini et Pupieni significare Patinus existimat. Tristanus tom. 2, pag. 497, similem Pupieni et Balbini nummum repræsentat, in cujus etiam inferiori parte legitur, Γ. Β. ita ut utrumque imperatorem secundum imperii annum inchoasse apparere videatur. Verumenimvero, re mature discussa, a vulgari opinione discedendum non esse comperi. Primus enim nummus, quem Mediobarbus ait se accepisse a clarissimo Minio clericis minoribus præposito, nullam fidem facit. Cum enim Vaillantius, vir in re antiquaria exercitatissimus, ad numismata præsertim videnda Parisiis Italiam peteret, rogatus est a Toinardo, cum quo de præfato nummo simul contuleramus, ut quando Bononiam, ubi Minius degit, perveniret, examinare vellet, an spurius, vel male descriptus esset. Ex Italia redux Vaillantius Toinardo mihique asseruit, se eum nummum præ manibus habuisse, ac legitimum esse comperisse ; sed in eo tantum legi, P. M. TR. P., nullas vero in eo numerales notas se deprehendere potuisse, imo de facto nullas in eo extare. Alia duo numismata græca anno secundo Pupieni et Balbini minime percussa. Holstenius enim in Notis ad Stephanum de Urbibus in Hollandia editis in voce ΤΑΡΣΟΣ, varios hujus urbis nummos sub variis imperatoribus cusos affert, in quibus hæ duæ litteræ Γ. Β. etiam legun-

tur. Ex quo manifestum fit, eas non ad secundum illorum imperatorum annum, sed ad aliquid aliud nobis ignotum referri. In nummo Gordiani circa leonem taurum discerpentem, legitur, ΤΑΡΣΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ, id est, *Tarsi Metropolis*, et subtus, Α. Μ. Κ. Γ. Β. In nummo Alexandri Severi circum Apollinem dextra ramum, sinistra arcum tenentem ΑΔΡ ΣΕΟΥΗ. ΑΛΕΞΑΝ. ΜΗΤΡ. ΤΑΡΣΟΥ, et intus ad dextrum brachium Apollinis Α. Μ. Κ., ad sinistram sub arcu, Γ. Β. In nummo Caracallæ circum elephantem, ΑΝΤΩΝΕΙΝΙΑΝΗΣ. ΣΕΟΥΗ ΑΔΡΙΑ, et subtus, ΤΑΡΣΟΥ, circa coronam, super tergum elephantis, ΜΑ. Κ. et super ejus caput, Γ. Β. In alio Alexandri Severi nummo circum imperatorem Victoriolam sustinentem et militem fundibularium, ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑΝΩΝ ΑΔΡΙΑΝΩΝ, et intus, Α. Μ. Κ, subtus, Γ. Β. Cum itaque hæ duæ notæ Γ. Β. et nunquam aliæ in numismatis Tarsi percussis exhibeantur, secundum imperii annum eas denotare nullus in posterum jure dixerit. Male etiam ibidem Holstenius, et Harduinus in nummis Urbium et populorum pag. 487, has litteras Α. Μ. Κ. idem significare aiunt, ac *Prima Metropolis Ciliciæ*, vel *primæ Metropolis Ciliciæ*. Nam cum in Tarsi nummis ea diserte *Metropolis* appellatur, idem illis characteribus non expressum. Tautologia enim illa nunquam in nummis usurpata. Certum itaque maneat, Balbinum et Pupienum secundum imperii annum non delibasse, nullumque hactenus numisma ab antiquariis productum, ex quo illud inferri debeat.

8. *Gordianus III Augustus dictus.* — Herodianus lib. 8, cap. 8, de prætorianis Balbini et Pupieni interfectoribus loquens, ait : « Relictis in ipsa via cadaveribus, » Balbini nempe et Pupieni, « tollentes in altum manibus Gordianum Cæsarem, quando aliud nihil occurrit imperatorem consalutabant. » Gordianus itaque nonnisi post Balbini et Pupieni interitum Augustus renuntiatus, falsoque Eutropius, quem aliqui recentes chronologi secuti sunt, narrata Maximini morte, ait : « Postea tres simul Augusti fuerunt, Pupienus, Balbinus et Gordianus. » Nam in postica parte nummorum Pupieni legitur : Concordia Augg. vel Fides mutua Augg. vel, Amor mutuus Augg. In postica etiam parte nummorum Balbini habetur : vel Pietas mutua Augg. vel, Abundantia Augg. vel, Felicitas Temporum Augg. vel quid simile, et nunquam in alterutrius nummis tres Augusti, tribus litteris GGG. designati exprimuntur. Idem Mediobarbus tria Gordiani numismata recitat, in quibus legitur : M. Ant. Gordianus Caes. in postica, Pietas Aug. Notabilia sunt verba Capitolini in Gordiano tertio, cap. 22, ubi de hoc loquens, ait : « Indumento imperatorio tectus, Cæsar est appellatus; » ex illis enim patet Cæsares per hæc tempora imperatores nuncupatos esse. Hæc post utriusque Gordiani obitum peracta. Capitolinus ibidem capite sequenti, postquam narravit Maximum et Balbinum militari seditione interemptos, Gordianum adolescentem, « Qui Cæsar eatenus fuerat, » Augustum appellatum esse, subjungit : « Hic finis belli intestini fuit, cum esset delatus Gordiano puero consulatus. » Quod si anno præcedenti is Augustus creatus fuisset, diceretur in nummis hoc anno cusis Augustus Cos. desig. non vero Caes. Pont. Cos. des. Princ. Juventut. ut videre est in ejus nummis apud Goltzium. Consulatum enim ordinarium anno sequenti Gordianus Junior gessit : quare ad eam dignitatem vel currenti, vel præcedenti anno designatus fuit. Præterea in quibusdam nummis Gordianus dicitur : Trib. P. ii. Cos. in aliis, Trib. P. iii. Cos. ii. Sumpsit secundum consulatum Gordianus anno ccxli. Unde cum eo anno tertiam tantum tribunitiam potestatem haberet, ea illi et nomen Augusti præsenti duntaxat anno delata. Si enim antecedenti Augustus dictus esset, tribunitia potestas ejus iii cum secundo ejus consulatu concurrere non posset.

9. *Gordianus III post Balbini et Pupieni mortem Augustus dictus.* — Neque quis dicat, Victorem de Cæsaribus, Pupieni et Balbini nuncupatione narrata, statim scribere : « Iisdemque per Africam diebus Gordianum Gordiani filium Augustum creavere ; » Victorique utpote Afro omnem fidem adhibendam. Nam Victor de Gordiano secundo, non vero de Gordiano tertio, prioris ex filia nepote, loquitur, ut ipsa lectio manifestum facit, quamvis ea narratio non parum confusa sit. Neque Gordianus tertius in Africa erat, sed Romæ. In senatusconsulto quidem in duobus Maximinis capite ultimo a Capitolino recitato, legitur. « Maxime Auguste, tibi gratias. Balbine Auguste, tibi gratias. Tibi gratias, Gordiane Auguste. » Sed locus ille sine dubio corruptus, alioquin Capitolinus non ita sæpe inculcasset, Gordianum tertium Cæsarem, Balbinum vero et Pupienum Augustos dictos esse. Non audiendus itaque Petavius, lib. 11 de Doct. Temp., cap. 24, ubi pluribus contendit, post utriusque Gordiani interitum tres Augustos creatos esse. Dodwellus in Dissert. xi Cyprianica ait, Balbinum et Pupienum hoc anno ante mensem Junium peremptos : Junii enim, inquit, xxii et deinceps leges habemus Gordiani Augusti, lib. 2 Cod. Just., tit. 2, l. 2. Sed hæc lex non a Gordiano, sed ab Alexandro ; lex vero 3 data est a Gordiano, III idus Augusti; et hæc prima quæ extet legum ab eo emissarum. Illum tamen ante mensem Junium jam imperium administrasse, infra demonstrabitur.

10. *Eclipsis brevitatem imperii Gordiani III indicat.* — « Sed indicium non diu imperaturi Gordiani hoc fuit; quod eclipsis solis facta est, ut nox crederetur, neque sine luminibus accensis quidquam agi posset, » inquit Capitolinus in Gordiano III, cap. 23, postquam eum creatum fuisse Augustum asseruit. Visæ per hæc tempora eclipses duæ Romæ; altera, die duodecima mensis Aprilis præcedentis Christi anni : altera, die secunda ejusdem mensis præsentis, feria secunda, horis ante meridiem quatuor. Petavius loco citato, qui utramque computavit, ait : « Ex iis solaribus deliquiis prius sine dubio congruit ad historiam Capitolini. Nam longe majus posteriore fuit. Itaque Gordianus jam tum imperator, et Augustus fuisse videtur ex anno Christi ccxxxvii, cyclo lunæ x, solis xxii. » Sed hæc postrema verba perperam a Petavio addita; ut enim

anno elapso diximus Gordianus senior eo fere tempore, quo eclipsis die XII Aprilis visa accidit, imperator electus est, et quia « hujus scientiæ usu immodice prudens erat, » ut inquit Victor de Cæsaribus, credidit eam eclipsim imperium Gordiani tertii portendere. Quamobrem ea a Capitolino sub initio imperii Gordiani tertii notata est, ut advertit Herwartus cap. 256 suæ Chronologiæ.

FABIANI ANNUS 3. — CHRISTI 241.

1. *Babylas episcopus Antiochenus pueros instruit ad martyrium.* — Christi anno ducentesimo quadragesimo primo, Gordiano Augusto et Aviola coss., defuncto Zebino episcopo Antiocheno, in locum ejus suffectus est Babylas, tenuitque sedem usque ad Decium imperatorem annos duodecim. Porro illam de tempore Babylæ, quod sub Numeriano imp. vixerit. et martyrio fuerit coronatus, in Notationibus[1] nostris ad Romanum Martyrologium sententiam refellimus; simulque opinionem illorum explosimus, qui ad male conciliandas de eo diversas opiniones duos Babylas introduxerunt; quæ cum ibi fusius sint pertractata, prætermittimus easdem hic iterum controversias agitare.

2. Clarissimus plane inter Orientalis Ecclesiæ episcopos hujus temporis Babylas vixit; quippe qui venturæ asperrimæ sub Decio persecutionis præscius, non viros tantum, sed et pueros, quos christianæ fidei imbuebat elementis, ad subeundum egregie pro Christo martyrium assiduis sermonibus inflammabat. Optimeque consultum est divina providentia, ut in maximis omnium Antiochenæ Ecclesiæ periculis, talis tantusque deligeretur episcopus; non solum enim communi illa Ecclesiis omnibus clade Decianæ persecutionis erat Ecclesia Antiochena vexanda, sed Persarum quoque invasione turbanda: sed de his suo loco dicemus.

[1] Die 24 Januar. b.

Anno periodi Græco-Romanæ 5732. — Olymp. 254. an. 3. — Urb. cond. 992. — Jesu Christi 239. secundum Baronium 241. — Fabiani papæ 4. — Gordiani imp. 2.

1. *Consules.* Ad num. 1. Coss. *M. Ant. Gordianus Aug.*, et *M. Acilius Aviola.*

2. Sumptus is a Gordiano consulatus juxta primam regulam, atque, ut conjicere licet, propter nomen Cæsareum anno CCXXXVII, post Gordianorum mortem, acceptum. Nam, ut anno præcedenti ostendimus, in nummo apud Goltzium Gordianus dicitur Cæsar et consul designatus, et quidem in præsentem annum: quod elicio ex Capitolino in Maximinis duobus capite ultimo, ubi, utriusque Maximini interitu recitato, senatusconsultum refert, quo Pupienus ac Balbinus Augusti, et Gordianus junior Cæsar sunt appellati. Inter alia in senatu acclamatum: « Præsentem annum consules vos ornetis: in locum Maximini Gordianus sufficiatur. » Quæ verba, neque ab Onuphrio in Fastis, neque a Casaubono et Salmasio in Notis ad Capitolinum, explicata. Baronius locum illum explanare tentavit, scripsitque, diviso civili bello imperio, alios a senatu, alios a Maximino creatos consules, ac anno CCXXXVIII, quo Maximinus occisus, consulem ordinarium ipsummet fuisse. Verum cum decretum illud anno CCXXXVII factum sit, si conjectura Baronii vera esset, Gordianus Cæsar anno CCXXXVIII consul ordinarius, vel saltem consul suffectus, et in Maximini locum subrogatus fuisset, quod nullus dixerit; cum duos tantum consulatus eum gessisse constet. Existimo itaque, ante rebellionem, Maximinum in annum CCXXXIX in quem ejus quinquennalia incidebant, sese consulem designasse, et senatum, cum Gordianum III Cæsarem dixit, in Maximini odium eum Gordiano

consulatum attribuisse, quem sibimet Maximinus elegerat: Pupienum vero et Balbinum ultimis mensibus anni CCXXXVII consulatum suffectum gessisse, relicto consulatu ordinario anni CCXXXVIII Pio et Pontiano, ad quem ante rebellionem designati fuerant, quique, ut verisimile est, a senatu, quemadmodum et tota Italia, non vero a Maximino, stabant.

FABIANI ANNUS 4. — CHRISTI 242.

1. *Origenes iterum Athenis.* — Ducentesimo quadragesimo secundo Christi anno, Sabinus et Venustus consules creati sunt; quibus (ut auctor est Capitolinus [1]) Gordianus Sabinianum cum suis in Africa rebellantem compressit; sicque extinctus penitus bellis civilibus, summum in Romano imperio otium et in Ecclesia pax fuit tranquillissima. Hujus pacis occasione Origenes iterum profectionem Athenas instituit puto (quod et alias fecit) ut libros venari posset; de quo hæc Eusebius [2] sub Gordiani tempore: « Quo, inquit, commentarii in Isaiam et Ezechielem pariter ab Origene conscripti fuere; ex quibus triginta tomos in tertiam partem Isaiæ usque ad visionem quadrupedum in deserto, nos vidimus; et viginti quinque in Ezechielem, quos solos in universum prophetam edidit. Id temporis, cum Athenis forte versaretur, commentarios in Ezechielem absolvit: ibidem in Cantica canticorum inchoavit commentarios et quinque libros eorumdem ibi adhuc commoratus perfecit. Cæsaream reversus, alios quinque (ut decem essent numero) perduxit ad exitum. » Hæc ipse. Verum non tam inchoasse, quam elaboratas in adolescentia perpurgasse lucubrationes in Cantica canticorum, S. Hieronymi auctoritate superius dictum est.

2. Hac eadem pace Ecclesiæ bene usi sanctissimi episcopi, omnem navarunt operam, ut hæreticos a Dominico grege fugarent. Qua de causa congregatum est in Africa concilium nonaginta episcoporum adversus Privatum hæreticum; sicque episcoporum omnium sententia damnatum, Fabianus quoque Romanæ Ecclesiæ episcopus, et Donatus qui his temporibus præfecturam Carthaginensis Ecclesiæ administrabat, paribus votis impium hominem suis litteris infamia sugillatum Privatum ecclesiastica communicatione privarunt. Sed callidus serpens modo spiris suæ se impietatis involvens, modo foramina captans, iterum progrediens Cypriani temporibus, novas adhuc et graviores in Ecclesia turbas commovit; de quibus alias pluribus dicturi sumus.

3. *Concilium Africanum Privatum hæreticum damnat.* — Quod vero ad præsens pertinet tempus, hæc de gestis in Synodo adversus eum Cyprianus [1] ad Cornelium scribit: « Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem Privatum veterem hæreticum, in Labesitana Colonia ante multos fere annos ob multa et gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum (quod et vestram conscientiam non latet) Fabiani et Donati litteris severissime notatum. » Hæc Cyprianus. Quænam autem essent hujus hominis hæreses, nondum habere potuimus exploratum: quamobrem potius existimamus eum fuisse alienæ hæresis sectatorem, quam novæ institutorem. His quoque temporibus convocatam fuisse Synodum in Arabia adversus errores Berylli Bostrorum in eadem provincia episcopi, Eusebii attestatione probatur, sed de eo superius actum est.

[1] Capit. in Gord. — [2] Euseb. lib. VI. c. 25.

[1] Cypr. ep. LV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5733. — Olymp. 254. an. 4. — Urb. cond. 993. — Jesu Christi 240. secundum Baronium 242. — Fabiani papæ 5. — Gordiani imp. 3.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *Sabinus II*, et *Venustus*, ex duplici Inscriptione Onuphriana. In Fastis etiam Theonis Sabinus cum numerali nota effertur.

FABIANI ANNUS 5. — CHRISTI 243.

1. *Bellum Persicum.* — Anno Redemptoris nostri ducentesimo quadragesimo tertio, Gordiano et Pompeiano secundum coss., bellum Persicum (inquit Capitolinus [1]) exortum est; quare « adolescens Gordianus, priusquam ad bellum proficisceretur, duxit uxorem filiam Misithei, doctissimi viri, quem causa eloquentiæ dignum parentela sua putavit, et præfectum statim fecit. Post quod non puerile jam et contemptibile videbatur imperium, siquidem optimi soceri consiliis adjuvaretur. » Hæc et alia plura de recta gravique administratione imperii Capitolinus. Quod vero ad motum Persarum pertinet; Sapor eorum rex ulcisci cupiens cladem illatam ab Alexandro, eo impetu aggreditur Romanum imperium; ut in Syriam usque populabundus advenerit, Antiochenam civitatem invaserit, et Antiochenos jugo servitutis subegerit.

2. Sed et alia quoque afflictatione memorabilis redditus est præsens annus. Nam (subdit inferius idem auctor) « fuit terræmotus eo usque gravis, ut civitates etiam terræ hiatu cum populis deperirent; ob quæ sacrificia per totam Urbem totumque orbem terrarum ingentia celebrata sunt. Et Cordus quidem dicit, inspectis libris sibyllinis, celebratisque omnibus quæ illic jussa videbantur, mundanum malum esse sedatum. » Hæc ipse; sed verius puto Christianorum precibus, quorum culpæ (ut ex Origene [2] superius dictum est) terræmotus, et mala omnia quæ accidissent, verti solita erant. Hæc ipsa namque tempora existimamus ab eodem Origene [3] indicata, cum agens adversus Celsum hæc ait : « Demo calumniatores nostri causam tantorum motuum, quibus nunc res Romanæ agitantur in multitudinem fidelium conferre cœperunt, quod non impugnemur a principibus, sicut superiore tempore. » Hæc Origenes.

[1] Capit. in Gordiano. — [2] Orig. in Joan. tom. 28. — [3] Orig. contra Cels. lib. III.

3. *Origenes in Celsum scribit.* — Eusebius [1] putat Origenem sub Gordiani successore Philippo libros illos contra Celsum scripsisse. Verum optime potuit contigisse, ut tam insigne, laboriosum, multarumque lucubrationum opus cœptum Gordiani tempore, ad Philippi imperium productum fuerit. Impulit eum ad ejusmodi suscipiendum laborem (ut ipse in præfatione testatur) studiosissimus christiani nominis Ambrosius, haud æquo animo ferens epicurei philosophi ignominiæ notis Christianam religionem labefactatam. Paruit ille, et gnaviter in opus incumbens, celeberrimum omnium illum edidit commentarium, quo cum Celsi, tum etiam Gentilium omnium ac Judæorum disjecit in christianam pietatem molitiones et arietes comparatos.

4. *Martyrium Heleonidis.* — His etiam temporibus accidisse putamus nobile illud Heleonidis Corinthiæ martyrium, cujus tam apud Græcos, quam Latinos, illustris memoria est, natali die ejus græcis atque latinis litteris consignato [2]. Quantumlibet enim summa pax in Ecclesia esset, etsi non aperte christianitatis titulo, multis tamen circumventos ejus causa calumniis sæpe Christianos morte damnatos, sæpius superius dictum est. Hæc igitur Gordiani imperatoris temporibus primo sub Perennio præside, inde sub ejus successore Justino diu tormentis vexata, dissectis mammis, feris objecta, igneque vexata, tandem obtruncato capite certamen victrix absolvit vigesima octava Maii, quæ dies ejusdem est memoriæ anniversariæ consecrata. Feruntur Acta [3] quædam Tryphonis martyris sub Gordiano, cujus filiam a dæmone arreptam liberavit; quæ si vera esse dixerimus, sub Majori Gordiano contigisse oportuit : siquidem hic, de quo sermo est, hoc anno uxorem duxit, et post biennium occisus, nulla prole auctus legitur.

[1] Euseb. lib. VI. c. 29. — [2] Menolog. et Mart. Rom. 28 Maii. — [3] Metaphrast. die 1 Febr.

Anno periodi Græco-Romanæ 5734. — Olymp. 255. an. 1. — Urb. cond. 994. — Jesu Christi 241. secundum Baronium 243. — Fabiani papæ 6. — Gordiani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *M. Ant. Gordianus Aug. II*, et *Pompeianus.*

2. *Imperii Cæsarei Gordiani quinquennalia.* — Gordiani consulatus juxta secundam regulam; in hunc enim annum imperii ejus Cæsarei quinquennalia incidunt. Quo ex consulatu liquet eum anno CCXXXVII Cæsarem nuncupatum esse. Capitolinus in Gordiano III, cap. 23, ait : « Gordiano iterum et Pompeiano consulibus, bellum Persicum natum est. Quare adolescens Gordianus, priusquam ad bellum proficisceretur, duxit uxorem filiam Misithei. » Ea in nummis vocata Furia Sabinilla Tranquillina; nuptiæ autem imperatorum annis quinquennalibus et id genus festis addictis de more celebratæ.

3. *Origenes scribit contra Celsum.* — Ad num. 3. Eusebius lib. 6, cap. 36, scribit : « Cum fides nostra, ut par erat, augeretur in dies, et doctrina Christianorum summa ubique libertate frueretur, Origenes jam sexagenario major : utpote qui ex diuturna exercitatione maximum dicendi usum sibi comparasset, conciones quas habebat ad populum, a notariis excipi permisit, cum id antea fieri nunquam concessisset. Sub idem tempus octo libros composuit adversus librum quemdam Celsi epicurei contra Christianos, qui de Vera doctrina inscribitur. » Cum itaque Origenes anno CLXXXV in lucem prodierit, circa annum CCXLVI opus illud adversus Celsum composuit. Porro duo fuere Celsi Epicureæ sectæ philosophi, quorum alter Neronis ætate vixit, alter circa Antonini tempora, ut prodit Origenes in lib. I contra Celsum. Adversus hunc posteriorem Celsum scripsit Origenes octo elegantissimos libros, qui etiamnum supersunt. Hic est Celsus, cui *Lucianus* librum suum, qui Alexander seu falsus vates inscribitur, nuncupavit, cum ab eo rogatus esset, ut vitam impostoris illius litteris traderet. In fine autem illius libri Lucianus eum alloquens Epicureum fuisse aperte significat, uti observat Valesius in Notis ad locum laudatum Eusebii.

4. *Romani a Persis vexati.* — *Artaxerxes* primus Persarum rex postquam « annos quindecim, mensibus demptis duobus, regnasset, » obiit currenti anno, quem excepit Sapores, qui « ingentibus jacturis Romanos affecit, » inquit Agathias, lib. 4.

FABIANI ANNUS 6. — CHRISTI 244.

1. *Expeditio in Persas et victoria.* — Sequens annus Christi ducentesimus quadragesimus quartus, consulibus Attico et Prætextato, adscribitur Fastis; meminit horum consulum Capitolinus in Gordiano, quibus hæc accidisse tradit : « Gordianus, inquit, aperto Jano gemino, quod signum erat indicti belli, profectus est contra Persas cum exercitu ingenti, et tanto auro, ut vel auxiliis, vel militibus facile Persas vincere posset. Fecit iter in Mæsiam, atque in ipso procinctu, quicquid hostium in Thraciis fuit, delevit, fugavit, expulit, atque submovit. Inde per Syriam Antiochiam venit, quæ a Persis jam tenebatur; illic frequentibus prœliis pugnavit, et vicit, Sapore Persarum summoto rege. » Hæc et alia plura per Gordianum adversus Persas feliciter gesta, a Capitolino scribuntur; sicque per eum tradit effectum, ut Persæ, qui etiam in Italia timebantur, in regnum suum, imperatore eos oppugnante, redirent, totumque Orientem Romana Respublica obtineret. De rebus a Gordiano tunc gestis idem recitat litteras ad senatum ab eo conscriptas, vel potius earum fragmentum; quibus omnia se accepta ferre Misithei soceri consiliis professus est. Quamobrem magna in eum invidia conflata, creditum tradit idem Capitolinus, arte Philippi, qui post eum consecutus est amplissimum magistratum prætorii præfecturam, ipsum fuisse morte sublatum, medicis ad patrandum scelus adhibitis.

2. Quod ad Philippum pertinet, fuit hic Arabs

genere; an autem et quando christianus, suo loco dicemus. Dum vero hic gloriæ stimulis vehementer esset exagitatus, quæ justa ac recta essent, cuncta posthabuit, magnaque Romanum imperium clade affecit, cum primo Misitheum, inde vero sustulit Gordianum. At hæc de Misithei morte et Philippi præfectura sequenti anno contigere. Cæterum multa Misithei consilio et opera ad optimum Reipublicæ statum comparandum a Gordiano instituta fuisse, Capitolinus testatur; sed unum tantum illud[1] ejusdem officio ab eodem imperatore reperitur decretum editum, ut grammatici, seu rhetores, quantumlibet decreto ordinis probati essent; si tamen se inutiles studentibus præberent, possent postea reprobari.

[1] L. II. Cod. de profess. lib. X.

3. *Plotinus in Persia.* — In hunc usque annum sub Ammonio christiano philosopho Plotinus professus; eo consilio, ut in Persas primum, ac subinde ad Indos peregrinaretur, Gordiani exercitui se conjunxit; hæc de eo Porphyrius [1], qui addit, ipsum anno primo Philippi imperatoris Romam se contulisse.

[1] Porphyr. in Plotini Vita.

Anno periodi Græco-Romanæ 5735. — Olymp. 255. an. 2. — Urb. cond. 995. — Jesu Christi 242. secundum Baronium 244. — Fabiani papæ 7. — Gordiani imp. 5.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *C. Vettius Atticus*, et *C. Asinius Prætextatus*, ex Inscriptione Onuphriana.

FABIANI ANNUS 7. — CHRISTI 245.

1. *Philippi ambitio.* — Anno Christi ducentesimo quadragesimo quinto, Apriano et Pappo coss., Misitheo socero imperatoris defuncto, collata a Gordiano fuit (ut dictum est) præfectura prætorii magistratus amplissimus Philippo, qui prava semel arreptus regnandi cupidine, eadem percitus ac impulsus, nullum arripiendi regni studium prætermittens, sed captans quamcumque posset occasionem, doto tentavit ut Gordiano redderet infensos milites, atque adeo ut ipse ab iisdem collega Gordiani in imperium posceretur; quod, licet Gordiani amicis adversantibus, est tandem ex animi sententia consecutus; sed nec his contentus, ex collega progressus est in tyrannum. Hæc omnia Capitolinus. At de adepto a Philippo imperio dicemus anno sequenti. Agebantur hæc in Persarum finibus.

2. *Romæ alibique ecclesiæ eriguntur.* — Cum autem hoc tempore, omni ex parte persecutione cessante, Dei Ecclesia tranquille ageret; ea bene usi occasione Ecclesiarum præsides, Christianam religionem propagare, propagatamque illustrare ædificiis pro viribus studuerunt. Hinc factum, ut (quod habet liber de Romanis Pontificibus) Fabianus papa multa ædificia in cœmeteriis fieri jusserit. Quæ enim subtus terram latebant in cryptis arenariis sepulcra sanctorum martyrum, erectis desuper ædificiis reddita sunt clara atque conspicua, Christianorumque usui opportuna, qui ex more eadem cœmeteria, ut orarent, frequenter adire solerent.

3. At non Fabianus tantum hoc pacis tempore Romæ struebat ecclesias; sed alii quoque episcopi in suis quique sedibus ad fidelium commoditatem Deo dicanda ædificia erigebant; et inter alios (ut testatur Gregorius Nyssenus) memoria insignis est de episcopo Neocæsareæ in Ponto Gregorio Thaumaturgo; qui cum immensum civium numerum convertisset ad fidem, nobilem erexit ecclesiam, universo fideli populo pecuniam et operam conferente, quod, ut acceptum Deo gratissimum munus, nullo unquam valuit terræmotus impetu labefactari. Nam licet civitas illa ex terræ motu propemodum funditus periisset, publicis privatisque ædificiis prostratis, templum tamen

illud semper remansit integrum et illæsum, Gregorii fide suffultum : quod idem Nyssenus et Theodorus lector[1] testantur. Quin et majori quodam miraculo factum esse videtur, quod, licet Diocletiani edicto omnes dirui jussæ essent ecclesiæ, illa tamen illibata permanserit : visebatur enim integra ejusdem Gregorii Nysseni temporibus, cunctis Dei in ea præsidium admirantibus. Idem quoque in omni loco tunc templa atque altaria a fidelibus erecta testatur.

[1] Nyss. in Vit. Gregorii, et Theod. lect. Collect. lib. II.

Anno periodi Græco-Romanæ 5736 — Olymp. 255. An 3. — Urb. cond. 996. — Jesu Christi 243. secundum Baronium 245. — Fabiani papæ 8. — Gordiani imp. 6.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Arianus*, et *Papus.*

2. *Quinquennalia imperii Augustei Gordiani.* — Gordianus imperii Augustei quinquennalia exhibuit, quorum vestigium retuli in Dissert. Hypal. pag. 229, ubi tamen nummum Occonis in quo scriptum, *votis decennalibus*, per inconsiderantiam copulavi cum alio nummo, in quo tribunitia pot. VII hujus imperatoris exprimitur. Nummus itaque ille, in cujus postica legitur, VOTIS DECENNALIBUS, ipso initio imperii Augustei Gordiani, ut moris erat, percussus. Fellus V. C. in notis ad Computum de Pascha, cujus S. Cyprianum auctorem credit, quique perducitur « usque ad annum quintum Gordiani : Arriano et Papo consulibus, » observat, Chronicorum scriptores res perducere ad annum aliquem insigniorem etiam paulo præteritum, idque in eo opere videri factum, nimirum ad annum Gordiani imp. ultimum. Verum auctor non ad ultimum Gordiani annum, sed ad ejus quinquennalia respexit; quibus scriptores de more opera sua publicabant.

FABIANI ANNUS 8. — CHRISTI 246.

1. *Philippus occiso Gordiano potitur imperio.* — Adveniente Christi anno ducentesimo quadragesimo sexto, Peregrino et Æmiliano coss., mense Martii (ut auctor est Aurelius Victor) Gordianus imperator a Philippo collega occiditur : at quam crudeliter atque turpiter, Capitolinus[1] narrat his verbis : « Suscepto igitur imperio, cum et Philippus se contra Gordianum superbissime ageret, et ille se imperatorem atque imperatorum prolem, virum et nobilissimæ familiæ recognosceret, nec ferre posset improbitatem hominis ignobilis; apud duces et milites, adstante præfecto Metio Gordiano affine suo, in tribunali processit, sperans posse imperium Philippo abrogari : sed hac conquestione nihil egit, cum illum incusasset, quod immemor beneficiorum ejus, sibi minus gratus existeret : et cum milites rogasset, cum aperte duces ambiisset, factione Philippi minor apud omnes fuit. Denique se cum videret minorem haberi, petiit ut æquale saltem inter eos esset imperium; nec impetraverit. Dehinc petiit, ut loco Cæsaris haberetur; nec id obtinuit. Petiit etiam ut præfecti loco esset Philippo : quod et ipsum negatum est. Ultimæ preces fuere, ut eum Philippus pro duce haberet, et pateretur vivere. Ad quod quidem pæne consenserat Philippus ipse tacitus, sed omnia per amicos agens nutibus atque consiliis. Verum cum secum ipse cogitaret amorem populi Romani, et senatus circa Gordianum, et totius Africæ ac Syriæ, totiusque orbis Romani, cum et nobilis esset, et nepos ac filius imperatorum, et bellis gravibus totam Rempublicam liberasset; posse fieri, ut factione quandoque militum Gordiano redderetur imperium : cum recentes in Gordianum iræ militum famis causa vehementes essent, clamantem ante conspectum duci jussit, ac spoliari, et occidi : quod cum primum dilatum esset, post, ut jussit, impletum est. Ita Philippus impie, non jure, obtinuit imperium. Imperavit Gordianus annis sex. » Hucusque Capitolinus.

[1] Capitol. in Gord.

2. *Non fuisse tunc temporis Philippum christianum ostenditur.* — His de invaso imperio a Philippo sic enarratis, magnopere mea sententia errant, qui hoc tempore eum fuisse christianum affirmant. Nam cum nemo Gentilium historicorum id vel leviter annuisse appareat, multaque præterea sint antiqua monumenta, quæ eum deorum fuisse cultorem manifeste significent: huic quam adstruimus veritati Origenes magnopere suffragatur in fine nobilis illius commentarii, quem contra Celsum elaboravit. Testatur namque Eusebius[1], ab eo illum scriptum fuisse, postquam Philippi pater,et filius regnare cœperunt; nempe (ut ait) cum Origenes ipse sexagesimum prætergressus esset suæ ætatis annum, qui sequenti Domini anno ducentesimo quadragesimo septimo impletur: nam anno decimo Severi (ut idem Eusebius[2] testatur) natus ipse erat annos decem, et septem, cum numeraretur annus Domini ducentesimus quartus. Sic igitur, cum ex his quæ ex Eusebio dicta sunt, constet sequenti anno, vel qui post sequitur, Origenem illud absolvisse opus: ex tribus vel quatuor argumentis inde deductis, ostendi perspicuo posse videtur, Philippum imperatorem nequaquam his temporibus christianum fuisse.

3. Ac primum, cum Origenes[3] prope finem operis respondens Celso, in eo argumento versatur, ut falsum esse ostenderet, quod jactabat Celsus dicere fideles: Si contingeret Christianos summa rerum potiri, recte atque tuto Dei ope ipsum Romanum imperium fore dispositurος. Erat enim hæc quoque objectio Celsi, quam Origenes his verbis recitat: « Deinde rursus Celsus more suo confundens omnia, tribuit nobis, quæ a nullo christiano scripta sunt, hæc dicens: nec hæc quidem vestra vox ferenda: Si præsentes imperatores ad fidem nostram pertraxerimus, pertrahentur rursum alii. Quod si ad hunc modum, aliis post alios in istam nassam illectis, tandem omnes ad vestram fidem pertrahendi sunt; aliquis princeps, alieno periculo cautus, totum genus vestrum extirpabit, priusquam eveniat, quod fore dicitis. » Hæc Celsus; ad quæ Origenes: « Ad hæc, inquit, respondere nihil est opus, cum nemo nostrum sic loquatur: si præsentes imperatores ad nostram religionem pertraxerimus, pertrahentur universi, alius post alium, etc. » Quod si Philippus christianus imperator fuisset, jam illud advenisse tempus Origenes equidem prædicasset; sed quod ille, ut cæteri, gentilis esset, in futurum fore id aliquando, ex vaticiniis prophetarum affirmat, ut omnes Gentes obediant Evangelio.

4. Rursus vero cum illi, quam mox subdit, calumniæ Celsi respondit dicenti, Christianos de imperatore bene mereri debere; pluribus monstrat christianos homines esse imperatorum studiosissimos, omnibusque illos officiis prosequi consuevisse. Sed quomodo, quæso, hæc tam libere Origenes dicere potuisset, si nuper christianus homo innocentissimum imperatorem adeo tyrannice atque immaniter occidisset? Sed et cum idem Celsus æque objiciat, Christianos abhorrere a militia, et præfecturis; si Philippus imperator christianus fuisset, quam necessaria Origeni se offerebat occasio, ut de maxima omnium præfectura, nempe ipso imperio, quo christianus homo potiretur, meminisset? Sed et cum Origenes in fine addit longe abesse a moribus Christianorum, præfecturas ambire; quomodo potuit hæc absque rubore jactasse, si recens exemplum esset de homine christiano tam impudenter imperium invadente? At hæc ex Origene.

5. Primus auctor, qui eum christianum fuisse tradit, Eusebius[1] fuit, qui agens de ejus ingressu in imperium, hæc ait: « Ubi Gordianus sex annis continuis Romanorum obierat imperium, Philippus una cum Philippo filio succedit. Fama est, istum (christianus namque erat) cum precationum in die postremæ vigiliæ Paschatis una cum multitudine in Ecclesia particeps fieri vellet, non prius ab episcopo, qui tum Ecclesiæ præerat, permissum esse intrare, quam se confessus fuisset, et inter eos qui peccatorum vinculis adhuc tenebantur adstricti, locumque pœnitentiam agentibus præstitutum occupabant, se sua sponte collocavisset: episcopumque dixisse eum non alia conditione, nisi istud faceret, propter multa delicta, quæ ab illo ferebantur admissa, aliquando ab ipso in Ecclesia receptum fore; imperatorem autem alacri animo, et lubenti episcopo morem gessisse, et ingenuam modestiam, ac religiosam piamque affectionem Dei timore incitatam reipsá declarasse memorant. » Hæc Eusebius.

6. Non imus inficias, veram esse quam narrat historiam, sed nequaquam contigisse hoc primo anno, cum Philippus invasit imperium; verum ex iis, quæ dicta sunt, constare eum fuisse tunc ethnicum: quando autem id quod tradit contigerit, dicemus postea. Sed magnopere in eam suspicionem adducimur, ut non sine causa opinemur, de Philippo imperatore complures in primis esse deceptos atque hallucinatos similitudine nominum: nempe ut quod esset Philippi Augustalis in Ægypto præfecti existimaverint esse dictum de Philippo Augusto. Meminisse debemus superius dictum esse, Philippum christianum hominem a Commodo imperatore præfectum Augustalem missum in Ægyptum, patrem Eugeniæ martyris et ipsum sub Severo martyrio coronatum. Facillimeque irrepserit error, ut Philippus Augustalis, diceretur Philippus Augustus. De nobili præfectura Augustali, qui jure regio (ut ex Tacito atque Strabone diximus) Ægypto præerant, pluribus in Notis egimus.

7. Deceptos namque complures fuisse, ut quæ erant Philippi Augustalis, tribuerentur Philippo Augusto, testatur etiam Zonaras in Philippo, dum ait multos opinatos esse Eugeniam martyrem fuisse filiam Philippi Augusti, quam constat e Philippo

[1] Euseb. lib. VI. c. 27. 29. — [2] Idem lib. VI. c. 3. — [3] Orig. contra Cels. lib. VIII. prope finem.

[1] Euseb. lib. VI. c. 27.

Augustali, et Claudia matre genitam. Fuit inter alios Cedrenus, qui eodem quoque errore lapsus est; dum enim de Philippo imperatore agit, ipsum parentem fuisse Eugeniæ martyris tradit. An autem in eumdem errorem Eusebius quoque impegerit, haud affirmare tutum est, cum constet ipsum cognitas habuisse binas illas Origenis epistolas, quarum alteram, (ut ait [1]) ad Philippum imperatorem conscripsit, alteram ad ejus conjugem Severam Augustam, ex quibus perfacile intelligere potuisset, an vere Philippus imperator christianus esset, necne. Quas quidem epistolas post absolutum commentarium contra Celsum ab Origene scriptas esse, tum ex iis, quæ ex eodem auctore sunt superius dicta, tum etiam ex ordine scriptorum ejus ibidem ab Eusebio recensito, necesse est affirmare.

8. Præter græcos auctores, latinorum quoque ex antiquis assertores christianitatis Philippi, sunt Vincentius Lirinensis [2] et Orosius [3], ambo S. Augustini æquales; et post hos omnes Cassiodorus [4] id ipsum testatus est; recentiorum vero plane innumeri. Vincentius autem cum de Origene agit, hæc ait: « Ejusdem epistolæ testimonium perhibent, quas ad Philippum imperatorem, qui primus Romanorum principum christianus fuit, christiani magisterii auctoritate conscripsit. » Cognovisse plane eas visus est Vincentius, qui et cujus essent argumenti declarat; adeo ut omnis erroris debeat abesse suspicio. Orosius autem de eodem imperatore: « Nec dubium est, inquit, quin Philippus hujus tantæ devotionis gratiam, et honorem ad Christum, et Ecclesiam reportarit; quando vel ascensum fuisse in Capitolium, oblatasque ex more hostias, nullus auctor ostendit. » Hæc ipse.

9. Cæterum sicut constantissime affirmare non dubitamus, eum cum invasit imperium, fuisse gentilem; ita a christiana fide alienum non decessisse, Acta etiam martyris Pontii non obscure significant. Eorum enim testimonio, de ambobus Philippis patre atque filio traditur, christianam fidem suscepisse eo anno, quo Urbis natalis millesimus numeratur, nempe quarto ejus imperii, quod in tabulis ecclesiasticis, in antiquis, inquam, Martyrologiis Romanæ Ecclesiæ, Usuardi, atque Adonis, his verbis notatum habetur [1]: « In Gallia, S. Pontii martyris, cujus prædicatione et industria, postquam duo Philippi Cæsares ad fidem Christi conversi sunt, ipse sub Valeriano et Gallieno, martyrii palmam adeptus est. » Hæc ibi. In Actis [2] vero ejusdem Pontii hæc scripta habentur: « Pontius præfectura auctus, familiariter notus erat, et amicus Philippis imperatoribus. Ii vero anno conditæ Urbis millesimo dixerunt ei: Eamus, et propitios nobis faciamus deos magnos, qui nos in hunc Romanæ urbis millesimum perduxerunt. Pontius vero multis modis subterfugere nitebatur: sed illi, ut amicum, cogebant eum facere sacrificium. Tum ille credens sibi oblatam a Domino occasionem: O piissimi, inquit, imperatores, cum a Deo vobis collatum sit augustum in homines imperium; cur non eum potius adoratis, a quo tanto aucti estis beneficio? Philippus imperator respondit: Ego vero ea causa magno deo Jovi sacrificare cupio, quod ab illo hæc mihi collata sit potestas. At Pontius subridens: Ne erres, inquit, imperator; est Deus omnipotens in cælis, qui omnia condidit verbo suo, et spiritus sui gratia animavit. Quid plura? Imperatores his, et aliis ejus sermonibus permoti crediderunt, et a S. Fabiano papa baptizati sunt. Porro Fabianus, et Pontius fani Jovis idola confregerunt, et ipsum templum funditus subruerunt; multique de populo conversi ad Dominum, undis salutaribus expiati sunt. » Hæc, et alia de Pontio ibi. Quæ vero illic apponuntur de Jovis templo diruto a Philippo imperatore atque Fabiano papa, ab alio aliquo potius fuisse addita putamus; nam in aliis ejusdem Pontii Actis [3] ea desiderantur. Rursum vero, quæ superius sunt recitata ex Eusebio de episcopo qui Philippum in ecclesiam ingredi vetuit, antequam pœnitentia peccata diluisset, hæc contigisse Romæ sub Fabiano papa, est omnium prope sententia; sed de his inferius agendum.

10. At antequam ulterius progrediamur res a Philippo imperatore tunc gestas narrare, quæ sunt reliqua Gordiani, hic ex Capitolino scribamus: « Perlato Romam nuntio de nece Gordiani, a mœrente senatu relatus est inter divos. Sed et corpus ejus ab ingratis licet militibus honoratum est sepulcro in finibus Persidis, hujuscemodi inscriptione insignito:

DIVO GORDIANO VICTORI PERSARUM, VICTORI GOTHORUM, VICTORI SARMATUM, DEPULSORI ROMANARUM SEDITIONUM, VICTORI GERMANORUM, SED NON VICTORI PHILIPPORUM.

Porro hunc titulum Licinius evertisse dicitur, cum nactus imperium, videri vellet se a Philippis originem trahere. » Hæc Capitolinus; qui et de ultione in occisores Gordiani hæc ait ex Cordo: « Omnes qui eum gladio appetiverunt, qui novem fuisse dicuntur, postea interemptis Philippis, sua manu, suisque gladiis, et iisdem quibus illum percusserant, interiisse dicuntur. » At de his satis.

[1] Euseb. lib. VI. c. 29. — [2] Vincen. Lirin. advers. hæres. c. 23. — [3] Oros. lib. VII. — [4] Cassiodor. in Chronico.

[1] Mart. Rom. die 14 Maii, et Usuard. ea die. — [2] Extat apud Sur. tom. VII. die 14 Maii, et manusc. — [3] Descripsit eam Mombrit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5737. — Olymp. 255. an. 4. — Urb. cond. 997. — Jesu Christi 244. secundum Baronium 246. — Fabiani papæ 9. — Philippi imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Peregrinus*, et *Fulvius Æmilianus.*

2. *Gordianus occiditur.* — Philippus Arabs, qui anno elapso præfectus prætorii factus fuerat, statim Gordiano insidias paravit; effectumque ut palam ad imperium posceretur, inquit Capitolinus in Gordiano III, cap. 29, qui subdit : « Amici Gordiani primum vehementissime respondebant; sed cum milites fame vincerentur, imperium Philippo mandatum est; jussumque a militibus, ut quasi tutor ejus Philippus cum eodem Gordiano pariter imperaret. Suscepto igitur imperio, cum et Philippus se contra Gordianum superbissime ageret, et ille se imperatorem atque imperatorum prolem recognosceret : in tribunali conquestus est, sperans posse imperium Philippo abrogari. Sed hac conquestione nihil egit, etc., » qui ait postea, Philippi jussu Gordianum occisum. Uno itaque eodemque tempore Philippus cum Gordiano imperavit, cumque inter eos non conveniret, quilibet in particulari leges emisit, quod nemini observatum vidi. In Codice Justinianeo, Lex 6 *Ad exhibendum*, a Philippo Augusto data est *II id. Mart, Peregrino et Æmiliano coss.* Lex vero 6 *De collationibus*, data est a Gordiano *VII kalend. Maii, Peregrino et Æmiliano coss.* Ex quo liquet Gordianum exeunte mense Aprili adhuc in vivis fuisse, deceptosque passim recentiores chronologos, qui cum mense Martio, quo præfata lex a Philippo data, interemptum scripsere, quemadmodum et qui arbitrati sunt in secundo rescripto loco, *VII kalend. Maii*, legendum esse, *VII kalend. Martii.* Gordianus enim septimum imperii annum attigit, quod ex nummo a Mediobarbo in Numismatis Impp. e musæo suo producto, certum redditur. In eo legitur : IMP. GORDIANUS PIUS FEL. AUG. in postica : P. M. TR. P. VII. COS. II. P. P. S. C. Alium jam Occo eadem tribunitia pot. VII signatum retulerat. Accurate itaque Eusebius lib. 6, cap. 24, eum sex annis integris, ἔτεσι ὅλοις ἕξ, imperium administrasse, Orosius vero lib. 7 Hist. eum septem annis in imperio mansisse scripsere. Quare non dubium, quin septimam tribunitiam potestatem, seu septimum imperii annum inchoarit, ideoque quin VII kalendas Maii adhuc imperarit. Uterque Victor aliique, qui ei annos sex tribuunt, numero rotundo loquuntur. Capitolinus in Gordiano III, cap. 22, scribit Gordianum vicesimo secundo ætatis anno periisse, a quo dissentit Herodianus, qui ait, « cum annorum esset ferme tredecim, » Romanum imperium suscepisse.

3. *Philippus junior Cæsar dictus, et tribunitia potestate donatus.* — « Philippus una cum Philippo filio in ejus » Gordiani nempe « locum successit, » inquit Eusebius loco citato. Ipso itaque imperii initio M. Julius Philippus M. Julium Philippum filium adhuc puerum Cæsarem renuntiavit, et tribunitia potestate donavit. Quod ipsemet Eusebius in Chronico anno primo Philippi indicat, quando ait : « Philippus Philippum filium suum consortem regni fecit. » Cum enim in eodem Chronico Tiberium imperatorem Druso filio tribunitiam potestatem tribuisse significare vult, aliis verbis non utitur quam istis : « Tiberius Drusum consortem regni facit. » Id etiam demonstrant inscriptiones duæ, quarum altera infra adducetur; in alterius vero principio legitur :

IMP. CAESAR. M. IULIUS. PHILIPPUS.
PIUS. FELIX. AUG.
PONT. MAX. TR. POT. IIII. COS. III.
DES. P. P. PROC. ET.
IMP. CAESAR. M. IULIUS. PHILIPPUS.
PIUS. FELIX AUG.
PONT. MAX. TR. POT. IIII. COS.
DESIGNAT. P. P.

In fine vero hæc verba habentur :

IMP. M. IULIO. PHILIPPO. PIO. FEL.
AUG. COS. DES. III.
ET IMP. M. IULIO. PHILIPPO. PIO FE.
AUG. COS. II. DES. COS.

Extat hæc inscriptio Neapoli in lamina ærea, integraque refertur a Sponio in Miscellaneis Erudit. Antiquit., pag. 244. Cum vero dedicata fuerit anno CCXLVII, quo Philippus senior secundum consulatum gerebat, et consul III designatus erat, liquet Philippum juniorem currenti anno tribunitia potestate exornatum fuisse, alioquin anno CCXLVII, quo consul II designatus erat, quartam tribunitiam potestatem quemadmodum et pater, non numerasset. Quamobrem duos Philippi junioris nummos, a Goltzio relatos, mendosos esse oportet, cum in iis legatur : IMP. PHILIPPUS AUG. TR. P. II. COS. II. nec sinceriores duo alii ibidem recitati, in quibus is dicitur : TR. POT. III. COS. II. cum non tantum præfatæ inscriptioni repugnent, sed etiam numismati a Mediobarbo relato, pag. 350, in cujus postica dicitur : P. M. TR. P. IIII. COS. P. P. Quare recte Cassiodorus in Chronico scri-

bit Philippum imperatorem factum « mox Philippum filium suum consortem regni » fecisse. Hinc factum ut in variis Codicis Justinianei legibus hoc anno emissis, nomen Philippi imperatoris et Philippi Cæsaris legatur. Zonaras scribit, occiso Gordiano, Philippum imperium occupasse, « Philippo filio in via collega adscito. » Facta igitur ea nuncupatio, dum ex Oriente Romam Philippus veniret.

4. *Eusebius aliique Philippum imp. christianum faciunt.* — Ad num. 2 et seqq. Philippum imperatorem Christianam religionem amplexum esse putavit Eusebius lib. 6, cap. 27, cujus verba Baronius num. 5 recitat : « Fama est istum, » christianus namque erat, « cum precationum in die postremæ vigiliæ Paschalis, una cum multitudine particeps fieri vellet; non prius ab episcopo, qui tum Ecclesiæ præerat, » nempe sancto Babyla episcopo Antiocheno, « permissum esse intrare, et quam se confessus fuisset, et inter eos qui peccatorum vinculis adhuc tenebantur adstricti, locumque pœnitentiam agentibus præstitum occupabant, se sua sponte collocavisset. » In Chronico vero : « Primus omnium ex Romanis imperatoribus christianus fuit. » Et denique in Vita Constantini M. lib. 4, cap. 62 : « Solus ex omnibus qui unquam fuerunt imperatoribus Constantinus, in Christi martyriis renatus et consummatus est, » id est, in Ecclesiis, quia forte supponit Philippum occulte baptizatum fuisse. Quam opinionem de conversione Philippi ad fidem nostram ab Eusebio hauserunt Paulus Orosius et Vincentius Lirinensis a Baronio num. 8 citati, et ante illos divus Hieronymus, lib. de Scrip. Eccles., cum de Origene loquitur. Mitto alios qui serius floruere, quia alter alterum exscripsit. Doctissimus Huetius, lib. 1 Origenian., cap. 3, num. 12, autumat *Philippum* sub ipsa imperii sui initia Christi doctrinam secutum esse, quod in cœtum Christianorum jam creatus imperator recipi postulaverit Antiochiæ, quo nonnisi post arreptum recens imperium sese usquam contulit. Denique Baronius, cui in prima hujus voluminis editione adhæsi, arbitratur eum nonnisi postquam ludos sæculares exhibuit, Christo nomen dedisse.

5. *Ante Constantinum M. imperatores omnes fuerunt ethnici.* — Verum re maturius examinata, nunc non dubito, quin Eusebius, quod habet de christiana professione Philippi, ex incerta auditione retulerit; cum Lactantius Eusebio coævus et Crispi Constantini M. filii præceptor in proœmio lib. 1 de Institut., cap. 1, scribat : « Hoc opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine imperator maxime, qui primus, Romanorum principum repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis, ac veri, et cognovisti et honorasti. » Sulpitius Severus qui anno quadringentesimo duos sacræ Historiæ libros publicavit, verba faciens de pace sub Constantino M. Ecclesiæ data, postquam narravit persecutionis finem ait : « Tum Constantinus rerum potiebatur, qui primus omnium Romanorum principum christianus fuit. » Theodoretus episcopus Cyri lib. 5, cap. 39 : « Ante Constantini Maximi principatum quotquot Romani imperatores fuerunt adversus pietatis cultores furere non destiterunt. » Auctor anonymus Vitæ S. Pachomii abbatis fere coævus, qui ideo sequenti sæculo vixit, asserit etiam Constantinum M. fuisse primum imperatorem christianum. Ejus verba exhibebimus anno CCCXVIII, num. 14, et anno CCCXXIV, num. 5, verba S. Ambrosii idem asserentis. In secundo Concilio Nicæno, Actione sexta, pag. 406, Epiphanius diaconus legit : « a temporibus istis, » nempe a prædicatione Apostolorum, « usque ad Constantinum imperatorem, qui primus ex christianis regnavit, transierunt anni quasi trecenti, cum prius tyrannidem pagani exercerent. » Constantinus Porphyrogenneta in lib. de Administrando imperio, cap. 12 : « Cum Deus imperatorem fecit Constantinum illum magnum qui primus christianus imperium tenuit; » Porphyrogenneta vero anno CMXI in Oriente regnare cœpit. Prætereo complures alios Porphyrogenneta vetustiores, quia ex his satis quilibet percipere potest jamdiu Eusebii errorem animadversum fuisse et Constantinum M. primum imperatorem christianum agnitum.

6. *Acta S. Pontii supposititia.* — Baronium ad Eusebii opinionem tuendam præcipue pertraxisse videntur Acta sancti Pontii martyris, a Baluzio postea ex tribus codicibus Mss. Bibliothecæ Colbertinæ lib. 2 Miscel. pag. 124 et seqq. publicata, et a Bollando ad diem XIV mensis Maii quo colitur; in illis enim dicitur sanctum Pontium utrumque Philippum ad fidem christianam convertisse : « Cumque gratia individua in eis esset, tertio imperii eorum anno, expleto millesimo anno a conditione Romæ, cum diis suis sacrificandum pergere vellent, dicunt beato Pontio : Eamus, et repropitiemus nobis deos magnos, qui nos in istius millesimi anni circulum natalis Romæ perduxerunt. » Paulo post Valerius contubernalis S. Pontii, cui illa Vita attribuitur, refert Pontium, postquam utrumque imperatorem christianum fecisset, advolasse ad Fabianum urbis Romæ episcopum, ea quæ a se gesta essent narrasse, additque : « In initio templum, quod magnum vocabant, ex jussione imperatorum arripientes sanctus Fabianus, et beatissimus Pontius, confringentes omnia ejus sculptilia, simul cum templo funditus subverterent. Ita factum est, ut omnis populus ad notitiam Domini nostri Jesu Christi cum alacritate et gaudio concurreret, ut baptismatis unda perfusi Domino benedicerent. » Bollandus in Comment. prævio ad Acta illa, num. 2, ait : « Censemus ea quoad substantiam historiæ indubitanter recipi posse, esto num. 9 et alibi grandior aliqua auxesis inveniatur, ubi de templorum destructione, et populi Romani conversione sub Philippis christianis imp. sit mentio. » Verum ex verbis illis longe post sancti Pontii martyrium ea Acta scripta fuisse et scriptori coætaneo afficta palam evincitur, quod, cum intelligeret Baronius, dicit sese putare ea verba ab aliquo potius fuisse addita et in illis ejusdem Pontii Actis apud Mombritium ea desiderari. At ea esse auctoris Actorum, non vero alicujus interpolatoris demonstrant editiones Baluzii et Bollandi ad fidem

Mss. concinnatæ. Ex illis itaque Actis nihil hanc in rem erui potest.

7. *Litteræ Origenis ad Philippum non ostendunt eum fuisse christianum.* — Neque etiam ad rem facit quod prodit Eusebius lib. 6, cap. 36, ubi de libris ab Origene compositis mentionem facit : « Extat ejus epistola ad imperatorem ipsum Philippum, et altera ad conjugem illius Severam, » quibus ex verbis Baronius num. 7 deducit Eusebium facile intelligere potuisse, an vere Philippus imperator christianus esset. Nam Eusebius non asserit sese eas Epistolas legisse, et si vere Philippus, ejusque conjux litteras illas acceperint, non inde magis sequitur eos christianos fuisse, quam Antoninum imp. Evangelio credidisse, quod ad eum sanctus Justinus martyr scripserit. Denique quod ait Baronius, num. 7, ex Orosio lib. 7, cap. 13, nullum auctorem tradere Philippum in ludis sæcularibus ascendisse in Capitolium, et ex more hostias immolasse, confutabitur anno CCXLVII, quo de ludis sæcularibus sermo erit. Hic tantum dicam, non majorem fidem adhibendam esse Eusebio Philippum imp. christianum facienti, quam eidem lib. 1 Hist., cap. 13, affirmanti *Abgarum* Edessenorum regem, auditis Christi miraculis ad ipsum litteras dedisse, et Christum mutuas ad eum litteras scripsisse, quibus se missurum ad ipsum unum ex Apostolis suis pollicitus est, missumque narrat a Thoma apostolo Thadæum unum ex LXX discipulis, qui Servatoris promissa impleret. Neque enim minus supposititia Philippi imperatoris pœnitentia ab Eusebio narrata, quam duæ epistolæ Abgari ad Jesum et Jesu ad Abgarum, quam utramque Gelasius papa in Decreto de libris apocryphis inter libros apocryphos recenset. Nec etiam major fides Hieronymi de conversione Philippi imperatoris loquentis, quam cum in lib. de Script. Eccles. de Seneca scribit : « Quem non ponerem in catalogo Sanctorum, nisi me illæ epistolæ provocarent, quæ leguntur a plurimis Pauli ad Senecam, et Senecæ ad Paulum. » Priores scriptores christiani fidei nostræ promovendæ toti addicti, et summo animi candore præditi, sese sæpe nimis faciles in iis, quæ religioni favebant, præbuerunt, ut innumera exempla demonstrant.

FABIANI ANNUS 9. — CHRISTI 247.

1. *Plotinus Romæ docet et scribit.* — Christi anno ducentesimo quadragesimo septimo, Philippus Aug. consul creatus est, et cum eo Fabius Titianus; quo idem imperator Romam se contulit.

Hoc eodem anno (ut auctor est Porphyrius [1]), Plotinus platonicus philosophus, Ammonii christiani hominis discipulus, Romam veniens, publice profiteri cœpit; habetur is inter ethnicos platonicæ philosophiæ studiosos facile princeps. Quæ autem ab Ammonio percepisset, haud facile, utpote intima philosophiæ secreta, omnibus patefecit; de eo enim hæc idem habet Porphyrius : « Imperante Philippo, Romam venit quadragesimum jam natus ætatis annum. Cum vero Herennius, et Origenes, et Plotinus olim inter se constituissent, ne Ammonii dogmata ederent, quæ audita ab eo, tanquam in primis purgata, præcipue comprobarentur : Plotinus quidem stetit promissis, familiariter quidem nonnullos excipiens salutantes, instituta vero Ammonii secreta integraque conservans. Herennius autem primus pacta dissolvit, et Origenes anticipantem Herennium est deinde secutus. » Hæc Porphyrius. Sed quænam ea fuerint secreta, licet dicat tum ab Herennio, tum ab Origene diffamata, nobis tamen hactenus incomperta sunt.

2. Quid autem S. Augustinus [1] de schola Plotini Romæ hoc anno profiteri incipientis referat, hic intexere operæ pretium existimamus; ad Dioscorum enim hæc scribit : « Tunc Plotini schola Romæ floruit, habuitque condiscipulos multos acutissimos, et solertissimos viros; sed aliqui eorum magicarum artium curiositate depravati sunt; aliqui Dominum Jesum Christum ipsius veritatis atque sapientiæ incommutabilis, quam conabantur attingere, cognoscentes gestare personam, in ejus militiam transierunt. » Hæc ipse : at de his superius in Ammonio, ubi, et de Plotino plura. Inter alios a Plotino editos commentarios, meminit Porphyrius scripti ab eo libri adversus Gnosticos, sic dicens [2] :

3. « Erant Christiani eo tempore multi, tum alii, tum ex antiqua philosophia egressi hæretici, Adelphii, Acylinique sectatores, qui Alexandri Libyci, Philocomi, Demonstrati Lydi plurimos libros circumferebant, et revelationes quasdam Zoroastris, Zostriani, Nichorei, Allogonis, Mesi, aliorumque ejusmodi, palam ostendentes, et deceperunt multos,

[1] Porphyr. in Vita Plotini.

[1] Aug. ep. LVI. in fine. — [2] Porphyr. in vita Plotini.

et ipsi decepti jam fuerant, asserentes Platonem intelligibilis essentiæ profundum minime penetrasse. Quamobrem Plotinus multas in disputationibus suis in eos argumentationes intulit, scripsitque contra eos librum, quem, contra Gnosticos, nos inscripsimus, nobisque reliqua discutere, et judicare commisit. Amelius autem libros quadraginta composuit contra librum Zostriani. Ego vero Porphyrius argumentationibus multis ostendi, librum Zoroastris ab illis inscriptum, adulterinum novumque esse, et ab eis confictum, qui struebant hæresim, ut institutiones suæ esse Zoroastris veteris crederentur. » Hucusque Porphyrius.

4. Marsitius Ficinus [1], qui Plotini commentarios egregie illustravit, hæc habet in commentariis in librum octavum Plotini, quæ ad hæc, de quibus agimus, spectant : « Plotini autem mentem, inquit, non fuisse a christiana lege penitus alienam, ex eo conjicere possumus, quod cum Ammonii semper christiani discipulus fuerit, et christianissimi Origenis semper amicus, convenisse dicitur una cum Origene atque Herennio, se nunquam ab institutis Ammonii discessurum ; idque, sicut promiserat, servavisse. Præterea Gentilium deorum cultum alto animo aliquando contempsisse, Æmitio ad hoc exhortante, Porphyrius ipse discipulus ejus est testis. Denique ab hæreticis multis Platonem suum partim depravantibus, partim etiam contemnentibus, frequentius irritatus, respondit quidem latissime, nihil tamen in respondendo commune Christianis inseruit, sed propria duntaxat ad hæresim; cum alioqui impune in Christianos invehi ea tempestate liceret, et offerretur occasio. » Hæc ipse. At de Origenis congressu cum Plotino Romæ habito dicemus anno sequenti. Hoc item anno secundo, quo e Perside imperator Romam advenit, Philippum filium creatum fuisse Augustum, nummi significant, quibus hæc inest inscriptio [1], ADVENTUS AVGG. S. C.

[1] Marcil. Ficin. in commen. Plotini. c. 7.

[1] Apud Adol. Occon. lib. de num.

Anno periodi Græco-Romanæ 5738. — Olymp. 256. an 1. — Urb. cond. 998. — Jesu Christi 245. secundum Baronium 247. — Fabiani papæ 10. — Philippi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *M. Julius Philippus Aug.*, et *Fabius Titianus.* Consulatus Philippi juxta primam regulam.

2. *Philippus anno elapso Romam venit.* — Utriusque Philippi Romam adventus anno præcedenti contigit, ut ex iis, quæ tunc diximus, certum redditur. Non bene itaque Baronius num. 4 habet : « Hoc item anno secundo, quo e Perside imperator Romam advenit, Philippum filium creatum fuisse Augustum nummi significant, quibus hæc inest inscriptio : Adventus Augg. S. C. » Mediobarbus, qui recte vidit, Philippum juniorem anno tantum CCXLVII appellatum Augustum fuisse, quod et infra demonstrabimus, perperam tamen hoc anno scribit, Philippum Romam rediisse cum filio, et eidem in itinere tribunitiam potestatem communicasse. Utrumque enim ad annum præcedentem omnino referendum, quo et ei consignanda erant numismata Philippi senioris, in quorum postica legitur : vel, Adventus Augg. vel, Fortuna redux, vel, Concordia Augg., eâ enim anno præcedenti, quo Philippus Romam venit, percussa. Sed ex illis male deduxit Baronius Philippum juniorem, quando Romam cum patre rediret, Augustum ab eo appellatum esse.

3. *Cæsares in nummis quandoque Augusti appellati.* — Deprehendi enim, Cæsares conjunctim cum Augustis in nummis memoratos, Augustorum etiam nomine designatos esse, quod tot exemplis infra demonstrabo, ut res in dubium revocari non debeat. Hinc non mirum, si in præfatis nummis duo Augusti exprimantur, licet Philippus junior Cæsar tantum esset, quando ii cusi. Ea loquendi formula in nummis usurpari solita, Maximino Augusto imperante, quæ postea in magno usu fuit. Licet enim Julius Maximus ejus filius Cæsar solum esset, tamen Mediobarbus duo ejus numismata producit inscripta: Maximus Caes. Germ. in postica utriusque Victoria Augustorum : quæ epigraphe in duobus etiam Maximini Augusti nummis sculpta. Certum itaque Maximum Cæsarem ideo in iis nummis Augusti nomine designatum, quia in illis conjunctim cum patre Augusto enuntiatur.

FABIANI ANNUS 10. — CHRISTI 248.

1. *Origenes ad Fabianum suam scribit Apologiam.* — Anno sequenti ducentesimo quadragesimo octavo, Præsens et Albinus consulatum adierunt. Hac summæ pacis occasione, favente imperatore Christianis, ultro citroque dandis inter se litteris tutiori patefacta via, Origenes [1] tum ad Fabianum Romanum pontificem, tum ad alios episcopos, rectæ fidei scripsit confessionem; testatur id enim Eusebius, cum ait : « Scribit præterea Fabiano Romano episcopo, aliisque permultis Ecclesiarum præsidibus, de sua recta, et orthodoxa de fide christiana sententia. » At quorsum hæc? Dicam; sed prius, quæ paulo ante idem tradit Eusebius [2], hic referenda : « Jam, inquit, tertius annus eo regnante præterierat, cum Heraclas ministerium Ecclesiæ Alexandrinæ undecim annis executus, e vita decessit, et ejusdem Ecclesiæ episcopatum obtinuit Dionysius. » Hæc ipse. Quæ sub Demetrio olim adversus scripta Origenis excitatæ sunt turbæ, quando, (ut dictum est) ob hæreses in eis inventas meruit ab eodem excommunicari Demetrio; eo defuncto, penitus consopitæ fuerunt, in omnibus Origeni favente Heracla Demetrii successore. Sed eo extincto, cum in locum ejus suffectus Dionysius esset; licet ejusdem Origenis olim fuisset discipulus, attamen veritatis ardore æstuans, nullam ejus rei ducens rationem, et Deo cuncta post habens, ipsum Origenem, qui jam scripta sua multis erroribus aspersa evulgarat, cœpit acriter impugnare, et in multis hæreseos accusare.

2. Origenes autem, cum tot tantaque a se scripta jam edita haud facile corrigere aut emendare posset, aut vellet; hac una tantum via suæ integritati consulere satis arbitratus, rectæ fidei professionem primo ad Fabianum Romanum pontificem tanquam ad totius Catholicæ Ecclesiæ præsulem, mox ad alios misit episcopos; intexuit illam Eusebius in sua pro Origene (ut testatur) scripta Apologia, quæ excidit. Quid autem ad hæc Fabianus, acquieverit necne, ea tantum ab eo scripta fidei confessione contentus; nihil præterea Eusebius scribit, et (ut puto) dolo reticuit, quippe qui (ut sæpe superius demonstravimus), quæ essent tantum ejus laudis, memoriæ commendavit : reliqua vero, quibus reprehensione non caruit, vel tacuit, vel certe excusavit. Verum quod plane certum atque compertum habeamus, Origenem his Philippi imperatoris temporibus Romam se contulisse; par est credere, eum a Fabiano in re tanta ad dicendum causam fuisse vocatum, vel quod ille non recepisset ab eo scriptam fidei confessionem, ipsum sponte Romam apud eum se purgaturum accessisse.

3. *Origenes Romæ.* — De adventu autem Origenis Romam Philippi tempore, nihil penitus Eusebius, qui prioris tantum illius adventus tempore Zephyrini papæ (ut vidimus) meminit. At venisse ipsum Romam his temporibus, cum Plotinus Romæ doceret, Porphyrius in Vita Plotini perspicue demonstrat, dum hæc ait de eo Romæ publice profitente : « Cum Origenes aliquando venisset in scholas, Plotinus statim genas rubore suffusus assurgere voluit. Sermones vero ab Origene continuare rogatus, respondit : Studium loquendi cessare, quando qui loquntur, animadvertit se ad illos, qui idem ipsi noverint, verba facturum. Atque ita, cum pauca quædam disseruisset, inde surrexit. » Hæc Porphyrius; qui, et quantæ æstimationis habitus fuerit Origenes etiam ab externis, his plane verbis demonstrat, itemque ex testificatione Longini alias recitata, dicentis : « In secundo genere Platonici quidam Ammonius atque Origenes quibus cum nos diu versati sumus, viris profecto intervallo non parvo sui sæculi philosophos intelligentia superantibus. »

4. Sic igitur ex ejusmodi Origenis cum Plotino Romæ congressu inito, cum constet nonnisi Philippi imperatoris temporibus Plotinum Romam venisse, ibique primum docere cœpisse : ejusdem Origenis, Romam Fabiani papæ tempore adventum contigisse, satis videri potest haberi testatum; nam (ut ex eodem Porphyrio auctore dictum est) non alibi quam Romæ, et sub Philippo Plotinus primo docere cœpit. Antehac enim sub Ammonii disciplina undecim annis insumptis, indeque peregrinatus ad Persas, mox sub Philippo Romam se contulit. Nec est, quod ad post Philippi tempora idem Origenis Romam adventus possit aptari; nam postea Decio regnante, ac persecutionem gravissimam in Christianos excitante, omnis Christianis mutuus congressus interceptus esse videri poterat, commeatu sublato. Cæterum haud diutius Roma moratus esse Origenes videtur, qui in Orientem regressus, adversus obortas in Arabia hæreses, una cum orthodoxis episcopis certamen iniit : quænam porro illæ fuerint, suo loco oportunius dicentur.

5. *Dionysius Heraclæ successor in sede Alexandriæ.* — Quod vero spectat ad Heraclæ obitum, et Dionysii successionem; dum undecim tantum illi

[1] Euseb. lib. VI. cap. 29. — [2] Idem lib. VI. cap. 28.

tribuuntur anni, error videtur in numerum irrepsisse; cum ex iis, quæ ex Eusebio sunt superius dicta, quatuordecim saltem anni ejus sedis adnumerentur. S. Hieronymus [1] ad Evagrium scribens, quid in ea Ecclesia usque ad hæc Dionysii tempora in electione episcoporum agi consueverit, narrat his verbis : « Alexandriæ a S. Marco evangelista, usque ad Heraclam, et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum in excelsiori gradu collocatum, episcopum nominabant : quo modo si exercitus imperatorem faciat, aut diaconi eligant de se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent. » Hæc ipse ; sed de his alias superius.

[1] Hieron. epist. LXXXV.

Anno periodi Græco-Romanæ 5739. — Olymp. 256. an. 2. — Urb. cond. 999. — Jesu Christi 246. secundum Baronium 248. — Fabiani papæ 11. — Philippi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Bruttius Præsens*, et *Nummius Albinus.*

2. *Duo Origenes, in unum non confundendi.* — Baronius num. 3 existimavit, Origenem illum, cujus mentio in Vita Plotini, diversum non esse ab Origene Adamantio. Sed Valesius in Notis Eusebianis lib. 6, cap. 19, et Huetius lib. 1 Origenianorum, cap. 1, num. 7, docte ostendunt geminum Origenem Ammonio operam ad audiendum dedisse, alterum Adamantium Leonidis martyris filium, alterum illum qui cum Herennio et Plotino a condiscipulatu conjuncte vixit, et cujus frequens occurrit mentio in Vita Plotini a Porphyrio conscripta, et in libri de Fine a Longino elucubrati fragmento, quod huic ipsi Vitæ Porphyrius intexuit. Hæ eorum rationes. Adamantium Origenem Ammonii auditorem multam ex scriptis apud posteros gloriam fuisse consecutum a Porphyrio traditum est ; at Origenem alterum Plotini sodalem nihil præter libellum de dæmonibus scriptum reliquisse, docent iidem Porphyrius et Longinus. Imperantibus præterea Gallo et Volusiano Origenem eum, qui Adamantius vocatur, extremum clausisse diem, prodit Eusebius ; Origenem vero alterum sub Gallieno librum quemdam elaborasse in eadem Plotini Vita scriptum Porphyrius reliquit. Quibus tertium illud argumentum additur, Origenem Adamantium sibi valde adolescenti cognitum aliquando fuisse Porphyrius tradidit ; quod profecto non dixisset, si diuturna sibi cum illo et constans intercessisset necessitudo : Origenis autem alterius Romæ condiscipulum et æqualem fuisse Porphyrium, memoriæ prodidit Eunapius. Sane imperium tenente Philippo, iter Romam neutiquam suscepisse Origenem Adamantium, et Roma omnino per id tempus abfuisse certissimum est; nec enim tam longam peregrinationem credibile est fuisse prætermissuros Eusebium et Hieronymum : at Origenem alterum ad Plotinum Romæ tum in scholis publice disserentem accessisse, idem Porphyrius est auctor. Id si animadvertisset doctissimus cardinalis, neque contra Eusebii fidem Origenem Adamantium, quem ab alio non distinxit, secundo Romam abiisse ad Fabianum papam, purgandi sui causa, excogitasset, neque aliis idem ut crederent, causam præbuisset : hoc enim unus ille Porphyrii locus viro magno persuasit.

3. *Dionysius Alex. Origeni favit.*—Præterea scribit Baronius, num. 1, *Heraclam* episcopum Alexandrinum Origeni in omnibus favisse, ideoque post Demetrii hujus decessoris mortem turbas adversus Origenem consopitas fuisse : Dionysium vero Heraclæ successorem Origeni infensissimum se præbuisse. Verum, ut Huetius præsul eruditissimus lib. 1 Origenian., cap. 2, num. 15, annotavit, non aliter in Origenem *Heraclas* animatus fuit, ac decessor ipsius *Demetrius.* Gennadius enim in lib. de Viris Illustribus scribit, Theophilum Alexandrinum episcopum tradidisse Origenem, « non a se primum sed ab antiquis patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de Ecclesia pulsum, et de civitate fugatum. » Idem habet scriptor Vitæ S. Pachomii, et Epistola Synodica episcoporum Ægypti, cujus fragmentum affert Justinianus in Epistola ad Menam : « Cum enim impias orationes habere cœpisset, beatæ memoriæ Heraclas episcopus, qui tunc florebat, tanquam arator, et vinitor veritatis, studiosus ecclesiastici agri, eum e medio pulchræ segetis, sic tanquam vere malam zizaniam evellit. » Est simile quidpiam apud Petrum Alexandrinum in Mystagogia, cujus particulam recitat Justinianus in eadem epistola : « Quid autem dicam Heraclam et Demetrium beatos episcopos? quales tentationes ab insano Origene passi sunt, cum et dissidia sereret in Ecclesia, quæ ad hanc usque diem turbas in ea excitarunt. » Denique Photius in Bibliotheca, codice CXVIII, ait, edicto Demetrii subscripsisse quotquot ipsi Origeni antea suffragati fuerant. Causam vero cur Origenem a Dionysio episcopo Alex. oppugnatum crediderit Baronius, ibidem nullam affert.

4. *Origenem etiam post mortem laudavit.* — Quare merito Halloixius in Notat. ad Origen. Defen. lib. 1, cap. 22, et Huetius citatus, cap. 3, num. 10, hanc ejus opinionem repudiarunt, et Origenem, quoad

vixit, summopere a Dionysio observatum, et post ejus mortem etiam laudatum fuisse contendunt. Certe Origeni in tormentis existenti Dionysius Alex. qui ejus fuerat discipulus, librum de Martyrio scripsit, quo animum illi dolore ac miseria tabescentem relevaret, et ei solatii præstaret vicem, qui aliis hanc omnibus præbere solitus erat. Tum vita functum laudibus prosecutus est in Epistola ad Theotechnum, seu Theoctistum Cæsariensem episcopum, ut a Gobaro apud Photium codice CCXXXII proditum est.

5. *Heraclæ Alex. episcopi obitus.* — Heraclæ obitus, de quo Baronius num. 1 et 5, anno Christi ducentesimo quadragesimo septimo contigit. Scaliger in Animadvers. Euseb. notat, codicum omnium tam scriptorum, quam editorum Chronici Eusebiani una conspiratione Heraclæ mortem conjici in annum quintum Philippi: ideoque stare non posse quod tradit Eusebius in Historia lib. 6, cap. 35, anno nempe Philippi tertio Heraclam *post sexdecim episcopatus annos* diem extremum obiisse. Jam Pontacus in Notis ad Chronicum Eusebii observarat, hunc lib. 7, cap. 28, Historiæ asserere, Dionysium e vivis excessisse « anno principatus Gallieni duodecimo, cum Alexandriæ episcopatum septemdecim annos occupasset; » annum vero XII Gallieni in annum Christi CCLXIV incidere, ideoque Dionysii initium cum tertio Philippi imperatoris anno concurrere non potuisse. Sed si anni illi XVII anno sequenti incipiantur, quo tertius Philippi adhuc in cursu erat, Heraclas annos sedecim, quot ei Eusebius assignat, sederit. Inanis itaque doctorum virorum conjectura, qui existimant, in Historiam Eusebii, ubi de Heraclæ annis sermo est, errorem irrepsisse. De annis enim XVI consentit Indiculus Nicephori juxta Ms. Londinense. Nam editio Parisiensis corrupta, ut observat Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, qui addit, in eodem Manuscripto annos XVII Dionysio attribui. Quare mors Heraclæ ad annum CCXLVII pertinet.

6. *Origenes sedente Fabiano PP. Romæ non fuit.* — Eusebius lib. 6, cap. 36, de Origene jam sexagenario majore ait : « Sed et ad Fabianum Romanæ urbis episcopum et ad complures alios Ecclesiarum antistites de recta fidei suæ ratione epistolas scripsit. » Cum vero existimaret Baronius, Origenem Philippi imperatoris temporibus Romam se contulisse, ibique Plotinum audivisse, putavit, eum a Fabiano in re tanta ad dicendam causam fuisse vocatum : vel quod ille non recepisset ab eo scriptam fidei confessionem, ipsum sponte Romam apud eum se purgaturum accessisse, idque Eusebium dolo reticuisse. Verum licet incertum sit, quid de hac fidei professione contigerit, Origenem tamen, Philippo imperante, Romam non venisse, neque illum Plotini Romæ auditorem fuisse, sed quemdam alium Origenem ab Adamantio diversum, ex supra dictis certum redditur. Ad Fabianum autem scribere coactus fuit Origenes, quod dum nomen ejus maxime celebraretur, a nonnullis infamaretur.

FABIANI ANNUS II. — CHRISTI 249.

1. *Philippi christiani piæ leges.* — Christi Redemptoris anno ducentesimo quadragesimo nono, duobus Philippis patre ac filio Augustis, secundum illo, hoc primum coss., millesimus annus ab Urbe condita numeratur; quem Philippus insignibus editis muneribus celebravit, ut Capitolinus in Gordiano testatur. Addit Aurelius Victor [1], in his ludis Philippum patrem petulantius cachinnantem a Philippo filio vultu averso notatum, ac tacite redargutum. Admirandum omnibus fuit, puerum præter ætatis usum fuisse a risu abstinentem; quamobrem ἀγέλαστος dictus est; sic fortasse a Severo matre christiana femina moribus informatus.

2. Hoc pariter anno Philippos Augustos, patrem et filium Christiana religione initiatos esse, quæ dicta sunt superius ex Actis Pontii martyris, plane demonstrant. Equidem leges a Philippo sancitæ magnum specimen reddunt principis christiani. Nam in primis sentinam illam detestabilium turpitudinum Romæ inolitam, et immobiliter hærescentem, hausit ac penitus sustulit, nempe exoletorum classes. Testatur id Lampridius in Alexandro, cum de eo ait : « Habuit in animo, ut exoletos velaret; quod postea Philippus fecit. » Plane christianorum principum erat hoc opus. Etenim post Philippum ab ethnicis imperatoribus iidem restituti, postea (ut dicemus) per Constantinum penitus sublati sunt.

3. Sed et illa quoque Philippi sanctio christianam magnopere redolet pietatem, dum garrulam poetarum linguam licenter nimis famam honestissimorum virorum carpentem coercere conatus est; quod etiam ea abuterentur arte ad inficiendos juvenum animos turpitudine; etsi enim eos penitus auferre difficillimi videretur res esse negotii, tamen lege edita, eosdem ex albo bonarum artium professorum expunxit, dum eos a privilegiis illis concessis

[1] Aurel. Vict. in Philipp.

exclusit, cum hæc statuit [1] : « Poetæ nulla immunitatis prærogativa juvantor. » Multa præterea alia ab eo pie sancteque esse statuta, quæ exciderunt, ex iis facile possumus intelligere, quibus, et labem invasi imperii studuit abolere, sacro baptismate expiatus. Si quid autem post hæc quavis occasione deliquit, quo ab Ecclesia jure esse deberet extorris, facta exomologesi (ut ex Eusebio [2] dictum est), publice in Ecclesia, Fabiano papa id exposcente, magnæ pietatis christiani imperatoris culmine dignum exemplum edidit. Cæterum, quod ad res ab eo gestas pertinet; non absque invidia, et odio christiani nominis factum existimo, ut septennium ejus imperii temporis obscurum plane remanserit; si enim improbæ illæ fuissent perinde atque ejus ingressus, scriptores ethnici non tacuissent, qui scelus illud egregie reliquere testatum. Sed prosequamur cætera.

4. *Ludi sæculares.*— Quod vero in antiquis nummis, SÆCVLARES AVGG. notati inveniantur consulatu patris Philippi tertio, filii vero secundo, qui contigerunt sequenti anno; ea ratione accidisse putatur, quod annos qui ab Urbe condita consueverunt numerari, non a kalendis Januarii Romani auspicabantur, sed a natali Urbis, ipsis Palilibus; nempe XI kal. Maii; sicque hoc anno Urbis millesimus inchoatus, sequenti anno die vigesima prima Aprilis fuerit absolutus, complexusque fuerit consulatum Philipporum secundum, et tertium, partemque duorum annorum Julianorum, qui ab ipsis Januarii kalendis incipiunt. Porro seculares ludos editos tempore natalis sui imperii a Philippo, nempe mense Martii, aliqui putant [3], sed nonnisi levi opinatione; cum tamen constet messis tempore circa finem Junii mensis (ut testatur Zozimus) celebrari solitos esse. Quod vero missilia numismata ipsis kalend. Januariis erogari solerent, inde videas sæculares ludos non anni hujus consulatu, sed sequentis in illis expressos esse; cum sequentis anni consulatus, non præsentis, millesimo Urbis anno contineatur; cujus quidem consulatus patris tertium, et filii secundum, amborum Philipporum Augustorum, numismata in musæo Lælii Pasqualini exhibent. Vides in ambobus numismatibus, in milliariis columnis, milliarium describi Urbis sæculum; ut vel ex hoc saltem intelligas Varronianam supputationem annorum Urbis publicis monumentis esse receptam, juxta quam præsens annus numeratur millesimus Urbis. Quod autem vides in posteriori numismate, Philippum juniorem virga templi aditum demonstrare; cum novo sæculo novam illum religionem servandam proponere (secundum ea quæ de ipso jam addicto cultui Christianæ religionis superius dicta sunt), haud insulse dici posse videtur. Utcumque acciderit, constat millesimum Urbis absolutum, secundum a nobis temporum initam rationem, quinto jubileo, nempe anno ducentesimo quinquagesimo.

5. Notatur Zozimi impii, in Christianos infensissimi, odium ac invidia, qui mendaciter nimis post Severum imperatorem egat ludos sæculares amplius instauratos; cum constet sub Philippo imperatore fuisse habitos, id Julio Capitolino, antiquis nummis, aliisque inscriptionibus, id denique ex nostris Eusebio, et Cassiodoro aperte testantibus. Sed fortasse eos tacendos Zozimus existimavit, quod a christiano imperatore cum fuerint celebrati, non more majorum (ut Orosius citato superius loco testari videtur), immolatis sacrificiis diis, aliisque gentilitiæ superstitionis officiis, sed editione tantum munerum; cætera vero idololatriæ cultoribus pontificibus agenda reliquerit. Nam et eadem ratione idem Zozimus sequentes tacuit ab Honorio imperatore celebratos sæculares ludos sexto suo consulatu, ut Claudianus testatur in Panegyrico tunc a se scripto. Quod vero Eusebius in Chronico hoc anno Urbis millesimo contigisse tradit, Atlantem montem loco motum fuisse, fides sit penes auctorem; et quid portenderit tantum prodigium, qui velit, interpretetur. Addit idem, hoc anno quarto sui imperii Philippum civitatem in Thracia, Philippopolim nominatam, exædificasse.

6. *Concilium in Arabia adversus Helcesaitas.* — « Per idem tempus, inquit Eusebius [1], quidam rursus in Arabia dogmatis cujusdam a veritate prorsus alieni auctores nascuntur, asserentes hominum animas una cum corporibus, uno eodemque temporis articulo morte occumbere, et penitus extingui; at demum tempore resurrectionis universæ carnis, cum eisdem vitam denuo recuperaturas. Non exiguo igitur episcoporum conventu ea de re coacto, Origenes ibi etiam rogatus, ut partes de illa controversia disputandi susciperet, sic orationis vi, et impetu ferebatur, ut eorum mentes, qui se ante eo errore implicuissent, ad rectam fidem, et sanam doctrinam traduceret. » Hæc Eusebius de Concilio ea de causa habito in Arabia, idemque mox subdit [2] :

7. « Eodem tempore alia erroris perversitas, quæ Helcesaitarum hæresis dicebatur, cœpta est; quæ prope simulac orta erat, extinguebatur; cujus mentionem facit Origenes in concione in psalmum octogesimum habita, quam coram Ecclesia palam recitavit. Intervenit, inquit, quidam hoc præsenti tempore insolenter propterea se efferens, quod impiam maxime, et sceleratam Helcesaitarum opinionem, quæ nuper contra Ecclesiam excitata est, se posse defendere existimet. Quæ tandem scelera, et quam nefaria illa opinio profiteatur, vobis exponam, ne ejus inanitate, et quasi levi vento a veritate abripiamini. Nonnulla universæ Scripturæ antiqua testimonia; aliis rursum cum ex toto veteri Testamento, tum ex Evangelio depromptis utitur: Paulum autem apostolum omnino rejicit : fidem item negare, indifferens quiddam esse asserit. Qui enim interiori cogitatione recte de fide sentiat, tametsi ore, cum necessitas illum eo detruserit, fidem perneget; eum tamen animo firme illi adhæsurum. Librum etiam circumferunt, quem aiunt e cælo delapsum; et qui

[1] L. Poetæ C. de profess. lib. X. — [2] Euseb. lib. VI. c. 27. — [3] Pompon. Lætus in Philip. Panvin. de Lud. Sæcul. pag. 17 et alii.

[1] Euseb. lib. VI. c. 30. — [2] Idem lib. VI. c. 31.

illum audiverit, ejusque doctrinæ crediderit, peccatorum remissionem consecuturum; eamque diversam esse remissionem ab illa qua Christus Jesus peccata remisit. » Hucusque Eusebius de Helcesaitis ex Origene.

8. Epiphanius [1] de iisdem agens, originem horum ponit ab Helxeo quodam pseudopropheta, de quo superius : « Erant etiam, inquit, et hi conjuncti Ebionitis, qui Christum creaturam tantum esse dicebant, ac semper apparentem, primo in Adam, inde in Christo; sororem ipsius esse Spiritum sanctum femineo habitu præditum. » Hæc et alia risu digna, quorum superius facta est mentio; tum subdit : « Hique addicti sunt omnibus Judæis, qui neque prophetas, neque admittunt Apostolos, neque Christiani proprie existentes, neque Græci, sed medii simpliciter existentes, nihil sunt. » Hæc Epiphanius; qui et eosdem, Sampsæos quoque, a novo puto auctore, appellat; additque adhuc suo tempore ex auctorum hæreseos genere duas extitisse feminas, quas velut deos colerent Helcesaitæ, sed de iis alias supra. Tradit Philaster [2], hos ex vana quadam superstitione consuevisse nudis pedibus incedere, utique solitos incantationibus, mathesi, magia, et aliis superstitionibus. Meminit ejusdem hæresis S. Augustinus [1], atque recentiores. Verum hæc hæresis hoc potius tempore restituta, quam cœpta videri potest, cum ejus auctorem longe antehac vixisse Epiphanius tradat. Merito igitur Origenes non recenter obortam dicit, sed potius instauratam ab eo qui se insolenter efferret, Helcesaitarum dogma se posse defendere.

9. At nec prætermittendum, in Arabia pariter (neque scribitur certus annus, licet ante Sabellii hæresim hoc item sæculo proditam ponat Augustinus [2]) obortam hæresim Valesiorum a Valesio Arabe diffamatam, quæ et Eunuchorum dicta est, eo quod sectam illam profitentes omnes pariter castrarentur. Ab animatis abstinuisse ejus hæresis sectatores, Epiphanius tradit, sed id ante abscissionem; postea vero omnibus uti fas erat. Hi vero Origenis exemplo talia se recte facere existimasse putantur, Evangelium secundum litteram forinsecus apparentem intelligentes. Sed et horum occasione ejusdem Origenis superius mentio facta est : cætera jam prosequamur.

[1] Epiph. hæres. XIX. et LIII. — [2] Philast. c. 82.

[1] August. de hæres. c. 32. — [2] Idem ibid. c. 37.

Anno periodi Græco-Romanæ 5740. — Olymp. 256. an. 3. — Urb. cond. 1000. — Jesu Christi 247. secundum Baronium 249. — Fabiani papæ 12. — Philippi imp. 4, et Philippi Junioris imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 6. Coss. *M. Julius Philippus Aug. II*, et *M. Julius Philippus Cæsar.* Sumptus hic consulatus a Philippo seniori juxta sextam regulam, propter ludos nempe sæculares hoc anno editos, quos in suo et filii consulatu edidisse testatur Capitolinus in Gordiano III, cap. 33. Philippus junior, qui juxta tertiam regulam consul processit, hujus anni initio adhuc Cæsar erat, ut ostendit inscriptio, quam Gruterus, pag. 273, sese ex Cambdeno accepisse dicit.

IMP. CAES.
PHILIPPO
PIO. FELI
CI
AUG.
ET M. IMP PHI
LIPPO NOBILIS
SIMO TR. P. COS.

2. *Philippus junior Augustus renuntiatur.* — Porro Philippum juniorem præsenti anno Augustum nuncupatum fuisse, non vero secundo imperii paterni anno, ut arbitratus est Baronius anno CCXLV, num. 4, evincit locus Panegyrici ab auctore incerto Maximiano Herculio et Constantino M. anno CCCVII recitati. In eo num. 2, postquam orator dixit, Constantinum per socerum, Herculium nempe, cujus filiam Faustam eo anno conjugem duxit, nomen imperatoris accepisse, gratiasque utrique principi reddidit, quod in suscipiendis liberis omnibus sæculis prodessent, ait : « Quod huic vestro in Rempublicam merito possumus dignum nomen adscribere? Qui non plebeio germine, sed imperatoria stirpe Rempublicam propagatis, ut quod millesimo anno post Urbem conditam evenisse tandem gratulabamur, ne mutatoria per novas familias communis salutis gubernacula traderentur, id est, omnibus duret ætatibus, imperatores semper Herculii. » Sed hæc verba, « ut quod millesimo anno post Urbem conditam evenisse tandem gratulabamur, » inter duas parentheses, ut sensus verborum constet, claudenda : vox vero, *ut* in eo loco significat *quemadmodum*, vel *sicut*, id est, sicut eamdem rem anno Urbis millesimo evenisse gratulabamur. Currenti itaque anno, quo millesimus Urbis celebratus fuit, Philippus senior Philippum filium

Augustum dixit, quod magis in morte ejus probabitur. Agebat hic annum ætatis decimum, cum anno vitæ duodecimo, Aurelio Victore teste, periierit.

3. *Congiarium ob Philippi junioris nuncupationem populo datum.* — Extant Philippi senioris duo numismata, quorum primum a Monterchio in rarioribus maximi moduli numismatis pag. 97, alterum a Strada pag. 117, refertur. In priori legitur : CONCORDIA AUGUSTORUM. Visuntur tria capita, conjuncta duo, Philippi sc. et Otaciliæ uxoris, Philippi filii caput respicientia. In postica : P. M. TR. P. III. COS. in eaque insignis largitionis imago exhibetur. In posteriori nummo etiam majoris moduli habetur : IMP. CAES. M. IUL. PHILIPPUS AUG. in postica, P. M. TR. POT. III. COS. II. P. P. Repræsentantur tres viri togati sedentes, tresque alii similes e regione, in medio quorum ambo Philippi, pater et filius, in subliminori suggestu sedent. Ulterius est populus, viri nempe, mulieres, ac pueri, qui concurrunt ad accipiendum congiarium, quod expressum est in viro quodam, qui tesseram tenet. Monterchius V. C. existimat, in utroque nummo cerni magnificam largitionem Philippi, seu congiarii populo dati in celebratione novi sæculi, seu anni millesimi Urbis, quod Baronius observarit, millesimum illum annum a die XXI Aprilis Urbis natali incepisse, et sequenti Christi anno terminatum esse. Verum non dubito, quin secundus nummus ad inaugurationem Philippi junioris pertineat, cum soliti essent imperatores congiarium populo dare, quando filios Cæsares renuntiabant, aut imperii collegas nuncupabant. Præterquam quod in nummis in præcedentibus ludis sæcularibus percussis, nullum cernitur congiarii vestigium. Quoad primum nummum ejusdem Philippi senioris, cum is in eo dicatur consul sine ulla numerali nota, ante præsentem annum, ac post annum CCXLV, quo Philippus senior primum consulatum gessit, percussus, eo sc. tempore quo Philippus junior adhuc tantum Cæsar erat. Ex quo et intelligimus, Cæsares cum Augustis in nummis conjuncte memoratos, Augustos et ipsosmet appellatos fuisse, quod magis in hujus operis decursu declarabitur.

4. *Ludos sæculares Zozimus memorare non debuit.* — In 2. part. Dissert. Hyp., c. 10, n. V, et in Prolegom. ejusdem Dissert. num. XI et XII, ostendi, Zozimum lib. 2, perperam a Baronio num. 5 reprehensum, quod ludorum sæcularium ab utroque Philippo editorum mentionem non fecerit. Zozimus enim de ludis sæcularibus centenariis Urbis respondentibus, quales fuerunt qui hoc anno celebrati, sermonem non instituit : sed de his tantum, qui juxta ordinationem Augusti exhibiti sunt, quibus credebant, Urbem, juxta vetus oraculum, bellis et morbis liberandam. Quare non mirum, si de ludis sæcularibus hoc anno exhibitis mentionem non fecerit ; cum eos hanc vim non habere, eosque irregulares esse crediderit, ut in præfatis Prolegomenis demonstravi. Neque enim eosdem silentio Zozimus prætermisit, quod a christiano imperatore celebrati fuerint, ut credidit Baronius num. 5, quia ut jam anno CCXLIV diximus, Philippus imp. nonnisi errore vulgari christianus fuisse asseritur.

5. *Ludi sæculares Philippi noni et ultimi fuere.* — Immerito etiam ibidem Baronius Zozimum reprehendit, quod ludorum sæcularium ab Honorio imperatore christiano celebratorum non meminerit ; nullos enim ludos sæculares Honorius edidit, neque alii posthac celebrati, ut infra videbimus, et constat ex iis, quæ in Dissert. Hypatica cap. X, num. VII, et in Prolegomenis ad eamdem num. XI et XII scripsi. Quare ludi sæculares ab utroque Philippo hoc anno repræsentati non solum fuerunt noni, sed et ultimi.

6. *In nummis Philippi certa ejus gentilitatis vestigia cernuntur.* — Philippum vero nihil in ludorum sæcularium celebratione immutasse, sed quæcumque in præcedentibus gesta fuerant, servasse, testantur non solum numismata, sed etiam scriptores tam ethnici quam christiani. Angellonius pag. 308, ejus nummum exhibet, in cujus postica scriptum, SAECULUM NOVUM, et repræsentatur templum quatuor columnarum cum ara, circa quam quinque figuræ sacrificantes; Spanhemius, fol. 853, alium producit in quo SAECULUM NOVUM, et exhibentur septem figuræ sacrificantes. Mediobarbus in Numismat. Impp. recitat inscriptionem nummi Philippi senioris, quæ sic habet : P. M. TR. P IIII. COS. P. P. in quo visitur figura sacrificans ad aram; tribunitiam autem potestatem IV jam mense Martio hujus anni hic imperator gerebat. Mitto alia numismata, in quibus supersunt certa vestigia gentilitiæ superstitionis ab utroque Philippo professæ. Quare Baronius num. 4 referens nummum Philippi junioris, in cujus postica legitur, MILIARIUM SAECULUM, et COS. II. in columna, et exhibetur Philippus junior virga templi aditum demonstrans, perperam existimat eum cum novo sæculo novam religionem servandam proponere, nempe Christianam, cui addictus erat; nam cum ludi sæculares Apollini sacri essent, et templum Palatinum dicatum, indicabat Philippus junior tam Urbis, quam imperii in novi hujus sæculi initio conservationem ab eo sperandam esse.

7. *Quod et scriptores ethnici testantur.* — Quam explicationem certam reddit Zozimus, lib. 2, cujus locum integrum anno CCIV de Severi imp. sæcularibus ludis loquentes retulimus. Nihil enim in illis actum quod in istis renovatum non fuerit : « His autem diis rem sacram faciunt, videlicet Jovi, Junoni, Apollini, etc. Die tertio in Apollinis æde Palatina ter novem illustres pueri, etc. hymnos et pæanes græca romanaque lingua canunt, quibus subjectæ Romanis urbes servantur. Itidem alia secundum traditum a numine ritum fiebant; quæ sane quandiu peracta fuerunt, nullum Respublica Romana detrimentum cepit. » Nec diversa docent scriptores ethnici; Victor enim de Cæsaribus loquens de ludis sæcularibus utriusque Philippi queritur quod ludi sæculares sub Philippo anno CCCXLVIII consule facti non fuerint, et infortunia quæ Urbi accidissent in illam omissionem refert. « Nostra quoque ætate post mille, centesimus, consule Philippo excessit, nullis, uti solet, so-

lemnibus frequentatus: adeo in dies cura minima Romanæ urbis. Quod equidem denuntiatum illo prodigiis portentisque. Ex quibus unum memorari brevi libet. Nam cum pontificum lege hostiæ mactarentur,» (vides in ludis sæcularibus Philippi victimas immolatas fuisse; quod Ciampinius vir cl. in Sacro-Historica Disquisitione de duobus emblematibus, in quorum alterius explicatione contendit utrumque Philippum ante ludos sæculares christianos fuisse, plane negavit, « suis utero maris feminarum genitalia apparuere. Id haruspices solutionem posterorum portendere, vitiaque fore potiora interpretari: quod frustratum iri æstimans imperator Philippus, tam quia forte prætericris filii similem pro merito Ephebum conspexerat, usum virilis scorti removendum honestissime curavit. » Ex quibus apparet in ludis sæcularibus Philippi *suem* impurissimum animal mactatum fuisse exemplo Severi imp. qui in suis sæcularibus ludis porcam immolarat, ut ex ejus numismatis constat.

8. *Sicut etiam auctores christiani.* — Nec dissimilia scribit Eusebius in Chron., sive D. Hieronymus, qui illud interpolavit. « Regnantibus Philippis, millesimus annus Romanæ urbis expletus est, ob quam solemnitatem innumerabiles bestiæ in circo magno interfectæ ludique in campo Martio theatrales, tribus diebus ac noctibus, populo pervigilante celebrati, » ubi loquitur de ludis Terentinis, de quibus Ausonius lib. 2,

Trina Terentino celebrata trinoctia ludo,

et de quibus Zozimus jam laudatus. Blondellus in lib. contra primatum Ecclesiæ, pag. 1128 et seqq., ubi recte vidit conversionem utriusque Philippi fabulam esse, tabulam exhibet ludorum Terentinorum tam quolibet centenario Urbis, quam anno centesimo decimo celebratorum; male tamen ait Honorium imp. anno Christi ccccIV ethnicis permisisse, ut ludos sæculares centenarios celebrarent; nam licet in eum Christi annum inciderent, eosdem tamen eis prohibuit, ut suo loco dictum.

9. *Spectacula Christianis vetita in Philippi ludis sæcularibus exhibita.* — Omnia vero spectacula, quæ Christianis interdicta erant, in ludis a Philippo editis repræsentata fuisse, indicat etiam Capitolinus in Gordiano juniori, cap. 33: « Fuerunt sub Gordiano, inquit, Romæ elephanti triginta et duo, quorum ipse duodecim miserat, Alexander decem: alces decem, tigres decem, etc., quæ omnia Philippus ludis sæcularibus vel dedit vel occidit » ut populo oblectationi essent, non vero ut immolarentur, ut Ciampinius citatus me in prima hujus tomi editione existimasse perperam putabat. « Has autem omnes feras mansuetas, præterea efferas parabat ad triumphum Persicum; sed votum publicum nihil valuit. Nam omnia hæc Philippus exhibuit sæcularibus ludis, et muneribus, atque circensibus; cum millesimum ab Urbe condita annum in consulatu suo et filii sui celebravit. »

10. *Ii ludi magnificentissimi fuere.* — Ludos Philippi magnificentissimos fuisse, ac pluribus diebus perdurasse, Mediobarbus in Numismatis Impp., pag. 346, ex nummis Philippi senioris colligit, in quibus singulo die assignatum ferarum peculiare genus videtur. Nam iis in nummis sæculares Aug. I, II, III, usque ad X cernuntur, ex quibus genus ferarum primo, secundo vel decimo die exhibitarum indicatur, v. g. in aversa parte nummi Philippi senioris habetur: SAECULARES AUGG. I. Cernitur leo gradiens. In aversa parte alterius, SAECULARES AUGG. II. lupa cum Romulo et Remo. In alia: SAECULARES AUGG. V. cervus. In alia: SAECULARES AUGG. VI. hyena. In alia denique: SAECULARES AUGG. X. panthera. Quibus nummis præfatus Capitolini locus luculenter explicatur. Hi ludi, quemadmodum et cæteri sæculares æstate editi, uti jam dixi in ludis sæcularibus *Domitiani*, et in nummis tantum signati, qui anno sequenti, quo consulatum III et filius ejus Philippus junior consulatum II gessere, percussi. Hinc magna mihi suspicio fuit *Philippum* cum filio nonnisi anno sequenti ludos illos exhibuisse, eumque non æra Urbis Varroniana, sed Capitolina, quæ unum annum minus numerat, usum esse. Verum re maturius ponderata, a communi sententia discedendum non esse comperi; post mortem enim *imperatoris Augusti*, ut quam tardius, epocha Varroniana in monumentis publicis usurpata fuit, et Capitolina derelicta, ut jam me indicasse memini, et Victor de Cæsaribus de ludis sæcularibus centum post utrumque Philippum annis celebrandis, qui tamen omissi fuerunt, verba faciens, conjungit eos cum anno Urbis Varroniano MC, qui Christi erat CCCXLVII, non vero cum anno Urbis Capitolino MC, seu Christi CCCXLVIII, ut liquet ex ejusdem historici loco, num. 7 a me recitato, in quo ait: « Nostra quoque ætate post mille, centesimus, consule Philippo, excessit, etc., » ideoque die XXI Aprilis anni CCCXLVIII, ubi supponit ludos sæculares decimos exhiberi debuisse æstate anni Christi CCCXLVII, et utriusque Philippi ludos sæculo anteriori, nempe anno Christi CCXLVII, seu æstate illius anni editos fuisse. Quod itaque ludi sæculares Philippi signati tantum fuerint in nummis anno CCXLVIII cusis referendum videtur in usum qui tunc invaluerat, ut in nummis non insculperentur, donec celebrati essent. Ad hanc difficultatem cum Mediobarbus animum advertisset, scripsit millenarium Urbis ludis celebratum esse anno Christi CCXLVII, et insequenti ludos sæculares exhibitos, quod a ratione alienum.

11. *Error Pauli Orosii.* — Paulus Orosius, lib. 7, cap. 13, citatus a Baronio anno CCXLVI, juxta ejus numerandi modum num. 8, non solum ipsummet, sed etiam Cassiodorum in Chron. aliosque qui Philippum christianum fuisse et ludos sæculares celebrasse persuasum habuere, in errorem traxit. Hæc enim Orosii verba: « Ludis magnificis augustissimus omnium præteritorum hic natalis » nempe urbis Romanæ « annus a christiano imperatore celebratus est. Nec dubium est, quin Philippus hujus tantæ de-

votionis gratiam et honorem ad Christum et ad Ecclesiam reportarit : quando vel ascensum fuisse ab eo Capitolium immolatasque ex more hostias, nullus auctor ostendit. » Et tamen in Victore de Cæsaribus citato id diserte legitur, et Philippus spectacula Christianis prohibita ad Christum et ad Ecclesiam reportare non potuit. Sed Philippum numquam Christianum fuisse ex dicendis magis patebit.

12. *Origenes hæreticos Elcesaitas dictos superavit.* — Ad num. 7 et seq. Helcesaitarum hæresim ab *Elcesai* quodam ita dictorum, de quibus Theodoretus lib. 2 Hæreticarum fabularum, cap. 7, circa hæc tempora *Origenes* feliciter superavit. Epiphanius in Hæresi Ebionæorum, ut notat Henricus Valesius in librum VI Eusebii, cap. 38, hunc *Elxæum* pseudoprophetam nominat ; qui cum se Ebionæis adjunxisset, auctor eis fuit novæ cujusdam de Christo sententiæ, vagæ admodum et incertæ, quam ibidem refert Epiphanius plane similem iis quæ refert Theodoretus in dicto loco. Ex quo colligitur, *Elxæum* et Elcesai unum et eumdem esse. Hunc etiam *Elxai* vocat Epiphanius in Hæresi Ossenorum, et Trajani temporibus vixisse ait. Quem quidem auctorem esse hæresis Elcesaitarum ex eo deducit Valesius quod narrat Epiphanius. Primum enim librum quemdam ab eo promulgatum esse scribit, prophetico spiritu et divina sapientia plenum. Deinde affirmabat Elxai, nullum esse crimen, si quis persecutionis tempore idolis sacrificaret, dummodo id non ex animo faceret, quæ eadem de Elcesaitis prodidit Origenes. Sed clarius id ipsum testatur Epiphanius in Hæresi Sampsæorum, ubi Elcesæos, qui iidem erant cum Elcesaitis, auctorem sectæ habuisse Elxæum vel Elzai tradit. Quare fallitur Scaliger, qui in cap. 27 Elenchi ἀλξαὶ nihil aliud est dixit, quam Essæum, nam sic Elcesæi seu Elcesaitæ iidem essent cum Essæis, quo nihil absurdius. Adde quod Elcesai seu Elcesaitæ cum unico σίγμα scribuntur ; Essæi vero cum duplici. Itaque corrigendus est Epiphanius in Hæresi Ebionæorum cap. 3, ubi ἐλκεσσαίεις scribitur pro ἐλκεσαίοις, inquit Valesius.

FABIANI ANNUS 12. — CHRISTI 250.

1. *Cyprianus episcopus Carthaginensis Donato succedit.* — Ducentesimo quinquagesimo Christi anno, duobus Philippis Augustis patre tertium, et filio secundum coss., Cæcilius Cyprianus, defuncto Donato episcopo Carthaginensi, summo tum cleri tum populi totius consensu, uno tantum adversante Felicissimo presbytero, ejusdem sedis episcopus eligitur. In primis autem, quod ad tempus spectat, id quidem ex eo deduci posse videtur, dum ipse scribens ad Cornelium papam [1] anno secundo, ex quo factus ille erat Romanus episcopus quartum annum tunc elapsum fuisse sedis suæ testatur; qua ratione eum hoc anno sedere cœpisse oportuit.

2. Sed quo hæc certiora reddantur, hic ejusdem Cypriani subtexenda sunt verba, sensusque pariter elucidandus : « Cæterum, ait, (dico enim provocatus, dico dolens, dico compulsus) quando episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione protegitur, collegis omnibus fideliter junctis, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus, applicito et adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitus, in circo, in amphitheatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus. His ipsis etiam diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia, quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo ; cum talis, frater carissime, a quibusdam desperatis et perditis, et extra Ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet. » Hæc Cyprianus de se ipso, licet in tertia loquatur persona ; quæ nullo modo Cornelio aptari possunt, et sibi conveniunt, quæ ait de proscriptione [1], cujus meminit scribens ad eumdem Cornelium papam, cum a Felicissimo schismaticorum duce ejusque sociis Romæ accusatus esset ; quod anno secundo Cornelii accidisse, cum jam sub Gallo, et Volusiano persecutio extincta revivisceret, suo loco dicemus. Pamelius quoque, qui egregiam navavit operam, ut res a S. Cypriano gestas colligeret, et ejus scripta mendis purgaret, notisque insigniter illustraret, æque sub hujus anni consulibus S. Cypriani ponit ingressum, alio tamen Christi anno, prout eum docuit Chronologia quam, nostra nondum edita, veriorem putavit. Adversatum porro fuisse Cypriani electioni Felicissimum presbyterum cum aliis suis sociis, ipse scribens ad plebem [2] testatur his verbis : « Suæ con-

[1] Cyprian. epist. LV. edit. Pamel.

[1] Cypr. ep. LXIX. — [2] Idem ep. XLIX.

jurationis memores, et antiqua illa contra episcopatum meum, imo contra suffragium vestrum, et Dei judicium venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem, et sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo renovant. » Hæc ipse.

3. Sed et illud de Cypriano, cuinam in episcopatu successerit, in controversiam revocatur; verum subrogatum fuisse in locum Donati satis constat testificatione ejusdem Cypriani ad eumdem Cornelium eadem epistola [1] scribentis hæc verba : « Privatum veterem hæreticum, antecessorum etiam nostrorum (quod, et vestram conscientiam non latet) Fabiani, et Donati litteris severissime notatum. » Quibus sane verbis sicut Cornelii antecessorem dicit Fabianum, ita suum nominare Donatum par est existimare. Quod autem S. Augustinus [2] sæpius prædecessorem Cypriani nominet Agrippinum; inde accidit, ut nonnulli opinati sint, Agrippino vita functo Cyprianum esse suffectum. Verum non sic S. Augustinus appellavit eum Cypriani prædecessorem, ut proxime, nullo alio medio, illi successerit; sed quod eodem pariter nomine omnes, quotquot a primo ad ultimum usque episcopi eum præcesserant, censerentur.

4. Sane quidem idem S. Augustinus ab his non discrepat; dum enim probare nititur, ante Agrippinum de baptismate hæreticorum contrarium ab eo, quod ipse statuerat, esse servatum; primumque ipsum de baptismate hæreticorum iterando, canonem statuisse : plane significat, eum longe ante Cyprianum antegressum esse. Nam antea jam Tertullianus (ut diximus) ejus reperitur opinionis assertor. Si igitur non ante, vel saltem eo tempore cum Tertulliano Agrippinus vixisset, sed postea, certe non Agrippino, sed Tertulliano fuisset ea novitas adscribenda. Cæterum eodem cum Tertulliano tempore, vel paulo ante, Agrippinum vixisse, et quod ille in Concilio decreverat, Tertullianum edito libro docere cœpisse, jam satis superius dictum est. Declarat suam Augustinus sententiam, dum longe ante Cyprianum Agrippinum vixisse, his verbis [3] non obscure significat : « Ideo non se novam aut repentinam rem statuisse B. Cyprianus ostendit, quia sub Agrippino cœperat fieri ; » et paulo post, citans Cypriani epistolam, hæc addit : « Ut quid eidem Fabiano dicit, se non rem novam facere et repentinam, sed ab Agrippino institutam? Cur enim Fabianus de novitate turbaretur, ut eam per auctoritatem Agrippini sanari oporteret, si ab Agrippino usque ad Cyprianum hoc tenebat Ecclesia? » Per hæc significans, inter Agrippini et Cypriani sedem non modicum intercessisse temporis spatium. Sed et quæ sequuntur Cypriani ad Fabianum [4] scribentis verba, omnem de tempore Agrippini extricant perplexitatem, quibus dicitur : « Quando multi jam anni sint, et longa ætas, ex quo sub Agrippino, bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerunt; » hoc ipsum quoque demonstrat ad Quintum [1] scribens, ita ut nulla prorsus remaneat occasio dubitandi.

5. *Cypriani primordia, mores, doctrina, eloquentia.* — Antequam vero Cyprianus ad episcopatum, imo ad Christianam religionem capessendam vocaretur (explosa fabula illa de Cypriani magica arte, quam alterius Cypriani patria Antiocheni, martyris Nicomediensis, loco, tempore, professione, actisque martyrii, ut alibi diximus [2], a nostro Carthaginensi distincti, fuisse liquet), rhetoricis disciplinis egregie excultum fuisse, sed et adhuc gentilitia superstitione detentum, magna apud eos æstimatione vixisse, et florentissime docuisse constat. Verum cum jam Christianam religionem amplexus est, derisum ab illis ac vilipensum, et loco Cypriani, dictum Coprianum, his verbis testatur Lactantius [3] : « Audivi quemdam hominem disertum sane, qui eum, jam mutata una littera, Caprianum (imo, ut emendatiores codices habent, Coprianum, nempe Stercorarium) vocaret; quasi quod elegans ingenium, et melioribus rebus aptum, ad aniles se fabulas contulisset. » Fuisse eum genere illustrem, potentia clarum, suæque civitatis senatorem amplissimum primariamque ejus ordinis obtinuisse dignitatem, atque philosophicis disciplinis insigniter ornatum, testatur S. Gregorius Nazianzenus.

6. Sunt in eodem genere aliorum sanctorum Patrum de Cypriano testimonia quæ prætermittimus. Cæcilius presbyter eum ad fidem christianam perduxit; quem illum putamus rhetorem ab aliis Cæcilianum dictum, nobilissimum Afrum, Diadumeni olim magistrum (de quo superius habita est mentio) iisdemque plane retibus ab eo captum, quibus alios capere conabatur, nempe dicendi facundia; plurimum namque eam posse, cum præsertim adjunctam habeat veritatem, omnes intelligunt. « Quem, inquit Pontius [5], toto honore atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, sed tanquam novæ vitæ parentem. » Successisse illi in schola putamus; nam S. Hieronymus [6] de S. Cypriano testatur, rhetoricam Carthagine publice docuisse. Donatus [7] ad eum scribens, ejus rei meminisse videtur, dum ait : « Credo te retinere, sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud oratores garrulitas, unus sensus, una cogitatio, individua lectio. »

7. Quæ autem animo volveret, cum adhuc gentilis de christiana fide suscipienda cogitaret; idem [8] ipse, apud eumden rescribens, hæc ait memoratu sane dignissima : « Ergo cum in tenebris atque nocte cæca jacerem, cumque in salo jactantis sæculi nutabundus, ac dubius vestigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ nescius, veritatis, ac lucis alienus; difficile prorsus ac durum pro illis tunc moribus opinabar, quod in salutem mihi divina indulgentia

[1] Cypr. epist. LV. — [2] August. de Baptis. contra Donat. lib. I. c. 7. 8. 9. — [3] Aug. de Baptis. contra Donatist. lib. III. cap. 12. — [4] Cypr. epist. LXXIII.

[1] Cypr. epist. LXXI. — [2] Notat. ad Roman. Martyrolog. die 26 Septembr. — [3] Lactant. lib. V. c. 1. — [4] Gregor. Nazian. orat. in laud. Cypr. — [5] Pontius in Vita S. Cypriani. — [6] Hier. de Scriptor. Eccles. in Cyprian. — [7] Apud Cypr. epist. I. — [8] Cyprian. epist. II.

pollicebatur, ut quis renasci denuo posset, utque in novam vitam lavacro aquæ salutaris animatus, quod prius fuerat exponeret, corporis licet manente compage, hominem animo hac mente mutaret. Qui possibilis, aiebam, est tanta conversio, ut repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit; vel usurpatum diu senio vetustatis induruit? alta hæc, et profunda penitus radice sederunt; » erat jam senescens (ut ex his apparet) quando Christo nomen daturus erat.

8. At quid postea? eamdem difficultatem mente volutans, hæc addit : « Quando parsimoniam discit, qui epularibus cœnis, et largis dapibus assuevit? et qui pretiosa veste conspicuus in auro atque purpura fulsit, ad plebeium se ac simplicem cultum quando deponit? Fascibus ille oblectatus, et honoribus, privatus et inglorius esse non potest. Hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper illecebris assuetum, necesse est ut vinolentia invitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet. Hæc egomet sæpe mecum; nam ut ipse quam plurimis vitæ prioris erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem; sic vitiis inhærentibus obsecundans eram et desperatione meliorum, malis meis, veluti jam propriis ac vernaculis, adfavebam. » Hæc ipse nondum sacro baptismate illustratus.

9. Quid autem cum fidei cedens, et in spem contra spem ad ecclesiam tandem se contulit, et sacri baptismi unda respersus est senserit, idem ipse his plane verbis testatur : « Sed postquam undæ genitalis auxilio, superioris ævi labe detersa, in expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit; postquam cælitus Spiritu hausto, in novum me hominem nativitas secunda reparavit; mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur : ut esset agnoscere terrenum fuisse, quod prius carnaliter natum, delictis obnoxium viveret : Dei esse cœpisse, quod jam Spiritus sanctus animaret. Scis ipse profecto, et mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis mors ista criminum, vita virtutum. » Hæc et alia plura de se Cyprianus sacro imbutus baptismo.

10. Magnæ sane fuisse admirationis ejus ad Christum conversionem, S. Hieronymus [1] illis verbis significare videtur, quibus ait : « Proponamus nobis beatum Cyprianum, qui cum prius idololatriæ assertor fuisset, in tantam gloriam venit, ut oratoriam doceret Carthagine, audisse sermonem Jonæ, et ad pœnitentiam conversum, in tantam venisse virtutem, ut Christum publice prædicaret, et pro illo cervicem gladio flecteret. » Quanto vero cum primum fidei christianæ sacramenta libavit, se ipso fortior, et ad victoriam sui robustior factus sit, Pontius quoque diaconus, qui ejus gesta est prosecutus, docet; dum ait ipsum non longo solum tempore acquisitas divitias in pauperes erogasse, sed sæculo nuntium remisisse, carissima conjuge et dulcissimis liberis, Christi amore libentissimo animo, commendatis illis Cæcilio presbytero, relictis, eminentioris vitæ iter confestim arripuisse; demumque subdit : « Longum est ire per singulas, sancta ejus onerosum est enumerare. Ad probationem bonorum operum arbitror solum hoc satis esse, quod judicio Dei, et plebis favore ad officium sacerdotii, et episcopatus gradum adhuc neophytus, et ut putatur, novellus electus est. » Magno namque omnium studio, vehementique animi ardore se a populo Carthaginensi esse petitum episcopum, ipsemet ad eumdem populum scribens testatur [1].

11. Cum autem hæc scribat Pontius ejus diaconus, ipsum nimirum paulo post baptismum, adhuc (ut ait) novellum, ad sedis episcopalis fastigium esse provectum, quem vidimus, sui ipsius testimonio, jam senem ad Christum esse conversum; unde rogo, tanta mox ei christianæ theologiæ inhæsit doctrina, et ecclesiasticæ disciplinæ usus accrevit, ut divinarum Scripturarum scientia imbuta memoria, et intellectus exsatiatus, sui exuberantia mox in torrentes ad alios irrigandos foras eruperint? ut eodem prope tempore Cæcilio (quo ipse auctus est nomine) eguerit catechista, et ex eminentiori cathedra doceret Ecclesiam? Equidem puto (nisi res miraculo adscribatur) ipsum adhuc gentilem legendo trivisse Christianæ religionis libros; ex quibus illud consecutus esse videtur, ut patriæ superstitionis pertæsus, de christiana fide suscipienda cogitarit, ac tandem fuerit feliciter assecutus. Assuevisse eum quoque lectioni operum Tertulliani [2], cum de eo egimus, dictum est. Ejus namque doctrina in divini Spiritus conflatorio perpurgata, auroque e terra selecto, ex eo ditior, hac vero rejecta, cautior factus est. At neque ea tantum quæ mala sibi visa sunt, et Catholicæ Ecclesiæ adversantia, procul abjecit; sed et excultam illam suam totoque orbe spectatam dicendi facundiam tot sudoribus partam, ac jugi exercitatione provectam eloquentiam, christianæ simplicitati posthabuit, ac ut minus utilem et necessariam missam fecit, testatur enim hoc ipse ad Donatum [3] rescribens his verbis :

12. « In judiciis, in concione, pro rostris, opulenta facundia, volubili ambitione jactetur. Cum de Domino Deo vox est, vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non diserta, sed fortia, nec ad audientiæ popularis illecebram culto sermone fucata, sed ad divinam indulgentiam prædicandam rudi veritate simplicia. » At licet ipse ejusmodi in dicendo atque scribendo inierit rationem, ut non excrescentem modo facundiam circumcideret ac resecaret, sed solo tenus demeteret : tamen tam Latini, quam Græci ejusdem facultatis omnium disertissimi, eam sunt vehementer admirati. Nam Latinorum rhetorum culmen Lactantius [4] hæc habet : « Unus præci-

[1] Hieronym. in Jon. cap. 3.

[1] Cypr. epist. XL. — [2] Hier. epist. XIV. — [3] Cypr. ep. II. — [4] Lactant. lib. V. c. 1.

puus et clarus extitit Cyprianus, qui magnam sibi gloriam ex artis oratoriæ professione quæsierat, et admodum multa conscripsit in suo genere admiranda : erat enim ingenio facili, copioso, suavi, et, quæ sermonis maxima est virtus, aperto; ut discernere nequeas, utrum ne ornatior in loquendo, ac facilior in explicando, an promptior in persuadendo quisquam fuerit. » Græcorum vero Gregorius Nazianzenus [1] eloquentissimus, dum de Cypriani eloquentia disserit, eam adeo eminentem atque sublimem prædicat, ut dicere illud audeat, ipsum ea comparatione cæteris hominibus præstitisse, qua solent homines bruta animalia antecellere ; sunt enim hæc ejus verba : « Sive me tibi doctrina tua atque eloquentia conciliet, qua tu tanto reliquos mortales anteibas, quanto nos brutis animantibus præstamus. »

13. Quod si post messem tanti æstimatæ sunt paucæ humi inhærentes spicæ residuæ; quanti facienda erat prima illa florentissima eloquentiæ seges, quam humanæ gloriæ spirans aura jucundissime agitabat? Quam quidem ex aliquibus ejusdem Cypriani locis licet veluti per transennam aspicere; reliquisse enim alicubi Cyprianum quædam impressa vestigia, quibus qualis quantaque ejus in dicendo vis esset, quemlibet facile mente conspicere potuisse, S. Augustinus [1] testatur, cum ait : « Est tale quid in epistola beati Cypriani ; quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur a posteris, quam linguam doctrinæ christianæ sanitas ab ista redundantia revocaverit, et ad eloquentiam graviorem modestioremque restrinxerit ; qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, sed difficillime impletur. » Hæc Augustinus. Est locus ille in epistola ad Donatum, quem recitat; eam, si libet, lector, consulas. Sed de Cypriani primordiis nunc satis.

[1] Greg. Naz. orat. in Laud. Cypr.

[1] Aug. de Doctr. Christ. lib. IV. c. 14.

Anno periodi Græco-Romanæ 5741. — Olymp. 256. an. 4. — Urb. cond. 1001. — Jesu Christi 248. secundum Baronium 250. — Fabiani papæ 13. — Philippi imp. 5 et Philippi Junioris imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *M. Julius Philippus Aug. III*, et *M. Julius Philippus Aug. II.* Sumptus consulatus a Philippo seniori, juxta secundam consulatuum Cæsareorum regulam, ob nempe ejus quinquennalia; a Philippo vero juniori, juxta primam, quia sc. anno præcedenti Augustus dictus est. In Dissertatione Hypatica, pag. 231, scripsi, apud Occonem extare nummum Philippi senioris cum tribunitia pot. IV, ac consulatu III, et in postica cum votis decennalibus, cum tamen hæ sint partes duorum diversorum nummorum, et qui exhibent vota decennalia initio imperii, non vero in quinquennalibus, per hæc tempora cusi fuerint. Per inconsiderantiam etiam hæ duæ partes duorum diversorum Philippi senioris numismatum, in quarum altera, *Trib. Pot. V. coss. III.* cum alia in qua habetur, *Sæculum novum*, ibidem a me copulatæ, quod omnino corrigendum.

2. *S. Cyprianus fit episc. Carthag.* — Ideo Baronius, Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, aliique viri docti S. Cyprianum sub hujus anni consulibus episcopum Carthaginiensem constitutum esse existimant, quia ipse Cyprianus in epistola quinquagesima nona ad Cornelium, sub initio persecutionis Galli imperatoris anno CCLII, mense Julio data, se « plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum » scribit. Verum cum incertum sit, an Cyprianus eo in loco annos integros, vel tantum utrinque incompletos intelligat, incertum pariter, an hoc vel sequenti anno episcopatum illum Cyprianus obtinuerit. Neque enim deprehendere possumus, an antiqui quadriennio, aut similibus loquendi formulis annos integros significent, nisi adjuncta ac circumstantiæ, hac in parte deficientes, ad id animum determinent.

3. *Primordia S. Cypriani.* — *Cyprianus* in ipsa urbe Carthagine fidem suscepit, ut ipse testatur in epistola ad clerum Carthaginiensem, dum ait : « Ubi enim aut melius possit esse aut lætius, quam illic, ubi me Deus credere voluit, et crescere? » Idque recte Suidæ observatum : Conversus est autem opera *Cæcilii* presbyteri Carthaginiensis, « cum prius idololatriæ assertor fuisset, » ut testatur Hieronymus. Unde quasi in familiam divini senis assumptus prænomen *Cæcilii* postea sortitus est. Hunc Cæcilium fuisse aliquando Diadumeniani imperatoris magistrum conjicit Baronius. Verum cum Afer ille rhetor nec Cæcilius, nec Cæcilianus apud Capitolinum, quem unicum pro sua sententia adducit, sed *Cælianus* scribatur etiam in omnibus vetustis membranis, teste Casaubono, ea conjectura minime admittenda. Docet etiam Baronius, Cyprianum jam senem ad Christum conversum; cum Pontius, quamvis per tredecim ferme annos post conversionem multa ac dura passum dicat, nunquam senectutis mentionem faciat. Adhibet quidem Baronius hoc Cypriani testimonium ad Donatum : « Qui possibilis, aiebam, est tanta con-

versio, ut repente et perniciter exuatur, quod genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit. » Sed testimonium illud ad rem non facit, cum ibi summus ille orator non de sua ætate, sed de consuetudine peccandi longo usu roborata loquatur. Hæc omnia Pearsonio in Annalibus Cyprianicis observata.

4. *S. Cyprianus Jobum imitatus est.* — Dum Cyprianus adhuc catechumenus erat, sive, ut loquitur Pontius in ejus Vita, « inter fidei suæ prima rudimenta, operam dedit, ut continentiam tueretur, etc. Nam et sermo illi de hoc fuerat usitatus, ut si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri propter quæ facta Deo placuisset. Sic Job Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, et cui in terra nemo comparatur, patiendum docebat ille, quidquid Job ante fecisset : ut dum et nos paria fecimus, simile in nos Dei testimonium provocemus. Contemptis ille, » nempe Job, « dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata detlexit, non proprii corporis dira pœna concussit, » nempe Jobum. « Hæc debent facere, dicebat » nempe Cyprianus, « qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. »

5. *Sed non fuit uxoratus.* — Baronius, num. 10, quod in prima hujus Criticæ editione non adverteram, inde male deduxit Cyprianum uxorem habuisse. Sed viri doctissimi jam viderunt hic Pontium de Jobo, non vero de Cypriano loqui, et Baronium male etiam hunc locum quem laudatis verbis subjunxit Pontius interpretatum esse : « Erat illi etiam, inquit Pontius, de nobis contubernium viri justi et laudabilis memoriæ Cæcilii, et ætate tunc et honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis a sæculari errore correxerat, etc. Denique ille, » nempe Cæcilius, « demulsus ejus obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens, accersitione jam proxima commendaret illi conjugem, » non Cyprianus, ut interpretatur Baronius, sed Cæcilius, « ac liberos suos, ut quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis hæredem. » Hæc itaque Cypriani, non vero Cæcilii tutela amica tantum commendatio fuit ; nam alias vetitum erat, ne clericis tutela committeretur, ut ex ipso Cypriano eruitur, qui in Epist. I Novæ edit., Pamelianæ vero LXVI, vetat ne pro Victore qui Geminium Faustinum presbyterum moriens tutorem constituerat, « fiat oblatio aut deprecatio aliqua nomine ejus in Ecclesia frequentetur. » Id enim, inquit, « ab antecessoribus episcopis » constitutum fuerat, « ut si quis frater fratrem excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. » Quem locum notavit Ruinartus V. CL. in Actis sinceris et selectis Martyrum, dum vitam et passionem sancti Cypriani illustrat.

6. *Presbyteri in Africa nunquam uxorati fuere.* — Pearsonius e secta Protestantium in Annal. Cyprian. anno CCXLVI : « Erant, inquit, tunc temporis, quemadmodum antea presbyteri in Ecclesia Africana conjugati, ut hic Cæcilius et Novatus, qui uterum uxoris calce percussit ; quibus addi fortasse debent Felix cum uxore Victoria ; et Numidicus, qui uxorem adhærentem lateri suo concrematam lætus aspexit ipse semiustulatus ; quod hinc observari noluit cardinalis. » Verum vana hæc omnia ; jam enim Pamelius in Notis ad Epistolam Cypriani LII quæ ipsi est XLIX, in qua de Novati sceleribus agitur, et Schelstratius in Ecclesia Africana Dissert. III, cap. 4, annotarunt, hæc similiave exempla aliud non probare quam ex matrimonio junctis ad sacerdotium fuisse promotos, quos postea matrimonio usos ostendere debuisset Pearsonius, ut ejus argumentum vim haberet. Adeo autem verum est, ex apostolico instituto presbyteros continentiæ legi fuisse obstrictos, ut in secundo Carthaginensi Concilio sub *Genethlio* anno CCCXC celebrato, in quo statutum, « ut episcopi, presbyteri, vel diaconi, vel qui sacramenta contrectant, pudicitiæ custodes, etiam ab uxoribus se abstineant, » Genethlius subjunxerit : « Ut quod Apostoli docuerunt, et ipsa servavit antiquitas, nos quoque custodiamus. » Quid clarius? Verum hæc obiter dicta sunto ; in historia enim elucidanda, et chronologia reformanda totus labor noster versari debet. Cæterum, Cyprianum fuisse genere illustrem, et primum suæ civitatis senatorem dixit Baronius, num. 5, quia existimabat, nostrum Cyprianum eumdem esse ac illum, de quo Nazianzenus Orat. 18. Sed ex ea Oratione manifestum est, eum diversum esse ; quod Billius jam observarat, quodque nunc extra controversiam est.

7. *Libri a S. Cypriano editi.* — Cyprianus post baptismum scripsisse videtur epistolam, sive libellum potius ad Donatum et in oratoria professione et in baptismo socium ; in quo opusculo Christianæ Religionis vim atque virtutem mire extollit, et stylo plane oratorio depingit. Videtur et adhuc laicus libellum *de Vanitate idolorum* conscripsisse ; tum quod illius non meminit Pontius, dum secessum episcopi sui excusat ; tum quod tales libri Apologetici pro Christianis adversus Gentes a viris eruditis ad fidem conversis scribi solerent : tum quod de hoc argumento quamprimum scribere voluisse videatur, quod ipse antea idololatriæ assertor fuisset. Hoc vero anno, aut saltem insequenti sub exordio episcopatus sui, dum continentiæ maxime studeret, et disciplinæ inserviret, scripsit præclarum opusculum *de habitu Virginum*, ut conjicit Pearsonius.

8. *Persecutio Alexandriæ excitata.* — Orta hoc anno persecutio Alexandriæ ex motu populari ; quales motus ea in urbe frequentes fuisse ex quacumque vel levissima causa præsertimque annis quinquennalibus et id genus festis addictis, aliunde notissimum est. Dionysius enim Alexandrinus, cujus testimonium extra omnem aleam esse debet, in Epistola ad Fabium Antiochenæ Ecclesiæ episcopum sub imperio Decii scripta, et ab Eusebio lib. 6, cap. 41, recitata, asserit, hanc persecutionem popularem integro anno ante edictum Decii contigisse, cum aliæ Ecclesiæ alta pace sub Philippo imperatore fruerentur : « Nequaquam,

inquit Dionysius, ex imperatoris edicto persecutio apud nos cœpta est; quippe quæ integro anno antevertérat. » Quare cum anno sequenti circa mensem Julium Decius imperare cœperit, nullus dubito, quin præsenti ea persecutio mota sit, licet Pearsonius in Annalibus Cyprianicis eam ad annum sequentem pertinere contendat. Nam jam per annum integrum grassata fuerat, tempore Paschali anni Christi insequentis, quo desiit. Sulpitius Severus scribit : « Severo imperante Christianorum vexatio fuit : interjectis deinde annis VIII et XXX, pax Christianis fuit, nisi quod medio tempore Maximinus nonnullarum Ecclesiarum clericos vexavit. » Severus anno CCXI e vivis excessit, ideoque anni illi triginta octo currenti Christi anno terminantur. Pearsonius tamen eam persecutionem docte explicat, verbis de incerto auctore hujus præviæ persecutionis proxime sequentibus, nondum recte intellectis. καὶ φθάσαι ὁ κακῶν τῇ πόλει ταύτῃ μάντις, καὶ ποιητής, ὅστις ἐκεῖνος ἦν, ἐκίνησε καὶ παρώρμησε καθ' ἡμᾶς τὰ πλήθη τῶν ἐθνῶν. Hinc enim magnum quemdam populum Alexandrinum instigasse vult Baronius, et quidem eum ipsum, qui postea Valerianum adversus Ecclesiam concitavit : sed vatem et poetam potius eum fuisse statuit Valesius in Notis ad præfatum locum, quia poetæ cum vatibus magnam habent societatem, et Ægyptii poetica delectabantur : unde ea Dionysii verba sic transtulit : « Etenim infaustus quidam vates ac poeta, quisquis ille fuit, commoverat jam antea, atque incitaverat adversus nos Gentilium turbas. » Sed neuter, inquit Pearsonius, mentem magni illius rhetoris assecutus est : simpliciter enim vertendum : « Et prævertens malorum huic urbi vates et auctor, quisquis ille fuit, commovit, et incitavit adversus nos Gentilium turbas. » Hoc quippe voluit Dionysius, nescio quem priorum civitati malorum auctorem fuisse sub Philippo, futurorum autem sub Decio vatem : qua occasione arrepta, luculentam rerum, quæ tunc in imperio Romano contigerunt, obiter historiam texit : quam alibi certo temporis intervallo signatam vix reperies quæque hic cum Pearsonio explicanda :

9. *Civile bellum persecutioni finem imponit.* — Etenim hæc persecutio Alexandriæ sub imperio Philippi Christianis maxime benigno, ex motu populari et tumultuario orta, referente Dionysio, ἐπιπολύ, hoc est, *diu*, non *diutissime* (ut Valesius) duravit. Usque ad festum Paschatis, quod edictum Decii præcessit, sæviisse, Dionysius ipse indicat in epistola Paschali apud Eusebium lib. 7, cap. 22 : « Multa quidem et acerba ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primum enim nos expulerunt; cumque soli ab omnibus fugaremur, et morti exponeremur, etiam tum festum celebravimus, » Paschale sc. de quo agit. Hæc sane de hac persecutione populari, quæ prima sub Dionysio fuit, et solos spectabat Alexandrinos, omnino intelligenda sunt, ut recte animadvertit Valesius : qua adhuc durante, confessores Alexandrini urbe pulsi et fugati, in ipsa solitudine festum Paschale celebrabant. Orta enim inter ipsos Gentiles seditio persecutionem eam popularem repressit. Ita Dionysius : διαδεξαμένη δὲ τῆς ἀθλίους ἡ στάσις καὶ ὁ πόλεμος ὁ ἐμφύλιος τὴν καθ' ἡμῶν ὠμότητα πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ἔτρεψεν. Ubi pro ἀθλίους, mallem legere ἄθλους, quæ vox agonibus seu certaminibus et passionibus martyrum frequenter attributa est, et in hac ipsa Epistola postea ita usurpatur, ut sensus sit : « Excipiens autem hos agonas seditio cum civili bello, crudelitatem contra nos in ipsos mutuo convertit. » Id enim διαδέχεσθαι postulat, quod successionem significat : quæ quidem hoc loco non personas, sed res spectat. Verum quocumque modo legas, seditio cum civili bello insperato exorta persecutioni huic populari, quæ integro anno ante edictum Decii eruperat, post Pascha anni CCXLIX finem imposuit.

10. *Marinus et Jotapianus tyrannidem arripiunt.* — Secundo, seditio illa, quæ persecutionem Alexandrinam tunc temporis sedavit, variorum motuum causa extitit, ut discimus ex Zozimo lib. 1 : « Cum autem rerum perturbationes eodem tempore plures incidissent, Orientales quidem partes, novas ad res conversæ, Jotapianum ad summam rerum provexerunt, itidemque Mysorum et Pannoniorum legiones Marinum. » Jotapiani nulla supersunt numismata, sed Marini duo græca Mediobarbus in numismatis Impp. recitat. In quorum antica legitur : ΘΕΩ ΜΑΡΙΝΩ, id est *Divo Marino*. In aversa parte : ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΙΤΩΝ ΚΟΛΩΝΙΑΣ. S. C. id est, *Colonia Philippopolitanorum, senatusconsulto*. Quam consecrationem Mediobarbus ad Philippopolitanos ingeniose refert, forte ob defensionem hujus urbis contra Scythas a Marino (vel cum Sarmatici limitis dux, vel cum Augustus fuit) susceptam. Hostes enim eidem inhiabant, utpote opulentissimæ, et regionis capiti, et quam Decio imperante, captam diripuere. Sed quidquid sit, Jotapianus et Marinus *non magno labore* deturbati, ut Zozimus testatur. Quo tempore Christiani Alexandriæ paululum respirarunt, ut ait Dionysius : qui adhuc progreditur, et rerum in Republica statum sic describit : « Subito autem imperii illius erga nos benignioris mutatio nuntiata est. » Et mutatio illa *non animi mutatio* fuit, ut non bene locum vertit Christophorsonus, cui adhæsit Baronius, sed ipsius imperii ex subita utriusque Philippi nece. *Decius* enim sublato Marino ad Pannonicas legiones castigandas a Philippo missus, in Pannonia renuntiatus est imperator ab exercitu. Qui purpura indutus Philippum seniorem Veronæ occidit, post quem Philippus junior Romæ interfectus. Hæc erat benignioris erga Christianos imperii mutatio, cujus ad Alexandrinos fama perlata, gravissimæ Christianis minæ intentabantur. Hucusque Dionysius, episcopus ea tempestate Alexandrinus, apud Eusebium partim lib. 7, cap. 22, partim lib. 6, cap. 41, utrobique enim de una eademque re intelligendus. Concludit Pearsonius, quantum ex ejus epistolis conjectura capi possit, ineunte mense Maio anni CCXLIX *Marinum* in Pannonia sumpsisse imperium; exeunte Julio Decium, sublato Marino, sumpsisse purpuram; mense Augusto occisum esse seniorem Philippum Veronæ, et paulo post juniorem Romæ : ac denique mense Septembri ineunte, Decium se imperatorem renun-

liasse. Sed anno sequenti videbimus jam circa mensem Julium *Decium* imperasse, Philipposque occisos, ideoque Marinum circa sequentis anni initium sese Augustum dixisse. Atque in hunc modum post persecutionem Ecclesiæ Alexandrinæ ex motu populari ortam, post seditionem populi cum bello civili excitatam, Philipporum imperium, qui omnium hactenus imperatorum maxime Christianis faverant, penitus excisum est. Quæ imperii *mutatio* cum Alexandrinis nuntiata est, statim terror et minæ intentabantur; donec ex edicto novi imperatoris Christianis maxime infensi, gravissima persecutio erupit. Quæ omnino, inquit Pearsonius, mens est Dionysii Alexandrini de anno Decianam persecutionem præcedente historice explicata, et cum reliquis veræ antiquitatis monumentis collata. Quæ tamen in Annalibus Baronii jejune ac loco non suo recitata. In iisdem etiam Marinus perperam *Macrinus* appellatur, et de *Jotapiano* nulla fit mentio.

FABIANI ANNUS 13. — CHRISTI 251.

Temporum ordo vindicatur. — Christi anno ducentesimo quinquagesimo primo, Æmiliano et Aquilino coss., Philippus sextum inchoavit imperii annum, quo occisum esse, complures affirmant, dicentes Philippum annis tantum quinque expletis regnasse. Verum nobis magis probatur sententia dicentium ipsum annis septem imperasse; quod quidem Eusebius tum in Chronico habet, tum etiam in Historia [1]. Confirmatur id ipsum quoque ex Fastis Cassiodori, in quibus sub Philippo septem numerantur consulatus. Consentit et vetus inscriptio, qua demonstratur, Philippos occisos anno Christi ducentesimo quinquagesimo tertio; quam quidem inscriptionem suo loco ponemus. His accedit, quod cum Philipporum necem contigisse tradant [1] sub secundo Decii consulatu, eos ad septimum annum imperium produxisse liquet. Qui autem ab his diversam inierunt de annis Philippi imperii rationem, et hoc anno eum simul et filium necatos tradunt; cum consulatus subducant e Fastis [2], ordine temporum semel confuso, diversis se aliosque implicant labyrinthis.

[1] Euseb. lib. VI. c. 32.

[1] Cassiodor. et alii. — [2] Panvin. in Fastis, et alii eum secuti.

Anno periodi Græco-Romanæ 5742. — Olymp. 257. an. 1. — Urb. cond. 1002. — Jesu Christi 249. secundum Baronium 251. — Fabiani papæ 14. — Decii imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Fulvius Æmilianus II*, et *Vectius Aquilinus*. Æmilianus tam in Inscriptione Onuphriana, quam in Fastis Theonis et Heraclii cum numerali nota profertur. Nuper Smyrna delatum est marmor ad Cuperum V. C. cum inscripto nomine *A. Fulvii Æmiliani coss. II.*

2. *Philippus senior ter, junior bis consul fuit.* — Mediobarbus in Numismatis Imperatorum pag. 351, Philippi junioris nummum a se visum producit, in cujus postica parte legitur: PONTIFEX. MAX. TR. P. V. COS. III. PP. Cum vero Philippum juniorem duos tantum consulatus gessisse, et hoc anno Fastis nomen non dedisse indubitatum sit, hæc ad nummi explicationem scribit Mediobarbus: « Vel hujus nummi aversa pars ex patris nummo mutuata est, vel pontificatus maximus Philippo juniori a patre communicatus est, et tertium consulatum extraordinarium gessit Philippus itidem junior anno CCXLIX antequam fato cederet. » Ex quibus conjecturis prima certissima. Nam in postica parte nummorum unius imperatoris tituli alterius non raro leguntur. Mediobarbus in Severo hunc nummum exhibet: SEVERUS AUG. PARTH. MAX. in aversa parte: PRINC. JUVENT. COS. Repræsentantur tres figuræ equestres decur-

rentes, et hæc verba « princeps juventutis consul, » non ad Severum, qui Augustus erat, sed ad Getam, qui tantum Cæsar ac princeps juventutis referuntur, ut ipsemet Mediobarbus recte observavit pag. 277. Ex quo, aliisque multis hujusmodi nummis manifeste apparet, posticam partem præfati numismatis Philippi junioris intelligendam esse de Philippo seniore patre, qui ter consul fuit, quique anno præcedenti quintam tribunitiam potestatem et consulatum tertium suscepit. Harduinus V. C. in Nummis Populorum et Urbium, pag. 55, nummum Philippi patris profert inscriptum : ΑΥΤΟΚΡΑ. Μ. ΙΟΥΛ. ΦΙΛΙΠΠΟC. CEB. id est, « imperator M. Julius Philippus Aug. » ΔΗΜΑΡΧ. ΕΞΟΥCΙΑC. ΥΠΑΤΟ. Δ. ΑΝΤΙΟΧΙΑ. S. C. Visitur aquila. Ea verba sic vertit Harduinus : « Tribunitiæ potestatis, consul IV. » Et tamen Philippum seniorem nunquam quartum consulatum gessisse certissimum. Quare cum Harduinus scribat, eum nummum in cimelio collegii Parisiensis Ludovici Magni asservari, virum eruditissimum adii, ut scirem, an revera ea postica ita inscripta esset, vel typographus errasset, vidique, nummum integrum et optimæ fidei esse, ac inscriptionem in nullo vitiatam. Verum ea littera Δ ad consulatum proxime delineatum non refertur, sed aliam significationem habet, mihi, aliisque, quos consului, ignotam. Nec enim Philippus senior quartum, nec Philippus junior tertium consul fuit.

3. *Chronologia Annalium corrupta.* — Quia Baronius annos septem Philippo seniori, qui sextum tantum inchoavit, attribuit, ejus chronologia per decennium et amplius prorsus corrupta. Annorum enim numerus et rerum gestarum ordo imperatorum temporibus adamussim quadrare debent. Depravata et in Annalibus Fastorum consularium series, quibus inniti debet chronologia, ad eosque dubii imperatorum anni reduci. Et quidem Augustorum tempora perquam obscura reddidit veterum historicorum penuria, ut observavit Pearsonius in Præfatione ad Annales Cyprianicos. Nam et Historiæ Augustæ corpus hic potissimum truncatum est, cum Vitæ Philipporum, Deciorum, Galli et Volusiani a Trebellio Pollione scriptæ perierint; Valeriani et Galliani mutilatæ sint; præterea Fasti Onuphrii, aliorumque recentiorum perturbati, et Cassiodori Fasti, quos sibi sequendos statuit Baronius, per hæc quidem tempora recte dispositi, sed male cum imperatorum annis connexi; imo eosdem Baronius interpolavit. Quare Fastorum corruptio non in Fastos veteres, sed modernos refundenda, ut vidit Pearsonius citatus : quippe in fragmento consulari a Bucherio evulgato consules accurate digesti : aliqui in initio Indiculi de præfectis Urbi recte exhibiti, et in Victorii Canone Paschali omnes suo ordine repræsentati. Fasti etiam Siculi consentiunt, uno excepto, quod Decios Gallo et Volusiano subjungunt, manifesta transpositione. Denique omnes consulatus imperatorum, qui non pauci fuere, nummis et inscriptionibus ac consulatuum Cæsareorum regulis confirmantur; et non tantum illi, sed et reliqui quoque omnes consulatus, cum rescriptis principum in codice Justinianeo, nullo alio intermixto, inveniuntur. Jam autem in Dissert. Hypat. ostendi, nullos consules in Codice tam Justinianeo, quam Theodosiano legi, qui ordinarii non fuerint. Annalium itaque restitutio nobis impigre prosequenda, quamvis de ea non pauci desperaverint, ipseque Spondanus scripserit, nihil sibi libuisse immutare, ne aliorum errores augeret, et Alfordus tom. I Annal. Ecclesiast. Britanniæ anno 262 dixerit, hos nodos solvere suarum non fuisse virium. Nobis tamen sæpius ordo hactenus servatus, ut narratio clarior procedat, neve tempora confundantur, immutandus erit.

4. *Persecutio.* — Hoc anno persecutio Alexandriæ jam superiori cœpta adhuc sæviit, ut videre est anno præcedenti, num. 8 et seqq.

5. *Philippus imp. occisus.* — Hoc etiam anno, uterque Philippus pater et filius impp. circa mensem Julium occisi sunt sexto imperii anno inchoato. Victor quidem de Cæsaribus, Victor alter, et Eutropius, quinquennio Philippum seniorem imperasse scribunt, quia nempe sextum annum tantum delibavit. Mediobarbus pag. 347, duos ejus nummos producit in postica inscriptos : P. M. Tr. P. VI. Cos. III. P. P. In duobus etiam Philippi nummis græcis apud Goltzium sextus imperii annus legitur. Eusebius tam in Chronico quam in Historia, aliique quidam Philippum septem annis imperasse scripsere; quam opinionem Baronius amplexus est, motus præcipue septem consulatibus, qui sub Philippo in Fastis Cassiodori leguntur, et pseudographa inscriptione, quæ Veronæ extat, in qua annus mortis Philippi numeratur Christi CCLIII. Verum frivola utraque ratio. Onuphrius enim, qui Veronæ natus erat, eam inscriptionem, uti a quodam imperito positam, contempsit. Neque ante sextum Ecclesiæ sæculum æra Christiana, qua nunc utitur Ecclesia Occidentalis, a Latinis usurpata. Cassiodorus in Chronico minime audiendus; cum enim per totum consulatum Decii et Grati, ac etiam per consulatum utriusque Decii Philippum regnasse scribat, sibi nullam fidem hac in re deberi ostendit. Currenti quippe anno jam Decium imperasse, et sub utriusque Decii, suo videlicet, et filii, consulatu, peremptum esse, certis argumentis constat.

6. *Quo mense occisus.* — Quoad mensem, quo uterque occisus, eliciendus ex lib. 8 Cod. Justinianei, tit. 55, ubi L. 1 *De revocandis donationibus*, inscripta est : « Imp. Philippus Aug. Casmino; » subscripta vero, « XV kal. Jul. Æmiliano et Aquilino coss. » Præterea in eodem Codice extat rescriptum lib. 4, tit. 16, cum hac inscriptione, « Imp. Decius A. Thelemacho, » cum subscriptione, « P. P. XIV kal. Novemb. Æmiliano et Aquilino coss. » Quibus ex legibus certissimum sit, non tantum Philippum sub hujus anni consulibus interiisse, et sub iisdem Decium imperare cœpisse; sed etiam XV kal. Julias, seu die decima septima mensis Junii Philippum adhuc in vivis fuisse. His si addas quæ in morte Decii in medium adducemus, liquebit, Philippum circa

mensem Julium peremptum, nec usque ad mensem Augustum, quod voluit Pearsonius in Annalibus Cyprianicis vitam protrahere potuisse. Zonaras de Philippo scribit : « Regnavit, ut quidam tradunt, annos V, ut alii VI, et totidem menses; » quod ab aliquo antiquo scriptore mutuatum. Si itaque Philippus annos quinque et totidem menses imperavit, menses illi utrinque incompleti fuere, et initio mensis Julii aut circiter Decius imperium suscepit, occiso Philippo, qui anno CCXLIV, mense Februario aut Martio regnare cœperat. Sextum enim imperii annum inchoasse inter omnes nunc convenire debet.

FABIANI ANNUS 14. — CHRISTI 252.

1. *Persecutio in Ægypto per magum quemdam excitata, ubi de pluribus martyribus, præcipue Apollonia et Serapione.* — Sequenti anno ducentesimo quinquagesimo secundo, qui penes Latinos extant Fasti antiquiores [1], Decium atque Gratum consules ponunt; quos aliqui incerta sequentes, inconsulte nimis prætermisisse videntur; sed quem nos meliorem in his Cassiodoro sequamur, invenimus neminem.

2. Hoc ipso anno, qui præcessit Decii persecutionem, gravis tumultus Alexandriæ in Christianos excitatus est, instigante in eos mago quodam Ægyptios. Quam autem sæva ac furens hæc fuerit repentina grassatio, Dionysius Alexandrinus episcopus scripsit ad Fabium Antiochenum antistitem his verbis ab Eusebio [2] recitatis : « Non ex imperatoris edicto persecutio apud nos incœpta fuit, sed integro anno prævenerat. Nam vates (quisquis ille fuerit) malorum omnium, quæ huic civitati acciderunt, architectus, infinitam Gentilium turbam contra nos incitaverat impuleratque, atque adeo ad patriam suam et antiquam superstitionem defendendam magnopere instigarat; qui ab illo ad malevolentiam irritati, omnemque aucupati licentiam ad scelus patrandum, solam pietatem et verum cultum dæmonum suorum istum censuerunt, ut Christianorum cæde et sanguine suas crudeles manus respergerent.

3. « Primum igitur senem quemdam, Metram nomine, arreptum, impia verba contra Deum loqui mandant; cujus corpus, propterea quod eorum voluntati repugnabat, fustibus cædunt, vultum oculosque præacutis arundinibus pungunt; ipsumque adeo ad suburbia abductum, lapidibus obruunt. Deinde fidelem mulierem, quæ vocabatur Quincta, ad idolorum delubrum deducere, et ad falsos deos venerandos impellere cœperunt; eamque, cum se averteret, et talem cultum detestaretur, pedibus constrictis per universæ urbis plateas asperis saxis constratas raptare; et simulac corpus ejus ad saxa molaria allisissent, et flagris pariter lacerassent, ad suburbia trahere, ibique crebro saxorum conjectu obterere. Tum vero, uno quasi animorum impetu, omnes in ædes piorum irruere, et singuli, quos sibi vicinos esse cognoverant, propere educere, expoliare, diripere; et divitias ac supellectilem, si qua erat pretiosior, sibi seponere; si qua vilior, sordidior, et ex ligno confecta, in viis dissipare, deinde exurere, adeo ut civitas illa veram speciem urbis ab hostibus captæ despoliatæque probe repræsentaret.

4. « Fratres ergo deflectere e via, et in loca separata ac solitaria se subducere; rapinam bonorum suorum similiter cum illis, quibus Paulus [1] illustre perhibet testimonium, cum gaudio suscipere. Atque haud scio utrum quisquam præter aliquem unum alicubi fortasse, hucusque Dominum denegaverit. Apolloniam porro, virginem id temporis cum primis admirandam, et admodum provecta ætate comprehendunt, maxillisque ejus crudeliter diverberatis, omnes dentes illi excutiunt; atque rogo in suburbiis extructo, minantur, nisi verba blasphemiæ una cum ipsis palam eloqueretur, se eam vivam crematuros. Illa paululum temporis ad deliberandum precata, et dimissa ex eorum manibus, sine mora insilit in rogum; sicque flammarum incendio absumpta est.

5. « Serapionem item proprio lare subtractum, diris concidunt tormentis, et omnibus membrorum articulis confractis, ex loco edito præcipitem dejiciunt. Nullus itineris flexus, nulla via publica, nullus angiportus erat, in quo tuto vel noctu vel interdiu liceret incedere, quippe omnes ubique uno ore conclamabant : Si quis e Christianorum numero impia et profana verba effari recusaverit, rapiatur extemplo, et in ignem conjiciatur. Atque ista mala hoc modo non ad exiguum temporis spatium grassata sunt. Verum tandem seditio et bellum intestinum, quod illos miseros postea invasit, crudelitatem contra nos exci-

[1] Cassiodor. in Chronico. — [2] Euseb. lib. VI. c. 31.

[1] Hebr. II.

tatam in ipsorum capita convertit. Unde nos quidem, dum illorum furor in nos incensus aliis rebus implicatus tenebatur, paulisper respiravimus.» Hucusque de Alexandrino tumultu Dionysius; qui ejus quæ facta est in Ecclesiam persecutionis sub Decio, narrare pergit historiam; sed nos suo loco anno sequenti.

6. Esse quidem Ægyptios natura irritabiles, et inter alias nationes in hoc genere primas ferre, ita ut vel ex minima quaque scintilla immensas soleant seditionum flammas accendere; Philo[1] Judæus, et ipse civis Alexandrinus, affirmat. Cecinere quoque poetæ, ac velut pro monstro ostentavere Ægyptiorum in rixando furorem, etiam cum jocari viderentur; unde illud Juvenalis[2]:

> Hinc jejunum odium, sed jurgia prima sonare
> Incipiunt animis ardentibus : hæc tuba rixæ.
> Dehinc clamore pari concurritur, et vice teli
> Sævit nuda manus; paucæ sine vulnere malæ;
> Vix cuiquam aut nulli toto certamine nasus
> Integer, aspiceres jam cuncta per agmina vultus
> Dimidios, alias facies, et hiantia ruptis
> Ossa genis, plenos oculorum sanguine pugnos.
> Ludere se credunt ipsi tamen, et puerilles
> Exercere acies, quod nulla cadavera calcent.

Hæc quidem illi cum inter se luderent. At vero quam immaniter sævirent, si rixarentur hostiliter, post multa idem hæc demum :

[1] Philo in Flac. — [2] Juvenal. satyr. 15.

> Aspicimus populos, quorum non sufficit iræ
> Occidisse aliquem; sed pectora, brachia, vultum
> Crediderint genus esse cibi, etc.

Et de ipsis Alexandrinis, de quorum in Christianos furore atque rabie sermo est, hæc Dio[1] : « Alexandrinis quidem ad audenda omnia satis est animorum; naturaque sunt ad temere verbis exequenda, quæcumque sibi proposuerint, promptissimi. Iidem ad bellum ejusque labores, omnium sunt ineptissimi : quanquam in seditionibus, quæ apud eos et frequentissimæ et maximæ eveniunt, ad cædes subinde deveniant, contendendique de re proposita studio, vitam maxime contemnant, in iisque perire bonum quoddam in primis expetendum existiment. » Hæc Dio. At hæc omnia vera esse, non modo citati nuper testes, et recens in Christianos summæ sævitiæ exemplum demonstrant; sed et complura alia ipsorum facta, quæ diversis temporibus se offerent dicenda, testantur, de quibus nos alias sæpe.

7. At quisnam fuerit magus ille, qui Alexandrinos ethnicos commovit in Christianos non liquet : illud tamen scimus, Porphyrium in Vita Plotini, de Ægyptio sacerdote, dæmonum excantationibus dedito, scribere; qui paulo post circa Gallieni tempora Romam venit : quem et illum ipsum putamus, qui (ut suo loco dicemus) Valerianum, Romæ cum esset, adversus Ecclesiam concitavit.

[1] Dio histor. Rom. lib. XXXIX.

Anno periodi Græco-Romanæ 5743. — Olymp. 257. an 2. — Urb. cond. 1003. — Jesu Christi 250. secundum Baronium 252. — Sedes vacat. — Decii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Messius Quintus Trajanus Decius Aug. II*, et *Annius Gratus.* Decii consulatus juxta primam consulatuum Cæsareorum regulam. Iterati honoris notam in Decio exhibent Fragmentum Consulare Bucherii, Fasti Græci a Dodwello publicati, Fasti Idaciani, Chronicon Damasi, et Rescriptum Codicis Justinianei lib. 3, tit. 22, datum *Decio II*, et *Grato coss.* Decium prænomen Caii, non vero Gneii, ut Onuphrius omnibus persuaserat, tulisse detexit doctissimus card. Norisius in Dissert. 3 de Epochis Syro-Macedonum, cap. 10, ex nummo græco a se producto, et liquet ex inscriptione anno sequenti, num. 31, a me recitanda, variisque nummis. Tristanus quidem tom. II pag. 575 et seqq., varia numismata græca et latina exhibet, in quibus Decius modo C. Messius Quintus Trajanus Decius, modo Gn. Messius appellatur, sed id tribuendum pessimæ consuetudini, quæ nondum penitus profligari potuit, secundum quam antiquarii numismata quæ non intelligebant, correctionis obtentu corrumpebant, quamvis sincerissima essent. Cum tamen licet corrupta quandoque sint, eodem modo repræsentari debeant, ac cusa sunt, ut non semel monui.

2. *Imperatores initio imperii semel tantum consulatum sumunt.* — Pearsonius in Annalibus Cyprianicis ait : « Decius anno superiori, occisis Philippis, se statim consulem non minus quam imperatorem renuntiavit; et hunc annum postea more veteri aperuit, ac Fastos reseravit, sumpto consulatu ordinario post suffectum. » Verum hæc opinio, quæ hucusque invaluit, quæque statuit, imperatores, qui proximis post consecutum imperium kalendis Januariis iterum consules procedunt, prioribus imperii mensibus consulatum suffectum suscepisse, falsissima. Si enim anno præcedenti Decius consulatum suffectum gessisset, præsenti Fastis nomen non dedisset, Augustis imperii initio non bis, sed semel consulatum sumen-

tibus. Ille itaque vulgaris error, quem prioris consulatuum Cæsareorum regulæ beneficio delevi, procul in posterum eliminandus. Sub Philippo Decius consulatum illum suffectum obtinuit. In Vita enim S. *Genulphi* episcopi Cadurcensis, qui sub Decio martyrium passus est, ab auctore anonymo scripta, et a Bollando die XVII Januarii illustrata num. III legitur: « Philippo itaque cum filio Augustalem agente dignitatem, Decius in consulatu Cæsaream agebat procurationem. » Et licet is anonymus, ut ex eadem Vita colligitur, post annum Christi nongentesimum nonagesimum vixerit, quia tamen triennio post S. Genulphi mortem, S. *Sebastus* Acta ejus descripsit, ut in Notis Bollandus observat, non videtur dubium, quin posterior hæc Vita a primigenia fuerit excerpta. Baronius priorem Decii consulatum ordinarium credidit, indeque tertium annum aperuisse scripsit; quam sententiam in interitu Decii a veritate alienam demonstrabimus.

3. *Persecutio sub Philippo cœpta.* — Ad num. 2 et seqq. Persecutio Alexandriæ, vivente adhuc Philippo, excitata, de qua hoc anno Baronius, pertinet ad annum CCXLVIII, ubi eam explicavimus. Martyres itaque, de quibus Dionysius Alexandrinus in Epistola ad Fabium episcopum Antiochiæ, ab Eusebio recitata lib. 6, cap. 41, ante Philippi imperatoris obitum morte affecti; licet in Martyrologiis *Serapia*, aliique sub Decio passi dicantur. Idem error in omnibus Martyrologiis admissus de *Apollonia* virgine, quam sub Decio martyrio coronatam dicunt die IX Februarii, ut observat Valesius in Notis Eusebianis. Quod factum, quia persecutionem sub Philippo et Decio motam antiqui pro unica reputarunt. Vita S. Apolloniæ a Bollando die IX Februarii fuse explicata.

4. *Persecutio Deciana.* — Decius, hostium nece lætus Romam venit, ubi « aliquantum moratur mœnium gratia, quæ instituit, dedicandorum. Et interea ad eum Jotapiani, qui Alexandri tumens stirpe, per Syriam tentans nova, militum arbitrio occubuerat, ora, uti mos est, inopinato feruntur, » inquit Victor de Cæsaribus. Jamque in imperio confirmatus gravissimam persecutionem molitus est. Dionysius Alexandrinus in epistola ad Fabium episcopum Antiochiæ, relata ab Eusebio lib. 7, cap. 41, tempus indicat : « Sed continuo, inquit, imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est, et gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque aderat edictum imperatoris, etc. » Quæ verba explicans Pearsonius in Annalibus Cyprianicis ait, post initium imperii Deciani primo minas intentatas fuisse, deinde edictum prodiisse, circa finem anni præcedentis, aut præsenti ineunte.

5. *Fuga S. Cypriani.* — Gesta in hac persecutione sic digerit Pearsonius citatus, quem ut plurimum sequemur. Hujus anni initio S. Cyprianus iterum flagitatus et quæsitus, et sæpius ad leonem petitus in circo, in amphiteatro, Dominicæ dignationis testimonio honoratus est. Tandem vero a Deo jussus secessit cum Victore diacono suo : « Dicata enim in omnibus Deo mens, et fides divinis admonitionibus mancipata credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare, » ut loquitur Pontius. Quamobrem cum non appareret, proscriptus est, appticito et adjuncto episcopatus nomine; cum publice legeretur, « Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum, etc. »

6. *Plures persecutioni succumbunt.* — Sub initio persecutionis, dum multi confessione facta coram magistratibus in carcerem conjecti sunt, multo plures fidem denegabant, de quibus conqueritur Cyprianus libello *de Lapsis*. Baronius secessui Cypriani statim subnectit : « Sed et illud nefandum tunc accidit, ut ex clero Carthaginiensi quinque presbyteri desertores facti sese ad persequendos fideles adjunxerint magistratibus. » Sed locus ad id probandum ab eo adductus longe aliter explicandus, ut anno sequenti, quo scriptus est, videbimus.

7. *S. Fabianus PP. martyrio coronatur.* — Decius Dei sacerdotibus infestus S. Fabianum Romanum Pontificem morte affecit. In Chronico Damasi de Fabiano dicitur : « Fabianus annos quatuordecim, mensem unum, dies decem. Fuit temporibus Maximini, et Gordiani, et Philippi. A consulatu Maximini et Africani, usque Decio II et Grato. Passus XII kalendas Februarii. » Loco « XII kalendas Februarii, » Henschenius legit « XIII kalendas Februarii, » ita ut Fabianus die vicesimo Januarii currentis anni martyrio coronatus dici possit, quod eum diem, et Chronicon auctius veterum Pontificum et Martyrologia agnoscant, exhibeatque Indiculus Depositionis Martyrum a Bucherio publicatus, in quo legitur : « Decimo tertio kalendas Februarii, Fabiani in Callisti. » Henschenii conjecturam probat Pearsonius citatus. Verum in eo Indiculo diem mortis, in Chronico vero Damasi diem sepulturæ notari non dubito; eo magis quod exemplar, quo Cuspinianus usus, habeat etiam : « Passus XII kal. Feb. » Unde Henschenii emendatio rejicienda. Sedit Fabianus annos XIV et dies X, non vero dies IV, ut tradit Baronius. Qua de re anno CCXXXVI egimus. Scribit Henschenius, sedem vacasse mensibus IV, diebus XV, adeoque Cornelium creatum esse circa IV Junii præsentis anni. Quod stare non potest; cum clare pateat ex litteris cleri Romani (quas ante mensem Augustum scriptas non fuisse constat) « post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani nondum episcopum propter rerum et temporum difficultates » constitutum esse. De qua epistola in editione Oxoniensi tricesima, loquens Pacianus, nondum episcopum factum esse Cornelium, cum illa scriberetur, docet : « Cur igitur Novatianus tuus ne falso quidem adhuc episcopatu sacerdos, longe antequam Cornelius Romæ episcopus fieret, antequam sacerdotio ejus invideret, hæc suasit. » Et rursum : « Adhuc Cornelius, pro quo omnis hæc vestra prorupit invidia, episcopus non erat. » Quare usque ad annum sequentem sedes vacavit, licet in libro Pontificali tradatur, post obitum Fabiani cessasse episcopatum dies VI. Sed interpontificia priorum sæculo-

rum plerumque male in eo libro et in auctiori Chronico veterum Pontificum annotata, ideoque et a me plerumque neglecta.

8. *Persecutio in Africa sævit.* — Non diu post Fabiani passionem, *Moyses* presbyter insignis Ecclesiæ Romanæ cum aliis in carcerem conjectus est, ut legitur in laudato Damasi Chronico : « Post passionem ejus» Fabiani « Moyses et Maximus presbyteri, et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. » Quin etiam *Celerinus* (cujus avia Celerina, et patruus et avunculus Laurentius et Ignatius diu antea martyrium passi fuerant) Moysi et Maximo fidei et virtutis comes fuit. Dum autem persecutio Romæ præsente imperatore severius, Carthagine multo remissius per magistratus exercebatur, Cyprianus in secessu suo delitescens, cum se jam incolumem sentiret, et eorum etiam, quæ Carthagine agebantur, certior factus esset, scripsit ad clerum suum de disciplina et diligentia sua vice præstanda, ac præcipue de cura pauperum et quiete plebis. Quippe hoc est *datum clero consilium*, cujus primo loco meminit in epistola vicesima maxime notabili; et hæc est epistola, et Fello et Pamelio v, ex tredecim illis, quas postea ad clerum Romanum transmisit, omnino prima.

9. *Qui Extorres Cypriano dicantur.* — Dum aliqui, qui nomen Christi primo confessi sunt, in carcerem fuissent conjecti, alii ob similem coram magistratibus confessionem extorres potius facti sunt, et eorum bona in fiscum redacta, ut patet ex litteris de Mappalico, mense Aprili scriptis : « Gloriata est nuper quidem Ecclesia, cum confessione perstante suscepta pœna est, quæ confessores Christi fecit extorres. » Quibus verbis, et quando facti, et quales essent, qui *extorres* dicebantur, ostenditur. Baronius quidem eos a Cypriano *extorres* dictos esse docet, qui ne fidem proderent, relictis omnibus alio commigrabant, sive qui ne Christum negare cogerentur, dimissis omnibus se subtrahebant. Verum Cypriano *extorres* sunt, qui nomen Christi coram magistratibus libere confessi, patria per eosdem magistratus expulsi sunt, ut ex loco citato constat. Quæ expulsio in pœnam confessionis et irrogata et accepta est, de qua *gloriata est*, inquit Cyprianus, *Ecclesia*, propter confessionem præcedentem et pœnam exilii subsequentem, non propter secessum aut substractionem sui, aut proscriptionem inde sequentem. *Extorres* enim non minus confessores erant, quam qui in carcerem conjecti sunt : quod clarissime ostendit Cypriani adversus Lapsos pacem præpropere flagitantis epistola XIX, quæ Pamelio XIV est : « Cæterum quam irreligiosum est, et ipsis quoque festinantibus perniciosum; ut cum extorres facti et patria pulsi, ac bonis omnibus spoliati nondum ad Ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos prævenire, et ante ad Ecclesiam introire festinent. » Extorres igitur erant, non qui, ne Christum negarent, se subtrahebant, sed qui apud magistratus Christum libere professi, in pœnam confessionis per eosdem patria pulsi sunt, quales erant Aurelius, Statis, et Severianus, aliique, qui Carthagine pulsi Romam profecti sunt, quos *Celerinus* nobilis confessor collegas suos, et confessores, et extorres vocat. Ita Pearsonius in Annalibus Cyprianicis hoc anno num. VII.

10. *Cyprianus scribit Epistolam de precando Deo.* — Mense circiter Aprili scripsit Cyprianus epistolam XI quæ Pamelio est VIII, quæ tempus ipsum, quo scripta est, pluribus indicat : ut « ubi, inquit, tormenta venerunt, » ut de re recenti : et loquitur de « præsentis pressuræ conflictatione, » ut antea de præsenti prœlio, eosque, ad quos scribit « positos » esse docet « inter plangentium ruinas, et timentium reliquias, » ut matrem Ecclesiam ante descripserat « plangentem ruinas et funera plurimorum. » Quæ omnia eidem tempori et rerum statui plane conveniunt. Fallitur autem Baronius, cum putat, ex his illius epistolæ verbis : « Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est, sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui, qui probentur; » demonstrari posse, Decium annum tantummodo unum ac menses tres imperasse, idque ex sede adhuc vacante et morula prædicta, post quam pax ventura erat. Nam decem mensibus, antequam hæc epistola scriberetur, Decius purpuram sumpserat, et Cornelius diu ante necem Decii Romæ sedit. Neque vero pax illa, quæ post morulam ventura erat, de statu illo Ecclesiæ, qui post mortem Decii contigit, intelligenda est; sed de sedata persecutione, quæ haud diu post secuta est; quam pacem ipse Cyprianus alibi appellat, qui visionem suam optime interpretari potuit, ut inquit Pearsonius citatus num. IX.

11. *Cyprianus ad clerum suum scribit.* — Mense circiter Maio Cyprianus, qui jam binas litteras de iis, qui tormenta passi sunt, scripserat, ad clerum suum de confessoribus, qui sub proconsule in carceribus gravius vexati sunt, dedit epistolam XIII, quæ Pamelio est XXXVII, sed quæ a Baronio rectius ad hæc tempora refertur. Mandat enim, ut « corporibus omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur et vigilantia et cura propensior. » Monet etiam, ut « dies eorum, quibus excedunt, annotarentur, ut eorum commemorationes inter memorias martyrum celebrari possent. » Quæ duo satis ostendunt, hanc epistolam tum scriptam esse, cum jam in carcere plures mortui essent, et quotidie morerentur; quod tempus *Luciani* litteræ ad Celerinum satis indicant. Eodem mense jam affecto, iterum ad *Confessores* Cyprianus litteras dat, post eas quas jampridem scripserat « verbis exultantibus congratulatus, » hoc est, post epistolam decimam, quæ sic incipit : « Exulto lætus et gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, » quamque Pamelius et Baronius periisse suspicabantur. Tres enim epistolas a se ad confessores ante illam in causa lapsorum scriptas satis aperte indicat epistola vicesima, quæ Pamelio est XV, primam ante tormenta, quæ sexta est, Pamelio LXXXI secundam inter tormenta, quæ decima est, Pamelio nona; tertiam post gravem vexationem carceris, post paucorum

extorrium reditum, quæ XIII est, Pamelio septima, et inter tredecim una. Unde Moyses et Maximus, visis tredecim epistolis ad clerum Romanum missis, Cyprianum maxime laudarunt, « quod litteris confessores frequenter corroborasset. »

12. *Clerus Romanus ad Cyprianum scribit.* — Mense Augusto, clerus Romanus scribit ad Cyprianum litteras, non quidem illas, quas voluit Pamelius, sed quas Baronius loco suo recte restituit. Hæc autem est epistola XXX, Pamelio XXXI, post litteras de Fabiani martyrio, prima a clero Romano ad Cyprianum proprie data, ut ex ipsa patet, et ex mentione litterarum Cypriani ad se cum excusatione facta, et earum etiam, quæ ad confessores Romanos eodem tempore scriptæ sunt, et missæ per Saturum et Optatum. Scribit quidem Valesius, hanc epistolam datam, cum jam Moyses annum in carcere exegisset, idque ex Cypriani epistolis ad Moysem prius datis aperte colligi. Nam una tantum epistola ante hanc a Cypriano ad Moysem data est; et illa, quæ annui spatii mentionem facit, diu post hanc scripta est. Sunt autem hæ cleri Romani litteræ præclare scriptæ, et litteris ipsius Cypriani pæne æquandæ; ex quibus de *Novatiani* ingenio et eloquentia judicium ferri potest. Ille enim hanc epistolam exaravit, ut patet ex ipso Cypriano ad Antonianum, dum, recitatis harum litterarum ipsissimis verbis, subjungit : « Additum est etiam, Novatiano tunc scribente, et quod scripserat sua voce recitante, et presbytero Moyse subscribente, ut lapsis infirmis et in exitu constitutis pax daretur. » Ita hæc verba exposuit S. Pacianus epist. III. Adjecerunt etiam confessores Romani litteras suas, et hæc est epistola XXXI, Pamelio XXVI, primo loco a confessoribus ad Cyprianum scripta, ut ex ipsa satis aperte liquet.

13. *Persecutio in Africa sedata.* — Mense circiter Novembri nobilis confessor *Celerinus* Roma venit Carthaginem, et in secessu Cyprianum adit : qui Moysis reliquorumque confessorum affectus repræsentat, deque iis dulciter ac sæpe loquitur. Cyprianus autem hisce sermonibus intime permotus scribit ad eos epistolam XXXVII, quæ Pamelio est XVI, circa finem hujus mensis, ut apparet. Constat enim, Moysem aliosque, vel exeunte Januario, vel Februario ineunte post passionem Fabiani, hieme adhuc sæviente, in carcerem fuisse conjectos; ibique « jam revertentis anni volubilem circulum transgressos esse, » ut ipse loquitur, annui circuli spatium per quatuor tempestates describens atque definiens. Scripsit igitur jam affecto mense Novembri. Circa idem tempus in Africa sedata est persecutio, ut patet ex ipso Cypriano, qui testatur, *Aurelium* auspicatum esse pacem, *dum dedicat lectionem.* Neque Baronius debuit primum pacis radium in annum sequentem ante Paschæ tempus referre, aut bellum sub Decio contra barbaros in Africa comminisci. Satis enim est ad hanc sedationem persecutionis in hac provincia hoc tempore statuendam, finem jam annui proconsulatus appropinquasse, novum proconsulem mox in provinciam adventurum esse, satis sanguinis ab eo, qui decessurus erat, haustum jam fuisse. Quæ ratio sedandæ persecutionis valere Romæ non potuit, ubi non tantum imperator ipse præsens fuit, sed et persecutioni præfecti in Urbe insistebant. Hoc radio pacis jam apparente, veniunt ad Cyprianum in secessu suo episcopi nonnulli, tempore ad ordinationem clericorum accommodatissimo, unde et eorum, ut collegarum, opera usus est.

14. *Felicissimus inscio Cypriano diaconus constitutus.* — Quo circa mense Decembri ineunte, Cyprianus, cum collegis suis inconsulto clero suo, et *Aurelium* confessorem ordinavit lectorem, idque, ut opinatur Pearsonius, ex quo, quæ tribus præcedentibus numeris diximus, mutuati sumus, ipsis kalendis Decembribus; nam, ut ipse Cyprianus refert, « quoniam semper gaudium properat, nec potest moras ferre lætitia Dominico legit. » Hoc autem anno dies primus Decembris Dominicalis fuit. Ipse proinde clerum suum hujus ordinationis certiorem facit epistola XXXVIII, quæ Pamelio est XXXIII. Eodem die etiam lector fuerat ordinandus ex sententia Cypriani et collegarum, *Celerinus* confessor illustris, qui nuper Roma venerat. Sed ille consentire dubitavit Ecclesiæ, donec Dei ipsius admonitu et hortatu in visione per noctem compulsus est, ne negaret : qua occasione scripta est epistola XXXIX quæ Pamelio est XXXIV. Eodem etiam tempore se divinitus admonitum fuisse significat, ut *Numidicum* presbyterum, qui nempe alicubi presbyter fuerat, et hortatu suo copiosum martyrum numerum lapidibus et flammis necatum ante se miserat, presbyterorum Carthaginiensium numero adscriberet. Id autem ut fieret, monet clerum suum epistola XL quæ Pamelio est XXXV. Interea temporis dum Cyprianus ordinationi clericorum in secessu suo incumberet, Novatus Felicissimum Cypriano semper infensum, ipso nec permittente nec sciente, « Diaconum sua factione et ambitione constituit, » inquit Cyprianus in epistola LII quæ Pamelio est XLIX.

15. *Novatus Presbyter erat.* — Eusebius tam in Chronico quam in Historia, Pacianus epistola secunda, Socrates, Hermannus Contractus, Marianus Scotus et antiqui omnes, Novatum *Presbyterum* vocant. Baronius tamen ait, eum in Africa episcopum fuisse, ex eo certo deduci, « quod de eo S. Cyprianus tradit, fuisse ab ipso ordinatum diaconum » Felicissimum. Verum hoc non dicit Cyprianus : hæc ejus de Novato ad Cornelium verba in Epist. LII quæ Pamelio est XLIX. « Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit. » Ubi non dicit Cyprianus, Novatum ordinasse Felicissimum, neque sua manu, sed sua factione eum constituisse diaconum, hoc est, potentia factionis suæ, ut diaconus ordinaretur sine venia aut notitia episcopi sui, effecisse. Hæc mens Cypriani fuit, ut ex sequentibus clarissime patet. « Nam similia et paria » eum Romæ « molitum esse docet : qui, » inquit, « islic, » hoc est, Carthagine, « adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic, » hoc est, Romæ, « episcopum fecit. » Simili plane et pari modo factione sua et ambitione utrumque fecit,

sed neutrum ordinavit. Certe Novatianum *episcopum fecit*, id est, sua factione, ut fieret, procuravit: cum autem minime ordinavit, quem a tribus episcopis ex Italia accitis ordinatum esse suo loco videbimus. Ita Pearsonius citatus num. XXI.

16. *Felicissimus unus, non plures.* — Hunc *Felicissimum* Novati diaconum diversum esse putat Baronius ab illo Felicissimo, qui sedi Cypriani adversatus, schismatisque auctor factus est. Sed eam sententiam Pearsonius citatus, et Lambertus, qui in ordine epistolarum Cyprianicarum disponendo non parvam posuit operam, merito rejiciunt, quia argumenta duo, quibus inductus est cardinalis doctissimus, rem non evincunt. Primum est quod *Felicissimus* ille, qui adversatus est Cypriano, ipsius presbyter jam fuisse dicitur, epistola scilicet XLIII, quæ Pamelio est XL. Sed in ea epistola Felicissimus Cypriani presbyter non dicitur; tantummodo «quinque presbyteros Felicissimo copulatos ejusque satellites fuisse,» illic refertur. Presbyteri autem non presbytero copulari potuerunt. Imo quoties meminit Felicissimi et presbyterii ejus, toties eum a presbyteris distinguit, neque unquam Felicissimi alicujus tanquam presbyteri mentionem fecit. Secundum Baronii argumentum pariter infirmum, quod nempe cum duæ essent inter se contrariæ sectæ schismaticorum, *Felicissimus* ille sententiæ Novati adversarius erat, quod diceret, lapsos omnes absque pœnitentiæ mora recipiendos. Nam hæc nihil probant. Quippe Novatus, quandiu in Africa fuit, semper se ejusdem cum Felicissimo sententiæ de lapsis recipiendis professus est. Cum autem Romam venisset, et se Novatiano adjunxisset, ut Romanum schisma promoveret, illius sententiam amplexus esse videbatur, sive serio, sive ficte; ut et ipse Novatianus sententiam suam jam mutaverat, ut Cornelio fortius contradiceret. Hic autem Felicissimus, qui ab initio Cypriani electioni restiterat, diaconus jam factus, proportionem plebis cum episcopo suo divisit, et persecutione jam sedata, in monte quodam suos colligebat, quo lapsi petulantiores præcipue convolarent.

17. *Felicissimus et socii excommunicantur.* — Interea temporis Cyprianus *Caldonium* et *Herculanum* episcopos et collegas suos cum *Numidico* presbytero, quem nuper clero Carthaginiensi adjunxerat, Carthaginem mittit, eosque cum *Rogatiano* vicem suam acturos vicarios constituit, ut necessitates fratrum sumptibus expungerent, simul etiam et ætates eorum et conditiones et merita discernerent; unde ipse cognoscere posset, quos ad ecclesiasticæ administrationis officia promoveret. Dum autem illi his rebus incumberent, *Felicissimus* intercessit, ne quis posset expungi, neve singulorum merita possent diligenti examinatione discerni; præterea interminatus, quod secum in monte non communicarent, qui Cypriano obtemperare voluissent. Quamobrem *Caldonius* reliquique scribunt ad Cyprianum litteras, quibus eum monent, quid a Felicissimo sibi factum esset; quid etiam ab *Augendo* altero, ut videtur, diacono qui se cum Felicissimi conspiratione sociaverat. Quibus Cyprianus graviter commotus scribit ad vicarios suos epistolam XLI, Pamelio XXXVIII, qua illis in mandatis dat, ut *Felicissimum* excommunicarent, et *Augendum* etiam si perseveraret, aliosque, qui conspirationi et factioni Felicissimi se adjungerent. Qua auctoritate muniti *Caldonius et Herculanus* episcopi cum presbyteris Rogatiano et Numidico Felicissimum et Augendum, aliosque nonnullos obscuriores communicatione *abstinuerunt*, ut ipsi indicant epistola XLII, quæ Pamelio est XXXIX.

FABIANI ANNUS 15. — CHRISTI 253.

1. *Philippus et ejus filius occiduntur, Decius imperat.* — Ducentesimo jam ac quinquagesimo tertio adveniente Christi Redemptoris anno, Decii et Etrusci a Cassiodoro ponitur consulatus. Qui Etruscus hic nominatur, Decius junior est, cognomento Etruscus dictus; ut complura vetera monumenta [1] significant. Ponitur ab aliis consulatus Decii secundus cum Grato, quem putamus suffectum: nam hic ille plane consulatus duorum Deciorum, cujus mentio est apud Trebellium Pollionem in Valerianis. His consulibus (inquit Cassiodorus) occisi sunt Philippi pater et filius imperatores; ille Veronæ, hic Romæ; imperiumque invasit Decius, qui mox Decium filium Cæsarem dixit.

2. De nece Philipporum hoc anno vetus extat monumentum Veronæ, ubi senior necatus est, his verbis conscriptum: ANNO CHRISTI CCLIII. IMP. DIVUS PHILIPPUS SENIOR VERONÆ; ET ROMÆ JUNIOR A SATELLITIBUS INTERFICIUNTUR. Veronæ, inquam, extat juxta portam Bursaream in domo olim Cathaneorum; descripsit illud quoque Adolphus in libro de Imperatorum Romanorum numismatibus, et alii; sed a Panvinio, licet

[1] Habes descripta a Panvin. in Fast. hoc anno.

Veronensi cive, est prætermissum, quod suis videretur adversari Fastis, in quibus Philipporum obitus ab eo ponitur anno Christi ducentesimo quinquagesimo. Porro ejusdem inscriptioni tum septem consulatus positi in Fastis Cassiodori sub Philippo consentiunt, tum numerati ab Eusebio anni septem ejus imperii, et deducta ab eodem annorum Christi chronographia, qua æque ponitur hic annus a nato Christo ducentesimus quinquagesimus tertius. Quibus videas, cum pluribus aliis, tum his de præsenti anno adductis exemplis, initam a nobis Christi annorum rationem assertam atque firmatam; at etiam Paulus Orosius cum tradit occisos esse Philippos, et subrogatum Decium anno millesimo quarto ab Urbe condita, huic nostræ chronographiæ positæ suffragatur. Sic itaque omni genere chronographiæ, nempe Christi annis, imperatoris, Urbis, atque consulibus hoc anno occisos esse Philippos, et Decium imperare cœpisse, habetur expressum.

3. Quod autem unus Eutropius dicat Philippos inter divos fuisse relatos; ex his plane cognoscitur, Philippum, licet nece Gordiani perosus omnibus Romanis olim fuisset, mutatis moribus, de senatu populoque Romano optime meritum, omnium sibi conciliasse animos; atque adeo licet occisi tum ipse, tum filius fuerint, non defuisse illis extremum illud omnium amplissimum senatus officium, quo eos retulerit inter divos. Ex quibus etiam illud conjicimus, sic eos Christiana fuisse religione initiatos, ut tamen nullum ob eam causam negotium facessiverint gentilitiæ superstitioni. De Severa autem Augusta Philippi majoris conjuge quid actum sit, num et ipsa occisa fuerit a Decio persecutore, quod christianam fidem profiteretur, nequicquam prorsus scriptum invenimus; perierunt et magna ex parte Acta martyrum conflagratione illa a Diocletiano facta; unde et quamplurima, quantumlibet clarissima essent, remanserunt prorsus obscura, imo et extincta penitus.

4. Viventibus vero adhuc Philippis, Decius post Macrinum, qui cito sublatus est ab exercitu Illyricorum, imperator est acclamatus; imperium tenuit, secundum Eusebium et Cassiodorum, annum unum et menses tres; sed de his inferius pluribus.

5. *Chronologia Romanorum Pontificum.* — Posita igitur ac stabilita de annis imperatorum chronologia, eam etiam, quæ est Romanorum Pontificum, statuamus; cum omnium consensione constet, ipso Decii imperatoris ingressu persecutionem ab eo in Christianos conflatam, eaque confestim Fabianum papam sublatum. Qui de nece Philipporum, et Decii imperii exordio diversam ab hac posita a nobis inierunt annorum rationem, quo tempore ingressum Decii, eodem et Fabiani interitum posuerunt. Sed qua ratione firmatus ac stabilitus a nobis est annus primus Decii imperantis, eadem quoque hoc anno ponitur Fabiani papæ martyrium; ut hac ratione dicendum sit, ipsum sedisse annos quindecim et dies quatuor, subiisseque martyrium vigesima Januarii, qua die natalis ejus habetur in tabulis ecclesiasticis perpetua memoria consignatus. De eodem autem hæc leguntur: « Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros viginti duos, diaconos septem, episcopos per diversa loca undecim: qui sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia, decimo tertio kalend. Februarii, cessavit episcopatus ejus dies sex. »

6. At vacasse sedem ejus anno uno et amplius, dicemus anno sequenti in electione Cornelii. Ponitur et ab Eusebio hoc Christi anno Fabiani exitus; sed error apparet, dum habens Anterum sub Gordiano vita functum, Fabianum successorem annos tantum tredecim sedisse ponit; cum exploratissimum sit, non sub Gordiano, sed sub Maximino persecutore Anterum martyrio coronatum, atque Fabianum in locum ejus post dies tredecim subrogatum. Certe et in libro de Romanis Pontificibus, Fabianum sedisse habes annos quatuordecim, menses undecim, ac totidem dies, sedisseque ad præsentem usque annum, quo Decius secundum consulatum gessit.

FINIS TOMI SECUNDI.

